
R G B WH GR BL
Grey Scale #13
C M Y K
DANES-PICTA.COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

91(05)438
S-67

Inches
Centimetres
Colour Chart #13
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black
DANES-PICTA.COM

91(03)438
S-67

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY.

3 I 9
5 5 I 2 I

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY.

91 р
S 512 т 14
91(03) 438
S 67
152
XIV

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY

KRÓLESTWA POLSKIEGO

I INNYCH KRAJÓW SŁOWIAŃSKICH.

WYDANY POD REDAKCYĄ

Bronisława Chlebowskiego,

PRZY WSPÓŁUDZIALE, OD POŁOWY TOMU VI,

Józefa Krzywickiego,

WEDŁUG PLANU

Filipa Sulimierskiego.

NAKŁADEM

Władysława Walewskiego

do końca tomu X.

Od tomu XI z zasiłku Kasy pomocy dla osób pracujących na polu naukowem imienia D-ra Mianowskiego.

Skład główny w Księgarni **Gebethnera i Wolffa.**

Київська Державна Міська
БІБЛІОТЕКА
імени О. М. Горького
Інв. № 49504
2355
Інв. № 3170 К

ТОМ XIV.

ЦЕНТРАЛЬНА
ПОЛЬСЬКА
Державна Бібліотека
у м. Київі

WARSZAWA.
Druk „WIEKU“ Nowy-Świat Nr. 61.

1895.

НКО УРСР
Державна Історична Бібліотека
96 Ок

Дозволено Цензурою.

Варшава, 3-го Іюля 1895 года.

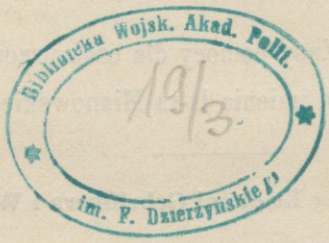

W.

(*Dalszy ciąg*).

Worowo, folw., pow. obornicki, urz. okr. i poczt. w Murowanej Goślinie, urz. stan. cywil. i par. kat. w Długiej Goślinie, sąd okr. i st. kol. w Rogoźnie, szkoły w Łopuchowie, ma 5 dm., 42 mk., 487 ha. Należy do dom. Orowa (Marienrade), które powstało na polach W., gdzie dawniej była os. Syberya. W r. 1385 występuje Jan z W., kan. pozn. R. 1391 Mroczko z Kleszczewa usłał na nim rok o 3 grzyw. W r. 1393 świadczy w sprawie bisk. pozn. przeciw Piotraszowi z Czapur, w r. 1394 przy rozgraniczeniu Czapur, Babek i Głuszyny. R. 1580 ma tu Jan Paprocki 3 zag. os., 1 pust., 1 rzem. *W. Ł.*

Worowo, niem. *Neu Wuhrow*, dok. *Warrow*, *Wuro*, *Wurow*, wś kośc. i dobra, w Pomeranii, pow. szczecinkowski, par. kat. Czaplinek, st. p. Claushagen; w 1885 r. liczyła wś 1073 mk. ew. i 6 żyd., dobra zaś 8 ew., 5 kat. Nowe Worowo należało do starostwa drahimskiego (ob. „Pow. wałecki“ przez Calliera, str. 55). *Ks. Fr.*

Worowska Buda, wś, pow. mścisławski, gm. Bochota, 15 dm., 58 mk.

Worowska Rudnia 1.) wś, pow. żytomierski, gm. Fasowa, par. prawosł. Toporyszcze (o 6 w.). 2.) **W.** *Słoboda*, wś nad rzką Bodiaczkiem (dopł. Trościanicy), do której wpada tu od lewego brzegu mały ruczaj, tworzący staw, pow. żytomierski, odl. o 11 w. od Czerniachowa. Nad rzeką labradoryt. Grunta składają się z gnejsu i czerwonego granitu.

Worowska Wola, wś, pow. grójecki, ob. *Wola Worowska*.

Worowskie, jezioro na obszarze Worowa, w pow. obornickim, ma 28 ha obszaru.

Worowszczyzna, jezioro, w pow. wilejskim, pod wsią Myszki.

Worowszczyzna 1.) wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Traby, 9 dusz rewiz. 2.) **W.,** folw., pow. miński, w 2 okr. pol., gm. i par. kat. Raków (o 4 w.), o 40 w. od Mińska, około 2 włók; własność Dziadków. *A. Jel.*

Woroża, rzeczka, w gub. witebskiej, prawy dopływ rz. Kiry (dopł. rz. Wielibiej).

Worożba 1.) słoboda nad rzką Wirą, pow. sumski gub. charkowskiej, gm. Worożba, o 54 w. od Sum, 564 dm., 3405 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, dom przytułku, st. poczt., st. dr. żel. Powstała w 1672 r.; pierwsza cerkiew fundowaną była w 1676 r. 2.) **W.** *Sumska*, słoboda nad rz. Worożbą, pow. lebiedziński gub. charkowskiej, gm. Worożba, o 20 w. od Lebiedzina, 780 dm., 4615 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, targi co niedziela, 4 jarmarki, młyn parowy, gorzelnia, fabryka papieru, fabryka saletry. Założoną została w pierwszej połowie XVII w.; cerkiew fundowana w 1650 r.

Worożbity, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Sielec, o 21 w. od Prużany, przy b. tr. handl. z Prużany do Pińska, 627 dzies. ziemi włośc., (194 łąk i pastw., 36 nieuż.)

Worożkowa al. *Pawłowa*, osada, pow. newelski, gm. Sokolniki (o 13 w.), gorzelnia, młyn wodny.

Worpia, rzeczka, dopływ Wilii, w pow. kowieńskim, w okolicy Janowa. Ob. *Gdańsk* (t. II, 513).

Worpiany, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Szawlany, o 29 w. od Szawel.

Worpillen, wś i dobra, pow. wystrucki, st. p. Norkitten. Nazwa wskazuje, iż istniało tu staropruskie grodzisko, dziś zwane po niem. Schlossberg.

Worplack, posiadłość, pow. reszelski, st. p. Roessel, ob. *Luzyany* 2.).

Worschinen, wś, pow. iławkowski, st. p. Wildenhoff.

Worschtendorf (niem.), ob. *Kiełbasin*.

Worsele, przysioł., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 25 w. od Rossień.

Worsiady, ob. *Warsiady.*

Vorsicht, wś, pow. kozielski, par. kat. Rzeczyca, ew. Koźle. W r. 1885 wś miała 25 ha, 9 dm., 54 mk. (1 ew.).

Worsin, ob. *Worsuń.*

Worsklica, rzeczka, w gub. charkowskiej, prawy dopływ Worskły, tworzy granicę pow. achtyrskiego i bohoduchowskiego. Płynie na przestrzeni 65 w. w kierunku płd.-zach. Nieznaczna.

Worskła, rzeka, w gub. kurskiej, charkowskiej i połtawskiej, lewy dopływ Dniepru. Bierze początek w pobliżu wsi Pokrowskie, na pograniczu pow. obojańskiego i białogorodzkiego, płynie w kierunku płd.-zach. na przestrzeni około 400 w. i pod wsią Perewołoczką ma ujście. W granicach gub. kurskiej nieznaczna, szeroka od 3 do 7 sąż., głęboka od 3 do 9 st., brzegi ma wyniosłe, przyczem brzeg prawy góruje na całej przestrzeni jej biegu nad brzegiem lewym, i pod Połtawą dochodzi do 250 st. nad poziom rzeki. Brzeg ten składają urwiska gliniaste, podczas gdy brzeg lewy pokryty jest czarnoziemem. W niektórych tylko miejscach spotykają się piaski. W wielu miejscach brzegi porosłe są lasami dębowemi. Szerokość W. w granicach gub. charkowskiej i połtawskiej dochodzi od 10 do 45 sąż., głębokość od $^1/_2$ do 2 saż., szerokość doliny rzeki od 1 do 2 a w niektórych miejscach do 4 w. Na wybrzeżach jej leżą mta: Chotmyżsk, Hrajoworon, Połtawa i Kobelaki. Przybiera od praw. brzegu: Worsklicę, Boromlę, Połuzierje i Kobylaczek, od lewego zaś: Merl al. Merlę, Kołomak Tahamłyk, Kustołow. Na wybrzeżach W. został, d. 12 sierpnia 1399 r. na głowę pobity przez Tatarów w. ks. lit. Widold. W bitwie tej poległ Iwan Borysowicz. Na brzegach jej rozegrała się również słynna bitwa połtawska, w której rozbity został Karol XII.

Worsówka, wś nad rzką Woźnią, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Malin (o 7 w.), odl. o 23 w. od Radomyśla, ma 747 mk. Podług Pochilewicza jest tu 796 mk. prawosł a nadto w całej parafii (Antonów, Chodary, Fiedorówka, Hołubówka, Korolówka, Krasnosiółka, Mircza, Woźnia Stara i Nowa) jest 291 mk. katol. i 86 żydów. Posiada cerkiew, p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną w 1850 r. przez dziedzica Stanisława Bylinę, na miejsce poprzedniej w 1728 r. Przez wś prowadzi trakt z Malina do Radomyśla. Włościanie, w liczbie 277 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1918 dzies., ze spłatą po 1271 rs. 23 kop. rocznie. Przed uwłaszczeniem włościan w całych dobrach worsowskich było 8548 dzies. i 665 dusz rewiz. Obecnie własność większa w W. i wsiach: Fiedorówce, Mirczy, Stasiowie, Syczówce, Woźni Starej i Słobodzie Biegunowy Ostrów wynosi 1183 dzies. ziemi użytkowej, 4649 lasu i 337 nieużytków. W końcu zeszłego wieku dobra worsowskie należały do Józefa Pruszyńskiego, cześnika wdztwa wołyńskiego, następnie od 1760 r. do wdowy po nim Maryanny, od której na początku b. wieku nabył Ignacy Bylina, obecnie sukcesora jego Żelisława Byliny. *J. Krz.*

Worsowska Rudnia, pow. radomyski. ob. *Rudnia* 52.).

Worst (niem.), ob. *Kiełbasin.*

Worsuń, w dokum. *Worsin, Worsyn, Worszyn,* wś, pow. dubieński, gm. i par. praw. Jarosławicze (o 2 w.). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1570 wraz z Jabłowiczami (wsią również w w par. Jarosławicze) należała do kn. Jałowickiej. Część wsi trzymał Wasyli Przewadarowski. Pobór oddzielnie nie wykazany. Regestra z r. 1483 podają 3 części: kn. Michała Rużyńskiego, płacącego z 4 dym., Dymitra Isajkowskiego, który wnosi z 3 dym., 1 ogr., $^1/_2$ koła, $^1/_5$ popa jałowickiego i niejakiego p. Stefana, płacącego z 2 dym., 2 ogr., $^1/_2$ koła, $^1/_5$ popa (Jabłonowski, Wołyń, 4, 5, 95, 103, 110).

Worsy, wś i folw., pow. radzyński, gm. i par. Szóstka, ma 65 dm., 433 mk., 1330 mr. W r. 1827 było 62 dm., 289 mk.

Worsy, pow. święciański, ob. *Orsy.*

Worsyn, *Worsyń,* zaśc., pow. piński, na Zarzeczu, w 3 okr. pol. i gm. Płotnica, o 51 w. od Pińska a 10 w. od st. Widzibor dr. żel. baranowicko-rowieńskiej. *A. Jel.*

Worsyn, pow. dubieński, ob. *Worsuń.*

Worszyn, ob. *Worsuń.*

Wortywłoki, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Niedzingi (o 3 w.), 35 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Orany.

Worupoehnen, wś, pow. gąbiński, st. p. Gumbinnen.

Worusin, chutor, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Podorosk, należy do dóbr Podorosk Bochwiców.

Worwegen, posiadłość, pow. świętosiekierski, gm. Zinten.

Vorwerk, pow. grudziąski, ob. *Hansgut.*

Vorwerk-Moesland, pow. kwidzyński, ob. *Międzylęż* 3.)

Vorwerk 1.) *Gross,* dobra i wś, pow. głogowski, par. ew. Schlichtingsheim, kat. Guhlau. W r. 1885 dobra miały 212 ha, 3 dm., 42 mk. (19 kat.). wś 180 ha, 32 dm., 181 mk. (kat. 75). 2.) **V.** *Klein,* dobra i wś, tamże. W r. 1885 dobra miały 132 ha, 3 dm., 24 mk. (10 kat.); wś 107 ha, 23 dm., 156 mk. (51 ew.). 3.) **V.** *Gross,* posiadłość, pow. bolesławski, par. kat. i ew. Hartmannsdorf, ma 71 ha, 1 dm., 17 mk. ew. 4.) **V.** *Klein,* dobra i wś, pow. grotkowski, par. kat. i ew. Odmuchów. Dobra mają 235 ha, 2 dm., 47 mk. kat.; wś 10 ha, 9 dm., 67 mk. kat.

Vorwinzig, dobra i wś, pow. wołowski, par. ew. i kat. Winzig. W r. 1885 dobra miały 56 ha, 2 dm., 14 mk. ew.; wś 5 ha, 7 dm., 20 mk. (1 kat.)

Worwolińce, wś, pow. zaleszczycki, 21 klm. na płn. od Zaleszczyk, 7 klm. na płd. od sądu pow. i urzędu poczt. w Tłustem. Na płn. leżą Karolówka i Hołowczyńce, na wsch. Myszków i Teklówka, na płd. Hińkowce i Torskie, na zach. Uścieczko i Nagórzany. Środkiem obszaru płynie od płn. na płd. rzeka Dupa, dopływ Seretu. W dolinie tej rzeki leżą zabudowania wiejskie. Na wsch. wznosi się wzgórze Worwolińce do 325 mt. (znak triang.) Na zach. najw. wzn. 344 mt. *Lu. Dz.*

Wory, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody (o 10 w.), okr. wiejski i dobra Giedrojciów Milki, o 75 w. od Dzisny, 4 dm., 36 mk. (w 1865 r. 5 dusz rewi.).

Wory, niegdyś posiadłość kucza lubawskiego, ob. *Lubawa* (t. V, 391).

Worynie, przysioł., pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm., gm. Pojurze, o 38 w. od Rossień.

Woryszcza, dziś *Waryszcze*, wś, pow. włodzimierski, na płd.-zach. od Łokacz. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do Łukacz kn. Romana (Sanguszki), który wnosi z 4 dym. łanow. 4 ogrod. W r. 1583 tenże płaci z 4 łan., 5 ogr., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 67, 112).

Woryszki, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., 60 w. od Trok, 7 dm., 59 mk. katol.

Woryty 1.) niem. *Woritten*, wś, pow. olsztyński, st. p. Biesellen. 2.) **W.,** folw., pow. morąski, st. p. Maldeuten. 3.) **W.,** folw., pow. morąski, st. p. Mohrungen.

Worzechow (w dok.), w pow. kartuskim, ob. *Goręcin* (t. II, 705).

Worzelsdorf, ob. *Gotlibkowo* i *Goczałkowo*.

Worzjany, wś i folw., pow. święciański, w 1 okr. pol., o 23 w. od Święcian, 15 dm., 98 mk. katol., 5 żyd.

Worże, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 10 w. od Wiłkomierza.

Worżeła, zaśc. włośc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca (o 12 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Rytenie, 4 dusze rewiz.

Wosany, wś, pow. rzeżycki, pod nią wzgórze, zwane Kowale.

Wosarki, pow. grudziącki, ob. *Owczarka*.

Woschuetz, folw. dóbr Kuchelna, w pow. raciborskim.

Wosegau, folw. i cegielnia, pow. fyszhuzki, st. p. Crantz.

Wósek, pol. *Osiek*, serbska nazwa wsi, na Łużycach, zwanej po niem. Ossig.

Wosiek i *Wosieki*, ob. *Osiek* 2.) i *Osieki* 2.).

Wosihowo, wś, pow. orszański, gm. Lubawicze, ma 8 dm., 55 mk., z których 3 zajmuje się kołodziejstwem.

Wosin, folw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budsław, okr. wiejski Wosin, w 1865 r. własność Lewickich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Bubny, Jasiukówka, Ostrowek, Woronówka i Założyn, w ogóle w 1865 r. 163 dusz rewiz.

Wosina, niem. *Woschine*, leśnictwo, pow. czarnkowski (Wieleń), par. kat. i ew. i sąd okr. w Wieleniu, szkoły w miejscu, st. kol. i poczta w Drawsku (Dratzig). Ma 7 dm., 53 mk. (17 ew.). Należały do nadleśnictwa Drawsk mającego 13662 ha, w tem 11556 ha lasu.

Wosiszki, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo, odl. od Władysławowa 32 w., ma 5 dm., 57 mk. W r. 1827 było 4 dm., 49 mk.

Woskajnie, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, 18 w. od Szawel.

Woskańce, okolica, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 50 w. od Kowna.

Woskany, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 20 w. od Poniewieża.

Woskodawińce 1.) wś, pow. berdyczowski, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Samhorodek, odl. o 54 w. od Berdyczowa, ma 519 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 315 mk. prawosł., 50 katol., 9 żydów; 882 dzies. Posiada cerkiew, p. w. Pokrowy N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1730 r. i uposażoną 35 dzies. Należała do Klotyldy Malickiej i Barbary Kaplińskiej. 2.) **W.,** wś, pow. starokonstantynowski, par. katol. Kulczyny Krasiłów, ma 44 dm.

Woskodawy, w dokm. także *Wołkodawy*, wś nad Horyniem, pow. rówieński, gm. Tuczyn, par. prawosł. Korościatyn (o 2 w.), ma 70 dm., 533 mk., cerkiew drewnianą filialną, p. w. Pokrowy N. P. M., niewiadomej erekcyi, odnowioną w 1883 r. i uposażoną 15 dzies. ziemi z zapisu dziedzica wsi Niemirycza w 1773 r. Poprzednio była tu kaplica katol. par. Tuczyn. W 1860 r. znaleziono tu w parowie, w glinie piaszczystej (aluwialnej), przez wody wymytej, 3szczęki górne, kieł, kość, goleni goleniową, kawałki innych i in., należące do mamuta (Elephas primogenius). Wiadomość o tem odkryciu podał A. Korzeniowski w „Gazecie Codziennej" (1860, Nr 923). W W. urodziła się Anastazya z Jałowickich hr. Dzieduszycka. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1580 należy do Iwana Kierdeja Mnyszińskiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1583 r. Iwan Kierdej Mylski płaci z Wołkodaw z 8 dym., 2 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 12, 96). *J. Krz.*

Woskopiele, dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 49 w. od Poniewieża.

Woskowice Małe, niem. *Lorenzdorf* al. *Lorzendorf*, w dok. z r. 1353 *Lorenczendorf*, wś i dobra, pow. namysłowski, par. kat. Strzelce, ew. Kowalowice, ma 30 dm., 237 mk. (90 ew.), 137 ha (144 roli, 20 łąk); większa posiadłość ma 20

dm., 403 mk. (194 ew.) 706 ha (524 roli, 108 łąk i 43 lasu). We wsi kościół kat. fil., należący do najstarszych podobno w tych stronach, szkoła kat., młyn wodny, wspominany w dokum. z XIV w., cegielnia, hodowla owiec.

Woskowszczyzna, ob. *Wowkowszczyzna.*

Woskresieńce, wś nad Świeczanką, pow. lepelski, most.

Woskresienie, folw., pow. orszański, dziedzictwo Wasilewskich, ma wraz z Selektą 488 dzies. (119 roli, 27 łąk, 300 lasu).

Woskresienka, wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr.pol., gm. Graużyszki (o 4w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Wojsznaryszki, wraz ze wsiami Wojsznaryszki i Błotkowszczyzna 63 dusz rewiz.

Woskresienowka al. *Woskresienka,* wś nad rzką Mokrą Konką, pow. aleksandrowski gub. ekaterynosławskiej, o 90 w. na płd.-wsch. od Aleksandrowska, 394 dm., 2493 mk. Małorusów.

Woskresieńsk, wś włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino, okr. wiejski Niemież, 11 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Szaterniki.

Woskresieńsk 1.) mto nadetatowe nad rz. Istrą i przy linii dr. żel. moskiewsko-kazańskiej, pow. zwienigorodzki gub. moskiewskiej, o 20 w. na płn. od mta pow. a 53 na płn.-zach. od Moskwy, w 1860 r. miało 185 dm. (2 murow.), 2896 mk., cerkiew murowaną, monaster męzki, zwany Nową Jerozolimą, licznie przez pobożnych odwiedzany, st. poczt. i st. dr. żel., bank miejski, 32 sklepów, 95 rzemieślników (35 majstrów). St. dr. żel. W., pomiędzy st. Konabiejewo (o 11 w.) a Pieski (również o 11 w.), odl. jest o 84 w. od Moskwy a 101 w. od Riazania. W. jako sioło istniało już w XVI w. pod nazwą Rogoże, w 1607 fundowano istniejącą do dziś cerkiew. Następnie patryarcha Nikon założył tu monaster Woskresieński, od którego i sioło przybrało nazwę. W r. 1781 zostało mtem powiatowem gub. moskiewskiej, od 1796 r. mto nadetatowe. 2.) **W.,** wś nad rz. Worą, pow. juchnowski gub. smoleńskiej, gm. Woskresiensk, o 30 w. od Juchnowa, 2 dm., 14 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, dom przytułku. 3.) **W.,** wś nad rz. Worą, pow. juchnowski gub. smoleńskiej, gm. Sawina, 26 dm., 200mk., cerkiew, szkoła.

Woskresieńska 1.) wś nad rzką Karatułą, pow. perejasławski gub. połtawskiej, gm. Perejasław, 100 dm., 520 mk., 3 wiatraki. 2.) **W.,** wś nad rz. Gżacią, pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. Preczystienskoje, 22 dm., 163 mk. 3.) **W.** *Słoboda,* wś nad jez. Raduńka, pow. osterski gub. czernihowskiej, gm. Browary, 85 dm., 453 mk., cerkiew.

Woskresienskie, wś, pow. syczewski gub. smoleńskiej, gm. Woskresienskie, 71 dm., 508 mk., zarząd gminy, cerkiew, kaplica, szkoła.

Woskresienskoje, ob. *Szuwary.*

Woskrzenice *Małe* i *Wielkie,* dwie wsi i folw. nad rz. Krzną, pow. bialski, gm. Sidorki, par. r. gr. Woskrzenice, r. l. Biała (odl. 10 w.). Wś posiada cerkiew par. drewnianą, założoną r. 1697 przez Karola Stan. Radziwiłła. W r. 1855 została odnowioną. Wś W. Małe ma 40 dm., 437 mk.; W. Wielkie 29 dm., 183 mk.; fol. 13 dm., 17 mk. W r. 1827 W. Małe miały 38 dm., 205 mk. zaś W. Wielkie 32 dm., 219 mk. Dobra W. składały się w r. 1892 z fol.: W., Kalinów i Marynin al. Maryanka, przyl.: Stanisławów, Hola, Świerze i Zagrudzie, rozl. mr. 3422: fol. W. z awuls. Stanisławów gr. or. i ogr. mr. 896, łąk mr. 247, past. mr. 18, lasu mr. 200, nieuż. mr. 52; bud mur. 6, drew. 15; fol. Marynin gr. or. i ogr. mr. 370, łąk mr. 8, lasu mr. 228, nieuż. mr. 22, razem mr. 704; bud. mur. 3, drew. 11; fol. Kalinów gr. or. i ogr. mr. 703, łąk mr. 122, pastw. mr. 17, lasu mr. 436, nieuż. mr. 27; bud. drew. 8; cegielnia, smolarnia, pokłady torfu, lasy nieurządzone. Wś W. Wielkie os. 26, mr. 1038; wś W. Małe os. 46, mr. 1366.

Woskrzeszyńce, pow. rohatyński, ob. *Oskrzeszyńce* 1).

Wóslica Hora, niem. *Eselsberg,* wś, pow. rozborski, par. ew. Klitten, ma 149 ha (36 roli, 15 łąk, 79 lasu), 9 dm., 56 mk. ew. Do r. 1815 należała do Łużyc Saskich.

Wosma, rzka, w gub. smoleńskiej, ob. *Osma.*

Wośniedkowo, wś pryw. nad jez. Okuniewo, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 53 w. od Dzisny przy dr. p. z Wilejki do Dzisny, 12 dm., 99 mk.

Wośniki, właściwie *Woźniki,* wś nad rz. Widawką, pow. łaski, gm. Zapolice, par. Strońsko, ma 28 dm., 156 mk., 319 mr. W spisie z r. 1827 podano tę wieś jako Wosin, w par. Strońsko, miała 16 dm., 113 mk. Na początku XVI w. były tu same łany kmiece, które dawały dziesięcinę kanonii gnieźn., zaś pleb. w Strońsku tylko kolędę (Łaski, L. B., I, 478). W r. 1552 Spytek płaci tu od 3 osad., Jan Pstrokoński od 7 os. Ogółem mają $4^1/_2$ łan. km. (Pawiń., Wielkop., II, 243). 2.) **W.,** wś i fol. nad rz. Mleczną, pow. radomski, gm. Kowala Stępocina, par. Cerekiew, odl. od Radomia 4 w., ma 26 dm., 259 mk. W 1827 r. było 13 dm., 150 mk. W r. 1870 fol. W. rozl. mr. 796: gr. or. i ogr. mr. 348, łąk mr. 80, past. mr. 51, wody mr. 12, lasu mr. 279, nieuż. mr. 25; bud. mur. 5, drew. 29, las urządzony, pokłady torfu, młyn wodny. Wś W. os. 25, mr. 134 (inne wykazy podają 193 mr.). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 we wsi W., w par. Nowa Cerekiew, Jan Podlodowski płacił od 3 łan., 3 zagr. (Pawiń., Małop., 300). *Br, Ch.*

Wosówko, ob. *Osówko.*

Wosowo, wś nad Pohrebicą, pow. miński.

Wosowo, pow. lęborski, ob. *Osowo.*

Wośpin, rzka, w pow. mozyrskim (ob. t. VI, 759).

Wospork, niem. *Weissenburg,* miasteczko

nad rzką Łubotą, dopł. Małej Szprewii, w pow. żytawskim, okr. budziszyńskim, na Łużycach górnych.

Wossarken, pow. grudziądzki, ob. *Owczarka*.

Wossau, dobra ryc., pow. rastemborski, st. p. Rastenburg.

Vossberg 1.) pustkowie do Warcza, pow. gdański górny, st. p. Świncz-Hinterfeld; 1885 r. 11 dm., 83 mk. 2.) **V.**, kol. do Zielonego Mostu, pow. człuchowski, st. p. Przechlewo; 1885 r. 3 dm., 26 mk. *Kś. Fr.*

Wosseden, wś, pow. liebarski, st. p. Liewenberg, ob. *Nawunsden*.

Vosshof, wyb., pow. wejherowski, st. p. Rybińska Karczma.

Wossitz, pow. gdański, ob. *Osice*.

Wossitzer-Herrenland (niem.), wyb. do Grebinerfeld, pow. gdański nizinny, st. p. Ostrowite; 1885 r. 7 dm., 70 mk.

Wossoka, niem. *Weissig*, dobra i wś, pow. wojrowicki, par. ew. Koenigswartha. W r. 1885 dobra miały 195 ha, 2 dm., 2 mk.; wś 117 ha, 27 dm., 129 mk. ew.

Vossowska, os., pow. wielkostrzelecki, stacya dr. żel. na linii „Prawego brzegu Odry“ na przestrzeni od Kluczborka (38 klm.) do Bytomia i Opola, o 32 klm. od Opola. Huta żelazna. Ma 19 dm., 163 mk. Utworzona na obszarze dóbr Staniszcze Wielkie.

Vosswinkel, wś, pow. grudziądzki, ob. *Lisie Kąty*. Ma 585 ha (379 roli or., 47 łąk, 88 lasu); 1885 r. 24 dm., 26 dym., 150 mk., 14 kat., 136 ew. Szkoła ewang. w miejscu.

Wostalce (w dokum.), pow. dubieński, dziś Ostylec (ob.).

Wostaszecy (łuż.), niem. *Irgersdorf*, osada na Łużycach.

Wostojów, góra (741 mt.), w Beskidzie zachodnim, na obszarze Sidziny, w pow. myślenickim, między potokiem Sidziną a Głazą. Stoki lesiste. Leży pod 37° 25′ wsch. dług. a 49° 35½′ płn. szer. (Karta wojs., 7, XXI).

Wostra, ob. *Ostra*.

Wostritza, pow. gdański, ob. *Ostrowite* 1).

Wostrycy, pow. piński, ob. *Ostrzyce*.

Wostryjń, obszar lesisty, lekkimi garbami podniesiony, wzn. do 249 mt., w Szczepłotach i Hruszowie, w pow. jaworowskim. Wody ztąd uprowadza pot. Rybno i pot. Nowy (Karta wojs., 5, XXIX).

Wostuchowo al. *Ostuchowo*, wś, pow. nowogródzki, w gm. Szczorsy, o 23 w. od Nowogródka, ma 63 osad; gleba i łąki wyborne nad kotliną rzeki Serwecz. Niegdyś należała do Chreptowiczów, do domin. Szczorse. *A. Jel.*

Wostycz, góra bezleśna (521 mt.), na granicy Starego Miasta, pomiędzy pot. Jabłonką a Dniestrem, na 40° 38′ wsch. dług., 49° 26½′ płn. szer. (Karta wojs., 8, XXVIII).

Wosupis, strumień, w pow. trockim, przepływa pod zaśc. Połkabieli.

Wosyk *Mały* i *Wielki*, niem. *Kleinhaehnchen* i *Grosshaehnchen*, osada łużycka.

Woszczańce z Futorami, wś, pow. rudecki, 8 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urzędu poczt. w Rudkach. Na płn.-wsch. leżą Uherce Wieniawskie, na wsch. Jatwięgi i Michalewice, na płd. Szeptyce, na zach. Kanafosty, na płn.-zach. Makuniów, na płn. Orchowce (2 ostatnie w pow. mościskim). Środkiem wsi płynie od zach. na wsch. potok, dopływ Wiszenki. Zabudowania wsi leżą w środku obszaru. Wzn. sięga na płd.-wsch. 298, na płn. 287 mt. Włas. więk. ma roli or. 429, łąk i ogr. 111, past. 32, lasu 186 mr.; wł. mn. roli or. 466, łąk i ogr. 91, past. 36 mr. W r. 1890 było 82 dm., 510 mk. w gm., 5 dm., 47 mk. na obsz. dwor. (510 gr.-kat., 25 rz.-kat., 17 izr., 5 innych wyzn.; 495 Rus., 32 Pol., 30 Niem.). Par. rz.-kat. w Rudkach, gr.-kat. w miejscu, dek. komarniański, dyec. przemyska. Do parafii należą: Kanafosty, Szeptyce i Uherce. We wsi jest cerkiew. Dokumentem, wydanym w Gródku d. 12 kwietnia 1469, zatwierdza Kazimierz Jagiellończyk Fiedora Szeptyckiego i wnuków jego Fiedora, Iliba i Sienka w posiadaniu dóbr Szeptyc, Konafost z monasterem św. Onufrego i Woszczanic (Liske, A. G. Z., t. VI, str. 132). Dokumentem wydanym w Przemyślu dnia 29 sierpnia 1452 r. poświadczają Henryk z Orzeka, sędzia, i Waszko z Rybotyc, podsędek, ziemscy przemyscy, że Piotr z Woszczeniec sprzedał wieś tę za 400 grzywien Aleksandrowi z Prochnik (l. c., t. IX, str. 71). *Lu. Dz*,

Woszczanka 1.) wś, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Malecz, o 25 w. od Prużany, ma wraz ze wsią Minki 341 dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, wś, pow. rohaczewski, gm. Korma (o 9 w.), zapasowy śpichlerz gminny.

Woszczatyn, wś, pow. włodzimierski, gm. Poromów, na płd.-zach. od Włodzimierza, 40 dm., 325 mk., cerkiew. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. Jacko Obuch płaci z Woszczacina z 1 dworz. 20 gr. i od 2 ogr., Chwiedor Pietrowicz Zaorowski z 3 dym., 3 ogr. po 2 gr., Fiedor Obuch z 1 dym. dworz., 2 ogr. i Iwan Obuch również z 1 dym. dworz. i 2 ogr. W 1583 r. płacą tu: Tymofiej, Iwan, Jacko i Fiedor Obuchowie z 5 dym., 9 ogr., 1 ogr., 9 komor. i od 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 70, 73, 74, 117).

Woszczele, niem. *Woszielen*, wś, pow. łecki, st. p. Grabnik.

Woszczelówka, grupa domów koło Zaleszczyk Starych, pow. zaleszczycki.

Woszczkowo al. *Woszkowo*, *Woskowo*, wś gosp. i ryc., w pow. krobskim (Rawicz), sąd okr., urz. okr., st. kol. w Rawiczu, urz. stan. cyw. w Miejskiej Górce (Goerchen), poczta w

Dłoni, szkoła katol. w miejscu, par. katol. w Nieparcie, ew. w Miejskiej Górce. Wś gospod. ma 53 ha, 15 dym., 100 mk., z tych 96 katol.; wś ryc. 157 ha, 1 dym., 14 mk. Należy do probostwa w Nieparcie. R. 1310 Henryk II przyłącza W. do pow. ponieckiego. W 1362 r. Domasław, pleban z Niepartu, ustanawia w W. sołtysa Jaśka Kuraszka, który otrzymuje dwa łany wolne, a skoro rozmiar W. się uzupełni, wybierze sobie jeszcze dwa co najlepsze. Prócz tego otrzymał ogrody, sięgające aż do granicy nad drogą z Sobiałkowic do Kołaczkowic. Nadto może założyć karczmę, jatkę mięsną, piekarnią i młyn. Będzie też miał wolne polowanie na zwierza i ptastwo. Owiec może, z własnym owczarzem, trzymać ile zdoła. Ze sądów ma mieć trzeci denar. Raz w roku dziedzica w trzy osoby przyjąć musi na obiad, a kmiecie dwa razy, albo za każdy obiad zapłacić dwa skojce. Na dziesięć lat otrzymali kmiecie wolność od wszelkiej daniny, a po upływie woli dawać będą na św. Mlchał po 4 cwiertnie pszenicy, 4 żyta, 4 owsa i wiardunek za dziesięciny. Na Wielkanoc dadzą po pół połcia i po 5 groszy, na Boże Narodzenie 2 kury. Orać będą dziedzicowi 3 dni w roku. Sołtys zaś służyć będzie dziedzicowi i jego następcom na koniu, wartującym kopę groszy, a gdyby konia na służbie pańskiej postradał, dziedzic mu go wynagrodzi, a póki się to nie stanie, nie będzie obowiązany do żadnej służby. A na wyprawę królewską kmiecie obowiązani będą wystawić konia, wartującego grzywnę groszy. Sołtys zaś będzie miał wolność sprzedania, zamienienia itp. sołectwa wedle woli. W r. 1580 podano w W. 3 łany os., 1 zagr. os. i 2 puste. *W. Ł.*

Woszczów, ob. *Oszczów.*

Woszczyce, niem. *Woschczytz*, wś i dobra przy zródłach rzki Rudy, dopł. Odry, pow. pszczyński, par. kat. w miejscu, ew. Żóraw. Wś ma kościół par. katol., szkołę katolicką, 629 ha, 53 dm., 477 mk. katol.; dobra 1444 ha (296 roli, 75 łąk, 971 lasu), 9 dm., 127 mk. (9 ew.). Par. W., dek. mikołowskiego, 1869 r. miała 4708 katol., 186 ewang., 54 izr.

Woszczyn, uroczysko i straż leśna, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odryżyn, o 90 w. od Kobrynia.

Woszczynicze, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Rudniki, o 12 w. od Prużany, na wschód od Rożkowicz, 953 1/2 dzies. ziemi włośc. (396 łąk i pastw., 192 nieuż.).

Woszejki, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 39 w. od Kowna.

Woszkańce, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Dukszty, własność Szelejków, ma 225 dzies. (74 lasu, 77 nieuż.).

Woszkaty, zaśc., pow. słucki, w 3 okr. pol. i par. katol. Kopyl, gm. Hrozów, o 32 w. od Słucka. *A. Jel.*

Woszkowo, ob. *Woszczkowo.*

Woszoka, rzka, w pow. wiłkomierskim, pod wsią Surdegi.

Woszokiany, dobra nad jeziorem, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszkuny, o 63 w. od Wiłkomierza, własność Antoniego Komara, ma wraz z dobr. Kołocze, folw. i zaśc. 3505 dzies. (2285 lasu, 126 nieuż.).

Woszosza, jezioro, w pow. wileńskim, pod folw. Pooszoka.

Woszywiec, futor, pow. lityński, gm. Sosenka, o 10 w. od Lityna.

Woszywka, część wsi Babany, w pow. humańskim.

Wothschwin (niem.), jezioro na Pomorzu, w pow. Neugard.

Wotkiszki, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 7 w. od Rossień.

Wotnia, folw., pow. bychowski, od 1874 r. własność Jakuba Hołowackiego, 1151 dzies. (157 roli, 52 łąk, 491 lasu); młyn wodny daje 200 rs.

Wótnoga, ob. *Odnoga.*

Wotoka, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, przypiera do kanału Muchawieckiego.

Wotria, rzka, w gub. smoleńskiej, ob. *Otra.*

Wotterkeim, wś i fol., pow. rastemborski, st. p. Korschen.

Wotterlack, fol., pow. iławkowski, st. pocz. Landsberg.

Wottnogge (niem.), ob. *Odnoga.*

Wotyka, rzeczka, w pow. hrubieszowskim, ob. *Kalinówka.*

Wotylówka, wś, pow. zwinogródzki, w 3 okr. pol., gm. Winograd (o 4 w.), odl. o 44 w. od Zwinogródki, ma 1480 mk. Posiada cerkiew drewnianą, p. w. św. Mikołaja, niewiadomej erekcyi, uposażoną 54 dzies. Niegdyś należała do Białocerkiewszczyzny, następnie w kluczu olszańskim hr. Konstantego Branickiego, obecnie należy do Apanaży (Udiełów).

Wotzlaff 1.) ob. *Ocesławy.* 2.) **W.,** ob. *Wocław.*

Wouki, białoros. *Wauki*, wś poradziwiłłowska, pow. miński, w 3 okr. pol. i gm. Kojdanów (o 10 w.), o 50 w. od Mińska, ma 15 osad; miejscowość lekko falista, dość leśna, grunta szczerkowe. W. należała w r. 1740 do domin. Rudzica, miała 19 osad, w niej 3 konie, 13 wołów. *A. Jel.*

Woukorez, wś, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. Lubcz, przy gośc. z Wereskowa do mstka Delatycz, o 3 mile od Nowogródka, ma 9 osad; miejscowość bezleśna, lekko falista, gleba urodzajna. *A. Jel.*

Wowcza, uroczysko na gruntach Malina, w pow. radomyskim, ze smolarnią należącą do Jośka Narodyckiego.

Wowcze, kolenia, pow. radomyski, w 3 okr.

pol., gm. Potyjówka, o 18 w. od Radomyśla, 72 mk.

Wowczenec (501 mt.), szczyt w śród lesistej okolicy, na obszarze Lukawca, na Bukowinie; wody odsączają się do Seretu z praw. brzegu. Wznosi się na $43^0\ 6^1/_2'$ wsch. dług. a $48^0\ 10^1/_4'$ płn. szer. (Karta woj., 13, XXXIII).

Wowczyniec, rzeczka, dopływ rz. Hnyłopiatu, w pow. berdyczowskim, koło wsi Jurówka.

Wowerajcie, wś, pow. telszewski, gm. Kretynga, o 63 w. od Telsz.

Wowerany 1.) wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Hermaniszki, 41 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Ostrowiec Wowerany. 2.) **W.,** wś włośc. i folw. skarb., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 40 w. od Wilna, 6 dm., 52 mk. (41 prawosł., 11 katol.).

Wowercze, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki, o 48 w. od Wiłkomierza.

Wowergis 1.) rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Muszy. 2.) **W.,** zdrój siarczany, w pow. szawelskim, pod wsią Mingiele, o 6 w. od mka Mieszkucie, niedaleko od źródeł Muszy.

Wowerischken, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Proekuls.

Wowerliże, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 4 w. od Szawel.

Wowersonie, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Abele. Kielagus ma tu 6 dzies.

Wowery, wś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Syntowty, odl. od Władysławowa 11 w., ma 10 dm., 107 mk. W 1827 r. było 15 dm., 112 mk.

Wowery 1.) wś, pow. rossieński, gm. i par. Szwekszne, o 106 w. od Rossień. Przykomorek celny, o 11 w. od N. Miasta a 94 w. od Jurborga. 2.) **W.,** wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Wiekszne, o 85 w. od Szawel. 3.) **W.,** wś, pow. rzeżycki, o 35 w. na płd.-zach. od Rzeżycy, ma 3 dm., 14 mk. W pobliżu wsi, na zachodnim brzegu jez. Razno, zwaliska zamku Wolkenburg (ob.).

Wowerynia, dwór, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 28 w. od Szawel.

Wowerynie 1.) wś i osada, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 17 w. od Poniewieża. 2.) **W.,** przys., pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 35 w. od Rossień. 3.) **W.,** dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Szawlany, o 42 w. od Szawel. 4.) **W.,** zaśc., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Ołoty, o 139 w. od Wiłkomierza.

Woweryszki 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 10 w.), ma 7 dm., 57 mk. W 1827 r. było 5 dm., 40 mk. 2.) **W.,** wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Kajmele, odl. od Władysławowa 28 w., ma 4 dm., 43 mk. Wraz z wsią Jakajcie ma 362 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kidule. W r. 1827 wś Woweryszki, w par. Słowiki, ma 5 dm., 33 mk.

Woweryszki 1.) wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Wewirżany, o 124 w. od Rossień. 2.) **W.,** zaśc., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Kurkle, o 21 w. od Wiłkomierza.

Wowierany, pow. oszmiański, ob. *Ostrowiec* 2) (t. VII, 718).

Wowirzena (żmujdzkie), ob. *Wewirżany*.

Wowiszki, fol. i wś nad jeziorem t. n., pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 18 i 19 w. od Wiłkomierza. Fol. należy do Michała Komara i wraz z Benedyktowem ma 580 dzies. (121 lasu, 152 nieuż.); młyn wodny.

Wowkowszczyzna, w spisie z 1865 r. *Woskowszczyzna*, folw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianowo, o 98 w. od Wilejki, w 1865 r. własność Rusieckich.

Wowna, wś nad bezim. rzką, pow. nowogradsiewierski gub. czernihowskiej, gm. Żychowo, 253 dm., 1627 mk., cerkiew, jarmark, 13 wiatraków, olejarnia.

Wownia z *Wownickim potokiem*, rzeczka, prawy dopływ Dniestru. Jest to potok łąkowy, błotnisty. Wypływa w Dobrowlanach, w pow. stryjskim, płynie przez Uhersko, następnie granicą Wowni, Wolicy, Pietniczan a Bilcza, tem samem granicą powiatów: drohobyckiego a stryjskiego, dalej płynie przez Derzów, Demenkę Leśną, gdzie przepływa staw i w Kijowcu rozdziela się na ramiona i tak uchodzi do Dniestru, w pow. żydaczowskim. Potok został miejscami ujęty groblami, miejscami pogłębiony dla osuszenia nadbrzeżnych mokradeł. Długi około 19 klm. Do W. uchodzi z praw. brzegu potok Wownicki. Wypływa on w Stryju, przepływa Dobrowlany, Wownię, Pietniczany i Derzów. Okolica u źródeł wzn. do 295 mt., przy ujściu do 259 mt. Długość biegu około 20 klm. (Karta wojs., 8, XXX). *St. M.*

Wownia al. *Wuwnia*, wś, pow. stryjski, 12 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Stryju, 5 klm. na płn.-zach. od st. kol. i urz. poczt. w Uhersku. Na płd. leży Uhersko, na wsch. Pukienicze, na płn. Wolica i Bilcze (wsi pow. drohobyckiego). Na płn. powstaje pot. Wowiński, dopł. Stryja, i płynie na płd. Własn. więk. ma roli or. 28, łąk i ogr. 292, pastw. 103, lasu 258 mr.; wł. mn. roli or. 305, łąk i ogr. 256, pastw. 390, lasu 1 mr. W r. 1890 było we wsi i w przysiołku Glinka 75 dm., 479 mk. w gm.; 2 dm., 14 mk. na obsz. dwor. (423 gr.-kat., 20 rz.-kat., 31 izr., 37 in. wyzn.; 450 Rus., 2 Pol., 41 Niemców). Par. rz.-kat. w Stryju, gr.-kat. w Uhersku. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 1786 złr. *Lu. Dz.*

Wownianka, ob. *Wołnianka*.

Wowniawka, rzka, w pow. taraszczańskim, dopływ Tykicza Górnego.

Woy..., ob. *Woj.*

Woyanow (niem.), ob. *Wojanowo.*

Woybor (dok.), ob. *Wolbórz.*

Woydieten, wś, pow. fyszhuzki, st. p. Thierenberg.

Woymanns, wś i posiadłość, pow. iławkowski, st. p. Landsberg.

Woysca (dok.), ob. *Kochowa*, w pow. wejherowskim.

Woyszlaff Damerow (w dok. niem.), ob. *Osłowa Dąbrowa.*

Woysk (niem.), ob. *Wojsko.*

Woythalermuehle (niem.), os. młyńska, pow. chojnicki, gmina Odry, st. p. Czarna Woda; 1885 r. 1 dm., 6 mk.

Wozbucie, *Wozbucy*, wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany, o 33 w. od Szawel.

Wozbudziszki, wś włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Koniawa, okr. wiejski Krzywile, o 6 w. od gminy, 3 dusze rewiz.

Wozbuty, wś, pow. rossieński, par. Taurogi.

Wozdwiżenka al. *Wozdwiżeńska*, wś włośc. nad rzką Czaponką, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Tokarzyszki, 7 dm., 67 mk. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Traby.

Wozdwiżeńsk, pow. radomyski, ob. *Złodziejówka.*

Wozdwiżeńskie al. *Ignacowo*, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Bystrzyca (o 2 w.), 7 dusz rewiz.

Wozdwiżeńskie al. *Czupachowka*, wś, pow. lebiedziński gub. charkowskiej, gm. Czupachowka, o 25 w. od Lebiedzina, 281 dm., 1404 mk., zarząd gminy, cerkiew, szpital, 3 jarmarki, cukrownia, warzelnia saletry.

Wozek, wś nad Możą, pow. borysowski.

Wozgielańce *1* i *2*, dwie wsi, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 40 w. od Nowoaleksandrowska.

Wozginiszki, folw. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 54 w. od Wilejki, przy b. dr. pocz. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 1 dm., 17 mk.

Woziłów, wś, pow. buczacki, 28 klm. na płd.-zach. od Buczacza, 9 klm. na płd.-zach. od sądu pow. i urzędu poczt. w Potoku Złotym. Na płn.-zach. leży Snowidów, na płn.-wsch. Kościelniki, na płd.-wsch. Uniż, na płd.-zach. Piotrów (dwie ostatnie wsi w pow. horodeńskim). Wzdłuż granicy płd. płynie Dniestr a wzdłuż granicy płd.-wsch. dopływ Dniestru, Potok Złoty. Zabudowania wiejskie leżą na płd.-zach., nad Dniestrem. Dolina Dniestru wznies. 174 mt. npm. Na płn. dochodzi wznies. do 333 mt. Własn, więk. ma roli or. 186, łąk i ogr. 1, past. 46, lasu 247 mr.; wł. mn. roli or. 674, łąk i ogr. 17, past. 12, lasu 2 mr. W r. 1890 było 104 dm., 539 mk. w gm., 6 dm., 41 mk. na obsz. dwor. (550 gr.-kat., 20 rz.-kat., 10 izr.; 560 Rus., 20 Pol.). Par. rz.-kat. w Potoku Złotym, gr.-kat. w Snowidowie. We wsi jest cerkiew. Z zakładów przemysłowych istnieją tu gorzelnia i młyn. *Lu. Dz.*

Woziwoda 1.) nadleśn. król. nad rz. Brdą, pow. tucholski, st. p. w miejscu, par. kat. Śliwice, 10591 ha (128 roli or., 372 łąk, 9218 lasu). W 1885 r. 27 dm., 30 dym., 201 mk., 114 kat., 87 ew. W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymieniona jako majętność szlach., należąca do Dąbrówki, mająca 4 dm. (str. 255). 2.) **W.,** niem. *Adlig Woziwoda*, karczma, pow. tucholski, st. p. Kiełpin, par. Raciąż; obwód domin. Dąbrówka, należąca do Adama Połczyńskiego na Wysoce. W 1868 r. 2 dm., 9 mk. ew., 1 kat.; 1885 r. 1 dm., 6 mk. R. 1659, w drugiej wojnie szwedzkiej, zaszła tu potyczka ze Szwedami, którymi dowodził brat Karola Gustawa, królewicz Adolf Jan. Dawniejszy dziedzic włości Józef Połczyński wystawił na miejscu walki pomnik. *Kś. Fr.*

Woźna Wieś, wś nad rz. Jegrznią, pow. szczuczyński, gm. Pruska, par. Bargłowo, leży śród lasów i bagien, o $1^1/_2$ w. od wsch. brzegu jez. Dręstwo; ma 57 dm., 744 mk., 2488 mr. Szkoła początkowa. W r. 1827 wś rząd., ma 58 dm., 372 mk., par. Rajgród.

Woźnia, rzka, w pow. radomyskim, prawy dopływ Irszy, ujście ma na wprost wsi Pieniaziewicze. Oprócz kilku drobniejszych strumieni przybiera od pr. brzegu Szlamarkę.

Woźnia *Nowa* i *Stara*, dwie wsi nad rz. Woźnią, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Malin, par. praw. Worsówka (o 3 i 6 w.), odl. o 25 w. od Radomyśla, 181 mk. Włościanie, w liczbie 49 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 176 dzies., ze spłatą po 96 rs. 79 kop. rocznie. Własność Pieńkowskich.

Woźniczany, wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski i dobra skarbowe Michniszki, o 7 w. od Trok, 3 dm., 46 mk. prawosł. (w 1865 r. 13 dusz rewiz. b. włośc. skarb. i 2 jednodworców).

Woźnicze, wś nad rz. Sławeczną, pow. owrucki, gm. Pokalów, par. praw. Lewkowicze (o 20 w.).

Woźniczka, targowisko na Szląsku, ob. *Woźnik.*

Woźniczna, wś na praw. brzegu rz. Biały, pow. tarnowski, leży w okolicy lesistej, podgórskiej, naprzeciw st. kol. Pleśna, ma 20 dm., 147 mk. rz.-kat., należących do par. w Pleśny. Obszar tabularny dzieli się na dwie części, mające 5 dm., 52 mk. (25 rz.-kat., 27 izrael.). Pierwsza część (L. Diettla) ma 186 mr. (83 mr. la-

su), obszar drugiej (w ręku izraelitów) nie podany w wykazach; pos. mn. ma 95 mr. W r. 1581 wś ta, zw. Oznyczna Góra, w par. Pleśne, miała dwa działy: Dobek Łowczowski płacił od 4 zagr. z rolą, 2 kom. bez bydła, Agnieszka Łowczowska od 4 zagr. z rolą i 2 kom. bez bydła. Dziś W. graniczy na płn. z Kłokową, na płd. z Piotrkowicami a na wschód z Łękawką.

Woznie, uroczysko, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Rewiatycze, należy do dóbr Siehniewicze Romualda Neuhof-Lej.

Wozniesienie, wś nad rzką Soroczką, pow. juchnowski gub. smoleńskiej, gm. Wozniesienie, o 17 w. od Juchnowa, 32 dm., 370 mk., zarząd gminy, cerkiew, kaplica, szkoła, st. poczt., odl. 20 w. od st. Znamieńska.

Wozniesieńsk, os., pow. opoczyński, gm. Machory, par. Żarnów, odl. od Opoczna 20 w. Utworzona i nazwana przy uwłaszczeniu włościan po r. 1864. Ma 41 mr.

Wozniesieńsk, mto nadetatowe u ujścia Martwych Wód do Bohu, pow. bobryniecki gub. chersońskiej, odl. o 64 w. na płd.-zach. od Bobryńca, 148 w. od Chersonu, ma 12,022 mk. W 1860 r. było tu 1170 dm., wyłącznie murowanych z kamienia, wydobywanego w okolicach, 7,963 mk. (101 katol., 11 rozkolników, 13 prot., 778 żydów), cerkiew, dom modlitwy żydowski, szpital wojskowy, 109 sklepów, ogród miejski ma 32 dzies. Handel nieznaczny, jakkolwiek odbywają się tu 3 jarmarki do roku, na których sprzedają głównie bydło rogate, owce, konie, drzewo i wyroby drewniane, przywożone z gub. kijowskiej i podolskiej. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem i poczęści handlem. Do miasta należy 1,314 dzies. Od W. kończą się na Bohu granity i poczyna się żegluga. Miasto zbudowane zostało przy końcu zeszłego wieku z polecenia Zubowa na miejscu uroczyska zaporoskiego Sokoły, pod którem urządzona była stała przeprawa przez Boh. W 1795 r. przeznaczone zostało na msto główne nowo utworzonej gub. wozniesieńskiej (ob. t. I, 573), co jednakże nieprzyszło do skutku. W r. 1817 W. zamieniony został na kolonię wojskową; w 1823 r. utworzono tu główny zarząd nad wszystkiemi koloniami wojskowemi w kraju noworossyjskim, ktory następnie przeniesiono do Elizawetgradu.

Wozniesieńskie 1) al. *Potiahowszczyzna*, wś nad bałką Dobryńką, pow. konstantynogradzki gub. połtawskiej, gm. Natalino, 52 dm., 277 mk., cerkiew, szkoła, 2 wiatraki. 2) **W.** al. *Sztenpilewka*, wś nad Zbarem, pow. zołotonoski gub. połtawskiej, gm. Wozniesieńskie, o 15 w. od Zołotonoszy, 205 dm., 1125 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, gorzelnia, 2 wiatraki.

Woźnik al. *Woźniki*, *Woźniczka*, niem. *Woischnik*, 1375 r. *Woysnyk*, targowisko, zamek i dobra, śród wyżyny szląskiej, na wzn. 969 st. par. n. p. m., w pobliżu źródeł rzki Małapanew, niedaleko granicy królestwa polskiego, pow. lubliniecki, odl. 4 mile na wschód od Lublińca, posiada kościół paraf. katol., szkołę katol., synagogę, 4 jarmarki rocznie, urząd poczt. i celny. Osada miejska ma 2,675 ha (849 roli, 315 łąk, 1223 lasu), 205 dm., 345 gospodarstw, 1620 mk. (1443 rz.-kat., 56 ew. 121 zydów.) Dobra mają 413 ha (363 roli, 35 łąk), 8 dm., 198 mk. (11 ew.); leśnictwo ma 2,528 ha (55 roli, 102 łąk, 2,294 lasu), 7 dm., 47 mk. katol. W 1843 r. było w ogóle 189 dm., 1259 mk. (20 ew., 50 żyd). Parafia tutejsza do r. 1822 należała do biskupstwa krakowskiego, teraz do wrocławskiego. Do parafii należał w okolicy młyn Długosz. Par. ewang. w Ludwigsthalu. W. par., dek. tarnowskiego, 1869 r. miała 2,965 katol., 14 ewang., 115 żydów. *Br. Ch.*

Woźniki 1) wś i fol., pow. piotrkowski, gm. Woźniki par. Bogdanów, odl. 10 w. na zach. od Piotrkowa. Wś i osada mają 40 dm., 456 mk., 857 morg., fol. 4 dm., 38 mk., 612 morg., os, karcz. 1 dm., 3 mk., 2 morg. W 1827 r. wś ta, w paraf. Krzepczów, ma 22 dm., 200 mk. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kościołowi w Piotrkowie, fol. i zagrodnicy na rolach folwar. pleb. w Bogdanowie (Łaski, L. B., II, 220). W r. 1511 podano we wsi 10 łan. km., w 1518 r. tylko $5\frac{1}{2}$. W 1552 r. Jan Gomoliński, pisarz sieradzki, płaci tu od 2 karczem, 25 osad. i 8 łan. (Pawiń., Wielkop., II, 197, 257). Woźniki gmina należy do sądu gm. okr. II w Kamocinie, st. poczt. i dr. żel. w Piotrkowie. Gmina ma 14,071 morg. obszaru i 5,719 mk. Śród stałej ludności jest 593 prot. i 63 żyd. 2) **W.** *Szlacheckie*, wś, fol. i młyn. nad rzką b. n., pow. noworadomski, gm. Dobryszyce, par. Lgota, odl. w. 10 od Radomska. Wś ma 27 dm., 280 mk., fol. 5 dm., 57 mk., os. młyn, 1 dm., 7 mk. W 1827 r. było 19 dm., 148 mk. W r. 1886 fol. W. lit. A. rozl. 613 mr.: gr. or. i ogr. mr. 458, łąk mr. 91, pastw. mr, 48, nieuż. mr. 17; budowli mur. 7, drew. 9, pokłady torfu. Wś W. os. 29, mr. 445; wś Zalesice os. 11, mr. 103; os. młyn, ma 14 morg. Na początku XVI łany km. dają dziesięcinę ka nonii gnież., wś pleban. w Lgocie tylko kolędę, po groszu z łanu, fol. daje dziesięcinę kościołowi w Dmeninie (Łaski, L. B., I 492, 507). W 1552 r. Mikoł. Zaleski płaci tu od 11 osad. na $4\frac{1}{2}$ łan. km. (Pawiń., Wielkop., II, 285). 3) **W.,** wś, pow. łęczycki, gm. Dalików, par. Leźnica Wielka, odl. 12 w. od Łęczycy, ma 28 dm., 199 mk., młyn wodny. W 1827 r. W., wś prywatna, ma 13 dm., 140 mk. Własność arcyb. gnieźn. według aktu z r. 1357 (Kod. Wielkop., Nr. 1354). Na początku XVI w. dwór „Woznykj alias Budzynek", dawniej wieś, wraz ze wsią Łączki, dawały dziesięcinę z łanów km. i ról dwor. kościołowi w Leźnicy (Łaski, L. B., II, 360). W r. 1576 Win-

centy Przerębski płaci tu od $2^1/_2$ łan. km., karczmy i 11 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 70). 4) **W.,** wś i fol. nad rz. Wartą, pow. sieradzki, gm. i par. Męka, odl. od Sieradza 4 w. Wś ma 134 dm., 913 mk., fol. 4 dm., 47 mk. W r. 1827 było 97 dm., 525 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. 446 mr.: gr. or. i ogr. 274 mr., łąk 47 mr., pastw. 68 mr., nieuż. 57 mr.; bud. mur. 5, drew. 12. Wś W. os. 127, mr. 1247. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. dawano altaryi gnieźn., daninę z prosa (scrutum seu milium) na stół arcybiskupi do Uniejowa, kolędę zaś, po 2 gr. z łanu, pleb. w Męce, który pobierał też dziesięcinę z folw. królewskiego (Łaski, L., B., I, 392). Według lustracyi z r. 1564 wś ta wchodząca w skład ststwa sieradzkiego, miała, kmieci 36, osiad. na 11 łan., karczmarzów 19, ogr. 4, młyn na Warcie. Dochody wynosiły ze wi 128 zł. 15 gr. 12 den., z folw. 263 zł. 13 gr. 9 den. i 33 fl. 4 gr. (Lustr., V, 131). Starosta sieradzki miał tu swój dwór. Dobra były nadane w r. 1841 jako majorat gener. Markowowi. 5) **W.,** wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze, ma 155 mk. W 1827 r. było 10 dm., 67 mk. W połowie XV w. dziedzicem wsi był Jakubik h. Pobóg. Wś miała folw. i łany km. (Długosz, L. B., II, 207). W 1581 r. Jan Wilkowski, z pobliskiego Wilkowa, płacił tu od 6 łan. km., 2 kom. bez bydła i 1 rzem. (Pawiń., Małop., 70) 6) **W.,** wś, fol. i dobra, pow. konstantynowski, gm. Czuchleby, par. Niemojki, r. gr. Chotycze, odl. 20 w. od Janowa, mają 11 dm., 221 mk. W r. 1827 było 8 dm., 54 mk. W r. 1878 fol. W. z awulsem Piny, attyn. Chotyck, rozl. 1841 mr.. gr. or. i ogr. 1217 mr., łąk 223 mr., pastw. 78 mr., lasu 272 mr., nieuż. 51 mr.; bud. mur. 7, drew. 32; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. 7 os., 5 mr., wś Mieszki 12 os., 304 mr., wś Świniarowo 27 osad, 527 mr., wś Dzięcioły 11 os., 334 mr., wś Czuchleby 27 os., 836 mr. 7) **W.,** wś i fol., pow. płocki, gm. Rogozino, par. Woźniki, odl. 14 w. od Płocka, ma kościół par. murowany, wiatrak, 35 dm., 334 mk. W 1827 r. było 15 dm., 164 mk. W 1886 r. fol. W. rozl. 986 mr.: gr. or. i ogr. 583 mr., łąk 189 mr., pastw. 24 mr., lasu 157 mr. nieuż. 33 mr.; 9 bud. mur., 14 drew.; las nieurządzony. Wś W. 31 osad., 247 mr. Kościół i parafia powstały zapewne w XV w., bo istniały już w 1540 r. Obecny, murowany, wzniesiono 1818 r. We wsi w wieku XVI siedzi drobna szlachta. Działki są tak drobne, że w 1578 r. niektóre mają po $^1/_4$ i $^1/_3$ ćwierci ($^1/_{16}$ i $^1/_{12}$ łana). Największą część ma Andrzej Biczek, płacący od $1^1/_2$ łana km., 10 zagr. z rolą, wiatraka, przytem od propinacyi wódki i piwa (Pawiń., Mazowsze, 6, 7, 15). W. par., dek. płocki, do 1,600, dusz. 8) **W.,** wś i fol., pow. płoński, gm. Naruszewo, par. Radzymin, odl. 6 w. od Płońska, ma 7 dm., 120 mk. W 1827 r. był 1 dm., 18 mk. Dobra W. składały się w 1885 r. z fol. W. i Rogatkowo, rozl. 548 mr.: gr. or. i ogr. 448 mr., łąk 51 mr., pastw. 29 mr., lasu 6 mr., nieuż. 14 mr.; 2 budynki mur. 13 drew., pokłady torfu. Wś W. 12 os., 19 mr., wś Postruże Małe 7 os., 200 mr. W 1567 wś miała 6 włók km., 1 ogrod., 1 kowala (Pawiń., Mazowsze, 351) 9) **W.,** ob. *Woźniki.* *Br. Ch.*

Woźniki, wś, w pow. wadowickim, u ujścia potoka Lgockiego do Skawy z prawego brzegu, 8 klm. na północ od Wadowic. Przez wś prowadzi gościniec z Wadowic na północ, który przy cmentarzu rozdziela się na dwa ramiona: do Spytkowic i do Skawiny. Okolica jest pagórkowata, wznies. na płd. od wsi sięga 328 mt. n. p. m. Zabudowania ciągną się ulicą wzdłuż potoku, w środku stoi kościół parafialny drewniany. Wś liczy wraz z obszarem tabul. 135 dm. i 713 mk. rz.-kat., prócz 4 ew. Pos. tabularna (Józefy br. Błażowskiej) ma wogóle 12 mr.; pos. mn. 932 morg. roli. We wsi jest szkoła ludowa. Parafia, nieznanej erekcyi, pochodzi z XIII w. Prawo patronatu wykonywują gminy Woźniki i Żygodowice. Z aktu Konrada, potwierdzającego 1242 r. nadania dla klasztoru w Staniątkach, dowiadujemy się, że: „comes Clemens", kasztelan krakowski, nadał, między innemi, klasztorowi wieś Podłęże, którą otrzymał od klasztoru tynieckiego w zamian za Woźniki i Łętkowice. Według Długosza wś ta należała do klasztoru w Mogile i miała kościół paraf., p. w. N. P. Maryi, a dziesięcinę dawała z łan. km. scholastryi krakowskiej (Długosz, L. B., II, 234). W 1581 r. (Pawiński, Małop. 105) były uposażeniem biskupstwa kamienieckiego i miały 7 łanów km., 6 zagrod. z rolą, 4 komor. z bydłem i karczmę z ćwiercią łanu. W. graniczą na płn. z Bachowicami, na wsch. z Żygodowicami i Lgotą a na płd. z Witanowicami. *Mac.*

Woźniki 1) wś gospod., w pow gnieźnieńskim, obie parafie, okr. urz., zarząd st. cyw., st. kol. i poczta w Gnieźnie, szkoła katol. w Łubowie (Liebau), ewang. w Baranowie. Ma 601 ha, 27 dm., 296 mk. (212 katol.) Leży na zach.-półn. od Gniezna. Tu gospodarz Przybylski swą osadę sprzedał komisyi kolonizacyjnej. W 1295 r. Przemysław II potwierdza nadanie W. klasztorowi św. Klary w Gnieźnie. R. 1371 Arnold, mieszczanin gnieźn., sprzedaje Goczkowi, wójtowi gnieźn, sołectwo w W. 2.) **W.,** fol. nad rzką Prut, należący do dóbr Kotowa, w pow. bukowskim (grodziskim), ma sąd okr., urząd okr., urz. st. cyw. i st. kol. z pocztą w Grodzisku, szkoła katol. w miejscu, paraf katol. w Ptaszkowie; 14 dym., 258 mk. Leży na płd.-wschód Opalenicy a wsch.-płd. od Grodziska. We wsi kościół filialny. *W. Ł.*

Woźniowce, wś, pow. jampolski, okr. pol. i par. katol. Murachwa gm. Pieńkówka, st. poczt. Dżuryn (o 25 w.), st. dr. żel. Jaroszynka (o 4 w.), ma 89 dm., 374 mk., 369 dzies. ziemi włośc., 419 dworskiej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P.,

wzniesioną w 1869 r., filialną par. Szczuczyniec; Powierzchnia pagórkowata, gleba w większej części glinkowata. Należała do Dziekońskich, Krotte, dziś jego sukcesorów. *Dr. M.*

Woźniszki 1) wś, pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Gudele, odl. od Maryampola 27 w., ma 8 dm., 103 mk. 2) **W.,** wś, pow. kalwaryjski, gm. Janowo, par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 7 w., ma 10 dm., 47 mk.

Woznitzea, wś, pow. ządzborski, st. p. Nikolaiken.

Woźnowiejskie, jezioro, ob. *Dręstwo.*

Woznowo, wś, pow. drysieński, par. Rosica.

Woznowszczyzna 1) wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wołożyn, okr. wiejski Kibudcie, 25 dusz rewiz. 2) **W.,** kolonia, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianów (o 3 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Wiatochma, o 72 w. od Wilejki, 5 dm., 45 mk. żydów rolników. 3) **W.,** zaśc., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zasław, o 6 w. od Mińska, miejscowość wzgórzysta. *J. Krz.-A. Jel.*

Wozowniki, wś., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost Nowy (o 9 w.), okr. wiejski, Jundziłowo, o 48 w. od Dzisny, ma 17 dm., 64 mk. prawosł., 101 katol. (w 1865 r. 72 dusz rewiz.); należy do dóbr Stefanowo Szaumanów.

Wozwodziszki, wś i dobra, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Pogiry, o 25 i 26 w. od Wiłkomierza.

Woża, rzka, w pow. ihumeńskim, lewy bagnisty dopływ Wołmy, cały w obrębie gm. Śmiłowicze, ma początek w lesistych moczarach pomiędzy wsiami Nieżyce i Hrywa, płynie na południe nizinami pod wsi Draczków, Starzyna, fol. Sady i za folw. Odyn ma ujście. Długa około 12 w.; na błoniach dość znaczne łąki, potrzebujące osuszania. *A. Jel.*

Wożbiszcze, zaśc., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i par. katol. Uzda, gm. Słoboda - Pereszewska, o 84 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Wożdale, wś, w pow. wiłkomierskim, nadana w połowie XVII w. przez Annę ze Staweckich Horodecką Bilewiczową monasterowi w Surdegach.

Woże al. *Czaronda*, jezioro, w pow. kiryłowskim gub. nowogródzkiej, długie od płn. na płd. 40 w., szerokie od $5^1/_2$ w. do 12 w., ma 106 w. obwodu i zajmuje 8·4 mil al 407 w. kw. Głębokie od $2^1/_2$ do 7 saż. Brzegi błotniste, lesiste, mało zaludnione. Do jeziora uchodzi 20 rzek, z których ważniejsze: Wożga al. Woża, będąca właściwie wierzchowiskiem Onegi, Pustala, Jełża, Bołtnia i Solza, wypływa zaś rzka Świd, dopł. jez. Łacze. Jezioro jest bardzo rybne.

Wożki, góra (389 mt.), garb położysty występujący w Olszance, w pow. złoczowskim, na 42°53′ wsch. długości, 49°30′ półn. szer. (Karta wojs., 7, XXXII.)

Wożkie, litewska nazwa mka Konstantynów, w pow. poniewieskim (ob. t. IV, 363).

Wożuczyn, wś i folw., pow. tomaszowski, gm. Komarów, par. Wożuczyn, r. gr. Czortowice, odl. 18 w. od Tomaszowa, 3 mile od Zamościa, w malowniczem położeniu śród wyżyny, której wody zlewają się tu w wielki staw, najobszerniejszy w powiecie. Wś posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, dom przytułku dla starców, sąd gminny, gorzelnię, młyn, pałac dziedziców z pięknym ogrodem, 81 dm., 570 mk. (156 praw., 18 żyd.) W r. 1827 było 103 dm., 549 mk. W 1884 r. fol. W. rozl. 1756 mr.: gr. or. i ogr. 902 mr., łąk 168 mr., pastw. 15 mr., lasu 540 mr., przestrzenie sporne 42 mr., nieuż. 89 mr.; bud. mur. 17, drew. 28; płodozm. 8 i 10 pol., las urządzony. Wś W. 65 os., 558 mr., wś Kozia Wola 13 os., 56 mr., wś Kraczew 11 os., 19 mr. Na obszarze wsi starożytne mogiły, zwane przez lud „szwedzkiemi“ al. „Szwedami“. Kościół i parafią założono tu podobno w XV w., ale został zniszczony przez Tatarów. Nowy kościół wzniósł 1595 r. Jakub Wożuczyński. Obecny murowany, wybudował 1792 r. dziedzic wsi Wilhelm hr. Mier, kasztel. słoński, generał gwardyi kor. On również wystawił na miejscu dawnego obronnego dworu, na górze otoczonej fossą i murem, pałac z salą teatralną, dotąd istniejącą i parkiem, w którym były pourządzane szpalery, labirynty, korytarze i arkady ze strzyżonych w różne kształty świerków. W święta Mier z całym dworem i muzyką przepływał staw, udając się do kościoła. Mier posiadał prócz W. starostwo tyszowieckie, Komarów i Krynice. Dobra te zajmowały obszar mający około 6 mil długości a 4 szerokości. Całość ta rozpadła się w końcu XVIII w. Z rąk Mierów przeszedł W. do Wapińskich a następnie do Wydżgów, którzy starannie utrzymywali pałac i park. W. par., dek. tomaszowski, około 2,700 dusz. *Br. Ch.*

Wracimów, ob. *Racimów.*

Wradiewka, *Wradyjówka*, sioło, pow. ananiewski gub. chersońskiej, o 55 w. na płn.-wsch. od Ananiewa, ma 2696 mk. Małorusów i Mołdawian. St. dr. żel. płd.-zachodnich, na odnodze od Birzuły do Elizawetgradu, pomiędzy st. Lubaszewką (o 25 w.) a Katerynowka (o 15 w.), odl. o 97 w. od Birzuły a 174 od Elizawetgradu.

Wracławek, niem. *Warzeln*, 1388 *Warzlaw*, około 1420 *Warczil*, 1414 *Froczelsdorf*, dobra ryc., pow. kwidzyński, st. poczt. Trumiejki, par. kat. Szynwałd; 527 ha (387 roli orn., 57 łąk, 26 lasu); 1885 r. 7 dm., 27 dym., 162 mk., 9 kat., 153 ew. Własność v. Rosenberga na Klecewie. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisany jako folw. szl. do Trumiej, o 20 dym. (str. 248). R. 1388 mieszka tu Piotr Hering, r. zaś 1543 Anna, Urszula i Elżbieta, córka ś. p. Tomasza Czerlińskiego. W późniejszych czasach napotyka-

Wojsk. Akad. rolit.

my tu Bibersztein,—Pilchowskich (ob. Kętrz.: O narod. pol. str. 190 i 200). *Ks. Fr.*

Wranow, węg. *Varanne*, miasteczko, w hr. ziemneńskiem (Zemplin), nad rz. Toplą, ma kościół paraf. katol., synagogę żydowską, urz. pocz., 1762 mk. trudniących się uprawą roli. Dawniej bywały jarmarki ożywione; miasto miało prawo na skład towarów: Parafia istniała tu już w XIV w. Osada obdarzoną została przywilejami przez króla Macieja Korwina 1461 r. i Rudolfa 1607 r. Hrabina Marya Esterhazy założyła tu klasztor paulinów, zniesiony 1786 za Józefa II. Na pobliskiej górze sterczą zwaliska zamku Cziczwa, zbudowanego 1440 r., zniszczonego częścią w walkach za Toekoelego 1684 r., częścią przez cesarskiego generała Laukena w 1711 r.

Wrazy, pow. szczecinkowski, ob. *Uraza*.

Wrażne Górne, czes. *Vražne Horni*, niem. *Petersdorf Klein*, wś., pow. opawski, okr. sądowy odrzański (Odrau), ma 415 mk.

Wrąbczyn, w XVI w. *Wronczyno major* i *minor* i *Wrampczino*, wś i fol. pow. słupecki, gm. Emilienheim, par. Zagórów, odl. od Słupcy 12 w. Wś ma 28 dm., 496 mk., fol. ma 3 dm., 74 mk. W 1827 r. jedna część miała 25 dm., 300 mk., druga 7 dm., 59 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. 377 mr.: gr. or. i ogr. 224 mr., łąk 70 mr., pastw. 45 mr., nieuż. 38 mr.; bud. mur. 7, drew. 1. Dokumentem z r. 1173, wątpliwej autentyczności, „Mesico dux Polonie“ nadaje klasztorowi w Lędzie „haereditatem nostram dictam parvum Vronchin... cum sale, lacubus, piscacione ac venacione... ab omnibus juribus Polonie absolutam.“ Mimo niewątpliwie późniejszego przekształcenia aktu, sam fakt darowizny W. przez Mieszka jest pewnym. Władysław Odonicz r. 1236, w akcie nadania klasztorowi obszaru dawnego grodu w Lędzie, potwierdza posiadanie Wrąbczyna „parvum Vronschin cum sale et pratis, lacubus... omnibus utilitatibus in borra, silva, nemore et agris... prout magnus dux Mescho eidem Domui contulerat“. Przy grodzie lędzkim były dwie kaplice: św. Andrzeja i św. Piotra, patronatu książęcego. W r. 1240 Fulko, arcyb. gnieźn., przeznacza dziesięciny oddawane tym kaplicom na uposażenie klasztoru. Starsza część wsi Wronczyn Wielki była własnością książęcą, dopiero r. 1241 Kazimierz „dux Coavie et Landensis“ nadał tę wś klasztorowi. Istniała też i część trzecia, własność prywatna, którą r. 1292 zamienia wraz z Bieganinem Wisław, syn Gierlachona, z Wojsławem, synem Gosława, na jego wieś Niałek. W r. 1362 zamienia klasztor Wrąbczynek na część lasu królewskiego pod Kazimierzem położonego, zwanego „Czirnetz“, mającą 60 łan. frankońskich obszaru, wymierzonego i okopcowanego. Klasztor może założyć na tym obszarze wieś (dziś Nowa Wieś) na prawie polskiem lub niemieckiem. R. 1362 Laurentius dziedzic Królikowa, kasztelan lędzki, sprzedaje klasztorowi za 56 grzyw. (po 48 gr.) trzecią część W. Wielkiego, którą przez trzy lata posiadał. W następnym roku (1363) Mikołaj „subdapifer“ biskupa poznań., sprzedaje klasztorowi „medium dominium in villa magnum Wronczin nuncupata, za 40 grzyw. Pomimo dokonanej w r. 1362 zamiany Wrąbczynka wieś ta pozostała i nadal własnością klasztoru. Za rządów Ludwika podniesiono widocznie tę kwestyę, lecz na rokach w Gnieźnie, w obec króla zgromadzeni na sądy dostojnicy, z Przecławem, kasztel. kaliskim, na czele, oświadczyli, iż „Parvum Wronczino cum Nadamina... et lacu dicto Prziborowo nec non molendino sito sub civitate Pysdrensi“, zawsze oddawna należało do klasztoru (Kod. wielkop., Nr. 20, 192, 222, 228, 685, 1044, 1464, 1478, 1491, 1722, 1739, 1871). Na początku XVI w. we wsiach Wronczyno major i W. minor (Wrąbczynek) łany km. dawały pleban. w Zagórowie tylko meszne, po 2 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 283). W r. 1578 we wsi Wrampczino było $2^1/_2$ ślad. os., 5 kom., 2 rzeź.; w r. 1579 opat lędzki płaci tu od $4^1/_2$ łan., 4 zagr. bez roli, 1 kom. bez bydła i 1 rzem. (Paw., Wielk., I, 216 i 241). *Br. Ch*

Wrąbczynek 1) wś i fol. pow., słupecki, gm. Dłusk, par. Zagórów, odl. od Słupcy 15 w. Wś ma 24 dm., 106 mk., fol. 4 dm., 12 mk. W r. 1827 było 21 dm., 169 mk. W r. 1874 fol. W. rozl. 842 mr.: 388 mr. gr. or. i ogr., 126 mr. łąk, 150 mr. pastw., 147 mr. lasu, 31 mr. nieuż.; 8 bud. mur., 9 drew., las nieurządzony. Wś W. czynszowy os., 263 mr., wś W. folwarczny 23 os., 36 mr. Co do przeszłości ob. *Wrąbczyn.* 2) **W.**, folw. pod Czarną górą, pow. słupecki, gm. Emilienheim, par. Zagórów, odl. od Słupcy 15 w., ma 3 dm., 19 mk.

Wrąbczynkowskie Holendry, fol. nad rz Wartą, pow. słupecki, dm. Dłusk, par Zagórów, odl. od Słupcy 18 w., mają 35 dm., 816 mk. W r. 1827 było 20 dm., 208 mk.

Wrąbczyńskie Holendry, kol., pow. słupecki, gm. Emilienheim, par. Zagórów, odl. o 17 w. od Słupcy, ma 8 dm., 61 mk.

Wrąblów, u Długosza *Wramblów*, pierwotna nazwa wsi Rąblów, w pow. nowoaleksandryjskim (puławskim), w par. Wąwolnica. Za czasów Długosza wś ta, w par. Wąwolnica, własność Jakuba h. Nabra, miała 11 łan. km., folwark rycerski, z których dziesięcinę, wartości czterech grzyw., płacono klasztorowi św. Krzyża. Według drugiego opisu Długosza karczma, zagrod i trzy folwarki dawały klasztorowi, wartości 8 grzyw., inne role kościołowi w Wąwolnicy (Długosz, L. B., t. II, 569; III, 248). Ob. *Rąblów.*

Wrączyn, ob. *Wronczyn.*

Wrąkowizna, os., pow. węgrowski, gm. Miedzna, 2 dm., 15 mk., 78 morg.

Wrbe al. *Wribo*, *Verbo*, wś., w hr. liptowskiem, nad rz. Wagiem, ma 87 mk.

Wrbkau, dobra i wś, pow. raciborski, par.

kat. Oderzów. W r. 1885 dobra miały 220 ha, 1 dm., 22 mk. kat.; wś 42 ha, 24 dm., 163 mk. kat.

Wrbno, ob. *Werbno.*

Wreschen (niem.) ob. *Września.*

Wrest, ob. *Langfur.*

Wreszcz, ob. *Wrzeszesz.*

Wręby, dawna nazwa miasta Korytnicy nad Bugiem, w pow. włodzimierskim.

Wręcza, wś i fol., pow. błoński, gm. Radziejowice, par. Mszczonów, odl. 20 w. od Grodziska, ma szkołę początkową, gorzelnię, młyn, 438 mk. W 1827 r. było 15 dm., 158 mk.; os. młyn. miała 2 dm., 16 mk. W r. 1579 Andrzej Wręcki, zw. Jedynak, płacił od $2^3/_4$ łan. km., 1 rzeź., Wojciech i Jerzy od $2^3/_4$ łan. 1 zagr. W r. 1887 fol. W. rozl. 1251 mr.: 943 mr. gr. or. i ogr., 136 mr. łąk, 142 mr. pastw., 30 mr. nieuż. 4; bud. mur., 23 drew.; płodozm. 9 pol. Do folw. należały poprzednio: wś. W. 31 os., 421 mr., wś Wólka Wręcka 7 os., 146 mr.. os., Młynek Wręcki 1 os., 25 mr., wś Chroboty 17 os., 235 mr., wś Grabie 11 os., 140 mr., wś Zazdrość 15 os., 179 mr.

Wręczyca 1) wś i fol., pow. wieluński, gm. Siemkowice, par. Pajęczno, odl. od Wielunia 31 w., ma 27 dm. i wraz z os. Piekło 197 mk. W r. 1827 było 17 dm., 101 mk. W r. 1882 fol. W. al. Lipiny, w r. 1878 oddzielony [illegible] Dobr Bylów Szlachecki, rozl. 746 mr.: 326 mr. gr. or. i ogr., 73 mr. łąk, 8 mr. pastw., 319 mr. lasu, 19 mr. nieuż.; 2 bud. mur., 6 drew., las nieurządzony, pokłady torfu. Na początku XVI w. dziesięciny ze wsi idą na stół arcybiskupi, zaś pleban w Pajęcznie pobiera tylko kolędę (Łaski, L. B., I, 531). W r. 1552 płacono pobór od 10 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 282). 2) **W.** *Wielka*, wś, fol. i dobra nad rzką Trzopką, pow. częstochowski, gm. Kamyk, par. Kłobucko, odl. 10 w. na płn. od Częstochowy, przy drodze do Panek. Na obszarze dóbr jest tartak parowy z młynem do mielenia kości, gorzelnia, trzy młyny wodne, piec hutniczy z maszynami do odlewu żelaza, tokarnia z warsztatem ślusarskim i kowalskim, poruszana siła wody, pokłady rudy żelaznej. Wś ma 68 dm., 476 mk.; fol. 13 dm., 20 mk.; os. karcz. 1 dm., 5 mk. W r. 1827 było 62 dm., 446 mk. Dobra W. Wielka składały się w r. 1874 z folw. W. Wielka, Kopskie, Błaszczyki, Grodzisko z Pierzchnem, nomenklatur: Wilczydół, Blachownia, rozl. 9,210 mr.: 278 mr. gr. or. i ogr., 48 mr. łąk., 22 mr. pastw., 2459 mr. lasu, 4 mr. w os., 6 mr. nieuż.; 3 bud. mur., 17 drew.; fol. Kopskie 189 mr. gr. or. i ogr., 48 mr. łąk, 21 mr. pastw., 5 mr. wody, 87 mr. w os.; 2 bud. mur, 9 drew.; fol. Grodzisko z Pierzchnem 393 mr. gr. or. i ogr., 132 mr. łąk, 46 mr. pastw., 1009 mr. lasu, 4 mr. wody, 11 mr. nieuż.; 5 bud. mur., 8 drew.; fol. Błaszczyki 197 mr. gr. or. i ogr., 62 mr. łąk, 3836 mr. lasu, 38 mr. nieuż.; 3 bud. mur., 10 drew.; oraz grunta we wsi Borowe 66 mr., we wsi Wręczyca 38 mr.; osada fabryczna Blachownia 175 mr. i grunta we wsi Brzoska i Wyrazów 34 mr.; 13 bud. w nomenklaturach. Wś W. Wielka 52 os., 849 mr., wś Długi Kąt z Kopiskiem 25 os., 578 mr., wś Borowe 28 os., 458 mr., wś Grodzisko 36 os., 589 mr., wś Blachownia 12 mr., wś Trzepizury z pustkowiami Malice, Cisie i Gać 20 os., 411 mr., wś Wyrazów 18 os., 371 mr., wś Brzoska 32 os., 766 mr. Bardzo stara osada, na jej gruntach odkryto przedhistoryczne groby, a w nich szkielety olbrzymich rozmiarów (Gaz. Warsz. r. 1845.) W połowie XV w. wś ta, własność królewska, miała 24 łany, z których dziesięcinę płacono klasztorowi w Kłobucku. Było też 5 łanów sołtysich i karczma (Długosz, L. B , t. III, str. 170.) Bogate pokłady rudy żelaznej w utworze ilastym i piaskowca żelazistego, oddawna były użytkowane, o tem świadczy akt, którym Zygmunt I potwierdza niejakiemu Błażejowi Łojkowi (honesto), rudnikowi z Ławów wręczyckich, w r. 1531 prawo do kuźnicy w Wręczycy, przez starostów krzepickich oddawna nadane, z obowiązkiem płacenia co rok po 8 grzywien. Zygmunt August potwierdził to prawo „de minera ferraria Lawi dicta“ w r. 1549 Janowi Łojkowi, a następnie dozwolił ustąpienia bratu jego Tomaszowi w r. 1553. (Łabęcki, Górnictwo, I, 318). W r. 1581 „Wrenczice“ (Wielka i Mała), wsi należące do zamku krzepickiego, dawały od $12^1/_2$ łan. km., 1 sołtysiego, 2 zagr. bez roli, 1 koła trackiego, zaś kuźnica „dicta Ławi Łoikowa“ miała 3 koła, 12 towarzyszów, $^1/_2$ łanu (Pawiń , Małop., 79). Według wykazów urzędowych jeszcze w r. 1831 wykopano w Wręczycy Małej 1350 kibli rudy żelaznej (Łabęcki I, 424). 3) **W.** *Mała*, wś, pow. częstochowski, gm. Kamyk, par. Kłobucko, ma 17 dm., 119 mk., 285 mr. W r. 1827 było 12 dm., 72 mk. We chodziła w skład starostwa kłobuckiego, nadanego ks. paulinom częstochowskim. *Br. Ch.*

Wręczycka Wólka, przy wsi Wręcza, w pow. błońskim, ob. *Wólka* 329).

Wriańce, wś nad bezim. rzką, pow. mglińśki gub. czernihowskiej, gm. Starosiele, 94 dm., 448 mk., cerkiew.

Wróbel 1.) os., pow. kaliski, gm. Ostrów Kaliski, par. Godziesze, odl. od Kalisza w. 24; ma 1 dm., 4 mk. 2.) **W.,** os., pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice, odl. od Kalisza 27 w. 3.) **W.,** os., pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Przerośl, odl. od Suwałk 19 w., ma 2 dm., 20 mk. W 1827 r. 2 dm., 28 mk.

Wróbel, młyn, w pow. pleszewskim, poczta w Bogusławiu, par. katol. Grodzisk.

Wróblaczyn, wś, pow. rawski, 18 klm. na płd.-zach. od Rawy Ruskiej, 6 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Niemirowie. Na płn. leży Smolin, na płn.-wsch. Ulicko Seredkiewicz, na płd.-wsch. Parypsy, na płd. Przedmieście Niemirów, na płd.-zach. Czerniawka

Інв. № 3170
Державна публічна бібліотека України
Інв. № 49504

(część Hruszowa, w pow. jaworowskim). Płd. krawędź obszaru przepływa potok Rybne, dopł. Zawadówki; część płn. pot. Sewelówka, dopł. Smolinki. Najw. wzn. wynosi 369 mt. na płn.-wsch. Własn. więk. ma roli or. 585, łąk i ogr. 67, pastw. 105, lasu 2,063 mr.; włas. mn. roli or. 1,957, łąk i ogr. 264, pastw. 340, lasu 59 mr. W r. 1890 było we wsi i w przysiołkach: Chomańce, Przejazd, Ruda, Seredyna, Stesy, Papiernia, Szawary i Wola 233 dm., 1232 mk. w gm., 7 dm., 38 mk. na obsz. dwor. (1054 gr.-kat., 179 rz.-kat., 32 wyzn. izrael., 5 innych wyzn.; 1052 Rus., 188 Pol., 30 Niem.). Par. rzym.-kat. w Niemirowie, gr.-kat. w miejscu, dekanat lubaczowski, dyecez. przemyska. Dokument z r. 1670, wystawiony przez Franciszka ze Żmigrodu Stadnickiego na Wróblaczynie i Perespie, zawiera potwierdzenie popowstwa zięciowi Michała Popowicza, Jaremowi Truszowi, jego żonie, dzieciom i wnukom. „Ma tego Popowstwa rzeczony Trusz spokojnie zażywać, bylc powinności cerkiewne odprawow ał, jak gdzieindziej odprawiają“ (Szaraniewicz „Rzut oka na beneficya ruskie“, str. 9). We wsi jest cc rkiew i szkoła 1 klas. Jest też tartak wodny o jednej pile i o jednym gatrze zwyczajnym. W początkach XIX w. istniała tu papiernia Cieleckiego. W r. 1538 dziedziczyli tę wieś Dobraczyńcy, jak widać z aktu granicznego między W. a Smolinem, (Rkp. Ossol., Nr 2837, str. 120). *Lu. Dz.*

Wróblany, wś nie istniejąca obecnie pod tą nazwą. W r. 1632 wchodziła w skład ststwa kozienickiego. Będzie to zapewne wś Wróble, w pow. garwolińskim.

Wróble 1.) w XVI w. *Wroblów*, w XVII *Wróblany*, wś nad rz. Wisłą, pow. garwoliński, gm. Maciejowice, par. Wargocin, ma 43 dm., 398 mk., 844 mr. W 1827 r. 20 dm., 166 mk. W r. 1569 wś „Wrobliow“, wchodząca w skład ststwa stężyckiego, miała $^3/_4$ łan. km. i 1 komor. (Pawiń., Małop., 340). W obecnem stuleciu wchodziła w skład dóbr rząd. Garwolin. Por. *Wróblany*. 2.) **W.,** wś szlach., pow. mazowiecki, gm. Wysokie Mazowieckie, par. Kulesze. W r. 1827 miała 21 dm., 144 mk. 3.) **W.** *Jarciszewo*, wś szlach., pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Kołaki. W r. 1827 miała 13 dm., 79 mk. 4.) **W.** *Michałowo*, pow. ostrowski, ob. *Michałowo* 9). 5.) **W.** *Święcice*, pow. płocki, ob. *Święcice* 3).

Wróble, okolica szlach., w pow. lidzkim, ob. *Worobie*.

Wróble, wś ryc., w pow. inowrocławskim (strzelińskim), urz. okr., urz. st. cywil., st. kol., poczta i par. ew. w Kruszwicy, szkoła katol. i par. katol. w Pieckach, ewang. w Brodzkiem (Koenigsthal), sąd okr. w Inowrocławiu. Obszaru 742 ha, 7 dm., 170 mk. (149 katol.). Leży na wsch.-płn. Kruszwicy. Około r. 1557 siedzieli tam Stanisław Dorz, wykupiony przez Niemojewskiego, Wiktor, Wawryn i Feliks mieli $^1/_2$ łana oraz 1 zagr.; Piotr Masteński miał 2 łany, 1 zagr.; Szymon Masteński na $^1/_2$ łanku, tak samo Wawrzyn Masteński. Dziesięciny pobierali przez pewien czas wikaryusze kruszwiccy. *Ł. W.*

Wróble 1.) niem. *Wrobeln Alt* i *Neu*, folw., pow. ostródzki, st. p. Reichenau. 2.) **W.,** os., pow. ządzborski, st. p. Nikolaiken.

Wróblew 1.) w XVI w. *Wroblowo*, wś i fol., pow. łęczycki, gm. Leśmierz, par. Solca, odl. od Łęczycy 8 w., leży przy drodze bitej do Ozorkowa. Wś ma 5 dm., 83 mk., 44 mr.; fol. 6 dm., 27 mk., 412 mr. W r. 1827 było 13 dm., 71 mk. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kollegiacie łęczyckiej zaś pleb. w Solcy tylko kolędę, łany folw. zaś dawały pleb. w Solcy (Łaski, L. B., II, 355). W r. 1576 trzej synowie Piotra Wróblewskiego płacą od 3 łan., 3 zagr., 10 osad.; Jan Wróblewski od $2^1/_2$ łan., 1 kom., 1 rzem. (Pawiń., Wielk., II, 59). 2.) **W.,** wś, fol. i os. poduch., pow. sieradzki, gm. i par. Wróblew, odl. 9 w. od Sieradza, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, urząd gminny, 50 dm. (5 na folw. i 3 na probostwie), 580 mk. W r. 1827 było 19 dm., 155 mk. W r. 1887 folw. W. rozl. mr. 382: gr. or. i ogr. 346, łąk mr. 16, past. mr. 5, nieuż. mr. 14; bud. mur. 2, drew. 10, wiatrak. Wś W. os. 24, mr. 68. O starożytności osady świadczy cmentarzysko przedhistoryczne i liczne nasypy. Zdawna osiadła tu rodzina szlachecka h. Lis, której fundacyi winna swój początek parafia i kościół p. w. św. Piotra i Pawła, istniejące już w XIV w. Na początku XVI w. dziedzicami wsi są Malscy, właściciele Charłupi, h. Nałęcz. Uposażenie kościoła stanowiły cztery łany, place, sadzawka, zagrodnik. Przy kościele była szkoła. Dziesięcinę z łan. folw., sołtystwa i jednego łanu km. pobierał pleban, inne łany km. dawały na stół arcybiskupi i kollegiacie uniejowskiej. Kościół drewniany często był przebudowywany. Po spaleniu w r. 1804, przyczem spłonęły akta, stanął nowy, odnowiony około r. 1880. Na cmentarzu wzniesioną została niedawno kaplica murowana, p. w. św. Augustyna. W. par., dek. sieradzki, około 3000 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. I w Zapuście Małej, st. poczt. w Sieradzu (o 8 w.). Gmina ma 15183 mr. obszaru i 5141 mk. Śród stałej ludności jest 31 prot. i 68 żydów. 3.) **W.,** wś i fol., pow. wieluński, gm. i par. Mokrsko, odl. 13 w. od Wielunia; wś ma 49 dm., 464 mk.; fol. 12 dm., 132 mk.; drugi fol. 3 dm., 7 mk.; os. leś. i inne 9 dm., 35 mk. W r. 1827 było 36 dm., 326 mk. Jest to dawna wieś królewska w starostwie wieluńskim. Władysław Jagiełło aktem z r. 1409, wydanym w Krakowie, przyznaje, że od Tomka z Komornik, który trzymał tę wieś w zastawie sumy 100 grzyw., otrzymał 40 grzyw. (Kod.

dypl. pol., I, 283). We wsi istniał zdawna kościół paraf., p. w. Wszystkich Św., który popadł w ruinę już w XV w. a w r. 1538 został wcielony do par. w Mokrsku. Już na początku XVI w. stał tylko krzyż na miejscu kościoła. Pleban posiadał dwa łany. Młynarze i ogrodnicy dawali za meszne po groszu, sołtys pół grzywny i 2 gr. a kmiecie po mierze żyta i mierze owsa z łanu (Łaski, II, 140). W r. 1564 wś ta, w starostwie wieluńskiem, miała 8 kmieci na $6^1/_2$ łan., 1 łan. sołtysi. Staw „Kuzniczysko“ na rz. Prosnie, młyn i drugi młyn na wierzchowisku tego stawu. Dochód wynosił fl. 221 gr. 7 den. 11. Starostą wieluńskim był Przedbor z Koniecpola (Lustr. V, 179). 4.) **W.**, wś, pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. od Sandomierza 25 w., ma 5 dm., 48 mk., 29 mr. włośc. 5.) **W.**, kol., pow. iłżecki, gm. Wierzchowisko, par. Krępa, odl. od Iłży 21 w., ma 2 dm., 8 mk., 110 mr. *Br. Ch.*

Wróblewczysko, według Kętrzyńskiego, miejscowość w pow. grudziądzkim, w spisach urzęd. nie wymieniona.

Wróblewice, ob. *Wróblowice.*

Wróblewko, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Gołymin, par. Pałuki, odl. 9 w. od Ciechanowa, ma 4 dm., 49 mk. W r. 1827 było 8 dm., 69 mk.; 1781 r. było 43 mk. W r. 1873 folw. W. Smosarz Chruściele rozl. mr. 256: gr. or. i ogr. mr. 210, łąk mr. 38, nieuż. mr. 8; bud. drew. 8. Wieś W. os. 10, mr. 6. R. 1567 są tu części: $1^1/_2$ wł., 3 ogr.; 1 włóka, 1 ogr. i trzy części po $^1/_4$ łan. km.

Wróblewo 1.) kol. i fol., pow. płoński, gm. Naruszewo, par. Radzymin, odl. o 7 w. od Płońska, ma 19 dm., 158 mk. W r. 1827 było 15 dm., 103 mk. W r. 1886 fol. W. rozl. mr. 606: gr. or. i ogr. 538, łąk mr. 44, nieuż. mr. 24; bud. mur. 7, drew. 16; płodozm. 13-pol. Wś W. os. 21, mr. 26. Zdaje się, że jest to ta sama osada, którą wymienia dokum. z r. 1254 w liczbie dających dziesięciny klasztorowi czerwińskiemu (Kod. dypl. pol., I, 71). R. 1567 Mat. Rakowski płaci od 2 wł., $3^1/_4$, 2 i $^1/_2$ wł.; Wawrz. Sierowski od 2 włók. 2.) **W.**, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Gołymin, par. Pałuki, odl. 7 w. od Ciechanowa, ma 6 dm., 86 mk. W r. 1827 było 7 dm., 60 mk., r. 1781 było 58 mk. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1887 fol. W. lit. B. rozl. mr. 361: gr. or. i ogr. mr. 346, łąk mr. 2, past. mr. 2, nieuż. mr. 11; bud. drew. 9, pokłady torfu. Wś W. os. 10, mr. 14. R. 1567 są tu 2 części po $1^1/_2$ włóki, 5 ogr., 2 włóki, 2 ogr. (Pawiń., Mazowsze, 331). 3.) **W.**, fol., pow. sierpecki, gm. Kossemin, par. Jeżewo, odl. 14 w. od Sierpca, ma 2 dm., 20 mk. W r. 1827 było 3 dm., 35 mk. W r. 1885 fol. W., r. 1879 oddzielony od dóbr Sulenczyce, rozl. mr. 90: gr. or. i ogr. mr. 89, nieuż. mr. 1; bud. mur. 2, drew. 3. Wś ma 4 os., 4 mr. W r. 1578 we wsi Wróblewko, w par. Jeżewo, Stanisław Makomeski płaci od $^1/_2$ łan. km. i 1 rzem. 4.) **W.**, wś, pow. mławski, gm. Mostowo, par. Radzanów, odl. 20 w. od Mławy, ma 28 dm., 306 mk., wiatrak, W r. 1827 było 14 dm., 121 mk. W r. 1886 fol. W. rozl. mr. 1384: gr. or. i ogr. mr. 691, łąk mr. 139, past. mr. 98, lasu mr. 418, nieuż. mr. 38; bud. mur. 4, drewn. 13, gospodarstwo 4-o polowe, las nieurządzony. Wś W. os. 52, mr. 191. W r. 1578 we wsi W., w pow. szreńskim, płacą od $5^1/_2$ łan. km., 2 zagr. z rolą (Pawiń., Mazowsze, 54). *Br. Ch.*

Wróblewo, r. 1395 *Fredlewo*, wś gospod. nad rzką Ostrorożanką (lew. dopł. Warty), w pow. szamotulskim, urz. okr., urz. st. cywil., st. kol., poczta i sąd okr. we Wronkach, szkoły obu wyznań w miejscu, par. katol. w Biezdrowie, ewang. w N. Moście (Neubruck). Obszaru 220 ha, 19 dym., 205 mk. (200 katol.). 2.) **W.**, wś ryc., tamże, ma obsz. 4013 ha, 52 dm., 676 mk. (644 kat.). Przy wsi młyn. Na obszarze W. zachowały się nazwy pól: Okręglice, Do Bzówki, Na Laski, Szpitalne, Dębna; łąk: Wycinki; wzgórz: Wężowa góra; strug: Szwed; jeziora: Łętówko, Sradowo i Cyblin. Wś leży na płn.-zach. od Wronek. W r. 1387 prawuje się Mrokota z W. z Wojciechem Radwankowskim. R. 1394 tenże Mrokota z kmieciem swoim Jakubem ustał rok przed krzyżem i zapłacił przysad (Akta Wielk., I, 240, 1927). Tenże w r. 1397 prawuje się z Biezdrowskim a r. 1399 z Tomaszem Pożarowskim. R. 1397, 1398 i 1399 występuje Janusz (Januszek) z W. w sprawach z mieszczaninem Wojtkiem i Arkamboltem z Orla. W tychże latach, jako trzeci, występuje Gerward z W. Wróblewski. R. 1482 Zbigniew Oleśnicki, arcyb. gnieźn., potwierdził Macieja, plebana z Męki, na wykonawcę ostatniej woli Mikołaja Grądzkiego z W. W r. 1580 mieli tam działy: Piotr Przesławski łan. 5, zagr. 2, pusty 1; Marcin Przesławski łan. 6, zagr. 2; Macieiej Puniński łan. 6, zagr. 3. W r. 1793 Antoni Kwilecki posiada W. z Głuchowem, Kładziskiem, Pakawiem i Wierzchocinem. Dziś przybyły: Kluczewo, Dąbrowa i leśnictwo Samita. Na obszarze W. znajdowano luźne wykopaliska przedhistoryczne, mianowicie też na wzgórzu pomiędzy W. a Biezdrowem, które lud nazywa „Chlustaczką“. Tu w grobie skrzynkowym znaleziono, między wielu innemi, urnę twarzową, co w Wielkopolsce należy do wielkich rzadkości. Opis i rysunki podały „Kłosy“ z r. 1888, № 1275. Obecny dziedzic W., hr. Zbigniew Węsierski Kwilecki, posiada wielki zbiór rzadkich wykopalisk przedhistorycznych. *W. Ł.*

Wróblewo, fol. do Szembruka (st. pocz. i paraf. kat.), pow. grudziądzki; 1885 r. 5 dm., 108 mk. Powstało na obszarze Szembruka r. 1618, w którym król Zygmunt III nadaje szlach. Sebastyanowi Wróblewskiemu, podstaroście ro-

gozińskiemu, 6 pustych włók w Sz. na lat 30 „ea conditione, ut desertos agros ad meliorem condicionem deducere et id quod a capitaneo ordinatum fuerit, praestare tenebit (ob. Froehlich: Gesch. d. Graudenzer Kr., I, 299). *Kś. Fr.*

Wróblewszczyzna 1.) wś włośc. i folw. skarbowy, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Święciany, o 5 w. od gminy, 6 dusz rewiz. 2.) **W.,** wś i folw. nad potokiem, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i par. Żyżmory (o 6 w.), okr. wiejski Kasperzyszki, o 48 w. od Trok. Folw. ma 5 dm., 11 mk. katol., wś zaś 7 dm., 9 mk. prawosł. i 77 katol. (w 1865 r. 39 dusz rewiz.); własność Paców Pomernackich. W 1850 r. własność Berlińskich, 290 dzies. ziemi dworskiej. 3.) **W.,** okolica szlach., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 66 w. od Wilejki, przy b dr. pocztowej borysowskiej, 5 dm., 16 mk. katol. 4.) **W.,** zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Czadosy, własność Wróblewskich, ma 20 dzies. ($2^1/_2$ lasu). 5.) **W.,** dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 69 w. od Nowoaleksandrowska. 6.) **W.,** wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 56 w. od Szawel. 7.) **W.,** wś i fol., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Iwieniec, par. katol. dawniej Iwieniec, teraz Pierszaje, o 49 w. od Mińska a 14 w. od mka Rakowa. Wś ma 10 osad; fol., niegdyś własność Naborowskich, teraz Żebrowskich, 18 włók. Gleba dobra, żytnia. *J. Krz.—A. Jel.*

Wróblik 1.) *Królewski*, wś, w pow. krośnieńskim, w okolicy równej, wzn. 354 mt. npm., 7 klm. na płn. od Rymanowa, na lew. brzegu pot. Murawy, dopł. Wisłoka z lew. brzegu. Ma parafią gr.-kat. i szkołę ludową. Cerkiew drewniana, dość okazała. Wraz z obszarem tabularnym (izraelitów) składa się z 162 dm. i 853 mk. (375 męż., 478 kob.), 666 gr.-kat., 129 rz.-kat. i 58 izr. Pos. tabularna ma 461 mr., w połowie roli, a w połowie łąk; pos. mn. 1051 mr. ról, łąk i past. Par. gr.-kat. (dyec. przemyskiej, dek. sanockiego) obejmuje sąsiedni Wróblik Szlachecki z cerkwią, mtko Rymanów i ośm wsi. Uposażenie parafii składa się z 80 mr. roli i łąk i 24 sągów drzewa z lasów Odrzechowy (o 3 mile odl.). Rzym.-kat. paraf. w Rymanowie. Graniczy na płn. z Targowiskiem, na zach. z Iwoniczem, na płd. z Ładzinem, na wsch. z Wróblikiem Szlacheckim. 2.) **W.** *Szlachecki*, wś, pow. sanocki, na praw. brzegu Murawy, par. gr.-kat. w Wróbliku Królewskim a rz.-kat. w Rymanowie, ma cerkiew drewnianą i liczy wraz z obszarem tabularnym (Kazim. Wiktora) 116 dm. i 569 mk. (266 męż., 303 kob.), 54 rz.-kat., 494 gr.-kat. i 21 izr. Pos. tabularna wynosi 353 mr., przeważnie roli; pos. mn. 514 mr. roli. Graniczy na płd. z Ładzinem, na wsch. z Milczą a na płn. z Bzianką.

Wróblik, wyniosłość nad rzką Stopnicą, w pow. dobromilskim, ob. *Stopnica.*

Wróblin 1.) pow. brzeski (na Szląsku), ob. *Froebeln.* 2.) **W.,** ob. *Wróblina.*

Wróblina 1.) dawniej *Wróblino*, wś i fol., pow. koniński, gm. i par. Tuliszków, odl. od Konina 16 w., ma 38 dm., 358 mk. W r. 1827 było 24 dm., 200 mk. W r. 1880 fol. W. rozl. mr. 168: gr. or. i ogr. mr. 118, łąk mr. 38, wody mr. 1, zarośli mr. 4, past. mr. 2, nieuż. mr. 5; bud. drew. 6; płodozm. 9-pol. Na początku XVI w. wś ma 7 łan. km., należących do plebana w Tuliszkowie, który otrzymuje czynszu po trzy fertony (bez 2 gr.) z łanu a przytem po 60 jaj i 2 kapłony. Kmiecie też obowiązani są do robót na rzecz plebana (Łaski, L. B., I, 272). 2.) **W.,** wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Stanin, ma 15 dm., 136 mk., 222 mr. fol. i 9 os., 278 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Gąska. W 1827 r. było 9 dm., 65 mk., par. Tuchowicz. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 wś Wróblina Nowa, wś szlachecka, w par. Wojcieszków, miała 3 osad. (Pawiński, Małop., 402).

Wróblina, niem. *Froebel*, r. 1281 *Wroblin*, 1534 *Frobeln*, wś i dobra, pow. prądnicki, par. kat. Biedrzychowice (Friedersdorf), ew. Głogowa Górna. Wś ma 354 ha (325 roli, 11 łąk), 85 dm., 558 mk. katol.; dobra 341 ha (317 roli, 11 łąk), 4 dm., 127 mk. (5 ew.). We wsi kościół katol. filialny, szkoła.

Wróblina, niem. *Frauendorf*, r. 1223 *Wroblino*, 1319 *Wrovindorf*, 1531 *Frauendorf*, wś, pow. opolski, par. Czarnowąs, ma 306 ha (227 roli, 11 łąk, 1 lasu), 77 dm., 498 mk. (2 ew.). Dawna posiadłość klasztoru w Czarnowąsie.

Wróblowa, wś, w pow. jasielskim, na lew. brzegu Wisłoki, 4 klm. na płd. od Kołaczyc, wzdłuż pot. Narożynki, na wsch. stoku wzgórz zwanych Liwoszą, składa się z 41 dm. i 278 mk. rz.-kat., należących do par. w Brzyskach. Pos. tabularna ma tylko 282 sąż. kw.; pos. mn. 510 mr. obszaru. W połowie XV w. wś ta, w par. Brzyska, własność klasztoru tynieckiego, miała łany km., z których płacono czynszu po 10 skotów, dawano jaja, koguty, sery, odrabiano jutrzyny, za oprawę dawano po 4 ćwiercie, obiednego pół grzywny, sołtys 1 fertona, wszystkie role płaciły dziesięcinę klasztorowi tynieckiemu, cała wieś dawała 17 kogutów zwykłych i tyleż stacyjnych, 90 jaj, 14 serów a wraz z Ujazdem na adwent 17 miar owsa, „pernam lardi“ i „octuale“ piwa (Długosz, L. B., III, 205). W 1581 (Pawiński, Małop , 120) liczyła ta wś wraz z Ujazdem, dziś osobną gminą, 7 łan. km., 4 kom. z bydłem, 5 kom. bez bydła, rzemieślnika i 2 pręty roli, prócz tego sołtystwo Jakuba Baranowskiego miało 1 łan, 5 zagrod. z rolą, 1 kom. z bydłem i 3 kom. bez bydła. Wieś była własnością Krzysztofa Pieniążka, do którego

należały wszystkie wsi objęte parafią w Brzyskach. Graniczy na płd. z Lipnicą Dolną a na płn. z Ujazdem. *Mac.*

Wróblowce, wś przy ujściu rz. Tarnawy do Dniestru, pow. kamieniecki, okr. pol. Szatawa, gm. Bahowica, par. katol. Kitajgród, st. pocz. i sąd Kamieniec (o 16 w.), ma 225 dm., 1144 mk., 516 dzies. ziemi włośc., 847 dworskiej, 42 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1830 r., szkołę wiejską, młyn walcowy, który przerabiał do 300000 pudów ziarna rocznie. Grunta równe, mało spadziste, glina zdatna na garnki a kamień na płyty. Stara osada, już w 1493 r. liczyła 18 dymów. W 1530 r. płaci od 3 pługów, 2 kół młyń. i popa a w 1542 r. tylko od 3 pługów. W 1565 r. własność Zielenieckich, Jeziorkowskich i Witalczowskich, płaci od 5 pługów, 1 popa, 2 kół wodn. i 1 rzemieśln. W 1569 r. Jezierski wnosi ztąd od 5 pługów i 2 kół młyń. W 1578 r. w częściach: Zielenieckich, Jeziorkowskich i Witulisowskich, płaci czopowego od 4 kotłów (braseis), po 5 flor. otaksowanych i od 5 pługów (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 159, 175, 195, 228, 302). Zniszczona następnie przez Tatarów, odbudowana została przez Potockich. W 1638 r. Jan Potocki ustąpił ją Stanisławowi Rewerze Potockiemu. Na początku bieżącego wieku władali nią Słoneccy (1818), następnie Krzyżanowscy, Zawadzcy, ostatecznie Makowiecki, od których nabył obecny właściciel Esaułow. W W. urodził się gen. Konarzewski, adjutant Stanisława Augusta. *Dr. M.*

Wróblowice 1.) dawniej *W. Górne* i *Dolne*, wś, pow. tarnowski, w okolicy podgórskiej i lesistej na praw. brzegu Dunajca, 6 klm. na płn. od Zakluczyna, 217 mt. npm., liczy wraz z obszarem tabularnym i wólkami: Kamieniec, Zabłocie, Załawcze i Zazborówcze 91 dm. i 598 mk. (283 męż., 305 kob.), 572 rz.-kat. a 26 żyd. Pos. tabularna (Ad. Tabaczyńskiego) wynosi 575 mr. roli i lasów; pos. mn. 406 mr. obszaru. Par. rz.-kat. w Zakluczynie. Graniczy na płn. z Janowicami, na płd. z Lusławicami Małemi, na wschód ma duże lasy, pokrywające wzgórza. W połowie XV w. wś W. „Superior“, w par. Opatkowice, własność Jakuba i Jana h. Strzemię, miała zagr. z rolą, 2 folw. rycerskie, z których dziesięcinę snopową płacono mansyonarzom u św. Jakuba; W. „In ferior“, własność Tasickiego h. Pierzchała, miała 5 łan. km., folwark rycerski, z których dziesięcinę, wartości 5 grzyw., płacono do św. Jakuba na Kazimierzu. Z jednego pola co drugi rok płacono dziesięcinę w Opatkowicach (Długosz, L. B., II, 24, 25, 274, 275). W 1581 (Pawiński, Małop., 144) był właścicielem W. Stanisław Kowalowski; było tu 13 półłanków km., 4 zagr. z rolą, 4 zagr. bez roli, 1 komor. z bydłem, 4 kom. bez bydła, 2 rzemieśl., duda i czynszownik. 2.) **W.,** wś, w pow. wielickim, ma parafią rz.-kat. z kościołem zbudowanym w r. 1877, leży na praw. brzegu Krzywicy al. Wilgi, 5·6 klm. na płd. od Podgórza, przy drodze z Wieliczki (8·5 klm.) do Skawiny. Składa się z 85 dm. i 467 mk., 460 rz.-kat. a 7 izrael. Pos. tabularna (Teod. Leśniaka) ma 196 mr., pos. mn. 253 mr. Parafia została erygowaną w r. 1804 jako kapelania miejscowa; należy do dyec. krakowskiej, dekan. wielickiego i obejmuje Gołkowice, Wrzosowice, Swoszowice i Kurdwanów. W połowie XV w. wś ta, w par. św. Jakuba na Kazimierzu, nadana klasztorowi św. Katarzyny przez Zbigniewa z Brzezia, marszałka kor., miała 2 łany km., 2 zagr. z rolą, z każdego łanu płacono czynsz, dawano jaja, sery, koguty. Wszyscy kmiecie odrabiali 6 dni w roku. Folwark duchowny, karczma z rolą płaciły dziesięcinę do św. Jakuba. Wszystkie role kmiece duchowne, zagr., karczm. płaciły dziesięcinę do św. Jakuba, wartości 6 grzyw. Karczma płaciła 4 grzyw. czynszu (Długosz, L. B., II, 22, 23; III, 472). W r. 1490 podano W. jako należące do par. w RybiemWielkiem. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 40 i 460) w parafii św. Jakuba, były wsią duchowną klasztoru św. Katarzyny na Kazimierzu i składały się z 6 łan. km., 3 zagr. z rolą, 1 zagr. bez roli, 7 kom. bez bydła i 1 rzemieśl. Graniczy na płd. ze Zbydniowicami, na płn. ze Swoszowicami i Siarczaną Górą, na zach. z Opatkowicami a na wschód z Rajskiem. 3.) **W.** al. *Wróblewice*, wś, pow. drohobycki, 14 klm. na płn.-wsch. od urz. pocz. w Drohobyczu, 8 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Medenicach. Na płn.-zach. leży Rolów, na wsch. Rabczyce i Opary, na płd.-wsch. Dołhe, na płd. Słońsko, na płd.-zach. Lipowice. Środkiem wsi płynie Tyśmienia. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. (hr. Stanisława Tarnowskiego) ma roli or. 479, łąk i ogr. 546, past. 70, lasu 139 mr.; wł. mn. roli or. 649, łąk i ogr. 394, past. 477 mr. W r. 1890 było 233 dm., 1389 mk. w gm., 12 dm., 73 mk. na obsz. dwor. (1320 gr.-kat., 107 rz.-kat., 24 izr., 11 innych wyzn.; 1415 Rus., 11 Pol., 36 Niem.). Par. rz.-kat. w Rychcicach, gr.-kat. w miejscu, dek. drohobycki, dyec. przemyska. Do parafii należą Lipowice. We wsi jest cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 3273 złr. Wieś należała dawniej do Władysława hr. Tarnowskiego, utalentowanego poety, który umarł w r. 1880 w dalekiej podróży zamorskiej. „Kłosy“ z r. 1880 № 803 i 804 zawierają rycinę dworu i wspomnienie o zmarłym jego właścicielu. *Mac.-Lu.-Dz.*

Wróblówka, wś u zródeł rzki Leśnej, pow. nowogradwołyński, gm. Kustowiec, odl. o 80 w. od Nowogradwołyńska, 15 w. od st. pocz. Czudnów a 8 w. od st. dr. żel. Pieczanówki. Posia-

da cerkiew p. w. Pokrowy N. M. P., z drzewa wzniesioną, na miejsce dawniejszej, przez parafian w 1852 r. oraz cerkiew cmentarną, p. w. Zesłania Ducha św., wzniesioną w 1829 r. Uposażenie parocha stanowi 60 1/2 dzies. ziemi z erekcyi ks. Aleksandra Janusza Sanguszki z 1761 r. Szkoła ludowa od 1854 r. Do parafii należą wsi: Korczówka i Wróblowski Chutor (również o 1 w.). W całej parafii 233 dm., 1909 mk. prawosł., 148 katol. i 30 żydów. Wś W. miała 382 dusz męz. włościan, uwłaszczonych na 1432 dzies. W., pod nazwą Rublewki, wymieniona jest w dokumencie z 1585 r., jako należąca do włości czudnowskiej, darowanej przez ks. Konstantyna Ostrogskiego, wwdę kijowskiego, synowej ks. Zuzannie Ostrogskiej, żonie Janusza Ostrogskiego, wwdy wołyńskiego. Obecnie należy do dóbr romanowskich, dawniej hr. Ilińskich, obecnie Steckich. *J. Krz.*

Wróblówka 1.) wś, pow. nowotarski, ma 669 mk. Wchodziła w skład dóbr ststwa nowotarskiego. 2.) **W.**, polana, w pow. żywieckim, ob. *Las* 1).

Wróblowski al. *Wróblowiecki Chutor*, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Kustowiec, par. praw. Wróblówka (o 1 w.), ma włościan bez nadziału 105 dusz męzkich. Należy do dóbr romanowskich, dawniej hr. Ilińskich, obecnie Steckich.

Wrocanka 1.) wś, pow. jasielski, nad małym dopł. Jasiołki z lew. brzegu, 3·5 klm. na płd. od Tarnowca (parafia i st. kol. żel. między Jasłem a Krosnem). Wraz z obszarem tabularnym (Konst. Pilińskiego) ma 104 dm. i 574 mk. rz.-kat. Pos. tabularna wynosi 494 mr., w połowie roli a w połowie lasu, pos. mn. 708 mr. obszaru. W 1581 r. (Pawiński, Małop., 120) włość Salowskiego, miała 4 łany km., zagrodę z rolą, 3 zagr. bez roli, 2 komor. z bydłem i tyluż bez bydła i 2 rzem. Graniczy na płd. z Glinikiem Polskim, na zach. z Umieszczem, na wschód z Polakówką a na płn. z Tarnowcem. 2.) **W.**, wś, pow. krośnieński, na praw. brzegu Jasiela, wzn. 312 mt. npm., 4·3 klm. na zach. od Miejsca a 8·3 klm. na płd.-wschód od Krosna. W pobliżu W. krzyżują się drogi do Rymanowa i Dukli. Wraz z obszarem tabularnym ma 153 dm. i 833 mk. (409 męż., 424 kob.) rz.-kat. Obszar tabularny jest w przeważnej części rozparcelowany pomiędzy 60 włościan, pozostało przy większej własności 59 mr. a włościanie posiedli 193 mr.; pos. mn. wynosi 586 mr. W. była wsią królewską, osadzoną na prawie niemieckiem i miała początkowo osadników niemieckich. W lustracyi ziemi sanockiej z r. 1665 (Rkp. Os. Nr. 2834, str. 58) czytamy: „Tej wsi posessorem jest ImPan Stanisław Zawisza wspólnie z ImPanią Konstancyą z Kozięgłowy, małżonką swoją, za konsensem króla Jana Kazimierza de data Varsoviae die 14 mesis januarii A. D. 1651 otrzymanym i cesyą przez ImPanią Katarzynę Dunkowską, niegdy urodzonego Zygmunta Dunkowskiego, pisarza ziemskiego sanockiego, pozostałą małżonkę, na osobę swoję wlaną. W tej wsi jest osiadłych kmieci 7, z których 3 dają czynszu po gr. 24, facit 2 zł. 12 gr., a 3 dają po gr. 16, facit 1 zł. 18 gr. Owsa dają po korcu miary krośnieńskiej, przychodzi 7 korcy, po 2 zł., facit 14 zł. Kapłonów każdy daje po 4, przychodzi 28, po gr. 6, facit zł. 5 gr. 18. Robić powinni z półłanku po 3 dni w tydzień od rana do wieczora bydłem. W lecie do żniwa, do grabienia siana, do plenienia po dwoje powinni posyłać. Prząść powinni po dwie sztuki z pańskiego przędziwa. Powóz za pańszczyznę, to jest dni wytrącić tak wiele, jak długo będą w drodze. Zagrodników jest 2. Ci powinni dzień w tydzień robić. Urodzaj folwarkowy: Żyta kóp 40, pszenicy 10, jęczmienia 16, owsa 40, tatarki 20. Summa summarum wszystkich prowentów i dochodów i wójtowstwa facit na rok 111 zł. 18 gr. Ztąd wytrąciwszy na urzędnika zł. 16 gr. 18, restat summy, od której kwarta do skarbu Rzpltej płacona być ma pod winami w prawie pospolitem o lustracyach i o kwarcie opisanemi, zł. 95". Parafia istniała już w roku 1490, aktu erekcyi niema, gdyż r. 1566 zrabowali kościół opryszki a ks. Sokołowskiego, proboszcza, męczyli, by wskazał miejsce przechowania pieniędzy. Teraźniejszy kościół drewniany zbudowano w r. 1770. Do par. (dyec. przemyskiej, dekan. krośnieńskiego) należy wś Szczepańcowa. W. graniczy na płd. z Równem, na wschód z Rogami i Miejscem, na płn. z Głowienką a na zach. z Niżną Łąką. *Mac. Lu.-Dz.*

Wrocień, wś i dobra, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Jaświły, o 46 w. od Białegostoku. Wś ma 187 dzies. ziemi włośc. (76 łąk i past., 1 1/2 lasu, 1 1/2 nieuż.); dobra, własność Wincentego Jaworowskiego, 601 1/2 dzies. (268 łąk i past., 64 lasu, 18 1/2 nieuż.), nadto drobni właściciele posiadają 335 dzies. (86 łąk i pastw., 5 nieuż.).

Wrocieńszczyzna 1.) wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Romanówka, o 33 w. od Sokółki, 283 dzies. (81 łąk i pastw., 4 nieuż.). 2.) **W.**, uroczysko do wsi Kraśniany, tamże, gm. Nowawola, 41 1/2 dzies. ziemi włośc. (13 łąk i pastw., 3 nieuż.).

Wrocieryż, u Długosza *Wroczyrzysz*, wś i fol. nad rzką Mierzawą i Nidą, pow. jędrzejowski, gm. Nawarzyce, par. Wrocieryż, odl. 17 w. od Jędrzejowa, przy trakcie z Wodzisławia do Pińczowa, posiada kościół par. murowany, młyn wodny. W 1827 r. było 30 dm., 260 mk. W r. 1871 dobra W. składały się z fol. W. i Jelcza Wielka, rozl. mr. 1479: gr. or. i ogr. 1007, łąk mr. 89, past. mr. 300, wody mr. 2, nieuż. mr. 81; bud. mr. 9, drew. 8; pokłady kamienia bu-

dowlanego. Wś W. os. 25, mr. 200; wś Jelcza Wielka os. 11, mr. 117. W r. 1239 Sando, syn Dobiesława (a wnuk Wisława, fundatora klasztoru w Mogile), nadaje W. klasztorowi mogilskiemu; r. 1243 ks. Bolesław uwalnia W. i inne wsi od stróży i przewodu. Wieś przeszła następnie na własność biskupstwa lubuskiego, lecz r. 1494 Stanisław, doktór dekretów, prepozyt miechowski, za pozwoleniem króla Władysława, kupił W. od kapituły lubuskiej za 600 grzyw., wraz z jeziorem Dobrowoda. W połowie XV w. było tu 12 łan. km., zktórych każdy dawał klasztorowi po $1^1/_2$ grzyw., 30 jaj, 2 koguty, 2 sery, przytem osep, powabę i robociznę. Jedna karczma płaciła 2 grzyw., druga 1 grzyw. czynszu, młyn z rolą 10 grzyw., przewóz na Nidzie 4 grzyw. Łany km. dawały dziesięcinę, wartości do 15 grzyw., plebanowi miejscowemu, toż samo i folwark. Parafią i kościół założyli tu może już biskupi lubuscy. Istnieje w połowie XV w. (Długosz, L. B., I, 647 i III, 15). W r. 1581 prepozyt miechowski płaci ze wsi W., w pow. ksiąskim, od 10 łan. km., 1 czynsz., 3 zagr. bez roli, 7 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 88). Obecny kościół wznieśli w latach od 1801 do 1822 księża: Karol Januszewski i Tomasz Nowiński. W. parafia, dek. jędrzejowski, ma do 2000 dusz. *Br. Ch.*

Wrócim, jezioro na obszarach miasta Kamionny (Kaehme), w pow. międzychodzkim (Birnbaum).

Wrocimów, pow. frydecki, ob. *Racimów.*

Wrocimowice, wś, pow. miechowski, gm. Pałecznica, par. Wrocimowice, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową. W 1827 r. było 28 dm., 168 mk. W dok. z r. 1354 występuje Małgorzata, żona Jana „de Wrotomovicz“ (Kod. dypl. pol., III, 246). W połowie XV w. wś miała kościół par. drewniany, p. w. św. Andrzeja. Dziedzicem był Mikołaj Wielogłowski h. Starykoń. Posiadał on 7 łan. km., karczmy, zagrodników, folwark. Dziesięcinę, wartości do 10 grzyw., pobierał pleban, który miał swe role i łąki tudzież karczmę, dającą $2^1/_2$ grzyw. czynszu (Długosz, L. B., II, 78). W r. 1581 Piotr Oraczowski płaci tu od $3^1/_2$ łan. km., 4 zagr. z rolą, 3 zagr. bez roli, 4 kom. bez bydła, 1 piekarza, 1 przekupnia, $^1/_4$ łanu km. (Pawiń., Małop., 15). Następnie wieś przeszła na własność klasztoru miechowskiego. Obecny kościół pochodzi z r. 1748. W. par., dek. miechowski, około 1600 dusz. *Br. Ch.*

Wrociszcze, pow. lidzki, ob. *Genowefin.*

Wrociszew, wś, pow. grójecki, gm. Lechanice, par. Wrociszew. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, 116 mk., 90 mr. dwor., 83 mr. włośc. W 1827 r. było 7 dm., 59 mk. Wieś ta i parafia, według podania (z nazwy wysnutego) założone zostały przez rycerza, który dostawszy się do niewoli ślubował to Bogu i po powrocie wywiązał się z przyrzeczenia. W rzeczywistości zaś była to dawna własność bisk. poznańskich. Bolesław, ks. mazow. i czerski, r. 1297 potwierdza dla wsi biskupa poznańskiego w ziemi czerskiej, a w tej liczbie i dla W., swobody nadane przez poprzedników. Późniejsze potwierdzenia wymieniają również W. z przyległemi Biskupicami. Zapewne biskupi poznańscy założyli tu parafią (w XV w.?) i nadali na własność kościołowi wieś samą. W r. 1576 Feliks Boniecki pleban płaci tu od $^3/_4$ łan. km., podczas gdy przyległe Biskupice mają 10 łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 240). W XVII w. sprowadził tu z Sokala obraz M. Boskiej Jacek Michałowski, ststa rożański, który tu ma swój grobowiec († 1661). Verdum w swej podróży powiada, iż widział tu wielki kościół, obsługiwany przez 4 księży. Spłonął w r. 1794. Odbudowany został w r. 1828 z drzewa. W r. 1889 stanął nowy kościół murowany. W. par., dek. grójecki, ma około 4000 dusz. *Br. Ch.*

Wrocki 1.) niem. *Wrotzk*, dok. *Frotzkau*, *Frotzkow*, 1445 *Froczkow*, wś kośc., pow. brodnicki, st. p. i szk. kat. w miejscu; 881 ha (543 roli or., 17 łąk, 8 lasu); 1885 r. 61 dm., 107 dym., 514 mk., 465 kat., 49 ew. (wyb. Suwała 16 dm., 121 mk.); 2.) **W.,** wolne sołectwo, tamże, 137 ha (124 roli orn.); 1885 r. 6 dm., 17 dym., 102 mk., 89 kat., 13 ew., gorzelnia parowa, hodowla bydła tuczonego. W. istniały już około r. 1300, choć po raz pierwszy wymienione są w rejestrach szkodowych krzyżackich z r. 1414, w których mieszkańcy straty swe podali na 1500 grz., kościelne na 300 grz. Jak wiele wieś wówczas ucierpiała świadczą krzyżackie księgi czynszowe z r. 1437—1439, gdzie czytamy: W. ma 42 wł., między temi 20 pustych, każdy czynszuje na Matkę Boską Gromniczną po 15 skojców, karczmarz 1 grz. i 4 funty pieprzu. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 wykazuje tu 30 kmieci osiadłych; każdy dawał od włóki po 1 kor. żyta i owsa tyleż. Dwóch sołtysów dawało po 2 kor. żyta i tyleż owsa. Od lemana pobierał prob. 1 korzec. Tutejszy kościół, p. w. św. Marcina, jest patronatu rządowego. Istnieje przy nim bractwo Przemienienia Pańskiego i brac. Trzeźwości od r. 1859, oprócz tego szpital dla 6 ubogich parafian, przez królowę Annę, siostrę Zygmunta III, zbudowany i 2 włókami wyposażony. W skład paraf., dekan. golubskiego, wchodzą: Wrock, Cieszyn, Małki, Feliks, Suwała, Wymokłe, Słoszewo-Florencya, Płachoty i Pusta Dąbrówka. W 1893 r. było 1705 dusz. Kościół wrocki zbudowany z kamieni polnych i cegły; nawa pochodzi z końca XIII w., presbyteryum z początku XIV a ciężka wieża z połowy XIV w. Na początku XVIII w. został odnowiony. W wieży wiszą 4 dzwony, 3 mniejsze są nowszej daty, wielki pochodzi jeszcze z czasów krzyżackich (Bau—u.

Kunstdenkm. der Prov. Westpreuss., 1891, str. 453—455). *Ks. Fr.*

Wrocław, niem. *Breslau*, w dok. *Vratislavia*, stolica Szląska, główne miasto obwodu regencyjnego wrocławskiego, leży pod 51°7′3″ półn. szer. i 34°44′4″ wschod. dług., wzn. 112 mt. n. p. m. (rynek), po obu brzegach Odry, przy ujściu Olawy. Miasto składa się ze śródmieścia (Stare i Nowe Miasto) i przedmieści: olawskiego (Ohlauervorstadt), świdnickiego (Schweichnitser), mikołajskiego (Nicolai), nadodrzańskiego (Oder) i Piasku (Sandvorstadt). Za śródmieście czyli właściwe miasto uważa się, podobnie jak i w XIV w., obszar od rzeki Odry w półn. kierunku aż do wału i fosy otaczającej niegdyś miasto w kształcie półkola. Co po za tem jest i wyspy odrzańskie zwią się w ustach ludu przedmieściami, chociaż obecnie granice miasta jeszcze o wiele dalej sięgają. Ze względu na obszerny rynek i budowle otaczające, na wielką ilość ulic i wolnych placów, kościołów wspaniałych i budynków ozdobnych, rozwinięty handel, wielką ilość schodzących się tu dróg żelaznych, ożywiony przemysł, siedzibę władz kościelnych i rządowych, wielką ilość zakładów naukowych, muzeów, liczbę mieszkańców i rozwinięte życie tychże, Wrocław może być zaliczony do rzędu wielkich miast.

Położenie. Nizina północna środkowej Europy, uboga w płody surowe, nie sprzyja powstawaniu licznych i wielkich miast. Jedynie drogi handlowe rozstrzygały tu o rozwinięciu się osady. Ztąd też spotykamy tu większe miasta w punktach przecięcia się ważnych traktów handlowych lądowych z ważnemi drogami wodnemi. Tym warunkom zawdzięcza swe powstanie i znaczenie Warszawa. Na krawędzi pół.-wsch. stoku gór sudeckich, w środku niziny szląskiej, w miejscu, gdzie jest najwygodniejsze przejście przez Odrę, powstaje Wrocław. Szerokiem korytem płynąca Odra nie nastręcza wiele miejsc do przejścia; dopiero przy Wrocławiu spotykamy wygodne przejście przez rzekę, w miejscu gdzie przecina rzekę tak droga handlowa ciągnąca się od zach. na wsch. wzdłuż stoku gór sudeckich a wytknięta przez miasta Zgorzelec i Lignicę jak i druga idąca od płd. ku płn. przez przełęcza środkowych Sudetów. Owo dogodne przejście przez rzekę a zarazem zbieg dróg handlowych powołały wcześnie osadę do życia, która z czasem potężniejąc stała się, tak pod względem politycznym jak przemysłowym, centrum całej niziny szląskiej, miejscem, gdzie przez wieki odbywa się wymiana wyrobów przemysłu krajów zachodnich i surowych produktów okolic wschodnich.

Powierzchnia. Ogólny obszar W. w r. 1894 wynosił 3035·8 ha. Z tego przypadało na role i ogrody 1256 ha, na łąki 291, pastwiska 260, domy i podwórza 601·8, nieużytki 645·4, drogi i planty 581·6 ha.

Ludność. Liczba mieszkańców wynosiła w 1890 r. (1 grudnia) 335,186; w 1891 r. 342,054 mk.; 1892 r. 349,250 mk.; 1893 r. 356,524; 1895 r. 364,500 mk. Z ludności 1890 r. było: osób cywilnych 329,901, wojskowych 5,285, mężczyzn 153,698, kobiet 181,488. Urodzonych w Wrocławiu 142,941, urodzonych po za obrębem Wrocławia 192,245; katolików 125,483, protestantów 190,761, żydów 17,754, innych wyznań 1,188. Poddanych państwa niemieckiego 333,298, cudzoziemców 1,886, nieżonatych 200,898, żonatych 108,293, owdowiałych 24,266, rozwiedzionych 1,729. Do lat 15 mających 99,153, od 15 do 30 lat 101,008, od 30 do 45 lat 71,938, od 45—60 lat 51,497, od 60 do 75 lat 18,808, nad 75 lat 2,782. W r. 1893 było urodzeń żywych 12,302, z tego nieślubnych 1,942, urodzeń nieżywych 403, z tego nieślubnych 87. Zmarłych wogóle: 10,285, z tych do 1 roku życia 3,597, od 1 do 5 lat 1,340, od 5 do 15 lat 350, od 15 do 30lat 714, od 30 do 60 lat 2,385, nad 60 lat 1,890 osób.

Budynki. Podług obliczenia z r. 1890 (1 grudnia) było: budynków 14,227, z tych zamieszkałych 9,882, mieszkań zajętych 77,174, mieszkań niezajętych 6,744. Ruch budowlany w r. 1893 był następujący: nowych budowli głównych 162, przebudowań 31, nowych budynków pobocznych 181, przebudowanych 32.

Zakłady naukowe w r. 1893 istniały następujące: uniwersytet (1226 słuchaczów); szkoła sztuk pięknych (w klasach dziennych 120, w klasach wieczornych 119); seminaryum nauczycielskie katolickie (84); trzy gimnazya królewskie (1,298); trzy gimnazya miejskie (1477); dwa gimnazya realne (877); wyższa szkoła realna (390); szkoła budownicza (266); trzy szkoły realne (1447); dwie wyższe szkoły żeńskie miejskie (623); cztery średnie szkoły żeńskie miejskie 1,128); sto czternaście szkół ludowych (39,572); 26 szkół prywatnych wyższych i średnich (3738); szkoły niedzielne i wieczorne dla rzemieślników (1,116); cztery wojskowe zakłady przygotowawcze (99); 42 ogródków freblowskich i ochronek (2,751).

Finanse miasta w r. 1894/5 tak się przedstawiały. Dochody: z funduszów dla ubogich 332,045 marek, z gruntów miejskich 272,760 mk., z zakładów naukowych 755,065 mk., z podatków 8,349,855 mk., z ubezpieczenia 113,140 mk., z budowli i kanalizacyi 152,875 mk., inne dochody 2,726,980 mk., ogółem 12,702,720 marek. Wydatki: na biednych 916, 335 marek, na place 44,125 mk., na ubezpieczenie 1,025,575 mk., na zakłady naukowe 3,558,365 mk., na pobór podatków 80,750 mk., na budowle i kanalizacyą 671,820 mk., na administracyę 5,997,385 mk., na

nieprzewidziane wydatki 398,385 mk., ogółem 12,702,720 marek. Długi miejskie wynosiły 36,708,375 marek, procent od tychże 1,451,297 mk., amortyzacya 1,264,500 marek. Etat podatków za r. 1894/5: podatek dochodowy 3,076,075 mk. dla państwa, 4,889,446 dla miasta; od osób wojskowych 11,993 mk. dla miasta; domowy 1,314,196 mk. dla państwa, 975,000 dla miasta; gruntowy 6,731 mk. dla państwa, 5,250 dla miasta; przemysłowy 619,308 mk. dla państwa, 312,700 dla miasta; zarobkowy 41,385 mk. dla państwa; od psów 65,660 mk. dla miasta; od widowisk 60,000 mk. dla miasta, akcyza od mięsa 1,488,890 mk. dla miasta; od piwa 75,555 mk. dla msta; od browarów 433,340 mk. dla państwa, 216,670 dla msta; od zwierzyny 40,000 mk. dla mista. Ogółem podatki państwowe 5,491,035 mk., opłaty miejskie 8,141,664 marek. Na jednego mieszkańca przypadało podatków państwowych 15·2 mrk., a miejskich 22·54 mrk.

Wodociągi, oświetlenie i kanalizacya. Długość rur wodociągu wynosiła 191,730 mt.; ilość studzien o wodzie źródlanej 41., ilość zużytego gazu 13,320,900 mt. sześć; latarń gazowych było na ulicach i placach 5,463; długość kanałów murowanych wynosiła 50,828 mt.; długość kanałów w rurach 220,121 mt.

Przemysł fabryczny i rzemieślniczy. Przemysł W. jest znaczny. Szczególnie rozwinięte są: budowa maszyn, budowa wagonów, fabrykacya mebli, cygar, piwa, spirytusu, materyi bawełnianych i wełnianych, ubiorów, bielizny, dywanów, wyrobów ze srebra i złota, szaf (kas) pieniężnych, instrumentów muzycznych, bilardów, malowideł na szkle i porcelanie; dalej są wielkie młyny wodne parowe, rafinerye oleju, odlewnie dzwonów, fabryki czekolady, kapeluszy, wyrobów ze słomy, rękawiczek, parasoli, mydła, cykoryi, świec, obić i papieru. Również i ogrodnictwo stanęło na wysokim stopniu rozwoju i płody jego stanowią artykuł wywozu.

Handel. Znacznym jest również handel W., bo sprzyja temu i położenie miasta nad spławną rzeką, w środku bardzo ludnej, bogatej w płody i przemysł prowincyi i ilość kolei żelaznych, które się tu schodzą. Handel jest bądź tranzytowym bądź też eksportowym. Przedmiotem ostatniego (wywozowego) handlu jest: wełna (rocznie 40—50,000 cent. metr.), zboże, produkty górnicze a to: węgle, wapno, żelazo, cynk, dalej tkaniny, spirytus, cukier, masło i t. d. a wreszcie wyroby przemysłu wielkiego. Sławnym z dawna jest coroczny jarmark na wełnę. Oprócz tego jeszcze jarmarki na maszyny, bydło rogate, konie, len, skórę, miód i codzienne targi zboża. Żegluga na Odrze cierpi z powodu braku portu wygodnego w mieście, ale i pod tym względem nastało polepszenie przez utworzenie dogodnych przystani do ładowania i zarazem otwarcie kanału odrzańsko-sprejskiego wpłynęło na ożywienie żeglugi. W obrocie pieniężnym wspierają handel liczne instytucye finansowe, jak filia banku państwa, bank miejski, szląski związek bankowy (Schlesischer Bankverein), bank dyskontowy, bank wekslowy, następnie sześć kas oszczędności, liczne towarzystwa pożyczkowe i stowarzyszenia konsumcyjne.

Zakłady dobroczynne i szpitale. W. posiada liczne zakłady dobroczynne, których zasoby przedstawiają wartość 20 milion. marek, bez wliczenia tu fundacyi żydowskich. Szczególnie ważne są: dom sierot „ad matrem dolorosam“, trzy domy sierot ewangielickie, liczne szpitale dla chorych i zakłady opieki dla starców, a szczególnie szpital powszechny Wszystkich Świętych, mieszczący rocznie do 9,000 chorych, szpital św. Ducha, szpital Braci Miłosiernych, dwa szpitale sióstr Elżbietanek dla chorych płci żeńskiej, szpitalik im. Augusty dla dzieci ubogich, szpital im. Wacława Hanckego. Należą dalej tu fundacye prywatne, miejski zakład zastawniczy i kasy pogrzebowe.

Zakłady naukowe. Na czele tychże należy wymienić uniwersytet o pięciu wydziałach. W r. 1892/3 było słuchaczów 1,252, profesorów i docentów 142. Z uniwersytetem połączone są: trzy seminarya teologiczne, jedno filologiczne, archeologiczne, germanistyczne, romańsko-angielskie, historyczne, historyi sztuki, matematyczno-fizyczne, prawnicze i statystyczne. Z uniwersytetem połączony jest od r. 1881 instytut agronomiczny (przeniesiony z Proszkawa) i klinika zwierzęca. Biblioteka uniwersytecka liczyła w 1893 r. 300,142 tomów, 3,138 inkunabułów, 3,906 rękopisów i około 30,000 rycin. Powstała ta biblioteka ze zbiorów po zniesionych klasztorach, biblioteki połączonego w r. 1811 z uniwersytetem wrocławskim uniwersytetu w Frankfurcie (nad Odrą); nadto mieści się w osobnych szafach bibliotheca Habichtiana a od r. 1886 i biblioteka Szląskiego towarzystwa (Schlesiche Gesellschaft fuer vaterlaendische Cultur). Z przyrodniczych i medycznych instytutów posiada uniwersytet: gabinet fizykalny, obserwatoryum astronomiczne, laboratoryum chemiczne, instytut farmaceutyczny, rolniczo-technologiczny, muzeum mineralogiczne, ogród botaniczny, instytut fizyologii roślin, muzeum zoologiczne, instytut anatomiczny, fizyologiczny, patologiczno-anatomiczny, farmakologiczny i hygieny. Tu należą również kliniki: medyczna, chirurgiczna, położnicza i dermatologiczna. Do instytucyi kształcących należą: ogród zoologiczny, muzeum sztuk pięknych, zbiory przyrodnicze Towarzystwa szląskiego, ogród botaniczny szkolny, muzeum szkolne i archiwum państwowe. Liczbę szkół wyższych czyli średnich i szkół ludowych wymieniliśmy już wyżej w dziale statystycznym. Prócz biblioteki uniwersyteckiej istnieją jeszcze: biblioteka miejska, zawierająca 150,000

tomów i 3,000 rękopisów i archiwum miejskie, mające 30,000 dokumentów, liczne rękopisy i zbiór monet; trzy biblioteki miejskie ludowe. Również i ruch literacki jest ożywiony. W r. 1893 wychodziło 62 dzienników i pism peryodycznych, z tych 9 politycznych.

Władze i urzędy. W. jest siedzibą licznych władz tak kościelnych jak i rządowych. I tak jest siedzibą biskupa katolickiego z tytułem księcia, podległego bezpośrednio stolicy papieskiej, i kapituły katedralnej. Następnie naczelnego przezydenta prowincyi szląskiej, prezydenta obwodu regencyjnego wrocławskiego, król. generalnej komisyi, landrata, wyższego sądu krajowego, prezydenta policyi, prowincyonalnej dyrekcyi podatkowej, prowincyonalnego kolegium szkolnego, dyrekcyi pocztowej i telegraficznej, dyrekcyi kolei żelaznych i czterech urzędów ruchu, izby handlowej, dyrekcyi urzędu górniczego, generalnej komendy 6 korpusu, komendy 11 dywizyi, 21 i 22 brygady piechoty, 6 brygady artyleryi polnej i 11 brygady kawaleryi.

Zarząd miasta: Na czele administracyi stoi magistrat złożony z 26 członków, z których 14 bezpłatnie pełni czynności. Rada miejska (Stadtverordneten Kollegium) składa się 101 członków. Miasto wysyła do izby panów jednego, do sejmu pruskiego trzech, do sejmu niemieckiego (Reichstag) dwóch, do sejmiku prowincyonalnego siedmiu posłów. Urząd policyjny sprawuje król. prezydent policyi. Ze względów administracyjnych a także dla niesienia pomocy ubogim, podzielono miasto na 159 okręgów.

Ulice i place. Liczba placów publicznych i ulic wynosi obecnie 324. Z placów obszerny i piękny jest rynek, ognisko życia miejskiego, z ratuszem w środku i pięknemi kamienicami po bokach. Następnie wymienić należy plac Bluechera, pierwotnie targ soli (Salzring), z posągiem spiżowym Bluechera; rynek nowy (Neumarkt), drugi co do wielkości plac targowy w mieście, z piękną studnią na środku; na Świdnickiem przedmieściu położony plac Tauenzina, z pomnikiem marmurowym tegoż generała, plac przed muzeum szląskiem i urzędem telegraficznym, plac musztry w pobliżu pałacu król., plac cesarzowej Augusty, z pomnikiem zwycięstwa, realnem gimnazyum, nową król. szkołą sztuk pięknych i szkołą przemysłową, plac Berliński z piękną fontaną, plac przed dworcem kolejowym centralnym, plac królewski, plac Lessinga z nowym pałacem rządu i wielką salą gimnastyczną, plac katedralny z katedrą i parkiem i kilka innych mniejszych placów. Ulice śródmieścia są, z wyjątkiem kilku, regularne ale wąskie, natomiast przedmieść są szerokie i piękne. Do piękniejszych ulic należą: Świdnicka, Olawska, Albrechta, Mikołajska, (Schweidnitzer, Ohlauer, Albrechts, Nikolaistrasse) w śródmieściu a Tauziena, Fryderyka-Wilhelma, Wilhelma (Tauzienz, Friedrich-Wilhelms, Kaiser Wilhelmstrasse) i ulice wzdłuż plant. Oświetlenie miasta odbywa się za pomocą lamp gazowych. Przez utworzenie nowego koryta dla Olawy, która obecnie powyżej miasta do Odry wpływa i ukończenie w r. 1881 kanalizacyi, podniósł się stan zdrowotny miasta. Nie mało do tego przyczyniają się okalające śródmieście planty, założone na miejscu dawnych wałów i fosy, park na wschodzie miasta z polem wyścigowem i założony niedawno park południowy. Komunikacyę w mieście utrzymuje kolej konna, w r. 1877 otworzona, omnibusy, 8 parowców na Odrze, liczne dorożki i wreszcie otwarta w r. 1893 kolej elektryczna.

Herb, nadany miastu przez cesarza Karola V, stanowi tarcza podzielona na 4 pola; wśrodku umieszczona głowa św. Jana Chrzciciela na srebrnem talerzu, na pierwszem polu lew czeski, na drugiem orzeł szląski, na trzecim litera W. a na czwartem głowa św. Jana Ewangielisty. Barwy miasta są czerwona i biała.

Budowle. Kościoły. Najstarszym pomnikiem budownictwa w W. jest kośc. św. Idziego na Piasku (Sandvorstadt). Założycielem kościoła, był podług tradycyi Piotr Włast. Dzisiejsza budowa pochodzi z połowy XIII w. i składa się z jednej nawy i presbiteryum, zakończonego trzema ścianami sześcioboku. Portal przedni nosi cechę romańską. Obecny stan wymaga znacznej restauracyi.

Katedra św. Jana Chrzciciela, na wyspie Odry (Dominsel), która wskutek zasypania ramienia Odry przestała być wyspą od r. 1815. Tradycya przypisuje budowę tej katedry biskupowi Hieronimowi, kiedy tenże siedzibę przeniósł do Wrocławia. Biskup Walter miał zburzyć kościół pierwotny w 1158 r. i podług wzoru przywiezionego z Lugdunu nowy z kamienia wystawić. Najwcześniejszą wzmiankę w dokumentach o tym kościele mamy dopiero w r. 1202. Nieprawdopodobnem jest, ażeby kościół z trwałego materyału powstał przed r. 1100, gdyż papież Grzegorz VII w liście z r. 1075 skarży się, że biskupi w Polsce nie mają stałej siedziby a przytem, że żadnych innych budowli z tego czasu w Polsce nie spotykamy. Podług Gruenhagena (Regesta episcopatus Vratislaviensis, Wrocław 1864) budowę ukończono za biskupa Tomasza między r. 1233—1238; poświęcenie wielkiego ołtarza przypada na r. 1272. Presbiteryum tego kościoła tworzy ze współczesnemi kościołami w Ziębicy, Minstenberg i Henrykowie trzeci moment w historyi rozwoju budowli szląskich; drugi stanowi kościół w Trzebnicy a pierwszy zniesiony kościół św. Wincentego we Wrocławiu. Nawa i dwie wieże pochodzą z okresu późniejszego gotyku, z czasów biskupa Nankera (1320-41) i Przecława (1341-1376). W r. 1540 zniszczył pożar wieże pokryte miedzią; odbudowane uległy znowu pożarowi w r. 1759 a wtedy zniesio-

no je. Kościół składa się z trzech naw podłużnych. Najstarszemi częściami są presbiteryum i niektóre figury z pierwszej połowy XIII w., z czasu wczesnego gotyku. Z XVII a głównie z w. XVIII pochodzi obecny kształt kościoła. W latach 1873—75 dokonał restauracyi budowniczy Luedecke. Postępując od płn. kn. płd. spotykamy przybudowy: 1) kaplica elektorska, wystawiona około r. 1700; 2) kaplica „Mały chór“ (Kleinchor), wystawiona w latach 1354—61; 3) kaplica św. Elżbiety, wystawiona w r. 1680; 4) kaplica kanoników (Domherrn Sacristei); 5) kaplica przednia (Vorder Sacristei;) 6) pięć kaplic wmurowanych między przyporami; 7) kaplica Przenajświętszego Sakramentu (Sanctissimum Kapelle); 8) kaplica zmarłych (Todten Kapelle); 9) siedm kaplic pomiędzy przyporami; 10) kaplica biskupa Turzo. Ważniejsze zabytki rzeźbiarstwa i malarstwa są: w presbiteryum płyta mosiężna ryta, na grobowcu biskupa Henryka († r. 1398); ołtarz wielki w stylu renesansowym, wystawiony w r. 1590 przez biskupa Andrzeja; znajdujące się tam srebrne figury są dziełem złotnika Pawła Nitscha. Po prawej stronie wielkiego ołtarza jest piękna grobowa płyta biskupa Rudolfa z Redesheim († 1456), a po lewej biskupa Piotra Nowaka († 1482), prawdopodobnie dzieło Hermana Vischera, ojca Piotra Vischera. Tuż obok znajduje się grobowiec biskupa Andrzeja († 1596), jeden z najpiękniejszych pomników Wrocławia. Wspaniałe stale, z imionami i herbami biskupów, pochodzą z r. 1631. Balustrada oddzielająca presbiteryum jest darem hr. Schaffgotscha z r. 1726. W zakrystyi pierwszej, do której wchodzi się przez piękne drzwi w stylu wczesnego renesansu, znajdują się trzy obrazy na drzewie z w. XIV, XV i XVI. Skarbiec posiada rozmaite drogie sprzęty kościelne, pochodzące w części z w. XIV i XV, jak kielichy, relikwiarze, krzyże i t. d. Między temi trzy posążki z kości słoniowej, roboty włoskiej, wysokiej wartości, pochodzą z XVII w. W kaplicy Mały Chór (Kleinchor) jest wielkiej wartości płyta grobowa, mosiężna, z płaskorzeźbą wyobrażającą biskupa Jana Rotha, dzieło Piotra Vischera z r. 1496 z Norymbergi. W środku tej kaplicy znajduje się grobowiec założyciela tej kaplicy biskupa Przecława z Pogorzeli, odnowiony w r. 1875. Na postumencie ozdobionym na około figurami spoczywa osoba biskupa. Nad głowami umieszczona jest piękna, naturalnej wielkości figura Matki Boskiej z dzieciątkiem, dzieła Steinhaeusera, fundacyi biskupa Foerstera w r. 1880. W kaplicy Jana Turzo († 1520) znajduje się grobowiec tegoż. Na sarkofagu, odnowionym w XVIII w., przedstawiona jest postać biskupa w pełnym ornacie. Uwagi godne są piękne organy.

Kościół św. Krzyża (Kreuzkirche). Po ukończeniu wielkiego sporu z biskupem Tomaszem II, książe wrocławski na pamiątkę tego faktu zakłada w obrębie murów swego zamku w 1288 r. kościół, poświęcony w roku 1295 przez biskupa Jana III. Zbudowano współczesnie dwa kościoły, górny p. w. św. Krzyża, i dolny, p. w. św. Bartłomieja. Wedle tradycyi książę Henryk zamierzał ufundować kościół p. w. św. Bartłomieja, lecz gdy przy kopaniu fundamentów robotnicy trafili na korzeń mający kształt krzyża, książę za radą osób duchownych kazał wznieść na tem miejscu kościół na cześć krzyża św. Najpierw powstało presbiteryum i to w obecnym kształcie; nawa podłużna i poprzeczna należą do pierwszej połowy XIV w. Prawdopodobnie po ukończeniu tej części zawieszono na zachodniej wewnętrznej ścianie tablicę drewnianą z napisem; tablica ta dotąd się dochowała. Napis mówi o założeniu kościoła przez Henryka IV i śmierci jego. Kościół wzniesiony z cegieł skutkiem wysokości szczytów przedstawia się nadzwyczaj wspaniale. Przez główne drzwi, do których prowadzą schody, widzimy wielki ołtarz, odnowiony w r. 1866 i ozdobiony obrazem św. Heleny, pędzla Schraudolfa z Monachium. Przed ołtarzem wznosi się grobowiec założyciela ks. Henryka IV, niedługo po jego śmierci (1290 r.) wykonany. Figura Henryka IV w stroju książęcym, leżąca na wierzchu grobowca, ma obok tarczę z orłami szląskiemi, jakoteż posążki po bokach, w liczbie 21, zrobione z gliny palonej, sam grób zaś wyciosany jest z piaskowca. Okno w stronie południowej mieści od r. 1858 obraz na szkle ku uczczeniu pamięci kardynała i biskupa Diepenbrocka († 1853). W przedniej zakrystyi godne jest uwagi cyboryum kamienne, pochodzące z XIV w.; w drugiej, większej, zakrystyi przechowany jest krzyż ze słoniowej kości, arcydzieło rzeźby, tudzież inne krzyże metalowe z XV w. i z pierwszej połowy XVI w. W stronie północnej, przy wejściu, uwagi godną jest płaskorzeźba nad drzwiami, przedstawiającą św. Trójcę, oraz ks. Henryka i jego małżonkę Matyldę. Kościół podziemny, czyli krypta św. Bartłomieja, przechodzi rozległością wszystkie inne tego rodzaju. Wieża na południowej stronie kościoła pochodzi z XIV w. i odznacza się lekkością i wykwintnością; framugi jej należą do najpiękniejszych zabytków sztuki średniowiecznej. Wieża północna jest mniej rozwinięta i straciła przez przybudowania późniejsze pierwotny charakter. Ogół budowy przypomina zamek. Stan obecny kościoła jest zły; kamień zewnętrzny w znacznej części zwietrzał; wewnątrz ściany są tynkowane. Kościół św. Krzyża, jako kolegiata uposażony, przetrwał w tym stanie aż do r. 1810; obecnie należy do katedry. Przed kościołem stoi statua św. Jana Nepomucena z piaskowca, wzniesiona w r. 1732.

Kaplica św. Marcina (Martinikapelle), w płn.-zach. stronie od kościoła św. Krzyża, w obrębie

dawnego zamku książęcego (zniesionego). Podług podania Piotr Włast był jej założycielem. Dokumenta wymieniają tę kaplicę dopiero w r. 1149 między posiadłościami klasztoru św. Wincentego (benedyktynów), kiedy książę Bolesław II Kędzierzawy posiadanie tychże potwierdza. W r. 1180 klasztor św. Wincentego a z nim i kaplica św. Marcina przechodzi od benedyktynów do premonstratensów. W latach 1224—26, a może jeszcze dłużej, była kaplica, prawdopodobnie tymczasowo, w posiadaniu dominikanów. Około r. 1310 zaczyna się nowa budowa. W r. 1368 przeszła kaplica na własność kościoła św. Krzyża; w r. 1466 zgorzała; w r. 1544 uległa znowu pożarowi od piorunu. W drugiej połowie XVII w. otrzymała kaplica nowy sufit i dach. Podczas wielkiego pożaru r. 1791 pozostała nietknięta. Od czasu sekularyzacyi klasztorów w r. 1810 jest filią kościoła św. Krzyża. Stan obecny jest tak zły, że restauracya jest niemożebną. Uwagi godne są obrazy, około r. 1500 malowane a r. 1860 odnowione. Wewnątrz na ścianie zachodniej są dwa grobowce.

Kościół św. Piotra i Pawła (Peter u. Paulskirche) przy moście i przejściu do katedry, początkowo był tylko św. Piotrowi poświęcony i raz kościołem to znowu kaplicą nazywany. Książę Bolesław Wysoki oddał kościół ten w r. 1175 klasztorowi w Lubiążu (Leubus) przy założeniu tegoż. Dawniejsza budowa uległa z czasem znacznym zmianom. Przed 10 laty dokonano gruntownej restauracyi.

Kościół Panny Maryi na Piasku (Marienkirche auf dem Sande al. Sandkirche). Biskup Walter potwierdził w r. 1149 (albo 1150) klasztorowi kanoników regularnych (augustynów) posiadanie dwóch kościołów w Wrocławiu: przy moście (Sandbruecke) i na górze Sobótce (Zobtengebirge), jakoteż dziesięcinę z 9 wsi. Klasztor ten założony został w r. 1109 przez Piotra Własta w jego posiadłościach na górze Sobótce w Górce (Gorkau) i osadzony był przez augustyanów z opactwa Arrovdise we Flandryi. Ponieważ jednak klimat na górze Sobótce był dla zakonników za surowy, to przenieśli się do Wrocławia i wybudowali sobie tu na wyspie (Sandinsel) klasztór i kościół a zostawili tylko w Gorkowie parafię. Z pierwotnego budynku nie zachowały się prawie żadne szczątki. A. Schultz podaje w dziele swem „Schlesiens Kunstleben im XIII u. XIV Jahrb.“ najważniejsze momenty budowy świątyni obecnej. Opat Konrad (1329—1363) zniósł starą budowę i rozpoczął nową w stronie południowej; Jan (1364—1372) buduje presbiteryum i ozdabia wielką część kościoła; Piotr Schwarz (1372—95) stawia galerye na dachu; Jan z Pragi (1375—86) zasklepił nawę środkową; Henryk Gallici (1386—95) zasklepia nawy boczne. Wieża pochodzi z r. 1430. Wykonanie choru powierzono w r. 1463 kamieniarzowi i rzeźbiarzowi Jodokowi Taucher. Tenże wybudował w latach 1466—69 kaplicę wschodnią na płn. stronie kościoła. W r. 1465 zostało wnętrze, prawdopodobnie tylko presbiteryum, wymalowane. Jeszcze w r. 1666 posiadał kościół malowidła na szkle okien, które ówczesny opat na białe szkło zamienił. Tenże opat kazał kościół pobielić. W wspomnianym roku 1666 jezuita Moret podał plan ozdobnej wieży, którą też wystawił w następnym roku cieśla Jerzy Kaltenbrunn od strony południowej; w r. 1730 wieża ta zgorzała. Obecny kościół przedstawia się jako wspaniała gotycka budowa, z trzema nawami. Presbiteryum nawy środkowej, nieco wybiegającej, jest zamknięte pięcioma bokami ośmiokątu i posiada sklepienie gwiaździste; presbiterya naw bocznych mają sklepienie bardziej skomplikowane. Przytykające do kościoła budowle, jak biblioteka uniwersytecka i muzeum archeologi czne zostały wystawione w latach 1709—15 w stylu barokowym. Z dzieł sztuki zasługują na uwagę wewnątrz kościoła: płaskorzeźba w kamieniu znajdująca się nad drzwiami zakrystyi; przedstawia Maryą, żonę Piotra Własta i syna tejże Świętosława, zapatrzonych w model kościoła. Prawdopodobnie wziętą jest ta rzeźba z kościoła na Piasku (Sandkirche) i tu wmurowana. Jest to jeden z najstarszych zabytków rzeźby we Wrocławiu. Drugim zabytkiem jest sarkofag opata Fuchsa († 1620) z czerwonego marmuru, w pobliżu wielkiego ołtarza.

Kaplica św. Anny (Annenkapelle), naprzeciw kościoła na Piasku, od r. 1818 przekształcona na szpital a wybudowana przez opata klasztoru augustyanów na Piasku, Jana z Pragi († 1386). Jest to budowa z cegły, dziś otynkowana, o dwóch nawach podłużnych i kwadratowem presbiteryum. Filary środkowe obecnie usunięte, okna nowo wprawione.

Kościół św. Wincentego (Vinzenz Kirche). Książę szląski Henryk II założył na lewym brzegu Odry klasztor minorytów p. w. św. Jakuba i rozpoczął budowę w r. 1240. Klasztor nowozałożony uległ jednak zupełnemu zniszczeniu podczas napadu Mongołów w r. 1241. Życzenie wdowy po Henryku II, Anny, odbudowania zniszczonego klasztoru, skłoniło osiedlonych w tym czasie kupców niemieckich do oddania księżnej należącego do nich domu kupieckiego pod tym warunkiem, że miasto Wrocław otrzyma prawo niemieckie. Dom ten przylegał od wschodu do zniszczonego klasztoru. W skutek układu zawartego ze synem ks. Bolesławem zezwoliła księżna na wytknięcie nowego miasta naokoło dzisiejszego rynku. Klasztor zaś minorytów powstał na miejscu dzisiejszego wyższego sądu krajowego, a zakonnicy zwali się od patrona swego, św. Jakuba, jakubitami. Na miejscu zaś dawnego klasztoru osadziła księżna Anna powołane z Pragi klaryski w nowo wystawionym budynku. Klasztor minorytów wspomniany jest w

dokumentach najwcześniej w r. 1253. W r. 1256 nadaje papież odpust zwiedzającym klasztor w dniu św. Jakuba. Około tego czasu żywioł niemiecki w klasztorze był już tak silny, że zakonnicy podczas wielkiego sporu kościelnego biskupa wrocławskiego z ks. Henrykiem IV razem z większą częścią innych klasztorów minoryckich na Szląsku wystąpili z prowincyi kościelnej polskiej i przyłączyli się do prowincyi saskiej (r. 1284). Dzisiejszy budynek pochodzi z XIV i XV w. Po zniesieniu w r. 1529 klasztoru św. Wincentego (Vinzenstift) na Elbingu, należącego do premonstrantów, oddano tymże kościół i klasztor minorytów. Premonstranci posiadali klasztor ten aż do sekularyzacyi w r. 1810. W r. 1844 zniszczył pożar szczyt drewniany wieży, na to miejsce dano zakończenie kamienne w kształcie hełmu. W r. 1883 powiększono w kościele niskie okna i pomalowano wnętrze. Kościół św. Wincentego jest gotycką budową z cegły, przy użyciu kamienia ciosowego. Ma trzy nawy podłużne; presbiteryum, o rozciągłości jednej nawy, zamknięte jest trzema bokami ośmiokąta. Zabudowania klasztorne, z bogatym krużgankiem, wzniesione w latach 1673—97, dziś służą na pomieszczenie dla sądu wyższego. Na uwagę zasługuje w tym kościele sarkofag założyciela klasztoru ks. Henryka II z w. XIV. Figura księcia wykonana z piaskowca, w naturalnej wielkości, w postaci leżącej, na trumnie; u nóg jego postać Mongoła, naokoło biegnie napis. Sarkofag został w r. 1832 odnowiony kosztem hr. Schaffgotscha. Dębowe stale z XVII w., w barokowym stylu, dwie figury z drzewa, w niszach, przedstawiające Chrystusa i Maryą, z XIV w.

Kościół urszulanek (Ursulinerinnenkirche). Budowa tego kościoła, przedtem klasztoru św. Klary, stoi w związku z udzieleniem prawa magdeburskiego mieszkańcom. Kiedy bowiem minoryci otrzymali dom kupiecki, to na ich miejscu osiedliła wdowa po Henryku II Anna sprowadzone z Pragi klaryski, w nowo wystawionym klasztorze. W r. 1256 wzywa papież Aleksander IV do poparcia budowy tego klasztoru i użycza 100-dniowego odpustu. Dawny kościół klasztorny, niewielki, z ośmiokątną wieżą, ustąpił w r. 1699 miejsce nowemu. Kościół ten po sekularyzacyi klasztoru w r. 1811 oddano urszulankom. W r. 1870 musiały zakonnice wskutek prawa o klasztorach ustąpić. Budynki klasztorne wynajął magistrat na szkołę.

Kościół gimnazyalny p. w. św. Macieja (Gymnasialkirche). Księżna Anna, żona Henryka II, założyła wielki szpital, p. w. św. Elżbiety, który został oddany wezwanemu z Pragi zakonowi rycerzy krzyżowych z czerwoną gwiazdą (Kreuzherrn mit dem rothen Sterne), osiedlonemu szczególnie na Szląsku. Zakon ten zajmował się wyłącznie leczeniem chorych. Początki szpitala można odnieść już do r. 1242. W r. 1253 otrzymał szpital uposażenie i kościół p. w. św. Macieja w zamku księżnej. Do dziś zachowały się w fundamentach presbiteryum i w dolnej części podniesionej później nawy resztki najdawniejszej budowy. Ozdobniejsze formy poczynają się w presbiteryum dopiero w wysokości gzymsu i oznaczają początek późniejszego okresu budowy, przypadającego na drugą połowę XIV w. Jeszcze później podwyższono nawę do wysokości presbiteryum i na nowo zasklepiono. Wieża, jak się zdaje, powstała równocześnie z presbiteryum; około połowy XVIII w. pokryto ją miedzią. Od czasu sekularyzacyi (1810 r.) budowle szpitala mieszczą gimnazyum katolickie, do którego należy i kościół. Są to przeważnie trzypiętrowe budynki, o czterech skrzydłach.

Kościół św. Katarzyny (Katharinen Kirche). Dokument erekcyjny ks. Henryka V z r. 1294 dla klasztoru dominikanek p. w. św. Katarzyny zaginął, ale zachował się akt jego syna ks. Bolesława z r. 1302, w którym tenże o tej erekcyi wspomina. Budowa obecnego kościoła, sądząc po formach, nastąpiła w XV w., jeżeli nie później. Jest to budynek wzniesiony z cegły surowej, o kształtach późnego gotyku. Przed 30 laty nabyła gmina staroluterska drogą kupna kościół dla celów religijnych, jednak piętro dolne wydzierżawia jako magazyny.

Kościół dominikanów p. w. św. Wojciecha (Dominikaner Kirche). Papież Eugeniusz III potwierdza w r. 1148 posiadłości klasztoru augustyanów na Piasku (Augustinerchorherrstift auf der Sandinsel) a między temi i kościół św. Wojciecha w Wrocławiu. Kościół ten (różny od obecnego) wzniósł Bolesław (brat Piotra Własta) dla augustyanów, osiedlonych przez tegoż na górze Sobótce (Zobtenberg). Biskup Wawrzyniec nabył kościół św. Wojciecha drogą zamiany od augustyanów i darował go w r. 1266 dominikanom. Na miejsce dawnego kościoła stanął nowy. Odrzuciwszy przybudowania barokowe, można w obecnej budowie rozróżnić 4 okresy. Pierwszy, okaz przejściowego stylu gotyckiego, reprezentuje nawa poprzeczna i trzy sąsiednie przęsła nawy podłużnej; prawdopodobnie rozpoczęte w latach 1251—54 a skończone w ostatnich latach XIII w. Drugi okres okazuje presbiteryum o formach późniejszego gotyku. Do trzeciego okresu należy przedłużenie podłużnej nawy i podwyższenie nawy poprzecznej i podłużnej. W czwartym wreszcie okresie wystawiono wieżę, o późno gotyckich formach. Już przy końcu średnich wieków przybudowano na płn. stronie nawy podłużnej kościołek dla ludności polskiej (ecclesia Polonorum), z którego pozostał tylko portal zachodni i drzwi prowadzące do kościołka św. Wojciecha. Budynki klasztor-

ne, obecnie jako magazyny używane, znajdują się na płn.-wsch. stronie kościoła.

Kościół św. Magdaleny (Magdalenen Kirche). Erekcya kościoła przypada na lata 1226-1232, na czas kiedy kościół św. Wojciecha, prawdopodobnie przedtem parafialny, przeszedł w posiadanie dominikanów. Miejsce do budowy wybrano nieco oddalone od dawnego kościoła parafialnego, ponieważ w tej stronie przybyło ludności. Założycielem był, jak się zdaje, biskup Wawrzyniec, który oddał dominikanom kościół św. Wojciecha. Z pierwotnej budowy zachowały się zaledwie ślady. Obecna budowa pochodzi z XIV w. Pod r. 1358 jest wzmianka o wielkim dzwonie; 1360 r. przypada budowa ołtarza, 1364 r. wzniesioną została kaplica, do południ. wieży przybudowana; 1365 r. ustanawiają rajcy czynsz dla obu kościołów parafialnych w mieście; w r. 1454 mamy wzmiankę o moście między wieżami. Od r. 1481 posiadały wieże szczyty pokryte ołowiem, które jednak w latach 1533—34 zniesiono. Kościół św. Magdaleny jest to budowa gotycka, należąca do XIV i XV w., o trzech równej długości nawach, płasko zakończonych. Nawa środkowa ma podwójną wysokość i szerokość w stosunku do bocznych, między przyporami znajdują się kaplice. Obie wieże górują znacznie ponad dachem i są połączone ze sobą. Okna na stronie płn. mają późno gotyckie, bogato zdobne formy, wysokie okno w presbiteryum nawy środkowej posiada od r. 1850 duży obraz na szkle (przedstawiający Zbawiciela w ogrodzie z Maryą Magdaleną), dar króla pruskiego. W kaplicach spotykamy cenne zabytki. W kaplicy płn. składany ołtarz z pięknymi obrazami; w kaplicy zw. malarską robota snycerska, wypukła, z XV albo początku XVI w., przedstawiająca św. Łukasza malującego obraz Matki Boskiej. W zakrystyi znajdujemy znowu drzwi z gotyckiem okuciem i mały mosiężny pająk z XIV w., szafy z XV i XVI stulecia. W kościele przy wyjściu z zakrystyi znajduje się piękny grobowiec ostatniego proboszcza katolickiego Oswalda Staubingera, z portretem zmarłego. Po lewej zaś stronie od ołtarza wielkiego jest portret pierwszego protestanckiego kaznodziei w Wrocławiu Jana Hessa. Dalej spotykamy najpiękniejszą ozdobę kościoła: chrzcielnicę, dzieło rzeźbiarza Fryd. Grossa, w stylu renesansu, z r. 1576. Jego dziełem jest też zdobna marmurowa kazalnica z r. 1581. Zewnątrz kościoła, na portalu zachodnim, o gotyckich formach, stoją dwie figury na konsolach pod baldachimem: Magdaleny i Jana Chrzciciela, obie z XVI w. Nieco dalej statua Matki Boskiej z końca XV w. i druga (z dziecięciem) z 1506 r. Na płd. stronie jest piękny portal, w stylu wczesnego renesansu, z r. 1578 a od północy portal barokowy z r. 1714. Szczególnie jednak pięknym jest, ale już zniszczony, portal od strony płd., późno romański, pochodzący ze zburzonego w r. 1529 klasztoru św. Wincentego na Elbingu. Na stronie wschodniej kościoła stoi piękna rzeźba z kamienia z r. 1492, przedstawiająca zdjęcie z krzyża. Kościół Maryi Magdaleny jest od r. 1523 kościołem parafialnym protestanckim.

Kościół św. Elżbiety (St. Elisabethkirche). Kościół ten, dziś główny protestancki, założony został prawdopodobnie razem z nadaniem miastu prawa magdeburskiego około r. 1245 przez ks. Bolesława. Pierwszą pewniejszą wzmiankę spotykamy dopiero w dok. z r. 1253. Dzisiejszy kształt, z wyjątkiem wieży i szeregu przybudowanych kaplic, otrzymał kościół za cesarza Karola IV w drugiej połowie XIV w. Z dwu wież tylko płd.-zachodnia została wykończoną w latach 1452—1456. Wieża ta ma 289 stóp wysokości. Niegdyś była ona wyższą; w latach 1482—86 wystawił cieśla Franciszek Frobel ośmiościenną piramidę, miedzią krytą. Złotnik Sebald Pfnorr pozłocił w r. 1482 gałkę wieżową. Szczyt wieży w r. 1529 podczas burzy runął. Obecny renesansowy hełm otrzymała wieża w latach 1534—35. W r. 1525 stał się kościół protestanckim. W r. 1649 runęła część południowej ściany; r. 1749 doznał kościół wskutek eksplozyi prochu znacznego uszkodzenia. R. 1856—58 i 1893 przeprowadzono gruntowną restauracyą. Kościół św. Elzbiety jest to budowa gotycka, o wspaniałych rozmiarach. Nawa środkowa jest prawie jeszcze dwa razy tak wysoka ($95^1/_2$ stóp) i szeroka ($35^1/_2$ stóp) jak każda z bocznych i również nieco dłuższa (210 stóp); zamkniętą jest każda z naw pięcioma bokami ośmiokąta. Pod względem ilości zabytków, posiada kościół św. Elżbiety, przy którym chowały się dawniej bogate rodziny miejskie, więcej grobowców niż wszystkie inne kościoły wrocławskie. I tak spotykamy tuż przy pierwszym filarze piękną płaskorzeźbę w kamieniu, przedstawiającą opłakiwanie zwłok Chrystusa a wystawioną ku pamięci Sebalda Sauermanna († 1507). Przy końcu południowej nawy bocznej znajduje się grobowiec Henryka Rybischa († 1544), w formie kaplicy. Wstępując do nawy środkowej widzimy w oknie presbiteryum malowidło na szle, przeszło 50 stóp wysokie, przedstawiające Zbawiciela, dar króla pruskiego Fryderyka Wilhelma IV; następnie piękne stale, kamienne tabernakulum, mistrzowskie dzieło Jodoka Tauchena w latach 1453—56, o późno gotyckich formach, przeszło 15 mt. wysokie, niedawno odnowione. Również do późniejszego gotyku należy chrzcielnica. Nieopodal stoi piękny pomnik sławnego lekarza Crato v. Craftheim († 1588), w r. 1858 odnowiony. W trzeciej kaplicy jest piękna płaskorzeźba w kamieniu z r. 1517, przedstawiająca rodzinę klęczącą, złożoną z 21 osób. Wreszcie na płn.-wsch. ro-

gu zakrystyi znajduje się mały grobowiec Piotra Jenckwitza († 1488), najwcześniejszy na Szląsku zabytek renesansu.

Kościół św. Barbary (Barbarakirche). Założenie kościoła przypada na lata 1268—1309. Czas budowy dzisiejszego kościoła daje się w przybliżeniu odnieść do 1400. W r. 1456 przeprowadzili restauracyą Hans Berthold i Franzke, budowniczowie kościoła bernardyńskiego. W r. 1525 kościół ten stał się protestanckim. Jest to budowa o trzech nawach, z dwiema wieżami. Długość kościoła wynosi 31 mt., szerokość nawy środkowej 9·6 mt.

Kościół minorytów (Minoritenkirche). Klasztor i kościół są fundacyą cesarza Karola IV z r. 1351. Jednak jeszcze w r. 1397 i 1401 a nawet i w roku 1450 spotykamy wiadomości o ofiarach na rzecz budowy kościoła. Około r. 1686 nastąpiła restauracya, która ograniczyła się jednak tylko do przyozdobienia i zmiany filarów. Klasztor został w r. 1811 zniesiony; od tego też czasu służył za więzienie dla kobiet. Natomiast kościół został w latach 1873—1884 odnowiony. Całość jeszcze dobrze zachowana. W kościele tym odbyła się w r. 1524 od 20—28 kwietnia dysputa religijna przywódcy protestantów w Wrocławiu Jana Hessa z pięcioma dominikanami i franciszkanami. Obecnie jest to kościół parafialny katolicki.

Kościół Bożego Ciała i św. Trójcy (Corpus Christi u. Trinitatiskirche). Przy końcu XII w. romańskie idee przeważały w życiu kościelnem. Ztąd Polska chętnie korzystała z kultury ludów romańskich. Jednym z objawów tego wpływu jest osiedlanie się joannitów na Szląsku. W Wrocławiu wymienieni są joannici po raz pierwszy w r. 1273. Pod r. 1334 mamy już wiadomość o istnieniu kaplicy Bożego Ciała (Corpus Christi). Posiadłości joannitów szybko na Szląsku się mnożyły. Około połowy XIV w. czytamy już wiadomość o kościele joannitów. Najgłówniejsza część kościoła dzisiejszego pochodzi z XIV w. W XVII w. podwyższono nawę boczną północną a później i południową. Z kościołem były połączone dwa szpitale: 1) szpital joannitów (Kreuzherren oder Johanniter Hof), po drugiej stronie ulicy Świdnickiej, w miejscu dzisiejszej komendy wojskowej, połączony z kościołem przez kurytarz na filarach oparty, 2) tak zwany bogaty szpital św. Trójcy (das reiche Hospital zu St. Trinitatis), fundacya rady miejskiej z czasu epidemii 1318 r., jako nowy szpital (novum hospitale). Szpital ten, położony na północ od kościoła Bożego Ciała, nazwano od czasu, kiedy joannici objęli w nim pielęgnowanie chorych, szpitalem przy kościele Bożego Ciała. Dla szpitala św. Trójcy wystawiono w r. 1869 na końcu Siebenhufener Strasse nowy budynek. Obecnie kościół Bożego Ciała oddany jest do wspólnego użytku katolikom i starokatolikom, w istocie zaś tylko przez starokatolików bywa używany.

Kościół św. Krzysztofa (Christophorikirche). Kościołek P. Maryi na placu „Krzysztofory“, tuż przy korycie zasypanej Olawy, wspomniany jest już w dok. ks. Władysława z r. 1267. W XV w. ustawiono w kościołku statuę św. Krzysztofa naturalnej wielkości. Kościołek służył jako miejsce grzebania umarłych. W r. 1523 otrzymali go protestanci. Obecna budowa pochodzi z czasu około r. 1400. Wieżę zachodnią ukończono r. 1575. W latach 1610—17 przyozdobiono wnętrze kościołka. Przybudowania z w. XVII i mieszkania zeszpeciły budowę. Dziś kościół jest filią kościoła św. Magdaleny.

Kościół bernardyński (Bernhardinerkirche). Jan Kapistran, mnich zakonu bernardynów, otrzymał podczas pobytu swego w Wrocławiu w r. 1453 na Nowem Mieście plac pod budowę kościoła i klasztoru. Kościół został też w r. 1455 poświęcony założycielowi zakonu Bernardowi z Sienny, dopiero co (1450) kanonizowanemu. Był to jednak budynek prowizoryczny. W r. 1463 położono kamień węgielny pod budowę trwałą, której koszty ponosili mieszkańcy Wrocławia. Dopiero jednak we wrześniu r. 1502 nastąpiło poświęcenie. W r. 1522 zniesiono klasztor a zabudowania zmieniono na szpital, kościół zaś stał się trzecią z rzędu protestancką świątynią w mieście. Kościół obecnie jest na wewnątrz i zewnątrz otynkowany i pobielony.

Kościół św. Klemensa (Clemenskirche). Kościół p. w. św. Klemensa wspomniany jest w księgach sądowych z r. 1406 i 1407 jako nowo wybudowany. Znajdował się na rogu ulicy Polskiej, dzisiejszej Bastei Gasse i Kirchstrasse. Podług planu miasta z r. 1562 był to budynek wielobocznie zakończony, z wieżą. Dziś nie istnieje.

Kościół św. Ducha (Heilige Geistkirche). Ks. Henryk I Brodaty nadaje klasztorowi augustyanów na Piasku, w celu budowy szpitala, plac między Odrą a Olawą. Opat i konwent wybudowali następnie kościół i szpital swym kosztem; ks. Henryk I i żona jego, św. Jadwiga, z synem Henrykiem II, obdarzyli hojnie szpital. Biskup Wawrzyniec nadał w r. 1227 szpitalowi dziesięciny. Z powodu zubożenia przeszedł r. 1520 kościół i szpital w posiadanie miasta, które zabudowania klasztorne i kościół, z powodów obronnych, zburzyć kazało. Stało się to za zezwoleniem cesarza Rudolfa II. Niektóre części ozdobne przeniesiono do sąsiedniego kościoła bernardyńskiego, z którym i szpital już od r. 1525 był połączony. Kościół zburzono r. 1597.

Kościół św. Wincentego na Elbingu (Vinzenzkirche auf dem Elbing). Mniej więcej na miejscu dzisiejszego kościoła św. Michała wybudował Piotr Włast w r. 1139 klasztor p. w. P.

Maryi. W dziesięć lat później odbyło się poświęcenie kościoła, przyczem ks. Bolesław II potwierdził posiadłości kościoła P. Maryi i św. Wincentego. Bezpośredni powod zmiany patrona była okoliczność, że Piotr Własť, który z polecenia ks. Władysława bawił w r. 1144 na dworze cesarza Konrada III, nabył tamże relikwie św. Wincentego, które wprowadzono w r. 1145 uroczyście do Wrocławia. Pierwszych zakonników nowemu klasztorowi dostarczyło opactwo benedyktyńskie w Tyńcu. Niebawem jednak premonstranci zastąpili benedyktynów. Budynki klasztorne znajdowały się już w r. 1469 w złym stanie. Niebezpieczeństwo grożące w r. 1529 od Turków spowodowało radę miejską do zniesienia klasztoru, aby w razie oblężenia miasta nieprzyjaciel tu się nie usadowił. W r. 1531 kupiło miasto od konwentu materyał budowlany za 500 złotych reńskich i użyło do budowy tamy, brukowania nowej targowicy, do wybudowania domu należącego do patrycyusza Seyfrieda Rybischa, portal zaś ustawiono w r. 1546 w kościele św. Magdaleny. Na podstawie przechowanych rysunków i resztek da się odtworzyć przybliżony obraz klasztoru, który ze swemi kaplicami, budynkami mieszkalnemi i gospodarczemi zajmował znaczny obszar na wyspie Odry (Sandinsel) a opasany murem i wieżami stanowił prawdziwą warownię. Kościół sam był bazyliką o trzech nawach, z wieżą na stronie zachodniej.

Kościół św. Michała (Michaeliskirche). Kościół ten wystawił Jaksa, zięć Piotra Własta. W dokumentach spotykamy po raz pierwszy wzmiankę o nim w r. 1139. Podług podania kronikarskiego miał być kościół około r. 1500 po raz trzeci odbudowany. W r. 1529 został zburzony razem z klasztorem św. Wincentego. Ale już w r. 1530 odbudowano na nowo z drzewa; po raz wtóry w latach 1597—1609. Ta ostatnia budowa przetrwała aż do r. 1862, w którym rozpoczęto nową budowę według planu architekta Langera i ukończono ją w r. 1869. Dzisiejszy kościół św. Michała wznosi się na miejscu dawnego kościoła św. Wincentego, kiedy dawniejszy położony był na dawnym cmentarzu klasztornem.

Kościół WW. Świętych (Kirche aller Heiligen) wymieniony jest w dokumentach jako położony przy młynach nad Odrą, na Elbingu, w płn.-wsch. stronie od kościoła św. Wincentego. W r. 1433 runął podczas wojen husyckich. Z czasem jednak odbudowano go na nowo, bo w r. 1529 zburzono go razem z klasztorem św. Wincentego.

Kościół 11,000 dziewic (Kirche zu 11,000 Jungfrauen). Biskup Wacław potwierdza r. 1400 założenie szpitalu i kaplicy św. Urszuli i 11,000 dziewic. Z nastaniem reformacyi kościół ten stał się protestanckim i był kilkakrotnie przebudowywany. Budynek z r. 1805 już w następnym roku został zniszczony podczas oblężenia Wrocławia przez Francuzów. R. 1821 wzniesiono nowy kościół według planów C. Langhausa.

Kościół św. Mikołaja (Nikolaikirche). Kaplicę we wsi Czepiny (dziś przedmieście Mikołajskie, Nicolaivorstadt) darował w r. 1175 ks. Bolesław Wysoki nowo założonemu klasztorowi cystersów w Lubiążu. W r. 1203 wystawia ks. Henryk I dokument w Czepinach „ante ecclesiam St. Nicolai“. Prócz tego kilkakrotnie i później pojawia się wzmianka o kościele. Resztki budowli z granitu, znalezione w ziemi a przechowane w „Muzeum szląskich starożytności“, dozwalają wnosić, iż budowla istniała już w XIII w. W r. 1428 został pierwotny kościół przez Husytów zburzony. Odbudowany następnie, przetrwał aż do oblężenia Wrocławia przez Francuzów w r. 1806. Ruiny istniały do r. 1880, w którym wzniesiono nową budowę w stylu gotyku berlińskiego.

Kościół Salvatora (Salvatorkirche), na płd. od górno-szląskiego dworca, z surowej cegły wzniesiony. Dawny kościół t. n., wybudowany w latach 1561—68, istniał przy fosie świdnickiej, na placu Salvatora (niedaleko placu Tauenziena) aż do r. 1854, w którym uległ pożarowi.

Kościół św. Maurycego (Mauritiuskirche). Prawdopodobnie jeszcze w XII w. osiedlili się tkacze flandryjscy tuż pod Wrocławiem, w miejscu nazwanem odtąd osadą wallońską (platea gallica al. Romana, Wallonengasse, dzisiejsza Klosterstrasse). Powstały równocześnie z osadą kościół p. w. św. Maurycego wspomniany jest po raz pierwszy w dok. z r. 1234. Kościół obecny pochodzi jeszcze z XIV w., uległ jednak znacznej zmianie na początku XVIII w.

Kościołek szpitala św. Łazarza (Lazarushospital-Kirchlein). Szpital dla trędowatych przy kościele św. Maurycego istniał już od początku XII w. i był zawiadywany przez proboszcza tegoż kościoła. Obecny kościołek i szpital pochodzą z XV a może nawet z XIV w. Kościołek ten bywa raz tylko w roku używany. Szpital pozostaje obecnie pod zarządem biskupa.

Budowle świeckie. — Zbrojownia (Sandzenghans), położona przy ul. Sandstrasse Nr 11, dotykała niegdyś muru miejskiego. Nieznaczne budynki otaczają większe podwórze. Nad jednym, obecnie zamurowanym portalem południowego skrzydła, znajduje się tablica, na której w płaskorzeźbie przedstawieni są dwaj lanchknechci, trzymający tarczę z literą W. (Wratislavia), na boku widnieje r. 1519. Inne portale mają oznaczony r. 1523 i 1589.

Ratusz. Pod względem okazałości w formach i bogactwa ozdób budowla ta zajmuje jedno z pierwszych miejsc pomiędzy pomnikami budo-

wnictwa we W. W ogólnym swym kształcie zbliża się do ratuszów w Brukseli i Gandawie. Zajmuje róg połudn.-wschodni wielkiego czworoboku domów, który wznosi się w środku rynku. Budowany był przez długi szereg lat. Jako moment najważniejszy w powstaniu tej budowli należy przyjąć ostatnie dziesiątki XV w. Ozdoby w szczegółach pochodzą z XVI w. Budynek składa się z trzech części równoległych, z których środkowa, szersza od dwóch bocznych, opatrzona szczytami, odznacza się bogactwem ozdób architektonicznych. Główne wejście znajduje się od wschodu. Po prawej stronie, nad portykiem ozdobionym herbami szląskiemi i czeskiemi i prowadzącym do ganku, dawnemi czasy był ołtarz, przed którym co rano odprawiało się nabożeństwo. Należał ten ołtarz do tak zwanej sali książąt, rodzaju kruchty, której sklepienie spoczywa na jednym słupie środkowym, a która interesuje nietylko proporcyami szlachetnemi ale i rzeźbami na filarach. Sala ta jest najpiękniejszą częścią budowli. W niej to książęta i stany szląskie odbywały posiedzenia aż do chwili, kiedy Szląsk wcielony został do Prus. Przedsionek tej sali, na pięciu wsparty filarach, mający $42^1/_2$ łokcia długości a $21^1/_2$ szerokości, również obfituje w rzeźby. Dawniej zasiadali tu ławnicy. W środku głównego szczytu mieści się zegar misternej roboty. Na rogu połudn.-wsch. budynku wznosi się wieża. Z zapisków dowiadujemy się, że w r. 1445 wieża ratuszowa została przez majstra Fryderyka ukończona i pokryta; pracował jeszcze jednak przy niej budowniczy miejski Bernard Sponsberg (1450-73). W sto lat później, w r. 1565, wystawił Andrzej Stellauf, przedtem budowniczy w Świdnicy, nowy szczyt wieży, bo poprzedni zniesiono w r. 1558. Ten szczyt do dziś się utrzymał. Z południowej strony schodzi się do wspaniałych, ostrołukowo sklepionych piwnic ratuszowych.

Gimnazyum św. Elżbiety (Elisabethgymnasium). W r. 1505 wybudowało miasto, w nadziei otrzymania pozwolenia na otwarcie uniwersytetu, budynek w płn. stronie cmentarza kościoła św. Elżbiety. Ponieważ jednak do założenia uniwersytetu nie przyszło, budowlę oddano na użytek gimnazyum, przeniesionego z dawniejszej szkoły św. Elżbiety. Budynek obecny rozpoczęto w r. 1560 a na początku 1562 nastąpiło poświęcenie.

Dom kapitulny (Kapitelhaus), w płn.-wschodniej stronie od katedry położony. Dom obejmuje parter i dwa piętra. Z wyjątkiem okien o gotyckim charakterze inne formy architektoniczne są już renesansowe. W budynku tym znajduje się biblioteka kapitulna i sale posiedzeń kapituły.

Uniwersytet, z budynkami pobocznymi, jak kościołem św. Macieja i dawnym konwiktem jezuitów, przedstawia się okazale, szczególnie od strony Odry. W miejscu, gdzie dziś wznosi się gmach uniwersytecki, stał w wiekach średnich zamek cesarski. Wspomniany jest już w r. 1366 jako „curia imperatoris“. Od r. 1558 mieściła się w tym budynku kamera cesarska i mieszkanie prezydenta. W r. 1671 jezuici otrzymali w darze chylący się ku upadkowi zamek. Oni to wznieśli kościół w latach 1689 – 98, kolegium zaś powstało 1728—39. Projekt miał być, podług twierdzenia jednych, z Włoch przywieziony, podług drugich sporządzony przez ks. Krzysztofa Tausch, budowniczego jezuitę. Od r. 1811 służy ten największy z budynków świeckich na pomieszczenie uniwersytetu, utworzonego z połączenia kolegium jezuickiego z uniwersytetem przeniesionym z Frankfurtu. Bogata ornamentyka fasady i kurytarzy, malowidła al fresco, metalowe ozdoby drzwi, zdobią ten budynek, wzniesiony w stylu barokowym. Do dawnego kolegium jezuickiego należał kościół św. Macieja (Matthiaskirche), budowa o jednej nawie i siedmiu przęsłach, zdobny w marmury, bogate złocenia i freski na suficie. Również i dawny budynek konwiktowy (Konviktgebaeude) stosuje się do architektury budynku głównego.

Budynek rządowy (Regierungsgebaeude) przy ul. Albrechta (Albrechtsstrasse). W r. 1364 kupił ks. Ludwik z Brzegu na placu, gdzie dziś jest budynek rządu, dom od Dominika Hanke, bogatego patrycyusza, w r. 1449 nabył drogą kupna dom ten pisarz miejski Jan Magdeburg. Później przeszedł budynek na własność rodziny Hatzfeldów. Dla tejże rodziny wybudował Krzysztof Hackner, architekt wrocławski (żył od 1663 do 1741), ozdobny pałac w stylu barokowym, który podczas oblężenia Wrocławia przez wojska austryackie w r. 1760 spłonął razem z mnóstwem przedmiotów sztuki a mianowicie obrazów. Teraźniejszy budynek został wzniesiony przez Karola Langhausa w r. 1760. Od r. 1802 stał się ten budynek siedzibą władz pruskich i naczelnego prezydenta. Obecnie, po wzniesieniu dla władz rządowych osobnego budynku na placu Lessinga, jest tylko siedzibą naczelnego prezydenta.

Muzeum sztuk pięknych (Museum der bildenden Kuenste). Kosztem rządu i prowincyi wzniesione, podług projektu Ratheya rozpoczęte a przez Brosta i Grossera ukończone i w r. 1880 otwarte. Zewnętrzne ozdoby rzeźbiarskie są dłuta Ottona Lessinga, malowidła na ścianach dziełem Jana Schillera. Cztery figury szczytowe wykonał R. Haertel i H. Michaelis, kolosalne zaś statuy w westybulu: Duerer i Michel Angelo, są dziełem Haertla. Pierwsze piętro wypełniają przedmioty sztuki w zastosowaniu do przemysłu, jak majoliki, wyroby ze złota i srebra, odlewy gipsowe; drugie piętro zawiera obrazy w znacznej ilości. W parterowych lokalach od strony wschodniej mieści się: *Muzeum szląskich starożytności* (Museum schlesicher Alterthuemer).

Przed 75 laty jako instytucya królewska założone, przeszło od r. 1858 na własność Towarzystwa, które je uczyniło zbiorem wszystkich starożytności Szląska. Przy pomocy rządu i mieszkańców zgromadzono tu przeszło 50000 przedmiotów, jak zabytki przedhistoryczne, znalezione na Szląsku, starożytności kościelne, zbiór broni i zbroi, dalej wyroby majolikowe, szklane, żelazne, sprzęty domowe itd.

Z nowszych budowli okazalszych wymienić należy: Synagogę nową podług planu Opplera, ukończoną w r. 1872, w stylu romańskim. Następnie centralny dworzec kolejowy, budynek sejmu prowincyonalnego, giełdy, poczty, komendantury. Teatr miejski, pierwotnie wybudowany przez Langhausa (syna) r. 1841, dwukrotnie uległ pożarowi, ostatni raz w r. 1871. Pałac królewski pochodzi w większej części z wieku XVIII i początku XIX, południowe zaś skrzydło wybudowanem zostało według projektu Stuelera w r. 1846.

Stare kamienice mieszczan. Chociaż w drugiej połowie XVII i w wieku XVIII wiele fasad zmieniono w stylu barokowym albo „zopf“, to jeszcze mimo to niewiele miast może się pod względem ilości zabytków budownictwa, pochodzących z XVI w., mierzyć z Wrocławiem. Że Wrocław był już na początku XVI w. okazałem miastem świadczy opinia Eneasza Sylviusa Piccolominiego, późniejszego papieża Piusa II, i króla czeskiego i węgierskiego Władysława II. Domy o czysto gotyckim stylu nie utrzymały się do dziś; pozostało tylko kilka, mających niektóre cechy budowy średniowiecznej. Są to domy: Nicolaistrasse Nr 80, Herrenstrasse Nr 20 i 21, Buettnerstrasse Nr 14, plebania przy kościele św. Magdaleny, Altbuesserstrasse Nr 8, i na tejże ulicy Nr 27, Neumarkt Nr 22 i Sandstrasse Nr 1. Domy w stylu renesansowym są dość liczne w rynku i okolicy. Domów w stylu baroko i rokoko jest również wiele. Pomniki są późnego pochodzenia i z życiem miasta nie mają bliższego związku. W rynku przed ratuszem: posąg Fryderyka II, dzieło Kissa, odsłonięty r. 1847; Fryderyka Wilhelma III, również dzieło Kissa, w roku 1861 odsłonięty; posąg Bluechera na dawnem rynku solnym (Salzring), dzieło Raucha, odsłonięty w r. 1827. Na placu Tauenziena znajduje się pomnik generała t. n., który bronił w r. 1760 W. podczas oblężenia przez wojska austryackie. Pomnik ten wystawili synowie generała. Pomnik składa się z sarkofagu ozdobionego portretem w płaskorzeźbie i „Belloną“ z bronzu. Na cokole są płaskorzeźby przedstawiające sceny z walki. Projekt pomnika wykonał C. Langhaus, płaskorzeźby G. Schadow w r. 1795.

Historya. Czasu powstania W. oznaczyć niepodobna. Pierwszą pewniejszą wiadomość o istnieniu jego podaje nam kronikarz Thietmar, biskup merseburski, który pod r. 1000 wymienia biskupa, mającego siedzibę w Wrocławiu („Wrotizla“, jak pisze). Wybór tego miejsca na siedzibę biskupa wskazuje nam, że W. był osadą znaczniejszą, dawniej już istniejącą. Fizyczne warunki sprzyjały powstaniu osady. Rz. Odra bowiem tu się rozszerza i tworzy jeszcze dziś wyspy, które ułatwiały przejście przez wodę i obronę mieszkańców. I w istocie na tych wyspach znaleziono przy głębszem kopaniu w r. 1875, 1877 i 1884 szczątki budowli nawodnych (palafitów). Podobnie jak czasu, tak i powstania nazwy W. wskazać nie można. Daremne były usiłowania, rozmaite kombinacye, z przeszłości bowiem W. przed r. 1000 nic historycznego wydobyć się nie da. Zjazd Bolesława Chrobrego z Ottonem III w r. 1000 w Gnieźnie miał dla Polski to ważne następstwo, że powstała osobna organizacya kościelna, obejmująca arcybiskupstwo w Gnieźnie i podległe mu biskupstwa w Wrocławiu, Krakowie i Kołobrzegu. Organizacya ta przyszła do skutku bez względu na dotychczasowe granice arcyb. w Magdeburgu, którego zwierzchnictwu podlegać miały wszystkie biskupstwa powstające w ziemiach słowiańskich, jak to miało już miejsce przy utworzonem biskupstwie w Poznaniu. Niewątpliwie skromne były ramy Wrocławia w czasie powstania biskupstwa. Tam, gdzie obrona przed nieprzyjacielem była najłatwiejszą, na jednej z wysp, t. zw. Dominsel (dziś już nieistniejącej), wzniósł się kościół katedralny i zamek książęcy. W ten sposób znaczenie W. wzrość musiało; siedziba biskupa uczyniła z miasta punkt środkowy dla stosunków kościelnych znacznej części ówczesnej Polski. Łatwość przebycia w tem miejscu rzeki, krzyżowanie się dróg handlowych lądowych, żegluga na Odrze aż do bogatego Szczecina i położenie w środku niziny szląskiej, czyniły W. ważną stacyą handlową, miejscem wymiany rozmaitych płodów, przyczem istniejący gród książęcy zapewniał bezpieczeństwo zarówno stałym mieszkańcom jak też czasowo przebywającym. W takich to przyjaznych warunkach wzrastała ta ważna osada; warunki te umożliwiły przetrwanie ciężkich burz, jakie W. od czasu do czasu nawiedziły. Do takich burz należy reakcya pogańska i szczepowa po śmierci Mieszka II i towarzyszący jej najazd Brzetysława, ks. czeskiego, w r. 1038 na W. i Polskę. Brak jakichkolwiek wiadomości, aby ocenić doniosłość tego najazdu i idącego za nim panowania czeskiego nad Szląskiem. W pokoju bowiem zawartym w r. 1041 między cesarzem Henrykiem III a Brzetysławem, Szląsk z W. pozostał w posiadaniu ks. czeskiego. Również i po przyłączeniu Szląska do Polski w r. 1054 nie rozjaśniają się dzieje Wrocławia. Możemy tylko przyjąć, że w r. 1046 al. 1051 nastąpiło ustalenie sie-

dziby biskupiej w Wrocławiu, na wyspie, obok istniejącego tu zamku książęcego, kiedy przedtem stolica biskupia nie miała stałej siedziby. Zamek książęcy położony był na zachodniej krawędzi wyspy; kościołek św. Marcina, naprzeciw obecnego zakładu dla ociemniałych, był przedtem kaplicą książęcą. Dopiero przy końcu XI w. znajdujemy znowu niejakie wzmianki o W. Kroniki wymieniają namiestnika Szląska Magnusa i mówią o powstaniu tegoż. Wrocław i Szląsk stają się ogniskiem ruchu, w szczegółach dla nas niejasnego, który był wymierzony przeciw wszechwładnemu na dworze Władysława Hermana Sieciechowi. Ruch ten podtrzymuje starszy syn królewski Zbigniew. Zaburzenia te jednak nie wpłynęły na znaczenie Wrocławia. Testament Władysława Hermana z r. 1102 wymienia Wrocław, Kraków i Sandomierz jako trzy najważniejsze miasta Polski. Znaczenie to W. odbija się i na przebiegu wojny Bolesława Krzywoustego z cesarzem Henrykiem V. Wskutek taktyki wojennej Bolesława III, polegającej na unikaniu stanowczej bitwy w otwartem polu, wojna przybrała charakter walki obronnej w najważniejszych grodach. Do takich należał i W., do zdobycia którego przystąpił Henryk V w r. 1109 po nieudanem oblężeniu Głogowa. Późna pora roku, brak żywności, choroby grasujące w wojsku, śmierć sprzymierzeńca cesarza, ks. czeskiego Światopełka z ręki skrytobójczej a szczególnie nieusianne napady Bolesława, zmusiły cesarza do odstąpienia od oblężenia i rozpoczęcia odwrotu. Tu odnosi się podanie o wielkiej klęsce, zadanej cesarzowi na psiem polu, obszarze późniejszego miasteczka Psie Pole (Hundsfeld). Na ówczesne dzieje W. a zarazem Szląska, rzucają, aczkolwiek skąpy, promień światła, stosunki kościelne. Już Grzegorz VII posłał legata do uporządkowania spraw kościelnych w Polsce, o czem też wspomina w liście z r. 1075, chociaż dokładne oznaczenie granic dyecezyalnych przypisywanem bywa dopiero kardynałowi Egidiusowi w r. 1123. Potwierdzenie uregulowanych granic zawiera przywilej papieski dla arcyb. gnieźnieńskiego z 7 lipca 1136, w Pizie wydany, w którym zostaje przyznany temu arcybiskupstwu i zamek Milicz, położony w dyecezyi wrocławskiej. Przywilej ten dla tego jest nader ważny, że wskazuje granicę pomiędzy obiema dyecezyami, przypadającą mniej więcej na linię późniejszej granicy polsko-szląskiej. Podobne potwierdzenie swych posiadłości otrzymało biskupstwo wrocławskie d. 23 kwietnia 1155 (1154?) od Hadryana IV. Natomiast brak jest wiadomości, tyczących się samego biskupstwa. Szereg biskupów da się oznaczyć dopiero od połowy XI w. Według Gruenhagena (Geschichte Schlesiens, t. I) biskupami byli: Hieronim (1051—1062), Jan I (1063—1072), Piotr (1074—1111), Żyrosław (1112—1120), Heymo (1120—1126), Robert (1127—1140); po sześcioletniej przerwie Jan II (1146—1149), Walter (1149—1169). Prócz imion, biograficzne szczegóły, o których Długosz wspomina, są nieprawdziwe. Długosz przypisuje najdawniejszym biskupom wrocławskim pochodzenie włoskie. Za prawdopodobieństwem tego twierdzenia przemawia ta okoliczność, że legaci papiescy, którzy do Polski przybywali, byli albo Włosi albo Francuzi i że również na dworze polskim spotykamy duchownych romańskiego pochodzenia. Nietylko bowiem wspólność interesów państw mniejszych wobec możnego cesarstwa niemieckiego wytwarzała ściślejszą tychże łączność, ale przy końcu XI i na początku XII w. kultura romańska przodowała w Europie. To też niedziw, że wpływ romański jest widoczniejszy w Polsce i na Szląsku w XII w. niż sąsiedni niemiecki. Objawia się to szczególnie przy zakładaniu klasztorów. Benedyktyni mieli przyjść do Polski z Monte Cassino. Piotr Włast, powiernik Bolesława Krzywoustego i najmożniejszy z jego dworzan, założył w swych posiadłościach w Górce, na stokach góry Sobótki (Zobtengebirge), klasztor dla augustyanów, sprowadzonych z opactwa Arrovaise w hr. Artois. Ponieważ jednak klimat był tu dla zakonników za ostry, przesiedlił ich Piotr Włast do Wrocławia (1149?), wybudowawszy im kościół i klasztor na Piasku (Kloster der regulierten Augustiner-Chorherren zu St. Maria auf dem Sande); w Górce pozostał tylko kościół parafialny. Część wyspy Sandinsel, na której wzniósł się klasztor, oddano temuż na własność. Około tego czasu brat Piotra, Bolesław, wybudował w Wrocławiu kościół św. Wojciecha (Adalbertkirche) na lewym brzegu Odry i oddał tymże augustyanom w posiadanie. Również założenie kościoła św. Michała, na północ od katedry, jeszcze przed r. 1139 przypisywanem bywa zięciowi Piotra Własta, Jaśkowi. Najważniejszem jednak dziełem Piotra Własta było założenie klasztoru św. Wincentego (St. Vinzenzstift auf dem Elbing), na północy od Wrocławia (w okolicy dzisiejszego kościoła św. Michała, przy końcu ulicy Lehmdamm), w czwartym dziesiątku XII w. Początkowo zamieszkiwali klasztor ten benedyktyni z Tyńca, ale niebawem zastąpili ich romańscy premonstratensi.

Podział państwa po śmierci Bolesława III Krzywoustego był powodem szeregu klęsk dla Polski a dla Szląska i W. miał nader ważne następstwa. Szląsk dostał się w udziale najstarszemu z synów Krzywoustego Władysławowi II, któremu przypadła i dzielnica krakowska oraz przywiązane do niej zwierzchnictwo nad braćmi. Usiłowania Władysława II przywrócenia dawnej jedności państwa zakończyły się zupeł-

ną jego klęską, wygnaniem z swych posiadłości. Daremne były zabiegi Władysława II o powrót do Polski i odzyskanie utraconego stanowiska; rozbiły się one, pomimo poparcia doznanego od cesarzy niem. Konrada III i Fryderyka I, o wytrwały opór braci młodszych i możnych. Dopiero śmierć Władysława II na wygnaniu w Niemczech przywróciła pozostałym synom dzielnicę jego Szląsk, w granicach dyecezyi wrocławskiej. Mianowicie najstarszy syn Bolesław, z przydomkiem Wysoki, otrzymał większą część, z grodami Głogowem, Lignicą, Wrocławiem i Opolem; młodszy Mieszko, obszar mniejszy, z Raciborzem i Cieszynem; najmłodszy Konrad, jako małoletni, nie otrzymał na razie żadnej posiadłości. Wrocław przypadł tedy w udziale najstarszemu Bolesławowi Wysokiemu. Spory, jakie wybuchły niebawem między braćmi, spowodowały zmianę pierwszego podziału. Gdy bowiem Mieszko wypędził Bolesława Wysokiego, to tenże przy pomocy Kazimierza II Sprawiedliwego, ks. na Krakowie, otrzymał napowrót swe posiadłości, musiał jednak odstąpić najmłodszemu bratu Konradowi Głogów, jako osobne księstwo. Kazimierz II nadał natomiast Mieszkowi, przy okoliczności trzymania do chrztu syna jego, obszar z Bytomiem, Oświęcimiem, Zatorem, Siewierzem i Pszczyną, które, jako części dyecezyi krakowskiej, dotychczas do Szląska nie należały. Nowy spór powstał, gdy po śmierci Konrada głogowskiego (rok nieznany) Bolesław spuściznę bezdzietnego brata zajął w posiadanie. Mieszko raciborski sprzeciwił się, tem łatwiej, że w rodzinie Bolesława powstały spory. Bolesław miał z pierwszego małżeństwa z księżniczką ruską syna Jarosława. Jarosław podniósł rokosz przeciw ojcu i wymusił odstąpienie mu ziemi opolskiej wraz z Nisą i Odmuchowem, ale tylko dożywotnio. Ta ugoda nastąpiła w każdym razie jeszcze przed śmiercią Kazimierza II (4 maja 1194 r.). Ujemny wpływ z tych działów pogorszyło znacznie oddanie w 1163 r. w posiadanie krainy graniczącej z Niemcami, synom Władysława II, książętom wychowanym w Niemczech i tamże szukającym oparcia. W ten sposób wpływ Niemiec, i tak wyższych instytucyami i kulturą, pozyskał silną podstawę do dalszego rozrostu i krzewienia się. Nie dziw przeto, że w dziejach Szląska i Wrocławia r. 1163 stanowi przełom, jest rokiem granicznym, początkiem kolonizacyi niemieckiej i towarzyszącej temu szybkiej germanizacyi ludności i kraju a w końcu utraty tej krainy dla Polski. Mylilibyśmy się jednak, gdybyśmy ten wielki przełom w ekonomicznych, społecznych i politycznych stosunkach Szląska uważać chcieli jedynie jako rezultat r. 1163. Obok bowiem tego politycznej natury aktu, który sam przez się jeszcze o przyszłem stanowisku Szląska do Polski nie był rozstrzygającym, nawet wobec lgnących do Niemiec szląskich książąt, oddziaływały głębiej i trwalej na przyszłe losy stosunki społeczne i ekonomiczne tego kraju. Nie rozpatrując obecnie bliżej tych stosunków społeczuych i ekonomicznych, zaznaczamy tylko, że tworzenie osad, ściąganie kolonistów i osiedlanie tychże na gruntach obok dawnych osad polskich były środkiem, jakiego się chwycili książęta, aby zdobyć sobie wyższe dochody z swych posiadłości. Pierwszym, który rozpoczął czynność kolonizacyjną, był ks. wrocławski Bolesław Wysoki. Książę ten młodość swoją przepędził w Niemczech, znał tedy dobrze stosunki niem. i możność przeprowadzenia swych zamiarów. Zresztą pewne podstawy oparcia kolonizacyi dawały istniejące już na Szląsku zakony cystersów i premonstratensów. Zakonnicy tych klasztorów, obcego pochodzenia, utrzymywali związek z krajem, z którego wyszli a mieli przez to i możność a nawet własny interes sprowadzania swych ziomków, jako osadników. Nie śledząc czynności tych klasztorów na całym Szląsku, ograniczymy się tylko do Wrocławia. W. otrzymał prawdopodobnie już w połowie XII w. mieszkańców obcego pochodzenia. Byli to Wallonowie, ziomkowie augustyanów klasztoru na Piasku i premonstratensów klasztoru św. Wincentego na Elbing, którzy, jako rzemieślnicy a mianowicie tkacze a potem znowu jako ogrodnicy i rolnicy, niebawem po założeniu klasztoru osiedlili się w pobliżu. Przybysze ci otrzymali grunta do osiedlenia się w płd.-wsch. stronie miasta, jako osobna kolonia około kościoła św. Maurycego, dla nich wybudowanego, zachowali długo swe właściwości a istnienie ich przypominała długo jeszcze nazwa ulicy wallońskiej (Wallonenstrasse, dzisiejsza Klosterstrasse). Także i w Wrocławiu byli już niemieccy przybysze. Na placu targowym ówczesnego miasta, na lewym brzegu Odry, tuż przy moście (Sandbruecke), na miejscu dzisiejszego gmachu sądu wyższego, stał budynek kamienny, dom kupców niemieckich. Od owego mostu ciągnęły się już po lewym brzegu Odry na południe domy mieszkalne aż do kościołka św. Wojciecha. Ludność tej części była w części polską, w części niemiecką; ostatnią tworzyli rzemieślnicy niemieccy. Do zwiększenia ruchu kolonizacyjnego przyczyniały się gorliwie klasztory. Ważne stanowisko w tej początkowej kolonizacyi zajmuje klasztor cystersów w Lubuszu. Działalność tego klasztoru sięgnęła do okolic Wrocławia. Na darowanych przez Bolesława W. w r. 1175 gruntach, położonych na zachód od Wrocławia, osadzili cystersi lubuscy niem. kolonistów i utworzyli wieś Czepiny (Tschepine). Właściwy rozkwit osad niem. na Szląsku przypada jednak na wiek XIII, na czas po śmierci Bolesława W. (r. 1201), za rządów Henryka I Brodatego. Z liczbą przybywających osadników o-

bcych, wzrastała i część miasta na lewym brzegu Odry położona. Tu też stanął nowy dwór książęcy, na wyspie bowiem katedralnej (Dominsel) brakło miejsca. Przybycie Jadwigi, córki możnego hrabiego frankońskiego Bertolda, jako żony Henryka I, wpłynęło na wzmożenie się osadnictwa niem. Działo się to stopniowo, a ponieważ nie przyszło do założenia osady na prawie niemieckiem, przeto nie doszły nas wiadomości o stanie osadników niem. w tym czasie. Wiemy tylko, że był sołtys (dokument z r. 1214), że przed mostem prowadzącym przez Odrę na wyspę (Sandinsel) był plac targowy i że w miejscu, gdzie dziś wznosi się gmach sądu wyższego, stał dom kupców niemieckich, w którym ci pod ochroną przywilejów mieli skład swych towarów. Połączenie z wyspami dawały mosty. Całą tę osadę oznaczano w dokumentach „civitas“, dla odróżnienia od osady na wyspie katedralnej i Piasku (Dom- u. Sandinsel). Pewną wakazówkę ówczesnej rozciągłości miasta daje nam następująca okoliczność. W r. 1226 zrezygnował opat klasztoru augustyanów na Piasku z posiadania kościoła św. Wojciecha, który był prawdopodobnie kościołem parafialnym osady na lewym brzegu Odry, a biskup Wawrzyniec oddał go świeżo założonemu klasztorowi dominikanów. Za to biskup spowodował budowę nowego kościoła, który też powstał pod wezw. św. Maryi Magdaleny „na pustym placu“, a więc przy końcu osady. Już nieco wcześniej, bo w r. 1214 powstaje pierwszy szpital na Szląsku, założony przez tenże klasztor augustyanów na Piasku na darowanym przez Henryka I gruncie między Olawą i Odrą. Dokument darowizny tej jest najdawniejszym zabytkiem archiwum miejskiego w Wrocławiu. Niemniejszą działalność gospodarczą rozwinął syn Henryka I ks. Henryk II (1238—1241). Ożeniony z Anną, córką Przemysława Ottokara I, króla czeskiego, rozpoczął prawdopodobnie w r. 1240 w Wrocławiu budowę klasztoru św. Jakuba, w sąsiedztwie domu kupieckiego Niemców, dla minorytów, sprowadzonych z Pragi. Wielki napad Mongołów przerwał jednak wszelką pracę. W pierwszych dniach kwietnia r. 1241 uległ Wrocław zupełnemu zniszczeniu. Mieszkańcy części położonej na lewym brzegu Odry spalili sami swe domy drewniane i szukali ocalenia na wyspach odrzańskich tak, że Mongołowie tylko zgliszcza zastali. O zdobycie wysp nie kusili się jednak i ruszyli dalej ku Lignicy. Bitwa stoczona pod tem miastem dnia 9 kwietnia 1241 zakończyła się zupełną klęską wojska chrześciańskiego; ks. Henryk II poległ, ale Mongołowie, poniósłszy znaczne straty, nieodważyli się iść dalej i rozpoczęli odwrót.

Napad Mongołów pozostawił po sobie ślady strasznego zniszczenia, mieszkańcy byli w części pozabijani a domy spalone. Wyludnienie to i wyniszczenie wpłynęło na coraz większy napływ kolonistów niem. do kraju, których ściągano, aby ubytek w ludziach i gospodarstwie powetować. Wówczas powstały nietylko liczne nowe osady niemieckie, ale często miejsce zniszczonej osady polskiej, zajęła niemiecka. W ten sposób napad Mongołów przyczynił się wielce do szybkiej germanizacyi Szląska. Najwidoczniej widzimy to na dziejach Wrocławia. Niezbyt liczna jeszcze w tem mieście ludność niemiecka nie myślała po napadzie Mongołów opuszczać kraju i miasta; widać, że miała podstawy materyalne swej egzystencyi w obcym kraju, że opłacały się jej zabiegi odbudowania zniszczonych domostw. A zresztą ich dom kupiecki, wystawiony z trwałego materyału, ocalał wśród ogólnego pożaru. Niebawem szczęśliwa okoliczność dozwoliła osadnikom niemieckim nietylko przywrócić swe siedziby do pierwotnego stanu ale nadto rozszerzyć takowe. Poległy w bitwie pod Lignicą Henryk II pozostawił pięciu małoletnich synów, w których imieniu sprawowała rządy matka ks. Anna. Księżniczka ta zaznaczyła pamięć swą kilkoma fundacyami, z pomiędzy których najważniejsze są założone w Wrocławiu. Otóż w wypełnieniu woli swego męża, w zachodniej stronie, na samym krańcu miasta, zakłada ks. Anna wielki szpital p. wez. św. Elzbiety, który oddany został rycerzom krzyżowym (Kreuzherren mit dem rothen Stern), prawdopodobnie już w r. 1242. Od wschodu dotykał tej fundacyi klasztor minorytów pod wez. św. Jakuba. Klasztor ten uległ zupełnemu zniszczeniu podczas napadu Mongołów w r. 1241. Życzeniem ks. Anny było wyszukanie dla zakonników nowego przytułku. Wtedy to kupcy niemieccy ofiarowali odstąpienie swego domu składowego, przytykającego do klasztoru minorytów, jeżeli księżna w zamian zezwoli na założenie osady na prawie niem., na obszarze jeszcze nie zajętym, w płd.-zach. stronie od spalonego miasta. Przy urzeczywistnieniu tego zamiaru postępowali zgodnie kupcy niem. i ludność niemiecka dawniej osiadła, choć przedtem nie tworzyli jednego organizmu. Postępowali przytem w zwykły sposób. Wybrany osadźca (lokator) przeprowadził rokowania z księżną, podział gruntów, pierwsze urządzenia i wymiar sądownictwa. Stało się to jeszcze w tymże r. 1241. Obszar nowego miasta, założonego na prawie niemieckiem, oznaczono prawdopodobnie w granicach biegu zasypanej dzisiaj Olawy, w miejscu której ówczas był rów. Głównie jednak, jak to zwykle przy zakładaniu miast na prawie niem. miało miejsce, rynek i najbliższe grunta stanowiły z początku osadę. Po wielkości rynku, po wytkniętych prostych ulicach, z rogów rynku rozchodzących się, które do dziś pozostały takiemi, jakiemi były w chwili założenia, widzimy, że postępowano według

dobrze obmyślanego planu, z myślą o przyszłości. Niezwyczajnem było, że w płd.-zach. kierunku, obok głównego rynku, wyznaczono mniejszy kwadrat, t. z. solny rynek (Salzring) dla wyładowania przywożonej z Wieliczki soli, ztąd także „polskim rynkiem“ zwany (dziś plac Bluechera). Również wytknięto w płn.-zach. stronie czworobok dla kościoła nowej osady, który też w kilka lat później stanął (ok. 1245) p. wezw. św. Elżbiety. Po za temi oboma placami szła granica zabudowań. Na rynku wzniósł się zaraz ratusz (jeszcze nie dzisiejszy) a obok niego szereg kramów kupieckich i ławy do sprzedawania. Sumę należną księciu od miasta oznaczono raz na zawsze na 400 grzywien, sumę podwójną tej, jaką przed nadaniem prawa niemieckiego kupcy niemieccy byli obowiązani płacić. Granice nowego miasta spływały w pierwszych latach z najbliższemi ulicami równoległemi. Przecznica, znajdująca się w stronie wschodniej rynku, celem połączenia z częścią około kościoła św. Wojciecha i Maryi Magdaleny, wskazuje na wczesne rozszerzenie się miasta w tym kierunku. Najwięcej przeszkód w rozszerzeniu miało nowe miasto w kierunku płn., albowiem na wytkniętym obszarze (między Odrą od płn., z Olawą na wsch., fosą na płd. i zach.) znajdowały się grunta nie należące do nowej osady. Tak istniały na płd.-wsch. dawne osady wzdłuż pierwotnego biegu Olawy od Sandbruecke aż do kościołka św. Wojciecha; na płn. wzdłuż Odry terytoryum książęce, zajęte z czasem na pobożne fundacye ale obejmujące i siedziby rycerstwa, służby a nawet domy żydów, stojących pod wyłączną opieką książęcą, których już na początku XIII w., jako posiadaczy gruntów, w dokumentach spotykamy. A nawet za kościołem paraf. św. Elżbiety istniały do księcia należące ławy rzeźnicze i szynki, z których dochodów korzystał także klasztor w Trzebnicy. Naturalnem dążeniem mieszkańców było, ażeby te grunta, tamujące rozwój nowej osady, włączyć do obszaru miejskiego. Dokument lokacyjny na prawie niem. nie zachował się i nie daje nam wyjaśnień o szczegółach. Ponieważ miasto Brzeg i Kraków otrzymały prawo niem. z wyrażeniem w dokumentach „jak Wrocław“, to przypuszczać należy również, że i Wrocław otrzymał sześcioletnią wolność mieszkańców od podatków, wolność od służby wojskowej, pastwiska, wolny wyrąb drzewa w lasach książęcych. Przeprowadzający zaś lokacyą Henryk otrzymał wójtowstwo dziedziczne, t. j. przodownictwo w sądzie i zastępstwo praw książęcych a za to trzecią część opłat sądowych, dom wolny od podatku w mieście i grunta poza miastem.

Nie wiele przechowało się wiadomości z pierwszych lat istnienia nowej osady na prawie niem. W walce pomiędzy braćmi książętami musiało i miasto W. wziąć udział. Starsi bowiem synowie Henryka II: Bolesław III i Henryk, podzielili się Szląskiem w ten sposób, że Bolesław II pozostał przy posiadaniu Lignicy i Głogowa, W. dostał się w posiadanie Henryka III. Młodsi bracia Konrad i Władysław przeznaczeni byli do stanu duchownego. Niespokojny Bolesław II bezpośrednio po dokonanym podziale w r. 1248 przedsięwziął trzykrotne wyprawy przeciw Henrykowi III, przyczem mieszkańcy W. stawili mu skuteczny opór. Stanowi to znak szybkiego wzrostu miasta. Ale i w innym fakcie znajdujemy jeszcze dowód zapobiegliwości kupców wrocł. Oto w towarzystwie Jana de Plano Carpino, mnicha zakonu minorytów, udającego się w r. 1245 z polecenia papieża do Mongołów, spotykamy kupców wrocławskich, docierających aż do Kijowa. Kilka nowych fundacyi przybyło miastu zaraz w tych pierwszych latach. Powstały one na obszarze książęcym. Żona Henryka II ks. Anna wzniosła kościół dla klasztoru minorytów, przyczem własne mieszkanie oddała w części na rozszerzenie tego klasztoru, w części zaś na rzecz szpitala św. Elzbiety. Do tego szpitala, dla pielęgnowania chorych powołała księżna z Pragi rycerzy albo braci krzyżowych z czerwoną gwiazdą, zakon powstały prawdopodobnie podczas wojen krzyżowych na wzór zakonów rycerskich. Członkowie tego zakonu nosili sześciokątną czerwoną gwiazdę z krzyżem powyżej na płaszczu i ztąd ich nazwa. Szpital św. Elżbiety nazywano szpitalem św. Macieja (Mathias Hospital lub Mathias Stift), bo w posiadaniu tego szpitala był dawny kościół książęcy św. Macieja, dzisiejszy kościół gimnazyalny. Dokument erekcyjny tej fundacyi pochodzi z r. 1253, ale są wskazówki, że braciom krzyżowym oddano już szpital między r. 1242 a 1246. Anna i jej synowie uposażyli hojnie tę fundacyą. W kilka lat później (1257 r.) powołała ks. Anna jeszcze inną fundacyą, klasztor św. Klary (Klarenstift), odstępując zakonnicom, przywołanym z Pragi, resztę swego dworu. W ten sposób dawny obszar książęcy objął szereg pobożnych fundacyi, mur oddzielił je z trzech stron od miasta, a na północy otaczała Odra. Z chwilą objęcia rządów przez Henryka III (r. 1248) powstały spory z miastem. Przyczyną było, że młody książę chciał cofnąć niektóre z przywilejów przyznanych przez brata jego Bolesława. Jednym z pierwszych kroków Henryka III było oddanie kościoła paraf. św. Elżbiety wraz należną mu dziesięciną na uposażenie szpitala św. Elżbiety, znajdującego się pod zawiadywaniem braci krzyżowych. Darowizna taka kościoła paraf. zakonowi, choćby ten kościół nie był wyłącznie przez mieszczan zbudowanym, była wyrazem niechęci księcia. W dodatku do tego dokument donacyjny (z d. 26 lutego 1253 r.) nie zawierał wzmianki o prawie

wyboru duchownego czyli patronatu, wynikiem czego były ciągłe spory miasta z konwentem klasztoru. W sporze tym biskup wrocławski stanął po stronie miasta, wreszcie stosunki tak się ułożyły, że miasto pozostało w posiadaniu kościoła, kościół posiadał własnych proboszczów, swój osobny majątek ale plebani musieli należeć do zgromadzenia braci krzyżowych klasztoru św. Macieja i opłacać klasztorowi czynsz, w wysokości $^1/_4$ grzywny. Nie brakło i innych przedmiotów spornych między mieszkańcami a księciem, aż wreszcie ugoda z r. 1261 wytwarza nowe położenie. Ugodą tą zrzeka się Henryk III na korzyść mieszkańców W. spornych ław, domów i ogrodów, prawdopodobnie za pewną sumę pieniężną. Ale najwalniejszą zdobyczą ze strony mieszkańców, było przyznanie im przywilejem (d. d. 1261 r. 16 grudnia) użycia prawa magdeburskiego w obrębie granic miasta. Nadane bowiem przedtem mieszkańcom W. prawo niemieckie wyjmowało tychże tylko od ciężarów prawa polskiego a dopiero zezwolenie na wprowadzenie prawa magdeburskiego zapewniło samorząd. Ważnem było dalej, że ów przywilej rozszerzył obszar miasta na część wyspy (Sandinsel) zwróconą ku miastu (jakkolwiek klasztor augustyanów rościł pretensye do całej wyspy), równie jak i na siedziby Wallonów (dzisiejsza Klosterstrasse). Przywilej (zachowany do dziś w oryginale w archiwum miejskiem) zawiera zmiany, z jakiemi zezwala książę na użycie prawa magdeburskiego, zasady cywilnego i karnego prawa, procedury i organizacyi miejskiej. Książe zatrzymał dla siebie prawo bicia monety, składu sukien, cło i sąd w sprawach połączonych z morderstwem, rabunkiem i gwałtem. Do kresu działania rady miejskiej należały odtąd policya miejska, nadzór nad cechami, policya ogniowa, utrzymanie dróg, nadzór nad szynkowniami i zarząd majątkiem miejskim. Do zakresu zaś działania wójta dziedzicznego należało sądownictwo miejskie, wykonywane wspólnie z ławnikami. Wójt otrzymywał $^1/_3$ grzywny a $^2/_3$ książę. Łączność W. z Magdeburgiem nie ograniczała się tylko na przyjęciu prawa, mieszkańcy zasięgali później w sprawach spornych interpretacyi prawnej i wyjaśnień a urząd ławniczy w Magdeburgu był niejako sądem apelacyjnym. Również i Wrocław udzielił swego prawa innym miejscowościom na Szląsku. Finansowe względy rozstrzygały u Henryka III o ustępstwach czynionych miastu, i one również pobudzały go do kroków temu miastu nieprzyjaznych. Już bowiem po ugodzie z mieszkańcami W. w r. 1261 stworzył sobie Henryk III nowe zródło dochodu. Stało się to w ten sposób. Na książęcym obszarze nad Oławą i po lewym brzegu Odry mieszkali, wśród innych, potomkowie owych przybyłych przed wiekiem z Flandryi Wallonów, przeważnie tkacze, którzy do gminy wrocławskiej nie przystąpili. Mogli tedy dostarczyć ludności do nowej jakiejś osady. Otóż Henryk III wydał przywilej (d. 9 kwiet. 1363 r.) Gerhardowi z Głogowa na założenie nowego miasta na prawie niemieckiem na tym obszarze. Przywilej lokacyjny nie podaje pobudek założenia nowego miasta w najbliższem sąsiedztwie już istniejącego, ale niewątpliwie rozstrzygającemi były pobudki finansowe. Nowe miasto (Neustadt) miało nadane zaraz przy swem założeniu prawo niem. i magdeburskie, czego nie znajdujemy w nadaniach dla innych miast na Szląsku. O istnieniu tegoż miasta aż do połączenia ze Starem (Altstadt) w r. 1327 nader mało wiemy. Lokator otrzymał sądownictwo, jakie posiadał wójt Starego miasta, trzecią część grzywien, łaźnię, jatki, kramy i młyn nad Oławą w dziedziczne posiadanie. Mieszkańcy mieli mieć pięcioletnią wolność podatkową. Ludność tworzyli przeważnie rzemieślnicy, kupców zdaje się nawet nie było. Nowe miasto bowiem nie miało żadnego placu targowego, chociaż lokator miał przyrzeczony dochód z jatek i kramów. Zdaje się tedy, że właśnie dla mieszkańców Nowego miasta założył Henryk III na zachód, ale po za granicami Starego miasta, nowy rynek (Neumarkt), na obszarze książęcym, między oboma miastami i posiadłościami trzech klasztorów, gdzie umieścił 24 jatek. Ale mieszkańcy Starego miasta umieli już po trzech latach konkurencyę tę usunąć. Trzech z nich zakupiło (r. 1266) owe jatki za 300 grzywien srebra. Zarazem przyrzekł książę że nie założy w Wrocławiu, ani w promieniu jednej mili żadnych nowych jatek. W kilka tygodni później sprzedał Henryk III mieszczanom wrocł. prawo poboru cła miejskiego, a również i mostowe w promieniu dwumilowym, w jakiej odległości żadnej karczmy utrzymywać nie miał. Również nieco później sprzedał $47^1/_2$ kramów znajdujących się w mieście, z obowiązkiem niewystawiania nowych. Te kupna świadczą o szybkim wzroście miasta i zamożności mieszkańców. Wrocław już w tym czasie był miejscem ożywionego handlu, wymiany płodów surowych, skór, soli, futer, za płody przemysłu, jak sukna i wyrobów z kruszczu. Również wybór W. na miejsce odbycia synodu duchowieństwa z całej archidyecezyi gnieźnieńskiej wskazuje również na wzmagające się znaczenie miasta. Synod ten odbył się w r. 1267 pod przewodnictwem legata papieskiego Gwidona. Z pobytem legata łączy się założenie pierwszej szkoły miejskiej przy kościele Maryi Magdaleny. Rada miejska i mieszczanie zwrócili się do legata z prośbą, aby zezwolił na założenie szkoły miejskiej, z powodu bowiem uciążliwej komunikacyi odwiedzanie szkoły katedralnej, na prawym brzegu Odry leżącej, jest uciążliwe. Kiedy biskup i kapituła zgodzili się, legat udzielił (r. 1267) pozwolenia.

W r. 1266 d. 5 grudnia umiera Henryk III. Opiekunem małoletniego syna Henryka został stryj jego Władysław, od r. 1265 arcyb. salzburgski a zarazem po śmierci biskupa Tomasza I administrator biskupstwa wrocławskiego. Prawdopodobnie w r. 1273 objął Henryk IV sam rządy. Już pierwsze dwa lata rządów Henryka IV były ważne dla W. Przywilejem (z d. 31 grud. 1271) zezwolił radzie miejskiej na wystawienie 16 ław piekarskich w rynku, z których czynsz miał iść na budowę i utrzymanie mostów. Liczba tych ław wzrosła z czasem do 78; zostały one dopiero w r. 1809 zniesione W styczniu 1272 r. nawiedził miasto pożar. Książę przywilejem (z d. 31 stycznia 1272) potwierdził udzielone dotychczas miastu korzyści oraz przyznał t. z. prawo milowe (Meilenrecht), mocą którego zabrania w promieniu jednej mili po obu brzegach Odry zakładania placu targowego, sukiennic, kramów, jatek, ław piekarskich i karczem; zobowiązał dalej mieszkańców do wznoszenia domów tylko z materyału trwałego i przyznał wreszcie nowo osiadłym w mieście uwolnienie od podatku na jeden rok. W r. 1273 zezwala znowu miastu na założenie ław szewskich. Liczba tychże wzrosła do 86. Znajdowały się one również w rynku. Jeszcze tego roku otrzymało miasto prawo sprzedaży wina i piwa w całych beczkach (Schrotamt), dalej prawo ważenia przywożonego do miasta ołowiu i pobierania opłaty (Bleiwage) a wreszcie prawo pobierania $^3/_3$ opłaty cechowej (Innungsgeld) od każdego wstępującego do cechu (Innungsrecht). Rok 1274 przyniósł miastu szczególnie ważny przywilej składu. Przywilejem tym nakazywał książę, aby wszystkie przewożone towary w granicach księstwa jego były w W. przynajmniej przez trzy dni na sprzedaż wystawione. W ten sposób W., który i tak wskutek dogodnych warunków geograficznych stał się ważnym punktem handlowym, otrzymał przez przywilej powyższy niejako sankcyą tego, co było rzeczywistością i zabezpieczał się przed możliwą konkurencyą. Z prawem składu był połączony obowiązek trzymania się wskazanych dróg, których pominięcie podlegało karze. W tym samym r. 1274 zobowiązał Henryk IV wszystkich mających posiadłości na obszarze miasta, nie wyjmując szlachty i duchowieństwa, do uiszczania podatków miejskich. Niewątpliwie, że ustępstwa te nabywali mieszczanie wrocławscy za pieniądze, niemniej atoli Henryk IV okazywał dla wzrostu miasta szczerą życzliwość. On pierwszy z książąt używał też tytułu „książę szląski i pan na Wrocławiu“. Również przydomek Probus (Łagodny), mimo skłonności do walki, pochodzi niewątpliwie od mieszczan wrocławskich. Na czasy Henryka IV przypada ustalenie się organizacyi miejskiej. Rządy spoczywały wyłącznie prawie w rękach bogatych kupców, którzy dążyli do odosobnienia i utworzenia osobnego patrycyatu. Rada miejska składała się z 6, później z 8 rajców i 11 ławników, corocznie w dniu przed środą popielcową wybranych przez ustępujących rajców. Organizacya ta jednak uległa kilkakrotnej zmianie. Pomyślną również okolicznością dla miasta było, że książę wynagrodził dobrami wójta dziedzicznego, w zamian za zrzeczenie się swych praw. Ostateczne wykupienie tych praw ze strony miasta przypada na r. 1329. Od tego czasu przewodniczy najstarszy z rajców w sądzie; zastępuje go później corocznie wybierany urzędnik, z tytułem wójta miejskiego, który jednak rajcą nie był. Ze względu na stanowisko księcia do kościoła ważnym jest spór Henryka IV z biskupem Tomaszem II (1271—1292). Zasadnicze były powody tego sporu. Prócz opłaty dziesięciny (dziesiąty snop zboża), jakiej żądał biskup w przeciwstawieniu do praktyki, opartej nawet na umowie ks. Bolesława Łysego z biskupem Tomaszem I, uiszczania dziesięciny ćwiertnią trojakiego zboża od łanu (Hufe) albo pieniądzmi a zwyczajnej już wówczas na Szląsku, przyłączył się spór o prawo zwierzchnicze w dobrach biskupstwa, na obszarach Odmuchowa (Ottmachau) i Nissy. Tutaj od czasów biskupa Jarosława (1201 r.) każdy biskup wrocławski był właścicielem gruntów, nie miał jednak praw zwierzchniczych (Landeshoheit), do których rościł sobie prawo książę. Do uwolnienia się od tej zależności, która przynosiła ciężary i uzyskania zupełnej swobody dla dóbr kościelnych, jak to miało miejsce w Niemczech, dążył biskup Tomasz II. Przyłączyła się do tego jeszcze jedna okoliczność sporna. W dawnych czasach granicę Szląska od Czech i Morawii bronił na milę szeroki las gęsty, wzmocniony jeszcze zasiekami. Jeszcze za czasów ks. Henryka I-go istniał zakaz ścinania tutaj drzewa i uprawiania pola. Kiedy jednak minęła potrzeba, zapomniano o tym zakazie i liczne wsie powstały na tym pasie leśnym, z pomiędzy nich te, które założone zostały między posiadłościami kościelnemi a granicą, przyłączyli biskupi do swych dóbr. Do nich począł Henryk II rościć prawa, z powodu, że zostały założone na gruncie przeznaczonym do obrony granic. Namiętny spór Henryka IV z biskupem Tomaszem II, zakończył się pojednaniem w r. 1287 a wyrazem tego pojednania było założenie przez Henryka IV kościoła św. Krzyża na wyspie katedralnej. Wywdzięczając się za okazaną życzliwość mieszczanie wrocławscy popierali usilnie Henryka IV w staraniach jego o zajęcie Krakowa po śmierci Leszka Czarnego, przyczem widoki znacznych korzyści handlowych, jakie się otwierały przez połączenie z ziemią krakowską, pobudziły miasto do znacznych ofiar. Ale wczesna śmierć Henryka IV w r.

1290 na zamku wrocławskim udaremniła wszelkie zabiegi. Z datą 23 czerwca przechował się przywilej do biskupstwa wrocł. i testament, oba w wątpliwość pod względem autentyczności podawane, ale wielkiego znaczenia. Przywilej oddaje w zupełności prawa zwierzchnicze na obszarze Nissy i Odmuchowa biskupom wrocł., testament zaś ks. wrocławskie Henrykowi ks. na Głogowie, a Kraków i Sandomierz Przemysławowi II wielkopolskiemu. W zajęciu księstwa wrocł. ubiegł księcia na Głogowie ks. Henryk na Lignicy; w ten sposób księstwo wrocławskie połączone zostało z lignickiem. Na pierwsze czasy rządów Henryka V przypada przeprowadzenie Olawy na około miasta, dla uzyskania lepszej obrony, ponieważ fosy były suche. W tym celu zachodnie ramię Olawy, przy ujściu do Odry, zatamowano a wodę sprowadzono do fosy, która przeprowadzona w kształcie łuku na obszarze zwanym dziś „Burgfeld“, wlewała się do Odry. Za rządów Henryka V w r. 1239 powstała druga szkoła miejska przy kościele św. Elżbiety. W r. 1295 zakłada książę klasztor dominikanek, p. w. św. Katarzyny. Henryk V umiera w r. 1296, zostawiając małoletnie dzieci. W tym właśnie czasie objawia się po raz pierwszy w radzie miejskiej i na stolicy biskupiej dążenie do połączenia się z państwem czeskiem. Nastąpiło to pod wpływem wypadków politycznych, zajęcia Małopolski i Wielopolski przez Wacława II. Koronacya jego w Gnieźnie na króla polskiego była wyrazem tej przewagi. Kupcy wrocławscy zrozumieli korzyści ze ścisłego połączenia z Polską i Czechami i popierali myśl tę gorliwie. W tym też celu wysłano na dwór w Pradze r. 1302 jedenastoletniego ks. Bolesława, upatrzonego i na przyszłego zięcia króla czeskiego. Zarazem król Wacław II objął opiekę nad młodym Bolesławem a tem samem i rządy na Wrocławiu. Z ramienia króla zarządzali ks. wrocławskiem namiestnicy. Wydawało się, że lada chwilę kraj ten przejdzie na rzecz korony czeskiej. Ale śmierć Wacława II (r. 1305), a w roku następnym Wacława III i nieustalone stosunki w Czechach przeszkodziły na krótki czas dokonaniu dzieła. Do Wrocławia powrócił zaledwie 14-letni Bolesław. Od Bolesława też osiągnęli kupcy wrocł. nowy ważny przywilej. Począwszy od nadania miastu prawa niemieckiego sprzedawali kupcy w 40 kramach sukiennych, należących do księcia i za opłatą czynszu, wyłącznie sukno na łokcie. Henryk IV potwierdził kupcom przywilej wyłącznej sprzedaży a sukiennikom wzbronił sprzedaży pod karą 1 grzywny srebra, wyjąwszy, jeżeli 5 osób razem sztukę sukna kupowało. W ten sposób zostali sukiennicy, jako producenci, oddani na łaskę kupców, którzy dowolne ceny nakładać mogli. Ale i kupujący tracili na tem, bo kupując wprost u sukienników, mieliby sukno tańsze. Ztąd niezadowolenie i częste przekroczenia przez sukienników Nowego Miasta, którzy twierdzili, że mają prawo sprzedaży sukna na łokcie w myśl przywileju erekcyjnego. Ks. Bolesław na żądanie kupców wrocł. w r. 1305 potwierdził nietylko powyższy przywilej, ale jeszcze zaostrzył takowy, wzbraniając wszelkiej sprzedaży sukna, wyjąwszy tylko w kramach sukiennych. Naturalnie, że wskutek tego stosunki wzajemne Wrocławia i Nowego Miasta jeszcze bardziej się zaostrzyły. Starcia były coraz częstsze. Nowe Miasto bowiem, obdarzone przez Henryka III prawem magdeburskiem, tem samem miało prawo prowadzenia wszystkich rzemiosł i urządzania sprzedaży. Przywilej milowy kupców wrocł. wywoływał spór, z powodu, że granicę stanowiło wąskie, suche koryto ramienia Olawy. Wyrok Bolesława (r. 1306) położył wreszcie koniec i zakazał mieszkańcom Nowego Miasta urządzania kramów i ław, sprzedawania sukna pod karą 2 grzywien. Wyrok taki oznaczał zupełne zwycięstwo kupców wrocławskich. Rozbicie księstwa wrocł. na mniejsze części nastąpiło po dorośnięciu młodych braci Bolesława. Stosownie do układu w r. 1311 zawartego, otrzymał najstarszy Bolesław ks. Brzegu, Henryk Wrocław a najmłodszy Lignicę. Wskutek tego podziału powstało terytoryum, które aż do 15 stycznia 1742 r., w którym Fryderyk II, po zdobyciu Szląska ustanowił nowy ustrój, a więc przeszło 430 lat istniało pod nazwą ks. wrocławskiego, jako osobny sądowy i polityczny obwód. Ks. wrocławskie obejmowało w tym zakresie tylko dzisiejsze powiaty Wrocław i Środę (Neumarkt). Wskutek wzmagającego się rozdrobnienia na małe książtewka, Szląsk przedstawiał coraz mniej siły na zewnątrz. Oparcie się o jakieś państwo możniejsze, Polskę lub Czechy, stało się polityczną koniecznością. Dawna łączność, stosunki handlowe przemawiały za Polską, dźwigającą się wówczas za Władysława Łokietka na podstawie narodowej, ale wskutek posuniętej znacznie germanizacyi, szukali książęta połączenia z obcą dynastyą Luksemburską. Widoki korzyści handlowych pobudzały miasto do popierania myśli połączenia z krajami czeskiemi. Przyłączenie bowiem to otwierało i ułatwiało kupcom szląskim drogę do miast włoskich, do tak ważnej Wenecyi. Grożąca wojna Polski z Czechami narazić musiała słabsze księstwa szląskie na spustoszenie i straty. To też już na początku r. 1327, w dniach 18, 19 i 24 lutego, odebrał Jan, król czeski, hołd. od ks. Cieszyna, Koźla, Oświęcimia i Raciborza. Nieco później, bo 4 kwietnia tegoż r. 1327, przybył król Jan do Wrocławia, gdzie już 6 kwietnia stanął układ, który związał, z niewielką przerwą, Wrocław na cztery wieki z Czechami i książę Henryk IV uznał się lennikiem korony czeskiej, od-

dał pod zwierzchnictwo króla czeskiego ks. wrocławskie, pod warunkiem, że pozostanie do końca życia w posiadaniu księstwa i otrzyma 1000 grzywien renty. Jeszcze tego samego dnia król Jan potwierdził przedłożone mu przywileje Wrocławia, w dwóch następnych wydaje wielki przywilej wolności cłowej w krajach korony czeskiej, źródło bogactwa dla kupców wrocławskich i znosi wszelką opłatę za pastwiska. Tak dokonane połączenie księstwa wrocławskiego z krajami czeskiemi przyniosło na razie ważne korzyści mieszkańcom Wrocławia. Nie mniejsze otrzymali oni od ks. Henryka VI. W r. 1337 osiągnęła rada miejska od księcia ogłoszenie taksy cłowej (najstarszej), w celu zapobieżenia nadużyciom przy wymierzaniu cła. W tymże jeszcze roku (1327) skłonili rajcy, wyłącznie zamożni kupcy, księcia do sankcyonowania zwyczaju corocznego wyboru nowych rajców przez ustępujących, a zarazem do wydania rozporządzenia, aby przysięgę, którą dotychczas składano przed księciem, nowi rajcy składali przed ustępującymi. Wreszcie w tymże r. 1327 zezwolił książę na połączenie Nowego Miasta (Neustadt) z Wrocławiem; ale pomimo to obszar ten tworzył osobną dzielnicę aż do najnowszych czasów. Dziś jeszcze przypomina to nazwa Neustadt w ustach ludu. W r. 1331 otrzymało miasto rozszerzenie prawa kryminalnego na banitów, schwytanych w mieście, z nadaniem prawa miecza, a w tym też r. nastąpił zakaz książęcy noszenia broni, zwrócony przeważnie przeciw rzemieślnikom, przeciwnym przyłączeniu kraju do Czech. Okoliczność ta, jak równie liczne ciężary i zakaz noszenia broni rozbudziły pomiedzy nimi jeszcze większą nienawiść ku sprawcom tego, t. j. patrycyuszom. W równej mierze działały tu i powody lokalne. Były niemi znaczne podatkowe ciężary. Miasto płaciło na rzecz księcia 400 grzywien srebra w dwóch rocznych ratach. Dalej 160 grzywien srebra dla księcia (t. zw. Muenzgeld) i czynsze za sklepy. Do tego przybywały jeszcze nadzwyczajne wydatki z powodu walk toczonych przez książąt i licznych uroczystości. Ciężar zwiększał się jeszcze wskutek sposobu wybierania podatków. Od gruntów miejskich wybierano w ten sposób, że dzielono takowe na całe, pół albo ćwierć grunta i pobierano według tej wielkości czynsze bez względu na użytek i rzeczywistą wartość stojących na nim budynków. Od miejsc sprzedaży, sklepów, kramów, ław, pobierano bez względu na wielkość zajętego miejsca, pewien oznaczony czynsz. Nie sprawiedliwy ten rozkład podatków był szczególnie uciążliwy dla biedniejszych obywateli i musiał wywoływać nieustanne niezadowolenie. Zarzucano dalej rajcom patrycyuszowskim frymarczenie groszem miejskim. Również i dążność cechów, wspólny objaw i w innych miastach w XIV i XV w., do udziału w zarządzie miejskim, był jednym z powodów, które wywołały w r. 1333 powstanie cechów rzemieślniczych. Powstanie jednak, przebieg którego mało jest nam znane, zostało wkrótce stłumione, a przywódzcy śmiercią lub wygnaniem z miasta ukarani. Rok 1335 przyniósł miastu dwie ważne zmiany: zrzeczenie się ze strony Polski przez Kazimierza W. praw do Szląska i śmierć ostatniego księcia wrocławskiego z domu Piastów Henryka IV, wskutek czego, na mocy dawniejszego układu, księstwo przeszło pod bezpośrednie rządy króla czeskiego, Rządy książąt piastowskich były dla W. korzystne. W przeciągu jednego stulecia stał się on możnem miastem, nie ustępującem wielu innym miastom współczesnym. Organizacya miejska otrzymała już tę formę, jaka przetrwała aż do r. 1741. Objawem rozwoju było i rozpoczęcie budowy obecnego ratusza w r. 1327, prawdopodobnie na miejscu pierwotnego, skromnego, o którym nie posiadamy wiadomości. Miasto rozciągało się od ujścia wschodniej Olawy aż na zachód po za ujście miejskiej Olawy do Odry. Wcześnie też włączono w obręb miasta obszar książęcy po lewym brzegu Odry, między Starem, Nowem Miastem i Odrą położony, t. j. Nowy Rynek (Neumarkt) z ulicami pobocznemi. Nawet część wyspy (Sandinsel), mimo oporu klasztoru augustyanów, stała pod juryzdykcyą miasta. Przez takie rozszerzenie aż do Odry utrzymano łączność z najstarszą częścią miasta na wyspach i na Elbing, chociaż ta część podlegała biskupowi. Co się tyczy materyału budowlanego, to starano się od końca XIII w. drewniane domy zastąpić domami z cegły lub kamienia i już ks. Henryk IV wydał stosowne rozporządzenie. Mimo to jeszcze długo znajdowało się w mieście wiele budynków z drzewa i z gliny. Jeszcze najokazalej przedstawiał się rynek, zabudowany wokoło. Na początku XIV w., w celu poboru podatków, podzielono miasto na 4 dzielnice: kupców, rzeźników, kuśnierzy i Nowe Miasto. Zwyczajne podatki wybierano w każdej dzielnicy przez dwóch wyznaczonych mieszkańców; nadzwyczajne musiano składać na ratuszu. Pobór podatków należał do atrybucyi rady; księciu a potem królowi płacono 400 grzywien srebra królewskiej renty i 160 grzywien srebra jako wynagrodzenie za nieprzebijanie monety (Abegang albo Muenzgeld), w dwóch półrocznych ratach. Ale liczne były nadzwyczajne podatki na rzecz księcia lub króla i zmuszały do nakładania nowych ciężarów na mieszkańców.

Rada miejska ciągnęła też znaczny dochód z monopolów, sprzedaży i wyszynku wina i obcego piwa (Schrotamt), ważenia i pobierania opłaty od przywożonego ołowiu (Bleiwage), sprzedawania soli. Niejednokrotnie rada prowadziła handel zbożem, ażeby miastu dowóz zboża zabezpieczyć. Największą część dochodów po-

chłaniały wydatki na księcia i na budowle. Natomiast rajcy i ławnicy nie pobierali żadnej płacy, chyba dyety za podróże. Płatni byli tylko pisarz miejski i sługy.

Niewątpliwie handel W. był znaczny, ale szczegółów o nim nie wiele znamy. Najwcześniejsze stosunki handlowe miał W. z Magdeburgiem, Kijowem, Krakowem i Toruniem. Przyłączenie Szląska do krajów czeskich stanowi ważną chwilę w handlu Wrocławia, otworzyło bowiem nowe rynki i drogi wskutek udzielenia wolności cłowej przez króla Jana w r. 1327. Ze swej strony rada miejska dokładała usiłowań, aby dla miasta otworzyć najprzyjaźniejsze warunki. Postępowano tu w duchu czasu. I tak strzeżono przyznanego prawa składu nader uporczywie. W r. 1327 zabroniono obcym kupcom drobiazgowej sprzedaży. Wielkie trudności handlowi ówczesnemu sprawiał system monetarny. Książęta wrocławscy posiadali jedynie prawo bicia monety i wykonywali to przez własnych urzędników albo przez dzierżawców, a między tymi spotykamy niejednokrotnie żydów. Było zwyczajem puszczanie w obieg nowej monety trzy razy do roku i wydawanie tejże zamiast starej, licząc tę po niższym kursie. Postępowanie to było jednak połączone ze szkodą ludności. Otóż w zamian za nieprzebijanie monety płaciło miasto księciu podatek (Muenzgeld, Abegang). Rezultatem tego była stała moneta, tak potrzebna i korzystna dla handlu.

Prócz szkół miejskich, wymienionych już wyżej, przy kościele Maryi Magdaleny i Elżbiety, istniały jeszcze w tym czasie szkoły przy klasztorze św. Wincentego na Elbing, przy kościele Bożego Ciała (Corpus Christi Kirche), oraz przy klasztorze augustyanów na Piasku. Ta ostatnia wymienioną jest po raz pierwszy pod r. 1339.

W historyi W. roku 1241, nadania miastu prawa niemieckiego, stanowi początek drugiego okresu; jako początek trzeciego okresu możemy uważać r. 1335, t. j. czas przejścia pod bezpośrednie rządy królów czeskich. Szczególnie rządy pierwszych królów z domu Luksemburgskiego przyczyniły się wiele do rozkwitu miasta. Udzielenie wolności cłowej dla kupców wrocł., urządzenie nowych dróg handlowych przez kraje czeskie oraz znalezienie nowych rynków zbytu dla wyrobów Wrocławia stały się podstawą zamożności mieszkańców do tego stopnia, że nawet czasy wojen husyckich i walk wewnętrznych nie zdołały zniszczyć rozwoju handlowego. A choć i inne miasta szląskie, jak Świdnica, Lignica, Nissa, Głogów, Opole, rozwinęły przemysł i handel, jednakże tylko kupcy wrocł. byli tak bogaci, żeby całe karawany handlowe do dalekich krajów wyprawiać i koszta ich bezpieczeństwa i obsługi przez czas dłuższy ponosić. Naturalnie, że ponoszonym wydatkom musiały odpowiadać zyski, i dla tego też procent kupiecki ówczesny był o wiele większym niż obecny. Tem też tłumaczy się szybki rozwój zamożności patrycyuszów wrocławskich. Ruch handlowy odbywał się na oznaczonych drogach, gdyż te tylko były możliwe do podróży, a leżące na drodze miasta były miejscami wypoczynku a w razie niebezpieczeństwa dostarczały schronienia. Wrocław leżał, jak nadmieniliśmy, w miejscu krzyżujących się dróg handlowych. Na płd.-wsch. biegła dawna droga handlowa wzdłuż Odry przez Olawę, Brzeg do Opola; tu przekraczała rzekę i prowadziła w kierunku dwojakim: przez Oświęcim do Krakowa albo wzdłuż prawego brzegu Odry, przez miasta Koźle, Raciborz, Cieszyn i przełęcz Jabłonków do Węgier. Druga dawna droga handlowa biegła na płn., przez gród graniczny Milicz, Strzelno, Inowrocław do Toruuia a ztąd do Gdańska. Na zach. i płd.-zach. prowadziły drogi przez Środę (Neumarkt), Lignicę, do Górnych Łużyc albo przez Swidnicę, Loewenburg, obie do Magdeburga i głównych miast hanzeatyckich oraz przez Frankfurt do Szczecina. Za czasów Luksemburgskich ożywiły się drogi prowadzące na płd. przez przełęcze sudeckie do Pragi lub też przez Brzeg, Nissę, Karniów i Opawę, Morawy do Wiednia i Wenecyi. Ważne były stosunki handlowe W. z Toruniem i Krakowem. Mieszkańcy Torunia mieli aż do r. 1385 w Wrocławiu wolność cłową; stosunki z Krakowem pojawiają się od najdawniejszych czasów a prócz tego ściągał nowo założony uniwersytet krakowski licznych uczniów ze Szląska. Niepewność dróg i trudności handlowe nakazywały kupcom do urządzenia głównych składów towarów i utrzymywania stałych reprezentantów w najważniejszych dla handlu miejscowościach. Tego rodzaju składy i reprezentantów spotykamy w Krakowie, Toruniu, zarówno jak w Norymberdze, Budzie, Wenecyi. Wrocław należał już od drugiej połowy XIV w. do związku miast hanzeatyckich, podobnie jak Kraków, Toruń, Gdańsk, Elbląg, Królewiec. W równym stopniu, jak ożywione i różnorodne stosunki handlowe, przyczyniało się do szybkiego wzrostu bogactw kupców wrocł. prawo składu (Stapelrecht), które zmuszało wszystkich obcych kupców do zatrzymywania się w mieście ze swymi towarami i do wystawiania ich tu na sprzedaż. Wyjęte z pod prawa składu były tylko płody krajowe, jak np. wełna, zboże, piwo itd. Jeszcze Władysław Jagiełło uznał to prawo w r. 1417 i przyrzekł, że kupcy polscy tylko przez Wrocław na zachód udawać się będą.

Równocześnie ze wzrostem zamożności mieszkańców szedł dalszy rozwój organizacyi miejskiej i przeistoczenie W. w miasto dobrze zabudowane i obronne. Pomyślne warunki istnienia dozwalały mieszkańcom przetrwać klęski elementarne, usunąć gruzy i wznosić nowe budowle. Jedną z

takich klęsk elementarnych był pożar d. 7 maja 1342 r., który nawiedził wielką część miasta. W r. 1344 wybuchł znowu wielki pożar i zniszczył zaledwie co odbudowane miasto. Ale klęski te nie zdołały powstrzymać rozwoju miasta. Właśnie w tych latach, za czasów królów Jana i Karola, przypada znaczne rozszerzenie miasta i wybudowanie nowego muru zewnętrznego, mniej więcej na linii dzisiejszych plantacyi, w latach 1336—1346; miasto otrzymało w tych czasach taki rozmiar, jaki miało przez długi czas; jest to dzisiejsze śródmieście. Tak szybki wzrost, jaki miał miejsce w XIV w., spotykamy dopiero w XIX w. Królowie czescy Jan i Karol wspierali statecznie miasto w tych dążeniach. W r. 1345 pozwala król Jan radzie miejskiej na użycie kamieni z cmentarza żydowskiego do budowy muru i ratusza. W ten sposób wyjaśnia się pochodzenie kamieni grobowych w fundamentach wieży ratuszowej, znalezionych w r. 1848. W r. 1343 ustępując naleganiom patrycyuszów, polecił król Jan aby zamiast wyboru corocznie konsulów (rajców), wybrano 32 na raz dożywotnio i aby ośmiu z nich sprawowało naprzemian przez rok rządy, tak że po czterech latach ci sami konsulowie do rządów powrócić mieli. Wszelkie braki miały się przez kooptacyą uzupełniać. W r. 1344 nastąpił po raz pierwszy, niewiadomo w jaki sposób, wybór 32 dożywotnich rajców. Organizacya ta, szczególnie dla patrycyuszów korzystna, nie przetrwała długo; zniósł ją Karol IV w r. 1348 i wprowadził na nowo wybór ośmiu rajców corocznie. Zmiana ta jednak dotknęła tylko osoby a nie charakter rządów miejskich; patrycyusze pozostali i nadal u steru. Grasująca w Wrocławiu w połowie XIV w. wielka zaraza, znana pod nazwą „Czarnej śmierci“, zabrała prawdopodobnie nieliczne ofiary w Wrocławiu. Łączy się z tą zarazą wielkie prześladowanie żydów i częściowe wymordowanie tychże; rada miejska zajęła majątek żydów, jakby dobro bez właściciela. W r. 1360 otrzymuje rada miejska od cesarza Karola IV prawo bicia złotych monet a w dwa lata później i fenigów (hellerów). W r. 1370 otrzymuje znowu rozszerzenie sądownictwa miejskiego na poddanych biskupa i kapituły wrocł. w razie popełnionego występku w mieście albo zaciągniętego długu pieniężnego. Za czasów Karola IV powstaje zbiór przywilejów wrocławskich i prawo ławnicze (Schoeffenrecht). Różni się to ostatnie od prawa ławniczego w Magdeburgu tem, że gdy w Magdeburgu ławnicy mieli stanowisko samoistne, natomiast w Wrocławiu, rok rocznie przez rajców w liczbie 11 wybierani, byli pomocnikami tychże w sprawach sądowych. Rajcy ci uważani byli w Wrocławiu za właściwych przedstawicieli prawa, dlatego interpretacya prawa dla innych miast szląskich wychodziła od rajców, ławników i gminy, albo też od rajców i ławników a nigdy od samych tylko ławników. Na czas rządów Karola IV przypada rozpoczęcie wielkich budowli, kościelnych i świeckich, które stały się z czasem wybitnym pomnikiem wielkości miasta.

Czasy następców Karola IV na tronie czeskim, Wacława i Zygmunta, charakteryzują walki wewnętrzne cechów przeciw patrycyuszom i kupcom. Sprawcami tego ruchu były głównie cechy sukienników, rzeźników i karczmarzy a celem był współudział w zarządzie miejskim. Zwiększona wskutek długoletniego spokoju i korzystnego handlu zamożność mieszkańców, czyniła rzemieślników mniej zależnemi wobec bogatych patrycyuszów. Dążności te poparła również niechęć Wacława ku patrycyuszom. Wyrazem wzrostu znaczenia cechów było przeprowadzenie wyboru nie 8 jak poprzednio, lecz 11 rajców, t. j. w równej liczbie jak ławników, z zastrzeżeniem 4 miejsc dla rzemieślników tak w gronie rajców jak i ławników. Również i nadanie statutów poszczególnym cechom, bez odniesienia się do rady miejskiej, dokonane przez Wacława w r. 1390, było objawem pomyślnym dla stanowiska cechów. Ale odniesione korzyści nie były trwałe. Usiłowaniom cechów przeprowadzenia wyboru swych reprezentantów umieli patrycyusze niejednokrotnie zapobiedz; ztąd liczba rajców była chwiejna, ztąd burzliwe wybory i niepokoje. Chwiejne zachowanie się Wacława i coraz gorsze położenie finansowe miasta dodawały nieustannie nowej podniety. Niezadowolenie rzemieślników wybuchło wreszcie w r. 1418 jawnem powstaniem. Pod wodzą śmiałych kierowników, tłumy zdobyły ratusz, przy czem 7 rajców śmierć poniosło. Zwycięztwo to nie zapewniło jednak cechom na długo przewagi. Zmiana nastąpiła w chwili, kiedy po śmierci Wacława w r. 1419 na tron czeski wstąpił brat jego Zygmunt. Rozstrzygnięcie sporu patrycyuszów z cechami nastąpiło na sejmie w Wrocławiu r. 1420 odbytym. Był to ważny sejm; sprawa husycka, polubowny sąd Zygmunta w walce Polski z zakonem krzyżackim, sprowadziły znaczną ilość możnych świeckich i duchownych do miasta Cesarz Zygmunt przybył już na początku stycznia. Wyrok jego w sprawie powstania cechów z r. 1418 skazywał 46 przywódców na śmierć, z których 23 kazał stracić. Cechy, jako czynnik polityczny w zarządzie miasta przestały istnieć. Zygmunt wykluczył reprezentantów cechów od udziału w radzie, zmniejszył liczbę rajców do 8, nadał cechom nowe statuta, poruczył radzie nadzór nad niemi i przyznał prawo uzupełnienia lub zmiany, oraz zakazał cechom wszelkich narad (t. z. Morgensprachen). W ten sposób statuta te są wyrazem reakcyi na korzyść patrycyuszów. Ponieważ jednak uwzględniały one

praktyczne potrzeby, to utrzymały się długo. Przewagę patrycyuszów utrwalił nowy dekret Zygmunta z r. 1422, którym rozporządził cesarz, ażeby ustępujący rajcy nie wybierali 8 nowych rajców, ale 24 na 6 lat, z których 8 co roku rządy sprawować miało, tak że po upływie 3 lat jeszcze raz ci sami u steru stać mieli. Był to podobny krok, jaki uczynił przed 80 laty król Jan przez mianowanie 32 dożywotnich rajców. Celem było oddanie kierownictwa miasta pewnej ilości patrycyuszowskich rodzin i ustalenie w ten sposób rządów oligarchicznych, usiłowania, jakie pojawiają się równocześnie i w innych miastach. Czasy cesarza Zygmunta wypełniają wojny husyckie. Wojny te sprowadziły spustoszenie znacznej części Szląska, ale Wrocław, z powodu silnych murów i licznej załogi, zdołał się obronić a nawet przez dostarczania schronienia uciekającym zewsząd, zdobył sobie bezsprzeczne przodownictwo wśród miast szląskich. Szczęśliwa obrona podniosła naturalnie ufność mieszkańców w swe siły ale zarazem i wzmocniła nienawiść ku Słowiańszczyźnie. W walce o tron czeski po śmierci Zygmunta między Albrechtem, ks. austr. i zięciem Zygmunta, a Kazimierzem Jagiellończykiem, Wrocław popierał gorliwie ks. habsburgskiego. W r. 1438 Albrecht II jako cesarz, pierwszy z Habsburgów odwiedził W. i przyjął hołd uroczysty. Zniósł on rządy 24 mężów i wprowadził na nowo, po 16 latach przerwy, wybór 8 rajców, z zachowaniem po dwa miejsca dla reprezentantów cechów do urzędu radzieckiego i sądu ławniczego. Śmierć cesarza Albrechta II spowodowała nowe zawikłania polityczne. Czas następny jest dla Wrocławia czasem wypadków burzliwych, wśród których miasto występowało samoistnie, jako ważny czynnik polityczny, jednocząc siły całego prawie Szląska. Cechą tych czasów jest nienawiść ku Czechom a mianowicie ku królowi Jerzemu z Podiebradu. W walce przeciw królowi czeskiemu doznawało miasto poparcia od papieża Piusa II. Aby zmusić oporne miasto, przystąpił w r. 1458 Jerzy z Podiebradu z wojskiem do oblężenia, które jednak było bezskuteczne. Walka z królem czeskim skłoniła mieszkańców do złożenia w r. 1469 hołdu królowi węg. Maciejowi Korwinowi. Maciej sprawował rządy na Szląsku energicznie, bez względu na zwyczaje dawne lub polityczne przywileje. I w Wrocławiu zmienił istniejący ustrój, albowiem ustanowił na czele miasta królewskiego starostę i rozporządził, aby rajców wybierali bezpośrednio mieszczanie. Nader żywo opisał te czasy zmarły w r. 1481 pisarz miejski Piotr Eschenloer, najpierw po łacinie a później po niemiecku. Śmierć Macieja Korwina w r. 1490 przygotowała połączenia Szląska i Wrocławia znowu z krajami korony czeskiej pod dynastyą Jagiellońską. Dopiero klęska pod Mohaczem, zadana przez Turków królowi Czech i Węgier Ludwikowi II i bezpotomna śmierć tegoż r. 1526, wpłynęła stanowczo na dalsze losy Szląska i Wrocławia. Już d. 8 paźd. 1526 obrały stany czeskie w Pradze na króla Ferdynanda. Wybór ten odbył się bez współdziałania stanów szląskich. Ze strony kapituły wrocł. ukazały się wtedy usiłowania postawienia króla polskiego Zygmunta, jako władcę Szląska. W obec jednak zabiegów Ferdynanda zgromadzone w Głupczycach (Leobschuetz) stany szląskie uznały, niezależnie od wyboru pragskiego, Ferdynanda, brata ces. Karolu V (5 grudnia 1526), pod warunkiem potwierdzenia przywilejów krajowych. D. 11 maja 1527 przybył Ferdynand z żoną swą Anną do Wrocławia a 11 maja składali mieszkańcy hołd starym zwyczajem na rynku. Nowy panujący stanął wobec zmienionych stosunków religijnych. Reformacya bowiem czyniła w Wrocławiu szybkie postępy. Te same czynniki, co gdzieindziej, sprzyjały i tu jej rozszerzeniu. W obec króla zasłaniała się rada miejska przy zaprowadzeniu reformacyi grożącym oporem ze strony mieszczaństwa, podczas gdy przedtem wzywała pomocy panującego przeciw mieszkańcom. Już w latach 1523 i i 1525 zdobyła sobie prawo obsadzania probostw miejskich przy kościołach parafialnych św. Maryi Magdaleny i św. Elzbiety, z kościołami filialnymi św. Krzysztofora i św. Barbary. Do obu kościołów powołano teraz duchownych protestanckich: Jana Hessa i Ambrożego Moibana. Niebawem i przeważna większość ludności stała się protestancką. W obrębie obszaru podległego radzie miejskiej nie było od r. 1525 aż do r. 1700 żadnego katolickiego kościoła parafialnego; natomiast utrzymały się takowe na przedmieściach, podległych juryzdykcyi biskupa. Z czasem powstały i na przedmieściach dwa protest. kościoły, pod wezw. 11000 dziewic i św. Zbawiciela. Oprócz sprawy religijnej zajmowało umysły mieszkańców niebezpieczeństwo grożące ze strony Turków, którzy po bitwie pod Mohaczem posunęli się w głąb krajów chrześciańskich. Kiedy w r. 1529 Turcy oblegli Wiedeń, to z trwogą patrzeli mieszkańcy na zabudowania położone na północy i północnym wschodzie miasta, mogące dać oparcie nieprzyjacielowi w chwili oblężenia. Były to obszerne budynki klasztoru św. Wincentego, które z tego powodu zburzono. Na miejscu stanął z czasem kościół św. Michała z drzewa, który budową gotycką z kamienia, ukończoną w r. 1871, zastąpiono.

W Wrocławiu spotykamy wcześnie instytucye, nieznane jeszcze współcześnie w innych miastach. I tak w roku 1533 ustanowiono urząd fizyka miejskiego; w r. 1542 zaprowadzono metryki ślubne, 1570 księgi chrztu, księgi zmarłych przy kościele św. Maryi Magdale-

ny r. 1617, św. Elżbiety 1647. Zaraza grasująca w r. 1542 dała powód do urządzenia spisu zmarłych, co powtarzano przy następnych epidemiach. Z tych spisów powstały z czasem miejskie księgi zmarłych, które rozpoczynają się z r. 1585 i przechowane były w archiwum. W wykazach podany jest wiek, płeć i przyczyna śmierci. Na r. 1560 przypada założenie pierwszego ogrodu botanicznego przez Jana Woysella; w r. 1562 sporządzili Bart. Weihner i Jerzy Uber pierwszy plan miasta; z r. 1578 pochodzi drugi, wykonany przez Fryderyka Grossa, a w 1591 trzeci przez Jerzego Hayera.

Wojna 30 letnia, tak zgubna dla całych Niemiec, przyniosła i miastu szereg klęsk. Mieszkańcy bronili się przed wojskami zarówno cesarza, jak Szwedów i Sasów. W r. 1632 opanowali jednak Sasi i Szwedzi wyspy odrzańskie (Dom- i Sandinsel); podczas rabunku ucierpiała wiele biblioteka kapitulna.

W następnym roku (1633) nawiedziła miasto ogromna zaraza; z 40000 ludzi umarło 18000 w przeciągu 7 miesięcy. Pokój pragski z r. 1635 zabezpieczył miastu swobodę religijną, którą i pokój westfalski z r. 1648 potwierdził. Ze wszystkich krajów habsburgskich jedynie Szląsk a z nim i Wrocław utrzymał wolność religijną. Miasto zatrzymało i po wojnie 30-letniej jus praesidii, t. j. wolność od załogi wojskowej cesarskiej, choćby nawet od chwilowego rozkwaterowania. Natomiast miasto utrzymywało dwie kompanie wojska pod własnym komendantem; w razie potrzeby wystawiało 12 kompanii mieszczan, po 3 kompanie z każdej części miasta. Pod opieką rządów habsburgskich powracały dawne zakony, znikłe wskutek rozbudzonego protestantyzmu albo też powstawały nowe. Do tych ostatnich należał zakon jezuitów. Już w r. 1638 pojawiają się po raz pierwszy jezuici; w r. 1658 otrzymują od cesarza Leopolda pałac cesarski na mieszkanie i na pomieszczenie szkoły. Objawem wzmożenia się katolickiego kościoła w W. było powstanie w r. 1700 czterech parafii katolickich w obrębie właściwego miasta, przy kościołach św. Wincentego, Macieja, Doroty i Wojciecha. Przy poparciu od dworu cesarskiego przystąpili jezuici w r. 1702 do otwarcia uniwersytetu, a w latach 1728—1736 do wzniesienia budynku na miejscu cesarskiego pałacu

Zajęcie W. przez wojska pruskie stwarza nowe warunki bytu dla mieszkańców i nowy okres w dziejach miasta. Wstąpienie na tron habsburgski Maryi Teresy dał powód do wybuchu wojny o Szląsk. Kraina, bogata w płody naturalne, zamieszkana przez ludność liczną i pracowitą, o rozwiniętym przemyśle, była ważną zdobyczą dla króla pruskiego. O prawną podstawę nie troszczył się Fryderyk II. Już w pierwszych dniach r. 1741 Wrocław poddał się królowi pruskiemu, który przyznał początkowo miastu neutralność, ale w kilka miesięcy później obsadził je swem wojskiem. W listopadzie tegoż r. 1744, w sali ratuszowej, t. z. książęcej, przyjął hołd od stanów szląskich. D. 29 grudnia potwierdził Fryderyk II przywileje miasta, o ile nie były z prawami królewskiemi sprzeczne; pozostawił dawną radę, ale na czele tejże postawił królewskich dyrektorów. Nowi członkowie rady miejskiej byli odtąd przez króla dożywotnio mianowani (nie zawsze z mieszkańców W.) i otrzymywali z kasy miejskiej stałą płacę. Urząd ławniczy został zupełnie zniesiony. Zakres czynności tej rady, czyli magistratu, stał się niewielki. Tak zmieniła się wiekowa organizacya miasta. Nowe rządy zaznaczyły się ważnemi czynnościami na polu porządku miejskiego. Już w r. 1743 zaprowadzono tablice z nazwami ulic; w następnym roku wydano rozporządzenia tyczące się oczyszczania ulic, w r. 1748 nowy regulamin administracyi miejskiej, r. 1754 edykta odnoszące się do żydów. W tymże roku powstaje pierwszy stały teatr, wystawiony przez aktora Franciszka Schuetz przy ulicy Taschenstrase. Budynek przerobiony w r. 1782 i 1798, przeszedł w r. 1797 na własność towarzystwa akcyjnego i służył jako teatr aż do r. 1841. Czynność pokojową przerwała wojna siedmioletnia. W drugim roku (1757) tej wojny został W. przez wojska austryackie zdobyty, ale po zwycięztwie pod Litomiem (Leuthen) przez Fryderyka II na nowo odzyskany. W r. 1760 wojska austryackie pod Laudonem obległy W., broniony przez generała Tanentziena, który doczekał się odsieczy pod dowództwem ks. Henryka. Pokój hubertsburgski przyniósł spokój na długie lata a z niem możność do wprowadzenia w życie nowych urządzeń. Ważny postęp sprowadza rozkaz Fryderyka II z r. 1776, wzbraniający grzebania zwłok w obrębie murów miejskich. Cmentarze przeniesiono wówczas po za mury i obwarowania. Trzy miejskie parafie zakupiły grunta przed bramą Mikołajską i urządziły tam wielki cmentarz. W r. 1770 powstało stowarzyszenie wsparcia pomocników handlowych (Institut fuer notleidende Handlungsdiener). W r. 1775 założył kupiec Jan Gottfried Selenke fundacyą dla przytułku zubożałych kupców; w r. 1780 powstało stowarzyszenie w celu zaopatrywania ubogich w drzewo opałowe. W latach 1789—1791 wybudował kupiec Andrzej Kriszke szpital dla dzieci na dzisiejszem miejscu; w r. 1789, przy pomocy znacznego legatu, powstał miejski dom ubogich dla 200 osób; w r. 1790 powstała wreszcie fundacya Jana Jerzego Krulla, mająca na celu wspieranie biednych rzemieślników. Objawem ruchu umysłowego było założone w r. 1804 Towarzystwo dla popierania umiejętności

przyrodniczych i przemysłu (Gesellschaft zur Befoerderung der Naturkunde u. Industrie Schlesiens), przemienione później w Szląskie Towarzystwo dla ojczystej kultury (Schlesische Gesellschaft fuer vaterlaendische Kultur). W tym też czasie powstały w W. pierwsze pisma peryodyczne. Tak: w latach 1758—1771 wydawał Samuel Benj. Klose Breslauer Nachrichten v. Schriften und Schriftstellern. W r. 1785 Zimmermann wspólnie z Karolem Streitem począł wydawać „Schlesische Provinziablaetter“, które wydawnictwo aż do najnowszych czasów się utrzymało. Tu należy wymienić cenne wydawnictwo J. G. Fuelleborna p. t. „Breslauer Erzaehler“, założone w r. 1800 i po śmierci tegoż wydawane. W r. 1805 istniały w W. trzy drukarnie: najstarsza pod firmą Grass i Barth, biskupia przy katedrze a od r. 1793 drukarnia Korna.

Podczas wojen Napoleońskich Wrocław był widownią ważnych wypadków. Po wielkiej klęsce wojsk pruskich pod Jena i Auerstaedt Napoleon zajął Berlin a wojska francuskie pod Vendomme obległy Wrocław. Oblężenie i ostrzeliwanie trwało od 6 grudnia 1806 aż do 5 stycznia 1807, poczem miasto musiało się poddać. Na rozkaz Napoleona zostały wały i basty zniesione. Zniesienie fortyfikacyi było dla rozwoju W. nader ważnym krokiem, zniknęły bowiem więzy, utrudniające rozszerzanie się miasta. Przytem król pruski nadał miastu cały obszar zajęty przez fortyfikacye. Wprowadzony w r. 1809 nowy statut miejski wlał nowe życie. Statut ten połączył przedmieścia (Sandvorstadt, Ohlauervorstadt, Schweidnitzervorstadt, Nikolaivorstadt i Odervorstadt) z miastem; podzielił miasto na 38 środkowych i 11 przedmiejskich okręgów. R. 1810 zniesioną została wszelka juryzdykcya duchowna w około miasta. Statut zapewniał miastu samorząd. Obok magistratu istnieje teraz i reprezentacya miasta z prawem uchwalenia budżetu. Pomyślną okolicznością dla rozwoju miasta było dalej przeniesienie uniwersytetu z Frankfurtu do Wrocławia i połączenie z dawnym uniwersytetem jezuickim. Odtąd liczba studentów stopniowo wzrasta a uniwersytet staje się ogniskiem ruchu naukowego. W wojnie koalicyjnej z Napoleonem, po nieszczęśliwej wyprawie z r. 1812, W. stał się pamiętnym z pobytu Fryderyka Wilhelma III i wydania ztąd manifestu „An mein Volk“ z datą 17 marca 1813 r. Mimo to szala wojenna tak się ważyła, że wojska francuskie mogły zająć miasto i utrzymać się tu od 1 do 11 czerwca. Pomyślny wynik wojny koalicyjnej, zakończonej kongresem wiedeńskim w r. 1815, zapewnił szereg lat spokoju. Na miejscu dawnych fortyfikacyi stanęły plantacye, opasujące miasto w półkole; dawne kramy, szpecące rynek, usunięto, założono (1821 r.) instytut głuchoniemych, 1823 r. nastąpiło otwarcie instytutu anatomicznego, w połączeniu z kliniką chirurgiczną, 1824 r. wzniesiono gmach giełdy, 1827 r. nastąpiło odsłonięcie pomnika Bluechera na Rynku solnym (Salzring), otwarcie pierwszej wystawy sztuki i założenie Towarzystwa sztuk pięknych; 1820 r. założono Towarzystwo dla popierania przemysłu, w 1842 otwarcie dr. żel. górnoszląskiej, 1844 założenie Towarzystwa historycznego, 1847 odsłonięcie pomnika Fryderyka W. i zaprowadzenie oświetlenia gazowego. Wypadki polityczne z r. 1848 znalazły żywy oddźwięk w Wrocławiu. Uformowano gwardyę mieszczańską, wysłano deputacyę do Berlina i założono Szląskie stowarzyszenie konstytucyjne. Miasto było widownią rozruchów (6 marca 1848) i walki ulicznej (6 i 7 maja 1849). Mimo tych wypadków politycznych rozwój miasta był nieustanny. Wyrazem tego było urządzenie po raz pierwszy wystawy przemysłowej w r. 1852 (po której nastąpiła druga w r. 1857 i trzecia w r. 1870) i pierwszego zjazdu przemysłowców w r. 1862, dokończenie budowy nowego gmachu miejskiego (Stadthaus), sąsiedniego ratuszowi, w r. 1863, wybudowania drugiej gazowni r. 1864, zakupienie budynków wojskowych położonych w śródmieściu i zasypanie jednego ramienia Olawy r. 1866 i przyłączenie siedmiu najbliższych wsi do miasta w r. 1868, budowa kościoła św. Michała r. 1871, nowej synagogi w r. 1872, mostów: uniwersyteckiego 1869 r., Lessinga i królewskiego r. 1875, Wilhelma r. 1876, gmachu banku państwa i kościoła Zbawiciela 1876, zaprowadzenie tramwaju r. 1877, urządzenie pierwszej wystawy sztuki a zarazem przemysłu 1878 i otwarcie szkoły przemysłowej i wyższej szkoły realnej r. 1879, trzeciej gazowni r. 1881, przełożenie ujścia rzeki Olawy 1884, dokończenie restauracyi wschodniej strony ratusza 1886, wybudowanie nowego gmachu pocztowego r. 1887 i zaprowadzenie tramwaju elektrycznego r. 1893. Ten rozwój miasta przebija się i w statecznym wzroście ludności. Według obliczeń archiwisty i historyka Wrocławia H. Markgrafa ludność tego miasta w następujący sposób wzrastała: w r. 1400 było w W. około 20000 mk.; 1600 r. około 40000; 1749 r. 49986 mk., z tego 16520 na przedmieściach; 1806 r. 66431 mk.; 1843 r. 103205 mk.; 1861 r. 145589 mk.; 1871 r. 207997 mk.; 1875 r. 239050 mk.; 1880 r. 272912 mk.; 1885 r. 299640 mk. łącznie z garnizonem wojskowym; wreszcie w 1887 r. 305308 mk. Zabudowań było w 1780 r. 3383 a w 1880 r. 10578.

Literatura. Literatura Wrocławia w języku niemieckim jest nader bogatą. Wymieniamy tu tylko ważniejsze prace. *Historya i topografia Wrocławia*: P. Eschenloer, Historia Vratislaviensis 1440 — 1479, wyd. H. Markgraf, Wrocław 1872 jako VII tom Scriptores rerum Si-

lesiacurum; również wyd. J. Kunisch, 2 tomy. 1827/28. Bartłomiej Stein: Descriptio Vratislaviae, około 1512 r. napisane, wyd. przez J. Kunisch 1832. Mikołaj Pol: Jahbuecher der Stadt Breslau aus der Mitte des XVII Ih. herausg. v. F. G. Buesching u. J. Kunisch,5 Bde, 1813—24. F. W. Sommersberg: Silesiacarum rerum scriptores, Lipsk, 1729. Schlesische Provinzialblaetter seit 1785 und die neuen 1862 — 74 v. Oelsner herausg. 13 Bde. Klose: Documentirte Geschichte u. Beschreibung v. Breslau in Briefen, 5 Bde, 1780—83. K. A. Menzel: Topographische Chronik von Breslau, 2 Baende, 1805 u 1807. Der Breslauische Erzaehler, szczególnie roczniki 1806 i 1807. K. A. Menzel: Geschichte Breslaus in dem hist.-genealog. Kalender 1824. Tschoppe u Stenzel: Staedteurkunden, 1832. Stenzel: Scriptores rerum Silesiacarum 11 Baende, 1835—78. Stenzel: Urkunden zur Geschichte des Bistums Breslau im Mittelalter, 1845. Knie: Statistichs-topographische Uebersicht der Doerfer und Staedte Schlesiens, 1845. Buerkner u. Stein: Geschichte der Stadt Breslau 1851, 3 Bde. G. A. Stenzel: Geschichte Schlesiens. I, 1853. Zeitschrift des Vereins fuer Geschichte u Altertum Schlesiens, 11 Bde, 1857—1884. Regesten zur schlesischen Geschichte, 3 Bde. Kastner: Archiv f. die Geschichte des Bistums Rreslau, 1858—1862, 3 Bde. Heyne: Documentirte Geschichte des Bistums Breslau, 3 Bde, 1860—1868. A. Theiner, Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae, Romae, 1860. Gruenhagen u. Korn.: Urkunden des Bistums Breslau, I Band (bis 1302 z.) 1864. Luchs: Ueber das aeaussere Wachstum der Stadt Breslau, 2 Schulprogramme, 1865 u. 1866. Gruenhagen C.: Breslau unter den Piasten, Breslau, 1861. Ysselstein: Locale Statistik der Stadt Breslau, 1866. Gruenhagen: Beitraege zur aeltesten Topographie Breslaus, 1866. Gruenhagen: Gruendung Breslaus als deutsche Stadt (Schlesische Zeitung, 1867, № 518 u. 520). Anders: Historische Statistik der evangelischen Kirche in Schlesien, 1867. Grotefend: Zur Genealogie u. Geschichte der Breslauer Piasten, 1870. Alwin Schultz: Topographie Breslaus im XIV u. XV Ih. Breslau, 1871. Luchs: Schlesische Fuerstenbilder, 1872. Grotefend: Stammtafeln der schlesischen Fuersten bis 1740, 1875. Gruenhagen: Wegweiser durch die schlesischen Geschichtsquellen bis zum J. 1500, 1876. Stein: Geschichte der Stadt Breslau im XIX Ih. 1884. Weiss: Chronik der Stadt Breslau. Breslau, 1888. Gruenhagen: Geschichte Schlesiens, 2 Bde. Tenże: Schlesien unter der Herrschaft Koenig Ferdinands 1527 — 1564. Neuling: Schlesiens aeltere Kirchen u. kirchlichen Stiftungen, Breslau, 1884. Markgraf: Geschichte Breslau, 1888. Lutchs H: Die Kunstdenkmaeler der Stadt Breslau. Breslau 1886. Schroller Fr.: Schlesien, Land u. Leute. Glogau, 1885. Mosbach A. Wiadomości do dziejów polskich z archiwum prowincyi szląskiej. Wrocław, 1860. Tenże: Przyczynki do dziejów polskich z archiwum miasta Wrocławia. 1860. Polkowski: Wspomnienia Wrocławia (Przegląd powszechny 1888). Anczyc W.: Kościół św. Bernarda w Wrocławiu („Tyg. ilustrowany, r. 1860). Frycz M.: Kościół św Krzyża w Wrocławiu („Tygodnik ilustrowany“, r. 1860). Tenże: Ratusz wrocławski („Tygodnik ilustrow.“ r. 1860). Tenże: Wszechnica wrocławska (Tyg. Ilustrow., r. 1861). Breslauer Statistik herausg, v. staedtischen Amt. Tutaj też należą prace z zakresu dziejów Szląska, bo i one dotyczą historyi Wrocławia; niejednokrotnie znowu wypadki w Wrocławiu stanowią najważniejszą część dziejów całego Szląska a wzajemne oddziaływanie jest tu ściślejsze, niż w niejednym innym kraju.

Plany i widoki. Plan miasta z r. 1578 sporządzony przez budowniczego miejskiego F. Grossa (znajduje się w archiwum miejskiem). Abraham Saur, Theatrum urbium, z 1610 r. Endlers Plan v. Breslau, 1805 r. Hofmanscher Plan, Breslau, 1816 r.

O rzeźbiarzach i malarzach. Schultz, Alw. Die Architekten u. Bildhauer Breslaus vor Einfuehrung der Reformation (Mitteilungen der k. k. Centralkommission VIII, 1863). Luchs. Bildende Kuenster in Schlesien nach Namen und Monogrammen. Schulz Alw. De vita atque operibus magistri Jodoci Tauchen lapicidae Vratislaviensis saeculo XV florentis, Vratislaviae, 1864. Schultz Alw. Untersuchungen zur Geschichte der Schlesischen Maler (1500—1800). Tenże: Analecten zur schlesischen Kunstgeschichte r. 1870.

Historya sztuki. Buesching: Ueber die Kunstchaetze in den evangelischen Kircher Breslaus (Schles. Provincial Blaetter, 1811). Tenże: Blaetter faer die gesammte schles. Altertumskunde; 6 Hefte mit Tafeln, 1820 — 1822. Weingaertner: Die Breslauer Sculpturen des XV u. XVI Jahrh. (Breslauer Gewerbeblatt 1857). Tenże: Charakteristik der schlesischen, besonders Breslauer Architektur. 1861. Luchs: Romanische u. gotische Stylproben aus Breslau u. Trebnitz. 1959. Zeitschrift des Museums schlesischer Alterthumer u. T. Schlesiens Vorzeit in Bild u. Schrift. 3 Bde. Foerster E. Denkmale deutscher Kunst, Bd. VI, 1860. Lubke. Mittelalterliche Kunstwerke in Breslau. 1860. Lotz: Kunsttopographie Deutschlands. Cassel 1862. Woas: Mittelalterliche Bauddenkmale in Breslau u. Thorn, 1864 (Foersters allg. Bauzeitung). Korn: Schlesische Urkunden zur Geschichte des Gewerberechts u. Innungswesens vor 1400 J., 1867. Otte: Handbuch der kirchlichen Kunstarchaeologie, 4 Anfl., 1868. Schultz: Schlesiens Kunstleben im XIII

u. XIV Jh. Breslau, 1872. Tenże: Schlesiens Kunstleben im XV—XVIII Jh. Breslau, 1880. Tenże: Schlesische Kunstdenkmale. 1875. Breslau. Ortwein: Deutsche Renaissance; fuer Schlesien herausg. v. Max Bischof, 17 Liefg. Leipzig, 1884. Sammlung schlesischer Ansichten im Museum schlesischer Altertuemer. Stronczyński K.: Grobowiec Henryka IV Probusa w Wrocławiu (Bibl. Warsz., 1841, t. IV). *W. Heck.*

Wrocławki, niem. *Wrotzlawken*, dawniej *Ratzlawsdorf*, dobra ryc., pow. chełmiński, st. p. w miejscu, par. kat. Chełmża, 319 ha (294 roli orn., 16 łąk); 1885 r. 11 dm., 28 dym., 292 mk.: 116 kat., 43 ew.; uprawa buraków dla cukrowni w Chełmży. Dawniej własność kapituły chełmińskiej. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako folw., w wieczystą dzierżawę puszczony, o 10 dym. *Ks. Fr.*

Wroców, wś, pow. gródecki, 18 klm. na płn.-wsch. od Gródka, 10 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Janowie obok Lwowa. Na płd. leżą Sucha Wola i Mszana (stacya kol.), na zach. Malczyce, na płn.-zach. Jamelna, na płn. Domażyr i Koraczynów, na wsch. Rzęsna Ruska i Rudno (obie w pow. lwowskim). Płn. część obszaru przepływa pot. Domażyr. W jego dolinie leżą zabudowania wiejskie. Na płd. leży grupa domów „Zażyrów“ i „Dumanów“. Własn. więk. ma roli or. 25, łąk i ogr. 24, past. 11, lasu 697 mr.; wł. mn. roli or. 1160, łąk i ogr. 604, pastw. 537, lasu 13 mr. W r. 1890 było 184 dm., 1095 mk. w gm., 4 dm., 28 mk. na obszarze dwor. (1008 gr.-kat., 81 rzym.-kat., 22 izrl., 12 innych wyznań; 1042 Rus., 65 Pol., 16 Niem.). Par. rzym.-kat. w Janowie, gr.-kat. w miejscu, dek. gródecki. Do parafii należą Karaczynów i Schoenthal. We wsi jest cerkiew i szkoła jednoklasowa. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., do dzierżawy janowskiej, w ziemi lwowskiej. Wspomina ją dokument z r. 1456 (Liske, Akta G. i Z., t. V, str. 191 i 192). Aktem wydanym dnia 7 kwietnia 1553 r. w Krakowie pozwala król Zygmunt August Zacharyaszowi, popowi, wybudować cerkiew, p. wez. Narodzenia Panny Maryi, we wsi królewskiej Wroczowie (Arch. krajowe we Lwowie, C., t. 349, str. 1055). Dokumentem wydanym w Warszawie d. 9 grudnia 1627 r. pozwala Zygmunt III Jerzemu Rzeczyckiemu, staroście urzędowskiemu, by prawa swe dożywotnie do wsi Wroców i t. d. ustąpił na rzecz Aleksandra z Bachorzec Stadnickiego (l. c., C., t. 379, str. 696). Dokumentem wydanym we Lwowie dnia 30 października 1671 r. potwierdza król Michał poddanym z Wrocowa dawne ich przywileje, stosownie do przysięgi wykonanej przez nich we Lwowie d. 21 października 1671 r. (l. c., C., t. 426, str. 3077). Dokumentem wydanym dnia 3 marca 1731 r. w Warszawie nadaje August II Dominikowi i Agnieszce z Winnickich Bogusławskim łan wybraniecki we wsiach Wrocowie i Stradczu (l. c., C., t. 526, str. 865). Dokumentem wydanym w r. 1662 uwalnia król Jan Kazimierz probostwo gr.-kat. we Wrocowie od nadużyć i obciążeń żołnierskich (Rozmaitości, Lwów, 1858, Nr. 52). W lustracyi z r. 1627 (Rkp. Ossol., Nr. 2834, str. 105) czytamy: Tu bywało osiadłości 29, teraz po spustoszeniu tatarskiem jest ich 26. Ci dają za robociznę po zł. 14. Tylko letniej roboty, koszenia i żęcia 20 dni do roku odprawują; facit zł. 364. Nadto dwa powozy odprawują do Brzegu z wozem. Nadto na przyjazd na roki lwowskie na św. Agnieszkę powozowi drew składają do gospody; dają po dwa półworki owsa, facit zł. 8 gr. 20; jajec po 12, kopa po gr. 4, facit 21 gr. Nad ten czynsz i robociznę powinni też ci wszyscy osiadli poddani po 2 półbeczki miodu, rachując półbeczek po zł. 30, facit 60 zł. Zagrodników 6; płacą czynszu za robociznę każdy z nich po zł. 4, facit zł. 24. Dwadzieścia dni do koszenia i żęcia powinni robić. Karczma, z której arendy dają po zł. 32. Kolendy dają po 1 gr., facit 26 gr. Z młyna dają zł. 30. Suma z tej wsi 520 zł. 24 gr. W lustracyi z r. 1662 (l. c., str. 109) czytamy: Ta wieś cale spustoszała. Poddanych jednak w niej jest pociągłych 6, którzy robotę odprawują do Ponecza, i ci niedawnego się czasu na imię teraźniejszego dzierżawcy jako pana dobrego i pobożnego zeszli. Robić się submitowali teraz po 3 dni w tydzień od południa, a od innych powinności uwolnieni. Zagrodników jest 3. Ci robią po 2 dni w tydzień. Pop jest za prawem wolen od podatków. Pustych ról nie najmują. Młyn i karczma puste. Podatki, które od lustracyi a. 1627 są opisane, teraz zniesione, a na robocie poddani postanowieni. *Lu. Dz.*

Wroczewo, wś nad jez. Szczekawa, pow. kolski, gm. Sompolno, par. Mąkolno, odl. od Koła 17 w., ma 7 dm., 57 mk. W r. 1827 było 7 dm., 50 mk. Na początku XVI w. nazwa ta odnosiła się do wyspy stanowiącej własność proboszcza w Mąkolnie. Niejaki Zakrzewski, dziedzic Mąkolna, zabrał tę wyspę z lasem, osadził kolonistami i zmienił nazwę jej na Janowice (Łaski, L. B., I, 213, przypisy).

Wroczków, wś i folw., młyn, pow. pińczowski, gm. i par. Książnice, ma młyn i folusz. W r. 1827 było 10 dm., 95 mk. W połowie XV w. wś ta, w par. Książnice Wielkie, własność Barczkowskich, miała łany km., z których dziesięcinę płacono bisk. krak. Z niektórych pól płacono dziesięcinę, wartości jednej seksageny, plebanowi w Książnicach (Długosz, L. B., II, 168). W r. 1581 Kasper Glewski płaci od $2^1/_2$ łan. km., 5 kom. bez bydła, 1 jutrzyny młynar., 3 kół d orocznych (Pawiń., Małop., 9).

Wroczyny, wś i folw., pow. kutnowski, gm. Krośniewice, par. Nowe, odl. 6 w. od Kutna, ma

32 dm., 397 mk. W r. 1827 było 37 dm., 215 mk. W r. 1884 folw. W. rozl. mr. 987: gr. or. i ogr. mr. 820, łąk mr. 10, pastw. mr. 95, lasu mr. 39, nieuż. mr. 23; bud. mur. 4, drew. 13. Wś W. os. 44, mr. 271. „Petrus de Wroczini“ występuje w dok. z r. 1419 (Kod. dypl. pol., I, 297). Na początku XVI w. role folw., zdawna istniejące, dawały dziesięcinę plebanowi w Nowem, zaś kmiecie kollegiacie łęczyckiej (Łaski, L. B., II, 474). W r. 1576 jest tu pięć działów szlacheckich. Mikołaj Mileński, burgr. gnieźn., płaci z działu Piekarskiego i z łanu pustego od 15 osad. Rybiński Piotr od 2 łan. km. i 2 pustych. Dział po Agnieszce Borzewickiej 2 łan., 1 zagr. Piotr Rybiński po tejże Agnieszce od $5^1/_2$ łan. km. Mateusz Domaniewski 1 łan (Pawiń., Wielk., II, 83).

Wrogocin, wś i folw., pow. płocki, gm. Góra, par. Rogotworsk, odl. 29 w. od Płocka, ma dm., 168 mk., 700 mr. W r. 1827 było 9 dm., 64 mk. Folw. stanowi majorat rządowy. Do włościan należy 163 mr. Jestto stara osada. Wykopywano tu urny. Zdawna należała do biskupów płockich. W r. 1578 jest tu 8 łan. km., 1 zagr. z rolą (Pawiń., Mazowsze, 22).

Wrokomle, ob. *Worokoml.*

Wrona, jedna z wielu nazw rzki Koprzywianki, w pow. sandomierskim.

Wrona 1.) os., pow. sieradzki, par. Uników. W 1827 r. 1 dm., 7 mk. W nowszych spisach nie podana. 2.) **W.,** os., pow. jędrzejowski, gm. i par. Węgleszyn. 3.) **W.,** niekiedy *Warna*, wś nad rzką Naruszewką, pow. płoński, gm. Szumlin, par. Wrona, odl. 15 w. od Płońska, ma kościół par. drewniany, cegielnią i karczmę, 46 dm., 495 mk., 1679 mr. W r. 1827 było 14 dm., 116 mk. Ob. *Joniec.* Kościół parafialny, nieznanej erekcyi, istniał dawniej we wsi Wrońska (o $^1/_2$ mili od Wrony), założyć go miał jakoby dziedzic wsi Kazimierz Osiecki. W r. 1576 wś Wrona, należąca do grodu zakroczymskiego, ma 43 łan. km., 6 zagr., 1 kowala, zaś wś Wrońska $12^1/_2$ łan., 8 zagr., 3 zagr. z rolą (Pawiń., Mazowsze, 309 i 310). Obecny kościół we wsi Wrona pochodzi z r. 1774. W. par., dek. płoński, 2150 dusz. *Br. Ch.*

Wronczyn, w dok. *Wronczino*, wś gospod., w pow. poznańskim (zachodnim), urząd okr. w Stęszewie, par. kat. i urząd stanu cyw. w Modrzu, st. kol. i urz. poczt. w Czempinie, szkoły w miejscu, sądy w Poznaniu. Obszaru 290 ha, 39 dm., 322 mk. (317 katol.). 2.) **W.,** wś szlach., tamże, ma 1418 ha, 30 dm., 653 mk. (8 ew.). Parowa gorzelnia. Do pod. grunt. oszacowano czysty dochód na 12,369 mrk. W. należy do dóbr będlewskich. Leży na płn.-zach. Stęszewa. 3.) **W.,** wś szlach., w pow. średzkim, par. ew., sąd okr., urząd okr., st. kol. i poczta w Pobiedziskach, urz. stanu cyw. w Jerzykowie, par. kat. i szkoła w miejscu. Obszaru 674 ha, 14 dm., 210 mk. (166 katol.). Jest parowa gorzelnia i młyn parowy. Do podat. grunt. oszacowany czysty dochód na 21697 mrk. W. poznański znany już r. 1339. Z przywileju Jana, bisk. pozn., sołtysi wsi Stęszewka mieli, między innemi, prawo stawiać „grodze“ (structura) łowieckie w stronę ku W. (Kod. Wielk., № 1194). Z W. Stęszewskiego pochodził Mikołaj Baran Wronczyński, później podobno Barankiem zwany. Baranem był jeszcze gdy go pozywali r. 1393 żydzi poznańscy. Za Barana ręczył r. 1397 sąsiad Wawrzyniec Łódzki a Baranka obwiniał r. 1398 o zabicie brata Wojciech Brylewski (z Brylewa na zachód od Gostynia). W sprawie Sybana Wronczyńskiego z Pytlową, kmiotką piechanińską (r. 1398), świadczył Baranek wraz z inną szlachtą, jako Pytel nie umarł od „Sybanowych mąk“. Z tegoż W. pochodziła Helena, prawująca się w 1394 r. z macochą Eufemią ze Skoraczewa pod Szmiglem. W r. 1580 miał W. 9 łan., 3 zagr., 5 kom. i 1 rzem. W r. 1793 był tu dziedzicem Stan. Potocki, kasztelan rogoziński, z Będlewa. W. pobiedziski znany już w r. 1256. Boguchwał, bisk. pozn., zakładając kościół w W., przekazał mu dziesięciny z Biskupic i Bożejewa (Kod. Wielk., Nr 601). Z tegoż W. pisał się Andrzej Wronczyński, występujący jako świadek w sprawach Jarosława z Jagodna z Pietraszem Kotem z Tarnowa (r. 1399) i w zatargach Spławskiego (ze Spławia poznańskiego) z Abrahamem z Wierzchoszewa (r. 1393). Z W. pobiedziskiego pochodził także Piotr, który w r. 1391 prawował się z Piotrem Nosilińskim i r. 1349 świadczył w sprawie Adama Koralskiego wspólnie z Piotrem Gołuńskim, Wacławem Jagodzińskim z pod Kostrzyna i Antonim Głębockim z pod Kiszkowa. W r. 1580 mieli w W. cząstki Marcin Przeczławski 2 łany i Wojciech Wronczyński 3 łany, 1 rybaka. W r. 1618 siedzieli tu: Jan Broniewski i Maciej Wronczyński. W XVII w. składają się dobra wronczyńskie z W., Złotnik i Krześlic. Należały do Antoniego Białobłockiego, podsędka ziemsk. gnieźn. W r. 1793 siedzi tu Ant. Białobłocki z Krześlic. *W. Ł.*

Wronczyńskie holendry, pow. średzki, przyległe do Wronczyna, mają 80 ha, 4 dm., 48 mk. W r. 1793 dziedziczy tu Antoni Białobłocki z Krześlic.

Wroni al. *Woroni* 1.) *Bór*, uroczysko, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. Masiewo, o 53 w. od Prużany, $39^1/_2$ dzies. ziemi włośc.; należy do wsi Browsk. 2.) **W.** *Łuh*, uroczysko, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Nowowola, własność Aleksego Szarkowa, ma 48 dzies. (12 lasu, 5 nieuż.).

Wroniawy, wś i folw. nad rz. Gajową, pow. turecki, gm. i par. Goszczanów, odl. od Turka 22 w., ma 11 dm., 153 mk. W r. 1827 było 15 dm., 161 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. mr.

601: gr. or. i ogr. mr. 486, łąk mr. 59, pastw. mr. 11, lasu mr. 16, nieuż. mr. 30; bud. mur. 6, drew. 6; płodozm. 9 i 10 pol. Wś W. os. 19, mr. 45. Do W. należy folw. Góry Strachanowskie, mający 193 mr. zagajników sosnowych i dębowych. Wymieniona w opisie par. Goszczanów (Łaski, L. B., II, 62). Według reg. pobor. pow. sieradzkiego z r. 1553 miała 11 łan. (Pawiń., Wielk., II, 224).

Wroniawy, w dok. *Wronawe*, wś gospod. nad rz. Obrą, w pow. babimojskim, sąd okr., st. kol., urząd okr. i par. ew. w Wolsztynie, urz. stan. cywil. w Solcu (Silz), par. kat. i poczta w Kębłowie (Kiebel), szkoła katol. w miejscu. Obszaru 330 ha, 68 dm., 533 mk. (519 katol.). 2.) **W.,** wś dwor., tamże, ma 2118 ha, 20 dm., 287 mk. (279 katol.). Dochód grunt. czysty oceniono na 11573 mrk. Jest gorzelnia parowa. Niedawno wyszły W. z rąk Broel-Platerów. Na obszarze wsi zachowały się nazwy pól: Glinki, Pastewnik, Przewóz, Piaski, Góry; wzgórz: Winnica, Białe Góry. W. leżą na wschód i w pobliżu Kębłowa. W r. 1314 pisał się jakiś Buckfalus z W. W r. 1580 miały W. 6 łan., sołtys $2^1/_4$ łanu, 2 zagr., 2 kom. W r. 1793 posiedli W. Gajewscy z Wolsztyna. *W. Ł.*

Wronie, wś dziś nieistniejąca (na obszarze pow. ostrowskiego, dawniej nurskiego). Stanowiła odwieczną własność biskupów płockich, wymieniona w dokum. Konrada z 1203 r. Na części jej obszaru powstało w XVI w. miasteczko Andrzejów. W r. 1578 w par. Andrzejów jest wieś Godlewo-Wrońce, należąca do drobnej szlachty, mającej tu 16 łan. km., 2 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 399).

Wronie, niem. *Fronau*, dok. *Fronow*, dobra ryc., pow. lubawski, st. p. i kol. i par. kat. Wąbrzeźno, o 4·5 klm. odl.; szkoła ew. w miejscu; 1252 ha (557 roli orn., 53 łąk, 573 lasu); 1885 r. 17 dm., 48 dym., 232 mk., 73 kat., 159 ew., z tych przypada na folw. Katarzynki 4 dm., 59 mk., na folw. Pólko 2 dm., 22 mk. Własność Marty v. Alvensleben. Dawniej istniał tu kościół paraf. Później został jako filialny przyłączony do Nowejwsi. Około r. 1430 występuje Hanusz Roeder jako dziedzic na Nielubiu. Wroniu i Borówku (ob. Kętrz., o narod. pol., str. 132). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 donosi, że mesznego pobierał prob. z dworu 2 kor. żyta i tyleż owsa, a od 5 kmieci po 1 kor. żyta i owsa (ob. str. 401). W XVI i XVII w. posiadali W. Plemięccy, do których należał także Ryńsk i Osieczek. Bywali Plemięccy pod on czas starostami w Kowalewie. Ich groby znajdują się w kaplicy osieckiej i w kościele kowalewskim. Fabian Plemięcki był szczególnym dobrodziejem kościoła, który, z kamieni zbudowany i dachówką kryty, miał na boku przymurowaną wieżę. W kościele były 2 ołtarze: wielki, marmurowy, z obrazem Pana Jezusa na krzyżu i mniejszy z obrazem Siedmiu Sakramentów. Przy ołtarzu tym były 3 nagrobki Plemięckich. Później kościół podupadł, a nowsi posiadacze przywłaszczyli go sobie i dziś podobno używają za śpichlerz (ob. „Utrac. kościoły“ przez ks. Fankidejskiego, str. 62). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisano W. jako wś i folw. szlach. o 10 dym., własność hr. Małachowskiego (str. 255).

Wronie Koszary, grupa domów w Kalnikowie, pow. mościski.

Wroniec, w XVI w. *Wroniniec*, w XVII *Wronin minor*, wś i folw., pow. miechowski, gm. Wierzbno, par. Biórków, odl. 35 w. od Miechowa. W r. 1883 folw. miał 130 mr. (116 roli, 10 łąk i 4 nieuż.). W r. 1827 było 14 dm., 115 mk., par. Czulice. Ob. *Wronin.*

Wroników, dawniej *Wronikowy*, wś i folw. nad rzką Luciążą, pow. piotrkowski, gm. i par. Rozprza, odl. 13 w. od Piotrkowa. Wś ma 12 dm., 264 mk.; folw. 5 dm., 35 mk. Do folw. należy młyn wodny. W r. 1827 było 22 dm., 187 mk. Dobra W. lit. A. składały się w r. 1889 z folw. W. i Laski, rozl. mr. 748: gr. or. i ogr. mr. 559, łąk mr. 128, lasu mr. 42, nieuż. mr. 19; bud. mur. 11, drew. 17; płodozm. 7 i 8 pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 19, mr. 152, wś Laski os. 12, mr. 96, wś Bogumiłów os. 6, mr. 25. Na początku XVI w. łany folw., na których części byli osadzeni kmiecie, dawały dziesięcinę pleb. w Rozprzy, kmiece zaś na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 191). Według reg. pobor. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś Wroników „minor“, w par. Rozprza, własność Mirskich i Piaszczyńskiego, miała 7 osad., 3 łany; W. „major“ 7 osad., 4 łany (Pawiń., Wielk., II, 252).

Wronin, dawniej *Wronin Wielki*, wś i folw., pow. miechowski, gm. Wierzbno, par. Biórków Wielki. Leży na lewo od drogi z Proszowic do Krakowa, na samej granicy od Galicyi, odl. 35 w. od Miechowa. Folw. poduchowny, mający 782 mr., nabył na licytacyi (około r. 1880) Suchecki za rs. 72400. W r. 1827 było 34 dm., 245 mk., par. Czulice. W r. 1882 folw. W. rozl. mr. 659: gr. or. i ogr. mr. 516, łąk mr. 47, pastw. mr. 11, lasu mr. 61, nieuż. mr. 24; bud. mur. 1, drew. 13; płodozm. 8 pol., las nieurządzony. Według opowieści Długosza (L. B., III, 38) Iwo Odrowąż, bisk. krak., założywszy szpital dla ubogich na Prądniku pod Krakowem i osadziwszy przy nim braci szpitalnych św. Ducha, nadał mu w uposażeniu, między innemi: „villam Wronin utramque Majorem scilicet et Minorem“. Wsi te należały wtedy do dóbr stołowych biskupstwa krakowskiego. W połowie XV w. wś Wronin Wielki ma 14 łan. km., z których każdy daje 2 grzyw. czynszu rocznie i dzień robocizny w tygodniu z własnym wozem lub pługiem. Kto nie odrabia dnia płaci czynszu 3 grzywny. Dają też z łanu po 30 jaj, po miorze

żyta i dwie miary owsa, cztery kapłony i 4 grosze. Jeden łan rozdzielony jest między karczmę i trzech zagrodników. Odrabiali oni jeden dzień pieszy w tygodniu, czynszu nie płacili. Dziesięciny z łan. km. pobierała kanonia karniowska w Krakowie. Był też folwark klasztorny. Wronin mały (Wroniec) miał 8 łan. km., dających po 2 grzyw. czynszu i dzień roboczizny w tygodniu albo za nią o jedną grzywnę czynszu więcej. Inne daniny jak wyżej. Była tu też karczma z rolą i zagrodnicy. Z pięciu łanów pobierała dziesięcinę kanonia dziewiątelska, z trzech łan. km., karczmy i zagrodników pleban w Czulicach. Łany te były poprzednio rycerskie (militares). Klasztor miał tu dwie sadzawki (L. B., III, 48, 49). Wsiom tym nadał w r. 1303 Władysław Łokietek prawo niemieckie (Kod. Małop., I, 170). W r. 1581 we wsi Wroniniec klasztor płaci od 6 łan. km., 1 czynsz, 3 kom. bez bydła, 2 rzem., 1 dudy, we Wroninie zaś od $8^1/_2$ łan. km., 3 zagr. z rolą, 4 kom. z bydłem, 6 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 17). *Br. Ch.*

Wronin, zameczek nad Dunajcem, śród lasów należących do klasztoru sądeckiego, wspomniany jest w dokum. wydanym r. 1320 przez Stanisławę, przełożoną klasztoru, jako „castrum nostrum Wronyn". Zdaniem Morawskiego leżał na wzgórzu między Czorsztynem a Kluszkowcami (ob. Kod. Małop., II, 247, 249).

Wronin, 1294 i 1532 *Wronów*, 1531 *Nuronin*, dobra i wś, pow. kozielski, par. kat. Grzędzin, ew. Raciborz. W r. 1885 dobra miały 456 ha, 14 dm., 206 mk. (9 ew.); wś 462 ha, 116 dm., 825 mk. kat.

Wronina, wzgórze, ob. *Czorsztyn.*

Wroninko, wś, pow. płoński, gm. Naruszewo, par. Radzymin, odl. 6 w. od Płońska, ma 5 dm., 85 mk., 248 mr. W r. 1827 było 6 dm., 35 mk., par. Gumino.

Wronino, wś i folw. nad rz. Żurawianką, pow. płoński, gm. Naruszewo, par. Gumino, odl. 7 w. od Płońska, ma 11 dm., 214 mk., wiatrak i karczmę. W r. 1827 było 10 dm., 91 mk. W r. 1889 dobra W. Niwa składały się z folw. W. i Bęszyno, rozl. mr. 1085: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 436, łąk mr. 41, pastw. mr. 17, nieuż. mr. 16; bud. mur. 3, drew. 16; płodozm. 11 pol.; folw. Bęszyno gr. or. i ogr. mr. 504, łąk mr. 29, pastw. mr. 32, nieuż. mr. 10; bud. mur. 3, drew. 5. Wś W. os. 20, mr. 65; wś Niwa os. 9, mr. 303; wś Bęszyno os. 9, mr. 14; wś Miączyn os. 19, mr. 19. W r. 1576 było $6^1/_2$ łan. km., 1 zagr. i części szlacheckich bez kmieci $1^1/_4$ łan. i 3 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 302, 306).

Wroniński potok, niem. *Wroniner Wasser*, lewy dopływ Odry, w pow. kozielskim.

Wroniny 1) fol. nieistniejący obecnie, w pow. gostyńskim. Leżał na płn.-wsch. Gostynia, w paraf. Jeżewo. W r. 1793 posiadłość Rydzyńskich. 2.) **W.,** las na obszarze Jeżewa, w tymże powiecie, z leśniczówką, par. katol. w Jeżewie; 2 dm., 8 mk.

Wroniny, leśnictwo, w pow. szremskim, ob. *Jeżewo.*

Wronka, wś i os. nad jeziorem Wronką, pow. mławski, gm. Zieluń, par. Dłutowo, odl. 37 w. od Mławy, ma 22 dm., 227 mk., 1379 mr. (254 mr. nieuż.). W r. 1827 było 15 dm., 94 mk. W r. 1578 we wsi Wronka, w par. Nicko, siedzieli Straszewscy i mieli w drobnych działkach 11 łan. km. i kowala.

Wronki, niem. *Wronke*, miasto nad rz. Wartą, w pow. szomatulskim, posiada w miejscu sąd okr., urz. stanu cywil., st. kol. żel., pocztę, szkoły i parafie obu wyznań. Do miasta należy ziemi 502 ha, ma ono 271 dm., 3091 mk., z tych 1565 katol. i 569 żydów; w r. 1846 było ich 813. Miasto leży przy kolei poznańsko-starogrodzkiej. Na Warcie w latach od 1845 do 1848 wzniesiono okazały most dla kolei żelaznej. Dawniejsza garbarnia banku rolniczo-przem. (Kwilecki, Potocki i sp.) zamienioną została na syrowiarnię. Opodal miasta odkryto nad Wartą pokłady węgla brunatnego. Najdawniejszą wzmiankę o W. spotykamy w przywileju Przemysława II z r. 1279 i 1280 (starszy dokument z r. 1251 uważają za podrobiony). Przywilej ten nadaje dominikanom grunt w mieście W. na zbudowanie klasztoru, oraz różne dochody i prawa. Kościół w W. wspomina przywilej z r. 1298. Pod panowaniem książąt szlązkich były W. centrem okręgu. Dominikanie ściągnęli do W. niemieckich osadników i postarali się dla nich o prawo niemieckie w r. 1383. W tymże roku zdobył W. Domarat i złupił okoliczne wsi. Świdwa, kasztel. nakielski, uderzył na Domarata, obozującego pod Piotrkówkiem i przepędził go aż o 2 mile za W. Domarat w odwecie rozłożył się pod Obornikami, zkąd pustoszył dalej okolicę. W XV w. miasto W. stawiało do obozu 10 żołnierzy. W r. 1524 istniała tu królewska komora celna, już podobno od r. 1390. W r. 1500 wystąpili Górkowie z dziedziczną pretensyą do miasta. W r. 1505 nadał im W. król Aleksander na lenno, a 1515 król Zygmunt na dziedzictwo. W początku XVI w. przenieśli się dominikanie z W. do Poznania, chociaż im król Jagiełło odbudował spalony klasztor i nadał połowę rybołówstwa na Warcie w promieniu jednej mili. Później jednak dominikanie wrócili do W. Miasto nabyło folw. Nietrzebę i zbudowało sobie strzelnicę. W r. 1582 dziedziczka Barbara Czarnkowska miała z W. dochodu 405 złr. gr. 24. W XVII w. posiadali W. Koźmińscy, w XIX Dzieduszyccy. W r. 1767 spaliły się prawie całe W. Pod koniec XVIII w. miały W. ludności 1368 dusz, w części Polaków, i 382 żydów. Mieszkało wtedy w W. 42 szewców, 35 sukienników, 22 krawców (17 żydów),

16 szynkarzy, samych chrześcian i t. d. Apteka była w miejscu. Miało miasto stróża nocnego i kata. Dochód wynosił 58 tal., rozchód 26 tal. Obok klasztoru miały W. dwa kościoły katolickie, dom modlitwy ewangielicki, 4 budynki gminne, 7 młynów, 237 domów (6 pod dachówką). Ordynacyą miejską pruską otrzymały W. w r. 1838. W r. 1848 utworzyła się tu niemiecka brygada obronna, na której czele stał budowniczy kolejowy Burkner. Wysyłano kilkakrotnie deputacyą do Poznania w celach giermanizacyjnych. Dobra W., obejmujące około 16000 mr. brandenburskich, przeszły od Dzieduszyckich, długoletnich dziedziców, w ręce Ignacego Grabowskiego, który sprzedał tę posiadłość około r. 1880 Niemcom. *W. Ł.*

Wronki al. *Wronka*, niem. *Wronken*, folw. do Ostrowitego, pow. lubawski, st. p. i par. kat. Ostrowite; 4 dm., 12 mk.; 1789 r. 2 dymy.

Wronki 1.) niem. *Wronken*, wś, pow. oleckowski, st. p. Duneyken. 2.) **W.**, niem. *Wronken Gross* i *Klein*, wś i dobra, pow. gołdapski, st. p. Goldap.

Wronów 1.) al. *Wronowo*, wś i folw., pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice, odl. od Słupcy 30 w.; wś ma 4 dm., 64 mk.; folw. 2 dm., 20 mk. W r. 1827 było 4 dm., 70 mk. W r. 1893 folw. W., oddzielony od dóbr Obory, rozl. mr. 183: gr. or. i ogr. mr. 169, łąk mr. 7, nieuż. mr. 7; bud. mur. 3, drew. 3. Ob. *Obory* 4.). 2.) **W.**, wś i folw., pow. opatowski, gm. Boksice, par. Waśniewo, odl. od Opatowa 20 w., ma 24 dm., 188 mk. W r. 1827 było 15 dm., 89 mk. W r. 1886 folw. W., oddzielony od dóbr Mirogonice, rozl. mr. 334: gr. or. i ogr. mr. 235, łąk mr. 18, pastw. mr. 1, lasu mr. 24, nieuż. mr. 56; bud. drew. 12; płodozm. 9 pol.; las nieurządzony. Włościanie mają 251 mr. W połowie XV w. role folwarczne, należące do kilku dziedziców, dawały dziesięcinę pleb. w Waśniowie, łany kmiece biskupowi krakow. (Długosz, L. B., II, 473). W r. 1578 Kalikst Michowski płaci tu od 5 osad., $1^1/_4$ łanu km., 5 zagr. z rolą, 3 kom. ubogich (Pawiń., Małop., 195). 3.) **W.**, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Gołąb. W r. 1827 było 25 dm., 163 mk., par. Końskowola. 4.) **W.**, wś i folw. nad rz. Bełczącą, pow. nowoaleksandryjaki (puławski), gm. Godów, par. Chodel, odl. 35 w. od Puław, ma młyn wodny, pokłady wapna, gorzelnię parową (w r. 1870?), szkołę początkową. W r. 1827 było 41 dm., 265 mk. W r. 1884 folw. W. rozl. mr. 1179: gr. or. i ogr. mr. 989, łąk mr. 6, pastw. mr. 5, lasu mr. 132, nieuż. mr. 47; bud. mur. 12, drew. 13; płodozm. 12 pol., las nieurządzony. Do folw. należały poprzednio wsi: W. os. 66, mr. 782; Książ os. 11, mr. 164; Osiny os. 16, mr. 315; Lipiny os. 9, mr. 171; Siewalka os. 23, mr. 445; Sewerynówka os. 14, mr. 244; Zofiówka os. 5, mr. 153; wś Dębiny os. 11, mr. 259; Adelin os. 18, mr. 352; os. Wiktorya os. 1, mr. 147. W połowie XV w. dziedzicami wsi, należącej do par. Kłodnica, byli Toporczykowie: Dobiesław, Andrzej i Żegota. Łany kmiece dawały dziesięcinę pleb. w Kłodnicy (Długosz, L. B, II, 546). W r. 1676 we wsi Wronów płaci Feliks Szaniawski, pisarz ziemski lubelski, od 2 osób z rodziny, 9 dworskich i 99 poddanych (Pawiń., Małop., 12a). *Br. Ch.*

Wronowe, ob. *Wronowo.*

Wronowice 1.) wś i folw., pow. łaski, gm. i par. Łask. Wś ma 25 dm., 285 mk., 35 os., 457 mr.; folw. 3 dm., 10 mk., 1500 mr., należy do dóbr Łask. W r. 1827 było 21 dm., 192 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę dawano arcyb. gnieźn. a kościołowi w Łasku tylko kolędę, po groszu z łanu. W r. 1552 było 14 osad., 8 łan. (Pawiń., Wielk., II, 239). 2.) **W.**, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Miętkie, par. Tyszowce, odl. 15 w. od Hrubieszowa, mają dwa młyny wodne. W r. 1827 było 41 dm., 237 mk. W r. 1886 dobra W. składały się z folw. W., Kożuchy i przyl. Leśniczówka, rozl. mr. 1290: gr. or. i ogr. mr. 607, łąk mr. 180, past. mr. 187, lasu mr. 253, nieuż. mr. 163; bud. mur. 3, drew. 25; las nieurządzony. Wś W. os. 29, mr. 343; wś Kożuchy os. 9, mr. 28.

Wronowice, wś, w pow. sądeckim, na praw. brzegu Łososiny, lew. dopł. Dunajca, 287 mt. n. p. m., na płn. stoku lesistych wzgórz sięgających 627 mt., składa się z dwóch części: Wronowic i Łyczanki. Obie osady liczą 53 dm. i 387 mk. (203 męż., 284 kob.) rz.-kat., należących do par. w Tęgoborzczu. Pos. tabularna (Franc. br. Przychodzkiego) ma 372 mr., pos. mn. 524 mr. W połowie XVI w. Wronowice, w par. Jakubkowice, należały do Wronowskiego. Łany km., karczma i zagrod. z rolą dawali dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., plebanowi w Jakubkowicach, folw. zaś dziesięcinę, wartości do 2 grzyw., kościołowi w Tęgoborzu (Długosz, L. B., II, 243). W r. 1581 (Pawiń., Małop., 137) Łyczanka należała do par. w Tęgoborzu; była własnością Stanisława Wiktora, który płacił od 3 łan. km. i 1 zagr. z rolą. W. zaś, zwane Wrocimowice, należały do par. w Jakubkowicach; dziedziczył je Krzysztof Szałowski, który miał 3 półłanki km. i 6 zagr. z rolą. Zdaje się, że obok tych wsi istniała jeszcze Łączna, obecnie nie znana, w której Stanisława i Andrzej Wiktorowie mieli półłanek kmiecy, 4 zagr. z rolą, 1 bez roli. W. graniczy na płn. z Zbydniowicami, na wsch. z Jakubkowicami i Tęgoborzem, na płd. z Skrzętlą a na zach. ze Stankową i Stankową Wolą. *Mac.*

Wronowo 1.) niekiedy *Wronowe*, wś i folw., pow. makowski, gm. i par. Karniewo. Folw. ma 5 bud. mur., 8 drew., 649 mr. (564 roli), wchodzi w skład dóbr Łukowe, wś ma 34 os., 111

mr. W r. 1827 było 15 dm., 89 mk. W r. 1567 Wronowo Łoś, własność Pawła Łosia, miała 9 włók, 4 ogr., 1 kowala. W. i Łukowe są częściami obszaru leśnego, zwanego Łoś, który rozpadł się na oddzielne osady: Wronowo, Łukowe i Wola. Jeszcze w XVI w. dodawano do tych nazw drugą wspólną i pierwotną zarazem: Łoś. 2.) **W.** al. *Józefowo*, wś, folw. i kol., pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Janówka, odl. od Augustowa 16 w., ma 24 dm., 168 mk. Fol. ma 339 mr. i wchodzi w skład dóbr Dowspuda, wś ma 572 mr., kolonia 92 mr. W spisie z r. 1827 mylnie nazwany Wrowo, podano 16 dm., 95 mk. *Br. Ch.*

Wronowo, wś dwor., w pow. krotoszyńskim (kozmińskim), sąd okr., urz. okr. i par. ew. w Koźminie, urząd stanu cywil. w Starymgrodzie, st. kol. w Walenicach, poczta w Kuklinowie, szkoły i par. kat. w Wielowie. Ma 5 dm., 112 mk., 408 ha. Do pod. grunt. oszac. czysty dochód na 7055 mrk. 2.) **W.,** folw., w pow. kościańskim, okr. urz. i st. kol. w Czempiniu, urz. stanu cywil. w Gorzyczkach, poczta i szkoła kat. w Turwi, par. kat. w Błociszewie, sąd okr. w Kościanie, 6 dym., 125 mk. Należy do dóbr turewskich, spadkob. Chłapowskich. Leży na płd.-wsch. Czempinia, zach. Szremu i Błociszewa. Znane już r. 1366. W r. 1580 ma 7 łan., 3 zagr.; r. 1793 dziedzic Józef Chłapowski z Turwi. *W. Ł.*

Wronowo, posiadłość, pow. ostródzki, st. p. Wittmannsdorf.

Wronowy al. *Wronowo*, wś rycer., pow. inowrocławski (Strzelno), obie parafie, sąd okr., urz. okr., urz. stanu cywil., st. kol. i st. poczt. w Strzelnie, szkoły obu wyznań w Młynach (Muehlengrund). Obszaru 410 ha, 9 dym., 123 dusz (1 prot.) Leży na płd.-wsch. od Strzelna, nad szosą do Wójcina, a na płd.-zach. Kruszwicy. W r. 1436 pisze się Wincenty z W. jako świadek w przywileju miasta Strzelna, nadanym przez Jana z Łukaw, opata strzeln. R. 1557 we W. Piotr Zagoczki (Żegocki z Żegotek?) posiada 6 łan. os., 1 pusty, 1 zagr.. *W. Ł.*

Wrońsk, 1391 r. *Wrońska*, też *Wrońsko*, wś i folw. pow. płoński, gm. Załuski, par. Wrona, odl. 10 w. od Płońska, ma 26 dm., 302 mk., gorzelnię. W r. 1827 było 22 dm., 186 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 962: gr. or. i ogr. mr. 817, łąk mr. 69, pastw. mr. 51, nieuż. mr. 24; bud. mur. 3, drew. 20; płodozm 6 i 10 pol.; pokłady torfu. Wś W. os. 36, mr. 235. Jest to dawna własność kapituły płockiej, w pow. zakroczymskim. Biskup płocki Henryk nadaje r. 1391 tej wsi prawo chełmińskie i pozwala nabyć sołtystwo (3 łany i karczmę) Zdzisławowi ze Żdżar „nobili viro“ od kanonika Andrzeja. Kmiecie mają płacić po 24 gr. czeskich czynszu z łanu kanonikowi płockiemu, po 30 jaj, 2 kury, odrabiać 3 dni i dawać dziesięcinę snopową. Nabywca sołtystwa będzie sądził sprawy kryminalne małe i cywilne. Z kar sądowych pobiera 2 denary kanonik, trzeci sołtys (Kod. Maz., 114).

Wrońsko, dawniej *Wroniska* al. *Wrońska*, wś i folw., pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Brzyków, odl. 28 w. od Łasku, 7 od Widawy. Wś ma 27 dm., 347 mk.; folw. 3 dm., 33 mk.; wś W. Poduchowne 11 dm., 41 mk. W r. 1827 było 28 dm., 189 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 1104: gr. or. i ogr. mr. 403, past. mr. 11, lasu mr. 658, nieuż. mr. 32; bud. mur. 3, drew. 4; płodozm. 10 pol., las nieurządzony. Wś W. os. 29, mr. 310. Wś W. Poduch. 65 mr. Na początku XVI w. pleban z Brzykowa miał tu 2 łany i trzeci później (w 20 grzyw.) zapisany przez Starzeńskiego i to wraz z placami kmiecemi, ogrodami i łąkami. Dwanaście łanów folw. dawało dziesięcinę pleb. w Brzykowie, kmiece (prócz plebańskich), w liczbie $9\frac{1}{2}$ dawały prepozytowi wieluńskiemu za dziesięcinę po fertonie, a z pustych łanów dawano albo snopną al. pieniężną. Pleban w Brzykowie otrzymywał od kmieci meszne po 2 kor. żyta i 1 kor. owsa z łanu (Łaski, L. B., I, 474 i II, 96). W r. 1553 płacono od 4 łan. a 1576 od 6 łan. km.

Wrony 1.) os. młyn., pow. noworadomski, gm. Dmenin, par. Radomsk, 1 dm., 6 mk., 109 mr. Wchodziła w skład dóbr Gidle. 2.) **W.,** os., pow. sieradzki, gm. i par. Klonowa, ob. *Klonowa* 1.). 3.) **W.,** os. leś., pow. wieluński, gm. i par. Praszka.

Wrośle, wś nieistniejąca obecnie, w okolicy Stawiszyna. Należała do klasztoru w Ołoboku (ob.).

Wroszewy, w par. Bienice, ob. *Wróżewo*.

Wroszkowo, wś nieistniejąca obecnie, w okolicy Słupcy. Już na początku XVI w. stała pustką (Łaski, L. B., I, 306).

Wrotki, wś, pow. augustowski, gm. Dembowo, par. Janiny, odl. 19 w. od Augustowa, ma 14 dm., 122 mk., 188 mr. Wchodziła w skład dóbr Adamowicze. W r. 1827 wś rząd., ma 12 dm., 74 mk.

Wrotków, wś nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Lublin (odl. $1\frac{1}{2}$ w.). Posiada młyn amerykański z produkcyą na 96000 rs., 64 osad, 1212 mr. Wchodziła w skład majoratu rząd. Czerniejów. W r. 1827 było 66 dm., 362 mk. W r. 1531 wś W., w par. Lublin, ma $2\frac{1}{2}$ łan. km. R. 1676 Sierakowski, cześnik, płaci tu pogłówne od 23 poddanych a kasztelan bełzki od 44.

Wrotków, wś gospod. nad rzką Orlą, w pow. krotoszyńskim (Koźmin), sąd okr., urząd okr., urz. stanu cywil., st. kol. i poczt. w Koźminie, szkoła katol. w miejscu, ewang. w Borzęciczkach (Radenz), par. katol. w Mokronosie, ewang. w Koźminie. Obszaru 259 ha, 29 dym., 256 dusz katol. 2.) **W.,** wś, w temże położeniu, ma 342 ha, 8 dym., 146 dusz (35 ew.). Należy do

dóbr Borzęciczki (Radenz), własność hr. Ottona v. Stolberg Wernigerade, który je nabył od Radolińskich. Leży na zach. Koźmina, w pobliżu Mokronosa. W r. 1338 nadaną była Maćkowi, synowi Przybysława Borkowicza, wraz z miastem Koźminem i innemi włościami, przez króla Kazimierza. W r. 1455 Hińcza z Rogowa, kasztelan sandomierski, puścił połowę W. na wyderek Maciejowi i Mikołajowi z Jastrzębnik. W latach 1456—1262 należy jeszcze część W. do Wrotkowskich, a w r. 1465 cała wś do Hińczy, który r. 1471 sprzedał ją Janowi Gruszczyńskiemu, arcyb. gnieźn. Następnie wchodził W. w skład klucza koźmińskiego, od którego później został oderwanym. Reg. pobor. z r. 1578 wymieniają Macieja Wlewskiego, który w W. posiada 12 śladów os., 2 zagr.; z r. 1618 podają tu regestra Rozrażewskiego. R. 1756 posiada W. Jędrzej Radoliński, podkomorzyc wschowski, r. 1779 Anna Radolińska, pisarzowa ziem. gnieźn., około r. 1793 Radoliński, rejent grodzki pyzdrski, a w nowszych czasach Sokolniccy. W wyderek puszczony był W. r. 1600 Marcinowi Gałczyńskiemu, a w r. 1636 Adamowi Załuszkowskiemu, który go wziął w zastaw za 12000 złp. od Stan. Przyjemskiego. Kmieci było 9, cztery łany opustoszałe wcielono do folwarku. Sołectwo tutejsze znikło w XVII w. Karczmę posiadał r. 1456 Mikołaj Wrotkowski. *W. Ł.*

Wrotkowski Majdan al. *Nowa Osada*, wś, pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Lublin, ma 12 os., 44 mr.

Wrotne, wś, pow. częstochowski, par. Krzepice. Nie podana w nowszych spisach i niewspominana w reg. pobor. z XVI w. W r. 1827 miała 5 dm., 31 mk.

Wrotniew, ob. *Worotniów.*

Wrotno, jezioro, w pow. wyrzyskim, o 7 klm. na płn. od Wyrzyska, a $5^1/_2$ klm. na płd.-zach. od Łobżenicy, bez odpływu.

Wrotnów, wś i folw., pow. węgrowski, gm. i par. Miedzna, ma 37 dm., 349 mk., 2090 mr. Folw. W. wchodzi w skład dóbr Miedzna. Wś ma 33 os., 1102 mr. W r. 1827 było 31 dm., 214 mk. Istniał już w XVI w.

Wrotnówek, folw., pow. węgrowski, gm. i par. Miedzna, 1 dm., 13 mk., 562 mr. Wchodzi w skład dóbr Miedzna.

Wrotycz, folw., w pow. pleszewskim, ma urz. okr. i stanu cywil. w Sobótce, st. kol. i poczta w Biniewie, par. katol. w Górznie, sąd okr. w Pleszewie, 2 dym., 45 dusz. Ob. *Grodzisko* 2.).

Wrotynia, os. leśna, pow. lipnowski, gm. i par. Dobrzejowice, odl. 28 w. od Lipna, ma 3 dm., 34 mk., 60 mr. Należała do podleśnictwa rząd. ciechocińskiego. W r. 1827 było 3 dm., 32 mk., par. Ciechocin.

Wrowina (w dok.), pow. ziębicki, ob. *Froemsdorf.*

Wrożenice, wś nad pot. Kościelnickim, w pow. krakowskim, na granicy Królestwa, 24 klm. na płn.-wsch. od Krakowa, styka się na płn. z Czulicami, na płd. z Górką Kościelnicką a na zach. z Węgrzynowicami. Par. rzym.-kat. w Czulicach. Składa się z 36 dm. i 212 mk, (106 męż., 106 kob.) rzym.-kat. Posiadłość tabularna liczy 217 mr. i jest uposażeniem probostwa w Mogile; pos. mn. ma 215 mr. W połowie XV w. wś ta, w par. Pobiednik, była własnością klasztoru w Mogile. Cztery łany kmiece dawały czynszu po grzywnie, 60 jaj i 2 koguty, dwa dni robocizny z łanu na tydzień. Osep po 2 miary żyta i jedna owsa, tudzież 4 grosze. Czterech zagrodników z rolami dawało dziesięcinę do Pobiednika, karczma płaciła czynszu 1 grzyw. Role kmiece dawały dziesięcinę, wartości od 5 do 12 grzyw., kościołowi w Pobiedniku. Istniał też folwark klasztorny (Długosz, L. B., III, 427). W r. 1581 (Pawiński, Małop., 7) należała do parafii w Pobiedniku, była uposażeniem opata mogilskiego i składała się z 6 łan. km., 7 zagr. z rolą, 1 kom. z bydłem, 3 kom. bez bydła i koła dorocznego. *Mac.*

Wróżewo al. *Wrożewy*, *Wroszewi* 1.) fol., w pow. krotoszyńskim, należy do księstwa krotoszyńskiego, w kluczu Lutogniewa, własność książąt Thurn i Taxis. Ma wszystkie urzędy i st. w Krotoszynie, parafia katol., szkoła katol. w Lutogniewie, ew. w Benicach, sąd okr. w Krotoszynie, ziem. w Ostrowie. Obszaru 318 ha, 3 dym., 62 dusz. 2.) **W.**, wś gospod., w temże położeniu, ma obsz. 95 ha, 11 dym., 86 dusz. W. leży na płn.-zach. Krotoszyna, pod Benicami. W r. 1578 do 1618 należały do Rozdrażewskich. Jan Rozdrażewski, ststa odolanowski, w r. 1618 puścił w wyderek dobra swoje Krotoszyn, Bożacin, Wrożewy, Duszyn i Krotoszyn Stary Hier. Rozdrażewskiemu za 30000 zł. ówczesnych (Akta grodzkie pozn.). W tymże r. posiada tu podkomorzy pozn. 1 śl. os., 7 zagr., 1 komor., 600 owiec. *W. Ł.*

Wrschowitz, pow. opawski, ob. *Wirszowice.*

Wrszyna, rozległe błoto, w pow. mglińskim gub. czernihowskiej, 3 w. długie, 0·75 w. szerokie.

Wruda, struga, w pow. lucyńskim, dopływ rz. Kudep.

Wruta, starożytny gród warowny na Rusi litewskiej, pod Nowogródkiem, nazwany potem Horodyszcze (ob.). E. Pawłowicz opisując Horodyszcze (t. III, 143) nie nadmienił o W., o której znajdujemy wiadomości u Narbuta (Dz. nar. lit., IV, 161) pod r. 1256, gdyż tu zaszła krwawa bitwa i w. ks. Mendog musiał się zamknąć przeciwko wiarołomnemu Towciwiłowi, sprzymierzonemu z Jaćwieżą i Rusią, który przegrawszy musiał się cofać. O tej rozprawie pod W. mówią kroniki: Wołyńska i Litewska.

Vruti (w dok.), ob. *Sperlingsdorf* i *Urzuty.*

Wrzanka, potok, dopł. Bystrej, dopł. pot. Półhoranki, na Orawie.

Wrzask, w XVI w. *Wrzeskj*, wś i folw., pow. brzeziński, gm. Biała, par. Koźle, odl. 20 w. od Brzezin. Wś ma 3 dm., 18 mk., 3 mr. włośc., fol. 5 dm., 35 mk. W r. 1827 było 10 dm., 62 mk. W r. 1893 folw. W. rozl. mr. 289: gr. or. i ogr. mr. 205, łąk mr. 19, pastw. mr. 46, nieuż. mr. 19; bud. mur. 1, drew. 12; płodozm. 9 i 11 pol. Na początku XVI w. łany kmiece dawały dziesięcinę arcyb. gnieźn., pleban. w Koźlu tylko kolędę, po groszu z łanu, folw. dawały dziecinę plebanowi (Łaski, L. B., II, 392). W r. 1576 wś Wrzask, w par. Kozieł, posiadał Piotr Maczinski, płacący tu od $^1/_2$ łanu km. (Pawiń., Wielkop., II, 252). Według reg. pobor. pow. brzezińskiego, z r. 1576 wś Wrzaski, w par. Kozieł, miała $1^1/_2$ łanu, 2 osad. i $^1/_2$ łanu bez kmieci (Pawiń., Wielkop., II, 90, 152).

Wrzaski al. *Wrzoski*, karczma z osadą, w pow. krotoszyńskim (Koźmin), ma urząd okr. w Pogorzeli, par. katol. w Starymgrodzie, 1 dm., 6 dusz. Leży na wsch. Kobylina ku Kuklinowu.

Wrzawy, 1328 r. *Wrezawe*, wś, w pow. tarnobrzeskim, leży w widłach utworzonych przez ujście Sanu do Wisły, ma parafie rzym.-kat. i szkołę ludową. Obszerną równinę, narażoną na częste wylewy, zajęły mniejsze grupy domów, korzystające z małego wzniesienia terenu. Grupy te noszą nazwy: Brzoza (7 dm.), Czekaj (11 dm., Dąbrowa (55 dm.), Goczałkowice (32 dm.), Kawęczyn (25 dm.), Łapiszów (34 dm.), Pasternik (30 dm.), Sadowie (30 dm.), Strażnik (1 dm.), Wrzawy (21 dm.) i Zadole (13 dm.). Wogóle te osady liczą 259 dm. i 1378 mk. (662 męż., 716 kob.), 1336 rzym.-kat. i 42 gr.-kat. Obszar tabularny (br. Horochów) ma w Brzozie, Dąbrowy, Sadowiem i Wrzawach 25 dm. i 142 mk. (87 męż., 55 kob.), 121 rzym.-kat. a 21 izrl. Obszar tabularny samych Wrzaw wynosi 345 mr., pos. mn. 55 mr. Starożytna osada, leżała pierwej na praw. brzegu Sanu, niewiadomo jednak kiedy zmieniło się jego koryto, tak że koryto tworzy teraz południową granicę od Zalesia, Gorzyc, Motycza Duchownego i Motycza Szlacheckiego i Skowierzyna. Parafię zastajemy już między r. 1326 a 1328. W połowie XV w. wś miała kościół par. drewniany. Dziedzicem był Andrzej ze Sienna h. Dębno. Dziesięcinę dawano miejscowemu plebanowi. Do kościoła należały role na pięć staj, folwark w Glinniku, łąki. Przy wsi było jezioro Goczałkowskie (Długosz, L. B., II, 367). W r. 1531 (Pawiń., Małop., 356) zaliczono W. do województwa lubelskiego, co wskazuje, że w tym czasie San płynął jeszcze starem korytem. Dnia 13 czerwca 1809 r. przyszło na tych polach do starcia między wojskiem ks. warszawskiego, pod wodzą ks. Józefa Poniatowskiego, w liczbie 8000 ludzi a wojskiem austryackiem, stojącym obozem pod Gorzycami, w liczbie 32000. Wojsko polskie ustąpiło i cofnęło się w porządku. Na pamiątkę wypadku postawił w r. 1879 właściciel dóbr Kalikst br. Horoch piramidę z ciosu, 24 mt. wysoką, wzniesiona na kopcu, z odpowiednim napisem. Parafia W. należy do dyec. przemyskiej, dek. miechocińskiego. Teraźniejszy, drewniany kościół zbudowano w r. 1827. *Mac.*

Wrząca 1.) i *W. Wesołowska*, dwie wsi, pow. gostyński, gm. Rataje, par. Solec. W. ma 87 mk., 213 mr., W. Wesołowska 41 mk., 79 mr. W r. 1827 było 19 dm., 157 mk. R. 1579 Mateusz Solecki płaci tu od 2 łan. a Stanisław od $^1/_2$ łanu km. (Pawiń., Mazowsze, 196). 2.) **W.**, w XVI w. *Wrancza*, wś i folw., pow. turecki, gm. Piętno, par. Turek, odl. od Turka 6 w., ma 11 dm., 186 mk., młyn wodny. W r. 1827 było 21 dm., 182 mk. W r. 1873 folw. W. rozl. mr. 557: gr. or. i ogr. mr. 322, łąk mr. 26, pastw. mr. 48, lasu mr. 144, nieuż. mr. 22; bud. mur. 1, drew. 15; płodozm. 4, 8 i 11 pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 18, mr. 16, wś Albertów os. 30, mr. 334; wś Kilania os. 16, mr. 85, wś Borowiec os. 17, mr. 113. Na początku XVI w. łany folw., 1 łan kmiecy i karczmarze dawali dziesięcinę pleb. w Turku, wszystkie zaś łany kmiece i karczmy płaciły kolędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 264). W r. 1553 wś Wroncza, w par. Psary (?), miała 7 łan. 3.) **W.**, fol., pow. koniński, gm. Brzeźno, par. Konin (odl. 5 w.), ma 1 dm., 4 mk. W r. 1827 były 2 dm., 17 mk. 4.) **W.**, wś i folw., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, odl. 22 w. od Sieradza. Wś ma 29 dm. i 606 mk. (wraz z osadami: Borek, Migacz, Poręby, Łapigrosz), folw. ma 11 dm. i 39 mk. (z folw. Zimna Woda, karczmami: Dębiniec i Łapigrosz, os. leś. Biała). W r. 1827 było 36 dm., 323 mk. Dobra W. składały się w r. 1877 folw. W. i Zimna Woda, rozl. mr. 1491: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 518, łąk mr. 71, pastw. mr. 134, lasu mr. 552, nieuż. mr. 28; bud. mur. 11, drew. 13, las nieurządzony; folw. Zimna Woda gr. or. i ogr. mr. 172, łąk mr. 11, nieuż. mr. 6; bud. mur. 2, drew. 1, wiatrak. Wś W. os. 87, mr. 509, wś Borek os. 7, mr. 16. Na początku XVI w. łany km. dawały plebanowi za meszne po 3 kor. żyta i 3 owsa a folwark dziesięcinę (Łaski, L. B., II, 55). W r. 1553 część Zajączka miała 4 łany km. a r. 1576 część Brzechfy 9 łan. (Pawiń., Wielk., II, 217). 5.) **W.**, wś nad rzką b. n., pow. kaliski, gm. Ostrów Kaliski, par. Godziesze, odl. 19 w. od Kalisza, ma 17 dm., 90 mk. W r. 1827 było 11 dm., 93 mk. 6.) **W.** *Wielka*, w dok. *Wrancza Major*, wś i folw., i *W. Wielka Poduchowna*, wś, pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Wrząca, leży na trakcie z Koła do Włocławka, 7 w. od Koła (st. poczt. i tel.), 11 w. od Brdowa, posiada kościół par. murowany, dom przytułku (fun-

dusz?), 27 dm. (4 mur.), 330 mk. (w tem 165 męż., 162 kob.), sklep wiejski. W. Poduchowna 5 dm., 154 mk. W r. 1827 było 28 dm., 249 mk. Położona wśród równiny, ma glebę glinkowatą i pokłady glinki garncarskiej, którą nietylko garncarze lecz i fabryki fajansu w Kole chętnie nabywają. Do r. 1864 istniała tu szkoła, kosztem dworu utrzymywana. W pobliżu pałacyku dworskiego stoi lamus staroświecki. Dobra W. uległy w r. 1880 parcelacyi, po której powstały dwa folwarki: lit. A. rozl. 374 mr. i lit. B., mający 177 mr.; z reszty ról folwarcznych utworzono 16 kolonii, mających od 10 do 30 mr. Wś włośc. miała 51 osad i 157 mr. Należała tu dawniej wś Lucyanów (6 os., 32 mr.). Według podania na wzgórku, na którym obecnie wznosi się kościół parafialny, miał nauczać śród odwiecznej puszczy błogosł. Bogumił, arcyb. gnieźn. († 1182 r.). Z lasów tych śladów niepozostało, starzy tylko ludzie pamiętają odwieczny świerk na tem miejscu stojący. Pierwotny kościół wystawił z modrzewiu Wojciech Hebda h. Pomian, dziedzic wsi, w r. 1433; arcyb. gnieźn. Wojciech Jastrzębiec na prośbę fundatora, tegoż roku w środę po Zielonych Świątkach kanonicznie, jako parafialny erygował, p. w. św. Jakuba Ap. i św. Wojciecha. Prawo prezenty pozostawił przy dziedzicach. W miejscu tego kościoła, który z biegiem czasu uległ zniszczeniu, Roch i Agnieszka małżonkowie Śliwiccy, dziedzice wsi, wystawili w r. 1777 nowy, drewniany. W r. 1664 Roch Kiełczewski, stolnik kowalski, zrobił legat 3000 złp. na lampę wieczystą przed Najśw. Sakramentem, a Jan Łazarowicz, pleban, 400 złp. na utrzymanie wikaryusza r. 1690. W r. 1737 Piotr i Anna Wodeccy ofiarowali dom z ogrodem i rolami na utrzymanie miejscowych ubogich a plebanowi, ze względu na szczupłe jego dochody, nadali prawo propinacyi (Rubrycela z r. 1876). Gdy przed 14 laty zgorzał kościół, stanął nowy murowany kosztem parafian, wewnątrz dotąd niewykończony. Z zabytków przechował się tylko kielich srebrny, darowany przez sufragana Kiełczewskiego w 1677 r. Piękny dzwon, robiony w Toruniu, przy pożarze kościoła spadł i potłukł się. Obecnie kosztem 500 rs. sprawiono trzy dzwony. Księgi metryczne rozpoczynają się: od r. 1600 chrztów, r. 1603 małżeństw, r. 1734 zmarłych. Przy kościele bractwo św. Anny z r. 1778 i Różańca św. r. 1783 staraniem małżonków Śliwickich wprowadzone, na ktore Agnieszka Śliwicka zapisała 200 złp. Według Lib. Ben. Łaskiego (I, 218) w r. 1521 w skład parafii wchodziły wsi: Wrącza Wielka, Sokołowo i Sokołówko, Wierzchociny, Perłowo i Kiełczewo „duplex“. Później przybyły: Dąbrowa, Kaczyniec, Lucyanów i Ksawerowo. Wrząca Wielka, jak również i sąsiednia Wrząca Mała, płaciły dziesięcinę na stół arcybiskupi i zaliczone były do klucza grzegorzewskiego, gdyż arcybiskupi posiadali tu swe działy. Pierwsza wś dawała 4 grzyw. a druga 3 grzyw. dziesięciny (Korytkowski, Arcyb. gnieź., st. 94). Arcybiskup Sprowski d. 24 kw., 1455 r., za zgodą kapituły, udzielił dożywocie bratu swojemu Eustachiuszowi, kasztelanowi radomskiemu, staroście opoczyńskiemu i uniejowskiemu, na wsiach Wrzący, Proboszczowicach etc. (Act. Capit. Gnes., II, 80, b). W. była siedzibą rodziny Sokołowskich h. Pomian, piszących się z Wrzący Wielkiej. Prawdopodobnie ich antecessorem był ów Wojciech Hebda (imię własne) h. Pomian, fundator kościoła. Starowolski („Monumenta“, 404) podaje grobowce Jana Sokołowskiego de Wrząca, kanonika katedry włocławskiej († 1503) i Świętosława z Wrzący Sokołowskiego, archidyakona i kanonika kujawskiego, który w zastępstwie Wład. Oporowskiego zawiadywał dyecezyą (Ryszczew. i Muczkow., II, 499). Gdy w drugiej połowie XV w. z Wrzącej pobierali dziesięciny arbhidyakonowie kujawscy, jeden z nich imieniem Jan (czy nie wspomniany Sokołowski?), w r. 1475 legował kościołowi tamtejszemu za te dziesięciny zebrane pieniądze w ilości 5 grzywien srebra (Excerpta ex ac. Cons. Gnesn., f. 609). Niesiecki wspomina Jarosława S. z Wrzący, kasztelana lądzkiego i star. kolskiego, z czasów Zygmunta I, oraz Stanisława z Wielkiej Wrzący, kasztelana bydgoskiego 1667 r. (Korona, IV, 159—160). „Analekta Wielkopolskie“ Parczewskiego podają jako dziedzica W. Wielkiej na początku XVII w. Gabryela Sokołowskiego; miał on tu na ówczas 6 łanów uprawnych i 1 opustoszały, 7 zagr., 1 wiatrak. Z biegiem czasu dobra te przechodziły, głównie po kądzieli, w posiadanie Raczyńskich, Witowskich, Walewskich. W. par., dek. kolski, ma przeszło 2000 dusz. 6.) **W.** *Mała*, kol. i folw., pow. kolski, o 1 w. odl. od Wielkiej, ma 27 dm., 374 mk. W r. 1827 było 19 dm., 245 mk. W r. 1886 folw. W. Mała rozl. mr. 923: gr. or. i ogr. mr. 837, łąk mr. 39, lasu mr. 20, nieuż. mr. 27; bud. mur. 15, drew. 5. Wś W. Mała os. 30, mr. 48, wś Dąbrowa os. 22, mr. 172, wś Kaczyniec os. 13, mr. 270, wś Ksawerowo os. 6, mr. 65. W XVI w. własność Gabryela Ruszkowskiego, posiadała $3^1/_2$ łan. km., 5 zagr. i wiatrak (Analekta Wielkopol., str. 135). Franciszek Ksawery Dąbrowski, generał wojsk rossyjskich († 1839 r.) znany z pobytu na Wołoszczyźnie, przemieszkiwał do końca życia w tym majątku. Po kądzieli przeszła do rąk Rembielińskich, potem Dobrskich, od tych nabył ją Grodziecki. 7.) **W.** al. *Szadkówka*, wś, kol. i folw. nad rz. Ner, pow. piotrkowski, gm. i par. Lutomiersk, odl. 20 w. od Łasku, leży tuż pod Lutomierskim. Wś ma 11 dm., 251 mk., 283 mr. Folw. W. Szadkowska ma 6 dm., 135 mk. W r. 1827 było 14 dm., 136 mk. W r.

1882 fol. W., oddzielony od dóbr Lutomiersk, rozl. mr. 501: gr. or. i ogr. mr. 420, łąk mr. 22, pastw. mr. 4, wody mr. 10, lasu mr. 11, nieuż. mr. 34; bud. mur. 10, drew. 8; płodozm. 5, 8 i 16 pol. Młyn wodny systemu amerykańskiego. Istniała już na początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 376). W r. 1552 były dwa działy, mające 5 osad. Jeden należał do Michała Lutomierskiego (Pawiń., Wielk., II, 239). *M. Witan.—Br. Ch.*

Wrząca, w dok. *Wrzancza, Wrancza*, wś pod Ołobokiem. R. 1466 występuje Stanisław z W., archidyakon włocławski. Dziś nie istnieje.

Wrząsawa, w XVI w. *Wrząsowa, Wrzaszowa*, wś i folw., pow. łaski, gm. Wodzierady, par. Kwiatkowice, odl. 20 w. od Łasku. Wś ma 12 dm., 102 mk.; folw. 2 dm., 8 mk. W r. 1827 było 6 dm., 40 mk. Folw. W., w r. 1878 oddzielony od dóbr Piorunów, rozl. mr. 225: gr. or. i ogr. mr. 211, łąk mr. 2, nieuż. mr. 12; bud. mur. 4, drew. 2. Wś ma 15 os., 98 mr. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi a plebanowi w Kwiatkowicach tylko po groszu z łanu za kolędę (Łaski, L. B., I, 385). W r. 1552 było tu 10 osad. a r. 1553 łan. km. 6 (Pawiń., Wielkop., II, 236).

Wrząsowice, r. 1490 *Wrzoszowycze*, wś, pow. wielicki, na lew. brzegu Wilgi, w okolicy podgórskiej i lesistej. Przez wś prowadzi droga z Opatkowic do Klasna przy Wieliczce. Graniczy na płn. z Zbydniowicami, na zach. z Gajem, na wsch. z Podstolicami a na płd. z Ochojnem. Par rzym.-kat. w Wróblowicach. Wraz z obszarem tabularnym (br. Konopków z Mogilan) ma 95 dm. i 610 mk. (303 męż., 307 kob.), 603 rzym.-kat. a 7 izrl. Obszar tabularny wynosi 538 mr. roli, 56 mr. łąk, 2 mr. 1446 sąż. kw. ogr., 4 mr. pastw., 1 mr. 800 s. kw. parcel bud.; pos. mn. 231 mr. roli, 46 mr. łąk i ogr., 35 mr. pastw. i 20 mr. lasu. W r. 1490 (Pawiński, Małop., 448) zapisano tę wś w księdze pobor. jako Wrzoszowycze, w 1582 (ibid., 41) Wrzosowicze Jana Wrzosowskiego, trzymał dzierżawą Krzepicki. Należały wówczas do par. w Kosoccach i miały 7 półłanków km., 7 zagród z rolą, czynszownika, 5 zagr. bez roli, 3 kom. z bydłem i tyluż bez bydła. *Mac.*

Wrząteków (w reg. pobor.), wś, w par. Wilków, ob. *Urządków*.

Wrzecień, pow. szamotulski, ob. *Rzeczyn* i *Rzeczyńskie jezioro*.

Wrzecionów, os. młyn., pow. częstochowski, gm. Grabówka, par. Częstochowa, ma 1 dm., 6 mk., 78 mr. Oddzielona w r. 1874 od dóbr rząd. Częstochowa. W 1827 r. 1 dm., 7 mk., par. Biała.

Wrzeczko, wś i os. młyn. nad rzką Bobrową, pow. łowicki, gm. Łyszkowice, par. Domaniewice, odl. 12 w. od Łowicza, ma 72 dm., 464 mk., 1431 mr. Os. młyn. wieczysto-czynszowa, do księstwa łowickiego należąca, dawne wójtowstwo, ma 43 mr. Na obszarze wsi 6 stawów, z tych największy ma 12 mr. W r. 1827 było 31 dm., 217 mk. Na początku XVI w. łany kmiece dawały pleban. w Domaniewicach tylko meszne po $1^1/_2$ kor. żyta i $1^1/_2$ kor. owsa z łanu a sołtys dawał 6 groszy (Łaski, L. B., II, 345). W r. 1456 arcyb. Jan ze Sprowy zastawia wieś „Wrzecze“, za zezwoleniem kapituły, Stroszowi z Bielczewa, burgr. łowickiemu. W r. 1579 wś Wrzęczko ma $5^1/_2$ łan. km., 5 zagr., 2 rzem., $^1/_2$ łanu wójtow. (Pawiń., Mazowsze, 150).

Wrzelów, wś, folw. i dobra nad Wisłą, pow nowoaleksandryjski (puławski), gm. Szczekarków, par. Opole, odl. 25 w. od Puław. W r. 1827 było 58 dm., 328 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z folw.: W., Dratów, Nieciecz, Brzozówka, nomenklatury Grabowiec, rozl. mr. 2067: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 250, łąk mr. 130, w odpadkach mr. 4, nieuż. mr. 21; bud. mur. 3, drew. 17; płodozm. 9 pol.; folw. Dratów gr. or. i ogr. mr. 285, łąk mr. 104, pastw. mr. 147, lasu mr. 9, nieuż. mr. 24; bud. drew. 5; folw. Nieciecz gr. or. i ogr. mr. 118, łąk mr. 99, nieuż. mr. 11; bud. drew. 5; fol. Brzozówka gr. or. i ogr. mr. 410, łąk mr. 34, pastw. mr. 273, w odpadkach mr. 62, nieuż. mr. 87; bud. mur. 2, drew. 15. Wś W. os. 39, mr. 219, wś Majdany os. 26, mr. 156, wś Lubomirka os. 23, mr. 107, wś Rybaki os. 20, mr. 174. W połowie XV w. dziedzicem wsi, leżącej w par. Opole, był Mikołaj Wrzelowski. Było tu 7 łan. km., dających dziesięcinę, wartości do 6 grzyw., klasztorowi na Łysej Górze; folw. rycerski dawał pleb. w Opolu (Długosz, L. B., II, 545). W spisach pobor. z 1531 W. wraz z Kliczkowicami i Szczecinem podano jako płacące od 2 łan. km. i 1 młyna. W r. 1676 wojew. kijowski płaci tu pogłówne od 98 dusz (Pawiń., Małop., 356 i 34a). *Br. Ch.*

Wrzelowiec, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Opole, par. Kluczkowice. W r. 1827 było 34 dm., 197 mk. W spisach pobor. dawniejszych nie podany.

Wrzesin, dobra i wś, pow. raciborski, par. katol. Hulczyn (Hultschin), ew. Raciborz. W r. 1885 dobra miały 543 ha, 2 dm., 49 mk. (1 ew.); wś 144 ha, 72 dm., 393 mk. katol.

Wrzesina, niem. *Wrzessin*, wś, pow. opawski, ma szkołę ludową, 567 mk.

Wrzesiny, wś i folw. nad rzką Grabią, pow łaski, gm. Pruszków, par. Marzenin, odl. 9 w od Łasku. Wś ma 5 dm., 48 mk., folw. 1 dm., 14 mk. W r. 1827 było 5 dm., 43 mk. Folw. W. rozl. mr. 154: gr. or. i ogr. mr. 89, łąk mr. 12, pastw. mr. 42, lasu mr. 7, nieuż. mr. 4; bud. mur. 1, drew. 4. Na początku XVI w. dziesięciny z wszystkich ról dawano pleb. w Marzeninie. Kmieci nie było, tylko zagrodnicy. Siedziała tu podobno zdawna szla-

chta h. Jelita. W r. 1553 są tu dwie cząstki szlach. bez kmieci, po $^1/_2$ łanu.

Września al. *Września*, rzeczka, prawy dopływ Warty, bierze początek z błot na obszarze wsi Mnichowo, na płd. od Gniezna, płynie w kierunku płd. na Pawłowo i Czerniejewo, wchodzi na obszar pow. wrzesińskiego po za Noskowem, płynie pod Psarami, miastem Wrześnią, Nadarzycami, Gozdowem, Bieganowem, Sokolnikami. Pod wsią Szamarzewo wchodzi w granicę Królestwa do pow. słupeckiego i powyżej Pyzdr uchodzi do Warty. Długa 57 klm. Pod Noskowem przyjmuje strugę od Gębarzewa.

Września 1.) folw., pow. jędrzejowski, gm. Nowarzyce, par. Piotrkowice. 2.) **W.**, wś, fol. i dobra, pow. sierpecki, gm. i par. Rościszewo, odl. o 10 w. od Sierpca, ma 28 dm., 248 mk., młyn wodny, tartak, cegielnią. W r. 1827 było 14 dm., 129 mk. Dobra W. składały się w r. 1890 z folw.: W., Palik, Borowo i os. Nadolnik, rozl. mr. 2845: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 347, łąk mr. 349, pastw. mr. 301, wody mr. 222, nieuż. mr. 28; bud. mur. 7, drew. 11; fol. Palik gr. or. i ogr. mr. 458, łąk mr. 267, past. mr. 195, lasu mr. 30, nieuż. mr. 25; bud. mur. 3, drew. 10; folw. Borowo gr. or. i ogr. mr. 387, łąk mr. 14, pastw. mr. 28, lasu mr. 86, nieuż. mr. 18; bud. mur. 3, drew. 5; nomenklatura Nadolnik gr. or. i ogr. mr. 53, łąk mr. 13, pastw. mr. 12, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, drew. 5, las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 29, mr. 185, wś Palik os. 30, mr. 179, wś Borowo os. 19, mr. 177, wś Ostrów os. 5, mr. 134, os. Boguszyce mr. 38. W r. 1576 Adam Rościszewski płaci tu od $3^1/_2$ łan., Marcin od $3^1/_2$ łan. (Pawiń., Mazowsze, 39). *Br. Ch.*

Września 1.) niem. *Wreschen*, miasto powiatowe i dominium nad rzką Wrześnią, w w. ks. poznańskiem. Ma urząd okr. i stanu cywil., st. kol. i pocztę, szkoły i parafie obu wyznań, sąd okr. w miejscu, sąd ziem. w Gnieźnie. Obszaru miejskiego 503 ha (w r. 1579 miasto roli nie miało, Paw., I, 159), 288 dym., 5012 dusz, z tych ewang. 780, żydów 842. W r. 1846 podawano ludność na 3232 dusz, 1881 chrześcian, 1351 żydów. Kolej żelazna prowadzi tędy od Poznania do Strzałkowa i z Gniezna do Oleśnicy na Szląsku. Już w XIII w. (r. 1246) występują Bodzętowie z Wrześni i przez wiek XIV. W r. 1387 piszą się dziedzicami Wrześni Andrzej i Tomasz Bolawscy i żona Robka, którzy się prawują z żydem Marklem z Poznania i żydówką Jordanową. Od r. 1390 piszą się z Wrześni Zawiszowie. W r. 1391 Zawisz prawuje się z Janem Gutowskim, bratem swym, o połowę młyna, o zbytnią wodę, o 2 fertony targowego, o $2^1/_2$ łanu roli. W r. 1392 Zawisz zeznał, że winien 8 grzyw. żydowi Januszowi z poręki za Strzałkowskiego i zapłaci na św. Michał. Jemu w tymże roku pani Czesławowa, prawująca się z Janem Mielżyńskim, powierzyła sprawę swą. R. 1399 pani Kozielska, z Łekna powierzyła mu sprawę swą z Paskiem z Dziększyna, Jakuszem i Piotrem Włosinowskimi. Prawuje się też ten Z. z żydem Marklem o 13 grzyw., a z poznańskim żydem Abrahamem o pół pasa i list, dalej z Małgorzatą z Zasułtowa, Boglem, Konradem z Grzymisławic, Kunratem Borszwiczem z Kotem z Dębna, Boguchwałem z Górki. W r. 1398 Zawiszowa z W. z synami prawuje się z Michałem z Barda o zapust na Białężynach. W r. 1399 Wichna, wdowa po Zawiszu, uzyskała 20 grzyw. na Pasku z Graboszewa i Mikołaja Drapesz de Vangri z powodu poręki. W dokum. z r. 1357 W. jest nazwana miastem (civitas) a zapiski r. 1399 wspominają ławników (scabinos) m. W. W r. 1362 odbywają się tu sądy starościńskie. W r. 1364 występuje kapelan Dobrogost, 1390 Jan, pleban W., pozywa Andrzeja z Tarnowa, a r. 1397 Mikołaj prezbyter świadczy w sprawie Zawisza Wrzesińskiego przeciw Małgorzacie z Zasułtowa. R. 1710 ks. Walenty Mroczkiewicz, r. 1729 ks. Belina Szczypiński, potem Kiedrzyński, Jankiewicz, Brykczyński, Drzewiałkiewicz, Ludach, Śmiełowski († 1873). W r. 1448 występuje jako świadek Dobiesław z W. a 1468 Mikołaj z W. Doliwa Wrzesiński. R. 1499 Wawrzyniec Wrzesieński. W r. 1521 byli dziedzicami wspólnie Jan Wrzesiński i Jan Mościejewski, w r. 1531 Jan Bordzki i Rozrażewscy z Rozrażewa, Maciej z Drzewicy, arcyb. gn.; od r. 1619—1684 Działyńcy, z których zamieszkiwali tu Mikołaj Działyński, starosta kościański, Paweł Działyński, starosta inowrocławski i nieszawski, obydwaj zarazem wojewodowie inowrocławscy, nakoniec Zygmunt Działyński, wojewoda halicki. Po nich w r. 1694 był dziedzicem Maciej Niegolewski a od niego w r. 1721 nabył W. za 180000 złp. Chryzostom Niemira Gniazdowski, starosta nowomiejski, pułkownik wojsk Rzpltej, którego wizerunek, jako i małżonki jego Barbary z Olewińskich, w spiżowych medalionach, znajdują się w nagrobku, umieszczonym w kościele farnym. Był to ów energiczny a szczęśliwy regimentarz konfederacyi tarnogrodzkiej, zawiązanej przeciwko gwałtom wojsk saskich, który pod Kościanem szlachtę wielkopolską do akcesu przywiódł, zastrzeliwszy z pistoletu na miejscu obrad Wojciecha Szczanieckiego, oponenta. Zdobył potem Wschowę, Leszno, Śrem i Poznań, aż sam pod Kowalewem w Prusach rozbity został. Proboszczem jego był ks. Fr. Lutosławski, a żył w ciągłych zatargach z gwałtownym i niebardzo nabożnym dziedzicem, który jednak in articulo mortis porobił hojne zapisy kościelne. Fakt, że zwłoki jego nie uległy zepsuciu, dał pochop do utworzenia w ludzie legendy o nadzwyczajnej pobożności pułkownika. W r. 1756 jest dziedzicem W. Maciej Łodzia Poniński, po nim książę Adam Po-

niński, następnie Marceli Poniński, wojski gniez., syn jego Stanisław hr. Poniński, pułkownik w. p., dyrektor ziemstwa kredytowego (1822) i marszałek sejmu w. ks. pozn. (r. 1836). W końcu syn jego Edward, po którym dziedziczy obecnie syn jego hr. Stan. Poniński. W archiwum dziedziców znajdują się, oprócz dokumentów familijnych, przywileje tyczące miasta i różnych bractw, nadane przez Jana Kazimierza w r. 1667, Augusta II r. 1702, dziedzica Działyńskiego w 1667 i Michała Niegolewskiego, chorążego wschowskiego, starosty pobiedziskiego, z r. 1696. Ten przy sprzedaży W. Gniazdowskiemu ekscypował sobie tylko poczciwego Łukasza, kucharza. Już w XV w. była W. znacznem miastem na owe czasy, albowiem dostarczała (1458) 15 żołnierzy na wyprawę. Wzrost swój zawdzięcza tej okoliczności, że już wedle dok. z r. 1496 prowadził przez W. wielki trakt handlowy z Kalisza na Pyzdry, do Gniezna i Prus. W r. 1579 płaciła szosu in duplo 18 fl. i miała 17 szewców, 6 stolarzy, 6 kuśnierzów, 10 krawców, 2 kołodziejów, 7 rzeźników, 4 czapników i powroźnika, 16 komornic, 15 piekarek, 2 kowali. W r. 1656 ucierpiała W. dużo od Szwedów. Różne pomory nawiedzały ją różnemi czasy. Zrobiono spostrzeżenie, że choroby zaraźliwe nawiedzają to miasto zwykle w miesiącu wrześniu. Tak w nowszych czasach cholera zaczynała się zawsze w wrześniu r. 1831, 1849 i 1852. W końcu XVIII w. miała W. dwa budynki miejskie, 2 katol., 1 ewang. kościół, 214 domów mieszkalnych, z tych jeden pod dachówką. Młynów było 7, dusz liczono 1276, z tych 550 żydów. Wizytacya z r. 1791 podaje katolików 1858, dysydentów 331, żydów 273. W r. 1811 było ludności 2118, w r. 1846 dusz 3232, chrześcian 1881, zydów 1351. W r. 1848 między W. a Sokołowem pobity został gen. Hirschfeld z oddziałem, liczącym 1800 żołnierzy i 4 działa. Kościół farny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najśw. Panny Maryi i św. Stanisława, biskupa i męczennika, sięga fundacyą swą XIII wieku. Z początku był drewniany, z końcem XV w. wybudowany został z palonej cegły, z wieżą wysoką, potężnych rozmiarów, w czystym stylu gotyckim. W wojnach szwedzkich uległ złupieniu i spaleniu, tak że nawet sklepienia spadły. R. 1672 odnowiony, ale tylko ze sufitem. Podupadły zupełnie w r. 1792, zrestaurowany został przez Jana Bindera, Niemca z Kurnika, ale jako gmach wielki pozbawiony stylu i ozdoby. Robota była partacką, na głównej nawie dano posowę z desek nieheblowanych. Przebudowanie to kosztowało 12850 złp., a na zapłatę tej sumy sprzedano starego srebra kościelnego za 5394 złp., resztę dał patron. Kościół ten jest 122 stóp długi, 70 stóp szeroki. Z wieżą długości ma 170 stóp Ostatecznie w czasie dusz pasterstwa ks. Stablewskiego we W., fara ponownie odnowioną została wedle planów nadwornego architekta domu cesarskiego i urzędnika w ministerstwie robót publicznych, p. Zyg. Gorgolewskiego. Restauracya ta utworzyła z zepsutej pod względem stylu fary, rodzaj bazyliki rzymskiej, z sufitem kasetonowym. Plany restauracyi p. Gorgolewski wypracował bezpłatnie. Wykonał je miejscowy architekt p. Stelmachowski, także bezinteresownie. Roboty malarskie wykonali pp.: Szpetkowski z Poznania i Lewicki, obecnie z Pelplina. Pierwszy malował sufit, scenę oddania kluczy św. Piotrowi i Zesłanie Ducha św., oraz medaliony śśw.: Wojciecha, Kazimierza, Floryana i Jadwigi, wszystko malowane al tempera. Drugi wykonał al scrafitto cały szereg ściennych obrazów, a prócz tego olejno następujące: ks. opolski oddaje obraz paulinom na Jasnej Górze; ks. Kordeki w Częstochowie; Matkę Boską Częstochowską, Wal. Eliasza; św. Stanisław, upominający Bolesława Śmiałego; wskrzeszenie Piotrowina; grób św. Stanisława w katedrze krakowskiej. Dwa piękne okna kolorowe sprawiła kolatorka, jedno z obrazem Chrystusa Pana podług Thorwaldsena, drugie z obrazem „Gwiazda Morza". Ołtarze odnawiał Piotrowski z Poznania. W jednym z nich jest obraz pędzla Ludwika Jagielskiego z Poznania. Restauracya ta kosztowała 40000 mrk. Koszta poniosła parafia w małej części w porównaniu do hojności patrona, jego rodziny i proboszcza, ks. Floryana Stablewskiego, następnie arcybiskupa gnieźn.-poznańskiego. Zakończona w r. 1881. Oprócz farnego miała W. kościół szpitalny św. Ducha, ale ten już upadł w końcu XVIII wieku. Rozebrano go i na jego miejscu postawiono figurę Pana Jezusa, o czem wspomina tradycya z r. 1832. Utrzymał się jeszcze za miastem, na prawo od drogi poznańskiej, w pięknem miejscu, otoczonem drzewami, kościołek św. Krzyża, ze źródełkiem i figura nad niem Matki B. Wizyta z r. 1697 wspomina, że miejsce to nazywało się Lipówką, oraz, że drewniany ten kościołek po pożarze w r. 1664 został wybudowany. Wojski gniezn. Marceli Poniński zrestaurował go w końcu przeszłego wieku, a 50 lat później ks. wik. Gugacki. Obszerną historyę kościołów wrzesińskich zamieścił w r. 1882 ówczesny proboszcz, ks. dr. Stablewski w „Kuryerze Poznańskim". 2. **W.**, majętność z zamkiem, w temże położeniu, tuż pod miastem, składa się ze wsi i folw.: Bierzglinko, Nadarzyce, Nowy Folwark, Przyborki, Sokołowo, Zawadzie, Opieszyn i leśnictwa Września, razem 3376 ha. 3.) **W.**, wś gosp., w pow. pleszewskim, ma urząd okr. i urz. stanu cywil. w Sobótce, st. pol. i pocztę w Biniewie, szkołę katol. w miejscu, par. obu wyznań w Raszkowie, sąd okr. w Pleszewie, ziem. w O-

strowie. Obszaru 50 ha, 12 dym., 86 dusz z tych 60 kat. Leży na płn.-wsch. Raszkowa, w pobliżu traktu do Pleszewa. *W. Ł.*

Wrzeszcz 1.) 1780 *Wrzeszcze Królewskie*, niem. *Freist*, wś w Pomeranii, pow. lęborski, par. kat. Lębork, st. p. Witk, odl. 3 klm., 772 ha; 1885 r. razem z przyległ. 50 dm., 72 dym., 392 mk., 395 ew., 7 żyd. Wizyta Rybińskiego z r. 1780 wykazuje tu 15 kat. i 33 akat. (str. 98). 2.) **W.,** niem. *Freest*, 1780 *Wrzeszcze Szlacheckie*; dobra ryc., tamże, 833 ha, 1885 r. 17 dm., 36 dym., 222 mk. (1 kat.). Według taryfy pobor. z r. 1648 płacił we W. p. Weiher i z inszych majętności od 18 wł. osiad., 1 pust., 8 ogrod., koła młyńskiego i $^1/_4$ części młyna z Tanczyna 41 fl. 1 gr. (ob. Rocz. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 198). Wizyta Rybińskiego opiewa, że dobra te posiadali jeszcze Wejherowie, mieszk. było 39, kat. 9 i 30 akat. (ob. str. 98). 3.) **W.,** wś i dobra ryc., pow. słupski, st. p. Łebczyno, par. kat. Słupsk; wś obejmuje 281 ha (1885 r. 25 dm., 38 dym., 216 mk., 2 kat., 214 ew.), dobra 822 ha (1885 r. 21 dm., 35 dym., 220 mk., 2 kat., 218 ew.). *Ks. Fr.*

Wrzeszczewice, wś i folw., pow. łaski, gm. Bałucz, par. Borszewice, odl. 10 w. od Łasku. Wś ma 27 dm., 311 mk., folw. 10 dm., 111 mk. W r. 1827 było 25 dm., 160 mk. W r. 1885 folw. rozl. mr. 976: gr. or. i ogr. mr. 386, łąk mr. 65, pastw. mr. 15, lasu mr. 484, nieuż. mr. 26; bud. mur. 10, drew. 16, las urządzony, wiatrak. Wś W. os. 63, mr. 179, wś Wrzeszczewiczki os. 6, mr. 71, wś Rembów os. 21, mr. 225, wś Kików os. 14, mr. 61. Na początku XVI w. dziesięcinę dawano kollegiacie łęczyckiej, a pleban. w Borszewicach tylko kolędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 443). Według reg. pobor. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś W., w par. Borszewice, miała osad. 11, łan. $4^1/_2$ (Pawiński, Wielkop., II, 243).

Wrzeszczewiczki, wś, pow. łaski, gm. Bałucz, par. Borszewice, ma 5 dm., 48 mk., 71 mr. W r. 1827 było 6 dm., 33 mk.

Wrzeszczów, wś i folw., przy szosie między Klwowem a Przytykiem, pow. radomski, gm. Przytyk, par. Wrzeszczów, odl. od Radomia 25 w., posiada kościół par. murowany, dom przytułku dla 5 ubog., 39 dm., 334 mk. W r. 1827 było 29 dm., 213 mk. W r. 1873 folw. rozl. mr. 958: gr. or. i ogr. mr. 674, łąk mr. 73, pastw. mr. 1, lasu mr. 187, nieuż. mr. 23; bud. mur. 13, drew. 8, las urządzony, wiatrak. Wś W. os. 52, mr. 364 (w spisach urzęd. 459 mr.). Kościół par., p. w. św. Maryi Magdaleny, założony został prawdopodobnie na początku XV w. Na początku XVI w. należało do parafii „ex antiquo“ dziesięć wsi. Proboszcz trzymał dwu wikaryuszów. Pobierał on z ról folw. dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., posiadał przytem uposażenie w roli, na której poosadzał kmieci. Płacili oni czynszu po fertonie, dwa koguty i 30 jaj z działu, odrabiali dzień w tygodniu. Miał też pleban łąkę i górną część stawu, zwaną Wierzchowisko. W r. 1706 na miejscu starego, drewnianego, stanął nowy murowany, kosztem dziedzica. Przy kościele był szpital dla ubogich. Na cmentarzu kaplica, p. w. św. Katarzyny (Łaski, L. B., I, 660 i przypisy). Według reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1569 Radzyński płaci tu od $^1/_2$ łanu (Pawiń., Małop., 312). W. par., dek. radomski, około 1600 dusz. *Br. Ch.*

Wrzeszczówka, ob. *Mlijów.*

Wrzeszczowska Wola, wś, pow. radomski, gm. Przytyk, par. Wrzeszczów, ob. *Wola* 581.).

Wrzeszczyna, niem. *Wreschin*, wś gospod., w pow. czarnkowskim (Wieleń), ma urząd okr. i stanu cywil., stacyę kolei i urząd poczt. w Wieleniu, szkoły obu wyznań w miejscu, sąd okr., par. katol. i ew. w Wieleniu (Filehne). Obszaru 160 ha, 712 dusz (199 ew.), 75 dym. Leży o 5 klm. ku wschodowi od Wielenia, na trakcie do Czarnkowa, po lew. brzegu Noteci. Płn. obszar zajmują łąki torfiaste, wśród których płynie do Noteci t. zw. Stępa, nad którą stoi cegielnia. R. 1475 bisk pozn. przekazał dziesięcinę snopową z W. kapelanii św. Trójcy w Szamotułach, założonej przez Andrzeja Świdwę. W r 1504 wraz z innemi włościami W., zastawioną Łukaszowi Górce, król Zygmunt I zamienił n dziedziczną. W r. 1580 miał tam Andrzej Górkaa kaszt. międzyrzecki, 9 półłanków km., półłanek, sołtysi, karczmarza i 2 zagrod. Leśnictwo W. należy do nadleśnictwa rząd. Nothwendig. *W. Ł.*

Wrzeszewo, wś nad rzką Rypienicą, pow. rypiński, gm. Wąpielsk, par. rz.-kat. Radziki, ew. Michałki, odl. 10 w. od Rypina, ma 20 dm., 155 mk., 561 mr. W r. 1827 było 12 dm., 79 mk. Wchodziła w skład dóbr Długie. Jedna z kolonii włościańskich ma 150 mr. obszaru.

Wrzęcica, kol., pow. kaliski, gm. i par. Pamięcin, odl. od Kalisza 10 w., ma 1 dm., 5 mk. Należy do 24 częściowych właścicieli.

Wrzępia, wś, pow. bocheński, parafia w Cerekwi, leży w równinie nadwiślańskiej, 190 mt. n. p. m., przy drodze z Cerekwi nad Rabą do Strzelec Wielkich. Ma dwie wólki: na północy, nad potokiem Grabką, Michale (15 dm., 75 mk.), na płd. Radziejów (23 dm., 100 mk.). Z obydwoma wólkami i obszarem tabularnym liczy 160 dm. i 633 mk. (610 rzym.-kat. i 23 izraelitów). Pos. tabularna (Winc. Lasko) ma 606 mr., pos. mn. 636 mr. Odległość od mka Ujścia Solnego wynosi 6 klm., od Bochni 19 klm W połowie XVI w. wś ta, w par. Cerekiew, własność Milosthina h. Oksza, miała łany km., z których rozmaicie płacono; jedna część bisk.

krakowskiemu, druga do św. Wawrzyńca w Cerekwi; trzecia plebanowi w Żyrawie. Trzy folwarki rycerskie płaciły dziesięcinę w Żyrawie (Długosz, L. B, II, 177). W r. 1400 (Pawiński, Małop., str. 446) nazywała się ta wieś Wrzepną i należała do parafii w Mikluszowicach; w 1581 (ibid., 58) „Wrząmpie“ była własnością Ocieskich, miała 2 i pół łana kmiecego, 4 zagrody bez roli i 1 rzemieślnika. Wtedy należała już do parafii w Cerekwi. Graniczy na płn. ze Stanisławowem, na wsch. z Strzelcami Wielkiemi i Bartucickim, kameralnym lasem, na płd. z Bartucicami a na zachód z Cerekwią. *Mac.*

Wrzopienia, os., pow. wieluński, gm. Wydrzyn, par. Czarnożyły, odl. od Wielunia 7 w., ma 1 dm., 7 mk.

Wrzodowa Góra, dawniejsza nazwa wsi Górka Kościelnicka, w pow. krakowskim. Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 Wodzisławski płacił tu od $5^1/_3$ łan. km., 1 zagr. z rolą, 1 czynsz., 1 kom. z bydł., 1 kom. bez bydła (Pawiński, Małop., 7).

Wrzos, wś i fol. nad rz. Radomką, gm. Przytyk, par. Wrzos, odl. od Radomia 23 w., posiada kościół par. murowany, 16 dm., 174 mk. W 1827 r. było 8 dm., 99 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 351: gr. or. i ogr. mr. 216, łąk mr. 64, past. mr. 55, nieuż. mr. 17; bud. mur. 4, drew. 8, pokłady torfu. Wś W. os. 26, mr. 126. Kościół i parafią erygował tu i uposażył dziesięcinami Jarosław, arcyb. gnieźn. (1341-1372). Na miejscu pierwotnego wzniesiono r. 1420 nowy, murowany, p. w. św. Wawrzyńca i Idziego, konsekrowany 1521 r. Prawo patronatu posiadali dziedzice wsi: Goszczewic, Potkany i Wrzosu. Na początku XVI w. pleban pobierał dziesięciny z ról folw. we Wrzosie i z ról, które uprawiało trzech kmieci w polu zw. Bobrowa. Do plebana należały dwa łany roli, karczma, dwie łąki, jedna we Wrzosie przy dworze dziedzica i moście, druga w Goszczewicach, prawo użytkowania z rzeki. Prócz domu wikarego był dom szkolny. Przy kościele istniała altarya św. Mikołaja, uposażona przez kollatorów kościoła. Miała ona swego kapelana, który posiadał plac i ogród przyległe do plebanii, łan roli przy łanach plebana i 7 kmieci we wsi Zyrdz w par. Wrzeszczów, tudzież trzy działki roli (z wysiewem 3 miar), miejsce na pobudowanie młyna z rolą i sadzawką w tejże wsi (Łaski, L. B., I, 683—685). Ze wzmianek u Długosza (L. B., I, 312, 315) domyślać się można, że łany kmiece we W. dawały dziesięcinę dziekanowi sandomierskiemu. W r. 1569 Jan Wrzosowski płacił ze wsi od 3 łan. km. Prawdopodobną jest podana przez Niesieckiego wiadomość, jakoby kościół we Wrzosie przeszedł w XVI w. w posiadanie protestantów i dopiero przez Podlodowskich, gdy wrócili do katolicyzmu, zwrócony katolikom. Okoliczne kościoły w Przytyku i Jedlińsku uległy podobnemu losowi, jednak wizyty biskupie z XVI w. milczą o Wrzosie. W. par., dek. radomski, około 2000 dusz. *Br. Ch.*

Wrzosa, fol. dóbr Nagodowice, pow. kluczborski, ma 7 dm., 64 mk. (20 katol.), 181 ha.

Wrzosek, wś, pow. radomski, gm. Przytyk, par. Wrzos, odl. od Radomia 23 w., ma 5 dm., 20 mk., 48 mr.

Wrzosek, 1532 *Wrzosszky*, niem. *Wreske*, wś, pow. opolski, par. kat. Chróścina, ew. Opole. W r. 1885 miała 589 ha, 88 dm., 475 mk. (1 ew.).

Wrzoski 1.) fol. i kol., pow. kielecki, gm. Snochowice, par. Grzymałków, odl. 21 w. od Kielc. Fol. W., oddzielony od dóbr Wólka Kłucka, ma 155 mr. (126 roli, 21 łąk, 8 nieuż.), kolonia ma 142 mr. (82 mr. roli, 47 past., 9 łąk, 4 nieuż.). 2.) **W.,** wś, pow. sokołowski, gm. Dembe Nowe, par. Miedzna, ma 35 dm., 210 mk., 878 mr. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 38 dm., 200 mk. 3.) **W.,** ob. *Wrzosk.*

Wrzoski 1.) pole wsi Ligota, w pow. krotoszyńskim. 2.) **W.** al. *Wrzaski*, fol. pod Starymgrodem, w pow. koźmińskim, zniesiony.

Wrzosów 1.) fol., pow. garwoliński, gm. Górzno, par. Garwolin (odl. 6 w.), ma 2 dm., 18 mk. W 1827 r. było 2 dm., 65 mk. W r. 1882 fol. W., oddzielony od dóbr Głosków, rozl. mr. 593: gr. or. i ogr. mr. 208, łąk mr. 78, past. mr. 19, lasu mr. 265, nieuż. mr. 23; bud. mur. 1, drew. 9; płodozm. 9-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. W akcie z r. 1475 wymieniono Wrzosowo, wieś w ziemi czerskiej, własność Piotra i Mikołaja. Istniała też Wola Wrzosowska, należąca wraz z Miastkowem do Jana z Radzymina, podkomorzego zakroczymskiego (Kod. Maz., 275). W r. 1576 we W. mają Wrzosowski, Pruszczyński po łanie, zaś Wola Wrzosowska znikła, zapewne tylko zmieniła nazwę na Wolę Miastkowską (Pawiń., Mazowsze, 221). 2.) **W.,** wś i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. radzyński, gm. Sitno, par. Radzyń (odl. 9 w.), ma 28 dm., 227 mk. W 1827 r. było 43 dm., 237 mk. W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 1683: gr. or. i ogr. mr. 610, łąk mr. 306, past. mr. 49, lasu mr. 597, w odpadkach mr. 92, nieuż. mr. 29; bud. mur. 2, drew. 16; las nieurządzony, wiatrak, cegielnia. Wś W. os. 39, mr. 317. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 Wrzosów, wś szlachecka, w par. Kock, miała osad. 11 (Pawiń., Małop, 392). 3.) **W.,** także *Wrzozów*, wś, w par. Biała (dziś pow. janowski), istniała na początku obecnego wieku (Post Lexikon Crusiusa z r. 1802). W r. 1827 miała 47 dm., 235 mk. Obecnie nie znana. Może weszła w obręb Janowa. *Br. Ch.*

Wrzosowa, wś i fol. nad rz. Wartą, pow. częstochowski, gm. Huta Stara, par. Częstocho-

wa. Leży o 8 w. na płd. od Częstochowy, ma 58 dm., 479 mk. W r. 1827 było 33 dm., 221 mk. W r. 1880 fol. W. rozl. mr. 901: gr. or. i ogr. mr. 527, łąk mr. 73, past. mr. 59, lasu mr. 223, nieuż. mr. 19; bud. mur. 8, drew. 2; płodozm. 8-pol., las nieurządzony, pokłady wapna i torfu. Wś W. os. 43, mr. 540. W połowie XV w. wś ta, własność Jakuba Trepki, miała łany km., karczmę, zagrodników i folw., z których dziesięcinę dawano klasztorowi w Częstochowie (Długosz, L. B., II, 221). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 wś Wrzosowa, w par. Częstochowa, miała w części Wierzchlejskiej 6 łan. km., 2 zagr. z rolą, 1 czyn., 6 kom. bez bydła, hutę szklaną, 3 robotników. W części Błeszyńskich $3^1/_2$ łan. km., 8 zagr. z rolą, 3 kom. z bydł. (Pawiń., Małop., 78). *Br. Ch.*

Wrzosowatka, góra pod Chmielonkiem, w pow. kartuskim. Z niej rozległy widok na jez. Radunię, ku płd. na t. zw. Jeziorko, na północ na Chmielno starożytne. *Kś. Fr.*

Wrzosowo, wś podana w reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557, w par. Zgłowiatka, miała $2^1/_2$ łanu (Pawiń., Wielk., II, 9). Będzie to zapewne dzisiejsze Ossowo, w pow. włocławskim, par. Lubraniec.

Wrzostki, wólka do Łysakowa, wś, w pow. mieleckim, ma 15 chat i 76 mk.; leży w nizinie nadwiślańskiej, nad Breniem. *Mac.*

Wrzosy 1.) fol. dóbr Cybulice, w pow. łowickim, ma 457 mr. 2.) **W.,** kol. nad rz. Widawką, pow. łaski, gm. Chociw, par. Restarzew, ma 6 dm., 69 mk., 74 mr. 3.) **W.,** folw. dóbr Kossowice, w pow. opatowskim, ma 1 dm., 13 mk., 96 mr. 4.) **W.,** os., pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki.

Wrzosy al. *Borowe Włóki*, dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zalesie, o $5^1/_2$ w. od Kobrynia, własność Szemietyłłów, mają 185 dzies. (125 łąk i pastw., $18^1/_2$ lasu).

Wrzosy, grzbiet górski (347 mt.), na obszarze wsi Górka, nad pot. Górecką Wodą, dopł. Prądnika, w pow. krakowskim, na granicy od królestwa polskiego.

Wrzosy 1.) kol., w pow. ostrzeszowskim, ma urząd okr. w Grabowie, urz. stanu cyw. w Przytocznicy, sąd i st. kol. w Ostrzeszowie, pocztę w Doruchowie, tamże szkoły obu wyzn. i paraf. katol.; 31 dym., 239 dusz katol. 2.) **W.,** wś dworska, w pow. szubińskim, ma urz. okr. i sąd w Szubinie, urz. st. cyw. w Kulikowie, st. kol. w Żninie, pocztę i szkoły w Retkowie, paraf. katol. Słupy. Obszaru 314 ha, 4 dym., 106 dusz. Należy do dóbr Słupy, obecnie w posiadaniu Żółtowskich. W r. 1331 wś W., jako arcybiskupią, złupili Krzyżacy. R. 1339 W. (Wrzuthi) należała do dóbr, o które się prawowali Janisław, arcyb. gnieźn., i Jan, bisk. poznański, z zakonem szpitalników niemieckich. Przysądzone wtedy dobra, król Kazimierz r. 1357 zatwierdził jako posiadłości kościoła gnieźnieńskiego.

Wrzosy, niem. *Schoenwalde*, dawniej *Nowe Mokre* zwana, wś, pow. toruński, st. pocz. i szkoła symult. w miejscu, paraf. kat. N. M. Panny w Toruniu; 955 ha (543 roli or., 9 łąk, 163 lasu); 1885 r. z przyległ., 121 dm., 276 dym., 1234 mk., 589 kat., 645 ew. *Kś. Fr.*

Wrzyszcze, gród, ob. *Rzyszczew* (t. X, 171).

Wschodnia, rzeczka, ob. *Schodnia*.

Wschody, osada, pow. jelniński gub. smoleńskiej, gm. Wschody, zarząd gminy, cerkiew, 2 jarmarki. *W. Ł.*

Wschowa, w dokum. *Vschovia*, *Veschov*, *Czchowa*, *Schova*, *Unschova*, *Uschovia*, *Wrowinstat*, *Wrowstat*, *Freistadt*, *Frauenstadt*, *Fraustadt*, stolica niegdyś ziemi wschowskiej, dziś miasto powiatowe w w. ks. pozn., leży na płd.-zach. Poznania, między Szlichtyngową, Szmiglem, Święciechową i Lesznem. Urz. stan. cywil., stacya kol., poczta, szkoły i paraf. obu wyznań i sąd okr. w miejscu. Obszar ról miejski wynosi 761 ha, ma 639 dym., 7381 dusz, z tych 4259 ewang., 2800 katol., 318 żyd. Założenie miasta odnoszą do r. 1150. W początku XIII w. ma W. liczne warsztaty, mianowicie sukienników. Ziemia wschowska ze stolicą swą wielokrotnie przechodziła od Polski do Szląska i odwrotnie. W r. 1723 Przemyśl, ks. głogowski, nadał Walterowi z Przyczyny, wsi pod miastem położonej, lokacyą ponowną miasta z różnemi wolnościami. Znajduje się też w posiadaniu Henryka III, ks. głogow. W r. 1289 występuje Wierzbięta jako kasztelan wschowski. W r. 1310 przystąpiła W. do związku miast: Głogowa, Zegań, Swinawa, Frysztat, Szprotawa i Lubin, które się zobowiązały ścigać złoczyńców swych wzajemnie. W r. 1322 widzimy W. w posiadaniu Łokietka, ale już od r. 1325 nadają W. przywileje różni książęta szlązcy, a nawet prawo bicia zdawkowej monety. Rozrzutny ks. Jan sprzedał W. królowi czeskiemu. Dopiero r. 1343 przyłączył W. trwale do Polski ks. Kazimierz a w r. 1345 nadał jej wolność od ceł. W r. 1383 probowali ks. szlązcy odzyskać W., ale bezskutecznie. W r. 1422 komisarz apostolski Antoni Zenon spisał w W. urzędowy akt świadectwa arcyb. Mikołaja w procesie kr. Władysława przeciw Krzyżakom. Aż do stycz. 1423 r. trwały tu przesłuchy świadków. Rozkwit W. znamionuje się tem, że w początku XV wieku miasto miało swą własną szkołę. W tymże czasie za Władysława II obwarowano W., a tenże król nadał W. ordynacyą wyboru burmistrza i rajców. W r. 1432 oddał miasto z zamkiem w lenno Maciejowi Bąkowi czyli Strączkowi z Osieczny. W r. 1435 pożar zniszczył całe miasto, ale nowe i zatwierdzone przywileje król. wnet podniosły stan jego, mianowicie też sukiennictwo, którego stosunki handlowe sięgały aż

wgłąb Rossyi. W r. 1474 napadł na miasto bezskutecznie król Maciej węgierski. Nowemi dobrodziejstwami obdarzyli W. Kazimierz Jagiell. i Zygmunt I. Powstanie przeciwko staroście skarał on surowo r. 1519 ale r. 1524 odnowił dla miasta czyste prawo magd., wolne od naleciałości prawa polskiego. Zmuszał też mieszczan żeby co kwartał wszystkie nieczystości z miasta wywozili i odnowił podupadłą mennicę wsch., pozwalając jej bić kwartniki. W r. 1588 bito w niej halerze i dutki a jeszcze później od mincarza Andrzeja Tympfa t. tw. tymfy. Wielkie pożary nawiedziły mto w latach 1514, 1522 i 1529. Król i biskupi opuszczali miastu podatki, a kanonik Maciej Lamprecht z Wrocławia zbudował tu kościół, z wieżą 228 stóp wysoką. Darował też miastu bieliznę stołową, celem wypożyczania jej nowożeńcom. Nowy ratusz rozpoczęto budować r. 1556 a skończono 1612. W r. 1548 zaczęło się miasto budować za zezwoleniem królewskiem i poza murami. W r. 1600 miało 70 wiatraków i młynów. Miasto utrzymywało 60 żołnierzy, póki Jan Kazimierz nie zniósł tego ciężaru. Liczne bywały zatargi starostów z urzędami miejskiemi, które królowie często brali w obronę. W r. 1552 rada miejska powołała do kościoła pierwszego predykanta czystego ewangelium. Nowy kościół zaszczepił wielką nietolerancyą, którą w pierwszej linii uczuli żydzi. W r. 1594 wypędzono ich z miasta. Ustała też zgoda między mieszczanami a radą miejską. Religijna reakcya katolicka zmusiła miasto do oddania kościoła farnego katolikom. Ewangielicy zebrali znaczną sumę i zbudowali sobie (r. 1604) kościół, nazwany żłobem Chrystusa (Kupplein Christi), od której to nazwy wszystkie kościoły ewang. nazywano w Polsce kryplami. Zaostrzały się zatargi religijne, ale miasto rosło niesłychanie przez przypływ prześladowanych ewangielików ze Szlązka. W latach od 1627—1635 mogło się Lisowczykom okupić sumą 30000 złp. W r. 1633 starosta Hieronim Radomicki założył za miastem „Nowemiasto“, o co miał długie procesa ze Starem miastem. Procesa te i pożary w r. 1641 i 1644 już bardzo wycieńczyły zamożność, wojny szwedzkie i pomor r. 1655 zdziesiątkowały ludność. W r. 1685 wielki pożar zniszczył nawet kościoły. W trzeciej wojnie szwedzkiej dwa razy stoczono znaczniejsze bitwy pod W. W r. 1706 gen. Renkiold pobił Schulenburga i posiłki rossyjskie. Bitwa ta zmusiła Augusta do ustąpienia z kraju i uznania Leszczyńskiego. W r. 1709 pomor uśmiercił 2917 mk. W r. 1716 miasto uległo rabunkowi. Straciło też reskryptem Augusta II z r. 1720 prawo wolnego wyboru burmistrza i rad. W r. 1728 zabrano mu mennicę. Pod koniec XVII w. urzędowali już tylko burmistrz, syndyk, pisarz i 2 ławników. Starostowie znieśli sądownictwo miejskie. W siedmioletniej wojnie narażoną była W. kilkakrotnie na przemarsze wojsk. W r. 1761 pruski gen. Ziethen przez Rossyan tu pobity. W r. 1794 przeszła W. pod panowanie pruskie. Za tychże rządów już d. 9 lut. 1794 konsekrowany tu arbyb. Ign. Raczyński. Z początkiem XVII w. miało W. 7000 dusz, w końcu tego wieku już tylko 5100, z tych 550 żydów. Za czasów ks. warszawskiego miasto się podniosło. Fabryka cykoryi odstawiała towar do Krakowa i Warszawy. Kiedy w r. 1816 W. znów stała się pruską, miała dusz 5222, warsztatów tkackich 36, sukienniczych 165. Od r. 1818—1828 utkały one 35077 postawów sukna. Sukiennicy wschowscy jeździli na jarmarki lipskie. Garncarze i garbarze wschowscy mieli sławę, a muzykanci wschowscy przebiegali cały kraj. Dziś sławne są jeszcze wschowskie kiełbaski, naśladowane w Lesznie, Rawiczu, Poznaniu i Berlinie jako wiedeńskie. W r. 1848 m. W. przeciwne było reorganizacyi i brało udział w ruchu germanizacyjnym. Kościołów katolickich było i jest 3, prócz tego kaplica i dawny klasztor ks. bernardynów, dom pojezuickich i szkół ich niższych. Kościołów protest. dwa i bóżnica. W r. 1771 płaciło starostwo wschowskie, dzierżawione przez Antoniego Kwileckiego, 1313 złp. kwarty, 1348 złp. hyberny; w r. 1765 złp. 602 pogł. żyd. Historyą mennicy m. W. opisał dr. Kirmis w Nr 56 „Berliner Muenzblaeter“. Przyczynki do niej wydał w Zapiskach numizmatycznych z r. 1886, Nr 9 i w osobnej odbitce. W W. istnieje obecnie szkoła rolnicza zimowa. *W. Ł.*

Wścibin, folw., należący do wsi dworskiej Szubin (zamek), w pow. szubińskim, ma 1 dm., 4 mk.

Wścieklice, wś, pow. kolneński, gm. Mały Płock, par. Poryte, ma 401 mr., z czego 399 należy do drobnej szlachty. R. 1827 było 15 dm., 90 mk. W r. 1578 wś ta, w par. Poryte, miała 10 łan. Wspominana w dokum. sąd. z XV w.

Wściekłe, jezioro, w pow. słupeckim, na obszarze dóbr Kazimierz (ob. t. III, 924).

Wsemborzicze (w dok.), ob. *Soborzyce.*

Wsiatyn, ob. *Husiatyn.*

Wsie 1.) al. *Wieś*, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kołtyniany, o 53 w. od Rossień. Jucewiczowie mają tu 29½ dzies. (3½ lasu, 4 nieuż.), Łukowiczowie 30 dzies. (2 lasu, 12½ nieuż.). 2.) **W.** *Poszyle*, wś, tamże. Giedminowie mają tu 60 dzies. (10 lasu, 10 nieuż.), Misiewiczowie w dwóch działach 33½ dzies. (5 nieuż.). Spis urzędowy z 1886 r. podaje trzy wsi t. n., należące do dóbr Murowianko, Więckiszki i Zo.

Wsielice, *Wsielisz cze*, *Sieliszcze*, dwa pobliskie folw., w pow. nowogródzkim, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Jastreblewo, o 12 w. od st.

Lesnaja dr. żel. mosk.-brzesk. a 68 w. od Nowogródka. Miejscowość lekko falista i lesista.

Wsielub', mstko z zarządem gminnym i dobra przy zlaniu się rzeczek Plissy i Szarawki, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., o 12 w. od Nowogródka, w pięknej miejscowości, wśród urodzajnej gleby. Mstko ma 106 dm., przeważnie żydowskich, 780 mk., cerkiew paraf., kościół katol., 2 kaplice, synagogę, szkołę, zarząd gminy, 2 młyny. Cerkiew paraf., p. w. św. Michała, w 1840 r. wzniesiona przez hr. O'Rurka, uposażona z dawnych zapisów około 5 włókami ziemi, do 2300 parafian. Kościół katol. murowany, p. wez. św. Kazimierza, wzniesiony w 1642 r. a z gruntu odnowiony w 1879 r. staraniem ks. Wład. Issajewicza. Parafia katol., dek. nowogródzkiego, posiada kaplice na cmentarzach: w miejscu, Wereskowie i Bieninie, a doniedawna i w Cycynie, 2355 wiernych. Gmina składa się z 7 okręgów (starostw) wiejskich, liczy 595 dm., 3809 włościan płci męz., uwłaszczonych na 8277 dzies. W obrębie gminy jest: 52 wiosek, 4 zaśc., 17 dóbr, 1 miasteczko, 10 okolic, 1 sioło, 19 uroczysk, 10 folwarków, 3 chutory. Zygmunt Kiejstutowicz, w. ks. lit., nadał W. w 1438 r. Andrzejowi Niemiryczowi. Jeden z jego potomków zapisał je w 1537 r. testamentem Stanisławowi Dowojnie, wojewodzie połockiemu. Nadanie ks. Zygmunta potwierdza w r. 1540 Paweł Algimunt ks. Holszański, biskup wileński. W 1553 r. Zygmunt August pozwala Dowojnie urządzić w W. tygodniowe targi. Od Dowojnów nabył W. w r. 1576 ks. Mikołaj Radziwiłł, wojewoda wileński, następnie dobra przeszły do Pociejów, w 1713 r. do Ant. Nowosielskiego, kaszt. nowogródzkiego, w końcu O'Rurków, będących pochodzenia irlandzkiego. Dobra W. obejmują 7582 dzies. w najżyźniejszych gruntach i łąkach. W r. 1786 Stanisław August nadał miastu prawo na trzy jarmarki dwutygodniowe do roku. Kahał wsielubski płacił w 1717 r. pogłównego 120 złp. (Vol. leg., VI, fol. 356). Według świadectwa Łukaszewicza (Dz. kośc. wyz. hel., II, 70) kościół tutejszy znajdował się od 1576 do 1642 r. w ręku kalwinów. Pierwotna fundacya kościoła sięga podobno 1489 r. *A. Jel.*

Wsieług, jezioro, w pow. ostaszkowskim gub. twerskiej, do którego wschodzi Wołga, po wyjściu z jeziora Werchita. Przeszło 10 w. długie, do 4 w. szerokie. Na wyspie jeziora znajduje się monaster nowosołowiecki.

Wsiepocha, wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Tokarzyszki, wraz ze wsią Zubowicze 30 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Traby.

Wsieswiacka, wś włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 5 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Wierzby, 13 dusz rewiz.

Wskamieniszcze, zaśc., pow. borysowski, w gm. Ziembin; okolica folw. obfituje w kamień narzutowy. *A. Jel.*

Wsochy, wś nad rz. Wielką (Wielikaja), w gub. witebskiej.

Wsochy (w dokm.), pow. lityński, ob. *Rosochowata* 2.)

Wsola, wś i folw. i *W. Poduchowna*, wś nad rz. Radomką, pow. radomski, g m. Wielogóra, par. Wsola, odl. od Radomia 9 w., posiada kościół par. drewniany, 31 dm., 258 mk. W r. 1827 było 21 dm., 171 mk. W r. 1881 folw. W., oddzielony od dóbr Piastów, rozl. mr. 1304: gr. or. i ogr. mr. 277, łąk mr. 187, pastw. mr. 64, lasu mr. 729, nieuż. mr. 48; bud. mur. 4, drew. 13; płodozm. 11 pol., las urządzony, pokłady torfu. Wś ma 26 os., 192 mr. (według urzęd. danych 277 mr.). W. Poduch. 309 mr. włośc. W połowie XV w. istniał tu już kościół drewniany, p. w. św. Bartłomieja. Pleban posiadał tu swe role i łąki. Wś zapewne należała do Mikołaja Sliza h. Habdank, dziedzica przyległego Piastowa (Długosz, L. B., II, 534). Dalsze losy kościoła nieznane. Według reg. pobor. pow. radomskiego r. 1577 wś Wsolia miała $7^1/_2$ łan., 3 zagr. (Pawiński, Małop., 302). Znajduje się w tym majątku grób rodziny Gordonów de Huntley, wzniesiony z kamienia ciosowego w kształcie sarkofagu. W. par., dek. radomski, 2300 dusz. *Br. Ch.*

Wspólne 1.) jezioro w pow. włodawskim, ob. *Terebycz.* 2.) **W**, jezioro w pow. nowoaleksandryjskim (puławski), na obszarze gm. Gołąb, niedaleko zbiegu Wisły i Wieprza, ma 50 mr. obszaru (ob. t. II, 665).

Wspomnienie, niem. *Erinnerung*, folw., w pow. chodzieskim, do Prochnowa, o 3 klm. na płn.-wsch. Margonina. Istniał jeszcze w r. 1830, dziś nie istnieje.

Wsprata, folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce, własność Wańkowiczów.

Wsprowa, ob. *Sprowa.*

Wstąski, pow. świecki, ob. *Stążki* 2.).

Wstążki, pow. tucholski, ob. *Stążki.*

Wsto, wś dziś nieznana pod tą nazwą, istniała w par. Marzenin (dziś pow. łaski). Nie było tu kmieci tylko części szlacheckie. Dziesięcinę dawano pleb. w Marzeninie. W r. 1552 mają tu cztery działki po $^1/_4$ i $^1/_2$ łanu Polewowie i Jakub Fundament (Pawiń., Wielkop., II, 248).

Wstochód, ob. *Stochód.*

Wstowo, wś podana w reg. pobor. pow. przedeckiego z r. 1557, w par. Przedecz, miała 8 łan., 3 zagr., 1 rzem. (Pawiń., Wielkop., II, 24). Jestto widocznie mylnie odczytane czy podane Chrustowo, w pow. wrocławskim, par. Chodecz. Obok Wstowskich posiada tam dział Chrostowski w r. 1557.

Wszachów, wś i majorat rząd., pow. opatowski, gm. Wielogóra, par. Wsola, odl. od Opatowa 20 w., posiada urząd gm., 146 dm., 930

mk., 1586 mr. włośc. i przy osadzie leśn. 1255 mr. ziemi rząd. W r. 1827 było 69 dm., 467 mk. W połowie XV w. wś ta, własność biskupa kujawskiego, na prawie niemieckiem osadzona, miała $27^1/_2$ łan. km., 4 karczmy z rolą, dające dziesięcinę, wartości do 16 grzyw., bisk. kujawskiemu. Sołtystwo na 3 łanach wolnych dawało dziesięcinę, wartości do 2 grzyw., pleb. w Backowickach (Długosz, L. B., I, 625, II, 469). Według reg. pobor. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś Wszechów, w par. Łagów, własność biskupa krakowskiego (?), miała 12 osad., $9^1/_2$ łan., 3 kom. ubogich (Pawiń., Małop., 189).

Wszanka, potok, w hr. orawskim, dopł. Półhoranki, ob. *Głuchowa.*

Wszary, także *Wzary* i *Wiary*, wólka do Czasławia, wsi w pow. wielickim, leżącej nad Krzyworzeką, na płd. od Dobczyc. Wólka zbudowana nad rzeką, wśród lasu, na płd. od Czasławia, liczy 35 chat i 238 mk. rzym.-kat. Graniczy na płd. z Glichowem, a na wsch. z Wolicą, folw. do Czasławia. *Mac.*

Wszebory 1.) al. *Laskowo-W.*, wś i folw., pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Dąbrówka, ma 61 mk., 109 mr. dwor. i 83 włośc. W r. 1827 było 9 dm., 90 mk. Ob. *Laskowo* 1.). W r. 1578 mieszka tu drobna szlachta, niemająca kmieci. Płacą oni od $3^2/_4$ łanu. Wieś nosi nazwę „Wssebori", Laskowo zaś jest osobną wsią (Pawiń., Mazowsze, 411). 2.) **W.** al. *Długie-W.*, wś i folw., pow. sokołowski, gm. Sterdyń, par. Ceranów, ma 8 dm., 41 mk., 1367 mr. W r. 1827 było 15 dm., 107 mk. Ob. *Długie Wszebory.* 3.) **W.,** pow. przasnyski, ob. *Romany* 2.). 4.) **W.**, wś szlach., pow. szczuczyński, gm. Grabowo, par. Lachowo. W r. 1827 było 7 dm., 84 mk. Wspominane w aktach sąd. z r. 1468). 5.) **W.**, pow. kolneński, ob. *Karwowo-W. Br. Ch.*

Wszeborzyce, ob. *Soborzyce.*

Wszechświęte, pow. opatowski, ob. *Grocholice* 2.).

Wszechwłada, mylnie, ob. *Merchwiada.*

Wszedziń, *Wszedzyń*, *Wszedna*, *Sedno*, wś gospod., w pow. mogilnickim, urz. okr. i stanu cywil., st. kol. i poczta, sąd okr. i obie parafie w Mogilnie, szkoła w Wiecanowie. Obszaru 333 ha, 5 dym., 52 dusz (8 ew.). 2.) **W.,** wś dwor.. w temże położeniu. Obszaru 715 ha, 14 dym., 277 dusz, z tych 82 ew.; do podatku grunt. oszac. czysty dochód na 4508 mk. Leży przy trakcie z Mogilna do Żnina na Parlin. W r. 1580 ma W. $4^1/_2$ łan. os., 4 zagr. a $3^1/_2$ półłan. opustosz. Między dobrami, które 1065 r. Bolesław w Płocku nadał kościołowi św. Jana w Mogilnie, wymieniony jest także W. jako „Sedno". Przywilej ten potwierdził Mieszko r. 1103. W r. 1379 Jan, archidyakon kruszwicki, i reszta braci dziedziców z Trląga, oświadczyli w Gnieźnie, że wś W., którą wyżej wymieniony Jan trzymał w dożywociu od opata i klasztoru mogilnickiego, po jego śmierci oddadzą klasztorowi. *W. Ł.*

Wszedzinek, folw. do Wszedzina, pow. mogilnicki.

Wszeliwy al. *Szeliwy*, wś i folw., pow. sochaczewski, gm. Iłów, par. Brzozów, odl. 20 w. od Sochaczewa. Wś ma 296 mk., folw. 75 mk. W r. 1827 było 19 dm., 175 mk. W . 1885 folw. W. rozl. mr. 948: gr. or. i ogr. mr. 894, łąk mr. 27, nieuż. mr. 27; bud. mur. 12, drew. 10; płodozm. 12 pol., wiatrak. Wś W. os. 36, mr. 37; wś Zalesie os. 15, mr. 492. R. 1579 wś Wseliwy miała w części Mikołaja Wituskiego 2 łany, 2 zagr., w części Andrzeja Wituskiego 2 łany, 2 zagr.

Wszemborz, *Wszęborz*. *Sweboze*, *Wschebors*, wś gospod. w pow. wrzesińskim, ma urząd okr. i st. kol. w Miłosławiu, urz. stanu cyw. i pocztę w Borzykowie, szkoły obu wyzn., par. katol. w miejscu, ew. w Miłosławiu, sąd okr. we Wrześni. Obszaru 10 ha, 21 dym., 181 dusz. 2.) **W.,** wś dwor., w temże położeniu. Obszaru 700 ha, 10 dym., 254 dusz (23 ew.). Parowa gorzelnia. R. 1310 występuje jako świadek Jakub, sołtys z W. (Sweboze). W r. 1396 prawował się Wydźga z Budziłowa z kmiećmi wszemborskimi. W r. 1410 rozgraniczono Cieśle z Wszemborzem. Kościół miejscowy, p. w. św. Mikołaja, wystawiony z drzewa, istniał już przed rokiem 1510. R. 1358 Jan i Stanisław, synowie Dobrogosta Jezierskiego, sprzedali W. Łukaszowi Górce, bisk. wrocławskiemu. Między 1578—1618 należał W. do Kuszkowskich; około r. 1564 było w W. 8 łan. os., z których składano bisk. pozn. po 3 ćwiercie pszenicy, tyleż owsa i po 3 gr. małdratów. W r. 1578 było 6 śl. os., 4 zagrodników, 1 komornik i 1 cieśla; około 1620 r. stał w wiatrak doroczny. W tymże r. zarządzał W. Gabryel Wrzesiński. W drugiej połowie zeszłego wieku nabyli go Zbijewscy, od których przeszedł do Suchorzewskich.

Wszeradowo, dziś *Szeradowo*, wś kościelna, pow. szubiński, par. kat. w miejscu, ew. i okr. urzęd. w Szubinie, urząd stanu cyw. w Zalesiu. Wś ma 538 ha (385 roli, 65 łąk), 22 dm., 212 mk. (20 ew.). Pierwszy raz pojawia się ta wś w dokum. z r. 1386. Kościół i parafia powstały tu zapewne w XIV w. W r. 1426 pleban Bartłomiej sprzedaje dziesięciny swe z Krzepiszyna. Zapewne Wiśniowieccy, dziedzice wsi, wznieśli tu w XV w. kościół murowany. Obecny stanął w r. 1838, na miejscu poprzedniego, spalonego w r. 1830. Uposażenie plebana stanowiły dwa łany roli, kilka placów i ogrodów, ośm kawałków łąk. Ze wszystkich pól w W. dawano dziesięcinę plebanowi a kmiecie prócz tego meszne po korcu żyta i korcu owsa z łanu. Zagrodnicy i karczmarze po groszu (Łaski, L. B., I, 128). Według reg. pobor. pow. kcyńskiego w r. 1577 było tu 11 ślad., 1 zagr.; w r. 1579

zaś 12 ślad. W XVIII w. wchodził w skład dóbr szubińskich i był własnością Mycielskich. Około r. 1840 należały do Karola Kiehna. *W. Ł.*

Wszeradz, ob. *Sieradza.*

Wszeradzice, ob. *Seredzice.*

Wszerzecz, wś i folw., pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo, odl. 11 w. od Łomży, ma glebę gliniastą, pomieszaną z czarnoziemem. W r. 1827 było 12 dm., 79 mk. W r. 1884 folw. W., oddzielony od dóbr Szczepankowo, rozl. mr. 690: gr. or. i ogr. mr. 554, łąk mr. 62, pastw. mr. 48, lasu mr. 4, nieuż. mr. 22; bud. mu. 4, drew. 7. Wś ma 10 os., 61 mr. W r. 1578 wś należy do klucza Szczepańkowo, dóbr opata płockiego (benedyktynów), rządzca dóbr Stan. Choszczewski płaci tu od $11^1/_2$ łan. km., 5 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 368).

Wszołki Rytele, ob. *Rytele* 4).

Wszołów, niem. *Scholow*, w dok. *Wscholowo*, *Wssolowo*, *Szołowo*, wś i dobra, pow. pleszewski, par. kat. Kucharki, ew. Sobótka, okr. pol. w Pleszewie, urząd st. cywilnego w Szkudłach. Wś ma 117 ha (106 roli, 11 łąk), 15 dm., 118 mk. (13 ew.); dobra 326 ha (264 roli, 17 łąk, 4 lasu), 6 dm., 131 mk. (18 ew.). Nazwa wsi pojawia się w dokum. z 1396 r. Na początku XVI w. wś należała do par. Kajewo (dziś nie ma tej parafii) i dawała plebanowi dziesięciny z folwarku i meszne od kmieci po mierze owsa i żyta z łanu (Łaski, L. B., II, 48). Według reg. pobor. pow. kaliskiego z r. 1679 Stanisław, Marcin i Jerzy Wszołowscy płacą tu od $3^1/_2$ łan. kw., 1 zagr., 2 rzem. (Pawiń., Wielkop., I, 109). W obecnem stuleciu należała wieś do Unrugów.

Wszynewka, wś skarb. nad Bereżanką, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 31 w. od Oszmiany, 4 dm., 26 mk. katol.

Wszyrzewicze, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Horodek (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Olendzkich Piotrowszczyzna, 5 dusz rewiz..

Wszytendorf (mylnie), właściwie *Fichtendorf* al. *Holendry*, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrówka, o 50 w. od Bielska, 59 dzies. ziemi włośc.

Wszywaja, rzka, w gub. charkowskiej, lewy dopływ Berestowej, praw. dopł. Oreli. Długa 42 w.

Wtelno, *Witelno*, wś gospod., pow. bydgowski, urząd okr. w M. Sitnie (Wilhemsort), urz. stanu cyw. w miejscu, st. kol. w Bydgoszczy, poczta w Tryszczynie (Trischin), szkoła i parafia katol. w miejscu, ew. w Koronowie, sądy w Bydgoszczy. Obszaru 863 ha, 53 dym., 437 dusz (66 ew.). 2.) **W.,** wś dworska, tamże. Obszaru 345 ha, 12 dym., 117 dusz (26 ew.). Leży na północ Bydgoszczy, nad szosą koronowską. W r. 1583 należy do dóbr opata koronowskiego, ma 2 sołtysów, 14 łan. os., 4 zagr., 1 rzemieślnika. W ostatnich czasach było w ręku Pokrzywnickiego, który się ożenił z wdową Beck a następnie przeszło drogą subhasty na Becków z Magdeburga. Posiadłość klasztorna wchodziła w skład dóbr rząd. Koronowo. 3.) **W.,** nadleśnictwo, tamże, 3 dym., 41 dusz. W r. 1583 miało W. 14 łanów, 4 zagr., 1 rzemieślnika, 2 sołtysów. Kościół parafialny tutejszy leży w obrębie dawnej dyecezyi włocławskiej, lecz należy obecnie do chełmińskiej. Dzieje jego nie znane. *W. Ł.*

Wtórek 1) *Wtorek*, *Tworek*, *Wturek—Koras*, wś dworska, w pow. odolanowskim (ostrowskim), należąca do radziwiłłowskich dóbr Przygodzice. Ma urząd. okr., urz. st. cywil., st. kol. i pocztę w Ostrowie, szkoły obu wyzn. w miejscu, par. kat. w W. Wysocku, ewang. sądy w Ostrowie; 7 dym., 91 dusz. Obsz. 391 ha, a do podatku gruntowego oszac. z czystego dochodu 3182 mrk. 2.) **W.,** wś gospod., tamże, ma obszaru 301 ha, 51 dym., 368 dusz (62 ew.). Leży na wsch.-płd. Ostrowa, pod Wysockiem. W r. 1418 rozgraniczony z Czekanowem. R. 1579 W. nosi nazwę Wturek-Koros, a siedzą w nim ur. Jan, Piotr Wturkowsczi i Marcin Bognieczki, mają $3^1/_2$ łan. os., 5 zagr., 1 komorn., 2 rzem. W r. 1618 własność Piotra Rossowskiego. R. 1684 stała tam kaplica. *W. Ł.*

Wtórek, niekiedy *Wturek*, w XVI w. *Wthorek*, folw. i kol. przy granicy pruskiej, pow. słupecki, gm. Wilczagórą, par. Wilczyn, odl. 30 w. od Słupcy. Folw. wraz z kol., zwaną też Głęboczek, ma 14 dm., 150 mk.; wś 3 dm., 49 mk. W r. 1827 było 12 dm., 110 mk. W r. 1876 folw. W. rozl. mr. 803: gr. or. i ogr. mr. 655, łąk mr. 80, pastw. mr. 35, lasu mr. 11, nieuż. mr. 22; bud. mur. 12, drew. 6; płodozm. 13 pol., olejarnia, cegielnia. Wś W. os. 39, mr. 204. W dok. z r. 1360 wspomniany jako własność klasztoru w Tremesznie. Na początku XVI w. wś należała do par. Siedlimowo. Łany km. dawały plebanowi za meszne po 2 gr., zaś sołtysie po 3 kor. żyta i tyleż owsa z łanu. Role folw., zwane Daniszewo, dawały dziesięcinę temuż plebanowi (Łaski, L. B., I, 205). Po r. 1815 część par. Siedlimowo, którą wcielono do Królestwa, została rozdzieloną pomiędzy przyległe kościoły i wtedy W. przyłączono do par. Wilczyn. *Br. Ch.*

Wtra al. *Wetra* (w dok.), rzeczka pomorska, dopł. Wieprza (Wipper), dziś nosi nazwę: Grabow (ob.).

Wuchsnick, wś, pow. morąski, st. p. Liebstadt.

Wudek, leśn. szl. do Grabi, pow. toruński, st. p. Otłoczyn; 1885 r. 2 dm., 17 mk.

Wudorp, ob. *Udorp.*

Wudreniza (łuż.), ob. *Oedernitz.*

Wudwor', niem. *Hoeflein*, wś łużycka.

Wudzinis al. *Wudynis*, jezioro, w pow. sejneńskim, w pobliżu Justynowa i jez. Hańcza, ma 10 mr. obszaru.

Wudzyn, niem. *Gross Wudzin*, w dok. *Wodzyn*, *Wodzin*, *Wodzino*, wś gospod., w pow. bydgoskim, ma urząd okr. i stanu cywil. w Żołędowie-Dobrczu, st. kol. żel. i pocztę w Katomierzu (Klarheim), szkoły obu wyzn. i par. katol. w miejscu, par. i sąd okr. w Koronowie. Obszaru 392 ha, 8 dym., 499 dusz (107 ew.) W r. 1349 W. leżał po wielkopolskiej stronie, na granicy ustanowionej przez ks. Kazimierza i mistrza Henryka Duzmera między Wielkopolską a dzierżawami krzyżackiemi na Pomorzu. W r. 1583 miał W. 12 łanów i należał do wsi opactwa koronowskiego.

Wudzynek 1.) w dok. *Wodzinek*, wś gosp., przyległa do Wudzyna. Obszaru 753 ha, 35 dym., 422 dusz, z tych 318 katol. 2.) **W.,** folw., niem. *Lindau*, tamże, 12 dusz (4 ew.). W r. 1583 miał W. 8 zagrod. i należał do dóbr opactwa koronowskiego. Znajdują tu na cmentarzysku przedhistorycznem urny najróżnorodniejszych kształtów. Tak samo w pobliskiem Katomierzu.

Wuehleisen, *Muehleisen*, *Wieleisen*, 1360 r. *Wilkschicz*, 1414 *Wiltschicz*, wś, pow. głogowski, par. kat. Gross Kauer, ew. Schoneau. W r. 1885 wś miała 69 ha, 28 dm., 108 mk. (38 kat.).

Wueltschkau, dobra i wś, pow. nowotarski (Szląsk), par. kat. Kamoese, ew. Rausse. W r. 1885 dobra miały 546 ha, 6 dm., 105 mk. (17 kat.); wś 297 ha, 54 dm., 350 mk. (39 kat).

Wuenshelburg, ob. *Hradek*.

Wueschendorf, dobra i wś, pow. lubański, par. kat. Lubań, ew. Sachs. Haugsdorf. W r. 1885 dobra miały 216 ha, 2 dm., 19 mk. (8 ew.); wś 563 ha, 112 dm., 607 mk. (61 kat.).

Wuenschendorf, ob. *Słowiańska Wieś*.

Wuerben, ob. *Wierzbno*.

Wuerbenthal, ob. *Werbno*.

Wuerbitz, ob. *Wierzbice*.

Wuerchland, dobra i wś, pow. głogowski, par. kat. Rietschuetz. W r. 1885 dobra miały 274 ha, 5 dm., 48 mk.; wś 173 ha, 29 dm., 127 mk.

Wuerchwitz 1.) dobra i wś, pow. głogowski, par. kat. i ew. Jakobskirch. W r. 1885 dobra miały 287 ha, 8 dm., 153 mk. (12 kat.); wś 111 ha, 43 dm., 173 mk. (2 kat.). 2.) **W.,** dobra i wś, pow. lignicki, par. kat. Wahlstatt. W r. 1885 dobra miały 166 ha, 3 dm., 61 mk. (7 kat.); wś 9 ha, 8 dm., 30 mk. ew.

Wuergsdorf 1.) wś, pow. bolkowicki, par. ew. w miejscu, kat. Bolkowice. W r. 1885 wś miała 43 ha, 5 dm., 24 mk. ew. Kościół par. ewangielicki. 2.) **W.** *Neu*, wś, tamże, miała 111 ha, 13 dm., 76 mk. (16 kat.). 3.) **W.** *Nieder*, 1292 *Wirkanisdorf*, 1352 *Wircusdorf*, 1368 *Wirchansdorff*, dobra i wś, pow. bolkowicki, par. ew. Wuergsdorf, kat. Bolkowice. W r. 1885 dobra miały 301 ha, 5 dm., 65 mk. (18 kat.); wś 1222 ha, 142 dm., 897 mk. (39 kat.). 4.) **W.** *Ober*, wś, tamże, 483 ha, 88 dm., 470 mk. (3 kat.).

Wuertemberg, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. kat. i ew. Oleśnica. W r. 1885 dobra miały 174 ha, 7 dm., 157 mk. (43 kat.); wś 11 ha, 12 dm., 131 mk. (32 kat.).

Wuertsch bei Hoelle, 1358 *Wirchen*, 1414 *Wirtschun*, dobra i wś, pow. lubijski, par. kat. i ew. Kaltwasser. W r. 1885 dobra miały 206 ha, 5 dm., 58 mk. (12 kat.); wś 458 ha, 60 dm., 338 mk. (5 kat.).

Wuerzau, rzeczka, w gub. kowieńskiej i kurlandzkiej, ob. *Wirczówka*.

Wuerzau 1.) *Kron*, osada skarb. nad rzką Wuerzau, w okr. mitawskim, pow. dobleński, par. mitawska (Kurlandya), o 16 w. na płd.-wsch. od Mitawy. Znajduje się tu dobrze zachowany zamek, w którym zwykle przemieszkiwał ostatni książe kurlandzki. Ekonomia koronna Wuerzau obejmuje 10 folw.: Ellei, Peterfeld, Peterweide, Killhof, Alt-Bergfried, Kaeshof, Gross i Klein Swehthof, Johannsdorf i Mastbot. 2.) **W.** *Gross*, dobra prywatne, tamże. Do dóbr należy fol. Neuhof. 3.) **W.** *Howens*, dobra prywatne, tamże, par. Sessau.

Wuerzen, 1288 *Wirzow*, wś, pow. trzebnicki, par. kat. i ew. Prausnitz. W 1885 r. 352 ha, 37 dm., 229 mk. (122 kat.).

Wuerzjerw, jezioro w Inflantach, ob. *Wirzjaerw*.

Wuestebriese, pol. *Brzeźmierz*, 1359 r. *Bresmir*, wś, pow. olawski, par. ew. w miejscu, katol. Thomaskirch. Wś ma 131 ha (123 roli), 11 dm., 70 mk. (2 katol.). Kościół paraf. wedle podania miał być założony przez ks. Jadwigę. Zajęty przez protestantów, wrócił r. 1700 do katolików, lecz w r. 1707 zwrócony został ewangielikom. Por. *Brzeźmierz* (t. I, 410).

Wuestegiersdorf 1.) *Neu*, wś, pow. walbrzyski, par. kat. Ober-Wuestegiersdorf, ew. Nieder-W. W r. 1885 wś miała 12 ha, 22 dm., 115 mk. (54 kat.). 2.) **W.** *Nieder*, wś, 318 ha, 173 dm., 3509 mk. (817 kat.). 3.) **W.** *Ober*, wś, 888 ha, 101 dm., 1601 mk. (450 kat.). Kościół ewangielicki od r. 1742. Pierwszy dom tej osady zbudowany był r. 1413. Hussyci zburzyli ją 1428. Odbudowano r. 1432, urosła w budowle i ludność, dzięki przemysłowi górniczemu i tkactwu, że ludnością i budowlami dorównywa miastom. Pod Tannhausen, wzniesiono tu wielką fabrykę wyrobów wełnianych. Prócz tego istnieją tkalnie płótna, blicharnie, farbiarnie, handel płótnem.

Wuestendorf, 1198 *Wustendorph*, 1305 *Wustendorff*, *Wustindorf*, dobra i wś, pow. wrocławski, par. kat. Margareth, ew. Gross Naedlitz. W r. 1885 dobra miały 438 ha, 2 dm., 42 mk. (11 kat.); wś 466 ha, 59 dm., 404 mk.

(36 ew.). Do r. 1810 własność klasztoru na Piasku we Wrocławiu.

Wuestenei, ob. *Schillgallen* 11).

Wuestenhain, ob. *Husztau.*

Wuestenhammer, pol. *Pusta*, dobra i wś, pow. lubliniecki, par. kat. Wojsznik, ew. Lubliniec. W r. 1885 dobra miały 153 ha, 13 dm., 139 mk. kat.; wś 150 ha, 22 dm., 155 mk. (3 ew.). Kuźnice i walcownie żelaza.

Wuesteroehrsdorf, dobra i wś, pow. jeleniogórski, par. ew. w miejscu, kat. Kupferberg. W r. 1885 dobra miały 83 ha; wś 663 ha, 103 dm., 554 kat. (4 kat.).

Wuestewaltersdorf, wś, pow. walbrzyski, par. ew. w miejscu, kat. Erlenbusch. W r. 1885 było 588 ha, 193 dm., 2481 mk. (352 kat.).

Wuethende Neisse, ob. *Nissa Szalona.*

Wuettchenau, wś, pow. złotoryjo-hajnowski, par. ew. Groedilzberg. W r. 1885 wś miała 15 ha, 27 dm., 111 mk. ew.

Wuettendorf, wś, pow. kluczborski, ob. *Bogdańczewice.*

Wugger, rzeczka w Pomeranii, w pow. białogrodzkim.

Wuh al. *Ungh*, rzeczka, dopł. Ondawy, uchodzącej do Cissy.

Wuhelz, os. łużycka, ob. *Moholz.*

Wujaki, niem. *Wujacken*, wś, pow. szczycieński, st. p. Friedrichshof.

Wujek, wś na płd. brzegu jez. Karasice, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, ma 59 mk. (35 prawosł., 24 katol.). Powstała na gruntach dworskich, już po reformie stosunków włościańskich, na prawie wieczystej dzierżawy. Ludność zajmuje się jedynie rolnictwem. Przestrzeń ogólna gruntów wynosi 172 mr. ziemi lekkiej, piaszczystej.

Wujeścisko, niem. *Wonnenberg*, wś, pow. gdański górny, wzn. 74 mt. npm., milę od Gdańska, agentura poczt., szkoła i kościół ew. w miejscu, par. kat. Stary Szotland, 605 ha (551 roli or., 14 łąk); liczyła 1885 r. z przyległościami 65 dm., 187 dym., 945 mk., 570 kat., 367 ew., 5 dyssyd. Zachodzi w dok. po raz pierwszy r. 1454. R. 1577 zniszczona przez wojska polskie. R. 1647 wybudował tu magistrat gdański kościół ew. W czasie wojen napoleońskich oddział hr. Krozkow założył tu obóz, który przez Francuzów spalony został (ob. Land u. Leute d. Lankr. Danzig v. Brandstaeter, str. 182). *Ks. Fr.*

Wujewko, niem. *Wujewken*, leśnictwo, pow. niborski, st. p. Zimnawoda.

Wujezd 1.) (łuż.), pol. *Ujazd*, niem. *Breitendorf*, wś serbska, na Łużycach Saskich, w pow. lubijskim; 1875 r. miała 45 dm., 247 mk. 2.) **W.,** pow. wojrowicki, ob. *Ujazd* (t. XII, 764). W r. 1880 mieszkało tu 350 Serbów.

Wujeżk (łuż.), niem. *Wuischke*, dwie wsi na Łużycach. Jedna w pobliżu Hrodziszna, druga koło Bukec.

Wujki, pow. pleszewski, ob. *Jedlec.*

Wujłowo, wś, pow. mohylewski, gm. Ciecierzyn (Teteryn, o 8 w.), ma 66 dm., 382 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Wujna al. *Wijna*, wś u źródeł bezim. dopł. Hnyłopiatu, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Machnówka, o 30 w. od Berdyczowa, ma 903 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 775 mk. prawosł. i 150 katol.; 1758 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, z drzewa wzniesioną w 1760 r. przez ówczesnego dziedzica wsi Kurowskiego i uposażoną 57 dzies. ziemi. W cerkwi obraz Bogarodzicy, uważany za cudowny. Do par. należą wsi: Tucza (o 3 w.) i Mszaniec (również o 3 w.). Wś należy do Morgulców.

Wujówka, wś i fol., pow. radzymiński, gm. Strachówka, par. Sulejów, odl. 25 w. od Radzymina, ma wraz z Szałkówką 193 mk. W 1827 r. było 22 dm., 162 mk. W r. 1884 fol. W. rozl. mr. 744: gr. or. i ogr. mr. 395, łąk mr. 170, lasu mr. 155, nieuż. mr. 24; bud. mur. 2, drew. 18; płodozm. 9-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 22, mr. 94. W r. 1578 wś Wujowka należała do par. Postoliska, „domina Popielska“ płaciła tu od 7 łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 409).

Wujsce, folw., pow. średzki, ob. *Iwno* 1.).

Wujskie al. *Wójskie*, wś pow. sanocki, nad małym dopływem Sanu z prawego brzegu, przy gościńcu z Załuża (st. dr. żel. państwowej) do Tyrawy Wołoskiej. Wś jest zabudowana w dolinie potoku, otoczonej od płn., zachodu i wschodu lesistemi wzgórzami. W najniższem miejscu, przy gościńcu, wzn. wynosi 360 mt.; wzgórza na wschodzie sięgają 613, na płn. 671, a na zach. 579 mt. Wś ma 120 dm. i 782 mk. (409 męż., 371 kob., 743 gr.-kat., 21 rz.-kat. i 18 izraelitów). Par. rzym.-kat. w Lisku, gr.-kat. w Załużu. Pos. tabularna (Ad. Wiktora) wynosi 743 mr. (504 mr. lasów), pos. mn. ma 1463 mr. wogóle. W. graniczy na płd. z Załużem; najbliższą osadą na zach. jest Sanok a na wsch. Tyrawa Wołoska. *Mac.*

Wujsko, pow. dobromilski, ob. *Hujsko.*

Wujwicze al. *Wulwicze*, wś nad Prypecią, pow. piński, na „Zarzeczu“, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Lemieszewicze, o 34 w. od Pińska, przy trakcie z Pińska do Stolina. Posiada cerkiew p. w. św. Eljasza, z dawnych zapisów uposażoną około $^1/_2$ włóki ziemi; filia we wsi Tyrwowicze, p. wez. Opieki N. P., zbudowana w r. 1856 przez Witolda Ordę; około 900 parafian. Miejscowość nizinna, obfitująca w łąki, ryby; las dębowy. Mieli tu niedawno własność Norejkowie, obecnie W. w posiadaniu różnych drobnych właścicieli mieszczan. W r. 1518 ks. Helena Jarosławowiczowa zrobiła zapis na W.

monasterowi Leszczyńskiemu w Pińsku (ob. „Rewizya Puszcz“, str. 296). *A. Jel.*

Wukecy, niem. *Hansdorf*, wś łużycka.

Wuknik, ob. *Włóknik.*

Wukrow (niem.), ob. *Worowo.*

Wulegiany, wś, pow. rossieński, par. Andrzejów.

Wulffen (niem.), wyb. pod Skarszewami, pow. kościerski, st. p. i par. kat. Skarszewy, szkoła ew. w miejscu; 1885 r. 3 dm., 25 mk. Był to dawniej folw. miejski, $1^1/_2$ wł. obejmujący, r. 1772 za 112 fl. i 15 gr. wydzierżawiony (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 145).

Wulfshoefen, posiadłość, pow. labiewski, st. p. w miejscu.

Wulichowica, węg. *Egzreske*, wś, w hr. bereskiem, nad rz. Latorczą, 214 mk.

Wulka, właściwie *Wólka*, wś, pow. piński, przy gośc. poczt. pińsko-wołyńskim, o 41 w. od Pińska, w 2 okr. pol. lubieszowskim, do niedawna w gm. Duboja, teraz Brodnica, ma 8 osad; grunta lekkie. *A. Jel.*

Wulka (niem.), ob. *Wólka.*

Wulkan, szczyt górski, w pow. dolińskim, ob. *Wólkan.*

Wulke Debsecy, ob. *Debsecy.*

Wulkow, ob. *Wilkowo.*

Wulkowy, pow. tczewski, ob. *Ulkowy.*

Wullesruh, fol. dóbr Chróścina, w pow. opolskim.

Wullwischken, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Heydekrug.

Wulpińskie, jezioro, niem. *Wulpinker See*, w dok. *Wulping*, leży koło Szombruku, w pow. olsztyńskim, na Warmii. Wypływa z niego rz. Giling. Ob. *Naterki.*

Wulsch, pow. kościański, ob. *Olszewo* (t. VII, 509).

Wułyszka, błoto, w pow. kijowskim, niedaleko rz. Oczeretianki, 7 w. dł., 61 saż. szer. (Fund. „Gub. kij.“).

Wundichow (niem.), ob. *Unichowo.*

Wundlacken, dobra ryc., folw., wś, leśnictwo, i *W.-Heide*, wś, pow. królewiecki, st. pocz. Koenigsberg.

Wundschuetz 1.) pol. *Wąsice*, wś i dobra, pow. kluczborski, par. kat. Gierałcice, ew. Wałczyn. W r. 1885 dobra miały 495 ha, 9 dm., 151 mk. (35 kat.). 2.) **W.** *Alt*, wś, 338 ha, 49 dm., 462 mk. (111 kat.).

Wundul, ob. *Wądół.*

Wunichowo, pow. słupski, ob. *Unichowo.*

Wunnenthal, dawniejsza nazwa wsi Rosenwalde, w pow. brunsberskim.

Wunneschin, niem., ob. *Unieszyno.*

Wunscha, dobra i wś, pow. rozborski, par. ew. Reichwalde, kat. Mużaków. W r. 1885 dobra miały 266 ha, 2 dm., 73 mk. (24 kat.); wś 148 ha, 28 dm., 135 mk. ew.

Wuntenowe (w dok.), ob. *Honeda.*

Wurkus (w dok.), pow. suski, ob. *Orkusz.*

Wurlów, ob. *Orle* 71).

Wurnosy, wś włość , pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Dokudowo, 18 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Lida.

Wurst, ob. *Kiełbasin.*

Wurzelberg, wzgórze, w pow. szamotulskim, w lasach choińskich, na płn. od Sierakowa.

Wurzelberg, szczyt górski (781 mt.), na obszarze gm. Rotwasser, w pow. frywałdzkim.

Wuść, ob. *Ujść.*

Wuścin, struga wodna, w pow. mozyrskim, wśród puszcz nizinnych, o 3 w. na zachód od wsi Mieleszkiewicze, w gm. Mieleszkiewicze.

Wusen, wś, pow. brunsberski, st. p. Schlodien.

Wuskidz, niem. *Kochholz*, wś na Łużycach.

Wuslack 1.) os. leś., pow. reszelski, st. p. Bischofstein. 2.) **W.,** wś, pow. licbarski, st. p. Bischofstein.

Wussecken (niem.), ob. *Osiek*, w pow. bytowskim i *Osieki*, w pow. słupskim.

Wussow, pow. lęborski, ob. *Osowo* 6).

Wussowke (niem.), pow. bytowski, ob. *Osówko* 3).

Wusters, pol. *Ostrze*, dobra ryc., pow. człuchowski, st. p. Landeck.

Wusterwitz *Alt i Neu*, wś i fol., pow. gąbiński, st. p. Walterkehmen.

Wustrow (niem.), ob. *Ostrowo* 1) (t. VII, 727).

Wustung, leśnictwo, pow. bystrzycki, par. kat. i ew. Bystrzyca. W r. 1885 było 167 ha, 1 dm., 7 mk. (2 ew.).

Wuswa, rzka, w pow. słuckim, lewy dopływ rz. Morocz, zaczyna się za mstkiem Kopylem, w pobliżu którego przyjąwszy z lewej strony rzkę Mażę płynie na płd. ku wsi Szostaki, odtąd zwrócona na wschód dociera do wsi Doktorowicze i zatoczywszy bieg swój znowu na południe, płynie pod mstko Romanów, dalej koło wsi Pierewoz, Suchowczyce, Dereczyn i za wsią Blewczyce, przybrawszy miano Wdowy (ob.), ma ujście pod mstkiem Siemieżewo. Długa około 6 mil. Na błoniach łąki dobre. *A. Jel.*

Wuszcz, niem. *Stolpemuende*, pow. słupski, ob. *Ujść.*

Wusznik, jezioro, w pow. morąskim, w dorzeczu rz. Łyny, w pobliżu Dobrego Miasta i wsi Praegsden, w pow. licbarskim.

Wutryny, niem. *Wuttrienen*, w dok. *Butrin*, *Votrinen*, może *Butrymy* (litew.), wś, pow. olsztyński, na dawnej Warmii, leży śród licznych jezior, z których główniejsze: Łańsk, Jachty, Konopno, Zdręczno, Kośno, posiada kościół par. katolicki, urz. poczt., 638 mk. W r. 1599 był tu karczmarzem Stefan Kowalczyk, 1755 r. sołtysami: Jan Bystrosz, Jerzy Marszałek i Piotr Łoś (Kętrz. O ludn. pol., 557). W skład parafii

W. (dek. olsztyński, na Warmii) wchodzą: W., Przykop, Kaleitka, Bałdy, Nowa Wieś (Neu Bartelsdorf), Jełguń (Gellguhnen), Chaberkowo, Ząbie, Dłuszcz, Pokrzywy.

Wutschdorf, wś, w dawnej ziemi świebodzińskiej, dziś w Brandenburgii. Znajduje się tu stacya dr. żel., odl. 38 klm. od Zbąszynia ku Rupinowi.

Wutzke (niem.), podobno *Buczka*, nazwa rzeczki płynącej pod os. Jastrowie, w pow. wałeckim i uchodzącej do Głdy.

Wutzkow (niem.), ob. *Gockowo*, dobra ryc., w Pomeranii, pow. słupski, par. ew. Michrowo, 1486 ha (779 roli or., 40 łąk, 471 lasu); przez 200 lat posiadała je familia Luebbecke; przed kilku laty nabył je Lange za 350000 mrk.

Wuwka, przyl. wsi Hołowska, w pow. turczańskim.

Wuxteniken (w dok.), ob. *Modlainen*.

Wwiedienje, wś nad rz. Borową, pow. porzecki gub. smoleńskiej, gm. Tiapołowo, 7 dm., 45 mk., 2 cerkwie, szkoła.

Wwiedeńskie, wś nad rzką Udach, pow. zmijewski gub. charkowskiej, gm. Wwiedeńskie, o 12 w. od Zmijewa, 279 dm., 1567 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła.

Wybczenka, szczyt (708 mt.), z dosyć silnie rozwiniętymi stokami, sięga do Pistyńki i pot. Sławnika. Wznosi się na obszarze Kosmacza, w pow. kosowskim, na 42° 31′ wsch. dług., 48° 19′ płn. szer. (Karta wojs., 12, XXXII).

Wybczyna 1.) obszar górzysty i lesisty, na stokach zach. i południ. pasma Karmatury. Wody z niego odpływają do Pistyńki na płd. a do Ruszoru na północy. Ciągnie się na obszarze Prokurowy, w pow. kosowskim (Karta wojs., 12, XXXII). 2.) **W.,** obszar górzysty, bezleśny, niedaleko szczytu wzn. 1372 mt, na północy Żabiego, nad Czarnym potokiem, w pow. kosowskim (Karta woj., 13, XXXI).

Wybitowo al. *Wybietowo*, leśnictwo, w dobrach samostrzelskich, pow. wyrzyski, poczta w Nakle, 1 dm., 5 mk. Leży między Samostrzelem a Bielawami. W r. 1793 właścicielem jest Konstanty Bniński na Samostrzelu.

Wyble, wś nad Uhrą, pow. i gub. czernihowska, gm. Horbów, 278 dm., 1362 mk., cerkiew, 35 wiatraków, olejarnia. Niegdyś mto sotnicze.

Wybłyszczów, ob. *Grenzcolonie*.

Wybor, mstko, pow. ostrowski gub. pskowskiej, nad rz. Wyborką, 200 mk., 2 cerkwie. Założone w r. 1430, niegdyś warowne, ludne, posiadało kilka cerkwi i trzy klasztory, które zburzone zostały podczas oblężenia miasta przez Stefana Batorego w r. 1581.

Wyborna, wś, pow. popradzki, na Spiżu.

Wybramowice, wś pod Toruniem, mylnie (ob. t. V, 656), winno być *Wytrębowice*.

Wybrańce, wś i fol. nad rzką Udorą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 7 w.), okr. wiejski Poszyrwińcie, par. katol. Bohusławiszki, odl. o 48 w. od Wilna a 28 w. od st. dr. żel. Jewie. Folw. ma 1 dm., 8 mk. katol., wraz z zaśc. Mażutyszki i Finfa przeszło 200 dzies. ziemi. Grunta rędzinne dobre, łąk obficie, las liściasty. Przed uwłaszczeniem włościan do folw. W. należały wsi: Wybrańce, Szyłele, Dubie i Rustejkiszki. Wś W. ma 4 dm., 52 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.), młyn wodny. W. stanowiły dawniej część dóbr Poszyrwińcie Dowmontów Siesickich, od 1848 r. własność Łukaszewiczów.

Wybranciszki, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzezie (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Jeleńskich Glinciszki, o 32 w. od Wilna, 5 dm., 23 mk. prawosł. i 88 katol. (w 1865 r. 33 dusz rewiz.).

Wybranieckie, fol., pow. słucki, gm. Słuck, o 1 w. od Słucka. W 1744 r. należał do dóbr słuckich ks. Radziwiłłów (ob. t. X, 846).

Wybranka al. *Wybraniectwo*, fol., pow. nieszawski, gm. Bytoń, par. Radziejów, odl. 31 w. od Nieszawy, ma 13 dm., 112 mr.

Wybranów 1.) fol., pow. kaliski, gm. Marchwacz, par. Rajsko, odl. od Kalisza 14 w., ma 1 dm., 8 mk., 610 mr. Wchodził w skład dóbr Marchwacz. 2.) **W.,** fol., pow. opoczyński, gm. Zajączków, odl. 28 w. od Opoczna, ma 174 mr. obszaru.

Wybranówka, inna nazwa (u W. Pola) pot. Krywula, w pow. bóbreckim.

Wybranówka 1.) miasteczko, w pow. bóbreckim, 14 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Bóbrce, ze stacyą kol. i urzędem poczt. w miejscu. Na płn. leży Huta Suchodolska, na płn.-wsch. Chlebowice Wielkie, na wsch. i płd. Bryńce Cerkiewne, na zach. Bryńce Zagórne. Wsch. część obszaru przepływa pot. Suchodolski. W jego dolinie leżą zabudowania. Płn.-wsch. obszar lesisty. Własn. więk. ma roli or. 365, łąk i ogr. 77, past. 81, lasu 472 mr.; wł. mn. roli or. 215, łąk i ogr. 43, past. 29 mr. W r. 1890 było 100 dm., 669 mk. w gm., 6 dm., 29 mk. na obsz. dwor. (220 rz.-kat. Pol., 260 gr.-kat. Rus., 218 izr. Niemców). Par. rz. kat. w Sokołówce, gr.-kat. w miejscu, dek. bóbrecki. Do parafii należą Bryńce Cerkiewne, Bryńce Zagórne i Czyżyce. W miasteczku jest cerkiew, szkoła dwuklasowa i kasa pożyczk. gm. z kapit. 3712 złr. W. leży przy linii dr. żel. lwowsko-czerniowieckiej, która tu ma stacyą t. n., odl. 43 klm. od Lwowa (między Bóbrką a Boryniczami). Dokumentem wydanym w Warszawie dnia 17 marca 1672 r. wyznacza król Michał, na prośbę Jakuba Kaliciskiego, podczaszego sanockiego i Zofii z Małych Skotnik, małżonków, jarmarki w Wybranówce (Arch. krajowe we Lwowie, C, t. 430, str. 262). Dokumentem wydanym w Warszawie dnia 9 marca 1716 pozwala August II w mieście

Wybranówce, należącem do Stefana Karczewskiego, odbywać jarmarki (l. c., C., t. 6, str. 507). 2.) **W.**, przedmieście Peczeniżyna, w pow. kołomyjskim. 3.) **W.**, część Pistynia, w pow. kosowskim. 4.) **W.**, grupa domów w Podhajczykach, pow. trembowelski. *Lu. Dz.*

Wybranówko, fol. do Wybranowa, w pow. gnieźnieńskim (żnińskim), na zachód Janowa, na praw. brzegu Wełny.

Wybranowo, w dok. *Ibranowo, Imbranowo*, wś gosp., w pow. inowrocławskim, ma urząd okr. w Inowrocławiu, urz. stanu cyw. w Wodzku (Gr. Wodek), stacya kol. i poczta w Jaksicach (Jakschitz), szkoły obu wyzn. w Rajewie, paraf. katol. w Liszkowie, ewang. w Rojewie Kaczkowskiem (Gruenkirch), sąd okr. w Inowrocławiu, ziem. w Bydgoszczy, 1 dym., 9 dusz. 2.) **W.**, wś dworska, w temże położeniu, 5 dym., 126 dusz, 320 ha. Do pod. grunt. oszac. z czyst. doch. 8984 mrk. Należy do dóbr Więcsławic. W r. 1583 dziedzicem Jakub Niemojewski. 3.) **W.**, wś gospod., w pow. gnieźnieńskim (żnińskim), ma urząd okr., urz. st. cyw. i par. kat. w Janowcu (Janowitz), tamże stacya kolei i poczta, szkoły obu wyzn. w miejscu, sąd okr. w Wągrowcu, ziem. w Gnieźnie. Obsz. 284 ha, 23 dym., 196 dusz, z tych 172 katol. Zagajenie nosi tu nazwę Puszcza Lasocińska. Leży na pr. brzegu Wełny, na płd.-wsch. Łekna, między Janowcem a Mieściskiem. W r. 1523 łany kmiece i dziedziczne dają dziesięcinę snopową po połowie altaryi św. Stan. w Gnieźnie i proboszczowi w Janowcu, który prócz tego pobierał z łanów kmiecych po 2 gr. dziesięciny lnianej i mesznego po korcu zboża i owsa. W r. 1525 pisał się z W. rotmistrz Wawrzyniec Wybranowski Poraj, burgrabia malborski. Ztąd pisali się także Chlebowscy Poraje z Chlebowa pod Mieściskiem (Niesiecki). W r. 1572 miało W. $2^1/_2$ śl. os. i 4 zagr., w 1579 r. 4 śl. os., 1 zagr. W 1753 znana Ludwika z Wybranowa (?) Koźmińska, ksieni ołobocka. W r. 1793 W. należy do Żabiczyna. R. 1840 ma W. Antoni Łącki z Radgoszczy. Ostatniemi czasy należało Wybranowo do większego kompleksu dóbr Radgoszcza, Zakrzewa i Żabiczyna, a w skutek separacyi zostało w większej części oddane włościanom. *W. Ł.*

Wybranowska Wólka al. *W. Wola*, wś, pow. nowomiński, gm. Dembe Wielkie, par. Pustelnik, ma 98 mk., 315 mr. W r. 1827 było 14 dm., 93 mk.

Wybraństwo al. *Wybraniectwo*, fol., pow. nieszawski, ob. *Wybranka.*

Wybrany Gosie, wś i fol., pow. łomżyński, gm. Puchały, par. Kołaki, ob. *Gosie* 2). W r. 1578 Gosie Wybrane Kołonica mają w jednej części 2 łany, w drugiej 4 łany i 3 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 380).

Wybrody 1.) uroczysko do wsi Zdroje Nowiny, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Obrębniki, o 22 w. od Białegostoku, $49^1/_2$ dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, uroczysko i straż leśna, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. Suchopol, o 26 w. od Prużany, należy do dóbr Andryanki Koźminych.

Wybudów al. *Wybodów*, wś, pow. brzeżański, 18 klm. na płn.-wsch. od Brzeżan, 12 klm. na płn. od sądu pow. i urzędu poczt. w Kozowej. Na płn. leżą Koniuchy, na wsch. Medowa, Wymysłówka i Budyłów, na płd. Olesin i Ceniów, na zach. Byszki. Wody z zach. części obszaru płyną na zach. za pośrednictwem małego potoku do Ceniówki, wody ze wsch. części do Strypy. Zabudowania wiejskie leżą na płd.-zach. Na płd.-wsch. leży folw. Celinówka. Najwyższe wzniesienie 399 mt. na płn. Własn. więk. ma roli or. 725, łąk i ogr. 53, past. 10 mr.; własn. mn. roli or. 242, łąk i ogr. 90, past. 52 mr. W r. 1890 było 141 dm., 896 mk. w gm., 8 dm., 73 mk. na obsz. dwor. (75 obrz. rzym. kat., 797 gr.-kat., 93 wyzn. izr., 4 inn. wyzn.; 778 Rus., 187 Pol., 4 Niem.). Par rz.-kat. w Budyłowie, gr.-kat. w miejscu, dek. brzeżański. We wsi jest cerkiew p. w. Narodz. Chr. P., szkoła jednokl. i kasa poż. gm. z kap. 564 złr. *Lu. Dz.*

Wybury, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 14 w. od Poniewieża.

Wycech, pow. węgrowski, gm. Miedzna, par. Stoczek, 7 dm., 76 mk., 173 mr.

Wychałów, w spisie z r. 1827 *Wichałów*, wś, pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opole, ma 65 dm., 448 mk., 1627 mr. W r. 1827 wś rząd., w par. Kodeniec, ma 59 dm., 331 mk.

Wychla, wś, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Potyjówka, par. praw. Wydyniec, odl. o 30 w. od Radomyśla, ma 66 mk. Należy do wsi Świda (ob.).

Wychny, wś i fol., pow. kutnowski, gm. i par. Krośniewice (odl. 6 w.), ma 11 dm., 181 mk., 405 mr. folw., 25 mr. włośc. W 1827 r. było 12 dm., 104 mk. Spisy z XVI w. nie podają tej wsi.

Wychodna, wś, w hr. liptowskim, ob. *Wichodna.*

Wychodne, wś, pow. suwalski, gm. Kukowo, par. Suwałki (odl. 6 w.), ma 32 dm., 288 mk. W 1827 r. było 28 dm., 168 mk.

Wychody Nowe, albo *Wychodcy*, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ossowo, o 77 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Wychodź, wś i folw. nad rz. Wisłą, pow. płoński, gm. Wychodź, par. Chociszewo, odl. 27 w. od Płońska, ma 23 dm., 280 mk. W r. 1827 było 12 dm., 168 mk. W r. 1870 fol. W. lit. A B miał 554 mr. (387 roli, 120 zarośli, 15 łąk), wś 23 osad, 125 mr. W. gmina ma 15432 mr. obsz., należy do sądu gm. II okr., ma 386 dm., 4094 mk. Śród stałej ludności 134 żydów.

Urząd gm. we wsi Goworowo. W gminie znajdują się: 2 kościoły, gorzelnia, cegielnia, zajazd, 3 karczmy. W skład gm. wchodzą: Borzewo, Chociszewo, Dłutowo Górne i Dolne, Goworowo, Goławin, Grodziec, Januszewo, Karkowo, Kębłowice, Kuchary-Skotniki, Łbowo, Miączyn, Miączynek, Nieborzyn, Noskowo, Pieścidła, Przybojewo, Roguszyn, Strzembowo, Smoszewo, Wilkowiec, Wólka Przybojewska, Wychodź, Wygoda-Smoczewska, Zarembin.

Wychodźce, *Wychodzcy*, wś, pow. orszański, gm. Dobromyśl (o 12 w.), ma 18 dm., 141 mk., z których 12 zajmuje się wyrobem przedmiotów z łyka i kory; zapasowy śpichlerz gminny.

Wychołka, rzka, w gub. czernihowskiej, prawy dopływ Ipuci (lew. dopł. Soży).

Wychołka, wś nad rzką Wychołką, pow. suraski gub. czernihowskiej, gm. Wereszczaki, 88 dm., 550 mk., cerkiew.

Wychopnie, grupa domów w Żołtańcach, pow. żółkiewski.

Wychotorzyn, według Kętrz. miejscowość w pow. chojnickim, w spisach urzędowych nie wymieniona.

Wychowaniec, fol., w pow. obornickim, ma urząd okr. i sąd w Obornikach, urz. st. cywil. w Popówku, st. kol., pocztę i parafie w Szamotułach. Ma 2 dm., 48 dusz. Leży na wschód Szamotuł, pod Popówkiem. W r. 1793 dzierżą Żołtowscy z Kąsinowa. *W. Ł.*

Wychowizna, kol. we wsi Gójsk, w pow. rypińskim.

Wychwatniowce al. *Wychwatyńce*, w dok. *Vichwathniowcze*, *Wychwatniowcze*, wś, pow. uszycki, okr. pol. Żwańczyk, gm., par. katol. i sąd Kitajgród, st. pocz. Kamieniec (o 22 w.), odl. o 41 w. od Uszycy, a o 8 w. od przystani na Dniestrze Demszyn, ma 239 dm., 1295 mk., 1025 dzies. ziemi włośc., 1452 dworskiej, 38 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1842 r., z 1508 parafianami; gorzelnią. Podług reg. pobor. wwdztwa podolskiego z 1565 r. własność Dobka, który płaci od 2 pługów. W 1578 r. w części sędziego ziemskiego i p. Jerzego. Każdy z nich płaci od 1 łanu (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 187, 303). Następnie własność Potockich, Krokowskich, Mrozowickiego Mikołaja, Mniszków. Mają tu niewielką część (46 dzies.) Sedelniccy. Do majątku tego należy wioska Teresówka (Jar Wychwatniowiecki). *Dr. M.*

Wychwatniowiecki Jar, pow. uszycki, ob. *Teresówka* i *Wychwatniowce*.

Wychwatyńce 1.) wś przy ujściu Jaru Wermitis do Dniestru, pow. bałcki, okr. pol. Niestoita, gm. Woronków, par. Rybnica, st. poczt. Rezina (w gub. bessarabskiej), odl. o 58 w. od Bałty, ma 152 dm., 703 mk., 1366 dzies. ziemi włośc., 398 dworskiej należącej do Bokszów, 74 Leparskich i 1178 Sofronowiczów. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1848 r., z 783 parafianami. Wś bezleśna, grunta górzyste. Własność dawniej ks. Lubomirskich, potem Grabowskich. 2.) **W.,** wś nad rz. Trościańcem, dopł. Smotrycza, pow. proskurowski, okr. pol., gm., st. poczt. i par. katol. Fulsztyn (o 6 w.), par. praw. Moskalówka, sąd Jarmolińce, odl. o 28 w. od Proskurowa, ma 200 dm., 1094 mk., 316 dzies. ziemi włośc., dworskiej w części sukcesorów Wojtkiewicza 168 dzies. i 15 dzies. lasu, w części Koseckich, dziś Modzelewskich 307 dzies. Dawniej Mniszchów, Turskich; z Turskich Gawrońska, 2-do voto Zakrzewska zostawiła ją dwom córkom Chylińskiej i Odyńcowej, od których przeszła do teraźniejszych właścicieli. 3.) **W.,** pow. uszycki, ob. *Wychwatniowce*. *Dr. M.*

Wychwatyńce, część Kałahorówki, pow. skałacki.

Wychwostow, wś, pow. horodniański gub. czernihowskiej, gm. Tupiczew, 147 dm., 631 mk., cerkiew, gorzelnia.

Wychylówka, wś nad rzką Wołczkiem, dopł. Wołku, pow. proskurowski, okr. pol., sąd i st. poczt. Jarmolińce (o 13 w.), gm. i par. katol. Szarawka, odl. o 20 w. od Proskurowa, ma 84 dm., 543 mk., 445 dzies. ziemi włośc., 500 dwor., 33 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1821 r., z 693 parafianami. Do par. praw. należą Wasylkowce. Młyn wodny. Należała do majętności szarawieckiej, nadanej przez Rzpltę Pretficzom, następnie Dulskich, od których przeszła do dzisiejszych właścicieli Bychowskich. *Dr. M.*

Wychylówka, las, obszar płaski, lesisty, wzn. 171 mt., w Trzcianie, pow. mieleckim (Karwoj., 4, XXIV.

Wychylówka 1.) grupa domów w Krowicy Samej, wsi pow. cieszanowskiego. 2.) **W.,** grupa domów w Radłowicach, pow. samborski. 3.) **W.,** folw., w pow. jarosławskim, przy ujściu pot. Łęg do Sanu, ob. *Łowce*. 4.) **W.,** wólka, w pow. mieleckim, ob. *Trzciana* 3).

Wyciąże z *Przylaskiem Wyciązkim*, wś, pow. krakowski, par. rzym.-kat. w Ruszczy, leży w pobliżu granicy królestwa polskiego, przy gościńcu z Krakowa (18 klm.) do Wawrzęczyc (w królestwie polskiem). Przylasek jest położony na płd. od wsi, nad Wisłą. W. liczą 95, Przylasek 24 dm., pos. tabularna (Maryi hr. Wodzickiej) 3 dm.; ludność wogóle składa się z 719 osób (343 męż., 376 kob., 673 rzym.-kat., 46 izrl.). Pos. tabularna ma 290 mr.; pos. mn. 1008 mr. obszaru. Długosz (L. B., I, 153) powiada, że tę wieś, przy drodze do Wawrzyńczyc położoną, darowała kapitule krakowskiej Burna Hogerowa, żona biskupa kruświckiego. We wsi znajdował się dworzec kapitulny, z domami w dobrym stanie, ogrodem, rolami dworskiemi (predium) i łąkami; prócz tego było tam 14 łanów

kmiecych, 3 karczmy z rolami, 10 zagród, 6 gajów kapitulnych i gaje gminne, jezioro Szubienin, 3 mniejsze jeziorka i 4 sadzawki. Granicę od Niepołomic tworzyła Wisła, ale „w tym roku“ Niepołomiczanie przemocą odprowadzili Wisłę ze starego koryta w inne miejsce, na szkodę Wyciąża. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 6) miała ta wś 31 półłanków kmiecych, 5 zagród z rolą, 5 komorników z bydłem, 8 bez bydła, 4 czynszowników, 2 dudów, $^3/_4$ łanu roli karczemnej i 1 kijaka. Według spisu ludności dyecezyi krakowskiej z r. 1787 (Archiwum komisyi histor. Akad. krak., 1894, str. 331) liczyła wieś Wyciążę 384, Przylasek 317 mk. rzym.-kat. Żydów we wsi nie było. W. graniczą na płn. z Kościelnikami i Ruszczą, na zach. z Branicami i Wolą Rusiecką, na wsch. z Cłem i Wolicą. *Mac.*

Wyciążkowo, niem. *Witschenske*, wś, w pow. kościańskim (leszczyńskim), ma urz. okr. i st. cyw. w Osiecznie (Storchnest), st. kol. i pocztę w Lipie (Leiperade), szkołę katol. i parafię w Goniembicach, ewang. w miejscu, sądy w Lesznie. Obszaru 201 ha, 6 dym., 48 dusz (7 katol.). Leży na zach. Osieczny, pod Goniembicami, na płn.-wsch. Leszna. Należało niegdyś do Leszczyńskich i Przybińskich. R. 1393 Jakub z W. ma stawić świadków przeciw Jakuszowi Konarzewskiemu. R. 1397 Jakub Granowski z W. ma stawić świadków przeciw Jakuszowi Konarzewskiemu, którzy mają zeznać, iż Jakub ma W. w zastawie i bierze z niego płat. Tegoż r. Piotrasz z Żakówki (z Żakowa) uzyskał 9 grzyw. na Jakuszu Granowskim z W., ale płaci też penam perdivionis Piotruszowi Zakawskiemu. R. 1580 Łukasz Przybiński miał w W. 2 łany oś., półłanek pusty, 2 biednych komorników i 2 z bydłem, zaś Rafał Leszczyński, kaszt. szremski, miał 2 zagr., 2 osadn. i 15 owiec. W r. 1793 posiada W. gen. Turno z Goniembic i Kordula z Gorzeńskich Turnina, stolnikowa kaliska. W. wraz z Goniembicami były własnością Jana Franciszka Zaremby Jaraczewskiego, który z kolei nabył od braci stryjecznych cały klucz jaraczewski, dalej dobra Boguszyn, Lipno, Bronikowo, Wronowo i inne. *W. Ł.*

Wyciechowo, ob. *Wyczechowo.*

Wyciejewo, pow. płocki, ob. *Wiciejów* 2.). W r. 1827 miało 27 dm , 237 mk.

Wyciejów, wś w par. Mińsk, ob. *Wiciejów* 1.). W r. 1827 było 7 dm., 92 mk.

Wycieki, wś przy ujściu Kotry do Niemna, pow. grodzieński. W spisie urzęd. nie podana.

Wycinek, folw. dóbr Ostrożeń, w pow. garwolińskim.

Wycinka, wś, pow. opatowski, gm. Ruda Kościelna, par. Bałtów, odl. od Opatowa 21 w., ma 6 dm., 39 mk., 473 mr.

Wycinki 1.) kol., pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Grabieniec, odl. od Konina 24 w., ma 7 dm., 28 mk., 4 os., 86 mr. 2.) **W.,** wś, pow. garwoliński, gm. Wola Rębkowska, par. Wilga, ma 5 dm., 28 mk., 104 mr. 3.) **W.** al. *Syberya*, kol., pow. płoński, gm. Kuchary, par. Sochocin, odl. 5 w. od Płońska, ma karczmę, 5 dm., 16 mk., 227 mr. 4.) **W.,** folw., pow. lipnowski, gm. Szpital, par. Chełmice, odl. 15 w. od Lipna, 1 dm., 7 mk., 20 mr.

Wycinki, folw., w pow. strzelińskim, w par. Kościeszki. 2.) **W.,** miejscowość na Zaworach, w pow. szremskim. 3.) **W.** pod Rososzycą, pow. odolanowski. 4.) **W.** *Wielkie* i *Małe*, łąki na Braciszewie, w pow. gnieźnieńskim.

Wycinki, wś, pow. starogardzki, st. p. i par. kat. Osiek, 362 ha (152 roli orn., 22 łąk, 14 lasu); 1885 r. 67 dm., 98 dym., 467 mk., 419 kat., 48 ew. (M. Wycinki, kol., 27 dm., 173 mk., Markocin 12 dm., 118 mk., Wymysłowo 4 dm., 27 mk.). Osada ta powstała dopiero pod koniec zeszłego stulecia. Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że W. liczyły 40 kat. i 6 prot. (str. 232). *Kś. Fr.*

Wycisłówka i *Godzisz*, folw., pow. radomski, gm. Jedlińsk, par. Lisów, odl. od Radomia 19 w., ma 5 dm., 47 mk., 104 mr.

Wycisłowo, *Wycisław*, wś, w pow. krobskim (gostyńskim), ma urz. okr. w Gostyniu, urz. stan. cyw. w Piaskach, st. kol. i pocztę w Borku, szkoły obu wyznań w miejscu, par. kat. w Jeżewie, sąd okr. w Szremie. Obszaru 357 ha, 54 dym., 362 dusz (1 ew.). Leży pod Jeżewem, na zach.-płn. Borku, płn.-wsch. Piasków. Należało niegdyś do Jeżewskich i Rydzyńskich. Pierwszy w r. 1580 ma 4 łan. km., 2 komorn., drugi $4^1/_2$ łanów os., 1 komorn, 1 rzem. W r. 1793 należy do Rydzyńskich z Jeżewa. *W. Ł.*

Wyczałkowo, ob. *Wyczółkowo.*

Wyczawa, potok, prawy dopł. łąkowy Sanu, w Wiązownicy, w pow. jarosławskim. Długi około 6 klm. (Karta wojsk., 5, XXVII).

Wyczechowo, wedł. Kętrz. *Wyciechowo*, wedł. Ossowskiego *Wojciechowo*, niem. *Fitschkau*, dobra ryc. na Kaszubach, pow. kartuski, st. p. i szkoła niem. Hoppendorf, o 3 klm. odl., st. kol. Kartuzy o 6·5 klm. odl., par. kat. Goręczyn; 839 ha (536 roli orn., 31 łąk, 76 lasu); 1885 r. 22 dm., 30 dym., 196 mk., 138 kat., 58 ew. (Trątkownica, niem. Flissenkrug, 2 dm., 19 mk., Nowydwór 2 dm., 11 mk., Reinholdshof 4 dm., 47 mk.); dziedzic Boehm. Pojawia się w dok. już r. 1241, p. n. „Vissecechovo“, 1291 jako „Wisecheehowe“ (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 63 i 427). R. 1241 należało W. do kasztelanii goręczyńskiej, od r. 1311 do wójtowstwa tczewskiego i miało prawo pol. Według lustracyi z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacił tu p. Wyczechowski od 2 wł. osiad., 4 ogr., 1 folw. 5 fl., 2 gr. patres Carthusiae od 1 wł. osiad. 2 fl. (ob. Roczn.,

T. P. N. w Poznaniu, 1871, str. 175). Taryfa na symplę z r. 1717 opiewa: Jan Wyczechowski płacił 8 gr., Ernest Wysiecki 4 gr., Piotr Zakrzewski 8 gr., Jan Wysiecki 3 gr. 9 den., Adam Robaczkowski 4 gr., Maciej Wysiecki 8 gr., Michał Wysiecki 8 gr., od młyna cała wieś 15 gr. (ob. C. Belnensis w Pelplinie, str. 99). W. należało wówczas do pow. mirachowskiego. Według topogr. Goldbecka z r. 1789 liczył fol. szl. W., wś i karczma 16 dymów, dziedzicem był v. Robert, r. 1856 zaś Wilh. Neubauer. Starożytność osady potwierdzają znalezione tu groby rzędowe (ob. Objaśn. do mapy archeol. Prus zach. p. Ossowskiego, str. 19). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że W. z Doliwodą czyli Trątkownicą liczył 93 mk. kat. i 54 prot. Dziedzicem był p. Robert, kapitan wojska angielskiego (str. 227). *Ks. Fr.*

Wyczerpy *Dolne* i *Górne*, wsi i folw. nad rz. Wartą, pow. częstochowski, gm. Grabówka i Rędziny, par. Częstochowa, leży przy linii dr. żel. w.-w., o 4 w. na płn. od Częstochowy. W. Dolne, w gm. Grabówka, mają 37 dm., 286 mk., W. Górne, w gm. Rędziny, 38 dm., 186 mk. W r. 1827 obie wsi miały 49 dm., 332 mk. W r. 1885 folw. W. Dolne, z nomenklaturą Aniołów, rozl. mr. 658: gr. or. i ogr. mr. 556, łąk mr. 55, nieuż. mr. 47; bud. mur. 8, drew. 14; płodozm. 6 pol.; pokłady wapienia, piec wapienny. Wś W. Dolne os. 28, mr. 359. W r. 1881 folw. W. Górne rozl. mr. 512: gr. or. i ogr. mr. 395, łąk mr. 9, lasu mr. 91, nieuż. mr. 17; bud. mur. 3, drew. 4, las nieurządzony. Wś W. Górne os. 32, mr. 358. W połowie XV w. łany km. dawały dziesięcinę, po 8 gr. z łanu, klasztorowi we Mstowie, zaś za meszne kościołowi w Częstochowie po 6 gr. z łanu (Długosz, L. B., II, 221). W r. 1581 we wsi „Wiczerpki“ część należąca do zamku olsztyńskiego miała $4^1/_2$ łan. km., 1 sołtysi, Sobiekurski płacił od 2 półłan. i Wielamowski Jan od 2 półłan. (Pawiń., Małop., 78). *Br. Ch.*

Wycześniak, wś i folw., pow. skierniewicki, gm. Doleck, par. Jeruzal, odl. 8 w. od Skierniewic, ma młyn wodny, 85 mk. W r. 1827 było 16 dm., 105 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 173: gr. or. i ogr. mr. 124, łąk mr. 1, past. mr. 6, wody mr. 2, w odpadkach mr. 9, nieuż. mr. 21; bud. drew. 5. Wś ma 12 os., 193 mr. Folw. wchodził w skład dóbr Kamion. Na mocy ugody, zawartej w r. 1473 między kollegiatą warszawską a proboszczami z Błonia i Czerniewic, wieś ta, leżącą w par. Jeruzal, miała dawać dziesięcinę z łan. kmiecych kolejno: kanonii warszawskiej i kościołowi w Boguszycach (Łaski, L. B., II, 297). Według reg. pob. pow. sochaczewskiego z r. 1579, wś Wycześniak, w par. Jeruzal, miała 3 łan. (Pawiń., Mazowsze, 148). *Br. Ch.*

Wyczewszczyzna, pow. lidzki, ob. *Karpiejki*.

Wyczlin al. *Wiślin*, 1648 *Wyczlina*, niem. *Witschlin* al. *Vitzlin*, wś ryc. na Kaszubach, na kilka działów podzielona, pow. wejherowski, st. p. M. Kaczki, par. kat. Kielno, szkoła kat. w miejscu, 1042 ha (821 roli orn., 11 łąk, 100 lasu); 1885 r. 71 dm., 104 dym., 565 mk., 527 kat., 38 ew. (folw. Zielenisz 5 dm., 55 dym). Według taryfy pobor. z r. 1648 płacili tu „possessores“ od 15 wł. folw. 15 fl. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 175). Taryfa na symptę z r. 1717 opiewa: p. Michał Wyczliński płacił 3 gr., p. Jan Wyczliński 1 gr. $3^1/_2$ den., p. Maciej Wyczliński 4 gr., p. Jerzy Wyczliński 3 gr. $13^1/_2$ den., p. Jakub Wyczliński 8 gr. $4^1/_2$ den., p. Kozychowski 3 gr., $13^1/_2$ den. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 84). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 donosi, że W. posiadał wówczas Krokowski; było tam 124 mk. kat. i 14 akat. *Ks. Fr.*

Wyczółki 1.) wś i folw., pow. warszawski, gm. Falenty, par. Służew, odl. 6 w. od Warszawy, mają 25 os., 206 mk. W r. 1827 było 17 dm., 185 mk. W r. 1892 folw. W. lit. B. rozl. mr. 118: gr. or. i ogr. mr. 115, łąk mr. 2, nieuż. mr. 1, bud. mur. 2, drew. 3. Do folw. dawniej należały wsi: W. os. 25, mr. 252, Grabowo os. 10, mr. 147, Imielno os. 22, mr. 490, Krasnowola os. 14, mr. 30, Ludwinów os. 4, mr. 120, Grabówek os. 4, mr. 6. Według reg. pobor. pow. warszawskiego z r. 1580 wś Wyczołki, w par. Służewo, miała 4 łany (Pawiński, Mazowsze, 260). 2.) **W.,** wś, pow. błoński, gm. i par. Kaski, ma 16 os., 135 mk., 343 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Kaski. W r. 1827 było 10 dm., 96 mk. 3.) **W.,** wś, pow. sochaczewski, gm. Kozłów Biskupi, par. Mikołajów, ma 15 os., 141 mk., 391 mr. Wchodziła w skład dóbr Jeżówka. W r. 1827 było 9 dm., 76 mk. Według reg. pobor. pow. sochaczewskiego z r. 1579 wś Wyczołki, w par. Białynin, miała 4 posiadaczy na $4^1/_2$ łanach (Pawiński, Mazowsze, 138). 4.) **W.,** os. leś., pow. częstochowski, gm. Dzbów, ma 1 dm., 832 mr. 5.) **W.,** wś, pow. węgrowski, gm. Osowno, par. Czerwonka, ma 12 dm., 76 mk., 269 mr. W r. 1827 było 7 dm., 47 mk. W dok. z. r. 1476 wymienione jako „Villa plebanalis pro ecclesia livensi“ (Kod. Maz., 273). 6.) **W.,** wś i folw., pow. bielski, gm. Kościeniewicze, par. Piszczac, odl. 21 w. od Biały, ma 32 dm., 284 mk., 1118 mr., w tem 655 mr. dwor. W. wchodziły w skład dóbr Piszczac i Chotyłów. W r. 1827 było 23 dm., 152 mk. 7.) **W.,** wś, pow. siedlecki, gm. i par. Mordy ma 20 dm., 208 mk., 431 mr. W r. 1827 było 17 dm., 191 mk. 8.) **W.,** wś, pow. konstantynowski, gm. Olszanka, par. Hadynów, ma 26 dm., 198 mk., 270 mr. Mie-

szka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 27 dm., 117 mk. *Br. Ch.*

Wyczółki, *Wyczułki* 1.) wś i folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Kosicze, o 5 w. od Brześcia. Wś ma 189 dzies. ziemi włośc., folw. należy do dóbr Kosicze (1253½ dzies.), zakupionych przez włościan wsi Tryszyn i Brzozowiec. 2.) **W.,** wś i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Połowce, o 47 w. od Brześcia. Wś ma 247 dzies. ziemi włośc. (23 łąk i pastw., 4 nieuż); dobra, własność Bronisława Gutowskiego, 273 dzies. (69 łąk i pastw., 25 lasu, 9 nieuż.).

Wyczółki, *Wyczułki*, w dokum. *Wyczułków* i *Wyczołków*, wś, pow. dubieński, gm. i par. praw. Boremel (o 3 w.), ma 57 dm., 460 mk., cerkiew filialną, p. w. Pokrowy N. M. P., z muru wzniesioną w 1825 r. kosztem metropolity katol. Cieciszewskiego i uposażoną 37·9 dzies. ziemi. Do filii należy przysiołek Kądziwolin (o 3 w.). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1570 własność Michajły Chrinyczkiego (z Chrennik); pobór oddzielnie nie wykazany. W r. 1583 należy w części do Mikołaja Hrennickiego, który płaci z 4 dym., 7 ogr., w części zaś do Wasila Hrynnickiego, który z Łopawsz, Dublan, Wyczołkowa i Leśnej wnosi z 14 dym., 20 ogr., z ½ koła waln. (Jabłonowski, Wołyń, 7, 97).

Wyczółki z *Podwyczółkami*, wś, pow. buczacki, 24 klm. na zach. od Buczacza, 5 klm. na zach. od sądu pow. i urzędu poczt. w Monasterzyskach. Na płn. leży Huta Stara, na wsch. Monasterzyska i Berezówka, na płd. Korościatyn i Zadarów, na zach. Krasiejów i Jarhorów. Wody z płn. części obszaru płyną małemi strugami na wsch. i dążą do Koropca. Zabudowania wiejskie leżą na płn.-wsch. Płd. część obszaru lesista. Własn. wiek. ma roli orn. 333, łąk i ogr. 3, past. 97, lasu 1265 mr.; wł. mn. roli or. 431, łąk i ogr. 456, pastw. 51, lasu 6 mr. W r. 1890 było 130 dm., 911 mk. w gm., 16 dm., 161 mk. na obszarze dwor. (877 gr.-kat., 115 rzym.-kat., 80 izrl., 900 Rus., 172 Pol.). Par. rzym.-kat. w Monasterzyskach, gr.-kat. w Jarhorowie. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Michała, szkoła 1 klas. i gorzelnia. *Lu. Dz.*

Wyczółkowo, też *Wyczałkowo*, wś i folw., pow. lipnowski, gm. i par. Tłuchowo, odl. 22 w. od Lipna, ma 10 dm., 128 mk. W r. 1827 było 10 dm., 87 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 311: gr. or. i ogr. mr. 283, łąk mr. 16, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, drew. 9. Wś. W. os. 9, mr. 31. Według reg. pobor. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 wś Wyczołkowo, w par. Tłuchowo, miała 6 właścicieli na 4 łanach. Płacono 1 fl. 22 gr. (Pawiń., Wielkop., I, 273). W r. 1789 siedzą tu Wyczołkowscy i Zgliniecki.

Wyczułki, ob. *Wyczółki.*

Wyczyszczyr, rzka, w pow. możyrskim (ob. t. VI, 759).

Wyczytarowo, wś poradziłłowska, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. i gm. Mir, o 56 w. od Nowogródka, a kilka wiorst od toru drogi żel. moskiewsko-brzeskiej, ma 28 osad., wśród których ordynacya nieświeska posiada przeszło ½ włóki. Miejscowość lekko falista, grunta dobre. *A. Jel.*

Wydacz, wś, pow. jasielski, ob. *Widacz.*

Wydanki, os. należąca do wsi Krzelów, w pow. jędrzejowskim.

Wydarta 1.) łąka na Sławoszewie, w pow. jarocińskim. 2.) **W.,** pole na Przedborowie, w pow. pleszewskim. 3.) **W.,** łąka na Bobrownikach, w pow. ostrzeszowskim. 4.) **W.,** łąka do Sierakowa należąca, w pow. międzyrzeckim.

Wydarta, karczma nad Prosną, na granicy pow. odolanowskiego i kaliskiego, tuż pod Ołobokiem.

Wydarte, jezioro na Siernikach, w pow. wągrowieckim, od strony Przysieki.

Wydartowo, łąka na Sobocie, w pow. poznańskim. 2.) **W.,** niem. *Wiederau*, wś gosp., w pow. mogilnickim, st. kol. i urz. okr. w Trzemesznie, poczta w Wilatowie, szkoła katol. w Lubinie, ewang. w miejscu, obie parafie i sąd okr. w Trzemesznie. Obszaru 119 ha, 9 dm., 71 dusz (36 ew.). 3.) **W.,** folw. do Kcyni, w pow. szubińskim, urz. st. cyw., st. kol. i poczta, oraz szkoły, parafie, sąd okr. w Kcyni. Dym. 2, dusz 34. Leży na wsch. od Kcyni, ku Krzepiszynu. 4.) **W.,** wybud., w pow. rawickim (krobskim), ma urz. okr. i stanu cywil., st. kol. i pocztę w Bojanowie, szkoły obu wyzn. w Gościejewicach, obie parafie w Poniecu (Punitz), sąd okr. w Bojanowie; dym. 25, dusz 180.

Wydartuchy, os. młyn., pow. włoszczowski, ob. *Drochlin.*

Wydawy, pow. krobski (Rawicz), ob. *Widawy.*

Wydepczyszki, wś, pow. maryampolski, gm. Szumsk, par. Maryampol (odl. 4 w.), ma 7 dm., 49 mk. W 1827 r. 2 dm., 30 mk.

Wyderka, folw., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Koziczynek, odl. 14 w. od Ciechanowa, ma 1 dm., 22 mk., 157 mr. W 1827 r. 1 dm., 4 mk.

Wyderka 1.) al. *Wyderki*, uroczysko i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Koziszcze, o 30 w. od Kobrynia. Uroczysko należy do wsi Kamionka, nadto różni właściciele maja tu 37 dzies. (15 lasu, 6 nieuż.); dobra, własność Uszakowych, 335½ dzies. (93 łąk i pastw., 20 lasu, 6 nieuż.). 2.) **W.,** uroczysko, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Linowo, należy do dóbr Linowo Orańczyce Leżeńskich.

Wyderka, grupa domów w Leśniowicach, pow. lwowski.

Wyderków, os., pow. piotrkowski, gm. Grabica, ma 2 dm., 11 mk., 75 mr. włośc.

Wyderty, ob. *Wytarta*.

Wyderyszki, w spisie z r. 1827, ob. *Wederyszki*. W r. 1827 miały 8 dm., 81 mk.

Wydiłok, najwyższy szczyt (862 mt.) w pasemku, objętem dolinami: pot. Podbuża i Bystrzycy. Stanowi ono węzeł, od którego z głównego pasma wysuwa się ku płn.-wsch. boczne pasmo. Wznosi się na granicy trzech powiatów: drohobyckiego, staromiejskiego i samborskiego, na 40° 47½' wsch. dług., 49° 20½' płn. szer. Z niego płynie pot. Semenów (Karta wojs., 8, XXVIII).

Wydma, os. młyn, pow. łódzki, gm. Żeromin, ma 4 dm., 42 mk., 16 mr. Ob. *Rzepki* 2.).

Wydmińskie, jezioro, leży śród wyżyny pojezierza baltyckiego, przy targowisku Wydminy, w pow. leckim. Wody jego odprowadza rz. Ełk.

Wydminy, niem. *Widminnen*, targowisko nad jeziorem Wydmińskiem, pow. lecki, w malowniczej okolicy, śród wyniosłości pojezierza, posiada kościół par. ewang., urząd poczt., lekarza, aptekę, 6 jarmarków rocznie. W r. 1840 Bernard v. Balzhofen nadaje Nawirowi, sołtysowi, 60 włók na jez. Wedmi i 6 wł. sołeckich. Do r. 1550 istnieje tu parafia katolicka. W r. 1600 mieszkają tu sami Polacy.

Wydmuch 1.) os., pow. błoński, gm. Skuły, par. Ojrzanów. 2.) **W.** al. *Wydmuchów*, kol., pow. kutnowski, gm. Plecka Dąbrowa, par. Bedlno, ma 5 dm., 74 mk., 117 mr. 3.) **W.**, pow. wieluński, gm. i par. Czastary. W 1827 r. 1 dm., 5 mk.

Wydmuchowo 1.) os. włośc., pow. rypiński, gm. Płonne, par. Radziki, odl. 13 w. od Rypina, ma 2 dm., 15 mk., 5 mr. Należała do dóbr Pałużesk. 2.) **W.**, os., pow. lipnowski, gm. i par. Kikoł, odl. 10 w. od Lipna, karczma, wiatrak, 1 dm., 5 mk., 10 mr.

Wydmusy, wś, pow. ostrołęcki, gm. Wach, par. Myszeniec, odl. 3 w. na płd. od Myszeńca, leży śród lasów i obszaru piasków, przy trakcie z Ostrołęki do Myszeńca, ma 3152 mr. W r. 1827 było 59 dm., 321 mk.

Wydoń, os. leś., pow. włocławski, ma 10 mk., 15 mr.

Wydor al. *Widor*, młyn, w pow. wyrzyskim, w okr. urz. Białośliwie (Weissenhoehe), par. kat. w Krostkowie, 1 dm., 24 mk. 2.) **W.**, parowa ku jezioru na Łoniewie, w pow. wschowskim (Leszno).

Wydorowo al. *Wyderowo*, *Widorowo*, *Wydr*, folw., w pow. kościańskim (szmigielskim), urz. okr. w Szmiglu, urz. stanu cyw. w Radomicku, st. kol. i poczta w Starym Bojanowie (Altboyen), parafia i szkoła katol. w Radomicku, ma 1 dm., 23 mk. Istniał już przed r. 1793. Znajdują się tu pola: Koryta, Grzebieniuszek. 2.) **W.**, leśnictwo, tamże, 1 dm., 6 mk.

Wydory, przedmieście Kalisza.

Wydory, leśnictwo głupowskie, w pow. bukowskim, ma 1 dm., 14 mk. 2.) **W.**, leśnictwo kuźlińskie, tamże. 3.) **W.**, wąwóz na Sokołowie, w pow. kościańskim (szmigielskim). 4.) **W.**, łąki na Kiełczewie, w pow. kościańskim 5.) **W.**, pole na Cichowie, w pow. szremskim. 6.) **W.**, las na Lewkowie, w pow. odolanowskim.

Wydów, część dóbr Lisek-Błażejowo, w pow. wrocławskim.

Wydów 1.) folw. do dóbr Maków, w pow. raciborskim. 2.) **W.**, dobra i wś, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. Poniszowice, ew. Toszek. W r. 1885 dobra miały 644 ha, 2 dm., 17 mk. (1 ew.); wś 208 ha, 54 dm., 451 mk. kat.

Wydowo, niem. *Widow*, wyb. do Kośliнki, pow. pucki, 1 dm., 16 mk.

Wydra 1.) wś i folw., pow. gostyński, gm. Pacyna, par. Luszyn, ma 22 dm., 146 mk., 161 mr. Założona w r. 1871 na obszarze Luszyna. 2.) **W.**, kol. włośc., pow. częstochowski, gm. Grabówka, par. Częstochowa, ma 22 dm., 89 mk., 140 mr. 3.) **W.** *Nowa*, os. włośc., pow. piotrkowski, gm. Ręczne, par. Bączkowice, ma 1 dm., 31 mk., 34 mr.

Wydra 1.) karczma, pow. mohylowski, okr. pol., gm. i par. katol. Szarogród, par. praw. Bielany, przy dr. z Politanek do Łozowej. 2.) **W.**, folw., pow. olhopolski, okr. pol. Czeczelnik, gm. i par. praw. Łuh, par. katol. Kodyma, przy drodze z Łuhu do Pirożnej. 3.) **W.**, wś nieistniejąca obecnie pod tą nazwą, w dzisiejszym pow. żytomierskim, należała do dóbr czerniechowskich Niemiryczów (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 55, 56, 90).

Wydra 1.) rzeczka, w gub. smoleńskiej, prawy dopływ Kaspli lub też wierzchowina tej rzeki, bierze początek pod wsią Olszą (w pow. smoleńskim) i ubiegłszy 25 w. w kierunku zachodnim uchodzi do jeziora Kaspla, z którego wypływa rzeka t. n. 2.) **W.**, błoto, w pow. osterskim gub. czernihowskiej, w pobliżu Dniepru, na płd., płd.-zach., zach. i płn.-zach. od Ostru, 70 w. długości i od 100 sąż. do 4 w. szerokości. Rozciąga się od wsi Rożnowa do wsi Nowozu (w pow. czernihowskim), gdzie łączy się z błotem Mniewskiem. Przez błoto przepływa rz. Desna.

Wydra, wś nad rz. Wydrą, pow. porzecki gub. smoleńskiej, gm. Wierchowia, 21 dm., 117 mk., cerkiew, dom przytułku.

Wydra 1.) przys. Boratyna, pow. sokalski. 2.) **W.**, karczma na obszarze Kątów, pow. brodzki. 3.) **W.**, karczma w Kobylnicy Wołoskiej, pow. cieszanowski. 4.) **W.**, karczma w gm. Krasnosielce, pow. złoczowski. 5.) **W.** al. *Wyzdra*, karczma we wsi Krużyki, pow. samborski. 6.) **W.**, karczma w Niżankowicach, pow. przemyski. 7.) **W.**, przyl. miasta Podhajec. 8.)

W., karczma na obszarze Ponikwy, pow. brodzki. 9.) **W.**, karczma we wsi Rodatycze, pow. gródecki. 10.) **W.**, karczma we wsi Rzeczki, pow. Rawa Ruska. 11.) **W.**, przys. do Uwsia, pow. podhajecki.

Wydra, niem. *Otterfliess*, rzeczka, prawy dopływ Noteci, powstaje na obszarze os. Eichwerder, na granicy pow. wieleńskiego i płynie ku zachodowi. Minąwszy drogę do Jędrzejowa (Putzig), odgranicza pow. wieleński od czarnkowskiego na przestrzeni około 2000 kroków aż do ujścia swego. Płynie wśród niziny wzn. 42 mt. n. p. m. i przez łąki nadnoteckie, wzniesione do 39 mt. n. p. m. Długość biegu około 3 klm. Uchodzi wprost od Mikołajewa, na 2 mile od Wielenia. *W. Ł.*

Wydranica, wś skarbowa nad rzką Wyżewką, pow. kowelski, gm. Wielimcze, 236 dm., 1357 mk., cerkiew, szkoła. Wchodziła w skład ststwa ratneńskiego i podług lustracyi z r. 1628 czyniła 60 fl.

Wydranka, rzka, pow. święciański.

Wydranka al. *Annuszówka*, wś, pow. nowogradwołyński, gm. i par. praw. Połonne (o 5 w.).

Wydrańskie, jezioro, w pow. sieńskim, roczny połów wynosi do 15 pudów.

Wydreja Wielka, wś, pow. orszański, gm. Wysokie, ma 16 dm., 86 mk. Własność większa od 1871 r. w 25 częściach, ma 1360 dzies. (500 roli, 200 łąk, 300 lasu); karczma. Filia parafii katol. Babinowicze.

Wydrejka, folw., pow. orszański, od 1876 r. własność Bielewiczów i Markone, $111^1/_2$ dzies. ($29^1/_2$ roli, 17 łąk, 50 lasu).

Wydrenka, wś i folw., pow. czerykowski, gm. Mchinicze. Wś ma 60 dm., 348 mk.; fol., od 1869 r. Dornów, 3170 dzies. (150 roli, 200 łąk, 2400 lasu); gorzelnię, młyn wopny, deptak. Gorzelnia w 1880/1 r. zatrudniała 10 ludzi, wyprodukowała 400512 st. spirytusu i dała 2917 rs. dochodu.

Wydrna, wś, pow. brzozowski, w wązkiej dolinie pot. Ubocza, lew. dopł. Sanu, na wzniesieniu 394 mt. n. p. m. Wieś rozciąga się w kierunku płd.-wsch., na płd.-zach. ma lesistą górę Rudawiec (468 mt.), na płn.-wsch. również górzyste pasmo (do 415 mt.). Należy do parafii rzym.-kat. w Dydni a gr.-kat. w Izdebkach. Składa się z dwóch części: wólki Kiczorki przy gośc. z Grabownicy do Dynowa, 13 dm. i 74 mk. i wsi, liczącej 105 dm. i 582 mk. Wraz z obszarem tabularnym (Romualda Sękowskiego) liczy W. 123 dm. i 707 mk. (359 męż., 348 kob.); 569 rzym.-kat., 120 gr.-kat. i 18 izrl.). Obszar tabularny ma 541 mr., pos. mn. 704 mr. Graniczy na płn. z Izdebkami, na wsch. z Obarzynem, na zach. z Jabłonką a na płd. z Dydnią. *Mac.*

Wydrne, wś, w pow. liskim, w okolicy górskiej, nad Czarną rzeką, dopł. Sanu z prawego brzegu. Należy do parafii rzym.-kat. i gr.-kat. w Polanie. Liczy wraz z obszarem tabularnym 28 dm. i 181 mk. (152 gr.-kat., 5 rz.-kat., 2 akat. i 22 izrl.). Obszar tabularny (izraelity Naftalego Birnkrauta) ma ogółem 245 mr., pos. mniejsza 366 mr. Graniczy na płn. z Panisurowem, na zach. z Chrewtem, na płd. z Seredniem Małem, na wsch. z Polaną. *Mac.*

Wydrnik, potok, bierze początek na obszarze Smereczny, w pow. krośnieńskim, uchodzi do Jasiołki.

Wydrówka, wś nad Smotryczem, pow. kamieniecki, okr. pol. Podzamcze, gm. Dłużek, par. katol. Kamieniec (potrynitarska), o $1^1/_2$ w. od Kamieńca, pod skałą, na której wznoszą się dawne fortyfikacye, ma 26 dm., 129 mk. Przemysłowiec Frenkel zbudował tu młyn walcowy, należący dziś do kupca Kuryndina. Wś otrzymała nazwę od kozaka Wydry, który otrzymał to miejsce w zeszłym wieku od rządu. *Dr. M.*

Wydry, niem. *Liebchen*, pustkowie, w pow. ostrzeszowskim, na zach.-płn. od Grabowa.

Wydryca 1.) rzeczka, lewy dopływ Berezyny, stanowi na pewnej przestrzeni granicę pomiędzy pow. rohaczewskim i bobrujskim. 2.) **W.** al. *Uszczyma*, podług Hydrografii W. Pola rzeczka, w gub. witebskiej, lewy dopływ Oboli.

Wydryca 1.) wś nad rz. Bóbr, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wielatycze, ma 34 osad. Cerkiew z r. 1861, p. w. św. Koźmy i Damiana, fundacyi w. ks. Mikołaja Mikołajewicza, przy której z dawnych zapisów $1^3/_4$ włóki ziemi, około 1100 parafian. Grunta lekkie, łąki obfite. 2.) **W.**, zaśc., pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. Uzda, 91 w. od Ihumenia, razem z folw. Maryna ma przeszło 18 włók; własność urzęd. Dymitrowicza. *A. Jel.*

Wydryca, uroczysko do wsi Bodzienki, w pow. osterskim gub. czernihowskiej (ob. t. VII, 672).

Wydrycze, wś włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 42 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, 10 dm., 77 mk. praw.

Wydryki, folw. i okolica szlach., pow. miński, gm. Stare Sioło, przy drodze ze wsi Sucharewa do wsi Ptycza, o 14 w. od Mińska. Mają tu własności szlachta: Belmanowie ($^3/_4$ włóki), Olekiewiczowie ($2^1/_4$ wł.), Bobrowiczowie (przeszło $^1/_4$ włóki), Smólscy (1 włókę) i włościanin Zarodysz ($2^1/_4$ włóki); grunta dobre, szczerkowo-gliniaste, miejscowość dość leśna. *A. Jel.*

Wydryna Wola, ob. *Wola Wydryna.*

Wydrze, wólka do Brzozy Stadnickiej, pow. łańcucki, składa się z 89 dm. i 491 mk. (237 męż. i 254 kob.) rzym.-kat.; leży wśród piaszczystej, sosnowymi borami pokrytej równiny,

na płn. od wsi Rakszawy. W pobliżu osady prowadzi droga z Żołyni do Sokołowa. 2.) **W.,** osada do Grębowa, wsi w pow. tarnobrzeskim, składa się z 164 dm. i 781 mk. (312 męż., 469 kob.), leży na płd. od Grębowa, nad małym dopływem Żupawy. Okolicę ma lesistą. Mając na płd. duże bory, graniczy na wsch. z Krawcami, na zach. z wólką grębowską: Klonowem. 3.) **W.** (ob. *Kłonów*), mylnie podane w pow. tarnowskim, gdyż jestto wymieniona wyżej W. w pow. tarnobrzeskim. *Mac.*

Wydrzno, niem. *Widersse*, dobra ryc., pow. grudziądzki, st. p. Szembruk, par. kat. Szynwałd, w miejscu jest przystanek kolei z Łasina do Gardeja wiodącej; do Szenwałdu zaś prowadzi droga brukowana. Wś ma 748 ha (603 roli orn., 66 łąk, 1 lasu); 1885 r. 16 dm., 42 dym., 266 mk., 135 kat., 130 ew., 1 dyssyd. (fol. Gordonshof 3 dm., 47 mk.), cegielnię; dziedzic v. Katzler. Jest to stara osada, r. 1886 wykopano tu dużo popielnic i różne ozdoby bronzowe. W dok. pojawia się już 1302, p. n. „Widern", później „Widerne". R. 1404 nadaje w. m. Konrad v. Jungingen Michałowi Hofemann, Jakubowi Zimke, Mikołajowi Maciejowi (Nicklos Matthis), Michałowi Sponhauer, Janowi (Hans), Piotrowi, Andrzejowi i Janowi Wuestehube dobra Wydrzno, Duże i Małe, wraz z jez. przy wsi, razem 39 włók, na prawie chełm., wolne od tłoki, co do jurydykcyi podległe wójtowi w Rogoźnie, z wolną rybitwą w jez. Nogackiem. Za to mają dawać od każdej włóki po 1 grzywnie i od każdego pługa po 1 korcu pszenicy i żyta, a na uznanie zwierzchnictwa po 1 funcie wosku i 1 kolońskim feniku, nadto zobowiązani są do jednej służby konnej w lekkiej zbroi. Dan w Malborku. Księgi szkodowe z r. 1414 podają stratę tutejszych mieszk., poniesioną w budynkach, zbożu i bydle na 660 gr. R. 1435 liczono tu 8 pustych włók, roku 1442 zaś 9. W wojnie 13-letniej została os. tutejsza całkiem spustoszona i przeszła na rzecz skarbu państwowego, który ją za opłatą kwarty puścił w dzierżawę. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że we wsi było 13 włościan i karczmarz, na folw. zaś siedzieli arendarze z Pomeranii. R. 1682 płaciło W. według taryfy poborowej na symplę 8 gr. Od r. 1734 należy W. do dóbr szynwałdzkich i przypadło r. 1774 generał-majorowi Gruszczyńskiemu; obejmowało wówczas 34 włók, które były wydane włościanom, czynszującym po 12 tal. od włóki. Translokacya tych włościan do N. Blonowa nastąpiła między r. 1821—27. R. 1838 nabył W. Edward Mehl (ob. Gesch. d. Graudenzer Kr. v. Froehlih, str. 344). *Ks. Fr.*

Wydrzychowo al. *Królewski Ostrów, Koenigswerder*, folwark, w pow. inowrocławskim, st. kol. w Mątwach i Rożniatach, na linii Inowrocław-Kruszwica, poczta w Łojewie, par. katol. w Górze, ma 1 dm., 12 mk. Należy do Łojewa.

Wydrzygrosz, wyb. do Brzozy, pow. toruński, st. p. Toruń, 1 dom pusty.

Wydrzyłaj, dziś *Piotrkowiec*, folwark wsi Świątkowa, w pow. żnińskim. W r. 1793 siedział tam Walenty Gozimirski. Ob. *Piotrkowiec* i *Świątkowo.*

Wydrzyłeb, karczma pod Łęczycą.

Wydrzyn 1.) wś i folw., pow. łaski, gm. i par. Łask. Wś ma 9 dm., 156 mk., 95 mr., fol. 1 dm., 11 mk., 419 mr. W r. 1827 było 13 dm., 95 mk. 2.) **W.,** wś, folw. i kol., pow. wieluński, gm. Wydrzyn, par. Czarnożyły, odl. 5 w. od Wielunia. Wś ma 50 dm., 367 mk., fol. 3 dm., 31 mk., W. Poduchowny, wś, 22 dm. W r. 1827 było 30 dm., 208 mk. Wś ta należała do dóbr kapituły gnieźnieńskiej, do klucza Kamionka, nadanego kapitule z dóbr arcybiskupich w r. 1355. Kościół paraf. istniał tu już w pierwszej połowie XV w. Na miejsce starego, drewnianego, stanął nowy w r. 1718, lecz w r. 1852 spłonął i parafię przyłączono do Czarnożył w r. 1867. Na początku XVI w. kościół ten, p. w. św. Krzyża posiadał, między innemi, sprzętami, dwa kielichy srebrne, krzyż srebrny, dwa mszały (pisany i drukowany), agendę drukowaną, monstrancyę miedzianą, dwie chorągwie, trzy dzwony. Do plebana należały dwa łany roli z łąkami, sołtys za dziesięcinę dawał pół grzyw., z łanu każdego dawano meszne po mierze żyta i mierze owsa, a ogrodnicy i sołtys po groszu (Łaski, L. B., II, 136). W. gmina należy do sądu gm. okr. VI na Bugaju pod Wieluniem, st. poczt. w Wieluniu. Gmina ma 13081 mr. obszaru i 4238 mk. Śród stałej ludności jest 12 praw., 28 prot. i 44 żydów. W gminie są dwie szkoły początkowe. 3.) **W.,** wś i fol., pow. opoczyński, gm. Skrzyńsko, par. Borkowice, odl. od Opoczna 30 w., ma 16 dm., 155 mk. W r. 1827 było 14 dm., 105 mk. W r. 1885 folw. W., oddzielony od dóbr Zbożenna, rozl. mr. 404: gr. or. i ogr. mr. 265, łąk mr. 28, pastw. mr. 81, w odpadkach mr. 17, nieuż. mr. 13; bud. mur. 5, drew. 2; płodozm. 8 pol., pokłady kamienia budulcowego. Według reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1569 wś Wydrzyn, w par. Borkowice, miała 4 łany, 1 łan pusty, 2 zagr. (Pawiń., Małop., 315). *Br. Ch.*

Wydrzyna, rzka, w pow. bocheńskim, lewy dopływ Uszwi, ob. *Letowina.*

Wydrzyszów, wś, pow. iłżecki, gm. Rzepin, par. Pawłów, odl. od Iłży 29 w., ma 18 dm., 108 mk., 70 mr.

Wydrzywilk-Tański, folw. nad rz. Tamką, pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo, odl. o 25 w. od Przasnysza, ma 2 dm., 19 mk., 162 mr. W r. 1827 było 3 dm., 34 mk. Ob. *Tańsk.*

Wyds-ziemie, łotewska nazwa gub. inflanckiej, ob. *Inflanty* (III, 278).

Wydubicze, *Wydubiecki* al. *Wydybajewski*, monaster męzki pod samym Kijowem, poniżej twierdzy Pieczarskiej, na wyniosłym brzegu Dniepru. Założony podobno za czasów w. ks. Włodzimierza, wkrótce po zaprowadzeniu wiary chrześciańskiej, podług podania w miejscu, do którego przypłynął zrzucony do Dniepru posąg Peruna. Miejsce to uważane było za święte, żeby przeto wyprzeć z pamięci narodu wspomnienie o Perunie, wzniesiono w tem miejscu monaster, p. w. św. Michała Arch. Początkowo monaster ten był mały i biedny, w XI w. w. ks. kijowski Wszewołod Iziasławicz rozszerzył go i budowle drewniane zastąpił murowanemi, nadto wystawił dla siebie w pobliżu „Krasny dwór". W 1146 r. w monasterze był zamknięty, a następnie zabity ks. Igor. W r. 1169 w. ks. Angrzej Bogolubski przy zajęciu Kijowa zburzył monaster, który w 1181 r. został odbudowany przez ks. Ruryka Rościsławicza. W r. 1202 monaster spustoszyli Połowcy, a w 1240 Baty, lecz za każdym razem został na nowo odbudowany. Przez pewien czas zajęty był przez uniatów, lecz w r. 1634, wskutek starania metropolity Piotra, Władysław IV oddał go znowu duchowieństwu wschodniemu, poczem został przyłączony do monasteru św. Zofii w Kijowie. W Wydubeckim monasterze przebywał ihumen Sylwester, kontynuator latopisu Nestora. Do dóbr monasterskich należały wsi: Hłuszec, Hnilec, Kalinowszczyzna, Kalny Ług, Kulikowo, Niestanowiczskie ziemie, Osokorki, Świnojady, Wołosowiczskie ziemie, Wydubicze, Zaton, Zwierzyniec (ob. Jabłonowski, Ukraina, I, 172).

Wydumka 1.) karczma, pow. lityński, par. Lityn, przy drodze z Lityna do Woniaczyna. 2.) **W.** al. *Zarudzie*, folw., pow. lityński, par. praw. Radziejowce, katol. Bar. 3.) **W.,** karczma, pow. lityński, okr. pol. Ułanów, gm. Kaczanówka, par. Chmielnik, przy dr. z Sokołowej do Wójtowiec. 4.) **W.,** kolonia, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Wodotyje, odl. o 25 w. od Radomyśla, ma 133 mk. 5.) **W.,** karczma, pow. winnicki, gm. Strzyżawka, o 8 w. od Winnicy. 6.) **W.,** wś, pow. zasławski, należy do dóbr sławuckich ks. Sanguszków.

Wyduszny, potok, lewy dopływ Osławy, wypływa z grzbietu silnie rozgałęzionego pomiędzy dolinami Prutu a Pistyńki. Płynie wśród wzgórzy, wznoszących się nieco po nad 500 mt., na obszarze Osławu Białego, w pow. nadworniańskim. Długość do 5 klm. (Karta wojs., 12, XXXI).

Wydybor, w dokm. *Wiedibor*, *Widybor*, *Widyborz*, *Widyborsk*, *Widzibor*, wś, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Potyjówka, o 35 w. na zach. od Radomyśla a 2 w. od granicy gub. wołyńskiej. Położona na niskiej równinie, z glebą piaszczysto-gliniastą, dość urodzajną, otoczona jest ze wszystkich stron lasami. Ma 635 mk. (podług Pochilewicza w 1863 r. było 372, obecnie zaś 700 mk.). Włościanie, w liczbie 177 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1294 dzies., ze spłatą po 943 rs. 75 kop. rocznie. Posiada cerkiew drewnianą, p. w. Podwyższenia Krzyża św., niewiadomej erekcyi, istniejącą już przed 1784 r., w 1864 r. odrestaurowaną. Do parafii należą wsi: Korostylówka, Świda, Żad'ki i Osówka. Jak widać z licznych wzmianek sądowych, podanych przez Jabłonowskiego (ob. Ukraina, t. II), pod koniec XVI i na początku XVII w. W. należał do Lemieszów. Począwszy od r. 1618 występują z pretensyami do części W. Iwan Hołownia i siostra jego Polonia Matfiejowa Dawidowska, oraz Bazyli, Aleksander i inni Tyszowie Bykowscy. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. W. wraz z Korczowem (Bieżowem), Teodorówką, Stołpniami i Dobryniem należy do Jakuba Lemiesza (Jabłonowski, Ukraina, I, 66). W r. 1784 wś należy do Benedykta Wigury, pisarza ziemskiego owruckiego. Było tu wówczas 162 mk. Na początku b. wieku Galeckich, obecnie skarbowa.

Wydynów, pow. śniatyński, ob. *Widynów*.

Wydyrka, pow. koniński, ob. *Modła* 7.).

Wydźgi, pow. łomżyński, ob. *Czartorya*. W r. 1578 Czartoria Widzgi, w par. Miastków, ma 4 działki szlacheckie (największy $1^1/_2$ wł.), 1 łan. i 3 zagr., 5 łan. i 2 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 368).

Wydźgowo, wś, pow. bielski gub. smoleńskiej, ob. *Widźgowo*. Należała do par. katol. Dołubów.

Wydział 1) osada i pustk., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Ratajczyce. Osada ma 195 dzies. (20 łąk i pastw.), należy do różnych właścicieli. 2.) **W.,** dobra, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kostrowicze, o 15 w. od Słonima, 129 dzies. (50 łąk i pastw., 9 nieuż.); własność Sulkiewiczów.

Wydziałka (*Wydziełka*), zaśc., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol.. gm. Onikszty, o 84 w. od Wiłkomierza.

Wydziały, wś, pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Strzelce, ma 51 mk., 36 mr. W r. 1827 było 2 dm., 24 mk.

Wydzierki, niem. *Anisee*, folw., pow. suski, st. p. i kol. Prabuty, 6 klm. odl., par. kat. Susz; 92 ha (78 roli orn., 6 łąk, 1 lasu); 1885 r. 2 dm., 7 dym., 44 mk., 13 kat., 31 ew. *Ks. Fr.*

Wydzierno al. *Wydzierzno*, kol., w pow. sycowskim, ob. *Bukowina*.

Wydzierżewice, *Wydzierzewo*, wś gospod., w pow. średzkim, leży na płd.-zach. Kostrzyna, gdzie jest par. ew. i urz. okr., urz. stanu cywil. i szkoły w Kleszczewie, st. kol. i poczta w Kostrzynie, par. katol. w Czerlejnie, sąd okr. w Środzie. Obszaru 147 ha, 19 dym., 118 dusz (6 ew.). 2.) **W.**, wś dworska, tamże, ma obszaru 499 ha, 7 dym., 143 dusz. Do podatku

gruntow. oszacowano czysty dochód na 8348 mrk. W r. 1338 Jan, bisk. pozn., zamienił dziesięciny Siedlca na takież w Czerlejnie, Czerlejenku i Wydzierżewicach. W r. 1580 ma tu udział Wydzierzewskiego $2^1/_2$ łan. os., 2 zagr., 3 komorn. i prócz tego $^1/_4$ łanu roli. Dział Melchiora Wydzierzewskiego ma 2 łany os., 5 zagr. i karczmę z $^1/_4$ łanu. Przed r. 1773 należały W. do kolegium jezuickiego w Poznaniu. R. 1793 właścicielem gen. Lipski z Nagradowic, potem Moszczeńskiej, Żychlińskiego. *W. Ł.*

Wydzirów, os. włośc., pow. rybnicki, ob. *Nieborowice*.

Wyganki, wś i folw. nad rzką b. n., pow. kaliski, gm. Pamięcin, par. Rychnów, odl. od Kalisza 14 w.; wś ma 12 dm., 96 mk., folw. 3 dm., 13 mk. W r. 1827 było 11 dm., 124 mk. W r. 1579 we wsi „Wiganki“ płaci Katarzyna z Orla Ciświcka od 3 łan., 4 ogrod., 2 kom. (Pawiń., Wielkop., I, 127).

Wyganów 1.) *Wyganowo, Wigonowo*, folw. do Laskowa, w pow. wągrowieckim (żnińskim), ma urząd okr. i st. cyw. w Janowcu, par. kat. i szkołę ew., st. kol. i pocztę w Łopiennie, szkołę katol. w Kobylnicy, sąd okr. w Wągrowcu, ma 1 dm., 16 mk. Folwark ten powstał po r. 1830 na obszarze starościńskim. Leży na płd.-wsch. od Łopienna. 2.) **W.,** wś dwor. i kośc., w pow. krotoszyńskim (Koźmin), na płn.-wsch. Kobylina, na trakcie z Kobylina do Krotoszyna, gniazdo rodowe Wyganowskich h. Łodzia. Ma urząd okr. w Pogorzeli, urz. st. cywil. w miejscu, st. kol., pocztę i szkołę ewang. w Kobylinie, par. katol. i szkołę w miejscu, sąd okr. w Krotoszynie. Obszaru 519 ha, 10 dym., 169 dusz (6 ew.). W. znany już r. 1303. W końcu XIV w. pisali się z tąd Wyganowscy. Siedzieli tu r. 1449 i 1520. Około r. 1488 współwłaścicielami byli: Jan Łaszczyński i Jędrzej Unisławski. R. 1552 Barbara z Choińskich Tarnowska odstąpiła części swoje, odziedziczone po ojcu Benedykcie, matce swojej Dorocie Choińskiej. R. 1578 posiada W. Katarzyna Kadzińska, od r. 1600 po za r. 1649 Sulimowscy, a współwłaścicielem był r. 1603 Wojciech Kiełczewski. Około r. 1710 dziedziczy tu Jan Korzbok Zawadzki, skarbnik kaliski, następnie Jan Potocki, kaszt. kamieniecki, Aleksander Potocki, kaszt. rogoziński, około r. 1793 i Stan. Rembowski około r. 1808. W XVI i XVII w. było w W. 13 kmieci, a w XVIII stał tu folwarczek, zwany Psiem Polem. Kościół miejscowy, p. w. św. Jakuba i Mikołaja, wystawili r. 1482 i uposażyli Józef Wyganowski i Mikołaj Starkowiecki, dziedzic pobliskich Targoszyc i Starkówca. W miejsce starego stanął nowy kościół, również drewniany, w formie krzyża, staraniem Zofii z Broniszów Zawadzkiej i syna jej Jana Korzbok Zawadzkiego, skarbnika kalisk., poświęcony r. 1735 przez Konstantego Moszyńskiego, bisk. inflanckiego. Przy kościele wyganowskim fundował Piotr Sulimowski, dziedzic, altaryą, pod tytułem św. Krzyża, z ołtarzem i kaplicą, która r. 1688 kanonicznie erygowana, miała osobny dla prebendarza dom z ogrodem, 12 składów roli i 3000 złp. kapitału. Fundator zobowiązał się wieczne mi czasy składać altaryście 10 beczek piwa, 6 wierteli żyta, dwa pszenicy, 3 jęczmienia, 2 grochu, wiertel jagieł, dwa tłuste skopy, 100 złp. gotówką i 2 fury siana corocznie. Kościół wystawiony przez Zawadzkich zgorzał r. 1808; w miejsce jego wystawili Stanisł. Rembowski, dziedzic, i Marya Anna de Ryboutty (Riboute?) Poullin, dziedziczka Targoszyc, przy pomocy parafian, nowy, murowany kościół z wieżą, który r. 1818 benedykował dziekan Wiśniewski, pleban kobyliński. W tym kościele obchodził r. 1864 Leon Przyłuski, arcyb. gnieźn., sekundycye swoje i obdarzył kościół, na pamiątkę obchodu, krzyżem srebrnym. Przy dawnych kościołach wyganowskich istniało bractwo św. Rocha. Szkoła była w W. r. 1527. Wystawiony r. 1600 przez Piotra Sulimowskiego szpital, spalił się około r. 1750. Odbudował go na nowo r. 1762 Józef Polaski, ówczesny dziedzic. 3.) **W.** probostwo, tamże, ma 4 dm., 21 mk. 4.) **W.** al. *Wygonowo*, osada pod Poznaniem. R. 1170, kiedy Mieszko uposażał szpital św. Michała w Poznaniu, który powierzył opiece kawalerów św. Jana Jerozolim., bisk. pozn. Radwan dorzucił do nadanych im włości, dziesięciny z W. i innych osad, leżących w okolicy Poznania (Długosz, Historya, II, 80). Zatwierdził to nadanie bisk. poznański r. 1218 i Władysław Laskonogi r. 1225 a r. 1238 Władysław Odonicz. R. 1294 Przemysław II pozwala Mścisławowi Przedpełkowiczowi osadzić na prawie niem. Wyganowice, które mają być tą nieistniejącą dziś osadą. *W. Ł.*

Wyganowickie al. *Święcickie, Świątyckie*, jezioro, w pow. pińskim, w obrębie gm. Telechany. Tu do opisu podanego p. w. Swięcickie (ob.) dodajemy, iż podług dokumentu z r. 1558 władali wtedy jeziorem: włościanie królewscy Wiadziańscy („Wiadzianie“) w $^1/_3$ części i właściciel Wyhonoszczy, niejaki Kiszczyna czy też Kiszka w $^2/_3$ częściach. Od tego jeziora zaczynał się obręb Wiaskiej puszczy królewskiej.

Wyganowo 1.) folw. pod Łasinem, pow. grudziądzki, st. p. Łasin, należy do probostwa łasińskiego. 2.) **W.,** wyb. do Bórcza, pow. kartuski. *Ks. Fr.*

Wygiełdów, wś nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. i par. Praszka, odl. od Wielunia 13 w., ma 24 dm., 184 mk.; os. karcz. 2 dm., 13 mk. W r. 1827 było 31 dm., 140 mk. W spisach z XVI w. nie spotykamy tej osady.

Wygiełzów 1.) *Kościelny*, wś i folw. nad rzką b. n., i *W. Poduchowny*, wś, pow. łaski, gm. i par. Wygiełzów, odl. 14 w. od Łasku, przy

drodze z Piotrkowa do Widawy, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, urząd gm. W. Kościelny ma 12 dm., 107 mk., probostwo 2 dm., 22 mk. W. Poduchowny 9 dm., 35 mk. W r. 1827 było 15 dm., 71 mk. W r. 1876 folw. rozl. mr. 335: gr. or. i ogr. mr. 199, łąk mr. 22, pastw. mr. 78, lasu mr. 25, nieuż. mr. 10; bud. drew. 15, pokłady torfu. Wś W. os. 18, mr. 78. Os. kościelna ma 8 mr. a W. Poduchowny 77 mr. włośc. Kościół paraf., p. w. Nawiedzenia N. M. Panny i Nawrócenia św. Pawła, istniał tu już w pierwszej połowie XV w. Na początku XVI w. dziedzicem wsi jest Jan Kawiecki. Do plebana należała czwarta część wsi w trzech polach, sześć kawałków łąki, pastewniki, dwu zagrodników, z których jeden miał prawo warzenia piwa i sprzedawania. Obecny kościół wzniósł r. 1790 Celestyn Gorczycki, dziedzic W., sędzia ziemski sieradzki. Do parafii włączono następnie kościół paraf. w Pozdzienicach, założony w XVII w. (Łaski, L. B., I, 453, 4 i przypiski). W. par., dek. łaski, około 3000 dusz. 2.) **W.** *Młodawin*, wś i folw., pow. łaski, gm. Zapolice, ob. *Młodawin*. W opisie par. Marzenin z początku XVI w. wymieniona jako Wygiełzów, odrębny od Młodawina (Łaski, L. B. I, 483). Według reg. pobor. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś Wygiełzów Młodaw. w par. Marzenin, miała 5 osad., $1^1/_2$ łanu bez kmieci (Pawiński, Wielkop., II, 242, 248). 3.) **W.**, wś i folw., pow. będziński, gm. Wojkowice Kościelne, par. Chruszczobród. Leży na wschód od Ząbkowic (st. dr. żel. warsz.-wied.). Wś ma 21 dm., 160 mk., 198 mr., folw. 1 dm., 209 mr. Należy do dóbr Ujejsce. W r. 1827 było 14 dm., 89 mk. 4.) **W.**, wś, pow. opatowski, gm. Malkowice, par. Iwaniska, odl. od Opatowa 17 w., ma 15 dm., 81 mk., 168 mr. włośc. i 23 mr. dwor. Należała dawniej do folw. Łopacionka. W r. 1827 było 7 dm., 53 mk. Według reg. pobor. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś W., w par. Gryzikamień, miała 5 osad., $1^1/_2$ łanu, 3 zagr., 1 kom. (Pawiński, Małop., 178). 5.) **W.**, wś i folw., pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze, odl. 30 w. od Włoszczowy, ma 12 os., 189 mk. W r. 1827 było 13 dm., 94 mk. Dobra W. składały się w r. 1887 z folw. W. i Wilgoszcz rozl. mr. 835: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 393, łąk mr. 122, pastw. mr. 123, nieuż. mr. 23; bud. mur. 5, drew. 12; płodozm. 13 pol.; folw. Wilgoszcz gr. or. i ogr. mr. 96, łąk mr. 32, pastw. mr. 36, lasu mr. 109, nieuż. mr. 2; bud. drew. 3, las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 12, mr. 186, wś Wilgoszcz os. 20, mr. 231. W połowie XV w. wś W. w par. Irządze, miała łany km., z których dziesięcinę płacono kościołowi w Mstowie (Długosz, L. B., t. II, str. 207). Według reg. pobor. pow. lelowskiego z r. 1581 we wsi W., w par. Irządze, Misiowski, burgrabia krakowski, płacił od 3 półłanków kmiecych (Pawiński, Małop., 70). *Br. Ch.*

Wygiełzów, wś, pow. chrzanowski, liczy wraz z obszarem tabularnym 20 dm. i 226 mk. rzym.-kat., leży przy gośc. z Alwerni na zach. do Libiąża Małego, nad potokiem uchodzącym do Wisły z lewego brzegu. Graniczy na wsch. z Babicami, na płn. z Lipowcem, na zach. i płd. ma obszerne lasy. *Mac.*

Wygiełzowskie Zalesie, wś i folw., pow. łaski, gm. i par. Wygiełzów, ma 20 dm., 227 mk., 457 mr. dwor. i 95 włośc.

Wyginiówka, białorus. *Wyginiauka*, własność ziemska, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, 4 włóki, należy do Zieńkiewiczów. *A. Jel.*

Wyglądacze, wś, pow. wieluński, gm. Lututów, par. Walichnowy, odl. od Wielunia 15 w., ma 6 dm., 58 mk. W r. 1827 było 3 dm. 21 mk.

Wyglądała, os. włośc., pow. iłżecki, ob. *Jasieniec* 6.).

Wyglądały al. *Wyględałów*, wś, pow. radzymiński, gm. i par. Jadów, ma 4 os., 41 mk., 68 mr. Wchodziła w skład dóbr Jadów. W r. 1827 miała 8 dm., 19 mk.

Wyględów 1.) wś, pow. warszawski, gm. Pruszków, par. Służewo, odl. 5 w. od Warszawy, leży między szosami wiodącemi z Warszawy do Radomia i Góry Kalwaryi, ma 70 mk., 83 mr. 2.) **W.**, wś i folw., pow. grójecki, gm. Kąty, par. Góra Kalwarya, ma 13 mk., 60 mr. W 1827 było 8 dm., 76 mk. W., zwany też Wólka Górska, posiada na swym obszarze Kalwaryą (stacye męki Chrystusa), założoną przez biskupa pozn. Wierzbowskiego między r. 1666 a 1670. Biskup wzniósł tu kościół św. Krzyża, przy którym osadził zgromadzenie księży maryanów, założone w r. 1674 przez ks. Stanisława Papczyńskiego (poprzednio pijara), którego zwłoki spoczęły w murowanym grobowcu, po lewej stronie wielkiego ołtarza. W r. 1881, z powodu zamierzonego rozebrania ruin kościoła, zwłoki miano przenieść do kościoła bernardynów w Górze. *Br. Ch.*

Wyględówek, wś i folw., pow. węgrowski, gm. Ossówno, par. Wierzbno, odl. 16 w. od Węgrowa, ma 17 dm., 121 mk. W r. 1827 wś Wyględów miała 14 dm., 95 mk. W r. 1870 folw. W. rozl. mr. 589: gr. or. i ogr. mr. 434, łąk mr. 17, lasu mr. 119, nieuż. mr. 19; bud. drew. 9; płodozm. 10 pol., las urządzony. Wś W. os. 13, mr. 79; wś Emin os. 6, mr. 105.

Wyględówka 1.) wś, pow. nowomiński, gm. Barcząca, par. Latowicz, ma 22 mk., 135 mr. 2.) **W.**, wś, pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, ma 21 mk. W 1827 r. 2 dm., 15 mk. 3.) **W.**, os. włośc., pow. kozienicki, gm. Gra-

bów nad Pilicą, par. Grabów, odl. od Kozienic 33 w., ma 1 dm., 27 mk., 60 mr.

Wyględy, wś, pow. warszawski, gm. i par. Zaborów, ma 194 mk., 427 mr.

Wyglonowice al. *Wyglanowice*, *Wygłanowice*, wólka do Chochorowic, w pow. sądeckim, u ujścia pot. Gajduszowiec do Dunajca, na lewym brzegu Dunajca. Za Długosza (L. B., I, 551) nazywała się ta osada Wygnanowycze i była wsią należącą do klasztoru w Starym Sączu. Tak samo w spisie poborów z r. 1581 (Pawiński, Małop., 128) nazywa się Wygnanowicami. Było wówczas w tej wsi 5 łanów kmiecych i 3 komorników bez bydła. Graniczy na płn. z Podrzycami, na zach. z Brzezną a na płd. ze Stadłem. *Mac.*

Wygnańce, wś i folw., pow. chełmski, gm. i par. r. l. Wojsławice, par. r. gr. Turowice, odl. 24 w. od Chełma, ma młyn wodny, smolarnię, znaczną pasiekę (200 ulów ramowych), szkołę początkową. W r. 1827 było 18 dm., 84 mk. Dobra W., od r. 1854 oddzielone od dóbr Wojsławice, miały w r. 1880 rozl. mr. 3103: gr. or. i ogr. mr. 831, łąk mr. 179, lasu mr. 2040, nieuż. mr. 53; bud. mur. 6, drew. 34; płodozm. 9 i 13 pol.; las urządzony, pokłady torfu i wapna. Wś. W. wchodziła w skład dóbr Leszczany, ma 30 os., 530 mr.

Wygnańczyce, *Wygnańcice* al. *Wygnanice*, niem. *Weigmannsdorf*, wś gosp. i dwor., w pow. wschowskim, leży na zach.-płn. Wschowy, na trakcie z Wschowy do Sławy (Schlawe) na Szląsku, ma urząd okr. i sąd we Wschowie, urząd stanu cyw., st. kol. i pocztę w Drzewcach, szkoły obu wyzn. w miejscu, parafie obie w Łysinach (Lissen). Obszaru wsi dworskiej 664 ha, 8 dym., 92 dusz (45 ew.). Wś gospod. ma ob. szaru 492 ha, 47 dym., 307 dusz, z tych 33 katol. R. 1579 należą W. do grodu przemęckiego i mają 1 łan. dwor., 12 zagr. z rolą, 3 bez roli, 2 rzemieśl., 3 komor. z bydłem, 6 bez bydła, 1 owczarza od 50 owiec. R. 1793 siedzi na W. i części Tylewic Józef Jonemann.

Wygnaniec, część wsi Staroniwa, w pow. rzeszowskim, składa się z 36 dm. i 286 mk., leży 4 klm. na płd. od Rzeszowa, na lew. brzegu Wisłoka, przy gościńcu z Czudca do Rzeszowa. Część południowa, oddzielona pot. Ryjakiem, nosi nazwę Rudki. Graniczy na płd. z Zwięczycą, na zach. z Staroniwą. *Mac.*

Wygnaniec, ob. *Wygnańce.*

Wygnanka 1.) wś przy źródłach rzki Jeziorny, pow. błoński, gm. Piekary, par. Osuchów, ma 328 mk., 449 mr. włośc. i 6 dwor. W r. 1827 było 26 dm., 202 mk., par. Tarczyn. Według reg. pobor. pow. grójeckiego z r. 1576 we wsi Wygnanka, w par. Jeziora, Mlikicki miał 3 łany, Wygnański 1 łan (Pawiński, Mazowsze, 232). 2.) **W.,** os., pow. kaliski, gm. i par. Opatówek, odl. od Kalisza 11 w., ma 1 dm. 3.) **W.** al. *Regulacya*, folw., pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock, wchodzi w skład dóbr Kock. 4.) **W.,** wś, pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice, ma 31 dm., 304 mk., 697 mr., podług innych danych 29 osad, 718 mr. W r. 1827 było 28 dm., 201 mk., par. Motwica. 5.) **W.,** wś, pow. radzyński, gm. Szóstka, par. Radzyń, ma 40 dm., 274 mk., 373 mr. W r. 1827 było 34 dm., 167 mk., par. Międzyrzec. 6.) **W.** al. *Wygnanki*, wś, pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew, ma 18 dm., 75 mk., 454 mr. Wchodziła w skład dóbr Kobylany. W r. 1827 było 19 dm., 113 mk., par. Bordziłówka. *Br. Ch.*

Wygnanka 1.) wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Ratajczyce, o 32 w. od Brześcia, 191½ dzies. ziemi włośc. 2.) **W.,** folw., pow. miński, gm. Zasław, o 1 w. od st. dr. żel. libawsko-romeńskiej Ratomka, około 11 włók. W r. 1876 należał do Pawlikowskich. *A. Jel.*

Wygnanka, wś nad Bohem, pow. bracławski, okr. pol. i sąd Niemirów, gm. Peczara, par. praw. Zabóże, par. katol. i st. poczt. Bracław (o 10 w.), st. dr. żel. Rachny (o 29 w.), ma 48 dm., 266 mk., 1214 dzies. ziemi włośc., 1112 dworskiej (razem z Zabóżem i Pałanką). Powierzchnia równa, czarnoziem z piaskiem pomieszany. Własność dawniej Szczeniowskich, dziś Lucenki. 2.) **W.,** wś, pow. dubieński, gm. i par. praw. Dubno (o 2 w.). 3.) **W.,** wś nad Słuczą, pow. nowogradwołyński, gm. Mszaniec, par. katol. i st. poczt. Lubar (o 12 w.), st. dr. żel. Połonne (o 28 w.), odl. o 100 w. od Nowogradwołyńskiego, przy drodze z Ostropola do Pedynek, ma 144 dm., 1160 mk., 643 dzies. ziemi włośc., 774 dworskiej. Cerkiew murowana, p. w. św. Michała, niewiadomej erekcyi, uposażona jest 42½ dzies. ziemi; kaplica katol.; szkoła cerkiewna od 1865 r. Własność dawniej ks. Lubomirskich, obecnie Budzyńskich. W r. 1650 w dziele Władysława Niemierzyca (ob. t. VII, 280). 4.) **W.,** jurydyka tarnorudzka, przy ujściu Tarnorudki do Zbrucza, pow. proskurowski, okr. pol. Satanów, gm. Sarnów, par. Tarnoruda, ma 142 mk., 90 dzies. ziemi. Należała do kościoła w Tarnorudzie, dziś rządowa. 5.) **W.,** wś nad Skwilą (Kwilą), dopł. Smotrycza, pow. proskurowski, okr. pol., sąd i st. poczt. Satanów (o 18 w.), gm. Juryńce, parafie obu wyznań w Kumanowie, odl. o 49 w. od Proskurowa, ma 67 dm., 667 mk., 479 dzies. ziemi włośc. z Raciborówką, 497 dworskiej; własność Raciborowskich. *Dr. M.—J.Krz.*

Wygnanka 1.) część Nadolan, pow. sanocki. 2.) **W.,** grupa chat w Piskorowicach, pow. jarosławski. 3.) **W.,** część Kuropatnik, w pow. brzeżańskim. 4.) **W.,** wś, pow. czortkowski, tuż na płn. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Czortkowie, nad Seretem. W r. 1890 było tu i

w przysiołkach: Czarny Las (al. Zielona), dworzec kolejowy, Kalderówka, Olchowice, Pasturze, Perechody, Sieniaków, Wawrynów 688 dm., 4017 mk. w gm., a 20 dm., 125 na obszarze dwor. (w części Ujejskiego i fundacyi Sadowskiego), 1861 rzym.-kat., 1996 gr.-kat., 282 izrl., 3 innych wyzn.; 2051 Rus., 1464 Pol., 88 Niem. Par. rzym.-kat. i gr.-kat. w Czortkowie. We wsi jest cerkiew, kasa pożyczk. gm. z kapit. 1650 złr., browar i gorzelnia. Ob. *Czortków.* *Lu. Dz.*

Wygnanów 1.) wś i folw., pow. radomski, gm. Przytyk, par. Wrzos, odl. 22 od Radomia. W r. 1827 było 12 dm., 106 mk. W r. 1877 rozl. mr. 373: gr. or. i ogr. mr. 259, łąk mr. 77, pastw. mr. 23, nieuż. mr. 14; bud. drew. 11. Wś W. os. 25, mr. 293 (według wykazów urzęd. 409). Jedno tylko pole od strony wsi Wir dawało dziesięcinę, wartości kilku groszy, pleb. we Wrzosie (Łaski, L. B., I, 684). Według reg. pobor. pow radomskiego z r. 1508, wś Wygnanów, własność Jana z Wygnanowa, płaciła 1 grz. 12 gr. W r. 1569 we wsi W., w par. Wrzos, Goździsowski płacił od 3 łan., 2 zagr., 2 kom., Stanisław Goździssowski od 3 łan., z tych 1 pusty, 4 kom., 2 rzem. (Pawiński, Małop., 312, 474). 2.) **W.,** wś, pow. opoczyński, gm. Krzczonów, par. Sołek, odl. od Opoczna 6 w., ma 30 dm., 256 mk., 414 mr. włośc., 1 mr. dwor. W r. 1827 było 25 dm., 191 mk. Według reg. pobor. pow. opoczyńskiego z r. 1508 wś Wygnanów i Trzebinia, własność Danwiowskiego płaciły 1 grzyw. 4 gr. Część Wygnanowa, własność Wygnanowskich, płaciła gr. 9. W r. 1557 wś W., w par. Drzewica, własność Dersława Strzembosza, wraz z częścią starosty opoczyńskiego miała 5 łan. (Pawiński, Małop., 283, 480, 484). 3.) **W ,** wś, pow. opoczyński, gm. Janków, par. Sławno, odl. od Opoczna 10 w., ma 30 dm., 254 mk., 555 mr. włośc. i mr. dwor. Wchodziła w skład dóbr Sławno. W r. 1827 było 24 dm , 169 mk. Na początku XVI w. wś należy w części do par. Sławno, w części do par. Damniewice (wcielonej następnie do Sławna), będącej pierwotnie filią par. Drzewica. Kmiecie dawali pleban. tylko kolędę po pół gr. z pół łanu, toż i zagrodnicy, a pleb. w Drzewicy 2 gr. (Łaski, L. B., I, 642). W r. 1577 wś ta miała 5 łan. km., 2 zagr. z rolą. 4.) **W.** al. *Damujowice*, wś z kościołem par., w okolicy Opoczna, ob. *Sołek* 2.). 5.) **W.,** wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. i par. Złotniki, odl. 14 w. od Jędrzejowa. W r. 1827 było 27 dm., 171 mk. W r. 1878 folw. rozl. mr. 409: gr. or. i ogr. mr. 313, łąk mr. 55, pastw. mr. 25, nieuż. mr. 17; bud. mur. 1, drew. 10; płodozm. 10 pol., pokłady torfu. Wś W. os. 31, mr. 355. Dziesięciny ze wsi należały podobno pierwotnie do pleb. w Złotnikach, lecz przełożony klasztoru jędrzejowskiego, w porozumieniu z dziedzicami wsi, którym dał prawo grzebania swych ciał w kościele klasztornym, zabrał te dochody na rzecz klasztoru (Łaski, L. B., I, 579). W r. 1540 wś szlachecka, ma dwór i folwark, 1 kmiecia na pół łanku, 2 zagr. Oceniono wś na 170 grzywien (Pawiński, Małop., 565). 5.) **W.,** wś nad rzką Kitlowiec (lewym dopł. Wisły), pow. miechowski, gm. i par. Wawrzeńczyce. W r. 1827 było 6 dm., 50 mk. W połowie XV w. wś W. w par. Wawrzyńczyce, miała 6 łanów km., z tych 3 osiadłe, z których płacono czynszu po dwie grzywny i 2 kapłony. Z 6 łanów dawano dziesięcinę prebendzie krakowskiej, dwa dni w tygodniu odrabiali własnym pługiem z łanu (Długosz, L. B., II, 174). W reg. pobor. z r. 1581 nazwano wś Wygnanowice. Kś. Krasiński płaci od 2 łan. km. (Pawiń., Małop , 7). 6.) **W.,** wś, pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki. W r. 1827 było 31 dm.. 192 mk. *Br. Ch.*

Wygnanowice, wś i folw., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice, odl. 25 w. od Krasnegostawu. W r. 1827 było 17 dm., 116 mk., par. Piaski. W r. 1892 folw. W. rozl. mr. 362: gr. or. i ogr. mr. 306, łąk mr. 31, pastw. mr. 12, nieuż. mr. 13; bud. mur. 7, drew. 7, płodozm. 12 pol. Wś W. os. 20, mr. 124. Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W., w par. Piasek, miała $1^1/_2$ łanu. Czarna Janowa ze Siedlisk płaci od 1 łanu. R. 1676 Jakub Jaślikowski płaci pogłówne od 6 osób z rodziny swej i 25 dworskich i poddanych (Pawiński, Małop., 363 i 38a).

Wygnanowo, folw. dóbr Latkowo, pow. nieszawski, gm. i par. Osięciny.

Wygnowo, folw. dóbr Laskowo, w pow. wągrowieckim.

Wygoda 1.) wś i folw., pow. warszawski, gm. Wawer, par. Praga, ma 85 mk., 165 mr. dwor. i 37 mr. włośc. W r. 1827 było 5 dm., 42 mk., par. Skaryszew. 2.) **W.,** os. karcz., pow. warszawski, gm. Falenty, par. Raszyn, ma 11 mk., 1 mr. W 1827 r. 1 dm., 9 mk. 3.) **W.,** os., pow. warszawski, gm. Nowo-Iwiczna, par. Piaseczno. 4) **W ,** os. karcz., pow. radzymiński, gm. i par. Jadów. 5.) **W.,** os., pow. radzymiński. gm. Małopole, par. Dąbrówka. 6.) **W.,** os. pow. błoński, gm. Młochów, par. Tarczyn, ma 12 mk. 7.) **W.,** wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Jeruzal, ma 93 mk., 78 mr. 8.) **W.,** wś, pow. sochaczewski, gm. Iłów, par. Jamno, ma 37 mk., 111 mr. 9.) **W.,** wś i os. karcz., pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Łowicz (odl. 4 w.) u św. Ducha, ma 40 dm., 38 os., 294 mk., 1216 mr., w tem 787 mr. pastw. i 124 mr. nieuż. W r. 1827 było 8 dm., 63 mk. 10.) **W.,** os. karcz., pow. łowicki, gm. Bielawy. 11.) **W.,** os. karcz., pow. gostyński, gm. Rataje, par. Sokołów. 12.) **W.,** os., pow. gostyński, gm. i par. Pacyna, ma 7 mk., 2 mr. 13.) **W.,** os., pow. nieszawski, gm.

Ruszkowo, par. Połajewo, ma 39 mk. W r. 1827 było 3 dm., 10 mk. 14.) **W.**, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Raciążek, ma 111 mk., 204 mr. 15.) **W.**, os. leś., pow. słupecki, gm. i par. Kazimierz, odl. 21 w. od Słupcy, ma 2 dm., 24 mk. W r. 1827 było 2 dm., 16 mk. 16.) **W.**, kol., pow. wieluński, gm. Naramnice, par. Biała, odl. 10 w. od Wielunia, ma 3 dm. R. 1827 był 1 dm., 6 mk. 17.) **W.**, os. leśna, pow. wieluński, gm. Radoszewice, par. Ossyaków, 1 dm., 6 mk. 18.) **W.**, os., pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, 1 dm., 3 mk. 19.) **W.**, os. leś, pow. wieluński, gm. i par. Działoszyn, 1 dm., 9 mk. 20.) **W.**, folw., pow. kaliski, gm. i par. Godziesze, odl. od Kalisza 10 w., ma 3 dm., 6 mk. Folw. W., oddzielony od dóbr Wola Droszewska i Kakawa, rozl. mr. 116: gr. or. i ogr. mr. 48, łąk mr. 59, lasu mr. 7, nieuż. mr. 2; bud. drew. 5, pokłady torfu. 21.) **W.**, os., pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Tłokinia, odl. od Kalisza 7 w.; ma 1 dm., 2 mk. 22.) **W.**, kol. i dwór nad jez. Licheń, pow. kolski, gm. Piotrkowice, par. Wąsosze, odl. od Koła 27 w.; kol. ma 28 dm., 203 mk., dwór 1 dm., 13 mk. W r. 1827 było 20 dm., 117 mk. 23.) **W.**, os. w dobrach Gosławice, pow. koniński, 24.) **W.**, kol. i folw., pow. turecki, gm. Strzałków, par. Lisków, odl. 21 w. od Turka, ma 24 dm., 306 mk., 167 mr. Utworzona na obszarze dóbr Lisków. Folw. ma 104 mr. W r. 1827 było 20 dm., 160 mk. 25.) **W.**, os. karcz., pow. turecki, gm. Piekary, par. Skęczniew, odl. od Turka 24 w., ma 1 dm., 7 mk. 26.) **W.**, dwór i kol., pow. turecki, gm. Strzałków, par. Przespolew, odl. od Turka 21 w., ma 11 dm., 93 mk. 27.) **W.**, os., pow. turecki, gm. Piętno, par. Malanów, odl. od Turka 13 w., ma 2 dm., 25 mk. 28.) **W.**, os. młyn., pow. sieradzki, gm. Wróblew, par. Charłupia Wielka. W r. 1827 było 5 dm., 44 mk. 29.) **W.**, os. włośc., pow. piotrkowski, gm. Ręczno, par. Mierzyn, ma 2 dm., 14 mk., 41 mr. 30.) **W.**, os. włośc., pow. piotrkowski, gm. Bujny, par. Łobudzice, ma 4 dm., 20 mk., 15 mr. 31.) **W.**, os. leś., pow. piotrkowski, gm. Woźniki, ma 1 dm., 13 mr. 32.) **W.**, os. karcz., pow. piotrkowski, gm. Krzyżanów, par. Bogdanów, 1 dm., 6 mk., 6 mr. Należy do Woli Krzysztoporskiej. 33.) **W.**, os. młyn. nad rz. b. n., pow. piotrkowski, gm. Podolin, 1 dm., 2 mk., 13 mr. dwor. 34.) **W.**, os. karcz., pow. piotrkowski, gm. i par. Gorzkowice, ma 1 dm., 5 mk., 10 mr. 35.) **W.**, wś, pow. piotrkowski, gm. Krzyżanów, par. Bogdanów, ma 6 dm., 59 mk., 42 mr. włośc. 36.) **W.**, wś, folw. i os. karcz., nad rzką Bieliną, pow. brzeziński, gm. Łazisko, par. Chorzęcin, odl. 28 w. od Brzezin, ma 5 dm., 42 mk. Folw. W. oddzielony od dóbr Wólka Krzykowska, rozl. mr. 199: gr. or. i ogr. mr. 169, łąk mr. 5, pastw. mr. 5, lasu mr. 14, nieuż. mr. 6; bud. mur. 4, drew. 5. Do włościan należy 18 mr., os. karcz. ma 2 mr. 37.) **W.** *Mikołajewska*, kol., pow. łaski, gm. Lutomiersk, par. Mikołajewice, ma 9 dm., 80 mk., 75 mr. włośc. 38.) **W.** *Zalewska*, kol., pow. łaski, gm. Lutomiersk, par. Mikołajewice, kol. ma 5 dm., 64 mk., 39 mr. włośc., folw. 1 dm., 9 mk., 159 mr. W r. 1827 było 2 dm., 3 mk. 39.) **W.**, os., pow. łaski, gm. i par. Buczek. 40.) **W.**, os., pow. łaski, gm. Chociw, par. Restarzew. 41.) **W.**, os., pow. noworadomski, gm. Zamoście, par. Radomsk. W nowszych spisach urzęd. pominięta. W r. 1827 było 6 dm., 35 mk. 42.) **W.**, wś, pow. noworadomski, gm. Gidle, par. Lgota, ma 7 dm., 83 mk., 268 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr rząd. Gidle. 43.) **W.**, os. karcz., pow. noworadomski, gm. Brudzice, par. Lgota, ma 1 dm., 2 mk., 1 mr. 44.) **W.**, os., pow. będziński, gm. Niegowa, ma 1 dm., 3 mk., 20 mr. 45.) **W.**, kol. nad rz. Brynicą, pow. będziński, gm. Bobrowniki, par. Siemonia, ma 5 dm., 38 mk., 50 mr. włośc. 46.) **W.**, kol. włośc., pow. częstochowski, gm. Dzbów, par. Konopiska, ma 13 dm., 68 mk., 120 mr. W 1827 r. 2 dm., 5 mk. 47.) **W.**, os., pow. częstochowski, gm. i par. Rędziny, ma 1 dm., 5 mk., 30 mr. dwor. 48.) **W.**, os, pow. częstochowski, gm. Kuźniczka, par. Danków. W 1827 r. 1 dm., 9 mk. 49.) **W.**, *Zendkowska*, os., pow. olkuski, gm. Kroczyce, par. Włodowice. 50.) **W.**, os. we wsi Czarna, pow. radomski, gm. Gzowice. 51. **W.**, *Jaworska*, os., pow. radomski, gm. Gzowice, par. Sucha, odl. od Radomia 18 w., ma 2 dm., 11 mk., 16 mr. 52.) **W.**, kol., pow. kozienicki, gm. Grabów nad Wisłą, par. Janowiec, odl. od Kozienic 38 w., ma 4 dm., 103 mk., 720 mr. dwor. 53.) **W.**, os. przy przewozie nad Wisłą, pow. kozienicki, gm. Trzebień, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 27 w., ma 5 dm., 46 mk., 36 mr. włośc., 1 mr. dwor. Powstała na obszarze dóbr Magnuszew. 54.) **W.**, wś, pow. iłżecki, gm. Pętkowice, par. Bałtów, odl. od Iłży 30 w., ma 10 dm., 71 mk., 122 mr. 55.) **W.** al. *Wyspa*, wś i folw., pow. opatowski, gm. Czyżów Szlachecki, par. Sobótka, odl. od Opatowa 27 w., ma 10 dm., 122 mk. W r. 1827 było 11 dm., 59 mk. W r. 1886 folw. W. al. Wyspa rozl. mr. 359: gr. or. i ogr. mr. 350, pastw. mr. 2, nieuż. mr. 7; bud. drew. 17. Wś W. os. 10, mr. 152. 56.) **W.**, os., pow. opatowski, gm. i par, Waśniów, odl. od Opatowa 20 w., ma 1 dm., 12 mk., 2 mr. 57.) **W.**, os., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Wysocice. 58.) **W.**, przyl. folw. Glinka, w pow. stopnickim. 59.) **W.**, os., pow. jędrzejowski, gm. i par. Brzegi. 60.) **W.**, os., pow. jędrzejowski, gm. Mierzwin, par. Imielno. 61.) **W.**, folw. dóbr. Jastków, pow. lubelski. 62.) **W.**, os., pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kijany. 63.) **W.**, os., pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice. 64.) **W.**, przyl. dóbr Kurów, w pow. nowoaleksandryjskim (pu-

ławski). 65.) **W.,** os. karcz., pow. janowski, gm. Chrzanów. 66.) **W.,** os. we wsi Grabówce, gm. Annopol, pow. janowski. 67.) **W.,** folw., pow. chełmski, gm. Olchowiec, par. Tarnów, odl. 24 w. od Chełma. Folw. W., w r. 1871 oddzielony od dóbr Tarnów, rozl. mr. 663: gr. or. i ogr. mr. 327, łąk mr. 59, pastw. mr. 42, lasu mr. 221, nieuż. mr. 14; bud. mur. 1, drew. 6, las nieurządzony. 68.) **W.,** os., pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. Szczebrzeszyn. 69.) **W.,** os. karcz., pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło. 70.) **W.,** kol., pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. r. l. Grabowiec, r. gr. Werbkowice. 71.) **W.,** przyl. dóbr Maciejowice, w pow. garwolińskim. 72.) **W.,** os., pow. garwoliński, gm. i par. Żelechów. 73.) **W.,** wś, pow. garwoliński, gm. Pszonka, par. Parysów, ma 28 dm., 200 mk., 294 mr. 74.) **W.,** os., pow. bielski, gm. Sitnik, par. Biała. 75.) **W.,** os., pow. włodawski, gm. Dębowa Kłoda, par. Parczew. 76.) **W.,** wś, pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew, ma 4 dm., 62 mk., 5 os., 173 mr. Należała do dóbr Dziadkowskie. 77.) **W.,** folw., pow. konstantynowski, gm. Pawłów, par. Janów, ma 7 dm., 54 mk., 1742 mr. Mieści się tu rządowa statnina. W r. 1827 było 2 dm., 33 mk. 78.) **W.,** os., pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Biała. 79.) **W.,** os., pow. płoński, gm. Wójty-Zamoście, par. Płońsk (odl. o 5 w.), karczma, 1 dm., 4 mk. 80.) **W.** *Dębiny*, os., pow. płoński, gm. Wójty-Zamoście, par. Gumino, odl. 6 w. od Płońska, karczma, 1 dm., 5 mk. 81.) **W.** *Smoszewska*, wś, pow. płoński, gm. Wychodź, par. Kamienica, odl. 23 w. od Płońska, karczma, 9 dm., 58 mk., 119 mr. 82.) **W.,** wś nad jez., pow. lipnowski, gm. Obrowo, par. Czernikowo, odl. 19 w. od Lipna, ma 8 dm., 128 mk., 157 mr. 83.) **W.,** wś nad rz. Ruziec, pow. lipnowski, gm. i par. Nowogród, odl. 31 w. od Lipna, ma 4 dm., 52 mk., 97 mr. W r. 1827 było 3 dm., 30 mk. 84.) **W.,** os. nad Działdówką, pow. mławski, gm. Ratowo, par. Radzanów, odl. 25 w. od Mławy, wiatrak, 1 dm., 8 mk., 37 mr. 85.) **W.,** folw., gm. Rozwozin, pow. mławski, par. Zieluń, odl. 37 w. od Mławy. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 1564: gr. or. i ogr. mr. 189, łąk mr. 1, lasu mr. 1365, nieuż. mr. 9; bud. drew. 5; las w części urządzony, smolarnia. 86.) **W.**-*Patolenka*, pow. przasnyski, ob. *Patolenka*. 87.) **W.,** os., pow. makowski, gm. i par. Karniewo. 88.) **W.,** wś, wchodziła dawniej w skład dóbr Krasnosielc, w pow. makowskim, ma 3 os., 60 mr. 89.) **W.,** wś, pow. makowski, gm. Smrock, par. Zambski. W r. 1827 miała 4 dm., 36 mk. 90.) **W.** *Latoszek* i *W. Przewóz*, os. nad Bugiem, pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Wyszków. W r. 1827 było 3 dm., 27 mk. 91.) **W.** al. *Zabawka*, fol. dóbr Jeziorki, pow. łomżyński. 92.) **W.,** os., pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo. 93.) **W.,** os. pow. łomżyński, gm. i par. Miastkowo. 94.) **W.,** os., pow. mazowiecki, gm. Dzięciel, par. Mazowieck. 95.) **W.,** os., pow. ostrołęcki, gm. i par. Goworowo. W r. 1827 było 2 dm., 9 mk. 96.) **W.,** os. leś., pow. augustowski, gm. Hołynka, par. Teolin. 97.) **W.,** os., pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny. 98.) **W.,** os., pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny. 99.) **W.,** przyl. dóbr Poniemoń, w pow. sejneńskim. 100.) **W.,** os., pow. kalwaryjski, gm. Kirsna Wielka, par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 22 w., ma 2 dm., 12 mk. 101.) **W.,** os., pow. kalwaryjski, gm. i par. Udrya, odl. od Kalwaryi 44 w., ma 7 dm., 18 mk. *Br. Ch.*

Wygoda 1.) karcz., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 14 w. od Oszmiany, przy trakcie z Oszmiany do Wilna, 1 dm., 14 mk. żydów. 2.) **W.,** wś i karczma nad jez. Suwingis, pow. trocki, w 4 okr. pol., 1 dm., 4 mk. żydów. 3.) **W.,** uroczysko, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Dojlidy, należy do dóbr Zacisze, Magnusa von Waltera. 4.) **W.,** wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Brzozowo Nowe, o 27 w. od Bielska, 107 dzies. ziemi włośc. 5.) **W.,** dobra, tamże, gm. Pasynki, o 12 w. od Bielska. 6.) **W.,** folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Rogacze, należy do dóbr Telatycze, Puczniewskich. 7.) **W.,** fol., pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Horodziec, należy do dóbr Horodziec, Szterów. 8.) **W.,** przysiołek wsi Uhły, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Horodziec. 9.) **W.,** chutor, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Osownica, należy do dóbr Zajeziorze, von Werneków. 10.) **W.,** uroczysko, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Maciejowicze (Matwiejewicze), należy do dóbr Maciejowicze, Kozakiewiczów. 11.) **W.,** straż leśna, pow. słonimski, w 1 okr, pol., gm. Hiczyce, o 28 w. od Słonima. 12.) **W.,** uroczysko i straż leśna, tamże, o 45 w. od Słonima. 13.) **W.,** chutor, tamże, w 2 okr. pol., gm. Różana, o 43 w. od Słonima, własność Broniców, ma 51 dzies. (10 łąk i pastw., 10 lasu, 15 nieuż.) 14.) **W.,** uroczysko, tamże, gm. Mieżewicze, o 28 w. od Słonima. 15.) **W.,** uroczysko, tamże, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna, o 25 w. od Słonima. 16.) **W.,** uroczysko, tamże, w 5 okr. pol., gm. Luszniewo, o 29 w. od Słonima. 17.) **W.** al. *Hutka*, uroczysko, tamże, o 28 w. od Słonima. 18.) **W.,** chutor, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Luszniewo, należy do dóbr Sągajłowszczyzna, Walickich. 19.) **W.,** fol., pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Piaski, o 26 w. od Wołkowyska, należy do dóbr Pacewicze, Styrpejków. 20.) **W.,** wś i osada karczemna, pow. bobrujski, w gm. Hłusk (o 8 w.), przy gośc. handlowym ze Słucka do Hłuska, o 53 w. od Bobrujska, ma 7 osad; grunta piaszczyste. W pobliżu znaczne jezioro na nizinie mszystej. 21.) **W.,** zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. i par.

katol. Łohojsk, gm. Smolewicze, o 40 w. od Borysowa. 22.) **W.**, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Bieliczany. 23.) **W.**, osada karczemna, pow. mozyrski, przy gośc. dawidgródecko-turowskim, pomiędzy wsiami Maleszewo i Olszany, w gm. Chorsk, o 19 w. od Turowa a 16 w. od Dawidgródka. 24.) **W.**, osada, pow. mozyrski, w 4 okr. pol. i gm. Lenin (o 8 w.), o 171 w. od Mozyrza. 25.) **W.**, folw. nad rzką Miranką, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. i gm. Mir (o 1 w.), należy do dom. Mir. 26.) **W.**, karczma, pow. nowogródzki, w gm. Lubcz, przy gościńcach z Wereskowa do Niańkowa i ze wsi Worobiewicz do mstka Lubcza. 27.) **W.**, osada i karczma, w pow. nowogrodzkim, gm. Horodyszcze (o 5 w.), przy gośc. z Nowogródka przez mstko Horodyszcze do Zaosia (o 2 w.), odl. o 40 w. od Nowogródka. Tutaj według studyum Antoniego Małeckiego (ob. Tyg. Illastr. z r. 1886, Nr. 165, str. 132) miał przyjść na świat 24 grudnia, w wigilią Bożego Narodzenia 1798 r. Adam Mickiewicz. Miejscowość lekko falista, małoleśna. 28.) **W.**, osada karczemna, pow. piński, przy gośc. poczt. pińsko-kleckim, w 1 okr. pol. Pohost, gm. Dobrosławka, o 48 w. od Pińska. 29.) **W.**, przedmieście miasta Słucka, w płd. stronie, nad lewym brzegiem Słuczy, ma kilkanaście osad. Przechodzi tędy droga ze Słucka do wsi Powodowce. 30.) **W.**, zaśc., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Zaostrowiecze, przy drodze z Uznohy do wsi Milewskie i Urwiedź. Miejscowość dość leśna, grunta lekkie. 31.) **W.**, zaśc., pow. słucki, w 2 okr. pol. i par. katol. Kleck, gm. Kijewlcze, o 42 w. od Słucka, do r. 1874 należał do ordynacyi kleckiej ks. Radziwiłłów, odtąd nieświeskiej, ma 8 osad, około 38 włók. Miejscowość płaska, małoleśna, grunta dobre. 32.) **W.**, folw., pow. słucki, w 3 okr. pol. i par. katol. Kopyl, gm. Teladowicze, o 58 w. od Słucka, własność rodziny Ciekawych, należy do domin. Ostatki. 33.) **W.**, folw., pow. drysieński, należy do dóbr Oświeja, Szadurskich. *A. Jel.—J. Krz.*

Wygoda 1.) przysiołek, pow. bracławski, gm. Żurawlówka, odl. 20 w. od Bracławia, ma 11 dm., 47 mk. 2.) **W.**, karczma, pow. hajsyński, gm. Kropiwna, odl. o 30 w. od Hajsyna. 3.) **W.**, słobódka nad rz. Rusawą, pow. jampolski, pod mtem Tomaszpolem, ma 70 osad; własność ks. Dołgorukowych. 4.) **W.**, zaśc., pow. kamieniecki, okr. pol. Żwaniec, gm. Dłużek, par. Zinkowce. 5.) **W.**, karczma, pow. kamieniecki, gm. Maków, odl. o 8 w. od Kamieńca. 6.) **W.**, karczma, pow. kamieniecki, okr. pol. i par. Żwaniec, gm. Rychta, przy dr. ze Żwańca do Zawala. 7.) **W.**, wś, pow. kamieniecki, ob. *Surża* 2). 8.) **W.**, karczma, pow. lityński, par. Bar, leży między Barem a Hałuzińcami, na wzgórzu, otoczona niewielkim laskiem, który o 1 w. łączy się z gęstą puszczą. Należy do wsi Hałuzińce. 9.) **W.**, karczma i st. poczt., w pow. olhopolskim, między wsią Olszanką a st. dr. żel. kijowsko-odesskiej Popieluchy. 10.) **W.**, b. st. poczt., w pow. ostrogskim, o 7 w. na zachód od wsi Kilikijów. Obok W. znajdują się dobrze zachowane mogiły, przez lud zwane mogiłami kozackiemi Krzywonosa (ob. t. IV, 97). 11.) **W.**, karczma, pow. proskurowski, gm. Sarnów, par. Zawalijki, przy drodze z Tarnorudy do Zawalijek. 12.) **W.**, kolonia, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Brusiłów, odl. o 27 w. od Radomyśla, ma 59 mk. 13.) **W.** al. *Antonowiecka Słobódka*, przysiołek, pow. uszycki, okr. pol. Dunajowce, gm. par., sąd i st. poczt. Mińkowce (o 6 w.), odl. o 6 w. od Uszycy, ma 4 dm., 25 mk. Należy do wsi Antonówki, hr. Władysława Stadnickiego. 14.) **W.**, wś, pow. żytomierski, gm. Puliny, par. praw. Wilsk (o 6 w.). 15.) **W.**, karczma w lesie należącym do wsi Onypkowce (ob.). 16). **W.** *Siekierczyniecka*, słobódka nad bezim. dopł. Żwańczyka, pow. kamieniecki, gm. Bereżanka, par. praw. i katol. Zbrzyż, st. poczt. Lanckoroń, odl. o 34 w. od Kamieńca, ma 15 dm., 85 mk. Zbudowana na gruntach wsi Siekierzyniec.

Wygoda, st. dr. żel. płd.-zach., na linii Kijów-Odessa, w gub. chersońskiej, pomiędzy st. Karpowo (o 10 w.) a Gnilakowo (o 11 w.), odl. o 579 w. od Kijowa a 33 w. od Odessy.

Wygoda 1.) wzgórze lesiste, na obszarze gm. Iławcze, w pow. trembowelskim. Wzn. 360 mt. npm. 2.) **W.** *Niwa*, wzgórze, w pow. przemyślańskim, ob. *Niwa* (t. VII, 162).

Wygoda 1.) os. przyl. Rakowic, pow. krakowski. 2.) **W.**, przyl. wsi Proszówki, w pow. bocheńskim. 3.) **W.**, część gm. Krządka, w pow. tarnobrzeskim. 4.) **W.**, przedmieście Kołaczyc, w pow. jasielskim. 5.) **W.**, karczma w Rudzie, pow. bóbrecki. 6.) **W.**, karczma w Podniestrzanach, pow. bóbrecki. 7.) **W**, os. w Starej Wsi, pow. grybowski. 8.) **W.**, część wsi Przedmieście Czudeckie, w pow. rzeszowskim. 9.) **W.**, część wsi Kulczyce, pow. samborski. 10.) **W.**, część Głogowa, w pow. rzeszowskim. 11.) **W.**, karczma we wsi Rzeczki, pow. rawski (Rawa Ruska). 12.) **W.**, przyl. Chorostkowa, pow. rohatyński. 13.) **W.**, folw. w Szyszkowcach, pow. borszczowski. 14.) **W.**, karczma w Poczajowicach, pow. drohobycki. 15.) **W.**, grupa domów w Baryłowie, pow. brodzki. 16.) **W.**, tartak parowy bar. Poppera, fabryka resonansów, browar, młyn i karczma koło Pacykowa, na obsz. dwor. Wełdzirza, pow. doliński. Od dnia 8 lipca 1883 jest otwarty ruch na kolei lokalnej z Doliny, służącej tylko dla przewozu towarowego. 17.) **W.**, część Podmanasterka, pow. drohobycki. 18.) **W.** al. *Antoszówka*, grupa domów w Sosnowie, pow. podhajecki. 19.) **W.**, karczma w Niżankowi-

cach, pow. przemyski. 20.) **W.**, karczma i osada włościańska w Woronowie, pow. Rawa Ruska. 21.) **W.**, grupa domów i leśniczówka w Lipicy Dolnej, pow. rohatyński. 22.). **W.**, grupa domów w Martynowie Nowym, pow. rohatyński. 23.) **W.**, część Kulczyc, pow. samborski. 24.) **W.**, karczma w Mazurówce, pow. skałacki. 25.) **W.**, grupa domów w Kołodziejowie, pow. stanisławowski. 26.) **W.** al. *Wybranówka*, grupa domów i cegielnia w Dobrowlanach, pow. stryjski. 27.) **W.**, część Białkowiec i folwark tamże, pow. złoczowski. 28.) **W.**, grupa domów w Chylczycach, pow. złoczowski. 29.) **W.** *Boryszkowiecka*, część Boryszkowiec i folw. tamże, pow. borszczowski. 30.) **W.** *Winiatyniecka*, część Winiatyniec i folw. tamże, pow. zaleszczycki. 31.) **W.**, karczma w Rozdziałowie, pow. sokalski. 32.) **W.**, karczma w Poździmierzu, pow. sokalski. *Lu. Dz.*

Wygoda 1.) wś gospod., w pow. inowrocławskim, ma urz. st. cywil. w W. Murzynnie, urz. okr., st. kol. i pocztę w Gniewkowie, szkoły w miejscu, paraf. katol. w W. Grabi, ewang. w W. Murzynnie, sąd okr. w Inowrocławiu. Obszaru 353 ha, 42 dym., 361 dusz (35 ew.). Istnieją tu pola: Piaski; wzgórze: Przemyta Góra; stawy: Żórawieniec, Wymoklisko. Leży na trakcie ze Starej Grabi do Podgórza. 2.) **W.**, folw. do Karczewa, w pow. gnieźnieńskim, par. katol. w Dąbrowie, poczta w Łopiennie, 1 dm., 7 mk. 3.) **W.**, folw. do Oczkowic, w pow. krobskim (gostyńskim), st. kol. Pempowo, poczta w Dłoni, par. kat. w Nieparcie, 1 dym., 23 dusz. W r. 1793 właściciel Maks. Mielżyński. 4.) **W.**, fol. do Otusza, w pow. grodziskim, st. kol. w Otuszu, paraf. kat. w Niepruszewie, 1 dym. 24 dusz. W r. 1793 właścicielka Seweryna Krzyska. 5.) **W.**, fol. do Rakoniewic, w pow. babimojskim. Leży na płn. od Rakoniewic. W r. 1793 posiadał Zakrzewski, łowczy poznański. 6.) **W.**, folw. do Szczepankowa, w pow. szamotulskim, o 4 klm. ku wsch. od Ostroga. 7.) **W.**, folw. do Zalesia, w pow. gostyńskim. 8.) **W.**, folw. do Zamościa, w pow. ostrowskim, leży nad Prosną, na północ Ołoboku. 9.) **W.**, folw. do Objezierza, na płd. od Obornik. Leży na płn.-wschód Objezierza. R. 1793 właśc. Wojciech Węgorzewski. 10.) **W.**, niem. *Ruheide*, leśnictwo w Cierpicach, w pow. inowrocławskim, 1 dym, 5 dusz. 11.) **W.**, wybud. w Belęcinie, pow. leszczyńskim. 12.) **W.**, wybud. w Kaliszkowicach Kaliskich, w pow. ostrzeszowskim, na zbiegu traktu z Grabowa, Ołoboka, Mikstatu i Kotłowa. 13.) **W.**, wybud. w Walenicach, w pow. krotoszyńskim. 14.) **W.**, leśnictwo w Brzeźnicy, pow. szremski. 15.) **W.**, leśnictwo w Wielowsi (Grenzheide), w pow. ostrzeszowskim. 16.) **W.**, leśnictwo w Olędrach Nekielskich, w pow. średzkim, między Kostrzynem a Czerniejewem. 17.) **W.**, osada między Kamienną a Lwówkiem, na zach. Pniew. 18.) **W.**, os. nad Wartą, z przewozem, na wschód N. Miasta, w par. Dębno. 19.) **W.**, os. między Choczem a Żerkowem, na płn. Pleszewa. 20.) **W.** *Smierdząca*, karczma na płd.-wschód od Dolska, pod Ostrowiecznem, w pow. szremskim. 21.) **W.**, karczma do Grabowa, w pow. wrzesińskim, par. Grabowo, leży na wsch.-płn. Miłosławia. 22.) **W.**, karczma pod Małemi Sokolnikami, w pow. szamotulskim. 23.) **W.**, pole wsi Golejewa, w pow. strzelińskim, nad krzyżówką dróg zbiegających ze Sierakowa, Sierakówka, Kościeszek, Golejewa i Rzeszyna (Dobsk). Przed kilkunastu laty stała tam jeszcze karczma. 24.) **W.**, karczma w Smoguleckiej Wsi, pow. szubiński, par. Smogulec. Leży na płd.-wsch. Wyrzyska, istniała już przy schyłku XVIII w. 25.) **W.**, karczma na płd.-wsch. Kcyni, między Chraplewem a Miastowicami, w par. Dziewierzewo, w pow. żnińskim. 26.) **W.**, karczma do Rojewa, w pow. ostrzeszowskim, par. w Ostrzeszowie. 27.) **W.**, młyn na Parusewie, pow. wrzesiński. 28.) **W.**, wiatrak na Błażejewie, pow. szremski, okr. urz. i par. Dolsk. 29.) **W.** *Grabowska*, osada pod m. Grabowem, w pow. ostrzeszowskim, 8 dym., 60 dusz. 30.) **W.** *Plugawska*, wś, w pow. ostrzeszowskim, ma urząd okr. w Grabowie, urz. stanu cyw. w Morawinie, st. kol. żel. w Ostrzeszowie, poczta w Doruchowie, szkoły obu wyzn. w Skarydzewie, paraf. katol. w Wyszanowie, ewang. w Kępnie, sąd w Ostrzeszowie. Obszaru 86 ha, 18 dym., 145 dusz (25 ew.). Leży na płn.-wsch. Doruchowa, na trakcie między Wyszanowem a Bobrowską Kuźnicą, blisko granicy. 31.) **W.** *Tokarska*, fol. do Tokarzewa, w pow. ostrzeszowskim, ma urząd okr. w Grabowie, urz. st. cyw. w Przytocznicy, st. kol. i poczta w Ostrzeszowie, szkoły obu wyzn. w Tokarzewie, paraf. katol. w Mikorzynie, sąd w Ostrzeszowie i Ostrowie, 1 dym., 4 dusz. 32.) **W.** *Tokarska*, kolonia w temże położeniu, 7 dym., 61 dusz. Leży na płd.-wsch. Ostrzeszowa ku Tokarzewu. *W. Ł.*

Wygoda 1.) jezioro pod Przetoczynem i leśnictwo, pow. wejherowski, st. pocz. Przetoczyn. 2.) **W.**, wyb. do Przytarni, pow. chojnicki. 3.) **W.**, niem. *Wigodda*, karczma i st. pocz. na szosie z Bytowa do Kościerzyny, pow. kartuski, gm. Nakło, 1 dm., 8 mk. Wydana w wieczystą dzierżawę r. 1806. 4.) **W.**, wyb. do Kleszczewka, pow. gdański, st. pocz. Langnowo, 1 dm., 6 mk. 5.) **W.**, fol. do Wierzchów, pow. świecki, st. pocz. Osie; 1885 r. 1 dm., 7 mk. W r. 1773 posiadał go książę Jabłonowski, obejmował 2 wł. i 4 dymy, z 22 mk. 6.) **W.**, niem. *Wiggodakrug* al. *Klarkenkrug*, pow. świecki, karczma to szlach., należąca do Pol. Konopata, istniała jeszcze r. 1789, teraz już jest zniesiona. 7.) **W.** leśn. do nadleśn. mirachowskiego, pow. kartuski, st. pocz.

Miechucin; 1885 r. 1 dm., 8 mk. 8.) **W.,** fol. do Łączyna, pow. kartuski, st. pocz. Klukowa Huta; 3 dm., 13 mk. 9.) **W.,** niem. *Koenigl. Wigodda*, fol., pow. kartuski, st. pocz. i paraf. kat. Sierakowice, 638 stóp npm., nad szosą gdańsko słupską; powstał r. 1832 przez sprzedaż leśnictwa; zawiera 110 mr., ma 3 dm., 20 mk. 10.) **W.,** wyb. i karczma pod Grudziądzem, pow. grudziądzki, st. pocz. Grudziądz. R. 1769 nadaje Stanisław Golz Marcinowi Mathis i jego spadkobiercom karczmę tutejszą z 2 morgami roli i 1 morg łąk, na lat 40, bez opłaty czynszu. Za to jest obowiązany piwo i gorzałkę brać z dworu a za wolną paszę dostawiać co rok 2 podwody na 2 mile odległości (ob. Gesch. d. Graudenzer Kr. v. Froehlich, str. 353). R. 1889 sprzedał tę, 200 morgów obejmującą posiadłość, p. Rostek kapitaliście Oleschowi za 39000 mrk. 11.) **W.,** leśn. do Sumin, pow. starogardzki, st. pocz. Starogard; 1885 r. 1 dm., 8 mk. 12.) **W.,** wyb. z agenturą poczt., pow. toruński, gm. Kaszczorek, st. pocz. Toruń, 1 dm., 6 mk. *Kś. Fr.*

Wygoda 1.) wś, pow. ostródzki, par. katol. Prątnica, st. pocz. Gross Purden. 2.) **W.,** wś, pow. ostródzki, st. pocz. Loebau Westpr. 3.) **W.,** fol., pow. olsztyński, st. pocz. Passenheim.

Wygoda 1.) os., pow. rybnicki, ob. *Henriettendorf*. 2.) **W.,** niem. *Eichgrund*, os., pow. olesiński. 3.) **W.,** przyl. dóbr Folwarki, w pow. rybnickim. 4.) **W.,** kolonia na obszarze Gogolina, w pow. wielkostrzeleckim.

Wygodieła, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Pniewy; włośc. Pacewicz ma 10 dzies.

Wygódka, attyn. dóbr Poniemoń (ob.), w pow. sejneńskim.

Wygódka 1.) os. karcz., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 57 w. od Oszmiany, 1 dm., 5 mk. żydów. 2.) **W.,** zaśc. i os. karcz., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Mile (o 3 w.), 6 dm., 37 mk. katol. i 4 żydów (w 1865 r. 7 dusz rewiz.). 3.) **W.,** os. karcz., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 53 w. od Święcian, 1 dm., 10 mk. (2 prawosł., 8 żydów). 4.) **W.,** zaśc. szl. nad jez. Trockiem, pow. trocki, w 1 okr. pol., 2 w. od Trok, 1 dm., 5 mk. 5.) **W.,** karczma nad jez. Trockiem, pow. trocki, w 1 okr. pol., 2 w. od Trok, 3 dm., 25 mk. (13 katol., 12 żydów). 6.) **W.,** zaśc. szlach., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 39 w. od Trok, 2 dm., 17 mk. kat. 7.) **W.,** zaśc. szl., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 17 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol. 8.) **W.,** kar. i zaśc. szlach. nad Niemnem, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 29 w. od Wilna, 2 dm., 12 mk. (7 prawosł., 5 katol.). 9.) **W.,** karczma nad jez. Gedrojcie, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 43 w. od Wilna, 2 dm., 6 mk. żydów. 10.) **W.,** zaśc. nad potokiem, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 62 w. od Wilna, 1 dm., 4 mk. kat. 11.) **W.,** zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 63 w. od Wilna, 1 dm., 4 mk. katol. 12.) **W.,** karczma, w pow. wileńskim, zwana inaczej *Dymsza* (ob.). 13.) **W.,** uroczysko, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Worocewicze. należy do dóbr Józefpol, Badyńskich. 14.) **W.,** zaśc., pow. nowoaleksandrowski, przy samej linii dr. żelaznej, gm. i okr. wiejski Dukszty, 26 dzies. Własność Antoniny Dowgiełłowej, w tenucie Jana Lipskiego. 15.) **W.,** zaśc., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 68 w. od Wiłkomierza. *J. Krz.*

Wygodówka, karczma na obszarze wsi Pańkowce, w pow. brodzkim (ob. t. VII, 844).

Wygody, zaśc. pryw., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 26 w. od Lidy ku Wilnu, 1 dm., 11 mk.

Wygołowicze, ob. *Wyhołowicze*.

Wygon 1.) wś nad Berezyną, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 67 w. od Oszmiany, 7 dm., 42 mk. prawosł. 2.) **W.,** pow. oszmiański, ob. *Oborek* 2). 3.) **W.,** uroczysko, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Oziaty, należy do dóbr Oziaty Królewskie, Wyganowskich. 4.) **W.,** osada, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. białowiesko-aleksandrowska, o 62 w. od Prużany, 33 dzies. ziemi włośc.; należy do wsi Łazica. 5.) **W.,** osada, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Koszelewo, o 13 w. od Nowogródka. 6.) **W.** *Markowy*, uroczysko do wsi Ostrów Nowy, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostrów, o 20 w. od Sokółki.

Wygoń, pastwisko pod Kaszczorkiem. pow. toruński, należało dawniej do biskupów kujawskich. R. 1258 wydał je bisk. Wolimir m. Toruniowi w wieczystą dzierżawę za opłatą 3 grz. rocznego czynszu, z tym jednak zastrzeżeniem, że nie miało być nigdy pod pług wzięte, mieszkańcom Kaszczorka miało przysługiwać prawo in lignis et pascuis. Chociaż w. m. Konrad Zolner v. Rotenstein r. 1385 kontrakt ten potwierdził i król Zygmunt I, także r. 1537 go konfirmował, jednak przy pierwszym podziale r. 1772 rząd posiadłość tę skonfiskował jako pierwotnie duchowną (ob. Wernicke: Beschreibung v. Thorn, 1822, str. 311). *Kś. Fr.*

Wygonin, niem. *Hinter Wygonin*, wś i jezioro t. n., pow. kościerski, gm. Bartoszy Las, st. pocz. i szk. Konarzyny, paraf. kat. Stara Kiszewa; 1885 r. 17 dm., 131 mk. *Kś. Fr.*

Wygonoszcza, wś nad kanałem Ogińskiego, na południe od jez. Wygonowskiego, pow. piński, przy drodze z Bobrowicz do Rozdziałowa, w 4 okr. pol. i gm. Telechany, o 9 mil od Pińska, ma 97 osad. Niegdyś własność hetmana Michała Ogińskiego, który tu fundował w r. 1785 cerkiew (od 1795 prawosławna), p. wez. Opieki N. P., do dziś dnia parochialną. Świątynia ma z dawnego zapisu 3 włóki ziemi, około 1000 parafian. Miejscowość nizinna, małoludna, ale bogata w dary natury; łąk niezmierna

obfitość; lud, oprócz rolnictwa, trudni się głównie flisactwem i rybactwem; grunta piaszczyste. W r. 1558 trzymał W. niejaki Kiszczyna czy Kiszka (ob. Rewizya Puszcz, str. 13). Przed uwłaszczeniem włościan własność Pusłowskich. *A. Jel.*

Wygonowo 1.) al. *Wyganowo*, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Grodzisk, o 28 w od Bielska, 61 1/9 dzies. ziemi włośc. 2.) **W.**, folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wysokie Litewskie, o 38 w. od Brześcia, należy do dóbr Wysokie Litewskie hr. Maryi Potockiej i ks. Pawła Sapiehy.

Wygonowszczyzna, dwór, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Rumszyszki. Julińscy mają 60 dzies. (6 lasu, 8 nieuż.).

Wygontyszki 1.) wś i dobra, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów, o 6 w. od Telsz, własność Niewiardowskich, 227 dzies. Włościanin Widejko posiada 74 dzies. 2.) **W.** *Więckiszki*, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Gadonów. Bitowtowie mają 33 1/2 dzies. (4 nieuż.).

Wygor, wś, pow. sieński, gm. Moszkany, ma 8 dm., 59 mk.

Wygórka, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsiami Dziedziszki i Maryanpol.

Wygorki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 44 w. od Nowoaleksandrowska.

Wygorzałe bagno, nazwa części lasu, ob. *Ceranów.*

Wygorzel, wś, pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Puńsk, odl. od Suwałk 23 w., ma 16 dm., 117 mk. W 1827 r. było 8 dm., 96 mk., par. Kalwarya.

Wygorzele 1.) wś, kol., pow. łęczycki, gm. i par. Sobótka, odl. 17 w. od Łęczycy, 21 dm., 213 mk., 369 mr. Ewangielicy należą do par. Dąbie. W r. 1827 było 27 dm., 199 mk. 2.) **W.,** fol., pow. łęczycki, gm. Mazew, par. Sobótka, odl. od Łęczycy 16 w., ma 3 dm. W r. 1827 było 2 dm., 9 mk. Fol. ten, mający 147 mr. obszaru, należy do dóbr Łubno.

Wygorzele, os. leś. w dobrach Jaroszowice, pow. pszczyński.

Wygoszcz, pole na Dakowach Mokrych, w pow. bukowskim (grodziskim).

Wygowiszki, wś, pow. rossieński, par. Gawrany.

Wygrane, wś i fol., pow. kolneński. Wś, mająca 144 mr. (128 roli), należy do gm. i par. Mały Płock zaś fol., mający 3483 mr., należy do gm. Rogienice, par. Dobrzyjałowo, wchodzi w skład dóbr Korzeniste. Spisy pobor. z XVI w. nie podają tej nazwy.

Wygranka, wś, pow. garwoliński, gm. Kłoczew, par. Żelechów, ma 8 dm., 42 mk., 123 morg.

Wygroszewo al. *Wygrożewo*, *Wygradzew*, wś niegdyś w pow. gnieźnieńskiem pod Witkowem. W r. 1833 istniała jeszcze karczma t. n. pod Chłędowem. W r. 1793 jako pustka należało W. do Pomorskich z Chłędowa.

Wygrów, ob. *Wyrów.*

Wygrów al. *Pruszynowo*, folw., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol., par. katol. i gm. Nowa Mysz, o 49 w. od Nowogródka, własność Proszyńskich, ma przeszło 6 1/4 włók. *A. Jel.*

Wygryny, ob. *Wigrinnen.*

Wygwizdów 1.) kol., pow. piotrkowski, gm. Uszczyn, stanowi część wsi Raków. 2.) **W.,** pow. piotrkowski, gm. Grabica, ob. *Lutosławice.* 3.) **W.,** wś, pow. noworadomski, ob. *Szyszków.* 4.) **W.** al. *Pustków*, pustkowie, pow. częstochowski, gm. Wancerzów, par. Żurów, ma 5 dm., 37 mk., 19 mr. Należy do dóbr Mokrzesz. 5.) **W.** al. *Pustków*, pustkowie, pow. częstochowski, gm. i par. Potok Złoty, ma 5 dm., 29 mk., 67 mr. włośc.

Wyhadów, część Niżankowic, pow. przemyski.

Wyhadówka 1.) grupa domów na obszarze dworskim Witwicy, pow. doliński. 2.) **W.** al. *Uhadówka*, grupa domów w Sąsiadowicach, pow. samborski. 3.) **W.,** zakład kąpielowy na obszarze dworskim Morszyna, pow. doliński.

Wyhary 1.) wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Prozoroki (o 14 w.), okr. wiejski Ziabki, o 41 w. od Dzisny, 4 dm., 38 mk. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); należy do dóbr Boryskowicze, Doboszyńskich. 2.) **W.,** folw., pow. drysieński, attyn. dóbr Sarya, Łopacińskich, ma 106 1/2 dzies.

Wyhary, las, w pow. kamioneckim, wzn. 229 mt. npm., na gruntach wsi Manasterek Ohledowski.

Wyhnanka, grupa domów na obsz. dwor. Uścia Biskupiego, pow. borszczowski.

Wyhoda, część Jasieniowa Górnego, pow. kosowski.

Wyhodonka, osada, pow. łucki, gm. Romanów (o 10 w.), gorzelnia, 3 młyny wodne.

Wyhołenięty, *Wyholenty*, wś i folw., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Niestaniszki (o 8 w.), o 59—60 w. od Święcian. Folw. ma 1 dm., 6 mk. katol., wś zaś 18 dm., 161 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 69 dusz rewiz.); własność Niewiarowiczów. Kaplica drewniana par. Niestaniszki.

Wyhołowicze 1.) wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze (o 10 w.), okr. wiejski Wyhołowicze, 39 dusz rewiz.; należy do dóbr Stary Kniahynin, Mikulskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: W. i Subycze, w ogóle 65 dusz rewiz. 2.) **W.** al. *Wygołowicze*, wś nad bezim. rzką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Kniahynin, okr. wiejski Podberezie, o 3 w. od gminy a 27 w. od Wilejki, 27 dm., 206 mk. różnych wyznań (w 1865 r. 19 dusz rewiz.,

w części Fastowiczów i 106 dusz w części należącej do dóbr skarbowych Niwki).

Wyhonicze, wś i folw. nad rzką Milutą, lew. dopł. Isłoczy, pow. miński, w 2 okr. pol., par. praw. i katol. i gm. Raków (o 3 w.), o 40 w. od Mińska a 17 w. od st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej Petryszki al. Radoszkowicze, w miejscowości wzgórzystej, bardzo malowniczej i zdrowej, dość leśnej, o glebie dobrej, żytniej. Wś ma 11 osad. Cerkiewka filialna p. wez. Opieki N. P., fundowana w r. 1773 przez Matuszewiczów i ziemią przez nich opatrzona w r. 1780 w ilości 3 włók. W. w w. XVII należały do hr. rakowskiego, własność ks. Sanguszków i w drugiej połowie tego stulecia wziął je w zastaw Jerzy Matuszewicz, zasłużony Sanguszkom, ojciec pamiętnikarza Marcina. Pod koniec XVIII wykupił W. Rylski, zawołany gospodarz i administrator. Pod zarządem jego wzmogło się gospodarstwo i rezydencya przybrała wygląd porządny. Przez córkę Rylskiego przeszły W. do Wojdziewiczów, zaś Felicya Wojdziewiczówna, poślubiona Rudolfowi Hruszwickiemu, późniejszemu prezydentowi izby cywilnej mińskiej, wniosła mu w posagu W. z przyległościami. Obecnie jest ich posiadaczem Michał Hruszwicki, syn Rudolfa, ożeniony 1-mo voto ze Stanisławą chorążanką Jelską, 2-do voto z Leokadyą Ratyńską. Obszar folwarku wynosi przeszło 26 włók. Młyn i propinacye, las dostateczny, łąki w dobrym gatunku. *A. Jel.*

Wyhorka, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 14 w. od Dzisny, 1 dm., 11 mk. starow.

Wyhorki, wś nad rz. Ochówką, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Ozarycze, ma 7 osad. *A. Jel.*

Wyhorodek, wś, pow. siebieski, w pobliżu granicy gub. pskowskiej. Pod wsią wzgórze Kuskino.

Wyhów, wś nad ruczajem Mohylanką, lew. dopł. Użu, pow. owrucki, gm. i st. poczt. Iskorość (o 10 w.), odl. o 50 w. od Owrucza, ma 7 dm., 60 mk., cerkiew p. wez. Podwyższenia krzyża św., z drzewa wzniesioną w 1744 r. kosztem parafian i uposażoną 111 dzies. ziemi. Kaplice: na cmentarzu w W., wzniesiona w 1813 r. przez dziedzica Tomasza Żołądkowskiego i na cmentarzu w Kupiszczu. Do par. praw. należą wsi: Krasnopol (o 1 w.), Borowica (o 1 w.), Dawydki (o 2 w.), Berezowski Grud (o 10 w.), Pohoreła (o 4 w.), Doroszycze (o 6 w.), Kupiszcze (o 6 w.), Radohoszczyńska Buda (o 10 w.), chutor Piski (o 10 w.) i chutor Wierhów (o 6 w.). W całej parafii 472 dm., 3635 mk. prawosł., 200 katol. i 50 żydów. Grunta składają się przeważnie z gnejsu. W. (ziemia Skoczkowska) nadany został w 1541 r. przez Zygmunta bojarom owruckim: Hryszce, Iwanowi, Semenowi, Stepanowi i Kirykowi Łuczyczom, przodkom Wyhowskich, co potwierdzili Zygmunt August w 1546 r. i Zygmunt III w 1611 r. Podług reg. pob. wwdztwa kijowskiego z 1571 r. bojarzy królewscy, ciągnący do zamku owruckiego, płacą z W. 12 gr., 20 gr. i za ogrody 4 gr. W 1628 r. z części W. wnosi Mikołaj Susło-Żerebiło od 1 ogr. a różni Wyhowscy z 6 dym., 1 ogr. i 6 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 29, 75, 84). *J. Krz.*

Wyhówka, kolonia w Martynowie Nowym, pow. rohatyński.

Wyhrajów, w dokum. *Wihrajew*, wś nad bezim. dopływem Rosi, pow. kaniowski, w 3 okr. pol., gm. Korsuń (o 7 w.), odl. o 50 w. od Kaniowa, ma 1472 mk. W 1741 r. było tu 30 sadyb i około 250 mk., w 1863 r. zaś 1265 mk. Posiada cerkiew p. w. Pokrowy N. M. P., pierwotnie wzniesioną przez mieszkańców w 1723 r. a w 1855 r. przebudowaną i rozszerzoną. Uposażenie parochii stanowi 37 dzies. Do par. praw. należy wś Niechworoszcz (o 5 w.). We wsi ślady obronnego zamku. Wś należała do sstwa korsuńskiego, obecnie do klucza korsuńskiego dóbr ks. Łopuchinych. W pobliżu W., na lewym brzegu Rosi, na wprost wsi Jabłonówki, znajduje się Rizany jar, dawniej zwany Głębokim (ob. t. V, 39). *J. Krz.*

Wyhrebnoje, wś, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Sawicze, o 130 w. od Rzeczycy. *A. Jel.*

Wyhurowszczyzna, wś nad Dnieprem i jez. Prudziec, pow. osterski gub. czernihowskiej, naprzeciw Kijowa, gm. Browary, 135 dm., 826 mk., cerkiew. Jest to zadnieprska dzielnica Kijowa.

Wyjewo, pow. wschowski, ob. *Wijewo.*

Wyjezdnaja, słoboda nad rz. Teszą i błotem Briuchowskiem pow. arzamaski gub. niżegorodzkiej, o 1 w. od Arzamasa, 614 dm., 3900 mk., garbarnia, warzelnia łoju, fabryka kleju, świec woskowych i kapeluszy wojłokowych. Nadto kwitnie tu szewctwo, ogrodnictwo i sadownictwo.

Wyjkanie, wś, w gub. witebskiej, przy daw. trakcie pocztowym z Przydrujska do Krzesławki.

Wyk, wś, pow. kolneński gm. Gawrychy, par. Nowogród, ma 66 os., 1601 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Nowogrod. W r. 1827 było 41 dm., 237 mk. W spisach pobor z XVI w. nie pomieszczona.

Wykartowce, wś na Spiżu, w pow. hornadzkim.

Wykary, dwór, pow. drysieński, par. Rosica.

Wyke al. *Nygart*, dawna nazwa polskiej dzielnicy Gdańska (ob. t. II, 517).

Wyki 1.) w dok. *Wyków*, *Wykowy*, *Wykowa Róża*, wś dwor., w pow. krotoszyńskim, ma urz. okr. stanu cyw. i pocztę w Dobrzycy, sąd, par. obie i st. kol. w Koźminie, szkołę katol. w Ru-

dach, ewang. w Nowej Wsi. Obszaru 446 ha, 10 dym., 90 dusz (30 katol.). Leży na płd.-zach. od Dobrzycy. W r. 1448 wchodzą w skład dóbr koźmińskich i należały do Przedpełki Mościńskiego. W tym czasie rozgraniczono W. z Karminem i nieistniejącemi już Walędowicami, a nieco później z Orlą. 2.) **W.**, parcele, tamże. Obszaru 212 ha, 10 dym., 90 dusz (30 katol.). *W. Ł.*

Wykień, wś, pow. kielecki, gm. Samsonów, par. Ćmińsk. W 1827 r. było 6 dm., 33 mk.

Wykiewajtis al. *Wykijewajtis*, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsią Góry.

Wykłów, wś i fol., pow. noworadomski, ob. *Wikłów.*

Wykno 1.) os. leś., pow. rawski, gm. Lubania, par. Sadkowice, ma 1 dm., 7 mk., 7 mr 2.) **W.,** wś i os., pow. brzeziński, gm. Ciosny, par. Budziszewice. Wś ma 23 dm., 185 mk., 447 mr.; os. dwor. 1 dm., 3 mk., 24 mr. Wchodziła w skład dóbr Niewiadów. W r. 1827 wś W. w par. Będków (?) miała 20 dm., 104 mk. 3.) **W.,** wś i fol., pow. brzeziński, gm. i par. Będków, odl. 28 w. od Brzezin. ma szkołę początkową, cegielnię, 40 dm., 330 mk. W spisie z r. 1827 podano dwie wsi t. n., w par. Będków; jedna miała 20 dm., 104 mk., druga 26 dm., 243 mk. Pierwsza z tych będzie to zapewne W. w par. Budziszewice. Dobra W. składały się w r. 1885 z fol.: Wykno, Gutków i Dąbrowa rozl. mr. 1504: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 601, łąk mr. 1, lasu mr. 263, nieuż. mr. 24; bud. mur. 5, drew. 21; płodozm. 9 i 11-pol.; fol. Dąbrowa gr. or. i ogr. mr. 47, łąk mr. 22, lasu mr. 243, nieuż. mr. 6; bud. drew. 3; folw. Gutków gr. or. i ogr. mr. 166, łąk mr. 10, lasu mr. 116, nieuż. mr. 6; bud. drew. 1; płodozm. 4-pol.; lasy urządzone. Wś W. os. 47, mr. 345; wś Gutków os. 3, mr. 59; os. Dąbrowa os. 1, mr. 10. Na początku XVI w. wś należy do par. Rosocha, łany km. dają dziesięcinę kanonii gnieźn., łany folw. i kmiecie w części na nich osadzeni pleban. w Rososze (Łaski, L. B., II, 232). W r. 1576 Lubiatowski płaci tu od 8 łan., karczmy, 4 zagr. z rolą, 15 osadn. Wykieński ma $^1/_4$ łana bez kmiecia (Pawiń., Wielk., II, 96, 152). 4.) **W.,** kol., pow. piotrkowski, gm. i par. Ręczno, ma 15 dm., 130 mk., 218 mr. włośc. 5.) **W.** *Borowe*, fol., pow. przasnyski, gm. Bugzy Płoskie, par. Krzynowłoga Wielka, odl. 24 w. od Przasnysza, ma 1 dm., 10 mk., 95 mr. 6.) **W.** *Stare* i *W. Nowe*, dwie wsi nad rzką Rokitną, pow. mazowiecki, gm. Chojany, par. Kulesze. W 1827 r. W. Stare miało 33 dm., 159 mk. W. Nowe 41 dm., 205 mk. Wchodzą w skład okolicy szlacheckiej Kulesze. Istniały już w XVI w. 7.) **W.,** pow. kolneński, ob. *Gromadzyn Wykno.* *Br. Ch.*

Wykno 1.) olędry, w pow. mogilnickim, st. kol. i poczta w Trzemesznie, par. kat. w Kruchowie. W r. 1800 należą do Kruchowa. Leżą na płn. Trzemeszna i Kruchowa. 2.) **W.,** łąka na Muchlinie, w pow. szremskim.

Wykoty z *Zarembami*, wś, pow. samborski, 8 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Samborze, ze st. kol. w miejscu. Na płn. leżą Brześciany, Wola Baraniecka i Barańczyce, na wsch. Maksymowice, na płd. Biskowice, na zach. Wojutycze. Środkiem wsi, a także wzdłuż wsch. i zach. granicy płyną trzy strugi i dążą ku Strwiążowi. W dolinie środkowego potoku leżą zabudowania wiejskie, na płd. od nich folwark dolny, a na płn. folwark „pod Dąbrową“ i cegielnia. Płd. krawędź obszaru przebiega tor kolejowy. Własn. więk. (Ludwika Balickiego) ma roli or. 606, łąk i ogr. 108, pastw. 91, lasu 211 mr.; wł. mn. roli or. 786, łąk i ogr. 250, pastw. 80 mr. W r. 1890 było 192 dm., 1016 mk. w gm., 13 dm., 90 mk. na obsz. dwor. (973 gr.-kat., 83 rz.-kat., 50 izr.; 971 Rus., 134 Pol.). Par. rz.-kat. w Wojutyczach, gr.-kat. w miejscu, dek. starosolski, dyec. przemyska. Dokumentem, wydanym dnia 13 sierpnia 1694 na zamku wykockim, nadał cerkwi Michał Chłopicki, skarbnik ziemi żydaczowskiej, 3 ćwierci pola, a dokumentem wydanym d. 18 lutego 1710 w Wykotach, pole koło cerkwi nad stawem. We wsi jest cerkiew p. w. Zesłania Ducha św. i szkoła jednoklasowa. *Lu. Dz.*

Wyków, folw., pow. rohaczewski, dziedzictwo Wykowskich, 4127 dzies. (165 roli, 450 łąk, 3125 lasu); smolarnia i terpentyniarnia dają 500 rs.; stajnia zarodowa.

Wykówka, rzeczka, bierze początek między wsią Stare Kieleze a fol. Bagieniec, w pow. szczuczyńskim i płynie śród błotnistych wybrzeży między wsiami Bialiki i Wykowem. Ubiegłszy kilka wiorst wpada do rz. Wincenty z lew. brzegu.

Wykowo 1.) wś w pobliżu Wisły, pow. płocki, gm. Bielino, par. Imielnica, odl. 11 w. od Płocka, ma 38 dm., 297 mk., 546 mr. Przy wsi osada zwana: Wykowo Kępa. W 1827 r. dwie wsi t. n. w par. Słupno, jedna miała 6 dm., 33 mk. (zapewne Kępa), druga 30 dm., 177 mk. Wymieniona w dok. z r. 1254, w liczbie wsi dających dziesięcinę klasztorowi czerwińskiemu (Kod. dypl. pol., I, 71). Według reg. pob. pow. płockiego z r. 1578, wś W., w par. Słupno, miała 7 łan., 1 rzem., 7 rybaków, 7 zagr., młyn (Pawiński, Mazowsze, 9). 2.) **W.,** wś szlach. i włośc. nad rzką Wykówką, pow. szczuczyński, gm. Grabowo, par. Lachowo. W r. 1827 było 16 dm., 98 mk. W r. 1578 we wsi Wikowo były 3 części mające ogółem $8^1/_2$ łan., 4 zagr. We wsi W. Alia 3 części mające 8 łan., 6 zagr., we wsi W. Górskie 12 łan., 3 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 375). Dziś istnieje odrębna wieś Górskie. *Br. Ch.*

Wykrasy, zaśc. nad rzką Korzeniec, lew.

dopł. Brusiaty, pow. ihumeński, przy granicy pow. borysowskiego, w 3 okr. pol. i par. katol. Berezyna, gm. Pohost, ma 3 osady; grunta lekkie. *A. Jel.*

Wykrot wś nad rz. Rozogą, śród błot i lasów puszczy myszenieckiej, pow. ostrołęcki, gm. Wach, par. Myszeniec, odl. 5 w., ma 105 dm., 880 mk., 3152 mr. W r. 1827 było 20 dm., 501 mk. W r. 1660 wchodzi w skład ststwa ostrołęckiego.

Wykrota, os., pow. noworadomski gm. i par. Wielgomłyny. Niepodana w najnowszym spisie osad gub. piotrkowskiej.

Wyksuńskie, *Wierzchni*, *Średni* i *Niżni*, trzy osady przemysłowe nad rz. Wyksunią, pow. ardatowski gub. niżegorodzkiej, o 80 w. na zach. od Ardatowa, mają w ogóle 788 dm., 6384 mk., 2 cerkwie, szpital, apteka, st. pocz. i targi co niedziela. Zakłady tutejsze uważane są za jedne z lepszych w Rossyi, dostarczają rocznie 1137066 pudów żelaza, wartości 83000 rubli.

Wyktorinowa, wś, pow. lucyński, ob. *Wiktorynowo.*

Wylany 1.) w XVI w. *Vyelany*, kol., pow. koniński, gm. Wysokie, par. Kramsk, odl. od Konina 19 w.; ma 31 dm., 244 mk. W r. 1827 było 2 dm., 14 mk. Na początku XVI w. łany km. i folw. dawały dziesięcinę snopową pleb. w Kramsku, za konopną po 2 gr. z łanu i po groszu kolędy. Karczmarze i zagrodnicy po pół grosza kolędy (Łaski, L. B., I, 223). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 wś Wielany, w par. Krąbsko, własność Wysockich, miała 3 łany, 1 zagr. bez roli (Pawiński, Wielkp., II, 232). 2.) **W.,** w XVI w. *Vilany Ruda* i *Wylony*, wś, pow. łukowski, gm. Jakusze, paraf. Trzebieszów, ma 28 dm., 191 mk., 328 mr. W 1827 r. było 24 dm., 124 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 w części Wilama było $^1/_2$ łan., 1 młyn. W r. 1552 Wylany wś szlachecka, miała dwa półłanki, 1 koło młyńskie. W r. 1580 p. Paweł Wyleziński płaci od sąsiad swych od 4 włók co sami orzą fl. 2, od zagrody z rolą gr. 6, a drugi uciekł. Summa fl. 2 gr. 6 (Pawiń., Małop., 385, 399, 422).

Wylatkowo, pow. gnieźnieński, ob. *Wielatkowo.*

Wylatów, miasto, w pow. mogilnickim, ob. *Wielatowo.*

Wylazłów 1.) kol., pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Bałdrzychów, odl. od Sieradza 42 w., ma 15 dm., 134 mk. W r. 1827 było 5 dm., 37 mk., par. Drużbin. Istniała już na początku XVI w. w par. Bałdrzychów (Łaski, L. B., I, 371). 2.) **W.,** kol., pow. turecki, gm. Niemysłów, par. Pięczniew, odl. od Turka 30 w., ma 16 dm., 165 mk.

Wylazłowo 1.) wś i fol., pow. płocki, gm. Ramutówko, par. Święcieniec, odl. o 13 w. od Płocka. Wś ma 3 dm., 67 mk., 154 mr. Fol. należy do dóbr Barcikowo. Por. *Kanigowo* i *Pepłowo* 1). 2.) **W.** *Główczyno*, wś i fol., pow. lipnowski, gm. Czarne, par. Mokowo, odl. 19 w. od Lipna, ma 6 dm., 57 mk., 649 mr. W r. 1888 fol. W. Główczyno rozl. mr. 653: gr. or. i ogr. mr. 493, łąk mr. 72, past. mr. 63, nieuż. mr. 25; bud. drew. 13, młyn wodny. Wś W, os. 30, mr. 137. W r. 1789 był właścicielem Paweł Paprocki. 3.) **W.,** wś i fol. nad rz. Działdówką, pow. mławski, gm. Zieluń, par. Dłutowo, odl. 28 w. od Mławy, ma 20 dm., 224 mk. We wsi posterunek straży pogranicznej. W r. 1827 było 13 dm., 110 mk. Na obszarze wsi starożytne cmentarzysko z którego wydobyto wiele urn z ozdobami różnemi. W r. 1884 folw. W. rozl. mr. 908: gr. or. i ogr. mr. 715, łąk mr. 31, lasu mr. 95, past. mr. 46 nieuż. mr. 21; bud. mur. 5, drew. 19. Wś W. os. 30, mr. 116. Wś ta była własnością Wylazłowskich, Rościszewskich a wreszcie blizko sto lat w ręku Bońkowskich *Br. Ch.*

Wyląg 1.) os. pustka, pow. będziński, gm. Rudnik Wielki, par. Koziegłowy. 2.) **W.,** wś i fol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Celejów, par. Kazimierz, odl. 18 w. od Puław. W 1827 r. było 13 dm., 92 mk. W r. 1880 fol. W. rozl. mr. 228: gr. or. i ogr. mr. 145, łąk mr. 5, pastw. mr. 11, lasu mr. 59, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1, drew. 6; pokłady kamienia wapiennego. Wś W. os. 21, mr. 171.

Wylewa, wś, pow. jarosławski, par. rz.-kat. i gr.-katol w Sieniawie (o 2 klm.), gdzie też st. poczt., należy do klucza sieniawskiego ks. Czartoryskich.

Wylewo, wś i folw. nad Ipucią, pow. homelski, gm. Wylewo. Wś ma 69 dm., 187 mk., cerkiew paraf. drewnianą, szkołę ludową, zapasowy spichlerz gminny. Folw., od 1876 r. własność Gerardów, ma 54 dzies. (41 roli, 5 lasu). Prawy brzeg Ipuci jest tu dość wyniosły i piaszczysty; rzeka ma pod wsią 10 do 11 saż. szerokości. Gmina, położona w płn.-wschodniej części powiatu, graniczy od płd. z gm. Korma i Nosowicze, od zachodu z gm. Wietka, od płn. z gminami Rzeczki i Stołbun pow. rohaczewskiego, od wschodu z gub. czernihowską, obejmuje 36 miejscowości, mających 1798 dm. wyłącznie drewnianych, 8007 mk. (1993 męż., 2174 kob., 3840 dzieci). Włościanie, w liczbie 3020 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 15552 dzies. (14329 użytkowej i 1223 nieużytków), ze spłatą po 17748 rs. 32 kop. rocznie. W obrębie gminy znajduje się 14570$^1/_2$ dzies. lasów prywatnych. *J. Krz.*

Wylewy, os., pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Czernikowo, odl. 20 w. od Lipna, ma 4 dm., 43 mk., 5 mr.

Wylezin al. *Wyleżyn*, wś i fol., pow. grójecki, gm. Komorniki, par. Rembertów, ma 60

mk., 216 mr., 94 włośc. W 1827 r. było 8 dm., 64 mk., par. Prażmów. 2.) **W.,** 1579 r. *Wileżyn*, wś i fol., pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Chojnata, odl. 20 w. od Skierniewic, ma 47 os., 300 mk., młyn wodny. W 1827 r. było 25 dm., 206 mk. W r. 1871 fol. W. rozl. mr. 205: gr. or. i ogr. mr. 180, pastw. mr. 1, wody mr. 1, w osad. czynszowych mr. 16, nieuż. mr. 6; bud. mur. 2, drew. 11, młyn wodny. Wś W. os. 47, mr. 1072; wś Janów os. 11, mr. 165; wś Wymysłów os. 11, mr. 105. W r. 1579 podano tu cztery części szlacheckie: Michała Jarzyny ($^1/_2$ łan., 1 zagr.), Stanisława ($^1/_2$ łan., 1 zagr.), Bartł. Pruskiego ($^1/_2$ łan.), Marcina Połeć, tudzież 9 działków szlachty zagrodowej bez kmieci (Pawiń., Mazowsze, 170 i 186). 3.) **W.,** wś, pow. kozienicki, gm. Grabów nad Wisłą, par. Zwoleń, odl. od Kozienic 32 w., ma 6 dm., 73 mk., 32 mr. włośc., 1 dwor. Fol. W. wchodzący w skład dóbr Grabów mający 750 mr. obszaru, został w r. 1872 rozparcelowany na drobne kolonie i zmienił przytem nazwę. 4.) **W.**, wś, pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Kłoczew, ma 33 dm., 236 mk., 631 mr. W r. 1827 było 25 dm., 151 mk., par. Ryki. Według reg. pob. pow. stężyckiego z r. 1569 wś Wylezyn, w par. Ryki, należąca do dóbr ststwa stężyckiego miała 4 łan., 5 zagr., 3 kom. (Pawiń., Małop., 339). W r. 1765 wchodzi w skład ststwa ryckiego (Ryki), oddzielonego od ststwa stężyckiego.

Wylezinek, dawniej *Wylezin* al. *Wyleżyn*, wś i fol., pow. rawski, gm. Gortatowice, par. Sierzchowy. Wś ma 8 dm., 95 mk., 95 mr.; fol. 4 dm., 31 mk., 481 mr. W 1827 r. było 12 dm., 85 mk. Na początku XVI w. łany km. i folw. dają dziesięcinę pleb. we wsi Sierzchowy (Łaski, L. B., II, 306). Według reg. pob. pow. rawskiego z r. 1579 wś Wylezinek, par. Sierzchowy, miała $^3/_4$ łan. (Pawiń., Mazowsze, 176).

Wyliny Ruś, wś i folw. nad rzką Dzieżą (dopł. Nurca), pow. mazowiecki, gm. Piekuty, par. Wyszonki, ma 1411 mr. W r. 1827 Wiliny Ruś, wś prywatna, ma 14 dm., 139 mk. W pobliżu leży wś Łopienie Ruś i osada Bór Wyliński.

Wylsznia, wś, pow. krośnieński, ob. *Wilsznia Górska.*

Wyłaźnica, zaśc., pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. Dolce, o 19 mil od Borysowa, ma 2 osady; grunta lekkie. *A. Jel.*

Wyłazy 1.) wś, pow. siedlecki, gm. i par. Niwiska, ma 20 dm., 169 mk., 512 mr. Wchodziła w skład dóbr Niwiska. W 1827 r. było 16 dm., 138 mk. 2.) **W,** al. *Dąbrówka W.*, fol., pow. siedlecki, ob. *Dąbrówka* 49).

Wyłazy, struga jeziorna płynąca w kotlinie Jasiołdy, w pow. pińskim, w okolicy pomiędzy wsiami: Ostrowicze, Suszczyce, Wyłazy i Sieliszcze, gm. Pohost. Ma łączność ze strugami: od zach. z Jasiołdą, od wsch. z rz. Bobryk; długa 4 w., szeroka $^1/_5$ w. Bardzo rybna. *A. Jel.*

Wyłazy 1.) wś włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 20 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Białuny, 6 dusz rewiz. osadn. w. ruskich. 2.) **W.,** okolica szlachecka nad strugą jeziorną t. n., w 1 okr. pol. i gm. Pohost, o parę wiorst od toru dr. żel. poleskiej, o 21 w. od Pińska, w miejscowości wzgórzystej wśród otaczających ją moczarów, w gruntach żyznych, namułowych, łąk obfitość, rybołówstwo znaczne, ma 48 osad. Władają tu wieczyście rodziny: Wołkowiczów, Horehladów, Kołbów, Litwinowiczów, Połchowskich, Szałomieckich, Jawoszów. Cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P. z r. 1787, ma z dawnych zapisów około 1 włóki gruntu, przeszło 900 parafian. Filie i kaplice: w Sosznie Narodzenia N. P., fundacyi benedyktynów horodyszczańskich, z zapisem przeszło $1^1/_2$ włóki; w Ostrowicach św. Michała. W. będące własnością Zygmunta Starego, z zapisu kn. pińskiego Jarosławowicza, trzymała potem królowa Bona, i z tego czasu, mianowicie z 1555 r. znajdujemy opis tego sioła, uczyniony przez Chwalczewskiego (ob. „Piscewaja kniga“, kn. pinskaho i kleckaho, str. 83, 84, 85, 345).

Wyłbiw (rus.), pow. sokalski, ob. *Łubów.*

Wyłkowyja, rzeczka, lewy dopływ Szejmeny, do której uchodzi pod miastem Wyłkowyszkami, ob. *Szejmena.*

Wyłkowyszki al. *Wiłkowyszki*, miasto powiatowe gub. suwalskiej, pod 54° 38′ szer. płn. i 40° 41′5 dług. wsch. od F. nad rzką Szejmeną (dopł. Szyrwinty), przy ujściu rz. Wyłkowyi, w pobliżu linii dr. żel. warszaw.-petersburskiej, na odnodze z Kowna do Wierzbołowa, o 3 w. od stacyi urządzonej na obszarze wsi Szelwy ale zwanej też Wyłkowyszki, 21 w. na płn.-zach. od Maryampola z którym połączone są szosą, o 15 w. od Wierzbołowa, 345 w. od Warszawy. Posiada kościół par. murowany, kościół ewang. filialny do Maryampola, trzy szkoły początkowe, sąd pokoju okr. I dla Wyłkowyszek, Wierzbołowa i Kibart, sąd gm. okr. I, urząd powiatowy, magistrat, urząd pocztowy i telegr., browar, 949 dm. i 5662 mk. Do ksiąg stałej ludności zapisano 9022 mk. ale z tych 40% nie znajduje się na miejscu. Śród zapisanych do ksiąg stałych jest 16 praw., 595 katol., 638 ew., 7773 żydów. W r. 1827 było 293 dm., 2889 mk.; 1857 r. 360 dm. (50 mur.), 5503 mk. (4559 żyd.). Zawiązkiem miasta była stara osada leśna w dawnej puszczy Preńskiej. Jan Pac starosta preński, później podkanclerzy litewski, wzniósł w osadzie r. 1620 kościół drewniany p. w. Nawiedzenia N. P. Maryi. Król Jan Kazimierz wydał w r. 1660 dla wsi tej przywilej miejski, który potwierdził r. 1697 August II i nadał miastu herb wyobrażający lilią ponsową w polu błękitnem. W r. 1794 stoczył tu gene-

rał Chlewiński niepomyślną utarczkę z Prusakami. Za rządu pruskiego umieszczono tu sąd okręgowy, przeniesiony następnie do Kalwaryi. Położone przy trakcie królewieckim miasto zaczęło wzrastać i zabudowywać się. W r. 1800 było 314 dm., 1804 mk. (przeważnie żydzi). Miasto zaczęto brukować i budować nowe domy. Stał tu szwadron huzarów. W r. 1812 dnia 19 czerwca przybył tu Napoleon na czele armii i stanął we dworze drewnianym, dawnej rezydencyi starostów. Zabudowania folwarczne użyte zostały na magazyny. Pourządzano tu piekarnie wojskowe. Po czterodniowym pobycie wyruszył ztąd Napoleon dnia 23 czerwca do Kowna. W ostatnich czasach wzniesiono tu kościół filialny ewangielicki i nowy kościół paraf. katolicki o dwu wieżach w kształcie krzyża. Por. Wspomnienie historyczne o W. przez L. Wojciechowskiego w „Bibliot. Warsz.“ (1854 r. t. II, 190) i „Tyg. Illustr.“ z r. 1868, Nr 50). W. par. w dekanacie t. n., ma 10412 dusz. W. filiał par. ewang. Maryampol, obejmuje 2480 dusz (w r. 1880). W. gmina wiejska, ma 15625 mr. i 4090 mk. (w tem 433 prot. i 179 żydów). Należy do sądu gm. okr. I i st. pocz. w Wyłkowyszkach. W skład gm. wchodzą: Bazyliszki, Bierasznie, Budziory, Czarny Dwór, Dworkiele, Gałakausze, Garszwinie, Gudele, Kausze, Korale, Kumiałbole, Majoryszki, Majszele, Matuliszki, Mażucie, Naszyszki, Olkieniany, Pograndy, Pograndyszki, Polwiszki, Poromaniszki, Powembry, Pustopodzie, Romaniszki, Sordaki, Sterki, Szelwy, Szydziszki, Śmilgie, Tejbery, Uszkinie al. Nowinki, Użbole, Wekierotyszki, Wyłkowyszki fol., Wokiszkiele i Zamszewo. Wyłkowyskie starostwo niegrodowe, leżało w wojew. trockiem, pow. kowieńskim i podług spisów podskarbińskich z r. 1766 obejmowało miasto Wyłkowyszki z obszernemi przyległościami. W tym czasie posiadał je Ogiński, wojew. wileński, opłacając kwarty złp. 11223 gr. 19, a hyberny złp. 7000.

Powiat wyłkowyski gub. suwalskiej zajmuje obszar 1120·9 wiorst kw. al. 1275·6 klm. Graniczy od zach. z pow. stołupiańskim (Prusy wschodnie), od północy z władysławowskim, od wschodu z maryampolskim a w części i z kalwaryjskim, od południa z kalwaryjskim i sejneńskim. Obszar powiatu zajmuje w części wyżynę pojezierza (w części południowej) która nieznacznie przechodzi w nizinę. Pochylenie poziomu ma kierunek od płd.-wschodu ku płn.-zachodowi. Środkową część obszaru stanowi pagórkowata bezleśna równina, śród której występują gdzie niegdzie błotniste zagłębienia i drobne jeziorka. Podczas gdy u źródeł Szyrwinty, przy fol. Poszyrwinty, śród wyżyny pojezierza wzniesienie sięga 900 st. npm., to w okolicy Wyłkowyszek, brzegi jez. Pojeziory wzniesione są 240 st. npm. Największem jeziorem jest Wisztyniec, częściowo tylko należący do obszaru powiatu. Brzegi jego wznoszą się do 170 mt. npm. W środku powiatu spotykamy jeziora: Pojeziory i Olwita w pobliżu Wyłkowyszek. Główną rzeką obszaru jest Szyrwinta, przyjmująca liczne drobne dopływy z całego powiatu; uchodzi do Szeszupy. Północna część obszaru zawarta między rzeczkami: Szejmeną (dopł. Szyrwinty) i Szeszupą płynącą płn. granicą powiatu, przedstawia równinę nizko położoną. Lasy skupiły się głównie w płd.-zach. części powiatu koło jez. Wisztyniec, reszta obszaru uboga w lasy. Lasy rządowe należące do leśnictw: puńskiego i maryampolskiego obejmują 4275 mr. Głównem zajęciem ludności jest rolnictwo. Uprawiają tu głównie żyto, owies, jęczmień i kartofle. W r. 1878 wysiano 3059 czet. pszenicy, 29904 czet. żyta, 154 jarej pszen., 17313 owsa, 10789 jęczmienia, 17 gryki, 2862 innych zbóż, 38331 kartofli. W r. 1887 wysiano 47166 czet. oziminy, 58714 jarzyny, 55581 kartofli, zebrano zaś 293512 cz. oziminy, 306482 jarzyny, 334940 kartofli. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty. W r. 1878 było w powiecie 14 fabryk zatrudniających 86 robotn. z produkcyą na 167671 rs. W tej liczbie było 7 gorzelni z prod. na 115771 rs., 3 browary (10000 rs.) i odlewnia żelaza z prod. na 37000 rs. (30 robot.). W mieście Wyłkowyszkach były trzy małe browary (4900 rs.). Ludność powiatu przeważnie litewska ze znaczną domieszką Niemców i Żydów. Gdy w r. 1867 było 62400 mk. to w r. 1890 ludność wzrosła do 75099. Przyrost w istocie jest znacznie większy bo cyfra z r. 1867 jest oparta na wykazach ksiąg ludności mieszczących stałych mieszkańców chociaż ci dawno wydalili się za paszportem. W r. 1890 było według ksiąg stałej ludności 85567 a niestałej 2978 a więc 88545 lecz w tej liczbie jest 13446 nieobecnych. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności (a więc z nieobecnemi), jest 207 prawosł., 12399 prot., 13567 żydów i 7 mahometanów. Śród rzeczywistej, obecnej ludności jest 8329 mieszkających w miastach i 66770 we wsiach. Co do płci jest 35587 męż. i 39512 kob. Śród ludności miast (Wyłkowyszki i Wierzbołów) przeważają żydzi (75%), po nich idą katolicy (20%) i protestanci (około 5%). W gminach wiejskich protestanci (niemcy, koloniści) stanowią 16·4% a żydzi 5·4%. Co się tyczy szkół to w powiecie niema średnich zakładów a istnieją tylko szkoły początkowe: dwie 2 klas. ogólne w Kibartach i Wierzbołowie, trzy jednoklasowe w Wyłkowyszkach, dwie w Wisztyńcu i po jednej we wsiach: Bardowskie, Bartniki, Giejsztoryszki, Grażyszki, Giże, Kibejki, Kieturwłoki, Kurpiki, Obszruty, Olksniany, Olwita, Pojewoń, Pojeziory, Żury. Pod względem kościelnym dekanat wyłkowyski dye-

cezyi sejneńskiej dzieli się na 10 parafii: Bartniki, Giże, Grażyszki, Kieturwłoki, Łankieliszki, Olwita, Pojewoń, Wierzbołów, Wyłkowyszki, Wisztyniec. Pod względem sądowym powiat dzieli się na jeden okrąg sądu pokoju w Wyłkowyszkach (dla Wierzbołowa także) i na 4 okręgi sądów gminnych: Wyłkowyszki, Wierzbołów, Bartniki i Wisztyniec. Pod względem administracyjnym składa się powiat z dwu miast: Wyłkowyszki i Wierzbołów i 12 gmin: Bartniki, Giże, Karkliny, Kibarty, Kopsodzie, Olwita, Pojeziory, Pojewoń, Wisztyniec, Wojtkobole, Wyłkowyszki, Zielonka. W skład gmin tych weszły osady miejskie: Wisztyniec i Kibarty. *Br. Ch.*

Wyłkowyszki, fol., pow. wyłkowyski, gm. i par. Wyłkowyszki, ma 6 dm., 93 mk., browar.

Wyłkobole, ob. *Wiłkobole.* W 1827 r. było 25 dm., 174 mk.

Wyłkupie, ob. *Wiłkupie.*

Wyłom, grupa domów w Zazulach, pow. złoczowski.

Wyłów al. *Witów*, wś, pow. mielecki, par. katol. Przecław, st. poczt. Radomyśl (o 10'5 klm.); własność hr. Mieczysława Reja. Wś ma 377 mk., w skład jej wchodzi os. Kądziołki. Większa własność ma 17 mk.

Wyłtroki, ob. *Wiłtroki.* W 1827 r. było 16 dm., 99 mk.

Wyłudki, wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 25 w. od Sokółki, 205 dzies. ziemi włośc.

Wyłudki, niem. *Willutken*, dobra, pow. lecki, st. pocz. Arys.

Wyłudy, niem. *Willudden*, wś nad jez. Gołdopiwa, pow. węgoborski, st. Kruglanken.

Wyłudy, wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 26 w. od Sokółki, $508^3/_4$ dzies. ziemi włośc. ($181^3/_4$ łąk i pastw., 19 nieuż.).

Wyłudzin, wś, pow. łomżyński, gm. Drozdowo, par. Dobrzyjałowo. Mieszka tu drobna szlachta. Obszar wynosi 167 mr. (93 roli or.). Wchodziła w skład dóbr Olszyny. W 1827 r. było 8 dm., 40 mk., par. Drozdowo.

Wyłuski, wś nieistniejąca obecnie pod tą nazwą, w pow. nowogradwołyńskim. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do włości zwiahelskiej ks. Konstantyna Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, który płaci ztąd z 2 dym. i 5 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 84).

Wyma (w 1583 r.), *Umay* (1577 r.), wś nieistniejąca obecnie pod temi nazwami, w pow. włodzimierskim, należała do Łokacz. W 1577 r. ks. Roman (Sanguszko) wnosi ze wsi Umaya z 4 dym. łanow., 2 ogr. po 4 gr.,, zaś w 1583 r. ze wsi Wymya 4 łan., 15 ogrod., 4 bojar. (Jabłonowski, Wołyń, 66, 112).

Wymiary Dolne 1.) niem. *Ausmaass*, wś, pow. chełmiński, st. pocz. i paraf. kat. Chełmno; 1885 r. 37 dm., 46 dym., 247 mk., 22 kat., 167 ew., 58 dyssyd.; 336 ha (202 roli orn., 93 łąk); szkoła ew. w miejscu. 2.) **W. D.,** wyb. tamże, 45 ha (28 roli or.); 1885 r. 23 dm., 33 dym., 115 mk., 33 kat., 78 ew., 4 dyssyd., 3.) **W.** *Górne*, niem. *Ober-Ausmaass*, wś tamże, 608 ha (340 roli orn., 220 łąk, 1 lasu; 1885 r. 52 dm., 65 dym., 358 mk., 56 kat., 296 ew., 6 dyssyd. (folw. Wiesenthal 4 dm., 44 mk.); szk. ew. i agentura pomocnicza w miejscu. *Ks. Fr.*

Wymienica, ob. *Wymnica.*

Wymnica, *Wymienica* al. *Wymna*, u wierzchowiny zwana *Zabesti*, rzeczka, w pow. witebskim i suraskim, lewy dopływ Kaspli. Bierze początek w pobliżu wsi Kowale ze wzgórzy ciągnących się we wschodniej części pow. witebskiego, płynie w kierunku płd.-wschodnim, przepływa przez jezioro Wymno (Tadulińskie) i ubiegłszy 35 w. uchodzi do Kaspli w pobliżu wsi Trybulińce.

Wymno al. *Tadulińskie*, jezioro, w pow. suraskim. Przepływa przez nie rzka Wymnica.

Wymno, wś, pow. witebski, gm. Wymno, odl. o 30 w. od Witebska, ma cerkiew par., kaplicę, 563 dzies. ziemi dworskiej. Dziedzictwo Dadziboga i Izabeli z Bychowców Łukowskich, wojskich witebskich; syn ich Felicyan około 1722 r. sprzedał Kazimierzowi Sakowiczowi, chorążemu witebskiemu, ten zaś darował swemu synowi chrzestnemu Tadeuszowi Ogińskiemu, wwdzie trockiemu. Następnie w dożywotniem władaniu drugiej jego żony Jadwigi z Załuskich, później własność Kossowa, dziś Kazarynowych. Gmina, położona w środkowej części powiatu, graniczy od płn.-wschodu z gm. Janowicze, od płd.-wschodu z gm. Wielaszkowice, od płd.-zach. z gm. Korolewo, od płn.-zach. z gm. Babinicze, należy do 4 okr. polic. (stanu), obejmuje 114 miejscowości, mających 400 dm. włośc. (obok 80 należących do innych stanów), 3878 mk., 4548 dzies. ziemi włośc. Zarząd gminy we wsi Kotowo (o 3 w.). *J. Krz.*

Wymoj 1.) wś, w pow. olsztyńskim, założona r. 1351, ob. *Wemitten.* 2.) **W.,** dawna nazwa jeziora pod wsią Spogany, w pow. ostródzkim.

Wymokłe, kol., pow. łódzki, gm. Lućmierz, par. Zgierz, ma 5 dm., 36 mk., 50 mr. Wchodziła w skład dóbr Lućmierz.

Wymokłe, niem. *Wymoklen*, wś, pow. brodnicki. st. pocz. i paraf. kat. Wrocki, 242 ha (217 roli orn., 3 łąk); 1885 r. 19 dm., 19 dym., 70 mk., 39 kat., 31 ew. Leży niedaleko szosy z Wrock do Brodnicy i w pobliżu granicy Król. polskiego. *Ks. Fr.*

Wymsko, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr pol., o 77 w. od Dzisny, 2 dm., 16 mk. katol.

Wymyków, fol. dóbr Drążgów, w pow. garwolińskim.

Wymykowo, *Wimikowo,* wś wykazana w reg. pobor. z r. 1580 w paraf. św. Marcina w Poznaniu, dziś już nie istnieje. Za przedmieściami św. Marcina i Nowych Ogródów leżała w XVI w. wioska z browarem i cegielnią, zwana W., w której pierwsze rodziny wielkopolskie, jako to Szamotulscy, Górkowie, Latalscy, Potuliccy i inni, mieli swoje dwory. Lubo wieś ta wybudowana była na gruncie miejskim, przecież miasto kupiło część jej od Jana Świdwy Szamotulskiego, a innych części niechciało zwrotu, lecz tylko wymagało od posiedzicieli, aby uznawali juryzdykcyę miejską nad sobą. Ci jednak nie poddawali jej swych posiadłości. Ztąd przez dwa blisko wieki, miasto miało ustawiczne zatargi z mieszkańcami W. W pierwszej połowie XVII w. klasztor benedyktynek w Poznaniu nabył znaczną część W. i na niej wystawił kilkadziesiąt domków, które osadziwszy mieszkańcami, nadał im prawo magdeburskie. W. tedy miało swoją osobną juryzdykcyę i magistrat złożony z burmistrza i rady pod przewodnictwem klasztoru benedyktynek. W r. 1580 było tu 40 zagrodn., 20 komorników, 12 rzemieślników i 1 kupiec. W r. 1677 kupiło miasto resztę W. od Elżbiety Latalskiej za 1700 złp. i przyłączyło ją do przedmieścia za św. Marcinem. *W. Ł.*

Wymyślanka 1.) pole na obsz. m.Kamionny, w pow. międzychodzkim. 2.) **W.,** wś gospod., w pow. bukowskim (nowotomyślskim), ma urząd okr. w Lwówku, urz. st. cyw. w Zembowie, stac. kol. w Luboszu na linii Międzyrzecz Rokietnica, poczta w Lwówku, szkoła katol. w Zembowie, ewang. w miejscu, paraf. obu wyzn. w Lwówku, sąd okr. w Pniewach (Pinne). Obszaru 323 ha, 15 dm., 129 dusz (31 katol.). Leży na płn.-zachód Lwówka.

Wymyślanka, niem. *Wymislonka,* wyb. do Niedźwiedzia, pow. chełmiński, st. pocz. W. Radowiska; 1885 r. 15 dm., 10 mk. *Ks. Fr.*

Wymyśle 1.) *Polskie* i 2.) **W.** *Niemieckie,* dwie wsi nad rzką Nidą, pow. gostyński, gm. Czermno, par. katol. Czermno, ewang. Gombin. W. Polskie ma 15 dm., 154 mk. katolików, 229 mr. W r. 1827 było 8 dm., 91 mk. W. Niemieckie ma 28 dm., 359 mk. menonitów, 585 mr. We wsi szkoła i dom modlitwy murowany. Gleba piaszczysta. Znaczny obszar łąk z warstwą torfu grubą na 4 łokcie. Sady owocowe, plantacye wierzbiny, wyrób sera holenderskiego. W r. 1827 było 27 dm., 335 mk. 3.) **W.,** dziś przedmieście Latowicza, w pow. nowomińskim, w spisie z r. 1827 podane jako wieś rządowa mająca 49 dm., 270 mk. 4.) **W.,** os. młyń., pow. nowomiński, gm. Łukowiec, par. Latowicz, ma 17 mk. Wchodziła w skład dóbr Kuflew. W 1827 r. 1 dm., 7 mk., par. Kuflew. 5.) **W.,** os., pow. siedlecki, gm. Niwiska, par. Suchożebry, ma 3 dm., 7 mk., 22 mr. W 1827 r. 2 dm., 6 mk. 6.) **W.,** fol., pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Wohyń, ma 1 dm., 11 mk., 1022 mr. *Br. Ch.*

Wymyślin 1.) wś i fol. nad jez. Wielgie. pow. lipnowski, gm. i par. Skępe, odl. 10 w. na wschód od Lipna, $1^1/_2$ w. od Skępego, posiada kościół poklasztorny, seminaryum dla nauczycieli ludowych, szkołę początkową, zarząd leśnictwa rządowego lipnowskiego (królewski bór), zajazd z restauracyą, 24 dm., 264 mk., 424 mr. (57 nieuż.). W r. 1827 wś prywatna ma 20 dm., 261 mk. W. wchodził w skład dóbr Skępe. Co do przeszłości osady i kościoła, ob. *Skępe.* 2.) **W.,** wś, pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Wola, odl. 16 w. od Lipna, ma 9 dm., 56 mk., 10 mr. W r. 1827 było 3 dm., 29 mk. 3.) **W.,** fol., pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bądkowo, odl. 32 w. od Lipna, 1 dm., 20 mk., 150 mr. 4.) **W.,** fol., pow. sierpecki, gm. Borkowo, par. Sierpc (odl. 3 w.), liczy 2 dm., 23 mk., 70 mr. W r. 1827 było 2 dm., 15 mk. 5.) **W.,** wś, pow. płoński, ob. *Sokal.* *Br. Ch.*

Wymysł, wś i fol. nad rzką Mleczną, pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Radom (odl. 5 w.), ma 8 dm., 58 mk. W 1827 r. było 3 dm., 15 mk. Fol. Wymysł w r. 1877 oddzielony od dóbr Klwatka Szlachecka, rozl. mr. 284: gr. or. i ogr. mr. 124, łąk mr. 32, lasu mr. 123, nieuż. mr. 6; bud. drew. 5; pokłady torfu.

Wymysł, wólka do wsi Trzciana, w pow. mieleckim, ma 3 dm.

Wymyslów 1.) wś, pow. radzymiński. Wchodziła w skład dóbr Jadów. Ma 7 os., 64 mr. 2.) **W.,** os., pow. sochaczewski, gm. Kozłów Biskupi, ma 16 mk. W r. 1827 był 1 dm., 3 mk., par. Pawłowice. 3.) **W.,** pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Sochaczew, ma 95 mk., 93 mr. W r. 1827 było 3 dm., 34 mk. 4.) **W.,** wś, pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Chojnata, ma 58 mk., 120 mr. 5.) **W.,** folw., pow. łowicki, gm. Lubianków, par. Dmosin, odl. 18 w. od Łowicza, ma 3 dm., 47 mk., 236 mr. Oddzielony od dóbr Ostrołęka. 6.) **W.,** kol., pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Domaniewice, ma 7 dm., 44 mk., 150 mr. Stanowiła jedną całość z Wolą Lubiankowską. 7.) **W.** al. *Górki,* kol., pow. kutnowski, gm. Krośniewice, par. Miłonice, ma 27 dm., 171 mk., 275 mr. Kolonia ta utworzoną została w r. 1863 na obszarze folwarku należącego do dóbr Miłonice, przy przeprowadzaniu separacyi gruntów włościańskich. Ludność trudni się pszczelnictwem. W r. 1827 było 3 dm., 37 mk. 8.) **W.,** folw. dóbr Falbórz, pow. włocławski. 9.) **W.,** wś i folw., pow. łęczycki, gm. Mazew, par. Sobótka, odl. od Łęczycy 17 w.; wś ma 2 dm., 45 mk., 42 mr.; folw. 3 dm., 3 mk., 201 mr. (159 mr. roli, 35 mr. łąk). 10.) **W.,** folw. do Leźnicy Małej, w pow. łęczyckim, gm. Tkaczew. 11.) **W.,** część

dóbr Gaj, pow. łęczycki, gm. Balków. 12.) **W.,** os. nad rz. Wartą, pow. słupecki, gm. Ciążeń, par. Szamarzewo, odl. od Słupcy 12 w., ma 2 dm., 13 mk. W r. 1827 było 1 dm., 13 mk. 13.) **W.,** os. nad rz. Wartą, pow. słupecki, gm. i par. Zagórów, odl. od Słupcy 12 w., ma 3 dm., 23 mk. W 1827 r. 2 dm., 13 mk. 14.) **W.,** folw. nad rz. Wartą, pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Pyzdry, odl. od Słupcy 18 w., ma 1 dm., 10 mk. 15.) **W.** al. *Holendry Kaliskie*, wś, pow. słupecki, gm. Wilcza Góra, ma 8 os., 195 mr. Ob. *Kaliska*. 16.) **W.,** folw. dóbr Tuliszków, pow. koniński, ma 1 dm., 56 mk; 1827 r. 1 dm., 20 mk. 17.) **W.,** folw., pow. rawski, gm. Stara Wieś, par. Biała, ma 3 dm., 43 mk., 205 mr. W 1827 r. było 4 dm., 39 mk. 18.) **W.,** os. młyn. nad rzką Brzezinką, w pow. brzezińskim, pod Brzezinami, ma 1 dm., 13 mk., 33 mr. 19.) **W.,** os. karcz., pow. piotrkowski, gm. Krzyżanów, ma 1 dm., 7 mk., 4 mr. 20.) **W.** *Borkowski*, os., pow. piotrkowski, gm. Przerąb, ma 2 dm., 4 mk, 21 mr. włośc. 21.) **W.,** os., pow. piotrkowski, gm. Podolin, par. Srocko. Nie podana w ostatnich spisach. 22.) **W.,** wś i os. karcz., pow. łaski, gm. i par. Buczek. Wś ma 6 dm., 71 mk., 66 mr.; os. karcz. 1 dm., 4 mk., 3 mr.; os. karcz. należy do wsi Brodnia, 23.) **W.,** wś, folw. i kol., pow. łaski, gm. Wymysłów, par. rzym.-kat. Górka Pabianicka, par. ew. Pabianice, odl. 12 w. od Łasku. Kol. ma urząd gminny, 29 dm., 248 mk., 424 mr., folw. 6 dm., 71 mk., 394 mr. Własność rządowa w dzierżawie wieczystej. R. 1827 W. Stary, wś rząd. miał 5 dm., 47 mk. W. Nowy, wś rząd. 16 dm., 101 mk. i Wymysłów, wś prywatna 4 dm., 24 mk. W. gmina, należy do sądu gm. okr. I, w Pabianicach (st. p. odl. 8 w.), ma 12292 mr. obszaru i 4718 mk. Śród ludności stałej jest 77 prot. i 39 żyd. 24.) **W.,** *Francuski*, kol. i os., pow. łaski, gm. Wymysłów, kol. ma 6 dm., 56 mk., 488 mr.; os. 1 dm. 9 mk., 120 mr. 25.) **W.,** wś, przyl. Huty Drewnianej, pow. noworadomski, gm. i par. Kobiele, ma 3 os., 53 mk., 30 mr. W r. 1827 było 3 dm., 27 mk. 26.) **W.,** kol. i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Żytno, kol. ma 4 dm., 80 mk., 48 mr., folw. 4 dm., 65 mk., 150 mr.; 1827 r. 1 dm., 8 mk. 27.) **W.** al. *Borki*, folw., pow. noworadomski, gm. Przerąb, ma 1 dm., 10 mk., 85 mr. 28.) **W.,** os. młyn nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. Garnek, par. Kłomnice, ma 1 dm., 22 mr. 29.) **W.,** folw., pow. noworadomski, gm. Rzeki, par. Kłomnice, ma 2 dm., 45 mk., 100 mr. Należy do dóbr Chorzenice. W 1827 r. 2 dm., 36 mk. 30.) **W.** *Lipowczycki*, os., pow. noworadomski, gm. Przerąb, par. Kodrąb, ma 2 dm, 13 mk., 21 mr. Powstał na obszarze Lipowczyc. 31.) **W.** al. *Folwark*, nad rz. Brynicą, pow. będziński, gm. Ożarowice, par. Siemonia, ma 29 dm., 241 mk., 146 mr. włośc. i 146 folw. Folw. należy do dóbr Dobieszowice. 32.) **W.,** wś, pow. radomski, gm. i par. Skaryszew, odl. od Radomia 12 w., ma 12 w., ma 22 dm., 74 mk., 206 mr. włośc. W r. 1827 było 9 dm., 72 mk., par. Radom. 33.) **W.,** folw., pow, radomski, gm. Orońsk, par. Mniszek, odl. od Radomia 34 w., ma 1 dm., 360 mr. 34.) **W.,** wś, pow. radomski, gm. i par. Potworów, odl. od Radomia 32 w., ma 4 dm., 9 os., 57 mr. Należała do dóbr Potworów. 35.) **W.,** wś, pow. radomski, gm. Wielogóra, ma 6 os., 66 mr. Wchodziła w skład dóbr Klwatka. 36.) **W.,** wś nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Kozienice, ma 11 dm., 119 mk., 127 mr. W r. 1827 było 11 dm., 76 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kozienice. 37.) **W.,** wś, pow. kozienicki, gm. i par. Roźniszew, odl. od Kozienic 43 w., ma 6 dm., 41 mk., 55 mr. W r. 1827 było 4 dm., 21 mk. 38.) **W.,** folw., pow. iłżecki. gm. Tarczek, par. Świętomarz, odl. od Iłży 29 w., ma 1 dm., 2 mk., 97 mr. 39.) **W.,** folw. nad rz. Kamionką, pow. iłżecki, gm. Rzepin, par. Pawłów, odl. od Iłży 29 w., ma 1 dm., 233 mr. 40.) **W.,** wś i folw., pow. konecki, gm. Dobromierz, par. Przedbórz, odl. od Końskich 38 w., ma 11 dm., 92 mk., 118 mr. dwor. i 82 włośc. W r. 1827 było 6 dm, 39 mk. 41.) **W.,** os. leś., pow. konecki, gm. i par. Gowarczów, odl. od Końskich 3 w., 1 dm, 12 mk. 42.) **W.,** wś i os., pow. konecki, gm. i par. Borkowice, odl. od Końskich 21 w., ma 13 dm., 171 mk., 73 mr. włośc., i 27 dwor. W r. 1827 było 11 dm., 108 mk. 43.) **W.,** os. pow. konecki, gm. Końskie, par. Szydłowiec, odl. od Końskich 28 w., ma 4 dm., 83 mr. 44.) **W.,** os. leś., pow. opatowski, gm. Boksice, par. Szewna, odl. od Opatowa 17 w., ma 3 dm., 23 mk., 11 mr. 45.) **W.,** wś, pow. opatowski, gm. i par. Modliborzyce, odl. od Opatowa 10 w. W roku 1827 było 6 dm., 36 mk. Ob. *Kobylany*. 46.) **W.,** os. włośc., pow. sandomierski, gm. i par. Łoniów, odl. od Sandomierza 20 w., ma 4 dm., 42 mk., 31 mr. W 1827 roku 5 dm., 19 mk. 47.) **W.,** wś nad rz. Czarną, pow. sandomierski, gm. Tursko, par. Połaniec, odl. od Sandomierza 40 w., ma 9 dm, 78 mk., 111 mr. 48.) **W.,** os. młyn., pow. kielecki, gm. Piekoszów, par. Chełmce. 49.) **W.,** wś przy ujściu Lasociny do Nidy, pow. kielecki, gm. Zajączków, par. Bolmin. W roku 1827 było 6 dm., 37 mk. 50.) **W.,** folw., pow. kielecki. gm. i par. Cisów. 51.) **W.,** pow. kielecki, gm. Morawica, par. Łukowa. W roku 1827 było 4 dm., 15 mk. 52.) **W.,** os., pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Chełmce. 53.) **W.,** os., pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Czarnca. W r. 1827 było 3 dm., 27 mk. 54.) **W.,** folw., pow. włoszczowski, gm. Włoszczowa, par. Kozłów; r. 1827 było 2 dm., 20 mk. 55.) **W.,** os., pow.

włoszczowski, gm. i par. Kurzelów. 56.) **W.**, os., pow. włoszczowski, gm. i par. Moskarzów. 57.) **W.**, os., pow. olkuski, gm. i par. Wolbrom. 58.) **W.**, folw., pow. jędrzejowski, gm. Prząsław, par. Jędrzejów. 59.) **W.**, folw. dóbr Glinka w pow. stopnickim, gm. Gnojno. 60.) **W.**, os., pow. stopnicki, gm. Szczytniki, par. Janina. 61.) **W.**, folw. oddzielony od dóbr Kazimierza Mała, w pow. pińczowskim, odl. 28 w. od Pińczowa, ma 413 mr. obszaru (303 mr. roli, 60 lasu, 47 nieuż.). Wś W. al. Cło ma 22 os., 117 mr. 62.) **W.**, przyl. dóbr Kije, pow. pińczowski. W r. 1827 były 2 dm., 18 mk. 63.) **W.**, pow. pińczowski, gm. Złota, par. Pełczyska. 64.) **W.**, fol. dóbr Jakubowice, w pow. pińczowskim. 65.) **W.**, folw. dóbr Góry, pow. pińczowski, ma 215 mr. 66.) **W.**, folw. i wś, pow. pińczowski, gm. Nagórzany, par. Gorzków. Fol. należy do dóbr Chruszczyna, wś ma 2 os., 9 mr. 67.) **W.**, wś, pow. pińczowski, gm. Filipowice, ma 5 os., 27 mr. Wchodziła w skład dóbr Malkowice. 68.) **W.**, wś i kol., pow. miechowski, gm. Miechów, par. Sławice. Wś ma 18 os., 133 mr., należała do dóbr Sławice. Kolonia powstała na obszarze folwarcznym, z którego rozparcelowano 259 mr. W r. 1827 było 10 dm., 101 mk. 69.) **W.**, folw., pow. miechowski, gm. Nieszków, par. Słaboszów. W r. 1827 było 3 dm., 18 mk. 70.) **W.**, os., pow. miechowski, gm. i par. Iwanowice. 71.) **W.**, os., pow. miechowski, gm. Kowala, par. Poborowice. 72.) **W.**, os., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Gołcza. 73.) **W.**, pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Szreniawa. 74.) **W.**, folw. dóbr Dęblin, pow. nowoaleksandryjski (puławski). Fol. ma 419 mr. (6 mr. ogrodu, 184 roli, 50 łąk). Zabudowania folwarczne stoją na wyniosłości panującej nad doliną Wieprza. Wedle podania istniał tu podobno zbiór aryański. 75.) **W.**, folw., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Karczmiska, par. Wąwolnica, odl. 25 w. od Puław. Folw. ten w r. 1873 oddzielony od dóbr Niezabitów, rozl. mr. 281, gr. or. i ogr. mr 276, nieuż. mr. 5; bud. drew. 2; gospodarstwo 4 pol. 76.) **W.** al. *Wyrwas*, os. w dobrach Kamień, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kamień. 77.) **W.**, os., pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel. 78.) **W.**, os., pow. janowski, gm. Kosin, par. Świeciechów. 79.) **W.**, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Mełgiew. 80.) **W.**, folw., pow. garwoliński, gm. Ułęż, par. Drążgów, ma 1 dm., 18 mk., 102 mr. 81.) **W.**, ob. *Wymysłowo*. *Br. Ch.*

Wymysłów 1.) przyl. Libiąża, w pow. chrzanowskim. 2.) **W.** folw. dobr Libertów, w pow. wielickim. 3.) **W.** al. *Kurzynka*, przys. Kurzyny Małej, w pow. nisieckim. 4.) **W.**, przyl. Dzikowa, pow. tarnobrzeski. 5.) **W.**, część gm. Brzana, w pow. grybowskim.

Wymysław, wś, w pow. chodzieskim, sąd, urz. okr., st. kol. i par. kat. w Chodzieżu, urz. stanu cyw. i poczta w Zachasie (Zachasberg), szkoły obu wyznań w Strzelcach. Obszaru 7 ha, 9 dym., 62 dusz (30 kat.). Leży na płn.-wsch. Chodzieża.

Wymysławek, wyb. w Popowie Kościelnym, w pow. wągrowieckim, urz. okr. w Mieścisku, urz. stan. cyw. w Kuszewie, st. kol. w Rąbczynie (Rombschin) na linii z Rogoźna do Inowrocławia, par. katol., poczta i szkoły w Popowie, par. ewang. w Skokach, sąd w Wągrowcu, 8 dym., 74 dnsz. Leży między Mieściskiem a Skokami.

Wymysłów 1.) folw. dóbr Poniszowice, pow. toszecko-gliwicki. 2.) **W.**, kol. we wsi Boruszowice, pow. bytomski.

Wymysłówek 1.) wś i kol., gm. i par. Radomsk, pow. noworadomski. Wś ma 7 dm., 30 mk., 8 mr. włośc., kol. 22 dm., 169 mk., 98 mr. drobnych właścicieli. 2.) **W.**, os. karcz., pow. wieluński, gm. Radoszewice, par. Ossyaków, odl. od Wielunia 26 w., ma 1 dm., 6 mk. Wchodziła w skład dóbr Radoszewice.

Wymysłowice, niem. Mittelhof, folw. dóbr Kobierzyce, w pow. raciborskim.

Wymysłówka, wś, pow. brzeżański, 22 klm. na płn.-wsch. od Brzeżan, 12 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Kozowy. Na płn. leży Medowa, na wsch. i płd. Budyłów, na zach. Wybudów. Wieś tworzy jedną gminę katastralną z Medową. W r. 1890 było 58 dm., 324 mk. w gm; 224 gr.-kat., 91 rzym.-kat., 9 izrl., 211 Rus., 113 Pol.). Par. rzym.-kat. i gr.-kat. w Budyłowie. We wsi jest szkoła jednoklas. *Lu. Dz.*

Wymysłowo 1.) wś i folw., pow. włocławski, gm. Falborz, par. Brześć, ma 48 mk., 158 mr. dwor. i 4 włośc. 2.) **W.**, wś w pobliżu jez. Orle, pow. nieszawski, gm. Piotrków, par. Orle, ma 59 mk., 73 mr. W r. 1827 było 10 dm., 74 mk., par. Chalno. 3.) **W.**, kol., pow. nieszawski, gm. Wierzbie, par. Sompolno, ma 39 mk., 213 mr. W r. 1827 było 6 dm., 48 mk.

Wymysłowo 1.) fol. do Łężca, wśi w pow. międzychodzkim, st. kol. w Kwilczu, poczta w Sierakowie, par. katol. w Lutomiu. Leży na płd.-wsch. Sierakowa, na trakcie z Sierakowa do Pniewa. 2.) **W.**, niem. *Ludwigshof*, folw. w pow. krobskim (gostyńskim), należy do Chumiątek (Marienheim), par. katol. w Krobi, 4 dym., 86 dusz. W r. 1793 własn. bisk. pozn. 3.) **W.**, folw., w pow. szubińskim, st. kol. Nakło, poczta Tur, par. katol. w Samoklęskach, sąd i par. ew. w Szubinie, 3 dym., 38 dusz ewang. Leży na płd.-wsch. Nakła, pod Jaruszynem, należy do dóbr Samoklęski. 4.) **W.**, wś gospod., w pow. obornickim, urz. okr. i stanu cyw. w Obornikach, tamże pocztę i st. kol. na linii Poznań—Piła. Szkoła katol. i par. w Obiezierzu,

sąd okr. w Obornikach. Obszaru 301 ha. 28 dym., 201 dusz katol. R. 1793 posiada Wojciech Węgorzewski. Leży na płd.-zach. Obornik. 5.) **W.**, wś dwor., w pow. bydgoskim, ma parafie, urząd okr. i stanu cyw., sąd i pocztę w Komorowie, st. kol. Kotomierz, na linii Bydgoszcz-Gdańsk, szkoły obu wyznań w N. Glinkach. Obszar 100 ha, 2 dym., 17 dusz (3 kat.). Niegdyś własność klasztorna. Leży na płn. Kornowa, nad Brdą. 6.) **W.**, wś dwor., w pow. wyrzyskim, ma urz. okr. i st. cywil., st. kol. i pocztę, szkoły obu wyzn. w Białośliwiu, par. katol. w Krostkowie (Freymark), sąd w Wyrzysku. Obszaru 82 ha, 3 dm., 40 dusz (10 kat.). Leży między Wyrzyskiem a Miasteczkiem, na płd.-wsch. Wysokiej. Należy do dóbr Nieżychowa, własn. szambelana dr. Komierowskiego. Dawniej tu była karczma W.-Nobskrug. 7.) **W.**, folw. do Jurkowa, leży na zach.-płn. Krzywinia, w pow. kościańskim, ma urz. okr. w Krzywiniu, st. kol. Stare Bojanowo, par. katol. w Czerwonej Wsi; ma 2 dm., 44 mk. R. 1793 właściciel Stan. Rogaliński. 8.) **W.**, folw., w pow. inowrocławskim, ma par. kat., urz. okr. i st. cyw. w Gniewkowie, 1 dm., 10 mk. Należy do dóbr Lipie. Leży na płd.-wsch. Gniewkowa. 9.) **W.**, folw., w pow. strzelińskim, o 7 staj na płn. od Strzelna, ku zachodowi od Kruszwicy, pod wsią Gaj (Moellendorf), należącą do dóbr Morkowickich. 10.) **W.**, folw. tamże, ku płd. od Strzelna, pod Nową Wsią Wojcińską. 11.) **W.**, fol. do Sliwna, w pow. grodziskim. Ma urz. okr. w Buku,, st. kol. w Opalenicy, poczta w Śliwnie, parafie w Dusznikach, 2 dymy, 84 dusz. Leży na płn.-zach. Buku. W r. 1793 należy do Katarzyny Szczanieckiej z Wąsowa. 12.) **W.**, os., na płn.-wsch. Chodzieży, w par. Strzelce. 13.) **W.**, wś, niegdyś w pow. gnieźnieńskim, pod Dziećmarkami, w okolicy Klecka i Waliszewa. Wymarła w czasie powietrza. 14.) **W.** *Szlacheckie*, wś, w pow. mogilnickim, ma urz. okr. w Trzemesznie, urz. st. cyw. w Palędziu Kościelnym, st. kol. w Mogilnie, na linii Poznań-Toruń, poczta w Józefowie, par. i szkoła katol. w Palędziu, sąd w Trzemesznie. Obszaru 32 ha, 12 dym., 82 dusz (22 katol.). Leży na zachód Mogilna. 15.) **W.** *Królewskie*, tamże, obszaru 247 ha, 16 dym., 119 dusz (16 ew.). Własność niegdyś klasztoru trzemeszeńskiego, na zach. od Trzemeszna, przy trakcie do Gniezna. 16.) **W.** *Miejskie*, tamże, 69 dym., 446 dusz (35 ew.). 17.) **W.**, leśnictwo w Ceradzu Dolnym, w pow. szamotulskim, 1 dym., 5 dusz. 18.) **W.**, folw., w pow. wągrowieckim, na płd.-wsch. Gołańczy, w par. Czeszewo. R. 1830 należało do Rykowa. Istniało jeszcze r. 1850. 19.) **W.**, niegdyś własność klasztoru lubińskiego. *W. Ł.*

Wymysłowo 1.) wyb. do Tucholi, pow. tucholski, st. poczt. i par. kat. Tuchola; leży nad Brdą, na której jest most żelazny na kamiennych filarach, r. 1892 oddany do użytku publicznego. W 1885 r. 3 dm., 25 mk. 2.) **W.**, kol. do Pięćmorgów, pow. świecki, par. kat. Jeżewo, st. p. Warlubie, 1 dm., 4 mk. 3.) **W.**, pustkowie zaginione, w pow. świeckim, należało r. 1773 razem z granicznemi Wierzchami do ks. Jabłonowskiego. 4.) **W.**, pustkowie zaginione, w pow. świeckim, r. 1776 do dóbr ostrowickich należące. **W.**, leśn., pow. chełmiński, st. p. Wąbrzeźno. 6.) **W.**, os. do Nieszawy, pow. toruński, 1 dm., 4 mk. 7.) **W.**, wyb. do Żuławy, pow. gdański górny, 1 dm., 12 mk. 8.) **W.**, leś. do Średniego Gołębiewa należące, pow. tczewski, 1 dm., 4 mk. 9.) **W.**, wś, pow. grudziądzki, st. p. i par. kat. Radzyn. Należy od niepamiętnych czasów do probostwa radzyńskiego i obejmuje 15 wł. czyli 964·91 mr. magd. W 1865 r. 26 bud., 8 dm., 73 mk., 45 kat., 28 ew. (ob. Froehlich Gesch. d. Graud, Kr. I, str. 354). 10.) **W.**, kol. do Wycinków, pow. starogardzki, st. p. Osiek. 1885 r. 4 dm., 27 mk., 132 mr. 11.) **W.**, folw. do Sypniewa, pow. złotowski, st. p. Sypniewo, 1 dm., 18 mk. 12.) **W.**, folw. do Sosnowa, pow. złotowski, st. p. Sępólno. 13.) **W.**, dobra ryc., pow. toruński, st. p. i kol. Chełmża 5 klm. odl., par. kat. Przeczno; 316 ha (282 roli orn., 9 łąk); 1885 r. 5 dm., 20 dym., 114 mk., 111 kat., 3 ew.; dziedzic Znaniecki. Majętność ta została niedawno rozparcelowana przez toruńską spółkę ziemską na włości rentowe. Na północ od W. w stronę Nawry i Wypcza widać na brzegach istniejącego tu niegdyś jez. Śledź, na obszarach gruntów obu tych wsi, rozrzucone tu i owdzie mogiły kamienne (ob. objaśn. do mapy archeolog. Prus Zach. przez Ossowskiego, str. 28). *Ks. Fr.*

Wymysły 1.) wś, pow. łęczycki, gm. Mazew, par. Sobótka, ma 6 os., 3 mr. Wchodziła w skład dóbr Kotków. W r. 1827 wś Wymysłowo, w par. Sobótka miała 5 dm., 50 mk. 2.) **W.**, wś, pow. węgrowski, gm. Łochów, par. Kamionna, ma 3 dm., 49 mk., 33 mr. 3.) **W.**, folw., pow. sokołowski, ma 8 dm., 64 mk. Ob. *Hołowłenki*. 4.) **W.**, os. włośc. i folw., pow. pułtuski, gm. i par. Nasielsk, os. włośc. ma 2 os., 84 mr., wchodziła w skład dóbr Kossewo, folw. zaś w skład dóbr Czajki. W r. 1827 było 3 dm., 33 mk. 5.) **W.** *Płoniawskie*, folw., pow. makowski, gm. Płoniawy, odl. 14 w. od Makowa, ma 129 mr. obszaru. 6.) **W.**, wś, pow. płoński, gm. i par. Pomiechowo, odl. 31 w. od Płońska, ma 22 dm., 251 mk., 252 mr. *Br. Ch.*

Wymysły, niem. *Wymisly*, folw., pow. ządzborski, st. p. Sensburg.

Wynia, rzka, w pow. słuckim i ihumeńskim, lewy dopływ Łoszy. Zaczyna się w pow. słuckim za wsią Pleszewice (gm. Pociejki), płynie naprzód na zachód, a później na płn.-zach. koło wsi: Sołtanowszczyzna, Pniwody, Kołosowszczy-

zna, Wynia, Rżawka, folw. Dorohy (młyn), wsi: Dumicze, Letkowszczyzna, Mielniki (młyny) i o 1 w. za folw. Wieleszyn, wkroczywszy w granice pow. ihumeńskiego, płynie pod sioło Kuczynkę, ztąd pod wś Ostrejki i po za zaśc. Tatury ma ujście naprzeciwko zaśc. Mroczki. Długa w pow. słuckim około 27 w., przeważnie wśród pól, w pow. zaś ihumeńskim około 10 w. lasami. Zasila się głównie z prawej strony kilku drobnemi dopływami, a w pow. ihumeńskim rzką Starzycą pod zaśc. Hrywiec. W dolnym biegu na wybrzeżach piękne i obfite łąki.

Wynia, wś poradziwiłłowska nad rz. Wynią, lewym dopływem Łoszy, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Teladowicze, o 49 w. od Słucka, ma 65 osad; łąki i grunta dobre, miejscowość małoleśna. *A. Jel.*

Wynimok, wś, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Uhrynicze, o 99 w. od Pińska, ma 10 osad; grunta lekkie. *A. Jel.*

Wynoscy, mylnie *Wyniszcze*, wś, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, o 15 w. od Słucka, ma 24 osad; za poddaństwa własność ks. Radziwiłłów, ordynatów kleckich.

Wynoszówka, wś, pow. rohaczewski, gm. Korma (o 3 w.), ma 78 dm., 290 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Wynupie, folw., pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Pniewy, własność Naruszewiczów, ma 369 dzies. (109 lasu, 72 nieuż.).

Wypalanka 1.) al. *Wypałonka*, podleśnictwo między Wieleniem a Wronkami, w pow. szamotulskim, pod Zelaskiem. 2.) **W.,** las w W. Łęce, pow. kościański. 3.) **W.,** łąka w Bonikowie, pow. kościański. 4.) **W.,** las na obszarze mta Szubina.

Wypalanki 1.) miejsce leśne na Sepnie, w pow. kościańskim. 2.) **W.,** wybud. w Chomęcicach, pow. poznański, zachodni, par. kat. w Konarzewie, 2 dym., 18 dusz. Leży na płn.-wsch. Stęszewa. 3.) **W.,** łąki, na Sobocie, w pow. poznańskim. 4.) **W.,** las na Żabnie, w pow. szremskim.

Wypaleniska, pow. bydgoski, ob. *Solęckie* 5).

Wypalenisko, wś, pow. brzeziński, gm. Gałkówek, par. Brzeziny, ma 11 dm., 59 mk., 51 mr.

Wypalenisko, obszar lesisty w Kutkorzu, w pow. złoczowskim, na praw. brzegu Pełtwi (Karta wojs., 6, XXXI).

Wypalonki 1.) os. leś., pow. częstochowski, gm. Kamienica Polska, ma 1 dm., 7 mk., 1792 mr. lasu rządowego. 2.) **W.,** wś, pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Czernikowo, odl. 25 w. od Lipna, ma 4 dm., 25 mk., 31 mr.

Wypały, dwór, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 57 w. od Szawel.

Wypchanka, wólka na obszarze Rohoźny, pow. czerniowiecki.

Wypcz al. *Wybcz*, niem. *Wibsch*, dawniej *Wypczenau*, dobra ryc. nad szosą z Torunia do Chełmna i nad brukowaną drogą do dworca w Nawrze, pow. toruński, par. kat. Grzybno, st. pocz. Przeczno 4 klm. odl.; razem z fol. Wypczykiem 883 ha (692 roli or., 8 łąk); 1885 r. 20 dm., 68 dym., 364 mk., 331 kat., 33 ew., z tych przypada na Wypczyk 5 dm. i 88 mk. W dok. Wypitz, Weipitz, Weibitsch zwane. Za czasów krzyżackich należały te dobra do komturstwa starogrodzkiego i obejmowały 48 włók, od których czynsz wynosił 41 grzywien. R. 1364 nabyli je bracia Piotr i Tylman, synowie Hanusza von Sost, co tegoż roku poświadcza w. m. Winrich v. Kniprode, który r. 1376 dla os. tutejszej nowy przywilej wystawił. R. 1405 mieszkają tu Pietrasz Cziris i Jan z Lipna; r. zaś 1457 dostaje Toruńczanin Herman Pape wś tę za 600 węgierskich dukatów w zastaw od wojewody chełmińskiego Gabryela Bażyńskiego. R. 1520 nadał ją Zygmunt I Toruniowi. Za tę samą cenę zastawia ją r. 1543 miasto Karolowi Wypczyńskiemu. Wreszcie r. 1765 nabył ją za 17000 złotych Albrecht Dóbrski (ob. Wernicke: Beschr. v. Thorn, 1832, str. 311). Topografia Goldbecka z r. 1789, wykazuje tu 13 dym. (str. 256). W połowie b. stulecia dzierżył dobra te Parpart, a obecnie posiadają je jego spadkobiercy. Z wizyty Strzesza (1667-72) dowiadujemy się, że wś tutejsza dawała mesznego 2 korce żyta i tyleż owsa. Tamże czytamy, że r. 1591 mieszkali tu następ. włościanie: Błażej Sarno, Albert Reia, Maciej Klimek, Bartłomiej Manka, Paweł Bartnik, Piotr Kmieć, Marcin Bielawski, Albert Drabina, Michał Głowacz, Jerzy Łukasz, Piotr Rynsz, Melchior Świtai; puste były posiadła, które dzierżyli Turoń, Mazur i Lizak. Od każdej włóki dawali mesznego po pół korca żyta i tyleż owsa (str. 236). Na gruntach Wybcza znajdują się mocno już naruszone mogiły kamienne mieszające się z kamieniami ustawianemi (ob. Ossowski: Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach., str. 28). *Kś. Fr.*

Wypcza, obszar po praw. brz. potoku Wypczy w Żabiu, wzn. do 915 mt. (Karta wojs., 13, XXXI).

Wypcza, potok, lewy dopływ Czeremoszu Czarnego, w Żabiu, płynie z góry bezleśnej (1372 mt.). Długi $5^1/_2$ klm. (Karta wojs., 13, XXXI).

Wypcze (al. Wipcze), grupa domów w Żabiu, pow. kosowski.

Wypczyk, niem. *Kl. Wibsch*, fol. do Wypcza.

Wypczyna 1.) grupa domów w Mikuliczynie, pow. nadworniański. 2.) **W.,** osada w Zielony, pow. nadworniański.

Wypełzki, nazwa miejscowości w dobrach Kobylany, pow. konstantynowski.

Wypędów, młyn w dobrach Kokocice, pow. rybnicki.

Wypędy, wś, pow. warszawski, gm. Falenty, par. Pęcice, ma 10 os., 106 mk., 286 mr. Wchodziła w skład dóbr Falenty. W 1827 r. było 4 dm., 36 mk.

Wypęk, wś, pow. grójecki, gm. Kąty, par. Góra Kalwarya, ma 5 os., 38 mk., 90 mr. Wchodziła w skład dóbr Łubna.

Wypińce, uroczysko, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowicze, o 45 w. od Słonima.

Wyping, łotew. *Wipynks*, wś, pow. rzeżycki, par. Rzeżyca, własność Czechowicza. W 1563 r. W. był nadany Borchom wraz z Prelami (ob.).

Wypnicha al. *Wypnichy*, wś, pow. lubartowski, gm. Rudno, par. Michów. Wchodziła w skład dóbr Lubartów, należących do b. Banku polskiego, ma 47 os., 637 mr. Obszar dworski należał do fol. Gołąb. W 1827 r. było 30 dm., 191 mk.

Wypolki, wś nad jez. Sowgiro, pow. perejasławski gub. połtawskiej, gm. Pomokle, 181 dm., 924 mk., cerkiew, 31 wiatraków.

Wypołzow, w dokum. *Wypełznów*, wś nad rzką Kreliną, pow. osterski gub. czernihowskiej, gm. Morowsk, 85 dm., 705 mk., cerkiew. Nadana, wraz z innemi dobrami, w 1392 r. przez w. ks. Witolda ks. Dymitrowi Sokirze. W 1579 r. W. dzierży Kłopocki, potem Ostrzycki; wś ma 13 osiadł. (Jabłonowski, Ukraina, I, 152). W 1616 r. trzyma ją Floryan Oleszko, wojski włodzimierski, z żoną swą Agnieszką z Radziejowic. „Robocizn żadnych nie odprawuje. Dają dwie kadzi miodu. Czynsz pieniężny i karczma. Suma prowentu tej wsi 31 fl. 20 gr., przychodzi od tego kwarty 6 fl. 10 gr.“. Podług lustracyi z 1622 r. wś ta, należąca do sstwa ostroskiego, czyni 46 fl. 18 gr. 10 den., od czego przychodzi kwarty 9 fl. 9 gr. $16^1/_2$ den. (Jabłonowski, Lustracye, 99, 128). *J. Krz.*

Wypołzowo al. *Czerniacowo*, wś nad Uszczanką, pow. newelski, gm. Czerniacowo, o 30 w. od Newla, 8 dm., 58 mk., zarząd gminny, cerkiew, szkoła.

Wyprynis, jezioro należące do całej grupy drobnych jezior, w pow. sejneńskim, koło folw. Szumkówek.

Wyprys, os., pow. błoński, gm. Młochów, par. Brwinów, ma 4 mk.

Wypsow, jezioro, w pow. olsztyńskim, ob. *Kiersztanowo*.

Wypsowen (w dok.), ob. *Gipsowo*.

Wypuczki, pow. drohobycki, ob. *Ugartsberg*.

Wypychów 1.) wś i fol., pow. łęczycki, gm. Rogoźno, par. Gieczno, odl. od Łęczycy 16 w.; wś ma 16 dm. (ludność nie podana w spisach urzęd.); fol. ma 3 dm., 58 mk. W r. 1827 było 9 dm., 102 mk. W r. 1888 fol. W. rozl. mr. 314: gr. or. i ogr. mr. 193, łąk mr. 47, pastw. mr. 57, wody mr. 3, nieuż. mr. 14; bud. mur. 1, drew. 8; pokłady torfu. Wś W. os. 27, mr. 208. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kanonii łęczyckiej, zaś pleban. tylko kolędę. Folw. dawał dziesięcinę pleb. w Giecznie (Łaski, L. B., II, 411). Według reg. pob. pow. łęczyckiego, z r. 1576 wś Wypichowo, w par. Gieczno, własność Sobockiej, miała 2 łan., 2 zagr., 4 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 60). 2.) **W.**, wś, pow. łaski, gm. i par. Wygiełzów, ma 17 dm., 196 mk., 173 mr. W r. 1827 było 9 dm., 87 mk., par. Buczek. Wchodziła w skład dóbr Krześlów. Według reg. pob. pow. szadkowskiego, z r. 1552 wś Wypychów z Krześlowem, w par. Wygiełzów, miały 13 osad., 6 łan. (Pawiński, Wielkop., II, 240). 3.) **W.** al. *Wypychowo*, pow. koniński, par. Russocice. Nie podane w nowszych spisach. W 1827 r. 1 dm., 20 mk. *Br. Ch.*

Wypychów, przysiołek do Trzebini, wsi w pow. chrzanowskim.

Wypychowo, wyb. na Klonowskim polu, należy do Lubiewa, pow. świecki.

Wypychowermuehle (niem.), młyn w pow. olesińskim, ob. *Kadłub* 3).

Wypychy 1.) wś, pow. radzymiński, ma 6 os., 145 mr. Wchodziła w skład dóbr Dębinki. 2.) **W.**, wś, pow. włocławski, gm. Piaski, par. Lubomin, ma 34 mk., 11 mr. 3.) **W.**, pow. siedlecki, ob. *Suchodół* 7). 4.) **W.**, wś, pow. węgrowski, gm. Borze, par. Czerwonka, ma 15 dm., 85 mk., 387 mr. Ob. *Roguszyn* 1). 5.) **W.**, wś i fol., pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Pniewo, odl. 16 w. od Pułtuska. W 1827 r. było 3 dm., 88 mk. Ob. *Łosinno*. W r. 1886 fol. W. rozl. mr. 466: gr. or. i ogr. mr. 282, łąk mr. 23, lasu mr. 148, nieuż. mr. 13; bud. drew. 10; las nieurządzony. Wś W. os. 18, mr. 141; wś Łosinne os. 7, mr. 139. 6.) **W.**, pow. pułtuski, ob. *Kęsy W.* 7.) **W.**, pow. makowski, ob. *Milewo* 7). 8.) **W.**, wś, pow. ostrołęcki, ob. *Kaczyny*. 9.) **W.**, pow. łomżyński, ob. *Jemielite-W.* 10.) **W.**, pow. łomżyński, ob. *Modzele* 5). 11.) **W.**, pow. łomżyński, ob. *Szczodruchy* 2). 12.) **W.**, pow. kolneński, ob. *Chrzanowo*. 13.) **W.**, pow. kolneński, ob. *Rogienice* 3). 14.) **W.** *Ruś*, pow. mazowiecki, gm. Piekuty, par. Wyszonki. 15.) **W.**, pow. mazowiecki, ob. *Jabłonowo*. 16.) **W.**, pow. mazowiecki, ob. *Kruszewo-W.* 17.) **W.**, pow. mazowiecki, ob. *Perki* 2). *Br. Ch.*

Wypychy 1.) *Koczmery*, okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Rajsk, o 15 w. od Bielska, 41 dzies. (2 łąk i pastw.). 2.) **W.**, pow. bielski gub. grodzieńskiej, ob. *Skrzypki* 2).

Wypyrzyno al. *Wypączyno*, wś niegdyś w gnieźnieńskiem, pod Jarzębkowem, między Ży-

dowem a Wrześnią, Czerniejewem a Witkowem. W r. 1523 leżała pustkami.

Wypyski 1.) wś, pow. przemyślański, 7 klm. na płd.-wsch. wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Przemyślanach. Na płn. leżą Majdan Lipowiecki i Lipowce, na wsch. Pleników, na płd. Pniatyn i Ładańce, na zach. Borszów. Środkiem wsi płynie od płn.-wsch. na płd.-zach. Krodlówka (al. Ładańce), dopływ Maruszki, wpadającej do Gniłej Lipy. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru. Płn. i zach. część wsi przeważnie lesista. Na płn.-zach. leży las Stepańce (wzn. 416 mt.), na płn.-wsch. las Wysokie (398 mt.), na wsch. las Zapuszna. Na wschód wznosi się Orszowiec do 406 mt. Własn. więk. (hr. Romana Potockiego) ma roli or. 15, łąk i ogr. 20, pastw. 8, lasu 1187 mr.; wł. mn. roli or. 377, łąk i ogr. 214, pastw. 99, lasu 4 mr. W r. 1890 było 71 dm., 425 mk. w gm., 3 dm., 17 mk. na obsz. dwor. (364 gr.-kat., 40 rz.-kat., 38 izr.; 411 Rus., 31 Pol.). Par. rz.-kat. w Przemyślanach, gr.-kat. w miejscu, dek. narajowski. Do parafii należy Pniatyn. We wsi jest cerkiew p. w. św. Dymitra i szkoła jednoklasowa. 2.) **W.**, grupa domów w Stechnikowcach, pow. tarnopolski. *Lu. Dz.*

Wyr, os. młyn., pow. piotrkowski, ob. *Kurnos.*

Wyr, grupa chat w Krościenku, pow. nowotarski.

Wyrandy, niem. *Wyranden*, wś i dobra nad rzką Kirmes (dopł. Pisy), pow. olsztyński, st. p. Gr. Purden.

Wyrazów, wś, pow. częstochowski, gm. Dzbów, par. Konopiska, odl. 5 w. na zachód od Częstochowy, przy trakcie do komory Herby, ma 31 dm., 167 mk., 371 mr. włośc. i 2 dwor. (os. karcz.). W r. 1827 było 18 dm., 88 mk.

Wyrąb 1.) awuls fol. Kupientyn, w pow. sokołowskim. 2.) **W.**-*Karwacki*, pow. przasnyski, ob. *Karwacz.*

Wyrąbisko, ob. *Maszkowice.*

Wyrch 1.) *Berda* (1043 mt.) wznosi się w lesistym grzbiecie ciągnącym się pomiędzy Rostoką a Solinką na granicy Żubraczego a Solinki, w pow. liskim, na 39°56′ wsch. dług., 49° 6½′ płn. szer. (Karta wojs., 9, XXVI). 2.) **W.** *Bidoszowa*, w grzbiecie granicznym Beskidu (879 mt.), na 39° 51½′ wsch. dług., 49° 16½′ płn. szer. (Karta wojs., 9, XXVI). 3.) **W.** *Dilec*, szczyt (937 mt.) na granicy Szczerbanówki i Maniowa, w pow. liskim. Z lesistych stoków odpływają wody do Osławy. Leży na 39° 54′ wsch. dług. 49° 13½′ płn. szer. (Karta wojs., 9, XXVI). 4.) **W.** *Hłuboki*, szczyt (824 mt.) w Mikowie, w pow. sanockim, na 39° 50′ wsch. dług., 49° 17½′ płn. szer. Wody odpływają do pot. Mikowego i Głębokiego (Karta wojs., 8, XXVI). 5.) **W.** *od Kropiwnego*, góra (617 mt.) z polaną na szczycie, ze stokami lesistymi, w Kołonicach, w pow. liskim, na 39° 37½′ wsch. dług., 49° 17½′ płn. szer. (Karta wojs., 8, XXVI). 6.) **W.** nad *Łazem* (861 mt.) w granicznym Beskidzie od Węgier, na obszarze Woli Mielcowej, w pow. liskim, na 39° 49′ wsch. 49° 12′ płn. szer. Wody odpływają na Węgrzech do Riki, w Galicyi do Osławy (Karta wojs., 9, XXVI). 7.) **W.** *Prisłop* (1007 mt.) w śród lasów na bocznym grzbiecie Wołosania, na granicy Jabłonówki i Szczerbanówki, w pow. liskim, na 39° 55′ wsch. dług., 49° 14′ płn. szer. (Karta wojs., 9, XXVI). *S. M.*

Wyrch 1.) al. *Vrch soltiski*, góra (778 mt.), bezleśna na zach. krańcach Tatr, w gm. Medzibrogy na Węgrzech, na 37° 2′ wsch. dług., 49° 12½′ płn. szer. (Karta wojs., 9, XXI). 2.) **W.** al. *V. Celo*, góra (717 mt.) na zach. krańcach bezleśnych Tatr nad Orawą, w gm. Miedzibrogy na Węgrzech, na 37° 1′ wsch. dług., 49° 14′ płn. szer. (Karta wojs., 9, XXI). 3.) **W.** *Zapozi*, szczyt w Tatrach, stanowi kraniec zachodni głównego grzbietu Tatr na Słowaczyźnie, pomiędzy pot. Suchym a Hutiańskim, na 37° 14′ wsch. dług., 49° 11½′ płn szer. (Karta wojs., 9, XXI).

Wyrdne, pow. lisecki (Lisko), ob. *Wydrne.*

Wyregowe Góry, wzgórza, w pow. kolneńskim, ob. *Łyse.*

Wyręba 1.) os., pow. włocławski, gm. Pikutkowo, par. Wieniec, ma 3 mk., 32 mr. dwor. 2.) **W.**, kol. nad rzką t. n., pow. wieluński, gm. Kiełczygłów, par. Rząśnia, odl. od Wielunia 31 w., ma 5 dm. W r. 1827 było 6 dm., 32 mk., par. Pajęczno, ob. *Kiełczygłów.* 3.) **W.**, folw., pow. radomski, gm. i par. Wolanów. Odl. od Radomia 13 w., ma 1 dm., 158 mr. 4.) **W.**, fol. i wś, pow. rypiński, gm. Pręczki, par. Żałe, odl. 6 w. od Rypina, 1 dm., 10 mk., 175 mr. (131 roli, 26 łąk) dwor. Wś ma 5 os., 11 mr. W r. 1827 było 3 dm., 21 mk.

Wyręba 1.) niem. *Marienwalde*, folw. do Brzyskorzystwi, w pow. szubińskim, leży na płn.-zach. od Żnina za Jaroszewem. 2.) **W.**, wś gospod., w pow. szubińskim, ma urz. okr. i sąd w Szubinie, urz. st. cyw. w Jabłówku, st. kol. w Żninie (Rogoźno-Inowrocław), pocztę, szkołę i par. katol. w Chomętowie (Hedwigshorst), par. ewang. w Łabiszynie. Obszar 74 ha, 25 dym., 180 dusz (62 ew.). 3.) **W.**, pole na Starkowcu, pow. krotoszyński. 4.) **W.**, łąka na W. Łęce, pow. kościański. 5.) **W.**, łąka na Luboszu, pow. międzychodzki. 6.) **W.**, łąka na Żabiczynie, w pow. wągrowieckim.

Wyrębacz, pustka pod miastem Ostrzeszowem.

Wyrębek, niem. *Wyrembek*, wyb. do Minikowa, pow. tucholski; 1885 r. 9 dm., 51 mk.

Wyrębienice, przyl. dóbr Jasionna, w pow. sieradzkim.

Wyrębin al. *Wyręby*, wś gospod., w pow.

koźmińskim, ma sąd, par. ew., st. kol. i urz. okr. w Koźminie, par. katol., urz. st. cyw., pocztę i szkołę w Borzęciczkach (Radenz). Obszaru 176 ha, 26 dym., 195 dusz (10 ew.). Leży na północ Borzęciczek, na płn.-zach. Koźmina.

Wyrębiny, pola na Smiełowie, w pow. wrzesińskim.

Wyrębiska 1.) las, w pow. tarnowskim, ob. *Rzędzińska Wola.* 2.) **W.,** pow. mielecki, ob. *Poręby* 15).

Wyrębki, miejscowa nazwa wsi Suchodoły, w pow. janowskim.

Wyrębki, niem. *Wirembken*, folw. szl. do Szewna, pow. świecki, st. pocz. i paraf. katol. Świekatowo; 1700 mr.; dziedzic Krojanker, do którego należy i pograniczne Szewno, obejmujące 3300 mr. *Ks. Fr.*

Wyrębów 1.) wś i fol., pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Bałdrzychów, odl. od Sieradza 34 w., ma 9 dm., 75 mk. W r. 1827 było 7 dm., 77 mk., par. Poździenice. Fol. W. w r. 1878 rozl. mr. 278: gr. or. i ogr. mr. 268, łąk mr. 2, nieuż. mr. 8; bud. drew. 14. Wś W. os. 17, mr. 49. 2.) **W.,** pow. konecki, ob. *Wyręby.*

Wyręby 1.) wś, pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Łąkoszyn, ma 6 dm., 32 mk., 5 mr. Wspomina wś tej nazwy w par. Łąkoszyn, Lib. Ben. Łaskiego (II, 483). W r. 1827 było 12 dm., 78 mk. 2.) **W.** *Siemieńskie*, wś, pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Łęki, ma 9 dm., 40 mk., 31 mr. 3.) **W.,** w spisie urzęd. *Wyrębów*, wś, pow. konecki, gm. Miedzierza, par. Grzymałków, odl. 33 w. od Końskich, ma 16 dm., 111 mk., 213 mr. włośc. i 5 mr. dwor. Należała do dóbr Kłódzko. W 1827 r. miała 8 dm., 53 mk. *Br. Ch.*

Wyręby *Duże* i *Małe* al. *Wyrębki*, niem. *Gr.* i *Kl. Wyrembi*, dobra ryc., pow. kwidzyński, około $^1/_4$ mili od dworca kolejowego w Czerwińsku, gdzie też jest st. pocz.; paraf. kat. Piaseczno; 518 ha (338 roli or., 37 łąk, 78 lasu); 1885 r. 12 dm., 36 dym., 181 mk., 137 kat., 43 ew., 1 dys.; na M. Wyręby przypada z nich 125 mk. i 7 dm.; cegielnia, hodowla bydła amsterdamskiej rasy; 1885 r. dziedzic Muswieck. R. 1893 została ta majętność rozparcelowana na dobra rentowe. Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że dobra te posiadali prawem emfiteutycznem Grąbczewscy; Wyręby liczyły 82 mk. tylko kat., Wyrębki zaś 55, także samych kat. (str. 129). R. 1789 liczyły D. W. 8 dym., Małe W. 5 dym. *Ks. Fr.*

Wyrhany al. *Wyrhuny*, wś należąca podług lustracyi z 1622 r. do sstwa kaniowskiego, wymieniona pomiędzy wsiami na Dnieprze, będącymi w posiadaniu Kozaków (ob. t. III, 813 i Jabłonowski, Lustracye, 130).

Wyriewka, wś nad rzką Wyriewką pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. Czalska, o 35 w. od Gżacka, 21 dm., 115 mk., zarząd gminy.

Wyrki, pow. kamionecki, ob. *Werki.*

Wyrki al. *Werki*, grupa domów, folwark i leśniczówka w Majdanie Starym, pow. Kamionka Strumiłowa.

Wyrki, ob. *Wirki.* Wś ta leżąca na płd. od Poznania, pod Wirami, na lew. brzegu Warty często bywa mieszaną ze wsiami: Wir, Wirków i Wiórka, leżącymi na praw. brzegu Warty.

Wyrkowo, wś, w par. Łekno, wspomniana w Lib. Ben. Łaskiego (I, 106, 108, 143) jest to dzisiejsze Werkowo, w pow. wągrowieckim.

Wyrłook, ob. *Werłooki.*

Wyrobisko, kol. na obszarze wsi Olszyny, w pow. lublinieckim.

Wyróbki 1.) kol., pow. radzymiński, gm. i par. Jadów. Nie podana w nowszym spisie urzęd. 2.) **W.** *Gostyńskie*, wś nad rzką Osetnicą, pow. gostyński, gm. Lucień, par. Gostynin, ma 12 dm., 201 mk., 248 mr. 3.) **W.** *Lucieńskie*, wś, pow. gostyński, gm. Lucień, par. Gostynin, ma 9 dm., 73 mk., 80 mr. włośc. 4.) **W.,** kol., pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn, ma 48 mk., 294 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Orle, dawnej własności biskupów kujawskich. W 1827 r. było 10 dm., 65 mk., par. Orle. 5.) **W.,** fol., pow. łęczycki, gm. i par. Dalików, odl. od Łęczycy 17 w., ma 12 mk., 147 mr. (140 roli). Oddzielony od dóbr Bardzinin. W r. 1827 miał 3 dm., 23 mk.

Wyróbki 1.) wś gospod., w pow. mogilnickim, ma par. ew., st. kol., pocztę, sąd i urz. okr. w Trzemesznie, urz. st. cyw. w Jastrzębowie (Falkenhein), szkoła katol. i parafia w Kruchowie, 3 dym., 20 dusz (1 katol.). Leży na zachód Mogilna. R. 1793 należały W. do klasztoru mogilnickiego. 2.) **W.** *Kruchowskie*, na północ Trzemeszna i Kruchowa. W. r. 1800 należały do Kruchowa. 3.) **W.** *Prymasowskie*, wspomniane w aktach z r. 1793. 4.) **W.,** ob. *Raszewo* 2). *W. Ł.*

Wyrok, niem. *Wyrog*, posiadłość, pow. szczycieński, st. p. Friedrichsfelde.

Wyrokiszki, wś w gm. Pilwiszki, mylnie, za: *Wysokiszki.*

Wyrostoki, góra, ob. *Wirostoki.*

Wyroszyjki, uroczysko, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Siemiatycze, o 39 w. od Bielska.

Wyrów 1.) fol., pow. kutnowski, gm. Wojszyce, par. Bedlno, odl. 8 w. od Kutna, ma 225 mr. (208 roli). Ob. *Wierów.* Według reg. pob. pow. orłowskiego z r. 1576 wś Wyrów, w par. Bedlno, własność Wyrowskich, miała $1^1/_2$ łana (Pawiński, Wielkopol., II, 146). 2.) **W.,** os., *W. Szpitalny*, wś, pow. kaliski, gm. Zbiersk, par. Stawiszyn, odl. 16 w. od Kalisza, leży pod Stawiszynem. Os. ma 3 dm., 18 mk., wś 2 dm., 63 mk. W 1827 r. było 23 dm., 204 mk. Stał

tu do r. 1854 kościołek p. w. św. Ducha; dziś na jego miejscu figura M. B. w r. 1880 poświęcona. Na obszarze wsi założony był na początku XVI w. szpital dla ubogich i część wsi stanowiła uposażenie tej instytucyi. Wieś sama wchodziła w skład starostwa stawiszyńskiego. W 1827 r. podany jest W. jako własność prywatna. *Br. Ch.*

Wyrów, wś, pow. kamionecki, 15 klm. na płn. od sądu pow. w Kamionce Strumiłowej, 15 klm. na płn.-zach. od stac. kol. w Zadwórzu, 10 klm. na zach. od urzędu pocz. w Milatynie Nowym. Na płn. leży Horpin, na wsch. Nahorce Małe i Sokołów, na płd. Banunin i Jakimów, na zach. Kłodno Wielkie i Czystynie (obie w pow. żółkiewskim). Wsch. część obszaru przepływa Horpinka, dopł. Bugu, od płd. na płn. Zabudowania wiejskie leżą na płd.-wsch. w dolinie Horpinki. Własn. więk. (Eugeniusza Strzeleckiego) ma roli or. 494, łąk i ogr. 154, pastw. 9 mr.; wł. mn. roli or. 402, łąk i ogr. 36, past. 30 mr. W r. 1890 było 70 dm., 520 mk. w gm., 7 dm., 28 mk. na obsz. dwor. (517 gr.-kat., 20 rz.-kat., 6 izr., 5 innych wyzn.; 526 Rus., 18 Pol., 4 Niem.). Par. rz.-kat. w Żelechowie, gr.-kat. w miejscu, dek. buski. Do parafii należy Sokołów. We wsi jest cerkiew, szkoła jednoklasowa i kasa pożyczk. gm. z kapit. 2074 złr. Dokumentem wydanym w Krakowie dnia 5 grudnia 1549 r. potwierdza Zygmunt August akt kupna i sprzedaży wsi Horpyn, Wyrów i Tadanie, zawarty między Jerzym Czernikowskim a Rafałem Choteckim (Archiw. krajowe we Lwowie, C. t. 328, str. 439). *Lu. Dz.*

Wyrów, fol., pow. pszczyński, ob. *Kopanina* 3).

Wyrowa, rzeczka, w pow. cieszanowskim, ob. *Wirowa.*

Wyrówka, wś nad rz. Pilicą, pow. opoczyński, gm. i par. Studzianna, odl. od Opoczna 20 w., ma 22 dm., 128 mk., 301 mr. W 1827 r. było 11 dm., 78 mk., par. Brudzewice. Według Lib. Ben. Łaskiego wś ta należała na początku XVI w. do par. w Inowłodzu lecz dawała plebanowi tylko kolędę, zaś dziesięcinę pleb. w Brudzewicach, ztąd regestra poborowe zaliczają W. do par. Brudzewice choć jeszcze w r. 1609 należy do par. Inowłódz. Spis z r. 1827 podaje parafią Brudzewice, obecnie zaś należy W. do par. Studzianna. W r. 1508 wś Wyrowka, była własnością Odrzywolskich którzy z Odrzywoła i innych wsi płacili 11 grzyw. 19 gr. 9 den. R. 1577 Dersław Odrzywolski płacił od $2^3/_4$ łana, Adam i bracia Odrzywolscy od 1 łana (Pawiński, Małop., 282, 480, 483). *Br. Ch.*

Wyrowła, słoboda, pow. horodkowski, okolica wzgórzysta.

Wyrówno, niem. *Wirowen*, kol. do Kalisza, pow. kościerski, st. pocz. i paraf. kat. Lipusz; 1885 r. 4 dm. i 40 mk., zawiera 2 włośc. posiadła i 2 zagrody, razem 833·45 magd. mr. Puszczona w wieczystą dzierżawę na mocy przywileju starościńskiego z r. 1762. Lustracya komisyi pruskiej z r. 1772 donosi. W. w granicach wsi Kalisza. Obaj posiadacze są wyznania kat. i narod. pol. Obszar nie jest znany, gleba całkiem piaszczysta i kamienista, tak, że zawsze znaczna część leży odłogiem. Wysiew wynosi 29 korcy żyta, 2 jęczm., 10 tatarki, 2 grochu; żniwią $2—2^1/_2$ ziarna. Siano muszą kupować. W boru pańskim mają wolną paszę i wolne drzewo opałowe, porządkowe i budulcowe, nadto wolną rybitwę w jez. Wyrownie. Czynsz wynosi 13 tal. Są także zobowiązani do dwóch podwód do Gdańska lub do Chojnic, a do Kościerzyny muszą 4 wozy drzewa opałowego przed gorzelnię zawieźć; hiberny płacą 3 tal. 40 gr., pogłównego 2 tal. 66 gr., łanowego 1 tal. (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.“, XV, str. 111). *Ks. Fr.*

Wyrozęby *Kunaty* al. *Konaty* i *W. Podawce*, dwie wsi i fol., pow. sokołowski, gm. i par. Wyrozęby, odl. około 12 w. na wsch.-płd. od Sokołowa, posiadają kościół par. murowany, szpital św. Tadeusza, szkołę początkową, urząd gminny. W. Kunaty mają 29 dm., 220 mk., 716 mr.; W. Podawce 30 dm., 245 mk., 666 mr. W r. 1827 W. Kunaty miały 25 dm., 172 mk.; W. Podawce 32 dm., 196 mk. Fol. W. Kunaty miał w r. 1869 obszaru 539 mr. (363 roli, 51 łąk, 66 past., 41 lasu), wsi obie 20 os., 206 mr. Fol. W. Podawce stanowi własność szpitala św. Tadeusza. Kościół p. w. św. Trójcy i parafię założyli tu w r. 1438 dziedzice wsi Wyrozębscy. W r. 1700 wzniósł nowy kościół z drzewa Franciszek Korybut Wiśniowiecki (inne zródła podają księdza Franciszka Woronieckiego). Obecny z muru zbudował r. 1858 dziedzic dóbr Repki Tadeusz Dernałowicz. Jemu też zapewne zawdzięcza wś fundacyą szpitala przy którym znajduje się stały lekarz. Parafia tutejsza obejmowała w 1861 r. 1896 rz.-kat., 580 r. gr., 152 izr., należała do dekan. janowskiego; obecnie jest około 2500 rz.-kat. Parafia należy do dek. sokołowskiego. W. gmina należy do sądu gm. okr. II we wsi Repki (o 7 w.), st. pocz. w Sokołowie. Gmina ma obszaru 8042 mr. i 3668 mk. Śród stałej ludności jest 76 praw. i 28 żyd. W skład gm. wchodzą: Błonie Małe, B. Wielkie, Borzychów (Borychów), Brodacze, Czaple, Kobylany Górne, K. Skorupskie, Kożuchów Wielki, Krasnodębie Kosiny, K. Rafalskie, Liszki, Ostrowiec, Remiszew Mały, R. Wielki, Sawicze Bronisze, S. Ruskie, Skorupki, Smoniew (Smuniew), Sypytki, Wierzbice Górne, Włodki, Wyrozęby, W. Kunaty i W. Zawady. *Br. Ch.*

Wyrubowo, wś, pow. gżacki gub. smoleńskiej, o 23 w. na płd.-zach. od Gżacka, 384

dm., 3100 mk., cerkiew, 8511 dzies. ziemi, garbarnia, wyrabiająca wyborne skóry i juchty i produkująca rocznie za 41000 rs.

Wyrwa al. *Bielawszczyzna*, wś nad rz. Wielką (Wielikaja), pow. siebieski, most na rzece.

Wyrwa, rzka, w pow. radomyskim, lewy dopływ Teterewu (Teterwi), bierze początek pod wsią Chodory, płynie w kierunku płn.-wschodnim na Mirczę, Fedorówkę, Wyrwę, Rudnię Buchtiejewską i pod wsią Makalewicze ma ujście.

Wyrwa, w dokum. *Wirówka*, *Wyrówka*, wś nad rzką t. n., pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Wyszewice, par. praw. Wepryn (o 5 w.), odl. o 25 w. od Radomyśla, ma 247 mk. (podług Pochilewicza 328); włościanie, w liczbie 102 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 381 dz., ze spłatą po 213 rs. 86 kop. rocznie. Własność większa ma 465 dzies. ziemi użytkowej, 135 lasów, 270 nieużytków. Własność dawniej Galeckich, od których kupił Taras Dzierżanowski, od tego zaś w 1869 r. Elżbieta Kalinowska. W 1618 r. wś należy do Łukasza i Zofii z Kmitów Sapiehów, którzy czynią zapis o zastaw na rzecz Krzysztofa Kiewlicza. W 1624 r. m. Wyrwa należy do ks. Jeremiasza Wiśniowieckiego (Jabłonowski, Ukraina, II, 285, 336).

Wyrwa, potok łąkowy, praw. dopływ Sanu, płynie granicą Wiązownicy a Szówska, w pow. jarosławskim. W górnym biegu zowie się Olchowcem. Długość biegu jako Wyrwy 4 klm., jako Olchowca 6 klm. (Karta woj., 5, XXVII).

Wyrwa, niem. *Wirwa*, młyn szl. nad strugą Wyrwą, niedaleko Czarnej Wody, obwód dominialny Pol. Konopat, st. pocz. Terespol, pow. świecki, 1 dm., 13 mk. *Kś. Fr.*

Wyrwak, szczyt górski, ob. *Królewska górka*.

Wyrwały, ob. *Kiełbowo*.

Wyrwanka, zaśc. włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 32 w. od Święcian, 2 dm., 17 mk. katol.

Wyrwas al. *Wymysłów*, wś i kol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Kamień, par. Piotrawin.

Wyrwichwost, karczma, pow. bracławski, gm. Obodne, o 41 w. od Bracławia.

Wyrwiszki, folw., pow. wilejski, ob. *Mikolce* 2).

Wyrwita, rzeka, w gub. kowieńskiej, ob. *Wirwita*.

Wyrwyzów, las, w pow. olhopolskim, przy trakcie z Czeczelnik do Popowej Grobli; należy do Czeczelnika ks. Orłowych.

Wyry, pow. rówieński, ob. *Winy*.

Wyrya, rzka, w pow. starodubskim gub. czernihowskiej.

Wyryki 1.) zapewne *Wyrzyki*, wś i folw., pow. włodawski, gm. Wyryki, par. Włodawa; leżą o 10 w. na zachód od Włodawy przy trakcie do Parczewa, zajmują znaczny obszar składający się z oddzielnych części. Główna część, wieś Wyryki, leży w środku, na zachód od niej folw. Wyryki i część wsi: Wola, na płn.-wsch. Połockie (t. j. Połockie Wyryki), na wschód Adampolskie Wyryki i folw. Adampol. Ogółem W. mają 173 dm., 1289 mk., 6124 mr. We wsi zarząd gminy. W r. 1827 wś Wyryki Potok i Wola w par. Lubień, miała 168 dm., 901 mk. W. gm. graniczy z gm. Włodawa, Sobibór, Hańsk, Krzywowierzba, Turno, Romanów i Opole, ma 29261 mr. i 5477 mk. Śród stałej ludności jest 4883 prawosł., 609 katol., 50 żyd. Sąd gm. okr. IV w Sobiborze (o 20 w.), st. p. Włodawa. W skład gm. wchodzą: Iwanki, Kapłonosy, Krasówko, Lubień, Luta, Suchawce, Wyryki i Żuków. 2.) **W.,** ob. *Wyrzyki*.

Wyrykle, uroczysko, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Krypno, o 50 w. od Białegostoku.

Wyrza 1.) w dok. *Wyerscha*, *Wierzcha*, *Wierzchna*, *Wiersza*, *Wiusa*, r. 1216 *Uvira*, rzeczka, dopł. Łobżonki. Nad W. leżały Dąbki, gdzie r. 1431 zniesiono wojsko inflanckie, posiłkujące Krzyżaków. 2.) **W.,** niem. *Friedrichsberg*, wś, w pow. wyrzyskim, par. katol., urz. okr. i st. cyw., poczta w Mroczy, st. kol. w Nakle, szkoła ew. miejscu. Ma 210 ha, 10 dm., 69 mk. (30 katol.). Wieś była własnością kapituły poznań., zachodzi w dypl. z r. 1299 i 1304. W r. 1793 właścicielem jest Wojciech Łekiński na Szczerbinku. *W. Ł.*

Wyrzeka, w dok. *Wisesrzeka*, *Wyesrzeka*, *Vyrchreka*, wś gosp., w pow. kościańskim. Ma urz. okr. w Krzywiniu (Kriewen), par. kat., urz. st. cyw. i pocztę w Dalewie, st. kol. i par. ew. w Szremie, szkoły obie w miejscu, sąd w Kościanie. Obszaru 700 ha, 67 dym., 524 mk. (8 ew.). Leży na płd.-zach. Szremu, przy trakcie, wiodącym na Dalewo do Krzywinia. Nadana była r. 1180 klasztorowi lubińskiemu przez Arnolda, bisk. pozn. i zachodzi w odnośnych potwierdzeniach z r. 1258, 1277, 1294. W r. 1258 Bolesław, syn Odonicza, potwierdzając nadanie Władysława Laskonogiego, wymienia W. między posiadłościami benedyktynów lubińskich. R. 1277 Przemysław II uwalnia W. od wszelkiego Opola. R. 1358 sprzedał Jan, opat lubiński sołectwo wyrzeckie Sławoborowi z Trzebic. Sołtys wyrzecki, Walenty Stępik był dobroczyńcą kościoła parafialnego w Dalewie. R. 1368 Jan, opat lubiński w Lubinie sprzedaje Sławoborowi ze Strobiszewic sołtystwo wyrzeckie pod warunkami, zwykłemi przy osadzaniu na prawie niemieckim. R. 1392 Jan Chaławski z poblizkich Chaław prawował się z opatem lubińskim i kmieciami jego z W. R. 1580 było $15^1/_2$ łan. os. i 4 komorn. *W. Ł.*

Wyrzuły, os. młyn., pow. lipnowski, gm. Jastrzębie, par. Karnkowo.

Wyrzutowo al. *Wyszatowo*, wś istniejąca niegdyś pod Brudzewem w pobliżu Mielżyna, w pow. witkowskim. Istniało przed r. 1523. W. 1578 r. ma łan. os. 5. Należało wtedy do Mielżyńskiej, w której imieniu zarządzał Maciej Buszkowski. R. 1618 posiadał W. jeden z dostojników gnieźnieńskich.

Wyrzyki 1.) wś, pow. węgrowski, gm. Borze, par. Czerwonka, ma 6 dm., 25 mk., 113 mr. W 1827 r. było 6 dm., 37 mk. W dokum. z r. 1476 występują Mikołaj i Piotr Wyrzykowie z Polkowa i Jakub i Jan z Wyrzyk (Kod. Maz., 270 i 273). Wieś leżała w ziemi czerskiej. 2.) **W.** al. *Wyryki*, wś, pow. konstantynowski, gm. Kornica, par. Górki, ma 38 dm., 304 mk., 600 mr. obszaru. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 31 dm., 178 mk. 3.) **W.**, ob. *Wyryki*. 4.) **W.** *Duże*, *W. Małe* i *W. Odoje*, trzy wsi, pow. pułtuski, gm. Gołębie, par. Klukowo. W 1827 r. W. Duże miały 15 dm., 103 mk.; W. Małe 7 dm., 40 mk.; W. Odoje 4 dm., 26 mk. W r. 1576 wś „Wyczyki“ w par. Klukowo ma $14^3/_4$ łan., 6 juger (Pawiń., Mazowsze, 318). 5.) **W.**, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Drozdowo. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 11 dm., 71 mk. Według reg. pob. pow. wizneńskiego z r. 1577, wś W. w par. Drozdów, miała 6 łan. (Pawiń., Mazowsze, 357). 6.) **W.** *Nowa Wieś* i *W. Sokola Łąka*, dwie wsi, pow. łomżyński, gm. i par. Puchały. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 W. Nowa Wieś miały 11 dm., 57 mk. a W. Sokola Łąka 9 dm., 48 mk. W aktach sądowych z r. 1457 spotykamy już wynienione W. Sokola Łąka, W. Nowa Wieś. Jest to gniazdo Wyrzykowskich. W r. 1578 wś Nowa wieś Wyrzyki w par. Puchały ma w jednym dziale $5^1/_2$ włók, wś Wyrzyki Wypychy Modzele 5 łan. i 1 zagr. w jednej części, Wyrzyki Sokola Łąka 4 działy z 15 łanami (Pawiń., Mazowsze, 370). 4.) **W.** *Pękale*, wś, pow. płoński, gm. Modzele, paraf. Klukowo, odl. 24 w. od Płońska, ma 8 dm., 67 mk., 113 mr. W r. 1827 było 9 dm., 53 mk.

Wyrzysk al. *Wyrzysko*, *Werzysko*, *Wyritz*, niem. *Wirsitz*, miasto nad Łobżonką, na płd. Łobżenicy, na płn.-zach. Nakła, centr powiatu wyrzyskiego leży między Miasteczkiem, Szamocinem, Kcynią, Nakłem, Mroczą, Łobżenicą i Wysoką. Ma urz. stanu cyw. w miejscu, st. kol. w Osieku (Netzthal) na linii Bydgoszcz-Krzyż, szkoła i parafia w miejscu, sądy w miejscu i Pile. Ma obszaru 508 ha, 129 dym., 1428 dusz (590 katol. i 142 żydów). W r. 1326 Warcisław, ks. pomorski i Fryderyk Wildenberg, mistrz krzyżacki zawarli sojusz z biskupem Konradem z Kamienia przeciwko Polsce. W traktacie tym zobowiązali się Krzyżacy napastników polskich ścigać aż po Wyrzysk. Dziś miasto starych dokumentów nie posiada. W r. 1578 miało 25 łan. os., 11 zagr. i 5 rzemieśl. Kiedy w r. 1773 przeszło pod panowanie pruskie, było własnością hr. Wrbno Rydzyńskiego, który je sprzedał Fryderykowi W. Król ten kazał tu zbudować kościół ewangielicki. W 1788 r. miał W. 31 domów i 180 dusz. Na początku XIX w. liczył 550 dusz. W r. 1816 było 43 dym., 435 dusz, z tych 173 katol. i 48 żydów. W r. 1837 było 70 dm , 808 dusz; w r. 1843 dusz 892; w r. 1858 dusz 999; w r. 1861 dusz 1049. Kościół katolicki jest p. w. św. Marcina. Początki jego nie znane. Wizytacya z r. 1766 opiewa, że w miejsce drewnianej świątyni Mikołaj z Wrbna Rydzyński w r. 1738 własnym kosztem zbudował nową w pruski mur. Tę d. 31 maja 1744 r. poświęcił Józef Tadeusz z Kiekrza Kierski, sufr. pozn. Po 120 latach kościół ten ustąpił miejsca nowemu, murowanemu w stylu gotyckim, kosztem parafian przy pomocy rządu. Poświęcił go 4 listop. r. 1860 Józef Kuczyński, dziekan nakielski. W r. 1821 kościół wyrzyski otrzymał dzwon z rozebranego wtedy kościoła podominikańskiego w Gnieźnie. W r. 1813 rozkopano na obszarze W. cmentarzysko przedhistoryczne. 2.). **W.**, domena krol., ma 1238 ha obszaru, 25 dym., 367 dusz, z tych 158 katol. W r. 1793 do klucza wyrzyskiego należało jeszcze Grabowo, Osiek, Pruszcz i Wysoczka.

Powiat wyrzyski w W. ks. Poznańskiem, w regencyi bydgoskiej ma $21^1/_4$ mil kw. obszaru. Utworzony z części obszaru dawnego województwa gnieźnieńskiego, graniczy z regencyą kwidzyńską (Prusy zachodnie) i powiatami: bydgoskim, szubińskim, wągrowieckim, chodzieskim. Zajmuje on część doliny i dorzecze Noteci, która w obrębie powiatu przyjmuje dopływy drobne: Gniłą z Rokitką pod karczmą Wygoda, Łobżonkę z Lubsią i Rudną pod Wyrzyskiem. Prócz tego spotykamy tu około 40 jezior drobnych z których ważniejsze są: Rościmin, Drzewianowo, Sławianowo. Gleba żyzna. Ludność trudni się rolnictwem i chowem bydła. Z ogólnego obszaru powiatu obejmującego 115981 ha, na rolę przypada 76244 ha, na łąki 15988 ha, lasy 11910 ha. Czysty dochód z 1 ha roli obliczono na 10·18 mrk, z 1 ha łąk 13·32 i 1 ha lasu 3·92 mrk. Z tego do miast należy 5531 ha (3636 roli, 1088 łąk, 37 lasu): do gmin wiejskich 45491 ha (33591 roli, 6391 łąk, 519 lasu) i do większej posiadłości 64959 ha (39017 roli, 8509 łąk, 11354 lasu). W r. 1885 ludność powiatu wynosiła 57367 mk. (27859 męż., 29508 kob.). Urodzonych w powiecie było 40026. Co do wyznania; 27655 katolików, 27823 ewang., 54 innych wyzn., 1834 żydów. Na miasta przypadało: 13941 mk., z tych urodzonych w powiecie 8752, katolików 5572, protest. 6771 i 1571 żydów. Gminy wiejskie miały 27387 mk., w tem 11621 katol., 15483 prot., 27 innych wyzn., 256 żydów, na obszarze większej posiadłości było 16039 mk.

z tych 10462 katol., 5569 prot., 7 żydów. W r. 1831 było 33298 mk., w tej liczbie 15541 katol., 15999 prot. i 1758 żydów. Na obszarze powiatu znajdują się miasta; Wyrzysko, Łobżenica, Mrocza, Nakło, Wysoka, Miasteczko Ludność polska stanowi około 40% zaludnienia.

Wyś 1.) *Wysia*, *Wisia*, rzeka, na pograniczu gub. kijowskiej i chersońskiej, po połączeniu z Tykiczem Uhorskim daje początek rz. Siniucha. Długa około 140 w., płynie z razu nieco ku północy, potem w kierunku zachodnim. Przybiera od prawego brzegu Turyą, od lewego zaś Wyś Małą i Kiltyń al. Kilteń. Na mocy traktatu Grzymułtowskiego biegiem Wysi szła linia graniczna pomiędzy Rzpltą a Rossyą (ob. *Nowoserbia*). 2.) **W.** *Mała*, rzeczka, lewy dopływ Wysi (wierzchowiny Siniuchy) Przybiera strumienie: Łazowatkę, Świniarkę i Ćwietynówkę. 3.) **W.** *Mała*, rzeczka, w pow. humańskim, prawy dopływ Tykicza Uhorskiego, wpada pod Talnem. Ob. *Talianka*. *J. Krz.*

Wysa, rzka, ob. *Wissa*.

Wysada, zaśc., pow. bobrujski, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Hłusk, należy do domin. Pałażewicze, Daszkiewiczów. *A. Jel.*

Wysadne al. *Wyzadnaje*, zaśc. w pobliżu rzeczki Żertajki, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Krasno-Łuki. Miejscowość odludna, nizinna. *A. Jel.*

Wysadowicze, wś, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Cyryn, o 42 w. od Nowogródka, przy gośc. z mstka Horodyszcza do wsi Jurewicz. ma 14 osad; miejscowość falista, małoleśna, grunta urodzajne. *A. Jel.*

Wysendorf, pow. lipnowski, ob. *Wisendorf*.

Wysia, ob. *Wyś*.

Wysiadłów, kol. nad rzką Opatówką, pow. sandomierski, gm. Wilczyce, par. Łukawa, odl. od Sandomierza 6 w., ma 25 dm , 128 mk., 463 mr., 1 dm. dwor. (karczma). W 1827 r. było 22 dm., 126 mk.

Wysichy al. *Wysicha*, os., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Niegów.

Wysiecza, os., pow. kozienicki, gm. i par. Policzna, odl. od Kozienic 15 w., ma 2 dm., 5 mk., 12 mr. dwor.

Wysiekiery, os., pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Różan, leży na płn. od wsi Ponikiew śród wzgórz lesistych, zapewne dawniejsza osada leśna.

Wysiełki al. *Nowosiołki*, wś, pow. bielski gub. smoleńskiej, gm. Monino, o 28 w. od Białego, 7 dm., 39 mk., zarząd gminy, cerkiew, st. poczt., dziegciarnia, gorzelnia, serownia, młyn wodny.

Wysieradz, kol., pow. łaski, gm. Łask, par. Mikołajewice, ma 24 dm., 147 mk , 223 mr. włośc. W 1827 r. było 34 dm., 285 mk. Wchodziła w skład dóbr Łask.

Wysin al. *Wisin*, niem. *Wischin*, wś kościelna na Kaszubach, pow. kościerski, pół mili od Wietcisy, lew. dopł. Wierzycy. Posiada szkołę kat. 2-klas. i agenturę poczt. Leży między Kościerzyną (3 mile) a Skarszewami i graniczy na wschód z Starym i Nowym Wietcem, na płd. z Iłownicą, na zach. z Lubieszynem, a na płn. z Skrzydłowem i Szatarpami. Zawiera 50 posiadeł włościańskich i 55 zagrod. Obszaru zaś: 1358 ha (1087 roli or., 69 łąk); 1885 r. było tu 144 dm., 228 dym., 1065 mk., 1037 kat., 23 ew., 5 żyd.; na Wysińskie Chrósty przypada z nich 41 dm., 247 mk. Jest to co do ludności największa wś w pow. kościerskim. Na miejscu starego drewnianego kościołka, zbudowanego r. 1701, stanął między r. 1892—94 nowy z cegły murowany z drewnianym sufitem, który w r. 1894 został poświęcony przez ks. oficyała Luedtkego. Koszty budowy wynosiły 79000 mrk. Przy kościele, patronatu bisk. a tytułu Wszystkich Św., istnieje bractwo Szkaplerza św. od r. 1851, bractwo Trzeźwości od r. 1855 i bractwo Rożańcowe. W skład parafii wchodzą: Wysin, Skrzydłowo, Skrzydłówko, Szatarpy, Trzepowo, Schoenhof, Grenzhof, Szumlis, Stary Wietc, Słomianki, Dolne Piekło, Iłownica (Illnitz) i Kronhof. R. 1848 liczyła tutejsza parafia, należąca do dek. tczewskiego 1016 dusz, 1867 r. 1529, r. 1894: 2017. Na północ od wsi wznosi się Ptasia Góra, gdzie palą ognie Świętojańskie, na wschodniej stronie stoi cegielnia i wiatrak. Drogi krzyżujące się niedaleko kościoła, dzielą wś na 4 części, z których każda ma osobną nazwę. Na pagórku stojąca część zowie się Wysoką Bramą, Kozim Rynkiem ta ulica, gdzie dawniej były bardzo liche zabudowania; Żuława leży bardzo nizko, tak że ją nieraz woda zalewa, Piaszczysta zaś ulica ma glebę bardzo piaszczystą. W. jest prastarą osadą. W samej wsi znaleziono r. 1876 przed szkołą wiejską, niwelując znajdujący się w tem miejscu pagórek piaszczysty, groby skrzynkowe. Całe cmentarzysko zaś znajdowało się na wybudowaniu Mirszy. Także na polu organisty Chybowskiego znaleziono r. 1847 groby skrzynkowe, w których były popielnice z kółkami z drutu bronzowego (ob. Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach. przez Ossowskiego, str. 48—49). Jeszcze niedawno napotkano także na polu Gdańca przy strużce na pagórku grób skrzynkowy z 3 urnami, popiołem i kośćmi napełnionemi. W dok. pojawia się W. po raz pierwszy p. n. Visino w podrobionym przywileju z r. 1198, z którego się dowiadujemy. że tędy szedł stary trakt Grzymysława, z Gdańska do Starogardu wiodący (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 9). Później pisownia nie jest stałą, bo pisano: Wissino, Wiszino, Wissino i Woycino. R. 1250 odstąpił książę Sambor biskupowi kujawskiemu Michałowi prawem spadkowem za 300 grzywien, które mu był winien, Miłobądź,

Czarnocin, Rudno, Kleszczewo i trzy Wysiny t. j. dzisiejszy Wysin, Skrzydłówko 1282 r. Wissino parvum zwane i Skrzydłowo (ob. l. c., str. 111). W XVIII w. tworzyły majątki biskupie w pobliżu Wysina położone osobny klucz wysiński, który r. 1760 obejmował wioski: Skrzydłówko z folw. Wysin, Skrzydłowo i Szatarpy. W Skrzydłówku była gorzelnia, młyn, sadzawka i jez. wspólne z Wielkim Wietcem. Lasy były w tych wioskach znaczne lecz je wyniszczono, został tylko mały zagajnik. Sołectwo było w tych dobrach jedno, i to w Wysinie na 6 włókach. Klucz ten dzierżawił p. Zawadzki za zł. 1500 (ob. Majątki biskupie p. ks. Kujota, str. 59). Lustracya komisyi pruskiej z r. 1772 opiewa: Tu jest jeden szołtys wolny, 17 włościan, 12 zagrodników, pleban, organista i 4 chałupników na roli plebańskiej, między nimi karczmarz, krawiec i szewc. Sołtys ma 6 włók ale tylko „ad dies vitae“, karczmarz 1, włościanie 42, prob. 6, organista 1. Rola jest przemierzona. Oprócz tego posiada ks. biskup 2 włóki lasu. Wysiewają na włóce przecięciowo 10 korcy żyta, 2 jęczm., 5 owsa, 1 grochu, 1 tatarki; żniwią trzecie ziarno. Sołtys płaci 3 tal., z włościan każdy od wł. 6 tal. 60 gr. Zobowiązani są na folw. w Skrzydłówku 21 morgów całkiem obrobić i zeżniwić, i mierzwę nawieść, oprócz tego od każdej włóki przez jeden dzień pracować zaprzęgiem. Skrzydłowo, Szatarpy i Wysin płacą pogłównego razem 50 tal., hiberny 26 tal. i 60 gr. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver. XV, str. 169). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 wykazuje w W. 225 kat. i 1 akat. w parafii zaś całej 683 kat. i 273 akat. (str. 134). R. 1789 było tu 26 dym. (ob. Topogr. Goldbecka, str. 252). Po kasacie dóbr duchownych wydał rząd r. 1819 wś tę dotychczasowym czynszownikom na własność. *Ks. Fr.*

Wysiołek 1.) *Biórkowski*, os., pow. miechowski, gm. Wierzbno, par. Biórków Wielki. 2.) **W.** *Dalowiecki*, ob. *Dalowice*. 3.) **W.** *Falniowski*, wś; ob. *Falniów*. 4.) **W.** *Goszcza*, ob. *Goszcza*. 5.) **W.** *Iwanowicki*, wś utworzona na gruntach poplebańskich wsi Iwanowice. 6.) **W.** *Kaliński*, ob. *Kalina* (t. III, 678). Wszystkie te osady znajdują się w pow. miechowskim.

Wysiołek, dawna nazwa wsi Nowosiółka, w pow. latyczowskim.

Wysiołki 1.) *Krojczyńskie*, wś, pow. lipnowski, ob. *Krojczyn*. 2.) **W.** *Olesznowskie*, wś, pow. włoszczowski, ob. *Oleszno* 2.).

Wysiołki, *Wysełki*, przysiołek, pow. kamieniecki, okr. pol. Kupin, gm. Gródek, par. Kutkowce, przy drodze z Kutkowiec do Serwatyniec, ma 3 dm.

Wysiołki, niem. *Weisshof*, dobra, pow. toruński, st. p. Toruń, o 2·5 klm., par. N. Maryi P. w Toruniu; 447 ha (231 roli orn., 29 łąk, 63 lasu); 1885 r. 18 dm., 46 dym., 217 mk., 60 kat., 155 ew., 2 dyssyd. (kol. W. 16 dm., 171 mk.); hodowla bydła, dziedzic Stefan Franz.

Wysioły, przyl. dóbr Krotoszyn, w pow. szubińskim.

Wysiuny, jezioro, w pow. trockim. Na wybrzeżach leżą wsi: Gurańce i Ławkiszki.

Wyskienica, w lib. Ben. Łaskiego *Wyskythnycza*, wś i folw., pow. łowicki, ob. *Wiskienice*.

Wyskitno 1.) pow. mławski, ob. *Kolczyno Małe*. 2.) **W.,** ob. *Wiskitno*.

Wyskoć, w dok. *Wyskocz*, *Wiskocz*, wś gospod., w pow. kościańskim, ma urząd st. cyw. w miejscu, st. kol., urz. okr. i sąd w Kościanie, pocztę, par. katol. i szkołę w Turwi, ewang. w Racocie. Ma obszaru 356 ha, 29 dym., 264 dusz katol. Leży na wschód Kościana, między Chorynią a Turwią. 2.) **W.,** wś dwor., tamże, ma obszaru 565 ha, 9 dym., 213 dusz (51 ew.). 3.) **W.** *Mała*, folw. do powyższej. Wś i folw. leżą na płd.-wsch. Kościana, między Czempiniem a Krzywiniem. Wś ta kościelna była gniazdem rodowem Wyskockich, h. Leliwa, a liczyła do swej parafii: Darnowo, Lubosz, Racot, Rogaczewo, Rogaczewko, Spytkówki, Turew, Witkówki i Wławie. Dziś należą do niej jeszcze: Betkowo, Ćwikłowo, Ignacewo. Kościół, p. w. św. Andrzeja, miał założyć Jan Wyskowiec, bisk. pozn. a dziedzic miejscowy. W przeszłym wieku dziedzice w miejsce starodawnego kościoła wystawili nowy drewniany, który dopiero w r. 1843 ustąpił miejsca murowanemu. Poświęcił go 1845 r. Jan Dąbrowski, sufragan pozn. O wczesnej erekcyi kościoła powątpiewa Łukaszewicz z uwagi, że kościół ten nie jest wymieniony w podziale dyecezyi pozn. z r. 1298. Jednakże dokument odnośny, nie wymieniając wszystkich kościołów, mających tworzyć odrębne archidyakonaty, posługuje się kikakrotnie wyrażeniem et omnes aliae“. Z W. Ipisali się: Jaśko Wyskota, kasztelan krzywiński, między r. 1348 i 1368, Jaśko w r. 1359, Wyskota dziedzic Nieparta w r. 1362; rektorem kościoła był Gosław, kanonik poznański w r. 1366. Tomisław pisał się z W. między 1379 a 1383, a Bavorius Wyskota w r. 1398. W r. 1348 Jakub Wyskota poświadcza darowiznę Garb klasztorowi lubińskiemu. W r. 1399 Czewlej, zwany Wyskotą, z Wyszakiem Gryżyńskim, dalszym nieco sąsiadem, prawuje się o kmieci. W r. 1400 występuje presbiter Marcin de W. W XVI wieku przeszła W. w ręce Opalińskich. W r. 1580 miała 5 łan. oś., 6 zagr., 2 komor. i 2 os. Około r. 1631 wystawiono za wsią kaplicę drewnianą, p. tyt. św. Krzyża, która z biegiem czasu runęła. W r. 1793 posiada W. ks. Jabłonowski na Racotach. *W. Ł.*

Wyskocz, wś w par. Lubowidz (dziś pow. mławski), obecnie nie istnieje. Według reg.

pob. pow. sierpeckiego z r. 1588, wś Wyskocz miała 6 łan. (Pawiński, Mazowsze, 50).

Wyskoki, wś i folw., pow. brzeziński, gm. Bratoszewice, par. Waliszew; wś ma 10 dm., 135 mk., 294 mr.; folw. 3 dm., 1071 mr. W. wchodziły w skład dóbr Bratoszewice. W r. 1827 było 10 dm., 106 mk. Na początku XVI w. były tu wyłącznie łany kmiece. Dwa łany sołtysie dawały dziesięcinę pleb. w Bartoszewicach, kmiece łany altaryi św. Aleksego w Łęczycy, zaś plebanowi tylko kolędę (Łaski, L. B., II, 406). Według reg. pobor. pow. brzezińskiego z r. 1557 wś Wyskoki, własność M. Bratoszewskiego miała 6 łan., karczmę, 12 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 89). *Br. Ch.*

Wyskwitno, zapewne *Wyskitno*, folw., pow. lipnowski, ob. *Wiskitno* 2.).

Wysławice, folw., pow. średzki, ob. *Drzązgowo.*

Wysmały, pow. sejneński, ob. *Justyanów.*

Wysmały, zaśc. szlach., nad jez. Wady, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 47 w. od Trok, 1 dm.. 14 mk. katol.

Wysmierzyce, w dok. z r. 1398 *Vijszemerzicze*, osada miejska, dawniej miasteczko nad rz. Pilicą, pow. radomski, gm. Radzanów, par. Wyśmierzyce, leżą o 8 w. na zach.-płd. od Białobrzegów, na prawym brzegu doliny Pilicy, posiadają kościół par. murowany, szkołę początkową o trzech oddziałach, targi tygodniowe, cztery jarmarki rocznie, 139 dm., 1378 mk., 1677 mr. ziemi, należącej do mieszczan. W r. 1827 było 123 dm., 943 mk. W ostatnich czasach należały W. do dóbr Kiełbów. Jestto stara osada, targowisko nadpilickie. Według dokumentu z r. 1398 we wsiach W. i Góra odbywał się pobór cła na granicy Korony i Mazowsza, przy przechodzącym tędy trakcie. Arnold, opat płocki, założył tu kościół parafialny w r. 1378. Osada sama zdawna należała do benedyktynów płockich, którzy zapewne w XV w. uzyskali przywilej miejski dla tego targowiska. Na początku XVI w. stoi tu kr̨ściół par. drewniany, p. w. Zwiastowania N. P. Maryi i Wniebowstąpienia Chrystusa. Uposażenie plebana składa się z 6 łanów, łąk, prawa połowu ryb na Pilicy. Mieszczanie dają plebanowi kolędę tylko, po groszu z domu i od każdej głowy denar świętopietrza. Łany wójtowskie dają dziesięcinę plebanowi a młyn po korcu żyta tygodniowo. Na działach plebana siedzieli mieszczanie i zagrodnicy czynsz płacący (Łaski, L. B., I, 664-666). W r. 1576 „oppidum Wyssemyerzycze“ w pow. wareckim, płaci 8 fl. szosu, od 5 łan. miejskich, od komorników 1 fl., od bań gorzałczanych 4 fl., czopowego 10 fl. i od 2 łan. wójtowskich (Pawiń., Mazowsze, 247). Zarówno początek jak i dalsze losy miasteczka nie są znane. W r. 1854 wzniesiono nowy kościół murowany, rozszerzony następnie kosztem właściciela wsi. W. par., dek. radomski (dawniej jedliński), ma około 2500 dusz. *Br. Ch.*

Wysmolanka, las we wsi Łówcza, w pow. cieszanowskim.

Wysocarz, wś szlach., pow. ostrołęcki, gm. i par. Troszyn. W r. 1578 wś Chrostowo Wisoczarz ma 1 łan. (Pawiń., Mazowsze, 383).

Wysoce, okolica szlachecka, pow. ostrołęcki, gm. Komorowo, par. Wąsowo. W jej obrębie leżą wsi: W. Bartosy (gm. Czerwin), W. Chojny (gm. Komorowo) i W. Stara Wieś. W 1827 W. Bartosy miały 7 dm., 39 mk. W. Chojny 11 dm., 36 mk., W. Stara Wieś 6 dm., 36 mk. Według reg. pobor. pow. nuro-ostrowskiego z r. 1578 wś Wysocze Bartosz, w par. Czerwińsk miała 7 łan. W. Stara Wieś, w par. Czerwińsk miała 2 łany, Wissocze Choyny 11 łan. (Pawiński, Mazowsze, 405).

Wysochowo, wś, pow. płoński, gm. Stróżęcin, par. Gralewo, odl. 19 w. od Płońska, ma 4 dm., 46 mk., 168 mr. W r. 1476 Kazimierz ks. Mazowiecki, biskup płocki, wś „Wyschechowo in districtu Raczyąziensi“, która zdawna należała do dóbr stołu biskupiego, lecz przez biskupa Pawła była ustąpiona, a przez Scibora zastawiona za 15 seksagen, nadaje dożywotnio Janowi ze Żdżar archidyakon. płockiemu (Kod. Maz., 280). W r. 1578 wś „Wisechowo“, w par. Gralewo, płaci od 2 łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 98). *Br. Ch.*

Wysocice, wś i folw., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Wysocice, odl. 14 w. od Miechowa, posiada kościół par. murowany. W r. 1827 było 16 dm., 121 mk. W r. 1875 folw. W. i Wiktorka rozl. mr. 617: gr. or. i ogr. mr. 375, łąk mr. 16, lasu mr. 146, zarośli mr. 20, wody mr. 1, nieuż. mr. 59; bud. mur. 15, drew. 4; las urządzony, pdkłady wapna. Wś W. os. 16, mr. 136; wś Żarnowice os. 24, mr. 313. Wedle tradycyi kościół tutejszy i parafia miały być założone przez Lamberta bisk. krakowskiego w r. 1186. Potwierdzeniem tej tradycyi ma być data jakoby 1025 r. na tutejszym dzwonie starożytnym. Wieś ta wymienioną jest w dok. Bolesława Wstydliwego z r. 1252 p. n. „Wissenesice“ (Kod. małop., I, 72 i 206). Długosz powiada, iż kościół p. w. św. Mikołaja, z kamienia wapiennego zbudowany, założył niewiadomo który biskup krakowski. Plebana uposażenie stanowiły dwa łany ziemi w Ściborzycach nad Dłubnią i role (niwy) z drugiej strony Dłubni w Żarnownicy. Wieś składała się w połowie XV w. z dwu części. Jedną posiadał Jan Pieniążek Iwanowski h. Odrowąż, drugą Mikołaj Grzegorzewski h. Topór. Była tu karczma, młyn i folwark. Dziesięcinę dawano plebanowi (Długosz, L. B., II, 30—32). Kościół ten w XVI w. zajęty był przez protestantów (aryanów?) i przez lat 50 podobno zostawał w ich ręku. Obecny wzniósł

około r. 1600 biskup krakowski. Według reg. pobor. pow. krakowskiego r. 1581 wś Wysocice, własność Jany Płazy, miała pięć półłanków km., 1 zagr. czyn., 2 zagr. bez roli, 1 kom. z bydł., 3 kom. bez bydła (Pawiński, Małop., 25,437). W. par., dek. miechowski (dawniej skalski), około 1200 dusz. *Br. Ch.*

Wysocin, wś, folw. i kol. nad Bachorzą, pow. nieszawski, gm. i par. Bądkowo, odl. 12 w. od Nieszawy a 6 w. od Brześcia, ma 206 mk. W 1827 r. było 11 dm., 110 mk. W r. 1886 fol. W. rozl. mr. 620: gr. or. i ogr. mr. 585, łąk mr. 18, pastw. mr. 2, nieuż. mr. 14; bud. mur. 18, drew. 2; płodozm. 9 i 12 pol. Włościanie odseparowani na kolonii W., mającej 18 dm., 186 mr. Jestto starożytna osada wymieniona w liczbie posiadłości klasztoru sulejowskiego w dokum. Konrada z r. 1242, p. n. „Vissocine“ (Kod. dypl. pol., I, 48). Może to samo W. występuje w akcie wydanym przez ks. Konrada w r. 1488 i wyzwalającym tamecznych kmieci (Kod. Maz., 300). Według reg. pobor. pow. brzeskiego z r. 1557, wś Wysocino major., w par. Bądkowo miała 4 łany, 2 zagr. Część cześnika 4 łany (dziś Wysocinek) 5 łan., 2 zagr., 1 rzem. (Pawiński, Wielkop., II, 6). *Br. Ch.*

Wysocinek, wś i folw., pow. nieszawski, gm. i par. Bądkowo, odl. 17 w. od Nieszawy, ma 114 mk. W r. 1827 było 11 dm., 150 mk. W r. 1887 folw. W. rozl. mr. 549: gr. or. i ogr. mr. 371, łąk mr. 126, pastw. mr. 32, nieuż. mr. 20; bud. mur. 7, drew. 3. Wś W. os. 17, mr. 18.

Wysociszki, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 59 w. od Wiłkomierza.

Wysock 1.) osada, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Luszniewo, własność Englertów, ma 43 dzies. (8 łąk i pastw., 2 lasu, 8 nieuż.). 2.) **W.,** sioło i dobra, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Derewno, par. katol. Mołczadź, o 21 w, od Słonima. Sioło ma 374 dzies. ziemi włośc., 56 cerkiewnej. Dobra, zwane też *W. Dolnym*, mają z folw. W. Górny i nrocz. Issa 1204 dzies. (60 łąk i pastw., 300 lasu, 225 nieuż.); własność Steckich, dawniej Bułhaków. 3.) **W.** *Nowy*, uroczysko, tamże, o 19 w. od Słonima, własność Achrapowiczów, ma 50 dzies. (6 łąk). **W.** *Górny*, folw., tamże, o 20 w. od Słonima, należy do dóbr Wysock, Steckich.

Wysock, wś nad Bugiem, pow. włodzimierski, gm. Rymacze, 72 dm., 450 mk., cerkiew cmentarna.

Wysock, czasowo zwany też *Wyszogrod*, mstko nad Horyniem, pow. rówieński, okr. pol. Dąbrowica (o $17^1/_2$ w.), odl. od Żytomierza o 350 w., od Równego o 130 w; o 3 w. od st. W. dr. żel. poleskiej (wileńsko-rówieńskiej). Ma 217 dm., 1702 mk. praw., 13 katol., do 100 ewang., nieliczące żydów, których jest wielu. Posiada cerkiew, p. w. Uspenia Presw. Bohorodicy, z drzewa wzniesioną na murowanym fundamencie w 1877 r., szkółkę ludową, bóżnicę żydowską i zarząd gminny (wołost'). Odbywa się tu pięć jarmarków do roku, głównie na narzędzia i płody rolnicze. Gmina obejmuje 16 miejscowości, mających 518 dm., 5184 mk. włościan. Włościanie, w liczbie 1837 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 13560 dzies. (5540 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 53142 dzies. ziemi właścicieli większych posiadłości (2013 or.) i 385 cerkiewnej (123 orn). Cały obszar gminy obejmuje 67087 dzies. (7776 ornej i ma 7768 mk. St. W. dr. żel. wileńsko-rówieńskiej, pomiędzy stacyami Horyń (o 12 w.) a Dąbrowica (o 28 w.), odległą jest o 350 w. od Wilna a 129 w. od Równego. Z jednej strony W. oblany wodami Horynia i jego odnogi Bałamutki, z drugiej rzki Seretu, tworzy jakby wyspę, którą z dalszym przeciwległym lądem łączą mosty i groble. Na wyniosłej, jak się zdaje, ludzkiemi rękami wysypanej górze, wznosi się dwór (dawniej zamek) i tej to wyniosłości zawdzięcza miejsce swe nazwisko. Po lewej stronie Horynia, gdzie leży sam W., okolica Zarzeczem się nazywa; prawa Polesiem. Obie te okolice przedstawiają nizinę równą, lesistą. Na Zarzeczu trafiają się jednak spore przestrzenie polne. W nieprzejrzanych lasach t. zw. Polesia leżą zrzadka wioski. Nadrzeczne zalewne łąki obfitują w wyborny gatunek siana i tłuste pastwiska. Ziemia pomięszana z glinką i piaskiem, urodzajna; rodzi żyto, jęczmień, proso, grykę, len i kartofle. Ruda żelazna obficie znajduje się w różnych miejscowościach. Lasy tutejsze są poprzecinane strumykemi, moczarami i błotami. Te ostatnie mają miejscową nazwę „morocznych“ i „hał“. Dwa te rodzaje *błot* wyróżniają się od siebie tem, że pierwsze mają spód piaszczysty, drugie czarnoziemny. Wyraz „hała“ pochodzi z języka staro-słowiańskiego i oznacza „czarny“. Dziś w niektórych tylko nazwach zatrzymał się ten stary wyraz, jak „hałka“ (ptak), „Halicz“ (miasto) i „Hało“ (błoto). Wśród nizin tutejszych zdarzają się drobne wyniosłości, ciąg których nosi miano „gór Chylińskich“. Flora tutejsza jest bogatą i ma swe cechy wybitne. Znajdują się drzewa, nie pojawiające się w żadnej innej miejscowości, jak Alnus glutinosa, którą spotkał po raz pierwszy znany przyrodnik Władysław de Montresor, i quercus pedunculata, który tenże nazwał „Wysockiana“. Bursztyn znajduje się w małych okruchach w Horyniu, w wielu miejscach. Lasy były zawsze pierwszą podstawą zaludnienia. Jakoż liczne zabytki z wieku kamiennego, tu i owdzie rozsiane po okolicy, dowodzą odwiecznego tych stron osiedlenia. W tych zamierzchłych czasach zdawna musieli tu ludzie szukać pobytu. Naruszewicz powiada, że Kajetan Korzeniowski, dziedzic Stolina (w pobliżu Wysocka położonego), ofiarował do gabi-

netu fizycznego Stanisława Augusta młotek i dłuto z kamienia wyrobione, które kopiący studnię w dobrach Stolina, na kilkanaście łokci w ziemi znaleźli (Noty do Germ. Tacyta, t I, 12). Około wsi Rzeczycy, należącej do klucza Wysockiego, znajdują się dwa olbrzymie jeziora, połączone z sobą kanałem, na których toniach natrafia się na pale z drzewa, będące prawdopodobnie śladem starych mieszkań nawodnych. Nauka jeszcze ich niezbadała. Według miejscowych podań miała tu istnieć przed wiekami osada „Poczajów“, która za grzechy i przestępstwa mieszkańców wraz z cerkwią w głąb ziemi się zapadła, a otchłań powstałą pokryły wody jeziora. Co roku na Wielkanoc, mówi lud, można słyszeć dzwony cerkiewne w głębi jeziora jęczące żałośnie. Z zabytków archeologicznych często znajdują się tu paciorki kamienne, wyrobione z łupku czerwonego, które archeologowie nazywają: fusaioles, niewłaściwie wszakże, bo prawdopodobnie nie były to przęślice, ale raczej amulety, czczone niegdyś i noszone na szyi przez ludność miejscową, a rozsiane obficie po całym kraju, od Prypeci aż do Dniepru i jego dopływów z prawego brzegu (Irpienia, Rosi i Rastawicy). W dawnych wiekach nadbrzeża Horynia dzierżyły pokolenia słowiańskie. Okolice W. atoli, z ludnością mieszaną a raczej niewyraźną, stanowiły wonczas, jakby miedzę graniczną, pas przejściowy od rodów drewlańskich do rodów dregowiczańskich. Nazwa wsi Hranic, w bliskości Dąbrowicy, zdaje się być własnie pamiątką granicy onych dwojga plemion słowiańskich. Wiadomo z dziejów, że już w XI w., wśród tych tuziemnych plemion, rozszerzać się zaczęli przebojem dzielnicowi książęta waregoruscy, o których rozrzucone wzmianki w latopisach, natrafiamy już od r. 1116. Ruś rządziła się udzielnie, a więc już wonczas w tych stronach zawładniętych, kniaziowie z krwi Ruryka idący, pozakładali nad Horyniem swoje dzielnice, które nosiły nazwę „Pohoryńskich horodów“. Z tych były: Horodno (o parę mil od W.), gdzie się usadowił ród Wsewołodka Włodymirowicza, który tu kniaziował od 1116 r. do 1182 (Ipat. letop.); dalej nad Horyniem Dubrowica, dalej jeszcze nad tąż rzeką Stepań, a nareszcie Peresopnica i Dorohobuż. Początków samego W. trudno dociec, ale zdaje się, że to miejsce, jeżeli już istniało w tej dobie, stanowić musiało odłam dzielnicy dubrowickiej. Samo jakby wyspiarskie położenie miejsca tego wskazywało wszelkie bezpieczeństwo od niespodziewanych napaści, i, jako obwarowane naturą, mogło być pożądanem schronieniem dla chcących w nim osiąść mieszkańców. Całą zatem okolicę dąbrowicką przy końcu XII stulecia dzierżyli książęta ruscy dubrowiccy. Z nich znany jest w dziejach kn. Hleb Juriewicz, prawnuk Michała Świątopełka; on to brał udział w głośnej zwycięzkiej bitwie Jerelskiej Swiatosława Wszełodowicza, w. ks. kijow. nad połowieckim kn. Kobiakiem. Drugi kniaź dubrowicki Aleksander, stał się niemniej głośnym wskutek chlubnego zgonu swego w 1224 r. nad rz. Kałką, gdzie Rusini od Mongołów krwawego doznali pogromu. Ten, wpadłszy w moc zwycięzców, wraz z bratem Andrzejem i kn. Mścisławem Mścisławowiczem, poniósł śmierć męczeńską. Z podbiciem Rusi przez Mongołów poznikały dzielnice nadhoryńskie, i dopiero gdy z kolejącą czasu Litwa, wypędziwszy Tatarów, stała się po nich spadkobierczynią krajów ruskich, znowu znikłe nadhoryńskie grody dźwigać się zaczynają. Jakoż znajdujemy ślad, że w XV w. Dąbrowica już była włością koronną, którą z ręki hospodara rządzili namiestnicy. Wiemy, że takim namiestnikiem w 1476 r. był tu Timofiej Władymirowicz kn. Massalski, okolniczy smoleński (nie sokolniczy, jak podaje Stecki). Wkrótce potem włość tą z hospodarskiego daru otrzymali ks. Olgimuntowicze Holszańscy. Włość ta była kolosalnie wielką, zajmowała cały obszar dawniejszego dzielnicowego kn. dubrowickiego, składała się bowiem z tak zwanego „dzwonu“ dubrowickiego (tu wyraz „dzwon“ zbiega się ze znaczeniem, parafii, klucza), ze Stolina, Sechow (dziś Tomaszgrodu), Strzelska, Kurasza i W. Niedostaje nam wiadomości, którego z kn. Holszańskich łaska hospodarska obdarzyła temi dobrami i do jakiego roku mianowicie nadanie to odnieść należy. Godzi się więc przypuszczać, że dobra te mógł otrzymać chyba Iwan kn. holszański, syn Jurja, wnuk Semena, zwanego „Lutym“, który był teściem Władysława Jagiełły (Narbut. kronika Bychowca), a prawnuk Iwana Olgimuntowicza, który z ramienia w. ks. lit. Witolda był namiestnikiem kijowskim (1379 — 1401). Był to więc ród wysoki tych kn. Holszańskich i przytem czysto litewski. Pochodzili oni od w. ks. lit. Ramunta, którego syn Holsza, założył od swojego imienia nazwane Holszany i tam dla siebie główną obrał siedzibę. Używali herbu Hipocentaurus. Jakkolwiek od wieków miejscowość Dąbrowicy i W. była w sobie zamkniętą i odosobnioną, dzięki jednak Horyniowi, który był dla handlu wygodnym gościńcem, wcześnie, bo od niepamiętnych czasów, do niej zawitać mogło czynniejsze życie i chociażby dorywcze handlowe stosunki, czego dowodem są znajdowane w W. i jego okolicy do dziś dnia dość często starorzymskie monety. Ale i nieskończenie później Horyń mógł zachować dla tejże miejscowości nie małe handlowe znaczenie, służąc za jedyną wodną drogę, która ułatwiała łączność pomiędzy Litwą a Wołyniem. Toż i dla podróżnych w braku dróg wśród tych okolic, lasami pokrytych, rzeka ta również służyła za gościniec. Jakoż widzimy, że tąż drogą wodną puścili się w r. 1496 posłowie od

wwdy Wołoskiego, jadący do Moskwy do cara Iwana Wasilewicza, jak o tem dowiadujemy się z glejtu, danego im przez w. ks. lit. Aleksandra Jagiellończyka, w którym wyznaczono posłom drogę przez Bracław, Winnicę, Korzec, Dąbrowicę, Pińsk do granicy moskiewskiej (Jabłonowski, Spr. wołos., cz. II, str. 63). Było to już po napadzie Mendligireja na Kijowszczyznę r. 1483 i przedzieranie się przez ten kraj ostatni, opustoszały wtenczas, było dla podróżnych połączone z wielkiemi trudnościami i niebezpieczeństwem; czego nie było na tutejszem Polesiu, od owego najazdu tatarskiego oszczędzonem. Ten to Iwan ks. Holszański, pierwszy przypuszczalny dziedzic „Wielkiego dzwonu dąbrowickiego“, za udział w spisku przeciwko królowi wraz z ks. Michałem Olelkowiczem był ścięty w Kijowie d. 30 sierpnia 1481 r. (Daniłowicz, Skarbiec, dypl., I, № 2012). Miał on dwóch synów: Hrehorego i Jerzego. Pierwszy posiadał Hłusk, drugi, młodszy Jerzy (Juri) Dąbrowicę. Ten ostatni od dóbr Dubrowicy pierwszy począł się pisać kn. Holszańskim Dubrowickim. Za rządów tego kniazia Dubrowiczyzna zaczęła się uporządkowywać. Wioski się osadzały, a rola wydzierała panowanie lasom nieprzebytym, które zalegały obszerne tutejsze obszary. Niewydatny dotąd W. rozrósł się w sporą osadę. Upodobawszy to miejsce kn. Jury, obrał mieszkanie w tutejszym zamku, który najprawdopodobniej jest jego dziełem. Nazwał ten zamek „Wyszogrodem“, jako na wyniosłem postawiony miejscu lub też może przez reminescencyą onych znanych historycznie grodów dzielnicowych, które kwitły za Waregskiej Rusi, na całej t. zw. „Pohoryńszczyznie“. Kn. Jury był to pan możny i rycerz niepośledni. Napełniał on swoje posiadłości bojarami odważnymi i sposobnymi do wojny. Sam kniaź przez długie lata życia swego w obozach się znoił. Od kolebki niemal zaprawiony do walki z Tatarami, odważnie z nimi bojował, płoszył ich od swoich zamków. R. 1502 atoli nad rz. Uszą, o 7 mil za Owruczem, razem z Grzegorzem Hlińskim, sstą owruckim i kn. Teodorem Mścisławskim w boju z Tatarami zupełną poniósł klęskę. Polegli wtedy Hliński i Hornostaj (kron. Bychowca). Jednakże Dubrowica nieuszła napaści Tatarów. Podczas gdy kn. Jury gdzieś daleko za domem przebywał, najezdnicy ci, skorzystawszy z nadarzonej dogodnej do napadu chwili, znienacka wpadli do Dąbrowicy i splondrowali ją doszczętnie. Lud opowiada. że księżna sama przed Tatarami schroniła się była na ostrów, dokoła oblany wodą (dziś między Worobinem i Sielcem) i tem życie swe ocaliła. Mąż jej kn. Jury, na podziękowanie Bogu, za ocalone życie małżonki, na tym samym ostrowiu ufundował cerkiew, z cudownym obrazem św. Mikołaja i monaster Pustyński. Dziś tu jeszcze stoi niewielka cerkiewka, z cudownym obrazem św. Mikołaja, do którego w dzień odpustu zbiegają się tłumy pobożnego ludu. Pobożny kn. Jury Ławrę Pieczarską w Kijowie bogacił. Dwa razy się żenił: pierwsza jego żona, według Józ. Wolffa, Julianna Iwanowiczówna Jarosławiczówna (Kn. lit. rusc., str. 107), według zaś A. Bonieckiego kn. Ostrogska, siostra ks. Konstantego (Poczet rodów, str. 82); drugą zaś żoną jego była Marya, córka kn. Andrzeja Aleksandrowicza Sanguszkowicza, marszałka ziemi wołyńskiej i ssty włodzimierskiego. Z dwóch żon zostawił liczne męzkie i żeńskie potomstwo. W późniejszym wieku, życie spokojne od wojennej wrzawy prowadząc, usunął się w zacisze wysockiego zamku. Zstępując do grobu spisał ostatnią wolę swoją, mocą której żonie swej przekazał dożywociem (póki drugi raz za mąż nie pójdzie) zamek Wyszogrod (Wysock) z miastem i ze wszystkiemi ziemiami i beneficyami do tegoż należącemi; dalej dwór Wieluń (dziś hr. Wiktora Platera), dworzec Struha, sioło Lutenicze (dziś Lutyńsk hr. Wiktora Platera); oprócz tego na głębszej Litwie zapisał tejże żonie swej sioło bojarskie Hniewoszowo i Olechnowo, pod gniazdowemi rodu ks. Holszańskich Holszanami (dziś w gub. wileńskiej koło Oszmiany) i sioła Sudojny i Bołoszewicze, pod Hłuskiem (dziś w gub. mińskiej, pow. borysowskim). Następnie całą swą schedę macierzystą pod Turowem i dwór Ryczów, tejże żonie zapisał po połowie z zięciem swoim kn. Mścisławskim. Nadto przekazał jej monaster Pustyński św. Mikołaja (pod Dąbrowicą), wzniesiony na pamiątkę ocalenia jej życia od Tatarów, „który to księżna ma trzymać na wskazanych przez dotacyę warunkach i nim się opiekować“. Synom zaś swoim nakazuje tejże żonie swej wypłacać z Dąbrowicy co rok około Trzech Króli po 100 kop. gr. lit.; gotowizną zapisał jej 800 zł. w dukatach węgierskich i 800 kop. gr. w monecie lit. Testament ten był sporządzony przy świadkach, na zamku Wyszogrodzkim (Wysockim) i nosi datę 1537 r.. Kn. Jury Holszański Dubrowicki został pochowany w Kijowie, w Pustyńskim monasterze św. Michała, i w testamencie swym uprasza metropolitę kijow. Makaryusza, aby ciało jego, gdy będą wieźć do Kijowa, spotkał i przeprowadził od Prypeci. Z pierwszej żony zostawił synów: Iwana, Włodzimierza i Fedora i dwie córki, z drugiej dwóch synów: Semena, Andrzeja i córki: (Maryę (kn. Kurbską), Zofię (kn. Połubieńską), Annę (za Olizarem Kierdejem Mylskim, potem za Sapiehą), Olenę za Wołowiczem, Bohdannę za ks. Wiszniowieckim, Nastazyę (kn. Zasławską) i Fedorę czyli Fedkę za Bohdanem kn. Sołomereckim. Widać jednak, że pozostała wdowa po kniaziu Jurym doznała pewnych trudności przy objęciu w dożywocie dóbr przez męża jej zapisanych, a to ze strony swych pasierbów: Iwana czyli Janusza

i Włodzimierza kn. Dubrowickich, tak, że w r. 1537 na zażalenie ks. Maryi, król wdawszy się w tę sprawę, polecił tymże książętom oddać macosze zapisane jej przez nieboszczyka męża dobra (w ich liczbie i Wyszogród czyli Wysock), a do których oni macochę swą niedopuszczali. Snać że polecenie to nie wzięło skutku, bo w r. 1538 czytamy już wyrok w tej sprawie tegoż króla, mocą którego pozostawia Maryę przy tych wszystkich dobrach, które jej mąż zapisał; pasierbowie nie mają w tem jej niepokoić, a na dzieci jej, które miała z ojcem ich, dawać powinni każdego roku na Boże Narodzenie po 10 kop. gr. lit. na osobę czyli raczej 70 kop, z czego s. Marya ma dzieci te żywić i wychowywać (Arkhiw. ks. Sanguszków, IV, str. 75 — 126). Odtąd ks. Marya obrawszy za swą wdowią siedzibę W., tam wychowywała swoje dzieci, jako w okolicy, dla miejsc bagnistych prawie niedostępnej, a tem samem od najazdów tatarskich bezpiecznej. Zresztą od wtargnień tatarskich kraj ten był wonczas strzeżony. Zwykle pomiędzy Horodkiem (Dawidgrodkiem) a Dąbrowicą w Bereźnym (dziś za Stolinem p. Oleszy) bywał punkt zborny dla ziemian wołyńskich, zwoływanych tu dla przecięcia odwrotu Tatarom, którzy przez Zadnieprze, Czernichów, Łojów wpadali do Litwy i z łupami następnie wracali do kraju swego przez Polesie tutejsze i Wołyń. Dokument współczesny mówi, że w tej miejscowości zawsze „wsia zemla wołyńska kładywana bywała“ Arch ks. Sang., IV, str. 197). Naonczas Wołyń cały był w obozowem ruchu i ustronne Polesie tutejsze zaludniało się chwilowo i brzmiało wrzawą. Kn. Fedor Sanguszko, marszałek ziemi wołyńskiej, brat dożywotniczki W. ks. Maryi Holszańskiej, z rycerskiego znany animuszu, odważny, waleczny, szczególnie na tym punkcie granicznym Litwy z Wołyniem czuwał, ilekroć tego wymagała potrzeba, ze swoimi pocztami przydwornymi zjawiał się tutaj. On to miał sobie polecone od króla, aby uzbroić na nowo zameczki, które koryto Horynia ubezpieczały (Arch. ks. Sang.). Wkrótce też potem zamek Stepań odnowił, wszelkiem uzbrojeniem opatrzył, wały działami osadził. To ubezpieczenie tych stron nie mało też wpłynęło na rozwój i gęstsze zaludnienie okolicy. Wyszogrod czyli W. rozwijał się nie mniej i jako położony nad rzeką „portową“ (spławną) ożywiał się handlem zbożowym i drzewnym. Komięgi, strugi i tratwy, krążące po Horyniu, ułatwiały ten handel. W W. zaś, jako w punkcie, gdzie już dwie rzeki Słucz i Horyń połączone z sobą płynęły, była jakby pierwsza przystań kupiecka. Tu też kupcy najmowali biegłych i nawykłych do spławu drzewa flisaków. Ks. Marya z Sanguszków Holszańska Dubrowicka zmarła około r. 1553. Po niej odziedziczyli W. z przyległościami synowie jej: Semen i Andrzej z wyjątkiem Dąbrowicy i Stolina, które dawniej jeszcze posiedli, doszedłszy pełnoletności. Obaj, jedyni dziedzice imienia, poschodzili bezdzietnie i na nich ród ten wygasł. Z nich Semen według Bonieckiego był stolnikiem lit. r. 1552, ale wkrótce zapewne umarł, bo już w 1558 r. siostry uczyniły między sobą dział dóbr spadłych na nie po bracie (dział ten w archiwum wysockiem). Klucz Wysocki, rozrzucony wysoko po nad Horyniem, Słuczą, Lwą, Stwigą i Seretem, posiadła jedna z sióstr kn. Semena, Fedora (Fed'-ka), będąca w zamęzciu za Bohdanem Sołomareckim. Kn. Sołomareccy h. Rawicz, według synodika, znajdującego się dziś jeszcze w cerkwi sobornej w m. Lubeczu, pochodzili od kn. Czernihowskich Rurykowiczów (ob. Miłoradowicza: Lubecz, str. 39); byli oni potomkami kn. Hleba Swiatosławowicza. Dużo o nich w kronice Barkułabowej. Bohdan zaś, kn. Sołomarecki, ożeniwszy się z ks. Dubrowicką, nie osiadł w swych dobrach spadkowych w okolicach Mińska lit., ale w majątku żony — Wysocku. W dobrach tych było wiele obszarów pustych. Wycinał więc on tutejsze puszcze, stanowił osady, mnożył uprawne pola. W tym czasie Kozaczyzna zrazu zaledwie znajoma, wkrótkim czasie tak wyrosła potężnie, iż stała się plagą nietylko dla Ukrainy, gdzie się pojawiła, ale i dla Wołynia, a nawet i dla Litwy. I jakkolwiek położenie W. zapezpieczało go od wszelkich niebezpieczeństw, od niespodziewanych napaści, wszakże w ciągu czasów miejsce to przecież nie ocalało od gwałtów kozackich. Roku 1593 przedzierając się z Petrykowa przez Turów ku Wołyniowi, pamiętny w dziejach Kozaczyzny Nalewajko, wpadłszy z Kozakami na bezbronną ludność w W., tak mczko samo, jak i jego okolicę, spustoszył (Pam. Jewłaszewskiego, str. 46 i arch. Wysock.). Synem kn. Bohdana był kn. Iwan, ale ten z kim był żonaty, nie wiemy dokładnie. Józef Wolff przypuszcza, że miał on dwie żony; pierwszą miała być Beata Dolska, druga Małgorzata Łysakowska. Jedynym potomkiem Iwana był kn. Lew Mikołaj, ale tradycya lokalna mówi o jednym jego jeszcze synie, nie znanym bliżej z imienia, który miał jakoby w młodzieńczym wieku gwałtowną umrzeć śmiercią. Podanie miejscowe zachowało nader szczegółową pamięć o wstrząsającym dramacie, jaki miał jakoby miejsce na zamku wysockim. W leśnej pustelni, niedaleko od Wysocka, przebywał pobożny eremita, nazwiskiem Mołod. Młodzieńczy kn. Sołomarecki, wielki miłośnik polowania, często wyprawując łowy na dziki, łosie i niedźwiedzie w puszczy okolicznej, rad też odwiedzał i pustelnię anachorety. Kniaziowej matce, nie podobał się wpływ, jaki pustelnik na jej syna wywierał, a więc ku niemu za to zawziętą powziąwszy nienawiść, nieprzebierając w środkach, zgubić go postanowiła. I kiedy młody kniaź razu pewnego pustelnika na

zamek zaprosił, kniaziowa niby to chcąc eremitę ugościć, uprzejmie a życzliwie, dla niego wyłącznie jakąś smakowitą potrawę przygotować kazała. Tymczasem pustelnik przyjęcia jej odmówił, a młody kniaź, siedzący u stołu jadalnego obok pustelnika, uchwycił podaną potrawę i spożył ją. Strawa ta była zatrutą i tak kniaziowa matka zamiast pustelnika, wbrew chęci, własnego syna ukochanego z tego swiata zgładziła. Po tem zajściu tragicznem został więc (jeżeli wierzyć tradycyi) jedynym dziedzicem imienia kn. Lew Mikołaj, podkomorzy piński, potem kasztelan smoleński. Był on ożeniony z Reginą Hoscką. Pilny i gorliwy w posłudze publicznej, poświęcił się dobru obywatelskiemu. Za dni jego W. powtórnemu uległ rabunkowi kozackiemu. R. 1630, gdy właśnie kn. Lew Mikołaj na sejm do Warszawy wybierał się jechać, Kozacy w liczbie 5000, pod sprawą niejakich Topczyna i Szulżyna, mianujących się pułkownikami J.K.M., wpadli do Dąbrowicy i W. i całą rozległą włość splondrowali i w niwecz obrócili: zboże, wszelaką żywność, bydło, konie, od poddanych zabrawszy, z tychże porozpędzali jednych, pomordowali drugich, tak, że „pustek w tej majętności dwie części zrobili.“ Sam kniaź będąc w niebezpieczeństwie życia, nie zdołał tedy przybyć na sejm, jakoż dopiero 5 grudnia, dojechawszy do Włodzimierza, jako pierwszego na drodze do Warszawy grodu, zaniósł formalną przeciwko temu najazdowi protestacyę, tłómacząc się w niej, oraz dlaczego zmuszony był z przybyciem na sejm się opóźnić (Arch. J. Z. R., O Kozakach, cz. III, t. 1, 1889). Kn. Lew Mikołaj umarł według Bonieckiego r. 1627. Z Reginy Hosckiej miał on syna Jana Władysława i córki: Annę Engracyę, Maretę, Helenę i Domicelę. Księżna wdowa, po śmierci męża, mieszkała na zamku wysockim. W. stał na drodze najbliższej z Litwy na Wołyń; jakoż w 1636 r. spotkał go zaszczyt odwiedzin ks. Albrychta Radziwiłła, kanclerza w. ks. lit., który tu z żoną swoją zjechawszy z Pińska, „częścią wodą, częścią lądem“, ruszył w dalszą drogę do Ołyki, a to dla bojaźni żony swej, gdyż o grożącej tym stronom inkursyi tatarskiej tu w Wysocku się dowiedzieli (Pam. Albrychta Radz.). Ks. Sołomarecka fundowała kś. bazylianów w Hoszczy, a w 1639 r. wraz z synem Janem Władysławem, dźwignęła cerkiew w W. W starym sumaryuszu archiwum Wysockiego czytamy: Post decessum Nicolai Leonis. Principis Sołomarecki, Regina de Hoszcza, et Joannes Ladislaus, Mater cum Filio fundaverunt Ecclesiam Ritus Gracae Uniti in Wysock ut sequitur 1639 d' Octobrisi in Actis Terrestribus Districtus Pinscensis: Fundatio Ecclesiae in Wysock, in binis exemplaribus, cujus oblata in Actis Castrensibus Pinscensibus Anno 1664 d. 4 Junii).

Jan Władysław ks. Sołomarecki w młodym wieku, za życia ojca swego, wyjechał za granicę, gdzie z towarzyszem podróży, głośnym Melecym Smotryckim, słuchał lekcyj na uniwersytetach niemieckich. Wiadomo że tenże Smotrycki był jakiś czas domownikiem ks. Sołomareckich, z początku wielki stronnik wschodniej niezjednoczonej cerkwi, a potem żarliwy wyznawca jedności. W obręb rozległego klucza wysockiego, za władania ks. Jana Władysława, wchodził W. zamek i mezko, Woronie, Brodziec, Rzeczyca, Wasilowa Łuka, Udryck, Struha, Wikarowicze, Terebiżów, Stolin, Smorodzk, Horodyszcze, Rzeczyca Wołoska, Derewnia, Hlinka. Kn. Jan Władysław był ożeniony z Anną Wołowiczówną. Umarł w 1640 r. ostatni potomek imienia kn. Sołomareckich. W rok po jego śmierci pożar zniszczył zamek wysocki, w którym spaliło się tedy i archiwum domowe ks. Dubrowickich i Sołomareckich. Spadek po zgasłym bezdzietnym kniaziu objęły siostry. R. 1646 d. 1 lutego na zamku wysockim (który jak widać już był wtedy odbudowany) był uczyniony dział dóbr spadłych, na cztery części, pomiędzy temiż siostrami. I tak na część Anny Engracyi z ks. Sołomareckich Henrykowej Kaszowskiej przypadły: miasto i zamek W. i sioło przy mieście tegoż nazwiska; folw. Brodziec, sioło Udrycko, Rzeczyca sioło i folwark Milacz, sioło Zadzierz, sioło i folw. Tiumeń z młynem i stawem, sioło Jeziory, Gnojno (dzisiejsze Jelno) i Klessowo. Na część Marety z ks. Sołomareckich, małżonki Kazimierza Naruszewicza, połowa zamku i miasta Dąbrowicy, folw. i sioło Worobin, sioło Sielec i monaster z cerkwią, sioło Krupa, Krzywica folw. i sioło, Złote, sioło Ludynia. Na część Heleny, będącej 1 voto za Aleksandrem Jackiem z Pilicy Korycińskim, 2-do voto za Krzysztofem Sapiehą, krajczym lit., przypadł Terebiżów, m. Stolin, sioło Łuka, Horodyszcze, Smorock, Derewnia Hlinka i Rzeczyca Wołoska; na część zaś Domiceli, małżonki Mikołaja ks. Świętopełk Czetwertyńskiego, kasztelana mińskiego, dostały się: dwór i sioło Woronie, sioło Buchlicze, sioło Siachny (dziś Tomaszgród), Ocznicko sioło i Struha, sioło Wikarowicze i Budywle (archiw. Wysockie). Żona ks. Jana Władysława Sołomareckiego po śmierci tegoż, wyszła powtórnemi śluby za Kazimierza Paca, pisarza w. ks. lit. (Wolff, Pacowie, str. 77). Henryk zaś Kaszowski, który posiadł za żoną klucz Wysocki, posiadał jeszcze dziedziczne dobra na Wołyniu: Mielnicę i Kaszogród. Był on najpierw miecznikiam wołyńskim, potem r. 1649 został kasztelanem wendeńskim. Kś. Tomasz Józefowicz w kronice Lwowa powiada, że gdy w 1654 r. Jan Kazimierz w powrocie z pod Żwańca bawił we Lwowie, tatarskie hordy, żeby nie wracać z próżnemi rękami do Krymu, połączywszy swe siły z kozackiemi, zwróciły swe czambuły na Polesie Wołyńskie i Litewskie, sięgając aż po Prypeć i Pińsk. W padli

oni znienacka na zamek Kaszowskiego, który krewnej swej i jej oblubieńcowi gody weselne z wystawnością obchodził, sprosiwszy na nie wielu z sąsiedniej szlachty. Gdy goście weselni zasiedli do stołu, wszczęła się mowa o Tatarach, jakby już nadchodzących. Lecz Hołowczyński niepośledniego imienia ziemianin i stary wojownik, utrzymywał, że to niepodobna, aby dla łupu Tatarzy wycieczki robili, gdy w blizkości jest wojsko i sam król czuwa. Wtem naraz krzyknięto, że już są Tatarzy, że wieś zapalona i że pokaleczeni mieszkańcy z krzykiem i płaczem do dworu uciekają. Popłoch stał się niezmierny; Tatarzy obstąpiwszy wszystkie obchody włamali się i do zamku, i tak kasztelana z małżonką, jak też i państwa młodych, wraz z całym orszakiem weselnym, obciążonych kajdanami, do Krymu zabrali z sobą. Zamek zapalony poszedł w perzynę, a ludność miejscowa prawie do nogi wycięta. Zdarzenie to miało szeroki rozgłos w kraju; ze wzruszeniem opowiadano sobie o „nieszczęśliwem weselu Kaszowskich“, ale ani kś. Józefowicz, ani Samuel Twardowski, którzy o niem pisali, nie wspominali o miejscu, gdzie zaszło. Tad. Stecki utrzymuje, że zdarzenie to jakoby miało miejsce w Mielnicy, ale nie przytacza źródła, zkąd to wyjął. To pewna jednak, że i W. wtedy doświadczył podobnej co i Mielnica doli. Dokumenty mówią bowiem, że w tymże 1654 r. zagon tatarski aż tu się zaciekł; Tatarzy wpadłszy do zamku i miasteczka, obrócili je w perzynę a ludność wycięli. Na posadzie tego dawnego zamku, w późne czasy, natrafiono kopiąc na tyle czaszek i szkieletów ludzkich, że w pierwszych latach obecnego stulecia, Wacław Borejko, dziedzic miejsca, postawiwszy dom, mawiał, że go wzniósł na „ludzkiej Golgocie“. Czytamy też w jednym dokumencie, że podczas tego napadu Tatarów na zamek Wysocki, tabor podróżny z drogim sprzętem wysłany na Litwę, przez ks. Mikołaja Czetwertyńskiego (którego szwagrem był kasztelan Kaszowski), został przez Tatarów dopędzony pod Stolinem i zrabowany. Tegoż samego czasu w okolicy W., we wsi Cepcewicach, uciekający wraz z matką z Wołynia na Litwę ks. Tobiasz Giedroyć, został w drodze napadnięty przez Tatarów; matka dostała się w pęta tatarskie, on zaś zdołał uciec (arch. Wysockie). Atoli kasztelan Kaszowski niedługo w brańtwie zostawał, za znacznym okupem jeszcze w tymże 1654 r. w październiku powrócił, ale, jako człowiek rycerski, zaledwie w domowych znalazł się progach, wnet wyruszył na ekspedycyę moskiewską, z której wrócił „z działa okaleczony“ (Arch. J. Z. R.,I, lauda i poselsk. instrukcye). Zamku jednak wysockiego, z poziomem przez Tatarów zrównanego, nieodbudował, bo też wkrótce potem, wraz z żoną swoją 1 marca 1655 r. odprzedał majętność W. Arnolfowi ks. Gedroyciowi, który znowu w 1664 r. odprzedał też dobra hetmanowi wojsk JKM. zaporoskich, Pawłowi Teterze Moszkowskiemu. Początki Tetery były nader skromne. Z pochodzenia był on bojarzynem Owruckim , z urodzenia Kozakiem. W życiu swem różne przechodził koleje. Odbywszy nauki w Mińsku u ks. Jakuba Suszy, potem sławnego biskupa chełmskiego, dostał się Tetera do Prażmowa na Mazowszu na dwór Prażmowskich; będąc tam domownikiem, jak się zdaje z Mikołajem Prażmowskim, późniejszym biskupem łuckim i kanclerzem w. kor., „peregrynował“ za granicą, następnie został podpiskiem w grodzie łuckim; dalej chmielniczaninem i pułkownikiem pereasławskim, w końcu za protekcyą kanclerza Prażmowskiego wyniesiony na hetmana Ukrainy. Ożeniony był z Wyhowską, siostrą Iwana Wyhowskiego, hetmana kozackiego, a potem z córką Bohdana Chmielnickiego, Heleną, wdową po Danielu Wyhowskim. Za tą ostatnią wziął w posagu ogromne skarby i pieniądze, tak, że nakupiwszy dóbr ziemskich niemało, został panem, na bardzo dostatniej fortunie osiadłym. Bo oprócz dóbr, które nabył, jako to Rafałówkę, Kołki i Wysock, z królewskiego i Rzplitej daru otrzymał jeszcze Kijowiec i Malejszyce w ekonomii brzeskiej, Demidów i Litwinówkę i starostwa: czehryńskie, nieżyńskie, hadziackie i bracławskie. Ale Tetera głównie fundował się w dobra ziemskie na Wołyniu i na Polesiu lit., jako w kraju spokojnym i bezpiecznym, gdzie niesforni kozacy ukraińscy już tak wichrzyć nie mogli i gdzie własność była szanowaną. W opustoszałym i wyludnionym W. od czasu najścia Tatarów rychło ład wprowadził, urządził włość, na perzynie dawnego spalonego zamku nowy odbudował. Kiedy Jan Kazimierz kazał pochwycić Jurka Chmielnickiego (eks hetmana i szwagra Tetery) a także i metropolitę kijow. Tukalskiego, jako będących pod zarzutem spiskowania i zdrady przeciwko Rzplitej, hetman Tetera w instrukcyi danej posłowi kozackiemu Iskrzyckiemu, jadącemu na sejm do Warszawy, zalecił, aby ten Stany sejmujące uprosił, ażeby szwagier jego Jurko był internowany w Wysocku, jako w miejscu usunionem od Ukrainy, zkąd zaręczyć może hetman, że Jurko „i nogą nigdzie nie ruszy, ale prywatnie będzie siedział, Pana Boga błagając, jako zakonnikowi należy“ (Jurko już wtedy został Czerncem). „O co i żona p. Hetmana — powiedziano dalej w instrukcyi — supplikuje, płacząc prawie codziennie, gryząc głowę onemu ustawicznie, mając jedynego brata, w ktorym tylko ratione dzieci swoich pokłada nadzieję“ („Listy Tetery w zb. Świdzińskiego). Tetera wszakże wziętością u Kozaków się nie cieszył; zagrożony buntem, sam się z ukraińskiego wyzuł hetmaństwa, uciekłszy z Czehryna do swych dóbr poleskich (Wysocka, Kołków i Rafałówki), gdzie po swej ucieczce jakiś czas

przebywał. Ale kozacy i tu go ścigać nie przestawali, upominając się dotkliwie przez swych posłów u króla i Rzplitej, ażeby jakieś skarby, klejnoty, depozyty i sumy wojskowe, które jakoby miał, uciekając z Ukrainy, wywieźć z sobą, były wojsku zaporozkiemu zwrócone. Pokąd Jan Kazimierz był na tronie, a Prażmowski kanclerzem, Tetera ufał, że go przed natarczywością Kozaków zasłonią, ale skoro wstąpił na tron Michał Wiszniowiecki, na którego życzliwość nie wiele mógł liczyć, zwątpił więc, czy dla ujęcia sobie Kozaków, ten go dla nich nie poświęci. I chociaż król Michał na domaganie się Kozaków o wydanie sum wojskowych, zagrabionych jakoby przez Teterę, odpowiadał kilkakroć, że mogą się z Teterą o takowe prawem rozprawić, jako ze szlachcicem posesyonatem, król zaś nikogo prawem nieprzekonanego aggrawować nie może. Tetera zawczasu jednak, na każdy wypadek umyślił się zabezpieczyć. Jakoż dla ukrycia funduszów swych, dobra swe postarał się przez układ na przeżycie (á fonds perdus) w obce poprzelewać ręce. Jakoż w r. 1668 zapisuje on dobra W. na fundacyę kolegium jezuitów w Warszawie, wszedłszy z jezuitami w układ, iż póki on żyć będzie, płacić mu będą rocznie po 8000 zł. Oprócz tego sumy na Kołkach, a także i dom swój na Solcu (Szulcu) w Warszawie temuż zgromadzeniu tymże trybem przekazał. Jakoż widzimy, że w 1668 r. zostali jezuici zaintromitowani do W. Tymczasem niespodziewanie Tetera w r. 1669 kasuje swój zapis dany jezuitom i sprzedaje W. za 60000 zł. Stefanowi Konst. Piasoczyńskiemu. Zapewne, że sprzedaż dóbr na gotówkę mogła być dogodniejszą Teterze niż sprzedaż jezuitom na przeżycie, ale Piasoczyński pieniędzy w umówionym terminie nie zapłacił, jak o tem dowiadujemy się z listu Tetery, pisanego do matki, w którym gorzko użala się przed nią na nierzetelność i zawód, jaki go spotkał w sprzedaży W. Piasoczyńskiemu. To go następnie wplątało w proces z nabywcą. Ale natura Tetery była ruchliwa i niespokojna; nie mógł się przeto rozstać z myślą zrobienia jeszcze raz karyery i powrócenia na wysokie utracone stanowisko, z którego okoliczności go strąciły. Kroił na powtórne hetmaństwo, chociażby wbrew woli Kozaków i pomimo lat podeszłych i dolegliwości, na które oddawna się skarżył. A więc gdy zniknęła dla niego nad zieja dalszego wzrostu w Polsce, szukał gdzieindziej podpory. Dorywczo wydala się z kraju na Wołoszczyznę i ztąd poczyna z Carogrodem jakieś tajne prowadzić znoszenia się i praktyki. Jakoż w 1671 r. zjawia się w Turcyi; w Larissie oddaje siebie i Ukrainę pod protekcyę sułtana, ale gdy zjeżdża do Adryanopola, gdzie sułtan przebywał, tam go śmierć nagle zaskoczyła (Oeuvres diverses de Jean Racine, Fragments histor., Paris, t. I, 356—7). Tymczasem pomiędzy Piasoczyńskim a jezuitami spór zawzięty o Wysock się rozpoczął. Jeszcze w r. 1669 wypędził Piasoczyński z Wysocka jezuitów. Zwłoki zmarłej swej żony Teresy z Wancerów 1-mo voto Aleksandrowej Żabokrzyckiej, sprowadził do W. (Pamiat. wrem. kijew. komis., t. I, str. 183). Jezuici mieli do W. prawo niezaprzeczone i chociaż Tetera powagę zapisu swego osłabił późniejszą tych dóbr Piasoczyńskiemu sprzedażą, ale tenże sam Tetera będąc w Adryanopolu już, na ręce posła Rzplitej Wysockiego, tamże podówczas przebywającego, złożył oświadczenie na piśmie „o swej dalszej dyspozycyi i statecznej chęci utrzymania zapisu swego na rzecz fundacyi kolegium jezuitów w Warszawie“ (Arch. Wysockie). Jezuici atoli z Piasoczyńskim dalej proces prowadzili. Jakoż dekret trybunalski tegoż jeszcze roku (1671) dziedzictwo Wysocka jezuitom przysądził. Ale Piasoczyński, pomimo dekretu z W. się nie ruszał. Tymczasem nowe nastąpiło zawikłanie. Po śmierci hetm. Tetery sukcesorowie jego, niejaki Szurła i Iskrzycki, odezwali się ze swemi do W. pretensyami. Szurła był przyrodnim bratem Tetery, a Iskrzycki jego siostrzeńcem. Nowy więc proces uformowali. Piasoczyński wkrótce atoli „submitował się do zgody“ z jezuitami, ale ci onej nieprzyjęli. Sprawa więc aż o sejm się oparła, ale gdy takową z jednego sejmu na drugi odkładano, Piasoczyński w trakcie tego umiera i sprawę dalej prowadzi syn jego Jerzy. Jezuici zyskują banicyę na tym ostatnim, tudzież dekret wprowadzenia ich do W., a to pod rygorem dodania asystencyi wojskowej podług prawa, w przypadku sprzeciwiania się. A więc jezuici dopiero przez „mocną egzekucję“ wprowadzeni do tych dóbr zostali, ale pomiędzy stronami długo się jeszcze spór toczył, zanim w r. 1700 przyszło nareszcie do ostatecznej komplanacyi, mocą której Jerzy Piasoczyński, ssta nowogródzki, zrzekł się na zawsze swoich roszczeń do W. na rzecz jezuitów. Proces zaś sukcesorów Tetery ciągnął się aż do r. 1742, w którym dekret trybunału lit. te ich pretensye na zawsze oddalił. W. więc ostatecznie przy jezuitach pozostał. Za władania jezuitów dobra wysockie dobrze administrowane były i odznaczały się wielkim porządkiem. Przez karczunek mnożą oni pola uprawne i łąki., rolne folwarki pozakładali, groble posypali, mosty postawili, a „kopanicami“ błota poosuszali. Ślady ich gospodarczych zachodów są dziś jeszcze widoczne. Obok zamku postawili kościół katolicki. Na zamku rezydował zawsze ks. jezuita, administrator dóbr. W. stał zawsze na walnej z Litwy na Wołyń prowadzącej drodze. R. 1695 Krzysztof Zawisza, wwda miński, autor znanych pamiętnikow, wydanych przez J. Bartoszewicza, w przejeździe z Berdyczewa do Mińska zatrzymał się tutaj. Litewski gościniec ów szedł wtedy przez Berezni-

cę, Dąbrowicę, Wysock i Dawidgrodek (Pam., str. 41). R. 1710 d. 10 marca na św. Joachim zjechał do W. episkop piński ritus graeci Kulczycki i czynił inkwizycyą o cuda nowozjawione przez Matkę Boską w cerkwi Udryckiej. Do tego cudami wsławionego obrazu Matki Boskiej, w dni odpustu lud dotąd odbywa tłumne pobożne pielgrzymki. R. 1773 zakon jezuitów bullą Klemensa XIV został skasowany, a wszystkie dobra ziemskie do tego zgromadzenia należące, na skarb Rzplitej przeszły i wnet po tem na sejmie r. 1775 przeznaczono je na rzecz wychowania publicznego i ustanowiono do czuwania nad tem komisyę edukacyjną. Sejm grodzieński r. 1793 nadał jeszcze rozleglejsze tejże komisyi prawa i atrybucye. Nakoniec, wskutek wniosku komisyi, sejm ustanowił dwie komisye: jedną dla Korony, drugą dla Litwy, t. zw. rozdawnicze, dla rozrządzenia i wydzierżawienia dóbr pojezuickich. Komisye te przyjęły za zasadę oddawać dobra pojezuickie w posiadanie osiadłym obywalom, nie przez licytacyę, ale większością głosów członków komisyi przez dyploma w tej cenie, jaka przez lustratorów wykazana była; nabywca obowiązany był dać rękojmią, czyli zapisać ewikcyę na dobrach niezadłużonych, oraz płacić „censum“, czyli procent czwarty i pół od sta, od sumy szacunkowej, w dwóch ratach z góry. Jakoż r. 1774 komisya rozdawnicza litewska nadała W. „przez dyploma“ Ignacemu Wygonowskiemu, podkomorzemu wwdztwa brzesko-litewskiego (arch. wysockie). R. 1778 trzymał w dzierżawie W. od Wygonowskiego Mateusz Butrymowicz, dziedzic Krystynowa, pod Pińskiem. On to dopomagał gorliwie i czynnie ks. Ogińskiemu w przekopaniu kanału dla połączenia rz. Jasiołdy z rz. Szczarą, a tem samem Prypeci z Niemnem i Baltykiem, a znanego dziś jeszcze pod imieniem kanału Ogińskiego. On też stworzył tak zwany trakt wołyński, sypiąc groblę przez kotlinę Prypeci, a potem lądem aż do W. i Dąbrowicy (ob. Dyaryusz bytności Stanisława Augusta w Pińsku i Krystynowie r. 1784, Bibl. Warsz., 1860, t. III, str. 253). Z inwentarza dóbr W. podczas lustracyi, po kassacie jezuitów dokonanej, sporządzonego r. 1774 d. 20 stycznia przez Andrzeja Terleckiego, rotmistrza pińskiego i podtenczas tychże dóbr administratora, dowiadujemy się, iż „zamek stał na górze niewielkiej, nad odnogą rz. Horynia, z przyjazdu od miasteczka“; do zamku wiódł most na fosie tenże zamek opasujący. Zamek składał się z kilku budynków, t. j. z głównej rezydencyi i oficyny. W głównej rezydencyi okna były w ołów oprawne i piece z kafli zielonych. Dalej kuchnia, lodownia, rybnik na suszenie ryb, stajnia i nad odnogą browar piwny. Niedaleko zamku, tuż nad fosą, stał kościół katolicki „z drzewa ciosanego gontami pokryty, z dwiema wieżyczkami. Ołtarzów trzy.“ Tuż naprzeciwko kościoła cerkiew „z drzewa ciosanego, gątami kryta, z czterema rogowemi kopułami, a piątą dużą we środku. Ołtarzów pięć, dzwonnica obok“. Z drugiej strony za fosą ogrody zamkowe, warzywne i fruktowe. Uzbrojenie zamku składało się z 5 muszkietów gwintowych, z 6 muszkietów krótszych, z 2 karabinów, z 3 armatek żelaznych. Z opisania biblioteki pozostałej po jezuitach widzimy, że takowa zaopatrzoną była przeważnie w księgi teologiczne, nabożne i ascetyczne. Między rękopisami znajdowała się księga cudów Matki Boskiej w cerkwi Udryckiej. Osiadłość w samem miasteczku W. wynosiła wtedy 83 dymów, 83 gospodarzy, 134 synów, 41 krewnych; sprzężaj 122 wołów, 42 koni. Żydów miasteczkowych wszystkich razem było tylko siedmiu gospodarzy; płacili oni do dworu t. zw. „posiedzinkę“, czyli czynsz, który wynosił po 16 zł. 23 rocznie. Mieszczanie i zadworzanie z włóki ciągłej po 6 zł. płacili; przy tem też z włóki ciągłej odbywali pańszczyznę męzką po 2 dni w tydzień do folw. Brodziec, tudzież po 12 dni przez czas żniwa, do czego pomagać im musieli poddani i z innych wiosek do tegoż folwarku należących. Na obławę na upatrzonego zwierza, żadnego nieekscypując, chodzić powinni, oprócz obław dalekich poleskich, do których nienależą. Ludność dóbr W. podczas tejże lustracyi wynosiła: wś Podwysocze 40 dym., wś Tiumeń 25 dym., wś Rzeczyca 15 dym., ciągłych poddanych, z wyjątkiem bojarskich, których 12 rachowano; wś Udryck 43 dm., wś Milacz 25 dym., wś Żadyn 20 dym., wś Ozery 45 dym., wś Jelno (dawniej Gnojno), 16 dym. „włości wysockiej“, mówi też lustracya, „położenie jest przy rz. Horyniu, Słuczy i Serecie, które to latifundium wzdłuż rozciąga się na 11 mil; obszerność przecinają dobra Sechy JW. ks. Czetwertyńskich, zawierające przedziału na pół mili.“ W dobrach tych rachowano aż sześć „wyśmienitych na zwierza“ ostępów myśliwskich. W puszczach tych polowano obławą na dziki, łosie, rysie i niedźwiedzie. Było tu też wtedy pełno bobrów. Lustracya z 1774 r., pomiędzy różnemi gospodarskiemi na zamku sprzętami wymienia aż 31 żelaz bobrowych. Dziś jeszcze po strugach leśnych tutejszych w znacznej ilości widzieć się dają chaty, czyli mieszkania tych wszędzie gdzieindziej wygubionych już zwierząt. W one też czasy rzeki i jeziora tutejsze były nadzwyczaj rybne. Ale i dziś jeszcze miejscowość ta z obfitości ryb słynie. Poławiają się tu sumy, sandacze, szczupaki, jazie, leszcze i werozuby (Lenciscus Friesci). Szterlety zdarzają się tu też na wiosnę. W. z dawnych wieków należał do Litwy i wchodził w skład t. zw. województwa brzesko-litewskiego a pow. pińskiego; po rozbiorze został wcielony do nowoutworzonej gub. mińskiej a w 1805 r. wraz z Dąbrowicą przyłączono go do gnb. wołyńskiej i pow. ró-

wieńskiego. Po zgonie Ign. Wygonowskiego, podkom. brzesk.-lit., pozostali synowie jego: Jan, Kazimierz, Wincenty, Eliasz, Paweł i Józef, objęli w spadku W. a że dobra te, jako pojezuickie, wedle prawa, w rozdział iść nie mogły, a więc jeden z nich Paweł, pospłacawszy braci, został onych dziedzicem jedynym. Ale tenże w 1805 r. d. 20 stycznia w Kijowie odprzedał W. „wiecznym, przedażnym ustępczym prawem“, Wacławowi Borejce, natenczas marszałkowi szlachty pow. rówieńskiego. Wacław Borejko w dziejach prowincyi jest znaną osobistością. Był to żarliwy opiekun oświaty krajowej, jako członek komisyi edukacyjnej i dozorca honorowy szkół pijarskich, przez lat 40 czynny i wzorowy urzędnik. Tad. Czacki jego współdziałaniem się chlubił. Ślady zamiłowania jego w ozdobnem ogrodnictwie pozostały w W.; piękny starodrzew ozdabia jeszcze ogród, który on założył. On to przyległą do W. wś Podwysocze złączył z miasteczkiem, tak, że ona odtąd stanowi jego przedmiejską ulicę. Ściągając ludność do swoich dóbr, założył kolonię holenderską (menonistów), którą nazwał Zofijówką, od imienia córki swej Zofii z Borejków Rulikowskiej. Znaczny też im obszar łąk wydzielił. Holendrzy ci trudnią się hodowlą bydła rogatego, koni i wyrobem serów. Od Wacława Borejki przeszedł W. w posiadanie Rulikowskich. Własność większa obejmuje 51000 dzies. ziemi, w tej liczbie obszar leśny wynosi 30,449 dzies. i 443 sążni. Żydzi miejscowi trudnią się handlem jagód, czernic i żurachwin, a także i grzybów rosnących po lasach, na wielką skalę. Wysyłają co roku kilka bajdaków napełnionych temi produktami do Kijowa i Odesy. Wioski należące do W. obecnie są: Ozery (804 mk.), Udryck, Milacz, Żadyń (872 mk.), Jelno, wraz z Wólką Klissowską (357 mk.).

Edward Rulikowski.

Wysock, ob. *Wysocko.*

Wysocki, folw., pow. pułtuski, gm. Kozłowo, par. Gzy, odl. 13 w. od Pułtuska. W r. 1827 miał 8 dm., 50 mk. W r. 1885 folw. W. rozl. mr. 294: gr. or. i ogr. mr. 246, lasu mr. 40, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1, drew. 10; płodozm. 11 pol.; las nieurządzony. Ob. *Kozłowo.*

Wysocki, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Subotniki (o 4 w.), okr. wiejski Huta, odl. o 38 w. od Oszmiany a 10 w. od Dziewieniszek, ma 8 dm., 65 mk. katol. (w 1865 r. 31 dusz rewiz.); należy do dóbr Żemłosław, Umiastowskich.

Wysocki Horb, grzbiet ciągnący się od praw. brz. Stryja na wsch., potem na północ. Łączy się z Magórą i tam tworzy gniazdo górskie, rozcięte potokiem Mochnate na dwa ramiona. Grzbiet ten jest okryty polanami pasznistemi, stoki płn.-zach. lasami szpilkowymi, płd.-wsch. są bezleśne. Potoki rozszczepiły ten grzbiet na mniejsze wyskoki: jeden ze szczytem Hreszowa Góra (834 mt.), drugi ze szczytem 769 mt., trzeci Pohar (738 mt.), czwarty Berdeczko (792 mt.) nad Mochnatem. Pasemko to w znacznej szerokości należy do Wysocka Wyżnego, w mniejszej do Mochnatego, w pow. turczańskim (Karta 10, XXVIII). *St. M.*

Wysockie, wś, pow. drysieński, w 1725 r. miała 4 chaty. Należy do dóbr Swołna, dawniej Wańkowiczów, dalej Szczytów, obecnie skarbowa.

Wysocko, wś, pow. radomski, gm. Orońsk, par. Wysoka, odl. od Radomia 29 w., ma 18 dm., 114 mk. W r. 1827 było 11 dm., 99 mk. W r. 1893 folw. W. rozl. mr. 317: gr. or. i ogr. mr. 281, łąk mr. 17, pastw. mr. 2, lasu mr. 9, nieuż. mr. 8; bud. mur. 7, drew. 4; płodozm. 10 pol.; pokłady kamienia. Wś W. os. 17, mr. 273. W połowie XV w. W. wś, w par. Wysoka, własność Kozickiego i Jankowskiego miała łany km., z których dziesięcinę pobierał klasztor wąchocki. Była tu karczma, młyn, folwark i zagrodnicy (Długosz, L. B., II, 522, III, 418). Według reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1569 we wsi Wysocko (Wissoczko), Modrzejewski miał 2 łany, Piotr Kozicki 2 łany, 1 zagr. (Pawiński, Małop., 309). *Br. Ch.*

Wysocko, wś, pow. jarosławski, par. rz.-kat. w Laszkach, st. poczt. w Radymnie (o 8 klm.) Wś ma 835 mk., par. gr.-kat., cerkiew, szkołę gm. 1 klas. Na obszarze dwor. (hr. Zamojskiego) 81 mk.

Wysocko 1.) wś, pow. brodzki, 12 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Brodach, tuż na wsch. od urzędu poczt. w Zabłotcach. Na zach. leżą Czechy i Zabłotce, na płn. Ponikowica, na wsch. Ponikowica i Hołoskowice, na płd. Kadłubiska (w pow. złoczowskim). Środkiem wsi płynie Łahodów (jedna z odnóg prawego ramienia Styru). Zabudowania wiejskie leżą po obu stronach potoku. Zach. i wsch. część obszaru spiętrza wzgórze, zwane „Ptacznik“, wznoszące się w pobliżu Zabłociec do 287 m. Płn. i płd. część obszaru zajmują podmokłe łąki i bagna, zw. „Czarny Gaj“. Własn. więk. ma roli or. 119, łąk i ogr. 133, pastw. 67, lasu 570; wł. mn. roli or. 660, łąk i ogr. 736, pastw. 80, lasu 3 mr. W r. 1890 było 138 dm., 953 mk. w gm., 12 dm., 96 mk. na obsz. dwor., 907 gr.-kat., 77 rzym.-kat., 55 izrl., 10 in. wyzn., 907 Rus, 139 Pol. Par. rzym.-kat. w Ponikwie, gr.-kat. w miejscu, dek. brodzki. We wsi jest cerkiew szkoła etat. z językiem wykł. ruskim, dwa młyny o 4 kamieniach ze stępą do prosa, cegielnia i kasa pożycz. gm. z kapit. 2947 złr. W pobliżu pięknego, we włoskim stylu zbudowanego pałacu, leży na wyniosłym, okrągłym pagórku t. zw. „Horodysko“. Wedle podań miejscowych stał w tem miejscu, w dawnych czasach, zamek jakiegoś kniazia. W pobliżu dworu znajdują się też widoczne ślady byłych okopów czworobocz-

nych i baszt narożnych dawnego zamku, który istniał po koniec XVIII w. W zamku tym bawił w r. 1682 Jan III, objąwszy dziedzictwo Brodów po ostatnim z Koniecpolskich i ztąd wysłał list do Jana Kruszyńskiego, gubernatora fortecy brodzkiej, pisany w Wysocku d. 26 sierpnia 1682 r. (Barącz, Wolne miasto handlowe Brody, str. 68). W. było następnie własnością ks. Wirtemberskiej (Maryi Czartoryskiej). Istniała tu altana lipowa, tworząca okręg mający kilkaset kroków obwodu, przez Sobieskiego sadzona, gdy był jeszcze hetmanem. W płd. stronie wsi wznosi się na wyniosłym pagórku mogiła, w której, wedle podań miejscowych, pochowane być mają zwłoki żołnierzy poległych w jakiejś bitwie z Tatarami (Sokalski, Rys. geogr., stat. złoczowskiego okr. szkolnego, str. 317 i 318). 2.) **W.** *Niżne*, wś pow. turczańskiego, 14 klm. na płd. od Turki, tuż na płd.-wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Boryni, na płd.-wsch. leży Ilnik, na wsch. Jabłonów, na płd. Komarniki, na płd.-zach. Butelka Niżna, na płn.-zach. Borynia. Środkiem wsi płynie krętym brzegiem Stryj, zasilony w obrębie wsi małymi dopływami z obu boków. Najwyżej, do 844 m., wznosi się góra Jasowiec na płd.-zach.. Najniższy punkt 589 m., na płn. w dolinie Stryja. Własn. więk. ma roli or. 240, łąk i ogr. 88, pastw. 64, lasu 934; własn. mn. roli or. 1810, łąk i ogr. 370, pastw. 453, lasu 134 mr. W r. 1890 było we wsi i w przysiołkach: Ropawsko, Sztokowiec, Zarzecze 207 dm., 1199 mk. w gm., 4 dm., 23 mk. na obszarze dwor., 1114 obrz. gr.-kat, 9 rzym.-kat., 99 izrl., 1205 Rus., 8 Niem., 3 inn. narodowości). Par. rzym.-kat. w Turce, gr.-kat. w miejscu, dek. wysoczański. We wsi jest cerkiew i szkoła jednoklasowa. Dokumentem wydanym w r. 1530 nadaje Stanisław Odrowąż popostwo w tej wsi Kostiowi Kiryakowi i jego potomkom (Rkp. Ossol., № 2837, str. 98). 3.) **W.** *Wyższe*, wś, pow. turczański, 26 klm. na płd. od Turki, 15 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Boryni, z urzędem poczt. w miejscu. Na płn. leżą Komarniki, na wsch. Mochnate, na płd. Husne Niżne i Wyżne, na zach. Libochora i Butla. Środkiem wsi płynie Stryj krętym biegiem od płd. na płn. W obrębie wsi zasilają go z obu boków liczne, małe dopływy, z których najznaczniejszy od lew. brz. Libohorka (z Donyczynem od lew. brz.) Najwyżej, do 834 m., wznosi się Kreszowa góra na wsch. Najniższy punkt 625 mt. (dolina Stryja na płn.). Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Stryja i Donyczyna. Na płn.-wsch. leży grupa domów Magoszów, w dolinie jednego z prawobocznych dopływów Stryja. Własn. więk. (Konwentu OO. Bazylianów we Lwowie) ma roli or. 321, łąk i ogr. 100, pastw. 33, lasu 93; wł. mn. roli or. 3892, łąk i ogr. 389, pastw. 917, lasu 871 mr. W r. 1890 było 363 dm., 2175 mk. w gm., 3 dm., 28 mk. na obszarze dwor., 1995 gr.-kat., 42 rzym.-kat., 138 izr. Par. rzym.-kat. w Turce, gr.-kat. w miejscu, dek. wysoczański. We wsi są dwie cerkwie. W drugiej połowie XVII w. wybudował Andrzej Wysoczański, dziedzic jednej części Wysocka, na swoim gruncie cerkiew. Syn jego Konstantyn zastawił swoją część Wysocka za 3000 złp. klasztorowi bazyliańskiemu w Ławrowie, ten zaś postawił przy końcu XVII w. klasztor bazyliański, który zostawał pod zarządem klasztoru ławrowskiego. Do dekanatu wysoczańskiego należą parafie: Bachnowate, Beniowa, Borynia, Butelka Wyżna, Butla, Wysocko Niżne i Wyżne, Gniła, Husne, Zawadka, Ilnik, Komarniki, Krasne, Krywka, Libochora, Łosiniec, Przysłop, Rosochacz, Turka, Szumiacz, Jabłonka Niżna i Wyżna, Jabłonów. We wsi jest szkoła jednoklasowa, młyn i tartak. Za czasów Rzpltej należało Wysocko do dóbr koronnych, do krainy lubochorskiej a ekonomii samborskiej. W lustracyi ekonomii samborskiej z r. 1686 (Rkp. Ossol. № 1255, str. 131) czytamy: „Wieś Butla i Wysockie zasiadła na łanach 65. Między tymi hajduckich łanów 3, z osobna wójtowskich 4, popowskich 2. Czynsze na św. Michał: Od chlebnika, wielekolwiek ich będzie, płacą po gr. 4, stróżnego z łanu każdego płacą po gr. 15, żerowszczyzny z łanu po 1 zł. 10 gr. Za sądy zborowe gromada płaci trzema ratami zł. 10. Hajduczyzny z łanu każdego zł. 2. Czynsze na św. Marcin: Czynszu głównego z łanu każdego płacą zł. 4. Za wołu z łanu każdego zł. 1, kop hajduckich zł. 2. Z łanów i obszarów daje gromada zł. 120. Myta gromada płaci z rzeźnikiem zł. 10. Z wójtowskich łanów, pokłonu, stacyi, z folusza, z karczmy zł. 101 gr. 18. Z popostwa łanów 2 i cerkwi płacą zł. 4, gr. 12. Z pustych łanów koszonych płacą z każdego zł. 6. Owsa dają z każdego łanu osiadłego półmiarków 2, a jeśliby zamek owsa nie potrzebował, to płacić powinni za każdy półmiarek po zł. 2. Gęś jedną z łanu, kur 2. Czynsze na św. Wojciech: kuchennego od chlebników, wiele ich tylko znajduje się, dają po gr. 10. Stróżnego z łanu po gr. 15. Tromowego z łanu płacą po gr. 6. Za jagnię i jarząbki gromada płaci gr. 28. Barana kuchennego, albo za niego zł. 3. Za baranka wielkanocnego zł. 1. Jajec daje gromada kopę jednę, albo za to gr. 20. Hajduczyzny płacą z każdego łanu zł. 2. Za dziesięcinę owczą dają od 20 owiec barana, albo od każdej owcy po gr. 4. Owsa czynszowego płacą z łanu po półmiarków 2, albo za każdy półmiarek po 2 gr. Kur 2, gęś jedną płacą z łanu każdego. Robotników po 4 dają z łanu każdego osiadłego na cały tydzień, czterech żeńców albo młotków, a kiedy kosić każą, to jeden kosiarz za 2 żeńców rachować się ma. Nadto dają drzewo kostkowe jedno, ciosankę jednę, krokiew jednę, łat 2, gontów kop. 2 z każdego osiadłego łanu, a jeśliby

takiego drzewa zamek nie potrzebował, to płacić powinna będzie gromada z każdego łanu za to drzewo po zł. 2. Ta kraina i wieś do folwarku zadniestrskiego tę wyżej opisaną robociznę odrabiają. Taż kraina ze 20 łanów wyprawuje cieślę jednego do roboty zamkowej. A ci cieśle powinni na robotę stanąć od św. Wojciecha aż do św. Marcina; przez ten czas z roboty nie mają schodzić. Nad te do żadnych innych wymyślnych powinności i ciężarów i podatków (okrom tych, któreby uniwersałami JKról. Mości, jako to na hybernę albo na inszą całej ekonomii potrzebę naznaczone były) pociągani być nie mają przez urząd zamkowy albo krajników. Solarium po groszu od złotego, gdy czynsze oddawali, jako niesłusznie na nich nalezione było, tak to abrogujemy i dawać go nie każemy. Czynsze jednak włość wybrane wcześnie do zamku oddawać i odwozić powinna pod exekucyą zwyczajną, która na te tylko wsie zachodzić będzie, które czynszu i innych, według wyżej opisanego inwentarza, powinności wcześnie nie wydadzą. Te zaś, co czynsz oddadzą od pojeznika i wszelkiego uciążenia wolne być mają. W tej wsi trzyma wójtostwo Im.Pan Krępski, cześnik czernichowski vigore przywileju, którego nie pokazał. Pokazał przytem consens de data Samborio die 25 mensis Septembris a. 1680 ad cedendam tertiam sortem advocatiae de villa Wyżne Wysockie alias Botelka, in persona Gnsi Stanislaus Krępski. Nadto pokazał consens ad cedendum de data Varsovie die 9 mensis Aprilis a. 1683 certas sortes Advocatiae Butla Wysockich dictae in personam tegoż ImPana Stanisława Krępskiego syna ImPana Piotra Krępskiego, cześnika czernichowskiego". W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Os., Nr 1632, str. 186) czytamy: „Wieś Butla i Wysockie osiadłe na łanach 62. Videlicet sianych łanów 24, koszonych 15, pustych 23. Z osobna wójtowskich 4, hajduckich seu sołtyskich 3, popowskich 2. Chlebnika ad praesens znajduje się 216. Czynsze tej wsi (wymienione szczegółowo) czynią 1131 zł. 6 gr. Wójtostwa tej wsi posesor ImPan Radzimiński, na które prawa nie pokazał, płacić powinien do kasy ekonomicznej corocznie czynszu zł. 101 gr. 18. Ad haec hybernę na gardekurów JKr.Mości i inne onera fundi ferre tenetur. Lasy tej wsi: od Lubochory, nazwany Hnyły, smerekowy, od Beskidu bukowy. Skarżyła się gromada z Wysockiego, że sołtysi tameczni odebrali zagrodę, która gromadzie czyniła profitu na rok zł. 8, a już lat trzydzieści trzymają. Podobnież się żaliła gromada z Butli na sołtysów tej wsi, iż się nie przykładają do pogłównego, a przedtem kontrybuowali co rok po złp. 5. Żaliły się jeszcze gromady Wysocka Niżnego i Butli, że onym grunta do wójtostwa poodbierali, nie mniej zaś i wójtostwo Wysocka Niżnego wniosło, że gromady poprzywłaszczały sobie łany wójtowskie. *Lu. Dz.*

Wysocko, wś gospod., pow. odolanowski (dziś ostrowski), par. ewang., okr. urz. i okr. stanu cyw., sądy, st. kol. i poczta w Ostrowie (dawn. Odolanowie), par. katol. i szkoły obu wyzn. w miejscu. Obszaru 306 ha, 47 dym., 343 dusz (14 ew.). 2.) **W.** *Wielkie*, wś dwor., tamże, ma obszaru 802 ha, 10 dym., 177 dusz (1 ew.). Własność rodziny Szembeków (zmarłego tu przed kilku laty Stanisł. hr. Szembeka, artysty malarza). 3.) **W.,** cegielnia, należy do W., 1 dm., 8 mk. 4.) **W.** *Małe*, wś gosp. w pow. i okr. dystr. ostrowskim, ma urząd cyw., st. kol. i pocztę w Przygodzicach, szkoły obu wyzn. w miejscu, par. katol. w W. Wielkiem. Obszaru ma 304 ha, 39 dym., 325 dusz, z tych 323 katol. 5.) **W.** *Małe*, wś ryc., tamże, należy do klucza przygodzickiego dóbr radziwiłłowskich. Ma 4 dym., 56 dusz. W., wś kościelna, leży na płd.-wsch. Ostrowa, między Ołoboczką a Baryczą. Kościół, p. w. Podwyż. Krzyża św. i św. Agnieszki, istniał w W. przed r. 1298. Murowany kościół stanął przed r. 1684. Teraźniejszy starożytny kościół w r. 1680 odnowiony przez prob. Strzębosza, posiada cudowny obraz św. Walentego. Bractwo różańcowe zaprowadzonem zostało r. 1624, księgi kośc. sięgają r. 1613. Szkoła i szpital stały tu w *r. 1684*. R. 1579 posiadali W. Wielkie, *Wojciech* Radzyński, Anna, Jakub i Stefan Wysoccy, *r. 1618* Rafał Kaniewski, Jakub i Katarzyna *Wysoccy*, następnie Radzewscy i Skórzewscy. *Wysocko* Małe należało między r. 1579—1618 do Łaszczyńskich. Na murach kościoła znajdują się owe zagadkowe wklęsłości kuliste, o których pisał ks. Dydyński w „Kuryerze Pozn." r. 1885 (Nr 293) i „Posen. Prow. Bl." z 25 grud. 1879 r. *W. Ł.*

Wysockie jezioro, niem. *Wittstocker See*, pow. chojnicki, ob. *Objezierze*.

Wysoczanka 1.) część Podhorek, w pow. kałuskim. 2.) **W.,** wś, pow. stanisławowski, 16 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Stanisławowie, tuż na wsch. od urzędu poczt. w Bednarowie. Na płn.-wsch. leży Wiktorów, na płd.-wsch. Ciężów, na płd.-zach. Majdan, na zach. Bednarów, na płn. Bryń. Granicy płn.-zach. dotyka Łukiew, dopływ Dniestru, płynąca od płn.-zach. na płn.-wsch. Środkiem wsi płynie Łukawiec, prawoboczny dopływ Łukwi, od płd.-zach. na płn.-wsch. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Łukawca. Własn. więk. ma roli or. 70, łąk i ogr. 146, pastw. 9, lasu 968; wł. mn. roli or. 207, łąk i ogr. 348, pastw. 53, lasu 28 mr. W r. 1890 było 73 dm., 409 mk. w gm., 6 dm., 29 mk. na obszarze dwor. (404 gr.-kat., 18 rzym.-kat., 16 izrl., 404 Rus., 34 Pol.). Par. rzym.-kat. w Haliczu, gr.-kat. w Majdanie. Ludność trudni się tokarstwem drzewnem. *Lu. Dz*

Wysoczany, wś pow. sanocki, par. gr.-kat. w Płonny, st. p. Szczawne (odl. 5·6 klm.). Wś leży przy drodze żel. przemysko-łupkowskiej, między stacyami: Mokrem a Szczawnem u zbiegu pot. Płonki z Osławą, w okolicy górskiej. Kożuszne, przys. W., na lew. brzegu Osławy, wzn. 451 mt. Gmina ma wraz z przys. Kożuszne 556 mk., obszar dworski 7 mk. Ludność przeważnie gr.-kat. obrządku. We wsi jest cerkiew filialna.

Wysoczka, wś gospod. w pow. bukowskim (grodziskim), okr. urz. bukowskim, ma urz. st. cyw., st. kol., pocztę i parafie obu wyznań w Buku, szkoły obu wyzn. w Żegowie, sąd w Grodzisku, obszaru 75 ha, 7 dym., 97 dusz (45 ew.). 2.) **W.,** wś dwor., tamże, ma obszaru 347 ha, 10 dym., 127 dusz. Leży tuż pod Bukiem, dawniej zw. Wysoczycą. R. 1580 ma tu Jakub Negolewski 9 łan., 3 zagr., 1 pustkę i półłanek z karczmą. W r. 1793 mieszka tu Augustyn Zahorowski. *W. Ł.*

Wysoczki, *Duże*, *Małe* i *Średnie*, w XVI w. *Wysokie*, wsie i folw., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Szczeglice, odl. od Sandomierza 29 w. W. Duże, wś, ob. *Wysoki Duże*. W. Średnie, wś i folw., mają 8 dm., 71 mk., 234 mr. dwor., 45 włość, 1827 r. 11 dm., 40 mk. W. Małe, wś i folw., mają 18 dm., 97 mk., 1827 r. 11 dm., 63 mk. W r. 1885 folw. W. Małe rozl. mr. 297: gr. or. i ogr. mr. 212, łąk mr. 10, past. mr. 7, lasu mr. 63, nieuż. mr. 4, bud. drew. 6; płodozm. 10 pol.; las nienrządzony. Wś W. Małe os. 16, mr. 105. Już w piętnastym wieku odróżniano cztery oddzielne wsi (prima, secunda, tertia i quarta al. Mała Wieś). Wysokie „prima“, w par. Szczeglice, miało 4 łany km. i 1 zagr. z rolą, od których dawano dziesięcinę, wartości 4 grzyw. archidyakonowi sandomierskiemu. Wysokie „secunda“, własność Stanisława Biszowskiego h. Nieczuja, miało 5 łan. km., karczmę, 2 zagr. z rolą, od których dziesięcinę płacono w Sandomierzu a z folwarku rycerskiego w Szczyglicach. Wysokie „tertia“, miało 9 łan. km., 1 karczmę zagr. z rolą, od których dziesięcinę, wartości 10 grzyw., płacono kolegiacie w Sandomierzu. Folwark rycerski dawał dziesięcinę pleb. w Szczyglicach. W. „quarta“ al. Maławieś, w par. Kiełczyna, własność Cedrów h. Gryf, miała 5 łan., 1 zagr., dających dziesięcinę wartości do 5 grzyw. kollegiacie sandomierskiej. Karczmarze siedzieli na rolach kmiecych. Jeden folwark rycerski dawał dziesięcinę pleb. w Kiełczynie (Długosz, L. B., I, 318, 319, II, 332, 333). W r. 1578 Wysokie „major“ w par. Kiełczyn, należy do Sebastyana Lipnickiego, który płaci od 9 os., $2^1/_2$ łan., 6 zagr. z rolą, 3 rzem. W. minor, w par. Szczeglice, ma w działach Wysockiego i Niedźwickiego 5 os., $1^1/_4$ łana, 4 zagr. z rolą, 1 kom., 1 ubog., zaś Wysoczki Stanisława Lipnickiego mają 4 os. na 1 łanie. Mała wieś, w par. Kiełczyna, nie nosi już nazwy Wysokie (Pawiń., Małop., 175, 176).

Wysoczort, jezioro, w pow. porzeckim gub. smoleńskiej, na płd. wsch. od jez. Putnego, daje początek dwu rzeczkom, z których jedna płynie ku płn.-zach. a druga ku płd. i wpada do Meży.

Wysoczyn 1.) wś, pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Worów, ma 42 mk., 51 mr. W r. 1827 było 54 dm., 500 mk. (?). Według reg. pobor. pow. grójeckiego z r. 1576, wś Wysoczyn, w par. Worowo, miała 2 łany (Pawiński, Mazowsze, 231). 2.) **W.,** wś i folw. nad rz. Wisłą, pow. garwoliński, gm. i par. Sobienie, Jeziory, odl. 18 w. od Garwolina, ma 48 dm., 419 mk. W r. 1827 było 35 dm., 266 mk., par. Warszewice. W r. 1885 folw. W. w r. 1878 oddzielony od dóbr Dziecinów, rozl. mr. 549: gr. or. i ogr. mr. 264, łąk mr. 38, nieuż. mr. 247; bud. drew. 8. Spisy pobor. z XVI w. nie podają W. W r. 1669 wchodził w skład ststwa czerskiego.

Wysoczyno, wś, pow. nowoaleksandrowski, gm Dukszty, okr. wiejski Magunele., ma 2 dm. Należy do dworu Góry bar. Engelharda.

Wysoczynowka, wś nad rz. Mżą, pow. żmijewski gub. charkowskiej, gm. Zamoście, 54 dm., 332 mk., cerkiew, jarmark.

Wysogoda al. *Wyssogota* al. *Franzdorf*, dwie kolonie, w pow. garwolińskim, gm. i par. Żelechów. W r. 1801 dziedzic Żelechowa, Ignacy Wyssogota Zakrzewski, na obszarze 100 włók lasu potworzył kolonie, które obsadził osadnikami niemieckimi. Czynsz oznaczył 4 złp. z morgi rocznie. Obecnie jest 128 osad rolnych, z których około r. 1880 tylko 24 zostawały w posiadaniu rodzin pochodzenia niemieckiego ale już słabo władających językiem niemieckim. Obszar obecny wynosi 3134 mr. (2410 roli, 314 lasu, 409 pastw.). Domów jest 139 i 1167 mk. (885 katol., 252 ew. i 30 żyd.). We wsi urząd gminny, dwie szkoły i dwa wiatraki. Ob. *Fransdorf*.

Wysogotowo, niem. *Schwarzhauland*, wś gosp., w pow. poznańskim (zachod.), w okr. urz. komornickim, ma urząd stanu cyw. i pocztę w Sadach, st. kol. w Dąbrowie, na linii Poznań-Zbąszyn. Szkoły obu wyzn. w miejscu. Par. katol. w Skórzewie, ewang. na Holendrach Zakrzewskich. Sądy w Poznaniu. Obszaru 372 ha, 32 dym., 244 dusz. (109 ew.). Leży na zach.-płn. Poznania. W r. 1793 dziedziczył tu Antoni Chłapowski z Dąbrówki. 2.) **W.,** niem. *Hochdorf*, wś, w pow. jarocińskim, okr. urz. kotlińskim, ma urząd stanu cyw. w Tarcach, st. kol. i pocztę w Jarocinie, szkoły obu wyznań w miejscu. Par. katol. w Twardowie, ewang. w Jarocinie, sąd w Jarocinie. Obszaru ma 302 ha, 38 dym., 251 dusz, z tych 69 katol. W r. 1793 był dziedzicem Hiacynt Zakrzewski z Woli Książęcej. *W. Ł.*

Wysoka, rzeczka, bierze początek śród la-

sów, w płn. części pow. maryampolskiego, koło wsi Ogorkiszki, niedaleko błota Ażarelis. Płynie przez Rymkie, Gulany, Wysoką Rudę, Judrzańską Rudę, Skindeliszki, Mazury, Gabryszki i wpada do Szeszupy z prawego brzegu, poniżej wsi Symaki, o 1 w., na prawo od mostu na Szeszupie dla kolei landwarowsko-wierzbołowskiej. Długość biegu około $4^1/_2$ mili. Przyjmuje z praw. brzegu dopływy: Jurę, Judraj, z lew. Narejkupie. Nad tą rzeczką zakładali osady karczownicy kraju Zapuszczańskiego, stanowiącego przedłużenie puszczy Jurborskiej, z drugiej strony Niemna.

Wysoka 1.) wś, folw. i dobra, na rz. b. naz. pow. grójecki, gm. Rykały, par. Przybyszew, odl. 20 w. od Grójca, ma 123 mk. W r. 1827 było 9 dm., 61 mk. Dobra W. składały się w r. 1886 z folw. Wysoka i Sanki rozl. mr. 955: gr. or. i ogr. mr. 479, łąk mr. 27, lasu mr. 100, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, drew. 13; płodozm. 14 pol.; folw. Sanki gr. or. i ogr. mr. 265, łąk mr. 55, pastw. mr. 7, nieuż. mr. 11; bud. drew. 12; płodozm. 10 pol.; las nieurządzony, pokłady torfu, młyn wodny. Wś W. os 10, mr. 18, wś Sanki os. 4, mr. 94, wś wś Mała Wieś os. 7, mr. 134. Według reg. pobor. pow. grójeckiego z r. 1576, wś Wysoka Zawiszów, w par. Wyssemierzyce, własność Serafina Zawiszy miała 1 łan. Wysoka „Magna“, w par. Wyssemierzyce, miała $4^1/_2$ łana (Pawiński, Mazowsze, 235). 2.) **W.** al. *Wola*, wś, pow. gostyński, ob. *Wólka Wysoka*. 3.) **W.**, wś, pow. radomski, gm. Orońsk, par. Wysoka. Jestto część wsi t. n., położonej w pow. koneckim. W r. 1827 było 13 dm., 81 mk. 4.) **W.**, wś i folw. nad rz. Korzeniówką (dopł. Radomki), pow. konecki, gm. Szydłowiec, par. Wysoka, odl. od Końskich 42 w., posiada kościół par. drewniany, 12 dm., 194 mk., 185 mr. ziemi rządowej, 210 mr. włość. W r. 1827 było 11 dm., 77 mk. Kościół par., p. w. św. Mikołaja istniał już w połowie XVI w. W r. 1816 wzniesiono nowy z drzewa, dotąd stojący, obok którego niedawno zbudowano murowaną świątynię, krytą blachą, o pięciu ołtarzach z kamienia. W połowie XV w. wś była własnością Zdziechowskich i Kozickich, miała łany km., zagr., folwark rycerski, od których dziesięcinę dawano klasztorowi wąchockiemu, 2 łany km. dawały dziesięcinę pleb. w Wysokiej. Pleban miał rolę i łąkę (Długosz, L. B., II, 522). Według reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1569 we wsi Wysoka, Piotr Kozicki miał 2 łany, burgrabia radomski 4 łany, 2 zagr. (Pawiński, Małop., 309). W. par., dek. konecki, ma 2654 dusz. 5.) **W**, ob. *Wysoka Pilicka*. 6.) **W.**, wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 12 w.), ma 20 dm., 169 mk W r. 1827 było 6 dm., 75 mk. 7.) **W.**, *Buchta*, os., pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Kalwarya (odl. 8 w.), ma 7 dm., 28 mk. W 1827 r. 1 dm, 9 mk. 8.) **W.** *Góra*, folw. dóbr Lasocin, w pow. włoszczowskim, gm. i par. Oleszno. 8.) **W.** *Góra* al. *Wysokie Góry*, pow. suwalski, gm. Huta, par. Kaletnik, odl. od Suwałk 14 w., ma 41 dm., 237 mk., szkołę początkową, W r. 1827 było 37 dm., 220 mk. 10.) **W.** *Lelowska*, wś i folw., pow. będziński, gm. Żarki, par. Przybynów, odl. 42 w. od Będzina, przy drodze z Żarek do Częstochowy. Wś ma 58 dm., 563 mk., folw. 6 dm, 46 mk. W r. 1827 było 60 dm., 415 mk. Dobra W. Lelowska składały się w r. 1817 z folw. W. i Józefów, nomenklatury Maszczyków rozl. mr. 1714: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 424, łąk mr. 71, pastw. mr. 36, nieuż. mr. 78; bud. mur. 8, drew. 5; folw. Józefów gr. or. i ogr. mr. 68, łąk mr. 20, w wieczystych dzierżawach mr. 80, lasu mr. 914, nieuż. mr. 23; las nieurządzony, pokłady torfu i rudy żelaznej, młyn wodny. Z przestrzeni powyższej w r. 1892 oddzielono 134 mr. na eksploatacyę rudy żelaznej. Według. reg. pobor. pow. krakowskiego r. 1581, Myszkowska płaciła tu od 4 łan. km., 6 zagr. bez roli, 1 łanu sołtysiego, $^1/_4$ roli (Pawiński, Małop., 75, 436). 11.) **W.** *Mała*, wś i folw., pow. kutnowski, gm. Krośniewice, par. Nowe, odl. 10 w. od Kutna, ma 61 mk. W r. 1827 było 7 dm., 82 mk. W r. 1890 folw. W. Mała rozl. mr. 417: gr. or. i ogr. mr. 319, łąk mr. 26, pastw. mr. 40, lasu mr. 13, nieuż. mr. 19; bud. 7, drew. 4. Wś W. Mała os. 7, mr. 67. Na początku XVI w. we wsi „Wysoka duplex“ łany kmiece dawały dziesięcinę kolegiacie łęczyckiej a folw. pleban. w Nowem (Łaski, L. B., 474). Według reg. pobor. pow. łęczyckiego z r. 1576, wś Wysoka, w par. Nowe, miała 3 posiadaczy na półłanie, 4 zagr., 1 osad., 1 kom. i 6 posiadaczy na $1^1/_2$ łanu, bez kmieci i 1 karczmę (Pawiń., Wielkop., II, 84, 137). 12.) **W.** *Pilicka*, wś i folw., pow. będziński, gm. Rokitno Szlacheckie, par. Chruszczobród, odl. 20 w. od Będzina, ma fabrykę cementu, młyn wodny, pokłady wapna. Leży na wyniosłości z wapienia utworzonej. Wś ma 60 dm., 520 mk., folw. 12 dm., 10 mk., os. karcz. 1 dm., 8 mk. W r. 1879 odkryto tu pokłady węgla kamiennego brunatnego. W r. 1885 folw. W. Pilicka rozl. mr. 1627: gr. or. i ogr. mr. 573, łąk mr. 138, pastw. mr. 119, lasu mr. 752, wody mr. 8, nieuż. mr. 37; bud. mur. 16, drew. 12, las nieurządzony. Wś W. Pilicka os. 56, mr. 309, wś Głazówka os. 9, mr. 67, wś Wiesiółki os. 15, mr. 127, wś Podlesie os. 8, mr. 54. W połowie XV w. wś W., w par. Chruszczobród, własność Salomona, rajcy krakowskiego, h. Łabędź, miała 12 łan. km., 2 łany sołtysie, z których dziesięcinę dawano plebanowi w Chruszczobrodzie (Długosz, L. B., II, 195). Według reg. pobor. pow. krakowskiego, w r. 1571, wś Wysoka, należąca do zamku w Ogrodzieńcu, w par. Chruszczobród, miała $6^1/_2$ łan. km., 2 kom. bez bydła, 2 łany

sołtysie (Pawiński, Małop., 36, 435). 13.) **W.** *Ruda*, wś, pow. maryampdlski, gm. Gudele, par. Wysoka Ruda, odl. od Maryampola 30 w., posiada kościół par. drewniany, 40 dm., 381 mk. Jest to osada budników mazurskich. W r. 1827 było 14 dm., 156 mk. Jeszcze przed r. 1700 istniała tu kaplica, potem kościół filialny do par. Sapieżyszki. Obecny pochodzi z r. 1818. W. Ruda, par., dek maryampolski, ma około 6000 dusz. 14.) **W.** *Wielka*, wś i folw., pow. kutnowski, gm. Krośniewice, par. Nowe, odl. 7 w. od Kutna, ma 159 mk. W r. 1827 było 14 dm., 95 mk., par. Jamno. Dobra W. Wielka składały się w r. 1870 z folw. i wsi: Wysoka, Wielka i Perna rozl. mr. 853: folw. W. Wielka gr. or. i ogr. mr. 495, łąk mr. 30, pastw. mr. 20, nieuż. mr. 10; bud. mur. 2, drew. 10; płodozm. 15 pol.; folw. Perna gr. or. i ogr. mr. 260, łąk mr. 30, wody mr. 1, nieuż. mr. 7, bud. mur. 6, drew. 6; płodozm. 12 pol. Wś W. Wielka os. 10, mr. 15, wś Perna os. 13, mr. 15. Ob. *Wysoka Mała*. 15.) **W.** *Wola*, folw., pow. skierniewicki, gm. i par. Dębowa Góra, ob. *Wola Wysocka*. *Br. Ch.*

Wysoka 1.) folw., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Graużyszki, o 10 w. od Oszmiany, 1 dm., 15 mk. katol.; w 1865 r. własność Giedrojciów Jurachów. 2.) **W.**, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Mile (o 7 w.), 20 dusz rewiz. osadn. wrusk. 3.) **W.**, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 39 w. od Wilna, 7 dm., 41 mk. katol.

Wysoka, kolonia, pow. włodzimierski, gm. Kisielin (o 4 w.), dom modlitwy.

Wysoka, wś nad rzką Wysokonką, pow. bielski gub. smoleńskiej, gm. Jotkino, 52 dm., 212 mk.

Wysoka 1.) potok, w pow. krakowskim, ob. *Straha*. 2.) **W.**, potok, pow. sokalski, ob. *Spasówka*.

Wysoka 1.) niem. *Hohe Wisoka*, jeden z wielkich szczytów tatrzańskich, stanowi płd.-zach. narożnik doliny Białej Wody. Wznosi się 2555 mt. Na płn. od niej leżą Rysy (2508 mt.), na wschód wschód-płd. Ganek i Żelazne Wrota. Na płd.-zach. krańcu doliny Białej Wody u stóp W. leży Zmarzły staw (1794 mt. wzn.), od płn. strony poniżej turni leży Czeski Staw (wzn. 1564 mt.) do którego spływa woda ze Zmarzłego stawu, tworząc wodospad do 50 mt. wysoki. Wody Czeskiego stawu dają początek potokowi zw. Biała Woda. Widok jaki tworzy tu grupa szczytów ośnieżonych zamykających dolinę Białej Wody należy do najpiękniejszych w Tatrach. Wysoka, swą nagą, gładką niemal ścianą tworzy jakby olbrzymi kamienny mur odbijający tem wydatniej od bogatej w roślinność i tak powabnej doliny Białej Wody, w jej dolnej części. 2.) **W.** *Mała*, jest to wschodni szczyt Grzebienia polskiego, wzn. 2430 mt., ob. *Polska przełęcz*. 3.) **W.**, wzgórze (284 mt.) bezleśne w Drohomyślu, w pow. jaworowskim, ma 50° 2½′ płn. szer. a 40° 57′ wsch. dług. (Karta wojs., 5, XXVIII). 4.) **W.**, szczyt (737 mt.) w grzbiecie, który stanowi dział wód między Dniestrem a Ryką, dokąd też z niego odpływają wody. Wznosi się na granicy Jabłonki Wyżnej, Szandrowiec, Wołczego, w pow. turczańskim, na 40° 33½′ wsch. dług. a 49° 10′ płn. szer. (Karta wojs., 9, XXVIII). 5.) **W.**, szczyt (950 mt.) wznosi się w grzbiecie Małachów Ihrowec, na granicy pow. bohorodczańskiego a kałuskiego, tudzież gmin: Jasienia i Porohów. Z pod W. wypływa pot. Kuźmieniec i płynie do Łomnicy i Kuźmieniec Wielki płynący do Złotej Bystrzycy. Wznosi się na 41° 46′ wsch. dług. 48° 36½′ płn. szer. (Karta wojs., 11, XXX).

Wysoka 1.) z *Michałówką*, *Gołkówką* i *Stodoliną*, wś, pow. jasielski, okr. sąd. frysztacki, par. rz. kat. w Dobrzechowie i Łączkach, urząd poczt. w Strzyżowie (o 5 klm.). Gmina ma 2092 mk., obszar większej własności 119 mk. Szkoła 1 klas. Wymieniona w dok. z r. 1277 w liczbie posiadłości klasztoru koprzywnickiego (Kod., Małop., I, 110 i 304). W połowie XV w. W. al. Stodólna Wola, w par. Dobrzechów, własność klasztoru koprzywnickiego, miała łany km., z których płacono czynsz, dawano jaja, sery, koguty; 2 karczmy z rolą płaciły 1 grzyw., młyn dawał miarkę klasztorowi. Ze wszystkich ról dawano klasztorowi za dziesięcinę po 6 gr. szerokich i 8 zwyczajnych z łanu. Były też 2 łany sołtysie (Długosz, L. B., II, 293 i III, 390). W r. 1581 wś ta, w pow. pilzneńskim, w par. Dobrzechów ma 6 osad., 2 łany, 4 zagr. z rolą, 3 zagr., 4 ubogich, 3 rzem. „Stodolina Wola" podana jako osobna wieś w tejże parafii, ma 6 os., 1 łan., 1 zagr., 1 łan sołtysi, 3 kom., 1 ubogi, 2 rzem. Prócz tego część wsi Wysoka należała do par. w Łączkach. Tu Seweryn Bonar płacił od 10 osad., 2 łan., 2 zagr. z rolą, 4 komor., 6 ubogich (Pawiń., Małop., 246, 249). 2.) **W.**, wś, pow. rzeszowski, par. rzym.-kat. Zaczernia, st. p. Głogów (o 5 klm.). Gmina posiada szkołę 1 klasową, 1800 mk., obszar dworski 38 mk. 3.) **W.**, wś, pow. łańcucki, parafia rz.-kat. w miejscu, st. p. w Łańcucie (o 3 klm.). Gmina ma 1152 mk., obszar dwor. 32 mk. Szkoła gmina 1 klas. 4.) **W.** *koło Jordanowa*, wś, pow. myślenicki, par. rz.-kat. w Jordanowie, tamże urząd. poczt. (odl. 5·3 klm.). Wś ma 753 mk., obszar większej własności 32 mk. W r. 1581 wś W., w par. Łętownia, w pow. szczyrzyckim, własność wojew. kaliskiego, miała 1¼ łanu km., 4 zagr. bez roli, 3 kom. z bydłem. 5.) **W.** *koło Kalwaryi*, wś, pow. wadowicki, par. rz.-kat. w miejscu, urząd poczt. i sąd okr. w Kalwaryi (o 9·1 klm.). Wś ma 957 mk., obszar większej własności 71 mk. W połowie XV w.

wś W., w par. Marcyporęba miała łany km., zagrodników, karczmy, z których płacono dziesięcinę po groszu z łanu proboszczowi w Porębie (Długosz, L. B., II, 53). Według reg. pobor. pow. szląskiego z r. 1581 wś W. miała w części Stan. Palczowskiego 1 kom. z bydłem, 1 bez bydła, 8 zarębników na kwarciech, 2 kom. z bydłem i 2 kom. bez bydła. Ciż Palczowscy mieli swe działy w Brzeźnicy i Porębie Markowej (Pawiń., Małop., 102).

Wysoka, szczyt górski (979 mt.) w hr. orawskiem nad pot. Półhoranką.

Wysoka, niem. *Wissek*, miasteczko, w pow. wyrzyskim, leży na zach.-płn. Wyrzyska i Nakła, między Miasteczkiem i Łobżenicą, urz. st. cyw., poczta, szkoły i parafie w miejscu, st. kol. w Białośliwiu (Weissenhoehe), sąd w miejscu. Obszaru 931 ha, 118 dym., 1044 dusz (409 prot. i 41 żyd.). W r. 1260 Bolesław ks. Polski nadał W. Mikołajowi swemu podkomorzemu. W r. 1348 wspomniana dziesięcina z W. w ugodzie między dziedzicami Dzwonowa i proboszczem z Dąbrówki Kościelnej. R. 1366 król Kazimierz nadaje W. Jakubowi, Walterowi i Heningowi z Guntersberg wraz z wielu przywilejami. Już w r. 1520 była W. miastem. Dawniej leżała na wzgórzu, ztąd nazwa, teraz u stóp wzgórza. Fundacya kościoła Augustyanów spowodowała przeniesienie osady w dolinę. Miasto posiadało prawo magdeburskie, ale ponieważ dokumenty się spaliły, w r. 1722 dziedziczka Apolonia ze Smoguleckich Tuczyńska wystawiła nowy przywilej. Wedle niego apelacya od magistratu szła do dworu. Dziedziczka zobowiązała burmistrzów, żeby dbali o naukę dla dzieci. Zastrzeżono także w przywileju, żeby co niedziela burmistrz z sędzią miejskim z całym magistratem bywali na mszy rannej. Ztąd mszę ranną nazywano „mszą literatów“. Mieszkańcom wolno było warzyć piwo i palić wódkę. W r. 1772 przeszła W. pod panowanie pruskie. Dostał ją minister Goerne, później była domeną, znów własnością Wiesego. W r. 1788 liczono w W. 63 domów i 346 dusz. W początku XIX w. 500 dusz, ale w r. 1816 było ich tylko 208, z tych 121 katol., 5 żydów. Dymów było 63. W r. 1837 było dusz 755 w 80 domach, kościół katol. i lut. modlitewnia. W r. 1843 podają tylko 250 dusz. W r. 1846 W. spaliła się zupełnie, ale już r. 1850 było 103 domów i 1055 dusz, z tych 504 katol., 128 żydów. Jarmarków jest 4. Kościół katolicki pod wezw. św. Marcina istniał już przed r. 1500. Do tego kościoła w początku XVIII w. Apolonia ze Smoguleckich Tuczyńska sprowadziła augustyanów, którym nadała wsie: Dębówkę i Jeziorki i summę 6000 tynfów pol., którą to fundacyą zatwierdził arcyb. Teodor Potocki r. 1729. Augustyani zbudowali nowy kościół murowany, kryty dachówką, z wieżą, a ks. Józef Kraszkowski, sufragan gnieźn. poświęcił go r. 1729. W r. 1578 należały do parafii wsi: Wysoczka, Bądecz, Rudno, Czajcze a w Młotkowie udziały Adama Młotkowskiego, Białośliwskiego i Piotra Tłukowskiego. W r. 1581 W. własność kasztelana poznańskiego, płaci pobór od $12^1/_2$ łan. os., 2 ratajów, 20 rzemieśl., 2 komorn., 2 komorn. z przedmieścia, 3 łan. pust., szosu podwój. 6 zł. 12 gr., od beczek gorzałki 3, od 6 zagrodników, od 1 owczarza z 70 owcami. W r. 1793 jest dziedzicem Aleks. Potulicki na Więcborku. 2.) **W.** al. *Julienfelde*, też *Gr. Wissek*, domena król. pod W. ma urząd okr. w Białośliwiu. Obszaru 632 ha, 9 dym., 149 mk. (68 katol.). 3.) **W.** *Wielka*, wś gospod., tamże, ma obszaru 409 ha, 24 dym., 217 dusz, z tych 135 katol. 4.) **W.** *Mała* al. *Wysoczka*, wś gospod., w temże położeniu, ma obsz. 188 ha, 13 dym., 121 dusz, z tych katol. 50. 5.) **W.** *Mała*, wś dworska, tamże, ma obszaru 561 ha, 9 dym., 159 dusz (67 katol.). W r. 1578 miała 17 łan., 3 zagr., 1 rzemieśln. W r. 1793 posiadał ją Karol z Wrbna Rydzyński na Wyrzysku. 6.) **W.**, wś dwor., w pow. wągrowieckim, okr. urzęd. Skoki, st. kol. w Pobiedziskach, urz. poczt. w Kiszkowie, szkoły w Bliżycach, paraf. katol. w Dąbrówce Kościelnej, sąd w Wągrówcu. Ma obszaru 338 ha, 9 dym., 105 dusz. Leży na północ Kiszkowa, płn.-wschód Dąbrówki. W r. 1523 są tu role dziedziczne, z których część uprawia dwór a drugą kmiecie, 2 łany oddają dziesięcinę do Dąbrówki, reszta kapitule w Gnieźnie. W r. 1580 jedna część W. ma $1^1/_2$ łana os. i 2 zagr., druga (Wierzejskiej) 1 łan. os. W r. 1620 Jadwiga Wierzejska ma 1 łan. folw., 2 zagr. a Stefan Wysocki $1^1/_2$ łan. os. a 2 zagr. W r. 1793 siedzi tu Maksym. Złotnicki, następnie 1840—72 Skoraczewscy, r. 1884 Józef Kolski. Wieś ta przeszła obecnie w posiadanie komisyi kolonizacyjnej. Istnieje tu od r. 1853 szpital katol. na 2 osoby. Właściciel wsi ma dawać szpitalowi wolny opał, pościel, pomieszkanie i żywność. 7.) **W.** al. *Wysokie*, w dok. *Wisoczka*, *Wisoka*, *Chochowald*, *Hochwalde*, wś niegdyś parafialna, na płd.-zach Międzyrzecza, należała w r. 1259 do klasztoru paradyskiego. Po r. 1580 kościół tutejszy afiliowany został do Kalawy. Dawniej też wś stała na innem miejscu bliżej Kalawy. Dziś leży w pow. i okr. urzęd. międzyrzeckim, urząd st. cyw. w Paradyżu, st. kol. w Międzyrzeczu, poczta w Liebenau, szkoły w miejscu, par. katol. w Kalawie, ewang. w Seeren, sądy w Międzyrzeczu. Obszaru 1572 ha, 54 dym., 372 dusz (46 ew., 1 żyd). Jezioro miało być dawniej bagniste. Znajdują na dnie jego pale, o których lud mówi, że na nich stał most. Wydobywają też z jeziora dęby olbrzymie i inne drzewa. Niekiedy wyławiają rybacy orzechy laskowe jakich już niema w lasach wysockich. Są to zapewne szczątki nawodnych

mieszkań. W r. 1580 jako własność klasztoru paradyskiego miała W. 22 łan., 7 zagr., 1 kom., 1 osadn., 1 rzemieśln. *W. Ł.*

Wysoka 1.) niem. *Wittstock*, dawniej *Wysoka Pólna*, dobra ryc., nad jez. wysockiem, pow. tucholski, ag. poczt. w miejscu, st. kolejowa Silno, o 4·5 klm. odl., par. kat. Raciąż; 963 ha (411 roli or., 66 łąk, 295 lasu); 1885 r. 17 dm., 33 dym., 228 mk., 218 kat., 10 ew.; z tych przypada na kol. W. Mrowiniec 5 dm., 25 mk., na wyb. Seehof 1 dm. i 9 mk. a na Wysocki młyn 3 dm. i 23 mk. Jestto stara osada. Kilkakrotnie bowiem napotykano tu groby skrzynkowe z urnami (ob. Objaśn do mapy archeol. Prus Zach. Ossowskiego, str. 35). W dok. pojawia się po raz pierwszy w przywileju ks pomorskiego Mestwina II, który r. 1276 nadaje: „viro nobili comiti Alberto, qui lingua materna Woicech nuncupatur, nostro fideli subcamerario sibi suisque successoribus duas villas perpetualiter, quae sic vulgariter nuncupantur Wissoke, Lotine“ z tem jednak zastrzeżeniem, że gdyby nie pozostawił synów, jedna z tych włości nam przypadnie a drugą damy komu się nam będzie podobało. Dan w Świeciu na zamku naszym. Świadkami są: Przybysław, wojewoda świecki, Rasław, kasztelan w Szczytnie i inni (ob. P. U. B v. Perlbach, str. 241). R. 1313 nadaje w. mistrz krzyżacki Karol z Trewiru braciom Piotrowi, Jaśkowi i Wawrzyńcowi Święcom wsie: W. Mędromierz, Kiełpin, Karczewo, Radzimin i Wysokę (ob. Voigt: Cod. dipl. Prus., t. II, Nr 71). R. 1314 sprzedają synowie Wojciecha, Mikołaj i Wojciech swoje dobra Wysokę i Lotyń zakonowi za 80 grz. Dan w Malborku (ob. Zapiski ks. Kujota). R 1349 nadaje w. m. Henryk Dusemer wiernemu Gelunen i bratu jego Jodulhen dobra Wysokę oraz połowę jez. Objezierza i połowę jez. Parczenka z jazem w strudze, która idzie z tych obu jezior, na prawie magdeb., jak je posiadał Maciej (Matis) ich antecessor. Użyczamy im też wszelkie sądy, duże i małe, ręczne i gardłowe, i cokolwiek z tego przychodzi im należeć ma, tylko prawo gościnne sobie zatrzymujemy. Za to będą nam służyli we wszelkich pospolitych ruszeniach i pomagali przy naprawianiu, rozbieraniu i budowaniu zamków. Pomienionemu Gelunowi z łaski użyczamy i to prawo, że gdy z nami albo z braćmi naszymi gdzie w drodze będzie, sustentować się go podejmujemy. Gdyby się zaś przydało, czego Boże uchowaj, że pomieniony Geluna lub brat jego albo ich dzieci mieli zostać zabici, będzie kara 40 grzyw. wynosiła. Dan w Malborku (ob. Odpisy Dregera, manuskr. w Pelplinie, str. 105). Lustracya z r. 1570 opiewa, że W. posiadał wówczas Jan Wysocki, włók osiadłych było 12 á 20 gr., ogrodników 5 ad 2 gr., karczma (caupona annua) ad 12 gr., rzemieślnik 1 ad 2 gr. Wizyta Trebnica z r. 1653 pisze: Wysoka wś panów Wysockiego i Żukowskiego, de aula D. Wysocki dantur duae metretae silginis totidemque auenae. Item colonus unus, qui dat unam metretam silig. et avenae alteram. De aula D. Żukowski dantur una et media metreta silig., totidem avenae (pag 111). W wizycie Jezierskiego z r. 1695 czytamy: „Villa Wysoka Magnif. D. Michaelis Wiecki, de qua solvuntur missalia: semiquinque modii siliginis et totidem avenae“ (pag. 15). Bracia Gelunen i Jodulhen to jedyni w tutejszej okolicy Prusacy, przez zakon krzyżacki włościami obdarzeni. Według taryfy poborowej z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacił tu p. Lutomski od 2 włók osiad. 4 fl.; p. Wysocki na $3^1/_2$ włóki folw. złożył jurament i był od poboru wolny. Possessores od $6^1/_2$ wł. folw. płacili 6 fl. 15 gr., p. Siedlęcki 5 fl., p. Floryan Wysocki 1 fl. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 183). R. 1717 płaci według taryfy pobor. na symplę Wysoka Polna z młynem 1 zł. 6 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 92). R. 1716 posiada te dobra Franciszek Lutomski. Tenże sprzedaje r. 1748 Chrystyanowi i Elżbiecie Keterom młyn z tartakiem, z zasiewami, ogrodami i łąkami aż do stawu raciązkiego za 1900 zł. (ob. Zapiski kś. Kujota). W topogr. Goldbecka z r, 1789 czytamy że wś szl., folw. i młyn, liczące razem 13 dymów, posiadał kanonik Lutomski (str. 253). Od kilkudziesiąt lat są dobra tutejsze w ręku Jantów Półczyńskich, którzy w pobliskim Raciążu mają swój grobowiec familijny. 2.) **W.** *Zaborska*, w przeciwstawieniu do W. Pólnej, wś, pow. chojnicki, st. pocz. i paraf. kat. Leśno, 322 ha (110 roli or., 13 łąk, 30 lasu); 1885 r. 11 dm., 12 dym., 77 mk. tylko kat. Według taryfy poborowej na symplę płacił tu r. 1717 p. Adam Wysocki 4 gr. 9 den., p. Cisewski 4 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 92). W topografii Goldbecka z r. 1789 zapisana jest ta os. jako wś szl. o 8 dymach, na 3 działy podzielona (str. 256). 3.) **W.,** 1765 *Wyszka*, niem. *Hohenfelde* al. *Wissek*, wś pow. złotowski, st. pocz. Więcbork, paraf. kat. Sępólno, 510 ha (347 roli or., 78 łąk); 1885 r. 16 dm., 19 dym., 128 mk., 6 kat., 122 ew. Włościanie tutejsi jako i ci ze Zboża mieli przywilej z r. 1748. Jedni z nich posiadali wolne włóki prawem dziedzicznem, drudzy siedzieli na wieczystej dzierżawie (ob. „Der Kreis Flatow“ v. Schmitt, str. 270). Od r. 1893 znajduje się tu przystanek kolei więcborskiej. 4.) **W.,** niem. *Wiesenwald*, wś, o $1^1/_2$ mili na płd.-zach. od Starogardu, 7 klm. od Pelplina, pow. starogardzki, pomocnicza agentura pt. i 3-klasowa szk. symult. w miejscu, paraf. kat. Bobowo, o 3·5 klm. odl., 930 ha (782 roli or., 83 łąk); 1885 r. 78 dm., 142 dym., 701 mk., 666 kat., 35 ewang. Już r. 1891 uchwalił sejmik powiatowy wybudowanie żwirówki z Pączewa na

Czarny las aż do drogi idącej do Wysoki. Gleba jest dosyć urodzajna, tak że po części i pszenicę rodzi. Posiada przywilej z r. 1352 przez Jana v. Wallerstein, komtura gniewskiego wystawiony (ob. „Gesch. d. St. Stargard“ von Stadie, str. 37). Tutejszy folw. także Wysoką zwany, obejmuje 183·86 ha (163·44 roli or. i ogr., 15·83 łąk, 2·09 past., 2 nieuż., 0·5 wody), dawniej posiadali go Bardzcy obecnie Raps, który go nabył od banku szczecińskiego za 154000 mrk. Lustracya starostwa gniewskiego z r. 1664 opiewa: Wysoka, wś ma włók 50, sołeckich 6 juxta privilegium Crucigerorum de A. 1352; konfirmowane r. 1654 die 7 Martii. Tacę do Bobowa daje z osiadłej włóki pół korca żyta i pół kor. owsa (ob. „Varia acta“, mspt. w Pelplinie, str. 58). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 wykazuje tu 208 kat. i 4 akat. (str. 324). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jest W. jako wś król. o 36 dym. (str. 256). 5.) **W**, niem. *Wittstock*, folw. w Pomeranii nad jez. Garnem, pow. słupski, st. pocz. Garno, st. kol. Słupsk o 19 klm. odl., dziedzic Horn, 5 ha, 1885 r. 5 dm., 6 dym., 28 ew. mk. 6.) **W.**, dok. *Vissoke*, gród zaginiony pod Owidzem nad Wierzycą w pow. starogardzkim, wymieniony w przywileju Grzymysława z r. 1198 przy ograniczeniu posiadłości joanitów w Starogardzie („dedi etiam beato Joanni quod me contingebat de fluvio Verissa superius a castello nomine Vissoke usque ad fines Jaroson (Jaroszewy) superius (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 7 i Altpreuss Monatsschrift, 1881, str. 487). 7.) **W.**, niem. *Wittssock*, dobra szl. na Kaszubach, nad szosą gdańską, pow. wejherowski, agent. pocz. została tu otworzona r. 1890, par. kat. i st. kol. Oliwa o 5·5 klm. odl., 445 ha (368 roli orn.); 1885 r. 12 dm., 23 dym., 111 mk., 102 kat., 9 ew.; mleczarnia i hodowla bydła, dziedzic Daniel Koschmider. R. 1283 nadaje ks. Mestwin wś tę cystersom w Oliwie (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 312). Po kasacie dóbr duchownych wydał ją biskup r. 1782 w wieczystą dzierżawę. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jako wś szl. i folw. o 9 dymach (str. 253). Dobra te zamieniają teraz na włości rentowe. 8.) **W.**, niem. *Wittstock*, wyb. do Jeleńskiej Huty, pow. wejherowski, st. pocz. Przetoczyn; 1885 r. 4 dm., 37 mk. 9.) **W.**, dok. *Wissoka*, wś zaginiona w ziemi gniewskiej; r. 1245 posiadali ją cystersi w Oliwie (ob. Perlbach P. U. B., str. 74). *Ks. Fr.*

Wysoka 1.) dobra i wś, pow. wielkostrzelecki, par. kat. Wysoka, ew. W. Strzelce. W r. 1885 dobra miały 449 ha, 8 dm., 120 mk. (3 ew.); kolonia 46 ha, 18 dm., 139 mk. kat.; wś 143 ha, 51 dm., 373 mk. (1 ew.). Kościół par. katolicki. Ślady starego grodziska. Łomy wapienia. Par. W. dek. wielkostrzeleckiego miała 1869 r. 2916 katol., 20 ewang. 2.) **W.**, dobra i wś, pow. olesiński, par. kat. Wysoka, ew. Olesin. W r. 1885 dobra miały 799 ha, 4 dm., 43 mk. (18 ew.); wś 863 ha, 99 dm., 564 mk. (2 ew.). Kościół par. katolicki. Na obszarze wsi nomenklatury: Grodzisko i Kamień. Par. W. dek. olesińskiego 1869 r. miała 3725 katol., 81 ewang,, 11 izr.

Wysoka, niem. *Hohendorf*, wś, pow. niborski, st. pocz. Soldau.

Wysoka 1.) (łuż.), niem. *Weissig*, wś pod Czornobohem. 2.) **W,,** wś w pobliżu Woslinka na Łużycach.

Wysoka Buda 1.) wś i folw., pow. czerykowski, gm. Dubrowica. Wś ma 23 dm., 188 mk.; folw., od 1872 r. własność Kamieńskich, 440 dzies. (36 roli, 14 łąk, 190 lasu). 2.) **W. B.**, wś i folw., pow. mścisławski, gm. Sożno. Wś ma 35 dm., 229 mk.; folw., od 1867 r. Puszkarewiczów, 438 dzies. (40 roli, 20 łąk, 222 lasu); karczma.

Wysoka Góra 1.) folw, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Dereczyn, należy do dóbr Aleksandrya, Laury Zeime. 2) **W.**, uroczysko osiadłe, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Smolewicze, o 43 w. od Borysowa. 3.) **W. G**, białorus. *Wysokaja-Hara*, folw. nad rz. Ussą, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. berezyńskim, gm. Jakszyce, należy do domin. Bohuszewicze, poprzednio własność Bolesława Świętorzeckiego, od 1875 r. nadany gen. Pawłowi Szegunowowi, gubernatorowi mińskiemu. Bohuszewicze z W. G. mają około 200 włók obszaru. 4.) **W. G.**, białoros. *Wysokaja Hara*, wś i fol. nad bezim. strugą, płynącą śród błot okolicznych, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost, o 68 w. od Ihumenia, ma 17 osad; grunta piaszczyste. **W. G.**, zaśc., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Bieliczany, par. kat. Berezyna, o 35 w. od Ihumenia. 6.) **W. G.**, uroczysko zasiedlone, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 24 w. od Mińska, własność Michalewiczów, ma $1^1/_2$ włóki. *A. Jel.*

Wysoka Góra 1.) (284 mt.) w Drohomyślu, w pow. jaworowskim, z płn.-wsch. strony nieco lasem porosła, o stokach łagodnych, na 50° 3′ płn. szer., 49° 57′ wsch. dług. (Karta wojs., 5, XXVIII). 2.) **W. G.**, wzgórze (218 mt.) lesiste, po praw. brzegu Żełdca, w Reklińcu, w pow. żółkiewskim (Karta wojs., 4, XXX). 3.) **W. G.**, (408 mt.) bezleśny szczyt nad Gniłą Lipą, w Bogdanówce, pow. złoczowskim, na 42° 58′ wsch. dług., 49° $41^1/_2$′ płn. szer. (Karta wojs., 7, XXXII). 4.) **W. G.**, wyniosłość (363 mt.) w Żulicach, pow. złoczowski, występuje z grzbietu Woroniaków na 49° $52^1/_2$′ płn. sz. g. 42° 33′ wsch. dług. (Karta wojs., 6, XXXII). 5.) **W. G.** (413 mt.) na granicy Bogdanówki i Ostaszowiec, w pow. złoczowskim, na 43° wsch. dług., 49° $40^1/_2$ płn. szer. (Karta wojs., 7,

XXXII). 6.) **W. G.,** lesiste wzgórze (406 mt.) rozłożyste, we wsi Narajowie, w pow. brzeżańskim, na 42° 27′ wsch. dług., 49° 29¾′ płn. szer. Wody odciekają do pot. Lipy (Karta wojs., 8, XXXI). 7.) **W. G.** (402 mt.) wśród polistych garbów w Baranówce, pow. brzeżański. Wody z niej odciekają do pot. Ceniowki. Wznosi się na 42° 43′ wsch. dług., 49° 27½′ płn. szer. (Karta wojs., 8, XXXII). 8.) **W. G.** (411 mt.) w Litiatynie wśród polistych garbów, w pow. brzeżańskim, na 42° 43′ wsch. dług., 49° 23′ płn. szer. (Karta wojs., 8, XXXII). 9.) **W. G.** (373 mt.) na polistych obszarach na granicy Hajworonki i Burkanowa, w pow. podhajeckim, na 42° 42½′ wsch. dług., 49° 15′ płn. szer. (Karta wojs., 8, XXXII). 10.) **W. G.** (372 mt.) na polistych obszarach Kupczyniec, w pow. tarnopolskim, na 42° 43′ wsch. dług., 49° 26½′ płn. szer. (Karta wojs., 8, XXXII). 11.) **W. G.** (309 mt.) w Niżborgu Nowym, w pow. husiatyńskim, na 49° 8½ płn. szer., 43° 43′ wsch. dług. (Karta wojs., 9, XXXIV). 12.) **W. G.** (297 mt.) na granicy Czortowca, Harasimowa i Hawryłaku, w pow. horodeńskim, na 48° 44′ płn. szer., 42° 56′ wsch. dług. (Karta wojs., 11, XXXII). 13.) **W. G.** (406 mt.) z rzadka lasem porosła, na granicy Lipowiec i Wiśniowczyka, w pow. przemyślańskim. Wody ztąd odciekają do pot. Łoniówki na płn.-wsch., a do Gniłej Lipy na zachód. Wznosi się na 42° 22½′ wsch. dług., 49° 42′ płn. szer. (Karta wojs., 7, XXXI). 14.) **W. G.** (342 mt.) w Uniatyczach, w pow. drohobyckim, na 41° 2½′ wsch. dług., 49° 22½ płn. szer. (Karta wojs., 8, XXIX).

Wysoka Grobla, zaśc. szl. nad potokiem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 34 w. od Oszmiany, 2 dm., 21 mk. katol.

Wysoka Grobła 1.) wś nad rz. Szumiłówką (Markówką), pow. olhopolski, na pograniczu pow. jampolskiego, okr. pol. Pieszczanka, gm. i par. Miastkówka, st. poczt. i dr. żel. Krzyżopol (o 10 w.), odl. o 70 w. od Olhopola, ma 149 dm., 614 mk., 633 dzies. ziemi włośc., 450 dworskiej, młyn wodny. Dobra niegdyś Lubomirskich, następnie Jaroszyńskich, dziś Tyzenhauzena. 2.) **W. G.,** wś nad rz. Kalusem, dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol. Wierzbowiec, gm. Osłamów, par. praw. Karyżyn, katol. Wońkowce, sąd i st. poczt. Letniowce (Nowa Uszyca), ma 14 osad. Należała do Ignacego Czerkasa, chorążego, obecnie wchodzi w skład dóbr wońkowickich, Kosielskiej. *Dr. M.*

Wysoka Hola, niem. *Hoheheide*, wś na Łużycach.

Wysoka Klewa, góra (1110 mt.), stoki której spadające do doliny Holy atynki są dobrze rozwinięte i okryte wielkimi lasami. Wznosi się w Karpatach węgierskich, na 41° 8′ wsch. dług. 48° 38′ płn. szer. (Karta wojs., 11, XXIX).

Wysoka Lada 1.) zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. i par. katol. Łohojsk, gm. Smolewicze, ma 4 osad; dawniej własność radziwiłowska, do domin. Smolewicze należąca, z kolei ks. Wittgenstejnów, obecnie przeznaczony do sprzedaży. 2.) **W. L.,** folw., pow. słucki, w 3 okr. pol., gm. Hresk. *A. Jel.*

Wysoka Lipa, wś, pow. nowogródzki, o 65 w. od Nowogródka, ob. *Lipa.*

Wysoka Mała, szczyt w Tatrach Spiskich, wzniesiony 2196 mt. npm., ob. *Kastenberg.*

Wysoka Starzyna, okolica, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorełe, o 30 w. od Ihumenia. Mają tu małe własności chrześcianie i żydzi, *A. Jel.*

Wysoka Woda, niem. *Hochwasser*, kol. do Sopotu, pow. wejherowski, st. pocz. Oliwa, zawiera 5 włók i 11 morgów; 1885 r. 4 dm., 17 mk. Na własność wydana r. 1783. *Kś. Fr.*

Wysoka Wieś, niem. *Hochdorf*, kol. do Nowej Tucholi, pow. tucholski, st. pocz. i par. kat. Tuchola; 1885 r. 12 dm., 82 mk.

Wysoki, folw., pow. sejneński, ob. *Liszków.*

Wysoki Duże, al. *Wysoczki* wś i fol. i *W. Średnie*, wś i fol., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Szczeglice, odl. od Sandomierza 28 w., ma 36 dm., 208 mk., 138 mr. dwor., 206 mr. włośc. W 1827 r. było 18 dm., 100 mk. W r. 1880 folw. W. Wielkie rozl. mr. 209: gr. or. i ogr. mr. 116, łąk mr. 11, pastw. mr. 51, lasu mr. 20, nieuż. mr. 12; bud. drewn. 9; płodozm. 9-pol. W r. 1886 folw. W. Średnie al. Wielkie rozl. mr. 184: gr. or. i ogr. mr. 163, łąk mr. 6, pastw. mr. 12, nieuż. mr. 3; bud. drew. 9. Wś W. Średnie os. 6, mr. 45. W połowie XV w. wś Wysokie Wielkie w par. Szczyglice, własność Biszowskiego i Prandoty h. Nieczuja i Odrowąż i Jakuba Jaguszewskiego h. Habdank, miały 9 łan. km., karczmę, zagr. z rolą, z których płacono dziesięcinę archidyakonii sandomierskiej. Z folw. płacono dziesięcinę pleban. w Szczyglicach; 4 zagr. dawało połowę dziesięciny archidyak. sandom. a połowę kościołowi w Kielcach (Długosz, L. B., II, 332). W r. 1578 wś Wyssokie Minor miała w działach Jakuba i Walentego Wysockich i Stan. Niedzwickiego 5 os., 1¼ łan., 4 zagr. z rolą, 1 kom., 2 ubog. Wieś Wysoczky, w dziale Stan. Lipnickiego 4 os., 1 łan. (Pawiń., Małop., 176).

Wysoki Borek, folw., pow. czerykowski, od 1865 r. Azanczewskich, 5695 dzies. (250 roli, 140 łąk, 5000 lasu); 4 karczmy dają 500 rs.

Wysoki Brzeg, białoros. *Wysoki Bierah*, folw. nad rzeką Schą albo Chą, lewym dopł. Berezyny, pow. borysowski, w 1 okr. pol. i par. kat. Chołopienicze, gm. Zaczyście, o 25 w. od Borysowa. Miejscowość dość odludna, nizinna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wysoki Chełm, wś, pow. orszański, gm. Chłystowo, ma 11 dm., 74 mk.

Wysoki Dąb, niem. *Hoheneichen*, dobra, pow. grudziądzki, st. p. Goczałkowo, par. kat. Święte, 404 ha (75 roli or., 10 łąk, 277 lasu); 1885 r. 6 dm., 18 dym., 109 mk., 45 kat., 64 ew. Dziedzic v. Koerber. *Ks. Fr.*

Wysoki Dwór 1.) folw., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 64 w. od Wilna, 1 dm., 12 mk. katol. 2.) **W. D.,** wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 7 w.), okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Malewskich, Leoniszki, o 45 w. od Wilna, 10 dusz rewiz. W spisie z 1866 r. podany jako zaśc., mający 1 dm., 7 mk. katol. 3.) **W. D.,** zaśc.. pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 7 w.), okr. wiejski Widziniszki, o 64 w. od Wilna, 1 dm , 9 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Białodwór. 4.) **W. D.,** mko i folw. nad rz. Wierzchnią i jez. Nawa, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, paraf. katol. Użugość, odl. o 33 w. od Trok. Folw. ma 2 dm , 16 mk. (4 prawosł., 12 katol.), mko zaś 28 dm., 634 mk. (41 prawosł., 386 katol., 8 ewang., 5 mahomet., 194 żydów), zarząd gminny, cerkiew paraf., dom modlitwy żydowski, szkołę ludową, koszary, gorzelnię, 2 jarmarki. Cerkiew par. murowana, p. w. Pokrowy N. M. P., przerobioną została z kościoła po zniesionym klasztorze dominikanów. Parafia praw., dekanatu (błagoczynia) trockiego; 650 wiernych. Okrąg wiejski W. D., obejmuje tylko mko t, n. Gmina dzieli się na 16 okręgów (starostw) wiejskich: W. D., Władysławów, Kotłowo, Oleszyszki, Różewo, Wierzchnierzecze, Lemiany, Użugość, Scypioniszki, Biejżany, Mergiszki, Czyżuny, Gierejciszki, Jasiedańce, Bobrowniki i Ryngołajcie (obejmuje 80 miejscowości, mających 399 dm.. 6317 mk. włościan). W 1865 r. 1910 dusz rewiz. Włościanie uwłaszczeni zostali na 6848 dzies. (5041 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 13387 dzies. ziemi właścicieli prywatnych (5562 roli), 5 dz. skarb. i 111 (82 roli) należących do cerkwi i kościołów. W. D. stanowił pierwotnie dzierżawę królewską, nadany przez Zygmunta I sokolniczemu Iwanowi Lackiemu, zbiegłemu z Moskwy. Jan Alfons Lacki, później ssta gieneralny ks. żmujdzkiego, wraz z żoną swą Joanną z Talwojszów, fundują tu 1629 r. klasztor dominikanów. Dominikanie składali konwent z 12 zakonników i zarządzali parafią, dziś rozdzieloną i przyłączoną do parafii sąsiednich. Obecnie mko należy do Malewskich. W 1850 r. dobra, należące również do Malewskich, składały się z mka, folw. i zaśc. i miały 1112 dzies. rozległości. Okolica wzgórzysta, mko bowiem leży na t. zw. wyżynie nadbałtyckiej al. Pojezierzu. Najwyższe wzniesienie sięga tu 260 mt. npm. W okolicy znajduje się tuf wapienny. W pobliżu mka mają źródła rz. Strawa i Wierzchnia. Jedynym śladem dawnego zamku Lackich pozostały nazwy jeziora i góry nad niem wznoszącej się, zwanych Zamkowemi. Stosunki florystyczne okolic W. D. badał Łapczyński (Pamięt. fizyogr., t. IV. 5.) **W. D.,** dobra, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Wilkija, o 48 w. od Kowna, 24 w. od Kiejdan, 10 w. od Czekiszek (st. pocz. i par. katol.) i tyleż w. od Niemna. Najwyższy punkt wzniesienia między Niemnem, Dubissą i Niewiażą. Dobra składają się z ekonomii: Wysoki Dwór i Preny i mają 1180 dzies. (610 lasów, 83 nieuż.). Gleba glinkowata, bardzo urodzajna, grunta pszenne, gospodarstwo rolne wysoko rozwinięte, lasy racyonalnie urządzone, podzielone na poręby 75-letnie, składają się przeważnie z jesionów, dębów i lip. Własność dawniej Jeleńskich, od których kupił w 1805 r. Marcin Białłozor. Po śmierci ostatniej właścicielki tego imienia, Eleonory († 1861), majętność przeszła do jej sióstr, obecnie należy do Heleny z Fergussów Michałowej Podbereskiej. Oprócz zaprowadzenia wzorowego gospodarstwa i starannej hodowli bydła, Podbereski założył tu w 1877 r. na wielką skalę, fabrykę parową kół, osi i wozów, która spłonęła d. 22 marca 1879 r. ale została już odbudowaną. 6.) **W. D.,** folw., pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Janowo o 38 w. od Kowna, własność Kulwieców, ma 202 dz. (19 lasu, $12^1/_2$ nieuż.). 7.) **W. D.,** folw.. pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 64 w. od Nowoaleksandrowska, należy do dóbr Rakiszki, hr. Przeździeckiej. 8.) **W. D.**, dwór nad Niemenkiem, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Ponadel, o 93 w. od Nowoaleksandrowska, własność Kościałkowskiego Henryka, ma 526 dzies. (81 lasu, 41 nieuż.). W 1889 r. był tu młyn wodny i gorzelnia. 9.) **W. D.** al. *Anciszki, Anczyszki,* dwór nad błotem Usłoją, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Remigoła, o 25 w. od Poniewieża, w 1859 r. 4 dm., 28 mk. Kościół paraf. kat. (o $^1/_2$ w. od dworu, w osadzie zwanej Anciszki), p. w. św. Mateusza, z drzewa wzniesiony w 1789 r. przez dziedzica Kozakowskiego. Parafia katol., dekanatu poniewieskiego, 1292 dusz. Dobra, własność dawniej Szwojnickich, teraz Muśnickich, mają 630 dzies. (159 lasu, złożonego z brzozy, osiny, dębu i nieco jesionu, 147 nieuż.). Gleba na wzgórzach zwirowata i piaszczysta, w nizinach czarnoziemna; łąki przeważnie błotniste, mało dają siana, porosłe mchem. Dwór położony na dość wyniosłem wzgórzu. 10.) **W. D.,** folw., pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 72 w. od Poniewieża. 11.) **W. D.**. żmujdzkie *Auksztdwara*, dobra, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 21 w. od Rossień, własność Kontrymów, ma 716 dzies. (323 dzies. lasu, 3 nieuż.). 12.) **W. D**., folw., pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Konstantynowo, należy do dóbr Dziewałtowo, hr. Jana Tyszkiewicza. *J. Krz.*

Wysoki Dwór, ob. *Didowszczyzna* (t. II, 31).

Wysoki Dział 1.) pasmo górskie (990 mt.) na lew. brzegu Rabskiego potoka, w obrębie gm. Rabe. w pow. liskim. Z zach. stoków tego działu bierze początek pot. Olchowaty. W pasmie tym występuje szczyt Pohary. 2.) **W. D.,** góra (473 mt.) ze szczytem bezleśnym i położystym, stoki dobrze rozwinięte. Wznosi się w Morochowie, na granicy Niebieszyna, w pow. sanockim, na 39° 51′ wsch. dług., 49° 29½′ płn. szer. Wody spływają do Osławy (Karta wojs., 8, XXVI). 3.) **W. D.,** góra (641 mt.) bezleśna w Dźwiniaczu, w pow. liskim, na 40° 14′ wsch. dług., 49° 29½ płn. szer. Wody ztąd odpływają na wschód do pot. Uniaczki, na zach. do Srednicy (Karta wojs., 8, XXVII). Ob. *Łodynka*. 4.) **W. D.,** góra ze szczytem bezleśnym, w Ratem, pow. liski, na 39° 52½′ wsch. dług., 49° 18′ płn. szer. Wody odpływają do pot. Rabskiego (Karta wojs., 8, XXVI). 5.) **W. D.,** bezleśne wzgórze (641 mt.) w Leszczowatem, w pow. liskim, na 40° 14′ wsch. dług., 49° 30′ płn. szer. Wody odpływają do Serednicy i Uniaczki (Karta wojsk., 8, XXVII).

Wysoki Garb 1.) pagórek (222 mt.) wysoki, nad sąsiednią okolicą ledwie 12 mt. wzniesiony, w okół podmokły obszar. Wznosi się we wsi Radwańce, w pow. sokalskim, na 42° 3′ wsch. dług., 50° 17½ płn. szer. (Karta wojs., 4, XXXI). 2.) **W. G.,** szczyt (411 mt.) w garbach bez wyraźnego kierunku, pomiędzy Kluczówką a pot. Wierbiążycem w Kluczowie Małym, w pow. kołomyjskim, na 42° 36′ wsch. dług. 48° 30′ płn. szer. (Karta wojs., 12, XXXII).

Wysoki Grąd, niem. *Wyssocki Grund*, wś, pow. szczycieński, st. p. Friedrichshof.

Wysoki Groń, szczyt, w granicznym grzbiecie Beskidu od Węgier (909 mt.), we Woli Mielcowej, w pow. liskim, na 39° 48′ wsch. dług. 49° 12′ płn. szer. Ztąd poczyna się grzbiet Kiczerka i ciągnie się na północ do doliny Osławy (Karta wojs., 9, XXVI).

Wysoki Horb 1.) góra bezleśna (583 mt.) w Serednicy, w pow. liskim, na 40° 11′ wsch. dług., 49° 30′ płn. szer. Wody odpływają z tej góry do pot. Serednicy. (Karta Wojs., 8, XXVII). 2.) **W. H.,** góra (845 mt.) w grzbiecie pomiędzy Oporem a pot. Różanką. Wznosi się na obszarze Sławska, w pow. stryjskim, na 41° 9′ wsch. dług. a 48° 51½′ płn. szer. (Karta wojs., 10, XXIX).

Wysoki Horodziec, wś, pow. sieński, gm. Wysoki Horodziec, cerkiew paraf. drewniana, szkoła ludowa.

Wysoki Kamień 1.) niem. *Hohenstein*, wś, pow. wałecki, st. pocz. Jabłonowo, paraf. kat. Nakielno, 273 ha (210 roli orn., 14 łąk, 6 lasu); 1885 r. 16 dm., 23 dym., 139 mk.. 136 ew., 3 żyd., z których na dobra Marquardsthal przypada 47 mk. i 4 dm. 2.) **W. K.,** dobra ryc., tamże, 832 ha (732 roli orn., 22 łąk, 66 lasu); 1885 r. 12 dm., 40 dym., 271 mk., 8 kat., 263 ew., z których na folw. Georgsthal przypada 1 dm. i 14 mk., a na dobra Ludwigshorst 4 dm. i 117 mk.; cegielnia, hodowla bydła holend. rasy; dziedzic Feliks Gropius. *Kś. Fr.*

Wysoki Kościół 1.) niem. *Hochkirch*, 1400 *Hokirche*, wś, pow. trzebnicki, leży na górach Wysokokościelnych (Hochkirchen Berge), par. katol. Schebitz, ew. w miejscu. Wś ma 109 ha (93 roli, 4 lasu) 24 dm., 121 mk. (7 kat.). Kościół tutejszy istnieje zdawna. W r. 1714 nowy z drzewa wzniesiono, obecny murowany z r. 1827. 2.) **W. K.,** niem. *Hochkirch*, 1302 *Alta ecclesia*, wś i dobra, pow. głogowski, par. kat. w miejscu, ew. Gramschuetz. Wś ma 23 ha, 36 dm., 172 mk. (8 ew.); dobra 111 ha (75 roli), 1 dm., 5 mk. katol. W aktach kościoła z r. 1678 powiedziano że jest to najstarszy kościół w całym księstwie głogowskiem. Data założenia nieznana. Jest tu cudowny obraz M. Boskiej do którego odbywają się pielgrzymki gromadzące tysiące pobożnych ze Szląska i Wielkopolski. 3.) **W. K.,** 1321 *Alta ecclesia*, 1353 *Hoenkirche*, wś i dobra, pow. lignicki, par. ew. w miejscu, kat. Malice, ma 45 ha, 17 dm., 104 mk. (2 kat.), dobra zaś 139 ha (107 roli), 5 dm., 81 mk. (15 katol.). Kościół par. ewang., cegielnia. 4.) **W. K.,** niem. *Hohkirch*, wś, pow. zgorzelicki, par. ew. w miejscu. Wś ma 514 ha (353 roli, 66 łąk i 68 lasu), 98 dm., 392 mk. (8 kat.). Do r. 1815 należała do Łużyc Saskich. Kościół par. ewangielicki.

Wysoki Las, ob. *Wereszczaty*.

Wysoki Las, obszar pagórkowaty, lesisty w Dziczkach, w pow. rohatyńskim. Wody odpływają potoczkami do Gniłej Lipy i Świerza (Karta wojs., 8, XXXI).

Wysoki Most, wś, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Wigry, odl. od Sejn 12 w., ma 8 dm., 80 mk. W 1827 r. 1 dm., 17 mk.

Wysoki Most, uroczysko, pow. borysowski, gm. Chołopienicze. *A. Jel.*

Wysoki Ostrow 1.) uroczysko osiadłe, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, w gm. poprzednio Rudobiełka, teraz Karpiłówka, o 69 w. od Bobrujska. 2.) **W. O.,** osada leśna i uroczysko, w pow. rzeczyckim, gm. Jołcza, w okolicy strugi błotnej Dzielihoszcze i kotliny rzeki Brahinki. *A. Jel.*

Wysoki Piec, wś nad Teterewem, pow. żytomierski, gm. Trojanów, ma 6 dm., 45 mk., st. poczt. między Cudnowem (o 18 w.) a Korczykiem, fabryka odlewów żelaznych i fryszerka, austerya porządna, murowana. Z powodu braku rudy żelaznej wytapiają tu rocznie zaledwo 2000 pudów surowcu. Własność dawniej hr. Ilińskich, następnie Steckich, potem inż. Betulickiego.

Wysoki Połk, wś, pow. bobrujski, w 2 okr. pol., gm. i par. prawosł. Parycze (o 2 w.), przy

gośc. poczt. z Bobrujska do Parycz i dalej, o 47 w. od Bobrujska, ma 18 osad. Niegdyś królewszczyzna w sstwie paryckiem, potem donacya rodziny Puszczynów przy domin. Parycze. Łąk dostatek, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wysoki Regiel, góra w pasmie kop tatrzańskich. Stoki jego spadają stopniami na polanę Cyrhlę Wawrzyczkową. Wysoki Regiel jest szerokim, położystym grzbietem i tworzy wyżynę zwaną Błociskami. Z wyżyny wznosi się Grań opadający stromo ku Suchej Wodzie i ku Cichowańskiemu.Płynie koło niego Cicha Woda,Przyporniak, obok licznych bezimiennych. Wznosi się na 49° 17′ płn. szer., 37° 44′ wsch. dług. Wysokość 1166·38 mt. (Stan. Kuczyński i Edw. Skiba Sprawozod. kom. fiz., III, 1869).

Wysoki Stan, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol.chołopienickim, gm. Łosznica, o 25 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Wysoki Szumieł, uroczysko zasiedlone, pow. bobrujski, w 1 okr. pol. i gm. Kaczorycze, około $3^1/_4$ włóki, własność Rewkiewiczów.

Wysoki werch 1.) al. *Ostry Werch*, góra (1245 mt.), wznosi się w pośród lasów szpilkowych, w postaci kopca i grzbietu, ciągnącego się pomiędzy pot. Rżanką a pot. Sławskiem, na granicy wsi Wołosianki a Rożanki Wyżnej, w pow. stryjskim, na 41° 9′ wsch. dług., 48° 47′ płn. szer. (Karta wojsk., 10, XXIX). 2. **W.,** szczyt (700 mt.) wysoki, wznosi się w małym grzbiecie, pomiędzy Dniestrzykiem Dubowym a Boberką. Wody z bezleśnej tej góry odpływają do Ryki na zachód, a na wsch. do Dniestru. W. werch wznosi się na 40° 28′ wsch. dług., 49° 13′ płn. szer. (Karta woj., 9, XXVII). 3.) **W.** *W.* (484 mt.), szczyt w Karpatach, na Węgrzech, nad pot. Ulieską, dopł. Ungu (Karta wojsk., 10, XXVII). 4.) **W.** *W.*, ob. *Zwinin*

Wysoki zamek, ob. *Lwów* (t. V, 497).

Wysokie, jezioro, w pow. suwalskim, koło wsi Supienie (Szupienie), oddzielone wąskim pasem ziemi od Rospudy, brzegi ma niskie bezleśne, obszaru około 20 mr.

Wysokie 1.) wś i folw. nad rz. Wiercicą, pow. koniński, gm. Wysokie, par. Kramsk, odl. 14 w. od Konina, ma 24 dm., 290 mk., szkoła początkowa, urząd gminny, cztery wiatraki, sklep wiejski katolicki. W r. 1827 było 22 dm., 195 mk. W r. 1876 folw. W. rozl. m. 724: gr. or. i ogr. mr. 429, łąk mr. 220, pastw. mr. 1, wody mr. 6, lasu mr. 48, nieuż. mr. 19; bud. mur. 13, drew. 6, płodozm. 6 i 9 pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. Do folw. poprzednio należały: wś W. os. 123, mr. 112, wś Drążek os. 46. mr. 291, wś Kuźnica os. 15, mr. 264, wś Wylany os. 90, mr. 536, wś Podgór os. 64, mr. 431, wś Konstantynowo os. 20, mr. 610, wś Niwki Stawiska os. 7, mr. 87, wś Marcinów Grunt os. 4, mr. 27. wś Borki os. 31, mr. 371, wś Podgórz os. 15, mr. 99, wś Winnica os. 57, mr. 193, wś Stanisławów os. 13, mr. 177, wś Marysin os. 11, mr. 93, wś Milin os 17, mr. 207, wś Brzaski os. 7, mr. 60, wś Barcie os. 14, mr. 139. Według reg. pobor. pow. konińskiego z r. 1579, wś Wysokie, w par. „Krabsko“, miała 3 łany, 5 zagr. bez roli, 2 kom. bez bydła (Pawiński, Wielkop., 232). W ostatnich czasach własność hr. Miączyńskich, po nich Makarowicza, Lalewicza, Nieszczota, obecnie Leonarda Zaleskiego. Drogą parcelacyi i przez uwłaszczenie obecnie włościanie z dóbr tych posiadają 76 włók. 2.) **W.,** wś, pow. lubelski, gm. Jastków, par. Bochotnica. R. 1827 było 4 dm., 20 mk., par. Garbów. W połowie XV w. wś W., w par. Garbów, miała łany km., z których dziesięcinę płacono pleban. w Garbowie (Długosz, L. B., II, 542). Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531, wś Wysokie, w par. Garbów, w części Górnego i Wysockiego, miała 1 łan, inne części $^3/_4$ łanu (Pawiński, Małop., 361). W r. 1676 administrator oficyała łukowskiego płaci tu pogłówne od 1 osoby z rodziny i 9 dworskich (Pawiń., Małop. 18a). 3.) **W.,** wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów, leży na płn.-wsch. granicy powiatu, w lesisto-falistej okolicy, nad strumykiem Ołyką, odl. od Zamościa 26 w., ma 3 dm. dwor., 7 włośc., 90 mk. kat., 40 praw. Obszar dwor. ma roli 260 mr., łąk 50, lasu 101, razem 411 mr., 89 mr. włośc. Z dom. W. oddzielono folw. Podwysokie. W r. 1827 było 16 dm., 109 mk. Część tej wsi nadaną była jako uposażenie kościołowi w Uchaniach (ob. t. XII, 736). 4.)**W.,** wś i folw. nad rz. Topornicą, pow. zamojski, gm. Wysokie, par. kat. Sitaniec, praw. Bortatycze, odl. od Zamościa 7 w., st. p. Chomęciska 12 w., ma 4 dm. dwor., 41 włośc., 272 mk. kat., 80 praw., 47 izrl., obszaru 581 mr. urodzajnej gleby i łąk, młyn wodny amerykański o 4 kamieniach i staw na rz. Topornicy. W r. 1827 było 33 dm., 185 mk., par. Wielącza. Folw. W. i młyn należy do dóbr ordynacyi Bortatycze, które z folw. Borowina, Wolica Sitaniecka, Zarudzie i Złojec liczą 4253 mr. obszaru, w tem roli 2477 mr., łąk 433, lasu 1043 mr. Urząd gm. W. położony pomiędzy Wolicą Sitaniecką a wsią W. stanowi przysiołek W,, odl. od traktu lubelsko-lwowskiego 2 w. W skład gm. W. wchodzą: Białobrzegi, Borowina Sitaniecka, Bortatycze, Łapiguz, Siedliska, Sitaniec, Wolica Sitaniecka, Wólka Złojecka, W., Zarudzie, Złojec. Gmina należy do sądu gm., II okr., w Starym Zamościu. Ma obszaru 6142 dzies., w tem ziemi orn. 4100, łąk 1950, wygon. i nieuż. 590, pod budynkami 200, rzeki i błota 80, lasu 122 dzies. Gleba przeważnie gliniasta, potem czarnoziem i piasek, łąki dobre. W gm. W. kościół par. w Sitańcu, 3 cerkwie par. i 3 szkoły początkowe (Bortatycze, Siedliska, Złojec). Ludność gminy wynosiła w r. 1889 około 5418 dusz (2693 praw., 65 izrl.) a 1893 r. 5502 dusz (praw. 2735, izrl. 77).

5.) **W.**, wś, pow. hrubieszowski, gm. Grabowiec, par. Skierbieszów. W r. 1827 było 7 dm., 49 mk. 6.) **W.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Zahajki, par. Międzyrzec, ma 26 dm., 158 mk., 1005 mr. W r. 1827 było 19 dm., 127 mk. 7.) **W**, wś, pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny, odl. od Suwałk 38 w., ma 11 dm., 109 mk. W r. 1827 było 15 dm., 85 mk., par. Jeleniewo. 8.) **W.**, wś, pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Janówka, odl. od Augustowa 15 w. a 3 w. od granicy pruskiej, ma 17 dm., 174 mk. W r. 1827 było 15 dm., 90 mk. W r. 1717 należy do dóbr Dowspudzkich Paca, kawalera maltańskiego, marszałka nadwornego w. ks. litewskiego. Podczas grasującego naówczas powietrza, zmarło tu 101 włościan, pozostało 3 gospodarzów (Akta grodzień. grodz. sądu, VII, 434). 9.) **W.**, folw., pow. sejneński, gm. Lejpuny, par. Liszków, odl. od Sejn 49 w., ma 2 dm , 23 mk. W 1827 r. 2 dm., 13 mk. 10.) **W.**, folw., pow. sejneński, gm. Wiejsieje, par. Liszków, odl. od Sejn 23 w., ma 4 dm., 77 mk., gorzelnia, młyn wodny. 11.) **W.** *Małe* i **W.** *Duże*, dwie wsi, pow. kolneński, gm. Rogienice, par. Dobrzyjałowo. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. W. Małe miało 11 dm., 69 mk. W. Duże 9 dm., 65 mk. Według reg. pobor. ziemi łomżyńskiej z r. 1578, wś W.. w par. Dobrzałów, miała części 7, $13^1/_2$ łanu, 6 zagr. (Pawiński, Mazowsze, 374). 12.) **W.** *Bartosy*, wś szlach., pow. ostrołęcki, gm. Czerwin, par. Wąsewo. *Br. Ch.-T. Ż.*

Wysokie 1.) wś i folw., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Horodźki (o 8 w.), okr. wiejski Łosk, o 46 w. od Oszmiany. Folw. ma 1 dm., 3 mk. katol., wś zaś 10 dm., 36 mk. praw. i 14 kat. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); własność Jasiewiczów. 2.) **W.**, zaśc. szlach., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 18 w. od Święcian, 3 dm., 15 mk. katol. 3.) **W.** al. *Wysokowo*, fol., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Lebiedziewo, o 28 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 1 dm., 17 mk.; w 1865 r. własność Michniewiczów. 4.) **W.**, folw., pow, białostocki, w 2 okr. pol., gm. Juchnowicze, własność hr. Wandy Jabłonowskiej, wraz z folw. Dobrewody i Czaczki Wielkie ma 104 dzies. ($20^1/_2$ łąk i pastw.). 5.) **W.**, uroczysko do wsi Łukowe, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Wielkieryto. 6.) **W.**, wś, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Piaski, o 90 w. od Słonima, 302 dzies. ziemi włośc. (110 łąk i pastw., 108 nieuż.). 7.)**W.**, wś, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 30 w. od Sokółki, 251 dzies. ziemi włośc. (80 łąk i pastw., 10 nieuż.). 8.) **W.**, folw. i zaśc. nad rz. Usiążą, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 45 w. od Mińska. Łąki piękne, miejscowość dość leśna. Własność spadkowa Maryi Habich; do niedawna folw. miał przeszło 50 włók, obecnie tylko 10 wł. 9.) **W.**, białorus. *Wysokoje*, dobra, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. Chorsk, par. katol. Dawidgródek, o 180 w. od Mozyrza, mają przeszło 119 włók. Miejscowość nieco wzniesiona nad okolicznemi nizinami. Do 1875 r. własność ks. Radziwiłłów, ordynatów kleckich, odtąd przyłączone do ordynacyi nieświeskiej. 10.) **W.**, białorus. *Wysokoje*, folw. w pow. mozyrskim, w 3 okr. pol., gm. Turów, par. katol. Dawidgródek (filia Turów), o 5 w. od Turowa a 140 w. od Mozyrza. 11.) **W.**, dobra, pow. mozyrski, w 1 okr. pol., gm. Bujnowicze, odl. 65 w. od Mozyrza, od r. 1873 należy do urz. Łopuszyńskiego, przy dom. Bujnowicze, obejmującem przeszło 150 włók. 12.) **W.**, dwie pobliskie wsi i dobra, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Skorodno, par. praw. Remery, o 40 w. od Mozyrza. Wś W. Stare ma 13 osad., cerkiew filialną św. Dymitra; wś W. Nowe 21 os. Dobra, własność hr. Tyszkiewiczów, około 475 wł. Obfitość łąk błotnych. Podług rozgraniczenia wdztwa kijowskiego z r. 1622, sioło Wysokie, własność ks. Zasławskieho, wwdy wileńskiego. należy do wwdztwa kijowskiego. W r. 1628 wnosi z W. Fedor Szyszka Stawecki z 4 dym., 1 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 85, 93). 13.) **W.**, wś, na wyniosłem brzegu kotliny rz. Piny, łączącej się tu z kotliną rz. Jasiołdy, pow. piński, w 1 okr. pol. Pohost, gm. Pińkowicze, o 6 w. od Pińska, ma 46 mk., t. zw. szlachty okolicznej. W. z dobrami w całem ks. pińskiem dostały się przez zapis ostatniego kn. Jarosławicza, Zygmuntowi Staremu, a ten je oddał żonie swej Bonie. W inwentarzu dóbr pińskich pod r. 1552—1555 znajdujemy różne wzmianki o W. i opis jego granic (ob. Piscewaja kniga, str. 73, 74, 294, 319, 340, 341, 342, 343, 348, 351, 379, 381). Następnie własność bazylianek pińskich. Lud rolniczy, lecz głównie rybacy i flisacy. Pod wsią Uroczysko Uscholizieja (ob.). 14.) **W.**, wś, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Mikulicze, o 89 w. od Rzeczycy, ma 22 os.; grunta namułowe, czarnoziemne, wyborne. 15.) **W.**, wś nad Pronią, pow. czauski, gm. Czausy, ma 56 dm., 336 mk., prom na rzece. Pod wsią na dnie rzeki zalega pokład gliny żelezistej, ciągnący się na przestrzeni 40 w. od wsi Pućek. 16) **W.**, fol., pow. czerykowski, od 1878 r. Kozłowskich, ma wraz z Turówką 514 dzies. (65 roli, 40 łąk, 300 lasu). 17.) **W.**, folw., pow. klimowicki, od 1850 r. własność Zubowiczów, 1483 dzies. (160 roli, 120 łąk, 1124 lesu). 18.) **W.**, wś, pow. klimowicki, gm. Kościukiewicze, ma 42 dm., 213 mk. 19.) **W.**, wś, pow. klimowicki, gm. Timonowo, ma 39 dm., 202 mk. 20.) **W.**, folw., pow. mohylewski, dziedzictwo Węcławowiczów, ma wraz z Samsonami 2458 dzies. (450 roli, 149 łąk, 1374 lasu); młyn wodny daje 825 rs., karczma 150 rs. **W.**, wś, pow. mohylewski, gm. Szkłów (o 6 w.), 15 dm., 87 mk., cerkiew par. drewniana, zapasowy śpichlerz gminny.

20.) **W.,** dobra, pow. orszański, dziedzictwo hr. Ronikierów, mają 7300 dzies. (560 roli, 250 łąk, 3556 lasu); gorzelnia daje 550 rs., młyn 200 rs., 3 karczmy 345 rs. 23.) **W.,** folw., pow. orszański, fabryka papieru pakowego, założona w r. 1862, zatrudniająca 7 ludzi, z produkcyą 4100 rs. rocznie i odlewnia żelaza, zatrudniająca 7 ludzi i dająca rocznie 1187 rs. dochodu. Własność Eliasza Mazarapio. 44.) **W.,** wś pow. orszański, gm. Kochanowo (o 3 w.), zapasowy śpichlerz gminny. 25.) **W.,** sioło, pow. orszański, gm. Wysokie, ma 40 dm., 190 mk., cerkiew paraf. mur., szkoła ludowa, ambulatoryum wiejskie, zapasowy śpichlerz gminny. Gmina, urzędownie zwana Wysocka, położona w południowej części powiatu, graniczy od płn. z gm. Sierokorotnia i Dobromyśl, od wschodu z gm. Tuchiń, od płn. z gm. pow. horeckiego Puhłaje i Dąbrowna, od zachodu z gm. Kakowczyn pow. sieńskiego i z gm. pow. orszańskiego Kochanowo i Barań, obejmuje 95 miejscowości, mających 1356 dm. drewn. i 7 murowanych, 6376 mk. (2600 męż., 3224 kob., 552 dzieci). Włościanie, w liczbie 1535 dusz rewiz. uwłaszczeni zostali na 14216 dzies. (73 lasu, 1942 nieużytków), ze spłatą po 12567 rs. 52 kop. rocznie. W obrębie gminy znajduje się 14639 dzies. lasów należących do właścicieli prywatnych. Przez południową część gminy przechodzi dr. żel. lipawsko-romeńska, przez środek zaś szosa kijowska. 26.) **W.,** wś, pow. orszański, gm. Wysokie, 2 dm., 24 mk., zarząd gminy, cerkiew par. murowana, szkoła, zapasowy śpichlerz gminny. Była tu papiernia i odlewnia żelaza. Gmina, urzędownie dla odróżnienia od poprzedzającej, zwana Wysoczańską, leży w płn.-zach. części powiatu, graniczy od płn. z gub. witebską, od wschodu z gm. Łoźna i Dobromyśl, od płn.-zach. przez Łuczesę z gm. Sierokorotnią, od zach. z gm. Ostrowną pow. sieńskiego, obejmuje 224 miejscowości, mające 1152 dm. drewn. i 1 murow., 4029 mk. (1273 męż., 1416 kob., 1340 dzieci). Włościanie, w liczbie 1930 dusz rewiz. (4 b. włośc. skarb.), uwłaszczeni zostali na 9965 dzies. (1959 lasu, 1401 nieużytków), ze spłatą po 10661 rs. 70 kop. rocznie. Oprócz lasów włośc. w gminie znajduje się 20613 dzies. lasów należących do właścicieli prywatnych. 27.) **W.,** folw., pow. rohaczewski, od 1877 r. Korzeniewskich, ma 393 dzies. (95 roli, 70 łąk, 103 lasu); wiatrak i deptak dają 120 rs., karczma 25 rs. Gen. Łabyńcew ma tu od 1874 r. 562 dzies. lasu. 28.) **W.,** wś, pow. rohaczewski, gm. Horodziec (o 4 w.), ma 65 dm., 373 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 29.) **W.,** folw. nad jez. Radca, pow. sieński, gm. Lisiczyno. Należy do dóbr Jazwy, dawniej Sapiehów, obecnie Nitosławskich. Dobra Jazwy z fol. Wysokie i Chudowo mają 4089 dzies. (413 roli, 294 łąk, 1950 lasów). Jezioro i dwie karczmy przynoszą rocznie 550 rs. Dawniej była tu gorzelnia. 30.) **W.,** wś, pow. drysieński, należy do dobr skarbowych Stryżyno. *J. Krz.—A. Jel.*

Wysokie, przysiołek, pow. proskurowski, obok Proskurowa, ma 7 dm., 57 mk. 2.) **W.,** wś, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Brusiłów, par. praw. Stawiszcze, odl. o 25 w. od Radomyśla, ma 291 mk., stanowi właściwie część wsi Stawiszcze (ob.). 3.) **W.,** wś, pow. taraszczański, w 3 okr. pol., gm. Piatyhory, odl. o 60 w. od Taraszczy, ma 517 mk. Podług Pochilewicza w r. 1863 było tu 939 mk., w tej liczbie 18 katol.; 1931 dzies. ziemi. Posiada cerkiew, p. w. św. Eliasza, z drzewa wzniesioną w r. 1747 przez ówczesnego rządcę Tetyjowszczyzny Michała Drozdowskiego, i uposażoną 48 dzies. ziemi. Kaplicę katol. par. Tetyjów wzniósł pierwotnie z drzewa, w 1817 r. właściciel wsi Ignacy Zwierzchowski, na miejscu której po r. 1842 stanęła nowa murowana. Wś leży na wyniosłości, stanowiącej dział wodny pomiędzy Dnieprem i Bohem. Zraszające wieś strumienie uchodzą do Tykicza Uhorskiego. Wś należała do hr. Ostrowskich, od których nabył Ignacy Zwierzchowski, od tego zaś Jan Tarnowiecki, który w r. 1856 sprzedał Teodorowi Jaczewskiemu, ten zaś w kilka lat ustąpił Eleonorze Mikułowskiej. 4.) **W.,** folw., pow. uszycki, okr. pol. Wierzbowiec, gm. Pilipkowce, par. Zamiechów. 5.) **W.,** wś, pow. żytomierski, gm. Bieżewo, par. kat. Żytomierz (o 20 w.), st. pocz. Czerniachów (o 9 w.), na zach. od traktu żytomiersko-czerniachowskiego, ma 113 dm., 908 mk. praw. i 139 kat. Czechów. Cerkiew, p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesiona w r. 1761 kosztem parafian i uposażona 48 dzies. ziemi. Cerkiew filialna we wsi Ośniki (odl. o 4 w.). Dawniej była tu filia par. katol. Żytomierz. Mieszkają tu Czesi, trudnią się uprawą wybornego chmielu. W r. 1648 w dziale Stefana Niemirycza (ob. Słownik, t. IX, 197). Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. Stefan Niemirycz płaci z W. z 3 dym. (Jabłonow., Ukraina, I, 66). *J. Krz. X. M. O.*

Wysokie 1.) wś nad błotem Docz, pow. borzneński gub. czernihowskiej, gm. Szapowałówka, 350 dm., 1705 mk., cerkiew. Należała do klucza krasnostawskiego, zapisanego przez Adama Kisiela, wwdę kijowskiego, monasterowi maksakowskiemu (ob. *Staw Krasny*). 2.) **W.,** wś nad Desną, pow. mgliński gub. czernichowskiej, gm. Kostenicze, 94 dm., 542 mk., cerkiew, 2 jarmarki. 3.) **W.,** wś nad rz. Steszną, pow. starodubski gub. czernihowskiej, gm. Harcow, 51 dm., 349 mk., cerkiew, wiatrak. 4.) **W.,** wś nad Udajem, pow. piratyński gub. połtawskiej, gm. Piratyn, 29 dm., 153 mk., browar, wiatrak. 5.) **W.,** wś nad Udajem, pow. przyłucki gub. połtawskiej, gm. Olszana, 81 dm., 513 mk., cerkiew, olejarnia, 10 wiatraków. 6.) **W.,** sioło, pow. dorohobuski gub. smoleńskiej, gm. Jego-

riewa, 11 dm., 75 mk., cerkiew. 7.) **W.**, wś nad rzką Rżawką, pow. kraśniński gub. smoleńskiej, gm. Wiktorowo, 15 dm., 94 mk., cerkiew, kaplica.

Wysokie, wś, pow. limanowski, par. rz.-kat. w Kaninie, urz. poczt. i sąd okr. w Limanowy (o 12 klm.). Gmina ma 370 mk., obszar dworski (hr. Stadnickiego) 29 mk. W r. 1581 wś W., w par. Kanina, w części Bobowskich, ma 4 półłanki km., 1 zagr. bez roli, 1 kom. z bydł., 1 bez bydła, 1 rzem. Andrzej Rozembarski płaci od $1^1/_2$ łanu km. (Pawiń., Małop., 131). Ob. *Kanina.*

Wysokie, niem. *Wysocken*, wś, pow. łecki, st. p. Pissanitzen.

Wysokie Brodno, niem. *Wissokobrodno*, os. rybacka, pow. brodnicki, gm. Zbyczno; par. kat. Brodnica, st. p. Najmowo; 1885 r. 2 dm., 17 mk.

Wysokie Góry 1.) pow. sandomierski, ob. *Góry* 23.). 2.) **W.** *Góry*, pow. suwalski, ob. *Wysoka Góra.*

Wysokie Horodyszcze, dobra, pow. miński, w 3 okr. pol., par. katol. i gm. Kojdanów, własność Grinbergów, około 50 włók.

Wysokie koło, wś i folw. nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Sarnów, par. Regów, odl. od Kozienic 25 w., ma 36 dm., 373 mk.. 610 mr. dwor., 487 mr. włośc. W r. 1827 było 27 dm., 188 mk. Istnieje tu kościół murowany i klasztor etatowy reformatów, poprzednio zajmowany przez dominikanów. Klasztor ten założył w r. 1537 Stan. Witowski, kasztelan sandomierski, a odbudował r. 1681 Jan Wielopolski, dziedzic dóbr Regów. Verdum widział tu walący się kościół murowany, zapewne zniszczony podczas wojen szwedzkich. W r. 1508 Wysokie Koło al. Wola Regow płaciła 2 grzyw. 3 gr. W r. 1569 Wola do Regowa należąca al. Wysokie Koło płaciła od $2^1/_4$ łan., 5 zagr., 3 kom., 3 rzem. Rządził tu Stan. Osuchowski, w imieniu Regowskich (Pawiń., Małop., 319, 475). *Br. Ch.*

Wysokie Laski, wś, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 5 w. od Sokółki, $117^1/_2$ dzies. ziemi włośc. i $4^1/_2$ dzies. prywatnej.

Wysokie Litewskie, urz. *Wysoko-Litowsk*, mstko nad rz. Pulwą, dopł. Bugu, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. W. L., odl. o 39 w. na płn.-zach. od Brześcia, leży na wzgórzach, rozdzielonych doliną Pulwy, w poprzek której biegnie silna grobla, stanowiąca jedyną komunikacyą w czasie wiosennych i jesiennych roztopów. Samo położenie miejsca, upiększone jeszcze takiemi budowlami, jak: kościół parafialny, kaplica św. Barbary, wspaniały pałac właścicieli w rozległym parku, a w pobliżu jego okazałe gmachy szpitala, wszystko to spowite w zieleni drzew, któremi drogi wysadzone, uroczy przedstawia widok. Przez mko przebiega droga poczt. łącząca Brześć z Białymstokiem; również szosą łączy się W. ze st. t. n. dr. żel. grajewskiej. Obecnie w mku jest 4105 mk., przeważnie żydów. Że oddawna było tu ich pełno, dowodzi pogłówne kahału w Wysokiem, które w r. 1702 wynosiło wraz z Rasną 358 złp. i 12 gr , t. j. po Brześciu najwięcej. W r. zaś 1705 aż złp. 700 (A. B. Z. S., V, 256). Oprócz dużego murowanego bazaru w środku rynku, znajduje się tu jeszcze kilka piętrowych kamienic murowanych i cerkiew prawosławna, reszta domów po większej części drewniana, chociaż po pożarze w r. 1889 przybyło dużo domów z cegły, dachówką krytych. Nad rz. Pulwą murowana apteka, z ogródkiem produkującym rośliny lekarskie. Słynny tu był niegdyś jarmark na konie i bydło ukraińskie, który zacząwszy od św. Jakuba 25 lipca trwał przez cztery, później przez dwa tygodnie. Po dziś dzień, pisze ks. Mułyszewicz (w r. 1855), targi liczne, podobne jarmarkom, odbywają się w niedziele. Może w nagrodę za gwałcenie święta, dają na szpital polankowe, ci, którzy koło kościoła wjeżdżają, t. j. po jednem polanku małem, umyślnie na ten cel dobranem (Pam., Rel. Moral., t. XXVIII, Nr 6). Handel i drobny przemysł miejscowy średnio rozwinięty i przeważnie znajduje się w ręku żydów. Z zakładów przemysłowych jest gorzelnia parowa, wyrabiająca do miliona stopni spirytusu, browar piwny i trzy młyny wodne. Z władz w mstku znajduje się kancelarya asesora (stanowego prystawa), sąd pokoju i kancelarya sędziego śledczego. Ogólny obszar dóbr W. L., z sześciu folwarków złożonych, wynosi 630 mr. n. p., z tego pod budynkami, ogrodami i parkiem 89 mr., a pod miasteczkiem 100 mr. Ziemi ornej jest 2440 mr., łąk 388 mr., pastwisk naturalnych 582 mr., lasów i zarośli 2508 mr., a pod wodami, drogami i nieużytkami 93 mr. Podług danych, ogłoszonych przez komitet. statyst. w Grodnie, dobra W. L., złożone z folw. W. L., Aleksandrya, Wyhanowo, Talica i Telatycze, oraz chutorów: Maryampol, Suchowszczyzna i Pieniaczka, obejmują 3401 dzies. (1587 pod zabud. i roli ornej, 560 łąk i pastw., 1066 lasów i nieuż.). Oprócz tego mko ma 326 dzies. (9 łąk i pastw. i 5 nieuż.) ziemi włośc., 87 dz., należących do prywatnych właścicieli, 46 dz. ziemi cerkiewnej i 38 kościelnej. Grunta orne po większej części są faliste, z łagodnemi spadkami, a warstwa rodzajna, na 12 cali gruba, przeważnie jest gliniasto-piaszczysta, na marglistem podłożu. Gospodarstwo rolne oddawna poprawne i intensywnie prowadzone; inwentarze zarodowe, mianowicie bydło pełnej krwi holenderskiej, a owce cienko-wełniste Negretti. Głównym jednak celem gospodarstwa jest produkcya wyborowych nasion, a w szkółkach zbożowych, specyalnie na ten cel prowadzonych, uszlachetniają się różne gatunki zbóż miejscowych, aklimatyzują z zagranicy sprowadzone lub wytwarzają się sztucznie nowe odmiany. Obecnie sprzedaż

roczna nasion dochodzi do 20000 pud., a wysyłają się one w różne strony, a także i zagranicę. Okazy tutejszych nasion po kilkakroć na wystawach krajowych i zagranicznych odznaczane były najwyższemi nagrodami. Administratorem tak wzorowo prowadzonego gospodarstwa jest od lat wielu Bielawski. Przez dobra przechodzi tor dr. żel. brzesko-grajewskiej i dwie szosy: jedna łącząca st. kol. W. Lit. z st. dr. żel. warsz.-peters. Małkinią, a druga mko W. L. z m. Różana. W mku jest szpital żydowski; drugi zaś chrześciański, p. w. św. Jana Nepomucena, rozpoczęto budować jeszcze w r. 1763, z drugiej strony zamku za miastem, w miejscowości Mariampol, a potem Jampol, właściwie Janpol od patrona zwanej. Lecz po wyprowadzeniu już ścian, za zgodą konsystorza janowskiego, na wyraźne żądanie fundatora ks. Aleksandra Sapiehy, mury zostały zniesione i na innem miejscu w d. 1 sierpnia 1773 r. przystąpiono do innej budowli, którą ukończono 1785 r. i wprowadzono doń ks. bonifratrów. W następnych latach staraniem i kosztem zakonników stanął tu większy kościół murowany. W 4 dziesiątku bieżącego w. bonifratrzy zostali usunięci od zarządu szpitala i klasztor zamknięto, szpital jednak pod kierunkiem osób świeckich utrzymano dotąd. W r. 1774, w myśl soboru trydenckiego i brzmienia miejscowego funduszu, kś. Słonczewski wymurował tuż przy kościele domek na szkółkę parafialną; obecnie szkółki ludowe w dobrach znajdują się pod kierunkiem rządowych nauczycieli. O 1 w. za miastem, na drodze brzeskiej, lasek Sapieżyński, niegdyś Pieniaczką zwany, stanowi cel wycieczek mieszkańców. Pierwotne dzieje mstka nie są znane. W r. 1511 król polski potwierdza dożywocie na mieście Wysokiem, w pow. drohickim, nadanem mężowi Jadwigi Aleksandrówny Holszańskiej, Iwanowi Bohdanowiczowi Chrebtowiczowi, przezwanemu Litawor, marszałkowi, namiestnikowi drohickiemu (Ks. Z., 8, k. 503 odw.). W r. 1525 król Zygmunt pozwala p. Jadwidze Janowej Litaworowej, marszałkowej, i synowi jej Kazimierzowi, wykupić wójtowstwo w mku Wysokiem od Raczka (Piotrków, 1525, feria 6 post. f. S. Sebastiani). Jednocześnie taż Jadwiga wójtowstwa w Wysokiem i Horodku, w sumie 1000 cz. zł. i 1000 kóp gr. ustępuje synowi swemu Kazimierzowi, co król potwierdza (M. L., ks. Z., 12, k. 481-484). W r. 1538 sstą (dzierżawcą) wysockim był przodek Hieronima Aleksandrowicza Chodkiewicza, Wolski Ławryn (ob. Arch. ks. Sanguszków, t. IV, 158). Dowody miejscowego zamkowego archiwum za najdawniejszych współwłaścicieli W. podają Jerzego Jodkowicza z Pietkiewiczami; ostatniemi zaś z tej rodziny właścicielkami były: Anna Jodkówna i Józefowa Pietkiewicz, od których po kądzieli przeszły do Chlewickiej, ściny radomskiej. Spadkobierca tejże Stanisław Chlewicki h. Odrowąż, będąc bezpotomnym, odprzedał je Wawrzyńcowi Wojnie, podskarbiemu w. lit., staroście pińskiemu, grodzieńskiemu i kobryńskiemu, który w tem miejscu, gdzie obecnie istnieje kaplica św. Barbary, w r. 1541 wystawił drewniany kościołek, syn zaś jego Andrzej, krajczy w. ks. lit., na miejscu tej pierwotnej fundacyi wzniósł murowaną świątynię w r. 1603. Teofil Tryzna, wwda brzesko-litew., testamentem spisanym r. 1644 d. 1 grud., przekazał sumy na dobrach Raśnie, Wysokiem i in. żonie swojej Izabeli z Lackich (Akt. głów. tryb. lit., XII, p, 318, 319). Syn krajczego lit., Łukasz Wojna, w r. 1647 d. 20 czerwca, sprzedał dobra Wysokie, z Łumną, Śwityczami, Raśną, Zubanami i Wojnówką Pawłowi Janowi Sapieże, wdzie witebskiemu, staroście rosławlskiemu i borcianskiemu, a następnie hetmanowi, za 60000 złp. i wcielił takowe, jako oddzielny klucz, do obszernych dóbr swoich na Litwie. Wysokie musiało mieć wtedy kilka folwarków, gdyż później jako hrabstwo wraz z Wyhanowem, Telatyczami, Aleksandryą i Tołszczą, przynosiło dzierżawy rocznej 100000 złp. a należały doń jeszcze: Łumna, Łumienka, Świtycze i Barszczewo. Rasna z mkiem i folwarkami: Marcelinem, Samuelewem, Wojnówką i Rohaczami, stanowiła drugie hrabstwo, choć przez zły zarząd uszczuplone, w połowie b. w. nie ustępowało pierwszemu. Zubacze też z Jancewiczami, później Pusłowskich, dawało też 200000 rocznej intraty, tak, że ogółem wartości tych dóbr sapieżyńskich w obecnem położeniu, do 3 milionów złp. szacować można (Pam. Relig. Moral., t. XXVIII, nr. 6). Michał Korybut na prośbę Benedykta ks. Sapiehy, podskarbiego nadw. w. ks. lit., w m. Wysokim, w dobrach dziedzicznych podskarbiego, ustanowił d. 16 stycznia 1671 r. czterotygodniowy jarmark na dzień św. Michała, wedle kalendarza rzymskiego, w czasie którego Benedykt Sapieha podług prawa ma wymierzać sprawiedliwość zgromadzonym gościom we wszelkich ich krzywdach (Akt brzeskiego ziem. sądu, IV, p. 121 — 2). R. 1700 d. 10 sierp. podskarbi Benedykt Sapieha zrzekł się na rzecz syna swego Michała dóbr wysockich i siemiatyckich. Dobra wysockie składały na ówczas: dwór stary Wysocki z komornikami, z Łumną, Łozowicą, Dołbuniewem, Litwinowiczami, Telatyczami, Raśną, Zubaczami, Minkowiczami i Wojnówką (Akta T. G. L., 1719, nr. 396). Ks. Michał, wwda podlaski, wraz z żoną swoją Ludwiką z Wielopolskich, przyczynili się wielce do upiększenia W. Odrestaurowali kościół, wymurowali wielki bazar na kramy, gdy zaś ich rezydencya ucierpiała wielce podczas wojen szwedzkich za panowania Augusta II, zrestaurowali wspaniały zamek, wzmocniwszy go wałami i wodą, a wokoło niego piękny założyli ogród. Zniszczenie to musiało być wielkie, skoro szlachta brzeska zebrana na sejmik w r. 1714, na-

stępujące zapisała laudum: „Dobra JWIMp. Sapiehy, pisarza w. ks. lit., Wysokie y Raśna cum attinentiis, przez teraźniejsze i dawniejsze przejścia wojsk penitus zdezelowane w osobliwey u nas mają być consideracii“ (Akt. Gr. B., str. 1961—2). Klęski musiały być wielkie, gdy we dwa lata później (1718) Michał Sapieha oddaje w zastaw dobra wysockie w kwocie 45000 tynfów Augustowi Kościuszcze Siechniewickiemn, skarbnikowi brzeskiemu, i jego małżonce Zofii z Wolskich (A. T. Głów. L., st. 1006). Nie koniec na tem, zapożycza się u Jerzego Matuszewicza, wreszcie sprzedaje mu w r. 1722 Raśnę i Minkowicze, a chcąc zabić jarmarki rasieńskie, według słów Marcina Matuszewicza: „W rok po sprzedaniu Rasny, wyprosił sobie Sapieha przywilej na jarmark do Wysokiego na św. Jakub, na który czas był jarmark rasieński. Kazał wszędzie obwoływać jarmark wysocki przeniesiony z Rasny, deklarował wszystkie wygody bez żadnej zapłaty jarmarkowej na kilka lat, miał przytem regiment konny litew., porozstawiał wszędzie warty po traktach i tak kupcom nie pozwalali jechać do Rasny, ale nawracali ich do Wysokiego, i tak jarmark w Rasnej zaginął a w Wysokiem jest ufundowany“ (Pam. M. Matuszewicza, I, 39; II, 20—1). Skutkiem długów zaciągniętych w czasie klęsk wojennych, oraz spalenia zamku z r. 1748, główna rezydencya Sapiehów przeniesioną została do zamku słonimskiego, a zaniedbane Wysokie, od którego coraz więcej odpadało dóbr, jak: Lubacze, Tumin, Świtycze i in. Po śmierci ks. Michała, zaszłej na zamku słonimskim w r. 1760, dobra W. przeszły chwilowo w dom Jabłonowskich. W r. 1764 ks. Anna z Sapiehów Jabłonowska (zw. przez słynnego z dziwactwa ojczyma Józefa Jabłonowskiego „przekupką bracławską“) po śmierci męża swego Jana Kajetana Jabłonowskiego, wwdy bracławskiego, objąwszy pod zarząd bardzo znaczne dobra, złożone z trzech wielkich majętności: Wysokiego, Kocka i Siemiatycz, nadzwyczaj pożyteczną rozwinęła w nich działalność. Ona to w r. 1785 wydała w Siemiatyczach: „Ustawy powszechne dla dóbr moich rządców“. Zmarła 1806 r. („Kłosy“, XXIV, str. 380). Była rodzoną siostrą Aleksandra Michała Sapiehy, wwdy połockiego, hetmana i kanclerza lit. On to ufundował w Wysokiem r. 1785 klasztor bonifratrów ze szpitalem na 20 chorych włościan. Ciekawy ten akt podajemy w streszczeniu: „Los poddanych, mówi fundator, w każdym czasie dosyć jest smutny, lecz smutniejszym staje się wtedy, gdy przez pracę lub przypadek pozbawieni zdrowia, nie są w stanie ani onego pozyskać, ani ostatki nieszczęśliwego utrzymać życia. Jako chrześcianin i jako człowiek, nie mogąc patrzeć obojętnie na nędzę tych, którzy mnię karmią i odziewają, umyśliłem w hrabstwie mojem dziedzicznem Wysokie Litewskie, w sstwie brzeskiem położonem, ufundować szpital ku wygodzie poddanych moich, i ony na wieczne czasy pod rząd i administracyę ks. bonifratrów (jako przez powołanie zakonne na posługę chorych poświęcających się) oddać. Jakoż w tym zamiarze wymurowawszy znacznym kosztem dom, takowy w wieczystą i nigdy nieodzowną posesyą ks. bonifratrów wypuszczam“. Po wyliczeniu warunków obowiązujących zakonników, jako też funduszu na szpital uczynionego, który oprócz 3000 złp. na dobrach W. lokowanych, składa się jeszcze z każdorocznej sowitej w różnem zbożu ordynaryi, tak się dalej wyraża: „A jako niniejszy fundusz czynię nie na rzecz i pożytek stanu duchownego, lecz końcem uczynienia folgi nieszczęściu bliźnich moich, tak gdybykolwiek zakon ks. bonifratrów zniszczony został, w takim przypadku zachowuję wolność sukcesorom moim oddania wyż wzmiankowanego szpitalu pod rząd i dozór takich osób, któreby najzdatniejszemi do pełnienia obowiązków niniejszym funduszem przepisujących się były. Myśleć nie mogę, żeby w teraźniejszym lub przyszłym wieku mógł sią ktokolwiek wynaleźć ustronny, lub z sukcesorów moich, coby niniejszy fundusz (do czynienia którego ludzkość i miłość bliźniego była mi powodem) naruszyć lub zniszczyć usiłował, a tym sposobem tę szczupłą porcyą, którą na wsparcie nieszczęśliwych determinowałem, wydrzeć im z rąk razem z życiem pragnął. Jeśliby jednak Bóg w gniewie swoim, miał kiedy zesłać na ziemię takiego wyzutego z darów natury i przyrodzenia człowieka, wzywam przeciw onemu na obronę: juryzdykcyę krajowe i te prawa narodu, które mi czynić niniejszą dyspozycyę dozwoliły“. Po środku szpitala był kościołek murowany, z napisem na froncie: „Ku ratunkowi bliźnich tę chrześciańską dopełnił powinność: Aleksander ks. Sapieha, kanclerz w. ks. litewskiego roku MDCCLXXXV“ (Starożyt. Polska, Baliń., III, 761—2). Szpital ten istnieje do obecnej chwili, zabudowania klasztorne obrócono na śpichlerze zbożowe. Syn Aleksandra ks. Franciszek Sapieha, w. mistrz artyleryi litewskiej, żonaty z hr. Pelagią, córką Szczęsnego Potockiego, odstąpił W, L., w obecnym jego składzie, żonie swojej, która następnie wyszła za mąż za ks. Pawła Sapiehę, kawalera maltańskiego, legii honorowej i komandora krzyża św. Huberta, a syna wwdy smoleńskiego Mikołaja, i wybudowała dzisiejszy pałac w pobliżu dawnego zamku, rozszerzając park daleko po za dawne wały, które dotąd dobrze są zachowane. Z dawnego zamku pozostała jedna ściana i brama murowana wjazdowa, z dawnemi składami i pomieszczeniem dla załogi wojennej. Zabytki te starannie są podtrzymywane przez obecną właścicielkę hr. Maryę Potocką, wnuczkę ks. Pawła a córkę ks. Ksawerego Sapiehy, do której W. L. przeszło od ojca w r. 1865. W pałacu znajdu-

je się dużo cennych dzieł sztuki; park zalicza się do najpiękniejszych w kraju. Tak więc W. L. były z licznych dóbr sapieżyńskich na Litwie ostatnią posiadłością ziemską, pozostałą w tej rodzinie, dopóki po kądzieli nie przeszły w dom hr. Potockich (Sapiehowie, p. hr. Ożarowskiego, II, 80). W r. 1775 d. 18 września Stanisław August, jadąc z Białegostoku do Wołczyna, miejsca swego urodzenia, zatrzymał się chwilowo w W. Kościół parafialny katolicki, obecnie wznoszący się na przedmieściu, stanął w r. 1603 funduszem Andrzeja Wojny, krajczego w. ks. lit., gdy pierwotny z drzewa, wedle podania, przez wojska obce spalony został. Andrzej Wojna uzupełnił wtedy nadania swego ojca Wawrzyńca, a ztąd w rocznikach kościelnych zyskał miano munificentissimi fundatoris. Biskup łucki i brzeski Paweł Wołucki 1609 r. d. 22 sierpnia konsekrował ten kościół, p. t. Trójcy św. i naznaczył dzień poświęcenia na niedzielę po św. Bartłomieju przypadającą. Murowana ta świątynia, w formie krzyża, długości 44, szerokości 12 arszynów, murem wysokim oprowadzoną została. Po kilkakroć odnawiana: w r. 1735 kosztem Michała Sapiehy, wwdy podlaskiego, 1781 r. Aleksandra Sapiehy, ostatnio zaś w r. 1872 staraniem obecnej właścicielki. Stan obecny swiątyni świadczy, iż od wieków opiekowali się nią możni właściciele. Ściany zawieszone obrazami pierwszorzędnych malarzy krajowych i zagranicznych, pochodzących po większej części z galeryi pałacowej Gdy w r. 1695 wszystkie dawniejsze ołtarze oddano cerkwiom, stanęły nowe: wielki św. Trójcy, oraz w dwóch kaplicach: P. Jezusa ukrzyżowanego i Niepokalanego Poczęcia N. M. P. Snycerskie roboty wykonał Lisowski z Kamieńca. W r. 1767 ks. Aleksander Sapieha po śmierci swego ulubionego brata Michała, krajczego w. ks. lit., fundował altaryę P. Jezusa ukrzyżowanego, i na suffragia zapisał dochód od 1500 r. zabezpieczony na dobrach W. Fundusz ten powiększył ks. Kłokocki, biskup sufrag. brzeski. Kaplica ta Pana Jezusa w r. 1845 zupełnie przerobiona w stylu gotyckim, z oknami różnokolorowemi, ołtarzem i kratą odlanemi z żelaza, prześlicznej roboty, stanowi kaplicę grobową ks. Sapiehów, jak to wskazują herby ich na kracie umieszczone. Pomnik z napisem na marmurze, złotemi głoskami ryty, poświadcza, że tu złożone zostało 1768 r. serce Michała ks. Sapiehy, dzledzica hrabstw: Zelwy, Dereczyna i in. Prześliczny obraz olejny N. M. Panny zdobi jedną ścianę. Naprzeciw skarbca znajduje się zakrystya, tak obszerna, że gdy restaurują kościół, w niej odprawia się nabożeństwo. Kilka portretów dobrego pendzla zdobi jej wnętrze, mianowicie: Andrzeja Wojny, fundatora, ze stosownym podpisem, Pawła Wołuckiego, Fran. Kobielskiego i Feliksa Turskiego, biskupów sufraganów brzeskich. Z licznych aparatów kościelnych zwraca uwagę bogaty ornat, przerobiony z czapraka ks. kanclerza. Dzwony w r. 1692 przelane ze starych kosztem ks. Jankiewicza, kanonika łuckiego i miejscowego proboszcza, większy z nich p. t. św. Piotra i Pawła, z napisem wierszowanym łacińskim, wszystkie poświęcone 1743 r. d. 4 sierpnia przez biskupa Fr. Kobielskiego. Przy kościele istnieje bractwo różańcowe, zaprowadzone 1699 r. przez ks. dominikanów z Janowa Podlaskiego. Opodal kościoła parafialnego, na wzgórzu oddzielonem parowem, w r. 1772 kosztem ks. Słonczewskiego, proboszcza, postawiono w sześciokąt kaplicę św. Barbary, w miejscu dawnego kościoła a później kaplicy drewnianej. W kaplicy tej pogrzebiony ks. Adam Kłokocki, biskup sydyneński, sufrag. brzeski, † 1719. Dnia 4 grudnia obchodziła się tu odpustem uroczystość św. Barbary. Dziś kaplica ta stanowi skład niepotrzebnych sprzętów kościelnych, oraz papierów po skasowanych parafiach katolickich w Wołczynie, Wielanowie, Zbierechowie, Stawach i in. Między rzuconemi tu księgami, podpisany w r. 1887 znalazł oryginalną metrykę chrztu Stanisława Augusta, oraz brata jego Michała Poniatowskiego, prymasa, ogłoszone drukiem w „Kłosach“ (t. XLV, N. 1155—7). Pośród porzuconych tu obrazów zwraca uwagę dzieło Smuglewicza, przedstawiające św. Stanisława, a pochodzące z Wołczyna. Parafia praw., dekanatu (błagoczynia) wysokolitewskiego, 2598 wiernych. Parafia katol., dekanatu brzeskiego, 1942 dusz. Miała dawniej kaplicę w Śwityczach. Dekanat prawosławny obejmuje 18 parafii, ma 18 cerkwi paraf., 14 filialnych, 5 cmentarnych, 1 kaplicę, 31958 wiernych. St. dr. żel. płd.-zach., na linii Brześć-Grajewo, pomiędzy stacyami Łyszczyce (o 17 w.) a Kleszczele (o 18 w.), odległą jest o 39 w. Brześcia (643 w. od Kijowa) a 157 w. od Grajewa. Gmina należy do 2 okr. pokojowego do spraw włościańskich, obejmuje 17 okręgów (starostw) wiejskich, 51 miejscowości, zajmujących 802 dm. włośc. i 238 należących do innych stanów, 5673 mk. włościan. Włościanie, w liczbie 1940 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 5841 dzies. (4703 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy znajduje się 10675 dzies. należących do właścicieli większej posiadłości, 2018 (30 ornej) ziemi skarbowej i 384 (230 ornej) cerkiewnej i kościelnej. Cały więc obszar gminy obejmuje 17918 dzies. (10408 ornej) i ma 8505 mk. Okręg policyjny (stan) obejmuje 5 gmin powiatu: W. Lit., Połowce, Rohacze, Wierzchowicze i Wołczyn. *M. R. Witanowski.*

Wysokie Lubelskie, wś, dawniej miasteczko, folw. i dobra, pow. krasnostawski, gm. i par. Wysokie, odl. około 5 mil na płd. od Lublina, 35 w. na zach. od Krasnegostawu, a przeszło milę na płn. od Turobina, w malowniczym położeniu, po nad doliną wrzynającą się w płasko-

wzgórze lubelskie, posiada kościół par. murowany, synagogę, szkołę początkową, sąd gm. okr. I i urząd gminny, gorzelnią, browar, około 4000 mk. W r. 1827 dawne miasteczko miało 65 dm., 452 mk., wś 53 dm., 384 mk. Najbliższa st. poczt. w Żółkiewce (około 7 w.). Jestto starożytna osada, położona na płd. krańcu dawnego pow. lubelskiego. Przywilej miejski dla osady miał uzyskać od Kazimierza W. w r. 1368 dziedzic Łukasz z Górki. Według opisu Długosza w połowie XV w. była to: „villa vel potius oppidum“, mająca kościół par. drewniany, p. w. Wniebowzięcia N. M. P. Maryi i św. Wojciecha, założony r. 1417 przez Jana z Bidzin, chorążego sandomierskiego, i konsekrowany przez Wojciecha Jastrzębca, biskupa krakowskiego. Kościół otrzymał od fundatora dwa łany roli, łąki, ogród, dwór, w dolinie, zwanej Chłopi Dół. W połowie XV w. dziedzicem wsi i patronem kościoła był Jan z Kaszowa h. Janina. Łany folwarczne dawały plebanowi dziesięcinę wartości do 4 grzyw. We wsi Wysokie, odrębnej od miasteczka, dziesięcinę z decyzyi kapituły i biskupa Jastrzębca dawano plebanowi w W., wartości do 6 grzyw. Pierwotnie więc pobierał z całej osady dziesięciną biskup krakowski (Długosz, L. B., II, 502). W r. 1505 Łukasz Bidziński, po zniszczeniu osady przez Tatarów, uzyskał od Zygmunta I przywilej potwierdzający dawne nadania. Według reg. pobor. z r. 1531 ze wsi W. „de sorte uxoris olim d. Luca, od 1 łanu, 2 młyn. de sorte Cassowski, $^1/_2$ łanu, wójt dziedziczy 1 łan. Miasto płaciło połowę poboru i szóstą część w sumie 1 grzyw. 16 gr. (Pawiń., Małop., 353, 364, 388). Kaszowscy założyli tu zbór (zapewne zajęli kościół katolicki), przy którym był kaznodzieją Jakub Sadurski. Od r. 1645 dobra przeszły do Lubienieckich, którzy również zbór podtrzymywali. W r. 1676 płaci z miasta pogłówne od 35 mieszczan Kazimierz Domaszowski, a od 32 mieszczan Ludwik Jeziorkowski. Ze wsi W. płaci Jeziorkowski od 44 głów i 1 osoby z rodziny a Domaszewski od 36 poddanych, 5 dworskich i 3 osób z rodziny (Pawiń., Małop., 48a). Od r. 1760 aż do 1839 zostają dobra w ręku Jabłonowskich, od których nabył Kajetan Karnicki. Księżna Jabłonowska rozpoczęła w r. 1800 budowę kościoła dokończonego w r. 1809. Ołtarz wielki umieszczono w środku świątyni a za nim siedzenia dla kolatorów. W r. 1822 W. zostały zamienione na osadę wiejską. Na miejscu dzisiejszego pałacu stać miał zamek, w którym Lubienieccy jakoby podejmowali Jana Kazimierza. W ostatnich czasach, na mocy osobnego ukazu dobra W. wcielone zostały w skład ordynacyi Zamoyskich. Dobra W. składały się w r. 1866 z folw.: Wysokie, Łosień, Nowydwór, Zofiówka, Giełczew, Kajetanów, wsi: Wysokie al. Drogany, Słupeczno, Majdany al. Maciejowo Nowe, Majdany al. Maciejowo Stare, Zabłocie, Giełczew, Radomirka Wysokie Osady, rozl. mr. 8468: gr. or. i ogr. mr. 4351, łąk mr. 280, lasu mr. 3603, pastw. i zarośli mr. 139, nieuż. mr. 95. Były 2 gorzelnie, browar, 2 młyny wodne, wiatrak, cegielnia, smolarnia, piec wapienny. Wś. W. al. Drogany os. 70, mr. 1228, wś Słupeczno os. 19, mr. 406, wś Majdany al. Maciejewo Nowe os. 34, mr. 402. wś Majdany al. Maciejewo Stare os. 21, mr. 446, wś Zabłocie os. 6, mr. 162, wś Giełczew os. 112, mr. 3147, wś Radomirka os. 4, mr. 114, wś Wysokie Osady os. 48 mr. 778. W. par., dek. krasnostawski, około 2000 dusz. W. gmina, należy do sądu gm. okr. I w miejscu. Gmina ma 23,456 mr. obszaru i 5841 mk. Śród stałej ludności jest 272 prawosł. i 352 żydów. W skład gm. wchodzą wsi i folwarki: Biskupie, Drogany al. Wysokie, Giełczew, Guzówka, Józefin, Kajetanów, Łosin, Maciejów Stary i Nowy, Nowy Dwór, Radomirka, Słupeczno, Stasin, Tarnawa, Wysokie, Zabłocie i Zawada. *Br. Ch.*

Wysokie Łuszujewo, wś, pow. orszański, należy do klucza krynkowskiego (ob. *Krynki*).

Wysokie Małojedy, wś, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. i gm. Snów, o 70 w. od Nowogródka. Inaczej wś ta nazywa się Kozły (ob.).

Wysokie Mazowieckie, od r. 1866 *Mazowiecki*, osada miejska, centr powiatu mazowieckiego gub. łomżyńskiej, pod 52° 48′ 8 szer. płn. i 40° 17·3 dług. wsch. od F., po obu brzegach rz. Brok rozłożona, w kotlinie wzn. 476 st. n. p. m., śród wyżyny sięgającej w okolicy miasta do 525 st. Wyżyna ta stanowi węzeł wodny, z którego rozchodzą się wody do Bugu i Narwi w różnych kierunkach. Miasto obecnie posiada kościół par. katolicki, cerkiew, dwie synagogi, sąd gm. okr. II, szkołę początkową, urząd powiatowy. urząd gm., urząd poczt., 211 dm., około 3000 mk., 6 wiatraków, 1662 mr. W r. 1827 miasto W., własność prywatna, miało 153 dm., 881 mk. W r. 1880 było 1837 mk. Jestto starożytna osada w dawnej ziemi drohickiej. Dolina Broku, podobnie jak i dolina Liwu na lewym dorzeczu Bugu, była zdawna zaludnioną przez osadników przybywających z Mazowsza i dalszych zachodnich obszarów państwa Piastów, jak o tem świadczą nazwy osad: Orla, Złotoryja i inne. Centrem skupiającym interesy ludności tej doliny był gród Święck (odl. 6 w. od Wysokiego), przy którym na początku XIII w. stoi już kościół i mieści się zapewne targowisko. Przy zamku pobierano cło, głównie od soli. Długi szereg wsi należących do grodu a wymienionych w dokum. Konrada (1203 r.?) świadczy o znacznym zaludnieniu okolicy. W liczbie tych wsi spotykamy: Wysokie. Przyłączenie Podlasia i posunięcie się kolonizacyi w kierunku wschodnim, pozbawiło Święck pierwotnego znaczenia. Znika tu gród i kościół w czasach odległych bardzo a za to przy końcu XV w. pojawia się Wy-

sokie jako osada królewska, założona świeżo jako „wola“ przez Kazimierza Jagielończyka a należąca do ziemi drohickiej. Kościół parafialny założony i uposażony r. 1469 przez króla Aleksandra. Pozywilej na prawo magdeburskie był wydany r. 1503 w Wilnie. Król potwierdza dawniejsze urządzenia i pozwala mieszkańcom warzyć piwo, co było przedtem przywilejem wójta i namiestnika drohickiego. Uwalnia ich od sądownictwa namiestnika, oddaje sądy wójtowi i rajcom. Uwalnia od opłaty kunicy na rzecz namiestnika, pozwala użytkować ze stawów królewskich. Czynszu mają płacić po 1 zł. od włóki, z jatki po kamieniu łoju i pół funta pieprzu, piekarze po pięć kwartników rocznie płacić mają, toż i karczmy, tudzież zajmujący się handlem. Król Zygmunt August uposaża parafią r. 1564. Przeszedłszy na własność prywatną, zmieniało W. nieraz właścicieli. W czasie wojen szwedzkich miasto uległo podobno pożarowi i zniszczeniu. Roku 1775 dziedzicem był Jan Potocki, miasto miało 123 domów płacących podymne. Tenże Potocki na miejscu spalonego kościoła wystawił nowy z drzewa w r. 1773. W r. 1780 właścicielem W. jest Andrzej Piotrowski, dworzanin Stan. Augusta, porucznik kawaleryi. Na jego prośbę król nadał miastu cztery jarmarki. Następnie dziedziczką W. była Aniela Węgierska, starościna korytnicka. Dopiero w r. 1874 zaczęto robić chodniki brukowane i oczyszczać ulice z błota. W r. 1875 połączono W. szosą ze stacyą Szepietowo dr. żel. warsz.-petersb. i przeprowadzono linię telegrafu, a w r. 1877 zaprowadzono latarnie naftowe. Kościół obecny murowany, o dwu wieżach, w stylu romańskim, wzniesiony został z ofiar parafian na miejscu dawnego drewnianego między r. 1875 a 1878. Poprzedni miał pięć ołtarzy; w wielkim obraz N. M. Panny Częstochowskiej. Posiada przywileje od królów i papieżów z lat: 1496, 1646, 1720, 1769, 1773, 1779 i 1856. Nazywany bywał w aktach: „Mater ecclesiarum Podlachiae“. Opis W. podały „Kłosy“, (t. XIX, str. 23). Par. W. Maz., dek. mazowiecki, przeszło 3000 dusz. Dobra Wysokie Mazowieckie al. Zawrocie składały się w r. 1887 z folw. Zawrocie z attynen. Reży, osady Mazowieck, wsi: Zawrocie, Michałki, Osipy Stare, Osipy Nowe, Mścichy. Rozl. ogólna wynosiła mr. 1012: gr. or. i ogr. mr. 650, łąk mr. 36, pastw. mr. 4, lasu mr. 287, nieuż. mr. 35; bud. mur. 14, drew. 24; płodozm. 7 i 9 pol., las nieurządzony, gorzelnia. Miasto Wysokie Mazowieckie miało os. 177, mr. 1510, wś Zawrocie os. 13, mr. 11, wś Michałki os. 4, mr. 2, wś Osipy Stare os. 17, mr. 47, wś Osipy Nowe os. 9, mr. 128, wś Mścichy os. 6, mr. 119. Gmina ma 6190 mr. obszaru, 11572 mk., 1070 dm. Śród ludności stałej jest 9 praw., 7 prot. i 4276 żydów. W skład gm. wschodzą dwie osady miejskie: Jabłonka i Wysokie Mazowieckie, 31 wsi szlacheckich: Brzozki-Fałki, Buczyno-Mikosy, Chojane-Bąki, Ch.-Gorczany, Ch.-Pawłowięta, Ch.-Piecki, Ch.-Sierocięta, Ch.-Stańkowięta, Czarnowo-Byki, Gołasze-Dąb, G.-Górki, G.-Puszcza, G.-Mościckie, Grodzkie-Nowe, G.-Stare, G.-Szczepanowięta, Kulesze-Litewka, K.-Litwa Stara, K.-Wykno Nowe, K.-Wykno Stare, Kalinowo-Czasnowo, K.-Nowe, K.-Salki, K.-Stare, Mystki-Rzym, Niziołki-Dobki, N.-Stare, Plewki, Włosty Olszanka, Wnory-Wiechy, Wróble, 8 wsi z ludnością mieszaną: Brzoski, Brzezińskie, Jabłonka-Świerczewo, Tybory-Kamianka, T.-Olszewo, T.-Trzcianka, T.-Uszyńskie, T.-Wólka i Zawrocie i nakoniec 6 wsi włościańskich: Brok, Kulsze Kościelne, K. Podlipne, Mścichy, Osipy Nowe i O. Stare.

Mazowiecki powiat gub. łomżyńskiej utworzony został w 1867 r. z części dawnego pow. łomżyńskiego. Leży on na wschodnim krańcu gubernii i graniczy od północy, wschodu i południa z gub. grodzieńską, od której dzieli go granica wodna utworzona przez koryta rzek: Nurzec, Liza i Narew. Od zachodu graniczy z pow. ostrowskim i łomżyńskim. Obszar powiatu wynosi 25·76 mil kw. Przedstawia on dalszy ciąg wyżyny rozpościerającej się w pow. łomżyńskim i mającej swój najwyższy grzbiet w wyniosłościach Czerwonego boru. Wyżyna pow. mazowieckiego rozdziela dorzecze Narwi od dorzecza Bugu; linią działu wodnego przedstawia w przybliżeniu droga idąca z Zambrowa na Żochy, Wysokie Mazowieckie, Jabłoń, ztąd przez Piekuty do Hodyszewa. Wyżyna cała przedstawia płaszczyznę, wzniesioną średnio na 500 stóp. Niektóre punkty dochodzą do 580 stóp. Dolina Narwi zaś ma 395 stóp pod Surażem a 364 stóp pod Tykocinem. Wyżyna ta dochodzi najwyższego wzniesienia w okolicy Wysokiego które leży w kotlinie stanowiącej centr najwyniośiejszego tarasu tej wyżyny. Wody tego obszaru spływają w różnych kierunkach ku Bugowi i Narwi. Tu biorą początek wszystkie rzeczki przerzynające obszar powiatu. O kilka wiorst na wschód od Wysokiego mieszczą się zródła Broku (dopł. Bugu) i wypływają nieco dalej cztery strumienie tworzące Mankę al. Miankę (dopł. Nurca); na północ do Narwi podąża Ślina ze wsi Jabłoni (o 8 w. na wschód Wysokiego) i wreszcie ku płn.-zach. też do Narwi podąża Jabłonka z pod wsi Żochy (na zach. od Wysokiego). Gleba na obszarze powiatu jest dość uboga. Rolnictwo stanowi główne zajęcie ludności, lecz zostaje na dość nizkim stopniu. Rozwinęła się tu przeważnie drobna posiadłość, w licznych wsiach zamieszkałych przez drobną szlachtę. Ciemnota i ubóstwo drobnych właścicieli niedopuszcza ulepszeń w uprawie roli i hodowli inwentarza. Rozwinęła się głównie hodowla trzody chlewnej i drobiu. Przemysł fabryczny nie istnieje wca-

le prawie. W drogi powiat jest dość obficie zaopatrzony. Narew płynie granicą od wschodu i północy, droga żelazna warsz.-petersb. przerzyna obszar powiatu w kierunku od płd.-zach. ku wsch.-płn. i ma tu dwie stacye: Szepietowo i Łapy. Szosa z Warszawy do Białegostoku wiodąca przecina płn. część powiatu. Kilka drobniejszych dróg bitych istnieje wewnątrz powiatu, jak szosa z Zambrowa do Wysokiego, z Wysokiego do Szepietowki, z Tykocina do Jeżewa (na trakcie białostockim). Ludność powiatu z 54230 w r. 1867 podniosła się w r. 1890 do 69911 (5303 w mieście Tykocinie i 64608 w gminach). Śród stałej ludności było 476 prawosł., 65 prot. i 15377 żydów (4628 w Tykocinie). Zakładów naukowych średnich niema, istnieje tylko 21 szkół początkowych w osadach i wsiach: Ciechanowiec, Dąbrowa, Dąbrowa Wielka, Hodyszewo, Jabłoń, Kobylino, Kuczyn, Kulesze, Łapy (męzka i żeńska), Pietkowo, Płonka, Poświętne, Piekuty, Piętki, Sokoły, Tykocin, Waniewo, Wieliny-Ruś, Wysokie, Wyszonki. Pod względem kościelnym powiat stanowi dekanat mazowiecki dyecezyi sejneńskiej. Pod względem sądowym dzieli się na okrąg sądu pokoju dla Tykocina i trzy okręgi sądów gminnych: Tykocin, Wysokie Mazowieckie i Dąbrówka Kościelna. Pod względem administracyjnym dzieli się powiat na jedno miasto (Tykocin) i 9 gmin: Kowalewszczyzna, Klukowo, Mazowieck (Wysokie), Piekuty, Piszczaty, Poświętne, Sokoły, Stelmachowo, Szepietowo. Poprzednio istniały jeszcze gminy: Chojany i Dzięciel. W skład gmin wchodzą osady miejskie: Wysokie, Sokoły i dawno zniesione miasteczko Jabłonka. W gminach tych jest 376 wsi. Opłaty na wydatki gminne pobierane były w r. 1882 ze 129094 morgów ziemi użytkowanej, przeciętnie po $13^3/_4$ kop. z morga. Większych posiadłości po nad 200 mr. było w powiecie 52. *Br. Ch.*

Wysokie Sieliszcze, wś, pow. suraski gub. czernihowskiej, gm. Droków Nowy, 140 dm., 998 mk., cerkiew, młyn wodny. Była tu cukrownia z rafineryą.

Wysokie Skałki (1052 mt.), szczyt w Tatrach, na granicy Galicyi i Węgier, na płd. płynie pot. Dranowa, na północ występuje grzbiet. Wznosi się na 49° 23′ płn. szer., 38° 14′ wsch. dług. (Karta wojs., 8, XXIII).

Wysokienice, w XVI w. *Wyssokynycze* i *Wysokienice*, wś, pow. skierniewicki, gm. Głuchów, par. Wysokienice, posiadają kościół par. drewniany, 552 mk., 1847 mr. W 1827 r. było 68 dm., 433 mk. Jest to dawna posiadłość arcyb. gnieźn. w kluczu skierniewickim (później w mnichowickim). W r. 1579 jest tu $21^1/_2$ łan. km., 2 zagr., 5 rzem., rzeźnik, 3 łany wójtowskie, $^1/_3$ łanu wolnego, $^3/_4$ łana plebańskiego (Pawiń., Mazowsze, 179). Kościół par., p. w. św. Marcina, istniał zapewne już w XIV w. Na początku XVI w. pleban posiadał prócz placów dla siebie, wikaryusza i kościelnego, sześć placów dla kmieci, zagrodników i karczem, odrębne pole z łąką i lasem, sadzawkę. Kmiecie dawali dziesięcinę na stół arcybiskupi, plebanowi zaś meszne po korcu owsa i korcu żyta, sołtys zaś za dziesięcinę płacił 18 gr. rocznie. Od r. 1789 parafię wcielono jako filią do Głuchowa. Wś sama wchodziła w obecnem stuleciu w skład dóbr księstwa łowickiego. W. par., dek. skierniewicki, 2002 dusz. *Br. Ch.*

Wysokin 1.) w XVI w. *Wyssokynyn*, wś nad rz. Drzewiczką, pow. opoczyński, gm. Ossa, par. Odrzywół, odl. od Opoczna 27 w., ma 86 dm., 514 mk., 2168 mr. dwors., 1382 mr. włośc. W 1827 r. było 50 dm., 340 mk. W r. 1874 folw. W. z attyn. Zarębin i Ruda rozl. mr. 2096: gr. or. i ogr. mr. 809, łąk mr. 85, pastw. mr. 15, lasu mr. 1085, nieuż. mr. 102; bud. mur. 2, drew. 32; las nieurządzony, pokłady torfu, młyn wodny. Wś W. os. 74, mr. 957; os. (dawniej miasto) Odrzywół gos. 123, mr. 1055. Na początku XVI w. wś ta, położona w paraf. Odrzywół, dawała dziesięcinę z łanów km. pleb. w Białaczowie, wartości koło 6 grzyw. a za konopną po 2 gr. z łanu. Łany folw. i część kmiecych uprawianych przez dwór daje dziesięcinę, wartości do 3 grzyw., pleb. w Odrzywole, który płaci na mocy ugody po 4 gr. rocznie pleb. w Białaczowie z ról kmiecych zajętych na folwark (Łaski, L. B., I, 656 i 708). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1577 wś W., w paraf. Odrzywół, własność Odrzyńskich, miała $11^1/_2$ łan., 6 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 282). 2.) **W.,** wś, część dóbr Głuchów, w pow. grójeckim, ma 7 os., 52 mr. *Br. Ch.*

Wysokiny, dawniej *Wysokinin*, dawna nazwa wsi, w pow. łukowskim, która obecnie wyszła z użycia. Na obszarze W. powstały istniejące dotąd pod odrębnemi nazwami wsi: Maciejowice, Jakusze i Łęczki. W spisie z r. 1827 podano: Wysokiny Maciejowice 33 dm., 146 mk., W. Jakusze 26 dm., 134 mk. i W. Łęczki 56 dm., 264 mk. Por. *Jakusze*, *Tęczki* (tak podają nowsze spisy) i *Maciejowice*. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś W., w par. Trzebieszów, miała $^1/_2$ łan., Maczewiata $^1/_2$ łanu, Paskowska $^1/_4$ łanu. W. Maciejowice (Wissokinin) w par. Trzebieszów, miały 1 łan, 1 młyn. W. Łączki, wś, miała 1 łan. W r. 1552 wś W, Jakusze miały 1 łan. W. Maciejowice miały 4 łan., 4 osad. W r. 1580 wś W. Łęczki miała 1 łan. P. Wawrzyniec Wysokiński i od 4 sąsiad swych od 5 włók, które sami orzą, fl. 2 gr. 15; od pięciu części dwu kół młyńskich i od zagrody bez roli gr. 14. We wsi W. Maciejowice super Grochówka p. Krysztof Sulan z Koszmiderem od włóki co sami orzą gr. 15. Summa gr. 15. W. Jakuse p. Jan Ziemek od 8 włók co sa-

mi orzą fl. 4, od 3 zagr. bez ról 12 gr., od $1^1/_2$ koła młyń. 18 gr. Summa fl. 5. W. Łęczki p. Wawrzyniec Wysokiński i od sąsiad swych od 5 włók, które sami orzą, fl. 2 gr. 15, od pięciu części 2 kół młyń. i od zagrody bez roli gr. 14, p. Jan Wiaczkowicz z części Jagustinowskiej, od włóki co sam orze, gr. 15 i od szóstej części dwu włók gr. 2. Suma fl. 3 gr. 16 (Pawiński, Małop., 379, 385, 398, 399, 420 i 422).

Wysokiszki, wś nad rzką Jurą, pow. maryampolski, gm. i par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 23 w., ma 13 dm., 91 mk. W 1827 r. było 8 dm., 116 mk.

Wysoko-Czerwony-Dwór, ob. *Czerwony Dwór.*

Wysokoje, ob. *Wysokie.*

Wysoko-Litowsk, ob. *Wysokie Litewskie.*

Wysokopole al. *Chmielowa*, wś nad rzką Kołomaką, pow. wałkowski gub. charkowskiej, gm. Perekop, 642 dm., 3009 mk., cerkiew, szkoła, 2 jarmarki.

Wysokostoczek, dobra, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Białostoczek, o $2^1/_2$ w. od Białegostoku, wraz z uroczyskami Antoniuk i Marczuk mają 233 dzies. (14 łąk i pastw., 76 lasu, 4 nieuż.); własność Efimowych.

Wysokówko, pow. poznański, ob. *Kobylepole.*

Wysokowo, pow. wilejski, ob. *Wysokie* 3).

Wysokowo 1.) osada fabryczna nad Wołgą, w pow. saratowskim, fabryka płótna wyrabiająca do 150000 sztuk płótna cieńkiego a do 1000 sztuk grubego. 2.) **W.,** sioło nad jeziorem Skarbieżem, pow. kaszyński gub. twerskiej, o 36 w. na płn.-wsch. od Kaszyna, ma 27 dm. Posiada źródło wody szczawy żelazisto-siarczanej, niegdyś urządzone i zwiedzane, obecnie zaniedbane.

Wysokowszczyzna 1.) al. *Wiskowszyzna*, wś, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecz, o 26 w. od Wołkowyska, 179 dzies. ziemi włośc. 2.) **W.,** wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Dobejki. Włośc. Tomaszunasy mają w W. i Songajliszkaah 39 dzies (3 nieuż.).

Wysoty 1.) al. *Wyszoty*, wś, pow. grójecki, gm. Rykały, par. Przybyszew, ma 36 mk., 58 mr. W 1827 r. było 5 dm., 42 mk. 2.) **W.,** wś, pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, ma 51 mk., 144 mr. włośc.

Wysowa, góra bezleśna, w Beskidach wschodnich, w dziale między Kamienicą a Konieczną, 787 mt. wznies., w pow. gorlickim, pod 49° 26′ płn. szer. a 38° $52^1/_2$′ wsch. dług. (Karta wojs., 8, XXIV).

Wysowa, wś i zakład kąpielowy, pow. gorlicki, par. gr.-kat. w miejscu, st. poczt. Uście Ruskie (o 10·5 klm.). Wś ma 886 mk. Par. rz.-kat. w Ropie. Do wsi należy przys. Huta. Wieś leży w górskiej okolicy, śród Beskidu lesistego, na granicy od Węgier. Najbliższa stacya drogi żel. (tarnowsko-leluchowskiej) w Grybowie (o 4 godziny jazdy końmi). Na obszarze wsi szczyty: Ostry Wierch (933 mt.) i Hańczowa góra (821 mt.). Z pod Ostrego Wierchu wypływa pot. Ropka, uchodzący do pot. Hańczowego, źródłowego ramienia Ropy (dopł. Wisłoki). W okolicy liczne kopalnie nafty. Na obszarze W. znajdują się zródła mineralne, szczawy słono-żelaziste, przy których urządzono zakład kąpielowy, mało uczęszczany z powodu trudnego dojazdu. Wodę mineralną tutejszą rozebrał Karol Trochanowski i rozbiór ten ogłosił w t. XIII „Sprawozdań komisyi fizyogr. Akad. Umiejętności w Krakowie (1879). W. należała do kategoryi wsi założonych na prawie wołoskim. W r. 1581 stanowiła jedną całość z Hańczową (w której była parafia), Adam Brzeński płacił z obu wsi od 1 zagr. z rolą, 2 kom. bez bydła, 12 dworzyszcz wołoskich, 1 piły, 1 popa (Pawiń., Małop., 122).

Wyspa 1.) folw., pow. opatowski, gm. Czyżów, par. Sobótka, odl. od Opatowa 28 w., ma 5 dm., 31 mk., 601 mr. 2.) **W.,** os., pow. jędrzejowski, gm. i par. Brzegi.

Wyspa 1.) zaśc. włośc. nad jez. Styrnie, pow. święciański, w 2 okr. pol., o $50^1/_2$ w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. katol. 2.) **W.,** zaśc. nad jez. Baltys, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 22 w. od Święcian, 2 dm., 15 mk. katol. 3.) **W.,** zaśc. szlach. nad jez. Onikszty, pow. trocki, w 1 okr. pol., 23 w. od Trok, 1 dm., 14 mk kat. 4.) **W.,** zaśc. szl. nad Wilią, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 6 w. od Wilna, 4 dm., 26 mk. katol.

Wyspa, wś, pow. rohatyński, 18 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Rohatynie, 7 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Podkamieniu koło Rohatyna. Na płn. i płn.-wsch. leży Mełna, na płd.-wsch. Jahłusz, na płd. Podbórze, na zach. Lubsza, na płn.-zach. Strzeliska Stare (w pow. bóbreckim). Środkiem obszaru płynie Świrz, a wzdłuż granicy zach. Lubeszka, dopł. Świrza, obie od płn. na płd. Zabudowania wiejskie leżą między temi rzekami. Własn. więk. ma roli or. 1, łąk i ogr. 25, past. 41, lasu 1 mr.; wł. mn. roli or. 480, łąk i ogr. 88, past. 78, lasu 16 mr. W r. 1890 było 90 dm., 579 mk. w gm. (515 gr.-kat., 95 rz.-kat., 19 izr.; 515 Rus., 64 Pol.). Par. rz.-kat. w Podkamieniu, gr.-kat. w miejscu, dek. bóbrecki. Do parafii należą: Lubsza i Mełna. We wsi jest cerkiew p. w. Wznies. Krzyża św., szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1189 złr. Dawniej stał tu monaster bazyliański, zniesiony r. 1744 i wcielony do monasteru w Dobrzanach. *Lu. Dz.*

Wyspa Potrzymiech, pow. inowrocławski, ob. *Kościeszki.*

Wyspowo, niem. *Wispau*, dobra na Kaszubach, nad strużką i jeziorem, pow. wejherowski, st. pocz., tel. i kol. Wejherowo o 6·5 klm., par. kat. Reda; 148 ha (123 roli orn., 10 łąk, 2 la-

su); 1885 r. 4 dm., 5 dym., 29 mk., 22 kat., 7 ew.; mleczarnia, hodowla bydła czysto holend. rasy. Podczas drugiej wojny szwedzkiej zostało W. razem z starostwem puckiem oddane Gdańszczanom w zastaw. R. 1658 wydzierżawia miasto W. Piotrowi Horch, komisarzowi załogi puckiej, na 3 lata; pierwszy rok ma płacić 100 zł., drugie dwa po 200. R. 1660 został kontrakt ten o tyle zmieniony, że Horch otrzymał w dzierżawę W. i Gniewowo i prawo tuczenia 30 świń za opłatą 250 zł. rocznie aż do św. Jana r. 1664. R. 1660 jednak nadał król Jan Kazimierz W. Jakubowi Depiet za usługi w wojnie wyświadczane. Lecz Gdańsk zdrażał się wś jemu wydać, pomimo że Depiet uzyskał był r. 1666 od króla nowy przywilej na tę wioskę (ob. Prutz „Gesch. d. Kr. Neustadt“, str. 141—142). Lustracya ststwa puckiego z r. 1678 opiewa: Wieś Wyspowo i folwark. Folwark ten trzyma kontraktem od Ich M.M.P.P. Gdańszczan, jako przedtem administratorów starostwa puckiego, szlachetny Pan Karol Brandys do lat trzech ab a. 1677 na św. Jan Chrzciciel ad a. 1680 także na św. Jan Chrzciciel kończących się. Płaci na rok arendy fl. 240. Budynki tego folwarku: Dworek poprawy potrzebuje, w którym izby 3, jedna większa, piec w niej stary, drugie dwie mniejsze, z jednem piecem. Komora jedna, piwnica jedna, ale zapadła, po części okna dobre. Kominy poprawy potrzebują. W sieni stajnia na koni 2. Piec piekarny, dach zły, drzwi na zawiasach żelaznych, szopa dla bydła, dach upadł, tylko wzrząb (sic) stoi. Stodoła o 1 klepisku, balami delowana, dach niezły, przy niej abzeydy (pewnie z niem. Abseiden) stare dla bydła. Pług 1 z jedną parą żelaz i wszystek porządek żelazny. Jest do tej wsi jezioro przy dworze, o trzech toniach niewodnych. Poddaństwo tego folwarku: Przy folw. mieszka 1 ogrodnik Jerzy Migga, poddany, z żoną, powinność jego jak i drugich ogrodników. W drugiej chałupie mięszka Jan Szreder z żoną; człek wolny, na czynszu siedzi. Bydło: wołów 4, krów 2. Zasiewki: żyta wysiano tam łaszt 1 korcy 10, owsa korcy 20, jęczmienia korcy 17 (ob. str. 33 Manuskr. w Pelplinie). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że tu było 23 kat. i 2 akatol.; mesznego dawano 2 kor. żyta i tyleż owsa (ob. str. 120). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako folw. w wieczystą puszczony dzierżawę i lemaństwo o 3 dymach (str. 252). *Kś. Fr.*

Wyspy, ob. *Szendzin.*

Wysranka, os., ob. *Osobnica.*

Wyssa, rzeczka, ob. *Wissa.*

Wystawki, przyl. Jeleniowa, w pow. opatowskim.

Występ, wś nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów, odl. od Kozienic 17 w., ma 22 dm., 220 mk., 468 mr.

Występ 1.) niem. *Wystemp* i *Josephinen. Josephinhof*, wś gospod., w pow. i okr. urzęd, bydgoskim, ma urząd st. cyw. w Potulicach, parafie obie, st. kol. i pocztę w Nakle, szkoły obu wyzn. w miejscu, sądy w Bydgoszczy. Obszaru 130 ha, 46 dym., 451 dusz (154 katol.). Leży na zachód Bydgoszczy. 2.) **W.,** toń jeziora Powidzkiego, w pow. witkowskim.

Występ al. *Wystemp*, wś, pow. szczycieński, st. pocz. Friedrichshof.

Występa, os. i obręb leśny w samsonowskim urzędzie leśnym, pow. kielecki, gm. Samsonów, par. Zagdańsk. Wzniesienie poziomu dochodzi przy osadzie 1279 stóp.

Występy, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Krasocin, ma 25 os., 405 mr. Wchodziła w skład dóbr Gruszczyn.

Wystowa, pow. kałuski, ob. *Wistowa.*

Wystruć al. *Wystrucia* al. *Inster*, rzeka, ramię Pregoły, wypływa z błota leśnictwa Schorellen, w pow. piłkałowskim, w pobliżu doliny Szeszupy, płynie z początku na płn.-zach, potem zwraca się ku zach. i płd.-zach., przepływa pod miastem Krupyszki (Kraupischken), gdzie przyjmuje rzkę Tymenis, zwraca się coraz więcej ku południowi, łączy się z Węgrzą (Węgorapą) powyżej miasta Wystruci i odtąd tworzy Pregołę. Ob. *Pregoła.*

Wystruć al. *Instruć*, niem. *Insterburg*, miasto powiatowe, w obwodzie gąbińskim, pod 54° 38′ płn. szer. i 39° 29′ dług. wsch., na wysokich brzegach rzeki Węgrzy, o 1 klm. powyżej jej połączenia z rzką Wystruć w rzekę Pregołę. Leży w miłej okolicy, wśród łąk. Stacya kolei wschodniej; rozchodzą się tu koleje do Tylży, Królewca, Torunia i Prostek. Odl. 54 klm. od Tylży, 154 od Kłajpedy, 91 od Królewca a 64 od Wierzbołowa. Miasto ma 16164 mk., po większej części ewangielików. Mieszkańcy trudnią się z zamiłowaniem hodowlą koni, na którą korzystny wpływ wywiera królewska stadnina w Wystruciu i stadniny w okolicy pobliskich Trakien. Odbywają się tu wyścigi konne, na które z dalekich okolic przybywają goście. Na konie bywa 5 jarmarków do roku, po każdym na drugi dzień jarmark na bydło; jarmarków kramnych dwudniowych na rok 3, zwykle w następne dni po jarmarkach na bydło w lutym, czerwcu i w październiku. Istnieją tu następujące zakłady przemysłowe: przędzalnia akcyjna, zatrudnia 300 robotników, wydaje rocznie 8000 kóp przędzy, zużywa około 800 centn. lnu i 10700 centn kądzieli; gisernia i fabryka maszyn rolniczych, przerabia rocznie około 600 centn. żelaza i stali; 5 cegielni wyrabiających na rok 4 miliony cegieł. Więźniowie zatrudniani są robieniem sieci i obuwia. Jest młyn do mielenia kości i gipsu, tartak parowy, fabryka octu i dystylarnia parowa, 4 browary wyrabiające 25000 beczek piwa bawarskiego rocznie. Zboże (żyto i

owies), nasiona, świnie i bydło wywożą ztąd do Królewca, Gdańska, Szczecina i Berlina, sieci na Mazury i do Meklemburgii, przędzę do Szląska, obuwie do Prus zachodnich i Pomeranii. Z licznych stowarzyszeń ważniejsze są: centralne towarzystwo rolnicze dla Litwy pruskiej i ziemi mazurskiej, ze stacyą do badania nasion, i wiejskie towarzystwo gospodarcze dla sprowadzania nawozów; spółka pożyczkowa w 1861 r. założona (1850 członków), spółka spożywcza i oszczędności, stowarzyszenie szewców sprowadzające surowe materyały i utrzymujące sklepy do sprzedaży wyrobów, takież stowarzyszenie stolarzy i krawców, towarzystwo budowlane, mleczarnie spółkowe, gazownia wydająca rocznie do miliona mt. kubicznych gazu. Zamek krzyżacki, zbudowany w połowie XIV stulecia, był najprzód siedzibą komtura, od r. 1347 władcy ziemi nadrowskiej. W 1525 r., po zniesieniu zakonu, ustanowiono tu urząd administracyjny księstwa pruskiego. Powstałej około zamku osadzie nadał 10 paźdz. 1583 r. margrabia Jerzy Fryderyk prawa miejskie. W r. 1723 połączono z miastem dwie przyległe osady, równocześnie z W. powstałe. W tymże roku przemieniono tutejszy sąd grodowy na główny sąd powiatów litewskich. Miasto doznawało różnych klęsk; w r. 1590 i 1690 niszczył je pożar; na końcu XVII i początku XVIII w. wyludniła zaraza. W 1732 r. osiedlił tu król pruski protestantów, wypędzonych z biskupstwa salcburskiego. Podczas wojny siedmioletniej zajęli miasto Rossyanie. W r. 1806, 1807, 1811 i 1813 często przechodziły tu oddziały armii francuzkiej. Zamek zrujnowany został podczas trzynastoletniej wojny (1457), od tego czasu w całości nie został odbudowany, lecz pozostała część jest zamieszkała. Rezydowała tu w XVII w. przez kilka lat wdowa po królu szwedzkim Gustawie Adolfie. Dziś mieści się tu sąd nadziemiański. Kościół protestancki zbudowany został przy końcu XVI w., ma piękne malowidła na ścianach i suficie. Dworzec kolei, początkowo 1 klm. od miasta odległy, dziś złączył się z miastem, które się w ostatnich czasach w tym kierunku posunęło. Z zakładów naukowych W. ma gimnazyum, z którym połączona jest szkoła realna i przygotowawcza, wyższą szkołę dla dziewcząt, seminaryum nauczycielskie i ochronkę dla niemowląt. W. jest siedzibą następujących władz i zakładów rządowych: sądu nadziemiańskiego (dawniej apelacyjnego), nadprokuratora, sądu ziemiańskiego i okręgowego i prokuratora, urzędu celnego, kasy leśnej, stadniny królewskiej, domu karnego, inspekcyi kolejowej, landratury, kasy powiatowej podatkowej. Jest tu komora handlowa, oddział banku państwowego, garnizon 3 i 4 szwadronu litewskich ułanów, komendantura batalionu z wschodnio-pruskiego pułku landwery i komendantura oddziału piechoty do warty nad domem karnym. Cztery biura pocztowe i telegraficzne (1 w mieście, 3 inne na dworcach kolei).

Powiat wystrucki, w regencyi gąbińskiej, w Prusach wschodnich, ma 22 mile kw. obszaru i 70000 mk. wyznania ewangielickiego. Ludność trudni się hodowlą koni i świń, tudzież uprawą roli. Ważniejsze miejscowości są: Georgenburg, Gruenheide, Karalene, Norkitten, Gross-Jaegersdorf, Puschdorf. *J. B.*

Wystrykow, wś nad Repczynką, pow. starodubski gub. czernihowskiej, gm. Jackowicze, 66 dm., 458 mk., młyn wodny, wiatrak, cegielnia.

Wystrzyca, zapewne to samo co *Bystrzyca*, zwana też *Świdnicka Wodą*, niem. *Weistritz* i *Schweidnitzer Wasser*, rzeka, lewy dopływ Odry, powstaje na wznies. 1602 stóp w górach Waldenburskich, na Szląsku (w okolicy Walbrzycha), na obszarze gminy Ober Wueste Giersdorf, ze stoków góry Brunnberg, ze źródła Rumpelbrunnen, wypływającego z wielkim szumem z jaskini śród warstw porfiru. Rzeczka z początku dzieli pasmo gór Sowich od Wysokiego Lasu (Hochwaldgebirge), zbliżających się tak do siebie, że między niemi ledwo się mieści wązka droga i kilka domów. Najpiękniejsza część doliny górnego biegu W. zowie się Szląską doliną (Schlesierthal), przy której znajdują się ruiny zamku Kynau. Na pół mili przed Świdnicą rozszerza się dolina i W. przechodzi na płaszczyznę, na której z praw. brzegu przyjmuje rz. Peile, prowadzącą wody Sowich gór i Sobocką wodę (Zobtenwasser), wypływającą ze stoków, Geiersbergu. Z lewego brzegu przyjmuje Strzygowską wodę, płynącą od Sattelwaldu przez Hohenfriedeberg, z dopływem Pełcznicą (Polsnitz), prowadzącą wody strumieni przerzynających doliny Waldenburga i Salzbrunnu i spływających na równiny pod Freiburgiem. W. uchodzi do Odry z lew. brzegu, naprzeciw ujścia Widawy. Długość biegu 11 mil. Nad W. leży Świdnica i Kąty. *Br. Ch.*

Wystrzyca Polska, niem. *Weistritz Polnisch*, 1340 *Wistricia Polonicalis*, 1362 i 1372 *Polnusschen Weisseritz*, wś i dobra, pow. świdnicki, par. kat. i ew. w Świdnicy. Wś ma 241 ha (201 roli, 13 łąk, 3 lasu), 45 dm., 466 mk. (72 katol.); dobra 88 ha (76 roli), 5 dm., 57 mk. (4 kat.). Dwa młyny wodne. Istniała tu kuźnica miedzi.

Wystudz, jezioro, w pow. suwalskim, gm. Zaboryszki, ma 12 mr. obszaru.

Wystupowicze, wś, pow. owrucki, w pobliżu granicy pow. rzeczyckiego i mozyrskiego, gm. Hładkowicze (o 30 w.), odl. o 42 w. na płn.-wsch. od Owrucza, gdzie też st. pocz., ma 86 dm., 600 mk., cerkiew p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną w 1878 r. kosztem skarbu i parafian i uposażoną 13 dzies., prawie wyłą-

cznie łąk. Smolarnia. Do par. należy wś Ludwinówka (o 7 w.). W całej parafii 136 dm., 1049 mk. Sioło W. wymienione jest już w opisie zamku owruckiego z 1545 r., jako majętność Sołtana Steckowicza. Miało wówczas 8 dym., czyniło 2 służby, dani dawało 5 kadzi miodu i 4 kopy groszy (Arch. J. Z. R., cz. IV, t. I, 45). W 1581 r. Sołtan płaci z W. od 2 osiadł., 2 zagrod. W akcie rozgraniczenia pow. owruckiego z pow. mozyrskim z 1622 r. sioło W. występuje jako własność Surynów, w dzierżawie Czerchawskiego. W 1628 r. z części W., własności Aleksandra Suryna, będącej w zastawie, wnoszą z 3 dym., 1 ogr., drugą część trzyma Piotr Suryn, płacący z 2 dym. (Jabłonowski, Ukraina, 44, 81, 82, 94). W 1684 r. własność pisarza ziemskiego kijow. Remigiana Suryna. *J. Krz.*

Wysuczka, wś, pow. borszczowski, tuż na płd.-zach. od sądu pow. i urz. pocz. w Borszczowie. Na płn.-wsch. leżą Wierzchniakowce i Borszczów, na płd. i płd.-zach. Piszczatyńce, na płn.-zach. Głęboczek. Zabudowania wsi leżą na płd. nad Niczławą i Głęboczkiem. Własn. więk. (ordynacyi Czarkowskich) ma roli or. 237, łąk i ogr. 19, past. 123, lasu 171 mr.; wł. mn. roli or. 292, łąk i ogr. 38, past. 24 mr. W r. 1890 było 121 dm., 499 mk. w gm., 14 dm., 105 mk. na obsz. dwor. (461 gr.-kat., 96 rz:-kat., 47 izr.; 511 Rus., 94 Pol.). Par. rz.-kat. w Borszczowie, gr.-kat. w miejscu, dek. kudryniecki. Do par. należą Wierzchniakowce. We wsi jest cerkiew i kasa poż gm. z kapit. 109 złr. Stoi tu obronny niegdyś zameczek, zachowany dotąd we wszystkich prawie częściach i zamieszkany. Mieści się on na stromem, wyniosłem brzegu, nad Głęboczkiem. Zbudowany w czworobok z kamienia i cegły, z basztami po rogach. Przed laty dwudziestu Marya z hr. Golejewskich Czarkowska przekształciła opustoszały budynek na piękny pałac mieszkalny. Czas budowy zamku, nazwisko jego założyciela i następnych właścicieli nie są znane. Wiadomo tylko, że w r. 1672 został przez Turków zdobyty, a w r. 1675 umieścił w nim Jan Sobieski załogę (Czołowski „Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej", w „Tece konserwatorskiej", Lwów, 1892, str. 122). *Lu. Dz.*

Wysułki, ob. *Wiesiołka.*

Wysuń, rzeka, w gub. chersońskiej, ob. *Wisuń.*

Wysuszka al. *Wosuszka* al. *Weszka*, rzeczka, dopływ Strypy (ob.).

Wyswarowce, ob. *Wyszwarówka.*

Wyswojnie al. *Wiswojnis*, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Ginteliszki, o 31 w. od Telsz. Posiadają tu włościanie: Bejnar 11 dzies. (1 nieuż.), Brasus 3 dzies., Perkajtis 4 dzies., Sykowski $2^1/_2$ dzies., Symutis 2 dzies.

Wysychy, os., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Niegów. W 1827 r. były 4 dm., 24 mk.

Wysypka, os. karcz., pow. węgrowski, gm. Sinołęka, par. Kałuszyn. W r. 1827 był 1 dm., 5 mk.

Wyszaków 1.) wś gosp. nad rzką Maskawą, w pow. i okr. urzęd. średzkim, ma urząd st. cyw. w Zaniemyślu, st. kol. i pocztę w Sulencinie na linii Poznań-Jarocin, szkołę kat. w Czarnotkach, paraf. katol. w Mądrem, ewang. w Zaniemyślu, sądy w Środzie i Poznaniu. Obszaru 23 ha, 6 dym., 44 dusz. 2.) **W.,** wś dwors., w temże położeniu, ma obszaru 406 ha, 10 dym., 134 dusz (7 prot.). Leży na wschód Zaniemyśla. W r. 1257 kapituła gnieźn. zamienia W. na Opatówko, wś kleryka Absalona a dziesięciny wyszakowskie na opatowieckie, składane dotąd klaszt. lubińskiemu. Bolesław, syn Odonicza, potwierdza tę zamianę. W r. 1390—1 pisali się Andrzej i Henryk Paluch z Wyszakowic. W r. 1413 rozgraniczono W. z Kępą a 1560 z Ociosną i Czarnotkami. W r. 1575 dzielono majętności: W. i Biernatka. W r. 1578 posiada tu Anna Wyszakowska $1^1/_2$ łanu os., 3 zagr., 2 kom., $^1/_2$ łanu pustego. Dobra te od 200 lat zostawały w rodzinie Karczewskich. W r. 1879 kupił Niemiec Bockelsberg. *W. Ł.*

Wyszałów, wś i folw. (ob. *Paulinów*) nad odnogami Prypeci, z lewej strony, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. Laskowicze, o 10 w. od Petrykowa a 72 w. od Mozyrza, ma 26 osad. Lud głównie trudni się flisactwem i rybactwem. Miejscowość bogata w dary natury, łąki, ryby, zwierzynę i lasy. *A. Jel.*

Wyszanka, ob. *Wiszenka.*

Wyszanow 1.) w dok. *Wiszanów*, *Wiszonów*, wś gosp., w pow. ostrzeszowskim (kępińskim), okr. urzęd. podzameckim, ma urz. stanu cyw. i st. kol. w Podzamczu (Wilhelmsbrueck), pocztę i szkoły w miejscu, kościół katol. i ew. i sąd w Kępnie. Obszaru 870 ha, 85 dym., 567 dusz (22 ew.). 2.) **W.,** wś dwor., tamże, ma obszaru 436 ha, 5 dym., 89 dusz. Leży na płn. Wieruszowa, płn.-wschód Kępna i Baranowa. W r. 1360 Przecław, bisk. wrocławski, daje, między innemi, Wyszanów w dożywocie Stefanowi Gromassy, pod warunkiem poprawienia stanu wsi. W r. 1553 ma 5 łan. Według lustracyi z r. 1564 było tu 15 kmieci, 3 karczm., kowal. Dochód ze wsi wynosił fl. 76 gr. 8 den. 8, z fol. fl. 111 gr. 16, z inwentarza fl. 10 gr. 8. Było też 8 stawków, z tych 2 większe (Lustr., V, 161). 3.) **W.,** niem. *Wischin*, wś paraf., niegdyś własność klasztoru paradyskiego, leży między Brojcami a Międzyrzeczem, na zach. Trzcieńa. Z W. pisali się Sulisław, syn Brodona, w r. 1250, Sulisław, syn Andrzeja, w r. 1256. W. składał się z dwu części (Wielki i Mały). Do klasztoru należał W. już r. 1257, w r. 1276 wniósł część swoją z Małego W. Wroci-

sław, kapelan, dyakon międzyrzecki, co w r. 1278 potwierdza ks. Przemysław. W r. 1319 sprzedał klasztorowi Hleninquis prawdopodobnie część swoją M. W. W r. 1382 nastąpiła ugoda z braćmi Smolkami, którzy zrzekli się pretensyi do W. Na obszarze W. są pola: Wierzchy, Grędziki, Niwy, Kołek, Błociniec, Dzieśnie, Młynisko, Ługi, Łąki, Gać, Łysagóra i Bystrze. 4.) **W.**, las na obszarze Łaszczyna, w pow. rawickim. *W. Ł.*

Wyszatki, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Wierzchnie (o 2 1/2 w.), okr. wiejski Michalce, o 62 w. od Dzisny, 11 dm., 124 mk. (w 1865 r. 58 dusz rewiz.).

Wyszatyce, wś, pow. przemyski, 12 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Przemyślu, 6 klm. na płn.-wsch. od st. kol. i urz. poczt. w Żurawicy. Na płn. leży Walawa, na wsch. Poździacz, Torki i Chałupki Torskie, na płn.-wsch. Medyka (Chałupki Medyckie), na płd.-zach. Bolestraszyce, na płn.-zach. Małkowice. Wsch. część obszaru przepływa San. Własn. większa (Władysława Kraińskiego) ma roli or. 238, łąk i ogr. 10, past. 1 morg; wł. mn. roli or. 1494, łąk i ogr. 229, past. 651 mr. W r. 1890 było 310 dm., 1671 mk. we wsi i w przysiołku Bandaki zaś 7 dm., 73 mk. na obsz. dwor.: Wyszatyce i Helicha (862 rz.-kat., 828 gr.-kat., 54 izr.; 958 Pol., 785 Rus.). Par. rz.-kat. w miejscu. Fundował ją Władysław Jagiełło w r. 1419. W r. 1557 nadał Zygmunt August to beneficium mansyonarzom katedry w Przemyślu, a po zniesieniu mansyonarzy za Józefa II utworzono znowu odrębną parafią. We wsi jest kościół drewniany p. w. św. Mikołaja. Do parafii należą: Dusowce i Walawa. Par. gr.-kat. w miejscu. Jest to jedna z najdawniejszych parafii w dyec. przemyskiej. Miewała dawniej proboszcza i wikarego. Od r. 1800 jest tylko proboszcz. Cerkiew drewniana, dębowa, wystawiona około r. 1600 staraniem sołtysa Łukasza Maszki. Był tu niegdyś krzyż srebrny, wysoki na łokieć, ze Zbawicielem z czystego złota i z napisem: „Łuka Maszko 1600“. W r. 1810 wzięto ten krzyż na potrzeby państwowe. W cerkwi znajduje się obraz św. Mikołaja, w XVI w. z Kijowa przywieziony. Naukę szkolną rozpoczął prowadzić tu proboszcz Bazyli Żelechewski około r. 1809 i udzielał jej w domu parafialnym. W r. 1817 założył biskup Michał Lewicki ruską szkołę parafialną, a w r. 1861 urządzono szkołę trywialną i zamieniono ją w r. 1874 na etatową. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr koronnych. Dokumentem wydanym dnia 2 sierpnia 1406 w Przemyślu, Maciej, bisk. przemyski oddaje kapitule dziesięciny biskupie w Wyszatyczach itd., w zamian za posiadłość Hanczkona, którą mu kapituła odstąpiła (Liske, A. G. i Z., t. VIII, str. 54). W Krakowie dnia 29 maja 1576 r. rozstrzyga król Stefan Batory spór między Janem Herburtem, kasztelanem sanockim, a poddanymi ze wsi Wysiatycz o robociznę (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 385, str. 1433; t. 415, str. 1011 i t. 439, str. 181). Dokumentem wydanym w Krakowie dnia 20 lutego 1603 r. zakazuje Zygmunt III Tomaszowi Drohojewskiemu, staroście przemyskiemu, używać poddanych z Wisiatycz do innych robót, jak tylko około dziewiętnickiego folwarku (l. c., C., t. 359, str. 458). W Krakowie d. 4 list. 1605 r. wydaje Zygmunt III wyrok w sprawie poddanych ze wsi W. w Przemyskiem z Tomaszem Drohojowskim, referendarzem kor. i stst. przemyskim (l. c., C., t. 364, str. 244). We Lwowie dnia 25 paźdz. 1634 r. potwierdza Władysław IV wybrańców Iwaszka i Andrzeja w przywilejach i w posiadaniu łanu wybranieckiego, po przodkach dziedzicznego, a to za porządne odprawowanie służby wojennej (Dod. do Gaz. lwow., 1859, Nr. 32). Dokumentem wydanym w Warszawie d. 25 sier. 1699 r. potwierdza August II przywileje i swobody wybranieckie Stefanowi, Wasilowi i Matwijowi Iwanom, braciom, we wsi Wyszatyce (l. c., Nr 33). Dekretem referendarskim z d. 29 list. 1751 r. w sprawie między uczciwymi Gizowskimi, sołtysami wyszatyckimi, a urodzonym Czechowskim, odsądzono Czechowskiego od praw, które sobie rościł (l. c., Nr 34). Dnia 16 list. 1767 r. w Warszawie przyznaje Stanisław August przywileje wybraniectwa uczciwym Andrzejowi, Szczepanowi i Bazylemu, synom Jana, Gizowskim, osiadłym we wsi Wyszatyce (l. c., Nr 35). Dnia 10 stycz. 1885 r. pochowano na tutejszym cmentarzu Maurycego Kraińskiego, byłego wiceprezesa wydziału krajowego, prezesa rady nadzorczej tow. kredyt., męża zasłużonego (ob. Gaz. lwow. z r. 1885). *Ku. Dz.*

Wyszczekańce, ob. *Wiszczokajnie.*

Wyszczekanki, niem. *Oberhof*, dobra szl. nad Jardęgą, pow. grudziądzki, par. kat. i st. kol. Rogóźno, st. pocz. zamek Rogoźno, 69 ha (65 roli or., 1 łąk); 1885 r. 2 dm., 3 dymy, 21 mk., 12 kat., 9 ew.; hodowla bydła, sprzedaż mleka. Dobra te nabył w wieczystą dzierżawę r. 1787 Jan Bendzulla za opłatą 13 tal. 65 gr. 11 fen. rocznego czynszu i 9 tal. kontrybucyi, mesznego miał płacić 1 korzec żyta i tyleż owsa; oprócz tego był jeszcze do innych ciężarów zobowiązany (ob. „Gesch. des Graudenzer Kr.“ v. Froehlich, I. 554). *Ks. Fr.*

Wyszczele, wś nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. Sońsk, par. Ciemniewko, odl. 21 w. od Ciechanowa, ma 10 dm., 107 mk., 212 mr. W r. 1827 było 16 dm., 73 mk.

Wyszczokajnie, wś, ob. *Wiszczokajnie.*

Wyszczelin, wś, w par. Błenna, mająca w 1827 r. 9 dm., 90 mk., jest to wieś podana p. n. *Wiszczelice.*

Wyszczup, uroczysko na gruntach wsi Rożyszcze, w pow. łuckim.

Wyszczykusy, wś, pow. żytomierski, gm. Krasnosiółka, par. praw. Bratałów Wielki (o 3 w.), par. katol. Lubar, ma 49 dm., 380 mk., cerkiew filialną p. w. św. Archan. Michała, z drzewa wzniesioną około 1805 r. i uposażoną 38 dzies. ziemi; kaplica na cmentarzu grzebalnym. Kaplica katol. Własność dawniej Budzyńskich, Lasockich, dziś Steckich. Wś wspominana w akcie z 15 paźdz. 1585 r. jako własność Zuzanny, żony wwdy wołyńskiego Janusza Konstantego ks. Ostrogskiego. *J. Krz.*

Wyszczynka *(Wycinka?)*, os., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew.

Wyszecin, 1780 *Wysieczyno*, niem. *Wyschetzin*, dobra ryc. na Kaszubach, pow. wejherowski, st. pocz. i kol. i par. kat. Luzin, o 6 klm. odl.; pomocnicza agentura pocz. w miejscu; razem z 3 folw. 1362 ha (649 roli orn., 70 łąk, 515 lasu): W 1885 r. 22 dm., 48 dym., 327 mk., 222 kat., 104 ew., 1 żyd; z tych przypada na Dębinę 32 mk. i 3 dm., na Eisenhof 19 mk. i 1 dom a na Ludwigshof 37 mk. i 3 dm. Gorzelnia parowa i młyn, hodowla koni, bydła i owiec. Pojawia się wieś ta w dok. p. n. „Wisseczin", „Wissoczin", jako zaścianek w wojtowstwie mirachowskiem. Na tablicach woskowych, przechowywanych w miejskiej bibliotece w Gdańsku, czytamy: „bartke excessit I marc. im lantdinge Johis XIII", t. j. 1413. R. 1396 ręczy za Wojciecha z Pobłocia Michał Lantsche z W. Około tegoż czasu występuje jako świadek: Woyta z W. (ob Zeitsch. d. Westpreus. Gesch Ver., XI, str. 60). Według taryfy pob. z r. 1648 płacili tu: Piotr Wyszecki od 3 wł. folw. i 2 ogrod. 3 fl. 16 gr., Krzysztof Wyszecki od 3 wł. folw. i ogr. 3 fl. 8 gr., Possessores od $4^1/_2$ wł. folw., 2 ogr. 5 fl. i Częstkowski od 1 wł. folw. 1 fl. (ob. Rocz. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 193). W. należał wówczas do pow. mirachowskiego. W wizycie Rybińskiego z r. 1780 czytamy, że W. z Wysieczyńską Hutą liczyły 195 mk., kat. i 7 akat.; mesznego dawano $4^1/_2$ kor. żyta, 5 owsa. Dziedzicami byli Nobilis Jo. de Tępski, Nob. de Robakowski, de Malotka, de Koss, de Wielestowski, de Wysiecki, de Dobrzewiński, de Wysiecki, de Zalewski (str. 187 i 190). W topogr. Goldbecka jest W. zapisany jako wś szlach. o 16 dym. w 9 działach (str. 256). R. 1730 zaszła tu potyczka między Rossyanami a Szwedami. *Kś, Fr.*

Wyszedki, osada, pow. horodocki, gm. Wyszedki, cerkiew par., 3 jarmarki. Gmina, położona w środkowej części powiatu, graniczy z gminami: Staryna, Horkowa, Zajkowo, Tiosto i Beskatowa, obejmuje 68 miejscowości, mających 543 dm. włośc. (obok 55 należących do innych stanów), 3675 mk. włościan, uwłaszczonych na 4307 dzies. Nadto w obrębie gminy znajduje się 13721 dzies. należących do innych stanów (1635 roli orn.) i 30 dzies. ziemi cerkiewnej. Zarząd gminy we wsi Dubrowa.

Wyszedzkie, jezioro, w pow. horodockim, przepływa przez nie rzka Owsianica.

Wyszejki, pow. poniewieski, ob, *Wiszejki.*

Wyszel, wś nad rz. Omulew, pow. makowski, gm. Sypniewo, par. Nowa Wieś. W r. 1827 było 18 dm., 93 mk. W r. 1582 wś Puda Wesliowa, w par. Nowa Wieś, miała 4 zagrod., od których płacił Joannes Wesel.

Wyszenka al. *Wyszenki*, pow, gródecki, ob. *Wiszenka.*

Wyszenkowicze, wś nad Olszanką (dopł. Uły), pow. lepelski, dwa młyny wodue.

Wyszewa al. *Wyszewka*, słoboda, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. i par. praw. Rozważów (o 6 w.), odl. o 84 w. od Radomyśla, śród lasu zabudowana, ma 23 mk., 105 dzies. ziemi użytkowej, 228 lasu i 7 nieuż. Własność Wiktora Kosowskiego i trzech jego sióstr: Kosowskiej, Kurowskiej i Różkowskiej.

Wyszewicze, mylnie *Wiszewicze*, wś nad kotliną Piny, pow. piński, w 1 okr. pol. Pohost, gm. Pińkowicze, o 2 w. od Pińska, nieopodal dr. żel. poleskiej. ma 30 osad. Mieści się tu zarząd leśnictwa pińskiego, obrębu wyszewickiego, obejmujący przeszło 81000 dzies. puszcz skarbowych. Łąki niezmierne, rybołówstwo. Lud oprócz rolnictwa trudni się flisactwem i rybactwem. Niegdyś własność franciszkanów pińskich, którym ją nadał w r. 1398 w. ks. Zygmunt Kiejstutowicz, fundator klasztoru. Następnie W., jako królewszczyzna, dostała w posiadanie w w. XVI królowa Bona i w opisie ks. pińskiego są często wspominane (Piscew. kniga kn. pinskaho i kleckaho, str. 42, 300, 339, 340, 341, 350, 358, 361, 364, 367). *A. Jel.*

Wyszewicze, w dokum. także *Wiszewicze* i *Wiszowicze*, wś na lewym brzegu Teterewu, który dotąd staje się spławnym, głównie dla tratw, pow. radomyski, na pograniczu pow. kijowskiego, w 3 okr. pol., gm. Wyszewicze, odl. o 18 w. od Radomyśla, ma 1110 mk. W 1783 r. było tu 80 sadyb i 648 mk., w 1886 r. (podług Pochilewicza) 1381 mk. prawosł., 94 katol. i 175 żydów. Włościanie, w liczbie 465 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1865 dzies., ze spłatą po 1941 rs. 79 kop. rocznie. Posiada cerkiew, p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1726 r. a na początku drugiej połowy b. wieku z gruntu odnowioną i rozszerzoną; uposażenie parochii stanowi 48 dzies. Do par. praw. należą wsi: Medelówka (o 4 w.) i Biała Krynica (również o 4 w.). Kościół paraf. katol., p. w. Wniebowzięcia N. M. P., został z drzewa wzniesiony w 1820 r. przez dziedzica wsi Oskierkę. Parafia katol., dekanatu radomyskiego, 1022 dusz. Filia w Radomyślu, kaplica w Krymku. Gmina obejmuje 39 miejscowości (w tej liczbie 3 kol., 3 chutory, 6 uroczysk, 3 słobody), mających

1368 dm., 11769 mk., 49258 dzies. ziemi (14720 włośc., 34278 dworskiej, 260 cerkiewnej). Podług reg. pob. wwdztwa kijowskiego z 1581 r. należy do dóbr monasteru pieczarskiego w Kijowie, który w 1628 r. płaci ztąd z 7 dym., 2 ogr., 1 ubog. (Jabłonowski, Ukraina, I, 37, 80). W XVIII w. W. należały do Niemiryczów (ob. t. XII, 161), w nowszych zaś czasach do Złotnickich, od których przeszły drogą kupna do Oskierków, od tych nabył w 1870 r. Korolew i w 1885 r. sprzedał Apolonowi Łoskiemu w ilości 818 dzies. ziemi użytkowej, 1738 lasu i 231 nieuż. *J. Krz.*

Wyszewo, folw., pow. mścisławski, od r. 1867 Łaszkiewiczów, 659 dzies. (176 roli, 60 łąk, 394 lasu).

Wyszhorodek, ob. *Wyżgródek.*

Wyszka, niem. *Wyska*, os. karcz., pow. jańsborski, st. pocz. Quicka.

Wyszki 1.) pow. makowski, ob. *Mamino W.* 2.) **W.,** pow. pułtuski, ob. *Gołębie* 1). 3.) **W.,** os. młyn., w spisie z r. 1827 podana w pow. bialskim i par. Biała, miała 2 dm., 9 mk. 4.) **W.,** os., pow. sokołowski, gm. Sabnie, par. Zambrów. 5.) **W.** *Pietrzykowo*, ob. *Pietrzykowo-Gołąbki.*

Wyszki 1.) jezioro, w pow. dźwińskim, o 25 w. od Dźwińska, w pobliżu traktu kowieńskiego, ma do 3 w. dług. a do $1^1/_2$ w. szerokości. 2.) **W.** *Dolne*, jezioro, tamże, na zachód od poprzedniego, ma $4^1/_2$ w. długości a przeszło 1 w. szerokości. Przez oba przepływa rz. Dubna, na 30 w. od źródeł. Pomiędzy jeziorami przechodzi trakt z Dyneburga do Rzeżycy.

Wyszki 1.) mko i 2 wsi w pobliżu rz. Dubny i przy linii dr. żelaznej warszawsko-petersburskiej, pow. dźwiński, w 2 okr. pol., gm. Wyszki, o 25 w. Dyneburga, 362 mk., zarząd gminy, kościół paraf. katol., dom modlitwy żydowski. Kościół paraf. katol., p. w. Zwiastowania N. M. P., pierwotnie wzniesiony został z drzewa na cmentarzu w 1621 r. przez Arenda i Elżbietę z Sielickich Mohlów; przeniesiony w 1715 r. na półwysep przez Hieronima i Katarzynę Mohlów. Parafia katol., dekanatu górnodźwińskiego, 1812 wiernych. Przy kościele istniał dawniej niewielki klasztor dominikański. Dobra, w skład których wchodzi mko W., wś Wyszki (łotew. Wyszkumujża), folw. W. Górne i Dolne (Kołua Wyszkas i Sołu Wyszkas), Wasilewo, Bołotki i Greuenhoff, oraz fermy Szpigi i Ostropol, obejmują 3213 dzies. ziemi dworskiej. Należały dawniej do głównej majętności ruszońskiej Sielickich, po których odziedziczyli Mohlowie. St. W. dr. żel. warsz.-petersburskiej, zwana dawniej Dubna, położona pomiędzy st. Dźwińsk (o23 w.) a Ruszona (o 13 w.), odl. jest o 572 w. od Warszawy a 473 w. od Petersburga. Gmina, w środkowej części powiatu, graniczy od płn. z gm. Jasmujża i Kapino, od wschodu z gm. Użwałd, od płd. z gm. Malinowo, od zachodu z gm. Liksna i Kołup, obejmuje 82 miejscowości, mające 315 dm. włośc. (obok 91 należących do innych stanów), 7248 mk. włościan, uwłaszczonych na 5888 dzies. Oprócz tego w obrębie gminy znajduje się 12084 dzies. (3538 ornej) należących do właścicieli większej posiadłości. 2.) **W.** *Kościelne*, okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Rajsk, o 15 w. od Bielska, 6 dm., 35 mk., 116 dzies. (14 łąk i past., 7 lasu, 3 nieuż.) i 33 dzies. ziemi kościelnej (46 łąk i pastw., 9 lasu). Posiada kościół paraf. katol., p. w. św. Andrzeja Ap., z drzewa wzniesiony w 1457 r. przez Wisława, podsędka bielskiego. Parafia katol., dekanatu bielskiego, 1907 wiernych; kaplica w Pulsach. W. zwały się pierwotnie Piorkowem. Wisław z Piórkowa, podsędek bielski, z synowcami po Klemensie, w 1453 r. kościół tu uposażył. Podczas lustracyi z 1791 r. stał jeszcze ubogi kościół drewniany pierwotny, tytułu Zwiastowania N. M. P. Prawdopodobnie ten sam kościół, dobrze oszalowany wewnątrz i zewnątrz i pomalowany olejno, stoi do dziś dnia. W 1779 r., w drugi dzień Wielkiejnocy, gwałtowny pożar zniszczył całą wieś, przyczem ocalał kościół, okolony odwiecznemi drzewami (Przegl. kat., 1880, Nr 381). *J. Krz.*

Wyszki, *Wyszkowy*, *Wiskowi*, wś gosp., w pow. jarocińskim, urz. okr. w Kotlinie, urząd okr. w Kotlinie, urząd st. cyw. i par. ew, w Jarocinie, st. kol. żel. i poczta w Kotlinie, szkoła katol. w Magnuszewicach, paraf. katol. w Wyszanowie, sądy w Kępnie i Ostrowie. Obszaru 436 ha, 5 dym., 89 dusz. 2.) **W.,** wś dwors., tamże, ma obszaru 110 ha, 15 dym., 116 dusz (6 ew.). Leżą nad Lutynią, na płn. od Dobrzycy, płd.-wsch. od Jarocina, pod Magnuszewicami. W. istniały już r. 1523. Posiadali je r. 1579 Jan, a r. 1618 Marcin Wyszkowscy. W r. 1579 ma tu Jan Wyszkowski $2^1/_2$ łan. os., 3 zagr., 2 komorn. W r. 1599 ugoda o W. z Twardowskim. W r. 1800 posiada W. Moskorzewski z Magnuszewic. Odkryto tu obszerne cmentarzysko przedhistoryczne. *W. Ł.*

Wyszków 1.) osada miejska, dawniej miasteczko, na praw. brz. Bugu, pow. pułtuski, gm. i par. Wyszków, odl. 27 w. na płn.-wsch. od Serocka, 45 w. od Jabłonny (st. dr. żel. nadwiśl.), leży o kilka wiorst poniżej Kamieńczyka (na lew. brz. Bugu), posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, urząd gm., urząd pocztowy, około 150 dm. i przeszło 3000 mk., przeważnie żydów. W r. 1827 było 102 dm., 1283 mk.; 1864 r. 108 dm. (8 murow.) i 2354 mk. (1543 żyd.). Osada leży przy szosie prowadzącej z Warszawy do Białegostoku. Obecnie buduje się linia drogi żel., mającej łączyć Warszawę z Ostrołęką, która mieć będzie swą stacyę w Wyszkowie. Na Bugu wzniesiony będzie most żelazny. W. jest starożytną osadą i odwieczną posiadłością

kościoła płockiego. W dokum. Konrada z r. 1203 (?) wymieniono w liczbie dóbr biskupich: „castrum Brensk cum his villis: Tuchlyno, mentne, Gora, Belyno, Turijno (Turzyn), Vysskowo ibidem capellanus habet unam sortem et tabernam totam“. Trojden, ks. mazowiecki, zagarnął W. z kościołem i Budziszowice nad Bugiem a Kamion nad Wisłą i Targowe przy Kamionie (pod Warszawą). Synowie Trojdena: Ziemowit i Kazimierz, zwrócili te dobra biskupom, wskutek czego aktem wydanym w Czerwińsku r. 1347 Klemens, biskup płocki, oddaje tymże książętom wś Wyszkowo na 8 lat, po upływie których mają takową zwrócić kościołowi „locatam et informatam“ (Kod. Maz., 58, 59). Biskupi płoccy zdawna mieli tu swój dworzec i często przebywali. W r. 1502 biskup Wincenty Przerębski nadaje osadzie prawo miejskie, chełmińskie i zwalnia mieszkańców od wszelkich służebności. Zygmunt I pozwala wystawić most na Bugu i pobierać opłaty od przejazdu. Zygmunt III wydał r. 1599 przywilej dla cechów tutejszych. Syn tegoż króla Karol Ferdynand, biskup płocki, zbudował sobie w W. wygodny dwór i osiadłszy stale, tu życie zakończył r. 1655. Szwedzi zniszczyli osadę w r. 1657. Morowe powietrze dokończyło ruiny. Stanisław August, za staraniem Michała Poniatowskiego, biskupa płockiego, zniósł w r. 1767 niezależność mieszczan od biskupów, nadaną im przy lokacyi miasta, a w r. 1781 ustanowił targi i jarmarki. Mieszczanie, opierając się na swych przywilejach, nie chcieli się poddać wymaganiom biskupa. Na rozstrzygnięcie sporu wyznaczeni byli komisarze królewscy. W archiwum miejskiem przechował się spis przywilejów i nadań miejskich, pomieszczony w wyroku komisarzy regulującym stosunki. Kościół tutejszy sięga początków XIII w. Pierwotnie istniała tu kaplica, przy której był kapelan pobierający „de homine qui cum bonis suis ascendit contra Bug transferens mansionem... XII frustra de navi et XII de plaustra“. Szczegół ten podany w starożytnym dokumencie z XIII w. (Kod. Maz., 338) rzuca ciekawe światło na ówczesny ruch ludności i stosunki ekonomiczne, w których sól odgrywa rolę monety. Akt z r. 1347 wymienia kościół jako odrębną od W. osadę, gdyż w istocie stał on na obszarze wsi Nadgórza, przyległej do Wyszkowa. Według akt kościelnych, Scibor bisk. płocki, wzniósł kościół r. 1378 (zapewne na miejscu pierwotnej kaplicy). Obecny, murowany, zbudował r. 1793 biskup Szembek. W wielkim ołtarzu znajduje się statua drewniana św. Idziego, naturalnej wielkości, piękne dzieło rzeźby z XV w. W jednym z bocznych ołtarzy jest takaż statua św. Anny. W zakrystyi przechowały się dwa piękne kielichy, jeden z 1535 r., w stylu ostrołukowym, dar Piotra Gamrata, proboszcza miejscowego, drugi renesansowy dany przez Jakuba Gulczewskiego. Za miastem, na drodze ku Rybienku, stoi słup z szarego marmuru, na podstawie, bez napisu, ozdobiony z czterech stron herbem Wazów (snop). Drugi, takiż sam, stał na gruncie probostwa. Przed r. 1830 został rozebrany i części jego złożone były przy kościele. Można przypuszczać, że jestto pamiątka po królewiczu Karolu Ferdynandzie, który tu życia dokonał. W. par., dek. pułtuski (dawniej wyszkowski). W. gmina należy do sądu gm. okr. IV i st. poczt. w os. Wyszków, obszaru ma 16628 mr. i 7693 mk. Śród ludności stałej jest 6 praw., 21 prot. i 2682 żydów (głównie w miasteczku). Folwark W., wchodzący w skład dóbr rząd. t. n., miał w r. 1876 obszaru 1280 mr., zaś leśnictwo rządowe wyszkowskie obejmuje 20654 mr. obszaru leśnego. Opis W. z ryciną pomieścił „Tyg. Illustr.“ z r. 1866 (t. XIII, 232). 2.) **W.**, wś i folw. nad rz. Liw, pow. węgrowski, gm. i par. Wyszków, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, młyn wodny, cegielnią, 50 dm., 430 mk. W r. 1827 było 33 dm., 302 mk. Jestto starożytna osada, o czem świadczy nazwa Grodzisk, jaką nosi folwark. Kościół i parafia erekcyi niewiadomej. Istniała już w XVI w. Obecny kościół pochodzi z r. 1790. W. par., dek. węgrowski, około 1300 dusz. Dobra W. składały się w r. 1893 z folw.: W., Ziomaki i Grodźisk, rozl. mr. 2270, folw. W. gr. or. i ogr. mr. 791, łąk mr. 316, pastw. mr. 21, lasu mr. 2, nieuż. mr. 84; bud. mur. 4, drew. 20; folw. Ziomaki gr. or. i ogr. mr. 426, łąk mr. 131, pastw. mr. 7, lasu mr. 131, nieuż. mr. 31; bud. mur. 1, drew. 10; folw. Grodzisk gr. or. i ogr. mr. 111, łąk mr. 13, pastw. mr. 2, lasu mr. 191, nieuż. mr. 5; bud. mur. 2, drew. 4, lasy nieurządzone. Wś W. os. 50, mr. 606, wś Pierzchały os. 23, mr. 604, wś Oszczerze os. 28, mr. 301, wś Grodzisk os. 29, mr. 277, wś Witanki os. 28, mr. 583. W. gmina, graniczy z gminami: Grębków, Osowno, Borze i Ruchna, ma 3167 mk. i 11275 mr. Sąd gm. okr. III w os. Liw (o 8 w.), st. p. i dr. żel. Węgrów o 11 w. W skład gm. wchodzą: Dąbrowa, Grodzisk, Mroczki, Oszczerze, Pierzchały, Polków Dadźbogi, P. Sagały i Polków Pobratyny, Prószew, Proszewska Wólka, Suchodół Witonki, Wyszków, Zalesie i Ziomaki. *Br. Ch.*

Wyszków, *Wyżgów*, wś skarbowa nad Styrem, pow. łucki, gm. Teremno, 33 dm., 240 mk., cerkiew. Podług rewizyi zamku łuckiego z r. 1545 własność p. Iwana, podskarbiego nadwornego (Hornostaja), który spólnie z ks. Czetwertyńskimi i Sokolskimi zobowiązany był do opatrywania trzech horodni zamkowych (Jabłonowski, Rewizye, 34, 51, 52). W r. 1577 własność Aleksandra Siemaszki, który płaci ztąd z 8 dm. po 10 gr., 5 ogr. po 2 gr. W r. 1583 tenże Aleks. Siemanko, kaszt. bracławski, płaci z W. z 10 dym. i 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 55, 87). *J. Krz.*

Wyszków 1.) wś nad błotem, pow. nowozybkowski gub. czernihowskiej, gm. Bobowicze Nowe, 254 dm., 1411 mk., cerkiew, 5 wiatraków. 2.) **W.** *Mały*, wś nad Ipucią, tamże, 39 dm., 203 mk., cegielnia.

Wyszków, wś, pow. doliński, 40 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Dolinie, 30 klm. na płd.-zach. od urz. poczt. w Wełdzirzu. Na płn.-zach. leży Seneczów, na płn. Ludwikówka, na wsch. Lolin, na płd. i płd.-zach. królestwo węgierskie. Wzdłuż granicy wsch. płynie od płd. na płn. Świca, powstająca na granicy Wyszkowa i Lolina, przyjmuje ona w obrębie wsi liczne dopływy z lew. brzegu, z których znaczniejsze są: Czarna Roztoka, Jelowec, Bahonka i Ilnica. Na płd.-zach. nastaje Mizunka i płynie zrazu na wsch., potem na płn., a w końcu na płn.-zach. do Seneczowa. W obrębie wsi zasilają ją od praw. brzegu między innemi: pot. Roztoka i Krzywica, a od lew. brz. pot. Bahoński i Beskidowiec. Na granicy węgierskiej wznoszą się szczyty: Kruhła młaka (1261 mt.), Heczka (1161 mt.), Tersa (1031 mt.), Gorgan Wyszkowski (1443 mt.), Załom (1291 mt.). W płn. części obszaru wznoszą się: Męczyn (1454 mt.), Pusty werch. (1358 mt.), Plesza (1337 mt) i Gurgulat (1437 mt.). Zabudowania wiejskie leżą na płd.-zach. w dolinie Mizunki. Własn. więk. ma roli orn. 13, łąk i ogr. 185, pastw. 384, lasu 22446 mr.; wł. mn. roli or. 327, łąk i ogr. 968, pastw. 921, lasu 68 mr. W r. 1890 było w gm. we wsi i w przysiołkach: Dział, Kalinowiec, Sida, Zajście i Zhary, 83 dm., 474 mk., na obszarze dwor., 8 dm. 105 mk. (430 gr.-kat., 83 rzym.-kat., 66 izrl.' 392 Rus., 108 Pol., 48 Niem.). Par. rzym.-kat' w Wełdzirzu, gr.-kat. w Seneczowie. We ws: jest cerkiew i szkoła 1 klas. *Lu. Dz.* i

Wyszkowce, wś nad rz. Szpikówką, dopł. Bohu, pow. bracławski, okr. pol. i sąd Niemirów, gm. Peczara, par. kat. i st. poczt. Bracław (o 8 w.), st. dr. żel. Rachny (o 30 w.), ma 121 dm., 890 mk., 641 dzies. ziemi włośc., 1024 dworskiej (550 roli orn., 80 łąk, 350 lasu, 44 pod drogami i nieuż.), 43 cerkiewnej. Posiada cerkiew, p. w. N. M. P., wzniesioną w 1715 r., z 792 parafianami, 2 młyny wodne, wiatrak, 3 stawy. Gleba w połowie glinkowata i piaszczysta, od strony Monastyrka grunt górzysty. Stara osada, wspomniana w 1594 r. w skardze szlachty bracławskiej na Nalewajkę (ks. grodzka łucka z 1594 r. w arch. kijowskiem). W XVIII w. należała do Michalskich, pod koniec wieku wraz z częścią wsi Bortnik do hr. Chołoniewskiago, potem do Konarskiego, Pikulskich, Żaboklickich, dziś do profesora dra Bessera. Nadto posiadają tu niewielkie części Bocheńscy (40 dzies.), Tarkowscy (50 dzies.) i kilku jeszcze drobnych posiadaczy. *Dr. M.*

Wyszkowicze, wś, pow. lepelski, przed uwłaszczeniem włościan należała do dóbr Smolańce, Wołłodkowiczów.

Wyszkowo 1.) wś nad bezim. dopł. Sołomereczy, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. siemkowo-horodecka, o 26 w. od Mińska, ma 15 dm., 61 dusz, 810 dzies.; grunta dobre, szczerkowo-gliniaste, łąki obfite, miejscowość wzgórzysta, dość leśna. Należy do dóbr Sołomerecz. 2.) **W.,** wś i folw., pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Żuchowicze, o 36 w. od Nowogródka. Wś ma 17 os.; folw. jest własnością Zieńkowskich. Miejscowość falista, bezleśna.

Wyszkowszczyzna, w par. Wierzbołów. Według spisu z r. 1827 miała 1 dm., 11 mk.

Wyszkumujża, ob. *Wyszki.*

Wyszmontów, wś, pow. opatowski, gm. Ożarów, par. Bidziny, odl. od Opatowa 20 w., ma 46 dm., 363 mk., 827 mr. dwor., 431 włośc. W r. 1827 było 25 dm., 285 mk. W r. 1888 folw. W. rozl. mr. 579: gr. or. i ogr. mr. 546, łąk mr. 12, nieuż. mr. 22. R. 1578 Weszmuntów ma 12 osad., 7 łan., 3 zagr., 1 rzem.

Wyszni Wołoczek, mto powiat. gub. twerskiej, nad rz. Cną i przy linii dr. żel. mikołajewskiej, pod 57° 37' płn. szer. a 52° 13' wsch. dług., odl. o 111 w. na płn.-zach. od Tweru, ma 15900 mk. (w 1888 r.). W 1860 r. było w mieście 1893 dm. (228 mur.), 13504 mk. (73 katol., 80 jednowierców, 63 rozkolników, 106 żydów), 6 cerkwi (1 drewniana), 75 składów towarów (24 mur.), 389 sklepów (191 murow.), zarząd okr. komun., 2 szkoły duchowne i 2 świeckie, 2 szpitale, więzienie, bank miejski, st. poczt. i dr. żel., przystań. Do miasta należało 2344 dzies. ziemi. Pod względem przemysłowym było tu 10 zakładów przemysłowych, zatrudniających 1285 robotników i produkujących za 989649 rs. (ważnejsze: przędzalnia bawełny zatrudniała 1200 robot. i wyprodukowała za 705000 rs., młyn mączny, z produkcyą na 154700 rs.). Rzemieślników było 781 (556 majstrów). Handel i przemysł bardzo rozwinięte dawniej, w ostatnich czasach poczęły upadać. St. dr. żel. W.-W., pomiędzy st. Leontiewo (o 10 w.) a Osieczenka (o 14 w.), odl. jest o 342 w. od Petersburga a 267 w. od Moskwy. Pierwotnie osada, zniszczona przez Iwana Groźnego w 1569 r., ucierpiała od pożarów 1764 r.; od 1770 r. mto gub. nowogrodzkiej, włączone w 1775 r. do gub. twerskiej.

Wyszniewołocki powiat, w płn.-zach. części gubernii, zajmuje 169 mil al. 7176 w. kw. Powierzchnia, z wyjątkiem części wschodniej, wzgórzysta. Gleba piaszczysto-gliniasta, zasiana głazami i wogóle mało urodzajna. Rzeki południowej części powiatu należą do dorzecza Wołgi, północnej zaś do systematu Ładogi. Z rzek części południowej ważniejsze: Twerca z Szegryną, Miedwiedica, Mołoga z Wołczyną i Kieza. Dalej Cna i Msta z Tubaską. Jezior

wiele, zwłaszcza w części północnej, równie jak i błot. W 1860 r. było w powiecie 76 cerkwi (31 drewnianych) i 2 pustelnie męzkie. Role zajmnją do 125000 dzies., lasy zaś 475000 dzies. Zbiór zboża nie wystarcza na miejscowe potrzeby. Hodowla bydła dość rozwinięta; było 41500 sztuk koni, 81000 bydła rogatego, 53000 owiec zwyczajnych i 7000 trzody chlewnej. Pod względem przemysłowym było w powiecie 13 zakładów przemysłowych (główniejsze trzy przędzalnie bawełny), produkujących na 827094 rs. Nadto mieszkańcy zajmują się: budową statków wodnych, bednarstwem, wyrobem naczyń drewnianych, kołodziejstwem, pędzeniem dziegciu, smoły i terpentyny.

Wysznie Horodno, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ziembin, o 42 w. od Borysowa. W pobliżu stare horodyszcze.

Wysznie Pole, ob. *Wiszniopol.*

Wysznie Żary, pow. rzeczycki, ob. *Żary.*

Wyszniów, właściwie *Wiszniów*, wś skarb., pow. włodzimierski, gm. Luboml, 151 dm., 1016 mk., cerkiew, szkoła, wiatrak.

Wyszogotowo, niem. *Hochdorf*, kol., pow. pleszewski, ob. *Wysogotowo.*

Wyszogród, dawniej *Wyszegród*, w dok. z r. 1231. *Wisegrod*, 1239 *Wissegrode*, 1576 r. civitas *Visszegradensis*, osada miejska, przed r. 1867 miasteczko, na praw. brzegu Wisły, pod 52° 23′ 10″ szer. płn. i 37° 5′ 1″ dług. wsch. od F., na wyniosłym obszarze rozdzielonym na dwie połowy przez głęboki jar, spływający do Wisły. Na wąwozie tym stoi most. Odl. 65 w. na płn.-zach. od Warszawy, 39 w. na wsch.-płd. od Płocka, około 8 w. na zach. od Czerwińska. W. posiada kościół parafialny katolicki, murowany, kościół par. ewangielicki, synagogę, dom przytułku dla ubogich, trzy szkoły początkowe jednoklasowe (męzka, żeńska i ogólna), urząd pocztowy, przystań dla statków parowych, 220 dm. (63 murow., 54 z pruskiego muru, 103 z drzewa) 4009 mk. (1829 męż., 2180 kob.), w tej liczbie 3034 żyd., 2213 mr. ziemi (w tem 1942 należy do mieszczan, 25 mr. do zakładów dobroczynnych, 83 rządowych, 77 do osady, 86 do probostwa). Z zakładów przemysłowych istnieją tu: młyn wodny, dwie olejarnie, cegielnia, fabryka octu. Odbywa się 6 jarmarków do roku. W r. 1827 było 279 dm. i 3305 mk.; 1864 było 238 (107 mur.) i 3977 mk. (2997 żydów). Domy ubezpieczone były w r. 1865 na 102,680 rs. Jestto starożytna osada, utworzona przy zdawna istniejącym tu grodzie. Na przeciwległym brzegu leży wś Kamień. Akt uposażenia klasztoru w Mogilnie (z r. 1155?) wylicza W. w liczbie osad dających opłaty na rzecz klasztoru i wspomina zapewne tę wieś Kamień, jako kres obszaru a raczej pasa osad nadrzecznych (przewozów przez Wisłę), zobowiązanych do danin na rzecz klasztoru. W akcie nadania w r. 1231 wsi Prandocina opactwu w Mogile, sporządzonym „in Smarsowicz“, powiedziano: „dum edificatur a duce Conrado castrum Wisegrod“. Zapewne więc Konrad zbudował nowy zamek na starem grodzisku. W r. 1239 Bolesław, ks. mazowiecki, nadaje tu zapewne („in Wissegrado“) Templeryuszom wsi: Orzechowo, Dręszewo i Skuszew, leżące nad Narwią i Bugiem (Ledebur, Archiv, XIV, 324 i Ulanow. Dokum. mazow., 280—5). Według latopisu hypacowskiego Konrad daje tu w r. 1280 schronienie Danielowi, ks. halickiemu. Bolesław II, ks. płocki, umiera tu w r. 1313. Bolesław, ks. mazow., nadaje W. r. 1349 w posiadanie matce Elżbiecie („donacionem Wyssegrod et Castelanie Wyssegrodensis cum suo toto districto“), przyczem akt podaje szczegółowo linią graniczną tej kasztelanii od płockiej. Kazimierz W. zajął zamek tutejszy i odbudował go podobno. Janusz, ks. Mazowsza i Rusi, w r. 1398 rozszerza prawa miejskie, nadając mieszczanom sądownictwo w sprawach kryminalnych większych i mniejszych, według ustaw prawa chełmińskiego. Wioski należące do miasta podlegały tej juryzdykcyi. Nadto otrzymali mieszczanie wolność od opłaty ceł w całem państwie Janusza, postrzygalnią, łaźnią i wagę (Kod. Maz., 126, 127). Dzięki dogodnemu położeniu W. rozwijał się pomyślnie w XV i XVI w., póki wzrost Warszawy nie skoncentruje w niej handlu i przemysłu okolic nadwiślańskich. Rozwinął się mianowicie w W. wyrób sukna (było 24 majstrów, produkujących około 4500 postawów rocznie), piwowarstwo (po 1000 korcy rocznie przerabiano) i rzemiosła. W r. 1526 wójt okazał przywilej od Anny Odrowążówny, po śmierci ks. Janusza, na folwark i ogród ze wszystkiemi wolnościami od podatków i od posłuszeństwa miejskich. W r. 1564 było wolnych domów miejskich 10, na które mają przywileje od książąt. Mniszych domów 31, też mają przywileje od książąt, ale nie są pod posłuszeństwem miejskiem (Lustr., 4, 96). W r. 1564 liczono jakoby 308 rzemieślników. Istniał też tu skład towarów i ztąd mieszkali kupcy. Zygmunt August zatwierdził ustawy tutejszego cechu krawców i kuśnierzy. W przywileju Zygmunta III dla cechów tutejszych, w r. 1597 wydanym, wymieniono: złotników, mieczników, ślusarzy, kowali, kotlarzy, stolarzów, bednarzów, kołodziejów, rymarzów, szklarzy, szmuklerzów. Na początku XVII w. liczne ogrody i winnice mieściły się na stokach wybrzeża. Wojny i ogólny upadek materyalny sprowadziły ruinę miasta. Po przemyśle sukienniczym został ślad tylko w nazwie ulicy. W r. 1704 August II, odebrawszy Warszawę z rąk Szwedów, stanął we wrześniu obozem pod W. Dnia 22

września otrzymał król listy od Piotra W., donoszące o zdobyciu Narwy i zawarciu przymierza z Polską, w czem pośredniczył Działyński, wojew. chełmski. W kilka dni potem opuścił król z wojskiem miasto. R. 1747 pożar zniszczył miasto. Za rządów pruskich wzmógł się napływ żydów, którzy wznieśli bóżnicę, zaś dla rozsiedlanych po brzegach Wisły kolonistów niemieckich urządzono parafią ewangielicką i oddano jej dawny kościół franciszkański. Zamek wyszogrodzki stał w pobliżu dzisiejszego rynku i bóżnicy. Zbudowany na nowo przez Kazimierza W., przechował się do połowy XVII w. w całości. Swięcicki w „Opisie Mazowsza“ nazywa go znanym z piękności. Według lustracyi z r. 1616 służył za mieszkanie starostom. Część stanowiąca mieszkanie książąt była w złym stanie. Istniała jednak izba stołowa z sufitem malowanym i izba sądowa. W r. 1798 rząd pruski sprzedał mury na rozbiórkę. Z cegieł wystawiono kilka domów w mieście. Fundamenta miały do 6 łokci grubości a do 10 sążni głębokości. Kościół parafialny, p. w. św. Trójcy, istniał zapewne jako kaplica przy grodzie, od bardzo odległych czasów. Wacław, ks. płocki, oddał go r. 1320 wraz z probostwem bożogrobcom miechowskim, którzy przebywali tu aż do supresyi w r. 1819. Ostatni z zakonników ks. Dziurzyński był proboszczem do r. 1846. Odtąd zarządzają parafią księża świeccy. Po spaleniu kościoła w r. 1778 Miechowici wystawili nowy, obecny, w latach od 1779 do 1786. Kościół ten nie ma żadnych zabytków, prócz bardzo pięknej, srebrnej monstrancyi ostrołukowej z XIV w. Bogactwo ornamentów i misterne wykończenie szczegółów nadaje temu zabytkowi niepospolitą wartość. Tenże sam ks. Wacław miał sprowadzić i osadzić franciszkanów w W. przy kościele Wszystkich Świętych. Drewniany kościół spłonął r. 1661 i po odbudowaniu z cegły został poświęcony r. 1675, p. w. N. Panny Maryi Anielskiej. Trzeci kościołek, p. w. św. Barbary, z drzewa wzniesiony, nad Wisłą, spłonął w r. 1799. Dziś nie ma po nim śladu. W. par., dek. płocki, około 4000 dusz. Wyszogrodzkie starostwo grodowe, leżało w województwie mazowieckiem, ziemi wyszogrodzkiej i podług lustracyi z r. 1669 składało się z miasta Wyszogrodu i z wsi: Kamion, Przecławice, Rębów, Morgi, Orszymów, Więzowo, Grodkowo, oraz 4 dzierżaw. W r. 1771 posiadał je Michał Szymanowski, opłacając kwarty złp. 3359 gr. 10, a hyberny złp. 1257 gr. 11. Na sejmie z r. 1773—74 Stany Rzpltej zatwierdziły tegoż w posiadaniu emfiteutycznem rzeczonych dóbr. O W. pisał: W. H. Gawarecki: „Opis topograficzno-historyczny ziemi wyszogrodzkiej“, Warszawa, 1824. „Wiadomości historyczne o okopach starodawnych nad Wisłą, między miastem W. a wsią rządową Drwały, w powiecie i gubernii płockiej“ (Bibl. Warsz., 1852, t. III, 169). „Tyg. Ilustr. z r. 1863, t. III, str. 96. *Br. Ch.*

Wyszogród, wś, pow. pińczowski, gm. Opatowiec, par. Rogów. W r. 1827 miała 15 dm., 111 mk. Długosz wymienia tę osadę w par. Opatowiec, lecz nie podaje jej opisu (L. B., II, 410). Według reg. pobor. pow. wiślickiego z r. 1579 wś W., w par. Opatowiec, własność kasztelana sandomierskiego Szafrańca, miała 12 os., 4 łany, 4 zagr. z rolą, 4 chałup., 5 biednych (Pawiń., Małop., 214).

Wyszogrod, *Wyszhorod*, wś nad Dnieprem, pow. kijowski, w 1 okr. pol., gm. Piotrowce Stare, o 12 w. od Kijowa, ma wraz z leśną strażą 844 mk.; oprócz tego w cegielniach tutejszych przebywa latem do 500 osób. Włościanie, w liczbie 348 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1723 dzies., ze spłatą po 842 rs. 92 kop. rocznie. Oprócz tego do 5 gospodarzy należy 71 dzies. na prawie własności i 70 dzies. do cerkwi. Posiada cerkiew, p. w. św. Borysa i Hleba, w r. 1860 wystawioną z muru, na miejscu dawnej, wzniesionej r. 1744. Mieszkańcy trudnią się koszeniem zalewnych łąk Dnieprowych, ogrodnictwem warzywnem i w części tylko rolnictwem, dla niezbyt sprzyjających mu gruntów piaszczystych. Miejscowość tutejsza produkuje wyborną glinę garncarską. Jest tu kilka cegielni, w których wyrabia się rocznie do 5000000 sztuk wybornej cegły. W wyrwach pomiędzy górami natrafiono na ślad węgla brunatnego (lignitu), lecz dotąd go nie eksploatowano. Jest tu źródłowisko, posiadające własności lecznicze. Pod wsią urządzony jest prom przez Dniepr. Okolica obfituje w stare uroczyska i mogiły, z których większa część nie była zbadana naukowo. W nowszych czasach rozkopano tylko dwa kurhany: „Kreszczaty“ i „Woronowy“. W obudwu natrafiono na jednakową zawartość, t. j. na pomost złożony z grubych na pół zwęglonych pni, na wierzchu którego znajdowało się mnóstwo węgli i kości zwęglonych ludzkich i zwierzęcych. Na pierwszym z tych kurhanów miał stać słup pamiątkowy, z czerwonego łupku. Widocznie były to mogiły ciałopalne. Dokoła wsi ciągną się szczątki dawnych obwodowych wałów, od których otrzymała nazwę w pobliżu leżąca osada Wałki. Dość często z ziemi wydobywane bywają pieniądze z różnych wieków i narodów pochodzące. Znajdują się tu uroczyska i mogiły, jak to: Warawin, Mała, Kiryłowa i góra Didowica. Miejscowość ta, dziś bez znaczenia, początkiem swym sięga odległej starożytności. Góra, na której wznosi się dziś W., w dawnych wiekach nazywała się Chorewicą od legendowego Chorewa, którego braćmi byli Szczek i Kij, domniemany założyciel Kijowa (Bielowski, Pomniki, I, kron. Nestora, str. 555—6). Według Nestora byli to książęta Polan, ludu słowiańskiego, który, jak chce Karamzin i Safarzyk, w IV wieku ery na-

szej z nad Wisły tu przywędrował. Poświadcza to, nie tak podobieństwo imienia Polanie, mogące być wprawdzie przypadkowe, z przyczyny siedlisk obojga narodów w równych polach, jako raczej zgoda nazwiska Kijów i Kujawy, zm. Kijawy, u Polanów leskich (Szafarzyk, Starož., słow., tłum. Bońkowskiego, t. II, str. 168). Zresztą i dziś jeszcze sporo nastręcza się nad Wisłą nazw z Kijowem podobnie brzmiących, jako to: Kijów, Kijowiec, Kijowice, Kije, Kijany (ob. Słow. Geogr., t. IV). Chorewica z czasem, jako znajdująca się na wyniosłości znacznej i nie łatwo dostępnej, nazwaną została Wyszogrodem, to jest grodem wysokim. Taż nazwa powtarza się i nad Wisłą w paru miejscowościach, jak np. Wyszogród, w gub. płockiej i drugi w gub. kieleckiej. Może to być wskazówką, że i W. nad Dnieprem musiał być jeszcze przez Polan tak nazwany. Polanie Dnieprowi, uciskani przez braci i sąsiadów swoich Drewlan, jak się zdaje około 780—800 r. popadli w zależność potężnych, ale przytem łagodniejszych niż inni barbarzyńcy i bardziej od nich wygładzonych Kozarów, w której to zależności zostawali aż do przybycia Waragów: Askolda i Dira (864 r.). Z tego też czasu jeszcze, na lewym brzegu Dniepru, naprzeciw W., zostały ślady Kozarów w nazwisku kilku uroczysk i wsi dotąd zachowanych, jak np. Kozarska Pożarnia, Kozarska Darnica, Kozarski Młyn, Kozarski Trościaniec (Mapa gieneralnego sztabu). Ale i na prawym brzegu Dniepru znajduje się do dziś istniejąca wieś Kozarowicze. Po zabiciu Askolda i Dira przez Waraga Olega, Polanie dostali się pod moc ks. warago-ruskich, którzy Kijów obrali za stolicę (882 r.) Odtąd W. staje się grodem ruskim, jakby przygródkiem Kijowa, lub też jego dopełnieniem. Razem też z nim dzieli jego losy. Pierwsza wzmianka w latopisach ruskich o W. zachodzi pod r. 946: „był bo W. Wolzin“, mówi Nestor. Karamzin domyśla się, iż przez „W. Wolzin“ trzeba rozumieć, iż ten gród był dzielnicą Olgi, na co nie ma dowodu, ile że Nestor o tem milczy, a tylko mówi, że gdy po śmierci Igora, syn jej Światosław podbił Drewlan i zmusił do płacenia dani, to dwie części takowej szły do Kijowa (dla Światosława) a trzecia na Wyszogród (bo W. był gród Olgi). Prędzej przypuścić godzi się, że to nie była dzielnica Olgi, ale że tu ona miała jeno swój dwór, w składach którego gromadziła dań, którą dla niej zwozili Drewlanie, przeważnie złożoną z futer i miodu. Włodzimierz I, w. ks. kijowski, syn Swiatosława, do przyjęcia wiary chrześciańskiej utrzymywał w W., mówi rocznikarz, 300 nałożnic (Ławr., 341). Tenże władzca, zostawszy chrześcianinem, w tymże W. 988 r. wybudował cerkiew św. Wasila. Włodzimierz życia dokonał w 1015 r. Synowie jego Borys i Hleb tegoz roku byli morderczo zgładzeni z podniety brata ich ks. Światopełka. Rocznikarz mówi: „Światopełk tedy przyszedł nocą do Wyszogrodu, wezwał potajemnie Pątszę i Wyszogrodzkich bojarów i rzekł im: sprzyjacie mi z całego serca? Rzekł tedy Pątsza z Wyszogrodzianami „gotowiśmy głowy nasze za ciebie położyć“. On zaś rzekł im: „nikomu nic nie mówiąc, pójdźcie, ubijcie brata mego Borysa. Oni mu przyrzekli natychmiast to uczynić“ (Bielowski, Mon. pol., Kronika Nestora, t. I, str. 680). I nad Altą spotkawszy Borysa ci mordercy, ubili go. Na imię im było: Pątsza, Talec, Jełowicz i Lęszko. W ślad zatem Światopełk posłał innych oprawców dla zabicia drugiego swego brata Hleba. I tak w krótkim czasie książę ten pozbył się aż dwóch swoich braci, których zwłoki zostały pogrzebane w W., w cerkwi św. Wasila. Ale cerkiew św. Wasila w 1020 r. zgorzała i panujący wówczas w Kijowie w. ks. Jarosław I na miejscu dawnej, ale p. w. już św. Borysa i Hleba, wybudował nową cerkiew, do której też zwłoki świętych przeniósł. Tu w W. w. ks. Jarosław zaniemógł silnie, i rozdawszy dzielnice synom, r. 1054 umarł w Kijowie (Ipat. letop., 114). Atoli cerkiew Borysa i Hleba w W. przez czas nadniszczałą w. ks. Izasław dźwignął na nowo i zwłoki świętych do niej uroczyście przeniósł. Wtedy rządził W. bojarzyn Czudin, a cerkwią zawiadywał Łazor (tamże, 127). R. 1078 W. był dzielnicą ks. Jaropełka. Była to siedziba lesista, W. otaczały wieńcem rozległe lasy i bory, które przepełniał zwierz gruby. W tych lasach nieraz ks. kijowscy używali łowów. Gdy r. 1091 Wsiewołod polował tu, meteor spadł z nieba i wnet wszystkich, mówi rocznikarz, trwoga obwiała gwałtowna (tamże, 150). Tegoż r. Połowcy przyszli na „worop“ (zniszczenie) i między Kijowem a Wyszogrodem pustoszyli drapieżnie. Światopełk Michał wyszedł przeciwko nim, ale pod Żelanami poniósł klęskę (tamże, 154). Książe ten umarł w W. 16 kwietnia 1113 r. i ludzie jego przywieźli zwłoki do Kijowa. Na tronie kijowskim siadł Włodzimierz II Monomach. On to na posadach starej cerkwi śśw. Borysa i Hleba, dźwignął nową z muru (tamże, 202). Tegoż roku książę ten zbudował most na Dnieprze (Królew. latop., 177). Podczas panowania ks. Monomacha w Kijowie, trzymał dzielnicę wyszogrodzką od 1117 do 1125 Mścisław Włodymirowicz. Po śmierci jego (1125), za panowania w. ks. Jaropełka siadł na Wyszogrodzie jeden z jego synów Wsewołod. R. 1136 d. 29 grudnia przeszli Dniepr Połowcy i zaczęli pustoszyć około Trypola, Wasylewa, Krasnego i W., docierając aż pod Kijów do Łybedi (Ipat., letop., 215). R. 1139 dokonał życia w. ks. Jaropełk i do Kijowa wszedł brat jego Wiaczesław. Wsewołod Olgowicz, z bratem swym Światosławem i Włodzimierzem Dawidowiczem, pośpieszyli do W. i stali tutaj; ale Wiaczesław podał im dłoń pojednania, nie chcąc rozlewu krwi; sam zaś u-

chyliwszy się do Turowa, oddał Kijów Wsewołodowi (tamże, 217). R. 1146 Wsewołod Olgowicz żyć przestał; pochowano go w cerkwi wyszogrodzkiej. Książe ten, przebywając na „ostrowiu pod Wyszogrodem“, i czując się bliskim śmierci, wezwał do siebie Kijowianów i za księcia wyznaczył im Igora. Kijowianie zgromadziwszy się na wiec, zrazu zgodzili się na Igora i na w. księcia go przyjęli, ale się wnet rozmyśliwszy, rokosz przeciwko Igorowi podnieśli, skarżąc się na ucisk tiwuna Ratszy w Kijowie a Tudora w Wyszegrodzie. Chcieli podnieść na w. księstwo Światosława, brata Igorowego. Ale gdy ten wymówił się od godności, tem się składając, że już wpierw brata jego Igora na w. księcia powołali, to nalegać oni zaczęli, aby przynajmniej pospołu z bratem Igorem w Kijowie panował; gdy zaś i tym razem otrzymali odmowę, rzucili się do otwartego rokoszu, zrabowali dom Ratszy i wezwali na księstwo Izasława, który wnet pośpieszył i stoczywszy zwycięzką bitwę z Igorem, wszedł do Kijowa objąć tron wielkoksiążęcy (tamże, 229—30). W tym peryodzie czasu (1146—1218) W. umocniono znacznie, usypano do koła grodu wały okolne; a mogiły w bliskości ich, gęsto dziś jeszcze usiane, świadczą o walkach zażartych, jakie tu się toczyły pomiędzy wzajemnie najeżdżającymi się książętami. Po wielmoży Tudorze r. 1146 rządził W. Wiaczesław Włodymirowicz. R. 1148 Jerzy Suzdalski na dzielnicy tutejszej posadził syna swego Andrzeja. Książe ten na górze Spaskiej wyprowadził z fundamentu cerkiew murowaną. Atoli Andrzej, bez woli ojca, porzucił W. i wyniósł się na Suzdal, zabrawszy z cerkwi tutejszej wsławiony cudami obraz Matki Boskiej z Pirohoszczy i umieścił go w cerkwi we Włodzimierzu nad Klaźmą (Ipat. letop., str. 331). R. 1154 Rościsław, syn Wiaczesława, z drużyną swoją wyprawił się przeciw Izasławowi Dawidowiczowi, ale zaledwie u W. przebył Dniepr, gdy otrzymał wiadomość, że ojciec jego Wiaczesław umarł w Kijowie, a więc wrócił z drogi, żeby pochować ojca; poczem znów się obrócił przeciw Izasławowi, który posiłkowany przez Połowców, w krwawej potyczce rozbił go na głowę i sam zasiadł tron w Kijowie (tamże, 326—7). R. 1170 siedział na W. ks. Dawid (tamże, str. 370). W następnym roku (1171) w Drohobużu zszedł z tego świata ks. Włodzimierz i zwłoki jego zostały przywiezione do W. dla pogrzebu. Tymczasem Mścisław Izasławicz, wygnany dawniej z Kijowa, poszedł do stołecznego grodu, a nie zastawszy w nim panującego Hleba, zajął Kijów bez oporu. Dawid, siedzący wówczas na W., wiedząc, że Mścisław gotuje zamach na niego, spaliwszy otoczenie W., oczekiwał na niego. Mścisław, nie tracąc czasu, podstąpił pod W.; stał przed bramą złotą w ogrodach, walczył od rana do wieczora, nie szczędząc krwi i chcąc koniecznie zdobyć twierdzę, ale widać ścigały go złe losy, bo sprzymierzeni książęta zdradzili go, a nadto usłyszawszy, że Hleb nadciąga z Połowcami, ujrzał się w konieczności odwrotu. Wkrótce we Włodzimierzu dokonał żywota (tamże, 375). Kijów za Andrzeja Boholubskiego tracił na swojem znaczeniu i upadał. Andrzej względem innych książąt trzymał się wyniośle, traktował pogardliwie i wymagał czołobitnej uległości od nich. Z ręki tegoż Andrzeja r. 1174 zasiadł na tronie kijowskim Roman Rościsławicz. Wkrótce atoli Andrzej wydalił go z Kijowa, a Dawida z W. Kazał im siedzieć na Smoleńsku. Doznawszy takiego upokorzenia Rościsławicze postanowili wyłamać się z narzuconego im bezwzględnie posłuszeństwa, i pozamykali się w swoich grodach: Ruryk w Biłhorodzie a Mścisław w W., z drużyną Dawida, ile że ten ostatni zbiegł był na Halicz szukać pomocy. Michałko z książęty, wyprawiony przez Andrzeja, podstąpił pod W. i jął go oblegać bezskutecznie przez całych 9 tygodni, tak że w końcu zmuszony został odstąpić, a Mścisław w W. pozostał (tamże, 392). Gdy Andrzej r. 1175 był zabity, Dawid wrócił do W., gdzie aż do śmierci (1190 r.) kniaziował. Pod r. 1218 rocznikarze jeszcze o Rościsławie Rurykowiczu, jako ks. na W., wspominają. W 1240 r. najechali Ruś Mongołowie i Kijów został ze szczętem zburzony. Tenże los spotkał i W.: cerkiew św. Borysa i Hleba poszła w perzynę. Z monasteru t. zw. Biłyj Spas, również pozostała tylko kupa rumu. Zamiast ludnej osady zostały tylko dymiące się zgliszcza. To też po tem zupełnem zniszczeniu mongolskiem, nieszczęśliwa ta kraina stała pustką przez nie mało lat, i dopiero gdy Litwa wzięła po Mongołach dziedzictwo opustoszonych krajów, życie znów tu powoli zaczęło się krzewić. Odżył też i W. Długosz twierdzi, że w 1344 r. na zamku wyszogrodzkim Skirgiełło, w. ks. lit., dla nieznośnych okrucieństw był zabity (Łukasz Gołębiowski, Dzieje, t. I, str. 57). Za Kazimierza Jagielończyka już w W. pobierano myto królewskie. Dowiadujemy się o tem z listu tegoż króla do Jerzego Puciatycza, wwdy kijow., w którym daje mu wiedzieć, że oddał w arendę żydom kijowskim i trockim myto w mytnicach znajdujących się w Kijowie, W. i Żytomierzu (Berszadzkij: Dokum. i regestra k ist. litow. ewr., t. I, str. 39). Po napadzie Mendligireja na Kijów i Kijowszczyznę r. 1493 W. na długie lata znowu w doszczętną obrócił się pustkę. Jeszcze w r. 1543 miejsce to było tylko horodyszczem bezludnem, należącem do zamku kijowskiego, jedynie z jedną opodal osiadłą wioską Piotrowcami (Malinowski, Zródła dziejowe, Rewizya zamku kijow. r. 1543, t. II, str. 123). R. 1571 czytamy przywilej Zygmunta Augusta Ewtichiemu Wysockiemu, pisarzowi w kancellaryi kor. spraw ruskich, w nagrodzeniu jego zasług

dożywociem nadający mu monaster mezyhorski i ziemię wyszogrodzką. W przywileju tym powiedziano, że Wysocki ma ten monaster wraz z horodyszczem czyli ziemią wyszogrodzką, ludźmi nieosiadłą, trzymać, używać razem z sadem winogradowym, który tam jest, i oną ludźmi osadzać (Akty J. Z. R., t. III, str. 158). Niełatwa to była sprawa osiedlić odrazu bezludne pustkowie, ile że w owym czasie czynności osadniczej częste napady tatarskie wciąż jeszcze kładły przeszkody. To też, jak się zdaje, Wysocki nie wywiązał się z zadania; mamy bowiem ślad, że i po nim jeszcze W. świecił pustką. Jakoż to stare opuszczone horodyszcze zwróciło na siebie uwagę biskupa kijowskiego Józefa Wereszczyńskiego. Wiadomo, że biskup ten nastawał w swoich pismach, ażeby przez ulepszenia obrony i ustalenie bezpieczeństwa, pustynię tę prawie niemieszkalną, zaludnić na nowo i do bytu powołać. To też czytamy w jednem z pism jego te słowa: „A gdzieby też co zbyło na osadę miasta kijowskiego, tedy Jego Król. Mości poddani mają być obróceni na osadę drugich miejsc pustych królewskich, których jest niestetyż niemało na Ukrainie. A najosobliwsza ta rzecz była, gdyby w województwie temże osadzić mógł zamek przedtem sławny Wyszogród, którego to Wyszogrodu, nader kosztowne horodyszcze, jest tylo we trzy mile polskich od Kijowa i nad Dnieprem takież swe położenie osobliwe mając, którym zamkiem, gdyby to było horodyszcze zabudowanem i miastem osadzonem się pokrzepiło, niepomału by Dniepr zawarł od nieprzyjaciela północnego, czasu jakiego niebezpieczeństwa. Bo pod samo horodyszcze zamku Wyszogrodzkiego Dniepr z północy płynie, i niemógłby do Kijowa żadną miarą nieprzyjaciel północny z wojskiem swym przebyć, aż by musiał się drzewiej z Wyszogrodem o przepuszczanie certować, albo kontrowersować. Dla czego Waszmościom potrzeba Jego Królewskiej Mości do tego, aby zaraz na osadę miasta Wyszogrodzkiego i na zbudowanie zburzonego zamku jego był podany na dzisiejszym sejmie starosta wyszogrodzki; jakoż się snadnie nie tylo może osadzić, ale przez te osadzce zamek się może niezadługo zabudować, którzy będą z dóbr JKr. Mości ze wszystkiej Korony Polskiej na osadę kijowską wyprawieni. A zatem też i z tego starostwa wyszogrodzkiego kwarty do Rawy niemała summa za czasem może przybyć“ (Sposób osady nowego Kijowa przez ks Józefa Wereszczyńskiego, r. 1595). Snać te rady nie przebrzmiały napróżno i zostały usłuchane i przyjęte, gdyż rychło potem król uznawszy potrzebę utworzenia z W. oddzielnego starostwa czyli tenuty, oddał ją prawem dożywotniem Gabryelowi Hojskiemu (Hosckiemu), chorążemu kijow., który już w 1606 został przez woźnego wprowadzony w posiadanie tejże (Opiś akt. kiew. centr. archiwa, Nr. 10, str. 34). W 1614 r. już tu wieś zaczęła się zawodzić, gdyż w tymże roku była tu już cerkiew i przy niej pop Prokofii (Zakrewskij). Starosta Hoscki stare nadwerężone tutejsze wały w części naprawił, zamek z basztami, ostrokołem obstawiony, wałami zasłoniony, zabudował. Osada rozrosła się w miasteczko. Lustracya z 1616 r. opiewa: „Wyszogrod miasteczko i Piotrowce wieś. Tego mczka posessorem Imci P. Awryło Hoscki, chorąży kijowski, dożywotniem prawem, do którego iżeśmy z tychże przyczyn, jako do Demidowa (dla grasujących Tatarów) zjechać nie mogli, od lustracyi prowentów supersedować przyszło. Jednak Imci P. chorąży kijow. quarty ad inerta taxa, dokąd lustracya inna nienastąpi, płacić do Rawy powinien“. Lustratorami byli: Wojciech Humieniecki, kasztelan kamieniecki, i Stanisław Kossowski, pisarz skarbowy. Hoscki umarł 1618 r. i sstwo czyli tenutę wyszogrodzką wziął po nim syn jego Roman. Lustracya z 1622 r. mówi: „Tenuta przy Kijowie Wyszogród. Tej dzierżawy posessorem Imci P. Roman Hoyski, podkomorzy włodzimierski. Zameczek ten leży nad Dnieprem, na kopcu, częstokołem otoczony; do niego wchodząc brama drewniana, baszt dwie, dom ze dwiema świetlicami i komorami, alkierz i sień, izdebka duża niedobra, kuchnia i piekarnia. Miasteczko, jest w niem 100 domów osiadłych, ze 14-tu podatki dają, czynsz rocznie dają, którego dostaje się po mirek 3, i ósma część; każda mirka po zł. 3, facit zł. 28 gr. 22 den. 9. Siana dają wozów 14, wóz po gr. 3; facit 1 gr. 12; kur dają 28; każda po gr. 1 den. 9; facit zł. 1 gr. 12. Dani miodowej dają bielców 18; każdy bielec po złotemu jednemu gr. 7 den. 9; facit zł. 22 gr. 15. Arenda i przewóz, myto 4 jezior czynią na rok 300. Młynów jest 4, po jednym kamieniu, czynią na rok, prócz 3-ej miary młynarskiej, zł. 150. Wieś Piotrowce Stare i nowa osada. Do tej dzierżawy ta wieś należy; jest w niej poddanych osiadłych 25; czynsz rocznie płacą; dają ich dwunastu po 2 zł. 15 gr., po mirce owsa, po ćwierci żyta, po wozu siana, po kurze; dają ich sześć po groszy 25, po pół mirki owsa, po $^1/_8$ żyta, po wozu siana, po kurze. Dwa dają po złotemu jednemu gr. 7 i pół, żyta $^1/_8$, owsa pół mirki, po wozu siana, po kurze. Trzy dają po gr. 7 den. 9; facit zł. 94 gr. 21. Dani miodowej dają kadzi 4, bez trzech wiader, które do monasteru Międzyhorskiego według listu ś. p. króla Stefana, i z jeziorem Kosor oddawać nakazujemy. Młynek się daje na wychowanie urzędnikowi. Summa prowentu 622 zł. Wolność na osadzenie słobody w Wyszogrodzie. Stanąwszy przed nami mieszczanie wyszogrodzcy pokazywali list Imci P. Hawryła Hosckiego, chorążego kijow., onym na osadzenie słobody do lat 20 dany, ze wszystkiemi pożytkami i przynależnościami, porównywając z insze-

mi miasty króla JM, których pożytków, aby bezpiecznie zażywali, onych assekuruje, które jeszcze im służyć ma do lat 15-tu, który to list authoritate nostra approbujemy. Opowiadanie Czerncow Międzyhorskich. Przy odprawowaniu lustracyi Wyszogrodu i Piotrowiec przyszli przed Nas Czernicy, imieniem pobożnego ojca Hediona Humena i wszystkiej braci swej Czernców monastera Międzyhorskiego założenia św. Spasa, opowiadając, się z prawem tej cerkwi Bożej na jezioro Kosor i 4 kadzi miodu z Wyszogrodu i Piotrowiec im należące, czego dowodząc okazali przed nami listy ś. p. króla Stefana, jeden de data Leopoli anno 1578, a drugi de data w Wilnie, anno 1580, któremi ten monastyr Międzyhorski, według starych funduszów przy tymże jeziorze Kosorze i 4 kadziech miodu zachowuje, i dzierżawcom tych dóbr na potomne czasy zachowywać rozkazuje. Ukazowali przytym listy ks. Ostrogskiego, wwdy kijow., i inszych dzierżawców, którzy ich przy tem zachowują. Co my widząc rzecz słuszną onych przy dawnem prawie i używaniu zostawujemy, i w prawach do quarty należącej, tego jeziora i miodu niekładziemy". Po Romanie Hosckim został sstą Piotr Kisiel, brat rodzony wwdy kijowskiego. Podczas wojny Chmielnickiego Kozacy W. zajęli. Z dóbr swoich żadnieprskich i wepryńskich Adam Kisiel, wwda kijowski, niemało naspławiał do W. potażów. Bohdan Chmielnicki, opanowawszy kraj, potaże Kisiela na rzecz swoję zabrać kazał; ze 400 beczek sprzedał mieszczanom kijowskim, resztę niesprzedaną zabrać na bajdaki i spławić w dół Dniepru, polecił (Księga pam. Michałowskiego, str. 697). R. 1651 ks. Janusz Radziwiłł, hetman w. ks. lit., z wojskiem idąc do Kijowa przeciwko Kozakom, przeprawił się przez Dniepr pod W. (Akty J. Z. R., t. III, str. 481). Najemni z jego wojska Niemcy mieli spalić cerkiew św. Borysa i Hleba. Ale Zakrewskij w opisie Kijowa sądzi, że to spalenie cerkwi mogło się wydarzyć o wiele później, bo w 1662, gdy za Jurka Chmielnickiego zapędził się aż tu łupiezki podjazd tatarski (Opisanie Kiewa, t. I, str. 261). W r. 1656 Bohdan Chmielnicki nadał W., Piotrowce i Moszczany monasterowi Meżyhorskiemu (Akty Zapad. R., t. IV, str. 96). W. uchodził za dobrze utwierdzone miejsce i jako ważny punkt z położenia swego przy spływie do Dniepru dwóch rzek Desny i Irpienia (Cellaryusz: Reg. Polon., 1659). W czasach tych kraj ten zniszczał i opustoszał straszliwie. Tak zwana „ruina" wyludniła i W. W wojewodzkim opisaniu z r. 1681 stoi: „Miejsce gdzie był horod puste, a stary wał wszystek się rozwalił. Na starem cerkowiszczu, gdzie stała niegdy murowana cerkiew św. męczenników Borysa i Hleba, obecnie drewniana a służba w tej cerkwi bywa raz w rok podczas święta z Meżyhorskiego monasteru; a mieszkańcy Meżyhorskiego monasteru przemieszkują tu w chatach, a wszystkich ich dziewięciu tylko". To samo się powtarza i w późniejszem z 1688 statystycznem opisaniu: „W Wyszogrodzie niema ani jednego mieszkańca, a w siole Nowych Piotrowcach mieszkańców 45 ludzi. W tem siole Piotrowcach mieszkają przybysze Wołoszanie (czy nie Cyganie?) z żonami i dziećmi. Wszystkich ich 18. Stare zaś sieliszcze Piotrowice puste, i z mieszkańców nikogo niema" (Statis. op. Kiew. okr. 1686, julia 28). Kiedy Kijów traktatem Grzymułtowskiego odpadł do Rossyi, wwda kijow. Urusow odebrał od monasteru Meżyhorskiego W., ale patryarcha moskiewski Joachim postarał się u cara Aleksego Michajłowicza, aby dobra te były mu zwrócone (Kiew. Eparch. Wiedom.). Z czasem W. zaczął się zasiedlać. W r. 1693—1696 na perzynie dawnej cerkwi dźwignął nową pułkownik kijowski Konst. Mokijewski (Zakrewskij). W 1786 r., jak wszystkie dobra monasterskie, tak i W. na mocy ukazu został zajęty na skarb. Zakrewskij w swoim opisie Kijowa opracował monografię W. (ob. Opisanie Kiewa, 1868, t. I, str, 254).

Edward Rulikowski.

Wyszogród, w dok. *Wischegrad*, *Wisegard*, *Visegrod*, *Visegroth*, starożytny gród nad Wisłą z lew. brzegu, przy ujściu Brdy, w pobliżu dzisiejszego miasta Fordona, w pow. bydgoskim. Punkt ten ze względu na skręt, jaki w tem miejscu czyni koryto Wisły, zwracające się ku północy, zdawna miał znaczenie strategiczne i handlowe. O dawnem zaludnieniu świadczą liczne wykopaliska. Pomorzanie zapewne wznieśli tu gród, uważany za klucz otwierający wstęp do ich ziemi. Przy grodzie zdawna istniało targowisko. Ztąd też częste się toczyły boje o posiadanie tego punktu. Z aktu wydanego dla klasztoru w Trzemesznie przez ks. Mieszka r. 1145 w Gnieźnie, dowiadujemy się, że książę ten nadał zamek W. comesowi Januszowi (Janus), który z żoną Sulisławą obdarza klasztor w Trzemesznie połową dochodu z karczem w W., opłat targowych, ceł, wsią Łoskuń i przytem daje „clausuram" (jaz?) na rz. Brdzie. Zdawna istnieje przy zamku kaplica a potem kościół parafialny, którego patronat należy do książąt pomorskich. Biskup kujawski Michał nadaje r. 1232 dziesięciny tego kościoła ze wsi Orłów (pod Inowrocławiem) zakonowi, który ma płacić kościołowi w W. trzy grzywny rocznie. W r. 1237 takiż układ zachodzi z dziesięcinami ze wsi Szadłowice (Perlbach, Pomer. Urkundenbuch, 38, 52). Mestwin, ks. pomorski, tytułuje się księciem wyszogrodzkim i wydaje r. 1286 klasztorowi byszewskiemu przywilej uwalniający wieś Trzęsacz i inne od ciężarów książęcych „quas in dominio nostro in districtu castellature de Wissegrod a longis retroactis temporibus noscuntur possidere" (Perlbach, 365). W r. 1288

Przemyśl, ks. polski, zamienia z biskupem poznańskim wieś targową Skrzynno na cztery inne a jednocześnie tę wieś Skrzynno daje Mściwojowi, ks. pomorskiemu, w zamian za gród wyszogrodzki z należącymi doń wsiami. W r. 1280 tenże Przemyśl oświadcza, iż objąwszy w posiadanie zamek Wyszogród z całym okręgiem pozwala klasztorowi byszewskiemu osadzić wieś Trzęsacz w okręgu wyszogrodzkim, na prawie niemieckiem. Mimo tego układu książęta pomorscy nadal władają grodem i okręgiem, wydają przywileje dla klasztoru byszewskiego, odbywają w W. „colloquia“ ze swymi kasztelanami. Po opanowaniu Pomorza przez Krzyżaków i zamek wyszogrodzki wpadnie w ich ręce. R. 1329 komtur chełmiński zdobędzie i zburzy słabo broniony zamek i zniszczy osadę targową. Wedle tradycyi na nowo odbudowana na innem miejscu osada, otrzymać miała nazwę Fordon, jednak ta nowa lokacya i nazwa nastąpiły później znacznie, przy końcu XIV w. W dok. wydanym dla kościoła paraf. w W. r. 1349 przez Kazimierza, ks. szczecińskiego, dobrzyńskiego, bydgoskiego itd., kościół nazwany jest „visegrodiensis“; w oznaczeniu granic posiadłości kościelnych wspomniana jest „mons vissegrodiensis“ a niema wzmianki o Fordonie. Władysław, ks. opolski, wieluński, kujawski itd., wydaje r. 1382 dnia 21 paźdz. „in Wyssegrod“ przywilej na lokacyą miasta „Vyssegrod alias Hoghemberg“, dla podniesienia ziemi kujawskiej. Nadaje temu miastu cztery wsi: Losum (Loskuń), Palsze (Pałcz), Vissegrod et Meczuna (Miedzwna), pięć wysp na Wiśle, prawo chełmińskie, wybór wójta coroczny z pomiędzy rajców miejskich, prawo składu towarów (takie jakie miał Toruń), wolność od ceł i targowego w całej ziemi kujawskiej, dziesięcioletnią wolność od opłat i podatków książęcych. Obiecał też wystawić most na Brdzie w Siersku z przedmościem (cum propugnaculo; ob. Dok. Kujaw. Ulanow., 835, 45). Założona wtedy osada przybrała jednak inne nazwisko i już w r. 1424 Władysław Jagiełło ponawia dla Fordonia, nadanie wymienionych wyżej wsi i obietnicę mostu. Dalsze dzieje osady podane p. w. *Fordon* (ob.). *Br. Ch.*

Wyszogródek, ob. *Wyżgródek.*

Wyszogrodzka Kępa, wś, nad rz. Wisłą, pow. płocki, gm. Rembowo, par. Wyszogród, odl. 33 w. od Płocka, ma 1 dm., 13 mk., 3 mr.

Wyszogrodzkie Wójtowstwo, wś nad rz. Wisłą, pow. płocki, gm. Rembowo, par. Wyszogród, odl. 40 w. od Płocka, ma 1 dm., 8 mk., 97 mr.

Wyszomierz 1.) wś, pow. siedlecki, gm. Skupie, par. Suchożebry, ma 13 dm., 155 mk., 589 mr. W 1827 r. było 13 dm., 63 mk. 2.) **W.** *Szlachecki*, wś, pow. sokołowski, gm. Dębe Nowe, par. Skibniew, ma 16 dm., 99 mk., 653 mr. W 1827 r. było 20 dm., 110 mk. W dok. Konrada z pierwszej połowy XIII w. wymieniona wieś „Wyssemyrze“ między należącemi do grodu w Święcku (Kod. mazow., 338). 3.) **W.**, wś, i *W. Wielki*, wś nad rz. Orzyc, pow. łomżyński, gm. i par. Szumowo. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. jedna część 8 dm., 69 mk., druga 38 dm., 236 mk. R. 1578 W. antiqua $19^1/_2$ łan., 4 zagr. W. nowa 8 łan. drob. szl.

Wyszomir, wś i folw., pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. i par. katol. Rzeczyca (o 39 w.), gm. Chołmecz. Wieś ma 17 osad; folw., własność Jasińskich, około $27^1/_2$ włók. Grunta dobre. *A. Jel.*

Wyszonki. w dok. z XIII w. „*Visuki*“, okolica szlachecka, w pow. mazowieckim, nad rzką Nurzec, stanowiącą tu granicę od gub. grodzieńskiej. Na obszarze objętym tą nazwą znajdują się: *W. Błonie*, wś szlach. i włośc., *W. Kluczówek*, wś i fol., *W. Kościelne*, wś, *W. Nagórki*, *W. Posiele*, wś szlach., *W. Piechacze*, *W. Włosty*, *W. Wojciechy* i *W. Wypychy*. Wszystkie należą do kościoła paraf. w Wyszonkach Kościelnych i do gminy Klukowo. Tylko W. Posiele należą do gm. Piekuty. W spisie z r. 1827 podano: W. Błonie (15 dm., 103 mk.), W. Chorążyce (2 dm., 11 mk.), W. Kościelne (20 dm., 168 mk.), W. Nagórki (12 dm., 67 mk.), W. Piechacze (4 dm., 34 mk.), W. Posele (9 dm., 51 mk.), W. Włosty (4 dm., 27 mk.), W. Wojciechy (9 dm., 75 mk.) i W. Wypychy (10 dm., 89 mk.). Główna wieś W. Kościelne posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, dom przytułku dla ubogich i dwa wiatraki. W r. 1867 dobra W. i Klukówek, z awulusem Wyliny i Mien, miały ogółem 3251 mr. obszaru. Wś W. Klukówek os. 19, mr. 21; os. W. Kościelne os. 1, mr. 1; wś W. Błonie os. 7, mr. 127; ws Wyliny Ruś os. 20, mr. 374. W r. 1868 dobra W. Wypychy składały się z folw.: W. Wypychy i Chorążyce Podleśne, z obszarem mr. 433. Wś W. Błonie i W. Kościelne os. 15, mr. 387; wś W. Wypychy os. 8, mr. 46. W r. 1886 fol. W. Wojciechy z attyn. Borki rozl. mr. 616: gr. or. i ogr. mr. 435, łąk mr. 54, pastw. mr. 2, lasu mr. 90, przestrzenie sporne mr. 21, nieuż. mr. 9; bud. drew. 14. Wś W. Wojciechy os. 29, mr. 63; wś W. Kościelne, os. 9, mr. 64; wś W. Piechacze os. 2, mr. 4. Obszar ten, p. n. „Visuki“, wymienia jako osadę należącą do grodu w Święcku akt Konrada, potwierdzający uposażenie kościoła płockiego, z pierwszej połowy XIII w. Z osadzonego tu na obronę grodu rycerstwa wytworzyła się później drobna szlachta. W aktach sądow. ziemi bielskiej z r. 1444 wymieniono już Wyszonki Nagórki, W. Błonie, W. Filipy, W. Włosty, W. Pesele, W. Wypychy, W. Kościelne, W. Podleśne. Kościół parafialny założyli podobno r. 1464 dziedzice wsi. Spalony przez Szwedów odbudowany został r. 1716 a w r. 1722 parafia otrzymała nową erekcyę. W. par., dek. mazowiecki, 2790 dusz.

Wyszoły, wś, pow. grójecki, gm. Rykały, ma 20 os., 22 mr. Wchodziła w skład dóbr Lisów.

Wyszów, wś, pow. słonimski. Była tu kaplica b. parafii katol. Mołczadź. W spisach urzędowych nie podana.

Wyszowa, wś, w par. Biały Kościół (Długosz, L. B., II, 52), ob. *Swawola*.

Wyszowa, *Vissó*, rzeka na Węgrzech, wypływa z pod Prisłopu (1413 mt.), płynie ku zachodowi do Cisy. Wzdłuż niej wije się droga ku dolinie Złotej Bystrzycy, do Prisłopu prowadzi najwyżej, skąd się obniża ku Złotej Bystrzycy. Doliny obydwie są granicą pomiędzy Beskidem lesistym a wyżyną Siedmiogrodzką (Karta wojs., 15, XXXII).

Wyszowate 1.) wś i osada, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Przytulanka; wś ma 10 dzies. ziemi włośc., osada należy do dóbr Mroczki, Henryka Haraburdy. 2.) **W.**, ob. *Wyszowójty*.

Wyszowójty, w spisie właścicieli *Wyszowate*, okolica, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Krypno, o 28 w. od Białegostoku, 323 dzies. (236 pod zabud. i roli, 30 łąk i pastw., 35 lasu, 65 nieuż.).

Wyszpol, wś, pow. żytomierski, gm. Czerniachów, par. praw. Zoroków (o 2 w.).

Wyszpolszczyzna, część fol. Maszów, w pow. krasnostawskim.

Wyszwa, ob. *Wyżwa*.

Wyszwarówka al. *Wyszwarowce*, wś przy ujściu rzki Bołocistej do Smotrycza, pow. proskurowski, okr. pol., gm. i par. katol. Fulsztyn, par. praw. Gielotyńce, sąd Jarmolińce, ma 17 osad, młyn wodny. Ma tu być źródło siarczane, o którem wspomina dr. Kaczkowski w swojej podróży do Krymu. Własność dawniej Antoniego Grabianki, obecnie należy do wsi Dobrogoszczy. *Dr. M.*

Wyszwienaj (żmujdzkie), ob. *Wieszwiany*.

Wyszyce, pow. bocheński, ob. *Wyżyce*.

Wyszyna 1.) w spis. pob. z r. 1579 *Wyssino*, wś i folw., pow. koniński, gm. Piorunów, par. Wyszyna, odl. od Konina 14 w., od Rusocic 6 w. Położenie pagórkowate, gleba piaszczysta, w nizinach torfiasta. Obszaru 377 mr., w tem: pod budynkami i ogrodami 4 mr., roli or. 229 mr., łąk 47 mr., pastw. 09 mr., nieuż. 29 mr. Grunta te, rozparcelowane w r. 1847, utworzone zostały przez wycięcie lasów, których tu było 200 włók. Na przestrzeni 3 włók wydobywa się torf, z gatunku borowego, ślad to istniejącego niegdyś jeziora, które według podania ciągnęło się do wsi Chylina. Domów 35 (w tem 4 mur.), nielicząc gminy i probostwa. Ludności 376 dusz (męż. 178, kob. 198), samych katolików. Zarząd gminy Piorunów w miejscu. W r. 1827 było 32 dm., 300 mk. W połowie XVI i na początku XVII w. właścicielami Wyszyny byli Grodzieccy h. Dryja. W r. 1579 Jan Grodziecki płaci tu od 7 łan., 4 zagr. bez roli i 6 rzem. (Pawiń., Wielk., II, 241). Adam Grodziecki, kasztelan nakielski, wydał pod imieniem Macieja Dargodzkiego „Przestrogi o tytułach cudzoziemskich“ (1634—1637). Następnie od Zbijewskich h. Rola przez spadek weszła w posiadanie hr. Gurowskich, od tych zaś do hr. Chrapowickich a następnie żyda Pińczewskiego, który ją rozparcelował. W r. 1872 folw. Wyszyny Dezyderya rozl. mr. 669: gr. or. i ogr. mr. 471, łąk mr. 85, past. mr. 39, wody mr. 15, zarośli mr. 16, nieuż. mr. 43; bud. mur. 5, drew. 18; płodozm. 9-pol., pokłady torfu. Do folw. należały poprzednio: wś W. os. 20, mr. 61; wś Teresin os. 18, mr. 364; wś Piła i Folusz os. 9, mr. 183; wś Gurowo os. 6, mr. 125; wś Bolesławowo os. 15, mr. 232; wś Stawki os. 4, mr. 48, wś Jabłonna os. 31, mr. 483; wś Przyborowo os. 12, mr. 184; wś Ignacewo os. 10, mr. 143; wś Smolnik os. 25, mr. 254; wś Wierzchy os. 11, mr. 162; wś Burbony i Mikołajewo os. 28, mr. 539; wś Adamów os. 14, mr. 304; wś Walewo os. 4, mr. 90; wś Szwajcarya os. 13, mr. 227; wś Izabelin os. 9, mr. 233; wś Genowefa os. 7, mr. 147; wś Cecylia os. 6, mr. 83; wś Reginów os. 8, mr. 169; wś Manin os. 15, mr. 248; wś de Paula os. 12, mr. 204; wś Hiszpania os. 13, mr. 188; wś Kałek os. 22, mr. 463; wś Jadwigowo os. 10, mr. 52. Już w połowie XV w. stał tu kościół parafialny, jak świadczą zapisy w aktach konsystorskich od r. 1450. Wizyta Łaskiego w r. 1521 zastała tu kościół p. w. N. Maryi Panny. Patronat należał do dziedziców W. Proboszczem był Mikołaj z Łęczycy. Przy plebanii stała w ogrodzie szkoła. Uposażenie kościoła stanowiło: rola i łąka, staw między Wyszyną i Jabłonią oraz dziesięcina w pieniądzach i naturze. Do parafii należały wsi: Wyszyna, Smolnik, Przyborów, Jabłonna, Kotunia oraz młyny Thopydlna (sic), Wielki Wierch i Przyborowski Młyn (dziś nie istnieje) i płaciła po 5 gr. świętopietrza (Lib. Ben., I, 269-70). Prócz powyższych należą do niej obecnie: Adamów, Bolesławice, Burbony, Cecylia, Depaula, Dezyderów, Folusz, Gurowo, Chliwki, Ignacewo, Izabelin, Jadwigów, Kałek, Manin, Piła, Poklętnia, Stawki, Szwajcarya, Tarnowski Młyn, Teresina, Wola Szydłowska. W nich mieszka 2105 dusz. W r. 1608 archidyakon Wincenty de Sevé, wizytując parafią, zastał kościół z drzewa budowany od dawnego czasu, opuszczony i sprofanowany przez jakiegoś predykanta, którego sprowadził dziedzic Władysław Grodzicki, innowierca (Acta Visit., f. 142 b.). Był to zapewne Rybiński al. Ryba Jan, minister braci czeskich, sprawujący obowiązki duchowne w W., nim w r. 1696 w późnej starości zmarł w Sypniewie (Encykl. Olgerbr.). Jak długo kościół wspomniany pozostawał w ręku

innowierców, nie wiadomo. W drugiej połowie XVIII w. tenże kościół był zupełnie zdezelowany i oddawna niemiał proboszcza (Act. Cons. Gniesn.). Dopiero dziedzic Rafał Gurowski, kasztelan przemęcki i starosta kolski, wystawił w 1781 r. nowy drewniany i prezentował plebana, obmyśliwszy mu odpowiednie utrzymanie. Na kapelanią w W. powoływano nieraz zakonników, jak np. w r. 1784 (Lib. percept. konw. ks. karmelitów w Kłodawie). Ruiny zamku, dotąd zachowane, malowniczy przedstawiają widok. Kto go wystawił i kiedy niewiadomo, sięga jednak niewątpliwie XV a najpóźniej XVI w. Jest to gmach czworoboczny, z cegły na wapno stawiany, z ośmiościannemi po rogach wieżami, z których jedna tylko zachowała się dotąd. Sądząc z dawnych opisów jedną pokrywał spiczasty daszek, inne zaś pewnego rodzaju ozdobnemi blankami u góry zakończone były i nie miały, jak się zdaje, żadnego wystającego przykrycia. Część mieszkalna wzniesiona była na jedno piętro i wysokiemi opatrzoną kominami, jak o tem pozostałe ruiny przekonywają. Ostatnim z dziedziców, którzy w tym zamku przemieszkiwali, był Rafał hr. Gurowski, po którego śmierci W. zostawała czas niejaki pod administracyą rządu pruskiego. Naówczas rozwalono część murów zamkowych a z materyału tym sposobem otrzymanego gospodarskie wzniesiono budowle. Z chwilą rozparcelowania, zamek ten dostał się w posiadanie włościanina, który do reszty zrujnował ten zabytek. Dziś W. jest własnością Silnickiego, który korzysta z rozległych, pięknie sklepionych piwnic. Do murów tych zamczyska przywiązane jest podanie o pokutującej córce jednego z dziedziców. Trwać to ma dotąd, poki ofiarą swego życia jaki powabny młodzieniec ztąd jej nie wyzwoli. Okolice tutejsze na wydmach piaszczystych obfitują w urny, łzawnice itp. zabytki prastarej doby. Opis W. wraz z rysunkiem zamku podał „Tygodn. Illustr." z r. 1860 (II, str. 580) i „Kłosy" (t. XI, № 286). 2.) **W.** al. *Wyszyny*, wś i fol. nad rz. Wierzbianką, pow. płocki, gm. Brwilno, par. Sikorz, odl. 6 w. od Płocka, posiada młyn wodny, 20 dm., 145 mk. W r. 1827 było 9 dm., 75 mk. W dok. z r. 1349 wymieniona ta wieś jako należąca do kasztelanii wyszogrodzkiej (Kod. Maz., 60). W r. 1578 wś Wisina, w par. Sikorz, ma 2 łany, 2 zagr. bez roli, młyn doroczny (Pawiń., Mazowsze, 4). W r. 1885 fol. W. rozl. mr. 441: gr. or. i ogr. 392, łąk mr. 7, past. mr. 28, nieuż. mr. 14; bud. mur. 9, drew. 10; młyn wodny. Wś W. os. 16, mr. 24. 3.) **W.**, wś nad rz. Kamienicą, w pobliżu jej ujścia do Wisły, pow. lipnowski, gm. Chalin, par. Dobrzyń, odl. o 27 w. od Lipna, ma 2 dm., 30 mk., 44 mr. Wchodziła w skład dóbr Lenie. W r. 1827 było 2 dm., 18 mk. 4.) **W.** *Fałkowska*, *W. Machorska* i *W. Rudzka*, w XVI w. *Wola Wyszyńska* i *Wyszynka*, także *Wyszyna Górna*, trzy przyległe wsi i folw., pow. konecki, gm. Ruda Maleniecka, par. Lipa, odl. od Końskich 16 w. W. Rudzka ma 14 dm., 154 mk., 240 mr. dwor., 111 mr. włośc. W 1827 r. W. Górna miała 14 dm., 101 mk. W. Fałkowska ma 15 dm., 173 mk., 193 mr. włośc. W 1827 r. było 12 dm., 90 mk. W. Machorska ma 21 dm., 126 mk., 86 mr. dwor., 187 mr. włośc. W 1827 r. było 5 dm., 45 mk. W połowie XV w. istniały wsi: Wyszyna, W. Fałkowska, W. Górna, w par. Lipa. Dawały dziesięcinę prebendzie turebskiej (Długosz, L, B., I, 351). Lib. Ben. Łaskiego (I, 598) wymienia w par. Lipa wsi: „Wyssynka et alia Wyssynka" a dalej w opisie szczegółowym wsi parafialnych wymienia tylko: „Vyssynka Mnowsky", z której dziesięcinę, wartości 1 grzyw., pobierał pleban w Lipie. W reg. pobor. z r. 1577 spotykamy w par. Lipa wsi: Wolia Wyszynska, w której Anna Giżycka płaci od $2^1/_2$ łan., „Wyszynka Jaszinki", w niej Zelieńska od 1 łanu i Wyszynka Mniowski, w niej Wyszyński od 1 łanu, 3 zagr. z rolą, 1 zagr. (Pawiń., Małop., 290). *M. R. Witan.—Br. Ch.*

Wyszyńska Wieś Nowa, pow. chodzieski, par. kat. Ryczywół, ma obszaru 743 ha, 38 dym., 325 dusz (81 katol.).

Wyszyńskie Olędry, niem. *Wischin Hauland*, wś gosp., w pow. chodzieskim, okr. urz. budzyńskim, ma urz. stanu cyw., st. kol. i pocztę w Budzyniu, szkoły obu wyzn. w miejscu, paraf. kat. w Ryczywole, ewang. w Gramsdorf, sądy w Pile. Obszaru 942 ha, 54 dym., 392 dusz (7 katol.). W r. 1793 dziedziczył tu gen. Filip Raczyński. *W. Ł.*

Wyszyńskie Piaski, niem. *Wischinsand*, pow. chodzieski. Obszaru 75 ha, 13 dym., 108 dusz (28 katol.).

Wyszynty, pow. wiłkomierski, ob. *Wieszynty*.

Wyszyny al. *Wyszyna*, niem. *Wischin*, wś dwor., pow. chodzieski, st. kol. i poczta w Budzyniu, par. kat. w Ryczywole, szkoły w Wyszyńskich Olędrach, ma obszaru 744 ha, 7 dym., 146 dusz (25 ew.). Niegdyś własność Czarnkowskich. Leży na zachód Budzynia, między Chodzieżem a Ryczywołem. Dobra te zajmowały znaczne obszary, na których z czasem powstały liczne kolonie. W r. 1773 należały W. razem z Wyszyńską Wsią Nową do Filipa Raczyńskiego, ststy mieściskiego, który podówczas wiódł spór graniczny ze starostwem rogozińskiem. W r. 1580 Piotr Czarnkowski posiada tu 6 łan., 6 zagr. i 6 rzem. *W. Ł.*

Wyszyny Kościelne al. *Stare Zdroje*, wś i fol., pow. mławski, gm. Słupsk, par. Wyszyny, odl. 7 w. od Mławy, posiada kościół par. drewniany, 34 dm., 326 mk. W r. 1827 były 22 dm., 222 mk. W r. 1885 folw. W. Kościelne al. Stare Zdroje lit. A. rozl. mr. 1131: gr. or. i

ogr. mr. 749, łąk mr. 83, lasu mr. 277, nieuż. mr. 22; bud. mur. 4, drew. 18; las nieurządzony. Wś W. os. 49, mr. 323; wś Zdroje os. 28, mr. 357. Fol. W. Kościelne lit. B. rozl. mr. 235: gr. or. i ogr. mr. 141, łąk mr. 73, lasu mr. 19, nieuż. mr. 2; bud. drew. 7, płodozm. 9-pol. Kościół i parafia założone były tu podobno w r. 1411. Obecny pochodzi z r. 1789. W r. 1578 wś ta składała się z licznych cząstek. Daczbogius miał 2 łany, 4 zagr. z rolą, 3 rzem., wiatrak; pleban $^1/_2$ łanu; „Anna Strzegowska de Wyszyny et Wzdroje de sorte Martini“ płaciła od $2^3/_4$ łan., 1 zagr. z rolą; Agnieszka Kossobudzka od $3^1/_4$ łan., 1 rzem., taż sama od $^1/_5$ ćwierci łana; Jakub Glinojecki de Wyszyny et Zdroje od $2^1/_4$ łan., 1 zagr. z rolą, 1 zagr. bez roli; tenże od od $^1/_5$ ćwierci łanu; Lazniewska de Wyszyny et Zdroje od $2^3/_4$ łana, 1 zagr. z rolą, 1 zagr. bez roli i $^1/_5$ ćwierci łanu; część Laurenti de Wyszyny et Zdroje $2^1/_4$ łan., 1 zagr. z rolą i $^1/_5$ ćwierci łanu. Część wsi należała do par. Grudusk; Stanisław, Franciszek i Jan płacą tu od 4 łan. bez kmieci, 6 zagr. bez roli. Do tej parafii należy też wieś Uzdroje (Zdroje), w której Daczbogius płaci od $2^1/_2$ łan. bez kmieci (Pawiń., Mazowsze, 68, 81). W. par., dek. mławski, 2025 dusz. *Br. Ch.*

Wytaczów, ob. *Wityczew.*

Wytagajłówka, wś, stanowiąca przedmieście Trościańca, pow. bracławski, gm. Trościaniec, posiada cerkiew wzniesioną w 1744 r. i uposażoną 68 dzies. ziemi. Należy do spółki cukrownianej trościańskiej, posiadającej tu 9194 dzies. ziemi.

Wytarta, *Wytorta*, w dokum. *Wyderty*, wś, pow. kowelski, w pobliżu granicy gub. mińskiej, na płn.-wsch. od Kamienia Koszyrskiego. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. należy do Kamienia kn. Hrehorego Koszerskiego, który płaci ztąd z 17 dym., 3 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 114).

Wytegra, mto powiat. gub. ołonieckiej, nad rz. Wytegrą (dopł. jez. Onegi), pod 61^0 0′ płn. szer. a 53^0 55′ wsch. dług., odl. o 386 w. na płd.-wsch. od Petrozawodzka, ma 3085 mk. (1888 r.). W 1860 r. było tu: 345 dm. (13 murow.), 2396 mk., cerkiew mur., 92 sklepów, zarząd okręgu komunikacyi, szpital, szkoła parafialna, st. poczt. Pod względem przemysłowym było tu 6 nieznacznych zakładów. Rzemieślników było 70, w tem 35 majstrów. Handel zbożem. Na miejscu dzisiejszej W. była wś Wiangi, którą w 1775 r. Katarzyna II zamieniła na miasto i nazwała Wytegrą. Od 1776 r. mto powiat. prowincyi ołonieckiej.

Wytegorski powiat, położony w płd.-wsch. części gubernii, zajmuje (bez części jez. Onega) 241·2 mil al. 11728·8 w. kw. Powierzchnia poprzerzynana pasmami wzgórzy, idących od płd.-zach. ku płn.-wsch. i płn. Płd.-wsch. część powiatu przedstawia niziny, bogate w błota i jeziora. Pod względem geognostycznym powiat należy do formacyi dewońskiej i górnego wapienia, zawierającego bogate pokłady rudy żelaznej. Nadto dobywają się w powiecie: wapień, glina ogniotrwała i piaskowiec. Gleba przeważnie gliniasta, zmieszana z kamieniami; w części wschodniej ilasta. Rzeki powiatu należą do systematu jezior: Onega, Łacza i Białoziero. Ważniejsze z nich: Wytegra, Megra, Andoma z Sominą, Kiema, Kowża i Uchtoma. Jezior wiele. Rozległe błota znajdują się przeważnie w części wschodniej i płn.-wsch. W r. 1860 było w powiecie (bez miasta) 36717 mk. (t. j. 152 mk. na 1 milę kw.), zamieszkujących 825 miejscowości. W t. r. było w powiecie 49 cerkwi (18 murow.). Rolnictwo mało rozwinięte, sieją żyto, owies i jęczmień i nieco jarej pszenicy. Pod rolą znajduje się 52600 dzies. Lasy zajmują przeszło 1000000 dzies. Przemysł fabryczny ograniczał się w 1860 r. na garbarni i 6 młynach. Mieszkańcy zajmuja się budową statków wodnych, pędzeniem dziegciu, wyrobem naczyń drewnianych, dobywaniem i wypalaniem wapna, garncarstwem i t. p.

Wytekła, rzeczka, w gub. podolskiej, prawy dopływ Śniwody, bierze początek na granicy pow. berdyczowskiego, płynie ze wschodu na zachód przez pow. winnicki, na wierzchowinie, koło wsi Śmiałej i Petrykowiec nosi nazwę Samiec, mija wsi: Czeczelówkę, Wiszenkę, Ostrożek Wielki, Taraski, Pogórze i pod wsią Woronińce, w pow. lityńskim, uchodzi do wielkiego stawu przez który płynie Śniwoda. Długa około 18 w. Od praw. brzegu przybiera rzkę Rudę. *X. M. O.*

Wytnik al. *Wytek*, uroczysko i straż leśna pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Osownica, o 101 w. od Kobrynia, należy do dóbr Mołodowo, Skirmuntów.

Wytnica al. *Wytnice*, ob. *Witnica* i *Grabienice.*

Wytobel, pow. poznański, ob. *Witobel.*

Wytocin, os., ob. *Witocín.*

Wytoczno, w dok. *Vitozno*, jezioro śród wyżyny pojezierza baltyckiego, w pow. chojnickim, w obrębie puszczy tucholskiej, wzn. 120 n. p. m., $^2/_5$ mili długie, tyleż szerokie. Przepływa przez nie rzka Dybrzyca, dopł. Brdy. Por. *Swornigać* (t. XI, 727).

Wytoka, pustka rad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. Rudniki, par. Żytniew, odl. od Wielunia 26 w., ma 2 dm. Należy do Żytniewa.

Wytomin 1.) 1780 r. *Witomino*, niem. *Wittomin*, folw. na Kaszubach, pow. wejherowski, st. p. i kol. M. Kaczki (odl. 2·5 klm.), par. kat. Oksywie; 193 ha (165 roli orn., 15 łąk, 3 lasu); 1885 r. 6 dm., 13 dym., 80 mk., 64 kat., 16 ew. Jest to jedna z najstarszych osad w tej okolicy, pojawia się już w przywileju bisk. kujawskiego Wolimira z r. 1253, wyliczającym wsi parafią

oksywską tworzyć mające, a między niemi i „Vicomino“ (ob. P. U. B., v. Perlbach, str. 132). R. 1282 nadaje tę wś drogą zamiany ks. Mestwin II bisk. kujawskiemu Alberowi (l. c., str. 300). Lecz już r. 1292 oddał książę wieś tę Janikowi, siostrzeńcowi żony swej Żulisławy. W dok. powiada, że posiadałją dawniej „Dziwanus, filius Waisseli... et quia ...erga nos in manifesta tradicione repertus fuerit et probatus, ex tunc per totius principes Poloniae iudicium et baronum ab omni iurisdiccione patronatus, quod sub nostro dominio possedit vel habere potuit, in perpetuum est privatus“ (l. c., str. 443). Dwa lata później r. 1294 wystawia Mestwin dokument na ten sam majątek w Raciążu, pod Tucholą, dla Stefana i Alberta, oraz ich potomków (l. c., 454). R. 1359 nadaje w. m. Winrich v. Knipprode wś tę rycerzowi Ambrożemu i jego spadkobiercom na prawie chełmińskim (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie, st. 54, i Majątki bisk. p. ks. Kujota, str. 36 i 37). R. 1419 darował tę wś a w części odprzedał Mikołaj Krapelnau klasztorowi brygitek w Gdańsku. W kaplicy domowej odprawiał mszę św. ich ksiądz prokurator, którego dotąd zwykle przysyłały (ob. Utrac. kościoły p. ks. Frankidejskiego, str. 218). Wizyta Rybińskiego z r. 1780 pisze, że Witomino posiadała pani Przebendowska na Kolebkach. Katolików było 30, akat. 7, dziesięcina pieniężna 6 fl. (ob. str. 148 i 144). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisany jest W. al. Otomin, jako folw. w wieczystą dzierżawę puszczony, o 7 dymach (str. 253). 2.) **W.**, leśn. król., tamże, 1 dm., 8 mk. Dawniej należał las do brygidek w Gdańsku. *Kś. Fr.*

Wytomyśl, ob. *Witomyśl.*

Wytoporowszczyzna czy *Wytoropowszczyzna*, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Mołodeczno (o 4 w.), okr. wiejski, Chożew, 24 dusz rewiz.; należy do dóbr Holeniewo, Wasilewskich.

Wytorki, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody (o 8 w.), okr. wiejski i dobra Łopacińskich Tadulin, o 72 w. od Dzisny, 3 dm., 12 mk. starowierów (podług spisu z 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Wytoropowszczyzna 1.) *Wytropowszczyzna*, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Lebiedziewo, okr. wiejski Nosiłowo, o 26 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 2 dm., 20 mk. (w 1865 r. 6 dusz rewiz.); własność Chądzyńskich. 2.) **W.**, ob. *Wytoporowszczyzna.*

Wytorta, pow. kowelski, ob. *Wytarta.*

Wytosławice, ob. *Witosławice.*

Wytowtyszki, ob. *Witowtyszki.*

Wytramowice, ob. *Wytrębowice.*

Wytrata, rzka, w gub. wileńskiej i mińskiej, lewy dopływ Ilii, zaczyna się we wschodniej części pow. wilejskiego, tuż przy granicy pow. borysowskiego, około wsi Dzieniski, płynie na płn. koło zaśc. Szabłowszczyzna, folw. i zaśc. Wytraty; od wsi Bobry na przestrzani około 5 w. stanowi granicę pomiędzy pow. wilejskim i borysowskim, potem zwrócona nieco ku zachodowi, płynie pod wś Czerwiaki i o parę wiorst poniżej ma ujście. Z lewej strony zasila się kilku bezimiennemi rzeczkami, z prawej Bobrycą. Długość biegu około 21 w. *A. Jel.*

Wytrebeńki, folw. i ferma, pow. olhopolski, okr. pol. i gm. Pieszczanka, par. Obodówka, leży przy trakcie z Rudnickiego do Haraczkówki i Olszanki. Należy do klucza popieluskiego Jana Brzozowskiego. *X. O. M.*

Wytreski al. *Wytrzeski* 1.) wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze (o 8 w.), okr. wiejski i dobra, Cywińskich, Motyki, 4 dusze rewiz. 2.) **W.**, wś, tamże, okr. wiejski i dobra Korsaków Januszewo, o 7 w. od Krzywicz, 22 dusz rewiz. 3.) **W.**, wś, tamże, okr. wiejski i dobra, Przesmyckich, Denisowo, 27 dusz rewiz.. 4.) **W.**, wś, tamże, 19 dusz rewiz.; należy do dóbr Osinówka, Jahołkowskich. W spisie z 1866 r. podana wś W., odl. o 40 w. od Wilejki, mająca 20 dm., 140 mk. 5.) **W.**, wś włośc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Rabuń (o 30 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Huby, 6 dosz rewiż.

Wytrębowice, mylnie *Witramowice* i *Wytramowice*, niem. *Wytrembowitz*, dok. *Witramsdorf*, *Wittramsdorf*, *Wittins*, dobra szlach., pow. toruński, st. p. i kol. Ostaszewo (o 2·5 klm.), par. kat. Grzywna; 553 ha (407 roli orn., 22 łąk); 1885 r. 13 dm., 34 dym., 231 mk., 213 kat., 18 ew.; hodowla bydła holendr. rasy. Należały W. za czasów krzyżackich do komturstwa toruńskiego. R. 1459 był Wytręba z W. burmistrzem w Lubawie (ob. Kętrz. „O ludn. pol.“, str. 176). Dobra te posiadali niegdyś Rokusowie ze Zajączkowa (Seefeld). R. 1430 Hanusz z Zajączkowa ustąpił W. pannom benedyktynkom w Toruniu wzamian za Zeglno, do czego dodał 125 grz. (ob. Woelky, „Urkb. d. Bist. Culm.“, st. 444). Paany trzymały tu pierwotnie gburów na czynszu. Od r. mniej więcej 1550 do 1592 dzierżył tę wś w dożywociu Jan Kulka, wojew. hrzeski. Następnie zamieniły ją panny na folw. R. 1727 jest dzierżawcą Andrzej Jański; płaci 900 zł. We wsi był browar. Drzewo budulcowe na wznoszenie nowych budynków i na reparacyą starych, jako i drzewo opałowe brał z boru kamińskiego. Na każde lato przywoził z łąk wytrębowskich 5 fur siana. Podbiorem od pszczół w sadzie dzielił się z klasztorem; nowe roje pozostawały przy folw. Ogrodnikom i ludziom roboczym dawał jeden dzień w tygodniu wolny, żeby w święta nie potrzebowali dla siebie pracować. Przerzedzony borek pigżyński ochraniał i ze pnia nie ścinał. Do windugi drzewa w Brzezienku posyłał dwa razy w roku na kilka dni konie z woźnicą, oraz z obrokiem i strawą

dla woźnicy, który na tamtejszy stół nie miał się oglądać. W podobnych zupełnie warunkach trzymają W. od r. 1732 Marcin i Barbara z Trzebniców Siemiętkowscy; po nich od r. 1735 Marcin i Teresa z Orłowskich Białochowscy. Borek wytrębowski znajdował się w stronie ku Swierczynom, między borkiem kuwrowskim a granicą piwnicką. W r. 1794 wozili ztąd do miasta odziemki brzozowe, dębowe i olszowe. Gęstwia była tak wielka, że i wjechać do borku nie było podobna (ob. Klasztory żeńskie p. ks. Fankidejskiego, str. 170). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że we wsi było, oprócz sołtysa, 5 włościan: Kuna?, Jąnek, Panek, Goszcz i Fontana. Każdy dawał mesznego po korcu żyta i tyleż owsa, dwór zaś 3 korce żyta i tyleż owsa (pag. 536). *Ks. Fr.*

Wytropowszczyzna, ob. *Wytoropowszczyzna.*

Wytrykusze, ob. *Kulawa.*

Wytrzeski, pow. wilejski, ob. *Wytreski.*

Wytrzeszczka, pow. nowosądecki, ob. *Tropie.*

Wytrzyszczki al. *Wytrzeszczki*, kol. i os. przy źródłach rzki Gnidy, pow. łęczycki, gm. Piaskowice, par. kat. Parzęczew, ew. Ozorków, odl. od Łęczycy 14 w.; kol. ma 11 dm., 79 mk., os. 1 dm., 4 mk. W r. 1827 było 5 dm., 46 mk. W r. 1867 folw. W. rozl. mr. 32; wś W. os. 12, mr. 266, wś Floryanki os. 8, mr. 134, wś Julianki os. 8, mr. 41. Na początku XVI w. wś ta, w par. Parzęczew, stała pustką, prócz dwu łanów uprawionych, z których dawano kościołowi w Solcy po 9 gr. za dziesięcinę. Z ról pustych, o ile były uprawiane, dawano dziesięcinę snopową do Solcy. Pleban w Parzęczewie pobierał ztąd tylko kolędę (Łaski, L. B, II, 355, 358). Według reg. pobor. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś W., w par. Parzenczew, własność Kacpra Puczka, miała 3 łany (Pawiń, Wielkop., II, 61). *Br. Ch.*

Wytycka Wola, wś, pow. włodawski, ob. *Wola Wytycka.*

Wytyczno al. *Wytyckie*, także *Wielkie*, jezioro w dobrach Wytyczno, pow. włodawski, w okolicy lesistej, bagnistej. Obszaru ma do 450 mr. Nad brzegiem jeziora starożytna mogiła, jakoby z czasów konfederacyi barskiej. Por. *Lawskie* i *Lejno.*

Wytyczno, wś i folw., pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, odl. 21 w. od Włodawy, ma cerkiew parafialną, 47 dm., 432 mk. W r. 1827 było 41 dm.., 261 mk. W r. 1884 folw. W. al. Czerników rozl. mr. 2460: gr. or. i ogr. ur. 321, łąk mr. 650, pastw. mr. 71, lasu mr. 434, zarośli mr. 91, nieuż. i jeziora mr. 893; bud. mur. 1, drew. 19, las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. W. leży prawie na granicy pow. chełmskiego, tu kończy się formacya kredowa, a tylko margiel bardzo obficie występuje w głębszych pokładach. Gleba przeważnie żytnia, znaczne lasy, bogate pokłady torfu i obszerne jezioro znajdują się w tym majątku. Dwie mogiły znajdują się w granicach W., jedna pod lasem koło jeziora, druga przy granicy Lubowieża, na folw. Helenin. Dobra W., mające 2725 mr. obszaru, należały dawniej do Załuskich,

Wytyń, niem. *Witten*, wś, w pow. świebodzińskim (ob. t. XI, 655).

Wytyń, niem. *Wittinen*, domena rząd., pow. łecki, st. p. Lyck.

Wyweczna, góra bezleśna (520 mt.), w Krasnej, pow. nadworniański, na 42° 21′ wsch. dług. 48° 35½ płn. szer. (Karta wojsk., 11, XXXI).

Wywła, u Długosza *Wywla*, 1581 *Iwla Kosnowa*, wś, pow. włoszczowski, gm. Słupia, par. Goleniowy. W r. 1827 miała 12 dm., 187 mk. W połowie XV w. wś ta, w par. Szczekociny, miała 12 łan. km., z których dziesięcinę, wartości 10 grzyw., płacono prepozyturze krakowskiej. Fol. dawał dziesięcinę kościołowi w Szczekocinach. Była też karczma i 2 zagr. (Długosz, L. B, I, 24 i II, 214). Według reg. pobor. pow. krakowskiego z r. 1490 wś Wywła, w par. Moskorzów, miała 3½ łan. R. 1581 Iwla Kosnowa, w par. Szczekociuy, miała 17 półłanków km., 5 zagr. z rolą, 4 kom. z bydł. i 3 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 71 i 436). *Br. Ch.*

Wywłoczka, wś i os. młyn. nad rz. Wieprzem, pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. r. l. Szczebrzeszyn, r. g. Topólcza. Wś leży przy trakcie z Uściługa do Zawichostu, wśród lasów ordynacyi, odl. od Zamościa 32 w., ma 2 dm. dwor., 40 mk. włośc.; 260 kat., 207 praw., obszaru 853 mr. W r. 1827 było 52 dm., 296 mk.

Wywłoka, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Kamieńczyk, ma 8 dm., 71 mk., 68 mr. Wchodziła w skład dóbr Kołodziąż.

Wywniewo, chutor do wsi Odryżyn, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odryżyn.

Wywóz, wś i folw., pow. opoczyński, gm. Krzczonów, par. Gielniów, odl. od Opoczna 14 w., ma 11 dm., 124 mk., 1074 mr. dwor., 22 mr. włośc. W r. 1827 było 13 dm., 82 mk. W r. 1886 fol. W. oddzielony od dóbr Wywóz, rozl. mr. 532: gr. or. i ogr. mr. 375, łąk mr. 21, past. mr. 10, lasu mr. 103, przestrzenie sporne mr. 2, nieuż. mr. 22; bud. mur. 6, drew. 8, las nieurządzony, pokłady piaskowca, młyn wodny. Na początku XVI w. wś „Vywosz“ dawała dziesięcinę pleb. w Gielniowie, wartości około 2 seksagan, a za konopną po groszu z półłanka (Łaski, L. B , I, 712). Według reg. pobor. pow. opoczyńskiego w r. 1577 Brzezińscy płacili tu od 3½ łan., 3 zagr. z rolą, 1 zagr. (Pawiński, Małop., 283, 481). *Br. Ch.*

Wywóz, wzniesienie (393 mt.), na obszarze Jasionowa, w pow. brodzkim, na 49° 57′ płn.

szer., 42° 43′ wsch. dług. (Karta wojsk., 6, XXXII).

Wywózka, rzeczka, dopływ Drzewiczki, poczyna się w lasach dóbr Przysucha, w pow. opoczyńskim, płynie 8 w. w gminach: Krzczonów, Goździków i w Gielniowie uchodzi do Drzewiczki.

Wywoźnia, wś, pow. nieszawski, gm. Ruszkowo, par. Broniszewo, ma 96 mr. W 1827 r. było 9 dm., 52 mk.

Wywozy, wzgórze lesiste (586 mt.), w płd. części Jabłonowa, w pow. kołymyjskim. Ze stoków jego wypływa pot. Nazarat, lewy dopł. Korzelówki. Ob. *Lebedyn*.

Wywszana, góra (392 mt.), w Wiszence Małej, po praw. brzegu Rudaczki, w pow. grodeckim (Karta wojsk., 5, XXIX).

Wyzendorf *Stary* i *Nowy*, ob. *Wisendorf*.

Wyzgi, okolica szlach., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szczuczyn (o 3 w.), 3 dm., 23 mk. (w 1865 r. dwie dusze rewiz. jednodworców); należy do dóbr skarbowych Rodziewicze.

Wyzgowszczyzna, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Ostrzyna, okr. wiejski i dobra (w 1865 r.) Baranowskich, Łyczki, 10 dusz rewiz.

Wyzienka, podług W. Pola (Hydrografia) i Kopernickiego (Rzeki i jeziora), rzeczka, prawy dopływ Oressy (pr. dopł. Ptyczy).

Wyzna, mstko z zarządem gminnym i folw. nad rz. Wyźnianką, lew. dopł. Morocza, w 1 okr. pol. starobińskim, par. kat. dawniej Słuck, obecnie Starczyce, o 28 w. od Słucka. Mstko ma przeszło 120 osad., zasiedlonych przez chrześcian i w części przez żydów. Cerkiew św. Mikołaja, uposażona z dawnych zapisów około $2^1/_4$ włókami, przeszło 2000 parafian; filia w Lutowiczach. Była tu kaplica katolicka. Gmina W. składa się z 11 okręgów (starostw) wiejskich, ma 666 dm. włościańskich, 3335 włościan płci męzkiej, uwłaszczonych na 12898 dzies. ziemi. Szkółka wiejska. W., niegdyś w ks. słuckim kn. Olelkowiczów, od r. 1612 weszła w skład dóbr alodyalnych radziwiłłowskich, przez zapis uczyniony przez ks. Zofię z Olelków mężowi Januszowi Radziwiłłowi. W połowie XVIII w. ks. Hieronim Floryan Radziwiłł zasiekł tu rządcę Terpiłowskiego czy Cierpiłowskiego, za co musiał odszkodować rodzinę w ilości 8000 dukatów (ob. Athenenm Kraszewskiego, 1845 r., t. IV, str. 202—203). Potem W. była oddana przez ks. Karola Radziwiłła Panie Kochanku w zastaw głównemu plenipotentowi Jezierskiemu, w którego posiadaniu była dość długo. W pierwszej ćwierci b. stulecia W. została wydzielona, wraz z innemi dobrami, na wiano ks. Stefanii Radziwiłłównie, córce Dominika, ostatniego w prostej linii ordynata nieświeskiego, poślubionej potem ks. Ludwikowi Wittgensteinowi. Przed kilku laty W. przeszła spadkiem do ks. Hohenlohe, a w ostatnich czasach uległa przymusowej sprzedaży. Obszar dóbr wyzniańskich za władania ks. Wittgenstein wynosił do 300 włók, przeważnie w puszczach. Łąk wielka obfitość, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wyzorek, *Wyzorok*, *Wyzronak*, wś i karczma, pow. nowogrodzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Cyryn, o 38 w. Nowogródka.

Wyzwa, ob. *Wyżwa*.

Wyż, wś, pow. bychowski, gm. Czyhyrynka, ma 14 dm., 172 mk., z których 12 zajmuje się wyrobem przedmiotów z łyka i kory, 2 zaś wyrobem wozów, sań i t. p.

Wyżarne, wś, pow. augustowski, gm. Kuryanka, par. Lipsk, odl. od Augustowa 34 w., ma 10 dm., 51 mk.

Wyżary, ob. *Na Wyżarach*.

Wyżary, nazwa dawana pot. Gołogórka (ob.) w początkowym biegu (Karta wojsk., 6, XXXI).

Wyżegi 1.) niem. *Wiseggen*, wś, pow. szczycieński, st. p. Friedrichsfelde. 2.) **W.,** niem. *Wisseggen*, wś, pow. szczycieński, st. p. Opaleniec. 3.) **W.,** niem. *Wyseggen*, wybud., pow. szczycieński, st. p. Friedrichsfelde.

Wyżenka Wełyka, potok, prawy dopływ Czeremoszu, na Bukowinie, płynie wśród bezleśnych gór przez Wyżenkę. Długi do 13 klm. (Karta wojsk., 13, XXXII).

Wyżewka, rzka na pograniczu pow. włodzimierskiego i kowelskiego, lewy dopływ Wyżwy, bierze początek z dwóch strug w okolicy wsi Ochedniki i Osereby, płynie w kierunku płn. i płn.-wschodnim na Wyżewkę i pod mtem Wyżwą ma ujście. Oprócz kilku drobniejszych strug przybiera od lew. brzegu rzkę Stopyrkę.

Wyżęga, wś, pow. kolneński, gm. i par. Turośl, odl. 29 w. od Kolna. Założona przez osadników z Piątkowizny przy końcu przeszłego stulecia. W 1819 r. 4 rolników, 1 chałupa, razem 27 mk.; gospodarze płacili 42 zł. 3 gr. 1 szel. czynszu, oraz dziesięcinę do dworu, razem z Piątkowizną. Chałupnik płacił 3 złp. trzydniówki. W r. 1827 było 5 dm., 31 mk. W 1878 r. 128 mr. (28 mr. 207 pręt. roli ornej). *Lud. Krz.*

Wyżgi Pomianowo, ob. *Pomianowo*.

Wyżgów, pow. łucki, ob. *Wyszków*.

Wyżgródek al. *Wyszogródek*, *Wyszhorodek*, mko nad rzką Żyrak, pow. krzemieniecki, gm. Wyżgródek, st. dr. żel. Wołoczyska, odl. o 40 w. od Krzemieńca, w pobliżu granicy od Galicyi. Śród gór i parowów rozrzucone, otoczone wieńcem gajów brzozowych i grabowych, ma 111 dm., 820 mk., zarząd gminy, cerkiew, kościół par. katol., synagogę, dwa domy modlitwy żydowskie, gorzelnię, browar, potażarnię, młyn wodny, targi co niedziela, jarmark, szczątki dawnego zamku. Cerkiew, p. w. Narodzenia N. M. P., z muru wzniesiona w 1845 r. kosztem dziedzica Rzyszczewskiego i parafian, uposażona jest $38^1/_2$ dzies. ziemi. Filia we wsi Właszczyńce (o 2 w.). Kościół par. kat., p. w. Ze-

słania Ducha św., na wyniosłej górze z muru wzniesiony został w 1793 r. przez Adama Rzyszczewskiego, wnosząc jednak ze stylu budowy, należy przypuszczać, że daleko dawniejszych czasów sięga a przez Rzyszczewskiego został wyrestaurowany i odnowiony. Jest on niewielkich rozmiarów, bez wież i kopuły. Znajduje się w nim kilka wcale dobrego pędzla portretów rodziny Rzyszczewskich, oraz w wielkim ołtarzu piękny obraz, wyobrażający Zesłanie Ducha św., pędzla włoskiego, w zakrystyi zaś zbiór dawnych sztychów. Parafia katol., dekanatu krzemienieckiego, 853 wiernych. Filia w Musorowcach, dawniej też kaplica w Żukowcach. Gmina, położona w płd.-zach. części powiatu, graniczy od zach. i płn. z gm. Wierzbowiec, od wschodu z gm. Białoziorka, od płd. przylega do granicy Galicyi, obejmuje 14 miejscowości, mających 886 dm., włośc. (obok 195 należących do innych stanów), 10899 mk. włościan, uwłaszczonych na 8217 dzies. ziemi. Nadto w obrębie gminy znajduje się 5544 dzies. większej własności (3471 ornej) i 376 cerkiewnej (303 ornej). Podług przypuszczenia Karamzina (t. II, przyp. 192), podzielanego przez Teodorowicza (Opis eparch., wołyń., III, 240—1) na miejscu dzisiejszego W. za czasów Rusi w.-książęcej był gród Wyhoszew, wzmiankowany w latopisach pod r. 1097 i 1152, co jednak podług Sołowiewa (Hist. Ros., przyp. 130) nie ma uzasadnienia. Pierwszą pewną wzmiankę o W. znajdujemy pod r. 1482, w którym trzej synowie kn. Wasila Zbarskiego, Fiedor, Michał i Symeon, podzielili się w listopadzie ojcowizną, przyczem kn. Fiedor otrzymał, między innemi, i Wyżgródek. Był on protoplastą ks. Poryckich i Woronieckich. Jeden z synów jego Aleksander, otrzymawszy Poryck, przybrał od niego nazwę. Był on jednocześnie dziedzicem W., który odtąd bez przerwy pozostawał w ręku ks. Poryckich przez sto lat przeszło. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1570 r. kn. Aleksander Poriczki z imienia swego mstka Wyszhrodka i wsi k niemu należnych, wnosi z 12 dm. rynkowych po 4 gr., 14 dm. ulicznych po 2 gr., 13 ogrodn. po 2 gr., 4 rzemieśln. po 4 gr., 37 pól miejskich po 10 gr., 1 kotła gorzałcz., 1 szynku gorzałcz. 6 gr., 98 dym. miejskich, 16 bojar putnych, 72 ogrod. po 2 gr., 5 kół młyn. po 24 gr., 5 kół młyn. po 12 gr., 1 karczmy. W r. 1583 tenże kn. Aleks. Porycki z samego Wyszgródka płaci z 13 dym. rynk. po 6 gr., 11 dm. uliczn., 35 nędznych chałup, 2 rzem., 1 popa. W r. 1589 wdowa po nim ks. Anna z Tulin (Baworowska) wnosi z Wyszogródka 6 fl. 12 gr. szosu, 3 flor. z popa i 2 rzemieśl. i 20 flor. czopowego per arend., wogóle 29 flor. 12 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 27, 135, 157). Jedyna córka ostatniego z rodu kn. Aleksandra Aleksandrowicza, Zofia Izabela, wnosi drogą wiana majętność Porycki Krzysztofowi Koniecpolskiemu, wwdzie bełzkiemu. Koniecpolscy wydając córkę swą Anielę Febronię za Jana Wielopolskiego, kanclerza w. kor., przekazali jej w posagu Wyżgródek. Po bezpotomnem jej zejściu w 1661 r. odziedziczyła tę majętność Helena Zaborowska, druga córka Zofii Izabeli Koniecpolskiej, która całą fortunę ks. Porycki zlała w dom Zahorowskich. Wojciech Czacki, chorąży wołyński, pojąwszy za żonę Katarzynę Zahorowską, córkę Stefana, kasztelana wołyńskiego, stał się dziedzicem W. w 1694 r., poczem w 1721 r. czwarta część miasta z kilku włościami przeszła drogą kupna do Józefa Potockiego, strażnika koronnego. Resztę miasta z przyległościami dokupił w 1746 r. Franciszek Salezy Potocki, krajczy koronny, od Stefana Czackiego, łowczego wołyńskiego. W r. 1758 tenże Potocki, natenczas wwda kijowski, cały majątek wyżgródecki zamienił z Wojciechem Rzyszczewskim, łowczym wołyńskim, na kilka wsi w ziemi czerskiej położonych. Odtąd W. z przyległemi dobrami prawie do 1880 r. pozostawał w ręku Rzyszczewskich, przechodząc kolejno na syna Wojciecha, Adama, kasztelana lubaczewskiego, następnie na wnuka Gabryela, generała b. wojsk polskich, wreszcie na jednego z trzech synów ostatniego hr. Józefa, ożenionego z hr. Stadionówną. W końcu około 1880 r. W. ze wsią Żukowce nabyła hr. Luedersowa Weimarn. Opisy W. podali Stecki (Wołyń, II, 388 — 392), Sendulski (Wołyn. eparch. wied., 1880) i Teodorowicz (Opis eparchii wołyń., III, 239—245). *J. Krz.*

Wyżłów 1.) wś, pow. sokalski, 20 klm. na płd.-zach. od Sokala, 8 klm. na płn. od sądu pow. i urz. poczt. w Bełzie. Na płn. leżą Dłużniów i Rusin, na wsch. Rusin i Wierzbiąż, na płd. Cebłów i Przemysłów, na zach. Myców. Płn.-wsch. część przepływa pot. Młynówka. Wieś tworzy jedną gminę katastralną z Mycowem. W r. 1890 było 52 dm., 272 mk. w gm., 3 dm., 31 mk. na obszarze dwor. (278 gr.-kat., 19 rz.-kat., 16 izrl.; 266 Rus., 37 Pol.); Par. rzym.-kat. w Żniatynie, gr.-kat. w Dłużniowie. 2.) **W.**, wś, pow. stryjski, 75 klm. na płd.-zach. od Stryja, 40 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Skolem, 10 klm. na płd.-wsch. od urzędu poczt. w Klimcu. Na płn.-zach. leżą Żupanie, na płn. Hutar, na wsch. Ławoczne (st. kol.), na płd. królestwo węgierskie. Na płd.-wsch. powstaje z kilku małych potoków Stryj i płynie przez płd. część obszaru w kierunku zach., a potem płn. do Żupania, przyjmując w obrębie wsi z obu boków strugi, z których znaczniejsza Czarny Potok od praw. brzegu. Zabudowania wiejskie leżą na płd.-zach., w dolinie Stryja. Na płd. wznosi się Beskid Wielki do 966 mt., a na płd.-wsch. Jawornik Wielki (1132 mt.). Dolina Stryja wzn. 812 mt. Własn. więk. ma roli or. 72, łąk i ogr. 105, past. 24, lasu 1426 mr.; wł. mn. roli or. 921, łąk i ogr. 361, pastw. 293, lasu 593 mr. W r.

1890 było 104 dm., 658 mk. w gm., 3 dm., 26 mk. na obszarze dwor. (618 gr.-kat., 27 rzym.-kat., 39 izrl.; 640 Rus., 5 Pol., 22 Niem., 17 in. narod.). Par. rzym.-kat. w Felizienthal, gr.-kat. w Żupaniu. We wsi jest cerkiew i szkoła 1 klas. *Lu. Dz.*

Wyżłowicze, mylnie *Wiflowicze*, wś i dobra nad bezim. dopł. Jasiołdy, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Żabczyce, o 18 w. od Pińska. W. ma 42 osad. Dobra, dość dawna własność Chrzanowskich, mają 2052 dzies., niegdyś wchodziły w skład udziału kniaziów pińskich Jarosławowiczów. W r. 1495 ks. Marya Pińska nadała dworzaninowi swemu Olechnie Hrehorowiczowi włościan w W., co w r. 1545 potwierdza rodzinie królowa Bona (ob. „Rewizya puszcz“, str. 246—248). Następnie wraz z Kołodzieniczami własność Bazylego i Elżbiety z Piaseckich Godebskich, podsędków pińskich, w 1691 r. w zastawie u Samuela Grocholskiego, wojskiego nowogródzkiego. Miejscowość lekko falista, dość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Wyżna, mylnie (ob. t. X, 874), za: *Wyżwa* (ob.).

Wyżnia 1.) jeden ze szczytów górskich, na obszarze gm. Łopuszny, w pow. nowotarskim. Nazwę tę podaje S. Goszczyński. Ob. *Łopuszna.* 2.) **W.,** ob. *Miętusia Kira.*

Wyżnia Magóra al. *Jakubina*, szczyt w Tatrach Liptowskich (2189 mt.), w zachodniem odgałęzieniu Hrubego Wierchu. tworzącego ścianę doliny Raczkowej.

Wyżnia Przehyba, grzbiet odrywający się od Krywania w kierunku płd.-zachodnim. Ob. *Krywań.*

Wyżnianka, wś i folw. nad rzką Stróżą al. Wyżnicą (Wyżnianką), pow. janowski, gm. Dzierzkowice, par. Kraśnik, odl. od Janowa 34 w., od Kraśnika 7 w. Rzeczka Stróża biegnąc doliną przy folwarku Wyżniańce, dawniej tworzyła wielki staw, mający 80 mr. obszaru, obfitujący w ryby, szczególniej karpie, znane pod nazwą wyżnianieckich. Obecnie staw ten zamieniony został na łąki, które ordynacya wydzierżawia. Wieś dawniej należała do ordynacyi Zamoyskich, obecnie uwłaszczona, ma 38 dm., 320 mk., ziemi ornej 615 mr. Folw. W., należący do ordynacyi, ma 7 bud. drew. i 572 mr. (490 roli i 80 mr. łąk). Młyn wodny, należący do ordynacyi zostaje w dzierżawie. Gleba gliniasta, wapienna, urodzajna. W r. 1827 było tu 14 dm., 123 mk. W połowie XV w. wś ta, w par. Kraśnik, miała 24 łany km., z których dawano dziesięcinę snopową i konopną scholastryi sandomierskiej. Folwark rycerski, sołtystwo z 2 łanami i młyn płaciły dziesięcinę pleban. w Kraśniku (L. B., I, 340, II, 500). *R. Przeg.*

Wyżnianka al. *Wyzenka*, rzka, w pow. słukim, lewy dopływ rz. Morocz, cała w obrębie m. Wyzna; zaczyna się za zasc. Olszanica i płynie lesistemi moczarami pod mstko Wyzna, po za niem dalej w puszczach ma ujście. Długość biegu około 16 w. *A. Jel.*

Wyżniański wierch, dwa szczyty (902 i 901 mt.), na granicy Iwaszkowiec i Krywki, w pow. turczańskim. Od Beskidu występuje na północ pomiędzy Stryjem a dopływem pot. Huśnik odnoga górska, w której te szczyty stanowią najwyższe wzniesienia (Karta wojsk., 10, XXVIII).

Wyżniany, niekiedy *Wyżlany*, wś, pow. przemyślański, 21 klm. na płn.-zach. od Przemyślan, 9 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Glinianach, tuż na płn.-zach. od urz. poczt. w Kurowicach, 10 klm. na płd. od st. kol. w Zadwórzu. Na płd. leżą: Peczenia i Kurowice, na wsch. Kurowice, Poluchów i Rozworzany, na płn. Rozworzany, Laszki Królewskie i Żurawniki (wsi pow. lwowskiego). Przez wś płynie pot. Tymkowiecki. Własn. więk. (hr. Romana Potockiego) ma roli or. 404, łąk i ogr. 49, past. 99, lasu 58 mr., wł. mn. roli or. 785, łąk i ogr. 190, pastw. 150 mr. W r. 1890 było 138 dm., 742 mk. w gm., 6 dm., 47 mk. na obszarze dwor. (334 rzym.-kat., 431 gr.-kat., 24 izrl.; 412 Rus., 377 Pol.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. gliniański, archidyec. lwowska. Do par. należą: Alfredówka, Czarnuszowice, Kurowice, Laszki Królewskie, Łahodów, Peczenia, Podhajczyki, Podhorylce, Poluchów, Rozworzany, Sołowa, Turkocin i Żurawniki. Parafią fundował Jan Klus i żona jego Małgorzata w r. 1400. Kościołek parafialny, częścią z kamienia, częścią z cegieł w kształcie krzyża murowany, konsekrowany według napisu nad drzwiami od płn. w r. 1751 przez ks. Głowińskiego, sufragana lwowskiego. Pod podłogą znajdowały sie groby, zapewnie fundatorów lub kolatorów kościoła. W r. 1846 czy 1848 zjechała komisya rządowa, robiono poszukiwania broni, której nie znaleziono, lecz kości nieboszczyków zabrano i wywieziono na cmentarz, grobowiec zaś zasypano. Obok kilku starych ornatów zasługuje na uwagę srebrna pozłacana monstrancya, mająca u spodu napis: „Wielm. Pani Zofia z Sokołowskich Olszewska, cześnikowa ruska, sędzina żydaczowska, tę monstrancyę kościołowi wyżniańskiemu jako kolatorka ofiarowała w r. 1738“. Kościół wystawiony w r. 1400 przez Jana Klusa i jego żonę, został w r. 1648 spalony przez Kozaków i Tatarów. W r. 1651 odnowili go Maryan z Pankraczowic Grabianka i Hieronim i Andrzej z Kuropatnik Kuropatniccy, właściciele Wyżnian. Par. gr.-kat. w Peczeni. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i poż. gm. z kapit. 3096 złr. Wyżniany i przyległe wioski: Rozworzany, Poluchów, Peczenihy (r. 1400 Peczenegy), Sołowa, Kurowice, Chanaczów (r. 1400 Kanaczów), stanowiły jedną majętność, od Klusów, pierwotnych dziedziców, Kluszowszczyzną zwaną. Najstarsza z córek Klemensa Klusa,

Katarzyna, wydana za Wojciecha z Kuropatnik na Budyłowie Kuropatnickiego, odziedziczyła po ojcu Klusowszczyznę. Tenże Wojciech Kuropatnicki miał dwóch synów: Wiktora, zmarłego bezpotomnie, i Andrzeja, który ożenił się z Zofią Stamirowską i miał także dwóch synów: Hieronima, kasztelana kijowskiego, i Andrzeja, kasztelana bieckiego. Zofia z Stamirowskich Kuropatnicka wyszła po śmierci pierwszego męża za Marcyana Grabiankę i powiła mu córkę Zofię i syna Maryana. Zofia Grabianka wyszła za Giedzińskiego, cześnika litewskiego, i otrzymała w posagu Wojniłów i Bolechów, Hieronim i Andrzej Kuropatniccy zaś odstąpili jedną czwartą część Klusowszczyzny bratu przyrodniemu Marcyanowi Grabiance, który po ojcu odziedziczył dwie czwarte części tychże dóbr. Marcyan Grabianka ożenił się z Maryanną Potocką, a umierając bezdzietnie przekazał testamententem, r. 1674 spisanym, a konstytucyą r. 1676 potwierdzonym, części swoje braciom przyrodnim: Hieronimowi i Andrzejowi Kuropatnickim, ci zaś odstąpili r. 1690 całą Klusowszczyznę Zofii z Grabianków Giedzińskiej, siostrze zmarłego Maryana. Takim sposobem przeszły W. w posiadanie Zofii Giedzińskiej, której syn Aleksander Dominik sprzedał je kontraktem na dniu 26 września r. 1716 w Haliczu spisanym, Józefowi z Olszowa Olszewskiemu, cześnikowi ruskiemu. Po śmierci Olszewskiego odziedziczył dobra syn jego Gabryel i sprzedał je r. 1762 Augustynowi Aleksandrowi Czartoryskiemu, wojew. ruskiemu, po którego śmierci przeszły drogą spadku do Izabeli z Czartoryskich Lubomirskiej. Alfred hr. Potocki (ojciec Romana) otrzymał je w spadku z innemi dobrami po babce swej (Izabeli Lubomirskiej). Według spisu pretensyi panów Klicznerów, dzierżawców W., do Giedzińskiego, cześnika lwowskiego, stanęło r. 1706 wojsko kozackie pod Mazepą na polach w W., Rozworzanach i Poluchowie i stratowało wszystkie jare zboża na pniu. Dawniej w W. znajdowały się obszerne stawy, które całą okolicę zaopatrywały w ryby i znaczny przynosiły dochód. Tak np. połów ryb w dniach 26, 27 i 28 września 1696 r. przyniósł szczupaków za 1258 złp., płoci za 338 złp. a lina za 24 złp. W archiwum hr. Potockich w Łańcucie znajduje się oryginalny przywilej z d. 13 lipca 1720 r., mocą którego August II, przychylając się do prośby Józefa Olszewskiego, pozwala wieś Wyżniany zamienić na miasto, któremu nadaje, oprócz wielu innych wolności i dobrodziejstw, prawa magdeburskie i 4 jarmarki. Mimo tego przywileju W. wsią pozostały. W pobliżu wsi wznosi się starożytne grodzisko (A. Kazim. Henzel, „Historyczne wspomnienie o W. „Czas“, 1862 nr. 289). *Lu. Dz.*

Wyżnica, strumień, biorący początek pod wsią Budzyniem, w pow. janowskim, płynie przez wieś Wyżnicę i uchodzi do Stróży w Dzierzkowicach. Stanowi on właściwie ramię źródlane tej rzeczki i ztąd nosi często jej nazwę.

Wyżnica, wś i folw. nad rzką Stróżą al. Wyżnicą, pow. janowski, gm. Dzierzkowice, par. Kraśnik, odl. 32 w. od Janowa, 5 w. od Kraśnika. Dawniej należała do ordynacyi hr. Zamoyskich. Folw. W. stanowi własność ordynacyi, wcielony do tejże łącznie z dobrami Kraśnik i Wilkołaz. Folw. ma 1 dm. mur., 3 drew., 560 mr. roli, 72 łąk. Gleba rędzinno-wapienna, bardzo urodzajna. Wś ma 54 dm., 493 mk., gruntu ornego 713 mr. W r. 1827 było 20 dm., 194 mk. W r. 1377 Ludwik, król węgierski i polski nadaje W. z innemi dobrami braciom: Dymitrowi i Iwanowi, dziedzicom Klecia (Kod. Małop., III, 310). W połowie XV w. wś W., w par. Kraśnik, miała 8 łan. km., z których dziesięcinę, wartości 8 grzyw., dawano wicescholastryi sandomierskiej (Długosz, L. B., I, 340; II, 500). Według reg. pobor. pow. urzędowskiego z r. 1531 wś Wyżnica (Wiśnicza) i Suchinia, w par. Kraśnik, miały 8 łan., 1 młyn. W r. 1676 wś Wyżnica, w par. Kraśnik, daje pogłówne od 56 osób. Katarzyna Borkowska płaci od siebie, panny szlachcianki i 3 dworskich (Pawiń., Małop., 374 i 26a). *R. Przeg.*

Wyżnica, potok, lewy dopływ Latorczy, łączy się z nią w Munkaczowie, na Węgrzech (Karta wojsk., 12, XXVII).

Wyżnica, niem. *Wischnitz*, *Wiznitz*, *Wisznic*, miasto powiatowe nad Czeremoszem, na Bukowinie, posiada sąd powiatowy, urząd powiatowy, 4165 mk. w mieście i 158 na obszarze dóbr (dworski). Śród ludności znajduje się wielu Ormian. Powiat wyżnicki na Bukowinie ma 26 mil kwadr. obszaru i 56517 mk. Dzieli się na dwa okręgi sądowe: Wyżnica (45512 mk.) i Putilla (11365 mk). Ważniejsze osady w powiecie są: Putilla, Waszkowce i Łopuszna (Berhomet). Ludność powiatu przeważnie słowiańska.

Wyżnice, niem. *Wischwitz*, 1497 *Wisznicze*, dobra i wś, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. Wyżnice. W r. 1885 dobra miały 325 ha, 4 dm., 82 mk. kat. Wś miała 326 ha, 42 dm., 273 mk. kat. Kościół par. katol. istniał już za czasów Templaryuszów. W r. 1440 występuje w aktach pleban Włostek. W r. 1578 zajęty przez protestantów, r. 1629 zwrócony katolikom. We wsi szkoła katol., piec wapienny.

Wyżny potok, lewy pot. Łuczki, płynie przez Kluczów Wielki, w pow. kołomyjskim. Długość do $4^1/_2$ klm. (Karta wojsk., 12, XXXII).

Wyżnyj serednyj, szczyt (870 mt.), na obszarze Rożenia. Ma grzbiet bezleśny, stoki dobrze rozwinięte i lesiste. Wody spływają do pot. Łużki i Dubiwskiego. Wznosi się na 42° 41′ wsch. dług., 48° 13′ płn. szer. (Karta wojs., 13, XXXII).

Wyższe Borki, wś, pow. miński, w 3 okr.

pol. kojdanowskim, gm. Stańków, o 15 w. od Kojdanowa a 30 w. od Mińska. *A. Jel.*

Wyżwa 1.) rzeka, w gub. wołyńskiej, prawy dopływ Prypeci. Bierze początek w pow. kowelskim, w bagnach przy osadzie Leśniki, płynie z płd. ku płn.-wschodowi na Wyżwę, na pewnej przestrzeni stanowi granicę pomiędzy pow. włodzimierskim i kowelskim i poniżej Ratna, przy wsi Charkach ma ujście. Długa około 80 w. Przybiera od praw. brzegu 6 bezim. strug i rzkę Wolę, biorącą początek z dwóch strug, z których jedna wypływa z jeziora Piasecznego, od lewego zaś brzegu rzkę Wyżewkę i Nizówkę. 2.) **W.** (podług Hydrografii W. Pola), rzeka, prawy dopływ Ingułu (ob.). *J. Krz.*

Wyżwa 1.) w dokum. także *Wizwa*, *Wyszwa*, *Wyzwa*, mstko nad rz. t. n., pow. kowelski, gm. Siedliszcze, o 29 w. na płn.-zach. od Kowla, ma 406 dm., 2476 mk., 2 cerkwie, dom modlitwy żydowski, 2 sklepy, targi, 2 jarmarki, 3 wiatraki. W r. 1870 było 125 dm., 1505 mk., w tem 48 procent żydów. W pobliżu mstka, śród błota, znajduje się nasyp, na którym, podług podania, wznosił się dworzec kn. Kurbskiego, otoczony okopem. Wyżwa założoną została przez kn. Wasila Michajłowicza Sanguszkowicza przed r. 1543, w którym tenże oddał królowej Bonie Kowel z przyległościami, otrzymując wzamian włość horwalską, Smolniany i Obolec. Sstwo kowelskie, w skład którego weszła i W., otrzymał Bohdan Michajłowicz Siemaszko. Podczas rewizyi zamku włodzimierskiego z 1545 r. wnoszą na niego zażalenia ludzie włości śmidyńskiej o zagarnięcie samowolne ku Wyżwie licznych ról i łąk śmidyńskich i grabienie włościan (Jabłonowski, Rewizye, 16). W 1548 r. królowa Bona nadaje w Warszawie przywilej nowo założonemu miastu. Zygmunt August przywilejem nadanym t. r. w Piotrkowie nadaje miastu targi w niedziele i jarmarki na Boże Narodzenie. Wreszcie przywilejem w Łomży 1553 r. nadaje Bona mieszczanom różne dochody. Zygmunt August nakazuje 1558 r., ażeby ssta kowelski Fran. Falczewski nie pobierał z domu i gruntów po 12 denarów ale tylko po dwa (Baliński, Star. Polska, II, 889—90). W 1564 r. otrzymuje W. wraz z całą królewszczyzną kowelską kn. Andrzej Kurbski, wychodziec z Moskwy. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1570 r. płaci on z Wyszwy i Mylanowicz z 6 dm. rynkow. po 4 gr., 132 dm. uliczn. po 2 gr., 104 ogr. po 1 gr., od 56 włók po 20 gr., 17 rzemieśl. po 4 gr., 8 przekupn. po 4 gr., 3 kół młyn., 2 kół wietrzn., a w 1583 r. z samej W. z 7 dm. rynkow. po 6 gr., z 39 dom. uliczn. po 4 gr., z 7 chałup nędznych po 2 gr., od 3 przekupniów i piekarek, $19^1/_2$ łanów, 5 komor., 3 rzem. W 1589 r. z Wizwy zapłacono 7 fl., 2 gr. szosu, z $19^1/_2$ łanów po 30 gr., 19 fl. 15 gr. i od komorników i przekupniów 4 fl., wogóle 30 fl. 17 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 24, 121, 154). Podług lustracyi z r. 1629 prowent z miasta wynosił 572 fl. 21 gr. 9 den., nadto z folwarku Wyżewskiego 177 fl. Do włości, oprócz mstka, należały wsi: Wyżna Stara, Szajno, Nojno i Choteszów, oraz folw. w Rytkowicach, Wyżewski i Noiński (Jabłonowski, Lustracye, 164). Władysław IV w 1633 r. potwierdza poprzednie nadania i swobody. Krzysztof Opaliński, wwda poznański, ssta kowelski, pozwala żydom tutejszym mieć bóżnicę, okopisko (cmentarz) i jatki mięsne, wystawić szpital i łaźnię, sadowić się na placach pustych, byleby nieskupywali gotowych domów od chrześcian; dalej dozwala robić miody, piwo i gorzałkę; mieć kramnice i wszelkie sprzedawać towary, wyjąwszy rzeczy krwawe, mokre i kościelne; wrazie sprawy żyda z chrześcianinem, dwaj starsi żydowscy zasiadać mają w sądzie z podstarościm; uwalnia od pańszczyzny, dom zaś: doktora, kantora i szkolnika od podatków, co stwierdza Władysław IV w 1644 r. Podług lustracyi 1765 r.: „miasto było quondam parkanem otoczone, teraz tylko znaki pozostały. Hakownic do obrony pięć znajduje się; domów chrześc. 176, żydowskich 27. Mieszczanie przekładali krzywdy swoje: zniszczenie miasta przez regiment konny buławy wielkiej, który stojąc lat circiter 20, furaże po niewoli biorąc, jedzenie i napoje każąc sobie dawać, pastwiska do upodobania obierając, stajnie i budynki stawiać i reparować przymuszając i inne uciążliwości zadając, w ubóstwo i długi wielkie wpędziły. Żydzi od każdej klitki, podatku po 15 gr. nie wypłacają. Jezuici kowelscy i W. Wilga, generał, grunta miejskie i place pod siebie podgarnęli, miejskiego nie dając podatku i t. d. Żydzi mieli przywilej od król. Bony, z konfirmacyą Zygmunta Augusta 1547 r., z postanowieniem czynszu od domu po czerw. zł., od komorników przez połowę, tudzież aby powinności wespół z miastem pełnili, a wszystkich wolności wespół z mieszczany używali, do elekcyi burmistrza aby dwóch żydów zasiadało“. Z lustr. 1789 r. okazuje się, iż było 78 mieszczan czyli chłopów, grunta posiadających, 83 na ogrodach siedzących i rzemiosłem się bawiących, 30 w chałupach mieszkalnych, bez gruntu i ogrodu; 3 domy żydowskie zajezdne, 11 mniejszych. 2.) **W.** *Stara*, wś nad rz. Nizówką, lewym dopł. Wyżwy, pow. kowelski, na płn.-zach. od Wyżwy. Była tu cerkiew św. Spasa. Uroczyska noszą nazwy: Bodki, Brodki, Czewel, Chołowiczowska rzeka, Jawor, Jaworskie błoto, Łapczyszcz, Nizówka, Podrzecze, Pułyński bród, Sokirczany, Zalisie, Zamoszje. W r. 1583 kn. Andrzej Kurbski ze wsi Wizwy Starej płaci z $21^1/_2$ łanów, 5 ogr., 3 rzem. (Jabłonowski, Wołyń, 121). Podług lustracyi z 1628 r. wś W. Stara daje prowentu 306 fl. 1 gr. 9 den. (Jabłonowski, Lustracye, 164). *J. Krz.*

Wyżyce ze *Stryjowem*, w dok. z r. 1367 *Wiczdite*, może *Wyszyce*, wś na lew. brzegu Raby, przy drodze z Mikluszowic do Bieńkowic, pow. bocheński, par. rzym.-kat. w Mikluszowicach, odl. 5·5 klm. od urzędu poczt. w Dziewinie. Wólka Stryjów leży na północ od wsi. Okolica jest równiną piaszczystą, jednak dobrze nawodnioną, dla tego dosyć urodzajną. Chaty są rozrzucone w grupach i ulicach nad drogami do sąsiednich wsi. Wzniesienie nad p. m. wynosi 193 mt. Wś ma 71, wólka 6 dm. Z ogólnej ludności 430 osób jest 207 męż., 223 kob., z których 421 rzym.-kat. a 9 gr.-kat. Pos. więk. (funduszu relig.) ma 9 mr. 1210 sąż. kw., pos. mn. 444 mr. obszaru wogóle. Wymienione w dok. z r. 1367. Przy wsi istniała Wola. W połowie XV w. dziedzicem był Wyżycki h. Radwan. Łany km. dawały dziesięcinę, wartości do 10 grzyw. archidyakonowi krakowskiemu. Był też dwór, folwark, karczmy i zagrodnicy (Długosz, L. B., I, 77 i II, 163). W r. 1581 (Pawiń., Małop., 58) Wyzicze, Jana Wyżyckiego, miały 9 półłanków kmiecych, 4 zagr. z rolą, 3 czynszowników, 3 komorników z bydłem, rybitwę i 3 komorników bez bydła. Kiedy przeszła ta wś na własność duchowną nie jest wiadomem. Graniczy na zach. z Dziewinem i Drwinią. *Mac.*

Wzdół *Rządowy* i *Plebański*, wś przy źródłach rzeczek: Kaczka i Punikła, pow. kielecki, gm. Bodzentyn, par. Wzdół, leży przy drodze z Bodzentyna do Suchedniowa, ma kościół par. murowany, szkołę początkową. W r. 1827 było 162 dm., 1100 mk. W połowie XV w. Wzdół, wś kościelna, leżąca blizko Bodzentyna, własność biskupa krakowskiego, miała 22 łany km., z których dziesięcinę dawano biskupowi, 3 łany sołtysie i 1 zagr. płacą dziesięcinę, częścią pleban. we Wzdole, częścią biskup. krakowskiemu. Fol. biskupi i karczma płacą dziesięcinę pleb. we Wzdole. Pleban miejscowy miał wolną rolę i łąkę (Długosz, L. B., II, 591). Według reg. pobor. pow. sandomierskiego z r. 1578, wś W., własność biskupa krak., miała 38 osad., $18^1/_2$ łan., 1 łan sołtysi, 7 zagr. z rolą, 3 zagr. bez roli, 4 kom., 2 rybaków, 6 rzem. (Pawiń., Małop., 190). Data założenia parafii nieznana. W połowie XV w. stoi tu kościół par. drewniany, p. w. św. Małgorzaty. Patronat należy do biskupa krakow. Obecny kościół murowany wznieśli r. 1697 małżonkowie Serwall. Suchedniów i Łęczna były filiami tej parafii. W. par., dek. opatowski, 4685 dusz. *Br. Ch.*

Wzdwiżeńsk, podług przypuszczenia Pochilewicza miasto istniejące niegdyś na miejscu dzisiejszej wsi Andryjewka (ob. *Andrzejówka*), w pow. kijowskim, leżącej na lewym brzegu rz. Zdwiżu. Por. *Zwiżdeń, Zdwiżdeń.*

Wzdychalinka, najwyższe wzgórze w pow. siebieskim, o $2^1/_2$ w. na płn. od Siebieża, w pobliżu wsi Pietuchowszczynki. Od wzgórza tego w kierunku płn.-zach. ciągnie się szereg wyniosłości.

Wzdychalnia hora, uroczysko na gruntach Trechtymirowa, pow. kaniowski.

Wzgórze, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Bełżyce. Wchodziła w skład dóbr Bełżyce. W pobliżu leży wś Podole. W r. 1827 było 47 dm., 323 mk. W r. 1676 Paweł Orzechowski płaci pogłówne od 17 poddanych, Jan Małszewski od 34 poddanych i dworskich i 3 z rodziny, Oszczepalski od 2 osób nieszlacheckiego pochodzenia (Pawiń., Małop., 3a).

Wzdów, wś, pow. brzozowski, leży 8·5 klm. na płd. od Brzozowa, nad pot. Zmiennicą, uchodzącym z praw. brzegu do Wisłoka. Okolicę ma pagórkowatą. Par. rzym.-kat. w Jasionowie a gr.-kat. w Besku. We wsi jest urząd pocztowy i szkoła. Wraz z obszarem więk. pos. (Teof. Ostaszewskiego) liczy 135 dm. i 842 mk. (404 męż., 438 kob.), między którymi jest 832 rzym.-kat., 2 gr.-kat. i 8 izrl. Pos. więk. ma 1200 mr. obszaru (419 mr. roli, 418 mr. łąk, 9 mr. ogr., 80 mr. pastw., 256 mr. lasu, 13 mr. nieuż. i 4 mr. 1105 sąż. parcel. budowl.); pos. mn. 365 mr. roli, 6 mr. łąk i ogr. i 73 pastw. Na obszarze większej własności staranne gospodarstwo, piękna stadnina i bydło rogate rasy berneńskiej. W XVI w. wś należała do Wzdowskich h. Szreniawa. Graniczy na płn. z Turzepolem i Jasionowem, na zach. z Bukowem, na płd. z Posadą Jaćmierską a na zach. z Górkami. *Mac.*

Wziąchów al. *Wziąchowo*, wś gosp., w pow. koźmińskim, okr. urzęd. pogorzelski, urz. okr. w Borzęciczkach (Radenz), st. kol. w Kuklinowie (linia Leszno-Krotoszyn-Ostrów), poczta w Pogorzeli, szkoła katol. w miejscu, ewang. w Kromolicach, par. kat. w Mokronosie, ewang. w Pogorzeli, sąd w Koźminie. Obszaru 122 ha, 15 dym., 147 dusz (9 ew.). 2.) **W.,** wś dwor., tamże położona, ma obszaru 1577 ha, 21 dym., 387 dusz (56 ew.). Leży na płd.-wsch. Pogorzeli, zach. Koźmina i Mokronosa, płd.-wsch. Kobylina. W r. 1499 toczyła się sprawa o groblę między W. a Gościejewem. W r. 1521 stanęła ugoda o sadzawkę, groblę i 3 stawy puste między temi wsiami. W. posiadali: Agnieszka Babińska r. 1474, Jędrzej Łagiewnicki r. 1519, Fran. Starkowiecki r. 1536, Stan. Pogorzelski i Wojc. Tarzewski z Rogackim r. 1578. W tymże r. miał tu Stan. Pogorzelski $1^1/_2$ łanu os., 1 zagr., 1 komor. i 3 rzeźników; Wojciech Tarzecki z Rogackim $1^3/_4$ łanu os., 1 zagr. i 4 rzeźników; Maciej Miaskowski i Maciej Pogorzelski r. 1618, następnie Konarscy, Leszczyńscy (r. 1686), Żdżydowscy h. Łodzia (1689), Zbijewscy h. Rola między r. 1772 a 1742, Wałknowscy 1773—9, Modlibowscy około r. 1793, Sokolniccy, Ruczyńscy, Platerowie i w końcu hr. Franciszek Mycielski (1856), który tę wś sprzedał Niemcom. W wiekach XVI i XVII bywało w W. po 10

kmieci. Na Rdzącej stał niegdyś młyn wodny. Około r. 1746 wystawił Maciej Zbijewski, dziedzic, kaplicę, w której zwykle jeden z bernardynów kobylińskich odprawiał nabożeństwo. Do dóbr wzięchowskich należał Małgów. *W. Ł.*

Wzniesienie, dawniejsza nazwa wsi Zniesienie, w pow. lwowskim. Por. *Krzywczyce.*

Wznoszycze (1577 r.), *Uznosice* (1583 r.), nieistniejąca obecnie pod tą nazwą wś, w pow. łuckim. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1577 sioło ziemian Stepańskich, płaci od 4 dym. półdworz., 5 dym. na ćwier., 3 ogr. W r. 1583 wś Uznosice należy do Stepania, ks. Konst. Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, marszałka ziemi wołyńskiej, który płaci ztąd od 8 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 40, 83).

Wzorki, wś, pow. kielecki, gm. i par. Bodzentyn. W r. 1827 było 9 dm., 32 mk., par. Wzdół.

Wzwoz, wś nad Dźwiną, w pow. wieliskim, prom.

Wżary, przyl. gm. Czasław, w pow. wieleckim.

Wżyhowce, ob. *Ożohowce.*

Wżyze, folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Podubis, o 24 w. od Szawel.

Wisznia, prawy dopływ Sanu, jest rzeką podgórską i nizinną, płynie bowiem na warstwicy od 400 do 195 mt. wznies. Bieg jej leniwy, bo spadek wód łagodny. Dolina jej jest porzeczną (aluvium). Powstaje z dwóch potoków: Wiszenki i Wiszeńki. Wiszeńka wypływa w Dołobowie, w pow. rudeckim, na wysokości 290 mt., płynie od razu przez podmokłe obszary, granicą Nowosiółek a Kolbajowic, dalej granicą Podhajczyk i Rudek. W Nowosiołkach zasila ją pot. Łączny, przypływający z Ostrowa. W Rudkach, tuż za miastem, łączy się z Wiszenką i odtąd przyjmuje nazwę Wiszni. Wiszenka wypływa w Wiszence, w pow. mościskim i płynie dalej granicą Mokrzan Wielkich a Laszek Zawiązanych, następnie granicą Kościelnik, Kupnowic Starych a Mokrzan Wielkich, czyli granicą powiatu rudeckiego a mościskiego, następnie płynie przez Rozdziałowice, Szeptyce, Michalewice, Wistowice do Rudek. Dno doliny pod Mokrzanami wyniosłe do 288 mt., pod Rudkami 282 mt. Wzgórza otaczające dolinę Wiszenki są garbami niskiemi, wziętemi pod uprawę. Od Rudek płynie W. na północ przez Bieńkową Wisznię, następnie granicą Bieńkowej Wiszni a Dubanowic. Od Milczyc płynie w kierunku płn.-zach. aż do ujścia, przez Nikłowice, w części ich granicą a Hołodówki, dalej płynie przez Dmytrowice, w części ich granicą a Sądowej Wiszni, przez Sądową Wisznię, granicą Zarzycza a Tuligłów, przez Tuligłowy, Słomiankę, Twierdzę, Laszki Gościńcowe, Podgać, granicą Podgaci a Rudnik, granicą Sokoli a Mościsk i Hodyni, przez Hodynię, Czerniawę, Małnów, Kalników, Hruszowicę, granicą Hruszowic a Stubna, przez Nienowice, granicą Stubienka a Nienowic, przez Duńkowice Wielkie, granicą Duńkowic a Łazów, przez Łazy i w Wysocku, uchodzi do Sanu. W Zarzyczu i Sądowej Wiszni nazywa się Wyżnią. Dno doliny w Jatwiegach wznies. do 251 mt., w Hołodowce do 239 mt., w Nikłowicach do 233 mt., pod Sądową Wisznią 223 mt., za Sądową Wisznią 218 mt., koło Podgaci 209 mt., koło Czerniawy 202 mt., w Małnowie 198 mt., w Nienowicach 191 mt., w Wysocku 190 mt., przy ujściu 189 mt. W. płynie wśród rozległych łęgów, obfitujących w wyborne sianożęcie. Brzegi jej, zwłaszcza w tych miejscach gdzie mniej dotyka piasków, są wysokie, urwiste, ciągle się obsypujące. Po zlewach tworzy się na rzece namuł piasku i glinki, który jako gruba warstwa ugina się pod nogami koni i kołami wozów i to czyni niebezpieczną przeprawę przez rzekę. Przy wyższym stanie wody przeprawa jest niemożliwą. Dopływy W. z prawego brzegu są: 1) Miejski potok płynie z Dołhomościsk i z Bortiatyna, do niego dopływa Orysko z Laszek, a do tego Gliniec. 2) Struha z Tuczap i od granicy Czarnokoniec; do Struhy płynie z lew. brzegu pot. Raków, wypływa on na Zasławskiem przedmieściu Gródka, płynie przez Bratkowice, Rodatycze, granicą Dołhomościsk i Bortiatyna i w Sądowej Wiszni uchodzi Wiszni. Do Rakowa z lew. brz. płynie pot. Zamłyński, zbierający dopływy z Hodwiszni, Dobrzan, Putiatycz i Milatyna. 3) Nowy potok płynie przez Siedliska, Chorośnicę i Twierdzę. 4) Czarny potok wypływa w Bonowie, przepływa staw w Arłamowskiej Woli i w Laszkach Gościnnych uchodzi do Wiszni. Poniżej przyjmuje jeszcze W. kilka leśnych i łąkowych potoków, o dnie namulistem. Z lewego brzegu dopływy są: 1) Siecza potok, zbiera wody z Hankowic, Tułkowic, przyjmuje w Pakości pot. Podolszynę, płynącą z Woli Sudkowskiej na Krukienice, Pnikut, Buchowice; w Strzelczyskach przyjmuje Siekanicę płynącą z Lipnik, ta zasila się pot. Sanniki, płynącym z Wołczyszczowic na Mistycze i Sanniki. Z lewego brzegu Sierna przyjmuje Riczkę, płynącą od Myślatycz na Koniuszki Nanowskie, Rustweczko, Trzcieniec, Lacką Wolę i Hodynie. Riczkę zasila od Czyszek płynący pot. Parny. 2) Bucowski potok płynie od Balic na Szechynie, Buców, skąd ujęty groblami, zamieniony na kanał, osusza błota: Nakła, Stubna i Nienowic; z błotnistego obszaru za przekopem spływa do Bucowskiego pot. Krzywula. 3) Pot. Stubienko, ujęty groblami podobnie jak Wisznia. Długość wynosi około 78 klm. (Karta wojs., 7, XXIX, 6, XXVIII, 6, XXIX, 6, XXVII).

Stanisław Majerski.

Włodzimierz, urzęd. *Władimir*, w dokum. ruskich *Wołodimer*, łaciń. *Vladimiria*, *Vlodimeria*, *Lodomeria*, niegdyś stolica dzielnicy książęcej, obecnie mto powiat. gub. wołyńskiej, leży pod 50° 51′ płn. szer. a 41° 58′ wschod. dług., na prawym wyniosłym brzegu rz. Ługu (praw. dopł. Bugu), do którego w mieście uchodzą rzki Smocz i Klaziemka. Otoczone okolicą błotnistą, zdala od większych dróg komunikacyjnych, odl. jest 347 w. od Żytomierza, 367 w. od Warszawy, $52^3/_4$ w. od Kowla (najbliższa st. dr. żel.), z którym połączone jest traktem na Turzysk, $11^3/_4$ w. od Uściługa a 15 w. od granicy Galicyi (w linii powietrznej). Otoczone przedmieściami: Zawale, Załuże i Zapiatnickie, ma 1199 dm. (113 murow.), 8336 mk. (1778 prawosł., 723 katol., 13 ewang. i 6122 żydów). W 1861 r. było tu 317 dm. (27 murow.), 99 sklepów, 2 cerkwie, monaster praw. męzki, kościół katol. paraf., synagoga, 6 domów modlitwy żydowskich, 5905 mk. (w tem 810 katol. i 3953 żydów). Do miasta należało 2793 dzies. (302 dzies. w granicach miasta). Dochód wynosił 2340 rs. Pod względem przemysłowym znajduje się tu 9 zakładów (fabryka tabaczna, fabryka świec, browar piwny, 3 cegielnie, 3 destylarnie), zatrudniających 33 robotników i produkujących za 15055 rs. W 1885 r. było w W. 641 rzemieślników (363 majstrów, 206 czeladników, 72 uczniów). Handel nieznaczny, pozostaje wyłącznie w ręku żydów. Jarmarki odbywają się cztery razy do roku: 2 lutego, w pierwszy poniedziałek wielkiego postu, na śródpoście i w 10 dni po Trójcy świętej. W ogóle obroty na tych jarmarkach są nie wielkie. Sprzedają głównie: konie, bydło i produkty gospodarstwa wiejskiego. Miasto zbudowane na gruncie gliniasto-kredowym, trudno przepuszczalnym, jest błotniste, przyczem nieposiada wcale bruków ani też trotoarów; na niektórych tylko ulicach, dla ułatwienia przejścia, ułożone są po boku kładki drewniane, złożone z dwóch lub trzech obok siebie położonych desek. Cerkiew soborna, p. w. św. Mikołaja Cudotwórcy, przebudowaną została w 1798 r. z kaplicy unickiej św. Jozafata, wzniesionej w 1780 r. przez protoarchimandrytę miejscowych bazylianów, późniejszego biskupa chełmskiego Porf. Skarbka Ważyńskiego. Cerkiew ta jest nadzwyczaj bogato uposażoną, posiada bowiem około 664 dzies., należących poprzednio do licznych, nieistniejących obecnie cerkwi włodzimierskich, i dom dwupiętrowy murowany w mieście. Do parafii należy 1501 dusz w mieście i 1128 dusz we wsiach: Białe Brzegi (12 dm., 92 mk.), Fiedorówka (14 dm., 110 mk.), Łobaczyna (18 dm., 144 mk.), Marcelówka (29 dm., 225 mk.), Poniczowa (23 dm., 183 mk.), Szystowa (22 dm., 171 mk.) i Zarzecze (26 dm., 203 mk.). Nierównie dawniejszą jest cerkiew p. w. św. Bazylego Wielkiego, wzniesiona, według podania, przez w. ks. Włodzimierza w 992 r. przy powrocie z wyprawy wojennej na Białych Chrobatów. Podanie to jednak obalają badania prof.: Antonowicza, Prachowa i Lewickiego, którzy wzniesienie jej odnoszą do XIV a nawet do XV w. W dokumentach historycznych cerkiew ta występuje po raz pierwszy pod r. 1523, w którym Zygmunt I nadał prawo patronatu nad nią ks. Bazylemu Sanguszce-Kowelskiemu (ob. Arch. ks. Sanguszków, t. III, 251). Uposażenie cerkwi stanowi $84^1/_2$ dzies. Do parafii należy 300 dusz we W. i 478 dusz we wsiach: Dubniki (17 dm., 133 mk.), Ostrów (25 dm , 183 mk.) i Ryławica (16 dm., 110 mk.). Monaster męzki, z cerkwią p. w. Narodzenia J. Chr., przerobiony został z kościoła jezuickiego, wzniesionego w 1755 r. przez sstą słonimskiego Ignacego Sadowskiego, oddanego pierwotnie po kasacie jezuitów w 1786 r. bazylianom. Do monasteru należy 259 dzies. Kościół par. katol., p. w. św. Joachima i Anny, z muru wzniesiony został w 1836 r. na miejsce dawnego z 1554 r., fundacyi ks. Anny Zbaraskiej. Parafia katol., dekanatu włodzimierskiego, 1826 wiernych. Miała kaplicę w Ochnówce. Dawniej istniał jeszcze w W. klasztor dominikanów, z kościołem św. Trójcy, fundowany w 1497 r. przez Aleksandra Jagiellończyka (obecnie w przerobionem gmachu klasztornym mieszczą się władze rządowe), oraz klasztor kapucynów, założony w 1759 r. W poprzednich wiekach istniały w W. liczne cerkwie, o wielu z nich pozostały się jedynie ślady w latopisach i dokumentach. Najdawniejszą z nieistniejących tych cerkwi była soborna Uśpieńska, t. zw. Chram Włodzimierza, o której znajdujemy wzmiankę w latopisie Ipatiewskim p. r. 1044. Ślady tej cerkwi odkrył w 1886 r. archeolog i prof. uniwersytetu petersburskiego Prachow pod pagórkiem zwanym „Stara Katedra“, znajdującym się w odległości 2 w. od miasta. Zachowała się ze świątyni ściana, mająca jeszcze przeszło sążeń wysokości. Sądząc z materyału i sposobu budowania Prachow odnosi wzniesienie tej świątyni do XI a najpóźniej XII w. Drugą z kolei była katedralna cerkiew soborna, również p. wez. Uśpienia N. M. P., t. zw. Chram Mścisława, wzniesiona w połowie XII w. przez kn. włodzimierskiego Mścisława Izjasławicza, popadła w ruinę pod koniec zeszłego wieku. Obecnie przedsięwzięto środki celem zabezpieczenia ruin od dalszego zniszczenia. Oprócz tych istniały różnocześnie jeszcze następujące cerkwie we W.: św. Dymitra (wspomniana w latop. Ipatiewskim pod r. 1289), św. Teodora (popadła w zupełną ruinę już w 1683 r.), Wwiedeńska (zgorzała w 1859 r.), św. Jerzego (wzniesiona w połowie XIV w., istniała jeszcze w 1695 r.), św. Joachima i Anny (wzmiankowana w latop. Ipatiewskim p. r. 1291, istniała jeszcze w drugiej

połowie XVI w.), św. Prokopa Męczennika (wzmiankowana w dokum. z 1584 r., w 1695 r. podupadła zupełnie), św. Mikołaja Cudotwórcy (różna od istniejącej obecnie, wspomniana w latop. Ipatiewskim p. r. 1235, zgorzała w 1794 r.), św. Parascewii (istniejąca w pierwszej połowie XV w., zamknięta w 1798 r. z powodu zniszczenia), św. Jana Chrzciciela (wspomniana po raz pierwszy pod r. 1584), św. Jana Złotoustego (wzmiankowana pod tymże rokiem), św. Łukasza (wzmianka w wizycie z 1695 r.), św. Koźmy i Damiana, św. Michała Archanioła (pierwsza wzmianka w latop. Ipatiewskim p. r. 1268, istniała jeszcze w 1621 r.), św. Apostołów (założona przez kn. włodzimierskiego Włodzimierza Wasilkowicza około 1287 r., zgorzała w 1790 r.), św. Onufrego Wielkiego (pierwsza wzmianka w dokum. z 1578 r., w 1695 r. była już w zupełnem zapuszczeniu), Przemienienia Pańskiego (wzmiankowana w 1508 r., istniała jeszcze w 1760 r.), św. Eliasza (istniała w połowie XVI w., zniesiona w 1834 r.). Przy pięciu ostatnich cerkwiach istniały monastery.

Początkowe dzieje miasta giną w pomroce wieków, to tylko pewna, że W. jest jedną z najdawniejszych osad płd.-ruskich. Według kroniki węgierskiej, tak zw. Notaryusza króla Beli, miasto miało już istnieć w 884 r. pod nazwą Lodomira. Pewną jednak historyczną wzmiankę o W. znajdujemy pod 988, kiedy Włodzimierz W., w. ks. kijowski, którego zowią założycielem tego grodu, uczynił go stolicą dzielnicy książęcej i osadził w niej piątego syna swego Wsiewołoda. Dzielnica ta obejmowała całą prawie dzisiejszą gub. wołyńską, z wyjątkiem wschodniej jej części, t. j. późniejsze powiaty łucki, krzemieniecki i włodzimierski, oraz ziemię chełmską. Wkrótce potem (992 r.) w. ks. Włodzimierz ustanowił tu katedrę biskupią, na którą posadził Stefana, rodem Bułgara. Odtąd W. stał się centrem zarówno politycznego jak i religijnego życia zachodniej Rusi i leżąc u zbiegu kilku państw i narodowości był przez kilka wieków kością niezgody pomiędzy Rusią Kijowską, Polską, Haliczem, Litwą a nawet Węgrami. Pierwsza walka pomiędzy Rusią a Polską o posiadanie ks. włodzimierskiego wybuchła w 1015 r. między Bolesławem Chrobrym a Jarosławem Włodzimierzowiczem. Bolesław zajął Wołyń i grody Czerwieńskie i trzymał je do swej śmierci i dopiero w 1031 r. powrócił W. pod władzę Jarosława. Po jego śmierci (1054 r.) dzielnicę włodzimierską objął piąty syn jego Igor, wkrótce jednak ją opuszcza, przechodząc na ks. smoleńskie a W. wraz z dzielnicą dostaje się pod bezpośrednie zwierzchnictwo w. ks. kijowskiego. W 1078 r. w W. siedzi Oleg Świętosławowicz, w tymże jeszcze roku wypędzony przez w. ks. Wsiewołoda Jarosławowicza, który osadza w W. synowca swego Jaropełka, w 1085 r. pozbawia go jednak dzielnicy, na którą przywrócony został przy pomocy Władysława Hermana, lecz wkrótce zdradziecko zamordowany zostaje przez swego domownika. Po nim nastąpił Dawid Igorowicz i siedzi na W. do 1100 r., w którym pozbawiony został dzielnicy przez w. ks. Świętopełka. Ks. włodzimierskie otrzymuje Jarosław Świętopełkowicz, który po dwukrotnem zwycięztwie nad Jadźwingami 1112 r., przyłączeniem części ich ziemi rozszerzył swe państwo. W 1119 r. wyparty przez Włodzimierza Monomacha, uciekł do szwagra swego Bolesława Krzywoustego, chcąc przy jego pomocy odzyskać W., którym tymczasem Monomach rozporządził się na rzecz synów swych Romana a potem Andrzeja. Dopiero 1122 r., po ułatwieniu się z Pomorzem, wyruszył Bolesław przeciwko Andrzejowi; podczas tej wyprawy zginął Jarosław przy oblężeniu Włodzimierza, poczem, po zawarciu pokoju, panował Andrzej spokojnie do 1135 r., w którym musiał ustąpić Iziasławowi, synowi w. ks. kijowskiego Mścisława. Po Iziasławie († 1154 r. na tronie w. książęcym) rozdzielili synowie jego ks. włodzimierskie na trzy części: Jarosław otrzymał Łuck, Mścisław Włodzimierz a Wszewołod Bełz. Od tej chwili osłabł wpływ Kijowa na ks. włodzimierskie, które chwilowo staje się zaborczem, potem podziela losy Halicza i wraz z niem podlega wpływowi polskiemu. Po śmierci Mścisława (1170) panował na W. syn jego Roman, który będąc powołany 1188 r. na tron halicki, przyłączył W. do Halicza. Odtąd dzieje W. łączą się z dziejami Halicza (ob.). Za rządów Wasilka Romanowicza, brata Daniela halickiego, W. został zajęty przez Batego w 1240 r. a następnie w 1261 r., z rozkazu wodza Mongołów Burundaja zamek tutejszy został własną ręką Wasilka spalony i z ziemią zrównany „w świadectwo ruskiej niewoli“, jak pisze Ipatiewska letopiś. Po Wasilku władali W. syn jego Włodzimierz (1271—89), dalej Mścisław, następnie Jerzy (do 1326), syn jego Andrzej, za czasów którego w. ks. litewski Giedymin, pokonawszy książąt ruskich w bitwie nad Irpenią w 1321 r. zajął ks. wołyńskie, kijowskie i część czernihowskiego. W 1340 r. Kazimierz W. opawał W. wraz z całą zachodnią częścią Wołynia, założył w W. świątynię katolicką i może wtenczas ustanowił biskupstwo łacińskie, które w 1375 r. kanonicznie przyznane zostało i następnie do Łucka było przeniesione. W 1350 r. Lubart, syn Giedymina, poprzedni władca, po Giedyminie, ks. włodzimierskiego, wsparty przez Litwinów i Tatarów, odzyskał ziemię włodzimierską, na mocy jednak traktatu zawartego w 1366 r. zwrócił Kazimierzowi miasto W. razem z przyległościami, które on nadał prawem lennem Aleksandrowi Koryatowiczowi, resztę zaś ziemi przyznał Lubartowi. Kazimierz W. począł wznosić w W. zamek warowny z cegły i kamie-

nia; lecz po śmierci króla (1370 r.), kiedy Litw znowu opanowała W., budowla ta, niedokończona jeszcze, poszła w zaniedbanie, czy też podobno umyślnie zburzoną została. W 1431 r. Władysław Jagiełło w wyprawie łuckiej przeciw Świdrygajle, zdobył i spalił miasto, poczem oddał je wnukowi swemu Fedkowi. W 1491 r. Tatarzy spalili miasto wraz z świątyniami i mnóstwo ludzi wymordowali lub w jasyr uprowadzili. Wskutek podobnych klęsk znaczenie W. upadać zaczęło, a Łuck stanowczo wziął nad nim górę. Kazimierz Jagiellończyk przez nadanie prawa magdeburskiego przyczynił się do wzrostu miasta, które następnie w 1500 r. zniszczone zostało przez Tatarów. Zygmunt I potwierdził miastu w 1509 r. prawo niemieckie, zasłaniając mieszczan od nadużyć starosty. Przywilejem z 1532 r. nadaje tenże król miastu prawo pobierania mostowego, dochód z czego przeznacza na uzbrojenie miasta. Podczas rewizyi zamku w 1545 był on w stanie zaniedbanym, od czasu bowiem odbudowania go, po spaleniu za panowania Kazimierza Jagiellończyka, nie był wcale poprawianym. Było w nim wówczas 70 horodni i 5 wież, z tej zaś liczby 20 horodni i 4 wieże potrzebowały naprawy. Za to most był zupełnie nowy, dobrowolnie wzniesiony przez szlachtę powiatu, aby się zwolnić od roboty mostu łuckiego. Zasoby obronne były wcale niedostateczne. Stróżów i „klikunów“, najmowanych przez starostę, było dwóch lub trzech jedynie. Zapasu żywności niebyło wcale. Miejscowy ssta kn. Sanguszkowicz oświadczył, że niema zkąd brać pomocy i zasiłku, wszystkie bowiem włości przynależne niegdyś do zamku, zostały już rozdane. Po ściślejszem jednak zbadaniu okazało się, że należała jeszcze do zamku cała włość Śmiedzińska (ob. Jabłonowski, Rewizye, str. 1—18). W 1552 r., za dzierżawy kn. Wasyla Ostrogskiego, nastąpiła ponowna rewizya zamku, z której dowiadujemy się, że był on wzniesiony przed ośmdziesięciu laty staraniem horodniczego Sołtana z drzewa dębowego. Posiadał pięć wież, z tych jedna nad wrotami czworograniasta, inne okrągłe. Horodni było 71, z tych 10 potrzebowało reparacyi. Most zwodzony przed zamkiem był w dobrym stanie. Dalej wymienia rewizya szczegółowo uzbrojenie zamku, budowle oraz dochody zamkowe, w końcu podaje sioła, które dawniej należały do zamku a w czasie rewizyi odeszły od niego (Starożytna Polska, II, 1413—8). Z powodu dwukrotnego zgorzenia miasta Zygmunt August w 1570 r. ponawia prawo magdeburskie, nadane na wzór Sandomierza i Lublina, przyczem nadał miastu dwie pieczęci: radziecką i „prziszieczniczką“ pod jednym herbem św. Jerzego na koniu, oraz wyzwolił mieszczan od sądów starostów (ibid., 868-9). Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. było w mieście 15 dom. rynk., z których płacono po 7 gr., 30 dom. ulicz. po 4 gr., 120 dom. przedmiejskich na Zawalu, Załużu i Zapietniczu po 2 gr., 15 rzemieśln., od których brano po 4 gr., 11 przekupniów, od których wedle ubóstwa brano, po 7 gr., 30 komorn. i hultajów, od których wedle ubóstwa brano, po 2 gr. Czopowe wyniosło 200 flor. W 1583 r. wniesiono pobór z miasta: z 16 dom. rynk. po 16 gr., 38 dom. ulicz. po 8 gr., 196 dom. przedm. po 4 gr., 20 chałup ubogich po 2 gr., 102 ogrodów po 2 gr., od 10 soleników po 1 fl., 5 rzeźników, 11 piekarzów, 5 słodowników po 2 fl., 32 przekupniów, 12 kuśnierzów, 6 krawców po 1 fl., 1 świecz 2 fl., 16 szewców po 1 fl., 3 garbarzów po 2 fl., 6 kowalów, 6 bednarzów i cieślów, 1 łaziebnika, 4 piwowarów, 1 złotnika 2 fl., 1 rymarza, 1 siodlarza, 3 garncarzów, 3 skrzypków, 31 łanów, 6 popów. Nadto Aleks. Kurczewicz od poddanych zamkowych z przedmieścia włodzimierskiego wniósł z 9 dom., z 9 ogrodów, od 1 piekarza, 1 szewca i 4 kół waln. a kn. Zbarazka również z przedmieścia z 6 ogr. i 6 ogr. Wreszcie w 1589 r. z miasta król. Włodzimierza wniesiono pobor. 230 fl., czopowe per arendam 500 flor. i od sług żydowskich 15 fl. Razem 745 flor. (Jabłonowski, Wołyń, 77, 124, 125, 126, 156). Królewicz Władysław, idąc na wyprawę wojenną, stanął tu obozem 1617 r.; w dniu Wniebowstąpienia Pańsk. znajdował się w cerkwi katedralnej na nabożeństwie, po którem biskup zanosił modły o szczęśliwe powodzenie i poświęcił chorągiew. Podług lustracyi sstwa włodzimierskiego z 1628 r. sstą był Roman Hosczki, miasto czyniło 182 fl. 22 gr. prowentu, nadto dochód z gruntu do zamku należącego wynosił około 200 fl., arenda z młyna i gorzałki 1850 fl., w ogóle 2232 fl. 22 gr., z czego potrąciwszy 200 fl. na podstarościego, czysty dochód wynosi 2032 fl. 22 gr. (Jabłonowski, Lustracye, 142—152). Podczas wojny szwedzkiej Węgrzy i Kozacy wpadłszy w czerwcu 1657 r. do miasta, zrabowali je i w znacznej części spalili. O smutnym stanie miasta świadczy lustracya z 1664 r., która za powód zmniejszenia dochodów podaje, że osiadła tu szlachta niechciała ponosić podatków miejskich a wiele potworzonych jurysdykcyi duchownych sprzeciwiało się jurysdykcyi miejskiej, nie opłacając podatków, z wielkim uszczerbkiem miasta. Posesorem sstwa był Daniel Stępkowski, kaszt. bracławski. August III utrzymującym tu szkoły bazylianom nadał przywilej wykładania publicznie do filozofii włącznie oraz wzbronił innym zakonom zakładać szkoły tak w W. jak i w pięciomilowym okręgu pod karą 1000 czer. zł. Z wielką dokładnością spisana lustracya 1765 r. podaje: „Zamek na błocie umyślnie quondam sypany, wysoko wkoło wałami osypany; most przez błota drewniany, nadpsuty, brama drewniana o dwu piętrach nowo wybudowa-

na; na 1 piętrze turmy dla ukarania pospólstwa, na 2-im izba z alkierzem alias wieża górna dla szlachty dekretami wskazanych. Po lewej stronie budynek drewniany dla sądów grodzkich i kancelarya, nie reparacyi, ale nowego wystawienia potrzebują; akta są ulokowane u dominikanów a zaś ziemskie u fary. Na zamczysku chałup 4, dział żelaznych 2, z których 1 rozerwane, 2-gie zardzewiałe; więcej zaś broni ani amunicyi niedopytaliśmy się; wały miejscami opadłe i osypane, fosy i znaku nie ma, gdyż zamulona. Wedle miasta fosa quondam bywała i wały od rz. Smoczy do rz. Ługu, które na plantę ogrodu przez proboszcza są zniesione, a fosa penitus zdezolowana. A że zamczysko, lubo zrujnowane, podobne jednak ma miejsce do jakiejkolwiek obrony i schronienia się, a bardziej obywatele wwdztwa za największą dla siebie poczytują krzywdę, że akta, na których całość substancyi i honorów polega, bezpiecznej nie mają lokacyi, oraz że sądowi honestum nie mają locum, i gdy sądzą niebezpieczeństwa obawiać się muszą, aby izba nieobaliła się; przeto podajemy: aby Rzplta widząc potrzebę zamku, reparacyą wprędce obmyśliła. Cechy: 1-szy kuśnierski; przywilej 1582 r. zaleca z kanonów i innych składek: broń, zbroje, strzelby i municye kupować i mieć zawsze, a na cerkiew katedr. po 3 gr. lit. dawać. Drugi krawiecki, obligowany przywil. 1585 r. mieć dla obrony miasta zbroje, armatę 1, strzelb 8, chorągiew, bęben i proch w gotowości, Trzeci piekarski, do cechu należeć mają mydlarze i ci co krochmal i świece robią. Czwarty szewski, podług ustawy 1582 r. broń i zbroje in commodum miasta kupiona być powinna. Piąty rzeźnicki. Szósty kowalski, welgierz 1643 nakazuje mieć armatę, proch, ołów, przyłączając do cechu: ślusarzów, szabelników, łuczników, stolarzów, szkatułników, stelmachów, mularzów, zegarmistrzów, konwisarzów, ludwisarzów, dzwonników. Domów żydowskich na gruncie starośc. 27, chrześc. 13, w których mieszkają czynszownicy, zwani podzamczanie; dom. wójtowskich 7; większa zaś osiadłość cudzemi juryzdykcyami, domami, winnicami, które żadnej propinacyi nie czynią ssście, tudzież poddaństwem, kamienicami i dworkami szlach. osadzona. Użalenia mieszczan: wielu JMściów duchownych i świeckich znajduje się, którzy dzierżąc grunta miejskie, żadnego podatku niedają, ale owszem od wszystkich podatków uwalniają się. Te tedy przyczyny są zubożenia miasta i upadku w substancyach i prerogatywach obywatelów i coraz większej jeszcze miasto spodziewa się ruiny, gdy wspomniane juryzdykcye jednych uciemiężeniem, drugich bitwą i postrachem przez nieuhamowaną wolność studentów atakujących grożą, innych podstępami z własności swoich niszczą i wyzuwają, u których zwierzchność zamkowa mniej poważana, kilkakrotnie słuszności względów nie zjednała itd. Użalenia żydów: studenci na okopisku przywilejami królów nadanym, chować trupy niedopuszczają, aż chyba kryjomym sposobem w nocy, chroniąc się przed gonitwą i bitwą pochować można. Co tydzień kahał, nie wiedząc jakim prawem, JMkś. Orańskiemu (proboszcz włodzimierski) daje po złp. 45 itd. Ssta Franc. Ledóchowski ma czystej intraty złp. 7988 gr. 7 sz. 1". Stan. August nadał miastu w 1774 r. jarmarki: nazajutrz po św. Wojciechu, po św. Annie i po N. M. P. Gromn. W przejeździe do Wiśniowca przybył tu Stan. August d. 13 paźdz. 1781 r., uroczyście witany przez sstę Mik. Ledóchowskiego z licznem gronem obywateli, i wysłuchawszy nazajutrz mszy, odprawionej przez kś. Młockiego, bisk. włodzimierskiego, w dalszą drogę wyruszył. Przywilejem 1786 r. nadał kazylianom prawo na założenie apteki. W następnym roku, udając się do Kaniowa, zjechał tu król 6 marca, przyczem nazajutrz uczniowie szkół bazyliańskich składali mu życzenia w mowach wypowiedzianych: po polsku, łacinie, francuzku, niemiecku, włosku i angielsku. Nawiedził również miasto i w drodze powrotnej do Warszawy d. 2 czerwca. Z lustracyi 1789 r. przekonać się można o niepomyślnym stanie miasta, liczącego tylko 117 mieszczan katol. i 85 żydów gospodarzów. „Plac zamku bez żadnego zabudowania, budynek drewniany od lat kilku rozebrany, a tak juryzdykcye grodzkie i ziemskie, raz w klasztorach, drugi raz po dworkach i domach zajezdnych sądy odprawują. Zażalenia mieszczan: ratusza nie mamy, dla tego wolnego szynku na całość miasta nie trzymamy; ogołoceni będąc z wszelkiej wolności, niemamy sposobu ratusza wybudowania, częścią iż żydzi cały rynek kramnicami tak zabudowali, że miejsca na wystawienie nie masz. Jatek, kramnic, woskobojni, słodowni, browarów, postrzygalni i fabryki saletrzanej nie mamy, nawet cegielnia miejska upadła przez różne uciemiężenia. Z trzech jarmarków i 2 targów w tydzień, żadnego pożytku nie mamy, bo żydowstwo, jurydyki duchowne, oraz ssta, wszystkie pożytki ciągną. Lud zubożały, odarty z własności, nie jest w stanie opłacenia podatków, utrzymania rządu przyzwoitego. Użalenia żydów; kahał znaglonym zostaje bezprawnie importować do skarbu ssty: kramarze zł. 500, szynkarze zł. 3897 gr. 27, kotłowego zł. 413 gr. 5, łopatkowego 1000, kopowego 28, gubernatorowi zasług 416, na utrzymanie żołnierza starościń. 104, ustanowienie rabina corocznie po złp. 300, wójtowstwo corocznie po złp. 15, kramarze zaś za każdy jarmark po gr. $7^1/_2$, mieszczanie przymuszają kahał, aby po zł. 1 gr. 20 opłacał z domów". Podczas konfederacyi targowickiej w 1792 r. miasto niszczone było przez wojska obce. W W. był ssta grodowy oraz od-

bywały się sejmiki wwdztwa wołyńskiego, między innemi w 1593 i 1652 r. Tu również w 1667 r. urządzony był sąd grodzki wwdztwa kijowskiego i odbywały się sejmiki tegoż wwdztwa (np. w 1698 i 1704 r.), przeniesione następnie za Stan. Augusta do Żytomierza, oraz wwdztwa czernihowskiego (np. w 1654 i 1693 r.). Sejmiki te zwykle odbywały się w katedralnej cerkwi Uśpieńskiej albo w kościele dominikańskim. W 1795 r. W. przyłączony został do Rossyi i naznaczony na miasto powiatowe namiestnictwa a następnie gub. wołyńskiej. W lipcu 1859 r. wielki pożar nawiedził miasto, przyczem zgorzała cerkiew Wwiedeńska. W 1888 r. założono w W. bractwo św. Włodzimierza, mające na celu zachowanie i podtrzymanie dawnych zabytków sztuki cerkiewnej na Wołyniu. Przy bractwie istnieje muzeum, mieszczące wiele ciekawych starożytnych obrazów, krzyżów i innych sprzętów kościelnych, rękopisów i starych drukowanych ksiąg liturgicznych, widoki starych cerkwi itp. przedmioty. Oddawna istniała w W. szkoła przy katedrze biskupiej, mająca na celu przygotowanie kandydatów do stanu kapłańskiego. Za staraniem ssty włodzimierskiego kn. Konstantego Ostrogskiego szkoła ta w 1588 r. otrzymała pewne fundusze i ustanowiono przy niej dwóch nauczycieli (bakałarzów), z których jeden miał uczyć po grecku, drugi po słowiańsku. Dalszy rozwój szkoły datuje się od czasów bisk. Hipacego Pocieja, który w 1595 r. wyjednał dla niej przywilej królewski, nadający na utrzymanie szkoły dochody z dóbr monasteru św. Spasa a następnie w 1609 r. zapisał na nią fundusz wieczysty 2500 złp. Następca Pocieja bisk. Joachim Morochowski przekształcił szkołę na wzór szkół jezuickich. Później szkoła przeszła w zawiadywanie bazylianów i w XVIII w. nosiła nazwę kolegium; w 1786 r. liczyła 6 klas. Od 1803 r. przeszła pod zawiadywanie okręgu naukowego wileńskiego i zostawała, jak wszystkie szkoły kraju płd.-zach., pod bezpośredniem zwierzchnictwem Tadeusza Czackiego. Wówczas przekształconą została na pięcioklasową szkołę powiatową. Zniesiona po 1831 r. i na jej miejsce w 1869 r. założono dwuklasową szkołę miejską. Katedra biskupia założoną została, jak powiedzieliśmy wyżej, prawdopodobnie przez Włodzimierza W. w 992 r. Granice nowej eparchii obejmowały pierwotnie cały obszar księstwa włodzimierskiego. W 1137 r. wydzieliła się z niej eparchia uhrowska (od 1223 r. chełmska), w połowie XII w. halicka, w XIII w. przemyska (samborska) i łucka. Wówczas eparchia obejmowała pow. włodzimierski, kowelski, dubieński, krzemieniecki i większą część gub. grodzieńskiej. Od 1405 r. biskupi włodzimierscy przybrali tytuł biskupów włodzimierskich i brzeskich. Za czasów Władysława IV w 1633 r. eparchia włodzimierska weszła w skład eparchii łuckiej, powstało natomiast we W. ¿biskupstwo unickie, noszące tytuł bisk. włodzimierskiego i brzeskiego, które w 1795 r. przyłączone zostało do bisk. łuckiego. Biskupami włodzimierskimi byli: Stefan I (wspomniany w 992 r.), Stefan II święty (1090—94), Amfiłochii święty (1105—22), Symeon (1123—36), Feodor (1137—47), Joasaf (1223—9), Wasili (1229—66), Niceforl (1266—71?), Koźma (1266—71?), Marek (1271—87), Eusygiusz (1287—9), Atanazy I (1331—53), Jonasz (1359—88), Atanazy II (1388—91), Joan Hohol (około 1405 r.), Herasim (1411—6), Daniel (1450—52), Nicefor II (1458), Teodozy (około 1485 r.), Damian (około 1487 r.), Wasian I (1487—97), Wasian II (1500—12), Pafnucy (Pachnotij, 1513—21), Jona (1521—35), Gienadiusz (Henadej, 1536—47), Joan Borzobohaty Krasieński (1548—61), Teodozy Łazowski (1565—80), Melecyusz Chrebtowicz Bohuryński (1580—93), Leoncyusz Karpowicz (1620), Jezehiel kn. Koryatowicz Kurcewicz (1621—5). Biskupami unickimi włodzimiersko-brzeskimi byli; Hipacy Pociej (1593—1613), Joachim Morochowski (1613—31), Józef Mokosiej Bakowiecki (1632—50), Adam Pociej (1654—66), Benedykt Korsak Gliński (1666—77), Leon Szlubicz Załęski (1678—1708), Leon Kiszka (1711—18), Korneli Stołpowicki-Lebiedzki (1729—30), Teofil Godebski (1730—56), Filip Wołodkowicz (1757—78), Antonin Struś Młodowski (1778), Szymon Młocki (1778—95). W 1891 r. utworzono biskupstwo włodzimierskie, jako drugi wikaryat eparchii wołyńskiej i na godność tę powołano Paisia (Winogradowa). Biskupstwo rz.-katol. ustanowił w W. podobno Kazimierz W. w 1364 r. ¿Pierwszymy biskupami, chociaż tylko tytularnymi, albowiem W. wkrótce potem przeszedł pod władzę książąt litewsko-ruskich, byli: Piotr z zakonu dominikanów (1364—70); Hińko Bukoński (1371—5); Izydor z zakonu dominikanów (1375-80); Rugian († około 1400 r.); Grzegórz de Bucznow (1405—25), dominikanin. Następca jego Andrzej ze Spławki al. Spławski (1425—52), na żądanie w. ks. Witolda, przeniósł stolicę biskupią do Łucka i odtąd następni biskupi przybrali nazwę łuckich, potem łuckich i brzeskich a w końcu łucko-żytomierskich (ob. *Łuck*, t. V, 785—6). Sstwo grodowe włodzimierskie podług lustracyi z 1628 r. obejmowało msto W. i wójtowstwo grabowieckie. W 1771 r. posiadał je Franciszek Ledóchowski i opłacał kwarty 1997 złp. 24 gr. a hyberny 149 złp. 1 gr. Na sejmie z 1773—5 r. Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w emfiteutyczne posiadanie Mikołajowi Leduchowskiemu. Sstami grodowymi włodzimierskimi byli: kn. Michał Konstantynowicz (1446), Paszko Dachnowicz (1452 r.), kn. Aleksander Sanguszkowicz (za Kazimierza Jagiel.),

Olizar Szyłowicz (1461), Iwan Jursza (1488—9), Wojciech Kuczukowicz (1494—5), Wasil Chreptowicz (1495—1501), kn. Juri Iwanowicz (1502), Fedko Januszkiewicz (1503—5), kn. Wasil Andrejowicz Połubiński (1506—7), Fedko Januszewicz (1507—8), kn. Andrzej Aleksandrowicz Sanguszko (od 1508—28), kn. Fedor Andrejewicz Sanguszko (od 1531—48), Piotr Kiszka (1548—50), kn. Wasil Konstanty Ostrogski (1551—77), kn. Aleksander Konstantynowicz Ostrogski (1580), kn. Wasil Konstanty Ostrogski (1588—1605), ks. Janusz Konstantynowicz Ostrogski (1605—20), ks. Adam Aleksander Sanguszko (do 1625), ks. Jerzy Zasławski († 1636 r.). Dalej sstami byli: Wojciech Czacki, Władysław Krzyszkowski, Ledóchowscy, Gabryel i Daniel Stępkowscy. Jako podstarościch wymieniają źródła: Stanisława Grajewskiego, Wasila i Fedora Hulewiczów, Gabryela Iwanickiego, Aleksandra, Fedora i Konstant. Koryatowiczów, Kacpra Kozłowskiego, Pawła Orańskiego, Demiana, Michała i Wasila Pawłowiczów, Jana Przylepskiego, Michała Przywieredowskiego, Baltazara Rajeckiego, Andrzeja Romanowskiego, Kazimierza-Stanisława Steckiego, Samuela Turobojskiego, Romana Wielhorskiego, Aleksandra i Jana Wojnarowskich, Michała Woronieckiego, Teodora Zahorowskiego i Mikołaja Żabokrzyckiego. Z wójtów znani są: Ludwik Fiedko (1521), Iwaszko Detkiewicz i Michał Dubnicki, z horodniczych Jeśko Seniuta (1513—18), z sędziów zaś Tichno Kisiel (1545 r.). Jako podkomorzowie włodzimierscy występują w dokumentach: Andrzej Aleksander Siemaszko (1569 r.), kn. Patrycy Kozika (1576 r.), Jan Bokiej Pieczychwostski, Roman Gostski, Adam Prusinowski, Jerzy Puzyna, Ksawery Wielhorski. Krótki opis W. z widokiem podał Tygodnik Illustr. (1860 r., t. II, 406). Obszerną monografią miasta w związku z historyą eparchii wołyńskiej wydał M. Teodorowicz (Poczajów, 1893).

Włodzimierski powiat, położony w zachodniej części gub. wołyńskiej, graniczy od płn. z pow. brzeskim gub. grodzieńskiej, od wschodu z pow. kowelskim i łuckim, na płd. z pow. dubieńskim, na płd.-zach. z Galicyą a na zach. z pow. hrubieszowskim i chełmskim gub. lubelskiej i z pow. włodawskim gub. siedleckiej. Zajmuje 114·8 mil al. 5550·3 w. kw., podług obliczenia zaś Strjelbickiego 116·75 mil al. 5650·3 w. kw. ziemi (t. j. 588575 dzies.) i 45·5 w. kw. znaczniejszych wód. Północna część powiatu jest niska i nosi charakter Polesia, południowa natomiast dosyć wyniosła. Odnoga gór Karpackich, stanowiąca w Galicyi dział wodny pomiędzy wierzchowinami Bugu i Styru, wchodzi do płd. części powiatu, pomiędzy wsiami Kniaże i Kwasowo, na zach. od Drużkopola i rozgałęziając się kieruje się na płn.-wsch. Główna gałęź dosięga najwyższej wysokości pod mstkiem Horochowem, kieruje się ku płn., koło źródeł rz. Ługu do wsi Zaturce i przechodzi do pow. łuckiego. Zachodnie rozgałęzienia tej odnogi rozpościerają się pomiędzy Ługiem i jego dopływami, obniżając się ku rzece, tworzą lewy urwisty brzeg Ługu i Świniuchy. Północna część powiatu jest niska, pokryta błotami, które często zarastają nieprzebyte lasy. Najbardziej błotnista połać powiatu zaczyna się od wsi Bieńdugi i przylega, po większej części, do prawego brzegu Bugu, W tej części powiatu pomiędzy błotami znajdują się rozrzucone grupami niewielkie jeziora; tak np. około mstka Szacka znajduje się do 12, około wsi Zhorzany 10, około mstka Jeziorany (Ozierany) 6 jezior. Największym jeziorem w powiecie jest jezioro Switiaź (przeszło 20 w. kw.), przy wsi t. n., i jez. Pulemickie (do 14 w. kw.). Gleba przeważnie piaszczysta i błotnista, tylko w płd.-wsch. części gliniasta i w niewielkiej ilości czarnoziemna. Z rzek powiatu spławną jest tylko Bug, oddzielający powiat od Królestwa, na którym urządzonych jest kilka przystani, z tych najważniejsza w Uściługu. Inne rzeki należą do powiatu tylko wierzchowinami, jak np. Ług (dopł. Bugu), w płd. części powiatu, Prypeć (dopł. Dniepru) bierze początek z jezior i błot w pobliżu wsi Hupoły, Turya (dopływ Prypeci), wypływa pod wsią Zaturce. Lasy znajdują się przeważnie w północnej części powiatu i zajmują do 159600 dzies. W części poleskiej lasy są sosnowe, w części płd. liściaste. W 1885 r. było w powiecie 183273 mk. (w 1861 r. tylko 135741), w tej liczbie podług stanów: 615 szlachty dziedzicznej, 146 osobistej, 1025 stanu duch. prawosł. świeckiego, 7 zakonnego, 14 katol., 29 żydowsk., 56 kupców, 13116 mieszczan, 51 cechowych, 19 obywat. honorow. dziedz., 7 osobist., 147078 włościan, 9695 kolonistów, 996 Czechów (kolonistów) i 3 żydów rolników, 361 wojska nieregularnego, 3523 żołnierzy urlop., 5499 żołn. dymis. i ich rodzin, 1314 cudzoziemców, 80 innych stanów. Podług wyznań w t. r. było w powiecie: 145144 prawosł., 3 rozkol., 18209 katol., 6968 ewang., 996 husytów czeskich, 33 baptystów, 11920 żydów. W tymże roku urodziło się 9725 dzieci (129 niepraw.), zmarło 7822 osób, przyrost zatem ludności wynosił 1903 dusz. Zawarto 2057 małżeństw. W powiecie znajduje się w ogóle 669 miejscowości zamieszkałych, mających 30100 dm. włośc. i 4738 należących do innych stanów. Pod względem religijnym było w powiecie: 197 cerkwi (30 murow.), 9 kaplic (2 mur.), 1 monaster męzki Zahorowski, 14 kościołów katol. (10 mur.), 3 kaplice (2 murow.), 2 kościoły ewang. (drew.) i 22 domów modlitwy ewang. (drew.), 6 synagog (4 murow.) i 32 domy modlitwy żydowskie (2 murow.). Kościoły katolickie tworzą deka-

nat włodzimierski, mający 13 parafii: Horochów. Włodzimierz, Włodzimierz podominikański, Litowiż, Łokacze, Poryck, Zabłotce, Swojczów, Sielec, Korytnica, Koniuchy, Zaturce i Kisielin. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo, zwłaszcza zaś w południowej części powiatu. Pod rolą znajduje się do 275220 dzies. W 1885 r. zasiano: 17629 czetw. pszenicy ozimej, 67 jarej, 42179 żyta, 31784 owsa, 12171 jęczmienia, 6744 tatarki, 546 prosa, zasadzono 61362 czetw. kartofli; zebrano: 123503 czetw. pszenicy ozimej, 223 jarej, 239499 żyta, 153229 owsa, 62708 jęczmienia, 22304 tatarki, 13650 prosa, 506435 kartofli. Zbiory nietylko w zupełności zaspakajają potrzeby miejscowej ludności i gorzelni ale pozostaje jeszcze nadmiar, wywożony za granicę. Pod łąkami znajduje się do 95603 dzies.; najlepsze łąki są w połudn. części powiatu. Hodowla bydła dość rozwinięta. W 1885 r. było w powiecie: 44350 sztuk koni, 75226 bydła rogatego, 65693 owiec zwyczajnych, 18071 rasy poprawnej, 54477 trzody chlewnej, 272 kóz i 4 osły. Przemysłem rękodzielniczym w t. r. zajmowało się w powiecie (bez miasta) 3319 osób (2431 majstrów, 291 czeladników, 597 uczniów). Przemysł fabryczny słabo jest rozwinięty, było bowiem w t. r. w powiecie 52 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 204 robotników i produkujących za 306361 rs. Najważniejsze: 6 gorzelni (z produkcyą 280110 rs.), 13 browarów piwnych (10113 rs.) i 2 huty szklane (6990 rs.). Handel wewnętrzny ześrodkowywa się na 17 jarmarkach, w ogóle niezbyt ożywionych; handel zagraniczny ułatwia komora w Drużkopolu. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 4 okręgi policyjne: Uściług, Łokacze, Horochów i Luboml, i 23 gmin: Bereżce, Bramy, Chorów, Chotiaczew, Hołowno, Hrybowica, Huszcza, Kisielin, Korytnica, Krymno, Kupiczew, Luboml, Mikulicze, Nowydwór, Olesk, Podbrzezie, Poryck, Pulma, Skobiełka, Świniuchy, Szack, Werba, Zhorzany. Pod względem sądowym w Włodzimierzu jest zjazd sędziów pokoju, do którego należą 4 rewiry: w Włodzimierzu, Uściługu, Horochowie i Lubomli. Inkwirenci sądowi są w Włodzimierzu, Lubomli i Horochowie. Oprócz Włodzimierza w powiecie są następujące miasteczka: Drużkopol, Horochów, Jeziorany (Ozierany), Kisielin, Korytnica, Kulczyny, Luboml, Łokacze, Milatyn, Opalin, Ozdziutycze, Poryck, Świniuchy, Uściług. Pod względem komunikacyjnym w płn. części powiatu, przez gminy Bereżce i Luboml, przechodzi linia dr. żel. nadwiślańskiej. Trakty pocztowe idą od Uściługa przez Włodzimierz do Łucka i dalej i z Włodzimierza przez Turzysk do Kowla. *J. Krz.*

Z.

Zaajdarowka, wś nad rzką Ajdarą, pow. starobielski gub. charkowskiej, gm. Osinowa, 220 dm., 1175 mk.

Zababie 1.) folw., pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Rudniki, należy do dóbr Sielec, Golczów. 2.) **Z.** al. *Kozły*, wś włośc. nad rzką Bias, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Rudniki, o 8 w. od Prużany, 57 dm., 671 mk., 1333 dzies. ziemi włośc. (560 łąk i past.. 205 nieuż.). 3.) **Z.**, dobra, tamże, własność Golczów, 987 dzies. (252 łąk i pastw., 5 nieuż.). 4.) **Z.**, uroczysko, w pow. pińskim, wspomniane w dokum. w. XVI, w okolicy wsi Porzecza, dziś gm. Porzecze (ob. Piscew. kn., 328). 5.) **Z.**, wś i dobra, pow. rohaczewski, gm. Rudnia Stara (o 12 w.). Wś posiada zapasowy śpichlerz gminny; dobra, od 1873 r. Kuźniecowych, 1327 dzies. (42 roli, 102 łąk, 1098 lasu). *J. Krz.-A. Jel.*

Za Babką, wzgórze (211 mt.) wśród lasów, w Mostach Wielkich, pow. żółkiewskim, na 41° 50′ wsch. dług. a 50° 15′ płn. szer. (Karta wojs., 5, XXX).

Zabaczew, ob. *Zaboczew*.

Zabaczyny, pow. prużański, ob. *Zabogonie*.

Zabadowska Wólka, ob. *Zabudowska Wólka*.

Zabagna, niem. *Zabagno*, folw. do Swarożyna, pow. tczewski, st. pocz. i kol. Swarożyn, o 2·5 klm. odl., par. kat. Tczew; 207 ha (189 roli or. i ogr., 2 łąk, 14 pastw., 0·6 lasu, 1 nieuż., 0·4 wody). Czysty dochód z gruntu w 1885 r. 1533 mrk. Tegoż roku było tu 8 dm., 111 mk. Dziedzic v. Paleske. *Kś. Fr.*

Zabagnie 1.) wś, pow. olkuski, gm. i par. Wolbrom. W 1827 r. było 5 dm., 40 mk., par. Wojkowice. 2.) **Z.** al. *Królowa Góra*, nazwa miejscowości na obszarze Grabowa, w pow. augustowskim.

Zabagnie, folw. dóbr Gierołcice, w pow. kluczborskim.

Zabajka, wś, pow. rzeszowski, w piaszczystej, lasem sosnowym pokrytej równinie, 235 mt. n. p. m., przy gościńcu z Rzeszowa (15 klm.) do Głogowa (3·7 klm.), ma wólkę Piaski w stronie północnej i liczy 77 dm. i 398 mk. (199 męż., 199 kob.) rzym.-kat. Pos. tabularna (Kar. Holzera) wynosi 2378 mr., między którymi jest 1780 lasu. Istnieją tu 4 karczmy, gorzelnia, browar, młyn, tartak i 2 dwa folwarki. Parafia rzym.-kat. w Mrówli. Wś ta została założoną może dopiero w XVIII w., gdyż jej w spisach poborów z poprzednich wieków nie ma, chyba że byłaby osadą zwaną w spisach pobor. z r. 1581 Ogniwnem. Graniczy na płn. z Głogowem, na zach. z Budami, na wsch. z Sośniówką a na płd. z Wolą Cichą. *Mac.*

Zabajki, wś, pow. rzeszowski, ob. *Zabajka*.

Zabajliszki 1.) wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Michajłowo, okr. wiejski i dobra, hr, Mostowskich, Cerkliszki, o 6 w. od gminy, 56 dusz rewiz. 2.) **Z.**, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski i dobra skarbowe Mile, o 12 w. od gminy, 3 dusze rewiz.

Zabaka, wś włośc. i zaśc. nad jez. t. n., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Jewie (o 3 i 2 w.), o 11 i 12 w. od Trok. Wś ma 3 dm., 53 mk. katol., zaśc. 2 dm., 16 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 20 i 4 dusz rewiz.).

Zabałucie, przyl. dóbr Hanuta, w pow. święciańskim.

Za Banią, część Młodiatycza, w pow. kołomyjskim.

Zabara 1.) wś, pow. berdyczowski, w 3 okr. pol., gm. Przyłuka, o 58 w. od Berdyczowa. 2.) **Z.**, karczma, pow. hajsyński, gm. Kropiwna. 3.) **Z.**, karczma, pow. latyczowski, gm. Susłowce, par. Nowy Konstantynów, przy trakcie z Nowego Konstantynowa do Czechów. 4.) **Z.**, karczma, pow. lityński, par. Sieniawa. 5.) **Z.**, karczma, tamże, gm. Chmielnik. 6.) **Z.** *Be-*

rezdowska, osada. pow. nowogradwołyński, gm. Żołobne, ma 577 dzies. ziemi dworskiej. Należała niegdyś do dóbr berezdowskich ks. Jabłonowskich, obecnie ma kilku właścicieli. 7.) **Z.** *Korecka*, folw., pow. nowogradwołyński, gm. Korzec, ma gorzelnią. Dobra, do których należą wsi: Poddubce, Trostenice, Bohdanówka i Babin, w ogóle 1106 dzies. ziemi dworskiej, należały niegdyś do Korca. Nabyte od Jerzego ks. Lubomirskiego, syna Teresy z ks. Czartoryskich, przez Małyńskich i dziś do nich należą. 8.) **Z.,** folw. i 3 karczmy, pow. ostrogski, o 35 w. na płd. od Ostroga, gdzie się trzy granice Borowicy, Borowiczki i Kaletyniec schodzą, przy drodze ku Lachowcom. Folw. z jedną karczmą należy do Bron. Mogielnickiego, gleba czarnoziem pszenny II kl.; druga do Kaletyniec Artura Pinińskiego, trzecia do Bołozówki hr. Chodkiewiczowej. 9.) **Z.,** pow. radomyski, ob. *Teklinówka* 2). 10.) **Z.,** futor. pow. winnicki, gm. Pików, o 35 w. od Winnicy, 11 mk. 11.) **Z**, wś, pow. żytomierski, gm. Andruszówka, par. praw. Halczyn Wielki (o 4 w.), katol. Kotelnia, na płn.-zach. od Niechworoszczy, przy drodze z Kotelni do Czerwonej. 12.) **Z.,** ob. *Zabary*.

Zabaranie, folw., pow. garwoliński, gm. i par. Żelechów, ma 3 dm., 12 mk., 166 mr.

Zabarole, wś i folw., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie (o 8 w.), okr. wiejski Aleksandryszki, 40 dusz rewiz.; własność Jazdowskich.

Za Barówką, karczma koło Załukwi, obsz. dwor. Kryłos, pow. stanisławowski.

Zabarskie, uroczysko, pow. piński, na „Zarzeczu", wspomniane w dok. XVI w., w okolicy wsi Stare-Koni, dziś gm. Moroczno. *A. Jel.*

Zabartowo, jezioro we wsi t. n., w pow. wyrzyskim. Wypływa z niego rzeka Rokitka, prawy dopływ Noteci.

Zabartowo 1.) w dok. *Zabortowo*, *Sabastowo*, niem. *Sabarten*, wś gosp. nad rz. Rokitką, w pow. wyrzyskim, obw. urz. i urz. st. cyw. Mrocza, stac. kol. żel. w Nakle, poczta w Więcborku, szkoły w miejscu, kościół par. katol. w miejscu, ewang. w Więcborku, sądy w Łobżenicy i Pile. Obszaru 1227 ha, 41 dym., 397 mk. (46 ew.). 2.) **Z.,** probostwo, tamże, 1 dym, 25 dusz. W r. 1279 nadane klasztorowi w Lądzie. Od r. 1288 należało do arcyb. gnieźn., którzy też tam wystawili kościół p. w. św. Jakuba. Przed 30 laty zbudowano kościół murowany z wieżą, który poświęcił Paweł Morachowski, dziekan bydgoski. *W. Ł.*

Zabary 1.) słobódka, pow. bałcki, gm. Bohopol (o 8 w.), odl. o 88 w. od Bałty, ma 29 osad, 450 mk.; należy do Sobańskich. 2.) **Z.,** karczma, pow. hajsyński, gm. i par. Granów, przy trakcie z Kitajgrodu do Rachen Sobowyh. 3.) **Z.,** przys. wsi Gadomki, w pow. kaniowskim. 4.) **Z.** al. *Zabara*, część wsi Krasnopołki (ob.), w pow. kaniowskim. 5.) **Z.,** wś, pow. rówieński, gm. Niemowicze, par. praw. Tynne (o 3 w.).

Zabaszewicze, wś i dobra, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hlewin, o 22 w. od Borysowa, gdzie też parafia katol., przy drodze z Berezyny Luboszańskiej do Borysowa, dawne dziedzictwo Wańkowiczów. Wś ma 26 osad, 250 mk., 1800 dzies. ziemi włośc. Cerkiew paroch. p. wez. Opieki N. M. P. W r. 1667 i 8 zapisał jej Krzysztof Jagiełłowicz dwie włóki ziemi, wstęp do lasów i mlewo bez miarki. Filie: w Słobódce p. w. św. Trójcy; w Siemieńkowiczach Wniebowzięcia N. M. P. i w Zaruczu św. Anny. Przeszło 1000 parafian. Dobra, w części Piotra Wańkowicza, razem ze Słobódką i Polelinem mają około 444 włók; w części zaś Floryana Wańkowicza 215 włók. W części pierwszej lasy zachowane bardzo starannie. Dużo niedźwiedzi i łosi, są też bobry. Grunta w ogóle piaszczyste, nieurodzajne, łąk obfitość. D. 26 listop. 1812 r., gdy wojska russkie dążyły pod Borysów by sforsować tam przeprawę Francuzów, gen. Czyczagow stanął w Z. z główną kwaterą i wysłał ztąd w awangardzie gen. O'Rurka. *A. Jel.*

Zabaszowka al. *Zabaszewicze*, *Zabaszewiczy*, wś nad rz. Rową, pr. dopł. Berezyny, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hlepar. prawosł. Zabaszewicze, o 22 w. od Borysowa, ma 9 osad; grunta lekkie, łąk dużo. *A. Jel.*

Zabaszycha, wyniosłość, pow. zbaraski, ob. *Sabaszycha*.

Zabawa 1.) os. leś., pow. warszawski, gm. Wawer, par. Praga. 2.) **Z.,** os., pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Kaszewy.

Zabawa 1.) dobra, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Wierzcholesie, o 18 w. od Kobrynia, 1001 dzies. (200 łąk i pastw., 649 lasu); własność Juszkiewiczów. 2.) **Z.,** chutor, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Porozowo, o 25 w. od Wołkowyska, własność Oświatyńskich, 25 dzies. roli orn.

Zabawa, karczma, pow. żytomierski, na pograniczu pow. berdyczowskiego, przy drodze z Berdyczowa do Chmieliszcz.

Zabawa, szczyt górski (824 mt.), na obszarze Rajczy, w pow. żywieckim, nad pot. Kołojówką, dopł. Soły.

Zabawa, potok, prawy dopływ Wisły, powstaje w Lednicy Górnej, w pow. wielickim, płynie przez Zabawę, Małąwieś, Węgrzce, Kokotów i Szczurów, z lew. brz. przyjmuje Srawę. Bieg potoku szybki, gdyż wzgórza z których wypływa wznoszą się 436 mt. zaś ujście tylko 197 mt. Długi około 9 klm. (Karta wojs., 5, XXII i 6, XXII). *St. M.*

Zabawa 1.) karczma, obsz. dwor. Wysocko, pow. brodzki. 2.) **Z.,** karcz., obsz. dwor. Bobulińce, pow. buczacki. 3.) **Z.,** karcz., obsz. dwor. Uniatycze, pow. drohobycki. 4.) **Z.,** kolonia i leśniczówka w Susznie, pow. Kamionka

Strumiłowa 5.) **Z.**, część Winnik, pow. lwowski.

Zabawa 1.) leśnictwo, w pow. szremskim, okr. urz. i urz. st. cyw. w Książu, st. kol. w Chociczy (Falkstaett), poczta w Jaraczewie, szkoła i par. kat. w Chwałkowie, sąd w Szremie, 1 dym, 15 dusz. 2.) **Z.**, karczma w Smolicach, pow. krobski (gostyński). Dziś nie istnieje. *W. Ł.*

Zabawa 1.) wś, w pow. wielickim, 3 klm. na płn.-wsch. od Wieliczki, przy gościńcu do Niepołomic. Okolicę ma pagórkowatą, wznies. 267 mt. n. p. m. Wraz z obszarem większej posiadłości (St. Niedzielskiego) liczy 49 dm. i 310 mk. (155 męż., 155 kob.) rzym.-kat. Należy do parafii w Wieliczce. Pos, więk. ma cegielnię i 212 mr. obszaru, przeważnie urodzajnej roli; pos. mniejsza 133 mr. roli, łąk i pastw. Za Długosza była ta włość dziedzictwem Wawrowskich h. Półkozic; miała 8 łanów kmiecych, karczmę, 3 zagrody, młyn i dwa dwory szlacheckie (L. B , I, 73). W r. 1581 pisali się dziedzice Zabawskimi. W spisie pobor. (Pawiń., Małop., 66) podano 6 półłanków kmiecych i 2 zagrody bez roli. Graniczy na płd. z Lednicą Górną, na wsch. z Węgrzcami, na płn. ze Śledziejowicami a na zach. z Bogucicami. 2.) **Z.**, wś, w pow. brzeskim, leży w równinie na lewym brzegu Dunajca, na płn. od Radłowa. Ma dwie wólki położone na płn.: Podwale (35 dm.) i Zdarzec (75 dm.); sama wieś główna liczy 17 dm. Ludność ogólna 630 osób (304 męż., 326 kob.), 607 rzym.-kat. a 23 żydów. Par. w Radłowie. Wś była własnością biskupów krakowskich (Pawiński, Małop., 235). Graniczy na płd. z Żydówką, na płn. z Zdrochcem, na zach. z Rudą Wałem. *Mac.*

Zabawina, grupa domów w Dobrej, pow. dobromilski.

Zabawka al. *Wygoda*, fol., pow. łomżyński, gm. Drozdowo, par. Piątnica, odl. 6 w. od Łomży, należy do dóbr Jeziorki, ma 91 mr. Włościanie mają 66 mr.

Zabawka 1.) zasc. pryw. nad bezim. strum., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 81 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk. starow. 2.) **Z.**, fol. i karczma, przy gośc. targowym z Dudziez do Mińska, pow. miński, gm. Samochwałowicze, o 13 w. od Mińska, należy do domin. Ignatycze (ob.); grunta żyzne, szczerkowe, miejscowość lekko falista. 3.) **Z.**, folw., pow. słucki, w 3 okr. pol. i par. katol. Kopyl, gm. Teladowicze, o 45 w. od Słucka, własność Henrycych, $1^1/_2$ włóki. *A. Jel.*

Zabawka, przyl. gm. Dzibułki, pow. żółkiewski.

Zabawy, wś, pow. mohylewski, gm. Cerkowiszcze, ma 19 dm., 104 mk., z których 22 kobiet zajmuje się wyrobem płótna, 25 mężczyzn powroźnictwem.

Zabelhof, dobra koronne, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. Zabeln (Kurlandya).

Zabelin 1.) *Zabielin* al. *Izabelin*, zasc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Krasne Łuki, o 44 w. od Borysowa. 2.) **Z.**, mylna nazwa folw. Izabelin (ob.), w pow. ihumeńskim, gm. Pereżyry, własność Józefa Siemiradzkiego. *A. Jel.*

Zabelków al. *Zabełków*, niem. *Zabelkau*, wś i dobra, pow. raciborski, par. kat. w miejscu, ew. w Raciborzu. Wś ma 396 ha (329 roli, 9 łąk, 7 lasu), 160 dm., 1047 mk. (1 ew.). Dobra mają 162 ha (121 roli, 25 łąk, 12 lasu), 1 dm., 27 mk. katol. Wieś poprzednio należała do par. w Gorczycach Wielkich i miała tylko kaplicę filialną. W ostatnich czasach wzniesiono tu kościół i urządzono parafią. Par. Z., dek. raciborskiego, miała 1869 r. 1316 katol., 22 ewang., 15 izr.

Zabeln, łotew. *Zahbille*, mstko na praw. brzegu rz. Abawy, w okr. tukumskim, pow. talseński (Kurlandya), w głębokiej dolinie, otoczonej malowniczemi wzgórzami, odl. jest o 96 w. na płn.-zach. od Mitawy a 14 w. od Kandawy (Kandau), wzn. 283 st. npm., posiada 3 ulice, 32 dm., aptekę, szkołę, kościół paraf. ewang., 2 domy modlitwy żydowskie, do 800 mk. W mstku odbywają się 3 niewielkie jarmarki. Pod miasteczkiem znajdują się nieznaczne ślady dawnego obronnego zameczku, o którym nie przechowało się wspomnień historycznych. Podług pieśni ludowej istniał on jeszcze w 1510 r. i przebywał wówczas w nim w. mistrz Walter Pletenberg. W pobliżu Z. znajdują się dwa wzgórza, z których jedno zowie się mogiłą szwedzką, drugie ruską. Porów. *Cabeln.*

Zabelsmuehl 1.) os. młyńska, pow. wałecki, st. pocz. i par. kat. Lubianka, 32 ha (13 roli or., 5 łąk), 1 dm., 9 mk. ewang. 2.) **Z.**, leśn. do nadleśn. Plitnicy, pow. wałecki, par. kat. Jastrowie, 1 dm., 11 mk. *Ks. Fr.*

Zabełcze, wś nad Wisłą, pow. janowski, gm. Kosin, par. Borów, odl. 30 w. od Janowa a 3 w. od Zawichosta, ma 23 dm., 188 mk., 120 mr. Wś ta wchodziła w skład ststwa zawichoskiego i aż do początku obecnego stulecia leżała na lewym brzegu Wisły, która płynęła poprzednio tak, iż oddzielała Z. od Kosina, lecz około r. 1820 zmieniła kierunek i odłączyła Z. od dawnej ziemi sandomierskiej. Mimo to do r. 1867 zaliczano Z. i Janiszów do pow. sandomierskiego (dawnego).

Zabełcze, wś, w pow. nowosądeckim, par. rzym.-kat. w Wielogłowach, leży 2·8 klm. na płn. od Nowego Sącza, na praw. brzegu Dunajca. Okolicę ma ku wschodowi podgórską i lesistą, na zachód zajmuje porzecze wznies. 275 mt. n. p. m. Składa się wraz z obszarem dworskim z 28 dm. i liczy 236 mk. (113 męż., 123 kob.), 227 rzym.-kat. i 9 izrl. Pos. tabularna (Gust. Romera) ma 149 mr. roli, 4 mr. łąk, 2 mr. 1427 sąż. kw. ogrodu, 6 mr. pastwisk, 43

mr. lasu, 1 mr. 294 s. kw. stawów i moczarów; 5 mr. nieuż. i 1314 s. kw. parcel budowlanych, pos. mn. 202 mr. roli, 12 mr. łąk i ogr., 42 mr. pastw. i 10 mr. lasu. Wś tę, w parafii Wielogłowy, wymienia Długosz (L. B., I, 373). W r. 1581 Zabelcze Jana Brańskiego miało 4 łany kmiece, 5 zagrod. z rolą, czynszownika, 4 kom. z bydłem i 6 kom. bez bydła. Graniczy na płd. z Roszkowicami, na zach. z Naściszową a na płn. z Wielopolem. *Mac.*

Zaberbecze al. *Zaberbecie*, folw., pow. bielski, gm. Sitnik, par. Biała, ma 1 dm., 4 mk., 350 mr.

Zaberdowo, wś i folw. nad rzką Mczawką, dopł. Mołczadzi, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Rajcy, o 3 mile od Nowogródka. Wś ma 14 osad; folw., dziedzictwo Wereszczaków, około 43 włók; grunta lekko faliste, urodzajne. *A. Jel.*

Zaberestki, wzniesienie (251 mt.) w Rudeńku Lackiem, w pow. brodzkim (Karta wojs., XXXII).

Zaberezie, ob. *Zabrzeź.*

Zaberezyński-Osów, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wielatycze, o 37 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Zabereże 1.) część Pniowa, w pow. nadworniańskim. 2.) **Z.,** wś, pow. stanisławowski, 15 klm. na płd.-zach. od sądu pow. i urzędu poczt. w Stanisławowie. Na płn. leżą Iwanikówka (w pow. bohorodczańskim) i Chomiaków, na wsch. Tyśmieniczany (obie w pow. stanisławowskim), na płd. Grabowiec, na płd.-zach. Horocholina, na płn.-zach. Pochówka (wszystkie trzy w pow. bohorodczańskim). Wzdłuż granicy wsch. płynie na małej przestrzeni Bystrzyca Czarna, a na znaczniejszej przestrzeni Łukawiec, lewoboczny dopływ Bystrzycy Cz. Zach. część obszaru przepływa Horocholina. Wszystkie 3 rzeki płyną od płd. na płn.-wsch. Zabudowania wiejskie leżą na płn. Obszar między Łukawcem a Horocholiną jest lesisty. Własn. więk. ma roli or. 18, łąk i ogr. 229, pastw. 6 mr.; wł. mn. roli or. 404, łąk i ogr. 1183, past. 19 mr. W r. 1880 było 70 dm., 475 mk. w gm., 3 dm., 21 mk. na obsz. dwor. (9 obrz. rz.-kat., 462 gr.-kat., 25 wyzn. izrael.; 460 Rusinów, 36 Polaków). Par. rz.-kat. w Nadwórnie, gr.-kat. w Tyśmienicach. We wsi jest cerkiew i szkoła jednoklasowa. 3.) **Z.,** grupa domów i folw. w Ladzkiem koło Tyśmienicy, pow. tłumacki. *Lu. Dz.*

Zaberwecki-Ostrów, leśne uroczysko śród bagien zwanych Zaberweckiemi, pow. mozyrski, w gm. Dziakowicze, w okolicy wsi Kuźmicze, należał niegdyś do kn. Słuckich. Kn. Symon Olelkowicz nadał w r. 1572 Zaberwecki Ostrów cerkwi św. Barbary w Słucku (ob. Sobr. drew. akt. i hram. minsk. gub., wyd. Siemionowa z r. 1848, str. 29, № 23). *A. Jel.*

Zaberweckie Błoto, bagna lesiste, w pow. mozyrskim, gm. Dziakowicze, w okolicy wsi Kuźmicze; o niem wzmianka w dokum. XVI w. Ob. *Zaberwecki Ostrów.* *A. Jel.*

Zabestwino, dwór, pow. witebski, własność Leonory Podarewskiej, 30 dzies.

Zabiała, przyl. Oleszyc, w pow. cieszanowskim.

Zabiały 1.) wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Ginteliszki, o 37 w. od Telsz. 2.) **Z.,** pow. dzisieński, ob. *Zabiele.* 3.) **Z.** al. *Zabieły*, wś i folw. ks. Radziwiłłów, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, o 21 w. od Słucka. Wś ma 16 osad; cerkiew paroch. p. wezw. Wniebowzięcia N. M. P., uposażona z dawnych zapisów około 5 włók; filia w Stepkowie; około 1700 parafian. Folw. do 1874 w ordynacyi kleckiej, odtąd przez ugodę rodzinną w ordynacyi nieświeskiej, ma około 9 włók; miejscowość lekko falista, grunta lekkie. 4.) **Z.,** wś i dobra nad Dryssą, pow. drysieński, odl. o 18 w. od Dryssy a 20 w. od Dzisny, posiadają kościół paraf. katol., p. w. św. Jerzego, w XVIII w. kosztem Szczyttów wzniesiony. Parafia katol., dekanatu drysko-siebieskiego, 3240 wiernych. Kaplice: Justyjanowo, Gromoszcze, Kniażyce, Ziabki, Klimowszczyzna, Polzyno i Szczerbinkowo. Dziedzictwo niegdyś wygasłej już dziś rodziny Szczyttów h. Radwan, z których pierwszy Hrehor Siemionowicz zaczął się pisać Zabielskim. Dobra te graniczyły wówczas, w górę rz. Dryssy na wschód z Borkowiczami, własnością burmistrza Fiedora Ostafiejewicza, Kamionką, dziś Hłasków, na płd. z dobrami Wodwą Ludmiły Hrehorowny Mirskiej, na zach. z Leszczyłowem, własnością Wasila Pietraszkiewicza, na płn. przez rz. Dryssę, z Okaciewszczyzną, nazwaną później Wołyńcami, własnością cerkiewną kniażodworską cerkwi św. Mikołaja na zamku połockim, i Kniażycami Tychna Hłaski, dziś Swołyńskich. W 1585 r. nastąpił dział dóbr pomiędzy braćmi Szczyttami, wskutek którego Z. dostały się Hrehoremu. W 1618 r. dziedzicem jest Aleksander Zabielski Szczytt, w 1635 własność syna jego Maryana, poczem przechodzi do syna ostatniego Jerzego Zabielskiego Szczytta, wojskiego połockiego, który wspólnie z żoną swą Anną z Hłasków zapisuje dobra dominikanom i wznosi dla nich w Z. kościół drewniany a gdy nabył w 1716 r. Wołyńce od Antoniego Niemirowicza Szczytta i tam funduje kościół z klasztorem, kościół zaś w Zabiałach został zniesiony. Dobra Z., jako duchowne, przeszły na skarb. Dobra te składały się z następnych wsi: Bondarewo, Czerkasowo, Czorny, Dziechciarowo, Dubrowka, Kowalewszczyzna, Konowalszczyny, Lutowszczyzna, Momonowszczyzna, Niewierowo, Podlipki. Podsudzie, Skoroda, Sokołowszczyzna, Snojki, Samujleńki, Szłyka, Trzypuki, Wydryn, Zabiały, Żołtow-

szczyzna, oraz mstko Wołyńce i dwór Zabiały. W ogóle fundusz zapisany dla ks. dominikanów wynosił 433 chat, 1427 dusz rewiz. oraz 77 chat zastawnych, 215 dusz. *A. Jel.-A. K. Ł.*

Zabiczuny, wś, pow. nowoaleksandrowski, parafia Dusiaty, uwłaszczona od dóbr Osokno.

Zabidów, słow. *Zabidov*, węg. *Zábidó*, wś na Węgrzech, w komitacie orawskim, pow. twardoszyńskim, leży w wązkiej dolinie, nad pot. Zabidowczyk, lew. dopł. Orawicy (dopł. Orawy). W r. 1890 było tu 134 dm., 660 mk. Słowaków, 656 rz.-kat. i 4 izrael. Obszar wynosił 3035 mr. Par. rzym.-kat. w Terszczeni, sąd powiatowy i urząd pocztowy w miejscu, urząd podatkowy w Twardoszynie. *W. H.*

Zabiegałowo, folw., w pow. brodnickim, istniał jeszcze w r. 1817, należał do dóbr Komorowo. Dziś nie istnieje.

Zabiegi 1.) wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budsław (o 5 w.), okr. wiejski i dobra, Okuszków, Iłowo, o 50 w. od Wilejki, 6 dm., 64 mk. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.). 2.) **Z.,** zaśc. i folw., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, o 62 w. od Borysowa, ma około 7 włók; własność Wojniczów. Grunta lekkie, łąk obfitość. *A. Jel.*

Zabiejgi, wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 21 w.), okr. wiejski Bieniakonie, 11 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Remizowo.

Zabiel, fol. nad rzką Białą, pow. koniński, gm. Rzgów, paraf. Królików, odl. od Konina 20 w.

Zabielany 1.) las na gruntach wsi Popudni, w pow. lipowieckim, w 3 okr. pol., gm. Monastyrzyszcze. Na części kupionej przez Kondrackiego, założył tenże chutor, odl. o 68 w. od Lipowca i mający 8 mk. 2.) **Z.** al. *Bielany*, folw. na gruntach wsi Oleksiniec Podleśny, pow. proskurowski, okr. pol. i par. Satanów, gm. Juryńce, przy drodze z Iwankowiec do Wierzchowiec, ma 18 osad. Należy do hr. Ignatiewa. 3.) **Z.,** pow. jampolski, ob. *Izabelina*. Leży między Horeszkówką i Hołoworusawą.

Zabiele 1.) wś i folw., pow. lubartowski, gm. Tarło, par. Ostrów. Folw. należał do dóbr Brzeźnica Książęca, wchodzących w skład dóbr Lubartów, ma 510 mr. Wś ma 363 mr. W 1827 r. było 25 dm., 132 mk. 2.) **Z.,** wś nad rz. Świder, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek Łukowski, ma 26 dm., 190 mk., 780 mr. W 1827 r. było 20 dm., 103 mk. R. 1576 Andrzej Gozliński płaci tu od 10 zagrod. (Pawiń., Mazowsze, 221). 3.) **Z.,** wś, pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń, ma 32 dm., 257 mk., 827 mr. W 1827 r. było 22 dm., 162 mk. W r. 1531 wś Zabiele, w par. Kozirynek (Radzyń), miała w części Piotra i Mikołaja Modrzewka 1 łan, $^1/_2$ młyna. Jan Pawłowicz płaci od $^1/_2$ łanu i $^1/_2$ młyna. W r. 1552 Jan Pawłowicz od 2 ćwierci łanu i 1 koła a Mikołaj Modrzewski od 1 łanu. W r. 1580 Stan. Zabielski i od sąsiad od 7 włók, co sami orzą, fl. 3 gr. 15, od 7 zagrod. bez ról gr. 28, od 2 zagr. na rolach 12 gr., od koła walnego dziedzicznego gr. 24. Stan. Ostrowski z włóki, co sam orze, gr. 15. Suma fl. 6 gr. 4 (Pawiński, Małop., 382, 393, 424). 4.) **Z.** *Wielkie* i *Z. Piliki*, dwie wsi, pow. makowski, gm. Sypniewo, par. Nowawieś. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 Z. Wielkie miały 18 dm, 108 mk. a Z. Piliki 10 dm., 74 mk. W r. 1582 wś Zabiele ma 1 łan, 5 zagr. a Z. Piliki 1 łan, 6 zagr. (Paw., Mazowsze, 390). 5.) **Z.,** wś szlach. i włośc., pow. szczuczyński, gm. i par. Grabowo. W r. 1827 było 12 dm., 74 mk. W r. 1577 wś Sulewo Zabiele leży w par. Białaszewo. Adryan Wojsław płaci tu od $^1/_2$ łanu (Pawiń., Mazowsze, 362). W r. 1578 wś Z., w par. Grabowo, ma 7 działów, obejmujących $16^1/_2$ łan. km. Największy dział ma 5 łan. (Pawiń., Mazowsze, 374). 6.) **Z.** *Pikuły*, wś, pow. ostrowski, gm. Kamieńczyk Wielki, par. Czyżew. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 2 dm., 11 mk. W r. 1578 we wsi Zabiele, w par. Czyżewo, Sebastyan, Malcher, Jan i inni płacili od $8^1/_2$ łan., 1 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 401). 7.) **Z.,** wś, pow. mławski, gm. i par. Unierzyrz, odl. 27 w. od Mławy, ma 6 dm., 81 mk., 164 mr. 8,) **Z.,** wś i folw., pow. ostrołęcki, gm. i par. Rzekuń; fol. w r. 1868 miał 1107 mr.; wś 37 os., 239 mr. W r. 1882 folw. uległ parcelacyi. Wś miała wtedy 185 mk. Mieszka tu drobna szlachta i włościanie. W 1827 r. było 15 dm., 124 mk. R. 1578 były tu cztery działy szlacheckie, mające ogółem 8 łan. i 3 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 384). 9.) **Z.,** wś, pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno, o 5 w. na zach. od Kolna, leży na wzgórzach piaszczystych szeroko panujących nad rozciągniętemi od zachodu i południa błotami rzeki Skroty, posiada szkołę początkową, 942 mk., urząd gm., przeszło 100 dm. i 4203 mr. obszaru. W 1827 r. było 98 dm., 703 mk, Według lustracyi z r. 1564 wś królewska Zabiele, należąca do ststwa łomżyńskiego, miała wójtowstwa włók 6, Zygmunt August dodaje 2 włóki kmiece osiadłe i wszystkie przymiarki, co zeszło, kiedy pomierzano włóki kmiece, jest tych przymiarków kilka włók chełm. Właścicielem wójtowstwa był starosta łomżyński (Lustr., 4, 97). Lustracya z r. 1636 wykazuje na Zabielach 53 włók, w tem 8 wójtowskich, 1673 r. na 53 włók (8 wojtow., $^1/_2$ łanu wybranieckiego) tylko $^1/_2$ włóki zasianej, z której czynsz za owies, jaja, kapłony i jedną gęś wynosił 4 złp. 1 gr. W końcu XVII w. na wybraniectwie siedział niejaki Jan Witt. Po jego śmierci August II, przywilejem z 19 czerwca 1700 r. nadaje półłanek wybraniecki Piotrowi Przytule; 30 czerwca 1750 r. August III dodaje do powyższego półłanka jeszcze łan je-

den; przywilej wydany na imię Macieja Przytulińskiego i Sylwestra Sekscińskiego. Powyższe nadania potwierdza Stanisław August 8 czerwca 1766 r. Wybrańcy byli obowiązani do płacenia 100 złp. rocznie, byli za to wolni od wszelkich innych opłat, mieli wolny wręb w lasach na opał, budowle i ogrodzenie, rybołówstwo w rzekach i jeziorach starostwa, paśnik w lesie; posiadali przytem prawo palenia gorzałki i piwa na swoją potrzebę. W 1799 r. czynsz podwyższono na 183 złp. 16 gr. rocznie; w 1804 r. na 138 złp. 18 gr. W 1808 prefektura łomżyńska zażądała od nich pożyczki; gdy odmówili takowej, podwyższono im czynsz roczny na 150 złp., mający być uiszczanym w marcu i wrześniu, w 1819 znajdujemy na wybraniectwie 4 posiadaczy, 2 Sekscińskich, Przytułę i Grzecha; siedzieli oni na 116 morg. (93 orn.) i wysiewali 5 korcy jarz. i tyleż oziminy. Miał tu być kiedyś młyn na Pisnie. W 1819 r. znajdujemy na 106 włók 11 mr. magd., 90 osad czynsz., 4 wybranych, 2 chałupnik. i karczmę, razem 621 mk. (122 męż., 131 kob., dzieci starszych nad 10 lat 57 męż., 60 kob., młodszych 102 męż., 75 kob., 45 parob., 29 dziew.); 191 koni, 151 wołów, 178 świń, 149 krów, 271 owiec, 134 jał. Czynsz gromada płaciła w ilości 5152 zł. 9 gr. (40 złp. 4 gr. z gruntów, 28 zł. 20 gr. strożowego, 1427 złp. 18 gr. pańszczyzny, 252 złp. 16 gr. $^2/_3$ szel. za fury do Warszawy, 574 szefli berlińskich, $6^1/_2$ mec żyta (po $3^1/_2$ złp. szefel), za 861 szefli 10 mec owsa (po $1^1/_2$ za szefel), za 43 gęsi po 1 złp., 86 kapłonów po $^1/_2$ złp., 1280 jaj, po 20 gr. kopa; w czynsz zamieniono pańszczyznę i prestacyą za rządu pruskiego po cenach ówczesnych. Włościanie zajmowali się, prócz gospodarstwa, furmanką i trzymali swoim kosztem nauczyciela. Dziesięcinę oddawali do Kolna. Zabiele z Borkowem było oddanem w dzierżawę donacyjną Aleks. Żukowskiemu. Obecnie (1878 r.) na Zabielach jest 4203 mr. 56 pręt. (2410 mr. 87 pręt. orn.).

Zabiele, jezioro, w pow. dzisieńskim, pod wsiami Kukisze i Zabiele.

Zabiele 1.) al. *Zabiały*, wś nad jeziorem t. n., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 5 w.), okr. wiejski Berezwecz, o 64 w. od Dzisny, przy dr. poczt. z Głębokiego do wsi Zalesia, 12 dm., 88 mk. (w 1865 r. 51 dusz rewiz.). 2.) **Z.,** wś włośc. i folw., pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Jaświły, o 51 w. od Białegostoku. Wś ma 69 dm., 552 mk., 1809 dzies. ziemi włośc.; folw., własność hr. Krasińskich, 129 dzies. (44 łąk i pastw., 37 lasu, 3 nieuż.). 3.) **Z.,** wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 70 w. od Rossień. 4.) **Z.,** wś, pow. lepelski, własność Kazimierza Matkiewicza, 55 dzies.; miejscowość wzgórzysta.

Zabiele, wś, pow. szczycieński, st. p. Willenberg.

Zabielice, wś wchodząca w skład majoratu Łabno (w pow. augustowskim), będzie to zapewne mylnie podana nazwa wsi Żabieckie al. Żabickie, w gm. Kuryanki, pow. augustowskim.

Zabielin, ob. *Zabelin.*

Zabielina, os. pustka na obszarze Janowa, w pow. katowickim.

Zabielino, dobra, pow. sieński, od 1856 r. Połońskich, 167 dm. (33 roli, 8 łąk, 119 lasu).

Zabielińszczyzna, folw., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Słoboda Pereszowska, o 90 w. od Ihumenia, własność izraelity Morgolina, 19 włók; grunta lekkie. *A. Jel.*

Zabieliszki 1.) wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o 5 w.), okr. wiejski Milkuny, 29 dusz rewiz.; należy do dóbr Giełoże, Umiastowskich. 2.) **Z.,** zaśc. nad jeziorem Podmiedzinie, pow. święciański, w 1 okr. pol., o 22 w. od Święcian, 6 dm., 44 mk. katol. 3.) **Z.,** wś włośc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca (o 12 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Rytenie, 15 dusz rewiz. 4.) **Z.,** wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 9 w.), okr. wiejski Podworańce, 4 dusze rewiz.; należała do Gregorowiczów. 5.) **Z.,** dobra, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Wilkija, o 47 w. od Kowna, własność Żodkiewiczów, 36 dzies. ($1^1/_2$ lasu, $4^1/_2$ nieuż.). 6.) **Z.,** dobra i zaśc, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Kiejdany, o 49 w. od Kowna, własność Millerów, 774 dzies. (290 lasu, 9 nieuż.). W 1859 r. było tu 26 mk., gorzelnia, piec wapienny. 7.) **Z.,** dwór, tamże, o 50 w. od Kowna. Dobra Zabieliszki i Medeksze miały być nadane przez Kazimierza Jagielończyka Zabiełłom (ob. Złota księga, X, 296).

Zabielne, w pow. ciechanowskim, ob *Milewo* 1.).

Zabielno 1.) niem. *Sabielnen*, wś nad rzką Konopczanką, pow. jańsborski, st. p. Drygallen. Por. *Kupisze.* 2.) **Z.,** niem. *Sabielnen*, wś, pow. oleckowski, st. p. Gonsken.

Zabielowce, wś włośc. nad bezim. strugą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol, gm. Juraciszki, okr. wiejski Tokarzyszki, o 70 w. od Oszmiany a 48 w. od Dziewieniszek, ma 11 dm., 67 mk. praw., 52 kat. (57 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Boksztany.

Zabielszczyzna 1.) dobra, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol, gm. i par. Szaty, o 41 w. od Wiłkomierza, własność Stommów, 180 dzies. (40 lasu, 45 nieuż.). 2.) **Z.,** pow. wiłkomierski, ob. *Uszkopie* 2.).

Zabiełłów, kol. nad rz. Grabówką, pow. piotrkowski, gm. Wadlew, par. Drużbice, ma 10 dm., 69 mk., 162 mr. Wchodziła w skład dóbr Grabica.

Zabiełocka Huta al. *Rudnia*, wś, pow. radomyski, w 2 okr. pol., gm. Kiczkiry, par. praw. Zabiełocz (o 5 w.), przy starym trakcie poczt. do Radomyśla, ma 56 mk. Od 1870 r. własność

Pileckiej. W XVII w. należała do dóbr monasteru Pieczerskiego w Kijowie.

Zabiełocze al. *Zabiłocze*, wś u wierzchowin rzki Biełki, pow. radomyski, w 2 okr. pol., gm. Kiczkiry, o 14 w. na wsch. od Radomyśla, o 3 w. od szosy kijowsko-brzeskiej, ma 1477 mk., w tej liczbie 249 kat., 63 ewang. i 131 żydów. W 1783 r. było tu 76 osad. i 546 mk., a w 1863 r. 1245 mk. praw., 84 kat. i 24 żydów. Włościanie, w liczbie 433 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1953 dzies., ze spłatą po 1644 rs. 61 kop. rocznie. Posiada cerkiew, p. w. Archanioła Michała, wzniesioną w 1752 r. na miejsce dawniejszej. Do par. praw. należą wsi: Niehrebówka (o 3 w.) i Zabiełocka Huta al. Rudnia (o 5 w.) W reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z r. 1571 podana jako własność monasteru Pieczerskiego w Kijowie, który w 1628 r. płaci ztąd z 2 dym., 1 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, 80). Następnie należała do dóbr metropolitów kijowskich, zajęta na skarb, nadana została przez cesarza Pawła braciom: Aleksandrowi, Konstantemu i Feliksowi Niemiryczom. Poczem rozdrobniła się i przeszła w posiadanie wielu osób. Obecnie posiadają tu części: Jeni (800 dzies.), towarzystwo fabryki zapałek (200 dzies.), Czajkiewiczowie (413 dzies. ziemi użytkowej, 605 lasu i 12 nieuż.), Kurmanowiczowie (83 ziemi użytk., 66 lasu i 3 nieuż.), Władysław Żołudź (1078 dzies. ziemi użytk.), Woroniczowie (76 dzies. ziemi użytk., 90 lasu i 7 nieuż.), Milewscy (40 dzies. ziemi użytk., 21 lasu i 12 nieuż.) i kilka drobniejszych części. Istniejąca tu fabryka zapałek szwedzkich, zw. „Gwiazdą południową“, założona przez Lewandowskiego w r. 1875 (obecnie nieczynna), produkowała dziennie do 20000 pudełek i dawała zatrudnienie około 80 robotnikom (w tej liczbie przeszło połowa kobiet). Wartość rocznej produkcyi wynosiła do 72500 rs. *J. Kr.*

Zabiełowszczyzna al. *Zabielin*, folw., pow. słucki, w 2 okr. pol. i par. katol. Kleck, gm. Siniawka, o 70 w. od Słucka; grunta urodzajne.

Zabiły, pow. słucki, ob. *Zabiały.*

Zabiłyszyn, wś i dobra nad rz. Pohorełką, pow. klimowicki, gm. Zabiłyszyn, o 30 w. od Klimowicz, 31 dm., 253 m k., zarząd gminy, cerkiew par. drewniana, szkoła ludowa, ambulatoryum wiejskie, zapasowy śpichlerz gminny. Odbywa się targ 24 czerwca. Dobra, od 1867 r. własność Chochłowych, wraz z Krupnią i Surowem mają 3169 dzies. (610 roli, 210 łąk, 2000 lasu); 3 młyny wodne i 3 folusze dają 640 rs. Gmina obejmuje 34 miejscowości, mających 1060 dm. drewnianych, 5643 mk. włośc. (1945 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 10260 dzies. (1095 lasu, 1223 nieuż.), ze spłatą po 1194 rs. 91 kop. rocznie. Nadto w obrębie gminy znajduje się 12684 dzies. ziemi należącej do innych stanów (2122 ornej, 7419½ lasów) i 150 dz. ziemi cerkiewnej (66 ornej). Cały obszar gminy obejmuje 21876 dzies. (7045 ornej) i ma 6536 mk.

Zabierezcy, uroczysko leśne, przy dom. Michałów, Hruszwickich, pow. ihumeński, gm. Szack. *A. Jel.*

Zabierezie, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Smolewicze, o 43 w. od Borysowa. 2.) **Z.** al. *Zabierozówka*, białorus. *Zabiarozauka*, dwa zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Jurewo, o 34 w. od Borysowa, mają razem 7 osad. 3.) **Z.,** chutor pow. piński, na Zarzeczu, pomiędzy mstkiem Pohostem Zarzecznym i wsią Swarewicze. *A. Jel.*

Zabierozcy al. *Zabierezcy*, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i par. katoł. Uzda, gm. Szack, o 78 w. od Ihumenia.

Zabierozówka, ob. *Zabierezie.*

Zabiery, małe jezioro, pow. słucki, gm. Starobin, należy do dóbr poradziwiłłowskich Starobin. *A. Jel.*

Zabierz, urzęd. *Żabier*, wś, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Chomsk (o 4 w. na płd.-zach.), odl. o 32 w. od Kobrynia, 329 dzies. ziemi włośc. (187 łąk i pastw., 11 nieuż.). Położona na wzgórzach otoczonych błotnistem wybrzeżem Jasiołdy. Istniał tu zamek ks. Wiśniowieckich, mający 4 bastyony i palisady, otoczony naokoło głębokim przekopem. Podczas wojny północnej (1706 r.) 40 dział broniło wałów. Dowódzcą zamku był Niemiec Botman. Stanisław Leszczyński posuwając się ze swym wojskiem za Karolem XII, przyszedł pod Z. d. 13 maja 1706 r. i napróżno wezwał dowódzcę do poddania się. Uwiadomiony o tem król szwedzki wysłał gen. Majerfeld dla opanowania warowni. Gdy jednakże i tym razem komendant trwał w uporze, przybył sam Karol, opasał ściśle Z. i nawet sprowadził z Pińska ciężką artyleryę. Wówczas dowódzca zdał się na łaskę, z załogą 700 ludzi wynoszącą, jak twierdzi Niemcewicz (Podróże historyczne, 397) przekupiony 2000 dukatów. Król szwedzki kazał spalić domy i magazyny, miejsce zrównać z ziemią, działa zaś zagwoździć. *J. Krz.*

Zabierzanka, część Poddubiec i leśniczówka tamże, pow. Rawa Ruska.

Zabierze, pow. kobryński, ob. *Zabużki.*

Zabierzów, wś, pow. radomski, gm. Kowala Stępocina, par. Radom (odl. 10 w.), ma 5 dm., 61 mk., 105 mr.

Zabierzów 1.) z *Łąkami* i *Łazną*, wś, w pow. bocheńskim, mająca parafię rzym.-kat., leży w równinie nadwiślańskiej, 100 mt. n. p. m. Od wschodu otacza rozrzuconą wś część puszczy niepołomskiej, zwana Groblą, od płd. główny kompleks tego lasu. Składa się z 248 dm. i 1340 mk. (663 męż., 676 kob.) rzym.-kat. Pos. tabularna (funduszu religijnego) ma ogółem 467 mr. obszaru, przeważnie lasu; pos. mn. 1319 mr. roli, 486 łąk i 302 mr. pastw. Za Długosza

(L. B., I, 55 i 93) część wsi, obejmująca 9 łanów kmiecych, należała do biskupów krak. 1 łan kmiecy do kustodyi krak., 2 łany posiadał sołtys a 1 łan szlachecki. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 7) była to wieś biskupów krak. przydzielona do par. w Wawrzyńczycach, miała 3 łany kmiece, 1 komornika z bydłem i 3 bez bydła. W r. 1736 zbudował kościół drewniany Stanisław Cetnerski, komendaryusz kościoła w Wawrzyńczycach, i za zgodą bisk. krak. Aleks. Lipskiego uposażył prebendaryusza domem z ogrodem, 7 mr. roli i 5 mr. łąki, zwanej Bocianem. Prócz tego zapisał 4000 złp. na Pławowicach Stefana Benedykta z Raciborowic Morsztyna. Do r. 1784 był ten kościół filialnym i dopiero rząd austryacki erygował tu parafią. Parafia, teraz dyec. krak., dek. niepołomickiego, obejmuje Wolę Zabierzowską i Chobot z Ispiną, Krzykówką i Posyną. Zabierzów graniczy na zach. z Wolą batorską i Nową Wsią. Odległość od Niepołomic na płn.-wsch. wynosi 9 klm. 2.) **Z.**, wś, w pow. krakowskim, nad rzką Rudawą (dopł. Wisły), o 13 klm. na płn.-zach. od Krakowa, śród wyniosłości olkusko-krakowskiej, o 1 milę od Ojcowa. Należy do par. rzym.-kat. w Modlnicy. Na południe od osady znajduje się obszerny las, z malowniczemi skałami nad Rudawą. Tu wznosi się duża pionowa skała, zwana „skałą Kmity". U stóp jej płynie Rudawa, a do tej w pobliżu wpada strumień Wierzchówka. Stanisław Kmita, zakochawszy się w Olimpii Bonarównie, córce dziedzica Balic, gdy ręki jej, dla różnicy wiary, dostać nie mógł, miał się rzucić z tej skały w nurty Rudawy. Napis 1854 r. wykuty utrwala na skale wiersze, które przed laty miały tam być wyryte. Jestto urocze miejsce, cel wycieczek dla mieszkańców Krakowa. We wsi jest szkoła, st. dr. żel. cesarza Ferdynanda i urząd pocztowy. Wś z małą wólką, zwaną Kulka, liczy 108 dm. i 969 mk. (471 męż , 498 kob.), z których jest 937 rzym.-kat. a 32 żydów. Pos. tabularna (klasztoru zwierzynieckiego norbertanek) ma 530 mr. obszaru, w tem 295 mr. lasu; pos. mn. 575 mr. roli, 204 mr. łąk i ogr. i 108 mr. past. Długosz (L. B., I, 165) wymienia tę wieś jako dziedzictwo klasztoru zwierzynieckiego. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 28) trzymał ją Bartłomiej Koszla; miała 5 łanów km., 3 zagrody z rolą, rzemieślnika, karczmę z półłankiem i czynszownika. W spisie ludności dyec. krakowskiej z r. 1787 (wyd. Akad. krak. Archiw. kom. hist., t. VII, str. 357) podano liczbę mieszkańców na 432; żydów nie było. Graniczy na płd. z Szczyglicami i Balicami, na zach. z Niegoszowicami, na płn. z Tomaszowicami a na wsch. z Modlniczką. Opis i rysunki skał zabierzowskich podały „Kłosy" (t. XV, 174). 3.) **Z.**, wś, pow. rzeszowski, stanowi jedną całość ze wsią Racławówka (ob.). *Mac.*

Zabierzów, niem. *Zabierzau*, 1282 *Saberow*, 1283 *Czhaborovo*, 1329 *Zeberow*, 1534 *Zabirow*, wś, pow. prądnicki, par. kat. Walce, ew. Głogowa Górna. Wś ma 334 ha (270 roli, 58 łąk). Przy wsi leśniczówka i karczma.

Zabierzowska Wola, wś, pow. bocheński, ob. *Wola Zabierzowska.*

Zabieszka, r. 1576 *Zabieże*, 1660 *Zabieska*, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Osieck, leży przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, o 7 w. od st. Pilawa, ma 25 dm., 225 mk., 393 mr. W r. 1827 było 20 dm., 104 mk. Wchodziła w skład ststwa osieckiego. W r. 1576 wś Zabieże ma 1 łan km.

Zabieszka, zaśc. szlach., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 16 w. od Święcian, 3 dm., 24 mk. starowier.

Zabieżuń-Grądy al. *Zabieżuń-Ławki*, folw. nad rz. Działdówką, pow. sierpecki, gm. i par. Bieżuń, ma 180 mr. i 5 mk.

Zabihajłówka, wś, pow. nowogradwołyński, należy do dóbr Horodnica (ob. t. III, 139).

Zabijak, wś i os. młyn., pow. będziński, gm. Pińczyce, par. Koziegłówki. Wś ma 26 dm., 196 mk., 125 mr. ziemi włośc.; młyn 1 dm., 6 mk., 22 mr.; druga os. młyn., zwana też Sinchaj, ma 1 dm., 8 mk., 30 mr. Przy wsi przysiołki: Buczyna i Wilczykrzak.

Zabijak, mylnie *Żabiak*, kol. i leśn. król. do Osin (Espenhoehe), pow. świecki, st. p. i kol. Warlubie, par. kat. Nowe; 1885 r. 5 dm., 44 mk.; po obu stronach tej osady leżą jeziora: Rad i Łąkie. *Kś. Fr.*

Zabiłocze, ob. *Zabiełocze.*

Zabińce, ob. *Żabińce.*

Zabińkowo, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Uchwały, o 58 w. od Borysowa, ma 21 osad; cerkiew, p. w. św. Michała, filialna par. Uchwały. *A. Jel.*

Zabirowszczyzna al. *Głubokoje*, wś, pow. kraśniński gub. smoleńskiej, gm. Dobraja, 2 cerkwie, szkoła, przytułek, młyn wodny, jarmark.

Zabite al. *Zabity*, miejscowość na Święczynie, od strony Boguszyna, na wschód od Szremu. Folw. t. n. istniał tam jeszcze r. 1793 i wchodził w skład par. Panienka. 2.) **Z.,** miejscowość na Osieku, pod Mieszkowem, w pow. pleszewskim (jarocińskim). *W. Ł.*

Zablacs, ob. *Zabłocie.*

Zablucie, wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Siesiki; włościanin Guis ma tu 29 dzies.

Zablucizna, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 61 w. od Nowoaleksandrowska.

Zabłędza, w XVI w. *Zablandza*, wś, pow. tarnowski, na praw. brzegu Biały, dopł. Dunajca, przy gościńcu z Tarnowa (21 klm.) do Tuchowa (3 klm.), należy do par. rzym.-kat. w Piotrkowicach. Prowadzi przez nią gościniec z Tarnowa do Tuchowa. Położenie wsi jest malownicze, rozłożyła się bowiem na wzgórzu wzn. 275 mt. n. p. m., ku zachodowi ciągnie się lesi-

ste pasmo, ku płd.-zach. opada ku rzece. Liczy 93 rozrzuconych domów, tworzących wólki i osady: Góry, Laskowa, Ostragóra, Podlesie, Ryje i Zabiele. Ludność wynosi 542 dusz (285 męż., 257 kob.), między którymi jest 522 rzym.-kat. i 20 izrl. Pos. tabularna (Lejby Monderera) ma młyn i 482 mr. obszaru, przeważnie roli; pos. mn. 395 mr. roli. W r. 1536 (Pawiński, Małop., 548) własność Zygmunta Wielogłowskiego, który posiada wszystkie cztery wsi tworzące parafią piotrkowicką, miała 14 kmieci i karczmę. Cały czynsz wynosił 8 grzyw. i 8 groszy, 78 korcy owsa i daniny w kapłonach, owcach i t. p. Nadto odrabiali mieszkańcy pańszczyznę do Piotrkowic. W r. 1581 (ibid., 264) przeszła na własność Stan. Broniowskiego, który tu płaci od 10 kmieci na 7 łanach, 5 zagrod. z rolą, 2 chałupników, 4 komorników z bydłem, 1 kom. bez bydła i 7 rzemieślników. Wś graniczy na płn. z Piotrkowicami, na płd. z Tuchowem a na wsch. z Krowodrzą. *Mac.*

Zabłoć 1.) wś i folw., pow. bielski, gm. i par. r. g. Zabłoć, r. l. Kodeń, posiada cerkiew parafialną, 82 dm., 707 mk. Folw. Z., wchodzący w skład dóbr Kodeń, ma 788 mr., wś 72 os., 1973 mr. a Wólka Zabłocka 30 os., 519 mr. włośc. i 662 dwor. W r. 1827 było 77 dm., 528 mk. Z. gmina graniczy z gm. Międzyleś, ma 17187 mr. obszaru i 3597 mk. (3172 praw., 482 kat. i 4 żyd.), sąd gm. okr. IV w Sławatyczach, st. p. Kodeń. W skład gm. wchodzą: Dobromyśl, Jabłeczna, Jabłeczyński Monastyr, Leniuszki, Liszna, Olszanka, Porośle (Parośla?), Pniska, Suhry, Szóstaki, Terebiska, Zabłoć, Zabłocka Wólka, Zalewsze i Zygmuntów. 2.) **Z.**, ob. *Zabłocie.* *Br. Ch.*

Zabłoć 1.) mko i folw. nad rzką Dworczanką, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Zabłoć, o 49 w. od Lidy. Mko ma 7 dm., 111 mk. (1 praw., 106 katol., 4 żydów; w 1865 r. 26 dusz rewiz.), zarząd gminy, kościół katol., paraf., szkołę, dom przytułku dla biednych; fol., obok mka, ma 11 mk. prawosł., 67 katol., 4 żydów. Kościół paraf. katol., p. w. św. Trójcy, pierwotnie został wzniesiony z drzewa w 1622 r., po zniszczeniu odbudowany w 1778 r.; obecny murowany, fundowany został w r. 1812 przez hr. Ludwika Tyszkiewicza. Parafia katol., dekanatu raduńskiego, 4368 wiernych. Kaplice: w Z. i w Woroniczach. W parafii powierzchnia wzgórzysta, lasy, pastwiska; gleba żwirowata. Przepływają Kotra i Przewoza. W skład okręgu wiejskiego wchodzi mstko Zabłoć, wsi: Dziatki, Dzyboły, Gudziniszki, Jodzielewce, Koziany, Kupieje, Lelańce, Maluki, Mosiewce, Opanowce, Osipowce, Pirowszczyzna, Podziejki, Przewoza, Remzy, Sołtaniszki, Szławieńce, Tołoczki i Wolejsze, oraz okolice szlach. Jodzielewce, Przełęskie i Zapaśniki, wogóle w 1865 r 69 dusz rewiz. b. włośc. skarb., 18 jednodworców i 625 włościan uwłaszczonych. Gmina należy do 1 okr. pokojowego do spraw włościańskich, składa się z 2 okr. wiejskich (Zabłoć i Lebioda), obejmuje 40 miejscowości, mających 309 dm., 4107 mk. włościan (w 1865 r. 1359 dusz rewiz., w tem 103 b. włośc. skarb., 64 jednodworców i 11 żydów rolników), uwłaszczonych na 6691 dzies. (5019 roli). Oprócz tego w obrębie gminy znajduje się 8827 dzies. ziemi należącej do innych stanów (3074 roli), 33 dzies. ziemi kościelnej (21 roli). Cały więc obszar gminy obejmuje 15551 dzies. (8114 roli) i ma 4812 mk. 2.) **Z.**, wś nad Żyżmą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Beniakonie (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, Rymszów, Gajcieniszki, o 38 w. od Lidy, a 36 od Ejszyszek, 6 dm., 46 mk. katol. (28 dusz rewiz.). 3.) **Z**, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i dobra, Uruskich, Żołudek, okr. wiejski Krasula, o 45 w. od Lidy, 16 dm., 80 mk. (w 1865 r. 45 dusz rewiz.). 4.) **Z.** al. *Kisły*, wś, pow. oszmiański, gm. Subotniki (o 5 w.), okr. wiejski Wodol, 10 dusz rewiz.; należy do dóbr, Jakuń, Dmochowskich. 5.) **Z.**, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Kiemieliszki (o 12 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Korkorzyszki, 4 dusze rewiz. 6.) **Z.**, folw., pow. święciański, należy do dóbr Dubrowlany, Chomińskich. 7.) **Z.**, folw., pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Hołynka, o 51 w. od Grodna. 8.) **Z.**, folw., pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Kamionka, o 54 w. od Grodna, własność Niezabytowskich, ma wraz z urocz. Niebyła i Podbrzezina 462 dzies. (104 łąk i pastw., 95 lasu, 24 nieuż.). 9.) **Z.**, folw., pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Mosty, o 64 w. od Grodna. 10.) **Z.** *Rusota*, dobra, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Wiercieliszki, o 6 w. od Grodna, własność Pokubiattów, mają 380 dzies. (70 łąk i pastw., 65 lasu, 4 nieuż.). 11.) **Z.**, osada, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Samarowicze, 22 dzies. ziemi należącej do kilku właścicieli. 12.) **Z.**, ob. *Zabłocie* i *Zabołocie.*. *J. Krz.*

Zabłocie 1.) os., pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt, ma 4 dm., 6 mk. 2.) **Z.**, wś i folw., pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Grzegorzew, odl. od Koła 10 w. Wś ma 25 dm., 115 mk.; folw. 3 dm., 72 mk. W r. 1827 wś Z., w pow. brzeskim, par. Wrząca Wielka, miała 8 dm., 102 mk. W r. 1890 folw. rozl. mr. 488: gr. or. i ogr. mr. 347, łąk mr. 83, pastw. mr. 25, lasu mr. 15, nieuż. mr. 17; bud. drew. 11; płodozm. 5 i 7 pol., pokłady torfu. Wś Z. os. 34, mr. 131. Na początku XVI w. łany km. i folw. dawały dziesięcinę pleban. w Grzegorzewie i kolędę po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 219). W spisach pobor. z r. 1507 wś Z. podana w par. Grzegorzew, lecz w regestrach z 1579 zaliczono do par. Wrząca Wielka i podano nazwę: „Zabloczicze“. Andrzej Kiełczewski, z rodziny mają-

cej liczne działy w całej parafii, do której też należy Kiełczew, płacił tu od $2^1/_2$ łan. km., 1 zagr. bez roli, 3 kom. bez bydła (Pawiń., Wielkop., I, 240). 3.) **Z.,** wś i folw., pow. wieluński, gm. i par. Naramice, odl. 11 w. od Wielunia. Wś ma 4 dm. i stanowi część Naramic, folw. ma 3 dm. W r. 1827 było 7 dm., 31 mk. W r. 1888 folw. Z., oddzielony od dóbr Naramice, rozl. mr. 666: gr. or. i ogr. mr. 246, łąk mr. 12, pastw. mr. 13, przestrzenie sporne mr. 284, nieuż. mr. 11; bud. drew. 4. 4.) **Z.,** wś i fol. nad rzką Rokitną, pow. rawski, gm. Lubania, par. Biała, odl. 18 w. od Rawy. Wś ma 10 dm., 132 mk., folw. 1 dm., 22 mk. W r. 1827 było 10 dm., 74 mk. W r. 1886 folw. Z. rozl. mr. 338: gr. or. i ogr. mr. 216, łąk mr. 105, lasu mr. 8; bud. mur. 1, drew. 5; płodozm. 10 pol., pokłady torfu. Wś Z. ma 107 mr. obszaru. Według wykazu urzęd. z r. 1880 folw. ma 630 mr. (110 ornej) a wś 110 mr. W spisach pobor. z XVI w. nie spotykamy tej wsi. 5.) **Z.,** wś i fol., pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Brzyków, odl. 31 w. od Łasku, 6 w. od Widawy. Wś ma 8 dm., 106 mk., folw. 5 dm., 27 mk. W r. 1827 było 11 dm., 103 mk. W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 465: gr. or. i ogr. mr. 269, łąk mr. 57, pastw. mr. 52, lasu mr. 74, nieuż. mr. 13; bud. mur. 4, drew. 7, las nieurządzony, pokłady torfu. Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę na stół arcybiskupi a pleban. w Brzykowie tylko kolędę, folwark daje dziesięcinę plebanowi (Łaski, L. B., I, 474). Reg. pobor. z r. 1507 i 1518 podają tu jeden łan kmiecy. 6.) **Z.,** wś, pow. noworadomski, gm. Gosławice, par. Dmenin, ma 4 dm., 6 mk., 48 mr. Wchodziła w skład dóbr Gosławice. 7.) **Z.,** wś, pow. radomski, gm. i par. Wolanów, odl. od Radomia 17 w., ma 12 dm., 84 mk., 228 mr. W r. 1827 było 6 dm., 60 mk. 8.) **Z.,** wś i os. nad rzką Pokrzywianką, pow. opatowski, gm. i par. Iwaniska, odl. od Opatowa 16 w., ma 4 dm., 46 mk., 9 mr. włośc. i 11 mr. dwor. Młyn wodny i tartak. Wchodzi w skład dóbr Iwaniska. W r. 1827 było 7 dm., 73 mk. 9.) **Z.,** *Duże* i *Małe*, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Markuszew, ma 21 os., 625 mr. Wchodziła w skład dóbr Markuszew. W r. 1827 było 23 dm., 138 mk. W r. 1676 płacono tutaj pogłówne od 51 poddanych. 10.) **Z.** al. *Medardowo*, fol., pow. krasnystawski, gm. Wysokie, par. Chłaniów, odl. 22 w. od Krasnegostawu. W r. 1875 fol. Z. oddzielony od dóbr Bzowiec lit. B., rozl. mr 508: gr. or. i ogr. mr. 317, łąk mr. 103, pastw. mr. 5, wody mr. 1, lasu mr. 73, zarośli mr. 5, nieuż. mr. 9; bud. drew. 5, las nieurządzony, pokłady torfu i kamienia. 11.) **Z.,** wś, pow. siedlecki, gm i par. Zbuczyn, ma 19 dm., 119 mk., 494 mr. W r. 1827 było 21 dm., 86 mk. W r. 1580 Sebastyan i Gabryel Okniński cy od włóki, którą sami orzą, wnoszą gr. 15, p. Matis Dziecinka Okniński z półwłóczka osiadłego, p. Lenart Zabłocki z Serszeniowskiej części i Lupiniskich od 3 wł., które sami orzą, fl. 1 gr. 15, p. Gabryel z Maciejem Radomyscy od pół włóczka, który sami orzą. Suma fl. 2 (Pawiń., Małop., 413). 12.) **Z.,** wś i folw., pow. pułtuski, gm. Zegrze, par. Serock, odl. 21 w. od Pułtuska. W r. 1827 było 8 dm., 94 mk. W r. 1876 folw. Z. lit. B. z nomenklaturą Święciennica rozl. mr. 359: gr. or. i ogr. mr. 268, łąk mr. 58, pastw. mr. 14, lasu mr. 3, nieuż. mr. 16; bud. drew. 9; pokłady torfu. Wś Z. lit. B. os. 28, mr. 140. W r. 1576 wś Zabloczie, miała 8 łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 321). 13.) **Z.,** wś nad Wisłą, pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Czernikowo, odl. 21 w. od Lipna, ma 5 dm., 96 mk., 82 mr. Ludność ewangielicka należy do par. Ossówka. *Br. Ch.*

Zabłocie 1.) folw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 12 w. od Dzisny, 2 dm., 11 mk. katol. 2.) **Z.,** wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol, gm. Łużki (o $9^1/_2$ w.), okr. wiejski i dobra, Hryniewskich, Jakubieńki, o 43 w. od Dzisny, 7 dm., 73 mk. praw. (w 1865 r. 33 dusz rewiz.). 3.) **Z.,** folw., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja, okr. wiejski Zabłocie, par. katol. Ikaźń, o 48 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk. katol. Własność Dmochowskich. Dobra miały 698 dzies. ziemi dworskiej. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Chmielniki, Lebiedziowo i Werebiowo, wogóle w 1865 r. 98 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. Własność niegdyś Girzdów, od których około 1778 r. nabywa Alojzy Dmochowski, dziś należy do sukcesorów Kazimierza, wnuka Alojzego. Tu urodził się 1780 r. Kazimierz Dmochowski, metropolita i arcybiskup mohylewski. 4.) **Z.,** wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo (o 17 w.), okr. wiejski i dobra, Korzeniowskich, Ponizowo, o 16 w. od Dzisny, 10 dm., 102 mk. prawosł. (61 dusz rewiz.). 5.) **Z.** 1, 2 i 3, trzy wsi włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Kuryłowicze, 9, 11 i 13 dusz rewiz. Spis z r. 1866 podaje wś skarbową Z., odl. o 15 w. od Dzisny, mającą 11 dm., 105 mk. 6.) **Z.,** wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Prozoroki (o 2 w.), okr. wiejski i dobra, Kossowej, Sanniki, o 29 w. od Dzisny, 2 dm., 13 mk. katol. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.). 7.) **Z.,** wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropańszczyzna (o 15 w.), okr. wiejski Zajnowo, 26 dusz rewiz; należała do dóbr Ukla, Cieszkowskich. 8.) **Z.,** zaśc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Dubicze, okr. wiejski Głębokie, należał do dóbr Rewiatycze, von Brennerów. 9.) **Z.,** wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze (o 14 w.). okr. wiejski i dobra, Czapskich, Nowosiołki, o 7 w. od Oszmiany, 3 dm., 19 mk. katol. 10.) **Z.,** wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 10 w.), okr. wiejski Zabłocie, 100 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Jakintany. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Car-

sko Miryewka, Jakintany, Saniewo, Zabłocie i Zabrodzie, oraz zaśc. Jelnik Wielki, Powierzbie, Tolenciny i Zabrodzie, wogóle w 1865 r. 246 dusz rewiz. b. włościan skarbowych 11.) **Z.**, zaśc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Horodźki (o 6 w.), okr. wiejski Zaprudzie, o 40 w. od Oszmiany, 2 dm., 13 mk. praw.; należy do dóbr skarbowych Łosk. 12.) **Z.**, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i dobra, Wolskich, Lipniszki (o 6 w.), okr. wiejski Zabłocie, o 55 w. od Oszmiany a 23 w. od Dziewieniszek, 14 dm., 79 mk. katol. (36 dusz rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Oliszki al. Kuźmy, Pokaź Chrześciańska, P. Tatarska, Tkacze i Zabłocie, oraz okolica szlach. Poczerń, wogóle w 1865 r. 228 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych i 1 b. włośc. skarbowych. 13.) **Z.**, zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., o $16^1/_2$ w. od Święcian, 1 dm., 14 mk. starow. 14.) **Z.**, wś nad Wilią, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Dubotówka (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, Czarnowskich, Daniuszewo, o 81 w. od Święcian, 25 dm., 234 mk. (w 1865 r. 84 dusz rewiz.), wyrób garnków. 15.) **Z.**, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wojstom (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Rzewuskich, Hanuta, o 89 w. od Święcian, 15 dm., 138 mk. prawosł. (w 1865 r. 59 dusz rewiz.). 16.) **Z.**, folw. szl., pow. święciański, w 4 okr. pol., o 88 w. od Święcian, 1 dm., 13 mk. (10 praw., 3 kat.). 17.) **Z.**, zaśc., pow. święciański, w 4 okr. pol., o 50 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. kat. 18.) **Z.**, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Bobrówka, o 2 w. od Trok, 1 dm., 10 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.); należał do dóbr Wieliczkowo, Wasilewskich. 19.) **Z.**, zaśc. szl. nad rz. Wierzchnią, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 55 w. od Trok, 1 dm., 10 mk. katol. 20.) **Z.**, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 28 w. od Wilejki, przy b. dr. pocztowej z Wilna do Mińska, 5 dm., 33 mk. 21.) **Z.** al. *Zabłoć*, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm Lebiedziewo (o 6 w.), okr. wiejski Nosiłowo, 4 dusze rewiz.; należała do Hajkowiczów. 22.) **Z.**, wś i folw. nad Kobylanką, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krajsk (o 10 w.), okr. wiejski Starzynki, o 64 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. radoszkowskiej. Fol. ma 1 dm., 15 mk., wś zaś 11 dm., 95 mk. (w 1865 r. 54 dusz rewiz.); należały do Wierzbickich. 23.) **Z.**, *Zabołocie*, wś nad Łuczajką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze (o 7 w.), okr. wiejski Kubarka, o 73 w. od Wilejki, 9 dm., 26 mk. praw. i 129 katol. (w 1865 r. 100 dusz rewiz.); należała do dóbr Juchnowo, Śmigielskich. 24.) **Z.**, zaśc. szl., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 12 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. kat. 25.) **Z.**, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, Radziwiłowiczów, Bukiszki, o 12 w. od Wilna, 4 dm., 37 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.). 26.) **Z.**, zaśc. wł., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 32 w. od Wilna, 2 dm., 21 mk. katol. 27.) **Z.**, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 16 w.), okr. wiejski i dobra, dawniej ks. Witgensteina, Baranowo, 8 dusz rewiz. 28.) **Z.**, wś włośc., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Łosinka, o 22 od Bielska, 40 dzies. ziemi włośc. 29.) **Z.**, uroczysko, tamże, o o $25^1/_2$ w. od Bielska. 30.) **Z.**, wś włośc., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrówka, o 37 w. od Bielska, 271 dzies. ziemi włośc. (33 łąk i pastw., 26 nieuż.). 31.) **Z.**, dobra, tamże, o 35 w. od Bielska, własność Wilczewskich, 1216 dzies. (149 łąk i pastw., 681 lasu, 240 nieuż.). 32.) **Z.**, wś włośc. i folw., nad jeziorem Łukowskiem, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Wielkieryto, o 65 i 64 w. od Brześcia. Wś ma 18 dm., 297 mk., cerkiew, 957 dzies. ziemi włośc. wraz z urocz. Chwoszcze (160 łąk i pastw., 2 lasu, 40 nieuż.); folw. należy do dóbr Łukowo, Konszynych. 33.) **Z.**, wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Kamieniec Żyrowicki, o 20 w. od Brześcia, 737 dzies. ziemi włośc. (61 łąk i pastw., 105 nieuż.). 34.) **Z.** *Siemisosny* al. *Paulinowo*, dobra, tamże, własność Leszkiewiczów, 482 dzies. (52 łąk i pastw., 16 lasu, 131 nieuż.). 35.) **Z.** al. *Zabłoty*, wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wysokie Litewskie, o 35 w. od Brześcia, 222 dzies. ziemi włośc. W r. 1753 chutor Zabłocie wraz z folw. Tokary nadany został przez Jerzego Matuszewicza, cześnika mińskiego, na uposażenie kościoła i klasztoru maryanów w Raśnie. 36.) **Z.** *Czerniewo*, okolica szlach., tamże, 98 dzies. (6 łąk i pastw., 5 nieuż.). 37.) **Z.** *(Zabłoczie)*, obecnie *Hromowicze*, wś, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Kamionka, o 50 w. od Grodna. Niegdyś sioło w wójtowstwie t. n. ekonomii grodzieńskiej. Według „Piscewoj knigi“ w r. 1558 graniczyło z siołem Szczuki. „Tho siolo jest nad blotem yedną polaczią osadzone y ulica na pr. 5 uczyniona, domy czolmi na polnoczy, a gumna przeciw sobie. Z wlók thego siola cziahlych 17, platu gotowego kop. 3 gr. 58 a z morg zaszczankowych 4 groszy 6, razem kop. 4 gr. 4“. 38.) **Z.**, przysiołek wsi Czeliszczewicze, w pow. kobryńskim, 3 okr. pol., gm. Horodziec. 39.) **Z.** al. *Hajkówka*, wś włośc., pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Oziaty, o 15 w. od Kobrynia, 237 dzies. ziemi włośc. 40.) **Z.**, uroczysko, tamże, należy do dóbr Oziatycze Małe, Zadarnowskich. 41.) **Z.**, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Nikitycze, o 5 w. od Prużany, 216 dzies. ziemi włośc. 42.) **Z.**, uroczysko, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. michajłowska, o 8 w. od Prużany, należy do dóbr Szubicze, Neuhof-Lejów. 43.) **Z.**, wś, pow. wołkowyski, w 5 okr. okr. pol., gm. Pieski, o 22 w. od Wołkowyska, 98 dzies. ziemi włośc.

(9 łąk i pastw.). 44.) **Z.**, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo, własność Wadziszów, 72 dzies. (13 lasu, $15^1/_2$ nieuż.). 45.) **Z.**, dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska, własność Kościałkowskich. 46.) **Z.**, folw., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszkuny, o 35 w. od Wiłkomierza, własność Mackiewiczów, 129 dzies. (23 lasu, 17 nieuż.). 47.) **Z.**, folw., tamże, o 39 w. od Wiłkomierza. 48.) **Z.**, zaśc., tamże, w 5 okr. pol., gm. Pupany, o 67 w. od Wiłkomierza. 49.) **Z**, zaśc., tamże, w 2 okr. pol., gm. Subocz, o 56 w. od Wilkomierza, własność Durasiewiczów. 50.) **Z.**, zaśc., pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty, o 75 w. od Wiłkomierza. 51.) **Z.**, po łotew. *Ajzpuryszy*, wś, pow. dyneburski, par. Dagda, własność A. Iwaszkiewicza, niegdyś Hylzenów, 50 dzies. 52.) **Z.**, po łotew. *Zabołoti*, wś, pow. lucyński, gm. i par. Ewersmujża (o 11 w.), gorzelnia i wiatrak; własność rodziny Paulinów, niegdyś Karnickich, 5624 dzies. 53.) **Z.**, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Kiszczyna-Słoboda, o 14 w. od Borysowa, ma 27 osad.; miejscowość nieco falista. 54.) **Z.** al. *Zabołocice*, wś, w pobliżu źródeł Niemna, pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. Uzda, o 48 w. od Ihumenia, ma 28 osad, cerkiew filialną, p. w. Opieki N. M. P. Miejscowość leśna, grunta lekkie. W r. 1628 Z. należała do dom. Prysynek, własność natenczas Bułharynów 56.) **Z.**, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemków, o 9 w. od Mińska, ma 12 osad. 57.) **Z.**, wś w pobliżu kotliny rz. Usy, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Stańków, o 33 w. od Mińska, ma 30 osad.; miejscowość bezleśna, grunta szczerkowe. 58.) **Z.**, folw. poradziwiłłowski, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. i gm. Lubcz, należał do dom. Delatycze. Według inwentarza z r. 1737 (archiwum piszącego w Zamościu) było tu 6 osiadłych „ziemian“, którzy nie odbywali pańszczyzny, lecz płacili czynsze. 59.) **Z.**, ob. *Zabłoć* i *Zabołocie*. *J. Krz.—A. Jel.*

Zabłocie 1.) wś, pow. dubieński, na wsch. od Ostrożca. 2.) **Z.**, *Zabołocie*, wś nad jez. Turze, pow. kowelski, gm. Zabołocie, o 54 w. od Kowla, a 18 w. od Ratnego, 133 dm, 1008 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, st. dr.-żel. St. dr. żel. płd.-zach., pomiędzy st. Małoryto (o 21 w.) a Krymno (o 14 w.), odległą jest o 63 w. od Brześcia a 546 w. od Kijowa. Gmina obejmuje 17 wsi, mających 523 dm., 5216 mk. Włościanie, w liczbie 1791 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 12965 dzies. (5850 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 10919 dzies (102 roli) ziemi skarbowej, 3 dzies. należących do osób prywatnych i 601 dzies. ziemi cerkiewnej. Cały obszar gminy obejmuje 24756 dz. (5015 roli) i ma 5330 mk. 3.) **Z.**, w dokum. *Zabłoczie*, *Zabołotie*, wś, w dawnym pow. krzemienieckim, sądząc z sąsiednich miejscowości znajdowała się prawdopodobnie w dzisiejszym pow. dubieńskim, w pobliżu Ikwy, na płd. lub płd.-zach. od Dubna. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1570 i 1583 r. własność Antoniego Jałowickiego, sędziego ziemskiego krzemien. Pobór oddzielnie nie wykazany (Jabłonowski, Wołyń, 28, 137). 4.) **Z.**, uroczysko w pobliżu wsi Napadówki, w pow. krzemienieckim, na gruntach którego osiedliła się później wś Borsuki. 5.) **Z.**, *Zabołocie*, wś w pobliżu pr. brzegu Styru, pow. łucki, na płd.-wsch. od wsi Połonne (gm. Rafałówka). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1577 należy do Czartoryska kn. Michaiła Czartorejskiego, ssty żytomierskiego, płaci z 5 dym. W r. 1583 kn. Michajłowa Czartoryska, ścina żytomierska, płaci z Zabołotia z 11 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 45, 89). *J. Krz.*

Zabłocie, potok, zwany w dalszym biegu Zgniłym, lewy dopływ Dniestru, płynie w pow. stanisławowskim, na obszarze gm. Łany.

Zabłocie, obszar polisty w Medwedowcach, Pyszkowcach, Trybuchowcach, w powiecie buczackim, wzn. 357 mt. n. p. m. (Karta wojsk., 9, XXXIII).

Zabłocie 1.) przedmieście miasta Tarnowa w stronie wschodniej ku Gumniskom, ma 133 dm. i 2178 mk. (945 męż., 1233 kob.). Folwark ks. Sanguszków ma 176 mr., mieszczańskie grunta 119 mr. 2.) **Z.**, wś, w pow. wielickim, par. rzym.-kat. w Biskupicach, leży 9 klm. na płd.-wsch. od Wieliczki, przy drodze do Świątnik Dolnych. Na obszarze Z. wytryskają źródła potoku uchodzącego pod Pierzchowicami z lew. brzegu do Raby. Wznies. n. p. m. wynosi 250 mt. Wś ma 26 dm. i 155 mk. (79 męż., 76 kob.; 140 rzym.-kat., 15 żyd.). Prócz tego stacya wojskowa mieści 184 ludzi. Pos. więk. (Ant. Bombały) wynosi 60 mr., pos. mn. 179 mr. Starożytną tą wś, p. n. „Szabloce“ znajdujemy w przywileju pap. Grzegorza IX (Kod. tyn., I, 17). W r. 1230 nadano w tej wsi sołtystwo urodzonemu Przechowi (ibid., 21). W r. 1270 comes Benon wieś swą Zabłocie zamienia z comesem Mikołajem, wojew. krakowskim, na wś Dziewino. Wieś tę otrzymała w posagu Ludmiła, córka Mankosza (Mancose), żona Benona (Kod., Małop., I, 98). Długosz wymienia tę wieś (L. B., I, 481 i 499) jako własność biskupów krakowskich i opowiada, że ją kupił Bodzanta syn Wysława de Coszowicze h. Schelygi, późniejszy arcyb. gnieźnieński, od biskupa ceretyńskiego Andrzeja de Zabłocie w r. 1377 za 200 grzywien szerokich groszy i darował wikaryuszom krak. Część ta miała 6 łanów km. Trzecią część wsi posiadał za Długosza Stanisław Zborowski h. Kornicz, a mianowicie folwark, karczmę i zagrodę. Młyn był wspólny. W r. 1581 część wikaryuszów od św. Floryana miała 6 łan. km. i 6 komor. z bydłem, druga część nale-

żała do Lubomirskiego i składała się z łanu kmiecego i zagrody z rolą. Z. graniczy na płn. z Suchowolą, na zach. Szczygłowem, na płd. ze Zborówkiem a na wsch. z Surówkami. 3.) **Z.,** wś nie istniejąca obecnie, leżała pod Krakowem. W r. 1357 sprzedaje miastu Kazimierzowi (przedmieście Krakowa) wieś królewską Zabłocie za 120 grzyw. Wyłączono ze sprzedaży łąkę i jeziora. Aktem z r. 1370 król nadaje miastu Kazimierzowi połowę wsi tej, pozwalając ją wcielić do miasta (Kod., Małop., III, 248). *Mac.*

Zabłocie 1.) część Toporowa, pow. brodzki. 2.) **Z.** al. *Zabłotce, Bolestraszyce Górne,* część Bolestraszyc, w pow. przemyskim. 3.) **Z.,** przedmieście miasta Bełza, w pow. sokalskim.

Zabłocie 1.) wś gosp., w pow. szubińskim, okr. urząd. kcyński (Exin), parafia, urząd stanu cyw. i poczt. w Kcyni, st. kol. żel. w Szczepicach (Schepitz) na linii Gniezno-Nakło, szkoła katol tamże, sąd w Szubinie. Obszaru 98 ha, 7 dym., 72 dusz (7 ew.). Leży na płn.-wsch. Kcyni, graniczy z Suchoręczem i Szczepicami. W r. 1390 Janusz Zabłocki w Gnieźnie świadczy w sprawie Mikołaja z Olszyna przeciw Markuszowi z Mikołajewic. W r. 1396 Naczko z Mroczkowa skarży Zabłocką o zabicie Stanisława, swego brata przyrodniego. Małgorzata Staśkowa z Mroczkowic pozywa Janusza, matkę i siostry jego z Z. o zabicie męża. Uzyskała 30 grzyw. na Januszu i dziale jego. 2.) **Z.,** osada, w okolicy Dulska r. 1358. 3.) **Z.** al. *Zabłocko,* wś gosp., w pow. odolanowskim (ostrowskim), okr. urzęd. ostrowskim, urz. stanu cyw. w Podkocach, st. kol. żel. w Ostrowie, par. kat. i poczta w Skalmierzycach, szkoły w Mącznikach, sądy w Ostrowie. Obszaru 60 ha, 5 dym., 28 dusz. *W. Ł.*

Zabłocie 1.) czesk. i niem. *Zablacz,* wś, na Szląsku austr., w pow. bielskim, okr. sąd. strumieńskim (Schwarzwasser), w pobliżu brzegu Wisły. W r. 1890 miało Z. 8·06 klm. obszaru, 125 dm., 887 mk. (413 męż. i 464 kob.), 861 rzym.-kat., 7 prot. i 9 izrael., 865 Pol., 9 Niem. i 5 Czech. Z. należy do par. Strumień. Szkoła ludowa 2 klas. w miejscu. W r. 1885 było tu 16 osób zajmujących się samoistnie handlem i przemysłem. 2.) **Z.,** czesk. *Záblati,* niem. *Zablacz,* wś na Szląsku austr., w pow. frysztadzkim, okr. sąd. bogumińskim (Oderberg). W r. 1890 było 83 dm., 603 mk. (282 męż. i 321 kob.). Z. z przysiołkami: Brzezinka, Kamieniec i Koczendowiec tworzy gminę administracyjną, której obszar wynosił 4·31 klm. Było tu 83 dm. i 660 mk. (310 męż. i 350 kob.), 648 rzym.-kat, 6 prot. i 6 izrael.; 589 Czechów, 9 Niemców, 4 Polaków. Par. rzym.-kat. w Rychwałdzie. Szkoła ludowa w miejscu. Znajduje się tu zarząd dóbr i lasów hr. Larischa. Ob. *Rychwałd.*

Zabłociszki, os., pow. maryampolski, par. Preny. W r. 1827 miała 1 dm., 4 mk.

Zabłociszki 1) zaśc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Bohiń (o 15 w.), okr. wiejski Albinowo, o 114 w. od Dzisny, 2 dm., 16 mk. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.). 2.) **Z.,** folw. nad rzką Szwintełką, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki, par. kat. Daugieliszki (o 14 w.), odl. o 12 w. od Święcian a 84 w. od Wilna, ma 1 dm., 19 mk. (11 katol., 8 żydów), 1200 mr. rozległy, w tem 860 mr. gr. ornego (z folw. Anastazów), 80 łąk; las znacznie wytrzebiony, młyn wodny. Do 1828 r. własność Zabłockich, potem Zejferta, Houwalda, obecnie Piotra Olszewskiego. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Bieciuny, Dojnie, Garbuny, Garwiele, Giryszki, Kurkuty, Lilejki, Miełuki, Milniki, Murmy, Narsuciszki, Nowojszany, Raksztele, Rymasze, Ściepurkiszki, Soboliszki, Wielańce, Wielka Wieś, Wojtuokiszki, Zujki, Zydziele, oraz zaśc.: Czejkiszki, Jodzino, Kiejryszki, Koziczyn, Rukszyszki i Szylinis, wogóle w 1865 r. 361 dusz rewiz. włośc. skarb., uwłaszcz., 231 b. włość., 17 ludzi dworskich i 3 bezrolnych. Gmina należy do 1 okr. pokojowego do spraw włościańskich, składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich: Zabłociszki, Perwieniszki, Cejkin, Szwinta, obejmujących 111 miejscowości, z 401 dm., 5138 mk. włośc. (1745 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 8242 dzies. (5432 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy znajduje się 8872 dzies. (4576) należących do właścicieli większej posiadłości. Cały obszar gminy obejmuje 17114 dzies. (10018 ornej) i ma 7183 mk. 3.) **Z.,** wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Michajłowo, okr. wiejski i dobra, hr. Mostowskich, Cerkliszki,, o 11 w. od gminy, 7 dusz rewiz. 4.) **Z.,** zaśc. szl. nad jeziorem Kiewna, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 28 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. katol. 5.) **Z.,** zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żyżmory (o 7 w.), okr. wiejski Dajnówka, 1 dusza rewiz.; należy do dóbr skarbowych Strawieniki. 6.) **Z.,** wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 25 w. od Nowoaleksandrowska. 7.) **Z.,** wś i zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo, o 14 w. od Nowoaleksandrowska. Włośc. Tronow ma tu 16 dzies. (1 nieuż.). 8.) **Z.,** zaśc., tamże, o 5 w. od Nowoaleksandrowska. 9.) **Z.,** folw., pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty, o 54 w. od Wiłkomierza. *J. Krz.*

Zabłocka, osada w Hnilicach Wielkich, pow. zbaraski.

Zabłocka Wólka 1.) pow. lubartowski, par. Syrniki, ob. *Wólka Zabłocka.* 2.) **Z. W.,** pow. bialski, par. Kodeń, ob. *Wólka Zabłocka* i *Kodeń.*

Zabłocki, os. w Kalnikowie, pow. mościski.

Zabłockie, błoto, w pow. lidzkiem, wypływa z niego rzka Romanowszczyzna, dopł. Kotry.

Zabłocko, wś, pow. odolanowski, ob. *Zabłocie* 3.).

Zabłockowszczyzna, dwie pobliskie wioski, pow. miński, gm. Zasław, o 29 w. od Mińska, każda ma po 2 osady; miejscowość falista, grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Zabłotce 1.) wś, pow. jarosławski, par. rzym.-kat. w Kosienicach a gr.-kat. w Hnatkowicach, leży o 6 klm. na płd. od Radymna, na wznies. 205 mt. n. p. m. Przez wś płynie błotnisty potok Rada. Domy są zbudowane nad potokiem. Wraz z obszarem tabularnym liczą Z. 63 dm. i 391 mk. (188 męż., 203 kob.), między którymi jest 144 rzym.-kat., 235 gr.-kat. i 12 izrl. Pos. tabularna (Wład. Bogdańskiego) ma 2 karczmy, młyn i folwark i 332 mr. roli; pos. mn. 351 mr. Grunta pszenne. Graniczy ta wś na płn. z Zamojsciem, na wsch. z Zadąbrowicami, na płd. z Drohojowem a na zach. z Kaszycami. 2.) **Z.**, wś, w pow. sanockim, nad pot. Sanoczkiem, przy gościńcu z Sanoka (3·7 klm.) na zach. do Zarszyna. Obszar wsi przecina tor kolei między stacyami: Sanok i Nowosielce-Gniewosz. Okolica malownicza, podgórska i lesista. Należy do parafii rzym.-kat. w Sanoku a gr.-kat. w Czerteżu. Liczy 33 dm. i 180 mk. (93 męż., 87 kob.), 168 gr.-kat, 2 rzym.-kat. i 12 izrl. Pos. więk. (Jul. Kuźmy) ma 102 mr., pos. mn. 153 mr. obszaru. Graniczy na zach. z Czerteżem, na płn. z Trepczą, na płd. z Dąbrówką Ruską.

Zabłotce 1.) z *Wołkowatyczami*, wś, pow. brodzki, 15 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Brodach, st. dr. żel. Karola Ludwika, między Ożydowem a Brodami, odl. 80 klm. od Lwowa, i urz. poczt. w miejscu. Na płd. i płd.-zach. leżą Czechy, na płn.-zach. Raźniów, na płn.-wsch. Ponikowica, na wsch. Wysocko. Płd.-zach. część wsi przepływa Styrec, przyjmuje obok dworca kolejowego strugę „Bołotce“ i wpada do stawu w Wołkowatyczach, gdzie się łączy z praw. ramieniem Styru. Zabudowania wsi są rozrzucone. Środkiem obszaru idzie tor kolejowy. Własn. więk. ma roli or. 291, łąk i ogr. 244, past. 80, lasu 988 mr; wł. mn. roli or. 803, łąk i ogr. 693, pastw. 79 mr. W r. 1890 było we wsi i przysiołkach: „Perelisk“ i „Wołkowatycze“ 233 dm., 1487 mk. w gm., a 14 dm., 76 mk. na obszarze dwor. (1349 gr. kat., 110 rzym.-kat., 104 izr.; 1342 Rus., 206 Pol., 9 Niem.). Par. rzym.-kat. w Olesku, gr. kat. w miejscu, dek. oleski. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2443 złr. W przysiołku Wołkowatycze jest młyn wodny o dwóch kamieniach z foluszem i stępą do prosa. Wzgórze „Ptacznik“, sięgające w zach. stronie do 287 mt., jest najwyższem wzniesieniem w okolicy. Według podania stał na niem niegdyś słup ze smolną świecą, którą zapalano na znak trwogi w czasach napadów tatarskich. W miejscu zwanem „Na Szemetowie“ wznosi się mogiłka, mieszcząca wedle podań zwłoki poległych w bitwie z Tatarami. Znajdowano tu przy oraniu kule żelazne i małe miecze (ob. Sokalski, „Rys geog.-stat. okręgu szkolnego złoczowskiego, str. 318 do 320). Wś ta wchodziła XVI w. w skład dóbr oleskich. Ob. *Olesko* (t. VII, 466). 2.) **Z.**, grupa domów w Bolanowicach, pow. mościski. 3.) **Z.**, wś, pow. przemyski, 12 klm. na płd.-wsch. od Przemyśla, tuż na płn. od sądu pow., urzędu poczt. i st. kol. w Niżankowicach. Na płn. leżą Kupiatycze, na płn.-wsch. Małkowice, na wsch. i płd. Niżankowice, na zach. Młodowice. Płd. część obszaru przepływa pot. Górny, dopł. Wiaru. Zabudowania wiejskie leżą na płd.-wsch. (235 mt.). Własn. więk. ma roli or. 277, łąk i ogr. 42, past. 13 mr.; wł. mn. gr. or. 159, łąk i ogr. 19, pastw. 5 mr. W r. 1890 było 35 dm., 174 mk. w gm, 5 dm., 63 mk. na obszarze dwor. (108 rzym.-kat., 102 gr.-kat., 27 izrl.; 146 Pol., 91 Rus.). Par. rzym.-kat. i gr.-kat. w Niżankowicach. We wsi jest cerkiew filialna.

Zabłotczyzna 1.) wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Kniahynin (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Koziełłów, Koweniów, o 27 w. od Wilejki, 6 dm., 54 mk. katol. (24 dusze rewiz.). Około 1790 r. własność Widmontów. Tu się urodził, w domu swego dziadka po matce, Ignacy Chodźko, autor Obrazów Litewskich. 2.) **Z.**, zaśc., tamże, 1 dm., 3 mk. katol. 3.) **Z.**, zaśc. nad bezim. potok., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 30 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol. 4.) **Z.**, osada, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. Masiewo, o 66 w. od Prużany, ma wraz z osadą Minkówką 175 dzies. ziemi włośc. *J. Krz.*

Zabłotne, wyb. do M. Donimierza, pow. wejherowski, st. p. Smażyn; 1885 r. 4 dm., 33 mk.

Zabłotnia, wś i folw., pow. błoński, gm. Pass, par. Grodzisk (odl. 5 w.), ma 175 mk. W r. 1827 było 12 dm., 56 mk. W r. 1891 folw. Z. z nomenklaturą Wojcieszyn rozl. mr. 384: gr. or. i ogr. mr. 350, łąk mr. 7, pastw. mr. 12, nieuż. mr. 15; bud. mr. 7, drew. 8. Do włościan należy 187 mr. W r. 1579 w części Piotra Zabłockiego 2 łany km., 1 zagr., w części skarbnika 2 łany (Pawiń., Mazowsze, 146). W XVII w. wchodziła w skład dóbr Izdebno.

Zabłotnie, grupa domów w Kamionce Wołoskiej, w części zwanej Bobroidy, pow. Rawa Ruska.

Zabłotniki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska.

Zabłotny 1.) grupa domów w Jelechowicach, pow. złoczowski. 2.) **Z.** grupa domów w Stratyniu, pow. złoczowski

Zabłoto 1.) al. *Wieredowo*, wś włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o $29^1/_2$ w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 6 dm., 33 mk. praw. 2.) **Z.**, zaśc. wł., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 42 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol.

Zabłotów, miasteczko, pow. śniatyński, 21 klm. na zach. od Śniatynia, ma sąd okręgowy, st. dr. żel. lwowsko-czerniowieckiej, między Ko-

łomyją a Śniatyniem, odl. 215 klm. od Lwowa, i urz. poczt. w miejscu. Na wsch. leżą Kubaki i Tułuków, na płd. Ilińce, na zach. Demytcze, na płn. Buczaczki i Trofanówka (obie w pow. kołomyjskim). Płd. część obszaru przepływa Prut i Turka, dopł. Prutu, obie od zach. na wsch. Płn. część przepływa Czerniawa, dopł. Prutu, od płn.-zach. na płd.-wsch. Wznies. obszaru wynosi 231 mt. na płd. a dochodzi 283 na płn. Zabudowania leżą na lew. brz. Prutu i po obu bokach Turki. Płd. część obszaru przebiega gościniec i tor kolejowy. Własn. więk. ma roli or. 155, łąk i ogr. 7, past. 15, lasu 10 mr.; wł. mn. roli 1310, łąk i ogr. 328, pastw. 172, lasu 7 mr. W r. 1890 było 656 dm., 4054 mk. w gm. (1652 gr.-kat., 383 rzym.-kat., 2009 izrl., 10 innych wyzn.; 1566 Rus., 563 Pol., 1919 Niem., 6 innej narodow.). Par. rzym.-kat. w miejsu, dek. kołomyjski, archidyec. lwowska. Do parafii należą: Albinówka, Borszczów, Chlebiczyn Polny, Demytcze, Dżurów, Hańkowce, Ilińce, Kielichów, Lubkowce, Oleszków, Popielniki, Rudniki, Trójca, Trościaniec, Tułuków, Widynów, Zadubrowce. Parafią fundował w r. 1605 Stanisław Wołucki z Boguszyc, chorąży rawski, dziedzic Zabłotowa. Kościół drewniany, konsekrowany w r. 1833 p. w. św. Trójcy. Par. gr. kat. w miejscu, dek. kołomyjski. Do parafii należą Demytcze. Cerkiew p. w. św. Michała. Zabłotów jest siedzibą sądu powiatowego, w obrębie którego leżą gminy: Borszczów, Chlebiczyn Polny, Demycze al. Demytcze, Dżurów, Ilińce, Kielichów, Nowosielica, Oleszków, Popielniki, Rożnów, Rudniki, Trójca, Trościaniec, Tuczapy, Tułuków i Żebranówka. W miasteczku jest szkoła etat. dwuklasowa. Z. jest siedzibą c. k. zarządu fabryki i zakupna tytuniu. *Lu. Dz.*

Zabłotowce, wś, pow. żydaczowski, 8 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Żydaczowie. Na płn. leżą Żydaczów i Bereźnica Królewska, na wsch. Młyniszcze, na płd. Jajkowce, na płd.-zach. Łowczyce. Płn. część obszaru przepływa Bereźnica. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. (kapituły łacińskiej lwowskiej) ma roli or. 262, łąk i ogr. 65, past. 12, lasu 224 mr.; wł. mn. roli or. 784, łąk i ogr. 339, pastw. 85 mr. W r. 1890 było 123 dm., 862 mk. w gm., 4 dm., 50 mk. na obszarze dwor., (775 gr.-kat., 109 rzym.-kat., 28 izrl.; 860 Rus., 31 Pol., 18 Niem.). Par. rz.-kat. w Żydaczowie, gr.-kat. w miejscu, dek. rozdolski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1805 złr. *Lu. Dz.*

Zabłotówka, wś, pow. czortkowski, 17 klm. na płd. od sądu pow. w Czortkowie, tuż na płd. od urzędu poczt. w Ułaszkowcach Na płd. leżą Kapuścińce. Wschodnia część obszaru graniczy z Jezierzanami i Głęboczkiem (w pow. borszczowskim) a część zachodnia z Milowcami (w pow. zaleszczyckim). Zachodnią część wsi przepływa Seret. W jego dolinie leżą zabudowania. Wschodni pas lesisty. Własn. więk. (hr. Karola Lanckorońskiego) ma roli or. 469, łąk i ogr. 9, pastw. 12, lasu 542 mr.; wł. mn. roli or. 1043, łąk i ogr. 105, pastw. 13, lasu 11 mr. W r. 1890 było 169 dm., 963 mk. w gm., 4 dm., 47 mk. na obszarze dwor. (731 gr.-kat., 257 rzym.-kat., 22 izrl.; 722 Rus., 270 Pol., 18 Niem.). Par. rzym.-kat. w Jagielnicy, gr.-kat. w Ułaszkowcach. We wsi jest cerkiew p. w. św. Trójcy, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1302 złr. *Lu. Dz.*

Zabłoty, kol., pow. piotrkowski, gm. Bujny, par. Kociszew, ma 24 dm., 306 mk., 458 mr. W r. 1827 było 17 dm., 151 mk. Wchodziła w skład dóbr Kociszew.

Zabłoty 1.) wś włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 49 w. od Wilejki, przy b. dr. pocztowej z Ilii do Radoszkowicz, 2 dm., 27 mk. prawosł. 2.) **Z.,** ob. *Zabłocie.*

Zabłudów, mstko nad rzką Melecinią (Meletyną), pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 18 w. na płd.-wschód od Białegostoku (st. poczt. i dr. żel.), przy drodze bocznej z Białegostoku do m. Narwi (odl. o 2 mile). Posiada ulice: Białostocką, Suraską, Szewcką, Cmentarną, Wielką, Przyrzeczną, Dworną, Doktorską, Zatylną, 520 dm. drew., 8 murow., około 4000 mk., w tem 2500 żydów, reszta katolicy, cerkiew, kościół, synagogę, 4 domy modlitwy żydowskie, szkółkę elementarną chrześcijańską i żydowską, aptekę, doktora i kilku felczerów. Z władz mieszczą się tutaj: asesor policyjny, uriadnik i zarząd miejski. Przemysł drobny w ręku żydów. Z większych zakładów istnieją tu: fabryka sukna i kortów Asza, 2 młyny parowe, 5 dużych garbarni i wiele drobnych warsztatów tkackich. W mstku odbywa się rocznie 6 jarmarków. Dobra, własność donacyjna baron. Kruzensztern, posiadają 7400 dzies. ziemi, w tem 407 łąk i pastw., 5213 lasu, 454 nieuż. Mieszczanie mają do 100 dzies. Cerkiew uposażoną jest $86^1/_2$ dzies. (10 łąk i pastw., $3^1/_2$ nieuż.), kościół zaś $36^1/_2$ dzies. (8 łąk i pastw., 1 lasu, 3 nieuż.). Par. praw., dekanatu (błagoczynia) białostockiego, 2691 wiernych. Kościół paraf. katol., p. w. św. Piotra i Pawła, z muru wzniesiony w 1840 r. przez Demblińskich. Parafia katol., dekanatu białostockiego, 5875 wiernych. Gmina obejmuje 19 okręgów wiejskich (starostw), 45 miejscowości, mających 977 dm., 7158 mk. (2843 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 13161 dzies. (10350 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 16643 dzies. (3519 ornej) ziemi należącej do większej posiadłości i 233 (173 ornej) ziemi cerkiewnej i kościelnej. Cały obszar gminy obejmuje 30037 dzies. (14042 ornej) i ma 11111 mk. Okrąg policyjny (stan) zabłudowski obejmuje 4 gminy powiatu: Dojli-

dy, Gródek, Zabłudów i Zawyki. Zygmunt Stazy w r. 1525 nadał Z. wraz z okolicznemi włościami w dziedziczne posiadanie Aleksandrowi Chodkiewiczowi, wwdzie nowogródzkiemu, którego syn Grzegorz (Hryhory), kaszt. wileński, hetman w. lit., starosta grodzieński i mohylewski, aktem spisanym w Bielanowiczach d. 7 czerwca 1563 r. fundował w Z, cerkiew grecką p. w. Uśpienia Bogarodzicy i św. Mikołaja, stanowiąc przy niej popa oraz dyakona, których uposażył trzema włókami ziemi. Na zbudowanie domu dla parocha udzielił plac przy ulicy „idącej z dworu do cerkwi“ i uposażył dziesięcinami: 30 kop żyta, po 10 kop pszenicy i jęczmienia, 5 kop grochu, 30 kop tatarki. Tymże aktem fundował przy cerkwi szpital dla ludzi ubogich „wyznania tak greckiego jako też i rzymskiego“, obdarzywszy go dziesięcinami z dworu Zabłudowskiego: 60 beczek żyta, 15 beczek jęczmienia, 6 beczek grochu, 20 beczek tatarki. W tymże akcie erekcyjnym zastrzegł ofiarodawca dziesięcinę, którą poddani zabłudowscy winni byli oddawać tak cerkwi jak i kościołowi katolickiemu: pop i dyakon mieli otrzymywać każdy po 50 kop żyta i jęczmienia, ksiądz również taką ilość. Temu ostatniemu przeznaczył 2 włóki pastwisk i 5 placów wolnych przy kościele. Wreszcie z dziesięciny 50 kop żyta i tyleż jęczmienia, połowę miał odbierać „ustawnik“ (nauczyciel) przy cerkwi, a drugą połowę przeznaczył plebanowi katolickiemu, aby pilnie wypełniali obowiązki swoje i uczyli dzieci. W końcu Chodkiewicz poleca, ażeby mieszczanie płacili z domów po 4 gr. „kolendy“ tak plebanowi jako też i popu. Dziedzic zwalnia przytem od wszelkich czynszów place i włóki stanowiące uposażenie duchowieństwa, z warunkiem, aby w zamian tego gorliwie pełnili służbę bożą i nie zdzierali parafian; dla tego stanowi taksę za obrzędy religijne (Akt. Trybunału litew., XI, p. 36—38). Z treści powyższego przywileju okazuje się, że przed wydaniem jego, tenże Grzegorz Chodkiewicz lokował w Z. miasto, założył kościół parafialny katolicki i dziesięciną plebana i szkółkę obdarzył. Nie poprzestając na tem, zakłada on tu w r. 1568 drukarnią ruską (Tyszkiewicz, Wilia, str. 108), powierzywszy jej kierunek wygnańcom z Moskwy: Iwanowi Fiedorowiczowi i Pawłowi Mścisławiec. Iwan, pierwszy drukarz za panowania Iwana Groźnego, był dyakiem w cerkwi na Kremlu, i on to w r. 1563 wydrukował pierwszą w Rossyi księgę Dzieje Apostolskie. Oskarżony przed władzą uciekł na Litwę pod opiekę hetmana Chodkiewicza i osiadłszy w Z., wydrukował tu w r. 1596 Ewangielije uczitelnoje, a w 1570 Psałtyr. Pod koniec życia swego opiekuna przeniósł się do Lwowa, gdzie w r. 1573 drukował Apostoła. Zmarł 1584 (Lelewel, Ks. bibliogr., I, 410). Gdy i towarzysz jego Mścisławiec wyniósł się do Wilna, drukarnia zabłudowska upadła. Prawdopodobnie przewiezioną została do monasteru w Supraślu. Po bezpotomnem zejściu synów hetmana: Andrzeja, podstolego litew., i Aleksandra, starosty grodzieńskiego i mohylewskiego (zm. 1578 r.), połowa miasta i dóbr zabłudowskich, na mocy działu familijnego, dokonanego w grudniu 1587 r., przeszła na siostrę ich Annę, żonę Pawła Paca, wwdy mścisławskiego (Pacowie p. J. Wolffa, str. 39—40). Dobra te zmieniały odtąd często właścicieli, skoro po Sapiehach, Leszczyńskich i Sanguszkach, już w r. 1598 są własnością Krzysztofa ks. Radziwiłła (Archiwum Radziwiłłów, str. 142). Radziwiłłowie zostawszy dziedzicami tej majętności, Z. wraz z 10 folwarkami wcielili do dóbr składających ks. birżańskie, a gorliwi zwolennicy reformacyi założyli tu zbór kalwiński, który długo przetrwał. Liczył się on do głównych kościołów tego wyznania, przebywał bowiem przy nim senior podlaski z dwoma ministrami, do których nauczanie w szkole należało. Tu kalwini litewscy nie raz synody swe składali (M. Baliński, Star. Polska, III, 393). Szkołę kalwińską założył i uposażył Janusz Radziwiłł (Kotłubaj, Galerya Nieświeska, str. 154). W styczniu 1609 protopop podlaski Nestor Koźmienicz rozesłał z Z. list okólny do duchowieństwa prawosławnego litewskiego przeciwko unii (Batiuszkow, Chołm. Ruś, str. 78). W r. 1620 bawi tu chwilowo królewicz Władysław (d. 21 czerwca), dążąc do Moskwy (Korespon. Władysława IV, str. 16). Po zgonie Stanisława ks. Radziwiłła, pozostała wdowa Elżbieta Zofia, ks. brandeburska i syn, kilkomiesięczny zaledwie, Bogusław, ur. w Gdańsku 3 maja 1620 r. Opieka nad wdową i sierotą spadła na ks. Krzysztofa Radziwiłła, jako rodzonego brata zmarłego. Dobra zabłudowskie i puszcza do nich należąca, w celu powiększenia funduszów niezbędnych na utrzymanie sieroty, wypuszczone być miały w arendę mincarzowi z Gdańska (Kraushar, K. Arciszewski, str. 68-9). Po dokonanej zdradzie Janusza ks. Radziwiłła, het. w. lit., gdy d. 18 marca 1655 poddał Litwę Szwedom, Jan Kazimierz dobra jego „na instancyą dobrze zasłużonego wojska dziedzicznie i dożywotnie konferował mu był“. Miały one służyć jako wynagrodzenie za żołd, którego puste kasy Rzpltej opłacać nie były w stanie. Tym sposobem pułk hetmański otrzymał w posesyą Z. (B. Kalickiego, Bogusław Radziwiłł, str. 60). Wszystko co hetman posiadał uległo konfiskacie, tak, że żona i córka pozostały bez opatrzenia i na dworze ks. kurlandzkiego szukać musiały przytułku. Gdy ks. Janusz umarł ze zgryzoty, opieka nad pozostałą córką przypadła Bogusławowi, koniuszemu litew., „prawem przyrodzonem“ a z opieką zarazem rzeczywiste tych dóbr używanie. Wprawdzie traktaty Welawskie zapewniły córce Janusza zwrot majętności po

ojcu i matce, dopiero jednak ugoda stron wojujących w Oliwie zawarta (1660 r.), w punkcie XVII ostatecznie to potwierdziła. Wkrótce też Jan Kazimierz rozesłał uniwersały do wszystkich dowódzców regimentów litewskich, ażeby „bez wszelkiej odwłoki“ ustąpiły dóbr księżniczce. Kotłubaj (Życie Janusza Radziwiłła, str. 415) podaje taki rozkaz względem Z. Żona Janusza, Marya, hospodarówna mołdawska, testamentem z d. 29 listopada 1659 rozporządza, aby ciało jej po śmierci złożono w monasterze i cerkwi „która odemnie przy szkołach zabłudowskich fundowana będzie“. Z funduszu 600,000 złp. zapisanych jej przez Janusza Radziwiłła na dobrach Z. i Bielicy przekazuje 150000 złp. na urządzenie klasztoru zabłudowskiego i szkół przy nim, oraz 500 złp. na szpital w Zabłudowie (Akta Trybunału litew., XII, 585). W 1669 r. około Bożego Narodzenia wpadł do Z. z oddziałem swego wojska kn. Chowański i część znajdującej się tu szlachty wyrznął, część zabrał do niewoli. R. 1671 d. 10 marca Gabryel Kolenda, metropolita kijowski, halicki i wszystkiej Rusi, przed sędziami głównego tryb. lit. zeznał, iż zrzeka się zapisu 150000 złp., które ks. Marya Radziwiłłowa, wojewodzina wileńska, zapisała cerkwi zabłudowskiej, przez ś. p. Hryhorego Chodkiewicza, kasztelana wileńskiego, fundowanej, a to z większej sumy 600,000 złp. zabezpieczonych na dobrach: Bielicy w Lidzkiem i Zabłudowie w Grodzieńskiem. Tenże Kolenda zważywszy, że pomieniona wwdzina wileńska nie miała prawa tego robić, gdyż rzeczone sumy przekazała już dawniej i zapisała mężowi swemu ks. Januszowi Radziwiłłowi, wwdzie wileńskiemu, przeto zapisu tego zrzeka się i jako niebyły uważa (Akta Tryb. litew., XI, 201—2). Po śmierci Bogusława ks. Radziwiłła, chorążego w. ks. lit. (1669 r.), spadkobierczynią została jedyna córka jego Ludwika Karolina, żona Ludwika, margr. brandeburskiego. W r. 1681 d. 3 kwietnia pomienione dobra margrabina zastawiła mężowi swemu za 25,000 czerw. zł. Po śmierci pierwszego małżonka odnowiła śluby z ks. Karolem Filipem Neuburgskim, przemieszkując przeważnie za granicą, pamiątkę po sobie dla Z. zostawiła w zapisie datowanym z Berlina d. 20 czerwca 1687 r. Dowiadujemy się z niego, że wskutek zagubienia dokumentów podczas przeszłej wojny swedzkiej i moskiewskiej, dotyczących rozmaitych funduszów, któremi ks. Krzysztof Radziwiłł, wwda wileński, hetman w. lit., i małżonka jego Anna Kiszczanka, zborom ewangielickim, t. j. zabłudowskiemu, orleńskiemu i węgrowskiemu na Podlasiu będącym, nadali, Ludwika Karolina ks. Radziwiłłówna, margrabina brandeburska, zapisy takowe potwierdziła. Wyjaśnia w nim, iż spełniając wolę przodków swoich, naznacza 27000 złp., zabezpieczając takowe na majątku swoim Z., z warunkiem, ażeby 10% z sumy tej wypłacane były zborom tym na utrzymanie odpowiedniej służby, utrzymanie szkół, szpitalów, mieszkań wdowich i sierocych (Akta Tryb. litew., XII, 524). Po śmierci margrabiny d. 25 marca 1695 r. pozostał olbrzymi spadek, zw. „dobrami Neuburgskiemi“, do których, oprócz Dubinek, Kiejdan, Kopyla i in., należał Z. Obszerne to dziedzictwo pozostałej po niej dwuletniej córki Elżbiety-Augusty, oddane zostało, wraz z Dubinką i Bielicami, jako zastaw do wysokości 40,000 złp., mającej być pobieraną rok rocznie przez ks. Sapiehę, hetmana, jako opiekuna małoletniej Elżbiety (Metr. Lit., Ks Zapis., 151, f. 6). O dziedzictwo to długo walczyli Potoccy i Sapiehowie z młodym ks. Karolem Stanisławem Radziwiłłem, ówczesnym podkanclerzym (Tyg. Illustr., z r. 1893). Podczas powtórnej wojny szwedzkiej Karol XII, pospieszając w r. 1706 na Litwę dla wyparcia z niej wojsk Augusta II, zatrzymał się tu cały dzień 10 stycznia i obozował pod miastem w polu, pomimo tęgich mrozów. W r. 1734 d. 19 września staje w Z. obozem ks. Kazimierz Radziwiłł, zkąd przez cały miesiąc wysyła podjazdy w różne strony dla rozpędzenia stronników króla Stanisława (Kotłubaj, Galerya Nieświeska, str. 449). Słuckie duchowieństwo prawosławne, w memoryale przedstawionym ks. Karolowi Radziwiłłowi, gener. marszałkowi sejmowemu 1768 r., zażądało regularnej wypłaty dziesięciny na monaster zabłudowski, oraz zapomogi na miejscowy szpital a także wolnego wrębu w puszczy i wolnego mlewa w młynach. Na co suplikanci otrzymali odpowiedź, że co do funduszu zabłudowskiego obiecuje się ks. Karol porozumieć z macochą i takowe zatwierdzić (Akta Trybun. litew., XII, 236). Z zabytków przeszłości, oprócz kościoła parafialnego, pozostał dwór murowany, z wielkiemi lochami i ogrodem angielskim, odnowiony przez obecnych właścicieli; bóżnica żydowska, zbudowana z modrzewiu przed kilkuset laty, której zdjęcia fotograficzne ze stosownemi objaśnieniami złożył Mathias Berson w r. 1893 do zbiorów akademii umiejętności w Krakowie. W okolicy las zw. Krasne, o którym krąży wiele podań; miejscowość „Na Sasach“, gdzie stoczono bitwę, oraz wś Zwirki godne bliższego poznania pod względem etnograficznym. *M. R. Witanowski.*

Zabłudówka, zaśc., pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty, o 46 w. od Wiłkomierza.

Zabłudowszczyzna, uroczysko, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Izabelin, własność Zabłudowskich, ma 80 dzies. roli orn.

Zabocie (*Zabotje*), wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Mieżewicze, o 27 w. od Słonima.

Zaboczew, *Zabaczew*, wś i folw., pow. czerykowski, gm. Łobanówka. Wś ma 19 dm., 122 mk.; folw., od 1879 r. Śmiarowskich, 658 dzies.

(60 roli, 25 łąk, 450 lasu); młyn wodny i folusz dają 500 rs.

Zabogonie 1.) w spisie miejscowości *Zabaczyny*, osada, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. białowiesko-aleksandrowska, o 70 w. od Prużany, 80 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.,** wś i folw., pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Izabelin, o 16 w. od Wołkowyska. Wś ma 141 dzies. ziemi włośc.; folw. należy do dóbr Wiszniówka, Pichonowych.

Zabogoniki, *Zabohonniki*, zwane też *Bagienicze*, wś, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Wiercieliszki, o 11 w. od Grodna, 399 dzies. ziemi włośc. W 1558 r. należały do ekonomii grodzieńskiej. Według Pisc. knigi, graniczyły z siołami: Kosiejów, Popowicze, bagnem Głuchewo i borem Stryjowskim. Wszystkich włók na „ciahłej" służbie było 30.

Zabój, szczyt górski (782 mt.), leży na lew. brzegu Maniawy (lew. dopł. Czeczwy), w pow. dolińskim, na obszarze Grabowa, w pasmie tworzącym dział wodny Świcy i Czeczwy.

Zabojenie 1.) wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wołosewicze, o 73 w. od Borysowa. 2.) **Z.,** wś, pow. borysowski, gm. Krasne Łuki, o 60 w. od Borysowa, ma 4 osady. 3.) **Z.,** folw., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Berezyna, o 116 w. od Borysowa, dość dawne dziedzictwo Więckiewiczów, ma około 82 włók; grunta lekkie. *A. Jel.*

Zabójcze, leśniczówka i młyn w Kozowej, pow. brzeżański.

Zabójki, wś, pow. tarnopolski, 12 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Tarnopolu, 5 klm. na płn. od urzędu poczt. w Chodaczkowie Wielkim. Na płn. leżą Domamorycz i Dołżanka, na wsch. Draganówka i Poczapińce, na płd. Draganówka i Chodaczków Wielki, na zach. Dmuchawiec i Kozłów (obie w pow. brzeżańskim). Płn.-wsch. część obszaru przepływa pot. Ruda (zwany w dalszym biegu Brodkiem), dopływ Seretu. Chaty leżą na wschodzie. Własn. więk. ma roli or. 232, past. 13 mr.; wł. mn. roli or. 1909, łąk i ogr. 142, pastw. 147 mr. W r. 1890 było 249 dm., 1390 mk. w gm., 2 dm., 33 mk. na obszarze dwor. (941 obrz. rzym.-kat., 455 gr.-kat., 27 wyzn. izrl.; 1193 Polaków, 230 Rusinów). Par. rzym.-kat. w Kozłowie, gr.-kat. w Chodaczkowie Wielkim. We wsi jest cerkiew, p. w. św. Koźmy i Damiana, szkoła jednokl. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 1319 złr. *Lu. Dz.*

Zaboklik i *Zabokliki*, ob. *Żaboklik* i *Żabokliki*.

Zabokrzeki, ob. *Żabokrzeki*.

Zabokrzycz, ob. *Żabokrzycz*.

Zabokrzyczka, ob. *Żabokrzyczka*.

Zabola, potok, prawy dopływ Strwiąża, bierze początek we wsi Rudawce, w pow dobromilskim, płynie przez wś Smolnicę i uchodzi do Strwiąża na granicy Smolnicy i Terła.

Zabolcze, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile, o 23 w. od Rossień.

Zabolino, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Antolepty, o 52 w. od Nowoaleksandrowska, własność Citowych, 40 dzies. (7 lasu, 6 nieuż.).

Zabołocica, uroczysko, pow. piński, wspomniane w dokum. w. XVI przy wsi Suszycku, dziś gm. Pińkowicze (ob. Piscew. kn., 336).

Zabołocice, pow. ihumeński, ob. *Zabłocie* 54).

Zabołocie 1.) folw., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Ozarycze, własność Monkiewiczów, ma 37 włók. 2.) **Z.,** wś, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Broża, o 25 w. od Bobrujska, przy drożynie ze wsi Kowszyc do Kozłowicz, ma 4 osady; miejscowość małoludna, grunta piaszczyste. 3.) **Z.,** dobra, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i gm. Hłusk, paraf. katol. Choromce, dziedzictwo Wołodźków, ma 100 włók. 4.) **Z.,** folw., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i paraf. Hłusk, gm. Laskowicze, o 70 w. od Bobrujska. 5.) **Z.,** wś, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Zamosze, o 40 w. od Bobrujska. 6.) **Z.,** wś poradziwiłłowska, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Zabołocie, par. praw. Jeremicze, o 101 w. od Bobrujska, ma 22 osad. Szkółka wiejska. Gmina zabołocka składa się z 7 okręgów (starostw) wiejskich, liczy 467 osad, 3357 włościan płci męz., uwłaszczonych na 9758 dzies. W gminie jest 14 wsi, 5 zaśc., 2 dobra, 1 miasteczko, 5 folw., 1 chutor. Miejscowość poleska, grunta lekkie, łąk obfitość, Włościanie hodują pszczoły w puszczy. 7.) **Z.,** wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Krasne Łukl, o 40 w. od Borysowa, ma 12 osad; grunta lekkie. 8.) **Z.,** wś, pow. borysowski, przy drożynie ze wsi Słobódki do wsi Denisewicz, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Uchwały, o 65 w. od Borysowa, ma 18 osad; grunta piaszczyste. 9.) **Z.,** dwie wsi, pow. borysowski, niegdyś przy gośc. poczt. mińsko-borysowskim, teraz w pobliżu toru dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, o 3 w. od przyst. zw. Wittgenstejnowski, w 2 okr. poł. łohojskim, gm. i par. praw. Smolewicze, o 42 w. od Borysowa, ma cerkiew filial. p. wez. Wniebowzięcia N. M. P. Jedna wś ma 14 osad, druga 7 osad. Grunta lekkie, lasy okoliczne wyniszczone. 10.) **Z.,** zaśc., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i par. katol. Uzda, gm. Puków, o 121 w. od Ihumenia, 4 osady; miejscowość leśna, grunta lekkie. 11. **Z.,** wś, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. i gm. Śmiłowicze, o 38 w. od Ihumenia, ma 24 osad; grunta lekkie. 12.) **Z.,** wś, pow. ihumeński, przy torze dr. żel. lipawsko-romeńskiej, o 7 w. od st. Michanowicze, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. i par. prawosł. Pereżyry, o 49 w. od Ihumenia, ma 17 osad; grunta lekko faliste, szczerkowe,

urodzajne, lasu mało. 13.) **Z.**, wś, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. i par. praw. Wierchmień, o 34 w. od Ihumenia, ma 16 osad; cerkiew p. w. Wniebowstąpienia; grunta piaszczyste. 14.) **Z.**, dziś zwykle *Rozpucie* (ob.), wś, pow. ihumeński, gm. i par. praw. Dudzicze, o 55 w. od Ihumenia. 15.) **Z.**, fol. nad rzką Ślepianką, dopł. Świsłoczy, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siennica, o 10 w. na wsch. od Mińska. Należał do dóbr Skorenicze (ob.). 16.) **Z.**, *Zabłocie*, wś, pow. miński, w pobliżu linii dr. żel. mosk.-brzesk., w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, o 14 w. od Mińska, ma 9 osad. 17.) **Z.**, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Iwieniec, o 59 w. od Mińska, ma 5 osad; grnnta szczerkowe. 18.) **Z.**, chutor, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. i par. praw. Skorodno; grunta piaszczyste. 19.) **Z.**, wś nad bezim. dopł. Uborcia, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. i par. praw. Lelczyce, o 87 w. od Mozyrza, ma 18 osad; grunta lekkie, łąk obfitość. 20.) **Z.**, wś nad rzką Szarówką, dopł. Plisy, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. Wsielub, o 10 w. od Nowogródka, ma 4 osady; grunta faliste, pszenne, lasu mało. 21.) **Z.** al. *Zabołoć*, wś nad bezim. dopł. Newdy, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Rajcy, o 14 w. od Nowogródka, ma 17 osad; miejscowość małoleśna, grunta lekko faliste, urodzajne. 22.) **Z.**, wś, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. i gm. Nowa Mysz, o 44 w. od Nowogródka, ma 11 osad. Mają tu własności, oprócz włościan: żyd Załmanowicz (1 włókę) i szlachta Horawscy ($^1/_2$ włóki). 23.) **Z.** al. *Zabłocie*, *Zabłoć*, folw. i zaśc., pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Korelicze, o 15 w. od Nowogródka. Mają tu drobne własności szlachta Tatarzy: Obuniewiczowie (około 1 włóki), Koryccy ($1^1/_2$ włóki) i Zabłoccy (około 11 włók folwark) i szlachta katolicy, Kasperowiczowie (1 włókę). Miejscowość bezleśna, grunta urodzajne, pszenne. 24.) **Z.**, wś poradziwiłłowska, pow. nowogródzki, przy małym gośc. poczt. pomiędzy Nieświeżem i Mirem. w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodzieja, o 66 w. od Nowogródka a 3 w. od st. Horodzieja dr. żel. mosk.-brzeskiej. Miejscowość małoleśna, dość równa, grunta urodzajne. 25.) **Z.** al. *Zaozierje*, wś, pow. piński, na „Zarzeczu“, przy drożynie z Wólki Bereźniańskiej do Zadołża, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Kuchecka Wola, par. prawosł. Kuchcza, o 92 w. od Pińska, ma 13 osad; miejscowość nizinna, leśna, grunta lekkie. 26.) **Z.**, uroczysko osiadłe, pow. piński, na „Zarzeczu“, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Chojno, o 10 w. od Pińska. 27.) **Z.**, uroczysko, w pow. pińskim, wspomniane pod r. 1574 w inwentarzu dóbr Pińkowicze (ob. Bibliot. Ordyn. Krasińskich, t. II, 215). 28.) **Z.**, uroczyska, w pow. pińskim, wspomniane w Piscew. kn. z w. XV, przy wsiach: Suszycku (str. 79), Brodnicy (str. 100), Bobrowicz (str. 143), Mała-Hać (str. 152), Posienicze (str. 353), Poroscy (str. 188) 20.) **Z.** al. *Czemierycy*, *Czemierysy*, wś, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Derażyce, o 97 w. od Rzeczycy. 30.) **Z.**, wś, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. i par. praw. Chojniki, ma 17 osad; za poddaństwa należała do domin. Chojniki, dziedzictwa z kolei kn. Szujskich i Prozorów. 31.) **Z.**, folw., pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. Jakimowska-Słoboda, własność Skalskich, około 61 włók. 32.) **Z.** al. *Zabłocie*, trzy zaśc. i leśnictwo nad Łotwą, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Teladowicze, o 57 w. od Słucka. Zaśc. należą do ordynacyi nieświeskiej ks. Radziwiłłów. Mają tu też własność Puzinowscy ($1^1/_2$ włóki). Grunta lekkie, szczerkowe, urodzajne, łąki dobre. Leśnictwo przy domin. Jaźwina. 33,) **Z.**, wś, pow. czauski, gm. Czaussy, ma 49 dm., 268 mk.; kaplica katol. parafii Rasna. 34.) **Z.**, dobra, pow. czerykowski, od 1872 r. Odyńców, wraz z Michajłowem 1167 dzies. (187 roli, 94 łąk, 505 lasu); kaplica katol. par. Worodzków. 35.) **Z.**, wś na płd. od błota Hałe, u wierzchowiny rz. Wabicz, pow. mohylewski, gm. Cerkowiszcze, ma 20 dm., 168 mk., z których 19 zajmuje się wyrobem naczyń drewnianych, 31 powroźnictwem, 27 kobiet wyrobem płótna. 36) **Z.**, wś, pow. mohylewski, gm. Czarnorucz (o 7 w.), zapasowy śpichlerz gminny. 37.) **Z.**, wś, pow. mohylewski, gm. Wendoroż (o 11 w.), zapasowy śpichlerz gminny. 38.) **Z.**, wś, pow. mohylewski, gm. Nieżkowo, mają 81 dm., 419 mk. 39.) **Z.**, dobra, pow. mohylewski, od r. 1881 własność Sakowiczów, ma wraz z Hutą 3644 dzies. (80 roli, 90 łąk, 2491 lasu); młyn wodny i folusz dają 1100 rs., dziegciarnia 300 rs. 40.) **Z.** *Małe*, dobra, pow. mohylewski, od r. 1879 własność Skwarcewiczów, 104 dzies. (46 roli, 30 łąk, 5 lasu). 41.) **Z.**, dobra, pow. orszański, od 1882 r. Łazarewych, 500 dzies. (300 roli, 50 łąk, 100 lasu); gorzelnia daje 2000 rs., młyn wodny i karczma 600 rs., obora na 70 krów, wyrób sera limburskiego (do 280 pudów), Młyn krupczatny produkuje za 2000 rs. rocznie. 42.) **Z.**, dobra, pow. orszański, od 1847 r. własność Dyszlewskich, mają 1125 dzies. (170 roli, 120 łąk, 600 lasu); młyn daje 50 rs., karczma 60 rs. 43.) **Z.**, wś, pow. rohaczewski, gm. Długie (Dołhoje), ma 27 dm., 145 mk. 44.) **Z.**, wś nad błotem mającem do 3500 dzies., pow. rohaczewski, gm. Łuki (o 9 w.), 107 dm., 711 mk., cerkiew paraf. drew., szkoła ludowa, zapasowy śpichlerz gminny, 3 wiatraki. 45.) **Z.**, wś w pobliżu błota Korabliszcze, tamże, gm. Koszelew (o 10 w.), zapasowy śpichlerz gminny. 46.) **Z.**, dobra, pow. rohaczewski, dziedzictwo Dernałowiczów, mają wraz z Syrskiem 4234 dzies. (621 roli, 410

łąk, 2755 lasu); młyn wodny i folusz dają 200 rs., karczma 150 rs. 47.) **Z.,** dobra, pow. rohaczewski, od 1877 r. Chrapowickich, 3606 dzies. (800 roli, 577 łąk, 1222 lasu); 2 karczmy dają 400 rs. 48.) **Z.,** dobra, pow. rohaczewski, od 1872 r. Titowych, 115 dzies. (65 roli, 10 łąk, 71 lasu). 49.) **Z.,** osada, pow. lepelski, gm. Pyszno (o 6 w.), gorzelnia, młyn wodny. 50. **Z.,** dobra, pow. lepelski, gm. Zabołocie, o 4 w. od Lepla, 419 dusz rewiz., 4153 dzies. ziemi dworskiej, gorzelnia. Z. stanowią attynencyą Pyszna. W. 1730 r. Z. należały do Anny z Chreptowiczów 1-voto Rajeckiej, 2-do Kryszpinowej, od której w 1742 r. przeszły do jej synowca Jana Chreptowicza, stolnika nowogródzkiego, w 1765 r. brata jego Marcyana, ssty werbelskiego, dalej syna tegoż Joachima, kanclerza lit., który w 1767 r. sprzedaje Fabianowi Kaszycowi, ście smoreckiemu. Od tego nabywają w 1786 r. Piotr i Teresa z Komarów Sielawowie; w r. 1791 własność syna ich Józafata, dalej Apolinarego Sielawy, podkomorzego mińskiego, po śmierci którego drogą spadku przechodzi do jego siostrzenicy Krystyny z Szczytów ks. Lubeckiej, od której w 1843 r. nabywają Nikodem i Ewa z Borodziczów Grot Spasowscy za 50000 rs.; dziś własność ich potomstwa. Gmina obejmuje 4 okręgi (starostwa) wiejskie, 35 miejscowości, mających 314 dm., 3006 mk. włościan, uwłaszczonych na 7374 dzies. (3652 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się: 692 dzies. (236 ornej) ziemi należącej do osób innych stanów, 503 (12 ornej) skarbowej i 79 (56 ornej) cerkiewnej. Cały obszar gminy obejmuje 8648 dzies. (3956 ziemi ornej) i 3036 mk. Zarząd gminy we wsi Pielewiż Wielka (o 1 w. od Zabołocia). Na obszarze dóbr jezioro Głębokie (ob.). 51.) **Z.,** wś, pow. wieliski, własność Gerngrosa. 52.) **Z.,** dwór, pow. witebski, Jana Perebiłły, 11 dzies. 53.) **Z.,** ob. *Zabłoć* i *Zabłocie*. *A. Jel.-J. Krz.*

Zabołocie 1.) wś, pow. owrucki, gm. i par. praw. Pokalów (o 12 w.). 2.) **Z.,** wś nad błotem Racze, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Potyjówka, o 8 w. na płn. od Radomyśla, ma 591 mk. W 1784 r. było tu 265 mk. (wś należała do Kajetana Olizara) a w 1887 r. podług Pochilewicza 718 mk. prawosł., 10 katol. i 12 żydów. Włościanie, w liczbie 238 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1476 dzies., ze spłatą po 1090 rs. 93 kop. rocznie. Posiada cerkiew drewnianą, p. w. św. Jerzego, wzniesioną w połowie zeszłego wieku i odnowioną około 1860 r. Do par. praw. należą wsi: Kotówka (o 2 w.) i Mieńkówka al. Romandorf (o 7 w.). Pod wsią Z., w uroczysku Kniaże, zaczyna się niewielki starożytny wał, kończący się u rz. Myki. W XVII w. wś należała do włości radomyskiej, obecnie własność Wierzbickich, mających tu i w Kotówce 715 dzies. ziemi użytkowej, 2916 lasów i 408 nieużytków. 3.) **Z.,** uroczysko na gruntach wsi Osowce, w pow. radomyskim.

Zabołockie, jezioro, w pow. nowogródkim, ob. t. VII, 260.

Zabołotce 1.) wś, pow. dubieński, gm. Malin, par. praw. Ostrożec (o 4 w.). W 1602 r. Mikołaj z Chubkowa Siemaszko, ssta i klucznik łucki, sprzedaje mko Ostrożec, z folw. zwanym na Zabołociu urodz. Janowi Kaszowskiemu z Wysokiego za 20000 kóp gr. litew. (Arch. J. Z. R, cz. V, t. I, str. 100—2). 2.) **Z.,** wś, pow. dubieński, gm. Malin, par. praw. Bakoryn, o $^1/_2$ w. od cerkwi filialnej w Pełży. 3.) **Z.,** w inwentarzu dóbr ks. Wiśniowieckich *Zahłotce*, nieistniejąca pod tą nazwą wś w pow. krzemienieckim. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do Wiśniowca kn. Aleksandrowej Wiśniowieckiej, która płaci ztąd z 2 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 133). W inwentarzu dóbr ks. Wiśniowieckich z XVIII w. wymieniona jako należąca do klucza Daniłowszczyzna. 4.) **Z.,** wś, w dawnym pow. łuckim. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1583 własność Pawła Zabołockiego, który płaci ztąd z 2 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 105). 5.) **Z.,** na karcie Chrzanowskiego *Zabłocz*, wś nad rz. Stawem, pow. łucki, na płn.-wsch. od Torczyna. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1577 należy do dworu Szepla kn. Iwanowej Czartoryskiej, która płaci ztąd z 5 ogr. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 48). 6.) **Z.,** wś, pow. włodzimierski, gm. Zabołotce, o 28 w. od Włodzimierza, ma 62 dm., 695 mk., zarząd gminy, cerkiew, kościół katol. Kościół katol., p. w. św. Trójcy, wzniesiony w 1773 r. z muru przez obywatela Gurowskiego. Parafia katol., dekanatu włodzimierskiego, 190 wiernych. Kaplica w Iwaniczach. Gmina obejmuje 8 wsi, mających 402 dm., 3831 mk. Włościanie, w liczbie 1387 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 4705 dzies. (4044 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 5342 dzies. (2160 roli) większej posiadłości i 357 dzies. (232 roli) ziemi cerkiewnej. Cały obszar gminy obejmuje 10504 dzies. (6436 roli) i ma 4021 mk. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z r. 1577 należy do Litowiża kn. Michajła Czartoryskiego, który z Zabołotczy i z Rakulin płaci z 6 dym. łanow., 3 ogr. po 2 gr., 1 komor. 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 67). *J. Krz.*

Zabołotja, wś nad rz. Siliżą, pow. jelmiński gub. smoleńskiej, gm. Zabołotja, 24 dm., 170 mk., zarząd gminy, cerkiew, młyn.

Zabołotje, ob. *Zabłocie*.

Zabołotje 1.) wś nad jez. Mszara, pow. bielski gub. smoleńskiej. Z jeziora Mszara, leżącego pod 55° 52′ płn. szer. i 33° 41′ wsch. dług., wypływa rz. Dniepr (podług niektórych źródeł; porów. t. II, 45). 2.) **Z.** al. *Samodurowka*, wś, pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. korytowska, 16 dm., 118 mk.

Zabołotnia, wś, pow. rohaczewski, cerkiew paraf. drewniana.

Zabołotnica, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Łosznica, o 23 w. od Borysowa a 4 w. od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Bojary, ma 8 osad. *A. Jel.*

Zabołotniki 1.) wś nad bezim. dopł. Suszenki, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Siniawka, o 65 w. od Słucka, ma 15 osad; grunta lekkie, miejscowość dość leśna. 2.) **Z.,** wś, pow. drysieński, pow. Rosica. *A. Jel.*

Zabołotno, osada, pow. siebieski, własność Trofimowych, 13 dzies.

Za Bołotom 1.) część Szkła w pow. jaworowskim. 2.) **Z.** *B*, ob. *Ludwipol.*

Zabołotynka, st. dr. żel. orłowsko-witebskiej, w pow. witebskim, pomiędzy st. Witebsk (o 12 w.) a Krynki (również o 12 w.), odl. o 116 w. od Smoleńska a 476 w. od Orła.

Zabora 1.) chutor, pow. kijowski, w 1 okr. pol., gm. Hostomel, o 26 w. od Kijowa, 3 mk. Był tu (1878 r.) młyn parowy, produkujący za 61750 rs. 2.) **Z.,** karczma, pow. lipowiecki, w 3 okr. pol., gm. Łukaszówka, o 51 w. od Lipowca, 4 mk. 3.) **Z.** al. *Dranyczka* al. *Teklinówka*, wś, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Potyjówka, o 18 w. od Radomyśla, 98 mk. 4.) **Z.,** karczma, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Hornostajpol, o 135 w. od Radomyśla, 9 mk. 5.) **Z.,** wś, wchodziła w skład dóbr Niewirków, w pow. rówieńskim.

Zaborce, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Mołodziatycze, par. r. l. Grabowiec, r. gr. Bereście, odl. 21 w. od Hrubieszowa. Posiada cerkiew filialną, młyn wodny, wiatrak. W r. 1827 było 36 dm., 197 mk. W r. 1888 folw. Z. rozl. mr. 474: gr. or. i ogr. mr. 392, łąk mr. 68, nieuż. mr. 14; bud. mur. 2, drew. 14, pokłady torfu.

Zaborce 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Zaleś (o 7 w.), o 35 w. od Dzisny, 7 dm., 85 mk. (41 dusz rewiz.). 2.) **Z.,** wś nad Dźwiną, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo (o 22 w.), okr. wiejski i dobra, Korzeniowskich, Dryhucze, o 21 w. od Dzisny, 8 dm., 55 mk. praw., 3 katol., 21 żydów (w 1865 r. 33 dusz rewiz.). 3.) **Z.,** zaśc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze (o 16 w.), okr. wiejski i dobra, Czapskich, Latowicze, 10 dusz rewiz. 4.) **Z.** al. *Zaborcie* wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Daugieliszki (o 6 w.), okr. wiejski i dobra, Kamińskich, Przyjaźń, o 26 w. od Święcian, na płn.-zach. od Jakowszczyzny, wzn. 941 st. ang. n. p. m., ma 12 dm., 96 mk. katol. (w 1865 r. 45 dusz rewiz.). 5.) **Z.,** wś nad rzką Bladką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Domejków, Sitce (o 3 w.), o 70 w. od Wilejki, 24 dm., 131 mk. (w 1865 r. 35 dusz rewiz.). 6.) **Z.,** wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 13 w.), okr. wiejski Podworańce, o 65 w. od Wilna, 10 dm., 108 mk. katol. (w 1865 r. 44 dusz rewiz. w części należącej do dóbr Michaliszki, Brzostowskich i 6 dusz rewiz. w części Gregorowiczów). 7.) **Z.,** wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Dubiażyn, o 27 w. od Bielska. W spisie własności ziemskiej gub. grodzieńskiej nie podana. 8.) **Z.,** wś i pustka, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kurkle, o 29 i 30 w. od Wiłkomierza. 9.) **Z.** al. *Niewiażka*, os., tamże, o 25 w. od Wiłkomierza. *J. Krz.*

Zaborcie 1.) folw., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, od r. 1822 własność Borsuków, ma 23 włóki. 2.) **Z.,** ob. *Zaborce.* *A. Jel.*

Zaborcze, wś, pow. janowski, gm. Dzierzkowice, par. Boiska, odl. 49 w. od Janowa, ma 8 dm., 47 mk., 94 mr. Do r. 1864 należała do dóbr Sosnowa Wola.

Zaboreczno, os. nad jez. Krynice, w pow. tomaszowskim, gm. Krynice.

Zaborek 1.) os. młyn., pow. konstantynowski, gm. i par. Janów, ma 1 dm., 3 mk., 121 mr. 2.) **Z.,** os., pow. konstantynowski, gm. Pawłów, ma 3 dm., 7 mk., 108 mr.

Zaborek, chutor, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Koszelewo, o 15 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Zaborja Niżnie al. *Puzany*, wś, pow. bielski gub. smoleńskiej, gm. Monino, 7 dm., 37 mk., dziegciarnia.

Zaborje 1.) wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Zaczyste, o 26 w. od Borysowa, ma 3 osady. 2.) **Z.,** wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Prusewicze, o 55 w. od Borysowa. 3.) **Z.,** uroczysko, w pow. pińskim, wzmiankowane w „Piscew. kn." w okolicach wsi: Kołomska al. Kołonska (str. 161), dziś gm. Święta Wola, Knubowa (str. 172), dziś gm. Lemieszewicze, Chrystobołocicz, dziś gm. Lemieszewicze, Tupczyc (str. 197), dziś gm. Lemieszewicze. 4.) **Z.,** ob. *Zaborze.* *A. Jel.*

Zaborje, wś nad rzką Leszną, dopł. Biesiedzi, pow. suraski gub. czernihowskiej, gm. Zaborje, o 55 w. na płn.-zach. od Suraża, 332 dm., 2267 mk., zarząd gminy, cerkiew, 2 jarmarki, 5 wiatraków, olejarnia.

Zaborna, os., pow. sokołowski, gm. i par. Jabłonna, ma 3 dm., 15 mk., 4 mr. Wchodziła w skład dóbr Gródek.

Zabornia, przełęcz górska, w dziale Lubonia, w Beskidzie wschodnim; przechodzą przez nią i krzyżują się tu drogi bite z Jordanowa do Sącza i z Myślenic do Nowego Targu. Wznies. 549 mt. Karczmy tu stojące stanowiły dawniej zwykłe miejsce noclegu dla podróżnych, podążających wózkami góralskiemi z Krakowa do Szczawnicy i Zakopanego (Karta wojsk., 7, XXII).

Zabornia, folw. do Godurowa, w pow. krobskim (gostyńskim), okr. urzęd. go styńskim, urząd stanu cyw. i pocztowy w Piaskach (Sandberg), st. kol. żel. w Zalesiu, na linii Leszno-Jarocin, szkoła katol. w Michałowi e, par. kat. w Strzelcach, 1 dym., 17 dusz.

Zabornia, ob. *Zaborska Ziemia.*

Zaborniki, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Bohiń (o 16 w.), okr. wiejski Domasze, o 112 w. od Dzisny, 12 dm., 149 mk. katol. (73 dusz rewiz.).

Zaborocze, wś, pow. sieński, gm. Czereja (o 6 w.), zapasowy śpichlerz gminny.

Zaborodna, potok, dopływ Sołokii, powstaje na obszarze Nowosiołek, w pow. Rawa Ruska.

Zaborodzin, zaśc, szl., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 41 w. od Święcian, 2 dm., 9 mk. katol.

Zaborol 1.) w dokum. też *Zaborowle,* wś nad bezim. rzką, pow. łucki, gm. Miłusze, 38 dm., 396 mk., cerkiew, szkoła. Była tu kaplica parafii katol. Łuck. Podług rewizyi zamku łuckiego z r. 1545 sioło zamkowe, miało 6 dworzyszcz, z których koniem służą i siódmy ciwun. Ciągłych dworzyszcz było dziewięć, z tych trzy pustką stały. Ludzie z tych dworzyszcz powinni z podwodami jeździć, gdzie ststa pośle, chodzić z robocizną do dworu gospodarskiego w Kraśnem (przedm. Łucka), mościć ławki na Styrze i gacić chrustem na stawie holeszowskim, razem z ludźmi z Hołyszewa. Kn. Konstanty (Ostrogski) wyprosił u Zygmunta I Ohawczyce we włości kotowskiej i pół Z. dla Tychny Kosińskiego (Jabłonowski, Rewizye, 77, 78, 84). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1570 Michajlo Ilo Maliński z imienia króla IMci Zaborowla wnosi z 49 dym. W r. 1577 Roman Koziński z cześci swej Zaborola i Juchawczicz (Ohawczyce) płaci z 4 dym. po 20 gr., 4 ogr. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 33, 60). Był tu piękny ogród angielski, założony przez Miklera, ładny pałacyk i kaplica gotycka, wzniesiona podług planu Itara, słynnego architekta z Dubna. Około 1859 r. wś należała do Czarneckich. 2.) **Z.,** wś, pow. równieński, gm. Kustyń (o 2 w.), odl. o 10 w. od Równego (st. poczt. i dr. żel.), 83 dm., 522 mk. Posiada cerkiew, p. w. św. Jana Chrzciciela, z drzewa wzniesioną w 1762 r. i uposażoną $36^1/_2$ dzies. ziemi. Do par. praw. należą wsi: Biczal (o 1 w.) i Remle (o 2 w.). W całej parafii 122 dm., 990 mk. praw. i 43 katol. Kaplica katol. parafii Aleksandrya, szkółka cerkiewna od 1883 r. Własność niegdyś Cieciszowskich, dziś Niemców. Istnieje w Z. administracya obszernych lasów, do dóbr zaborolsko-horodyńskich należących. Z. wymieniony jest w zapisie ks. Semena Wasilewicza Nieświżskiego w liczbie dóbr nadanych ks. Konstantemu Ostrogskiemu, jako wnukowi jego żony, ks. Maryi Semionówny Równieńskiej, co Zygmunt I potwierdza d. 4 maja 1518 r. (Arch. ks. Sanguszków, III, 167). W 1548 r. ks. Beata z Kościeleckich Ilinaja Ostrogska przeznaczyła dziesięciny z gruntów dworskich z Z. i Nowegodworu na uposażenie kościoła p. w. Wniebowzięcia N. M. P. w Ostrogu (ob. t. IX, 818). Inny widocznie Z. al. Zaborowl podają reg. poborowe pow. łuckiego z 1583 r. Leżał prawdopodobnie, sądząc z przyległych miejscowości, w zachodniej części pow. dubieńskiego, w pobliżu Styru. Iwan Krasieński płaci z imion swoich: Halicza, Boronowa, Kryholów, Zaborola, Rykan, Topolia i Hruszowna flor. 76 gr. 10 a Jan Kownacki z imienia swego zastawnego Zaborowla z 16 dym., 8 ogr., 1 koła waln., 1 popa, 5 bojar. (Jabłonowski, Wołyń, 102, 111). *J. Krz.*

Zaborów 1.) al. *Zaborowo,* wś i fol., i *Z. Leśny,* folw., pow. warszawski, gm. i par. Zaborów, odl. 16 w. na zach. od Warszawy, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, urząd gm., młyn wodny, wiatrak, hodowla bydła, z produkcyą mleka na dostawę do Warszawy (centryfuga parowa), około 600 mk. W r. 1827 było 42 dm., 407 mk. W r. 1889 folw. Z. lit. A., z nomenklaturą Dystylarnia, rozl. mr. 1157: gr. or. i ogr. mr. 788, łąk mr. 204, pastw. mr. 42, lasu mr. 76, w osadzie wieczysto-czynszowej mr. 4, nieuż. mr. 43; bud. mur. 19, drew. 34; płodozm. 7 i 13 pol., las nieurządzony. Wś Z. os. 20, mr. 85, wś Wyględy os. 5, mr. 150, wś Wólka Zaborowska os. 11, mr. 325, wś Budy Zaborowskie os. 9, mr. 42, wś Maryów os. 28, mr. 553, wś Wiktorów os. 26, mr. 93. Folw. Zaborów Leśny oddzielony od dóbr Zaborów lit. A. rozl. mr. 3320: gr. or. i ogr. mr. 106, łąk mr. 51, lasu mr. 2104, nieuż. mr. 59; bud. mur. 1, drew. 19, las nieurządzony, pokłady torfu. Zapewne z tej wsi pochodzi „Stiborius warschowiensis pincerna", występujący w dok. z r. 1464 (Kod. mazow., 11). Parafia istnieje tu już w XVI w. Data erekcyi nie znana. Zapewnie pierwotnie należał Z. do par. w Błoniu lub poblizkiem Borzęcinie. W r. 1580 stoi tu kościołek (sanctuarium). Adam Zdziesek „de Zaborowo major" płaci tu od $2^1/_2$ łan. a gener. Stanislaus Młochowski possessor et successor bonorum olim gen. Nicolai Zaborowski in Zaborowo" od $5^1/_2$ łan. (Pawiń., Mazowsze, 283). Obecny kościół pochodzi z r. 1791. Z. par., dek. warszawski (dawniej błoński), około 1500 dusz. Z. gmina, należy do sądu gm. okr. II w Babicach, st. poczt. w Błoniu. Gmina ma 15189 mr. obszaru i 3677 mk. Śród ludności stałej jest 1 praw., 26 prot. i 97 żyd. 2.) **Z.,** folw., pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn, ma 35 mk. W r. 1827 było 4 dm., 28 mk. 3.) **Z.,** wś i fol., pow. grójecki, gm. Belsk, par. Lewiczyn, odl. 7 w. od Grójca, ma 213 mk. W r. 1827 było 10 dm., 65 mk. W r. 1888 dobra Z. składały się z folw. Z. i Zaborówek Szlachecki rozl. mr. 955;

folw. Z. gr. or. i ogr. mr. 706, łąk mr. 41, past. mr. 9, lasu mr. 9, nieuż. mr. 29; bud. mur. 7, drew. 6; folw. Zaborówek gr. or. i ogr. mr. 141, łąk mr. 6, pastw. mr. 8, nieuż. mr. 6; bud. mur. 6, drew. 11, wiatrak. Wś Z. os. 22, mr. 448, wś Zaborówek Szlachecki os. 10, mr. 99, wś Wilczy Targ os. 11, mr. 238. W r. 1576 wś Zaborowie Warsewickiego posiadał Andrzej Warszewicki, który płacił od 5 łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 233). 4.) **Z.** *Huta*, wś, pow. gostyński, gm. Rataje, par. Sokołów, ma 83 mk., 83 mr. W r. 1827 było 15 dm., 129 mk. 5.) **Z.** *Nowy*, wś i folw., pow. gostyński, gm. Rataje, par. Sokołów, odl. 6 w. od Gostynina, ma 265 mk., wiatrak. W r. 1827 było 17 dm., 203 mk. W r. 1873 folw. Z. Nowy, z nomenklaturą Feliksów, rozl. mr. 1081: gr. or. i ogr. mr. 583, łąk mr. 145, wody mr. 1, lasu mr. 313, nieuż. mr. 39; bud. mur. 5, drew. 13, las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. Nowy os. 53, mr. 224, wś Huta Zaborowska os. 13, mr. 84. 6.) **Z.** *Stary*, wś i folw., pow. gostyński, gm. Rataje, par. Sokołów, odl. 6 w. od Gostynina, ma gorzelnią, 283 mk. W r. 1827 było 33 dm., 370 mk. W r. 1889 folw. Z. Stary rozl. mr. 1154: gr. or. i ogr. mr. 604, łąk mr. 91, pastw. mr. 11, lasu mr. 310, w odpadkach mr. 100, nieuż. mr. 38; bud. mur. 13, drew. 7. Wś Z. Stary os. 52, mr. 159. R. 1579 trzej Zaborowscy mają $4^1/_2$ łan. km., 5 zagr. 7.) **Z.** al. *Zaborowo*, wś, pow. włocławski, gm. Piaski, par. Zgłowiączka, ma 43 mk., 264 mr. W r. 1827 było 5 dm., 44 mk. 8.) **Z.**, folw., pow. nieszawski, gm. Ruszkowo, par. kat. Broniszewo, par. ew. Sompolno, ma 170 mr. 9.) **Z.**, wś i folw. nad rzką Piasecznicą (Zaborówką), pow. brzeziński, gm. Łazisko, par. Tomaszów, odl. 28 w. od Brzezin. Wś ma 13 dm., 137 mk., folw. 4 dm., 34 mk. W r. 1827 było 9 dm., 66 mk., par. Tobiasze. W r. 1889 folw. Z. rozl. mr. 636: gr. or. i ogr. mr. 485, łąk mr. 63, pastw. mr. 2, lasu mr. 20, w odpadkach mr. 43, nieuż. mr. 23; bud. mur. 5, drew. 14; płodozm. 9 i 10 pol. Wś Z. os. 19, mr. 45, wś Komorów os. 25, mr. 420. Na początku XV w. była to wioseczka „villula“, należąca do Piotra Tłuka, dziedzica Ujazdu. W akcie erekcyi parafii w Ujazdzie, Wojciech Jastrzębiec, arcyb. gnieźn., przeznacza dziesięciny z tej wioski dla kościoła w Ujaździe. Na początku XVI w. wś należy do par. Tobiasze, lecz dziesięcinę daje kościołowi w Ujaździe, swemu zaś plebanowi tylko kolędę. Pleban ma tu dział roli, na którym siedzi kmieć dający czynszu 16 gr., dwa kapłony, 15 jaj corocznie (Łaski, L. B., II, 182, 183 i 322). Według reg. pobor. pow. brzezińskiego z r. 1576 wś Z., w par. Ujazd, własność Dunina, miała 3 łany km., 3 zagr., karczmę i młyn (Pawiń., Wielkop., II, str. 95). 10.) **Z.**, kol., pow. turecki, gm. Zelgoszcz, par. Wielenin, odl. 28 w. od Turka, ma 15 dm., 116 mk. W r. 1838 folw. Z. miał 450 mr. Uległ następnie rozdziałowi na kolonie. W r. 1827 było 10 dm., 85 mk. Według reg. pobor. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś Z , w par. Wielienino, miała 4 posiadaczy na $^3/_4$ łanu (Pawiń., Wielkop., II, 246). 11.) **Z.**, wś, pow. sieradzki, gm. i par. Gruszczyce, odl. 18 w. od Sieradza, ma 8 dm. i ze wsią Sarny 190 mk. W r. 1827 było 9 dm., 70 mk. 12.) **Z.**, wś i folw., pow. sieradzki, gm. Krokocice, par. Małyń, odl. 33 w. od Sieradza, ma 11 dm., 140 mk. W r. 1827 było 9 dm., 57 mk. Zdaje się, że wieś ta, choć należała do par. Małyń, płaciła dziesięcinę z łan. folw. i km. pleban. w Błaszkach (ob. Lib. Ben. Łaskiego, I, 375 i II, 58). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś Zaborów, w par. Małyn, miała 5 osad., 3 łany. Zbrozek płacił od $^1/_2$ łanu bez kmieci (Pawiń., Wielkop., II, 236, 247). 13.) **Z.**, wś, folw. i os. młyn., pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Gomulin, odl. 10 w. od Piotrkowa. Wś ma 20 dm., 123 mk., folw. 2 dm., 63 mk., os. młyn. (wiatrak) 1 dm., 5 mk. Folw. Z., oddzielony od dóbr Cisowia, rozl. w r. 1891 mr. 229: gr. or. i ogr. mr. 149, łąk mr. 29, past. mr. 31, nieuż. mr. 20; bud. drew. 10; płodozm. 11 pol., pokłady torfu. Znaczna część obszaru dworskiego została rozparcelowana na kolonie, z których jedna ma 90 mr. obszaru. Według reg. pobor. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś Zaborowie, w par. Piotrków, miała 11 osad., $1^1/_4$ łanu (Pawiński, Wielkop., II, 250). 14.) **Z.**, os., pow. łaski, gm. Zapolice, par. Strońsko. Utworzona w ostatnich czasach. 15.) **Z.**, wś i folw., pow. płoński, gm. Naruszewo, par. Gumino, odl. 11 w. od Płońska, ma wiatrak, cegielnię, 32 dm., 538 mk. W r. 1827 było 22 dm., 236 mk. W r. 1889 fol. Z. lit. AB. rozl. mr. 1185: gr. or. i ogr. mr. 889, łąk mr. 82, pastw. mr. 17, lasu mr. 121, w odpadkach mr. 38, nieuż. mr. 38; bud. mur. 15, drew. 8; Wś Z. os. 58, mr. 410. W urzęd. spisie osad gub. płockiej z r. 1881 podano ogólny obszar wsi i folw. na 2526 mr. W dok. z r. 1256 jako świadek występuje „Panczlaus de Z.“ (Ulan., Dok. mazow., 159, 13). R. 1576 wś ma 16 łan., 7 zagr. (Pawiń., Mazow.). 16.) **Z.**, wś, pow. płoński, gm. Dziektarzewo, par. Gralewo, odl. 20 w. od Płońska, ma 8 dm., 64 mk., 397 mr. W r. 1827 było 7 dm., 52 mk. 17.) **Z.**, wś i folw. nad rz. Orzyc, pow. mławski, gm. Szczepkowo, par. Grzebsk, odl. 23 w. od Mławy, ma 13 dm., 149 mk. W r. 1827 było 16 dm., 108 mk. Folw. Z. w r. 1886 rozl. mr. 760: gr. or. i ogr. mr. 397, łąk mr. 192, pastw. mr. 21, lasu mr. 110, nieuż. mr. 40; bud. mur. 8, drew. 9; płodozm. 9 pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Do włościan należy 63 mr. 18.) **Z.**, wś, pow. szczuczyński, gm. Białaszewo, par. Wąsosz. Mieszka tu drobna szlachta.

W r. 1827 było 16 dm., 101 mk. 19.) **Z.,** wś, pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Poryte. W r. 1827 było 9 dm., 58 mk. *Br. Ch.*

Zaborów, wś, w pow. brzeskim, w równinie nadwiślańskiej, wzn. 190 mt. n. p. m., 7·5 klm. na płn.-wsch. od Szczurowy. Ma parafią rzym.-kat., z drewnianym kościołem i szkołą ludową. Wś liczy 150 dm. i 687 mk. (327 męż., 360 kob.), 659 rzym.-kat., 20 izrl. Pos. tabularna (Heleny Dąbskiej) ma 345 mr. roli, łąk i pastw.; pos. mn. 540 mr. roli, 215 mr. łąk i ogr. i 96 mr. past. W XVI w. nosiła wś nazwę „Zaborowye“ i była atynencyą Radłowa, dóbr należących do biskupów krakowskich. Spis pobor. z r. 1536 (Pawiński, Małop., 492) podaje: „Są w niej kmiecie, w liczbie 10, siedzący na rolach równych, niejako półłankach, z których płacą po 10 groszy, po trzy korce owsa, po 2 sery i 20 jaj. Kapłonów nie dają. Karczma płaci 2 grzywny i kamień łoju, sześć kapłonów. Robią tylko dwa dni około naprawy sieci. Lasy i bory są dostateczne. Pasiek mało, łąka mała; sołtys ma łan, jest na posługach i nic nie płaci“. Parafię utworzono dopiero w r. 1819. Należy do dyecezyi tarnowskiej, dek. wojnickiego i obejmuje wsi: Dołęgę, Kopacze Księże, Kwików, Pojawie i Wolę Przemykowską. Graniczy na płn. z Wolą Przemykowską, na płd. z Kwikowem i Dołęgą, na wsch. ma obszerne lasy sosnowe. 2.) **Z.,** wś, w pow. rzeszowskim, o 6 klm. na płd. od mstka Czudca, przy gościńcu do Strzyżowa, na praw. brzegu Wisłoka, ma dwie wólki na płn. i na płd. zwane Glinikiem i osadę Budy. Do gminy należy nadto Łopuszanka (17 dm.), Podlesie Zamkowe i Podlesie Strzyżowskie (28 dm.), Wielka Góra i Gliniczek. Niektóre z tych części leżą na lewym brzegu Wisłoka. Ogółem liczy Z. 162 dm. i 1010 mk. (505 męż., 505 kob., 1004 rz.-kat. i 6 izrael.). Pos. tabularna (Karoliny Wasilewskiej) wynosi 469 mr., roli, łąk, pastw. i lasów, pos. mn. ma 1514 mr. roli, 65 mr. łąk, 116 mr. pastw. i 479 mr. lasu. Z. należy do par. rzym.-kat. w Czudcu. W r. 1536 Zaborowie (Pawiński, Małop., 517) było własnością Jana i Mikołaja Strzeżowskich, Jana Łowczyckiego i Jana Kempskiego. Wś miała 15 kmieci i 5 ról opuszczonych. Przynosiła opłat 15 grzywien 13 gr. i 35 korcy owsa. Sołtys miał łan i karczmę płacącą grzywnę. Wś oszacowano na 350 grzyw. Okolica jest podgórska i lesista, o glebie żytniej. Graniczy na wsch. z Wyżnem i Połomyją, na płd. z Żarnową i Strzyżowem, na zach. z Pstrągową i Nową Wsią, a na płn. z Czudcem. *Mac.*

Zaborowce 1.) *Zaborowcy*, *Zaborowicze*, wś nad rz. Wiślicą, dopł. jeziora Pohost, pow. piński, na Zahorodziu, w 4 okr. pol. i gm. Łohiszyn, o 38 w. od Pińska, ma 40 osad.; grunta lekkie. Niegdyś Z. należały do dóbr stołowych królewskich i nadane były przez Zygmunta I królowej Bonie; opis z jej rozkazu dokonany w r. 1553 przez Chwalczewskiego ob. w dziele „Piscew. kn.“ (str. 60—70 i 293). Była tu wielka puszcza królewska i łowiectwo (ob. „Rewizye puszcz“), str. 1). 2.) **Z.,** wś, pow. drysieński, par. Rosica, należy do dóbr Sarya, Łopacińskich. *A. Jel.*

Zaborówek 1.) wś, folw. i dobra, pow. war. szawski, gm. Zaborów, par. Leszno, odl. 20 w. od Warszawy a 7 w. od Błonia, ma 401 mk., wiatrak. W r. 1827 było 33 dm., 264 mk. Dobra Z. składały się w r. 1891 z folw. Z. i Wąsy, nomenklatur: Debły, Zielona i Chojaki, rozl. mr. 2452. Folw. Z. gr. or. i ogr. mr. 569, łąk mr. 14, pastw. mr. 33, lasu mr. 86, nieuż. mr. 27; bud. mur. 14, drew. 21, płodozm. 5 i 9 pol.; fol. Wąsy gr. or. i ogr. mr. 321, łąk mr. 2, nieuż. mr. 12; bud. mur. 5, drew. 10; nomenklatury: Debły, Zielona i Chojaki; gr. or. i ogr. mr. 157, łąk mr. 139, pastw. mr. 84, lasu mr. 994, nieuż. mr. 14; bud. drew. 13, las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 44, mr. 403, wś Wąsy os. 22, mr. 190. Ob. *Zaborów.* 2.) **Z.** *Duchowny*, wś i folw., i *Z. Szlachecki*, wś i folw., pow. grójecki, gm. Belsk, par. Lewiczyn. Z. Duchowny ma 104 mk, 211 mr. dwor., 136 mr. włośc.; Z. Szlachecki 137 mk., 393 mr. dwor. i 97 włośc. W r. 1827 Z. Duchowny miał 10 dm., 65 mk. a Z. Szlach. 9 dm., 87 mk. W r. 1576 we wsi Zaborowie Warsewickiego płaci Andreas Warszewicki od 5 łan. km. a w części Zaborowie Plebani, Petrus Belski od $2^1/_2$ łan. Marcin Zaborowski ma tu $^1/_2$ łanu bez kmieci (Pawiń., Mazowsze, 233, 237). Ob. *Zaborów.* *Br. Ch.*

Zaborowice, wś przy zbiegu Korzeniówki z Oronką, pow. konecki, gm. i par. Miedzierza, odl. od Końskich 21 w., ma 157 dm., 986 mk., 1679 mr. włośc. i 1 mr. dwor. W r. 1827 było 70 dm., 425 mk. Wś ta należała pierwotnie do par. Radoszyce i dopiero w XVII w. została przyłączoną do świeżo utworzonej parafii w Miedzierzy (Łaski, L. B., I, 596). Zapewne przez pomyłkę Długosz w opisie tej wsi podaje, iż Z. leżą w par. Petrykozy (około 4 mil na płn. od Radoszyc). Dziesięciny z tej wsi należały do prebendy Bielejowskiej przy kollegiacie sandomierskiej. Wartość dziesięciny dochodziła 5 grzyw. Prócz łanów km. był folwark, karczmy, zagrodnicy. Wieś była własnością królewską (Długosz, L. B., I, 359). *Br. Ch.*

Zaborowice, posiadłość, w pow. odolanowskim, w okolicy Ołoboka, pod Rososzycą, leżała pustką r. 1507. W r. 1612 rozgraniczono Sieroszewice z Psarami i Zaborowicami.

Zaborowie, wś, pow. radomski, gm. Orońsk, par. Wysoka, odl. od Radomia 18 w., ma 19 dm., 131 mk. W r. 1827 było 17 dm., 101 mk. W r. 1886 folw. Z. rozl. mr. 471: gr. or. i ogr. mr. 349, łąk mr. 52, pastw. mr. 14, lasu mr. 47, nieuż. mr. 9; bud. mur. 3, drew. 11; płodozm.

10 pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 16, mr. 186 (inne źródła podają 200 mr.). W połowie XV w. wś ta, w par. Wysoka położona, należy do częściowej szlachty z rodu Golianów i jednego Rawity. Sami uprawiają rolę i dają dziesięcinę pleb. w Wysokiej (Długosz. L. B., II, 524). Według reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1569 wś Z., w par. Wysoka, miała drobnych posiadaczy na $2^3/_4$ łan., 5 kom., 2 rzem. (Pawiński, Małop., 309, 479). *Br. Ch.*

Zaborowie 1.) wś, pow. orszański, gm. Dobromyśl, ma 19 dm., 109 mk. 2.) **Z.,** wś, pow. sieński, gm. Kokowczyn, ma 53 dm., 180 mk. 3.) **Z.,** wś nad jez. Niehryco, pow. lepelski, gm. Białe, 19 dm., 162 mk., cerkiew. 4.) **Z.,** folw., tamże, należy do dóbr Mosarz, dawniej Szczytów, obecnie hr. Zabiełłowej i wraz z folw. Bohusławowem i Wenecyą miał 529 dusz rewiz. 5.) **Z.,** wś, pow. newelski, własność Rusieckich, 70 dzies. 6.) **Z.,** wś, pow. połocki, własność Sokołowskich. 7.) **Z.,** wś, pow. siebieski, razem ze wsiami Oderewka, Zahodojewo, Bobrowce i Klin należała do sukcesorów Zotowa.

Zaborówka 1.) wś nad rz. Wierzchnią, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Władysławów, o 38 w. od Trok, 6 dm., 96 mk. katol. (w 1865 r. 31 dusz rewiz.). 2.) **Z.,** dobra skarbowe, pow. horodecki, obejmują 10 wsi i fermę Kozłowo, 3075 dzies.

Zaborówka, uroczysko, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Wyszewicze, o 22 w. od Radomyśla.

Zaborowle, ob. *Zaborol.*

Zaborowo, wś, pow. drysieński, par. Rosica.

Zaborowo 1.) niem. *Brettvorwerk*, wś gosp., w pow. wschowskim, okr. urz. włoszakowicki (Luschwitz), urz. stanu cyw. i poczt. w Wijewie (Weine), st. dr. żel. Wschowa (Fraustadt), szkoła w Brennie, tamże paraf. katol., sądy w Wschowie i Lesznie. Obszaru 1154 ha, 128 dym., 949 dusz (2 ew.). 2.) **Z.,** folw. do Wijewa, tamże położony, ma obszaru 192 ha, 26 dym., 157 dusz. Leży na zach.-płn. Szmigla, a płn. Wschowy. W r. 1395 arcyb. Dobrogost Nowodworski braciom z Gryżyny na rzecz Domarata, kasztelana pozn., zastawił za 600 grzyw. gr. Przement z okolicznemi wsiami: Błotnicą, Radomierzem, Sączkowicami i Zaborowem. 13.) **Z.,** miasteczko w pow. wschowskim (leszczyńskim), urzęd. stanu cyw. i poczta, szkoły i paraf. ew. w miejscu, par. katol. i sądy w Lesznie. Obszaru 429 ha, 162 dym., 899 dusz (286 katol.). Leży na południe o $^1/_4$ mili od Leszna, na płn.-zach. Rydzyny. Miasteczko to założone zostało przez wychodźców uciekających z Niemiec przed prześladowaniem religijnem. Ufundował je mianowicie w końcu 30-letniej wojny Wojciech Gajewski z Błociszewa a król Władysław IV dał mu r. 1644 przywilej na prawo magdeburskie, wolność od wszelkich ciężarów prawa polskiego. Nie podlegało sądom grodzkim ani innym, tylko własnej zwierzchności sądowej. Apelacyą miało do dziedzica. Przywilej ten wymienia cechy i jarmarki. Wolno też było używać miastu herbu Gajewskich, Ostoja, przedstawiającego w czerwonem polu miecz z dwoma księżycami. Rada miejska, wedle ordynacyi z r. 1652 ustanowiona, miała prawo miecza. W r. 1664 zbudowano, a w r. 1686 odnowiono szubienicę. W r. 1681 wystawiono pręgierz. Blizkość Leszna nie pozwoliła się rozwinąć osadzie. W r. 1707 obozował tu dowódzca rossyjski Schultz, r. 1709 morowe powietrze uśmierciło 800 mieszkańców. W r. 1733 pod Z. zaszła potyczka. Z rzemiosł najwięcej rozwinęło się sukiennictwo. W r. 1779 sukiennicy ustanowili giełdę strzelecką, która się utrzymała i uroczystości strzeleckie urządzała do r. 1792. Żydów tu nie było. Od Gajewskich przeszło miasto w posiadanie Leszczyńskich, następnie Sułkowskich. W r. 1752 ks. Aleksander Józef Sułkowski, podobnie jak innym miastom swym, tak i Z. nadał nowy statut. W końcu XVIII w. miało Z. 161 domów, z których 2 pod dachówką, 7 młynów, 4 budynki publiczne, 929 mieszkańców. Miasto miało dochodu 546 tal., utrzymywało 3 nocnych stróży. Liczono 96 sukienników a 3 postrzygaczy. Prócz tego było w Z. 10 szewców, 7 młynarzy, 7 piwowarów, 4 palących gorzałkę, 4 rzeźników, 3 stolarzy, 2 krawców, 2 piekarzy, 1 cieśla, 1 golarz, 1 oberżysta. W r. 1816 liczono 914 dusz a warsztatów sukienniczych 77. Od r. 1818 do 1828 utkano tu 27081 postawów sukna. W r. 1837 miało Z. 150 dm., 750 dusz, w r. 1843 dusz 829, w r. 1858 dusz 805, w r. 1861 dusz 826. 3.) **Z.,** niem. *Unterwalden*, król. domena, w pow. babimojskim, okr. urzęd. w Kaszczorze (Alt. Kloster), urząd stanu cyw., szkoły, par. kat. i poczta w Przemęcie, st. kol. w Wolsztynie, na linii Zbąszyn-Wolsztyn, sąd w Wolsztynie. Obszaru 1233 ha, 18 dym., 276 dusz (25 ew.). Leży na zachód Szmigla, wsch.-płd. Kębłowa, pod Przemętem. W r. 1395 w posiadaniu klasztoru przemęckiego. W r. 1793 jeszcze jest własnością klasztoru. 4.) **Z.,** wś gosp., tamże, ma obszaru 62 ha, 5 dym., 33 dusz. 5.) **Z.,** wś gosp., w pow. szremskim, urz. okr., stanu cyw., poczta i par. kat. w Książu, st. kol. żel. w Chociczy (Falkstaedt) na linii Poznań-Jarocin, szkoły obu wyzn. i par. ewang. w miejscu, sąd w Szremie. Obszaru 320 ha, 46 dym., 360 dusz (4 ew.). Leży na lewym brzegu Warty, na wsch. Szremu, między Książem a Zaniemyślem. Z. nadane było r. 1230 klasztorowi paradyskiemu. Odnośne potwierdzenia znajdują się w dyplomatach z r. 1236, 1240 i 1247. W r. 1256 zamienia klasztor paradyski Z. na inne włości, a następnego roku pisze się Gerostius z Zaborowa. W r. 1793 posiadał Z. i Sroczewo kasztelan Ksaw. Bronisz.

W r. 1583 ma Z. 3 łany os., 1 zagr., 2 komorn. i młyn. 6.) **Z.,** wybudowanie przy wsi t. n., w pow. szremskim. 7.) **Z.,** wś dworska, tamże, obszaru 567 ha, 12 dym., 152 dusz (5 ew.). 8.) **Z.,** cegielnia, tamże, 1 dym., 11 dusz. 9.) **Z.,** wś gosp., w pow. krobskim (rawickim), urz. okr. jutrosiński, urz. stanu cyw., par. kat. i poczta w Dubinie, st. kol. w Miliczu na Szląsku, szkoły w miejscu, par. ewang. i sąd w Jutrosinie. Obszaru 163 ha, 21 dym., 170 dusz (17 katol.). Leży na wsch. Dubina. W r. 1793 w posiadaniu Maksymiliana Mielżyńskiego na Dubinie. 10.) **Z.,** wś gosp., w pow. inowrocławskim (strzelińskim), ma urz. okr., stanu cyw., st. kol. żel. i pocztę w Kruszwicy, szkoły w Głębokiem, par. katol. w Chełmcach, sąd w Inowrocławiu. Obszaru 193 ha, 11 dym., 112 dusz. Leży na zach.-płd. Radziejowa, na wsch.-płd. Kruszwicy, na samej granicy od królestwa polskiego. 11.) **Z.,** folw. do Antoniewa, w pow. wschowskim (leszczyńskim), ma sądy, urz. okr., urz. stanu cyw., parafie, st. kol. żel. w Lesznie (Lissa i P.), pocztę i szkoły w miejscu, 3 dm., 50 mk. 12.) **Z.,** leśnictwo, tamże, 2 dym., 14 dusz. 13.) **Z.,** willa, tamże, 1 dm., 7 mk. *W. Ł.*

Zaborowo, wś, pow. brodnicki, st. p. Radoszki, paraf. kat. Górzno; 464 ha (337 roli orn., 43 łąk, 47 lasu); 1885 r. 60 dm., 75 dym., 367 mk., 346 kat., 21 ew. Według reg. pobor. pow. rypińskiego z r. 1564 wś Z., w par. Gorzno, miała 5 łan., z tych 2 sołtysie, kopacz rudy, kowal, 2 pasiecznicy, wdowa po zagrodniku, hutnik z dwoma towarzyszami i 1 zagrod. Płacono fl. 5 gr. 28 sol. 1 (Pawiński, Wielkop., I, 305).

Zaborowska Droga, gościniec w puszczy królewskiej, w pow. pińskim, na Zahorodziu, wspominany w dokument. XVI w. (ob. „Piscew. kn." od str. 63—70).

Zaborowskie, płn. część Sipior Starych, w pow. szubińskim (kcyński).

Zaborowszczyzna 1.) zaśc. nad rz. Drujką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 53 w. od Dzisny, 1 dm., 2 mk. katol.; należał do klasztoru po-bernardyńskiego w Drui. 2.) **Z.,** folw. nad jez. Godzik, pow. trocki, w 1 okr. pol., par. Sumiliszki, o 29 w. od Trok, 1 dm., 16 mk. katol. W r. 1850 własność Syrewicza, 112 dzies. rozl.

Zaborowszczyzna, przyl. miasta Brodnicy, w Prusach zachodnich.

Zaboroznowce, wś nad rz. Żwanem (Howorką), lew. dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol. Wierzbowiec, gm. Pilipkowce, par. kat. Zamiechów (o 7 w.), st. dr. żel. Wołkowińce (o 50 w.), odl. o 15 w. od Uszycy (st. poczt. i sąd), wraz z przysiołkiem Kowalówką ma 176 osad, 685 mk. (41 jednodworców), 547 dzies. ziemi włośc., 685 dworskiej. Posiada cerkiew, p. w. św. Michała, filialną Pilipkowiec. Własność hr. Stadnickich. Podług reg. pobor. wwdztwa podolskiego z 1665 r. ssta barski płaci ztąd od 2 pługów (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 190).

Zaborsk, uroczysko, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Tarnopol, własność Trusiewiczów.

Zaborska al. *Zakot*, wś, pow. ostrogski, gm. Kuniew, cerkiew fil. (par. praw. Zinków) Teremno.

Zaborska ziemia al. *Zabornia*, *Zabory*, niem. *Sabirs Gebiet*, *Gebiet zu Saborn* 1400, w dok. 1299 *terra Zaborensis*, obejmowała dawniej północną część komturstwa tucholskiego. Jej granice stanowiła na płd. Brda, na wsch. Struga (lewy dopł. Brdy), na płn. Czarna Woda, na zach. jez. Sumińskie, rzeczka Spryca i jez. Charzykowskie. Nazwa Zaborów dla tej okolicy powstała u mieszkańców starej kasztelanii raciązkiej. Albowiem wzdłuż Brdy ciągną się jeszcze dziś szerokie lasy, w których się napotykają tylko drobne osady, powstałe dopiero w nowszych czasach. Za temi lasami, od Rytla i Czerska począwszy, mamy znowu aż do Leśna, Wiela i Łęga, między porzeczami Brdy i Czarnej Wody, gęsto i zdawna zasiedloną okolicę, t. j. ziemię Zaborską. Nazwa ta istniała już w XIII w. przed Krzyżakami. W dok. Władysława z r. 1299, oddającym Michałowi Jankowiczowi sądy i daninę z miodu w kasztelanii raciązkiej, przekazano mu zarazem „palaciam in terra Zaborensi" (Kod. Wielk., II, str. 174). W przywileju Mestwina z r. 1292 wymieniony jest też: „Ciborius castellanus noster in Sabor" (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 440). Także w krzyżackich księgach czynszowych nazwa ta się często pojawia. W jednej z nich są jako wsie zaborskie wymienione: Brusy, Karsin, Kosabuda, Czersk, Dąbrowa, Leśno, Czyczkowy, Lubnia, Przytarnia, Zalesie, Schoenhain, t. j. Łęg, Swornygacie i Wiele, razem 446 włók; młynów zaś zaborskich wylicza księga 4 (ob. „Preussen vor 500 Jahren" von Weber, Danzig, 1878, str. 373). R. 1666 i 1696 napotykamy w aktach sądowych w Chojnicach szlachtę zaborską, która się manifestuje, że wojska rzeczypospolitej w jej majątkach załogujące, wyrządziły znaczne szkody. W wizycie Rozdrażewskiego zaś z r. 1598 pojawia się nawet dekanat zaborski (Zaborzensis), czyli starogardzki, do którego należał dzisiejszy dek. starogardzki z parafią garczyńską i właściwe parafie zaborskie: Łęg, Czersk, Wiele, Brusy i Leśno. Jest też w Zaborach wś Wysoka Zaborska, tak nazwana dla odróżnienia od Wysoki pod Raciążem, która się dawniej „polną" zwała (ob. „Roczniki Tow. nauk. w Toruniu, II, str. 133 — 136 i „Hist. comp. geogr." v. Toeppen, str. 233).

Zabory, wś gosp., w pow. pleszewskim, urz. okr., stanu cyw., szkoła i par. ewang. w Sobotce, poczta w Skalmierzycach, st. kol. żel. w Biniewie, na linii Ostrowo-Jarocin, szkoła katol. i par. w

Droszewie, sąd w Pleszewie. Obszaru 108 ha, 10 dym., 85 dusz.

Zabory Krasne, wś nad rz. Ipucią, pow. rosławski gub. smoleńskiej, gm. Zabory Krasne, o 30 w. od Rosławia, 7 dm., 44 mk., zarząd gminy, cerkiew, jarmark.

Zaborynie, uroczysko, pow. piński, na „Zarzeczu", w okolicy wsi Boryczewicz, gm. Lemieszewicze, wzmiankowane w dokum. z XVI w. (ob. „Piscew. kn.", str. 337).

Zaboryszki, wś, folw. i dobra, pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Puńsk, odl. od Suwałk 19 w. Wś ma 20 dm., 152 mk.; folw. 8 dm., 114 mk. W r. 1827 było 2 dm., 15 mk. Dobra Z., oddzielone od dóbr rządowych Kadaryszki, nadane zostały na prawach majoratu generałowi Skobelewowi. W r. 1885 obszar dominialny składał się z fol. Z. i jezior: Iłgiel i Jodel. Prócz tego należały następujące wsi: Zaboryszki os. 67, mr. 90, Szlązak os. 9, mr. 166, Łowocie os. 18, mr. 281, Pokomsze os. 13, mr. 356, Wiatrołużki, os. 9, mr. 238, Zawada os. 3, mr. 46, Grauże Stare os. 12, mr. 350, Wiesiołowo os. 9, mr. 149, Dębniak os. 18, mr. 378, Olszanka os. 18, mr. 369, Lipiny os. 8, mr. 415, Lipniak os. 13, mr. 509, Fornetka os. 29, mr. 679, Przejma Nizka os. 2, mr. 81, Przejma Wysoka os. 17, mr. 344, Moskiewszczyzna os. 3, mr. 340, Szypliszki os. 26, mr. 565. Krzywulka os. 12, mr. 445, Wygorzała os. 14, mr. 305, Słobódka os. 23, mr. 555, Bicajle os. 14, mr. 255, Zadeksznie os. 3, mr. 88, Rybalnia os. 7, mr. 164, Sitkowizna os. 11, mr. 276, Żyrwuny os. 15, mr. 318, Buniewizna al. Bulewizna os. 18, mr. 60. Z. gm. ma 13759 mr. obszaru i 3989 mk., w tej liczbie 329 praw., 316 prot. i 196 żydów. Sąd gm. okr. III w Puńsku, st. poczt. w Szypliszkach. W skład gm. wchodzą: Bicajle, Bulewizna, Dębniak, Fornetka, Gilusznik, Grauże Nowe, Grauże Stare, Krzywulka, Lipina, Lipniak, Lipowo, Łowocie, Moskiewszczyzna Kirśniańskiego, M. Śmiarowskiego, Olszanka, Pokomsze, Rudziszki, Przejma fol., Przejma Mała, P. Nizka, P. Wielka, P. Wysoka, Rybalnia, Sitkowizna, Słobódka, Szlązak, Szury, Szypliszki, Wiatrołuża. Wiesiołowo, Wygorzel, Zaboryszki, Zadeksznie, Zawady i Żyrwiny. *Br. Ch.*

Zabórz, wś na Szląsku austr., pow. bielski, okr. sąd. strumieński (Schwarzwasser), nieopodal praw. brzegu Wisły. Z. tworzy wraz z wsią Uchylany jedną gminę administracyjną. W r. 1890 było 38 dm., 349 mk. (178 męż. i 171 kob.), 332 Pol. i 15 Niem., 195 rz.-kat., 138 prot. i 16 izrael. Katolicy należą do par. Pierścieć, protestanci do par. Dragomyśl (Drahomischl). Szkoła znajduje się we wsi Mnich, urz. pocztowy w Chybi. *W. H.*

Zaborze 1.) kol., pow. słupecki, gm. Kazimierz, par. Dobrosołowo, odl. od Słupcy 8 w., ma 8 dm., 59 mk., 9 osad, 96 mr. Wchodziła w skład dóbr Częstków. W r. 1827 miała 1 dm., 9 mk. 2.) **Z.,** wś, pow. rawski, gm. i par. Lubania, ma 14 dm., 109 mk., 311 mr. Wchodziła w skład dóbr Kłopoczyn. 3.) **Z.,** wś, pow. będziński, gm. Choroń, par. Przybynów, ma 46 dm., 235 mk., 54 osad. i 855 mr. Wchodziła w skład dóbr Choroń. W r. 1827 było 30 dm., 183 mk. W połowie XV w. wś ta należała do Jana Koziegłowskiego h. Lis, miała łany kmiece (Długosz, L. B., II, 219). Według reg. pobor. pow. krakowskiego z r. 1581 wś Z. miała $4^1/_2$ łan. km. (Pawiński, Małop., 75, 436). 4.) **Z.,** przyl. dóbr Grzmiąca, w pow. radomskim. 5.) **Z.,** kol., pow. radomski, gm. Radzanów, par. Wyśmierzyce, odl. od Radomia 33 w., ma 6 dm., 23 mk., 147 mr. dwor. 6.) **Z.,** os. karcz., pow. kozienicki, gm. Grabów nad Wisłą, par. Zwoleń, odl. od Kozienic 32 w., ma 1 dm., 6 mk., 1 mr. 7.) **Z.,** folw. i wś, pow. kielecki, gm. Morawica, par. Lisów, odl. 17 w. od Kielc, posiada pokłady marmuru brudno żółtego. Folw. ten, oddzielony od dóbr Brudzów, ma 300 mr. obszaru, w tem 197 mr. roli, 51 łąk, 38 lasu. W r. 1827 było 19 dm., 129 mk. W połowie XV w. wś miała łany km., karczmę, zagrodników, folwark. Dziesięcinę snopową i konopną, wartości do 10 grzyw., dawano pleb. w Lisowie (Długosz, L. B., II, 390). Według reg. pobor. pow. chęcińskiego z r. 1540 wś Zaborze, w par. Lisów, miała 10 kmieci na półłanach, 3 łany puste, 2 sadzawki, dwór, folwark, lasy, łąki położone nad rz. Morawką. Wartość 100 grzyw. (Pawiński, Małop., 270, 588). 8.) **Z.,** wś, pow. stopnicki, gm. Szczytniki, par. Janina, ma 17 os., 155 mr. Wchodziła w skład dóbr Kołaczkowice. W r. 1827 było 15 dm., 113 mk. 9.) **Z.,** wś, pow. miechowski, gm. i par. Niedźwiedź. W r. 1827 było 11 dm., 63 mk. Według dokum. z r. 1262 daje Z. dziesięciny klasztorowi miechowskiemu (Kod. Małop., II, 117). 10.) **Z.,** wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Karczmiska, par. Wąwolnica, ma 7 os., 24 mr. Wchodziła w skład dóbr Kazimierz. 11.) **Z.,** wś, pow. konstantynowski, gm. i par. r. g. Łysów, par. r. l. Rusków, ma 7 dm., 55 mk., 123 mr. W r. 1827 było 7 dm., 32 mk. 12.) **Z.,** przyl. do Lelewa, w pow. pułtuskim. 13.) **Z.,** pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Dzierżenin. 14.) **Z.,** wś, pow. łomżyński, par. Szczepankowo. W r. 1827 wś rządowa, miała 8 dm., 38 mk. Nowsze spisy nie podają tej wsi. 15.) **Z.** *Krzeczanowskie*, wś, pow. sierpecki, gm. Gutkowo, par. Unieck, odl. 23 w. od Sierpca, ma 12 dm., 102 mk., 60 mr. Ob. *Krzeczanowo.* *Br. Ch.*

Zaborze 1.) wś, zwana miasteczkiem, pow. dzisieński, w okr. pol., gm. Głębokie (o 11 w.), okr. wiejski Zaborze, o 55 w. od Dzisny, a 245 od Wilna, przy trakcie z Dzisny do Wilejki, ma 12 dm., 138 mk., cerkiew drewnianą, p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1739 r., st.

poczt. (w 1865 r. 63 dusz rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Stefanowo, Wołodźkowo, Woronowo i Zaborze, wogóle w 1865 r. 140 dusz rewiz. Z. należało dawniej do Zenowiczów, później Alojzego Bujnickiego, marszałka dzisieńskiego, obecnie Michałowskich. W pierwszych trzech dziesiątkach b. wieku Z. głośne były zabawami, jakie tu odbywały się przez dwa miesiące w porze letniej, przy zjeździe po kilkaset osób, gościnnie podejmowanych przez marszałka Bujnickiego. 2.) **Z.**, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wierzchnie (o 5 w.), 100 w. od Dzisny, 10 dm., 25 mk.; należała do dóbr Wierecieje, Kurkowskich. 3.) **Z.**, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody (o 8 w.), okr. wiejski Zamosz, 46 dusz rewiz.; należy do dóbr Zamosz Nowy, Koziełłów. 4.) **Z.**, zaśc. rządowy, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 59 w. od Dzisny, 1 dm., 5 mk. prawosł. 5.) **Z.**, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 64 w. od Dzisny, 2 dm., 15 mk. katol. 6.) **Z.**, folw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost Nowy, okr. wiejski Kupczelewo, posiada kaplicę katol. par. Pohost; dawniej Konoplańskich, obecnie skarbowy. 7.) **Z.**, zaśc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Pohost Nowy (o $2^1/_2$ w.), o 57 w. od Dzisny, 1 dm., 12 mk. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Linkowszczyzna. 8.) **Z.**, wś włośc. nad rzką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Przebrodź (o 8 w.), okr. wiejski Bielowce, o 51 w. od Dzisny, 6 dm., 40 mk. praw., 16 kat., 6 starow. (w 1865 r. 40 dusz rewiz.). 9.) **Z.**, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Krasnopol, 33 dusz rewiz.; należała do dóbr Rajpol, Hrehorowiczów. 10.) **Z.**, wś, tamże, 11 dusz rewiz.; należała do dóbr Lispol, Janowskich. Spis z 1866 r. podaje wś Z., odl. o 15 w. od Dzisny, mającą 6 dm., 85 mk. 11.) **Z.**, st. poczt., w pow. dzisieńskim, obok wsi Hołubicze (ob.). 12.) **Z.**, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Naliboki (o 13 w.), okr. wiejski Pilnica, o 90 w. od Oszmiany, 9 dm., 110 mk. katol. (w 1865 r. 47 dusz rewiz. włośc. i 1 b. dworskich); należała do Milewiczów. 13.) **Z.**, okol. szl., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 91 w. od Oszmiany, 6 dm., 34 mk. katol. 14.) **Z.**, wś i folw. nad Wilią, pow. trocki, w 2 okr. pol., par. Poporcie, o 20 i 21 w. od Trok. Wś ma 7 dm., 80 mk. katol., folw. 1 dm., 15 mk. t. wyz. W 1850 r. dobra Z. składały się z folw., 2 wsi i 4 zaśc., obejmowały 1239 dzies. i należały do Giżyńskich. 15.) **Z.**, folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce, o 42 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, o 14 w. od st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej Mołodeczno. Ma 1 dm., 22 mk., wraz z folw. Kozlewszczyzną 4000 dzies. Grunta żytnie 2 i 3 klasy, w tej liczbie 600 dzies. ziemi ornej, 300 dz. łąk w dobrym gatunku, 200 dz. pastwisk i nieuż., 2900 dz. lasu, przeważnie sosnowego. Gospodarstwo 3-polowe, uprawia się głównie żyto, owies, jęczmień, gryka i w niewielkiej ilości pszenica jara: siana zbiera się rocznie do 20000 pudów. Gorzelnia, młyn zwany Rajówką, na rz. Udrance, o 6 kamieniach, przy nim folusz i krupiernia. Własność dawniej Bohdanowiczów, obecnie, od lat kilkudziesięciu, należy do Hrehorowiczów. 16.) **Z.**, wś i 3 folw., pow. wilejski, w okr. pol., gm. Chotenczyce (o 14 w.), okr. wiejski Zaborze, o 42 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz. Folwarki mają 3 dm., 27 mk., wś zaś w 1865 r. w części należącej do dóbr Ościukowicze, Tukałłów, 33 dusz rewiz., w części do dóbr Wincentowo, Budrewiczów, 29, w części do dóbr Olechnowszczyzna, Czertowiczów 9, wreszcie w części do dóbr Szypki Kopciów, 8 dusz rewiz. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Borsuki, Kowszewicze, Kozły, Lepowszczyzna, Ługowo, Rybczyn, Ściudzieniec, Szypki, Zaborze, oraz zaśc.: Bujle, Ewapol, Faniewo Ług, Pogrebiszcze, Powiazyń, wogóle 602 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. 17.) **Z.**, wś włośc. nad Turejką, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Rożanka, o 60 w. od Lidy, 9 dm., 93 mk. (w 1865 r. 33 dusz rewiz.). 18.) **Z.**, wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Gonczary (o 9 w.), okr. wiejski Lubor, o 24 w. od Lidy, 10 dm., 111 mk. (w 1865 r. 46 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Lida 19.) **Z.**, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Niestaniszki, okr. wiejski i dobra, Chomińskich, Dobrowlany, 5 dusz rewiz. 20.) **Z.**, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Rymszany, własność Sokołowych 29 dzies. (4 lasu, 1 nieuż.). 21.) **Z.**, wś, pow. czauski, gm. Czerniewka, ma 52 dm., 266 mk. 22.) **Z.**, dobra, pow. czerykowski, od 1879 r. Oldekopów, 2228 dzies. (305 roli, 182 łąk, 1517 lasu); 2 karczmy dają 280 rs. 23.) **Z.**, dobra, pow. orszański, od 1876 r. własność Osipowskich, 128 dzies. (32 roli, 5 łąk, 85 lasu). 24.) **Z.**, dobra, pow. orszański, dziedzictwo szlach. rodziny Stałyhowych, 199 dzies. (30 roli, 22 łąk, 115 lasu). 25.) **Z.**, dobra, pow. orszański, od 1880 r. Poleżajewych, 1444 dzies. (10 roli, 30 łąk, 620 lasu). 26.) **Z.**, dobra, pow. orszański, dziedzictwo ks. Eugien. Lubomirskiego, mają wraz z Jeleńskiem i obrębem leśnym Gusino 2300 dzies. (30 roli, 100 łąk); młyn wodny i folusz dają 400 rs., karczma 100 rs. 27.) **Z.**, wś nad rzką Cytrą, pow. sieński, gm. Łukoml (o 12 w.), 63 dm., 253 mk., cerkiew par. drewniana, zapasowy śpichlerz gminny. 28.) **Z.**, wś, pow. sieński, gm. Czereja (o 9 w.), 61 dm., 338 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 29.) **Z.**, *Zaborje* wś, pow. sieński, gm. Kakowczyn, ma 53 dm., 326 mk. 30.) **Z.**, białorus. *Zaborje*, folw. i dwa zaśc., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Witunicze, o 81 w. od Borysowa. Za-

ścianki mają 21 osad., miejscowość leśna, grunta lekkie. 31.) **Z.** al. *Zaborje*, wś, folw., zaśc. i osada, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Milcz, o 72 do 90 w. od Borysowa. 32.) **Z**, białorus. *Zaborje*, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Jurewicze, o 38 w. od Ihumenia. 35.) **Z.**, *Zaborje*, chutor, pow. mozyrski, w 4 okr. pol. i gm. Lenin (o 22 w.), o 184 w. od Mozyrza. 34.) **Z.**, wś, pow. drysieński, gm. Oświej, w 1746 r. była własnością Konstantego i Jana Swołyńskich, 1811 r. Kazimierza Sarosieka. Miała 101 dusz rewiz. 35.) **Z.**, wś skarbowa nad jez. Obtielą, pow. połocki, gm. włodzimierska, o 76 w. od Połocka, 14 dm., 84 mk., zarząd gminy, cerkiew paraf., szkoła. Do dóbr skarbowych należy 32 wsi i ferma Szerstowo, 8577 dzies. 36.) **Z.**, wś nad Dźwiną, pow. wieliski, własność Ławrynowiczów i Ladochowiczów; prom. 37.) **Z.**, ob. *Zaborje*. *J. Krz.—A. Jel.*

Zaborze 1.) wś nad rzką Światiec al. Bobryca, pow. kijowski, w 3 okr. pol., gm. Hlewacha, odl. o 29 w. od Kijowa a 8 w. od Białogródki, przy trakcie bocznym z Kijowa do wsi Plesieckie i Chwastowa. Wś otoczona z trzech stron lasami, tylko od strony zachodniej, t. j. od wsi Kniażyki, ma pola piaszczyste, po większej części krzakami porosłe. W r. 1885 było 555 mk. Podług Pochilewicza jest tu 700 mk. praw. i 38 żydów. Włościanie, w liczbie 275 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1127 dzies., ze spłatą po 1071 rs. 90 kop. rocznie. Posiada cerkiew, p. w. św. Mikołaja, drewnianą, wzniesioną w 1778 r. przez archimandrytę monasteru Michajłowskiego Teoktista, na miejsce dawnej, istniejącej już w połowie XVII w. Do parafii należy wś Bobryca (o 4 w.). Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. wś Zaborze Aleks. Sołtana w zast., płaci z 1 dym., 1 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 69); W 1670 r. wś należy do dóbr motowidłowskich Aksaków a następnie do monasteru Michajłowskiego w Kijowie. 2.) **Z.**, wś, w dawnym pow. krzemienieckim, sądząc z sąsiednich miejscowości znajdowała się w dzisiejszym pow. dubieńskim, w pobliżu Ikwy, na płd.-zach. od Dubna. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1570 r. należała do Antoniego Jałowickiego. Pobór oddzielnie nie wykazany (Jabłonowski, Wołyń, 22). *J. Krz.*

Zaborze, wś, w pow. bialskim (Galicya), 3 klm. na płd. od Oświęcima, należy do par. w Grójcu, ma 40 dm. i 265 mk. (123 męż., 165 kob.), 265 rzym.-kat., 5 prot. i 16 żyd. Pos. tabularna dzieli się na dwa korpusy; większy (Wandy Chwalibogowej) ma gorzelnię i 494 mr., drugi (Franc. Wyspiańskiego) 27 mr. obszaru. Pos. mn. ma 291 mr. Wioska powstała dopiero w XVIII w., nie ma jej bowiem w spisach pobor. do r. 1674. Graniczy na zach. ze Staremi Stawami, na płn. z Oświęcimem i Dworami, na wsch. z Porębą Wielką a na płd. z Łazami. *Mac.*

Zaborze, wś, pow. rawski, 10 klm. na płn.-wsch. od urz. poczt. w Rawie Rnskiej, 12 klm. na płd. od sądu pow. w Uhnowie. Na płn. leżą Zielona Machnowska, Poddubce i Karów, na wsch. Hujcze, na płd. Hujcze, Hołe Rawskie i Rzeczki, na zach. Rzeczki. Własn. więk. ma roli or. 556, łąk i ogr. 47, past. 27, lasu 328 mr.; wł. mn. roli or. 634, łąk i ogr. 518, pastw. 134, lasu 2 mr. W r. 1890 było 164 dm., 956 mk. w gm., 4 dm., 24 mk. na obszarze dwor. (849 gr.-kat., 101 rzym.-kat., 30 izrl.; 874 Rus., 84 Pol., 22 Niem.). Par. rzym.-kat. w Rawie Ruskiej, gr.-kat. w Hujczu. We wsi jest cerkiew.

Zaborze, wś gosp., w pow. średzkim, urz. okr., st. cyw., parafie, pocztę i st. kol. żel. w Kostrzynie, na linii Poznań-Września-Strzałków, szkoły w Jankowie, sąd w Pobiedziskach (Pudewitz). Obszaru 25 ha, 1 dym., 11 dusz. W r. 1580 arcyb. Uchański układa się z kapitułą o mansyonaryą na Bobrownikach i Zaborzu. *W. Ł.*

Zaborze, dobra, wś i osady górnicze, pow. Zabrze, par. kat. w miejscu, par. ew. Małe Zabrze. W r. 1885 dobra miały 343 ha, 2 dm., 123 mk. kat.; wś miała 498 ha, 544 dm., 12552 mk. (590 ew.). We wsi kościół par. katolicki, szkoła. Znajdują tu się wielkie kopalnie węgla „Królowej Ludwiki“ i przy nich liczne osady i kolonie górnicze i przemysłowe. Kopalnia „Koenigin Louise“ ma 16 dm., 297 „Koaksplatz“ 21 dm., 695 mk., kolonia lit. A. 43 dm., 1144 mk., kol. B. 194 dm., 4650 mk., kol. lit. C 54 dm. i 1398 mk., Poręba 75 dm. i 2064 mk., huta Reden 13 dm. i 184 mk. Ob. *Zabrze.*

Zaborzyce, wś, pow. nowogradwołyński, ob. *Żaborzyce.*

Zabostów 1.) *Duży*, w XVI w. *Zabostow major*, wś nad rz. Bzurą, pow. łowicki, gm. i par. Kompina, odl. 6 w. od Łowicza, na prawo od drogi bitej do Sochaczewa wiodącej, ma 37 dm., 281 mk., 41 os. i 927 mr. (w tem 214 mr. past. i 70 nieuż.). W r. 1827 było 30 dm., 195 mk. Wś ta należała do dóbr stołowych arcyb. gnieźn. Według regestrów poborowych pow. gosyńskiego z r. 1579 Zabostowo major płaciło od $12^1/_2$ łan. km., 1 zagr., 2 kom., Zabostowo minor dawało od $9^3/_8$ łan. km., 2 łan. wójt., 1 rzeźnika, 2 komorników (Pawiń., Mazowsze, 205). Wojciech Jastrzębiec zamienił małdraty, dawane niechętnie przez ludność, na dziesięcinę snopową i takową przeznaczył w r. 1433 na uposażenie rektora szkoły przy kollegiacie. Dziesięcina ta wynosiła później 42 korce i 11 garncy żyta. Po zamianie na pieniężną w r. 1801 płacono 355 zł.

gr. 22 do kasy okręgowej w Łowiczu. Przy erekcyi w r. 1445 nowej parafii w Kompinie, do której wcielono Z., przeznaczono dla plebana od kmieci po korcu żyta z łanu na kolędę. W r. 1603 arcyb. Karnkowski, ustanawiając przy kollegiacie łowickiej bractwo Miłosierdzia, nadał mu wójtowstwo w Z. i Korabiu. Wójtowstwo to, obejmujące 125 mr. 69 prętów, przeszło potem na własność szpitala powiatowego w Łowiczu (Łaski, L. B., II, 247, 265, 509). 2.) **Z.** *Mały* i *Z. Poduchowny*, w XVI w. *Zabostow minor*, wś nad rz. Bzurą, pow. łowicki, gm. Kompina, par. Łowicz (odl. 4 w.), ma 34 dm., 237 mk., 285 mr. (122 pastw., 17 nieuż.). Z. Poduchowny ma 16 os., 228 mr. (73 pastw., 5 nieuż.). W r. 1827 było 30 dm., 156 mk. Dziesięciny ztąd pobierał proboszcz kollegiaty a następnie Wojciech Jastrzębiec, arcyb. przeznaczył je dla szpitala przy kościele św. Jana Chrzc., któremu nadał wójtowstwo w Z. i łąki. Wójtowstwo to było kupione za 30 grzyw. od Piotra Brzeczki i żony jego Doroty (Łaski, L. B., II, 237, 513, 515). *Br. Ch.*

Zabotje, ob. *Zabocie.*

Zabotniki, wś, pow. drysieński, należy do dóbr Sarya, Łopacińskich.

Zabóże 1.) wś nad Bohem, pow. bracławski, gm. Peczara, sąd w Niemirowie, st. poczt. Torków (o 12 w.), par. katol. Bracław (o 16 w.) Na wzgórzu zbudowana, ma 114 osad, 732 mk. (z przysiołk. Połanką i Wygnanką), 1214 dzies. ziemi włośc., 47 cerkiewnej. Cerkiew, p. w. św. Dymitra, wzniesiona w 1865 r., z 1235 parafianami. Powierzchnia równa, glebę stanowi czarnoziem z piaskiem pomieszany. Dziedzictwo Bajbuzów, Czetwertyńskich, Szczeniowskich, dziś Lucenki. 2.) **Z.,** mylnie *Zabuże*, wś nad Bohem, pow. winnicki, okr. pol., gm., par. katol. i sąd w Pikowie (o 8 w.), par. praw. Uładówka, o 28 w. od st. dr. płd.-zach. Kalinówka, ma 125 osad, 1191 mk., 729 dzies. ziemi włośc. Dworska należy do klucza uładowskiego Potockich. W 1768 r. ks. Antoni Lubomirski, wwda lubelski, zamienił klucz makarowski z ks. Kajetanem Rościszewskim na Uładówkę, Z., Żórawno i in. Szczęsny Potocki dał ją w posesyę Benedyktowi Hulewiczowi, tłumaczowi Owidyusza. 3.) **Z.,** karczma, pow. winnicki, gm. Strzyżawka.

Za Bramką, jedna z mniejszych dolin tatrzańskich, ku zach. od Strążysk, z wylotem ku płn. na Krzeptówkę, część Zakopanego. Przy końcu doliny spotykamy zwężające ją skały, tworzące rodzaj bramy. Dolinę otoczyły fantastyczne turnie w grzbiecie Jatek i Łysanek. Dolinie tej szumiące potoki, usypiska skał, buki i smereki zdobiące ściany, nadają dziki urok, ściągający tu licznych gości z Zakopanego, dla których ta dolina jest celem przyjemnej a nietrudzącej wcale wycieczki. *S. M.*

Zabramne, fol., pow. mohylewski, należy do dóbr Szkłów, Wojejkowych.

Zabrańce, zaśc. włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., o $8^1/_2$ w. od Wilna, 3 dm., 16 mk. katol.

Zabraniec, w r. 1580 *Zabranice*, wś i fol., pow. warszawski, gm. i par. Okuniew, odl. 16 w. od Warszawy, ma 258 mk. W 1827 r. było 23 dm., 207 mk. Dobra Z., oddzielone od dóbr Okuniew, składają się z fol. Z. i Holendernia al. Trzcinka, rozl. mr. 1926: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 262, łąk mr. 110, past. mr. 53, lasu mr. 1204, nieuż. mr. 27; bud. mur. 8, drew. 7; las urządzony; fol. Holendernia gr. or. i ogr. mr. 148, łąk 117, nieuż. mr. 5; bud. mur. 2, drew. 6. Z przestrzeni ogólnej w r. 1889 zajęto pod poligon wojskowy mr. 276. Wś Z. ma 27 os., 156 mr. W r. 1580 wś Zabranice Czerniakow, w par. Długa, w części Jurgiana Czerniakowskiego, miała 3 łany km., młyn. Dział Mikołaja Kiszki, wojew. podlaskiego, 3 łany (Pawiński, Mazowsze, 252). *Br. Ch.*

Zabraniec, os. do Rynka, pow. lubawski, st. p. Montowo; 24 mk.

Zabranów, wś, w par. Makowiska (dziś pow. noworadomski). W 1827 r. miała 12 dm., 75 mk. W nowszych spisach nie podana pod tą nazwą.

Zabraszki, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki (o 4 w.), okr. wiejski Glinicze, 24 dusz rewiz.; należała do Raczyńskich.

Zabratów 1.) leśniczówka na obszarze dwor. Bilinki Małej, w pow. samborskim. 2.) **Z.,** część Siekierzyc, w pow. samborskim.

Zabratówka, wś, w pow. rzeszowskim, należy do par. w Woli Rafałowskiej. Leży w okolicy podgórkiej i lesistej, nad pot. t. n., wpadającym do Chmielnika, dopł. Struga z praw. brzegu, z którym uchodzi do Wisłoka. Wraz z obszarem tabularnym, podzielonym na trzy części i mającym osady: Krzywą i Na Skalnicy, liczy Z. 109 dm. i 570 mk. (282 męż., 288 kob.), 300 gr.-kat., 244 rzym.-kat. i 26 żyd. Pos. tabularna składa się w trzech czwartych częściach z lasów i wynosi ogółem 889 mr.; pos. mn. 629 mr., przeważnie roli. Graniczy na wsch. z Hussowem, na płn. z Handzlówką, na płd. z Hyżnem a na zach. z Błędową. *Mac.*

Zabreczany, wś, pow. augustowski, gm. Balla Wielka, par. Balla Kościelna, odl. od Augustowa 54 w., ma 10 dm., 71 mk. W 1827 r. było 8 dm., 54 mk., par. Teolin.

Zabrezs al. *Zabrezje*, ob. *Zabrzezie.*

Zabrnie 1.) wś, w pow. dąbrowskim, w równinie nadwiślańskiej, 172 mt. n. p. m., 4 klm. na płd. od Szczucina, nad pot. Breniem, uchodzącym pod Otałężem do Wisły. Parafia rzym.-kat. w Szczucinie. Wraz z obszarem tabularnym (Hel. hr. Husarzewskiej) liczy 65 dm. i 392 mk. (192 męż., 200 kob.), 383 rzym.-kat. i 9 izrael.

Pos. tabularna ma osadę Różnią i wynosi ogółem 875 mr. (24 roli, 778 łąk, 64 mr. pastw. i 7 mr. nieuż.); pos. mn. ma 191 mr. roli, 238 mr. łąk i 165 mr. pastw. Grunta są podmokłe, wystawione na zalewy Brenia i Wisły. Graniczy na płd. z Brzezówką i Suchym Gruntem, na płd. z Szczucindm i Dąbrowicą, na zach. z gruntami Lubacza i Skrzynką. 2.) **Z.,** wólka do Wampierzowa, w pow. mieleckim, liczy 36 dm. i 219 mk. (103 męż., 116 kob.), leży na lew. brzegu Brenia, w pobliżu ujścia pot. Jamnicy, na wsch. od Załuża a na zach. od Wampierzowa. *Mac.*

Zabrocze, os., pow. ostrowski, gm. Poręby, par. Brok.

Zabroczucha, leśniczówka na obszarze dwor. Młynisk, w pow. trembowelskim.

Zabród, grupa domów we wsi Lubeli, w pow. żółkiewskim.

Zabrod, wś, pow. wojerecki, ob. *Sabrod.* W r. 1840 było tu 240, 1860 r. 226, a w 1880 r. 277 Serbów.

Zabrodek, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. i par. praw. Biehomla, o 80 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Za Brodem, grupa domów w Sokolem, pow. Kamionka Strumiłowa.

Zabrodki, chutor nad urocz. Woronaja Rjeczka, pow. kobielacki gub. połtawskiej, gm. Senżary Nowe, 113 dm., 666 mk., 12 wiatraków.

Zabrodnia, pow. łęczycki, ob. *Topola* 1).

Zabrodnia 1.) fol. dóbr Chrząstów, w pow. szremskim, par. kat. w Wieszczyczynie, poczta w Chrząstowie, ma 1 dm., 21 mk. 2.) **Z.** al. *Zabornia*, fol. dóbr Godurowo, pow. krobski (gostyński), ma 1 dm., 17 mk.

Zabrody 1.) al. *Zabrodzie*, pow. włoszczowski, gm. i par. Oleszno. W 1827 r. było 8 dm., 44 mk. 2.) **Z.,** wś i fol., pow. mławski, gm. Dębsk, par. Mława, odl. 1 w. od Mławy, posiada synagogę, 10 dm., 115 mk., 416 mr. (397 dworskich). Synagoga należy do gminy żydowskiej w Mławie. Wś sama przylega do miasta. Wchodziła w skład ststwa mławskiego. 3.) **Z.,** fol., pow. mławski, gm. Stupsk, par. Wyszyny, odl. 12 w. od Mławy, ma 1 dm., 6 mk., 10 mr. Należy do wsi Dąbsk. *Br. Ch.*

Zabrody 1.) zaśc., pow. bobrujski, w pobliżu wsi Babirowo, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Nowe-Dorohi; miejscowość małoludna, grunta piaszczyste, nizinne. 2.) **Z.,** zaśc., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i par. katol. Hłusk, gm. Horki; grunta lekkie, okolica małoludna. 3.) **Z.,** obręb leśny, pow. ihumeński, pomiędzy wsiami Zawiszyno i Zarankowo, gm. Szack, należy do domin. Tołkaczewicze. 4.) **Z.,** osada, pow. ihumeński, gm. Pohorełe, własność Huszczów, ma $^3/_4$ włóki. 5.) **Z.,** ob. *Zabrodzie. A. Jel.*

Zabrody, niem. *Zabroddi*, pustkowie na Kaszubach, nad jez. Wdzickiem (Gołuń), pow. kościerski, gm. Gołuń, st. pocz. Nowe Polaszki, par. kat. Stara Kiszewa; 1885 r. 3 dm., 21 mk. W przeszłym wieku posiadali to pustkowie Zabrodzcy, r. 1772 Wojciech Zabrodzki. W XVIII w. nadaje starosta kiszewski Skorzewski, pustkowie to, na nowo odbudowane, uczciwemu Jakubowi Zabrockiemu i jego spadkobiercom na wieczne czasy na własność, za opłatą rocznego czynszu w kwocie 35 fl. i 15 gr., nadto 1 gąsiora i 2 kur. Ma strzedz borów, wolno mu piwo warzyć dla własnego stołu oprócz świąt a za konsensem może je i sprzedawać (ob. Zeitsch. des Westpr. Gesch. Ver., XV, 139). Os. ta zachodzi już r. 1268 w przywileju Sambora p. n. „Zabruda“ (ob. Perlbach: „P. U. B.“, str. 149).

Zabrodzie 1.) wś i fol., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Niegów, ma 150 mk. W 1827 r. było 18 dm., 151 mk. W r. 1868 fol. Z. z nomenklaturą Grzegorzewo rozl. mr. 472: gr. or. i ogr. mr. 129, łąk mr. 50, past. mr. 2, lasu mr. 117, zarośli mr: 85, nieuż. mr. 89. Wś Z. os. 17, mr. 635; wś Adelin al. Zaganki os. 19, mr. 460; wś Choszczewo os. 11, mr. 194; wś Ratysławów os. 6, mr. 197; wś Kiciny os. 31, mr. 855. W r. 1578 wś Zabrodzie, w par. Niegów, wraz z Niegowem, Słubowem (Ślubów), Mostówką, Płatkowiem, Zagankami, należała do Jeżewskiej, która z Z. płaciła od 9 łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 408). Z. gmina należy do sądu gm. okr. II w Jadowie, st. poczt. i dr. żel. warsz.-petersb. w Tłuszczu. Gmina ma 15142 mr. obszaru i 3905 mk. Śród stałej ludności jest 603 prot. i 339 żydów. 2.) **Z.,** wś nad rz. Wiercicą, pow. noworadomski, gm. Żytno, par. Gidle, ma 19 dm., 119 mk., 277 mr. Wchodziła w skład dóbr Ciężkowice. W 1827 r. było 12 dm., 75 mk. 3.) **Z.,** wś, w par. Opatówek (dziś pow. kaliski). Wymieniona w Lib. Ben. Łaskiego (II, 53). W regestrach pobor. z XVI w. nie podana. Obecnie nie istnieje. 4.) **Z.,** wś, pow. olkuski, gm. i par. Żarnowiec. W 1827 r. miała 28 dm., 160 mk. 5.) **Z.,** wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, 21 dm., 109 mk., 396 mr. 6.) **Z.,** wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Ostrołęka. W 1827 r. miała 12 dm., 77 mk. *Br. Ch.*

Zabrodzie 1.) wś nad rzką Miadziołką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 2 w.), okr. wiejski Zosin, o 112 w. od Dzisny, 10 dm., 101 mk. (w 1865 r. 56 dusz rewiz.). 2.) **Z.,** zaśc. pryw., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 21 w. od Szczuczyna, 6 mk. 3.) **Z.,** wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 12 w.), okr. wiejski Zabłocie, o 29 w. od Oszmiany, 5 dm., 48 mk. katol. (w 1865 r. 28 dusz rewiz.). 4.) **Z.,** zaśc., tamże, 10 dusz rewiz. Tak wś jak i zaśc. należą do dóbr skarbowych Jakintany. 5.) **Z.,** wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra hr. Czapskich, Derewno (o 3 w.), o 111 w. od Oszmiany, 15 dm., 143 mk. katol. 6.) **Z.,** zaśc.,

pow. trocki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Międzyrzecz, o 10 w. od Trok, 1 dm., 4 mk. katol. (w 1865 r. 7 dusz rewiz.). 7.) **Z.** al. *Zabrody*, osada przy wsi Gnilec, pow. prużański, w 4 okr pol., gm. Masiewo, o 61 w. od Prużany, wraz z osadą Olchowa Kładka 46 dzies. ziemi włośc. 8.) **Z.**, osada, tamże, przy wsi Olchówka, 32 dzies. ziemi włośc. 9.) **Z.**, uroczysko, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Mieżewicze, o 27 w. od Słonima, stanowi część wsi Pierewołoka. 10.) **Z.**, straż leśna, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różany, o 35 w. od Słonima, należy do dóbr Jundziłowicze, Golczów. 11.) **Z.**, wś włośc., pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 27 w. od Sokółki, 354 dzies. ziemi włośc. (100 łąk i pastw., 14 nieuż.). 12.) **Z.**, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wielatycze, o 5 mil od Borysowa, ma 10 osad. 13.) **Z.**, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, o 62 w. od Borysowa. 14.) **Z.**, wś nad Kamionką, praw. dopł. Brodni, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Smolewicze, o 3 mile od Borysowa; grunta lekkie. 15.) **Z.**, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Milcz, o 94 w. od Borysowa, ma 6 osad; miejscowość falista, dość leśna. 16.) **Z**, zaśc. nad rz. Uszą, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Wierchmień, o 37 w. od Ihumenia; okolica małoludna, grunta nizinne. 17.) **Z.**, folw., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. i par. katol. Berezyna, gm. Brodziec, o 54 w. od Ihumenia; własność Majewskich, przeszło 3 włóki. 18.) **Z.**, zaśc., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, par. katol. Ihumeń (o 2 mile), własność Gedyminów, $2^3/_4$ włóki. 19.) **Z.**, zaśc., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorełe, o 40 w. od Ihumenia. Mają tu własności: Suchoccy ($1^1/_2$ włóki), Rudziewiczowie ($^3/_4$ włóki), Frydeńscy ($1^1/_2$ włóki) i Sołowiejczyk ($1^1/_2$ włóki). 20.) **Z.**, uroczysko osiadłe, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Mieleszkowicze, własność Łapczenki, $1^1/_4$ włóki. 21.) **Z.** al. *Łobaczeńka*, chutor, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. i par. praw. Bujnowicze, o 70 w. od Mozyrza, ma 5 osad; miejscowość dzika, małoludna, grunta piaszczyste. 22.) **Z.**, zaśc., pow. mozyrski, w pobliżu jez. Śmierdzin, pod Dawidgródkiem (par. katol.), gm. Chorsk. Należy do ordynacyi nieświeskiej ks. Radziwiłłów. 23.) **Z.**, wś i 3 folw., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. i par. katol. Darewo. o 64 w. od Nowogródka. Wieś ma 10 osad. Folwarki posiadają szlachta: Rymaszewscy (około $2^3/_4$ włók), Kodziewiczowie (przeszło 5 włók) i włościanin Bubien (około 3 włók). 24.) **Z.**, uroczyska w różnych miejscach pow. pińskiego, wzmiankowane w inwentarzu z w. XVI wydanym p. t. Piscew. Kn., mianowicie przy wsiach: Lachowicze (str. 101, 334), dziś gm. Brodnica; Mała Hać (str. 154, 156, 158), dziś gm. Święta Wola; Knubów (str. 172), dziś gm. Lemieszewicze; Boryczewicze (str. 337), dziś gm. Lemieszewicze. 25.) **Z.**, wś, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Derażyce, o 97 w. od Rzeczycy. 26.) **Z.**, wś nad rozlewami rz. Berezyny, na północnym krańcu pow. rzeczyckiego, w 4 okr. pol., gm. i par. praw. Jakimowska Słoboda, o 63 w. od Rzeczycy, ma 21 osad; niegdyś królewszczyzna. 27.) **Z.**, folw., pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Carewy, par. katol. Słuck (o 10 w. na południe); własność niegdyś ks. Radziwiłłów, z kolei ks. Wittgensteinów, teraz ks. Hohenlohe, ma $20^1/_4$ włók, w ziemi urodzajnej. 28.) **Z.**, wś i dobra, pow. horecki, gm. Lubinicze (o 3 w.). Wś ma zapasowy śpichlerz gminny; dobra, własność Bibikowych, 2575 dzies. (79 roli, 250 łąk, 1926 lasu); dom zajezdny daje 125 rs. 29.) **Z.**, wś, pow. orszański, gm. Dobromyśl, ma 19 dm., 109 mk. 30.) **Z.**, ob. *Zabrody*. *J. Krz.—A. Jel.*

Zabrodzie 1.) część wsi Cesarska Słoboda, w pow. czerkaskim. 2.) **Z.**, uroczysko koło Różyna, w pow. kowelskim. 3.) **Z.**, wś nad Prypecią, pow. kowelski, gm. Horniki, 100 dm., 769 mk., cerkiew, szkoła. 4.) **Z.**, *Zabrudzie* al. *Szczeniów*, wś nad rz. Myką, pow. żytomierski, na pograniczu pow. radomyskiego, gm. Bieżów, odl. 20 w. od Żytomierza, st. poczt. Czerniachów (o 8 w.), oddzielona jarem od wsi Humieniki (w pow. radomyskim), ma 102 dm., 814 mk. prawosł. i 204 katol. (podług innych danych 14 dm., 134 mk.). Posiada cerkiew p. w. św. Anny, wzniesioną w 1866 r. z drzewa, na fundamencie murowanym, i uposażoną $22^1/_2$ dzies. ziemi. Młyn wodny i wiatrak. Własność Podgórskich. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego część Szczeniowa (Zabrodzie) należy do Piotra Strybyla, wojskiego kijowskiego, który płaci ztąd z 1 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I, 60). W końcu XVII w. Szczeniów Mały al. Zabrodzie (Zabrudzia) należał do Aleksandra Zbigniewa Jakubowskiego, następnie wchodził w skład dóbr korostyszewskich Olizarów. 5.) **Z.**, wś, w dawnem starostwie lubomelskim, dziś w w pow. włodzimierskim (ob. t. V, 445).

Zabrodzie, wś, pow. liski, na lew. brzegu Sanu, tworzącego w tem miejscu silne łuki z powodu znacznej wyniosłości naziomu. Wś skupiła się u ujścia potoku, płynącego z pod Myczkowa, w dolinie wzn. 355 mt. n. p. m., teren jednak podnosi się ku płd. do 447 mt., ku płn. do 575 a ku zach. w szczycie Przysłup na 562 mt. Również ku wschodowi zamykają widok lesiste wzgórza po prawej stronie Sanu. Wś należy do par. rzym.-kat. w Wołkowyi a gr.-kat. w Polańczyku. Liczy, wraz z obszarem tabularnym, 26 dm. i 166 mk., 114 gr.-kat., 43 rzym.-kat., 9 izrl. Pos. więk. (Jana Indry) ma 277 mr. obsza-

ru, z czego połowę zajmują lasy, pos. mn. ma 203 mr., przeważnie roli. Gleba górska, jest jałową i owsianą, lasy świerkowe. Graniczy na płn.-wsch. Brzeżnicą Niżną, na płd.-wsch. z Myczkowem. *Mac.*

Zabrodzie 1.) al. *Zabrudzie*, grupa domów w Rogoźnie, pow. jaworowski. 2.) **Z.**, część Przewłok, w pow. buczackim.

Zabrodzie, os. w okolicy Szlachcina i Murzynowa, ku zach. od Środy. Między r. 1418 i 1423 rozgraniczono Z. z Szlachcinem i Murzynowem. Ob. *Zabłocie.*

Zabrodzie al. *Garbacz, Gramacki Most*, niem. *Grammattenbrueck*, wś, pow. wałecki, st. pocz. Lubianka, paraf. kat. Piła; 1129 ha (206 roli or., 39 łąk, 431 lasu); 22 dm., 31 dym., 174 mk., 5 kat., 169 ew. Wś ta leży przy spływie Piły (Pilow) z Dobrzycą, między Wałczem i Krajenką. Znana w r. 1660, lecz sięga prawdopodobnie dawniejszych czasów. Tu zbierało się pospolite ruszenie i odczytywano uniwersały (ob. Callier: „Pow. wałecki“, str. 55 i Schmitt „Gesch. d. Deutsch. Kroner Kreises“, str. 226).

Zabrodzienie, zaśc. nad rzką Sójka, pow. borysowski.

Zabrodzkie al. *Zabrodzki*, zaśc. poradziwiłłowski, pow. słucki, w 1 okr. pol. i gm. Starobin, o 26 w. od Słucka, 15 osad; miejscowość małoleśna, lekko falista, grunta urodzajne.

Zabrojowce, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Możejków Wielki, okr. wiejski Zabrojowce, o 35 w. od Lidy a 21 od Szczuczyna, 17 dm., 192 mk. (w 1865 r. 75 dusz rewiz.), zarząd gminny. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Bojary, Chodarowce 1, 2 i 3, Koniuszany, Korpiejki, Olgowce, Pozniaki, Siarki, Wołkowicze i Zabrojowce, w ogóle w 1865 r. 470 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych.

Zabrudzie, pow. żytomierski, ob. *Zabrodzie.*

Zabruki, zaśc., pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 28 w. od Telsz.

Zabruzdy, w XVI w. *Zabrozdy*, wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Miastków, ma 13 dm., 168 mk., 1130 mr. W 1827 r. było 13 dm., 87 mk. W r. 1576 wś Zabrozdy, w par. Miastkowo, miała trzy działy. Miastkowscy płacą od $^1/_2$ łanu km., Walenty i Jan od 1 łanu, Andrzej Warszewicki od $4^1/_2$ łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 221).

Zabryczany, wś nad rz. Czugrą, pow. jasski gub. bessarabskiej, par. Belcy (o 61 w.), przy trakcie z Wołodzian do Zahajkan, 115 dm., 525 mk., gorzelnia.

Zabryle, wś, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Popielany, o 33 w. od Szawel.

Zabrza, rzka, w pow. rossieńskim, dopł. rz. Łukny (dopł. Dubissy).

Zabrze, zapewne *Zaborze* pierwotnie, wś, dobra i osada górnicza, centr powiatu t. n. na Szląsku Górnym, leży przy kanale Kłodnickim (ob. *Kłodnica*), łączącym osadę z Odrą, pomiędzy Bytomiem a Gliwicami, połączone linią drogi żel. z siecią dróg prawego brzegu Odry, posiada stacyę dr. żel. górno-szląskiej odl. 8 klm. od Gliwic, urząd powiatowy, sąd, urząd poczt. i tel., zarząd górniczy, szkoły, kościół par. katolicki, kościół par. ewang., wielkie kopalnie węgla, dwie huty żelazne, cegielnie. *Z. Stare*, niem. *Alt Zabrze*, gmina, ma 627 ha (459 roli, 66 łąk), 546 dm., 2049 gospodarstw, 9390 mk. (356 prot. i 214 żyd.). *Z. Małe*, niem. *Klein Zabrze*, gmina, ma parafią ewangielicką, 73 ha obszaru (37 roli), 250 dm., 1240 gospodarstw, 6237 mk. (601 prot., 459 żyd.). Z. dobra mają 1123 ha (365 roli, 70 łąk, 610 lasu), 23 dm., 445 mk. (34 prot.). Jest to dawna własność (do r. 1810) biskupów wrocławskich. W r. 1842 właścicielem był hr. Henckel v. Donnersmark. Z. Stare miało 136 dm., 1049 mk. (5 prot., 9 żyd.) a Z. Małe 43 dm., 363 mk. (35 prot., 15 żyd.). Powstało jako kolonia na obszarze Z. Starego w r. 1776. W 1841 r. istniała tu już kopalnia węgla „Królowa Ludwika“, z której dobywano około 7600 tonn grubego węgla a przeszło 50000 tonn drobnego. Około r. 1870 produkcya wzrosła do 10 milionów cetnarów. Kopalnia zatrudniała 2000 górników. Obok kopalni istnieją tu dwie wielkie huty żelazne: „Donnersmarkhuette“ i „Redenhuette“. Z. jest centrem nowoutworzonego (około r. 1870) powiatu z części zachodniej dawnego powiatu bytomskiego. Obszaru ma $2^1/_4$ mili kwadr. Miast niema wcale, tylko 12 gmin wiejskich, z których 6 liczy więcej niż po 2000 mk. Przemysł górniczy i hutniczy stanowi główne zajęcie ludności. Obszar gmin wiejskich wynosi 5190 ha (3812 roli, 446 łąk, 20 lasu), większej własności 6944 ha (3039 roli, 569 łąk, 2570 lasu). Ludność gmin wiejskich wzrosła z 37900 w r. 1871 do 55632 w r. 1885. Na obszarze większej własności było 957 mk. w r. 1871 a 3567 w r. 1886. Ogólny obszar w r. 1885 wynosił 12134 ha (6851 roli, 1015 łąk, 2590 lasu) a ludność 59199 mk., zajmujących 3312 domów i tworzących 12451 gospodarstw. Śród ludności było 33489 urodzonych w powiecie a 23312 dzieci do lat 14. Co do wyznań było 55371 katol., 2765 ewang. i 1062 żydów. *Br. Ch.*

Zabrzeg, wólka do Babic, w pow. bialskim, składa się z 4 dm. i 34 mk. Stanowi osadę graniczną nad Wisłą, przy gościńcu z Oświęcima do Gliwic w Szląsku pruskim i kolei z tegoż miasta do Mysłowic. Leży na płn. od Babic. *Mac.*

Zabrzeg 1.) wś i dobra, pow. pszczyński, par. kat. Chełm Wielki, ewang. Anhalt. Wś ma 109 ha (62 roli, 11 łąk), 63 dm., 462 mk. (20 ewang.). Większa własność ma 42 ha (34 roli), 4 dm., 39 mk. (4 ew.). 2.) **Z.** al. *Zabrzeh*, wś, pow. raciborski, par. kat. Beniszewo, ew. Racibórz. Wś ma 263 ha (149 roli, 71 łąk), 80 dm.,

497 mk. (3 ew.); dobra 139 ha (107 roli, 27 łąk), 2 dm., 41 mk. (1 ew.). Przy wsi karczma Wygoda.

Zabrzeg, wś na Szląsku austr., w pow. i okr. sąd. bielskim, na praw. brzegu Wisły, na której stoją tu dwa mosty: kolejowy i szosowy, nieopodal toru dr. żel. północnej, przerzynającej obszar gminy. W r. 1890 gmina Z. ze wsiami: Mościska, Oblask, Podjaz miała 6·64 klm. obszaru, 173 dm. i 1304 mk. (605 męż. i 699 kob.), 1264 rz.-kat., 1 augsb. i 39 izrael., 1250 Pol., 3 Czech. i 39 Niem. Sam Z. liczył 58 dm. i 470 mk, We wsi znajduje się kościół paraf., szkoła ludowa i stacya kolei północnej ces. Ferdynanda. Z. par., w dek. bielskim, obejmuje 1436 katol., 2 ew., 13 izrael. *W. H.*

Zabrzeź 1.) mko i wś nad rzką Bondarówką, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Horodźki (o 2 i $2^1/_2$ w.), okr. wiejski Zabrzeź, o 49 w. na płd.-wsch. od Oszmiany a 91 w. od Wilna. Mko ma 8 dm., 127 mk. (80 praw., 7 katol., 40 żydów; w 1865 r. 21 dusz rewiz.), cerkiew par., kościół katol. paraf., sąd gminny, szkołę. Wś ma 11 dm., 80 mk. prawosł. i 5 katol. (w 1865 r. 69 dusz rewiz.; należała do dóbr Skrzyplewo Rajków). Cerkiew, p. w. Przemienienia Pańskiego, z drzewa wzniesioną została w 1700 r. przez Stanisława Kiszkę, wwdę witebskiego, odrestaurowana w 1840 r. Par. praw., dekanatu (błagoczynia) wołożyńskiego, 1500 wiernych. Kościół katol., p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesiony został w 1446 r. przez Aleksandrę Zabrzezińską; zniszczony przez pożar w 1695 r., został na nowo odbudowany. Parafia katolicka, dekanatu wiszniewskiego, 3863 dusz. Kaplica w Rożesławiu. W skład okręgu wiejskiego wchodzi mko Z. i wsi: Demidowicze, Użbłoć 1, 2 i 3 i Zabrzeź, w ogóle w 1865 r. 251 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych i 25 b. włośc. skarbowych. Jest to gniazdo rodziny Zabrzezińskich, z których Jan, wwda trocki, zginął zdradziecko z rąk Hlińskiego (Glińskiego). 2.) **Z.**, zaśc. rząd., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 29 w. od Oszmiany, 3 dm., 38 mk. katol. 3.) **Z.**, *Zabrzezie*, *Zaberezie*, wś. włośc. nad Isłoczą i Berezyną, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Bakszty (o 1 w.), o 70 w. od Oszmiany a 57 w. od Dziewieniszek, 97 dm., 749 mk., w tej liczbie 9 katol., reszta prawosł. (w 1865 r. 348 dusz rewiz.). 4.) **Z.**, ob. *Zabrzezie*. *J. Krz.*

Zabrzeź z *Wietrznicą*, wś, w pow. sądeckim, na lew. brz. Dunajca, u ujścia pot. Kamienicy, wpadającego do Dunajca naprzeciw wsi Zarzyce. Właściwa wieś rozłożyła się nad Kamienicą, Wietrznica i osada Boczów nad Dunajcem, który ją okala. Płd. granicę tworzy Sosnowy potok od Tylmanowy, na zach. ma wieś Czerniec, na płn. góra Bytowska oddziela Z. od Zagorzyna, na wsch. pasmo górskie, sięgające 813 mt. n. p. m. odgranicza tę osadę od Młynnego. Z. należy do par. rzym.-kat. w Łącku. Liczy 101 dm. i 861 mk. (421 męż., 437 kob.), 840 rzym.-kat., 21 żyd. Skorowidz dóbr tabularnych Pilata nie podaje tej wsi; według skorowidza Orzechowskiego miała 173 mr. obszaru; pos. mn. 527 mr. roli, 95 mr. łąk, 303 mr. pastw. i 456 mr. lasu. Zabrzezie i Boczów były odwiecznemi posiadłościami klasztoru w Starym Sączu. W r. 1312 Anna, przełożona klasztoru sądeckiego, przywraca sołtystwo w Z. Klemensowi, synowi Swarcona, który otrzymał takowe od ks. Kunegundy z karczmą, półłankiem wolnym i trzecim denarem z kar sądowych. W r. 1358 Konstancya, przełożona klasztoru sędeckiego, sprzedaje sołtystwo we wsi Zabrzezie za 10 grzyw. braciom: Pawłowi, Piotrowi i Janowi. Dodaje im przytem do sołtystwa wś Boczów (Kod. Małop., II, 224 i III, 114). W r. 1581 (Pawiński, Małop., 129) miały obie 3 łany kmiece, 2 zagrody bez roli, łan sołtysi i piłę tracz. Wietrznica miała 1 łan kmiecy. *Mac.*

Zabrzezie 1.) wś, pow. noworadomski, gm. Sulmierzyce, par. Chabielice, ma 13 dm., 160 mk., 70 mr. 2.) **Z.** *Górne* i *Dolne*, dwa folw., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Pałuki, odl. 9 w. od Ciechanowa; Z. Górne mają 1 dm., 2 mk., 79 mr. a Z. Dolne 1 dm., 15 mk., 98 mr.

Zabrzezie 1.) fol., pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zbirogi; należy do dóbr Zbirogi, Bekmanów. 2.) **Z.**, białor. *Zabiarezie*, fol., pow. piński, na „Zahorodziu“, w 1 okr. pol. Pohost Zahorodny, gm. Dobrosławka, par. katol. dawniej Łohiszyn, teraz Pińsk, o 60 w. od Pińska, należy do domin. Bobryk, dziedzictwa Bortnowskich, ma około 9 włók. 3.) **Z.**, ob. *Zabrzeź*, *Zaberezie*. *A. Jel.*

Zabrzezie, słow. *Zabrezje*, węg. *Zabrezs*, wś na Węgrzech, w hrabstwie orawskiem, pow. dolno-kubińskim. W r. 1890 było 219 mk., (216 Słowaków i 3 Niemców; 12 rz.-kat., 203 wyzn. augsb. i 4 izrael.), 44 dm. i 684 mr. obszaru. Katolicy i protestanci mają kościoły par. w Wielkiej Wsi (Nagyfalu). Sąd pow. i urząd podatk. w Dolnym Kubinie, urząd pocz. w Wielkiej Wsi (Nagyfalu). *W. H.*

Zabrzezina, wś, pow. warszawski, gm. Bliżne, par. Zbików, ma 41 mk., 48 mr. włośc. i 3 dwors.

Zabrzezino, uroczysko, pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Berszty, o 46 w. od Grodna.

Zabrzeźnia, rzka, ob. *Brzusznia*.

Zabrzeźnia, ob. *Zabrzuśnia*.

Zabrzeże al. *Kamionka*, zaśc., pow. borysowski, przy granicy pow. mińskiego, w 2 okr. pol. i gm. Łohojsk, o 9 mil od Borysowa; ma 2 osady. *A. Jel.*

Zabrzuśnia al. *Zabrzeźnia*, fol. nad rzką Zabrzuśnią, pow. brzeziński, gm. Bratoszewice,

par. Główno, ma 7 dm., 112 mk., 688 mr. Wchodzi w skład dóbr Główno. W 1827 r. miał 8 dm., 90 mk.

Zabrzyce al. *Zubrzyce*, niem. *Sauerwitz*, wś, pow. głupczycki, par. kat. w miejscu, ewang. w Głupczycach. Wieś powstała z rozparcelowania większej własności szlacheckiej, ma 1393 ha (1223 roli, 26 łąk, 81 lasu), 176 dm., 1244 mk. (3 ewang.). Szkoła katol. w miejscu.

Zabuchanie, os., pow. włodawski, gm. Wyryki, par. Włodawa.

Zabucza, część wsi Rubieżówki, w pow. kijowskim, leżąca za rz. Buczą i złożona z kilku osad. W spisie urzędowym niepodana.

Zabudki al. *Daniczewo*, wś i fol., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horodok, o 21 w. od Bobrujska. Wś ma 15 osad; fol., własność Regulskich, około 16 włók. *A. Jel.*

Zabudowania, niem. *Sabudwania*, dobra szlach. i kol. ze szkołą ewang., pow. świecki, niedaleko toru kolei wschodniej, st. pocz. i kol. Twarda Góra, gm. Milewo, par. kat. Nowe, szkoła kat. w miejscu. W 1885 r. było 18 dm., 119 mk. R. 1868 znaleziono tu niedaleko kolei grób skrzynkowy (ob. Wegner: „Ein Pommersches Herzogthum“, I, 43). Dobra tutejsze zostały dopiero r. 1860 odłączone od Milewa dla dziedziczki v. der Groeben. Kolonia zaś powstała przez parcelacyą lasu milewskiego (ob. „Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver.“, 1886, str. 294). *Ks. Fr.*

Zabudowska Wólka, wś, pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Wyszków, ma 2 os., 47 mr. Ob. *Kręgi*.

Zabudzie, *Zabudie*, wś nad rzką Dobryną, pow. rohaczewski, gm. Dowsk, ma 81 dm., 553 mk., wiatrak.

Zabudziska, wś, pow. łowicki, gm. i par. Bolimów (odl. 10 w.), od Łowicza 26 w., ma 7 dm., 56 mk., 51 mr. Wchodziła w skład dóbr Bolimów.

Za Bugiem 1.) część Sielca Bieńkowa, pow. Kamionka Strumiłowa. 2.) **Za B.**, ob. *Zabuże*.

Zabujanie, wś nad błotem Bujan, pow. kijowski, w 1 okr. pol., gm. Borodzianka, o 70 w. od Kijowa, 281 mk. Podług Pochilewicza jest tu 470 mk. prawosł., 212 katol. (wraz ze wsiami Kodra i Buda) i 55 żydów. Włościanie, w liczbie 129 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 347 dzies., ze spłatą po 288 rs. 73 kop. rocznie. Posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1772 r. przez ówczesnego dziedzica wsi Kajetana Rościszewskiego. Do par. praw. należą wsi: Kodra (o 8 w.), Zabujańska Buda (o 5 w.), chutor Jaźwinka al. Sobolówka (o 2 w. od Budy), wś Majdanówka (o 8 w.) i chutor Rak al. Ludwinówka (o 2 w. od Majdanówki). Okolica, w której powstała wś, należała pierwotnie do dóbr metropolitów unickich kijowskich, jak widać z protestu metropolity Rutskiego z 1616 r. przeciwko Mikołajowi Makarewiczowi, w którym mu zarzuca, że siłą zajął dobra Nieżyłowicze (dziś Mieżyłowicze), należące do katedry i na przysiołku Bujanicach zasiedla wieś. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. Krzysztof Makarowicz wnosi ze wsi Zabujan-bołoto, którą trzyma w zastawie, z 2 dym., 1 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 70). Wieś ta wchodziła następnie w skład dóbr makarowskich, w 1875 r. nabyta wraz z Kodrą, Budą i Sobolówką (w ogóle 5807 dzies. ziemi) przez Jeremiejewa, w końcu, w skutek zadłużenia, wystawiona przez bank ziemski w Kijowie na licytacyą. *J. Krz.*

Zabujańska Buda, wś, pow. kijowski, w 1 okr. pol., gm. Borodzianka, par. praw. i dobra Zabujanie (o 5 w.), ma 70 mk. Włościanie, w liczbie 10 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 90 dzies., ze spłatą po 74 rs. 38 kop. rocznie.

Zabukacie al. *Zabukaty*, urocz. do wsi Tyszkowce, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Motol, o 86 w. od Kobrynia.

Za Bukowiną, obszar górzysty i lesisty, w płn. zach. stronie Urycza, w pow. stryjskim. Wody z niego odpływają do pot. Pereprostyny i innych uchodzących do Stryja (Karta wojs., 9, XXIX). *S. M.*

Zabule, wś i fol., pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. maryańska, o 19 i 20 w. od Słonima. Wś, wraz z wsiami należącemi do okr. wiejskiego Dziewiątkowicze Stare, ma 850 dzies. ziemi włośc., oraz w części wchodzącej do okr. wiejskiego Szygany 245 dzies.; folw., zwany też Żabin Dwór, należy do dóbr Dziewiątkowicze Nowe, Śliźniów.

Zaburze, zapewne *Zaborze*, wś i fol., pow. zamojski, gm. Radecznica, par. Mokrelipie. Fol. wchodził w skład dóbr Górajec. W 1827 r. miało 59 dm., 318 mk.

Zaburze, fol., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Motykały o 19 w. od Brześcia, 250 dzies. (10 łąk i pastw., 38 nieuż.); własność Stojanowych.

Zabutańce, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 21 w. od Poniewieża.

Zabutki, wś w pobliżu błota Zimnik, pow. sieński, gm. Bóbr.

Zabutowie, uroczysko, w pow. pińskim, na „Zarzeczu“, przy wsi Witczowce, gm. Radczysk, wskazane w dokum. z w. XVI (ob. „Piscew. kn.“, str. 218). *A. Jel.*

Zabużany, miejscowość niegdyś, około Łanowiec, t. j. w płd.-wsch. zakątku pow. krzemienieckiego.

Zabuże 1.) wś i fol. nad rz. Bugiem, pow. konstantynowski, gm. Hołowczyce, par. r. l. Sarnaki, r. gr. Gnojno, ma 116 mk., 593 mr. dwors. i 94 włośc. W r. 1827 były 4 dm., 24 mk. Wchodziła w skład dóbr rządowych Hołow-

czyce. Na obszarze folwarku trzy jeziora: Czarne, Podpolne i Podbużne, mające do 40 mr. obszaru i łączące się z Bugiem. 2.) **Z.**, kol., pow. ostrowski, gm. Poręby, par. Brok.

Zabuże 1.) wś na praw. brzegu Bugu, pow. włodzimierski, gm. Zabuże, 148 dm., 800 mk. Gmina składa się z 11 okr. (starostw) wiejskich, obejmuje 16 wsi, mających 893 dm., 5437 mk. Włościanie w liczbie 1908 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 10944 dzies. (4313 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 3641 dzies. (1156 roli) większej własności, 117 dz. (42 roli) ziemi skarbowej i 163 (90 roli) ziemi cerkiewnej. Cały obszar gminy obejmuje 14865 dzies. (6101 roli) i ma 6609 mk. Zarząd gminy we wsi Huszcza. Wchodziła w skład ststwa stulneńskiego. Ob. *Stulno*. 2.) **Z.**, wś, r. 1789 wchodziła w skład ststwa mielnickiego. Ob. *Mielnik* t. VI, 247). 3.) **Z.**, mylnie, ob. *Zabóże*.

Zabuże 1.) część Dobrotwora, pow. Kamionka Strumiłowa. 2.) **Z.**, przedmieście Kamionki Strumiłowej. 3.) **Z.**, przedmieście Sokala.

Zabużki al. *Zabierże*, wś włośc., pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Pruska, o 10 w. od Kobrynia, 68 dzies. ziemi włośc. (10 łąk i pastw.).

Zabyczanie, mko i dobra nad rzką Żaduńką, pow. klimowicki, w 3 okr. pol., o 20 na płd. od Klimowicz, ma 38 dm. drew. (20 należy do chrześcian, 18 do żydów), 276 mk. (142 prawosł. i 134 żydów), cerkiew paraf. drewnianą, dom modlitwy żydowski. Nazwane mkiem już w opisie statystycznym gub. mohylewskiej z 1784 r. Należy do Komarów, podobnie jak dobra, mające 1149 dzies. (210 roli, 75 łąk, 420 lasu). Młyn wodny przynosi 200 rs., 2 karczmy 125 rs.; folusz. W mku odbywa się targ w dzień św. Ducha. *J. Krz.*

Zabyczany, wś nad rz. Świsłocz, pow. ihumeński, przy gośc. wojenno-komunikacyjnym ihumeńskim, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Perężyry, par. prawosł. Zazierze, o 44 w. od Ihumenia, ma 12 osad pełnonadziałowych (teraz rozdrobione). Za poddaństwa należała do domin. Zazierz, ostatecznie Wańkowiczów. Grunta szczerkowe, urodzajne, łąki wyborne. *A. Jel.*

Zabyczeczyn, błoto, pow. piński, w okolicy wsi Wielka Hać, gm. Święta Wola, wspomniane w dokum. z w. XVI (ob. Pisc. Kn., str. 146).

Zabyły, wś, pow. sieński, gm. Rasna, ma 10 dm., 73 mk.

Zabyszów, las na obszarze gm. Łotatniki, w pow. stryjskim.

Zabytek, uroczysko, pow. piński, na „Zarzeczu“, w okolicy wsi Chojno, dziś gm. Chojno, wzmiankowane w dokum. w. XVI (ob. „Piscew. kn.“, str. 240). *A. Jel.*

Zabytów, wś nad rzką Kalinówką, pow. zamojski, gm. Stary Zamość, par. Sulmice r. gr. W 1827 r. było 24 dm., 135 mk., par. Skierbieszów.

Zacalin, uroczysko, pow. słonimski, w 1 okr. pol., o 63 w. od Słonima.

Zaćble, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 66 w. od Nowoaleksandrowska.

Zaceń al. *Zacenie* 1.) dwie wsi i dwa fol., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. i par. katol. Ziembin, odl. od Borysowa około 4 mil. Wieś Z. Stary ma 20 osad, wś Z. Nowy 11 osad; folwarki przed pół wiekiem należały do Moczulskich i Rudzewskich, teraz jeden stanowi własność Wołłowiczów (149 dzies.), drugi Pieślaków (102 dzies.). 2.) **Z.**, dwie wioski i fol. nad rz. Cną, lew. dopł. Świsłoczy, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemkowo, par, katol, dawniej Gródek, teraz Mińsk (o 7 w.), przy dawnym trakcie wileńskim. Obie wioski mają 10 osad; fol. należy obecnie do Leona Wańkowicza. Była tu kaplica katol. par. Gródek, fundacyi wwdy Adama Chmary. Młyny na rozlewie jeziornym; łąk wiele, grunta szczerkowo-gliniaste, miejscowość falista, lasy wyniszczone. W w. XVI Z. był własnością kn. Kroszyńskich. W r. 1570 stanęła ugoda pomiędzy kn. Janem Kroszyńskim, wojskim wileńskim, i Janem Sołomereckim o rozgraniczenie dóbr Z. i Sołomerecza. Dokument oblatowano w grodzie mińskim d. 18 grudn. t. r. W 1603 r. 15 lipca kn. Piotr Kroszyński oddaje Z., wraz z wsią Leszczyną al. Chydrą, dworem Runicze i placami w Mińsku w zastaw kn. Szczęsnemu-Krzysztofowi Hołowczyńskiemu w summie 2000 kóp gr. litew. Następnie w r. 1605 d. 25 stycznia nabywa Hołowczyński Z. za 5000 kóp groszy. Dokument wpisany w księgi ziemstwa wileńskiego i oblatowany w ziemstwie mińskiem 11 czerwca t. r. W 1619 r. 30 grudnia kn. Jan Hołowczyński czyni akt darowizny dożywotniej na Z. słudze swemu Marcinowi Wołodkowiczowi, sędziemu mińskiemu, jakowy zapis oblatowany w grodzie orszańskim 10 stycznia 1620 r. Tegoż roku kniaź dokumentem z d. 9 lipca ubezpiecza Wołodkowiczowi na Z. 4000 złp. W r. 1621 d. 29 stycznia Jan Szczęsnowicz Hołowczyński potwierdza w grodzie mińskim zapis Wołodkowiczowi, z wyłączeniem wsi Leszczynki. Intromisya do tego zapisu nastąpiła d. 3 lutego. W r. 1623 d. 16 grudnia Marcin i Dorota z Dorohostajskich Wołodkowiczowie sprzedają w grodzie mińskim Z. ze wsiami Dubowlany, Oszmiańce, Jakubowicze i Ogrodniki Andrzejowi Kęsowskiemu za 12000 złp. W r. 1636 na prośbę Kęsowskiego, Władysław IV w d. 28 marca nadaje prawo pobierania myta mostowego w Zaceni na rz. Cnie. Dokument ten został zaaktykowany w ziemstwie mińskiem 9 stycznia 1779 r. Do młyna zaceńskiego i karczmy mieli z dawnych zapisów jakieś pretensye bazylianie mińscy, lecz pokwitowali Kęsowskich dokumentem z d. 17 czerwca 1645 r. W roku 1648 d.

8 stycznia Jan Andrzejowicz Kęsowski, ststa krasnosielski, sprzedał Z. z atynencyami Jerzemu Karolowi Hlebowiczowi, wwdzie smoleńskiemu, za 26000 złp. z ewikcyą wypłaty na dobrach Samochwałowicze. Dokument ten zeznany w trybunale litewskim 17 grudnia 1653 r. W r. 1669 d. 11 kwietnia Jerzy Hlebowicz oddaje Z. w zastaw dominikanom konwentu mińskiego za 20000 złp. Oblata w grodzie mińskim 17 lipca t. r. Następnie Z., aczkolwiek zastawiony dominikanom, należąc do domin. Zasław, przez wiano ostatniej Hlebowiczówny przeszedł do Sapiehów. W r. 1714 dzierżawił Z. od dominikanów niejaki Śleszyński. W r. 1755 Aleksander Sapieha, wwda połocki, odprzedaje Z. za 40000 złp. Adamowi Chmarze, łowczemu mińskiemu, do domin. Siemków. Dokument aktykowany w trybunale litewskim 19 lutego 1755 r. zaś dominikanie pokwitowali nowonabywcę za spłatę im 20000 złp. w magdeburgii mińskiej, 23 kwietnia. Sprzedaż Z. Chmarze przez Sapiehę oblatowano w metrykach kancelaryi mniejszej 11 marca 1758 r. Wskutek dawnych zapisów na rzecz cerkwi w Z., należącej do monasteru bazylianów w Mińsku, ciągnęły się spory, aż nareszcie w r. 1783 parochia zaceńska została przyłączoną do gródeckiej, aktem z d. 26 czerwca, wydanym przez surogata mińskiego ks. Jachimowicza, potwierdzonym w 1784 r. przez Gedeona Horbackiego, arcybiskupa pińskiego. Okoliczność ta przerwała dalsze procesy. W inwentarzu z 1782 r. znajdujemy: że na folw. Z. zebrano żyta (z 40 morg.) 182 kóp, pszenicy jarej 33 kóp, jęczmienia 44 kóp, owsa 82 kóp, gryki 10 kóp, grochu 90 kóp, konopi 20 kóp, siano 200 wozów. W ósmym dziesiątku b. w. nabył Z. Leon Wańkowicz. *A. Jel.*

Zacerkowiszcze, część wsi Leśki (ob.), w pow. czerkaskim.

Zach...., ob. *Zah....*

Zach 1.) os., pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Czerwonka. 2.) **Z.**, fol., pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło. W 1827 r. 1 dm., 7 mk.

Zachajki 1.) al. *Zahajki*, wś i fol., pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opole, ma 36 dm., 303 mk. W r. 1827 było 49 dm., 182 mk., par. Horodyszcze. W r. 1867 fol.r Z., w r. 1862 oddzielony od dóbr Horostyta, ozl. mr. 1400. gr. orn. i ogr. mr. 339, łąk mr. 189, lasu mr. 461, past. i zarośli mr. 279, nieuż. mr. 132, las urządzony. Wś Z. os. 33, mr. 794. 2.) **Z.**, ob. *Zahajki*.

Zachadzkie Holendry, niem. *Huetten Hauland*, kol., pow. międzyrzeczki, okr. urz. trzcielski, par. w Trzcielu, urz. st. cyw. Altvorwerk, st. kol. w Suchym Lutolku, na linii Międzyrzecz-Zbąszyń. Obszaru ma 982 ha, 42 dym., 328 dusz (20 katol.).

Zachałynie, wś, pow. bielski gub. smoleńskiej, gm. Nikoło-Wietlica, o 55 w. od Białego, 13 dm., 76 mk., zarząd gminy.

Zacharczyzna, niem. *Julienhof*, fol., pow. labawski, ob. *Mierzynek*.

Zacharecz, rum. *Zacharesti*, wś. pow. suczawski na Bukowinie. Gmina ma 771 mk., obszar dworski 63 mk. Mieszkają tu Huculi. We wsi parafia greko-nieunicka. St. pocz. w Mazanestie (o 7·5 klm.). W r. 1876 właścicielem obszaru dworskiego był M. Gorzycki.

Zachareńki, wś, pow. orszański, gm. Dobromyśl (o 8.), zapasowy śpichlerz gminny.

Zacharin Gross, pol. *Czachryny*, ob. *Starowice*.

Zacharjewka 1.) słoboda nad rzką Płotwą, pow. wołczański gub. charkowskiej, gm. Wołochowka, 114 dm., 870 mk. 2.) **Z.**, mstko u wierzchowin bałki Komarki, dopł. Kuczurhanu, pow. tyraspolski gub. chersońskiej, o 60 w. od Tyraspola, ma 579 mk., cerkiew, dom modlitwy żydowski, targi co dwa tygodnie. Prawa miejskie otrzymało 1843 r.

Zacharki, dwa chutory, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. i par. prawosł. Skorodno, o 77 w, od Mozyrza. *A. Jel.*

Zacharkiszki, dwór, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. i par. Skawdwile, o 35 w. od Rossień, własność Dowiattów, 90 dzies. (6 nieuż.). Barcewiczowie mają tu również 90 dzies.

Zacharnicze, wś, pow. połocki, gm. Artejkowo (o 8 w.), cerkiew filialna. W 1670 r. dziedzictwo Michała i Jadwigi z Kamińskich Szpakowskich, później Michała Frąckiewicza, sędz. ziem. lidzkiego, który sprzedaje Bazylemu Tukowiczowi; ten zamienił się z jezuitami połockiemi na dobra Tobołki. Dziś mają tu Adolf Złotkowski 254 dzies. i Jan Chrucki 150 dzies. ziemi dworskiej.

Zacharnie, wś nad jeziorem, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra ks. Radziwiłłów, Czeress (o 3 w.), o 32 w. od Dzisny, 7 dm., 89 mk. prawosł. (w 1865 r. 46 dusz rewiz.).

Zacharowce, wś nad Bohem, który tworzy tu duży staw, pow. proskurowski, okr. pol., gm., par. katol. i sąd Czarny Ostrów (o 3 w.), ma 170 osad, 869 mk., 1181 dzies. ziemi włośc., cerkiew. Własność dawniej ks. Wiśniowieckich, obecnie Przeździeckich. Podług reg. pobor. wwdztwa podolskiego z 1565 r. własność królewska, w dzierżawie Mormuzowskiego (Marmuzowskiego), który płaci od 10 pługów. W 1583 r. Sulima płaci od 6 pługów, 8 ogrodn. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 185, 305).

Zacharowice, ob. *Sacherwitz*.

Zacharówka, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Uchwały, o 54 w. od Borysowa, ma 13 osad; grunta lekkie.

Zacharowszczyzna, os., pow. kalwaryjski,

gm. i par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 9 w., ma 3 dm., 16 mk. W 1827 r. 1 dm., 13 mk.

Zacharowszczyzna 1.) wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze (o 5 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Męczenięta, o 77 w. od Wilejki, 49 mk. starowier. (w 1865 r. 16 i 19 dusz rewiz. osadników w. ross.). 2.) **Z.**, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 8 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Dukszty, o 29 w. od Wilna, 1 dm., 2 mk. katol. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.). 3.) **Z.**, fol., pow. nowogródzki, w 1 okr. pol., gm. Wsielub, o 10 w. od Nowogródka, własność Piotrowiczów, około 1 1/4 włóki; grunta szczerkowe, urodzajne. *A. Jel.*

Zącharpole 1.) dobra, pow. bychowski, dziedzictwo Byszewskich, 445 dzies. (117 roli, 56 łąk, 215 lasu); młyn wodny daje 350 rs. 2.) **Z.**, wś, pow. rohaczewski, gm. Czeczersk (o 1/2 w.), zapasowy magazyn zboża gminny, młyn wodny, gorzelnia.

Zachary 1.) okolica szlach., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 35 w. od Trok, 5 dm., 25 mk. katol. W 1850 r. w parafii Olkieniki, miała 110 dzies.; mieli tu części: Osiński, Tomkowicz, Balkowski. 2.) **Z.**, fol., pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Antolepty, par. Sudejki, własność Lenkszewiczów, 145 dzies. (25 lasu, 3 nieuż.). 3.) **Z.**, fol., pow. nowogródzki, w 3 okr, pol. i par. katol. Nowa Mysz, gm. Jastreblewo, o 72 w. od Nowogródka, od niedawna własność Kazańskich, ma około 6 włók. *A. Jel.*

Zacharyaszówka 1.) al. *Karolina*, wś, pow. bracławski, gm. i par. katol. Niemirów (o 12 w.), ma 45 osad, 333 mk.; należy do klucza niemirowskiego, dawniej Potockich, dziś ks. Szczerbatowych. 2.) **Z.**, wś nad rzką Idżką, dopł. Sielnicy, pow. bracławski, okr. pol., parafia, sąd i st. poczt. Tulczyn (o 7 w.), gm. Chołodówka, o 13 w. od Bracławia. Położona na dwóch równoległych wzgórzach, ma 207 osad, 537 mk., 973 dzies. ziemi włośc., 57 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1730 r., filialną do Kruszczyniec. Własność dawniej Potockich, dziś należy do apanaży (udiełów). Podług reg. pobor. wwdztwa bracławskiego z 1629 r. ssta bracławski wnosi ztąd z 22 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I, 137).

Zacharyaszowska Wola, fol., pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Korzkiew, ma 182 mr. obszaru. Własność poduchowna. Sprzedana drogą licytacyi około r. 1880 za 6241 rs. Ob. *Wola Zacharyaszowska.*

Zacharycz i *Meżybrod*, rum. *Meschibrod* i *Zacharitz*, wś, pow. wyżnicki, par. greko-nieunicka w miejscu, st. pocz. w Berhomecie (o 7 klm.). Ob. *Podzaharycz.*

Zacharycze, białor. *Zacharyczy*, wś nad rzką Czernicą, lew. dopł. Świsłoczy, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zasław, o 27 w. od Mińska, ma 8 osad; grunta szczerkowo-gliniaste, faliste. *A. Jel.*

Zacharyew, chutor, pow. lipowiecki, w 2 okr. pol., gm. Lipowiec, o 8 w. od Lipowca, ma 12 mk.

Zacharyn-Mostok al. *Zacharówka*, zaśc. nad rzką Owsicą, dopł. Ihumenki, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Hrebionka, o 6 w. od Ihumenia, 3 osady; miejscowość leśna, grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Zacharyno, mstko nad rzką Berezyną, pow. mścisławski, na pograniczu pow. rosławskiego gub. smoleńskiej, w 1 okr. pol., o 45 w. od Mścisławia, ma 67 dm. drewn., 701 mk., wyłącznie żydów, dwa domy modlitwy żydowskie, młyn wodny i folusz, dziegciarnia. Prawo miejskie otrzymało po 1826 r. Własność gen. Engelhardta.

Zacharyszcze, jezioro, na wschodnim krańcu pow. mozyrskiego, w pobliżu granicy pow. rzeczyckiego, w gm. Skryhałowska Słoboda, o 2 w. ku płn. od Mozyrza, za Prypecią, prawie na 1/2 w. długie, ale wązkie. *A. Jel.*

Zacharz, wś, pow. brzeziński, gm. i par. Będków, ma 24 dm., 200 mk., 308 mr. W 1827 r. było 19 dm., 138 mk. Na początku XVI w. wś należała do par. Rosocha, łany folw. dawały dziesięcinę plebanowi, łany km. zaś kanonii gnieźnieńskiej (Łaski, L. B., II, 232). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1576 wś Zacharz, własność S. Wspinka, miała 8 1/2 łan., 12 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 96).

Zacharzew 1.) os. rybacka w dobrach Przygodzice, w pow. odolanowskim, okr. urzęd. ostrowskim, 1 dm., 7 mk. 2.) **Z.**, wś dwor., pow. odolanowski, okr. urz. Łamki, ma obszaru 340 ha, 5 dym., 114 dusz (15 prot.). Należy do dóbr Przygodzice. 3.) **Z.**, wś gospod., tamże, ma obszaru 559 ha, 66 dym., 512 dusz (71 prot.). Leżą na zachód Ostrowa, płn.-zachód Wysocka. R. 1462 rozgraniczono Z. z Tunkiem i Gręblewem, r. 1444 z Topolą, r. 1446 z Gorzycami. R. 1579 w posiadaniu Jerzego a r. 1618 Jana Kiełczewskich. Według reg. pobor. pow. kaliskiego z r. 1579 wś Zacharzewo, w par. Wysocko, miała 4 łan., 3 zagr., 1 rzem. (Pawiński, Wielkop., I, 133). *W. Ł.*

Zacharzewo, okolica szlach., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wołożyn, okr. wiejski Sugwozdy, o 62 w. od Oszmiany, 11 dm., 54 mk. (46 prawosł., 8 katol.); należy do dóbr skarbowych Borzdyń.

Zacharzów 1.) al. *Zachorzew*, wś i fol., pow. radomski, gm. i par. Radzanów, odl. od Radomia 30 w., ma 21 dm., 199 mk. W r. 1827 wś Zachorzew miała 14 dm., 125 mk. W r. 1867 fol. Z. rozl. mr. 606: gr. or. i ogr. mr. 240, łąk mr. 25, lasu mr. 150, zarośli i pastw. mr. 95, nieuż. mr. 96, las nieurządzony. Do fol. należały poprzednio: wś Z. os. 22, mr. 282; wś

Gołosze os. 8, mr. 187; wś Kępina al. Kępinie os. 5, mr. 240; wś Ludwików os. 5, mr. 94; wś Brodek os. 7, mr. 240. Na początku XVI w. role folwarczne i 2 zagrodnicy dają dziesięcinę pleban. w Radzanowie, wartości około seksageny (Łaski, L. B., I, 664). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 wś Z., w par. Radzanów, miała łan. 9, zagr. 5 (Pawiński, Małop., 311, 473). 2.) **Z.**, ob. *Zachorzów. Br. Ch.*

Zacharzowice, niem. *Sacharsowitz*, 1690 r. *Zachariowitz*, wś i dobra, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. Sieroty, ew. Toszek. Wś ma 169 ha (116 roli, 24 łąk, 1 lasu), 26 dm., 160 mk. katol.; dobra mają 396 ha (255 roli, 33 łąk, 4 lasu), 6 dm., 58 mk. (2 ew.). Dwa młyny wodne. Jeden zwie się Moimuehle.

Zacharzyszki 1.) wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, Minejków, Dubniki, o 36 w. od Wilna, 5 dm., 33 mk. katol. i 7 żydów (w 1865 r. 15 dusz rewiz.). 3.) **Z.**, fol. i zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Sołeczniki, okr. wiejski Jaszuny. Fol., własność Cierpińskich, dawniej Radziwiłłów, ma 253 dzies. ziemi uprawnej i 310 lasu, zaśc, zaś 54 dzies. ziemi upr. i 21 lasu. 3.) **Z.**, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Szumsk (o 4 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Kosina, o 31 w. od Wilna, 12 dusz rewiz. W spisie z 1866 r. podany jako zaśc., mający 1 dm., 9 mk. katol. *J. Krz.*

Zachas, *Zachodzkie Holendry, Cichowa Góra*, niem. *Zachasberg*, kol., w pow. i okr. urz. chodzieskim, ma st. kol. żel. w Chodzieżu, na linii Poznań-Piła, poczta, szkoły i par. ew. w miejscu, par. katol. i sąd w Chodzieżu. Obszaru 955 ha, 110 dym., 870 dusz (108 katol.). Leży na wsch.-płn. Chodzieża, na zach.-płn. Margonina. *W. Ł.*

Zachatka, kol., pow. radomski, gm. i par. Potworów, odl. od Radomia 35 w., ma 6 dm., 11 mk., 253 mr. Utworzono tę kolonie przez rozdział obszaru dworskiego wsi Długie.

Zachełmek, wólka do wsi Chełmek, w pow. chrzanowskim, na praw. brzegu Wisły, nad granicą pruską, ma 17 dm. i 90 mk. (43 męż., 47 kob.). Na mapie adm. Kummersberga nie ma tej miejscowości. *Mac.*

Zachełmna, wś, w pow. wadowickim, w okolicy podgórskiej i lesistej, przy drodze z Lanckorony do Suchy. Od północy zasłania ją góra Chełm (604 mt. n. p. m.). Liczy 69 dm. i 387 mk. (182 męż., 205 kob.) rzym.-kat. Posiadłości tabularuej nie ma, pos. mn. wynosi 373 mr. roli, 27 mr. łąk, 284 mr. pastw. i 189 mr. lasu. Była to attynencya dóbr ststwa lanckorońskiego. W XVI w. należała do parafii w Lanckoronie (Pawiński, Małop., 47) i miała zagrody z rolą, komorników z bydłem i bez bydła i półłanek sołtysi. Teraz należy do parafii w Budzowie. Graniczy na płd. z Budzowem, na zach. z Marcówką, na wsch. z Baczynem i Palczą, na płn. z Zakrzowem i Skawinkami. *Mac.*

Zachiderze ǂ (*Zachiderje*), chutor, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Wiercholesie, o 8 w. od Kobrynia, 24 dzies.; własność Szujskich.

Zachęta, folw., pow. radomski, gm. i par. Przytyk, odl. 18 w. od Radomia. ma 126 mr. obszaru (102 roli, 12 łąk), cegielnia.

Zachewka, pow. dzisieński (ob. t. II, 166), mylnie za: *Zajajówka.*

Zachleniki, wś nad Łowacią, w gub. witebskiej (pow. horodkowski czy newelski); prom.

Zachłodzice, wś, w par. Piątek (pow. łęczycki). Dawała na początku XVI w. dziesięciny kościołowi w Górze (Łaski, L. B., II, 417). W spisie miejscowości dodanym do tomu XIII „Źródeł dziejowych“ podano wś „Zachlodzice“, lecz w samym tekscie regestrów pobor. pow. łęczyckiego, nie pomieszczono tej nazwy. Obecnie nie istnieje. W r. 1827 był 1 dm., 27 mk.

Zachmiel, kol., pow. radomski, gm. i par. Stromiec, odl: od Radomia 32 w., ma 51 mk., 225 mr. Powstała z parcelacyi obszaru dworskiego.

Zachnówka, ob. *Żachnówka.*

Zachocinowo, zaśc., pow. ihumeński, w 1 okr. pol., uździeńskim, gm. Słoboda Pereszewska, o 92 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Zachoczewie, ob. *Zahoczewie.*

Zachody 1.) wś, pow. horecki, gm. Niczyporowicze (o 5 w.), 24 dm., 199 mk., cerkiew par. drewniana, zapasowy śpichlerz gminny. 2.) **Z.,** wś, tamże, gm. Lubinicze (o 5 w.), śpichlerz zapasowy gminny. 3.) **Z.,** folw., pow. klimowicki, od 1873 r. Osmołowskich, ma 130 dzies. (35 roli, 25 łąk, 50 lasu). 4.) **Z.,** wś, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. i par. Bujnowicze (o 6 w.), o 56 w. od Mozyrza a 43 w. od Turowa, ma 4 osady; grunta lekkie. 5.) **Z.** al. *Zachód*, dobra, pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. Jakimowska Słoboda, o 59 w. od Rzeczycy a 26 w. od st. Wasilewicze dr. żel. poleskiej, 17000 dzies. Niegdyś królewszczyzna, potem Potockich a z kolei dość dawna własność Adamowiczów. W r. 1873 przy podziale otrzymał Z. Mikołaj Adamowicz, ale wkrótce je obdłużył, wskutek czego dobra zostały sprzedane Laskowskiemu. Miejscowość równa, grunta lekkie. 6.) **Z.,** wś, pow. newelski, 165 dzies. w 4 częściach. *J. Krz.—A. Jel.*

Zachodzkie Holendry, ob. *Zachadzkie Holendry.*

Zachorodna Ruta, ob. *Ruta* 3.).

Zachorowce, węg. *Zecherje*, wś, w hr. goemoerskiem, ma kościół par. ewang., 400 mk.

Zachorówka, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 21 w. od Rossień.

Zachorskie, jezioro, w pow. kolneńskim,

w dobrach rząd. Kolno. Leżało zapewne w pobliżu jez. Serafin.

Zachorzów, w XVI w. *Zacharzew*, wś i fol., pow. opoczyński, gm. Janków, par. Sławno, odl. od Opoczna 7 w., ma 36 dm., 313 mk. W r. 1827 było 39 dm., 262 mk. W r. 1886 fol. Z. rozl. mr. 1238: gr. or. i ogr. mr. 565, łąk mr. 117, pastw. mr. 256, lasu mr. 257, w odpadkach mr. 4, nieuż. mr. 39; bud. mur. 6, drew. 11, las nieurządzony. Wś Z. os. 72, mr. 604. Na początku XVI w. role folwarczne dają dziesięcinę, wartości kilku groszy, pleban. w Sławnie (Łaski, L. B., I, 635).

Zachorzów, pow. odolanowski, ob. *Zacharzew.*

Zachorzyn, wś, pow. opoczyński, ob. *Zychorzyn.*

Zachowszczyzna, wś włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Ejszyszki (o 3 w.), okr. wiejski Hornostaiszki, o 33 w. od Lidy, 3 dm., 37 mk. katol. (w 1865 r. 16 dusz rewiz.).

Zachrobacze, os. leś., pow. będziński, gm. Sulików, pow. Siewierz, ma 1 dm., 18 mr. Własność rządowa.

Zachwatówka, karczma, pow. latyczowski, okr. pol., gm. i par. Międzybórz, na gruntach wsi Ihnatowiec, przy drodze do Mołomolińiec.

Zachwiejów, wś, z os. dom. *Cechuzy*, pow. mielecki. Dawniej była wólka do Piechot, obecnie samoistna gmina, leży nad pot. Babulówką, wpadającym pod Baranowem do Wisły. Gleba piaszczysta. Wś ma 27 dm. i 133 mk. (63 męż., 70 kob.), 114 rzym.-kat., 9 prot. i 10 żyd. Pierwszy raz wymieniono „Zachwiejow sive Montów“ w spisie pobor. wojew. sandomirskiego w r. 1662 (Pawiński, Małop., 55a). *Mac.*

Zachwoińce, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 5 w. od Kowna.

Zachwoszno, wś nad jez. Chwoszno, pow. newelski, gm. Hultaje, 4 dm., 28 mk., garbarnia.

Zachy, niem. *Sachen*, posiadłość, pow. niborski, st. p. Muschaken.

Zacieczki, wś i folw., pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Wąsosz, odl. 5 w. od Szczuczyna a 12 w. od Grajewa, leżą przy granicy od Prus. Fol. ma 460 mr. obszaru (210 roli, 105 łąk, 75 lasu). Pokłady kamienia wapiennego i torfu. W r. 1827 było 8 dm., 50 mk. W r. 1577 mieszka tu szlachta zagrodowa, płacąca od $3^1/_2$ łan. i 5 mr. Była też druga wieś Zacieczki Bełdyki, w par. Rożan, w której płacono od $1^1/_2$ łanu (Pawiń., Mazowsze, 362, 387).

Zaciemienie, wś pryw., pow. wilejski, w 1 okr .pol., o 45 w. od m. Wilejki, przy b. dr. poczt. z m. Sosienki do gr. pow. borysowskiego, 11 dm., 148 mk.

Zaciemne al. *Zatemne*, część wsi Łahodów, w pow. przemyślańskim.

Zacieroża, ob. *Zacierzówka.*

Zacierzewo, białorus. *Zaciarewo*, mylnie na mapie sztabowej *Zatieroza*, wś i folw. poradziwiłłowski nad rzką Zacierzewką, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. i par. katol. Świerżeń, odl. po 12 w. od st.: Stołbce i Horodziej dr. żel. mosk.-brzeskiej, o 85 w. od Mińska, ma 18 os. Miejscowość małoleśna, grunta urodzajne, łąki dobre. Folw. dzierżawili niegdyś Paszkiewiczowie i tu często przebywał jako przyjaciel domu Ludwik Kondratowicz („Syrokomla“), który w Z napisał w r. 1851 głośny wiersz, p. t. „Przeszłość“, malujący zbyt czarno ubiegłe czasy. O wierszu tym pisał W. Korotyński w wydaniu zbiorowem dzieł Syrokomli, oraz W. Spasowicz w studyum o Syrokomli, wydanem w Wilnie w r. 1881 (str. 83—85). *A. Jel.*

Zacierzówka, mylnie *Zacieroża*, białorus. *Zaciareuka*, rzka, w pow. nowogródzkim i mińskim, lewy dopływ Niemna. Zaczyna się w pow. nowogródzkim, w obrębie gm. Horodzieja, płynie na płn. ku wsi Horki i po za nią wkroczywszy w pow. miński pod wsią Zacierzewie (młyn), płynie około wiosek: Hołołowieńczyki (młyn), Kaczanowicze (młyn), rozlana pod mstkiem Świerżeń, ma młyn i ujście. Płynie śród twardych, czasem piaszczystych brzegów, około dwóch mil. Mylnie zwana na nowszych mapach „*Żatierożką*“.

Zacina, osada nad rz. Swisłocz, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siennica. *A. Jel.*

Zaciosy, dobra, pow. orszański, od 1868 r. von Magnusów, 1046 dzies. (60 roli, 174 łąk, 500 lasu).

Zacisówka, rzeczka, prawy dopływ Narwi (ob. t. V, 926).

Zacisz, niem. *Ruhenthal*, kol. szlach. do Ostrowitego (Ebensee), st. p. i kol. Lniano, par. kat. Świekatowo; 1885 r. 3 dm., 22 mk. Powstała r. 1821 na wykarczowanem lesie ostrowickim. *Ks. Fr.*

Zacisza, os., pow. łęczycki, gm. Tum, par. Góra św. Małgorzaty, odl. od Łęczycy 7 w., ma 2 dm.

Zacisze 1.) folw. i wille, pow. warszawski, gm. Brudno, par. Praga, odl. 4 w. od Warszawy, ma przeszło 100 mk., gorzelnią i wille służące za letnie mieszkania dla Warszawian. W r. 1885 folw. Z. ze wsią Pustelnik oddzielony r. 1864 od dóbr rządowych Żerań rozl. mr. 188: gr. or. i ogr. mr. 74, łąk mr. 82, pastw. mr. 16, bud. mur. 3, drzw. 24. 2.) **Z.,** folw., pow. warszawski, gm. Nowo-Iwiczna, par. Piaseczno, odl. 12 w. od Warszawy, ma 23 mk. W r. 1891 kol. Zacisze al. Iwiczna № 1 rozl. mr. 70: gr. or. i ogr. mr. 64, łąk mr. 2, nieuż. mr. 4; bud. mur. 1, drew. 3. 3.) **Z.,** os., pow. sochaczewski, gm. Rybno, par. Giżyce, ma 12 mk., 41 mr. Wchodziła w skład dóbr Giżyce. 4.) **Z.,** os., pow. gostyński, gm. Rataje, par. Sokołów, ma 13 mk. 5.) **Z.,** kol., pow. łowicki, gm. i par. Łyszkowi-

ce, odl. 23 w. od Łowicza, ma 2 dm., 12 mk, 91 mr. dwor. 6.) **Z**, fol., pow. kaliski, gm. Staw, par. Chlewo, odl. od Kalisza 25 w., ma 1 dm., 8 mk., 99 mr. (90 roli). 7.) **Z.**, folw., pow. turecki, gm. Skarzyn, par. Przespolew, odl. od Turka 16 w., ma 3 dm., 14 mk., 135 mr. (99 roli, 18 łąk, 14 lasu). Wchodził w skład dóbr Strzałków. 8.) **Z.**, wś, pow. turecki, gm. Biernacice, par. Uniejów, odl. 29 w. od Turka, ma 13 dm. a ze wsiami Zalesie i Dębe 119 mk. 9.) **Z**, os. leśna, pow. noworadomski, gm. Wielgomłyny, ma 2 dm., 446 mr. dwor. 10.) **Z.** al. *Stradom*, fol. nad rz. Wartą, pow. częstochowski, gm. Grabówka, par. Częstochowa (odl. 2 w. na płn.), ma cegielnią i fabrykę kafli, 10 dm., 124 mk., 884 mr. dwor. Ob. *Stradom.* 11.) **Z.**, wś, pow. kozienicki, gm. Grabów nad Wisłą, par. Janowiec, odl. od Kozienic 29 w., ma 2 dm., 42 mk., 54 mr. 12.) **Z.**, folw., pow. jędrzejowski, gm. i par. Wodzisław, odl. 15 w. od Jędrzejowa, ma 65 mr. (64 roli). 13.) **Z.**, folw., pow. włodawski, gm. Horodyszcze, par. Wisznice, odl. 34 w. od Włodawy. W r. 1885 folw. Z. lit. A. oddzielony r. 1870 od dóbr Wisznice, rozl. mr. 457: gr. or. i ogr. mr. 196, łąk mr. 126, past. mr. 36, lasu mr. 89, w odpadkach mr. 5, nieuż. mr. 5; bud. drew. 8, płodozm. 6 pol., las nieurządzony. 14.) **Z.**, folw. dóbr Jeżewo, w pow. mazowieckim. 15.) **Z.**, pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Barcice. 16.) **Z.**, wś, pow. makowski, gm. Płoniawy, par. Węgrzynowo, ma 11 os., 167 mr. Wchodziła w skład dóbr Młodzianowo. 17.) **Z.**, folw. i dobra, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, odl. od Augustowa 52 w., ma 5 dm., gorzelnię. W 1827 r. 1 dm., 5 mk. Dobra Z., w r. 1886 oddzielone od dóbr Wasilewicze, składały się z fol. Zacisze z attyn.: Babiszki, Ciereszki, Bugieda i Denisiewicze, rozl. mr. 2236: gr. or. i ogr. mr. 404, łąk mr. 111, past. mr. 268, lasu mr. 1196, przestrzenie sporne mr. 138, nieuż. mr. 119; bud. mur. 3, drew. 18, las nieurządzony. *Br. Ch.*

Zacisze 1.) folw. nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Stefanpol, okr. wiejski Zacisze, o 12 w. od Dzisny, 1 dm., 17 mk. katol.; własność Jesmanów. W skład okręgu wiejskiego i dóbr Zacisze wchodzą wsi: Paczynki, Rundy i Ryżowce, wogóle 48 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. 2.) **Z.**, wś nad rzką Łustą, pr. dopływem Berezyny Niemnowej, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i dobra, hr. Chreptowiczów, Wiszniew (o 4 w.), okr. wiejski Wójtowicze, o 41 w. od Oszmiany, 8 dm., 50 mk. praw. i 5 katol. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.); młyn. 3.) **Z.**, zaśc., pow. święciański, ob. *Purwieniszki* 4.). 4.) **Z.**, osada przy urocz. leśnem Białusy, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 6, w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. katol. 5.) **Z.**, fol., pow. święciański, ob. *Podcejkinie* 2.). 6.) **Z.**, folw. nad rzką Ejsiatą, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki, okr. wiejski Cejkin, o 35 w. od Święcian, 1 dm., 27 mk. katol., 116 dzies.; własność dawniej Konstantynowiczów, następnie Świąteckich. Była tu kaplica katol. par. Daugieliszki. 7.) **Z.**, zaśc. nad rz. Wierzchnią, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 31 w. od Trok, 1 dm., 13 mk. katol. 8.) **Z.**, zaśc., pow. trocki, ob. *Kiszeliszki.* 9.) **Z.**, zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianów, o 72 w. od Wilejki, 4 dm., 29 mk. katol. 10.) **Z.**, fol., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce, okr. wiejski Rabce, o 50 w. od Wilejki, 1 dm., 9 mk.; należał do Świderskich. 11.) **Z.**, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Rukojnie (o 3 w.), okr. wiejski Zakońce, o 18 w. od Wilna, 4 dm., 4 mk. praw., 29 katol. (w 1865 r. 16 dusz rewiz., 12 bezrolnych i 7 jednodworców). 12.) **Z.**, chutor, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 1 w. od Białegostoku, należy do dóbr Rafałówka, Kruzensternów. 13.) **Z.**, dobra, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Dojlidy, o 2 w. od Białegostoku, własność Magnusa von Waltera, wraz z chutorem Kolonia i urocz. Pieczurki i Wygoda mają 100 dzies. (13 łąk i pastw., 37 nieuż.). 14.) **Z.**, folw., tamże, należy do dóbr Kolonia, Kryńskich. 15.) **Z.**, folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Motykały, 77 dzies. ($12^1/_2$ lasu, 1 nieuż.); własność Niemcewiczów. 16.) **Z.**, dobra, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Makowlany, o 18 w. od Sokółki, 82 dzies. (5 łąk, 13 lasu, 3 nieuż.); własność Zabiełłów. Poprzednio Z. należały do Pawła Wińskiego, sędziego sokólskiego, † 1857 r. (ob. Zł. Księga, XI, 223). 17.) **Z.**, dobra, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Błoty, o 2 w. od Kobrynia, 148 dzies. (45 łąk i pastw., 9 lasu, 37 nieuż.); własność Kozieradzkich. 18.) **Z.** al. *Liczyce*, chutor, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna, należy do dóbr Żukowszczyzna, Dończowych. 19.) **Z**, uroczysko, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Kossowo, o 55 w. od Słonima, własność Sakowiczów, 130 dzies. (39 łąk i pastw., 26 lasu, 25 nieuż.). 20.) **Z.**, dobra, pow. kowieński w 2 okr. pol., gm. Betygoła, o 70 w. od Kowna, własność włośc. Dronsejko, 80 dzies. (7 lasu, 3 nieuż.). 21.) **Z.**, dobra, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Surwiliszki, o 67 w. od Kowna, własność Giejsztorów, 200 dzies. (65 lasu, 9 nieuż.). 22.) **Z.**, dwór, tamże, o 54 w. od Kowna. 23.) **Z.**, folw., tamże, o 23 w. od Kowna. 24.) **Z.**, zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska, o 21 w. od Kowna, własność Witortów, 70 dzies. (2 lasu, 4 nieuż.). 25.) **Z.** al. *Poskirdumie*, dobra, pow. kowieński, w 2 okr. pol., gm. Kroki, o 78 w. od Kowna, własność Ciszkiewiczów, $123^1/_2$ dzies. (50 lasu). 26.) **Z.**, dobra, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 72 w. od Kowna. 27.) **Z.**, folw., pow. kowieński, w 2 okr. pol., gm. Ejragoła, własność Antoniego Śni-

wiłły, do której też należą Jurszyszki. W spisie urzęd. nie podany. 28.) **Z.**, wś, folw. i dwór, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 18, 19 i 20 w. od Poniewieża. 29.) **Z.**, dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 9 w. od Poniewieża. 30.) **Z.**, fol , pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Podubiś, o 25 w. od Szawel, własność Stulginskich, 160 dzies. (40 lasu, 3 nieuż.). 31.) **Z.**, wś, tamże, gm. Błagowieszczeńsk, o 54 w. od Szawel. 32.) **Z.**, zaś., pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 63 w. od Telsz. 33.) **Z.**, dwór, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol.,gm. Szaty, własność Narbutów, 84 dzies. (19 lasu, 4 nieuż.). 34.) **Z.**, dobra, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki, o 66 w. od Wiłkomierza. 35.) **Z.**, dobra, pow. wiłkomierski, parafia Subocz, własność Okuliczów, 355 dzies. (105 lasu). 36.) **Z.**, fol., pow. klimowicki, od 1868 r. własność Osmołowskich, 154 dzies. (30 roli, 10 łąk, 76 lasu); wiatrak. 37.) **Z.**, dobra, pow. mohylewski, od 1863 r. własność Korolków, mają 640 dzies. (210 roli, 100 łąk, 200 lasu); karczma. 38.) **Z.**, dobra, pow. mohylewski, od r. 1878 własność Terminowych, mają 255 dzies. (196 lasu, 5 łąk). 39.) **Z.**, dobra, pow. mścisławski, dziedzictwo Walużyniczów, 212 dzies. (71 roli, 25 łąk, 56 lasu). 40.) **Z.**, dobra, pow. sieński, dziedzictwo Łomińskich, wraz z Słoweniami 1642 dzies. (175 roli, 68 łąk, 1221 lasu); karczma daje 150 rs. 41.) **Z.**, zaśc. nad rz. Ptyczą, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Karpiłówka al. Rudobiełka. Mają tu własności szlachta: Nerońscy ($1^3/_4$ włóki), Odyńcowie (3 włóki), Pierehudowie ($10^1/_2$ wł.), Sarneccy ($3^1/_4$ wł.), Sosnowscy (około 6 włók), Taraszkiewiczowie (2 włóki), Jasińscy ($1^1/_5$ wł.). Grunta lekkie, łąk i pastw. dość. 42.) **Z.**, folw., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i par. katol. Hłusk, gm. Horki, o 83 w. od Bobrujska, należy do dom. Horki, dziedzictwa Sołtanów. 43.) **Z.**, fol., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbacewicze, par. kat. Bobrujsk (o 6 w.), należy do dom. Kisielewicze Węcławowiczów. 44.) **Z.**, zaśc., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. i gm. Parycze, o 75 w. od Bobrujska; grunta lekkie. 45.) **Z.**, fol., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, pod mstkiem Ziębinem (par. katol.), o 28 w. od Borysowa, należy do dom. Sierzputowo, dawniej Rogowskich, teraz drogą wiana Drzniewiczów. 46.) **Z.**, chutor, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hajno-Słobódka, par. katol. dawniej Hajno, teraz Łohojsk, o 57 w. od Borysowa. 47.) **Z.**, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, o 62 w. od Borysowa. 48.) **Z.**, folw., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Witunicze, o 90 w. od Borysowa. 49.) **Z.**, fol., pow. miński, gm. Siennica, należy do dom. Łoszyca-Mokra, do niedawna Prószyńskich, teraz przez spadek Lubańskich. Gospodarstwo dobre, grunta szczerkowo-gliniaste. 50.) **Z.**, folw., w pow. mińskim, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zasław, o 18 w. od Mińska. 51.) **Z.**, fol., pow. miński, przy gośc. handlowym mińsko-rakowskim, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare Sioło, o 16 w. od Mińska, własność Hajdukiewiczów, ma około 4 włók; grunta szczerkowo-gliniaste, okolica do niedawna leśna, teraz okoliczne puszcze wyniszczone. 52.) **Z.**, fol., pow. nowogródzki, w okolicy dóbr Kosicze, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Poczepowo, o 32 w. od Nowogródka. 53) **Z.**, fol., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Nowa Mysz, o 46 w. od Nowogródka. 54.) **Z** , folw., pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. i gm. Jurewicze. 55.) **Z.**, zaśc., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Kruhowicze, o 70 w. od Słucka. 56.) **Z.**, fol., pow. słucki, w 1 okr. pol starobińskim, gm. Wyżna, par. katol. Starczyca, o 32 w. od Słucka, własność Prószyńskich, ma 8 włók. 57.) **Z.**, po łotew. *Zociszy*, wś, pow. dyneburski, par. Ruszona (ob.). 58.) **Z.**, po łotew. *Zatiszy*, wś, pow. dyneburski, par. Indryca, własność K. Uszyńskiej. 59.) **Z.**, wś, pow. lucyński, par. Pyłda, własność Waldenów.

Zacisze 1.) chutor, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Puzyrki, o 12 w. od Berdyczowa, ma 10 mk. 2.) **Z.**, ferma, pow. bracławski, gm. Trościaniec, o 57 w. od Bracławia, ma 18 mk. 3.) **Z.**, ferma, pow. olhopolski, 120 dzies , własność Mielnikowa. 4.) **Z.**, ferma, pow. winnicki, założona przez Kobielskiego na gruntach wsi Słobódki Noskowieckiej. 5.) **Z.**, wś nad bezim. dopł. Młynówki, pow. uszycki, okr. pol. Dunajowce, gm. i par. katol. Mińkowce, par. praw. Tymków, przy drodze z Tynkowa do Łyśca, ma 31 osad. Własność dawniej Marchockich, dziś hr. Stadnickich. 6.) **Z.**, *Zatiszje*, wś nad rzką Krasną, pow. wasylkowski, w 3 okr. pol., gm. Wasilew, o 36 w. od Wasylkowa, par. praw. Makijewka (o 7 w.), ma 196 mk., 322 dzies. Założona w 1840 r. przez Cypryana Gojżewskiego, po sprzedaży przez niego wsi Krasnej, należała później do wdowy po nim Franciszki.

Zaeisze, *Zatiszje*, st. dr. żel. płd.-zach., na przestrzeni Kijów-Odessa, w gub. chersońskiej, pomiędzy stacyami Perekrestowo (o 12 w.) a Iwanowka (o 18 w.), odl. o 52 w. od Birzuły, 488 w. od Kijowa, 56 w. od st. Rozdzielnej i 124 w. od Odessy.

Zacisze, fol. do Zalesia, w pow. i okr. urz. krobskim (gostyńskim), ma urząd stanu cyw. w Piaskach (Sandberg), pocztę i st. kol. żel. w Zalesiu, na linii Leszno-Jarocin, par. katol. w Strzelcach, 1 dym., 12 dusz.

Zaciszki, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Kiemieliszki (o 11 w.), okr. wiejski Bojarele, 5 dm., 55 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.); należy do dóbr Pole, Połujańskich.

Zacita, zaśc., pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kowarsk, o 30 w. od Wiłkomierza.

Zacitewska Słoboda, białorus. *Zacitouska Słaboda*, wś nad rz. Citewką, pow. ihumeński, w 4 okr. pol., gm. i par. praw. Puchowicze, o 36 w. od Ihumenia, ma 22 osad; grunta szczerkowe, dobre, łąki wyborne. *A. Jel.*

Zacken, rzeczka górska, na Szląsku pruskim, wypływa z gór Olbrzymich, na obszarze gm. Schreiberhof, zajmującej ze wsią Petersdorf całą dolinę tej rzeczki. Źródła jej leżą na wysokości 3638 stóp n. p. m. Powstaje z połączenia kilku górskich strumieni, z których dwa: Kochel i Zackerle tworzą piękne i dość znaczne wodospady. Takiż wodospad tworzy i główne ramię źródłowe rzeczki (Zackenfall). W dalszym ciągu płynie Z. koło Warmbrunnu i uchodzi z lew. brzegu do Bobrawy, pod miastem Hirschbergiem.

Zacken, pow stołupiański, ob. *Gudellen.*

Zackenzin (niem.), pow. lęborski, ob. *Zakoniczyno.*

Zacki, osada, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Mieżewicze, własność Pławskich, 11 dzies. roli.

Zacnówka, rzka, pow. kielecki, ob. *Kaczka*,

Zacwilichowska, słoboda, nie istniejąca pod tą nazwą osada, prawdopodobnie w pow. hajsyńskim (ob. *Cwilichówka*). Podług reg. pobor. wwdztwa bracławskiego z 1629 r. własność Stanisława Zacwilichowskiego, który wnosi z 46 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I, 135).

Zacygle, przyl. wsi Mur, pow. nowotarski.

Zacywilki, w XVI w. *Zaciwylky*, wś, pow. skierniewicki, gm. Słupia, par. Kołacinek, ma 155 mk., 469 mr. W r. 1827 było 14 dm., 110 mk. Na początku XVI w. wś ta dawała z łanów folw. dziesięcinę pleban. w Kołacinku, zaś z łan. km. kanonii łęczyckiej (Łaski, L. B., 340). W r. 1579 Jan Zaciwilkowski płacił od $^1/_2$ łanu, Albrech Plichta z działu Stanisława i Marcina od 1 łanu, Mikołaj od $^1/_2$ łanu, Albert od $^1/_2$ łanu (Pawiń., Mazowsze, 163).

Zaczadż, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsią skarbową t. n.

Zaczarna, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce (o 3 w.), okr. wiejski Krzemieniec, o 40 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 4 dm., 39 mk.; należała do dóbr Łukawiec, Borowskich.

Zaczarne, os., pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk, 24 w., ma 3 dm., 25 mk.

Zaczarnie, rozległa wś, w pow. tarnowskim zabudowana w równinie na płn.-wsch. od Tarnowa, w dorzeczu Czarnego potoku, który w dolnym biegu nosi nazwę Grabiny i na obszarze wsi Straszęcina uchodzi z lew. brzegu do Wisłoki. Grupy domów noszą nazwy: Brzozówka (27 dm., 136 mk.), Okręglik (19 dm., 89 mk.), Partuły pod Lisią górą (16 dm., 80 mk.), Partuły pod Żukowicami (10 dm., 55 mk.), Podgórze (8 dm., 43 mk.), Podlesie (26 dm., 133 mk.) i Zaczarnie (159 dm., 846 mk.). Cała gmina ma 1382 mk. (684 męż , 698 kob.) rzym.-kat. Należy do par. w Tarnowie. Pos. tabularna jest atynencyą Gumnisk (ks. Sanguszków), pos. mn. ma 1357 mr. roli, 335 mr. łąk i ogr., 170 mr. past. i 13 mr. lasu. Nazwę wsi spotykamy pierwszy raz w spisie pobor. ziemi pilzneńskiej, z r. 1674 (Pawiński, Małop., 57a). *Mac.*

Zaczepicza 1 i 2, dwie wsi, nad rzką Czarnówką, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Orla, okr. wiejski i dobra, Uruskich, Korytnica, o 52 w. od Lidy ku Zelwie, 22 dm., 186 mk. (w 1865 r. 34 i 27 dusz rewiz.); cerkiew.

Zaczepicze, wś nad strum. Ostrowo, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Bielica (o 8 w.), okr. wiejski Zaczepicze, o 36 w. od Lidy, 27 dm., 302 mk. (w 1865 r. 128 dusz rewiz.), cerkiew na cmentarzu grzebalnym, należy do dóbr Bielica, ks. Witgensteina. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Giezgały, Niesiłowce, Korszaki i Zaczepicze, wogóle w 1865 r. 337 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych.

Zaczepiłowka, wś nad rzką Berestową, pow. konstantynogradzki gub. połtawskiej, o 27 w. od mta powiat., gm. Lebiaże, 481 dm., 2318 mk., cerkiew, szkoła, 3 jarmarki, 42 wiatraków.

Zaczepka 1.) wś, pow. sejneński, gm. i par. Metele, odl. od Sejn 49 w., ma 5 dm., 54 mk. Wchodziła w skład dóbr Metele. 2.) **Z.,** os., pow. maryampolski, gm. i par. Balwierzyszki. 3.) **Z.,** os., pow. kalwaryjski, gm. i par. Udrya.

Zaczepłowskie, chutor nad Worskłą, pow. kobelacki gub. połtawskiej, gm. Klusowo, 223 dm., 1700 mk., cerkiew, 10 wiatraków.

Zaczerewie, wś włośc. nad jez. Obstryno, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Przebrodź (o 8 w.), o 55 w. od Dzisny, 1 dm., 29 mk. starow. (w 1865 r. 7 dusz rewiz.).

Zaczerlany, wś włośc., pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. i par. katol. Choroszcza, o 10 w. od Białegostoku, 416 dzies. ziemi włośc. (126 łąk i pastw., 23 nieuż.).

Zaczernia, dobra, pow. orszański, mają w części Pawła Brzozowskiego (od 1840 r.) 876 dzies. (50 roli, 10 łąk, 499 lasu), karczmę; w części zaś Eleonory Brzozowskiej (od 1850 r.) 2432 dzies. (100 roli, 40 łąk, 1164 lasu), młyn wodny. Kaplica katol. par. Babinowicze.

Zaczernie z *Górką* i *Tajęciną*, wś, pow. rzeszowski, nad pot. Mrówlą, dopł. Wisłoka, w okolicy równej, piaszczystej, pokrytej borem sosnowym. Przez wieś prowadzi droga z Rzeszowa na płn. (9 klm.) do Sokołowa. Wś ma par. rzym.-kat. (dyec. przemyskiej, dek. rzeszowskiego) i szkołę ludową. Liczy wraz z obszarem tabularnym (Adama Jędrzejowicza) 361 dm. i 1785 mk. (870 męż., 915 kob.), 1752 rzym.-kat., 33 izrl. Pos. tabularna ma trzy karczmy, gorzelnią, browar i młyn, wynosi 336 mr. roli, 54

mr. łąk, 7 mr. ogrodu, 14 mr. past., 1060 mr. lasu, razem 1471 mr.; pos. mn. 1251 mr. roli, 101 mr. łąk i 189 mr. pastw. Parafię założył Jan Rzeszowski ze Staromieścia, późniejszy bisk. krak. R. 1439 uposażenie powiększył brat fundatora Jan z Łąki r. 1480. W r. 1624 spalili Tatarzy kościół, a gdy go odbudowano, zniszczyli znowu przy powtórnym napadzie. Teraźniejszy kościół murowany zbudowano w latach 1800 — 1806. Parafia obejmuje Jasionkę, Nową Wieś i Wysoką. Graniczy Z. na zach. z Rudną Małą, na wsch. z Nową Wsią, na płd. ze Staromieściem, na płn. zaś ma obszerne lasy, należące do Rudny. Wólka Górka leży na płd. od wsi, Tajęcina dość daleko na płn. *Mac.*

Zaczerniecze, *Zaczernicze*, wś, pow. kowelski, gm. Maciów, 74 dm., 523 mk., cerkiew.

Zaczernowo, wś, pow. witebski, przy trakcie z Żygałowa do Sirocina.

Zaczerwienie, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 6 w. od m. Wilejki, 3 dm., 30 mk. praw.

Zaczki al. *Żaczki*, wś, pow. łęczycki, gm. i par. Grabów, odl. 13 w. od Łęczycy, ma 3 dm., 22 mk. W r. 1827 było 5 dm., 51 mk. Na początku XVI w. wś ta dawała dziesięcinę kościołowi w Grabowie (Łaski, L. B., II, 437).

Zaczopki, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin. Wś ma 52 dm., 423 mk., 758 mr. Folw. wchodzi w skład dóbr Pratulin. W r. 1827 było 41 dm., 297 mk.

Zaczułtowo, *major* i *minor*, wś, w reg. pobor. z 1578, jest to dzisiejsze *Zasutowo* w pow. średzkim.

Zaczyńskie, pow. kolbuszowski, ob. *Poręby* (t. VIII, 822).

Zaczyściki, wś nad rzką Mierzycą, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. i dobra, ks. Puzynów, Ihumenów (o 8 w.), okr. wiejski Ksawerya, o 47 w. od Dzisny, 4 dm., 22 mk. prawosł. (9 dusz rewiz. w 1865 r.).

Zaczyste 1.) wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Zaczyste, o 24 w. od Borysowa, ma 41 osad. Cerkiew par. p. w. św. Mikołaja, wzniesiona na miejscu dawnej w r. 1854 przez ks. Leona Radziwiłła, uposażona z dawnych zapisów $1^3/_4$ włókami ziemi, około 1100 parafian; kaplice: w miejscu też św. Mikołaja, w Jaczonce św. Trójcy, w Ihryszach św. Jerzego. Szkoła gminna. Gmina graniczy: na płn. z gm. Krasne Łuki, na wsch. z gm. Chołopienicze, na płd. z gm. Łosznica, na zach. z gm.: Bytcza i Kiszczyna Słoboda. Składa się z trzech okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 335 os., 1574 włościan pł. męz., uwłaszczonych na 4087 dzies. ziemi. 2.) **Z.,** wś, pow. lepelski, należała do dóbr Mosarza, dawniej Szczyttów, potem Korsakowej, dziś córki jej Józefy Zabiełowej; ma 100 dzies. *A. Jel.*

Zadanówka, wś, należała do dóbr Kuna, w pow. hajsyńskim (ob. t. IV, 874).

Zadanowska ziemia (w dokum.), w pow. owruckim, na lewym brz. rzeki Żerewi, na płd.-zach. od Owrucza. Istniały tu: chutor Baranowski, Hoszów, Zaleźnicki ostrów.

Zadany, wś, w pow. lipowieckim, wchodzi w skład dóbr Daszów.

Zadarnowo, wś włośc. i okolica szlach., pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Wierzchołesie, o 8 w. od Kobrynia. Wś ma 70 dzies. ziemi włośc. (7 łąk i pastw., 46 nieuż.), okolica 229 dzies. (97 łąk i pastw., 34 lasu, 11 nieuż.).

Zadarów, wś, pow. buczacki, 30 klm. na zach. od Buczacza, 12 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Monasterzyskach, 6 klm. na płn.-wsch. od urzędu poczt. w Uściu Zielonem. Na płn. leżą Krasiejów i Wyczółki, na wsch. Korościatyn, na płd. Łazarówka, Niskołyzy i Uście Zielone, na zach. Międzygórze. Środkiem wsi płynie Złota Lipa od płn. na płd. W jej dolinie leżą zabudowania wsi, przeważnie na lew. brzegu. Na zach. folw. Monastyrek. Własn. więk. ma roli or. 375, łąk i ogr. 74, past. 177, lasu 383 mr.; wł. mn. roli or. 658, łąk i ogr. 175, past. 220 mr. W r. 1890 było 208 dm., 1302 mk. w gm., 11 dm., 74 mk. na obszarze dwor. (39 rzym.-kat., 1322 gr.-kat., 15 izr., 1321 Rus., 55 Pol.). Par. rzym.-kat. w Uściu Zielonem, gr.-kat. w miejscu, dek. ujski (Uście). Do par. należą Łazarówka i Komarówka. We wsi jest cerkiew. Niegdyś stał tu klasztor bazylianów, założony w XVI w. Klasztor ten zniesiono w r. 1818 i przyłączono do Buczacza. We wsi jest szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 3884 złr., gorzelnia, browar i młyn. *Lu. Dz.*

Zadąbrowie 1.) wś i folw., pow. turecki, gm. Ostrów Warcki, par. Jeziorsko, odl. 28 w. od Turka. Wś ma 8 dm. i (wraz z Poddębiną i Strachanowem) 291 mk. Fol. ma 4 dm., 58 mk., os. karcz. 1 dm., 4 mk. W r. 1827 było 16 dm., 131 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 767: gr. or. i ogr. mr. 560, łąk mr. 31, lasu mr. 154, nieuż. mr. 22; bud. mur. 10, drew. 7; płodozm. 18 pol.; las nieurządzony. Wś Z. os. 21, mr. 45, wś Poddębiny os. 7, mr. 24. Na początku XVI w. dziesięciny z całej wsi dawano pleban. w Jeziorsku, który pobierał też kolędę (Łaski, L. B., I, 408). 2.) **Z,** wś i fol., pow. radomski, gm. Wieniawa, par. Mniszek, odl. od Radomia 23 w., ma 8 dm., 110 mk., 458 mr. folw. i 29 włośc. Fol. wchodzi w skład dóbr Konary. W r. 1827 było 8 dm., 44 mk. Na początku XVI w. posiada tu dział jeden Piotr Kochanowski, sędzia, ojciec poety. 3.) **Z.,** wś, pow. kozienicki, gm. Bobrowniki, par. Głowaczów, odl. od Kozienic 25 w., ma 6 dm., 41 mk. 182 mr. włośc. *Br. Ch.*

Zadąbrowie, wś, w pow. jarosławskim, w równinie urodzajnej, wzn. 215 mt. n. p. m., przy gościńcu z Radymna do Przemyśla. Składa się z 40 dm. zbudowanych wzdłuż gościńca, ma 356

mk. (174 męż., 182 kob.) 225 gr.-kat., 119 rz.-kat. i 12 izrl. Par. rzym.-kat. i gr.-kat. w Radymnie. Pos. tabularna (Ludg. hr. Stadnickiej) wynosi 77 mr. roli. Z. graniczy na wsch. z Sośnicą, na zach. z Zabłotcem, na płn. ze Skołoszowem a na płd. z Małkowicami. *Mac.*

Zadąbrowo, pow. łaski, ob. *Marcelów.*

Zadąbrowska Wola, wś, pow. turecki, ob. *Wola Zadąbrowska.*

Zadeksznie, os., pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Kaletnik, odl. od Suwałk 17 w., ma 2 dm., 14 mk. Osady Zadeksznie i Deksznie, powstałe z uwłaszczonych trzech osad włościańskich, miały w r. 1878 rozl. mr. 94: gr. or. i ogr. mr. 52, łąk mr. 16, pastw. mr. 23, nieuż. mr. 3; bud. drew. 5, pokłady torfu.

Zadeksznie, pow. święciański, ob. *Dudy* 3.).

Zadelow, dok. *Sadlow*, wś w Pomeranii, pow. Saatzig, niedaleko Starogrodu. W r. 1228 potwierdza ją książę Barnim joanitom (ob. Perlbach, P. U. B., str. 36). *Ks. Fr.*

Zaderewacz, wś, pow. doliński, 24 klm. na płn.-zach. od Doliny, 10 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Bolechowie. Na wsch. leży Wola Zaderewacka, na płd. Czołhany, na zach. Lisowice i Dołhe, na płn.-zach. Stanków, na płn. Bereźnica (trzy ostatnie w pow. stryjskim). Wzdłuż granicy płn. płynie Bereźnica, na płd. od niej Wiedernica, środkiem obszaru Sukiel, na płd. od niego Gierynia. Zabudowania wsi leżą na płd. w dolinie Gieryni. Płn. część obszaru lesista. Własn. więk. tu i w Woli Zaderewackiej (rządowa) ma roli or. 38, łąk i ogr. 98, past. 24, lasu 2041 mr.; wł. mn. roli or. 932, łąk i ogr. 831, pastw. 297, lasu 11 mr. W r. 1890 było 76 dm., 458 mk. w gm., 3 dm., 13 mk. na obszarze dwor. (451 gr.-kat., 1 rz.-kat., 19 izrl.; 449 Rus., 3 Pol., 19 Niem.). Par. rzym.-kat. w Bolechowie, gr.-kat. w Woli Zaderewackiej. We wsi jest cerkiew i kasa poż. gm. z kapit. 412 złr. W r. 1378 Elżbieta, królowa węgierska i polska, nadaje „Daniloni Darzbohowycz“ za usługi oddane synowi, królowi Ludwikowi (Loyz), obszary królewskie przyległe do dworu (curia) Daniła w Zaderewaczu, z monasterem po obu brzegach rzeki „Szuklya“, aż do granic dóbr Bolechowskich (Kod. Małop., III, 254).

Zaderć, wś włość, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Rohożna, o 28 w. od Kobrynia, 341 dzies. ziemi włośc. (57 łąk i past.).

Zadernica 1.) dwór, pow. newelski, własność Jana Gromnickiego, 8 dzies. 2.) **Z.**, tamże, Teresy Gromnickiej, 11 dzies.

Zadery, os., pow. przasnyski, gm. Jednorożec, par. Chorzele.

Zadębie 1.) os., pow. grójecki, gm. Drwalew, par. Pieczyska, ma 17 mk., 5 mr. W r. 1827 było 2 dm., 6 mk. 2.) **Z.**, wś i fol., pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kalinowszczyzna, odl. 4 w. od Lublina. W 1827 r. 6 dm., 44 mk., par. Czwartek. W r. 1885 fol. Z. r. 1869 oddzielony od dóbr Jakubowice Murowane rozl. mr. 1124: gr. or. i ogr. mr. 731, łąk mr. 61, pastw. mr. 37, lasu mr. 266, nieuż. mr. 29; bud. mur. 5, drew. 9; płodozm. 5 i 10 pol., las urządzony, pokłady kamienia wapiennego. Wś ma 4 os., 54 mr. Z. wraz z Jakubowicami wchodziło dawniej w skład dóbr lubartowskich.

Zadębie, os. do wsi Rzeszotary, w pow. wieluckim.

Zadębieniec, kol., pow. sieradzki, gm. i par. Godyniec, odl. od Sieradza 12 w., ma 16 dm. Powstała na obszarze Godynic.

Zadębina, os., pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Worów, ma 7 mk.

Zadęby, os., pow. średzki, par. Tulce. Powstała w nowszych czasach.

Zadica, rzka, ob. *Zadyca.*

Zadienie, ob. *Ochwat.*

Zadiłom, grupa domów w Trościańcu, pow. żydaczowski.

Zadiły, część Ulicka Seredkiewicz, pow. Rawa Ruska.

Zadki, folw. szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o $40^1/_2$ w. od Dzisny, 5 dm., 53 mk. (49 praw., 4 kat.).

Zadkówka, uroczysko sioła Kupiatycz, w pow. pińskim, dziś gm. Pinkowicze, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. „Piscew. kn.“, st. 327).

Zadkówka (w reg. pobor.), pow. nowogradwołyński, ob. *Żydkówka.*

Zadkowo, pow. chodzieski, ob. *Rzadkowo.*

Zadliska jezioro, ob. *Sadliska.*

Zadni Bór 1.) zaśc. nad jez. Narocz, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniów (o 15 w.), o 74 w. od Święcian, 3 dm., 23 mk. praw.; należy do dóbr skarbowych Markowo. Porów. *Tylny Bór.* 2.) **Z. B.,** wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Iża (o 2 w.), 1 dusza rewiz.; należała dóbr Lubań, Lubańskich. 3.) **Z. B.,** uroczysko, pow. słucki, gm. Hresk, o 3 mile od Słucka.

Zadni Most, zaśc. nad rzką Naczą, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Kiszczyna Słoboda, o 22 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Zadnia Chmara, zaśc. nad rzką Chmarką, praw. dopł. Dźwiei, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Czerniechów, grunta wyborne, łąki obfite, miejscowość lekko falista, małoleśna. *A. Jel.*

Zadnicza Ostrów, uroczysko, pow. piński, około wsi Wielka Hai, w gm. Święta Wola, wspomniane w dokum. z XVI w. (ob. „Piscew. kn.“, str. 150). *A. Jel.*

Zadnie, *Zadnieje*, błoto, w pow. ihumeńskim, w pobliżu błota Omelańskie i uroczyska Repnaja Hrada. *A. Jel.*

Zadnie Krewo, uroczysko, pow. piński, w okolicy wsi Kołomska (dziś gm. Święta Wola).

Zadnieprze. Nazwę tę dawano u nas połaci województwa kijowskiego, leżącej po lewej stronie Dniepru. Ogarniała ona rozległy przestwór, rozciągający się od ujścia Sożu po za ujście Samary. Wprawdzie na północy, od samej granicy litewskiej (pow. rzeczyckiego) aż do ujścia Desny prawie, należała do tego przestworu wązka smuga starej ziemi siewierskiej pod nad sawym Dnieprem, ale niżej za to rozpościerał się on szeroko po Ukrainie stepowej, obejmując (całkowicie niemal) dorzecza Trubeżu, Supoju, Suły, Psła, Worskły, Oreli aż do samarskiej dzielnicy Zaporoża. Po przywróceniu zaś, utraconej jeszcze na początku XVI w. (przez Litwę) Czerniehowszczyzny, nazwę Zadnieprza rozciągnięto i na dorzecze Desny z Sejmem.

Dla jaśniejszego atoli przedstawienia przedmiotu, wypada nam tu dwie owe składowe części Zadnieprza: kijowską i czerniehowską traktować osobno. Przytem, obok ogólnej charakterystyki tych obszarów, pomieszczone tu będą i szczegóły, odnoszące się do pojedynczych osad i okręgów, które dla różnych powodów nie zostały dotąd podane w „Słowniku“.

a) *Kijowszczyzna.* Wytworzone w r. 1471 województwo kijowskie było, jak wiadomo, spadkobiercą dotychczasowego, pod zwierzchnictwem Litwy, udzielnego księstwa kijowskiego, „ziemi“ kijowskiej. Pierwotne więc granice onego były też same, co za udzielnych książąt. Za Dnieprem tedy, od strony Ordyńców, szły one tak, jak je sprawdzając „kładł“ wysłaniec ostatniego z nich, namiestnik jego czerkaski Swirydów (Dogiel, Limit., str. 61). Poczynając „obwód“ od Tawani, na Dnieprze, wyżej nieco jego limanu, gdzie był przewóz i komora celna litewsko-tatarska, linia graniczna zwracała się wprost ku Owczej wodzie, dopływowi Samary, zkąd do wierzchowisk tej ostatniej i Orheja, następnie do Dońca i Cichej Sosny. Jednem słowem biegła w górę „muromskim“ szlakiem, wijącym się po wododziale dopływów Dniepru i Donu.

Wyżej leżąca część dorzecza Sejmu z Putywlem, zaliczoną była również do Kijowa czas pewien; stale zaś do księstwa a następnie województwa kijowskiego ciężyły zamki: Ostrz na dolnej Desnie, oraz Lubecz, gniazdo stare Siewierzan, na Dnieprze, po niżej ujścia Sożu, z ich obwodami, których rubieże stykały się z czerniehowskimi. Północna przecież dzielnica województwa kijowskiego na Zadnieprzu, którą „siewierską“ bardziej nazwaćby można, stanowiła właściwie drobną tylko część onego; główny zaś jego obszar tworzyły: najprzód dawna dziedzina księstwa niegdyś perejasławskiego, niby jądro z czasem całego obrębu zadnieprzańskiego, a dalej szerokie za Sułą pustkowia po koczowiskach połowieckich.

Dla nabrania wyraźniejszego pojęcia o rozległości powierzchni owych obszarów, dość sobie przypomnieć, że z wód takowe przerzynających, podług obliczeń Strzelbickiego (Superficie de l'Europe): Suła, która przebiega wzdłuż 44·97 mil, ogarnia swem dorzeczem 370·77 mil kw.; Pseł, przy 62·68 mil. biegu, omywa powierzchnię 404·76 mil kw.; dorzecze Worskły, przy 44·97 mil. biegu, zajmuje obszar 278·08 mil kw., Oreli, mającej biegu 32·35 mili, obszar 182·30 mil kw., co razem wzięte daje 1·235 mil kw. z górą. Nie mówiąc o dorzeczu Samary, zaliczanem już do Zaporoża, które się rozpostarło na przestworze 448·01 mil kw., przy 45·43 mil długości biegu samej rzeki. Z powodu pustynności swej wszakże były to przestrzenie nominalnie tylko zaliczane do Kijowa, zresztą na początku XVI w., po utracie Putywla z pobliższem Posejmiem, sąsiedzi północni i szlak też muromski przekroczyli, zagarniając dalej powoli wierzchowiska Suły, oraz górny bieg Psła i Worskły. W następstwie czego, w połowie tego wieku, całe ciążące do Kijowa Zadnieprze, od Sożu do Samary, obejmowało (Źródła dziej., t. XX, str. 32, wstęp) z 2000 mil kw. ogólnej przestrzeni województwa, nie wiele więcej nad 1·260 mil kw.

Rozpostarte na tej przestrzeni obszary nie przedstawiały oczywiście jednostajnego, pod względem topograficznym, charakteru. Zadnieprze też, podobnie jak przeddnieprska połać Kijowszczyzny, składało się z dwóch, wręcz sobie przeciwnych co do tego dzielnic: leśnej i stepowej. Pierwsza z nich, odpowiadająca pasowi kijowskiego Polesia, po prawej stronie Dniepru, stosunkowo mniejsza znacznie, sięgała od granicy litewskiej, po przez wierzchowiska Niemylnej i Wiru, wpadających do Sożu i Pakułki, do Dniepru, oraz dolną Desnę, aż do Trubieża, druga, o kilkakroć rozleglejsza, ogarniała stepy i „pola dzikie“ aż do Samary. Myliłby się przecie ktoby sądził, iż ów przestwór stepowy był zupełnie bezleśnym. Owszem, określenie to względnie tylko trafne w połowie XVII w., a cóż dopiero wcześniej. Istotnie wszędy też na całym owym przestworze spotykamy, jeśli nie bory siewierskie, to liczne dąbrowy i rozległe lasy. Tak oto, poczynając od północy, całe pasmo rozgranicza dwóch wskazanych odłamów topograficznych Zadnieprza, po wierzchowiskach Trubeżu, Supoju, Udaju i Suły, okryte było (jak to znajdujemy u Beauplana jeszcze) lasami. Dalej ciągnie się po nad Dnieprem, od Trubeżu ku Supojowi las spory. Lewy brzeg Udaju pokryty lasami i dziś jeszcze aż do Pryłuk. Nie mniej widoczne obecnie jeszcze ślady gęstych dawniej (Heidenstein, II, 375) lasów nad Sułą dokoła Łubien. Międzyrzecze Psła i Worskły okryte podobnież lasami, wśród gęstwi których, na polanach, ho-

dowali Kozacy (Kulisz, Odpad., I, 249) stada swych koni i bydła. Średni bieg Worskły i dopływy jej z lewej strony: Merla i Kołomak mocno też zadrzewione (Beauplan, etc.). Brzegi Oreli niemniej obfitują w lasy, na jej wierzchowisku las „Kosz-bajerak“ (Hołub. Peczen. etc., str. 12) z tatarska zwany, niżej zaś „puszcza“ Kozłowa, w stronie mogiły Kosmychy (Zr. dz., XXI, 625). Nakoniec niżowa Samara nawet, nietylko nie była pozbawioną lasów, lecz obfitowała w nie dotyla, że tu właśnie Kozacy zaporozcy budowali swe czajki a Beauplan brał drzewo przy wznoszeniu zamku na Kudaku, co ich miał na wędzidle trzymać. Wogóle jednak dwa te odłamy Zadnieprza kijowskiego przedstawiały wybitne przeciwieństwo, co do swego charakteru topograficznego, które to przeciwieństwo uwydatniło się niemniej wyraźnie i w różnicy historycznego tych odłamów rozwoju.

Już oto straszliwa nawała mongolska inaczej oddziałała na dalsze losy przestworu stepowego, leżącego otworem, a inaczej na zmienione warunki bytu dzielnicy północnej, osłoniętej przez swe bagna i bory. Gdy bowiem po zburzeniu przez Ordyńców Perejasławia, całe ciążące ku niemu ludne okole zamieniło się na długie czasy (niemal do samego końca XVI w.) na pola dzikie, podobne dalszym pustyniom połowieckim; po za moczarami Wydry leżący nad Dnieprem Lubecz, pomimo obrócenia w perzynę Czerniehowa i jego obwodu, pozostał nietkniętym i stał się niejako główną na Zadnieprzu ostoją życia odradzającego się powoli, po gwałtownem przytłumieniu. Odtąd więc, kiedy na północnej Zadnieprza krawędzi, podobnie jak na Polesiu, którego właściwie, razem z czerniehowskiem Podeseniem i Posejmiem, była ona przedłużeniem tylko, snuto dalej wątek życia, trzymając się starej osnowy; w połaci stepowej Kijowszczyzny w ogóle wszystko odtwarzano nanowo. Cały tu wysiłek energii życiowej zwraca się ku zapewnieniu bezpieczeństwa i zagospodarowania kraju, zużywa się na pracę kolonizacyjną nadewszystko; z tą jedynie różnicą, ze Zadnieprze południowe, stojące długo otworem dla koczowników, kroczyło we wszystkiem powolniej i z większym trudem, niż znajdująca się w lepszych warunkach prawa strona Dniepru.

Litwa, zagarniając Kijów i starożytną ziemię kijowską, „ruską„, na rzecz własną, zastała tu względnie zaludnionym północny pas jej tylko, tak z prawej jak lewej strony Dniepru. Lecz już Witold i udzielni kijowscy książęta z linii Włodzimierza Olgierdowicza, poczęli przykładać starań do ożywienia ruchu osadniczego przez nadawanie pustyń dobrze zasłużonym etc. Tak koło r. 1455 ks. Aleksander (Olelko) Włodzimierzowicz nadaje (Arch. Piasocz. — Kij. Star. 1892, t. 36) bojarowi swemu Olechnie Sochnowiczowi, pomiędzy innemi, na Zadnieprzu horodyszcza: Stare nad Dnieprem (po Kałaurze), Busurmańskie (?), Jarosławskie (?) i Salkowo oraz sieliszcza: Bułatczyn (dziś s. Jerkowcy) „za Karanią“, Kruhłe (?), Sutnikowo i Procewo. Które to dobra przechodzą następnie 1524 w posagu na dom Łozów. Tem usilniej jeszcze zabiegali o podniesienie osadnictwa Jagiellonowie po zniesieniu udzielności Kijowa. Pod koniec w. XV tedy i u świtu XVI nowe osady wychyliły się z zaciszy leśnych na krawędzie pól dzikich.

Na Zadnieprzu, w owym czasie, w dzielnicy północnej, w dziedzinie dawniejszej względnie, starszej osiadłości, spotykamy już niemało wyraźnie nawet zaznaczonych osad, z których część znaczniejsza nieznaną była w epoce przedmongolskiej. Tak oto, w najbardziej ku północy wysuniętym obrębie, na Dnieprze samym, poniżej ujścia Sożu, gród Lubecz, chociaż jedno z najbardziej starych gniazd Siewierzan, lecz już za Witolda może, przydzielony do ziemi kijowskiej. W r. 1484 otrzymuje go z włością od króla Kazimierza Jagiellończyka (J. Wolff, Kniaz. lit.-rus., 549) kn. Wasil Werejski; następnie od 1503 do 1508 r. włada nim Moskwa; zwrócony, dostaje się dalej w dzierżenie wojewody kij. Jerzego Montowtowicza; w r. 1516 zaś oddany na wieczność (w dożywocie) zięciowi kn. Werejskiego Olbrachtowi Gasztoldowi (Lubaw., Obłast-del. 224). Niżej Lubcza, podobnież na Dnieprze samym, Nawóz — środowisko zadnieprskich posiadłości monasteru pieczarskiego, osada nieznana jednak w epoce rurykowskiej. Niżej jeszcze, już bliżej ujścia Desny, również nowsza osada Czernin, przy jeziorze dnieprowem Opocnie. Na wschód od ciągnących się równoległe z biegiem Dniepru moczarów Wydry, na dorzeczu dolnej Desny i dopływu jej Ostrzu, rozciągała się hospodarska włość osterska, którą kr. Kazimierz Jagiellończyk przysądził był kn. Maryi Trabskiej (Holszańskiej), po tej zaś odziedziczył wnuk jej Olbracht Gasztold (wwda wileń. etc. 1522). Należały do tej włości (Lubaw., 243, 4), oprócz grodu Ostrza i wymienionego już Czernina, nadto, leżące niżej ujścia Ostrza na Desnie: Wypołzowo, Bodenki, Żukin, Letki i Rożny, a dalej: Nosowo przy dopływie rz. Ostrza oraz Swietylnowo u wierzchowiska Trubeża. Poprzednio jednak, w XV w., znaczna część powyższego obrębu, nadto z dalszemi obszarami, miała należeć (Edw. Rulik., Opis ptu wasyl., str. 33 etc.) do kn. Połowców ze Skwyra, potomków jakoby Tuhorkana chana połowieckiego, teścia w. ks. kijowskiego Świętopełka II († 1113), którym z czasem jeszcze ks. Włodzimierz Olgierdowicz potwierdził niby dawne ich, zniszczone następnie przez Tatarów, posiadłości, po obydwu stronach Dniepru leżące. Do takowych zaś na Zadnieprzu „w Siewierzu“, miały należeć: „Rożny ze wszystkiem, Krechowo, Osowo (?), Swietylnowo, nadto Berdowo (zanikłe),

Ostrowiec, Buków (Bykowo?), Warno, Wołuzow, oraz Niżyn i Dorohin ze wszystkiemi uroczystemi puszczami w tym oddziele, począwszy od Desny, po Udaj i Oster, i (?) Sosnowski udział także ze wszystkiem, i Wysohor". Od wyżej wzmiankowanych Rożnów na Desnie Połowcy ze Skwyra przybierali też nazwę Rożynowskich; koło 1540 r. przecie już wygaśli. Pomimo wątpliwej autentyczności i rodu samego i nadań, jakiemi został tak wcześnie obdarzony, zawarte w tych aktach szczegóły mają pewne znaczenie dla geografii historycznej Zadnieprza, a zwłaszcza ów poczet nomenklatur miejscowości, faktycznie istniejących, bez wątpienia w w. XV na dorzeczu dolnem Desny etc. Wzbogaca on nasze dane, dotyczące zaludnienia tamtego obrębu w owej epoce, zarazem wszakże wskazać to należy, że znaczna część tych nomenklatur zanikła następnie. Podobne też znaczenie, co owe nadania Połowcom, ma dla nas znany, iście po tatarsku pretensyonalny „jarłyk Mengli-Gireja" wszystkim ruskim ludziom z r. 1506, w którym chan wypowiada, jako jego przodkowie obdarowali przodków królewskich ziemiami ruskiemi. Chociaż, przy wyszczególnieniu takowych, dotyka bardziej południowego obszaru Zadnieprza, z obrębu zaś północnego zaznacza siewierskie ściślej dziedziny, z pomiędzy których wszakże Putywl na Sejmie, z całym „powiatem", już za czasów udzielności (w epoce litewskiej) Kijowa, jako jego przynależność był uważanym. Ciągnęły koło r. 1500 do jego zamku zaznaczone po części w owym jarłyku: Melna i Biryn na Sejmie, Utieszków na Sule, Żołwiecz na Psle i in. Lecz w r. 1503 całe Posejmie z Putywlem odpadło do Moskwy, a razem z tem ustała i dań onego miodowa, idąca (1496) nietylko na rzecz miejscowego namiestnika oraz kijowskiego wwody, lecz na cerkwie „ruskie", a niemniej na kijows. biskupa i kanoników (Lubaw., 245, 6; Anton. Ocz. istn. w. kn. lit., 62). W innej znów stronie, bliżej Kijowa spotykamy (Akty Z. i J. R. I, nr. 62) zaznaczoną „ziemię Połukniaziowską" (Kniażyce), ciągnącą się do Chalepla (po prawej stronie Dniepru), którą posiadacz jej Sułtan Albejew sprzedał 1509 r. monasterowi pustyńskiemu. W tym też obrębie, chyba, znajdowało się (jako późn. Żerebiatyn) i sieliszcze Czatanowo w Miłosławiczach, które Zygmunt I nadał ziemianinowi kijow. Żerebiatyczowi (Akty J. i Z. R., I nr. 124).

W dzielnicy południowej Zadnieprza, u schyłku XV i na początku XVI w., mamy przed sobą najprzód rozległe dziedziny potężnego w w. ks. litewskiem rodu kniaziów Glińskich. Przodek ich, potomek chana Mamaja, Leksa otrzymał od Witolda jeszcze nadanie na dorzeczu Worskły, Hlińsk, Hliniszcza i Połtawę. Rozszerzyli oni następnie bardziej jeszcze ową pierwotną swą posiadłość, tak, że w r. 1498 dwaj bracia Bohdan i Hrehory Fedorowicze dzielą się ojcowizną w ten sposób, że pierwszy z nich bierze „sewer" sulską, t. j. rzekę Sułę, od wierzchowiska do ujścia (gdzie też powstał inny Hlińsk, bliżej Romna); drugi zaś „sewer" Hlińszczyznę, z Worskłą i Merlą rzeczką od wierzch. do ujścia, nadto Udoj „sewer" etc. Który to dział drugi, „Hlińszczyzna" na Worskle, przeszła w} wianie koło r. 1537 w dom Bajbuzów (Budan., Arch. kij., cz. VII, t. 2, str. 133 nst.; J, Wolff, Kniaz., 77, 78). W powyżej wspomnianym jarłyku Mengli-Girej-chana z r. 1506 wymieniony też i Hlińsk (prędzej ów na Worskle niż na Posulu) „ze wszystkiemi ludźmi". Nadto widzimy tam zaznaczone; Snieporod, przy ujściu rzeczki tejże nazwy do Suły, Siniecz na Sule, Łosicze na Psle, Chotmyszl na Worskle. We wzmiance latopisarskiej wcześniejszej nieco epoki, z pierwszej połowy w. XVI (Lat. Woskr. p. Lubaw., 247), spotykamy jeszcze zapisane grody: Peresławl „ruski" na rz. Trubeżu, Sokniatyn (późn. Sniatyn) na Sule, Czemosów (?), Klapiec (Klepacze?), Hroszyn na Sule, Romen (Romno) na tejże rzece; nadto zanikłe: Kowyła, Worono, Suł, Pesjikosti, oraz Niczun na Psle. Które to grody, na początku w. XVI, były w znaczniejszej części już chyba pustemi „horodyszczami" tylko. Założenie Krzemieńczuka (Kermenczyk po tatar.) przy ujściu Psła (Narbut; Wład. Bud. w Arch. kij., cz. VII, t. I, 56) przypisują jeszcze Witoldowi; ale daleko na południe wysunięta osada owa pierwej może jeszcze od wznawiającego się, bez wątpienia pod Litwą, Perejasławia była przez Tatarów zburzoną. Na północno-zachodniej krawędzi starożytnego księstwa perejasławskiego, zaraz ze świtem w. XVI począł się przecie na nowo ruch osadniczy ożywiać.

Oto w 1503 r. w. ks. Aleksander nadaje, jako „wysługę", dworzaninowi swemu Daszkowi Iwanowiczowi znaczny obszar ziemi na górnym biegu Trubeża i Supoju (Antonowicz, Monogr., I, 206) a syn tego, znakomity starosta czerkaski Ostafi Daszkowicz, tak gorliwie się zajął ojcowizną, że w krótkim czasie, w jej obrębie „na gruntach basańskim i bykowskim" powstały dwa miasteczka: Basań i Byków oraz dziewięć siół: Stara Basań, Marków, Jurków, Pawłów, Maksymów, Bregińce, Kułażyn, Karpiłówka i Woronków. Dobra te następnie, po bezdzietnej śmierci tego bohatera niżowego przeszły z ręką jego siostrzenicy r. 1530 w dom Dublańskich. Dalej na południu, na Dnieprze, otrzymały też były niemałe nadania, pomiędzy innemi, monastery kijowskie, osobliwie zaś pustyński. Posiadał on na Niżu bogate wchody myśliwskie, bobrowe gony i tonie rybne, nadane mu „jeszcze za pierwszych dzierżawców czerkaskich", poprzedników p. Ostafiego, który już, z powodu wynikających sporów, sprawdzał tylko, na roz-

kaz hospodarski, świadkami, że „znamię tych wchodów“ sięga „idąc na dół po Jerdan oraz po Maczynę, a w górę po Bystrzycę“ (Wł. Bud. w Arch. kij., cz. VII, t. 2, 69 wst.).

Lecz nie mniej od innych ciekawem jest zapytanie, kto zamieszkiwał Zadnieprze w epoce mengligirejowskiego „wyjęcia“ tam ludzi pod koniec XV i na początku XVI w. By na to przecie odpowiedzieć, sięgnąć trzeba nieco głębiej. Otóż powtórzyło się tu chyba to tylko, co zaszło było po wylewie straszliwej nawały mongolskiej. Wtedy ocalała ludność osiadła z „pól“, uchyliła się była, po zburzeniu Perejasławia i Czerniehowa, jakieśmy to już wzmiankowali wyżej, w bardziej niedostępne głębie borów siewierskich; ale watahy koczowników, rozpierzchłe na razie, wróciły niebawem chyba znów na swe pastwiska i ostępy myśliwskie. Nie byli to już sami dawniejsi Turańcy tylko, owi Torcy „perejasławscy“ i w ogóle „Czarne Kłobuki“ z niedobitkami Połowców, ustępujących, po klęsce nad Kałką na prawy brzeg Dniepru i dalej; lecz przeważnie swojscy, czy tylko oddawna (zruszczeni) usłowianieni może Brodnicy, którzy zdaje się pochłonęli byli już w sobie znaczniejszą część watah owych turańskich. Z wodzem zwanym Płoskinią, zdradzili oni, jak wiadomo, kniaziów na Kałce, więc tem pewniej chyba utrzymali się na pustynnych stepach Zadnieprza połowieckiego, a chociaż spotykamy ich później, razem z Połowcami, aż za Dniestrem, znaczniejsza ich część przecież, niewątpliwie, razem z resztką tychże pozostała na Zadnieprzu, pod posłuchem baskaków mongolskich. Z czasem jednak przezwiskowa nazwa Brodników, jak pierwej Czarnych Kłobuków, zupełnie tam zanika, ustępując poniekąd miejsca nazwie Czerkasów, którym legenda późniejsza przypisuje powstanie nietylko głośnego z czasem grodu tegoż miana, ale i Kaniowa, przez wychodźców jakoby ze Snieporodu (na dopływie Suły t. n.) osadzonego. Pod litewskimi książęty całe też Zadnieprze w ogóle poczęło się na nowo wzmagać i zasiedlać, przybyszami głównie od wierzchowisk Dniepru i górnych dopływów onego. Ale nie obeszło się tu i bez współudziału żywiołu turańskiego, ślady którego nietylko widzimy w pasie stepowym, jak przybycie np. protoplasty tatarskiego kn. Glińskich itp., lecz na północy, gdzie naprzykład przy zamkach hospodarskich Ostrzu i Lubczu do późna nawet (na początku XVI w.) znajdujemy, osobno zaznaczone osady Czemerysów, ztatarszczonych Czudów prawdopodobnie.

W ciągu długoletnich mengli-girejowskich spustoszeń Zadnieprza razem z całą Ukrainą, powtórzyło się, w wyższym może jeszcze stopniu to, co było wywołanem niegdyś przez nawałę mongolską, t. j. że niszczona ludność osiadła usuwała się wciąż głębiej w niedostępne puszcze siewierskie, koczownicza zaś rozpraszała się po bezpieczniejszych kryjówkach stepowych. Dla czego odtąd oddający się wyzyskiwaniu ustronnych myśliwskich, rybnych wchodów, poczynają występować pod mianem „Sewruków“ a znaczniejsze obręby samych wchodów zwą się „sewirami“, „siwerami“ itp., tego należycie wyjaśnić jeszcze nie umiemy. Same wyrazy te: „Sewruki“ i „Siwery“ wskazują brzmieniem swym na Siewierzan i Siewierszczyznę, w starożytnym obrębie której nadto znaczna część owych „sewirskich“ wchodów się znajdowała; ale pochodzenie ich, jak i przedmiotu przez nie oznaczonego prędzej turańskie. „Sawrug“ albo „Sawrak“, podług Słownika Redhause'e, znaczy „wild, very impulsive or violant“, tyle zatem co dziki itp. a więc i zdziczały. Miano tedy, jakie mogło być pierwotnie nadawanem „zdziczałym“, odosobnionym, surowym osadnikom śród watah „brodnickich“ po wchodach ustronnych, od nich „Seweramі“ zwanych. Ślady zaś domieszki krwi turskiej w Sewrukach dotykalne jeszcze do późna (nawet śród mieszczan Kijowa 1552 r.: Karaj i Ochmat — Sewruki, przybysze oczywiście z Zadnieprza); chociaż na początku w. XVI ruska to już ludność przeważnie.

Obok Sewruków występują pod koniec w. XV jakby na raz, Kozacy. Wiele pomiędzy nimi początkowo wspólnego. Ale Kozacy, należący u siebie w domu, po ordyńskich „ułusach“ do wolnej klasy wojennej, sadowili się, czy sadowieni byli raczej przez władze litewskie, przy zamkach w. księstwa, a pewnie i ukrainnych, na prawie wojennem. Różnili się tedy od Sewruków tą swą wojennością, tak w czysto tatarskiej dobie swego na Ukrainie zjawienia się, jak i wtedy, kiedy przypływ żywiołów przeważnie ruskich, jeśli nie przetworzył, to unarodowił ich zupełnie. Kto wie też, czy nie większa część Kozaków, „chutorzan“ oczywiście, zamków tak Czerkas jak i Kaniowa trzymała się Zadnieprza (ob. Etniczna postać Ukrainy etc., w Kwart. hist., 1893 r.).

Daleko wyraźniej przedstawia się nam Zadnieprze kijowskie w połowie XVI w. Dają nam możność obfitszego już zestawienia odnośnych dat geograficznych odbyte w r. 1552 rewizye ukrainnych zamków (wydane w cz. VII, t I, Kijow. archiwu). Brakuje tam jedynie zamku lubeckiego, lecz brak ten zastąpi do pewnego stopnia regestr poboru a miasta Lubieckiego, spisany r. 1571 (w t. XX „Źródeł dziej.“). Zestawmyż owe daty, poczynając od dzielnicy północnej Zadnieprza.

Otóż w dzielnicy północnej szczyt niejako od strony Litwy stanowi powiat lubecki, rozciągający się wprawdzie po obydwu stronach Dniepru, i aż po za Brahinkę nawet, lecz którego część znaczniejsza jednak na Zadnieprzu leży. Tu w ogniskowem mieście całego powiatu, Lubczu, znajdujemy podane tylko: ról 15, ludzi w

domach miejskich z ogrodami 14, ogrodników 16, rzemieślników zdunów posiad. ogrody 11, przekupni z ogrod. 4, nadto „ubóstwa“ 19, drabów mających swe chałupy 23. Cyfry minimalne oczywiście, ale wskazujące niemylnie, czem to był owemi czasy taki gród zamkowy na lewej stronie Dniepru. Z 15 siół włości zamku Lubieckiego przypada na ten obręb, co wielce znamienne, parę też zaledwie (Poznikowicze, Łopatnie?); bowiem okrytą osadami, osłoniętą Dnieprem, jest strona prawa. A zapewne, z podanych 63 „ról“ bojarskich (ziemiańskich) większość po tejże stronie leżała. Chociaż znane (Źr. Dz., V) nadania Olbrachta Gasztolda, kiedy dzierżył Lubecz, mianowicie „ziemia“ Morawelska (późn. Siemaki), z. Szczukowska (Korolczyce), oraz Truchanowszczyzna etc. (koło Kuwieczyc) znajdowały się po lewej stronie Dniepru, bliżej samego Lubcza.

Przebiegając następnie dane owych (z 1552 r.) rewizyi dzielnicy północnej Zadnieprza, widzimy najprzód, iż rozciągająca się poniżej obrębu lubeckiego wązka po nad Dnieprem smuga, do powiatu czarnobylskiego wtedy zaliczana, jest już bardziej należycie osadzoną. Stanowi ona całą, niemal skupioną podnieprską włość monasteru pieczarskiego, w której znajdujemy zaznaczone, z góry z biegiem Dniepru ku ujściu Desny idące: Mniewo, wyżej rz. Pakułki jeszcze, gdzie człowieków 6, Nawóz już wskazywany, gdzie ich 44, Sorokowicze (10), Hłubowo (11), Oszytkowicze (7), Nowosiółki (2), Tarasowicze, poniżej już Czernina (6), nakoniec Sworoml (7).

Niżej zaś, w obrębie ciążącym bezpośredniej do Kijowa i jego ściślejszego powiatu (obwodu), naprzód, należące podobnież do monasteru pieczarskiego, na dolnej Desnie: Dubeczna (gdzie człowieków 7), Słobódka (14) i Pohreby (4). Na Dnieprze zaś, naprzeciw samego Kijowa, sioło zamkowe Miłosławce. A dalej równie sioła zamkowe: Iwankowce na Alcie, Ostrałuka i Borszczowce na Trubeżu.

W powiecie osterskim, rozciągającym się wyżej ku Desnie, ku Czerniehowu i po dorzeczu dopływu jej Ostrza przeważnie, mamy przed sobą najprzód ukrainny gród hospodarski Ostrz, przy ujściu rzeki tejże nazwy, w 10 milach zarówno od Kijowa, jak i Czerniehowa, a od granicy czerniehowskiej o milę tylko, z zamkiem. Zamek wzniesiony dopiero 1538 r. przez Olbrachta Gasztolda, wwdę wileńskiego, na jego „dziedzicznie“, lecz już potrzebujący naprawy. Za to przy zamku ostróg dobrze obwarowany. Domów w ostrogu ziemiańskich i mieszczańskich 50, a za ostrogiem 35. Bojarów obowiązanych „nawiedzać szlaki“ po stronie Dniepru „siewierskiej“ wyjeżdża koni 27 z „ojczyzn osiadłych“, a pustych ziem między nimi 5. Spotykamy wśród nich i takie nazwy, jak: Szemet, Bielik, Kopot', Oreszko, Ostrowski, Letkowski, Seńczykowski, Jan Roszkowski, Marcin i Stanisław Draby i in. „Orywano na zamek w 3 milach na polu u stolicy, lecz tych czasów pasznia tam opuszczona za niepokojem od Tatar“. W łowy „na zamek jeżdżono“ na pole za Trubeżem, w Słuków zajazd, w Minkową łukę, w Jasełek, 5 mil od Ostrza. Z jezior „ustępnych“ do zamku należały: w Czerninie, z Dniepru, gdzie 2 tonie, w Krechajewie, z Desny toń 1 i w Jałmunce, też z Desny, toni 2. Karawany kupieckie z Moskwy do Turek i odwrotnie tędy zwykle przechodziły. Ciągnęły do zamku następne sioła, znane nam już po większej części, mianowicie: Wypołzów (w którem liczono „człowieków“ 7), Elminka (5), Krechajew (5), Bodenkowicze (5), Żukin (11) i Czernin (5). Nadto jeden z mieszczan „chodzi ziemią w Kozielcach“, na rz. Ostrze. Sioło Lutawa wszakże, pod miastem Ostrzem, na Desnie, o 12 domach ciążyło do zamku kijowskiego.

W dzielnicy południowej Zadnieprza wcale widok odmienny: rozległe obszary onego przydzielone były do dwóch zamków: Kaniowa i Czerkas, leżących po prawej stronie Dniepru; mniej osadzone od przeddnieprzańskiej połaci stepowej, były one przedewszystkiem dziedziną wszelakiego rodzaju wchodów myśliwskich. Tak poczynając od obrębu kaniowskiego, ogarniającego w owej epoce (połowie XVI w.) dorzecza Supoju, Suły i Psła, widzimy, iż główne łowy na zamek nawet odbywały się na tej stronie, na poblizkiem Supoju właśnie, w odległości 4 mil od Kaniowa, i tak wyłącznie, iż obowiązek brania w nich udziału „supojewszczyzną“ wprost zwano Wprawdzie jest jedno sieliszcze u Dniepru, o pół mili od zamku, Horodyszczem zwane, z „pasznią“, ale już puste, przez nikogo nietrzymane; dalej przecie, aż do putywlskiej (resp. moskiewskiej) granicy, już tylko wchody same. Tak oto na Sule, na 16 mili od Kaniowa a 9 od Czerkas, wyżej na milę od jej ujścia do rzeczki Perewołoczny, wchód rybny i bobrowe gony monasteru pustyńskiego, do którego należy nie mniej podobnyż wchód o pół mili wyżej tej rzeczki, pod Wojnowym Horodyszczem. Wyżej tego „wojnowskiego“ lądem dwa dni drogi a wodą i więcej, na Sule, wchody: Romkowszczyzna i dwa inne, oraz „znamię“ Koławiatyńskie trzyma ziemianin kaniowski Drab. Dalej, na prawym dopływie Suły-Zżycy (Orżycy) wchód niegdyś miejski, oddany następnie „słudze“ zamkowemu Kozakiewiczowi. Tamże, na Zżycy, wchód zamkowy Ladwechowszczyzna, oddany podobnież słudze zamkowemu Kołodezskiemu, którego to wchodu „ojczyc“ Rusanowicz, po powrocie z 15-letniego w ordzie jasyru, „przypomina się (jednak) o ojczyznę ową“. Powyżej ujścia Orżycy leżąca na Sule ziemia Kaszyna, bojarska; trzymają tam wchody, wyzyskiwane w części przez Kozaków, Morozowicz i Czajka. Nieco wyżej wchód Hostyłowski, zamkowy, od Wo-

łodynej góry do Łubien, dalej ziem mieszczańskich 4: Żołudewa, Choroszkowszczyzna i inne, od zamku lądem 4 dni a wodą 8, gdzie „chodzą na starostę połowinniki kozacy“. Ziemia Łubny, zamkowa; Żeleznowszczyzna „ojczyców“ kaniowskich Brodowiczów. Na Sule i Snieporodku zaznaczona Holczewszczyzna. Na północo-zachód zaś od Łubien, na prawym, podobnież jak Orszyca i Snieporod, dopływie Suły Udoju, najprzód: Didkowszczyzna, ojczyca Didkowicza, oraz Miliszewszczyzna zamkowa, potem ziemia Piratyńska, ojczyzna bojara kaniowskiego Czajki; Podpiatkowszczyzna cerkwi kaniowskiej św. Bazylego, zaś wchody na Udoju i Olszanicy, cerkwi św. Spasa tamże, nadane jej przez sstę Ostaf. Daszkowicza. Wyżej leżące na Sule ziemie i wchody: Połowicze, Łukianowicze, Lichoszerstowo, Chomino, Karczyszczewate zamkowe; Czekmakowo zaś i Makaryno cerkwi zarubskiej u Terechtemirowa po pr. str. Dniepru. W Równikach (Rowni), na rz. Mnozie, ziemia Kołotwińska ojczyca kaniowskiego Kołotwinowicza; Kolenowszczyzna zaś zamkowa pusta, podobnież jak Wołosowszczyzna, Kaszutowszczyzna, oraz Wójtowszczyzna. Ziemię Czabanowską na rubieżu putywlskim, pod Kniażą górą, na rz. Sulicy, trzyma ojczyc kaniowski Czabanowicz. O 4 mile od Suły, u ujścia Chorołu do Psła, wchody zamkowe, na Psle zaś wszystkie bojar Drab zajął. Wyzyskiwanie przecie tych wchodów odbywa się nie bez niebezpieczeństw i przeszkód. „Szkody wchodom onym siwerskim tych czasów (jak zaznaczają rewizorowie hospodarscy 1552 r.), dzieją się nie tylko od Tatar ale więcej od swoich Kozaków, którzy ustawicznie tam żyją na mięsie, na rybie, na miodzie z pasiek, ze swepetów i sycą tam sobie miód jako doma. A jeszcze robią przeszkody wchodom innym (dodają oni), takowym że obyczajem kopacze z drabów, którzy po horodyszczach i sieliszczach onych chodząc, mogiły rozkopują, szukając tam obręczy i pierścieni, zwłoki pogrzebanych wyrzucają, na pomstę za to żywym i niewinnym“. Połać zadnieprzańska powiatu czerkaskiego obejmowała w owej epoce dorzecza Worskły, Oreli, oraz Samary. To podobnież, jak sąsiednia połać powiatu kaniowskiego, dziedzina myśliwskich wchodów tylko. Ważniejsze z nich, na samym Dnieprze, poczynając wyżej Czerkas, Duboslej, Jełański, Wołowski, „uchody i stany“, dalej wchód Kermenczucki, bliżej Psła, Piesielski, na Psle, Kieszyński na Worskle, Wołczy ostrów, wchód Orelski na rz. Oreli, Romanowski, niżej jej ujścia, Protołcz, Koszoum, Otmut; wchód na Samarze, począwszy od Olchowego plesa i Wołczej wody aż do wierzchowiska. Na „Poroziech“ zaś: Wolnecz, Nenasytec, Pletennica, Nosowski, Tomachówka, Archaczyn i na Tawani. Z wyżej wymienionych wogóle wchodów czerkaskich 5 tylko, mianowicie: Duboslej, Jełański, Protołcz, Nenasytec i Wolnecz trzymał starosta, zaś inne wszystkie „chadzali“ Czerkaszanie, tak bojarowie jak mieszczanie, za pewną daninę staroście. Dawano przecie wyzyskiwać wchody i obcym przybyszom dorocznym: z Kijowa, Czarnobyla, Mozyrza, Petrykowa, Bychowa, Mohilewa i innych miejsc. O wyzysku innych też wchodów przez Kozaków domyślać się tylko możemy. Z monasterów kijowskich miały tu: pustyński, oprócz innych, wchód na Dnieprze na 7 mil po rzece, na ujściu Suły, oraz w Piwach, powyżej Krzemieńczuka (gdzie dziś sioło Niedoharki), na którem to uroczysku i monaster filialny stanął z czasem; pieczarski zaś na ujściu Samary. Z pośród nielicznych ziemian czerkaskich posiadają na Zadnieprzu, w owej epoce, Hrybunowicze (Bajbuzowie) zazem z Kiełbowskimi (z Małopolski), „sieliszcze i horodyszcze w siwerze na Worskle“ Hlinsko, oprócz dóbr posagowych żon swych (Łebedyn po praw. str. Dniepru), z domu ziemian czerkaskich kn. Domontów.

Wcale nie więcej, co w połowie XVI w. posiadamy danych geograficznych dla kijowskiego Zadnieprza i z epoki unii lubelskiej (1569 r.), skutkiem której, razem z Kijowem i ono też zostało przyłączonem do Korony. W inwentarzu zamków, miast, miasteczek, wołości etc. we wszystkiem wwdztwie kijowskiem z dostatecznego wywiadywania uczynionym i spisanym przez rewizorów król. natychmiast po Unii r. 1570 (Źr. Dziej., t. XX), nie znajdujemy wcale zamków Lubcza i Ostrza, jedynych w owej dobie w zadnieprskiej połaci Kijowszczyzny. Za to dowiadujemy się ztamtąd (str. 21), że rewizorowie, odpowiednio uchwale roku poprz. (ob. Vol. leg., II, t. 787) „aby pustynie póki mają być rozdawane wiecznością albo lennem, dla osadzenia onych, zrewidowali“ etc., przypatrzywszy się temu dobrze, iż „horodyszcz w wdztwie kijowskiem pustych jest bardzo wiele, które gdzieby były zabudowane, wielka obrona i bezpieczeństwo od nieprzyjaciół stałaby się“ etc., sporządzili „liczbę“ takowych, jaką z odpowiedniemi wskazówkami przesłali królowi. Ale dowiadujemy się po to jedynie, by tem więcej jeszcze żałować, że przez niczem już nie zastąpioną zatratę owej „liczby“, poniosła taki uszczerbek geografia historyczna Zadnieprza, razem z całą Ukrainą.

Do zdobyczy wszakże geografii historycznej Zadnieprza, z doby jeśli nie samej unii, to lat zaraz po niej idących, wypada policzyć owe liczne nadania Zygmunta Augusta, pod obowiązkiem służby wojennej, jakie król ten porobił, 1571 r. głównie, na rzecz bojarów (ziemian), dla zapewnienia większej obronności tak zagrożonemu punktowi, jakim się stał, po odpadnięciu Czerniehowa, stojący otworem prawie, Lubecz. Wprawdzie dane odnośne znamy nie bezpośrednio, lecz ze wskazówek lustracyi królewszczyzn z lat daleko późniejszych (Źr. Dr., V); fakty sa-

me przecież tu właśnie należą. A nadań tych w starostwie (powiecie) ówczesnym lubeckiem było niemało, nadto po lewej stronie Dniepru przedewszystkiem, w pustkowiach tamecznych, gdy strona prawa, była już dawniej osadzoną, jakeśmy to widzieli, bezpośrednio od zamku zawisłemi siołami. Z drobnych tych nadań bojarskich, bardziej po południowej dzielnicy starostwa rozrzuconych, do znanych więcej zaliczyć można następne: w pobliżu samego Lubcza: „ziemia“ Sierchowska, Kotczyńska, „sieliszcze‘ Halków; na wierzchowinie Worzny (dopł. Dniepru) ziemie: Rosudowska, Sielczańska, niżej zaś ziemia Hazenicka; głębiej jeszcze ku południu i granicy starostwa, lecz zarazem bliżej Dniepru ziemia Niedanczycka; na rz. Swiszynie (z Biłousem do Desny) ziemia Kuwieczycka, Dołżyk etc., u wierzchowiny Pakułki (dopł. Dniepru) ziemia Obymowska, oraz uroczysko Borek. Nadto inne „ziemie“, „ostrowy“, „paśnie“ etc., z któremi spotkamy się dalej, przy przeglądzie rozmieszczenia topograficznego włości na początku XVII w. Co wszystko w znaczniejszej części zmieni z czasem miana, przybierając nowe od nazw posiadaczy, rzadko tylko udzielając im (jak Sierchowskim, Rosudowskim, Kuwieczyckim) swej własnej. Po za obrębem starostwa lubeckiego nowych nomenklatur z owej doby nie spotykamy już prawie.

Nie wiele też nam przybywa danych geograficznych z okresu 20-lecia następującego po unii aż do uchwały rozdawania pustyń r. 1590. Tak w „regestrze obierania ludzi na służbę wojenną z dóbr król. 1579 r.“ (Źr. d., t. XX), nb. pierwszych wybrańców, w którym podane na Zadnieprzu starostwo osterskie tylko, znajdujemy z pomiędzy siół onego zaznaczone jedynie: Wypołzów, mający 13 „podymia ludzi (bojarów) osiadłych“, Jałmużę (Jałmynkę)—11 takowych, wieś Bodynkowicką—8, Krechajów—1, Litkowicze (Letkowce)—13. W regestrze wybierania poborów ziemi kijowskiej r. 1581 (Źr. dz., t. XX) spotykamy (w dochowanym ułomku) nieco też dat dóbr prywatnych dotyczących. Oto: Czernin na Dnieprze, wyżej ujścia Desny, Skuminów Tyszkiewiczów, posiadający 8 osiadłych; Woropajów na dolnej Desnie, niżej Ostrza, Tyszów Bykowskich, osiadłych 5, zagrod. 9, ubog. 3. Niżej na tejże Desnie dobra metropolity kijowsk. Świnojedy, osiadł. 6, zagrod. 7, Zazimie osiadł. 4, zagr. 2, Pogrzeby osiadł. 1, zagr. 10. W widłach między Desną a Dnieprem wś Osiecza, monasteru pieczarskiego, mająca osiadł. 3, zagr. 2. Niżej ujścia Desny, nieopodal od Dniepru, posiadłość monasteru pustyńskiego Kniażycze, z 4 osiadł. i Bortniki, z 4 podobnież. Niżej jeszcze, u Karani, niedaleko Dniepru, w stronie Trypola, Żerebiatyn Łozków, o 9 osiadł. i 6 zagr., a dalej na Karani, ku Trubeżowi, Kowalin, podobnież monasteru pustyńskiego, z 1 osiadł. tylko. Na Basańce, dopływie Trubeża, Basań należący do Bałyków, o 6 osiadł., gdzie też mają swą cząstkę z 1 osiadł. i Dedkowie Trypolscy. Oto i wszystko.

Na obszarach obrębu stepowego Zadnieprza, dotąd wyzyskiwanych wyłącznie przez wszelkiego rodzaju myśliwskich uchodników, w pierwszej chwili po dokonanej unii nie wiele śladów faktycznej inicyatywy samej władzy. Znamy tylko (Czt. I. O. Nest., ks. VIII) jedno nadanie Zygmunta Augusta z r. 1571, „Siwery“ po obu brzegach Worskły, od Sanczarowskiego przewozu wdół rz. Połuzory i dalej, na prawie lennem, Omelanowi Iwanowiczowi, niżowemu „kozakowi“ i ziemianinowi. Przed końcem jeszcze owego 20-lecia zaszedł fakt, którego następstwa musiały nabrać nieobliczonej doniosłości dla całego południa, pod względem ożywienia tam z czasem ruchu osadniczego. Mamy na myśli przywilej dany w r. 1585 ks. Konstantynowi Ostrogskiemu (w kopii rękop.) na wzniesienie na starożytnem horodyszczu perejasławskiem nad Trubeżem nowego zamku i miasta, które król Stefan obdarza prawem magdeburskiem i wszelakiemi łącznemi z tem wolnościami, oddając je zarazem w posiadanie przez dwa dożywocia książętom Ostrogskim (Aleksandrowi, synowi tegoż Konstantego), jako mającym środki odpowiednie i moc wzniesienia i utrzymania obronnej na tak ważnym punkcie osady. Dbały o ubezpieczenie Ukrainy wogóle, co wypowiadał nawet wyraźnie w przywileju powyższym, nie zaniedbywał król Stefan i Zadnieprza. Widzieć się to daje i z innych jego nadań tamże ziemi dobrze zasłużonym, jak np. zatwierdzenia posiadłości na Posulu Bajbuzom etc.

Ale prawdziwy ruch osadniczy na Zadnieprzu rozpoczął się właściwie od uchwały 1590 r. (Vol. leg., VI, f. 1023), mocą której oddanem zostało w ręce władzy najwyższej rozdawnictwo pustyń na Ukrainie. Zaraz tedy r. 1590 razem z Trechtymirowem („Czerechczymerowem“) oddano Baryszpole (Boryspol) u wierzchowin rz. Alty (dopł. Trubeżu), z pobliskiem sieliszczem Iwankowskiem (po wwiązaniu poprzedniem Czanowickiego, podług rękop. Summaryusza arch. ks. Ostrog.) „panom mołodcom“ zaporozkim. Co przecież r. 1596 zostało (Vol. leg., II, f. 1446) kozakom, dla ich swywoli odebrane i oddane (niebawem widać), bez Trechtymirowa wszakże, het. Żółkiewskiemu. Dalej zrobiono „daninę“ Horoszy (Horoszyna) na Sule i jej dopływu prawego Śnieporodu, oraz ziemi „nad rz. Nieuszcie (?) nazwaną, przy granicy moskiewskiej“ (Vol. leg., II, 1345). Ale co najważniejsza, nadano całą „pustynię rzeki Suły za Czerkasami leżącą“ ks. Wiśniowieckim, chociaż właściwie „podług ustąpienia“ tylko tymże przez Hrybunowiczów Bajbuzów ich własnego „przywileju“ (ibid.). Obok wznowienia Perejasławia było to najważniej-

szym faktem w zakresie, wzbierającego już odtąd coraz żywiej a niepowstrzymanie, ruchu osadniczego na Zadnieprzu pod koniec XVI w. Natychmiast bowiem wzięli się książęta do wznoszenia na nowonabytym obszarze zamków obronnych i miast, a najprzód: na urocz. Lubny na Sule Aleksandrów, zaś na urocz. Piratyn zwanem na Udaju, Michajłów, które to miasta, późniejsze: Łubny i Piratyn, król Zygmunt III już na początku r. 1591 przywilejami (kop. rękop.) prawa magdeburskiego udarował. Poczem poczęły się sadowić szybko na Posulu i w innych miejscach liczne osady, sioła i miasteczka. Co do pustyń dalszych, za Sułą leżących, wiemy już że „Siwery“ na Worskle, Hlińsk i Bielsk przeszły były jeszcze przed unią od ks. Glińskich do Bajbuzów Hrybunowiczów, w r. 1579 stały się one przedmiotem sporu między tymi ostatnimi a Kiełbowskimi, pod koniec zaś XVI w. (przed r. 1590) dostały się w części Proskurom (Włod. Budan. w Arch. kij., cz. VII, t. II, str. 133—4 wst.; Słow. geogr. pod wyr. „Moszny“).

Co do samych żywiołów osadniczych, kolonizacyjnych, takowych dostarczała Zadnieprzu przedewszystkiem prawobrzeżna Ukraina, sama wciąż zasilana przez inne, bliższe i dalsze ziemie Rzpltej. Płynął tu lud różnemi drogami, nadto wolny i niewolny. Przy pomocy aktów trybunału lubelskiego (Źr. dz., t. XXI), w którym rozsądzano sprawy o zbiegostwo poddanych, dałyby się wyśledzić nietylko ogniska, lecz nawet linie etapów niejako, któremi posuwało się wychodźtwo z po za prawej strony głównie w „dzikie pola“ coraz głębiej. Odbywało się ono nietylko z wybrzeży dnieprowych, ale i z dalszych okolic. Niektóre atoli włoście dostarczają Zadnieprzu ilość wychodźców większą niż inne, rozpraszają się też oni szerzej. Tak z Czerniechowa w pow. żytomirskim przytulają zbiegów: Bobrowica, Hohołew, Przyłuki; z Rożewa na Zdwiżu w obw. kijowskim: Byków, Przyłuki, Seńcza, Łubny; z Chodorkowa, u wierz. Irpeni, najwięcej: Bobrowica, Basań, Byków, Berezań, Boryspol, Baryszów, Łubny, Seńcza; z naddnieprowego Trypola: Pieszczane, Łukoml, Żołnin; z sąsiedniego Rzyszczowa zaś: Jałmynka, Bobrowica, Boryspol, Soszników, Kropiwna, Seńcza. Nowopowstającym zaś na początku XVII w., razem ze wzmagającemi się tylko nanowo, miastom i włościom, dostarczają wychodźców najwięcej: w pasie północnym, w obwodzie osterskim: samemu miastu Ostrzu: Zahale, Ostrohladowicze w obw. brahińskim lubeckim, Jałmynce, Martynowce na Uszy, Rzyszczew na Dnieprze; Bodeńkom: Woronin (późn. Makarów) na Zdwiżu; Bobrowicy: Czerniechów, Widybor, Osiecz, w pow. żytomierskim, Stawiszcza, Andrzejówka w obw. kijowskim; Basani: Chodorków, Szepielicze na Prypeci. W zadnieprskim działku obwodu ściślej kijowskiego: Hoholewu dostarczają: Czerniechów, Sielec, Widybor, Korczew z pow. żytomierskiego, Turbow; z obw. kijow. na Kamionce; Rusanowu: Nowosielice, Kniażyce, podobnie obw. kijow. na Irpeni; Boryspolowi z Baryszowem, Iwańkowem etc.: Bežow, Szczeniów, Czerniechów, Sielec, Łowków pow. żytom., Pawołocz, Kopaczew, Rzyszczew obw. kijow., Dziwin nawet na wierz. Żerewu pow. owruc.; Rohozowu: Bežow; Żerebiatynowi: Krynicze bliżej Stuhny, Rożew na Zdwiżu pow. kijow.; Sosznikowu: Rzyszczew. W obwodzie perejasławskim Bykowu na rz. Supoju: Chodorków, Byszew, Rożew; Berezani na Nedrze: Chodorków; samemu Perejasławowi dają nawet Jurewicze i Toczyłowicze pow. mozyrskiego; Pieszczanemu Byszew, Łozowíki na Unawie, Trypol obw. kijow.; Złotonoszy: aż Markuszów ststwa chmielnickiego na Podolu; Kropiwnie: Rzyszczew. Nadto w rozległej Wiśniowiecczyznie: Żołninowi: Werbkowicze pow. mozyr., Lipki w stronie Chodorkowa, Trypol; Horoszynowi: Lisznia w pobl. Byszowa; Łukomli: Mininki, Łowków pow. żytom., Trypol; Łubnom: Rożew, Pawołocz obw. kijow.; Piratynowi: Kniażyce, Bezradycze na Stuhnie, Żórawce, Kozłówka od str. Pawołoczy; Przyłukom: Czarnobyl na Prypeci, Iwanków na Teterwi, Woronin (Makarów), Rożew, Krzywe koło Chodorkowa, Czerniechów; Łochwicy: Biłki podobnież koło Chodorkowa; Seńczy: Iwanków, Rożew, Chodorków, Rzyszczew. Ale co więcej, dałoby się niemal wskazać, jakiemi drogami i etapami posuwało się wychodźtwo, zbiegostwo z głębszych ziem Rzpltej na Zadnieprze. Tak oto np. zaznaczają się widoczniej następne linie wychodźtwa: z Hubkowa, leżącego na Słuczy, na rozgraniczu Polesia wołyńskiego z kijowskiem, powiatów łuckiego z owruckim, przez Rożew, Żerebiatyn, już za Dnieprem, aż na Posule, do Łubien etc.; z Kulikowa, pow. krzemienieckiego na Wołyniu, przez Trojanów pod Żytomierzem, Byszew, do Bykowa na Supoju; z Zasławia przez Pawołocz na Rastawicy, do Boryspola na Alcie; z Połonnego nad Chomorem (dopł. Słuczy) przez Chodorków, Bezradycze, do Piratyna na Udoju; z Chmielnika podolskiego, przez Pików bracławski, Rżyszczew, do Kropiwny etc.; z Miziakowa bracławskiego, przez Trypol, do Łukomla, Żołnina etc. Pośród włości samego Zadnieprza natomiast niewiele spotykamy zaznaczonych śladów przesuwania się wychodźczego, wszakże dostrzegamy je sporadycznie. Tak oto: z Miłosławca naprzeciw Kijowa i Jałmynki u Ostrza, do Hoholewa poblizkiego; z Żerebiatyna na Karani, na Posule, do Żołnina, Łukomla, Łubien, Piratyna; z Domontowa, bliżej ujścia Supoju, do Żołnina i Łubien. Chociaż są nawet przykłady zbiegania i na prawy brzeg Dniepru, jak np. z tegoż Domontowa do przeciwległych Moszen, z Żerebiatyna do Oranego na Teterwi. Wogóle nadto łatwo można się zgodzić, że na „słobodach“

osadnicy, po odsiedzeniu lat „woli“, nie chcąc poddawać się żadnym następnie ograniczeniom, ciężarom, „jako zwyczaj tutecznych krajów niesie“ (Źr. dz., V, 210), posuwali się, zbiegali, dalej na nowe słobody, chutory. Są tego nawet wyraźne przykłady. Oto (Kij. centr. arch., nr. 13, f. 1035, w Łuczyc. „Zajmani“) r. 1618 podczas wwiązywania księżny Reginy Wiśniowieckiej w dobra zadnieprskie, komisarze musieli wysłuchać od „hromad“ zebranych „wielkie narzekania z płaczem..., iż ks. j. m. pan kijowski zubożył (ich) wielce, wybierając niesłychane podatki pieniężne, bydlane, miodów, narzucenie gorzałki i saletry... w niwec (ich) zubożono i zniszczono, dla tego też trochę nie połowica ich rozeszła się“.

Wogóle ruch osadniczy na Zadnieprzu kijowskiem, potężniejąc od końca XVI w. z dniem każdym, podsycany tak przez zabiegliwych osadców, starościńskich czy wielkopańskich bez różnicy, wabiących lud luźny ponętą długoletniej woli etc., jak przez nieprzeparte szerzenie się samorzutnej kolonizacyi kozactwa, doszedł pod koniec pierwszej ćwierci XVII w. do najwyższego może stopnia swego wytężenia. W ostatecznym wyniku tego ruchu Zadnieprze podniosło się i zaludniło do tyla, że stan onego w tej właśnie dobie, u schyłku panowania Zygmunta III, możemy, przy obfitszym nadto zasobie danych urzędowych z tego czasu (w t. V, XX i XXI Źr. dziej. etc.) wziąć za podstawę i naszego przeglądu geograficzno-statystycznego owej ukrainnej, jednej z najpiękniejszych, dziedziny Rzpltej, w przededniu niemal utracenia takowej.

Otóż na przełomie pierwszej ćwierci XVII w. Zadnieprze kijowskie, pomimo znakomitego, od czasu unii, w ciągu pół wieku z górą podniesienia się, stanowiło po dawnemu urzędownie połać tylko jednego niezmiernego „powiatu“, który nazywano kijowskim. Połać ta po dawnemu, z nieznacznem uszczupleniem może, ogarniała, bez działu niżowego, nie mniej 1250 mil kw. Lecz taki obszar, a jak wiemy, tak niejednostajnego, topograficznego nawet charakteru, musiał faktycznie rozpadać się na kilka pomniejszych działów naturalnych. Osobliwie zaś od czasu, kiedy po wznowieniu z popielisk Perejasławia i przyłączeniu do jego obrębu zamkowego całych dzielnic, odciętych od dawnych powiatów, z epoki litewskiej, kijowskiego, kaniowskiego i czerkaskiego, przybył jeszcze jeden nowy obwód. Obwód ten następnie, przy dalszym rozwoju życia w dotychczasowych dzikich polach, przecięty nowopowstałą na Posulu „Wiśniowieczyzną“, rozłamał się sam z kolei na dwa działy, obwody: północno-zachodni perejasławsko-łubieński i południowo-wschodni mirogrodzko-półtawski. Ztąd tedy wytworzyło się z czasem na kijowskiem Zadnieprzu aż ośm osobnych obrębów i obwodów faktycznych, nie oficyalnych, z których cztery przypadało na pas onego północny, leśny, drugie cztery stanowiły obszar stepowy, na południu. Co do powierzchni poszczególnych tych działów i działków, to w północnym pasie nie zaszło prawie żadnych zmian w dawniejszych rozgraniczeniach takowych, za wyjątkiem chyba, iż dorzecze Trubeżu odpadło już od zamku kijowskiego na rzecz nowowskrzeszonego Perejasławia. W bardziej już ustalonych swych granicach, obejmowały: obręb zadnieprski obwodu (starostwa) lubeckiego mil kw. do 60; oderwana (po r. 1566) od zamku czarnobylskiego wązka nad Dnieprem smuga dóbr monasteru pieczarskiego przeważnie, ma mil. kw. koło 40; obręb zadnieprski pozostały bezpośrednio przy Kijowie mil kw. do 60; zaś cały obwód, niegdyś „powiat“ osterski, z uszczuplającem się bez przerwy starostwem, 235 mil kw. W pasie południowym, przy Kaniowie, pozostał jedynie skrawek na przeciwległym brzegu, obejmujący nie więcej jak 10 mil kw.; przy Czerkasach wszakże szerokie pobrzeże Dnieprowe od ujścia Supoju do Oreli, które zajmowało koło 200 mil kwadratowych, a nadto całe dorzecze tej ostatniej, stanowiące samo obszar 180 z górą mil kw. Dorzecze zaś Samary już od zamku czerkaskiego nie zależało; była to wyłączna dziedzina kozactwa zaporoskiego. Pozostały przestwór Zadnieprza kijowskiego przydzielonym został do Perejasławia. Uwydatniły się w nim jednak, przy dalszym postępie zasiedlenia, z powodów geograficznych nawet, już pod koniec niemal pierwszej ćwierci XVII w., dwa osobne obwody, z których perejasławsko-łubieński ogarniał, na przestrzeni 330 mil kw., dorzecza Trubeżu, Supoju, oraz średniego i górnego biegu Suły; mirogrodzko-połtawski zaś, na obszarze 225 mil kw., część dorzeczy Psła i Worskły.

Co do samego geograficzno-statystycznego przeglądu Zadnieprza kijowskiego u schyłku pierwszej ćwierci w. XVII, pod koniec panowania Zygmunta III, najodpowiedniej będzie uskutecznić takowy, przedstawiając, przy uwzględnieniu odnośnych danych historycznych etc. rozmieszczenie topograficzne osobnych, w tej epoce, dóbr i włości. Przyczem uprzedzamy tu już z góry zaraz, iż zaznaczane dane statystyczne, daty liczbowe, owych dóbr i włości dotyczące, będą tylko minimalne, jako z wykazów poborowych brane, a nadto pochodzą one z epoki najbardziej ożywionego osadnictwa, kiedy nie tylko dymów, ale całych osad na słobodzie siedzących nie notowano w takich wykazach wcale.

Zaczniemy naturalnie od północy, od granicy litewskiej, by posuwając się z biegiem Dniepru, dojść aż do dzikich pól i ostępów samarskich.

Tu naprzód w starostwie lubeckiem, składającem się z dwóch włości: łojowskiej (łojowogórskiej) od północy i właściwie lubeckiej od po-

łudnia, a którego dzielnica po lewej stronie Dniepru obejmuje do 60 mil kw., mamy przed sobą, jako główne i teraz ognisko onego, zamek i miasto królewskie Lubecz. Znamy je już nieco lepiej z „inwentarza“ r. 1606 (w kop. rękop. z ks. skarb. pod nr. 669). Widzimy oto, iż „zamek i miasteczko Lubiecz od Niepra na czworo abo pięcioro stajań na górze siedzi; jezioro zaś za 100 od Niepra; przedmieście siedzi pod samą górą zamkową od Brahinia (po prawej stronie Dniepru, głębiej, nad Brahinką) jadąc. Tąż bramą do miasta wjeżdzasz, (zaś) ulicą która idzie w rynek ku górze i przez rynek, który jest bardzo mały, prostą ulicą do drugiej bramy, (gdzie) wjazd, co do Kijowa jeżdżą, jest tego wzdłuż mało co więcej na strzelenie z łuku. Ulica jedna poprzeczna, a uliczek 3 w rynku. Komor kramnych po obu stronach 15, od których iść do zamku na most, na którem wzwód ze dwoma łańcuchami. Wchodząc w zamek brama i wieża niemała ze dwoma piątrami we dwie ścienie budowana. Od tej wieży idąc, po prawej stronie horodnie dwoje, jedne niższe a drugie wyższe, na nich blankowanie we dwie ścienie budowane, które idzie aż do drugiej ściany wzdłuż (i t, d.), na dole błokowz i wieża druga w kącie. Po lewej stronie zaś od tejże bramy także horodnie dwoje (etc.) od rzeki i jeziora, przy których (znajduje się) budowanie do mieszkania (etc.). Za tem budowaniem idą (podobnież) horodnie dwoje z blankowaniem aż do tej drugiej baszty, która też ze dwoma piątrami (etc.), podle których horodeń komor 5 miejskich na dole“. „Góra od zamku miasto dzieli, która znać przekopana, bo okrągła ze wszech stron“... „Przy zamku na tejże górze“ domów miejscskich 28, cerkwi 2, „domów zaś szlacheckich, bojarskich i popowskich i tych co zamkowi przysługują“ 60. Od bramy kijowskiej wał idzie i ostróg na nim aż do drugiej bramy brahińskiej, która w dole siedzi koniec góry zamkowej, od której ostróg idzie w górę do zamku, (poczem) idzie na dół i dołem poszedł jako miasto staje; aż zaś w górę gdzie miasto siedzi, odkąd zaś wał poszedł do tejże bramy kijowskiej i ostróg na nim. Na przedmieściach, tak za bramą kijowską jako i za bramą brahińską domów miejskich 202, bojarskich 8. W ogóle zaś bojarów z Czemerysami służeb 35. Pod koniec pierwszej ćwierci w. XVII uwydatnia się wyraźniej (na podst. lustr. 1616 i 22 r. w t. V Zr. dź. i taryfy 1628 r. w t. XX oraz Arch. kij , cz. VII, t. I) i same starostwo lubeckie razem z całym onego odnośnym obrębem. Tak w Lubczu samym znajdujemy (1628) dymów 60, ubog. 40, rzem. 6, pop. 2; w r. 1616, domów 276, zaś bojarów lubeckich podano już tylko 28 koni. Za to przybyło po lewej stronie siół bezpośrednio ciążących do zamku. Oto najprzód we włości łojowogórskiej (r. 1616), w pobliżu granicy litewskiej, Popowce nad Zaczesarką dopł. Dniepru (o dym. 18); niżej, w widłach między Dnieprem a Sożem, Abakumy (dym. 11); jeszcze niżej, na Dnieprze, po za ujściem Sożu, Kamieńskie (dym. 5); dalej, po prawej stronie Zamhłaju (dopł. Sożu), Poznachowicze czy Poznopały (dym. 18). Z ziem bojarskich w tym działku włości łojowogórskiej da się zaś wskazać nie wiele: w widłach Sożu z Namylną, Jaryłowicze i chyba „ziemia Śniatyńska na ostrowie Suchowieskim“ (Suchowirskim? na Wirze Zamhłaju). We włości lubeckiej do zamku bezpośrednio należą sioła: na jej północy Łopatnie nad Dnieprem (dym. 9) oraz między błotem Zamhłajem a Oparzystem Grabów (dym. 10); bliżej samego Lubcza Bieldziuchy al. Bełdniki (dym. 39); nakoniec niżej Lubcza, na Worznie, nad Dnieprem prawie samym, Hubicze (dym. 9). Nierównie znaczniejszy przecie obszar włości lubeckiej zostaje już w posiadaniu, na prawie wojennem, bojarów, ziemian, którym liczne a drobne więcej działki: ziemie, ostrowy etc., rozdał był głównie Zyg. Aug. natychmiast po unii, a które pomnożył następnie Zygmunt III. Większość tych działków zatraciła, zmieniła raczej swe miana, co utrudnia dziś porządny topograficzny ich przegląd. Wszakże, z powodu iż spora ilość tych ziem przybrała miana od nazw swych posiadaczy, ułatwia to nam nieco oryentowanie się śród tych puszcz nieprzebytych. Zaznaczymy tedy bardziej uwydatniające się z tych ziemianom nadanych dziedzin. Oto na północy, powyżej Lubcza, pomiędzy Dnieprem a błotem Oparzystem „paszni Juszkowska“ z „ostrowami“ Zarzeckim, Radutowskim etc. (późn. Raduł), nadana przez Zygm. III Zieńkowi Nachybie, którego synowie zwą się Zarzeckimi; niżej nieco „ziemia paśnia Sierchowa“, dar Zygmunta Augusta przodkowi Sierchowskich (Sierchowieckich); „ziemia Matkowska i paśnia Sierchowska“, dane przez Zygmunta III Tatarynkom Michnowiczom (późn. Tatarzyn?). Na północo-wschód od Lubcza „ziemia Morawelska“ nadana przez Gasztolda przodkowi Siemakowiczów, którzy się teraz Złobickimi (?) zową (pewnie to późn. Siemaki); dalej jeszcze „ziemia Koteżyńska“ Petruszenków (późn. Pietrasze?); od tych na południe „sieliszcze Halków dzierżenia Zochliczów“ i inne ziemie. Na górnem dorzeczu Worzny (dopł. Dniepru) „ziemia Rosudowska“, nadanie, jak i powyższe, Zygmunta Augusta; tu potomkowie obdarowanego zwą się już Rossudowskimi i posiadają (oprócz Rozsudowa) w r. 1628 nadto Mysy nad Dnieprem, Holeniszcze i Niedanczyce, gdzie razem podano tylko 6 dym, 8 ogr., 2 młyn. Na wschód od Rozsudowa, na temże dorzeczu „ziemia Szczukowska, Korolków Masłowiców, jeszcze przez Gasztolda nadana (późn. Korolczyce); i tuż zaraz „ziemia Sielczańska“ Tarasowiczów (późn. Tarasowi-

cze), podobnież dawniejszego nadania. Na dolnej zaś Worznie „ziemia Hazanicka“ Kozłów, dar Zyg. Aug. (późn. Kozły); a niżej, nieopodal Dniepru, „ziemia Niedanczycka“, dar tegoż Hrysiczom (Niedanczyńskim). Dalej we wschodnim pasie włości lubeckiej, od granicy czerniehowskiej i osterskiej, poczynając z góry, mamy najprzód „ziemię Perocką“ nadaną przez Zyg. Aug. Rybczycom al. Rzepczycom i Danicom (Perockim), gdzie z czasem powstają wsi Rzepki i Danice. W r. 1628 Perock ma tylko 8 ogr. Dalej ku południowi, na Biełowusie (dopł. Desny), „ostrów Listwiński i sieliszcze Duleby“ bojarów lubeckich Puszkareńków, z dawnego nadania. Niżej na Swiszynie „ziemia Kuwieczycka“ etc., dar Zygm. Augusta przodkom Kuwieczyckich; tuż uroczyska rz. Dołżyka i in. Na południe ztąd „ziemia Makowowska“ Tupiczów (późn. Tupiczów) oraz „ziemia Poharyska“ Antonowiczów (Antonowicze). Nakoniec na wierzchowinie Pakułki: „ziemia Obejmicka“ z sieliszczem Plechowem różnych „uczestników“ oraz urocz. Borek. Inne już pomijamy.

Ciągnący się długą smugą, na południu ststwa lubeckiego, na przestrzeni 40 mil kw. niemal, zadnieprzański obręb powiatu niegdyś czarnobylskiego (z przed 1566), chociaż oddawna już na rzecz pieczarskiego monasteru głównie osadzony, występuje pod koniec pierwszej ćwierci w. XVII podobnież jeszcze wyraźniej. Oto (podług taryfy 1628 r. w t. XX Zr. dz.) w dobrach pieczarskich posiadają: Mniew dymów 5, ogrod. 3; Nawoz dym. 12, ogr. 6, ubog. 5, pop 1; Sorokoszyce dym. 6, ogr. 2, nędz. 1; Hlebow dym. 6, ogr. 2, nędz. 1; Oszytkowicze dym. 7, ogr. 2; Nowosiołki dnieprowskie dym. 4, ogr. 1; Tarasowicze dym. 5, ogr. 2, nędz. 1; Swareml dym. 7, ogr. 5, nędz. 5. Z nowszych osad przybyła jedna tylko: Pakuła nad rz. Pakułką, o 3 dym. i 3 ogr.

Na dolnem dorzeczu Desny, ciągnącem bezpośrednio do Kijowa, na przestrzeni do 20 mil kw., razem z pobrzeżem Dniepru aż po za ujście Uzołocza, najprzód w posiadłości tegoż monasteru (1628) mają: Nowosiołki desneńskie dym. 5, ogr. 3, nędz. 2, pop 1; Dubieczny dym. 5, ogr. 4, oraz nowa „słoboda“, po lewej już stronie Desny, Puchowa dym. 4, ogr. 4. Należąca do monasteru pustyńskiego osada „Desna“ (Nikolskie) dm. 1 ogr. Dla dóbr metropolit. na Desnie; Pohrebów, Zazimia etc. danych nie znajdujemy: puszcza tam dotąd, którą (1616 r.) sąsiedzi tępią. Dalej na samym Dnieprze, nieco powyżej Kijowa, występuje już nowa osada zamkowa Miłosławicze, oddana 1613 r., razem z rz. Supojem i ostrowem Murawcem, w dożywocie horodniczemu kijw. Stan. Wigurze (zkąd późn. nazwa „Wigurowszczyzna“), w r. 1622 jeszcze „na słobodzie“. Głębiej, w stronie nieco, leżące Kniażyce monasteru nikols. (1628) spustoszone, jak zapewne i należące do niego sąsiednie Bortniki i „grunt“ Darnica; zaś w posiadłości monasteru wydubickiego, niżej u Dniepru, Osokorkach (1616) jeziora głównie (Zaton, Rzeczyszcze) z rybnemi wchody. Nakoniec w majętności pieczarskiej, dalej na południe u Dniepru położonej, w Hnidynie (Chmiedynie) na rz. Uzołoczu (1628) dm. 4, ogr. 5; w Wiszeńkach dm. 4, ogr. 2.

Starostwo osterskie, ogarniające pod koniec XVI w. 85 z górą mil kw., na początku w. XVII już jest uszczuplonem do tego stopnia, że pozostały przy zamku sam Ostrz właściwie i nowa osada Bobrowica. W r. 1616 do ststwa „wsi ani folwarku nie masz żadnego, dla czego wielkiej by potrzeba (robią uwagę lustr.) łaski JKr.Mci i Rzpltej na to miejsce, które prawie jest jako wrotami, tak lądem jak i wodą, od Putywla i Czerniehowa, dwiema rzekami Semem i Dziesną, pod Ostrz i Kijów wpadającemi“. W m. Ostrzu domów miejskich, z których dań idzie, jest nr. 184, bojarów 98, kozaków, którzy w domach wolnych miejskich osiedli gwałtownie nr. 40; młynów 4 o 12 kamieniach. Dalej, posuwając się z biegiem Desny, znajdujemy już „Wypełznów“ (Wypołzów), o 12 dym., w ręku Oleszków; Jałmenki, wieś, stara i nowa osada, Kurhany i Beremenicko, „oba pół rzeki“ Desny i Trubeża“ o 10 dym., w posiadaniu Wielhorskich, którzy na tym gruncie osadzili też miasteczko Jałmenki, mające (1616 r.) 70 podymia; Krohajew, z 10 „ludzi dawnych“ w dzierżeniu Plichtów. Niżej leżące Bodzienki wieś, z uroczyskami: Prowale, Nazarowe, Borki, Wydryca, Ubożyc, Bliznów, nad rz. Desną, o 9 „służbach pociągłych“, „dla spustoszenia ukrainnego spustoszałą“, trzymają Jałowiccy; zaś Letkowce „dwoje“, po tamtych, zagarnęli Aksakowie. Było w Letkowcach „większych“ podd. pociągł. 5, kuniczników 12, bojarów koni 14; w „mniejszych“ al. Koleńcach pociągłych 4. Nareszcie, jeszcze niżej na Deśnie „horodyszcze“. Rożny (Rożynów), u samego rozgranicza ststwa osterskiego z obwodem kijowskim (jakowe poczynając od lewego brzegu Desny stanowią: Spasowe jezioro, błoto Izbrod, błoto Milotycze, z którego wypływa rz. Płoska Ruda, do Trubeżu zmierzająca), dostały się najprzód, pod koniec w. XVI (r. 1575), razem ze znaczną częścią osterskiego starostwa w ręce samozwańca, bojara Jerzego Rożnowskiego, wydającego sią za potomka kniaziów Połowców ze Skwyra Rożynowskich, istotnych jakoby dziedziców przed laty dóbr owych; następnie zaś (1609) przejęte zostały od niego przez Aksaków, przeciw którym wystąpili znów (od 1613) Jełowiccy, obdarowani królewskim na nie etc. przywilejem. W r. 1628 Rożny (mające dym. 6, ogr. 4), z sąsiednią Dymerką (dm. 2, ogr. 3), trzyma, pomiędzy innemi, Marc. z ks. Koreckich Hlebowiczo-

wa. Pod Bodenkami, po prawym brzegu Desny położony Żukin Żukińskich ma 1628 r. dym. 8, ogr. 2; Woropajow zaś Strybylów dm. 7, ogr. 6. Wyżej Ostrza na Desnie położoną posiadłością zamku kijowskiego Łutawą (ogr. 2) władają już w tym czasie Proskurowie Suszczańscy. Po nad Łutawą, po prawej stronie Desny, rozciągała się majętność biskupów kijowskich, sięgająca aż granicy czerniehowskiej, gdzie trzymali oni stale wś Korop (ogr. 9) jedynie, gdyż wyżej jeszcze wysunięty Morowsk (Murawiejsko itp.) wcześnie im (1594 r.) przez sąsiadów od północy zabrany, wrócił do nich (1619 r.) dopiero po zajęciu Czerniehowszczyzny. Znajdujący się już po lewej stronie Desny grunt Łukarzewski („ostrów i bór") nadany został jeszcze 1560 r. bojarom osterskim Bielikom, którzy go już odtąd stale dzierżą; zkąd i nazwa późniejsza osady Bieliki. W sąsiedztwie owych Bielik rozciągają się po lewej Desny, w górę jej biegu, inne jeszcze podobnej kategoryi posiadłości (grunty) bojarskie, nadane już po unii, za potwierdzeniem królewskiem przez samych starostów osterskich (Ratomskich). Takowe są: Machnica, nadana r. 1583 wojew. Baranowskiemu, Olbień r. 1602 wojew. Hrehorowiczowi, Jeziora u Desny r. 1612 Jar. Bronowickiemu, nakoniec tegoż r. Hadenowszczyzna (Nadinowka), która leży wedle gruntu Machnicy, między rz. Desną a rz. Smolanką, Orłowskiemu. „Smolanka zaś ta stanowi dalej granicę między ststwem osterskiem a księstwem czerniehowskiem; która to granica spada następnie na rz. Ostrz i rz. Ostrzem w niż aż do ujścia rz. Dziewice... i potem rzeczką tą aż do wierzchowiny jej powyż mogiły Łusty... zkąd aż do Iwanickiego rogu, przy którym jest Płoski kurhan" (Arch. kij., VII, t. I, 345). Na dorzeczu Ostrza: najprzód, tuż zaraz na wschód od zamku leżąca ziemia Kozielce zaledwie dopiero poczyna być osadzaną; przecie, na rozciągającym się dalej na wschód, po dorzeczu dopływu Ostrza Kobyzczy, gruncie, Ukoł zwącym się, a r. 1597 Kurcewiczom nadanym, „Kobysdz" już powstała. Wyżej na Ostrze położony grunt Kozar, aż do Smolanki sięgający, przechodzi z rąk do rąk: w r. 1595 dany Jermole Chodkiewiczowi, r. 1603 Piasoczyńskim, r. 1611 Oleszkom. Wyżej jeszcze na Ostrze leżący Mryn oddany już bojarom Hyrom; na południe zaś od Mrynu położona Nosowka, nad rz. tejże nazwy, oddawana w dzierżenie różnym bojarom (r. 1594 Seredom, 1596 Bielikom etc.), następnie pociągnięta razem z innemi dobrami ststwa w zakres uroszczeń samozwańca kn. Rożnowskiego, w r. 1622 zostaje już w posiadaniu Aksaków; dalej ku wschodowi wysunięta Dziewica (póź. Wołodkowa Dziewica), na rz. tejże nazwy (Nowy Potok?), oddana r. 1580 Tołkaczom. Od Płoskiego kurhanu u wierzch. Dziewicy, gdzie bojarowie obowiązani byli (jeszcze 1594 r.) „straż przejeżdżać na granicy", granica ststwa właśnie szła dalej ku południowi „Iwanicką dąbrową do ujścia rz. Zwidowca w rz. Supoj", którą następnie w dół aż do Wołotowej mogiły. Po za tą granicą dalej ku wschodowi, na dorzeczu tak Ostrza w górnym onego biegu, jak i dopływów Sejmu, rozpościerała się dotąd jeszcze pustynia, którą dopiero po ubezpieczeniu zupełnem tego pasa od północy przez przywrócenie Czerniehowszczyzny z siewierskim Nowogrodkiem, osadzać poczęto na rzecz przyszłego starostwa niżyńskiego oraz dóbr sąsiednich. W pasie południowym ststwa, które sięgało aż do rozgranicza z obwodem kijowskim na linii rz. Płoskiej Rudy (dopł. Trubeża), wierzch. Basanki, Łysej Doliny (dopł. Nedry) do Wołotowej mogiły na górn. Supoju, da się zaznaczyć (1625) ledwo jedno miasteczko zamkowe Bobrowica (Bobrownica), na rz. tejże nazwy, dopł. górn. biegu Trubeża, założone 1600 r. a r. 1616 mające już 107 „domów osiadłych" (Arch. kij., VII, I, 303), choć w taryfie r. 1628 podano tylko dym. 16, ogr. 8, gdy liczne starościńskie słobody, jakie później poznamy, obecnie ledwie powstawać poczynają, z wyjątkiem chyba Zaworzyc na Trubeżu. Niżej leżące na tejże rzece m. Świetylnow, z nowopowstałą Rudnią na Danilwie, oderwane od starostwa w następstwie uroszczeń samozwańca Rożnowskiego, staje się przedmiotem długiego sporu między Jełowickimi i Aksakami. W r. 1628 trzymają je ci ostatni, podano wtedy: w m. Świtylnowie dym. rynk. 5, ulicz. 8, ubog. 22, w Rudniku dym. 3; z czasem zaś powstaje tu włość odrębna, ogarniająca 10 z górą mil kw. Na wschód od Świtylnowa nareszcie, na dorzeczu Basanki i Nedry, dawno już po za obrębem właściwego ststwa osterskiego, włość basańska, o 7 prawie mil kw., nabyta, po różnych przejściach poprzednich, w r. 1593 przez znany ród kijowski Chodyków Krynickich. Z osad tej włości w r. 1628 podano: w Basani Starej na Basance dym. 7, ogr. 8; w nowoosadz. zaś m. Basani na Nedrze dym. 20, ogr. 40.

Na południu ststwa osterskiego, w pierwotnym onego obrębie, rozciąga się w kierunku biegu Trubeża, od dopływu onego Rudy aż do Dniepru, obszar, podobnie jak ujście Desny, ciążący bardziej bezpośrednio do Kijowa, a który ogarnia kilka włości, prywatnych przeważnie. Tak najprzód, zaraz za Rudą do samego Trubeżu i na wierzch. Starycy, włość hoholewska, obejmująca $7^1/_2$ mil kw.; w której, jako należącej do księżąt Koreckich, widzimy (r. 1628) zaznaczone: m. Hoholew (Chochołów) o dym. 6, ogr. 10; Krasne (Krasiłówka) dym. 1, ogr. 2; Płoska na Rudzie dym. 2, ogr. 2 i m. Rusanów dym. 10, ogr. 4; nadto mto Staryca. Na południo-wschód od hoholewskiej rozciągała się, na wierzch. Alty i po obydwu brzegach Trubeża, na przestrz. 14 mil kw. z górą, włość boryspolska,

Żółkiewskich (r. 1610) a potem Daniłowiczów (r. 1630), którą składają m. Boryspol na wierzchowinie Alty, mające (r. 1628) dym. rynk. 10, ulicz. 20, ubog. 40, rzem. 3, pop 1, oraz m. Baryszów na Trubeżu dym. ryn. 20, ul. 40, ub. 30, ogr. 20, rzem. 2, pop 1. Nadto należą tu osady: Iwanków na Alcie, Ostrołucze na Trubeżu. Dalej na południo-zachód od boryspolskiej, po górnym biegu Karani, aż do Dniepru, włość woronkowska, 10 z górą mil kw. obejmująca, pierwej od r. 1525 jako „ziemia Żerebiatyńska“ Łozków, potem (r. 1628) Olizarów. W obrębie tej włości, tak dogodnie bliżej Dniepru i Kijowa położonej, spotykamy też liczniejsze względnie niż gdzieindziej osady. Oto, poczynając od północy: Rohozów bliżej Alty, od którego na południo-zachód ku Karani Woronków na Ikwie, a dalej u Dniepru-Proców (na Pawłówce) i Salków, na Karani zaś: Zerebiatyn i Soszników (Soszników). Na samym Dnieprze, przeciw Trypola leżący Kojłów (r. 1628), razem ze Stajkami ks. Koreckich. Niżej na Karani położone dobra monasteru pustyńskiego, podobnie jak bliższe Kijowa Kniażycze, spustoszone (r. 1628).

Starostwo perejasławskie ogarnia przeważnie dolny bieg Trubeża z dopływem onego Nedrą, całe prawie dorzecze Supoju a nadto wierzch. Złotonoszy oraz Czumhak z ujściem onego do Orżycy, obszar 100 z górą mil kw. Sam Perejasław, wzniesiony na starem popielisku nad Trubeżem r. 1585, jest już po upływie lat 10 niespełna (r. 1594), za świadectwem Er. Lassoty, dużem miastem; w r. 1616 ma ono domów miejskich posłusznych nr. 300, kozackich 700. W czasie tym „wsi żadnych do starostwa tego nie masz, prócz futorów miejskich, których więcej zasiedli kozacy, gdyż ich jest w liczbie więcej, aniżeli poddanych posłusznych, jednak mają też i mieszczanie w nich części swe...“. Należą do starostwa nadto mstka: Berezań na Nedrze i Jahotyn na Supoju, gdzie domów posłusz. jest 50 i kozaków tyleż, a oprócz nich na słobodzie jeszcze siedzące m. Gielmazów (Hlemiazów), 1613 osadzone i mające już domów posłusz. 40, koz. 100, i (długo pozostające. łącznie z sąsiednią Basanią, w różnych rękach prywatnych, po Ostaf. Daszkowiczu i koło r. 1607 przywrócone od Chodyków do dóbr królew.) Byków, tylko co osadzane, o 30 już dom. posłusz. i 25 kozac. Obydwa te mstka podobnież na Supoju, jedno niżej, drugie wyżej Jahotyna; zaś Jabłonów, od roku dopiero osiadający na Orżycy, dopływie Suły, ma już dom. posł. 50, kozac. 30. Z r. 1622 znamy już po imiennie „wsi albo futory do tego ststwa należące“. Z tych na Trubeżu wyżej Perejasławia, po prawej stronie Borszczowa, Prystromy, Wołczkowo, Hlaniszowo; na Alcie: Lubarów, Skopce, Wojtowo, Charkowo; na Karani: Stułpiaki (Stołpiahy). Po lewej stronie Trubeżu: przy Browarce: Karatula; zkąd na wschód Stronowa i Pomokłe, na południe Juniszcze (Winniszcze), Hrodyszcze i Cyble. Na Supoju: „Lis sioło przy Jahotynie“ (Lesniaki); niżej Sosnowa, Denisowa, Poleżaje, Bezpalce, Kalenikowo (Kalenki). Na Perewodzie, dopł. Udaju: Popowce. Nadto kilka rozproszonych osad, jak: Machowo, Dubniki, Łazorczyc. „W tych wsiach pomienionych jest (r. 1622) poddanych posłusznych nr. 280“, „kozaków zaś więcej niż tysiąc“.

Na południu ststwa perejasławskiego, rozciągający się po nad Dnieprem, od ujścia Trubeżu niemal do ujścia Supoju, niewielki obszar, bo 10 mil kw., pozostał i nadal, po wytworzeniu się tegoż starostwa, przy ststwie kaniowskiem. Należały tu (1622) do niego wsi: Leplawy, Kereberdye (Keleberda) i Prochorowo; Rzeszotki, na północ od nich, trzymali kozacy, Bubnów (1628) o 8 dym. Bałakierów.

Po za ujściem Supoju, z biegiem Dniepru aż po za Orelę rozciąga się Czerkasczyzna, uszczuplona już obecnie, ograniczona do pasa naddnieprzańskiego, lecz i ten przez włoście prywatne został poprzerywany. Na wstępie tu nawet spotykamy włość prywatną, mianowicie t. zw. „grunt Domontowski“, rozpostarty na przestrzeni 10 mil kw., na dolnym Supoju i średnim biegu Złotonoszy, od granicy perejasławskiej do Dniepru. Dawna dziedzina „Czerkaszan“ kn. Domontów Moszeńskich, lecz na początku XVII w. już rozdrobiona. W r. 1628 już tylko samo miasteczko Domontów, u Dniepru (dym. 20, ogr. 7) należy do nich; Pieszczanę bowiem, na Supoju (dym. 6, ogr. 5) trzymają Oleksicze Gieranowscy, zaś Złotonoszy połowa (dym. 6, ogr. 2) z Antypówką (dym. 3) zostaje w posiadaniu tychże Oleksiczów, druga zaś (dym. 5, ogr. 2) Chałaimów. Na wschód od włości domontowskiej, na dolnej Złotonoszy z Kropiwną, oraz Irkleju, od rubieżu perejasławskiego do samego Dniepru, zalegała, ciążąca jeszcze i nadal po rozdaniu pustyń „za Czerkasy“ do tego zamku jedna z dzielnic starostwa, którą „Irklejską“, dla wyróżnienia od innych, nazwaćby można. Zajmuje ona obszar około 30 mil kw. Na obszarze tym znajdujemy w r. 1616 już dwa, na słobodzie siedzące, miasteczka: Arklej (Irklej) nad rzeką t. n., dopł. Taśminy, mające domów posłusznych 70, kozaków przeszło 300 (zaś w r. 1622 posł. 50, koz. z górą 400), oraz Kropiwnę, nad dopł. Złotonoszy tejże nazwy, o 30 dm. posł. i 60 koz. (w 1622 dm. posł. 60, koz. z górą 200) i Bohuszkową słobodę nad rz. Złotonoszką, mającą w r. 1622 domów posł. 5, Koz. 40. Nadto (1622) kilka chutorów (wsi) bliżej Dniepru, wyraźnie zaznaczonych, jak: Lipowskie. Żeliskowo (Żelezna), Mutyszyno u ujścia Złotonoszy i Piszczykowo na Irkleju, nadto Popowo i Taranowo (?).

U wschodniej ściany starostwa perejasławskiego razem z działem irklejskim, przy Czerkasach pozostałym, rozciągało się na przestworze 370 mil kw. dorzecze Suły „Posule“, „Siwera Sulska“, dawna dziedzina pustynna kn. Glińskich. Od r. 1590 przeszła ona, po Bajbuzach, w posiadanie ks. Wiśniowieckich, którzy z czasem, na obszarze ogarniającym co najmniej trzy czwarte owego dorzecza, owej „siwery“ sulskiej, osadzili liczne włości, głośne potem Wiśniowiecczyzny. Że włości te stanowiły zwarty kompleks, wcale nie przerywany, ani przez dobra królewskie, ani przez inne prywatne, wytworzyły tedy ostatecznie jedną niezmierną za Dnieprem Wiśniowiecczyznę, zakrawającą więcej na rozległe księstwo udzielne niż wielkopańskie latyfundyum na dalekich rębach ukraińnych Rzpltej. Możność powstania czegoś podobnego w jej łonie jeszcze na początku XVII w. tłumaczy historya, dla geografii dostatecznie zaznaczyć sam fakt tylko. Wielka owa Wiśniowiecczyzna, jako Posule całe, przedzielała południowe za Dnieprem królewszczyzny, perejasławską i czerkaską na poły, odosobniając zupełnie obwód mirogrodzki etc. od Perejasławia, jako też przerywając związek obrębów czerkaskich, krzemieńczuckiego etc. z irklejskim. Za wyjątkiem atoli nieznacznego względnie (do 60 jedynie mil kw.) działu, stanowiącego dolne Posule, objęte rubieżem obwodu czerkaskiego, tworzyła ona przeważnie wschodnią, rozleglejszą w porównaniu z samem jądrem starostwa, połać obwodu perejasławskiego. Zrobimy tu jednak przegląd jej włości, poczynając od owego drobniejszego południowego, na dolnej Sule, obrębu, dla posunięcia się następnie przeciw biegowi tej rzeki ku jej wierzchowiskom. Otóż naprzód pod koniec pierwszego 25-lecia XVII w., w obrębie dolnej Suły (do ujścia Orżycy niemal) i poblizkiego jej, z obydwu stron, Podnieprza, w obrębie, który przeważnie żołnińskim nazwaćby było można, znajdujemy, na obszarze do 40 mil kw. obejmującym, u samego ujścia Suły niemal, po lewej stronie, Czehryn, Dubrowę, wyżej na Sule m. Żołnin (Żownin), osadzone jakoby na gruncie monasteru pustyńskiego, do dóbr jego Klimiatycze należące (Źr. dz., XXI, 290, 632); u ujścia Buremki, Bureml słobodę (o 5 dym.), a jeszcze wyżej Horoszyn, nowa osada, ze znanym z dawnych czasów brodem na Sule. Po za Horoszynem w górę Sułą, już zakres obwodu perejasławskiego. Tu, zaraz, na obszarze sięgającym niemal 45 mil kw., na Sule, aż powyżej ujścia Udaju, oraz prawych jej dopływach: dolnej Orżycy i Śleporodzie, obręb łubieński. Śród włości tego obrębu mamy naprzód, z dołu poczynając, Łukomle na Sule, wyżej Orżewca, miasto posiadające w r. 1628 dym. rynk. 10, ulicz. 25, podm. 24, nędz. 45, rzem. 6, popa 1. Dalej miasteczko Śleporod, nad rz. t. n., o 2 dym., 6 ogr. Wyżej na Sule samej m. Łubny (Łubnie), pewien czas od założyciela (1591) ks. Al. Wiśniowieckiego, ssty czerkaskiego, Aleksandrowem zwane, posiada 1628 r. 18 dym. rynk., 8 uliczn., 40 podm., 87 nędz., 18 rzem., 1 popa. Wyżej nieco Łubien, na Sule samej, leżał Mhar z monasterem, któremu księżna Raina Wiśniowiecka, Mohylanka z domu, nadała (1619) znaczny „grunt“ nad Sułą, od rz. Olszanki aż do Udaju. Wyżej ujścia Udaju m. Śniatyn, mające 7 dym. ryn., 10 ul., 5 podm., 8 nędz., 4 rzem., 1 popa; nadto w części nowoosadzonej 5 dm., 10 ogr. Na samym zaś Udaju, bliżej jego ujścia do Suły, Mnoha (Horodyszcze), miasteczko nowoosadzone (8 dym., 8 ogr.), nazwane od rzeczki wpadającej tam właśnie do Udaju. U południowo-wschodniej krawędzi obrębu łubieńskiego znajdował się, sąsiadujący również z żołnińskim, drobniejszy od nich (koło 25 mil kw.) obręb chorolski, wkraczający już na dorzecze Psła, lecz także do Wiśniowiecczyzny zaliczany, z miasteczkiem Chorołem nad rz. t. n., mającem 1628 r. 8 dym. rynk., 15 ul., 8 podm., 12 ubog., 1 ogr., 5 rzem., 1 popa. Zwano też ów Choroł przez czas pewien Jarosławiem. Na półn.-zachód od Łubien, tuż o ścianę, roztacza się, na obszarze 60 niemal mil kw., obręb piratyński, ogarniający dolny bieg Udaju z jego dopływami: górną Mnohą z lewej strony, zaś Perewod z Rudą, z prawej, a nadto górny bieg Śleporodu i średni Orżycy, bezpośrednich dopływów Suły. W obrębie tym miasto ogniskowe stanowi Piratyn (Pieratyn), założony r. 1591 na uroczysku t. n. i nazwany pierwotnie Michajłowem na cześć ojca założyciela, ks. Al. Wiśniowieckiego. Niżej na Udaju leżące m. Kuryny (Kurynka) ma 1628 r. 5 dym., 10 ogr.; wyżej Piratyna, po lewej stronie Udaju, oddalone nieco występują (już r. 1618) Kaplińce. Wyżej obrębu piratyńskiego roztaczał się na dorzeczu tegoż Udaju, po całym prawie górnym biegu onego, przestwór 60 z górą mil kw., obejmujący obręb przyłucki. Główne ognisko onego stanowiły Przyłuki na Udaju, jedno ze starszych miast na Zadnieprzu, istniejące już w XV w. przed Mengli-Girejem. W r. 1628 Przyłuka ma 40 dym. W pobliżu tego miasta monaster Hustyński, odnowiony przez ks. Rainę Wiśniowiecką 1614 r. i obdarowany przez nią „gruntem“ na Udaju, poniżej Przyłuk, z chutorem Maciejówką i młynem w Wałkach. Niżej na Udaju znajdowało się m. Przewłoka albo Międzyrzecz (Przewłoczne, Perewołoczna), mające 1628 r. 2 dym., 4 ogr., od którego na wschód, w stronę, m. Srebrne, przy rz. Łysohorze, a jeszcze niżej m. Warwa nowoosadzone, o 10 dym., 20 ogr., w pobliżu którego, lecz po prawej stronie Udaju, Ladynka z monasterem „dziewiczym“ (Podhorskim) założonym (po r. 1620) przez ks. Rainę. Nad Udajem podobnież, w stronę Piratyna, m. Żurawka, oraz słoboda Po-

łonka. Wyżej Przyłuk, na samym Udaju, Monastyryszcze, na lewym dopływie onego Jezeńce, Jeznik, na Smożu—Horodnia, oraz Iwanica. Wyżej ujścia Udaju roztaczał się po Sule i jej dopływach: Sulicy, Łochwicy, Artopołoty etc., przypierający od północy do łubieńskiego, obręb łochwicki, na obszarze 50 niemal mil kw. W obrębie tym znajdowały się: m. Łochwica u ujścia rz. t. n., mające 1628 r. 6 dym.; nadto Czernuchy i Woronki nad rz. Mnohą (dopł. Udaju), m. Sieńcza na Sule, niżej Łochwicy, Piski i Artopołot na rz. Artopołocie, Glińsk, wyżej na Sule. Rozciągający się, nareszcie, po górnej Sule etc., na przestrzeni nie mniej 50 mil kw., obręb romeński, to prawie pustynia jeszcze, wszakże zaznaczone już r. 1618 (Zr. dz. XXI, 315) jako dziedzina ks. Wiśniowieckich „Stare i nowe Rumieńskie“, do których dodaćby jeszcze można wyżej na Romnie leżące: Medweże, Lipowe, Krasny, Holadyn.

Dorzecze Psła z Chorołem, w całości swej 400 mil kw. z górą obejmujące, w przeciwieństwie do Posula, stanowiło w przeciągu pierwszego 25-lecia XVII w., z małym wyjątkiem, jeszcze królewszczyzny same. Rozpadało się ono na trzy obręby, z których dolny, z poblizkiem pobrzeżem Dniepru, został przydzielonym do Czerkas, dwa zaś inne, razem ze średnim biegiem Worskły, zaliczone początkowo do nowopowstającego (od 1585) starostwa perejasławskiego. Oddzielone jednak wkrótce od centra tegoż starostwa przez posulską Wiśniowiecczyznę, wcześnie poczęły wyosobniać się faktycznie w odrębny (o 225 mil kw.) obwód, jakowy nazwać można mirogrodzko-półtawskim. Otóż dolny ów obręb Psła, obręb krzemieńczucki czy hołtwiański właściwiej, obejmujący obszar 60 (około) mil kw., sięgał od Dniepra po za ujścia Chorołu i Hołtwy. W obrębie tym znajdujemy naprzód na samym Dnieprze, powyżej ujścia Psła, Krzemieńczuk (Kermenczuk), przy ujściu Kahamłyka; w 1590 r. jeszcze „uroczysko“, na którem miał być wzniesiony zamek „dla pohamowania swawoleństwa ukrainnego“. Wyżej na Psle samym Omelnik, po nad którym m. Mandżala, do 1624 r. w dzierżeniu mieszczan kijowskich, 1628 r. ma tylko 4 dym., „horodyszcze“ na słobodzie, posiadające 1622 r. domów posłusznych 6 a nieposłusznych 16. U ujścia zaś Hołtwy, na słobodzie m. Hołtwa (Ołtwa), w którem r. 1616 dom. posłuszn. 30, kozak. 200, w 1622 zaś posł. 20, koz. 230. Dalej, w zakresie przydzielonym początkowo do zamku perejasławskiego, naprzód obręb mirogrodzki, rozpościerający się po Chorole i Psle, w średnim onych biegu, na przestworze 80 chyba mil kw. Dolny bieg Chorołu, jak widzieliśmy, został ogarnięty w części, od ujścia, rubieżem czerkaskim, w części zaś, razem z m. Chorołem zagarniętym został na rzecz Wiśniowiecczyzny. Co więcej, wyżej nieco leżące, u samego rębu chorolskiego osady Werhuny i Klepacze zatrzymano (jeszcze 1622) przy ststwie kaniowskiem. W samym zaś obrębie mirogrodzkim, na Chorole, m. Mirogród (Mirhorod), nowoosadzone, mające w r. 1628 dym. rynk. 20, ulicz. 40, komor. 60; nadto wyżej Chomutec i Kamyszenka. Na Psle zaś, poczynając z dołu, Białocerkiewka i Bohaczka, oraz Soroczyńce. Nakoniec, ogarniający całe górne dorzecze Psła, z jego dopływami: Hrunią taszańską etc., na przestworze do 90 mil kw., obręb, „trakt“, hadziacki, to pod koniec pierwszej ćwierci XVII w. pustynia jeszcze, choć pierwsze wspomnienie o samym Hadziaczu spotyka się już pod koniec XVI w. Podana tu nadto w r. 1622 tylko co powstająca słoboda „Na horodyszczu Sarskiem“, o 10 już dom., na Psle poniżej Hadziacza, chociaż jako zależna od Czerkas (Zr. dz., V, 133).

Dorzecze Worskły, ogarniające w całości swej 280 mil kw. bez mała, pozostaje i w ciągu pierwszego 25-lecia XVII w. pustynną krainą myśliwskich wchodów przedewszystkiem. Nadto nie należało ono już niepodzielnie do posiadłości Rzpltej; cały górny bieg samej Worskły, jak i jej dopływów z lewej strony: Merli i Kołomaku, zajęty już został, podobnie jak nawet wierzchowiska Suły i Psła, przez sąsiadów posuwających się wytrwale ku Dnieprowemu Niżowi od Putywla i Kurska. Z dorzecza Worskły tedy pozostał jedynie bieg jej średni i dolny, „przewozem“ senżarskim przedzielone. Obręb dolnej Worskły, od Dniepru do owego przewozu w Senżarach, którędy przechodził „szlak“ (karawanowy) z Perekopu na płn., obejmujący 60 z górą mil kw., przy zakreślaniu rubieży nowopowstającego ststwa perejasławskiego, został i nadal zatrzymanym przy Czerkasach. W obrębie tym, który sanżarskim chyba nazwaćby można, posiadają (1616—1628) jedynie pewne sywiery albo grunty na rz. Worskle: Proskurowie Suszczańscy, Bajbuzy, Łuczkiewicze, Dobrańscy. Nadto „ziemię wschodnią, siwerę, Worskłę z rzeczką Połuzorą i Kustowem“ (Kustołowem) poniżej Sanżarow i „szlaku tatarskiego“, trzyma na prawie lennem syn widocznie obdarowanego tą „siwerą“ przez Zygm. Augusta w r. 1571, Omelana Iwanowicza „szlachetny“ Wasil „Melenin“ (Omelenin?), potomkowie którego odstępują z czasem praw swych Potockim. Obręb średniego biegu Worskły, z dopływami jej z lewej strony Kahamłykiem i Kołomakiem, obejmujący obszar, podobnież do 60 mil kw., zaliczony do ststwa perejasławskiego, stanowił jakby dopełnienie tylko obwodu mirogrodzkiego, odciętego przez Wiśniowiecczyznę. Nazwaćby go połtawskim najodpowiedniej. Tu równie same wchody, siwery tylko, Połtawa ledwie dopiero powstaje; gniazdo dawne ks. Glińskich „Hlinszczyzna“, z Hlińskiem i Bielskiem (zawsze tylko „ho-

rodyszczami"), oraz mogiłą (saletrną) Skoroborem, ztąd „Hlinszczyzna Uborska" (w lat. 1613—24) „dziedzictwo" Proskurów Suszczańskich (Źr. dz., XXI, 182, 371, 624). Wśród innych ziemian, trzymają też (1628) „uchod Worskły pustyni nieosiadłej" i Paszkiewicze (Źr. dz., XX, 66, 83, 85).

Nakoniec na dorzeczu pustynnem Oreli, zajmującem 180 z górą mil kw., mają (1628 r.) wchody swe: Czechowicze Orelscy, Drabowicze i Jankowscy.

Na Samarze wyłącznymi panami już Zaporozce.

Drugie 25-lecie XVII w. było dla ukrainnego Zadnieprza wogóle dobą najwyższego wzmożenia się ruchu osadniczego i gospodarczej zabiegliwości, jakowych tam nie przerwała właściwie, tak jak z prawej strony wybuchająca u schyłku tej ćwierci wieku burza wojen kozackich. Skutkiem wzmożenia się owego ruchu i zabiegliwości, zmieniła się oczywiście i postać samej krainy: pustynność jej zmniejszyła się, przybyło osad wszędy, a w tych, które już istniały, wzrastała wciąż liczba osadników. Stopień i doniosłość tej zmiany nie były naturalnie jednostajne, w pasach: północnym i południowym, podobnie jak w oddzielnych obwodach i obrębach, lecz nabierzemy o tem wyobrażenia, przeszedłszy dopiero do szczegółów.

W pasie północnym Kijowszczyzny zadnieprskiej, dwa jej górne obręby: lubecki i pieczarski (czarnobylski), rozciągające się po nad Dnieprem, z po za Sożu, aż niemal ku Desnie, oddawna lepiej osadzone i ubezpieczone, najmniej zmian przedstawiają. W Lubeczczyznie wszystkie prawie, pozostałe do dyspozycyi królewskiej „ziemie", „ostrowy", „paśnie" etc., rozdane już zostały, na prawie wojennem, przez Zygmunta Augusta i na początku panowania Zygmunta III. Władysław IV potwierdził tylko nadania owe, z rozdanych zaś przezeń osobiście można wskazać chyba część „ziemi" Obejmickiej, z „sieliszczem" Plechowem, na wierzchowinie Pakułki (dopł. Dniepru) (Źr. dz., V, str. 198 — 208).

We włości zadnieprskiej monasteru pieczarskiego, ciągnącej niegdyś, za czasów litewskich, do Czarnobyla, do znanych tam już oddawna osad, jak Nawóz etc., zapewnie już nic nie przybyło, same one tylko wzmódz się mogły. Toż samo podobnież powiedziećby można i o dobrach tegoż monasteru a zarazem i innych kijowskich, rozrzuconych po dolnej Desnie i niżej po Dnieprze.

Bliżej tylko Kijowa występuje teraz osada nowa Browary (Prowary); oprócz których na mapie Beaplana widzimy jeszcze, bliżej ujścia Desny, Pozniaki, gniazdo pewnie owych bojarów kijowskich tejże nazwy, którzy już 1570 r. (Źr. dz., XX, 7) „od zamku we 3-ch milach osiadłości swe mają" etc.

Starostwo osterskie, znacznie bardzo uszczuplone i posiadające przed r. 1625, po za miastami Ostrzem i Bobrowicą, parę ledwie nowopowstających chutorów, w ciągu drugiego 25-lecia XVII w. okrywa się licznemi osadami. Już w r. 1636 występują tam (Źr. dz., t. V, 209) „słobody nowe": Nowy Ostrzec bliżej zamku, Nadenowszczyzna przy ujściu Smolinki do Desny, Kozielec, m. Kozary i Rżawiec, nad rz. Ostrzem, Kaleta i Semipułki, na południe od Kozielca, zaś Suchiny, Mostowa Słoboda, m. Zaworzyce i Mokrzec, na górnym biegu Trubeżu, m. Bobrowica, obok starej nowa, nad rz. Bobrowicą (dopł. Trubeżu), które powoli zaczyna się wyosobniać na odrębne ststwo, Jarosławka na południe od niej, nad Sagą, dopł. Basanki; nadto Krasiłówka i Hadanowiczowa. U Beauplana widzimy jeszcze Świdowiec u źródeł Supoju, na wschód od Bobrowicy. Bojarów, pod obowiązkiem służby wojennej poimiennie podanych w tymże roku, znajdujemy 70, pomiędzy którymi wydatniejsze nazwy: Baranowski, Bielik, Hira, Hłomazda, Kozoróg, Łapa, Łoś, Palczyk, Serkezowicz, Syraj, Szemetenko, Tetera. „Ludzie służebni stanu szlacheckiego w starostwie osterskiem, którzy pewne grunty posiedli", zaznaczeni również poimiennie w liczbie 22, wśród których, obok nazw pochodzenia miejscowego, jak: Bronowicki, Chmura, Odanowicz, Kurcewicz, Pulkiewicz, Saczko, „osadzca Kozielca", Sibilewicz, Żukiński (2-ch), spotykamy już niewątpliwie nazwy przybyszów z zachodu, jak: Bagiński, Jackowski, Bierzanowski, Kaszowski, Kruszyński, Krzywicki, Olszewski (2-ch), Orłowski (2-ch), Trembicki, Zawadzki (2-ch). Posiadłość zadnieprska biskupstwa kijowskiego, po przywróceniu Czerniehowa i oddania biskupom, założonego na ich gruncie przez sąsiadów Morawiska, rozciągała się teraz, począwszy od kopców m. Ostrza i Łutawy, w górę Desną, sięgając „Żurawlinego błota" (Wydry?) od ściany zachodniej, aż do granicy Menokiej (Mryn e tc. ?), dzierżawy natenczas (1636 r.) ojców dominikanów kijowskich, gdzie granica księstwa siewierskiego z księstwem kijowskiem schodzi się". Pretendują też biskupi i do Nadenowszczyzny, po lewej już stronie Desny, u tej granicy leżącej, ale spotykają protest ze strony osterskich starostów (Źr. dz., V, 221). Cały przestwór pustynny, leżący na wschód od właściwego, wskazanego wyżej rubieżu ststwa osterskiego, po górnym biegu Ostrza i Posejmiu wogóle, uważany dawniej za przynależność Osterszczyzny, teraz stanowczo od niej odpada.

Do traktatu (rozejmu) w Dywilinie były tam wchody myśliwskie tylko, wyzyskiwane obustronnie przez poddanych państw sąsiednich; lecz gdy po przywróceniu Czerniehowa i siewierskiego Nowogródka, pustosze owe, przestawszy

być niepewnem rozgraniczem tylko, poczęły się szybko zaludniać, wypadło granicę między Kijowszczyzną a Czerniehowszczyzną bardziej ściśle określić. Przyjęto tedy za ogólną przewodniczą co do tego zasadę, iż „co (tam) dawniejszych osad jest kijowskich, to do wwdztwa kijowskiego, a co za panowania Zygmunta III zasiadło, to do wwdztwa czerniehowskiego należeć ma“, trzymać się której zalecono też (Vol. leg., III, f. 947) wyznaczonej 1638 r. komisyi do rozgraniczenia tych województw. Skutkiem czego wszystkie w owej dobie powstałe na tym przestworze osady, od samego Nieżyna już poczynając, a więc Borzna, Baturyn etc., zaliczone zostały do Czerniehowa. Wyraźnie to już było wypowiedzianem w przywileju danym r. 1625, powstającemu na „nieosiadłem horodyszczu“, „od nieprzyjaciół rekuperowanem“ mstu Nieżynowi, jako „w księstwie czerniehowskiem leżącemu“. Za tem i my dalej cały ów obszar do Czerniehowszczyzny odniesiemy. Niedotyczy to wszakże północno-wschodniej krawędzi ststwa, przypierającej do Nieżyna, z jej włościami, z których: Mryn na rz. Ostrze, razem z Komarówką na Mołochwie (tegoż dopływie) i Halczynem, przy jeziorze tejże nazwy, został 1627 nadanym dominikanom czerniehowskim; Nosówka zaś z Kisielówką (na Ostrze) nadana 1659 r. Hulanickiemu (Vol. leg., IV, f. 649), ze wskazówką, że „w wwdztwie czerniehowskiem“ położona. Południowe pasmo obwodu osterskiego pozostało i nadal w posiadaniu dwóch gniazdowych rodzin (tatarsko-) kijowskich; z tych Aksakowie trzymali włość świtylnowską, Chodykowie Krynicy—basańską. Do Świtylnowa należą teraz: Bobryki i Rudnia na rz. Danilwie, oraz Bohdanówka, Dymerka i m. Rożówka, w stronie Rożnów i Desny (1651 r., Opis kij. arch., ks. 20, nr. 26). Basań, od czasu nadania jej ojcu Ostaf. Daszkowicza, szła ciągle razem z sąsiednim Bykowem, przechodząc z rąk do rąk, od spadkobierców jego Dublańskich, w r. 1578 do mieszczan kijowskich, tatarskiego rodu, Koszkoldowiczów, a od tych w r. 1593 do podobnych-że im Kobyzewiczów Chodyków, którzy następnie od nabytych (po prawej stronie Dniepru, bliżej Kijowa) Krynicz, Krynickimi zwać się poczęli. Zakwestyonowane 1605 r. przez ks. Janusza Ostrogskiego, jako ststę perejasławskiego, całe te dobra rozpadły się, tak, że Byków utrzymano przy ststwie a ostatecznie Krynickim tylko włość basańska pozostała (Antonowicz, Monogr., I, 198 etc.), którą oni też władają aż do ruiny.

W południowym obrębie dzielnicy zadnieprzańskiej obwodu kijowskiego zmiany w drugiej ćwierci XVII w. wcale znaczne. Włość hoholewska, do której, oprócz Hoholewa i Rusanowa, wchodzą: Płoska, Staryca i Krasiłówka, dziedzictwo (1640 r. jeszcze) Marcyanny z ks. Koreckich, przechodzi ostatecznie w ręce sąsiednich posiadaczy Świtylnowa, Aksaków (1651 r.), Opis kij. arch., ks. 20, nr. 26). Na pustkowiu dotykającem zachodniego rębu tej włości, „na sieliszczach“ Iwanicze i Wolnicze, należących jakoby do monasteru św. Trójcy („bolnickiego“), między dobrami Prowary (Browary) a Boryspolem znajdujących się, właściciele tego ostatniego Daniłowicze osadzają (nieprawnie niby) wsi: Trybuchówkę i Dudarów (Wypis z ks. tryb. kij., 1633 r.). W samej włości boryspolskiej widzimy już najbardziej dotykalny przykład skrzętnej owej doby zabiegliwości osadniczej, obok znanych bowiem z poprzedniego 25-lecia osad jej znaczniejszych, jak: Boryspol, Baryszów, Iwanków, Ostrołucze, spotykamy teraz (1631 r., Opis kij. arch., ks. 14, nr. 639; 1631 r., wypis z ks. tryb. kij.), nadto, poczynając od płn., po lewej stronie Trubeża: Jodłówkę, Rudnickie, Nowe Ostrołucze, Seliszcze, Chłopków, Dernówkę; po stronie prawej: Staryce, Sezanków, Pasiecznę; na południu zaś, po za Altą, w stronie Worońkowa: Głębokie (Hłubokie). Nie dosyć na tem: spotykamy jeszcze osady, jak: Jurkowce czy Juszkowce, Teblijówka, Żabokrzyki, Kościne, których nazwy już zanikły. Ależ bo znaną jest zabiegliwość gospodarcza ówczesnych dziedziczek tej włości, córki i wnuczki hetmana Żółkiewskiego, Zofii Daniłowiczowej i Teofili Sobieskiej (1640 r.). Włość worońkowska przechodzi od Łozków na rzecz Olizarów Wołczkowiczów i Krasieńskich. Do znanych w ubiegłym 25-leciu osad, jak Worońków, Żerebiatyn etc., przybywa teraz Zofiówka na Pawłowce, Krasnopol na Karani, a co więcej jeszcze w r. 1640 niezapomniano (ob. ks. tryb.) dawnych w obrębie tej włości horodyszcz, jak Besurmańskie, Jarosławskie, a na Kałaurach powstała była nawet (1629 r.) „nowa słoboda“ Kałaurówka (Opis. kij. arch., ks. nr. 17).

Starostwo perejasławskie pozostaje w jądrze swem nad Trubeżem i Supojem w dotychczasowych rubieżach, ale wewnętrz takowych inna zupełnie postać: pustynie gęściej osadzone i same osady ludniejsze. Stołeczny Perejasław, po upływie lat 50 od czasu jak z woli króla Stefana został wznowionym, korzystając z dobrodziejstw prawa magdeburskiego, stanął już w szeregu pierwszorzędnych grodów Ukrainy. Za świadectwem Beauplana było to „miasto jedno z najznaczniejszych, liczące około 6000 dymów, miejsce to utwierdzone przez naturę (zdaniem tego inżyniera), sztuką mocniejszem uczynićby można, stał tam pułk kozacki. Władysław IV, potwierdzając 1633 r. dawne nadania króla Stefana, nadto, pomiędzy innemi (Źr. dz., V, 217), „aby mieszczanie, podczas niebezpieczeństwa od nieprzyjaciół pogranicznych następujących, tem sposobniejszymi do wszelakich potrzeb wojennych odprawowania byli, onych od prowadzenia saletr do Kijowa i od corocznego chodze-

nia do obozu, wiecznemi czasy, uwolnić miłościwie raczył, wyjąwszy pospolite ruszenie, na które tylko przy boku JKról. Mci wójt z chorągwią swą konno z orężem przystojnem stanąć powinien. Posiadał też Perejasław i kollegium ks. jezuitów, fundowane przez ststę Łukasza Żółkiewskiego. Na czarnoziemnych obszarach ststwa perejasławskiego, usianych starożytnemi mogiłami (kurhanami) i horodyszczami, wytworzoną została od czasów jeszcze ks. Janusza Ostrogskiego, kaszt. krakow., „dzierżawcy administracyi saletr ukraińskich (Źr. dz., V, 221), „administracya dóbr saletrnych“, oddawanych zwykle w dzierżenie samym starostom. W ściślejszym obrębie perejasławskim należały do niej teraz mstka: Berezeń, Byków i Jabłonów, nadto „sioło“ Czumhak, na dopływie Orżycy tejże nazwy, w stronie Jabłonowa, Krukpol na Nedrze, wyżej Berezani i Krasnopol nad Karanią. W r. 1644 występuje już Czumhak jako mstko (Wyp. z trb. kij.). Oprócz znanych już w poprzedniem 25-leciu osad, znajdujemy nadto zaznaczone u Beauplana: Iskryn na dolnej Alcie, Kozińce na Trubeżu niżej Perejasławia, na dopływach lewej str. Trubeża: Kozłów, Lecki, oraz Połohowskie (Werhuny) na Broworce, Chacki, Taszań i Żernoklewy na Supoju, Niczypowka u źródeł Czumhaku, Krupodryńce u jego ujścia, Denisówka, Sawińce i Zołotuchy niżej nieco, na rz. Orżycy.

W szczupłym obrębie pozostałym przy ststwie kaniowskiem na Zadnieprzu, po r. 1625 zmian nie wiele. Do dawnych osad już znanych przybyła chyba jedna tylko, Rzeszotki na Dnieprze, powyżej Kaniowa, pierwej przez kozaków trzymana. Prochorów zaś, niżej leżący, stał się (1636) przedmiotem sporu pomiędzy ststą kaniowskim (głośnym Sam. Łaszczem) a rektorem kollegium ks. jezuitów perejasławskiego (Stan. Bronowskim), odwołującym się do nadania zakonowi tej osady, „z wolnemi łowami, budami, saletrami“ etc., przez Łukasza Żółkiewskiego, ststę perejasławskiego, mirogrodzkiego etc. (Źr. dz., V, 220).

Za to obszary ciągnące do zamku czerkaskiego poniżej Supoju, na pobrzeżu Dniepru, przedstawia teraz wcale różną postać. Obręb złotonoski kn. Domontów (chociaż r. 1641 jeszcze „kwestyonowany“ w Tryb. lub. przez wdowę Apolonię z Bykowskich ks. Domontową i Olekszyców) należy już do ks. Wiśniowieckich, wchodzi w skład Wiśniowiecczyzn; skutki zaś tej zmiany widome w podniesieniu się tam osadnictwa. Tak koło 1645 r. spotykamy tam już: w Złotonoszy „gospodarstw“ 273, w Pieszczanej 230, w Domontowie 243, nie licząc 26 kół młyńskich, we wszystkich osadach razem. Co więcej, niepoliczone w tem prawdopodobnie dymy dosiadujące jeszcze słobody. Nadto u Beauplana: Drabowce nad rz. Złotonoszą. Czy odpowiednie podniesienie osadnictwa i zaludnienia dałoby się dostrzedz i w sąsiadującym z powyższym od południo-wschodu obrębem irklejskim ststwa czerkaskiego, powątpiewać o tem niema powodu, choć brak nam danych wyraźnych. Nie mogło się dziać gorzej w działku tym królewszczyzny, dobrami Wiśniowieckich jakby opasanej już teraz. U Beauplana, oprócz znanych dawniej osad, spotykamy jeszcze: Pańskie nad Dnieprem, Samowicę w pobliżu, nad rz. tejże nazwy, Krupskie nad rz. Kropiwną.

Posule, stanowiące obecnie jedną zwartą w sobie Wiśniowiecczyznę, występuje teraz przed naszemi oczyma wyraźniej od wszystkich innych dzielnic kijowskiego Zadnieprza. Szczęśliwy bowiem wypadek zrządził, iż w Czarnym Ostrowiu na Podolu przechował się wypis z inwentarza dóbr księcia Jeremiasza Wiśniowieckiego, który Al. Przezdziecki podał w t. I (str. 41 — 44) dzieła swego p. t. „Podole, Wołyń, Ukraina“. Znajdujemy tam wykaz szczegółowy (chociaż dość bezładny i niepoprawnie co do nazw odpisany) osad, razem z zaznaczeniem w każdej z nich ilości „gospodarzów samych osiadłych“, oraz liczby „kół młyńskich“. Oczywiście cyfry tam podawane nie odnoszą się do wymienionej osady jedynie, lecz wogóle do całej ciężącej ku takowej drobnej włości i t. p. i w tem też znaczeniu przyjmowane być winny. Nadto pamiętać należy, że to wykaz „samych tylko osiadłych poddanych“, który innych warstw ludności wcale nie obejmuje, chociaż, jako prywatny, domowy, jest bezwzględnie daleko bliższym faktycznej prawdy niż wszelkie poborowe taryfy i t. p. wykazy urzędowe. Dane zaś owego inwentarza przedstawimy tu rozgrupowane podług znanych już głównych obrębów posulskiej Wiśniowiecczyzny, poczynając od najbardziej południowego, nad samym Dnieprem rozciągającego się działku.

Na dolnem Posulu tedy w obrębie żołnińskim: sam Żołnin ma „gospodarzy“ 312, wyżej leżące na Sule: Buroml gosp. 158, Horoszyn (kwestyonowany w r. 1631 w Tryb. lub. przez Zofię z Żółkiewskich Daniłowiczową a w r. 1640 przez Teofilę z Daniłowiczów Sobieską) gosp. 107, u ujścia Suły: Czehryn Dubrowa gosp. 137, w stronie, ku południo-zachodowi Jeremijówka gosp. 327; wszystkie nadto razem „kół młyńskich“ 32. Nowopowstających słobód zaś, jeszcze i u Beauplana nie znajdujemy. W obrębie łubieńskim, tuż wyżej na Sule leżącym: Łubnie (z czasem stolica poniekąd całej zadnieprskiej Wiśniowiecczyzny, z klasztorem bernardynów fundowanym przez ks. Jeremiasza) mają gosp. 2,646, Śniatynka gosp. 436, Mnoha (Horodyszcze) gosp. 285, niżej Łubien położone; Łukoml gosp. 524, Orżyca gosp. 90, nadto Choroł, już na dorzeczu Psła, gosp. 1298; przyczem kół mł. razem 79. Oprócz powyższych, znaj-

dujemy u Beauplana zaznaczone następne jeszcze w tym obrębie osady: Kruty Brzeg na Sule, poniżej ujścia Mnohy, na Śleporodzie: Czerewki, Choroszki, Pulińce, Jeskowce, Aleksandrówka, za rz. Orżowcem: Ostapowka, na Orżycy: Plechów. W przylegającej od południo-wschodu do obrębu łubieńskiego włości chorolskiej, w późniejszym już czasie przyznanej ks. Wiśniowieckim, znajdujemy u Beauplana, oprócz m. Chorołu, jeszcze pomniejsze osady, jak: Wiszniaki, Faszczówka, Trubaj, Jenki, Bołbasówka, Jeremijówka. W obrębie piratyńskim, na dolnym Udaju: Piratyn ma gosp. 1749, niżej leżąca Kurynka gosp. 346, wyżej Biełoszapki przy rz. Perewodzie gosp. 374, Derżykraj (?) gosp. 318; kół mł. razem 65. Nadto: Perewod nad rz. t. n.; u Beauplana zaś: Linowica, oraz Smotryki, Malutyńce, Kułażyńce, Korowaj i Kornijówka nad Orżycą, Charkowce bliżej Piratyna, a niżej nad Udajem: Powstyn i Dejmanówka. Na górnym Udaju, w obrębie przyłuckim: Przyłuka gosp. osiadłych tylko 366, niżej na Udaju: Perewołoczna gosp. 426, Warwa gosp. 2637, Zórawka gosp. 474, wyżej: Monasterzyszcze gosp. 939, lczna nad rz. Jezenką gosp. 1494, Horodnia nad Smożem gosp. 312, Iwania nad rz. Łozową gosp. 336, Siekierzyna nad rz. Utką gosp. 128, Srebrne gosp. 1830; kół młyń. ogółem 138. W tymże obrębie (r. 1640): Halica nad rz. Irodą i Buremka nad rz. tejże nazwy, dopł. Udaju; nadto zaznaczone u Beauplana; Turówka nad Perewodem, zaś Iwankowce, Orobijowce, Ozerany, po lew. str. Udaju, wyżej Warwy. Wracając na Sułę, na średnim biegu onej, w obrębie łochwickim: Łochwica ma gosp. 3325, wyżej nad Sułą Hlińsk, 1264, niżej Sieńcza gosp. 1403, nad rz. Mnogą zaś Worońki gosp. 145 i Czerniuchy gosp. 644, przy ujściu Artopołoty Piski (Piaski) gosp. 349; kół młyń. ogół. 98. W tymże obrębie (r. 1646), naprzeciw Hlińska, nad Sułą: Andryaszówka i Perekopówka: u Beauplana zaś nadto: Żabki na Łochwicy, Pozniaki i Melechy na Mnodrze, Żdany na Sulicy, a po lewej stronie Suły, Hudymy, Biełohorełka, Łuka, Jeskowce oraz Tokary przy Artopołacie. W obrębie górnej Suły, romeńskim: Romno same ma 6000 osiadł. gosp., wyżej leżące nad rz. Romną: Hałka gosp. 824, Lipowe 381, Krasne (Krasny Koladyn?) 995, Holenka 304, Sambór 198, Korybutów 600, bliżej źródeł Udaju: Kropiwna 184, nad rz. Berezówką (dopł. Romna) Tałałajówka 60; nadto kół mł. ogółem 21 tylko. U Beauplana znajdujemy oprócz tego: Hajworon nad rz. tejże nazwy, Dmitrówkę nad Romną, Bubny przy Dziegciarce, Bobryk przy Bobryku, Moskalewkę nad Sułą.

Ale Wiśniowiecczyzna przekroczyła już na wschodzie wododziałowy grzbiet dorzecza Suły i sięgnęła górnego biegu Chorołu, już w obwodzie mirogrodzkim. W wykazie też owym osad zadnieprskich ks. Jeremiasza Wiśniowieckiego, spotykamy, znajdujące się już w obrębie hadziackim, na Chorole: Rozbiszówkę (i Serkijówkę?) o 214 gosp., Lipową Dolinę o 150, Opanasówkę o 17; w mirogrodzkim zaś: Komyszne i Ruczyńce (Ruczki) o 1194 gosp., Chomutec o 446, przyczem 19 kół mł. A zdaje się, że i podane tam nadto: Carówbród o 104 gosp. i Krajgród o 37 gosp., znajdowały się gdzieś w tych rębach. Chociaż z urzędu uważano, jak to zobaczymy niżej, dobra podobne za przywłaszczone tylko przemocą możnowładczą. Czy zaś trzymał kiedy ks. Jeremiasz i zamieszczoną też w spisie Pułtawę o 812 gosp. i 11 koł. młyń., o tem nieco wątpimy. U Beauplana widzimy tam jeszcze nad rz. Chorolem, idąc z góry: Berestówkę, Rusanówkę, Petrówkę, Berezową Łukę, naprzeciw Chomutca, Dołhalówkę.

Obwód mirogrodzki wyosobnił się już prawie ze ststwa perejasławskiego, wyrazem czego urzędowym nawet staje się rozszerzony tytuł starostów, jako perejasławskich i mirogrodzkich. Obwód ten cały, w wyższym jeszcze stopniu od rdzennego obrębu perejasławskiego, stał się już dziedziną „administracyi dóbr saletrnych“ (ks. Jeremiasz przedewszystkiem). Należą do niej obydwa głównie środowiska tego obwodu m. Mirogród i Pułtawa (jeszcze na słobodzie). Nadto „osobnym przywilejem“ Władysława IV, „do tejże administracyi uroczyska pewne na osadzenie są naznaczone, t. j. miasteczko Hadziacz z przyległościami“, mian.: Kamienne na Pśle wyżej Hadziacza, niżej zaś Sary, Raszowa, Lutynka; na dopływie Psła Taszmańskiej Hruni: Zińków, na Worskle, powyżej Połtawy, Bielsk i Hlińsk, które (wszystkie powyższe uroczyska) dopiero się (r. 1636) sadzić poczynają, a (nadto i) drugie temże podobieństwem zaczynają się sadzić“. A ruch ten osadniczy płynie też i samorzutnie wezbranym widać korytem, jeśli lustratorowie 1636 r. czują się w obowiązku zaznaczyć (str. 215) co nast.: „Więc że siła gruntu Rzpltej do administracyi dóbr saletrnych różne osoby (Zr. dz. t. V, 214, 215) odjęły i wiele osad nowych, penitus nullo jure sobie uczynili, za własne swoje dziedziczne dobra te grunty mienią, injungimus jmp. staroście, aby z powinności swej, jak najprędzej te dobra rekuperował, i sine intermissione przez instygatora koronnego to uczynił“. W ogóle obwód mirogrodzki tak uchodził za bardziej wyłączną dziedzinę, takiej ówcześnie wagi bogactw saletrzanych, że nawet poeci ową cechą właśnie zapadłą tą krainę (pól dzikich do niedawna) wyróżniali; tak Andrzej Morsztyn w „Kanikule“ swej (1647 r.), w wierszu p. t. „Rzeki“, rz. Worskłę (raczej by Pseł zarazem) charakteryzuje, że „przez saletrne płynie Hadziackie osady“. Następnie Hadziacz, nadany Aleks. Koniecpolskiemu, w r. 1646 został zagarniętym

przez ks. Jer. Wiśniowieckiego. Niżej na śred. biegu Psła leżące m. Bohaczka stanowiło w r. 1636 dzierżawę Kłosińskich; w r. zaś 1650 razem z Białocerkiewką nadane zostało Hołubom. Co do dawnej „siwery“ nad średnią Worskłą, wyraźniej „Hlińszczyzny“, z „horodyszczami“ Hlińskiem i Bielskiem, nie zrzekają się Proskurowie Suszczańscy swego prawa do niej i jeszcze w r. 1640 prawują się o nią w tryb. (Wyp. z ks. tr. kij.), nie tylko z ks. Jerem. Wiśniowieckim, z Anną z Żołkiewskich Herburtową, lecz i ze Stan. Koniecpolskim, jako ststą perejasł. i mirogr. Gdy tymczasem owe „Horodyszcza puste dwoje, Hlińskie i Bielskie zwane, wyżej Pułtawy nad rz. Worskłem i podle mogiły u Skorobora nazwanej za rz. Psłem na Ukrainie w wwdztwie kijowskiem leżące“, zostały (Arch. kij., VI, I, nr. 151) już 1632 r. nadane, na prawie dziedzicznym, Mirowickim. Podobnie „słoboda pusta“ Pułtawa nadana 1630 r. (M. K. ks. 178, f. 29) Obałkowskim; lecz 1641 r. jest to już msto należące (Akty J. Z. R., III, 54) do Aleks. Koniecpolskiego. U Beauplana, oprócz wskazanych już wyżej osad w obwodzie mirogrodzkim, znajdujemy nadto zaznaczone: osady nad Chorolem, które jako zagarnięte na rzecz Wiśniowiecczyzny pierwej już poznaliśmy; na górnym Psle, od Kamiennego ku Hadziaczowi: Pleszywiec, Knyszówka i w stronie nieco Olesznia, niżej Hadziacza na Taszmańskiej Hruni: Borki, niżej Soroczyniec na Psle samym: Szywraki, a od Białocerkwi niżej, Bałakleja; na Worskle wyżej Połtawy, bliżej Hlińska, Oposznia, a wyżej jeszcze wśród lasów rozległych Achtyrka nawet. Można tu przytem jeszcze zaznaczyć, iż „dobra rzeki Horol“ zostały w r. 1649 przyznane ks. Jerem. Wiśniowieckiemu „za włość jego, przez komissyą do Moskwy odpadłą, Nedryhajłów (na górn. Sule) zwaną“ (Vol. leg., IV, f. 286); zaś dzierżawy: „Hadziacka i Mirhorodzka“ były 1661 r. (chwilowo) Jerzemu Chmielnickiemu nadane (Vol. leg., IV, f. 766).

Nie słabszym jak w obwodzie mirogrodzkim okazuje się ówczesny postęp osadnictwa etc. i w dzielnicy czerkaskiej na dolnym biegu Psła i Worskły oraz na Oreli. Na dorzeczu dolnego Psła, w obrębie krzemieńczuckim, sam Krzemieńczuk najprzód, który („niegdyś miasteczko“) jeszcze w r. 1636 leżał (Zr. dz., V, 226) „pustem polem“, trzymanem „z innemi uroczyskami do tego należącemi“, za przywilejem królewskim przez Rudzkich, a gdzie Beauplan zastał tylko ruiny dawnego zamku („kermen“, „kermenczuk“) i r. 1635 „twierdzę tam zakresił“, jest w r. 1647 (Opis kij. arch., ks. 19, nr. 552) już miastem w posiadaniu Potockich. W r. 1639 nadaną została (Arch. kij., VI, t. I, nr. 158) Stanisławowi Potockiemu, na prawie lennem, leżąca na zachód od Krzemieńczuka, bliżej Dniepru, na rz. Bystrzyku, Maksymówka, z horodyszczem i ze słobodami (u rz. Piwy, Jerdanki i Białego jeziora), oraz słobódki Bużyn i Woronówka (po Bystrzyk rz., po Starzec etc.). W r. 1647, oprócz Krzemieńczuka i Maksymówki, należało do domu Potockich (Opis kij. ar., ks. 19, nr 552; ks. 20, nr 71) więcej jeszcze osad.

Tak na zachód od Krzemieńczuka, bliżej Dniepru, na Jerdance, Własówka, na Psle zaś nieopodal Nowy Potok (Potoki) i Browarki, pomijając już inne (Bończa, Budejkówka), o nazwach zanikłych. Wyżej na Psle leżące: Omelnik, Mandżała, Hołtwa, Ostapów oraz Reszetyłówka na rz. Hołtwie, należały do dóbr król., r. 1640 w dzierż. Stan. Górskiego (Wyp. z Tryb. kij.). Nadto u Beauplana znajdujemy zaznaczone: na dolnym Chorole: Zajczyńce, Bielaki, Radołówkę, Zubany, Fedorówkę. bliżej Dniepru, nad rz. Hirmanem, Hradyżesk.

Na dolnej Worskle, „siwera“ tameczna, rozciągająca się od ujścia prawie tej rzeki (od Połuzory) aż do przewozu Sanżarskiego, którą w pierwszej ćwierci tego wieku trzymali jeszcze spadkobiercy owego Omelana Iwanowicza „kozaka niżowego“ i „ziemianina“, który ją był r. 1571 od Zygm. Augusta otrzymał, teraz przyznaną została, widocznie „ad male narrata“, mimo prawa tamtych, Stanisławowi Górskiemu, później stście kahorlickiemu. Górski odstępuje nabytek ten w r. 1643 Niemiryczom, wbrew czemu spadkobiercy Omelana zrzekają się swych praw na rzecz Potockich. Utrzymali się jednak przy posiadaniu Niemirycze, do których też w r. 1648 należy cały obręb kobylacki, gdzie spotykamy, poczynając od ujścia Worskły: Perewołocznę, Kiszyn, Kobylaki, Bielików Bród, oraz Senżarów. (Czt. J. O. Nest., VIII, 86; Kij. arch. ks. zap., nr. 2, 160—611; Opis kij. ar., ks. 21, nr. 9). W r. 1636 jednak „Bilipol miasteczko“ i „Sandzarów“ podane (Źr. dz., t. V, 224) jako dobra królewskie, do ststwa czerkaskiego należące.

Dorzecze Oreli, wyzyskiwane dotąd przez Orelskich, dostaje się także najwidoczniej owemu Stan. Górskiemu, który je podobnież jak dolny bieg Worskły odstępuje 1643 r. Niemiryczom. Ci też następnie trzymają w swem ręku: sioło Orle (Orlik), oraz rz. Orel z Orczykiem i Berestową (Opis kij. arch., ks. 21, nr. 9). U Beauplana znajdujemy zaznaczony leżący na Burczaku, dopływie Oreli, Konstantynogród (?).

Samara stale już w ręku Niżowców, mimo wzniesionego Kudaku.

b) *Czerniehowszczyzna.* Obszar ten w szerszem znaczeniu jako księstwo czerniehowskie z nowogród-siewierskiem, utracony przez Litwę jeszcze przy końcu XV w., wrócił w posiadanie Rzpltej dopiero na początku XVII w. Od tego więc tylko czasu, od rozejmu dywilińskiego 1619

r., a ostatecznie (formalnie) od traktatu polanowskiego 1634 r., weszła ona w integralny skład Zadnieprza ukraińskiego, uzupełniając przez to niejako północny onego przestwór, o niepewnych rubieżach. Linia rubieży tych przesunęła się teraz dalej na północ, aż na rozgranicze smoleńsko-starodubowskie, stanowiąc tu nadto ścianę, nie od carstwa moskiewskiego, lecz po jednoczesnem przywróceniu Smoleńska, już od Litwy. Z tej nowozdobytej krainy wytworzono w r. 1635 odrębne województwo, na rzecz którego przysądzono zarazem i ów jeszcze pustynny na początku XVII w. obszar, rozciągający się na wschód właściwego obrębu ststwa osterskiego, po dorzeczach Ostrza górnego i lewych dopływów Sejmu, a który to obszar był uważanym dotąd nominalnie za przynależność wwdztwa kijowskiego.

W ostatecznej tedy swej postaci województwo czerniehowskie otrzymało odmienne nieco od poprzednich (za księstwa) granice. Wprawdzie u ściany zachodniej dotykało ono po dawnemu naprzód powiatu rzeczyckiego (który zaliczano do wwdztwa mińskiego), dalej obwodu lubeckiego (obydwóch jego włości zarówno), nakoniec północno-wschodniego narożnika włości zadnieprskiej (Nawozu) monasteru pieczarskiego. Podobnież od południa, na początku szły graniczne ręby onego ze starostwem osterskiem, po lewym dopływie Desny, rz. Smolance, w górę biegu takowej, lecz zamiast posuwać się ku jej źródłom, by dalej przejść na Desnę i po za Sejm, jak to było dotąd nominalnie, spadały one teraz, po za liczeniu nowowytworzonego starostwa nieżyńskiego do Czerniehowa, na rz. Ostrz, mimo błota Płoskiego, niżej nieco ujścia Dziewicy (Nowego Potoku) i potem tą rzeką w górę ku jej wierzchowisku. Dalej granica południowa wwdztwa czerniehowskiego posuwała się już właściwie wododziałem rz. Ostrza z jednej a wierzchowiskami Udaju i Romna, dopływów Suły, aż do spotkania się z rubieżem putywlskim carstwa moskiewskiego. Wschodnia granica Czerniehowszczyzny od carstwa, poczynająca się na wododziałowej grzędzie Romna z Sejmem, przekraczała dalej Sejm poniżej Putywla, by następnie biedz w górę po dopływie tej rzeki, Kleweni, aż do jej wierzchowiska, zkąd zwracała ku północy, trzymając się rubieżu siewskiego i ostatecznie, po pod południową ścianą (ustąpionego w r. 1638 sąsiadom za zwrot Hadziacza) księstwa trubeckiego, spadała na Desnę. Po prawej stronie Desny, biegnie nakoniec, w kierunku zachodnim, zmierzającym już wprost ku Dnieprowi, powyżej ujścia Sożu, granica północna wwdztwa czerniehowskiego, dzieląca je z powiatem starodubowskim, zaliczonym do wwdztwa smoleńskiego. Trzyma się ona naprzód linii odpowiadającej poniekąd rozgraniczu dzisiejszych powiatów nowogród-siewierskiego ze starodubowskim, potem przekroczywszy (wpadający do Desny) Snów, dalej, po przez jej drobne dopływy z prawej strony, zmierza na rubieże powiatu rzeczyckiego, i wpadłszy na dopływ Sożu Teruchę, dochodzi z jej biegiem do rozgranicza pow. rzeczyckiego ze stwem lubeckiem, od ściany którego rozpoczęliśmy byli właśnie niniejszy obwód granic.

W takich granicach zamknięta ogniskowa dziedzina starożytnych Siewierzan, teraz wwdztwo czerniehowskie tworząca, ogarniała obszar około 500 mil kw., rozciełający się po dorzeczu Desny, zajmującem wogóle powierzchnię 1·575 (z górą) mil kw , od ujścia do niej Smolanki w górę, aż do ujścia Sudości, oraz dopływów Desny z prawej strony, Snowu, w górę jego biegu, aż po za ujście Irwańca, z lewej zaś Sejmu aż do ujścia Kleweni, oraz Ostrza, od ujścia Dziewicy (Nowego Potoku) aż do samych źródeł. Pod względem charakteru topograficznego przestwór to leśny przeważnie, odpowiadający najzupełniej Polesiu kijowskiemu, którego stanowi właściwie przedłużenie tylko za Dnieprem. Wyjątek w tem, do pewnego stopnia, tworzy jedynie nieznaczne pasmo, ciągnące się po lewej stronie Sejmu, w stronę rozgranicza z Kijowszczyzną, które przybiera już więcej cechę stepu. Wogóle zaś wielka obfitość wód: oprócz licznych rzeczek i strumieni, nadto częste jeziora i błota.

Wytworzone w r. 1635 z obszaru przywróconej Siewierszczyzny wwdztwo czerniehowskie zostało podzielonem na dwa powiaty: czerniehowski i nowogródzki (siewierski). Z tych pierwszy ogarnął południowo-zachodnią dzielnicę wwdztwa, zajmującą do 225 mil kw. powierzchni, drugi północno-wschodnią, o 275 milach kw. z górą. Linia wzajemnego ich rozgranicza nie była wszakże ściśle określoną, w głównym kierunku jednak szła ona, ile ze wskazówek ubocznych wnosić można, poczynając od rubieżu starodubowskiego (resp. smoleńskiego), w punkcie, gdzie rzeka Trubeż wpada z prawej strony do Snowu, po przejściu na lewy brzeg tej rzeki, naprzód wododziałem pomiędzy jej dopływami: Turyą i Berczem a dorzeczem dopływu prawego Desny, Ubiedzi, następnie pomiędzy Mieną a tąż Ubiedzią, poczem spadała na samą Desnę, a przeszedłszy na jej brzeg lewy, biegła dalej wododziałem Borzny z jednej strony a Sejmu i Konotopu z drugiej, by ostatecznie zatrzymać sią na rębie Posula kijowskiego.

Czerniehowszczyzna wogóle, zdaniem miejscowych badaczy jej przeszłości, dostała się Rzpltej po ciężkich wojnach, jako pustynia prawdziwa, puszcz pełna, wśród których kryło się kilka gródków, wspierających, wyciągnięty na Sejmie i Desnie łańcuch pomniejszych ostrogów strażniczych. Nie tu miejsce na wyjaśnienie przyczyn tego; dość, że wszystkie osady, jakie poznamy poniżej, powstały, z małym chyba wy-

jątkiem, już po dywilińskim rozejmie. I niech nas nie zastanawia myśl, że przecież trzeba było na to nadzwyczajnej jakiejś chyba zabiegliwości osadniczej, by w ciągu 35-lecia dokonać tego, co dokonano. Właśnie zabiegliwość ta była i jest dobrze znaną. Najznaczniejsza też część ziem nowozdobytej krainy została rozdaną, na prawie lennem, możnym ziemianom i dostojnikom, tak pochodzenia miejscowego, jak i przybyszom z prawej strony Dniepru i dalszych wwdztw koronnych. Własność prywatna nie ograniczona, „dziedziczna“, ledwie zaczęła się była wytwarzać. Jeszcze pod r. 1646 (Vol. leg., IV, f. 100) czytamy: „Dobra lenne wieczyste w wwdztwie czerniehowskiem, naturam terrestrium praeseferentes, ponieważ tam mere dziedzicznych nie masz...“ Zanim przystąpimy atoli do zarysu geograficznego rozmieszczenia dóbr i włości, winniśmy pierwej uprzedzić, że będzie to obraz jeszcze uboższy od tego, jakiśmy mogli dać odnośnie do Zadnieprza, ponieważ, jak dotąd, posiadamy jeszcze mniej materyałów archiwalnych. Nie znamy ani jednej lustracyi dóbr królewskich tego wwdztwa, ani jednej dotyczącej onego taryfy poborowej. Cały nasz zasób stanowią wypisy z aktów trybunalskich wwdztwa czerniehowskiego, wykaz poimienny (jedynie) dóbr domu Piasoczyńskich głównie, w akcie „komisyi warszawskiej 1668 r., kilka urywków z archiwów prywat. ziemiańskich, nadto już tylko rozproszone daty w dziełach drukowanych, tak naszych jak rossyjskich (osobliwie w pracach p. Al. Łazarewskiego). W naturalnem tego następstwie musimy do czasu poprzestać na gołych nazwach, bez dat cyfrowych, wzywając zarazem bardziej specyalnych badaczy do pilniejszego poszukiwania pożądanych źródeł.

Rozmieszczenie topograficzne dóbr i włości da się przedstawić najodpowiedniej w każdym z osobna powiecie, dorzeczami, przy uwydatnieniu drobniejszych obrębów zarazem.

Otóż naprzód w powiecie czerniehowskim, poczynając od północnej ściany onego, przypierającej do powiatu rzeczyckiego w wojew. mińskiem, mamy przed sobą dorzecze Snowu, prawego dopływu Desny. Średni bieg onego, razem z zasilającemi go rzeczkami: Werbiczówką i Smiaczem z prawej strony a Turyą i Breczem z lewej, stanowi obręb horodeński, zajmujący powierzchnię przenoszącą 55 mil kw. Obszar to nietyle pustynny może, ile zupełnie prawie nieznany. Ogniskiem głównem tego obrębu była Horodnia, trzymana przez Chwaszczów (Faszczów), do których należała i włość okoliczna. Znajdowała się ona w samym środku zachodniej połaci tego obrębu, rozscielającej się po prawej stronie Snowu, nad rzeką tejże nazwy, wpadającą do Smiażu. Czy zaś leżące na Snowie: Horsk, u samej granicy północnej, poniżej ujścia Wahy, oraz Smiacz na południu, u ujścia rz. tegoż miana, wchodziły w skład włości horodeńskiej, tego nie wiemy. Suliczówka zaś na samym południowo-zachodnim narożniku obwodu, u granicy lubeckiej położona, była w ręku Hraznych, następnie (od 1630 r.) Mazapetów. Dorzecze dolnego biegu Snowu, z prawym jego dopływem Czybryżem, łącznie z górnym biegiem Berezny, niżej nieco do Desny płynącej, tworzyło obręb siedniewski, 20 mil kw. obejmujący. W obrębie tym: m. Siedniew nad Snowem, z włością, do ktorej należy i Tupiczew na wierzchowisku Czybryża, stanowi posiadłość Paców (resp. Tryznyów); niżej na Snowie położone Kłoczkowo Charlęskich; Berezna, u źródeł rz. tejże nazwy, Potockich.

Na południo-zachód od poprzedniego rozpościerał się po Desnie i jej prawych dopływach: Zamchaju, Stryżniu i Biłousie, obręb ststwa czerniehowskiego, ogarniający koło 25 mil kw. Nie mamy przecie należytego pojęcia o stanie istotnym samej stolicy wwdztwa, mieście królewskiem Czerniehowie pod koniec pierwszej połowy XVII w. Zachowało się podanie, jakoby Czerniehów, po zburzeniu go, przy zdobyciu przez Hornostaja, miał pozostawać całe lat 12 nieodbudowanym. W r. 1623 dopiero Zygmunt III nadał miastu temu prawo magdeburskie (a za herb św. Władysława, w zbroi rycerskiej, chorągiew trzymającego), uposażając je zarazem znacznym obszarem ziemi, tak w pobliżu, jak i dalej w obrębie ststwa. Posiadał też Czerniehów, położony w mocnej z natury pozycyi (u ujścia Stryżnia do Desny), zamek obronny. Nie mniej klasztor dominikanów (później katedra boryso-hlebska), przywilej fundacyi którego był następnie w r. 1635 zatwierdzonym (Vol. leg., III, f. 884). Wskażemy tu przy okoliczności, iż pod względem wyznaniowym wwdztwo czerniehowskie zależało nie od Kijowa lecz od Smoleńska, nietylko wyznawcy obrządku łacińskiego, lecz i greckiego nawet, starożytne bowiem władyctwo czerniehowskie dawno już było zanikło, archiepiskopia zaś powstała dopiero później. Wykazu szczegółowego włości ststwa czerniehowskiego nie posiadamy, spotykamy jednak jako do jego obrębu należące: na rz. Zanikłaju Wielką Wieś, bliżej źródeł, oraz Terechówkę i Łopatyn niżej nieco; na Stryżniu: Roiszcze; na Biłousie: Biłous, Żołwinkę i Huszczyn; na dolnym biegu tej rzeki, bliżej Czerniehowa, podobnie posiadłość dominikanów Kijenkę. Na górnym zaś biegu Biłousa leżą: Jurjewka, Koszówka, zaś przy dopływie jego Byczałce: Rutka, oraz Czortykowszczyzna (Czernecczyzna?), należące, po Piotrowskich, do Rzeczyńskich. Położony u wierzchowiska niemal Stryżnia Sebereż „w stanie Kołohorodnym, Wsi Wielkiej i Małej (na Zamhłaju) i przy siedliskach Siereszkowie etc. i przy horodyszczu Rohoszczem“ (Roiszczu na Stryżniu), nadany został 1645 r. przez Władysława IV po Wieliskich, Piasoczyńskim. Po lewej stro-

nie Desny leżały Wibły, zamkowe zapewne, oraz Kołczewka Sołtyków. Na południe od włości ststwa czerniehowskiego, na dorzeczu Desny i jej dopływów: Kozła, ze strony prawej, oraz Łebedia z lewej, aż do samej Smolinki i granicy kijowskiej (resp. ststwa osterskiego), rozciągał się, na przestrzeni około 25 mil kw., obwód słabiński. Obejmował on przeważnie dobra rodu Hraznych, do których tu należą: m. Słabin, bliżej ujścia Kozła, wyżej na Desnie (po prawej stronie) Szestowica, na Łebediu Zdwiż i Łukaszówka, na południu nieco Skoroniec, przy jez. Hrebniu. Położoną nad rz. Smolinką Serednicę (Seredynkę) trzymali Iliińscy. Leżący po prawej str. Desny, u samego rubieżu osterskiego (morowskiego) Smolin ciążył chyba wprost do zamku czerniehowskiego.

Na wschód dwóch powyższych obrębów: czerniehowskiego i słabińskiego rozciągał się po dorzeczu Wereseczy, dopływu Desny, oraz po samej Desnie od rz. Berezny, w górę ku dorzeczu Mieny, obręb weresecki, do 35 mil kw. obejmujący. Znaczniejszą część tego obrębu stanowią dobra Sołtyków, do których należą tu: po prawej stronie Desny Błystanówka, na rz. Pulce a prawdopodobnie i w sąsiedztwie, na rz. Domnie (dopł. Desny) leżące Stolne; po stronie lewej, na samej Desnie, Kolczyn (Kowczyn) powyżej Awdyjówki, przez Orańskich trzymany i Sołtykowa Dewica („grunt Dewicki"), na starem horodyszczu przez Sołtyków wznowiona; nad rz. Wereseczą nadto Weresecz, starsza wśród innych osada; dalej ku wschodowi Brytanówka na uroczysku Stadnicy (później Kazanowskich) a jeszcze dalej, nad rz. Smoleżem, Iliińce i Komarówka. Oprócz powyższych osad należą jeszcze do Sołtyków gdzieś na Desnie (o nazwach zanikłych) „Boczakowe sieliszcze" i "na Ozerynie" („Jezierzany"). Do leżącej niżej m. Weresecza Chybałówki występował (1660 r.) z prawami wójt nieżyński Wasiutyński. Dalej, w stronę ku Nieżynowi, leżała werkijewska majętność Kazanowskich, którą składały: m. Werkijewka, osadzone nad rz. Bogaczką (dopł. Wereseczy) przez Werkija, zkąd nazwa, Koszelówka Wielka i Mała, oraz Brytanówka (chyba od Sołtyków nabyta); nadto, w pobliżu gdzieś (o nazwach zanikłych) „bagna Wołoczkowskie" i „pasieki Sawińskie".

Na wschód dolnego dorzecza Snowu (ze Słabinem) i rz. Berezny rozciągał się obręb mieński, ogarniający, na przestrzeni jakich 40 mil kw., dorzecze Mieni z prawej strony Desny, z lewej zaś bieg Berezy i dolnej Borzny. Zachodnią smugę tego obrębu, po obydwu brzegach Desny, zajmowały dobra Hraznych, mianowicie: Usznia na Desnie („grunta Uszańskie"), Dubrowka, nieopodal ujścia Mieni, oraz „las Czomorowski" na rz. Djaheni, nadto Wołowica przy ujściu Berezy i Stepanówka nad jez. Woroną. Wyżej nad rz. Djahową (dopł. Mieni) położone Wołoskowice trzymali Sołtykowie. Znaczniejsza część obrębu, ogarniająca włość mieńską, należała do Kazanowskich, od których nabyli ją Kisiele. Wchodziły w jej skład: m. Miena nad rz. tejże nazwy, Kisielówka wyżej, widocznie przez Kisielów osadzona, Maksaki nad Desną, gdzie 1642 r. kasztelan kijowski (Adam) założył monaster czerneów, któremu nadał po lewej stronie tej rzeki leżące s. Chołmy nad Berezą, Krasnystaw na Doczy, Jeduty na Wołoznie i dalej ku wschodowi Pralniki (Pracze), w leśnych ostępach ukryte, a tak zw. „klucz zadeseński" czy „krasnostawski" stanowiące. Wyżej Maksaków na Desnie leżały Kukowicze, w skład włości mieńskiej podobnież wchodzące.

U ściany wschodniej obrębu wereseckiego a na południu włości mieńskiej (jej klucza zadesneńskiego) roztacza się na dorzeczu Borzny aż do jej wierzchowisk, zajmując obszar około 40 mil kw., obręb borzneński. Ognisko onego stanowi m. Borzna, założone przez podkom. nowogródzkiego Wyszla. Do znaczniejszych zaś osad należały tu: Konaszówka niżej m. Borzny (u spływu rz. Borzny z Doczą), nad rz. Łahorówką: Olenówka i Zahorówka, nad Pliską: Pliska (w posiadaniu Kossakowskich, pierwej zaś Wizgerdów—Jackowiczów). W tym też obrębie znajdują się: Bachmacz u źródeł Borzny (Wiśniewskich?), Horodyszcze i Docz na wierzchowisku Doczy. U rubieżu zaś krasnostawskiego, na Doczy podobnież: Wysokie Straszów, lecz nabyte widać przez Adama Kisiela, kiedy je też nadał monasterowi moksakowskiemu.

Najbardziej ku południowi wysuniętą krawędź powiatu czerniehowskiego, pomiędzy pozostałe przy Kijowie dziedziny, stanowi dorzecze górne Ostrza. Tu, poczynając od ściany zachodniej, do której przytykają: włość mryńska ks. dominikanów czerniehowskich i królewska Nosówka, trzymana ostatniemi czasy przez Ad. Kisiela, mamy przed sobą naprzód ststwo niżyńskie. Niżyn (Nieżyn), wznowiony na horodyszczu po starożytnym Unieniężu, nad rz. Ostrzem, otrzymał r. 1624 od Zygmunta III obszar ziemi, dokoła którego rubieże zostały zakreślone w sposób następny: poczynały się one u rz. Dziewicy, dzielącej go od Nosówki, a po przekroczeniu rz. Ostrza, mijały błoto Płoskie, zmierzając ku wierzchowiskom Smolanki, zkąd zwróciwszy się na wschód, szły naprzód „suchodołem" do Berezowej rzeczki, a dalej przez rz. Rybiec do horodyszcza „Zejwołoża" (Siwołoża, Wsewołoża starożyt.); ztamtąd załamywały się ku południowi, przekraczały mimo „Pieczylesów" po raz drugi Ostrz i spadały na rz. Chimówkę (dopł. Kropiwny), dotykającą „gruntu" Dorohińskiego; poczem „po przez rz. Kropiwnę, mimo Rżawiec i Obsirówki" zawracały do tychże dwóch Dziewic, zkąd się granica poczęła", t. j. do punktu,

gdzie po spływie dwóch mniejszych strumieni, biegła już do Ostrza wzmożona Dziewica (dziś Nowy Potok) jednem korytem. W r. następnym (1625) otrzymał też Nieżyn prawo magdeburskie Wkrótce po owem nadaniu powstały na tym obszarze: Wołodkowa Dziewica (później Nowy Potok), przez Wołodkiewicza osadzona, nad rz. tejże nazwy; nad rz. Kropiwną Tałałajówka (trzymana przez Bakowskich), Kropiwna, Siniaki; nad Ostrzem, powyżej Niżyna, Perejasławka z Burkowką nad Rybcem, w posiadaniu Siniawskich, Kruty, Kahorłyki, Peczy (Peczylesy), oraz Horosze Ozero nad jeziorem tegoż miana. Po za obrębem już wyżej wskazanych granic widzimy jeszcze w stronie wierzchowisk Ostrza: Ombysz, posiadłość Uhornickich, z monasterem czernic, oraz Iwangród, na miejscu Iwanhorodyszcza—Paców; u wierzchowiska zaś Dziewicy „Łosie Głowy“ (późn. Łosinówka), nadane (40 włók) 1627 r. przez królewicza Władysława Małachowskim, po których wzięli to Czyże i Wiśniewscy, od tych ostatnich zaś, oraz Bielkiewiczów, posiadaczy drugiej części Łosich Głów, nabyli je Uhorniccy i potem zapisali monasterowi ombyskiemu. Do obrębu niżyńskiego, ogarniającego tedy co najmniej 35 mil kw., wypada zaliczyć i wązki skrawek na górnym biegu Udaju, gdzie znajdowały się: Krupiczpol i Dordhinka Kossakowskich, którzy w sąsiedztwie posiadali jeszcze „grunta między Chomą (Chinówką) i Kropiwną (dopł. Ostrza). Dorohinka „munitum oppidum et arx ad Udai dextram“ (Cellaryusz), nadaną została Kossakowskim przez Zygmunta III, Krupiczpol nabyli widać później (1638 r.). Co zaś do samego Niżyna, to był on u schyłku drugiej ćwierci XVII w. miastem dość już znacznem i posiadał klasztor ks. dominikanów, którego przywileje fundacyjne były jeszcze 1635 r. zatwierdzone (Vol. leg., III, f. 884).

Przechodząc do powiatu nowogródzkiego winniśmy naprzód zaznaczyć, iż posiadamy danych geograficznych, onego dotyczących, daleko więcej niż dla powiatu czerniechowskiego. Przyczyna zaś tego zupełnie przypadkowa. Oto bardzo znaczna część tego powiatu, przy rozdawaniu ziemianom pustyń siewierskich do osadzenia, na prawie lennem, dostała się możnej rodzinie Piasoczyńskich (Aleksandrowi, kaszt. kijow. i stście nowogród.), którzy też istotnie położyli wielkie zasługi w sprawie podniesienin nowozdobytej po rozejmie dywilińskim krainy. Pamiątka pracy ich zabiegliwej, oraz faktycznych wyników takowej pozostała w archiwum tego domu, którego przeważna, zdaje się, część na szczęście ocalała. Co więcej, zanim z czasem stanie się ono bardziej udostępnionem, już i dziś znane są odpisy z pewnych, niepośledniej wagi, znajdujących się w niem dokumentów. Pomiędzy innemi odpis wykazu dóbr zadnieprskich Piasoczyńskich, przedstawionego komisyi warszawskiej 1668 r., a zawierającego materyał bardzo obfity. Choć i tu nie bez braku: mianowicie w wykazie owym, sporządzanym w oddali czasu i miejsca, przy wyszczególnianiu osad we włościach, poplątano je niemało, co zmusza do mozolnych sprostowań; nadto sporo tam nazw, nietylko zanikłych ale i przekręconych może. Podamy przecie i takowe, w niepłonnej nadziei, że specyalni badacze Siewierszczyzny w tej epoce, a przed innymi obecny prezes towarzystwa Nestora p. Aleksander Łazarewski, wątpliwości nam z czasem rozjaśnią.

W powiecie nowogródzkim—siewierskim przegląd rozmieszczenia włości rozpoczniemy podobnież jak w czerniehowskim od północy, zatem od obrębu ściśle nowogrodzkiego, który właśnie zajmuje najbardziej wysuniętą ku północy i granicy starodubowskiej (smoleńskiej) krawędź powiatu. Obręb ten ogarnia dorzecze Desny, od ujścia niemal Sudości aż po za ujścia Małoteczy i Szostki, a więc obszar przerżnięty przez jej dopływy: z lewej strony Znobówkę, Byczychę i Iwot (w dolnym onego biegu), z prawej zaś Smiacz, po której też stronie sięga on aż po za Rewnę, dopływ Snowu. Ogarnia więc powierzchnię 80 bez mała mil kw. Ogniskiem tu środkowem jest sam Nowogródek nad Desną, stolica powiatu, lecz oddany zaraz po układzie polanowskim (1634 r.), razem z całą włością (starostwem), na dziedzictwo (?) Piasoczyńskim. Były tu dwa klasztory: ks. dominikanów, założony natychmiast po rozejmie dywilińskim (1619 r.), lecz r. 1632 przez sąsiadów zburzony i odnowiony dopiero po r. 1634, oraz jezuitów, wzniesiony przez Piasoczyńskich. Przywileje fundacyjne zatwierdzone zostały: dla pierwszych r. 1635 (Vol. leg., III, f. 884), dla drugich zaś 1647 r. (IV, f. 132). Starożytny monaster św. Spasa zburzonym został jeszcze przy oblężeniu Nowogródka przez Samozwańca 1604 r., po rozejmie dywilińskim czerńcy opuścili rumowiska, dobra zaś monasteru zostały oddano klasztorom (dominikanom głównie). Czy Zygmunt III obdarzył Nowogródek prawem magdeburskiem — pewności nie ma. Do włości nowogródzkiej Piasoczyńskich „dziedzicznej“ jakoby (chociaż właściwie stanowiła ona starostwo), należały w tym obrębie, oprócz miasta: Komań, tuż poniżej nad Desną, Iwot nad rz. Iwotem, Biryn wyżej przy ujściu rz. Torkni, Oczkin na Desnie samej, Porochon na wierzch. Znobówki, a nadto Oleszkiewicze, Straczów, Nowosiołki, Żornów i Harapowicze, lecz to już chutory chyba, których nazwy następnie zanikły. Oprócz tych dóbr „dziedzicznych“ znajdowały się jeszcze w tym obrębie osady, należące do włości na prawie lennem przez tychże Piasoczyńskich trzymanych. Takiemi są: Korki na Desnie, poniżej Komani, Fajewszczyzna (Fajewka) dalej ku zachodowi, nieopodal nad rz. Małoteczą, Stachórszczyzna, pamiątka imienia po dzielnym

osadcy Piasoczyńskich Stachórskim. Po lewej zaś stronie Desny: Znob (na Znobowce), niżej nieco na „gruncie“ znobskim, Mefodówka, osadzona przez „kozaka“ Mefoda, Sybilowo (wyżej na tejże Znobówce) i Romaszków; na rz. Byczysze: Chiłczyce przez Chilkiewicza, „sługę“ Piasoczyńskich, założone, nad rz. Świdą (dopł. po przedniej), Krywonosówka, na Desnie samej, niżej ujścia Szostki: Sobycz. Posiadały w tym obrębie niemałe też dobra i obydwa klasztory nowogródzkie, powstałe przeważnie na gruntach należących poprzednio do monasteru spaskiego, a które następnie, „po ruinie“, wróciły w znaczniejszej części do odnowionego monasteru. Lecz po za Domotkanowem i Pohrebkami, osadami dawniejszego pochodzenia, leżącemi tuż w pobliżu miasta, jedna po prawej a druga po lewej stronie Desny, które napewno stanowiły posiadłość ks. dominikanów, odnośnej przynależności innych znanych dóbr duchownych wykazać nie potrafimy. Ihnatówka chyba, na Desnie, poniżej ujścia Małoteczy, sądząc z nazwy, przez ks. jezuitów była założoną, a zdaje się do nich należało i całe dorzecze Łoski, zamykające od południa, po prawej stronie Desny, obręb nowogródzki, zazem z Łoską (Łanką?) i Studenką; ich też były Berezki. Ogółem zaś biorąc, wśród dóbr duchownych, oto przypadające na ten obręb: po prawej stronie Desny: Horbów, starszej daty (1552 r.) osada, Czułatów, Dechtiarówka, Kudłajówka, wszystkie na południe od miasta; po lewej zaś Hłazow (1620 r.) nad rz. Byczychą, Ołtar niżej nieco, Swierż, nad rz. tejże nazwy. Z drobniejszych ziemiańskich posiadłości w tym obrębie zaznaczyć się dadzą: po lewej stronie Desny: Czyhin nad rz. Świdą, osadzony przez Stan. Dragomira, a zapewne i Żychów, nieco wyżej leżący; po prawej zaś Juchnów nad samą Desną, poniżej Nowogródka i Komania, Wrońskich. Mizin—Sołowijów czy Sołomijów, potem Karskich. Do tego obrębu nakoniec zaliczyć wypada i „włość żadowską“ trzymaną na prawie lennem przez Piasoczyńskich, jądro której znajdowało się na dorzeczu Rewny (resp. Rwańca), dopływu Snowu. Leżą tam właśnie: Żadów, Pohorelce i Maszew. Lecz nadto w akcie odnośnym komisyi warszawskiej 1668 r. widzimy podane, jako należące do „włości żadowskiej“, Piasoczyńskich 12 osad, chutorów może, o mianach zupełnie chyba zanikłych. Gdzie osady te znajdowały się (bo w leżącej o miedzę smoleńskiej starodubowszczyznie śladów ich nie znać) oraz w co się zamieniły ich nazwy, rozstrzygnięcie tego zostawiamy miejscowym badaczom i znawcom, którym tu nomenklatury owych zagadkowych osad wymienimy. Oto one: Tatemicz, Buczyn, Tarszyce, Pawszeńsk, Rojatycze, Horbackie, Przyborsk, Lubecz, Lwowszczyzna, Naroby, Małkowszczyzna, Kobecin.

Na południo-wschód obrębu nowogródzkiego rozciągał się, na powierzchni 60 mil kw. z górą, aż do rozgranicza putywlskiego nad rz. Klewenią (dopł. praw. Sejmu) i po za Sejm nawet, obwód głuchowski. Ogarniał on wtedy górny bieg Iwotu (dopł. Desny) ze Swiesą, całe dorzecze Jesmani (dopł. Sejmu), a nadto wierzchowiska Szostki i Rjetu, dopł. Desny. Środkowe ognisko onego stanowił Głuchów (Hłuchów) nad rz. Jesmanią i Berezą, warowne miasto, na „staroświeckiem horodyszczu“ przez Piasoczyńskich wznowione. Do włości głuchowskiej, na prawie lennem przez nich trzymanej, należały w tym obrębie, oprócz samego, Nowym Ostrorogiem zwanego, miasta: na rz. Kleweni, nad granicą putywlską, Swarków, Chołzówka, Wołokityn; nad Jesmanią, poniżej Głuchowa, Wiktorów i Koczerhy; nad Worhłą: Zazezki, Worhła i Litwinowicze; nad Sejmem, po lewej stronie, u samej granicy, Chyżki i Staryki, zaś po prawej Kamień (Mytyn, Bożek), m. Lubitów, Nowosiołki, Ozarycze, Zabłotów; ztąd na północ nieco Spaskie pole, a na północo-wschód Łoknia (i Pohrebki); bliżej Głuchowa: Śleporód nad rz. Werbówką, Czartowszczyzna (Czortoryhy) nad rz. Śliwką (jak i Zemlanka). W pasie zaś północnym obrębu do włości głuchowskiej Piasoczyńskich należą: Woroncż nad Osotą (dopł. Desny), który zaledwie począł osiadać tylko; wyżej nad rz. Szóstką: Krupiec, Łokotki, Maków, Sabiczew; nad Swesą: Kniażyce; bliżej Kleweni: Boczewka. Lecz oprócz owych, powyżej wskazanych osad, znajdujemy w wykazie (1668) „włości głuchowskiej“ b. dóbr Piasoczyńskich nadto niemało nazw zanikłych, mianowicie: Worów, Kozicinka, Szuleszów, Bytowskie, Czołhuzy, Ryczewo, Bylecz, Targowica, Zadorowskie, Soszcze, Baszurów, Podkamienie, Marchowa. Obok Piasoczyńskich mieli tu swe posiadłości, chociaż drobniejsze już, i inni też jeszcze ziemianie oraz klasztor ks. dominikanów nowogródzkich. Tak do Roztopczów należała cała północna krawędź obrębu nad rz. Iwotą, gdzie widzimy, nadane im przez Władysława IV dobra: Klin Stary (późn. Janpol) i słobodka Klińska, nad rz. Studenkiem, Kojakowicze (?) nad tąż rzeką; nadto „pustosze“ Chocieszyn, Horodecka, Hłuszyca (?). Pustohorod na rz. Swesie trzymali Michnowscy, Jesmań nad rz. tejże nazwy, Jagniccy, Berezę nad rz. Berezą, Osińscy, Studenek nad Klewenią, Ossolińscy. Niżej zaś Głuchowa, na dorz. Jesmani, Nekrasze dzierżyli Boguccy, Szczerby przy Werbowce Pescy, Dunajec, nad rz. tejże nazwy, ciż i Łuszczewscy, Uzdycę, przy rz. tegoż miana, ci ostatni, Jarosławiec na wierzch. Worhły osadzili Jarosławscy, Zimno (Ziemin) ku południo-zachodowi nieco trzymali Głogowscy, do których nadto Horyczów (?) należał. Ks. zaś dominikanie nowo-

gródzcy posiadali tu: Bystryk i Tulihołow na rz. Rjecie, Obłożki nad rz. Rakitą, Połoszki przy Werbowce, Ułanów nad Łokcią, a nadto na gruncie ułanowskim, przez osadzców Jastrzębskiego i Suchodolskiego założone Jastrebszczyna i Suchodolszczyna.

Na zachód obrębu głuchowskiego a na południe od Nowogródka rozciągał się, na powierzchni 40 mil kw. z górą, po obydwu stronach Desny i jej dopływu Rjetu, w dolnym onego biegu, obręb koropski. Krawędź południową tego obrębu, po lewej stronie Desny przeważnie, stanowi sama „włość“ koropska (dział nowomłyńskiej względnie), zostająca w posiadaniu Piasoczyńskich. Wchodzą do niej, oprócz. m. Koropu nad Desną (na horodyszczu starożytnego Chorobra, prawdopodobnie założonego), oraz miast Rożdestwennego i Korylska dalej, ku południowi nieco, na dorzeczu Nakotu: Byłka (Byłocz?), na wierzchowisku tejże rzeki, Ałtynówka bliżej Sejmu; nad Desną niżej Koropu, Rybotyn, Sochacze, na południe od nich Chrystowszczyzna, na wschód Koropu Dobrotów. Nadto znajdujemy w wykazie 1668 r. zaznaczone: Napień, Studeniec, Batkowskie, Czudynowo, Bezobrazowo, Korzeniowo i in., których nazw dziś już nie spotykamy, że zanikły istotnie lub przekręcone tylko. Po prawej stronie Desny posiadali Piasoczyńscy w tym obrębie nie mniejszą od poprzedniej włość, która w wykazie 1668 r., niewiedzieć dla czego, nazwę „kniażyckiej“ nosi. Na obszarze tej włości, sięgającej aż granicy obrębu nowogródzkiego, znajdujemy, poczynając od północy: Pakoszyce w dorzeczu Łoski (dopł. Desny), nad rz. Hołowesną Jaruchy i Kryszki, nad rz. Bohaczką m. Ponornicę i Werbę, na południe ztąd Rychłowski ostrów, na północ Andrejewkę i Chłopenniki. A oprócz tych, w wykazie 1668 r. jeszcze: Lipki, Mikulszczyznę, Ostrów Opiatowski (Obtów?), Byłocz, Warwińsko, Łabanówkę, Pruski alias Olizarów, Nowyki, Sielim, Byków, zanikłe chyba. Pomiędzy powyższemi lennemi posiadłościami Piasoczyńskich roztaczały się wyżej nad Desną ku Nowogródkowi drobniejsze dobra ziemiańskie. Tak zaraz naprzeciw Koropu, po prawej stronie Desny: Błonie (Obołoń), Horodyszcze, Sawenki oraz na północ nieco Hlinna alias Budyszcze należały do Roztopczów, którzy też trzymali Klin etc. w obrębie głuchowskim; nadto między ich dobrami spotykamy jeszcze Tahanów jakiś. Wyżej nad Desną, Radyczew Sołowijów czy Sołomijów, trzymających też Mizin, a jeszcze wyżej, pod Mizinem, Psiarówka („Psarowszczyzna“) Petrykowskich, do których też należały Choroszki (?). Po lewej zaś stronie, idąc od Koropu w górę: nad samą Desną naprzód m. Rajhorodek Załęskich; dalej w dorzeczu Rjetu m. Królewiec („civitas regia“) nad rz. Swidną, osadzony przez Szcz. Wyszla, poniżej której to osady cała włość należąca do Wyszlów, jakową składały: Reutyńce, Obtów, Pohorełówka z lewej strony Rjetu, nad rz. Osotą zaś: Łuczniki, Czaplijówka i Kliszki, których grunta dotykały już obrębu nowogródzkiego.

Zachodnią ścianę powiatu nowogródzkiego stanowił obręb sosnicki, ogarniający całe dorzecze Ubiedzi po prawej stronie Desny oraz dolny bieg Sejmu i Nakofu po lewej; co zajmowało powierzchnię więcej niż 40 mil kw. Sama „włość“ sosnicka zostawała w posiadaniu Piasoczyńskich. Należały do niej, po prawej stronie Desny: m. Sosnica, nie opodal ujścia Ubiedzi, wyżej nieco Ławy, jeszcze wyżej (na samej Ubiedzi) Rudnia, niżej Bohdanowo, „nad Pieslą“ Uście (Małe), nad Desną zaś Jaklicze Niższe i Wyższe, Zmietniów i Koniatyn. Po lewej stronie Desny: m. Uście (Wielkie), wyżej m. Nowe Młyny; nad Sejmem Piekarów i Piekarowska słoboda, oraz Kosturów Stary i Kosturowska słoboda; nad Desną, wyżej ujścia Nakotu, Sieniatyńce, na południe Nowych Młynów (Hołoniewska?) Hołoweńka. Nadto spotykamy w wykazie dóbr Piasoczyńskich z 1668 r. przy Sosnicy: Krasnosiółkę, Zrodki, Iwanicze, Kiwenowszczyznę, Kozów, Rachmanów, Posolskie, Bosurów, Mikulin, Wołki; przy Nowych Młynach zaś: Niedźwiadkę, Werekin, Tekowice, Chorycę, Skłakowszczyznę, Terebińsk, Osman, Zanikale, Łepki, z których to nazw niejedna przekręcona widocznie do niepoznania. Z dóbr duchownych w tym obrębie znamy tylko Spaskie sosnickie, własność niegdyś monasteru spaskiego w Nowogródku, po upadku zaś onego, prędzej ks. dominikanów tamecznych niż jezuitów. Między ziemiańskiemi zaś dobrami drobniejszemi znajdujemy: Kozlenicze na Ubiedzi („Budę Kozlenicką“) Osuchowskich, potem (1646 r.) Kijewskich, oraz Szabalinów, po lewej stronie Desny, powyżej Nakotu, Pęskich.

Południową krawędź powiatu nowogródzkiego tworzy obręb baturyński. Zajmuje on lewą przeważnie stronę Sejmu, z dopływami onego Nakotyłówką i Jezuczem, ogarniając zaciśnięty między rubieże: putywlski (moskiewski), romeński (kijowski) i niżyński (czerniehowski), obszar nie przechodzący 25 mil kw. To też zawiera on w sobie dwie tylko włoście: baturyńską i konotopską, powstałe na pustoszy nadanej z czasem (po 1634 r.) przez Władysława IV kanclerzowi Jerz. Ossolińskiemu, a które miały wejść następnie przez jego córki: pierwsza włość w dom Lubomirskich, druga Kalinowkich. Baturyn sam wcześniej przecie nieco, jeszcze przed nadaniem Ossolińskiemu, został założonym (bo w r. 1625) z polecenia Zygmunta III. Wykonał je Maciej Stachórski, umocowany Aleks. Piasoczyńskiego, ststy nowogródzkiego, do którego z urzędu należało osadnictwo nowozdobytych pustyń (p. Edw. Rulikowski „Jan Stachórski“ w Dz. Warsz., 1855 r., nr. 257—263). Nazwę swą

„Baturyn“ otrzymał gród ten najprawdopodobniej od uroczyska podobnego miana nad rz. Sejmem, które to miano przypominało jakiegoś Batura, przezwisko zbyt pospolite w świecie turańskim, a w tym razie może „sewruka“ jakiego. Potrącamy o to mocniej, gdyż jeszcze w art. pod wyrazem „Baturyn“ (t. I, 118) pokutuje ostatni już jakby odgłos, wielce rozpowszechnionej choć niedorzecznej legendy, że to niby król Stefan jeszcze założył to miasto i na stolicę etc. etc. hetmanów wojska zaporozkiego je przeznaczył. A którą to legendę, jeśli nie stworzył, to podniósł wysoce, autor znanego a długo branego na seryo, fantazyjnego małorossyjskiego pamfletu, noszącego tytuł „Hist. Rusów“. Do włości baturyńskiej należały osady: Obmoczew niżej nieco miasta na Sejmie, na południe zaś na drobnych dopływach onego: Trościanka, Palczyki, Mitczenki i Krasne. Do konotopskiej zaś: oprócz m. Konotopu, które później znacznie od Baturyna (po 1634 r.) powstało nad rz. Jezuczą, tylko Popówka na rz. Nakotyłówce oraz Uścianka (?), a pewnie i Sosnówka, założona przez podst. konotop. Sosnowskiego w pobliżu horodyszcza starożytnej Targowicy.

Na zamknięcie powyższego przeglądu dodamy, iż w braku dat dotyczących ludności osad wwdztwa czerniehowskiego w rozważanej epoce, moglibyśmy przytoczyć, dla pewnych z nich przynajmniej, cyfry dymów etc. z blizkiego roku (1654) następnej połowy w. XVII (jakie znajdujemy w t. X Akt. J. i Z. R.); ale cóż — cyfry te powstały w „popisie“ sporządzonym przez nowe władze jako wyraz statystyczny zmienionego już po wybuchu 1648 r. poprzedniego stanu rzeczy.

Po wypowiedzeniu posłuszeństwa Rzpltej, w następstwie wybuchu kozackiego 1648 r., i wytworzeniu się na przestworach Ukrainy nowego, na podstawie wyłącznie wojennej opartego, porządku rzeczy, zanikły na Zadnieprzu dawne przedziały województw, powiatów i obwodów. Na ich miejscu powstały pułki. Zaznaczono ich, przy „popisie“ 1654 r. aż 9 na Zadnieprzu, z których dwa jednak, z ogniskami po prawej stronie Dniepru. Podamy tu wykaz wchodzących w skład każdego z nich osad; nie tyle wszakże dla wskazania do jakiego stopnia nowy ten układ administracyjno-wojenny opierał się o układ poprzedni starostw i włości, ile dla dopełnienia niejako braków poprzedniego naszego przeglądu. W wykazie tym bowiem mamy wyszczególnione miasta i miasteczka, które już i przed wybuchem istniały przecież. Oto więc sam wykaz pułków zadnieprskich 1654 r., po czynając od strony Zaporoża i posuwając się ku Starodubowskiej Smoleńszczyźnie (p. Wład. Budanow, w Kij. Star., 1888).

Naprzód pułk czerkaski obejmował, oprócz Czerkas i Moszen po prawej stronie Dniepru, na Zadnieprzu mm.: Domontów, Pieszczane, Złotonoszę, nadto jeszcze 9 większych osad.

Do półku półtawskiego zaliczone zostały miasta: Półtawa, Hadziacze, Wepryk, Zieńków, Raszówka, Lutenka, Borki, Bohaczka, Bałaklijka, Opuszniańskie (Oposznia), Czerkaskie (Czerkasówka), Kuzemin, Sanżarów Stary, Kobylak, nadto 6 słobód: Białocerkowce, Burki, Reszetyłówka, Kotelwa Zaworskiego, Bielsko, Sanżarów Nowy, oraz mstko Kowalówka i m. Podolsk; Krzemieńczuk wtedy do pułku czehryńskiego pociągano.

W pułku mirogrodzkim znajdowały się miasta: Mirogród, Łubny, Łochwica, Seńcza, Komysznia, Krasnopole, Zygmuntów, Choroł, Hlińsk, Romów, Śmiałe, Konstantynów; nadto mstka Hreski i Piski, oraz Baranówka i Chomutec.

Pułk kropiwieński obejmował miasta: Kropiwnę, Irklej, Piratyn, Czernuchy, Jabłonów, Orżycę, Żurawkę, Kurynkę, Horodyszcze.

Do pułku perejasławskiego należały miasta: Perejasław, Gielmazów, Jahotyn, Byków, Berezań, Basań, Baryszówka, Boryspol, Woronków, Hoholew, Krukpole.

W pułku przyłuckim miasta: Przyłuki, Monastyryszcze, Halica, Icznia, Perewołoczna, Warwa, Srebrne, Krasny, Holańce, Korybutowo.

Do pułku kijowskiego przydzielono na Zadnieprzu: Browary, Rożówkę, Ostrz, Karpiłówkę, Kozielsk, Bobrowicę, Zaworycze.

Do pułku czerniehowskiego wchodziły miasta: Czerniehów, Słabuń, Siedniew, Lubecz, a pewno Berezna, Miena, Sosnica etc.

W składzie pułku niżyńskiego nakoniec znajdowały się miasta: Niżyn, Sołtykowa Dewica, Oliszewka, Kozary, Mryn, Nosówka, Kobyżca, Wołodkowska Dewica od ściany zachodniej; ku wschodowi zaś: Siwołocz, Borzna, Iwanhorodek, Bachmacz, Nowe Młyny, Baturyn, Rożestwenne, Królewiec; a dalej: Głuchów, Nowogródek Siewierski; a nawet smoleński Starodub etc.

Po ostatecznem odpadnięciu Zadnieprza mocą układu andrusowskiego 1667 r., ustalił się tam wcale odmienny porządek co do ilości nawet pułków i terrytoryalnego wzajem ich stosunku. Ale to już wkracza w dziedzinę Małorossyi, powstałej na owym wyosobnionym dziale Ukrainy.

Aleksander Jabłonowski.

Zadniestrze, inaczej *Tłuste pasze.* Tak lud nazywa okolicę między Karpatami a prawym brzegiem Dniestru, od źródeł tej rzeki aż po ujście pot. Tłumackiego.

Zadniszówka al. *Zadnieszówka*, wś, pow. skałacki, 18 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Skałacie, tuż na płd.-zach. od Podwołoczysk, nad pot Samcem, ddopł. Zbrucza, przy linii dr. żel. Karola Ludwika. Własn. więk. ma roli or. 84, łąk i ogr. 213, past. 16, lasu 71 mr.; wł. mn. roli or. 104, łąk i ogr. 96, past. 139, lasu 2 mr. W r. 1890 było 263 dm., 1938 mk. w gm., 3 dm.,

18 mk. na obszarze dwor. (884 rz.-kat., 784 gr.-kat., 268 izrl.; 1113 Pol., 804 Rus.). Par. rzym.-kat. w Kaczanówce, gr.-kat. w Staromiejszczyznie. We wsi jest szkoła 1 klas. *Lu. Dz.*

Zadobrówka al. *Zadobriwka*, wś, pow. czerniowiecki, ma cerkiew paraf. gr.-nieun., sąd pow., par. katol. i urząd poczt. w Sadagórze (odl. 5 klm.). Gmina ma 801 mk., obszar większej własności 34 mk.

Zadobrość, dobra, pow. czerykowski, dziedzictwo Hołyńskich, ma wraz z Krzyczewem 1588 dzies. (307 roli, 274 łąk, 784 lasu). W dobrach gorzelnia i 3 młyny wodne.

Zadobrościańskie, jezioro, pow. czerykowski; rocznie pojawia się około 100 pudów szczupaków, linów i karasi.

Zadobrycze, wś nad rzką Zadobrzanką, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Jakszyce, par. praw. Bohuszewicze, 3 osady, cerkiewka mogilna; odl. o 25 w. od Ihumenia.

Zadobryno, obręb leśny nad rz. Szczarą, na płd. krańcu pow. nowogródzkiego, w okolicy wsi Tuchowicze, niegdyś własność jezuitów nieświeskich, od r. 1775 Potockich, przy dom. krzywoszyńskiem. *A. Jel.*

Zadobrzanka, *Zadobranka*, rzeczka, w pow. ihumeńskim, w obrębie gminy Jakszyce, zaczyna się za wsią Lada, przecina trakt poczt. ihumeńsko-jakszycki, płynie pod wieś Zadobrycze i o parę wiorst za nią, połączywszy się z rzeką Husaczok, daje początek rzece Usie, dopływu Usy berezyńskiej. Długość biegu puszczami około 2 mil. *A. Jel.*

Zadobrze, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Jedlna, odl. od Kozienic 20 w., ma 19 dm., 81 mk., 276 mr. włośc. i 15 dwor. Wchodziła w skład dóbr Jedlna.

Zadoje, wś skarbowa, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., parafia i dobra skarb. Dusiaty, o 38 w. od Nowoaleksandrowska.

Zadole 1.) al. *Zadoły*, wś, pow. wieluński, gm. i par. Skomlin, odl. od Wielunia 15 w., ma 3 dm., 24 mk. 2.) **Z.,** pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Olkusz. 3.) **Z.,** folw., pow. miechowski, gm. Nieszków, par. Słaboszów. 4.) **Z.,** os. w dobrach Kalina, pow. miechowski. 5.) **Z.,** wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Opole, par. Kluczkowice.

Zadole, folw., pow. połocki, 98 dzies., własność Michiejewych.

Zadole, os. do wsi Wrzawy, w pow. tarnobrzeskim, ma 13 dm. i 75 mk. (39 męż., 36 kob.), leży na lew. brzegu Sanu, na płd.-wsch. od Wrzaw, między os. Czekaj (płn.) a wólką Sadowie (płd.). *Mac.*

Zadolińce, grupa domów na obszarze dwor. Żukowa, pow. cieszanowski.

Zadołże, jezioro, pow. piński, na „Zarzeczu", gm. Kuchecka Wola, należy do dóbr Zadołże Czarneckich, 2 w. długie, około $^1/_2$ w. szerokie.

Zadołże, wś i dobra nad jez. t. n., pow. piński, na „Zarzeczu", w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Kuchecka Wola, par. praw. Kuchcza, par. katol. Lubieszów, o 90 w. od Pińska. Wś ma 28 osad; dobra, własność Czarneckich, około 118 włók. Z. były niegdyś dobrami królewskiemi, oddane przez Zygmunta Starego królowej Bonie. Królewszczyznę tę od XVIII w. posiadają Czarneccy. Miejscowość nizinna, leśna, rybołówstwo. *A. Jel.*

Zadomla, wś i folw. nad bezim. dopł. Usiaży, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 25 w. od Mińska, ma 12 osad; miejscowość dość leśna. Folw., przeszło $^1/_2$ włóki, własność Korzonów. *A. Jel.*

Zadońsk, mto powiat. gub. woroneskiej, pod 52° 23′ płn. szer. a 56° 35′ wsch. dług., na lew. brzegu Donu, przy ujściu rzki Teszewki, odl. o 84 w. na płn.-zach. od Woroneża, przy szosie tulsko-woroneskiej, w 1861 r. miało 693 dm. (35 murow.), 6897 mk. (obecnie 9753 mk.), 4 cerkwie, monaster męzki, 149 sklepów, 3 szkoły (powiatowa, ludowa i parafialna), szpital, dom przytułku. Do mta należy 518 dzies. Dochód w r. 1862 wynosił 4323 rs. Handel i przemysł nieznaczny. W 1861 r. było tu 342 rzemieślników (87 majstrów) i 8 niewielkich zakładów przemysłowych, produkujących za 4395 rs. Targi odbywają się dwa razy tygodniowo, jarmarki zaś 3 do roku. W miejscowości zajętej przez miasto wzniesiono w 1627 r. cerkiew, przy której powstał wkrótce monaster a następnie słoboda, zwana Teszewską. Przy utworzeniu namiestnictwa woroneskiego w 1779 r. słobodę tę przezwano Zadońskiem i naznaczono na mto powiatowe.

Zadoński powiat zajmuje północny zakątek gub. woroneskiej i podług Schweizera ma 45·6 mil al. 2209 w. kw. Powierzchnia powiatu na lewym brz. Donu przedstawia równinę, poprzerzynaną głębokiemi dolinami rzek, uchodzących do Donu i Woroneżu. Wogóle nosi charakter stepowy. Gleba przeważnie czarnoziemna, urodzajna; miejscami znajdują się przestrzenie piaszczyste. Pod względem geognostycznym występują obnażenia wapienia formacyi dewońskiej. W płn. części powiatu spotyka się, w niewielkiej zresztą ilości, ruda żelazna. Zachodnią część powiatu zrasza Don, przybierający: Łubnę, Studeniec, Rohoźnię, Teszewkę, Repiec i Gniłuszę. Rz. Woroneż oddziela powiat zadoński od gub. tambowskiej i przybiera od praw. brzegu rzki: Olszankę, Griaznowkę, Olchowkę, Sińkę, Mieczok i Łazowkę. Nieznaczne jeziora znajdują się w dolinie Donu, błota zaś nad Donem i Woroneżem. Lasy zajmują 57500 dzies., t. j. 25% ogólnej przestrzeni (w tem 20693 dzies. lasów skarbowych). W 1860 r. było w powiecie 96227 mk., zamieszkujących 159 miejscowości (53 siół, 6 słobód, 87 wsi i folw. i 13

drobnych osad). W t. r. było 55 cerkwi. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo. Pod rolą znajduje się przeszło 130000 dzies., t. j. 56% ogólnej przestrzeni. Sieją głównie żyto, owies, dalej tatarkę i proso, w końcu pszenicę i jęczmień. W łąki powiat niezbyt obfituje, znajduje się pod niemi do 11000 dzies., t. j. niecałe 5% ogólnej powierzchni, i dla tego też hodowla bydła stoi na niższym stopniu niż w innych powiatach gubernii. Ogrodnictwo i sadownictwo słabo rozwinięte, kwitnie natomiast pszczelnictwo. Przemysł fabryczny nieznaczny. W r. 1860 było 12 zakładów przemysłowych, produkujących za 130600 rs. (fabryka sukna z prod. 9498 rs.; 3 cukrownie z prod. 13983 rs., 7 gorzelni i 1 fabryka krochmalu).

Zadorawka, karczma na obszarze dwor. Szwajkowiec, w pow. czortkowskim.

Zadorje, wś nad rzką Omniszewką (dopł. Wilii), pow. borysowski.

Zadorówka, wś, pow. homelski, gm. Telesze (o 3 w.), ma 30 dm., 192 mk., zapasowy śpichlerz gminny. Wś nabytą została w 1864 r. przez kilku włościan, ma 335 dzies. (105 roli, 60 łąk, 135 lasu).

Zadorowszczyzna, wioska nad bezim. dopł. Lucynki, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Pierszaje, o 55 w. od Mińska, ma 3 osady.

Zadoroże 1.) *Zadorożje*, wś, pow. sieński, gm. Moszkany, ma 44 dm., 248 mk. 2.) **Z.,** wś, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horodok, o 26 w. od Bobrujska; grunta piaszczyste. Por. *Korytno.* 3.) **Z.,** zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, par. katol. Korzeń, o 63 w. od Borysowa. 4.) **Z.** al. *Czarnorucze*, folw. i dwa zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hajna, o 57 w. od Borysowa. Folw., własność Drozdowiczów, ma 158 dzies. 5.) **Z.,** zaśc., pow. borysowski, ob. *Łapiszki.*6.) **Z.,** wś, pow. miński, w 3 okr. pol. i gm. Kojdanów (o 11 w.), o 41 w. od Mińska; miejscowość małoleśna; grunta szczerkowe. 7.) **Z.** al. *Dubowcy*, wś i folw., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Pierszaje, o 9 mil od Mińska. Wieś ma 8 osad; folw., do niedawna własność Czaplińskich, teraz Orłowskiego, 1¼ włók. 8.) **Z.,** ob. *Zadroże.* *A. Jel.*

Zadoroże, uroczysko koło Borek, w pow. kowelskim.

Zadoroże, część wsi Kruszelnicy, w pow. stryjskim.

Zadory, dobra, pow. połocki, własność Edwarda Hrebnickiego, 1380 dzies. ziemi dworskiej.

Zadory, północne przedmieście Wieliczki.

Zadory, wś gosp. nad Kopanicą północną (dopł. Obry), w pow. kościańskim, okr. urzęd. czempiński, urz. stanu cyw. w Głuchowie, poczta i st. kol. żel. w Czempiniu, na linii Poznań-Wrocław, szkoły w Roszkowie, par. katol. w Modrzu, sądy w Kościanie i Lesznie. Obszaru 256 ha, 24 dym., 202 dusz (6 ew.). 2.) **Z.,** wś dwor., tamże, ma obszaru 1090 ha, 13 dym., 336 dusz. Należy do klucza głuchowskiego, własność Żółtowskich. Do pod. grunt. oszacowano czysty dochód na 9283 mrk. Leży o 8 staj na zach.-płn. od Czempina, była gniazdem rodziny Zadorskich. W r. 1387 Dobiesław Zadora świadczył wspólnie z Żmisławem Gorzyckim (z Gorzyc czempińskich), Tomisławem z Grzybowa i innymi. Później występował między świadkami Rzeszotarskiego z Rostarzewa. W r. 1394 pozywał Dobiesław Zadora o obelgę Jacka Krajewskiego z Krajewic gostyńskich a w r. 1393 zasiadał w gronie podsędków. W r. 1580 część Jana Zadorskiego obejmuje 2 łany os., 4 zagrod., 1 komor., 2 os. i 1 pustkę; część Grabskiego Andrzeja 3 zagr., 1 os. i ¼ łanu z karczmą. W r. 1793 jest dziedzicem Jan Chłapowski na Modrzu. Na obszarze Z. zachowały się nazwy: Na skrętce, Kamionki, Topiołka, Brzeźniki, Polesie, Kociołki, Wisielec. *W. Ł.*

Zadorynka, zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Serwecz (o 6 w.), okr. wiejski i dobra (Koziełłów) Żary, 9 dusz rewiz.

Zadoszczenie, wś i dwa folw. na rz. Szaczą, pow. ihumeński, okr. pol. i par. katol. Uzda, gm., par. praw. i st poczt. Szack (o 3 w.), o 75 w. od Ihumenia, ma 56 osad; grunta lekkie, dobre łąki nadrzeczne. Z. od dawnych czasów należało do dom. Szack-Biały, dziedzictwa prawie przez cały XVIII w. i do drugiej połowy b. w. rodziny Oskierków h. Murdelio. Józef Gabryel Oskierko, starosta mozyrski, sprzedaje w r. 1789 Z., wraz z folwarkami Gabryelówka i Pogorzelce Ludwikowi i Zofii z Jaworzyńskich Hruszwickim, rotmistrzowstwu wwdztwa brzeskiego. W inwentarzu nadawczym liczyło się wtedy w Z. 61 dym.; włościanie z dymu robili tygodniowo po 2 dni męzkie z uprzężą i po 2 dni kobiece, płacili przytem czynszu z całej wsi 360 złp., „kolendy“ i „włóczebnego“ 16 złp., „podorożczyzny“ 125 złp. Dawali dziekła z dymu po 2 ośminy żyta, 2 ośminy owsa, 3 ośminy chmielu (sic), 1½ talki przędzy, 1 kapłona, 1 kurę, 3 kurcząt 15 jajek, 1½ kopy grzybów. Obowiązani byli z chaty wyrobić 15 „dranic“, prząść nici niewodowe. Niezależnie od tych ciężarów włościanie obowiązani byli odrabiać „gwałt“, mianowicie każdego tygodnia od zaczęcia żniwa aż do ostatnich dni września, t. j. póki się dokończy wszystkie żytnie i jarzynne żniwa, zostawując tylko jedną osobę w chacie dla strzeżenia ognia, po jednym gwałcie. Dalej gwałty do orania poparu z parą wołów, a kto ma jednego, z jednym wołem. Tak samo i do podorywania („mieszania“), do pasiek gwałt jeden a drugi do przybierania drzewa, z białej płci; wreszcie do wożenia gnoju na popar po 2 gwałty, jeden z wozem a drugi do rozbijania onego z płci białej“. Inwentarz zazna-

cza nadto, iż Ludwik Hruszwicki zaprzysiągł intratę z dóbr nabytych na summę 2777 złp., z czego zobowiązał się płacić podatku „ofiary“ rocznie 277 złp. 12 gr., co komisya wojewódzka zaświadczyła na tymże inwentarzu urzędownie i odłączyła tę sumę z podatku ofiary na Szack wyznaczonego poprzednio. Folwarki powyższe wraz z Z., stały się potem własnością znowu Oskierków, a z kolei przy eksdywizyi Szacka Z. zostało rozdrobnione. Posiadali tu poddanych: Puciatowie, robiących do dom. Gabryelówka i Stary Szack. Wziął też małą schedę Stanisław Brylewski i założył tu folw. Uborek. Obecnie posiadają w Z. Brylewscy $1^1/_2$ włóki i Wernikowscy $4^1/_8$. *A. Jel.*

Zadow (niem.), ob. *Czadowo* i *Szadowo* (ob. t. XI, 765).

Zadow-See (niem.), *Czadowskie jezioro*, pod Czadowem, na płd. od Frydlandu Marchijskiego, odpływa Zgniłą Strugą do Korytnicy (ob. Callier, „Powiat wałecki w XVII w.“, str. 13). *Ks. Fr.*

Zadowa al. *Żadowa*, *Szadowa*, wś, pow. starożyniecki. Gmina ma 2350 mk., obszar dwor. 269. We wsi cerkiew par. gr.-nieun. i urząd poczt.

Zadowczański, chutor, pow. kobelacki gub. połtawskiej, gm. Kulikowskie, 149 dm., 1210 mk., 22 wiatraków.

Zadowczykowa, góra (761 mt.), na obszarze Wisłoczka, w pow. sanockim, na 49° 29′ płn. szer., 39° 31′ wsch. dług. (Karta wojsk., 8, XXVI).

Zadowice, wś i folw. nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. Żydów, par. Godziesze, odl. od Kalisza 13 w. Rzeka Prosna stanowi tu granicę od w. ks. poznańskiego. Wś ma 4 dm., 172 mk., folw. 3 dm., 56 mk. W r. 1827 było 20 dm., 205 mk. W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 1141: gr. or. i ogr. mr. 587, łąk mr. 54, pastw. mr. 154, lasu mr. 392, nieuż. mr. 54; bud. mur. 10, drew. 9; płodozm. 9 pol.; las nieurządzony. Wś Z. os. 28, mr. 51. Wspomniana w akcie uposażenia klasztoru w Ołoboku r. 1213. W nadaniu z r. 1253 powiedziano: „Damus etiam dominabus sepius nominatis, partem aque cum castoribus, a Zadowicz usque ad locum in quo Baricz de Prosna procedit“ (Kod. Wielkop., 81, 311, 675). Według reg. pobor. pow. kaliskiego z r. 1579 wś Zadowice, w par. Gać Powężowa, miała 4 łany, 3 zagr., 1 kom., 2 rzem. (Pawiński Wielkop., I, 119). *Br. Ch.*

Zadowie (niem.), pow. inowrocławski, ob. *Sadowie.*

Zadowo, *Zaddow* (w dok.), jestto dzisiejszy Szadów, w pow. tureckim.

Zadra, os., pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Samarzewo, odl. od Słupcy 13 w., ma 1 dm., 4 mk. Leży na granicy od w. ks. poznańskiego.

Zadrany, zaśc., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, o 23 w. od Rossień.

Zadrasz, os. karcz., pow. łódzki, gm. Rąbień, ma 2 dm., 6 mr. dwor.

Zadresnowka, dawniej *Siemionówka*, mstko nad rz. Rewnią, pow. nowozybkowski gub. czernihowskiej, o 62 w. od Nowozybkowa, przy drodze do Nowogrodu Siewierskiego, ma 1287 dm., 7774 mk., 2 cerkwie, szkołę, bazar, 3 jarmarki. Mieszkańcy zajmują się przeważnie garncarstwem, szyciem kożuchów, garbarstwem, pędzeniem dziegciu i handlem bydła. Z. stała się głośną w czasie wojny Karola XII z Piotrem W., tu bowiem Mazepa otwarcie przeszedł na stronę pierwszego.

Zadrowie, wś, pow. orszański, gm. Kochanowo (o 10 w.), zapasowy śpichlerz gminny.

Zadrozdzie 1.) wś nad rzką Drozdą, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krajsk (o 4 w.), okr. wiejski i dobra (Kamieńskich) Suszkowo, o 62 w. od Wilejki, 14 dm., 153 mk. (w 1865 r. 60 dusz rewiz.), młyn wodny. 2.) **Z.,** zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Wilejka, okr. pol. Barowce, o 13 w. od gminy, 10 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Urżecz.

Zadroże, wś i folw., pow. olkuski, gm. Jangrot, par. Zadroże, leży przy drodze z Wolbromia do Skały, śród wyżyny olkuskiej, ma kościół par. drewniany, 65 dm. Fol. podnchowny, mający 295 mr., drogą licytacyi przeszedł w ręce prywatne około r. 1884. W r. 1827 było 45 dm., 401 mk. Wymienione w dok. z r. 1262, uposażającym klasztor w Skale. W r. 1271 Świętosława, przełożona klasztoru, nadaje Z. Janowi z Radoszowa dla osadzenia tej wsi na prawie niemieckiem nowotarskiem. W r. 1275 Jan sołtys w tej wsi, ojcu swemu Godkonowi dwa łany wolne sprzedaje za 5 grzyw. W r. 1334 biskup krakowski Jan ustępuje klasztorowi połowę dziesięcin pobieranych z tej wsi, tudzież ze Skały i Wielmoży (Kod. Małop., I, 69, 71, 74, 99, 104, 198, 231). Zapewne za staraniem klasztoru powstała tu wcześnie dość parafia. W połowie XV w. wś ma kościół par. drewniany, uposażony rolą i łąkami. Łany kmiece, w liczbie 18, dają dziesięcinę klasztorowi św. Andrzeja w Krakowie, wartości 15 grzyw. Pleban pobiera ze wsi tylko kolędę i denar św. Piotra. Sołtystwa nie ma. Karczma z rolą dawała 5 grzyw. czynszu klasztorowi. Kmiecie dawali czynsz po fertonie, 60 jaj i 2 kury z łanu. Były trzy łany wolne (Długosz, L. B., II, 47 i III, 330). Według reg. pobor. pow. proszowskiego z r. 1581 starosta czorsztyński płacił tu od 6 łan. km., 3 zagr. z rolą, 3 zagr. bez roli, 4 kom. bez bydła, $^1/_4$ łanu karcz. (Pawiński, Małop., 25). Obecny kościół wystawiły 1776 r. zakonnice od św. Andrzeja w Krakowie, właścicielki wsi. Z. par., dek. olkuski (dawniej skalski) 1576 dusz. *Br. Ch.*

Zadroże, *Zadoroże* 1.) wś włośc. i fol. skarbowy w pobliżu jez. Mniuta, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa (o 5 w.), okr. wiejski

Zadroże, o 46 w. od Dzisny, 7 dm., 48 mk., kościół paraf. katol., bank wkładowo-zaliczkowy. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Jankowo, Markowo, Pilipowo, Tuszyno, Usowo, Zadroże i Zaułki, wogóle w 1865 r. 201 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych. Kościół paraf., p. w. N. M. P. Łaskawej, wzniesiony został z drzewa przez Piotra Orzechowskiego, wojskiego połockiego, dzierżawcę dóbr królewskich Zadoroże, który nadto opatrzył go dostatecznym funduszem na utrzymanie plebana i sług kościelnych. Zygmunt III potwierdził erekcyę w 1601 r. i darował na kościół wś Z. i grunt Glińskich Krukowszczyznę. Parafia katol., dekanatu dzisieńskiego, 3898 wiernych. Filia w Boryskowiczach, kaplice: na cmentarzu i w Krukowszczyźnie. 2.) **Z.,** wś rządowa, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 46 w. od Dzisny, 6 dm., 44 mk. 3.) **Z.,** ob. *Zadoroże.* *J. Krz.*

Zadrucie, wś przy ujściu Druci do Dniepru, pow. rohaczewski, gm. Łuki, o kilka wiorst po niżej Rohaczewa, ma 24 dm., 136 mk.; przystań leśna.

Zadrucka Słoboda, wś nad Drucią, pow. mohylewski, gm. Bieliczany, 39 dm., 222 mk., cerkiew.

Zadrujka al. *Zadrujek,* folw. nad Drujką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja, okr. wiejski Zadrujka, o $56^1/_2$ w. od Dzisny, 2 dm., 15 mk. katol., 449 dzies., młyn wodny na rz. Drujce; własność Szaumanów. Stanowi awuls do folw. Malkowszczyzna. Okr. wiejski stanowi wś Trybuchy, mająca w 1865 r. 63 dusz rewiz.

Za Drybniakową, góra (427 mt.) lesista, położona na granicy Stratynia i Rohaczyna, a tem samem na granicy pow. rohatyńskiego i brzeżańskiego, na $42^0\ 24^1/_2$ wsch. dług. $49^0\ 28^1/_2$ płn. szer. Wody z niej odpływają na zach. do pot. Studennego, na wsch. do Lipy (Karta wojs., 8, XXXI).

Zadryniłowicze, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Kniahynin (o 9 w.), okr. wiejski i dobra (Wolskich) Paszkowszczyzna, 27 dusz rewiz. i w części należącej do dóbr Otkup, Zahorskich, 29 dusz rewiz.

Zadrypanka, karczma, pow. latyczowski, okr. pol. i par. Międzyboż, przy drodze z Ihnatowiec do Skworodki i Beregieliniec. *X.M.O.*

Zadrysień, pow. drysieński, ob. *Janin.*

Zadrże, mylnie, ob. *Zaorze.*

Zadubce, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze, odl. 10 w. od Hrubieszowa. W r. 1827 było 45 dm., 266 mk., par. Trzeszczany. Władysław, ks. mazowiecki i bełzki, uposażając około połowy XV w. klasztor dominikanów w Hrubieszowie, nadał mu wieś Zadubce. Nadanie to potwierdził Zygmunt I w r. 1527. W r. 1633 dochody z tej wsi przeznaczono dla klasztoru w Poznaniu. Dobra Z. składały się w r. 1886 z folw. Z. i Wierzbica, rozl. mr. 1371: gr. or. i ogr. mr. 726, łąk mr. 225, lasu mr. 306, nieuż. mr. 14; bud. drew. 17, las nieurządzony, pokłady wapna. Wś Z. os 55, mr. 548. *Br. Ch.*

Zadubie 1.) wś, pow. lubelski, gm. i par. Bychawa. W r. 1827 było 21 dm., 120 mk. 2.) **Z.,** fol., wchodził w skład dóbr rząd. Pachole, w pow. włodawskim. 3.) **Z.,** ob. *Zadubce.*

Zadubie, rzka, w pow. pińskim (ob. t. VIII, 182).

Zadubie 1.) folw., pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Jeziory, o 25 w. od Grodna, gorzelnia, należy do dóbr Jeziory hr. Lewaszewych. 2.) **Z.,** wś, pow. rohaczewski, gm. Dowsk (o 12 w.), dwa zapasowe śpichlerze gminne. 3.) **Z.,** wś, pow. piński, na „Zahorodziu", w 1 okr. pol. Pohost Zahorodny, gm. Dobrasławka, par. praw. Mała Płotnica, o 66 w. od Pińska, ma 16 osad; grunta lekkie, położenie nizinne, bez dróg. *A. Jel.*

Zadubienie 1.) wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze (o 7 w.), okr. wiejski i dobra (Koziełłów) Pokucie, o 40 w. od Wilejki, 13 dm., 141 mk. (w 1865 r. 59 dusz rewiz.). 2.) **Z.,** wś, tamże, 3 dusze rewiz.; aależy do dóbr (Koziełłów) Berkowszczyzna.

Zadubienie Stare, wś nad Dubną, pow. mgliński gub. czernihowskiej, gm. Iwajteńki, 53 dm., 398 mk., cerkiew, młyn wodny.

Zadubieńskie, jezioro, w pow. grodzieńskim, przez kanał Tyzenhauzowski połączone z rz. Pyrrą (ob. t. II, 834).

Zadubin, osada, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wysokie Litewskie, 96 dzies. (19 nieuż.); własność Sułkowskich.

Zadubrowce, wś, pow. śniatyński, 16 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Śniatynie. Na wsch. leżą Krasnostawce, na płd.-wsch. Bełełuja, na płd.-zach. Wołczkowce, na zach. Hańkowce i Słobódka Polna (wś pow. kołomyjskiego), na płn. Targowica, na płn.-wsch. Toporowce (obie w pow. horodeńskim). Wś leży w dorzeczu Prutu, do którego podążają strugi. Zabudowania wiejskie leżą na płd. Własn. więk. ma roli or. 724, łąk i ogr. 122, past. 36, lasu 50 mr.; wł. mn. roli or. 1484, łąk i ogr. 185, pastw. 37, lasu 2 mr. W r. 1890 było 289 dm., 1465 mk. w gm., 11 dm., 67 mk. na obszarze dwor. (1479 gr.-kat., 10 rzym.-kat., 36 izr., 7 innych wyzn.; 14 Pol., 1511 Rus., 15 Niem.). Par. rzym.-kat. w Zabłotowie, gr.-kat. w miejscu, dek. śniatyński. We wsi cerkiew i szkoła 1 klasowa. *Lu. Dz.*

Zadubrowie, osada, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Drohiczyn, $10^1/_2$ dzies. (2 łąk i past., 1 lasu).

Zadubrówka, folw., pow. witebski, własność Jerzego Kocha, 223 dzies.

Zadubrowo, osada, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Drohiczyn, własność Pieńkow-

skich, 24 dzies. (4 łąk i pastw., 5 lasu, 2 nieuż.).

Zadumka, *Zadunka*, rzka, w gub. mohylewskiej, prawy dopływ Biesiedzi (lew. dopł. Soży). Przybiera Krupnię. Leży nad nią mstko Niegin, w pow. klimowickim.

Zaduranów, fol., pow. opatowski, gm. Julianów, par. Gliniany, odl. od Opatowa 31 w., ma 4 dm., 31 mk., 494 mr.

Zaduszne Pole al. *Zalesie*, fol., pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna, o 21 w. od Słonima, należy do dóbr Miłaszewicze, Mokrzeckich.

Zaduszniki, w XVI w. *Zadusniki*, wś i fol. nad rzeczką odprowadzającą do Wisły wody jeziora Zbytkowo, pow. lipnowski, gm. Oleszno, par. Zaduszniki, odl. 13 w. od Lipna, ma kościół par., urząd gm., młyn wodny i wiatrak, 41 dm., 538 mk. W 1827 r. było 23 dm., 221 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 1026: gr. or. i ogr. mr. 622, łąk mr. 167, pastw. mr. 79, lasu mr. 94, wody mr. 26, nieuż. mr. 38; bud. mur. 15, drew. 8; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 50, mr. 231. Nadane były podobno przez Jana, wojewodę łęczyckiego, około połowy XIII w. cystersom, którzy osiedli naprzód w Dobrowie a następnie założyli klasztor w Byszewie, przeniesiony wreszcie do Koronowa. Wymienione w dok. z r. 1321, rozgraniczającym dyecezyę kujawską od płockiej (Kod. dypl. pol., II, 232). Klasztor byszewski zamienił tę wieś na inne, należące do Hektora z Łącka w r. 1358. W dok. powiedziano: „Zaduczhnik cum jure patronatus et cum toto lacu Cucyno et rivulis influentibus et effluentibus“ (Kod. Wielkop., Nr. 1372 i 1376). W dok. z 1372 r. Jan, opat byszowski, ustępuje dziesięciny z Z. biskupowi kujawskiemu (Ulanow., Dok. kujaw., 262—84). Parafia istnieje tu w XVI w. Erekcya nieznana. W r. 1564 wś kościelna Z., w ziemi dobrzyńskiej, składa się z dwu części. W jednej Albert Chodowski płaci od 5 kmieci na łanach, 1 na pół łanku, 3 zagr., 1 komor., karczmarza, zaś Mateusz Orłowski od 8 kmieci na łanach, 8 zagrod., karczmarza. Ogółem fl. 9 gr. 12 sol. 2 (Pawiń., Wielkp., II, 283). W kościele tutejszym zasłynął z cudów obraz M. Boskiej i ściągał pobożnych na odpusty. W r. 1831 kościół spłonął i na jego miejscu stanęła kaplica. W r 1789 właścicielami Z. są Kuczkowscy. Z. par., dek. lipnowski, 1897 dusz. *Br. Ch.*

Zaduszniki, wś, w pow. mieleckim, paraf. rz.-kat. w Gawłuszowicach, leży na praw. brzegu Wisły. Położenie ma niskie, tylko wały chronią wieś od wylewów. Wś ma w płd. stronie wólkę Majdanek (18 dm., 83 mk.; 72 rz.-kat., 11 żyd.). Wraz z wólką i obszarem tabularnym liczą Z. 76 dm. i 325 mk. (164 męż., 161 kob.), 285 rz.-kat. a 40 izracl. Pos. tabul. (Rozalii i Hermana Kroo) wynosi 196 mr. 1571 sąż. kw. obszaru, w czem jest 60 mr. lasu; pos. mn. 194 mr. roli, 7 mr. łąk i 16 mr. past. Z. były zdawna własnością kapituły sandomierskiej. Wymienione są w dok. z r. 1191 w liczbie wsi dających dziesięcinę kolegiacie sandomierskiej. W r. 1366 król Kazimierz pozwala Michałowi, dziekanowi kolegiaty, przenieść Z. i inne wsi na prawo niemieckie (Kod. Małop., I, 5 i 337). W wieku XV zamienił je Helias, dziekan sandomierski, z Mikołajem Gołębiowskim h. Janina za Motycze Wielkie; miały wówczas Z. 3 półłanki kmiece i predium szlacheckie. W r. 1508 posiadał je z częścią Rybitew i Szczyglicami Piotr Zaduski; w 1581 r. Sebastyan i Stanisław Zaduscy. W tym czasie było już 20 kmieci, $3^1/_2$ łana, 14 zagród z rolą, 7 kom. z bydłem, 7 komor. bez bydła i 4 rzemieśln. wiejskich (Pawiński, Małop., 200). Z. graniczą na zach. z Domacynami i Wojakowem, na płn. z Przykopem, na płd. z Kłębowem. *Mac.*

Zadwieja, rzeczka, lewy dopływ Uszy Niemnowej, przyjmuje Żmijkę i Chmarkę.

Zadworańce, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 5 w.), okr. wiejski i dobra (Radziwiłowiczów) Bukiszki, o 10 w. od Wilna, 3 dm., 25 mk. katol. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.).

Zadworce 1.) wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Horodek (o 12 w.), okr. wiejski Chołchła, o 40 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, 15 dm., 140 mk. (w 1865 r. 27 dusz rewiz. w części Jasińskich i 33 w części Drużbickich). 2.) **Z.,** wś, tamże, okr. wiejski Siemierniki, 5 dusz rewiz.; należała do dóbr Poradowszczyzna, Kornickich. 3.) **Z.,** zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Rukojnie (o 2 w.), okr. wiejski Zakońce, 13 dusz rewiz. 4.) **Z.,** ob. *Zadworze.*

Zadworcy al. *Zadworje*, *Zadwory*, wś i zaśc. nad rz. Occedą, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Stołbce, o 45 w. od Mińska a $2^1/_2$ w. od st. Stołbce dr. żel. mosk.-brzeskiej. Wś ma 14 osad; zaśc. 1 osadę. Grunta szczerkowe, lasu mało. Pod wsią rz. Occeda przecina tor dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, rozlewa się w staw i obraca młyn. *A. Jel.*

Zadworczany, pow. lidzki, ob. *Niecieczo* 3).

Zadworje 1.) wś, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Kijewicze, par. prawosł. Mokrany, o 39 w. od Słucka, ma 20 osad; za poddaństwa należała do domin. Mokrany, Wojniłowiczów. Grunta lekkie. 2.) **Z.,** zaśc. nad rzką Brodnicą, lew. dopł. Szczary, pow. słucki, w pobliżu linii dr. żel. poleskiej, w 2 okr. pol. kleckim, gm. i (do niedawna) par. kat. Niedźwiedzica, o 81 w. od Słucka; miejscowość dość leśna, grunta lekko faliste. 3.) **Z.,** wś nad rz. Szczarą, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Lachowicze, o 85 w. od Słucka, ma 14 osad;

miejscowość falista, dość leśna. 4.) **Z.,** ob. *Zadworze.* *A. Jel.*

Zadworna Wieś, wś i fol., pow. koniński, gm. i par. Tuliszków, odl. od Konina 15 w.; wś ma 10 dm., 335 mk.; fol. 6 dm., 7 mk.; os młyn. 2 dm., 6 mk. W r. 1827 było 18 dm., 220 mk. R. 1579 Villa Tuliskowska. Złotnicki ma $5^1/_2$ łan.

Zadworne, fol., pow. radzyński, gm. Zahajki, par. Drelów, ma 4 dm., 10 mk., 300 mr.

Zadworne, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Bohiń (o 18 w.), okr. wiejski Bohdanowo, o 106 w. od Dzisny, 4 dm., 48 mk. (w 1865 r. 29 dusz rewiz.).

Zadwórne, przedmieście Drohobycza.

Zadworne Porzecze, ob. *Porzecze* 6).

Zadworniki 1.) wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Święciany, o 4 w. od gminy, 6 dm., 41 mk. katol. 2.) **Z.,** wś, pow. wileński, w 4 okr. pol , gm. Szumsk (o 13 w.), okr. wiejski Dreweniki, o 44 w. od Wilna, 9 dm., 65 mk. praw. i 7 katol. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.); należała do dóbr Dreweniki, Mackiewiczów. 3.) **Z.,** wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Konstantynowo, o 94 w. od Rossień. 4.) **Z.,** wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, o 45 w. od Borysowa; grunta lekkie. *J. Krz.-A. Jel.*

Zadworskie-Sieliszcze, uroczysko, w pow. pińskim, wspomniane w dokum. XVI w. w okolicy wsi Kupiatycze, dziś gm. Pinkowicze (ob. Piscew. kn., str. 298). *A. Jel.*

Zadworyszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 5 w. od Nowoaleksandrowska.

Zadworzańce 1.) wś, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupce, o $3^1/_2$ w. od Wołkowyska, 628 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.** *1* i *2*, wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Tołoczmany, o 10 w. od Wołkowyska, 190 dzies. ziemi włośc. i $16^1/_2$ dzies. należących do Balejków. 3.) **Z.,** fol., tamże, należy do dóbr Świątnica Wielka, Kołłupajłów.

Zadworzanie, wś, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Podorosk, o 27 w. od Wołkowyska, 198 dzies. ziemi włośc.

Zadworzany 1.) wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Ostrzyna, okr. wiejski i dobra, Baranowskich, Łyczkowce, o 48 w. od Lidy a 10 w. od Wasiliszek, 12 dm., 165 mk. katol. (w 1865 r. 49 dusz rewiz.). 2.) **Z.,** wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Wojska, o 44 w. od Brześcia, 132 dzies. ziemi włośc. 3.) **Z.,** wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Nikitycze, o $9^1/_2$ w. od Prużany, 97 dzies. ziemi włośc. 4.) **Z.** al. *Lwowszczyzna*, wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Derewna, o 21 w. od Słonima, 304 dzies. ziemi włośc. (64 łąk i past., 4 lasu, 11 nieuż.). 5.) **Z.,** przysiołek do wsi Prud, tamże, o 18 w. od Słonima, 33 dzies. ziemi włośc. 6.) **Z.,** wś włośc., pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Kruglany, o 6 w. od Sokółki, 192 dzies. ziemi włośc. (26 łąk i past., 14 nieuż.). 7.) **Z.,** folw., pow. miński, należy do dóbr Sołomerecze, ma 10 dm., 30 mk., 140 dzies.

Zadworze, wś i fol., pow. krasnastawski, gm. i par. Krasnystaw. Fol. Z. al. Krasnystaw, rozl. mr. 379, wchodzi w skład majoratu rząd. barona Fryderyksa. Wś ma 10 os., 56 mr. W 1827 r. było 12 dm., 67 mk.

Zadworze 1.) wś pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 8 w. od Dzisny, 5 dm., 32 mk. katol. 2.) **Z ,** wś nad jez. Świadowo, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Prozoroki (o 10 w.), okr. wiejski Ziabki, o 42 w. od Dzisny, 9 dm., 69 mk. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.); należała do dóbr Chwoszczowo, Podwińskich. 3.) **Z.,** zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Malaty (o 10 w.), 10 dusz rewiz ; należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki. 4.) **Z.,** fol., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, należy do dóbr Orniany. 5.) **Z.,** zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Serwecz (o 5 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Kościeniewicze, 14 dusz rewiz.). 6.) **Z.,** wś włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 8 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Wierzby, o 12 w. od Wilna, 10 dm., 181 mk. katol. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.). 7.) **Z.** al. *Zadworce*, wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Kosicze, o 6 w. na wschód od Brześcia, za Tryszynem, przy linii dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, 208 dzies. ziemi włośc. 8.) **Z.** *Tryszyn*, dobra, tamże. 9.) **Z.,** wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Turna, o 22 w. na wschód od Brześcia, 415 dzies. ziemi włośc. (112 łąk i past., 14 nieuż.). 10.) **Z.,** dobra, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Rewiatycze, o 46 w. od Prużany, własność Szczeglewskich, 60 dzies. (20 łąk i past., 9 lasu, 5 nieuż.). 11.) **Z.,** wś, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kuryłowicze, o 48 w. od Słonima, wraz z osadą Niwiszcza 263 dzies. ziemi włośc. 12.) **Z.,** wś, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kostrowicze, o $9^1/_2$ w. od Słonima, 397 dzies. ziemi włośc. 13.) **Z.,** dobra, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna, o 21 w. od Słonima, własność Rezwiakowych, mają 179 dzies. (23 łąk i past., 49 lasu, 28 nieuż.), b. st. poczt. między Słonimem a Zdzięciołem. 14.) **Z.**-*Karolin*, wś, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol.. gm. Międzyrzecz, o 24 w. od Wołkowyska, 98 dzies. ziemi włośc. 15.) **Z.,** wś, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Samarowicze, o 18 w. od Wołkowyska, między Krzemienicą a Rossą, 354 dzies. ziemi włośc. (98 łąk i past., 2 nieuż.). 16.) **Z.,** fol., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Jużynty, własność Rosenów, wraz z Gaczanami

517 dzies. (77 lasu, 103 nieuż.). 17.) **Z.** al. *Zadworje*, wś, pow. nowogródzki, w pobliżu gośc. z Szczors do Niehniewicz, w 1 okr. pol., gm. Niehniewicze, o 18 w. od Nowogródka, niegdyś własność Chreptowiczów, ma 8 osad; miejscowość bezleśna, grunta urodzajne, lekko faliste. 18.) **Z**, ob. *Zadworje*. *J. Krz.-A. Jel.*

Zadwórze 1.) wś, pow. przemyślański, 30 klm. na płn.-zach. od Przemyślan, 12 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Glinianach, urząd pocz. i st. kol. Karola Ludwika w miejscu. Na wsch. leży Pełtew, na płd. i zach. Połonice, na płn. Chreniów i Ubinie (obie w pow, kamioneckim). Wzdłuż granicy płn. płynie Jaryczówka (Rokitna). W jej dolinie leżą zabudowania wsi. Środkiem obszaru idzie tor dr. żel. Wznies. na zach. sięga 249 mt. Własn. więk. ma roli or. 534, łąk i ogr. 405, past. 27, lasu 412 mr.; wł. mn. roli or. 984, łąk i ogr. 1125, past. 23, lasu 22 mr. W r. 1890 było 231 dm., 1538 mk. w gm., 21 dm., 142 mk na obsz. dwor. (1236 gr.-kat., 364 rz.-kat., 80 izr.; 1404 Rus., 276 Pol.). Par. rz.-kat. w Glinianach, gr.-kat. w miejscu, dek. uniowski. We wsi jest cerkiew, szkoła 2-klas., kasa pożyczk. gm. z kapit. 1743 złr., tartak i młyn parowy. 2.) **Z.**, wś, pow. liski, w zwartej górskiej dolinie, wzn. 564 mt. npm., u źródłowisk Strwiąża, przy gościńcu z Ustrzyk Dolnych (10·3 klm.) do Lutowisk. Dolinę otacza od zachodu pasmo lesiste Żuków, sięgające na zachód od wsi do 724 mt., na wschód niższe wzgórza, mające jednak do 693 mt. Mała osada, liczy 24 dm. i 167 mk. (75 męż., 92 kob), 153 gr. kat., przydzielonych do parafii w Hoszowie, 2 rz.-kat. należących do par. w Jasieniu i 12 żydów. Pos. tabularna (Ad. Ziętarskiego) ma 115 mr. 1281 sąż. kw. obszaru, w połowie lasu; pos. mn. 348 mr. roli. Gleba jest owsiana, jałowa, lasy świerkowe. Z. graniczy na północ z Hoszowem i Hoszowczykiem, na zachód z Daszówką, na wschód z Moczarami, na połud. z Kalnem. 3.) **Z.**, wólka do Wadowic Górnych, w pow. mieleckim, ma 73 dm. i 307 mk. (153 męż., 154 kob.), leży na zach. od Wadowic. 4.) **Z.**, wólka do Brenia Ossuchowskiego, w pow. mieleckim, liczy 11 dm. i 76 mr. (40 męż., 36 kob.). 5.) **Z.**, wólka do Woli Mieleckiej, w pow. mieleckim, składa się z 6 dm. i 17 mk. (9 męż., 8 kob.). *Lu. Dz.-Mac.*

Zadworzyszcze, wś, pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub. Założona 1860 r. za dworem, od czego nazwę wzięła. Ma 8 dm., 64 mk., w tem 28 r. l.; 68 mr. Ludność rolnicza. *Ks. S. S.*

Zady 1.) wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, o 44 w. od Borysowa. 2.) **Z.**, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. i par. katol. Ziembin, o 42 w. od Borysowa, ma 11 osad; miejscowość dość leśna, wzgórzysta. 3.) **Z.**, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Uzda, o 95 w. od Ihumenia. 4.) **Z.**, fol., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Citwa, o 62 w. od Ihumenia, przeszło 30 włók, należał zawsze do domin Citwa, dziedzictwa bardzo dawnego Janiszewskich; po śmierci Ludwika, b. marszałka ihumeńskiego, przy podziale pomiędzy 4 synów jego, Z. dostał się najmłodszemu Ludwikowi razem z domin. Woronicze. Grunta lekkie, łąk i pastwisk obfitość. 5.) **Z.**, wś, pow. połocki, gm. włodzimierska, 2 dm., 14 mk., dziegciarnia. *A. Jel.*

Zady 1.) góra (323 mt.), na granicy Koniuszek i Czahrowa, w pow. rohatyńskim, na 42° 12′ wsch. dług., 49° 19½′ płn. szer. (Karta wojs., 8, XXXI). 2,) **Z.** *Szerokie*, wzgórza bezleśne po praw. brzegu Bybełki, w Bokowie, pow. podhajecki i w Podszumlańcach, w pow. rohatyńskim (Karta wojs., 8, XXXII). *St. M.*

Zady 1.) os. w Wołowem, pow. bóbrecki. 2.) **Z.**, karczma koło Pomorzec, obsz. dwor. Rzepińce, pow. buczacki. 3.) **Z.**, fol. koło Radenic, pow. mościski. 4.) **Z.**, grupa domów w Cisowej, pow. przemyski. 5.) **Z.**, część Wołoszczy, w pow. samborskim. 6.) **Z.**, gajówka w Płotyczu, pow. tarnopolski. 7.) **Z.**, fol. na obszarze Majnicza, w pow. samborskim. 8.) **Z.**, wólka do Kramarzówki, w pow. jarosławskim, składa się z 61 dm. i 363 mk. (180 męż., 183 kob.).

Zadybie, wś i fol., pow. garwoliński, gm. Kłoczew, par. Żelechów, odl. 28 w. od Garwolina, ma szkołę początkową, dwa młyny wodne, cegielnię, gospodarstwo rybne, 51 dm., 507 mk. W 1827 r. było 53 dm., 323 mk. Dobra Z. składały się w r. 1894 z fol.: Z., Huta Zadybska, nomenklatur: Olszyniak i Korzelaty, rozl. mr. 2636: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 1004, łąk mr. 258, pastw. mr. 41, lasu mr. 669, nieuż. mr. 115; bud. mur. 2, drew. 40; płodozm. 13-pol., las nieurządzony, pokłady torfu; folw. Huta Zadybska gr. or. i ogr. mr. 382, łąk mr. 3, pastw. mr. 6, lasu mr. 149, nieuż. mr. 10; bud. mr. 1, drew. 8; płodozm. 4-pol., las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś Z. os. 50, mr. 874; wś Zaryte os. 20, mr. 501; wś Korzelaty os. 9, mr. 224; wś Kąty os. 6, mr. 135; wś Stryj os. 42, mr. 782; wś Pyrka os. 2, mr. 16; wś Huta Zadybska os. 4, mr. 32. Lassota, kasztelan „de Zadupe", asystuje w Sandomierzu przy boku Kazimierza W. r. 1345 podczas spisania aktu dla klasztoru w Wąchocku. Tenże Lassota pożycza klasztorowi w 1354 r. 20 grzyw. i opat zabezpiecza mu je na wsi Jabłonicy. W drugim tym akcie nazwany jest: kasztelan „de Zadib" (Kod. Małop., III, 58, 102). Według reg. pobor. z r. 1569 wś Zadibie (r. 1510 Zadyb, w par. Żelechow), należała do ststwa stężyckiego i płaciła od 11 łan km., 7 zagr., 3 kom. (Pawiń., Małop., 340). *Br. Ch.*

Zadyborze, osada, pow. kobryński, w 3 okr.

pol., gm. Iłosk, 6 dzies., własność Siernakowskich.

Zadybska Wola, wś, pow. garwoliński, ob. *Wola Zadybska.*

Zadyby, wś nad Turyą, pow. kowelski, gm. Tahaczyn, 41 dm., 457 mk., cerkiew, młyn wodny, gorzelnia. Własność niegdyś Zadybskich, których ścisnąwszy, skupił kn. Fedor Sanguszko, ssta włodzimierski. Ze wsi tej był obowiązany do utrzymywania 1 horodni zamku włodzimierskiego i jednej zamku łuckiego (Jabłonowski, Rewizye, 7, 53, 83). Podług reg. pob. pow. włodzimierskiego z 1577 r. wś. Z. należy do Niesuhojeży kn. Romana (Sanguszki), który płaci ztąd z 10 dym. dworz. po 20 gr., 3 ogr. W 1583 r. w dzierżawie monasteru mielnickiego, płaci z 10 dym., 3 ogr., 3 kół dorz., 1 rocz., 1 stępn., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 65, 113).

Zadyca, rzka, w pow. dzisieńskim, pod zaśc. Kazaniewicze.

Zadylewo, kol. do Sokoligóry, pow. wąbrzeski, paraf. kat. Pluskowęsy.

Zadzawa, potok, pow. doliński, ob. *Sadzawa.*

Zadzeń, os. leś., pow. będziński, gm. Sulików, ma 1 dm., 18 mr.

Zadziele 1.) wólka do Dobry, w pow. limanowskim, składa się z 24 dm. i 170 mk. (76 męż., 94 kob.) rz.-kat.; leży na płn. od Dobry, przy drodze do Stróży Struszkiewicz. 2.) **Z.,** wś, w pow. żywieckim, liczy 96 dm. i 633 mk. (311 męż., 322 kob.), 608 rz.-kat. a 25 izrael. Parafia rz.-kat. w Żywcu. Leży u ujścia pot. Łękawki do Soły (o 5·2 klm.), na płn. od Żywca. Attyn. dóbr żywieckich arcyks. Albrechta, ma tylko 38 mr. nieużytków (moczarów). Graniczy na płn. z Oczkowem, na wsch. z Łękawicą a na płd. ze Starym Żywcem. *Mac.*

Zadzielsko, wś, pow. turczański, 23 klm. na płd.-wsch. od Turki, 15 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Boryni, 11 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Smorzem. Na płn. leżą Jabłonów i Mołdawsko, na wsch. Zawadka i Dołżki, na płd. Krasne, na zach. Komarniki. Na płd. nastaje pot. Magóra, dopływ Zawadki, i płynie na płn. W jego dolinie leżą zabudowania. Na płd. wznosi się szczyt Magóra do 1013 mt., na płn. Klewa do 901 mt. Własn. więk. ma roli or. 37, łąk i ogr. 5, pastw. 12, lasu 132 mr.; wł. mn. roli or. 1157, łąk i ogr. 112, past. 698, lasu 151 mr. W r. 1890 było 142 dm., 790 mk. w gm. (772 obrz. gr.-kat., 18 izr.; wszyscy narod. rusińskiej). Par. gr. kat. w Krasnem. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała. Według lustracyi z 1686 r. wś należała do ststwa samborskiego, krainy ilnickiej. *Lu. Dz.*

Zadziennica, uroczysko, pow. piński, w pobliżu wsi Wielka-Hać, w gm. Święta-Wola, wspomniane w dokumencie XVI w. (ob. Piscow. kn., str. 148, 150). *A. Jel.*

Zadziew 1.) mko, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Jasiewo, okr. wiejski Nowy Dwór, dobra skarbowe Zahacz (o 3 w.), 2 dm., 19 mk., kościół, jarmark 6 sierpnia. 2.) **Z.,** *Zadziewie,* folw. i wś nad jez. t. n., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze (o 13 w.), okr. wiejski Dołża, o 80 w. od Wilejki a 120 w. od Wilna. Fol. ma 1 dm., 76 mk. katol., wś zaś, zwana mkiem, 5 dm., 74 mk. t. wyzn. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.), kościół paraf. katol., kaplica cmentarna, 1 jarmark. Własność Świętorzeckich. Kościół paraf., p. w. Przemienienia Pańskiego, z drzewa wzniesiony w 1760 r. przez biskupa Zienkowicza. Parafia katol., dekanatu nadwilejskiego, 4289 wiernych. Kaplica na cmentarzu miejscowym.

Zadziewały, wś, pow. orszański, gm. Lubawicze, ma 22 dm., 179 mk., garbarnia.

Zadzież, wś skarbowa, pow. drysieński, par. Oświej, przy trakcie z Połocka do Oświei, miała 78 chat, 264 dusz rewiz. W 1639 r. własność Tomasza Chrapowickiego, później przechodzi do Teofila Chrapowickiego, którego syn Dadzibóg w 1683 r. sprzedaje Z. za 18000 złp. Jerzemu i Annie z Hłasków Zabielskim Szczyttom, wojskim inflanckim. Ci w 1716 r. zapisują Zadzież wraz z innemi dobrami ks. dominikanom wołynieckim, poczem, jako dobra poduchowne, przechodzi na rzecz skarbu.

Zadzikierz, przys. Ocieki, w pow. ropczyckim.

Zadzim, w XVI w. *Zadzym,* wś, fol. i dobra, pow. sieradzki, gm. i par. Zadzim. Leży o 26 w. na płn.-płn.-wsch. od Sieradza, przy trakcie do Łęczycy, posiada kościół par. murowany, sąd gm. okr. V, urząd gm., 27 dm., 468 mk., dwa wiatraki. W r. 1827 było 27 dm., 192 mk. Dobra Z. składały się w r. 1883 z fol. Z. i Wola Zaleska rozl. mr. 1384: gr. or. i ogr. mr. 749, łąk mr. 73, lasu mr. 507, nieuż. mr. 54; bud. mur. 18, drew. 22; płodozm. 13-pol.; las urządzony. Wś Z. os. 51, mr. 60; wś Wola Zaleska, os. 18, mr. 272. Miejscowa tradycya głosi, jakoby istniało kiedyś na obszarze Z. miasto zwane Jakuszew, lecz zostało zniszczone przez Tatarów i morowe powietrze. Podstawą do tego podania było istnienie z dawnych czasów targowiska w Z., o czem świadczy wzmianka o karczmarzach w Lib. Ben. Łaskiego i dwa jarmarki na św. Małgorzatę i św. Mateusz, które odbywały się do r. 1860 wraz z przypadającemi w te dni odpustami. Kościół parafialny, p. w. św. Małgorzaty, powstał dość wcześnie, bo już w r. 1416 w konsystorzu gnieźnieńskim, w sprawie o dziesięciny z Rybna, staje jako świadek pleban zadzimski. Na początku XVI w. kościół ma 4 łany (działy), łąkę. Istnieje już dom szkolny. Dziesięcinę z łan. kmiecych, wartości do 3 grz.,

pobiera archidyakon uniejowski, ale kmiecie osadzeni na rolach należących poprzednio do trzech dworów szlacheckich, płacą pleban. w Zadzimiu. Wś ta była pierwotnie siedzibą częściowych właścicieli, którzy rozradzając się, tworzyli nowe osady w pobliżu, jak Wola Zadzimska (Flaszczyna Wola), Wola Sypińska (Więcławkowa), Wola Konopczyna (dziś Zaleska). W r. 1552 w Z. są trzy działy: sors Hieronymi (1553 r. Jaroslai) z 6 osad. na $2^1/_2$ łan., sors Nicolai Flias (też Flaszka zwany) z 5 osad. na $5^1/_2$ łan , sors Johannis z karczmą i 4 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 230). Altarya założona przy kościele w XV w., zapewne została przeniesiona przed r. 1523 do Powidza. Fundatorem jej był jakiś Michał, dziedzic Budzisławia (w pow. słupeckim) a następnie dzierżawca Powidza (Łaski, L. B., I, 321, 386). Wzrastająca w zamożność szlachta sieradzka, która w ciągu XVI i pierwszej połowy XVII w. wyda długi szereg wybitnych rodów, bierze w opiekę kościół zadzimski, jako miejsce wiecznego spoczynku. Do ostatnich czasów mieściło się w podłodze kościoła ośm płyt kamiennych z wykutemi herbami (Jastrzębiec, Zagłoba, Poraj, Rola, Kościesza, Dołęga). Obecny murowany kościół sklepiony, z podziemiami, wystawił r. 1624 Aleksander z Otoka Zaleski, podsędek sieradzki, później referendarz koronny. Arcyb. Jan Wężyk wyniósł kościół do godności prepozytury, ustanowił przy nim mansyonarzy i wcielił do parafii, jako filie, kościoły w Glinnie i Brodni (później i Zygry). Nową erekcyą potwierdził Władysław IV na sejmie z r. 1641. Portret fundatora, Zaleskiego, naturalnej wielkości, wisi dotąd, mocno zniszczony, w kościele po lewej stronie. Z nagrobków za najstarszy uważany jest kamień grobowy Rudnickich (z Rzeczycy) w lewą ścianę wmurowany, z zatartym napisem polskim i herbami. Drugi, lepiej przechowany, jest grobowcem Bużeńskich, Jana z Bużenina, dziedzica Ralewic († 1538), i żony jego Katarzyny z Dziatkowic († 1526). Wystawił go Hieronim Bużenski, żupnik krakow., sekretarz królewski. Inne nagrobki, późniejsze znacznie są pamiątką po właścicielach dóbr zadzimskich. Dobra te przeszły w XVIII zapewne wieku w ręce Dąmbskich z Lubrańca. Józef Dąmbski, spokrewniony ze Stanisławem Leszczyńskim, miał trzech synów, z których Karol, pułkownik wojsk koron., wojewodzic sieradzki, otrzymał po ojcu Zadzim i tu osiadł. Wróciwszy z koronacyi Stanisława Augusta urządza stary dwór modrzewiowy, wedle wzorów francuskich, ściany okrywa obiciami zdobnemi w malowidła, ujętemi w ramy złocone, zdobi wielkiemi lustrami i zegarami grającemi. Zakłada park, ze szpalerami, fontanami i zaczyna budować pałac, który nie wzniesie się po nad fundamenty. Drogą posagu przeszedł Z. w dom Jarocińskich. Wojciech Jarociński podniósł upadające gospodarstwo, odbudował folwark, dom, wzniósł gorzelnią, odnowił kościół i otoczył murem, oczynszował włościan i odbudował im domy. Z. par., dekan. sieradzki, 2945 dusz. Z. gmina należy do sądu gm. okr. V w miejscu, st. poczt. w Szadku, ma 12591 mr. obszaru i 4043 mk. Śród stałej ludności było 25 protest. *Br. Ch.*

Zadziory, os. leś., pow. przasnyski, gm. Jednorożec, par. Chorzele, odl. o 26 w. od Przasnysza, ma 2 dm., 14 mk., 15 mr.

Zadziów (por. t. VI, 476) mylnie, ob. *Zadźwieja.*

Zadziwie, fol., pow. ciechanowski, gm. i par. Opinogóra, odl. 6 w. od Ciechanowa, 1 dm., 4 mk., 93 mr.

Zadźwieja al. *Zadźwiej*, dwie wsi i fol. nad rz. Dźwieją, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Żuchowicze, o 46 w. od Nowogródka. Wś Z. al. Krzywe Sioło ma 23 osad; wś Z. al. Stare Sioło 24 osad. Folw., własność Mierzejewskich, ma około 49 włók, w gruntach wybornych, łąki obfite. W r. 1777 Paweł Makuszyński zapisał na Z. 1050 rubli monasterowi bazylianek św. Trójcy w Wolnej (ob. Ist. mińsk. ep. Archim. Mik., 133). Istniał tu do r. 1866 kościół paraf., dekanatu stołowickiego. W r. 1868 ustanowiono tu parafią prawosł., należącą do 2-go dekanatu (błagoczynia) pow. nowogródzkiego. W r. 1886 odbyła się tu specyalna misya władyki mińskiego (ob. Mińsk. ep. wied., Nr. 22, str. 541). O kościele w Z. ob. dzieło p. t. „Biskupstwo mińskie“ (str. 204).

Zadźwińce, zaśc. szl. nad pot. Przesiełówką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 32 w. od Dzisny, 1 dm., 5 mk. katol.

Za Dźwinie, jedna z pięciu części na jakie do 1772 r. dzieliło się mto Połock (ob. t. VIII, 717).

Zaeklau al. *Zoeklau*, 1295 r. *Socolow*, wś i dobra, pow. kożuchowski, par. kat. Zoelling, ew. Kożuchów. W r. 1885 dobra miały 395 ha, 3 dm., 29 mk. ew. Wś miała 183 ha, 48 dm., 216 ew. Składa się z trzech części: Ober, Mittel i Nieder Z.

Zafilce, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wołożyn, okr. wiejski Kibudźce, o 60 w. od Oszmiany, 6 dm., 50 mk. praw., 7 katol. (27 dusz rewiz).

Zaforoszcze niwy, na obszarze Popielan, w pow. lwowskim.

Zafraksztyn, niem. *Za Frankenstein*, kol. do Skępska, pow. wąbrzeski, st. p. Elgiszewo, 1885 r. 2 dm., 22 mk.

Zafrancuzka grobla, okolica nad rzką Bołoczanką, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, par. katol. Błonie; miejscowość poleska, łąk obfitości. *A. Jel.*

Zagać, grupa domów w Piwowszczyźnie, pow. sokalski.

Zagać, ob. *Zazieleń.*

Zagacie, folw., pow. bielski, gm. Kostomłoty, par. Kodeń, ma 1 dm., 11 mk., 432 mr. Dawniej własność kościoła w Kodniu.

Zagacie 1.) wś, pow. krakowski, przy drodze z Liszek do Kalwaryi, w okolicy lesistej, par. w Czernichowie. Do wsi należą dwie wólki: Na Bańdach i Wyżrak. Wraz z niemi ma 66 dm. i 434 mk. (208 męż., 226 kob.) rzym.-kat. Posiadłości tabularnej nie ma; pos. mn. wynosi 202 mr. roli, 108 mr. łąk i 32 mr. pastw. Graniczy na płd. z Czernichówkiem, na zach. z Kłokoczynem, na wsch. z Rączną a na płd. z Nową Wsią. 2.) **Z.,** os. dom. do Wysokiej, pow. rzeszowski. 3.) **Z.,** część Rolowa, nad rzką Trudnicą, pow. drohobycki.

Zagaj 1.) wś, pow. nieszawski, gm. i par. Osięciny, ma 12 os., 53 mk., 62 mr. 2.) **Z.,** wś i folw. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Tum, par. Góra św. Małgorzaty, odl. od Łęczycy 8 w.; wś ma 14 dm., 247 mk.; folw. 5 dm., 8 mk. W r. 1827 było 14 dm., 195 mk. W r. 1893 fol. Z. rozl. mr. 473: gr. or. i ogr. mr. 320, łąk mr. 99, pastw. mr. 34, nieuż. mr. 20; bud. mur. 7, drew. 4. Wś Z. os. 37, mr. 51. Wieś tę wraz z innemi daje r. 1287 Władysław, ks. łęczycki i kujawski klasztorowi w Trzemesznie, dla wykupienia karczem i targowego, które klasztor posiadał w Łęczycy. Czy wś książęca t. n. w dok. z r. 1349 tę samą oznacza osadę, trudno stanowczo powiedzieć, wobec tego, że aktem poprzednim Zagaj przeszedł na własność klasztoru (Kod. Wielkop., 281 i 1288). Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kanonii łęczyckiej, folw. kościołowi w Górze (Łaski, L. B., II, 417). Według reg. pobor. pow. łęczyckiogo z r. 1576 Puczek płaci tu od 3 łan., 4 zagr., karczmy, 8 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 85). 3.) **Z.,** kol., pow. turecki, gm. Piekary, par. Skęczniew, odl. od Turka 21 w., ma 8 dm. a wraz z kol. Michniówką 143 mk., 12 osad i 304 mr. Wchodziła w skład dóbr Piekary. Os. karcz., zwana Krzyżówka, ma 9 mk. 4.) **Z.,** kol. nad rz. Wartą, pow. kolski, gm. Koźmin, par. Dobrów, odl. od Koła 10 w., ma 8 dm., 46 mk., 13 os., 74 mr. Wchodziła w skład dóbr Kwiatków. 5.) **Z.** *Boleski*, folw., pow. opatowski, gm. Waśniów, par. Kunów, odl. od Opatowa 22 w., ma 1 dm., 10 mk., 150 mr. 6.) **Z.** *Grzegorzewski* al. *Zagaje*, folw., pow. opatowski, gm. Waśniów, par. Grzegorzewice, odl. od Opatowa 22 w., ma 2 dm., 12 mk., 198 mr. (143 mr. roli i 49 lasu). W r. 1862 oddzielony został od dóbr Grzegorzewice. W r. 1827 było 6 dm., 11 mk. Znajdują się tu pokłady marmuru ciemnego. Ob. *Grzegorzewice* 3.). 7.) **Z.** *Szarlotowo*, kol., pow. kolski, par. Koło (odl. 10 w.), ma 9 dm., 43 mk. 8.) **Z.,** ob. *Zagaje.* *Br. Ch.*

Zagaj 1.) zaśc., pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 18 w. od Poniewieża. 2.) **Z.** al. *Zagaje*, dobra, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kowarsk, o 26 w. od Wiłkomierza, własność Bujków, 171 dzies. (76 lasu, 10 nieuż.). 3.) **Z.,** wś, nad rz. Citewką, praw. dopł. Świsłoczy, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Nowosiołki, o 40 w. od Ihumenia, ma 14 osad; za poddaństwa własność Ratyńskich, przy dom. Nowosiołki; grunta urodzajne, łąki obfite. 4.) **Z.** al. *Zagajny*, folw., pow. miński, w 2 okr. pol., gm. i par. katol. Raków, o 37 w. od Mińska.

Zagaj, przyl. Gdowa, pow. wielicki.

Zagaj, folw. do Węgierskiego, w pow. średzkim, okr. urz. kostrzyńskim, ma urz. okr. w Drzazgowie, pocztę w Węgierskiem, st. kol. żel. w Kostrzynie, na linii Poznań-Września, par. katol. w Czerlejnie, sąd w Środzie i Poznaniu; 2 dm., 23 mk. 2.) **Z.,** pole, w Kaliszkowicach Ołobockich, w pow. ostrzeszewskim. 3.) **Z.,** fol. do Urbania, pow. i okr. urz. obornicki, parafia i poczta w Szamotułach, 1 dm., 24 mk. Należała r. 1793 do Żółtowskich. 4.) **Z.,** pow. obornicki, ob. *Popów* 10.).

Zagajcie, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 38 w. od Wiłkomierza. Włościanin Andrykanis ma w Z. i Leszczypczyszkach 58 dzies. (4 lasu, $7^1/_2$ nieuż.).

Zagaje 1.) os., pow. opatowski, gm. Sadowie, par. Ruszków, odl. od Opatowa 7 w., ma 1 dm., 21 mk., 23 mr. włośc. 2.) **Z.,** folw. dóbr rząd. Kunów, w pow. opatowskim. 3.) **Z.,** os., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. od Sandomierza 21 w., ma 5 dm., 28 mk., 20 mr. włośc. W r. 1827 było 4 dm., 14 mk. 4.) **Z.,** os., pow. olkuski, gm. i par. Minoga. W r. 1827 leży w par. Wysocice, ma 4 dm., 28 mk. 5.) **Z.,** folw., pow. jędrzejowski, gm. i par. Sędziszów. 6.) **Z.,** wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. i par. Mierzwin, odl. 7 w. od Jędrzejowa. W r. 1827 było 18 dm., 155 mk. W r. 1888 fol. Z. rozl. mr. 770: gr. or. i ogr. mr. 618, lasu mr. 133, nieuż. mr. 19; bud. mur. 6, drew. 15; płodozm. 12 pol., las nieurządzony. Wś Z. os. 32, mr. 285. Według reg. pobor. pow. książkiego z r. 1581 wś Zagaje i Konary, w par. Nawarzyce, własność S. Dembieńskiego, miały $5^1/_2$ **łan. km.**, 1 czyn., 3 zagr. bez roli, 5 kom. z bydłem, 1 rzem. (Pawiń., Małop., 93). 7.) **Z.,** wś, wchodząca w skład dóbr Łapszów, w pow. pińczowskim, ob. *Podgaje* 6.). 8.) **Z.,** os., pow. pińczowski, gm. Nagórzany, par. Kościelec. 9.) **Z.** *Dębiańskie*, wś i folw., pow. pińczowski, gm. Drożejewice, par. Stradów. Folw. ma 309 mr., wś 12 os., 45 mr. Wchodziły w skład dóbr Dębiany. W r. 1827 było 7 dm., 38 mk. 10.) **Z.** al. *Z. Stradowskie*, wś, pow. pińczowski, gm. Chroberz, par. Stradów. W r. 1827 było 9 dm., 48 mk. 11.) **Z.** *Zborowskie*, folw., pow. stopnicki, gm. Zborów, par. Solec. Wchodzi w skład dóbr Kików. W 1827 r. 1 dm., 6 mk., par. Dobrowoda. 12.) **Z.,** wś, pow. miechowski, gm. i

par. Iwanowice. Należała do wsi Biskupice, włości biskupów krakowskich, W r. 1827 było 6 dm., 38 mk. 13.) **Z.,** folw., pow. miechowski, gm. Miechów, par. Nasiechowice. W r. 1875 miał 266 mr. Oddzielony od dóbr Zarogów. 14.) **Z.,** folw., pow. miechowski, gm i par. Luborzyca. W r. 1827 było 3 dm., 11 mk. 15.) **Z.,** os., pow. miechowski, gm. i par. Racławice. 16.) **Z.,** os., pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica. 17.) **Z.** *Małe*, pow. nowoaleksandryjski, ob. *Nowa Osada* 2.). 18.) **Z.,** folw., pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Lejpuny, odl. od Sejn 43 w., ma 1 dm., 20 mk. W r. 1827 było 4 dm., 17 mk., par. Wiejsieje.

Zagaje 1.) chutor, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Bereza, o 30 w. od Prużany, należy do dóbr Stary Zdzitów, Mikulskich. 2.) **Z.,** ob. *Zagaj.*

Zagaje 1.) os. dom. na obszarze dwor. Branic, pow. krakowski. 2.) **Z.,** wólka do Woli Żarczyńskiej, w pow. łańcuckim, liczy 24 dm. i 120 mk. (62 męż., 58 kob.). 3.) **Z,** folw. na obszarze dwor. Błotnica, pow. przemyślański. 4.) **Z.,** część Beńkowej Wiszni, pow. rudecki.

Zagajek, folw., w pow. mławskim, ob. *Łążek* 8.).

Zagajew al. *Zagajów*, wś i folw., pow. turecki, gm. Bartochów, par. Warta, odl. 36 w. od Turka, ma 12 dm., 147 mk. W r. 1827 było 10 dm., 125 mk. .W r. 1883 folw. Z. rozl. mr. 661: gr. or. i ogr. mr. 603, łąk mr. 39, nieuż. mr. 19; bud. mur. 7, drew. 5; płodozm. 8 pol. Wś Z. os. 20, mr. 19. Na początku XVI w. dziesięcinę z łanów km. i folw. dawano plebanowi, prócz tego kmiecie płacili mu po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 411). Według reg. pobor. pow. sieradzkiego z r. 1553 wś Z. miała 4 łan. km. (Pawiński, Wielkop., II, 221).

Zagajewice, wś i folw., pow. nieszawski, gm. Osięciny, par. Kościelna Wieś, odl. 20 w. od Nieszawy, ma 100 mk. W r. 1827 było 9 dm., 115 mk. W r. 1886 folw. Z. rozl. mr. 556: gr. or. i ogr. mr. 507, łąk mr. 16, pastw. mr. 24, nieuż. mr. 9; bud. mur. 8, drew. 6. Wś Z. os. 13, mr. 11. Według reg. pobor. pow. brzeskiego z r. 1557 wś Z., w par. Osięciny, miała $7^1/_2$ łan., 2 zagr., 1 kom. (Pawiń., Wielkop., II, 12). Leży na zachód Służewa a na płd.-wsch. Gniewkowa. R. 1583 siedzą tu Zagajewscy, Stanisław i Marcin, Paweł Łąkocki i Piotr Grabski.

Zagajewice, wś dwor., w pow. inowrocławskim, okr. urz. dąbrowski (Louisenfelde), ma urząd stanu cyw. i pocztę w Murzynnie, st. kol. żel. w Gniewkowie (Argenau), na linii Inowrocław-Toruń, szkoła katol. w Ośniszczewie, ew. w Wonorzu, par. katol. w Brudnie, ew. w M. Murzynnie, sądy w Inowrocławiu i Bydgoszczy. Obszaru 325 ha, 6 dym., 166 dusz (79 katol.). W r. 1258 comes Sdeslaus, frater comitis Boguslai, castellani in June Wladislavia w kościele, kruszwickim nadał kościołowi włocławskiemu trzy wsi, w tej liczbie: „Zagaievici“ (Kod. dypl. pol., II, 61). Ob. *Sławsko.*

Zagajewiczki, niem. *Forbach*, wś dwor.; co do położenia ob. *Zagajewice.* Obszaru 124 ha, 5 dym., 62 dusz (24 prot.). Czysty dochód od gruntu 3985 mk. Leżą na płd.-wsch. Gniewkowa, na zach. Służewa.

Zagajewo, wś i folw., pow. płoński, gm. Naruszewo, par. Czerwińsk, odl. 10 w. od Płońska, ma 3 dm., 45 mk. W r. 1827 było 5 dm., 20 mk. W r. 1874 fol. Z. lit. AB rozl. mr. 240: gr. or. i ogr. mr. 191, łąk mr. 13, lasu mr. 26, nieuż. mr. 10; bud. drew. 10. Wś Z. os. 5, mr. 3. R. 1567 we wsi Z., w par. Naruszewo, Stanisław Urbano płacił od $^3/_4$ włóki, 1 ogr., $^1/_2$ wł. i 2 ogr. (Pawiński, Mazowsze, 350).

Zagajewo, wś, w par. Dębnica (dziś pow. gnieźnieński). Istniała jeszcze na początku XVI w. Był tu dwór szlachecki i jeden kmieć na roli. Jan z Zagajewa, pleban dębnicki, oświadcza w Gnieźnie r. 1459, że pożyczył od ojca swego, Jana, dziedzica Zagajewa, 100 dukatów. Tenże pleban r. 1464 sprzedaje dziesięciny z Z. za 20 grzyw. (Łaski, L. B., I, 50, przypisy). Regestra pobor. z XVI w. nie podają tej wsi. Dziś nie istnieje.

Zagajki, ob. *Zahajki.*

Zagajkowa Wola, folw., os., pow. nieszawski, ob. *Wola Zagajkowa.*

Zagajne, os., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Rogów, par. Wilków. Skorowidz Zinberga podaje tę osadę p. n. *Zagajdzie.*

Zagajne Sierzputy, ob. *Sierzputy* 11.).

Zagajnik, folw., pow. mławski, gm. Niechłonin, par. Sarnowo, odl. 24 w. od Mławy, ma 2 dm., 23 mk., 47 mr.

Zagajnik, niem. *Zaganik*, wyb. do Kłosowa, pow. kartuski, st. p. Przodkowo; 1885 r. 7 dm., 38 mk.

Zagajny, ob. *Zagaj* 4.).

Zagajów 1.) wś i folw., pow. stopnicki, gm. Zborów, par. Piasek Wielki, odl. 9 w. od Stopnicy. W r. 1827 było 20 dm., 106 mk. Fol. Z. r. 1881 oddzielony od dóbr Rzegocin, w 1886 r. rozl. mr. 459: gr. or. i ogr. mr. 335, łąk mr. 65, past. mr. 13, lasu mr. 42, nieuż. mr. 4; bud. mur. 3, drew. 3; płodozm. 4 pol., las nieurządzony. W połowie XV w. wś Z., w par. Piasek Wielki, własność Spytka z Melsztyna h. Leliwa, miała łany km., karczmę z rolą, z których dziesięcinę, wartości 4 grzyw., dawano biskup. krakow. Karczma z rolą, własność plebana w Wielkich Piaskach, płaciła czynszu 2 grzyw. (Długosz, L. B., II, 421). W 1508 r. łączył się Z. ze Skarbisławicami w jedną całość dóbr. W r. 1579 Gnojeńska płaciła tu od 14 osad, $3^1/_2$ łan., 1 bied.,

1/2 łanu sołtys. (Pawiń., Małop., 211, 486, 487, 488). 2.) **Z.**, wś i folw. nad rz. Mierzawą, pow. pińczowski, gm. i par. Góry, odl. 7 w. od Pińczowa. W 1827 r. wś Z. Tomickiego miała 27 dm., 220 mk. Dobra Z. składały się w r. 1888 z folw. Z. Karolów, Kołków, Jelcza, rozl. mr. 1452: folw. Z. Karolów gr. or. i ogr. mr. 588, łąk mr. 91, pastw. mr. 85, lasu mr. 22, przestrzenie sporne mr. 89, nieuż. mr. 14; bud. mur. 8, drew. 4; płodoz. 10 pol.; fol. Kołków gr. or. i ogr. mr. 238, pastw. mr. 40, lasu mr. 161, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1, drew. 8; fol. Jelcza: gr. or. i ogr. mr. 113, nieuż. mr. 2; bud. mur. 2, drew. 1, las nieurządzony, pokłady kamienia budowlanego. Wś Z. os. 47, mr. 161, wś Jelcza Mała os. 8, mr. 34, wś Kołkowo os. 9, mr. 35, wś Karolewo os. 9, mr. 21. 3.) **Z.**, wś i folw., pow. pińczowski, gm. Wawrowice, par. Kazimierza Mała, odl. 25 w. od Pińczowa. W r. 1827 było 26 dm., 162 mk. W r. 1879 folw. Z. z os. Bugaj rozl. mr. 573: gr. or. i ogr. mr. 377, łąk mr. 47, pastw. mr. 59, lasu i zarośli mr. 80, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, drew. 14, las nieurządzony. Wś Z. os. 31, mr. 118, os. Bugaj os. 1, mr. 5. W połowie XV w. wś Z., w par. Kazimierza Mała, miała łany km., karczmy, zagrod., od których dziesięcinę dawano bisk. krak. Folwark rycerski dawał dziesięcinę kościołowi w Chełmie (Długosz, L. B., II, 146, 420). Na początku XVI w. łany folw. tej wsi, które poprzednio były kmiecymi, dawały dziesięcinę altaryi św. Michała przy kościele w Chełmie (pow. noworadomski). Dziesięcinę tę dawano pieniędzmi, w ilości 3 grzyw. rocznie (Łaski, L. B., II, 206). W r. 1579 płacono od 12 osad, 6 łan., 4 zagr., 8 biednych (Pawiń., Małop., 216).

Zagajówek, wś i folw., pow. pińczowski, gm. Góry, par. Michałów, odl. 6 w. od Pińczowa. W r. 1827 było 7 dm., 38 mk. W r. 1883 folw. Z., oddzielony od dóbr Pawłowice, rozl. mr. 178: gr. or. i ogr. mr. 127, łąk mr. 6, pastw. mr. 40, nieuż. mr. 5; bud. mur. 2, drew. 2; płodozm. 6 pol.; pokłady kamienia wapiennego. Wś ma 14 os., 150 mr. Istniał tu w XVI w. kościół i oddzielna parafia. W r. 1579 należały do niej wsi: Zagajówek Wielki i Zagajów Mały. Ta ostatnia w części kasztelana radomskiego, dzierżawionej przez biskupa krakow. miała 1 łan, w drugiej części (może biskupiej) Bartłomiej Kołek płaci od 10 os., 5 łan. km., 3 zagr., 7 chałup, 1 kom., 8 ubogich, 7 rzemieśl. (Pawiń., Małop., 222). Kiedy kościół przestał istnieć, niewiadomo. *Br. Ch.*

Zagałczewko (według Kętrzyńskiego) miejscowość w pow. brodnickim.

Zaganka, wybud. i młyn do Rożnowa, w pow. i okr. urz. obornickim, urz. st. cyw., poczta i st. kol. żel. w Obornikach, na linii Poznań-Piła, szkoły i par. kat. w Rożnowie, 1 dm., 10 mk. R. 1793 dzierżył Z. Karol Gliszczyński.

2.) **Z.**, pole w Żelicach, w pow. wągrowieckim. 3.) **Z.**, łąka w Dobrajewie, pow. szamotulski.

Zagarbie 1.) os. dom. do wsi Hadle Szklarskie, w pow. rzeszowskim. 2.) **Z.**, część Bolanowic, pow. mościski.

Zagarów, grupa domów w Rajczy, pow. żywiecki.

Zagartowice, ob. *Zegartowice.*

Zagaryszki 1.) w spisie urzęd. *Żegaryszki*, wś i folw., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, odl. 51 w. od Maryampola, ma 20 dm., 178 mk. W r. 1827 było 3 dm., 63 mk. 2.) **Z.**, w spisie urzęd. *Żegaryszki*, wś i folw., pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. 28 w. od Suwałk. Wś ma 14 dm., 127 mk., folw. 2 dm., 13 mk. W r. 1827 wś rząd. Zegaryszki, miała 4 dm., 59 mk. *Zagaryskie* starostwo niegrodowe, w wwdztwie i pow. trockim, podług spisów podskarbińskich z r. 1766 obejmowało opustoszałą wieś Z. z przyległościami. W tymczasie posiadał je Giedroić, chorąży wileński, opłacając kwarty złp. 18 gr. 22, a hyberny złp. 10. Ostatnim dzierżawcą podług „Volum. legum" był w r. 1775 Urban Normicki. *Br. Ch.*

Zagasło, folw. do Krzyków, pod Kępnem i Baranowem, w pow. ostrzeszowskim (kępińskim), ma urz. st. cyw., parafię, szkołę, pocztę i st. kol. żel. w Kępnie, 1 dym, 14 dusz. Na łące folw. tego znajduje się kopiec, około 40 stóp wysoki. Ze strony zachodniej były w r. 1860 szczątki wałów. Wykopano tu drzwi żelazne. Podanie niesie, że przechód podziemny łączył ten kopiec z baranowskim. *W. Ł.*

Zagaty, wś nad rz. Orzyc, pow. przasnyski, gm. Krzynowłoga Wielka, par. Chorzele, odl. 25 w. od Przasnysza, ma 11 dm., 89 mk., 166 mr. W r. 1827 było 7 dm., 95 mk.

Zagdańsk, w XV w. *Zagnansko*. w XVI *Zagdańsko* i *Zagnańsko*, dziś również bywa często zwany *Zagnańsk*, wś, pow. kielecki, gm. Samsonów, par. Zagdańsk. Leży w punkcie zbiegu dwu pasm wyniosłości rozpoczynających pasmo Łysogórskie, wznies. 1025 stóp n. p. m., leży przy linii dr. żel. dąbrowieckiej, mającej tu swą stacyę, odl. 16 w. od Kielc a 17 od Suchedniowa, posiada kościół par. murowany, łomy marmuru ciemnego i do 2000 mk. W r. 1827 było 154 dm., 1071 mk. W połowie XV w. wś ta, własność biskupów krakowskich w kluczu kieleckim, należała do par. Kielce, miała 15 łan. km., 2 łany sołtysie i dziesięcinę, wartości do 10 grzyw., dawała wiceprepozyturze kieleckiej. Była we wsi karczma (Długosz, L. B., I, 443) W r. 1540 było 11 łan. osiadłych i 2 sołtysie; 1573 r. płacono pobór od 14 łan. km. i 2 sołtysich. Gdy na początku XVII w. włoscy przedsiębiercy, braci Caccia, powznosili w Samsonowie i innych dobrach biskupich zakłady żelazne, wtedy utworzono i w Z. piec żelazny. Biskup krak. Andrzej Trzebicki dla wzrastającej ludno-

ści wzniósł kościół i założył parafią w r. 1664. Z. par., dek. konecki (dawniej bodzentyński), ma przeszło 2000 dusz. Obręb leśny Z. jest częścią leśnictwa rządowego samsonowskiego.

Zagdańsk, wś, oznaczona na mapie Zannoniego, na zach.-płn. od Wałcza, pod Marcinkowem, pow. wałecki (ob. Callier: „Pow. wałecki w XVI w.“, str. 56). *Ks. Fr.*

Zagern, wś, pow. brunsberski, st. p. Brunsberg Ostpr.

Zaggern, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Aglonen.

Zagielnica (por. *Mielowce*), mylnie za: *Jagielnica.*

Zagieswa, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm, Mejszagoła (o $3^1/_2$ w.), okr. wiejski i dobra, Maculewiczów, Bobrykowszczyzna, 6 dusz rewiz.

Zaglinie, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Wierchmień, o 26 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Zagliniszcze, ob. *Zahliniszcze.*

Zaglonki, grupa chat w Rzeszotarach, pow. wielicki.

Zaglówka, mylnie, ob. *Żaglówka.*

Zagłoba, fol. dóbr Koźle, w pow. brzezińskim, ma 430 mr.

Zagłośna, wś u źródeł bezim. dopł. Młynówki, pow. uszycki, okr. pol. Dunajowce, gm., par. katol., sąd i st. poczt. Mińkowce (o 6 w.), poniżej wsi Pobójny, ma 40 osad, 294 mk. Własność dawniej Marchockich, dziś skarbowa.

Zagłówki, kol., pow. piotrkowski, gm. Bujny, par. Kociszew, ma 19 dm., 188 mk., 329 mr. Wchodziła w skład dóbr Kociszew.

Zagłusze, kol., pow. radzymiński, gm. Jadów, par. Kamieńczyk. W 1827 r. było 3 dm., 27 mk.

Zagnanie, jezioro, w dobrach Sarnowo, pow. kościerski. Ob. *Podlesie* (t. VIII, 424).

Zagnatowo, pow. makowski, ob. *Kołaki-Z.*

Zagocie, wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Wołkołata (o 7 w.), okr. wiejski Wirże, 6 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Firkowszczyzna.

Zagoda, grupa domów w Nikonkowicach, pow. lwowski.

Zagodzonka, rzeczka, ob. *Zagozdzanka.*

Zagojska Wola, wś, pow. pińczowski, ob. *Wola Zagojska* i *Zagość.*

Zagoliczna, rzeczka, w pow. mozyrskim, uchodzi do rz. Mohilny.

Zagołowno, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. aleksandrowska, okr. wiejski i dobra, Paszkiewiczów, Stracza, o 50 w. od Święcian, 1 dm., 13 mk. katol. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.).

Zagonty, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Daugieliszki (o 3 w.), o $27^1/_2$ w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. katol.

Zagony, folw. dóbr Kluki, w pow. piotrkowskim, ma 3 dm., 4 mk., 60 mr. W 1827 r. było 4 dm., 18 mk.

Zagople, dawna nazwa wsi Szarlej, w pow. inowrocławskim.

Zagóra, fol. dóbr Jedlnia, w pow. noworadomskim, ma 1 dm., 9 mk., 154 mr.

Zagorankowszczyzna, folw., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedliszcze, własność Jankowskich. Ob. *Opita* 2).

Za Górą 1.) grupa domów w Hanaczowie, pow. przemyślański. 2.) **Z. G.,** grupa domów w Bełzcu, pow. Rawa Ruska. 3.) **Z. G.,** grupa domów w Pomorzanach, pow. złoczowski. 4.) **G. Z.,** część Podlipiec, pow. złoczowski.

Zagórce 1.) wś włośc., pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Żydomla, o 24 w. od Grodna, 448 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.,** wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Traby, okr. wiejski Gruszeńce, o 40 w. od Oszmiany a 23 w. od Dziewieniszek, ma 11 dm., 32 mk. prawosł. i 62 katol. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.); należy do dóbr Roszczewszczyzna, Walickich. 3.) **Z.** al. *Zabołocie,* wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowicze (o 8 w.), okr. wiejski Klimonty, 97 dusz rewiz.; należała do dóbr Bakszty, Kowalewskich.

Zagórciszki 1.) al. *Czajkiszki,* okol. szlach., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 28 w. od Święcian, 4 dm., 36 mk. katol. 2.) **Z.,** zaśc. szlach. nad błotem, tamże, o 68 w. od Święcian, 1 dm., 9 mk. katol.

Zagórczańska Niwa, kol., pow. będziński, ob. *Niwa Zagórzańska.*

Zagóreczko, wś, pow. bóbrecki, 32 klm. na płd. od Bóbrki, tuż na płd. od sądu pow. i urz. poczt. w Chodorowie. Na płn.-zach. leży Chodorów, na płn.-wsch. Wołczatycze, na wsch. Suchrów, na płd. i zach. Dobrowlany. Wzdłuż granicy płn.-zach. płynie pot. Ług, dopł. Stryja i tworzy staw dobrowlański. Na wsch. wznosi się „Zagóreczko“ do 349 mt. Własn. więk. ma roli or. 197, łąk i ogr. 69, past. 22, lasu 198 mr.; wł. mn. roli or. 473, łąk i ogr. 110, past. 123, lasu 4 mr. W r. 1890 było 125 dm., 637 mk. w gm., 3 dm., 23 mk. na obsz. dwor. (521 gr.-kat., 124 rz.-kat., 15 izr.; 549 Rus., 102 Pol., 9 Niem.). Par. rz.-kat. w Chodorowie, gr.-kat. w miejscu, dek. chodorowski. Do par. należą Dobrowlany. We wsi jest cerkiew p. w. Narodz. N. M. P. i szkoła 1-klas. *Lu. Dz.*

Zagórki 1.) w XVI w. *Zagorzyczky,* folw. nad rz. Wartą, pow. sieradzki, gm. i par. Charłupia Mała, odl. od Sieradza $6^1/_2$ w., ma 1 dm., 9 mk. W r. 1827 było 6 dm., 65 mk. Na początku XVI w. wś „Zagorzyczky“, w której były wyłącznie kmiece łany, płaciła z połowy ról pleb. w Charłupi, z drugiej zaś połowy, za dro-

gą do Skoscierzyna (Kościerzyn), kanonikom kaplicy grodu sieradzkiego. Plebanowi dawano kolędę po pół grosza z łanu (Łaski, L. B., I, 437). 2.) **Z.,** kolonia w pobliżu rz. Warty, pow. turecki, gm. Lubola, par. Brodnia, odl. od Turka 30 w., ma 16 dm., 159 mk. W r. 1827 było 5 dm., 53 mk. Fol. Z. lit. A w 1880 r. rozl. mr. 110. gr. or. i ogr. mr. 66, łąk mr. 39, past. mr. 2, nieuż. mr. 3; bud. drew. 5, pokłady torfu. Wś Jadwiga Stara al. Jadwichna os. 12, mr. 9; wś Jadwiga Nowa os. 25, mr. 428. 3.) **Z.,** os., pow. będziński, gm. Łosień, par. Sławków. W nowszych spisach pominięta. *Br. Ch.*

Zagórki, chutor, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Dojlidy, o 6 w. od Białegostoku, należy do dóbr Dojlidy hr. Riedigerów.

Zagórki, niem. *Sagerke*, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. poczt. i kol. Zollbrueck, par. kat. Słupsk. *Ks. Fr.*

Zagórna al. *Zagóry*, wś nad Mereczanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 7 w.), okr. wiejski Turgiele, odl. o 34 w. od Wilna, ma 3 dm., 20 mk. katol. Należała do dóbr Merecz Julianowo, Kochanowskich.

Zagórne Zalesie, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowice, o 14 w. od Słonima, 250 dzies. ziemi włośc.

Zagórniany, grupa domów w Miłoszewicach, pow. lwowski.

Zagórnica 1.) pow. słupecki, ob. *Zagórznica*. 2.) **Z.,** przyl. dóbr Ludynia, w pow. jędrzejowskim.

Zagórnie 1.) zaśc. szl., pow. trocki, w 2 okr. pol., o 37 w. od Trok, 1 dm., 4 mk. katol. 2.) **Z.,** ob. *Zahornie*.

Zagórnie, grupa domów w Kamionce Wołoskiej, pow. Rawa Ruska.

Zagórnik, wś, pow. wadowicki, par. rz.-kat. w Inwałdzie, leży na płd.-wschód od Andrychowa (4·5 klm.), nad dopływem Wieprzówki, uchodzącej z lew. brzegu do Skawy. Liczy 122 dm. i 896 mk. (425 męż., 471 kob.), 887 rz.-kat. i 9 izr. Obszar tabularny (Adama hr. Romera) ma 380 mr. lasu świerkowego; pos. mn. 482 mr. roli, 28 mr. łąk, 161 mr. past. i 111 mr. lasu. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 104) posiadał Z. wraz z Inwałdem Stanisław Inwałdzki; wś miała 6 zagród z rolą, 1 zagr. bez roli i komornika bez bydła. Istniała w współczesnie wś Zagorniczek, należąca do zamku zatorskiego, w par. Andrzychów. Obecnie nie znana. Z. graniczy na płn. z Inwałdem i Andrychowem, na płd. z Rzykami, na zach. z Sułkowicami, na wschód ma obszerne bory na górach. *Mac.*

Zagórniki 1.) wś, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Hoża, o 26 w. od Grodna, 207 dzies. ziemi włośc. (15 łąk, 10 lasów, 59 nieuż.). 2.) **Z.**, wś nad rzką Oszmianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 7 w.), okr. wiejski Sylwestrowo, o 3 w. od Oszmiany, 7 dm., 69 mk. katol.; należy do dóbr Ukropiszki Ważyńskich. 3.) **Z.,** karczma, tamże, 1 dm., 8 mk. żydów.

Zagórny, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 12 w. od Nowoaleksandrowska.

Zagórny 1.) wyb. do Skorzyna, pow. słupski; 1885 r. 4 dm., 34 mk. 2.) **Z.,** według topogr. Goldbecka z r. 1789 pustkowie do Sulęczyna, w pow. kartuskim.

Zagorodnia, wś nad rzką Czernicą, pow. witebski, gm. Wieliszkowicze, 37 dm., 270 mk., cerkiew.

Zagórów 1.) al. *Zagórowo*, zwykle *Zagurów*, osada, dawniej miasteczko, na krawędzi szerokiej doliny Warty, pow. słupecki, gm. i par. Zagórów, odl. 13 w. na płd. od Słupcy, o 4 w. na płd.-zach. od Lądka, leżącego na praw. brzegu Warty, o 4 w. od drogi bitej idącej od granicy powiatu do Pyzdr. Osada ma kościół par. kat. murowany, kościół par. ewang., dom przytułku dla starców, szkołę początkową, sąd gm. okr. IV, urząd gm., 204 dm. (około 30 murow.), 2178 mk. W r. 1827 było 198 dm., 1565 mk.; 1864 r. było 214 dm. (25 mur.) i 2148 mk. (551 żydów). Odbywa się tu 6 jarmarków rocznie. Według dokum. z r. 1261 wś Zagórowo była zdawna własnością klasztoru w Lądzie. Dziesięciny ze wsi oddawano pierwotnie kaplicom św. Andrzeja i św. Piotra przy grodzie w Lądzie lecz arcyb. gnieźn. Fulko przeznaczył je dla tamecznego klasztoru (Kod. Wielk., 222, 393). Akt z r. 1324 wymienia Z. w liczbie włości klasztoru lądzkiego (Kod. dypl. pol., I, 187). Zapewne już w XIV w. założyli tu opaci kościół parafialny, skoro w r. 1453 występuje w konsystorzu gnieźnieńskim Paweł, pleban zagórowski, jako świadek. Na początku XVI w. kościół ten, p. w. św. Piotra i Pawła, jest pod zarządem brata Alberta z klasztoru lądzkiego. Trzyma on dwu kapelanów. Przy kościele jest szkoła. Uposażenie kościoła stanowią dwa łany roli, trzy kawały łąki, pięć placów (na dwu siedzą zagrodniey). Mieszczanie mający role płacą plebanowi za meszne po 3 gr. a nie mający roli po groszu za kolędę. W r. 1680 pleban Seb. Dybowski przybudował do kościoła drewnianego kaplicę murowaną. Obecny kościół murowany wzniósł około r. 1720 opat lądzki Antoni Łukomski. Znajdują się w nim relikwiarze drewniane, pochodzące z kościoła lądzkiego. Prawo miejskie zapewne otrzymał Z. w ciągu wieku XV, gdyż Lib. Ben. Łaskiego nazywa osadę: „oppidum“. W r. 1579 szosu duple płacono 3 fl. 6 gr., od 4 bań gorzałczanych, od 18 rzemieślników, 2 rybaków, 1 koła młyń. dziedzicznego, 1 przekupnia soli, od $9^1/_2$ łan. osiadł., 4 szynkarzy, 7 komorników, 2 smolarzy, 1 wiatraka, od 4 warzących piwo, ogółem fl. 34 gr. 11. Do końca XVIII w. nie było wolno mieszkać w mieście żydom. W magistracie tutejszym przecho-

wywane były (jeszcze w r. 1864) przywileje miejskie (najstarszy z XV wieku) i księgi wójtowskie. Z. par., dek. słupecki, około 6500 dusz. Par. ewang. obejmuje do 2000 dusz. Z. gmina należy do sądu gm. okr. IV w miejscu, urz. poczt. w Trąbczynie. Gmina ma 3173 mr. obszaru i 3151 mk. Śród stałej ludności jest 137 protest. i 920 żydów (głównie w osadzie). 2.) **Z.,** wś i fol., pow. bialski, ob. *Zahorów.*

Zagórów, w r. 1581 *Zarogów*, wioska, w pow. limanowskim, par. rz.-kat. w Przyszowy. Leży na lew. brzegu Słonki, dopł. Dunajca z lew. brzegu. Okolicę ma podgórską, lesistą. Liczy 15 dm. i 111 mk. (57 męż., 54 kob.) rz.-kat. Posiadłości tabularnej niema. Pos. mn. wynosi 85 mr. roli, 9 mr. łąk i 56 mr. past. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 132) zapisano tę wioskę pod nazwą Zarogów; miała 3 półłanki kmiece i była własnością Stanisława Rogowskiego. Graniczy na płd. ze Stroniem, na wsch. z Długołęką, na płn z Przyszowem a na zach. z Zawadą. *Mac.*

Zagórowa, wś, pow. olkuski, gm. Jangrot, par. Imbramowice. W 1827 r. było 27 dm., 137 mk. Wymieniona w dok. z r. 1274 między włościami klasztoru w Dłubni (Kod. dypl. pol., I, 94). W połowie XV w. wś Z., własność klasztoru w Imbramowicach, miała łany km., z których czynszu płacono po 1 fertonie, dawano po 20 jaj, 2 koguty, sery, i uprawiano role klasztorne. Odbywano powab i dawano osep. Były też karczmy, zagrodnicy, folwark i 2 łany sołtysie. Wszystkie role kmiece i sołtysie dawały dziesięcinę, wartości 12 grzyw., klasztorowi (Długosz L. B , 110, 111). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wś Z., w par. Imbramowice, miała łan. km. 5, zagr. bez roli 4, kom. z bydł. 2, roli $^1/_4$ (Pawiń., Małop., 23). Po kasacyi klasztoru w Imbramowicach wś wchodziła w skład dóbr rząd. ekonomii Imbramowice.

Zagórówka, pow. łucki, ob. *Jabłonki.*

Zagorówka, wś oznaczona na mapie Zannoniego na płn.-zach. od Wałcza, pow. wałecki (ob. Callier: Pow. wałecki, str. 56).

Zagórowszczyzna 1.) okolica szlach. nad Żyżmą, pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 18 w. od Lidy, 2 dm., 24 mk. 2.) **Z.,** okolica szlach., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Lipniszki (o 10 w.), okr. wiejski Ścierkowo, 2 dusze rewiz.; należy do dóbr skarb. Dziewieniszki. 3.) **Z.,** folw., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Traby, okr. wiejski Sękienięta, o 18 w. od Oszmiany, 3 dm., 32 mk. katol.; w 1865 r. własność Tarnowskich.

Zagórska rzeka al. *Biała struga*, niem. *Sagorsbach*, rzeczka na Kaszubach, w pow. wejherowskim. Wypływa z drobnych jezior marchowskich, wzn. 153 mt. npm. Bieg jej, przy długości około $3^2/_3$ mili, ma kierunek głównie z płd. ku płn. Minąwszy Koleczkowo i Starą Piłę, płynie przy Szmelcy, przez malowniczą okolicę (niem. Schmelzthal). Pod Zagórzem przerzyna szosę i kolej wejherowską, mija wś kościelną Rumię i przybiera przy Kazimierzu kierunek wschodni. Wreszcie wpada przez Mostowski kanał młyński do zatoki Puckiej (ob. „Die Kassubei und Tuchler Haide“ v. Pernin, str. 66). Rzeczka ta słynie z obfitości pstrągów.

Zagórska Szmelca, pow. wejherowski, ob. *Szmelca.*

Zagórska Wola, fol., pow. będziński, ob. *Wola Zagórska.*

Zagórszczyzna, dwór, pow. lepelski, własność Zakrzewskich, 24 dzies.

Zagóry, w r. 1579 *Zagórzyce*, folw., pow. rawski, gm. i par. Czerniewice, odl. 14 w. od Rawy, ma 1 dm., 3 mk., 358 mr. W r. 1827 było 5 dm., 20 mk. Fol. ten, oddzielony od dóbr Czerniewice uległ parcelacyi. Na początku XVI w. wś Zagorzyce, w par. Krzemienica, dawała dziesięcinę z łan. km. i dwor. plebanowi (Łaski, L. B., II, 303). W r. 1579 wś Zagorzyce, w par. Czerniewice, miała w dziale Trzemeskich $^1/_8$ łan. km., w części Stan. Kozarskiego, 4 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 176).

Zagóry, ob. *Zagórna* i *Zagórzany.*

Zagóry, wólka do Woli Zgłobieńskiej, w pow. rzeszowskim, liczy 15 dm. i 96 mk.

Zagóry, wyb. do Suleczyna, pow. kartuski; 1885 r. 2 dm., 34 mk.

Zagoryszki 1.) zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kiemieliszki (o $^1/_2$ w.), 3 dusze rewiz.; należy do dóbr Świrany, Szyszków. 2.) **Z.,** wś, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 10 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Ławaryszki, 13 dusz rewiz.

Zagórz, wś, pow. sanocki, posiada parafią rzym. i gr.-kat., urząd poczt., szkołę i węzłową pograniczną (od Węgier), stacyę kolejową. Wś leży w malowniczej podgórskiej okolicy, na lew. brzegu Sanu, 5 klm. na płd. od Sanoka. Ztąd rozchodzą się linie dróg żelaznych do Stryja na wsch., do Zwardonia na zach. i do Mözö Laborcz na płd. do Węgier. Okolica obfituje w kopalnie nafty. Stacya kolei, zwana „Nowy Zagórz“, jest zasłoniętą górami od wsi. Wś ma 205 dm. i 1639 mk. (826 męż., 813 kob.), 953 rz.-kat., 470 gr.-kat., 9 prot. i 207 żyd. Pod względem narodowości jest 1200 Pol., 370 Rus., 26 Niem., 5 Anglik. Założenie parafi i łac. odnoszą do czasów Kazimierza W.; w r. 1343 stała tu bowiem kaplica filialna do parafii w Porażu. Jakie było pierwotne uposażenie niewiadomo. W r. 1697 ufundował tu Piotr Gloski, proboszcz Poraża, prebendę a w 1724 powiększył jej uposażenie Piotr Konstanty Stadnicki, kaszt. biecki. W 1750 r., na prośbę Józefa z Tęczyna Ossolińskiego, chorążego kor., i jego żony że Żmigrodu Stadnickiej, którzy powiększyli uposażenie, zamienił bisk. Wacław

Sierakowski prebendę na parafię. Dawniej istniał tu także klasztor karmelitych bosych, założony na początku XVIII w. przez Jana Adama Stadnickiego, wojew. wołyńskiego, do którego tenże fundator dodał w r. 1713 uposażenie na utrzymanie w klasztorze 12 żołnierzy inwalidów pochodzenia szlacheckiego, których przedstawiać miał dziedzic Liska. Gdy w r. 1831 spalił się klasztor, suprymował go cesarz Franciszek I a dobra kazał włączyć do funduszu religijnego. Parafia obejmuje Nowy Zagórz, t. j. stacyę kolejową i Zasław. Należy do dyec. przemyskiej, dek. sanockiego. Parafia gr.-kat. ma cerkiew murowaną i obejmuje Dolinę i Zasław. Dyec. przemyska, dek. olchowiecki. Uposażenie tej parafii składa się z 32 mr. roli, 4 mr. łąk i 137 złr 70 ct. dodatku. Nadto fundusze w obligacyach wynoszą 1450 złr. Pos. tabularna dzieli się na dwa korpusy: Zagórz Kościelny (własność parafii łacińskiej) i Zagórz z Zagórzem Klasztornym (dra Erazma Łobaczewskiego). Pierwszy ma 18 mr. roli, drugi 899 mr. obszaru, w czem jest 564 mr. lasu. Pos. mn. 506 mr. roli, 40 mr. łąk i 144 mr. past. Z. graniczy na wsch. z Zasławiem, na płd. z Wielopolem, na wsch. z Zahutynem a na płn. z Doliną. *Mac.*

Zagorzałowo, w r. 1578 *Zyorzałowo*, wś, pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Jelonki. W 1827 r. było 13 dm., 75 mk. W r. 1578 Walenty Górski, właściciel Trynos, płaci ze Z. od $5^1/_2$ łan. km. i 1 rzem. (Pawiń., Mazowsze, 403).

Zagorzanie al. *Nawołoki*, *Podoziercy*, wś nad jez. Babino, pow. lepelski, gm. Babinicze (o $1^1/_2$ w.), o 53 w. od Lepla, 2 dm., 24 mk., zarząd gminy, szkoła, szpital.

Zagórzanie al. *Rabczanie*, jeden z rodów góralskich zamieszkujący okolicę górnej Raby, kotlinę zawartą między północnemi stokami polskiego Beskidu. Ob. *Rabczanie*.

Zagórzanki, *Zahoranki*, *Zahorianki*, wś i dobra, pow. mohylewski, gm. Kruhłe. Wś ma 20 dm., 96 mk.; dobra, od 1881 r. własność Kuncewiczów, 321 dzies. (79 roli, 56 łąk, 95 lasu). Kaplica katol. par. Szkłów.

Zagórzańska Niwa, pow będziński, ob. *Niwa 7)*.

Zagórzany 1.) wś i fol., pow. stopnicki, gm. Zborów, par. Ostrowce, odl. 11 w. od Stopnicy. W 1827 r. było 18 dm., 78 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 406: gr. or. i ogr. mr. 296, łąk mr. 49, lasu mr. 50, nieuż. mr. 11; bud. mur. 3, drew. 8, las nieurządzony. Wś. Z. os. 21, mr. 179. Wymienione w dok. z r. 1232 w liczbie wsi dających dziesięciny klasztorowi w Sulejowie z nadania Fulkona, arcyb. gnieźn. (Kod. Wielkop., 593). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1508 wś Z. płaciła gr. 27. W r. 1579 Gnojeńska płaciła tu od 6 osad., 3 łan., 1 zagr. z rolą, 3 kom., 5 biednych (Pawiński, Małop., 212, 488). 2.) **Z.,** wś pod Ogrodzieńcem (dziś pow. olkuski). W połowie XV w. jest własnością Salomona, rajcy krakow., i należy do par. Włodowice (Długosz, L. B., II, 216). Istniała jeszcze na początku XVI w. jako pustka, z której dziesięcinę, w sumie jednego dukata, pobierał wiceprepozyt kolegiaty kurzelowskiej. Wydawca Lib. Ben. Łaskiego (I, 547) mylnie odnosi te Z. do wsi w pow. stopnickim, w par. Ostrowce. *Br. Ch.*

Zagórzany 1.) wś włośc., pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Łuuna, o 46 w. od Grodna, 312 dzies. ziemi włośc. (113 łąk i pastw., 7 nieuż.). 2.) **Z.,** wś. pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Hornostajewicze, o 21 w. od Wołkowyska, $79^1/_2$ dzies. ziemi włośc. 3.) **Z.,** w spisie miejscowości *Zagóry*, wś, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Roś, o 8 w. od Wołkowyska, 113 dzies. ziemi włośc. 4.) **Z.,** *Zagorjany*, osada, pow. horodocki, gm. Wyszedki, gorzelnia, młyn wodny.

Zagórzany, *Zagorjany*, wś, pow. uszycki, okr. pol. Żwańczyk, gm. Kosikowce, par. praw. Buczaja, katol. Sokólec, sąd i st. poczt. Mińkowce (o 12 w.), odl. o 18 w. od Uszycy, ma 114 osad, 561 mk., 561 dzies. ziemi wleśc., 520 w części skarbowej. Należała do Trzecieskich, Iżyckich, Dajczmana, dziś włośc. Beregowy ma 180 dzies. *Dr. M.*

Zagórzany 1.) wś, w pow. gorlickim, w okolicy podgórskiej, nad pot. Moszczanką, lew. dopł. Ropy; ma parafią rz.-kat., szkołę ludową i dworzec kolei państwowej. Od Z. poprowadzono odnogę kolei do Gorlic (5 klm.). Stacya Z. odl. o 20 klm. na wsch. od st. Stróże a o 7 klm. na zach. od Biecza. Nadto przechodzi przez wieś gościniec z Biecza do Ciężkowic. Wś ma 253 dm., zabudowanych w ulicę nad potokiem i drogą (dworzec kolejowy stoi na wschodnim krańcu wsi) i 1498 mk. (693 męż., 805 kob.), 1471 rzym.-kat. a 27 izr. Pos. tabularna (Skrzyńskiego Adama) ma 493 mr. obszaru, z czego 167 mr. przypada na lasy; pos. mn. 1178 mr. roli, 156 mr. łąk, 328 mr. past. i 147 mr. lasu. O dacie erekcyi kościoła i parafii nie ma wiadomości. Istniała już w XV w. Nowy kościół murowany zbudowano w r. 1816. Należy do dyec. przemyskiej, dek. bieckiego. O posiadanie tej wsi wiedli w r. 1319 spór opat tyniecki z Jakubem, podkomorzym sandomierskim. Rozstrzygnął go Władysław Łokietek na korzyść klasztoru (Kod. dypl. tyn., XXXV, str. 62 i XXXVII, str. 63) i od tego czasu aż do supressyi opactwa były Z. własnością klasztorną. W połowie XV w. wś ta ma kościół par. p. w. św. Wawrzyńca. Wieś wraz ze wsią Moszczany miała 6 łan. km., dających czynsz pieniężny, przytem po 6 jaj, koguta i ser z łanu. Odrabiali robocizny. Była karczma klasztorna z rolą. Dziesięcina razem z czynszem pobierana wynosiła po 2 grzyw. 16

skotów z łanu. Jeden łan był wolny. Sołtys miał 2 łany. Pobierał on 6-ty denar z czynszów. Kmiecie dawali osep w ilości 8 miar (Długosz, L. B., III, 201). Wraz z Moszczenicą (Moszczany) liczyła w 1581 r. wieś 25 półłanków kmiecych, 1 zagr. z rolą, 7 zagr. bez roli, 15 komor. z bydłem, 4 bez była, 5 rzem. i dudę. Płacił ze wsi Piotr Sułowski (Pawiń., Małop., 111). Z. graniczą na wsch. z Klęczanami, na zach. z Wolą Łużańską, na płn. z Moszczanicą i Kwiatonowicami, na płd. z Glinikiem. 2.) **Z.** z *Wolą Zręczycką*, wś, w pow. wielickim, paraf. rz.-kat. w Gdowie. Wś leży w okolicy podgórskiej, wzn. 241 mt. npm., urozmaiconej gajami, przy gościńcu z Gdowa (6 klm.) do Łapanowa. Osada Wola Zręczycka (9 dm.) leży na płn. od wsi ku Klęczanom. Wraz z obszarem tabularnym (Feila) mają Z. 92 dm. i 586 mk. (273 męż., 318 kob.), 565 rz.-kat. a 21 izr. Pos. tabularna wynosi 493 mr., w tem 167 mr. lasu; pos. mn. 282 mr. roli, 76 mr. łąk, 38 mr. past. i 17 mr. lasu. Za Długosza (L. B., I, 115) było tu 12 łanów, które uprawiała sama szlachta, przeważnie Gryfici. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 62) działy mieli: Lesziowski $^1/_2$ łanu, 4 zagrody z rolą i 3 bez roli (dzierżawił Klemp), Stojowski, Stanisław Klemp, Stan. Grzegorzowicz, Wrzosowski, Walenty Dziadoń i Wojciech Zagórski. Z. graniczą na płd.-wsch. z Łapanowem, na zach. z Zalesianami, na płn. z Zręczycami i Podolanami a na wsch. z Kobylcem. 3.) **Z.**, grupa domów w Wiszence, pow. gródecki. *Mac.*

Zagórze 1.) dawniej *Kaczanów*, wś, pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Łowicz (u św. Ducha), ma 6 dm., 35 mk., 113 mr., wiatrak. W 1827 r. było 4 dm., 28 mk. Należała dawniej do miasta Łowicza. W r. 1579 arcyb. Uchański w zamian za Z. dał miastu wieś Zielkowice i przyłączył Z. do dóbr arcybiskupich. Dnia 16 marca t. r., kiedy jeszcze Z. należało do miasta, role i łąki uległy zalewowi przez młyn arcybiskupi pod zamkiem wystawiony, za uczynioną więc szkodę arcybiskup miastu pozwolił wystawić łaźnię. 2.) **Z.**, wś i folw., pow. rawski, gm. Wałowice, par. Kurzeszyn, ma 14 dm., 135 mk., 279 mr. włośc. i 286 dwor. Fol. należy do dóbr Konopnica. W r. 1827 wś Z., w par. Rawa, miała 9 dm., 56 mk. 3.) **Z.**, wś, pow. rawski, gm. i par. Budziszewice, odl. 29 w. od Rawy, ma 9 dm., 41 mk., 53 mr. 4.) **Z.**, kol., pow. kutnowski, gm. Sójki, ma 133 mk., 183 mr. 5.) **Z.**, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Wielgomłyny, par. Chełmno. Wś ma 22 dm., 234 mk., 395 mr. włośc.; fol. 9 dm., 1 mk., 1134 mr. (528 roli). W 1827 r. było 27 dm., 205 mk. Dobra Zagórze po dopełnionej segregacyi składały się w r. 1887 z fol. Z. i Karczew, rozl. mr. 1484; bud. mur. 9, drew. 18, pokłady piaskowca. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś Z. os. 29, mr. 395; wś Goszczowa os. 35, mr. 144; wś Wólka os. 10, mr. 90; wś Srokoń al. Sroków os. 6, mr. 113; wś Karczewo os. 27, mr. 243; wś Zawodzie os. 8, mr. 113; wś Kubiki os. 7, mr. 98. Na początku XVI w. był tu dwór szlachecki z folw. i łany km., dające dziesięcinę pleb. w Chełmie (Łaski, L. B., II, 202). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552, wś Z., w par. Chełm, miała 10 osad., 2 łan. (Pawiń., Wielkop., II, 275). 6.) **Z.**, wś i os. karcz. nad rzką Bogusławką, pow. noworadomski, gm. Gidle, par. Pławno. Wś ma 10 dm., 63 mk., 146 mr.; os. 1 dm., 6 mk., 3 mr. W 1827 r. było 8 dm., 59 mk. 7.) **Z.**, wś i fol., pow. częstochowski, gm. Przyrów, par. Żóraw. odl. 15 w. od Częstochowy. Wś ma 14 dm., 161 mk.; fol. 3 dm., 34 mk. W r. 1827 było 17 dm., 133 mk. W r. 1893 fol. Z. rozl. mr. 539: gr. or. i ogr. mr. 522, past. mr. 5, nieuż. mr. 12; bud. mur. 8, drew. 7, pokłady kamienia wapiennego. Wś Z. os. 14, mr. 147. Wymienione w dok. z r. 1220 w liczbie wsi dających dziesięcinę klasztorowi we Mstowie (Kod. Małop., 27). W połowie XV w. wś Z., w par. Żóraw, własność Potockiego h. Szreniawa, miała łany km., karczmę, zagr., od których dziesięcinę dawano klasztorowi we Mstowie; folwark rycerski dawał dziesięcinę kościołowi w Potoku (Długosz, L. B., II, str. 215). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 wś Z. miała łan. km. $3^1/_2$ (Pawiń., Małop., 77). 8.) **Z.**, wś i fol. nad rzką Okszą, pow. częstochowski, gm. Kamyk, paraf. Kłobucko, odl. 13 w. na płn. od Częstochowy, kilka wiorst od Kłobucka. Posiada szkołę początkową, młyn parowy, gorzelnię, tartak, pałac i zwierzyniec. Wś ma 44 dm., 490 mk.; fol. 10 dm., 50 mk.; os. leś. 1 dm., 13 mk. W r. 1827 było 41 dm., 322 mk. Folw. Z. do r. 1864 posiadał 8 domów. Mieszkańców: stałych 49 (kob. 20, męż. 29), chłopów bezrolnych, katolików, niestałych 125, w tej liczbie 76 obcych poddanych. Ogółem ludności 174, obszaru gruntów 4829 mr. 182 pr. W r. 1887 miał folwark sam obszaru 519 mr. 111 pr. (pod zabud. mr. 3 pr. 72, ogrod. mr. 1 pr. 126, pszen. mr. 50, żytn. mr. 404 pr. 198, łąk mr. 51 pr. 13, past. mr. 5 pr. 247, wód mr. 1 pr. 136). Obecnie posiada pod uprawą mr. 496, łąk mr. 52, past. mr. 8, wody mr. 6, lasu mr. 863, nieużytków i placów mr. 32, osad młynar. i karczem. mr. 64, razem mr. 1521; bud. mur. 12, drewn. 16. Wś Z. do r. 1864 posiadała 52 domy. Mieszkańców stałych 459 (męż. 227, kob. 232), w tem 42 bezrolnych, wszyscy katolicy; ludności niestałej 31, ogółem 490. Ziemi mr. 669 pręt. 183. Rząd pruski nadał te dobra ministrowi Haugwitzowi, który z chwilą przejścia tych stron pod rządy księstwa warszawskiego sprzedał dobra za bezcen Benedyktowi Lemańskiemu. Od sukcessorów tegoż nabył znowu Niemiec baron Henkel v. Donnersmark. Majątek ten, znany pod nazwą

„państwa Zagórskiego", należał do najbogatszych w okolicy, szczególniej pod względem wybornie urządzonych lasów. Według opisu A. A. Kosińskiego („Gazeta Codzienna" z r. 1845) „Zagórze, główna wieś dóbr, ozdobiona jest pałacem wybudowanym przez ministra Haugwitza na wzór tego, jaki w Berlinie posiadał, struktura nieosobliwa, lecz wewnętrzne urządzenie piękne; godne są tu widzenia małe alabastrowe posągi znakomitych literatów francuzkich, podarowane Haugwitzowi przez dyrektoryat francuzki na zawdzięczenie pokoju w 1795 r. zawartego. Miejscowy ogród obszerny i dobrze urządzony, jedyny jest w naszym kraju z plantacyi sosny amerykańskiej, piękne to drzewo dobrze się przyjęło i warte jest upowszechnienia". Przed kilku laty Z. wraz z całemi dobrami kłobuckiemi nabyte zostało na własność prywatną cesarską i wchodzi w skład dóbr „Ostrowy". W połowie XV w. wieś królewska Zagórze, w par. Kłobucko, miała 18 łan. km., dających dziesięcinę snopową i konopną kościołowi w Kłobucku, wartości do 6 grzyw. Dworzec królewski i folw. dawały temuż kościołowi, również i sołtystwo na 2 łan. Był młyn królewski lecz bez roli (Długosz, L. B., III, 167). W r. 1581 wś Z., należąca do grodu krzepickiego, płaciła od 5 łan. km. i 2 zagr. z rolą. Następnie wchodziła wieś w skład ststwa niegrodowego kłobuckiego. nadanego klasztorowi częstochowskiemu za Jana Kazimierza na sejmie r. 1658. 9.) **Z.,** wś i fol., pow. będziński, gm. Górnicza, par. Zagórze, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, hutę cynkową (od 1842 r.), 94 dm., 721 mk., 988 mr. włośc., 1135 mr. dwor. i 6 mr. kościelnych. W 1827 r. było 76 dm., 457 mk. Dobra Z. składały się w r. 1867 z folw.: Z., Klimontów i Niwka, rozl. mr. 3196: gr. or. i ogr. mr. 1131, łąk mr. 140, lasu mr. 1609, past. i zarośli mr. 151, nieuż. mr. 165. Wś Z. os. 85, mr. 1060; wś Klimontów os. 52, mr. 551; wś Niwka al. Henryków os. 40, mr. 87; wś Józefów os. 50, mr. 89; wś Dandówka os. 10, mr. 20; wś Bobrek os. 12, mr. 28. Kazimierz, ks. opolski, nadaje w r. 1228 wś Z. i Czeladź wraz z innemi comesowi Klemensowi za położone zasługi. Tenże Klemens uposażając r. 1238 klasztor w Staniątkach nadał mu, między innemi, otrzymane od księcia włości (Kod. dypl. pol., III, 15 i 34). Zdaje się, że klasztor pozbył się zarówno Czeladzi jak Zagórza, jako zbyt oddalonych od Staniątek. W połowie XV w. wś Z., należała do par. Mysłowice, miała 15 łan. km., od których dziesięcinę dawano kościowi w Czeladzi, wartości do 6 grzyw.; folwark rycerski, karczmy i zagrodnicy dawali dziesięcinę pleban. w Mysłowicach (Długosz, L. B., II, 198 i 204). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1581 wś Zagórze, w par. Mysłowice, własność Jarockich, miała $15^1/_2$ łan. km., 2 zagr. bez roli, 1 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 36, 433). W r. 1857, po wzniesieniu kościoła przez Jadwigę Mieroszewską, dziedziczkę Z., przeniesiono tu parafią z sąsiedniej Niwki, której kościół stał się filialnym. Od Mieroszewskich dobra Z. i Niwka przeszły na własność Gustawa v. Kramsta. Z. al. Niwka parafia należy do dekan. będzińskiego, ma około 5000 dusz. 10.) **Z.,** wś i fol., pow. opoczyński, gm. Skrzyńsko, par. Skrzynno, odl. od Opoczna 30 w., ma 20 dm., 158 mk., 540 mr. dwor. a 34 os. i 193 mr. włośc. Fol. wchodzi w skład dóbr Komorów. W 1827 r. było 14 dm., 103 mk. Wymienione w dok. z r. 1234 w liczbie wsi, których dochody przeznaczył arcyb. gnieźn. Fulko dla klasztoru sulejowskiego (Kod. Małop., II, 56, 213). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 wś Z., w par. Skrzynno, miała $2^1/_2$ łan., 4 kom. (Pawiński, Małop., 316, 478). 11.) **Z.,** wś, pow. kielecki, gm. Dyminy, par. Kielce. Leży tuż pod miastem. W 1827 r. było 42 dm., 273 mk. W połowie XV w. wś ta, stanowiąca pierwotnie uposażenie plebana kieleckiego, przeszła następnie na własność scholastyków kieleckich. Mieli tu oni swój dwór, folwark trzypolowy, pasieki, łąki i dwie sadzawki. Wieś była osadzona na prawie niemieckiem, miała $6^1/_2$ łan. km., dających czynszu po pół grzywny rocznie, po 4 koguty, 10 jaj, 2 sery, dwie miary owsa. Obowiązani byli do robót na folwarku (orka, siew i żniwo). Dwu kmieci miało pasieki, jeden dawał scholastykowi kwartę miodu, drugi pół kwarty. Był też zagrodnik odrabiający dzień w tygodniu. Dziesięcinę od kmieci, wartości do 6 grzyw., pobierał scholastyk. Sołtys miał dwa łany wolne, siódmy denar z czynszów, pewien dochód z młyna na stawie scholastyka. Obowiązany był wozić listy i spełniać usługi dla scholastyka, dawał za „obiednе" fertona. Kmiecie byli wolni od „obiednego" (Długosz, L. B., I, 449 i 450). Według reg. pobor. pow. chęcińskiego z r. 1540 wś Z. należała do scholastryi kieleckiej, miała 2 łan. uprawne, 1 łan sołtysi 1 łan folwarczny, sadzawkę, czynszu płacono 2, grzyw. Cała wś oceniona na 60 grzyw. W r. 1573 Zagórze miało 6 łan., 1 łan sołtysi (Pawiński, Malop., 276, 585). 12.) **Z.,** fol., pow. jędrzejowski, gm. Prząsław, par. Cierno. W 1827 r. 1 dm., 6 mk. 13.) **Z.,** przyl. dóbr Dąbie, w pow. jędrzejowskim. 14.) **Z.** al. *Bykowa Wola*, wś, w par. Wrociryż, własność prepozytury św. Michała na zamku w Krakowie, będzie to zapewne dzisiejsza Wola Lubecka, w pow. jędrzejowskim. W połowie XV w. było tu 7 łan. km., z których płacono czynszu po 16 skotów, dawano przytem po 4 koguty, 30 jaj i dwie miary owsa i robocizny. Wieś stała pustką; nie było w niej ni folwarku, ni karczmy, ni dworu. Dziesięcinę dawano prepozytowi. W reg. pobor. z r. 1581 Wola Lubecka należy do par.

w Lubczy, ma 14 półłanków (a więc też 7 łan.). Położenie Zagórza, wedle opisu Długosza, odpowiada prawie zupełnie, położeniu Woli Lubeckiej. 15.) **Z.**, pow. włoszczowski, gm. Radków, par. Dzierzgów. 16.) **Z.**, fol. dóbr Mękarzów, w pow. włoszczowskim, gm. Moskarzów, w r. 1890 miał 458 mr. 17.) **Z.**, wś i folw., pow. włoszczowski. gm. i par. Irządze, odl. 30 w. od Włoszczowy. W r. 1877 fol. lit. B rozl. mr. 307: gr. or. i ogr. mr. 184, łąk mr. 2, lasu mr. 111, nieuż. mr. 10: bud. mur. 1, drew. 5; płodozm. 13-pol., las urządzony, pokłady kamienia wapiennego. Wś Z. os. 26, mr. 122 18.) **Z.**, wś, pow. włoszczowski, gm. Lelów, par. Staromieście (Lelów). W 1827 r. było 13 dm., 156 mk. R. 1581 Jakub Zagórski płaci tu od 2 pół łan. km. i 1 zagr. z rolą, Zagórscy od 2 półłan. i 1 zagr. z rolą (Pawiński, Małop., 68). 19.) **Z.**, os., pow. włoszczowski, gm. i par. Słupia. W r. 1827 było 4 dm., 23 mk. 20.) **Z.**, wś i fol., pow. pińczowski, gm. i par. Sancygniów. Wś ma 5 os., 26 mr.; fol. 120 mr. Wchodziła w skład dóbr Dziewięczyce. 21.) **Z.**, pow. miechowski, ob. *Wielko Zagórze*. 22.) **Z.**, folw., pow. janowski, gm. i par. Zaklików. 23.) **Z.**, fol., pow. chełmski, gm. Cyców, par. Świerszczów. 24.) **Z.**, os., pow. sokołowski, gm. Sterdyń, ma 1 dm., 5 mk., 35 mr. 25.) **Z.** *Szypułki*, pow. mławski, ob. *Szypułki* 2). 26.) **Z.**, wś, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Krasnopol, odl. od Suwałk 3 w., ma 1 dm., 6 mk. *Br. Ch.*

Zagórze, *Zahorze* 1.) wś, osada i dobra, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. Nikitycze, o $9^1/_2$—10 w. od Prużany. Wś ma 855 dzies. ziemi włośc. (434 łąk i pastw., 13 nieuż.), osada 70 dzies. (13 łąk i past., 4 nieuż.), dobra zaś, własność Andrzejkowiczów, 103 dzies. ($28^1/_2$ łąk i past., 1 nieuż.). 2.) **Z.** *Błotczyzna*, dobra, tamże, o 11 w. od Prużany, własność Turskich, 65 dzies. (19 łąk i past., $4^1/_2$ nieuż.). 3.) **Z.** *Gąsowszczyzna*, dobra, tamże, własność Strokowskich, $33^1/_2$ dzies. ($12^1/_2$ łąk i pastw., 3 lasu). 4.) **Z.** *Tułowszczyzna*, dobra, tamże, własność Skabałłanowiczów, $130^1/_2$ dzies. (10 łąk i past., 7 lasu, 10 nieuż.). Podług lustr. z 1566 r. sioło Zahorze, w sstwie prużańskiem, miało 22 włók (ob. Lustr., IV, 163). Następnie wś Zahorze należała do ekonomii prużańskiej, wreszcie do dóbr Linowa, Trębickich. 5.) **Z.**, wś włośc., pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 30 w. od Sokółki, 396 dzies. ziemi włośc. (100 łąk i past., 22 nieuż.). 6.) **Z.**, wś, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Izabelin, o 12 w. od Wołkowyska, wraz z wsią Niziany 85 dzies. ziemi włośc. 7.) **Z.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 54 w. od Nowoaleksandrowska. 8.) **Z.** al. *Zahorje*, zaśc., pow. miński, w 3 okr. pol. i paraf. katol. Kojdanów (o 8 w.), gm. Stańków, o 30 w. od Mińska, należy do domin. Stańków hr. Czapskich; oddawna trzyma w dzierżawie szlachcic Jurewicz. Grunta szczerkowe, urodzajne, miejscowość lekko falista, małoleśna. 9.) **Z.**, *Zahorje*, wś, pow. mohylewski, gm. Szkłów (o 4 w.), ma 23 dm., 156 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 10.) **Z.** (*Zagorie*), dobra, pow. orszański, od 1871 r. Ozmidowych, 709 dzies. (68 roli, 87 łąk, 483 lasu); młyn wodny i folusz dają 350 rs. 11.) **Z.**, *Zagorie*, wś, pow. rohaczewski, gm. Polesie (o 25 w.), ma 34 dm., 189 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 12.) **Z.**, wś nad jez. Zalesie, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Oskierków, Zaleś, o 60 w. od Dzisny, 15 dm., 110 mk. (w 1865 r. 48 dusz rewiz.). 13.) **Z.**, *Zahorze*, *Zahorz*, wś i dobra nad jeziorem t. n., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Miory (o 5 w.), okr. wiejski Zagórze, o 37—38 w. od Dzisny a 30 w. od st. dr. żel. Balbinowo. Fol. ma 1 dm., 26 mk. (1 praw., 9 katol., 16 starow.), wś zaś 16 dm., 146 mk. (8 prawosł., 180 katol., 8 żydów); własność Mirskich, przed 1754 r. Sapiehów. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Łatyszenka i Zagórze, w ogóle 48 dusz rewiz. 14.) **Z.**, folw. nad jez. Ukle, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 76 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk. starow. 15.) **Z.**, zaśc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo (o 12 w.), okr. wiejski i dobra gen. Frołowa, Łąka, o 5 w. od Dzisny, 3 dm., 19 mk. prawosł. 16.) **Z.**, wś i fol. nad rzką Kantusią, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Holszany (o 9 w.), okr. wiejski Giejstuny, o 24 w. od Oszmiany. Folw. ma 1 dm., 25 mk. katol., wś zaś 15 dm., 45 mk. prawosł. i 36 katol. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.); własność dawniej Chodźków, potem Skibińskich i Ślepść Duninów. 17.) **Z.**, wś i folw. nad potokiem, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Bienica (o 7 w.), okr. wiejski Zagórze, o 49 w. od Oszmiany, 34 dusz rewiz. w części do dóbr Zagórze, Pileckich i 2 dusze w części do dóbr Daubuciszki, Kryczyńskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Łoszany, Siwki i Zagórze oraz zaśc.: Goreniaty, Łasiewicze, Muswiszczyzna, Rymtele (Rymciele) i Siwki, w ogóle w 1865 r. 163 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. 18.) **Z.**, fol., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 48 w. od Wilejki, 1 dm., 11 mk. katol. 19.) **Z.**, pohost, pow. siebieski, gm. Szumichy (o 2 w.), cerkiew, szkoła, targi 2 lutego i 12 czerwca. 20.) **Z.**, ob. *Zajurze*. *J. Krz.—A. Jel.*

Zagórze (w dokum.), pow. dubieński, ob. *Zahorce*.

Zagórze 1.) wólka do Żarek, w pow. chrzanowskim, przy drodze z Chrzanowa na płd. do Babic, otoczona ze wszystkich stron lasami, 3 klm. na płn.-zach. od Lipowca. Składa się z 19 dm. i 124 mk. rz.-kat., przyłączonych do parafii w Babicach. Pos. tabularna (hr. Henkel Donnersmark) ma 61 mr. roli, 784 mr. lasu i 54 mr.

nieuż. Pos. mn. wynosi 898 mr. roli, 20 mr. łąk i 96 mr. past. Zagórze było w 1581 r. wraz z wszystkiemi wsiami parafii w Babicach własnością biskupów krakowskich i miało 4 łany km., 5 zagród z rolą, 2 kom. z bydłem i 5 kom. bez bydła. Graniczy na wsch. z Pogorzycami, na zach. z Żarkami, na płn. z Kościelcem a na płd. z Mętkowem. 2.) **Z.**, os. dom. do Luszowic, w pow. dąbrowskim. 3.) **Z.**, wólka do Przegini Duchownej, w pow. krakowskim, liczy 55 dm. i 188 mk. 4.) **Z.**, wólka do Krościenka Wyżnego, w pow. krośnieńskim, leży nad pot. Burkatem, na płn. od Krościenka Wyżnego a na płd. od Korczyny; liczy 15 dm. i 79 mk. 5.) **Z.**, wś, w pow. łańcuckim, rozciąga się długą ulicą nad pot. Mleczka, przy drodze z Kańczugi (9·2 klm.) na płd. od Jawornika. W stronie płd. ma obszerne lasy. Liczy wraz z trzema obszarami tabularnemi 81 dm. i 525 mk. (253 męż., 272 kob.), 495 rz.-kat. należących do par. w Pantalowicach i 30 izr. Pierwsza pos. tab. (Maryi Hoszowskiej) ma 345 mr., przeważnie roli; druga pos. (hr Scipiona) 338 mr., prawie samego lasu a trzecia część (Naftalego Fromera), zwana Fromerówką, 11 mr. roli i pastwiska. Wś graniczy na wsch. z Łopuszką Wielką, na zach. z Hadlem Kańczuckiem, na płd. z Widaczowem a na płn. z Monasterzem. 6.) **Z.**, wólka do Januszkowic, w pow. pilzneńskim, liczy 14 dm. i 72 mk. (35 męż., 37 kob.) rz.-kat. 7.) **Z.**, wś, w pow. pilzneńskim, na lew. brzegu Wisłoki, przy gościńcu z Pilzna (10 klm.) na Jodłową do Ryglic i Tuchowa; liczy 75 dm. i 327 mk. (156 męż., 171 kob.), 323 rz.-kat. i 4 izrael. Należy do par. w Przeczycy. Pos. więk. (Ign. Jaworskiego) ma 132 mr. roli; pos. mn. 330 mr. roli. W połowie XV w. wś miała $3^1/_2$ łan. km., dających czynszu po 1 grzyw., 12 jaj, 2 koguty, sery. Odrabiano jutrzyny. Karczma z rolą płaciła czynsz, kmiecie dawali klasztorowi za dziesięcinę po 6 skotów, przytem osep po 2 miary owsa z łanu. Sołtys miał 2 łany i pobierał z czynszów 14 skotów (Długosz, L. B., II, 246 i III, 202). W r. 1536 (Pawiński, Małop., 530) Z., własność klasztoru tynieckiego, miało 12 kmieci, którzy płacili czynszu 3 grzyw. i 2 grosze, 6 korcy owsa, kury, jaja itd. Prócz tego dawali do skarbu królewskiego 12 korcy żyta i 12 korcy owsa i 16 groszy. Był nadto sołtys, mający 2 łany, 2 zagrody i karczmę. Pańszczyznę odrabiali do Dęborzyna. W spisie pob. z r. 1581 (ibid., 244) zapisano Z. jako „Zagorzicze“, miały 10 kmieci, 2 łany, 5 zagr., 1 kom. z bydłem, 3 kom. bez bydła i 1 rzem. Trzymał wś od klasztoru tynieckiego Jakub Kasiczki. Z. graniczy na płn. z Słotową, na wsch. z Dęborzynem, na zach. z Lubczą a na płd. z Dzwonową. 8.) **Z.**, os. dom. do Żyżnowa, w pow. rzeszowskim. 9.) **Z.**, wś, w pow. sądeckim, w okolicy podgórskiej, na lew. brzegu Dunajca, ktory tworząc tu zakręt, opasuje obszar wsi od południa, wschodu i północy. Odl. od Nowego Sącza 25 klm. (na płn.), od Gródka nad Dunajcem 3·2 klm. Parafia rzym.-katol. w Rożnowie, leżącym na praw. brzegu Dunajca. Na zachód graniczy z Witowicami Górnemi i Dolnemi. Wraz z wólką Gierową (7 dm.) i obszarem tabularnym (Jana hr. Stadnickiego) liczy Z. 26 dm. i 201 mk. (95 męż., 106 kob.) rzym.-kat. Pos. tabul. ma 174 mr., w połowie lasu a w połowie roli; pos. mn. 181 mr. roli. W XVI w. należało Zagórze i Girowa (Pawiński, Małop., 140) do par. Świradz w Tropiu. G. była własnością Stan. Białowodzkiego i miała 3 półłanki km., zagrodę z rolą i 2 kom. bez bydła; Z. należało do dóbr ks. Konstantego Ostrogskiego i liczyło 6 łan. km. 10.) **Z.**, wś, w par. Zbyszyce (dziś pow. sądecki) podana jest w spis. pobor. z r. 1518 (Pawiński, Małop., 136) jako własność Adama Rożna, mająca 6 zagrod. z rolą i komornika bez bydła. Obecnie nie istnieje pod tą nazwą. 11.) **Z.**, wś, w pow. wielickim, o 6 klm. na płd. od Niepołomic a 4 klm. na płd.-wsch. od Podłęża, w równinie podmokłej, wzn. 210 mt. n. p. m. Graniczy na płn. z Podborzem i Staniątkami, na zach. z Słomirogiem, na płd. z Suchorabą a na wsch. z Gruszkami, częścią Brzezia. Wraz z osadami: Grochotowcem, Jeruzalem i Podkowcem liczy 57 dm. i 276 mk. (142 męż., 134 kob.), 265 rzym.-kat. i 11 izrael. Obszar tabularny (klasztoru staniąteckiego) ma 132 mr. roli, łąk i pastw.; pos. mn. 410 mr. obszaru. Wymieniona w dok. z r. 1242 w liczbie włości klasztoru w Staniątkach (Kod., Małop., II, 64). Za Długosza było tu 7 łan. km., dających czynszu po 17 skotów a przytem po 2 kapłony, 20 jaj, 2 sery z łanu. Za miodowe płacono po pół grosza a za oprawne też po pół gr. z łanu. Dawano też osep po 2 kor. owsa z łanu. Dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., dawali kmiecie prebendzie krakowskiej, inne role i folwark klasztorowi (Długosz, L. B., I, 128, II, 110 i III, 288, 289). Potok, przepływający przez wś, nazywano Samicą. Na mapie Kummersberga nazwano go Baranówką. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 65) należało Z. do par. w Bodzanowie i miało 7 półłanków km., 2 zagr. z rolą, 1 kom. z bydłem, 1 kom. bez bydła. Teraz należy do par. w Brzeziu. 12.) **Z.**, wólka do Pawęzowa, w pow. tarnowskim, ma 2 dm. i 8 mk. 13.) **Z.**, folw. do Łękawic, w pow. wadowickim, par. Stryszów. Dawniej nazwa ta zapewne ogarniała obszar, na którym później powstały: Dąbrówka i Ostałówka. Według reg. pobor. pow. szląskiego z r. 1581 wś Zagórze Dąbrówka i Ostalówka, w par. Stryszów, miały 5 łan. km., 3 zagr. bez roli, 1 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 103). 14.) **Z.**, z przys. *Niżkowce*, wś, pow. brodzki, 34 klm. na płd.-wch. od Brodów, 10 klm. na płn. od sądu pow. i urz. poczt. w Założcach. Na płd. leżą Gaje Załozieckie (część Załoziec), na płd.-zach.

Seredec, na zach. Kutyszcze i Palikrowy, na płn.-zach. Niemiacz, na płn. Panasówka, na wsch. Panasówka i pow. krzemieniecki (gub. wołyńska). Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru, na praw. brz. pot. Seret zwanego, który się rozlewa w staw. We wschod. części obszaru znajdują się folwarki: Baronówka, Pietrówka i las Wereszczak. Własn. więk. (Edwarda Garapicha) ma roli or. 1168, łąk i ogr. 415, pastw. 45, lasu 775 mr.; wł. mn. roli or. 2132, łąk i ogr. 278, pastw. 43, lasu 23 mr. W r. 1890 było 210 dm., 1530 mk. w gm., 16 dm., 123 mk. na obszarze dwor. (1463 gr.-kat., 94 rzym.-kat., 96 izrael.; 1464 Rus., 141 Pol., 48 Niem.). Par. rzym.-kat. w Załoźcach, gr.-kat. w miejscu, dek. załoziecki. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas., założona w 1873 r., z jęz. wykł. ruskim. W okolicy liczne mogiły, z których największa „Sowyj horb". 15.) **Z.,** przedmieście miasta Doliny. 16.) **Z.,** grupa domów w Michałowicach, pow. drohobycki. 17.) **Z.,** grupa domów w Szkle, pow. jaworowski. 18.) **Z.,** część Bonowa, pow. jaworowski. 19.) **Z.,** wś, pow. kałuski, tuż na płd. od Kałusza (sąd pow., urz. poczt. i st. kol.). Własn. więk. (rządowa) i mniejsza tworzą z Kałuszem jedną gminę katastralną. W r. 1890 było 98 dm., 589 mk. w gm. (425 gr.-kat., 70 rzym.-kat., 88 izrael., 10 innych wyzn.; 549 Rus., 7 Pol., 25 Niem., 8 innej narod.). Par. rzym. kat. w Kałuszu, gr.-kat. w Chocinie. We wsi jest cerkiew p. w. św. Andrzeja, kasa poż. gm. z kapit. 570 złr., młyn i browar. 29.) **Z.,** wś, pow. lwowski, 16 klm. na płd. od Lwowa, 14 na płd.-zach. od sądu pow. w Winnikach. Na płn. leżą Żyrawka i Wołków, na wsch. Wołków, na płd. Kuhajów, na zach. Porszna. Wschod. część obszaru przepływa pot. Zubrza. W jego dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. więk. (konwentu benedyktynek we Lwowie) ma roli or. 134, łąk i ogr. 138, pastw. 20 mr.; wł. mn. roli or. 512, łąk i ogr. 115, past. 69 mr. W r. 1890 było 66 dm., 394 mk. w gm., 3 dm., 20 mk. na obszarze dwor. (234 rz.-kat., 142 gr.-kat., 10 izrael., 28 innych wyzn.; 235 Pol., 163 Rus., 16 Niem.). Par. rzym. i gr.-kat. w Wołkowie, dek. szczerzecki. We wsi jest szkoła 1-klas. 21.) **Z.,** wś, pow. rudecki, 10 klm. na płd.-zach. od Rudek (sąd pow. i urz. poczt.). Na płn. leżą Kupnowice Stare i Szeptycze, na wsch. Chłopczyce, na płd. Koniuszki Sieniawskie, na zach. Ostrów. Wzdłuż granicy płd. płynie Strwiąż. Wś tworzy gminę katastralną z Koniuszkami Sieniawskiemi. W r. 1890 było 117 dm., 621 mk. w gm., 3 dm., 17 mk. na obszarze dwor. (437 gr.-kat., 175 rz.-kat., 26 izrael.; 356 Pol., 272 Rus.). Par. rzym.-kat. w Rudkach, gr.-kat. w miejscu, dek. komarniański, dyec. przemyska. Do par. należą: Koniuszki i Chłopczyce. We wsi jest cerkiew i szkoła jednoklasowa. 22.) **Z.,** karczma na obszarze dwor. Hostów, w pow. tłumackim. 23.) **Z.,** część Łoszniowa, w pow. trembowelskim. 24.) **Z.** *Knihynickie*, wś, pow. rohatyński, 12 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Rohatynie, tuż na wsch. od urzędu poczt. w Knihyniczach. Na płn. leżą Psary, na wsch. Sołoniec i Jawcze, na płd. Jawcze i Wasiuczyn, na zach. Knihynicze. Wzdłuż granicy zach. płynie Świrz i tworzy staw Knihynicki. Zabudowania wiejskie leżą nad stawem. Na wsch. wznosi się wzgórze „Mogiłka" do 357 mt. Własn. więk. ma roli or. 561, łąk i ogr. 177, pastw. 31, lasu 302 mr.; wł. mn. roli or. 795, łąk i ogr. 296, pastw. 77, lasu 9 mr. W r. 1890 było 101 dm., 578 mk. w gm., 15 dm., 109 mk. na obszarze dwor. (599 gr.-kat., 65 rz.-kat., 23 izr.; 594 Rus., 83 Pol., 10 Niem.). Par. rzym.-kat. w Podkamieniu, gr.-kat. w Knihyniczach. We wsi jest cerkiew. 25.) **Z.** *Konkolnickie*, wś, pow. rohatyński, 32 klm. na płd.-wsch. od Rohatyna, 16 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Bursztynie, 8 klm. na płn.-wsch. od urz. poczt. w Bołszowcach. Na płn. leżą: Herbutów, Skomorochy Stare i Bybło, na wsch. Jabłonów, na płd. Słoboda i Konkolniki, na zach. Herbutów. Środkiem wsi płynie Bybełka. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. (arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie) ma roli or. 23, łąk i ogr. 31, pastw. 2, lasu 260 mr.; wł. mn. roli or. 714, łąk i ogr. 115, past. 81, lasu 6 mr. W r. 1890 było 132 dm., 768 mk. w gm., 1 dm., 12 mk. na obszarze dwor. (448 rzym.-kat., 302 gr.-kat., 30 izrael.; 407 Pol., 373 Rus.). Par. rzym.-kat. w Konkolnikach, gr.-kat. w Jabłonowie. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klasowa. Wieś tę, jako własność arcybiskupią, wymienia dokument z r. 1430. Ob. *Pokropiwna.* *Mac.—Lu. Dz.*

Zagórze, folw. do Plugawic, w pow. ostrzeszowskim, okr. urz. grabowskim, ma urz. stanu cyw. w Morawinie, pocztę w Doruchowie, sąd i st. kol. żel. w Ostrzeszowie, na linii Ostrowo-Kępno, szkoły w Skarydzewie, par. katol. w Wyszanowie, ew. w Kępnie. Ma 2 dym., 10 dusz. Leży między Grabowem a Wieruszowem. 2.) **Z.,** część miasta Poznania na wyspie tumskiej, między Wartą a Cybiną. Ob. *Poznań.* 3.) **Z.,** wzgórze pod Zajączkami, w pow. ostrzeszowskim. 4.) **Z.,** pole w Skotnikach, pow. strzeliński. *W. Ł.*

Zagórze 1.) niem. *Sagorsch*, wś włośc. na Kaszubach, nad Zagórską rzeką, przy linii dr. żel. i szosie wejherowskiej, pow. wejherowski, st. p. Rumia, par. kat. Reda. Zawiera 6 posiadeł włośc. i 22 zagród, z obszarem 599 ha (264 roli orn., 284 łąk, 2 lasu). W r. 1885 było 77 dm., 151 dym., 713 mk., 576 kat., 137 ew. (wyb. Biała 19 dm., 186 mk.). Posiada szkołę 2 klasową, symultanną, trzy młyny, tartak, dwie hamernie i wolne sołectwo i od r. 1892 zakład dla leczenia osób, ulegających nałogowi pi-

jaństwa, stojący pod zarządem protestanckim. Z. jest starą osadą; r. 1891 znaleziono kilka popielnic. W zeszłym wieku należało Z. do możnej rodziny Prebendowskich. Piotr Prebendowski wystawił tu kaplicę głównie dla pątników, którzy kilka razy do roku udawali się w procesyi ze Stolcenberga pod przewodnictwem tamtejszych reformatów na odpusty do Wejherowa. Po drodze odpoczywali tu w Z. (ob. Utrac. kośc. przez ks. Fankidejskiego, str. 220). Kaplica jeszcze istnieje. W dok. pojawia się po raz pierwszy Z. w przywileju Mestwina II z r. 1283, jako wś graniczna, p. n. „Zagorz“ (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 323). Tartak istniał tu już za czasów krzyżackich, czynszu płacił 5 grz. R. 1413 nadaje go razem z karczmą komtur gdański Henryk Reuss v. Plauen Jakubowi Gellenczen, który także 5 grz. czynszuje, lecz w karczmie wolno mu tylko piwo i chleb sprzedawać. R. 1621 uzyskuje sołtys tutejszy potwierdzenie swego przywileju. R. 1651 podaje starosta pucki Jan Zawadzki do wiadomości, że młyn nad drogą do Zagórza w ostatniej wojnie został spalony, Jan Zadach wystawił tam nowy własnym kosztem. Starosta nadaje mu go na lat 50, wraz z 1 morgiem nad Białą, 3 morgami łąk, z błotem młyńskiem, 2 ogrodami i 1 szkółką drzew. Dołącza też wolną paszę i wolne drzewo opałowe i budulcowe. Cztery razy do roku wolno mu z 5 korcy warzyć lekkie piwo. Za to płaci młynarz i jego spadkobiercy od 1652 r. 30 zł. rocznie; podwyższenie tego czynszu nie ma być dozwolone. Tenże starosta nadaje r. 1651 pustą karczmę tutejszą Jerzemu Doeringowi na lat 50, wraz z $1^1/_2$ włók. roli i 6 mr. łąk, dołączając prawo rybitwy, warzenia piwa, pędzenia gorzałki i pieczenia chleba za opłatą 50 złp. rocznie (ob. Gesch. des. Kr. Neustadt v. Prutz, str. 207). Lustracya stswa puckiego z r. 1678 podaje: Wieś Zagórze: Ta wieś ma włók 7; założona w piaszczystym gruncie. Na sołtystwie siedzą sukcesorowie Jerzego Sadacha, żona i trzech synów: Michał, Jerzy i Adam; dzieci z matką mają 1 włókę wolną ex usu, powinność ich listy odsyłać do Gdańska i do zamku i w drogę czasem jechać na pańskim wozie dla dozoru rzeczy, ale na strawę z zamku sołtysowi dawano. Ciż trzymają 1 wł. pustą, dają z niej na św. Marcin fl. 15. Andrzej Sadach, poddany, ma żonę, dziecię jedno podrosłe, na włóce jednej pustej siedzi przez arendę, daje na rok na św. Marcin fl. 12. Budynki całe powinien zachować. A ponieważ nie płaci i źle gospodaruje, inszego na te miejsce obmyślić kazaliśmy. Jerzy Sowa, poddany, ma żonę, dzieci sześcioro niedorosłych; na 1 wł. siedzi arendą, daje czynszu 17 fl.; budynek sam zbudował, w którym mieszka. Jakub Kuszyk, leśny sługa zamkowy. Na rok bierze pieniędzy fl. 40, żyta korcy $7^1/_2$, śledzi pół beczki, soli achteli 2, masła stofów 4, gomołek kóp 3, grochu pół korca, owsa korcy 8, dla koni siana fur 2, słoniny połeć, sadło jedno, piwa beczki półczwartej. Powinność jego lasów pańskich pilnować. Tenże w Zagórzu trzyma włókę jednę pustą arendą, z której płaci do zamku fl. 20. Młyn we wsi Zagórzu: Młyn ten jest o 2 kołach, jedno mączne, drugie słodowe; należy sukcesorom niegdyś Jana Cadacha, który według cesyi IM. pana Zawadzkiego, starosty natenczas puckiego, od króla IMC. approbowany, ten młyn swoim kosztem zbudował; że tedy propter onera ciż pomienieni succesores tego młyna odstąpili, trzyma go Grzegorz Krzyżak ex instantia kredytorów za konsensem zamkowskim i płaci jak i pierwej fl. 30 na rok. Karczma, należy do niej 24 morgi, trzyma ją pan Zacharyasz Zapio, mieszczanin gdański jure emphiteutico do lat 50 vigore cessionis nieboszczyka IM. pana Jana Zawadzkiego, podkomorzego parnawskiego i starosty puckiego za approbacyami królów Ich MM. Jana Kazimierza de data die 20 mensis Septembris, a. Dni 1651, potem Michała, nakoniec nam szczęśliwie panującego Jana III. Na rok daje kanonu do zamku fl. 50, za wyszynkowanie zaś beczek 30 piwa na rok fl. 60. Tenże pan Zacharyasz Zapio płaci na rok za rzekę Zagórską fl. 40. Hamer zagórski. Teraz pusto stoi po ekspiracyi lat juris emphiteutici Pana Reinolda Brandysa originaliter jemu servientis, a potem po wojnie po śmierci tegoż pomienionego p. Brandysa w długu przez Jana Zacharyasza Zapio, mieszczanina gdańskiego, do konstytucyi lat emphiteuseos pusty przez ruinę nieprzyjacielską, w posesyą wzięty, z którego pomieniony pan Zapio, choć pustego po wojnie, płacił jak było powinno do zamku fl. 200. Gdy zaś lata wyszły, pnścił go. W którym teraz mieszkają, ponieważ żaden się go na ten czynsz podjąć nie chce. Konrad Colter daje od mieszkania fl. 6, Zuzanna wdowa fl. 6, Jerzy Strzyżewski daje fl. 8, Matyasz Omul za mieszkanie i ogród fl. 15. Na tym terminie uczciwy pan Echt (pewnie Hecht), sługa pana Zacharyasza Zapio, mieszczanina gdańskiego, przełożył nam, że pryncypał jego, pan Zapio, suplikował IKM., że od panów Gdańszczan, jako administratorów sstwa puckiego, turbowany był, aby względem statków i inwentarza Hamru pustego zagórskiego wyżej położonego (który po expiracyi lat emphiteuseos zamkowi puckiemu, tak jako odebrał po wojnie oddał) nie oddanego fl. 600 do zamku puckiego zapłacił. Co że JKM. do nas odesłał, prosił nas tenże Echt, abyśmy, uczyniwszy inkwizycyą, wolnym go uczynili. My inkwizycyą ludzi tam będących, wiary godnych uczyniwszy, że te statki według inwentarza przez Szwedów są cale zabrane i pan Zapio ich nie odebrał, co i sami panowie Gdańszczanie administratorowie przyznali, wolnymeśmy tego pomienionego pana Zapio od tego uczynili. Hakbuda, z której płaci Pan Zapio do zamku na rok

fl. 30. Szmelca zagórska: jest Hamer, gdzie mosiężną robotę robią i stal w drugim Hamrze, tego posesorem jest pan Zacharyasz Zapio, mieszczanin gdański, nabywszy prawa od pani Brandysowej według przywileju JKM. Jana Kazimierza die 20 mensis Februarii a. 1654 pani Brandysowej in jus emphiteuticum służącego, a po niej per privil. JKM. Michała przerzeczonemu panu Zapio ad a. 1690 prorogowanego. Płaci z niego grunt czynszowy fl. 20 (ob. st. 7—9; manuskrypt w Pelplinie). Według wizyty Rybińskiego z r. 1780 było tu 99 kat., 14 akat. (str. 120); mesznego pobierał prob. ztąd 9 kor. żyta i 8 kor. owsa. W topogr. Goldbecka z r 1789 zapisane jest Z. jako wś król., z kaplicą, lemaństwo, młyn i karczma, o 14 dymach (str. 196). 2.) **Z.,** niem. *Sagorsch*, os. leśn. do Gniewowa, pow. wejherowski, 1 dm., 7 mk. *Kś. Fr.*

Zagórznica, także *Zaguznica*, kol., pow. słupecki, gm. Grodziec,, par. Królików, odl. 31 w. od Słupcy, ma 16 dm., 100 mk. W 1827 r. było 8 dm., 65 mk.

Zagórzyce 1.) wś i folw., pow. nieszawski, gm. Radziejów, par. Piotrkowo, odl. 35 w. od Nieszawy. Wś ma 24 os., 65 mk., folw. 102 mk. W r. 1827 było 16 dm., 136 mk., par. Kaczewo. W r. 1892 folw. Z. rozl. mr. 801: gr. or. i ogr. mr. 716, łąk mr. 54, pastw. mr. 3, nieuż. mr. 58; bud. mur. 10, drew. 3; płodozm. 11 pol. Wś Z. os. 24, mr. 176, wś Rudzk Wielki os. 20, mr. 1190, wś Lisianki os. 5, mr. 49. Według reg. pobor. pow. radziejowskiego z r. 1557 wś Zagorzyce, w par. Kaczewo, miała 7 łan., 6 zagr. (Pawiń., Wielkop., II, 30). 2.) **Z.,** kol. nad rz. Ner, pow. łęczycki, gm. i par. Poddębice, odl. od Łęczycy 30 w., ma 30 dm., 266 mk. W r. 1827 było 16 dm., 126 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. dawano klasztorowi sulejowskiemu, zaś plebanowi w Poddębicach mesne, po korcu żyta z łanu (Łaski, L. B., II, 371). Według lustracyi z r. 1564 wś Z., własność opactwa sulejowskiego, ma 4 łany kmiece (Lustr., V, 232). Według reg. pobor. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Zagorzyce, własność klasztoru sulejowskiego, miała 4 łany, 1 zagr., 5 osad (Pawiń., Wielkop., II, 54). 3.) **Z.,** wś nad rz. Wartą, pow. łaski, gm. Zapolice, par. Strońsko, ma 10 dm., 99 mk., 113 mr. Wchodziła w skład dóbr Beluń (Beleń). W r. 1827 było 18 dm., 131 mk. Na początku XVI w. łany folw. dawały dziesięcinę pleb. w Strońsku, zaś łany kmiece kościołowi w Sieradzu (Łaski, L. B., I, 431, 477). Według reg. pobor. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś Z., w par. Strońsko, miała 17 osad, $6^1/_2$ łan. w czterech działach. Były dwa młyny i karczma. Siedzieli tu Byleńscy (z Bylenia, dziś Beleń), Klonowski i Głowacki (Pawiń., Wielkop., II, 244). 4.) **Z.,** wś, w par. Glinno, wymieniona w reg. pobor. z r. 1553, jest to dzisiejsza *Jadwichna* al. *Zagórki*, w pow. tureckim, gm. Lubola. 5.) **Z.,** wś i folw., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Szczeglice, odl. od Sandomierza 28 w., ma 22 dm., 116 mk. W r. 1827 było 18 dm., 28 mk. W r. 1884 fol. Z. rozl. mr. 285: gr. or. i ogr. mr. 233, łąk mr. 21, pastw. mr. 11, lasu mr. 15, nieuż. mr. 5; bud. drew. 7. Wś Z. os. 20, mr. 113. W połowie XV w. wś Z., w par. Szczyglice, miała drobnych posiadaczy na kilku łanach, karczmę, 2 zagr., folwark, z których dziesięcinę dawano pleban. w Szczyglicach (Długosz, L. B., II, 331, 332). Według reg. pow. sandomierskiego z r. 1578 w części Lipnickiego było 5 osad., $1^1/_4$ łanu, 1 zagr., 1 kom., 1 rzem. W działach Marcina Dzindy, Jeleniowskich, Swiesków, 1 łan bez kmieci i 1 kom. ubogi (Pawiń., Małop., 175, 176). 6) **Z.,** wś i folw., pow. pińczowski, gm. Kazimierza Wielka, par. Kazimierza Mała, odl. 28 w. od Pińczowa. W r. 1827 było 27 dm., 245 mk. W r. 1887 folw. Z. rozl. mr. 307: gr. or. i ogr. mr. 176, łąk mr. 17, lasu mr. 107, nieuż. mr. 7; bud. mur. 1, drew. 8; gospodarstwo 4-o polowe, las nieurządzony. Wś Z. os. 38, mr. 278. W połowie XV w. wś Z., w par. Kaźmierza, miała łany km., z których dawano dziesięcinę w połowie biskup. krakow. a z drugiej połowy pleban. w Kaźmierzy Małej (Długosz, L. B., II, 145). Według reg. pobor. pow. wiślickiego z r. 1508 Z. płaciły grzyw. 1 gr. 32 den. 13. W r. 1579 Strasz płacił tu od 11 osad., 6 łan., 3 zagr. z rolą, 1 kom., 3 rzem. (Pawiń., Małop., 216, 486). 7.) **Z.,** wś, pow. pińczowski, gm. Chroberz, par. Młodzowa, ma 25 os., 280 mr. Wchodziła w skład dóbr Kozubów, należących do ordynacyi Wielopolskich. W r. 1827 było 19 dm., 109 mk. Według reg. pobor. pow. wiślickiego z r. 1579 wś Z., w par. Chroberz, własność biskupa krakow., miała 7 osad., $3^1/_2$ łanu, 3 zagr., 4 chałup (Pawiński. Małop., 218). 8.) **Z.,** wś, pow. miechowski, gm. Wielko Zagórze, par. Miechów. W r. 1827 było 18 dm., 131 mk. W liczbie posiadłości klasztoru miechowskiego podana w dok. z r. 1198. Dał tę wieś klasztorowi wraz z Miechowem i Komorowem „dominus Jaczo cum uxore“ według jednego aktu a według drugiego współczesnego aktu biskup krakow. Getko odstąpił dla klasztoru dziesięcin swych z tych wsi. Potwierdził klasztorowi te dziesięciny Urban IV w r. 1262 (Kod. Małop., II, 13, 17, 117). Według zeznania prokuratora (rządzcy) klasztornego Grzegorza, zw. Sampia, wieś dawała w. 1339 r. 2 grzyw. dziesięciny, karczma jedną, młyn 2 grzywny (Kod. Małop., III, 33, 78, 93). Według reg. pobor. pow. krakowskiego z r. 1490 wś Z. miała 5 łan. W r. 1581 było 10 półłanków km., 2 kom. bez bydła, 1 łan sołtysi, $^1/_4$ roli, $^1/_4$ młyn., $^1/_2$ karczm. (Pawiń., Małop., 93, 437). 9.) **Z.,** wś i folw., pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więcławice, odl. 24 w.

od Miechowa. W r. 1827 było 21 dm., 117 mk. W r. 1886 folw. Z. rozl. mr. 326: gr. or. i ogr. mr. 298, łąk mr. 7, pastw. mr. 2, nieuż. mr. 19; bud. mur. 5, drew. 9; płodozm. 14 pol. W połowie XV w. wś Z., w par. Więcławice, własność Zygmunta Zagórskiego, miała łany km., folw. rycerski i zagrodników, od których dziesięcinę dawano bisk. krakow.; role folw. dawały pleb. w Więcławicach (Długosz, L. B., II, 49). Według reg. pobor. pow. proszowskiego z r. 1581 wś Zagorzyce, w par. Więcławice, była własnością opata jędrzejowskiego. Dzierżawca Borek płacił od 6 łan. km., 3 zagr. z rolą, 1 kom. z bydł., 6 kom. bez bydła, 2 zagr. czyn. (Pawiń., Małop., 21). *Br. Ch.*

Zagórzyce, u Długosza *Sogorczycz*, wś, w pow. ropczyckim, par. rzym.-kat. w Górze Ropczyckiej, rozciąga się nad górnym biegiem pot. Budzisza, dopł. Wielopólki, w okolicy podgórskiej i lesistej. Liczy 412 dm. i 2305 mk. (1134 męż., 1172 kob.), 2247 rzym.-kat. a 58 izrael. Pos. tabularna (hr. Potockich) ma obszaru 524 mr., w tem połowa lasu; pos. mn. 2821 mr. roli, 192 mr. łąk, 380 mr. pastw. i 759 mr. lasu. W połowie XV w. Z. Stare, w par. Góra, wieś królewska, miały łany km. dające dziesięcinę w części bisk. krakow., w części pleban. w Sędziszowie. Był łan sołtysi. Z. Nowe miały 2 łany km., dające dziesięcinę w części bisk. krak., w części pleb. w Sędziszowie (Długosz, L. B., I, 650, II, 281). W r. 1581 (Pawiński, Małop., 251) były Z. własnością Zygmunta Zebrzydowskiego i miały 65 kmieci, 42 łanów, zagrodę, 15 komor. z bydłem, 12 kom. bez bydła, smolarza, kijaka, łan sołtysi i chałupnika. Później posiadali tę wieś hr. Starzeńscy. Graniczy na zach. z Gnojnicą i Łączkami, na płd. ze Szkodną, na wsch. z Wierzczanami i Iwierzycami a na płn. z Ropczycką Górą. *Mac.*

Zagórzyce, niem. *Sageritz*, wś w Pomeranii, pow. słupski, par. katol. Słupsk, kościół par. ewang. w miejscu. W r. 1885 było 602 mk. ewang. *Ks. Fr.*

Zagórzyce, dawna własność klasztoru w Lubiążu, ob. *Sagritz*.

Zagorzyn, wś i folw. nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. i par. Pamięcin, odl. od Kalisza w. 5; wś ma 12 dm., 176 mk.; folw. 5 dm., 23 mk. W r. 1827 było 14 dm., 128 mk. Dobra Z. składały się w r. 1893 z folw. Z. i Pruszków, rozl. mr. 1058: folw. Z. gr. or. i ogr. mr. 605, łąk mr. 87, pastw. mr. 34, lasu mr. 20, nieuż. mr. 74; bud. mur. 13, drew. 4; płodozm. 11 pol; folw. Pruszków gr. or. i ogr. mr. 210, past. mr. 7, lasu mr. 12, nieuż. mr. 8; bud. mur. 3; pokłady torfu. Wś Z. os. 31, mr. 84, wś Pruszków os. 24, mr. 113 Marcin z Z. występuje w dok. z r. 1326 (Kod. Wielkop., 1070). Na początku XVI w. łany folw. dają dziesięcinę plebanowi, kmiece zaś po mierze owsa i mierze żyta (Łaski, L. B., II, 81). Według reg. pobor. pow. kaliskiego z r. 1579, wś Zagorzino, w par. Pamięcino, miała 5 łan., 2 zagr., 2 kom., 2 rybaków (Pawiński, Wielkop., I, 125). *Br. Ch.*

Zagórzyn, wś, w pow. sądeckim, w okolicy podgórskiej, nad pot. Czarną Wodą, uchodzącym pod Łąckiem (4 klm.) z lew. brzegu do Dunajca. Ma szkołę ludową i liczy 72 dm. i 592 mk. (275 męż., 317 kob.) rzym.-kat., należących do par. w Łącku. Pos. tabularna (Leona Jaffe go) ma 1 mr. łąki; pos. mn. 1210 mr. roli, 250 mr. łąk, 841 mr. pastw. i 492 mr. lasu. Graniczy na płn. z Kosnową Wolą, na płd. z Łąckiem i Czerncem, na zach. z Kamienicą a na wsch. z Czarnym Potokiem. Z. był własnością klasztoru w Starym Sączu. Ks. Kunegunda dała Z., wraz i innemi wsiami, klasztorowi sądeckiemu, przy erekcyi w r. 1280. Wymieniony w liczbie posiadłości klasztoru w dok. z r. 1283 i 1358 (Kod. Małop., I, 121, II, 145, 154, 187 i III, 115). W połowie XV w. wś miała 6 łan. km., z których czynsz płacono rozmaity. Dawano 1 koguta, 2 sery i 20 jaj z łanu, odrabiano powabę, dawano osep po miarce jęczmienia i 2 miarki owsa i cztery gr. oprawnego. Sołtys miał 1 łan wolny i młyn własny. Byli zagrodnicy i karczma. Wszystkie role płaciły dziesięcinę, wartości 5 grzyw., klasztorowi. Dwa łany dawały dziesięcinę klasztorowi w Łącku (Długosz, L. B., II, 252 i III, 348, 359). W r. 1581 (Pawiń, Małop., 129) Z. liczył 9 półłanków km., łan sołtysi, zagrodę z rolą, łan plebański, 3 zagrody bez roli, 1 kom. z bydłem i 1 kom. bez bydła. *Mac.*

Zagorzynek, dawniej *Zagórzynko*, wś i folw. nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. Żydów, par. Kalisz (odl. 3 w.). Wś ma 11 dm., 101 mk., fol. 5 dm., 40 mk. W r. 1827 było 10 dm., 84 mk. Folw. uległ parcelacyi na kolonie i małe folwarki (74 mr. największy). Według reg. pobor. pow. kaliskiego z r. 1579 wś Zagorzynko, w par. Dobrzecz, miała 2 łany, 1 zagr. (Pawiń., Wielkop., I, 116). *Br. Ch.*

Zagość, wś i folw. na lew. br. rz. Nidy, nieco poniżej od Chrobrza (na praw. brzegu), o 9 w. w linii powietrznej, na zach., zach.-płd. od Buska, pow. pińczowski, gm. i par. Zagość. Starożytna ta osada leży śród szeroko rozwiniętej doliny Nidy, odl. 13 w. od Pińczowa, posiada kościół par. murowany, dom schronienia dla starców, szkołę początkową, urząd gminny, 64 dm. W r. 1827 było 64 dm., 369 mk. Dobra Z. w r. 1835 nadane zostały na prawach majoratu generałowi Tutczek. Składały się z folw.: Zagość, Winiary i Bogucice, z ogólnym obszarem mr. 3713, w tem gruntów ornych i ogrodów mr. 1460, łąk mr. 171, pastw. mr. 422, lasu mr. 1578, nieuż. mr. 76. Do dóbr należały: wś Z. os. 57, mr. 611, wś Boguszyce os. 120, mr. 1204, wś Winiary os. 49, mr. 507, wś Skotniki os. 96, mr. 1316, wś Wola Zagojska os. 82, mr. 1091,

wś Grochowiska os. 3, mr. 196. Z. jest dawną bardzo osadą, wsią książęcą. Pierwotny obszar objęty tą nazwą był wielce rozległy, obejmował kilka tysięcy morgów. Z czasem powstały na nim oddzielne wsi: Skotniki Zagojskie i Wola Zagojska a może i Winiary. Istniał tu zdawna zapewne dwór książęcy. Książę Henryk, syn Bolesława „ducis Poloniae“, z posiadłości otrzymanej z woli ojca, dla zbawienia duszy rodziców i własnej, nadaje (około r. 1153?) szpitalowi św. Jana w Jerozolimie dwie wsi: „quorum una Zagost vocatur et alia Boreszowie et alio nomine Wlaszow“. Dalsze uposażenie daje ciekawe świadectwo o rozkwicie pasterstwa i hodowli bydła w dolinie Nidy, o czem zresztą świadczą liczne nazwy (Skotniki, Kobylniki). Książę nadaje w obu wsiach 60 wołów i 10 koni, w Zagości 50 sztuk bydła roboczego (jumenta) „cum V emmissariis“, przytem pasterzy tego bydła, których imiona są: Esgler i Szilga. Daje również owce i krowy z pasterzami, których w liczbie 12 wylicza imiennie, daje „vineam cum vineariis“ (dzisiejsze Winiary), których imiona są: „Domavi et Zabor“, dalej daje też karczmę w Czechowie. Ponieważ książę ślubował wystawić w Zagości kościół, p. w. Jana Chrzciciela, i ślubu nie wykonał, przeto dodaje za to szpitalowi bobry w Małagoszczy i „de Kire“. Dalej daje 10 włościan (rusticos), którzy kiedyś byli w Chrobrzu, następnie przez ks. Bolesława (brata Henryka) zostali przeniesieni do Kujaw, lecz znowu przez ks. Henryka wróceni i osadzeni w Zagości. Daje przytem rzemieślników swych, siedzących w Zagości, których imiona są: Bliszus i brat jego Scarbis, Radon i Sulisław. Prosi w końcu braci swych starszych: Bolesława i Mieszka, tudzież młodszego Kazimierza o zachowanie tych nadań i zastrzega dla poddanych klasztoru wolność od prawa polskiego „nulli iurisdictioni polonicae subjaceant“ (Kod. dypl., III, 4 i 5). Leszek Biały, opiekując się fundacyą stryja, zwiększył uposażenie. Kiedy stanął kościół i szpital niewiadomo. Bolesław Wstydliwy, potwierdzając nadania poprzedników, wspomina w dokumencie swym o przedstawionych mu dawnych przywilejach (in senibus privilegiis). Wtedy już bracia szpitalni posiadali w Zagości swój dom i mieli, prócz innych, cztery wsi: Zagość, Janina, Włoszczowice i Januszowice, należące do grodu w Czechowie (o 7 w. od Pińczowa). Dawały one przedtem po 8 miar owsa do grodu. Bolesław, ks. krakow. i sandom., wraz z matką Grzymisławą, na „colloquium“, odbytem w Chrobrzu, przy udziale arcyb. Fulkona i bisk. krak. Prandoty, potwierdził i rozszerzył nadania, zwalniając posiadłości szpitala od ciężarów prawa polskiego. Szczegóły te podaje akt, którym w r. 1317 Władysław „heres regni Poloniae“, na prośbę Teodoryka, brata szpitalnego św. Jana Chrzcz., komendatora w Zagości, potwierdza przywilej Bolesława, ks. krakow. i sandomierskiego (Kod. Małop., II, 234 i 235). Dziekan sandomierski i rektor domu krzyżowców (Cruciferorum) „de Zagost“ czynią, wobec biskupa krakow. Prandoty, w r. 1248 w Sandomierzu zamianę dziesięciny z Winiar (pod Zagością) na wieś Ruszczę, należącą do rektora krzyżowców (Kod., Małop., I, 36). Długosz opowiada w swej „Historyi polskiej“, iż ks. Henryk, udając się do Palestyny, wzniósł tu kościół p. w. św. Jana i oddał go braciom szpitalnym, zwanym templaryuszami. Jednakże w Lib. Benef. (II, 378) pisze, iż wedle podania miał w Zagości fundować kościół ks. Henryk, lecz o templaryuszach nic nie wspomina, ni o szpitalu. Fundacya ta upadła zapewne w XIV w. Już w połowie XV w. wieś jest królewską, rektorem kościoła jest ks. Wojszyk, kustosz krakowski. Wś ma 8 łanów kmiecych, młyn królewski bez roli, karczmę, dwu zagrodników z rolą. Dziesięcinę, wartości do 15 grzyw., dawano plebanowi. Pleban miał role ciągnące się na trzy staje prawie. Folwark królewski miał „amplos agros“. Kościół tutejszy wzniósł Kazimierz W. około r. 1353 (na miejscu dawniejszego), uiszczając się z pokuty za zabicie Baryczki. W r. 1606 Zygmunt III przeznaczył probostwo w Z. na uposażenie wikaryuszów kollegiaty wiślickiej. Hieronim Olszewski, podstoli wieluński, uposażył r. 1676 bractwo Pocieszenia N. P. Maryi, założone przez ks. Wojciecha Żukowicza przy kościele tutejszym. Wojska Rakoczego złupiły kościół, który na nowo musiał być poświęconym r. 1667. Po zniesieniu kollegiaty wiślickiej r. 1819 parafia Zagość stanowi oddzielne probostwo. Kościół starożytny, z ciosowego kamienia, nie przechował żadnych zabytków. Lustracya ststwa wiślickiego z r. 1564 podaje: „w tej wsi kmieci żadnych niemasz co bydłem robią, tylko zagrodników. Mają po trosze ról, płacą czynszu 6 pro quartali per gr. 2, a 5 per gr. 4, włodarz niepłaci. Oprawnego per gr. 6, wieprzowego gr. 20. Karczmarz płaci z roli i karczmy mar. 2, gr. 12. Spy owsianej dawają per cor. 3 kmieci 6, a 5 cor. $7^1/_2$. Serów 25, kurów 25, jajec kop. 2, owsa chrostowego per cor. 1“. Ostatnia zaś lustracya 1789 r. wyraża: „Dzierżawy tej posesorem jest ur. Feliks Łubieński od 1785 r. Rezydencya dosyć obszerna i wygodna na błoniu ku Nidzie. Sam dwór na podmurowaniu, o kilkunastu pokojach, drewniany, pod gątem, nietylko dla wygody użyteczny, ale i do struktury nie mało kosztujący. Ogród włoski wokoło szpalerami obwiedziony, gdzie oranżerya murowana, bez dachu, pusta. Kościół murowany p. w. św. Jana Chrzciciela, w kollacyi kapituły wiślickiej zostający. Suma rocznego dochodu z Zagości zł. 11090, gr. 11. W tej wsi nie znaleźliśmy żadnego miejsca stosownie przyzwoitego do oddzielenia na zasianie lasu z przyczyny, że grunt jest s posobniej-

szy do wydania produktów zbożnych, aniżeli drewnianych". Kościół nie posiada żadnego pomnika, ani napisu, kształt zaś budowy, długie a nader wązkie okna, świadczą o jego starożytności. Złupiony i uszkodzony przez Szwedów, po odnowieniu poświęcony został 1667 r. przez Mik. Oborskiego, bisk. laodyceńskiego. Z. par., dek. pińczowski, około 3000 dusz. Z. gmina należy do sądu gm. okr. II w Wiślicy, st. poczt. w Busku. Gmina ma 13,010 mr. obszaru i 5018 mk. Śród stałej ludności jest 2 praw. i 80 żyd. Zagojskie starostwo niegrodowe, w wojew. sandomierskim, pow. wiślickim, otrzymał r. 1748 Jan hr. na Pieskowej Skale i Żywcu Wielopolski. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771 obejmowało ono wsi: Zagość, Bogucice, Winiary, Wolę Zagojską, Kobylniki i Skotniki Białe. W tym czasie posiadał je Józef Wielopolski, opłacając kwarty złp. 5855 gr. 9, a hyberny złp. 2670 gr. 25. Na sejmie jednak z r. 1773—1775, Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Ogińskiemu, sekretarzowi w. ks. litew., łącznie z ststwem guzowskiem. W r. 1789 ostatnim starostą był Feliks Łubieński i za niego dochodu rocznego z tych dóbr było złp. 11090 gr. 11. Na początku obecnego wieku mieszkał tu Feliks Łubieński, znany minister sprawiedliwości za w. ks. warszawskiego. *Br. Ch.*

Zagościńce, wś pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 10 w. od Dzisny, 4 dm., 41 mk. kat.

Zagościniec 1.) wś i cztery folw., pow. radzymiński, gm. Ręczaje, par. Kobyłka, odl. 6 w. od Radzymina, ma browar. 134 mk. W r. 1827 było 13 dm., 114 mk. W r. 1867 folw. Z. miał 989 mr. obszaru (355 roli, 32 łąk, 350 lasu, 241 zarośli). Po dokonanej parcelacyi folw. Z. część I miała w r. 1879 obszaru 426 mr. (137 roli 17 łąk, 25 pastw., 223 lasu, 24 nieuż.); część II miała 142 mr. (44 roli 5 łąk, 21 pastw., 62 lasu, 10 nieuż.): część III mr. 140 (45 roli, 5 łąk, 22 pastw., 60 lasu, 7 nieuż.); część IV mr. 140 (43 roli, 5 łąk, 21 pastw., 61 lasu, 8 nieuż.). 2.) **Z.** al. *Maciejówka*, folw., pow. bielski, gm. Kościenieiwicze, par. Piszczac, odl. 14 w. od Biały, ma 2 dm., 3 mk., 250 mr. (140 roli, 47 łąk, 17 pastw., 19 lasu, 39 zarośli, 2 wody, 5 nieuż.). Oddzielony został od dóbr Kościeniewicze przed r. 1875.

Zagowszczyzna, wś, pow. sejneński, gm. Hołny Wolmera, par. Łozdzieje, odl. od Sejn 18 w., ma 11 dm., 75 mk. W r. 1827 było 3 dm., 40 mk., par. Berzniki.

Zagoździ 1.) wś i folw., pow. warszawski, gm. Zagoździ, par. Zerzeń, odl. 10 w. od Warszawy, ma 102 mk. W r. 1827 było 8 dm., 52 mk. W r. 1879 folw. Z., utworzony z połączenia 8 kolonii, rozl. mr. 122: gr. or. i ogr. mr. 93, łąk mr. 21, zarośli mr. 5, nieuż. mr. 3; bud. drew. 8, pokłady torfu. Do włościan należy 180 mr. Z. gmina należy do sądu gm. okr. IV w os. Wawer, urz. poczt. Praga. Gmina ma 8579 mr. obszaru i 2465 mk. Śród stałej ludności jest 11 prawosł., 468 prot. i 134 żydów. Urząd gm w Wólce Zerzeńskiej, szkoła gm. we wsi Zerzeń. 2.) **Z.**, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Baranów. W r. 1827 było 9 dm., 67 mk.

Zagoździe, wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Tuchowicz, ma 24 dm., 177 mk., 773 mr. W r. 1827 było 21 dm., 136 mk. Według reg. pobor. pow. łukowskiego z r. 1531 wś Z., w par. Tuchowicz, miała 4 łany. W r. 1552 było 18 osad.; r. 1580 p. Fracz Kaymier od 6 półwłóczków osiadłych 3 fl., od 2 pustych gr. 10. Suma fl. 3 gr. 10 (Pawiń., Małop., 378, 394, 429).

Zagożdżon, wś nad rzką Zagożdżonką, pow. kozienicki, gm. i par. Jedlnia, odl. od Kozienic 14 w., ma 29 dm., 275 mk., 727 mr. włośc. i 31 dwor. W r. 1827 było 7 dm., 83 mk.

Zagożdżonka, niekiedy *Czarna*, *Kozielniczka*, rzeczka, bierze początek ze strug i zbiorników wód leśnych, na wschód od Jedlni, w pow. kozienickim. Dwa główne strumienie, ze wschodu od Meciszewa i Suchy, zachodni zaś od Czarny (w pow. radomskim) łączą się we wsi Płachty. Odtąd płynie Z. przez Pionki, przepływa przez rozległy staw we wsi Zagożdżon, od której bierze nazwę, skręca ku wschodowi do wsi Januszno, ztąd przez lasy kozienickie ku płn.-wsch., płynie przez wieś Kociołki, od której bywa zwana Kocielną, skręca ku północy, rozdziela się na dwa ramiona, opływa Kozienice, poczem te ramiona łączą się pod Piotrkowicami i Z. płynie równolegle od Wisły przez Mironice, Świerze Górne i pod Antoniowem, na płd. od Ryczywołu, wpada z lew. brzegu do Wisły. Część ta od Kozienic do ujścia bywa też zwana Łachą. W początkowym zaś biegu do Zagożdżona bywa zwana Pionką. Pod Janikowem, na wsch. Kozienic, przyjmuje z praw. brzegu jedno z ramion Zwolki. Lustracya starostwa jedlińskiego z r. 1615 wymienia młyn „Zagwożdżon" i staw „Zagożdżon", którego spust roczny był oceniony na 166 fl. *J. Bliz.*

Zagóźnica, kol. nad rzką b. n., pow. słupecki, gm. Grodziec, par. Królików, odl. od Słupcy $31^1/_2$ w., ma 16 dm., 100 mk.

Zagraba al. *Gonaszew*, kol., pow. łódzki, gm. Wiskitno, ma 1 dm., 60 mr.

Zagrabie, folw. dóbr Bydlin, w pow. olkuskim.

Zagradzie 1.) dobra, pow. lepelski, własność Przesieckich 350 dzies. i Maksymowiczów 49 dzies. 2.) **Z.**, wś, pow. połocki, miejscowość wzgórzysta.

Zagranicze, wólka do Domatkowa, w pow. kolbuszowskim, ma 20 dm. i 114 mk.

Zagrazie, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol.

gm., okr. wiejski i dobra, hr. Czapskich, Łużki (o 5 w.), 34 dusze rewiz.

Zagrebiszki, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 24 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol.

Zagrebla 1.) grupa domów w Piaskach, pow. lwowski. 2.) **Z.,** grupa domów w Siemianówce, pow. lwowski.

Zagroba, zwana *Kościelna*, wś, pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Zagroba, odl. 16 w. od Płocka, ma kościół par. drewniany, 3 dm., 81 mk. W r. 1827 były 4 dm., 42 mk. W r. 1886 fol. Z. rozl. mr. 240: gr. or. i ogr. mr. 204, łąk mr. 14, pastw. mr. 18, nieuż. mr. 4; bud. mur. 1, drew. 7, pokłady torfu. Wś Z. os. 4, mr. 2. W dokum. z r. 1388 i 1389 spotykamy śród członków kapituły płockiej kanonika Włodzimierza z Zagroby, syna Michała. Kościół par., p. w. św. Wojciecha, dość wcześnie był tu założony. Przechował się akt z r. 1490, którym „Margaretha virgo Ruszparkowna", dziedziczka na Kleniewie Wielkim i patronka kościoła w Z., po śmierci Krystyna ze Smarszewa, plebana tamecznego, przedstawia biskupowi płockiemu na to probostwo Mikołaja z Chudzyna, magistra sztuk wyzwolonych, w miejsce przedstawionego poprzednio, lecz odwołanego, Dobiesława, kurata w Mochowie (Kod. Mazow., 108 i 302). Obecny kościół pochodzi z r. 1791, odnowiony r. 1826. Uposażenie plebana w ziarnie było bardzo hojne. Wedle reg. pobor. z r. 1570 do kościoła należy 5 łan km., 1 łan sołtysi, 2 piwowarów, 4 zagr. We wsi płaci wdowa Gisson od 3 łan. km. i 4 zagr. z rolą (Pawiń., Mazowsze, 35, 131). Z. par., dek. płocki, 3057 dusz. *Br. Ch.*

Zagrobela 1.) al. *Z. Zadnieszowiecka*, część Podwołoczysk, pow. skałacki. 2.) **Z.**, karczma i gajówka na obszarze dwor. Berezowicy Wielkiej, pow. tarnopolski, tuż na zach. od sądu pow., st. kol. i urz. poczt. w Tarnopolu. Na płn. leżą Kutkowce, na zach. Dołżanka, na płd. Petryków. Wzdłuż granicy wsch. płynie Seret. Zabudowani wsi leżą na wschód. Na obszarze dworskim pałac i ogród. Własn. więk. ma roli or. 1027, łąk i ogr. 106, pastw. 36, lasu 610 mr.; wł. mn. roli or. 1025, łąk i ogr. 72, pastw. 58 mr. W r. 1890 było 138 dm., 955 mk. w gm., 27 dm., 254 mk. na obszarze dwor. (855 rzym.-kat., 215 gr.-kat., 136 izrl.; 974 Pol., 125 Rus., 4 Niem.). Par. rzym. i gr.-kat. w Tarnopolu. Jest tu kaplica, w której się nabożeństwo odprawia, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm., z kapit. 1444 złr. 4.) **Z.,** część Pomorzan, w pow. złoczowskim. 5.) **Z.,** przedmieście Zborowa, w pow. złoczowskim.

Zagrobelka al. *Zagrebelki Zarwanickie*, folw. w Zarwanicy, pow. podhajecki.

Zagrobelne, wś, pow. krasnostawski, par. Fajsławice. Według spisu z 1827 r. było 14 dm., 90 mk. Nowsze spisy nie podają tej osady.

Zagrobka, wś, pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Zagroba, odl. 17 w. od Płocka, ma 7 dm., 104 mk. W r. 1891 folw. Z. rozl. mr. 297: gr. or. i ogr. mr. 245, łąk mr. 30, pastw. mr. 11, lasu mr. 2, w odpadkach mr. 2, nieuż. mr. 7; bud. drew. 9. Wś Z. os. 12, mr. 121. W r. 1578 we wsi Zagroba minor, wdowa Olbracht płaci od $1^1/_2$ łanu km., 1 zagr., ma prawo wyrobu piwa. Bracia Zamnowie mają 1 łan bez kmieci i Jan Karcz 1 łan (Pawiń., Mazowsze, 23, 35). Ob. *Zagroba*. *Br. Ch.*

Zagrobki, folw., pow. łęczycki, gm. i par. Mazew, odl. o 12 w. na płn.-zach. od Łęczycy, ma 3 dm., 54 mk., 211 mr. (w tem 4 mr. łąk i 2 wód). W r. 1827 było 6 dm., 50 mk. We wschodniej stronie na granicy od wsi Skrzynki wznosi się wzgórze złożone ze żwiru, pokryte głazami narzutowemi. Przy dobywaniu żwiru napotykano tu na skorupy popielnic. W okolicy, na obszarze wsi Skrzynki i Jacki znajdują się podobne wzgórza ze śladami cmentarzysk przedhistorycznych. Na początku XVI w. wś należała do par. w Słaboszewie i tam dawała dziesięcinę. Ról kmiecych nie było. R. 1576 siedzi tu drobna szlachta (10 dziedziców), Skrzyneccy, Zagrobscy, Zabokrzeccy, mający działki po $^1/_8$, $^1/_4$ i $^1/_2$ łanu (Pawiń., Wielkop., II, 130). W ostatnich czasach od Komorowskich posagiem przeszły do Konstantego Ruszkowskiego, dziś jego sukcesorów. Na wzgórku, po za wsią, stoi wiatrak należący do Zagróbek, zwany „Toboły", jedyny ślad istniejącej tu wsi „Thobolkj", o której wspomina Lib. Ben. Łaskiego. Od 1812 r. wieś przyłączoną została do par. Mazew. *Br. Ch.—M. Wit.*

Za Groblą 1.) karczma w Ratyszczu, pow. brodzki. 2.) **Z.** *G.*, grupa domów w Krowicy Hołodowskiej, pow. cieszanowski. 3.) **Z.** *G.*, grupa domów w Łukawcu, pow. cieszanowski. 4.) **Z.** *G.*, dom myśliwski koło Witkowa Nowego, obsz. dwor. Radziechów, pow. Kamionka Strumiłowa. 5.) **Z.** *G.*, część Kalnikowa, pow. mościski. 6.) **Z.** *G.*, grupa domów w Kopaniu, pow. przemyślański. 7.) **Z.** *G.*, część Świrzyka, pow. przemyślański. 8.) **Z.** *G.*, folw. w Rakowej, pow. samborski. 9.) **Z.** *G.*, folw. w Sałaszach, pow. Rawa Ruska. 10.) **Z.** *G.*, grupa domów w Ottynii, pow. tłumacki. 11.) **Z.** *G.*, młyn w Bedrykowcach, pow. zaleszczycki. *Lu. Dz.*

Zagroble, wś, pow. krasnystawski, gm. i par. Turobin.

Zagroby 1.) wś i folw. nad rz. Narwią, pow. warszawski, gm. Nieporęt, par. Zegrze. Wieś leży przy szosie z Jabłonny do Serocka, ztąd jest tu most na Narwi. Wś ma 41 mk., 382 mr. dwor., 74 włośc. W r. 1827 było 5 dm., 90 mk., par. Wieliszew. W r. 1580 Marcin Rogala „scabinus juratus villae Zagrobi" płaci od $1^1/_4$ łan. km. Wieś należy do par. Wieliszew (Pawiń., Mazowsze, 257). 2.) **Z.,** wś szlach., pow. kutnowski, gm. i par. Żychlin, ma 7 dm., 84 mk., 86 mr. Mieszka tu szlachta drobna. W

1827 r. było 9 dm., 86 mk. 3.) **Z**, wś nad rz. Pilicą, pow. kozienicki, gm. i par. Rożniszew, odl. od Kozienic 84 w., ma 17 dm., 219 mk., 436 mr. włośc. i 30 dwor. W r. 1827 było 10 dm., 83 mk. W r. 1576 Marcin Giżycki płaci tu od $3^1/_2$ łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 244). 4.) **Z.** *Łętownica*, wś szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo. W r. 1827 było 18 dm., 116 mk. W r. 1578 we wsi istnieje sześć działów szlacheckich, z których największy ma $5^1/_2$ łan. Ogółem płacą od 14 łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 377). 5.) **Z.** *Zakrzewo*, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo. W r. 1827 było 15 dm., 73 mk. R. 1578 wś Zakrzewo Zagroby płaci od 9 łan. km., należących do 3 właścicieli. Jeden ma 6 łan. 6.) **Z.**, wś szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo. W XVI w. nie istniała. Spis z r. 1827 nie podaje tej wsi. 7.) **Z**, folw., pow. kolneński, gm. i par. Jedwabno. W r. 1577 wś Zagroby, w par. Przytuły, płaciła od 2 łan. km. Mieszkała tu drobna szlachta (Pawiń., Mazowsze, 359). *Br. Ch.*

Zagroda 1.) os. leś., pow. brzeziński, gm. Mikołajewo, par. Łaznów, ma 2 dm., 52 mk., 339 mr. dwor. i 1 dm., 6 mk., 1 mr. w osadzie dróżnika drogi żel. warsz.-wied. 2.) **Z.**, kol., pow. będziński, gm. i par. Włodowice, ma 1 dm., 7 mk., 136 mr. dwor. 3.) **Z.**, wś nad rzką Uherką, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Depułtycze, posiada szkołę początkową, browar. W r. 1827 było 38 dm., 237 mk., par. Chełm. 4.) **Z.**, os., pow. chełmski, gm. Pawłów. 5.) **Z.**, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. r. l. Siennica Rożana. r. gr. Żdżanne, ma szkołę początkową. W r. 1827 było 29 dm., 159 mk., par. Kumów. 6.) **Z.**, folw. dóbr Józefowo, w pow. maryampolskim, ma 4 dm., 93 mk. W r. 1827 był 1 dm., 6 mk. *Br. Ch.*

Zagroda, uroczysko osiadłe, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Darewo, o 66 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Zagroda, wś, pow. połocki (ob. t. VIII, 741).

Zagroda 1.) część Dmytrowa, pow. Kamionka Strumiłowa. 2.) **Z.**, część Hodynia, pow. mościski.

Zagródki, wś, pow. biłgorajski, gm. Potok Górny, par. r. l. Potok, r. g. Lipiny. W 1827 r. było 46 dm., 278 mk.

Zagródki 1.) os. na obszarze dwor. Kościelnik, w pow. krakowskim. 2.) **Z.**, przys. gm. Jeżowe, pow. niski. 3.) **Z**, wś, pow. lwowski, 28 klm. na płd.-zach. od Lwowa, tuż na zach. od sądu pow., urz. poczt. i st. kol. w Szczercu. Wś tworzy gminę katastralną ze Szczercem. W r. 1890 było 17 dm., 118 mk. w gm. (52 gr.-kat., 13 rzym.-kat., 35 izrael., 18 innych wyzn.; 48 Rus., 17 Pol., 52 Niem.). Par. rzym. i gr.-kat. w Szczercu. 4.) **Z.**, część Dmytrowic, w pow. mościskim. *Lu. Dz.*

Zagrodna Wola, wś, pow. konecki, ob. *Wola Zagrodna.*

Zagrodnica, kol., wś i folw., pow. kolski, gm. i par. Izbica, odl. od Koła 24 w. Kol. ma 12 dm., 157 mk., 14 mr., wś ma 28 dm., 169 mk., 24 os., 80 mr.; folw. ma 8 dm., 36 mk., wchodzi w skład dóbr Izbica; os. ma 1 dm., 10 mk. i 1195 mr. W r. 1827 było 20 dm., 287 mk.

Zagrodnik, przys. gm. Jelechowice, w pow. złoczowskim.

Zagrodniki 1.) *Dzbanki*, kol. nad rzką Widawką, pow. łaski, gm. Dzbanki, par. Restarzew, ma 9 dm., 69 mk. Utworzona na obszarze dóbr Dzbanki. W 1827 r. było 4 dm., 34 mk. 2.) **Z.** al. *Oleśnica Podzagrodniki*, wś, pow. łódzki, gm. Puczniew, par. Kałów, ma 15 dm., 150 mk., 215 mr. Utworzona na obszarze dóbr Puczniew.

Zagrodniki, część miasta Rybnika, na górnym Szląsku.

Zagrody 1.) os. leśna, pow. brzeziński, gm. Gałkówek, par. Gałków, ma 1 dm., 3 mk., 962 mr. lasu rząd., należącego do majoratu Gałków. 2.) **Z**, wś nad rz. Kamienną, pow. opatowski, gm. Ruda Kościelna, par. Bałtów, odl. od Opatowa 24 w., ma 17 dm., 100 mk., 20 mr. 3.) **Z.**, wś, w pow. opatowskim, gm. Malkowice, par. Iwaniska, odl. od Opatowa 16 w., ma 7 dm., 38 mk., 62 mr. Wchodziła w skład dóbr Łopacionka, folw. Z. należał do dóbr Grzybów. W r. 1827 było 5 dm., 37 mk. 4.) **Z.**, wś, pow. sandomierski, gm. Obrazów, par. Jankowice, odl. od Sandomierza 12 w., ma 11 dm., 82 mk., 87 mr. W 1827 r. było 10 dm., 86 mk. Ob. *Komorna.* 5.) **Z.**, wś, pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Chęciny. W r. 1827 było 12 dm., 72 mk. 6.) **Z.**, wś nad rz. Czarną, pow. stopnicki, gm. i par. Kurozwęki, ma 7 os., 125 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Kurozwęki. Znajduje się tu młyn amerykański, drugi holenderski, o 4 kamieniach, młyn do mielenia gipsu i tartak, wyrabiający bale, deski, łaty. W r. 1827 było 10 dm., 59 mk. 7.) **Z.**, wś i folw., pow. stopnicki, gm. Grabki, par. Gnojno. Folw. ma 425 mr., wchodzi w skład dóbr Januszowice, wś ma 20 os., 102 mr. W r. 1827 było 13 dm., 99 mk. 8.) **Z**, część dóbr Janowice, pow. stopnicki. 9.) **Z.**, wś, pow. miechowski, gm. Wielko Zagórze, par. Miechów. W r. 1827 było 15 dm., 138 mk. 10.) **Z**, os., pow. lubelski, gm. Wólka, par. Bystrzyca. 11.) **Z.**, wś. pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Żyrzyn. W 1827 r. było 23 dm., 227 mk. 12.) **Z**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Opole. W r. 1827 było 28 dm., 204 mk. W r. 1676 kasztelan połaniecki, dziedzic dóbr Opole, płaci tu od 67 poddanych. 13.) **Z.**, wś, pow. zamojski, gm. i par. Goraj, ma 28 dm., 270 mk., w tem 255 r. l.; 890 mr. roli żyznej. Ludność rolnicza. Do ordynacyi Zamoyskich należy tu bez folwarku 514 mr. gruntu, 476 lasu. W r. 1676 płacił tu

pogłówne Paweł Chyliński od siebie, żony, członka rodziny, dwu chłopców, 5 dworskich sług, 39 poddanych (Pawiń., Małop., 21a). 14.) **Z.** *Dąbrowice*, folw., pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich. 15.) **Z.** *Dereźniańskie*, folw., pow. biłgorajski, gm. Sól, par. r. l. Puszcza Solska. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich. 16.) **Z.** *Gniazdowice*, os. młyn., pow. miechowski, gm. Klimontów. Młyn wodny. Należy do dóbr Gniazdowice. 17.) **Z.** *Janowskie*, wś, w nowszych spisach nie podana. Według spisu z r. 1827 leży w pow. tarnogrodzkim (dziś janowski), w par. Biała (dziś nie istnieje ta parafia), miała 7 dm., 46 mk. Weszła zapewne w skład miasta Janowa. 18.) **Z.** *Lubartowskie*, wś i fol., pow. lubartowski. Fol. ma 670 mr., wchodził w skład dóbr Lubartów. W r. 1827 było 15 dm., 171 mk. 19.) **Z.** *Łukowieckie*, wś, pow. lubartowski, gm. i par. Firlej, ma 15 os., 251 mr. Wchodziły w skład dóbr Lubartów. W r. 1827 było 8 dm., 53 mk., par. Lubartów. 20.) **Z.** *Malińskie*, wś i folw. nad rzką Ładą, w wyniosłem położeniu, pow. zamojski, gm. i par. Goraj. Graniczą z os. Goraj, odl. 62 w. na zach. od Zamościa. Osad włośc. 26, ziemi ornej 447 mr., 269 mk. (13 praw.). Gleba glinka popielatka, z rzadka pomieszana z piaskiem, urodzajna. Przed uwłaszczeniem włośc. wś należała do klucza Goraj dóbr ordynacyi Zamoyskich. Folw., należący do ordynacyi, ma 1104 mr. obszaru i 4 dm. dwor. Leży o $^1/_2$ w. od Goraja, nad stawem, utworzonym z wód rzeczki Łady, na wzgórzu, utworzonem z kamienia i wapna. Materyał ten mógł być nagromadzonym tylko ręką ludzką, co naprowadza na domysł, że w tym właśnie miejscu egzystował kiedyś zamek Gorajskich. W r. 1827 Z. Malińskie miały 20 dm., 145 mk. 21.) **Z.** *Myszorka*, pow. brzeziński, ob. *Myszorka*. 22.) **Z.** *Ostrów*, os., pow. miechowski, gm. Klimontów, cegielnia. 23.) **Z.** *Proszowskie*, wś i fol., pow. miechowski, gm. Klimontów, parafia Proszowice. Browar piwny z produkcyą na 3300 rs. W 1827 r. było 28 dm., 165 mk. Ob. *Kościejów*. 24.) **Z.** *Rudy*, wś, pow. biłgorajski, ob. *Rudy* 4). 25. **Z.** *Skalbmierskie*, os., pow. pińczowski, gm. Boszczynek, par. Skalbmierz. 26.) **Z.** *Skalskie*, pow. olkuski, gm. Minoga, par. Skała. W 1827 r. było 8 dm., 43 mk. *Br. Ch.*

Zagrody 1.) wólka w Kolbuszowy Dolnej, pow. kolbuszowski, leży na wsch. od wsi a na płn. od mta Kolbuszowy, składa się z kilku chat. 2.) **Z.,** wólka do Faścieszowy, w pow. brzeskim, liczy 12 dm. i 61 mk. 3.) **Z.,** wólka do Woli Rogowskiej, w pow. dąbrowskim, liczy 37 dm. i 108 mk. (55 męż., 53 kob.). 4.) **Z.,** wólka do Korzenic, w pow. jarosławskim, ma 31 dm. i 181 mk. (92 męż., 89 kob.). 5.) **Z.,** wólka do Skołoszowa, w pow. jarosławskim, ma 39 dm. i 196 mk. (98 męż., 98 kob.). 6.) **Z.,** wólka do Mechowca, w pow. kolbuszowskim, liczy 12 dm. i 69 mk. (31 męż., 38 kob.) 7.) **Z.,** wólka do Ostrowów Tuszowskich, w pow. kolbuszowskim, ma 26 dm. i 161 mk. (76 męż., 85 kob.), 8.) **Z.,** os. na obszarze dwor. Brenia Osuchowskiego, w pow. mieleckim. 9.) **Z.,** wólka do Tyczyna, w pow. rzeszowskim, ma 33 dm. i 203 mk. (92 męż., 111 kob.). 10.) **Z.,** os. dom. do Klikowa, w pow. tarnowskim, liczy 14 dm. i 98 mk. (43 męż., 55 kob.). 11.) **Z.,** os. dom. do Tuchowa, w pow. tarnowskim, ma 15 dm. i 103 mk. (46 męż., 53 kob.). 12.) **Z.,** os. dom. do Jankówki, w pow. wielickim, składa się z 6 dm. i 39 mk. (18 męż., 21 kob.). 13.) **Z.,** wólka do Rzeszotar, w pow. wielickim, liczy 59 dm. i 485 mk. (236 męż., 249 kob.). 14.) **Z.,** część Chotylubia, pow. cieszanowski. 15.) **Z.,** część Narola Starego, pow. cieszanowski. 16.) **Z.,** część Oleszyc Starych, pow. cieszanowski. 17.) **Z.,** przedmieście Drohobycza. 18,) **Z.,** grupa domów w Arłamowskiej Woli, pow. mościski. 19.) **Z.,** wś, pow. mościski, 15 klm. na wsch. od Mościsk, tuż na płn. od sądu pow., urzędu poczt. i st. kol. w Sądowej Wiszni. Na płn.-zach. leży Zarzecze, na płn.-wsch. Bortiatyn. Wzdłuż granicy płn. płynie Wisznia. W jej dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. mn. ma roli or. 232, łąk i ogr. 101, pastw. 64 mr. W r. 1890 było 74 dm., 373 mk. w gm. (349 gr.-kat., 21 rz.-kat., 3 izr.; 362 Rus., 11 Pol.). Par. rzym. i gr.-kat. w Sądowej Wiszni. 20.) **Z.,** gajówka koło Siedlisk, pow. Rawa Ruska. 21.) **Z.,** przedmieście Kulikowa, pow. żółkiewski. *Mac.-Lu. Dz.*

Zagrody, fol., pow. lepelski, własność Górskich, 162 dzies.

Zagrodziany, część Międzybrodzia Lipnickiego, w pow. bialskim (Galicya). Jest tu 14 dm. i 94 mk.

Zagrodzie, przyl. folw. Grala-Dąbrowizna, w pow. siedleckim.

Zagrodzie, przyl. Brzozowy, pow. tarnowski.

Zagroń, wzgórze lesiste w płn. części gm. Lipowicy, w pow. dolińskim. Wzn. 823 mt.

Zagruszany, wś włośc., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 12 w. od Białegostoku, 300 dzies. ziemi włośc. (79 łąk i past., 4 lasu, 19 nieuż.).

Zagruszno, fol., pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. i gm. Jurewicze, 864 dzies.; własność Łobodów, dany w nagrodę Włodzimierzowi Łobodzie w r. 1869. *A. Jel.*

Zagruzow, chutor, pow. kupiański gub. charkowskiej, gm. Sieńkowa, 172 dm., 981 mk.

Zagrzeby, przysiołek wsi Nowosiołki, pow. kobryński, w 2 okr. pol , gm. Wiercholesie.

Zagrzewo, niem. *Sagsau*, w dok. *Sagese*, *Sagsche*, wś i dobra, pow. niborski, st. p. Nei-

denburg. W r. 1412 ponieśli od wojsk polskich szkody: sołtys 7 koni, Mikołaj 1 konia, Marcin 2 wołów, Michał 2 konie i tyleż Tomasz. Marcin Truchses, w. m., nadaje r. 1483 w Niborku Mikołajowi Drużbicowi (Drauschwitz) wś Zagrzewo, obejmującą 40 włók (w tem 4 sołeckie), na prawie magdeb., sądownictwo niższe i wyższe, rybołówstwo w jeziorze Sienno na potrzebę stołu, z obowiązkiem jednej służby wojskowej na koniu i w pancerzu. Ks. Olbracht nadaje r. 1537 w Niborku 40 włók w Zagrzewie Jakubowi z Zagrzewa i 5 włók przezeń wykupionych w Grabówce, od których winien pół służby a gdyby nabył jeszcze 5 włók, to całą służbę. R. 1614 Stefan Zadorski, sekretarz królewski, kupuje w Z. 15 włók za 3000 zł. a 1620 r. oddaje tamże fiskusowi 20 wł. za 19 w Łynie i 2401 grzyw. R. 1632 ks. Jerzy Wilhelm nadaje tamże Bartłomiejowi Miecznikowskiemu, podkomorz. ziemi płockiej, 20 wł. za 2000 zł. R. 1666 mieszkali w Z. Franc. Radzimiński i spadkobiercy Konstant. Radzimińskiego dwaj Czapkowscy (Kętrz., O ludn. pol., 342, 343).

Zagubiczypek, *Zahubyczypok*, fol., pow. kaniowski, par. Bohusław, leży w lesie na drodze z Bohusławia do Koszowatej. Należy do klucza bohusławskiego, dawniej Branickich, dziś Apanaży (udiełow).

Zagumienki 1.) część Mostów Wielkich, pow. żółkiewski. 2.) **Z.,** część wsi Popowce, pow. brodzki. 3.) **Z.,** las na obszarze Słochyni, w pow. staromiejskim.

Zagumienny, las na obszarze Skwarzawy Starej, w pow. żółkiewskim.

Zagumnie al. *Folwarki Miejskie*, przedmieście mta Kamieńca.

Zagurów, pow. słupecki, ob. *Zagórów*.

Zaguzie, dwór, pow. witebski, własność Pac-Pomarnackich, 28 dzies.

Zagwizdy, wś nad rz. Sonią, pow. płoński, gm. Modzele, par. Nowemiasto, odl. o 19 w. od Płońska, ma 2 dm., 30 mk. W r. 1827 było 4 dm., 59 mk. W r. 1567 Jan Lekowski płaci pobór od 3 ćwierci łanu km. (Pawiń., Mazowsze, 325). W r. 1872 fol. Z. rozl. mr. 197: gr. or. i ogr. mr. 145, łąk mr. 27, past. mr. 3, lasu mr. 17, nieuż. mr. 4; bud. mur. 1, drew. 8. Wś Z. os. 2, mr. 2.

Zagwiździe, niem. *Friedrichsthal*, kol. i wielka huta żelazna „Kreuzburger Huette", pow. opolski, par. kat. Budkowice Stare, ewang. Kupy. Kol. ma 575 ha (407 roli, 42 łąk), 165 dm., 308 gospodarstw, 1406 mk. (216 prot., 3 żyd.). Na „Kreuzburger Huette" przypada 11 dm., 106 mk.; Reilswerk 9 dm., 74 mk.; Paulsmuehle 2 dm., 19 mk., leśniczówkę Budkowice 1 dm., 7 mk. Mieści się tu królewski zarząd hutniczy. Do r. 1842 zakłady tutejsze (fryszerki i wielki piec) były puszczane w dzierżawę lecz odtąd przeszły pod administracyą rządu. W miejscu dom modlitwy ewangielicki, szkoła katolicka od r. 1784 i szkoła ewangielicka od 1765 r.

Zagwoździ, rus. *Zahwizdie*, wś, pow. stanisławowski, 6 klm. na zach. od sądu pow. i urz. pocz. w Stanisławowie. Na płn. leżą Krechowce, Pacyków i Posiecz (wś pow. bohorodczańskiego), na płn.-zach. Rypianka i Mysłów, na płd. Rybno, Uhrynów Górny i Pasieczna. Płd.-wsch. część obszaru przepływa Bystrzyca Złota i kilka jej lewobocznych dopływów, między niemi: Czereczenków, płynący wzdłuż granicy płn. i Jamnica, zwana w dalszym biegu Pawełczem. Wzdłuż granicy zach. płynie Łukawica i przyjmuje od praw. brz. Czarny Potok. Zabudowania leżą w dolinie Bystrzycy. Zach. część obszaru lesista. Własn. więk. ma roli or. 335 łąk i ogr. 141, past. 59, lasu 3693 mr.; wł. mn. roli or. 979, łąk i ogr. 1490, past. 171, lasu 147 mr. W r. 1890 było we wsi i w przysiołkach: Brennerówka Dolna i Górna 281 dm., 1549 mk. w gm., 20 dm., 104 mk. na obsz. dwor. (1462 gr. kat., 82 rz.-kat., 106 izr., 3 innych wyzn.; 1430 Rus., 220 Pol., 3 Niem.). Par. rz.-kat. w Stanisławowie, gr.-kat. w miejscu, dek. stanisławowski. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 1174 złr. i tartak parowy. Po utworzeniu kolegiaty w Stanisławowie r. 1669 wś ta stanowiła uposażenie kustosza. Na obszarze wsi jedna grupa domów nosi nazwę: Manaster. *Lu. Dz.*

Zagwoździno, wś, pow. horecki, gm. Dubrowna (o 7 w.), zapasowy śpichlerz gminny.

Zahacie 1.) *Zahatje*, wś, pow. sieński, gm. Wysoki Horodek, 27 dm., 170 mk., folusz. 2.) **Z.,** wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wołosewicze, o 75 w. od Borysowa, ma 11 osad; grunta lekkie. 3.) **Z.,** wś nad rzką Miłą, dopł. Brusienki, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Dołhe, o 107 w. od Ihumenia, ma 27 osad; miejscowość małoludna, poleska, grunta lekkie, równe. 4.) **Z.,** dobra, pow. lepelski, 1471 dzies. ziemi dworskiej. Własność około 1691 r. Ewy z Korsaków 1-mo voto Czartoryskiej, 2-do Sołomereckiej, później ks. jezuitów, dziś sukcesorów Arkadyana Lubińskiego, Adeli Sielawiny i Mikulskich. Jest tu kościół paraf. katol. drewniany, p. wez. św. Trójcy, fundowany przez jezuitów w 1773 r. Parafia katol., dekanatu lepelskiego, 1565 wiernych. Kaplice: Nacza, Bezdziedowicze, Swaraszczyzna i Stołyżnik. 5.) **Z.,** folw., pow. lepelski, własność Wajnowskich (33 dzies.) i Rzeszewskich (42 dzies.).

Zahaciec, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Zaczyste, par. prawosł. Barany, o 30 w. od Borysowa, ma 6 osad; grunta lekkie. *A. Jel.*

Zahacz, wś włośc. nad jeziorem t. n., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Jasiewo (o 14

w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Zahacz, o 43 w. od Święcian, 32 dusz rewiz.; zarząd gminy. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi: Daszki, Drobysze, Duki, Litwinki, Mała Olsa, Rudzie i Zahacz, w ogóle w 1865 r. 350 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych.

Zahadka 1.) al. *Zahatka*, grupa domów w Strzemilczu, pow. brodzki. 2.) **Z.**, fol. w Turynce, pow. żółkiewski.

Zahady, dobra, pow. siebieski, własność Biedrzyckich, mają 227 dzies.

Zahaj, las na obszarze Laszkowa, w pow. brodzkim.

Zahajce 1.) *Małe.* wś, pow. krzemieniecki, gm. Dederkały, par. praw. Zahajce Wielkie (o 1 w.), 42 dm., 275 mk., monaster męzki p. w. św. Jana Miłościwego. Własność hr. Potockich. Monaster tutejszy założony został w XVII w. (podobno 1636 r.) przez Irenę z Bohowitynów Jarmolińską dla bazylianów. Wzniesiony jest na wyniosłej górze, na której stał niegdyś zamek, otoczony rowem i wałami. 2.) **Z.** *Wielkie*, wś nad dopływem Wilii, pow. krzemieniecki, gm. Dederkały, st. poczt. Jampol (o 15 w.), st. dr. żel. Rudnia Poczajowska (o 50 w.), odl. o 28 w. od Krzemieńca, wraz z należącą do parafii wsią Zahajce Małe ma 205 dm., 1634 mk. Cerkiew paraf., p. wez. Podniesienia Krzyża św., drewniana, na fundamencie murowanym, wzniesiona w 1705 r. a przebudowana kosztem parafian w 1864 r., uposażona jest $38^1/_2$ dzies. ziemi. Na cmentarzu grzebalnym kaplica murowana, p. w. św. Maryi Magdaleny. Kaplica katol. par. Szumbar. Porządny dwór murowany. Własność hr. Potockich. W 1546 r. wś należała do ks. Beaty Ostrogskiej, jak widać z pozwu wniesionego przez kn. Kuźmę Zasławskiego do sądu ostrogskiego, że z polecenia pozwanej urzędnik jej Jarosz z ludźmi z Brodowa i Zahajec najechał i ograbił majętność powoda Czerniechów (Arch. ks. Sanguszków, IV, 471-2). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. p. Marcin Łaszcz ze wsi Zahajecz wnosi z 31 dym., 14 ogr., 14 ogr., 2 kół waln. (Jabłonowski, Wołyń, 147). Z. należały dawniej do Błędowskich, około 1838 r. Bobrów. W r. 1750 zmarł tu ks. Paweł Sanguszko, marszałek w. ks. lit. Uroczyska noszą nazwy: Chmieliszcze, Popowiecki staw, Sidorówka, Stupny staw, Styjewka. Do włości zahajeckiej należały: Horbowce, Mielechy, Myziuryńce, Nowostaw, Szumbar, Tiemnohajcze. W Z. Wielkich była dawniej cukrownia. *J. Krz.*

Zahajce, wś, pow. podhajecki, tuż na płn. od sądu pow. i urzędu poczt. w Podhajcach, nad Koropcem, który się tu rozlewa w staw Zahajecki. Wieś tworzy jedną gminę z Podhajcami. W r. 1890 było 62 dm., 451 mk. w gm., 6 dm., 50 mk. na obsz. dwor. (303 rzym.-kat., 170 gr.-kat., 26 izr., 2 innych wyznań; 383 Pol., 118 Rus.). Par. rzym. i gr.-kat. w Podhajcach. Pod względem geologicznym badał okolicę prof. Łomnicki (ob. „Sprawozdania z badań geolog. dokonanych między Gniłą Lipą a Strypą“, Kosmos, Lwów, 1880, t. V, str. 183).

Za Hajczyną, fol. i gorzelnia w Nowosiołkach Gościnnych, pow. rudecki.

Zahajka, karczma w Pomorzanach, koło Kalnego, pow. złoczowski.

Zahajkany, wś, pow. bielcki gub. bessarabskiej, par. Bielce, przy trakcie z Perożoty do Zabryczan. *X. M. O.*

Zahajki al. *Zagajki*, wś i os., pow. radzyński, gm. Zahajki, par. r. l. Międzyrzec, r. g. Drelów, odl. 27 w. od Radzynia, ma urząd gminny, 40 dm., 370 mk., 1088 mr.; os. 1 dm., 4 mk., 3 mr. W r. 1827 było 36 dm., 240 mk. Z. gmina należy do sądu gm. okr. I w Stołpnie, st. poczt. i dr. żel. w Międzyrzeczu. Ma 21548 mr. obszaru i 3145 mk., w tem 2948 praw. i 245 katol. W skład gm. wchodzą: Brzoza, Drelów, Kwasówka, Łużki, Przeszkodzisko, Rudniki, Sawki, Stołpno, Tuliłów, Wysokie, Zadwornie, Zahajki i Zapowiednik. *Br. Ch.*

Zahajkowiec, grupa domów na obszarze dwor. Hoszowa, pow. doliński.

Zahajlice (w dokum.), ob. *Zahalce.*

Zahajpol, wś, pow. kołomyjski, 15 klm. na wsch. od urzędu poczt. w Kołomyi, 7 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Gwoździcu. Na płd. leży Nazurna i Załucze, na płn.-zach. Podhajczyki, na płn. Gwoździec Stary, na wsch. Gwoździec Mały i Kobylec. Srodkiem obszaru płynie Turka. W jej dolinie leżą zabudowania. Własn. więk. ma roli or. 346, łąk i ogr. 19, past. 5 mr.: wł. mn. roli or. 975, łąk i ogr. 33, past. 6 mr. W r. 1890 było 171 dm., 915 mk. w gm., 7 dm., 26 mk. na obsz. dwor. (761 gr.-kat., 149 rz.-kat., 31 izr.; 893 Rus., 17 Pol., 31 Niem.). Par. rz.-kat. w Gwoździcu, gr.-kat. w Nazurnie. We wsi jest cerkiew p. w. Narodz. N. M. P. i kasa poż. gm. z kapit. 1364 złr.

Zahajpole, wś, pow. lipowiecki, ob. *Justyn.* Leży o 100 w. od Lipowca, ma 2806 mk.

Zahal, *Zahale* 1.) wś, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. Laskowicze (o 20 w.), o 76 w. od Mozyrza a 20 w. od Petrykowa. Niegdyś królewszczyzna w pow. mozyrskim. Dzierżawcy Z. płacili w r. 1717 kwarty na wojsko 1135 złp. (ob. Vol. leg., VI, fol. 375). Podług spisów podskarbińskich z 1766 r. posiadał sstwo Józef Wojciech Bystry, łowczy nadworny litew., opłacając kwarty złp. 674 gr. 13 a hyberny złp. 610. Na sejmie 1773-5 r. Stany Rzpltej nadały w posiadanie emfiteutyczne sstwo zahalskie Ignacemu Burzyńskiemu, wwdzicowi mińskiemu, łącznie ze sstwem krasnosielskiem (Vol. leg., VIII, fol. 681) i wtedy płaciło ono kwarty 1017 złp. 6 gr. 2.) **Z.,** w dokum. *Żahal*, wś i dobra nad rz. Wić, pow. rzeczycki, przy drodze

z mstka Jurewicz do mstka Chojnik, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Chojniki, o 78 w. od Rzeczycy, 17 osad. Cerkiew paraf. p. w. św. Trójcy, ma z dawnych zapisów $1^1/_2$ włóki gruntu, przeszło 2000 parafian. Filie: w Chrapkowie św. Mikołaja i w Borysowszczyźnie Podwyższenia św. Krzyża. Były to niegdyś dobra stołowe królewskie, ze wsiami: Gnojów, Kliwy, Chwojna, Kniaziowska Słoboda, Kozia Łuża, Słobódka i zasc. szlacheckim Potażnia, dziś skarbowe, obejmujące przeszło 400 włók, przeważnie w puszczach. Siedziba leśniczego. Długi czas starostami tej królewszczyzny byli Szujscy. W pierwszej ćwierci b. wieku sąsiedni obywatele: Prozor, Oskierko i Jastrzębski urościli pretensyę do obszaru sstwa zahalskiego i wygrali sprawę w pierwszej instancyi, atoli senat ukazem z d. 16 listopada 1850 r., skasowawszy wszystkie pretensye powodów, zawiesił dochodzenie „do chwili generalnego rozgraniczenia dóbr w kraju zachodnim“. Z. pamiętnym jest zniesieniem w r. 1649 przez Gąsiewskiego i Denhoffa oddziału Kozaków, przyczem zginął dowódca ich Elijasz Hołota (?). W okolicy stare kurhany. Grunta urodzajne, łąk obfitość, w ostatnich latach osuszone przez odprowadzenie wód przez rzeczkę Wić do Prypeci. W błotach przyległych głębokie torfowiska. *A. Jel.*

Zahalce, w dokum. *Zahale, Zakale, Zahalcze, Zahajlice*, wś nad błotem (dawnem jeziorem) Hałło, pow. kijowski, w 1 okr. pol., gm. Borodzianka (o 8 w. na zach.), odl. o 58 w. od Kijowa, ma 723 mk. W 1783 r. było w Z. 95 chat i 730 mk., obecnie (podług Pochilewicza) jest 1210 mk. prawosł. i 19 żydów. Włościanie, w liczbie 330 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 2095 dzies., ze spłatą po 1074 rs. 9 kop. rocznie. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną w 1768 r. na miejsce dawnej, zrujnowanej. Uposażenie parocha wynosi 36 dzies. Do par. należą: Buda Nowa (o 2 w.), Halenka (o 2 w.), Kaczały (o 3 w.), Buda Kaczalska al. Stara (o 2 w. od poprzedniej), Piaskówka (o 14 w.) i chut. Potasznia. Dawne jezioro a następnie błoto Hałło, mające do 5 w. długości a około 3 w. szerokości, osuszone zostało obecnie zapomocą kanałów. Na obszarze wsi znajdują się błota: Mokre i Pilewo. W pobliżu wsi, śród lasu, znajdują się szczątki dawnego grodziska lub zamku. W zamku tym w 1652 r. stał oddział wojska z chorągwi ks. Radziwiłła, na który napadł pułk. Chmielnickiego Ilia Hołota, został jednak na głowę rozbity przez przybyłego z odsieczą Gosiewskiego. W tymże lesie ciągną się także dwa dawne wały do rz. Teterwi. Podług podania wś założoną została po raz trzeci przed 300 laty. Osadźcą miał być Klimiec. Podług reg. pob. wwdztwa kijowskiego z 1581 r. własność Szczęsnego Charlińskiego, podkomorzego kijowskiego, który płaci z 3 osiadł. i 1 zagr.; kn. Wład. Zbaraski z Makarowiczem z 5 osiadł. i 1 zagr. a Iwan Suszczański z 1 osiadł. (Jabłonowski, Ukraina, I, 37, 41, 42). W 1600 r. Jan Szczęsny Charliński zapisuje Z. w dożywocie żonie swej Katarzynie Sulimiańce, która wyszła za Stefana ks. Zbaraskiego. Jednocześnie jednakże zapiski sądowe podają pod r. 1595 i 1598 jako właściciela Z. Mikołaja Makarowicza Iwasieńczewicza, który w 1602 r. zapisuje je, między innemi, żonie swej Annie z Charłęża. W następnych latach jako dziedzice wymienieni są jednocześnie Zbarascy i Makarowicze Iwaszeńczewicze oraz Stefan Łożka i matka jego Halszka z Hulewiczów (Jabłonowski, Ukraina, II). W 1628 r. Krzysztof Makarewicz wnosi z Zakala (?) z 2 dym. (ibid., I, 70). Następnie Z. należały do dóbr iwankowskich Koniecpolskich (ob. t. III, 314) obecnie zaś do klucza borodziańskiego, dawniej Potockich, obecnie Szembeków. *J. Krz.*

Zahale 1.) wś i własności ziemskie, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i par. katol, Hłusk, gm. Laskowicze, o 94 w. od Bobrujska, ma 17 osad. Cerkiew św. Jerzego, uposażona z dawnych zapisów około 2 wł. gruntu i łąk na 70 wozów; około 700 parafian. Miejscowość małoludna, dzika, poleska, grunta lekkie. Jeszcze w r. 1878 posiadali tu własności szlachta: Kosobudzcy włók 11 (teraz 1 wł.), Okuliczowie znaczną schedę (teraz nic), Piekarscy 20 włók (teraz nic). Obecnie mają tu: Krukowscy 6 wł., Kulczyccy 1 wł., Mohortowie 5 wł., Ortyńscy 2 wł., Płyszewscy 10 wł., Suszyńscy $2^1/_2$ wł., Tarasewiczowie $3^1/_4$ wł. i Szpakowscy 2 wł. 2.) **Z,** al. *Zahałom*, olbrzymie bagna leśne na płd. krańcu pow. mozyrskiego (w gm. Bierozów), rozciągające się w obręb pow. owruckiego. 3.) **Z.**, ob. *Zahal.* *A. Jel.*

Zahale 1.) fol., pow. jampolski, okr. pol. i par. katol. Tomaszpol, par. praw. Żołoby. 2.) **Z.**, ob. *Zahalce.*

Zahalicze, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różany, o 42 w. od Słonima, 532 dzies. ziemi włośc.

Zahalska Słoboda al. *Słobódka*, wś nad rz. Wić, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Chojniki, par. praw. Zahal, odl. o 81 w. od Rzeczycy, ma 8 osad; grunta urodzajne, łąki rozległe. Należała niegdyś do sstwa zahalskiego, obecnie skarbowa. Porów. *Słoboda* 56).

Zahałom, pow. mozyrski, ob. *Zahale* 2).

Zaharajce, część Tustanowic, w pow. drohobyckim.

Zaharowce, wś wymieniona w XVIII w. jako należąca do klucza czarnoostrowskiego ks. Wiśniowieckich na Podolu, przeto w dzisiejszym pow. proskurowskim.

Zaharowka, rzka, w pow. borzeńskim gub. czernihowskiej, pod wsią Olenówką.

Zaharowo, wś, pow. drysieński, par. Rosica.

Zahat, pow. rzeczycki. mylnie (ob. t. X, str. 135), za *Zahal* (ob.).

Zahatka, ob. *Zahadka.*

Zahatka, węg. *Hatweg*, wś, w hr. beregskiem, ma kościół paraf. gr.-katol., młyn wodny, fabrykę gwoździ. 807 mk.

Zahbille, łotew., ob. *Zabeln.*

Zahibieł al. *Usochy*, *Usocha* (ob.), zaśc. nad rz. Talką, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Omelno, o $2^1/_2$ w. od st. Talka dr. żel. lipawsko-romeńskiej, ma 2 osady. *A. Jel.*

Zahibły, uroczysko, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różany. o 30 w. od Słonima, należy do dóbr Uhły, Fieduszków.

Zahińce, mylnie *Zaińce*, w dokum. *Zayncze*, *Zahyncze*, wś, pow. latyczowski, okr. pol., st. poczt. i sąd Zińkowce (o 13 w.), gm. i par. katol. Michałpol (o 2 w.), odl. o 40 w. od Latyczowa a 30 w. od st. dr. żel. i poczty w Proskurowie, przy drodze z Michałpola do Faszczyjówki, ma 239 osad, 1371 mk., 1014 dzies. ziemi włośc., 1324 dworskiej, cerkiew. Stara osada istniała już w 1493 r. i liczyła 17 dm. Podług reg. pob. pow. zinkowieckiego z 1530 r. miała 4 łany uprawne. W 1542 r. płaci od $5^1/_2$ pługów. W 1569 r. własność Podfilipskich, płaci od 3 pługów (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 169, 170, 221). Następnie należały do dóbr zieńkowskich, stanowiących własność Odrowążów, poczem jako wiano posagowe przeszły do Kostków, Sieniawskich, Czartoryskich i ks. Wirtemberskich, od których drogą kupna nabył Jan Starzyński, rotmistrz kawaleryi narod., i testamentem przekazał teraźniejszemu właścicielowi Bolesławowi Starzyńskiemu, znanemu miłośnikowi sztuki i rzeźbiarzowi. Do majątku tego należą: wioska Mikityńce i część Michałpola, nabyte od Wisłockich. Piękna rezydencya we włoskim guście, ozdobiona kamiennemi balustradami i niszami, z białemi marmurowemi statuami i biustami, otoczona pięknym obszernym parkiem, oranżeryą, cieplarniami itp. Do pałacu domurowane osobne skrzydło, w którem pomieszczona jedna z największych prywatnych bibliotek w kraju i zbiór dzieł sztuki. Zbiory te wielkim kosztem zebrane przez braci Krzysztofa i Antoniego Urbanowskich, początkowo mieściły się w Rachnach Lasowych na Podolu, następnie przeniesione do Horodca na Wołyniu (pow. kowelski), gdzie z nich korzystał J. I. Kraszewski. Po śmierci Antoniego Urbanowskiego dostały się drogą sukcesyi Starzyńskim. Obecny właściciel Bolesław Starzyński w 1863 r. przeniósł je do Zahiniec i pomieściwszy w osobnym pawilonie, z każdym rokiem powiększa. Obecnie ilość tomów dochodzi 16000. Prócz wielu rzadkości bibliograficznych znajdują się tu ciekawe rękopisy, jak rękopis Waleriusza Maxyma po francuzku z XIV w. na pargaminie in folio z miniaturami, ozdobami, kosztowny i ślicznie dochowany. Z tegoż wieku rękopisy matematyczne, dawniejsza jeszcze jedna księga akt kaplicy biskupiej tuluzańskiej, modlitewnik arabski i wiele innych rękopisów łacińskich i polskich. Z rzadkich druków na pargaminie drukowane: „Horae 13 M. V.“, z ozdobami ksylograficznemi, Biblia norymberska, Catholicon Jana Balbi, druku Fausta. Wiele także inkunabułów polskich, jak życie św. Stanisława Długosza, Opuscula Tucholczyka, Statut Łaskiego, Statuta Wrocławskie Hallera, Żółtarz Wrobla itd. Z rzadkości: Victoria Deorum Klonowicza, Dzieła Bielskiego, Paprockiego, Reja Źwierciadło, biblia brzeska, biblia ostrogska, herbarze, Volumina legum, Dyaryusze sejmów itp. Prócz tego piękne i rzadkie druki Elzevirów i Aldów, wielkie edycye klasyków, biblie w wielkim komplecie, mnóstwo podróży. Na niektórych książkach własnoręczne podpisy sławnych ludzi, jak np.: Grochowskiego, Orzechowskiego, Komeniusza i dedykacya Aleksandra Sanuta Batoremu. Galerya obrazów dochodzi do 215 numerów. Ze znakomitszych obrazów są: św. Jan Leonarda da Vinci, dwa obrazy Rubensa, jeden wyobrażający kobietę nagą w futrze, drugi zaślubiny N. Panny. Roelanda Savery obraz z r. 1619, wyobrażajacy wyjście zwierząt z arki, Van der Versa św. Cecylia, Rafaela (?) obrazek mały na blasze św. Familia, Dominichina: Zwiastowanie, św. Franciszek Seraficki jednego z Carachiów. Z późniejszej szkoły: Familia Daryusza, Gwido Reniego N. Panna, Karnawał rzymski, Samarytanki, kilka oryginałów szkoły holenderskiej. Niektóre z tych obrazów chwilowo przeniesione do Nizzy, zimowej rezydencyi Starzyńskich, mają jednak wkrótce wrócić do kraju. Portrety familijne przez Lampiego, Grassi'ego, Baciarelli'ego, zbiór sztychów, w którym kilka unikatów, kolekcya mapp i atlasów. Z rzeźb: popiersia Voltair'a, Rousseau'a, przez Houdon'a z XVIII w., biusty różnych osób: ojca właściciela przez Janusza Załuskiego, posąg marmurowy Minerwy z XVIII w. i wiele innych. Tu dodać należy dzieła rzeźbiarskie Bolesława Starzyńskiego: „Trębacz“, odlew warszawski, „Luzak“, odlew paryzki, Teorbanista, Tarcza przedstawiająca bitwę chocimską, urna z wjazdem Sobieskiego o Wiednia, kielich złoty ofiarowany katedrze krakowskiej, Radziwiłł Czarny, Wit Stwosz i wiele innych. Z porcelany saskiej bardzo rzadkie okazy. Gobelin piękny z czasów Ludwika XIV i wiele rzadkich i cennych rzeczy, jak np. szafy gdańskie z XVII w. Ogromny zbiór monet, nabyty od Wincentego Potockiego w Niemirowie, przeniesiony do Drezna, przez matkę właściciela częściowo został rozprzedany. *Dr. M.*

Za Hlemą, grupa domów w Niedzieliskach, pow. przemyślański.

Zahlinie, uroczysko na gruntach wsi Wyżdwa Stara, w pow.kowelskim.

Zahliniszcze al. *Zagliniszcze*, uroczysko osiadłe, pow. piński, na Zahorodziu, w 4 okr. pol. łohiszyńskim, gm. Porzecze, par. katol. Pińsk (o 20 w.). *A. Jel.*

Zahlione, wś, pow. czerykowski, gm. Dołgie, ma 25 dm., 110 mk.

Zahlianiki 1.) wś, pow. sieński, gm. Łukoml, ma 23 dm., 95 mk. 2.) **Z.**, fol., pow. lepelski, własność Świrszczewskich, 45 dzies. W 1644 r. własność Bohdana Sokolińskiego, później Teofila Chrapowickiego, wojskiego połockiego, który w 1673 r. sprzedaje Karolowi i Aleksandrze z Chrapowickich Lisowskim, w r. 1751 zaś Jan i Ludwika z Wnorowskich Lisowscy sprzedają Janowi Ciechanowskiemu.

Zahłotce, wś wymieniona w XVIII w. jako należąca do klucza Daniłowszczyzna Wiśniowieckich na Wołyniu, przeto w płd.-wsch. części dzisiejszego pow. krzemienieckiego. Por. *Zabołotce* 3).

Zahłażewo, fol., pow. sieński, od 1874 r. Apraksinych i Mazurowych, 146 dzies. (27 roli, 7 łąk, 101 lasu).

Zahłubocze, wś, pow. piński, należała niegdyś do klasztoru bazylianów w Pińsku (ob. t. VIII, str. 172).

Zahłubokie, zaśc., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbacewicze, o 15 w. od Bobrujska; grunta lekkie. *A. Jel.*

Zahłuszecze, uroczysko leśne, pow. ihumeński, w gm. Szack, należy do domin. Michałów, własność Hruszwickich. *A. Jel.*

Zahmin, wś, wchodziła w skład sstwa mścisławskiego (ob. t. VI, 777).

Zahn (niem.), pow. złotowski, ob. *Trzciany*.

Zahnitków, mstko niedaleko rz. Wodomyjki, dopł. Dniestru, pow. olhopolski, okr. pol. Pieszczanka, gm., par. katol. i st. poczt. Raszków (o 12 w.), st. dr. żel. kij.-odesskiej Popieluchy (o 26 w.), odl. o 50 w. na płd.-zach. od Olhopola. Położone między jarami głębokiemi i skalistemi, ma 763 dm., 3134 mk. (197 żydów), 2871 dzies. ziemi włośc., 3636 dworskiej, 58 cerkiewnej. Cerkiew paraf. p. w. św. Michała, wzniesiona w 1825 r., z 2213 parafianami, kaplica katol. dekanatu bałckiego, dom modlitwy żydowski, szkoła ludowa 1 kl. (2 naucz., 60 uczniów), gorzelnia, 2 młyny, 25 rzemieślników. Była tu fabryka mączki cukrowej, przed kilku laty zamknięta. Prawo miejskie otrzymał Z. w 1805 r. W skład dóbr wchodzą wsi: Studenica, Podejma, Podejmica, Waladynka. Należy do Bolesława Starzyńskiego i obejmuje ogółem 10000 dziesięcin ziemi dwor. i duże lasy dębowe. Dobra te nabyte w przeszłym wieku przez Urbanowskich, drogą sukcesyi przeszły do Starzyńskich. Znajdują się na obszarze Z. ciekawe pieczary, wyżłobione głęboko w ziemi i daleko się ciągnące. W jarze Waladynieckim są również pieczary, w których Sienkiewicz każe ukrywać się kniaziównie Kurcewiczównie. Na ganku domu w Z. w czasie ostatniego napadu Tatarów zamordowany został rządca ks. Lubomirskich. *Dr. M.*

Zahoczewie, mylnie *Zachoczewie*, wś, pow. liski, na lew. brzegu Hoczewki (dopł. Sanu), w okolicy podgórskiej i lesistej. Graniczy na płn.-wsch. z Nowosiołkami, na płd.-zach. z Chocieniem (pow. sanocki), na zach. z Seredniem Wielkiem, na wsch. z Żerdenką. Ma 72 dm. i 485 mk. (398 gr.-kat., 44 rz. kat. i 43 żyd.). Większa własność ma dwie części, jedna (Beno Minckwitza) ma 422 mr., druga (Ludw.Dunin) 185 mr. Pos. mn. ma 657 mr. roli, 91 łąk, 230 past., 96 lasu. Gleba owsiana, uboga. *Mac.*

Zahodziec, wś, niegdyś, w dzisiejszym pow. ostrogskim. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Ostroga ku. Konstantyna Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, który płaci z Zahodcza z 8 dym., 3 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 81).

Zaholiczna, rzeczka, w pow. mozyrskim, lewy dopływ Mogilny, w obrębie gm. Bujnowicze, płynie lesistemi bagnami i puszczami w kierunku północno-zachodnim około dwóch mil; pa zlaniu się z Mogilną przybiera nazwę Mołodoja, która ubiegłszy 3 w. ma ujście do Uborcia z prawej strony, naprzeciwko wsi Świnna.

Zahołodie, fol. w pobliżu ujścia Chołnicy do Uświaczy, pow. siebieski, bród.

Zahołotce, *Zaholotcze*, właściwie *Zabołotce* (jak podano w reg. pobor. z 1577 r.), wś nad pr. dopł. Bugu, pow. włodzimierski, na zach. od Litowiża. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. należy do Litowiża ku. Michałowej Czartoryskiej, która wnosi z 8 dym., 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 124). Por. *Zahłotce*.

Zahołowje, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Berezyna, o 91 w. od Borysowa, przy drożynie z Berezynówki do Pustosiela, ma 12 osad; miejscowość falista, grunta lekkie. *A. Jel.*

Zahoranki, ob. *Zagórzanki*.

Zahorany, wś, pow. augustowski, gm. Balla Wielka, par. Balla Kościelna, odl. od Augustowa 55 w., ma 11 dm., 67 mk. W 1827 r. było 7 dm., 46 mk., par. Teolin.

Zahorany 1.) wś i fol., pow. borysowski, przy samej granicy pow. wilejskiego, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Dokszyce, odl. o 98 w. od Borysowa. Wieś ma 7 osad; fol., od r. 1845 własność Zabłockich, 7 włók, niegdyś należało tu 22 włościan poddanych. 2.) **Z.**, wś, pow. miński, w 3 okr. pol. i gm. Kojdanów (o 17 w.), o 40 w. od Mińska. 3.) **Z.**, pow. miński, ob. *Pieniaki*. 4) **Z.** al. *Zahorne*, wś na prawym brzegu rozlewów rzeki Prypeci, na wprost ujścia rz. Ipy, pow. mozyrski, gm. Skryhałowska Słoboda, od Mozyrza w. 12, paraf.

prawosł. Skryhałowska al. Słoboda Michałowska, o 12 w. od Mozyrza, ma cerkiewkę filialną św. Trójcy, fundacyi Leńkiewiczów, uposażoną z dawnych zapisów 16 mr. gruntu i łąki na 25 wozów. Miejscowość lekko falista, łąk obfitość, rybołostwo. W okolicy kurhany przedhistoryczne. 5.) **Z.**, dobra, pow. witebski, własność Karelinych, 225 dzies. Stanowiły niegdyś sstwo niegrodowe, które powstało w początkach XVII w. (okolo 1605 r.) i obejmowało ziemie zahorańską i hołubowską. Posiadali je kolejno: Zawiszowie, Kosowie, Duninowie ze Skrzynna, Wojnowie, Koszczycowie, Nowaccy, Ogińscy. Z mocy przywileju Augusta III z d. 18 września 1750 r. ks. Ogińska, wwdzina witebska, ustąpiła sstwo Michałowi Judyckiemu, który opłacał 675 złp. kwarty a 100 złp. hyberny.

Zahorany, ob. *Zhorany.*

Za Horą, przys. Ulicka, pow. Rawa Ruska.

Zahorbań, wś, pow. mozyrski, w 4 okr. pol. lenińskim, gm. Żytkowicze (o 15 w.), odl. o 137 w. od Mozyrza. Miejscowość małoludna, poleska. *A. Jel.*

Za Horbem. grupa domów w Paportnie, pow. dobromilski.

Za Horbiskiem, grupa domów w Sarnach, pow. jaworowski.

Zahorbki, las w Korczynie, pow. sokalski.

Zahorby, część Małnowa, pow. mościski.

Zahorce, os., pow. sejneński, gm. Krasnopol, par. Sejny, odl. od Sejn 3 w., ma 1 dm., 6 mk.

Zahorce 1.) dobra, pow. wilejski, mylnie (ob. *Skołubiszcze*), za *Zabrze* (ob.). 2.) **Z.,** wś, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, o 50 w. od Mińska, ma 5 osad; miejscowość falista, grunta szczerkowe. 3.) **Z.,** wś, pow. drysieński, par. Zabiały. 4.) **Z.,** fol., tamże. Mają tu: Domicela Bielińska 8 dzies., Józef Weryha 24 dzies., Magdalena Korsakowa 18 dzies. 5.) **Z.,** dobra, pow. lepelski, własność Niedźwiedzkich, 660 dzies.

Zahorce 1.) *Wielkie* i *Małe*, w dokum. *Zagórze*, dwie wsi, pow. dubieński, na płd.-zach. i płd. od Dubna. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1383 r. należy do włości mta Dubieńskiego kn. Konstantyna Ostrogskiego, który płaci ztąd z 8 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 82). 2.) **Z.**, wś nad strumieniem, o 2 w. od Horynia, pow. krzemieniecki, gm. i st. poczt Jampol (o 10 w.), o 35 w. od Krzemieńca a 57 w. od Rudni Poczajowskiej (st. dr. żel.), wraz z należącą do par. wsią Michajłówką (o 1 w.) ma 103 dm., 836 mk. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., drewnianą, na murowanym fundamencie, wzniesioną w 1871 r. na miejscu dawniejszej, fundowanej w 1730 r. przez ówczesną dziedziczkę wsi hr. Maryą Esterhazy. Uposażenie cerkwi stanowi $34^1/_2$ dzies. ziemi. Kaplica katol. par. Jampol. Szkółka cerkiewna od 1888 r. Od Esterhazych wś około 1754 r. przeszła na własność Antoniego Mokosieja-Denisko, w rodzie którego pozostawała do 1839 r., w którym nabył ją Lambert Jełowicki, obecnie własność syna jego Józefa. 3.) **Z.,** wś nad rzką Hubarychą, pow. ostrogski, gm. Pererosłe, par. praw. Juśkowce (o 3 w.), ma 34 dm., 274 mk. praw., 11 katol. i 9 żydów. Posiada cerkiew filialną (do 1830 r. parochialną), p. w. św. Onufrego, z drzewa wzniesioną w 1791 r. i uposażoną $3^1/_2$ dzies. ziemi z zapisu Hieronima Walewskiego, dziedzica wsi, z 1810 r. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. własność Ławryna Piesoczyńskiego, podkomorzego bracławskiego, który z Zahorecz i Juszkowicz wnosi z 17 dym., 1 koła waln., 1 stępn., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 148). Pod koniec XVI w. wziął w posagu Zahorce i Juskowce kn. Kiryk Rużyński za Jadwigą Chwalczewską (ob. t. VII, 918). *J. Krz.*

Zahorce, wś, pow. złoczowski, 19 klm. na płn. od Złoczowa, 7 klm. na wsch. od sądu pow. w Olesku, tuż na płn. od urzędu poczt. w Podhorcach. Na wsch. i płd. leżą Podhorce, na zach. Chwatów, na płn. Czyszki i Czechy (wś pow. brodzkiego). Własn. większa (ks. Eustachego Sanguszki) ma roli or. 9, łąk i ogr. 3, pastw. 9, lasu 76 mr.; wł. mn. roli or. 361, łąk i ogr. 202, past. 15 mr. W r. 1890 było 63 dm., 295 mk. w gm., 1 dm., 4 mk. na obsz. dwor. (255 gr.-kat., 40 rz.-kat., 4 izr.; 271 Rus., 28 Pol.). Par. rzym.-kat. i gr.-kat. w Podhorcach. *Lu. Dz.*

Zahorecze, uroczysko, w pow. pińskim, w okolicy wsi Koszewicze, wspomniane w dokum. XVI w., dziś gm. Stawek (ob. Piscew. kn., str. 332). *A. Jel.*

Zahorenka, ob. *Zahorynka.*

Zahoresze, wś włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 49 w. od m. Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 5 dm., 58 mk.

Zahorianki, ob. *Zagórzanki.*

Zahorie, ob. *Zagórze.*

Zahorje 1.) zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hajna, o 58 od Borysowa; grunta lekkie. 2.) **Z.,** wś nad rzeką Hajną, pow. borysowki, w 2 okr. pol. i gm. Łohojsk, o 60 w. od Borysowa, ma 7 osad: łąki dobre, grunta lekkie. 3.) **Z.,** wioska, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, o 57 w. od Borysowa, ma 2 osady; grunta lekkie. 4.) **Z.**, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Smolewicze, o 42 w. od Borysowa. 5.) **Z.,** zaśc. poradziwiłłowski, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Dudzicze, par. katol. do niedawna Annopol, teraz Kalwarya, o 28 w. od Mińska a 66 w. od Ihumenia; należał zawsze do domin. Samuelów, obecnie hr. Czapskich. Siedzą tu oddawna rodziny szla-

chty zagonowej: Bułhaków, Śliziewiczów i Aleksandrowiczów; płacą arendę od włóki po 100 rubli. Grunta szczerkowe, urodzajne; miejscowość lekko falista, małoleśna. 6.) **Z.**, górna część wsi Hrebień (ob.), pow. ihumeński, w gm. Dudzicze, zwykle figuruje urzędownie pod jedną nazwą Hrebień ale przez mieszkańców i dominium odróżniana. Parafia prawosł. od r. 1893 w miejscu, katol. Kalwarya, niegdyś Dukora i z kolei Annopol. 7.) **Z.**, folw., pow. ihumeński, przy gośc. poczt.-wojennym ihumeńskim, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Dukora, par. katol. Ihumeń, należy do domin. Horodyszcze Wańkowiczów. Grunta szczerkowe, urodzajne, w pobliżu duże lasy i łąk obfitość. 8.) **Z.**, okolica szlachecka nad rzką Słouść, pow. miński, w 1 okr. pol. i gm. Siennica, o 17 w. od Mińska, ma 9 osad. Mają tu małe własności Narejkowie i Romanowscy; grunta szczerkowe. 9.) **Z.**, wś nad kotliną Świsłoczy z lewej strony, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zasław, o 2 w. od st. Zasław dr. żel. lipawsko-romeńskiej, o 26 w. od Mińska, ma 12 osad; miejscowość lekko falista, lasy wytępione, grunta szczerkowe. 10) **Z.**, chutor, pow. mozyrski, w 4 okr. pol. i gm. Lenin (o 41 w.), o 204 w. od Mozyrza. 11.) **Z.** al. *Zahory*, wś nad rzką Wołownią, lew. dopł. Niemna, naprzeciw ujścia do niej rzki Osy, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. i gm. Lubcz, paraf. prawosł. sieńska, o 20 w. od Nowogródka. Ma 31 osad, cerkiewkę z r. 1852, p. w. N. M. P., szkółkę wiejską. Niegdyś ks. Radziwiłłów, jako wieś przeważnie bojarska; według inwentarza z r. 1737 było tu 60 osad na czynszach a w tem 5 osad ubogich (sic), 2 majstrów. Osadnicy posiadali: 10 wołów, 31 koni. 23 ulów pszczół. Synów przy rodzicach było 45. Miejscowość falista, bezleśna, grunta wyborne. 12.) **Z.** al. *Zahory*, wś, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. i gm. Lubcz, o 18 w. od Nowogródka, ma 37 osad; miejscowość falista, bezleśna, grunta żyzne, pszenne. 13.) **Z.**, folw. w pobliżu rz. Maryanówki, dopł. Lipnicy, pow. nowogródzki, gm. Krzywoszyn, par. katol. do niedawna Krzywoszyn, teraz Nowa Mysz, o 90 w. od Nowogródka; miejscowość poleska, grunta lekkie. Własność hr. Potockich przy domin. Krzywoszyn. 14.) **Z.**, wś, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Stołowicze, o 49 w. od Nowogródka, ma 23 osad; miejscowość bezleśna, grunta urodzajne. 15.) **Z.**, wś i zaśc. poradziwiłłowski, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Jeremicze, o 37 w. od Nowogródka. Wś ma 37 osad; miejscowość bezleśna, grunta faliste, pszenne. 16.) **Z.**, wś, pow. rzeczycki, nieopodal tr. poczt. mozyrsko-rzeczyckiego, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Karpowicze, par. praw. Eutuszkiewicze, odl. o 82 w. od Rzeczycy, ma 9 osad; grunta lekkie. 17.) **Z.**, ob. *Zahory*.

Zahorna Ruta (ob. *Ruta*), wś, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. Lubcz, o 14 w. od Nowogródka, ma 17 osad; miejscowość falista, małoleśna. *A. Jel.*

Zahorne 1.) zaśc. nad rzką Ziembinką, pow. borysowski, pod mstkiem Ziembinem, w 2 okr. pol. łohojskim, par. katol. Ziembin, o 25 w. od Borysowa, ma 2 osady. 2.) **Z.**, ob. *Zahorany*.

Zahornie al. *Zagórnie*, zaśc., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 35 od Lidy a $^1/_2$ w. od Wasiliszek, ma 2 dm., 2 mk. katol. i 2 żydów.

Zahorno, wś, pow. orszański, gm. Wysoczany, ma 3 dm., 12 mk.

Zahornoje al. *Mściż* (ob.), wś nad rz. Mraj, pow. borysowski, w gm. Mściż, o 48 w. od Borysowa, ma 14 osad. *A. Jel.*

Zahorocze, zaśc., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hrozów, ma 8 osad. *A. Jel.*

Zahorodny Pohost, mstko, pow. piński, na t. zw. Zahorodziu, własność ks. Lubeckich. Ob. *Pohost*.

Zahorodów, wś niegdyś, w pow. włodzimierskim. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. własność Chwiedora Pietrowicza Zaorowskiego, który wnosi ztąd z 23 dym. po 10 gr., 10 ogr. po 10 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 73). Por. *Zahorów*.

Zahorodyski Majdan, pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów. W 1827 r. było 21 dm., 101 mk.

Zahorodyszcze, wś nad rzką Irklejewą, pow. zołotonoski gub. połtawskiej, gm. Irklejew, 154 dm., 756 mk., 6 wiatraków.

Zahorodzie 1.) zaśc. nad rz. Hajną, pow. borysowski, gm. i par. katol. Łohojsk, o 57 w. od Borysowa, ma 8 osad. 2.) **Z.**, uroczysko łączne, pow. ihumeński, pod wsią Terebelką, gm. Dudzicze, mające około $1^1/_2$ włóki, nadane włościanom w r. 1876 przez domin. Zamość, przy rozgraniczeniu i odseparowaniu gruntów dworskich i wiejskich na wieczne czasy. Przez środek uroczyska przepływa rzka Terebelka. 3.) **Z.**, wś, pow. miński, w 3 okr. pol. i gm. Kojdanów (o 11 w.), odl. o 40 w. od Mińska; miejscowość małoleśna. 4.) **Z.**, część pow. pińskiego, z lewej strony rz. Piny, pomiędzy Piną a Jasiołdą, za grodem, t. j, za Pińskiem leżąca, z bardzo urodzajną napływową glebą, wśród okalających dzikich przestrzeni Polesia. Tę żyzną i wyższą część Pińszczyzny zajmują gminy: Pohost, Łunino, Kożangródek, Stawek, Pińkowicze, Porzecze, oraz w części gminy: Dobrosławka, Łohiszyn, Żabczyce i Brodnica. Według świadectwa ks. Antoniego Moszyńskiego, gruntownego znawcy Pińszczyzny, i teraz jeszcze w niektórych miejscowościach Zahorodzia, zwłaszcza w Albrychtowie, Dobrowoli, Weleśnicy, Wyzłowiczach, zbiory wydają 20 i więcej ziarn urodzaju (ob. Pińszczyzna i Pińsk, str. 4).

Porów. „Exkursyą“ Kontryma (o topografii i klimacie Zahorodzia str. 18—19). *A. Je.*

Zahorodzki Ostrów, uroczysko leśne, w pow. pińskim, na t. zw. „Zahorodziu“, w okolicy wsi Parszewicz, nadane w r. 1520 włościanom parszewickim przez kn. Teodora Jarosławowicza Pińskiego (ob. „Rewizya Puszcz“, str. 312). *A. Jel.*

Zahoronów, dobra, pow. horodecki, własność Ulanowskich, 1924 dzies.

Zahoroszcz, u Teodorowicza *Zahorowszczyzna*, wś, pow. ostrogski, gm. Zdołbica, par. praw. Nowomylsk (o 3 w.), odl. o 27 w. na płn.-zach. od Ostroga a $1^1/_2$ w. na płd. od st. Zdołbunowo dr. żel. płd.-zach., ma $21^1/_2$ włóki obszaru, w tem 110 mr. łąk, 200 mr. lasu dębowego i grabowego. Grunta wyniosłe, glebę stanowi czarnoziem, na podłożu gliniastem. Włościanie, z powodu sąsiedztwa ważnej stacyi kolejowej a ztąd łatwego zbytu produktów i zarobku, są bardzo zamożni. Wś należała pierwotnie do klucza tajkurskiego i była własnością Kierdejów, Czołhańskich, Pepłowskich, Wielopolskich, hr. Turno. Ponieważ na kluczu tajkurskim ciążył dług holenderski, który spłacił rząd, przeto cały klucz a z nim i Z. przeszedł na rzecz skarbu. Dopiero hr. Józef August Iliński przyjąwszy na siebie wypłatę długu, otrzymał majątek. Obecnie własność wnuka jego hr. Aleksandra Ilińskiego.

Zahorów, wś i fol., pow. bielski, gm. Połoski, par. Kodeń, odl. 28 w. od Biały, ma 49 dm., 325 mk. W 1827 r. było 26 dm., 229 mk. W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 1345: gr. or. i ogr. mr. 433, łąk mr. 151, past. mr. 154, lasu mr. 576, nieuż. mr. 31; bud. mur. 1, drew. 11; las nieurządzony; wiatrak. Wś Z. i Wołoszki os. 45, mr. 1258.

Zahorów 1.) *Stary*, wś, pow. włodzimierski, gm. Chorów, 52 dm., 390 mk., cerkiew. 2.) **Z.** *Nowy*, ob. *Wolica Zahorowska*. Podług reg pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. p. Michajło płaci z Z. z 8 dym. dworz., 2 ogr. po 4 gr., 7 ogr. po 2 gr. a w 1583 r. Michajło Janowicz Zahorowski z Zahorowa, Kremieszowa i Diechtiewa z 13 dym., 13 ogr., 6 ogr., 2 kół waln., 2 dorocz., 7 ról pustych (Jabłonowski, Wołyń, 72, 116). Nadto reg. pobor. z 1570 r. podają Z. w pow. łuckim, należący do Piotra Zahorowskiego. Pobór oddzielnie niewykazany (ob. tamże, 33).

Zahorowce, sioło puste, ciągnące się do zamku krasiłowskiego (przeto w dzisiejszym pow. starokonstantynowskim), darowane, wraz z innemi, przez Zygmunta Starego kn. Konstantemu Ostrogskiemu (ob. Jabłonowski, Rewizye, 107). Porów. *Zahorodów.*

Zahorówka 1.) wś nad lewobocznym dopł. Styru, pow. łucki, w pobliżu granicy pow. kowelskiego. Nabyta, wraz z innemi okolicznemi włościami, w 1602 r. przez Jana Kaszowskiego, miecznika ziemi wołyńskiej, od Mikołaja z Hubkowa Siemaszki i przyłączona do Kaszówki (ob. III, 902). 2.) **Z.,** w dokum. *Zahorowska Wólka*, wś, pow. łucki, na płn.-wsch. od Sokóla.

Zahorowka 1.) *Wielka*, wś nad rzką Kudiną, pow. borzneński gub. czernihowskiej, gm. Zahorowka Wielka, o 10 w. na płd.-wsch. od Borzny, 610 dm., 3076 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, 3 wiatraki. 2.) **Z.** *Mała*, wś nad Kudiną, tamże, 154 dm., 823 mk., cerkiew.

Zahorowskie, okolica szlachecka, pow. miński, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Kojdanów, o 52 w. od Mińska. Mają tu własności: Borowscy przeszło 3 włóki i Kłoczkowscy 177 dzies. Grunta szczerkowe, urodzajne. *A. Jel.*

Zahorowszczyzna, ob. *Zahoroszcz.*

Zahory 1.) al. *Zahorje*, wś nad bezim. dopł. Ruty, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Korelicze, o 19 w. od Nowogródka. Miejscowość górzysta, bezleśna, grunta pszenne, urodzajne. 2.) **Z.,** ob. *Zahorje.* *A. Jel,*

Zahorynka, *Zahorenka*, wś i dobra nad Pronią, pow. czauski. Pod wsią na dnie rzeki zalega pokład gliny żelazistej. Dobra, od 1878 r. własność Szebeków, mają wraz z Świetozieriem 13501 dzies. (300 roli, 1080 łąk, 9821 lasu). W dobrach 6 młynów wodnych i folusz dają 625 rs., 6 karczem 610 rs.

Zahorynka al. *Zagorzanka*, część Samołuskowiec, w pow. husiatyńskim.

Zahorze, ob. *Zagórze.*

Zahorze, wólka na obszarze gm. Skalica, w pow. cieszyńskim, ma 18 dm., 115 mk.

Zahradowka. sioło nad Ingulcem, pow. i gub. chersońska, o 120 w. na płn.-wschód od Chersonu, ma 1200 mk., 3 jarmarki doroczne, (od 1810 r.), gorzelnię. Własność ks. Koczubejów.

Zahrady, *Zahradzie*, osady, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, osiadłe przez starowierów, mają około 8 włók. *A. Jel.*

Zahradzie 1.) folw., pow. ihumeński, w 4 okr. poł. puchowickim. gm. Pohorełe, o 53 w. od Ihumenia. 2.) **Z.,** fol., pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Carewce, par. kat. Słuck (o 19 w.), w pobliżu gośc. wiodącego od Słucka do mstka Urzecza; miejscowość poleska, grunta lekkie. 3.) **Z ,** wś, pow. rohaczewski, gm. Łuki, ma 22 dm., 198 mk. 4.) **Z.,** ob. *Zahrady.*

Zahrebanie, słoboda, pow. sośnicki gub. czernihowskiej, pod mtem Sośnicą, ma 480 mk.

Zahrebelje, wś nad Ubiedzią, pow. sośnicki gub. czernihowskiej, gm. Sośnica, 102 dm., 527 mk., cerkiew.

Zahrebienie, wś nad rzką Mnohą, pow. łochwicki gub. połtawskiej, gm. Woroński, 152 dm., cerkiew, 804 mk., 6 wiatraków.

Zahrebla, chutor, pow. ihumeński, w 4 okr.

pol. puchowickim, gm. Citwa, o 58 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Zahrebla, grupa domów w Jabłonicy, pow. nadworniański.

Zahrunowka, wś nad Hrunią, pow. zieńkowski gub. połtawskiej, gm. Kowalewka, o 26 w. na płd.-zach. od mta powiat., ma 143 dm., 1300 mk., cerkiew, 14 wiatraków.

Zahryćkowo, *Zahryczkowa*, wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Derewna, o 15 w. na płn.-wsch. od Słonima, 648 dzies. ziemi włośc.

Zahrydowo, uroczysko, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Hiczyce, o 46 w. od Słonima.

Zahryńkowo, fol., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare Sioło, własność Zaniewskich. *A. Jel.*

Zahuba al. *Ochreje*, chutor, pow. nowogradwołyński, gm. i par. praw. Połonne (o 13 w.).

Zahubyczypok, ob. *Zagubiczypek.*

Zahukowie, w dokum. *Zahukovye*, *Zahukowe*, wś, w dawnym pow. kamienieckim. Podług reg. pobor. pow. kamienieckiego z 1530 r. płaci od 2 a w 1542 r. od 1 pługu. W 1569 r. własność Lanckorońskiego, płaci od 1 pługu, podobnie jak i w 1583 r. Należy wówczas do ssty skalskiego (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 162, 184, 226, 304).

Zahumniki, wzgórze (295 mt.), we wsi Krynicy, w pow. drohobyckim.

Zahustyn, wś nad rzką Sożenką, pow. klimowicki, gm. Zahustyn, o 45 w. od Klimowicz, ma 50 dm., 345 mk., cerkiew paraf. drewnianą, szkołę ludową, zarząd gminy, centralny zapasowy śpichlerz gminny, ambulatoryum wiejskie, dziegciarnię produkującą za 1200 rs. rocznie. Gmina obejmuje 38 miejscowości, ma 1065 dm., 16726 mk. włościan, uwłaszczonych na 18276 dzies. (6687 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 6794 dzies. (390 roli) większej posiadłości, 597 dzies. ziemi skarbowej i 207 dzies. (54 roli) ziemi cerkiewnej. Cały obszar gminy obejmuje 25874 dzies. (7131 roli) i ma 7272 mk. W gminie znajduje się 2904 dzies. lasów prywatnych i 3956 włościańskich.

Zahuty, część Jawornika Ruskiego, pow. dobromilski.

Zahutyn, wś, w pow. sanockim, na lewym brzegu Sanu, o 3·2 klm. na płd. od Sanoka, należy do par. rz.-kat. w Sanoku a gr.-kat. w Stróżach Wielkich; ma cerkiew gr.-kat. drewnianą, 88 dm. i 611 mk. (299 męż., 312 kob.), z których jest 559 gr.-kat., 40 rz.-kat. i 12 izr. Pos. tabularna dzieli się na dwie części, z nich większa ma 838 mr. (523 mr. lasu), mniejsza 106 mr. roli, łąk, past. i moczarów. Obie części posiadają izraelici. Pos. mn. ma 634 mr. roli, 65 mr. łąk, 160 mr. past. i 5 mr. lasu. Z. był królewszczyzną i należał do ststwa sanockiego. Graniczy na płn. z Posadą Olchowską, na płd. z Porażem, na zach. ze Stróżami Wielkiemi a na wsch. z Zagórzem. Jest to dawna osada. Wedle dokum. z r. 1448 ludność wsi obowiązana była do reparacyi 18 przęseł w parkanach obronnych Sanoka. *Mac.*

Zahyncze, ob. *Zahińce.*

Zahyrne, las na obszarze Kulikowa, w pow. kamioneckim.

Zahyrynek, część Borysławia, w pow. drohobyckim.

Zaiczeńce, wś nad pot. Bezładowką, pow. zieńkowski gub. połtawskiej, gm. Zaiczeńce. o 30 w. od Zieńkowa, 293 dm., 1510 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, 21 wiatraków.

Zaikin, chutor nad rzką Białą, pow. starobielski gub. charkowskiej, gm. Aleksiejewka, 96 dm., 641 mk.

Zaile, pow. kalwaryjski, ob. *Zajle.*

Zaiłgi, okolica szlach., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i par. Sumiliszki (o 7 w.), okr. wiejski Bogdanańce, 34 dusz rewiz. jednodworców; należy do dóbr skarbowych Olkieniki. W 1850 r. mieli tu: Domkont, Dymsza, Kozakiewicz, Kudrewicz i Popławski 321 dzies.

Zaiłosk, osada, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Iłosk, o 21 w. od Kobrynia, 40 dzies.; własność Zareckich.

Zaimiczycze, fol., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 52 w. od Wilejki, 1 dm., 12 mk.

Zain, rzeka i jezioro t. n., w pow. reszelskim. Jezioro, podobno osuszone obecnie, leżało w dobrach Bischdorf. Rzeczka zaś bierze początek z odpływów jeziornych w płd.-wsch. części powiatu, w górnym biegu nosi nazwę Ryn (Rhein) od wsi t. n., wpłynąwszy w jezioro Zain przybiera jego nazwę, płynie pod miastem Reszlem i uchodzi do rz. Guber (dopł. Łyny).

Zaińce, ob. *Zahińce.*

Zainhammer (niem.), fryszerka na obszarze kol. Karlsgrund, w pow. olesińskim.

Zainkowcze, wś, w dawnym pow. zinkowieckim, podług reg. pobor. z 1542 r. płaci od 3 pługów (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 171).

Zainsk, mstko nad rz. Zają, pow. menzeliński gub. orenburskiej, o 84 w. na płd.-zach. od Orenburga, 334 dm., 1981 mk., cerkiew, targi tygodniowe, wielki jarmark siedmiodniowy od 24 listopada. Mieszkańcy zajmują się pszczelnictwem.

Zaiwanie, osada i dobra, pow. newelski, gm. Karolin, kaplica, szkoła, młyn. Dobra, własność Jankowskich, mają 1041 dzies.

Zaiwiś, wś nad jez. Szo (Sto), pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Prozoroki (o 9 w.), o 54 w. od Dzisny, 4 dm., 42 mk. (26 dusz rewiz.); należała do dóbr Szo, własność Żabów.

Zajaciński Bór al. *Zajański Bór*, kol. i os. karcz., pow. częstochowski, gm. i par. Przystajń, ma 59 dm., 493 mk., 935 mr. (741 roli); os. karcz. 1 dm., 7 mk., $2^1/_2$ mr. Ob. *Bór Zajański.*

Zajaczkówka, *Zajączkówka* 1.) wś nad rzką t. n., dopł. Udycza, pow. humański, w 1 okr. pol., gm. Kuźmina Grobla, odl. o 20 w. na zach. od Humania (par. katol.), ma 138 mk. (25 katol.), 586 dzies. ziemi dworskiej. Podług Pochilewicza w 1861 r. było tu 805 mk., 1462 dzies. Posiada cerkiew p. w. św. Trójcy, z z drzewa wzniesioną w 1763 r. i uposażoną 36 dzies. Należy do Władysława Hulanickiego. 2.) **Z.,** wś nad Jatranią, tamże, w 2 okr. pol., gm. Podwysokie, o 13 w. na płd.-wsch. od Humania, ma 376 mk.

Zajaczówka, wś nad Stochodem, pow. kowelski, gm. Powórsk, 40 dm., 370 mk., cerkiew, młyn wodny.

Zajaczyce, wś, w pow. włodzimierskim. Istnieje w r. 1545, ob. *Tyszkowicze.*

Zajajówka 1.) w spisie urzęd. *Zachewka*, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja (o 12 w.), okr. wiejski i dobra, Wasilewskich, Drujka, o 57 w. od Dzisny, 19 dusz rewiz. 2.) **Z.,** zaśc., pow. dzisieński, ob. *Jajówka.*

Zajakubie, fol., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. i par. katol. Świsłocz, gm. Bacewicze, o 42 w. od Bobrujska, 10 włók; należy do domin. Bacewicze, Niezabitowskich. Grunta lekkie.

Zajałowie, wś, pow. lepelski, 40 dzies., należy do domin. Mosarz, dawniej Szczytów, dziś Zabiełowej.

Zajameczno, okolica szlachecka, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siennica, par. katol. Koreliszczewicze, odl. 19 w. od Mińska, posiada kaplicę katolicką. Mają tu dziedzictwa szlachta: Andruszkiewiczowie ($2^3/_4$ włóki), Ancielewscy (przeszło $1^1/_2$ włóki), Birulowie ($3^1/_2$ włóki), Bielinowiczowie (około $3^1/_4$ włóki), Kiraszewiczowie ($^1/_2$ wł.), Niedźwiedzcy (2 wł.), Muśniccy ($^1/_2$ wł.), Olechnowiczowie ($4^1/_4$ wł.), Połoniewiczowie (około $^3/_4$ wł.), Sawiccy (1 wł.), Stefanowiczowie (5 wł.), Urbanowiczowie (2 wł.), Jarmułkiewiczowie ($^3/_4$ wł.). Miejscowość dość leśna, grunta szczerkowe żyzne. *A. Jel.*

Zajamie, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Kiszczyna Słoboda, o 5 mil od Borysowa. *A. Jel.*

Zajamna, rzeczka, w pow. mińskim, mały prawy dopływ Niemna. Zaczyna się za fol. Zajamno, płynie na południe pod wś Zajamno, poniżej której ma ujście na błoniach dwoma korytami. Długość biegu około mili; cała w obrębie gm. Stołbce. *A. Jel.*

Zajamnica, wólka do Trzęsówki, w pow. kolbuszowskim, liczy 4 dm., 18 mk., (8 męż. 10 kob.).

Zajamno 1.) fol., pow. ihumeński, w 2 okr. pol. i gm. Smiłowicze, o 42 w. od Ihumenia, własność Dobrowolskich, 594 dzies.; grunta lekkie. 2.) **Z.,** fol., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Jurewicze, o 30 w. od Ihumenia, ma 576 dzies.; własność Kudzinowiczów. 3.) **Z.,** wś i fol. nad rzką Zajamną, praw. dopł. Niemna, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Stołbce, odl. o 80 w. od Mińska, 6 w. od st. Stołbce dr. żel. mosk.-brzeskiej. Wieś ma 41 osad; folw. 159 dzies.; własność Czujkiewiczów. Grunta szczerkowe, urodzajne, miejscowość małoleśna, lekko falista. Niegdyś Z. należało do domin. Kowalewszczyzna możnej rodziny Służków. W r. 1649 Antoni Sielawa, metropolita kijowski, poszukiwał na tych i innych dobrach u Bogusława Służki, podskarbiego nadw. litew., 205000 złp. i trybunał litewski przysądził mu tą summę, skazując Służkę zarazem na wieżą za przeciąganie sprawy (ob. Akty Wil. Arch. Komiss., t. XV, Nr. 36). *A. Jel.*

Zajarzemie, wioska, dziś nie istniejąca, leżała na wschód-płd. Pleszewa.

Zajasiołda, leśnictwo wśród głuchej puszczy, pow. piński, w 4 okr. pol. łohiszyńskim, gm. Stawek, par. katol. do niedawna Łohiszyn, teraz Pińsk (o 23 w.); miejscowość odludna, nizinna. *A. Jel.*

Zajaski, wś i os. les., pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Janówka, odl. od Augustowa 11 w. Wś ma 4 dm., 32 mk., os. leś. 1 dm., 5 mk.

Zajasowszczyzna al. *Zajaszowo*, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki (o $4^1/_2$ w.), okr. wiejski Utkany, o 42 w. od Oszmiany, 4 dm., 22 mk. katol. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.); należy do dóbr Albertyn, Umiastowskich.

Zajasynowa al. *Jasynowa*, grupa domów w Jabłonowie, pow. turczańskim.

Zajatele, płn.-zach. przedmieście mstka Turowa, nad Prypecią, w pow. mozyrskim.

Zajazd, wś nad Udajem, pow. przyłucki gub. połtawskiej, gm. Rudowka, 231 dm., 1411 mk., cerkiew, 5 olejarni, 26 wiatraków.

Zajazd, część Wiszenki, pow. gródecki.

Zajazie, wólka do Przegini Duchownej, pow. krakowski. Ma 19 dm. i 134 mk.

Zając 1.) wś, pow. będziński, gm. olkuskosiewierska, par. Gołonóg, ma 18 dm., 220 mk., 52 mr. Leży tuż pod Gołonogiem. 2.) **Z.,** wś i fol., pow. węgrowski, gm. Ruchna, par. Wyszków, odl. 8 w. od Węgrowa, ma 22 dm., 246 mk., 913 mr. W 1827 r. było 16 dm., 172 mk. W r. 1877 fol. Z. al. Andrzejów rozl. mr. 323: gr. or. i ogr. mr. 222, łąk mr. 8, past. mr. 20, lasu mr. 45, nieuż. mr. 28; bud. drew. 16. Wś ma 32 os., 146 mr., wchodziła w skład dóbr Jarnice. Spis z r. 1827 wymienia jeszcze trzy drobne osady t. n., jedna w par. Siennica (dziś pow. nowomiński) miała 4 dm., 34 mk., druga w par. Małyń (pow. sieradzki) 1 dm., 8 mk., trzecia w par. Wrząca Wielka (pow. kolski) 1 dm., 4 mk. Nowsze spisy nie podają tych osad.

Zając, grupa domów w Pustomytach, pow. lwowski.

Zając, niem. *Hasenmuehle* al. *Bukowitzer*,

Niedermuehle, młyn szlach. nad ujściem Strugi Bramkowskiej do Bukowieckiej, pow. świecki, obwód domin. i st. poczt. Bukowiec. W 1885 r. 2 dm., 15 mk. R. 1776 należała ta os. do Bukowca i obejmowała także tartak i papiernię.

Zające 1.) wś nad rz. Jaźnicą, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o $12^1/_2$ w. od Dzisny, 3 dm., 20 mk. Był tu młyn wodny i fabryka sukna. 2. **Z.,** wś nad Jaźnicą, tamże, o $14^1/_2$ w. od Dzisny, przy b. dr. poczt. z Wilejki do Dzisny, 3 dm., 33 mk.

Zające 1.) grupa domów w Berlinie, pow. brodzki. 2.) **Z.,** grupa domów w Jazowie Starym, pow. jaworowski.

Zajączek, kol., pow. gostyński, gm. Skrzany, ma 2 dm., 18 mk. *W. W.*

Zajączek, rzeczka, w pow. starokonstantynowskim, dopływ Słuczy, uchodzi pod wsią Klitna. Leży nad nią wś Koszelówka.

Zajączek 1.) staw w Kawęczynie, pow. ostrzeszowski (Kępno). 2.) **Z.**, pole w Kębłowie, pow. wrzesiński.

Zajączek 1.) *Wielki*, niem. *Gross Sajonschek*, wyb. do W. Bukowca, pow. starogardzki, st. p. i par. kat. Kurcz; 2 dm., 16 mk. 2.) **Z.** *Mały*, niem. *Klein Sajonschek*, folw., tamże, puszczony w wieczystą dzierżawę; 2 dm., 16 mk., 145 ha, dziedzic Alb. Ferd. Raykowski. Urząd poczt. i tel. w Skórczu, o 3 klm., st. kol. Czerwińsk, o 14 klm. Mieszkają tu t. zw. Lasacy. *Kś. Fr.*

Zajączki 1.) wś i folw., pow. kaliski, gm. Ostrów Kaliski, par. Godziesze, odl. od Kalisza 20 w.; wś ma 26 dm., 146 mk.; folw. 5 dm., 18 mk. W r. 1827 było 17 dm., 162 mk. Dobra Z. i Rożenno, oddzielone od dóbr Opatówek, rozl. w r. 1875 mr. 4783: gr. or. i ogr. mr. 737, łąk mr. 283, pastw. mr. 37, lasu mr. 3649, nieuż. mr. 77; bud. drew. 11; płodozm. 18 pol.; las urządzony. Wś Z. 22 os., 325 mr. Por. *Opatówek*. 2.) **Z.,** os. leś., pow. noworadomski, gm. i par. Pajęczno, ma 1 dm., 4 mk., 15 mr. Spis z r. 1827 podaje wś Zajączki, w par. Kobiele Wielkie, mającą 2 dm., 76 mk. Dziś nie znana. 3.) **Z.,** kol., folw. i os. leśna nad rz. Lizwartą, pow. częstochowski, gm. Kuźniczka, par. Danków, odl. 35 w. na płn. od Częstochowy, niedaleko szosy wieluńsko-częstochowskiej i Krzepic, posiada kościół filialny parafii Danków, szkołę początkową. Kol. ma 192 dm., 1428 mk., 2328 mr. (1615 roli), Z. Poduchowny, kol., 3 dm., 14 mk., 28 mr., folw. 6 dm., 19 mk., 398 mr, os. leś. 376 mr. lasu rządowego, os. kościelna 2 dm., 3 mk., 8 mr., cztery osady karcz. 30 mr. W r. 1827 było 149 dm., 865 mk. Folw. Z. nadany był jako donacya gen. Giecewiczowi. Na początku XVI w. wś królewska Zajączki miała 10 łan. os., które dawały za dziesięcinę po 10 gr. klasztorowi w Krzepicach. Było też siedm stawów, młyn, łąki dostateczne, a głównie jedna, zwana Błonią. Wieś należała do par. Danków i dawała plebanowi meszne po mierze owsa i żyta (Łaski, L. B., II, 116 i 119). Według reg. pobor. pow. wieluńskiego z r. 1552 wś królewska Zajączki, w par. Danków, należała do zamku krzepickiego, miała 22 osad, łan sołtysi, karczmę, trzy młyny dziedziczne, dwa młyny roczne, młyn prepozyta krzepickiego (Pawiń., Wielkop., II, 298). W r. 1565 Zygmunt August wzniósł tu kościół filialny, drewniany, który zastąpił parafianom kościół w Dankowie, zabrany przez dziedziców Warszyckich na zbór kalwiński. Do r. 1641, w którym zwrócono go katolikom, nabożeństwo parafialne odprawiało się w Z. Józef Wiener, dzierżawca ststwa krzepickiego, wzniósł r. 1750 nowy kościół drewniany, w miejscu starego, konsekrowany r. 1763 p. w. św. Rocha. Z. w r. 1660 wchodziły w skład ststwa krzepickiego. 4.) **Z.,** folw., pow. płoński, gm. Błędówko, par. Kroczewo, odl. 17 w. od Płońska, ma 2 dm., 51 mk. W r. 1827 był 1 dm., 9 mk. W r. 1888 folw. Z. rozl. mr. 206: gr. or. i ogr. mr. 195, lasu mr. 9, nieuż. mr. 2; bud. mur. 1, drew. 7. *Br. Ch.*

Zajączki 1.) wś nad Zbruczem, pow. proskurowski, okr. pol., sąd i st. poczt. Satanów, gm. Sarnów, par. katol. Tarnoruda (o 6 w.), odl. o 18 w. od st. dr. żel. Wołoczyska, ma 125 osad, 619 mk., 422 dzies. ziemi włośc., 722 dworskiej (z Postułówką), cerkiew, posterunek straży pogranicznej. Własność dawniej Malczewskich, dziś Petrowa, pomocnika gen.-gub. warszawskiego. 2.) **Z.,** wś, pow. jampolski. Ob. *Zajączkówka*.

Zajączki, wś gosp., nad strugą uchodzącą do Porajówki (lewy dopł. Prosny), w pow. ostrzeszowskim, okr. urz. mikstackim, ma par. kat. i ew., urz. st. cyw., pocztę i st. kol. w Ostrzeszowie (Schildberg), na linii Ostrowo-Kępno, szkołę katol. w Neumannshof. Obszaru 347 ha, 37 dym., 246 dusz (8 prot.). Leży o 4 staje na płn.-wsch. Ostrzeszowa. Nadane r. 1295 klasztorowi ołobockiemu, przez Stojgniewa kaszt. rudzkiego. W r. 1662 należały do ststwa ostrzeszowskiego. *W. Ł.*

Zajączki 1.) niem. *Hasenberg*, dawniej *Sassenpile*, wś, dobra ryc., młyn nad rzką Gryźlą (dopł. Drwęcy), pow. ostródzki, st. p. Seubersdorf. 2.) **Z.,** dawniej *Sassendorf*, później *Hasenberg* i *Hasendorf*, ztąd pol. *Zajączki*, wś, na płn. od Łukty, w pow. ządzborskim czy ostródzkim, w dawnej ziemi Saskiej.

Zajączków 1.) wś nad rz. Iłżanką, pow. iłżecki, gm. Chotcza, par. Chotcza Dolna, odl. od Iłży 31 w., ma 24 dm., 135 mk., 448 mr. W r. 1827 było 13 dm., 112 mk., par. Ciepielów. Według reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1508 wś Zajączków i Choczcza płaciły grzyw. 1 gr. 24. W r. 1569 wś Z., w par. Czepielów, miała $2^1/_2$ łanu (Pawiń., Małop., 304, 472). 2.) **Z.,** wś i folw., pow. opoczyński, gm. Zajączków, par.

Sławno, odl. od Opoczna 17 w., ma 33 dm., 155 mk. W r. 1827 było 15 dm., 118 mk. W r. 1882 folw. Z. rozl. mr. 814: gr. or. i ogr. mr. 464, łąk mr. 19, lasu mr. 301, nieuż. mr. 30; bud. mur. 3, drew. 8; płodozm. 10 pol., las nieurządzony. Wś Z. os. 56, mr. 299, wś Syski os. 14, mr. 272, wś Bukowiec os. 40, mr. 767. Wspomniana w dok. z r. 1412 (Kod. dypl. pol., II, 380). W połowie XV w. wś ta, w par. Sławno, własność Mniszkowskiego, miała łany km., z których dziesięcinę dawano kollegiacie łęczyckiej. Był tam folwark, karczma, zagrodnicy (Długosz, L. B., I, 506). Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. folw., nawet tych ról, na których osadzono kmieci, dawano kościołowi w Sławnie. Wartość jej wynosiła około 1 grzyw. (Łaski, L. B., I, 635). Według reg. pobor. pow. opoczyńskiego z r. 1508 wś Zajączków, własność Zajączkowskich, płaciła gr. 24. W r. 1577 miała w pięciu działach (Zajączkowskich) $4^1/_2$ łan. km., 5 zagr. z rolą, $3^1/_2$ bez roli (Pawiń., Małop., 291, 482). Z. gmina, z urzęd. we wsi Małe Konskie, ma 10680 mr. (6455 włośc.) i 2941 mk. Śród stałej ludności jest 360 prot. i 19 żyd. Sąd gm. okr. VI w Sławnie, urz. poczt. w Sulejowie. W skład gm. wchodzą: Błogie, Bukowiec, Julianów, Józefów, Karolinów, Konstantynów, Małe Końskie, Potok, Smardzewice, Syski, Tresta szlachecka i rządowa, Twarda, Trzebiatów, Trzebiatowskie Górki, Wesoła, Wideraków al. Wydraków, Zajączków i Zarzęcin. 3.) **Z.**, wś. pow. kielecki, gm. Zajączków, par. Małagoszcz, leży między lasami należącymi do Rakoszyna (pow. jędrzejowski), ma szkołę początkową i urząd gm. w fol. Ruda Zajączkowska. We wsi łamy marmuru czerwonego. W r. 1827 było 67 dm., 281 mk. R. 1367 król Kazimierz daje Albertowi z Z. las królewski Gnieździska dla lokacyi wsi na prawie niemieckiem (Kod. Małop., III, 211). W połowie XV w. wś ta, w par. Chęciny, własność królewska, miała łany km. i 2 łany sołtysie; kuźnica żelaza z gruntem płaciła dziesięcinę, wartości 4 grzyw., prebendzie św. Jerzego w Krakowie (Długosz, L. B., I, 595). Według reg. pobor. pow. chęcińskiego z r. 1573 wś królewska Z., należąca do starostwa chęcińskiego, miała 6 łan. km. (Pawiń., Małop., 378, 394, 429). Por. *Ruda Zajączkowska.* Gmina Z. należy do sądu okr. IV, ma 2912 mk., st. p. Małagoszcz. 4.) **Z.**, fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Opole, odl. 36 w. od Puław, ma cegielnią i pokłady wapienia. W r. 1827 było 4 dm., 23 mk. W r. 1888 folw. Z., oddzielony od dóbr Opole, rozl. mr. 508: gr. or. i ogr. mr. 205, łąk mr. 14, pastw. mr. 9, lasu mr. 263. 5.) **Z.** al. *Zajączkowo*, wś i folw., pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzewo, odl. od Suwałk 10 w. Wś ma 21 dm., 192 mk., folw. 4 dm., 26 mk. W r. 1827 było 19 dm., 114 mk. *Br. Ch.*

Zajączkowice, wś i folw., pow. opatowski, gm. i par. Waśniów, odl. od Opatowa 18 w., ma 20 dm., 179 mk., 309 mr. dwor. i 109 włośc. W r. 1827 było 17 dm., 127 mk. „Thoma de Z." występuje w dok. z r. 1335 (Kod. Małop., I, 238). W połowie XV w. wś ta, w par. Waśniów, należąca do prebendy sandomierskiej, miała 6 półłanów, z których czynszu płacono pół grzywny, 3 dni w roku odrabiano własnym pługiem, dawano 2 kapłony, 30 jaj, 2 korce owsa miarą waśniowską; 1 zagr. z rolą odrabia jeden dzień w tygodniu pieszo. Dwór i folw. płacił dziesięcinę, wartości 2 grzyw., do Waśniowa. Wszystkie role kmiece dawały dziesięcinę, wartości do 7 grzyw., opactwu wąchockiemu. Trzy sadzawki i młyn płaciły czynszu 1 grzyw. (Długosz, L. B., I, 353, II, 472, III, 412). Według reg. pobor. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś Z., w par. Waśniów, własność kanonii sandomierskiej, miała 8 osad, $5^1/_2$ łan., 2 zagr. z rolą, 5 kom., 6 biednych, 1 rzem. (Pawiń., Małop., 195)

Zajączkowice 1.) część wsi Lipiny, w pow. pilzneńskim, leży na zach. od Lipin, pod lasem, składa się z 17 dm. i 107 mk. (49 męż., 58 kob.) Graniczy na zach. z Makową, na płd. Kozią Wolą. 2.) **Z.,** część Stynawy Górnej, w pow. stryjskim.

Zajączkówka, rzeczka, w pow. humańskim, lewy dopływ Udycza.

Zajączkówka 1.) wś nad rzką Klekotynką, dopł. Murachwy, pow. jampolski, okr. pol., gm. i par. Murachwa, st. poczt. Dżuryn (o 13 w.), st. dr. żel. Jaroszynka (o 11 w.), ma 106 osad, 653 mk., 689 dzies. ziemi włośc. Stanowi właściwie przedmieście Murachwy. Własność dawniej hr. Mostowskich, dziś Potockich. 2.) **Z.,** ob. *Zajaczkówka.*

Zajączkówka al. *Małe Zajączkowo*, niem. *Klein Sanskau*, wś, pow. świecki, st. p. Grudziądz, par. kat. W. Lubień; 185 ha (103 roli orn., 15 łąk, 23 lasu); 1885 r. 8 dm., 11 dym., 64 mk., 2 kat., 52 ew., 10 dyssyd. W r. 1732 darował tę wieś August II Teofili Potockiej. R. 1765 płaciło tu 4 włościan, 350 zł. pruskich. *Ks. Fr.*

Zajączkowo, dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Wilkija, o 46 w. od Kowna, własność Zajączkowskich, $17^1/_2$ dzies. (1 lasu, 3 nieuż.).

Zajączkowo, wś gosp., w pow. szamotulskim, okr. urz., sąd, par. ewang., urz. stanu cyw. i poczta w Pniewach, st. kol. żel. w Lubocinie, na linii Poznań-Rokietnica-Międzyrzecz, par. kat. i szkoły w Psarskiem. Obszaru 424 ha, 43 dym., 390 dusz (98 prot.). 3.) **Z.,** wś dwor., tamże. Obszaru ma 794 ha, 11 dym., 194 dusz (2 prot.). Czysty dochód gruntowy 2808 mrk. W XV w. Z. było siedzibą rodziny Zajączkowskich h. Zaręba, którzy już wtedy zbudowali tam kościół paraf. przed r. 1510. Po spaleniu w r. 1643, odbudował go Jan Przedzyński, kanonik kolegiaty św. Mikołaja w Poznaniu. Ponownie r. 1720 odbudował nieznany fundator, aż nare-

szcie gdy i ten kościół spłonął na początku bieżącego wieku, przyłączono parafią do Psarskiego. Wś leży na płn.-wsch. Pniew, zach.-płd. Szamotuł. W r. 1369 Mroczko z Z. jest świadkiem na przywileju sołtysa z Murzynowa. W r. 1385 występuje tenże Mroczko, na którym Janusz Stular, mieszczanin poznański, ustał rok o 17 grz. długu. R. 1389 na rokach poznańskich, dwaj podsędkowie, do których się Stular odwołał, zeznali, że przed pożarem miasta 1385 r. tenże Stular uzyskał prawnie 7 grz. na Mroczku, bracie Domarata, kasztel. pozn., i na Zajączkowie, dziedzictwie jego. R. 1393 Andrzej Gryżyński (z pod Kościana) prawuje się z Mroczkiem z Z. i żydem Abrahamem. R. 1398 Z. odgraniczone jest od Koźla, dziedzictwa Mikołaja Kozielskiego. W r. 1536 występuje Jan Zaręba Zajączkowski. W r. 1580 mają tu działy: Maciej i Stanisław Wajnowscy i Kasper Potulicki, który płaci od 5 półłanków. W r. 1694 dzierży Z. Teresa Drozdowska. W r. 1773 toczą się spory graniczne z Kwileckim, kasztelanem lędzkim. W r. 1785 dzierży Z. Mikołaj, a r. 1793 (z Przedborowem) Ludwik Żółtowski. Księgi kościelne sięgają r. 1731. W kościele mieszczą się nagrobki: Olbrachta Ciechanowskiego († 1764) i Ign. Granowskiego († 1791). W ostatnich czasach Z. z rąk Libeltów przeszło drogą subhasty w ręce niemieckie *W. L.*

Zajączkowo 1.) niem. *Gross Sanskau*, wś nad szosą, niedaleko Wisły, pow. świecki, st. p. Grudziądz, par. kat. W. Lubień, szkoła ewang. w miejscu; 601 ha (430 roli orn., 40 łąk, 37 lasu); 1885 r. 32 dm., 53 dym., 286 mk., 56 kat., 214 ew., 16 dyssyd. Około r. 1400 nadaje komtur pokrzywnicki Leopold v. Eglingen uczciwemu Cuncke wś Zajączkowo (Sentczkaw) z 28 ogrodami, na prawie chełmińskiem, celem jej osadzenia. Każdy ogród ma $1^1/_2$ mr. obejmować. Za to mają płacić po 9 skojców czynszu co rok, pracować za opłatą 5 feników na dzień, żniwić za 10-ty korzec, młócić za 20-ty i pomagać przy naszej grobli pod Zajączkowem. Cuncke dostaje 3 morgi, nadto wolne pastwisko, drzewo na opał co leży na ziemi i drzewo budulcowe, wyjąwszy dębowe (ob. Wegner: „Ein Pommer. Herzogthum“, II, 73). Przywilej na karczmę wystawił wójt rogoziński Wolfgang Sawir r. 1447 (ob. tamże, str. 79). Za czasów Rzlpltej było Z. z Rogoźnem połączone. R. 1590 był tenutaryuszem Reinhold Heidenstein, sławny historyk i sekretarz królewski; od r. 1710 Józef Potocki. W r. 1773 liczyła wś 50 dym. i 247 mk. ewang. (ob. Zeitch des Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 295). 2.) **Z.,** niem. *Vorwerk Sanskau*, folw. i wś, pow. świecki, st. p. Grudziądz, odl. o 6 klm., par. kat. W. Lubień, 141 ha (78 roli orn., 10 łąk, 12 lasu); 1885 r. 14 dm., 15 dym., 83 mk., 5 kat., 65 ew., 13 dyssyd.; hodowla bydła. R. 1773 był dzierżawcą Jan Eberlin. 3.) **Z.,** niem. *Zajonskowo*, w dom. *Saynzko*, *Sanskau*, *Sanczkow*, *Senskau*, *Seinskau*, *Seenskau*, *Senczkaw*, *Zagenczkow*, dobra ryc., pow. toruński, st. p. Ryńsko, 4 km., st. kol. Kowalewo 11 km., par. kat. Dźwierzno; 396 ha (316 roli orn., 38 łąk); 1885 r. 7 dm., 26 dym., 133 mk., 107 kat., 26 ew., wiatrak, hodowla i sprzedaż bydła holend. rasy; od r. 1834 w ręku rodziny Hertell. Z. pojawia się po raz pierwszy r. 1222 w przywileju łowickim p. n. „Saynzko“. Za czasów krzyżackich należało do wójtowstwa lipińsko-wieldząckiego. W XVI w. posiadają je Rokuszowie (ob. Kętrz., „O narod. pol.“, str. 126). R. 1526 odnawia Zygmunt I Jakubowi Rokuszowi przywilej na Dźwierzno, Ostrowo, Bocień i połowę Zeglna (ob. Woelky: Urk. d. Bist. Culm., str. 703). Dawniej był w Z. kościół kat. p. w. św. Jana Chrz., który jeszcze r. 1641 był parafialny. Oprócz Zajączkowa należała do niego Prątnica, Świętosław i Bocień. Był z kamienia murowany, miał trzy ołtarze. Proboszcz posiadał 4 włóki, które z czasem zmniejszyły się o dwie. Dla tego przyłączono go ostatecznie do Dźwierzna. Ostatnie nabożeństwo odbyło się r. 1835. W r. 1875 został rozebrany; pozostały tylko resztki murów obwodowych (ob. Fankidejski: Utrac. kościoły, str. 55). Dwa dzwony zajączkowskie przechowują się jeszcze w Dźwierznie; jeden pochodzi z r. 1745, drugi z r. 1775. W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymieniona jako szl. folw. i wś, o 11 dym., w posesyi Mieroszewskiego (str. 262). 4.) **Z.,** niem. *Zajonskowo*, wś nad Wlem, pow. lubawski, st. p. Lubawa, st. kol. w miejscu, par. kat. Tylice, 124 ha (66 roli orn., 43 łąk); 1885 r. 9 dm., 15 dym., 67 mk., 63 kat., 1 ew., 3 żyd. Szkoła kat. istnieje tu od r. 1833. 5.) **Z.,** dobra ryc., tamże, 407 ha (334 roli orn., 59 łąk, 2 lasu); 1885 r. 13 dm., 30 dym., 143 mk., 132 kat., 11 ew. Kolej wiodąca od Z. do Lubawy została 1884 r. otworzona. Jest też w miejscu młyn wodny i cegielnia. Dobra te posiadają od r. 1834 Rożyccy. R. 1893 sprzedał Wład. Rożycki na Wlewsku, poseł do parlamentu, dokra tutejsze synowi swemu Stanisławowi, dotychczasowemu dzierżawcy. Z. jest starą osadą. Tam, gdzie dziś stoi cegielnia, był dawniej okop starożytny, w którym znaleziono skorupy popielnic (ob. Die Stadt Loebau in Westpr.“ von Liek, str. 16). W dok. zachodzi pod nazwą: Seykau, Seentczka, Senczkav, Senszkaw, Seykaw. Za czasów krzyżackich należała wójtowstwa bratyańskiego. R. 1404 występuje „Howke zu Senczkow“, t. j. Howko z Z.; jego żoną jest r. 1433 Haske von Lodwigisdorf, t. j. Haśka czyli Halżbieta, t. j. Elżbieta z Łodygowa. R. 1409 zachodzi Hannos Saynczkow, t. j. Hanusz z Z. a r. 1454 Niklasz z Z. (ob. Kętrz., „O narod., pol.,“ str. 126). Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że Zajączkowskie dobra dzieliły się na 2 części, z któ-

rych jednę, 12 włók obejmującą, posiadał Stan. Chełstowski, drugą Fabian Bystram (ob. str. 299). 6.) **Z.,** niem. *Liebenhof*, folw., pow. tczewski, st. p. i par. kat. Miłobądz; 455 ha (291 roli orn., 126 łąk); 1885 r. 10 dm., 32 dym., 147 mk., 138 kat., 9 ew. Własność braci Biber-Pałubickich. Z. pojawia się po raz pierwszy r. 1256, jako „Zamscowe", razem z Mieszczynem (ob. Słow. geograf.", VI, 361). R. 1284 nadaje ks. Mestwin Piotrowi, synowi Glabuny, między innemi wsiami i połowę Z. (ob. Perlbach „P. U. B.", str. 339). R. 1286 pozwala ks. Mestwin biskupowi kujawskiemu Wisławowi, nad strugą, między Miłobędzem a Z., stawiać młyny cum captura seu clausione littoris utriusque (l. c., 362). R. 1338 czyni Augustyn Cegenberg, dziedzic Z., z Teodorykiem hr. z Altenburga, zamianę dóbr zajączkowskich za wieś Suchostrzygi (Lunau, ob. Kętrz., O narod. pol., str. 123). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacili tu poddani od $30^1/_2$ wł. osiad., ogr. wolnego i najemnika 126 zł. 24 gr. a poddani od 10 wł. osiad., hakarza i 4 ogr. 42 fl. 12 gr. (ob. Roczn. Tow. Przyj. N. w Pozn., 1871, str. 175). *Ks. Fr.*

Zajączkowo 1.) niem. *Sanskow*, dok. 1301 *Zaghinzowe*, dobra ryc. w Pomeranii, st. p. Gr. Schloenwitz, (o 6 klm.), 445 ha; 1885 r. 14 dm., 158 mk. ew. Dziedzic v. Courbière. R. 1301 potwierdza książę rugijski Sambor burgrabiemu Mateuszowi ze Sławna wszystkie posiadłości, między któremi jest i Zajączkowo (ob. Perlbach: P. U. B., str. 527). 2.) **Z.**, pustkowie do Studzienic, pow. bytowski. *Ks. Fr.*

Zajączkowskie, wólka do Nieszkowic Wielkich, pow. bocheński.

Zajączyce, *Zajczyce*, w dokum. *Zajaczyce*, *Zayeczycze*, wś, pow. włodzimierski, na płd.-wsch. od mstka Łohacze, 524 dzies.; własność Mijakowskich. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1570 r. własność Balczera Gniewosza. Pobór oddzielnie niewykazany. W r. 1583 Gniewosz Oleksowski płaci z Zajeczycz z 14 dym., 14 ogr., 11 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 22, 122).

Zajączyszki, zaśc., pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 16 w. od Poniewieża.

Zajce, wś, pow. i gub. czernihowska, gm. Kozioł, 107 dm., 592 mk., 5 wiatraków, olejarnia.

Zajcew 1.) chutor, pow. żmijewski gub. charkowskiej, gm. Żmijew, 26 dm., 510 mk. 2.) **Z.** *Chutor*, wś nad rzką Kaczą, pow. horodniański gub. czernihowskiej, gm. Jaryłowicze, 124 dm., 730 mk.

Zajcewa Słobódka 1.) al. *Hołynka*, folw., pow. czerykowski, od 1849 r. Michniewiczów, wraz z Darliwem 100 dzies. (53 roli, 12 łąk, 27 lasu). 2.) **Z.,** dobra, pow. czerykowski, od r. 1878 Teluszkinych, 308 dzies. (30 roli, 10 łąk, 259 lasu).

Zajcewicze, uroczysko, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Werejki, własność Kapryzów, $9^1/_2$ dzies.

Zajcewo, osada górnicza u wierzchowin rz. Bachmutki, pow. bachmucki gub. ekaterynosławskiej, o 25 w. na płd. od Bachmutu, 458 dm., 3664 mk., cerkiew, st. dr. żel. łozowo-sewastopolskiej, pokład węgla kamiennego, mający do 17 stóp grubości.

Zajcowa mogiła, kurhan przy drodze z Polachowy do Białogródki, pow. zasławski, przy dawnym szlaku kuczmańskim.

Zajcowo 1.) wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, o 56 w. od Rossień. 2.) **Z.,** wś nad rzką Wołtą, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra ks. Radziwiłłów Czeress (o 9 w.), o 31 w. od Dzisny, 5 dm., 59 mk. prawosł. i 3 katol. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.). 3.) **Z.,** wś, pow. drysieński, par. Oświej. 4.) **Z.,** folw., pow. witebski, własność Wysockich, 20 dzies. 5.) **Z,** słobódka, nad Kasplą, tamże, własność Tiełunowych, 299 dzies.; prom.

Zajcy 1.) al. *Kozłowicze*, wś, pow. bobrujski, w 2 okr. pol, paryckim, gm. Broża, przy gośc. z Hłuska do Broży, ma 17 osad; grunta lekkie. 2.) **Z.** al. *Sieniewo* (ob.), zaśc. nad rz. Schą (Chą), pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Kiszczyna Słoboda, o 20 w. od Borysowa, ma 4 osady; grunta lekkie. 3.) **Z.,** wś, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Klinek, o 6 w. od Ihumenia, ma 4 osady, grunta lekkie. 4.) **Z.,** zaśc., pow. drysieński, gm. Sarya, par. Rosica, około 40 dzies.

Zajczyce, ob. *Zajączyce.*

Zajczyki, wś włośc., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zawyki, o 23 w. od Białegostoku, 199 dzies. ziemi włośc.

Zajdogło, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów, ma 2 os., 59 mr. Wchodziła w skład majoratu Ludwinów. W r. 1827 był 1 dm., 7 mk.

Zajdow, niem. *Kleinsaidau*, wś na Łużycach saskich.

Zajdy, niem. *Saiden*, wś, pow. margrabowski (oleckowski), st. p. Gonsken. Ob. *Ślepie.*

Zajedź, *Zajadź*, błoto, pow. piński, na Zahorodziu, w okolicy pomiędzy Zaborowcami i Ozaryczami (dziś w pow. bobrujskim), wspomniane p. r. 1558. Szła tędy granica puszczy królewskiej od Zaborowców ku Ozaryczom (ob. Rewizya puszcz, str. 8 i 14). *A. Jel.*

Zajeleńce, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 55 w. od Nowoaleksandrowska.

Zajelenie, wś włośc., pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Chomsk, o 50 w. od Kobrynia, 376 dzies. ziemi włośc.

Za Jeleśną al. *Paleniska*, wzgórze leśne, w hr. orawskiem, na obszarze Lipnicy.

Zajelna al. *Zajelno*, wś i folw. ordynacyi kleckiej ks. Radziwiłłów do r. 1874, odtąd or-

dyn. nieświeskiej, pow. słucki, w 2 okr. pol. i par. katol. Kleck, gm. i par. praw. Hrycewicze, o 55 w. od Słucka. Wieś, przy samej szosie brzesko-bobrujskiej, ma 15 osad; cerkiewkę filialną p. w. Narodzenia N. M. P. Folw., 260 dzies., według inwentarza z r. 1891 był wypuszczony w dzierżawę za 1327 rs. *A. Jel.*

Zajelniaki 1.) al. *Zajelniczy*, wś i folw. nad rzką Zajelnianką, dopł. Hajny, pow. borysowski, w 2 okr. pol. i gm. Łohojsk, o 65 w. od Borysowa. Wieś ma 6 osad. Była tu kaplica katol. b. par. Hajna. 2.) **Z.,** wś, nad bezim. rzką, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce (o $1^1/_2$ w.), okr. wiejski Riabce (Rabce), o 45 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 8 dm., 64 mk (w 1865 r. 29 dusz rewiz); należała do dóbr Łowcewicze, Bohdanowiczów. 3.) **Z.,** przysiołek, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino, okr. wiejski Niemież, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Szaterniki.

Zajelnianka, rzeczka, w pow. borysowskim, mały prawy dopływ Hajny, zaczyna się za wsią Sieliszcze, płynie bystro w kierunku północnym około wsi Horeliszcze, Łohozy, Puniszcze i naprzeciwko wsi Dobryniewo ma ujście. Długość biegu miejscowością wzgórzystą około 2 mil.

Zajelniczy, ob. *Zajelniaki.*

Zajelszczyzna, okolica szlach., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Przepieczyce, o 5 w. od gminy, 3 dusze rewiz.

Zajemna, druga nazwa rz. Biała (dopł. Bukowy), w pow. janowskim.

Zajemne, osada, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odryżyn, należy do wsi Odryżyn.

Zajemszcza, wś, pow. bobrujski, w 3 okr. pol hłuskim, gm. Laskowicze, o 94 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Zajergieńskie, sioło nad rz. Ajdarą, pow. starobielski gub. charkowskiej, o 2 w. od Starobielska, ma 154 dm., 1832 mk.

Zajezdnica, jezioro, pow. homelski; rocznie poławia się około 55 pudów ryb.

Zajezierny młyn, niem. *Seemuehle*, pow. międzyrzecki, na płn. od Pszczewa, przy ujściu strugi Gorzyckiej do jez. Pszczewo. Niegdyś własność bisk. poznańskich.

Zajezierskie, niem. *Hintersee*, jezioro, w stronie zach. od msta Sztumu, w Prusach zachodnich, ma 83 ha obszaru.

Zajezierze 1.) al. *Zajeziorze*, wś nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów, odl. od Kozienic 17 w., ma 49 dm., 355 mk., 428 mr. W r. 1827 było 40 dm., 278 mk. Według reg. pobor. pow. stężyckiego z r. 1569 Z., wś królewska, należąca do starostwa stężyckiego, miała 2 łany (Pawiń., Małop., 339). R. 1664 wś Z., w ststwie i pow. stężyckim, ma 23 dm., 128 mk., $1^1/_4$ łanu km., jezioro, Lesno zwane, bezrybne. 2.) **Z,** ob. *Zajeziorze.* *Br. Ch.*

Zajezierze 1.) w dok. z r. 1232, *Jezersco*, wś i dwór, w pow. wrzesińskim, par. katol., szkoła kat., sąd urz., okr., poczta i st. kol. żel. w Wrześni, urz. stanu cyw. w Obłaszkowie. Ma 139 ha, 5 dym., 49 dusz. Obecnie własność komisyi kolonizacyjnej. Leży między Wrześnią a Miłosławiem. R. 1232 Paweł, bisk. pozn., otrzymał Z. i Księginki w zamian za grunta, na których stanął klasztor lędzki. Z. nie przestało być własnością bisk. pozn. aż do chwili zaboru pruskiego. R. 1563 składało się z 2 łan. os. i 5 pustych. Z łanu osiadłego składano biskupom po 1 grzyw. gr. czynszu, 4 ćwiertnie owsa, 2 kury, 20 jaj i baraniego 3 gr. 6 denarów. Łany puste wydzierżawione były kmieciom miejscowym za 15 grzyw. Łany te nie były jeszcze osadzone w r. 1620. R. 1578 gospodarował tu Franc. Salnik, urzędnik kasztelana bydgoskiego, który snadź dzierżawił tę wieś. Z. wchodziło w skład dóbr Winnogóra, nadanych gen. Dąbrowskiemu. 2.) **Z.,** przedmieście Gniezna, własność niegdyś penitencyarzy gnieźnieńskich. 3.) **Z.,** niem. *Seedorf*, leśnictwo w dobrach Cierpice, pow. inowrocławski. *W. Ł.*

Zajezierze 1.) niem. *Hintersee*, dobra ryc., pow. sztumski, st. p., tel. i kol. Sztum, 1·5 klm., par. kat. Sztumska Wieś; z karczmą Lindenkrug i młynem 636 ha (549 roli orn., 13 łąk, 1 lasu); 1885 r. 13 dm., 35 dym., 190 mk., 177 kat., 13 ew., wiatrak, chów bydła holend., koni wierzchowych i wyścigowych, owiec, odstawa mleka od 60 krów do mleczarni sztumskiej. Dziedzic Henryk Brochwicz Donimirski, poseł do parlamentu niem. na pow. sztumsko-kwidzyński, wybrany r. 1892 głosami 8432 przeciw 7330 głosom, które otrzymał Wessel. W dok. pojawia się r. 1477 p. n. „Sloissthendorf, 1483 Schloeschendorf, Schloyschendorf, Szlosendorf, 1592 r. Zajezierze, 1710 Hintersee. Pod koniec XV w. dzierżą te dobra Powierscy i Wenedygerowie. R. 1507 kupuje je Ebert z Powierza; na końcu XVI w. posiadają je Kostkowie, r. 1710 Konopaccy (ob. Kętrz., O narod. pol., str. 195 i Schmitt: Gesch. d. Stuhmer Kr., str. 231). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako dobra szl., z karczmą i młynem, o 7 dymach, w posesyi Wilczewskich (str. 76). W „Kłosach“ z r. 1890 podał Andriolli ryciny, przedstawiające dworek w Zajezierzu i kamień na pamiątkę ugody ze Szwedami, znajdujący się w pobliżu Zajezierza w Sztumskiej Wsi. 2.) **Z.,** niem. *Hintersee*, wś, pow. kwidzyński, st. p. i par. kat. Tychowy, 70 ha (37 roli orn., 2 łąk); 1885 r. 14 dm., 22 dym., 102 mk., 51 kat., 51 ew. *Ks. Fr.*

Zajezierze, nazwa dawana przez ludność polską obszarom dorzecza Pregoły.

Zajeziorce 1.) wś włośc., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 10 w. od Białegostoku, 240 dzies. (55 łąk i pastw., 1 nieuż.). 2.) **Z.,** zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 56 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **Z.,**

wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. i par. Owanty, własność dawniej Downarowiczów. Włość. Medejsza,ma tu $23^1/_2$ dzies. (2 nieuż.). 4.) **Z.**, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 20 w. od Dzisny, 3 dm., 39 mk. praw. 5.) **Z.**, wś nad jez. Ryże, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 8 w.), okr. wiejski Zajeziorce, o 23 w. od Oszmiany, ma 14 dm., 119 mk. katol. (w 1865 r. 74 dusz rewiz.); należy do dóbr (Benisławskich) Bonifacowo. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Ościozerze, Raczuny, Snigiany, Wolejkowicze i Zajeziorce, oraz zaśc. Koupry, Łuściszki, Pieski, Podnierezy, Sikuń i Snigiany, wogóle w 1865 r. 253 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 19 b. włośc. skarbowych. 6.) **Z.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce (o 16 w.), okr. wiejski Duszewo, 103 dusz rewiz.; należy do dóbr Derkowszczyzna, Domejków. 7.) **Z.**, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 9 w.), okr. wiejski i dobra (Siestrzeńcewiczów) Niemenczynek, 10 dusz rewiz. 8.) **Z.**, wś, nad jeziorem Wilnoje, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 9 w.), okr. wiejski Halin, o 20 w. od Wilna, 3 dm., 26 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); należy do do dóbr Suuderwa Branciszewska Narzymskich. 9) **Z.**, zaśc. nad jez. Szeszole, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 14 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Szeszole, o 64 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol. 10.) **Z.**, wś włośc., nad jez. Biebrusy, pow. wileński, w 3 okr. pol. gm. Malaty (o 7 w.), okr. wiejski Biebrusy, o 55 w. od Wilna 5 dm., 100 mk. (31 praw., 69 kat.); należy do dóbr skarbowych Inturki. 11.) **Z.**, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzeź (o 8 w.), okr. wiejski Wiżulany, 4 dusze rewiz.; należała do dóbr Pikieliszki, Pisanków. *J. Krz.*

Zajeziorek, wś, pow. rypiński, gm. Pręczki, par. Żałe, odl. 7 w. od Rypina, ma 5 dm., 27 mk., 129 mr.

Zajeziorki, osada, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Dereczyn, 18 dzies. roli; własność Połubińskich.

Zajeziorne, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Wiazyń (o 19 w.), okr. wiejski Poniatycze, 22 dusz rewiz.; należała do dóbr Sieliszcze, Koziełłów.

Zajeziorskie, jezioro, w pow. bialskim gub. smoleńskiej.

Zajeziory 1.) wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Radziwiliszki, o 28 w. od Szawel. Jansonowie mają tu 26 dzies. (3 nieuż.), Kiejstrowie 7 dzies. 2.) **Z.**, dobra, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Siady, o 22 w. od Telsz, własność Gadonów, 409 dzies. (39 lasu, 34 nieuż.). 3.) **Z.**, wś, tamże, o 19 w. od Telsz. 4.) **Z.**, ob. *Zajeziorze.*

Zajeziorze 1.) wś i folw. nad rz. Samborką, pow. sandomierski, gm. i par. Samborzec, odl. od Sandomierza 8 w., ma 36 dm., 279 mk., wiatrak. W r. 1827 było 40 dm., 218 mk. W r. 1886 folw. Z. rozl. mr. 668: gr. or. i ogr. mr. 317, łąk mr. 92, pastw. mr. 53, lasu mr. 81, w odpadkach mr. 12, nieuż. mr. 113; bud. mur. 1, drew. 19; płodozm. 13 pol., las nieurządzony. Wś Z. os. 42, mr. 213; wś Bogorya Zajezierska os. 7, mr. 55; wś Bystrojowice os. 12, mr. 118. W połowie XV w. wś Zajezierze, w par. Samborzec, własność Tresthki h. Gryf, miała 9 łan. km. i role, z których dziesięcinę wartości dwunastu grzyw., dawano kościołowi w Samborcu. Folwark rycerski i role dworskie dawały dziesięcinę kościołowi w Bobowy (Długosz, L. B., II, 316, 317). Według reg. pobor. pow. sandomierskiego z r. 1578 Skotnicki płacił tu od 12 osad., 6 łan., 7 zagr., 7 kom., 2 rzem., 1 rybaka (Pawiń., Małop., 166, 457). 2.) **Z.**, wś nad Bugiem, pow. węgrowski, gm. Płatkownica, par. Brok, ma 11 dm., 100 mk., 196 mr.; wchodziła w skład dóbr Kołodziąż. W r. 1827 było 4 dm., 26 mk., par. Sadowne. 3.) **Z.**, folw. nad jeziorem b. n., pow. lipnowski, gm. i par. Skempe, odl. 12 w. od Lipna, ma 3 dm., 90 mk., 1051 mr. 4.) **Z.**, wś nad płd.-wsch. brzegiem jez. Moszczonne, pow. lipnowski, gm. i par. Kikoł, odl. 15 w. od Lipna, ma 18 dm., 171 mk. W r. 1827 było 14 dm., 90 mk. W r. 1886 folw. Z. rozl. mr. 663: gr. or. i ogr. mr. 492, łąk mr. 91, przestrzenie sporne mr. 53, nieuż. mr. 17; bud. mur. 4, drew. 10 pokłady torfu. Wś Z. os. 19, mr. 58. R. 1789 dziedzic Z. Marcin Sumiński wysiewał tu 50 kor. żyta, 2 kor. pszenicy; z propinacyi brał 360 zł. czynszu. 5.) **Z.**, ob. *Zajezierze.* *Br. Ch.*

Zajeziorze 1.) al. *Zajeziory*, wś włośc. i dobra nad jeziorem Motolskiem, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Osownica, o 91 w. od Kobrynia. Wś ma 559 dzies. ziemi włośc. (362 łąk i past.); dobra, własność von Werneków, 2153 dzies. (520 łąk i pastw., 100 lasu, 1371 nieuż.). 2.) **Z.**, wś, na zach. od jez. Horodyszcze, pow. piński, w 1 okr. pol., gm. Kuchecka Wola, 63 mk. 3.) **Z.**, wś, pow. sieński, gm. Pustyń, ma 9 dm., 86 mk. 4.) **Z.**, *Zajezierje*, *Zaozerje*, wś o 1 w. od jez. Świętego, pow. sieński, gm. Ulanowicze, ma 11 dm., 98 mk. 5.) **Z.** *Wielkie*, dobra, pow. sieński, dziedzictwo Kłoczkowskiej i Szebekowej, mają wraz z Z. Małem, Turowem, Łuką i Stajkami 3684 dzies. (413 roli, 352 łąk, 1942 lasu); 4 jeziora dają 450 rs., 3 karczmy 100 rs., 2 młyny wodne i folusz 350 rs. 6.) **Z.**, wś nad rz. Udranką, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowicze (o 10 w.), okr. wiejski Bachmetówka, o 49 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 9 dusz rewiz.; należała do dóbr Dowborowo Herberskich. W spisie z r. 1866 podana jako zaśc., mający 1 dm., 5 mk. praw. *J. Krz.*

Zajeziorze 1.) przedmieście Mogilna. 2.) **Z.**, wś gospod., w pow. inowrocławskim, ma parafię

kat. i ew., urz. okr., urz. stanu cyw., pocztę i st. kol. żel. w Gniewkowie, szkoły w miejscu, sąd w Inowrocławiu. Obszaru 254 ha, 26 dym., 213 dusz ew. Leśnictwo ma 1 dym, 14 dusz. Leży na płn.-wsch. Gniewkowa. Należało dawniej do starostwa gniewkowskiego.

Zajeziorze 1.) al. *Zajeziory*, wyb. do Borzestowa, pow. kartuski; 1885 r. 5 dm., 46 mk. 2.) **Z.,** wyb. do Cieszyna, pow. brodnicki, 2 dm., 16 mk.

Zajęcza góra 1.) niem. *Hasenberg*, wyniosłość na obszarze Dzierzna Małego, w pow. czarnkowskim (wieleńskim), wzn. 124 mt. n. p. m. 2.) **Z. g.**, obszar w Bojanicach, w pow. leszczyńskim. 3.) **Z. g.**, wzgórze na Dulinowie, w pow. czarnkowskim.

Zajęcza góra, pow. wałecki, ob. *Dołaszewo*.

Zajęcza Kępa al. *Zajączek*, os., pow. gostyński, gm. i par. Słubice. W r. 1827 r. było 2 dm., 18 mk., par. Życk.

Zajęczniki, wś włośc. i dobra nad rzką Bujakówką (dopł. Rugu)), pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Siemiatycze, o 50 w. od Bielska. Wś ma 318 dzies. ziemi włośc. (52 łąk i pastw., 8 nieuż.); dobra należą w części do Niewiarowskich (351 dzies.), Smorczewskich (105 dzies.) i Padarewskich (80 dzies.).

Zajęczy Kąt, przyl. folw. Grala Dąbrowizna. w pow. siedleckim.

Zajęczy Kąt 1.) niem. *Ottersteig*, leśnictwo, pow. świecki, st. p. Osche. Należy do Szarłaty. 2.) **Z.** *Kąt*, niem. *Hasenwinkel*, leśnictwo, pow. świecki, st. p. Laskowitz.

Zajęczyce, folw. nad rz. Dzitwą, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Gończary, o 16 w. od Lidy, 1 dm., 26 mk.; w 1865 r. własność Łęskich.

Zajęklewo, ob. *Zanklewo*.

Zajferdzie, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr pol., o 63 w. od Nowoaleksandrowska.

Zajki 1.) okolica szlach., pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Krypno, o 38 w. od Białegostoku, 408 dzies. (30 łąk i pastw., 35 lasu, 65 nieuż.). 2.) **Z.,** wś, pow. sieński, gm. Pustyń, ma 5 dm., 38 mk. 3.) **Z.,** folw., pow. lidzki, w 1 pol., gm. Lida, okr. wiejski Sukurcze, o $10^1/_2$ w. od Lidy, 20 mk.; w 1765 r. własność Wojewódzkich. 4.) **Z.,** wś, pow. drysieński, par. Rosica.

Zajkiszki, zaśc. szl. nad jez. Wilańce, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 22 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. starow.

Zajkiszki, niem. *Saikischekk*, przyl. wsi Podunaj, w pow. selburskim.

Zajkowo 1.) zaśc. poradziwiłłowski, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, par. katol. Starczyca, przy dr. ze wsi Mozole do mstka Wyzny, ma 2 osady; miejscowość równa, grunta szczerkowo-piaszczyste. 2.) **Z.,** osada i dobra, pow. horodecki, gm. Zajkowo, odl. o 23 w. od Horodka, zarząd gminy, cerkiew par., szkoła, gorzelnia, 3 jarmarki. Dobra, własność Czebyszewych, 1577 dzies. Gmina, położona we wschodniej części powiatu, graniczy od wsch. z gm. Uświaty pow. wieliskiego, od płn. z gm. Dubokraj, od zachodu z gm. Horki i Wyszedki, od płd. z gm. Tiosta, obejmuje 58 miejscowości, mających 862 dm. włośc. (obok 64 należących do innych stanów), 6448 mk. włośc., uwłaszczonych na 1125 dzies. Oprócz tego w obrębie gminy jest 8832 dzies. większej posiadłości (1264 roli), 2080 dzies. ziemi skarbowej (6 roli), 439 cerkiewnej.

Zajkowszczyzna 1.) folw., pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Bzostowica Mała, o 50 w. od Grodna, należy do dóbr Darguże, Glazerów. 2.) **Z.,** uroczysko, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Kamionna, o 34 w. od Sokółki, należy do wsi Nowo Kamionna. 3.) **Z.,** folw., pow. orszański, od 1842 r. własność Koźlińskich, ma 556 dzies. (64 roli, 40 łąk, 406 lasu); młyn wodny, folusz i karczma dają 600 rs. 4.) **Z.,** zaśc. nad rz. Dzitwą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 33 w. od Lidy a 9 w. od Ejszyszek, ma 4 dm., 33 mk. katol. 5.) **Z.,** folw. dóbr Dziczkańce, pow. lidzki.

Zajkowszczyzna, miejscowość niegdyś, między Czopowiczami a Hołowką i Romaneczycami (dziś Romanówką), t. j. w dzisiejszym pow. radomyskim. W 1598 r. Stefan Łożka, marsz. mozyrski, pozywa archim. pieczerskiego kijowskiego i całą kapitułę, że dobra Brusyłów, nadane na monaster od czernicy Pałahei, bez konsensu króla i Rzpltej zamienił z Jackiem Butowiczem, chorążym kijowskim, na kawałek ziemi, zwany Zajkowszczyzną. W 1619 r. Jełysej Płotnicki, archim. pieczerski, pozywa Filipa, Konstantyna i Fedora Jelców o zabranie ostrowów do dóbr Z. należących a leżących między Czopowiczami monasterskiemi a Romaneczycami i Hołowką Jelców. Proces ten toczy się jeszcze w 1617 r. (ob. Jabłonowski, Ukraina, II, 23, 563, 588).

Zajle, wś nad błotami Pale, pow. kalwaryjski, gm. Krasna, par. Simno, odl. od Kalwaryi 28 w., ma 39 dm., 262 mk. Jedna z osad włościańskich ma 104 mr. (73 roli, 27 łąk). W r. 1827 były dwie części: jedna miała 16 dm., 125 mk., druga 7 dm, 61 mk.

Zajma, wś włośc., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 20 w. od Białegostoku, 72 dzies. ziemi włośc.

Zajmańska, wś nad Orelą, pow. konstantynogradzki gub. połtawskiej, gm. Aleksandrowska, 101 dm., 567 mk., 3 wiatraki.

Zajmica, rzeczka, w pow. mozyrskim i pińskim, prawy dopływ Śmierci, uchodzi pod Lubaczynem.

Zajmiszcze 1.) wś, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kuryłowicze, o 46 w. od Słonima, 440

dzies. ziemi włośc. (91 łąk i pastw., 10 nieuż.). 2.) **Z.,** wś, pow. homelski, gm. Markowicze, ma 42 dm., 266 mk. 3.) **Z.,** wś, pow. horecki, gm. Niczyporowicze (o 8 w.), 32 dm., 195 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 4.) **Z.,** wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Prusewicze, w okolicy pomiędzy wsiami: Omuszewo i Chorosza, o 65 w. od Borysowa, ma 4 osady; miejscowość leśna, grunta lekkie. 5.) **Z.,** wś nad Snowem, pow. horodniański gub. czernihowskiej, gm. Szczymel Wielki, 55 dm., 204 mk., cerkiew, 2 młyny wodne, browar i gorzelnia.

Zajmy, wś, należąca do dóbr Liszków, ob. *Żejmy*.

Zajnów, dobra, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropańszczyzna, par. Ikaźń, okr. wiejski Zajnów, o 76 w. od Dzisuy, 1 dm., 9 mk. katol.; własność Mirskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Białoboki, Cezarki, Głębowszczyzna (Hlebowszczyzna), Inowo 1 i 2, Sporuny, Szawlany, Ukla, Woropańszczyzna al. Obrępalszczyzna, Zabłocie i Zaprunsany, oraz zaśc.: Borowe, Linkowszczyzna, Pieczary, Staryki, Taryłowo i Zołwica, wogóle w 1865 r. 520 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych (w tej liczbie 4 jednodworców). W 1597 r. własność Bohusza Kopcia, w 1605 r. Andrzeja Wołłowicza, który tu wystawił cerkiew, w 1608 przechodzi do Piotra Wołłowicza, od którego w 1646 r. do Mikołaja Wołłowicza, w 1708 r. własność Daniela Platera, od niego przechodzi do syna jego Jana. W 1771 r. Antoni Plater sprzedaje Z. Józefowi i Rozalii Platerom, sstom subockim. W r. 1789 r. Rozalia Platerowa sprzedaje dobra generałowi Tomaszowi Mirskiemu, ten zaś w 1793 r. odstępuje Tadeuszowi Mirskiemu, miecznikowi bracławskiemu. Następnie własność Aleksandra i Ferdynanda Mirskich, od 1818 r. przechodzi do Ignacego Mirskiego, dziś syna jego Piotra. *J. Krz.*

Zajrzew 1.) wś, pow. skierniewicki, gm. Dębowa Góra, par. Żelazna, ma 52 mk., 110 mr. W r. 1827 było 8 dm., 58 mk. R. 1579 płacono tu od $1^1/_2$ łanu km. Na początku XVI w. wieś dawała dziesięcinę arcyb. gnieźń., zaś plebanowi tylko kolędę (Łaski, L. B., II, 287). 2.) **Z.,** folw. przy źródłach rzki Brzuszni, pow łowicki, gm. Lubianków, par. Dmosin, odl. 21 w. od Łowicza, ma 24 mk. W r. 1874 folw. Z. rozl. mr. 210: gr. or. i ogr. mr. 192, łąk mr. 14, nieuż. mr. 4; bud. z drzewa 8. Na początku XVI w. dają tu dziesięcinę i kolędę, po pół grosza z domu, pleban. w Dmosinie (Łaski, L. B., II, 342).

Zajście, zapewne *Żajście*, rzeczka, lewy dopływ Niemna, uchodzi pod wsią Pożajście, w pow. maryampolskim.

Zajułowie, folw. nad Uświaczą, pow. wieliski, bród.

Zajuryeczkowce, wś, niegdyś, w płn. części dzisiejszego pow. ostrogskiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1570 sioło bojarzyna Iwana Kierdeja Milskiego. Pobór oddzielnie nie wykazany (Jabłonowski, Wołyń, 4).

Zajurze, w spisie urzęd., *Zagórze*, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, par. Żwingie, o 84 w. od Rossień.

Zajzdra 1.) folw., pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Kruglany, własność Ziniewiczów, należy do dóbr Sternejki. 4.) **Z.,** wś na praw. brzegu Wilii, pow. kowieński, należała do Macińskiego. W spisie urzędowym nie podana.

Zajzdrość, zaśc. i karczma, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Bobrówka, o 2 w. od Trok, 5 dm., 24 mk. katol. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.); należał do dóbr Wieliczkowo, Wasilewskich.

Zakabłuki, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare Sioło, o 23 w. od Mińska, ma 6 osad; miejscowość lekko falista, grunta szczerkowo-gliniaste. *A. Jel.*

Zakajcze, zaśc. szl. nad jez. Wołkosznie, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 23 w. od Trok, 1 dm., 10 mk. katol.

Zakale 1.) wś włośc., pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Drużyłowicze. 2.) **Z.,** wś włośc., pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 27 w. od Sokółki, 164 dzies. ziemi włośc.

Zakale (w dokum.), od *Zahalce*.

Zakalew, wś, pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock, ma 27 dm., 238 mk., 579 mr. W 1827 r. było 33 dm., 231 mk. W r. 1569 wś należała do par. Kock; dwaj Zerzyńscy mieli tu po pół. łan. km. i 1 kom. (Pawiń., Małop., 333). Następnie wchodziła w skład dóbr Kock.

Zakalinek al. *Zakaliński*, fol., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz, o 23 w. od Mińska, własność Szamowiczów, 2 włóki; grunta szczerkowe, urodzajne. *A. Jel.*

Zakalinki, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. r. l. Janów, r. gr. Konstantynów, odl. 10 w. od Janowa, ma 26 dm., 342 mk. W 1827 r. było 19 dm., 197 mk. W r. 1885 fol. Z., w r. 1877 oddzielony od dóbr Konstantynów, rozl. mr. 1490: gr. or. i ogr. mr. 773, łąk mr. 71, past. mr. 12, lasu mr. 618, nieuż. mr. 16; bud. mur. 10, drew. 7; płodozm. 8 i 10-pol., las nieurządzony. Wś ma 22 os., 886 mr.

Zakaliński 1.) wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siennica, odl. 10 w. od Mińska. 2.) **Z.,** ob. *Zakalinek*. *A. Jel.*

Zakalne, ob. *Zakolno*.

Zakalnicze, fol., pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Błoty, o 9 w. od Kobrynia, należy do dóbr Błoty Pojezuickie, Hanów.

Zakaluha, wś, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Teladowicze, o 51 w. od Słucka. *A. Jel.*

Zakaluże, wś i dobra, pow. borysowski, w 2

okr. pol. łohojskim, gm. i par. katol. Ziembin, o 5 mil od Borysowa. Dobra, dość dawna własność Święcickich, mają 2800 dzies., dochód z młynów; mają tu też niewielką własność Brzuchańscy. Dwa młyny wodne. *A. Jel.*

Zakalwiszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Dukszty, o 24 w. od Nowoaleksandrowska, 1 dm., 34 dzies.; należy do dóbr Magunele, Dowgiałłów.

Zakałcze, niem. *Sakautschen* al. *Sokollschen Gross* i *Klein*, dobra, pow. węgoborski, st. p. Benkheim.

Zakałoda al. *Zakałołek*, zaśc., pow. ihumeński, w okolicy mstka Piaseczno, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Mohilna; miejscowość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Zakamień, osada, nadana w 1366 r. przez Kazimierza W. Lubartowi; ob. *Szumsk* 1).

Zakamienice al. *Piekło*, przedmieście Nowego Sącza, w stronie wschodniej, przy gościńcu do Grybowa. Przez to przedmieście płynie rzeczka Kamienica. Ma 58 dm. i 522 mk. (238 męż., 284 kob.).

Zakamienny Klin, węg. *Zákamene Klin*, wś, w komitacie orawskim, po obu brzegach potoku Klinianka, dopł. Białej Orawy. W r. 1890 było 1776 mk. (1713 Słowaków i Polaków, 10 Węgrów i 29 innej narodowości); pod względem religii 1719 rzym.-kat., 3 prot. i 54 izrael.; 354 dm., 7454 mr. obszaru. Kościół par. rzym.-kat. w miejscu, par. prot. w Dolnym Kubinie, sąd obwod. w Rosenbergu (Rozahegy), urząd pocztowy w miejscu. *W. H.*

Zakaminem, część Mikuliczyna, w pow. nadworniańskim.

Zakamionka, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Daugieliszki (o 8 w.), okr. wiejski Przyjaźń, o 33 w. od Święcian, 14 dm., 117 mk. katol., 7 starow., 10 żydów (podług spisu z 1865 r. 37 dusz rewiz.); należała do dóbr Dudy, Mikuliczów.

Zakamycze 1.) część wsi i obszaru dwor. gm. Chełm, w pow. krakowskim, ma 11 dm., 75 mk. rz.-kat. 2.) **Z.,** wólka do Czernichowa, w pow. krakowskim, składa się z 2 dm. i 15 mk.

Zakanale, wś, pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. r. l. Janów, r. gr. Konstantynów, odl. 8 w. od Janowa, ma urząd gm., 23 dm., 360 mk., 49 osad, 955 mr. Wchodziła w skład dóbr Konstantynów. W 1827 r. było 25 dm., 226 mk. Z. gmina należy do sądu gm. okr. II w Horoszkach, urząd pocz. w Janowie, ma obszaru 17923 mr. i 4424 mk. Śród stałej ludności było: 2995 prawosł., 630 katol. i 1505 żydów. W skład gm. wchodzą: Antolin, Buda, Gnojno, Dubicze, Kaźmierów, Komarno, os. miejska Konstantynów, Koszelówka, Nosowska Wólka, Pasieka, Peredyło, Polinow, Polinowska Wólka, Smolarnia, Stasiówka, Sulinki, Tartak, Ustronie, Wandopol, Wiechowice, Witoldów, Zakalinki, Zakanale, Zalesie i Zamieście.

Zakaplicze, wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Dobromyśl, o 41 w. od Słonima, 207 dzies. ziemi włośc. (33 łąk i past., 15 nieuż.).

Zakaracino al. *Sokółka*, uroczysko, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Starawieś, 24 dzies. (2 lasu, 1 nieuż.); należy do Sokołowskich.

Zakarczemne al. *Jarkowo*, uroczysko osiadłe, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare Sioło, o 11 w. od Mińska, należy do domin. Jarkowo. *A. Jel.*

Zakarklinie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Dukszty, 5 dm., 106 dzies.; należy do dóbr Dukszty Dowgiałłów.

Zakaryszki, zaśc., pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany, o 37 w. od Szawel.

Zakasanka, zaśc. pryw., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 3 w. od Lidy ku Wilnu, 2 dm., 19 mk.

Zakawie, wś, pow. będziński. gm. olkuskosiewierska, par. Gołonóg, ma 23 dm., 257 mk., 110 mr. Wchodziła w skład Strzemieszyc.

Zakazanka, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Miedna, o 14 w. od Brześcia, 106 dzies. ziemi włośc. (22 łąk i pastw.).

Zakaźń, wś na Łużycach Saskich, po prawej stronie Szprewii. Ludność serbska.

Zakącie, pow. lubelski, gm. Chodel, par. Urzędów.

Zakąty, wś, pow. augustowski, gm. Szczebro Olszanka, par. Wigry, odl. od Augustowa 20 w., ma 14 dm., 88 mk.

Zakęcie, wś, pow. gostyński, gm. Duninów, par. Gostynin, ma 48 mk., 44 mr. włośc.

Zakęciny, ob. *Zakoniczyno*.

Zakępie, wś, pow. łukowski, gm. i par. Serokomla, ma 21 dm., 204 mk., 629 mr. W 1827 r. było 12 dm., 75 mk. W r. 1552 wś szlachecka, w par. Wojcieszków, miała 8 osad. W r. 1580 we wsi Kempye, w par. Serokomla, płaci Krzysztof Kyemsky od 8 półwłóczków osiadłych fl. 4 (Pawiń., Małop., 402, 425).

Zaki, dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, o 18 w. od Szawel.

Zakiczera, przys. wsi Komarniki, w pow. turczańskim.

Zakie, wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Kamieniec Żyrowicki, o 19 w. od Brześcia, 488 dzies. ziemi włośc. (30 łąk i pastw., 3 lasu i 3 nieuż.) i 292 dzies. ziemi prywatnej (77 łąk i pastw., 18 lasu, 54 nieuż.).

Zakielnik, os., pow. miechowski, gm. i par. Luborzyca.

Zakieńce, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Rukojnie (o 2 w.),

okr. wiejski Zakieńce, o 16 w. od Wilna, 25 dm., 17 mk. prawosł. i 156 katol. (w 1865 r. 128 dusz rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Michałówka i Zakieńce, oraz zaśc.: Łukszyna, Zadworce i Zacisze, w ogóle w 1865 r. 243 dusz rewiz. b. włośc. skarb. i 7 jednodworców.

Zakiertynie, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Botoki, o 43 w. od Rossień

Zakijanka, rzeczka, w pow. berdyczowskim, lewy dopływ Hujwy. Ma źródła pod wsią Gurowce (Hurowce), przepływa pod wsią Puzyrki, Panasówka, mstkiem Białopole i pod wsią Kaszperówką ma ujście. Przed samem ujściem przybiera pot. Synhajówkę.

Zakijanka, wś nad pot. t. n., dopł. Hujwy, w dzisiejszym pow. berdyczowskim, w połowie XVIII w. należała wraz z Kaszperówką (ob.) do hr. Michała Tyszkiewicza. Dziś pod tą nazwą nie istnieje.

Zakirchale, wś na płn. od Żabna, w pow. dąbrowskim, ma 19 dm. i 107 mk. (50 męż., 57 kob.) rz.-kat. Parafia rz.-kat. w Żabnie. Osada położona za cmentarzem, zdaje się być nowszego pochodzenia, jako kolonia niemiecka. Rozciąga się przy drodze do Podlesia Dębowego i graniczy na zach. z Konarami a na wschód z Odporyszowem (ob.). *Mac.*

Zakla, os. nad pot. Jasianowycia, pow. doliński. Zakłady hutnicze w Wełdzirzu.

Zaklasztorne Budy, wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Chojnata, mają 301 mk., 683 mr. W r. 1827 było 47 dm., 358 mk.

Zaklecień, zaśc. pod rzką Czercień, lew. dopł. Sławeczny, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Mieleszkiewicze; miejscowość małoludna, bez dróg, nizinna, grunta lekkie, łąk obfitość. *A. Jel.*

Zakletenie, wś włośc., pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Bezdzież, o 63 w. od Kobrynia, 552 dzies. ziemi włośc.

Zaklęte pole, ob. *Łukomla.*

Zakliczewo, wś nad rz. Orzyc, pow. makowski, gm. Smrock, par. Maków. W r. 1827 było 20 dm., 139 mk. Mieszka tu drobna szlachta i włościanie. W r. 1582 we wsi „Zakliczewo magna“ Paweł Czirnowski płaci od 5 łan., 2 łan. pustych, 4 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 391). W r. 1867 fol. Z. rozl. mr. 940: gr. or. i ogr. mr. 494, łąk mr. 50, past. mr. 50, lasu mr. 207, zarośli mr. 48, nieuż. mr. 91. Wś Z. os. 38, mr. 187.

Zakliczyn 1.) wś, pow. wielicki, nad pot. Wolnicą, wpadającą pod Droginią z lew. brzegu do Raby. Dobrze nawodnione grunta są glinką urodzajną. Okolica pagórkowata jest urozmaicona małemi gajami. Wznies. 332 do 350 mt. npm. Wieś ma kościół paraf. rz.-kat. i szkołę ludową, 179 dm. i 988 mk. (486 męż., 501 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna (Józefy z Grabowskich Koppfowej) ma obszaru 361 mr., w tem 111 mr. lasu; pos. mn. 566 mr. roli, 115 mr. łąk i ogr., 101 mr. past. i 41 mr. lasu. Jestto starożytna osada. Aleksander z Z. pojawia się w sfałszowanym dokum. z r. 1305 jako świadek. W dok. z r. 1 365 występuje Hanco de Z., wójt myślenicki. Tenże w r. 1381 nabywa za 80 grzyw. dwóch kopaczy soli w Wieliczce od Mikołaja zw. Gysko (Kod. Małop., III, 191, 339). Tenże „Hanco, haeres de Z.“ nabywa r. 1378 od Jana Erstosa 6 kopaczy soli w salinach bocheńskich. Występuje też w dok. Ludwika z r. 138 1 (Kod. Małop., I, 164, 407, 418). Za Długosza (L. B., I, 44) posiadał tę wieś znany żupnik wielicki Jordan h. Trąby, wójt myślenicki. Miała wtedy 10 łan. i 2 zagr. W tym czasie wykupił dziedzic 2 łany sołtysie i zamienił na dworski grunt. Parafia istniała wtedy i miała kościół drewniany. W 1581 (Pawiń., Małop., 44) posiadał wieś Mikołaj Wiktor (Victor) i płacił od 3 łan. km. Według wizytacyi dekanatu dobczyckiego z r. 1596 była parafia dobrze uposażoną ale od r. 1566 nie miała proboszcza, bo dziedzic zniszczył aparaty kościelne, jako zwolennik reformacyi, role kościelne zagarnął, tak że później zaledwie trzecią część odzyskano. Teraźniejszy kościół drewniany zbudował w r. 1774 proboszcz Wojciech Brandysiewicz przy pomocy parafian. Przechował się w nim starożytny obraz Matki Boskiej, słynący cudami. Przy kościele są księgi chrztów od r. 1652. Parafia obejmuje Czechówkę, Stojowice i Sikorzyniec. Należy do dyec. krakowskiej, dekan. wielickiego. Z. graniczy na wsch. ze Stojowicami, na płn. z Czechówką, na wsch. z Zawadą Szembek a na płd. z Brzązowicami. 2.) **Z.,** mylnie *Zakluczyn*, miasto na praw. brzegu Dunajca, przy gościńcu z Wojnicza do Cięszkowic, na pochyłości zbudowane, ma kościół paraf. rz.-kat., klasztor reformatów, szkołę 4-klas. mieszaną, urząd poczt. i tel., aptekę i jest siedzibą dwóch lekarzy. Schludna ale mała i z powodu oddalenia od kolei uboga osada. Obszar miejski wraz z gruntami mieszcz. zajmuje 630·5 mr. Wraz z wólką Grabiną ma Z. 186 dm. i 1341 mk. (1074 rz.-kat. a 267 izr.). Majątek czynny gminy wynosi 34692 złr., bierny 318 złr.; dochód w r. 1894 wynosił 3606 złr., rozchód 4631 złr. Ludność chrześciańska trudni się uprawą roli, garbarstwem i szewstwem. Szewcy tutejsi wyrabiają głównie obuwie dla włościan i sprzedają takowe na jarmarkach okolicznych. Powstało nawet w tych stronach przysłowie: „Śpieszy się jak szewc z Zakliczyna na jarmark“. Lud jest spokojny, pracowity i pobożny, ale nieradny i ztąd ubogi. Niema w osadzie kasy zaliczkowej, którąby rękodzielnikom ułatwiała nabycie materyałów i narzędzi. Jedyną instytucyą jest zakład dla ubogich, utworzony r. 1807 z legatu Józefa Gałkie-

wicza, posiadający dom i 3 mr. 609 sąż. kw. gruntu. Pozostaje pod zarządem gminy. Miasto wywodzi swą nazwę i początek od słynnej w tej stronie rodziny Zaklików. Założono zostało na gruntach wsi Opatkowice i Lucławice za Zygmunta Augusta (Staroż. Polska, II, 230). Po Zaklikach posiadali miasto Spytkowie Melsztyńscy; wojewoda krakowski wyjednał w r. 1562 u Zygmunta Augusta przywilej przenoszący targi na mięso z niedzieli na soboty a na inne produkty na czwartki. Niedługo potem posiadali Z. (może tylko część) Taszyccy. W spisie pobor. z r. 1581 (Pawiń., Małop., 154) podano, że szos przyniósł fl. 7 gr. 6; łany kmiece 3, kół dorocznych 6, folusz 1, koło stempne 1, szewców 19, krawców i kuśnierzy 7, bednarzów, kołodziejów, garncarzy, stolarzy 12, płócienników 6, sukienników 4, czapników 1, piekarzów 9, rzeźników 5, przekupnie 2, łaziebnik 1, komorników 22. Summa fl. 16 gr. 6". Było więc 96 rodzin zajmujących się przemysłem i rolą (znacznie więcej, niż w Tymbarku, Myślenicach, Dobczycach i Skawinie). Wówczas należał Z. do par. w Lucławicach (Lusławicach), t. j. tej części, która na miasto zamienioną została (Pawiński, Małop., 144). Część Lusławic posiadał Stanisław Taszycki, część zaś Błoński. Taszycki Achacy (brat Stanisława?) sprowadził tu w 1570 Fausta Socyna krzewiciela sekty socynianów lub nowoaryanów i założył szkołę z drukarnią, które krótki czas kwitnęły. W 1604 r. umarł Faust Socyn i został pochowany w Lusławicach, gdzie grobowiec dotychczas się zachował. Achacy Taszycki powrócił do katolicyzmu a szkołę i drukarnię zamknięto. W 1622 r. posiadał Z. Zygmunt Tarło, kasztelan sądecki, który tu sprowadził zakon reformatów i zbudował im klasztor drewniany. W tym klasztorze odbyła się pierwsza kapituła nowego zakonu w Polsce r. 1623. Około r. 1652 darował Tarło budynki dawnej szkoły socyniańskiej reformatom i tam klasztor przeniesiono. Ale w r. 1656 spalili Szwedzi miasto z klasztorem i kościołem parafialnym, wówczas drewnianym. Klasztor odbudowali Tarłowie. Tu znajdują się ich grobowce i piękne pomniki marmurowe. Niedługo potem przeszedł Z. w dom Lanckorońskich, którzy w r. 1768 wybudowali murowany kościół parafialny. W r. 1815 zgorzał klasztor reformatów, został jednak odbudowany a w 1895 zawaliła się wieża kościoła parafialnego i uszkodziła sklepienie. W parafii przechowują się metryki od r. 1681. Obecnie pos. tabularna (Teofili hr. Komorowskiej) wynosi ogółem 105 mr. Parafia należy do dyec. tarnowskiej, dek. czchowskiego, obejmuje Bieśnik, Faściszową, Janowice, Kończyska, Lusławice, Słoną, Stróże, Wesołów, Wolę Stróską, Wróblowice i Zdonię, t. j. wszystkie te wsie, które i w r. 1581 do tej parafii należały, Miasto otaczają wsi: od zachodu Wesołów, od południa Zdonia, Kończyska i Faściszowa, od wschodu Lusławice. Za Dunajcem leżą Rostoka, Zawada i Charzewice i ruiny Melsztyna. *Mac.*

Zaklików, osada miejska, dawniej miasteczko, nad rz. Sanną, pow. janowski, gm. i par. Zaklików. Leży śród lesistej okolicy, o 21 w. od Janowa, 20 w. od Kraśnika, 7 w. od granicy Galicyi i przykomórka Łążek Zaklikowski, 18 w. od Wisły przy Zawichoście. Z. połączony jest z granicą drogą bitą przechodzącą przez osadę fabryczną Irena, o 3 w. odległą. Szosa ta zbudowaną została około 1860 r. z żużli fabrycznych i tymże materyałem dotąd bywa odnawiana. Z. jest połączony z Kraśnikiem telefonem przeprowadzonym w r. 1892 lecz służącym jedynie do użytku straży pogranicznej. Przepływająca pod Z. rzeczką Sanna tworzy obszerne rozlewisko, obecnie zużytkowane przez urządzenie stawów, w których przed kilku laty zaprowadzono gospodarstwo rybne na przestrzeni około 300 mr., zostające pod zarządem Warszawskiej Spółki rybackiej, której prezes (Adam Przanowski) jest współwłaścicielem dóbr Zaklików. Hodują się tu przeważnie karpie morawskie wywożone do Warszawy. Cała kotlina rzeki Sanny pod Z. aż do fol. Antoniówka nosi dotąd nazwę Stawisko. Wyżej położone miejscowości nadrzeczne obecnie zamieniono na łąki irygowane, zasilane wodą przepływającą od rzeki Sanny systemem kanałów starannie utrzymywanych. Wśród tych Stawisk znajduje się wyniosłość zwana Zamczyskiem, gdyż dawniej stał tu zameczek obronny, stanowiący rezydencyę właścicieli Z. Dotąd są widoczne ślady wałów miejsce to okalających. Obecnie zarosły olszyną i wikliną Na rzece Sannie pod samym Z. stoi dworski młyn turbinowy o 4 kamieniach, dalej cegielnie. Na drodze kraśnicko-zaklikowskiej na rzece Sannie przed kilkoma laty zbudowano most kamienny, z balustradą żelazną, kosztem około 5000 rs., z funduszów skarbowych i miejskich. Kościół parafialny murowany, p. w. św. Trójcy, zbudowany w XVI w. przez ówczesnych właścicieli dóbr Z. Annę z Grodeckich i Piotra Gniewoszów, konsekrowany w 1609 r. przez biskupa krakowskiego Piotra Tylickiego, a około 1880 r. odrestaurowany kosztem parafian, za staraniem proboszcza. Na dawnym cmentarzu grzebalnym znajduje się kilka grobowców ciosowych, a w tej liczbie piękny grobowiec zmarłego w 1827 r. i tu pochowanego Józefa Puchały, kasztelana, dziedzica dóbr Z., oraz dzwonnica murowana czworokątna w formie baszty, w niej dwa dzwony znacznych rozmiarów. Osada Z. posiada 232 dm. (8 murowanych), innych zabudowań i stodół 175. Oprócz rynku Z. ma 4 ulice główne: Sandomierska, Janowska, Kraśnicka i Lipska. W środku rynku stoi budynek drewniany mieszk-

czący narzędzia ogniowe. W bocznych ulicach znajduje się synagoga żydowska i dom modlitwy, szkoła elementarna, apteka, urząd gminny, posterunek straży pogranicznej i posterunek żandarmeryi. Ludność wynosi 2300 dusz (1180 męż. i 1120 kob.), w tej liczbie żydów 960 dusz. W r. 1827 było 139 dm., 964 mk. Ludność katolicka odznacza się niezwykłą w miasteczkach inteligencyą, zamożnością i zamiłowaniem porządku. Ludność ta trudni się kamieniarstwem, wyrobem gwoździ i mularstwem. Mularze corocznie na wiosnę opuszczają osadę i udają się do Warszawy i innych miast dla zarobków i dopiero w końcu jesieni powracają do domów, przynosząc często znaczne zarobki. Wielu z nich uprawia grę na różnych instrumentach, ztąd w zimowej porze tworzą orkiestry grywające po dworach okolicznych. Kobiety pozostające w domach zajmują się uprawą roli na małych działkach miejskich, hodują różne ogrodowizny na sprzedaż lub tkają płótno na domowych warsztatach. Cały handel znajduje się w rękach żydów, utrzymujących tu do 100 sklepików i kramnic. Towar w nich lichy, dawniej zasilany kontrabandą z Galicyi. Gruntów mieszczańskich osada ma 382 mr.; gleba przeważnie piaszczysta lub podmokła, jednakże wskutek silnego nawożenia i dobrej uprawy daje dobre plony i ceny ziemi pod osadą dochodzą do 500 rs. za morgę i wyżej. Rezydencya i zarząd właścicieli dóbr Z. mieszczą się we wsi Zdziechowice, odl. 3 w. od Z. Dwa cmentarze chrześciański i żydowski, są oba starannie ogrodzone i zadrzewione. Dom schronienia dla starców i kalek przy kościele parafialnym, uposażony kapitałem dającym rocznie 42 rs. procentu. Przywileju erekcyjnego Z. nie posiada, gdyż takowe zaginęły, znanym jest tylko jeden przywilej z 1593 r. przez Marcina Gniewosza dziedzica dóbr nadany ,powołujący się na poprzednie przywileje Stanisława Zakliki, przez Zygmunta Augusta i Zygmunta III potwierdzone, podług których mieszkańcy Z. mają nadane na własność role, łąki i ogrody i część lasów dworskich od strony południowej na przestrzeni 500 morgów. Lasy te w czasach późniejszych zostały przez dziedziców samowolnie odebrane, a mieszkańcom osady Z. przyznano służebności leśne i pastwiskowe w lasach dziedzicznych. Początek osady odnieść należy do czasów Władysława Jagiełły i ówczesnej kolonizacyi leśnych przestrzeni nad Sanem. Nazwę osadzie dał ród Zaklików h. Topor a mianowicie ta gałąź, która się pisała „z Czyżowa“ położonego w pobliżu na obszarze ziemi sandomierskiej. Wspomniany wyżej Stanisław Zaklika był synem sławnego bojownika kresowego Hieronima z Wojsławic, który podług ówczesnej pieśni „gnał Tatarów od granic“. Później władał dobrami syn tegoż Stanisława Zygmunt, kasztelan bełzki, żonaty z Anną Koniecpolską. Po wygaśnięciu tego rodu dobra przeszły we władanie możnego rodu Gniewoszów h. Kościesza, piszących się z Dalewic w sandomierskim. Piotr Gniewosz był fundatorem kościoła a syn jego Marcin, podkomorzy lubelski, wydał dla Z. wspomniany wyżej przywilej r. 1593. W r. 1676 płaci tu pogłówne 75 mieszczan i 19 żydów. Ogólna więc ludność mogła dochodzić (z dziećmi) do 150 dusz. Ze dworu płaci Załuski, łowczy rawski od 4 osób. Około połowy XVIII w. dobra przeszły w ręce Małachowskich. W r. 1780 osada ma 130 domów. Małachowscy sprzedali dobra Puchałom. Po Józefie Puchale przeszły na żonę i jej rodzinę Szlubowskich od których nabyła dobra obejmujące około 500 włók w r. 1872 spółka obywatelska za 102,000 rs. Dobra Zaklików Zdziechowice składały się w r. 1885 z fol. Zdziechowice Zaklików. Karkowka, Józefów, Antoniówka, Łążek, attyn. leśne: Dubisz, Zarogi, Kamienna, Góra rozl. mr. 11377: fol. Z. Zdziechowice gr. or. i ogr. mr. 399, łąk mr. 153, past. mr. 200, zarośli mr. 20, wody mr. 10, nieuż. mr. 83; bud. mur. 7, drew. 26; płodozm. 6 i 9-pol.; fol. Karkówka gr. or. i ogr. mr. 583, past. mr. 51, nieuż. mr. 15; bud. drew. 11; płodozm. 12-pol.; fol. Józefów gr. or. i ogr. mr. 435, pastw. mr. 10, zarośli mr. 2, nieuż. mr. 9; bud. mur. 1, drew. 8; fol. Antoniówka gr. or. i ogr. mr. 166, łąk mr. 63, past. mr. 3, lasu mr. 93, wody mr. 38, nieuż. mr. 13; bud. mur. 1, drew. 6; folw. Łążek gr. or. i ogr. mr. 71, łąk mr. 41, zarośli mr. 9, wody mr. 11, nieuż. mr. 10; bud. drew. 19; w lasach mr. 8684, wody w lasach mr. 12 i w nieuż. mr. 193, razem mr. 8889; lasy urządzone. Pokłady wapna, gorzelnia, fabryka żelazna w Irenie, trzy młyny wodne, cegielnia, piec wapienny, fabryka gontów. Wś Zdziechowice os. 115, mr. 1875; wś Łążek Zaklikowski os. 29, mr. 594; wś Irena os. 90, mr. 151. Parafia Z. obejmuje całą gminę, z wyłączeniem wsi Łysaków, liczy 3600 dusz. Do kościoła należy kaplica św. Jana Nepomucena, stojąca pod folw. Antoniówką. Gmina Z. należy do sądu gm. okr. III w Potoku, st. pocz. w Rachowie, Gmina ma 22800 mr. obszaru i 6623 mk. Śród stałej ludności jest 3 prawosł. i 1343 żydów (przeważnie w osadzie Z.). W skład gminy wchodzą: Zdziechowice wś z fol. Józefów, Karkówka, Antoniówka, Łążek Zaklikowski, Łysaków, Baraki, Lipa, Goliszowiee, Podłychów, Maziarnia, Belkowszczyzna, os. miejska Zaklików i os. fabr. Irena. *R. Prz.*

Zakluczyn, fol., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. i par. katol. Darewo, o 75 w. od Nowogródka, własność Dzierdziejewskich, ma 171 dzies.; grunta szczerkowe urodzajne, lasu niewiele w okolicy. *A. Jel.*

Zakluczyna, wólka do Cergowy, wsi w pow. krośnieńskim, liczy 6 dm., 47 mk. (20 męż., 27 kob.).

Zakłady, os. leś., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. od Sandomierza 27 w., ma 1 dm., 5 mk., 2 mr.

Zakłócice, wś nie istniejąca obecnie pod tą nazwą. Ob. *Zachłodzice.* Wieś ta była własnością klasztoru w Trzemesznie, który następnie, dla zbytniej odległości od klasztoru, sprzedaje Z. za 30 grzyw. i kupuje Jakubowo. Wskutek tego Zygmunt, marg. brandeb., „dominus regni Poloniae", aktem z r. 1382 sprzedaż tę zatwierdza i przenosi wś Z. z pod prawa duchownego na prawo ziemskie (Kod. Wielkop., № 1803).

Zakłodzie, wś i folw., pow. zamojski, gm. Sułów, par. Mokrelipie. Folw. należy do dóbr Bodaczów, wchodzących w skład ordynacyi Zamoyskich; młyn wodny. W r. 1827 było 34 dm., 151 mk.

Zakłodzie, niem. *Zacklatzker See,* jeziorko na W. Dzierznie, ku płn. od Wielunia, w pow. czarnkowskim (wieleńskim).

Zakobiel *Duża* al. *Wielka* i *Mała,* dwa folw. i wś nad pot. Turka, pow. płoński, gm. Błędówko, par. Cieksyn, odl. 14 w. od Płońska Z. Wielka ma 6 dm., 73 mk., Z. Mała 8 dm., 122 mk. Folw. Z. Wielka ma 189 mr. (107 roli, 16 łąk, 58 lasu), Z. mała, folw., ma 255 mr. (195 roli, 8 pastw., 41 lasu). Wś Z. Wielka ma 124 mr. W 1827 r. Z. Duża ma 7 dm., 41 mk., Z. Mała 4 dm., 25 mk. W r. 1576 wś Zakobiel minor płaci od 1 łanu a Z. major od 2 łan. Mieszka tu szlachta zagrodowa.

Zakobyle, wś, pow. achtyrski gub. charkowskiej, gm. Rasne, 114 dm., 667 mk., folusz.

Zakobyle, pierwotna nazwa wsi Lutcza, w pow. rzeszowskim.

Zakocie, góra, na obszarze Nowosiołek Balowych, w pow. liskim.

Zakocie, ob. *Zakucie.*

Zakole, folw. i os. młyn., pow. nowomiński, gm. i par. Mińsk (odl. 5 w.), ma 88 mk. W r. 1827 było 4 dm., 19 mk. Folw. Z, oddzielony od dóbr Barcząca, rozl. mr. 434: gr. or. i ogr. mr. 210, łąk mr. 21, pastw. mr. 9, lasu mr. 171, nieuż. mr. 23; bud. drew. 9; las nieurządzony; pokłady torfu. Do włościan należy 13 mr.

Zakolno al. *Zakalne,* wś i folw. poradziwiłłowski, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Zabołocie, par. praw. Jeremicze, odl. 103 w. od Bobrujska. Wś ma 69 osad.; dobra, z kolei ks. Wittgenstejnów, a obecnie ks. Hohenlohe, 1801 dzies. Miejscowość nizinna, poleska, grunta lekkie; lud hoduje dużo pszczół w puszczy. *A. Jel.*

Zakolpie, zaśc. szl. nad jez. karacińskiem, pow. trocki, w 1 okr. pol., 11 w. od Trok, 1 dm., 34 mk. katol.

Zakomarze, wś, pow. złoczowski, 21 klm. na płn.-zach. od Złoczowa, 12 klm. na płn-zach. od sądu pow. w Olesku, 8 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Białym Kamieniu. Na płn. leży Ożydów (st. kolei), na wsch. Podlesie, na płd. Rozważ i Pitrycze, na zach. Stronibaby, na płn.-zach. Humniska (pow. Kamionka Strumiłowa). Wś ta jest najniżej położoną częścią obszaru powiatu. Własn. więk. ma roli or. 2, łąk i ogr. 122, pastw. 1, lasu 372; wł. mn. roli or. 404, łąk i ogr. 732, pastw. 60 mr. W r. 1890 było 108 dm., 667 mk. w gm., 2 dm., 13 mk. na obszarze dwor. (625 gr.-kat., 33 rzym.-kat., 23 izrael.; 623 Rus., 57 Pol.). Par. rzym.-kat. w Olesku, gr.-kat. w miejscu. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. z jęz. wykł. ruskim i kasa poż. gm., z kapit. 1498 złr. W r. 1511 należała do dóbr Piotra z Oleska. Ob. *Olesko* (t. VII, 466). *Lu. Dz.*

Zakomelle, ob. *Uświat.*

Zakomornia Rudnia, wś nad Irszycą, pow żytomierski, gm. Uszomir, par. praw. Kropiwna (o 1 w.). Porów. *Rudnia* 73.).

Zakoniczyn, w dok. *Zakonicj,* niem. *Zankenschin,* dobra, pow. gdański górny, st. p. Gdańsk, $^3/_4$ mili, par. kat. Kłodawa; 251 ha (223 roli or., 15 łąk); 1885 r. 9 dm., 25 dym., 139 mk., 91 kat., 48 ew. Jestto starożytna osada. Znaleziono tu cmentarzysko przedhistoryczne. Ob. *Goręcin* i *Lostowice.* *Kś. Fr.*

Zakoniczyno al. *Zakęciny,* niem. *Zackenzin,* wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. lęborski, st. p. Żelazna, par. kat. Lębork. R. 1885 liczyła wś 128 ew. mk., dobra 241. R. 1362 nadaje komtur gdański Giselbraecht v. Dudelscheim uczciwemu Vicken wś „Sakoczin", t. j. Zakoniczyno, o 37 włókach, na prawie chełm., z sądownictwem, wyjąwszy drożne, z 4 wł. wolnemi. Na św. Marcin mają płacić od każdej wł. 10 skojców, 4 korce owsa i dwie kury. Jeden rok mają być wolni, a przez sześć lat następnych mają tylko część płacić (ob. Cramer: Gesch. der Lande Lauenburg und Buetow, II, 215). W księdze czynszowej z r. 1437 czytamy: Czatkenczin, t. j. Z, ma 33 włók; każda czynszuje 10 skojców i 4 korce owsa, młynarz daje 3 grzywny, karczmarz 5 wiardunków, razem 19 grzywien (ob. tamże, str. 294). *Kś. Fr.*

Zakonowiek, folw. nad rz. Gulidówką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 64 w. od Dzisny, a 14 w. od Głębokiego, 1 dm., 11 mk. katol. Do Z. należy pustkowie Mosztarki.

Zakonowo, wś, niegdyś, pod Janowcem (dziś pow. wągrowiecki), w okolicy Łopienna, Żernik i Mieściska. Jakub Brudziński, łowczy kaliski († 1490), kupił r. 1485 Z. za rzeką Wełną od Sędziwoja Czarnkowskiego, kasztel. santockiego. Na początku XVI w. stoi pustką (Łaski, L. B., I, 83).

Zakopane, wś, pow. nowotarski, leży pod 37° 37′ wsch. dług., 48° 18′ płn. szer., przy gościńcu krajowym nowotarskim, u samych stóp Tatr polskich, na obszernej i równej dolinie, lekko podnoszącej się ku Tatrom, poprzerzynanej licznemi potokami, które ostatecznie spływają w jeden strumień, zwany Zakopianką. Strumień ten, razem z pot. Porońcem, tworzy poniżej Zakopanego, we wsi Poroninie, Biały Dunajec.

Położenie i układ powierzchni. Dolina zakopańska jest częścią wielkiej wyżyny, rozłożonej na północ od Tatr, zwanej Podhalem. Pogarbione licznemi wzgórzami wygładza się Podhale na obszarze Zakopanego, tworząc, równinę ujętą w ramy okalających ją wyniosłości. Od płn. zamyka tę dolinę rozłożyste wzniesienie, zwane Gubałówką (1123 mt.), która w przedłużeniu ku zachodowi łączy się z Palenicą (1198 m.) już po za obrębem Z., nad sąsiednią wsią Kościeliskami, zaś ku wschodowi przechodzi w Furmanową, ponad kończyną Z. i w Łosiówki już ponad Poroninem. Od głównego grzbietu Gubałówki, ciągnącego się w kierunku wschodnio-zachodnim, odrywa się ku płn. po nad dolinę zakopańską kilka krótkich ramion, opadających stopniowo. Są to, począwszy od zachodu: Polana Szymoszkowa, Choćkowski Wierch, Polana Gładka, Walowa Góra, Kotelnica. Od wsch. zasłania dolinę szereg dużo niższych wzgórz, stanowiących odnogę Tatr, a łączących się przez przechylisko, na którem rozciąga się polana Bystre z Nosalem.

Począwszy od płd. w szeregu tym wznoszą się: Kozieniec (949), Antołówka (962) z Szymonim Wierchem, a ostatni, na północo-wschodnim końcu, Bachledzki Wierch (990).

Od południa zataczają ogromny łańcuch Tatry polskie, z wierzchołkami wybiegającymi do znacznej wysokości, ubielonemi, nawet w lecie, śniegami. Po nad Z. bezpośrednio czernią się północne podnóża Tatr, pokryte lasami, t. zw. regle. Z szeregu turni wybiega najbliżej ku Zakopanemu Giewont (1900), stanowiący odnogę grzbietu głównego Tatr. Giewont, panujący nad doliną zakopańską, nadaje swą nagą, półkolistą ścianą charakterystyczną cechę krajobrazowi zakopańskiemu i tej dekoracyjnej roli zawdzięcza swą sławę i popularność. Choć niższy od wielu przyległych szczytów, dzięki pionowej ścianie od północy i bliskości położenia, wydaje się pozornie potężnym i wyniosłym. Po za nim sterczące w głównym grzbiecie Tatr szczyty, aczkolwiek wyższe, jak Czerwone Wierchy (Krzesanica 2128, Małołączniak 2101), Goryczkowa Czuba (1913), Kasprowa Czuba (1977), maleją dla oka obserwującego je z doliny. Giewont jest węzłem, skupiającym zbiegające ku Z. regle, między któremi kryją się dolinki drugorzędne, odznaczające się pięknością położenia. Począwszy od wschodu są to: Nad-Capki, Białe, Ku-Dziurze, Strążyska, Suchy Żleb, Za Bramką, Mały Żlebek. Szereg regli sterczących nad dolin ą Z. zaczyna na wschodzie Nosal (1215) uwieńczony malowniczych kształtów skałami. Dalej ku zachodowi wznoszą się: Krokiew (1378) rozłożysta i Sarnia Skała (1375), połączona z Giewontem, wysyłająca odnogi ku północo-wschodowi, Spaleniec (ponad Białem) i Spadowiec (1279), a ku północo-zachodowi „Nad Kaczką“ (1194). W dalszym ciągu na zachód od Sarniej Skały wznoszą się Łysanki (1457), od których odchodzą ku północo-wschodowi Jatki (1314) z ramieniem północno-wschodnim Samkowym Wierchem (1187) i północno-zachodnim Nad Suchym Żlebem, oraz ku północo-zachodowi Jaśkowa Czuba (1259) i Mały Wierch. Ostatnim reglem na zachodzie po nad doliną zakopańską jest Hruby Regiel (1339), który przez przechylisko zwane Gaberówką, łączy się z układem Gubałówki i Palenicy. Od zachodu zamyka dolinę, za obrębem Z., właśnie ten nizki grzbiet Gaberówki (931), który stanowi również dział wodny między dorzeczem Białego a Czarnego Dunajca. Częściowo także otacza od zachodu dolinę zakopańską Gubałówka z Palenicą, zbaczając w tym końcu na południe.

W takiem otoczeniu rozciąga się obszerna dolina Z., w postaci równi pochyłej, na której ledwo w jednem miejscu podnoszą się połogie pagórki, zwane Walczackim Wierchem (wsch.) i Gąsienicowym Wierchem (zach., 868), wznoszące się na płd. od środka wsi w stronę regli.

Jedynie wstęp do Z., począwszy od granicy sąsiedniego Poronina, aż po Chramcówki (część Z.) różni się od całej równiny, będąc wązką doliną, gdzieniegdzie dającą zaledwie miejsce dla drogi i potoku.

Na opisanej równinie rozłożyło się szeroko Zakopane. Środek doliny wznosi się na 837 mt. n. p. m. (niedaleko od kościoła starego), zaś w dolnym końcu Z. istnieje wzniesienie 760 mt. (na rozdziale dróg do Zakopanego i Olczy, t. zw. Ustup). Od dołu podnosi się Z. w dwu kierunkach stale w górę, ku Kościeliskom na zachód i ku Kuźnicom na południe. W pierwszym kierunku najwyższy punkt spotykamy na Skibówce (863 mt.), a w drugim na górnym końcu Kuźnic (989 mt.).

Inne miejsca wznoszą się: ujście Białej Wody do Młynicznej 837, Chramcówki 903, Bachledówka 789, Gutówka 792 mt.

Obszar doliny Z. jest znaczny. Od granicy poronińskiej do kościeliskowej przez całą długość Z. długość drogi wynosi 8 klm. Zaś droga od Chramcówek do końca Kuźnic, t. j. przez całą szerokość Z., wynosi 5 klm. W tym jednak kierunku do szerokości doliny zakopańskiej weszły i Kuźnice, ściśle biorąc stanowiące odrębny fizycznie obszar, choć tworzące z Z. (wsią) jedną gminę.

Dolinę zakopańską w części zalegają lasy, a

w części łąki, pastwiska i role. Górne Krupówki po regle kryje las świerkowy, zwany „Krupowa Rówień“, od Chramcówek, w górę Bystrej Wody, łączy się z nim pas lasu na stokach Antołówki i Kozieńca, ku Strążyskom, po za Gąsienicowym Wierchem, rośnie las, zwany „Gąsienicowa Rówień“. Stoki Gubałówki pokrywają tu i owdzie laski, poprzerywane polanami, wyrobionemi nieraz na liche role. Regle tatrzańskie porasta las ciągły lub wyręby prawidłowo zalesione.

Widok na pasmo Tatr z doliny Z. odznacza się rozległością i bogactwem szczegółów. Z Tatr bielskich widać szczyty: Murań, Nowy Wierch i Hawrań, z Tatr wschodnich: Łomnicę, Lodowy i sąsiednie szczyty. Począwszy od Koszystej aż po Czerwone Wierchy w szeregu stoją szczyty liczne, z Kościelcem i Świnnicą w pośrodku. Na zachodzie widnieją odległe Rohacze, a kończy widok Osobita. Przez wyłom doliny zakopańskiej, ku wschodowi, pokazują się wzgórza nad Poroninem, Galicowa Grapa i Kośiowa Góra. Dla nabrania dokładnego pojęcia o dolinie Z. najlepiej oglądać ją z Gubałówki, zkąd przedstawia się jako rozległa mapa plastyczna, ujęta w ramy wyniosłości, zamykających ją z czterech stron.

Wody. Liczne potoki przerzynające Z. zlewają się ostatecznie w jeden strumień, zwany Zakopianką, która powstaje ze spływu dwu głównych potoków, płynącej z zachodu Cichej Wody i z południa Bystrej Wody.

Cicha Woda tworzy się z dwu głównych dopływów, pot. Butorowskiego i Małołąckiego, a dostaje nazwę Cichej Wody po przybraniu pot. Krzeptowskiego na prawym brzegu. Potok Krzeptowski płynie w Krzeptowskim Żlebie, głębokim parowie, tocząc wody z Małego Żlebku (wsch.) i z polany „Potok“. W dalszym biegu Cicha Woda zabiera z praw. brzegu: a) Miśkowiec, złożony z pot. Za Bramki i Mraźnicy z Suchego Żlebu; b) Samków potok ze źródła nad Samkami; c) Walczacki potok z pomiędzy Gąsienicowego a Walczackiego Wierchu; d) Młyniczną Wodę z doliny Strążysk. Młyniczna Woda jest znacznym dopływem, a sama zabiera kilka potoków z dolin w reglach. I tak: z trzech potoków z pod Czarnej Turni (zach.), z Siklawicy (płd). i ze Zdziarów powstaje Strążańska Woda, niżej zwana Młyniczną Wodą. Z prawego brzegu zabiera Młyniczna Woda potok od Dziury, Spadowiec i Białą Wodę z trzech dolin reglanych. Biała Woda z nich najznaczniejsza. Już nie daleko od ujścia swego do Cichej Wody łączy się Młyniczna Woda na prawym brzegu z obfitym pot. Foluszowym, który zabiera z lew. brzegu Czarny potok, wypływający z Zimnika, obfitego źródła nad Capkami. Zachodzi tu ciekawy stosunek, a mianowicie Foluszowy potok (czyli Krupowiańska Woda), puszczony pierwotnie (w przeszłym wieku?) na folusz, a teraz poruszający tartaki i młyny, zabiera przeważną ilość wody z Bystrej Wody, płynącej z Kuźnic, tak, że właściwe koryto Bystrej Wody, poniżej odejścia pot. Foluszowego (pod niżną papiernią) ledwie nieco toczy wody. Jedynie w czasie wezbrania wód, kiedy stawidła skierują prąd na właściwe koryto, Bystra Woda jest bystrą i to aż nadto, wyrywając nadbrzeżne drzewa, zagrażając budynkom.

Z lewego brzegu do Cichej Wody wpadają małe potoki z pod Gubałówki: a) Dziadusiów potok, b) Szymoszków potok, c) Gładczański potok, d) Walów potok.

Cicha Woda z Bystrą Wodą koło Starej Polany, w tak zwanych Roztokach połączywszy się, tworzy Zakopiankę, opłukującą stopy Gubałówki i dalszych wzgórz tego działu.

Zakopianka z prawego brzegu zabiera pot. Hyców, niżej pot. Bachledzki i znaczny dopływ Olczankę.

Olczanka, na dorzeczu której legła Olcza, przys. Zakopanego, płynie z doliny zwanej Olczyskiem z pod Królowej Niżniej, jako potok Olczysko. W dolinie tej, potok często nawet wysychający, wzmacnia ogromne źródło, zwane „wywierzyskiem w Olczysku“. W dalszym biegu zabiera Olczysko potoczek Cieplik z Cieplicy w Jaszczurówce (z lew. brz.) i potoki z Nosala (lew. brz.), z Małego Regla (praw brz.) i z Pardołówki (lew. brz.). Odtąd wchodzi na dolinę Olczy i dostaje z lew. brzegu potok z Oberconiówki i pot. Mrówców, zaś z praw. brzegu pot. Hławowski, pot. Huciański, Piszczurów, Walkosów i Rybków.

Na samej granicy Z. i Poronina wpływa Olczanka do Zakopianki.

Dolinę Olczy otaczają od wschodu i zachodu wzgórza, będące odnogami regli tatrzańskich.

Od Nosala, po za Bystrem, wznoszą się ze wschodu nad Olczą, wspomniana Antołówka i Bachledzki Wierch, a z zachodu od Cyrhli Toporowej Hrube Wyżnie, Toporów Wierch, Walkosów Wierch i Frączków Wierch.

Do Zakopianki z lewego brzegu (to jest niżej połączenia się Cichej Wody z Bystrą Wodą) uchodzą pot. Tatarski, pot. Kotelnicki, zbierający Michnów i pot. Reblów, pot. z Ciągłówki, pot. Eljaszów i z Łosiówek.

Obfitości potoków dopełniają jeszcze źródła, których kilka posiada Zakopane. Oprócz wielu małych źródeł z wydatniejszych zasługują na wzmiankę: pod reglami koło „żelaznej drogi“, źródło nad Capkami, zwane Zimnikiem, źródło nad Samkami, źródło na Krupówkach, źródło pod Łukaszówką i t. d.

Podobnie jak gdzieindziej, na Podhalu rozciągają się też w Z. błota torfowe, zwane borami. Bory Chrapkowe na Krupówkach i Pardołowe na Pardołówce zajmują około 15 mr.

Kuźnice. Położenie tej osady jest zupełnie różne od obszaru Zakopanego. Kiedy Z. leży na obszernej dolinie podtatrzańskiej, Kuźnice rozkładają się już w wązkiej dolinie tatrzańskiej.

Dolina Kuźnicka, zwana doliną Bystrej Wody, ma kierunek płn.-południowy, ze zboczeniem zachodniem w końcu dolnym. W najszerszych miejscach liczy koło 300 mt., przy długości 1·5 klm. Jest tedy wązką doliną, którą przerzyna główny potok, zwany Bystrą Wodą (także Hamerski potok), z mnóstwem drobnych odtoków, przepustów i przykopów, zrobionych na użytek kuźnic, dziś po zaniechaniu ich, będących zwykłemi potokami. Na około oprócz ujścia dolnego otaczają dolinę kuźnicką regle. Od wschodu wznosi się Nosal (1215), który przez Obłaz (1199) łączy się z Nieborakiem i Boconiem (1280). Od zachodu ciągnie się nad Kuźnicami długi grzbiet Krokwi (1378). Na południe zamyka Kuźnice lesiste Czoło Jaworzyńskie (1327), będące zakończeniem grzbietu Gładkiego Jaworzyńskiego, odrywającego się od Kopy Magóry. Po nad Kuźnicami rozciąga się kilka dolin, które w swych ujściach dolnych są tak wązkie i ku sobie zbliżone, że dążąc do nich trzeba być dobrze obeznanym z miejscowością, aby do właściwej doliny dotrzeć. Począwszy od wschodu pierwsza rozciąga się dolina Jaworzynka, z której potok uchodzi do Bystrej Wody pomiędzy Nieborakiem a Czołem Jaworzyńskiem. Następujące doliny: Kasprowa, Goryczkowa, Kondratowa łączą się w dolnych częściach z sobą, i tak Kondratowa z Goryczkową, a niżej z Kasprową. Z pod Upłazu Kalackiego uchodzi ku połączonej dolinie dolina Kalatówki i z pod Krokwi Szeroki Żleb, poniżej których poczyna się górny koniec doliny Kuźnickiej. Z doliny Goryczkowej i Kondratowej potoki w sposób właściwy strumieniom tatrzańskim giną w kamienistych korytach suchych, dopiero obok polany Kalatówek odradzają się ich nurty w „wywierzysku Kalackiem“, ogromnem źródle Bystrej Wody. Bystra Woda zabiera z lewego brzegu Kasprowy potok, też cieszący się osobliwością wywierzyska własnego i potok Jaworzyński z doliny Jaworzynki W dalszym biegu dąży Bystra Woda na dolinę zakopańską, aby razem z Cichą Wodą utworzyć Zakopiankę.

Dane statystyczne i informacyjne. Ogólny obszar gminy Zakopanego wynosi 6026 mr. 633 sążni kw., czyli 18,353 arów.

Ilość mieszkańców (podług spisu w r. 1890) 3372, z tego mężczyzn 1659, kob. 1713; rodzin 683. Ilość analfabetów 1483. Domów jest 762. Do mieszkańców należy 284 koni, 1117 wołów i krów, 1157 owiec, 147 świń.

Na obszarze dworskim przebywa 300 mieszkańców. Bydła około 100, koni 20, domów 50.

Ruch ludności przedstawia się jak następuje:

Rok	Skonów	Urodzin	Małżeństw
1879	60	80	26
1880	86	95	29
1881	71	101	36
1882	57	125	27
1883	57	101	21
1884	58	92	22
1885	61	107	19
1886	71	109	32
1887	69	99	38
1888	100	128	28
1889	84	93	41
1890	64	130	35
1891	90	128	38
1892	88	144	20
1893	78	165	27
1894	85	154	25
1895	83	140	35

Między skonami wliczono przypadki śmierci śród gości. Stosunek wieku do skonów w r. 1894 był taki, że z 85 skonów przypadło: na niemowlęta aż do roku życia 34, na dzieci do 10 lat 10, na starców powyżej 70 lat 17, a reszta skonów na lata od 10—70. Ze starców był jeden dziewięćdziesięcioletni, jeden ośmdziesięciosiedmio, trzynastu ośmdziesięcio, a dwu siedmdziesięcioletnich.

Dobra zakopańskie, własność Władysława hr. Zamoyskiego, obejmują 18000 mr., z czego lasy z halami zajmują 12000 mr. a reszta 6000 mr. nieuż. W obrębie tych dóbr znajduje się przeważna część Tatr polskich, z doliną Kościelisk i Morskiem Okiem. Służba leśna składa się: ze starszego leśniczego, dwu leśniczych, jedenastu leśnych i jednego dozorcy.

W części zakopańskiej i kościeliskowej istnieją następujące hale: Upłaz, ma ognisk w szałasach 2, Stoły—1, Pisana Niżnia—1, Pisana Wyżnia—1, Smytnia—3, Ornak—3, Ornak Płaśnia—1, Pyszna—1, Tomanowa—2, Smreczyny—2, Mała Łąka—9.

Razem pasie się na wymienionych halach 48 koni, 246 krów, 235 jałówek, 24 cieląt, 3151 owiec, 382 jagniąt, 50 kóz. Za paszę opłacają górale do dworu zakopańskiego razem 189 złr. 59 cent.

W dobrach znajdują się: dwie fabryki miazgi drzewnej (surowiec papieru) i tektury w Kuźnicach. Fabryka, t. zw. papiernia dolna, założona była r. 1879, skończona 1881, o motorze wodnym (turbina 210 sił), druga zaś, t. zw. górna, założona r. 1884 (turbina 370 sił). Obie przerabiają rocznie na miazgę i tektury do 3000 metrów sześciennych drzewa.

Prócz tego opodal papierni dolnej stoi tartak turbinowy, zwany „Zwierzyniec“, założony r. 1884 (turbina 75 sił), dwa gatry, piła taśmowa, cyrkularka, heblarka.

W papierniach i tartaku zatrudnionych jest przeszło stu robotników i 4 urzędników. Rocznie te trzy zakłady wyrabiają towaru za 130000 złr.

Górale zakopańscy posiadają w Tatrach cząstki hal pokupowane w nowszych czasach. Jedna tylko hala jest cała w posiadaniu licznego rodu Gąsieniców i ztąd zwana „Stawy Gąsienicowe“. Hala ta leży już na obszarze innej gminy Murzasichle w Tatrach, w dolinie Stawów Gąsienicowych, obejmuje 1385 mr. 393 sążni kw., z czego przypada na las w dolnej części hali 82 mr. 742 sążnie kw. W miesiącach letnich wypasają się na tej hali krowy i owce, dla których pobudowano liczne szopy. Gospodarstwo szałaśne czyli wyrób serów owczych obecnie zaniechane, a tak krowy jak owce bywają razem dojone.

Ludność nie mogąc utrzymać się z ziemi jałowej, która ledwo wydaje ziemniaki i owies, szuka innego zarobku. Zjazd gości zarówno w lecie, jak w zimie dostarcza jej dochodu z wynajmowania mieszkań, z przewodnictwa po Tatrach, odwożenia gości do stacyi kolei, dostawy nabiału, drobiu, z posługi i t. p.

Wieś pierwotnie zabudowała się około drogi stanowiącej gościniec nowotarski w kierunku od Poronina do kościoła starego, a odtąd w dalszym ciągu przy drodze gminnej do Kościelisk. Druga droga prowadzi od środka wsi w górę do Kuźnic, przez t. zw. Krupówki.

Cała osada składa się z gromady domostw mających osobne nazwy. Jadąc z Poronina przebywa się najpierw Ustup, następnie leżą: Gutówka, Bachledówka, Spyrkówka, Hycówka, Chramcówki (ztąd idzie odnoga drogi do Kuźnic), Stara Polana. Odtąd ku reglom na południe rozlegają się Krupówki. Od środka wsi (przy starym kościele) ku Kościeliskom leżą Osiedle Niżnie, Średnie i Wyżnie, Pólka, Skibówka. W stronę ku Strążyskom leży Kasprusie. Osobną część stanowi Bystre pod Nosalem, na drodze do Jaszczurówki.

Wymienione części są najważniejsze, prócz nich jeszcze wiele poszczególnych, lecz mniej ważnych lub na uboczu położonych.

Przez napływ gości postać Zakopanego się zmieniła, a oddzielne gromady domostw zwykłej wsi góralskiej połączyły się z sobą zapomocą nowych budynków w ulice z osobnemi nazwami. Najdawniejsza część wsi, około drogi do Kościelisk pobudowana, tworzy ulicę Kościeliskową, a prowadzi na zachód od kościoła starego. W przeciwnym kierunku idzie ulica Nowotarska, która na końcu wschodnim przechodzi w ulicę zwaną Starą Polaną. Na zbiegu ulic Kościeliskowej i Nowotarskiej zaczyna się ulica Krupówki, długa, najgłówniejsza ulica, idąca ku Kuźnicom. Od Starej Polany ku Kuźnicom również idzie uliea Chramcówki, wyżej mostu na Bystrej Wodzie zwana ulicą Chałubińskiego. W stronę Giewontu ku Strążyskom prowadzi ulica Kasprusie. Pomniejsze ulice mają nazwy: Przecznica, Nad Wodą, Kościelna. Wzdłuż kilku ulic porobiono niedawno chodniki. Drogi na tych ulicach pobudowane przez wydział krajowy mają następujące wymiary: od końca drogi krajowej nowotarsko-zakopańskiej do Kościelisk 1600 metrów, ulica Chramcówki 1600 mt., do Jaszczurówki 1700 mt., Przecznica 300 mt., ulica Chałubińskiego 900 mt., ulica Krupówki 1800 mt., z Krupówek do Kuźnic 1900 mt. Droga krajowa nowotarsko-zakopańska, wybudowana r. 1887, ma 24 klm. Wzdłuż ulic rzeczonych rozłożyły się zagrody góralskie, domki dla gości, wytworne dworki, wille, hotele, pensyonaty, wszystko pomięszane ze sobą, tworząc razem całość różnorodną. Z tego powodu czyni Z. wrażenie niezwykłe, bo jest całkiem niepodobne do innych miejsc leczniczych.

Od kilku lat powstają tu budynki stawiane w stylu miejscowego ludowego budownictwa. Kierunek ten zapoczątkowany przez dr. Wł. Matlakowskiego i Stan. Witkiewicza, rozwijając się dalej nada całemu Zakopanemu piętno odrębne.

W środku Z. stoi stary kościół drewniany św Klemensa, wybudowany r. 1847 po założeniu tu parafii osobnej. Obok kościoła cmentarz z pomnikiem pamiątkowym i grobowcami Chałubińskiego i Stolarczyka. W okolicy kościoła znajduje się ognisko życia handlowego. Kilka sklepów, zajazdy dla wozów, strażnica pożarna. Główny skład kupiecki posiada t. zw. Spółka handlowa, chrześciańskie towarzystwo udziałowe. W lecie co tydzień, a w zimie co dwa odbywają się targi.

Na dolnym końcu ulicy Krupówek wznosi się nowy kościół, z kamienia ciosowego, skończony na zewnątrz r. 1895, w stylu romańskim, blachą kryty, podług planu budowniczego Księżarskiego z Warszawy. Okna z barwnego szkła jak również ołtarze i urządzenie wewnętrzne zaczęte w nowym stylu góralskim podług projektów Stan. Witkiewicza.

Oprócz szkoły ludowej czteroklasowej istnieją w Z.: szkoła zawodowa przemysłu drzewnego i szkoła koronkarska. Szkoła przemysłu drzewnego założona pierwotnie jako szkoła rzeźbiarstwa drobnego przez Towarzystwo Tatrzańskie r. 1878, obecnie utrzymywana przez rząd i kraj, obejmuje następujące oddziały: rzeźbiarstwo ornamentacyjne, rzeźbiarstwo figuralne kościelne, stolarstwo meblowe, stolarstwo budowlane, ciesielstwo, tokarstwo i snycerstwo drobne. Ściąga uczniów z całego kraju, którzy po cztero lub pięcioletniej nauce wychodzą jako samodzielni pracownicy (uczniów około 100).

Szkoła koronkarska założona r. 1883, utrzymywana przez kraj, uczy wyrabiać misterne ko-

ronki, poszukiwane przez znawców (uczennic około 50).

W Kuźnicach znajduje się od r. 1889 zakład wychowawczy gospodyń Jadwigi hr. Zamoyskiej, matki dziedzica, który kształci na gospodynie około 130 uczennic z całego kraju, a posiada do 10 nauczycielek.

Stowarzyszenia istnieją tu następujące: towarzystwo muzyczne utrzymujące orkiestrę z ludności góralskiej złożoną, towarzystwo zaliczkowe, towarzystwo gimnastyczne, straż pożarna, towarzystwo szkoły ludowej, towarzystwo muzeum tatrzańskiego im. Chałubińskiego.

W lecie Towarzystwo tatrzańskie, mające siedzibę w Krakowie, utrzymuje tu kancelaryą we własnym „dworcu tatrzańskim“. Tam znajdują się sala zabaw, widowisk, koncertów, czytelnia i biblioteka z wypożyczalnią książek.

Wyjaśnień co do pobytu, mieszkań, podwód, itd. udziela biuro klimatyczne, w którem urzęduje również inspektor zdrojowy, czuwający nad bezpieczeństwem gości.

Urząd pocztowy i telegraficzny istnieje cały rok wraz z kilku listonoszami, skrzynkami listowemi i innemi dogodnościami.

Mieszkania dla gości znajdują się w hotelach („pod Giewontem“ i w dworcu tatrzańskim), w pensyonatach (Chwistek, Jordanowa, Kronhelmowa, Makswaldowa, Mizerska, Świderska), w willach licznych i w domkach wiejskich, które ogółem mają 2500 pokoi. Restauracyi bywa zazwyczaj trzy, czwarta w Kuźnicach, cukiernie dwie, sklepy ze śniadaniami.

Podczas lata odbywają się często koncerty, zabawy z tańcami, wieczorki, przedstawienia teatralne, wspólne wycieczki. W parku grywa muzyka dwa razy dziennie. Zakład fotograficzny posiada obfity zbiór widoków tatrzańskich. Wyroby snycerskie miejscowe osnute są na stylu tatrzańskim.

Od kilku lat istnieje też muzeum tatrzańskie im. Chałubińskiego, utrzymywane przez osobne towarzystwo tej nazwy, powstałe r. 1889. Obejmuje okazy zwierząt, roślin i skał tatrzańskich, także przedmioty etnograficzne oraz turystyczne z Tatr. Zbiory, których jądro stanowi spuścizna po ś. p. Chałubińskim, są już pokaźne i ściągają wielu gości w czasie lata. Obok muzeum urządzono stacyę meteorologiczną z zasiłku stacyi klimatycznej.

W Zakopanem znajdują się dwa zakłady wodoleczenicze, łazienki z kąpielami zwykłemi, borowinowemi i kosodrzewiowemi, apteka, stały lekarz klimatyczny i kilku innych stale tu przebywających.

Opiekę nad stacyą klimatyczną sprawuje komisya, która pobiera na pokrycie wydatków statutem określonych opłatę od gości. Każdy gość bawiący dłużej niż 6 dni obowiązany jest uiścić 4 złr. Rodzina złożona najmniej z trzech osób płaci tylko 10 złr. Do zadań komisyi klimatycznej należy staranie się o wygody i bezpieczeństwo gości. W tym celu utrzymuje komisya biuro wywiadowcze, meldunkowe, czuwa nad cenami, taryfą wózków, wykonywa policyę sanitarną, zajmuje się oczyszczaniem ulic, usuwaniem nieczystości, skrapianiem ulic w upały, utrzymywaniem dróg, budową chodników, oświetleniem ulic, stawianiem ławek, kładek, poręczy. Również urządza czytelnię, wydaje listę gości, opłaca muzykę, utrzymuje stacyę meteorologiczną, park itd.

Pora lecznicza trwa właściwie cały rok, lecz zwykle za porę leczniczą zimową uważa się czas od października do maja a letnią od 1 lipca do września. Główny napływ gości bywa w lecie, zaś na zimę przyjeżdżają przeważnie chorzy.

Dojazd do Zakopanego odbywa się z Krakowa czy Lwowa koleją żelazną do Chabówki, a ztąd na Nowytarg w sześciu godzinach gościńcem. Z Chabówki można jechać pocztą, powozem lub wózkiem, budą płócienną krytym. Wkrótce (1896 r.) ma się rozpocząć budowa kolei wązkotorowej z Chabówki do Zakopanego za staraniem właściciela Z. Wład. hr. Zamoyskiego.

Znaczenie Z. jest dwojakie. Dla podróżników zwiedzających Tatry jest wybornym stanowiskiem, oraz wytchnieniem letniem dla szukających wypoczynku letniego. Prócz tego jest uzdrowiskiem dla chorych rozmaitych, potrzebujących leczenia klimatycznego, a przeważnie t. zw. chorych piersiowych.

Do obszaru stacyi klimatycznej należy część gminy po prawym brzegu Cichej Wody i Zakopianki od Skibówki do Sperkówki włącznie, po granice obszaru dworskiego, tudzież na lewym brzegu część stoków Gubałówki od Gładkiej Polany po Tatary włącznie.

Stosunki klimatyczne Z., jakkolwiek prowadzono tu od lat kilkunastu spostrzeżenia meteorologiczne, nie są jeszcze należycie zbadane. Ważnemi dla celów leczniczych cechami klimatu tutejszego są: zmniejszone ciśnienie powietrza wskutek znacznego wyniesienia, mniejsza ciepłota z małemi różnicami w jej wysokości i mniejszą wilgotnością względną, silne działanie słońca, szczególnie w zimie, czystość powietrza, wolnego od pyłu i drobnoustrojów.

Zimową porę zalecają tu ważne przymioty: jak bezwietrzność, jednostajna ciepłota, suchość powietrza, brak mgły, trwałość pokrywy śnieżnej, silne nagrzewanie w czasie dni słonecznych, łagodne przejście stopniowe między jesienią i wiosną.

Wskazania lecznicze klimatu zakopańskiego są następujące: nieżyt oskrzelowy przewlekły, nieżyt szczytowy, pozostałości po zapaleniu płuc i opłucnej, gruźlica płucna, lub skłonność do niej, zwłaszcza dziedziczna, rozedma płuc,

choroby sercowe w okresach początkowych, bladaczka, niedokrwistość, wątłość w wieku dziecięcym, słabość nerwowa, choroba Basedowa, niestrawność nerwowa, atonia jelit, zimnica, powrót do zdrowia po ostrych chorobach zakaźnych i zabiegach chirurgicznych, zwłaszcza w gruźlicy gruczołów chłonnych i kości, wreszcie otyłość.

Ludność miejscowa cieszy się zdrowiem czerstwem, nie łatwo podlega chorobom, a niektóre, jak gruźlica płuc, są rzadkością, zaś zimnica całkiem nie istnieje.

Spostrzeżenia następujące wskazują główne cechy klimatu:

Średnia ciepłota w dziesięcioleciu 1876—85 wynosiła w Zakopanem i w Nowymtargu

grudzień	—4·0	—4·5
styczeń	—5·6	—6·7
luty	—3·0	—4·0
marzec	—1·3	0·0
kwiecień	5·1	7·1
maj	9·0	11·9
czerwiec	13·6	16·5
lipiec	15·3	17·6
sierpień	14·1	16·4
wrzesień	11·1	12·7
październik	6·1	6·3
listopad	—0·2	0·0
w roku	5·0	6·1

Z porównania ciepłoty w miesiącach zimowych w Z. a w Nowymtargu wynika, że z ogólnego prawidła obniżania się średniej ciepłoty rocznej w miarę większego wzniesienia miejsca istnieje wyjątek. W zimie jest cieplej w Z. niż w Nowymtargu, w lecie zaś odwrotnie. Jest to objaw zwany odwrotem ciepłoty w wysokich dolinach górskich. Przez to ciepłota Z. jest więcej jednostajna, niż np. Nowegotargu, nie wykazuje tak znacznych przejść między ciepłotą lata a zimy. Najzimniejszem miesiącem w Z. jest styczeń, najcieplejszym lipiec. Różnica ciepłoty średniej w tych miesiącach wynosi 20·9°, kiedy w Nowymtargu równa się 24·3°.

W trzech miesiącach zimowych ciepłota średnia w dolinie Dunajca z dziesięciolecia (1876—85) była następująca: w Nowym Sączu (290 mt.) grudzień —1·9, styczeń —3·1, luty —0·6; w Szczawnicy (491 mt.) grudzień —3·7, styczeń —4·8, luty —2·4; w Maniowy (527 mt.) grudzień —4·1, styczeń —6·0, luty —3·5; w Nowymtargu (594 mt.) grudzień —4·5, styczeń —6·7, luty —4·0; w Czarnym Dunajcu (677 mt.) grudzień —3·7, styczeń —4·8, luty —2·3; w Poroninie (742 mt.) grudzień —4·1, styczeń —6·0, luty —3·4; w Zakopanem (830 mt.) grudzień —4·0, styczeń —5·8, luty —3·2; w Kuźnicach (1000 mt.) grudzień —3·5, styczeń —4·7, luty —4·1.

Od Nowego Sącza opada ciepłota w miarę wznoszenia się nad poziom morski i w Nowymtargu osiąga najmniejszość. Tutaj rozdziela się dolina na dolinę Czarnego i Białego Dunajca i odtąd też zaczyna się odwrót ciepłoty ku Czarnemu Dunajcowi i ku Zakopanemu. Tylko w lutym odwrót ten ciepłoty, t. j. jej przybieranie, zatrzymuje się w Kuźnicach, kiedy w samem Z. jeszcze trwa.

Ciśnienie barometryczne w Z. jest w ogóle w zimie wysokie, w lecie zaś nizkie. Ponieważ powietrze ciężkie jest suche, a lekkie wilgotne i ciepłe, rozkład opadów snadnie się da z tego wywnioskować.

Ilość opadów w dziesięcioleciu (1876—85) w milimetrach:

	w Zakopanem	w Nowymtargu
styczeń	39	31
luty	31	34
marzec	64	50
kwiecień	55	39
maj	122	74
czerwiec	156	92
lipiec	179	127
sierpień	145	106
wrzesień	108	62
październik	73	50
listopad	53	46
grudzień	60	35
w roku	1085	746

Z. należy do obszaru opadów letnich, których największość przypada na lipiec.

Zebrawszy miesiące w pory roku wypadną następujące ilości opadów w odsetkach rocznej ilości w Zakopanem: zima 11·4, wiosna 21·6, lato 44·3, jesień 21·5. W zimowem półroczu od paźdź. do marca 29·7; w letniem półroczu od kwietnia do września 70·3. Przez porównanie ilości opadów (w odsetkach) podczas zimowego a letniego półrocza wybitnie pokazuje się przewaga opadów letnich.

Z porównania klimatu Z. z podobnie położonem np. Gasteinem w Alpach austryackich wynika, że w Z. ciepłota w zimie i w roku jest niższą, zaś w lecie, mimo posunięcia znacznego na północo-wschód, prawie równa ciepłocie Alp austryackich. Najwięcej się różni ilość opadów, która w Alpach jest znacznie większa niż w Zakopanem.

Średni stan barometru = 674·3 mm. Słońcowanie (insolatio), jako objaw silnego promieniowania słonecznego jest znaczne i posiada wielką wartość leczniczą głównie w zimie. Zaczęte świeżo spostrzeżenia (przez lekarza stacyi klimatycznej) za pomocą termometru insolacyjnego w próżni wykazały w 1895 r.

dnia	godz.	insolatio	w cieniu	różnica
26 listop.	12	+41°	+1°	40·0°
27 listop.	12	+41·6°	+5·8°	35·8°
29 listop.	9	+18°	−8·2	26·2°
30 listop.	8	−10·5°	−14·5	4·0°
1 grudn.	1	+32·5	−7	39·5°
2 grudn.	12	+32·7	−7·3	40·0°
29 grudn.	1	+19·7	−14·2	33·9°

Powietrze pod względem bakteryologicznym jest bardzo czyste. Badania prof. Bujwida wykazały: r. 1894 dnia 25 czerwca powietrze zaczerpnięte na Krupówkach Dolnych posiadało 12 bakteryi w 10 litrach, z Kościeliskowej ulicy 24, z Chramcówki 25. Dnia 7 lipca wzięte z Kościeliskowej ulicy 20, z Kalatówek 7, z Kuźnic Górnych 17.

Dla porównania należy wiedzieć, że w tej samej objętości powietrza na ulicy w Paryżu bywa 5500 bakteryi, więc wziąwszy ilość 20 z Zakopanego wypadnie stosunek 1 : 275. W bakteryach ze Z. nieznaleziono ani jednej chorobotwórczej.

Dzieje. Zakopane jest osadą dość dawną; data założenia jej nie jest znana. Prąd osadniczy idący od Nowego Targu ku Tatrom dotarł tu później, niż w innych punktach Podhala. Początek Zakopanego objaśniają podania ludowe, z których, jak również na podstawie zestawienia z początkiem innych osad górskich, możemy wytworzyć sobe dość prawdopodobny zarys. Pierwotnie zalegały dolinę zakopańską lasy królewskie, w których opactwo szczyrzyckie na mocy przywileju Bolesława Wstydliwego r. 1255 miało prawo łowów aż po góry Tatry.

W następnych czasach powstawały wzdłuż rzek głównych: Czarnego i Białego Dunajca wsi książęce i klasztorne zakładane na prawie niemieckiem. Osadnicy poza wsiami w lasach ku Tatrom wyrabiali sobie polany, a w samych Tatrach na halach wypasali bydło. Na polanach stawiali letniki, t. j. budowle dla pasterzy i bydła przeznaczone na czas pastwiska letniego. Najlepiej ku temu nadawały się na późniejszej dolinie zakopańskiej stoki południowe Gubałówki, podane ku południowi. I tutaj to na wyrobisku zwanem Szymoszkową Polaną, miał wedle podania, przezimować na próbę w letniku przodek dzisiejszych Zakopian. Pokazują tam ślad jego studni. Próba się udała, osadnik zamieszkał stale. Wziął się do uprawy roli, wyrobił polanę zwaną Zakopiskami (ponad Gładką Polaną ku Gubałówce), gdzie zakopywał ziarno bez orania, od czego i nazwa miała powstać. Ziarno zeszło, osadnik spuścił się niżej w samą dolinę. Środek nowej osady miał się znajdować koło dzisiejszej plebanii, w miejscu zwanem „Nawsie“. Najdawniejsze zagrody stanęły w pobliżu na niwach nazwanych Osiedlem Niżniem, Średniem i Wyżniem. Ród Gąsieniców, pochodzący od założyciela osady, rozrósł się na „Osiedlach“. Początek nazwy Gąsienicy wywodzą od sukni przodka, w jakiej miał chodzić, a zrobił ją sobie z torby juhaskiej moręgowatej.

Tyle mówią podania i domniemania. W dokumentach występuje Zakopane po raz pierwszy w r. 1578, gdy Stefan Batory wydał osadnikom przywilej na posiadłości, nieznany dziś lecz wspomniany w przywileju króla Michała Wiśniowieckiego z r. 1670. Należy przypuścić, że powstanie wsi jest wcześniejsze niż r. 1578, w którym wydano przywilej na istniejące już posiadłości.

Przywilej króla Michała Wiśniowieckiego brzmi w skróceniu jak następuje: „Oznajmujemy tym listem naszym wszem komu to wiedzieć będzie należało, iż lubo dawnemi przywilejami od najjaśniejszych Przodków naszych, poddanym naszym, starostwa nowotarskiego, wsi Zakopane nadanemi, namienione i opisane były grunta, lasy, góry, pastwiska, rzeczki do tejże wsi nadane i przyległe, które poddani nasi pomienionej wsi trzymają i zdawna onychże aż dotąd zażywają, gdy nam jednak supplikowali, abyśmy onym na miejsce zgubionych praw dawnych nowym przywilejem prawa do tychże gruntów, gór, lasów, pastwisk, których własność używania inkwizycya przez poddanych tegoż starostwa w roku 1665 wywiedziona nietylko nieprzerwaną ustawiczną sukcesyą weryfikuje, utwierdzili: My do supliki słuszności i przełożenia od pp. konsyliarzów naszych, tudzież i świadectw ekstraktem z ksiąg grodzkich sandeckich, namienionego roku wyjętych, skłaniający się, poddanych zakopańskich przy wszystkich gruntach, lasach, wyrobiskach, pastwiskach i halach zdawna do wsi należących i w posesyi onychże dotąd zostających, które się aż do granic wsi przyległych: Poronina, Zubsuchego, Dzianisza, Witowa i Bukowiny, z drugiej zaś strony granicą przez Tatry aż do państwa spiskiego ciągną, tak wierzchami jako też dolinami, mianowicie wedle oznaczonych wyrobisk i granic, a to ciągnących się końcem wsi Zubsuchego, aż do końca na ścianie południowej wsi Zakopanego aż po wierzchy Tatry, powszechnie nazwane Reglami i innych przynależytościach, tak jako się ich ściany i węgły wszerz i wzdłuż a termino, a quo, ad terminum, ad quem, rozciągają lub wierzchami gór wynoszą, tudzież i przy wolnych pastwiskach w halach Tatrach zwanych aż do granic ciągnących się wedle przywileju za króla Stefana w r. 1578 danego przynależących, zachowujemy, prawo i posesyą pomienionych poddanych zakopańskich umacniamy“..... itd. Dan w Warszawie d. 11 grudnia 1670 r. Przywilej ten potwierdzony potem r. 1722.

Z XVII w. wymienieni w aktach jako osadnicy zakopańscy: Samuel Gąsienica, Jan i Seba-

styan Topór. Jakoby Zakopane lub inne osady na Podhalu miały pochodzić od Tatarów jest baśnią bezpodstawną, błąkającą się w opisach Tatr od czasów wydania „Podróży do Tatrów“ Sewer. Goszczyńskiego (1835).

Z. za Rzeczypospolitej należało razem z wielu wsiami dzisiejszego powiatu nowotarskiego do dóbr królewskich starostwa nowotarskiego, które miały 13·4 mil kw. powierzchni.

Mieszkańcy mieli rozmaite przywileje, i tak właściwej pańszczyzny nie odrabiali. Byli tylko obowiązani do pewnych danin w płodach (owies, gęsi, kury, sarny) oraz do zwozu drzewa, rąbania na sągi, oddawania gotowych gontów itp.

Ziemia dzieliła się na „role“, na których siedzieli t. zw. cali gazdowie, prócz tego były „zagrody“. W lasach pańskich używali wieśniacy polan za pewną danią. Potrzeby ludności były małe, to też praca w skąpej glebie i handel owcami wystarczały.

Po utworzeniu Galicyi rząd austryacki początkowo zostawił dawne stosunki. Starostwo nowotarskie oddał w dożywocie ostatniemu staroście Franciszkowi Rychterowi, dopiero po jego śmierei r. 1783 utworzył ze starostwa skarbowe dobra nowotarskie (kameralne), złożone z 46 wsi i miasta. Z początku zarządzane przez własnych urzędników, w latach 1819—1824 sprzedał rząd dobra te, podzielone na sześć części czyli działów. Trzy części, w liczbie których mieściło się Zakopane i 14 wsi innych, kupił od skarbu na publicznej licytacyi Emanuel Homolatsch (24 maja 1824 r.) za 65030 zł. reńskich monety konwencyjnej. Z. z Olczą i Kościeliskami razem z wsiami Zubsuche, Ratułów, Stare Bystre, Międzyczerwone i Maruszyna stanowiło dział czyli klucz zakopański („dział piąty szacunkowy Zakopane z przyległościami“). Odtąd majątek ten nazywano zwykle „dobra Kościeliska“.

Po nabyciu dóbr przez nowych właścicieli powstały długie spory z góralami z powodu praw do rozmaitych części ziemi w miejscu, gdzie nigdy niebyło dziedzica. Za Homolatschów rozwinęły się wielce kuźnice zakopańskie.

Edward Homolatsch (syn Emanuela) sprzedał dobra zakopańskie r. 1869 Ludwikowi bar. Eichbornowi, bankierowi z Berlina, za sumę 400000 złr. Następnie przeszły dobra w ręce zięcia jego Magnusa Pelza, który zniszczył lasy a własność tak obdłużył, że dobra musiały być sprzedane na licytacyi sądowej.

Gospodarstwo rabunkowe M. Pelza („niemieckie“) sprawiło znaczne szkody w lasach zakopańskich. Wyrąb leśny wynosił ze względu tylko na masę drzewną trzy razy więcej a ze względu na jakość cztery razy więcej, niżby było wolno wyciąć według prawidłowej gospodarki leśnej.

Dnia 9 maja 1889 kupił dobra zakopańskie na licytacyi sądowej w Nowym Sączu Władysław hr. Zamoyski, który postawił sobie za zadanie przywrócić stan prawidłowy gospodarce majątku i podnieść go przemysłowo.

Polany i role. Z. posiadało polany i role rozmaite, których nazwy zmieniły się z biegiem czasu. Z lat 1784, 1818 i 1824 spisy wykazują wiele polan i ról i dziś istniejących.

Następujące polany na obszarze Z. posiadali poddani za dzierżawą roczną w czasie kamery a potem za Eman. Homolatscha (r. 1824): Swierkówka, Prokopowskie Pole, Szymoszkowa Łąka, Pająkowa na Osadzie, Pastwisko na Szymosiowej, Przy Potoku, Glyczkowe Pole i Łąka Łukaszówka, Wykrocisko na Buńdówce, Młynisko, Kałużysko, Oranina przy Osiedlu, Pastwisko przy Solisku, Pod Buńdówką, Pastwisko przy Cyrhli, Grześkówka, Wykrocisko przy Białej Wodzie, Pod Polaną Żywczańską, Bystre Pole i Kokoszówka, Krzeptówka oranina i pastwisko, Gronikówki, Na Hławówce, Pastwisko Skaliska, Na Kotelnicy, Lemierzyska pod Palenicą, Zakopisko, Pod Blahówką oranina, Pastwiska Sobiczkowe, Ustup Bucznik, Wykrocisko od Spadzistej Wody, Ustup Buczny, Pastwisko Burdelowe, pole pod Mościskiem, Pod Butorową Cestą, Dewkówka, Spalenisko, Cyrhla, Skibiszówka.

Role, które posiadali za danią (za kamery r. 1784 i po sprzedaniu), były następujące: Gutówka, Ustup, Pardołówka, Bachledówka, Strachatówka, Ciągłówka, Krowiarczyska, Chycówka, Kotelnica, Jantołówka, Ślimakówka, Krupówka, Pośrednia, Kurtówka, Stopkówka, Stopkówka druga, Jaszczurowa, Bystra, Kokoszówka, Żywczańskie, Suchy Potok, Krzeptówka, Potok, Stawiańczyska, Skibówka, Prokopówka, Gronik, Siedliska Dwoje, Niżnie, Nowa Osada, Grześkówka; zaś na Olczy role: Marduła, Matusiówka, Czernikówka, Zoniówka, Mietanówka, Toporowa Stara Polana, Walkosówka, Przednie Toporowe, Grubczyna, Kiełbasówka, Stawieńczyska, Matuszówka Cyrhla, Wirch Pośredni, Jarząbkówka, Huciska, Mrówcówka, Mrówcówka druga, Rzepkówka, Toporowa. Prócz tego na Ustupie rola zwała się folwarczna.

Inwentarz z r. 1811 w Zakopanem wymienia następujące role i polany, których nazwy czasem się różnią od podanych wyżej. Są następujące: rola Hycówka z należącą do niej polaną Kotelnicą, polana Spyrkówka, rola Bachledzka, r. Gutówka z p. Oberconiówką i p. Pardołówką, p. Mrówcówka, r. Walkosowa z p. Czernikówką, r. Mrówcowa, r. Strachatówka z p. Ciągłówką, r. Stara Toporowa z p. Posiadniówką, p. Czerniczną Milanową, p. Zoniówką, p. Stawiańcami, p. Hrubem Niżniem, p. Hrubem Wyżniem i p. Cyrhlą, r. Kurtkówka z p. Bilinówką, p. Cyrhlicą czyli Stopkową i p. Stopko-

wą drugą, r. Osiedle Gąsieniców z p. Bystrem, p. Zakopiskami, p. Gładką, p. Szymoszkową i p. Bystrem czyli Grześkową; polany stanowiące jednę rolę razem: Rzepkówka, Hucisko, Hławówka i Walkosowa; polany tworzące jedną rolę: Krzeptówka, Bystre, Potok czyli Bystre, Kokoszówka, Krowiarczyska; rola pańska Ustup, p. Zajączyniec, p. Rysołówka, p. Szeligówka, p. Stawiańce, p. Dewkówka i Dewkówka z Cestą, p. Parszywówka, p. Prokopówka, p. Świerlikówka, p. Blachówka z Dewkówką, p. Kiełbasówka, p. Weszkówka, p. Budzówka, p. Wielkie Chočkowskie, p. Łasiówka, p. Jamrychówka, p. Gaberówka, p. Spyrłówka, p. Gronik, p. Skibuszówka, p. Skibówka, p. Bundówka, p. Gronik, p. Żywczańskie i Cyrhlica, p. Bogówka.

Z. razem z Kościeliskiem liczyło w 1818 r. 340 domów, 445 rodzin, 871 mężczyzn, 934 niewiast; w roku 1848 samo Z. wykazało 385 domów, 552 rodzin, 1147 mężczyzn, 1257 niewiast, zaś Kościeliska w tym roku już osobno liczone 96 domów, 114 rodzin, 247 mężczyzn, 303 kobiet.

R. 1818 miało Z. z Kościeliskami koni 292, wołów 85, krów 907, owiec 1559, świń 87; r. 1848 bez Kościelisk koni 298, wołów 58, krów 1094, owiec 1706, świń nie liczono, zaś Kościeliska równocześnie koni 76, krów 339, owiec 490.

Z. z Olczą i Kościeliskami stanowiło jedną całość, którą r. 1845 (18 paźdz.) rozdzielono na dwie części, a komisya (2 lipca 1846) rozgraniczyła gminy Kościeliska i Zakopane z Olczą. Poprzednio Kościeliska stanowiły gminę podatkową nieoddzieloną od Z., w której nawet od r. 1843 urzędował własny wójt.

Kuźnice zakopańskie powstały w przeszłym wieku, a za ostatniego starosty Franciszka Rychtera około r. 1757 podniosły się znacznie, tak że dochód z nich skarbu wynosił do 17000 złp. zysku. Starosta Rychter po utworzeniu Galicyi podał prośbę do cesarza Józefa II (3 stycznia 1773), aby synowi jego zatwierdzono posiadanie kuźnic i żeby wolno było używać lasów na potrzebę hut. Cesarz jednak pozwolił tylko korzystać z lasu na opał mieszkania starosty. Po objęciu starostwa nowotarskiego przez rząd austryacki oddano do kuźnic przetapianie dział lanckorońskich i tynieckich oraz broni odebranej w Myślenickiem.

Kuźnice zakopańskie po podziale Rzeczypospolitej dostały się razem z dobrami w posiadanie rządu austryackiego. Jednak były tak źle prowadzone, że już r. 1791 zostały zamknięte. W r. 1792 na nowo rozpoczął w nich pracę zarządzca salin bocheńskich Reichersdorfer. R. 1794 zbójcy spalili w nocy kuźnice, a urzędników zrabowali. Odbudowane, mało wyrabiały, bowiem zabrakło rudy. R. 1804 kupił je Blutowski, od którego r. 1806 przeszły na własność Jana Homolatscha i składały się z jednego pieca wielkiego i dwu fryszerek (w r. 1818 z trzech fryszerek). W wielkim piecu wyrabiano tygodniowo 120 cetnarów żelaza surowego. Robotników było zatrudnionych 140—160, produkowano 2600—3000 cetnarów żelaza sztabowego. Był to wytwór mały, a i kopalnie żelaza skąpe, tak, że Emanuel Homolatsch (syn Jana) chciał sprzedać kuźnice, kiedy tymczasem (1814—1817) odkryto w Magórze nadzwyczaj obfite żyły rudy. Niebawem zaczęły jednak kuźnice podupadać, aż r. 1834 Edward Homolatsch znacznym nakładem je rozszerzył i oddał pod zarząd R. Elsnera. Wówczas wielki piec wyrabiał tygodniwo 230—275 cetnarów żelaza surowego, a przy rozmaitych nowych zakładach do przerabiania żelaza na blachy, sztaby grube i drobne, wyroby ślusarskie, gwoździe, pracowało stale 540 ludzi, z zarobkiem rocznym około 160000 zlr.

Na przemysłowej wystawie w Wiedniu r. 1839 okazały kuźnice zakopańskie rozmaite wyroby żelazne, jak blachy, gwoździe, lane świeczniki, ozdoby do pieców, drobne przedmioty zbytkowne itd.

Pomału podupadły, bo powierzchowne pokłady rudy się wyczerpały, robotnik i opał był coraz droższy, a zwiększone współzawodnictwo obcych fabryk zniweczyło zupełnie istnienie Kuźnic. W latach 1870—78 jeszcze były w ruchu, poczem poszły w rozsypkę, tak że dziś oprócz zwalisk budynków tylko nazwa miejsca pozostała.

Zamiast nich stanęły (r. 1879—1884) dwie papiernie, przerabiające drzewo na miazgę drzewną i tektury.

Kościół. Pierwotnie Z. należało w XVII w. (Małop., Pawiń., t. I, str. 146) do paraf. w Nowymtargu, a następnie również częściowo w Czarnym Dunajcu. Później przeszła część należąca do Nowegotargu do kościoła filialnego w Szaflarach. W pierwszej dziesiątce obecnego stulecia gospodarz zakopański Paweł Gąsienica wystawił na własnej roli „Osiedle“ murowaną kapliczkę, zaopatrzył ją w przybory kościelne i wystarał się o pozwolenie odprawiania mszy kilka razy rocznie. Kiedy jednak r. 1817 stanął kościół drewniany w Poroninie, jako filialny do Nowegotargu, przeniesiono przybory kościelne z kaplicy zakopańskiej tamże, a Zakopane przydzielono częściowo do parafii w Poroninie i w Chochołowie. Dopiero r. 1847 wystawiono kościół drewniany p. w. św. Klemensa w Zakopanem i utworzono osobną parafię tutaj razem z Kościeliskami i z wyłączeniem pierwotnie Olczy. W tymże roku został pierwszym proboszczem zakopańskim ks. Józef Stolarczyk († 1893), który położył wielkie zasługi przez pracę nad wychowaniem ludu a także zasłynął jako tater-

nik, torujący wstęp na najwyższy szczyt Gierlachowski (r. 1874). R. 1880 zaczęto budowę nowego kościoła z kamienia, a r. 1895 ukończono ją na zewnątrz razem z wieżą.

Napływ gości. Z., jakiem je dziś widzimy powstało pod wpływem zjazdu corocznego gości w miesiącach letnich, a od kilku lat również podczas zimy. Z powodu dogodnego położenia pod samemi Tatrami stało się Zakopane stanowiskiem ulubionem dla podróżników zwiedzających te góry. Zbierają się tutaj w lecie tłumy gości, do kilku tysięcy dochodzące, którzy czynią wycieczki w głąb Tatr do dolin i na szczyty lub odpoczywają po trudach całorocznych, pojąc się widokami. Ten napływ gości, skupiający się w Zakopanem, nadaje właściwe piętno całemu powiatowi nowotarskiemu, zwracając nań oczy ogółu, a odbija się bardzo korzystnie na stanie tego kawałka ziemi, który o ileżby inaczej wyglądał nieodwiedzany przez podróżnych. Nietylko dobrobyt ludności, ale również urządzenie powiatu pod wielu względami, jak połączeń drogowych, jest następstwem wynikłem ze zjeżdżania się tutaj gości.

Tatry polskie zwiedzali podróżni od dawna, stanowiskiem jednak dla nich nie było Z., ale Nowy Targ, skąd zwiedzając dolinę Kościelisk i Morskie Oko, tylko przelotnie zawadzali o Zakopane. Powoli garstka podróżnych zjawia się w lecie w Zakopanem i ztąd wyrusza na zwiedzanie Tatr. Geolog Ludwik Zejszner opisuje Tatry w r. 1849 i wyraża się o Z.: „Jakież przecudne miejsca możnaby w długiej wiosce Zakopane obrać na wiejskie siedziby, któreby sama przyroda otoczyła najcudniejszemi ogrodami angielskiemi. Ze smakiem założone wille uczyniłyby również głośną tę dolinę, jak pobrzeża jeziora Como lub Genewskiego. Tatry mają tyle właściwości, tyle niezrównanych wdzięków, że byłby tu pobyt bardzo ponętny; ale trudno przewidzieć, czyli się ziszczą kiedyś te życzenia“ (Bibl. Warsz., 1849, t. III, str. 480). O czem marzył Zejszner spełniło się obecnie, ale nie odrazu doszło do teraźniejszego stanu. Przybywali do Z. przyrodnicy na lato, przebiegali Tatry goniąc za zdobyczą naukową (Berdau, Janota, Nowicki), to studenci z pieśnią dorywczo zwiedzali nasze góry, po za tem jednak bardzo szczupła garstka podróżnych odważała się na pobyt w biednej wiosce górskiej. R. 1860 poznał Tatry Walery Eliasz, artysta-malarz z Krakowa, i zjeżdżając odtąd co roku do Z. prawie za cel życia obrał sobie ściągnięcie podróżnych do tej wsi tatrzańskiej. W r. 1870 wydał on w Krakowie „Przewodnik“, który doczekał się dotąd czterech wydań i stał się niezbędnym dla każdego kto się udaje do Z. i w Tatry. Jednocześnie zjeżdżający corocznie do Z. prof. i lekarz Tytus Chałubiński zaczął przykładem i radami swemi ściągać coraz liczniejszych gości z Warszawy i dalszych stron a inicyatywą swą wpływać na wprowadzenie stopniowe różnych udogodnień i porządków w samem Z.

Towarzystwo tatrzańskie, zawiązane r. 1874, zabrało się do urządzenia w Z. punktu zbornego dla podróżnych, a głównie skierowało swą pracę ku uprzystępnieniu Tatr polskich.

Tymczasem stopniowo zaczęło uwydatniać się znaczenie Z. pod względem leczniczym, jako znakomitego uzdrowiska powietrznego. Wyborne warunki położenia i wyniesienia znacznego nad poziom morski uczyniły Z. przyrodzoną lecznicą rozmaitych chorób. Lekarze przybywający tu licznie z różnych stron kraju za przykładem Chałubińskiego zaczęli coraz częściej przysyłać tu chorych lub słabowitych.

Za staraniem Chałubińskiego uznane zostało Z. dnia 3 paźdz. 1885 r. za uzdrowisko czyli stacyę klimatyczną, a w następstwie tego otrzymało odpowiedni ustrój na podstawie ustawy krajowej o miejscach leczniczych. Obecny statut, potwierdzony 3 maja 1894 przez namiestnictwo, naznaczył do zarządu uzdrowiskiem t. zw. komisyę klimatyczną, złożoną z delegatów namiestnictwa, wydziału krajowego, naczelnika gminy, lekarza klimatycznego, dwu delegatów: lekarzy mających zakłady lecznicze, dwu delegatów rady gminnej, delegatów towarzystwa tatrzańskiego, właścicieli willi i gości.

Od czasu założenia stacyi klimatycznej uczyniły urządzenia Z. wielki postęp. Domki miejscowej ludności stały się czystsze, wygodniejsze i zdrowsze, opatrzono je piecami, zaprowadzono dezinfekcyą i nadzór nad miejscami ustępowemi, pozakładano liczne studnie, otworzono stałą aptekę, lekarza stacyi, założono stacyą meteorologiczną, park obszerny, chodniki na wielu ulicach, ułożono cenniki dla wózków, dozór nad środkami spożywczemi, zaczęto wysadzać drogi drzewami, poustawiano ławki, liczne latarnie naftowe, porobiono kładki i mosty, wprowadzono skrapianie ulic w lecie.

Główną podwaliną rozwoju Z. było wybudowanie drogi krajowej z Nowegotargu. Roboty zaczęte r. 1882 ukończono r. 1887. Już na rok 1886 były skończone wszystkie mosty. Poczta pierwotnie znajdowała się w Nowymtargu, dokąd co drugi dzień chodził posłaniec. Od r. 1870 powstała poczta w Zakopanem, najpierw w Kuźnicach, ztąd przeniesiona do Z. r. 1881. Od r. 1882 istnieje urząd telegraficzny.

Spostrzeżenia meteorologiczne pierwotnie czynione staraniem prof. dra Baranowskiego z Warszawy, obecnie prowadzi Muzeum im. Chałubińskiego.

Wydział krajowy poparł rozwój Zakopanego przez budowę najpierw gościńca krajowego od Nowegotargu, gdzie się kończyła dobra droga z Krakowa, a następnie stwarzając całą sieć dróg w samem Zakopanem i w okolicy.

Obecnie kończą gościniec z Z. przez Jaszczurówkę do Łysej Polany na granicy węgierskiej, odkąd ma być zbudowana nowa droga do Morskiego Oka. Połączenie to z Węgrami ułatwi dostęp do Z. dla turystów przybywających od strony węgierskiej.

W rozmaitych czasach wychodziło w Z. w lecie czasopismo, również lista gości. Ilość przybyłych do Z. od utworzenia stacyi klimatycznej coraz się zwiększa, jak to wykazują następujące cyfry:

w r. 1886	było	osób	2152
„ 1887	„	„	2489
„ 1888	„	„	2782
„ 1889	„	„	2764
„ 1890	„	„	3415
„ 1891	„	„	3468
„ 1892	„	„	3618
„ 1893	„	„	3486
„ 1894	„	„	3411

wreszcie „ 1895 liczba gości doszła do 4894

Nazwa. Znaczenie nazwy Z. jest zapewne w związku ze słowem „kopać“ w znaczeniu: karczować. Kochanowski w „Satyrze“ mówi „Aleście je (lasy) tak długo tu w Polsce kopali“. Paprocki („Herby“, 390 wyd. Tur.) powiada, że „za naszych czasów rozkopano tu lasy“ (na Podlasiu). Na obszarach przeznaczonych do założenia wsi wkopywano też słupy ze znakami lub napisami „na wolność“. Możnaby więc ztąd wnosić, iż „Zakopane“ znaczy tyle co miejsce, pole utworzone przez wycięcie lasu lub świeżo założona osada.

Spis rękopiśmienny wsi i miast z XVII w. podaje nazwę „Zakopane“ (Pawiń., Małop., 146). Najdawniejsza wzmianka drukowana zwie tę wieś „Zakopany“ (Mathias Bel, Notitia Hungariae novae historico-geographica, Viennae, 1736, t. II, str. 517 i 587 „vicus polonicus Zakopany“), spotykamy też formy „Zakopania“ (Protokoły i dokumenty do gór mineralnych należące r. 1767, archiw. Muzeum Czartoryskich), „Zakopana“ (Christian Genersich, Reise in die Carpathen, 1807, str. 223), „Zakopańce“ (Stanisław Staszic, O ziemiorodztwie Karpatów i innych gór i równin Polski. Warszawa, 1815). Stęczyński w swym poemacie używa kilka razy formy: Zakopana. Przymiotnik od Zakopanego brzmi w ustach miejscowej ludności „zakopiański“.

Literatura. Oprócz wielkiej części literatury tatrzańskiej, zajmującej się też Zakopanem, następujące prace dotyczą szczegółowo tej miejscowości: Steczkowska Marya. Obrazki z podróży do Tatr i Pienin. Kraków, wydanie II, 1872. — F. Berdau. Zakopane (opis wsi i charakterystyka ludności), artykuł w Encykl. Orgelbranda (t. XXVII) z r. 1867. — Janota Eugeniusz Dr. Przewodnik w wycieczkach na Babią górę, do Tatr i Pienin. Kraków, 1860. — Stęczyński Bogusz Zygmunt. Tatry, poemat (z 80 rysunk.). Kraków, 1860 (pisany około r. 1850). — Eljasz Walery. Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic, Poznań 1870; II wydanie Kraków 1881; III wyd. Kraków 1886; IV wyd. Kraków 1891. — Eljasz Walery. Szkice z podróży w Tatry. Poznań i Kraków 1874. — Dr. K. Dobrski w Pamiętniku Tow. lekar. warsz. z r. 1871. — Dr. Ściborowski w Przegl. lekar. z r. 1877. — Opis Z. z rycinami podał Tyg. Illustr. z r. 1874 (t. XIV). — Kś. A. W. Sutor. Przewodnik do Zakopanego i po Tatrach. Kraków 1878. — Kolbenheyer Karol. Zakopane und seine Umgebungen. Jahrb. d. ung. Karpathen-Vereines. II. 1875. — Kolbenheyer Karol. Die Klimatischen Verhaeltnisse der Zentral-Karpathen und ihrer Umgebung. Jahrb. d. ung. Karp. Ver. XVII. 1890. — Kolbenheyer Karol. Die Temperatur-Verhaeltnisse von Zakopane. Meteorol. Zeitschrift. 1890. — Ponikło Stanisław Dr. Zakopane jako miejsce klimatyczne. Studyum klimatologiczne. Kraków, 1890. — Ponikło Stanisław Dr. Zakopane in der polnischen Tatra in Galizien als klimatische Hoehenstation. Wien. 1893. — Florkiewicz Władysław Dr. O klimacie górskim Podhala tatrzańskiego i stacyi klimatycznej w Zakopanem. Warszawa 1894. — Gustawicz Bronisław. Kilka wspomnień z Tatr. Wędrowiec, 1879. — Kryński Ad. Ant. Gwara zakopańska. Studyum dyalektologiczne. W Krakowie, 1883 (Rozpr. i spraw. wydz. filolog. Ak. Um., t. X). — Kosiński Władysław. Przyczynek do gwary zakopiańskiej (tamże). — Kryński Leon Dr. Wyniki badań bakteryologicznych powietrza w Zakopanem. Kraków, 1892 (Pam. Tow. Tatrz.). — Łapczyński Kazimierz. Zasięgi pionowe niektórych roślin w części Tatr najbliższej Zakopanego (Pam. fizyogr., t. III, 1883). — Matlakowski Władysław. Budownictwo ludowe na Podhalu. Kraków, 1892. — Witkiewicz Stanisław. Na przełęczy, wrażenia i obrazy z Tatr. Warszawa, 1891.

Rękopiśmienne materyały tyczące się Zakopanego w posiadaniu piszącego są: opis Tatr z r. 1827, prawdopodobnie przez F. Kleina, leśniczego za kamery; akta dóbr Kościelisk i Ludzimirza zebrane przez J. Temnitschkę w 6 tomach do r. 1848; Liber memorabilium ks. Józefa Stolarczyka od r. 1848; własne zbiory.

Dr. Stanisław Eljasz-Radzikowski.

Zakopane, młyn koło Synowódzka Niżnego, w pow. stryjskim.

Zakopaniec, szczyt górski, na obszarze gm. Jawora, w pow. turczańskim, na lewym brzegu Stryja, w półn. krańcu wsi, na granicy od wsi Isaje. Wznies. 747 mt.

Zakopce, grupa domów w Suchej Woli pow. cieszanowski.

Zakopianka, potok podtatrzański, powstaje

na obszarze Zakopanego, z połączenia się potoków: Bystrego i Cichej Wody na Krupówkach zakopańskich. Płynie przez obszar Zakopanego do Poronina, gdzie w pobliżu kościoła łączy się z Porońcem, tworząc odtąd Biały Dunajec. Z. przyjmuje dopływy: Bachledzki potok i Olczę al. Olczyski potok, na granicy Poronina z praw. brzegu. Ob. *Zakopane*.

Zakopiec, pow. miechowski, gm. i par. Pałecznica.

Za Korczowem al. *Pod Buczyną, Zapust, Zapuście,* grupa domów w Woli Gnojnickiej, pow. jaworowskim.

Zakorki, wś, przy ujściu dwóch rzeczek do Berezyny od lewego brzegu, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Jakszyce, o 43 w. od Ihumenia, ma 24 osad; łąk wielka obfitość, rybołówstwo znaczne, grunta lekkie, lud flisaczy i rolniczy. Za poddaństwa własność Szemeszów. *A. Jel.*

Zakornicze, w dokum. także *Zakormie* i *Zakorninów,* sioło niegdyś, we włości wiel ednickiej, t. j. w dzisiejszym pow. owruckim. W 1561 r. należy do Filona Kmity Czarnobylskiego, wwdy smoleńskiego. W 1600 r. ks. Jerzy Drucki Horski i żona jego Bohdana Filonówna Kmicianka Czarnobylska zastawują dobra Wieledniki (między niemi i wś Zakormie) Kindynowi Chomiakowi Smordowskiemu. W r. 1613 Łukasz i Zofia Kmicianka Sapiehowie zastawują dobra Wieledniki (między niemi i wś Z.) Wacławowi Wilhorskiemu. W 1616 r. własność Zofii Czarnobylskiej Łukaszowej Sapieżyny (Jabłonowski, Ukraina, I, 38; II, 48, 205, 585).

Zakorycyn, zaśc., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodziej; mają tu własności włościanie: Dudko 1 włókę i Abramowicz około $1^1/_2$ włóki. *A. Jel.*

Zakorzany, folw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Jody, w 1865 r. własność Downarów Zapolskich.

Zakorze, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Jody (o 3 w.), o 81 w. od Dzisny, 6 dm., 100 mk. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.); należała w połowie do dóbr Obuchówka, Leczyckich, w drugiej do dóbr Zakorzany, Zofii z Szyrynów Downar Zapolskiej, dziś włośc. Wojniłowicza. Stanowiła attyn. Aleksandrynowa.

Zakościelce, wś i przysioł., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Zamoyskich, Iwie (o 1 w.), 44 dusze rewiz.

Zakościele 1.) wś nad rz. Pilicą, pow. rawski, gm. Lubochnia, par. Inowłódz, ma 7 dm., 9 os., 65 mk., 171 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Inowłódz. W r. 1827 było 7 dm., 56 mk. Na początku XVI w. pleban w Inowłodzu pobiera ztąd dziesięcinę ze wszystkich ról, za konopną po 2 gr. z łanu i kolędę po groszu z domu (Łaski, L. B., II, 317). Według lustracyi z r. 1564 wś miała 10 łan. Według reg. pobor. pow. brzezińskiego z r. 1576 wś Z., należąca do Inowłodza, miała 9 łan. kmiecych i łan sołtysi (Pawiń., Wielkop., II, 89). 2.) **Z.,** wś, pow. opoczyński, gm. i par. Drzewica, odl. od Opoczna 20 w. Ma wraz z Zakościelem Poduchownym 24 dm., 253 mk., 495 mr. (Z. Poduch. 8 dm., 151 mr.). W r. 1827 było 18 dm., 127 mk. 3.) **Z.,** wś, pow. miechowski, gm. i par. Racławice. Wchodziła w skład dóbr Kościejów. W r. 1827 było 14 dm., 72 mk.

Zakościele, przys. Majdanu Sieniawskiego w pow. jarosławskim.

Zakościele, wś, pow. mościski, tuż na płd. od sądu pow. i urzędu poczt. w Mościskach. Na wsch. leżą Rzadkowice, na płd. Krysowice, na zach. Czyszki. Wsch. część obszaru przepływa Siecza al. Sieczka. W jej dolinie leżą zabudowania wsi. Najwyższe wzn. za płn. (251 mt.). Własn. więk. (hr. Stanisława Stadnickiego) ma roli or. 172, łąk i ogr. 32, lasu 33 mr.; wł. mn. roli or. 370, łąk i ogr. 33, pastw. 59, lasu 14 mr. W r. 1890 było 99 dm., 588 mk. w gm. (542 rzym.-kat., 20 gr.-kat., 26 izrael.; wszyscy narodowości polskiej). Par. rzym. i gr.-kat. w Mościskach. We wsi jest kościół p. w. św. Michała Archanioła. *Lu. Dz.*

Za Kościołem, część Biłki Szlacheckiej, w pow. lwowskim.

Zakosie, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Uzda, o 95 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Zakośnik, os., pow. opoczyński, par. Drzewica. W 1827 r. 1 dm., 6 mk.

Zakot, pow. ostrogski, ob. *Zaborska.*

Zakota, futor, pow. lityński, gm. Bahrynowce, o 21 w. od Lityna, 2 dm., 10 mk.

Zakotna, słoboda nad rzką Ajdarą, pow. starobielski gub. charkowskiej, gm. Zakotna, o 24 w. na płn. od Starobielska, 498 dm., 3450 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, 3 jarmarki.

Zakotne, wś nad Dońcem płn., pow. zmijewski gub. charkowskiej, gm. Jampol, 141 dm., 813 mk.

Zakowale al. *Podmłynie,* zaśc. nad rz. Strawą, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Merecz (o $1^1/_2$ w.), o 85 w. od Trok, 7 dm., 56 mk. katol., 7 żydów (podług spisu z 1865 r. 16 dusz rewiz.); młyn wodny.

Zakowanka, rzeczka, w pow. rzeczyckim i mozyrskim, jest przedłużeniem rz. Hłyboczek, która od wsi Małych Autucewicz przybiera nazwę Z.; płynie na zachód leśnemi moczarami pod wś Rulewicze, o 4 w. poniżej wkracza w pow. mozyrski i ma ujście do jeziora zw. Wialikoje. W ostatnich latach została skanalizowaną w stronę Prypeci, na przestrzeni kilkunastu wiorst, przez co osuszono wielkie moczary w okolicy, pomiędzy wsiami: Autucewicze i Zamoście pod tor. dr. żel. mozyrsko-homelskiej. *A. Jel.*

Zakowce, słow. *Zsakovc,* niem. *Eisdorf,* w dok. *Villa Isaac,* wś na Węgrzech, w hr. spis-

kiem, pow. tatrzańskim, odl. 2 klm. od Mięguszowiec (Ménhard) na zach. W r. 1890 było 180 mk. rz. kat., 503 prot, 6 izrael. Z. istniały już na początku XIII w. Podług szematyzmu dyecezyi spiskiej parafia założona została 1245 r. *W. H.*

Zakowiszki, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 6 w.), okr. wiejski i dobra ks. Giedrojciów Korwie, 17 dusz rewiz.

Zakowo, ob. *Żakowo.*

Zakowy Pniewo, ob *Pniewo* 2.).

Zakoziel, *Zakoziele*, dobra, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Wołowiel, o 46 w. od Kobrynia, przy trakcie Antopol-Osowce, własność Orzeszków, wraz z 6 folwarkami mają 8018 dzies. (4205 łąk i pastw., 135 lasu, 3069 nieuż.). Była tu kaplica b. parafii katol. w Braszewiczach.

Zakoziniec, zaśc. poleski u źródeł rzki Wiazy, praw. dopł. Czernicy, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Wierchmień; grunta piaszczyste, okolica małoludna, dzika. *A. Jel.*

Zakrakówka, os., pow. miechowski, par. Książ Wielki. W 1827 r. 1 dm., 3 mk.

Zakraska, uroczysko na gruntach Trypola, w pow. kijowskim.

Zakraszunie, wś, pow. sieński, gm. Łatygowo, ma 7 dm., 42 mk.

Zakrenicze 1.) wś nad bezim. dopł. Rośki, pow. taraszczański, w 3 okr. pol., gm. Żywotów, o 86 w. od Taraszczy, ma 544 mk. Podług Pochilewicza w 1861 r. było tu 925 mk., 1446 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Jana Bohosłowa, z drzewa wzniesioną w 1742 r. i uposażoną 72 dzies. Poprzednio wś należała wraz z sąsiednią wsią Czołnowice do hr. Pociejów, od których w 1824 r. kupił Jakub Wilczyński, następnie syna jego Jana. W Z. urodził się Aleksander Groza. 2.) **Z.**, ob. *Zakrynicze.*

Zakret 1.) dobra skarbowe na lew. brz. Wilii, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza, okr. wiejski Białuny, o $1^1/_2$ w. poniżej Wilna. Miejsce to, przy zakręcie rzeki położone (zkąd nazwa), stanowiło niegdyś dziedzictwo ks. Radziwiłłów, podobnie jak i inne miejscowości nad Wilią w okolicach Wilna. Stanisław ks. Radziwiłł, marszałek w. lit., darował Z. jezuitom wileńskim, którzy przenieśli tu swą letnią rezydencyę i na początku XVIII w. zaczęli wznosić gmachy i zakładać ogrody. Na ścianach otaczających je dokoła murów, znajdowały się we framugach prześliczne freski. W środku gmachu była kaplica. Po upadku jezuitów gmach ten stał się własnością ks. Ignacego Massalskiego, biskupa wileńskiego, po nim przeszedł na własność miasta, wreszcie nabyty został za 12000 rs. przez gubernatora wojennego wileńskiego, hr. Beningsena. Powiększył on mury dawnego klasztoru i przerobił na piękny pałac, w którym kilkakrotnie gościł ces. Aleksander I. Po wejściu Francuzów do Wilna pałac tutejszy zamieniony został na szpital wojskowy, który od wynikłego przypadkiem ognia zgorzał wraz z znajdującymi się w nim rannymi. Następnie Z. nabył od hr. Beningsena ces. Aleksander I. Obecnie należy do zarządu pałacu cesarskiego w Wilnie. Opis z widokiem podał Tygodnik Ilustr. z 1872 r. (№ 215). 2.) **Z**, zaśc. nad Wilią, tamże, w 1 okr. pol., o $1^1/_2$ w. od Wilna, 2 dm., 18 mk. (14 kat ol., 4 żyd.). 3.) **Z.**, folw. nad Wilią, tamże, w 6 okr. pol., o 4 w. od Wilna, 1 dm., 35 mk. pra wosł., 15 katol., 15 ewang., cegielnia.

Zakrewie 1. i 2, dwa zaśc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewo (o 3 w.), okr. wiejski Sakowicze, 1 i 5 dusz rewiz.; należą do dóbr skarbowych Łosk.

Zakręcie, przedmieście Krasnegostawu.

Zakręcie, wólka do Szczurowy, w pow. brzeskim (Galicya).

Zakręcielka, rzka, ob. *Krzywulka.*

Zakręt 1.) wś, pow. warszawski, gm. i par. Wiązowna, odl. 17 w. od Warszawy, ma 205 mk., 248 mr. dwor. (kolonie) i 75 mr. włośc. 2.) **Z.**, kol , pow. nowomiński, gm Wawer, par. Wiązowna. 3.) **Z.,** folw., pow. nieszawski, gm. i par. Piotrkowo, odl. 49 w. od Nieszawy. W r. 1886 fol. ten, oddzielony od dóbr Gradowo, rozl. mr. 274: gr. or. i ogr. mr. 174, łąk mr. 32, past. mr. 4, lasu mr. 60, nieuż. mr. 4; bud. mur. 1, drew. 3; płodozm. 5 i 7 pol.; pokłady torfu. 4.) **Z.**, os. leś., pow. pułtuski, gm. Kleszewo, par. Pułtusk, ma 45 mr. Wchodzi w skład dóbr Górki. W r. 1827 było 2 dm., 15 mk.

Zakrętki, struga pod Dobrosławiem, pow. wieluński.

Zakrocin, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Domaszyce, gm. Żabczyce, wspomniane w dokum. z XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 280). *A. Jel.*

Zakrocz, wś i folw. nad rz. Rypienicą, pow. rypiński, gm. Czermin, par. Rypin (odl. 6 w.), ma młyn wodny, karczmę, 14 dm., 192 mk., 1028 mr. (80 włośc.). Folw. i młyn należą do dóbr Rusinowo (ob.). W r. 1827 było 10 dm., 74 mk. Wspomniana w akcie erekcyi kościoła paraf. w Nowym Rypinie w r. 1355 (Ulanow, Dok. kujaw., 325—36). Według reg. pobor. pow. rypińskiego z r. 1564 wś Z., w par. Rypin, miała kilku osadników na $2^1/_2$ łanach, 3 zagr., młyn o 1 kole korzecznik. Płacono 2 fl. 9 gr. 1 solid (Pawiń , Wielkop., I, 289). *Br. Ch.*

Zakrocze, folw., pow. jędrzejowski, gm. i par. Małagoszcz.

Zakroczek al. *Sosnowo*, os. młyn., pow. rypiński, gm. Pręczki, par. Rypin (odl. 7 w.), ma 2 dm., 11 mk., 82 mr. W r. 1827 było 2 dm., 14 mk. W r. 1789 własność Maryanowskich, którzy płacą czynszu 300 zł.

Zakroczym, w dok. z XII w. *Zacroczin*, miasto na praw. brzegu Wisły, znacznie tu wznie-

sionym po nad poziom rzeki, pod 52° 26′ 33″ szer. płn. i 38° 16′ 56″ dług. wsch. od F., w pow. płońskim, odl. o 25 w. (w linii powietrznej) na zach.-płn. od Warszawy, około 3 w. na zach. od Modlina, posiada kościół par. murowany i drugi poklasztorny (pokapucyński), dwie bóżnice, dwie szkoły początkowe, urząd miejski, urząd poczt. Należy do sądu pokoju okr. I w Płońsku, st. dr. żel. w Nowogieorgiewsku. Miasto ma 5211 mk. (2605 męż., 2606 kob.). Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 50 prawosł., 11 prot. i 2895 żydów. Pod miastem na Wiśle było w r. 1864 około 12 młynów pływaków. W r. 1880 istniała tu fabryka papieru ołowianego. W r. 1864 było 166 dm. (22 mur.) i 3874 mk. (2301 żyd.). W r. 1877 dochód miasta wynosił rs. 10194. W r. 1827 było 116 dm. i 1189 mk. Do mieszczan należy 260 mr. ziemi. Zawiązkiem osady był starożytny gród, pilnujący brodu i przewozu przez Wisłę. Przeprawę ułatwiały tu dwie wielkie kępy na Wiśle (Zakroczymska i Grochalska). Gród stał na wyniosłości oddzielonej od reszty obszaru dwoma jarami spływającemi ku Wiśle. Jedynie od północy brakowało naturalnej ochrony. Już akt uposażenia klasztoru w Mogilnie (XII w.) wymienia Z. w liczbie grodów obowiązanych do opłat i danin na rzecz klasztoru. Zamek tutejszy często służy książętom mazowieckim za miejsce zjazdów. Dnia 8 czerwca 1335 r. Ziemowit i Trojden odnawiają tu z w. m krzyż. Teodorykiem de Aldenburch przymierze zawarte poprzednio z Lutderem de Brunswik (Ulanow, Dok. kujaw., 309, № 25). W r. 1355 Ziemowit, ks. mazow., otrzymuje od króla Kazimierza zamki: Zakroczym i Wiznę na lat trzy. Odbywają się tu następnie zjazdy dostojników mazowieckich (convencio generalis). W r. 1387 Janusz ks. warszawski, wydaje tu prawa dla swych poddanych. W r. 1426 uchwalono dodatkowe prawa na zjeździe wobec Ziemowita, ks. czerskiego, i jego synów: Trojdena i Władysława. Janusz, ks. warszaw. w 1428 r. wraz z synowcami określa prawne stosunki mieszkańców przyległych dzielnic. W 1452 r. wobec Władysława IV, ks. warsz., i Władysława I, ks. płockiego, zebrani dygnitarze wybrali deputatów do rozsądzenia spraw między mieszkańcami przyległych dzielnic. W r. 1464 odbywa się też podobny sejm. Zapewne już w XIV w. powstały tu sądy ziemskie dla ziemi zakroczymskiej, której istnienie zaznacza akt z r. 1374. Ślady działalności sądów ziemskich w 1424 r. przechowały się w dokum. archiwum płockiego (dziś w Warszawie). Kasztelana zakroczymskiego Niemierę wspomina akt z 1388 r. a Scibor, podkomorzy występuje w r. 1424 (Kod. dypl. pol., I, 246). Kiedy i od kogo otrzymał Z. prawo miejskie, nie wiadomo dotąd. Anna, ks. mazow., uwalnia Z. w r. 1511, po zniszczeniu przez pożar, na lat 15 od podatków. W r. 1535 Zygmunt I pozwała miastu sądzić sprawy kryminalne. W r. 1536 było tu 180 mieszkańców. Dzięki jednak postępom kolonizacyi na obszarach praw. brzegu Wisły i handlowi solą, której skład istnieje tu oddawna, zniszczona osada wkrótce się odbuduje. W r. 1549 Zygmunt August przywilejem wydanym w Zakroczymiu w sobotę przed św. Agnieszką, nakazuje osadnikom, mieszkającym na poświętnem, pod kościołem św. Krzyża (kościół miał 3 łany ziemi), posłuszeństwo burmistrzowi i pomaganie przy reparacyi dróg. Według lustracyi z r. 1564 było tu 276 domów a w 1616 r. 214 rzemieślników, między niemi 71 warzących piwo, 38 palących wódkę, 35 piekarzy. Wzrost Warszawy w drugiej połowie XVI w. musiał niekorzystnie oddziałać na dalszy rozwój Z. W spisach pobor. z r. 1576 podano przy Z. „Noluit dare contributionem“. Może ponowny pożar był tego przyczyną. W r. 1619 Zygmunt III potwierdza w Warszawie dawne przywileje miasta, zaś Władysław IV w r. 1633 dozwala wolnego handlu solą bez opłaty. W r. 1656, po zajęciu Warszawy przez Szwedów, wojska nieprzyjacielskie rozłożyły się pod Z. i zrabowały miasto. Mimo nadania dwu nowych jarmarków przez Jana Kazimierza w r. 1666, nadania opłat targowych przez Michała Korybuta w r. 1670 i ponowienia dawniejszych przywilejów dla kupców i solarzów przez Jana III w r. 1679, miasto upadło. Verdum w swej podróży powiada: „otwarte miasto, ma dwa kościoły dobrze zabudowane“. W r. 1800 znajduje się tylko 61 domów. Nieliczna ludność trudni się żeglugą i rybołówstwem. Z inicyatywy władz pruskich rozpoczęto budowę ratusza murowanego, lecz brak funduszów nie pozwalał dokończyć takowej. Z zabytków przeszłości przechowały się dwa kościoły. Parafialny, wedle tradycyi opartej na przypadkowych zapewne i dość niewyraźnych znakach, znalezionych na jednej z cegieł, miał pochodzić z 1001 r. Zapewne początkowo, może przy końcu XII w., powstała przy grodzie kaplica, zaś kościół parafialny powstał prawdopodobnie razem z założeniem miasta w ciągu XIV w.. Restauracye i przebudowy zatarły pierwotne cechy, które przechowały się jedynie w szczycie, nad kaplicą N. M. P. od strony północnej. Kościół sam jest dość obszerny, obok głównej nawy idą po bokach dwie niższe znacznie, jednym dachem nakryte. Presbiteryum ma równą wysokość z nawą. Po bokach kościoła poprzystawiano kaplice. Na froncie dwie okrągłe, ciężkie i nizkie wieże, trzecia nad presbiteryum. Wogóle całość przedstawia się ciężko i nieproporcyonalnie. Ołtarz wielki z XVI w. pochodzi, ołtarz. M. Boski Różańcowej ma boczne skrzydła, złożone z czterech obrazów malowanych na drzewie z podkładem kredowym, ołtarz św. Anny ma starożytną drewnianą figurę świętej, wreszcie w ołtarzu kaplicy Niepokal

Poczęcia spotykamy 4 rzeźbionych z drzewa ewangielistów i Bogarodzicę też w drzewie rzeźbioną. W kaplicy św. Barbary są groby i dwa nagrobki starostów zakroczymskich: Marcina († 1574)) i Piotra († 1608) Chądzyńskich. Ze czterech dzwonów, w drewnianej dzwonicy, jeden ma starożytny nieczytelny napis, największy zaś odlany był w Toruniu r. 1632. W r. 1819 kościół ten z powodu ruiny został zamknięty i na nowo po odbudowie otworzony r. 1840. Drugi kościół wraz z klasztorem kapucynów wzniósł tu w r. 1757 Józef Młocki, starosta. Zbudowany jest on wedle ogólnie przyjętego typu kościołów tego zakonu. Do ostatnich czasów przebywali przy nim zakonnicy, których niedawno przeniesiono do innych etatowych klasztorów. Trzeci kościołek św. Ducha, ze szpitalem fundacyi Anny, ks. mazow., w r. 1518, dawno już upadł dla braku funduszów. Istniał jeszcze w końcu XVII w. Szpital stał się dziś kamienicą prywatną Co się tyczy zamku, to jakkolwiek Gwagnin podaje, że był tu „arx in colle murata“, możnaby przez to rozumieć murowany dworzec, który służył za mieszkanie starostom i ulegał zapewne licznym przebudowom. Obecnie istnieje on jeszcze, lecz nie należy do miasta a włączony został do obrębu utworzonych tu dokoła twierdzy kolonii zaludnionych przez osadników wielkorossyjskich. Par. Z., dek. płoński, ma 1500 dusz. Opis Z. z ryciną podał Tyg. Ilustr. z r. 1865 (t. VII, str. 67 i 112). Obszerniejsze prace o Z. mieści gazeta „Wiek“ z r. 1875 (№ 27, 28, 30) i „Korespondent płocki“ z r. 1884 (№ 14 i następne). Leśnictwo rządowe zakroczymskie, w pow. płońskim, złożone z dwu straży: Kossewo i Orzechowo, obejmuje 7694 mr. Zakroczymskie starostwo grodowe, w województwie mazowieckiem ziemi zakroczymskiej, podług lustracyi z r. 1660 obejmowało miasta: Zakroczym, Sierociec (dziś Serock) i wsi: Wrona, Kossowo, Mogilno, Suchodół, Gałachy, Kazuń i Grochole. W r. 1771 posiadał je Józef Młocki, opłacający kwarty złp. 2752 gr. 13, a hyberny złp. 1861 gr. 12. Ziemia zakroczymska pojawia się w XIV w. i następnie dzieli się na powiaty: zakroczymski, nowomiejski i serocki. *Br. Ch.*

Zakroczymska Kępa, os. włośc. nad rz. Wisłą, pow. płoński, gm. Pomiechowo, par. Nowy Dwór, odl. 29 w. od Płońska, ma 1 dm., 5 mk., 70 mr. (52 nieuż.).

Zakroczymskie 1.) *Starostwo*, os. nad rz. Wisłą, pow. płoński, gm. Pomiechowo, par. Zakroczym, ma 5 dm., 161 mk., 4 mr. 2.) **Z.** *Wójtowstwo*, wś nad rz. Wisłą, pow. płoński, gm. Pomiechowo, odl. 29 w. od Płońska, liczy 6 dm., 21 mk., 374 mr. Par. prawosł. w kol. Aleksandryno. W r. 1827 było 3 dm., 27 mk.

Zakrośnica, mylnie *Zakrynica* (ob. *Pina*, t. VIII, 158), wś włośc. i osada, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zalesie, o 11 w. od Kobrynia, 549 dzies. ziemi włośc. (75 łąk i pastw., 152 nieuż.). Osada ma 24 dzies. (7 łąk i pastw. i 1 nieuż.). 2.) **Z.** al. *Piotrowo*, dobra, tamże, o 12 w. od Kobrynia, własność Cytowiczów, 410 dzies. (100 łąk i pastw., 6 lasu, 57 nieuż.). W okolicy zaczynają się olbrzymie błota, dające początek rz. Pinie.

Zakrunki. zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 20 w. od Kowna.

Zakrupiec, wś, pow. czerykowski, gm. Długie (Dołhoje), ma 44 dm., 216 mk.

Zakrużce. wś, pow. zasławski, gm. Michnów, par. prawosł Czyżówka (o 1 w.), należy do dóbr sławuckich ks Romana Sanguszki.

Zakruże 1.) wś nad rz. Świeszenką, pow. homelski, gm. Wylewo (o 10 w.), 189 dm., 509 mk., cerkiew paraf. drewniana, zapasowy śpichlerz gminny, wiatrak. Wzniesienie pod wsią dochodzi 630 st. n. p. m. 2.) **Z.** *Nowe*, wś, tamże, gm. Wylewo (o 10 w.), 60 dm., 155 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 3.) **Z.,** dobra, pow. homelski, dziedzictwo Saburowych, 2827 dzies. (795 roli, 575 łąk, 1165 lasu); karczma daje 250 rs.

Zakrużka Annopolska, wś nad kotliną rz. Ptycz, pow miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, par. prawosł. piaciowska, o 28 w. od Mińska, ma 17 osad; należała za poddaństwa do domin. Annopol ks. Radziwiłłów. Przez wś przechodzi gościniec z mstka Dudzicz do Annopola. Karczma t. nazw. przy gośc. i wsi; grunta szczerkowe urodzajne; włościanie tu odseparowani i bez serwitutów; miejscowość równa, dość leśna. *A. Jel.*

Zakry, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 56 w. od Poniewieża.

Zakrynica, ob. *Zakrośnica* i *Zakrynicze*.

Zakrynicze al. *Zakrynica*, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz, o 29 w. od Mińska, ma 5 osad. 2.) **Z.,** folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz, o 30 w. od Mińska, własność Miłaszewskich, ma około $4^3/_4$ włók; miejscowość lekko falista, grunta szczerkowe.

Zakrynicze, *Zakrenicze* 1.) wś, pow. nowogradwołyński, gm. Żałobne, par. praw. Mokre (o 4 w.), 45 dm., 330 mk. (poprzednio 118 dusz rewiz.), 412 dzies. ziemi włośc., 2289 dworskiej, szkółka paraf. (od 1870 r.). Wś należała dawniej do dóbr berezdowskich, od ks. Stanisława Jabłonowskiego kupiona przez Dorofiejewiczów, następnie Górskich. 2.) **Z.,** wś nad rzką Dżurbą, pow. zasławski, gm. i st. poczt. Antonin (o 2 w.), odl. o 36 w. od Zasławia, 26 w. od Starokonstantynowa a 45 w. od Szepietówki (st. dr. żel.), ma 125 dm., 1030 mk. prawosł., 11 katol. i 13 żydów. Cerkiew, p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesiona w 1736 r. kosztem parafian, upo-

sażona jest 57½ dzies. ziemi. Na cmentarzu grzebalnym kaplica murowana. Szkółka cerkiewna od 1872 r. Własność hr. Potockich. 3.) **Z.**, wś, pow. ostrogski, gm. i par. praw. Kuniów (o 4 w.). *J. Krz.*

Zakrze, wś i folw. nad rzką Stoczek, pow. konstantynowski, gm. Czuchleby, par. Niemojki, odl. 28 w. od Janowa, ma 15 dm., 235 mk. W r. 1827 było 19 dm., 132 mk. W r. 1878 folw. Z. rozl. mr. 658: gr. or. i ogr. mr. 406, łąk mr. 62, pastw. mr. 23, lasu mr. 135, nieuż. mr. 33; bud. mur. 18, las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 23, mr. 200.

Zakrzew 1.) wś, pow. radzymiński, gm. Strachówka, par. Pniewnik, ma 196 mk., 26 os., 462 mr. (281 według wykazu urzęd.). Wchodziła w skład dóbr Pniewnik. W r. 1827 było 12 dm., 84 mk. W akcie Konrada, ks. mazow., z r. 1476 wymienionym jest „Stanislaus Thargonya de Pnyewnyk bonaque ejus et ville Pnyewnyk Zakrzewo in districtu liwensi“ (Kod. mazow., 271). R. 1563 wś Z., w par. Pniewnik, płaci od 5 łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 419). 3.) **Z.**, os , pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Worów, ma 10 mk. 3.) **Z.**, wś i folw. nad strum. Nidą, pow. sochaczewski, gm. i par. Kozłów Biskupi, odl. 9 w. od Sochaczewa, ma 146 mk. W r. 1827 było 8 dm., 109 mk. W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 532: gr. or. i ogr. mr. 299, łąk mr. 66, pastw. mr. 78, lasu mr. 70, nieuż. mr. 19; bud. mur. 5, drew. 8, las nieurządzony. Wś Z. os. 11, mr. 112. W r. 1390 sąd ziemski w Sochaczewie rozstrzyga spór między Albertem, dziedzicem Z. a Mikołajem bisk. poznań., z powodu jeziora i linii granicznej między Z. a wsią biskupią Kozłowem (Kod. Wielkop., № 1900). W r. 1579 w dziale Mateusza i Jerzego ½ łan. km., 5 zagr., 2 rzem., 4 kom., część Borka 1 łan km. (Pawiń., Mazowsze, 139). 4.) **Z.**, wś i folw. nad rz. Bzurą, pow. łowicki, gm. Bielawy, par. Sobota, odl. 21 w. od Łowicza, ma 11 dm., 162 mk. W r. 1827 było 24 dm., 141 mk. Fol. Zakrzew Przyzwisk w r. 1886 rozl. mr. 952: gr. or. i ogr. mr. 500, łąk mr. 114, pastw. mr. 58, lasu mr. 255, nieuż. mr. 25; bud. mur. 4, drew. 14; płodozm. 16 pol., las nieurządzony. Wś Z. os. 16, mr. 49, wś Przyzwiska os. 19, mr. 309. Według innych danych wś Z. ma 8 os. i 7 mr. włośc. W r. 1445 Jan Stopka, dziedzic Zakrzewa, rości pretensye do prawa patronatu względem kościoła w Waliszewie. R. 1484 Przedwój z Soboty, pleban, i Jan, dziedzic Zakrzewa, poręczają, że Tomasz Król, pleban w Zdunach, odnowi plebanię. Na początku XVI w. istnieje Zakrzewo i Zakrzewko i dają dziesięcinę pleb. w Sobocie (Łaski, L. B., II, 503). Według reg. pobor. pow. orłowskiego z r. 1576 ze wsi Z., w par. Sobota, Stefan i Maciej Zakrzewscy płacą od 7 łan., 5 zagr., karczmy, młyna o 6 kołach, 15 osad. Część wdowy po Janie Tarnowskim płaciła od 3 łan., 3 osad. (Pawiń., Wielk., II, 107). 5.) **Z.** al. *Zakrzewo-Ostrołęczka*, wś, w par. Warka (dziś pow. grójecki), nad rz. Pilicą. Na początku XVI w. własność Andrzeja Święcickiego (w posagu za Ciołkówną). W r. 1576 płacą tu od 2 łan. km. Dziś pod tą nazwą nie istnieje. 6.) **Z.**, wś i folw. nad rzką Białką, pow. rawski, gm. Maryanów, par. Biała, odl. 15 w. od Rawy. Wś ma 9 dm., 119 mk., folw. 16 dm., 173 mk. Młyn wodny. W r. 1827 było 13 dm., 96 mk. Folw. Z. z nomenklaturą Olszak, w r. 1875 oddzielony od dóbr Porady Podleśne, rozl. mr. 531: gr. or. i ogr. mr. 401, łąk mr. 68, pastw. mr. 28, lasu mr. 19, nieuż. mr. 15; bud. mur. 5, drew. 7, pokłady torfu. Wś ma 83 mr. W r. 1579 mieszka tu drobna szlachta, nie mająca kmieci; w ośmiu działach mają 3⅛ łana (Pawiń., Mazowsze, 184). 7.) **Z.**, folw., pow. piotrowski, gm. Bogusławice, par. Wolborz, ma 1 dm., 15 mk., 610 mr. W r. 1827 było 11 dm., 90 mk. Na początku XVI w. wś ta należy do par. Wolborz. Dziesięcinę ze dwu łan. km. pobiera pleban w Wolborzu, z działu zwanego Bradkowski (Bradlowski), idzie dla plebana w Moszczenicy, wartości do 7 grzyw., z pewnych zaś ról dawano kościołowi w Białobrzegach, wartości koło ½ grzyw. (Łaski, L. B., I, 632 i II, 177). Według reg. pobor. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś Z., w par. Wolborz, miała posiadaczy drobnych cząstek (Zakrzewscy i Lubiatowscy), którzy płacą od 6 osad. na 2½ łan. (Pawiń., Wielkop., II, 268). 8.) **Z.**, wś i folw. nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. Ostrów Warcki, par. Jeziorsko, odl. od Turka 30 w. Wś ma 24 dm. i wraz z wsią Tądów Dolny 379 mk.; folw. 5 dm., 54 mk.; os. młyn. 1 dm., 5 mk. W r. 1827 było 18 dm., 162 mk. W r. 1892 folw. Z. i Szczutków rozl. mr. 562: gr. or. i ogr. mr. 423, łąk mr. 97, pastw. mr. 3, lasu mr. 16, nieuż. mr. 23; bud. mur. 7, drew. 14, wiatrak. Wś Z. os. 30, mr. 151. Na początku XVI w. Z. stanowi jedną całość z przyległą wsią Szczodrkowo (dziś Szczutków) i daje dziesięcinę z łan. km. i folw. pleb. w Jeziorsku. Prócz tego kmiecie dają za dziesięcinę lnianą po 2 gr. i za kolędę po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 408). Według reg. pobor. pow. sieradzkiego z r. 1553 było tu 10 łan. km. Był jeszcze drugi Zakrzów w pow. sieradzkim, w par. Gruszczyce, miał 2 łany i 2 zagr. Dziś nie istnieje (Pawiń., Wielkop., II, 218 i 222). W r. 1734 wojska Augusta III zniszczyły tę wieś. 9.) **Z.** *Wielki*, wś i folw., pow. noworadomski, gm. Dmenin, par. Kodrąb. Wś ma 19 dm., 260 mk., 304 mr.; folw. 7 dm., 32 mk., 661 mr. W r. 1827 było 20 dm., 260 mk. Na początku XVI w. łany km. i folw. dają dziesięcinę pleb. w Kodrąbiu i za kolędę po korcu żyta (Łaski, L. B., I, 505). Według reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1552 we wsi Z., w par. Kodrąb, Jan Zakrzewski płacił od 9 osad., 4½ łan. Zapewne druga połowa tej wsi nale-

żała do par. Radomsk i tu Melchior Zakrzewski płacił od 5 osad. $2^1/_2$ łanu (Pawiński, Wielkop., II, 272 i 273). 10.) **Z.**, wś i folw. nad rzką Oksą, pow. częstochowski, gm. Kamyk, par. Kłobucko, leży o 2 w. na zach.-płn. od Kłobucka. Wś ma 16 dm., 173 mk., 287 mr.; folw. 9 dm., 22 mk., 4250 mr. (205 roli, reszta przeważnie lasu); dwie os. leś. 4 dm., 10 mk., 54 mr. Folw. wchodził w skład dóbr Zagórze a poprzednio w skład ststwa kłobuckiego, nadanego klasztorowi jasnogórskiemu. W r. 1827 było 31 dm., 225 mk. W połowie XV w. wś Z., własność królewska, miała 17 łan. km, z których dziesięcinę, wartości 15 grzyw., dawano kościołowi w Kłobucku (Długosz, L. B., III, 122, 124, 168). Według reg. pobor. pow. lelowskiego z r. 1581 wś Z., należąca do grodu krzepickiego, miała $3^1/_2$ łan. km., 2 zagr. bez roli (Pawiń., Małop., 79). 11.) **Z.**, os., pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Czarnca. Osadę tę podaje „Skorowidz“ Zinberga z r. 1877. Spis wsi z r. 1827 nie zna tej osady. Nie oznacza jej karta wojenno-topograficzna. Wspomina o niej Lib. Ben. Łaskiego w spisie par. Secemin. Dawała kościołowi w Seceminie dziesięcinę, wartości $^1/_2$ grzyw. (Łaski, L. B., I. 565). W reg. pobor. z 1540 r. podano wś Zakrzówek, w par. Secemin, własność Piotra Szafrańca. Miała 2 łany kmiece osiadłe, łąki i role (Pawiń., Małop., 569). Widocznie zespoliła się z jedną ze wsi przyległych lub weszła w skład Secemina. 12.) **Z.**, wś, pow. łukowski, gm. Skrzyszew, par. Ulan, ma 40 dm., 275 mk., 964 mr. W r. 1827 było 31 dm., 281 mk. Według reg. pobor. pow. łukowskiego z r 1552 wś Z., w par. Ulan, miała 1 łan kmiecy i dwa półłanki. W r. 1580 p. Wojciech i Stanisław Tworkowie z Tworkowskiej części, od 2 włók, które sami orzą, płacą po gr. 15; Marek z Marcinem i Piotroska od 2 włók, które sami orzą, 1 fl. i od trzeciej osiadłej 1 fl. Suma 3 fl. (Pawiń., Małop., 401. 426). 13.) **Z.**, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Wilga, ma 16 dm., 165 mk., 196 mr. 14.) **Z.**, dawniej *Zakrzów*, wś i folw. nad Wieprzem, z lew. brzegu, pow. lubelski, gm. Mełgiew, par. Łęczna. Wieś składała się z trzech części: największa rozłożyła się wzdłuż łąk nadwieprzańskich, druga na wzgórzu przy skrzyżowaniu się dróg do Łańcuchowa i Mełgwi, trzecia, najmniejsza, składa się z pięciu chat. Stoi tu młyn amerykański. Fol. wchodzi skład dóbr Krzesimów; wś miała w 1866 r. 39 os., 418 mr. W r. 1827 było 28 dm., 143 mk. R. 1676 Zbigniew Suchodolski płacił tu pogłówne od 42 poddanych (Pawiń., Małop., 27a). 15.) **Z.** al. *Zakrzów*, wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski gm. Kamień, par. Piotrowin, ma 84 dm., 591 mk. Leży śród rozległej doliny Wisły z praw. brzegu. Długosz powiada, iż znajduje się na wyspie. Być może, iż wtedy jedno z ramion, na jakie się tu Wisła dzieli okrążało wś od wschodu. Dziś isnieje tylko łacha, która jednak tylko poniżej Zakrzewa łączy się z Wisłą. W r. 1827 było 39 dm., 297 mk., par. Chotcza. W połowie XV w. wś Z., w par. Chotcza (na przeciwnym brzegu Wisły), własność klasztoru św. Krzyża, miała 7 łan. km., z których płacono czynszu po 17 gr., 30 jaj, 2 koguty, 1 ser. Zagr. płacił 10 gr. Z każdego łanu dawano korzec chmielu. Wszystkie role dawały dziesięcinę, wartości jednej grzywny, klasztorowi św. Krzyża. Odrabiano jeden dzień w tygodniu (Długosz, L. B., II, 567 i III, 241). 16.) **Z.**, wś i folw., pow. krasnostawski, gm. Zakrzewo, par. Targowisko, odl. 42 w. od Krasnegostawu, posiada szkołę początkową, urząd gminny. W r. 1827 było 49 dm., 336 mk. W r. 1870 folw. Z. rozl. mr. 2700: gr. or. i ogr. mr. 1315, łąk mr. 95, pastw. mr. 20, lasu mr. 1215, zarośli mr. 20, nieuż. mr. 35; bud. mur. 4, drew. 23, gospodarstwo 4 pol., las nieurządzony, smolarnia. Wś Z. os. 65, mr. 1093; wś Budy os. 5, mr. 49. Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Z. leżała w par. Targowisko. W r. 1676 mają tu działy: Mateusz Domański (6 poddanych), Jałowicki, łowczy wołyński (30 poddan.), Franc. Gruszecki (30 poddan.), Jan Łukawski (bez poddanych, 2 osoby służby). Gmina Z. należy do sądu gm. okr. I. we wsi Wysokie, urz. poczt. w os. Żółkiewka. Gmina ma 18069 mr. obszaru i 4734 mk. Śród stałej ludności jest 259 praw., 43 prot. i 80 żydów. W skład gminy wchodzą: Annów, Boćków, Budy, Feliksów os. karcz., Gwardyjówka folw., Podgaj, Ponikły, Stara Wieś, Stara Wieś Majdan, Stasin folw., Stawce, Targowisko, Tarnowa, Wola Studziańska, Wólka Ponikiewska, Zakrzew. 17.) **Z.**, ob. *Zakrzów*. *Br. Ch.*

Zakrzew 1.) wś gospod. w pow. pleszewskim (jarocińskim), okr. urz. kotlińskim. Ma urząd okr., par. ew., sąd, pocztę i st. kol. żel. w Jarocinie, szkoły w Prusach, par. katol. w Witaszycach. Obszaru 81 ha, 12 dym., 94 dusz. 2.) **Z.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obsz. 1027 ha, 13 dym., 322 dusz (94 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 4401 mk. Leży na płd.-wsch. Jarocina, pod Witaszycami a graniczy ze wsią Prusami. W r. 1579 siedzą tu Mikołaj Noskowski i Franciszek Gosław Nadarzycki. Wtedy wś się zwała Prusy-Zakrzewo. Na obszarze Z. zachowały się nazwy: Wiadoma, pole; Szulec i Żdżary, łąka; Ochodza, las. *W. Ł.*

Zakrzewce, wś, pow. tłumacki, 18 klm. na płd.-zach. od Tłumacza, 21 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Tyśmienicy, 5 klm. na wsch. od st. kol. i urz. poczt. w Ottynii. Na płn. leży Hostów, na wsch. i płd.-wsch. Targowica, na płd.-zach. Grabicz, na płn.-zach. Ottynia. Środkiem obszaru płynie potok, podążający na zach. do Ottynii, gdzie wpada do Worony. Własn.

więk. ma roli or. 244, łąk i ogr. 87, pastw. 17 mr.; wł. mn. roli or. 469, łąk i ogr. 75, pastw. 7 mr. W r. 1890 było 107 dm., 575 mk. w gm., 3 dm., 22 mk. na obszarze dwor. (530 gr.-kat., 62 rzym.-kat., 5 innych wyzn.; 560 Rus., 31 Pol., 6 Niem.). Par. rzym.-kat. w Ottynii, gr.-kat. w Targowicy. We wsi jest cerkiew p. w. św. Dymitra i kasa poż. gm. z kapit. 251 złr. *Lu. Dz.*

Zakrzewek 1.) kol., pow. radzymiński, gm. Strachówka. Utworzona r. 1876 na obszarze folw. Dąbrowa. 2.) **Z.,** w XVI w. *Sakrzewcka*, kol,, wś i folw. nad jez. Zakrzewskiem, pow. kolski, gm. Sąpolno, par. Mąkolno, odl. od Koła 18 w.; wś i kol. mają 29 dm,, 215 mk.; folw. 3 dm., 22 mk. W r. 1827 było 13 dm., 111 mk. W r. 1886 folw. Z. rozl. mr. 189: gr. or. i ogr. mr. 85, łąk mr. 31, nieuż. mr. 73; bud. mur. 4, drew. 3, pokłady torfu. Wś Z. os. 26, mr. 652; wś Ostrówek os. 13, mr. 229; wś Suszewy os. 5, mr. 208. Na początku XVI w. łany km. i folw. dawały dziesięcinę pleb. w Mąkolnie i kolędę po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 213). Według reg. pobor. pow. kaliskiego z r. 1579 wś Z. miała 2 łany, 2 zagr. bez roli, 2 rzem. (Pawiń., Wielkop., I, 234). 3.) **Z.,** wś, pow. włocławski, gm. Śmiłowice, par. Choceń, ma 14 os., 96 mr. Założona została w r. 1844 na obszarze dóbr Choceń, po wyciętym lesie, przez ówczesnego właściciela tychże dóbr Zakrzewskiego. 4.) **Z.,** kol , pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Sadlno, ma 115 mk., 319 mr. W r. 1827 było 11 dm., 98 mk. 5.) **Z.** al. *Zakrzówek*, wś, pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Jelonki. Mieszka tu drobna szlachta. Wchodziła w skład dóbr Lubiejewo. W r. 1827 było 3 dm., 23 mk. 6.) **Z.,** ob. *Zakrzówek*. *Br. Ch.*

Zakrzewek, folw. proboszczowski w pow. szremskim, okr. urz. mosińskim. Ma urz. stanu cyw. w Żabnie, pocztę i st. kol. żel. w Szołdrach, na linii Czempin-Szrem, szkoły i par. kat. w Brodnicy, 5 dym., 39 dusz. Leży na wsch. Czempinia, pod Brodnicą.

Zakrzewice, wólka do Woli Zabierzowskiej, w pow. bocheńskim, ma 27 dm. i 131 mk.

Zakrzewiec, r. 1557 *Sakrzewice*, 1827 *Zakrzywiec*, wś i folw., pow. włocławski, gm. Baruchowo, par. Grabkowo, odl. 28 w. od Włocławka, ma 8 dm., 50 mk., 120 mr. dwor., 60 mr. włośc. W wykazie urzęd. osad gub. warsz. podano 210 mr. dwor. i 610 włośc. W spisie z r. 1827 podano tę wieś p. n. Zakrzywiec, miała 5 dm., 34 mk. Według reg. pobor. pow. kowalskiego z r. 1557 wś Zakrzewiec, w par. Gołaszewo (w 1557 r. Zakrzewice, par. Kłotno), miała 7 łan. Część Boruckiego $^1/_2$ łanu (Pawiń., Wielkop., II, 15).

Zakrzewki, folw. do Ociąża, pow. odolanowski (ostrowski), urz. st. cyw. w Podkocach, okr. urz. i st. kol. żel. w Ostrowie, poczta w Skalmierzycach, szkoły i par. kat. w Ociążu, 3 dym., 68 dusz.

Zakrzewko 1.) wś, jeszcze w r. 1811, należała do par. Rzeczyca (w dawniejszym pow. inowrocławskim). Leżała w okolicy Piotrkowa kujawskiego. Według reg. pobor. pow. radziejowskiego z r. 1557 wś Zakrzewko istniała w par. Rzeczyca (Pawiń., Wielkop., II, 29). Dziś nie znana pod tą nazwą. 2.) **Z.,** kol., pow. płocki, gm. Ramutówko, par. Zakrzewo, odl. 21 w. od Płocka, ma 75 mr. Powstała na obszarze Zakrzewa. 3.) **Z.,** wś i folw., pow. sierpecki, gm. Lisewo (Liszewo), par. Gozdowo, odl. 18 w. od Sierpca, ma 6 dm., 83 mk. W r. 1827 było 5 dm., 40 mk. W r. 1885 folw. Z. rozl. mr 407: gr. or. i ogr. mr. 391, łąk mr. 5, nieuż. mr. 11; bud. mur. 5, drew. 7. Do włościan należy 19 mr.

Zakrzewko 1.) wś gosp., w pow. międzyrzeckim, okr. urz. zbąszyńskim, ma urz. st. cyw., sąd, par. kat. i ew. w Zbąszynie (Beutschen), pocztę w Belęcinie, st. kol. żel. w Stefanowie, na linii Zbąszyń-Wolsztyn, szkołę katol. w miejscu. Obszaru 357 ha, 37 dym., 241 dusz (115 ew.). W r. 1580 Zakrzewo minor, na płd.-wsch. Zbąszynia, ma 6 półłanków, $^1/_4$ łanu karcz., 4 zagr. W r. 1793 dziedziczy Stefan Garczyński na Zbąszynie. 2.) **Z.,** wś gosp. w pow. szamotulskim. Ma okr. urz. i stanu cyw., parafie i szkoły w Dusznikach, pocztę w Śliwnie, st. kol. żel. w Buku, na linii Poznań-Zbąszyń, sądy w Szamotułach. Obszaru 129 ha, 21 dym., 190 dusz (15 ew.). 3.) **Z.,** folw. do Niewierza, w temże położeniu, ma 4 dym., 81 dusz. Leży na płn.-zach. Buku pod Dusznikami. W r. 1560 ma tu Zofia Zbyszewska 8 łan. os., 2 zagr., 2 komor. 4.) **Z.,** wś, w pow. szamotulskim, w par. Biezdrowo. W r. 1580 Zakrzewo; płaci tu Barbara Rogozińska od 6 połłan. i 1 komor. Między r. 1793 a 1800 własność Ign. Bnińskiego.

Zakrzewko 1.) dobra ryc., pow. toruński, st. p. i kol. Ostaszewo, odl. 2 klm., par. kat. Papowo, 264 ha (244 roli or., 4 łąk); 1885 r. 6 dm. Własność Bronisławy z Mazowieckich Czarlińskiej. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako folw. sz. i wś o 7 dymach w ręku Mazowieckich (str. 262). W dok. zachodzi p. n. „Casimirsdorf“ al. „Casemansdorf“ i „Kassmannsdorf“. R. 1508 sprzedają małżonkowie Jerzy Rubit i żona jego z domu Kassmannsdorf dobra te rajcy Erasmusowi v. Esken za 1008 grzyw. R. 1580 nabyło miasto Toruń za 5000 fl., lecz już r. 1586 sprzedało je za tę samą cenę dr. Marcinowi Michinger (ob. Wernicke : „Beschr. von Thorn“, 1832, str. 212). 2.) **Z.,** niem. *Zakrzewken*, folw., pow. tczewski, st. p. Sobowidz, odl. 2 klm., st. kol. Pszczółki, odl. 9·5 klm., par. kat. Kłodawa; 159 ha, 132 roli orn., 14 łąk; 1875 r. 4 dm., 11 dym., 71 mk., 65 kat., 6 ew.; hodowla bydła i owiec. R. 1789 własność Czap-

skich, 1885 Steffensa. R. 1280 nadaje ks. Mestwin wś Sacrsevo, t. j. Zakrzewo, klasztorowi lądzkiemu (ob. Perlbach: P. U. B., str. 268). 3.) **Z.**, niem. *Zakrzewke* al. *Seefelde*, wś i kol., pow. wałecki, st. p. i par. kat. Więcbork, szkoła w miejscu; 584 ha (430 roli orn., 53 łąk, 1 lasu); 1885 r. 79 dm., 89 dym., 473 mk., 220 kat., 253 ew. Starożytności osady dowodzą znalezione tu groby skrzynkowe (ob. „Die Praehistor. Denkmaeler v. dr. Lissauer, str. 85). 4.) **Z.**, niem. *Neu Zakrzewo*, kol., powstała r. 1826 na obszarze Zakrzewa, pow. złotowski, st. p. i par. kat. Zakrzewo; szkoła ew. w miejscu; 1885 r. 44 dm., 269 mk. *Ks Fr.*

Zakrzewo 1.) wś, folw. i dobra, pow. włocławski, gm. Baruchowo, par. Białotarsk, odl. 29 w. na płd.-wsch. od Włocławka, na połowie drogi między Kowalem a Gostyninem, ma 16 dm., 177 mk., wiatrak, cegielnią. W r. 1827 było 15 dm., 128 mk. Dobra Z. składały się w r. 1887 z folw. Zakrzewo i Okna rozl. mr. 1143: folw. Z. gr. or. i ogr mr. 591, łąk mr. 42, past. mr. 9, lasu mr. 114, nieuż. mr. 7; bud. mur. 12, drew. 10; płodozm. 7 i 10 pol.; fol. Okna gr. or. i ogr. mr. 176, łąk mr. 182, nieuż. mr. 5; bud. drew. 5. W skład dóbr poprzednio wchodziły wsi: Z. os. 26, mr. 114, Czesławowo os. 9, mr. 226, Lubaty os. 14, mr. 118, Okna os. 14, mr. 165, Radziszewo os. 4, mr. 42, Załuskowo os. 6, mr. 25, Rumunki Skrzyneckie al. Skrzyneczki os. 10, mr. 56, Skrzynki os. 17, mr. 259, Trzebowo os. 6, mr. 120, Trzebówek os. 3, mr. 58, Czarne os. 8, mr. 117. Według reg. pobor. pow. kowalskiego z r. 1557 wś Z., w par. Białotarzek, miała $7^1/_2$ łan., 3 zagr., 1 rzem. (Pawiń., Wielkop., II, 18). 2.) **Z.**, wś, kol. i folw., pow. nieszawski, gm. Sędzin, par. Straszewo, odl. 19 w. od Nieszawy a 12 w. od Aleksandrowa (pogranicznego); wś ma 227 mk., kol. 103 mk. We wsi kościół po-karmelicki, murowany. W r. 1827 było 26 dm., 236 mk., par: Zakrzewo. W r. 1886 folw. Z. rozl. mr. 1489. gr. or. i ogr. mr. 1120, łąk mr. 113, pastw. mr. 203, nieuż. mr. 53; bud. mur. 17, drew. 6; płodozm. 19 pol. Wś Z. os. 52, mr. 414, wś Wola Bachorna os. 22, mr. 29. Według urzęd. spisu osad gub. warsz. z r. 1876 wś miała 116 mr. włośc. a kolonia 297 mr.; ziemi dwor. podano 580 mr. Wś ta miała w XVI w. kościół parafialny. Według reg. pobor. pow. brzeskiego z r. 1557 wś kościelna Z. miała 5 łan. km., 6 zagr., 1 rzem. (Pawiń., Wielkop., II, 6). W r. 1745 właściciele dóbr Z.: Stanisław i Anna Sokołowscy sprowadzili tu karmelitów bosych, wystawili im klasztor drewniany i na uposażenie darowali przyległy folwark Gęsin. W r. 1857 gwardyan a później prowincyał zakonu ks. Surtel z ofiar dobrowolnych wystawił klasztor piętrowy murowany. Po kasacyi w r. 1865 kościół wcielono jako filią do par. Straszewo. W kościele znajdują się dwie statuy kamienne: św. Józefa i N. P. Maryi, dłuta Zweibacka. 3.) **Z.**, wś i os. nad jez. Lubotyńskiem, pow. kolski, gm. i par. Lubotyń, odl. od Koła 22 w.; wś ma 39 dm., 313 mk., 30 os., 676 mr.; os. 1 dm., 7 mk. W r. 1827 było 16 dm., 168 mk. Wchodziła w skład dóbr Lubotyń. Według reg. pobor. pow. przedeckiego z r. 1557 wś Z., w par. Lubotyń, miała 17 łan., 9 czynsz., 3 łany sołtysie, 1 czynsz, 1 łan plebana, 3 zagr. (Pawiń., Wielkop., II, 20). 4.) **Z.** *Kościelne*, w XVI w. *Zakrzew major*, wś, pow. płocki, gm. Ramutówko, par. Zakrzewo, odl. 24 w. od Płocka, posiada kościół par. drewniany, 18 dm , 180 mk., 516 mr. (215 nieuż.). Folwark został rozkolonizowany i nosi nazwę: Zakrzewo Kolonia. W r. 1867 folw. Z. Kościelne rozl. mr. 953: gr. or. i ogr. mr. 177, łąk mr. 16, lasu mr. 450, nieuż. mr. 300, pastw. mr. 10. Wś Z. Kościelne os. 26, mr. 60, wś Z. Holendry os. 12, mr. 113. Kościół i parafią erygował w XVI w. (przed r. 1576) Marcin Lasocki, dziedzic wsi. W r. 1576 wś kościelna Zakrzew Wielki, w pow. wyszogródzkim, ma 7 łan km., 4 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 301). Z. par., dek. płocki (dawniej wyszogrodzki), około 1800 dusz. 5.) **Z.** *Holendry* i *Z. Kolonia*, pow. płocki, dwie wsi nad Wisłą, gm. Ramutówko, par. Zakrzewo, odl. 24 w. od Płocka. Z. Kolonia ma 19 dm., 159 mk., 411 mr.; Z. Holendry, 11 dm., 85 mk., 92 mr. Z. Kolonia, powstało z parcelacyi folw. w Zakrzewie Kościelnym. W r. 1827 Z. Holendry (par. Miszewo) 11 dm., 53 mk. 6.) **Z.**, wś i folw., pow. płocki, gm. Żągoty, par. Bielsk, odl. 18 w. od Płocka, ma 7 dm., 98 mk. W r. 1827 było 9 os., 94 mk. W r. 1880 folw. Z. rozl. mr. 312: gr. or. or. i ogr. mr. 230, łąk mr. 47, pastw. mr. 26, nieuż. mr. 9; bud. mur. 4, drew. 5, wiatrak. Wś Z. os. 9, mr. 49. 7.) **Z.**, wś i folw., pow. lipnowski, gm. Czarne, par. Mokowo, odl. 18 w. od Lipna, ma 14 dm., 93 mk. W r. 1827 było 14 dm., 156 mk. W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 300: gr. or. i ogr. mr. 242, łąk mr. 29, lasu mr. 15, nieuż. mr. 14; bud. mur. 1, drew. 11; płodozm. 5 i 7 pol., pokłady torfu. Wś Z. os. 24, mr. 191; wś Kamienne Brody os. 17, mr. 123. Według reg. pobor. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 miało 3 łany, 3 zagr., płacono 1 fl. 12 gr. (Pawiń., Wielkop., I, 281). 8.) **Z.**, wś i folw., pow. szczuczyński, gm. Radziłów, par. Słucz, odl. 14 w. od Szczuczyna. W r. 1827 było 12 dm., 76 mk. W r. 1557 Zakrzewo Kramarzewo, w par. Słuck, ma w części Jakuba i Piotra 2 łany km., Andrzej i Jan 2 łany km. (Pawiń., Mazowsze, 362). W r. 1884 folw. Zakrzewo Czaple, oddzielony w r. 1842 od dóbr Podliszewo Pace, rozl. mr. 691: gr. or. i ogr. mr. 466, łąk mr. 37, pastw. mr. 166, nieuż. mr. 23; bud. mur. 5, drew. 5. Wś Z. os. 24, mr. 146, wś Czaple os. 7, mr. 55. 9.) **Z.**, os.,

pow. pułtuski, gm. Obrytte, par. Lubiel. 10.) **Z.**, wś i folw., pow. makowski, gm. Karniewo, par. Maków (odl. 4 w.). W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 206: gr. or. i ogr. mr. 167, łąk mr. 20, pastw. mr. 12, nieuż. mr. 8; bud. drew. 7. Wś Z. os. 4, mr. 5. 11.) **Z.** *Froczki* i *Z. Ranki*, dwie wsi, pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia Kościelna, odl. 14 w. od Mławy. Z. Froczki al. Fraczki ma 8 dm., 77 mk., 243 mr.; Z. Ranki al. Ramki ma 8 dm., 52 mk., 183 mr. W r. 1827 Z. Froczki ma 12 dm., 61 mk., Z. Ranki 5 dm., 43 mk., Z. Żaki 7 dm., 45 mk. Mieszka w tych wsiach drobna szlachta. W r. 1578 Zakrzewo Froczki ma dwie części. Albert i Franciszek z Chmielewa z części Jana Czecha płacą od 2 łan.; Jan Andrzej Niemierza od 1 łanu km. (Pawiń., Mazowsze, 75). 12.) **Z.** *Kopiejki*, *Z. Słomy* i *Z. Wielkie*, trzy wsi, pow. ostrowski, gm. Zaręby Kościelne, par. Zuzel. Mieszka tu drobna szlachta. Z. Kopiejki ma 10 dm., 87 mk.; 1827 było 5 dm., 32 mk. Z. Słomy ma 3 dm., 36 mk.; w r. 1827 było 5 dm., 44 mk. Z. Wielkie 15 dm., 115 mk.; w r. 1827 było 12 dm., 83 mk. Istniały też Z. Wypychy, 5 dm., 32 mk. W r. 1578 Jan Jerzy i Abraam, wraz z wielu innymi płacą od 18 $^3/_4$ łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 398). Wieś leży w pow. nurskim. 13.) **Z.** *Małe* i *Z. Wielkie*, dwie wsi nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. Grudusk, par. Łysakowo, odl. 14 w. od Ciechanowa. Z. Małe ma 8 dm., 68 mk., 87 mr.; Z. Wielkie 14 dm., 110 mk., 382 mr. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 Z. Małe miało 10 dm., 45 mk. a Z. Wielkie 16 dm., 93 mk. W r. 1567 wś Z. Wielkie płaci od 2 włók, 1 ogr. i kilku działów od $^1/_4$ do 1 włóki. Z. drugie (Małe) od 2 ogr., $^3/_4$ wł., 2 ogr., $^1/_4$ wł, 5 mr., dwóch półwłóczków, 13 mr., 25 mr., $^1/_4$ wł., 11 mr., 1 ogr. (Pawiń., Mazowsze, 337). 14.) **Z.** *Stare* i *Nowe*, pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 Z. Stare miało 22 dm., 108 mk. a Z. Nowe 3 dm., 18 mk. Wspominane w aktach sąd. z r. 1423. W r. 1578 Zakrzewo antiqua ma 5 działów, obejmujących 13$^1/_2$ łan. km. i 4 zagr. Największy dział ma 6 łan. Z. Nowe ma w 3 działach 3 łany km. (Pawiń., Mazowsze, 377). Wieś leży w pow. zambrowskim. 15.) **Z.** *Wielkie*, folw., pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia Kościelna, odl. 13 w. od Mławy, ma 8 dm., 78 mk, 327 mr. W r. 1827 było 2 dm., 15 mk. R. 1578 Zakrzewo major, w pow. mławskim, ma 6 działów, mających ogółem 5$^1/_2$ łan. km. 16.) **Z.** *Zalesie*, wś, pow. ostrowski, gm. Zaręby Kościelne, par. Zuzel. Zapewne tą wieś podają reg. pobor. z r. 1578, w par. Zuzel, pod mylnie napisaną nazwą „Zglesse“. Mieszka tu drobna szlachta, mająca 11$^1/_2$ łan. km. i 2 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 398). W r. 1827 było 11 dm., 79 mk. 17.) **Z.** *Żaki*, ob. *Z. Froczki*. *Br. Ch.*

Zakrzewo, okolica szlach., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malesze, 54 dzies. (4 łąk i pastw., 11 lasu, 1 nieuż.).

Zakrzewo 1.) niem. *Sackern*, wś gosp., w pow. krobskim (rawickim), okr. urz. bojanowskim, ma urz. st. cyw. i par. ew. w Górce, sąd i st. kol. żel. w Rawiczu, pocztę w Sarnowie (Sarne), szkoły i par. kat. w miejscu. Obszaru 323 ha, 25 dym., 234 dusz (12 ew.). 2.) **Z.**, wś, w temże położeniu. Obszaru 666 ha, 11 dym., 226 dusz (32 ew.). Do podatku gruntow. oszacowano czysty dochód na 7681 mk. Leży na zach.-płn. Górki Miejskiej, płn.-zach. Rawicza. Jest to gniazdo rodzinne Zakrzewskich Wyszogorskich al. Wyssogotów. Oni fundowali kościół tu paraf. p. w. św. Klemensa. Wspomniany już jest r. 1510. Już w r. 1484 występuje Jan z Zakrzewa Zakrzewski jako poręczyciel plebana ze Zdun. Na początku XVII w. w miejsce spalonego kościoła, nieznany fundator zbudował nowy, drewniany, do którego w r. 1647 Mikołaj Wyssogota Zakrzewski przystawił murowaną kaplicę N. M. P., którą wraz z kościołem w r. 1658 poświęcił Tholibowski, bisk. pozn. Podupadły i od ognia zniszczony kościół w r. 1728 odbudował z drzewa Franciszek Wilkoński, kaszt. krzywiński, dziedzic Z. W r. 1387 nabył Z. Jan de Donyn od Wincentego z Granowa, kasztel. nakielskiego. W r. 1580 ma tu Wojciech Zakrzewski 9 łan. os., 5 zagr., 2 komorn. i karczmę; Anna Zakrzewska 7$^1/_2$ łan. os., 4 zagr., 4 komor., 1 rzem., 45 owiec i wiatrak. Na obszarze Z. zachowały się nazwy: Polachowiec, pole; Kał, las. 3.) **Z.**, w dok. *Zakrow*, *Sakrow*, wś gosp., w pow. babimojskim, okr. urz. Hammer, ma urz. st. cyw., pocztę i st. kol. żel. i par. ew. w Bolęcinie, na linii Zbąszyn-Wolsztyn, szkołę katol. w miejscu, parafie obu wyznań i sąd w Zbąszyniu. Obszaru 219 ha, 31 dym., 227 dusz (29 ew.). 4.) **Z.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 334 ha, 4 dym., 68 dusz (14 ew.). Dawniej stała tu kaplica r. 1641 z drzewa zbudowana przez dziedzica Mikołaja Chłapowskiego. W r. 1673 poświęcił ją Maciej Kurski, sufr. poznański. Na początku wieku bieżącego kaplica ta upadła. Wś leży na płd. Zbąszynia. W r. 1320 nadana klasztorowi paradyskiemu, zachodzi w dypl. pod r. 1320. W 1793 dziedzic Aleks. Mielęcki. 5.) **Z.**, wś gosp., w pow. gnieźnieńskim, okr. urzęd. kłeckim, ma urz. st. cyw., pocztę i szkołę ewang w Kłecku, st. kol. żel. w Gnieźnie, szkoła katol. w Gorzuchowie, par. katol. w Sławnie, ewang. w Kłecku, sądy w Gnieźnie. Obszaru 62 ha, 4 dym., 24 dusz. 6.) **Z.**, wś dwor., w temże położeniu. Ma obszaru 780 ha, 71 dym., 238 dusz. Z. wraz z fol. Kamionek i wsiami dwor. Gorzuchowem, Zmiołkami, Kamińcem i Sławnem tworzy klucz obszerny, który w ostatnich czasach z rąk Węsierskich przeszedł do Chełmickich. Istnieje

tu gorzelnia, młyn parowy i tartak. Okazały pałac, stanowiący rezydencyę dziedziców, mieści piękne zbiory archeologiczne, zawierające, między innemi przedmioty wykopane na ostrowie lednickim. Leży nad Wełnianką, dopływem Wełny, między Kłeckiem a Kiszkowem. W r. 1793 dziedzic Mikołaj Węsierski. 7.) **Z.,** *Zakref*, *Zacervo*, wś gosp., w pow. szremskim, okr. urz., urz. stanu cyw. w Książu, tamże poczta i parafie obu wyzn., st. kol. żel. w Chociczy (Falkstaedt na linii Poznań-Jarocin, szkoły na Holendrach Zakrzewskich, sąd w Szremie. Obszaru 24 ha, 2 dym., 14 dusz. 8.) **Z.,** folw. do wsi Książek, w temże położeniu, ma 5 dym., 148 dusz. 9.) **Z.** *Holendry*, w temże położeniu; obszaru 322 ha, 28 dym., 240 dusz (109 ew.). Istniała już r. 1793. Wś Z., leżąca na płn. Książa, nadana r. 1230 klasztorowi paradyskiemu, występuje w dypl. z lat: 1236, 1240 i 1247. W r. 1256 zamienia klasztor Z. na inne włości. W r. 1580 ma Z. 3 łany os., 1 komor. 10.) **Z.,** holendry, w pow. poznańskim zachodnim, okr. urz. komornicki, ma urz. st. cyw., pocztę i st. kol. żel. na linii Poznań-Zbąszyń w Dąbrówce, szkoły w miejscu, paraf. katol. w Skórzewie, ew. w miejscu, sądy w Poznaniu. Obszaru 416 ha, 48 dym., 358 dusz (127 katol.). Z. to także nosi nazwę Cztery Wiatraki (Vierwindmuehlen). W r. 1793 posiada je Antoni Chłapowski z Dąbrówki. 11.) **Z.,** folw. do Redgoszcza, w pow. wągrowieckim, ma urząd okr. w Mieścisku (Mietschisko), tamże pocztę i par. katol., urz. stanu cyw. w Janówcu, st. kol. żel. w Rąbczynie, na linii Wągrowiec-Inowrocław, szkołę katol. w Wybranowie, ewang. w Rąbczynie, par. ew. w W. Mirkowicach, sądy w Wągrówcu. Ma 10 dym., 141 dusz. Leży na wsch.-płn. Mieściska, zach.-płn. Janowca. W r. 1399 występujący w gronie szlachty z Włoszanowa, Łopienna, Stanisław „de Sagrzewo“, mógł ztąd pochodzić. W r. 1523 dziesięcinę snopową z ról dziedzicznych bierze prob. mieściski a kmiecie i karczmarz płacą mesznego czyli kolędy po groszu z dymu. W r. 1556 ma Z. $2^1/_2$ śl. os. i 4 zagrody. W r. 1793 należy do Żabiczyna. W końcu posiadali Z. Łączcy, obecnie Połczyńscy. Na obszarze Z. zachowały się nazwy: Tumidaj, Mokitki, Studzienka, pola; Przystań, Wysoka Góra, Duży Ostrów, wzgórza. 12.) **Z.,** pow. pleszewski, ob. *Zakrzew*. *W. Ł.*

Zakrzewo 1.) niem. *Kressau* al. *Cressau*, dobra ryc., pow. grudziądzki, st. p. i par. kat. Radzyn; 379 ha (271 roli, 11 łąk, 52 lasu); 1885 r. 6 dm., 17 dym., 102 mk., 80 kat., 22 ew. Osada ta pojawia się po raz pierwszy w regestrach czynszowych krzyżackich z r. 1415, jako posiadłość w ręku lemana „Clawco“, który czynszu płacił 1 grzywnę. R. 1432 posiadał te dobra Erazm z Z., ale zadłużywszy się, oddał je zakonowi krzyżackiemu, a komtur radzyński Mikołaj Goerlitz wyznaczył mu za nie 14 włók w Rywałdzie i dług mu opuścił. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 opiewa, że Z. posiadał wówczas Jakub Zakrzewski. Pobór na symplę wynosił 1682 r. 1 fl. 20 gr. R. 1724 nabył Z. od Walentego Ostrowickiego Jan Zaleski (ob. „Gesch. d. Graudenzer Kreises“ von Froehlich, I, 355). R. 1885 posiadał je Herm. Gerth. 2.) **Z.,** dok. *Sackeraw*, wś, pow. chełmiński, st. p. M. Czyste, par. kat. W. Czyste, 292 ha (280 roli orn., 3 łąk); 1885 r. 15 dm., 26 dym., 149 mk., 86 kat., 63 ew. Dawniej własność benedyktynek w Chełmnie. R. 1761 pobierał klasztor od tutejszych włościan 492 zł. czynszu (ob. „Klasztory żeńskie“, p. ks. Fankidejskiego, str. 116). 3.) **Z.,** niem. *Wilhelmsdorf*, dobra ryc. w dwóch działach, tuż nad granicą Pomeranii, pow. wejherowski, st. p. Lubań, par. kat. Strzepcz, 559 ha (380 roli orn., 22 łąk); 1885 r. 6 dm., 10 dym., 64 mk., 25 kat., 39 ew.; własność powiatowej spółki oszczędności w Lęborku. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako wś i fol. szl. o 14 dym.; posiadaczami byli v. Weyher i v. Drywa (ob. str. 262). Za czasów Rzpltej należało Z. do pow. mirachowskiego. R. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacił tu Zakrzewski od 8 włók fol. 8 fl., Siemirowski od 4 wł. folw. 4 fl. (ob. Rocz., Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 193. Według taryfy pobor. na symplę z r. 1717 płacili tu: Marcin Gostomski 4 gr., Lorencowa Kossowa 6 gr., Andrzej Zaleski 4 gr., Kowalski i Dąbrowski 6 gr., Waw. Zakrzewski 6, gr. Bogusław Drywa 8 gr., Michał Drywa 4 gr. (ob. Cod. Beln., 99). 4.) **Z.,** wś kośc., pow. złotowski, nad koleją pilsko-chojnicką, posiada st. p. i kol., szkołę kat. 2 klas. i 1212 ha obszaru (864 roli orn., 87 łąk, 15 lasu); 1885 r. 160 dm., 195 dym., 1031 mk., 815 kat., 206 ew., 10 żyd.; na kol. Zakrzewko (Neu Zakrzewo) przypada z tych danych 44 dm., 269 mk. Wś ta dzieli się na trzy części: w jednej mieszkają Polacy, w drugiej Niemcy katolicy, w trzeciej luteranie. Kościół jest z kamienia zbudowany, wieża w pruski mur. Pochodzi z r. 1839, konsekrowany 1842. Jest patronatu książęcego, p. w. św. Maryi Magd. Wostatnich czasach został odnowiony i ozdobiony czterema oknami kolorowemi. Okna te, wykonane w zakładzie Bednara w Wrocławiu, przedstawiają św. Maryą Magd., Pana Jezusa, Najśw. Maryą Pannę i św. Józefa. U dołu znajdują się stosowne napisy, świadczące o 4 dobrodziejach, którzy te okna sprawili. Przy kościele istnieje bractwo Niepok. Pocz. N. M. P. od r. 1851 i brac. trzeźwości od r. 1859. Kościoły filialne są w Głomsku i w Wiśniewce. Wsi parafialne: Zakrzewo, Potulice, Łąkie, Osowo, Lipka, Koenigsdorf, Carlsdorf, Gr., Kl. i Mittel-Friedrichsberg, Wersk, Prochy i Stalluhnermuehle. Tutejsza parafia (dek. kamińskiego) liczyła 1894 r.

3525 dusz. Folwark plebański w Z. obejmuje około 470 mr. prus. Do szpitala należy około 210 mr. W dok. pojawia się Zakrzewo r. 1453. W XVII w. należało do Zakrzewskich, potem Królikowskich a według wizyty Trebnica z r. 1656 do Andrz. Grudzińskiego, wojew. kaliskiego (str. 164). W topogr. Goldbecka z r. 1789 jest Z. zapisane jako wś szlach. o 82 dym. (str. 267). 5.) **Z.** 1-e al. *Karlshorst*, i *Z.* 2-e al. *Marienhain*, dwa leśn., należące do nadleś. Kujan, pow. złotowski, st. p. Zakrzewo; 1885 r. 1 dm., 10 mk. i 1 dm., 8 mk. *Ks. Fr.*

Zakrzewo 1.) niem. *Sakrau Gross* i *Klein*, dobra ryc. i wś, pow. niborski, st. p. Koslau. W. M. Rudolf Koenig nadaje w Działdowie r. 1343 Mikołajowi Megerlin 50 włók nad Szkotówką, na takiem prawie jakiego zażywa Piotr z Leszcza, przy 10 latach wolności. R. 1426 nadaje Paweł z Rusdorfu Jankowi z Z. 3 włóki i 2 mr. na takiem prawie, jakie mają dobra jego Zakrzewo, w nagrodę za szkody w łąkach sprawione przez wystawienie młyna w Sarnowie (Kętrz., O lud. pol., 312). 2.) **Z.** *Polskie* al. *Pawlin*, w dok. *Paulin*, *Sackrszech an der Dialdowke*, *Sackeraw* 1409, wś, pow. niborski, st. p. Soldau. Winryk v. Kniprode nadaje r. 1371 w Ostrodzie Piotrowi i Nikoszowi braciom, 12 włók chełm. w Pawlinie. Jednocześnie też daje tamże 12 włók Marcinkowi i 12 włók Maćkowi. Przy dokonaniu pomiaru tegoż roku wykazała się w Pawlinie nadwyżka 8 włók od strony Rywocin, które podzielono między Mikosza, Piotra i Marcinka. R. 1409 Fryderyk v. Zollern, komtur ostródzki, nadał 15 mr. łąk nad Działdówką, przy granicy zakrzewskiej, Hanuszowi z Kozłowa (Wildenau) (Kętrz., O ludn. pol., 316, 317).

Zakrzewska Uklej, ob. *Uklej* 2.).

Zakrzewska Wola 1.) właściwie *Zakrzowska Wola*, wś i folw., pow. radomski, ob. *Wola Zakrzewska*. 2.) **Z.** *Wola* al. *Wólka*, wś, pow. sandomierski, ob. *Wola Zakrzewska*.

Zakrzewski Bugaj i *Z. Wapiennik*, dwie os., pow. noworadomski, gm. Dmenin, par. Kodrąb. Z. Bugaj ma 4 dm., 27 mk., 56 mr. włośc. i 3 dwor.; os. prob. (do Kodrębia) 1 dm.; Z. Wapiennik 2 dm., 32 mk.

Zakrzewski Majdan, kolonia, pow. latyczowski, okr. pol. i par. katol. Derażnia, par. praw. Kalno-Derażnia, gm. Wójtowce, o 14 w. od Latyczowa, ma 50 dm., 220 mk.

Zakrzewskie, jezioro, w pow. wyrzyskim, we wsi Zakrzewo, wzn. 110 mt. n. p. m. Wypływa z niego rzeczka Lubcza, dopł. Łobżonki, łącząca to jezioro z jez. Stryjewo.

Zakrzewszczyzna 1.) wś włośc. i folw., pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Żydomla, o 20 w. od Grodna. Wś ma 7 dm., 66 mk., cerkiew paraf., 110 dzies. ziemi włośc. i 32 cerkiewnej; folw., własność Aleks. Russau, 353 dzies. (139 łąk i past., 45 lasu, 9 nieuż.). 2.) **Z.**, białor. *Zakreuszczyna*, folw., pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. i par. kat. Uzda, o 87 w. od Ihumenia. 3.) **Z.**, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łużki (o 9 w.), okr. wiejski Jakubionki, o 40 w. od Dzisny, 5 dm., 64 mk. praw. (w 1865 r. 24 dusz rewiz.); należała do dóbr Zapotasznia, Hryniewskich). 4.) **Z.**, folw., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Lipniszki, okr. wiejski Roubowicze, o 52 w. od Oszmiany a 14 w. od Dziewieniszek, 2 dm., 8 mk. katol. i 3 żydów; w 1865 r. własność Wołków Karaczewskich. 5.) **Z.** al. *Pokrzyżyszki*, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki (o 6 w.), okr. wiejski Cejkin, o 20 w. od Święcian, 3 dm., 28 mk. katol. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.).

Zakrzewszczyzna, część obszaru tabularnego w Witanowicach, w pow. wadowickim, ma 113 mr. Leży nad Skawą, 6·8 klm. na płn. od Wadowic.

Zakrzów 1.) *Kościelny*, wś i folw. nad rz. Radomką (Radomierzą), pow. radomski, gm. i par. Zakrzów, odl. 10 w. od Radomia a 6 w. od Przytyka; posiada kościół par. murowany, urząd gm., gorzelnią, cegielnią, 39 dm., 434 mk. W r. 1827 było 27 dm., 221 mk. W r. 1885 fol. rozl. mr. 1777: gr. or. i ogr. mr. 1025, łąk mr. 226, past. mr. 35, lasu mr. 376, w odpadkach mr. 70, nieuż. mr. 45; bud. mur. 17, drew. 14; płodozm. 12 pol., las wycięty. Wś Z. Kościelny os. 45, mr. 250 (wedle wykazu urzęd. 387 mr.). W połowie XV w. wś Z. z kościołem paraf. drewnianym, własność Eustachego i Dersława h. Lewart, miała 20 łan. km., z których dziesięcinę oddawano rozmaicie; jedna część dawała prepozyturze sandomierskiej, wartości do 12 grzyw., druga część klasztorowi sieciechowskiemu, odgraniczał ją strumień Dunaj; trzecia część, najmniejsza, tak zwane Przymiarki albo Rola Mleczkowska, dawała dziekanii kieleckiej. Folwark rycerski, 3 karczmy, 5 zagr. z rolą dawały dziesięcinę kościołowi w Zakrzewie (Długosz, L. B., I, 307, II, 535). Według reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1508 wś Zakrzów i Wola Zakrzowska płaciły 3 grzyw. 1 gr. 12 den. W r. 1569 wś Zakrzów miała 11 łan. km., 4 zagr. (Pawiń., Małop., 301, 471). Kościół i parafię erygować miał r. 1417 Andrzej, dziedzic wsi. Obecny, murowany, wystawił r. 1770 Stefan Ksaw. Korwin Kochanowski, dziedzic Z. Z. par., dek. radomski, 1310 dusz. Z. gm. należy do sądu gm. okr. IV, w Przytyku (tamże urz. poczt), ma obszaru 14059 mr., w tem ziemi dwor. 10079 mr. i 3830 mk. Śród stałej ludności jest 186 żydów. W skład gminy wchodzą: Bielicha, Blich, Borowiec folw., Borowina Cerekiew, Chruślin, Golędzin, Gulin, Gulinek, Jaszowice, Kierzków, Kozia Wola, Kozinki, Michałów, Milejowice, Mleczków, Nieczatów, Sorokino, Taczów, Taczowska Wola, Zakrzów, Zakrzówek, Zakrzewska Wola, Zatopolice i Zdziechów. 2.) **Z.**

nad Pilicą, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Rożniszew, odl. od Kozienic 43 w., ma 18 dm., 108 mk., 628 mr. W r. 1827 było 9 dm., 61 mk. 3.) **Z.,** wś i folw., pow. opoczyński, gm. i par. Białaczów, odl. od Opoczna 8 w., ma 37 dm., 311 mk., 595 mr. dwor., 452 mr. włośc. W r. 1827 było 29 dm., 204 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. dwor. i roli karczemnej, wartości około $1^1/_2$ grzyw., pobierał pleban w Białaczowie (Łaski, L. B., I, 708). Według reg. pobor. pow. opoczyńskiego z r. 1508 istniała wś Zakrzów. W r. 1577 wś Z., w par. Białaczów, własność Załuskiego, miała $6^1/_2$ łan. km., 8 zagr. (Pawiń., Małop., 288, 481). 4.) **Z.,** wś i folw., pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice, odl. od Sandomierza 25 w., ma 31 dm., 248 mk. W r. 1827 było 21 dm., 162 mk. Dobra Z., po dopełnionej segregacyi, składały się w r. 1888 z folw. Zakrzów i Grabiny al. Wola Zakrzewska, rozl. mr. 691: folw. Z. gr. or. i ogr. mr. 361, łąk mr. 10, pastw. mr. 40, nieuż. mr. 6; bud. mur. 1, drew. 22; płodozm. 11 pol.; folw. Grabina gr. or. i ogr. mr. 256, łąk mr. 8, pastw. mr. 4, nieuż. mr. 5; bud. drew. 7; pokłady kamienia piaskowego, wiatrak. Wś Z. os. 39, mr. 327, wś Wólka Zakrzewska os. 4, mr. 69, wś Goźlice os. 22, mr. 341. Długosz w opisie tej wsi podaje za dziedziców, raz Birkowskiego Jana h. Topor, drugi raz Andrzeja Ossolińskiego też Toporczyka. Dziesięcinę z łanów km. dawano kolejno, jednego roku kościołowi św. Pawła w Sandomierzu (za murami), drugiego pleban. w Goźlicach. Dalej podaje Długosz, że wszystkie role kmiece dają pleban. w Goźlicach (co drugi rok?), prócz pól przyległych do wsi Dwiekozy, dających kościołowi św. Pawła. Fol. rycerski, dwie karczmy i zagrodnicy dawali pleban. w Gozlicach (Długosz, L. B., II, 315, 332). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś Z. miała w jednej części 4 zagr. z rolą, 1 kom.; druga część 1 osad., $^1/_4$ łanu. Część Ossolińskich 9 osad., $2^1/_2$ łan., 2 kom., 1 rzem. (Pawiń., Małop., 173). 5.) **Z.,** wś w par. Solec (dziś pow. iłżecki). Obecnie nie istnieje. Według reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1569 wś Z. miała $1^1/_2$ łanu, 3 osad., 2 komor. (Pawiń., Małop., 321). 6.) **Z.,** wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. i par. Węgleszyn, odl. 14 w. od Jędrzejowa, posiada młyn wodny, pokłady torfu i kamienia budowlanego. W r. 1827 było 17 dm., 103 mk. W r. 1885 folw. Z. z nomenklaturą Wrona rozl. mr. 674: gr. or. i ogr. mr. 332, łąk mr. 84, pastw. mr. 162, lasu mr. 83, wody mr. 5, nieuż. mr. 8; bud. drew. 16, las nieurządzony. Wś Z. os. 28, mr. 220. Na początku XVI w. dziesięcina z ról kmiecych, wynosząca 3 do 4 grzyw., szła na utrzymanie magistra szkoły przy kolegiacie kurzelowskiej, z folwarku zaś pobierał pleban w Węgleszynie, wartości do 1 grzyw. Dziedzice wsi mieli prawo patronatu nad kościołem, kolejno z dziedzicami Węgleszyna (Łaski, L. B., I, 547, 574). Według reg. pobor. pow. chęcińskiego z r. 1508 wś Zakrzów i Zaleśce płaciły 23 gr. W r. 1540 wś Z., w par. Węgleszyn, własność Arnolfa Szreniawy, miała 2 kmieci na $1^1/_2$ łan., 1 łan pusty, 4 zagr., 4 pustki, 2 dwory i folwarki, 3 sadzawki, młyn, łąki i lasy. W r. 1573 było $2^1/_2$ łan. km., 3 zagr., 2 rzem. (Pawiń., Małop., 274, 484, 565). 7.) **Z.,** wś, dziś nie istniejąca. „Skorowidz" Zinberga z r. 1877 podaje osadę t. n. w pow. jędrzejowskim, gm. i par. Wodzisław. Będzie to zapewnie pozostałość po wsi istniejącej w XVI w., w par. Piotrkowice. Według reg. pobor. pow. książkiego z r. 1581 wś Z., w par. Piotrkowice, miała 6 półłanków km., 3 zagr. bez roli, 1 kom. z bydłem, 3 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 84). 8.) **Z.,** wś i fol., pow. pińczowski, gm. Góry, par. Młodzowy. W r. 1827 było 21 dm., 152 mk. W r. 1867 folw. Z. rozl. mr. 830: gr. or. i ogr. mr. 123, łąk mr. 128, pastw. mr. 254, nieuż. mr. 325. Wś Z. os. 34, mr. 278. W połowie XV w. wś Z., w par. Młodzowy, własność Czesława z Kurozwęk h. Róża, miała łany km., karczmę z rolą, z których dziesięcinę dawano prebendzie wiślickiej. Dwór rycerski i folwark dawały dziesięcinę pleban. w Młodzowy (Długosz, L. B., I, 427). Według reg. pobor. pow. wiślickiego z r. 1579 wś ta, własność kasztelana krakowskiego, dzierżawiona przez biskupa krakow., miała 11 osad., $5^1/_2$ łan., 2 chałup., 3 kom., 3 biednych, rybaka (Pawiń., Małop., 218). 9.) **Z.,** wś i folw., pow. pińczowski, gm. Boszczynek, par. Skalbmierz, leży przy szosie ze Skalbmierza do Proszowic, odl. 23 w. od Pińczowa, ma pokłady gipsu. W r. 1827 było 26 dm., 164 mk. W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 478: gr. or. i ogr. mr. 455, łąk mr. 2, past. mr. 3, zarośli mr. 2, nieuż. mr. 16; bud. mur. 11, drew. 11; płodozm. 4 i 8 pol. Wś Z. os. 22, mr. 124, wś Zakrzówek os. 6, mr. 34. Według reg. pobor. pow. krakowskiego z r. 1490 wś Z. miała $7^1/_2$ łan. W r. 1581 było 7 łan. km., 2 zagr. bez roli (Pawiń., Małop., 18, 442). 10.) **Z.,** ob. *Zakrzew*. *Br. Ch.*

Zakrzów 1.), wś, pow. wadowicki, w okolicy podgórskiej i lesistej, u źródeł pot. Strzyżówki, praw. dopł. Skawy. Grunta wsi przecina tor kolei na linii Sucha-Skawina, między stacyami Stronie (7 klm. od Kalwaryi na płd.) i Stryszów (14 klm. na płn. od Suchej). Par. rzym.-kat. w Stryszowie. Wś ma 138 dm. i 797 mk. (373 męż., 424 kob.) rzym.-kat. Pos. tabularna (arcyksiążęcego klucza dóbr izdebnickich) ma 836 mr. obszaru, w tem 403 mr. lasu szpilkowego; pos. mn. 817 mr. ról, łąk, pastw. i lasu. Za Długosza wś królewska, należała do grodu w Barwałdzie; łany kmiece dawały dziesięcinę scholastykowi krakowskiemu. We wsi był kościół par. p. w. św. Anny, uposażony rolą

i łąkami (Długosz, L. B., I, 88 i II, 292). W r. 1581 (Pawiń., Małopol., 100) posiadał ją Krzysztof Komorowski, który w tych stronach założył wielką fortunę, złożoną z państw: żywieckiego i łagodowieckiego. Było we wsi wtedy 8 półłanków kmiecych i 3 kom. bez bydła. Później był Z. znowu królewszczyzną. Parafią widocznie już w XVI w. wcielono do Stryszowa. Wś graniczy na płn. ze Stroniem, na zach. ze Stryszowem, na płd. oddziela ją góra Chełm (604 mt.) od Marcówki, na wsch. ma Skawinkę. 2.) **Z.**, z os. *Zakrzowcem* i *Balachówką*, wś, pow. wielicki, w równinie, przy gościńcu z Wieliczki do Niepołomic, na płd.-zach. od Podłęża (st. kol., z której tory rozchodzą się do Krakowa, Niepołomic i Lwowa). Graniczy na zach. z Węgrzcami, na płn. z Podłężem, na płd. z Bodzanowem, na wsch. z Chrościem i Staniątkami. Balachówka jest wysunięta na płn., Zakrzowiec leży na wsch. od wsi. Z. należy do par. w Bodzanowie i od założenia klasztoru w Staniątkach był jego własnością. Wymieniony w dok. z r. 1253 (Kod. Małop., II, 98). Za Długosza (L. B., II, 110) ma $9^1/_2$ łan. km., 3 zagr., 2 karczmy z rolą, grunta klasztorne i młyn z rolą. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 65) Z. Wielki miał 6 półłanków kmiecych, zagrodę z rolą, 2 komor. bez bydła i karczmę na półłanku, Zakrzowiecz 5 łan. km. i zagrodę z rolą. Dziś posiadłość klasztorna ma 213 mr. roli; pos. mn. 792 mr. obszaru. 3.) **Z.**, wś, w pow. brzeskim, przy gościńcu z Wojnicza (2·2 klm.) na płn. do Radłowa, na lewym brzegu Dunajca, par. rzym.-kat. w Wojniczu. Wraz z wólką Dębiną Zakrzowską, leżącą w stronie zach., i obszarem dwor. ma 67 dm. i 401 mk. (199 męż., 202 kob.), 338 rz.-kat. a 13 izrael. Pos. tabularna (Maryi Dobrzyńskiej) wynosi 549 mr. obszaru, w czem jest 141 mr. lasu łączącego się z lasami radłowskiemi; pos. mn. ma 260 mr. roli, łąk i pastw. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 262) Szczepanowski płacił tu od 12 kmieci na 4 łan., 7 zagr. z rolą, 2 chałup., 3 kom. z bydłem i 9 kom. bez bydła. Z. graniczy na płd. z Łukanowicami, na płn. z Łętowicami, na zach. ma bór a na wsch. Dunajec. 4.) **Z.**, wś, pow. tarnobrzeski, na praw. brzegu Wisły, przy gościńcu z Tarnobrzega (5·5 klm.) do Nadbrzezia, par. rzym.-kat. w Wielowsi. Zabudowania wsi leżą przy gościńcu, na wzniesieniu, brzeg Wisły bowiem obniża się znacznie (153 mt. n. p. m.), tworząc podmokłe zalewne łąki. Wś ma 79 dm., 397 mk. (179 męż., 218 kob.), 388 rzym.-kat. a 9 izrael. Pos. tabularna (hr. Tarnowskich z Dzikowa) wynosi 163 mr. roli, 22 mr. łąk, 2 mr., 867 s. kw. ogr., 54 mr. pastw., 112 mr. lasu, 2 mr. nieuż.; pos. mn. 305 mr. roli, 18 mr. łąk i 88 mr. pastw. W r. 1578 (Pawiń., Małop., 203) włość Tarnowskich, miała 23 kmieci, $5^3/_4$ łanu, 2 zagrody z rolą, 4 komorników z bydłem, 2 komorników bez bydła i rzemieślnika. Graniczy na płd. z Dzikowem, na płn. z Sielcami, na zach. z Sobowem. *Mac.*

Zakrzów 1.) niem. *Sakrau*, wś i dobra, pow. kozielski, par. katol. w miejscu, ew. w Koźlu. Wś ma 938 ha (864 roli, 38 łąk), 181 dm., 1190 mk. (2 ew., 3 żyd.); dobra 249 ha (238 roli, 2 łąk), 8 dm., 247 mk. katol. Kościół par. katolicki, na miejscu dawnego, wzniesiony r. 1831. Do Z. należały fol. Annahof i kol. Pulow. Par. Z., dek. łonowskiego (Łonów), miała w 1869 r. 1840 katol., 3 ewang., 3 izrael. 2.) **Z.**, niem. *Sackerau*, 1365 r. *Sakerow*, wś i dobra nad rz. Olawą, pow. oławski, par. kat. Oława, ew. Siedlice (Zedlitz). Wś ma 160 ha (65 roli, 88 łąk), 40 dm., 243 mk. (34 katol.); dobra 358 ha (220 roli, 86 łąk, 32 lasu), 4 dm., 64 mk. (26 katol.). Na wzgórzach piaszczystych cmentarzysko z urnami. Dobra dawniej królewskie. 3.) **Z.**, niem. *Sakrau*, wś i dobra, pow. olesiński, par. kat. i ew. w Psiempolu (Hundsfeld). Wś ma 282 ha (258 roli), 58 dm., 1049 mk. (329 katol.); dobra 306 ha (236 roli, 42 łąk), 6 dm., 159 mk. (34 katol.). Młyn wodny, papiernia. 4.) **Z.** *Królewski*, niem. *Sakrau Koeniglich*, 1312 r. *Zachrow* i *Zacrov*, 1431 *Sacraw*, 1532 *Sakhrow*, wś i dobra, pow. opolski, par. kat. i ew. w Opolu (odl. $^1/_4$ mili). Wś ma 551 ha (448 roli, 38 łąk), 89 dm., 991 mk. (8 ew.); dobra 213 ha (187 roli, 11 łąk), 3 dm., 54 mk. (2 ew.), gorzelnia parowa, hodowla owiec. Szkoła katol. od r. 1829. 5.) **Z.** *Turawski*, niem. *Sakrau Turawa*, wś, kol. i dobra, pow. opolski, par. kat. Ligota Turawska, par. ew. Kupy, odl. $3^1/_2$ mili na wsch.-płn. od Opola. Wś ma 353 ha (268 roli, 25 łąk, 38 lasu), 61 dm., 375 mk. (9 ew., 2 żyd.); kolonia 74 ha (63 roli, 4 łąk), 23 dm., 163 mk. (5 ew.), dobra 756 ha (148 roli, 2 łąk, 550 lasu), 13 dm., 160 mk. (4 ew.). Wieś i kolonia oddzielone zostały r. 1813 od dóbr Zębowice i włączone do majoratu Turawa. Do dóbr należy też huta i kuźnica cynku Poliwoda. 6.) **Z.**, niem. *Sakrau* al. *Sackrau*, wś i dobra, pow. sycowski, par. kat. i ew. w Goszczu (Goscheutz); wś ma 70 ha (56 roli), 15 dm., 104 mk. (47 ew.), dobra zaś 162 ha (95 roli, 5 łąk, 13 lasu), 4 dm., 28 mk. (6 katol.). 7.) **Z.**, niem. *Sakrau*, 1445 r. *Zackrau*, 1431 r. *Zakrzow*, wś i dobra, pow. wielko-strzelecki, par. kat. Jasiona, ew. Krapkowice. Wś ma 287 ha (144 roli, 9 łąk, 8 lasu), 37 dm., 300 mk. katol.; dobra (w dwu częściach) 730 ha (371 roli, 139 łąk, 38 lasu), 13 dm., 333 mk. (16 ew.). Do dóbr należały folw.: Beatenhof, Neuhof i Podolszyna. Dwa młyny wodne, piec wapienny; pałac. *Br. Ch.*

Zakrzówek 1.) *Narodowy*, w XVI w. *Zakrzow*, wś i folw. nad rzką Radomką (dopł. Warty), pow. noworadomski, gm. i par. Radomsk, leży przy linii dr. żel. warsz. wied.; wś ma 5 dm., 99 mk., 58 mr.; folw. 6 dm., 7 mk., 351 mr. Z. wchodził poprzednio w

skład dóbr Gidle. W r. 1827 było 17 dm., 110 mk. Wś nosi nazwę Zakrzewek. Na początku XVI w. dawano dziesięcinę z całej wsi kanonii gnieźnieńskiej, zaś plebanowi w Radomsku tylko kolędę, po groszu z domu (Łaski, L. B., V, 496). 2.) **Z.** *Szlachecki*, wś i folw. nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. Radziechowice, par. Brzeźnica, odl. 3 w. od Radomska. Wś ma 10 dm., 91 mk.; folw. 4 dm., 19 mk. W r. 1827 było 13 dm., 102 mk. Wś nosi nazwę Zakrzewek. W r. 1886 folw. Z. rozl. mr. 629: gr. or. i ogr. mr. 276, łąk mr. 16, pastw. mr. 12, lasu mr. 222, w odpadkach mr. 76, nieuż. mr. 27; bud. drew. 17; płodozm. 9 pol.; las nieurządzony. Wś Z. os. 11, mr. 95. Na początku XVI w. łany folw. dają dziesięcinę pleb. w Brzeźnicy, kmiece zaś kanonii gnieźn. a plebanowi tylko kolędę (Łaski, L. B., 486). Według reg. pobor. pow.radomskiego z r. 1552 wś Zakrzew, w par. Brzeznica, miała 6 osad., 3 łany (Pawiń., Wielkop., II, 281). 3.) **Z.**, wś, pow. radomski, gm. i par. Zakrzów Kościelny, odl. od Radomia 10 w., ma 10 dm., 63 mk., 119 mr. ziemi włośc. 4.) **Z.**, w XV w. *Zakrzowiec*, wś i folw. nad rzką Chotczą, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Odechów, odl. od Iłży 18 w., ma 57 dm., 284 mk. W r. 1827 było 27 dm., 253 mk. W r. 1872 folw. Z. lit. A. rozl. mr. 720: gr. or. i ogr. mr. 410, łąk mr. 100, pastw. mr. 50, wody mr. 5, lasu i zarośli mr. 126, nieuż. mr. 29; bud. drew. 12, las nieurządzony, młyn wodny, pokłady torfu. Wś Z. os. 32, mr. 654. W połowie XV w. wś „Zakrzowyecz“, w par. „Odanchow“, należała do Macina h. Jastrzębiec. Łany kmiece dawały dziesięcinę, wartości do 3 grzyw., prepozyturze sandomierskiej. Folw. rycerski dawał pleban. w Odechowie, tak samo karczma i zagrodnicy (Długosz, L. B., I, 304). W r. 1569 Stanisław Zakrzowski płaci od 3 łan., 2 zagr., Wojciech Zakrzowski od 3 łan., 3 zagr. 5.) **Z.**, wś, pow. pińczowski, gm. Boszczynek, par. Skalbmierz, ma 6 os., 34 mr. Należała do dóbr Zakrzów. 6.) **Z.**, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Żelechów, ma 18 dm., 158 mk., 310 mr. Zapewne będzie to ta sama wś, która p. n. Zakrzów należała w połowie XV w. do par. Kochów i była własnością Powały z Domaszowa h. Powała; miała łany km., z których dziesięcinę dawano kościołowi w Samogoszczy. Folwark rycerski dawał dziesięcinę pleban. w Kochowie (Długosz, L. B., III, 179). Według reg. pobor. pow. stężyckiego z r. 1569 wś Z., w par. Maciejowice, miała 4 łany (1 pusty) (Pawiń., Małop., 336). 7.) **Z.**, wś, folw. majorat rząd., *Z. Nowy*, folw., i *Z. Fabryczny*, os. fabr. nad rz. Bystrzycą, pow. janowski, gm. i par. Zakrzówek, odl. 38 w. na płd.-zach. od Lublina, 34 w. na płn. od Janowa, 10 w. od Kraśnika. Rzeka Bystrzyca bierze początek w pobliżu Z., we wsi Sulowie. Droga bita łączy Z. z szosą lubelsko-kraśnicką w Wilkołazie (o 7 w.). Wś Z. posiada kościół par. murowany, p. w. św. Mikołaja, szkołę początkową, urząd gm., urząd poczt. w Kraśniku, 130 dm., 1416 mk., 1827 mr. obszaru (roli, łąk i ogrodów). W r. 1827 było 46 dm., 405 mk. *Z. Donacyjny*, dobra nadane w r. 1862 generałowi Trepow, obejmują folwarki: Zakrzówek, Rudnik i Sulów z częścią lasów rządowych, ogółem 2460 mr. W r. 1875 gen. Trepow nabył na licytacyi 4000 mr. lasów rządowych i z tego odprzedał 120 mr. Towarzystwu akcyjnemu cukrowni Zakrzówek, resztę Karolowi Martensowi, bankierowi hamburskiemu. Na tych przestrzeniach powstały: Z. Nowy i Z. Fabryczny. *Z. Nowy*, folw., w r. 1888 miał 1105 mr. obszaru (490 roli, 3 łąk, 589 lasu, 23 nieuż.), 11 bud. mur., 20 drew., młyn wodny. W r. 1889 nabył go od Martensa za 90000 rs. Tadeusz Kiciński i w części rozparcelował na kolonie, tak, że obecnie folw. ma 530 mr. roli, 6 łąk, 240 lasu, 8 ogrodu, 27 pastw. *Z. Poduchowny*, dawna własność proboszczów miejscowych, nabyty na licytacyi r. 1869 przez Czyżowa, obejmuje 265 mr. roli, 18 łąk, 3 ogr. i 10 pastw. *Z. Donacyjny*, dobra składają się z folw. Zakrzówek (750 mr. roli, 47 łąk, 16 ogr., 73 pastw.), Rudnik (352 roli, 9 łąk, $6^1/_2$ ogr., 17 pastw.), Sulow (270 roli, 28 łąk, 3 ogr., 44, pastw. Do dóbr należy 1057 mr. lasu urządzonego. Budowle ubezpieczone od ognia na 28000 rs. Towarzystwo kredytowe ziemskie przyznało 60000 rs. pożyczki. *Z. Fabryczny* powstał w r. 1875 na obszarze 120 mr. nabytych od gen. Trepowa i 77 mr. poprzednio nabytych przez Towarzystwo akcyjne, które wzniosło tu trzypiętrową cukrownię, tudzież do 30 domów, magazynów i koszar dla robotników. Koszt ogólny wynosił do 800000 rs. Fabryka była czynną do r. 1885, w którym nastąpiło bankructwo, skutkiem czego zakłady przeszły na własność b. Banku polskiego. W r. 1890 Bank wystawił fabrykę na licytacyę, oszacowawszy na 420414 rs. Ostatecznie nabył ją kijowski przemysłowiec Sachs za 102000 rs. i na nowo urządziwszy, puścił w ruch w r. 1892. Obecnie przerabia się tu rocznie do 150000 korcy buraków. Wszystkie dzisiejsze Zakrzówki powstały na obszarze Zakrzowa, wsi którą już akt z r. 1277 wymienia w liczbie posiadłości klasztoru koprzywnickiego (Kod., Małop., I, 110). Zapewne klasztor ufundował tu parafią ale dopiero w XVII w. Jeszcze w r. 1569 wś Zakrzówek należy do par. w Kraśniku, ma 3 łany (Pawiń., Małop., 372). Dopiero w spisach z r. 1676 spotykamy Zakrzew wieś z kościołem paraf. Opat koprzywnicki płaci tu od 3 dwor. szlach., 7 dwor. sług i 37 poddanych. Do par. należą: Rudnik, Sulów i Bystrzyca (Paw., Małop., 49a). Po kasacyi klasztoru w r. 1819 nabył Z. ks. Adam Czartoryski. Od r. 1832 przeszły dobra na własność rządu. Z. par., dek.

janowski, 3860 dusz. Z. gmina należy do sądu gm. okr. II, w Popkowicach, st. poczt. w Krasniku. Gmina ma 19994 mr. obszaru i 6253 mk. Śród stałej ludności jest 42 praw., 53 prot. i 169 żydów. W skład gm. wchodzą: Boża Wola. Bystrzyca, Cieślanki, Dębina, Dąbrowa os., Józefin, kol., Marszałszczyzna, folw., Majdan Skotnik al. Grabina, Rudnik, Świerczyna, Studzianki, Sulów, Węglin, Węglinek, Zakrzówek. 8.) **Z.**, ob. *Zakrzewek*. *Br.Ch.—R.Prz.*

Zakrzówek, wś, w pow. wielickim, na lew. brz. Wilgi, o 2·5 klm. na płd.-zach. od Podgórza, ma w płd. stronie wólkę Kapelankę (10 dm.). Obie części wsi z obszarami dwor. mają 86 dm. i 630 mk. (305 męż., 325 kob.) rz.-kat., prócz 16 izrael. Pos. tabularna tworzy dwa korpusy: pierwszy (Ant. Jeżowskiego) ma 97 mr., drugi (Balków) 39 mr. obszaru; pos. mn. wynosi 231 mr. roli, 54 mr. łąk i 139 mr. pastw. Par. rz.-kat. w Podgórzu. Do r. 1772 należała do parafii na Skałce, na Kazimierzu. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 41) liczyła 5 półłanków km., 6 zagr. z rolą, komornika z bydłem i 10 kom. bez bydła. Graniczy na zach. z Dolnikami i Pychowicami, na wsch. z Ludwinowem, na płd. z Borkiem Falęckim. Ob. *Kapelanka*. *Mac.*

Zakrzówka, wś, pow. zwinogródzki, przy zbiegu rz. Olszanki i Dyżewy. W spisie urzęd. ani u Pochilewicza nie podana.

Zakrzyn 1.) w dok. z r. 1468 *Zaxino*, w XVI w. *Shakschyno* i *Zakszczyno*, wś, folw. i kol., pow. turecki, gm. Strzałków, par. Lisków, odl. 22 w. od Turka. Wś Z. z Annopolem i Glapieńcem ma 33 dm., 569 mk.; kol. (Holendry Zakrzyńskie) 32 dm., 263 mk.; folw. i os. 6 dm., 58 mk. W r. 1827 było 17 dm., 170 mk. W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 955: gr. or. i ogr. mr. 406, łąk mr. 30, pastw. mr. 65, lasu mr. 433, wody mr. 4, nieuż. mr. 17; bud. mur. 5, drew. 7; płodozm. 7 pol.; las nieurządzony. Wś Z. os. 55, mr. 288, wś Holendry Zakrzyńskie os. 28, mr. 311, wś Annopol os. 14, mr. 78, wś Glapieniec os. 8, mr. 69. „Johannes de Z." występuje w dok. z r. 1468 (Kod. dypl. pol., II, 535). Na początku XVI w. wś należy do Korabitów z Rajska, ztąd dziesięcinę płaci pleban. w Rajsku, swemu zaś kościołowi w Liskowie dają kmiecie po mierze żyta i mierze owsa z łanu (Łaski, L. B., II, 9, 62). 2.) **Z.** al. *Zakrzyń*, wś, w spisie z r. 1827 podana w pow. kaliskim, par. Prażuchy (ewang.). Miała 24 dm., 244 mk. Była to kolonia niemiecka, utworzona na obszarze dóbr Ceków. Już w XVI w. mieszkali tu Zakrzyńscy i ztąd zapewne jeden dział wsi od nich otrzymał nazwę. Nowsze spisy urzędowe nie podają tej nazwy. Widocznie przemogła inna (por. Rodzany) albo też całość rozpadła się na drobniejsze części. 3.) **Z.**, pow. kaliski, por. *Saczyn*.

Zakrzywiec, os., w par. Kowal (dziś pow. włocławski). W 1827 r. miała 5 dm., 34 mk. Nowsze spisy nie podają tej nazwy.

Zakrzywiec, folw. w Strzeliskach Starych, pow. bobrecki.

Zakrzyże, pow. krasnostawski, ob. *Wojciechów* 20).

Zakrzyże, wś nad jez. Makajce, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumiliszki (o 5 w.), okr. wiejski i dobra, dawniej Romerów, obecnie skarbowe, Dowgierdziszki, 4 dm., 37 mk. katol. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.).

Zaksyn, pow. kaliski, ob. *Saczyn* i *Zakrzyń*.

Zaksze, niem. *Sackisch*, wś, pow. kładzki, par. kat. i ew. Kładzko, ma 461 ha (266 roli, 110 łąk, 20 lasu), 59 dm., 606 mk. (41 ew.). Szkoła katol. i kościół katol., filialny dawniej do Miesteczka (Lewin).

Zakubiel, zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Żośno, o 53 w. od Wilejki, 1 dm., 4 mk. żydów.

Zakucie 1.) wś i folw. nad kotliną rz. Olsy, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Brodziec, o 75 w. od Ihumenia; grunta lekkie, łąk dużo. 2.) **Z.**, dwa fol., pow. piński, w 4 okr. pol. łohiszyńskim, gm. Porzecze, par. kat. Pińsk (o 23 w.), grunta lekkie. Jeden folw. należy do Onichimowskich i ma około 17 włók; drugi do Doktorowiczów, 6 włók. 3.) **Z.**, fol., pow. mohylewski, od 1876 r. własność mieszcz. Wasilewskiego, ma 172½ dzies. (14½ roli, 7 łąk, 70½ lasu). *A. Jel.*

Zakucie 1.) grupa domów w Młodowie, pow. cieszanowski. 2.) **Z.**, część Stawczan, pow. gródecki. 3.) **Z.**, grupa domów w Maćkowicach, w pow. przemyskim. *Lu. Dz.*

Zakuciszcze al. *Zakutwiszcze*, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Prusewicze, o 52 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Zakulin, wś, pow. łowicki, gm. Łyszkowice, par. Pszczonów, odl. 13 w. od Łowicza, leży pod Pszczonowem (o 1 w.), ma 31 dm., 254 mk., 608 mr. (126 mr. past. i 26 nieuż.). W 1827 r. było 12 dm., 95 mk. Wieś należała do dóbr arcyb. gnieźn. W r. 1509 w Skierniewicach arcyb. Andrzej Róża Boryszowski odnowił przywilej dla tej wsi. Dziesięciny szły na stół arcybiskupi, sołtys dawał plebanowi w Pszczonowie za dziesięcinę po 6 gr. a kmiecie tylko kolędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., II. 283).

Zakulmańsk, wś nad Słuczą, pow. starokonstantynowski, gm. St. Konstantynów, 137 dm., 664 mk.

Zakunice, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 68 w. od Wilna, 4 dm., 34 mk. (30 katol., 4 żydów).

Zakupie, chutor, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna, własność Narkiewiczów i Protasowiczów, ma 95 dzies. (1 łąk i pastw., 3 lasu, 3 nieuż.).

Zakuplenie, wś i dobra, pow. bychowski,

gm. Horodyszcze. Wś ma 59 dm., 380 mk., cerkiew paraf. drewnianą; dobra, od 1873 r. własność Kukielów, 1980 dzies. (510 roli, 190 łąk, 1080 lasu); 2 młyny wodne dają 1500 rs.

Zakupna, wś i przys. należące do dóbr Kutkowce, w pow. kamienieckim.

Zakupno, wś nad Żwańcem (Żwańczykiem), dopł. Dniestru, pow. kamieniecki, okr. pol. Lanckoroń, gm. Olchowiec, par. katol. Kutkowce, st. poczt. Husiatyn (o 11 w.), odl. o 53 w. od Kamieńca, ma 58 dm., 462 mk., 307 dzies. ziemi włośc., 708 dworskiej (120 lasu). Należała do Kickich, Kuczalskich, obecnie Winogradzkich. *X.M.O.*

Zakupszczyno, folw., pow. witebski. Leonard Groński ma tu 27 dzies. i Mejer Sołomonnik 13 dzies.

Zakurów, wś, pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Brzyków, ma 11 dm., 118 mk., 101 mr.; os. leś. 1 dm., 9 mk. W 1827 r. był 1 dm., 5 mk. Należała do dóbr Kamyk.

Zakurze, wś, pow. sieński, gm. Łukoml, ma 39 dm., 156 mk.

Zakurzewo 1.) niem. *Sackrau*, dok. *Saxten*, *Sakrau*, *Sackeraw*, wś nad rz. Osą, pow. grudziądzki, st. pocz. Grudziądz, paraf. katol., Mokre, szk. ew. w miejscu; 622 ha (299 roli or., 28 łąk, 71 lasu); 1885 r. 63 dm., 84 dym., 429 mk., 43 kat., 384 ew., 2 dyssyd. R. 1323 nadaje komtur grudziądzki Sieghard v. Schwarzburg uczciwemu Thierkorn 36 wł. w Saxten na prawie chełm. celem założenia tamże osady. Lokator otrzymuje $3^1/_2$ wł. dla sołectwa, trzecią część kar sądowych, nadto prawo rybołówstwa w Osie małemi narzędziami dla własnego stołu i prawo założenia we wsi karczmy. Mieszkańcy mają po 2 latach wolnych dawać po 3 wiardunki i 2 kury od włóki na św. Marcin. Krzyżackie księgi szkodowe z r. 1414 opiewają, że Z. poniosło wówczas 40 grz. szkody. R. 1438 było tu włók osiadłych 22, pustych radeł 6 i karczma. R. 1569 wystawia Zygmunt August sołtysowi Kasparowi Gzikowskiemu nowy przywilej, który r. 1671 odnawia król Michał Andrzejowi Meller i żonie jego Maryannie z Bączkowskich. Lustracya z r. 1664 opiewa, że Z. obejmowało $14^1/_2$ wł. Czynszu płacono od 10 wł. 105 fl.; za góry 30 fl., za łąki 68 fl., za rybitwę w Osie 6 fl. za kury czynszowe 2 fl. 24 gr. Lustracya z r. 1765 donosi, że r. 1748 starosta grudziądzki Jerzy Mniszek oddał 10 wł. i 15 morgów w Zakurzewie 7 włościanom na lat 40 w dzierżawę za 389 fl. czynszu. Karczmarz Daniel Garski płacił za $^1/_2$ morgi roli i wyszynek 18 fl., rybak za rybitwę w Osie 12 fl. Lemaństwo o 2 włókach posiadał wówczas Marcin Rachau, który za rolę płacił 13 fl., a łanowego 100 fl. pol. Po okupacyi pruskiej nastąpiło r. 1846 po długich pertraktacyach uwłaszczenie (ob. Froehlich: „Gesch. d. Graudenzer Kr.“, I, 289). W topogr. Goldbecka z r. 1789 jest Z. zapisane jako wś o 27 dymach (ob. str. 196). 2.) **Z.,** niem. *Zakurszewo*, wś nad rzką Gryźlą, pow. lubawski, st. poczt. Marienfelde, par. kat. Lubawa, szkoła Wałdyki; 99 ha (78 roli or., 1 łąk, 5 lasu); 1885 r. 6 dm., 42 mk., 37 kat., 5 ew. Wchodziła w skład klucza lubawskiego dóbr bisk. chełmińskich. Ob. *Lubawa* i *Lubsztyn*. *Ks. Fr.*

Zakusiły, w dok. *Zakusiły*, *Zakusiłow*, *Zakusiłowszczyzna*, wś nad Zerewą, pow. owrucki, gm. Narodycze (o 10 w.), odl. o 22 w. na płd.-wsch. od Owrucza (najbliższa st. poczt.), ma 8 dm., 124 mk., cerkiew p. w. Podwyższenia krzyża św., z drzewa wzniesiona w 1791 r. i uposażona 14 dzies. we wsi Z. i 15 dzies. we wsi Żerewie z nadania rektora kol. jezuitów w Ksawerowie ks. Jakuba Karpowicza z 1759 r. Do par. praw. należą wsi: Babinicze (o 1 w.), Bołotnica (o 5 w.), Żerew (o 1 w.) i chutory Pod Zakusiłowski (o $^1/_2$ w.) i Rosochowski (o 5 w.). W całej par. 259 dm. i 2050 mk. praw. i 5 katol. Wś osiadła jest przez szlachtę okoliczną Zakusiłów, którzy władają tu już w 1560 i 1597 r. W 1571 w Z. oprócz Bohdana i Stefana Zakusiłów, siedzą Jakub Kalennikowicz, jakiś bojarzyn i Woskowski. W 1579 r. dwaj bojarzy tutejsi, mieszkający w mieście, obowiązani byli do służby wojskowej. W 1628 płacą tu Iwan, Taras i Taras Borysowicz Zakusiłowie każdy z 1 dym. (ob. Jabłonowski, Ukraina, I, 28, 72, 86, 153; II, 159, 277, 333, 465). Uroczysko we wsi nosi nazwę Saskowszczyzna.

Zakutańce, ob. *Zakutyńce*.

Zakutnica, uroczysko, pow. piński, w okolicy wsi Kupiatycze, gm. Pińkowicze; wspomniane w dokum. z w. XVI (ob. Piscew. kn., str. 368). *A. Jel.*

Zakutwiszcze, ob. *Zakuciszcze*.

Zakutyn, os. w Jakłuszu, pow. rohatyński.

Zakutyna 1.) przys. Matkowa, w pow. turczańskim. 2.) **Z.,** część Mochnatego, w pow. turczańskim.

Zakutyńce 1.) wś nad rzką Synhajówką, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Puzyrki, o 14 w. od Berdyczowa, w pobliżu dr. poczt. z Białopola do Berdyczowa, ma 516 mk. W 1861 r. było tu 417 mk., 1107 dzies. Posiada cerkiew p. w. Pokrowy N. M. P., z drzewa wzniesioną w zeszłym wieku i uposażoną 39 dzies. Do par. należy wś Gadomczyki (o 1 w.). Własność Wieleżyńskich. 2.) **Z.,** wś nad rzką Bojarką, pow. taraszczański, w 1 okr. pol., gm. Koszewata, o 23 w. od Taraszczy, ma 824 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną w 1796 r. Gleba bardzo urodzajna. w pobliżu lasy dębowe. Wś należy do klucza koszewackiego Młodeckich. *J. Krz.*

Zakużynie, wś, pow. bychowski, gm. Horodyszcze, ma 59 dm., 380 mk.

Zalabówka al. *Zalubówka*, rzeczka, w pow. ostrogskim, dopływ Wili i (dopł. Horynia).

Zalachowo, w XVI w. *Zalakowo*, wś i dobra, pow. szubiński, okr. urz. i urz. st. cyw., par. ew. w Łabiszynie, par. kat. Chomętowo (Hedwigshorst). Wś ma 136 ha (74 roli, 31 łąk, 5 lasu), 4 dm., 43 mk. (4 kat). Dobra 425 ha (295 roli, 59 łąk, 36 lasu), 8 dm., 154 mk. (4 ew.). Już w 1558 r. wchodziło Z. w skład dóbr Łabiszyn i do ostatnich czasów stanowiło ich część. W r. 1577 we wsi Zalakowo, w pow. kcyńskim, część Piotrowa ma $^1/_2$ śladu i 2 zagr., Wawrzyńcowa 1 śl., Grabina $1^1/_2$ śl. (Pawiń., Wielk., I, 181).

Zalaczka, góra (329 mt.), w pow. brzeżańskim, na granicy gm. Żukowa i Hinowic, nad Złotą Lipą.

Zaladówka, uroczysko, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Pieski, o 82 w. od Słonima.

Zaladowski, folw. i wielki staw, przez który przepływa rz. Ladawa, pow. mohylowski, par. praw. Jołtuszków Podleśny, katol. Jołtuszków.

Zalady al. *Zaladzie*, pow. borysowski, wś, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Borezyna, o 11 w. od Borysowa, ma 6 osad; miejscowość nieco falista, grunta lekkie. *A. Jel.*

Zaladzie 1.) zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. dokszyckim, gm. Wielkie Dolce, o 121 w. od Borysowa, ma 2 osady; miejscowość dość leśna, równa. 2.) **Z.**, folw., pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Czaplce, o 1 w. od szosy brzesko-bobrujskiej, o 3 mile od Słucka, dziedzictwo Naruszewiczów, 1363 dzies. Miejscowość równa, grunta urodzajne, w części pszenne. 3.) **Z.**, ob. *Zalady*. *A. Jel.*

Zaladzkie, uroczysko osiadłe, pow. miński, gm. Samochwałowicze, o 20 w. od Mińska; grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Zalagirre, zapewne *Szalgiry*, wś, pow. stołupiański, ob. *Gruenwalde* 13.).

Zalarski, szczyt (600 mt.), w bocznem pasemku, oddzielającem się od głównego w węźle Kilczynowego horbu (819 mt.). Wznosi się na granicy Zworu i Spryni, w pow. samborskim, na 40° 47' wsch. dług., 49° 22' płn. szer. Potoczki odpływają do pot. Spryni i Wolanki (Karta wojs., 8, XXVIII).

Zalas 1.) pustka, pow. noworadomski, gm. i par. Dąbrowa, ma 3 dm., 41 mk., 15 mr. włośc. Na początku XVI w. w par. Dąbrowa jest wioska Ulesie, zamieszkana przez drobną szlachtę. Jedne role dają dziesięcinę plebanowi, inne prebendzie gnieźnieńskiej (Łaski, L. B., I, 515). 2.) **Z.**, os., pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło. 3.) **Z.**, wś kurpiowska i obręb leśny, gm. Łyse, par. Myszyniec (odl. 14 w.). W 1802 r. 18 rolników, 5 chałup., karczma; w 1819 r. 18 rolnik., 22 chałup., karczma, razem 239 mk. (52 męż., 52 kob., 27 syn. i 22 cór. starszych nad 10 lat, 42 syn., 28 córek młodszych nad 10 lat, 10 parobków, 6 dziewek); 58 koni, 46 jałow., 55 wołów, 65 krów, 23 owiec, 42 świń. Gospodarze opłacali czynszu 291 złp. 5 gr. $1^1/_2$ szel., dziesięciny do dworu (małopłockiego) $152^1/_2$ (poprzednio uiszczanej do seminaryum w Pułtusku); chałupnicy płacili po 3 złp. trzydniówki; gospodarze dawali po snopku żyta dziesięciny proboszczowi z Myszyńca. W r. 1827 było 41 dm., 319 mk. Obecnie (1878 r.) 1524 mr., w tem 526 mr. or. Sam Zalas składa się z 5 łączących się z sobą części: Zalasa, Walesie, Węski, Bandyga. Opodal osada Jakuby. Obręb leśny Z. wchodzi w skład straży Wejdo, ma 1541 mr. lasu sosnowego. Położenie wzgórzyste; kopią tu bursztyn. Około 44 mr. torfowiska. *Lu. Krz.*

Zalas, wś, w pow. chrzanowskim, z par. rz.-kat., leży nad pot. Zalaskim al. Zalaską, uchodzącym pod Piekarami z lew. brzegu do Wisły. Na płn. ma lasy należące do Krzeszowic i Tęczynka, zwane „Zwierzyńcem", na płd. las zw. „Wielką Górą", ciągnący się po Alwernię. Przez wieś prowadzi droga z Alwerni do Krzeszowic (7·5 klm.). Wś ma szkołę ludową, 228 dm. i 1310 mk. (643 męż., 667 kob.), 1265 rzym.-kat. i 45 izrael. Posiadłość tabularna (hr. Potockich) wynosi 773 mr. obszaru, w tem 697 mr. lasu; pos. mn. 1262 mr. ról, łąk i pastw. Zdaje się, że Z. jest wsią, którą p. n. „Zalesie" wymienia dokum. Kazimierza, ks. opolskiego, z r. 1228. Za Długosza był tu już drewniany kościół paraf., który z powodu starości w 1708 r. rozebrano i zbudowano dzisiejszy murowany, konsekrowany w r. 1714. Parafia należy do dyec. krak., dek. czernichowskiego. Obejmuje jeden dom należący do Frywałdu i jeden do Baczyna. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 33) Z. miał 12 łanów km., 2 zagr. bez roli, 6 kom. z bydłem, tyluż bez bydła i rzem. W r. 1787 (Spis ludności dyec. krak., Archiwum kom. histor., VII) 809 mk., 792 rzym.-kat. i 17 żyd. Graniczy na wsch. z Frywałdem i Sanką, na zach z Grójcem.

Zalasek, wś, pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Zawady, ma 23 mk., 33 mr.

Zalasewo al. *Zalasowo*, wś gosp., w pow. poznańskim (wschodnim), ma urz. okr. i sądy w Poznaniu, urz. st. cyw., pocztę, st. kol. żel., obie parafię i szkołę ew. w Swarzędzu, szkołę katol. w miejscu. Obszaru 465 ha, 28 dym., 210 dusz (43 prot.). Leży na płd. Swarzędza, zachodzi w dypl. z r. 1366 i 1479. W r. 1580 należało do kasztel. międzyrzeckiego Jędrzeja Górki, który tu miał $4^1/_2$ łan., 2 zagr. i 30 owiec z pasterzem. W r. 1773 Teod. Koźmińskiego, wojew. kaliskiego, który wiódł spór graniczny z Lipską, kasztelanową łęczycką. W r. 1793 posiadają Z. Kośmińscy ze Swarzędza. *W. Ł.*

Zalaska al. *Zalaski Potok*, także *Sanka* i *Łacha*, potok, lewy dopływ Wisły, bierze początek z lesistych wyniosłości, w zach.-płn. stronie

wsi Zalas, w pow. chrzanowskim, łączy się z potokiem płynącym od płd. ze wsi Sanka i podąża w kierunku wchodnim i wsch.-płd. przez Frywałd, Baczyn, Mników, gdzie tworzy słynną z piękności dolinę i przyjmuje z praw. brzegu pot. Grabiankę al. Konietop. Następnie zwraca się ku płd.-wsch. i wchodzi w nizinę nadwiślańską, we wsi Śmierdząca przyjmuje z lew. brzegu pot. Brzoskwinkę i na obszarze Piekar, naprzeciw Tyńca, uchoezi do ramienia Wisły (Wiślisko) pod nazwą Łachy. *Br. Ch.*

Zalaski, kol., pow. kolski, gm. Karszew, par. Dębie, odl. od Koła 25 w., ma 4 dm., 46 mk.

Zalaski 1.) wś włośc., pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Łunna, o 46 w. od Grodna, 178 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.,** przysiołek wsi Czeliszczewicze, w pow. kobryńskim, 3 okr. pol., gm. Horodziec. 3.) **Z.,** zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce (o 2 w.), okr. wiejki Krzemieniec, 3 dusze rewiz.; należała do dóbr Łukawiec, Borowskich.

Zalasowa, u Długosza *Zalyaszowa*, wś, w pow. tarnowskim, nad pot. t. n. (dopł. Biały z praw. brzegu), przy drodze z Tarnowa do Ryglic. Ciągnie się długą ulicą w dolinie potoku (281 mt. n. p. m.), mając na zach. wzgórki pokryte lasem, zw. „Czumacką górą“ (342 mt.), na wsch. „Świnią górę“ (386 mt.). Prawie w środku wsi, przy gościńcu, wznosi się murowany kościół parafialny zbudowany już w bieżącem stuleciu. Do gminy należą wólki: Podlesie (42 dm.), Pola (13 dm.), Wolniki (26 dm.) i Wymyśle (22 dm.). Cała gmina ma 320 dm. i 1832 mk. (894 męż., 938 kob.), 1811 rzym.-kat. i 21 żyd. Pos. tabularna (ks. Sanguszki) ma 837 mr. obszaru, w tem 550 mr. lasu; pos. mn. 2427 mr. roli, 370 mr. łąk i ogr., 303 mr. pastw. i 553 mr. lasu. W r. 1362 Michał z Kielanowic sprzedaje część swą we wsi „Zalassow“, w ziemi sandomierskiej, Rafałowi (Raphahely), dziedzicowi Tarnowa, podkomorzemu sandomierskiemu (Kod., Małop., I, 316). Już w połowie XV w. istniał tu kościół paraf. (Długosz, L. B., I, 605). W r. 1536 (Pawiń., Małop., 551) tak opisali wś lustratorowie: „Zalassowa, wieś należąca do Tarnowa. Jest w niej 65 kmieci siedzących na 31 łanach, płacących wogóle $15^1/_2$ grzyw., 31 kor. owsa, kury, jaja i t. d. Tamże sołtys ma 2 łany, 2 karczmy płacące 4 grzyw., młyn i szósty denar z czynszu pańskiego. W r. 1508 (ibid., 468) sołtysem w Z. był Bernath Sluszowsky Sluzowski) i zapłacił 4 grzywny. W r. 1581, po śmierci Jana Amora Tarnowskiego, odziedziczył Z. z całym kluczem tarnowskim ks. Ostrogski. Z. miała 70 kmieci na 33 łan., 9 zagr., 36 kom. z bydłem, 20 kom. bez bydła, 2 rzem., sołtystwo na $2^1/_2$ łan., 3 kijaków, 1 roztrucharza, przekupnia i 4 rybaków. Parafią założono w r. 1342. Metryki zachowały się dopiero od r. 1774 Należy do dyec. tarnowskiej, dek. pilzneńskiego. Graniczy na płn. z Szynwałdem, na płd. z Ryglicami. Najbliższemi wsiami na zach. są: Trzemesna i Karwodrza, na wsch. Zwiernik i Lubecka Wola. *Mac.*

Zalasy, wś i folw., pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Rusiec; wś ma 21 dm., 107 mk., 160 mr.; folw. 1 dm., 8 mk., 38 mr. Należy do dóbr Antonina. W r. 1827 było 18 dm., 102 mk.

Zalasy, wzgórze lesiste (420 mt.), w pow. złoczowskim, nad Lipą Złotą, na obszarze gm. Woroniaki. Ob. *Woroniaki* (t. XIII, 950).

Zalatyczówka al. *Zamurne*, przed. mta pow. Latyczowa, nad Żarnówką, dopł. Wołku, gm. Wójtowce (o 7 w.), ma 108 dm., 680 mk., 607 dzies. ziemi włośc., 1253 dworskiej (z Rudnią i Tarłówką), browar. Należała do ststwa latyczowskiego, darowanego przez cesarzową Katarzynę hr. Morkowowi; dziś jego sukcesorów.

Zalaw, wś należąca do włośc. berezdowskiej, leżała przeto w zachodniej części dzisiejszego pow. nowogradwołyńskiego albo w pogranicznej części pow. zasławskiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1538 należy do Berezdowa kn. wwdy kijowskiego (Konst. Ostrogskiego), który wnosi ztąd z 14 łan., 5 ogr., 2 kół waln. (Jabłonowski, Wołyń, 85).

Zalawska Rudnia, wś, pow. owrucki, gm. Olewsk, par. praw. Snowidowicze (o 10 w.).

Zalażdyki, osada, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Czemery, należy do wsi Pietralewicze.

Zalbki, niem. *Salbken*, wś, pow. olsztyński, st. p. Altenstein.

Zaldów, wś nad rz. Pokrzywianką, pow. opatowski, gm. i par. Iwaniska, odl. od Opatowa 15 w., ma 14 dm., 140 mk., 156 mr. W r. 1827 było 7 dm., 65 mk. Wchodziła w skład dóbr Iwaniska

Zalec, niem. *Salza*, wś, pow. lecki, odl. 30 klm. na płd.-zach. od Lecu, 9 klm. na wsch. od Ządzborka, wzn. 177 mt. n. p. m., w okolicy pagórkowatej, obfitej w jeziora. Ma 470 mk., przeważnie ewang., mówiących w części po niemiecku, w części po polsku. We wsi jest agentura pocztowa, poczta osobowa do Ryna i Ządzborka. W pobliżu wsi wystawiono pomnik na pamiątkę odpoczynku Fryderyka Wilhelma IV podczas podróży po Mazurach w 1845 r. Około r. 1440 siedzi tu Jan Milewski. *J. B.*

Zaleciszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., par. Jużynty, o 44 w. od Nowoaleksandrowska. Należał do Machwiców.

Zaleckiszki, dwór, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Konstantynowo, o 89 w. od Rossień.

Zaleje *1* i *2*, dwa zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 12 w. od Nowoaleksandrowska.

Zalejki, wś nad Niemnem, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Iwie (o 12 w.), okr. wiejski i dobra, Brochockich, Gawia, o 73 w. od Oszmiany

a 44 w. od Dziewieniszek, 12 dm., 98 mk. praw., 46 katol. (w 1865 r. 58 dusz rewiz.).

Zalekowo, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wilejka, o 10 w. od gminy, 4 dusze rewiz.

Zalendorf (niem.), w dok. z r. 1483, ob. *Jałowa Buda* 2.).

Zaleniszki, zaśc., pow. nowoalaksandrowski, w 4 okr. pol., o 12 w. od Nowoaleksandrowska.

Zalense, ob. *Zależe.*

Zalepa, os. młyn. nad rz. Grabówką, pow. piotrkowski, gm. Wadlew, par. Brudzice, ma 1 dm., 2 mk., 40 mr. Należy do póbr Drużbice.

Zalepica, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Kudrycze, gm. Lemieszewicze, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 352). *A. Jel.*

Zalepugi, dobra, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, o 20 w. od Telsz, własność Siawrymowiczów, 200 dzies. ($37^1/_2$ lasu, $16^1/_2$ nieuż.).

Zaleś, wś, pow. sokołowski, gm. Olszew, par. Kossów, ma 28 dm., 204 mk., 616 mr.

Zaleś 1.) fol. szlach., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 51 w. od Dzisny, 1 dm., 11 mk. katol. 2.) **Z.,** wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Subotniki (o 4 w.), okr. wiejski Zaleś, o 46 w. od Oszmiany a 33 w. od Dziewieniszek, 28 dm., 154 mk. katol. (w 1865 r. 57 dusz rewiz.); należała do dóbr Jakuń (Dmochowskich). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Białyńszczyzna, Dobrowlany, Mażule, Narbuty, Popławszczyzna, Tarucie i Zaleś, w ogóle w 1865 r. 208 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 32 b. włościan skarbowych. 3.) **Z.,** wś, pow. newelski. Mają tu Wołkow i Pawłow po 5 dzies. 4.) **Z.,** po łotew. *Zalesi*, wś, w pow. rzeżyckim, parafii sarkańskiej, własność Rodziewiczowej. Stanowiła dawniej jedną całość z folw. Sarkanie i Poznań (ob. t. X, 315).

Zaleśce 1.) urzęd. *Zalesje*, wś u źródeł rzki Błyszczanówki (Tarnawki), dopł. Tarnawy, pow. kamieniecki, okr. pol. Maków, gm. Smotrycz (o 15 w.), odl. o 28 w. od Kamieńca, ma 290 osad, 1494 mk., 1000 dzies. ziemi włośc., 2200 dworkiej (387 lasu) należącej do Krupińskich i 125 do Pawłowskich. Grunta równe, mało spadziste. Cerkiew istniała już w 1565 r.; dzisiejsza zbudowana w 1744 r. p. w. N. M. P., uposażona 41 dzies. ziemi, 1441 parafian. Szkoła wiejska przy cerkwi. Kościół paraf. katol., p. w. Wniebowzięcia N. M. P., pierwotnie z muru został wzniesiony w 1648 r. przez Zaleskich, zniszczony podczas zaboru tureckiego. Dzisiejszy drewniany, postawiony w 1750 r. i konsekrowany w 1791 r. przez biskupa Krasińskiego. Parafia katol., dekanatu kamienieckiego, 1522 wiernych. Do parafii, oprócz Z., należą miastka: Balin, Maków i Szatawa i wsi Balinówka, Cyganówka Balińska i Zieleniecka, Czeczelnik, Gniłowody, Miasteczko, Trakt Rachnowiecki, Przewrocie i Zielińcze. Juryzdyka należy do skarbu, proboszczowi zostawiono 33 dzies. Stara osada, znana już w 1512 r. z procesu z Kamieńcem o prawo wrębu; w 1565 r. władał nią Wilkowski a dzierżawił podstarości Sulima. W 1569 r. należy do Zaleskich h. Topór w połowie a w 1578 r. w całości i liczy 10 łanów do poboru. W początkach XVII w. spalona przez kozaka Jańskiego. W 1784 r. było tu 8 właścicieli: Komarnicki, Gorazdowski, Siekierzyński, Starzyński, Białecki, Skopowski, Sakiewski i Strzałkowski. W 1818 r. władali Z. tylko Komarnicki i Starzyński. Od Komarnickich nabył Rubasznik, od niego Krupeński, od Starzyńskich Pawłowscy. 2.) **Z.,** w dokum. także *Zalesy*, wś, pow. kowelski, na płd. od Kowla, w dawnej włości turyjskiej. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. wś Zaleszczy należy do Niesuchojeży ks. Romana (Sanguszki), który wnosi z 6 dym. półdworz., 5 ogr. W 1583 r. należy do Turyska ks. R. Sanguszki, płaci od 5 dym., 2 ogr., 3 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 65, 113). 3.) **Z.** al. *Zaliśce Szumskie*, wś nad jeziorem Zaborskiem, pow. krzemieniecki, gm. Białakrynica, odl. o 25 w. od Krzemieńca (st. poczt.) a 40 w. od Dubna (st. dr. żel.). Położona w urwistej wyniosłej miejscowości, z trzech stron otoczona lasami, ma wraz z należącemi do parafii wsiami: Soszyszcze (o 1 w.) i Litowiszcze (o 3 w.) 124 dm., 1005 mk. praw., 7 katol. i 5 żydów. Cerkiew Pokrowska, drewniana, na fundamencie murowanym, fundowana w 1755 r. przez ks. Radziwiłła, uposażona została w 1789 r. z zapisu ks. Karola Radziwiłła 41 dzies. ziemi. Własność Anny Mogilnickiej. Podług rewizyi zamku krzemienieckiego z 1545 r. własność kn. Matwieja Czetwertyńskiego, wysłużona przez jego ojca (Jabłonowski, Rewizye, 97). W 1583 r. kn. Matfiejowa Czetwertyńska wnosi ztąd z 7 dym., 6 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 137). W 1703 r. wś Zalisie należy do dóbr ks. Janusza Antoniego Wiśniowieckiego, kasztel. wileńskiego, ssty krzemienieckiego i osieckiego (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2, 525). W XVIII w. należała do klucza nowowiśniowieckiego. W okolicy skały muszlowe i pokłady węgla kamiennego. 4.) **Z.** *Wiśniowieckie*, wś, pow. krzemieniecki, gm. Wiśniowiec, o 18 w. od Krzemieńca (st. poczt.) a 38 w. od Rudni Poczajowskiej (st dr. żel.), ma wraz z należącą do par. wsią Kuniniec 268 dm., 2181 mk. Posiada cerkiew Pokrowską, drewnianą, na fundamencie murowanym, niewiadomej erekcyi, uposażoną 60 dzies. ziemi. Kaplica murowana. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należała do włości wiśniowieckiej kn. Michajły Wiśniowieckiego, kaszt. kijowskiego, który płaci ztąd z 24

dym., 10 ogr., 7 ogrodn. (Jabłonowski, Wołyń, 132). *Dr. M.—J. Krz.*

Zaleśce al. *Zalesie*, wś, pow. bóbrecki, 31 klm. na płd. od Bóbrki, 8 klm. na zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Chodorowie. Na zach. i płn. leży Czartorya, na wsch. Żyrawa, na płd. Borodczyce, na płd.-zach. m. pow. Żydaczów. Wzdłuż granicy zach. płynie Dniestr i przyjmuje dopływ Stryj. Zabudowania wsi leżą w środku obszaru. Własn. więk. ma roli or. 137, łąk i ogr. 111, past. 61, lasu 227 mr.; wł. mn. roli or. 273, łąk i ogr. 48, past. 31, lasu 6 mr. W r. 1890 było 58 dm., 404 mk. w gm., 2 dm., 18 mk. na obsz. dwor. (393 gr.-kat., 4 rz.-kat., 25 izr.; 407 Rus., 15 Pol.). Par. rz.-katol. w Chodorowie, gr.-kat. w miejscu, dek. chodorowski. Do par. należą Żyrawa i Borodczyce. We wsi jest cerkiew i szkoła jednoklasowa. *Lu. Dz.*

Zalesiaki, wś i fol. nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. i par. Działoszyn, odl. od Wielunia 28 w.; wś ma 21 dm., 139 mk., 16 osad, 706 mr.; fol. 4 dm., 31 mk. W r. 1827 było 9 dm., 77 mk. W r. 1887 fol. Z., oddzielony r. 1873 od dóbr Działoszyn, rozl. mr. 1078: gr. or. i ogr. mr. 1008, lasu mr. 19, nieuż. mr. 21; bud. mur. 3, drew. 14.

Zalesiany 1.) osada, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Białostoczek, o 8 w. od Białegostoku, wraz z osadą Ignatki, 47 dzies. (8 łąk i past.). 2.) **Z.**, wś włośc., fol. i uroczysko, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Choroszcza, o 9 w. od Białegostoku. Wś ma 37 dzies. ziemi włośc. (8 łąk i pastw.); fol., własność Antonikowskich, 197 dzies. (22 łąk i past., 28 lasu, 3 nieuż.); uroczysko, należące do Rutkowskich, 80 dzies. (7 łąk i pastw., 3 lasu, 10 nieuż.). 3.) **Z.**, wś włośc. i dobra, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Skidel, o 33 w. od Grodna. Wś ma 191 dzies. ziemi włośc.; dobra, własność Czeczotów, wraz z fol. Hołowacze, Bogudzięki i Popławy 1932 dzies. (429 łąk i past., 565 lasu, 169 nieuż.). *J. Krz.*

Zalesiany, ob. *Zaleszany.*

Zalesiany, wś, w pow. wielickim, paraf. w Gdowie, leży na praw. brzegu Raby, na płd. od Zręczyc, przy drodze z Gdowa do Łapanowa. Mała wioska, licząca wraz z obszarem dworskim 18 dm. i 107 mk. (4 żydów), zajmuje dolinę potoka wśród podgórza pokrytego lasem. Pos. tabularna ma ogółem 150 mr., w tem 50 mr. lasu; pos. mn. 54 mr. roli. Za Długosza (L. B., I, 115) posiadał Z. Jan Niewiarowski h. Półkozic, który miał 3 łany; w 1581 (Pawiński, Małop., 62) były Z. własnością Kmiciny, miały 4 półłanki kmiece. Z. graniczą na płd. z Gruszowem, na zach. z Mierzeniem, na wsch. z Zagórzanami. *Mac.*

Zalesica al. *Zalesie*, obręb leśny, pow. mozyrski, w gm. Bierozów. *A. Jel.*

Zalesice 1.) wś, fol. i majorat, pow. piotrkowski, gm. Uszczyn, par. Witów. Wś ma 42 dm., 357 mk., 750 mr.; fol. 2 dm., 19 mk., 10 mr.; os. karcz. 1 dm. W 1827 r. było 22 dm., 180 mk. Ob. *Koło* 4). W r. 1552 wś Z., własność opactwa witowskiego, ma 16 osad. na 5 łan., 1 łan sołtysi, karczmę (Pawiń., Wielkop., II, 251). W r. 1564 płaci stacyi z 5 łan. po 2 gr. i produktami. Rolnego z łanu po gr. 10. Wójtowstwa 1 łan, z niego „wojennego“ gr. 24 (Lustr., V, 142). 2.) **Z.**, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Brudzice, par. Lgota Wielka. Wś ma 11 dm., 66 mk., 103 mr.; fol. 1 dm., 3 mk., 13 mr. W 1827 r. było 4 dm., 37 mk. Na początku XVI w. wś ta, poprzednio zasiedlona przez drobną szlachtę, miała tylko jeden dwor (poprzednio trzy) i dawała dziesięcinę pleb. w Lgocie (Łaski, L. B., I, 492). 3.) **Z.**, wś i fol. nad rz. Wiercicą, pow. częstochowski, gm. Potok Złoty, par. Przyrów. Wś ma 15 dm., 259 mk., 297 mr.; fol. 3 dm., 183 mk., 434 mr. W 1827 r. było 19 dm., 246 mk., par. Podlesie. W r. 1581 we wsi Z., w par. Podlesie, płaci Silnicki od $2^1/_2$ łan. km., 3 kom. bez bydła. Istniały tu trzy kuźnice żelaza, które w r. 1838 wyrobiły do 3000 cent. żelaza kutego. W r. 1875 wyrobiono 3750 pud. żelaza. 4.) **Z.**, wś i fol., pow. radomski, gm. Zalesice, par. Wierzbica, odl. od Radomia 18 w., ma 49 dm., 406 mk., 518 mr. dwor. majorat tajn. radcy Żukowskiego, i 811 włośc. W 1827 r. było 29 dm., 267 mk. W r. 1569 Józef Rokicki płaci tu od 3 łan., 5 zagr. (Pawiń., Małop., 307). Z. gmina należy do sądu gm. okr. VI w Wierzbicy. Gmina ma 9820 mr. (w tem 7144 mr. włośc.) i 3331 mk. Śród stałej ludności jest 11 prot. i 81 żydów. Większą własność stanowią majoraty rządowe. W skład gm. wchodzą: Łączany, Modrzejowice al. Antonów, Podgórki, Polany, Pomorzany al. Głodna Wólka, Suliszki, Wilczna i Zalesice.

Zalesiczki, wś i fol. nad rz. Widawką, pow. noworadomski, gm. i par. Dobryszyce, odl. 10 w. od Radomska, Wś ma 12 dm., 159 mk.; fol. 4 dm., 14 mk. W 1827 r. było 11 dm., 75 mk. W r. 1878 fol. lit. AB. rozl. mr. 347: gr. or. i ogr. mr. 125, łąk mr. 27, past. mr. 109, lasu mr. 76, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, drew. 10; pokłady torfu, młyn wodny. Wś Z. os. 17, mr. 131. Na początku XVI w. dziesięcina ze wsi „Zalyessye“ al. „Zalyessycze“ dawaną była kanonii gnieźnieńskiej (Łaski, L. B., I, 500). W r. 1552 mają tu działki Zalescy i Wolski, razem 2 łany km. (Paw., Wielkop., II, 286). *Br. Ch.*

Zalesie 1.) wś, pow. błoński, gm. Grodzisk, par. Ojrzanów, ma 56 mk., 209 mr. W 1827 r. było 4 dm., 82 mk. W r. 1580 wś ta, w par. Oirzonowo, pow. warszawskim, była własnością województwiny krakowskiej, której rządca Piotr Roguski płacił tu od $3^1/_2$ łan. km., 1 zagr. z ro-

lą, młyna o 1 kole (Pawiń., Mazowsze, 298). 2.) **Z.** *Machnackie*, wś i fol., pow. grójecki, gm. Lipie, par. Wilków, odl. 15 w. od Grójca, ma 182 mk. W 1827 r. było 20 dm., 221 mk. W r. 1885 fol. Z. Machnackie, w r. 1865 oddzielony od dóbr Wileze Średnie, rozl. mr. 864: gr. or. i ogr. mr. 803, łąk mr. 37, nieuż. mr. 24; bud. mur. 6, drew. 21; płodozm. 15-pol.; gorzelnia. Włościanie mają 38 mr. W r. 1576 wś Zalesie Machnackich, w pow. grójeckim, par. Jeziora, miała dwa działy: Jerzy i Mikołaj Machnaccy 5 łan. km., Stanisław Machnacki również 5 łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 232). 3.) **Z.,** os. włośc., w dobrach Czarny Las, pow. grójecki, gm. Kąty, ma 1 dm., 16 mr. 4.). **Z.,** kol. na obszarze dóbr Czaplinek, w pow. grójeckim, gm. Kąty, ma 4 os., 42 mr. 5.) **Z.,** wś i fol. nad rz. Jeziorką, pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Worów, odl. 3 w. od Grójca, ma 216 mk., młyn wodny, olejarnią. Os. młyn. nosi nazwę Łęgorz. W 1827 r. było 21 dm., 190 mk. Dobra Z., w r. 1860 oddzielone od dóbr Odrzywołek, w r. 1887 rozległe mr. 1352: gr. or. i ogr. mr. 891, łąk mr. 89, lasu mr. 315, nieuż. mr. 56; bud. mur. 22, drew. 23; las nieurządzony. Wś Z. os. 19, mr. 183, wś Bikówek os. 7, mr. 63. W r. 1576 we wsi „Zalesie Judicis“ Jerzy i Mateusz Oborscy i Prokop Zaleski płacą od 2 łan. km. (Pawiński, Mazowsze, 231). 6.) **Z.,** wś, pow. grójecki, gm. Kąty, par. Góra Kalwarya, ma 24 mk., 48 mr. W r. 1475 istniało już Z. z Wolą Zaleską (Kod. Mazow., 275). W r. 1576 we wsi Wola Zaleska, w par. Góra, płaci Jan Zaleski z braćmi od $^3/_4$ łan. km. i $^1/_2$ łana na folwark wziętych (Pawiń., Mazowsze, 214). 7.) **Z.,** wś, pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, ma 11 mk. 8.) **Z.,** wś, pow. nowomiński, gm. Dębe Wielkie, par. Stanisławów, ma 128 mk., 15 os., 220 mr. W 1827 r. było 10 dm., 77 mk. Wchodziła w skład dóbr Dębe Wielkie i Małe. W r. 1669 stanowiła część ststwa dębskiego, wydzielonego ze ststwa stanisławowskiego. 9.) **Z.,** wś, pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, ma 16 os., 151 mr. Wchodziła w skład dóbr Nowodwór. W 1827 r. było 13 dm., 91 mk. W r. 1576 Zalesie Cieciszewskich ma $4^1/_2$ łan. mk. 10.) **Z.,** wś, pow. sochaczewski, gm. Iłów, par. Brzozów, ma 138 mk., 492 mr. W 1827 r. było 11 dm., 92 mk. 11.) **Z.,** wś i fol. nad rz. Jeżówką, pow. skierniewicki, gm. Dębowa Góra, par. Żelazna, odl. 10 w. od Skierniewic, ma 116 mk. W 1827 r. było 7 dm., 52 mk. W r. 1884 fol. Z. rozl. 607: gr. or. i ogr. mr. 479, łąk mr. 29, pastw. mr. 26, w odpadkach mr. 61, nieuż. mr. 11; bud. mur. 3, drew. 9; płodozm. 4 i 13-pol. Wś Z. os. 17, mr. 286. Na początku XVI w. wś Zalesie z Wolą Wysoką dawały pleb. w Żelazny dziesięcinę z łan. km. i dwor. (Łaski, L. B., II, 287). W r. 1579 Mikołaj płaci tu od $^1/_2$ łan. km. 12.) **Z.,** wś i fol., pow. łowicki, gm. Bąków, par. Śleszyn, odl. 16 w. od Łowicza, ma 85 mk. W r. 1827 wś ta leżała w pow. orłowskim, par. Sołek, miała 11 dm., 92 mk. Na obszarze folwarku w lesie stoi kaplica z ołtarzem, mieszcząca w podziemiu zwłoki Ignacego Zaborowskiego, dziedzica Zalesia. Kaplica ta ma uposażenie z 15 mr. ziemi. Zarządza nią pleban ze Śleszyna. W r. 1870 fol. z attyn. Ostrówek rozl. mr. 493: gr. or. i ogr. mr. 357, łąk mr. 113, wody mr. 2, nieuż. mr. 17; bud. mur. 5, drew. 21; wiatrak. Wś Z. os. 3, mr. 2. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, zaś łany dwor. pleb. w Śleszynie (Łaski, L. B., II, 498). W r. 1576 Elżbieta Grzybowska i Małgorzata Podczaska, sukcesorki Jana Zaleskiego „Omexa“, miały $1^1/_2$ łan. km., karczmę, 2 osad. Katarzyna, wdowa po Walentym Zaleskim, 1 łan. i 8 zagr. (Pawiń., Wielkop., II, 111). 13.) **Z.,** wś, pow. włocławski, gm. i par. Przedecz, ma 22 dm., 278 mk., 569 mr. W 1827 r. było 16 dm., 136 mk. Według reg. pob. pow. przedeckiego z r. 1557 wś królewska Z., w par. Przedecz, miała 9 łan. km. i 2 łany wójtow. Wchodziła w skład ststwa przedeckiego (Pawiń., Wielkop., II, 22 i 23). 14.) **Z.** al. *Pieliszki*, wś i fol., pow. włocławski, gm. i par. Chodecz, ma 20 dm., 158 mk., 154 kat., 4 ew. W r. 1827 było 17 dm., 156 mk. W r. 1887 fol. Z. Pieliszki al. Pieleszki rozl. mr. 777: gr. or. i ogr. mr. 505, łąk mr. 43, past. mr. 8, lasu mr. 198, nieuż mr. 23; bud. mur. 5, drew. 7; płodozm. 12-pol.; las urządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 19, mr. 350; wś Pieliszki al. Pieleszki os. 8, mr. 16. Wieś Z. podana w reg. pobor. pow. przedeckiego, w par. Chodecz w r. 1557. W liczbie wsi zamieszkanych przez drobną szlachtę (bez kmieci) wymieniono: Prośno Zaleśne (siedzą tu Zalescy) i Pieliski, mające 4 łany, należące do 3 właścicieli (Pawiń., Wielkop., II, 22, 23). 15.) **Z.,** kol., pow. nieszawski, gm. i par. Straszewo, ma 87 mk., 32 mr. 16.) **Z.,** kol., pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Sadlno, ma 31 mk., 20 mr. W 1827 r. było 10 dm., 51 mk. 17.) **Z.,** kol., pow. koniński, gm. Golina, par. Myśliborz, odl. od Konina 15 w., ma 10 dm., 70 mk. 18.) **Z.,** kol. nad rz. Wartą, pow. koniński, gm. Brzeźno, par. Morzysław, odl. od Konina 5 w., ma 15 dm., 76 mk. W 1827 r. było 7 dm., 50 mk. 19.) **Z.,** wś i fol., pow. kolski, gm. Karszew, par. Dąbie, odl. od Koła 24 w.; wś ma 7 dm., 96 mk., fol. 2 dm., 32 mk. W r. 1827 było 7 dm., 39 mk. W r. 1890 fol. Z. rozl. mr. 373: gr. or. i ogr. mr. 256, łąk mr. 34, past. mr. 3, lasu mr. 63, nieuż. mr. 17; bud. mur. 4, drew. 5; las nieurządzony, pokłady torfu. Na początku XVI w. wś stała pustką, był tylko łan sołtysi, dający dziesięcinę pleb. w Dąbiu, łany kmiece, gdy były uprawiane, dawały na stół arcybiskupi (Łaski,

L. B., II, 442). W r. 1576 Andrzej Puczek płaci tu od 3 łan., 1 ogr., 2 osad. 20.) **Z.**, wś i fol., pow. turecki, gm. Biernacice, par. Uniejów, odl. od Turka w. 30. Wś ma 2 dm. i wraz z Zaciszem 119 mk.; fol. 2 dm., 39 mk. W r. 1827 było 4 dm., 28 mk. Na początku XVI w. łany folw. dawały dziesięcinę ($^1/_2$ grzyw.) prepozyturze zaś kmiece wikaryuszom kolegiaty uniejowskiej. Prócz tego za kolędę po korcu żyta z łanu (Łaski, L. B., I, 342, 345, 354). W r. 1552 wś Z. (1576 Wielszczyce) płaci od $^1/_2$ łanu km. (Paw., Wielkop., II, 232). 21.) **Z.**, kol., pow. turecki, gm. Strzałków, par. Przespolew, ma 9 dm., 56 mk., 120 mr. roli ornej, 15 mr. lasu. Ob. *Pyczek* 2.). 22.) **Z**, wś i fol., pow. sieradzki, gm. i par. Zadzim, odl. 21 w. od Sieradza, ma 5 dm. i z os. Ustronie 142 mk. W 1827 r. było 18 dm., 98 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 561: gr. or. i ogr. mr. 278, łąk mr. 32, past. mr. 59, lasu mr. 172, nieuż. mr. 20; bud. mur. 4, drew. 4; płodozm. 5 i 10-pol.; las urządzony. Wś i Z. Odwet os. 35, mr. 169. Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę kolegiacie uniejowskiej zaś folw. pleb. w Zadzimiu (Łaski, L. B., I, 388). W r. 1552 było 7 osad. na 2 łan. km. 23.) **Z.** *Wiechucice*, wś i fol., pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Sieradz (odl. 7 w.), ma 4 dm., 49 mk. W r. 1879 Z. Wiechucice rozl. mr. 548: gr. or. i ogr. mr. 305, łąk mr. 119, past. mr. 97, lasu mr. 16, nieuż. mr. 12; bud. drew. 9; płodozm. 11-pol.; pokłady torfu. Wś Z. Wiechucice os. 43, mr. 311. 24.) **Z.**, kol., pow. rawski, gm. i paraf. Budziszewice, odl 25 w. od Rawy, ma 17 dm., 92 mk., 244 mr. W 1827 r. było 6 dm., 51 mk. Na początku XVI w. łany km. i folw. dawały dziesięcinę pleb. w Budziszewicach. Kmiecie za kolędę dawali po korcu owsa z domu (Łaski, L. B., II, 325). W r. 1579 wś ma 2 łany km. 25.) **Z.**, wś i fol., pow. rawski, gm. Gortatowice, par. Cielądz, odl. 14 w. od Rawy. Wś ma 6 dm., 90 mk.; fol. 3 dm., 26 mk. W 1827 r. było 10 dm., 62 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 419: gr. or. i ogr. mr. 382, łąk mr. 31, nieuż. mr. 6; bud. mur. 4, drew. 7, pokłady torfu. Wś Z. os. 8, mr. 26. W r. 1579 w dziale Piotra Jarzyny $^1/_2$ łan. km., w dziale „olim judicis“ $^1/_4$ łanu, 1 zagr., 1 rzem. (Pawiń., Mazowsze, 175). 26.) **Z.**, wś królewska, w par. Stara Rawa (dziś pow. skierniewicki). W r. 1579 miało $15^1/_2$ łan. km. Dziś nie istnieje. Ob. *Podole* 2). 27.) **Z.**, wś, i *Z. Stawki*, fol., pow. brzeziński, gm. Gałkówek, par. Brzeziny (odl. 3 w.). Wś ma 3 dm., 88 mk.; fol. 6 dm., 8 mk. W 1827 r. było 12 dm., 93 mk. W r. 1887 fol. Z. Stawki rozl. mr. 578: gr. or. i ogr. 552, łąk mr. 39, past. mr. 7, nieuż. mr. 10; bud. mur. 6, drew. 7. Włościanie mają 9 mr. Na początku XVI w. łany km. i fol. dają dziesięcinę pleb. w Brzezinach (Łaski, L. B., II, 400). W r. 1576 Jan Zaleski płaci tu od 1 łan. km., 2 ogr., 1 osad.; trzech szlacheckich dziedziców siedzi na 1 łanie bez kmieci. 28.) **Z.**, wś, pow. piotrkowski, gm. Grabica, par. Srocko, ma 5 dm., 37 mk., 114 mr. Wchodziła w skład dóbr Grabica. 29.) **Z.** *Wygiełzowskie*, wś i fol., pow. łaski, gm. i par. Wygiełzów, odl. 14 w. od Łasku. Wś ma 13 dm., 166 mk.; fol. Z. al. Kozia Niwa ma 7 dm., 61 mk. W 1827 r. było 10 dm., 109 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 434: gr. or. i ogr. mr. 240, łąk mr. 51, past. mr. 36, lasu mr. 87, nieuż. mr. 20; bud. drew. 16; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 23, mr. 95. Na początku XVI w. były tu głównie działy szlacheckie, dające dziesięcinę pleb. w Buczku. W każdym polu z dwu morgów pobierał pleb. w Parznie. Jeden był tylko kmieć, dający kolędę $^1/_2$ gr. z pół łanu pleb. w Wygiełzowie (Łaski, L. B., I, 455). W r. 1552 siedzi tu drobna szlachta bez kmieci, mająca $1^1/_2$ łanu w 4 działach. Jeden tylko był kmieć na łanie. 30.) **Z.** al. *Hipolitów*, wś, pow. łaski, gm. Wodzierady, par. Mikołajewice, ma 30 dm., 205 mk., 511 mr. W r. 1827 było 21 dm., 172 mk. Dobra Zalesie w całości przeszły po r. 1864 na rzecz uwłaszczonych włościan. Składały je wsi: Mauryców os. 44, mr. 362; Stanisławów os. 19, mr. 222; Hipolitów os. 41, mr. 511; Maryanów os. 25, mr. 244; Wacków os. 8, mr. 40. Na początku XVI w. dają łany dwor. dziesięcinę pleb. w Mikołajewicach zaś kmiecie archidyakonatowi uniejowskiemu zaś pleban. po groszu na kolędę (Łaski, L. B., I, 383). W r. 1552 było 6 osad na $2^1/_2$ łan. km. i młyn o 1 kole. 31.) **Z.**, część Lipowczyc, w pow. noworadomskim. 32.) **Z.** al. *Grabie*, wś nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. Konary, par. Kłomnice, ma 4 dm., 26 mk., 68 mr. Wchodziła w skład dóbr Konary. 33.) **Z.**, os. młyn. i włośc. nad rz. Widawką, pow. noworadomski, gm. Gosławice, par. Dmenin, mają 5 dm., 25 mk., 22 mr. dwor. i 12 włośc. 34.) **Z.**, kol., pow. noworadomski, gm. Przerąb, par. Kodrąb, ma 14 dm., 173 mk., 256 mr. W 1827 r. było 10 dm., 65 mk. W r. 1891 fol. Z. lit. A. rozl. mr. 263: gr. or. i ogr. mr. 114, łąk mr. 41, lasu mr. 103, nieuż. mr. 4; bud. drew. 9; las nieurządzony. Wś Z. os. 12, mr. 56. Fol. lit. B. ma 24 mr. 35.) **Z.**, wś i dwa fol., pow. noworadomski, gm. i par. Wielgomłyny, odl. 15 w. od Radomska. Wś ma 9 dm., 115 mk.; fol. A. 2 dm., 3 mk.; fol. B. 1 dm., 6 mk. W 1827 r. było 12 dm., 76 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z całej wsi dawano pleban. w Wielgomłynach. Za konopną po 2 gr. z łanu i prócz tego kolędę (Łaski, L. B., I, 209). W r. 1552 w dwu działkach było 3 osadników (Paw., Wielkop., II, 276). 36.) **Z.**, wś, pow. radomski, gm. i par. Skaryszew, odl. od Radomia 19 w., ma 37 dm., 279 mk., 612 mr. W r. 1827 było 19 dm., 133 mk. Wś wchodzi-

ła w skład dóbr Dzierzkówek i przed r. 1864 miała 40 os., 452 mr. Należała pierwotnie do dóbr klasztoru wąchockiego, w spisie z r. 1827 podana jako własność funduszu edukacyjnego. Spisy pobor. z XVI w. nie podają tej wsi. 37.) **Z.**, wś nad Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów, odl. od Kozienic 17 w., ma 41 dm., 279 mk., 545 mr. W 1827 r. własność duchowna, miała 34 dm., 283 mk. Należała do klasztoru sieciechowskiego. W dok. z r. 1377 występuje Jaśko z Z. w sprawie granicznej (Kod. Małop., III, 314). W r. 1569 wś Z., własność opatów sieciechowskich, ma 6 łan. km., 2 zagr., 2 kom. (Pawiń., Małop., 322). 38.) **Z.**, wś i fol., pow. opatowski, gm. Rembów, par. Szumsk, odl. od Opatowa 28 w., ma 40 dm., 292 mk. W 1827 r. było 17 dm., 149 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. 517: gr. or. i ogr. mr. 313, łąk mr. 21, past. 13, lasu mr. 163, nieuż. mr. 7; bud. drew. 10; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony, pokłady rudy i wapna, cegielnia. Wś Z. os. 32, mr. 277. 39.) **Z**, wś, pow. opoczyński, gm. Niewierszyn, par. Dąbrowa, odl. od Opoczna 26 w., ma 5 dm., 41 mk., 135 mr. 40.) **Z.**, fol., pow. sandomierski, gm. Dwikozy, par. Sandomierz (odl. 5 w.). Fol. ten, oddzielony r. 1883 od dóbr Rzeczyca, ma 120 mr. obszaru (117 roli). 41.) **Z.**, fol. i os. młyn., pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Kielce (odl. 7 w.). W r. 1889 fol. Z. z nomenklaturami: Trzcianka i Zagrody, oddzielony od dóbr Zgórsko, rozl. mr. 552: gr. or. i ogr. mr. 217, łąk mr. 79, past. mr. 7, lasu mr. 233, nieuż. mr. 16; bud. mur. 6, drew. 14; las nieurządzony. Dwa młyny wodne amerykańskie. 42.) **Z.**, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Kluczewsko, ma 10 os., 100 mr.; wchodziła w skład dóbr Kluczewsko. 43.) **Z**, os. młyn. nad rz. Nidą, pow. włoszczowski, gm. Radków, par. Dzierzgów. Należy do dóbr Bieganów. 44.) **Z.**, wś, pow. jędrzejowski, gm. Węgleszyn, par. Konieczno. W 1827 r. było 12 dm., 72 mk. Na początku XVI w. wś należała do par. Konieczno lecz dziesięcinę ze wszystkich ról, wartości około 3 grzyw., dawano plebanu. w Węgleszynie a za konopną po 2 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 574). Regestra pobor. z 1540 r. opisują Z. pod parafią Węgleszyn, choć podają też i w par. Konieczno. Z. miało tych samych właścicieli co i Zakrzów w par. Węgleszyn, t. j. w trzech działach synów Jana Górskiego a w czwartym Stan. Zakrzewskiego. Było tu 7 kmieci na półłankach i 1 na łanie, trzy łany puste, młyn, karczma, dwa dwory, 2 folwarki, staw, pasieki, bór i łąki. Razem z Zakrzowem ocenioną była na 500 grzyw. W r. 1573 płaci tu Trojanowska od 1 łanu km. i 3 rzem. (Pawiń., Małop., 273 i 567). 45.) **Z.**, os., pow. olkuski, gm. i par. Jangrot. 46.) **Z.** *Gosteckie*, wś i fol., pow. miechowski, gm. Iwanowice, par. Goszcza, odl. 21 w. od Miechowa. W 1827 r. było 14 dm., 79 mk. W r. 1884 fol. Z. Poduchowny z nomenklaturą Widoma rozl. mr. 150: gr. or. i ogr. mr. 145, past. mr. 1, nieuż. mr. 4; bud. mur. 1, drew. 6. 47.) **Z.**, fol. i wś, pow. stopnicki, gm. Pacanów, par. Zborówek, odl. 14 w. od Stopnicy, 6 w. od Pacanowa. W 1827 r. Z. Wójtowstwo miało 4 dm., 9 mk.; wś 11 dm., 91 mk. 48.) **Z.**, fol., pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dys, odl. 17 w. od Lubartowa. W r. 1890 fol. Z. rozl. mr. 274: gr. or. i ogr. mr. 66, łąk mr. 52, past. mr. 10, lasu mr. 134, nieuż. mr. 12; bud. drew. 8; las nieurządzony. Wś Giżyce os. 51, mr. 52; wś Karolin os. 6, mr. 27. 49.) **Z.**, wś i os. młyn. nad rz. Urzędówką, pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz, odl. 38 w. od Janowa, 10 w. od Kraśnika, ma 39 dm., 238 mk., 513 mr. Gleba pszenna. Młyn wodny należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich. Łomy kamienia (opoki). W 1827 r. było 21 dm., 131 mk. 50.) **Z.**, fol. dóbr Dzierzkowice, w pow. janowskim, odl. 12 w. od Kraśnika, ma 530 mr. (100 lasu), 2 dm. Powstał około r. 1860 po wyciętym lesie. 51.) **Z.**, przyl. dóbr Chrzanów Szlachecki, w pow. janowskim. 52.) **Z.**, fol. dóbr Urzędów, w pow. janowskim, ma 444 mr. 53.) **Z.**, wś, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Bończa. W 1827 r. było 6 dm., 25 mk. 54.) **Z**, wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Łańcuchów, ma 12 os., 213 mr. Wchodziła w skład dóbr Łańcuchów. 55.) **Z.**, wś, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów, ma 9 os., 110 mr. Należała do dóbr Krasne. W r. 1827 było 7 dm., 44 mk. 56.) **Z.**, majdan na obszarze dóbr Kanie, pow. chełmski, ob. *Kańska Wólka*. 57.) **Z.**, os., pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnybród. 58.) **Z**, wś i fol., pow. garwoliński, gm. i par. Ryki, odl. 34 w. od Garwolina, ma 24 dm., 216 mk. W 1827 r. było 21 dm., 104 mk. W r. 1873 fol. Z. z nomenklaturą Truszczek rozl. mr. 856: gr. or. i ogr. mr. 368, łąk mr. 61, past. mr. 165, lasu mr. 235, nieuż. mr. 27; bud. mur. 1, drew. 20; las nieurządzony, wiatrak. Wś Z. os. 20, mr. 247. W r. 1569 wś Z., w par. Ryki, ma w części Zofii Zaleskiej $5^1/_4$ łan. km. i w części Mikołaja Zaleskiego $5^1/_4$ łan. km. (Pawiń., Małop., 338). 59.) **Z.** al. *Celejów Zalesie*, wś, pow. garwoliński, gm. Wilga, par. Goźlin. Wś ma 8 dm., 190 mk., 65 mr.; Zaleska Kępa 8 os., 55 mr. W r. 1827 miała 15 dm., 115 mk., należała do par. Warszawice. Ob. *Celejów*. 60.) **Z.** al. *Z. Szlacheckie*, wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Łuków, ma 51 dm., 376 mk., 1389 mr. Składa się z kilku części. W 1827 r. było 48 dm., 240 mk. W r. 1531 Paweł Okniński płaci od 1 łanu km., Zalescy zaś w kilku siedzą na półłanku. W r. 1552 jest 12 osad. „multorum nobilium“, a Marcinowięta siedzą bez kmieci na 1 łanie. R. 1580 p. Jan Dziecinka

i od sąsiad swych od 6 włók, które sami orzą, wnosi fl. 3, od 8 zagród na rolach fl. 1 gr. 18, od 4 zagród bez roli gr. 16. Summa fl. 5 gr. 4 (Pawiń., Małop., 377, 381, 391, 413). 61.) **Z.**, wś, pow. węgrowski, gm. Jaczew, par. Korytnica, ma 24 dm., 173 mk., 499 mr. W 1827 r. było 22 dm., 137 mk. W r. 1563 wś Zależe, w pow. liwskim, miała 3 łany km. 62.) **Z.**, wś, pow. węgrowski, gm. Wyszków, par. Grębków, ma 3 dm., 32 mk., 216 mr. W 1827 r. było 2 dm , 19 mk. W r. 1563 siedzi tu drobna szlachta, niemająca kmieci (Pawiń., Mazowsze, 418). 63.) **Z.**, wś, pow. konstantynowski, gm. i par. Przesmyki, ma 12 dm., 76 mk., 246 mr. W 1827 r. było 12 dm., 75 mk. 64.) **Z.**, wś, pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. r. l. Górki, r. g. Nosów, ma 8 dm., 109 mk., 187 mr. W 1827 r. było 4 dm., 40 mk. 65.) **Z.**, wś i fol. nad rz. Krzną, pow. bielski, gm. Dobryń, par. r. l. Piszczac, r. g. Horbów, odl. 15 w. od Biały, ma 23 dm., 164 mk. W 1827 r. wś miała 16 dm., 89 mk.; fol. 9 dm., 68 mk. W r. 1886 fol. Z. z attyn. Krumpholców i Zosin rozl. mr. 1119: gr. or. i ogr. mr. 670, łąk mr. 253, pastw. mr. 4, lasu mr. 162, nieuż. mr. 30; bud. mur. 3, drew. 25; płodozm. 7 i 8-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. Wś Z. os. 19, mr. 44. Istniała tu dawniej st. poczt. na trakcie głównym z Warszawy do Brześcia Litewskiego, między Białą a Brześciem, odl. 2 mile od Biały. Ob. *Horbów*. Z. wchodziło w r. 1664 w skład ststwa knyszyńskiego al. leśnickiego w ziemi bialskiej. Według Aktów Podskarb. w r. 1789 należało Z. do Brygidy Brzeskiej. Podatek „Ofiary“ wymienia w r. 1791 „Z. w par. Horbowskiej. Attynencya hrab. Bialskiego J. O. X. Radziwiłła, wwdy wileń. w posesyi zastawnej p. Kiernocickiego, ma dymów 11“ (Akta Podskarb.). 66.) **Z.**, wś i folw., pow. sokołowski, gm. Korczew, par. Skrzeszów, ma 10 dm., 129 mk., 548 mr. Fol. należy do dóbr Korczew. W 1827 r. było 12 dm., 78 mk. 67.) **Z.**, wś, pow. sokołowski, gm. Olszew, par. Kossów. W r. 1827 miała 22 dm., 118 mk. 68.) **Z.**, fol., pow. płocki, gm. Drobin, par. Ciachcin, należy do dóbr Dobrosielice. W r. 1827 było 6 dm., 38 mk., par. Drobin. W dok. z r. 1254 wymieniono Z. w liczbie włości klasztoru czerwińskiego (Kod. dypl. pol., I, 72). W r. 1578 we wsi Dobrosielice Zalesie Andr. Wiskowicz płaci od $^1/_2$ łanu, 4 zagr. z rolą, $^1/_2$ łanu pustego, wiatraku (Paw., Mazow., 21). 69.) **Z.**, wś, pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Krasne, odl. 24 w. od Ciechanowa, ma 54 dm., 560 mk. (wykaz urzęd. podaje 56 ale widocznie jest tu omyłka), 886 mr. W r. 1827 było 32 dm., 249 mk. Wś wchodziła w skład dóbr Krasne. W r. 1567 Wojciech Krasiński, chorąży ciechanowski, płaci tu od 8 włók i 1 zagr. Z. gm. należy do sądu gm. II okr., ma urząd gm. w Krasnem, zawiera 11895 mr. obszaru i 4793 mk. Śród stałej ludności jest 1 prawosł., 23 prot., 113 żydów. W gminie znajdują się: dwa kościoły, trzy szkoły, kasa zaliczkowo-wkładowa przy urzędzie gminnym, cukrownia, młyn wodny, wiatrak, 2 zajazdy, 3 karczmy. W skład gm. wchodzą: Augustów, Bramura (leśnictwo), Chodup, Filipy, Gorąca, Helenowo, Krasne, Kozino, Kurowo, Krasiniec, Milewo-Gawor, M.-Ruszczyny, M.-Brzegędy, M.-Szwejki, M.-Bylice, M.-Kulki, M.-Rączki, Mosaki-Godacze, M.-Łyżkowo, M.-Rukle, M.-Starawieś, M.-Iłówko, Nowawieś, Segietowo, Szlasy-Bure al. Łozino, Szczuki, Tabuły, Węgrzynowo, Wężewo, Zalesie, Zbiki Wielkie, Z. Starki, Z. Antony, Z. Gawronki, Z. Kierzki, Zielonki. 70.) **Z.**, wś, pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Glinojeck, odl. 19 w. od Ciechanowa, ma 20 dm., 150 mk., 508 mr. W r. 1827 miała 10 dm., 86 mk. Wchodziła w skład dóbr Garwarz. 71.) **Z.**, pow. ciechanowski, przyl. fol. Komory Błote. 72.) **Z.**, pow. ciechanowski, ob. *Garlino Z.* 73.) **Z.**, wś i fol., pow. sierpecki, gm. i par. Borkowo, odl. 8 w. od Sierpca, ma 15 dm., 116 mk. W r. 1827 było 10 dm., 71 mk., par. Jeżewo. R. 1578 wś Z., w par. Jeżewo, płaci od 8 $^1/_2$ łan. km., 2 zagr. z rolą. W r. 1890 fol. Z. rozl. mr. 540: gr. or. i ogr. mr. 298, łąk mr. 16, past. mr. 1, lasu mr. 211, wody mr. 3, nieuż. mr. 10; bud. drew. 11; las nieurządzony. Wieś Z. os. 13, mr. 18. 74.) **Z.**, pow. przasnyski, ob. *Chrostowo Zalesie*. W r. 1827 było 6 dm., 47 mk. W r. 1567 wś Z., w par. „Czersnicze“, miała dwa działki po $^1/_2$ łanu i 2 ogr. 75.) **Z.**, wś, pow. mławski, gm. Niechłonin, par. Sarnowo, odl. 26 w. od Mławy, ma 49 dm., 369 mk , 1696 mr., wiatrak. W 1827 r. było 25 dm., 127 mk. W r. 1578 wś Zalesie Zielińskich, w par. Dłótowo, miała w części Piotra 5 łan. km., 4 zagr. bez roli, 1 rzem., wiatrak. W części Andryana 5 łan., 4 zagr. bez roli. 76.) **Z.**, wś, pow. mławski, gm. i par. Dąbrowa, odl 12 w. od Mławy, ma 4 dm., 15 mk., 180 mr. 77.) **Z**, wś i fol. nad rz. Pełtą, pow. makowski, gm. i par. Karniewo. Wś ma 10 os., 15 mr.; fol. wchodzi w skład dóbr Chrzanowo. W 1827 r. było 4 dm., 39 mk. W r. 1567 Zalesie Chandzinski (Karniewskie) płacilo od 1$^1/_2$ wł., 1 ogr. 78.) **Z.**, wś i fol., pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Jelonki, odl. 12 w. od Ostrowia, ma 46 dm., 315 mk. W r. 1886 fol. Z. z attyn, Kazimirowo rozl. mr. 1088: gr. or. i ogr. mr. 701, łąk mr. 142, past. mr. 50, lasu mr. 172, nieuż. mr. 24; bud. mur. 1, drew. 21; płodozm. 6 i 15-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 56, mr. 519; wś Rynek os. 11, mr. 10. W r. 1578 we wsi Z., w pow. ostrowskim, Zofia, wdowa po Stan. Górskim, płaci od 7 łan., Franciszek i inni od 6 łan. (Paw., Mazow., 403). 79.) **Z.**, wś nad rz. Rozogą, pow. ostrołęcki, gm. Wach, par.

Myszeniec, ma 1628 mr. obszaru, 52 dm. Leży w nieżyznej okolicy, przy trakcie z Ostrołęki do Myszeńca. W r. 1827 było 46 dm., 265 mk. 80.) **Z.,** wś, pow. szczuczyński, gm. Białaszewo, par. Wąsosz. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 16 dm., 98 mk. W r. 1577 drobni współdziedzice płacą tu od $1^1/_2$ łan. km. (Paw., Mazow., 361). 81.) **Z.,** wś, pow. kolneński, gm. Rogienice, par. Dobrzyjałowo. W 1827 r. było 5 dm., 39 mk. W r. 1577 wś Z., w par. Poryte, ma 2 łany. 82.) **Z.,** os., pow. kolneński, gm. i par. Mały Płock. Reg. pobor. z r. 1577 podają wś Z. w par. Mały Płock, bez żadnych danych o jej zasiedleniu. 83.) **Z.,** os., pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Bargłów, odl. od Augustowa 13 w., ma 1 dm. Leży na obszarze dóbr Grabowo. 84.) **Z.,** fol. nad rz. Szeszupą, pow. wyłkowyski, gm. Zielonka, par. Olwita. Odl. od Wyłkowyszek 12 w., ma 2 dm., 29 mk. W r. 1887 fol. Z., oddzielony w r. 1882 od dóbr Kotowszczyzna lit. A., rozl. mr. 494: gr. or. i ogr. mr. 328, łąk mr. 14, past. mr. 42, lasu mr. 86, nieuż. mr. 24; bud. mur. 1, drew. 5; płodozm. 9-pol., las wycięty. 85.) **Z.** *Borowe*, wś i fol., pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Serock, odl. 21 w. od Pułtuska. Fol. w r. 1876 miał 173 mr. (151 roli, 17 łąk). W r. 1827 było 9 dm., 74 mk. R. 1576 podano tu $1^1/_2$ łan. km. 86.) **Z.** *Golankowskie* al. *Golanki*, fol., pow. przasnyski, gm. Krzynowłoga Mała, par. Krzynowłoga Wielka, odl. 20 w. od Przasnysza, ma 1 dm., 3 mk., 166 mr. 87.) **Z.** *Grzymały*, wś, pow. pułtuski, gm. Kozłowo, par. Przewodowo. W 1827 r. 6 dm., 32 mk., par. Gzy. 88.) **Z.** *Kowalewko*, wś, pow. mławski, gm. i par. Dąbrowa; 5 dm., 32 mk., 113 mr. (62 roli). Mieszka tu drobna szlachta. 89.) **Z.** *Łabędzkie*, pow. mazowiecki, gm. Piszczaty, par. Kobylin. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 25 dm., 124 mk. 90.) **Z.** *Lenki*, mylnie *Łepki*, pow. pułtuski, gm. Winnica, par. Przewodowo. W 1827 r. Z. Lenki, miało 9 dm., 50 mk. W r. 1576 Z. Lenki i Paczoski płacą od $3^3/_4$ łan. i 3 ogrod. (Paw., Mazow., 319). 91.) **Z.** *Nowe*, wś, pow. łomżyński, gm. Chlebiotki, par. Rutki. Mieszka tu drobna szlachta i włościanie. W 1827 r. było 7 dm., 43 mk. W r. 1578 Zalesie Nowawieś w par. Rudki, ma w 2 działach 10 łan. km. i 1 zagr. (Pawiń., Mazow., 380). W aktach sądowych ziemi łomżyńskiej już pod r. 1400 spotykamy trzy wsi t. n. 92.) **Z.** *Nowe*, wś, pow. mazowiecki, gm. Piekuty, par. Wyszonki. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 16 dm., 85 mk. 93.) **Z.** *Pacuszki*, pow. pułtuski, gm. Winnica, par. Przewodowo. W 1827 r. było 3 dm., 22 mk. 94.) **Z.** *Poczynki*, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Śniadowo. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 7 dm., 34 mk. Ob. *Zalesie Lenki*. 95.) **Z.** *Stare*, wś, pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Wyszonki. W 1827 r. było 13 dm., 79 mk. Istniała już w XVI w. 96.) **Z.** *Stare*, wś, pow. łomżyński, gm. Chlebiotki, par. Rutki. W 1827 r. było 5 dm., 59 mk. W r. 1576 „Jawori Zaliesie Antiqua", w par. Rudki, ma w 8 działach $18^1/_2$ łan. Największy ma $4^1/_2$ łan. (Pawiń., Mazow., 379). 97.) **Z.** *Stare*, wś i fol. nad rz. Brok, pow. ostrowski, gm. Dmochy Glinki, par. Rosochate, odl. 30 w. od Ostrowa, ma młyn wodny. W 1827 r. było 12 dm., 104 mk. W r. 1578 mieszka częściowa szlachta, mająca ogółem 18 łan. km. i 2 zagr. W r. 1874 Z. Stare z os. Rosochate Zaleskie rozl. mr. 414: gr. or. i ogr. mr. 300, łąk mr. 36, past. mr. 20, lasu mr. 46, wody mr. 2, nieuż. mr. 10; bud. drew. 18. Wieś Z. Stare os. 14, mr. 108; os. Rosochate Zaleskie os. 1, mr. 2. 98.) **Z.** *Stare* i *Nowe*, wś, pow. ostrowski, gm, Komorowo, par. Jelonki. W 1827 r. było 23 dm., 204 mk. 99.) *Z. Świniarskie*, wś, pow. przasnyski, gm. Krzynowłoga Wielka, par. Chorzele, odl. 20 w. od Przasnysza, ma 6 dm., 42 mk., 195 mr. 100.) **Z.** *Szczepkowo*, pow. mławski, ob. *Szczepkowo*. 101.) **Z.** *Wielkie*, wś, pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Gąsewo. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 25 dm., 109 mk. R. 1582 Z., w par. Gąsewo, ma 2 łany, 6 zagr. (Pawiń., Mazow., 388). 102.) **Z.** *Wypychy*, wś i fol., pow. łomżyński, gm. i par. Śniadów, odl. 16 w. od Łomży. W r. 1894 fol. Z. Wypychy lit. A. rozl. mr. 291: gr. or. i ogr. mr. 235, łąk mr. 26, pastw. mr. 18, nieuż. mr. 12; bud. mur. 4, drew. 11; płodozm. 13-pol., olejarnia. Wś Z. W. os. 13, mr. 53. W r. 1578 w par. Śniadów (Smłodów) są aż cztery Zalesia: Z. antiqua (3 łan. 7 mr.), Chomentowo-Zalesie (5 łan. $13^1/_2$ mr.), Chomentowo Z. Pieleszewnia (2 łany $7^1/_2$ mr.) i Chomentowo Poczynki Zalesie (6 łan. 10 mr.). 103.) **Z.** *Rosochate*, pow. ostrowski, ob. *Rosochate* 4). 104.) **Z.** *Rakowo*, pow. kolneński, ob. *Rakowo* 8). 105.) **Z.** *Szczodruchy*, pow. łomżyński, ob. *Szczodruchy* 2). 106.) **Z.** *Truszki*, pow. szczuczyński, ob. *Truszki* 3). 107.) **Z.** *Ulatowskie*, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga Wielka. W 1827 r. było 4 dm., 26 mk. Por. *Ulatowo Zalesie*. *Br. Ch.*

Zalesie, rzeczka, w pow. pińskim, właściwie odnoga Styru uchodząca do Prypeci (ob. t. VIII, 182 i t. IX, 116).

Zalesie, jezioro w dobrach Kamieńszczyzna, pow. dzisieński.

Zalesie, wzgórze, wzn. 1092 st. npm., w pow. mińskim, w pobliżu Łysej góry.

Zalesie 1.) wś włośc. i folw. skarb. nad jez. Berezwecz (Białem?), pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Zalesie, okr. wiejski Zalesie 1, o 3 w. od gminy a 45 w. od Dzisny. Folw. ma 1 dm., 48 mk., wś zaś 16 dm., 176 mk., cerkiew paraf., p. w. Opieki N. M. P. (Pokrowską),

wzniesioną w 1798 r. przez parafian, szkołę gminną. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Andrzejewszczyzna, Białuńce, Borowki, Brzozowiki (Berezowikowo), Buszyki, Czeronka, Dmitrowszczyzna, Dziechciewczykowo, Gasperowszczyzna, Hrebło, Karpiki (w spisie urzęd. Karynkowo), Kopylszczyzna, Leszniki, Łuczajki, Połowce, Przytyki, Rzeczki, Sosnówka, Stryjewszczyzna, Szyłowo, Zaborce, Zalesie, Zarubczyki i Zubki (Zubkowo) oraz zaśc. Gałasuje, w ogóle w 1865 r. 619 dusz rewiz. b. włośc. skarb. (w tem 17 żydów rolników). 2.) **Z.**, fol. i dobra nad jez. t. n., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Zalesie, okr. wiejski Zalesie 1, odl. o 47 w. od Dzisny, ma 1 dm., 39 mk. Własność niegdyś Krzysztofa Korsaka, podkomorzego połockiego, który w 1634 r. zastawia Z. Romanowi Oskierce; w r. 1840 własność Erazma Korsaka, następnie córki jego Zofii Oskierczyny. Przed uwłaszczeniem włościan w dobrach było 591 dusz rewiz. Okrąg wiejski Zaleś I obejmuje wsi: Koleśniki, Kopaczewo, Kuchty, Nosyry, Siety (Sety), Uhlany (Uźlany), Zahorze i Ziemce, w ogóle w 1865 r. 266 dusz rewiz. Gmina składa się z 7 okręgów (starostw) wiejskich (Antopol, Czeronka, Kosarzewszczyzna, Nowy Dwór, Urzecz, Zalesie 1 i 2), obejmuje 77 miejscowości, mających 472 dm, 6036 mk. włośc., uwłaszczonych na 6196 dzies. (2399 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 5377 dzies. większej posiadłości (1152 roli), 2277 dzies. ziemi skarbowej i 139 należącej do cerkwi (82 roli). Cały obszar gminy obejmuje 13989 dzies. (3633 roli). Zarząd gminy we wsi Zahorze, szkoła gminna we wsi Zalesie, szkółki cerkiewne we wsiach: Stukany, Urzecze i Zielacyno. 3.) **Z.**, zaśc. szlachecki, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 9 w. od Dzisny, 1 dm., 5 mk. żydów. 4.) **Z.**, zaśc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 43 w.), okr. wiejski Hołbieja (Gołbeje), o 83 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. katol. (3 dusze rewiz.). 5.) **Z.** (*Zaleś)*, fol., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost Nowy, okr. wiejski Biruki, 255 dzies.; własność dawniej Klottów, następnie ks. Litwinowskiego. 6.) **Z.**, wś pryw. nad bezim. rzeczką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 80 w. od Dzisny, 6 dm., 53 mk. starowierców. 7.) **Z.**, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja (o 9 w.), okr. wiejski i dobra Kozakowo, o 50 w. od Dzisny, 4 dm., 29 mk. katol. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.; własność Mirskich). 8.) **Z.**, folw. nad rzką Zurzą, w pobliżu Wilii, przy trakcie poczt. z Wilna do Mińska, niedaleko toru dr. żel. lipawsko-romeńskiej, mającej tu stacyą, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Bienica, okr. wiejski Zaśkiewicze, o 42 w. od Oszmiany, 4 dm., 21 mk. prawosł. i 29 katol., cerkiew, kaplica katol. parafii smorgońskiej, młyn, gorzelnia, oranżerya. St. dr. żel. Z., położona pomiędzy st. Smorgonie (o 12 w.) a Prudy (o 10 w.), odległą jest o 79 w. od Wilejki a 95 w. od Mińska. Z. stanowią dawne dziedzictwo ks. z Kozielska Ogińskich. Po śmierci Tadeusza Ogińskiego, wwdy trockiego, dostały się przy podziale familijnym Franciszkowi Ksaweremu Ogińskiemu, kuchmistrzowi litew. Gdy ten ostatni przeniósł swą rezydencyę w 1802 r. do Mołodeczna, ustąpił Z. swemu synowcowi Michałowi Kleofasowi, który od tej pory zaczął stale przemieszkiwać w Z. Zastał on wprawdzie tutaj stary pałac z obszernym ogrodem w guście francuzkim, wzniósł jednak nową rezydencyę podług planów Michała Szulca, profesora architektury przy akademii wileńskiej, pod kierunkiem Józefa Pussier, architekta gubernialnego wileńskiego, i otoczył ją pięknym ogrodem angielskim. Powznoszono oranżerye, cieplarnie, założono zwierzyniec i urządzono ogród botaniczny z najrzadszych roślin, które dostarczyli ks. Bonifacy Jundził i Strumiło z Wilna oraz ogród szczorszowski Chreptowiczów. W ten sposób powstała jedna z najpiękniejszych rezydencyi na Litwie, która natchnęła Aleksandra Chodźkę do napisania w 1821 r. poematu p. t. „Zalesie“, na wzór Zofijówki Trembeckiego i „Sybilli“ Woronicza. W Z. ks. Michał Ogiński przebywał do 1822 r., w którym na zawsze wyjechał zagranicę. Tu powstały znane jego polonezy. Z. pozostaje do dziś w ręku ks. Ogińskich. 9.) **Z.**, wś i fol., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., par. kat. Subotniki, o 38 w. od Oszmiany a 17 w. od Dziewieniszek. Wś ma 10 dm., 92 mk. katol.; folw., własność Umiastowskich, 9 mk. t. wyzn. 10.) **Z.**, zaśc. pryw., pow. święciański, w 1 okr. pol., 1 dm., 15 mk. katol., 6 starow. 11.) **Z.** al. *Wiłkokalnis*, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Daugieliszki (o 9 w.), okr. wiejski i dobra, Kamińskich, Przyjaźń, o 25 w. od Święcian, 1 dm., 6 mk. katol. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.). 12.) **Z.**, przysioł. włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Twerecz, okr. wiejski Orwieta, o 5 w. od gminy, 19 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Dzisna. 13.) **Z.**, fol., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Świr, okr. wiejski Olszewo. Kaplica katol. par. Daniuszew. 14.) **Z.**, wś i fol., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce (o 8 w.), okr. wiejski Zalesie, o 35 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowic. Folw. ma 1 dm., 13 mk., wś 24 dusze rewiz., huta szklana; w 1865 r. własność Waśniewskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Borki, Borysowszczyzna, Borysowszczyzna, Kapuścino, Lubcz, Malewicze, Sokoli Ugoł (Kąt), Szczoroczycha, Szypki, Władyki i Zalesie, oraz zaśc.: Olchówka, Pogrzebiszcze, Popówka, Zarzecze, w ogóle w 1865 r. 270 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. 15.) **Z.**, zaśc pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 39 w. od m. Wilejki,

przy b. dr. pocztowej z Ilii do Radoszkowic, 1 dm., 4 mk. katol. 16.) **Z.**, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze (o 8 w.), okr. wiejski i dobra, Tomaszewskich, Ustroń; 23 dusz rewiz. 17.) **Z.**, wś włośc., pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Krypno, o 28 w. od Białegostoku, 252 dzies. ziemi włośc. 18.) **Z.** *Stare*, wś włośc. i dobra, pow. bielski gub. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Malesze, o 27 od Bielska. Wś ma 36 dzies. ziemi włośc. (6 łąk i pastw.); dobra należą w części do Zdanowskich (152 dz.), Bojków (50 dz.), Zaleskich (48 dz.), Radlewskich (52 dzies.) i w ogóle mają 198 dz. roli i ogr., 18 łąk i past., 50 lasu i 7 nieuż. 19.) **Z.**, wś włośc., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrówka, 806 dzies. ziemi włośc. (185 łąk i past., 20 lasu, 50 nieuż.). 20.) **Z.** *Moczydły*, wś włośc., tamże, gm. Narojki, o 44 w. od Bielska, 156 dzies. ziemi włośc. (19 łąk i past., 6 nieuż.). Wchodziła w skład sstwa mielnickiego. 21.) **Z.**, osada, tamże, $17^1/_2$ dzies. (2 łąk i past., $^1/_2$ nieuż.). 22.) **Z.**, osada, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wielkieryta, należy do dóbr Łukowo, Konszynych. 23.) **Z.**, wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wołczyn, o 42 w. od Brześcia, 983 dzies. ziemi włośc. (145 łąk i pastw., 127 nieuż.). Z. należy do par. Wysokie Litewskie, dawniej Wielanów. W r. 1630 dnia 3 maja przed księgami grodu brzesko-litewskiego, Jan Umieszczyn zeznał sprzedaż dóbr Klukowicze, Łumno, Zalesie i Tokary Piotrowi Witanowskiemu, dokonaną d. 10 marca t. r. W r. 1647 następuje podział rzeczonych majętności między synami Piotra: Krzysztofem, starostą łoździejskim, Jerzym i Kazimierzem, ststą pojezierskim, Witanowskimi (Akta grodz. brzeskie). Przechodząc z rąk do rąk w tej rodzinie, dopiero w 1774 r. d. 28 kw. odstąpione zostały przez Antoniego Witanowskiego Janowi Telszewskiemu i Antoniemu Tarassowskiemu, chorążemu ussarskiemu (ob. Vol. leg., VIII, 508). W r. 1789, według wykazów t. zw. „Ofiary“, Pużycze klucz z wsiami: Zarzycami, Zalesiem, Moczuliszczem, Wólką, w posesyi IP. Starowolskiego, ogółem ma dy mów 213 (Akta podskarb., str. 45; Inwentarz folwarku Zalesie w grodzieńskim, z r. 1796, Arch. central. Nr. 11616). 24.) **Z.**, wś włośc., pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zbirogi, o 32 w. od Kobrynia, 11 dm., 129 mk., zarząd gminy, 153 dzies. ziemi włośc. (30 łąk i pastw., 5 nieuż.). Z. należało dawniej do par. Zbierochy, obecnie Wysokie Litewskie. Wykazy t. zw. Ofiary z r. 1790 wspominają: „Z., fol., dziedzictwo Lackowskiego, rotmistrza wwdztwa brzeskiego; 1 dym, karczma bez gruntu“ (Akta podskarb., str. 34). 25.) **Z.**, wś włośc. i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zalesie, o 7 w. od Kobrynia. Wś ma 28 dm., 272 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkołę, 549 dzies. ziemi włośc. (139 łąk i past., 106 nieuż.); dobra, własność Szterów, 276 dzies. (113 łąk i pastw.). Gmina składa się z 6 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 29 miejscowości, mających 264 dm., 2272 mk. włościan, uwłaszczonych na 2753 dzies. (1997 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 4594 dzies. większej posiadłości (1529 roli). Cały obszar gminy obejmuje 7347 dzies. (3526 roli) i ma 2520 mk. Według wykazów t. zw. Ofiary z r. 1790 wś Z., w par. Kobryń, należała do klucza tewelskiego (Akta podskarb., str. 59). Wchodziła niegdyś w skład ststwa kobryńskiego, nadanego Annie Jagiellonce. Wyznaczona w r. 1585 komisya do rozgraniczenia dóbr Mikołaja Paca od posiadłości poddanych ststwa kobryńskiego, dopiero w roku następnym oznaczyła granice między Kiwaczycami Paców, a siołami Terebeszów, Pestenki, Rynki i Zalesie w starostwie kobryńskiem, dworu Wieżki. Król w październ. 1597 r. działania komisyi potwierdził (M. Lit., Ks. Zap. 83, f 265, dok. 261). 26.) **Z.**, wś włośc., pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Ziołowo, o 45 w. od Kobrynia, 352 dzies. ziemi włośc. (208 łąk i pastw., 31 nieuż.). 27.) **Z.** al. *Rudniki*, dobra, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Kotra, o 19 w. od Prużany, 371 dzies. (224 łąk i pastw., 55 lasu, 18 nieuż.); własność Sawickich. 28.) **Z.**, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Noski, o 15 w. od Prużany, 387 dzies. ziemi włośc. (51 łąk i pastw., 113 nieuż.). 29.) **Z.**, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Rudniki, o 13 w. od Prużany, 493 dzies. ziemi włośc. 30.) **Z.**, wś i fol., pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. murawiewska, o 28 w. od Prużany. Wś ma 466 dzies. ziemi włośc. (109 łąk i pastw., 30 nieuż.) i 44 dzies. (11 łąk i pastw., 9 lasu), należących do Kaliszów; folw. należy do dóbr Rynki, Korybut-Daszkiewiczów. 31.) **Z.**, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowice, o 13 w. od Słonima, 671 dzies. ziemi włośc 32.) **Z.**, osada, pow. słonimski, w 3 okr. pol. gm. Kostrowicze, $10^1/_2$ dzies. 33.) **Z.**, wś, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Makowlany, o 17 w. od Sokółki, 26 dm., 208 mk., kościół katol., 603 dzies. ziemi włośc. (137 łąk i pastw., 78 nieuż.) i 34 dzies. ziemi kościelnej (7 łąk). Kościół paraf. katol., p. w. N. M. P., z drzewa wzniesiony w 1623 r. przez Hieronima Wołowicza. Parafia katol., dekanatu sokólskiego, 1083 wiernych. 34.) **Z.**, uroczysko, tamże, o $17^1/_2$ w. od Sokółki. 35.) **Z.**, uroczysko, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Tarnopol, własność Chorojewiczów, $2^1/_2$ dzies. roli. 36.) **Z.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 57 w. od Nowoaleksandrowska. 37.) **Z.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 79 w. od Nowoaleksandrowska. 38.) **Z.**, dobra, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Wieksznie, o

71 w. od Szawel, własność Saweliewych, wraz z Buczami mają 130 dzies. (11 lasu). 39.) **Z.,** fol., pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. i par. Siesiki, o 16 w. od Wiłkomierza, własność Kossakowskich, 80 dzies. (20 lasu, 28 nieuż.). Poprzednio należał do Daszkiewiczów. 40.) **Z.,** fol., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Onikszty, o 77 w. od Wiłkomierza. 41.) **Z.,** uroczysko osiadłe, pow. bobrujski, w 1 okr. pol. dobrzyckim, gm. Lubonicze, o 46 w. od Bobrujska. 42.) **Z.** al. *Zalesy*, zaśc. nad rz. Niesetą, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. i par. katol. Świsłocz, gm. Bacewicze, około 15 1/2 włók, należy do domin. Bacewicze, Niezabitowskich. Grunta lekkie, łąk i pastwisk dużo. 43.) **Z.,** wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wołosewicze, o 72 w. od Borysowa. 44.) **Z.,** fol., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Jurjewo, odl. o 19 w. od Borysowa. 45.) **Z.,** zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. i par. katol. Łohojsk, gm. Hajno-Słobodzka, o 58 w. od Borysowa. 46.) **Z.,** fol. nad rz. Plisą, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hlewin, par. katol. Borysów (o 17 w.); miejscowość poleska, łąk dużo. Własność Świdów. 47.) **Z.,** fol., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Witunicze, o 90 w. od Borysowa. 48.) **Z.,** zaśc., pow. ihumeński, pomiędzy wielkiemi bagnami mszystemi Korytno i Gniłe, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Słoboda Pereszewska, o 86 w. od Ihumenia; miejscowość bez dróg, trudna do przebycia wiosną i na jesieni. 49.) **Z.** al. *Sielec*, wś, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. i gm. Śmiłowicze, o 17 w. od Ihumenia, ma 4 osady; grunta lekkie. 50.) **Z.,** folw., pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Pereżyry, par. kat. Koreliszczew, ma 7 włók; należy do domin. Tokarnia, niedawno Iskryckich, teraz przez wiano do Bungich; grunta szczerkowe, równe, dość urodzajne. 51.) **Z.,** uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Wierchmień, o 40 w. od Ihumenia. 52.) **Z.,** zaśc., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorełe, ma 5 osad; grunta piaszczyste, miejscowość odludna. 53.) **Z.,** własność ziemska, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, par. katol. Mińsk (o 18 w.), ma 1 włókę; właściciel szlachcic Ryży. 54.) **Z.,** wś i okolica szlachecka, pow. miński, w 2 okr. pol., gm. i paraf. katol. Raków, o 45 w. od Mińska; grunta szczerkowe, nieco faliste. Wś ma 12 osad; w okolicy Lipscy posiadają przeszło 8 włók, Romanowscy 2 1/2 włóki, Bujwidowie 2 1/4 włóki, Widawscy około 1/2 włóki. 55.) **Z.,** wś i fol., pow. miński, w 2 okr. pol. i par. katol. Raków, gm. Zasław, o 14 w. od st. Radoszkowicze dr. żel. lipawsko-romeńskiej a 47 w. od Mińska. Folw., własność Trąbeckich, 207 dzies.; grunta szczerkowe. 56.) **Z.,** uroczysko osiadłe, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Iwieniec, o 56 w. od Mińska a 21 w. od Rakowa. 57.) **Z.,** fol , pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare Sioło, o 30 w. od Mińska; własność Szunejków. 58.) **Z.,** fol., pow. miński, w 3 okr. pol., gm. i par. kat. Kojdanów (o 10 w.), o 35 w. od Mińska; miejscowość małoleśna, grunta szczerkowe. 59.) **Z.,** dwa zaśc., pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów, gm. Stańków, mają 3 osady; własność hr. Czapskich, należą do domin. Stańków. Grunta lekkie, miejscowość dość leśna. 60.) **Z.,** wś i fol., pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. i par. katol. Kopatkiewicze, par. prawosł. Czeluszczewicze, o 68 w. od Mozyrza, 43 w. od Petrykowa a 36 w. od Kopcewicz, st. dr. żel. homelsko-pińskiej, ma 23 osad. Folw., własność Wiszniewskich, 23 włóki. Grunta lekkie, miejscowość poleska. 61.) **Z.** al. *Worotyszcze* (ob.), folw., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodziej odl. o 9 w. od st. Horodziej, dr. żel. mosk.-brzeskiej; miejscowość małoleśna, grunta urodzajne 62.) **Z.,** wś nad rzką Miejką, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Czernichów, o 46 w. od Nowogródka, ma 25 osad; miejscowość równa, grunta urodzajne. 63.) **Z.,** folw., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. i gm. Snów, o 75 w. od Nowogródka, własność Tarajewiczów, ma 2 1/4 włóki. 64.) **Z.,** obręb leśny, pow. nowogródzki, należy do dóbr krzywoszyńsko-ostrowskich hr. Potockich, leży w miejscowości pomiędzy rz. Maryanówką i Myszanką. 65) **Z.,** wś, pow. piński, w okr. pol. lubieszowskim, gm. Żabczyce, o 12 w. od Pińska, ma 7 osad. 66.) **Z.,** osada, pow. słucki, przy drożynie ze wsi Kutna do fol. Koty, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Pohost. 67.) **Z.,** folw. nad małym dopł. Morocza, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. i par. kat. Cimkowicze, w pobliżu dom. Sawicze, o 45 w. od Słucka; grunta pszenne, łąki obfite. 68.) **Z.,** ob. *Zalesica*. 69.) **Z.,** wś, pow. czauski, gm. Czaussy, ma 16 dm., 116 mk. 70.) **Z.,** wś, pow. czerykowski, od 1876 r. w 10 częściach, 225 dzies. (50 roli, 30 łąk, 100 lasu). 71.) **Z.,** dobra, pow. mohylewski, dziedzictwo Zaleskich, 158 1/2 dzies. (40 roli, 8 łąk, 68 1/2 lasu). 72.) **Z.,** wś w pobliżu źródeł Łuczesy (dopł. Dźwiny), pow. orszański. Wchodziła w skład ststwa Marsze. 73.) **Z.,** wś nad jez. Wielkiem al. Zakockiem, w pobliżu Soży, pow. rohaczewski, gm. Pokot (o 10 w.), ma 121 dm., 658 mk.; cerkiew paraf. drewniana, zapasowy śpichlerz gminny, cegielnia, pokłady kredy. 74.) **Z ,** folw., pow. drysieński, własność Korsaków, stanowią część Kuszlik i wraz z Zaborjem i Nadjezierzem mają 578 dzies. 75.) **Z.** *Bliższe* i *Dalsze*, dwie wsi, pow. drysieński, par. Zabiały. 76.) **Z.,** folw., prw. dyneburski (dźwiński), własność Jachimowiczów, 78 dzies. 77.) **Z.,** wś, pow. lepelski. Mają tu: Franc. Sławecki 35 dzies., Kajetan i

Wiktorya Sławeccy 25 dzies., Wincenty Szypiłło 50 dzies., Józef Hołobicki 44 dzies., Telesfor Dowmont 84 dzies,, Teofila Mieszkowska 47 dzies., Jan Paszkowski 20 dzies. 78.) **Z.**, folw., tamże, własność Anny Korzun, wraz z Kaczanowem ma 122 dzies. 79.) **Z.**, wś, tamże, wchodziła dawniej w skład dóbr Niesin (ob. t. VII, 112). 80.) **Z.,** osada, pow. lucyński, gm. Posyń (o 5 w.), gorzelnia, browar piwny, młyn wodny. 81.) **Z.**, łotew. *Zalesi*, dobra, pow. lucyński, par. Brygi, własność Rozenów (dawniej Kublickich), wraz z Marcinpolem mają 2860 dzies. 82.) **Z.**, wś i dobra, pow. połocki, przy trakcie z Połocka do Dryssy, posiada kaplicę katolicką par. Połock. Dobra należą do Kopiałkowskiego, Bronisława Hłuszanina i Wilkowskiego. 83.) **Z.**, pow. połocki, ob. *Sokoliszcze* 2.). 84.) **Z.**, dobra, pow. siebieski, własność sukcesorów Boszniaka i Sieluginowa, 933 dzies. 85.) **Z.**, pow. bobrujski, ob. *Załuże. J. Krz. A. Jel.*

Zalesie 1.) uroczysko na gruntach Rużyna, w pow. kowelskim. 2.) **Z.** al. *Zalisze*, uroczysko na gruntach wsi Wołoszki, w pow. kowelskim. 3.) **Z.**, wś niegdyś, w pow. krzemienieckim. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do Kołodna ks. Konstantego Ostrogskiego, który płaci ztąd z 10 dym., 6 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 130). 4.) **Z.**, w dokum. *Zaleśce*, wś, pow. łucki, na zach. od mstka Rożyszcze a na płd. od wsi Lubcze. 5.)**Z.**, u Teodorowicza *Porydko-Zalesie*, wś nad Norynią, pow. owrucki, na płn.-wsch. od Narodycz, gm. i par. praw. Chrystynówka (o 30 w.), ma 95 dm., 746 mk., cerkiew filialną, p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1779 r., odnowioną w 1878 r., uposażoną $28^1/_2$ dzies. ziemi. Wś należała do bar. Taube. W r. 1699 dziedzictwo Iwana i Ostapa Dziedowiczów Trypolskich, w dzierżawie Teodora Pawszy, podstolego owruckiego. W 1750 r. należy do Mateusza Trypolskiego, podsędka ziemskiego kijowskiego. 6.) **Z.**, wś na lew. brz. Uszy, pow. radomyski, gm., par. praw. i katol. Czarnobyl (o 2 w.), odl. o 138 w. od Radomyśla, ma 1390 mk. Podług Pochilewicza jest tu 1155 mk. Włościanie, w liczbie 383 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 762 dzies., ze spłatą po 1025 rs. 20 kop. rocznie. Wś należy do klucza czarnobylskiego hr. Chodkiewiczów. *J. Krz.*

Zalesie al. *Stare* al. *Preczystoje*, wś nad rzką Wiekszą, pow. duchowszczyński gub. smoleńskiej, gm. Preczystoje, 25 dm., 200 mk., zarząd gminy, cerkiew, przytułek, szkoła, st. poczt.

Zalesie 1.) szczyt górski (wzn. 488 mt.) na obszarze gm. Rochyni, w pow. dolińskim. Z pod niego wypływa pot. Siwka, dopł. Bołochówki. 2.) **Z.,** las (wzn. 348 mt.) na obszarze Karolówki, w pow. brzeżańskim.

Zalesie 1.) wólka do Jodłówki, w pow. bocheńskim, ma 7 dm. i 23 mk. 2.) **Z.,** wólka do Lipnicy Wielkiej, w pow. grybowskim, liczy 44 dm. i 326 mk.. 3.) **Z.**, wólka do Siedlisk, pow. grybowski, 21 dm. i 139 mk. 4.) **Z.,** wólka do Żurawiczek, pow. jarosławski, ma 35 dm. i 159 mk. 5.) **Z.**, wś, w pow. limanowskim, nad potokiem Zbłudzkim (dopł. Kamienicy, wpadającej naprzeciw Zarzyc, z lew. brzegu, do Dunajca), przy gościńcu z Tymbarku przez Łącko do Nowego Sącza. Wznies. 361 mt. n. p. m. Wś skupia się w dolinie potoku, na zachód podnosi się teren w Hali do 913 mt., na wschód w Modyni do 1032 mt. Z. liczy 81 dm. i 517 mk. (273 męż., 284 kob.), 509 rzym.-kat. a 8 izrael. Par. w Kamienicy. Pos. tabularna ma 359 mr. lasu; pos. mn. 730 mr. roli, 159 mr. łąk i ogr., 736 mr. pastw. i 41 mr. lasu. Wieś powstała dość późno zapewne, gdyż w spisach pobor. z r. 1581 i 1674 nie znajdujemy jej. Graniczy na płd. ze Zbłudzą, na płn. ze Stopnicą Królewską, na wsch. i zach. ma obszarne lasy. 6.) **Z.** al. *Nowa Wieś*, wś, w pow. łańcuckim, leży w równinie piaszczystej, na lew. brzegu Wisłoka, pod lasem i na wsch. od Medyni. Par. w Medyni. Liczy 91 dm. i 480 mk. kat. Pos. tabularna (ordynacyi łańcuckiej) ma 1161 mr. obszaru, prawie samego lasu; pos. mn. 390 mr. roli piaszczystej i nieurodzajnej. 7.) **Z**, rola do wsi Podola, w pow. mieleckim; 2 dm. i 10 mk. 8.) **Z.**, osada dom. do Wadowskiej Woli, w pow. mieleckim. 9.) **Z.**, wś, w pow. niskim, na zach. od gościńca z Niska (15 klm. na płd.) do Sokołowa, na płd. krańcu dużych borów, resztek puszczy sandomierskiej. Graniczy na płd. z Jattą i Jeżowem, na płn.-wsch. z Kończycami. Liczy 149 dm. i 762 mk. (370 męż., 392 kob.) rz.-kat., prócz 18 żydów. Pos. więk. (hr. Ressenier) ma około 500 s. kw.; pos. mn. 768 mr. roli, 174 mr. łąk i ogr. i 56 mr. pastw. 10.) **Z.**, os. dom. do Skurowy, w pow. pilzneńskim, składa się z dwóch dm. i 11 mk. 11.) **Z.**, os. dom. do Głobikowic, w pow. pilzneńskim, ma 8 dm. i 43 mk. 12.) **Z.**, os. dom. do Jastrząbki Starej, pow. pilzneński, liczy 12 dm. i 50 mk. 13.) **Z.**, wólka do Brzezin, pow. ropczycki, 24 dm. i 161 mk. 14.) **Z.** z *Czekajem* i *Przylaskiem*, wś, pow. rzeszowski, par. rzym.-kat. w Słocinie, gr.-kat. w miejscu. Z. liczy 116 dm. i 700 mk., 450 rzym.-kat., 221 gr.-kat. i 29 żyd. Leży 6 klm. na płd.-wsch. od Rzeszowa, nad potokiem uchodzącym do Struga z praw. brzegu. Pos. tabul. (Ign. Gumińskiego) ma 891 mr. roli; pos. mn. 413 mr. roli wogóle. Graniczy na płn. ze Słocina, na zach. z Białą, na płd. z Kielnarową a na wsch. z Matysówką. Cerkiew parafialna (dyec. przemyskiej, dek. kańczuckiego) jest drewniana, na cmentarzu zaś kaplica murowana, postawiona w r. 1850 przez prob. Sołtykiewicza. Uposażenie składa się z 15 mr. roli, 4 mr. łąk i 3 mr. 1020 sąż. kw. pastw.; nadto otrzymuje proboszcz 8 sągów

drzewa opałowego. Dodatek do kongruy wynosi 159 złr. Ludność mówi po polsku. Z. wchodziła w skład dóbr Tyczyn w r. 1604. Ob. *Tyczyn*. 15.) **Z.**, os. dom. do wsi Baryczki, pow. rzeszowski. 16.) **Z.** *Gorzyckie*, z os. *Fantazyą* i *Górką*, wś, w pow. tarnobrzeskim, par. rzym.-kat. w Gorzycach. Leży u ujścia Łęgu do Wisły z praw. brzegu, 3 klm. na wsch. od Nadbrzezia. Wólki leżą daleko od wsi: Fantazya na płd. od Gorzyc a na zach. od Motycza Duchownego, Górka na wsch. od Z., ku Kawęczynowi. Z. liczy 33 dm. i 172 mk. (8 żydów). Pos. tabularna ma 194 roli mr., łąk i past.; pos. mn. 141 mr. roli. Graniczy na płd. z Trześnią i Gorzycami, na wsch. z Kawęczynem, na zach. z Nadbrzeziem. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 196) było Z. własnością doktora Stanisława Bartholona; miało 3 kmieci, 1 łan, zagrodę z rolą, 3 komor. z bydłem, 2 komor. bez bydła i rzemieślnika. 17.) **Z.** *Antoniowskie*, część Antoniowa, w pow. tarnobrzeskim, liczy 14 dm. 18.) **Z.** *Trojackie*, dwa korpusy tabularne, w pow. tarnobrzeskim, 15·1 klm. od Tarnobrzegu, jeden (Włodz. Trojackiego) ma 435 mr., drugi (Rachmiela Kanarka) 44 mr. Wymienia je Pilat w Skorowidzu dóbr tabularnych z dodaniem, iż parafia rzym.-kat. jest w miejscu. Takiej jednak parafii nie ma w pow. tarnobrzeskim. 19.) **Z.**, os. dom. do Gromnika, w pow. tarnowskim, ma 24 dm. i 132 mk. (59 męż., 73 kob.). 20.) **Z.**, os. dom. do Piotrkowic, w tymże powiecie, 1 dm. 21.) **Z.**, os. dom. do Łowczowa, w pow. tarnowskim, 1 dm. 22.) **Z.**, wólka do Rzeszotar, w pow. wielickim, 19 dm. i 140 mk. *Mac.*

Zalesie 1.) wś, pow. borszczowski, 24 klm. na płd.-wsch. od Borszczowa, 11 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Mielnicy. Na płd.-wsch. leży Nowosiółka, na płd.-zach. Iwanie Puste, na zach. i płn. Germakówka, na wsch. gub. podolska. Wzdłuż granicy wsch. płynie Zbrucz. Zabudowania wsi leżą na płd.-wsch. Własn. więk. ma roli or. 84, łąk i ogr. 66, past. 5, lasu 156 mr.; wł. mn. roli or. 1410, łąk i ogr. 323, pastw. 61, lasu 3 mr. W r. 1890 było 408 dm., 1819 mk. w gm., 4 dm., 25 mk. na obszarze dwor. (1476 gr.-kat., 291 rzym.-kat., 89 izrael.; 1468 Rus., 376 Pol.). Par. rzym.-kat. w Krzywczu, gr.-kat. w miejscu, dek. kudryniecki. Do par. należy Nowosiółka. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1651 złr. 2.) **Z.** al. *Podlesie*, folw. i grupa domów w Czernicy, pow. brodzki. 3.) **Z.**, część Przewłoki, w pow. buczackim. 4.) **Z.** al. *Zalesie Koropieckie*, wś, pow. buczacki, 18 klm. na płd.-zach. od Buczacza, 18 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Potoku Złotym, 9 klm. na płd. od urz. poczt. w Monasterzyskach. Na płn.-zach. i płn. leży Weleśniów, na wsch. i płd. Puźniki, na płd.-zach. Majdan. Płn.-zach. część obszaru przepływa Koropiec, w którego dolinie leżą zabudowania. Własn. więk. ma roli or. 211, łąk i ogr. 47, pastw. 55, lasu 301 mr.; wł. mn. roli or. 209, łąk i ogr. 217, past. 6, lasu 11 mr. W r. 1890 było 71 dm., 408 mk. w gm., 5 dm., 31 mk. na obszarze dwor. (291 gr.-kat., 128 rzym.-kat., 20 izrael.; 348 Rus., 91 Pol.). Par. rzym.-katol. w Baryszu, gr.-kat. w Weleśniowie. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 371 złr. 5.) **Z.**, folw. na obszarze dwor. w Starem Siole, pow. cieszanowski. 6.) **Z.**, wś, pow. czortkowski, 14 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Czortkowie, 7 klm. na płd.-zach. od urzędu poczt. w Jezierzanach. Na zach. leżą Ułaszkowce i Sosołówka, na płn.-zach. Uhryń, na płn. Szmańkowczyki, na wsch. Kolendziany i Dawidkowce, na płd.-wsch. Piłatkowce i Jezierzany (obie w pow. borszczowskim). Na płd.-wsch. nastaje pot. Młynka, płynie środkiem obszaru na płd.zach. i uchodzi do Uhrynia, gdzie wpada do Seretu. W jego dolinie leżą zabudowania. Własn. więk. ma roli or. 1207, łąk i ogr. 93, pastw. 11, lasu 762 mr.; wł. mn. roli or. 1903, łąk i ogr. 180, past. 33, lasu 47 mr. W r. 1890 było 315 dm., 1871 mk. w gm., 40 dm., 211 mk. na obszarze dwor. (1375 gr.-kat., 607 rzym.-kat., 100 izrael.; 1821 Rus., 262 Pol.). Par. rzym.-kat. w Jezierzanach, gr.-kat. w Uhryniu. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 3642 złr. 7.) **Z.**, browar i karczma na obszarze dwor. Uniatycz, w pow. drohobyckim. 8.) **Z.**, wś, pow. gródecki, 18 klm. na płd.-wsch. od Gródka, tuż na płd. od urz. poczt. w Janowie koło Lwowa, siedziba sądu powiatowego janowskiego. Na wsch. leży Stradcz, na płd. Wielkopole, na zach. Wola Dobrostańska. Zabudowania wsi leżą nad Wereszycą. Własn. więk. (hr. Agenora Gołuchowskiego) ma roli or. 18, łąk i ogr. 25, pastw. 12, lasu 434 mr.; wł. mn. roli or. 108, łąk i ogr. 59, pastw. 34, lasu 15 mr. W r. 1890 było 28 dm., 146 mk. w gm., 14 dm., 104 mk. na obszarze dwor. (143 gr.-kat., 76 rzym.-kat., 28 izrl., 3 innych wyzn.; 136 Rus., 108 Pol., 6 Niem.). Par. rzym. i gr.-kat. w Janowie. W r. 1759 Z., wchodząca w skład sstwa janowskiego, daje przychodu 400 zł. 16 gr. Por. *Janów* (t. III, 424). 9.) **Z.**, grupa domów i leśniczówka w Chołojowie, pow. Kamionka Strumiłowa. 10.) **Z.**, grupa domów w Niestanicach, pow. Kamionka Strumiłowa. 11.) **Z.**, grupa domów w Sałaszach, pow. Rawa Ruska. 12.) **Z.**, przedmieście Pomorzan, pow. złoczowski. 13.) **Z.**, część Woroniaków, w pow. złoczowskim, 6 klm. na płd.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Złoczowie. Na płn. i płn.-wsch. leżą Jasionowce, na wsch. Woroniaki, na płd.-wsch. Szpikłosy, na płd. Majdan, na zach. Lackie Małe. Zabudowania wsi leżą na płn.-zach. Własn. więk. ma roli or. 148, łąk i ogr. 109, pastw. 36, lasu 1187 mr.;

wł. mn. roli or. 495, łąk i ogr. 458, pastw. 25, lasu 7 mr. W r. 1890 było 106 dm., 619 mk. w gm., 4 dm., 29 mk. na obszarze dwor. (468 gr.-kat., 173 rzym.-kat., 7 izrael.; 592 Rus., 56 Pol.). Par. rzym.-kat. w Złoczowie, gr.-kat. w Jasionowcach. We wsi jest cerkiew murowana p. w. św. Parascewii i szkoła 1 klas. z jęz. wykład. ruskim. 14.) **Z.** *Olszańskie* al. *Zamarylesie*, *Mazury*, część Krasiczyna, w pow. przemyskim. 15.) **Z.**, ob. *Zaleśce*. *Lu. Dz.*

Zalesie 1.) wś gosp., w pow. gnieźnieńskim (żnińskim), ma urz. okr., stanu cyw., pocztę i parafię ewang. w Rogowie, st. kol. żel. w Mogilnie, par. i szkołę katol. w Ryszewku, sąd w Trzemesznie. Obszaru 304 ha, 10 dym., 91 dusz (15 prot.). Leży na płd.-wsch. Rogowa, pod Ryszewkiem. W r. 1416 klasztor trzemeszeński zamienia Kozłowo (?) na Ryszswo i Zalesie. W r. 1620 Z. było pustką. Arcyb. Wawrz. Gembicki dziesięciny z niego darował kapitule. W r. 1637 przeszły na uposażenie kościoła w Zadzimiu z nadania arcyb. Wężyka. Później arcyb. Leszczyński darował je dożywotnio Stanisł. Karczewskiemu, kanon. W r. 1645 kapituła gnieźn. nabyła Ryszewo i Z. za 20000 złp. Dziesięciny jednak z Z. nadaje arcyb. Gembicki Piotrowi Biskupskiemu, kanonikowi. W r. 1793 posiada Z. kapituła gnieźn. 2.) **Z.**, niem. *Walde*, wś gosp., w pow. bydgowskim. Ma urz. okr. i urz. stanu cyw. w Żołędowie-Dobrczu, pocztę i st. kol. żel. w Kotomierzu (Klarheim), na linii Bydgoszcz-Tczew, szkoły w Stronnie, par. katol. w Dobrczu, ewang. i sąd w Koronowie. Obszaru 163 ha, 2 dym., 21 dusz (8 katol.). Zdaje się, że to Z. r. 1526 należało do opactwa koronowskiego. 3.) **Z.**, wś gosp., w pow. krobskim (gostyński), okr. urz. gostyńskim, ma urz. st. cyw. w Piaskach (Sandberg), st. kol. żel., pocztę, szkołę katol. w miejscu, szkołę ewang. na Holendrach Strumiany, par. katol. w Strzelcach, ew. w Piaskach, sądy w Gostyniu, Obszaru 281 ha, 56 dym., 320 dusz (5 prot.). 4.) **Z.**, wś dwor., w temże położeniu, obszaru 1471 ha, 30 dym., 527 dusz (35 prot.). Z. leży między Borkiem a Piaskami, na wschód W. Strzelc. W r. 1580 podano tu 9 łan. os., 6 zagr., 1 komor. W r. 1793 posiada Józef Nieświastowski Zalesie, Dąbrowkę i Drogoszewo. 5.) **Z.**, wybud. do Konar, w pow. krobskim (rawicki), ma urz. okr. i sąd w Jutrosinie, urz. st. cyw. w Górce, pocztę w Dłoni, st. kol. żel. w Rawiczu, szkoły i parafią katol. w Konarach, ew. w Górce, 7 dym., 51 dusz. Leży na zach.-płn. Jutrosina, wsch. Górki Miejskiej, w pobliżu Konar i Dłoni. 6.) **Z.**, wś gosp., w pow. ostrzeszowskim, ma urz. okr. w Grabowie, urz. st. cyw. w Przytocznicy, szkołę, par. kat. i pocztę w Doruchowie, st. kol. żel w Ostrzeszowie, na linii Ostrowo-Kępno, par. ewang. i sąd w Ostrzeszowie. Obszaru 117 ha, 15 dym., 137 dusz (58 katol.). 7.) **Z.**, folw. do Doruchowa, w temże położeniu, 5 dym., 63 dusz. Leży na płd.-zach. Grabowa, wsch.-płd. Ostrzeszowa. 8.) **Z.**, wś gosp. w pow. pleszewskim (Jarocin), ma okr. urz., sąd i par. ew. w Jarocinie, urz. st. cyw., szkołę ewang., pocztę i st. kol. żel. w Górze, na linii Jarocin-Leszno, szkołę katol. w miejscu, par. katol. w Górze. Obszaru 459 ha, 42 dym., 305 dusz (9 prot.). Leży między Jaraczowem i Mieszkowem, na zach.-płn. Jarocina, pod Panienką i Górą. W r. 1398 pisali się z Z. Mirosław, Samson i Klemencya. W r. 1578 ma tu Jarosz Rozrażewski 4 łan. os., 2 zagr., 5 komor. W r. 1618 jest właścicielem Jan Dobrzyński a około r. 1793 Wiktor Szołdrski z Góry. 9.) **Z.**, os. do Gaju, w pow. gnieźnieńskim (witkowski), ma okr. urz., par. ewang. i urz. st. cyw. w Witkowie, pocztę w Skorzęcinie, st. kol. żel. w Trzemesznie, szkoły i par. kat. w Ostrowitem Prymasowskiem, sądy w Gnieźnie, 2 dym., 24 dusz. Leży na płd. Trzemeszna. W r. 1793 własność arcyb. gnieźnieńskich. 10.) **Z.**, wś dwor., w pow. odolanowskim, ma urz. okr. i szkołę kat. w Lamkach, urz. st. cyw. w Raszkowie, pocztę i stacyę kol. żel. w Ostrowie, szkołę ewang. w Gorzycach, parafie i sądy w Ostrowie. Obszaru 259 ha, 2 dym., 104 dusz (19 prot.). 11.) **Z.**, folw. do Sędzina, w pow. szamotulskim, ma urz. okr. w Dusznikach, urz. stanu cyw. w Wierzei, parafie, pocztę i st. kol. żel. w Buku, na linii Poznań-Zbąszyń, szkoły w Sędzinku, sądy w Szamotułach i Poznaniu; 3 dym., 63 dusz. Leży na płn.-zach. około 4 klm. od Buku. W lesie między błotami jest okop, zarosły dębami i leszczyną. Okop ten ma kształt kotła, nieco podłużnego. Na około ślad fosy. Wejścia były od wschodu i zachodu. Średnica na dnie okopu wynosi około 140 stóp, wysokość wału w przecięciu 12 stóp, szerokość u podstawy około 30 stóp. 12.) **Z.**, wś dwor., w pow. szubińskim, okr. urz. i sąd w Łabiszynie, ma urz. st. cyw. w Barcinie, pocztę i st. kol. żel. w Pakości, na linii Inowrocław-Rogoźno, szkoły w Sadłogoszczu, par. kat. w Pakości, ew. w Barcinie. Obszaru 232 ha, 7 dym., 131 dusz (16 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 2388 mrk. Leży na płd.-wsch. Barcina. 13.) **Z.**, pod Kcynią, w pow. szubińskim, ma sąd i urz. okr. w Szubinie, urz. stanu cyw. i pocztę w miejscu, par. ew. i st. kol. żel. w Kcyni, na linii Nakło-Gniezno, szkołę i parafię kol. w Szaradowie, szkołę ewan. w miejscu. Obszaru 1697 ha, 18 dym., 391 dusz (68 prot.). Do pod. grunt. oszacowano czysty dochód na 9750 mrk. Leży między Kcynią a Szubinem, pod Szaradowem. W r. 1399 Bogusław z Z. świadczy w sprawie Dobrosta z Dobieszewa przeciw Mieczysławowi z Łękowic,

wspólnie ze szlachtą okoliczną. W r. 1338 Wojda z Tupadł wyprowadza przeciw Janowi z Łabiszyna świadków z Siernik, Rzemieniewa i 3 współdziedziców Z., Macieja, Janusza i Przybysława. W r. 1523 z ról dziedz. i kmiecych dziesięcinę snopową bierze prob. kcyński. Kmiecie dają nadto po 2 gr. z łanu, zagr. po $^1/_2$ gr. kolendy. W r. 1577 ma Z. $2^1/_2$ łan. os., 4 zagr. W r. 1793 własność Stanisława Mycielskiego z Szubina. Lib. Ben. Łaskiego zalicza Z. (duplex) do par. kcyńskiej. 14.) **Z.** *Wielkie*, wś, w pow. krotoszyńskim (kozmińskim), ma urz. okr. w Pogorzeli, urz. cyw. w Wyganowie, pocztę w M. Zalesiu, st. kol. żel. w Kobylinie, na linii Leszno-Krotoszyn, szkoły w M. Zalesiu, par. kat. w Pempowie, ew. w Kobylinie, sąd w Krotoszynie. Obszaru 697 ha, 11 dym., 224 dusz. Własność komisyi kolonizacyjnej. 15.) **Z.** *Wielkie*, wś gosp., w temże położeniu, ma obszaru 160 ha, 12 dym., 83 dusz (8 prot.). Leży na wsch. Pempowa, między Kobylinem a Pogorzelą. W r. 1289 arcyb. Jakub nadaje wiardunki z Targoszyc i prawdopodobnie Zalesia (dawniej Zakrzewa) na dochód probostwa kobylińskiego. R. 1310 wchodzi Z. w skład utworzonego przez Henryka II powiatu ponieckiego. W latach 1391—97 pisał się z tego Z. Jakusz. W XV w. znachodzimy już podział między Z. Wielkiem a Małem. W r. 1510 rozgraniczono Z. Wielkie z Ochlą i Liszkowem. Z. W. posiadał w r. 1482—1513 Bernard Zaleski, w r. 1578 woj. kaliski, w r. 1618 Sobieska. W r. 1660 umarł w Z. głośny poeta Samuel ze Skrzypny Twardowski, zwłoki jego złożono u bernardynów w Kobylinie. W r. 1570 posiada Z. Krzysztof, syn Mikoł. Korycińskiego, kasztel. nakiel., po r. 1750 Michał Małachowski, chorąży kawaleryi narodowej. Około r. 1800 Maciej Małachowski. Z. Małe posiadał r. 1523 Bernard Zaleski, r. 1578 starosta bydg., r. 1618 sędzia wschowski, następnie Gostyńscy, Konarzewscy, Wałknowscy, Walscy, Siemiątkowscy. 16.) **Z.** *Małe*, wś gosp., w pow. krotoszyńskim (Koźmin), ma urz. okr. w Pogorzeli, urz. st. cyw. w Wyganowie, pocztę w miejscu, st. kol. żel. w Kobylinie, szkoły w miejscu, par. katol. w Pempowie, ew. w Koblinie, sąd w Krotoszynie. Obszaru 119 ha, 27 dym., 162 dusz. 17.) **Z.** *Małe*, wś dwor., tamże. Obszaru 371 ha, 5 dym., 127 mk. (3 prot.). 18.) **Z.**, w r. 1580 pod Słomowem, w okolicy Obornik, Skok i Rogoźna. 19.) **Z.**, łąka na Kołaczkowie, od strony Grabowa, w pow. wrzesińskim, na wsch. Miłosławia. 20.) **Z.**, jezioro na Sulmierzycach, w pow. odolanowskim. *W. Ł.*

Zalesie 1.) wś, pow. chojnicki, st. p. i par. kat. Brusy, szkoła kat. 2-klas. w miejscu; 808 ha (447 roli orn., 20 łąk, 17 lasu); 1885 r. 57 dm., 99 dym., 532 mk. kat. Według przywileju komtura tucholskiego Siegfrieda v. Gerlachsheim z r. 1360, posiadała wś włók 30 jure culmensi, z tych 3 sołtys, trzecią część kar sądowych i połowę czynszu karczemnego, gdyby karczma tam została wybudowana. „Chcemy też, tak opiewa dok. dalej, aby właściciele 27 włók czynszowych co rok płacili nam na św. Marcin z każdej włóki pół grz. zwyczajnej monety i parę kur, także po pół morga łąki zbierać i nosić byli zobowiązani, gdzie im będzie nakazane. Mają także dawać z każdej włóki pół wiardunka bisk. knjawskiemu. Jeżeliby się później nadmierzyła jedna lub druga nad ich liczbę w ich granicach, tedy ten nadmiarek mieszkańcy mają wolno otrzymać, aby się tem lepiej żywili. Dajemy też pomienionemu sołtysowi Mikołajowi Bartholdy, jego synowi i potomstwu, jako i mieszkańcom lasek bukowy i jezioro w nim leżące aż do lesińskiej granicy i błoto Niechwarcz od granicy lesińskiej aż do pruskiej i łąki na Włosienicy od starej drogi bytowskiej, niżej strugi. Za to będą mieszkańcy pomagać przy fortecach i obronie ziemi, jak często im będzie nakazane (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 54). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacił tu Polski od 10 włók pustych 10 fl., poddani od 6 wł. osiad., 2 pustych i 2 karczem 16 fl. 20 gr. (Ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 184). Lustracya ststwa tucholskiego z r. 1570 opiewa: Z., dzierżawa Jerzego Żalińskiego, ma 30 wł., między niemi 17 pustych, 13 osiadłych, po 20 gr. czynsznjących; jest tam jeden ogrodnik, 2 gr. płacący i 1 karczma dziedziczna, 20 gr. dająca; czopowe wynosi 15 gr. W lustracyi zaś z r. 1664 czytamy: Zalesie ma 30 włók, sołtyskich 3, płaci czynszu 60 fl. 2.) **Z.** *Królewskie*, niem. *Koenigl. Salesche*, wś nad jez. t. n., pow. świecki, st. p. i par. kat. Świekatowo, szkoła kat. w miejscu; 895 ha (425 roli orn., 205 łąk, 5 lasu); 1885 r. 100 dm., 121 dym., 586 mk; 444 kat., 134 ew., 8 żyd. R. 1649 własność kapituły włocławskiej, 1773 gnieźnieńskiej. R. 1649 pobierał proboszcz ztąd od 14 włościan, posiadających po 1 włóce, po 1 korcu żyta i owsa od każdego. R. 1676 było tu 59 mk., r. 1773 zaś 20 dymów i 104 mk. kat. Sympla wynosiła 1717 r. 3 zł. i 2 gr. (ob. Zeitsch d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 295). 3.) **Z.** *Szlacheckie*, niem. *Adl. Salesche*, dok. 1400 *Szalis*, dobra ryc. i wś, pow. świecki, st. p. tel. i kol. Lniano, 6 klm. odl., par. kat. Drzycim, 299 ha (257 roli orn., 12 łąk, 13 lasu); 1885 r. liczyły dobra 8 dm., 15 dym. i ceg.; 101 mk., 43 kat., 58 ew.; wś 8 dm., 12 dym., 57 mk., 1 kat., 56 ew.. Wś ta została dopiero w nowszych czasach odłączona od dóbr. R. 1676 posiadał Z. Grzegorz Chrzanowski, w połowie XVIII w. Owidzki, który je r. 1753 sprzedał generałowi Antoniemu Czapskiemu. Od niego nabył Z. 1775 r. Michał Pawłowski, który je za kawał lasu Taszewskiego

odstąpił Ignacemu Pawłowskiemu. R. 1796 zostało Z. sprzedane za 4500 tal., r. 1826 nabył je na subhaście Płachecki za 1900 tal., tegoż r. Czarliński za 2346 tal., r. 1853 Jan Nitykowski za 6500 tal. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 294). Według taryfy na symplę z r. 1717 płaciło Z. 8 gr. (ob. Cod. Belnensis, str. 88). 4.) **Z.**, folw. do Pluskowęs, pow. toruński, st. p. Chełmża, par. kat. Kiełbasin, 12 dm., 154 mk. Jest to prastara osada. Na płn. od niej rozkopano r. 1870 mogiłę kamienną na wzgórzu, niedaleko cegielni położonem. W grobie znaleziono popielnice już przygniecione. Także w południ. stronie wsi odkryto r. 1886 mogiłę kamienną, z popielnicami już zgniecionemi (ob. Objaśn. do mapy archeol. Ossowskiego, str. 29). Nieopodal od folw., w płn.-wsch. stronie, tuż na początku lasu i po obu stronach drogi do Ryńska odkryto r. 1878 dwie wielkie gromady kamieni ustawionych, przysypanych ziemią, przy których znaleziono groby podkloszowe. Wszystkie naczynia tych grobów były jednak zniszczone. Urny i klosze znajdowały się najczęściej pod drzewami, niektóre zaś były poprzebijane korzeniami drzew. Nie wielka ilość wydobytych z tego miejsca ułamków złożoną została w muzeum Tow. N. w Toruniu. Także na powierzchni ziemi znajdują się tu kamienie, ustawiane i to na pochyłości wzgórza w połud. stronie wsi, w lasku, w prawo od drogi do Grodna wiodącej (tamże, str. 84). Michał Działyński, ststa kiszewski, utrzymywał w Z. kaplicę domową. Około r. 1665 Maciej Bystram, sufragan chełmiński, pozwolił w niej odprawiać Mszę św. w dni powszednie (ob. Utracone kościoły p. ks. Fankidejskiego, str. 59). 5.) **Z.**, niem. *Bergswalde* (od r. 1870), folw., pow. chełmiński, st. p. Gorzuchowo, par. kat. Sarnowo; 189 ha (135 roli orn., 41 lasu); 1885 r. 5 dm., 9 dym., 57 mk., 13 kat., 44 ew.; dziedzic Krebs. 6.) **Z.**, niem. *Zalessie*, wyb. do Nowej Karczmy, pow. kartuski, st. p. Stęgwałd; 1885 r. 7 dm., 56 mk. 7.) **Z.**, dobra ryc., pow. tucholski, st. p., kol. i par. kat. Pol. Cekcyn, odl. 5·6 klm.; 497 ha (374 roli orn., 31 łąk, 13 lasu); 1885 r. 7 dm., 11 dym., 64 mk., 58 kat., 6 ew. W ostatniem stuleciu byli tu dziedzicami 1856 r. Pawłowscy, 1885 Dembiński. Tegoż roku nabył dobra Rogoziński z Poznania za 180000 mrk., zaś 1845 r. kupił je Aleksander Emil Salomon z Gdańska za 145000 mrk. R. 1343 sprzedaje komtur tucholski Dyteryk v. Lichtenhayn Stymirowi i jego bratu Piotrowi dobra Zalesie, między Zamartem a Suminem położone, wraz z jeziorem; za krowy i za świnie według prawa pomorskiego mają nam płacić 1 grz. na św. Marcin. Uwalniamy ich ludzi w tych dobrach od wszelkiej robocizny, a pomienionym braciom nadajemy wolne rybołówstwo w strudze, która przez ich dobra płynie, dla ich potrzeby. Za to będą nam służyli z koniem o 4 grzywnach. Dan w Tucholi (ob. Codex Belnensis w Pelplinie, str. 40). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacił tu Michał Plata od 2 włók osiadłych i 3 ogrod., 4 fl. 24 gr. (ob. Roczn. Tow. Przyj. Nauk w Pozn., 1871, str. 183). Z. należało wówczas do ststwa tucholskiego. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jest jako posiadłość szl. i folw., o 5 dym., w ręku p. Jezierskiej (str. 263). 8.) **Z.**, wś, pow. brodnicki, st. p. Lidzbark, par. kat. Boleszyn; 573 ha (454 roli orn., 21 łąk, 16 lasu); 1885 r. 32 dm., 50 dym., 244 mk., 211 kat., 33 ew. 9.) **Z.**, niem. *Salesch*, wś, pow. złotowski, st. p. Pamiętowo, paraf. kat. Wałdowo; 393 ha (235 roli orn., 80 łąk, 6 lasu); 1885 r. 16 dym., 22 dym., 135 mk. (22 kat., 113 ew.). 10.) **Z.**, dobra ryc., tamże, 432 ha (258 roli orn., 86 łąk); 1885 r. 10 dm., 25 dym., 145 mk., 69 kat., 76 ew.; cegielnia. Z. należało dawniej do klucza droździenickiego. Jeszcze r. 1622 stanowiły dobra Z., Pamiętowo i Droździenica jedną całość. R. 1653 był tu dziedzicem Jan Heidenstein, po nim Jan Raczyński, v. Puttkamer, 1789 r. Zieliński, v. Besser, Prądzyński, Łaszewski, 1885 r. Karol Wegner. R. 1895 nabył dobra Wilnow za 250000 mrk. (ob. Schmitt, Gesch. d. Kr. Flatow, str. 291). Dawniej stał w Z. kościół drewniany, p. w. św. Jana Chrz., patronatu prywatnego. W dzwonnicy na cmentarzu wisiały 2 dzwony. Kościół miał 3 ołtarze: wielki z obrazem M. B. Częst., drugi boczny św. Trójcy, trzeci Matki Boski Bolesnej. Proboszcz posiadał 2 włóki; tacę pobierał ztąd i z Pamiętowa. W r. 1617 przyłączył arcyb. Gębicki kościołek ten do parafii klonowskiej. Jednak przyjeżdżał tu zwykle co drugą niedzielę mansyonarz z Kamienia. Dziedzic Jan Raczyński posprowadzał do wsi Niemców-luteranów; kościół zrujnował i proboszczowi dochodów odmówił. Dopiero około r. 1735 dziedzic Ignacy Zieliński wystawił nowy kościół, zbudowany w pruski mur. Portatyl na ołtarz wielki święcił dla niego Maciej Sołtyk, sufragan chełmiński; dzwony wisiały w wieży na kościele. Podkomorzy malborski Tuchołka czynił około r. 1766 zabiegi, aby tu znowu stale zamieszkał kapłan. Ale zamiar ten nie przyszedł do skutku. Kościołek coraz bardziej podupadał i r. 1788 został rozebrany; ołtarze i sprzęty przewieziono do Wałdowa, dzwony dano kościołowi w Serocku (ob. Utracone kośc., przez ks. Fankidejskiego, str. 313). 11.) **Z.**, pow. złotowski, ob. *Pieczyn*. *Ks. Fr.*

Zalesie 1.) niem. *Saleschen*, wś, pow. oleckowski, st. Duneyken. 2.) **Z.**, niem. *Saleschen*, wś, pow. jańsborski, st. p. Drygallen. 3.) **Z.**, wś, pow. niborski, st. p. Klein Koslau. 4.) **Z.**, dobra, pow. szczycieński, st. p. Rheinswein.

Zalesie, niem. *Salesche*, 1534 *Sales.* wś i do-

bra, pow. wielkostrzelecki, par. katol. w miejscu, ew. Wielkie Strzelce. Wś ma 900 ha (736 roli, 104 łąk), 167 dm., 1208 mk. (1204 rz.-kat., 4 żyd.). Dobra 884 ha (672 roli, 70 łąk, 69 lasu), 49 dm., 440 mk. (436 rz.-kat., 4 ew.). We wsi kościół paraf. katol., szkoła katol. Hodowla owiec merynosów. Ks. Mieszko w 1246 r. zapisał Z. i Sławęcice katedrze wrocławskiej. Par. Z., dek. ujazdzkiego, w r. 1869 miała 2326 katol., 15 ewang., 7 izrael.

Zalesinek, folw., pow. grójecki, gm. Lipie, par. Wilków, ma 10 mk., 114 mr.

Zalesinki, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra hr. Czapskich, Łużki (o 4 w.), o 32 w. od Dzisny, przy b. dr. poczt. z Wilejki do Dzisny, 11 dm., 140 mk.

Zalesje, ob. *Zaleśce.*

Zaleska Kępa, ob. *Celejów* i *Zalesie.*

Zaleska Wola, wś, pow. jarosławski, przy gościńcu z Radymna (13·5 klm.) na wschód do Krakowca, ma parafią gr.-kat., szkołę ludową. Liczy 150 dm. i 848 mk. (395 męż., 453 kob.); 793 gr.-kat., 33 rzym.-kat. i 22 izrael. Pos. tabularna (hr. Zamoyskiego) ma 233 mr. lasu; pos. mn. 2298 mr. roli, łąk i pastw. Grunta są sapowate, nieurodzajne. Parafia gr.-kat. obejmuje: Chałupki, Stańki, Molechy, Szpoty i Babiaki. Uposażenie składa się z 39 mr. roli, 5 mr. łąk i 22 sągów drzewa. Skupczyna wynosi 28 kop żyta a dodatek do kongruy 161 złr. 83 ct. Graniczy wś na płn. z Miękiszem Starym, na płd. z Chotyńcem, na zach. z Duńkowicami Wielkiemi a na wsch. z Młynami. *Mac.*

Zaleski, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Wierzchnie (o 3 w.), okr. wiejski i dobra Michalec, o 58 w. od Dzisny, 15 dm., 190 mk. (w 1865 r. własność Hrebnickich).

Zaleski kraj, ob. *Kijów* (t. IV, 73).

Zaleski potok, lewy dopł. Wisły, na obszarze gm. Morawicy, w pow. krakowskim.

Zaleskie, wś, pow. sejneński, gm. Bereżniki, par. Sejny (odl. 3 w.), ma 17 dm., 122 mk. W r. 1827 było 8 dm., 74 mk.

Zaleskie 1.) al. *Stecewicze*, okolica pryw. nad rz. Dzitwą i Niemkrupą, pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 15 w. od Lidy, 4 dm., 40 mk. 2.) **Z.,** folw., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zawyki, o 20 w. od Białegostoku, 150 dzies. (15 łąk i pastw., 30 nienż.); własność Giejdrojciów.

Zaleskie, wś nad ruczajem Makszybłoto, pow. zwinogródzki, w 2 okr. pol., gm. Husakowa, par. katol. Zwinogródka (o 16 w.), ma 637 mk. Podług Pochilewicza było tu w 1863 r. 1462 mk. Posiada cerkiew paraf., p. w. św. Józefa Oblubieńca, z drzewa wzniesioną w 1769 r. i uposażoną 47 dzies. ziemi. W pierwszej połowie zeszłego wieku wś ta nazywała się od imienia ekonoma Józefówką, a następnie, od nazwiska innego, otrzymała nazwę obecną. Należy do klucza olchowieckiego al. bużańskiego dóbr hr. Potockich.

Zaleskowszczyzna, os., pow. sejneński, gm. i par. Sereje, odl. od Sejn 43 w., ma 4 dm., 26 mk. W r. 1827 było 2 dm., 36 mk. W r. 1871 folw. Z. rozl. mr. 292: gr. or. i ogr. mr. 139, łąk mr. 27, lasu mr. 44, zarośli mr. 27, wody mr. 42, nieuż. mr. 13; bud. mur. 1, drew. 5, wody stanowią jezioro. Wś Z. os. 6, mr. 4.

Zaleskowszczyzna 1.) folw. pryw., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 46 w. od Lidy, 1 dm., 10 mk. 2.) **Z.,** okolica szlach., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 47 w. od Oszmiany a 30 od Dziewieniszek, ma 11 dm., 62 mk. katol. 3.) **Z.,** pow. borysowski, ob. *Podlinia.*

Zaleśna 1.) kol., pow. kaliski, gm. Ostrów Kaliski, par. Giżyce, odl. od Kalisza 26 w., ma 5 dm. i wraz z Pieczyskami 259 mk. 2.) **Z.** al. *Żelazna*, kol., pow. piotrkowski, gm. Bełchatówek, par. Parzno, ma 21 dm., 217 mk., 239 mr. 3.) **Z.** *Pilczyca*, ob. *Pilczyca* 1.).

Zaleśna 1.) wś włośc., pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Skidel, o 40 w. od Grodna, 350 dzies. ziemi włośc. (4 łąk, 10 nieuż.). 2.) **Z.,** wś, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Bojary, o 35 w. od Wołkowyska, 66 dzies. ziemi włośc.

Zaleśna, folw. w Domasławicach, pow. namysłowski.

Zaleśne, zaśc. szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 50 w. od Dzisny, 1 dm., 4 mk. katol.

Zaleśny Grabów, pow. kozienicki, ob. *Grabów* 10.).

Zalesocze, wś w okolicy kotliny Prypeci, z lewej strony, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. Laskowicze, ma 7 osad. Za poddaństwa należało do dom. Dereszewicze, Kieniewiczów. *A. Jel.*

Zalesocze, przedm. mta Ołyki, w pow. dubieńskim.

Zalesowicze, wś i dobra, pow. czerykowski, gm. Krzyczew (o 5 w.), cerkiew par. drewniana; zapasowy śpichlerz gminny. Dobra, od 1859 r. własność Kokoszyńskich, 150 dzies. (45 roli, 17 łąk, 57 lasu).

Zalesy, pow. bobrujski, ob. *Zalesie.*

Zalesy (w dokum.), pow. kowelski, ob. *Zalesie.*

Zaleszanka, rzeczka, w pow. pińskim, dopływ Styru, uchodzi pod wsią Ostrów.

Zaleszany 1.) okolica szlach., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Wasiliszki (o 8 w.), okr. wiejski Glinicze, o 42 w. od Lidy, 5 dm., 56 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. 4 dusze rewiz.). 2.) **Z.** al. *Zalesiany*, wś włośc., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Dubiażyn, o 15 w. od Bielska, 209 dzies. ziemi włośc. (46 łąk i pastw., 15 lasu, 19 nieuż.). 3.) **Z.**-*Chodosy*, wś włośc. i folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm.

Dmitrowicze, o 45 i 46 w. od Brześcia. Wś ma 24 dzies. ziemi włośc.; folw., własność Fiszerów, 60 dzies. (5 łąk i pastw., 2 nieuż.). 3.) **Z.**, wś, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Szymki, o 42 w. od Wołkowyska, 1162 dzies. ziemi włośc. (380 łąk i pastw., 10 lasu, 54 nieuż.). 4.) **Z.**, wś, pow. wołkowyski, w 5 okr., gm. Biskupce, o 6 w. od Wołkowyska, 253 dzies. ziemi włośc. 5.) **Z.**, wś, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Siniawka, o 69 w. od Słucka, ma 22 osad; grunta równe, urodzajne. *J. Krz.*

Zaleszany al. *Zaliszany*, wś u źródeł rz. Wereśni, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Kresiatycze, par. praw. Wołczków (o 7 w.), odl. o 86 w. od Radomyśla, ma 524 mk. Podług Pochilewicza jest tu 560 mk. prawosł. i 363 starowierców. Włościanie, w liczbie 151 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 751 dzies., ze spłatą po 360 rs. 55 kop. rocznie. Starowiercy osiedlili się tutaj około 1812 r. i na wydzierżawionej od właściciela ziemi utworzyli osobną słobodę, którą nazwali Pokrowką. W pobliżu wsi, pośród lasu dziedzica, zbudowali monaster żeński p. w. św. Jerzego. Posiadłość większa należy do Zdanowiczów, mających 800 dzies. ziemi użytkowej, 600 lasu i 861 nieużytków. Na folwarku wielka gorzelnia. W r. 1625 przy podziale dóbr pozostałych po Adamie Olizarze Wołczkowiczu otrzymał Z., wraz z innemi, młodszy syn jego Ludwik, który w 1628 r. wnosi ztąd z 1 dymu, 1 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, II, 382 i I, 74). 2.) **Z.**, wś nad ruczajem, pow. rówieński, gm., st. poczt. i dr. żel. Dąbrowica (o 11 w.), odl. o 150 w. od Równego, ma 11 dm., 85 mk., cerkiew par. Uśpieńską, z drzewa wzniesioną w 1821 r. przez dziedzica wsi hr. Antoniego de Broel Plater i uposażaną $41^1/_2$ dzies. ziemi. Nadto do parafii należą grunta we wsiach: Zamoroczenie (około 4 mr., w urocz. Dobry Bór), Wieprzyki (1 mr.) i Czerwianicy około 4 mr.) i sianokos we wsi Orwanicy (około 1 dzies.). Do parafii należą wsi: Sochy (o 5 w.), Rypczyce (o 5 w.), Niweck (o 2 w.), Hryćki (o 3 w.), Krzywica (o 2 w.), Litwisy (o 3 w.), Pracuki (o 4 w.), Jacule (o 6 w.), Zamoroczenie (o 18 w.) i Oziersk (o 28 w.). W całej parochii 192 dm. i 1544 mk. prawosł., nie licząc katolików i żydów. Wś należy do hr. de Broel-Plater. *J. Krz.*

Zaleszany 1.) wś, w pow. tarnobrzeskim, ma części z nazwami: Berdechów, Karczmiska, Kępie i Wólka. Leży przy gościńcu z Rozwadowa, 15·1 klm. na płn.-zach., do Nadbrzezia, nad Wisłą, 155 mt. n. p. m. Okolica jest równiną urodzajną, wystawioną na wylewy Łęgu i Sanu. Karczmiska leżą przy drodze do Rozwadowa, na płd.-wsch. od wsi, Kępie u ujścia pot. Osa (Osia) do Łęgu, na płd. od wsi, Wólka na płn., Bezdechów na płn.-zach. od wsi, na brzegu Sanu. Z. liczą 271 dm. i 1383 mk. (631 męż., 752 kob.); 1307 rzym.-kat. i 76 izrael. Jest we wsi parafia rzym.-kat. i szkoła ludowa. Pos. tabularna (Fran. br. Konopki) wynosi 1365 mr. obszaru, w tem 209 mr. lasu nad Sanem; pos. mn. 1303 mr. roli, łąk i pastw. Parafia istniała już w 1326 („Zalesan"), gdyż ją wymieniają spisy parafii dyec. krak., jednak niewiadomo kto ją założył. W połowie XV w. wś „Zalyeschany" miała kościół par. drewniany p. w. św. Mikołaja wyzn. Dziedzic wsi Mikołaj Chrząstowski, chorąży krakow. h. Strzegomia, otrzymał wieś w posagu za żoną. Plebanem był Mikołaj. Wś miała łany km., trzy karczmy, trzech zagrodników, folwark rycerski. Dziesięciny, wartości do 15 grzyw., dawano miejscowemu plebanowi. Pleban miał role i łąki przy drodze do Sandomierza, las nad jeziorem „Moczialcze". Kiedy jednak plebanami byli: Tobiasz Czech (Bohemus) i Stanisław z Brzostka, kmiecie las wycięli i zamienili na łąkę, którą sobie przywłaszczyli a Mikołaj Chrząstowski zniewolił plebana Mikołaja do jej ustąpienia. Pleban miał też karczmę na roli zagrodniczej z łąką i jezioro w pobliżu rz. San (Długosz, L. B., II, 360, 361). W r. 1578 (Pawiński, Małop., 197) „Zalieszany" posiadał Jan Kołaczkowski; było tam wówczas 18 kmieci, $4^1/_2$ łan., 2 zagr. z rolą, 2 komor. z bydłem, 2 kom. bez bydła i 2 rzem. Istniało także już Kępie (Kampie). Do par. należała Kothowa Wolia i Zbigniew (Zbydniów?). W r. 1589 mieli powiększyć uposażenie parafii Marcin i Jan Łęccy. Dzisiejszy kościół drewniany zbudowano w r. 1616. Parafia (dyec. przemyskiej, dek. miechocińskiego), obejmuje wólki: Kotowa Wola, Motycze Szlacheckie, Skowierzyn, Zbydniów i Majdan Zbydniowski. Z. graniczy na zach. z Przygłowem, folw. do Motycza Duchownego, na płn. z Motyczem Szlacheckiem i Skowierzynem, na płd. z Kotową Wolą i lasami, na wsch. ze Zbydniowem i Majdanem Zbydniowskim. 2.) **Z.**, wś, pow. wielicki, par. Gdów, ob. *Zalesiany*. *Mac.*

Zaleszarkie, os., pow. władysłowowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. W r. 1827 miała 2 dm., 16 mk.

Zaleszczewo, wś, pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo, odl. od Suwałk 12 w., ma 15 dm., 102 mk. W r. 1827 było 12 dm., 74 mk.

Zaleszczyki 1.) miasto powiatowe, pod 48° 39′ płn. szer. a 43° 24′ wsch. dług. od F., na lew. brzegu Dniestru, przy samej granicy Bukowiny, odl. 63 klm. od Kołomyi (na Horodenkę i Gwoździec) i 46 klm. od Czerniowiec. Miasto zajmuje 0·80 klm. kw. obszaru a liczyło w 1890 r. 5751 mk. (712 rzym.-kat., 481 gr.-kat., 4513 izr., 44 innych wyzn.; 5312 Pol., 305 Rus., 110 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. jazłowiecki. Założył ją Stanisław Ciołek Poniatowski, kasztelan krakowski, w r. 1784. Do pa-

rafii należą: Bedrykowce, Błyszczanka, Dobrowlany, Duninów, Dupliska, Dźwiniacz, Gródek, Holihrady, Kasperowce, Kościelniki, Kułakowce, Lisieczniki, Pieczarna, Szczytowce, Uhryńkowce, Winiatyńce, Zaleszczyki Stare, Zazulińce, Żeżawa (Rzeżawa) i Żyrawka. Kościół murowany, ukończony w r. 1824, p. w. św. Stanisława. Na płaskiem sklepieniu są malowidła przedstawiające sceny z życia św. Stanisława (wskrzeszenie Piotrowina i sąd św. Stanisława). Par. gr.-kat. w miejscu, dek. zaleszczycki. Należą do niej Dobrowlany. Cerkiew parafialna, p. w. św. Trójcy, murowana, z wielką banią pośrodku, białą blachą pokryta. Do dekanatu zaleszczyckiego należą parafie: Bedrykowce, Beremiany, Burakówka, Chmielowa, Dźwiniacz, Gródek, Iwanie, Kasperowce, Koszyłowce, Latacz, Nyrków, Sadki, Świdowa, Szczytowce, Tłuste, Torskie, Uhryńkowce, Uścieczko, Winiatyńce, Worwolińce, Zazulińce i Żeżawa (Rzeżawa). Z. mają także kościół ewangielicki i przy nim parafią ew.-augsb., utworzoną r. 1759. Kościół obecny z r. 1760. Dwa filiały są w Połowcach i Konopkówce. Z. są siedzibą urzędu powiat., sądu powiat., urzędu poczt. i tel., rady powiat., urzędu miar i wag. Istnieje tu szkoła etat. 5-klas. męzka i 5-klas. żeńska, z językiem wykład. polskim. Jest też browar, gorzelnia i cegielnia. Kasa pożyczk. gminna miejska ma kapitału 14869 złr., a gmina chrześciańska ma oprócz tego kasę pożyczk. z kap. 6390 złr. Fundusz ubogich założony został w r. 1827 przez c. k. starostę Jana Niteckiego, dla wspierania potrzebujących: kapitał funduszu tego wynosił 648 złr. Dokumentem, wydanym dnia 30 sierpnia 1754 r., nadaje August III przywilej na 4 doroczne targi w Z., w kluczu dźwiniackim, w dobrach Stanisława Ciołek Poniatowskiego, kasztelana krakowskiego (Dodatek do Gaz. lwowskiej, 1854, № 18). W r. 1766 podniósł Z. król Stanisław August do rzędu miasta. W owym czasie zaprowadzono tu przez osadników niemieckich wyrób płócien cieńkich, kamlotów, sukna itp. Z czasem podupadły te gałęzie przemysłu. W r. 1854, w czasie wojny krymskiej, fortyfikowano Z. z wielkim nakładem pieniężnym. Fortyfikacye okalały miasto po jednej i po drugiej stronie Dniestru. Obecnie są one w przeważnej części zniszczone.

Zaleszczycki powiat (w atlasie Kummersberga karty: 45, 46 i 50) leży między 48° 35′ a 48° 57′ płn. szer. i 43° 5′ a 43° 43′ wsch. dług. od F. Na zach. leży pow. bohorodczański, na płn.-zach. buczacki, na płn. czortkowski, na wsch. borszczowski, na płd. kocmański (na Bukowinie). Miasto Z. leży na płd. krańcu powiatu. Ztąd do płn.-zach. krańca powiatu (wś Beremiany) jest w prostej linii 36 klm., do płn.-wsch. krańca (wś Milowce) 29 klm., do wsch. krańca powiatu (wś Kołodróbka) 23 klm. Obszar powiatu obejmuje 6·6048 miryametrów kwadr. Gmin katastralnych jest 54, gmin politycznych 57 a obszar. dwor. 56. Z tego przypada gmin politycznych 32, a obszarów dwor. 31 na obwód sądu pow. w Tłustem, a 25 gmin polit. i 25 obsz. dwor. na obwód sądu pow. w Zaleszczykach. W obrębie sądu powiat. w Tłustem leży miasto Tłuste, miasteczko Uścieczko i wsi: Anielówka, Beremiany, Berestek, Buraków, Capówka, Chartanowce, Chmielowa, Czerwonogród, Drohiczówka, Hinkowce, Hołowczyńce, Karolówka, Koszyłowce, Latacz, Lisowce, Milowce, Nagórzany, Nyrków, Popowce, Różanówka, Saki, Słobódka, Słone, Świerkowce, Szutromińce, Szypowce, Teklówka, Tłuste, Torskie i Worwolińce. Najludniejszą ze wsi jest Nyrków (2003 mk.). W obrębie sądu pow. zaleszczyckiego leży miasto Zaleszczyki i wsi: Bedrykowce, Błyszczanka, Dobrowlany, Duninów, Dupliska, Dźwiniacz, Gródek, Holihrady, Iwanie, Kasperowce, Kołodróbka, Kościelniki, Kułakowce, Lesieczniki, Myszków, Nowosiółka Kostiukowa, Pieczarna, Sińków, Szczytowce, Uhryńkowce, Winiatyńce, Zaleszczyki Stare, Zazulińce i Żeżawa (Rzeżawa). Najludniejszemi wsiami są: Nowosiółka Kostiukowa (2300 mk.) i Sińków (2246 mk.). Cały powiat leży na wyżynie podolskiej, w dorzeczu Dniestru. Rzeka ta płynie wzdłuż granicy zach. od Beremian w kierunku płd.-wsch. do Uścieczka, ztąd na płd. do Żeżawy, a ztąd na płd.-wsch. do Kołodróbki. W całym tym biegu tworzy liczne zakręty. Spad Dniestru na tej przestrzeni przedstawiają następujące liczby: 162 mt. w Lataczu, 148 mt. w Uścieczku, 140 mt. w Zaleszczykach, 136 mt. w Gródku, 123 mt. w Kołodróbce. Znaczniejsze dopływy Dniestru od lew. brzegu postępując od zachodu ku wschodowi są: 1) Kyrnica, płynie od Chmielowej i Drohiczówki na płd. a wpada do Dniestru na granicy Latacza i Szutrominiec. 2) Dzuryn, wchodzi od płn. z pow. czortkowskiego do Burakówki, a płynie na płd. przez Popowce, Koszyłowce, Sadki, Nyrków, Czerwonogród i Uścieczko, gdzie ma ujście. 3) Ługi, ze wsch. obszaru Uścieczka na płd. do Torskiego, a ztąd na płd.-zach. do Iwania; gdzie wpada do Dniestru. 4) Seret, wchodzi od płn. z Ułaszkowiec na wsch. granicę Milowiec, następnie płynie przez Kapuścińce (wś pow. czortkowskiego), poczem wchodzi w granice pow. zaleszczyckiego, płynie przez Lisowce i Szypowce, wchodzi w granice powiatu borszczowskiego, płynie tam przez Szerszeniowce, Oleksiniec i Bilcze, a nareszcie wchodzi znowu w granice pow. zaleszczyckiego, płynie wzdłuż granicy Holihradów i Lisiecznik, a potem przez Kasperowce, Szczytowce, Kułakowce i Gródek, gdzie ma ujście. Ze znaczniejszych dopływów przyjmuje S. w obrębie powiatu zaleszczyckiego z praw. brzegu Dupę, wchodzącą od płn. ze

Swidowy w pow. czortkowskim do Tłustego i płynącą na płd. przez Hołowczyńce, Worwolińce, Hińkowce, Chartanowce, Uhryńkowce, Dupliska i Bedrykowce, a ztąd na płd.-wsch. przez Kasperowce i Szczytowce, gdzie wpada do Seretu; a z lew. brz. pot. Chrumowę (z Chrepelowem od lew. brz.), płynącą z Nowosiołki Kostiukowej na płd.-zach. przez Winiatyńce, a ztąd na płd. do Szczytowiec, gdzie zasilony Chrepelowem wpada do Seretu. 5) Rudka, wpadająca do Dniestru w Sinkowie. W r. 1890 było w powiecie 12582 dm. a 72598 mk., mianowicie 5964 dm., 35391 mk. w obrębie sądu pow. Tłuste, a 6618 dm., 37207 mk. w obr. sądu pow. Zaleszczyki. Według płci było 36026 męż., 36572 kob. Według wyznania było: 9356 rz.-kat., 52116 gr.-kat., 10978 izr., 148 innych wyznań. Języka rusińskiego używało 55207, polskiego 15375, niemieckiego 1878, inuych 54 mk. Przeszło 87% mężczyzn, a przeszło 92% kobiet nie umiało ani czytać ani pisać. W okręgu szkolnym zaleszczyckim w 1895 r. była 5-klas. szkoła męzka i 5-klas. szkoła żeńska w Zaleszczykach, 4-klas. mieszana w Tłustem, dwuklasowe: w Nowosiółce Kostiukowej, Sinkowie, Torskiem, Uhrynkowicach, Uścieczku i Winiatyńcach i 39 szkół jednoklasowych (Bedrykowce, Beremiany, Błyszczanka, Buraków-ka, Capowce, Chmielowa, Czerwonogród, Dobrowlany, Drohiczówka, Dupliska, Dźwiniacz, Gródek, Hińkowce, Holihrady, Hołowczyńce, Iwanie, Kasperowce, Kołodróbka, Kościelniki, Koszyłowce, Kułakowce, Latacz, Lesieczniki, Lisowce, Milowce, Myszków, Nagórzany, Pieczarna, Popowce, Sadki, Słobódka, Słone, Świerzkowce, Szczytowce, Szutromińce, Szypowce, Worwolińce, Zazulińce i Żeżawa). Oprócz tego jest prywatna szkoła dwuklasowa klasztorna w Czerwonogrodzie z jęz. wykł. polskim. W 4 szkołach był język wykładowy polski, w 35 rusiński, w 9 polski i rusiński. Ilość dzieci uczęszczających na naukę codzienną wynosiła 4611 (2637 chłopców, 1974 dziewcząt), na naukę dopełniającą 877 (549 chłopców, 328 dziewcząt). Nauczycieli było 32 (25 z patentem kwalifikacyjnym, 2 ze świadectwem dojrzałości, 5 bez kwalifikacyj), nanczycielek 23 (8 z pat. kwalif., 2 ze świad. dojrz., 13 bez kwalif.). Kolej żelazna nie przebiega powiatu. Płd. część powiatu jest zbliżona do kolei lwowsko-czerniowieckiej. Najbliższą stacyą kolejową dla Zaleszczyk jest Śniatyn. Płn. część powiatu zbliżona jest do kolei transwersalnej a mianowicie do stacyi: Czortków, Kalinowszczyzna, Dżuryn, Pyszkowce i Buczacz. 3.) **Z.** *Stare*, wś, pow. zaleszczycki, tuż na wsch. od Zaleszczyk nad Dniestrem. Własn. więk. ma roli or. 534, łąk i ogr. 21, past. 68, lasu 65 mr.; wł. mn. roli or. 376, łąk i ogr. 102, past. 24 mr. W r. 1890 było we wsi i w przysiołku Filipcza al. Podfilipie 141 dm., 870 mk. w gm., 13 dm., 178 mk. na obsz. dwor. (736 gr.-kat., 200 rz.-kat., 105 izr., 7 innych wyzn.; 738 Rus., 214 Pol., 94 Niem.). Par. rzym. i gr.-kat. w Zaleszczykach, mieście. We wsi jest kasa poż. gm. z kapit. 441 złr. 4.) **Z.** *Małe*, wś, pow. buczacki, 10 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Buczaczu, tuż na płn. od urz. pocz. w Jazłowcu. Na płd. leżą Przedmieście, Browary i Jazłowiec, na zach. Leszczańce, na płn. Pomorce, na wsch. Krzywołuka (wś pow. czortkowskiego). Zach. część obszaru przepływa Olchowiec. W jego dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 724, łąk i ogr. 20. past. 121, lasu 765 mr.; wł. mn. roli or. 721, łąk i ogr. 47, past. 36 mr. W r. 1890 było 104 dm., 610 mk. w gm., 26 dm., 184 mk. na obsz. dwor. (520 gr.-kat., 194 rz.-kat., 80 izr.; 669 Rus., 125 Pol.). Par. rz.-kat. w Jazłowcu, gr.-kat. w Pomorcach. We wsi jest cerkiew p. w. św. Jerzego i kasa poż. gm. z kapit. 400 złr. *Lu. Dz.*

Zaleszczyzna 1.) okolica szlach., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Przepieczyce, o 4 w. od gminy, 14 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Lida. 2.) **Z.,** wś, 2 fol. i karczma, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Brażoła, o 5 w. od Trok. Wś ma 5 dm., 42 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.); jeden z folw. 1 dm., 12 mk. t. wyzn., drugi 1 dm., 20 mk. katol., karczma zaś 2 dm., 6 mk. żydów. W 1850 r. własność Rajewskich i Szpakowskich. 3.) **Z.,** ob. *Zalewszczyzna*.

Zaleszczyzna, ostrów, uroczysko na gruntach wsi Liplany, w pow. owruckim.

Zalew al. *Zalewo*, w XVI w. *Zolew*, wś i fol., pow. łaski, gm. Lutomiersk, par. Mikołajewice. Wś ma 5 dm., 98 mk., 56 mr.; fol. 2 dm., 31 mk., 532 mr. W 1827 r. Z. miał 15 dm., 88 mk., Zalewek miał 3 dm., 37 mk. Na początku XVI w. we wsi „Zalewo triplex“ dawano dziesięcinę ze wszystkich ról pleb. w Mikołajewicach (Łaski, L. B., I, 382). W r. 1552 we wsi „Zoliew“ Stan. Luto (mierski) płacił od 2 osad. a część Zoliew Myczkow miała 4 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 237).

Zalewańczyzna al. *Zaliwańszczyzna*, wś nad rz. Postołową, dopł. Bohu, pow. winnicki, okr. pol. Pików, gm., st. pocz. i dr. żel. Kalinówka (o 13 w.), par. katol. Janów, odl. 39 w. na płn.-wsch. od Winnicy, ma 284 osad, 2056 mk., 1524 dzies. ziemi włośc., 1984 dworskiej, 33 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Trójcy, wzniesioną w 1869 r., z 1794 parafianami. Gorzelnia. Należała do dóbr hr. Chołoniewskich.

Zalewice, dobra wymienione w dok. z 1527 r., ob. *Rothhof* 1).

Zalewie, wólka na obszarze gm. Sielec, pow. kamionecki; ob. *Sielec* 5).

Zalewki, wś przy ujściu rzki Sunki do Taśminy, pow. czerkaski, w 1 okr. pol., gm. Sunki

(o 3 w.), odl. o 4 w. od Śmiły a 30 w. od Czerkas, ma 1391 mk. Włościanie uwłaszczeni zostali na 800 dzies., ocenionych pierwotnie na 32132 r. Posiada cerkiew paraf., wzniesioną z drzewa w 1761 r., na miejsce dawniejszej, pochodzącej z 1720 r. Do par. należy wś Buzukowiec. Z. wraz ze wsiami Sunki i Buzukowiec na leżała do Rajewskich, poprzednio wchodziła w skład sstwa czerkaskiego.

Zalewki, leśn., pow. tczewski, st. pocz. i tel. Swarożyn; 1885 r. 1 dm., 6 mk. *Kś. Fr.*

Zalewo 1.) karczma w Buszewie, w pow. szamotulskim, w urz. okr. pniewskim, na zach.-płn. Pniew, przy trakcie do Szamotuł. 2.) **Z.,** folw. do Pamiątkowa, w pow. poznańskim zachodnim, urz. okr. Sady, urz. st. cyw. w Cerekwicy, szkoły, poczta i st kol. żel. w Pamiątkowie, na linii Poznań-Krzyż, par. katol. w Ottorowie, sąd w Pniewach; 1 dym, 4 dusz. Leży na płd.-wschód Szamotuł, pod Pamiątkowem. Znaleziono tu cmentarzysko przedhistoryczne.

Zalewo al. *Zelwałd*, niem. *Saalfeld in Ostpr.*, miasto, w pow. morąskim, nad jez. Ewing, łączącym się przez jez. Jezierzyckie z kanałami mazurskiemi. Leży w okolicy pagórkowatej i lesistej, na żyznych gliniastych gruntach, mających margiel na spodzie i częste pokłady torfu. Ma 2819 mk. ewang., browar a w pobliżu gorzelnię parową. Jest tu skład na towary banku państwowego, wreszcie stacya dla remontów (koni wojskowych), sąd okręgowy, st. poczt. i tel z pocztą osobową do Gueldenboden i Maldeuten. Jarmarków rocznie 4 dwudniowych kramnych, raz na rok jarmark na płótno, zwykle w maju, targi co środa. Miasto założył i kolonistów z Turyngii tu sprowadził r. 1305 komtur z Kiszporka Sieghard v. Schwarzburg, a prawa miejskie nadał 1329 r. komtur (późniejszy wielki mistrz) Luther v. Braunschweig. *J. B.*

Zalewska Wola, wś, pow. sieradzki, ob. *Wola Zadzimska.*

Zalewska Wygoda, kol., pow. łaski, ob. *Wygoda Zalewska.*

Zalewszczyzna 1.) al. *Żyżniewszczyzna* (ob.), wś, pow. miński, w 3 okr. pol. Kojdanów (o 9 w.), gm. Stańkow, o 30 w. od Mińska; miejscowość lekko falista, małoleśna, grunta szczerkowe, urodzajne. 2.) **Z.,** ob. *Zaleszczyzna.*

Zalewsze, wś, pow. bielski, gm. Zabłoć, par. r. l. Kodeń, r. g. Zabłoć, ma 8 os., 170 mr. Wchodziła w skład dóbr Kodeń. W 1827 r. miała 6 dm., 43 mk.

Zalezki 1.) fol., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemków, o 14 w. od Mińska. 2.) **Z.,** wś, pow. sieński, gm. Zameczek, ma 12 dm., 84 mk.

Zaleznicze al. *Zaleznicki* lub *Zeleznicki Ostrów*, w pow. owruckim, zwała się część ziemi Baranowskich, leżących na płd.-zach. od Owrucza, w pobliżu Hoszewa.

Zaliczany, wś, w dawnym pow. krzemienieckim, będzie to prawdopodobnie wś pow. ostrogskiego Załuże (ob.). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. własność Fiedora Bohowityna, który płaci ztąd z 10 dym., 2 ogr., 5 ogr., 1 koła waln., 1 stępn. (Jabłonowski, Wołyń, 141).

Zalimanie, wś nad jez. Liman i rz. Dońcem płn., pow. zmijewski gub. charkowskiej, gm. Sawińce, 267 dm., 1232 mk., cerkiew, 2 jarmarki.

Zalimczyna, grupa domów w Jamnie, pow. nadworniański.

Zaliniejne, wś nad Orelą, pow. konstantynogradzki gub. połtawskiej, gm. Ruski Orczyk, 254 dm., 1384 mk., cerkiew, szkoła, 24 wiatraków.

Zalinpals, ob. *Zielonpol.*

Zalipie, wś, pow. sierpecki, gm. Żuromin, par. Chamsk, odl. 29 w. od Sierpca, ma 8 dm., 65 mk., 135 mr. W r. 1827 było 6 dm., 50 mk.

Zalipie 1.) uroczysko, w dawnej puszczy królewskiej kurzeliczyńskiej, pow. piński, na Zarzeczu, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Rewizya puszcz, str. 13). Dziś obręb gm. Brodnica. 2.) **Z.,** wś w pobliżu błota Kobylino, pow. homelski, gm. Pokolubicze (o 8 w.), 104 dm., 314 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Zalipie 1.) wś, pow. dąbrowski, w równinie nadwiślańskiej, 174 mt. npm., 15 klm. na płn.-zach. od Dąbrowy. Graniczy na płn. z Podlipiem, na zach. z Samocicami i Wolą Żelichowską, na płd. z Pilczą a na zachód z Kuziami. Liczy 137 dm. i 770 mk. (384 męż., 386 kob.) rz.-kat. (16 izrael.). Pos. tabularna (Józefiny Tretter) ma 514 mr. roli; pos. mn. 748 mr. roli. Wólka „Niwki“ leży na płd. od wsi. Z. należy do par. w Gręboszewie. Podlipie i Niwki spotykamy w spisach pobor. ziemi wiślickiej pierwszy raz w r. 1674 jako należące do par. w Bolesławiu. Ob. *Kozubice.* 2.) **Z.,** grupa domów i młyn w Przemyślanach. 3.) **Z.,** wś, pow. rohatyński, 5 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Rohatynie. Na wsch. leży Podgrodzie, na płd. Potok, na zach. Czercze, na płn. Załanów i Ruda. Wsch. część obszaru przepływa Gniła Lipa, a część zach. jej lewoboczny dopływ od Załanowa. Na płn.-zach. wznosi się „Peczona góra“ (334 mt.). Własn. większa (Sióstr miłosierdzia tu i w Zawadówce ma roli or. 157, łąk i ogr. 120, past. 17, lasu 158 mr.; wł. mn. roli or. 264, łąk i ogr. 73, past. 89 mr. W r. 1890 było 55 dm., 319 mk. w gm., 4 dm., 29 mk. na obsz. dwor. (305 gr.-kat., 20 rzym.-kat., 23 izr.; 295 Rus., 53 Pol.). Par. rz.-kat. w Rohatynie, gr.-kat. w Potoku. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła 1-klas. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 1472 złr. *Mac.-Lu. Dz.*

Zalipienie, wś poduchowna nad rzką Lipnicą, praw. dopł. Szczary, mianowicie jej prawej odnogi, zw. Jabłonówka, pow. nowogródzki, w 3

okr. poI. Nowa Mysz, gm. Krzywoszyn, o 87 w. od Nowogródka, ma 19 osad; miejscowość poleska, grunta lekkie, łąk obfitość. W r. 1589 ks. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł uposażając jezuitów nieświeskich nadał im Z. wraz z innemi dobrami. Po kasacie zakonu, w r. 1775 wzięli te dobra Potoccy. *A. Jel.*

Zalipki, grupa domów w Karowie, pow. Rawa Ruska.

Zalipowiec, uroczysko, pow. piński, obok wsi Mała-Hać, gm. Święta-Wola, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Pisc. kn., str. 154, 157).

Zaliśce, w dokum. *Zalesie*, wś, pow. kowelski, gm. Koszary Stare, przy torze dr. żel. nadwiślańskiej, o $5^1/_2$ w. od Maciejowa ku Kowlowi, ma 20 dm., 150 mk., kaplicę, wiatrak.

Zalischicz, ob. *Saltschuetz.*

Zalisie, fol. szl., pow. trocki, w 2 okr. pol., o 40 w. od Trok, 1 dm., 18 mk. katol.

Zalisie 1.) uroczysko na gruntach Wyżwy Starej, w pow. kowelskim. 2.) **Z.,** pow. krzemieniecki, ob. *Zaleśce.* 3.) **Z.,** uroczysko puste koło Winnicy, nadane w 1469 r. przez ks. Bohusza Koreckiego Meleszkowi z Meleszkowa (ob. *Meleszków*).

Zaliski, fol. na obszarze Mikołajewa, w pow. brodzkim.

Zalisławice, w par. Czarnca, ob. *Żelisławice.*

Zalisocze, kol., pow. chełmski, gm. Turka, par. ew. Zalisocze. Istnieje tu par. ewangielicka dla licznych kolonii niemieckich. W samej gminie Turka mieszka do 4000 protestantów. Kolonia ta założoną została na obszarze dóbr Dorohusk.

Zalisy, wś skarbowa nad jez. Turze, pow. kowelski, gm. Zabołocie, 76 dm., 734 mk., cerkiew, szkoła.

Zaliszany, pow. radomyski, ob. *Zaleszany.*

Zaliszcze, wś i fol., pow. włodawski, gm. i par. Opole, ma 47 dm., 380 mk., 2049 mr. W 1827 r. było 30 dm., 148 mk. W r. 1871 fol. Z. rozl. mr. 1028: gr. or. i ogr. 351, łąk mr. 277, past. mr. 87, lasu mr. 294, nieuż. mr. 19; bud. mur. 3, drew. 7; las urządzony. Wś Z. os. 36, mr. 1076.

Zalisze, pow. kowelski, ob. *Zalesie.*

Zaliszki, ob. *Żaliszki.*

Zaliszki, wś, pow. szawelski, należała do dworu Ryngowiany Burbów (ob. *Kłajsze*).

Zaliwańszczyzna, ob. *Zalewańszczyzna.*

Zaliwie *Piegawki* al. *Biegawki* i *Z. Szpinki*, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Niwiska. Z. Piegawki mają 17 dm., 126 mk., 595 mr.; Z. Szpinki 17 dm., 175 mk., 547 mr. W 1827 r. Z. Biegawki miały 17 dm., 110 mk., a Z. Szpinki 18 dm., 135 mk. W r. 1875 fal. Z. Szpinki lit. A. rozl. mr. 241: gr. or. i ogr. mr. 158, łąk mr. 22, past. mr. 27, lasu mr. 16, nieuż. mr. 18; bud. mur. 4, drew. 4. Wś Z. Szpinki os. 20, mr. 243; wś Z. Piegawki os. 5, mr. 74. Folw. Z. Szpinki lit. B. rozl. mr. 120 (roli 79). Folw. Z, Szpinki lit. C. rozl. mr. 120 (roli 79). W dok. z r. 1476 wymieniono wsi: Zaliwie Zelkowo i Wolunyecz (Woliniec?) w ziemi liwskiej. Jako dziedzice podani: Jan Wspinek (ztąd poszły Szpinki), Jan, Mikołaj, Piotr i Leonard. (Kod. Maz., 270). W r. 1563 było $8^1/_4$ łan. km., 1 rzem. i $^1/_4$ łanu szlach. bez kmieci (Pawiń., Mazow., 415, 416).

Zaliwka, rzeczka, ob. *Sazawa.*

Zaliwka, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Krakopol, odl. od Kalwaryi 36 w., ma 3 dm., 47 mk., 158 mr. Wchodziła w skład dóbr Krakopol. W 1827 r. było 2 dm., 22 mk., par. Krasna.

Zaliwki, os., pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny, odl. od Suwałk 8 w., ma 1 dm., 8 mk.

Zaliwki, folw. koło Sarnek, na obsz. dwor. Obelnicy, pow. rohatyński.

Zaljo, wś, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Karpowicze, par. prawosł. Eutuszkiewicze, odl. o 86 w. od Rzeczycy, ma 18 osad. Za poddaństwa własność Horwatów przy domin. Eutuszkiewicze; miejscowość poleska, grunta lekkie. *A. Jel.*

Zalki, fol., pow. lepelski, należy do dóbr Zawidzicze, Kuścińskich.

Zalmujża, wś i dobra, pow. lucyński, w 3 okr. pol., gm. Zalmujża, o 30 w. od Lucyna, gorzelnia, browar piwny, 3759 dzies. (z Łajgolem); własność Modesta Rosenszylda. Gmina, położona w zachodniej części powiatu, graniczy od płd. z pow. rzeczyckim, od wschodu z gm. michajłowską, od płn. z gm. Korsówka i Bałtynowa, od zach. z gm. Domopol, obejmuje 77 miejscowości, mających 272 dm. włośc. (obok 20 należących do innych stanów), 5051 mk. włościan, uwłaszczonych na 7320 dzies. (4617 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 5850 dzies. należących do większej posiadłości (1178 roli). Zarząd gminy we wsi Rogówka. Porów. *Neuterany.*

Zalomujża (łotew.), pow. lucyński, ob. *Neuterany.*

Zalotowszczyzna al. *Zaletowszczyzna,* fol., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Koszelewo, o 9 w. od Nowogródka (par. katol.), własność Szulakowskich, ma przeszło 5 włók. Mają tu też drobne dziedzictwo Janikowscy (około $^1/_2$ włóki). Grunta faliste, urodzajne. *A. Jel.*

Zalsie, jezioro, w pow. dzisieńskim, pod fol. Dymitrowszczyzna.

Zalubczyno, folw., pow. lepelski, własność Doroty Macelewicz, ma 135 dzieś.

Zalubice, wś, pow. wieliski, położenie wzgórzyste.

Zalubickie Cisie, pow. radzymiński, ob. *Cisie* i *Zalubice*.

Zalubicze, okolica szlachecka, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Stołowicze, par. katol. kroszyńska, o 56 w. od Nowogródka a 6 w. od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Pohorelce, ma 32 osad; miejscowość równa, małoleśna, grunta urodzajne. *A. Jel.*

Zalubówka 1.) wś, pow. dubieński, gm. Buderaż, par. praw. Moszczanica Mała (o 2 w.). 2.) **Z.,** rzeczka, pow. ostrogski, ob. *Zalabówka*.

Zalucyński, dekanat katol., w pow. lucyńskim, ob. *Lucyn* i *Mohylewska archidyecezya* (pod wyr. *Mohylew*).

Zaluny, fol. szl., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 21 w. od Wilna, 1 dm., 17 mk. katol.

Zaluszen al. *Szalutschen*, dobra, pow. darkiejmski, st. poczt. Sadehnen.

Zalutycze, wś poradziwiłłowska nad rz. Słucz, pow. mozyrski, w 4 okr. pol i gm. Lenin, o 170 w. od Mozyrza, ma 25 osad; w okolicy wielkie lasy dębowe, eksploatowane przez kompanię francuzką (ob. *Lenin*); grunta lekkie, łąk i pastwisk obfitość, rybołówstwo znaczne.

Zalutyń, wś i fol., pow. bialski, gm. Kościenieiwicze, par. r. l. Piszczac, r. g. Kościenieiwicze, odl. 14 w. od Biały. W 1827 r. było 4 dm., 31 mk. W r. 1877 fol. Z. lit. AB. rozl. mr. 324: gr. or. i ogr. mr. 179, łąk mr. 27, pastw. mr. 39, lasu mr. 74, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, drew. 14; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 3, mr. 58.

Zaluza, węg. *Kis-Almas*, wś, w hr. beregskiem, kościół paraf. gr.-katol., młyny wodne, st. poczt., 588 mk.

Zaluzani 1.) *Rimarske*, węg. *Rima Zaluzsany*, wś, w hr. goemoerskiem, (Węgry) nad rz. Rimą, 207 mk. 2.) **Z.** *Hrncarskie*, węg. *Fozekas-Zaluzsany*, wś, w hr. goemoerskiem. Kościół fil. katol.; ludność trudni się przeważnie garncarstwem, 729 mk.

Zalwa, zaśc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 9 w.), okr. wiejski Sabowa, 7 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Krasowszczyzna.

Zalwedery, ob. *Żalwedery*.

Załachówko, osada w pow. szubińskim, urz. okr., sąd i urz. st. cyw. w Łabiszynie, tamże poczta, st. kol. żel. w Jadownikach, na linii Rogoźno-Inowrocław, szkoła katol. w Lubostroniu, par. katol. w Chomętowie, 2 dym., 21 dusz. 2.) **Z.,** leśnictwo, w temże położeniu, 1 dym, 7 dusz. *W. Ł.*

Załachowo, wś dwor., w pow. szubińskim, urz. okr., urz. stanu cyw., sąd i poczta w Łabiszynie, st. kol. żel. w Brzozie (Hopfengarten), na linii Bydgoszcz-Inowrocław, szkoła katol. w Lubostroniu, par. katol. w Chomętowie. Obszaru 425 ha, 8 dym., 154 dusz (4 prot.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 3763 mrk. Należy do dóbr Lubostroń hr. Skórzewskich. 2.) **Z.,** kolonia, w temże położeniu, ma obszaru 136 ha, 5 dym., 43 dusz (4 katol.). Leży między Żninem a Łabiszynem, na wsch.-płd. Chomętowa. Comes Zdzisław darował Jabłoń i Z. z mytem i wszelkiemi użytkami klasztorowi trzemeszeńskiemu. Darowiznę zatwierdził w r. 1145 ks. Mieszko. Dziesięciny składało Z. r. 1153 klasztorowi łekneńskiemu, co arcyb. Wincenty zatwierdził w r. 1222. W r. 1252 Kazimierz, ks. kujawski i łęczycki, układając się z Krzyżakami, wymienia komorę celną w Z. R. 1393 Przezdrzew, dziedzic Ryszewa, wziął od klasztoru trzemeszeńskiego w zamian Z. i Brzyskorzystaw. Lib. Ben. Łaskiego podaje, iż dziesięcinę snopową pobierał pleban z Chomętowa. Kmiecie dają z łanu po groszu na kolendę, karczmarze po $^1/_2$ gr. W r. r. 1577 składało się Z. z 3 działów. Na części Piotrowej było $^1/_2$ i 3 śl. os. i 2 zagr., druga, Wawrzyńcowa, miała 1 śl. os., trzecia Grąbina $1^1/_2$ śl. os. W r. 1620 jeden z tych działów należał do Opalińskich. W r. 1793 dziedziczą Z. Skórzewscy z Łabiszyna. *W. Ł.*

Załacz Wielki, szczyt górski (921 mt.), na obszarze Kobyłczyny, w pow. limanowskim.

Załakowo, mylnie *Sałakowo*, niem. *Sallakowo*, wś na Kaszubach, pow. kartuski, st. p. i par. kat. Sierakowice, szkoła katol. i młyn wodny w miejscu; zawiera 30 posiadeł włościańskich i 19 zagród, razem 1210 ha (354 roli orn., 20 łąk); 1885 r. 70 dm., 88 dym., 511 mk., 403 kat., 108 ew. Młyn posiada przywilej z r. 1782; uwłaszczenie włościan nastąpiło r. 1820. Na obszarze wsi natrafiono około r. 1875 na grób skrzynkowy, który jednak wraz ze znalezionemi przedmiotami został zniszczony (ob. Objaśn. do mapy archel. Ossowskiego, str. 53). Za czasów krzyżackich należało Z. do wójtowstwa mirachowskiego i płaciło według przywileju z r. 1424 po 1 grz. i 2 kury za radło; młynarz dawał $1^1/_2$ grz.; mieszkańcy mieli jednak być wolni od czynszu w tych latach, w którychby kraj przez nieprzyjaciół został spustoszony. Około r. 1440 było z pomiędzy 13 radeł wiejskich 6 pustych (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., VI, 134). R. 1789 było 14 dym. *Kś. Fr.*

Załam, szczyt górski (1291 mt.) w Karpatach wschodnich, w dziale Beskidu Wyszkowskiego, w pow. dolińskim. Ze stoków płynie pot. Sidynowiec, dopł. Mizuńki.

Załaman Pićwołoka, wś, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Skidel, o 30 w. od Grodna. W spisie właśc. ziemskich niepodana.

Załamanka, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Soleczniki (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, Wagnerów, Soleczniki Wielkie, o 39 w. od Wilna, ma 4 dm., 21 mk. katol. (w 1865 r. 13 dusz rewiz.). O 1 w. od wsi, przy trakcie po-

cztowym, karczma t. n., mająca 1 dm., 6 mk. żydów.

Załanów, wś, pow. rohatyński, 7 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Rohatynie, 5 klm. na wsch. od urz. poczt. w Podkamieniu koło Rohatyna. Na płn. leży Firlejów, na wsch. Ruda, na płd. Zalipie i Czercze, na zach. Dziczki. Środkiem obszaru płynie potok nadchodzący od płn.-zach. z Dziczek, a podążający na płd.-wsch. do Zalipia, gdzie wpada do Gniłej Lipy. W dolinie potoku leżą zabudowania. Własn. więk. ma roli or. 342, łąk i ogr. 42, pastw. 6, lasu 475 mr.; wł. mn. ma roli or. 940, łąk i ogr. 130, pastw. 98, lasu 1 mr. W r. 1890 było 157 dm., 926 mk. w gm., 10 dm., 62 mk. na obszarze dwor. (859 gr.-kat., 60 rzym.-kat., 69 izrael.; 871 Rus., 117 Pol.). Par. rzym.-kat. w Rohatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. rohatyński. Do par. należą: Dziczki i Ruda. We wsi jest cerkiew p. w. św. Dymitra, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 277 złr. Na obszarze wsi jest młyn i gorzelnia. Tu się urodził Karol Brzozowski, współczesny poeta. *Lu. Dz.*

Załataja Dubrowa, pow. rzeczycki, ob. *Załatucha.*

Załatary, dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Remigoła, własność Michniewiczów, 133 dzies. (25 lasu, 7 nieuż.). Piłsudzcy mają 17 dzies. ($^1/_2$ lasu, 2 nieuż.).

Załatucha al. *Załataja Dubrowa*, wś, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol., par. prawosł. i gm. Wasilewicze, o 55 w. od Rzeczycy a 8 w. od st. Wasilewicze dr. żel. poleskich, ma 29 osad. Miejscowość nizinna, w ostatnich czasach skanalizowana w kierunku Dniepru i Prypeci, obfitość łąk. *A. Jel.*

Załaukiesa, zaśc. nad jeziorem Łaukiesa, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra (hr. Czapskich) Malaty (o 3 w.), o 64 w. od Wilna, 4 dm., 33 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Zaława, wś, pow. konecki, gm. i par. Chlewiska, odl. od Końskich 31 w., 32 dm., 206 mk., 404 mr. włośc., 1 mr. dwor. Wchodziła wskład dóbr Chlewiska. W r. 1827 było 20 dm., 125 mk. W r. 1569 wś Z., w par. Chlewiska, własność Jakuba Chlewiskiego, płaci od 14 ogrod., 1 rzem.

Załawcze 1.) wś, w par. Sosnowica (dzis pow. włodawski). W nowszych spisach nie podana. W r. 1827 miała 12 dm., 78 mk. 2.) **Z.,** os., pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin.

Załawie 1.) os., pow. noworadomski, gm. i par. Żytno, ma 7 dm., 128 mr. włośc. 2.) **Z.,** kol., pow. radomski, gm. i par. Kowala Stępocina, odl. od Radomia 15 w., ma 3 dm., 24 mk., 119 mr.

Załawie, folw., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Dworce, o 44 w. od Brześcia, 112 dzies. (18 łąk i pastw., 9 lasu, 35 nieuż.); własność Łosia i Kozakiewicza.

Załawie, wś, pow. dubieński, gm. Jarosławicze, par. praw. Świszczów (o 1 w.), ma 58 dm., 490 mk. Posiada cerkiew p. w. Ofiarowania N. M. P., fundowaną w 1706 r., na miejscu której w 1887 r. wzniesiono nową z drzewa, na fundamencie murowanym. Uposażenie cerkwi stanowi 16 dzies. ziemi. Do filii należy wś Kniahininka (o 1 w.).

Załawie 1.) przyl. Korczyny, w pow. gorlickim. 2.) **Z.,** wś, pow. trembowelski, 5 klm. na płd. od sądu pow. w Trembowli, tuż na płn.-wsch. od urz. poczt. Podhajczyki, koło Trembowli. Na płn. leży Plebanówka, na płd.-wsch. Dołhe, na płd.-zach. Podhajczyki na płn.-zach. Zielińce. Wzdłuż granicy wsch. płynie Seret. W jego dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 305, łąk i ogr. 55, pastw. 15, lasu 18 mr.; wł. mn. roli or. 582, łąk i ogr. 58, pastw. 28, lasu 7 mr. W r. 1890 było 141 dm., 793 mk. w gm., 2 dm., 24 mk. na obszarze dwor. (684 gr.-kat., 115 rzym.-kat., 18 izrael.; 679 Rus., 138 Pol.). Par. rzym.-kat. w Trembowli, gr.-kat. w Dołhem. We wsi jest szkoła 1-klas. *Lu. Dz.*

Załawki, os., pow. włodawski, gm. Turna, par. r. g. Hola. Nie podana w nowszych spisach urzęd.

Załawki, wś nad jez. Siedlarowo, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Norzyca (o 5 w.), 3 dm., 38 mk. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.); należała do dóbr Hulidowo, Okuszków.

Załazie, wś nad jez. Tylanowo, pow. kowelski, gm. Hłusza Wielka, 50 dm., 424 mk., cerkiew. Wraz z folw. Hawryłówką (Widerty) ma 2945 dzies. ziemi dworskiej i należy do hr. Krasickich.

Załazie, część Chotyńca, w pow. jaworowskim.

Załazy al. *Wygoda*, wś i folw., pow. kozienicki, gm. Grabów nad Wisłą, par. Janowiec, odl. 32 w. od Kozienic, ma 37 dm., 241 mk. W r. 1827 było 20 dm., 123 mk., par. Oleksów. W r. 1885 folw. Z. al. Wygoda rozl. mr. 634: gr. or. i ogr. mr. 480, łąk mr. 39, lasu mr. 104, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, drew. 14; płodoz. 12 pol., las nieurzadzony; wiatrak. Wś Z. os. 31, mr. 560; wś Kuszlów os. 17, mr. 140; wś Zacisze os. 8, mr. 51. Ob. *Wygoda* 52.).

Załazy 1.) folw. i karczma, przed ujściem rz. Sergut do Berezyny, w pow. borysowskim; miejscowość nizinna. 2.) **Z.,** folw. nad rz. Ippą, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Dudzicze, par. katol. Mozyrz; miejscowość nizinna. *A. Jel.*

Załączkie al. *Załoniecka*, wś, pow, dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo (o 10 w.), okr. wiejski i dobra (gen. Frołowa) Łąka, o 4 w. od Dzisny, 7 dm., 78 mk. prawosł. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Załącze, os. leś., pow. radzymiński, gm. Jadów, par. Kamieńczyk.

Załączne, niem. *Zalonczne*, wyb. do Szynwałdu, pow. wejherowski, st. p. Przetoczyn; 1885 r. 4 dm., 26 mk.

Załęcze 1.) *Wielkie*, wś i folw. nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. Kamionka, par. Pątnów, odl. 18 w. od Wielunia, leży w najwyższym punkcie płaskowzgórza pagórkowatego, zalegającego okolicę Działoszyna, ma 59 dm. i 673 mk. (wraz z osadami: Grabowa, Wilk, Tułacz, Nosek, Madeły, Kubary, Kluski). W r. 1827 było 48 dm., 387 mk., par. Dzietrzniki. 2.) **Z.** *Małe*, kol. i os. leś. nad rzką b. n., pow. wieluński, gm. i par. Mierzyce, odl. 18 w. od Wielunia, ma 52 dm., 405 mk. (wraz z kol. Cisową i os. leśną). W r. 1827 było 37 dm., 249 mk. Jestto stara osada wymieniona w dok. z r. 1357 w liczbie posiadłości kościoła gnieźnieńskiego (Kod. Wielkop., № 1354). Na początku XVI w. wsi: Załęcze Wielkie i Małe należały do dóbr stołu arcybiskupiego. Załęcze Wielkie należało do par. w Łaszowie. Kmiecie dawali prepozytowi wieluńskiemu po 4 rączki miodu, zaś plebanowi w Łaszowie po mierze owsa i mierze żyta z łanu i po groszu od każdego kmiecia i ogrodnika. W r. 1552 wś miała 9 os. na 5 łanach, łan sołtysi, karczmę z łanem ziemi, kuźnicę o 2 kołach. Z. Małe, w par. Mierzyce, dawało plebanowi meszne po groszu od domu. W r. 1553 podane Z. w par. Kamion (filia Mierzyc), miało 5 osad na 5 łan. i 1 łan sołtysi.

Załęg 1.) al. *Załężne*, grupa domów w Krowicy Hołodowskiej, w części wsi Wólka Krowicka, pow. cieszanowski. 2.) **Z.,** grupa domów w Sieniawce, pow. cieszanowski. 3.) **Z.,** część Rudomierza, pow. jaworowski. *Lu. Dz.*

Załęgi Nienałty, pow. ostrowski, ob. *Nienałty* 7.). W r. 1827 wś Załęgi ma 3 dm., 17 mk.

Załęska Wólka, pow. grójecki, ob. *Wólka Załęska.*

Załęzczyzna, dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Podolesie, o 5 w. od Kobrynia, 183 dzies. (31 łąk i pastw., 30 lasu, 5 nieuż.); własność Bułhakowych.

Załęże 1.) *Małe*, folw. (kol.) i wś, pow. grójecki, gm. Konie, par. rz.-kat. Rembertów, ew. Karolew, odl. 9 w. od Grójca, ma 76 mk. W r. 1827 było 8 dm., 61 mk. W r. 1881 folw. Z. Małe rozl. mr. 495: gr. or. i ogr. mr. 348, łąk mr. 5, lasu mr. 134, nieuż. mr. 8; bud. drew. 10, las nieurządzony. Wś Z. Małe os. 5, mr. 8. 2.) **Z.** *Wielkie*, wś i kol. nad rzką b. n., pow. grójecki, gm. Konie, par. rz.-kat. Rembertów, ew. Karolew, odl. 10 w. od Grójca, ma 95 mk. W r. 1827 było 17 dm., 121. W r. 1887 dobra Z. Większe składały się z folw. Z. Większe i Aleksandrów rozl. mr. 999: gr. or. i ogr. mr. 590, łąk mr. 25, pastw. mr. 9, lasu mr. 343, odpadki mr. 3, nieuż. mr. 29; bud. mur. 8, drew. 20, las nieurządzony, wiatrak, pokłady torfu. Wś Z. Wielkie os. 17, mr. 70; wś Karolew os. 48, mr. 215. W r. 1580 we wsi Załęże, w par. Rembertowo, pow. warszawskim, było 5 działów, obejmujących 11 łan. Siedzą tu Załęscy Przedborowie i Kobelski. We wsi Z. minor ma Uliniecki $^3/_4$ łanu i wdowa po Cedrowskim $^3/_4$ łanu (Pawiń., Mazowsze, 292). 3.) **Z.,** wś nad rz. Mrożycą, pow. brzeziński, gm. Niesułków, par. Skoszewy, ma 4 dm., 50 mk., 60 mr. 4.) **Z.,** wś i folw., pow. włoszczowski, gm. i par. Chrząstów, odl. 15 w. od Włoszczowy. Folw. ma 228 mr., należy do dóbr Chrząstów; wś ma 21 os., 290 mr. W r. 1827 było 12 dm., 66 mk. 5.) **Z.,** wś, pow. olkuski, gm. Wolbrom, par. Bydlin, odl. 26 w. od Olkusza, ma 51 os., 388 mr. Wchodziła dawniej w skład dóbr Bydlin. W r. 1827 było 26 dm., 173 mk. W r. 1581 Bonarowie płacą tu od 8 zagr. z rolą (2 nie wyszła wola), 1 kom. z bydł. i 2 rzem. (Pawiń., Małop., 94). 6.) **Z.,** kol., pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia, odl. 14 w. od Mławy, ma 20 dm., 174 mk., 505 mr. W r. 1827 było 12 dm., 61 mk. 7.) **Z.,** okolica szlach., pow. makowski, gm. Sieluń, par. Rożan. W obrębie jej leżą: *Z. Biernaty*, 1827 r. 2 dm., 12 mk.; *Z. Czartki*; *Z. Duchniki*, w 1827 r. 1 dm., 4 mk.; *Z. Eliasze*, w 1827 r. 6 dm., 47 mk.; *Z. Gartki*, w 1827 r. 5 dm., 25 mk.; *Z. Rzezaki*, w 1827 r. 4 dm., 12 mk. *Z. Sędzięta*, w 1827 r. 9 dm., 43 mk.; *Z. Tamki*, w 1827 r. 4 dm., 35 mk., *Z. Wielkie*, w 1827 r. było 12 dm., 65 mk. W r. 1887 folw. Z. Wielkie rozl. mr. 420: gr. or. i ogr. mr. 351, łąk mr. 20, pastw. mr. 23, lasu mr. 19, nieuż. mr. 7; bud. drew. 6. Wś Z. Wielkie os. 10, mr. 25; wś Wypychy os. 3, mr. 3; wś Gartki Rzezaki Tomki os. 1, mr. 15; *Z. Wypychy*, w 1827 r. 4 dm., 15 mk., wreszcie *Z. Ponikiewka*, w gm. Perzanowo, par. Rożan, 1827 r. 9 dm., 48 mk. W r. 1582 w pow. rożańskim, par. Rożan, znajdują się: Z. Ponikiewka, Grotowa i Kordowscy uprawiają sami (bez kmieci) $4^3/_4$ łanu. Z. Wignali (Eliasze) $2^3/_4$ łan., 1 zagr., Z. Józwy (Z. Duchniki) $^1/_2$ łanu, Z. Biernaty $1^1/_4$ łanu, Z. Sędzięta $2^1/_2$ łanu, 3 zagr., Z. Wypychy 1 łan, Z. Gartki 1 łan, Z. Wielkie $3^1/_2$ łanu, 2 zagr., wreszcie część Podoskiego $^1/_2$ łanu (Pawiń., Mazow., 387). *Br. Ch.*

Załęże, folw., pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 52 w. od Kowna.

Załęże 1.) z *Markuszką*, wś, pow. jasielski, na lewym brz. Wisłoki, 2·9 klm. na płn. od mtka Osieka, wzn. 273 mt. n. p. m. Okolicę ma pagórkowatą, o glebie ciężkiej, iłowatej. Graniczy na zach. z Wolą Dębowiecką, na płd. z Zawadką, na płn. Dębowcem. Markuszka zaś leży na płd. od Z. i składa się z 13 dm. Cała wś ma 96 dm. i 550 mk. (290 męż., 260 kob.) rz.-

kat. (prócz 8 izrael.). Pos. tabularna (Sew. Stawiarskiego) ma 116 mr. roli; pos. mn. 609 mr. O założeniu wsi i parafii nic nie wiadomo, ale istniały już w r. 1326. Długosz (L. B., 401. 497) pisze nazwę wsi Zalauze, Zalanszye i Zalauzie prope Osiek; była wsią królewską. Teraźniejszy kościół drewniany zbudowano w r. 1760 a przerobiono w r. 1883. Do par. (dyec. przemyska, dek. jasielski) należą Markuszka i Woda Dębowiecka. W r. 1581 (Pawiń, Małop. 125) całą parafię posiadał Jerzy Mniszek; Z. liczyło 13 półłanków km., 1 czynsz., 8 komor. z bydłem, 1 komor. bez bydła i 2 pręty roli karcz. 2.) **Z.**, wś, pow. rzeszowski, jest to część gm. Pobitno, 3 klm na płn.-wsch. od Rzeszowa. Składa się z 52 dm., ma 269 mk. (119 męż., 150 kob.). Pos. więk. (Wład. Jędrzejowicza) ma 704 mr., w tem 223 lasu; pos. mniejsza ma 180 mr. Graniczy na płd. z Pobitnem, na płn. z Terliczką i Łąką, na wsch. z Krasnem; na zach. oblewa je Wisłok. 3.) **Z.**, wś, pow. sądecki, na lewym brzegu Dunajca, 21·8 klm. na płn. od Nowego Sącza; par. rzym.-kat. w Zbyszycach. Od płd., wsch. i płn. oblewa obszar wsi Dunajec, na zach. graniczy z Witkówką i Tabaszową; dzieli się na dwie części; część północna (Z. Niżne) ma własność tabularną (Józ. Żuka-Skarszewskiego) obejmującą 242 mr., część płd. (własność gminy Limanowy) wynosi 92 mr. W XVI w. (Pawiń., Małop., 136) Z. Niżne, ks. Ostrogskich, należało do par. w Podolu, Z. Wyżne do par. w Zbyszycach. Pos. mn. ma wogóle 191 mr. 4.) **Z.**, wólka do Stanów, w pow. niskim, ma 41 dm. i 247 mk., leży na wschód od wsi, za pot Łęgiem. 5.) **Z.**, wólka do Korczyny, w pow. krośnieńskim, składa się z 13 dm. i 78 mk. 6.) **Z.**, wólka do Znamirowic, w pow. sądeckim, ma 24 dm. i 166 mk.

Załęże al. *Nowe Kosowo*, niem. *Zalensee*, kol. na Kaszubach, pow. kartuski, st p. i par. kat. Przodkowo, st kol. Żukowo, o 9 klm., szkoła w miejscu Wzn. 597 st. n. p. Zawiera posiadło dworskie, 70 posiadeł włościańskich i 22 zagrody, razem 964 ha (770 roli orn., 40 łąk, 25 lasu); 1885 r 65 dm., 97 dym., 496 mk., 489 kat., 7 ew. Kolonia ta została założona około r. 1639 a r. 1654 nadana przez króla Jana Kazimierza Janowi v. Werden, jako majątek gracyalny. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako dobra dominialne o 12 dym. nabyte od Korony polskiej za 17322 złotych, w dzierżawie Łebińskich (str. 262). Do kol. należą oprócz Załęża: Trzy Rzeki (2 dm., 9 mk.), Józefowo (2 dm., 14 mk.) i Rąb (34 dm., 242 mk.). W XVIII w. utrzymywali tu Łubińscy kaplicę domową (ob. Utracone kościoły przez ks. Frankidejskiego, str. 198). *Ks. Fr.*

Załęże, niem. *Zalenze*, dobra i wś, pow. katowicki, par. kat. Bogucice, ew. Katowice. W r. 1885 dobra miały 493 ha, 24 dm., 262 mk. (6 ew.). Wś miała 349 ha, 210 dm., 3530 mk. (84 ew.) Szkoła katol. od r. 1827. Kopalnie rudy żelaznej i węgla kamiennego.

Załka, jezioro, w pow. porzeckim gub. smoleńskiej, połączone przez odpływ wodny z szeregiem jezior (ob. *Dgo*). Odpływ jez. Z. uchodzi do rzki Połowja, dopływu Kaspli.

Załocki, wś, włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Serwecz (o 5 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Kościeniewicze, 36 dusz rewiz.

Załockowszczyzna, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. aleksandrowska, okr. wiejski i dobra, Paszkiewiczów, Stracza, 3 dusze

Załoczewa, wś, pow. czerykowski. gm. Malatycze (o 9 w.), zapasowy śpichlerz gminny.

Załoczyża al. *Zołoczyża*, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze. paraf. katol. Błonie, o 20 w. od Ihumenia. Mają tu własności szlachta: Rusieccy 3 włóki, Pieńkowscy $^1/_2$ wł. i mieszczanin Makulczyk 2 włóki. *A. Jel.*

Załogl 1.) *Cibory* i *Z. Jędrzejki*, wś, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Czernice, odl. 7 w. od Przasnysza. Z. Cibory mają 2 dm., 10 mk., 45 mr.; Z. Jędrzejki 6 dm., 32 mk., 260 mr. W r. 1827 Z. Cibory miały 1 dm., 7 mk. a Z. Cibory 6 dm., 47 mk. W r. 1567 Załogi Cibory Wirymy miały 2 części po $^1/_8$ wł., jedną $^1/_2$ wł., trzy po 5 mr., Z. Andrzejki zaś 2 części po 2 wł., 1 ogr., 1 rzeź., 1 włoka (Pawiń., Mazow., 341). 2.) **Z.**, pow. makowski, ob. *Chotkowo*. *Br. Ch.*

Załohiem, *Załohom*, fol., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. i par. katol. Świsłocz, gm. Bacewicze, należy do domin. Nieseta, dziedzictwa Pawlikowskich; grunta lekkie. *A. Jel*

Załoj, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorełe, o 48 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Załokieć, potok, prawy dopł. Bystrzycy Tyśmienickiej, uchodzi do niej na obszarze wsi Załokieć, w pow. drohobyckim

Załokieć, wś, pow. drohobycki, 21 klm. na płd.-zach. od Drohobycza, tuż na płd. od sądu pow. i urz. poczt. w Podbużu. Na płn. leży Podbuż, na wsch. i płd.-wsch. Opaka, na płd.-zach. Bystrzyca, na zach. Smolna. W płd. stronie wsi nastaje jedno z ramion Bystrzycy, płynie na płn.-zach., łączy się z drugiem ramieniem nadpływającem od wsi Bystrzycy, a tak utworzona rzeka płynie prawie środkiem obszaru na płn.-wsch i wchodzi do Podbuża. W obrębie wsi przyjmuje, prócz kilku strug małych, dwie znaczniejsze od praw. brzegu, a mianowicie: pot. Załokieć i Opakę. Zabudowania leżą w dolinie Bystrzycy. Na płd. wznosi się „Kobyła“ do 820 mt. Dolina Bystrzycy wznosi się do 468 mt. Własn. więk. ma roli or. 18, łąk i ogr. 9, pastw. 4, lasu 633 mr.; wł. mn. roli or. 1045, łąk i ogr. 374, pastw. 816 mr. W r. 1890

było 196 dm., 956 mk. w gm. (854 gr.-kat., 37 rz.-kat., 65 izr.; 854 Rus., 97 Pol., 5 Niem.). Par. rz.-kat. w Podbużu, gr.-kat. w miejscu, dek. staromiejski, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja i kasa pożyczk. gm. z kapit. 996 złr. Szczegółowy opis wsi podaje „Lustracya ekonomii samborskiej“ (Rkp. w Bib. Ossol., Nr. 1255, str. 169). Istniały tu kuźnice żelaza. *Lu. Dz.*

Załom, uroczysko, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Byteń, o 38 w. od Słonima.

Załom, szczyt w Karpatach wschodnich, na granicy od Węgier, na obszarze pow. dolińskiego. Wzn. 1291 mt.

Załom 1.) niem. *Salm*, wś, pow. wałecki, st. pocz. i par. kat. Człopa, 400 ha (132 roli orn., 3 łąk, 11 lasu); 1885 r. 10 dm., 15 dym., 88 mk., 16 kat., 72 ew. 2.) **Z.,** dobra ryc., tamże, 3007 ha (481 roli or., 48 łąk, 2291 lasu); 1885 r. 19 dm., 42 dym., 230 mk., 46 kat., 184 ew.; gorzelnia, cegielnia, piec wapienny, hodowla bydła wschodnio-fryzyjskiej rasy. Dawniej znajdowała się tu kaplica drewniana, należąca do Człopy, która istniała jeszcze r. 1789. W topogr. Goldbecka Z. zapisane jako wś i fol., z młynem, smolarnią i leśn., o 14 dym., w ręku barona v. d. Goltz (str. 224). Do dóbr należą fol. Oerzenthal i Gammelberg. *Ks. Fr.*

Załomeszcze al. *Kalihirka*, potok, lewy dopł. pot. Wadrówki (dopł. Oporu) w pow. stryjskim.

Załomiana, zaśc. szlach. nad rzką Łomianą, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 45 w. od Trok, 2 dm., 15 mk. katol.

Załomysta, os. w Mikuliczynie, pow. nadworniański.

Załoniecka, ob. *Załąckie.*

Załośce, ob. *Założce.*

Załosie, jezioro, w pow. wileńskim, pod zaśc. Postawniki.

Załosińce, uroczysko, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Wielkierytą.

Załośnica, os. dom. w Machowy, pow. pilzneński, ma 10 dm., 47 mk.

Załosomas, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 83 w. od Nowoaleksandrowska.

Załosy, wś, w pow. kowelskim, należała do sstwa ratneńskiego i w 1628 r. dawała 250 fl. 29 gr. i 9 den. prowentu.

Załoszańsk, zaśc. w pobliżu kotliny rz. Łoszy, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Pereszewska-Słoboda, par. kat. Uzda, o 100 w. od Ihumenia; miejscowość małoludna, grunta piaszczyste i kamieniste. *A. Jel.*

Załowie, wś, pow. radomski, gm. Jedlińsk, par. Lisów, odl. od Radomia 16 w., ma 11 dm., 20 mk., 69 mr.

Załowie, wś, pow. rohaczewski, gm. Czeczersk (o 12 w.), ma 27 dm., 171 mk., zapasowy śpichlerz gminny. Własność większa należy do dóbr Mazałów, Jezierskich.

Załowo, jezioro, w pow. dzisieńskim, pod wsią Małość.

Załoza, uroczysko na gruntach wsi Napadówki, w pow. krzemienieckim, zarosłe dawniej odwiecznym lasem olszowym.

Załozany, część Barszczowic, w pow. lwowskim.

Założce al. *Załośce*, *Załośce Stare* i *Nowe*, miasteczko, pow. brodzki, 40 klm. na płd.-wsch. od Brodów, pod 49° 48′ płn. szer. a 43° 2′ wsch. dług. od F., siedziba sądu powiat., urz. poczt., notaryusza, posterunku żandarmeryi, lekarza i apteki. Na zach. leżą: Trościaniec Wielki, Czystopady i Ratyszcze, na płd. Podbrzeźce, Seretec i Zagórze, na płd.-wsch. Milno i Blich, na płd. Reniów i Białogłowy (ostatnia w pow. złoczowskim). Prawie środkiem obszaru płynie Seret i tworzy rozległy staw załoziecki, wzn. 315 mt. npm. Zabudowania miasteczka leżące na płd. stawu i nad praw. brz. Seretu, wraz z zamkiem, położonym na lew. brzegu wśród moczarów, tworzą Założce Stare, za groblą zaś, na płd.-wsch. krańcu stawu położona część miasteczka, zwie się Założce Nowe. W odległości 2 do 3 klm. ku płn.-wsch. od Z. Nowych leżą na wyniosłych pagórkach (359 do 379 mt. npm.) części Załoziec: Gaje Załozieckie al. Roztockie i Gaje za Rudą. Zachodni obszar wznosi się do 374 mt. (Wójtowa góra) i pochyla się ku wsch. do bagnistej doliny Seretu (314 mt.), za którą ciągną się dalej ku wschod. wyższe pagórki, pokryte piękną dębiną (Ostra góra). Własn. więk. ma roli or. 1043, łąk i ogr. 728, past. 98, lasu 333 mr.; wł. mn. roli or. 3499, łąk i ogr. 1474, past. 236, lasu 431 mr. W r. 1890 było 988 dm., 6928 mk. w gm., 39 dm., 367 mk. na obsz. dwor. (3157 gr.-kat., 1636 rz.-kat., 2502 izr.; 3065 Rus., 2846 Pol., 1379 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. brodzki, archidyec. lwowska. Parafią założył i uposażył w r. 1547 Jan Kamieniecki, dziedzic na Olesku i Założcach. Do parafii należą: Białogłowy, i Blich, Czystopady, Ditkowce, Gontowa, Hnidawa, Horodyszcze, Milno, Mszaniec, Neterpińce, Niszkowce, Nosowce, Nowosiołki z Beniowem, Obarzańce, Panasówka, Plisowce, Podbereźce, Ratyszcze, Seretec, Trościaniec Wielki, Wertełka, Zagórze i Zarudzie. Kościół murowany, konsekrowany w r. 1738. W kościele są grobowce ks. Janusza Wiśniowieckiego, koniuszego kor. († 21 maja 1636), i jego ojca Konstantyna, wojewody ruskiego († 25 maja 1641). W Założcach Nowych jest klasztor sióstr miłosierdzia, uposażony pierwotnie w Brodach r. 1760 przez Helenę Potocką, wdowę po Stanisławie Potockim, wojewodzie poznańskim, dziedzicu dóbr brodzkich. Gdy w r. 1801 spłonął klasztor brodzki, przeniosły się zakonnice do Zało-

ziec, gdzie pielęgnują chorych i utrzymują szkółkę dla dziewcząt. Paraf. gr.-kat. są dwie: w Załoźcach Nowych i w Z. Starych. Do ostatniej należy Reniów. Obie należą do dekanatu załozieckiego, który obejmuje parafie: Batków, Czepiele, Harbuzów, Hołubica, Kołtów, Kutyszcze, Lutowisko, Manajów, Markopol, Milno, Nestorowce, Panasówka, Pieniaki, Podkamień, Popowce, Ratyszcze, Seretec, Szyszkowce, Trościaniec, Wertełka, Wierzbowczyk, Zagórze i Zwyżeń. W Załoźcach Nowych jest cerkiew p. w. N M. P. a w Z. Starych p. w. WW. Św. W Z. Nowych jest szkoła 3-klas., istniejąca od r. 1791, a w Z. Starych szkoła 1-klas. od r. 1871. W obu szkołach język wykładowy polski. Zakłady dobroczynne są: zakład dla chorych i sierot pod opieką sióstr miłosiardzia, na 20 łóżek, z dochodem rocznym 4120 złr. i zakład dla kalek, z funduszem zakładowym 1095 złr. Przemysł rękodzielniczy i handel rozwija się dość pomyślnie. Z zakładów przemysłowych istnieją: gorzelnia, młyn wodny i cegielnia. Istnieje też kasa pożyczk. gm. z kapit. 12246 złr. Z. wraz z okolicznemi wsiami należały w XV w. do rozległych dóbr oleskich, które po śmierci Jana z Sienna, przypadły z podziału w r. 1477 dokonanego synowi Piotrowi. Tenże pozostawił dwie córki: Annę, wydaną za Herburta, kaszt. bieckiego, i Jadwigę, wydaną za Marcina Kamienieckiego, wojewodę podolskiego. Po śmierci ojca zrobiły one podział majątku rodzicielskiego we Lwowie w r. 1511. W dokumencie wówczas spisanym (podał ks. Barącz w dziełku „Kronika Oleska“, str. 137) wymienione są Załoźce i przyległe wsi. Wnosić z tego należy, że już w r. 1511 były Z. miasteczkiem i miały zamek, a to tem pewniej, że w XVI w. pobierano tu cło od towarów, które stanowiło najznaczniejszy dochód województwa podolskiego. W czasie wspomnianego podziału majątku były dobra załozieckie prawdopodobnie w zastawie, i dopiero w kilka lat później wykupił je Marcin Kamieniecki, woj. podolski. Synowie tegoż: Jan, Wojciech i Stanisław uczynili w r. 1578 nowy dział majątku, na mocy którego miasteczko Z. z zamkiem i wsiami do niego należącymi przypadło Stanisławowi Kamienieckiemu. Po Kamienieckich przeszły dobra na Wiśniowieckich, po nich na Potockich. Wnuk Józefa Potockiego, hetm. w. kor. i kaszt. krakowskiego, Piotr Potocki, sprzedał dobra Michałowi Ronikierowi, cześnikowi litewskiemu. Potem nabył je Ignacy hr. Miączyński, dziś należą do Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego. Zamek, niegdyś obronny, stoi dziś w ruinach, z których znaczne resztki częściowo są jeszcze zamieszkane i zamienione na browar i stajnie. Był to obszerny, czteroskrzydłowy gmach, zbudowany w czworobok z kamienia i cegieł, a wysoki na 2 piętra. Po rogach baszty wieloboczne, 3-piętrowe, ze strzelnicami. Brama wjazdowa, ze śladami mostu zwodzonego, znajduje się w skrzydle południowem, zachowana w stanie dość dobrym. Na zewnętrznej jej stronie herb Pilawa. Po prawej stronie bramy wyniosła, czworoboczna wieża. Mury obwodowe zamku i baszt, w wielu miejscach zarysowane i poszczerbione, tynki i ciosowe obramienia okien utrzymują się gdzieniegdzie. Pod zamkiem rozległe piwnice, użyte w części na składy piwa, w części zawalone. Dokoła rozciągały się niegdyś niedostępne moczary, dziś osuszone. Zamek ten wzniesiony był w drugiej połowie XVI w. Założyli go książęta Wiśniowieccy i mieszkali w nim stale. Obok Wiśniowca był on główną siedzibą tego rodu. Za dziedzictwa Jerzego Wiśniowieckiego, kasztelana kijowskiego († 1617), a następnie za Dymitra Jerzego, hetm. w. kor. († 1682), wspaniale był urządzony i gwarnem wrzał życiem. W wojnach kozackich uległ zniszczeniu, niejednokrotnie też opierał się czambułom tatarskim. W r. 1675 Ibrahim Szyszman pasza wysłał z pod Zbaraża kilku baszów na zdobycie zamku, w którym ks. Dymitr Wiśniowiecki znaczną osadził załogę. Baszowie, zwyczajem tureckim postanowili najprzód zasięgnąć wróżby, nim przystąpili do oblężenia. Wypuszczono z obozu tureckiego czarną kurę ku zamkowi, śledząc, gdzie się zwróci. Kura z gdakaniem wróciła w szeregi muzułmańskie. Turcy uważając to za złą wróżbę, spalili miasteczko i nie tykając zamku wrócili pod Zbaraż. Józef Potocki, hetman w. kor., upiększył zamek znacznie, przemieszkiwał w nim często i tu umarł 1751 r. Ignacy hr. Miączyński objął już prawie ruiny, więc założył w nich fabrykę sukna, którą po kilku latach zwinięto i przeistoczono na fabrykę koców. Ale i ta nie utrzymała się długo (czyt. Sokalski „Rys geogr.-stat. złoczowskiego okr. szk.“, str. 321 i Czołowski „Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej“, Teka konserwatorska, 1892, str. 122). *Lu Dz.*

Załozdoń al. *Zołozdoń*, okolica, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Średniki, o 41 w. od Kowna. Butwiłłowie mają tu w dwóch działach 27 dzies. (2 nieuż.), Czechowiczowie $20^1/_2$ dzies. (5 lasu), Syrtowtowie 18 dzies. (8 lasu).

Załozie al. *Załuzie*, fol. dóbr Opole, w pow. włodawskim, ma 417 mr.

Załozie 1.) zaśc., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Laskowicze, o 86 w. od Bobrujska. Mają tu własności (po 5 włók): Baranowscy, Hryniewieccy i Lewkowiczowie 2.) **Z.** al. *Założe*, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Brodziec, o 80 w. od Ihumenia; miejscowość poleska, grunta lekkie. 3.) **Z.**, wś nad bezim. dopł. Niemna, pow. nowogródzki, przy dawnym trakcie poczt. mińsko-nowogródzkim, w 4 okr. pol. i gm. Mir, par. prawosł. Załuże, ma 41 osad; miejscowość bezleśna, grunta lekko faliste, uro-

dzajne. 4.) **Z.,** zaśc., pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, par. kat. Starczyca, należy do domin. Ustroń, Prószyńskich.

Załozie 1.) wś nad błotem Nowińskie, pow. mohylewski, gm. Pawłowicze. 2.) **Z.,** wś, pow. sieński, ob. *Mieleszkowicze.*

Załoziemie, dobra, pow. siebieski, gm. Kamieniec, własność dawniej Hłasków, dziś Aleksandra Tomiłowa, 1240 dzies. Jest tu cerkiew p. w. N. M. P., zarząd gminy, szkoła, młyn wodny.

Załozki, wś nad rzką Wołownią, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. i gm. Lubcz, o 18 w. od Nowogródka, ma 41 osad; miejscowość bezleśna, grunta urodzajne. *A. Jel.*

Załozowie, wś, pow. wilejski, w 2 okr pol., gm., okr. wiejski i dobra, Kamieńskich, Dołhinowo (o 3 w.), 68 dusz rewiz.

Załozy, wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Luszniewo, o 36 w. od Słonima, 148 dzies. ziemi włośc.

Załozy, grupa domów we wsi Lubela, w pow. żółkiewskim.

Założe 1.) wś i dobra nad Pronią, pow. czauski, gm. Radoml (o 6 w.). We wsi zapasowy śpichlerz gminny. Dobra, nadane w 1880 r. Oldze Poniatowskiej, mają wraz z Raduczami i Susłówką 2959 dzies. (247 roli, 51 łąk, 2558 lasu). W dobrach 3 młyny wodne i folusz dają 700 rs., prom 400 rs. 2.) **Z.** (*Założe*), wś, pow. orszański, gm. Rudnia (o 6 w.), 25 dm., 147 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 3.) **Z.,** ob. *Załozie.*

Założyn 1.) zaśc. szl., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 6 w. od Oszmiany, 1 dm., 7 mk. katol. 2.) **Z.,** fol. i wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budsław (o 12 w.), okr. wiejski Wosin, o 55 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Dołhinowa. Fol. ma 1 dm., 19 mk. katol., wś zaś 3 dm., 21 mk. t. wyzn. (9 dusz rewiz. w r. 1865). Folw. należał do Żakowiczów.

Załszyn, w XVI w. *Zolszino*, fol., pow. sierpecki, gm. Lisewo, par. Kurowo, odl. 12 w. od Sierpca, ma 11 dm., 92 mk., 565 mr. W r. 1827 miał 12 dm., 106 mk. R. 1578 płaci tu Tomasz Ważyński od $1^1/_2$ łanu i 1 zagr. z rolą.

Załtryszki, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Taurogi, o 69 w. od Rossień.

Załubice, wś i fol., pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Radzymin, ma 331 mk., 1296 mr. dwor., 605 mr. włośc. Fol. Z. stanowi majorat nadany gen. Rubcowowi. W r. 1827 było 28 dm., 199 mk. Jan, ks. mazow. potwierdza w r. 1386 w Warszawie, sprzedaż wsi Zalubycze „in districtu warszeviensi“ przez Klemensa dziedzica Biejkowa, Dersławowi, dziedzicowi Okunina, za 90 grzyw. (po 48 gr.). Przytem książę pozwala przenieść tę wieś z prawa polskiego na niemieckie, chełmińskie (Ulanow., Dok. mazow., 343—50). W r. 1580 ze wsi duchownej Z. płaci Stanisław Rusinowski, rządzca w imieniu klasztoru czerwińskiego od $6^1/_2$ łan., 2 zagr. z rolą, 1 koła młyn. (Pawiń., Mazow., 258). Istniała też wtedy Wolica Załubska.

Załubińcze, wś, pow. sądecki, u ujścia Kamienicy do Dunajca, 2 klm. na płn.-wsch. od Nowego Sącza, przy gościńcu do Grybowa, ma 87 dm. i 1060 mk., 570 rz.-kat. należących do par. w Nowym Sączu. 10 ewang. i 480 izrael. Pos. tabularna dzieli się na pięć korpusów: Z. Borowskie, Straszów i Grabowa, Grabowa Dolna i Górna, Przetakówka i Z. Wierzbicieńskie. Na tym obszarze stoi 52 dm. i przebywa 508 mk. (232 męż., 276 kob.), 330 rz.-kat., 15 gr.-kat., 17 ewang. i 146 izr. Wszystkie te części mają razem 295 mr. obszaru. Pos. mn. ma 187 mr. gruntu. Nazwy tej wsi nie wymieniają spisy pobor. ani w r. 1581 (Pawiń., Małop., 127) ani w r. 1674. *Mac.*

Załuchowo, wś nad Turyą i Prypecią, pow. kowelski, gm. Lelików, 27 dm., 190 mk., cerkiew.

Załucka góra 1.) bezleśny szczyt (351 mt.) na granicy Dziewięcierza i Sopotu, w pow. rawskim (Galicya), na 41° 5′ wsch. dług. a 50° 13′ płn. szer. (Karta wojs., 5, XXIX). 2.) **Z. g.** al. *Załuczka*, wzniesienie na obszarze Radruża, w pow. rawskim. Najbliższe wzgórze na płd. sięga 351 mt. Leży na dziale wodnym dopływów Sanu i Bugu (Karta wojs., 5, XXIX).

Załuckie (w dokum.), pow. ostrogski, ob. *Załuż.*

Załucko al. *Załuski*, wś, pow. miechowski, gm. i par. Luborzyca, odl. 23 w. od Miechowa, ma 8 os., 58 mr. Wchodziła w skład dóbr Łuczyce.

Załucz, wzgórze lesiste (420 mt.), na granicy wsi Nuszcze Perepelniki, w pow. złoczowskim. Pod 49° 47′ płn. szer. i 42° 48′ wsch. dług.

Załucz, grupa domów w Nuszczu, pow. złoczowski.

Załuczany, wś, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Werejki, o 23 w. od Wołkowyska, 206 dzies. ziemi włośc.

Załuczany, folw. w Łapszynie, pow. brzeżański.

Załucze 1.) fol., pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica, odl. 21 w. od Lublina. W r. 1884 fol. Z., oddzielony od dóbr Niedrzwica Mała al. Kościelna, rozl. mr. 492: gr. or. i ogr. mr. 287, łąk mr. 2, lasu mr. 7; nieuż. mr. 196, bud. mur. 1, drew. 3; płodozm. 14-pol.; las nieurządzony, pokłady kamienia. Z ogólnej przestrzeni w r. 1890 odprzedano mr. 68. 2.) **Z.** i *Z. Nowe*, dwie wsi, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn. Leży między jeziorami: Łukie, Bikcze i Uściwierz. Z. ma 74 os., 858 mk. (784 katol., 74 ewang.). We wsi jest szkoła początkowa. Osady włościańskie mają

od 6 do 30 mr. obszaru, ogółem 1108 mr. nadanych przy uwłaszczeniu i 153 mr. trzymanych na prawie wieczysto-czynszowem. Gleba piaszczysta, w części popielatka. Ludność trudni się uprawą roli, zarobkowaniem po sąsiednich folwarkach i wyrobem bryczek (wózki węgierskie), których sprzedają po 60 i więcej rocznie w Łęcznie i Warszawie. Z. Nowe powstało już po 1864 r. przez wypuszczenie w wieczystą dzierżawę czynszową gruntów dworskich. Ma 81 mk. (46 ew., 35 katol.), 334 mr. Gleba piaszczysta, w części czarnoziem. *Jan Rostw.*

Załucze 1.) fol. poradziwiłłowski w pobliżu prawego brzegu Niemna, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Zasule, o 75 w. od Mińska a 15 w. od st. Stołbce dr. żel. mosk.-brzeskiej. Należał do domin. Tulonka, dawniej ks. Radziwiłłów, z kolei ks. Wittgensteina i ks. Hohenlohe; grunta lekkie. Z. upamiętnione jest zamieszkaniem tu w piątym dziesiątku b. wieku Ludwika Kondratowicza (Syrokomli), który dzierżawiąc ten folwark, opisał go w wierszu z r. 1847 do przyjaciół Feliksa i Adama Pietkiewiczów, p. t. „O moim starym domku“ (ob. Atheneum Kraszewskiego z r. 1847, t. III, 130 i w wydaniu Korotyńskiego poezyi Syrokomli, t. VI, 177). Nadmienimy, iż Syrokomla, będąc dzierżawczą Załucza, skasował tu gorzelnię w celach filantropijnych. Por. Syrokomla Wędrówki po moich niegdyś okolicach; Obrazy z pobrzeża Niemna (Tyg. powszech. w 1884 r.); Załucze i Borejkowszczyzna (Tyg. Ilustr., 1860 r., t. I, str. 155); Załucze, Dworek Syrokomli (Kłosy, t. XVI, 204). 2.) **Z.**, dobra, pow. newelski, dawniej Zenowiczów, dziś Popowych, 353 dzies. *A. Jel.*

Załucze 1.) zwane dawniej *Z. Wierzchnie*, dziś *Pograniczne* al. *Orynińskie*, wś nad Zbruczem, pow. kamieniecki, okr. pol. Lanckoroń, gm. Orynin, par. katol. Czarnokozińce, odl. o 27 w. od Kamieńca, ma 207 osad, 1058 mk., 791 dzies. ziemi włośc., 40 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1869 r. (928 wiernych), posterunek straży pogranicznej. Powstała w XVI w., należała do Podfilipskich. W 1530 r. posiada 1 łan, wkrótce potem 7 łanów do poboru. Pod koniec XVI w. jako wiano posagowe przeszła do Orzechowskich. W 1620 r. Piotr Orzechowski większą połowę nadał dominikanom kamienieckim, dziś skarbowa. Drugą połową w 1818 r. władał Malinkiewicz, obecnie posiadają tu; Zawadzki 124 dzies. i Szaranczuk 53 dzies. 2.) **Z.** *Cykowskie*, wś nad Smotryczem, pow. kamieniecki, okr. pol. i sąd Maków, gm. Cykowa (o 6 w.), par. katol. Czercze, st. poczt. Nihin, odl. o 21 w. od Kamieńca, ma 247 osad, 1324 mk., 528 dzies. ziemi włośc., 501 (132 lasu) dworskiej należącej do Pisarzewskiego i 411 (130 lasu) do Krzyżanowskiego, 36 cerkiewnej. Posiada cerkiew paraf., p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1757 r., z 955 parafianami, szkółkę cerkiewną. Wś ta, znana początkowo w reg. poborowych pod nazwą Łucznikowiec, w 1530 r. miała 1 łan a w 1566 r., już j ako Załucze, 6 łanów i należała do Sroczyckich h. Nowina. Stanisław Koniecpolski, wwda sieradzki, ojciec Stanisława, hetmana w. kor., ożenił się z ostatnią dziedziczką tego możnego rodu i wziął za nią w posagu znaczną fortunę na Podolu: Załucze, Żwaniec, Kadyjowce i in. W 1578 r. Koniecpolscy zapisali połowę Z. kapitule kamienieckiej, część tę cesarzowa Katarzyna darowała hetmanowej Branickiej, z domu Engelhardt, a córka jej hr. Woroncowa sprzedała Sarneckim, od których nabył Pisarzewski. Druga połowa Z. dostała się Radeckim. Około 1627 r. Jan Radecki zapisał ją jezuitom, po skasowaniu których przeszła na własność funduszu edukacyjnego. Trzymał ją na prawach własności Obrębski, płacąc 4 a następnie 6% od wartości. Od spadkobierców Obrębskiego część tę nabył Krzyżanowski. *Dr. M.*

Załucze, wś, pow. chocimski gub. bessarabskiej, leży niedaleko traktu poczt. z Lipkan do Nowosielicy.

Załucze 1.) wś, pow. borszczowski, 21 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Borszczowie, 14 klm. na płd. od urz. poczt. w Skale. Na płd. leży Niwra, na zach. Sapahów, na płn. Wierzbówka, na wsch. Załucze (w pow. kamienieckim gub. podolskiej). Wzdłuż granicy wsch. płynie Zbrucz. Nad nim leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 404, łąk i ogr. 31, past. 2, lasu 8 mr.; wł. mn. roli or. 591, łąk i ogr. 35, past. 78, lasu 4 mr. W r. 1890 było 122 dm., 628 mk. w gm., 5 dm., 24 mk. na obsz. dwor. (572 gr.-kat., 48 rz.-kat., 32 izr.; 598 Rus., 54 Pol.). Par. rz.-kat. w Skale, gr.-kat. w Niwrze. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła 1-klas. i kasa poż. gmin. z kapit. 325 złr. 2.) **Z.** *nad Czeremoszem*, wś, pow. śniatyński, 7 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Śniatynie, urz. poczt. i st. kol. w miejscu. Na zach. leży Kniażę, na płn. Karłów i Budyłów, na płn.-wsch. Śniatyn, na wsch. Zawale, na płd. Waszkowce nad Czeremoszem (w pow. wyżnickim na Bukowinie). Płd. część wsi przepływa Czeremosz. W jego dolinie leżą zabudowania wiejskie. Płn. krawędź przebiega kolej lwowsko-czerniowiecka i ma tu stacyą. Własn. więk. ma roli or. 1150, łąk i ogr. 197, pastw. 64, lasu 50 mr.; wł. mn. roli or. 1717, łąk i ogr. 233, lasu 27 mr. W r. 1890 było tu i w przys. Serafińce 496 dm., 2534 mk. w gm., 39 dm., 284 mk. na obsz. dwor. (2456 gr.-kat., 196 rz.-kat., 148 izr., 18 innych wyzn.; 2392 Rus., 260 Pol., 166 Niem.). Par. rzym.-kat. w Śniatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. śniatyński. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas., młyn, tartak i gorzelnia. 3.) **Z.** *nad Prutem*, pow.

kołomyjski, 10 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Kołomyi. Na zach. leżą Matyjowce, na płn. Zahajpol, na wsch. Zamulińce i Debesławce, na płd. Debesławce. Prut przepływa wieś od zach. na wschód i dzieli ją na dwie prawie równe części. Na płd. od Prutu płynie w tym kierunku jego dopływ Berezówka. W dolinie Prutu leżą po obu jego brzegach zabudowania wiejskie. Płn. część wsi przebiega gościniec kołomyjsko-śniatyński i równolegle z nim kolej lwowsko-czerniowiecka. Własn. więk. (fundacyi stypendyjnej Piotra Więcławskiego) ma roli or. 284, łąk i ogr. 79, past. 70, lasu 318 mr.; wł. mn. roli or. 559, łąk i ogr. 299, past. 179, lasu 1 mr. W r. 1890 było 182 dm., 894 mk. w gm., 8 dm., 61 mk. na obsz. dwor. (869 gr.-kat., 60 rz.-kat., 23 izr., 3 innych wyzn.; 920 Rus., 35 Pol.). Par. rz.-kat. w Kołomyi, gr.-kat. w miejscu, dek. kołomyjski. Do parafii należą Pylipy, Wołowa, Trościanka i Matyjowce. We wsi jest cerkiew. Załucze na lew. brz. Prutu należy do par. gr.-kat. w Pererowie. We wsi jest szkoła 1-klas. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 1889 złr. W Załuczu przebywał poeta Dominik Magnuszewski (ob. Bibl. Ossol., 1847, str. 535). *Lu. Dz.*

Załuczesie al. *Załuczesy*, wś i dobra nad Łuczesą, pow. witebski, gm. Szczerbińskie (o 1 w.), cerkiew; własność archirejów połockich. Około 1793 r. Z. należały do rodziny Piorów.

Załuczka, ob. *Załucka góra.*

Załuczne al. *Załucze*, wś, pow. nowotarski, leży na zach. od Odrowąża, na granicy węgierskiej, przy drodze z Nowego Targu do Jabłonki na Węgrzech. Zbudowana w ulicę wzdłuż drogi. Położenie górskie, gleba owsiana, kamienista. Ma 111 dm. i 582 mk. (290 męż., 292 kob.) rz.-kat. i 841 mr. Należy do par. w Odrowążu. Wś tę, jak wiele innych w tej okolicy, założono dopiero w XVII w. (Paw., Małop., 146).

Załugi, chutor, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Osownica, o $98^1/_2$ w. od Kobrynia, należy do dóbr Mołodowo (Młodowo) Skirmuntów.

Załuhi, fol. nad bezim. dopł. Serwecza, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Cyryn, o 30 w. od Nowogródka; miejscowość małoleśna, grunta i łąki wyborne, pszenne. *A. Jel.*

Załuka, wś zaginiona istniała w pow. przemyślańskim, ob. *Łahodów* 2) i *Podhajczyki* 1).

Załuki 1.) wś włośc., pow. białotocki, w 1 okr. pol., gm. Gródek, o 26 w. od Białegostoku, 781 dzies. ziemi włośc. (100 łąk i pastw., 20 lasu, 258 nieuż.). 2.) **Z.**, wś, pow. rossieński, par. Niemokszty. 3) **Z.**, fol., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Jurewicze, własność Kuncewiczów, ma $3^1/_2$ włóki; grunta lekkie. *J. Krz.*

Załuki, niem. *Salucken*, fol., pow. ządzborski, st. poczt. Sorquitten.

Załukiecie, fol. o wiorst parę od odnogi Prypeci, pow. mozyrski, w okolicy wsi Kosikowicz, w 2 okr. pol. i gm. Petryków. Grunta wyborne, namułowe, łąk obfitość. *A. Jel.*

Załukiew, wś, pow. stanisławowski, 22 klm. na płn. od Stanisławowa, tuż na zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Haliczu. Na płd. leży Podgrodzie, na płn.-zach Sokół, na zach. Błudniki i Pukasowce, na płn. Hanowce i Popławniki (obie ostatnie w pow. rohatyńskim) i Podberezie (w pow, stanisławowskim), na wsch. Halicz. Wzdłuż granicy zach. i przez płn. część obszaru płynie Łomnica, wzdłuż granicy wsch. Łukiew. Zabudowania wsi leżą nad Łukwią. Włas. więk. ma roli or. 280, łąk i ogr. 5, past. 33, lasu 55 mr.; wł. mn. roli or. 1741, łąk i ogr. 174, pastw. 657, lasu 18 mr. W r. 1890 było 253 dm., 1735 mk. w gm., 8 dm., 53 mk. na obsz. dwor. (1474 gr.-kat., 114 rz.-kat., 200 izr.; 1502 Rus., 286 Pol.). Par. rz.-kat. w Haliczu, gr.-kat. w miejscu (dek. halicki). We wsi jest cerkiew p. w. św. Piotra i Pawła i szkoła 1-klas. Dr. Szaraniewicz przyszedł na podstawie swych badań do przekonania, że starożytny Halicz nie leżał na tem miejscu, gdzie dzisiejsze miasto, lecz przy ujściu Łomnicy do Dniestru i wzdłuż Łomnicy w górę tej rzeki aż po za Sokół, na otwartych dziś polach wsi Załukwi (ob. „Trzy opisy historyczne staroksiążęcego grodu Halicza, skreślone w r. 1860, 1880 i 1882 przez Szaraniewicza“, Lwów, 1883). Utwierdziły go w tem przekonaniu odkrycia archeologiczne, poczynione w Załukwi a mianowicie ślady starodawnych budowli, których opis podał w dziele powyżej zacytowanem. *Lu. Dz.*

Załuść, pow. łucki, ob. *Załuże.*

Załuska góra, ob. *Załuczka.*

Załuski 1.) wś i folw., pow. warszawski, gm. Pruszków, par. Raszyn, odl. 8 w. od Warszawy, na lewo od szosy warsz.-radomskiej. W r. 1870 folw. Z. rozl. mr. 95: gr. or. i ogr. mr. 83, łąk mr. 5, pastw. mr. 2, wody mr. 2, nieuż. mr. 3; bud. mur. 2, drew. 4. W r. 1882 odprzedano mr. 6. Wś ma os. 13, mr. 430. 2.) **Z.**, wś i folw., pow. grójecki, gm. Błędów, par. Wilków, odl. 13 w. od Grójca, mają 227 mk. W r. 1827 było 20 dm., 170 mk. W skład dóbr dawniej wchodziły: Głudna i Kozietuły. W r. 1880 dobra Z., własność hr. Wład. Małachowskiego, mające 55 włók obszaru, sprzedane zostały za 79000 rs. W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 627: gr. or. i ogr. mr. 561, łąk mr. 4, pastw. mr. 24, lasu mr. 14, nieuż. mr. 24; bud. mur. 8, drew. 7. W r. 1892 oddzielono od folw. mr. 526 a mianowicie pod nazwą Janki mr 145, pod nazwą Tomczyce mr. 197 i pod nazwą Śmiechówek mr. 184. Obecnie folw. Załuski obejmuje

mr. 100. Do folw. dawniej należały wsi: Z. os. 21, mr. 417, Wólka Kurdybanowska os. 26. mr. 258, Kozietuły os. 43, mr. 1008, Golianki os. 8, mr. 185, Dąbrówka os. 21, mr. 341, Błogosław os. 9 mr. 235, Głudno os. 19, mr. 216, Cesinów os. 2, mr. 31. W r. 1579 wś Z.. w par. Biała, pow rawskim, miała 10 łan km., 1 zagr., 1 kom., 1 rzem., 1 rzeźnika (Paw., Mazowsze, 169). 3.) **Z.**, wś, pow. miechowski, ob. *Załucko*. 4.) **Z.**, wś. pow. płoński, gm. Załuski, par. Kroczewo, odl. 16 w. od Płońska, ma urząd gminny z kasą zaliczkowo-wkładową, karczmę, 22 dm., 191 mk.. 588 mr. W r. 1827 było 7 dm.. 42 mk. W r. 1576 mieszka tu drobna szlachta, Załuscy i Tabalowie mają działki bez kmieci. ogółem $5^1/_2$ łanu i 1 zagr. (Pawiń., Mazowsze, 311). Z. gmina należy do sądu gm. IV okr., ma 19093 mr. obszaru i 6893 mk. Śród ludności zapisanej do ksiąg stałych jest 98 prot. i 106 żyd. W gm. znajdują się dwa kościoły, szkoła, 2 gorzelnie, browar, młyn parowy, młyn wodny, wiatrak, 7 karczem. W skład gm. wchodzą: Dłutówko, Głodowo, Gostolin, Henrysin, Jemielinek, Karolinowo, Kroczewo, Kamienica Mała, K. Duża. K. Kozaki, Michałówko, Mochty, Niepiekła, Naborowiec, Naborowo, Olszyny, Przyborowice Górne, P. Dolne, P. Zarzeczne, Stróżewo, Słotwin, Sokal (Wymyślin), Strubiny, Sobole, Sadowiec, Smólsko, Słabotka, Szczytno, Tomaszówka, Wrońska, Wojny, Wólka Smoszewska, Załuski, Zdunowo, Złotopolice. 5.) **Z.** *Lipniewo*, wś, pow. ostrowski, gm. Warchoły, par. Andrzejewo, ma 20 dm., 123 mk. Drobna szlachta. W r. 1827 było 24 dm., 149 mk. W r. 1578 we wsi Z. Lipnowo płacą częściowi dziedzice od 15 łan. (bez kmieci) i 2 zagr. (Paw., Mazow., 399). 6.) **Z.**, wś i folw., pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Niedźwiadka. Fol. należy do dóbr Czarnówek, ma 75 mr., wś 14 os., 47 mr. W r. 1827 było 7 dm., 48 mk. W r. 1577 drobni właściciele płacą tu od 3 łan. bez kmieci. 7.) **Z.**, wś, pow. ostrołęcki, gm. Piski, par. Czerwin; mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 11 dm., 71 mk. W aktach ziemskich ostrołęckich występuje r. 1493 Albert Zaluska „de Zaluski" h. Rawa (Herbarz Milewskiego, 480). W r. 1578 płacą tu od 2 łan. *Br. Ch.*

Załuski al. *Załuskie* 1.) *Koronne*, wś włośc., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malesze, o 20 w. od Bielska, 281 dzies ziemi włośc. (92 łąk i pastw., 21 lasu, 14 nieuż.). 2.) **Z.** *Kościelne* al. *Poduchowne*, wś włośc., tamże, o 18 w. od Bielska, 260 dzies. ziemi włośc. (71 łąk i pastw., 50 lasu, 3 nieuż.). Pod Z. bierze początek rzka Bronka.

Załuski, niem. *Salusken*, wś i dobra nad rz. Nidą, pow. niborski, st. p. Neidenburg. Istniały już w r. 1351, w dawnej ziemi saskiej, przywilej wystawiono w kilka lat później. Winryk v. Kniprode, w. m., nadaje r. 1359 w Iłowie potomkom Załuskiego 30 włók chełm. w ziemi saskiej, z obowiązkiem 2 służb pruskich. Graniczą z Rączkami i Szerokopasią. R. 1565 siedzą tu Haubicowie, r. 1600 mieszkają tu sami Polacy (Kętrzn., O ludn. pol., 334).

Załuski, potok, prawy dopł. Sanu, uchodzi powyżej Dynowa, w pow. brzozowskim.

Załuskie, przyl. Siedlisk, w pow. tarnowskim.

Załusków, wś i folw., pow. sochaczewski, gm. i par. Iłów. Wś ma 138 mk.; folw. 84 mk. Wchodził dawniej w skład dóbr Iłów. Jest tu młyn wodny. W r. 1827 było 24 dm., 194 mk. W r. 1867 dobra Z. składały się z folw. Z. i Suchodół, rozl. mr. 1439: gr. or. i ogr. mr. 936, łąk mr. 107, pastw. mr. 33, lasu mr. 146, zarośli mr. 123, nieuż. mr. 94. Wś Z. os. 29, mr. 315, wś Suchodół os. 17, mr. 108, wś Kępa Karolinki os. 15, mr. 233, wś Łęg Suchodół os. 15, mr. 264, wś Władysławów os. 9, mr. 165, wś Gilówka Suchodolska os. 4, mr. 56. W r. 1579 wś Załuskowo major, w par. Iłów, płaci od 6 łan. km., 2 zagr. Z. minor ma pięć działów, obejmujących $3^3/_4$ łan. i 3 zagr. (Paw., Mazow., 201). *Br. Ch.*

Załuskowo, wś, pow. włocławski, gm. Baruchowo, par. Białotarsk, ma 5 dm., 47 mk., 25 mr. włośc.

Załusz (w dokum.), pow. ostrogski, ob. *Załuże*.

Załutewie, uroczysko, pow. piński, w obrębie wsi Pińkowicze, wspomniane w inwentarzu z r. 1574 (ob. Biblioteka Ordyn. Krasińskich, t. II, str. 214). *A. Jel.*

Załuz (w dokum.), pow. ostrogski, ob. *Załuże*.

Załuza, rzeczka, w pow. ostrogskim, pod wsią Rusywel.

Załuzie 1.) *Załuże*, chutor, pow. piński, na Zarzeczu, w 3 okr. pol. stolińskim, gm. Radczysk, o 90 w. od Pińska. 2.) **Z.,** folw., pow. witebski, własność Emelianowa, 15 dzies.

Załuzie *Górne* i *Dolne*, czesk. *Załužne*, niem. *Moradorf*, wś na Szląsku austr., w pow. opawskim, okr. sąd. bielowieckim (Wagstadt). W r. 1880 było 32 dm. i 188 mk.; spis z r. 1890 wykazał 27 dm. i 280 mk. rz.-kat. (95 męż., 113 kob.) Niemców. Z. tworzy wraz z wsią Ciechanowice Nowe (niem. Neu Zechsdorf) jedną gminę administracyjną. Ciechanowice mają kościół parafialny i szkołę ludową. *W. H.*

Załuż z *Doliną*, wś, pow. sanocki, na praw. brzegu Sanu, na płn. od Liska, ma par. gr.kat. i st. dr. żel. przemysko-łupkowskiej (23 klm. od Krakowa, 151 klm. od Stryja), urz. poczt. i tel. i szkołę ludową. Par. rz.-kat. w Lisku (4 klm.). Przez wś prowadzi gościniec z Liska do Tyrawy Wołoskiej. Przys. Dolina leży na płn. od wsi, ma 22 dm. Cała wś liczy 103 dm. i 662 mk.

(344 męż., 318 kob.), 552 gr.-kat., 91 rzym.-kat. i 13 izrael. Pos. tabularna tworzy dwa korpusy (jeden Ad. Wiktora), ma 1224 mr., w tem 409 mr. lasu, drugi (3 współwłaścicieli) 24 mr.; pos. mn. ma 635 mr. Parafia gr.-kat. (dyec. przemyska, dek. olchowiecki) ma cerkiew murowaną. Obejmuje sąsiednią wieś: Wojskie. Z. graniczy na płn. z Wojskiem, na wschód przez góry lesiste z Manastercem a na zach. z Bykowcami. *Mac.*

Załuże 1.) okolica szlachecka nad rz. Soną, pow. ciechanowski, gm. Bartołdy, par. Pałuki, odl. 10 w. od Ciechanowa. W obrębie jej leżą: *Z. Imbrzyki* al. *Imbryczki*, wś, ma 12 dm., 78 mk., 210 mr. W r. 1827 było 15 dm., 75 mk., par. Zenbok. *Z. Niemierzyce*, wś, 5 dm., 27 mk., 140 mr.; 1827 r. 6 dm., 39 mk. *Z. Patory* i *Patorki*, wś i folw., 7 dm., 60 mk., 388 mr.; 1827 r. 12 dm., 79 mk. Do włościan należy 8 mr. W r. 1567, w pow. ciechanowskim, par. Pałuki, Z. Wiszniany (Imbryki) miało 3 części (1 wł., $^1/_2$ wł. i $^1/_4$ wł.), Z. Olki 1 wł. i $^1/_2$ wł., Z. Niemierzyce 3 części po $^1/_2$ wł. i 6 ogr.; Z. Jałbrzyki 2 części półwł., 13 ogr., 2 części po $^1/_2$ wł.; Z. Wity (Patory) 1 wł. i $^1/_4$; Z. Abramowięta $^1/_2$ wł. (Pawiń., Mazowsze, 329). W r. 1886 folw. Z. Patory rozl. mr. 384: gr. or. i ogr. mr. 340, łąk mr. 31, nieuż. mr. 13; bud. mur. 3, drew. 9. Wś Z. Patory os. 12, mr. 8. 2.) **Z.**, w XVI w. *Z. Królewskie*, wś, pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Rożan. W r. 1827 było 32 dm., 225 mk. W r. 1582 wś „Załuże regia“ płaci od 26$^1/_2$ łan. km. i 3 łan. (sołtysich?).

Załuże 1.) wś i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Pruska, o 12 i 13 w. od Kobrynia. Wś ma 76 dzies. ziemi włośc. (25 łąk i pastw.) i 63 należących do różnych właścicieli (22 łąk i pastw., 3 lasu, 7 nieuż.). Dobra, własność Sawickich, 143 dzies. (22 łąk i pastw., 8 lasu, 10 nieuż.). 2.) **Z.**, wś włośc. i dobra, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Drohiczyn, o 62 i 63 w. od Kobrynia. Wś ma (ze wsią Rowiny) 478 dzies. (157 łąk i pastw., 28 nieuż.); dobra, własność Rutkowskich, 36 dzies. (13 łąk i past., 4 nieuż.). 3.) **Z.** al. *Załuzie*, wś, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Malecz, o 20 w. od Prużany, 578 dzies. ziemi włośc. (183 łąk i pastw., 10 nieuż.). Wchodziła w skład dóbr ekonomii prużańskiej (ob. *Kabaki*). 4.) **Z.**, sioło poradziwiłłowskie, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Horki, o 91 w. od Bobrujska, ma 96 osad; cerkiew paroch., p. w. św. Jerzego, ma z dawnych zapisów gruntu około 2$^1/_2$ włók, parafian około 1500. Filia p. w. św. Piotra i Pawła w Podoresiu. Miejscowość małoludna, poleska, grunta piaszczyste, łąk i pastwisk obfitość. 5.) **Z.**, folw., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i par. katol. Hłusk, gm. Zabołocie, odl. o 107 w. od Bobrujska. 6.) **Z.** al. *Zalesie*, zaśc. poradziwiłłowski, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Osowiec, o 86 w. od Bobrujska; grunta piaszczyste, miejscowość małoludna. 7.) **Z.**, dwie wsi, pow. borysowski, gm. Smolewicze, o 45 w. od Borysowa. Z. Wielkie mają 12, Z. Małe 9 osad; miejscowość do niedawna leśna, grunta lekkie, faliste. 8.) **Z.**, wś nad rzką Jałówką, dopł. Pierecznty, pow. miński, w 3 okr. pol. i gm. Kojdanów, ma 13 osad; grunta urodzajne, szczerkowe, łąki obfite. 9.) **Z.**, zaśc. nad rzką Zacierzewką, lew. dopł. Niemna, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Świerżeń, miejscowość małoleśna, grunta urodzajne, łąki obfite. 10.) **Z.** al. *Kauszy*, wś, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Stwołowicze, o 41 w. od Nowogródka; miejscowość małoleśna, grunta urodzajne. 11.) **Z.**, wś poduchowna nad kotliną Szczary, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Krzywoszyn, o 94 w. od Nowogródka, ma 22 osad. Przystań na Szczarze, o 14 w. od kanału Ogińskiego; tu związują się płyty drzewa, a z Pińska przychodzi sól do składów, zkąd się rozwozi końmi (ob. Zielińskiego, Opis gub. mińskiej, I, 223). Lud flisaczy i rolniczy. Miejscowość poleska, bogata w łąki, ryby i puszcze, grunta lekkie. W r. 1589 ks. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, uposażając jezuitów nieświeskich, nadał im, wraz z innemi wsiami i dobrami, Załuże. Była tu kaplica katolicka (ob. Bisk. mińskie, str. 201). Po kasacie jezuitów w r. 1775 dobra tę wzięli Potoccy. 12.) **Z.**, wś poradziwiłłowska nad bezim. dopł. Niemna, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol i gm. Mir, o 55 w. od Nowogródka, ma 125 osad, cerkiew paroch., p. w. św. Jerzego, fundacyi ks. Radziwiłłów, ma z dawnych zapisów 2 włóki ziemi; posiadała niegdyś 12 poddanych włościan; około 1000 parafian. Filia w Lubnie p. wez. Narodzenia N. M. P. Miejscowość bezleśna, lekko falista, grunta urodzajne, szczerkowo-gliniaste, łąki dobre. 13.) **Z.**, folw. poradziwiłłowski nad bezim. dopł. Łani, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Łań, o 64 w. od Słucka; od r. 1874 własność mieszczanina Nowika, ma około 2$^1/_2$ włók; miejscowość lekko falista, bezleśna, grunta urodzajne. 14.) **Z.**, wś nad bezim. prawobocznym dopł. Szczary, pow. słucki, w 2 okr. poł. kleckim, gm. Niedźwiedzica, o 78 w. od Słucka, ma 10 osad; grunta faliste. 15.) **Z.**, wś, pow. słucki, w 2 okr. pol. i gm. Kleck, o 70 w. od Słucka. *J. Krz.—A. Jel.*

Załuże 1.) wś, pow. dubieński, gm. Sudobicze, par. praw. Trościanіec (o 1 w.). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do włości mta Dubna ks. Konst. Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, który wnosi ztąd z 10 dym., 6 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 77). 2.) **Z.**, wś nad bezim. dopł. Tepliczki, pow. hajsyński, na granicy pow. olhopolskiego, okr. pol. i gm. Teplik (o 3 w.), par. katol. Ternówka, st. dr. żel.

Kublicz (o 5 w.), odl. o 27 w. od Hajsyna, ma 176 dm., 1444 mk., 1024 dzies. ziemi włośc., 43 cerkiewnej; dworska należy do klucza teplickiego hr. Potockich (8532 dzies.). Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1748 r., z 2458 parafianami. 3.) **Z.**, wś nad dużym stawem, pow. krzemieniecki, gm. Szumsk, cerkiew filialna Rachmanów (o 1 w.), należąca do par. Szumsk, o 35 w. na wschód od Krzemieńca. Niegdyś dziedzictwo Bohowitynów; nadana w 1513 r. przez Zygmunta I Bohuszowi Bohowitynowi, podskarbiemu litewskiemu (ob. *Rachmanów*), obecnie obszar dworski należy po klucza rachmanowskiego dóbr Maryi Siemiątkowskiej. 4.) **Z.** al. *Załuść*, wś należąca do dóbr monasteru żydyczyńskiego, w pow. łuckim, prawdopodobnie dzisiejsze Zapusty (ob.). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do dóbr monasteru żydyczyńskiego, płaci od 1 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 92). 5) **Z.**, *Załuże*, w dokum. *Załusz*, *Załuz*, prawdopodobnie także *Załuckie*, wś nad bezim. dopł. Horynia, pow. ostrogski, na pograniczu pow. zasławskiego, gm. Przerosłe (Pererosłe), par. praw. Kornica (pow. zasławski, o 1 w.), par. katol. Białogródka, ma 84 dm., 992 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Aleksandra Newskiego, z drzewa wzniesioną w 1885 r., na miejscu dawniejszej, zgorzałej w r. 1827, i uposażoną 28 dzies. ziemi z zapisu uczynionego w 1775 r. przez dziedziców wsi: Łubkowskiego i Zwolińskiego. Kaplica katol. dekanatu zasławskiego, należąca dawniej do b. par. Lachowce. Miejscowość górzysta, poprzerzynana jarami, w ktorych wytryskują źródła, łączące się poźniej w większą rzeczkę. Glebę stanowi czarnoziem pomieszany z glinką, urodzajny. Domy włościan, rozrzucone po górach i dolinach, otoczone są sadkami. Włościanie wogóle są dość zamożni. Było tu dawniej kilkanaście osad szlachty czynszowej, których obecny właściciel sądownie wyrugował. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1570 r. wś należy do Fedora Woinycza, który z Kuthów i Zalusza wnosi z 24 dym., 6 ogr. po 4 gr., 7 ogr. po 2 gr., 2 bojar putn., 1 koła młynowego. W r. 1579 własność Kornickich, którzy z Kornicy, Załuża, Oknin i Przerosłego dali wogóle 17 fl. 9 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 25, 156). W nowszych czasach własność Szczawińskich, Zwolińskich, Stopnickich i Szadkowskich. Największą część posiadał Szczawiński, podsędek pow. ostrogskiego. Ten jedynaczkę córkę wydał za Aleksandra Ilińskiego, chorążego pow. ostrogskiego, dawszy jej w posagu oprócz swojej części przykupione części Zwolińskich i Stopnickich. Część Szadkowskiego nabyła Eudoksya Różycka, po której śmierci odziedziczył jej synowiec Aleksy Gorłow. Część Ilińskich drogą wiana otrzymał Józef Mianowski. 6.) **Z.**, wś, pow. owrucki, par. praw. Owrucz (o 1 w). 7.) **Z.**, wś, pow. rowieński, gm. Lubikowicze, par. praw. Bereźki (o 7 w.). 8.) **Z.**, przedmieście mta powiat. Włodzimierza (w gub. wołyńskiej). *J. Krz.—Dr. M.—Z. Róż.*

Załuże, garb bezleśny (303 mt.) w Wierzbiłowcach, pow. rohatyński, na 42° 16′ wsch. dług., 49° 23′ płn. szer. Wody odciekają do moczarowatej Gniłej Lipy (Karta wojs., 8, XXXI).

Załuże 1.) wś, pow. dąbrowski, nad Breniem, 7 klm. na płd.-wsch. od Szczucina. Należy do par. rzym.-kat. w Szczucinie, składa się z 33 dm., ma 178 mk. (94 męż., 84 kob.) rzym.-kat. (prócz 30 izrael.). Pos. tabularna ma osadę dom. Różnicę, obejmującą 321 mr.; pos. mn. ma 130 mr. Prawdopodobnie założono tę wś dopiero w XVIII w. Nie podają jej spisy pobor. dawniejsze. Graniczy na zach. z Dąbrowicą, na płd. z Wadowską Wolą, na płn. z Czołnowem a na wsch. z Zabrniem. 2.) **Z.**, wś, pow. cieszanowski, 6 klm. na płd.-wsch. od Cieszanowa, 6 klm na płn.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Lubaczowie. Na płn. leży Nowesioło, na płd.-wsch. Basznia Dolna, na płd. Młodów, na płd.-zach. Lubaczów, na płn.-zach. Dachnów. Środkiem obszaru płynie Swiednica. W jej dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. więk. (seminaryum łacińskiego w Przemyślu) ma roli or. 142, łąk i ogr. 105, pastw. 23, lasu 57 mr; wł. mn. roli or. 771, łąk i ogr. 237, pastw. 195 mr. W r. 1890 było 201 dm., 1030 mk. w gm., 3 dm., 29 mk. na obszarze dwor. (635 gr.-kat., 374 rzym.-kat., 43 izrael., 4 innych wyzn.; 631 Rus., 428 Pol.). Par. rzym.-kat. w Lubaczowie, gr. kat. w Dachnowie. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. 3.) **Z.**, wś, pow. gródecki, 12 klm. na płd.-wsch. od Gródka, 10 klm. na płd. od sądu pow. w Janowie, tuż na płn.-zach. od urz. poczt. i st. kol. Mszana koło Bartatowa. Na płn. leżą Malczyce, na płd.-wsch. Mszana, na płd.-zach. Powitno. Wzdłuż granicy płn. płynie Wereszyca. Płd. część obszaru przebiega tor dr. żel. Własn. więk. ma roli or. 1 mr.; wł. mn roli or. 191, łąk i ogr. 58, past. 55 mr. W r. 1890 było 40 dm., 243 mk. w gm. (201 gr.-kat., 42 rzym.-kat.; 198 Rus., 42 Pol., 3 Niem.). Par. rzym.-kat. w Powitnie, gr.-kat. w Malczycach. 4.) **Z.**, wś, pow. jaworowski, tuż na wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Jaworowie. Na płd. leży Olszanica, na wsch. Cetula, na płd. Jazów Stary. Płd. część wsi przepływa Szkło. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru. Na płd. leży przys. Muryny, na płn.-zach. grupa domów Petryszyny, na płn.-wsch. grupa domów Hnatusy nad pot. Jakszą, dopł. Szkła, płynącym wzdłuż granicy wsch. Część płd. przebiega gościniec lwowsko-przemyski. Własn. więk. ma roli or. 14, łąk i ogr. 42 mr.; wł. mn. roli or. 1167, łąk i ogr. 354, past. 58, lasu 3 mr. W r. 1890 było 166 dm., 967

mk. w gm. (922 gr.-kat., 18 rz.-kat., 27 izrael.; 922 Rus., 45 Pol.). Par. rzym.-kat. w Jaworowie, gr.-kat. w miejscu, dek. jaworowski, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew, postawiona r. 1682 a odnowiona r. 1873 i szkoła 1-o klas. Wś ta wchodziła w skład ststwa jaworowskiego i w r. 1771 wykazano tu dochodu 3272 zł. 15 gr. 5.) **Z.** i *Sołomiec*, wś, pow. rohatyński, tuż na płd.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Rohatynie. Na płn. leży Potok, na zach. Zagórze Knihinickie, na płd. Jawcze, na płd.-wsch. Wierzbiłowce, na wsch. Babińce. Wsch. część obszaru przepływa Złota Lipa i przyjmuje w obrębie wsi od praw. brzegu mały dopływ. Na zach. wznosi się „Szmerglowa góra" (321 mt.). Własn. więk. w Z. i Sołońcu ma roli or. 487, łąk i ogr. 213, past 124, lasu 9 mr.; wł. mn. roli or. 1161, łąk i ogr. 351, pastw. 204, lasu 6 mr. W r. 1890 było 163 dm., 735 mk. w gm., 12 dm., 68 mk. na obszarze dwor. (742 gr.-kat., 9 rzym.-kat., 52 izrael.; 759 Rus., 41 Pol., 3 Niem.). Par. rzym. kat. w Rohatynie, gr.-kat. w Wierzbołowcach. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła 1-klas. 6.) **Z.,** grupa domów i młyny w Ladzkiem koło Tyśmienicy, pow. tłumacki. 7.) **Z.**, wś, pow. zbaraski, tuż na zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Zbarażu. Na wsch. leżą Bazarzyńce i Zbaraż, na płd. i płd.-zach. Zbaraż Stary, na zach. Zarubińce i Nowiki, na płn. dotyka granicy pow. krzemienieckiego (gub. podolska). Płd. część wsi przepływa Gniezna. Na płd. leżą zabudowania wsi. Na zach. las zbaraski. Własn. więk. ma roli or. 319, łąk i ogr. 44, pastw. 15, lasu 596 mr.; wł. mn. roli or. 1435, łąk i ogr. 119, pastw. 83, lasu 38 mr. W r. 1890 było 212 dm., 1350 mk. w gm., 13 dm., 101 mk. na obszarze dwor. (760 gr.-kat., 650 rzym.-kat., 41 izrael.; 760 Rus., 650 Pol., 41 Niem.). Par. rzym.-kat. w Zbarażu, gr.-kat. w Zbarażu Starym. We wsi jest cerkiew. W płd.-wsch. stronie wsi znajdują się ruiny zamku, a w stronie płn. ruiny monasteru. *Lu. Dz.*

Załużeński Bród, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, na granicy obrębu zwanego Świdnia-Ostrów przy wsi Knubów, gm. Lemieszewicze, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 173). *A. Jel.*

Załużeńskie Błoto, bagno, pow. piński, na Zarzeczu, gm. Lemieszewicze, w pobliżu uroczyska zw. Świdnia, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 143). *A. Jel.*

Załużna Nowosielica, ob. *Nowosielica.*

Załużna Struga, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Knubów, gm. Lemieszewicze, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Pisc. kn., str. 142). *A. Jel.*

Załużny, przys. Ławrykowa, w pow. Rawa Ruska.

Załyżny al. *Załyżno*, potok, w pow. sokalskim, dopł. Bugu, ob. *Karbów.*

Załwa al. *Zołwy*, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr pol. gm. Brasław, o 82 w. od Nowoaleksandrowska, własność Dawidsonów, 65 dzies. ($10^1/_2$ lasu, 5 nieuż.).

Załużnia Wyżna, obszar moczarowaty, w pow. stryjskim, nad pot. Grodziskim (dopł. Sanu).

Zamajdan al. *Zamajdany*, kol., pow. nowomiński, gm. i par. Wiązowna, odl. 22 w. od Mińska. ma 53 mk. W r. 1888 folw. Zamajdany rozl. mr 412: gr. or. i ogr. mr. 127, łąk mr. 18, pastw. mr. 133, lasu mr. 121, nieuż. mr. 12; bud. mr. 2, drew. 8; płodozm. 6 pol., las nieurządzony, pokłady torfu.

Zamaki, wś nad jeziorem Styrnie, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 9 w.), okr. wiejski Czulsk, o 64 w. od Wilna, 4 dm., 50 mk. katol. (w 1865 r. 19 dusz rnwiz.); należał do dóbr Styrnie, Nowickich.

Zamakiele, wś nad jez. Biebrusa, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 59 w. od Wilna, 6 dm., 65 mk. katol.

Zamalinno, dobra, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Worocewicze, o 70 w. od Kobrynia, własność Wierzbickich, wraz z chutorem Śnitowo mają 617 dzies. (132 lasu, 8 nieuż.).

Zamałolesie al. *Zamałolesy*, chutor, pow. kobryński, w 4 okr pol., gm. Osowce, o 51 w. od Kobrynia, należy do dóbr Poniny, Żuków.

Zamara, os., pow. nieszawski, gm. i par. Straszewo.

Zamarckie jezioro, na obszarze wsi Zamarte, w pow. tucholskim.

Zamarsk, wś na Szląsku austr., przy źródłach rzki Piotrówki (dopł. Olzy), pow. i okr. sąd. cieszyński. W r. 1890 było 119 dm. i 827 mk. (390 męż., 437 kob.), 461 rzym.-kat., 361 prot. i 5 izrael.; 812 Pol., 12 Niem. Kościół katol. filialny par. Cieszyn i szkoła ludowa w miejscu. Wraz z wólką Rudowo (Rudau) ma 150 mr. obszaru. *W. H.*

Zamarstynów, wś, pow. lwowski, tuż na płn. od urz. pow. we Lwowie, z urz. poczt. w miejscu, Na zach. leżą Hołosko Małe i Wielkie, na płn. Grzybowice, na wsch. Zboiska. Płd. część wsi przepływa Pełtew. Zabudowania wsi leżą w płd. stronie, Są tu znaczne torfowiska. Własn. więk. (miasta Lwowa) ma roli or. 217, łąk i ogr. 24, past. 63 mr.; wł. mn. roli or. 253, łąk i ogr. 202, past. 129 mr. W r. 1890 było 306 dm., 3379 mk. w gm., 1 dm., 36 mk. na obsz. dwor. (1912 rz.-kat., 671 gr.-kat., 789 izr., 43 innych wyznań; 3257 Pol. 44 Rus., 47 Niem.). Par. rzym.-kat. we Lwowie u św. Marcina, gr.-kat. w Hołosku Wielkiem. We wsi jest szkoła 4-klas. z jęz. wykł. polskim. Nazwa wsi pochodzi od Sommersteina który wraz z Stecharem założył ją w r. 1423.

W XVII w. zastawiło miasto tę wieś u mieszczanina Sebalda Worcla, ten znowu dał ją w r. 1567 w zastaw Mikołajowi Sieniawskiemu hetm. kor.; po długich pertraktacyach wróciła wieś dopiero w r. 1615 napowrót w posiadanie miasta (Zob. Rasp. Beitraege zur Geschichte der Stadt Lemberg, Wien, 1870, str. 93). Dnia 11 lutego 1695 r. napadli na wieś Tatarzy i między innemi spalili dwór i gumno Dominika Wilczka, radcy miejskiego (Zob. Zubrzycki „Kronika miasta Lwowa“, Lwów, 1844, str. 444). O torfie zamarstynowskim zob. art. w „Tygodniku rolniczo-przemysłowym“, 1841, Nr. 44 do 47; w Gaz. lwowskiej z r. 1841 Nr. 92 i 1842 Nr. 46; w Buchnera „Repertorium“ t. 75, str. 153 i t. 78, str. 368; w „Wiener Polytechnischer Journal“, 1842, Nr. 16 do 18 i 1843 Nr. 11.

Zamarte 1) niem. *Jacobsdorf*, dobra ryc. i zakład dla księży katolickich wysłużonych, pow. chojnicki, st. p. i kol. Wierzchno, par. kat. Ogorzeliny; 1110 ha (752 roli orn., 115 łąk, 91 lasu); 1885 r. 17 dm., 32 dym., 229 mk., 146 kat., 83 ew., z których na folw. Paulinenaue przypada 1 dm., 24 mk.; szkoła kat. w miejscu; produkcya masła. Przed kilkunastu laty nabył dobra te od wdowy Liwonius kapitan r. Parpart za 555000 mrk. Z. słynęło już za Krzyżaków jako miejsce pielgrzymek, posiadające obraz cudowny N. Maryi Panny. Kroniki donoszą, że kiedy r. 1433 Husyci plądrowali okolicę, obraz ten został przeniesiony do Chojnic i umieszczony tam w kościele św. Jana. Podczas oblężania miasta przez Husytów działy się liczne cuda i znaki przy tym obrazie (ob. Script. rer. pruss., III, 634). Czy go później odwieziono napowrót do Z., nie wiadomo. Dopiero z nowszej kroniki oo. bernardynów, których tu około r. 1743 ufundował Michał Grabowski, podkomorzy pomorski, dowiadujemy się, że w Z. znajdował się w przeszłem stuleciu obraz N. Maryi Panny Częstochowskiej, który jeszcze dziś umieszczony jest w wielkim ołtarzu za zasuwą. Oprócz tego znajduje się tu cudowna figura N. M. Panny ze srebra, w małym ołtarzyku, ponad cyborium stojącym (ob. Cudowne obrazy p. ks. Fankidejskiego, str. 142 i 147). Po okupacyi pruskiej został klasztor zniesiony i po przeniesieniu stolicy biskupiej z Chełmży do Pelplina, urządzono w nim zakład dla emerytów. Dla opieki nad klasztorem i emerytami osadzono tu w r. 1850 reformatów, którzy jednak r. 1875, na mocy ustaw majowych, zostali wydaleni. Por. *Sypniewo* 2.). 2.) **Z.**, dobra ryc. nad rzką Rakówką, pow. tucholski, st. p. i par. kat. Polski Cekcyn, odl. o 3 klm., od Tucholi 8 klm.; 339 ha (276 roli orn., 31 łąk, 5 lasu); 1885 r. 6 dm., 10 dym., 74 mk. kat. R. 1889 należały do Antoniego Dembińskiego z Węgierc na Kujawach, przedtem do Karola Klein z Górnego Szląska. R. 1893 dobra te za pośrednictwem banku ziemskiego w Poznaniu zostały zamienione na włości rentowe. Parcel jest 23, po 20 do 100 mr.; tylko główny folw. ma 300 mr. obszaru. Nabywcy płacili $^1/_4$ do $^1/_3$ zaliczki, a resztę pozostawiano na $4^1/_2\%$ aż do umorzenia długu. *Kś. Fr.*

Zamarylesie, pow przemyski, ob. *Olszańskie Zalesie.*

Zamarzły staw 1.) w Tatrach, na północnych stokach Polskiego Grzebienia, na wysokości 1966 mt., u stóp Małej Wysoki (2196 mt.). Długość stawu $^1/_2$ klm., szerokość największa do 200 mt. Leży na 37° 48′ wsch. dług. a 49° $10^1/_2$ płn. szer. Wody odpływają do pot. Białej Wody (Karta wojsk., 9, XXII). 2.) **Z. st.**, w Tatrach, na wysokości 1794 mt., rozlewa się pod Wysoką w głębokiej kotlince erozyjnej, zasila się ściekami Wysokiej, odpływa do Czeskiego stawu, naprzeciw którego wznosi się od północy potężna ściana Młynarza al. Skorusznika (2175 mt.). Wody z niego odpływają tędy na wsch. do Białej Wody al. potoku Podupłaskiego. Z kształtu podobny do gruszki, zwróconej cieńszym końcem ku północy. Długość w linii południkowej koło 350 mt., największa rozciągłość w linii równikowej koło 200 mt. Rozlewa się na 37° 46′ wsch. dług., 49° 11′ płn. szer. (Karta wojsk., 9, XXII). 3.) **Z. st.**, w Tatrach, w dolinie Suchej Wody, na wznies. 1792 mt., powyżej Czarnego Stawu, w stronie płd. od tegoż. Należy do grupy jezior znanych pod nazwą *Gąsienicowe Stawy* (ob.). 4.) **Z. st.**, niem. *Eissee*, staw tatrzański, na Spiżu, w dolinie Staroleśniańskiej. Ob. *Staroleśniańskie Stawki. St. M.*

Zamarzowice al. *Szamarzowice*, niem. *Schammerwitz*, wś i dobra, pow. raciborski, par. kat. Krzanowice, ew. Raciborz. Wś ma 353 ha (249 roli, 74 łąk), 92 dm., 644 mk. (5 ew.).; dobra mają 166 ha (135 roli, 24 łąk), 2 dm., 62 mk. kat. Ob. *Szamarzowice.*

Zamborndorf (w dok.), ob. *Tschammendorf* 2.).

Zamborst Koeniglich, pow. szczecinkowski, ob. *Samborz* 1.).

Zamborster Fliess, ob. *Samborka.*

Zambrock al. *Zambroch*, nazwa terytoryum w starożytnej Pogezanii, dziś Samrodt.

Zambrów al. *Zambrowo*, os. miejska, dawniej miasteczko, nad rz. Jabłonką i strumieniami: Zambrzycą i Prątnikiem, pow. łomżyński, gm. i par. Zambrów, odl. 25 w. na płd.-wsch. od Łomży a 21 w. na płn. od Czyżewa (st. dr. żel. warsz.-petersb.). Leży przy szosie z Warszawy do Białegostoku. Posiada kościół par. murowany, synagogę, dwie szkoły początkowe, sąd gm. okr. IV, urząd gminny, urz. poczt. i tel., aptekę, dwu lekarzy cywilnych i kilku wojskowych, rejenta, wielkie koszary dla dwu pułków piechoty, dwa młyny parowe, młyn wodny, kilka wiatraków, przeszło 4500 mk.

(3000 żyd.). Targi co czwartek. Do mieszczan należy 1537 mr. ziemi. W r. 1800 było tu 81 dm. i 564 mk.; 1827 r. 96 dm., 886 mk. Zawiązkiem osady było zapewne targowisko powstałe na wschodnim krańcu puszczy Czerwonego Boru, wśród dość licznych wsi przez drobną szlachtę osadzonych. Kto i kiedy nadał prawo miejskie niewiadomo. Janusz ks. na Ciechanowie nadaje miastu w r. 1479 dwa jarmarki. Synowie Janusza, dwaj ostatni książęta mazowieccy, dodali w r. 1523 jeszcze trzy nowe jarmarki. W r. 1538 traci Z. w skutek pogorzeli swe nadania, skutkiem czego Zygmunt I odnowił takowe. Rozwój osady wiąże się ściśle z targami i jarmarkami, ściągającymi tu drobną szlachtę z okolicy. Ztąd rozwija się tu, jak wszędzie na Mazowszu, wyrób piwa. Według lustracyi z r. 1564 było 250 domów. W r. 1578 miasto płaci szosu 12 fl, od 6 bań gorzałczanych po 24 gr., od 8 rzemieślników po 15 gr., od 5 rzeźników po 30 gr., od 8 piekarzy po 15 gr., od 2 przekupniów ubogich po 15 gr.. Od 241 warów piwnych w roku (po 7 „sendi“ każdy) po 12 gr. czopowego, co dawało 74 fl. 29 gr. 6 den. Ogółem było dochodu 105 fl. 23 gr. 6 den. Miasto miało 36 łan. osiadłych i 4 wójtowskie (Paw., Mazow., 377, 381). Miasto miało prawo wrębu w puszczy królewskiej. Skutkiem moru i głodu w r. 1575 opustoszało 75 domów. Kościół parafialny założony tu został przez ks. mazowieckich w r. 1283. Pierwotnie drewniany, w XV w. podobno wzniesiony z muru. Kiedy popadł w ruinę, w drugiej połowie XVIII w., ks. Marcin Krajewski, kanon. płocki, proboszcz miejscowy, do nawy murowanej starego kościoła dobudował z drzewa: sanctuarium, kruchty, dach, dzwonnicę. Przechowały się w nim dwa nagrobki: Bartłomieja Laskowskiego, dziedzica Laskowa († 1652), tablica marmurowa z płaskorzeźbami, i Mateusza Krajewskiego, ojca proboszcza. Tenże ks. Krajewski obok dwu tablic opiewających dzieje kościoła i jego przebudowy, pomieścił tu drzewo genealogiczne Krajewskich z portretami. W ostatnich czasach wzniesiono nowy kościół murowany, o dwu wieżach, trzech nawach, w stylu romańskim. Wiadomość o kościele zambrowskim podała „Biblioteka Warszawska“ (z r. 1852, t. III). Z. par., dok. łomżyński, ma przeszło 700 dusz. Z. gmina należy do sądu gm. okr. IV, ma 16652 mr. obszaru i 10270 mk. Śród ludności zapisanej do ksiąg stałych jest 34 prawosł., 31 prot., 1652 żydów. W skład gm. wchodzą: Brajczewo-Sierzputy, Chorzele-Jaskółki, Cieciorki-Dąb, Czarnoty-Łętownica, Dębniki-Łętownica, Długoborz, Faszcze-Jabłoń, Gardlino-Dąb, Grabówka, Grochy, Grzymały, Klimasze-Jabłoń, Konopki-Jabłoń, Krajewo-Białe, K.-Borowe, K.-Ćwikły, K.-Korytki, K.-Łętowo, K.-Stare, Laskowiec, Nagórki-Jabłoń, Osowiec, Porytе-Jabłoń, Pruszki-Jabłoń, Rykacze-Sulki, Sasiny-Łętownica, Sędziwoje-Prądnik, Śledzie-Nowe, Tabędź-Kałęczyn, Wądołki, Wdzięków, Wierzbowo-Zambrzyce, Wiśniewo-Dąb, Zagroby-Łętownica, Zakrzewo i Zambrowska Wola. W tej liczbie 18 wsi posiada ludność czysto szlachecką, 11 zaś mieszaną z drobnej szlachty i włościan. Zambrowskie leśnictwo rządowe obejmuje w pow. łomżyńskim i ostrowskim 16600 mr. lasu, stanowiącego pozostałość puszczy Czewonego Boru. Przeważają tu obszary porosłe młodzieżą leśną. Zambrowskie starostwo grodowe, w wojew. mazowieckiem, ziemi łomżyńskiej, podług lustracyi z r. 1673 powstało z dawniejszego ststwa łomżyńskiego i obejmowało miasto Zambrów i wsie: Wolę Zambrowską i Grabowiec, które przez wojny za Jana Kazimierza tak były zniszczone, iż ledwie ślady ich istnienia znaleźli lustratorowie. W r. 1771 posiadał je Ignacy Przyjemski, opłacając kwarty złp. 62 gr. 15. Podług uchwał sejmowych dwa ststwa grodowe: kolneńskie i zambrowskie dla szczupłości posiadał jeden starosta. Powiat zambrowski istnieje w XV w. W r. 1578 dochód ogólny z poborów wynosi w nim fl. 861 gr. 17 den. 6. *Br. Ch.*

Zambrowska Wola, wś, pow. łomżyński, ob. *Wola Zambrowska.* Wś ma 1849 mr. obszaru.

Zambrze al. *Rząbc Mały* i *Wielki*, niem. *Sommerkau*, wybud., pow. kartuski, st. p. Stangenwalde. Nosi też nazwę Zomerkowo Górne i Dolne.

Zambrzec, *Zambrzecz*, wś, w par. Konieczno (dziś Rząbiec, w pow. włoszczowskim). W dok. z r. 1363 występuje Piotr de Z. obecny na rokach sądowych w Szydłowie. W r. 1540 była to wieś pusta należąca do Katarzyny Rzeszowskiej, właścicielki Dołowatki. Poprzednio siedzi tu 3 kmieci na łanach; łąki, bory i pasieki. Wraz z Dołowatką oceniono majątek na 125 grzyw. (Pawiń., Małop., 579).

Zambrzeniec, wś i folw., w dok. *Zembrzyniec* i *Zabrzeniec* pow. węgrowski, gm. Łochów, par. Kamionna, odl. 26 w. od Węgrowa, 6 w. od Łochowa, ma 8 dm., 163 mk. Fol. K. wchodzi w skład dóbr Kamionna. W r. 1827 było 19 dm., 80 mk. W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 587: gr. or. i ogr. mr. 381, łąk mr. 32, pastw. mr. 78, lasu mr. 86, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, drew. 11; płodozm. 10 pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 18, mr. 36. W r. 1578 we wsi „Zembrzyniecz“, w par. „Kamionolasz“, płacił Franc. Górski od $2^1/_2$ łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 409).

Zambrzyca, rzeczka, uchodząca z praw. brz. do Jabłonki, pod os. Zambrowem, w pow. łomżyńskim. Bierze początek pod wsią Wierzbowem, na wsch. od Zambrowa. W tymże punkcie uchodzi do Jabłonki z lew. brzegu rzka Prątnik, płynąca od wsi t. n.

Zambrzyca, wś nad rz. Skrwą, pow. rypiński, gm. i par. Skrwilno, odl. 2 w. od Rypina, ma 28 dm., 242 mk., 470 mr. W r. 1827 było 17 dm., 149 mk. Spisy pobor. z XVI w. nie podają tej wsi.

Zambrzyce 1.) okolica szlachecka, pow. łomżyński, gm. Chlebiotki, par. Rutki, ma 1606 mr. obszaru. W obrębie jej leżą: *Z. Jankowo*, w r. 1827 miało 4 dm., 29 mk.; *Z. Kapusty*, w r. 1827 24 dm., 130 mk.; *Z. Króle*, w 1827 r. 10 dm., 68 mk.; *Z. Nowe*, w 1827 r. 8 dm., 43 mk.; *Z. Plewki*, w r. 1827 9 dm., 58 mk.; *Z. Stare*, w 1827 r. 10 dm., 65 mk. W r. 1866 folw. Z. Króle z atyn. Konopki Leśne rozl. mr. 603: gr. or. i ogr. mr. 212, łąk mr. 35, pastw. mr. 55, lasu mr. 160, zarośli mr. 98, nieuż. mr. 43. Wś Zalesie Stare os. 11, mr. 151. W aktach sąd. łomżyńskich spotykamy w r. 1423 Z. Stare, Nowe, Plewki, Króle, Kapusty, Jankowo. W r. 1578 wś Zambrzicza antiqua, w par. Rudki, ma w 10 działach $15^1/_2$ łan. (największy ma 2 łany); Z. Kapusty Wypychy w 3 działach 12 łan. (1 ma 6 łan.); Z. ninoti (nowe) $^1/_2$ łanu; Z. Króle 6 łan., 2 zagr.; Z. Plewki $4^1/_2$ łan. (Pawiń., Mazowsze, 380). 2.) **Z.,** pow. ostrołęcki, gm. i par. Goworowo. W r. 1882 folw. Z. Wólka Brzezińska, r. 1869 oddzielony od dóbr Ponikiew, rozl. mr. 625: gr. or. i ogr. mr. 402, łąk mr. 44, pastw. mr. 142, nieuż. mr. 37; bud. drew. 11. *Br. Ch.*

Zambrzyków, wś, i *Z. Nowy*, wś nad rzką Kozią (prawy dopł. Wisły), pow. garwoliński, gm. Sobienie Jeziory, par Warszawice. Z. ma 40 dm., 272 mk., 347 mr.; Z. Nowy 19 dm., 46 mk., 291 mr. W r. 1827 było 31 dm., 136 mk. R. 1576 we wsi Zabrzykowo, w par. Radwankowo, płaci Piotr Wilcki od 11 łan. (Paw., Mazowsze, 217).

Zambski, także *Zambsk*, w dok. z r. 1203 *Zambsky*, w reg. pobor. z r. 1577 *Zambska*, w spisie z r. 1827 *Zambski Stary* i *Nowy* i *Z. Zastrużne*, wś w trzech częściach, na lewym brzegu Narwi, pow. pułtuski, gm. Obrytte, par. Zambski. Leży o 13 w. na wsch.-płn. od Pułtuska (w linii powietrznej), na krawędzi płaskowzgórza górującego nad doliną Narwi i spływającą ku niej od wschodu doliną, która odprowadza wody rozległych bagien (Pulwy), zalegających obszar znaczny na wsch.-płn. od Z. Naprzeciw wsi uchodzi do Narwi z praw. brzegu Orzyc. Obronne położenie tego płaskowzgórza, otoczonego dolinami rzek i obszarami bagien, sprowadziło tu wcześnie bardzo osadników i wywołało zapewne wzniesienie gródka, który osłaniał kasztelanią pułtuską, lecz wcześnie już stracił znaczenie skutkiem posuwania się kolonizacyi i linii grodów ku płn.-wsch. Wcześnie bardzo założono tu, biskupi płoccy zapewnie, kościół. Akt Konrada z r. 1203 powiada: „iste ville pertinent ad ecclesiam de Zambsky: Chmelevo, Cerino“ (Kod. Maz., 337). Istnieje dotąd wieś Chmielewo, na praw. brzegu Narwi (pow. pułtuski, gm. Kleszewo), odległa około 9 w. na zach. od Z. Co się tyczy nazwy „Cerino“, to możnaby się domyślać tu wsi Trzciniec (też w gm. Kleszewo, pow. pułtuskim). W r. 1578 wś „Zambska“, należąca do dóbr bisk. płockiego, miała 16 łan. i 1 rzeźnika. Kościół w Z. ulegał dwukrotnie pożarowi; w r. 1396 spalili go podobno Litwini a 1713 r. wojska obce, popierające Augusta II. Według danych z rubryceł kościelnych wś była własnością benedyktynów płockich, którzy tu w r. 1718 wznieśli obecny kościół drewniany. Po sekularyzacyi dóbr kościelnych wś Z. wchodziła w skład dóbr narodowych Obrytte. Kościół tutejszy pobierał dziesięcinę z wsi: Zambski, Kalinowo, Rozdziały, Gostkowo, Sokołowo, Cygany, Przeradowo, Sielc i Strachocin. Dziesięcina tu w r. 1819 została ocenioną na 829 złp.; nadto dziesięcinę płaciły dominia: Kalinowo 50 złp., Gostkowo 50 złp., Sokołowo i Przeradowo po 40 złp., Sielc 15 złp., Strachocin 38 złp. Grunta plebańskie na początku obecnego stulecia liczyły 202 mr. magd. W r. 1806 mierzono grunta. W r. 1813 podczas przejścia wojsk wieś spalono, osadnicy się rozpierzchli. Po r. 1815 wś pomierzono i utworzono 14 osad po 45 mr. 17 pręt., wysiewających po 3 korce ozim. i $4^1/_2$ korca jarz.; odrabiających po 78 dni sprzęż., 130 ręczn. i płacących razem 123 złp. 8 gr. czynszu. Po starej wsi pozostało zaledwie 2 osady i młyn; nowe osady rozłożyły się w pewnej odległości od miejsca, gdzie leżała dawna wś; ztąd wynikł podział na Stary i Nowy Z. W 1820 r. 14 osad (5 pustych), karczma, młyn wodny na Narwi; 77 mk. (15 męż., 13 kob., dzieci: 10 męż., 7 kob. młodszych i 13 męż., 13 kob. starszych nad 10 lat, 6 parob., 1 dziewka); 7 koni, 15 woł., 21 krów, 13 jałow., 16 świń, 45 owiec. Zimą włościanie najmowali się do wywozu drzewa. W r. 1827 w Starym i Nowym Z. 28 dm., 106 mk.; Z. Zastrużne 7 dm., 59 mk. W r. 1820 otwarto tu szkołę elementarną. W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 1364: gr. or. i ogr. mr. 614, łąk mr. 95, pastw. mr. 4, lasu mr. 573, nieuż. mr. 77; bud. mur. 5, drew. 9, las nieurządzony. Wś Z. Stary os. 10, mr. 10, wś Z. Kościelny os. 24, mr. 332, wś Ciołków os. 6, mr. 60, wś Wieraszka os. 2, mr. 20. Z. par., dek. pułtuski (dawniej wyszkowski), 2802 dusz. *Br. Ch.-Lu. Krz.*

Zamburka, rzeczka, ob. *Samborka.*

Zamch, może *Zamoch*, mylnie *Zamek*, wś i dwa folw. nad rz. Neteczą (Wirową), lew. dopł. Tanwi, pow. biłgorajski, gm. Babice, par. r. l. Łukowa, r. gr. Zamch. Wieś leży śród wyżyny (dolina Neteczy wzn. 209 mt. nad p. m.), na samej granicy od Galicyi, około 20 w. (w linii powietrznej), na wsch.-wsch.-płd. od Tarnogrodu. Rzeczka Netecza płynie szeroką doliną, stano-

wiącą wschodni kraniec wsi. O kilka wiorst na płn. od Z. uchodzi do Tanwi. Na zach. ciągnie się długą linią wielka wieś Obsza z Wolą Obszańską, od płd. leży folw. Łomy, należący do Z. i przytykający do granicy pow. cieszanowskiego. Wś ma cerkiew par. murowaną, pochodzącą z r. 1843, niewiadomej erekcyi, 204 dm. i do 2000 mk. W r. 1827 było 204 dm., 1248 mk. Folwarki należą do dóbr ordynacyi Zamoyskich. Zawiązkiem osady był zapewne dwór myśliwski z osadą straży leśnej w wielkiej puszczy królewskiej, należącej pierwotnie do grodu bełzkiego. Kochanowski opowiada w swej „Dryas zamechska“ dzieje kolonizacyi tych stron W poprzednich wiekach, zapewne w końcu XIV,wielki obszar puszcz nad Sanem (po Tanew), otrzymał na własność Iwan Kustra z Krzeszowa (na zach. krańcu pow. biłgorajskiego). On to miał założyć Leżajsko(prawo miejskie dostało r. 1397) „tu Łukową założył a we Pszy panował“. Obsza więc przyległa Zamchowi była rezydencyą Kustry, który pojawia się jako świadek przy dok. Wład. Opolczyka z r. 1386, zwany tam: Jaśko Kustra. Po wygaśnięciu rodu cały ten obszar wrócił w posiadanie królewskie i przeszedł pod rządy starostów. Wtedy to jeden z Pileckich przebywając jako starosta w Z. upamiętnił się w ustach ludu wytresowaniem niedźwiedzi, które używał do zaprzęgu („na niedźwiedziech jeździł“). W tych czasach może bawił tu Jagiełło i ztąd (6 list. 1425) datował dwa przywileje dla mieszczan lwowskich (Akta grodz. i ziem., t. IV, LXXV i LXXVI). Pileccy posiadali to starostwo jeszcze r. 1543, w którym Mikołaj de Pilcza, kasztel. lwowski i tenutaryusz dóbr król. Zamech, otrzymuje pozwolenie na wykup sołectwa we wsi Zamech. Po Pileckich otrzymał starostwo Stanisław Zamoyski, kaszt. chełmski, za zasługi podczas wyprawy pod Radoszkowiczami (1568 r.). Po nim starostwo to otrzymał syn, Jan Zamoyski, który podejmował w Z. Stefana Batorego (8 maja 1578 r.), przybyłego na łowy. Zjechał tu wtedy Jan Kochanowski i witał króla łacińskiemi wierszami: „Pan Zamchanus i Dryas Zamchana“, tudzież polskim wierszem (w przeróbce z łaciny) „Dryas Zamechska“. Wedle słów poety w tych puszczach było „mnóstwo srogie grubej zwierzyny (niedźwiedzie, dziki, sarny). Starostwo zamechskie, w ziemi przemyskiej leżące, nadane zostało na sejmie r. 1588 na własność Janowi Zamoyskiemu, wraz ze starostwem krzeszowskim, w nagrodę za zwycięstwo pod Byczyną. Przy ustanowieniu ordynacyi w r. 1589 weszły te dobra w skład takowej. We wsi Z. urodził się r. 1803 Rafał Hadziewicz, malarz, znany z licznych prac treści religijnej. W r. 1864 pożar zniszczył tu 259 budynków. *Br. Ch.*

Zamchowo 1.) zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 28 w. od Dzisny, 1 dm., 6 mk. katol. 2.) **Z.**, dwa zaśc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 35 w. od Dzisny. Jeden ma 1 dm., 5 mk. katol., drugi 2 dm., 20 mk. t. wyzn.

Zamczyk, rzeczka, w pow. bracławskim, lewy dopływ Bohu. Ma źródła powyżej wsi Bobłowa, płynie z północy ku południowi, mija wsi: Bobłów, Groszówkę, Józwinki, Hołoweńki i mstko Niemirów, ztąd zwraca się ku wschodowi-południowemu, przepływa pod fut. Cychmystry, wsią Wały, Karoliną (Zacharyaszówką), Horodnicą i Święcicą, poniżej której ma ujście. Długa 26 w. *X. M. O.*

Zamczysk 1.) osada do wsi Zawistowszczyzna, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm Kamionka, o 8 w. od Sokółki, 53 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z** wś, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarna Wieś, o 28 w. od Sokółki, 103 dzies. ziemi włośc. (28 łąk i pastw., 3 nieuż.).

Zamczyska pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Kaletnik, odl. od Suwałk 17 w., ma 4 dm., 27 mk.

Zamczyska, niwa, w płn. stronie wsi Małaszowce, w pow. tarnopolskim.

Zamczyska, grupa domów w Horyhladach, w pow. tłumackim.

Zamczyska, niem. *Zomschitz*, kol., pow. świecki, st. p. Lipinki, par. kat. i gm. Płochocin; 1885 r. 5 dm., 37 mk. *Ks. Fr.*

Zamczysko 1.) obręb leśny w leśnictwie kampinoskim, w straży Kiścienna, pow. sochaczewski. 2.) **Z**, obszar leśny, w dobrach Ociesęki, pow. kielecki. 3.) **Z.**, wzgórze porosłe lipami, we wsi Dzierzkowice, w pow. janowskim. Stał tu podobno zameczek, w którym mieszkali starostowie.

Zamczysko, uroczysko, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Brzostowica Mała, należy do dóbr Wojciechowszczyzna; Korybut Daszkiewiczów.

Zamczysko 1.) wś, pow. dubieński, gm. Sudobicze, par. praw. Nosowica, o 3 w. od cerkwi filialnej w Sudobiczach. 2.) **Z.**, przedmieście mta pow. Lipowca (ob. t. V, 288). 3.) **Z.** *Żygmonta* (*Zygmunta*), uroczysko na gruntach wsi Mezynówka, w pow. zwinogrodzkim.

Zamczysko 1.) góra lesista (461 mt.), na granicy Hanaczówki i Krosienka, w pow. przemyślańskim, na 42° 8′ wsch. dług., 49° 42½′ płn. szer. Wody ztąd odciekają na wschód do pot. Białego, na zach. do Młynówki Lasowej (Karta wojs., 7, XXXI). 2.) **Z.**, góra (900 mt.) w Tatrach Liptowskich, nad doliną Popradu, na 37° 53′ wsch. dług., 49° 2½′ płn. szer. (Karta wojs , 9, XXII). 3.) **Z.** al. *Zamczyska góra*, wzgórze (570 mt.) na obszarze Posady Wyżniej, w pow. sanockim. 4.) **Z.**, wzgórze na obszarze wsi Szyk, w pow. limanowskim. 5.) **Z.**, szczyt górski (1247 mt.) na wschodniej granicy Spiżu. *St. M.*

Zamczysko 1.) wólka do Wilczysk, w pow.

grybowskim, liczy 5 dm. i 19 mk.; leży w lesie, na lew. brz. Biały a na zach. od Jeżowa, części Wilczysk. Ob. *Jeżów*. 2.) **Z.,** las na obszarze Kołtowa, w pow. złoczowskim. 3.) **Z.,** niwa pod Łopatynem, w pow. brodzkim. 4.) **Z.,** folw. koło Bohorodczan Starych, w pow. bohorodczańskim. 5.) **Z.,** grodzisko na obszarze Remenowa, w pow. lwowskim. 6.) **Z.,** góra ze śladami starożytnych budowli, na obszarze wsi Liczkowce, w pow. husiatyńskim. 7.) **Z.,** część wsi Międzyhorce, w pow. rohatyńskim. 8.) **Z.,** grupa domów i folw. w Bylicach, w pow. samborskim. 9.) **Z.,** część Czerniłowa Ruskiego, w pow. tarnopolskim.

Zamczysko, niem. *Milchchof* (od r. 1878), wybud. w Gniewkowie, pow. inowrocławski, ma 2 dm., 8 mk. Leży na płn.-zach. Gniewkowa, między Inowrocławiem a Solcem. 2.) **Z.** al. *Podzamcze*, niem. *Thalheim*, wś dwor., pow. bydgoski, urz. okr. w Fordonie, urz. st. cyw. w miejscu, poczta i st. kol. żel. w Bydgoszczy, szkoły i par. kat. w Osielsku, sąd i par. ewang. w Bydgoszczy. Obszaru 325 ha, 3 dym., 59 dusz (9 prot.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 2265 mrk. Od r. 1870 istnieje tu szkoła rolnicza niższego rzędu. Wś leży na płn.-wsch. Bydgoszczy. 3.) **Z.,** niem. *Schlossberg*, os. w dobrach Smogulec, pow. wągrowiecki. 4.) **Z.** al. *Pańska Góra*, w pow. poznańskim, ob. *Stęszew*. *W. Ł.*

Zamczysko 1.) al. *Grodzisko*, niem. *Schlossberg*, pagórek pod Smętowem, w pow. kartuskim, nad szosą bytowską, w lesie. Według podania stał tu za czasów pomorskich zamek; jeszcze dziś znajdują się tu cegły (ob. Kassubei und Tuchler Haide, v. Pernin, str. 133). U stóp tego wzgórza rozłożyły się po obu stronach jeziora: Kamionka i bliżej wsi Liniówka. Przez oba przepływa Smętowska struga. 2.) **Z.,** kol., pow. lubawski, st. p. Montowo, par. kat. Grodziczno, gmina Lorki; 173 mr. magd., 1 dm., 7 mk. *Kś. Fr.*

Zamczyszcze 1.) zaśc. nad rz. Świsłocz, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siennica, o 9 w. od Mińska. 2.) **Z.** al. *Zamek*, folw. nad bezim. dopł. Usy, pow. miński, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Kojdanów, własność Klauzuciów. *A. Jel.*

Zamczyszcze, obszar leśny w Korczynie, pow. stryjski.

Zamczyszcze 1.) przedmieście Peczeniżyna, w pow. kołomyjskim. 2.) **Z.,** grupa domów w Delatynie, w pow. nadwórniańskim.

Zamczyszki, os., pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Igłówka, odl. od Suwałk 19 w., ma 1 dm.. 5 mk. W 1827 r. 2 dm., 27 mk. Osada Z. powstała z połączenia uwłaszczonych osad rozl. mr. 127: gr. or. i ogr. mr. 79, łąk mr. 45, nieuż. mr. 3; bud. drew. 5.

Zamecz, uroczysko, pow. piński, około wsi Kurzeliczyn, gm. Brodnica, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 127). *A. Jel.*

Zameczek 1.) os., pow. włocławski, gm. i par. Chodecz. W 1827 r. 1 dm., 8 mk. 2.) **Z.** *Ostrów*, folw. nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. i par. Przytyk, odl. od Radomia 18 w., ma 5 dm., 120 mk. W r. 1827 było 5 dm., 42 mk. Ob. *Podwalina*. W r. 1890 fol. Z. Ostrów rozl. mr. 1058: gr. or. i ogr. mr. 607, łąk mr. 227, pastw. mr. 47, lasu mr. 116, w odpadkach mr. 2, nieuż. mr. 60; bud. mur. 5, drew. 19; płodoz. 6 i 9 pol.; pokłady torfu. Wś Sukowa os. 78, mr. 540, wś Wola Sukowska os. 32, mr. 540. 3.) **Z.,** folw. nad rz. Drzewiczką, pow. opoczyński, gm. Krzczonów, par. Sołek, przy trakcie z Drzewicy do Odrzywoła, odl. od Opoczna 5 w., ma 7 dm., 104 mk. W r. 1827 było 10 dm., 34 mk. Dobra Z. składały się w r. 1891 z folw. Zameczek i Trzebina, attynen. Mokrylas al. Drużbaki, rozl. mr. 1147: folw. Z. gr. or. i ogr. mr. 356, łąk mr. 91, pastw. mr. 96, nieuż. mr. 21; bud. mur. 13, drew. 16; płodozm. 11 pol.; folw. Trzebina gr. or. i ogr. mr. 343, łąk mr. 11, pastw. mr. 84, lasu mr. 31, nieuż. mr. 14; bud. mur. 4, drew. 3; płodoz. 6 pol.; pokłady piaskowca. Wś Trzebina os. 36, mr. 412, wś Wygnanów os. 40, mr. 414. 4.) **Z.** al. *Zamek*, folw., pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz, odl. 10 w. od Łukowa. W r. 1885 folw. Z., oddzielony od dóbr Tuchowicz, rozl. mr. 120: gr. or. i ogr. mr. 73, łąk mr. 36, lasu mr. 11, nieuż. mr. 1; bud. drew. 4, pokłady torfu. Na obszarze folwarku znajduje się okopisko śród błot i łąk nad rz. Bońkówką. Ma ono kształ kolisty i otoczone jest rowem szerokim 22 mt. a 3 głębokim. Pole po drugiej stronie błot leżące lud dotąd zwie „na zamku“ lub „stary zamek“ (Pam. fizyogr., I, 192). *Br. Ch.*

Zameczek 1.) osada w pobliżu rz. Świsłocz, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siennica, o 9 w. na płd.-wsch. od Mińska. 2.) **Z.,** uroczysko w pobliżu wsi Dorohowica (ob.), w pow. słuckim. 3.) **Z.,** wś nad rz. Uświeją, pow. sieński, gm. Zameczek, w położeniu malowniczem, górzystem, ma 36 dm., 190 mk., cerkiew paraf. drewnianą, zarząd gminy, szkołę ludową, centralny zapasowy śpichlerz gminny, młyn wodny o 2 kamieniach, 353 dzies. ziemi używalnej, 120 nieużytków. Grunta urodzajne, gliniaste. Wś należała dawniej do dóbr Mieleszkiewicze Chmarów. Są tu ślady warownego niegdyś zamku, który (wedle dokumentów) w XVII w. posiadał należyte uzbrojenie i obsadzony był milicyą nadworną Sapiehów; ta ostatnia istniała tu jeszcze w połowie XVIII w. Gmina składa się z 6 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 53 miejscowości, mające 831 dm., 5336 mk. włośc. (2158 męż., 2028 kob., 1150 dzieci), uwłaszczonych na 10210 dzies. (6762 roli, 553 la-

sów). Nadto w obrębie gminy znajduje się 9871 dzies. większej posiadłości (1425 roli, 3236½ lasów) i 125 dzies. ziemi cerkiewnej (75 roli). Cały obszar gminy obejmuje 20206 dzies. (8262 roli, 3789½ lasów) i ma 5705 mk. Z liczby włościan 782 męż. zajmuje się przemysłem leśnym. przy pomocy 1700 koni. 4.) **Z.**, zaśc. szlach. nad potokiem t. n., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 50 w. od Trok, 2 dm., 11 mk. katol. 5.) **Z.**, dawniej *Suderwa Wirszyłłów* al. *Wirszyłowska*, dwór na prawym brzegu Wilii, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza okr. wiejski Zameczek, o 4 w. na płn.-zach. od Wilna, ma 1 dm., 57 mk. (1 prawosł., 48 katol., 8 żydów). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Dworzyszcze, Giełaże, Gudele, Popiszki, Rajsze, Rowy, Sałdzienie, Smolnica, Wierszuliszki, Wojwodziszki, Zujuny; zaśc. Giełaże, Rajszele, Sałdzienie i Warna oraz dwory: Bujwidziszki (Tyzenhauzenów) i Zameczek, w ogóle w 1865 r. 301 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. Na wzgórzu, na którem stoi obecnie dwór, był niegdyś zamek murowany możnej a dziś wygasłej rodziny Wirszyłłów. Sądząc po położeniu tego miejsca zdaje się, że to będzie często wspominana przez Krzyżaków warownia Wissewalde, wzniesiona dla osłony Wilna od ich najazdów. Na polach tej wsi, nad brzegami rzki Suderwianki, znajduje się dotąd mogiła pobitych przez Litwę Krzyżaków. Przechodząc przez rozmaite ręce, dostał się w końcu jezuitom wileńskim, za czasów władania których, kiedy zamek upadł, przezwano wś Zameczkiem, dla odróżnienia od zaczynającego wzrastać pobliskiego mstka Suderwy. Po kasacie jezuitów Z. otrzymał na prawie czynszowem Tomasz Kukiewicz, z opłatą po 900 rs. rocznie. Od niego w 1827 r. odkupił folwark za 30000 rs. uniwersytet wileński, w celu prowadzenia praktyki gospodarczej, dla wychowańców poświęcających się agronomii. Urządziwszy odpowiednio folwark, uniwersytet wypuścił go w wieczystą dzierżawę początkowo profesorowi agronomii Oczapowskiemu, gdy ten jednak został w 1828 r. uwolniony od obowiązków przoz kuratora Nowosilcowa, jego następcy Michałowi Fryczyńskiemu, w ręku sukcesorów którego majątek pozostawał do 1880 r., poczem kilkaktotnie zmieniał właścicieli. Opis podał Tyg. Illustr. (Nr. 215 z 1872 r.). 6.) **Z.** *Kurmelański*, pow. wileński, ob. *Kurmelany*. *J. Krz.*

Zameczek 1.) os. w Strzemilczu, w pow. brodzkim. 2.) **Z.**, przedmieście Bełza, w pow. sokalskim. 3.) **Z.**, wś, pow. żółkiewski, 9 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Żółkwi. Na płn. leży Lubela, na wsch. Kulawa, na płd.-wsch. Wiązowa, na płd. Winniki i Wola Wysocka, na zach. Dobrosin. Płd.-wsch. część wsi przepływa Derewenka, dopływ Świni, zwany w górnym biegu także Świnią, a poniżej Kulawą. Własn. więk. ma roli or. 374, łąk i ogr. 171, past. 27, lasu 80 mr.; wł. mn. roli or. 1238, łąk i ogr. 688, past. 298, lasu 2 mr. W r. 1890 było we wsi i w przys.: Dąbrowa, Borowe, Hałasie, Kropy, Mazury, Podkowy, Soroki, Szkolary 276 dm., 1487 mk. w gm. (1404 gr.-kat., 58 rz.-kat., 25 izr.; 1408 Rus., 77 Pol., 2 Niem.). Par. rz.-kat. w Żółkwi, gr.-kat. w miejscu, dek. żółkiewski, dyec. przemyska. Do par. należy Wiązowa. We wsi jest cerkiew drewniana o 3 baniach i szkoła 1-klas. Wieś należała niegdyś do dóbr Sobieskiego, do klucza żółkiewskiego. Było tu dawniej jezioro, w środku którego na wysepce stał zamek, zkąd wieś otrzymała swą nazwę (Szematyzm duch. gr.-kat., Przemyśl, 1879, str. 152). W r. 1780 przeszła wieś w zamianę za jakąś żupę solną w posiadanie Niezabitowskich, którzy je sprzedali w r. 1872. *Lu. Dz.*

Zameczek, u ludu *Zamecek*, niem. *Schloesschen*, kol., pow. ządzborski, st. p. Alt-Ukta.

Zamejty, wyniosłość na płn. od Ełku, śród pojezierza pruskiego, wzn. 565 st. npm.

Zamek 1.) fol. rz. Wartą, pow. turecki, gm. Kościelnica, par. Uniejów, odl. od Turka 21 w.; ma 2 dm., 14 mk. 2.) **Z.**, os., w par. Solec (dziś pow. stopnicki). W 1827 r. miała 4 dm., 20 mk. Spisy osad gub. radom. nie podają tej nazwy. 3.) **Z.**, pow. łukowski, ob. *Zameczek*. 4.) **Z.**, nazwa dawana niekiedy wsi Zamch (Zamoch?), w pow. biłgorajskim.

Zamek 1.) dobra, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Eleonorowo, par. katol. Skirstymoń, własność Pusłowskich, 1530 dzies. (424 lasu, 235 nieuż.). Posiada kaplicę katol. dekanatu wielońskiego. 2.) **Z.**, pow. miński, ob. *Zamczyszcze*. 3.) **Z.** al. *Czereja*, fol., pow. sieński, posiada browar, produkujący rocznie za 1190 rs. Własność Miłoszów. 4.) **Z.**, wś w pobliżu jez. Styrki, w pow. święciańskim. 5.) **Z.** *Dolny* i *Górny*, części mta powiat. Połocka (ob. t. VIII, 717). 6.) **Z.** *Mura* al. *Zamek Murow*, uroczysko i zaśc. nad kotliną Berezyny, pow. ihumeński w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Bieliczany, o 56 w. od Ihumenia. Ślady starożytnego okopiska na wzgórzu. Sama nazwa wskazuje historyczne znaczenie osady, ale tradycyi pewnej niema Brzegi Berezyny w ogóle są usiane przedhistorycznemi pamiątkami. 7.) **Z.** *Stary*, pow. lucyński, ob. *Stary Zamek*. *A. Jel.*

Zamek 1.) os. dom. na obszarze tabularnym Szymbarku, w pow. gorlickim, składa się z 7 dm. i 68 mk. 2.) **Z.**, fol., pow. wadowicki ob. *Podzamcze* 1). 3.) **Z.**, gorzelnia i browar w Podhajcach 4.) **Z.** al. *Zamek Magierowski*, wś, pow. rawski, 9 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Rawie Ruskiej, 7 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Magierowie. W r. 1890 było we wsi i w przys. Dumycze, Kozaki i Zabawa 179 dm., 992 mk. w gm., 6 dm., 58 mk. na obsz. dwor. (837 gr.-kat., 136 rz.-kat., 77 izr.; 874 Rus.,

110 Pol., 66 Niem.). Par. rz.-kat. w Magierowie, gr.-kat. w Monasterku. We wsi jest gorzelnia. 5.) **Z.**, cegielnia w m. pow. Złoczowie. *Lu. Dz.*

Zamek 1.) wzgórze w Skokach. Ruiny rozebrano przed 20 laty. 2) **Z.**, miejscowość naprzeciw Wielenia nad Notecią. 3.) **Z.**, miejsc. pod Koźminem. 4.) **Z.** pod Babimostem. 5.) **Z.** pod Lwówkiem. 6.) **Z.** nad jez., na płn.-zach. Mosiny. 7.) **Z.**, miejsc. pod Żerkowem.

Zamek, część dóbr Dobrydzień, w pow. lublinieckim.

Zamensdorf al. *Hermsdorf*, wś nad jez. Marong, w pow. olsztyńskim.

Zamenta, ob. *Zamęta.*

Zamereczanka al. *Czesuki*, wś włośc. nad Niemnem, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Merecz (o $^1/_2$ w.), o 88 od Trok, 6 dm., 41 mk. katol. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.).

Zamerze, chutor, pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Błoty, o $^1/_2$ w. od Kobrynia, 4 dzies.; należy do Wolfow.

Zamęcin, os. karcz. i młyn, pow. turecki, gm. Tokary, par. Goszczanów, odl. od Turka 19 w.; os. karcz. ma 1 dm., 6 mk.; os. młyn 1 dm., 7 mk.

Zamęckie, os nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. Skrzynki, par. Giżyce, odl. od Wielunia 39 w.; 1 dm., 4 mk.

Zamęta al. *Zamęty*, często *Zamenta*, kol., pow. kaliski, gm. Zbiersk, par. Dzierzbin, odl. 27 w. od Kalisza, ma 68 dm., 618 mk., 1022 mr. Wchodziła w skład dóbr Dzierzbin. W r. 1827 było 62 dm , 462 mk.

Zamgłaj, rzeka, prawy dopływ Desny (lew. dopł. Dniepru).

Zamiana al. *Zamiany*, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów (odl. $^1/_2$ mili). Istnieje od r. 1830, otrzymała nazwę od zamiany folwarku we wsi Skwarceu, należącego do kościoła w Tomaszowie. Włościanie przeniesieni zostali tam przez zarząd ordynacyi Zamoyskich na wykarczowane grunta, zaś folwark z odpowiednią ilością gruntu wystawiany i oddany kościołowi. Wś ma 17 dm., 101 mk., 105 mr. Folwark od 1866 r. skarbowy, ma 163 mr. roli i 25 mr. łąk.

Zamianie *1* i *2*, dwie wsi włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol , gm. Jazno, okr. wiejski Pawłowicze, 2 i 5 dusz rewiz.

Zamienka, rzeczka, w pow. oszmiańskim, pod wsią Petryłowicze.

Zamianowo, wś włośc., pow. bielski gub. grodzieńskiej. w 2 okr. pol., gm. Aleksin, par. Dołubów, w 1861 r. miała 69 mk. katol., o 27 w. od Bielska, 269 dzies. ziemi włośc.

Zamiary, wś, pow. sochaczewski, gm. Iłów, par. Jamno, ma 43 mk., 126 mr.

Zamiatnica, wś na pr. brz. Taśminy, pow czehryński, w 1 okr. pol., gm. Hołowkówka, par. praw. Chudolejewka (o 4 w.), odl. o 30 w. na płn.-zach. od Czehrynia, ma 249 mk.; 1168 dzies. Położenie górzyste i lesiste. W drugiej połowie zeszłego wieku była tu cerkiew paraf., zamknięta około 1795 r. z powodu zniszczenia. Wś należała do Sobańskich, od których nabył Korczewski, od tego zaś w 1842 r. Antoni Jaruzalski, następnie synów jego Kazimierza i Michała.

Zamiatyno, wś, pow. sejneński, gm. i par. Berżniki, odl. od Sejn 9 w., ma 5 dm., 34 mk.

Zamiechów, mstko nad rz. Żwanem (Zamiechówką), dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol. Wierzbowiec, gm. Pilipkowce, sąd i st. poczt. Letniowce (Nowa Uszyca), odl. o 7 w. od Uszycy a 25 w. od Baru. Ma 210 dm. (z tych 112 na prawie własności), 1674 mk. (950 żydów), cerkiew, kościół paraf. katol., synagogę, szkołę wiejską (od 1885 r.), garbarnię, targi co drugi wtorek, na które sprowadzają wiele bydła, i jarmark, 16 sklepów, 21 rzemieślników; 602 dzies. ziemi włośc., 2026 dworskiej, 37 cerkiewnej. Gruuta częścią równe, częścią pagórkowate. Cerkiew, p. w. św. Dymitra, wzniesiona w 1863 r., ma 849 wiernych. Kościół paraf. katol., p. wez. św. Jana Nepomucena, z muru wzniesiony w 1808 r. z zapisu ks. Ławskiego, miejscowego plebana, na miejscu dawnego drewnianego z 1749 r., konsekrowany przez biskupa Mackiewicza w 1841 r. Parafia katol , dekanatu uszyckiego, 1349 wiernych, oprócz Z., we wsiach: Boguszówka, Brahiłówka, Cywkowce, Howory, Hule, folw. Jaryca, Janówka, Kałówka, Koniszczów, Kowalówka, folw. Milewska, Nowosiółka, Pilipkowce, Słobódka Murowana, Szczerbowce ze słobódką t. n., Woronowce, folw. Wysoko, Zaboroznowce i Żabińce. Mstko niema przeszłości historycznej, prawdopodobnie założone zostało przez Zamiechowskich, rodzinę zamieszkałą na Podolu w XV i XVI w. Niewiadomo kiedy otrzymało przywileje miejskie. W 1734 r. zrabowane zostało przez hajdamaków. W zeszłym wieku należało do Humieckich, następnie Starzyńskich, poczem przeszło do Boguszów, obecnie ich sukcesorów: Sobańskiej, Darowskiej i Moraczyńskiego. Tu urodził się poeta Stanisław Starzyński, znany pod pseud. Stach z Zamiechowa. *Dr. M.*

Zamiechow, wś, pow. jarosławski, leży w równinie, 8·4 klm. na płd.-zach. od Radymna, nad pot. Młynką, dopł. Łęgu (dopł. Sanu). Graniczy na wsch. z Lutkowem na płn. z Łowcami, na zach. z Dobkowicami a na płd. z Kaszycami. We wsi gr.-kat. kapelania z cerkwią drewnianą. Do kapelanii należą: Dmytrowice, Ciemierzowice, Kaszyce i Lutków. Uposażenie parafii składa się z 31 mr. roli, 2 mr. łąki i procentu od indemnizacyi w kwocie 3866 złr. Jest także szkoła ludowa. Z. liczy 94 dm., 535 mk., 325 gr.-kat.,

196 rz.-kat. i 14 izr. Posiadłość tabularna (Włodz. Ustrzyckiego) wynosi 662 mr.; pos. mn. 483 mr. Role są urodzajnemi glinkami. *Mac.*

Zamiechówka, rzeczka, ob. *Żwan.*

Zamień Rynia (ob. *Rynia*), okolica szlachecka, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Stepy, o 60 w. od Bobrujska, miejscowość poleska, grunta lekkie. Mają tu własności: liczna rodzina Rynejskich w drobnych działach $30^1/_2$ włók; Rusakowscy wspólnie z Sawickiemi 3 włóki; Kalinowscy $5^1/_4$ włók; Grochowscy 2 włók; Bielscy 3 włók; Zieniewiczowie $^1/_2$ włóki. *A. Jel.*

Zamienie 1.) fol., pow. warszawski, gm. Falenty, par. Raszyn, odl. 10 w. od Warszawy, ma 31 mk., 152 mr. (147 roli). W 1827 r. było 3 dm., 19 mk. 2.) **Z.,** wś i fol., pow. nowomiński, gm. Glinianka, par. Mińsk (odl. 3 w.), ma 271 mk. W 1827 r. było 24 dm., 201 mk. W r. 1887 fol. Zamienie oddzielony w r. 1883 od dóbr Rudzienko, rozl. mr. 914: gr. or. i ogr. mr. 328, łąk mr. 119, past. mr. 108, lasu mr. 318, nieuż. mr. 41; bud. drew. 12; płodozm. 9-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś ma 27 os., 482 mr. W r. 1476 posiadał te dobra „Johannes de Zamyenye incisor domini ducis“ (Konrada, ks. mazow.) wraz ze wsiami: Niedziałka, Osiny i Stojadła w pow. czerskim (Kod. maz., 275). W r. 1576 we wsi Z., w par. Mińsko, płaci Mikołaj Boglewski od 4 łan. km. (Paw., Mazow., 223). *Br. Ch.*

Zamieść, fol., w pow. szawelskim, należy do dóbr Kurszany, założony przez Edwarda Jana Grużewskiego na karczowiskach leśnych.

Zamieście 1.) fol., pow. stopnicki, gm. i par. Oleśnica, ma 2 dm. mur., 19 bud. drew., 763 mr. Wchodzi w skład dóbr Oleśnica. W 1827 r. miał 11 dm., 61 mk. 2.) **Z.,** wś, pow. chełmski, gm. i par. Swierze. 3.) **Z.,** wś, pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. r. l. Janów, r. g. Konstantynów, ma 5 dm., 47 mk., 5 mr. Należała do dóbr Konstantynów. W 1827 r. było 12 dm., 140 mk.

Zamieście z *Górami*, wś, pow. limanowski, w podgórskiej i lesistej okolicy, nad Łososiną, dopł. Dunajca z lew. brzegu, 2·8 klm. na płd.-wsch. i płn.-zach. od Tymbarku, dwie bowiem części tej wsi otaczają miasteczko. Z płd. części rozchodzą się gościńce na wsch. do Limanowy, na zach. do Mszany i na płd. do Łącka. Par. rz.-kat. w Tymbarku. Wś ma 45 dm. i 259 mk. (118 męż., 141 kob.) rz.-kat. Dwa korpusy tabularne (Lud. Myszkowskiego) mają ogółem 303 mr. obszaru, w tem 161 mr. lasu; pos. mn. 1113 mr. Najbliższemi wsiami są: na płn.-zach. Zawadka, na płn.-wsch. Piekiełko, na płd. Lipowa i Słopica Szlachecka. W r. 1770 wś Z. wchodziła w skład ststwa tymbarskiego. Ob. *Tymbark.* *Mac.*

Zamieszkowo, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 3 okr. poł. berezyńskim, gm. Jurewicze, o 36 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Zamiło, potok, lewy dopływ Zawadówki, wypływa z pod góry Hora Bereżnyki (207 mt.), w Drohomyślu, w pow. jaworowskim, płynie na Budomierz i w Krowicy Hołodowskiej, w pow. cieszanowskim, uchodzi do Zawadówki. Znaczniejszy dopływ przyjmuje z Krowicy Lasowej. Dług. do 9 klm. (Karta wojs., 5, XXVIII).

Zamirv, wś, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Potyjówka, o 34 w. od Radomyśla, ma 68 mk.

Zamirze, inaczej zwane „*dobrami mirskiemi*“ (ob. *Mir*), dobra poradziwiłłowskie, z kolei ks. Wittgenstejnów, ks. Hohenlohe, a od r. 1891 kn. Mirskiego, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. i gm. Mir, o 56 w. od Nowogródka, o 20 w. od st. Horodzieja dr. żel. mosk.-brzeskiej. Dobra te obejmują kilkanaście folwarków, na przestrzeni 715 włók; grunta wyborne pszenne, miejscowość lekko falista, małoleśna. W piątym dziesiątku b. stulecia dobra mirskie długo dzierżawił sławny gospodarz gen. Miller, w ostatnim zaś dwudziestoleciu miał je w arendzie Antoni Puciata, który urządził tu piękną rezydencyę i wspaniałe ogrody kwiatowe, spacerowe i fruktowe, słynne na całą okolicę. Zbytkowny ten wydatek jak i życie nad stan, doprowadziły do ruiny zamożnego dzierżawcę. *A. Jel.*

Zamitry, wś pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 75 w. od Dzisny, 6 dm., 25 mk.

Zamka, przys. miasta Suczawy; klasztor ormiański na płn.-zach. od Suczawy.

Zamki, szczyt tatrzański, w zachodniej ścianie doliny Jaworzynki, w Tatrach Spiskich. Wznies. 2017 mt., leży na 37° 48′ wsch. dług. i 49° 13′ płn. szer. Przełęcz wzn. 1971 mt. rozdziela ten szczyt od Szerokiej Jaworzyńskiej (2215 mt.). Ob. *Jaworzynka* i *Czerwona Skała.*

Zamki, osada, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów, gm. Rubieżewicze, o 61 w. od Mińska. *A. Jel.*

Zamkołny, pow. dyneburski, ob. *Podgórze* 7).

Zamkowa, wś, pow. lucyński, miejscowość wzgórzysta; pod wsią wznosi się t. z. Zamkowa góra.

Zamkowa Dubrowa, uroczysko, w dawnym pow. kleckim, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 546, 547, 548).

Zamkowa Gmina 1.) niem. *Neuhaeuser*, przedmieście Zbąszynia. 2.) **Z. Gm.,** pow. międzyrzecki, ob. *Trzciel.*

Zamkowa góra 1.) pod Chęcinami, wzn. 1135 st. npm., najwyższy punkt w pasmie wyniosłości Chęcińskich. Znajdują się tu ruiny zamku chęcińskiego, „Szybów bardzo wiele co kruszcze brano zdawna ale dziś tam nie robią“, powiada lustracya z r. 1569. Dobywają tu dziś marmur wiśniowo-różowy w dwóch odmianach,

dający się polerować. 2.) **Z. g.,** pow. opatowski, na płn. od wsi Zamkowa Wola. Ob. *Jeleniewska góra.*

Zamkowa góra 1.) w płn.-wsch. części mta Wilna, otoczona od płd.-zach. Wilejką a od płn. Wilią. Nazwę otrzymała od dwóch zamków, z których jeden, zwany Górnym, był wzniesiony na samej górze, na miejscu, w którem Giedymin, podług podania, zabił tura, drugi zaś, zwany Dolnym, u podnóża góry, w pobliżu dzisiejszej katedry katol. Jednocześnie z zamkami Giedymin wzniósł w 1322 r. na górze świątynię pogańską; za czasów Olgierda założono tu kaplicę a za Jagiełły kościół św. Marcina. W górze było urządzone podziemne przejście do rz. Wilii, przez które w. ks. Jawnuta, w czasie napadu na zamek ks. trockiego Kiejstuta w 1398 r., uszedł i schronił się w lasach Antokolu. Około 1860 r. wypadkowym sposobem odkryto wejście do podziemi, w których znaleziono bronzowe posążki: wilczycy, niedźwiedzia, rycerza i jaszczurki, oraz kościany cylinder z otworami. 2.) **Z. góra,** wzgórze pod wsią Zamkowa, pow. lucyński. 3.) **Z. góra,** wzgórze nad rzeczką, pod mkiem Homel, pow. połocki. 4.) **Z. góra,** wzgórze w płn. części pow. siebieskiego, pod wsią Zamkowa Morozówka. *J. Krz.*

Zamkowa Góra, uroczysko osiadłe, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów (o 28 w.), gm. Rubieżewicze, o 42 w. od Mińska; w okolicy przedhistoryczne horodyszcze.

Zamkowa góra al. *Capia,* góra na obszarze Przemyśla (ob. t. IX, 149).

Zamkowa góra 1.) w Ujściu, pow. chodzieski. Kiedyś stał tu gród kasztelański. 2.) **Z. g.,** niem. *Schlossberg,* wzgórze, w pow. czarnkowskim, o 10 staj na płn.-zach. od Wielenia, pod Żelichowem. 3.) **Z. g.,** w Poznaniu, wzgórze śród miasta, po lewej stronie Warty. Stał tu zamek Przemysława, później dwór wojewodów, za pruskich czasów z początku sąd apelacyjny, dziś archiwum prowincyonalne, muzeum Towarzystwa historycznego (niemieckiego), kasa powiatowa. 4.) **Z. g,** os., w pow. obornickim, o 3 klm. na wsch.-płn. Długiej Gośliny. 5.) **Z. g.,** niem. *Schloessberg* al. *Netzekrug,* na lew. brzegu Noteci, karczma i przewóz z Osieka do Smogulca, pow. wągrowiecki, 1 dm., 11 mk. Leży o 9 klm. na płd.-wsch. od Wyrzyska, w nizinach noteckich, przy szczątkach zamczyska smoguleckiego. 6.) **Z. g.,** miejscowość na praw. brzegu Obry, o 4 klm. na wsch.-płd. Błedzewa, o 24 klm. na płd. Zemska, w pow. międzychodzkim. 7.) **Z. g.** al. *Pańska Góra,* ob. *Stęszew.* 8.) **Z. g.** al. *Babia góra,* pod Wymysłowem, w pow. krobskim. 9.) **Z. g,** grodzisko w Mokronowie, pow. krotoszyński. 10.) **Z. g.,** okopy na Józefowie, folw. Szelejewa, pow. krotoszyński. 11.) **Z. g.,** pagórek śród łąk, ze śladami ruin, w Włościejewicach, pow. szremski. 12.) **Z. g.,** okop śród pola, w Żabnie, pow. średzki. 13.) **Z. g.,** okopy w Smoguleu, pow. wyrzyski. 14.) **Z. g.,** staw w Luboszu, pow. międzychodzki. 15.) **Z. g.,** okop zaklęsły śród łąk na Sulmierzycach, pow. odolanowski. *W. Ł.*

Zamkowa góra 1.) pow. kościerski, ob. *Garczyn.* 2.) **Z. g.,** pow. złotowski, ob. *Stawnica.* 3.) **Z. g.,** pow. niborski, ob. *Gardyny.* 4.) **Z. g.,** ob. *Schlossberg.*

Zamkowa Hora, w pow. kobryńskim, nomenklatura w uroczysku Widły, stanowiącem część wsi Sawickie.

Zamkowa Krusza, pow. inowrocławski, ob. *Krusza Zamkowa* i *Śmiernia* 5).

Zamkowa Morozówka, wś, w płn. części pow. siebieskiego. Pod wsią wznosi się wzgórze, t. z. Zamkowa góra.

Zamkowa Wola 1.) wś, pow. opatowski, gm. i par. Łagów, ob. *Wola Zamkowa.* Wieś ta w dok. z r. 1441 nosi nazwę „Wola Ząbkowa" (ob. Kod. dypl. pol., II, 490). 2.) **Z. W.,** pow. rawski, ob. *Wola Zamkowa.*

Zamkowe 1.) al. *Góreckie,* jezioro pod Mosiną i Trzebawiem, w pow. poznańskim. 2.) **Z.** al. *Wałeckie,* jezioro pod miastem Wałczem, we wschodniej stronie. 3.) **Z.,** niem. *Schloss-See,* jezioro pod Radzyniem, w pow. grudziądzkim. 4.) **Z.** al. *Łasińskie,* niem. *Schloss-See,* jezioro, w pow. grudziądzkim, pod Łasinem. Wody odpływają do Ossy. 5.) **Z.** al. *Wielkie,* niem. *Schlossee,* jezioro we wsi Garczyn, pow. kościerski. Długie około $^1/_4$ mili, otoczone lasem. Nad jeziorem wznosi się Zamkowa góra, na której istniało zapewne kiedyś grodzisko. 6.) **Z.,** w r. 1830 *Lewencz,* niem. *Schlossee,* jezioro pod Prabutami. 7.) **Z.,** jezioro pod Tucholą.

Zamkowe Błota, uroczysko bagniste, pow. piński, gm. Chojno, około wsi Stetyczew, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 170). *A. Jel.*

Zamkowe Borysławice, pow. kolski, ob. *Borysławice.*

Zamkowe Holendry, pow. bydgoski, ob. *Soleckie Holendry.*

Zamkowiszcze, zaść, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białoruczy, o 29 w. od Mińska; grunta szczerkowe, urodzajne. Mają tu własności: Babiccy ($3^1/_2$ włóki) i Kardynałowscy ($1^1/_2$ włóki). *A. Jel.*

Zamkowiszcze 1.) góra w lesie królewskim przy Mirachowie, pow. kartuski (ob. Słownik kaszubski ks. Pobłockiego, str. 113). 2.) **Z.,** niem. *Schlossberg,* wedle Kętrz. miejscowość w pow. wejherowskim.

Zamkowo, uroczysko, pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Jeziory, o $31^1/_2$ w. od Grodna.

Zamkowszczyzna 1.) zaśc. włośc. i szl., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i

dobra skarbowe Bystrzyca (o 5 w.), o 48 w. od Wilna, 2 dm., 16 mk. katol. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.). 2.) **Z.,** fol., pow. siebieski, własność Tekli Mufel, 32 dzies.

Zamkowy, fol. w dobrach Golasowice, pow. pszczyński.

Zamkowy Folwark 1.) al. *Teresin*, niem. *Teresienstein*, pow. krotoszyński, pod Krotoszyszynem, 8 dym., 177 dusz. 2.) **Z F.,** niem. *Schlossvorverk*, folwarki pod Babimostem, Międzyrzeczem i Chodzieżą.

Zamląd z, wś, pow. nowomiński, gm i par. Wiązowna, ma 229 mk., 723 mr. włośc. i 13 dwor. Zapewne będzie to dawniejsza Wola Mlądzka, w par. Karczew. W r. 1576 były tu 3 działy po $^1/_2$ łanu (dwa Mlądzkich, jeden Karczewskich).

Zamlicze, wś nad rzką Świnorojką, pow. włodzimierski, gm. Chorów, na płd. od mstka Łokacze, ma 25 dm., 179 mk., cerkiew paraf., kaplicę katol. par. Łokacze, dwa młyny wodne. Uroczysko nosi nazwę: las Bermeszowski. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1570 r. własność kn. Dymitra Kozieki, który z Zamlicza, Boczmaszowa, Kolaśnej i Biskupicz wnosi z 46 dym., 21 ogr. po 4 gr., 3 bojar, 1 koła młyn., 1 koła wietrz. 12 gr., 1 karcz. 12 gr. W 1583 r. własność tegoż, który z Zamlicza, Kołonej, Bermeszowa, Zaskowicz, Biskupicz i Mokrzeca płaci z 67 dym., 47 ogrod., 23 ogr., 4 kół waln., 1 bojarzyna, 3 popów (Jabłonowski, Wołyń, 24, 124).

Zamłynie 1.) os. młyn, pow. grójecki, gm. Konie, par. Jeziorka, odl. 6 w. od Grójca. Graniczy z gruntami wsi Jurki. Kotowski Adam, stolnik wyszogrodzki, kupił i darował Z. klasztorowi dominikanów warszawskich w XVII w. Regestra pobor. XVI w. i nowsze spisy osad nie podają tej miejscowości. W r. 1888 os. młyn. Z. rozl. mr. 30: gr. or. i ogr. mr. 14, łąk mr. 6, past. mr. 7, nieuż. mr. 1; bud. mur. 2, drew. 5. 2.) **Z.,** fol., pow. brzeziński, gm. Popień, par. Jeżów, ma 1 dm., 16 mk., 430 mr. W 1827 r. 7 dm., 53 mk. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kościołowi we wsi Lipce a folw. pleban. w Jeżowie (Łaski, L. B., 334, 338). W 1579 r. płaci tu Wolski od $^1/_2$ łan. km. 3.) **Z.,** os. nad rz. Wartą, pow. sieradzki, gm. Majaczewice, par. Burzenin, odl. 16 w. od Sieradza, stanowi część Witowa, ma 11 mk., 30 mr. 4.) **Z.,** kol. nad rz. Brodnią, pow. sieradzki, gm. Wojsławice, par. Korczew, odl. 14 w. od Sieradza, ma 31 dm., 197 mk. W 1827 r. było 21 dm., 132 mk. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi. Dworu ni ról fol. nie było, lecz ówczesny dziedzic Stanisław „Kamaczsky“ część ról kmiecych zamienił na folwarczne. Wś należała do par. Korczew (Łaski, L. B., I, 481). W r. 1552 było 5 os., $1^1/_2$ łan. km. i młyn o 1 kole (Paw., Wielk., II, 230). 5.) **Z.** al. *Bugaj*, wś nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. Rzeki, ma 15 dm., 108 mk., 84 mr. 6.) **Z.,** wś, pow. częstochowski, gm. Panki, ma 12 dm., 63 mk., 413 mr. 7.) **Z.,** wś, pow. radomski, gm. i par. Radom (odl. 2 w.), ma 38 dm., 422 mk., 469 mr. W 1827 r. było 10 dm., 93 mk. Dawna własność miasta Radomia, potwierdzona przywilejem Kazimierza Jagiellończyka w r. 1456. 8.) **Z.,** pow. opatowski, ob. *Szewna*. 9.) **Z.,** pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło. *Br. Ch.*

Zamłynie 1.) chutor, pow. mozyrski, w 4 okr. pol. lenińskim, gm. i par. praw. Łachwa (o 7 w.), odl. o 198 w. od Mozyrza; grunta piaszczyste. 2.) **Z.,** osada wiejska nieopodal kotliny rzeki Myszanki, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Ostrów, o 84 w. od Nowogródka; grunta lekkie, miejscowość poleska.

Zamłynie 1.) w dokum. z 1577 r. *Zamlíno*, wś nad rz. Neretwą, pow. dubieński, gm. Mizocz, par. praw. Spasów (o 2 w.). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do Murawicy pani wileńskiej, która wnosi ztąd z 8 dym. włośc., 1 ogr. 5 gr., 1 koła młyn. 24 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 49). 2.) **Z.,** część wsi Hałajki, w pow. taraszczańskim.

Zamłynie 1.) os. dom. na obszarze tabularnym Krużlowej Niżnej, w pow. grybowskim. 2.) **Z.,** wólka do Jałowego, w pow. liskim; liczy 7 dm. i 46 mk. 3.) **Z.,** os. dom. do Podstolic, w pow. wielickim; ma 12 dm., 89 mk. *Mac.*

Zamłyniec, wś, pow. włodawski, wchodziła w skład dóbr Lejno. Ma 6 os., 22 mr.

Zamłyniszcze al. *Libia* al. *Nikołajewka*, wś włośc., pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Staruny, o 20 w. od Prużany, 445 dzies. ziemi włośc. (197 łąk i past., 18 nieuż.).

Zamłynki al. *Wzduch*, potok, powstaje na obszarze wsi Hoszany, w pow. rudeckim, wchodzi w pow. gródecki, płynie w kierunku od płd. ku płn. przez Putiatycze, Dobrzany, Milatyn, Rodatycze, Bar i uchodzi z lew. brzegu do pot. Raków. Przyjmuje od praw. brzegu potok od Dolinian.

Zamłynówka, wś nad rz. Studzienicą (Studenicą), dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol., sąd, st. poczt. i par. katol. Dunajowce (o 8 w.), par. praw. Hołozubińce, gm. Rachnówka, ma 71 dm., 280 mk. Należy do klucza hołozubinieckiego Skibniewskich. *Dr. M.*

Zamłyńskie Holendry, niem. *Krebbelmuehl*, wś gosp., w pow. międzychodzkim (skwirzyńskim), ma urz. okr. w Skwirzynie, urz. st. cywil. i szkołę kat. w Krobielewku (Kl. Krebbel), pocztę w Wiejcach, st. kol. żel. w Międzychodzie, na linii Poznań-Rokietnica-Międzyrzecz, par. ewang. w Wiejcach, par. kat. w Goraju, sąd w Międzychodzie. Obszaru 217 ha, 16 dym., 108 dusz (5 katol.). Przy holendrach młyn: Zamłyńskie. *W. Ł.*

Zamniewo, wś wymieniona w dokum. z r. 1321 jako leżąca na pograniczu dyecezyi kujawskiej i płockiej (Kod. dypl. pol., II, 232). Dziś nie znana. Może leżała w pobliżu rzki Mień, w dolinie Wisły. Należała do kościoła w Przypuście, razem z Rybitwami i Podstolą.

Zamociążek, ob. *Samociążek.*

Zamocie, folw., pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 71 w. od Nowoaleksandrowska,

Zamocze, *Zamoczie*, błoto, w pow. sieńskim. w pobliżu jez. Żeryńskiego, ma do 3600 dzies.

Zamoczule, wś, pow. mohylewski, gm. Cerkowiszcze, ma 31 dm., 237 mk., z których 27 zajmuje się wyrobem naczyń drewnianych, 45 powroźnictwem, 40 kobiet wyrobem płótna.

Zamogilna, białor. *Zamahilna*, wś poradziwiłłowska, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, ma 42 osad; grunta szczerkowe, dość urodzajne. *A. Jel.*

Zamogiłki, os., pow. lipnowski, gm. Obrowo, par. Czernikowo, odl. 27 w. od Lipna, ma 1 dm., 4 mk., 22 mr.

Zamohilica, uroczysko sioła Koszewicz, pow. piński, gm. Stawek, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 306). *A. Jel.*

Zamohiliszcze, uroczysko, pow. piński, w okolicy wsi Mała Hać, gm. Święta Wola, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piścew. kn., str. 156). Uroczysko tejże nazwy przy Woli Kołomsk al. Kołonsk, w gm. Święta Wola (ibid., str. 161). *A. Jel,*

Zamojsce, wś, pow. jarosławski, wzn. 201 mt. n. p. m., nad pot. Kaszyckim, 4·2 klm. na płd.-zach. od Radymna. Par. rzym.-kat. w Radymnie a gr.-kat. w Strzałkowicach. Przez obszar wsi prowadzi gościniec z Radymna do Przemyśla. Z. liczy 38 dm. i 206 mk. (98 męż., 108 kob.); 104 rzym.-kat., 78 gr.-kat. i 24 izrael. Pos. tabularna (Elodyi Raciborskiej) ma 664 mr., w tem 224 mr. lasu. Graniczy na zach. z Zamiechowem, na płd. ze Skołoszowem folw. i Zabłotcem, na płn. ze Skołoszowem wsią, na wsch. z Świętem i Zadąbrowicami *Mac.*

Zamojsk al. *Żomajsk*, wś u źródeł rzki Dzierużyna, lew. dopł. Berezyny, pow. borysowski, przy drodze ze wsi Zamostocza do mstka Szklańce, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Witunicze, o 74 w. od Borysowa, ma 5 osad; miejscowość leśna, falista. *A. Jel.*

Zamojska Wola al. *Wólka*, wś i fol., pow. kozienicki, ob. *Wólka Zamojska.*

Zamok, dobra, pow. horodecki, własność Mikołaja Juhana, 1719 dzies.

Zamokre, folw., pow. rohaczewski, od 1876 r. własność włośc. Timoszenko, ma 187 dzies. (75 roli, 15 łąk, 36 lasu).

Zamołodycze, wś i folw., pow. włodawski gm. Turno, par. r. l. Opole, r. g. Hola, mają 28 dm., 282 mk., 1680 mr. W r. 1827 było 29, dm., 193 mk.

Zamordeje, niem. *Samordey*, dobra i leśniczówka, pow. jańsborski, st. p. Rudczany.

Zamordwinka, rzeczka, w pow. mozyrskim, drobny prawy dopływ Prypeci. Zaczyna się w bagnach leżących na płd. od zaśc. Bielany, płynie na płn.-zach., w okolicę wsi Mordwiny, odtąd zwraca się ku wschodowi i przeciąwszy gośc. skryhałowski, ma ujście kilku odnogami do jeziornych rozlewów Prypeci. Długa około 10 w. *A. Jel.*

Zamorocze, wś, pow. mozyrski. Była tu kaplica kat. (ob.. t. VI, 479).

Zamoroczenie, wś, pow. rówieński, gm. Dąbrowica, par. praw. Zaleszany (o 18 w.).

Zamorozie, folw. nad Niemnem, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Mochilna, o 110 w. od Ihumenia; grunta lekkie, łąki wyborne. *A Jel.*

Zamorze, wś gosp., w pow. szamotulskim, ma urz. okr. i stanu cyw. w Pniewach (Pinne), tamże poczta i st. kol. żel. na linii Międzyrzec-Rokietnica, szkoły w miejscu, parafie i sąd w Pniewach. Obszaru 542 ha, 24 dm., 212 mk. (19 katol.). W r. 1580 ma tu Kasper Potulicki 6 łan. os. W r. 1793 właścicielem jest Maksym. Mielżyński na Pniewach. Przy wsi jezioro. *W. Ł.*

Zamość 1.) *Stary*, wś i dobra nad strumykiem bez nazwy, dopł. Topornicy, przy trakcie bitym z Lublina do granicy Galicyi, pow. zamojski, gm. i par. Zamość Stary, odl. od miasta Zamościa na płn. 16 w., od Krasnegostawu 23 w., od Lublina 69 w., od Rejowca 42 w. Posiada kościół par. murowany, sąd gm. okr. II, urząd gminny, st. p. w sąsiednich Chomęciskach. Obecnie wś ma 6 dm. dwor., 22 os. włośc., 361 mr. roli i łąk i 340 mk. (19 prawosł. i 5 izrael.) Wś pokościelna, zwana Wierzba Plebańska, ma 10 dm., 70 mr. i 226 mk. kat. Fol. poprobosczczowski, własność radcy koleg. Tichowicza, ma 1 dm. i 140 mr. W r. 1827 było 44 dm. i 360 mk. Dobra Z. Stary z folw. Borowina, Chomęciska, Monastyrek, Sulmice i Wiszenki wchodzą w skład ordynacyi Zamoyskich, zawierają 11812 mr.. Kościół parafialny p. w. Wniebow. N. M. P., w r. 1551 zamieniony został na zbór kalwiński przez Stanisława Zamoyskiego, kasztelana chełmskiego, ojca Jana, który następnie po odnowieniu go w r. 1592 oddał do użytku katolikom. Konsekracyi przeto podług rytuału rz.-kat. dopełnił Stanisław h. Jelita Gomuliński, biskup chełmski, w 1593 r. W r. 1844 został odrestaurowany. Istnieje też tu dom przytułku dla starców, utrzymujący się z procentu od kapitału rs. 1695 i z dzierżawy łąki do tego domu należącej. Do par. (dek. zamojski) należą: Chomęciska Duże i Małe, Krasne, Majdan Sitaniecki, Ruskie Piaski, Zamość Stary, Wierzba, Wirkowice i Wisłowiec, tudzież Tarzymiechy, w pow. krasnostawskim, ogółem 4534 dusz (1888

r.). W r. 1874 było 4164 a 1879 r. 4679 dusz. W skład gm. Z. Stary wchodzą wsi: Borowina, Chomęciska Duże, Małe i Szlacheckie al. Poczta, Dębowiec, Gruszka Duża i Mała, Krasne, Majdan Sitaniecki, Monastyrek, St. Zamość, Sulmice, Udrycze, Wisłowiec, Wiszenki, Wierzba Ordynacka i Plebańska i Zabytów. Gmina zajmuje przestrzeń 16899 mr. 237 prętów, w tem ziemi or. 11078 mr. 37 pręt., łąk 1501 mr. 98 pręt., wód, błota i nieuż. 1324 mr. 122 pręt., pod budyn. 691 mr. 280 pręt.; lasy: ordynackie 2087 mr., udryckie 217 mr. Glebę stanowi czarnoziem, w części piasek i glinka. W gminie są dwie cerkwie (Monastyrek i Sulmice), kościół katol., szkoła, młyn wodny, rybołówstwo i wzorowe gospodarstwo w Udryczach, liczne pasieki (od 10 do 60 uli) i sady (od 1 do 20 mr.). Sąd gm. należy do zjazdu sędziów pokoju w Zamościu. Z tutejszej młodzieży włościańskiej utworzył Karol Namysłowski znaną w kraju orkiestrę. Wieś ta stała się gniazdem możnego i głośnego rodu, który od niej podobno przybrał nazwisko. Paprocki Bartosz, który pisząc i wydając w r. 1584 swe „Herby rycerstwa“, nie żywił jeszcze późniejszej nienawiści ku Janowi Zamoyskiemu a przy stosunkach z dworem królewskim i Gorajskimi, mógł mieć z dobrych źródeł wiadomości o rodzie głośnego już wtedy hetmana i polityka, podaje następujące szczegóły, które uzupełniamy danemi z „Herbarza“ Duńczewskiego. W r. 1447 niejaki Tomasz z Łaznina (Łazin, dziś w pow. łowickim, par. Oszkowice, w XVI w. mieszka tu drobna szlachta Łazińscy, siedzący i w przyległych wsiach) nabywa od Andrzeja Piwo wś Zamoście i Wierzbie, w ówczesnym wojew. bełzkiem. Akt sprzedaży potwierdza Władysław, ks. mazow. i ruski. Tomasz ten, człowiek przedsiębierczy widocznie i pełen sił, żył przeszło 100 lat. Energię swą przekazał potomkom, którzy znalazłszy na obszarach Rusi warunki dogodne dla działalności rycerskiej i kolonizatorskiej, rozwinęli niepospolitą czynność i uwydatnili różnorodne zdolności. Zapewne syn tego Tomasza, Maciej służy w wojsku węgierskiem za króla Matyasza i walczy z Tatarami za Olbrachta. W aktach grodzkich przemyskich podano, iż Mikołaj Rej okazał list sądowy sędziego i podsędka ziemskich chełmskich z 1508 r., którym Elżbieta, żona Macieja Zamoyskiego, Stanisław alias Czeder, Paweł i Olechno, bracia rodzeni de Zapoborze (może Zaborze al. Zaburze, dziś pow. zamojski) et Kobyle, wszystkie części dziedziczne, które na nie po Pawle Chełmczyk, wuju i po Barbarze Rzeszowskiej, siostrze ich ciotecznej, dziedziczkach wsi Kobyle, Rybie, Stajne i Wola Kobylska, w tych to wsiach przypadły za 660 zł. sprzedali wiecznie i na wieki (Materyały do biografii Reja, zebrane przez Kniaziołuckiego, № 731). Z trzech synów jego: Paweł siedzi w Piaskach, Jan w Wierzbiu a Więczesław w Żukowie (około 3 mil na wschód od Z. Starego). Syn tego Więczesława Piotr posiada Niewirków (o $1^1/_2$ mili na płd. od Żukowa). Razem z rozrostem rodziny idzie rozrost posiadłości. Nie siedzą na półłankach jak ich przodkowie wielkopolscy, lecz nabywają czy zakładają niekiedy odrębne, rozległe siedziby w okolicy pierwotnego gniazda. Jan, syn Pawła z Piasków, dochodzi godności rotmistrza. Najwybitniejszemi postaciami są jednak dwaj synowie Floryana, który, według aktu ordynacyi, skreślonego przez Jana Zamoyskiego, był także jakoby synem Tomasza. Tytułują się oni „de Zamoszcze in Tworyczow haeredes“ (Tworyczow o 4 mile na zach. od Z.) i mają prócz tego wiele innych nabytych później widać włości. Ojciec ich był żonaty z Anną z Komerowa (Komarów, dziś w pow. tomaszowskim). W r. 1480 zapisano oprawę jej posagu w Krasnymstawie. Drugą żoną była Jadwiga z Uhrynowa. Starszy z braci Mikołaj, naprzód rycerz potem ksiądz, kanonik krakowski, proboszcz tarnowski, referendarz i sekretarz Zygmunta I, żyje w blizkich stosunkach z Tarnowskimi i Tęczyńskimi. Drugi z braci Szczęsny, pan „na Skokówkach“ (które to dobra nabył wraz z bratem), podkomorzy i sędzia chełmski, wojski bełzki, walczy z Tatarami pod Chmielnikiem. W czasie nieobecności pana Tatarzy napadają na dwór w Skokówkach, odpiera ich sługa dworski Ścibor z Sitańca. Zygmunt I daje Szczęsnemu w r. 1528 przypadłe na króla po bezpotomnym zgonie Obermunta, stolnika chełmskiego, dobra i sumę na wsi Płonce. Miał prócz tego Szczęsny sumy na Hruszowie i Łabuńkach. Wraz z bratem Mikołajem wydają w Sułowie (o 4 mile na zach. od Z., w pobliżu Klemensowic, dzisiejszej rezydencyi ordynatów), w r. 1524 przywilej na wójtowstwo Janowi Sarnickiemu. Przy akcie obecni są: Mikołaj Górajski, Stanisław i Jan Huhrowieccy. Żonaty ze Smokówną, córką Stanisława z Golczycy (Giełczwi?) a powtórnie z Anną Uhrowską, której posag zapisany r. 1528 w Krasnymstawie. Z pierwszej żony miał synów: Stanisława, Floryana i Mikołaja, którzy w r. 1548 dzielą się ojcowizną w Krasnymstawie. Syn Szczęsnego, Stanisław († 1572 r. w 53 roku życia) służy wojskowo od 17 roku, w nagrodę zasług otrzymuje starostwo bełzkie i zamechskie, kasztelanią chełmską. Żeni się z Anną Herburtówną z Mizińca (Miżyniec w pow. przemyskim) i z niej urodził się w r. 1541 w Skokówkach syn jego, późniejszy hetman i kanclerz. Rej, który jako właściciel wielkich dóbr w chełmskim, był prawie że sąsiadem Zamoyskiego, poświęca mu w swym „Zwierzyńcu“ (1562 r.) jeden ośmiowiersz („Stanisław Zamościki“). Wspólność pojęć religijnych zwiększa-

ła sympatye poety, bowiem Stan. Zamoyski był wyznawcą kalwinizmu i urządził zbór w Zamościu Starym. Po Herburtównie miał jeszcze dwie żony: Łaszczównę i Orzechowską. Rej wysławia jego rycerskość i powiada, że choć był „domowego ćwiczenia“ ale niedałby się oszukać żadnemu „Włoszkowi“. Inne gałęzie rodu Jelitczyków miały w tych stronach swych przedstawicieli. Stanisław z Gomólina (pod Piotrkowem) jest biskupem chełmskim w końcu XVI w. 2.) **Z.,** miasto powiatowe w gub. lubelskiej, do r. 1866 forteca, leży pod 50° 42′ 8″ szer. płn. i 40° 52′ 9″ dług. wsch. od F., śród płaskowzgórza lubelskiego, wzniesionego tu około 700 st. n. p. m., nad dwoma rzeczkami: Topornicą od płd. i zach. i uchodzącą tu do niej od płd. Łabuńką. Rzeczki te tworzyły tu dawniej rozległe stawy i łąki. Przywilej erekcyjny miasta z 1580 r. nazywa rzkę Topornicę: Wieprzec. Równina, śród której leży Z., otoczona jest dokoła wyniosłościami, wzn. 748, 767 do 867 st. n. p. Miasto składa się z dwu części: właściwego Z. i Nowej Osady, leżącej o $1^1/_2$ w. na płd.-wsch., powstałej po za obrębem dawnych fortyfikacyi. Na północ od miasta, w odległości $1^1/_2$ w. leży przedmieście Lubelskie a około 3 w. na wsch.-płn. przedmieście Majdan. W pobliżu miasta istnieją trzy wólki: Miejska (przy Nowej Osadzie), Panieńska (dawniej własność zakonnic) i Infułacka. Miasto przecina szosa lubelsko-tomaszowska. Odl. od Warszawy 241 w., od Lublina 83 w., od Janowa 56 w., od Tomaszowa i granicy galicyjskiej 29 w. Najbliższa stacya dr. żel. nadwiślańskiej w Rejowcu odl. 54 w. Miasto obecnie posiada dwie cerkwie, kościół par. rzym.-kat., dwie synagogi i dwa domy modlitwy żydowskie, szpital powiatowy św. Łazarza na 20 chorych, szpital żydowski na 16 łóżek, dom przytułku dla 20 starców i kalek, zjazd sędziów pokoju okr. II dla gubernii lubelskiej, sąd pokoju okr. I dla miasta Zamościa, urząd powiatowy i kasę powiat., zarząd żandarmeryi na dwa powiaty (zamojski i biłgorajski), magazyn prowiantowy, wielkie koszary wojskowe, urząd miejski, urz. poczt. i tel., progimnazyum męzkie, progimnazym żeńskie, trzy szkoły początkowe. Pierwotny obszar nadany miastu przez Zamoyskiego wynosił 60 łanów. Według pomiaru z r. 1857 było 65 włók i 5 mr. Z tego było pod siedzibami 4 włók 20 mr., pod rolą i ogrodami 53 wł., pod placami i ulicami 7 wł., pod kościołami i cmentarzami 16 mr. Do miasta prowadzą trzy bramy (pozostałe po zburzeniu fortecy) Lubelska, Tomaszowska i Szczebrzeska, z ciosu i muru, z siedmiu bastyonami zdobnemi w płaskorzeźby. Rynek ezworokątny, z pięknym ratuszem zabudowany jest dokoła dwupiętrowemi kamienicami z podsieniami na filarach. Prócz tego było w 1860 r. 12 ulic: Brukowana, Kolegiacka, Sadowa, Ślusarska, Stolarska, Franciszkańska, Ordonanshauzowa, Ormiańska, Żydowska, Lubelska, Bazyliańska i Ratuszowa. Ulice są przeważnie wązkie i krótkie, bruk mają z kamieni i cegieł. Miasto oddawna posiada kanały, które w części uległy uszkodzeniom. W r. 1884 miał Z. 167 dm. murow. i 336 drew., 7620 mk. (5009 żyd.). W r. 1890 było 9235 mk. (bez wojska), w tej liczbie 4154 męż. i 4693 kob. Co do wyznania było śród zapisanych do ksiąg stałej ludności 637 prawosł., 2390 rzym.-kat., 10 prot. i 5720 żyd. W r. 1893 było 10204 mk. wogóle (z niestałą ludnością), w tej liczbie 836 praw. (398 męż., 438 kob.), 2915 rzym.-kat. (1350 męż., 1565 kob.), 21 prot., 6432 żyd. (3090 męż. i 3342 kob.). Przebywa tu zwykle pułk piechoty, brygada artyleryi i dywizya kozaków. Komunikacyę z koleją żelazną (w Rejowcu) utrzymuje odchodząca codziennie karetka pocztowa na 10 osób i liczne powozy i bryczki, głównie żydowskie. Ruch handlowy przywozowy kieruje się głównie na Lublin. Z zakładów przemysłowych istnieją: browar (4 robot. i 6750 rs. prod.), 3 cegielnie (16 rob. i 3200 rs.), mydlarnia (4 rob. i 5530 rs.), 3 młyny i wiatraki (9 rob., 7800 rs.), fabryka rządowa klinkieru (cegły do budowy dróg i bruków) zajmuje 71 robot. z prod. na 23260 rs., fabryka bryczek (3 rob., 1200 rs.), wody sodowej (4 rob., 200 rs.). Ogółem jest 12 zakładów, zatrudniających 111 robot. i produkujących za 47940 rs. Sklepy w mieście (prócz dwu) i cały handel detaliczny i hurtowny zostaje w ręku żydów. Chrześcianie, głównie na przedmieściach, zajmują się szewctwem, ciesielstwem, bednarstwem, mularstwem. Około r. 1800, gdy za rządu austryackiego skoncentrowały się tu różne urzędy powiatowe i wojskowe, przy tem szkoły, ludność wedle tradycyi miała jakoby dochodzić 12000. Po przebyciu oblężeń w r. 1809 i 1813, po przeniesieniu władz i szkół miasto podupadło. W r. 1827 było 358 dm., 4709 mk.; 1858 r. było 105 dm. murow., 391 drew. i 4802 mk. (1822 Pol., 2239 izrael., 21 innej narod.). Domy były ubezpieczone od ognia na 233880 rs. a kasa miejska miała dochodu rs. 4252 kop. 72. W r. 1859 było 139 rzemieślników i 152 mieszczan rolników, 87 kupców i kramarzy, 7 duchownych, 16 urzędników. W r. 1860 było 103 dm. murow., 360 drew. W tej liczbie było 370 parterowych, 68 jednopiętrowych, 16 dwupiętrowych. Gmachów rządowych było 23, miejskich 4. Nieruchomości były ubezpieczone od ognia na 460580 rs. (w tem gmachy wojskowe na 222780 rs.). Cechów było pięć: stolarski, kowalski, ślusarski, szewcki i rzeźnicki. Miały one przywileje nadane przez Jana Zamoyskiego w r. 1590 a potwierdzone przez cesarza Franciszka II w r. 1796. Istniało też zgromadzenie kupców. Tar-

gi odbywały się co środa i piątek a jarmarki 6 razy do roku. Prócz miasta istnieje jeszcze gmina wiejska nosząca nazwę Zamość. Należy ona do sądu gm. okr. I w Zdanowie, zarząd gminy mieści się w przedmieściu Zamościa, zw. Nowa Osada. Gmina ma 17596 mr. obszaru i 6641 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jes. 2893 prawosł. i 133 żydów. W skład gminy wchodzą wsi: Ciołki, Horyszów Polski, Hyża, Janowice, Jarosławiec, Joannówka, folw., Kalinowice, Kornelówka, Pniówek, Podkarpie, Podtopole, Sitno, Sławęcin, Stabrów, Szlakówka, os., Szopinek, Topornica, Wólka Infułacka, Wólka Panieńska, Wólka Horyszowska, Zdanów. Obszar dzisiejszego Z. stanowił na początku XVI w. wieś zwaną Skokówka al. Skokówki. Możnaby domyślać się z nazwy, iż założycielem osady był jeden z Bończów Skokowskich, siedzących w XV w. w Skokowie, pod Opolem lubelskim. Z aktu przytoczonego przez Paprockiego widać, iż w r. 1471 Bończa Tomaszowski, rotmistrz, jest kolegą Macieja Zamoyskiego. Pierwszym znanym właścicielem Skokówki jest Szczęsny Zamoyski, syn Floryana a dziad Jana. Być może, iż on tu zbudował obronną rezydencyę na wzgórzu, okolonym od wschodu i zachodu przez rzeczki: Topornicę i Łabuńkę, łączące się następnie u stóp wzgórza w rozległy staw w stronie płn.-zachodniej. Obronność ta pozwoliła odeprzeć napad Tatarów (za Zygmunta I). W tym zameczku ujrzał światło dzienne 1 kwietnia 1541 r. Jan Zamoyski. Objąwszy po śmierci ojca (1572 r.) liczne włości, postanowił założyć w pięknej dolinie obu rzeczek miasto i zarazem okazałą rezydencyę. Śród młodszych rodów możnowładztwa polskiego wytwarza się dążność do zakładania nowych rezydencyi z nazwami pierwotnych gniazd rodowych. Już około 1580 r. zaczynają się na obszarze Skokówki roboty koło budowy nowego zamku na rezydencyą, kościoła i wytkniętego według z góry ułożonego planu miasta, do którego ściągają zdalszych stron osadników. Przybędzie tu zwłaszcza wielu Ormian. Już Klonowicz w „Roxolanii“ wydanej r. 1584 w Krakowie, opiewa rosnące w jego oczach miasto, wznoszące się wtedy budowle na pomieszczenie przyszłych instytucyi. Przywilej lokacyjny wydał Jan Zamoyski r. 1580 w Jarosławcu. Nadawał nim miastu prawo niemieckie, zwalniał wieczyście od wszelkich robocizn a od podatków na lat 25. Apelacyą od wyroków sądu miejskiego zanosić pozwolił do magistratu lwowskiego. Po upływie lat swobody mieli płacić dziedzicowi z łanu po 20 gr. a na kościół 6 gr., z poczwórnej roli 10 gr. dziedzicowi, 3 na kościół, z każdego domu w mieście 6 gr. dziedzicowi, 2 na kościół, z przedmieść po 4 gr. dziedz. a 2 kościołowi. Opłaty wnoszono na św. Marcin. Nadanie to potwierdził Stefan Batory 28 lut. 1585 r., dodając przytem trzy jarmarki i targi tygodniowe. Kupców z miast większych, przybywających tu na jarmarki, zrównano co do praw z kupcami lubelskimi i toruńskimi. Drogę handlową ze Lwowa i Wołynia wytknięto na Zamość, w którym ustanowiono skład towarów przywożonych z Wołynia, wojew. bełzkiego i ziemi chełmskiej, oraz prowadzonych z Gdańska i innych stron Polski. Mieszczan uwolniono od wszelkich ceł, nawet pogranicznego, za co mieli płacić do skarbu po 300 zł. rocznie po 10 latach. Od podatków byli wolni na lat 15. Co do praw miejskich zrównano Zamość ze Lwowem i cechom nadano też prerogatywy, jakich używały lwowskie. Za herb nadał król miastu św. Tomasza. Zygmunt III potwierdził ten przywilej na sejmie w Warszawie 12 kwietnia 1589 r. i nadał drugi dzień targowy w tygodniu. Tak wielkie swobody i przywileje ściągnęły tu licznych osadników i wielu zamożniejszych kupców i przemysłowców. Obwarowanie miasta zapewniało bezpieczeństwo. Ztąd wzniesiono wkrótce wiele murowanych domów i sklepów. Założono t. zw. giełdę dla przybywających tu kupców, okazały ratusz z wieżą ośmioboczną. Jan Zamoyski nadał r. 1589 Ormianom przywilej udzielający im te swobody, jakie mają obywatele miasta i prawo wyrobu i sprzedaży trunków. W r. 1601 nadał miastu prawo pobierania opłat od palenia wódki, z łaźni, od wagi i miar miejskich. Zygmunt III w r. 1613 zatwierdził dawne przywileje i wydał nowy, nakazujący, by czopowe i dochody miejskie były pobierane i arendowane tylko przez chrześcian, mieszczan lub oficyalistów dziedzica, z wyłączeniem żydów. Władysław IV w r. 1635 nadał pobór opłaty mostowego i grobelnego. W r. 1646 tenże król dodał jeszcze czwarty jarmark. Jan III w r. 1689 a August II w 1732 r., potwierdzając dawne przywileje, dodali każdy po jednym jarmarku rocznie. Wreszcie w 1760 r. Józef Klemens Zamoyski, ordynat, dozwolił mieszczanom wolnego wrębu na opał i budowlę w lasach ordynacyi. Pozwolenie to, cofnięte w r. 1824, zamienione zostało w ostatnich czasach na służebność, której podobno dotąd nie uregulowano. Dla różnoplemiennej ludności, ściągniętej przez swobody miejskie, powstały liczne świątynie. Obok kościoła parafialnego, zamienionego w r. 1600 na kolegiatę, powstaje cerkiew obrządku wschodniego, potem unicka, cerkiew ormiańska, początkowo drewniana, od r. 1633 okazała murowana, wreszcie w r. 1593 akademia (poprzednio już istniała szkoła). Wraz ze szkołami rozwija od r. 1593 swą czynność drukarnia. Dla wspierania rękodzielników uboższych ufundował Zamoyski „Mons pietatis“, t. j. lombard z kapitałem 10000 zł. Do pomyślnego rozwoju miasta przyczyniło się utworzenie z rozległych dóbr Zamoyskiego ordynacyi, zatwierdzonej na sejmie r. 1589. Zamość stał się cen-

trem interesów tego obszaru dóbr i główną siedzibą ordynatów. Tu przebywa często i umiera w r. 1605 Jan Zamoyski, tu również kończy życie syn jego Tomasz w r. 1638. Pierwszą klęską, jaka spadła na miasto, był wielki pożar, który w r. 1633 zniszczył kolegiatę i wiele domów. W lat piętnaście, r. 1648, Bohdan Chmielnicki, przy udziale Tatarów, oblega Zamość i zarówno bombardowaniem murów ze 60 dział, jak i wynikłym z oblężenia głodem i morem, nęka ludność. Miasto broniło 600 piechoty niemieckiej pod wodzą Ludwika Wejhera, starosty wałeckiego, i straż mieszczańska. Elekcya Jana Kazimierza (21 list. 1648 r.) i list wyprawiony przez nowego króla do Chmielnickiego skłoniły go do zaprzestania kroków wojennych i odstąpienia od miasta za okupem 20000 zł. po czterotygodniowem oblężeniu. Miał on swą główną kwaterę w Łabuńkach (o milę od Zamościa) i zamierzał wyprawić ztamtąd 40000 Tatarów ku Warszawie. Karol Gustaw pokonawszy w r. 1656 Czarneckiego pod Gołębiem, obległ Zamość, którego bronił Jan Zamoyski, wnuk kanclerza. Mimo ponętnych obietnic króla szwedzkiego (obiecywał mu tytuł książęcy) nie chciał poddać Szwedom miasta i wytrzymał dwudniowe bombardowanie Douglasa. Szwedzi, odstąpiwszy, poszli w kierunku Jarosławia. Gdy Jan Kazimierz odebrał w tymże roku Warszawę, przysłał na pobyt do Z. liczne grono znakomitych jeńców szwedzkich (feldmarszałek Wittenberg, kilku generałów, ośmiu pułkowników). Eskortował ich Mikołaj Ostroróg. Rakoczy rozłożywszy się obozem pod Kraśnikiem, w kwietniu 1657 r. wzywał listownie Jana Zamoyskiego do połączenia się z nim i wydania jeńców. Mimo odmowy Szwedzi nie probowali oblegać Zamościa. W r. 1658 nowy pożar sprawił wielkie straty. Nawet działa forteczne uszkodzone przez ogień trzeba było nanowo odlewać. Po śmierci bezpotomnej Jana Zamoyskiego ordynacya przeszła na pewien czas do Wiśniowieckich (siostra Jana, Gryzelda, była żoną Jeremiasza Wiśniowieckiego a matką Michała, króla), lecz Zamoyscy, przy poparciu Jana Sobieskiego uzyskali w r. 1676 przelanie praw na drugą linią, w osobie Marcina Zamoyskiego, który w sam dzień św. Jana Chrzc. wjechał do Zamościa, by objąć dobra. W r. 1705 zajął Z. Mazepa, idący na pomoc Augustowi II. W czasie konfederacyi tarnogrodzkiej Z. odgrywa dość ważną rolę. Dnia 29 grudnia 1715 r. zdobywają twierdzę wojska saskie pod wodzą Fleminga. W r. 1720 z inicyatywy Lwa Kiszki, metropolity kijowskiego, odbywa się tu synod, mający na celu urządzenie kościoła ruskiego. Zasiada na nim nuncyusz papieski Hieronim Grimaldi, metropolita, sześciu biskupów, dziesięciu archimandrytów i ihumenów bazyliańskich, dziesięciu dziekanów i wielu świeckich delegatów. Przyjęto tu wyznanie wiary, zatwierdzone przez Urbana VIII. Klasztory wszystkie włączono do reguły bazyliańskiej. Uchwały synodu potwierdził Benedykt XIII. Przy pierwszym rozbiorze Rzeczypospolitej Z przeszedł pod panowanie Austryi i został miastem obwodowym (cyrkułowym). Akademię zamieniono na liceum a twierdzę objęły władze wojskowe. W czasie kampanii prowadzonej przez księstwo warszawskie z Austryą w r. 1809 Zamość z łatwością został zdobyty, gdyż mimo usiłowań pułkownika Pulszky'ego, komendanta twierdzy, garnizon liczący do 3000, lecz złożony z rekrutów galicyjskich, nie stawiał oporu i Pulszky ranny musiał się poddać. Wtedy to po skończeniu kampanii cały obwód zamojski po San wcielono do księstwa warszawskiego. Zamość na nowo został umocniony. W r. 1813 r. przebył nowe siedmiomiesięczne oblężenie. Komendant twierdzy generał Maurycy Hauke kapitulował 22 grudnia. W czasie oblężenia wybijano tu dla braku pieniędzy, monetę ze sreber zabranych z kościoła franciszkanów. W r. 1816 rząd królestwa polskiego nabył od hr. Zamoyskich miasto i fortecę drogą zamiany na dobra rządowe. Forteca uległa wtedy przebudowie, odpowiednio do nowszych wymagań sztuki wojennej. Ze zmianą pojęć i stosunków forteca straciła swe dawniejsze znaczenie i ostatecznie w r. 1866 została zniesiona. Zamość zachował tylko swe znaczenie jako centr powiatu, uszczuplonego przy nowym podziale kraju w r. 1867, przez utworzenie nowego pow. biłgorajskiego. Już za rządu austryackiego na potrzeby wojskowe pozajmowano gmachy poznoszonych klasztorów: franciszkanów, reformatów, sióstr miłosierdzia a także pałac dawny ordynatów, seminaryum, gmachy akademii (w r. 1809), za które wzamian rząd królestwa dał w r. 1819 ordynacyi odpowiedniej wartości dobra: Gruszkę Zaporską, Zaporze, Podlesie, Gaj i Branewkę. Szkołę wtedy przeniesiono do Szczebrzeszyna. Ormiański kościół uległ temuż losowi. Ormianie tutejsi, gdy Zamość stracił swe przywileje handlowe, poprzenosili się w inne strony. Zajmowali się oni, między innemi, wyrobem safianów. W r. 1816 Niemcewicz zwiedzając Zamość, znalazł tu tylko małą szkółkę, świeżo otworzoną przez bazylianów. Drukarni, ni księgarni nie było. Handel upadł. Jedynemi kupcami byli żydzi, utrzymujący nędzne kramy z drobiazgami. Pokazywano mu wtedy oficynę, w której zakończył życie Zamoyski. Były w niej cztery małe, sklepione pokoiki, mające po 7 łokci długości a do 3 szerokości. Pałac ordynatów, wystawiony w XVIII w. przez architekta Catellego, za Tomasza Zamoyskiego, starszego brata Andrzeja, stał spustoszały. Na dziedzińcu widział mnóstwo dział różnego kalibru a między innemi wielką armatę, ofiarowaną Janowi Zamoyskiemu przez miasto Rygę, za o-

bronę przeciw Szwedom. Z dawnych świątyń przechowała się kolegiata i kościół po bazyliańskich. Pierwszy, wystawiony razem z założeniem miasta, jest budowlą obszerną, o trzech nawach, lecz bez okazałości. W kaplicy, po prawej ręce wielkiego ołtarza, mieści się grobowa tablica wielkiego kanclerza z napisem: „Hic situs est Joannes Zamoyski“. Na jednym z filarów umieszczono nagrobek poety i profesora akademii zamojskiej Szymona Szymonowicza († 1629 r.). Ma też nagrobek drugi profesor akademii i medyk hetmana Szymon Birkowski. Z rodziny Zamoyskich spotykamy tu nagrobek Floryana syna Wacława, kasztelana chełmskiego i Zofii Pszonkówny, zmarłego r. 1638 w 27 roku życia. Prócz tego wymienia jeszcze Niemcewicz tablicę grobową Tomasza Oleśnickiego, który poniosłszy ciężką ranę pod Cecorą, walczył jeszcze w r. 1621 pod Chocimem i zmarł w 22 roku życia. Groby rodzinne Zamoyskich mieszczą się pod kaplicą (z praw. strony wielkiego ołtarza). Na przodzie stoją tu cztery trumny: Jana Zamoyskiego († 8 czer. 1605 r.), Tomasza, syna Jana (ur. 1 kwiet. 1594 r., † 8 stycznia 1638 r.), Marcina, ordynata, podskarb. kor. (ur. 1637, † 4 czerwca 1689), Andrzeja, ordynata, kanclerza w. kor. (ur. 12 paźdz. 1717 r., † 10 lutego 1792 r.). W drugiej piwnicy liczne trumny ze zwłokami innych członków tej rodziny. Przy wielkim ołtarzu na ścianie odmalowane przez Wojciecha Gersona w naturalnej wielkości wizerunki: Jana Zamoyskiego i syna jego Tomasza. Z obrazów w ołtarzach zasługuje na uwagę Zwiastowanie N. Panny, uważane za dzieło Carla Dolce. W drugiej kaplicy po prawej ręce jest św. Mikołaj a nad nim piękny bardzo obraz, przedstawiający Wniebowzięcie N. Panny. W wielkim ołtarzu św. Tomasz, mierney wartości. Cyboryum srebrne zdobią herby: Zamoyskich, Radziwiłłów, Tarnowskich i Batorych. Skarbiec kościoła posiada różne relikwie przywożone z Rzymu, kosztowne monstrancye, kielichy, ornaty, dary rodziny Zamoyskich. Jest także koszulka, którą miał podobno w czasie koronacyi Batory. Kościół wschodniego obrządku wystawili w r 1589 osiedli tu kupcy greccy. Oddano go następnie w r. 1706 pod zarząd bazylianom. Paryarcha carogrodzki w r. 1643 własnym kosztem odnowił w nim obrazy. Obecnie jako cerkiew prawosławna został przerobiony i odnowiony. Dawny kościół franciszkański już za rządu austryackiego został przerobiony na koszary. Zewnętrzne mury zachowały swe kształty. Dawny pałac ordynatów mieści obecnie szpital wojskowy.

Zapewne wraz z założeniem miasta powstała szkoła, do której Zamoyski wezwał r. 1589 znanego poetę Klonowicza na kierownika. Później dopiero powstał w umyśle fundatora zamiar utworzenia wyższego zakładu naukowego. W r. 1593 otworzył tu akademię, jako filią krakowskiej. Akt fundacyjny wydał dopiero r. 1601. Klemens VII potwierdził tę fundacyą i zrównał co do praw nadawania tytułów: doktora filozofii, obojga praw, medycyny i notaryusza, z innemi akademiami. Biskupi chełmscy otrzymali godność kanclerzy akademii. Profesorów wezwano głównie z akademii krakowskiej. Przy organizacyi zakładu pomagał Zamoyskiemu znany poeta Szymonowicz, który następnie zajął stanowisko profesora. Zygmunt III, niechętny Zamoyskiemu, nie zatwierdził fundacyi. Na utrzymanie szkoły przeznaczył fundator dochód ze wsi Bukowina (wynoszący do 1000 zł.), resztę dodawano z funduszów ordynacyi. Dochód roczny najwyższy wynosił 13000 zł. Kapitały akademii skutkiem zapisów wzrosły do 197000 zł. w r. 1664. Na kursie niższym były trzy katedry: retoryki, poezyi i syntaksy, gramatyki, na kursach wyższych było 7 profesorów „publicznych“, wykładających: prawo cywilne, prawo polskie, logikę z metafizyką, filozofię moralną, fizykę, matematykę i wymowę. Pierwszym rektorem był Melchior Stephanides. Szkoła ta jednak nie mogła się rozwinąć należycie, zarówno dla braku zdolnych profesorów, szczupłych funduszów, jak i dla małej liczby kształcącej się młodzieży. Zamość leżał w środku rozległego obszaru, na którym się rozwinęła wielka własność. Młodzież magnacka kształci się za granicą. Średniej szlachty i zamożniejszego mieszczaństwa nie ma tu prawie wcale. Ztąd liczba uczniów dochodzi co najwyżej do 118 w r. 1608, by spaść do 36 w r. 1616. Przy akademii istniały dwie bursy dla młodzieży: jedna: bursa „indigentium“ spłonęła w r. 1627 i nie została odbudowaną, druga, uposażona w r. 1677 przez dziekana kolegiaty Wawrzyńca Staringeta, od niego nosiła nazwę. Uczniowie początkowo mieli się dzielić na pięć narodów: polski, litewski, ruski, prusko-inflancki, cudzoziemski, co jednak się nie utrzymało. W r. 1648, gdy wdowa po Tomaszu Zamoyskim, Katarzyna z ks. Ostrogskich, założyła przy akademii seminaryum duchowne, akademia rozdzieliła się na 4 wydziały: teologiczny (5 katedr), prawny (5 katedr), lekarski (jedna, dwa razy tylko była obsadzona) i filozoficzny (5 katedr). Na życzenie Tomasza Zamoyskiego w r. 1745 biskup neopolitański, infułat ołycki Wojciech Laskarys zajął się reformą akademii. Było wtedy 12 profesorów lecz tylko 6 wykładało. Dochód wynosił 7277 zł. Rząd austryacki w r. 1773 zniósł akademią. Miała ona swe kolonie, z tych jedną w Ołyce.

Z istnieniem akademii wiązała się ściśle działalność drukarni, ist niejącej tu od r. 1593. Bandtke wylicza aż 14 drukarzy kierujących tym zakładem. Pierwszy Marcin Łęski wydał między innemi „Statut“ Herburta (1597 r.)

„Sielanki“ Szymonowicza (1614 r.). Następca jego Wolbromczyk—dzieło Erazma Syksta „O cieplicach we Szkle“ (1617 r.) i dramat Szymonowicza „Pentesilea“ (1618). Później wychodzą tu kalendarze (od r. 1681), które zyskają wielki rozgłos, gdy redagować je zacznie Stanisław z Łazów Duńczewski, astronom zamojski (od 1728 do 1775 r.). Jeszcze w r. 1803 i 1804 wydał tu Kukolnik „Dziennik ekonomiczny zamoyski“. Z druków zamojskich zasługuje na uwagę: „Stemmata Samosciorum ab Joanne Samoscio conscriptum et filio dicatum“, Samosciis, 1609. Jest to genealogia Zamoyskich na 14 kartach, z 11 wizerunkami, wydana przez Ad. Burskiego.

Najdawniejszy opis Zamościa mieści dzieło „Theatrum urbium“, wydane przez Jerzego Brauna (1593—1615, w 6 tomach, w Kolonii). Opis ten, skreślony przez greka Jerzego Douza, który jadąc do Kostantynopola, odwiedzał Zamoyskiego w jego rezydencyi, podał Niemcewicz w „Podróżach historycznych“ (str. 164). Współcześni poeci, jak Klonowicz w „Roksolanii“ (1584 r.) i Szymonowicz w wierszu „Imagines diaetae Zamościanae“ (z 1594 r.), pisanym z powodu obchodu wesela Jana Zamoyskiego z Barbarą Tarnowską (ogłoszony w Zamościu 1604 r.), dostarczają nam także pewnych szczegółów tyczących się miasta i życia, jakie się w nim rozwijało. W 1596 r. bawi w Z. sekretarz kardynała Gaetano i w dzienniku poselstwa wspomina o bogatym zbiorze ksiąg i rękopisów w bibliotece kanclerza (Niemcewicz, Zbiór pamiętników o dawnej Polsce, t. II). Z nowszych spisów i opracowań, prócz „Starożytnej Polski“, w której podano pierwszy zarys historyi Z., spotykamy opisy z rycinami w Tygodn. Ilustr. z r. 1871 (t. VIII, str. 88) i w r. 1878 opis K. Strzeleckiego (t. V, 275), z rycinami (kolegiata, wnętrze kolegiaty, kościół pofranciszkański i ratusz), wreszcie w Tyg. powszechnym z r. 1882 (№ 21). W r. 1883 ogłosił A. Budiłowicz w piśmie „Chołm., warsz. eparch. wiestniku“ rozprawę, wydaną też oddzielnie, pod tyt.: „Ruskaja prawosł. starina w Z.“ Do dziejów szkół zamojskich odnoszą się druki: „Academiae Samoscianae recens institutae intimatio, cum Dan. Hermanni carmine in eandem academiam, Rigae, 1595. Ustawy akademii zamojskiej z opisaniem różnych nauk ku pożytkowi Polskiej młodzi ściągających się zebrane a teraz przy otwarciu nowego konwiktu... do publicznej wiadomości podane. Typ. univ. zamoiscensis (6 kart). Monumentum primarii lapidis quem Joannes Zamoyski cum genitrice Catharina ducissa Ostrogii, in Zamoscensis Academiae erigi coeptae fundamento deposuit, 1639 r.

Zamojska ordynacya utworzoną została w r. 1589 przez Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana w. kor., z dóbr należących do niego i potwierdzoną została w tymże roku na sejmie warszawskim. Aktem zeznanym przed trybunałem lubelskim Zamoyski określił bliżej zasady przechodzenia ordynacyi drogą sukcesyi w linii męzkiej, wyposażania córek, opieki nad nieletnimi ordynatami, przechodzenia na dalsze linie w razie wygaśnięcia głównej. Według aktu w skład ordynacyi weszły następujące dobra: Zamość (twierdza i miasto), założony na gruntach dóbr Kalinowice i Skokówka, nabytych przez dziada założyciela, Feliksa, podkomorzego chełmskiego, i Mikołaja, referendarza koronnego (do zamku w Skokówce należały też inne jeszcze wsi i folwarki); Tworyczow, dobra z przyległościami, Sulmice Mokre w ziemi chełmskiej, Janowice, Stabrów, Jarosławiec, Sepin (Szopinek dzisiejszy?), część Horyszowa lackiego, Rogoźno i Wieprzowe Jezioro z dobrami w pow. bełzkim, Krzeszów i miasto Tarnogród ze wsiami i dobrami, zamek i wieś Zamech w ziemi przemyskiej. Sejm warszawski z r. 1590 potwierdził tę ustawę. W tymże roku Jan Zamoyski aktem dopełniającym wcielił do ordynacyi Stary Zamość na życzenie bezdzietnego i nad grobem już stojącego starca Floryana Zamoyskiego (wuja hetmana), właściciela tych dóbr, chorążego chełmskiego. W r. 1591 po śmierci Floryana Zamoyskiego wydaje hetman nowy akt, określający prawa do ordynacyi bocznych linii i do liczby wyznaczonych w pierwszym akcie opiekunów ordynacyi dodaje Andrzeja Batorego, kardynała i biskupa warmińskiego i Krzysztofa Radziwiłła, wojewodę wileńskiego i hetmana w. ks. litew. W 1593 r. po wstąpieniu w nowe związki małżeńskie (z Barbarą Tarnowską), wydaje hetman trzeci akt dopełniający, w którym powtarzając skład dóbr ordynacyi, wymienia Szczebrzeszyn nabyty od Górków (Andrzej, kasztelan nakielski, Piotr, podkomorzy poznański, tudzież Stanisław i Jan z Czarnkowa, bracia). Czwartym aktem dodatkowym z r. 1601 wciela hetman do ordynacyi miasto Turobin z wsiami i folwarkami, wś Białę z przyległościami, Zwolę i Kocudzę w ziemi lubelskiej, a wybierając się na wyprawę do Inflant, syna Tomasza przeznacza na następcę a wyżej wymienione wsi na uposażenie młodszego syna Tomasza. Piątym aktem, wydanym 1604 r., odwołuje te rozporządzenie jako naruszające całość ordynacyi i wciela do takowej świeżo nabyte posiadłości, jako to: zamek i miasto Krasnik z przedmieściami i wsiami: Suchynia, Wyżnica z folwarkami, Wyżnianka, Budzyń, Kawęczyn, Stróża, Słodków, Blinów z folwarkami, Batorz z folwarkami, Zdziłowice z folw., Ponikwy, Żabia Wola, Otrocze, Wilkołaz z folw., Wymysł, Zalesie, Wola Wilkołazka z folw., część wsi Rudniczek w ziemi lubelskiej, Horyszow w ziemi bełzkiej, część dóbr Nawóz i działy w Chomęciskach, w ziemi krasnostawskiej. Akt cesarza Józefa II potwierdzający

ordynacyą (która przeszła wtedy pod panowanie Austryi), wylicza następujące posiadłości, rozdzielone na klucze dóbr: dobra Zamojskie (Zamość miasto ze wsiami: Wólka Zamojska, Siedliska, Janowice); Sitanieckie (Sitaniec z Wolicą, Zabytów, Majdan Sitaniecki, Huszczka Wielka i Mała, Stabrów, Szopinek, Sulmice, Monastyr, Wiszenki, Bortatycze); Lipskie (Lipsko, Wola Lipska, Topornica, Zarzecze, Białowola, Pniówek, Kalinowice); Horyszowskie (Horyszów Polski z Wolą i Jarosławiec); Starozamojskie (Stary Zamość, Wierzba, część Chomęcisk, Złojec, Wólka Złojecka, Nawóz, Kulików, Wirkowice, Zarudzie); Zdanowskie (Zdanów, Białobrzegi, Mokre, Płoskie, Wieprzec, Wola Wieprzecka, Kossobudy); Szczebrzeskie (Szczebrzeszyn z przedmieściami, Niedzieliska, Wielącza z Zawadą, części w Bodaczowie, Topólcza, Kawęczyn Wielki, Żurawnica, Kawęczyn Mały, Michałów i Klemensów, Rozłopy, Deszkowice, Bród Stary i Wataski); Latyczyńskie (Latyczyn, Zaburze, Radecznica); Górajeckie (Górajec, Czarnystok, Chłopków, Lipowiec z Wólką); Tworyczowskie (Tworyczów, Kitów, Żrebce); Mokrolipskie (Mokrelipie, Zakłodzie, Uście, Sąciaszka, dziś Sąsiadka); Huciskie (Hucisko i Ulów); Rybnickie (Rybnica, Susiec al. Huta Susiecka, Grabowica, Kunki); Józefowskie (miasto Józefów i wsi: Pardysówka, Majdan Nepryski, Górniki, Długi Kąt, Podrusów, Hamernia, Izbice al. Nowiny, Majdan Sopocki); Zamechskie (Zamch, Olchowiec, Borowiec, Krzyszychy, Kozaki i Głuchy, Obsza z Wolą, Babice); Łukowskie (Łukowa z Wolą, Szostaki, Ostrówek, Lipowiec al. Budziarze, Korchów); Rożanieckie (Rożaniec z Wolą i Płusy); Tarnogródzkie (miasto Tarnogród z Majorostwem al. Wójtowstwem); Potockie (Potok Górny z Przysadką, Gozd, Potok Dolny z Zagrodą, Dąbrówka); Naklickie (Naklik, Kulna, Zawady i Giecki, Szyszków); Krzeszowskie (Krzeszów z przedmieściami i wsi: Krzeszów Górny z Podolszynką, Krzeszów Dolny i Pokoje, Bystre, Huta Krzeszowska, Sieraków, Ruda Dymarska, Żuk, Suszki, Kamionka, Hucisko z Wolą); Lipińskie (Lipiny z Borowiną, Jedlinki i Babie, Brzozowiec, Jasiennik); Biskie (Biszcza z Wolą, Kawęczyn); Księżpolskie (Księżpol, Drążdże i Króle, Majdan Księżpolski, Kupczaki, Brodziaki, Zanie i Zynie, Budziarze); Zwierzynieckie (Zwierzyniec i Budziarze, Terespol i Budziarze, Górecko z Kościołkiem, Trzeputniak i Budziarze, Obrocz); Tomaszowskie (miasto Tomaszów z przedmieściami i wsi: Rogoźno, Szara Wola, Łosiniec i Zawadki, Wólka Łosiniecka, Pasieki, Maziły, część w Wieprzowem Jeziorze); Piskorowickie (wieś Piskorowice); Turobińskie (miasto Turobin z przedmieściami i wsi: Rokitów, Olszanka, Majdan Turobiński, Grudki, Tokary i Olendry, Huta, Tarnawa, Biskupie, Ponikwy z Wolą, Czernięcin z Wólką, Żurawie, Byki, Żabno i Guzówka); Kraśnickie (miasto Kraśnik z przedmieściami i wsi: Wyżnica, Wyżnianka, Budzyń, Suchynia, Stróża, Słodków, Blinów, Majdan Blinowski, Wilkołaz, Wólka Rudnicka, Zalesie); Gorajskie (miasto Goraj z wójtowstwem i przedmieściami, oraz wsi: część w Chrzanowie, część w Branwi, Łada, Malinie, Dzwola, Hosznia i Bononia); Janowskie (miasto Janów i przedmieścia, wsi: Biała, Godziszów z wójtowstwem, Krzemień, Lipa, Wólka Ratajska, Kocudza); Batorskie (Batorz z Wólką, Otrocz, Zdziłowice, Majdan Batorski); Solskie (Sól, Bidaczów, Dąbrowica, Ciosmaki). Pozwolono też wcielić do ordynacyi dobra stanowiące uposażenie liceum zamojskiego (dawnej akademii) a mianowicie: Chmielek z Rakówką, Zawadką i Bukowiną. Na mocy układu z komisyą rządową wyznań i oświecenia w r. 1819 z wynagrodzenia za gmachy szkolne w Zamościu, zajęte na potrzeby wojska i ocenione na 500000 złp., zakupiono dobra: Gruszka Zaporska, Podlesie, Zaporze, Gaj i Branewka a w r. 1823 na mocy układu z komisyą skarbu, jako wynagrodzenie za przejście miasta Zamościa na własność rządu, ordynacya otrzymała dobra: Stawce z częściami na Czernięcinie i Żabnie, Nielisz z częściami: Włostowszczyzna, Przemiarki i Strzeleczyzna, części po trynitarzach w Tomaszowie i pałac w Warszawie przy ulicy Senatorkiej № 472. Cesarz Mikołaj I ukazem z r. 1848 potwierdził wcielenie tych dóbr do ordynacyi, również jak i wymienionych powyżej posiadłości szkół zamojskich (potem szczebrzeszyńskich), które stanowić mają zupełną własność ordynacyi.

Ordynacya pozostawała w posiadaniu bezpośrednich potomków hetmana do śmierci jego wnuka Jana, woj. sandomierskiego († 7 kwiet. 1665 r.), pierwszego męża Maryi Kazimiery d'Arquien (potem Sobieskiej). Zmarł on bezpotomnie a ponieważ siostra jego Gryzelda Konstancya wyszła za Jeremiego Wiśniowieckiego († 1651), przeto Wiśniowieccy po wygaśnięciu linii hetmańskiej objęli ordynacyą wbrew ustawom i po długich sporach i procesach, za poparciem Jana Sobieskiego, dobiła się praw młodsza linia Zamoyskich i w r. 1676 w sam dzień św. Jana Chrzciciela objął Zamość i ordynacyą Marcin Zamoyski. Według ustawy hetmana w razie zupełnego wygaśnięcia Zamoyskich w linii męzkie, ordynacya przejdzie na tego z Jelitczyków, który się ożeni z Zamoyską i przyjmie to nazwisko. Uwłaszczenie ludności wiejskiej po r. 1864 zmniejszyło wielce olbrzymi obszar dóbr ordynackich. Przy ordynacyi pozostały tylko folwarki i znaczne obszary leśne, obciążone jednak służebnościami. Połujański w swem „Opisaniu lasów królestwa polskiego“ (Warszawa, r. 1854) wylicza następne obszary leśne w dobrach ordynacyi: Deraźnia Solska (130 dziesięcin),

Kocudza (6151 dz.), Lipiny (925), Lipa (10012), Łążek (2136), Księżpol (4412), Aleksandrówka (224), Batorz (1896), Budzyń (890), Stróża 1641), Słodków (1211), Biszcza (409), Bukowa (2101), Ciosny (12513), Wilkołaz (772), Czarnystok (1000), Deszkowice (900), Kossobudy (7169), Lipsko (7500), Latyczyn (900), Nielisz (533), Obrocz (2789), Sochy (11713), Zwierzyniec (1396), Stawce (674), Tarnawa (2032), Żabno (1527). Ogółem było 83856 dzies., czyli około 160000 mr. Główny zarząd dóbr mieści się w Zwierzyńcu. Folw. są wypuszczane w dzierżawę. Dla zużytkowania produktów leśnych założono w Zwierzyńcu fabryki posadzek i mebli, tartak, fabrykę bryczek. Ustawy ordynacyi ogłoszone były drukiem po raz pierwszy w Zamościu r. 1692, powtórnie w r. 1752 p. t. „Ordinatio bonorum hereditarium domui Zamoscianae“ i po raz trzeci w Warszawie r. 1867 p. t. „Statuta ordynacyi Zamoyskiej od r. 1589 do 1848 r.“

Zamojski powiat gub. lubelskiej utworzony został w r. 1867 z 13 gmin dawniejszego powiatu zamojskiego (z drugiej połowy powstał pow. biłgorajski), dwu gmin dawnego pow. hrubieszowskiego (Sitno i Łabunie), 1 gminy pow. krasnostawskiego (Skierbieszów). Obszar wynosi 32·44 mil kwadr. Graniczy od płn. z pow. krasnostawskim, od wschodu z hrubieszowskim i tomaszowskim, od płd. z tomaszowskim i biłgorajskim, od zach. z biłgorajskim a w części i z janowskim. Obszar powiatu jest częścią wyżyny lubelskiej, spoczywającej na formacyi kredowej, na której rozłożyły się wapienie i piaskowce miejscami. Wierzchnie warstwy stanowią gliny loessowe, którym obszar ten zawdzięcza żyzność gleby i bogatą roślinność (lasy liściaste). W warstwach loessu wody powyżłobiały głębokie jary i doliny o zaokrąglonych brzegach. Główną rzeką na obszarze powiatu jest Wieprz, płynący w płd. części, od wschodu ku zachodowi a skręcający pod Zwierzyńcem ku północy. Dopływami Wieprza na obszarze powiatu są: z lew. brzegu Pór a z praw. Topornica (dawniej Wieprzec) i Kalinówka al. Wolica. Powiat cały leży za pośrednictwem Wieprza w dorzeczu Wisły, jedynie tylko okolice Goraja (w zach. części) wysyłają swe wody przez rzeczkę Ładę do Tanwi a z nią do Sanu. W dolinach rzek wzniesienie wynosi średnio około 700 st. npm. Gdy rozległa równina w dolinie rzeki Topornicy dokoła Zamościa zaledwie przechodzi 700 st. wznies., to o 12 w. na płd. od Zamościa, przy kol. Feliksówka, wyniosłości dochodzą 1123 st. npm. Pod Niedzieliskami (około 12 w. na zach.) wzn. 854 st., na wschód pod Horyszowem 848 a nieco dalej pod Żukowem 941 st. Gleba sprzyja roślinności. W lasach spotykamy dęby i lipy obok drzew iglastych a rola nadaje się w wielu miejscach do uprawy pszenicy. W r. 1880 było w powiecie lasów prywatnych nieurządzonych 52728 mr., urządzonych 34216 mr., zasianych po wycięciu 2230 mr., wyciętych a nie zadrzewionych 2670 mr., oddanych włościanom za służebności 4083 mr. Przeważna część obszaru leśnego należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich. Pod względem urodzajności gleby powiat należy do uboższych w gubernii. Bogaty jest w lasy i łąki, za to mniej obfituje w żyzne role. Część płd.-zach. zajmują przeważnie lasy ordynacyi. Lasy dóbr Krasnobród przedstawiają mnóstwo malowniczych widoków. Lasy bukowe spotykamy w Łabuniach i okolicy Zamościa, dębowe i sosnowe koło Kaczorki. Piękne łąki nadrzeczne sprzyjają hodowli koni i bydła tudzież owiec.

Większa własność dzieli się na 106 folwarków, mających od 600 do 700 mr. Z tych 36 pozostaje pod zarządem samych właścicieli, reszta w dzierżawie. Z wyjątkiem kilku, pozostałe folwarki należą do ordynacyi Zamoyskich. Włościanie mają 132728 mr., rozdzielonych na 6009 osad. Na osadę wypada średnio po 22 mr. Rolnictwo tudzież chów bydła i koni stanowi główne zajęcie włościan. Użytkowanie z płodów mineralnych dostarcza nieco zajęcia ludności. W płd. części powiatu obfitość gliny sprzyja rozwojowi garncarstwa, we wsi Senderkach dobywają piaskowiec dla wyrabiania kamieni młyńskich, w Bukownicy wypalają wapno. Obfite pokłady torfu w dolinie Wieprza i jego dopływów nie są użytkowane. Kamieni narzutowych nie spotykamy na obszarze powiatu. Obfitość drzewa umożliwiła rozwój, choć dość słaby, przemysłu drzewnego, jak wyrób gontów w Krasnobrodzie, tartak i fabryka mebli giętych w Zwierzyńcu, bednarstwo w okolicy Zamościa. W ogóle na obszarze powiatu było w 1892 r. 65 fabryk, zajmujących 467 robotn. i produkujących za 346857 rubli. Prócz podanych już w opisie Zamościa zakładów było w powiecie: 4 browary (33 robotn., 46800 rs.), 5 cegielni (34 rob., 8950 rs.), 35 młynów wodnych i wiatraków (74 rob., 52115 rs.), 1 młyn parowy (13 rob., 1800 rs.), 1 piec wapienny (4 rob., 2962 rs.), 2 tartaki (wodny i parowy, 46 rob., 12100 rs.), 2 smolarnie (6 rob., 1290 rs.), 1 fabryka mebli giętych (112 rob., 170000 rs.), 1 fabryka bryczek (19 rob., 2000 rs.), zakład wyrobów z piaskowca (15 rob., 900 rs.). W wykazie tym pominięto fabrykę posadzek w Zwierzyńcu, gontów w Krasnobrodzie i wartość produkcyi oznaczono za nizko.

Ludność powiatu z 66357 mk. w r. 1867 wzrosła do 87731 w r. 1883 a w r. 1892 doszła do 107937. W tej liczbie było 20256 prawosł., 13486 żyd. Z ogólnej cyfry ludności przypada na dwa miasta (Zamość i Szczebrzeszyn) 16784 mk. a na gminy wiejskie 91153. W miastach na 100 mężczyzn przypada 107·4 kobiet, we

wsiach zaś 101 kobiet. Na 1000 mieszkańców w r. 1892 przypadało 8·23 ślubów (największy procent w całej gubernii), 43·2 urodzeń i 29 3 zgonów. Na 100 urodzeń było 8·2 nieprawych w miastach a 3·7 we wsiach.

Pod względem kościelnym, dekanat zamojski dyecezyi lubelskiej składa się z 12 parafii: Frampol, Góraj, Krasnobród, Łabunie z filią Komarów, Mokrelipie, Radzięcin, Sitaniec, Skierbieszów, Stary Zamość, Szczebrzeszyn, Wielącza z filią Nielisz i Zamość. W r. 1862 dekanat zamojski dyecezyi chełmskiej dzielił się na 9 parafii: Czaśniki z filią Niewirków, Horyszów Polski, Komarów z filią Dzierażnia, Miączyn z filią Zawałów, Sitno, Skierbieszów z filią Łaziska, Śniatycze, Sulmice, Zamość z filią Łabuńki. Obecnie dekanat zamojski praw. obejmuje parafie: Bortatycze, Horyszów Polski, Kosobudy, Lipsko, Łabuńki, Potoczek, Radecznica, Siedliska, Sitno, Skierbieszów, Sulmice, Suchowola, Szczebrzeszyn, Topolcza, Tereszpol, Zamość, Złojec. Zakładów naukowych było w 1883 r. na obszarze powiatu 30, a mianowicie, prócz podanych już wyżej w opisie Zamościa, była w Szczebrzeszynie szkoła 2-klas. i 24 szkół początkowych w osadach i wsiach: Adamów, Barchaczów, Brody, Bondyrz, Frampol, Góraj, Iłowiec, Kalinowo, Łabunie, Łaziska, Majdan Nieprysk, Radzięcin, Rahodoszcz, Ruszów, Rzeczyca, Siedliska, Skierbieszów, Suchowola, Sulmice, Tereszpol, Topolcza, Wielącza, Złojec. Pod względem sądowym powiat dzieli się na jeden okrąg sądu pokoju dla miasta Zamościa i cztery okręgi sądów gminnych: Żdanów, Stary Zamość, Zwierzyniec i Górajec. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na dwa miasta: Zamość i Szczebrzeszyn i 14 gmin wiejskich: Frampol, Góraj, Łabunie, Mokre, Nielisz, Podklasztor, Radecznica, Skierbieszów, Stary Zamość, Sulów, Suchowola, Tereszpol, Wysokie, Zamość, Zwierzyniec. W skład gmin tych weszły dawne miasteczka: Frampol, Góraj, Krasnobród.

Opis pow. zamojskiego, skreślony przez Bol. Koskowskiego, pomieszczony został w dodatku miesięcznym do „Przeglądu tygodniowego“ (z r. 1894, tom I). Do niniejszego opracowania dostarczył danych statystycznych do Zamościa Starego T. Żukowski a R. Przegaliński wykaz przywilejów miasta Zamościa i dane statystyczne z r. 1860. *Br. Ch.*

Zamość 1.) al. *Zamoście*, wś, pow. warszawski, gm. Wilanów, par. Powsin. Leży w nizinie nadwiślańskiej, graniczy z Powsinem, ma 97 mk., 148 mr. 2.) **Z.**, wś, pow. radzymiński, gm. i par. Klembów, ma 35 mk., 113 mr. W 1827 r. 5 dm , 34 mk. 3.) **Z.**, wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Kampinos, ma 297 mk., 979 mr. W 1827 r. było 27 dm., 151 mk. Wchodziła w skład ekonomii rząd. Kampinos, Będzie to zapewne wymieniona w reg. pobor. z r. 1579 a dziś nie znana Wola Kapinoska. Miała wtedy 8 zagr., 1 rzem. (Paw., Mazow., 144). 4.) **Z.**, wś, w par. Jasieniec (dziś pow. grójecki). Obecnie nie znana. W 1827 r. miała 1 dm., 10 mk. W r. 1576 wś Zamoście, w par. Jasiniec, miała dwa działy po 1 łanie (Paw., Mazow., 237). 5.) **Z.**, fol. nad rz. Prosną, pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Pyzdry, odl. od Słupcy w. 24, ma 1 dm., 8 mk. W r. 1827 było 6 dm., 55 mk. 6.) **Z.**, wś nie istniejąca obecnie. W r. 1827 należała do par. Stolec (pow. sieradzki) i miała 1 dm., 12 mk. Będzie to zapewne to samo Z., które na początku XVI należało do par. Burzenin. Łany kmiece i folw. dawały dziesięcinę pleb. w Burzeninie (Łaski, L. B., I, 428). W r. 1533 wś Z. ma 3 łany km., 1576 r. $2^1/_2$ łan. Łan sołtysi wcielony do folwarku (Paw., Wielk., II, 215). 7.) **Z.**, wś i fol., pow. kolski, gm. Lubotyn, par. Mąkolno, odl. od Koła w. 26; wś ma 4 dm., 47 mk., fol. 4 dm., 45 mk. W r. 1827 były 2 dm., 22 mk. W r. 1889 fol. Z. rozl. mr. 591: gr. or. i ogr. mr. 431, łąk mr. 67, past. mr. 29, lasu mr. 49, nieuż. mr. 15; bud. mur. 8, drew. 4; pokłady torfu. Wieś Z. os. 18, mr. 107. 8.) **Z.**, os. nad rz. Węglówką, pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia 28 w., ma 1 dm., 5 mk. 9.) **Z.**, wś i fol., pow. brzeziński, gm. Będków, par. Czarnocin; wś mk 24 dm., 193 mk.; fol. 7 dm., 55 mk. Dobywają tu torf. W 1827 r. było 11 dm., 114 mk., par. Będków. W r. 1890 fol. Z. lit. A. rozl mr. 246: gr. or. i ogr. mr. 135, łąk mr. 26, past. mr. 74, nieuż. mr. 11; bud. mur. 2, drew. 9; pokłady torfu. Wś Z. os. 23, mr. 190. W r. 1880 ogólny obszar folwarku wynosił 594 mr. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, zaś o dziesięcinę z pewnych ról folw. był spór między pleb. z Czarnocina a pleb. z Mierzyna (Łaski, L. B., II, 228). W r. 1576 we wsi Z., w par. Łaznowo, Jan Ronissowski płaci od 3 łan., 2 pustych i 11 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 97). 10.) **Z.**, w par. Górka Pabianicka (dziś pow. łaski), wś nie znana dziś pod tą nazwą i nie wymieniona w opisie par. Górka w Lib. Ben. Łaskiego. Podana w reg. pobor. (Paw., Wielkop., II, 237). W r. 1552 we wsi „Zamoście libera“ (Wola Zamojska) było 11 os., 8 łan., 1 łan sołtysi, 1 łan wcielony do folwarku („Siekielow pro praedio colitur“). Zdaje się że weszła w skład dzisiejszej wsi Szynkielów. 11.) **Z.** *Wielkie* i *Małe*, przedmieście Inowłodza. Wymienia je Lib. Ben. Łaskiego (II, 316). Istniały jeszcze na początku XVII w. 12.) **Z.**, kol., pow. piotrkowski, gm. Bełchatówek, par. Grocholice, ma 28 dm., 244 mk., 54 mr. włośc., 7 mr. dwor. (karczma). 13.) **Z.**, os. nad rz. Rakówką, pow. piotrkowski, gm. Łękawa, par. Grocholice, leży

za rzeką i mostem, naprzeciw Grocholic, ma 50 dm., 200 mk., 550 mr. należących do mieszczan z Grocholic. 14.) **Z.**, os. karcz. nad rz. Luciążą, pow. piotrkowski, gm. i par. Rozprza, ma 1 dm., 3 mk., 10 mr. 15.) **Z.**, wś nad rz. Grabią, pow. łaski, gm. Wola Wężykowa, par. Grabno, ma 7 dm., 37 mk., 167 mr. Wchodziła w skład dóbr Grabno. W 1827 r. było 10 dm., 69 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. i fol. pobierał pleban w Grabnie (Łaski, L. B., I, 469). W r. 1552 Andrzej Wązik (Wężyk) płaci od 4 os., $1^1/_4$ łanu a Jan Wązik od 4 os. (Paw., Wielk., II, 241). 16.) **Z.**, wś, fol. i os. młyn., pow. noworadomski, gm. Zamoście, par. Wiewiec, odl. 16 w. od Radomska, posiada urząd gm. Wś ma 24 dm., 193 mk.; fol. 1 dm., 18 mk.; os. młyn. 1 dm. W 1827 r. było 27 dm., 266 mk. Dobra Z. składały się w r. 1885 z fol.: Zamość i Janów, rozl. mr. 1477: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 695, łąk mr. 191, pastw. mr. 45, lasu mr. 266, nieuż. mr. 33; bud. mur. 9, drew. 14; płodozm. 4 i 8-pol., las urządzony; fol. Janów gr. or. i ogr. mr. 79, łąk mr. 61, past. mr. 190, nieuż. mr. 8; bud. drew. 6; pokłady torfu, wiatrak. Wś Z. os. 55, mr. 621. Wieś ta miała być jakoby gniazdem rodowym Zamoyskich h. Jelita. Paprocki wywodzi ich jednak z wojew. łęczyckiego a tymczasem to Z. leżało w sieradzkiem. Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę kanonii gnieźnieńskiej (Łaski, L. B., I, 490). W r. 1552 Stan. Zamosczki płaci od 18 os. na 13 łan. i z młyna (Paw., Wielk., II, 283). Z. gmina, należy do sądu gm. okr. II w os. Brzeźnica (st. poczt), ma obszaru 15797 mr. i 4948 mk. Śród stałej ludności jest 9 praw., 69 prot. i 112 żydów. 17.) **Z.**, wś i fol., pow. kozienicki, gm. Grabów nad Wisłą, par. Janowiec, odl. 33 w. od Kozienic, ma 36 dm., 382 mk., 106 mr. dwor., 484 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Łagów. W 1827 r. było 17 dm., 190 mk. W r. 1569 reg. pobor. podają wś Z. w par. Janowiec (Serokomla) bez żadnych jednak szczegółów, 18.) **Z.**, fol. nad rz. Kamienną, pow. iłżecki, gm. Pętkowice, par. Bałtów, odl. od Iłży 33 w., ma 2 dm., 23 mk., 280 mr. W 1827 r. 1 dm., 6 mk. 19.) **Z.**, wś i fol. nad rz. Nidą, pow. pińczowski, gm. Drożejowice, par. Skalbmierz. Folw. poduchowny, mający obszaru 640 mr., został sprzedany przez licytacyę około r. 1880 za 42211 rs. W 1827 r. było 9 dm., 84 mk. W połowie XV w. wś Zamoście, położona tuż pod miastem Skalmierzem, za rzeką i mostem, miała 6 łan. stanowiących uposażenie prepozyta skalmierskiego. Nadał te łany biskup krakowski, fundator kolegiaty (w XIII w.?). Miał też tu prepozyt dwa łany folwarczne, z których pobierał po 2 grzyw. czynszu. Dziesięcinę z łan. kmiecych dawano bisk. krakow., z fol. brał prepozyt skalmierski (Długosz, L. B., II, 515, 517). W r. 1579 pleban skalmierski płaci tu od 2 osad., 2 łan., 1 zagr. z rolą, 2 ubogich (Paw., Małop., 221), 20.) **Z.**, os., pow. miechowski, gm. i par. Niedźwiedź. 21.) **Z.**, os., pow. siedlecki, gm. i par. Domanice. 22.) **Z.**, wś i kol., pow. sierpecki, gm. i par. Rościszewo, odl. 8 w. od Sierpca, ma 34 dm., 264 mk., 1371 mr. (494 nieuż.). W r. 1827 było 13 dm., 141 mk. W r. 1578 wś Z., w par. Rościszewo, miała trzy działy. Wdowa po Sebastyanie płaci od 3 łan., 5 zagr. z rolą; Tomasz Rościszewski od $1^1/_2$ łan., 4 zagr. z rolą, 1 rzem.; Floryan Rościszewski od 2 łan., 5 zagr. z rolą, 1 rzem. (Paw., Mazow., 39). 23.) **Z.**, wś, pow. rypiński, gm. i par. Rogowo, odl. 12 w. od Rypina, ma 4 dm., 73 mk., 225 mr. Wś ta stanowiła jedną całość z kol. Kosiorowe Łąki i os. włośc. Pieczewo-Dziechciary. 24.) **Z.**, wś, pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło. W 1827 r. miała 10 dm., 79 mk. 25.) **Z.**, wś i fol., pow. makowski, gm. Sypniewo, par. Gąsewo. Mieszka tu drobna szlachta i włościanie. W r. 1868 fol. Z. rozl. mr. 753: gr. or. i ogr. mr. 263, łąk mr. 150, lasu mr. 300, nieuż. mr. 40. Wś Z. os. 18, mr. 251; wś Sławkowo os. 21, mr. 483; wś Dylewo os. 18, mr. 241. W r. 1582 wś Zamoście, w par. Gąsowo, miała 8 łan., 1 zagr. (Paw., Mazow., 387). 26.) **Z.**-*Mierzejewo*, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Troszyn, ma 637 mr. Mieszka tu drobna szlachta i włościanie. W r. 1827 było 8 dm., 56 mk. Istniała już w r. 1473. Ob. *Mierzejewo*. Spisy pobor. z 1578 r. nie podają tej wsi. 27.) **Z.**-*Rybitwy*, pow. płoński, ob. *Rybitwy* 5). *Br. Ch.*

Zamość 1.) wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kroże, o 121 w. od Rossień. 2.) **Z.**, fol., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Dudzicze, par. katol. niegdyś Dukora, z kolei Aunopol, a teraz Kalwarya, o 42 w. od Mińska, 56 w. od Ihumenia, 10 w. zimą a 15 latem od st. Rudzieńsk dr. żel. lipawsko-romeńskiej. Do r. 1857 Z. był awulsem przy dom. Dudzicze, dziedzictwie rodziny Jelskich h. Pielesz po mieczu od lat stu przeszło, a po kądzieli lat przeszło 200. W tym roku nastąpił dział pomiędzy synami zmarłego Karola Jelskiego, chorążego pow. ihumeńskiego: Michałem, Aleksandrem i Józefem. Ostatni wziął spłatę od obu braci, Michał posiadł Dudzicze, zaś Aleksandrowi dostał się Zamość z wsiami: Terebela (24 osad włócznych), Rozpucie (10 osad włocznych) około 140 poddanych płci męzkiej, z zaśc. Kozły i folw. Kozły al. Orzechowo, z obszarem 108 włók. Po odseparowaniu włościan i wydzieleniu im przeszło 40 włók, ocenionych zaledwo 4000 rs., pozostało przy domin. około 68 włók. Komisya weryfikacyjna nie bacząc na tak nizką indemnizacyę zostawiła włościanom, jako serwitut, pastwisko leśne. W r. tedy 1876 dziedzic załatwił ostatecznie sprawę serwitutu z wło-

ścianami wsi większej Terebela, przez co przy domin. zostało sporne uroczysko ośmiowłókowe zwane Karaczowo, kędy założono osobne leśnictwo, miejscowość zaś skanalizowano i wyrobiono w znacznej części na łąki, stanowiące główny zasób siana dla dominium. Dziedzic od r. 1857 sam gospodarząc, założył w Z. porządną rezydencyę z ogrodami (600 drzew), pobudował około 30 budynków gospodarskich i innych, zgromadził wiele dokumentów, cenny księgozbiór i liczne pamiątki. Grunta w Z. szczerkowe i po części piaszczyste, z podglebiem ciężkiem, doprowadzone do kultury dobrej. Drzewostan w lasach (przeszło 20 włók) zachowany starannie. Obszerne torfowiska i mchy zalegają przestrzeń przeszło 600 mr. Wyborna glina garncarska znajduje się pod folw. Kozły, a w uroczysku Bór zdatna do wyrobu cegły. Rybołówstwo na zarybionem jeziorku pod Sinią Grzędą i w uroczysku Karaczowie, w rzeczce Terebelce, kędy z jeziora napływa czasem ryba w większej ilości. Arendy z fol.: Kozły, Borysowy Las i Podsmole wynoszą przeszło 700 rubli. Karczmę dziedzic skasował przy objęciu dziedzictwa. Pod pługiem w 4-ch polach około 280 mr. Rasa bydła mleczna, szwajcarska, hodowla pszczół. 3.) **Z.**, wś i dobra, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, o 21 w. od Słucka. Wś ma 29 osad. Dobra, niegdyś własność Winków, z kolei Guenterów, później zakonu jezuitów, którzy tu mieli swą misyą. Po kasacie jezuitów trzymali Z. od rządu prawem lennem Stępkowscy, od nich nabył Aleksander Korkozowicz, a teraz w posiadaniu Berklanda, mają około 300 włók, przeważnie w puszczach. Propinacye, młyny, czynsze i smolarnie przynoszą znaczny dochód. Grunta lekkie, nieco faliste wśród otaczających nizin poleskich, łąk i pastwisk obfitość. W r. 1649 został ufundowany tu kościół z muru przez Andrzeja Samuela Winkę Ratomskiego, który mając grób w sklepach świątyni, uchodził u ludu bliższych i dalszych okolic za błogosławionego i tu się odbywały liczne pielgrzymki pobożnych. Z początku świątynia była filią parafii słuckiej, a od r. 1822 ustanowiono w Z. osobną parafią, z kaplicami w Pokraszewie i Wiuniszczu. W ołtarzu był obraz artystycznej roboty Szymona Czechowicza, przedstawiający Chrystusa ukrzyżowanego. Parafia w r. 1842 liczyła 1111 wiernych. W nowszych czasach parafią zniesiono, kościół zamieniono na cerkiew. W Z. urodził się w r. 1824 znany autor Antoni Pietkiewicz, piszący pod pseudon. Adam Pług. 4.) **Z.**, wś włośc. i ferma skarbowa, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wojstom (o 4 w.), o 78 w. od Święcian, 10 dusz rewiz. Ferma miała 7 mk. katol. 5.) **Z.**, folw., pow lucyński, własność Jana de Walden, 100 dzies.

Zamość, wś. pow. kowelski, na wschód od Lelikowa.

Zamość 1.) os. leś. we wsi Lędziny, pow. pszczyński. 2.) **Z.**, część Krasiejowa, w pow. opolskim. 3.) **Z.**, ob. *Zamost.*

Zamość 1.) wś dwor. nad rzką Gąsawką, w pow. szubińskim, urz. okr. i sąd w Szubinie, urz. st. cyw., szkoły i parafia w Rynarzewie, tamże poczta a st. kol. żel. w Bydgoszczy. Obszaru 376 ha, 16 dm., 90 dusz (29 prot.). Do pod. grunt. oszacowano czysty doch. na 2082 mrk. Należy do dóbr lubostrońskich hr. Skórzewskich. 2.) **Z**, fol. nad Wartą, tuż naprzeciw Wronek. Należy do Nowej Wsi, ma 4 dym., 71 dusz. W r. 1793 Dzieduszyńskich. Znajdywano tu naczynia przedhistoryczne, podobne do halsztackich i dobywanych w torfowiskach w Oppeano pod Weroną. 3.) **Z.**, wś dwor. ryc., w pow. ostrowskim, ma urz. okr. w Rososzycy, urz. st. cyw. w Wielowsi, pocztę w Grabowie, st. kol. żel. w Ostrzeszowie, szkołę katol. w Biernacicach, szkołę ewang. i parafie w Grabowie, sądy w Ostrowie. Obszaru 891 ha, 6 dym., 132 dusz. Do pod. dochod. oszacowano czysty dochód na 5084 mrk. Leży na lewym brzegu Prosny. 4.) **Z.** czyli Przedmoście, przy ujściu Ołoboczki do Prosny, między Miksztatem, Iwanowicami, Kaliszem, Ostrowem, na płd.-zach. Gostyczyny, w której jest parafia katol. W r. 1579 ma tu Floryan Syskowski 4 łan. os. 5.) **Z.**, wś gosp., w pow. szamotulskim, ma urz. okr. i urz. st. cyw. we Wronkach; tak samo st. kol. żel., pocztę, szk. obu wyzn. i parafie, sądy we Wronkach i Poznaniu. Obszaru 17 ha, 7 dym., 63 dusz (17 prot.). Znaleziono tu zabytki przedhistoryczne. *W. Ł.*

Zamość 1.) niem. *Zamosz*, dobra, pow. chojnicki, st. p. Karsin, par. kat. Wiele; 355 ha (102 roli or., 41 łąk, 96 lasu); 1885 r. 8 dm., 53 mk., 51 kat., 1 ew., 1 żyd; dziedzic Jan Sarnowski. 2.) **Z.**, niem. *Zamoss* al. *Samosch*, wyb. do Bączka, pow. kościerski, st. pocz. Starogard, par. kat. Kokoszki, 1 dm., 6 mk.

Zamościany 1.) wś włośc., pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Wołpa, o 49 w. od Grodna, 72 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z**, wś włośc., pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Berszty, o 70 w. od Grodna, 1665 dzies. ziemi włośc. 3.) **Z.**, wś i karczma nad rz. Wołmą, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Iwieniec, o 60 w. od Mińska, ma 5 osad; miejscowość od płn. falista, grunta szczerkowe, nieco kamieniste. 4.) **Z.**, wś i karczma, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Pokrowy (Sobakińce, o 5 w.), okr. wiejski Chodziłonie, o 54 w. od Lidy a 18 w. od Wasiliszek, ma 3 dm., 18 mk. katol. i 5 żydów (w 1865 r. 16 dusz rewiz.); należała do dóbr Ugolniki Tabeńskich. 5.) **Z.**, wś nad Oszmianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm.

Soły (o 7 w.), okr. wiejski Żuprany, o 11 w. od Oszmiany, 8 dm., 79 mk. katol.; należała do dóbr Żuprany Nowosiołki, Czapskich. 6.) **Z.,** wś nad Berezyną, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wołożyn, okr. wiejski Czartowicze, o 49 w. od Oszmiany, 16 dm., 140 mk. prawosł. i 6 katol. (w 1865 r. 69 dusz rewiz.).

Zamoście, ob. *Zamość.*

Zamoście 1.) uroczysko. pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Kamieniec Litewski, 6 dzies. 2.) **Z.,** wś włośc., pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Błoty, z osadami Kisielowce i Borysowo, 245 dzies. ziemi włośc. (24 łąk i pastw., 118 nieuż.). 3.) **Z.,** wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Luszniewo, o 32 w. od Słonima, 107 dzies. ziemi włośc. 4.) **Z.,** dwie osady, tamże, mają po 41 dzies. ziemi włośc. Jedna należy do wsi Luszniewo, druga do mka Mołczadź. 5.) **Z.,** przedmieście mta Wołkowyska, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupice, wraz z przedm. Zapole ma 136 dzies. ziemi włośc. 6.) **Z.,** fol., pow. bobrujski, w 1 okr. pol. dobryckim, gm. Stepy, o 49 w. od Bobrujska; własność włościanina Barguna, 51 włók; grunta lekkie. 7.) **Z.,** zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, o 66 w. od Borysowa. 8.) **Z.,** zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. i par. katol. Ziembin, o 40 w. od Borysowa, ma 9 osad. 9.) **Z.,** uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Uzda, o 91 w. od Ihumenia. 10.) **Z.** al. *Zamostocze,* wś nad Niemnem, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Mohilna, o 104 w. od Ihumenia, ma 14 osad; miejscowość bezleśna, grunta lekkie, łąki obfite, lud trudni się flisactwem. 11.) **Z.,** wś, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Wierchmień, o 35 w. od Ihumenia, ma 3 osady; grunta piaszczyste. 12.) **Z.,** wś, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Bujnowicze, o 75 w. od Mozyrza, ma 21 osad. 13.) **Z.,** folw. nad bezim. dopł. Oressy, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. Komarowicze, o 125 w. od Mozyrza; grunta lekkie. 14.) **Z.,** wś, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. i gm. Wasilewicze, par. prawosł. Nosowicze, o 62 w. od Rzeczycy, 14 w. od st. dr. żel. pińsko-rzeczyckiej Wasilewicze, ma 20 osad. Cerkiewka filialna p. w. Narodzenia N. M. P. Grunta lekkie. 15.) **Z.,** fol., tamże, własność Abramowiczów, ma około 29 włók; grunta lekkie. 16.) **Z.,** fol., pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. i gm. Wasilewicze, własność Rudziejewskich, około $2^3/_4$ włók. 17.) **Z.,** wś, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Krukowicze, par. praw. Kołki, o 120 w. od Rzeczycy, ma 10 osad. 18.) **Z.** *Nowe,* dobra, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. i gm. Wasilewicze, od niedawna własność urzędnika Holeniewicza, mają około 195 włók. 19.) **Z.,** wś w pobliżu błota Kobylino, pow. homelski, gm. Pokolubicze (o 10 w.), ma 46 dm., 186 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 20.) **Z.** (*Zamostje*), wś, pow. orszański, gm. Kochanowo (o 7 w.), ma 20 dm., 114 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 21.) **Z.,** fol., pow. rohaczewski, dziedzictwo Zienkowiczów, ma 162 dzies. (52 roli, 18 łąk, 76 lasu). 22.) **Z.,** wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Połoczany (o 8 w.), okr. wiejski Litwa, o 53 w. od Oszmiany, 62 mk. prawosł., 3 katol. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.); należała do dóbr Horodziłowo, dawniej Puzynów, następnie Achmatowiczów. 23.) **Z.,** zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Hanuszyszki (o 11 w.), okr. wiejski i dobra (Zeidlerów) Żyliny, o 8 w. od Trok, 1 dm., 15 mk. katol. 24.) **Z.,** wś włośc. nad jez. Giłocie, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 9 w.), okr. wiejski Ołkuny, o 57 w. od Wilna, 41 mk. prawosł. i 42 kat. (w 1865 r. 16 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Inturki. 25.) **Z.,** wś włośc. nad jeziorem, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 14 w.), okr. wiejski Biebrusy, o 56 w. od Wilna, 8 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Inturki. W spisie z 1866 r. podana jako zaśc., mający 1 dm., 7 mk. katol. 26.) **Z.,** wś, pow. horodecki. Mają tu: Agata Kułakowska 15 dzies. i Michał Moskalew 35 dzies. 27.) **Z.,** fol., pow. lepelski, Wincentego Koszki, ma 15 dzies. 28.) **Z.,** łotew. *Zamoscis,* dobra, pow. rzeżycki, własność Kierniów, 309 dzies., należą do dóbr Antopol.

Zamoście (*Zamostje*), część wsi Bałabanówki, w pow. lipowieckim.

Zamoście al. *Zamostje* 1.) wś nad rz. Mżą, pow. żmijewski gub. charkowskiej, gm. Zamoście, o 1 w. od Żmijewa, 237 dm., 1260 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła. 2.) **Z.,** wś nad Psłą, pow. kobelacki gub. połtawskiej, gm. Choroszki, 261 dm., 1950 mk , cerkiew, szkoła, 26 wiatraków. 3.) **Z.,** wś nad Udajem, pow. przyłucki gub. połtawskiej, gm. Przyłuki, 150 dm., 700 mk., cerkiew, olejarnia, 13 wiatraków.

Zamoście 1.) os. do mta Oświecima, w pow. bialskim, ma 9 dm. i 74 mk. 2) **Z.,** wólka do Strzelec Małych, w pow. brzeskim, liczy 5 dm., 22 mk. 3.) **Z.,** wś, w pow. brzeskim, z wólką Ratnawy (21 dm.), leży przy gościńcu z Brzeska do Wojnicza (1·8 klm.), w równinie urodzajnej, wzn. 233 mt. npm. Obie osady mają 89 dm. i 641 mk. (321 męż., 320 kob.), 566 rzym.-kat. i 75 izrael. Pos. tabularna ma 375 mr. obszaru. W r. 1581 Z. należało do Krzysztofa Pieniążka i miało 9 półłanków km., 3 zagr. z rolą, 2 zagr. bez roli, komornika z bydłem, 6 kom. bez bydła, 2 rzem., przekupnia i piekarza (Pawiń., Małop., 143). W obecnym stuleciu posiadali Z. Dębscy, którzy założyli tu duży browar, cegielnię i torfiarnię, po nich prawem spadku Chwalibogowie. Graniczy na zach. z Sufczynem, na płd. z Więc-

kowicami. 4.) **Z.**, wś, pow. przemyślański, 20 klm. na płn.-zach. od Przemyślan, tuż na płn.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Glinianach. Na płd.-wsch. leży Przegnojów, na płn.-zach. Zeniów, na płn.-wsch. Bałuczyn (w pow. złoczowskim). Wzdłuż granicy płd. płynie Przegnojówka, dopł. Pełtwi. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie na płd.-zach. Własn. więk. ma roli or. 770, łąk i ogr. 74, past. 14, lasu 73 mr.; wł. mn. roli or. 679, łąk i ogr. 242, past. 199, lasu 1 mr. W r. 1890 było 163 dm., 1003 mk. w gm., 11 dm., 193 mk. na obsz. dwor. (891 gr.-kat., 260 rz.-kat., 43 izr., 2 innych wyznań; 1014 Rus., 180 Pol., 2 Niem.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Glinianach. We wsi jest szkoła jednokl. i kasa poż. gm. z kapit. 2661 złr. 5.) **Z.**, fol. w Olszanicy, w pow. złoczowskim. *Mac.—Lu. Dz.*

Zamościszcze, osada, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Jurewicze, o 16 w. Ihumenia. *A. Jel.*

Zamost, wś na Szląsku austr., po obu brzegach Ostrawicy, dopł. Odry z praw. brzegu, pow. frysztacki. W r. 1890 było 147 dm. i 2954 mk., 2709 rz.-kat., 153 prot. i 92 izrael.; 2504 Czech., 249 Pol. i 128 Niem. Z. należy do gm. Polska Ostrawa, z którą, wraz ze wsiami Hranicznik i Hladnow, tworzy jednę gminę administracyjną. W Polskiej Ostrawie jest kościół paraf., szkoła i urząd pocztowy. *W. H.*

Zamost Żełdecki, część wsi Żełdce, w pow. żółkiewskim.

Zamostek, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. W 1827 r. było 9 dm., 65 mk.

Zamostem, przedm. mta powiat. Winnicy, nad rz. Bohem, ma 140 dm.

Zamostne, niem. *Ueberbrueck*, wyb. i cegielnia do Kniewa, pow. wejherowski, st. poczt. Riebenkrug, 8 dm., 93 mk.

Zamostocze 1.) wś, pow. bobrujski, w 3 okr, pol. hłuskim, gm. Laskowicze, o 66 w. od Bobrujska; grunta piaszczyste. 2.) **Z.**, wś i fol. nad rzką Derażnią, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Osowo, o 71 w. od Borysowa, 14 osad; miejscowość leśna, grunta nieco faliste. Własność niegdyś Podbereskich, którzy w 1709 r. sprzedają Michałowi Bruno Śliźniowi. 3.) **Z.,** fol., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hlewin, o 17 w. od Borysowa. 4.) **Z.,** wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Tumiłowicze, o 104 w. od Borysowa. 5.) **Z.,** dwie obok siebie leżące wsi, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Jurewo, o 39 w. od Borysowa, ma 9 osad; grunta lekkie. 6.) **Z,** al. *Zamoście*, wś, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Hrebionka, przy krzyżowych drogach z Drechczy do Słobody i z okolicy Wołoduty do Czernowej Rudni, odl. o 17 w. od Ihumenia, ma 17 osad; grunta lekkie. 7.) **Z.,** pow. ihumeński, ob. *Zamoście*. 8.) **Z.,** uroczysko osiadłe, pow. mińsk, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. i par. kat. Świerżeń, o 86 w. od Mińska; miejscowość małoleśna. 9.) **Z.,** okolica szlachecka, pow. mińsk, w 1 okr. pol., gm. Siennica, par. kat. Koreliszczewicze, odl. o 18 w. od Mińska, ma 26 osad. Jest tu cerkiew paroch. p. wez. św. Mikołaja, fundacyi Prószyńskich, którzy w r. 1749 zrobili na nią zapis $4^1/_4$ włók ziemi; filie: św. Michała w Nowym Dworze fundacyi Prószyńskich, z zapisem z 1792 r. $1^1/_2$ morga ziemi; św. Jerzego w Klimowicach z r. 1791; około 1000 parafian. Oprócz innych mają tu własności: Ancielewscy ($^3/_4$ włóki), Konstantynowiczowie (1 wł.), Mazurkiewiczowie (1 wł.), Pawłowiczowie (1 wł.), Rzeczyccy (około $^3/_4$ wł.), Suchoccy ($^3/_4$ wł.), Janczewscy (3 wł.), Narejkowie (około $^1/_3$ wł.), Płatowscy (1 wł.). 10.) **Z.,** wś, pow. sieński, gm. Moszkany, ma 14 dm., 75 mk.

Zamostie, pow. lipowiecki, ob. *Zamoście.*

Zamostie, wś, pow. wyżnicki (na Bukowinie). Par. gr. nieun. w miejscu, st. p. Stanestie (o 5 klm.), 1333 mk.

Zamostki 1.) kol., pow. koniński, gm. i par. Golina, odl. od Konina 11 w., ma 5 dm., 52 mk., 52 mr., torfiarnia. W r. 1827 był 1 dm., 5 mk. Wś wchodziła w skład dóbr Golina. 2.) **Z.,** wś, w par. Strońsko (dziś pow. łaski). Obecnie nie istnieje. Wymienia ją Lib. Ben. Łaskiego (I, 447). W r. 1552 było tu $^1/_2$ łanu szlach. (bez kmieci).

Zamostowo, w dok. *Zamsko*, *Ziemsko*, niem. *Samst*, wś gosp., w pow. międzyrzeckim, ma sądy, urz. okr. i st. kol. żel. w Międzyrzeczu, urz. st. cyw. w Chycinie (Weissensee), pocztę i par. ew. w Pieskach (Pieske), szkoły w Kursku (Kurzig), par. katol. w Bledzewie. Obszaru 36 ha, 3 dym., 12 mk. ew. 2.) **Z.,** wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 248 ha, 6 dym., 64 dusz ew. W r. 1580 dział Katarzyny miał 4 zagr., 1 komor., 1 os. 40 owiec z owczarzem, który miał swoich 5. Dział Jerzego Luke $^1/_2$ łan. os., 2 zagr. i $^1/_4$ łanu pod własną uprawą. Z. odróżnić trzeba od Zemska (Semsitz), leżącego na wsch.-płn. Bledzewa, w pow. międzychodzkim. *W. Ł.*

Zamostska Słoboda, wś nad Sudością, pow. mgliński gub. czernihowskiej, gm. Poczep, 74 dm., 354 mk., cerkiew, młyn wodny.

Zamostskie, wś, pow. wałkowski gub. charkowskiej, gm. Minkowka, 100 dm., 546 mk., szkoła.

Zamosty 1.) wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Kamieniec Litewski, 446 dzies. ziemi włośc. (122 łąk i pastw.). 2.) **Z.,** zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Duniłowicze, okr. wiejski Zareże, o 74 w. od Wilejki, 1 dm., 7 mk. katol.

Zamosz 1.) mstko, *Z. Stary* i *Nowy*, dobra nad jeziorem t. n., pow. dzisieński, w 2 okr.

pol., gm. Jody (o 10 w.), okr. wiejski Zamosz, o 88 w. od Dzisny a 240 w. od Wilna, 28 dm., 229 mk. różnych wyznań, cerkiew drewniana paraf. (par. praw., dekanatu drujskiego, 970 wiernych). Mstko miało w 1865 r. 78 dusz rewiz. Dobra Z. Stary mają 1096, zaś Z. Nowy 557 dzies. ziemi dworskiej. W skład okręgu wiejskiego wchodzi mstko Z., wsi: Dowiaty, Girdziusze, Marcinowce, Piewce, Purwiniszki, Rudawa, Stajki, Zaborze, oraz zaśc: Bór, Bykowszczyzna, Górowe, Ilkowszczyzna, Malagry, Popowszczyzna, Rzepowszczyzna (Riepowszczyzna), Skwartyszki (Skwarciszki), w ogóle w 1865 r. 426 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych, 3 jednodworców, 20 b. ludzi dworskich i 10 żołnierzy dymis. W r. 1524 król Zygmunt nadaje Mikule Wasilewiczowi Mikuliczowi, w wynagrodzeniu za dobra utracone w Smoleńskiem, 15 służb osiadłych i 4 ziemie puste, nazwane Danilewszczyzną i Daniszewszczyzną (później zwane Zamosze). W latach 1523, 1529 i 1541 Paweł Iwanowicz Sapieha, marszałek lit., nabywa częściami Zamosz od Mikuły Wasilewicza ojca, Jaśka, Fiedźka, Szyraja i Waśka Mikuliczów, synów. W r. 1566 Paweł Sapieha, wwda nowogródzki, ustępuję Z. Mikołajowi i Annie z Sapiehów Sieniawskim, wwdom ruskim, poczem wraca znów do Sapiechów, którzy w r. 1754 sprzedają go razem z Ikaźnią Mikołajowi Łopacińskiemu, ścisle mścisławskiemu. Od niego kupuje Z. Stanisław Burzyński, instygator litew. i kasztel. smoleński, który funduje tu w 1764 r. cerkiew p. w. św. Piotra i Pawła. Od niego przechodzi do syna Tadeusza, wwdy mińskiego, dalej do syna tegoż Ignacego, ssty brasław., gdy zaś ten zmarł bezpotomnie Z. przechodzi sukcesyjnie na jego siostrę Franciszkową Jundziłową po której odziedzicza syn jej Wiktor. Od Jundziłów Z. przechodzi do Jana Roemera, marszałka rzeżyckiego, dziś syna jego Jana. Z. Nowy przechodzi od Jundziłów do Katarzyny z Chmielewskich Doręgowskiej, od której przechodzi do syna jej z pierwszego małżeństwa Józefa Koziełła, dziś jego syna Władysława. 2.) **Z.** al. *Zamosze*, fol. nad Saryanką, pow. drysieński, własność dawniej Hylzenów, obecnie attyn. Oświeja, Szadurskich. Jest tu kościół par. katol. murowany, p. w. Podwyższenia Krzyża św., fundacyi Hylzenów. Parafia katol., dekanatu drysko-siebieskiego, 3578 wiernych. Stanowi jeden z najwyższlejszych punktów powiatu, kończy się tu bowiem pasmo wzgórzy, zaczynające się pod mstkiem Prele (pow. dyneburski). *A. Ł.—J. Krz.*

Zamoszany 1.) wś, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Rohoźna, o 20 w. od Kobrynia, 165 dzies. ziemi włośc. (39 łąk i past.). 2.) **Z.**, wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol, gm. Zelzin, o 27 w. od Wołkowyska, 183 dzies. ziemi włośc. 3.) **Z.**, osada, pow. drysieński, gm. Zamoszany, o 36 w. od Dryssy, zarząd gminy, szkoła.

Zamoszczany, wś nad rz. Ippą, pow. bobrujski, gm. i par. praw. Ozarycze, ob. *Wiazok*, *A. Jel.*

Zamoszcze, wś, pow. mozyrski. Była tu kapl. katol. parafii Mozyrz (ob. t. VI, 756).

Zamosze, jezioro, w pow. borysowskim, w gm. Wielkie Dolce, na 2 w. długie, na $^1/_2$ w. szerokie, brzegi ma malownicze; łączy się strugami z jez. Linne i innemi. (ob. *Łuczyło*). Rybne. *A. Jel.*

Zamosze, uroczysko koło Wyżwy Starej, w pow. kowelskim.

Zamosze 1.) wś włośc., pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Osownica, o 89 w. od Kobrynia, na płd. od mka Motol, 262 dzies. ziemi włośc. (54 łąk i past., 3 nieuż.). 2.) **Z.**, dobra, tamże, o 84 w. Kobrynia, własność Spirydonowych, z chutorem Smierdiaczy-Krasiejewka 827 dzies. (250 łąk i past., 210 lasu, 11 nieuż.). 3.) **Z.**, osada, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. Masiewo, o 53 w. od Prużany, 35 dzies. ziemi włośc. 4.) **Z.**, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Rudniki, o 10 w. od Prużany, 870 dzies ziemi włośc. (430 łąk i past., 7 lasu, 195 nieuż.). 5.) **Z.**, osada, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna. 6.) **Z.**, wś z zarządem gminnym i dobra nad bezim. dopł. rz. Siniej, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. i par. katol. Świsłocz, par. praw. i st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej Osipowicze (o 3. w.), odl. o 50 w. od Bobrujska, ma 12 osad, szkółkę gminną. Gmina składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich, ma 258 osad, 1434 włościan pł. męz., uwłaszczonych na 5521 dzies. W obrębie gminy znajduje się: 40 wsi różnych, 6 zaścianków, 9 dóbr i folwarków. Miejscowość małoludna, dzika, poleska, grunta piaszczyste, łąk i pastwisk dużo. Dobra, około 293 włók, do r. 1875 własność Szyszków, odtąd urzędnika Mikołaja Holeniewicza. Młyny wodne i drobne arendy dają nie mały dochód. W ostatnich latach od dóbr Z., które były rozleglejsze, 52 włościan odkupiło z pomocą Banku włościańskiego 85 włók. 7.) **Z.** al. *Mały Młyn*, folw., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Rudobiełka al. Karpiłówka, własność Kotłubajów, ma około 12 włók. 8.) **Z.**, pow. borysowski, ob. *Kociele*. 9.) **Z.**, wś i dobra, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. i par. katol. Ziembin, o 34 w. od Borysowa. Wieś ma 12 osad; dobra, dość dawna własność Moniuszków, mają 1170 dzies.; za poddaństwa było tu 80 włościan płci męz. Miejscowość dość leśna, falista i kamienista, grunta lekkie. 10.) **Z.**, wś nad jeziorem t. nazwy, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, w gm. Wielkie Dolce, o 120 w. od Borysowa, 17 osad, kapl. katol. par.

Dokszyce. Miejscowość malownicza, dość leśna. 11.) **Z.**, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Łosznica, o 24 w. od Borysowa. 12.) **Z.**, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Krasne Łuki, o 53 w. od Borysowa, ma 7 osad; grunta lekkie. 13.) **Z.**, zaśc., pow. borysowski, w par. katol. Borysów (o $2^1/_2$ w. na wschód) w pobliżu toru dr. żel. moskiewsko-brzeskiej. 14.) **Z.**, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, o 49 w. od Borysowa, ma 8 osad; grunta lekkie. 15.) **Z.**, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Milcz, o 88 w. od Borysowa, ma 3 osady. 16.) **Z.**, fol., pow. borysowski, w 3 okr. pol. i gm. Dokszyce, o 113 w. od Borysowa, własność Słotwińskich, około 102 włók; miejscowość leśna, nizinna, grunta lekkie. 17.) **Z.**, wś nad rzką Zujnicą, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Wielkie Dolce; miejscowość leśna, falista. 18.) **Z.**, fol. nad rz. Słouść, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. i gm. Śmiłowicze, par. katol. Koreliszczewo, o 29 w. od Mińska dawnym traktem poczt. mińsko-ihumeńskim. Własność Łapickich, ma $28^1/_2$ włók; grunta szczerkowo-piaszczyste, miejscowość równa. 19.) **Z.**, fol., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. i gm. Horodyszcze, o kilka wiorst od st. Żeleźnica dr. żel. poleskich, odl. o 31 w. od Nowogródka, własność Wolskich, ma przeszło 10 włók; grunta urodzajne, miejscowość małoleśna, lekko falista. 20.) **Z.**, wś nad rz. Myszanką, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Jastrebiewo, o 64 w. od Nowogródka, ma 6 osad; okolica malownicza, grunta urodzajne, łąki dobre. 21.) **Z.**, fol., pow. piński, na Zahorodziu, gm. Łunin, dziedzictwo ks. Lubeckich, przy domin. Łunin, ma około 4 włók. 22.) **Z.**, zaśc., pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Czaplice, o 23 w. od Słucka, przy drodze ze wsi Bołoczycz do Piratycz; miejscowość równa, grunta urodzajne. 23.) **Z.**, wś, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, o 31 w. od Słucka. 24.) **Z.**, wś poradziwiłłowska, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Pohost, par. prawosł. Daresino, o 22 w. od Słucka, ma 37 osad; miejscowość poleska, grunta lekkie. 25.) **Z.**, fol., pow. sieński, gm. Czereja, należy do dóbr Urec al. Urca, Świackich. Z niewielkiego jeziora w pobliżu Z. bierze początek rz. Świeczanka, pr. dopł. Uły. 26.) **Z.**, ws, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 10 w.), okr. wiejski Korolewicze, o 67 w. od Dzisny, 12 dm., 102 mk. prawosł. (w 1865 r. 74 dusz rewiz.). 27.) **Z.**, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa (o 8 w.), okr. wiejski i dobra Kurowskich Sielce, o 49 w. od Dzisny, przy b. dr. poczt. z Wilejki do Dzisny, 9 dm., 62 mk. prawosł. (w 1865 r. 26 dusz rewiz.). 28.) **Z.** al. *Szczotki*, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Łopacińskich Leonpol (o $2^1/_2$ w.), o 38 w. od Dzisny, 6 dm., 55 mk. prawosł. (w 1865 r. 38 dusz rewiz.). 29.) **Z.** *1* i *2*, dwie wsi skarbowe, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Bakszty (o 4 i 5 w.), okr. wiejski Grabowo, o 69 w. od Oszmiany a 49 w. od Dziewieniszek, 7 dm., 79 mk. prawosł. i 54 katol. (w 1865 r. 32 i 33 wraz ze wsią Szeszki, dusz rewiz.). 30.) **Z.**, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Serwecz (o 7 w.), okr. wiejski i dobra (Koziełłów) Żary, o 29 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Dołhinowa do Wilejki, 18 dm., 168 mk. (w 1865 r. 59 dusz rewiz.). 31.) **Z.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Kniahynin (o 12 w.), okr. wiejski i dobra (Oskierków) Marcyanów, o 54 w. od Wilejki, ma 6 dm., 69 mk. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.). 32.) **Z.**, folw., tamże, o 55 w. od Wilejki, 1 dm., 4 mk. katol. 33.) **Z.**, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Wołkołata (o 3 w.), okr. wiejski Wirże, o 69 w. od Wilejki, 5 dm., 38 mk. katol; należy do dóbr skarbowych Firkowszczyzna. 34.) **Z.** al. *Sawejki*, okolica, pow. drysieński, gm. Oświej (o $^1/_2$ w.). 37.) **Z.**, fol., pow. witebski, własność Sinicynów, 67 dzies. 36.) **Z.**, fol., pow. siebieski, attyn. Dubrowki Meduńieckich. 38.) **Z.**, fol., pow. lepelski, własność Jakuba Korancia, 43 dzies. *A. Jel.—J. Krz.*

Zamosze, uroczysko koło Wyżwy Starej, w pow. kowelskim.

Zamoszenie, wś, pow. sieński, gm. Ostrowno, ma 24 dm., 149 mk.

Zamoszja, wś, pow. lepelski, gm. Gutowo. Na gruntach wsi jezioro Głębokie.

Zamoszja al. *Piesocznaja*, wś nad rzką Piesoczenką, pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. Ostryce, 35 dm., 198 mk.

Zamoszje 1.) wś, pow. orszański, gm. Kochanowo, 24 dm., 127 mk. 2.) **Z.**, wś, pow. orszański, gm. Łoźno (o 8 w.), zapasowy śpichlerz gminny. 3.) **Z.**, wś w pobliżu błota Buk, pow. orszański, w gm. Tołoczyn Stary. 4.) **Z.**, dobra, pow. orszański, dziedzictwo Duninów, 509 dzies. (80 roli, 60 łąk, 300 lasu). 5.) **Z.**, wś, pow. sieński, gm. Ulanowicze, ma 34 dm., 263 mk.

Zamoszje al. *Zamożje*, słoboda nad rzką Ilią, w pobliżu ujścia jej od lew. brz. do Uszy, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Szepielicze, odl. o 118 w. od Radomyśla, ma 469 mk. Stanowi właściwie zachodnią część wsi Hlinna (ob.), osiedloną wyłącznie przez starowierców Wielkorusów, którzy mają tu monaster żeński, p. w. N. M. P. Kazańskiej, oraz za Uszą, o 8 w. od Z., śród błot pokrytych lasami, monaster męzki, z cerkwią p. w. Narodzenia J. Chr. i z kaplicą p. w. św. Dymitra.

Zamoszje al. *Hnidowka*, wś nad rzką Strużanką, pow. jelniński gub. smoleńskiej, gm. Za-

moszje, o 35 w. na płd.-wsch. od Jelni, 30 dm., 227 mk , zarząd gminy, cerkiew, szkoła, fabryka sukna.

Zamosznicy, dobra, pow. witebski, własność bar. Asz. Do dóbr należą: Borowlany, Miałkowo, Rożnowo.

Zamoszyca 1.) folw., pow. horodecki, własność Rodziewiczów, 80 dzies. 2.) **Z.,** folw., pow. siebieski, własność Dymitra Sustawa, 80 dzies.

Zamowsk, zaśc., pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty, par. Uciany, o 71 w. od Wiłkomierza.

Zampel, rzeczka, lewy dopływ Regi, dopł. morza Baltyckiego, płynie przez obszar pow. Naugard w Pomeranii. Przyjmuje z prawej strony Uckelei.

Zamrza, niem. *Sommersin*, młyn i tartak, pow. tucholski, st. p. Bysław, par. kat. Lubiewo; 220 ha (129 roli orn., 18 łąk, 6 lasu); 1885 r. 3 dm., 7 dym., 36 mk.; 27 kat., 9 ew.; dziedzic Adolf Ohlert. Młyn tutejszy istnieje od dawna. Mesznego dawał 2 korce starej miary (36 mac). Od r. 1833 tę daninę zamieniono na kapitał w sumie 279 mrk. $11^1/_4$ fen., od której proboszcz pobiera rocznie 12 mrk. 56 fen. procentu. Na drodze z Z. do Lubiewa i Klonowa, tam gdzie teraz jest młody las dębowy, istniało niedawno temu pustkowie Myrzykowo czyli „Konie Góry“. Fiskus odkupił je od właściciela i zalesił. To Myrzykowe pustkowie napotyka się w najstarszej księdze chrztów przy kościele w Lubiewie. *Ks.Fr.*

Zamsk, część wsi Gostkowo, w pow. pułtuskim, jest to właściwie Zambsk, widocznie część obszaru sąsiedniej wsi Zambski.

Zamsowicze, okolica, pow. czerykowski, gm. Krzyczew (o 5 w.), była tu cerkiew.

Zamszanie, folw., pow. połocki, własność Sumorokowych, wraz z Suchanowem 274 dzies.

Zamszany, folw., pow. zamojski, gm. Nielisz, par. Stary Zamość.

Zamszany 1.) wś włośc. nad rzką Merlą, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Małeryta, o 46 w. od Brześcia, 32 dm., 431 mk., cerkiew, 902 dzies. ziemi włośc. (372 łąk i pastw., 70 nieuż.) i 53 dzies. ziemi cerkiewnej (8 łąk i pastw., 16 nieuż.). 2.) **Z.,** dobra, pow. drysieński, własność Demontowiczów, 205 dzies. 3.) **Z.,** dobra, pow. połocki, sukcesorów Trojana Hłaski, 681 dzies. 4.) **Z.,** fol., tamże, Ign. Kuleszy, 135 dzies. 5.) **Z.** *Stare*, osada, pow. połocki, gm. Zamszany, cerkiew, 2 jarmarki. Gmina, w zachodniej części powiatu, graniczy od zachodu z gm. Dzierkowicze i kamieńską pow. drysieńskiego, od płd. przez Dźwinę z gm. bonońską, od wschodu z gm. Artejkowicze, od płn. z gm. eufrozyniewską, składa się z 8 okręgów (starostw) wiejskich; obejmuje 91 miejscowości, mających 638 dm., 5000 mk. włośc., uwłaszczonych na 7080 dzies. (4919 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 7475 dzies. ziemi prywatnej (1347 roli), 6941 skarbowej i 441 cerkiewnej (180 roli). Cały obszar gminy obejmuje 21937 dzies. (6446 roli) i ma 6190 mk. Zarząd gminy we wsi Dworzec. Południową część gminy przerzyna linia dr. żel. dyneb.-witebskiej. *J. Krz.*

Zamszany, wś nad rzką Wyżawką i jez. Zalubanie, pow. kowelski, gm. Wielimcze, 174 dm., 1190 mk., cerkiew, szkoła, st. poczt. Wś Z. należała do ststwa ratneńskiego (ob. *Ratno*) i w 1628 r. dawała prowentu 349 fl. 12 gr.

Zamszarne, zaśc. szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 14 w. od Dzisny, 1 dm., 6 mk. kat.

Zamsze, w par. Radymno, pow. jarosławski, mylnie podane, zam. *Zasanie.*

Zamszewo, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Wyłkowyszki (odl. 3 w.), ma 1 dm., 18 mk.

Zamulińce, wś, pow. kołomyjski, 14 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urz. pocz. w Kołomyi. Na zach. leży Załucze, na płn. Nazurna, na wsch. Siemakowce, na płd. Debesławce. Płd. część wsi przepływa Prut. Płynie też przez wś Rudecki pot., dopł. Prutu. Zabudowania wiejskie leżą na płd. Środkiem obszaru idzie dr. żel. i gościniec kołomyjsko-śniatyński. Własn. więk. ma roli or. 301, łąk i ogr. 3, pastw. 10 mr.; wł. mn. roli or. 640, łąk i ogr. 14, past. 163 mr. W r. 1890 było 225 dm., 1176 mk. w gm., 7 dm., 42 mk. na obszarze dwor. (936 gr.-kat., 218 rz.-kat., 65 izrael., 3 innych wyzn.; 1183 Rus., 35 Pol.). Par. rzym.-kat. w Kołomyi, gr.-kat. w Siemakowcach. We wsi jest cerkiew św. Mikołaja, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1655 złr. *Lu. Dz.*

Zamupie, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 72 w. od Nowoaleksandrowska.

Zamurne, ob. *Zalatyczówka.* Podług lustr. z 1789 r. było tu 6 dm. chrześc.

Zamurze, folw., pow. bobrujski. Do folw. należy osada Lesiszcze (ob.).

Zamurze, przyl. Grzymałowa, w pow. skałackim.

Zamusze, zaśc., pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Towiany, o 26 w. od Wiłkomierza.

Zamuszyn al. *Samuszyn*, *Samuschin*, wś, pow. kocmański, sąd pow. Zastawne (na Bukowinie). Ma cerkiew filialną gr.-nieun. w miejscu, st. p. Okna (o 5 klm.). Łączy się ze wsią Onut (ob.). Graniczy z Mosorówką, Mitkowem i Onutem.

Zamużany 1.) wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wielatycze, o 17 w. od Borysowa. 2.) **Z.,** *Zamieżany*, *Zamożanie*, wś nad rzką Mużanką (Mieżanką), lew. dopł. Berezyny, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Łosznica, o 6 w. od st. Bo-

jary dr. żel. mosk.-brzeskiej a 20 w. od Borysowa, ma 8 osad; grunta lekkie. *A. Jel.*

Zamyślin, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Straszewo, wchodziła w skład dóbr Kruszynek. W 1827 r. 3 dm., 21 mk., par. Koneck.

Zamyślona 1.) ob. *Zmyślona*. 2.) **Z.**, część wsi Komorniki, pow. wieluński, gm. Skomlin.

Zamysłów, pierwotna nazwa obszaru, na którym powstało miasteczko Dobra, w pow. tureckim.

Zamysłów 1.) niem. *Zamislau Koeniglich*, wś, pow. rybnicki, par. kat. i ew. Rybnik. Wś ma 100 ha (72 roli, 20 łąk), 37 dm., 264 mk. kat. 2.) **Z**, niem. *Zamislau Loslau*, dobra, pow. rybnicki, par. kat. i ew. Wodzisław (Loslau), mają 180 ha (40 roli, 6 łąk, 79 lasu).

Zamysłowicze, wś nad rzką Pergą, dopł. Uborocia, pow. owrucki, gm. Jurowa, odl. o 80 w. od Owrucza, ma 65 dm., 393 mk., cerkiew, młyn wodny. Cerkiew, p. w. Narodzenia N. M. P., wzniesiona kosztem skarbu w 1869 r., uposażona jest 17 dzies. ziemi. Filia we wsi Ozierany (o 12 w.). Do par. należy słoboda Justynburg (o 12 w.) i wś Rudnia Zamysłowska (o 5 w.). W całej parafii 127 dm. i 1080 mk. Wś Z. wymieniona jest w rewizyi zamku owruckiego z 1545 r. jako własność kn. Kapusty (Arch. J. Z. R., cz. IV, t. I, 48). W 1595 r. należy do ks. Bohdany Filonówny Druckiej Horskiej, jako spuścizna po jej bracie Łazarzu Filonowiczu Kmicie Czarnobylskim. Oddana przez księżnę, z całemi dobrami wielednickiemi, w zastaw mężowi kn. Jerzemu Druckiemu Horskiemu. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z r. 1581 z części Z. wnosi ks. Aleksandrowa Wiśniowiecka (Aleksandra Kapuścianka) od 8 osiadł., 3 zagrod. a Panas Tryzna od 4 osiadł. W 1627 r. płacą jezuici klasztoru winnickiego z części nadanej im przez Łukasza Sapiehę z 2 dym., 2 ogr., 1 koła młyń. (Jabłonowski, Ukraina I, 38, 43, 78). W 1613 r. w zapiskach sądowych występują jako dziedzice Z. Łukasz i Zofia Kmicianka Sapiehowie, do których przeszły dobra wielednickie drogą kupna od kn. Jurowej Horskiej Druckiej za sumę 16000 kop gr. litew. *J. Krz.*

Zamysłowo 1.) wś gosp., w pow. poznańskim zachodnim, ma urz. okr., urz. st. cyw., par. kat. i szkoły w Stęszewie, tamże poczta a st. kol. żel. w Dąbrówce, na linii Poznań-Zbąszyń, par. ewang. w Krosnie, sądy w Poznaniu. Obszaru 46 ha, 10 dym., 101 dusz. Leży tuż pod Stęszewem. W r. 1793 właściciel Stanisław Potocki z Będlewa. Na obszarze Z. zachowały się nazwy pól: Ściegna i Piaski. 2.) **Z.**, folw. do Wrączyna, pow. poznański, ma urz. okr., urz. st. cyw., szkoły i par. kat. w Stęszewie, tamże pocztę a st. kol. żel. w Czempiniu, na linii Poznań-Wrocław, 6 dym., 140 dusz. 3.) **Z.** al. *Zasławie*, dziś nie istnieje, ongi wieś pod Mieściskiem, w okolicy Wągrówca. W r. 1523 nie było już kmieci, płacących po $^1/_2$ gr. kolędy, tylko role dziedzica, płacące dziesięcinę snopową prob. w Mieścisku. Jest jednak ślad, że Z. dopiero 1579 r. przybyło do parafii Mieściska. W r. 1620 jest to posiadłość duchowna z dwoma zagrod. W r. 1773—5 dzierży Z. Jakub Radoński na Łeknie. *W. Ł.*

Zamysłowska Rudnia, wś, pow. owrucki, gm. Jurowa, par. praw. Zamysłowicze (o 5 w.).

Zamysły, folw. do Marszałek, w pow. ostrzeszowskim, ma urz. okr. i stanu cyw. w Grabowie, pocztę w Rakownicy, st. kol. żel. w Ostrzeszowie, na linii Ostrowo-Kępno, szkoły w Marszałkach, par. katol. w Doruchowie, ewang. w Grabowie, sąd w Ostrzeszowie, 3 dym., 54 dusz. Leży na wsch. Ostrzeszowa, płd.-zach. Grabowa. *W. Ł.*

Zamyszew, wś, pow. nowozybkowski gub. czernihowskiej, gm. Ludków, 208 dm., 1057 mk., cerkiew, 3 wiatraki, 2 olejarnie.

Zanacz al. *Zanacze*, zaśc. nad rz. Naczą, lewym dopł. Berezyny, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Łosznica, o 32 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Zanapol, zcśc., pow. nowoaleksanprowski, w 4 okr. pol., o 50 w. od Nowoaleksandrowska.

Zanarocz, w spisie urzęd. mylnie *Zaporocz*, wś i karczma nad jez. Narocz, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Zanarocz, o 67 w. od Święcian. Wś ma 22 dm., 295 mk. (58 katol., 7 żyd.), cerkiew par. murowaną, p.w. Przemienienia Pańskiego, szkółkę wiejską; karczma 1 dm., 3 mk. żydów. Parafia praw., dekanatu (błagoczynia) święciańskiego, 2661 wiernych. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Abraty, Bałasze, Bliźniki, Czeremszyca, Kołodzino, Nanosy, Proński 1 i 2, Stachowce i Zanarocz, oraz zaśc. Bałasze, Borowe, Michałowo, Sakowszczyzna i Stepieniewo, wogóle w 1865 r. 653 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. Gmina składa się z 2 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 22 miejscowości, mających 204 dm., 2622 mk. włośc., uwłaszczonych na 3953 dzies. (2637 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 5155 dzies. (601 roli) należących do włośc. prywatnych i 77 dzies. ziemi cerkiewnej (23 roli). Cały obszar gminy ma 9185 dzies. (3261 roli) i 2861 mk. Zarząd gminy we wsi Bliźniki. Dobra były dawniej własnością Sulistrowskich. W r. 1740 Anna ze Stachowskich Michałowa Sulistrowska zapisuje Z. synowi swemu Antoniemu. W r. 1781 było własnością Bartłomieja Dąbrowskiego, dalej Anny z Sołohubów Mateuszowej Łopacińskiej, potem przeszło do jej córki Konstancyi Wawrzeckiej, marszałkowej brasławskiej, w 1850 r. spadło na jej córkę Emilię Minejkową, wreszcie syna ostatniej Bronisława Minejki, należy do dworu Stachowce. *J. Krz.*

Zancewicze, wś, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Werejki, o 18 w. od Wołkowyska, 126 dzies. ziemi włośc.

Zancowo, węg. *Ignecz*, wś, w hr. beregskiem, nad rz. Latorczą, ma kościół paraf. gr.-katol., rozległe lasy dębowe, 1499 mk.

Zańczykowszczyzna, zaśc. nad bezim. lewobocznym dopływem Niemna, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Świerzeń; miejscowość małoleśna, grunta lekkie, łąki dobre.

Zanderbrueck 1.) al. *Petershof*, wyb. do Wehnershof, pow. człuchowski, 1 dm., 11 mk. 2.) **Z.,** leśn. i nadleśn. w pow. człuchowskim, st. p. Sztegrowy; 5815 ha (102 roli orn., 231 łąk, 5421 lasu); 1885 r. 7 dm., 50 mk.; 6 kat., 44 ew. *Ks. Fr.*

Zanderen al. *Zanders* (niem.), ob. *Sądry*.

Zandersdorf, ob. *Jarczewo*, dobra ryc., pow. chojnicki, o 5·5 klm. od Chojnic, gdzie jest par. kat.; 3125 ha (885 roli orn., 59 łąk, 1946 lasu); razem z przyległościami miały 1885 r. 40 dm., 69 dym., 421 mk.; 196 kat., 225 ew.; ma szkołę kat., gorzelnię parową, cegielnię, młyn i tartak wodny; dziedzic Beyrich. Według taryfy pobor. z r. 1648 płacili tu Dorengowski z Zbinin od 2 kół młyn., 6 ogr., 7 folw., 3 osiad., 2 ogr., owczarza, 20 fl. 14 gr. (ob. Roczn. T. N. w Poznaniu, 1871, str. 188). Taryfa na symplę z r. 1717 opiewa: Jarcewo z młynem jednokolnym płaciło 1 fl. 9 gr.; tamże Zbininy 25 gr. $2^1/_2$ den., tamże Czartołom 1 fl. (ob. „Codex Belnensis w Pelplinie, str. 94). R. 1789 własność szambelana Skorzewskiego, o 22 dym. (ob. Goldbecka Topografią, str. 81). R. 1789 odkryto tu grób skrzynkowy z 3 urnami (ob. Lissauer, Die praehistor. Denkmaeler der Prow. Westpr., str. 86.) *Ks. Fr.*

Zandersdorf, wś, pow. rastemborski, st. p. Bischofstein. 2.) **Z.,** dobra, pow. labiewski, st. p. Wulfshoefen.

Zandersweide, wś, pow. kwidzyński, st. p. Szalwinek (Schadewinkel), par. kat. Gniew; 167 ha (110 roli orn., 37 łąk, 2 lasu); 1885 r. 5 dm., 6 dym., 59 mk., 37 kat., 11 ew., 10 dyssyd., 1 żyd. Według topogr. Goldbecka z 1789 r. 9 dym. (str. 263). *Ks. Fr.*

Zandkowo al. *Piaski*, ob. *Sandkrug* (ob. Callier: Pow. wałecki w XVI w., str. 59).

Zandkowo, niem. *Belsand*, wś w ststwie drahimskiem.

Zandowice al. *Ządowice*, zapewne *Sędowice*, niem. *Sandowitz* al. *Zandowitz*, 1420 *Zindowicz*, 1534 *Zenndowitz*, wś i dobra nad rz. Małapanew, pow. wielkostrzelecki, par. kat. Kielcz, ew. Wielkie Strzelce, odl. $2^1/_4$ mili na płn.-wsch. od Wielkich Strzelc. Wś ma 821 ha (517 roli, 212 łąk, 15 lasu), 156 dm., 1228 mk. (2 prot., 19 żyd.). Dobra 5842 ha (513 roli, 140 łąk, 4564 lasu), 146 dm., 2240 mk. (199 prot., 9 żyd.). Do Z. należą: młyn „Krawiec“ (wiejski), mający 1 dm., 14 mk. i „Krawiec“ dominialny (2 dm., 16 mk.), Samosch (Zamość?) kol. (6 dm., 34 mk.) i kol. Zandowice (10 dm., 80 mk.). Na obszarze większej własności są wielkie piece i kuźnice żelaza, tudzież osady: Boehme (26 dm., 261 mk.), Klachotz (20 dm., 346 mk.), Kuźnica (17 dm., 250 mk.), folw. Zandowice (8 dm., 221 mk.), Świerkle (18 dm., 197 mk.), Zawadzki (48 dm., 883 mk.) i leśnictwa: Mostki (1 dm., 17 mk.), Samosch (1 dm., 7 mk.), Zandowice (1 dm., 6 mk.) i Philippolis (6 dm., 58 mk.).

Zaniańce, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol.: gm. Giedrojcie (o 4 w.), okr. wiejski i dobra Komarów, Marciniszki, o 43 w. od Wilna, 10 dm., 98 mk. katol. i 12 żydów (w 1865 r. 48 dusz rewiz.).

Zanie 1.) wś, pow. biłgorajski, gm. i par. r. g. Księżpol, r. l. Puszcza Solska. Wchodziła w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich. W r. 1827 było 19 dm., 105 mk., par. Majdan Księżopolski. 2.) **Z.** *Leśnica*, wś, pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Kołaki. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 18 dm., 113 mk. W r. 1578 było tu 8 działów, obejmujących $6^1/_2$ łan. km. W tej samej parafii jest wieś Sanie Dąb. Zapewne Zanie i Sanie będą jedną nazwą pierwotnie.

Zanie 1.) wś włośc., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Aleksin, o 26 w. od Bielska, 273 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.,** wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i dobra ks. Druckich Lubeckich, Mańkowicze (o 17 w.), okr. wiejski Radźki, o 60 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. połockiej, 4 dm., 53 mk. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.). 3.) **Z.,** wś włośc. nad błotem, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł (o 14 w.), okr. wiejski Niekazieck, o 49 w. od Wilejki, 5 dm., 30 mk. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Justynowo. 4.) **Z.,** wś włośc., tamże, okr. wiejski Piotrowo, dobra skarbowe Miadzioł (o 7 w.), o 49 w. od Wilejki, 10 dm., 114 mk. (w 1865 r. 53 dusz rewiz.).

Zanie, niem. *Sahnien*, *Zanien*, wś, pow. łecki, st. p. Kallinowen.

Zaniedziecze, zaśc., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Życin, o 70 w. od Bobrujska; grunta lekkie. *A. Jel.*

Zaniedźwiednia, wś, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Horki, o 81 w. od Bobrujska, jest własnością kilkunastu drobnych posiadaczy, mieszczan i włościan, pochodzących ze szlachty zagrodowej. Między innemi są tu rodziny: Stasiewiczów, Nikonowiczów, Piotrowiczów, Niekraszewiczów, Białozorowiczów. Grunta lekkie. *A. Jel.*

Zaniemenek, dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Kwiatki, o 98 w. od Nowoaleksandrowska, własność Kozłowskich, 200 dzies. (71 lasu, 8 nieuż.).

Zaniemeńsk Zelwiany, wś włośc., pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Mosty, o 58 w. od Grodna, 323 dzies. ziemi włośc. (44 łąk i pastw., 52 lasu, 45 nieuż.).

Zaniemyska kępa al. *Wyspa Edwarda*, niem. *Edwardsinsel*, wyspa na jeziorze, pod Zaniemyślem. Wyspę tę w r. 1815 Józef Jaraczewski, kasztelan, dziedzic dóbr Jeziory i jeziora Zaniemyskiego, darował na dożywocie, jako opiekun, pupilowi swemu hr. Edwardowi Raczyńskiemu, dziedzicowi Rogalina. W akcie donacyjnym powiada: „Powodowany przyjaźnią moją, na dokładnej znajomości charakteru, światła i talentu zasadzając się, ku J. W. Edwardowi Raczyńskiemu... udzielam niniejszem na osobę jedynie tegoż, prawem dożywocia wolne używanie i zarządzenie wyspą na jeziorze Zaniemyskiem, dotąd „Grunt“ zwaną, a odtąd wyspą Edwarda zwać się mającą, z obowiązkiem udzielania corocznie w d. 4 października, jako w rocznicę objęcia w posiadłość wyspy, przez tejże dożywotniego posiedziciela, JW. Edw. Raczyńskiego, gałązki bluszczu, jako znaku przyjaźni. Po śmierci E. R. powróci wyspa w tym stanie, w jakim się znajdować będzie, do właściciela dóbr zaniemyskich“. Ed. Raczyński starannie upiększył tę wyspę i tu w dniu 25 stycznia 1845 r. odebrał sobie życie wystrzałem z małej starożytnej armatki. *W. Ł.*

Zaniemyskie jezioro al. *Łękno*, jezioro, z wyspą, pod Zaniemyślem, należy do całej grupy jezior (Bnińskie i Kórnickie), zlewających swe wody do Warty.

Zaniemyśl, *Santomischl*, miasto, w pow. średzkim, urz. st. cyw. i poczta w miejscu, sąd i st. kol. żel. w Środzie, szkoła katol. i par. katol. we wsi Niezamyślu, szkoła i par. ewang. w miejscu. Ma 136 ha, 113 dym., 1356 dusz (961 katol., 135 żydów). Leży na płd.-wsch. Poznania, między Bninem, Szremem, Książem, Nowem Miastem, Miłosławiem a Środą. Założone w r. 1742 przez jednego z Ponińskich na obszarze Niezamyśla, w miejscu, gdzie poprzednio stała tylko karczma. Wspomnienia dziejowe do r. 1742 odnoszą się do Niezamyśla. Herb miasta wyobraża lwa z łbem, zwróconym w tył, wspinającego się na tylnych łapach, trzymającego w przednich gałąź palmową; obok serce, z którego wyrastają dwie róże. Po Ponińskich posiadał miasto Tadeusz Jaraczewski. Przy schyłku zeszłego wieku odbywało się tu 6 jarmarków. Kościół protestancki już istniał; było wówczas 78 dym., 13 wiatraków i 803 dusz (191 żydów), prócz młynarzy liczono 4 stolarzy i tyluż szewców, 2 krawców, garncarzy i kowalów, 1 piwowara, 1 muzykanta. W r. 1826 znaleziono pod Z. garnek z brakteatami, prawdopodobnie z XIII w. Były one bite z czystego srebra 12 próby. Opis wykopaliska podał Przyjaciel ludu“ z r. 1836 (t. III, str. 147—9). W r. 1331 stał tu obóz króla Władysława, ciągnącego przeciw Krzyżakom. Obóz ten rozciągał się (wedle Długosza) na obszarze między Wartą a jeziorem Kórnickiem, Bnińskiem, W. i Mało Jeziorskiem a Zaniemyskiem, które połączone były głębokim przekopem. Tu szlachta i włościanie wielkopolscy, zniosłszy swoje dobytki, tak mężnie się bronili, że Krzyżacy z wielką klęską ustąpić musieli. Znajdowano tu już kilkakrotnie oręże i rynsztunki krzyżackie. W r. 1843 miał Z. 1409 dusz, w 1861 r. 1292. W r. 1846 Z. jest w posiadaniu Skórzewskich, później Potulickich. W ręce Kennemana z Klenki, założyciela towarzystwa antypolskiego (1894) przeszły dobra Zaniemyskie w r. 1887 drogą kupna od hr. Józefa Czarneckiego. Obszar dóbr wynosił 15636 mr., w tem 8550 mr. roli, 4420 lasu, 1120 wody, 600 łąk, 800 pastw. Na obszarze Zaniemyśla zachowały się nazwy: Syberya, Wypuszczajewo, Piaski, przedmieście; Laskówka, pole; Chmielnik, łąka; Obryda, las; Łekno, jezioro z wyspą; Samica, struga. *W. Ł.*

Zaniewicze 1.) okolica szlach., pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Indura, o 35 w. od Grodna, 649 dzies. (64 łąk i pastw., $1^1/_2$ nieuż.). 2.) **Z.,** wś, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Bajki, o 18 w. od Prużany, wraz z osadą Łukaszuki 519 dzies. ziemi włośc. (128 łąk i pust., 30 lasu). Należała do ekonomii prużańskiej. Ob. *Linowa.* 3.) **Z.,** wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Myto, okr. wiejski Wawiorka, 42 dusz rewiz.; należała do dóbr Szalewo (Szalewiczów).

Zaniewiedomka, wś, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Bystrzyca, o 28 w. od Słucka, z tych 26 wiorst szosą brzesko-bobrujską; grunta urodzajne, szczerkowe, miejscowość małoleśna. *A. Jel.*

Zaniewisza, wś nad rzką Niewiszką, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Dubicze, okr. wiejski Nowydwór, o 25 w. od Szczuczyna, 2 dm., 39 mk. (w 1865 r. 23 dusz rewiz.); należała do dóbr Kożemiaki (Popławskich).

Zaniewo al. *Wolaninowo*, folw., pow. suwalski, gm. Kuków, par. Raczki, ma 140 mr. obszaru. Ob. *Wolaninowo.*

Zaniewszczyzna 1.) okolica szlachecka, pow. miński, w 2 okr. pol. i par. katol. Raków, gm. Stare Sioło, o 27 w. od Mińska. W części Z. nabyta została przez włościan. Miejscowość falista, lasy wyniszczone, grunta szczerkowo-gliniaste. Posiada kaplicę katol. par. Raków, będącą dawniej filią par. Wołma. 2.) **Z.,** wioska i folw., pow. miński, w 2 okr. pol., par. katol. i gm. Raków, o 41 w. od Mińska. Wś ma 2 osady; folw., własność Godziejewskich, ma 86 dzies.; grunta lekko faliste, szczerkowe. *A. Jel.*

Zanigi, okolica szlach. nad jez. Ilgi, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 14 w. od Trok, 12 dm., 113 mk. katol.

Zaniła, rzeczka, bierze początek pod wsią Anczławką, w pow. wyłkowyskim. Płynie ku północy przez Kletkieniki i Szaki, od Pojewonia skręca w kierunku płd.-wsch., płynie przez Budwiecie i za Królowym Krzesłem wpada do Szyrwinty z lew. brzegu. Długa do 17 w. Pod Budwieciami przyjmuje z praw. brzegu Jewonę. *J. Bliz.*

Zaniów, potok, lewy dopł. Stryja, uchodzi powyżej Urycza, w pow. stryjskim.

Zaniówka, wś i os., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Gęś. Wś ma 34 dm., 212 mk., 662 mr.; os. 1 dm., 2 mk., 1 mr. Należała do dóbr Jasionka Ruska. W 1827 r. było 29 dm., 191 mk.

Zaniuki, wś włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., przy drodze do Różanki, o 40 w. od Lidy, 25 dm., 178 mk.

Zaniuny, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmuny (o 6 w.), okr. wiejski Horodenka, o 20 w. od Lidy, 8 dm., 59 mk. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.); należy do dóbr Holmonciszki, Kobylińskich.

Zaniwie 1.) al. *Zaniwy,* wś włośc. i folw., pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Antopol, o 36 w. od Kobrynia, przy drodze z Antopola do Chomska. Wś ma 408 dzies. ziemi włośc. (165 łąk i pastw., 36 nieuż.); folw. należy do dóbr Antopol, von Brewernów. 2.) **Z.,** zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. i par. katol. Chołopienicze, gm. Wołosewicze, o 72 w. od Borysowa, ma 11 osad. 3.) **Z.,** własność ziemska, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbacewicze; należy do włośc. Androsa, ma 2 włóki; grunte lekkie. *A. Jel.*

Zaniwiszcze, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wołosewicze, o 71 w. od Borysowa, ma 18 dm.; miejscowość wzgórzysta. *A. Jel.*

Zaniże, wś, pow. hrubieszowski, gm. Białopole, par. r. l. Moniatycze, r. g. Buśno. W r. 1827 było 14 dm., 104 mk.

Zankenschin (niem.), ob. *Zakoniczyn.*

Zańki, wś i fol., pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Świsłocz, o 28 w. od Wołkowyska. Wś ma 440 dzies. ziemi włośc. (15 łąk i pastw., 164 nieuż.); folw. należy do dóbr Połonka, Śliźniów; gorzelnia.

Zańki, wś nad rzką Sielną, dopł. Szlamarki, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Potyjówka, odl. o 18 w. od Radomyśla, ma 216 mk. Podług Pochilewicza Z. wraz z Draniczką ma 403 mk. prawosł., 36 katol. i 13 żydów. Włościanie, w liczbie 93 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 510 dzies., ze spłatą po 476 rs. 18 kop. rocznie. Posiada cerkiew paraf. (od 1839 r.), p. w. Narodzenia N. M. Panny, wzniesioną w 1803 r. przez ówczesnego dziedzica Medarda Potockiego. W cerkwi znajduje się obraz Bogarodzicy, uważany przez mieszkańców za cudowny, ofiarowany przez fundatora, który dostał go od swego krewnego ks. Rościszewskiego. Do par. należą wsi: Rudnia Zańkowska i Lachowa. Podług miejscowego podania wś Z., zwana także Osiecza, założoną została w połowie XVII w. przez kozaka Zańkę. Wówczas wchodziła w skład obszernych dóbr Tyszy Bykowskiego. W połowie XVIII w. Z. należały do ks. Rościszewskiego, od którego przeszły do Potockich. W b. w. Medard Potocki dwie części wsi dał w posagu za córką swą Kawecką, a trzecią, zwaną Draniczka, sprzedał w 1809 r. Niesiorowskiemu, od którego następnie przeszła do Chomętowskiego, dalej do Niemirycza, Szaramaowicza, w końcu Błockiego. Obecnie w Z. mają: Kawecki 507 dzies. (240 lasu, 13 nieuż.), Wasilewscy 79 dzies. (50 lasu, 4 nieuż.) i kilka drobniejszych części. *J. Krz.*

Zańki, wś nad Smolanką, pow. nieżyński gub. czernihowskiej, gm. Werkijewka, 172 dm., 1405 mk., cerkiew, 4 wiatraki.

Zańkiewicze, folw., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Czerniehów, o 60 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Zanklewo, 1549 r. *Zajeklewo,* wś, pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna. W r. 1827 było 19 dm., 123 mk. Według lustracyi ststwa wizneńskiego z r. 1549 wś Zajeklewo ma $8^1/_2$ łan. R. 1577 Zajęnklewo regalis ma 8 łan.

Zańków 1.) wś i folw., pow. bielski, gm. Międzyleś, par. Sławatycze, ma 26 dm., 178 mk., 333 mr. W r. 1827 było 10 dm., 71 mk., par. Jabłeczna. 2.) **Z.,** folw., pow. bielski, gm. Zabłoć, ma 1 dm., 12 mk., 250 mr.

Zankowa, wś, należała do włości konstantynowskiej, przeto w dzisiejszym pow. starokonstantynowskim lub zasławskim. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. należy do Konstantynowa ks. Konstantego Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, który płaci ztąd od 3 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 129).

Zańkowska Rudnia, pow. radomyski, ob. *Rudnia Zańkowska.*

Zańkowskie Dworzyszcze, w pow. pińskim, na Zarzeczu, w okolicach wsi Parszewicz, wspomniane w dokum. r. 1502, jako dar kn. pińskiego Feodora Jarosławowicza cerkwi św. Dymitra w Pińsku (ob. Rewizya puszcz, 322).

Zanna, w dok. z r. 1220, wś nadana klasztorowi w Strzelnie. Nazwę tę nosi dotąd rzeczka Zana, dopł. Brdy.

Zanocin, folw., pow. włodawski, ob. *Bruss.*

Zanoga, szczyt górski (639 mt.), w pow. kołomyjskim, na obszarze gm. Rungur. Wypływa z pod niego pot. Hałunka i jej dopływ pot. Polszowa.

Zanopol, ob. *Zenopol.*

Zanów, miasteczko w Pomeranii, pow. koszaliński, o 9 w. na płn.-wsch. od Koszalina

(Coeslin), ma przeszło 2000 mk. Cztery jarmarki rocznie.

Zanowieście, 1.) wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogowo, o 41 w. od Wiłkomierza. 2.) **Z.,** w spisie z 1889 r. *Załowieście*, słoboda i dobra, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. i par. Kurkle, o 23 w. od Wiłkomierza. Dobra należały do Reuttów. 3.) **Z.,** wś, tamże, o 30 w. od Wiłkomierza. 4.) **Z.,** pustkowie, tamże, o 33 w. od Wiłkomierza.

Zanowinie, wś i folw., pow. chełmski, gm. Turka, par. r. l. Świerze, r. g. Hussynne. Fol. Z. al. Łysobyki, wchodzi w skład dóbr Husynne. Wś ma 10 os., 270 mr. W 1827 r. było 11 dm., 70 mk.

Zanowiny, osada, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. białowiecko-aleksandrowska, o 64 w. od Prużany, przy wsi Czwirki.

Zanozitno, małe jezioro, w pow. słuckim, przy gośc. pomiędzy wsią Żabin i mstkiem Starobin, w gm. Starobin, długie na $^1/_3$ w., należy do dóbr poradziwiłłowskich Storobin. *A. Jel.*

Zanozna, potok, w pow. dzisieńskim, ob. *Nadrzecze.*

Zantkau, dobra i wś, pow. trzebnicki, par. ew. Lucyna, kat. Schawoine. W r. 1885 dobra miały 160 ha, 2 dm., 25 mk. (4 kat.). Wś miała 394 ha, 57 dm., 326 mk. (13 kat.).

Zantoch, ob. *Santok.*

Zantoch, dobra i wś, pow. oleśnicki, par. kat. Miękinów, ew. Posadowice (Postelwitz). W r. 1885 dobra miały 637 ha, 7 dm., 108 mk. (3 kat.); wś 201 ha, 39 dm., 247 mk. (6 kat.).

Zantuga, niem. *Sandhuben*, dobra, pow. sztumski, st. p. Budzisz, par. kat. Bągard; 105 ha (100 roli orn., 3 łąk); 1885 r. 2 dm., 7 dym., 38 mk., 34 kat., 4 ew.; dziedzic Jan Bliefernich. Jeszcze r. 1672 było tu tylko pustepole, które później wydane zostało familii Hepke (ob. Schmitt: „Gesch. des Stuhmer Kreises, str. 229). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jako wś chełmińska o 2 dym. (str. 197). *Kś. Fr.*

Zantyr, *Santir*, *Santhir*, *Santer*, *Santirium*, zamek zbudowany r. 1143 przez Świętopełka na t. zw. cyplu mątawskim (niem. Montauer Spitze), tam gdzie się rozchodzą Wisła i Nogat (ob. Script. rer. Prussicarum, I, 77). Później użyto jego murów na zbudowanie zamku malborskiego („Script. rer. Prus.“, III, 469: „Anno Dom. 1282 Marienburgk translatum fuit de Zantir“). Także wyspa, na której zamek ten stał, przybrała od niego to miano, jak wynika z dok. legata papieskiego Wilhelma z Modeny r. 1243 (ob. Woelky: „Urkundenbuch der Bisthums Culm“, str. 4). Ob. „Scriptores rer. prus.“, t. III, 550. *Kś. Fr.*

Zanudówka al. *Janówka*, wś nad Kahorlikiem Mokrym, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. i par. Kahorlik (o 5 w.), odl. o 84 w. od Kijowa, ma 1757 mk. Należy do dóbr kahorlickich, od 1863 r. gen. Czertkowa.

Zaobol, dobra, pow. horodecki, własność Bessarabskich, 364 dzies.

Zaoczeńskie, wś nad Orelą, pow. kobelacki gub. połtawskiej, gm. Orlik, 48 dm., 300 mk., cerkiew, 2 wiatraki.

Za Okopami, obszar polisty nad Kaplichową doliną, w Chomiakówce, w pow. czortkowskim (Karta wojs., 10, XXXIII).

Zaolchowie, wś i folw., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Berezyna, o 111 w. od Borysowa. Wś ma 6 osad; folw., własność Sielawów, 450 dzies. Radziszewscy mają tu $1^1/_2$ włóki. Grunta lekkie. *A. Jel.*

Zaolesiec, folw., pow. opatowski, gm. Rembów, par. Szumsko, odl. od Opatowa 30 w., ma 1 dm., 15 mk., 1330 mr.

Zaoliszcze, dobra, pow. witebski, własność Odyńców, 381 dzies.

Zaolsza, wś i dobra, pow. orszański, gm Łoźno (o 8 w.). Wś ma zapasowy śpichlerz gminny; dobra, dziedzictwo Choroszczów, mają wraz z Czernicą 2754 dzies. (100 roli, 70 łąk, 1860 lasu); młyn wodny, folusz, tartak i karczma dają 1090 rs. Jest tu st. poczt. na trakcie witebsko-smoleńskim, odl. o 16 w. od st. Una i tyleż od st. Kolonia.

Zaolszany *Wielkie*, *Plebańskie*, *Miejskie*, niem. *Zaolschan Gross*, *Pfarrlich* i *Staedtisch*, dobra i wś nad rz. Dramą, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. Pyskowice, ew. Gliwice. W r. 1885 dobra miały 212 ha, 4 dm., 52 mk. (2 ew.). Wś Z. Pleban. miała 58 ha, 15 dm., 190 mk. (22 ew.); Z. Wielkie 42 ha, 13 dm., 112 mk. (21 ew.). Wś ta jest właściwie przedmieściem Pyskowic. Część jej stanowi uposażenie proboszcza.

Zaolsze, wś, pow. orszański, gm. Lubawicze, ma 4 dm., 28 mk.

Zaolszyn, folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, ma 1 dm., 6 mk., 15 mr.

Zaolszynie, wś, pow. łukowski, gm. Krasuse, par. Trzebieszów, ma 32 dm., 216 mk., 431 mr.

Zaolszynie, część wsi Osiek w pow. bialskim (Galicya); ma 22 dm., 132 mk.

Zaorle al. *Zaorla*, *Polucín*, wś gosp. nad rz. Orlą, w pow. krobskim (Rawicz), ma urz. okr., par. ew. i sąd w Jutrosinie, urz. st. cyw. i par. kat. w Dupinie, pocztę w Pakosławiu, st. kol. żel. w Rawiczu, szkołę katol. w Pomocnie, ew. w Sowach. Obszaru 176 ha, 30 dm., 201 dusz (10 prot.). 2.) **Z.,** leśnictwo, w temże położeniu, ma 1 dym, 9 dusz. 3.) **Z.,** folw. do Osieka, w temże położeniu, ma 1 dym, 27 dusz. Leżą na płd.-zach. Dupina. Należały do dóbr osieckich około r. 1793 Józefa Krzyckiego, kasztel. krzywińskiego. *W. Ł.*

Zaorynia, zaśc. szl., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 54 w. od Wilna, 3 dm., 28 mk. kat.

Zaorze 1.) wś nad rz. Orz, pow. ostrołęcki, gm. Szczawin, par. Goworowo, ma 17 os., 400 mr. Wchodziła w skład dóbr Kunin. W 1827 r. miała 7 dm., 51 mk. 2.) **Z.,** wś i folw., pow. ostrołęcki, gm. i par. Czerwin, ma 12 os., 138 mr. Wchodziła w skład dóbr Grodzisk. W r. 1578 wś Z., w par. Czerwin, miała 5 działów z 8 łan. km. (największy $3^1/_2$ łan.). W 1827 r. miała 10 dm., 58 mk. 3.) **Z.** *Radwany*, pow. łomżyński, ob. *Radwany Z.* *Br. Ch.*

Zaorze, wś włośc. i uroczysko, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Błoty, o 34 w. od Kobrynia, 255 dzies. ziemi włośc. i $4^1/_2$ dzies. w osadzie należącej do Gonczaruka.

Zaosie, wś i folw., pow. brzeziński, gm. Ciosny, par. Ujazd. Wś ma 22 dm., 168 mk., 328 mr.; folw. 1 dm., 496 mr.; os. karcz. 1 dm., 2 mk., 8 mr. Z. wchodziło w skład dóbr Niewiadów. W r. 1827 było 11 dm., 78 mk. Na początku XVI w. wś należała do par. w Małczu lecz dziesięcinę z łan. km. i folw. dawano pleb w Chorzęcinie, zaś swemu pleban. tylko kolędę (Łaski, L. B., II, 180, 320). W r. 1576 we wsi „Zaossie", w par. Małcz, płaci Stan. Dunin od 10 łan., młyna o 1 kole, kuźnicy o 3 kołach, pustej, 10 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 94).

Zaosie 1.) zw. *Kołdyczowskie*, okolica szlachecka, wś i folw. w pobliżu jeziora Kołdyczewskiego, z którego bierze początek rz. Szczara, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. i gm. Horodyszcze, odl. 7 mil od Nowogródka. Wś tę uważano za miejsce urodzenia Adama Mickiewicza. Domysł ten, bezzasadny zresztą, wynikł ztąd, iż w pięć miesięcy po urodzeniu się Adama (r. 1798) w Nowogródku, ojciec jego odziedziczył po swym stryju Bazylim część małego folwarku w Zaosiu i tam przeniosła się następnie żona Mikołaja z dziećmi, by w imieniu ogółu sukcesorów Bazylego gospodarować na całym folwarku. Trwało to do r. 1801, w którym Mikołaj Mickiewicz puścił folwark w dzierżawę. W r. 1806 odstąpił swą cząstkę w Zaosiu szwagrowi swemu Stypułkowskiemu, żonatemu z Barbarą Mickiewiczówną. Tak więc poeta tylko dwa lata swego dzieciństwa spędził w Z., w dworku, który przeszedł w posiadanie Stypułkowskich. Folwark ten, następnie zajęty na skarb, został rozdany kawałkami żołnierzom dymisyonowanym. Obecnie w Z. mają własności: Borodziczowie, Chmielewscy (6 włók), Tarajewiczowie (około $4^1/_2$ włóki), Siewrukowie (1 włóka), Hreczechowie ($^1/_2$ włóki) i inni, mający drobniejsze działki. O Zaosiu pisali: W. Korotyński „Kilka szczegółsw o rodzinie, miejscu urodzenia i młodości A. Mickiewicza" (Wilno, 1861); Edward Pawłowicz: „Zaosie" (Tyg. Ilustr., 1883, № 14); Ben. Dybowski: „Nowogródek czy Zaosie" (Kur. lwow., r. 1890, № 183); Antoni Małecki (Tyg. Ilustr., 1886, № 165). Szczegółowy opis wsi podał też P. Chmielowski w dziele o Mickiewiczu. 2.) **Z.,** mylnie *Zawosze*, *Zawoszy*, wś nad rzką Osą, dopł. Wołowni, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. i gm. Lubcz, przy gośc. z mstka Niechniewicz do mstek Lubcza i Delatycz, ma 12 osad; miejscowość falista, bezleśna, grunta urodzajne. 3.) **Z.,** zaśc., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Stołowicze, o 42 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Zaosie, os. dom. do Turbii, w pow. tarnobrzeskim; ma 11 dm., 38 mk.

Zaosieka, os. nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia 30 w., ma 1 dm.

Zaoskole, chutor nad Oskołem, pow. kupiański gub. charkowskiej, gm. Pietropawłowka, 101 dm., 601 mk.

Zaostrów, wś i folw., pow. konecki, gm. Pijanów, par. Pilczyca, odl. od Końskich 30 w., ma 34 dm., 199 mk., 269 mr. dwor., 272 włośc. Ani Lib. Ben. Łaskiego, ani Reg. pobor. z XVI w. wsi tej nie podają.

Zaostrowie 1.) trzy zaśc. w jednej okolicy, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Berezyna, o 110 w. od Borysowa. 2.) **Z.,** uroczysko leśne i karczma, pow. słucki, gm. Krugowicze. 3.) **Z.,** ob. *Zaostrowiecze* *A. Jel.*

Zaostrowiecze, wś z zarządem gminnym i dwa fol., pow. słucki, w 2 okr. pol. i par. katol. Kleck, par. praw. Moroczna, odl. o 51 w. od Słucka, ma 40 osad, kaplicę katol. Gmina składa się z 5 okręgów (starostw) wiejskich, ma 268 osad pełnonadziałowych, 1853 włościan pł. męż., uwłaszczonych na 4790 dzies. gruntu. Szkółka wiejska. W obrębie gminy jest 20 wsi różnych, 1 zaścianek, 9 dóbr, 2 folwarki, 2 chutory. Na początku bieżącego w. dobra Z. należały do Korsaków (ob. Felińskiej, Pamiętniki, I, str. 227). Obecnie jeden z folwarków, zwany Adelin, należy do Zieńkowiczów, ma 10 włók; drugi folw., własność Kiernożyckich, przeszło $16^1/_2$ włók. Oprócz tych mają w Z. własności mniejsze: włościanin Giedwiłł (około $^1/_4$ włóki) i szlachta: Narkiewiczowie ($^1/_2$ włóki), Osipowiczowie ($^1/_2$ włóki)), Rytwińscy (około $^1/_4$ włóki), Sokowiczowie (przeszło 1 włókę), Siewrukowie ($1^1/_4$ włóki), Słoniewiczowie (1 włókę), Suszczewiczowie ($^1/_4$ wł.), Tomaszewiczowie ($^1/_4$ wł.); Turczynowie ($^1/_2$ wł.), Janowscy ($^1/_8$ włóki). Miejscowość poleska. *A. Jel.*

Zaostrówki, osada, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 15 w. od Dzisny, 1 dm., 3 mk. praw.

Zaoszajków, wś, niegdyś, w dzisiejszym pow. rówieńskim. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1583 należy do Klewania kn. Jurya Czartoryskiego, który wnosi z 7 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 88).

Zaoszmianka, zaśc. szl. nad rzką Oszmian-

ką, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 65 w. od Wilna, 1 dm., 11 mk. katol.

Zaozierce, *Zaoziercy*, mylnie na mapie sztabowej *Pod Oziero*, folw. nad jeziorem Sierhiejewickiem, zwanem Mucha, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Citwa, o 58 w. od Ihumenia. W r. 1785 wś Z. na mocy działu dostała się z dobrami Sierhiejewicze Barbarze z Prozorów Bukatowej (ob. t. X, 589). Za poddaństwa było tu kilka osad włościańskich, robiących pańszczyznę do dom. Sierhiejewicze, po drugiej stronie jeziora leżącego. W piątym dziesiątku b. wieku ówczesny dziedzic Sierhiejewicz Kasper Lipski h. Grabie, regulując swe dobra, przesiedlił włościan do Sierhiejewicz na grunta czynszowe, Z. zaś zamieniwszy na folw., mający 10 włók, darował swej poddanej Hannie Badyczyk, która następnie wyszła za mąż za szlachcica Petrykowskiego i zapisała mu takowy. Następnie nabyli Z. Oczapowscy; folw. ma rybołówstwo na jeziorze, prawie na przestrzeni włóki. Zbudowany jest na wysokim piaszczystym brzegu jeziora. Na północnym brzegu jeziora znajdują się w znacznej ilości narzędzia krzemienne przedhistoryczne, jak okrzoski, strzałki i inne przedmioty. Czynił tu kilkakrotnie poszukiwania Zygmunt Gloger i in. Obok zabudowań folwarcznych odwieczny cmentarz, zarosły niezmiernie staremi sosnami, zawalony głazami grobowemi. *A. Jel.*

Zaozierje 1.) al. *Zazierje*, wś nad jeziorem zw. Oziero, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Jeśmony, o 80 w. od Borysowa, ma 24 osad; grunta lekkie. 2.) **Z.** al. *Zazierje*, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. i gm. Łohojsk, około 9 mil od Borysowa, ma 20 osad; grunta lekkie, kamieniste, faliste. 3.) **Z.,** fol., pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Zasule, o 70 w. od Mińska. 4.) **Z.** al. *Zajezierje*, dwie wioski i folw., pow. miński, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Kojdanów, o 47 w. od Mińska; miejscowość małoleśna, grunta szczerkowo-gliniaste. 5.) **Z.,** *Zajezierje*, wś nad jeziorem Horodyszczańskiem, stanowiącem rozlew rz. Jasiołdy, pow. piński, na Zahorodziu, w 1 okr. pol. Pohost Zahorodny, gm. Pińkowicze, o 12 w. od Pińska, ma 16 osad; lud rybaczy i flisaczy głównie; grunta namułowe, łąki wyborne. 6.) **Z.,** uroczysko i jezioro, pow. ihumeński, w gm. Dołhe. Jezioro na 1 w. kw. obszaru. 7.) **Z.,** pow. piński, ob. *Zabołocie* 25.) 8.) **Z.,** wś, pow. orszański, gm. Mikulino, ma 31 dm., 153 mk. 9.) **Z.,** wś nad jez. Serokorotniańskiem, pow. orszański, gm. Serokorotnia, ma 9 dm., 46 mk. 10.) **Z.,** wś, pow. orszański, gm. Wysokie, ma 11 dm., 49 mk. 11.) **Z.,** wś, pow. sieński, gm. Ulanowicze, o 1 w. od wsi Święte, 12.) **Z.** *Wielkie* i *Małe*, dobra, pow. sieński, własność (w 1882 r.) Zenajdy Kłoczkowskiej i Adeli Szebeko, z fol. Łuka, Stajki i Turowa mają 3684 dzies. (413 roli, 352 łąk, 1942 lasów). W dobrach 4 jeziora, 3 karczmy, 2 młyny wodne i folusz. 13.) **Z.,** ob. *Zajeziorze* i *Zazierie*-

Zaozierskie, jezioro, w pow. orszańskim, w gm. Dobra Myśl, pod wsią Podozierje. Długie około 3 w., szerokie do 350 sążni, zajmuje 218 dzies.; głębokość nieznaczna. Brzegi wyniosłe, porosłe lasem i zaroślami; dno piaszczyste. Do jeziora uchodzi ruczaj Uspol, wypływa zaś rzka Rudnica.

Zapacz, część wsi Zarzecze, w pow. niskim, ma 11 dm., 65 mk.

Zapądeńka, chutor, pow. bracławski, gm. Niemirów, odl. 11 w. od Bracławia.

Zapadliska, wzniesienie (279 mt.) we Wróblaczynie, koło Rudy, w pow. rawskim (Rawa Ruska), na 41° 3½′ wsch. dłng., 50° 7′ płn. szer. (Karta wojs., 5, XXIX).

Zapadliska, przełęcz górska (wzn. 807 mt.), w dziale Mogilnicy, w Beskidzie wschodnim. Ob. *Lubogoszcz*.

Zapadnia, rzeczka, w pow. rzeczyckim, ob. t. X, 136.

Zapadnia, wś, pow. skwirski, gm. Chodorków, par. praw. Oziera (o 7 w.), odl. o 62 w. od Skwiry, ma 299 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 206 mk. praw. i 35 katol., wyłącznie drobnej szlachty, do której należała także ziemia na prawie własności, oprócz 60 dzies. (z 2 duszami rewiz.), stanowiących wówczas własność Ilnickiego.

Zapadnia, karczma w Stryjówce, w pow. zbaraskim.

Zapadnice (czy nie *Zapadyńce?*), wschodnie przedmieście mta powiat. Wasylkowa.

Zapadnice, wś nad Łochwicą Suchą, pow. łochwicki gub. połtawskiej, gm. Łochwica, 154 dm., 811 mk., 811 mk., cerkiew, 16 wiatraków, olejarnia.

Zapadny, chutor, pow. lipowiecki, w 3 okr. pol., gm. Cybulów, o 45 w. od Lipowca, ma 5 mk.

Zapady, wś, pow. skierniewicki, gm. Skierniewka, par. Godzianów, ma 252 mk., 1344 mr. W 1827 r. było 26 dm., 172 mk. Jest to dawna własność arcyb. gnieźnieńskich. Na początku XVI w. sołtysi z łanów wójtowskich dawali dziesięcinę pleb. w Godzianowie, kmiecie zaś tylko po 2 gr. z łanu za meszne i kolędę (Łaski, L. B., II, 285). W r. 1579 wś Zapady, własność arcyb. gnieź., płaci od 10⅛ łan. w 2 działach i 1 łan. wójt. (Paw., Mazowsze, 179).

Zapady, wólka do wsi Jawornika Polskiego, w pow. rzeszowskim, ma 47 dm., 202 mk.

Zapadyńce 1.) wś, pow. latyczowski, okr. pol., gm. i par. katol. Międzyboż (o 6 w.), odl. o 21 w. od Latyczowa, ma 85 osad, 796 mk., 1372 dzies. ziemi włośc., 43 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1733 r., z 718 parafianami. Należała do

klucza międzybozkiego ks. Czartoryskich, dziś skarbowa. 2.) **Z.,** mylnie *Zapodnice* (ob. t. XI, 258), wś w pobliżu Bożku, pow. starokonstantynowski, gm. Zapadyńce, par. katol. Kulczyny Krasiłów, o 21 w. od St. Konstantynowa, ma 181 dm., 1309 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkołę, cegielnią, st. poczt. między St. Konstantynowem a Proskurowem. Wzniesienie pod wsią dochodzi do 1202 st. npm. R. 1517 d. 9 września Zygmunt I wydał ks. Konstantemu Iwanowiczowi Ostrogskiemu przywilej potwierdzający mu posiadanie m. Krasiłowa, który temuż księciu był przez króla Aleksandra darowany a zarazem nadający mu i włość kuźmińską. W skład tej włości wschodziły: Kobyla, Dubiszcze, Holenka, Czepelowce, Zenkowce, Slachcice, Weremijowce, Hrymakowce (dziś Hrynowce), Chodakowce, Baszczachów, Zapadyńce, Czerniatyn, Kulczyjowce (dziś Kulczynka), Czenichowce (dziś Czernielówka, Mończyńce, Kletnia, Zozulińce i Koszelówka, Mojsiełowce, Steblowce, Czehilowce, Hlebowce (dziś Hlibki), Kotarzyńce (dziś Kotiużyńce), Panaszowce, Oleksińce, Jaworowce, Hnidnińce, Hrebenna, Pohoriła, Trawińce, Bajmakowce, Kolczyn (dziś m. Kulczyny), Porochnia, Knuty, Kołyszyńce, Sachnowce, Saniczyńce, Semericzyńce, Łanowce i Skoworodyńce (Arch. Sanguszków, t. III, str. 158). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1583 wś Zapadeńce należy do włości kuźmińskiej ks. Konst. Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, który płaci ztąd z 44 dym., 16 ogr., 2 podsus., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 146). W r. 1589 cały klucz kuźmiński został zniszczony przez Tatarów; taż sama kolej spotkała i Zapadyńce. Na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej z 1753 r. wś darowana została przez ostatniego ordynata ostrogskiego ks. Sapieże. W Z. istniała cerkiew p. w. św. Mikołaja, w niej się znajdował cudowny obraz tegoż świętego. Znana jest książka nabożna p. t. „Nabożeństwo trzytygodniowe na honor cudotwornego Mikołaja w obrazie Zapadynieckim, ofiarowane temuż świętemu, od jednego ku Niemu pobożnego. W Rzymie drukowana przez P. Buagnego, za dozwoleniem starszych, z włoskiego na polski język przetłumaczone. Przydany jest akafist do tegoż świętego (Poczajów r. 1782, u kś. bazylianów). *Edw. R.*

Zapalacz, potok górski, w pow. limanowskim, wypływa z pod szczytu Kudłoń (wzn. 1276 mt.), w pasmie Gorców, a uchodzi do pot. Koniny z praw. brzegu, na wzn. 641 mt., w gm. Konina.

Zapalenica, os. do Szczyrka, w pow. bialskim (Galicya), ma 9 dm., 47 mk.

Zapalewicze, dobra, pow. lepelski, ob. *Orzechowno* 4.)

Zapalski, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawle, o 10 w. od Szawel.

Zapałki, os., pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Preny, odl. od Maryampola 29 w., ma 1 dm., 11 mk. W 1827 r. 2 dm., 16 mk.

Zapałów, wś, pow. cieszanowski, 26 klm. na płd.-zach. od Cieszanowa, 20 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Lubaczowie, z urzędem poczt. w miejscu. Na wsch. leżą Onyszki, na płn. Onyszki, Staresioło, Wólka Zapałowska i Surmaczówka, na płd.-zach. Cetula i Wola Ryszkowa, na płd. Korzenica (cztery ostat. wsi w pow. jarosławskim). Płd.-wsch. część obszaru przepływa Lubaczówka. Własn. więk. (ks. Adama Sapiehy) ma roli or. 345, łąk i ogr. 108, pastw. 4 mr.; wł. mn. roli or. 1287, łąk i ogr. 858, pastw. 565 mr. W r. 1890 było tu, w Buczynie i Polance 249 dm., 1463 mk. w gm., 8 dm., 49 mk. na obszarze dwor. (855 gr.-kat., 580 rzym.-kat., 62 izrael., 15 innych wyzn.; 866 Rus., 636 Pol.). Par. rzym.-kat. w Radawie, gr.-kat. w miejscu, dek. oleszycki, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew, założona w r. 1801 i szkoła 1-klas. Stacya poczt. na trakcie z Jarosławia do Bełzca, odl. 17 klm. od Jarosławia. *Lu. Dz.*

Zaparcin al. *Zaparcino*, w dok. *Zaparczyno*, folw. do Wrączyna, nad rz. Samicą, w pow. poznańskim zachod., ma urz. okr. w Stęszewie, urz. stanu cyw. i par. kat. w Modrzu, pocztę i st. kol. żel. w Czempiniu, na linii Poznań-Wrocław, szkoły we Wrączynie, sądy w Poznaniu; 4 dym., 67 dusz. 3.) **Z.,** os. gosp., w temże położeniu, ma 101 ha obszaru, 10 dym., 67 dusz (16 prot.). Leży na płd. Stęszewa, wsch.-płn. Modrza. Występuje w dokum. z r. 1283, którym ks. Przemysław nadaje wś Zaparcice dominikankom poznańskim. Mikołaj Górka Roszkowski pisał się z Roszkowa i Zaparczyna (Terr. Pysdr., 1436, fol. 360.). W r. 1793 posiada wś Stan. Potocki na Będlewie.

Zaparkanie, dawne przedmieście Halicza, wymienione w lustracyi z r. 1572, ob. *Ławrynowy Kąt.*

Zaparowami, góra lesista położysta (434 mt.), na granicy Uszkowic i Niedzielisk, w pow. przemyślańskim, na 42° $^1/_2$′ wsch. dług., 49° 38$^1/_2$ płn. szer. (Karta wojsk., 7, XXXI).

Zaparta, dok. *Zaparti*, wś zaginiona, w pow. kwidzyńskim, w parafii lalkowskiej, pod Włosienicą. R. 1294 zezwala ks. Mestwin Wisławowi, biskup. kujawskiemu, na nabycie tejże wsi. Dan w Świeciu (ob. „O majątkach biskupich na Pomorzu“ p. kś. Kujota, str. 83 — 85 i Perlbach: P. U. B., № 506, str. 453). Myli się Perlbach, szukając tej wsi pod Kościerzyną, gdzie jest wieś Szatarpy. Jezioro Zaperta wskazuje, gdzie leży wś pomieniona. *Kś. Fr.*

Zaparzelisko, przyl. gm. Godowa, w pow. rzeszowskim.

Zapasiszki, folw., pow. drysieński, par. Ro-

sica, 374 dzies.; stanowi attyn. dóbr Sarya (Łopacińskich).

Zapaśniki 1.) wś włośc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuck (o 5 w.), okr. wiejski Żelazowszczyzna, o 59 w. od Dzisny, 5 dm., 53 mk. (w 1865 r. 25 dusz rewiz.); należała do dóbr Paryż, ks. Lubeckich. 2.) **Z.**, okolica szlachecka, pow. lidzki, w 4 okr. pol , gm. i okr. wiejski Zabłociszki (o 2 w.), o 52 w. od Lidy a $14^1/_2$ w. od Wasiliszek, ma 5 dm., 1 mk. praw. i 30 katol. (podług spisu z 1865 r. 3 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Wasiliszki. 3.) **Z.**, okolica szlach. nad Naczką, pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 35 w. od Lidy i tyleż od Wasiliszek, ma 4 dm., 53 mk. katol.

Zapasternicze, część wsi Zelechowy, w pow. dąbrowskim; 27 dm. i 143 mk. (62 męż., 81 kob.).

Zapawa, potok, dopł. Łęgu, ob. *Żupawa.*

Zapcenie, niem. *Sobczin*, wś, pow. człuchowski, st. p. Lipienice, par. kat. Borzyszkowy; 1297 ha (241 roli orn., 45 łąk, 54 lasu); 1885 r. 36 dm., 50 dym., 310 mk. (298 kat., 12 ew.), z których na wyb. Kłoniecznicę przypada 35 mk. i 4 dm. a na Sątoczno 40 mk. i 2 dm. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako pustkowie o 8 dym. (str. 211). *Kś. Fr.*

Zapekumow, las na granicy gm. Załucza, nad Prutem, w pow. kołomyjskim. Wody jego uprowadza pot. Kirczynów.

Zaperkowizna, os. w dobrach rząd. Kolno, w pow. kolneńskim.

Zaperta, jezioro, w par. lalkowskiej, pow. kwidzyński; składa się właściwie z dwu stawów i należało dawniej do panien benedyktynek.

Zapędowo, niem. *Zappendowo*, dok. 1375 *Thomislaw*, wś, pow. chojnicki, st. p. Rytel, par. kat. Czersk; do gminy należą prócz Z.: Gardki (2 dm., 22 mk.), Lutomie (34 dm., 228 mk.), Lutomski Most (2 dm., 15 mk.) i Lutomski Młyn (3 dm., 30 mk.), razem 705 ha (415 roli orn., 50 łąk, 49 lasu); 1885 r. 79 dm., 107 dym., 577 mk., 381 kat., 196 ew. R. 1375 nadaje w. m. Winrich v. Kniprode braciom Stanzen i Swentosławowi 20, względnie 10 włók nad Brdą, na prawie chełmińskiem (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie, str. 31). Według taryfy z r. 1648 płacili tu Balcer Zapendowski od $3^3/_4$ włók fol. 3 fl. 22 gr., Jan Zapendowski od 2 włók folw. 2 fl., Główczewski od 3 włók folw. 3 fl. (ob. Roczn. T. P. N. w Poznaniu, 1871, str. 183). Taryfa na symplę z r. 1717 wykazuje, że p. Zapędowski i Główczewski płacili 6 gr. (ob. Codex Belnensis w Pelplinie, str. 92). Krzysztof Zapędowski ma nagrobek w pocysterskiej katedrze pelplińskiej (ob. „Przewodnik ilustrowany po Pelplinie i jego kościołach“ p. ks. dr. R. Frydrychowicza, str. 106). Por. *Lutomie. Kś. Fr.*

Zapiaseczne 1.) zachodnie przedmieście mstka Turowa, pow. mozyrski. 2.) **Z.** al. *Zapiesoczno*, zatoka jeziorna, w lewej kotlinie Prypeci, w pow. mozyrskim, w okolicy wsi Bahrymowicze, gm. Kopatkiewicze; długa przeszło na 1 w., ma liczne rozgałęzienia; bardzo rybna.

Zapidok, szczyt (376 mt.), na Bukowinie, w Draczyńcu, na $43^0\ 24^1/_2'$ wsch. dług. i $48^0\ 16^1/_2$ płn. szer. (Karta wojs., 12, XXXIII).

Zapieczki, uroczysko, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarna Wieś, o 15 w. od Sokółki, wraz z urocz. Ogóły $36^1/_2$ dzies. ($10^1/_2$ łąk i pastw., $^1/_2$ nieuż.).

Zapieczne al. *Z. Mierzejewo*, wś, pow. ostrołęcki, gm. Czerwin, par. Troszyn. W r. 1827 było 12 dm., 92 mk. Znane już w dok. sądow. z r. 1473. W r. 1578 Mierzejewo Z. ma 5 łan. km.

Zapielski, pow. rossieński, ob. *Zapolskie.*

Zapieruchowo, folw., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Stare Sioło, własność Downarów, około $1^1/_2$ włóki; grunta szczerkowo-gliniaste, lekko faliste. *A. Jel.*

Zapierynie, wś, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Omelno, o 56 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Zapietnicze, przedmieście mta powiat. Włodzimierza.

Zapilcze, starożytna nazwa obszaru między rz. Pilicą (w dolnym biegu) a Radomką. W r. 1358 król Kazimierz nadaje Ziemowitowi, ks. mazow. „territorium dictum Zapylcze, situm intra fluvium Radomierzam et Pylczam“ (Kod. Maz., 75).

Zapilski Bór, kol., pow. częstochowski, gm. Węglowice, par. Truskolasy, ma 91 dm., 648 mk., 1147 mr. włośc. i 2 mr. dwor.

Zapilskie, pow. piotrkowski, par. Bogdanów. Według spisu z r. 1827 było 10 dm., 60 mk. Nowsze spisy nie podają tej osady. W spisach pobor. z XVI w. wymieniono os. młyn. Opielice pod Rozprzą.

Zapiscy, chutor, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. i par. prawosł. Skorodno (o 40 w.), odl. o 50 w. od Mozyrza. *A. Jel.*

Zaplesie, wś włośc., pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Drohiczyn, o 62 w. od Kobrynia, wraz ze wsiami Leżytkowicze i Skibicze, 531 dzies. ziemi włośc. (167 łąk i past., 24 nieuż.).

Zaplesze, obszar lesisty na stokach silnie rozwiniętych, wody odciekają do pot. Łuczki (Sapówki), w płn. stronie Peczeniżyna, w pow. kołomyjskim (Karta wojs., II, XXXII).

Zapleta, inna nazwa rzki Gołogórki, dopł. Pełtwi.

Zaplisie 1.) uroczysko osiadłe, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. Lubcz, gm. i par. katol. Wsielub, o 29 w. od Nowogródka; mają tu własności: rodzina Czeczotów $^1/_4$ włóki i Umiastowscy 8 włók, przy domin. Niańkow. Grunta lekkofaliste, urodzajne. 2.) **Z.**, zaśc. nad jez. Plisą, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuck, okr.

wiejski Kozłowo, o 59 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. katol.

Zapłuskowęsy, dawniej *Pieńki*, niem. *Za Pluskowenz*, folw. do Friederikenhof, pow. wąbrzeski, st. p. Kowalewo; 1885 r. 5 dm., 54 mk., obszaru 565 mr. dobrej ziemi. R. 1888 nabył ten folw. od banku toruńskiego Kazimierz Cichocki z Torunia za 85000 mrk.

Zapłatyn, grupa domów w mieście Stryju.

Zapłatyńskie Uherce, ob. *Uherce* 4).

Zapłatyńszczyzna, folw. w Uhercach Zapłatyńskich, w pow. samborskim.

Zapława, strumień, zapewne dopł. Prosny, na obszarze Kakawy, w pow. kaliskim.

Zapłazy, st. dr. żel. odeskiej, pomiędzy stacyami Żerebkowo (o 22 w.) a Lubaszewka (o 10 w.), odległa o 62 w. od Birzuły a 257 w. od Znamienki.

Zapłotnicze, nazwa jednej części obszaru Radomia w XVI w., ob. *Radom* (t. IX, 401).

Zapnlów 1.) wś, pow. opoczyński, gm. i par. Przysucha, odl. od Opoczna 32 w., ma 25 dm., 150 mk., 175 mr. włośc. i 3 dwor. W 1827 r. było 20 dm., 116 mk. R. 1569 Stan. Moczina płaci tu od 3 półłanków km. i 1 kom. Na początku XVI w., gdy jeszcze nie było parafii w Przysusze, wś należała do par. Skrzyńsko (Łaski, L. B., I, 692). 2.) **Z.,** wś, pow. iłżecki, gm. Rzepin, par. Pawłów, odl. od Iłży 23 w., ma 9 dm., 38 mk. W 1827 r. było 10 dm., 45 mk. W r. 1888 fol. Z. rozl. mr. 226: gr. or. i ogr. mr. 165, łąk mr. 8, past. mr. 15, lasu mr. 33, nieuż. mr. 6; bud. mur. 2, drew. 6; płodozm. 13-pol. Wś Z. os. 6, mr. 27; wś Bukówka os. 3, mr. 34. 3.) **Z.,** os., pow. sandomierski, par. Połaniec. W 1827 r. miała 5 dm., 32 mk. Ni dawniejsze reg. pobor. ni najnowsze spisy urzęd. nie podają tej osady. *Br. Ch.*

Zapokule, fol., pow. mohylewski, należy do dóbr Białynicze, Miasojedowych.

Zapol, wś i fol., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Sukurcze, o 8 w. od gminy a 10 w. od Lidy. Wś ma 14 dm., 119 mk. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.); fol. 40 mk., należał do Kwiatkowskich.

Zapolaki, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Lebiedziewo (o 8 w.), okr. wiejski Skoworodki, o 41 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 8 dm., 90 mk. (w 1865 r. 8 dusz rewiz. w części Iwaszkiewiczów, 3 dusze w części Zana i 23 dusz w części Tukałłów).

Zapolańce, wś włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Ugolniki, o 24 w. od Dzisny, 4 dm., 59 mk. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.).

Zapolanka, część wsi Ujsoł, w pow. żywieckim, ma 12 dm., 65 mk.

Zapolańska, osada, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Juchnowiec, należy do dóbr Hermanówka Dornów.

Zapolany, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 75 w. od Wilejki, 7 dm., 51 mk. katol.

Zapolce 1.) wś i zaśc. nad rzką Horodyszczą, lew. dopł. Usy, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, o 60 w. od Mińska, ma 20 osad; miejscowość falista, grunta szczerkowe. 2) **Z.,** wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Traby, okr. wiejski Gruszeńce, o 40 w. od Oszmiany a 23 w. od Dziewieniszek, 12 dm., 32 mk. praw. i 62 katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.). 3.) **Z.,** zaśc., pow. drysieński, par. Zabiały, własność Raczków, 19 dzies.

Zapoldy (1583 r.). *Japołod* (1577 r.), właściwie *Japołoć*, wś nad lewobocznym dopł. Horynia, pow. rówieński, na płd. od Stepania. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. należy do Stepania ks. Konst. Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, który płaci ztąd z 6 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 83).

Zapole 1.) os., pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew. Nie podana w ostatnim spisie urzęd. 2.) **Z.,** wś i fol., pow. sieradzki, gm. i par. Brzeźno, odl. 13 w. od Sieradza, ma 23 i wraz z os. Próba i Zgórze ma 348 mk. W 1827 r. było 10 dm., 138 mk. W r. 1874 fol. Z., oddzielony od dóbr Nowawieś, rozl. mr. 401: gr. or. i ogr. mr. 319, past. mr. 71, nieuż. mr. 11; bud. mur. 4, drew. 3; płodozm. 8-pol. 3.) **Z.,** os., pow. kaliski, gm. Ostrów Kaliski, par. Wójków, odl. od Kalisza 24 w., ma 1 dm., 4 mk. 4.) **Z.,** os., pow. opoczyński, gm. i par. Klwów. W 1827 r. było 4 dm., 17 mk. Nie podana w ostatnich spisach urzęd. 5.) **Z.,** wś, pow. garwoliński, gm. i par. Warszawice, ma 4 dm., 11 mk., 18 mr. 6.) **Z.,** fol., pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice, odl. 35 w. od Włodawy. W r. 1887 fol. Z., oddzielony r. 1884 od dóbr Sapiechów, rozl. mr. 272: gr. or. i ogr. mr. 183, łąk mr 62, past. mr. 2, lasu mr. 17, nieuż. mr. 8; bud. drew. 7. 7.) **Z.,** wś, pow. pułtuski, gm. Nasielsk, ma 1 dm., 33 mk. Ob. *Czajki*. *Br. Ch.*

Zapole 1.) wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Motykały, o 18 w. od Brześcia, 168 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.,** okolica szlach., pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Wiercieliszki, 97 1/2 dzies. 3.) **Z.,** wś włośc., pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Dubno, o 54 w. od Grodna, 68 dm., 584 mk., 1737 dzies. ziemi włośc. (735 łąk i pastw., 95 nieuż.); 110 dzies. ziemi należącej do różnych osób (6 łąk i 6 nieuż.). W r. 1558 wś ta zw. Koniuchi, należała do wójtowstwa zabłockiego, ekonomii grodzieńskiej. Graniczyła z gruntami różańskiemi Mikołaja Paca, biskupa kijowskiego. Położona nad rz. Bobrą, miała 21 włók ciągłych. 4.) **Z.,** wś włośc. i fol., pow. grodzień-

ski, w 4 okr. pol., gm. Mosty, o 63 w. od Grodna. Wś ma 250 dzies. ziemi włośc., folw. zaś, własność Faworskich, 211 dzies. (30 łąk i pastw., 3 nieuż.). 5.) **Z.**, okolica szlach., pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm Żydomla, o 15 w. od Grodna, 110 dzies. (17 łąk i pastw.). 6.) **Z.**, wś i osada, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Kossowo, o 48 w. od Słonima, przy szosie moskiewsko-brzeskiej. Wś ma 83 dm., 846 mk., 1620 dzies. ziemi włośc. (424 łąk i past., 3 nieuż.), st. pocz., pierwsza za Berezą Kartuską (o 20 w.); osada należy do dóbr Zenopol, Połubińskich. 7.) **Z.**, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Różany, o 42 w. od Słonima, 264 dzies. ziemi włośc. (30 łąk i pastw., 40 nieuż.). 8.) **Z**, wś, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół, o 49 w. od Słonima, 161 dzies. ziemi włośc. 9.) **Z.** *Konik*, osada, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół, 23 dzies. (6 łąk i past., 1 nieuż.); należy do Jezierskich. 10.) **Z.**, wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Byteń, o 28 w. od Słonima, wraz z wsią Rudnia 816 dzies. ziemi włośc. (216 łąk i past., 64 nieuż.) i 11 dzies. roli, należącej do cerkwi w Byteniu. 11.) **Z.** al. *Hawenowicze*, sioło, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Szydłowicze, o 24 w. od Słonima, 50 dm., 598 mk., cerkiew, szkoła; wraz ze wsią Kołbowicze i osadami Basiny i Tartak 1123 dzies. ziemi włośc. (155 łąk i past., 127 lasu, 12 nieuż.), 77 ziemi cerkiewnej (7 łąk i past., 2 lasu, 6 nieuż.). 12.) **Z.** 2-gie al. *Nowosiołki*, wś, tamże, 587 dzies. ziemi włośc. 13.) **Z.**, wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., o 44 w. od Słonima. 14.) **Z.**, przedmieście mta Wołkowyska, w 5 okr. pol., gm. Biskupice, wraz z przedm. Zamoście ma 136 dzies. ziemi włośc. 15.) **Z.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 75 w. od Nowoaleksandrowska. 16.) **Z.**, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 61 w. od Poniewieża. 17.) **Z**, wś, pow. rossieński, par. Widukle. 18.) **Z.**, wś, pow. horecki, gm. Lubinicze (o 4 w.), zapasowy śpichlerz gminny 19.) **Z.**, wś, pow. mohylewski, gm. Ciecierzyn (Teteryn), ma 10 dm., 61 mk. 20.) **Z.**, dobra, pow. orszański, od 1873 r. własność Flessów, mają wraz z Karolinem 5718 dzies. (47 roli, 140 łąk, 1197 lasu); karczma. 21.) **Z.**, wś nad rzką Dobrycą, pow. rohaczewski, gm. Cichinicze (o 8 w.), ma 64 dm., 508 mk., cerkiew paraf. drewnianą, zapasowy śpichlerz gminny. 22.) **Z.**, folw., pow. sieński, dziedzictwo Duchowieckich, 117 dzies. (38 roli, 10 łąk, 64 lasu). 23.) **Z.**, dobra, pow. sieński, dziedzictwo Duninów, mają wraz z Rafałowem 1373 dzies. (120 roli, 68 łąk, 300 lasu). 24.) **Z.**, fol., pow. sieński, dziedzictwo Kisterów, 100 dzies. (30 roli, 20 łąk, 18 lasu). 25.) **Z.**, fol., pow. sieński, należy do dóbr Wiejna Wejsenhofów. 26.) **Z.**, wś, pow. sieński, gm. Rasna, ma 6 dm., 34 mk. 27.) **Z.**, wś, pow. sieński, gm. Pustyń, ma 8 dm., 46 mk. 28.) **Z.**, wś nad rzką Uświejką, pow. sieński, gm. Wysoki Horodziec, 4 dm., 26 mk., cerkiew paraf. drewniana. 29.) **Z.** *Małe*, wś, pow. czauski, gm. Rasna, 25 dm., 195 mk. 30.) **Z.**, wś nad rz. Ptycz, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Horodok, o 5 w. od st. Symonowicze, na trakcie brzesko-bobrujsk. a 36 w. od Bobrujska, ma 40 osad; za poddaństwa należała do domin. Zawołoczyce, Jaksów Bykowskich. 31.) **Z.**, wś nad rz. Ptycz, pow. bobrujski, w 3 okr. pol., gm. i par. prawosł. Hłusk, odl. o 47 w. od Bobrujska, ma 15 osad. 32.) **Z.**, wś, pow. bobrujski, ob. *Olsa Mała*. 33.) **Z.**, wś nad rz. Naczą, lew. dopł. Berezyny, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wielatycze, o 38 w. od Borysowa; ma 8 osad. 34.) **Z.**, wś, pow. borysowski, gm. Ziembin, przy gośc. ze wsi Sutoki do Ziembina, o 24 w. od Borysowa, ma 7 osad; miejscowość dość leśna, bardzo kamienista. 35.) **Z.**, fol., pow. borysowski, własność Stabrowskich, 254 dzies. ziemi dworskiej. 36.) **Z.**, fol. nad rz. Wynią, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Puków, paraf. katol. Uzda, o 120 w. od Ihumenia; grunta szczerkowe, urodzajne, łąki nadbrzeżne obfite, miejscowość dość leśna. 37.) **Z.**, wś nad kotliną rz. Wołmy, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. i gm. Śmiłowicze, ma 18 osad; niegdyś należała do hrabstwa śmiłowickiego Ogińskich, później Moniuszków. Grunta szczerkowe, urodzajne. 38.) **Z.**, wś nad rzką Lipówką (dopł. Druci), pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Dołhie, o 95 w. od Ihumenia, ma 28 osad; miejscowość nizinna. 39.) **Z.**, fol., pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. Komarowicze, o 5 mil od st. Kopcewicze, dr. żel. homelsko-pińskiej, własność Leniewiczów, ma 6 włók. 40.) **Z.**, wś, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. i par. prawosł. Komarowicze, o 80 w. od Mozyrza, 130 w. od Bobrujska a 35 w. od st. Kopcewicze, dr. żel. homelsko-pińskiej (od r. 1885). W r. 1891 było tu 11 osad pełnonadziałowych, mających po $20^3/_4$ dzies., tudzież 20 osad podzielonych, 301 mk. (149 męż., 152 kob.). Za poddaństwa własność rodziny Jeleńskich przy dom. Komarowicze. Ciekawe szczegóły etnograficzne o Z. zebrała Emma Jeleńska (ob. „Wisła“, t. V z 1892 r. i osobną odbitkę p. t. „Wieś Komarowicze“). Miejscowość poleska. 41.) **Z.**, wś nad rz. Jatrą, dopł. Mołczadzi, pow. nowogródzki, gm. Poczepowo, o 20 w. od Nowogródka, ma 41 osad; miejscowość wzgórzysta, dość malownicza, grunta szczerkowo-gliniaste, urodzajne, lasu mało. 42.) **Z.**, wś nieopodal kotliny rz. Myszanki, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Ostrów, o 87 w. od Nowogródka; grunta lekkie, miejscowość poleska. 43.) **Z.**, wś nad rzką Hacimą, pow. nowogródzki, w 3

okr. pol. Nowa Mysz, gm. Stołowicze, o 46 w. od Nowogródka, ma 14 osad; miejscowość bezleśna, grunta urodzajne. 44.) **Z.**, wś w pobliżu rozległych błoni rz. Serwecz, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Korelicze, o 23 w. od Nowogródka, przy dr. z Korelicz do Szczors, 130 osad. Miejscowość lekko falista, bezleśna, grunta pszenne, urodzajne. Własność niegdyś ks. Radziwiłłów, następnie ks. Wittgensteinów. 45.) **Z.**, zaśc. nad rzką Miranką, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. i gm. Mir, ma 3 osady; grunta lekko faliste, urodzajne, miejscowość bezleśna. 46.) **Z.**, fol,, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodziej, o 55 w. od Nowogródka a 7 w. od st. Horodzieja, dr. żel. mosk.-brzeskiej; miejscowość małoleśna, grunta urodzajne, pszenne. 47.) **Z.**, fol., pow. piński, na Zahorodziu, w 4 okr. pol. łohiszyńskim, gm. Stawek, par. katol. Pińsk (o 3 w.). W r. 1496 posiadał Z. od kn. Jarosławowiczów Wojwoszka Rozijewicz i otrzymał zezwolenie od kn. Maryi Pińskiej na sprzedaż tej posiadłości niejakiemu Fedce Tyszkiewiczowi (ob. Rewizya Puszcz, str. 287). 48.) **Z.**, wś, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Dudzicze, o 101 w. od Rzeczycy. 49.) **Z.**, chutor, tamże, gm. Krukowicze, o 124 w. od Rzeczycy. 50.) **Z.**, fol., pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Kijewicze, o 42 w. od Słucka, należy do domin. Mokrany i Ciechowa, dziedzictwa Wojniłłowiczów. 51.) **Z.**, wś, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Hrycewicze, o 49 w. od Słucka. 52.) **Z.**, fol. nad rzką Brodnicą, dopł. lew. Szczary, pow. słucki, w 2 okr. pol. i par. kat. Kleck, gm. Niedźwiedzica, przy torze dr. żel. poleskiej, o 81 w. od Słucka, należy do domin. Sawejki, dziedzictwa od r. 1860 Nowickich. 53.) **Z.**, zaśc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 47 w. od Dzisny, przy b. dr. poczt. połockiej, ma 1 dm., 15 mk. katol, 54.) **Z.**, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Chrapowickich, Prozoroki (o 8 w.), o 32 w. od Dzisny, 3 dm., 36 mk. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.). 55.) **Z.** al. *Zapoły*, zaśc. włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Janiszki, o 29 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. prawosł., 10 katol. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.). 56.) *Z.*, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krajsk (o 11 w.), okr. wiejski Głęboczany, o 58 w. od Wilejki, 6 dm., 29 mk. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.); należała do dóbr Maniakowo, Brzezińskich. 57.) **Z.**, zaśc., tamże, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Kościeniewszczyzna. 58.) **Z.**, fol., pow. połocki, własność Konstantynowiczów, 59 dzies. 59.) **Z.**, fol., tamże, własność Kużarewskich, 44 dzies. 60.) **Z.**, fol., tamże, własność Newelskich, 30 dzies. 61.) **Z.**, dobra, tamże, własność Reuttów, 700 dzies. 62.) **Z.**, fol., tamże, attyn. Szewnia Starego, Weryhów. 63.) **Z.**, wś nad rz. Uświaczą, pow. wieliski, gm. Kozakowo, 15 dm., 84 mk., cerkiew, kaplica, 2 jarmarki. 64.) **Z.**, fol., pow. witebski. Jaroszewscy mają tu w 3 działach 21 dzies. i Mikołaj Cynk 18 dzies Jest tu cerkiew paraf. p. w. św. Eliasza. *J. Krz.—A. Jel.*

Zapole 1.) wś, pow. owrucki, gm. i par. praw. Krasnowołoka (o 5 w.). 2.) **Z.**, wś nad rzką Torczanką, w pobliżu ujścia jej od lew. brz. do Uszy, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm., par. praw. i katol. Czarnobyl (o 6 w.), odl. o 128 w. od Radomyśla, ma 219 mk. (podług Pochilewicza 290 mk.). Włościanie, w liczbie 51 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 735 dzies., ze spłatą po 114 rs. 23 kop. rocznie. Należy do klucza czarnobylskiego hr. Chodkiewiczów. 3.) **Z.**, uroczysko na gruntach mka Wysocka, w pow. rówieńskim. Znajduje się tu jezioro, zwane Krywina, należące do cerkwi w Wysocku. 4.) **Z.**, wś skarbowa, pow. włodzimierski, gm. Zgorzany, 121 dm., 800 mk., cerkiew, szkoła. Wchodziła w skład ststwa lubomelskiego. Ob. *Luboml.* *J. Krz.*

Zapole, wś nad Łowacią, w gub. pskowskiej, o 8 mil na płn. od Wielkich Łuk. D. 15 stycznia 1582 r. stanął tu rozejm za pośrednictwem jezuity Possewina.

Zapole, wś, pow. kolbuszowski, par. rz.-kat. w Niwiskach, leży w nizinie piaszczystej, śród borów sosnowych, wzn. 269 mt. npm., przy gościńcu z Kolbuszowej (8 klm.) na zachód do Przecławia. Mała osada, ma wraz z obszarem tabularnym (Andrzeja hr. Potockiego) 31 dm. i 198 mk. rz.-kat., prócz 12 izrael. Pos. tabularna wynosi 71 mr. lasu; pos. mn. 343 mr. roli, łąk i past. Osada powstała zapewne w XVIII w., niema jej bowiem w spisach pobor. z XVI i XVII w. Graniczy na zach. z Trześnią i Huciskiem, na wsch. z Wolą Domatkowską i Brzezówką. *Mac.*

Zapolednik, os. do Grębowa, w pow. tarnopolskim, ma 33 dm. i 204 mk.; leży na płd.-wsch. od Grębowa, nad pot. Rudą, który jako Upust uchodzi do Trześni. Na wschód ma bory. *Mac.*

Zapolice 1.) wś i fol. nad rz. Wartą, pow. łaski, gm. Zapolice, par. Strońsko, odl. 20 w. od Łasku, 10 w. od Sieradza. Wś ma 10 dm., 171 mk.; fol. 6 dm., 78 mk. We wsi urząd gminny. W 1827 r. było 17 dm., 133 mk. W r. 1886 fol. Z. rozl mr. 919: gr. or. i ogr. mr. 481, łąk mr. 27, lasu mr. 308, w odpadkach mr. 51, nieuż. mr. 53; bud. mur. 7, drew. 11; płodozm. 12 i 14-pol.; las urządzony. Wś Z. os. 29, mr. 93; wś Marcelów os. 5, mr. 61; wś Zygmuntów os. 6, mr. 38. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. i fol. dawano pleb. w Strońsku (Łaski, L. B , l, 477). W r. 1552 dział Pstrokońskiego liczy 6 os., 8 łan., dział Mikołaja z wnukami 6 os. Zapewne tenże sam

Mikołaj Zapolski posiada w Strońsku 9 osad., 3 łany (Paw., Wielk., II, 243). Z. gmina należy do sądu gm. okr. III w Rembieszowie, urz. pocz. w Zduńskiej Woli. Gmina ma 10114 mr. obszaru i 4915 mk. Śród stałej ludności jest 638 prot. i 11 żyd. 2.) **Z.**, wś, fol. i os. młyn, pow. noworadomski, gm. Dmenin, par. Kodrąb, odl. 13 w. od Radomska. Wś ma 34 dm., 249 mk.; fol. 5 dm., 22 mk.; młyn 1 dm., 9 mk. W 1827 r. było 25 dm., 178 mk. W r. 1886 fol. Z. rozl. mr. 669: gr. or. i ogr. mr. 451, łąk mr. 86, past. mr. 50, lasu mr. 64, nieuż. mr. 18; bud. mur. 8, drew. 11; las nieurządzony. wiatrak. Wś Z. os. 45, mr. 291; wś Feliksów os. 24, mr. 455; os. Młynczysko os. 1, mr. 31. Na początku XVI w. dziesięciny z całej wsi dawano pleb. w Kodrąbiu (Łaski, L. B., I, 505). W r. 1552 wś Zapolye (1553 Zapolicze) miała w części Mik. Kodrąbskiego 7 os., Jan Andrzej Zapolski 2 os., Albert Zapolski 3 osad. W ogóle było 3 łany km. (Paw., Wielk., II, 274). *Br. Ch.*

Zapolicze, wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Porozowo, o 28 w. od Wołkowyska, 259 dzies. ziemi włośc.

Zapolimo, wś, pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Kalwarya (odl. 5 w.), ma 32 dm., 117 mk. Spis z r. 1827 nie podaje tej wsi. Być może, iż nazwa mylnie podana.

Zapolin 1.) dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Rohoźna. o 16 w. od Kobrynia, $152^1/_2$ dzies. ($32^1/_2$ łąk i past., 4 lasu, 10 nieuż.); własność Przesmyckich. 2.) **Z.** al. *Zapolino*, fol., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie, par. Poporcie, o 21 w. od Trok, 1 dm., 9 mk. katol.; w 1865 r. własność Iliniczów. W 1850 r. dobra Z., własność Iliniczów, składały się z fol. i 2 wsi i miały 550 dzies.

Zapolje, ostrów, ob. *Radomyśl* (t. IX, 431).

Zapolna, rzeczka, prawy dopływ Obry, ob. *Sępolna* 2).

Zapolne Sidory, pow. suwalski, ob. *Sidory* 2).

Zapolnik, potok, ramię źródłowe pot. Łękawki, w pow. żywieckim.

Zapolniki, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 10 w.), okr. wiejski i dobra Minejków, Dubniki, o 41 w. od Wilna, 5 dm., 32 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.).

Zapolski-Gaj, uroczysko z osadą, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Żabczyce, par. katol. Pińsk (o 4 w.). *A Jel.*

Zapolskie, w spisie urzęd. *Zapielski*, wś, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 21 w. od Rossień.

Zapolszczyzna, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropańszczyzna, o 86 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. (5 praw., 2 katol.).

Zapołocie 1.) wś włośc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Przebrodź (o 18 w.), o 51 w. od Dzisny, 10 dm., 76 mk. starow. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.). 2.) **Z.**, przedmieście mta powiat. Połocka, po prawym brzegu rz. Połoty, stanowiło niegdyś właściwe miasto.

Zapołowie 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 13 w.), okr. wiejski Łastowica, 63 dusz rewiz. 2.) **Z.** *Nowe*, wś, tamże, o $13^1/_2$ w. od Głębokiego, 20 dusz rewiz.

Zapoły, pow. święciański, ob. *Zapole* 55).

Zapomianowo, wś i fol., pow. nieszawski, gm. i par. Lubanie, ma 66 mk., 180 mr. dwors., 73 mr. włośc. Wchodziło w skład dóbr Janowice. W 1827 r. było 16 dm., 91 mk.

Zaponie, okolica szlachecka w pobliżu prawej kotliny rz. Poni, praw. dopł. Berezyny, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Witunicze, par. katol. Kiemieszewicze, o 89 w. od Borysowa, posiada kaplicę katolicką. Chodźko w „Obrazach Litewskich“ (serya 3 a, str. 21) mówi, iż osady te szlacheckie zwały się „Traktem Zapońskim“ i słynęły z sejmikowej buty mieszkańców i bójek. Jan Karłowicz zaś w swym „Przyczynku do zbioru przysłów“, przytacza piosnkę radośną „Zapończyków“ z powodu przeprowadzenia na marszałka Zenowicza. Piosnka się kończy: „A kto płacze? Stabrowszczyki. A kto skacze? Zapończyki“ (str. 11). Przez Z. przechodził w r. 1580 Batory na czele wojsk. Dotąd przechowały się ślady pochodu (patrz E. Tyszkiewicz. Opis powiatu borysowskiego, str. 49—53). Obecnie mają tu własności: Stabrowscy, Czechowiczowie, Butwiłowscy, Uszyńscy, Wojniczowie, Kubliccy. Niegdyś własność Kawczyńskich, z których Enoch sprzedaje w 1627 r. Janowi Burbie. *A. Jel.*

Zaponoryca, rzka, w pow. sieńskim, wypływa z jeziora Żeryńskiego.

Zapońskie, jezioro, w pow. borysowskim, w okolicach wsi Dalokaja i Niebyszyno, zasila swemi odpływami rzkę Ponię, pr. dopł. Berezyny.

Zaporoże. Nazwa ta w ścisłem znaczeniu obejmowała przestwór stepowy, rozciągający się po za „porohami“ Dniepru, zarówno z prawej, jak i lewej strony rzeki, aż ku jej „limanowi“. W znaczeniu zaś obszerniejszem, a bardziej ustalonem z czasem, bardziej wyłącznem, obejmowała ta nazwa cały właściwy „Niż“ dnieprowy, była onego synonimem poniekąd. Tak rozumiane Zaporoże obejmowało zatem całe dolne dorzecze Dniepru, poniżej Taśminy z jednej strony a Oreli z drugiej; wyraźniej—obszar sięgający od Bohu, na rozciągłości onego od Siniuchy do ujścia niemal, po przez Dniepr, aż do wododziału z dorzeczem Dońca i smutnie słynnej Kałki. Powierzchnia tego obszaru wynosiła 1000 z górą mil kw.

Jakkolwiek kraina to wogóle stepowa, tem nie mniej uposażona prawdziwą siecią wód. Bogaty też systemat jej hydrograficzny (ob. D.

Ewarnicki, Ist. zapor. Kozakow, t. I). Oprócz kilku rzek większych i średniej wielkości, mnóstwo drobnych rzeczek pobocznych, wyosobniających się i wracających „wietek“ (gałązek, rękawów), poprzecznych „jeryków“, „limanów“, „hirł“, „jeziorek zalewistych“, „pławni“ etc.

Wspaniały Dniepr („Uzu“ u Turańców), szerszy tu głębszy i bystrzejszy niż w swym wyższym biegu, niepowstrzymany przez kamienne porohy, przerzyna, zataczając się półkolem, Zaporoże na rozciągłości 70 mil przynajmniej. Zasilają go też z jednej i drugiej strony liczne dopływy. Do znaczniejszych z prawej strony należą, poczynając z góry, od Taśminy i Cybulnika: dwa Omelniki—Suchy i Mokry, z których ostatni wpada przeciw ujścia Worskły; Domotkań i Samotkań, niewielkie rzeczki, wpadające nieco poniżej ujścia Oreli; Sura, do 10 mil długa, wpadająca poniżej Starego Kudaku, prawie naprzeciw trzeciego z rzędu porohu Surskiego, z praw. dopływem Komyszewatą, dalej nie wielkie rzeczki: Tomakówka i Czartomłyk (Czartomelik), przy ujściu których pamiętne z przeszłości wyspy, okolone przez łachy Dnieprowe; Buzułuk (Bazawłuk) płynący z północy na południe, z pobocz. Buzułuczkiem i Słoną; Oskorówka albo Kamionka, oraz Złota i Podpolna, drobne rzeczki; nakoniec ostatni dopływ Dniepru z prawej strony Ingulec. Rzeka ta, mająca wierzchowiska swe w pobliżu źródeł Taśminy i Cybulnika, płynie w zakrętach ku południowi, przebiegając 47 mil z górą i tworzy dorzecze ogarniające do 360 mil kw. Przyjmuje ona z praw. strony Bokowę i Wysuń, z lewej zaś—Zieloną, Żółtą (pamiętne „Żółte Wody“) i Saksahan. Z dopływów lewej strony Dniepru, poczynając od Oreli (staroż. Uhła), znaczniejsze: naprzód Samara, rzeka przebiegająca 45 mil, o dorzeczu obejmującem 448 mil kw., z pobocznemi z praw. strony: Wielką i Małą, Ternówką, oraz Kilczeniem, z lewej zaś Wołczą, z której „przewłoką“ dostać się było można, trzymając się starożytnego „greckiego szlaku“, na Musz (Mius) i morze Azowskie. Do tego zaś morza wpadały następne rzeki w obrębie dziedzin zaporozkich: Torzec, Bachmut, Łuhań, Kałmius (Kałka), Kałczyk i trzy Berdy. Niżej Samary biegły do Dniepru: Worona i Osokorowka, wpadająca za porohem, zwanym Woronowa zapora, Wołnianka przed ostatnim porohem, zw. Hadjuczy al. Wolny, Moskowek przeciw wyspy Chortycy; dalej Końska Woda (Konka) do 30 mil długa, kilku łachami łącząca się z Dnieprem, Biłozerka (Białozorka) wpadająca do jednej z łach Dniepru czy Końskiej, naprzeciw Czartomeliku; nakoniec drobne rzeczki: Rohaczyk, Łopatycha, pięć Kairek, Somowa i Januszewa. Z mnóstwa „wietek“ Dniepru najbardziej znane były: z prawej strony: Wedmirka, Leśna, Taras, Buhaj, Dniepryszcze, Orłowa, Podpolna etc.; z lewej zaś—Podpolna, Pańkowka, Domacha, Kuszuhum, Reczyszcze, Muzurman i in. Boh („Ak-su“ u Turańców) stanowił granicę Zaporoża od zachodu, od „Pola Oczakowskiego“, na rozciągłości więcej 25 mil w prostej linii, od ujścia Siniuchy aż do limanu niemal; dziedziny zaporozkie zatem przerzynały lewe jego dopływy jedynie. Z takowych znaczniejsze: naprzód sama Siniucha z Wysią Wielką (przyjmującą Wyś Małą i Kilteń z lewej str.) i dwoma Taszłykami—Suchym i Czarnym; potem Taszłyk Mihejski, Korabelina, Taszłyk Niższy, dalej Martwe Wody, z pobocz. Kostowatą, Komyszewatą i Arbuzenką, oraz Gniły Jełaniec z Soloną; nakoniec Inguł („Jeny gol“ u Turańców), przebiega 32 mil z górą i tworzy dorzecze ogarniające przeszło 173 mil kw. Źródła Ingułu—niedaleko źródlisk Surowego Taszłyka i Wołtyrza, dopł. Taśminy; kierunek zaś biegu przeważnie południowy aż do ujścia, do bohowego limanu. Z dopływów jego znaczniejsze: z prawej strony dwie Suhakleje, Kamienna i Komyszewata, oraz Hromokleja; z lewej — Adżamka, Kamionka, Berezówka i Sahajdak.

Oprócz rzek, rzeczek i wietek, znajdowało się, jakeśmy to już wspomnieli, mnóstwo jezior, „hirł“, „limanów“ na Zaporożu. Za świadectwem znawców topografii tej krainy (Ewarn., J. Z. K., t. I) dałoby się takowych wogóle naliczyć: po obydwóch brzegach Dniepru 465, na lewym brzegu Oreli 300, na Samarze 24. Z limanów, pomijając już znaczniejsze—dnieprowski i bożski, bardziej znane były: Czerwony liman, naprzeciw Czerwonej czyli Łysej góry, wyżej Mikityna Rogu; Wielkie Wody przeciw ujścia Buzawłuka; Pletenicki liman—wyżej pierwszego ujścia wietki Końskiej Wody do Dniepru; niżej Białozerski, po lewej stronie tej rzeki, Czerneczy i Karadaszyński; nadto Sołoneckie jeziora na ostrowie Pohorełym; „hirła“ Zburjewskie i Biłohrudowskie, mnóstwo bezimiennych solnych jezior koło limanu dnieprowskiego; na praw. brzegu Kalczyka jezioro Białosarajskie, oraz kilka słonych na Berdjańskiej kosie.

Wybitną cechą topograficzną Zaporoża stanowią też liczne, dopływowe stepowych wód parowy, t. zw. „bałki“ i „bajraki“. Najważniejsze są z nich oczywiście przydnieprzańskie. Liczono takowych z prawej strony Dniepru 95, z lewej 36. Z pierwszych bardziej znane były bałki: Zwoniecka, Tiahyńska, Budyłowska, Lisznia, Kiczkaska, Chortycka i in.; z drugich—Łochanka, Tiahynka, Dubowa, Tawołżańska i in. Z bałek zaś stepowych najwięcej znane: Dubowa albo Hajdamacka, spadająca ku Saksahanowi (dopł. Ingulca), oraz Kniaże bajraki, bałka poczynająca się u Żółtych Wód (dopł. tegoż Ingulca) i spadająca ku Mokremu Omelnikowi (dopł. Dniepru).

Ale najbardziej charakterystyczną właści-

wością Zaporoża, której ono winno nazwę swą nawet, były jego „porohy“ na Dnieprze. Słynne owe „zapory“ i „progi“ skalne zalegały koryto tej rzeki, na rozciągłości 9 mil z górą, na samym niemal środku półkola, jakie ona zatacza w biegu swym od ujścia Oreli ku własnemu limanowi. Zaczynają się te porohy poniżej ujścia Samary. Było ich właściwie tylko 9 głównych: Kodacki, Surski, Łochanny, Zwoniec, Nienasytec (Did), Wołnihowski (Wnuk), Budyło, Liszni (Leśny) i Wolny. Nazwy ich przecie podlegały zmianom w ciągu wieków, odpowiednio do plemion zajmujących Zaporoże, nim ostatecznie przybrały postać słowiańską przeważnie. Największy i najstraszniejszy z nich Nienasytec, „Did poroh“, jakby dziadem, protoplastą wszystkich innych zwany. Beauplan („Description d'Ukrainie“) podaje 13 porohów; oprócz powyżej wymienionych jeszcze Strzelczy po Łohannym, Kniaży po Dzwońcu, Woronowa zapora po Nienasytcu i Tawołżany po Budyle. Lecz były to raczej już t. zw. „zapory“, „zabory“, porohy mniejsze. Liczono takowych 91 w niżowem korycie Dniepru; z których 6 tylko było znaczniejszych i od wieków znanych: Wołoszynowa, Strzelcza, Tiahyńska, Woronowa, Krzywa i Tawołżańska. Z mnóstwa zaś pojedyńczo sterczących w łożysku skał bardziej wydatne: Bohatory, Monastyrko, Korabel, Hroza, Caprycha, Hadżbła i Rozbojniki.

„Ostrowów“, większych i mniejszych, rozrzuconych między porohami, jako też wyżej i niżej takowych po dolnym Dnieprze, liczono do 265, a z tych bardziej znane (24): Wielki, Romanów, Monastyrski, Towołżański, Perun, Chortyca, Tomakówka, Skarbny, Tawań, Burhun i in. Z obfitych zaś „pławni“, nizin zalewnych, „żuławy“ do pewnego stopnia przypominających, okrytych bujną roślinnością, nie tylko traw i sitowi lecz i leśną miejscami, a które wszędy prawie ciągnęły się wzdłuż wybrzeży Dniepru, najwięcej rozgłosu i rzeczywistego znaczenia miała „Wielki Łuh“ zwana. Obejmowała ona znaczny obszar nadbrzeżny, od Chortycy do Mikityna Rogu prawie, służący w pewnych dobach za główne przytulisko kozactwa.

Mimo wszystko przecie, ogólny charakter powierzchni Zaporoża był stepowy przeważnie, z tą wszakże różnicą, iż północna połać onego przedstawiała się bardziej wyniosłą i pagórkowatą, południowa zaś—równą bardziej i ku morzom (Czarn. i Azow.) pochyłą; pierwsza, posiadająca więcej wilgoci, bardziej ożywiona roślinnością, druga, przez słońce palona, więcej bezwodna i uboga.

Nie była też połać północna Zaporoża pozbawioną i leśnego zadrzewienia. Po prawej stronie Dniepru widzimy naprzód rozległe, choć miejscami przerywane lasy, ciągnące się bliżej brzegów tej rzeki, od obydwóch Omelników w dół. Nieco więcej na zachód spotykamy lasy na rzeczkach: Surze, Bazawłuku, na dopływach Ingulca, Zielonej i Saksahani, Ingulcu samym, Adżamce, Berezówce, między którą a Temną doliną—las „Sokoliny“. Dalej, między wierzchowiskami Ingułu a Targowicą, na samym Ingule, Suhaklei, Martwych Wodach, Czeczaklei, Hromoklei, na Bohu u Pieszczanego brodu etc. Najrozleglejszy przestwór leśny stanowił przecież słynny „Czarny las“, między wierzchowiskami Ingułu i Ingulca, na samym rębie „pól dzikich“ od strony Czehryna, w którym to „Czarnym lesie“ Tatarzy zwykle zapadali koszem, przed większą wyprawą na południowe ziemi Rzpltej a z czasem gromadzili się przedwstępnie hajdamacy. Na lewej zaś stronie Dniepru, naprzód ciągnęły się, z przerwami, nie małe lasy u samego brzegu tej rzeki, począwszy od ujścia Oreli aż ku limanowi prawie, wśród których uwydatniał się szczególnie obszarem swym (do 15 mil długi a 3 przeszło szeroki) las na Wielkim Łuhu. Zadrzewionym był znacznie i cały lewy brzeg Oreli w górę. A o ciągnących się równolegle lasach samarskich Beauplan jeszcze pisał: „rzeka Samara odznacza się nadzwyczajnem bogactwem leśnem, tak że wątpliwa, czy jaka inna miejscowość da się porównać pod tym względem z jej wybrzeżami“. Brał on też ztamtąd sam drzewo przy budowie Kudaku a Zaporożce zwykle materyał na swe czajki. Ciągnęły się te lasy na przestworze mającym do 25 mil długości, przy 3 miejscami szerokości. Dalej na południo-wschód ciągnęły się drobne laski, „bajeraki“, „czahary“ i „talniki“, aż ku morzu Azowskiemu niemal, po brzegach Bachmutu, Kałmiusu etc. Nadto nie trzeba zapominać, iż wszystkie ostrowy Dnieprowe okryte były gajami, dąbrowami i wogóle bujną roślinnością leśną. Tem nie mniej Zaporoże w całości swej wzięte miało charakter (powtarzamy to) wybitnie stepowy, a klimat wogóle suchy.

Piękną topograficzną charakterystykę niżowego Podnieprza z ubiegłych czasów, znajdujemy w dziele Szajnochy „Dwa lata dziejów naszych“ (t. I, 36 i 37). Czytamy tam: „Jak żyznemi i kwiecistemi były strony wyższego porzecza dnieprowego, tak surowe wejrzenie miała dolna, południowa połowa rzeki. Płynęła ona bardzo zmiennej szerokości korytem, zmieniała również często kierunek, jeżyła dziwnie skalistemi brzegami i wyspami. Po kilkunastomilowym biegu krajem stepowym, za Krzemieńczukiem rozpoczynał się długi szereg porohów, czyli wodospadów dnieprowych, wzbraniających dalszej żeglugi statkom. Od półmili do półmili wysterczały z rzeki groble olbrzymich głazów, w jeden lub kilka rzędów w poprzek całego łoża spiętrzonych, według stanu wody wyższych lub

mało widnych nad wodą. Wysterczały tak śród szumu bałwanów 13 razy, każdego razu pod inną, dziwaczną nazwą, jako Kudak, Surski, Łochanny... Za porohami rozlewa się rzeka w mnogie ramiona i ostrowy, niekiedy półmilowej i znaczniejszej długości, dość obszerne do pomieszczenia zamków i osad, ale zwyczajnie albo nazbyt skalistemi brzegami niedostępne albo dla nazbyt niskich brzegów zatopieniu podległe. Z większych i dostępniejszych ostrowów, jeden Kochanie leżał jeszcze pomiędzy porohami, drugi Chortyca o kilka mil za ostatnim porohem, trzeci Tomakówka i kilka mniejszych wysp za Chortycą. Ten ostatni zasiany był gajami i wzgórzystym poziomem swoim panował dalekiej przestrzeni Dniepru, który z wierzchołku Tomakówki widniał oku (jak to Beauplan z posłuchu tylko chyba, uwiedziony fantastycznem opowiadaniem, w opisie swym podaje), od Chortycy aż ku Tawani nad morzem. W tym dalszym biegu rozszerzała się rzeka gdzieniegdzie na całą milę i tworzyła tam znowu kilka większych ostrowów, otoczonych tysiącami pomniejszych kęp, przez większą część roku wodą zalanych, a tak gęsto trzciną i sitowiem zarosłych, iż niepodobna było rozeznać brzegów. Ztąd jeśli czasem jaki okręt zagnał się tu nierozważnie za uchodzącą z morza łódką korsarską, przyszło mu nakoniec zabłądzić w tym labiryńcie i ponieść nieraz klęskę od zasłonionych sitowiem łódek. Przydawało to niepowszednio obronności wyspom niżowym. Ledwie niekażda była twierdzą w swoim rodzaju. Chciałem rozpoznać bliżej jednę z wysp u porohów—mówi podróżujący niegdyś nad Dnieprem cudzoziemiec—ale prócz ptaków nikt się do niej dostać nie zdołał. Gdy zaś na inną schronił się jaki wichrzyciel, którego koniecznie przytrzymać tam zamierzano, zawezwany o wyszukanie go urzędnik odpowiadał wzywającemu: co waszmość piszesz, aby go pojmać i wydać, radbym tak mądrego wojennika wiedział, co by go tam w tych przepaściach nalazł. Musiałby mieć postać orlą, iżby w zgórę wyleciawszy, a zoczywszy go, póki w insze miejsce nie przemknie, porwał onego z pośród towarzyszów".

Stepy Zaporoża przerzynało kilka, z południa ku północy przeważnie, prowadzących „szlaków". Najgłówniejsze z nich wychodziły z Krymu, z Perekopu, a wszystkie wogóle zmierzały w tamtą stronę, niezależnie od tego, czy biegły lewą czy prawą stroną Dniepru. Głównym szlakiem po lewej stronie tej rzeki był t. zw. Murawski; wychodził on wprost z Perekopu i szedł dalej wododziałem—pomiędzy wodami azowsko-dońskiego basenu a dopływami Dniepru: Końską, Samarą i Orelą, w stronę Biełhorodu, Kurska etc. Łączyły się z nim drobniejsze szlaki: z jednej strony Kałmiuski, zwracający się od morza Azowskiego ku wierzchowiskom Końskiej, z drugiej zaś t. zw. Krymski al. Czumacki, idący z wyższego Zadnieprza, po przez rz. Wołczę, bliżej brzegów Dniepru, ku Perekopowi. Najbliższa droga z Perekopu na prawy brzeg tej rzeki szła przez Tawań, gdzie była niegdyś (za Witolda) komora celna litewska. U Tawani poczynał się najznaczniejszy ze „szlaków tatarskich", głośny tyle a smutnej pamięci „szlak Czarny", u Tatarów „Dżorna islach" (Sękowski, Collect., t. I, 215) zwany; raczej przedwstępny tylko niejako, południowy dział onego. Przebywszy obydwa Inguły (Mały i Wielki) w dolnym onych biegu, zwracał się on dalej wprost na północ ku wierzchowiskom Martwych Wód (dopływu Bohu z lewej jego strony) i „stepowi umarłych", zkąd wyrzynając się pomiędzy źródliskami przeróżnych Taszlików i Wysi—z jednej strony a obydwóch Suhaklei z drugiej, zmierzał do „Czarnego lasu" (który już się ciągnął na samym rębie dziedzin zaporozkich), by ztamtąd wkroczyć w głębie „włości" ukraińnych i dalej. Ramię zaś jego drugie, rozdzieliwszy się u roztoki wód Suhaklei, Wysi i Taszlika Czarnego od głównej smugi, zwraca się, pominąwszy wierzchowiska Kilteni (dopł. Wysi), ku Siniusze i przebywszy ją u Targowicy, wkracza z innej strony na Ukrainę. Z główną ową smugą szlaku Czarnego, idącą z Tawani do Czarnego lasu, łączyły się pośrednio i bezpośrednio (Ewarn., J. Z., 12) inne jeszcze szlaki pomniejsze. Z przebiegających wschodnią połać zaporozkiego Przeddnieprza łączyły nadto niektóre, jakby cięciwy, ramiona (górne z dolnem) łuku Dnieprowego, by ostatecznie przekroczyć na lewy brzeg tej rzeki. Tak, najbliżej brzegów Dniepru trzymający się szlak Krukowski wychodzi z Krukowa (przeciw Krzemieńczuka) a pominąwszy „porohy" przebywa Dniepr u Kiczkas, powyżej Chortycy dla połączenia się tam ze szlakiem „Czumackim" prowadzącym do Perekopu. Z innych miejscowości na Dnieprze powyżej porohów leżących, jak Miszuryn Róg z Perewołoczną, powyżej ujścia Worskłu, Romankowo poniżej Oreli etc., biegły 3 szlaki: Perewołczański, Mikityński i Bazawłucki, które krzyżując się wzajem, na dorzeczu głównie Bazawłuka i wód mu poblizkich, zmierzały ku dolnemu ramieniu łuku Dnieprowego, by go następnie przekroczyć u Mikitina Rogu (Nikopola), Nowej Siczy etc. Bardziej ku zachodowi wysunięty szlak Kyzykermeński, poczynający się wyżej od tamtych trzech, u Krzemieńczuka (Kryłowa), przeciw ujścia Psła niemal, szedł po przez Żółte Wody, grzbietem między Saksahanią i Ingulcem, na Krzywy Róg, do Kyzy Kermenu (Berysławia), gdzie przekraczał Dniepr. Ale też i zachodnia połać zaporozkiego Przeddnieprza, bliżej Bohu dotykająca, nie była bez szlaków. Spotykamy tam aż trzy, idące z bracławskiego Poboża ku południowschodowi, mianowicie: Królewski albo „Gar-

dowski“, który szedł od późniejszego zaporozkiego „gardu“ (straży pogran.) na Bohu, u ujścia Siniuchy, po przez rz. Kamionkę, gdzie była Kamieńska sicz doroczna, do Kyzykermenu, Tawani i do Krymu ztamtąd; szlak Siczowy wyższy prowadził podobnież od „gardu“ (na Biełunówkę), do siczy na Podpolnej; Siczowy niższy, równoległy z powyższym (na Bałuckowo), tamże. „Probitym“ nazywano szlak prowadzący z Zaporoża, przez Boh poniżej Martwych Wód, ku wołoskiej Soroce za Dnieprem.

Przepraw i brodów na Dnieprze przeszło 20 liczono. Z tych bardziej znane, poczynając z góry: Krzemieńczucki bród i Upska przeprawa u Krzemieńczuka, poniżej której Herbedejewska; dalej u Miszuryna Rogu i Romankowa; potem u Budyła porohu i zabory Towołżańskiej, niżej u Kiczkas i Mikityna Rogu; niżej jeszcze Kamieńska przeciw siczy tejże nazwy, Tawańska („Dywan gieczydy“) u Kyzykermenu, Tiahyńska w pobliżu ujścia Tiahynki etc.

Jako odrębna dzielnica, dziedzina polityczna, wyosobniło się Zaporoże z łona Ukrainy bardzo późno.

W epoce staroruskiej, do przyjścia Mongołów, stanowiło ono część podstawową koczowisk połowieckich. Po ustąpieniu Połowców przed nawałą mongolską dalej za Boh i Dniestr, dostało się w posiadanie, spędzających się wzajem „ujmakow“ tatarskich. Litwa, ogarniając Kijów, rozciągnęła swą władzę i na Zaporoże; czy jednak spędziła ztamtąd i „czabanów“ ordyńskich—rzecz wątpliwa. Nie brak wskazówek, że długo jeszcze pozwalano im paść tam swe stada za pewną opłatą w naturze.

Za Witolda i później nawet, za Kazimierza Jagiellończyka jeszcze, granica litewska, pomiędzy Bohem a Dnieprem, sięgała samego morza; na Tawani była komora celna. Po lewej zaś stronie Dniepru rubieże od „ułusów“ nogajskich biegły, w ogóle biorąc, szlakiem Murawskim, wijącym się grzbietem wododziałowym dorzeczy Dniepru i Donu. Z Tawani jednak wcześnie spędzili Tatarzy straże litewskie.

Do jakiej doby chronologicznej odnieść należy jedyny może trwalszy, kulturowy jeśli tak powiedzieć da się, zabytek panowania Tatarów na Nizie dnieprowym, mianowicie meczet, po prawej stronie Dniepru, nieco niżej Krzemieńczuka (Krukowa), jakiego zwaliska widział jeszcze r. 1594 wysłaniec cesarski do Zaporożców Er. Lassota, tego nie wiemy. Może być to zresztą tylko pamiątka tolerancyi litewskiej (i gdzieindziej też znanej) względem ludności muzułmańskiej (choćby takich pierwotnych „kozaków“ czerkaskich np.), trzymającej się Niżu.

W całym ciągu epoki litewskiej (i długo jeszcze po Unii) „dzikie pola“ Niżu dnieprowego, Zaporoże, stanowiły bezpośrednią przynależność, najgłębiej wysuniętego ku południowi z zamków „hospodarskich“ wwdztwa kijowskiego, zamku w Czerkasach.

Z połowy XVI w. posiadamy (w Arch. kijow. cz. VII, t. I) nawet pewniejsze co do tego dane. Tak oto w rewizyi zamku czerkaskiego z 1522 r. znajdujemy wyraźnie zaznaczone (str. 84) „wchody“ myśliwskie „na poroziech“, mianowicie: Wolnecza, Nenasytec, Pletennica, Bozowłók, Nosowski. Tomachówka, Arhaczyn, oraz na Tawani. Z tych jedynie Nenasytec i Wolnecz (z innemi trzema powyżej porohów) trzymał starosta i dawał je komu chciał a z jakiejkolwiek wyci albo części. A okrom tych starościnych, inne wszystkie wchody (za porohami i gdzieindziej) chadzali Czerkaszanie, tak bojarowie jako mieszczanie. A dawali z tego staroście z każdej watahy wielkiej albo małej, z ryb po 30 ryb, jako szczupaków, karpi, leszczy, sumów, a gdy będą jesiotry, tedy z watahy staroście jesiotr jeden, choćby jeden tylko był ułowiony, a bobrów dawali staroście z watahy bóbr jeden pokłonu, a drugi miejski (na miasto). Wchody na Samarze i Ingułach, znajdujące się na przestworach pustynnych Niżu, należały z innemi w obrębie czerkaskiego zamkowego przysądu (powiatu) podobnież do dyspozycyi starosty. Podawał on też wchody owe, za pewną opłatą, nie tylko swoim Czerkaszanom, lecz i „cudzogrodzcom“, przybyszom z Kijowa, Czarnobyla, Mozyrza, Petrykowa, Bychowa, Mohilowa i in. Idąc z góry, dawali oni staroście pokłonu pewną miarę owsa, krup, słodu, nadto koła lub jak kto się umówi na pieniądze czy miód, „bo uchodnicy jedni przed drugimi, na wyprzódki, podnoszą oferty, wkupując się“. Za powrotem zaś w górę, bierze ze zdobyczy ich starosta „wyci“ część ósmą: z ryb, tłuszczu, mięsa, skór etc. (str. 85). Wchód u ujścia Samary należy przecie do monasteru pustyńskiego (św. Mikoły) w Kijowie. Dzielić się podobnież musiano ze starostą i zdobyczą stepową, tak ktoby „wygnał konia z dzików“ (jednego czy więcej), winien był, w razie gdyby takowy okazał się należącym nie do Czerkaszanina, lecz do „cudzogródzca“, dać staroście od niego 12 gr., nie mniej jeniec (połonienik) cudzogrodziec, coby zbiegł z ordy i uprowadził ztamtąd jakie konie, ma jednego dać staroście. Nie mniej gdy się przydarzy Czerkascom butynek (łup) abo języki z ludzi nieprzyjacielskich, tedy staroście z butynku tego jedno co lepsze: konie albo zbroja, albo język a inne języki i butynek im. Także gdy kozacy, w ziemi nieprzyjacielskiej zdobywszy się, przychodzą, z dobytku tego staroście jedno co lepsze (str. 83). Nie wszyscy jednak czerkascy kozacy „odchodzą w kozactwo na pole lub rzeką na niż“; a którzy dają staroście „kolędkę“ etc. (82). Ruch „karawan“ idących Zaporożem „z ordy“ czy „do ordy“, nie mniej zostawał pod kontrolą starostów, którzy pobierali też od kup-

ców na rzecz własną pewną opłatę, w towarach głównie.

Jednem słowem Zaporoże w XVI w. przedstawiało pustynię, zależącą bezpośrednio od zamku czerkaskiego, bez ludności osiadłej, wyzyskiwaną jedynie przez przybyszów, czy to blizkich Czerkaszan, bojarów, mieszczan, kozaków, czy też dalszych gości, „cudzogrodzców“, wracających, jak jedni tak drudzy, na zimę do domu.

Nieobeznanego należycie z przeszłością bardziej oddaloną tych dalekich dziedzin Rzpltej, roznmiejącego, że właśnie Zaporoże było kolebką i ogniskowym po wszystkie czasy schroniskiem kozactwa ukrainnego wogóle, a cóż dopiero zaporozkiego, zdziwi to zapewne nie pomału. Jeszcze dziwniejszem się wyda niejednemu, gdy powiemy, że w połowie XVI wieku sami też kozacy byli tylko doraźnemi gośćmi Zaporoża.

Kolebką południowego, dnieprowego kozactwa Rzpltej były Czerkasy i bliższa tego zamku hospodarskiego „Czerkasczyzna“ obydwóch brzegów Dniepru. Wyłoniło się ono z ciemni historycznej w „Czerkasiech“, pod osłoną zamku, niżej którego „Niżem“ szły już ku limanowi i morzu, w całem znaczeniu „dzikie pola“, gdzie dla ciągłych nawiedzin ordyńców niepodobna było nikomu na stałe się osiedlić. Zatem i kozactwo czerkaskie, czy to w zaczątkowej, turańskiej, postaci wychylające się, czy już przeobrażone na jedną z warstw społecznych ludności miejscowej, słowiańskiej, ruskiej, opierało się pierwotnie o same Czerkasy jedynie, chodząc ztamtąd, doraźnie tylko, za wolą a i wbrew woli starostów w „kozactwo“.

Pierwszy co się odważył usadowić mocniej po „za porohami“ (już po owej rewizyi zamków hospodarskich ukrainnych (1552 r.) był słynny paladyn stepowy kniaź Dymitr Wiśniowiecki. Wzniósł był on nawet (koło r. 1556) i osadził „gródek“ na wyspie Chortycy, ale niezdołał się w nim na dłużej utrzymać. Zagrożeni Perekopcy, przy pomocy Turków wyparli ztamtąd Kozaków a grodek zburzyli. Małorossyjskim bajkopisom ubiegłej doby podobało się przecie ów gródek pierwszą „siczą“ zaporozką, jak samego kniazia Dymitra (na równi ze starostami: hospodarskim Ost. Daszkowiczem i królewskim Przesławem Lanckorońskim) uczynić jednym z pierwszych „hetmanów“ kozackich.

Od tej doby długie lata nie słychać o czyjemkolwiek mocniejszem usadowieniu się gdzieś na Zaporożu.

Tymczasem kozactwo rozwijało się szybko i potężnie, lecz nie gdzieindziej jak „we włościach“ Ukrainy, w jej bogatych królewszczyznach przedewszystkiem, w Czerkasczyznie i wyżej (nie niżej). Król Stefan wskazuje mu, swem znanem nadaniem, na przyszłą ostoję Trechtymirów, bliżej Kijowa, nie zaś porohów, gdzie dodano im wprawdzie Samarę, były to „wchody“ pustynne tylko. O Baturynie zaś nawiasem tylko wspomnieć można jako o bajce późno bardzo a zbyt naiwnie skleconej. Ale powie kto, a przecież już za króla Stefana kozactwo to, któremu dał za ostoję Trechtymirów, przybierało już nazwę „zaporozkiego“. Jakże to pogodzić? W najprostszy sposób.

Cały Niż, całe Zaporoże, jeśli pozostawały wciąż dalej dziedziną „uchodników“ łowieckich i podjazdowego względem ordyńców kozakowania, stawały się coraz bardziej poważną oporą dla wysuwających się wciąż śmielej naprzód straży zbrojnych od Tatarstwa. Te właśnie straże na niż Dniepru, za porohy wychodzące, z natury rzeczy, w miarę pomnażania się ich zasług istotnych, rozsławiały i sam Niż i Zaporoże. Rozsławiały je zaś bardziej jeszcze ciągłe tam zachodzące zapasy z najeźdzcami i coraz zuchwalsze, ztamtąd właśnie najwięcej, „chadzki“ wszalkiego rodzaju, morzem nawet z czasem, na bisurmanów. Wobec tylu już kategoryi ówczesnego kozactwa (bo któż się kozakiem nie począł tam nazywać, komu tego miana nienadawano?) oczywiście owe watahy, co się popisywały na Niżu, na Zaporożu, a więc „niżowe“, „zaporozkie“, powolne czy swawolne, bez różnicy nabierały rozgłosu przed innemi, zkąd wczesne nazwy: „Kozacy Niżowe“ (1575), „Milites Boristheni, Niżovii dicti“ (1579) ale też i „Łotry Niżowce“ (1578). Były też watahy owe niżowe, bardziej od innych wdrożone, zaprawione do wojny, dzielniejsze, przez to więcej uwzględniane i cenione przez ukrainnych starostów, ile razy chodziło o zasłonę od ordyńców czy odwet, jak nie mniej bardziej poszukiwane przez rotmistrzów, mających listy przypowiednie do formowania w naglącej jakiej potrzebie rót czy chorągwi kozackich. Przyświadcza temu znany (Źródła dz., t. XX) regestr (500 z górą) kozaków niżowych zaporozkich, którzy chodzili na służbę króla JMci do Moskwy r. 1584, pod wodzą Jana Orysowskiego z Orysowa „porucznika kozaków zaporoznych“. Czoło to widać ówczesnego rejestrowego kozactwa, Oryszowski, to przyszły parokrotny onego „starszy“ (hetman) a „towarzystwo“, atamani i pospolici kozacy, to naprawdę chyba uprzedni zbrojni uchodnicy, zarazem straż żądna sama „butynków“ na Niżu, Zaporożu i „rzeczkach“ onego, kiedy się to tak wybitnie zaznaczało aż w urzędowym tytule owego oddziału. Ale z drugiej strony tenże „regestr“ przyświadcza nie mniej, kto to byli z pochodzenia owi „Zaporozce“ etc. Żaden z nich oczywiście nie rodził się na Niżu, gdzie rodzin osiadłych nie było, ale co więcej jest wątpliwem czy rodowici Ukraińce choć połowę towarzystwa tego oddziału stanowili, przeważali w nim znakomicie Rusini wogóle, lecz żywiołów obcych i postronnych było w jego składzie z górą 15%,

z czego większość (10%) przypada na rodowitych Polaków, do rzędu których należał i sam p. „porucznik“, Mazur herbu Prawdzic, i nieco szlachty od zachodu (wyłączając, jak słuszna, krwi ruskiej) i nie mało pospolitych „zaporozców“, „rzeczecznych“, Sobków, Wojtków. Taki to był skład kozactwa, które poczęło przybierać nazwę „niżowego“ i „zaporoskiego“. Nazwa „Zaporozcy“ użytą była przecież dopiero w uniwersale r. 1601.

Zaporoże zaś samo było po dawnemu nawiedzanem jedynie przez owych „Zaporozców“. Na zimę wracają oni, ze swą zdobyczą wszelaką, ze swym łupem, „butynkiem“ w górę, do miast ukrainnych i włości. Żadnego tu bowiem na zimę punktu oparcia na prawdę, żadnej przysady bezpiecznej a cóż dopiero należycie obwarowanego schroniska. O niefortunnej próbie kn. Dymitra wspomnieliśmy. „Sicze“ na Chortycy, Tomakówce, Mikitinym Rogu nawet, w znaczeniu późniejszem brane, t. j. mocną zasieką ubezpieczonego stałego kosza Niżowców, należą do legend. Jeszcze kronikarz Bielski (pod r. 1574) powiada, iż bawili na Niżu Kozacy dla wszelakich swych przemysłów, od wiosny do końca jesieni, zostawiając tylko za porohami, „na kurzeniu“, na zimę, odpowiednią potrzebie stróżę przy („strzelbie“) działach. Nie przeczy temu wcale fakt, że było Zaporoże istotnie ogniskiem, ku któremu zwracało się wszystko idące „w kozactwo“, oporą ostateczną wszelkich przedsięwzięć przeciw Tatarstwu, swawolnych nawet wystąpień przeciw władzom ukrainnym, ale zawsze latem tylko. Bywały też tam i „kurenie“ i „kosze“, lecz doraźne tylko; bywały i „sicze“ podobne w długie czasy (niedawno przecie hetman Żółkiewski, w liście z r. 1614 przezywa hultajstwo niżowe „siczowcami“), zanim zmiana warunków nie wywołała nieodzownej potrzeby stałej już za porohami warowni—„Siczy“ w późniejszem rozumieniu, jakie nieświadomość jedynie rozciąga i na fakta z bytu kozaczego doby pierwotnej (p. t. XIV, zesz. 5 i 6, Kij. Star. z r. 1894, L. Padałki. „W kwestyi istnienia Siczy zaporozkiej w pierwszych czasach zapor. kozactwa“).

Od czasu do czasu Zaporoże staje się obozowiskiem znaczniejszego nawet zastępu wojska niżowego, bez różnicy czy to będą, zostający w posłuszeństwie hetmanów koronnych, rejestrowi, czy uznający nieposłusznie „hetmanów“ (nie „starszych“), swoich własnych, przygotowujących tu w zaciszu „chadzkę“ jaką na bisurmanów albo podjęcie broni przeciw kniaziom a starostom ukrainnym, jeśli nie przeciw Rzpltej. Ale zastępy takie kozacze zalegają tu zwykle „koszem“, na jakiemś przestronnem uroczysku, rozległym ostrowie, nie zaś cieśnią się w zwartej „sieczy“. Samuel Zborowski znajduje (1583 r.) wojsko stojące poniżej Tomakówki, na Czartomłyku; wysłaniec cesarski Er. Lassota zastaje (1594 r.) kosz jeszcze niżej, na Bazawłuku, Sahajdaczny trzyma się pospolicie bardziej Chortycy. Chortyca też wogóle bywa częściej od innych uroczysk stanowiskiem Nizowców od czasów kn. Dymitra, zkąd chyba poparcie podania, że tu niby i pierwsza Sicz była. Pod koniec pierwszej ćwierci XVII w. przesuwa się środkowe ich ognisko niżej, w obręb „Wielkiego ługu“, na Mikityn Róg (dziś Nikopol). Ale i to nie „Sicz“ jeszcze.

Tymczasem wzniesiono (1635 i powtórnie 1637 r.) warownią u kojdackiego porohu, dla powstrzymania ostatecznego dalszej na Niżu „swawoli“, głośny Kudak. I Zaporoże naraz staje się stanowiskiem wojennem jedynie, dla pułków posłusznych, rejestrowych, wysyłanych tam kolejno na straż od ordyńców. Co najwięcej nadto—schroniskiem zbiegów, jeśli pominiemy spokojnych, oddanych, jak i dawniej, przemysłowi łowieckiemu uchodników. Zadaniem bowiem twierdzy nowowzniesionej u samych porohów przez hetmana Koniecpolskiego (resp. Beuaplana) było (obok innego, nieskończenie ważniejszego celu, służenia za podstawę operacyi zmierzających ku podbojowi Krymu) niedopuszczać „swawolnego“ chodzenia z „włości“ na Niż. Pilnowała jej też mocna załoga, cudzoziemskiego przeważnie „autoramentu“, tem baczniej, ile że wzniesiony naprędce (1635) zameczek (Mariona) został, jak wiadomo, bez trudu przez Sulimę zburzonym. Zboże podwożono jej bajdakami z Kijowa i innych włości; „na rybach mieli się dobrze“, świadczy (1637) charakterystycznie Maszkiewicz.

Zwierzchni zarząd Kudaku oddawano najdzielniejszym i najbardziej doświadczonym żołnierzom. „Gubernatorem“ twierdzy po Żółtowskim został Grodzicki, „kapitaństwo“ zastępcze dzierżyli, jeden po drugim, trzej Koniecpolscy, krewniacy hetmańscy, wszyscy ludzie wyższego wykształcenia militarnego. Straż za porohami trzymał kolejno przysyłany z góry, z „włości“, jeden z pułków regestrowych. Kijowski wszakże „od załog wolny był, pod warunkiem, żeby Kudakowi żywności dodawał“ (Mar. Dubiecki „Kudak“, Warsz., 1879 r.).

Ale nie sądzono było Kudakowi przetrwać dłużej jednego 10-lecia (1637—48).

Upadek tej twierdzy po Żółtych Wodach i innych faktach, stanowi jakby epokę i w losach samego Zaporoża. Wszystko tu odtąd poczęło się zmieniać i przybierać nowy charakter. Rozwarły się szerokie wierzeje dla swobodnego odpływu wszelakiego ludu, wojennego i nie wojennego, z włości na Niż. Jednocześnie z powstawaniem nowych pułków kozackich po Ukrainie, zawiązywało się i osobne towarzystwo

zbrojne za porohami. Za Chmielnickiego przecie nie widać jeszcze wyraźniej onego odrębności; p. Bohdan umie dominować nad wszelakiemi wzburzonemi żywiołami. Z drugiej zaś strony jego sojusznicy Tatarzy, goszczący bez przerwy prawie, ze swemi stadami nawet, na dzikich polach Niżu zaporozkiego, stawiali żywą przeszkodę do szerszego rozwinięcia się, rozsadowienia odrębnego niżowego zastępu. Wszystkie pułki Bohdanowe zwą się (honorifice) niżowemi, zaporozkiemi, ale nie spotyka się ani jednego, co by w sposób bardziej wyłączny był z Zaporożem związany. Dopiero po śmierci Bohdana Chmielnickiego poczyna się powoli wyłaniać jakiś zaczyn, odrębnego zupełnie niebawem, zaporozkiego towarzystwa, bractwa.

Gdy bowiem rozbujała jego kozaczyzna, poddanej przezeń carowi Ukrainy, jęła się następnie, stosownie do osobistych widoków dawnych jego towarzyszy broni i buntu, rozprzęgać i przerzucać, szukając opory nadal, od sąsiada do sąsiada, Rzpltej, Moskwy i Porty, wszystko co było wśród niej bardziej niezależnego ducha, poczęło kupić się na Zaporożu. Teraz też dopiero po raz pierwszy ukazuje się, wyodrębniające się całkowicie z pośród masy wszelakich tytułów, „wojska obydwóch brzegów Dniepru niżowego zaporozkiego“, królewskiej, carskiej i sułtańskiej mości, kozackie zbiegowisko, które znalazłszy punkt oparcia za porohami nie uznaje żadnego nad sobą zwierzchnictwa, ani ościennych państw, ani stanowionych przez nie dla Ukrainy hetmanów. Zbiegowisko owe, zmuszone w podobnych warunkach oprzeć się samo na sobie, wiąże się z konieczności w porządniejsze (nie tak jak dotąd bywało doraźnie), stalsze „towarzystwo“ wojenne, które następnie, jako takie, męzkie jedynie, bezżenne, obozowe, nietylko zdobywa się na odpowiednie wyłącznemu charakterowi swemu prawa szczególne, lecz zarazem i na własną politykę. Miano Zaporozców z natury rzeczy staje się powoli nazwą tylko owego nowopowstałego za porohami towarzystwa, bractwa a sami ci Zaporozcy, prawi, istotni i we własnem rozumieniu i faktycznie nawet, odmawiają z czasem butnie nazwy tej wszelkiemu innemu kozactwu.

Jeśli szukać chcemy pierwszego organizatora Zaporoża, w tej nowej jego postaci, fazie, który nadto mocną swą dłonią nadał mu cały dalszy kierunek polityki i życia, to chyba niewątpliwie za takowego uznać wypada słynnego atamana koszowego Sirka. Bezzaprzeczenia, niezależnie od nieustannej zmienności żywiołów, czy raczej wogóle przybyszów, ogarniających czasowie pustkowia Zaporoża, jednostajność warunków życiowych wytworzyła tam już w dobie poprzedniej pewne odrębne zwyczaje etc., świadomość których przechowywało po Ukrainie nieprzerwane podanie. Istniał więc „in potentia“ zaczyn towarzystwa, bractwa wojennego w tradycyi czasów ubiegłych, dawnych i bliższych. Było się do czego odwołać, na czem oprzeć. Ale skonsolidowała to, tak powiedziawszy, potężna dłoń owego bohatera pól dzikich.

Rozejm andrusowski (1667 r.), skutkiem którego Ukraina została rozdzieloną napoły, poddając Zaporoże nadal pod wspólną opiekę obydwu zawierających go mocarstw, uznawał przez to samo, urzędowo, onego (do pewnego stopnia) polityczną też odrębność. Nie zmieniał też na razie faktycznie istotnego stanu rzeczy za porohami i osobny punkt tak zw. „wiecznego“ pokoju z Moskwą r. 1686, mocą którego zrzekała się Rzplta i reszty swych praw do Zaporoża.

Razem z postępem wyodrębniania się Zaporoża, po „ruinie“ spowodowanej powstaniem Chmielnickiego, wzmagało się (poczęte za jego życia może jeszcze) wychodztwo, właściwiej zaś zbieganie z „włości“ za porohy, nie tylko już żywiołu wojennego, lecz w ogóle pospólstwa, które szukając bezpieczniejszego tam względnie, czasowego lub stałego przytułku, po ustroniach samarskich a ingulskich coraz gęściej osiadało.

Po wyosobnieniu się ostatecznem z Ukrainy, główne ognisko Zaporoża, w obec konieczności oparcia się prawych Zaporozców na samych sobie, musiało być roznieconem przez nich w jakiejś stałej, nie doraźnej jak dotąd „siczy“. Takowa też istotnie powstała na głębszym już Niżu Dnieprowym, na Czartomłyckim Rogu, u ujścia rzeczki tejże nazwy. Była to pierwsza zaporozka sicz trwalsza, „sicz“ p. exc., tyle głośna z czasem „Sicz Stara“. Założoną ona została wprawdzie jeszcze w pierwszej dobie powstania Chmielnickiego, bo około 1625 r. za atamana kosz. Łutaja (Arch. J. Z. R., XI, 12), i zapewne, podobnież jak poprzednie, doraźnie tylko, kiedy jeszcze 1663 r. sicz Zaporozców znajduje się „na polu“ nieobwarowana (ibid., V, 143); ale wprędce ustaliła się ona na Czartomłyku. O cerkiewce tam Bogarodzicy jest wzmianka już z 1659 r. W r. 1672 zaś liczono 100 kowali, „nieustannie w niej (siczy) przebywających“ (ibid., XI, 13). Była to nareszcie prawdziwa stolica głośnego (1675) atamana Sirka; ztąd czasem „Siczą Sirkową“ zwana. Sicz ta, Stara, Czartomelicka była głównem ogniskiem Zaporoża półstolecia z górą, bo od 1652 r. prawie aż do jej zburzenia w 1709 r. Tak długo też zarazem Zaporożcy, z zasady wrogo usposobieni dla bisurmanów, lawirując wciąż w swej polityce między Moskwą a Rzpltą, popierając to tego, to owego z ukraińskich hetmanów, carskich i królewskich, zdołali utrzymać względną niezależność niemal. W r. 1709 wystąpili oni stanowczo po stronie hetmana Mazepy i Karola XII przeciw carowi Piotrowi, pod natchnieniem swych koszowych Konst. Hordyńskiego (Hordy-

jenka) i Piotra Soroczyńskiego. Ale gdy pierwszy z nich udał się do obozu króla szwedzkiego ze znaczniejszą siłą „towarzystwa“, drugi zaś, co jego miejsce zastąpił w siczy, mając tam tylko tysiąc ludzi, zagrożony przez Menszykowa, wybiegł do Krymu o spieszną pomoc, oddział wojsk carskich pod wodzą pułk. Jakowlewa, korzystając z usług ex-koszowego Gałahana, znającego miejscowość, ścisnął sicz, i pomimo dzielnego oporu stawianego przez pozostałych w niej z Jakimem Bohuszem Zaporożców, zdobył ją i zburzył do szczętu.

Po zburzeniu owej Czartomelickiej, Sirkowej, Starej Siczy, po dotkliwej klęsce „towarzystwa“ w wiekopomnej bitwie pod Połtawą, doprowadzeni do ostateczności Zaporozcy oddali się zaraz r. 1710 w Benderach, w obozie Karola XII i Mazepy, w którym znajdował się pomiędzy innemi i dawny ich koszowy Hordyński, pod protekcyą sułtańską (Achmeta III). Padyszach potwierdził, na żądanie, dawne ich swobody, przyznał zakres dotychczasowych posiadłości towarzystwa i zapewnił im zbrojną pomoc w potrzebie. Natychmiast tedy część ich znaczna zwróciła się z Bender ku Niżowi Dnieprowemu by odnowić sicz. Oczywiście bezpieczniej teraz było założyć ją bliżej przyjaznego Krymu. Lecz ustalić się nie było łatwo; pierwsza doraźna sicz nowa, założona u ujścia Kamionki, nieco powyżej Kyzy-Kermenu (Berysławia), została natychmiast 1711 r. zburzoną przez następcę Mazepy hetm. Skoropadzkiego i Buturlina. Musieli też Zaporozcy trzymać się pewien czas bliżej jeszcze Perekopu w Aleszkach (star. Oleszu), na lewej stronie Dniepru, nim odważyli się wrócić za Kamionkę.

W r. 1711, mocą traktatu zawartego z Portą nad Prutem, wyrzekła się Rossya formalnie na jej rzecz Zaporoża, zobowiązując się zarazem znieść swe warownie w Samarze, Kudaku i Kamiennym Zatonie, naprzeciw Siczy Starej. Odtąd lat 30 z górą zostawali Zaporozcy pod zwierzchnictwem sułtana, kalifa prawowiernych, bardziej zaś bezpośrednio chanów krymskich. W ciągu tego czasu, z powodu większego bezpieczeństwa od najazdów tatarskich, wzmógł się chyba przypływ za porohy pospólstwa, tak z prawej jak i lewej strony Dniepru, a z tem wzrosła ilość siół, chutorów i zimowników.

W r. 1734 przecie, niezadowoleni z opieki chańskiej, poddali się za panowania Anny Iwanowny pod władzę Rossyi.

Ze zmianą zwierzchnictwa zmienili oni zarówno i główne siedlisko wojskowego zarządu, przenosząc sicz swoją bliżej dawniejszego jej siedliska na Czartomełyku, mianowicie niżej nieco, na uroczysko Krasny Kut nad rz. Podpolną, Była to znana „Sicz Nowa“, która zogniskowywała życie Zaporoża w ostatniej już dobie (lat 40), aż do jej zburzenia w r. 1775, w następstwie czego rozwiało się w niwecz i samo „sławne“ bractwo wojenne.

Doba ta, ostatnia zaporozkiego bractwa, jako najpóźniejsza najlepiej też znana, tak utkwiła w pamięci pokoleń następnych, nie mających należytego wyobrażenia o głębszej przeszłości Zaporoża, iż stała się powodem, że do dziś jeszcze prawie patrzy się zwykle na oddalone fazy przeszłości owej przez jej pryzmat ułudny. Nie miejsce tu wszakże szerzej tego dotykać.

Sicz Nowa (na Podpolnej), jako stolica Zaporoża przedstawiała coś pośredniego między stałą osadą miejską a ufortyfikowanym obozem. Założono ją w najdogodniejszej możliwie miejscowości; była to nizka kotlina, opasana półwieńcem od wschodu, południa i zachodu, rozległą „pławnią“, przerzniętą niezliczoną ilością drobnych rzeczek („wietek“, „jeryków“ etc.) oraz większych i mniejszych jeziorek, gdzie nieświadomy gubił się jak w borze nieprzebytym; północną zaś jej stronę od stepu broniły mocne zasieki i warownie. Sicz sama składała się (Ewarn. J. Z. K., t. I, 172 nastp.) z trzech części: kosza wewnętrznego, kosza zewnętrznego i cytadeli. Kosz wewnętrzny (inaczej zamek, warownia) miał postać koła o 200 sążniach obwodu; środek onego zajmował plac przestrony, na którym odbywały się wojskowe rady; na wschodnim krańcu placu tego znajdowała się cerkiew drewniana pod wezw. Pokrowy N. Bogarodzicy, założona zaraz 1734 r., nieopodal której stała dzwonnica o dwu piętrach, też drewniana, z czterema oknami dla dział. W pobliżu cerkwi również stała „puszkarnia“ czyli cekhauz artyleryjski, z podziemiem służącem i za więzienie razem; dalej wojskowa „skarbnica“ albo „zamek“ oraz „stanok“, mieszkanie koszowego, nad którem powiewała biała chorągiew. Nakoniec, dokoła całego placu rozmieszczono w postaci podkowy 38 kurzeni; koło których skarbnice kurzenne i domki prywatne wojskowej starszyzny. Kosz zewnętrzny oddzielony był od wewnętrznego osobnym wałem, pośrodku którego, z południa na północ znajdowała się brama z „basztą“ dla dział etc. Zewnętrzny kosz ten (zwany także forsztatem, hassan-bazarem, słobodą) obejmował 200 sążni na długość i 70 wszerz; znajdowało się w jego obrębie do 500 domów kozaczych oraz przekupni i rzemieślników, na równi z innymi do kureni przypisanych. Było też koło 100 sklepików, nie licząc pospolitych „jatek“ i oczywiście szynków, wszystko wydzierżawione przez wojskową władzę lub własność prywatna, nie tylko kozaków lecz i postronnych. Dla utrzymywania też porządku w ruchu handlowym w ogóle wyznaczono dwóch dozorców: „atamana bazarowego“ i „kantardzeja“, do którego należało pilnowanie miar i wag. Kosz zewnętrzny jak i wewnętrzny zamykała szeroka brama, prowadząca z zachodu na wschód

równolegle do Podpolnej. Ale oprócz owych dwóch koszów, wewnętrznego i zewnętrznego, było jeszcze w Nowej tej Siczy coś takiego, co w Starej (Sirkowej) byłoby niemożliwem, mianowicie cytadela zajęta przez garnizon żołnierza regularnego. Cytadela owa czyli „retranszament“ Siczy Nowej zajmowała południowowschodni narożnik kosza zewnętrznego, stanowiąc czworobok 85 sążni dług. na 50 szerokości. Wzniesiono ją zaraz 1735 r., dla pewniejszej jakoby obrony Zaporozców od Tatarów i Turków. Był tam dom komendanta, żołnierskie koszary etc. a na załodze zwykle 2 roty z 6 działami. I napróżno już mruczeli Zaporozcy: „zasiła nam bolaczka w peczynkach“ (Ewarn., str. 174). Cytadelę razem z koszem zewnętrznym otaczał wał wysoki oraz głęboki rów dokoła. Oprócz tego jeszcze cała Sicz, razem wzięta, opasana była ogólnym wałem, częstokołami najeżonym i okopana rowem, końce których opierały się o rz. Podpolną. Ku zachodowi, za owym rowem ogólnym, po nad Podpolną w dół, ciągnęły się „zimowniki“ (chaty) Zaporozców, a na południo-wschód od nich, po za tą „wietką“, zalegały wilcze jamy, zasadzki, okopy etc., datujące jeszcze od wojny tureckiej 1736 r. Na brzegu Podpolnej, przeciw wewnętrznego kosza, urządzona była przystań, dokąd przychodziły drobne statki kupieckie z morza Czarnego i Dnieprowego limanu. Ze strony zaś lądowej prowadziły do Nowej Siczy dwa szlaki, od Mikityna Rogu i Perewołoczny.

W Siczy samej, jak to już było wspomniane wyżej, miały swą siedzibę 38 „kurzeni“, na jakie dzieliło się (w ostatniej dobie) wojsko zaporozkie. Nazwy ich poszczególne albo przypominały atamanów, co je zakładali, albo miejscowość (miasta), z której pochodzili pierwsi przybysze, lub też nawet rodzaj zatrudnienia na razie pewnej gromadki osiadającej w Siczy. A więc spotykamy tam takie nazwy „kurzeni“, jak naprz.: brzuchowiecki, korzeniewski, paszkowski, serhijewski, szczerbinowski, tytarowski etc.; albo baturyński, doński, irklejewski, kaniowski, kryłowski, pawołocki, perejasławski, steblowski etc.; lub też płatnerowski nawet.

Pod względem terytoryalnym dzieliło się Zaporoże na 5 „pałanek“, obwodów, do których po r. 1768 przybyło jeszcze trzy. Z tych pięciu pierwotnych trzy znajdowały się po prawej stronie Dniepru, dwie po lewej (ob. Ewarn., J. Z. K., t. I, 203 etc.). Pierwsza z nich, najbardziej ku zachodowi wysunięta, nosiła nazwę Bohogardowskiej, od „gardu“ strażniczego na rz. Bohu. Obejmowała ona obszar pomiędzy lewą stroną Bohu a prawą Ingulca z jednej strony oraz granicą Rzpltej a limanem Dniepru z drugiej. Północną listwę onego odcięto z czasem (1752) na rzecz Nowo-Serbii. Główne ognisko tej pałanki stanowił Gard na Bohu; nadto były tu „zimowniki“: w Sokołach, Werbowem, Bałackiem, Migii, Korabelnem, Hromoklei etc. Pałanka Ingulska albo Perewiska rozciągała się między dolnym Ingulcem a Dnieprem. Za oporę główną miała ona albo tak zw. Perewizkę na Dnieprze, w pobliżu ujścia Ingulca, albo Kamionkę, gdzie była sicz doraźna za czasów zwierzchnictwa turecko-tatarskiego. Były tu nadto sioła i kilka zimowników: Białe-Krynice, Dawidów-Bród, Szesternia, Krzywy-Róg, Złota-Bałka, Osokorówka, Ternówka, i inne. Pałanka Kodacka znajdowała się między Dnieprem, rz. Bazawłókiem i wierzchowiskami Ingulca z jednej strony a rz. Taśminą, stanowiącą granicę od Rzpltej (od r. zaś 1752 resp. Nowo-Serbia) z drugiej. Środkowy punkt tu stanowiło m. Nowy Kudak; z siół zaś i zimowników znane: Stary Kudak, Wołoskie Chutory, Połowica (późn. Katerynosław), Mikityno, Kiczkas, Tarasowka, Medowiec, Romankowo, Miszuryn-Róg, Tomakowka i inne. Pałanka Samarska ogarniała całe dorzecze Samary. Środkowym punktem onej było miasto Samar albo Nowosielica (późn. Nowo-Moskowsk); nadto były tu sioła: Czaple, Pieszczana Samara, Kamionka, Rewówka, Bardakówka, Wojskowe, Czarnecze i in. Pałanka Kałmiuska znajdowała się między rz. Wołczą, Kałmiusem (Kałką?) i morzem Azowskiem. Główną onej oporę stanowiła osada u ujścia ostatniej z rzek powyższych, gdzie niegdyś było horodyszcze Domacha a od 1779 r. stanęło m. Mariupol; nadto znane tu były dwa sioła: Jasienowate i Makarowo oraz 28 zimowników, pomiędzy in. w Łozowym owragu na Tersie, Szerokim na Kamionce, w bałkach Chłodnej, Suchej, w bajraku Kamiennym, etc. Pozostałe trzy pałanki (wszystkie po lewej stronie Dniepru) były późniejszego (po 1768) pochodzenia. Z tych Orelska objęła obszar między rz. Samarą i Orelą. Ognisko jej stanowiła Kozyrszczyzna, a nadto należały tu (od 1770) sioła: Czaplińska Kamionka, Hupałówka, Kołontajówka i 3 inne. Pałanka Protoczańska ogarniała bieg Protoczy i w części Oreli. Główną jej osadą było Łyczkowo; nadto należały tu sioła (25 z górą), pom. któremi: Kotówka, Kitajgród, Mohilew, Kilczeń, Bałabanowka, Sirkowka etc., a oprócz tego chutory nad Caryczanką i Majaczkami. Nakoniec pałanka Prognoińska leżała po lewej stronie samego limanu Dnieprowego, przeciw urocz. Prognojewa, 35 wiorst powyżej wschodniej kończyny kosy Kinburuńskiej. Środkowe ognisko stanowił tu Prognoińsk, gdzie stała przednia, od Krymu, straż Zaporozców, mających tam bogate jeziora solne. Początek tej pałance dany był zresztą jeszcze 1735 r.

Co do liczby mieszkańców Zaporoża, w ostatniej dobie jego odrębnego względnie życia (bo z owej tylko doby pochodzące dane mogą być przyjmowane poważnie), takowa, już z samej

natury rzeczy, jest tu wciąż falująca (Ewarn., t. I, 195 etc.). Po ostatecznem przyznaniu nad sobą zwierzchnictwa rossyjskiego Zaporozcy tłumaczyli się w r. 1735, że liczby całego wojska dokładnie żadną miarą wskazać nie można, ponieważ takowe codzień przybywa i ubywa, lecz spodziewali się wystawić dobrze uzbrojonych 7000; w r. 1755 podawano w całym „kompucie“, ze starcami i kobietami po zimownikach, wojska zaporozkiego 27,000 ludzi. W r. 1762 przysięgło na wierność ces. Katarzynie II-ej 20,281 kozaków zaporozkich. R. 1766 liczono na całem terytoryum do Siczy należącem, zdolnych do broni, bez starców etc., do 10,000; w r. 1769 gotowych na wyprawę przeciw Turkom kozaków było 12,249, a oprócz tych zostawało 2,000 w Siczy oraz po pałankach do 3000, razem 17,249; w r. 1774 liczbę Zaporożców zbrojnych podawano na 40000, lecz na wyprawę szło tylko 14000, reszta zostawała w domu, ogólną zaś liczbę mieszkańców podnoszono do 100,000; w r. 1775 nakoniec ilość mieszkańców Zaporoża, kozaków i pospolitych, męż. i kobiet obliczono (Tekeli) na 59637 głów.

Odnośnie zaś względnego stopnia zaludnienia dzielnic Zaporoża, najgęściej zaludnionemi są pałanki samarska i protoczańska: w pierwszej ilość zimowników czyli rodzin dochodziła do 1160, w drugiej do 1,100. Za temi szły okolice między prawym brzegiem Dniepru a wierzchowiskami Ingulca, Ingułu, na dorzeczu Omelników, Domotkami i Mokrej Sury; w pałance kodackiej na M. Surze naprz. liczba zimowników w r. 1775 dochodziła do 52, a w r. 1770 do 841. Następnie miejscowości na średnim i dolnym biegu Ingulca, Ingułu i Bohu, w pałankach ingulskiej i boho-gardowskiej; tam w r. 1772 podano zimowników na Ingule 17, Ingulcu 11, Hromoklei 11, Dnieprze 14, Bohu 7, Martwowodzie 4, Jełańcu 4, Suchym Jełańcu 1, Kucym Jełmańcu 1, razem 71; nadto doraźnych tam ziemianek (na zimę) 34 oraz szałaszy (na lato) 59. Najmniej zaludnione były wschodnie krańce Zaporoża, pałanki kałmiuska i prognoińska (Ewarn., I, 169).

Zburzenie Siczy (nowej), dokonane w r. 1775 na rozkaz ces. Katarzyny II przez generała Tekielego, położyło koniec odrębności Zaporoża. Przestało ono istnieć jako takie: główna jego dzielnica (środkowa) wytworzyła następnie gub. ekaterynosławską, skrajne przyłączono do chersońskiej i tauryckiej. *Aleksander Jabłonowski.*

Zaporska Gruszka, pow. zamojski, ob. *Gruszka* i *Szczebrzeszyn* (t. XI, 830).

Zaporze, wś i fol., pow. zamojski, gm. Radecznica, par. Mokrelipie. Fol. Z. wchodzi w skład dóbr Gorajec. W 1827 r. było 43 dm., 240 mk. Według Paprockiego Dymitr z Goraja nadał Z. i Gruszkę w r. 1399 niejakiemu Cedzikowi Prochańskiemu (ob. *Szczebrzeszyn*, t. XI, 827).

Zapotasznia, fol., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łużki, okr. wiejski Jakubieńki, w 1865 r. własność Hryniewskich.

Zapotocze, wś i dobra, pow. bychowski, gm. Horodyszcze. Wś ma 66 dm., 442 mk.; dobra, od 1881 r. własność Kopystyńskich, 3604 dzies. (343 roli, 160 łąk, 2444 lasu); młyn wodny daje 300 rs., 2 karczmy 220 rs., huta szklana 900 rs.

Zapotocze, część mta Krzemieńca.

Zapotocze, przedmieście do Czechowa mta w pow. brzeskim, liczy 43 dm. i 243 mk. (124 męż., 119 kob.). Na obszarze tego przedmieścia wznosi się jedyny zabytek przeszłości tego niegdyś grodowego miasta, t. j. opuszczona baszta, pochodząca z XIV wieku.

Zapotokiem al. *Zapotoczne*, grupa domów w Sielcu Bieńków, pow. Kamionka Strumiłowa.

Zapowiadka al. *Zapowiedek*, nazwa miejscowa w dobrach Czemierniki, pow. lubartowski.

Zapowiednia 1.) kol., ob. *Grochów* (t. II, 813). 2.) **Z.**, os. leś., pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Pyzdry, odl. od Słupcy 24 w.

Zapowiednik 1.) os., pow. radzymiński, gm. Zagajki, 1 dm., 3 mk., 4 morgi. 2.) **Z.** al. *Zapowiedniki*, kol., pow. sieradzki, gm. i par. Złoczew, odl. od Sieradza 25 w., ma 14 dm. Ob. *Szklana Huta*.

Zapowiednik, las na obszarze Puław, pow. sanocki.

Zapowiednik, dobra, pow. kościerski, st. pocz. i kol. i paraf. kat. Skarszewy, 3·8 klm. odl.; 244 ha (209 roli or., 13 lasu); 1885 r. 2 dm., 4 dymy, 20 mk., 15 kat., 5 ew. R. 1894 sprzedał ten majątek B. Zieliński Suttnerowi z Wrzeszcza (Langfuhr) za 39500 mrk. Pruska komisya katastrowa z r. 1772 pisze o Z. Folw. ten jest na 3 lata jure emphit. Lutomskiemu wydany. Lecz starosta Mostowski drogą procesu mu go odebrał. Teraźniejszy arendarz zawarł kontrakt na 6 lat za 100 tal. arendy od 6 włók. Trzej gospodarze dzierżawili od niego rolę na $13^1/_2$ miesiąca; każdy płaci mu po 8 fl. i pomaga pracą ręczną przez dni 12. Wysiewają na morgu po 2 korce oziminy, żyta jarego po 1 korcu; żniwią trzecie ziarno. Arendarz wysiewa 85 korcy żyta, 15 jęczm., 20 owsa, 15 tatarki, 5 grochu, 10 żyta jarego, $^1/_2$ lnu; zbiera trzecie ziarno. Pogłównego i hyberny płaci 50 fl. Mieszkańcy nic (ob. Zeitschr. des Westpreuss. Gesch. Ver., XV, 156). R. 1795 został majątek ten na własność wydany. *Ks. Fr.*

Zapożenki, dobra, pow. witebski, własność Rahozów, 611 dzies.

Zappeln (niem.), ob. *Czaple* i *Czapelki*.

Zapplau, dobra i wś, pow. górski (Szląsk), par. kat. Gross Osten, ew. Nieder Schuettlau.

W r. 1885 dobra miały 312 ha, 5 dm., 73 mk. (12 kat.); wś 189 ha, 51 dm., 271 mk. (26 katol.).

Zaprany 1.) al. *Zuprany*, dobra, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. i par. Pogiry, o 26 w. od Wiłkomierza, własność Szyllingów, wraz z Żyżmami i Powilańcami mają 561 dzies. (159 lasu, 57 nieuż.). W 1788 r. należały do Józefa Wyrzykowskiego i Macieja Staczewicza. 2.) **Z.**, dobra, pow. newelski, własność Hermanów, 223 dzies.

Zaprawale, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 6 w.), okr. wiejski i dobra hr. Tyszkiewiczów, Orniany, 10 dusz rewiz.

Zapreszczeńskie, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorełe, o 40 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Zapretocze, uroczysko leśne, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicach wsi Glinne, wspomniane w dok. pod r. 1555 (ob. Rewizya puszcz, str. 89). *A. Jel.*

Zaprosie, zaśc., pow. mozyrski, w 4 okr. pol. i gm. Lenin (o 21 w.), o 182 w. od Mozyrza. Miejscowość głucha, grunta lekkie, piaszczyste. *A. Jel.*

Zapruda, rzeczka, w pow. pińskim, dopływ rz. Wiślicy.

Zaprudka, w dokum. *Zaprudzie*, wś nad rzką Lubszą, uchodzącą w pobliżu do Teterewa, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm., paraf. praw. i katol. Iwanków (o 3 w.), odl. o 76 w. od Radomyśla, ma 722 mk. Włościanie, w liczbie 227 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 934 dzies., ze spłatą po 541 rs. 68 kop. rocznie. Należy do klucza iwankowskiego ks. Lubomirskich.

Zaprudkowszczyzna al. *Zaprudowszczyzna*, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowicze (o 10 w.), okr. wiejski Hołowacze (Głowacze), o 62 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 1 dm., 5 mk. prawosł. (w 1865 r. 6 dusz rewiz.); należy do dóbr Nowy Dwór, Wołodkowiczów.

Zaprudówka, wś, pow. homelski, gm. Nosowicze (o 2 w.), 91 dm., 424 mk., zapasowy śpichlerz gminny, garbarnia.

Zaprudowszczyzna, pow. wilejski, ob. *Zaprudkowszczyzna.*

Zaprudy 1.) wś włośc. i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Podolesie, o 20 w. od Kobrynia. Wś ma 111 dzies. ziemi włośc.; dobra, własność Szyrajewych, wraz z folw. Ostrowiecz i obrębem leśnym Hirkówka 736 dzies. (150 łąk i past., 350 lasu, 54 nieuż.). Była tu st. poczt. na szosie z Warszawy do Moskwy, pierwsza za Kobryniem. 2.) **Z.**, *Zaprudzie* al. *Łysucha*, wś włośc., pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Osownica, o 87 w. od Kobrynia, 100 dzies. ziemi włośc.

Zaprudziany, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Zabłociszki (o 6 w.), okr. wiejski i dobra hr. Potockich, Lebiodka, o 32 w. od Lidy a 14 w. od Wasiliszek, ma 10 dm., 80 mk. katol. (w 1865 r. 43 dusz rewiz.).

Zaprudzie 1.) wś, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Pieniuga, o 30 w. od Wołkowyska, wraz z siołem Sławatycze 383 dzies. ziemi włośc. (30 łąk i past., 28 lasu, 25 nieuż.). 2.) **Z.,** zaśc., pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty, o 59 w. od Wiłkomierza. 3) **Z.,** wś nad rzką Choczanką, lew. dopł. Berezyny, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. berezyńskim, gm. Jakszyce, o 47 w. od Ihumenia; grunta lekkie. 4.) **Z ,** osada, pow. miński, w 3 okr. pol., par. katol. i gm. Kojdanów (o 5 w.), odl. o 45 w. od Mińska; miejscowość małoleśna. 5.) **Z.,** wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. i gm. Chołopienicze, o 42 w. od Borysowa, ma 6 osad; grunta lekkie. 6.) **Z.,** fol., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Bacewicze, o 44 w. od Bobrujska; grunta lekkie. 7.) **Z.,** zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Krasne Łuki, o 34 w. od Borysowa. 8.) **Z.,** wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Pierszaje, o 60 w. od Mińska a 22 w. od Rakowa. 9.) **Z.,** wś, pow. klimowicki, gm. Zabiełyszyn, ma 27 dm., 183 mk. 10.) **Z.,** fol., pow. mohylewski, dziedzictwo Kontowtów, wraz z Achimkowiczami 158 dzies. (45 roli, 45 łąk, 52 lasu); młyn wodny daje 225 rs. 11.) **Z.,** fol., pow. sieński, od 1833 r .Skoroteckich, 208 dzies. (73 roli, 30 łąk, 100 lasu). 12.) **Z.,** wś, pow. sieński, gm. Łatygowo, 5 dm., 38 mk. 13.) **Z.,** wś, pow. sieński, gm. Ulanowicze, ma 29 dm., 137 mk. 14.) **Z.,** wś, pow. sieński, gm. Wysoki Horodziec, 32 dm., 186 mk. 15.) **Z.,** wś w pobliżu błota Lejczenok, pow. sieński, gm. Zameczek, ma 10 dm., 26 mk. 16.) **Z.,** wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 10 w.), okr. wiejski Kasztelanowo, o 62 w. od Dzisny, 25 dm., 169 mk. (w 1865 r. 63 dusz rewiz.). 17.) **Z.,** zaśc , pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 58 w. od Dzisny, 2 dm., 16 mk. starow. 18.) **Z.** *Wielkie*, wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Horodźki (o 5 w.), okr. wiejski Zaprudzie, o 42 w. od Oszmiany, 31 dm., 217 mk. (209 prawosł., 8 katol.); należy do dóbr skarbowych Łosk. 19.) **Z.** *Małe*, wś włośc., tamże, o 4 w. od gminy, o 42 w. od Oszmiany, 29 dm., 206 mk. prawosł. i 9 katol. (w 1865 r. 96 dusz rewiz. i 2 żydów rolników). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Słoboda, Staryńki, Zaprudzie Małe, Z. Wielkie oraz zaśc.: Bobrówka, Bujaniec, Lipowa Góra, Osinowca, Sakowa Góra i Zabłocie, w ogóle w 1865 r. 384 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych i 2 żydów rolników. 20.) **Z.,** zaśc. nad rzką Cejkinią, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 26 w. od Święcian, 1 dm., 6 mk. starow. 21.) **Z.,** fol. nad bezim. strumieniem, pow. wi-

lejski, w 3 okr. pol., gm. Żośno, okr. wiejski Żośno Nowe, o 72 w. od Wilejki, 1 dm., 20 mk.; w 1865 r. własność Snarskich. 22. **Z.**, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, należy do dóbr Orniany. 23.) **Z.**, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie (o 8 w.), okr. wiejski Kiena-Wołkorabiszki, o 19 w. od Wilna, 3 dm., 36 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Kiena. 24.) **Z.**, zaśc., tamże, 1 dm., 5 mk. prawosł. i 4 katol. 25.) **Z.**, wś, pow. drysieński, należy do domin. Szczęsnopol Michała Szczyta. 2.) **Z.**, fol., pow. witebski, przy trakcie z Witebska do Połocka, wraz z Plityńcami stanowi attyn. Starego Sioła, Eustachego Łabuńskiego. 27.) **Z.**, ob. *Zaprudy*.

Zaprudzie 1.) wś, pow. kowelski, gm. Suszyszno, 45 dm., 305 mk., cerkiew, młyn wodny i deptak, gorzelnia. Dobra wraz z Suszynem mają 500 włók (450 lasu). Własność dawniej Komarów, sprzedane za 53000 rs. 2.) **Z.**, pow. radomyski, ob. *Zaprudka*.

Zaprudziski, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., gm. Czypiany, 5 dm., 360 mk., cegielnia.

Zaprudzkie, jezioro, w pow. sieńskim; roczny połów wynosi do 100 pudów.

Zaprunsany, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropańszczyzna (o 2 w.), okr. wiejski Zajnowo, 43 dusz rewiz.; należała do dóbr Ukla, Cieszkowskich.

Zaprzańce, wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Siesiki, o 32 w. od Wiłkomierza.

Za Przekopem, przys. mta Lubaczowa.

Zapsia al. *Gniada*, *Duśnica*, *Hołnianka*, rzeczka, wypływa z jez Gaładuś, na wsch.-płn. od Sejn, pod wsią Dusznicą (Duśnica), płynie ku płd.-wsch., wchodzi do jeziora b. n. na płn. od wsi Ogrodniki, przepłynąwszy to jezioro, dąży ku wschodowi przez Hołny, Kuciuny, Pudziszki, wchodzi do jeziora leżącego na zach. od wsi Klepacze. Wypłynąwszy z płd. krańca jeziora, dąży w kierunku płd.-wsch., przepływa jez. Powiejsieje (Snajginie) i Powieśniki, z którego wychodzi pod nazwą Gniada, płynie ku wschodowi przez jezioro przy wsi Korejwicze i pod Kopciowem wpada z praw. brz. do Hańczy Białej. Długość biegu (z jeziorami) 25 w. *J. Bliz.*

Zapsiele 1.) wś nad Psłą, pow. chorolski gub. połtawskiej gm. Ostapie, 132 dm., 660 mk., cerkiew, młyn wodny, 8 wiatraków. 2.) **Z.**, wś nad rzką Psłą, pow. kremeńczucki gub. połtawskiej, gm. Omelnik, 163 dm., 1120 mk., cerkiew, szkoła, młyn wodny, 10 wiatraków, olejarnia.

Za Pulpereczką, wzgórze i las, na obszarze Czerchawy i Mokrzan.

Zapuny, niem. *Sapuhnen*, dobra ryc. i wybud., pow. olsztyński, st. p. Wartenburg Ostpr.

Zapurwie, zaśc. szlach. nad jeziorem t. n., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 16 w. od Trok, 1 dm., 8 mk. katol.

Zapurwy, pow. grodzieński, ob. *Zapurze*.

Zapurze 1.) w spisie miejscowości *Zapurwy*, wś włośc., pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Sobolany, o 43 w. od Grodna, 604 dzies. ziemi włośc. (127 łąk i pastw., 214 nieuż.). 2.) **Z.**, wś i folw., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniew (o $2^1/_2$ w.), okr. wiejski Nerowy, o 43 w. od Oszmiany, 15 dm., 75 mk. prawosł., 70 katol. (w 1865 r. 71 dusz rewiz.); należy do hr. Chreptowiczów.

Zapuście, wzgórze (289 mt.) na bezleśnym garbie, w Żółtańcach, w pow. żółkiewskim, na 41^0 53′ wsch. dług, a 50^0 $^1/_2$′ płn. szer. (Karta wojs., 5, XXX). Ob. *Łysa Góra* 57.) i *Mogiłka* 3.).

Zapuście, część największa gminy Przyszów Kameralny, w pow. niskim, składająca się z 126 dm. i 685 mk. (344 męż., 341 kob.). Leży na lewym brzegu pot. Łęgowy, na płd. od Przyszowa Szlacheckiego.

Zapust, wś, pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Choceń, ma 26 mk., 52 mr. W r. 1827 było 4 dm., 26 mk., par. Chocenek.

Zapust 1.) góra lesista (345 mt.) w Hadowicy, w pow. lwowskim, na 49^0 46′ płn. szer., 41^0 $35^1/_2$′ wsch. dług. (Karta wojs., 6, XXX). 2.) **Z.**, góra (772 mt.), nad pot. Kosmaczem, na obszarze gm. Kosmacza, w pow. kołomyjskim, na 42^0 28′ wsch. dług., 48^0 $19^1/_2$′ płn. szer. (Karta wojsk., 12, XXXI). 3.) **Z.**, obszar lesisty pomiędzy pot. Pasieczyszcze i Tłumaczyskiem, w Iwanowcach, w pow. kołomyjskim (Karta wojs., 11, XXXI). 4.) **Z.**, obszar lesisty (381 mt.), w Przemyślanach, na płn. stokach Tudoru (Karta wojsk., 7, XXXI). 5.) **Z.**, obszar lesisty (417 mt.), w Chmielówce, w pow. bohorodczańskim. Wody odciekają do pot. Sadzawy (Karta wojs., 10, XXXI). 6.) **Z.**, obszar lesisty (284 mt.), w Cyganach, w pow. borszczowskim (Karta wojs., 10, XXXIV). 7.) **Z.** *Stary*, las (wzn. 313), w płd.-wsch. części pow. gródeckiego, na obszarze wsi Kiernica (ob. t. II, 822). 8.) **Z.**, las we wsi Horbacze, pow. rudecki. 9.) **Z.**, las we wsi Łany, pow. stryjski, ob. *Łany* 13.). 10 **Z.**, wzgórze lesiste (407 mt.), na obszarze Niewaszki, przys. Monasterza, w pow. łańcuckim. 11.) **Z.**, wyniosłość lesista (473 mt.), na obszarze Nowosielicy, w pow. dolińskim, na praw. brzegu Świcy. 12.) **Z.**, las na obszarze gm. Rzeczyczany, w pow. gródeckim. 13.) **Z.**, las w okolicy miasta Doliny, w pow. dolińskim. Wody z niego uchodzą do rzki Siwki z lew. brzegu. 14.) **Z.**, las na obszarze Radziechowa, w pow. kamioneckim. 15.) **Z.**, wyniosłość lesista (306 mt.), na obszarze gm. Orszowce, w pow. kocmańskim.

Zapust 1.) folw. koło Bohorodczan Starych, pow. bohorodczański. 2.) **Z.**, leśnicz. w Hołо-

skowicach, w pow. brodzkim. 3.) **Z.**, część Wierzbian, w pow. jaworowskim. 4.) **Z.**, leśnicz. w Stupnicy, w pow. samborskim,

Zapust 1.) wś gosp. w pow. szamotulskim, ma urz okr. w Szamotułach, urz. st. cyw. w Ostrorogu (Scharfenort), tamże pocztę, st. kol. żel. we Wronkach, szkoły obu wyzn. w Wielonku, par. katol. w Ostrorogu, ewang. w Szamotułach, sądy w Szamotułach i Poznaniu, 6 dym., 50 dusz. 2.) **Z.,** folw. do Kluczewa, w temże położeniu, ma 1 dym, 31 dusz. Leży na płd. Ostroroga. W r. 1793 Z. dzierżą Kwileccy z Dobrojewa. 3.) **Z.,** miejscowość na Granówku, od strony Karczewa, w pow. kościańskim. 4.) **Z.,** łąki w Konajadzie, w pow. kościańskim. 5.) **Z.,** las w Luboszu, pow. międzychodzki. *W. Ł.*

Zapust, wś, dziś nie istniejąca. W XVI w. nadaną była na własność miasta Nowe, w pow. świeckim.

Zapusta 1.) *Mała*, wś, dwa folw. i os. młyn., pow. sieradzki, gm. Charłupia, par. Sieradz (odl. 3 w.). Posiada sąd gm. okr. I, 26 dm., 149 mk. Browar istniejący tu produkował (około r. 1880) do 100000 garncy piwa. W r. 1827 było 12 dm., 63 mk. 2.) **Z.** *Wielka*, wś i folw., pow. sieradzki, gm. Charłupia, par. Sieradz (odl. 4 w.), ma 58 dm., 401 mk. W r. 1827 było 32 dm., 167 mk. Podano prócz tego drugą Zapustę. w par. Wróblew, mającą 4 dm., 23 mk. 3.) **Z.**, folw., pow. opatowski, gm. i par. Czyżów, odl. od Opatowa 33 w., ma 1 dm., 18 mk., 615 mr. W r. 1827 był 1 dm., 5 mk., par. Tarłów. 4.) **Z.,** folw., pow. jędrzejowski, gm. i par. Mierzwin, odl. 14 w. od Jędrzejowa. 5.) **Z.** al. *Zapusty*, folw., pow. lipnowski, gm. Szpetal, par. Chełmica, odl. 14 w. od Lipna, ma 4 dm., 38 mk., 52 mr. W r. 1827 Zapusty, w par. Szpetal, miały 2 dm., 43 mk.

Zapustek al. *Zapustki*, wś i folw., pow. nieszawski, gm. i par. Straszewo, odl. 15 w. od Nieszawy, ma 75 mk. Dobra Zapustek Wincentów, oddzielone w r. 1876 od dóbr Koneck, składały się w r. 1886 z folw.: Zapustek i Wincentów rozl. mr. 581: folw. Z. gr. or. i ogr. mr. 279, łąk mr. 53, lasu mr. 14, nieuż. mr. 13; bud. mur. 4, drew. 2; płodozm. 13 pol.; folw. Wincentów gr. or. i ogr. mr. 167, łąk mr. 23, pastw. mr. 9, lasu mr. 10, nieuż. mr. 13; bud. mur. 2, drew. 1. Wś Z. ma 17 mr.

Zapusty, os., pow. stopnicki, gm. i par. Tuczępy, odl. 11 w. od Stopnicy.

Zapusty, osada, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. maryańska, wraz z osadą Hońki ma 108 dzies. (28 łąk i pastw.).

Zapusty, wś nad Styrem, pow. łucki, na płn. od Żydyczyna.

Zapusty, pow. kwidzyński, ob. *Bochlin.*

Zapuszczański trakt, litew. *Užgiris*, zwała się płd. część wwdztwa trockiego, między lewym brzegiem Niemna, puszczą augustowską i granicą pruską, t. j dzisiejsza gub. suwalska. Obecnie mieszkańcy Królestwa nazywają *Zapuszczańskiem* okolicę z „tamtej strony puszczy“, w pow. grodzieńskim i trockim.

Zapuszczany, folw. nad jeziorem Czeronką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Ihumenów, okr. wiejski Julianowo, o 54 w. od Dzisny, 1 dm., 10 mk. katol.; w 1865 r. własność Tomaszewskich.

Zaputki, wś, pow. sieński, gm. Bóbr (o 15 w.), zapasowy śpichlerz gminny.

Zapytów, wś, pow. lwowski, 18 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. we Lwowie, 7 klm. na zach. od urz. poczt. w Jaryczowie Nowym. Na płn. leżą Wisłoboki i Remenów, na wsch. Jaryczów Stary, na płd. Pikułowice, Prusy i Żydatycze, na zach. Podliski Małe. Płd. część wsi przepływa Pikułówka a wzdłuż granicy płn. płynie Kąpielówka. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru. Własn. więk. ma roli or. 4, łąk i ogr. 27, pastw. 9 mr.; wł. mn. ma roli or. 1510, łąk i ogr. 1203, pastw. 235 mr. W r. 1890 było 190 dm., 1102 mk. w gm. (1059 gr.-kat., 129 rzym.-kat., 14 izrael.; 1091 Rus., 11 Pol.). Par. rzym.-kat. w Winnikach, gr.-kat. w miejscu, dek. lwowski zamiejski. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Michała i szkoła 1-klas. *Lu. Dz.*

Zarachy, os., pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, 9 dzies.; własność Zarachowiczów.

Zaracławice, folw. do Nowej Wsi, pow. niski. Wchodził w skład dóbr Nisko (ob. t. VII, 156).

Zaracze 1.) wś nad rzką Rak, pow. nowo-aleksandrowski, w 3 okr. pol., o 53 w. od Nowo-aleksandrowska; w 1859 r. 9 dm., 107 mk. 2.) **Z.,** folw., tamże, ob. *Sylweryanów.*

Zaradawa, gmina administracyjna, w pow. jarosławskim, składająca się ze wsi Zastawnie (71 dm.) i wólek: Byczyna (16 dm.), Cienkie z basami (21 dm.), Karczmarze (13 dm.) i Paryły (6 dm.). Prócz tego na obszarze dworskim są 4 dm. W ogóle gmina ma 131 dm. i 800 mk. (393 męż., 407 kob.); 637 gr.-kat., 80 rzym.-kat., 18 prot. i 57 izrael. Pos. tabularna (ks. Jerzego Czartoryskiego) ma 392 mr., przeważnie lasu; pos. mn. 1832 mr. Z. leży o 14·5 klm. na płd.-wsch. od Sieniawy, nad pot. Staryczem i Rudawką, wśród sosnowych borów. Najbliżej leżą na płn. wś Mołodycz, na płd. Cetula, na zach. Czerwona. *Mac.*

Zaradowiska, niem. *Za Radowisk*, wś, pow. wąbrzeski, st. p. W. Radowiska, par. kat. Pluskowęsy; 126 ha (81 roli orn., 39 łąk); 1885 r. 20 dm., 24 dym., 101 mk., 34 kat., 67 ew.

Zaradzyńska Wola, wś i folw., pow. łaski, ob. *Wola Zaradzyńska.*

Zaraj, folw., pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Horodeczna, należy do dóbr Planta (Zdańskich).

Zarajec 1.) *Potocki* al. *Błojce*, wś, pow. janowski, gm. i par. Potok Wielki, odl. 15 w. od Janowa, powstała w obecnym stuleciu, ma 18 dm., 430 mr. 2.) **Z.** *Stojeszyński*, wś, pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce, odl. 13 w. od Janowa. Powstała w obecnym stuleciu na obszarze lasów należących do Stojeszyna, ma 19 dm., 197 mk., 410 mr.

Zarajsk, mto powiat. gub. riazańskiej, pod 54° 45′ płn. szer. a 56° 33′ wsch. dług., na praw. brzegu rz. Osetru i po obu brzegach rzki Monastyrki, odl. o 60 w. na płn.-zach. od Riazania, ma 6017 mk. W 1861 r. było tu 516 dm. (22 murow.), 158 sklepów, 14 cerkwi prawosł. i 1 jednowierców, 5681 mk. (58 jednowierców i 97 rozkolników), 3 szkoły (powiatowa, miejska i duchowna), szpital miejski, bank, st. poczt. i dr. żel. Do miasta należało 1285 dzies.; dochody w 1862 r. wynosiły 6944 rs. Przemysłem rękodzielniczym zajmowało się 325 osób (108 majstrów). Pod względem przemysłowym było w 1861 r. w Z. 7 nieznacznych zakładów (farbiarnia bawełny, fabryka mydła, świec łojowych, dwie świec woskowych, garbarnia i fabryka zapałek (oraz fabryka tkacka, produkująca na 25000 rs. rocznie. Handel, poprzednio bardzo znaczny, w ostatnich czasach podupadł. W mieście odbywają się targi trzy razy na tydzień, oraz trzy jarmarki do roku (9 maja, w dzień św. Trójcy i 29 czerwca). Miasto połączone jest linią dr. żel., długą na 25 w., ze st. Łuchowicy dr.-żel. moskiewsko-riazańskiej. Z. powstał w XIII w; w 1531 r. za Iwana Groźnego wzniesiono tu twierdzę murowaną, która do dziś przetrwała. Za czasów Samozwańców w mieście obwarował się Lisowski ze swym oddziałem i pod Z. pobił na głowę wojewódów riazańskich kn. Chowańskiego i Liapunowa. Usypany z polecenia Lisowskiego kurhan nad zwłokami poległych, znajduje się do dnia dzisiejszego. Od 1778 r. mto powiatowe namiestnictwa, następnie gub. riazańskiej.

Zarajski powiat, położony w płn.-zach. części gub. riazańskiej, zajmuje 41·4 mil al. 2005 w. kw. Większa część powiatu leży na tak zw. riazańskim brzegu Oki i przedstawia powierzchnię falistą, poprzerzynaną głębokiemi wąwozami; rzeki, zwłaszcza zaś Osetr i jego dopływy, płyną śród urwistych i głębokich brzegów. Najwyższe wzniesienia w tej części powiatu dochodzą pod wsią Protasową, 689 st. n. p. m. a pod Zarajskiem 648 st. Natomiast płn.-wsch. zakątek powiatu, leżący po t. zw. meszczerskiej stronie Oki, stanowi nizinę równą i błotnistą. Gleba na prawym brzegu Oki jest gliniasto-czarnoziemna, a na lewym piaszczystą. Z kopalin znajduje się górny wapień i ruda żelazna. Wszystkie rzeki powiatu należą do systematu Oki, która początkowo stanowi jego granicę od gub. moskiewskiej, następnie wkracza w jego granicę i przepływa przez część płn.-wsch. Zachodnią część powiatu zrasza Osetr (pr. dopł. Oki), wschodnią zaś Wobla (dopł. Oki) i Mecza (dopł. Woży). Jeziora znajdują się wyłącznie w dolinie Oki, są wogóle niezbyt wielkie. Znaczniejsze błota spotykają się na wybrzeżach rz. Matyry (praw. dopł. Oki) i Czarnej (dopł. Wobli). Lasy zajmują do 52000 dzies., t. j. 25% ogólnej przestrzeni i znajdują się przeważnie w płn. części powiatu, na lew. brzegu Oki. W 1860 r. w powiecie (bez miasta) było 112096 mk. (w tem 526 rozkolników), zamieszkujących 319 miejscowości (2 słobody, 5 pohostów, 68 sioł, 241 wsi, 3 drobnych osad). Było 81 cerkwi prawosł. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo (do 130000 dzies., t. j. 62% ogólnej przestrzeni znajduje się pod rolą), dalej hodowla bydła (do 35000 dzies., t. j. 17% ogólnej przestrzeni łąk), rybołówstwo nad Oką i tkactwo, handel, furmaństwo i flisactwo. W 1861 r. w powiecie było 5 fabryk (2 tkackie i 3 garbarnie).

Zarajsko, wś, pow. samborski, 16 klm. na płn.-wsch. od sadu pow. i urz. poczt. w Samborze. Na wsch. leżą Mistkowice, na płd. Brzegi, na płn. Burczyce Nowe, Wańkowice i Błożew Dolna, na wsch. Czernichów (4 ostatnie w pow. rudeckim). Własn. więk. ma roli or. 66, łąk i ogr. 8 mr; wł. mn. roli or. 530, łąk i ogr. 385, pastw. 236 mr. W r. 1890 było 61 dm., 353 mk. w gm., 1 dm., 9 mk. na obszarze dwor. (347 gr.-kat., 6 izrael., wszyscy narodowości rusińskiej). Par. rzym.-kat. w Łanowicach, gr.-kat. w Młotkowicach. We wsi jest szkoła 1-o klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., ekonomii samborskiej a klucza kupnowskiego (ob. rękop. w Biblii Ossol., № 1255, str. 113 i № 632, str. 165). Por. *Kupnowice. Lu. Dz.*

Zarakania, miejscowość, w dzisiejszym pow. skwirskim, nadana wraz z Biłkami przez Olelka Włodymirowicza słudze jego Olechnie Juchnowiczowi. Ob. *Kornin* (t. IV, 407).

Zarakowce, ob. *Zarakowo.*

Zarakowo, *Zarakowce*, *Zarakowcy*, wś poradziwiłłowska i folw. ordyn. nieświeskiej ks. Radziwiłłów, nad bezim. dopł. Moroczy, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. i par. kat. Cimkowicze, o 50 w. od Słucka. Wś ma 13 osad; folw. około 35 włók; grunta pszenne, łąki obfite. *A. Jel.*

Zaranki, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Moroczna, gm. Moroczno; wspomniane w dokum. XVI (ob. Piscew. ku., str. 257). *A. Jel.*

Zarankiszki, zaśc., pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty, o 49 w. od Wiłkomierza.

Zarankowo, wś nieopodal kotliny rzki Ło-

szy, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Słoboda Pereszewska, o 76 w. od Ihumenia, ma 5 osad. Za poddaństwa należała do domin. Tołkaczewicze, nazwana od nazwiska dawnych posiadaczy tych dóbr Zaranków h. Korczak.

Zaranna, kol., pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Strzelce, ma 11 dm., 124 mk., 131 mr. W r. 1827 było 10 dm., 76 mk.

Zaraszcze, uroczysko na gruntach wsi Wołoszki, w pow. kowelskim.

Zaraszów, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Bychawa, odl. 26 w. od Lublina. W 1891 r. folw. Z. r. 1886 oddzielony od dóbr Gałęzów rozl. mr. 700: gr. or. i ogr. mr. 488, pastw. mr. 2, lasu mr. 196, nieuż. mr. 14; bud. mur. 4, drew. 12; płodozm. 11 pol.; las nieurządzony. Wś Z. ma 22 os., 217 mr. W r. 1827 było 11 dm., 54 mk.

Zarata, przyl. Szypotu, w pow. radowieckim.

Zaraz al. *Zarazie*, wś, pow. stopnicki, gm. Oględów, par. Kurozwęki, odl. 19 w. od Stopnicy, ma 6 os., 111 mr. Wchodziła w skład dóbr Łubnice. W r. 1827 było 2 dm., 25 mk.

Zarazinka al. *Zarezinka*, zaśc. nad strugą Stupnica, pow. bobrujski.

Zarazy, dobra i os. młyń., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 55 i 57 w. od Nowoaleksandrowska.

Zarąbki 1.) część wsi Sosnowa, w pow. wielickim. 2.) **Z.,** grupa domów w Krzeszowie, pow. żywiecki.

Zarąg, jezioro na Mazurach pruskich, pod wsią Kurki, w pow. ostródzkim.

Zarczyce, ob. *Żarczyce*.

Zarczyno, wś, pow. orszański, gm. Lubawicze, ma 27 dm., 219 mk.

Zardehlen al. *Catharinenhof*, posiadłość, pow. piłkałowski, st. p. Mallwischken.

Zardeningken al. *Szardeningken*, wś, pow. gołdapski, st. p. Gawaiten.

Zareck, ob. *Zarzyck*.

Zareczanie, wś, pow. drysieński, par. Rosica.

Zareczany al. *Kozaki*, wś nad rz. Isłocz, pow. miński, w 2 okr. pol. i gm. Raków, o 43 w. od Mińska, ma 11 osad; grunta lekkie, faliste. *A. Jel.*

Zarecze 1.) al. *Zarzecze*, uroczysko osiadłe, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Kaczerycze, o 31 w. od Bobrujska; grunta lekkie, miejscowość poleska. 2.) **Z.** al. *Zareczka*, zaśc., pow. bobrujski, w 1 okr. pol. dobryckim, gm. Stepy, o 40 w. od Bobrujska, nabyty przez starowierców, ma około 40 włók. 3.) **Z.,** wś, nad rz. Ippą, lew. dopł. Prypeci, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. Parycze, gm. Czernin, par. prawosł. Dubrowa, o 71 w. od Bobrujska, ma 24 osad; 4.) **Z.,** folw., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbacewicze, własność Rajewskich, $6^1/_2$ włók. 5.) **Z.,** wioska nad rz. Cną, lewym dopł. Hajny, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Jurewo, około 5 mil od Borysowa, ma 3 osady. 6.) **Z.,** uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. uździeńskim, gm. Szack, o 82 w. od Ihumenia. 7.) **Z.,** wś nad rzką Ihumenką, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Jurewicze, o 7 w. na wschód od Ihumenia, ma 9 osad. 8.) **Z.,** wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Iwieniec, o 60 w. od Mińska. 9.) **Z.,** chutor, pow. mozyrski, w okolicy wsi Niedźwiednia, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. i par. prawosł. Skorodno, o 45 w. od Mozyrza. 10.) **Z.** al. *Dworyszcze*, wś nad rz. Oressą, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. Komarowicze, par. prawosł. Horodziatycze, ma 8 osad; grunta lekkie, łąk obfitość, rybołówstwo, pszczoły w puszczy. 11.) **Z.,** wś, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. i gm. Brahin, o 84 w. od Rzeczycy, ma 12 osad; należała za poddaństwa do dóbr brahińskich, niegdyś ks. Wiśniowieckich, potem Rokickich. Miejscowość leśna, grunta wyborae, namułowe. 12.) **Z.,** ob. *Zareczje*, *Zareczka* i *Zarzecze*. *A. Jel.*

Zarecze, pow. rówieński, ob. *Zarzyck*.

Zareczje, *Zarzecze* 1.) ruczaj, w pow. orszańskim, w gm. Wysockie, dopływ jez. Orzechy (Orjechi). 2.) **Z.,** wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Pierszaje, o 60 w. od Mińska, 12 osad; miejscowość falista, grunta szczerkowe. 3.) **Z.,** folw., pow. drysieński, attyn. Pustynia, hr. Zygm. Platera.

Zareczka 1.) *Zarecze*, wś nad bezim. dopł. Ptycza, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. Kopatkiewicze, par. prawosł. Czeluszczewicze, o 68 w. od Mozyrza a 42 w. od Petrykowa, ma 26 osad. Za poddaństwa własność rodziny Jeleńskich. Miejscowość poleska, bogata w łąki; włościanie hodują pszczoły w puszczy. 2.) **Z.,** ob. *Zarecze*. *A. Jel.*

Zareczni, trzy zaśc. w jednej okolicy, na lewym brzegu Berezyny, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Tumiłowicze, o 120 w. od Borysowa, mają razem 3 osady; miejscowość głucha, poleska. *A. Jel.*

Zarecznia, dobra, pow. witebski, własność Stefana Dunina Ślepścia, mają wraz z Zamoszem 1472 dzies.

Zareczno, zaśc., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Horki, o 78 w. od Bobrujska.

Zareczyck, wś nad bezim. dopł. Poni, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Tumiłowicze, o 10 w. od Borysowa. ma 15 osad; miejscowość leśna, nieco falista, łąk dużo, grunta lekkie. *A. Jel.*

Zaredny Kabaczek, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, należy do dóbr Orniany.

Zaredzie, jezioro, w pow. wileńskim, pod zaśc. Mimaniszki.

Zareka, wś nad Stochodem, pow. piński, w 2 okr. pol. i gm. Lubieszew, ma 3 osady; grunta lekkie, łąki obfite. *A. Jel.*

Zareki, wś skarb., pow. drysieński, par. Druja.

Zarekusza, wś, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Laskowicze, o 64 w. od Bobrujska; grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Zarem..., ob. *Zarę...*

Zaremba al. *Zaremby*, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ziembin, ma 5 osad; grunta lekkie, kamieniste. *A. Jel.*

Zaremba, folw. i cegielnia do Radzmina, pow. tucholski, st. p. Droździenica, par. kat. Kamień, 1 dm., 8 mk.

Zarembczyki, *Zarubczyki*, wś i zaśc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Zaleś (o 5 w.), odl. o 36 w. od Dzisny. Wś ma 3 dm., 33 mk. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.), zaśc. zaś 3 dm., 24 mk.

Zarembkowo, *Zarębkowo*, folw., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Prozoroki, o $31^1/_2$ w. od Dzisny, 1 dm., 27 mk. katol. Należał do Twardomańskich.

Zaremby 1.) okolica, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Grodzisk, o 31 w. od Bielska, 114 dzies. (2 łąk i pastw., 15 lasu, 72 nieuż.). 2.) **Z.,** wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ziembin, o 36 w. od Borysowa, ma 11 osad; grunta faliste. 3.) **Z.,** ob. *Zaremba.*

Zaremelski Majdan, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Smołderów, ma 95 dusz włośc., 118 dzies. ziemi; należy do dóbr smołderowskich, własność hr. Alfreda Potockiego. *L.R.*

Zaremianka al. *Zarumianka*, rzeczka, w pow. radomyskim, prawy nieznaczny dopływ Teterwi, przepływa pod wsią Kuliszówką.

Zaremienica, uroczysko osiadłe, pow. piński, na Zarzeczu, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Chojno, o 10 w. od Pińska. *A. Jel.*

Zaremla, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Smołderów, par. praw. Sujemce (o 5 w.).

Zarenie, ob. *Zarynie.*

Zareście, *Zarestie* 1.) dobra, pow. bychowski, dziedzictwo Byszewskich, $1302^1/_2$ dzies. (203 roli, 104 łąk, 620 lasu); dwa młyny wodne dają 425 rs. 2.) **Z.,** dobra nad Restą, pow. czauski, nadane w 1880 r. Odincowym, mają 472 dzies. (150 roli, 65 łąk, 243 lasu); karczma. Kaplica katol. par. Mohylew.

Zarezinka, ob. *Zarazinka.*

Zarężanka, rzeczka, w pow. wilejskim, przepływa pod folw. Michalino, wsiami Piotrowicze, Sieńkowszczyzna, oraz zaśc. Świrkowszczyzna.

Zareże (*Zariezje*), folw., nad jeziorem Chołostino i rzkę Zareże, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Duniłowicze, okr. wiejski Zareże, o 70 w. od Wilejki, 1 dm., 4 mk. prawosł., 22 katol., 703 dzies. ziemi dworskiej; w 1865 r. własność Kiersnowskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Osinniki, Sergieje, Sergiejewicze i Żerepiewianka, w ogóle 208 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. 2.) **Z.** al. *Wesołucha*, karczma w leśnem uroczysku, tamże, 2 dm., 6 mk.

Zaręba, os. młyn. i wś nad rz. Ruziec, pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Dulsk, odl. 21 w. od Rypina, ma młyn wodny, 4 dm., 47 mk., 104 mr. W r. 1788 jestto karczma z młynem, należąca do dóbr Dulsk, Działyńskich. W 1827 r. było 3 dm., 27 mk.

Zarębczyzna al. *Zarębizna*, folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin, ma 216 mr. obszaru (183 roli, 33 łąk). Należy do dóbr Godziszów, wchodzących w skład ordynacyi Zamoyskich.

Zarębek *Niżni*, *Średni* i *Wyżni*, grupy chat w płn. części obszaru Łopuszny, w pow. nowotarskim.

Zarębek, przyl. Mosiny, w pow. szremskim, ob. *Pożegowo* 1.).

Zarębice, w XVI w. *Zarembicze*, wś, folw. i kol., pow. częstochowski, gm. i par. Przyrów, odl. 32 w. na wsch. od Częstochowy, przy drodze z Przyrowa do Lelowa, posiada szkołę początkową, 94 dm., 697 mk. W r. 1889 fol. Z., z nomenklaturą Wygwizdów i Kacze Błoto, rozl. mr. 1370: gr. or. i ogr. mr. 363, łąk mr. 210, pastw. mr. 131, lasu mr. 628, w odpadkach mr. 7, nieuż. mr. 30; bud. mur. 11, drew. 9; las nieurządzony. Wś Z. os. 74, mr. 1509, wś Bolesławów os. 23, mr. 476, wś Stanisławów os. 19, mr. 508. Kol. Z. ma 113 mr. W r. 1581 wś Z., w par. Przerów, należąca do grodu olsztyńskiego, miała 11 łan. km., 12 półłanków, 6 zagr. bez roli, 3 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 81). *Br. Ch.*

Zarębie, os. dom. do Księżnic, pow. bocheński.

Zarębieniec, folw. dóbr Łopuszno, w pow. kieleckim.

Zarębin, pow. płoński, gm. Wychodź, par. Czerwińsk, odl. 26 w. od Płońska, ma 7 dm., 111 mk., 366 mr. W r. 1827 było 10 dm., 52 mk. W r. 1576 było $4^1/_2$ łan. km. i 9 zagr.

Zarębino, zaśc. szl. nad pot. Borsuczanką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 74 w. od Wilejki, ma 2 dm., 16 mk. (1 praw., 15 kat.).

Zarębiska 1.) niem. *Zarembisko*, kol. do Tuchlina, pow. kartuski, par. kat. Sierakowice; 1885 r. 3 dm., 23 mk. 2.) **Z.,** wyb. do Węsior, pow. kartuski, par. kat. i st. p. Suleczyn; 1 dm., 10 mk.

Zarębiszki, os., pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo, odl. od Władysławowa 36 w., ma 1 dm., 22 mk.

Zarębka, potok, w pow. nowosądeckim, lewy dopł. pot. Łubinki, na obszarze gm. Paszyn.

Zarębki, z *Dubasem* i *Borem*, wś, w pow. kolbuszowskim, par. w Cmolasie, leży 4 klm. na płn. od Kolbuszowy, przy gościńcu do Majdanu, w piaszczystej i lesistej okolicy, 205 mt. n. p. m. Przez grunta wsi przepływa potok Olszaniec, zwany także Przyrwą, uchodzący do Łęgu z lew. brzegu. Wraz z obszarem tabularnym mają Z. 126 dm. i 783 mk. (387 męż., 396 kob.); 741 rzym.-kat. i 42 izrael. Os. Dubas (32 dm.) leży na zachód od wsi. Pos. tabularna (Zdz. Tyszkowskiego) ma obszaru 2 mr. moczarów; pos. mn. 532 mr. roli, 112 mr. łąk i 41 mr. past. Gleba piaszczysta tylko po łubinie przynosi skromne plony. W spisie pobor. z r. 1662 (Pawiń., Małop., 55a) znajdujemy pierwszą wzmiankę o tej wsi. Graniczy na płn. z Cmolasem, na płd. z Kolbuszową Dolną, na wschód z Zagrodami a na zach. ze Świerczowem. 2.) **Z.,** os. dom. do Jodłówki Tuchowskiej, w pow. tarnowskim, ma 5 dm. i 28 mk. 3.) **Z.,** os. dom. do Raciechowic, w pow. wielickim. *Mac.*

Zarębkowa Niwa, ob. *Niwa* 5.).

Zarębnice, wzgórze (475 mt.), w pow. żywieckim, na obszarze Rychwałdu.

Zarębów 1.) wś i folw. nad rzką Słudwią, pow. kutnowski, gm. Żychlin, par. Sleszyn, odl. 24 w. od Kutna, ma 10 dm., 244 mk. W 1827 r. było 16 dm., 132 mk., par. Sołek. Dobra Z., oddzielone 1862 r. od dóbr Sleszyn Mały, składały się w r. 1884 z folw. Z. i Szczytów i nomenklatur Kruki i Gągolino rozl. mr. 970: folw. Z. gr. or. i ogr. mr. 551, łąk mr. 75, pastw. mr. 21, nieuż. mr. 32; bud. mur. 16, drew. 8; płodozm. 12 pol.; folw. Szczytów: gr. or. i ogr. mr. 279, pastw. mr. 1, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1, drew. 5; płodozm. 9 pol., wiatrak. Wś Z. os. 17, mr. 113. Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę na stół arcybiskupi, dworskie zaś plebanowi (Łaski, L. B., II, 498). W r. 1576 we wsi Zarembowo, w pow. orłowskim, And. Dembowski ma $3^1/_2$ łan. km., 1 karczmę, Jan Stempowski $1^1/_2$ łan. km., 1 zagr., 6 osad. (Paw., Wielkop., II, 111). 2.) **Z.,** kol., pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Bałdrzychów, odl. 32 w. od Sieradza, ma 7 dm., 48 mk. *Br. Ch.*

Zarębówka, os. dom. do Kobylca, w pow bocheńskim, leży przy drodze z Gnojnika do Kobylca, ma 4 dm. i 22 mk.

Zarębowszczyzna, część Przyszowy, w pow. limanowskim.

Zarębska góra, szczyt górski (846 mt.) w Beskidzie wschodnim, w dziale Koszkowa (ob.). Zapewne ten sam szczyt tylko z inną wysokością, podany w opisie Sałapatówki.

Zarębskie Pieńki, ob. *Pieńki* 1.).

Zaręby 1.) al. *Zaremby*, wś i folw., pow. błoński, gm. Skuły, par. Ojrzanów, odl. 12 w. od Grodziska, ma 206 mk. W r. 1827 było 18 dm., 163 mk. W r. 1884 folw. Z., oddzielony od dóbr Ojrzanów, rozl. mr. 420: gr. or. i ogr. mr. 327, łąk mr. 43, pastw. mr. 26, lasu mr. 10, nieuż. mr. 14; bud. mur. 4, drew. 9. Spis osad gub. warsz. z r. 1870 podaje obszar dworski w Z. na 1536 mr. Wś, mająca 490 mr., wchodziła też w skład dóbr Ojrzanów. W r. 1580 Piotr Roguski, rządca wojewodziny krakowskiej, płaci tu od $10^1/_2$ łan., 1 łanu wójtow. i 1 koła młyń. Wszystkie wsi wchodzące w skład parafii Ojrzanowo stanowiły jedne dobra, własność wojewodziny krakowskiej (Pawiński, Mazowsze, 298). 2.) **Z.** *Kościelne*, wś nad rz. Omulew, pow. przasnyski, gm. i par. Zaręby, odl. o 36 w. od Przasnysza, o 1 w. od granicy pruskiej, po za którą leży miasto Wielbark., posiada kościół par. drewniany, urząd gm. z kasą wkładowo-zaliczkową, posterunek straży pogranicznej i karczmę, 123 dm., 790 mk., 2695 mr. (682 nieuż.). W r. 1827 było 50 dm., 313 mk. W r. 1868 fol. Z. Kościelne rozl. mr. 2665. Wś Z. Kościelne os. 121, mr. 2331, wś Krukowo os. 78, mr. 2816, wś Rzodkiewnica os. 29, mr. 1519, wś Binduga os. 20, mr. 754, wś Nowa Wieś os. 21, mr. 713. W r. 1852 ogólny obszar wsi i folw. podano na 359 włók nowopolskich. Według pomiaru za rządu pruskiego było 787 włók magdeburskich, w tem 211 włók łąk i 262 włók lasu. W reg. pobor. z XVI w. nie ma jeszcze tej wsi ani żadnej z osad składających dziś gminę. Była tu wtedy puszcza nadgraniczna zapewne. Drobne osady leśne (Łaz, Budki i t. p.) należały zapewne do par. Chorzele. Może dopiero w pierwszej połowie XVII w. nastąpiło wykarczowanie obszarów leśnych, z ubogą wielce glebą i założenie wsi, które przybrały przeważnie nazwy dawnych obrębów leśnych. Kościół parafialny powstał tu zapewne przy końcu XVII w. Obecny wzniósł w r. 1775 Antoni Zieliński, właściciel wsi. Z. par., dek. przasnyski, 1725 dusz. Z. gm. należy do sądu gm. okr. IV, ma 13646 mr. (5084 mr. nieuż.), 513 dm., 3734 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 10 prot. i 5 żydów. W gminie znajdują się 2 kościoły, papiernia, tartak, młyn wodny, wiatrak, 2 karczmy. W skład gm. wchodzą: Binduga, Borek, Brodowe Łąki, Budki, Krukowo, Łaz, Mazuk, Nowawieś, Ostrówek, Poścień, Pruskołęka, Rzodkiewnica, Rowki, Rachujka, Skuzy, Srebrnik, Wierzchowizna, Zaręby Kościelne. 3.) **Z.,** wś i fol., pow. mławski, gm. Dąbrowa, par. Szreńsk, odl. 13 w. od Mławy, ma 6 dm., 46 mk., 641 mr. Fol. Z. w 1884 r. miał 331 mr. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 2 dm., 41 mk. W r. 1578 płacono tu od 3 łan. km. 4.) **Z.,** wś i fol., pow. makowski, gm. Karniewo, par. Węgrzynowo, odl. 6 w. od Makowa. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 421: gr. or. i

ogr. mr. 368, łąk mr. 10, past. mr. 6, lasu mr. 23, nieuż. mr. 14; bud. mur. 4, drew. 8; płodozm. 6 i 13-pol. Wieś Z. os. 57, mr. 152. W r. 1567 Stanisław Leszczyński płaci tu od 2 wł., 2 ogr., 2 wł, Jan Mdzewski od $6^1/_2$ wł. (Pawiński, Mazow., 349). 5.) **Z.** *Kwiatkowe*, fol. nad rz Omulew, pow. przasnyski, gm. i par. Zaręby Kościelne, odl. 38 w. od Przasnysza, ma 1 dm., 3 mk. W r. 1885 fol. Z. Kwiatkowe rozl. 898: gr. or. i ogr. mr. 304, łąk mr. 96, past. mr. 94, lasu mr. 386, nieuż. mr. 18; bud. drew. 6, las nieurządzony. 6.) **Z.**, wś nad stawem, pow. płoński, gm. Błędówko, par. Kroczewo, odl. 21 w. Płońska, ma 11 dm., 213 mk., 480 mr. W r. 1827 Z. Duże miały 9 dm., 54 mk., a Z. Małe 2 dm., 15 mk. 7.) **Z.** *Kościelne*, folw. i osada nad rz. Brok, pow. ostrowski, gm. i par. Zaręby, leży pomiędzy Ostrowem, Czyżewem i Małkinią, odl. 11 w. od Ostrowa, posiada kościół par. murowany, kościół poklasztorny, synagogę, sąd gminny okr. II, szkołę początkową, urząd gminny, 7 wiatraków, 70 dm., 968 mk. W r. 1827 było 31 dm., 393 mk. W r. 1874 fol. Z. Kościelne z osadą Z. Kościelne rozl. mr. 791: gr. or. i ogr. mr. 390, łąk mr. 60, past. mr. 60, lasu mr. 270, wody mr. 1, nieuż. mr. 10; bud. mur. 5, drew. 5, las nieurządzony, pokłady torfu i wapna. Osada Z. Kościelne os. 68, mr. 14; wś Niemiry os. 15, mr. 77. Podobno pierwotnie wieś zwała się Z. Borkowo, dopiero po założeniu tu parafii i kościoła (w XV w.?) przybrała nazwę Z. Kościelne. Parafią powtórnie erygowano r. 1521. W r. 1578 we wsi Z. *ecclesiastica* płacą Joachim i Ambroży Kutyłowscy od $9^3/_4$ łan. Cała parafia składa się ze wsi drobnej szlachty. Jako położone dość daleko od miast, w centrze obszaru zaludnionego przez drobną szlachtę, Z. staną się targowiskiem i przybierą charakter miasteczka. W. 1765 Szymon Zaremba, sędzia ziemski sieradzki, wznosi tu kościół i klasztor reformatów, który istniał do r. 1864. Przedmieściem tego targowiska jest wieś Brewki Zakościelne i Poświętne. Ob. *Brewki*. Z. par., dek. ostrowski (dawniej andrzejowski), 1636 dusz. Z. Kościelne gmina, ma obszaru 9425 mr. i 6161 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 2 praw., 12 prot. i 1959 żydów. W gminie są 2 kopalnie wapna. W skład gm. wchodzą: Brewki-Poświętne, B.-Zakościelne, Gąsiorowo, Grabowo, Janczewo-Sukmanki, Kietlańka, Kępiste-Borowe, Niemiry, Obiecana, Piętkowo-Wielkie, P.-Wymiarowo, Podgórze-Gózdy, Pułazie, Rawy-Gaćkowo, Rostki-Dadźbogi, R.-Wielkie, Skłody-Piotrowice, Skłody-Stach, S.-Średnie, Świerze-Kończany, Ś.-Zielenie, Uścianek Wielki, Zakrzewo-Kopiejki, Z.-Słomy, Z. Wielkie, Zaręby Leśne, Zawisty Dzikie, Z. Nadbużne. 8.) **Z** *Leśne*, wś, pow. ostrowski, gm. i par. Zaręby Kościelne. Stanowiła zapewne kiedyś jedną całość ze Z. Kościelnemi, ma 12 dm., 73 mk. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 12 dm., 91 mk. W r. 1578 drobni posiadacze mają tu $6^1/_4$ łanu. W r. 1712 należały do Wawrzeńca Boguckiego. 9.) **Z.**, os. młyn. we wsi Białkowo, pow. rypiński. 10.) **Z.** *Jartuzy* al. *Jartusze*, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Szumowo, ma 1441 mr. Mieszka tu drobna szlachta i włościanie. W r. 1827 było 14 dm., 96 mk. W r. 1578 Zaremby Jartuzie miały 10 łan. w jednym dziale. W r. 1868 fol. Z. Jartuzy rozl. mr. 239. Wś Z. Jartuzy os. 12, mr. 385; wś Stryka os. 3, mr. 3. 11.) **Z.** *Stryjki*, wś nad rz. Orzyc, pow. łomżyński, gm. i par. Szumowo. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 5 dm., 29 mk. R. 1578 Z. Stryki miały $7^1/_2$ łan. w trzech działach. 12.) **Z.**, okolica szlachecka, pow. ostrowski, par. Rosochate, odl. około 28 w. od Ostrowa. W obrębie jej, w gminach Dmochy Glinki i Warchoły, leżą wsi: a) *Z. Bindugi*, gm. Dmochy Glinki. W 1827 r. 2 dm., 11 mk. b) *Z. Bolędy*, gm. Warchoły, ma 4 dm., 16 mk. Drobna szlachta i włościanie. W 1827 r. było 9 dm., 52 mk. c) *Z. Choromany*, wś, gm. Warchoły, ma 11 dm., 66 mk. W 1827 r. było 10 dm., 72 mk. W r. 1578 Zaremby Wilczagora Choromany mają $7^1/_2$ łan., 2 zagr. i 4 morgi w wielu drobnych cząstkach (Paw., Mazow., 400). d) *Z. Ciemne*, wś, gm. Warchoły, ma 9 dm., 71 mk. W 1827 r. było 10 dm., 68 mk. W r. 1578 było 17 łan. i 1 zagr. Siedzieli tu liczni dziedzice. W 1704 r. 17 lutego urodził się tu Józef Pułaski, późniejszy starosta warecki, ojciec Kazimierza. Matka Józefa była Zarębianka (Złota księga, t. VIII, 192). e) *Z. Góry Leśne*, wś, gm. Dmochy Glinki, ma 11 dm., 88 mk. W 1827 r. 11 dm., 84 mk. f) *Z. Grzymały*, wś, gm. Warchoły, ma 11 dm., 65 mk. W 1827 r. było 9 dm., 52 mk. g) *Z. Kramki*, wś, gm. Warchoły, ma 14 dm., 97 mk. W r. 1578 było $18^1/_2$ łan., 1 zagr., 1 rzem. i 11 mr. Mieszkała drobna szlachta. W 1827 r. podano Z. Kramki 10 dm., 47 mk. i Z. Kromki (?) 9 dm., 57 mk. Widocznie zaszła tu omyłka w spisach i ztąd powtórzenie tej samej nazwy. h) *Z. Krztęki*, gm. Warchoły, ma 15 dm., 113 mk. W 1827 r. było 9 dm., 56 mk. i) *Z. Sasiny*, w 1578 r. *Sassini*, wś i fol., gm. Dmochy Glinki. W r. 1578 drobni posiadacze mają 4 łany. W 1827 r. było 4 dm., 38 mk. W r. 1885 fol. Z. Sasiny rozl. mr. 226: gr. or. or. i ogr. mr. 172, łąk mr. 4, past. mr. 22, lasu mr. 22, nieuż. mr. 6; bud. mur. 8. Wś Z. Sasiny os. 9, mr. 34. k) *Z. Skórki*, wś, gm. Dmochy Glinki, ma 2 dm., 18 mk. Mieszkają tu włościanie. W 1827 r. 5 dm., 34 mk. l) *Z. Święchy*, wś, gm. Dmochy Glinki, ma 6 dm., 54 mk. W 1827 r. 9 dm., 57 mk. ł) *Z. Swięszki*, mylnie *Święcki*, wś, gm. Warchoły, ma 8 dm., 36 mk. W 1827 r. było 7 dm., 44 mk. m) *Z. Warchoły*, wś,

gm. Warchoły, ma 18 dm., 97 mk., ob. *Warchoły* 2) W r. 1578 częściowi właściciele mieli tu $17^3/_4$ łan. *Br. Ch.*

Zaręby, niem. *Reihershorst*, według Kętrz. miejscowość w pow. tucholskim, w spisach urzędowych nie wymieniona.

Zaręczyzna, niem. *Zarenczysna*, kol. do Sokolej Góry, pow. wąbrzeski, st. pocz. Lipnica, paraf. kat. Pluskowęsy; 2 dm., 13 mk.

Zarickie Młyny, ob. *Zarika.*

Zaricze 1.) al. *Zarika*, część Gajów Niżnych, pow. drohobycki. 2.) **Z.**, część Krzyworówni, pow. kossowski. 3.) **Z.**, część Jasienowa Górnego, w pow. kossowskim. 4.) **Z.**, część Jamny, w pow. nadworniańskim. 5.) **Z.**, część Wysocka Niżnego, w pow. turczańskim. 6.) **Z.**, ob. *Zarzecze.*

Zariczenka, grupa domów w Pasieczny, pow. nadworniański.

Zarika al. *Młyny Zarzeckie*, grupa domów w Bilczu, pow. drohobycki.

Zarikowka, słoboda nad rz. Kamyszną, pow. starobielski gub. charkowskiej, o 72 w. na wsch. od Starobielska, ma 181 dm., 1746 mk., cerkiew, szkołę, jarmark.

Zarjecze, ob. *Zarzecze.*

Zarjeczja al. *Jermolina*, wś nad rz. Ostryną, pow. rosławski gub. smoleńskiej, gm. Jermolina, 20 dm., 110 mk., zarząd gminy.

Zarjeczsk (w dokum.), ob. *Zarzyck.*

Zarjeko-Kutok (?), okolica, pow. słonimski. w 2 okr. pol., gm. maryańska, o 30 w. od Słonima.

Zarkowo, niem. *Sorkow*, pow. słupski, ob. *Żarkowo.*

Zarkowice, wś, która w XVIII w. należała do klucza Komarno (dziś pow. rudecki), będzie to może dzisiejsza wieś Katarynice.

Zarna (niem.), pol. *Czarna Rzeka*, rzka, lew. dopływ Głdy, wpadającej do Noteci. Bierze początek pod wsią Baerenbusch, na płd.-wsch. od Szczecinka i przyjmuje Glinkę, oblewa potem miasto Racibórz (Ratzebuhr) i uchodzi w Lędyczku, naprzeciw ujścia Dobrzynki, do Głdy. R. 1436 rozgraniczała księstwo słupskie od Korony polskiej (ob. Callier, Pow. wałecki w XVI w., str. 14 i Słow. Geogr., I, 738).

Zarnikau, wś przy ujściu rz. Aa do zatoki ryskiej, w okr. i pow. ryskim gub. inflanckiej, par. Neuermuehlen. Posiada kościół ewang. filialny.

Zarnowitz (niem.), ob. *Żarnówiec.*

Zarnowltzer See (niem.), ob. *Piaśnica* 2).

Zarnówka, mylnie, ob. *Żarnówka.*

Zarnowo (w dok. z r. 1248), ob. *Ołobok.*

Zarobczanka, rzeczka, prawy dopływ Piny.

Zarocznia al. *Dołgaja*, wś nad rzką Zaroczenką, pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. Ostryce, 33 dm., 209 mk.

Zaróg, wś i fol., pow. włoszczowski, gm. Chrząstów, par, Secemin, odl. 13 w. od Włoszczowy. W 1827 r. 13 dm., 87 mk., par. Dzierzgów. W r. 1892 fol. Zaróg, oddzielony od dóbr Secemin, rozl. mr. 150: gr. or. i ogr. mr. 85, łąk mr. 37, lasu mr. 24, nieuż. mr. 4; bud. drew. 6. Druga połowa folwarku (150 mr.) pozostała przy dobrach Secemin. Wś Z. ma 19 os., 291 mr.

Zarogów, wś, fol. i dobra, pow. miechowski, gm. Miechów, par. Nasiechowice, odl. 5 w. od Miechowa. W 1827 r. było 34 dm., 193 mk. W r. 1890 fol. Z. i Łany Zarogowskie rozl. mr. 568: gr. or. i ogr. mr. 554, łąk mr. 5, nieuż mr. 9; bud. mur. 10, drew. 4; płodozm. 11-pol. Wś Z. os. 17, mr. 147; wś Piotrowice os. 10, mr. 92. W r. 1581 we wsi Z. i Piotrowice płaci p. Staszkowski od 3 łan. km., 5 zagr. bez roli, 3 kom. bez bydła (Paw., Małop., 38).

Zaroh, wś nad rzką Irżawką, pow. łubieński gub. połtawskiej, gm. Orżyca, 137 dm., 1000 mk., cerkiew, szkoła, targi co wtorek, 18 wiatraków.

Zaroj 1.) wś, fol. i karczma nad rz. Mołczadź, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Koszlewo, o 10 w. od Nowogródka. Wś ma 33 osad; fol., własność rodziny mahometańskiej Murziczów, 10 włók. Miejscowość dość malownicza, grunta urodzajne. W w. XVIII Z. należał do rodziny Zarębów i w r. 1775 stanęła konstytucya względem dyferencyi i procesu Felicyana Zaręby, podkomorzego starogrodzkiego, z bratem, czy imiennikiem Bogusławem Z. (ob. Vol. Leg., VIII, fol. 786). 2.) **Z.**, wś i fol., pow. klimowicki, gm. Rodnia, ma 16 dm., 119 mk. Folw., od 1875 r. własność włośc. Listopadowa, ma wraz z Hryszynem $309^1/_2$ dzies. (90 roli, 60 łąk, 125 lasu). *A. Jel.*

Zaroje al. *Takuny*, dobra, pow. witebski, własność Czernyszewiczewych, 178 dzies.

Zarojście 1.) zaśc., pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty, o 28 w. od Wiłkomierza. 2.) **Z.**, wś, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Beniakonie (o 15 w.), okr. wiejski Sokoleńszczyzna, wraz ze wsią Nowosiółki 14 dusz rewiz. W XVII w. Z. należało do Jana Władysława Poczubuta Odlanickiego, stolnika oszmiańskiego, towarzysza chorągwi husarskiej wojsk litewskich, deputata na trybunał wileński.

Zarokitna, wś nad rzką Narowlanką, dopł. praw. Prypeci, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. i par. praw. Narowla, ma 10 osad; za poddaństwa należała do dom. Narowla, Horwatów. *A. Jel.*

Zarokitno, wś i chutor, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Narowla, o 112 w. od Rzeczycy. *A. Jel.*

Zaromyśl, ob. *Szaromyśl.*

Zaronów al. *Zaronowo* 1.) wś i osada, pow. witebski, gm. Żerobycze, 2 cerkwie, szkoła. 2.) **Z.**, dobra, pow. witebski, własność dawniej

Ulanowskich, dziś Zabiełłów, 4077 dzies. 3.) **Z.**, dobra skarbowe, tamże, obejmują 22 wsi, 1 zaśc. i 1 fermę i mają 3733 dzies. 4.) **Z.**, dobra, tamże, własność Aleksandry Czerwoniuk, 178 dzies.

Zaronowskie, jezioro, w pow. witebskim.

Zarosie, niem. *Sarosche*, fol. do Kojęcina, w pow. sycowskim.

Zaroskoszna, zaśc. włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o $41^1/_2$ w. od Wilna, 1 dm., 13 mk. katol.

Zarośla, pole do Szpęgawska należące, w pow. starogardzkim. R. 1889 znaleziono tu kilka grobów pogańskich, z 10 urnami.

Zaroślak, nazwa północnego stoku szczytu Howerli, w pasmie Czarnohory.

Zarośle 1.) wś, pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Glinojeck, odl. 15 w. od Ciechanowa, ma 6 dm., 48 mk., 117 mr. Wchodziła w skład dóbr Garwarz. 2.) **Z.,** wś, pow. przasnyski, ob. *Ulatówka*. 3.) **Z.,** pow. ostrołęcki, gm. i par. Rzekuń.

Zarośle, fol., pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów (o 9 w.), gm. Rubieżewicze, o 49 w. od Mińska; grunta szczerkowe.

Zarosle, niem. *Sarosla*, folw., w okr. selburskim, pow. iłukszteńskim, par. Ueberlanz (Kurlandya), stanowi attyn. dóbr Warnowicze (Warnowizz). Około 1848 r. własność bar. Fitinghofa, następnie Łepkowskich, z których Seweryn w 1860 r. sprzedaje z Warnowiczami i Rustejkami Aleks. Heynemu.

Zarośle 1.) niem. *Sarosle*, wś istniejąca od r. 1827, na wykarczowanem polu, pow. grudziądzki, poczta w miejscu, par. kat. Mokre; 182 ha (163 roli or., 4 łąk); 1885 r. 89 dm., 139 dym., 599 mk., 103 kat., 496 ew. R. 1801 wydał fiskus włościanom Dusocina kawał lasu w wieczystą dzierżawę, która następnie na dziedziczną własność została zamienioną. Z 16 włościan odebrał każdy 9 morgów i 125 pręt. kwadr. (ob. „Gesch. des Graudenzer Kreises“ v. Froehlich, str. 161). Por. *Kłódka* i *Mokre*. 2.) **Z.,** wś i leśn., pow. brodnicki, st. poczt. Zbiczno, par. kat. Żmijewo; 1885 r. 7 dm., 56 mk. W 1789 r. 4 dymy. 3.) **Z.**, niem. *Sarosle*, kol. do Lińska, pow. świecki, st. poczt. i par. katol. Śliwice; 1885 r. 21 dm., 119 mk. *Ks. Fr.*

Zarosła, wś, pow. borysowski, w 1 okr pol. chołopienickim, gm. Łosznica, o 26 w. od Borysowa, ma 7 osad; grunta lekkie. *A. Jel.*

Zarow, rzeka, dopływ morza Baltyckiego, w dawnej ziemi Lutyków, a później Marchii północnej.

Zarowce 1.) wś, pow. orszański, gm. Starosiele (o 14 w.), zapasowy śpichlerz gminny. 2.) **Z.,** wś włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Rzesza (o 2 w.), o 14 w. od Wilna, 2 dm.. 23 mk. katol. (w 1865 r. 7 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Kapituła.

Zarowice, wś, pow. mohylewski, posiada kaplicę katol. par. Szkłów.

Zarowie, kol. czynszowa, w pow. włodawskim, ob. *Lejno*.

Zarowie 1.) wś nad rzką Miejką, prawym dopł. Dźwiei, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Czernichów, o 49 w. od Nowogródka, ma 13 osad; miejscowość bezleśna, lekko falista, łąki i grunta wyborne, pszenne. 2.) **Z.**, fol., pow. sieński, od 1879 r. mieszcz. Hałuzo, 136 dzies. (18 roli, 7 łąk, 40 lasu). 3.) **Z.,** wś, pow. sieński, gm. Bóbr (o 3 w.), zapasowy śpichlerz gminny. 4.) **Z.**, wś, pow. sieński, gm. Lisiczyn (o 16 w.), ma 20 dm., 116 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 5.) **Z.**, zaśc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 31 w. od Wilejki, 2 dm., 11 mk. katol. 6.) **Z.**, fol., pow. drysieński, 100 dzies., stanowi atynn. Antonowa, dawniej Hłasków, obecnie Tenisowyeh.

Zarowie, przedmieście Glinian, pow. przemyślański.

Zarowiecze, fol., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorełe, o 48 w. od Ihumenia, własność Januszkiewiczów; ma 3 włóki. *A. Jel.*

Zarowina (w dok. z 1252 r.), ob. *Rothsyrben*.

Zarównia, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Serby, ma 30 dusz włościan, 107 dzies. ziemi włośc. Należy do dóbr Kurczyce, własność z Kuczyńskich hr. Męcińskiej. *L. R.*

Zarównie, wś, w pow. mieleckim, leży na wschód (2 klm.) od Padwi a 10 klm. na płd. od Baranowa nad Wisłą. Liczy 102 dm. i 405 mk. (190 męż., 215 kob.), 390 rzym.-kat. i 15 izr. Graniczy na płd. z Piechotami, na wschód z Zachwiejowem a na płn. z Gołego Wolą. Osada ta powstała już po r. 1662 i była do najnowszych czasów częścią Padwi, dla tego obszar tabularny i włościański podano w opisie Padwi. *Mac.*

Zarownoje, fol., pow. połocki, wraz ze Śniatkowem ma 56 dzies. w części Dyonizego Siwochy i Załęskiego i 60 dzies. w części należącej do Zaleskich.

Zarowskie (w Lib. Ben. Łaskiego, II, 422), właściwie *Żdżarowskie*, część wsi Łazin, w par. Oszkowice (dziś pow. łowicki). W reg. pobor. z 1552 r. podana jest: *Zdzarowska wieś* a w r. 1576 wymieniono: *Wzdary* i *Łaznino* (dziś Łazin) *Muzdzarowskie*. Dziś istnieje tu wś *Żdżary*, należąca do par. Wieliszew.

Zaroże 1.) al. *Borowinka*, zaśc. nad rzką Oresą, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Horki, par. katol. Hłusk, o 81 w. od Bobrujska, własność Sołtanów, $1^1/_4$ włóki, należy do domin. Horki. 2.) **Z.,** uroczysko osiadłe, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Zabołocie, odl. o 81 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Zarożeny, wś, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, leży między Szyrowcami

a Kliszkowcami, ma cerkiew, 242 dm., fabrykę mączki cukrowej. Własność Rafałowiczów.

Zarożna, wś nad rzką Tetleżką, pow. zmijewski gub. charkowskiej, gm. Zarożna, o 40 w. od Zmijewa, 582 dm., 2659 mk., zarząd gminy, cerkiew.

Zarrach, ob. *Kokotek.*

Zarszyn, mtko, w pow. sanockim, zbudowane u źródeł Pielnicy, dopł. Wisłoka z lew. brzegu, na międzyrzeczu Wisłoka i Sanu, ma parafią rzym.-kat., st. kolei (38 klm. na zach. od Jasła, 34 klm. na wschód od Sanoka), pocztę, telegraf i szkołę ludową 4-klas. Prócz kolei prowadzi przez Z. droga rządowa podkarpacka z Jasła do Sanoka. Uboga osada, prawie wieś, przedstawia się malowniczo z okien wagonu, ze swym nowym kościołem murowanym, i z wieżą, wzniesionym w r. 1882 i panującym nad całą osadą. Z. liczy 193 dm. i 959 mk. (443 męż., 516 kob.), 825 rz.-kat., 6 gr.-kat. i 128 izr. Pos. tabularna dzieli się na 2 korpusy: Z. miasteczko i Z. przedmieście (Kazim. Wiktora), obie mają 2003 mr. przestrzeni, w tem 767 mr. lasu; pos. mn. ma 598 mr. roli, 193 mr. łąk i ogr., 162 mr. past. i 69 mr. lasu. Gospodarstwo rolne na obszarze większym słynęło niedawno jako wzorowe. Dwór stoi na wyspie śród stawu. Niewiadomo kiedy osada otrzymała prawo miejskie, prawdopodobnie jednak w końcu XIV w., jako osada niemiecka, nazwana od piękności miejsca „Sehrschoen". W r. 1441 dziedzic Z. Piotr ze Smolic Pieniążek h. Szreniawa, kasztelan sanocki, powiększył uposażenie parafii. W XVI w. zajęli kościół protestanci a w r. 1624 spalili miasto i kościół Tatarzy. W r. 1644 posiadał Z. Błoński i wtenczas wyrokiem trybunału oddano kościół i odebrane grunta parafialne katolikom. W XVIII w. nabyło tę majętność kolegium jezuitów w Krośnie, poczem w 1659 r. nadał im biskup Wacław Sierakowski zarząd parafii. Po zniesieniu zakonu utworzono na nowo świecką parafią. Do niej (dyec. przemyska, dek. sanocki) należą, prócz Z. i przedmieścia, wsi: Długie, Nowosielce, Gniewosz i Posada Zarszyńska. Z. graniczy na płd. z Posadą Zarszyńską, na wsch. z Długiem, na zach. z Beskiem a na płn. z Bażanówką. *Mac.*

Zarszyńska Posada, ob. *Posada* 5).

Zartyny, wś w dobrach Leśnictwo, pow. władysławowski, ob. *Żaltyny.*

Zartzig (niem.), w dok. *Srachto*, wś w Pomeranii, pow. Saatzig, par. katol. Starogard. R. 1229 potwierdza książe Barnim joanitom ich posiadłosci, między niemi i wś pomienioną (ob. Perlbach: P. U. B., str. 36).

Zarub, stary gród z X w., ob. *Mlijów* (t. VI, 520) i *Zarubińce.*

Zarubane, wś nad bezim. dopł. Uborcia, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. i par. prawosł. Bujnowicze, o 54 w. od Mozyrza; grunta lekkie, łąk obfitość. *A. Jel.*

Zarubczyki, ob. *Zarembczyki.*

Zarubek, wś, część Ostrawy Polskiej, w pow. frysztackim. Szkoła ludowa 3-klas.

Zarubenki, wś, pow. porzecki gub. smoleńskiej, gm. Ińkowo, 30 dm., 184 mk., cerkiew, dom przytułku.

Zarubicze 1.) wś włośc. i folw., pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Łasza, o 20 w. od Grodna. Wś ma 22 dm., 211 mk., cegielnię, 250 dzies. ziemi włośc. (28 łąk i pastw., 11 lasu); folw. należy do Pusłowskich i wraz z folw. Podgórze, Bojary i Domanowszczyzna ma 3008 dzies. (896 łąk i pastw., 527 lasu, 195 nieuż.); gorzelnia. Była tu st. poczt. między Grodnem a Alekszycami. 2.) **Z.,** uroczysko, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Indura, należy do dóbr Adelkowszczyzna, Poczobutów. 2.) **Z.**, uroczysko, tamże, należy do dóbr Podgórze, Aleksandrowiczów.

Zarubiec, dobra, pow. klimowicki, od 1878 r. własność Usakowskiej, 872 dzies. (95 roli, 36 łąk, 700 lasu).

Zarubiele, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 26 w. od Telsz.

Zarubieże, wś, pow. wiaziemski gub. smoleńskiej, o 40 w. od Wiaźmy, przy trakcie ku Smoleńskowi, leżała według podania na granicy rossyjsko-polskiej, traktatem 1634 r. ustanowionej.

Zarubin, folw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 54 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Dołhinowa do Dzisny, 1 dm., 4 mk. katol.

Zarubińce 1.) wś nad Dnieprem, pow. kaniowski, w 1 okr. pol., gm. i par. Trachtymirów (o 6 w.), odl. o 25 w. od Kaniowa, ma 344 mk. W 1740 było tu 12 dm., w 1792 r. 27 dym. i 232 mk., w 1863 r. 280 mk. Wraz z odległą o 3 w. wsią Monasterek należała w epoce uwłaszczenia włościan do Hudim-Lewkowiczów i miała 1278 dzies., z których do 450 dz. odeszło do włościan. Wś ta przypomina starodawne miasto Zarub, które odegrało pewną rolę śród waśni książęcych i po raz pierwszy wspomniane było w latopisach pod r. 1145. Podług podania ludowego było 70 cerkwi i 2 monastery, na przestrzeni od Trachtymirowa do Z. Por. *Trechtymirów* (t. XII, 458). Na przeciwległym brzegu Dniepru było dawniej sioło Mażewo a o 8 w. poniżej na Dnieprze leżący Perejasław miał być tylko przedmieściem Zarubu. 2.) **Z.** al. *Szarnypole*, wś nad Tykiczem Uhorskim, pow. lipowiecki, w 3 okr. pol., gm. Cybulów, par. katol. Monasterzyszcze, odl. o 65 w. od Lipowca, ma 835 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 1250 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Paraskiewii, wzniesioną w 1742 r. i uposażoną 37 dzies. Na gruntach wsi znajduje się kilka starych mogił i ślady wałów. Rz. Tykicz w miej-

scu tem stanowi granicę pow. lipowieckiego od taraszczańskiego, niegdyś zaś była rubieżem pomiędzy Tetyjowszczyzną i Humańszczyzną. Drogą wiana od Jełowickich przeszły Z. do Rohozińskich. 3.) **Z.**, wś, w płn.-zach. zakątku pow. skwirskiego, w 3 okr. pol., gm. i par. kat. Chodorków (o 12 w.), odl. o 45 w. od Skwiry, ma 873 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 918 mk. prawosł. i 60 katol.; wraz ze wsią Teresówką 3206 dzies. Posiada cerkiew Pokrowską, wzniesioną w 1746 r. i uposażoną 48 dzies. ziemi, i kaplicę katol. dekanatu skwirskiego. Wś leży o 6 w. od rz. Hujwy, która stanowiła granicę (rubież) dawnego Wołynia od ks. kijowskiego. Z. wraz z Teresówką należą do Pruszyńskich. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. własność pani wileńskiej, w zastawie, płaci od 8 dym., 6 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 85). W 1600 r. własność Jadwigi z Falczewskich ks. Romanowej Kirykowej Ružyńskiej, w 1607 r. Romana i Zofii z Karabczowa ks. Ružyńskich, w 1624 r. Zofii z Karabczowa 2-do voto Chodkiewiczowej (ibid., t. II). *J. Krz.*

Zarubińce 1.) wś, pow. skałacki, 5 klm. na płd. od Skałatu, 7 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Grzymałowie. Na płd. leżą Hlibów i Poznanka Hetmańska, na zach. Poznanka Gniła, na płn. Krzywe, na wsch. Ostapie. Środkiem obszaru płynie pot. Gniła. Zabudowania wsi leżą na płn. Własn. więk. ma roli or. 710, łąk i ogr. 81, past. 92 mr.; wł. mn. roli or. 844, łąk i ogr. 45, past. 9 mr. W r. 1890 było 124 dm., 695 mk. w gm., 8 dm., 69 mk. na obsz. dwor. (430 gr.-kat., 290 rz.-kat., 44 izr.; 438 Rus., 316 Pol.). Par. rz.-kat. w Grzymałowie, gr.-kat. w Poznance Gniłej. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 1260 złr. i młyn. 2.) **Z.**, wś, pow. zbarazki, 7 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Zbarażu. Na płd. leżą Iwaszkowce i Zbaraż Stary, na wsch. Załuże, na płn. Nowiki, na płn.-zach. Opryłowce, na zach. Dubowce (w pow. tarnopolskim). Na wsch. wznosi się wzgórze „Kozacki Horb“. Zabudowania wsi leżą na płn.-zach. Wł. więk. ma roli or. 657, łąk i ogr. 63, past. 10, lasu 233 mr.; wł. mn. roli or. 544, łąk i ogr. 72, past. 2, lasu 1 morg. W r. 1890 było 75 dm., 485 mk. w gm., 28 dm., 77 mk. na obsz. dwor. (431 gr.-kat., 121 rz.-kat., 10 izr.; 431 Rus., 121 Pol., 10 Niem.). Par. rz.-katol. w Opryłowcach, gr.-kat. w miejscu, dek. zbaraski. Do parafii tej należą Iwaszkowce i Opryłowce. We wsi jest cerkiew p. w. św. Jana, kasa poż. gm. z kapit. 378 złr. i gorzelnia. Samuel ze Skrzypny Twardowski, znany poeta wieku XVII, mieszkał tu jakiś czas po swem ożenieniu, trzymając wieś w dzierżawie od ks. Wiśniowieckich (sukcesorów ks. Zbaraskich). Podczas oblężenia poblizkiego Zbaraża oddziały Chmielnickiego spaliły 1649 r. (w lipcu?) siedzibę poety, który ledwo zdołał unieść swe życie i rękopisy. Wspomina o tej przygodzie w swej „Wojnie Domowej“. *Lu. Dz.*

Zarubiniecka Wolica, pow. skwirski, ob. *Wolica Zarubiniecka.*

Zarubinka, wś, pow. żytomierski, gm. Horoszki, par. prawosł. Krajewszczyzna, w pobliżu Horoszek i Kropiwni.

Zarubino, *Zarębino*, zaśc. nad rzką Borsuczanką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Porpliszcze, o 74 w. od Wilejki, 2 dm., 16 mk.

Zarubka, os., pow. chełmski, gm. Cyców, par. Świerszczów.

Zarubki, wś, pow. horecki, cerkiew paraf. drewniana.

Zaruby, wś, pow. sejneński, gm. i par. Berżniki, odl. od Sejn 2 w., ma 14 dm., 87 mk. W 1827 r. było 6 dm., 41 mk.

Zaruby 1.) wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 27 w. od Telsz. 2.) **Z.**, fol., pow. horecki, gm. Bajewo (o 10 w.), posiada gorzelnię, założoną w 1750 r., która w 1889 r. zatrudniała 10 ludzi, wyprodukowała 187175 st. spirytusu i dała 244 rs. dochodu. Własność ks. Lubomirskich.

Zaruby, grzbiet górski (833 mt.), na obszarze gm. Jastrzębik, w pow. sanockim, zamyka z zach. strony dolinę pot. Jastrzębik.

Zaruckie al. *Klewań*, słoboda nad rzką Klewanią, pow. głuchowski gub. czernihowskiej, gm. Jesmań, 27 dm., 71 mk., 2 młyny wodne, olejarnia, gorzelnia.

Zaruczaj 1.) uroczysko błotne, w pow. bobrujskim, około wsi Jazyl, w gm. Horki. 2.) **Z.**, chutor, pow. piński, na Zarzeczu, o 6 w. na południe od mstka Pohosta Zarzecznego, w gm. Moroczno. *A. Jel.*

Zaruczajsk, wś, pow. piński, w 2 okr. pol., gm. Moroczno, 108 mk; własność Rydzewskiego. *Ks. M.*

Zaruczany, wś, pow. drysieński, par. Oświej.

Zarucze 1.) wś, borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hlewin, par. prawosł. Zabaszewicze, odl. o 28 w. od Borysowa, ma 7 osad. Cerkiew filialna p. w. św. Anny. Miejscowość małoludna, nizinna, grunta piaszczyste. 2.) **Z.** al. *Zaruczewie*, wś, pow. sieński, gm. Kokowczyn, ma 4 dm., 20 mk. 3.) **Z.**, fol., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianowo, okr. wiejski Zarucze, o 66 w. od Wilejki, 6 dm., 29 mk. (1 prawosł., 28 katol.), w 1865 r. własność Hutorowiczów i Daszkiewiczów. W skład okręgu wiejskiego wchodzi wś Otrąbki (Otrubki) i zaśc. Żary, w ogóle w 1865 r. 108 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. 4.) **Z.**, ob. *Zarudecze.*

Zaruczewie 1.) pow. sieński, ob. *Zarucze.* 2.) **Z.**, fol., pow. newelski, ma 48 dzies. w części Kurachów i tyleż w części Karpińskich.

3.) **Z.,** dobra nad Dźwiną, pow. połocki, własność Rodziewiczów, 169 dzies.; bród. 4.) **Z.,** część mta Witebska, ob. t. XIII, 631.

Zaruda, potok, lewy dopływ Strypy wschodniej (lew. dopł. Dniestru).

Zarudawie, wś, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Pieski, o 24 w. od Wołkowyska, ma 56 dm., 519 mk., szkołę, 1017 dzies. ziemi włośc. (318 łąk i past., 36 nieuż.). Niegdyś siołło w dawnem wójtowstwie zielwieńskiem ekonomii grodzieńskiej. Podług „Piscewoj knigi" z 1558 r. graniczyło z siołem Dojlidów, Wolpieńskich oraz z gruntami cerkwi Bielawickiej. Z 8 włók osiadłych płacono 9 kóp 44 gr.

Zarudce, wś, pow. lwowski, 16 klm. na płn.-zach. od sądu pow. we Lwowie, 6 klm. na zach. od urz. poczt. w Kulikowie. Na wsch. leży Kościejów, na płd. Zaszków, Zawadów i Borki Dominikańskie, na zach. Rokitno (pow. gródecki), na płn.-zach. Polany, Mokrotyn, Wiesenberg i Mierzwica (4 ostatnie w pow. żółkiewskim). Płn. część wsi przepływa Kulikówka, płd.-wsch. Niedzielczyna, a część płd.-zach. Młynówka. Zabudowania wsi leżą w dolinie Kulikówki. Zach. część obszaru lesista. Własn. więk. (zakonu dominikanów) ma roli or. 507, łąk i ogr. 139, past. 21, lasu 3670 mr.; wł. mn. roli or. 861, łąk i ogr. 279, past. 92, lasu 9 mr. W r. 1890 było 159 dm., 937 mk. w gm., 10 dm., 117 mk. na obsz. dwor. (647 gr.-kat., 382 rz.-kat., 25 izr.; 879 Rus., 169 Pol., 6 Niem.). Par. rz.-kat. w Kościejowie, gr.-kat. w miejscu, dek. lwowski. Do par. należy Kościejów. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. Dokumentem wydanym w r. 1386 poświadcza Andrzej, starosta ruski, że Mikołaj Słanka sprzedał Beńkowi z Żabokruk posiadłość Zarudce i dworzysko Przedrzymiechy za 70 kóp groszy (Ak. gr. i ziem., t. II, str. 21). W r. 1402 zapisuje Beńko z Żabokruk wieś swą Zarudce dominikanom lwowskim, pod warunkiem że będą odprawiać za niego i familię jego dorocznie pewną ilość mszy (l. c., str. 44). Aktem z r. 1402 zobowiązują się dominikanie lwowscy, że za Beńka z Zabokruk i potomków jego każdego tygodnia czytać będą po kilka mszy z wdzięczności za odebraną w darowiźnie wieś Zarudce (l. c., str. 46). W r. 1559 potwierdza Zygmunt August nadanie Beńka dominikanom (Dod. do Gaz. lwow., 1859, str. 126). *Lu. Dz.*

Zarudcze, ob. *Zarudzie.*

Zarudecza, rzeczka, pow. bobrujski, w gm. Hłusk. Zaczyna się w moczarach okolicy wsi Makowiszcze, płynie na południe pod zaśc. Zarudecze, odtąd zwraca się na wschód, potem na północ pod uroczysko Pohost i ubiegłszy 3 w. ma ujście do rzki Komarówki, praw. dopł. Ptycza. Długość biegu wśród puszcz około 18 w.

Zarudecze 1.) zaśc. nad rzką Zarudeczą, pow. bobrujski, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Hłusk. Mają tu własności szlachta: Wysoccy $1^1/_2$ włóki, Kaczyńscy $2^1/_4$ włóki, Leniewiczowie $3^1/_2$ włóki; grunta lekkie, łąki obfite, pastwiska dostatek. 2.) **Z.** al. *Zarucze,* wś i dobra nad Stochodem, pow. piński, w 2 okr. pol., gm., par. praw. i katol. i st. poczt. Lubieszów (o 1 w.), odl. 70 w. od Pińska. Wś ma 68 osad, 272 mk., cerkiew dawniej paraf., teraz filialną, p. w. Narodzenia N. M. P.; dobra, 1610 dzies., należą do domin. Lubieszów, dawniej ks. Dolskich, obecnie Czarneckich; grunta lekkie, łąk obfitość, rybołówstwo. Niegdyś Z., pod nazwą Zarzecze, należało do dobr Dolsk Nowy al. Lubieszów, Michała ks. Wiśniowieckiego (ob. *Dolsk*). *A. Jel.*

Zarudeczko, wś, pow. zbaraski, 10 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Zbarażu, na samej granicy gub. wołyńskiej. Na płd.-zach. leżą Kapuścińce. Z innych stron styka się wieś z pow. krzemienieckim. Zabudowania leżą na wsch. Własn. więk. ma roli or. 162, łąk i ogr. 34, past. 5, lasu 28 mr.; wł. mn. roli or. 126, łąk i ogr. 40 mr. W r. 1890 było 31 dm., 166 mk. w gm., 2 dm., 4 mk. na obsz. dwor. (51 gr.-kat., 115 rz.-kat., 4 izr.; 51 Rus., 115 Pol., 4 Niem.). Par. rz.-kat. w Zbarażu, gr.-kat. w Krasnosielcach. *Lu. Dz.*

Zarudeczna, rzeczka, w pow. bobrujskim, dopływ Kamionki.

Zarudejka, dobra, pow. mohylewski, od 1877 r. własność Kirkorów, 444 dzies. (70 roli, 30 łąk, 243 lasu).

Zarudiejewka, wś, pow. mohylewski, gm. Połykowicze (o 10 w.), zapasowy śpichlerz gminny.

Zarudje, ob. *Zarudzie.*

Zarudka 1.) przedmieście Pomorzan, w pow. złoczowskim. 2.) **Z.,** wś, pow. złoczowski, 21 klm. na płd.-zach. od Złoczowa, 7 klm. na zach. od sądu pow. w Zborowie, tuż na płn. od urz. poczt. w Zarudziu. Na płn.-zach. Chrabużna, na płn. Urlów, na płn.-wsch. Korzyłów, na płd. Zarudzie. Przez wś płynie Mała Strypa. Wieś ta wchodzi w skład gminy Trawotłoki. W r. 1890 było w niej 34 dm., 188 mk. (146 gr.-kat., 42 rz.-kat.; 159 Rus., 29 Pol.). *Lu. Dz.*

Zarudki, wś nad Wisłą, pow. nowo aleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Wilków, ma 135 mk. Binduga. W r. 1827 było 29 dm., 128 mk.

Zarudki, wś, pow. starokonstantynowski, wchodziła wskład ordynacyi ostrogskiej. Na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej r. 1753 darowana przez ostatniego ordynata Sapieże.

Zarudnickie, jezioro, w pow. grodzieńskim, spływa do Kotry.

Zarudnicze, wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Bienica (o 11 w.), okr. wiejski Zarudnicze, o 43 w. od Oszmiany, 31 dm., 343 mk. prawosł., 20 katol. (w 1865 r. 118 dusz rewiz.); należy do dóbr Zaleś ks. Ogińskich. W skład

okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Michniewicze, Oleniec i Zarudnicze, w ogóle w 1865 r. 320 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych.

Zarudnie, kol., pow. chełmski, gm. i paraf. Świerze, odl. 14 w. od Chełma. Są to kolonie różnej wielkości, od 19 do 59 mr., utworzone około r. 1880 na obszarze folwarcznym.

Zarudno, zaśc., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Teladowicze, par. katol. Kopyl, należy do ordynacyi nieświeskiej ks. Radziwiłłów; miejscowość dość leśna. *A. Jel.*

Zarudyńce 1.) wś, pow. berdyczowski, w 2 okr. pol., gm. Bieliłówka, par. katol. Rużyn, odl. o 53 w. od Berdyczowa, ma 185 mk. W 1651 r. w dziale ks. Konstantego Wiśniowieckiego (ob. t. VIII, 525). 2.) **Z.,** wś nad rz. Kaszlanką, dopł. Bohu, pow. bracławski, okr. pol., par. kat., sąd i st. poczt. Niemirów (o 9 w.), gm. Rubań, o 12 w. od Bracławia, ma 58 osad, 354 mk., cerkiew drewnianą, p. w. św. Jana, wzniesioną w 1751 r. i uposażoną 40 dzies. ziemi, z 686 parafianami. Należy do klucza niemirowskiego, dawniej hr. Potockich, Strogonowych, dziś ks. Szczerbatowej. 3.) **Z.,** wś, pow. bracławski, okr. pol., par. katol. i st. poczt. Woronowica (o 5 w.), gm. Obodne, odl. o 35 w. od Bracławia, ma 126 osad, 687 mk., 512 dzies. ziemi włośc., 422 dworskiej. 30 cerkiewnej. Grunt po większej części równy, gleba czarna. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną pierwotnie w 1576 r., z 830 parafianami. Własność dawniej Gnatowskich, Rakowskich, dziś Przesmyckich. *Dr. M.*

Zarudzie, wś i fol., pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Nielisz. Fol. należy do klucza zwierzynieckiego w dobrach ordynacyi, ma 447 mr. Por. *Łapiguz.* W 1827 r. było 25 dm., 150 mk., par. Szczebrzeszyn.

Zarudzie 1.) osada, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Radwanicze, własność Gutowskich, 12 dzies. 2.) **Z.,** wś włośc., pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Janowo, o 85 w. od Kobrynia, 439 dzies. ziemi włośc. 3.) **Z.** al. *Nowoszyce*, wś włośc., pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Osownica, o 85 w. od Kobrynia, na płn. od drogi chomsko-pińskiej, 344 dzies. ziemi włośc.

Zarudzie 1.) w dokum. *Zarudcze*, wś nad Stubłą, pow. dubieński, gm. Warkowicze, cerkiew Białobrzeże (filia par. Warkowicze). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do Murawicy pani wileńskiej, która płaci z 7 dym. włośc., od 2 kół młyń. po 24 gr. W 1583 r. wś Zarudcze należy do Murawicy kn. Andrzeja Wiśniowieckiego, wwdy wołyńskiego, który płaci z 8 łanów (Jabłonowski, Wołyń, 49, 108). 2.) **Z.,** miejscowość niegdyś, w dzisiejszym pow. kijowskim, nabyta przez Adama z Brusiłowa Kisiela, wwdę kijowskiego, od Czerlenkowskich i Zmijowskich. Ob. *Nowosiółki* (t. VII, 284). 3.) **Z.,** wś, pow. krzemieniecki, gm. Zarudzie, par. katol. Wiśniowiec, o 30 w. od Krzemieńca (st. poczt.) a 60 w. od Rudni Poczajowskiej (st. dr. żel.), ma 96 dm., 811 mk. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1874 r. kosztem parafian i uposażoną 31 dzies. ziemi. Do parafii należy wś Ołyszkowce (o 1 w.). Własność hr. Grocholskich. Założona nad stawem Żurakowskim w 1564 r. przez kn. Michała, Maksyma i Aleksandra Wiśniowieckich, na gruncie wsi Łanowce, należącej do ziemian hospodarskich pow. krzemienieckiego Antoniego, Dymitra i Sawina Gniewoszowiczów Jełowickich, jak widać ze skargi zaniesionej przez nich d. 10 czerwca 1565 r. (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I, 52). W 1583 r. należy do Kołodna ks. Konstantego Ostrogskiego, który wnosi ztąd z 2 dym., 5 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 130). 4.) **Z**, fol., pow. latyczowski, okr. pol. Zinków, gm. Michałpol, par. praw. Słobódka Michałowiecka, katol. Michałkowce, ma 8 dm., 61 mk.; własność Baranieckich. Ob. *Michałpol.* 5.) **Z.,** wś nad ruczajem Żywym, pow. lipowiecki, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Oratów, odl. o 31 w. od Lipowca, oddzielona od Oratowa błotnistą niziną ruczaju, ma 1208 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 950 mk. prawosł. i 13 katol. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., z drzewa wzniesioną na miejsce dawniejszej w 1856 r. i uposażoną 40 dzies. Z. w zeszłym wieku wraz z Oratowem należało do Orańskich, następnie Kazimierza Puławskiego, wreszcie przed uwłaszczeniem włościan większa część wsi należała do Tytusa Karnickiego (1136 dzies.), pozostała zaś do Józefy Gadomskiej (515 dzies.). 6.) **Z.,** chutor, pow. lityński, gm. Bahrynowce, o 5 w. od Lityna, ma 10 mk. 7.) **Z.,** wś nad Bożkiem, pow. proskurowski, na pograniczu gub. wołyńskiej, okr. pol. Czarny Ostrów, gm. Chodkowce, par. katol. Mikołajów, st. poczt. i dr. żel. Proskurów (o 17 w.), ma 90 osad, 527 mk., 327 dzies. ziemi włośc., 1083 dworskiej z Paszkowcami, 36 cerkiewnej. Wś bezleśna, grunt równy. Cerkiew p. w. św. Trójcy, wzniesiona w 1759 r., z 504 parafianami. Wś należała do ks. Czartoryskich i ich córki ks. Wirtemberskiej, obecnie ks. Abamelik. 8.) **Z.,** wś u zbiegu Irszy z Ryźnią, o 2 w. od ujścia ich do Teterewu, pow. radomyski, w 4 okr, pol., gm. Rozważów, odl. o 42 w. od Radomyśla, na płd.-zach. od Unina, ma 762 mk., fol. zaś 7 mk. W 1784 r. 58 dm. i 318 mk., obecnie zaś (podług Pochilewicza) 971 mk. prawosł. (wraz z częścią leżącą za rzeką, zwaną Stasiewo i należącą do dóbr Worsówka), oprócz tego w całej par. prawosł. 190 katol. i 125 żydów. Włościanie, w liczbie 267 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1057 dzies., ze spłatą po 324 rs. 1 kop. rocznie. Posiada cerkiew p. w. Arch. Michała, z drzewa wzniesioną w 1764 r. a odre-

staurowaną w 1854 r. i uposażoną przeszło 100 dzies. ziemi, po większej części nieużytków. Do par. należą wsi: Biały Brzeg (o 4 w.), Jałcówka (o 5 w.), Janyszówka i Lubowicze (o 6 w.). Z. wchodziła w skład klucza unińskiego dóbr stołowych metropolitów unickich kijowskich, obecnie należy do hr. Branickich, posiadających w Z. i w Michałkach 391 ziemi użytkowej, 7743 lasu i 1383 nieuż. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1581 r. metropolita kijow. płaci z Z. z 4 osiadł. i 2 zagrod., od jednego 1 gr., od drugiego 2 gr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 39). 9.) **Z.**, wś nad bezim. dopł. Połtwy, pow. starokonstantynowski, gm. Kołki, par. kat. Teofipol (na wschód), 45 dm., 342 mk., szkoła, młyn wodny, 175 dzies. ziemi dworskiej, należącej do Popławskich. 10.) **Z.**, ob. *Wydumka.*

Zarudzie 1.) wś, pow tarnopolski, 23 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Tarnopolu, 13 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. w Załoźcach. Na zach. leży Horodyszcze, na płn. i wsch. Obarzańce, na wsch. Jankowce. Zach. część obszaru przepływa Seret. W jego dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 75, łąk i ogr. 3, pastw. 1, lasu 186mr.; wł mn. roli or. 413, łąk i ogr. 38, pastw. 31 mr. W r. 1890 było 62 dm., 408 mk. w gm., 2 dm., 3 mk. na obszarze dwor. (302 gr.-kat., 97 rzym.-kat., 12 izrael.; 272 Rus., 136 Pol.). Par. rzym.-kat. w Załoźcach, gr.-kat. w miejscu, dek. tarnopolski. Do par. tej należą Obarzańce i Jankowce. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2964 złr. 2.) **Z.**, wś, pow. zbaraski, 8 klm. na płd. od sądu pow. i urz. poczt. w Zbarażu. Na zach. leżą Ohrymowce, na płn.-zach. Czerniechowce, na płn. Zbaraż, na wsch. Wałachówka i Stryjówka, na płd. Czerniłów Mazowiecki (w pow. tarnopolskim). Środkiem wsi płynie mały potok w kierunku zach., podążając do Gniezny. Własn. więk. ma roli or. 423, łąk i ogr. 39, pastw. 13 mr.; wł. mn. roli or. 552, łąk i ogr. 34, pastw. 2 mr. W r. 1890 było tu i w Maksymówce 130 dm., 761 mk. w gm., 4 dm., 20 mk. na obszarze dwor. (742 rzym.-kat., 26 gr.-kat., 13 izrael.; 741 Pol., 26 Rus., 14 Niem.). Par. rzym.-kat. w Zbarażu, gr.-kat. w Stryjówce. We wsi jest szkoła 1-klas i kasa poż. gm. z kapit. 327 złr. W XVI w. Z. należały do dóbr Czerniechowce i były własnością Fedora Staweckiego, ożenionego z Katarzyną, córką Stefana Olechnowicza Steckiego (Złota księga, X, 3). 3.) **Z.**, wś, pow. złoczowski, 22 klm. na płd.-zach. od Złoczowa, 7 klm. na zach. od sądu pow. w Zborowie, z urz. poczt. w miejscu. Na płd.-zach. leżą Trawotłoki i Józefówka, na płd.-wsch. Chorościec, na wsch. Cecowa i Pohrebce, na płn. Zarudka. Przez płn. część obszaru płynie Strypa Mała al. Zachodnia, jedno z ramion Strypy i odtąd skręca ku półn.-wsch. do Korszyłowa. Na płd. od zabudowań wiejskich wznosi się wzgórze „Do dęba“ (492 mt.), stanowiące najwyższy punkt w powiecie. Własn. więk. tu, w Jezierzance i Cecowej (dominikanów w Podkamieniu) ma roli or. 716, łąk i ogr. 173, pastw. 4, lasu 7 mr.; wł. mn. roli or. 1976, łąk i ogr. 89, pastw. 81 mr. W r. 1890 było 109 dm., 501 mk. w gm., 7 dm., 98 mk. na obszarze dwor. (447 gr.-kat , 137 rzym.-kat., 15 izrael.; 446 Rus., 156 Pol.). Par. rzym.-kat. w Zborowie, gr.-kat. w miejscu, dek. zborowski. Do par. należą Trawotłoki. We wsi jest cerkiew p. w. Podwyższenia św. Krzyża, szkoła etat. z jęz. wykł. rus. i kasa poż. gm. z kapit. 2384 złr. Z. należało niegdyś do dóbr pomorzańskich. W r. 1743, jak świadczą dokumenty przechowane w urzędzie gminnym, przemieniono tę wieś na miasteczko. Niegdyś istniał tu zamek obronny, z którego tylko ślady wałów pozostały. 4.) **Z.**, ob. *Zaruda.* *Lu. Dz.*

Zarule, mylnie (ob. *Kopanie* 9.), za: *Zarudzie.*

Zarumianka, ob. *Zaremianka.*

Zaruzie Borowe i *Z. Gozdy*, dwie wsi i fol. nad rz. Narwią i Rużem, pow. łomżyński, gm. i par. Miastkowo, odl. 18 w. od Łomży. W r. 1875 fol. Z. Gozdy rozl. mr. 1003: gr. or. i ogr. mr. 298, łąk mr. 103, pastw. mr. 55, lasu mr. 374, zarośli mr. 130, nieuż. mr. 43; bud. mur. 4, drew. 9; płodozm. 10 pol., las nieurządzony; pokłady torfu, wapna. Wś Z. Gozdy os. 27, mr. 60, wś Z. Borowe os. 4, mr. 9, wś Osetki al. Osetno os. 6, mr. 39, wś Gałkówka os. 2, mr. 7. W r. 1827 Z. Borowe miało 6 dm., 45 mk. a Z. Gozdy 14 dm., 100 mk. W r. 1578 wś Zaruzie, wraz z Drogoszewem i Kuleszką płaci od 12 łan. km., 7 zagr. (Pawiń., Mazow., 383). *Br. Ch.*

Zaruzieńskie Osetno, ob. *Osetno.*

Zarużeń, wś, w XVIII w. wchodziła w skład dóbr Bychów i Hołojewszczyzna, w pow. lepelskim. Ob. *Niesin.*

Zarwańce al. *Zarwanica*, wś, pow. winnicki, okr. pol. i gm. Strzyżawka, par. katol. Winnica (o 10 w.), przy trakcie poczt. z Lityna do Winnicy, ma 140 osad., 441 mk., 569 dzies. ziemi włośc., 375 dworskiej w części Bykowskich, 296 Makowskiego i 94 Juchniewiczowej, 33 dzies. ziemi cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Parascewii, wzniesiona w 1853 r., z 556 parafianami; młyn wodny. Była tu fabryka cukru.

Zarwanica, ob. *Zarwańce.*

Zarwanica 1.) folw. w Czernelicy, pow. horodeński. 2.) **Z.**, wś, pow. podhajecki, 19 klm. na płd.-wsch. od Podhajec, tuż na płd. od sądu pow. i urz. poczt. w Wiśniowczyku. Na płd. leży Sapowa, na płd.-zach. Kujdanów (w pow. buczackim), na zach. Kotużów, na wsch. Dobropole. Prawie środkiem obszaru płynie od płn. na płd. Strypa. W jej dolinie leżą zabudowania wsi Z. a na płd. od nich zabudowania wsi Łapajówki, tworzącej

z Z. gminą administracyjną. Własn. więk. ma roli or. 801, łąk i ogr. 66, pastw. 55, lasu 304 mr.; wł. mn. roli or. 1292, łąk i ogr. 117, pastw. 15 mr. W r. 1890 było 165 dm., 1022 mk. w gm., 18 dm., 159 mk. na obszarze dwor. (831 gr.-kat., 245 rzym.-kat., 105 izrael.; 705 Rus., 476 Pol.). Par. rzym.-kat. w Wiśniowczyku, gr.-kat. w miejscu, dek. trembowelski. Do par. należą: Sapowa, Dobropole i Mateuszówka. We wsi jest cerkiew p. w. św. Trójcy, szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 846 złr., młyn i gorzelnia. 3.) **Z.**, wś, pow. złoczowski, 7 klm. na płd.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Złoczowie, przystanek kol. żel. Na płn.-zach. leży Strutyn, na płn. Łuka, na wsch. Płuhów, na płd. Ryków. Płn. część obszaru przepływa Złoczówka. Do niej wpływa opodal stawku mały strumyk, powstający obok folwarku Ekspijarszczyzna. Własn. więk. ma roli or. 52, łąk i ogr. 58, pastw. 44, lasu 396 mr.; wł. mn. roli or. 201, łąk i ogr. 46, pastw. 54 mr. W r. 1890 było 52 dm., 320 mk. w gm., 8 dm., 50 mk. na obszarze dwor. (209 gr.-kat., 126 rzym.-kat., 35 izrael.; 220 Rus., 150 Pol.). Par. rz.-kat. w Złoczowie, gr.-kat. w Strutynie. We wsi jest szkoła 1-klas., gorzelnia, browar i młyn wodny. *Lu. Dz.*

Zarwanka, wś, pow. winnicki, okr. pol. Brahiłów, gm. i par. katol. Tywrów, prawosł. Wasylówka, o 30 w. od Winnicy, ma 42 osad, 296 mk.

Zarwelt (w dok.) ob. *Serpin.*

Zarwinów Kąt, dawne przedmieście Halicza (ob. t. III, 17).

Zarybinek, wś nad jeziorem t. n., pow. lubawski, st. p. Rybno, par. kat. Rumian; 217 ha (143 roli orn., 41 łąk); 1885 r. 11 dm., 17 dym., 79 mk.; 72 kat., 7 ew. W 1789 r. 3 dymy. Wś wchodziła w skład dóbr biskupów chełmińskich, w kluczu lubawskim.

Zarybinek, jezioro, w pow. lubawskim, ob. *Rybin.*

Zarybniki, wś, pow. sieński, gm. Maszkany, 10 dm., 53 mk.

Zaryca, *Zarzyca*, wś nad Niemnem, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Hoża, o 8 w. od Grodna, 372 dzies. ziemi włośc. (29 łąk i past., 4 lasu, 81 nieuż.). Niegdyś sioło w dawnej ekonomii grodzieńskiej. Według „Piscewoj knigi“ z 1558 r. graniczy z siołami: Grandziec (dziś Grandzicze), Męczyńskim, gruntami mstka Oskiego i rz. Niemnem. „W tem siole nad włók 21 dla gruntu podłego piaskowatego, nikczemnego nad zwysz jest naddanych morg 24, od płatu wolnych“.

Zaryck, ob. *Zarzyck.*

Zarydzielnica, chutor, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odryżyn, o 81 w. od Kobrynia, należy do dóbr Glinna, Prozorowych.

Zaryń, wś, pow. kolski, gm. i par. Lubotyń, odl. od Koła 27 w., ma 29 dm., 235 mk. W r. 1827 było 3 dm., 33 mk. Por. *Ryń.*

Zarynie, wś, pow. płoński, gm. Modzele, par. Nowemiasto, odl. 18 w. od Płońska, ma 5 dm., 40 mk., 95 mr. W r. 1827 było 4 dm., 31 mk. Jako wś czynszowa wchodziła w skład dóbr golądkowskich (własność bisk. płockich, następnie skarbu). W 1821 r. spotykamy 3 osady czynszowne, 30 morgowe, wysiewające po $3^1/_2$ korc. jarzyny i tyleż. ozim., zbierające po trzy wozy siana i opłacające 90 złp. czynszu do Golądkowa. Chałupnik jeden (szewc), razem 10 męż., 11 kob.; 6 koni, 5 krów, 3 świń. Włościanie zajmowali się furmanką. Część wsi Z. wchodziła w skład dóbr Nowe Miasto. *Lu. Krz.*

Zaryska góra (482 mt.), na praw. brz. Sanu, na obszarze Mrzygłodu, w pow. sanockim.

Zaryski, przyl. gm. Glińsko, w pow. żółkiewskim.

Zaryszyn, wś i folw., pow. miechowski, gm. Książ Wielki, par. Książ Mały, odl. 24 w. od Miechowa. W r. 1827 było 28 dm., 170 mk. W r. 1879 folw. Z. z attyn. Bugaj rezl. mr. 1170: gr. or. i ogr. mr. 688, pastw. mr. 2, lasu mr. 449, nieuż. mr. 31; bud. mur. 6, drew. 8; las urządzony. Wś Z. os. 28, mr. 251. W połowie XV w. dziedzicem wsi był Mikołaj Kowalowski h. Ossorya. Łany kmiece, w liczbie 24, dawały dziesięcinę snopową i konopną, wartości do 20 grzyw., biskupowi krakow., folwark rycerski zaś dawał plebanowi w Książu Małym, wartości do 8 grzyw. (Długosz, L. B. II, 85). W r. 1581 Andrzej Gołuchowski płaci tu od 20 półłanków, 3 czynsz., 3 zagr. bez roli, 1 karczmy, $^1/_4$ łanu karczm., 1 rzem. (Pawiń., Małop., 84). *Br. Ch.*

Zaryte, wś, pow. garwoliński, gm. Kłoczew, par. Żelechów, ma 20 dm., 107 mk., 509 mr. W r. 1827 było 15 dm., 98 mk. W r. 1569 wś wchodziła w skład ststwa stężyckiego, miała $8^1/_2$ łan. km., 2 zagr. (Paw., Małop., 340).

Zaryte, wś, pow. myślenicki, w okolicy górskiej, wzn. 438 mt. n. p. m., w dolinie Raby, przy gościńcu z Mszany Dolnej do Jordanowa, 5 klm. na zach. od Rabki, miejsca kąpielowego. Chaty są rozrzucone, po części przy gościńcu, po części nad Rabą. Przy wsi stacya kolei żel. (103 klm. od Suchej, 71 klm. od Nowego Sącza). Par. rzym.-kat. w Rabce. Wś liczy 96 dm. i 593 mk. (294 męż., 299 kob.) rzym.-kat. Pos. tabularna jest attynencyą Rabki i ma tylko 2 mr. 1132 s. kw.; pos. mn. 641 mr. roli, 19 mr. łąk, 223 mr. pastw. i 170 mr. lasu. W XVI w. należało Z. do parafii w Łętowni a w r. 1581 (Paw., Małop., 46) liczyło 2 łany km., 2 komor. bez bydła i półłanek sołtysi. Wś zasłania od północy Wielki Luboń (1023 mt., na zach. granicy z Rabką, na wsch. z Rabą Ni-

żnią, na płd. ma górę Grzebień (679 mt.), która ją oddziela od Słonego. *Mac.*

Zarytowo, wś nad bezim. dopł. Wiedźmy, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Lachowicze, o 77 w. od Słucka, ma 42 osad; miejscowość małoleśna, grunta urodzajne. *A. Jel.*

Zarywiec al. *Dubicze*, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Brzozowo Nowe, o 20 w. od Bielska. Wchodziła w skład ststwa Kleszczele.

Zaryzy, góra (372 mt.), śród lasów w Jabłonowie, pow. husiatyński, na 43° 29′ wsch. dług., 49° 9′ płn. szer. Karta wojsk., 9, XXXIII).

Zaryże, dobra lenne, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Krukowicze, własność Goleniszczewa Kutuzowa, około 364 włók. *A. Jel.*

Zarżawa, zaśc. nad rz. Talką, pow. ihumeński.

Zarżawka, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Omelno, o 68 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Zarzeck 1.) okolica szlach., pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Rohoźna, o 20 w. od Kobrynia, $69^1/_2$ dzies. (12 łąk i past., 7 lasu). 2.) **Z.** *Filipowicze*, dobra, tamże, własność Grodzkich, $121^1/_2$ dzies. (36 łąk i past., 16 lasu, 1 nieuż.). 3.) **Z.,** białor. *Zareck*, jezioro, w pow. pińskim, przy drożynie ze wsi Borowej do Ciołkowicz Wielkich, w gm. Kuchecka Wola; ma obszaru $^3/_4$ w. Wypływa z jeziora bezim. rzeczka, uchodząca od lew. brzegu do Styru.

Zarzecką, puszcza królewska, pow. piński, opisana w inwentarzu z XVI w. (ob. Rewizya puszcz, od str. 9—11). *A. Jel.*

Zarzecka Sotnia, część mta powiat. Horki, w gub. mohylewskiej.

Zarzeckie, *Zarieckoje*, jezioro, w pow. rohaczewskim; rocznie poławia się około 30 pudów ryb.

Zarzeckie (*Zarjeckie*), wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 31 w.), okr. wiejski Woropajewszczyzna, o 92 w. od Dzisny, 3 dm., 26 mk. prawosł. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.).

Zarzecko, ob. *Zarzyck*.

Zarzecz 1.) wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 48 w. od Szawel. 2.) **Z.** *Bejłłoka*, wś, tamże, o 49 w. od Szawel. 3.) **Z.,** zaśc. skarb. nad rzką Kiewną, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 21 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk, katol.

Zarzeczanie, wś włośc., pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Podorosk, 133 dzies. ziemi włośc.

Zarzeczanka, przysiołek, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 6 w.), okr. wiejski Łojbiszki, 8 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Świrany.

Zarzeczany 1.) wś włośc., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Gródek, o 37 w. od Białegostoku, 357 dzies. ziemi włośc. (33 łąk i past., 165 nieuż.). 2.) **Z.,** wś włośc., pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Szymki, ma z os. Rakowszczyzna 393 dzies. ziemi włośc. (61 łąk i past., 2 lasu, 12 nieuż.). 3.) **Z.,** wś, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol , gm. Tołoczmany, o 11 w. od Wołkowyska, 64 dzies. ziemi włośc. 4.) **Z.,** wś, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Świsłocz, o 28 w. od Wołkowyska, 40 dzies. ziemi włośc. 5.) **Z.** *1* i *2*, dwie wsi, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Roś, o 24 w. od Wołkowyska, 326 i 79 dzies. ziemi włośc. 6.) **Z.** al. *Inowo*, zaśc. nad jez. Ukle, pow. dziśieński, w 3 okr. pol., gm. Woropańszczyzna, okr. wiejski Zajnów, o 69 w. od Dzisny, 1 dm., 12 mk. prawosł. Ob. *Inowo*. 7.) **Z.,** wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Bielica (o 3 w.), o 28 w. od Lidy, 10 dm., 114 mk. Podług spisu z 1865 r. było 15 dusz rewiz. w części należącej do dóbr Jelna, Jeżewskich, 16 dusz w części do dóbr Iztoki, ks. Witgensteina i 7 dusz w części skarbowej. 8.) **Z.,** wś, pow. lidzki, w 4 okr., gm. Zabłociszki (o 10 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Potockich, Lebiodka, 31 dusz rewiz. Por. *Lebiodka*. 9.) **Z.,** wś włośc. nad rzeką Pietuszką, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 16 w. od Wilna, 4 dm., 39 mk. katol.

Zarzecze, dawniej *Zarzecze Kościelne*, wś nad rz. Rawką, pow. rawski, gm. i paraf. Boguszyce, ma 10 dm., 89 mk., 191 mr. W r. 1827 było 7 dm., 49 mk. Na początku XVI w. wś ta, dawna własność kościoła paraf. w Boguszycach, miała 6 kmieci na półłankach, dających plebanowi po 10 gr. czynszu rocznie i po 6 gr. za dziesięcinę tudzież po groszu za kolędę. Odrabiali jeden dzień w tygodniu dla plebana. Graniczyła ze wsiami: Dzierdziałów (Dziurdziuły) i Łochów (Łaski, L. B., II, 297). W reg. pobor. z 1579 r. nie podano tej wsi. 2.) **Z.,** wś nad rzką Widawką, pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Kaszewice, ma 18 dm., 214 mk., 215 mr. Wchodziła poprzednio w skład dóbr Kaszewice. W 1827 r. było 14 dm., 90 mk. 3.) **Z.** al. *Zarzyk*, os. młyn. w dobrach Kamieńsk, pow. piotrkowski. 4.) **Z.,** wś i fol., pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyn, odl. od Kozienic 28 w., ma 30 dm., 121 mk., 270 mr. dwor. (139 mr. roli) i 13 os., 130 mr. włośc. W 1827 r. było 7 dm., 89 mk. 5.) **Z.,** wś, pow. iłżecki, gm. Tarczek, par. Świętomarz, odl. od Iłży 33 w., ma 8 dm., 83 mk., 105 mr. Należała do dóbr Łomno. W 1827 r. było 3 dm., 14 mk. 6.) **Z.,** dawniej *Z. Błotniste*, wś nad rz. Koprzywianką, pow. sandomierski, gm. i par. Koprzywnica, odl. od Sandomierza 14 w. Część zwana dziś Z. Suprymowane (poklasztorne) ma 13 dm., 81 mk., 217 mr.; Z. Poduchowne (pokościelna własność) ma 5 dm., 43

mk., 103 mr. W 1827 r. było 17 dm., 116 mk. Domysł Helzla, przyjęty przez wydawcę Kod. małopol. (II, 12, 21), jakoby „Zesie“ i „Senich“, osady wymienione w aktach uposażenia klasztoru jędrzejowskiego, miały oznaczać to Zarzecze, jest niewątpliwie mylny. To Zarzecze powstało zapewne dość późno na obszarze Błonia, należącego do klasztoru koprzywnickiego. Jeszcze w r. 1578 podają je reg. pobor. jako „Blonie seu Zadruze“ (Zadroże). Opat koprzywnicki płaci tu od 8 os., 2 łan. 7.) **Z.**, wś, pow. olkuski, gm. i par. Pilica, odl. 30 w. od Olkusza. Jestto przedmieście miasta Pilicy. Znajdują się tu zakłady fabryczne. Młyn parowy przerabiający około 30000 korcy zboża, browar większych rozmiarów i farbiarnia. W 1827 r. było 22 dm., 125 mk. 8.) **Z.**, wś, pow. olkuski, gm. Jangrot, par. Gołaczowy, odl. 15 w. od Olkusza. W r. 1581 biskup krakow. płaci tu od 6 łan. km.; Maurycy Wilczek od 1 łanu sołt., 1 zagr. bez roli (Paw., Małop., 27). W 1827 r. było 27 dm., 215 mk. 9.) **Z.**, *Przedmieście* i *Z. Zagrodnicy*, wś, pow. włoszczowski, gm. Moskorzew, par. Szczekociny, leży pod Szczekocinami, odl. 29 w. od Włoszczowy, ma 255 os., 714 mr. W r. 1581 we wsi tej, zwanej w reg. pobor. Szczekocińskie przedmieście, płacił Mateusz Szczepanowski od 6 półłan. km., 3 zagr. z rolą, 1 koła kuźniczego, 8 robotników (Paw., Małop., 72). W spisie z r. 1827 podane p. n. Zarzyce Goleniowskie, miały 58 dm., 618 mk. 10.) **Z.**, przedmieście miasta Kraśnika. 11.) **Z.**, fol., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Zamość. Wchodzi w skład dóbr Mokre. 12.) **Z.** al. *Zarzyce*, wś i os. młyn., pow. chełmski, gm. Staw, par. Czułczyce. Wchodziła w skład dóbr Czułczyce. W 1827 r. było 12 dm., 68 mk. 13.) **Z.**, wś, pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Wola Gułowska, ma 5 dm., 33 mk., 82 mr. 14.) **Z.**, pow. sierpecki, ob. *Zarzyce*. 15.) **Z.**, kol., pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł, odl. 8 w. od Lipna, ma 5 dm., 41 mk., 59 mr. Powstała na obszarze Korytkowa. 16.) **Z.**, pow. mazowiecki, ob. *Kobylino-Kulesze*. 17.) **Z.** *Jeleniewskie*, wś nad rz. Hańczą Czarną, pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Jeleniewo, odl. od Suwałk 12 w., ma 11 dm., 103 mk. W 1827 r. 11 dm., 65 mk. 18.) **Z.** *Pawłowskie*, wś, pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Przerośl, odl. od Suwałk 24 w., ma 17 dm., 177 mk. W 1827 r. było 14 dm., 89 mk. 19.) **Z.**, wś, pow. sejneński, gm. i par. Krasnopol, odl. od Sejn 30 w., 1 dm., 7 mk. 20.) **Z.** al. *Zarzeczki*, wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 8 w.), ma 18 dm., 170 mk. W 1827 r. było 11 dm., 123 mk. *Br. Ch.*

Zarzecze 1.) wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Radwanicze, $152^1/_2$ dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.**, wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wołczyn, o 43 w. od Brześcia, 583 dzies. ziemi włośc. (67 łąk i past., 6 lasu, 273 nieuż.) 3.) **Z.**, wś włośc., pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Rohoźna, o 29 w. od Kobrynia, 209 dzies. ziemi włośc. (45 łąk i pastw.). 4.) **Z.**, wś, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Bereza, o 37 w. od Prużany, 590 dzies. ziemi włośc. (101 łąk i pastw., 42 nieuż.). 5.) **Z.**, wś, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Rewiatycze, o 36 w. od Prużany, 272 dzies. ziemi włośc. (136 łąk i past., 8 lasu, 4 nieuż.). 6.) **Z.** *Podelsna*, wś i dobra, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. michajłowska, o 10 w. od Prużany. Wś ma 368 dzies. ziemi włośc. (66 łąk i past., 1 nieuż.), cerkiew, 2 kaplice; dobra, własność Gąsowskich, 530 dzies. (120 łąk i past., 200 lasu, 2 nieuż.). 7.) **Z.** al. *Podrzecze Żabor*, wś, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Pieski, o 98 w. od Słonima, 115 dzies. ziemi włośc. (24 łąk i past., 55 nieuż.). 8.) **Z.**, wś, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Rohotna, o 28 w. od Słonima. 9.) **Z.**, chutor, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół, o 48 w. od Słonima, 21 dzies. (3 łąk i past., 2 nieuż.); własność Żychów. 10.) **Z.**, wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Byteń, o 29 w. od Słonima, 902 dzies. ziemi włośc. 11.) **Z.** al. *Juryzdyka*, wś, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Izabelin, o 15 w. od Wołkowyska. Porów. *Gniezno*. 12.) **Z.** *Królewszczyzna*, dobra, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecz, własność Kurhanowiczów, 306 dzies. (15 łąk i past., 51 lasu, 58 nieuż.). 13.) **Z.** al. *Pohulanka*, fol., pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Pieski, należy do dóbr Pacewicze, Styrnejków. 14.) **Z.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Dryświaty, własność Stommów, 8 dzies. (3 lasu). 15.) **Z.**, dobra i dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, par. Widukle, o 22 w. od Rossień. W 1860 r. dwór należał do Ukrynów. 16.) **Z.**, wś, pow. rossieński, par. Tenenie. 17.) **Z.**, wś nad rz. Świętą, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Wieprze, o 25 w. od Wiłkomierza, przeprawa przez rz. Świętą po drodze ku Upnikom. Własność większa należy do Weleninowych i ma 133 dzies. (5 nieuż.). Wieś w 1859 r. miała 12 dm., 106 mk. 18.) **Z.**, fol., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogowo, o 46 w. od Wiłkomierza. 19.) **Z.**, fol. nad rzeką Ptycz, pow. bobrujski, w 3 okr. pol., gm. i par. kat. Hłusk (o 3 w.), gdzie też poczta, telegraf, doktór i apteka, odl. 44 w. od Bobrujska, ma 113 włók. Dość długo własność rodziny Nerezjuszów, przez wiano Stanisławy, córki Stanisława Nerezjusza, przechodzi do Legatowiczów. Grunta piaszczyste, łąki wyborne, lasu dostatek. Przy Z. był folw. Podzamcze, oddany jako wiano Wołodźkowej, wnuczce Stanisława Nerezjusza. 20. **Z.**, pow. bobrujski, ob. *Słobódka* 28). 21.) **Z.**, dobra nad Pli-

są, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hlewin, o 20 w. od Borysowa, własność Świdów, mają 2347 dzies. 22.) **Z.** al. *Zareczje*, wś nad rzeczką Mraj, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Osowo, w pobliżu Dziedziłowicz, o 64 w. odl. od Borysowa, ma 20 osad. 23.) **Z.,** białor. *Zareczje*, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ziembin, o 37 w. od Borysowa, ma 7 osad; miejscowość falista. 24.) **Z.,** *Zareczje* al. *Kociele* (ob.), dwie w pobliżu siebie leżące wsi, pow. borysowski, gm. Pleszczenice, o 66 w. od Borysowa, niegdyś nadane przez w. ks. Witolda kościołowi hajeńskiemu, potem trzymane przez kapitułę mińską; miejscowość dość leśna. 25.) **Z.** al. *Zarecze*, wś i fol., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, paraf. kat. Błonie, o 41 w. od Ihumenia. Fol., własność Krzyżanowskich, ma przeszło 2 włóki. 26.) **Z.** *Większe* i *Mniejsze*, dwie wsi, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemków. Z. Większe miało 43 dusz, 120 dzies., Z. Mniejsze 11 dusz, 80 dzies. Należały do dóbr Sołomerecze (ob. t. XI, 61). 27.) **Z.** al. *Zarecze*, wś nad rz. Wiaczą, lew. dopł. Świsłoczy, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemków, o 16 w. od Mińska, ma 12 osad; miejscowość lekko falista, łąki dobre, grunta szczerkowo-gliniaste. 28.) **Z.,** fol., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemków, par. katol. Kalwarya, własność Moszczyńskich, należy do dom. Bancarewszczyzna. 29.) **Z.,** dwa fol., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siennica, o 18 w. od Mińska. Jeden folw. własność Matusewiczów, ma $2^3/_4$ włóki; drugi, Sawickich, przeszło $2^1/_2$ włóki. 30.) **Z.,** białorus. *Zarecze*, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. i gm. Raków, o 42 w. od Mińska, ma 7 osad; miejscowość falista, grunta szczerkowe. 31.) **Z.,** zaśc., pow. miński, w 3 okr. pol. i par. kat. Kojdanów (o 9 w.), gm. Stańków, o 38 w. od Mińska; należy do do dom. Stańków hr. Czapskich; grunta szczerkowe, miejscowość małoleśna. 32.) **Z.,** białorus. *Zarecze*, wś nad bezim. dopł. Suły, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Zasule, o 63 w. od Mińska, ma 38 osad; grunta lekkie. 33.) **Z.** *Bronzowe* al. *Bronzowe* al. *Bronzowa*, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemków, o 6 w. od Mińska. 34.) **Z.** *Kołyszkowskie*, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemków, o 12 w. od Mińska. 35.) **Z.,** *Zarecze*, osada, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Koszelewo, o 14 w. od Nowogródka. 36.) **Z.,** *Zarecze*, wś nad bezim. dopł. Jatry, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Poczepowo, o 3 mile od Nowogródka, ma 20 osad; grunta szczerkowo-gliniaste, urodzajne. 37.) **Z.,** *Zarecze*, wś nad rz. Uszą, lew. dopł. Niemna, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Jeremicze, o 40 w. od Nowogródka, ma 5 osad; grunta lekko faliste, urodzajne, łąki dobre. 38.) **Z.,** *Zarecze*, zaśc. przy ujściu Sienieżycy do Łani, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Korelicze, odl. 3 mile od Nowogródka, ma 3 osady; miejscowość bezleśna, grunta pszenne. 39.) **Z.,** fol. i zaśc. nad rz. Szczarą, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. i par. katol. Darewo, o 71 w od Nowogródka; folw., własność Porcianków, ma $3^3/_4$ włóki; zaśc. 9 osad; okolica dość malownicza, grunta urodzajne, łąk dostatek. 40.) **Z.,** wś poradziwiłłowska nad bezim. dopł. Uszy, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodziej, o 62 w. od Nowogródka a 3 w. od st. Horodzieja dr. żel. mosk.-brzeskiej, ma 27 osad; grunta urodzajne, miejscowość małoleśna. 41.) **Z.,** folw., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodziej (st. dr. żel. mosk.-brzesk. i st. poczt.), odl. 60 w. od Nowogródka, własność Marcinkiewiczów, około 18 włók; grunta wyborowe, szczerkowe. 42.) **Z.,** *Zarecze*, zaśc. i chutor, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Poczepowo, o 26 w. od Nowogródka. 43.) **Z.,** część nizinna pow. pińskiego, ciągnąca się z prawej strony rz. Piny ku Wołyniowi, przerznięta rzekami: Strumień, Styrem, Horyniem i ich licznemi dopływami, oraz mnóstwem drobnych rzeczułek, pokryta bagnami i nieprzebytemi moczarami, w przeciwstawieniu z Zahorodziem (ob.), wyższą częścią powiatu, po lewej stronie Piny leżącą. Zarzecze obejmuje gminy: Lubieszewo, Uhrynicze, Kuchecka Wola, Morocznо, Chojno, Lemieszewicze, Raczysk, Płotnica, Cierebierz, Stolin i w części gm. Brodnica. W ostatnich czasach kanalizacya we wschodniej części Zarzecza dokonana, z powodu przeprowadzenia tędy linii dr. żel., wpłynęła nieco na obniżenie się poziomu wód i tem samem na osuszenie całej miejscowości. Część ta pow. pińskiego bogata jest w lasy, łąki, ptastwo wodne i ryby. Grunta po większej części piaszczyste i torfiaste, są jednak majątki mające dobrą glebę. Szczegóły topograficzne o Z. podał Kontrym w swej „Ekskursyi“ (str. 19). Z. zowią też mieszkańcy Pińska okolicę nad jez. Nobelskiem, o 4 mile od Pińska, słynną z bitwy, którą tu w XIII w. stoczyła Ruś z Litwą. 44.) **Z.,** pow. piński, ob. *Zarudecze*. 45.) **Z.,** folw. poradziwiłłowski, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyzna, o 60 w. od Słucka. 46.) **Z.,** folw. nad rz. Łań, pow. słucki, gm. Łań, o 66 w. od Słucka, należy do ordyn. nieświeskiej ks. Radziwiłłów. 47.) **Z.,** wś poradziwiłłowska nad rz. Howiezną, pow. słucki, w 3 okr. pol., gm. Howiezna, o 81 w. od Słucka, ma 14 osad; grunta szczerkowe, urodzajne, miejscowość małoleśna. 48.) **Z.** al. *Zarecze*, folw., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Teladowicze, o 54 w. od Słucka, ma 1 włókę; własność Jermakowiczów. 49.) **Z.** al. *Dobre* al. *Raków*, wś nad rzkę Natop Biały, pow. czery-

kowski, gm. Koszany, 25 dm., 225 mk. 50.) **Z.**, dobra, pow. czerykowski, od 1872 r. własność Maryi Stosza, 500 dzies. (30 roli, 70 łąk, 300 lasu). 51.) **Z.**, folw., pow. homelski, dziedzictwo Łapickich, 120 dzies. (20 roli, 25 łąk, 40 lasu). 52.) **Z.**, *Zareczje*, wś nad Dnieprem, pow. horecki, gm. Lubinicze (o 8 w.), zapasowy śpichlerz gminny. Ob. *Szkłów*. 53.) **Z.**, wś nad rzką Osinką, pow. mohylewski, gm. Ciecierzyn (o 1 w.), 43 dm., 286 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 54.) **Z.** al. *Ilkowicze al. Adolfów*, dobra, pow. mohylewski, od r. 1873 własność Skrypczyńskich, 2494 dzies. (485 roli, 135 łąk, 1639 lasu); 2 młyny wodne i folusz dają 1530 rs., 3 karczmy 400 rs. 55.) **Z.**, wś, pow. orszański, gm. Kochanowo, ma 31 dm., 196 mk. 56.) **Z.**, wś w pobliżu błota Bolszoje, w pow. orszańskim, gm. Serokorotnia. 57.) **Z.**, dobra, pow. orszański, od 1877 r. własność włośc. Ostaszenko, mają 512 dzies. (60 roli, 30 łąk, 412 lasu); młyn wodny daje 500 rs., karczma 100 rs. 58.) **Z.**, zaśc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 62 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk. starow. 59.) **Z.**, wś nad rz. Autą, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra (Bernowiczów) Czerniewicze, o 25 w. od Dzisny, 5 dm., 51 mk. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.). Był tu młyn wodny i fabryka sukna. 60.) **Z.**, wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Przepieczyce, o 1 w. od gminy a $^1/_2$ w. od Lidy, 5 dm., 137 mk. (podług spisu z 1865 r. 24 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Lida. Obok futor poduchowny t. n., mający 9 mk. 61.) **Z.**, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szczuczyn (o 8 w.), przy trakcie do Grodna, 14 dm., 155 mk. (w 1865 r. 59 dusz rewiz.); należała do Niezabytowskich. 62.) **Z.**, zaśc. nad rzką Baranką, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Traby (o 5 w.), okr. wiejski Czeniewicze, o 28 w. od Oszmiany a 13 od Dziewieniszek, 7 mk. katol. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.). 63.) **Z.**, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Czapskich, Derewno (o 1 w.), o 103 w. od Oszmiany, 14 dm., 105 mk. katol. (w 1865 r. 56 dusz rewiz.). 64.) **Z.**, wś nad Świłką, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Melegiany (o 8 w.), okr. wiejski Polesie, o 28 w. od Święcian, 6 dm., 73 mk. katol. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.); należała do dóbr Świła, Szostaków. 65.) **Z.**, zaśc., pow. święciański, par. Komaje. 66.) **Z.**, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce (o 9 w.), okr. wiejski Zalesie, o 30 w, od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 2 dm., 13 mk. prawosł. (w 1865 r. 6 dusz rewiz.); należała do dóbr Skobierzec, Lipskich. 67.) **Z.**, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Hermaniszki (o 6 w.), okr. wiejski Jarszewicze, o 54 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, 16 dm., 105 mk. prawosł. (w 1865 r. 35 dusz rewiz. w części Komarów, 5 dusz w części Czaplińskiego i 16 dusz w części Sopoćków). 68.) **Z.**, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Iża (o 1), o 36 w. od Wilejki, 13 dm., 122 mk. (podług spisu z 1865 r. 22 dusz rewiz.; należała do dóbr Lubań, Lubańskich). Był tu młyn wodny. 69.) **Z.**, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Onoszków i Ławruszkiewiczów, Piotrowszczyzna, o 68 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 2 dm., 16 mk. prawosł. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.). 70.) **Z.**, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 15 w.), okr. wiejski Gierwiaty, o 64 w. od Wilna, 2 dm., 21 mk. katol. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.); należała do dobr Gudzieniszki, Iwaszkiewiczów. 71.) **Z.**, zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie, okr. wiejski i dobra, hr. Tyszkiewiczów, Czarna, 7 dusz rewiz. 72.) **Z.**, wś, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 5 w.), okr. wiejski i dobra, Sidorowiczów, Łozniki, o 10 w. od Wilna, 12 dm., 181 mk. katol. (w 1865 r. tylko 15 dusz rewiz.). 73.) **Z.**, wś, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino (o 2 w.), okr. wiejski i dobra Wańkowiczów, Petesza, 22 dusz rewiz. 74.) **Z.**, po łotew. *Ajzpuryszy*, wś, pow. lucyński, par. Rundany, własność Waldenów, dawniej Finkenaugenów, 162 dzies. ziemi dwor. 75.) **Z.**, wś, pow. lepelski. Mają tu części: Drozdowiczowie 60 dzies., Kozarynowie 7 dzies., Mieniccy 24 dzies. i Ułasewiczowie 12 dzies. 76.) **Z.**, dobra, pow. lucyński, własność von Ewertsów, 662 dzies. 77.) **Z.**, folw., pow. newelski, własność Hutorowiczów, 90 dzies. 78.) **Z.**, folw., pow. połocki, własność Andruszkiewiczów, 58 dzies. 79.) **Z.** *Zarjeczje*, osada, pow. newelski, gm. Kubek (o 8 w.), zarząd okręgu policyjnego. 80.) **Z.** al. *Słobódka*, st. poczt., pow. siebieski, gm. Sojno (o 8 w.). 81.) **Z.**, ob. *Zarecze* i *Zarzeezka. J. Krz.-A. Jel.*

Zarzecze 1.) wś nad Turyą, pow. kowelski, gm. Niesuchojeże, o 18 w. od Kowla, ma 38 dm., 340 mk., cerkiew paraf., zarząd gminy, szkołę ludową. Podług. reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. i 1583 r. należy do Niesuchojeży kn. Romana (Sanguszki), który płaci z 3 dym. półdworzyszcz (Jabłonowski, Wołyń, 65, 113). 2.) **Z.**, wś nad rzką Kormin, dopł. Styru, pow. łucki, na wprost wsi W. Ośnica, na płd. od Czartoryska. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. wś Z. należy do Czartorejska kn. Michaiła Czartorejskiego, ssty żytomierskiego, który płaci z 2 dym. (Jabłonowski, Wołyń, 45). 3.) **Z.**, uroczysko na gruntach wsi Ćminy, w pow. łuckim. 4.) **Z.**, wś w pobliżu Bohu, pow. proskurowski, okr. pol. Czarny Ostrów, gm. Chodkowce, par., sąd i st. poczt. Proskurów (o 1 w.), przy trakcie poczt. z Proskurowa do Zapadyniec, ma 233 osad, 1220

mk., 862 dzies. ziemi włośc. Należała do ststwa proskurowskiego, darowanego przez cesarzową Katarzynę II w 1796 r. feldmarsz. Gudowiczowi, dziś jego sukcesorów. Nowiccy posiadają tu 95 dzies. Mieszkańcy po większej części Mazurzy, katolicy, dawni koloniści tutejsi. 5.) **Z.,** część mstka Romanówki, w pow. skwirskim. W r. 1876 r. znaleziono tu zabytki archeologiczne (ob. t. IX, 725). 6.) **Z.,** wś skarbowa przy ujściu Pobujanki do Uszycy, pow. uszycki, okr. pol. Dunajowce, gm., sąd, st. pocz. i par. Mińkowce (o 2 w.), ma 25 osad, 167 mk., 156 dzies. ziemi włośc. Dawniej własność Marchockich. 7.) **Z.** al. *Karwasary*, przedmieście Sokólca, w pow. uszyckim. 8.) **Z.,** wś nad rz. Ługiem, pow. włodzimierski, gm. Zarzecze, o $1^1/_2$ w. od Włodzimierza, ma 35 dm., 180 mk., zarząd gminy. 9.) **Z.,** wś nad Hnyłopiatem, pow. żytomierski, par. Trojanów. *J.Krz.-Dr. M.*

Zarzecze 1.) al. *Berezań*, mko, pow. perejasławski gub. połtawskiej; 399 dm., 3466 mk., 2 cerkwie, szkoła. Przemysłowe i handlowe. 2.) **Z.** (*Zarjeczje*), wś, pow. piratyński gub. połtawskiej, gm. Piratyn, 24 dm., 115 mk., cerkiew.

Zarzecze 1.) al. *Zarzecki potok*, płynie przez wieś Krzeszowice, w pow. łańcuckim i na obszarze przyległej wsi Łapajówki (w pow. jarosławskim) uchodzi do pot. Mleczki. 2.) **Z.,** potok, płynie przez wś Kruszelnicę, w pow. stryjskim i tworzy granicę od Podhorodec, w których uchodzi do Stryja z praw. brzegu.

Zarzecze 1.) wólka do Radgoszczy, w pow. dąbrowskim, liczy 49 dm. i 217 mk. (105 męż., 112 kob.), leży na wschód od wsi, na praw. brz. pot. Radgoszczy. 2.) **Z.,** wś, nad pot. Mleczką, w pow. jarosławskim, 11·1 klm. na płd.-zach. od Jarosławia, w równinie wzn. 221 mt. n. p. m., przy gościńcu z Jarosławia do Kańczugi. Wś ma parafię rzym.-kat. z kościołem murowanym, nowowzniesionym w r. 1880, w stylu romańskim, według planu Zacharjewicza a kosztem hr. Alfensyny Dzieduszyckiej. Jest też i szkoła ludowa. Mieszkańcy wyznania gr.-kat. są przydzieleni do par. w Pełniatyczach. Z. liczą wraz z obszarem dwor. (Włodz. hr. Dzieduszyckiego) 123 dm. i 684 mk. (326 męż., 358 kob.), z których 653 rzym.-kat., 12 gr.-kat. a 19 izrael. Pos. tabularna ma 578 mr. obszaru, w tem 146 mr. lasu a 6 mr. nieuż.; pos. mn. 294 mr. roli, 48 mr. łąk i 23 mr. pastw. Według wizytacyi bisk. Sierakowskiego, powołującej się na dawniejszą wizytacyę kanonika St. Matlanta, parafią miał założyć Henryk Ramsz, dziedzic wsi w r. 1430. Rodzina Ramszów miała w XV w. dobra w Przeworszczyznie. Około 1572 r. zajęli kościół protestanci, prawdopodobnie za sprawą Jana Pieniążka z Pruchnika i dopiero w r. 1596 zwróciła go katolikom Anna z Leszcz Dydyńska. Położone w sąsiedztwie Łańcuta i Sieniawy Z. w XVIII w. należy do Morskiej z domu Dzieduszyckiej, która tu piękny założyła ogród, a śród niego zbudować kazała wielką salę balową i teatralną w stylu greckim. Domu mieszkalnego natomiast nie było. W ofieynie mieszkała pani domu i w dnie oznaczone w budowli greckiej przyjmowała gości. Podróżując wiele, pragnęła pani Morska zaprowadzić w Polsce budynki i porządki wsi holenderskich; zburzyła więc wszystkie chaty drewniane, a wybudowała dla włościan domki piętrowe w stylu holenderskim. W tem sam sposób urządziła ogrody i fermy, dając poddanym przepisy zachowania holenderskiej czystości i elegancyi. Próba ta atoli się nie powiodła i wielu włościan porzuciło rolę i poddaństwo zbyt wymagającej cywilizatorki (Dębicki, Puławy, III, 394). Parafia (dyec. przemyska, dek. pruchnicki) obejmuje wsi: Cieszacin Wielki, Kisielew, Łapajówkę, Różniatów i Żurowiczki Małe. Z. graniczy na płd. z Cieszacinem Małym, na wsch. z Cieszacinem Wielkim, na płd. z Pełniatyczami a na zach. z Rożniatowem i Łapajówką. Opis Z. z ryciną podał Tyg. Ilustr. z 1864 r. (t. X, 392). 3.) **Z.** al. *Zarzyce*, wś, pow. niski, na praw. brz. Sanu, 6·8 klm. na płn. od Ulanowa a naprzeciw Niska, składa się z siedmiu grup domów, położonych przy gościńcu z Ulanowa do Rozwadowa; nazwy ich są: Zarzecze, Bukowina, Hawryły, Krzaki, Kudylki, Szoje i Zapacz. Wszystkie te części razem mają 235 dm. i 1393 mk. (685 męż., 708 kob.), 1334 rzym.-kat., 6 gr.-kat. i 53 izrael. Pos. tabularna (Klem. Kosthenna) ma 675 mr. (w tem 196 mr. lasu); pos. mn. 2198 mr. Za Długosza było Z. wsią królewską (L. B., I, 350) ale gruntów królewskich nie było, włościanie z gruntów starych i karczunków dawali prebendzie turebskiej zamiast dziesięciny snopowej 12 stągwi (urnas) miodu praśnego lub ich wartość w pieniądzach. W r. 1578 (Pawiń., Małop., 199) należało do par. w Racławicach i miało 20 myśliwców i $3^3/_4$ łanu. Wś graniczy na płd.-wsch. z Wólką Tanewską, na wsch. z Hutą Deręgowską, na płn.-zach. z Kłyszowem. 4.) **Z.** al. *Zarzyce*, wś, w pow. jasielskim, przy gościńcu z Dębowca (2 klm. na płd.) do Żmigrodu, na praw. brzegu Wisłoka, liczy 145 dm. i 832 mk. (414 męż., 418 kob.) rzym.-kat., prócz 7 izrael. Pos. więk. wynosi 57 mr.; pos. mn. 777 mr. roli, 52 mr. łąk, 274 mr. pastw. i 31 mr. lasu. Par. w Dębowcu. Z. graniczy na płn. z Majscową, na zach. z Łajscami a na płd. z Świerchową. 5.) **Z.,** wólka do Dulczy Małej, w pow. mieleckim, leży na zachód od wsi, przy drodze do Radgoszczy, na lew. brzegu pot. Jamnicy, ma 16 dm. 6.) **Z.,** os. dom. do Nosówki, pow. rzeszowski. 7.) **Z.** al. *Zarzyce*, wś, w pow. rzeszowskim, przy gościńcu z Czudca (7 klm.) do Rzeszowa (14 klm.), na lew. brzegu Wisłoka, w okolicy podgórskiej

(222 mt. n. p. m.) i lesistej. Par. rzym.-kat. w Lubeni. Wś ma 46 dm. i 272 mk. (122 męż., 150 kob.), 253 rzym.-kat. i 19 izrael. Pos. tabularna (K. Kisielki) ma 301 mr. roli; pos. mn. 117 mr. roli, 5 mr. łąk i 7 mr. pastw. Z. graniczy na płd. z Babicą, na płn. z Lutoryszem, na zach. przez rzekę z Siedliskami, na wsch. zaś ma obszerny las, zw. w części płd.-wsch. Babią górą a dalej Boguchwalskim i Zgłobieńskim lasem. 8.) **Z.** al. *Zarzyce*, wś, w pow. sądeckim, par. w Łącku, leży na praw. brzegu Dunajca, 3·3 klm. na płd. od Łącka. Rzeka opasuje obszar wsi od zachodu i płn., od płd. i wsch. otacza go las pokrywający wzgórza, sięgające na płd. do 730 mt., na wschodzie do 743 mt. n. p. m. Wzniesienie nad rzeką wynosi 358 mt. Do gminy należy wólka Dąbrowiec. Z. liczy 57 dm. i 489 mk. (244 męż., 245 kob.); 484 rzym.-kat. i 5 izrael. Pos. tabularna ma 29 mr. lasu; pos. mn. 297 mr. roli, 152 mr. łąk, 224 mr. pastw. i 53 mr. lasu. Z. należały od czasów św. Kingi do uposażenia klasztoru w Starym Sączu. Za Długosza (L. B., II, 559) miały 6 szerokich łanów kmiecych. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 129) było w Z. 3 łan. km. Graniczy na wsch. z Brzyzną. 9.) **Z.**, wś, w pow. żywieckim, leży 5·2 klm. na płn. od Żywca, na lewym brz. Soły, przy gościńcu z Żywca do Oświęcima. Par. rzym.-kat. w Żywcu. Wś ma 72 dm. i 503 mk. (233 męż., 270 kob.), 488 rzym.-kat. a 15 izrael. Pos. tabularna ma 76 mr. lasu i jest częścią dóbr żywieckich. Gleba napływowa. W r. 1581 było Z. własnością Jana Komorowskiego i miało 3 półłanki kmiece i tracz. Graniczy na płd. z Pietrzykowicami, na płn. z Bierną, na wsch. przez rzekę ze Starym Żywcem i Zadzielem. 10.) **Z.**, część Bohorodczan Starych, w pow. bohorodczańskim. 11.) **Z.** al. *Zarzyce*, wś, pow. mościski, 14 klm. na płd.-wsch. od Mościsk, 5 klm. na płd.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Sądowej Wiszni. Na wsch. leży Bortiatyn, na płd.-wsch. Zagrody, na płd. Sądowa Wisznia i Tuligłowy, na zach. Tuligłowy, na płn. Siedliska (w pow. jaworowskim). Wzdłuż granicy płd. płynie Wisznia. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru. Płd. część wsi przebiega kolej Karola Ludwika. Własn. więk. ma roli or. 70, łąk i ogr. 21, pastw. 172, lasu 518 mr.; wł. mn. roli or. 456, łąk i ogr. 77, pastw. 34, lasu 3 mr. W r. 1890 było 99 dm., 530 mk. w gm., 3 dm., 15 mk. na obszarze dwor. (492 gr.-kat., 21 rz.-kat., 25 izrael.; 498 Rus., 47 Pol.). Par. rzym.-kat. i gr.-kat. w Sądowej Wiszni. 12.) **Z.** al. *Zarzyce*, wś, pow. nadworniański, 15 klm. na płd.-wsch. od Nadwórny, tuż na wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Delatynie. Na wsch. leży Delatyn, na płn. Delatyn i Dobrotów, na płn.-wsch. Łanczyn, na płd.-wsch. Osław Biały, na płd.-zach. Dora. Wzdłuż granicy zach. i płn. płynie Prut i przyjmuje w obrębie wsi od praw. brz. ze znaczniejszych dopływów: pot. Pidhirski (płynący wzdłuż granicy płd.-zach.), pot. Jasinowec, Osławę (z pot. Kochowec od lew. brz.) i Jaworówkę (płynącą wzdłuż granicy płn.-wsch.). Zabudowania wsi leżą na płn.-zach. Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 6, łąk i ogr. 7, pastw. 5, lasu 1794 mr.. wł. mn. roli or. 481, łąk i ogr 2548, pastw. 975 mr. W r. 1890 było 578 dm., 2978 mk. w gm., 3 dm., 13 mk. na obszarze dwor. (2748 gr.-kat., 91 rzym.-kat., 152 izrael.; 2790 Rus., 108 Pol., 73 Niem.). Par. rzym.-kat. w Delatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. nadworniański. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa pożyczk. z kapitałem 1200 złr. 13.) **Z.**, część Biskowic, pow. samborski. 14.) **Z.**, część Wojutycz, w pow. samborskim. 15.) **Z.**, część Halicza, w pow. stanisławowskim. 16.) **Z.**, grupa domów w Jezupolu, w pow. stanisławowskim. 17.) **Z.**, wś, pow. złoczowski, tuż na płn. od sądu pow. i urz. poczt. w Złoczowie, na praw. brz. Złoczówki. W r. 1890 było 49 dm., 329 mk. w gm., 3 dm., 5 mk. na obszarze dwor. (290 gr.-kat., 34 rzym.-kat., 10 izrael.; 209 Rus., 125 Pol.). Par. rzym. i gr.-kat. w Złoczowie. 18.) **Z.**, wś, pow bohorodczański, tuż na płn. od Sołotwiny, od której oddziela ją Bystrzyca. W r. 1890 było 189 dm., 1113 mk. w gm., 1 dm., 5 mk. na obszarze dwor. (887 gr.-kat., 25 rzym.-kat., 206 izrael.; 1066 Rus., 25 Niem.). Par. rzym.-kat. w Sołotwinie. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja. 19.) **Z.**, grupa domów w Huczku Wyżnem, pow. dobromilski. 20.) **Z.**, część Dołhego, pow. drohobycki. 21.) **Z.**, część Kropiwnika Nowego, pow. drohobycki. 23.) **Z.**, część Nahaczowa, pow. jaworowski. 24.) **Z.**, część Nowosiółki Liskiej, pow. Kamionka Strumiłowa. 25.) **Z.**, część Hodyń, pow. mościski. 26.) **Z.**, część Dmytrowic, pow. mościski. 27.) **Z.**, część Tyniatysk, pow. Rawa Ruska. 28.) **Z.**, część Czapel, pow. samborski. 28.) **Z.**, część Straszewic, pow. staromiejski. 29.) **Z.**, część Kruszelnicy, pow. stryjski. 30.) **Z.** *Dolne* i *Górne*, grupy domów w Czołhanach, pow. doliński. *Mac.—Lu. Dz.*

Zarzecze al. *Zarzyce*, *Zarzicz*, wś nad rz. Sołą, w pow. bielskim, okr. sąd. strumieńskim, na Szląsku austr., posiada kościół par. katol., szkołę ludową, 2673 mr. obszaru i 2121 mk. Par. rz.-kat. (dek. strumieński) liczy 2114 katol., 1 ew., 19 izrael.

Zarzecze 1.) łąka na Drawsku, w pow. czarnkowskim. 2.) **Z.**, os. w okolicy Pyzdr i Żerkowa, pod Szymanowicami. 3.) **Z.**, os., w r. 1793 należy do Pożarowa, posiadłości Adama Kurnatowskiego (pow. szamotulski).

Zarzecze al. *Zarzecz*, niem. *Carlsbraa* al. *Karlsbraa*, wś rycerska nad Brdą, około r. 1894 podzielona na włości rentowe, pow. chojnicki, st.

p. i gmina Rytel, par. kat. Nowa Cerkiew; 675 ha (403 roli orn., 8 łąk, 171 lasu); 1885 r. 14 dm., 22 dym., 141 mk., 112 kat., 29 ew. Luteranie wystawili tu 1894 r. dom modlitwy. R. 1789 należała jedna część do Więckowskich, druga do Klińskich (ob. Topogr. Goldbecka, str. 263). *Kś. Fr.*

Zarzeczka al. *Zarzecze*, wś włośc. nad Piną, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Osowce, o 65 w. od Kobrynia, 637 dzies. ziemi włośc. (318 łąk i pastw.).

Zarzeczki 1.) wś włośc., kobryński, w 4 okr. pol., gm. Drohiczyn, o 55 w. od Kobrynia, 643 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z**, dobra, pow. sieński, od 1847 r. Szczytów, wraz z Nizkim Horodcem (Chochłówką) mają 1080 dzies. (217 roli, 138 łąk, 500 lasu). W dobrach dwa młyny wodne, dające 400 rs. 3.) **Z.**, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 4 w.), okr. wiejski Kuszlany, 32 dusz rewiz.; należała do dóbr Narbutowszczyzna (Klukowskich).

Zarzeczna, właściwie *Kalina Zarzeczna*, wś i folw. nad rzką b. n., pow. miechowski, gm. Racławice, par. Kalina Wielka, odl. 8 w. od Miechowa. W r. 1889 folw. Z., oddzielony r. 1866 od dóbr Kalina Wielka, rozl. mr. 208: gr. or. i ogr. mr. 130, łąk mr. 11, pastw. mr. 9, lasu mr. 53, nieuż. mr. 5; bud. mur. 3, drew. 4; płodozm. 5 i 10 pol. Ob. *Kalina.*

Zarzeczna 1.) białorus. *Zareczna*, wioska w pobliżu rzki Wołowni, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. Lubcz, gm. Horodeczno, o 5 w. od Nowogródka, ma 2 osady; miejscowość wzgórzysta, malownicza. 2.) **Z.**, słoboda, należy do mta powiat. Mścisław. 3.) **Z.**, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Traby, okr. wiejski Czeniewicze, 15 dusz rewiz.; należała do dóbr Surwiliszki (Dmochowskich). 4.) **Z.**, zaśc. szl. nad rzką Mapą, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 70 w. od Wilna, 1 dm., 18 mk. katol. 5.) **Z.** *Dolina*, pow. lidzki, ob. *Dolina* 9.).

Zarzeczne 1.) wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, Koziełłów, Berkowszczyzna, 72 dusz rewiz. 2.) **Z.** *Rudniki*, pow. słucki, ob. *Rudniki.*

Zarzeczne, grupa domów w Karowie, pow. Rawa Ruska.

Zarzeczniki, wś włośc. nad rz. Strawą, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumiliszki (o 4 w.), okr. wiejski Korkuciany, o 4 w. od Trok, 4 dm., 36 mk. katol. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Postrów.

Zarzeczny 1.) zaśc. nad jeziorem Woronówką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Miory (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Klotów Miory 3 cie, o 40 w. od Dzisny a 38 w. od st. Balbinowo (dr. żel. dyn.-witeb.), ma 2 dm., 41 mk. (w 1865 r. 12 dusz rowiz.), $62^1/_2$ mr. 2.) **Z.** *Duboj*, dobra pojezuickie, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Brodnica, od niedawna własność Arbieniewych, około 330 włók. 3.) **Z.** *Duboj*, dwie posiadłości, pow. piński, na Zarzeczu, w 3 okr. pol. stolińskim, gm. Płotnica; należą do Kaczanowskich (4 włók) i Komarów ($1^3/_4$ włóki). 4.) **Z.** *Pohost*, mstko, pow. piński, na Zarzeczu, własność Zawadzkich, ma 183 wł. Ob. *Pohost.* 5.) **Z.** *Szkłów*, mstko, pow. horecki, ob. *Szkłów* 3.). 6.) **Z.** *Tołoczyn*, mstko, pow. sieński, ob. *Tołoczyn* 2.). 7.) **Z.** *Turyń*, uroczysko, pow. ihumeński, gm. Puchowicze, o 28 w. od Ihumenia, należy do dom. Turyń. *A. Jel.*

Zarzeczyno, wś, pow. nowoalcksandrowski, w 3 okr. pol., o 75 w. od Nowoaleksandrowska.

Za Rzeką 1.) grupa domów w Biłce Szlacheckiej, pow. lwowski. 2.) **Za Rz.,** karczma w Wistowicach, pow. rudecki. 3.) **Za Rz.,** część Sielca, pow. sokalski. 4.) **Za Rz.,** część Suszycy Wielkiej, pow. staromiejski. 5.) **Za Rz.,** grupa domów w Synowódzku Wyżnem, pow. stryjski. 6.) **Za Rz.,** grupa domów w Żulinie, pow. stryjski. 7.) **Za Rz.,** część Wysocka Wyżnego, pow. turczański. 8.) **Za Rz.,** część Butyn, pow. żółkiewski. 9.) **Za Rz.,** część Dworzec, pow. żółkiewski. 10.) **Za Rz.,** część Kulawy, pow. żółkiewski. 11.) **Za Rz.,** część Przystań, pow. żółkiewski.

Zarzekowice, u Długosza *Szarzykowice*, wś, w pow. tarnobrzeskim, par. rzym.-kat. w Trześni, leży nad Wisłą, na płd. od Nadbrzezia, naprzeciw Sandomierza, liczy 23 dm., 127 mk. (59 męż., 68 kob.) rzym.-kat. Pos. tabularna ma 104 mr. obszaru; pos. mn. 81 mr. Z. były własnością kustodyi sandomierskiej. Wymienione w akcie uposażenia podkustodyi sandomierskiej r. 1303 (Kod. Małop., I, 162). W połowie XV w. były tu 4 łany km., z których płacono dziesięcinę częścią pleb. w Trześni, częścią vice-prepozyturze sandomierskiej. Folwark należący do wice-kustodyi nie dawał dziesięcin (Długosz, L. B., I, 311 i II, 357). W r. 1578 (Pawiń., Małop., 197) ks. Kasper, wicekustosz sandom., płacił od 9 kmieci, $1^1/_2$ łanu, 4 zagr. i 5 komor. bez bydła. W r. 1772 stały się Z. własnością funduszu religijnego a następnie zostały sprzedane. Graniczą na płn. z Nadbrzeziem, na wsch. z Trześnią, na płd. z Kocmyrzowem. *Mac.*

Zarzepie, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, własność Staniewiczów, 202 dzies. (16 lasu, 30 nieuż.).

Zarzew 1.) al. *Zarzewo*, w XVI w. *Zorzewo Major*, kol. nad rzką b. n., pow. koniński, gm. Rzgów, par. Kuchary, odl. od Konina 13 w., ma 27 dm., 242 mk., 29 os., 606 mr. W r. 1827 było 9 dm., 103 mk. Wchodziła w skład dóbr Grabienice. Na początku XVI w. wsi Zorzewo Minor i Major należały do par. Kuchary lecz całe Z. Minor i połowa wsi Z. Major dawały dziesięcinę mansyonarzom w Gosławicach (Łaski, L. B., I, 232). W r. 1579 we wsi Zorze-

wo, w par. Grabienice, Rozrażewski al. Nowomiejski płaci od 3 łan., 1/4 łanu karcz. i 2 rzem. (Paw., Wielk., I, 227). 2.) **Z.**, wś, pow. łódzki, gm. i par. Chojny, par. Łódź, leży w płd.-wsch. stronie Łodzi, tuż pod miastem, ma szkołę początkową, 47 dm., 532 mk., 717 mr. włośc. i 9 mr. rząd. W r. 1827 było 21 dm , 136 mk., par. Kazimierz (?), zaś Zarzewek miał 3 dm., 15 mk. *Br. Ch.*

Zarzewek, w XVI w. *Zorzewo Minor*, wś i fol., pow. koniński, gm. Rzgów, par. Kuchary Kościelne, odl. 12 w. od Konina, ma 12 dm., 114 mk. W 1827 r. było 8 dm., 93 mk. Ob. *Zarzew* 1). W r. 1579 we wsi Zorzewo Minus Zorzewski Mat. ma 1 łan, 1 zagr. bez roli (Paw., Wielk., I, 231).

Zarzewicze, wś poradziwiłowska i folw., pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. i par. prawosł. Pohost, o 28 w. od Słucka. Wś ma 59 osad; fol. 1 1/4 włóki, własność szlach. Wieczora. *A. Jel.*

Zarzezie, ob. *Kuleszka Z.*

Zarzęcin, w 1412 r. *Szarzanczino*, wś nad rz. Pilicą, pow. opoczyński, gm. Zajączków, par, Błogie, odl. od Opoczna 31 w., od Sulejowa 9 w., ma 40 dm., 232 mk., 316 mr. dwor., 647 mr. włośc. W 1827 r. było 27 dm., 213 mk. Wieś zdawna stanowiła posiadłość bisk. kujawskich. W r. 1412 nastąpiło rozgraniczenie między Z., Swolszewicami, Smardzewicami, Sługocicami i Twardą, wsiami bisk. kujawskich, a wsiami: Błogie i Trzebiatów (Kod. dypl. pol., II, 379). Na początku XVI w. wś należała do par. Błogie lecz role folw. dawały dziesięcinę pleb. w Nagórzycach a kmiece kolegiacie łęczyckiej (Łaski, L. B., I, 627, II, 185). W r. 1577 biskup kujawski płaci tu od 9 łan. km. (Pawiń., Małop., 293). *Br. Ch.*

Zarzicz, ob. *Zarzecze.*

Zarzy, fol., pow. lepelski, własność Borkowskich, 163 dzies.

Zarzyc, ob. *Zarzycz.*

Zarzyca, ob. *Zaryca*

Zarzyce 1) ob. *Zarzecze.* 2.) **Z.** *Goleniowskie*, pow. włoszczowski, ob. *Zarzecze.* 3.) **Z.** al. *Zarzecze*, wś, pow. sierpecki, gm. Kossemin, par. Jeżewo, odl. 10 w. od Sierpca, ma 2 dm., 25 mk., 7 mr. W 1827 r. było 5 dm., 69 mk.

Zarzyce 1.) wólka do Wadowic Dolnych, w pow. mieleckim, ma 9 dm. i 43 mk. (18 męż., 25 kob.). 2.) **Z** *Małe*, wś, w pow. wadowickim, leży nad pot. Skawiną, przy drodze z Kalwaryi do Skawiny, w okolicy podgórskiej i lesistej. Góry otaczają wś od strony płd. i zach. Liczy 33 dm. i 138 mk. (71 męż., 68 kob.) rz.-kat. Par. w Leszczach. Pos. tabularna wynosi 25 mr. 1243 sąż. kw.; pos. mn. 123 mr. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 48) uważano Z. al. Zarzyce za część Łęczów i pisano „Zarzecze alias Lincze“; należały w owym czasie do zamku lanckorońskiego i miały 1 łan kmiecy, 7 zagrod. z rolą, komornika z bydłem, komornika bez bydła i tracz. Z. M. graniczą na zach. z Podolanami, na płd. z Izdebnikiem a na wsch. z Podchybiem. 3.) **Z.** *Wielkie*, wś, w pow. wadowickim, na płd.-zach. od Zarzyc Małych. Na płn. od Podolan i Przytkowic a na zach. od Zebrzydowic i Stanisława Dolnego oddziela wś rzka Skawina (Cedron), na płd. od Kalwaryi, Brodów i Izdebnika gościniec z Kalwaryi i Lanckorony do Skawiny. Wś ma 50 dm. i 249 mk. (128 męż., 121 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna dzieli się na kilka części, mających razem 160 mr.; pos. mn. 258 mr. Należy do par. w Łęczach. *Mac.*

Zarzyck, *Zaryck*, w dokum. *Zareck*, *Zarecze*, *Zarzeczko*, *Zarjeczsk*, wś nad Stubłą, pow. rówieński, gm. Dziatkowicze, odl. o 25 w. na zach. od Równego (st. poczt. i dr. żel.), ma 40 dm., 293 mk., cerkiew paraf., młyn wodny. Cerkiew, p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesiona w 1884 r. kosztem parafian, uposażona jest 57 dzies. ziemi. Do paraf. należy wś Tuszebin. W całej par. 77 dm., 610 mk. prawosł. i 16 katol. Wś wspomiana jest w latopisach pod r. 1156 pod nazwą Zarjeczsk (ob. *Mylsk*). W r. 1538 kn. Ilia Ostrogski zapisuje ją żonie swej ks. Beacie Kościeleckiej. Podług rewizyi zamku łuckiego z r. 1545 własność w części Lecka Zareckiego, w części zaś Andrzeja i Jana Zareckich, ktorzy zobowiązani byli do opatrywania, spólnie z innymi, dwu horodni zamkowych (Jabłonowski, Rewizye, 38, 49). W uniwersale Zygmunta Augusta z 25 maja 1569 r., o przyłączeniu ziemi wołyńskiej do Korony, wymieniony jest Jan Bokij Zarecki z Zarecza. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność Jana Zarzeckiego, który płaci z 9 dym. W 1583 r. wymienione jako należące do Żornowna (Żarnówna) kn. Konst. Ostrogskiego, który płaci od 40 dym., 10 ogr., 8 ogr., 2 podsus., 1 koła doroczn., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 6, 84). W 1664 r. wś Zaryck należy do Stanisława Kuberskiego (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I, 55).

Zarzycka Wola, pow. łańcucki, ob. *Wola Żarczycka* (t. XIII, str. 814).

Zarzycz 1.) *Łukowski* w XVI w. *Zarzecze*, wś nad rzką Krzną, pow. łukowski, gm. Gołąbki, par. Łuków, ma 38 dm., 273 mk., 915 mr. W r. 1827 było 32 dm., 157 mk. W r. 1531 Zarzecze Gatki, w par. Łuków, drobna szlachta płaci tu od 1 łanu. R. 1552 jest 1 łan, 2 półłanki, 1 koło młyńskie. R. 1580 Gabriel Czajka Zarzecki od swego działu i od sąsiad swych od 8 włók, które sami orzą, fl. 4, od 5 zagród bez ról gr. 20, od zagr. z rolą gr. 6, od komorniey bez bydła 2 gr. Suma flor. 4 gr. 28 (Paw., Małop., 382, 392, 412). 2.) **Z.** *Ulański*, wś na wzgórzach ponad doliną Bystrzycy, po za którą leży wś Ulan, pow. łukowski, gm. i par. Ulan, leży w pobliżu Radzynia, ma 32 dm., 256

mk., 738 mr. W 1827 r. było 21 dm., 118 mk. W r. 1531 i 1552 Z., w par. Ulan, płaci od $^1/_4$ łan. R. 1580 Tchórzewski od p. chorążyny od 2 kół młyń. dorocznych gr. 24, od folusza gr. 15, Jan Kapturek od włóki gr. 15 (Paw., Małop., 387, 425). *Br. Ch.*

Zarzycze, ob. *Zarzecze.*

Zarzycze, niem *Zarzytsche*, dobra i wś, pow. pszczyński, par. kat. Mikułów. W r. 1885 dobra miały 241 ha; wś 463 ha, 62 dm., 469 mk. 2 ew.).

Zarzyczewo, w r. 1371 *Jarzaczew*, wś i fol. przy ujściu rzki Chełmicy do Wisły, pow. lipnowski, gm. Szpital, par. Grochowalsk, odl. 23 w. od Lipna, ma 17 dm., 149 mk., młyn wodny. W 1827 r. było 12 dm., 129 mk. W r. 1878 fol. Z. Stare rozl. mr. 252: gr. or. i ogr. mr. 166, łąk mr. 3, past. mr. 27, wody mr. 42; bud. mur. 5, drew. 3; fol. Z. Nowe gr. or. i ogr. mr. 146, łąk mr. 21, past. mr. 53, wody mr. 136, nieuż. mr. 95; bud. mur. 4, drew. 4; płodozm. 7-pol. Wś Z. os. 14, mr. 61; os. Kępa Zarzycka os. 1, mr. 1. Wymienione w akcie rozgraniczenia dyecezyi kujawskiej i płockiej z 1321 r. tudzież w dok., którym r. 1371 Kazimierz, ks. szczeciński, dobrzyński, pan na Rugii, nadaje Stanisławowi z Nowego Korczyna wieś Tolibowo w ziemi dobrzyńskiej (Kod. dypl. pol., II, 753). W r. 1564 płaci tu Łukasz młynarz od 1 koła korzecznego i 2 zagrod. 16 groszy (Paw., Wielk., I, 285). W r. 1789 właścicielem wsi jest Woje. Łempicki. *Br. Ch.*

Zarzyczne, ob *Zarzeczne.*

Zarzyk, os. młyn., pow. piotrkowski, ob. *Zarzecze.* W r. 1827 był 1 dm., 8 mk.

Zarzyn, kol. i os. karcz., pow. koniński, gm. Golina, par. Kawnice, odl. 7 w. od Konina, ma 10 dm., 95 mk. W r. 1827 było 5 dm., 54 mk. Prócz tego podano Zarzyńskie Holendry (dziś nieznane pod tą nazwą), mające 7 dm., 60 mk.

Zarzyna, niem. *Schardschin*, 1383 r. *Schardze*, wś, pow. opolski, par. kat. Janowice, ew. Raciborz, ma 158 ha (149 roli), 52 dm., 351 mk. kat. Dawniej własność kolegiaty w Raciborzu.

Zarzysk, niem. *Sarsisk*, *Zarzisk*, w dokum. 1193 *Zarese*, 1209 *Sarisza*, 1228 *Sariscк*, wś i dobra, pow. olesiński, par. kat. Kościeliska, ew. Biskupice. Wś ma 99 ha (79 roli, 6 łąk, 10 lasu), 16 dm., 106 mk. (7 żyd.); dobra 86 ha (78 lasu). Według dok. z r. 1228 założono tu targowisko wolne. We wsi kaplica katolicka.

Zarzyszcze al. *Zarzyska*, al. *Berdegi*, przys., gm. Glińsko, w pow. żółkiewskim.

Za Sadkami, wzgórze (408 mt.), w pow. złoczowskim, na dziale wodnym między Lipą Gniłą a Lipą Złotą.

Zasadki, wś i kol., pow. rypiński, gm. Czermin, par. Sadłowo, odl. 10 w. od Rypina, ma 17 dm., 277 mk. Wieś ta należała do fol. Ozorkowo. Właścicielem był Józef Grabski. W r. 1827 było 18 dm., 127 mk. W r. 1889 fol. Z. rozl. mr. 523: gr. or. i ogr. mr. 413, łąk mr. 89, nieuż. mr. 21; bud. mur. 3, drew. 11; płodozm. 10-pol., pokłady torfu. Wieś Z. os. 24, mr. 89; wś Ozorkowo os. 10, mr. 10. R. 1789 własność Franc. Starorypińskiego i czterech właścicieli częściowych.

Zasadki al. *Zasadzki*, wś nad Bohem i obok leżącemi moczarami, pow. proskurowski, okr. pol., gm., sąd, st. poczt. i par. Czarny Ostrów (o 2 w.), ma 9 osad i 75 mk. W tem miejscu, według podania, miał czekać Czarnecki na wracającego z Polski Rakoczego.

Zasadki Zielone, pow. staromiejski, ob. *Sadek* 2).

Zasadne, wś, pow. limanowski, w dorzeczu pot. Kamienicy, uchodzącego pod Zabrzeziem z lew. brzegu do Dunajca; potok ten wielkiem kołem otacza terytoryum wsi od zachodu i północy, płynąc śród lasów świerkowych wązkim parowem; chaty zaś nieliczne zbudowano nad potokiem wpadającym do Kamienicy z praw. brzegu. Wś liczy 63 dm., 460 mk. (240 męż., 220 kob.), 452 rz.-kat. a 8 izr. Pos. tabularna (pierwej Marszałkowiczów, teraz Jaffego) wynosi 2772 mr. lasu; pos. mn. 1304 mr. roli, łąk i past. Z. należy do par. w Kamienicy. Do r. 1674 osady tej nie podają spisy pobor. Graniczy na zach. z Kamienicą, na płn. ze Szczawą a na płd. z Młynnem. Na zachód ma rozległe lasy na górach, ciągnących się aż po dolinę nowotarską. *Mac.*

Zasadniki, wś włośc., pow. kobryński, w 2 okr. pol., gm. Oziaty, o 21 w. od Kobrynia, $99^1/_2$ dzies. ziemi włośc.

Zasadny, potok, wypływa z pasma Gorców, w pow. limanowskim i uchodzi z praw. brzegu do Kamienicy w górnym jej brzegu. Nazwę bierze od wsi Zasadne.

Zasady, wś i fol., pow. rypiński, gm. Czermin, par. Sadłowo, odl. 11 w. od Rypina, ma wiatrak, karczmę, 52 dm., 464 mk. W r. 1827 było 25 dm., 120 mk. W r. 1888 fol. Z. rozl. mr. 787: gr. or. i ogr. 464, łąk mr. 120, past. mr. 56, lasu mr. 129, nieuż. mr. 18; bud. mur. 3, drew. 13; płodozm. 13-pol.; las nieurządzony. Wś Z. os. 51, mr. 611; wś Jaworzec os. 7, mr. 6.

Zasady 1.) wś włośc., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Dojlidy, o 18 w. od Białegostoku, 104 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.,** uroczysko do wsi Berszty, pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Berszty, o 56 w. od Grodna.

Zasadzki, ob. *Zasadki.*

Zasajanek, folw., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Komaje, w 1799 r. sprzedany przez Józefa i Tadeusza Chomińskich Brygidzie z Łopacińskich Sulistrowskiej. Ob. *Świrki* 4).

Zasań, wś, pow. myślenicki, w okolicy podgór-

skiej i lesistej, nad pot. Zasanką dopł. Trzemeśny, uchodzącej pod Droginią z praw. brzegu do Raby. Od płn. i płd. otaczają wieś lasy pokrywające wzgórza: na płn. Zalaskową, górę 481 mt., na płd. Kamienik 782 mt. Wznies. wsi wynosi 357 mt. Z. ma 56 dm. i 315 mk. (153 męż., 162 kob.) rz.-kat., prócz 5 izr. Należy do par. w Trzemeśny. Odl. 7 klm. od Drogini. Pos. tabularna (Bogusława Bzowskiego) ma 255 mr. lasu; pos. mn. 577 mr. w ogóle. Pierwszy raz spotykamy nazwę tej wsi w spisie pobor. z r. 1675 (Pawiń., Małop., 52a). Z. graniczy na płn. z Butelką, na zach. z Trzemeśną a na płd. z Porębą Spytkowską. *Mac.*

Zasanie 1.) os. dom. do Sielnicy, w pow. brzozowskim. Fol. ten był centrem stswa niegrodowego w województwie ruskiem, ziemi sanockiej a po części i przemyskiej. W lustracyi z r. 1628 podane jest Z. jako folwark, do którego należały następne wsi, oderwane od ststwa krośnieńskiego: Posada, Tyrawa Solna, Olechowce, Dąbrówka Niemiecka, Trepcza, Międzybrodzie, Zabłotce, Dobra i folwark Zasański z żupę solną. W następnych latach dobra te po części przyłączono do ststwa przemyskiego, a po części do krośnieńskiego. Po zajęciu ich przez rząd austryacki w r. 1772 sprzedane zostały w różnych częściach. 2.) **Z.,** wólka do Skołoszowa, w pow. jarosławskim, przy drodze ze Skołoszowa i Radymna do Krakowca, na praw. brzegu Sanu, ma 18 dm. i 105 mk. (47 męż., 58 kob.). 3.) **Z.,** część Niska, na praw. brzegu Sanu, naprzeciw Sopotu, nazywa się także Niżańskim Przewozem. Liczy 18 dm. i 80 mk. (38 męż., 42 kob.). Graniczy na wschód z Kłyszowem. 4.) **Z.,** przedmieście Przemyśla, ma 400 dm. i 4325 mk. (1928 męż., 2397 kob.).

Zaścianek, na obszarze dawnej Litwy różni się głównie tem od dworu czyli folwarku, że nie miał w swoim obrębie włościan poddanych.

Zaścianek 1.) *Dąbrowa* i 2.) **Z.** *Grejżbuda*, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Płutyszki, odl. od Maryampola 29 w., ma 3 dm., 30 mk. 3.) **Z.** *Pogiermoń*, wś, pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Pokojnie, odl. 52 w. od Maryampola, 14 w. od Pren, ma 10 os., 114 mk., 422 mr.

Zaścianek 1.) fol., pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Hołynka, należy do dóbr Rudawa, Brunowych. 2.) **Z.,** uroczysko, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarna Wieś, o 28 w. od Sokółki, $23^1/_2$ dzies. (6 łąk i past., $^1/_2$ nieuż.). 3.) **Z.,** urocz. przy wsi Bachmatówka, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 6 w. od Sokółki, $41^1/_2$ dzies. ziemi włośc. 4.) **Z.,** urocz., tamże, o 3 w. od Sokółki, 68 dzies. (10 łąk i past.), należących do różnych właścicieli. 5.) **Z.,** dobra, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kuryłowicze, o 43 w. od Słonima, własność Lelakowych, 264 dzies. (110 łąk i past., 79 lasu, 10 nieuż.). 6.) **Z.** *Popławski*, folw., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Brzozowo Nowe, o 22 w. od Bielska, 80 dzies. (6 łąk i past., 5 lasu, 36 nieuż.); własność Trojańskich. 7.) **Z.** *Nowy*, zaśc., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki, własność Budrewiczów, 30 dzies. (2 lasu, 12 nieuż.). 8.) **Z.** *Nowy*, chutor, pow. borysowski, w 3 okr. pol. i par. katol. Dokszyce, gm. Berezyna, o 100 w. od Borysowa. 9.) **Z.,** białor. *Zaścienok*, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. i par. praw. Stare Sioło, o 14 w. od Mińska; grunta szczerkowo-gliniaste. 10.) **Z,** *Zaścienok*, dobra, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. i gm. Jurewicze, o 90 w. od Rzeczycy, około 90 włók; grunta urodzajne, własność Obuchowiczów. 11.) **Z.** al. *Zaścianki*, *Zastienok*, *Zastienki*, wś, pow. sieński, gm. Kokowczyn, ma 14 dm., 107 mk., pokłady torfu. 12.) **Z.,** wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Sukurcze, 9 dusz rewiz.; należała do dóbr Dejnowo, Rapackich. 13.) **Z.,** chutor, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 53 w. od Trok, 1 dm., 4 mk. katol. 14.) **Z.,** wś nad rzką Izlą, pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 29 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. świrskiej, 11 dm., 129 mk. 15.) **Z.,** fol., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Norzyca, o 61 w. od Wilejki, 1 dm., 13 mk. prawosł. 16.) **Z.,** zaśc. szl., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 31 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol. 17.) **Z.,** wś, pow. dryśieński, gm. Zabiały. 18.) **Z.,** ob. *Zaścianki.*

Zaścianie al. *Łujasy*, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Iża (o 2 w.), o 31 w. od Wilejki, 7 dm., 79 mk. prawosł. (w 1865 r. 54 dusz rewiz.); należała do dóbr Lubań, Lubańskich.

Zaścianiszki, wś, pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Sereje, odl. od Sejn 45 w., ma 5 dm., 45 mk., 114 mr. Wchodziła w skład dóbr Poniemoń. W spisie z r. 1827 wś Zasienniki, w par. Liszkowo, ma 2 dm., 25 mk.

Zaścianka 1.) leśniczówka w Łankach Małych, pow. bobrecki. 2.) **Z.,** część Złotnik, pow. podhajecki. 3.) **Z.,** wś, pow. tarnopolski, 14 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Tarnopolu. Na płn.-wsch. leży Toustoług, na wsch. Białoskórka i Grabowiec, na płd. Zastawie, na zach. Ostrów, na płn.-zach. Kipiaczka. Wzdłuż granicy wsch. płynie Gnieznа. W jej dolinie leżą zabudowania wsi na płn.-wsch. Własn. więk. ma roli or. 308, łąk i ogr. 32, past. 29, lasu 168 mr.; wł. mn. roli or. 699, łąk i ogr. 44, past. 37 mr. W r. 1890 było 133 dm , 745 mk. w gm., 5 dm., 20 mk. na obsz. dwor. (449 gr.-kat., 288 rz.-kat,, 28 izr.; 369 Rus., 396 Pol.). Par. rz.-kat. w Baworowie, gr.-kat. w Kipiaczcze. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1587 złr.

Zaścianki, wś, pow. maryampolski, gm. Freda, par. Poniemoń, odl. od Maryampola 50

w., ma 16 dm., 196 mk. W r. 1827 było 12 dm., 135 mk.

Zaścianki 1.) wś nad rzką Paromik, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Dojlidy, o 4 w. od Białegostoku, 18 dm., 136 mk., szkoła, 274 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.,** uroczysko do dóbr Husarzewszczyzna, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Zubrzycza. 3.) **Z.,** okolica, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. i gm. Lubcz, w pobliżu wsi Półbrzeg, o 15 w. od Nowogródka, ma 9 osad; miejscowość bezleśna, grunta faliste, żyzne. 4.) **Z.,** *Zastienki*, st. poczt. na szosie kijowskiej, w pow. horeckim, gm. Maślaki (o 12 w.), odl. o $20^1/_2$ w. od Orszy a 20 w. st. Łokucie (Łokuti). 5.) **Z.** al. *Ogrodniki*, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Lebiedziewo (o 4 w.), okr. wiejski Nosiłowo, o 26 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 5 dm., 65 mk. praw. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.); należała do dóbr Ogrodniki, Krupskich. 6.) **Z.**, wś włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino (o 8 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Ponary, odl. 6 w. od Wilna, ma 13 dm., 146 mk. katol. (56 dusz rewiz.). 7.) **Z.,** ob. *Zaścianek*.

Zaściebie, wś, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Teladowicze, o 57 w. od Słucka,

Zaściele (*Zasteli*), czy nie *Zaściany* (?), wś włośc., pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Imienin, o 35 w. od Kobrynia.

Zaścienie, wś, pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Dąbrówka, ma 8 os., 87 dm., 168 mr. Wchodziła w skład dóbr Chróściele. W 1827 r. było 10 dm., 60 mk. W r. 1578 mieszka tu szlachta zagrodowa; mają w ogóle 4 łany i 1 zagr.

Zaścienniki, fol., pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Hołynka, własność Mieczysława Wiryona, ma 262 dzies. (5 łąk i past., 191 lasu, 3 nieuż.).

Zaścieszki, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 47 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 1 dm., 6 mk. prawosł.; w 1866 r. własność Tukałłowej.

Zaścinocze, rus. *Zastynocze*, wś, pow. trembowelski, tuż na płd.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Trembowli. Na płd.-wsch. leżą Humniska, na płd.-zach. Ostrowczyk i Zubów. Płn.-wsch. część obszaru przepływa Seret. W jego dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 80, łąk i ogr. 1, past. 16, lasu 28 mr.; wł. mn. roli or. 680, łąk i ogr. 75, past. 73 mr. W r. 1890 było tu i w przys. Kaptury 139 dm., 808 mk. w gm. (519 gr.-kat., 226 rz.-kat., 63 izr.; 538 Rus., 270 Pol.). Par. rz.-kat. w Trembowli, gr.-kat. w Ostrowczyku. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja. Wś wchodziła dawniej w skład ststwa trembowelskiego (ob. t. XII, 468). *Lu. Dz.*

Zaściuny, zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino (o 4 w.), okr. wiejski Petesza, 11 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Jarmoliszki.

Zasepnica, al. *Czarna*, potok, prawy dopł. Stryszawki, lew. dopł. Skawy, w pow. żywieckim.

Zasepnica, część mstka Suchy, w pow. żywieckim, leży na zachód od Suchej, nad bezim. dopł. Strzyczówki (dopł. Skawy). Las oddziela Z. od Suchy; zorganizowaną jest w gminę wiejską; ma 53 dm. i 564 mk. (277 męż., 287 kob.).

Zasiadały, wś i fol., pow. garwoliński, gm. Żelechów, par. Wilczyska, odl. 14 w. od Garwolina, mają 15 dm., 223 mk. Fol. ma 333 mr. (230 mr. roli, 40 mr. łąk, 63 lasu). Wieś ma 136 mr. Fol. Z. oddzielony został od dóbr Goniwilk. W 1827 r. było 6 dm., 47 mk. W r. 1569 płaci tu Ciołek od $3^1/_2$ łan. km. (Pawiń., Małop., 336).

Zasiadka al. *Zasiadki*, mylnie *Zasiałki*, szczyt górski (644 mt.), na płn. krańcu obszaru gm. Mizuń, w pow. dolińskim, na lew. brzegu pot. Krajny (dopł. Mizunki). Ob. *Hlubiczka*.

Zasiadki, wś i fol., pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec. Wś ma 30 dm., 314 mk., 886 mr.; os. 1 dm., 2 mk., 294 mr. W 1827 r. było 48 dm., 184 mk.

Zasiadkowskie dworzyszcze, uroczysko na gruntach wsi Śmidzyn, w pow. kowelskim.

Zasiałki, góra, ob. *Zasiadka*.

Zasichle, ob. *Mur*.

Zasiechnowicze, fol., pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Siechnowicze; należy do dóbr Siechnowicze, Przyborów.

Zasiecie (*Zasiecy*), wś, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół, o 47 w. od Słonima, 91 dm., 581 mk., folusz, 973 dzies. ziemi włośc. (296 łąk i past., 34 nieuż.).

Zasiecin, ob. *Zasityn*.

Zasieczysko, ob. *Bujne*.

Zasieka, uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Jurewicze, o 33 w. od Ihumenia. *A. Jel,*

Zasieki, zaśc., pow. miński, należy do dóbr radziwiłłowskich Starzynki.

Zasieki, pole w Pakosławiu, pow. bukowski.

Zasiekła, fol., pow. orszański, od 1855 r. własność Chludzińskich, 218 dzies. (70 roli, 42 łąk, 60 lasu), kaplica katol. par. Orsza.

Zasiele 1.) wś, pow. homelski, gm. Telesze (o 16 w.), 31 dm., 116 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 2.) **Z.,** wś nad rzką Czerebom irką, pow. klimowicki, gm. Zahustyn (o 15 w.), 48 dm., 367 mk., cerkiew paraf. drewniana, szkoła ludowa, centralny zapasowy śpichlerz gminny, młyn wodny. 3.) **Z.** *Stare*, wś, tamże, 46 dm., 299 mk.

Zasielecze, fol., pow. ihumeński, w 4 okr.

pol. i gm. Puchowicze, par. katol. Błonie, własność Korzonów, ma około 3 włók. *A. Jel.*

Zasiełok, wś, pow. wieliski, własność Gern Grossów. Włościanie wnieśli 20161 rs. wykupu za wydzieloną im ziemię.

Zasienie, osada, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna.

Zasiepiec, os. na obszarze Poręby Górnej, w pow. miechowskim.

Zasieredniaja, uroczysko osiadłe, pow. piński, na Zarzeczu, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Chojno, o 10 w. od Pińska. *A. Jel.*

Zasierwinie, os., pow. wyłkowyski, gm. Wojtkobole, odl. od Wyłkowyszek 28 w., ma 1 dm., 16 mk.

Zasigowo, dobra, pow. orszański, od 1872 r. własność Karnickich, mają 1200 dzies. (20 łąk, 1090 lasu).

Zasimowicze al. *Zosimowicze*, sioło, wś i dobra, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. imchajłowska, o 5 w. od Prużany. Wś ma wraz ze wsią Starowolą 474 dzies. ziemi włośc. i 50 dzies. ziemi cerkiewnej, cerkiew paraf.; dobra, zwane Z. Sznury, należą do Lichaczewskich i mają 259 dzies. (88 łąk i past., 9 nieuż.).

Zasinie, ob. *Żasinie.*

Zasiszki, zaśc., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 80 w. od Poniewieża.

Zasityń al. *Zasitino*, *Zasiecin*, fol. nad rz. Issą, pow. siebieski, gm. Justynowo (o 12 w.), przy trakcie z Siebieża do Lucyna, cerkiew paraf. p. w. św. Trójcy, st. poczt., 1616 dzies. ziemi dworskiej. Pod fol. wzgórze, zwane Zasityńską górą. Z. stanowił attyn. dóbr Osyń, niegdyś ks. Sapiehów, dalej Hylzenów, Szadurskich, obecnie należy do dóbr Justynowo hr. Wielhorskich.

Zasityńska góra, wzgórze w płn. części pow. siebieskiego, pod fol. Zasityń, w pobliżu wsi Mysowo, przy dr. poczt. z Siebieża do Lucyna.

Zaskal, słow. *Zaskalje*, węg. *Zaszkal*, wioska położona na Węgrzech, w komitacie orawskim, w pow. Dolny Kubin, nad rz. Orawą, przy gościńcu do Dolnego Kubina. W r. 1890 było 66 dm., 1392 mr. obszaru i 342 mk., a to 335 Słowak. i 7 Niem.; 291 wyzn. augsb. i 39 rz.-kat. Tak katolicy jak i protestanci mają kościół w Dolnym Kubinie. Z. należy do sądu obwod. w Rozemberku, do sądu pow. i urzęd podatk. w Dolnym Kubinie. Urząd poczt. i tel. w miejscu. *W. H.*

Zaskale, pow. będziński, gm. i par. Wojkowice; nie podana w spisie urzęd.

Zaskale, wś, w pow. nowotarskim, w równinie górskiej, nad Małym Rogoźnikiem, dopł. Czarnego Dunajca z praw. brzegu, o 5·6 klm. na płd. od Nowego Targu. Wznies. wsi wynosi 612 mt. npm. Na płn. i wsch. ma duże torfowisko, zwane „borem“. Graniczy na wsch. z Szaflarami, na płn. z Ludzimierzem, na płd. z Maruszyną a na zach. z Rogoźnikiem. Należy do parafi w Szaflarach. Z. ma 54 dm. i 276 mk. (145 męż., 131 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna wynosi 85 mr. roli i pastwisk. Pierwszy raz czytamy nazwę tej wsi w spisie poborów z r. 1674 (Pawiń., Małop., 53a). Wchodziła w skład ststwa nowotarskiego. Około r. 1880 właścicielem był Ad. Uznański. *Mac.*

Zaskalski al. *Zaskalje*, potok, lewy dopływ Wagu.

Zaskawie 1.) grupa domów w mieście Wadowicach. 2.) **Z.**, część Jaroszowic, w pow. wadowickim.

Zaskerhuette, pow. czarnkowski, ob. *Saska Huta.*

Zaskersee, pow. czarnkowski, ob. *Saskie Jezioro.*

Zaśki, wś, pow. owrucki, par. praw. Owrucz (o 2 w.).

Zaśkiewicki Przewóz, fol. na lewym brzegu Wilii, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 44 w. od Oszmiany, 2 dm., 11 mk. katol.

Zaśkiewicze 1.) mko na lewym brzegu Uszy, o 2 w. od jej ujścia do Wilii, pow. oszmiański, na pograniczu pow. wilejskiego, w 2 okr. pol., gm. Bienica (o 6 w.), okr. wiejski Zaśkiewicze, o 52 w. od Oszmiany a 128 w. od Wilna, ma 31 dm., 212 mk. (40 prawosł., 14 katol., 158 żydów), kaplicę prawosł., szkołę żydowską, młyn wodny drewniany. Podług danych z 1881 r. było tu 362 mk. (187 męż., 175 kobiet). Własność Szwykowskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Godkowicze, Janiewicze, Kononowicze, Turzec i Zaśkiewicze, oraz zaśc.: Amelin, Bobrzyn i Korolewica, w ogóle w 1865 r. 275 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych i 61 b. włościan skarbowych. 2.) **Z.,** wś nad rzką Bieliczanką, tamże, o 1 w. od mstka, ma 14 dm., 222 mk. (141 prawosł. i 81 katol.). Podług spisu z 1865 r. było 47 dusz rewiz. w części należącej do dóbr Bienica, Szwykowskich 12 w części do dóbr Zaleś, ks. Ogińskich.

Zaskocz, w dok. *Sazkotz*, *Saskosch*, *Setzkotz*, dobra, pow. wąbrzeski, st. poczt. Książki, par. kat. Wąbrzeźno; 736 ha (535 roli or., 135 łąk, 4 lasu); 1885 r. 17 dm., 43 dym., 261 mk., 178 kat., 83 ew., szkoła kat., gorzelnia i cegielnia o 2 piecach, hodowla bydła; dziedzic Richter. Muzeum gdańskie posiada ztąd 2 siekierki kamienne i urnę z grobu skrzynkowego pochodzącą (ob. „Die praehistor. Denkm. der Prow. Westpreussen“ v. Lissauer, Danzig 1887, str. 33 i 80). R. 1342 otrzymuje te dobra Tytzko Schramme, t. j. Tyczko Szram (ob. „Kętrz. „O narod. pol.“, str. 123). R. 1410 należały do dziedziców Cymbarka i były włościanom na czynsz wydane. Księgi szkodowe z r.

1414 opiewają, że Z. został wówczas całkiem spustoszony. Według taryfy poborowej na symplę z r. 1682 rozróżniano tu 3 działy, z których Pawłowski płacił 8 gr., Znaniecki i Malanowski po 4 gr. Dział ostatniego przeszedł potem w ręce Strachowskich, dla tego rozróżniano dawniej Znanieczyznę, Pawłowczyznę i Strachowczyznę. Później skupili te 3 działy Pawłowscy, po nich dzierżyli je Zakrzewscy i Sampławscy (ob. Froehlich: „Gesch. des Graudenzer Kr.“ I, 356)

Zaskoczyn, niem. *Saskoschin*, dobra ryc., pow. gdański górny, st. poczt. Świńcz, st. kol. Sobowidz, par. kat. Prągowo; 831 ha (241 roli or., 31 łąk, 493 lasu); 1885 r. 15 dm , 34 dym., 184 mk., 98 kat., 86 ew.; hodowla świń i owiec. R. 1873 odkryto tu na wschód od osady groby skrzynkowe z urnami twarzowemi (ob. „Objaśn. do mapy archeol. Ossowskiego, str. 56). R. zaś 1874 znaleziono tu denar srebrny z czasów Trajana. Według taryfy poborowej z r. 1648 płacił tu p. Jakub Zaskoczyński od $1^1/_2$ włóki folw. 1 fl. 15 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 175). *Ks. Fr.*

Zaskoki, wzgórze (275 mt), na obszarze Kulikowa, w pow. żółkiewskim.

Zaskorki, dobra nad Uszaczą, pow. lepelski, w 3 okr. pol., gm. Woroniecz (o 4 w.), o 41 w. od Lepla, własność Korsaków, 2065 dzies.; młyn. Jest tu kościół katol. paraf., p. w. św. Trójcy, z muru wzniesiony w 1792 r. przez Trojana Korsaka. Parafia katol., dekanatu lepelskiego, 1190 dusz. Kaplice: Krasny Róg, Woroniecz i Wieliżówka.

Zasków, słow. *Zaszkov*, węg. *Zsaskó*, wś na Węgrzech, w komitacie orawskim, pow. dolnokubiński, na płd.-zach. od Dolnego Kubina. W r. 1890 było 1004 mk.: 997 Słowaków, 5 Niemców i 2 Węgrów; 241 rz.-kat., 750 wyzn. augsb., 1 gr.-kat. i 11 izrael.; 197 dm. i 4295 mr. obszaru. Rz.-kat. należą do paraf. w Wielkiej Wsi (Nagy-Falu). Par. ew. augsb. i kościół w miejscu. Wieś ta należy do sądu pow. i urzędu podatk. w Dolnym Kubinie (Also-Kubin); urząd poczt. w Parnicy (Párnica). *W. H.*

Zaskrodzie, wś i fol. nad rz. Skrodą, pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Poryte, odl. 8 w. od Kolna,ma młyn wodny przy ujściu rzki Sokolichy do Skrody. W 1827 r. było 17 dm., 106 mk. W r. 1578 wś ma 10 łan. km. (Paw., Mazow., 374). Dobra Z. Dzierzbice składały się w r. 1887 z fol. Z. i Dzierzbice, z os. Rutki i Jask, rozl. mr. 3341: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 581, łąk mr. 133, past. mr. 176, lasu mr. 489, nieuż. mr. 33; bud. mur. 9, drew. 17; płodozm. 11-pol.; fol. Dzierzbice gr. or. i ogr. mr. 717, łąk mr. 186, past. mr. 118, lasu 843, nieuż. mr. 65; bud. mur. 27, drew. 10; płodozm. 11-pol.; las nieurządzony. W dobrach jest gorzelnia, cegielnia, 3 młyny wodne. Wś Z. os. 35, mr. 481; wś Dzierzbice os. 48, mr. 313.

Zaskwierki 1.) niem. *Dorotheenthal*, wś pod Łęgutami, pow. ostródzki, st. pocz. Biesellen (Bieża). 2.) **Z.,** niem. *Sasquirken* al. *Jurgasdorf*, os., pow. jańsborski, st. pocz. Drygallen.

Zaskwiery, wś, pow. suwalski, ob. *Raczki* 3).

Zaskwira, os. młyn. nad rz. Świder, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek. Leży pod Stoczkiem. W 1827 r. było 6 dm., 34 mk.

Zaśle, pow. kalwaryjski, ob. *Zajle.*

Zasław (*Litewski*), dawniej *Iziasław*, mtko nad rz. Świsłoczą, przy ujściu do niej rzki Czernicy al. Kniahinki, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zasław, przy linii dr. żel. lipawsko-romeńskiej (przystanek), o 24 w. od Mińska. Miasteczko Z. ma przeszło 100 dm., zamieszkałych przez chrześcian i żydów. Parafia zasławska, z świątynią podominikańską, liczy do 2000 wiernych; ma kaplicę św. Kozmy i Damiana w Maćkach, św. Mikołaja w miejscu, w Szopowałach, św. Mikołaja w Czajkowszczyznie i w Górkach. Na cmentarzu pokościelnym w Z. spoczywają zwłoki uczonego obywatela Jana Chodźki, piszącego pod pseudonimem „Jana ze Świsłoczy“ († 1851). Gm. zasławska składa się z 6 okręgów (starostw) wiejskich, liczy 825 osad włościańskich, 3350 włościan pł.męz., uwłaszczonych na 8189dzies. Szkoła miejska w miejscu. W ostatnich latach na okopach dawnych, wśród błoni rzki Czernicy, wzniesiono z muru cerkiew o jednej wieży. Z., jak każdy gród starożytny, ma początkową historyę nie pewną i różnie podawaną. Naruszewicz, Baliński i inni mieszają go z Zasławiem wołyńskim, a Baliński nawet przenosi kniaziów zasławsko-wołyńskich w kraj Krywiczan mińskich i im przypisuje założenie Z. Litewskiego (ob. Star. Polska, t. IV, 675, wyd. 2-e). Według Stryjkowskiego opierającego się na ruskich źródłach (Kronika, wyd. Boh., 166—168), tudzież Narbuta (t. III, 264—265) i Karamzina, założycielką Z. miała być Rognieda, córka kn. połockiego Rohwołoda, zabitego przez Włodzimierza Światosławowicza, kn. kijowskiego. Włodzimierz pojąwszy Rogniedę i znienawidziwszy ją następnie, wygnał ją w r. 985 wraz z synem do zajętej przez siebie dzielnicy połockiej, w której założyć miała gród nazwany Iziasławlem, od imienia syna kn. Izasława. Prawdopodobnie za ich bytności wzniesiono tu zameczek obronny przy ujściu Czernicy, a Rognieda, przywdziawszy habit zakonny, urządziła na zameczku kaplicę. Karamzin opowiadając te szczegóły, mieści mylnie Z. w obecnej gub. witebskiej. Późniejsi pisarze podali wiele nieprawdopodobnych i niczem nieuzasadnionych faktów, o których nie piszą zgoła kronikarze. Tak np. niejaki Słupskij w wydanej przez siebie monografii Zasławia (Mińsk, 1887), utrzymuje stanowczo, że Włodzimierz W., mieszkając w Z., zbudował

monaster św. Anastazyi, w miejscu, gdzie teraz stoi karczma, oraz podał wiele innych na niczem nie opartych szczegółów (ob. Przegląd literacki Kraju, za r. 1888, № 16). Iziasław Włodzimierzowicz panuje ztąd podobno nad całą dzielnicą połocką do r. 1001. Po nim trzymali Z. z kolei do r. 1101: syn jego Wrotysław i wnuk Wszesław. Dzieje walk między książętami, w których Z. jak inne grody, przechodzi ciągle w coraz to inne ręce, podane zostały w historyi Mińska (ob. t. VI, 456—458). Po r. 1345 został osadzony w Z. brat Kiejstuta i Olgierda Jawnuta, który tu zmarł około r. 1366, dając początek nowej linii książąt na Z. Po śmierci Jawnuty panował na Z. syn jego Michał, drugiemu zaś synowi dostał się udział w Świsłoczy (dziś w pow. bobrujskim). Po śmierci ks. Michała wzięli Z. synowie jego Jurii i Andrzej. W czasie ich władania, mianowicie w r. 1433, ks. Swidrygajłło wojując z Zygmuntem Kiejstutowiczem i podejrzywając ks. Zasławskich o sprzyjanie jemu, napadłszy na Z. w perzynę go obrócił. Tu znowu plącze się wątek i wiemy tylko, że jakiś Iwan Fiedorowicz, kn. litewski zasławski i mścisławski, w r. 1567 zbiegł do Moskwy i że po wygaśnięciu domu Jawnuty po mieczu w drugiej ćwierci XVI w. Anna, ks. zasławska, córka ks. Fedora Iwana Jawnuty, wyszedłszy za Jana Chlebowicza al. Hlebowicza, wwdę wileńskiego, wniosła mu w wianie dobra zasławskie (Niesiecki, t. III, 31, wyd. Bobr.). Mylnie przypisują niektórzy temu Hlebowiczowi protegowanie głośnego reformatora Szymona Budnego, gdyż wwda wileński Hlebowicz, chociaż zażarty kalwin, umarł w r. 1549 (Niesiecki, ibid.), zaś Budnego sprowadził z Korony na Litwę, do Klecka w r. 1552, ks. Mikołaj Radziwiłł Czarny i Budny, przebywając potem w Z., ztąd datował przedmowę do swej Biblii w r. 1552. Oczywiście tedy działo się to wszystko już za syna owego Jana Hlebowicza, wwdy wil., też Jana, wwdy trockiego, zrodzonego z ks. zasławskiej Anny, również gorliwego protestanta, który umarł w r. 1595 (Niesiecki, III, 32—33). Ten to Jan Janowicz Hlebowicz, protegując kalwinizm, miał odebrać katolikom w Z. świątynię, oddawna istniejącą, którą potem w r. 1628 „powrócił im i uposażył“ syn jego Mikołaj Janowicz Hlebowicz, kaszt. wileński, już nawrócony i żarliwy syn kościoła (Niesiecki, III, 33). Rzeczony Mikołaj Hlebowicz, ożeniony z Anną, kn. Korecką, nie licząc potomstwa zmarłego wcześnie, miał syna Jerzego Karola, wwdę wileńskiego. Na nim kończy się po mieczu ród Hlebowiczów panów na Zasławiu, bowiem miał on z Katarzyny Radziwiłłówny tylko dwie córki: Annę, za Marcyanem Ogińskim, wwdą trockim, i Krystynę za Kazimierzem Sapiehą, wwdą wileńskim, a ponieważ Ogińska zmarła bezpotomnie, więc cała spuścizna zasławska przeszła tym sposobem w dom Sapiehów, którzy się pisali, między innemi, hrabiami na Zasławiu. Wracając do Hlebowiczów nadmienimy, że musieli się zapożyczać, skoro Antoni Sielawa, metropolita unicki, zapisał w r. 1653 monasterowi św. Ducha w Mińsku 4000 zł., opartych na dobrach Hlebowiczów Dołżanach i Zasławiu (Pamiat. kniż. min. gub. za 1891 r., str. 69). Inny znowu dług, w ilości 18000 złp., zaległych procentów, uzyskiwał na Z. w r. 1670 Gabryel Kolenda, metropolita kijowski. Sprawa ta ciągnąc się w trybunale litewskim do r. 1673 zrezolwowaną została na rzecz powoda, przysądzono bowiem uzyskać aż 45201 zł. razem z nawiązkami (ob. Akty wil. arch. kom., t. XV, 164 i 203). Małżonkowie Sapiehowie, wojew. wil., jak czytamy w rękopisie Jana Chodźki (nigdzie nie drukowanym) „zrobili w 1676 r. 30 sierpnia zapis wieczysty na fundusz klasztoru kś. dominikanów prowincyi ruskiej w miasteczku Z., na starożytnem zamczysku zakładający się, przy kościele staroświeckiej gotyckiej architektury, z wieżą również dawną, na 6 pięter wznoszącą się i to wszystko do władania tymże zakonnikom oddali. Kościół ten, zapewne w tymże roku odnowiony, konsekrowany został przez Mikołaja Słupskiego, biskupa gracianopolitańskiego, archidyakona wileńskiego, p. tyt. św. Michała Archanioła. Dalej opowiada Chodźko, iż świątynia ma długości 43 łokci, 23 szerokości, 14 wysokości; 5 ołtarzy: wielki z muru, drewnianą snycerszczyzną ozdobiony, z obrazem patrona swego. Zgromadzenie przed kasatą składało się z 4 kapłanów. Było 4 sług, 1 stara kobieta. Biblioteka zawierała 357 dzieł starożytnych. Istniał przy świątyni szpital mały. Fundusz ziemny dominikanie mieli w folw. Niedreski, o $^1/_2$ mili od Z., przez Sapiehów fundatorów nadany. Przy folw. było 2 wsi z 35 osadami, 125 poddanych pł. męz., około 34 włók ziemi; propinacyę też mieli dominikanie. Fundusz klasztoru w gotowiźnie i ofiarach składał się: z annuaty z zapisu tychże Sapiehów na dobrach Stołpce, po 210 rubli rocznie, 12 garncy wina, pud wosku, a kapitał wynosił 1466 rs. Wizyta metropolitalna wykazała dochód roczny w ilości 1595 rs. Klasztor został skasowany w r. 1833 i kościół zamieniony na cerkiew (odpis rękopiśmiennych wiadomości Chodźki w zbiorach piszącego w Zamościu). Oprócz tej świątyni istniał w Z. drugi kościół paraf. drewniany, podobno fundacyi Mikołaja Hlebowicza, wymurowauy w r. 1774 przez ówczesego właściciela Z., Antoniego Przeździeckiego, podkanclerzego lit., a wykończony już w bieżącym wieku przez miejscowego proboszcza ks. Teodora Juszkiewicza. Świątynia ta, wraz z parafią przetrwały do r. 1866. Do par. zasławskiej należała kaplica w Borzdyniu, obecnie w par. rakowskiej. Sapiehowie po-

siadali, do r. 1753, sprzedając go wtedy Antoniemu Przeździeckiemu, który urządził wzorowo włość, z wielką względnością dla ludu; mimo to gdy wskutek wypadków wojennych interesa Przeździeckich się powikłały, sąd eksdywizorski w r. 1815 rozdzielił ich fortunę pomiędzy kredytorów. Wkrótce potem skupił niektóre działki wraz z Z., podkomorzy ihumeński Michał Prószyński. Po podziale dóbr podkomorzego, syn jego Mieczysław, ożeniony ze Stołwińską, wziął Koreliszczewicze, zaś Ludwik, ożeniony z ks. Drucko-Sokolnicką, odziedziczył Z. i utrzymywał tu później głośne stado koni. Po r. 1863 Z. przeszedł na skarb i w r. 1867 sprzedany został urzędnikowi Pawłowi Chomentowskiemu. Potem w r. 1870 tenże Chomentowski otrzymał w nagrodę sąsiednie Malawki, z osadami szlacheckiemi, na prawach czynszowych wieczystych szlachcie nadanych. Malawki te szlachta wyprocesowała. Obecnie dobra zasławskie obejmują przeszło 103 włóki; dochód z propinacyi i młynów, tudzież arend wynosi przeszło 4000 rs.; grunta wyborne, szczerkowo-gliniaste, łąk obfitość; dużo kurhanów przedhistorycznych, badanych w ostatnich czasach. O Z. pisali, między innymi: Tyszkiewicz Konstanty (Teka wileńska, VI, 99); Kirkor Adam (Kur. wileński, 1864, № 58—62; w Żywop. Ros., wyd. Wolfa, t. III, w Opiekunie domowym, r. 1875, str. 257—258); Michał Hausman (w Mińsk. gub. wied., 1847 r. № 49—51). Ob. też Wileńsk. wiestn. (r. 1864, № 58—62 i 1878, № 151). *A. Jel.*

Zasław, w dokum. *Iziasławl*, *Zossław* (1386 r.), *Żasław* (1390 r.), *Żosławl* (1505 r.), mto powiat. gub. wołyńskiej, pod 50° 7′ płn. szer. a 44° 28′ wsch. dług., odl. o 233 w. na zach. od Żytomierza, po obu brzegach Horynia, do którego uchodzą tu niewielkie strumienie: od lew. brzegu Suszana, od praw. zaś Ponora. Rz. Horyń tworzy pod miastem rozległy staw i dzieli je na tak zw. Stare Miasto, zabudowane na wyniosłym, lewym brzegu Horynia, i Nowe Miasto al. Majdan, rozrzucone po prawej stronie rzeki, na niskiej płaszczyźnie. W 1885 r. było w mieście 1996 budowli (198 murow., 1798 drewn.), w tem 1102 dm. mieszkalnych (47 murow.), 4 cerkwie (2 murow.), 2 kościoły kat., 1 klasztor i 2 kaplice (wszystkie murow.), 2 synagogi mur., 7 domów modl. żydow. (2 murow.), 10229 mk. (oprócz wojska), w tem: 2667 praw., 997 katol., 24 protest., 6530 żydów i 11 machomet., podług stanów zaś: 159 szlachty, 17 stanu duchow. prawosł., 8 katol. i 4 żydów, 36 obywateli honorow., 102 kupców, 7125 mieszczan, 2229 włościan., 467 żołnierz. urlop. i dymisyonowanych i ich rodzin, 82 cudzoziemców. Rzemieślników było 426, w tem 337 majstrów, 34 robotn. i 35 uczniów. W 1861 r. było w Z. 692 dm. (30 murow.), 10 magazynów towarowych, 176 sklepów, 8039 mk., w tem 771 kat. i 5240 żydów. Rzemieślników było 351 (249 majstrów). Dochód miejski wynosił 2120 rs. Pod względem przemysłowym w 1885 r. w mieście było 12 zakładów przemysłowych, zatrudniających 71 robotników i produkujących za 9915 rs., mianowicie 1 garbarnia, 2 fabryki świec, 2 olejarnie, 1 fabryka tkacka, 1 odlewnia żelaza i miedzi (zatrudniająca 30 robotn. i produkująca za 4750 rs.), 1 fabryka kafli, 3 cegielnie i 1 wapielnia. W mieście oprócz zwykłych władz powiatowych znajduje się szkoła 2 klas. miejska, szpital miejski i żydowski, więzienie, st. poczt. i telegraficzna. Targi odbywają się raz w tydzień, nieznaczne zaś jarmarki 9 razy do roku. Wszystkie cerkwie zasławskie fundowane zostały w obecnym wieku. Najwspanialsza z nich, soborna, p. w. Narodzenia Jezusa Chr., wzniesiona na wysokiej górze w Starym Mieście, ufundowana w 1825 r. przez ks. Karola Sanguszkę, poświęcona w 1836 r., uposażona jest 64 dzies. ziemi. Do niej, jako filialna, należy cerkiew cmentarna Uśpieńska, z drzewa wzniesiona w 1800 r. Na Nowem Mieście znajduje się cerkiew paraf. p. w. św. Mikołaja, z muru wzniesiona w 1861 r. przez ks. Romana Sanguszkę i uposażona 62 dzies. ziemi. Do parafii tej należy cerkiew filialna cmentarna, p. w. św. Arch. Michała, z drzewa wzniesiona w 1869 r. kosztem parafian. Nierównie starożytniejsze są kościoły katolickie. Najdawniejszym jest kościół farny p. t. św. Jana Chrzciciela, niewiadomo w którym roku zbudowany. Erekcya tego kościoła, w r. 1599 przez ks. Janusza Zasławskiego, wwdę wołyńskiego, uczyniona a w r. 1600 w grodzie łuckim oblatowana, zapewnia kościołowi plac na którym wzniesiony, wraz z plebanią i otaczającemi budowlami, oraz wś Luterówkę al. Zbirów (dziś Luterka, o 5 w. od Zasławia) na własność. Przy kościele fundator założył szkołę dla dzieci i zapewnił fundusz na utrzymanie kilku nauczycieli. W czasie napadu Chmielnickiego kościół ten zupełnie zburzony został i w takiem zniszczeniu pozostawał przez sto lat przeszło; dopiero ks. Paweł Sanguszko, marsz. w. lit., odnawiać go zaczął a po śmierci jego ostatecznie restauracyę świątyni ukończyła w 1756 r. wdowa po nim ks. Barbara z Duninów. Kościół zbudowany jest z kamienia ciosowego w kształcie krzyża. Z prawej strony, w przybudowanej kapliczce, stoją na wzniesieniu trumny ks. Janusza Sanguszki, stażnika w. kor. († 1806) i żony jego Anieli z Leduchowskich († 1825). W sklepionym lochu pod kaplicą złożono kilkanaście trumien bez żadnych napisów, przechowujących prawdopodobnie zwłoki ks. Zasławskich. W kościele jest kilka pięknych obrazów, zwłaszcza zaś w wielkim ołtarzu Chrzest Chrystusa, przypisywany słynnemu malarzowi Lelio Orsi, dalej dwa niewielkie obrazki Wnie-

bowzięcia N. M. P. i Chrystusa z Samarytanką, oraz wielki obraz Carlo Dolce: Chrystus błogosławiący dzieci. Parafia katol. dekanatu zasławskiego, 1302 dusz. Na Nowem Mieście, tuż obok zamku, wznosi się okazały kościół pomisyonarski, obecnie parafialny, p. w. św. Józefa, fundowany w 1750 r. przez ks. Pawła Sanguszkę, marsz. w. lit., który na uposażenie jego przeznaczył wsi: Wołków, Wołkowczyki i Helakówkę, 279 dusz męż. i 229 żeń, 600 złp. annuaty na szpital. Oprocz tego kościołowi temu legowany był kapitał 87963 złp. przez ks. Hieronima Sanguszkę, wwdę wołyńskiego, Aleksandra Kniehińskiego i ks. Wawrzyńca Zadarnowskiego. Parafia katol. ma 3307 wiernych. Filia w Sudyłkowie, kaplice w Szepietówce, Kosie-Rześniówce i Horodyszczu, dawniej i w Bejzymach. Oprócz tych dwóch kościołów paraf. jest w Z. klasztor bernardynów, z kościołem p. w. św. Michała, zbudowany na Starem Mieście, na górze tuż nad Horyniem, z ogromnym i w okazałe drzewa przyozdobionym ogrodem, dokoła obwiedziony murem, w którym dawniej były strzelnice, obecnie zamurowane. Fundowany w 1602 r. przez Janusza Zasławskiego, wwdę wołyńskiego, za przywilejem Zygmunta III w r. 1604 zatwierdzonym. W r. 1648 podobnie jak i fara przez kozaków Chmielnickiego zburzony, dopiero w r. 1727 przez ks. Pawła Sanguszkę, marsz. w. lit., zrestaurowany, został konsekrowany przez ks. Franciszka Kobielskiego, biskupa łuckiego i brzeskiego, w r. 1744. Klasztor ten nigdy dóbr w ziemi nie posiadał, lecz znaczne sumy tak przez ks. Sanguszków, jak i innych panów wołyńskich lokowane na nim były. W jednym z bocznych ołtarzy są relikwie św. Walentego, sprowadzone w 1774 r. z Rzymu, w wielkim zaś duży krucyfiks drewniany, do którego lud szczególne ma nabożeństwo, oraz obraz Bogarodzicy, cudami słynący, przechowywany niegdyś w skarbcu ks. Zasławskich. W archiwum klasztornem znajduje się Pieśń o obrazie Matki Boskiej Zasławskiej, ogłoszona przez Steckiego (Wołyń, I, 334 — 340). W kościele mieści się kilka obrazów wielkiej wartości, jak św. Michał Archanioł, pędzla włoskiego, oraz płótna Czechowicza: św. Roch i św. Łukasz. W bocznych kaplicach znajdują się portrety: Pawła Sanguszki, drugiej jego żony Teofili Lubomierskiej, Hieronima Sanguszki, biskupa smoleńskiego, i Anny z Sanguszków Jabłonowskiej, w zakrystyi zaś kościelnej całe ściany zawieszone są portretami rozmaitych osób. Biblioteka klasztorna, do której wcielony został księgozbiór skasowanego klasztoru bernardynów z Dubna, licząca do 5000 tomów, posiada wiele rzeczy rzadkich, archiwum zaś mnóstwo ciekawych szczegółów z czasów kozaczyzny, pamiętniki klasztorne z rozmaitych czasów t. zw. Silwa rerum i t. p., lecz wszystko w najokropniejszym nieładzie i porozrywane. Nadto był tu niegdyś jeszcze kościół z klasztorem ks. karmelitów, niewiadomo przez kogo fundowany i kiedy zniesiony. Zwaliska tego kościoła znajdują się w pobliżu zamku. Z zabytków świeckich Z. zasługuje na uwagę murowany lamus starożytnej architektury, wzniesiony w środku Starego Miasta na wyniosłej górze nad Horyniem, będący niegdyś skarbcem książęcym, oraz dawny zamek ks. Sanguszków. Zamek ten kilkakrotnie był przerabiany, co mu odjęło dużo charakterystycznej jego cechy, nie tak piękny jak wspaniały, rozległy, ponury, majestatyczny, trochę ciężki. Z dwóch stron oblany Horyniem, z dwóch drugich otaczają go fosy i mury, znacznie już dziś zniżone. Od strony rzeki pozostały tu jeszcze stare strzelnice, część murowanego wału i obszerne lochy. Wjazd do zamku prowadzi przez długą, krytą bramę murowaną z mostem niegdyś zwodzonym. Brama ta, niepopsuta odnawianiem, stanowi najpiękniejszą część całej budowy. Wewnątrz zamek był starannie utrzymywany, było w niem mnóstwo ciekawych zabytków, kilka ścian przyozdobionych portretami familijne mi, znaczna liczba obrazów z których zasługiwało zwłaszcza na uwagę kilka szkoły flamandzkiej, jak również bogata kolekcya starych sztychów, tak polskich jak i angielskich, oraz mnóstwo porcelany chińskiej. W pałacu tym znajdowało się też cenne i bogate archiwum ks. Sanguszków. Zbiory te i archiwum w nowszych czasach przeniesione zostały do Sławuty, zamek zaś, sprzedany przez ks. Romana Sanguszkę rządowi, przerobiony został na koszary. Po za miastem znajdują się ślady fundamentów murowanych, obecnie prawie zupełnie zrównanych z ziemią. Był to widocznie zamek obronny, wzniesiony prawdopodobnie jeszcze za czasów książąt dzielnicowych. O zwaliskach tych krąży podanie, zapisane przez Steckiego (Wołyń, I. 331—4), że za życia ks. Janusza Sanguszki, za wskazówką żebraka, poszukiwano tu zakopanych skarbów a gdy zbliżano się już do celu, nagły pożar miasta, przepowiedziany z resztą z góry przez żebraka, przerwał dalszą robotę. Ze Starego Miasta idzie trakt pocztowy do Ostroga (o $31^1/_4$ w.) i dalej do st. dr. żel. Krzywin, z Nowego zaś Miasta przez Starokonstantynów (53 w.) do Proskurowa, dalej do Szepietówki (19 w.) oraz przez Jampol do wsi Nowe Oleksińce (115 w.), a także droga bita do Sławuty (22 w.). Tygodnik ilustr. pomieścił widok kościoła i klasztoru bernardynów (1881 r., № 266). Opisy podały Kłosy (t. XVII, № 2), Tygodnik powszechny (1882 r., № 50), Stecki (Wołyń, t. I, str. 304 — 346), Sendulski (w Wołyn. eparch. wied., r. 1875) i Teodorowicz (Ist. stat. op. wołyn. eparchii, t. III, str. 379—428).

Dzieje. Początkowe dzieje Z. giną w pomro-

ce wieków; niewiadomo przez kogo i kiedy miasto zostało założone. To tylko na pewno można twierdzić, że należy ono do najdawniejszych miast na Wołyniu i że powstało około XII w., założone przez któregoś z licznych ówczesnych książąt dzielnicowych i od imienia założyciela nazwane Iziasławlem. Pierwszą pewną wiadomość o Z. spotykamy w dokumencie z 1386 r., mocą którego Wład. Jagiełło i w. ks. Witold potwierdzają d. 4 listopada t. r. w Łucku kn. Fiedorowi Daniłowiczowi Ostrogskiemu prawa jego ojca na miasto Ostróg z okręgiem, a nadto nadają mu jeszcze: Korzec, Zossław, Chłapotyn, Iwanin, Chrestowicz, Krasne i Krupę, pod warunkiem, ażeby zarówno on jak i jego potomkowie służyli koronie polskiej tak, jak poprzednio służyli Lubartowi, ks. włodzimierskiemu (Arch. ks. Sanguszków, I, 6—7). Następnie d. 18 grudnia 1390 r. w Kozienicach Wł. Jagiełło potwierdza kn. Fiedorowi Daniłowiczowi Ostrogskiemu prawa na zamek Ostróg wraz z Zasławem (Szaslaw) i Borodami (dziś Brodów, w pow. ostrogskim) i wszystkiemi siołami do nich należącemi (ibid., str. 11). Syn kn. Fiedora, kn. Wasili Ostrogski w 1448 r. rozległe swe dobra podzielił przed śmiercią pomiędzy dwóch synów swoich Iwana i Jerzego. Pierwszy z nich otrzymał Ostróg z należącemi doń włościami, młodszy zaś Jerzy al. Jurii miał sobie wyznaczony Zasław, od którego przybrał wkrótce nazwę ks. Zasławskiego, jak widać z dokumentu z r. 1466 (ibid., str. 62). Nazwisko to stale nosili jego potomkowie aż do wygaśnięcia rodu w r. 1673, przechowując pamięć o wspólności rodu z ks. Ostrogskimi przez używanie jednego z nimi herbu (początkowo św. Jerzego ze smokiem, następnie złączonych dwóch herbów: Ogończyka z Leliwą). Jurij Wasilewicz, pierwszy ks. Zasławski, niezadowolony z Kazimierza Jagielończyka, złączywszy się w 1456 r. z stronnictwem Gastolda, wwdy wileńskiego, i kilku innymi pany, promował Semiona Olelkowicza, ks. kijowskiego i słuckiego, na w. ks litewskie; przestrzeżony jednak o tym zamachu król Kazimierz, potrafił go odwrócić. Jerzy Zasławski pozostawił dwóch synów: Andrzeja († około 1530 w stanie bezżennym) i Iwana al. Janusza, męża wielkiej odwagi i wojennego ducha, zmarłego około 1520 r. Wdowa po nim Olena al. Helena w r. 1528 wraz z synami swymi: Fiedorem, Bohdanem, Kuźmą, Iwanem i Michałem zobowiązała się wystawić 29 ludzi konnych z Zasławia na obronę kraju (tamże, t. III, 323). Z braci tych Kuźma był około 1551 r. sstą kamienieckim, wsławił się kilkakrotnie zwycięstwami nad Tatarami i z żony swej Anastazyi Jurjewny ks. Holszańskiej pozostawił córkę Annę, wydaną za kn. Iwana Fiedorowicza Czartoryskiego, i trzech synów: Piotra, Michała i Iwana (Janusza). Z synow tych Piotr żonaty był z Barbarą, córką Jordana Spytka, kasztelana krakowskiego, Michał bezżenny, znakomity pogromca Turków i Tatarów, na Wołyń wkraczających, zmarły przypadkowo od wystrzału z broni, z którą jechał. Trzeci syn Kuźmy Janusz, ożeniony podobno z Kierdejówną, miał córkę Zofię, wydaną za Fryderyka Tyszkiewicza z Łohojska, i syna również Janusza, będącego sławą domu ks. Zasławskich. W r. 1592 mianowany wwdą podlaskim, potem (1603) wołyńskim, otrzymał ststwa żytomierskie (1605) i perejasławskie. W r. 1623 obrany został komisarzem do układów z wojskiem zaporozkiem. Nad Dniestrem wraz z hetmanem Żółkiewskim układał się o warunki pokoju ze Skinder paszą. Z wojennych wypraw jego najsławniejsze są: pod Zbarażem z Tatarami (1589) i pod Cecorą z Turkami (1620), w których sam jako żołnierz walcząc dał dowody wielkiego męztwa. Własnym kosztem utrzymywał liczne wojsko a każda niemal z wojennych wypraw jego zwycięstwo przynosiła. Umarł w 1629 r. On pierwszy w swoim rodzie zamienił wiarę grecką na katolicką, skłoniwszy do tego żonę i całą rodzinę swoją. Ks. Janusz był dwa razy żonaty, z Aleksandrą Sanguszkówną, córką Romana, wwdy bracławskiego, hetm. poln. lit., i powtórnie z Maryanną Leszczyńską, wojewodzianką brzeskokujawską. Z tej ostatniej potomstwa nie zostawił, z Sanguszkówny zaś miał córki: Elżbietę, wydaną za Jana Szczęsnego Herburta, i Zofię, żonę Jana Ostroroga, wwdy poznańskiego, oraz trzech synów: Aleksandra, Konstantego i Jerzego. Konstanty i Jerzy młodo poumierali bezżenni, pozostał tylko najstarszy z nich Aleksander, sercem i odwagą podobny do ojca. Był to najuczeńszy z ks. Zasławskich, przez lat 12 kształcił się w różnych akademiach w Niemczech, Niderlandach i Francyi, w 1605 r. został kasztelanem wołyńskim, 1613 r. wwdą bracławskim a 1628 r. kijowskim; był nadto ststą żytomierskim. W r. 1629 z woli królewskiej przemawiał we Lwowie do zgromadzonych tam władyków ruskich, zachęcając ich do unii z kościołem rzymskim. Był już wówczas tak chorym, że o własnej sile do kościoła iść nie mogąc, zanieść się tam rozkazał, w krótce też potem umarł tegoż jeszcze roku. Żonaty był z Eufrozyną ks. Ostrogską, jedyną córką ks. Janusza, kasztelana krakowskiego, fundatora ordynacyi. Po śmierci ojca kolosalną tę ordynacyę wniosła, podług jego woli, w dom mężowski. Z fortuną tą i imię ks. Ostrogskich napowrót wróciło w dom ks. Zasławskich, którzy odtąd do wygaśnięcia rodu pisali się książętami z Ostroga na Zasławiu. Ks. Aleksander pozostawił dwie córki: Konstancyę, wydaną za Ferdynanda Myszkowskiego, margr. Pińczowskiego, i Zuzannę, zmarłą w dziewictwie, oraz trzech synów: Izydora Janusza, Konstantego Aleksandra i Władysława

Dominika. Dwaj pierwsi zmarli w młodym wieku, pozostał tylko Władysław Dominik, najprzód koniuszy koronny (1635 r.), potem ststa łucki (1641), wwda sandomierski (1645), nakoniec wwda krakowski (1649). Był także sstą przemyskim, ropczyckim i dolińskim. On pierwszy w rodzie pisać się zaczął ks. Zasławskim i Ostrogskim i hr. na Tarnowie. Walczył ze Szwedami w 1621 r. a także z Bohdanem Chmielnickim pod Machnowcami, Rosołowcami, Konstantynowem, Korsuniem, Zbarażem, w oblężeniu Zborowa. Pod Pilawcami jako regimentarz, dla niezgody pomiędzy wodzami, klęskę ponieść musiał. W bitwie pod Beresteczkiem (1651 r.) na czele szlachty krakowskiej odznaczył się walecznością. Nakoniec opatrzywszy Przemyśl ludźmi i amunicyą, obronił od poddania się Szwedom. Niesłusznie przeto Chmielnicki przez pogardę nazwał go pierzyną, jako wygodnisia, od dziecinnych bowiem lat zahartowany do boju, w każdej wyprawie dawał dowody niezaprzeczonego męstwa i odwagi. Zmarł w r. 1656 w Starem Siole pod Lwowem. Z pierwszej żony Zofii Ligęzianki, kasztelanki sandomierskiej, nie zostawił potomstwa, z drugiej zaś Katarzyny Sobieskiej, kasztelanki krakowskiej, siostry Jana Sobieskiego, miał syna Aleksandra, ostatniego ks. Zasławskiego, który w młodym wieku umierając w 1673 r. zakończył dom ten, i córkę Teofilę, zaślubioną naprzód ks. Dymitrowi Wiśniowieckiemu, hetm. poln., a po jego śmierci Józefowi Lubomirskiemu, marszałkowi w. koron., któremu wniosła w posagu całą ordynacyę ostrogską i dobra zasławskie. Ks. Józef Lubomirski († 1703) pozostawił syna Józefa, zmarłego w młodym wieku bezżennym i dwie córki: Teresę kn. Neuburską, zmarłą bezdzietnie, i Józefinę Maryę, wydaną za Pawła Karola Sanguszkę, marszałka w. lit., w dom którego wniosła całą fortunę i ordynacyę. Takim sposobem Z. przeszedł w posiadanie ks. Sanguszków, w ręku których pozostaje do dnia dzisiejszego. Ks. Paweł Karol Sanguszko († 1750 r.) był najprzód marszałkiem nadwornym litewskim a od 1734 marsz. wielkim lit. Z pierwszej żony Bronisławy Pieniążkowej, wojewodzianki sieradzkiej, nie miał dzieci, z drugiej, Teofili Lubomirskiej, pozostał syn Jan, który po matce objął ordynacyę, z trzeciej, Barbary Duninówny, referendarzówny koronnej, pozostały trzy córki: Anna za wwdą poznańskim ks. Józefem Antonim Barnabą Jabłonowskim, Justyna za pisarzem w. kor. Bielińskim i Kunegunda za strażnikiem w. kor. Czackim, oraz trzech synów: Józef, Hieronim i Janusz. Ks. Janusz Aleksander Sanguszko, urodzony z Maryi Lubomirskiej, objąwszy po matce rozległe dobra zasławskie i ogromną ordynacyę ostrogską, zamieszkał w Dubnie. Ożeniony z Denhofówną, zmarł bezdzietnie 1787 r. Tranzakcyą spisaną d. 7 grudnia 1755 r. w Kolbuszowie, rozdarował, jako bezdzietny, dobra ordynackie rozmaitym osobom, Zasławszczyzną zaś podzielili się w 1774 r. młodsi bracia jego, z Duninówny urodzeni. Zasław otrzymał najmłodszy ks. Janusz, strażnik w. kor., ssta krzemieniecki. Ożeniony najprzód z Karoliną Gozdzką, wojewodzianką podlaską, rozwiódł się z nią i ożenił się powtórnie z Anielą Ledóchowską, wdową po Drzewieckim. Kiedy mąż spokojnie w Zasławiu lub Krzemieńcu przesiadywał, żona tymczasem przewodniczyła sejmikom, stawała na czele stronnictwa reformy podczas sejmu czteroletniego, słowem najczynniejszy brała udział we wszystkich czynnościach burzliwej polityki ówczesnej. Z kilkorga ich dzieci pozostał najdłużej przy życiu syn Karol i córka Barbara, wydana za Małachowskiego. Ks. Karol, ożeniony z krewną swą Dorotą Sanguszkówną rozwiódł się z nią a sam odludne i samotne życie pędził w Zasławiu, gdzie umarł w r. 1840. Odziedziczyli po nim Z. najprzód siostra Małachowska, a po śmierci jej wnukowie Hieronima, wwdy wołyńskiego, ks. Roman i Władysław Sanguszkowie. Obecnym dziedzicem jest ks. Roman Sanguszko.

Historya Z. ciemna jest, tak jak i jego początki. Pierwszą pewną wiadomość o istnieniu miasta, jak powiedzano wyżej, spotykamy pod r. 1386. Odtąd przez ciąg wieków nieprzerwanie, będąc główną rezydencyą możnych rodów, jak Ostrogskich, Zasławskich i Sanguszków, musiał być dość znacznem i ludnem miastem. Świadczą o tem i ocalałe dotąd zabytki, ślady wałów i fortyfikacyi nad Horyniem, nieopodal zamku książęcego, trzy wspaniałe kościoły i kilka innych gmachów. Kilkakrotne napady i rabunki Tatarów i Kozaków zamieniły w gruzy dawną jego świetność. Z upadkiem miasta zaginęły w owym czasie jego prawa i przywileje, od monarchów w rozmaitych czasach za zasługi właścicieli nadawane. Przekonywa o tem przywilej Augusta III z 1754 r., w którym, między innemi, wyrażono: „Gdy miasto Zasław nad Horyniem, jedno z pierwszych na Wołyniu, słynące niegdyś zamkiem, budynkami, handlem i ludnością, posiadało prawa przez książąt litewskich i królów polskich nadane, postradało takowe w czasie buntów kozackich, nadajemy przeto niniejszym a raczej potwierdzamy prawo magdeburskie i do dawnych przydajemy dwa nowe jarmarki, które po dwa tygodnie trwać mają“. W 1491 r. po raz pierwszy uderzyli Tatarzy zawołżańscy na Z., lecz pod murami miasta wielką klęskę ponieśli od Wołynian i Polaków, pod wodzą ssty łuckiego kn. Siemiona Jurjewicza Holszańskiego (Letop. kijewsk.). W 1534 r. Mikołaj Wężyk, sekretarz królewski, liczną hordę Tatarów znowu poraził pod wałami Zasławia. W r. 1577 Janusz Zbaraski, wwda bracławski, wyswobodziwszy ks. Konstantyna

Ostrogskiego, którego Tatarzy w Ostrogu w ścisłem oblężeniu trzymali, dopędził uciekających pod samym Zasławiem i powtórną im klęskę pod tem miastem zadał, odbiwszy całą zdobycz z Ostroga uniesioną. Miasto jednak i okolica musiały być przytem spustoszone, ponieważ w 1578 r. nie wniesiono poboru zarówno z miasta jak i z włości do niego należących. W r. 1583 r. ks. Janusz Zasławski płaci z Z. z 15 dm. rynkow. po 6 gr., z 28 dm. uliczn., z 54 chałup nędznych, z 60 ogrodów, z 2 rzeźników, 1 słodownika, 2 piekarzów, z 4 przekupniów, 37 łan., 6 rzem., 3 kół waln. W 1589 r. wniesiono z Zasławia Starego 5 fl. 26 gr. szosu; 41 rol po 15 gr. z 20 flor. 15 gr., z rzemieśln., z ogrod., z popa, złotarza, z barwierza 19 fl. 6 gr.; czopowego per arendam 120 fl., wogóle 165 fl. 17 gr. Z Zasławia Nowego szosu 7 fl. 24 gr.; z 39 ról po 15 gr. 19 fl. 15 gr.; z rzemieślników, z ogrodników, z kół młyn., z popa 13 fl. 24 gr.; czopowego per arendam 120 fl., wogóle 161 fl. 3 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 78, 148, 151—2). W r. 1648 Chmielnicki, rozdrażniony niefortunnem oblężeniem Zamościa, na czele 4000 kozaków wkroczył do Zasławia. Połowa prawie miasta stała się wówczas pastwą płomieni, zamordowano do 200 żydów, inni bowiem skryli się po lasach; zwłoki książąt z grobów wyrzucone zostały, kościoły zburzone a synagogę obrócono na stajnię. W 1650 r. zagon kozacki Iwana Duńca napadł na Z., został jednak pod miastem rozbity przez Firleja. Zaledwo miasto po tych klęskach podnosić się zaczęło, gdy w r. 1684 sułtan Muradyn z liczną hordą Tatarów, zapuściwszy swe wojska w liczbie 24000 pod Zasław, niszczyć go zaczął. Mieszkańcom przybył na pomoc Michał Rzewuski, podskarbi nadworny koronny, będący podówczas regimentarzem; sułtan ratował się ucieczką, połowa jego wojska została rozbitą; zdobyto znaczny plon, odzyskano łupy i oswobodzono jeńców. Nic dziwnego, że po tylu doznanych klęskach, walkach i spustoszeniach miasto nigdy już odzyskać nie zdołało dawnej swej świetności. W 1767 r. Stanisław August zatwierdził lokacyę Nowego Miasta. W 1780 r. bawił tu przez kilka godzin cesarz austryacki Józef II, udając się do Kijowa w towarzystwie Karola ks. kurlandzkiego i gen. Lascy. W r. 1787 tenże monarcha, podróżujący pod imieniem hr. de Falkensteina, przybył do Z. w towarzystwie Kińskiego i przenocowawszy w oberży, wyruszył do Łabunia i dalej dla spotkania z ces. Katarzyną, wracającą z Kaniowa. Stanisław Poniatowski zjechał tu 1781 r. w powrocie z Kamieńca, oraz powtórnie w 1787 r. jadąc do Kaniowa. Po drugim podziale Rzpltej Z. naznaczony został na stolicę namiestnictwa iziasławskiego, które pod względem administracyjno-policyjnym podzielono na 15 okręgów. Miasto Z. jako główną metropolię obrano na rezydencyę namiestnika i gubernatora. Taki stan rzeczy trwał do r. 1797, w którym stolicę namiestnictwa przeniesiono do Żytomierza, przyczem wkrótce nowoutworzona gubernia nazwaną została wołyńską. W 1794 r. przeniesiono kontrakty z Dubna do Z., które odbywały się tu zaledwo przez dwa lata, poczem przeniesiono je do Kijowa.

Zasławski powiat leży w południowej części gubernii; graniczy od płn. i wschodu z pow. nowogradwołyńskim (zwiahelskim), od południa z pow. starokonstantynowskim, od zachodu z pow. ostrogskim i krzemienieckim i podług obliczeń Strjelbickiego obejmuje 3055 w. kw. al. 317250 dzies. Powierzchnia wogóle równa, wyjąwszy niektóre miejsca przytykające do południowej i zachodniej granicy, gdzie grunt więcej wzgórzysty. Najwyższe wzniesienie dochodzi pod wsią Siwki do 1301 st. n. p. m. Glebę wogóle stanowi tłusty czarnoziem, niewiele potrzebujący ulepszenia. W północnej jednak części powiatu znajdują się wielkie jeziora, rudy i trzęsawiska, gleba też częścią piaszczysta, częścią glinkowata, wymaga nawożenia. Z bogactw mineralnych znajduje się ruda żelazna w pobliżu Sławuty i źródła mineralne żelaziste pod Szepietówką. W powiecie niema zupełnie wielkich rzek, natomiast znaczna liczba małych rzeczek i jezior. Najgłówniejszą rzeką jest tu Horyń, który wypływa z pow ostrogskiego nieopodal wsi Sieniutek, przepływa pow. zasławski w kierunku południowo-wschodnim ku północy na przestrzeni klizko 80 w., pod Sławutą zwraca się na wschód i znowu wkracza do pow. ostrogskiego. Łoże Horynia więcej piaszczyste niż kamieniste, brzegi jego niskie, głębokość w niektórych miejscach wynosi przeszło 2 sąż., w innych zaś nierównie płytsza. Do Horynia wpadają w pow. zasławskim od strony wschodniej rzki: Huska, Ćwietoha i kilka innych drobniejszych. Na południowej granicy powiatu, na przestrzeni blizko 50 w. płynie rz. Ikopeć. Lasów w części południowej wogóle niewiele, w północnej znacznie więcej. Podług Siemionowa pod lasami znajdowało się do 75000 dzies., t. j. około 25% ogólnej przestrzeni. Stecki (Wołyń, I, 284) podaje tylko 50855 dzies. lasów. W 1885 r. było w powiecie (bez mta Z.) 148772 mk., w tem 120960 prawosł., 1 rozkolnik, 16601 katol., 372 protest., 4 husytów czeskich, 6 babtystów, 10828 żydów. W 1861 r. było 125533 mk. Oprócz mta pow. Z. w powiecie znajduje się 7 miasteczek: Białogródka, Hryców, Kornica, Łabuń, Sławuta, Sudyłków, Szepietówka i 221 wsi, słobód i chutorów. Przeważna część większej posiadłości należy do ks. Sanguszków i hr. Potockich. Pod względem admini-

stracyjnym powiat dzieli się na 4 okręgi policyjne (stany): Białogródka (Białohorodka), Antoniny (dawniej Woliszcze Tatarskie), Łabuń i Sławuta, oraz 16 gmin wiejskich: Antoniny, Białogródka, Butowce, Chorowiec, Chrolin, Hryców, Łabuń, Michnowa, Nowosioło, Sławuta, Sudyłków, Sulżyn, Szepietówka, Tarnawka, Zasław i Żuków. Sądy pokoju znajdują się w Zasławiu, Sławucie i Hrycowie, inkwirenci sądowi w Zasławiu i Szepietówce. Pod względem cerkiewnym powiat obejmuje 107 parafii, podzielonych na 4 dekanaty (błagoczynia). Dekanat zasławski dyecezyi łucko-żytomierskiej obejmuje 9 parafii w powiatach zasławskim i nowogradwołyńskim, a mianowicie: dwie w Z., Połonne, Białogródka, Butowce, Ostropol, Łabuń, Miropol, Sławuta, liczył 21823 wiernych. W powiecie było 139 szkół ludowych, z 4109 uczniami. Ludność powiatu przeważnie zajmuje się gospodarstwem rolnem, ogrodnictwo i leśnictwo podrzędne tu miejsce trzymają. Stan rolnictwa wogóle jest zadawalniający. Tylko w okolicach graniczących z pow. ostrogskim i krzemienieckim warunki daleko mniej są przyjazne dla rolnictwa. Grunt więcej piaszczysty i glinkowaty wwymaga silniejszej sterkoryzacyi. Najpiękniejszą gelbę ma środkowa przestrzeń powiatu, zupełnie stepowa. Sieją głównie pszenicę w części stepowej, żyto w okolicach przytykających do pow. krzemienieckiego i ostrogskiego, dalej owies, jęczmień, grykę, groch, proso i rzepak. Ważną gałęź gospodarstwa rolnego stanowi uprawa buraków, zwłaszcza w okolicach Szepietówki. Podług danych z r. 1885 w powiecie zasiano 13826 czetw. pszenicy ozimej, 342 jarej, 27806 żyta, 33674 owsa, 11514 jęczmienia, 9612 gryki, 1470 prosa, zasadzono 16358 czetw. kartofli; zebrano zaś: 85633 czetw. pszenicy ozimej, 1546 jarej, 229525 żyta, 193776 owsa, 60250 jęczmienia, 38400 gryki, 13987 prosa, 91251 kartofli. Z powodu dobrych łąk i obfitego zbioru siana hodowla inwentarza jest dość rozwiniętą. W 1885 r. było w powiecie 53926 sztuk koni, 24544 bydła rogatego, 48028 owiec zwyczajnych i 24838 cienko runych, 28682 trzody chlewnej i 204 kóz. Przemysłem rękodzielnym w powiecie (bez mta Z.) zajmowało się 3648 osób (3093 majstrów, 229 robotników, 316 uczniów). Pod względem przemysłu fabrycznego pow. zasławski zajmuje pierwsze miejsce w gubernii. W 1885 r. było tu 71 fabryk, zatrudniających 2415 robotników i produkujących za 2740582 rs., mianowicie 11 garbarni (42 robotn., 10150 rs.), 2 fabryki sukna (286 robotn., 82800 rs.), 1 fabryka świec (2 robotn., 2600 rs.), 4 cukrownie (1265 robotn., 1578808 rs.), 4 olejarnie (15 robotn , 1660 rs.), 8 gorzelni (67 robotn., 478488 rs.), 4 browary piwne (10 robot., 14660 rs.), 5 papierni (405 robotn., 418000 rs.), 5 smolarni (14 robot., 5406 rs.), 3 tartaki (21 rob., 52040 rs.), 3 fabryki kafli (8 rob., 1500 rs.), 11 cegielni (48 robotn., 8230 rs.), 6 pieców wapiennych (21 robot., 8370 rs.), 1 fabryka maszyn (198 rob., 72000 rs.), 1 fabryka wyrobów chemicznych (3 robotn., 3200 rs.). Pod względem komunikacyjnym powiat przecina dr. żel. połud.-zachodnia na przestrzeni 62 w., ze stacyami: Rogowicze, Chrolin, Szepietówka, Ćwietocha, Sławuta, Krzywin, oraz trakt pocztowy z m. Ostroga do Starego Konstantynowa, od którego w Zasławiu oddzielają się odnogi do Szepietówki (19 w.) i przez Białogródkę do N. Oleksiniec na granicy od Galicyi. Marszałkami szlachty pow. zasławskiego byli: Józef Burzyński h. Trzywdar (1807), Stefan Krajewski h. Jasieńczyk (1809), Aleksander Iwanowski h. Łodzia (1811), Teofil Humiecki h. Junosza, Jan Beyzym (1812, 1820), Erazm Rościszewski h. Junosza (1822, 25). *J. Krz.*

Zasławice, wś, pow. krakowski, mylnie, ob. *Zesławice.*

Zasławie, wś, pow. sanocki, nad pot. Osławą lew. dopł. pobliskiego Sanu, 2·5 klm. na płn.-wsch. od Zagórza. Granice wsi od wschodu i płn. tworzy San, od zachodu dopływ Sanu Tarnawka a od południa gościniec z Liska do Sanoka. Z. liczy 48 dm. i 326 mk. (165 męż., 161 kob.), 232 gr.-kat. i 29 izracl. Par. rzym. i gr.-kat. w Zagórzu. Pos. tabularna (Maks. Łepkowskiego) wynosi 462 mr. (162 mr. lasu, 62 nieuż.); pos. mn. ma 238 mr. *Mac.*

Zasławski Siemków, pow. miński, ob. *Siemków* 1.).

Zasławskie, błoto koło Sławatycz, w pow. bialskim.

Zasłona 1.) wś, pow. błoński, gm. Piekary, par. Osuchów, ma 53 mk., 47 mr. 2.) **Z.,** pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Preny, odl. od Marympola 38 w., ma 3 dm., 24 mk. W r. 1827 Zasłona al. Podeksnie, os. rząd., ma 1 dm., 14 mk.

Zasłońce, wś, pow. kielecki, gm. i par. Łopuszno, odl. 30 w. od Kielc.

Zasłoniewo, folw., pow. lepelski, własność Karapuzów, 43 dzies.

Zasłowiszcze, folw., pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Słoboda Skryhyłowska; własność Dąbrowskich, ma 49 włók. *A. Jel.*

Zasłucka Jurydyka, słoboda nad Słuczą, pow. starokonstantynowski, gm. St. Konstantynów, 50 dm., 478 mk., potażarnia.

Zasłucz al. *Adamowo,* zaśc. poradziwiłłowski, pow. słucki, przy wielkim obrębie leśnym, zw. Apczołki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, 7 osad; grunta piaszczyste.

Zasłucz, słoboda nad Słuczą, pow. starokonstantynowski, gm. St. Konstantynów, 81 dm., 604 mk.

Zasługa, wś nad rzką Worminką, pow. mgliński gub. czernihowskiej, gm. Mglin, 8 dm., 84 mk.

Zasługi, folw., pow. drysieński, własność Sawickich, 60 dzies.

Zasłuszno, wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Kamieniec Żyrowicki, o 16 w. od Brześcia, 419 dzies. ziemi włośc.

Zasmurze, białor. *Zasmurje*, mylnie *Zasmużże* (ob. *Obczyna*), folw., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i par. katol. Hłusk, gm. Zabołocie, grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Zasnudzie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 63 w. od Nowoaleksandrowska.

Zasobska Popówka, pow. lipowiecki, ob. *Wiernin.*

Za Sokolągórą, kol. do Sokolejgóry, pow. wąbrzeski, st. p. Lipnica; 1885 r. 7 dm., 50 mk.

Zasole al. *Zasolany*, trzy wólki, w pow. bielskim (Galicya), na lew. brzegu Soły. Jedna należy do mta Oświęcima i liczy 38 dm., 283 mk. (135 męż., 148 kob.), druga do Bielan, ma 42 dm. i 255 mk. (118 męż., 137 kob.), trzecia do Łęk, ma 36 dm. i 176 mk. (91 męż., 85 kob.).

Zasolnica, góra (567 mt.), nad doliną Soły, na obszarze Porąbki, w pow. bielskim (Galicya).

Zasoły, folw., pow. lucyński, attyn. Murowanego Dworu, Benisławskich.

Zasomin al. *Zasomino*, jezioro i uroczysko leśne, pow. mozyrski, w gm. Berezowo. Jezioro ma 1 w. w średnicy; miejscowość odludna, dzika, nizinna. *A. Jel.*

Zasonie, wś nad rz. Soną, pow. płoński, gm. Modzele, par. Nowemiasto, odl 20 w. od Płońska, ma 15 dm., 104 mk., 360 mr. W r. 1827 było 11 dm., 66 mk. W r. 1576 wś królewska Zasunie, należąca do Nowego Miasta, ma $5^1/_2$ łan. km., jeden łan zasiany dla folwarku (Paw., Mazow., 313). Jako wś zarobna wchodziła w skład klucza Nowemiasto, należącego do dóbr Golądkowo. Pańszczyznę odrabiano do fol. Nowemiasto; czynsze i naturalia oddawano do dworu w Golądkowie; z osady pańszczyźnianej 40 morg. odrabiano po 2 dni tygod. od św. Michała przez 40 tyg. a po 3 w pozostały czas, pieszo lub sprzężajem, stosownie do woli dworu. W r. 1821 znajdujemy 5 takich osad, wysiewających po 4 kor. jarz. i 4 ozim. i oddających do dworu, oprócz pańszczyzny, 9 złp. dziesięciny (uiszczanej za czasów biskupich do seminar. w Pułtusku); czynszownik 40 morg. Kawczyński płacił czynsz od czasów pruskich, mianowicie 60 złp.; drugi, 30 morg., Dymowski siedzi na dawnem sołectwie i płaci 50 złp. i 1 dzień tłoki; 2 chałupnicy odrabiający z chałupy po 4 dni tłoki. Gospodarstwo trzypolowe; razem było 26 męż., 32 kob. (w tej liczbie starszych nad 12 lat: 18 męż., 20 kob.), 12 koni, 8 woł., 18 krów, 17 jałow., 33 świń. W 1827 r. 11 dm., 66 mk. W czasie lustracyi królewszczyzny Nowemiasto 1674 r. w Zasoniu spotykamy 2 włościan, nie nie siejących i nie opłacających żadnej daniny; we wsi było wtedy $6^1/_4$ włók. *Lud. Krz.*

Zasorze (*Zasorje*), dobra, pow. sieński, od 1879 r. Bazylewskich, mają wraz z Sorzycą i Bartaszami 5594 dzies. (2012 roli, 700 łąk, 2100 lasu).

Zasów, wś, pow. dubieński, gm. Krupiec, par. praw. Sitno Wielkie.

Zasów al. *Zassów*, miasteczko, w pow. pilzneńskim, ma kościół par. rz.-kat., szkołę ludową, sąd powiatowy, urz. poczt. Leży w równinie wzn. 241 mt. npm., przy drodze powiatowej z Pilzna do Mielca, inna droga prowadzi do Z. z Dębicy, a wreszcie na wschód gościniec wiedzie do Pustkowia, st. kolei na linii Dębica-Nadbrzezie. Na płn. od wsi leży wólka Parkan (13 dm.). Z. wraz z wólką i posiadłością tabularną liczy 170 dm. i 959 mk. (458 męż., 501 kob.), 863 rz.-kat., 5 prot. i 91 izrael. Pos. tabularna (Witolda hr. Łubieńskiego) ma obszaru 625 mr.; pos. mn. 921 mr. Władysław Łokietek daje tę wieś r. 1291 komesowi Klemensowi, synowi Wawrzyńca, w dziedzictwo (Kod. dypl. pol., I, 142). W połowie XV w. wś ta posiada kościół paraf. drewniany p. w. św. Klemensa. Prebendarz posiada tu 1 łan, który sam uprawia a dziesięcinę daje dziekanowi. Właścicielem wsi (w posagu za żoną) był Stan. Tęczyński; z $4^1/_2$ łan. km. dawał dziesięcinę snopową i konopną, wartości do 4 grzyw., dziekanowi krakowskiemu z 5 innych łanów km. dziesięcinę pieniężną (po fertonie) także dziekanowi (Długosz, L. B., II, 437). W 1508 r. (Pawiń., Małop., 466) dobra: Wiewiórka, Borowa, Jaźwiny, Mokre, Zasów, Nagoszyn, Korzeniów i Wolica były własnością Barbary z Rożnowa, kasztelanowej krakow. W r. 1536 (Pawiński, Małop., 552) wś należała do klucza dóbr Wiewiórka, Jana hr. Tarnowskiego, miała 36 kmieci na nierównych łanach, którzy płacili 7 grzywien 28 groszy, dawali 37 korcy owsa, kury i jaja; było 6 zagrodników, dobre predium i przerwana sadzawka. Pleban miał karczmę, która płaciła grzywnę. W r. 1581 (ibid., 246) Z. wraz z całym kluczem dóbr należących do zamku w Wiewiórce przeszedł w dom ks. Ostrogskiego. Było tu podówczas 28 kmieci, 8 łanów, 5 zagr., 1 kom. z bydłem, komor. bez bydła i 1 rzem. Data erekcyi parafii nie jest znana. Teraźniejszy kościół drewniany; metryki przechowują się od r. 1655. Do par. należy 11 osad: Dąbie, Dąbrówka, Mokre, Róża, Wiewiórka Borowa, Przerytybór, Kalary, Jaźwiny, Czarna i część Jawornika Starego. Na mko zamieniony został Z. w r. 1876. Graniczy na wsch. z Mokrem, na zach. z Prze-

rytymborem i Dąbiem, na płn. z Dąbrówką a na płd. z Różą i Wiewiórką. *Mac.*

Zasowie 1.) al. *Zaosowie*, wś nad kotliną Omniszówki, lew. dopł. Wilii, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Osowo, o 48 w. od Borysowa, ma 21 osad. 2.) **Z.**, wś, pow. homelski, posiada kaplicę katol. par. Homel.

Zasowskie, os. dom. do Jastrząbki Nowej, w pow. tarnowskim, ma 5 dm. i 35 mk.

Zaspa 1.) jezioro, pow. rzeczycki, w obrębie gm. Jołcza, za wsią Berezki; w r. 1754 należało do dóbr Jołcza, dziedzictwa Rokickich (Inwentarz w archiwum piszącego w Zamościu). 2.) **Z.**, jezioro, w pow. czerykowskim. *A. Jel.*

Zaspa, wś z zarządem gminnym i dobra nad kilko wiorstową jeziorną zatoką Dniepru, pow. rzeczycki, przy gośc. poczt. rzeczycko-czernihowskim, w 4 okr. pol. rzeczyckim, o 15 w. od Rzeczycy (par. katol.), w miejscowości bogatej w dary natury. Do r. 1865 był tu kościół katolicki filialny. Wś ma 86 osad; cerkiew paroch. p. wez. św. Trójcy, ma z zapisu ks. Radziwiłłów 2 włóki ziemi; około 1200 parafian, szkółka wiejska. Gmina Z. składa się z 9 okręgów (starostw) wiejskich, ma 504 osad włościańskich pełnonadziałowych, 1297 włościan płci męz., uwłaszczonych na 8881 dzies. gruntów. W obrębie gminy znajduje się 16 wsi, 11 majątków, 2 chutory, 2 parochie prawosł., 2 st. poczt. Z. niegdyś w sstwie rzeczyckiem, trzymana przez Radziwiłłów, potem stała się własnością rodziny Szyszków wraz z folwarkami: Brygidów, Anielin i Janówka. W pierwszej połowie b. w. zostały trzy siostry Szyszkówny, które wniosły fortunę w ręce Winczów, Oskierków i Kuncewiczów; obecnie zaś Z., mająca około 29 włók, należy do Winczów, fol. Brygidów i Janówka do Kuncewiczów, a Anielin do Wolbeków. Grunta i łąki wyborne, rybołówstwo, lud rolniczy, rybaczy i flisaczy. *A. Jel.*

Zaspa 1.) niem. *Saspe*, wś włośc. nad jez. t. n., pow. gdański górny, st. poczt. Wrzeszcz, st. kol. w miejscu, par. kat. Oliwa, szkoła kat. Brzeźno; razem z przyległościami 836 ha (390 roli or., 182 łąk, 6 lasu); 1885 r. 34 dm., 93 dym., 539 mk., 379 kat., 160 ew. Od połowy XIII w. wś i jezioro należały do dóbr klasztoru oliwskiego. Tu podczas oblężenia Gdańska przez Stefana Batorego toczyła się bitwa między Gdańszczanami a wojskiem polskiem. 2.) **Z.**, niem. *Sasper-See*, znaczne jezioro na północ od Gdańska, przez mały odpływ, Kehle zwany, z Wisłą połączone. Dawniej własność cystersów w Oliwie, którym je nadał książę Świętopełk r. 1238 (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 53). Napoleon zamierzał urządzić tu port wojenny. Dziś jezioro jest własnością Gdańska. Dzierżawa dawała przed paru laty 2500 mrk., od r. 1889 tylko 335 mrk. Miasto zamierza urządzić tu port zimowy. *Kś. Fr.*

Zaspicze, w spisie miejscowości *Zamicze*, wś włośc., pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Zubrzyca, o 10 w. od Sokółki, 329 dzies. ziemi włośc. (59 łąk i past., 10 nieuż.) i 35 dzies. (10 nieuż.) należących do Wróblewskich.

Zaspornia, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wilejka, o 6 w. od gminy, 4 dusze rewiz.

Zaspy, wś, pow. lepelski, własność Przysieckiej i Przesmyckiej.

Zaspy Miłkowskie, wś nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. Ostrów Warcki, par. Miłkowice, odl. od Turka 28 w., ma 26 dm. i (wraz z Miłkowicami) 562 mk., 51 os., 179 mr. W r. 1827 było 17 dm., 177 mk. Na obszarze wsi gorzelnia i wiatrak. Na początku XVI w. wś należała do par. Skęczniew. Kmiecie nie dawali nic plebanowi zaś rybacy tylko po pół grosza na kolędę (Łaski, L. B., I, 405).

Zasraje, ob. *Analtsberg.*

Zassów, ob. *Zasów.*

Zastanowizna, wś w dobrach Jadów, pow. radzymiński. Ob. *Jadów.*

Zastarce, dobra, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany, o 31 w. od Szawel, własność Butkiewiczów, 280 dzies. (90 lasu, 27 nieuż.).

Zastaryce, wś, pow. drysieński, gm. Zabiały.

Zastarycze, *Zastaryczy*, chutor, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Omelno, o 93 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Zastarynie 1.) wś, pow. sieński, gm. Łukoml, 19 dm., 88 mk. 2.) **Z.**, wś w pobliżu błota Lejczenok, pow. sieński, gm. Zameczek, ma 32 dm., 220 mk. 3.) **Z.**, dobra, pow. sieński, od 1878 r. Andersonów, 618 dzies. (65 roli, 40 łąk , 495 lasu); karczma. 4.) **Z.**, dobra, pow. sieński, własność od r. 1871 Marcinowskich, 2775 dzies. (651 roli, 280 łąk, 1274 lasu). 5,) **Z.**, fol., pow. newelski, własność Pawłowiczów, 91 dzies. 6.) **Z.** al. *Zastaryny*, wś i fol., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Prozoroki (o2 w.), okr. wiejski Sanniki, o 34 w. od Dzisny, 3 dm., 23 mk. katol. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.); należały do Doboszyńskich. 7.) **Z.**, ob. *Zastarzynie.*

Zastaryno, wś, pow. drysieński, par. Zabiały.

Zastaryńskie, jezioro, w pow. sieńskim, rocznie poławia się do 22 pudów ryb.

Zastarzyńce, wś i fol. nad rzką Mierzycą, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Miory (o 8 w.), okr. wiejski Bogudzięki, o 31 w. od Dzisny a 33 w. od st. Balbinowo (dr. żel. dyn.-witeb.), 5 dm., 62 mk. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.), 139 mr. ziemi włośc , 254 dzies. ziemi dworskiej; własność Klimaszewskich, dawniej Betchera.

Zastarzynie 1.) okolica szlachecka, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. i gm. Śmiłowicze, par.

Ihumeń. Mają tu posiadłości dziedziczne: Adamowiczowie (1 włókę), Ancielewscy (1 włókę), Babiccy (2 wł.), Boguccy (4 wł.), Daszkiewiczowie ($1^1/_2$ wł.), Łapkowscy ($^1/_2$ wł.), Rekuciowie ($2^1/_2$ wł.), Pietrowiczowie (1 włókę). Grunta lekkie, miejscowość dość leśna. 2.) **Z.**, białor. *Zastarynie*, zaśc. poradziwiłłowski, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, o 29 w. od Mińska, należał niegdyś do dom. Więckowszczyzna, nabyty w ostatniem dziesięcioleciu przez urzędn. Bungego i rozparcelowany pomiędzy włościan. Siedziała tu od wieków szlachta: Pawlucie, Druniccy, Pawłowiczowie, Szabuniewiczowie, Jurewiczowie, Korzunowie, Bańkowscy. Miejscowość bezleśna, grunta lekko faliste, urodzajne. 3.) **Z.**, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siennica, o 19 w. od Mińska. 4.) **Z.**, białor. *Zastarinnie*, wś nad bezim. dopł. Sworotwy, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Poczepowo, o 31 w. od Nowogródka, ma 33 osad; miejscowość lekko falista, grunta urodzajne, szczerkowo-glinkowate. 5.) **Z.**, fol. poradziwiłłowski, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Pohost, par. katol. Słuck (o 22 w.); grunta lekkie. 6.) **Z.**, ob. *Zastarynie*. *A. Jel.*

Zastaw, urocz., pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Przytulanka, należy do dóbr Sikory, Dyżewskich.

Zastawa 1.) al. *Zastawie*, chutor i osada, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. i par. Choroszcza, o 8 w. od Białegostoku. Chutor, własność de Moni, ma wraz z chutorem Ruszczany 37 dzies. (5 łąk i past., 11 lasu, 4 nieuż.), osada zaś, należąca do różnych właścicieli, 226 dzies. (10 łąk i past., 77 lasu, 4 nieuż.). 2.) **Z.**, wś nad Narewką, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. białowiesko-aleksandrowska, o 45 w. od Prużany, 38 dm., 181 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, $400^1/_2$ dzies. ziemi włośc. O $^1/_4$ w. od wsi osada Białowież. 3.) **Z.**, uroczysko, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Byteń, o 36 w. od Słonima.

Zastawa 1.) ferma, pow. uszycki, gm. Rachnówka, ma 18 mk. 2.) **Z.**, ob. *Zastawica* i *Zastawie*.

Zastawa, struga, w pow. chojnickim, wypływa z bagien we wsi Glisno Małe a uchodzi do rzki Niechwarcz, na obszarze Chłopowa.

Zastawce, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 56 w. od Poniewieża.

Zastawce 1.) wś nad Ikwą (Ikawą), pow. lityński, obok mta Sieniawy Starej, której właściwie stanowi przedmieście, odl. o 50 w. od Lityna, ma 209 osad, 1202 mk. Ob. *Sieniawa Stara*. 2.) **Z.**, ob. *Zastawie*.

Zastawce 1.) *koło Hołhoczego*, wś, pow. podhajecki, 12 klm. na płd. od sądu pow. i urz. poczt. w Podhajcach. Na płn. leży Hołhocze, na płd.-wsch., płd. i płd.-zach. Szwajków. Środkiem wsi płynie Koropiec od płn. na płd. Na praw. jego brzegu leżą zabudowania wiejskie, na lew. brz. fol. Torosiewicza. Zach. część obszaru lesista. Własn. więk. ma roli or. 232, łąk i ogr. 131, past. 19, lasu 671 mr.; wł. mn. roli or. 514, łąk i ogr. 180, past. 19 mr. W r. 1890 było 118 dm., 734 mk. w gm., 13 dm., 124 mk. na obsz. dwor. (500 gr.-kat., 319 rz.-kat., 44 izr.; 466 Rus., 391 Pol., 1 Niem.). Par. rz.-kat. w Kowalówce, gr.-kat. w Hołhoczem. We wsi jest cerkiew. 2.) **Z.** al. *Zastawczyk*, płd. część Litwinowa, pow. podhajecki. 3.) **Z.** *koło Zawałowa* al. *Zastawcze*, wś, pow. podhajecki, 11 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Podhajcach. Na płd. leży Seredne, na zach. Zawałów (urząd poczt.) i Nosów, na płn.-zach. Łysa, na płn.-wsch. Jabłonówka, na wsch. Wierzbów, na płd.-wsch. Hołhocze. Wzdłuż granicy zach. płynie Złota Lipa od płn. na płd. Wschod. część obszaru przepływa lewy dopływ Złotej Lipy, pot. Jabłonówka. Wchodzi on tu od płn. ze wsi Jabłonówki i płynie zrazu na płd., a potem na zach. aż do ujścia. Zabudowania wiejskie leżą nad Złotą Lipą. Własn. więk. ma roli or. 350, łąk i ogr. 66, past. 34, lasu 988 mr.; wł. mn. roli or. 540, łąk i ogr. 107, past. 108, lasu 43 mr. W r. 1890 było 118 dm., 685 mk. w gm., 15 dm., 170 mk. na obsz. dwor. (641 gr.-kat., 147 rz.-kat., 67 izr.; 601 Rus., 231 Pol., 3 Niem.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Zawałowie. We wsi jest kasa pożyczk. gm. z kapit. 1168 złr., szpital i gorzelnia. *Lu. Dz.*

Zastawcze, ob. *Zastawce* 3).

Zastawem, kol., pow. szubiński, ob. *Nadjeziory*.

Zastawica al. *Zastawa*, przedmieście mta Sokólca (ob.), w pow. uszyckim.

Zastawice, ob. *Zastawce*.

Zastawice, wólka do Gawłowa Starego, w pow. bocheńskim, ma 6 dm. i 42 mk.

Zastawie 1.) al. *Zastawa*, kol. nad strum. Meszną, pow. słupecki, gm. i par. Młodojewo, odl. od Słupcy 8 w., ma 6 dm., 33 mk. 2.) **Z.**, kol. nad rz. Rakówką, pow. będziński, gm. olkusko-siewierska, ma 6 dm., 52 mk., 44 mr. 3.) **Z.**, wś, pow. konecki, gm. Miedzierza, par. Grzymałków, odl. od Końskich 21 w., ma 10 dm., 69 mk., 136 mr. W 1827 r. było 7 dm., 88 mk. 4.) **Z.**, kol., pow. lubelski, gm. i par. Bełżyce, odl. 24 w. od Lublina. Są to kolonie utworzone na obszarze należącym do dóbr Bełżyce. Jest ich kilkanaście, mają od 14 do 56 mr. obszaru. 5.) **Z.**, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Markuszew, ma 10 os., 395 mr. Wchodziła w skład dóbr Markuszew. 6.) **Z.**, kol., pow. krasnostawski, gm. i par. Krasnystaw. Mieszkają tu koloniści żydzi. 7.) **Z.**, w XVI w. *Zastawy*, wś, pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz, odl. 14 w. od Łukowa, ma 28 dm., 241 mk. W 1827 r. było 18 dm.,

106 mk. W r. 1893 fol. Z. z awulusem Tomaszów al. Piaski rozl. mr. 1115: gr. or. i ogr. mr. 477, łąk mr. 117, past. mr. 18, lasu mr. 411, w odpadkach mr. 75, nieuż. mr. 17; bud. mur. 1, drew. 19; płodozm. 7-pol., las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. Wś Z. os. 39, mr. 344; wś Tomaszów os. 6, mr. 21. W r. 1552 Kanimirowie płacą tu od 19 osad. R. 1580 Fracz Kaymier od $5^1/_2$ włók osiadłych fl. 5 gr. 15, wójt przysiągł jako więcej nie masz (Pawiń., Małop., 394, 429). Ci Kanimirowie posiadali Tuchowicz i 8 wsi w tej parafii. 8.) **Z.**, wś, pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Wereszczyn, ma 9 dm., 90 mk., 202 mr. W 1827 r. było 9 dm., 39 mk. 9.) **Z.**, wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Uhrusk, ma 20 dm., 94 mk., 216 mr. W 1827 r. było 8 dm., 60 mk. 10.) **Z.**, wś, pow. ostrowski, gm. Komarowo, par. Wąsewo, ma 16 dm., 115 mk. Siedzi tu drobna szlachta. *Br. Ch.*

Zastawie 1.) fol. nad rz. Korestenką, dopł. jeziora Lubiaż, pow. piński, na Zarzeczu, w 2 okr. pol., gm. i par. katol. Lubieszów; grunta lekkie, łąk obfitość. 2.) **Z.**, ob. *Zastawa*.

Zastawie 1.) wś, niegdyś, w pow. kowelskim. Podług reg. pobor. pow. włodzimirskiego z 1577 r. należy do Niesuchojeży kn. Romana (Sanguszki), który płaci z 9 dym. półłank., 43 ogr. po 10 gr., 8 rzemieśln. po 4 gr., 6 przekup. po 7 gr., z 12 domów szosu po 4 gr., 20 dom. uliczn. po 4 gr., 18 chałup ubogich po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 65). Będzie to prawdopodobnie część mta Turzyska. 2.) **Z.**, uroczysko na gruntach wsi Radoszyn, pow. kowelski. 3.) **Z.** al. *Przechód*, na karcie Chrzanowskiego *Przychód*, wś, pow. kowelski, na płn. od Ratnego. Wchodziła w skład sstwa ratneńskiego i w r. 1628 dawała prowentu 213 fl. 17 gr. 9 den. 4.) **Z.**, przedmieście mta Klewania, nad rz. Stubłą, w pow. równieńskim. 5.) **Z.**, wś, pow. równieński, gm. i par. prawosł. Międzyrzecz (o 1 w.), ma 45 dm., 262 mk., około 50 włók. Ludność mazurska. Należy do dóbr Ludwipol. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do Miedzyrecza kn. Koreckiego, który płaci z 15 dym., 5 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 45). W r. 1678 wchodziło w skład dóbr Samostrzały. 6.) **Z.**, pow. owrucki, ob. *Szwaby*. 7.) **Z.**, *Zastawa* al. *Zastawce*, wś nad rz. Tarnawą, dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol., gm., sąd, st. poczt. i par. Dunajowce, ma 170 osad, 863 mk.; własność Skibniewskich. Stanowi właściwie przedmieście mta Dunajowce (ob.). 9.) **Z.**, sioło niegdyś, nad rz. Hujwą, w sąsiedztwie Tulin, Łuki i Piesków, t. j. w dzisiejszym pow. żytomierskim, na płd.-wsch. od Żytomierza.

Zastawie 1.) wólka do Jagodnika, w pow. kolbuszowskim, składa się z 21 dm., ma 122 mk. 2.) **Z.**, wólka do Dulczy Małej, w pow. mieleckim, liczy 32 dm. i 179 mk. 3.) **Z.**, os. dom. do Pustkowia, w pow. ropczyckim. 4.) **Z.**, os. dom. do Bratkowic, w pow. rzeszowskim.

Zastawie, niem. *Zastawien*, wś, pow. brodnicki, st. poczt. i par. kat. Pokrzydowo, szkoła w Lipowcu; 1885 r. 19 dm., 123 mk.; 1789 r. 4 dymy.

Zastawka al. *Buniakowka*, *Jakowlewa*, mko nad rz. Hołtwą, pow. kobelacki gub. połtawskiej, o 37 w. na płn.-wsch. od Kobelak. Ma 56 dm., 325 mk., st. poczt., 3 jarmarki, targi, 2 fabryki.

Zastawie 1.) majętność między Konotopem a Kargową, pow. babimojski. 2.) **Z.** al. *Nadjeziory*, *Nadstawie*, niem. *Hinterteich*, os. nad rzką Gąsawką, w pow. szubińskim, ob. *Nadjeziory*.

Zastawka, niem. *Stillstand*, część gm. Soergsdorf, w pow. frywałdzkim.

Zastawki, wś nad bezim. dopł. Słuczy, pow. starokonstantynowski, gm. i par. Kulczyny, 37 dm., 227 mk., kaplica.

Zastawki, potok, dopływ lewy rz. Lipy Gniłej.

Zastawna, miasto i dobra, w pow. kocmańskim, na Bukowinie, posiada sąd powiatowy, parafią rz.-kat., gr.-kat. i gr. nieun., urz. poczt., 3266 mk. na obszarze gminy i 326 na obszarze dworskim. Okrąg pow. kocmańskiego należący do sądu w Z. obejmuje 43879 mk.

Zastawnia al. *Zastawna*, przedm. mta Woŭkowiec (ob.), w pow. uszyckim, u zbiegu strugi Kołomyjki z Kalusem (Bystrzycą).

Zastawnie, część Zaradawy, pow. jarosławski, liczy 71 dm. i 440 mk.

Zastawska Wólka, pow. łukowski, ob. *Wólka Zastawska*.

Zastawy, fol., pow. płoński, gm. Naruszewo, par. Krysk, odl. 11 w. od Płońska, 1 dm., 6 mk., 40 mr.

Zastawy, wś włośc., pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Bezdzież, o 56 w. od Kobrynia, $733^1/_2$ dzies. ziemi włośc.

Zastawy, część Mszany, w pow. gródeckim.

Zastewole, wś, pow. drysieński, należy do dóbr skarbowych Stryżyno.

Zastępie al. *Zastempie*, os., pow. rypiński, gm. i par. Skrwilno, stanowiła jedną całość z Rudą.

Zastienok, *Zastienki*, ob. *Zaścianek*.

Zastocze 1.) wś włośc., pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Krypno, o 30 w. od Białegostoku, 1100 dzies. ziemi włośc. Wchodziła w skład sstwa knyszyńskiego. 2.) **Z.**, uroczysko do wsi Popielówka, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostra Góra, o 31 w. od Sokółki.

Zastodole 1.) wś, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, o 31 w. od Nowogródka. 2.) **Z.**, wś, pow. sieński, gm. Moszkany (o 16 w.), 34 dm., 160 mk., zapasowy

śpichlerz gminny. 3.) **Z.,** wś, pow. sieński, gm. Pustyń, ma 16 dm., 123 mk.

Zastorcie, wś, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Szawlany, o 29 w. od Szawel.

Zastów 1.) wś i fol. o 2 w. od praw. brzegu Wisły, pow. warszawski, gm. Wawer, par. Zerzno, leży o 1 w. na płd. od Wawra, naprzeciw Czerniakowa (na lew. brz. Wisły), o 6 w. w linii powietrznej, ma 272 mk., 2127 mr. dwor., 330 mr. włośc. W 1827 r. było 26 dm., 258 mk. W r. 1580 wś Z., w par. Zarzeń, należy do Jadwigi, wdowy po Janie Pilichowskim (Pawiń., Mazow., 251). 2.) **Z.** *Karczmiski* i *Z. Polanowski*, w XVII w. *Zaszczytów*, dwie wsi, pow. nowoaleksandryjski, gm. Rogów, par. Wilków. Leżą na praw. brzegu Wisły o 8 w. na płd. od Kazimierza. Z. Karczmiski leży w głębokiej dolinie wytworzonej przez koryto rzki Chodla, uchodzącego tu do Wisły a Z. Polanowski na rozległej kępie wiślanej. Jest tu obecnie do 900 mk. Ludność trudni się hodowlą śliwek i jabłek w licznych sadach. Wś Z. Karczmiski al. Karczmiska Zastowskie ma 123 os., 662 mr. Ludność obu wsi wynosi do 1000 dusz. W 1827 r. było 124 dm., 665 mk. W połowie XV w. dziedzicami wsi byli Jan i Mikołaj Kazimirscy h. Rawa. Z rol i łanów km. nie oddzielonych, na których siedziało 20 kmieci, dawano dziesięcinę, wartości 1 grzyw., klasztorowi św. Krzyża na Łysej górze. Dziesięcinę tę odebrano klasztorowi, niewiadomo kiedy i oddano bisk. krakowskim (Długosz, L. B., III, 249). W reg. pogłównego z r. 1676 podano „Zaszczytow“ w par. Wilków, jako mający 146 poddanych (Paw., Małop., 47a). Obszar dworski w Z. Polanowskim był niedawno własnością Sakina a w Z. Karczmiskim Wessla. Z. wchodził w skład dóbr Karczmiska. Opis sadów tutejszych pomieścił „Ogrodnik polski“ (z r. 1879, № 10). *Br. Ch.*

Zastów, dawniej *Zaszczytów*, wś, pow. krakowski, w okolicy pagórkowatej, na granicy pow. miechowskiego, 13 klm. na płn.-wsch. od Krakowa; należy do paraf. rz.-kat. w Raciborowicach, liczy 40 dm. i 284 mk. (144 męż., 140 kob.) rz.-kat., prócz 6 izrael. Obszar tabularny (biskupstwa krakow.) ma 134 mr.; pos. mn. 427 mr. obszaru. Gleba jest glinką urodzajną. W połowie XV w. wś Zaschczythow, w par. Raciborowice, była własnością bisk. krakowskich, miała $18^1/_2$ łan. km., karczmę z rolą, które dawały dziesięcinę wartości do 20 grzyw. kościołowi w Luborzycy (Długosz, L. B., II, 60). W r. 1581 wś nazywała się Zaszczytowem (Zaszczitow) i miała 12 łan. km. i komornika z bydłem (Pawiń., Małop., 20); w 1787 (Archiw. kom. hist., VII, str. 331) liczył Z. 192 mk. rz.-kat. Z. graniczy na płd. z Raciborowicami, na zach. z Bosutowem a na wsch. z Prussami. *Mac.*

Zastowce, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 45 w. od Telsz.

Zastowszyki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 48 w. od Nowoaleksandrowska.

Zastrabie Gojżewka, okolica, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Jaswojnie, o 26 w. od Kowna. Mają tu: Gutowscy 12 dzies. (3 nieuż.), Witkowscy w 2 częściach 21 dzies. (2 lasu, $2^1/_2$ nieuż.), Giedgowdowie również w 2 działach 6 dzies. (1 nieuż.), Dubińscy 12 dzies. (1 lasu, 1 nieuż.), Montwiłłowie 10 dzies. ($^1/_2$ lasu, 2 nieuż.), Pacewiczowie $^1/_3$ dzies., Skirgajłowie w 4 częściach 133 dzies. (20 lasu, 13 nieuż.), Tomaszewscy 9 dzies. ($1^1/_2$ nieuż.), Szatyńscy $8^3/_4$ dzies. ($1^3/_4$ lasu) Zalescy 15 dzies. (1 lasu, 2 nieuż.)

Zastronie, wś, pow. radomski, gm. Oroúsk, par. Wysoka, odl. od Radomia 24 w., ma 9 dm., 8 mk., 221 mr. W 1827 r. było 10 dm., 89 mk. W połowie XV w. wś ta, własność Jana Kozickiego, miała trzy łany km., dające dziesięcinę pleb. w Wysoce (Długosz, L. B., II, 522). W r. 1569 „Zastrozenie“ wś, w par. Wysoka, własność Stan. Kozickiego, ma 4 półłan., 1 zagr. (Paw., Małop., 309).

Zastruże 1.) wś, pow. grójecki, gm. Lechanice, par. Wrociszew, ma 81 mk., 334 mr. W 1827 r. było 4 dm., 26 mk. W r. 1577 są tu trzy działki ($^1/_2$, $^1/_4$ i $^1/_8$ łanu). 2.) **Z.,** wś, fol. i młyn nad rzką b. n., pow. koniński, gm. i par. Rzgów, odl. od Konina $12^1/_2$ w.; wś ma 7 dm., 121 mk.; fol. 3 dm., 4 mk.; os. młyn. 1 dm 8 mk. W r. 1827 było 8 dm., 80 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. dwor. i km dawano pleb. w Rzgowie. Za lnianą dawal kmiecie po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 284) W r. 1885 fol. Z., oddzielony r. 1868 od dóbr Rzgów, rozl. mr. 369: gr. or. i ogr. 255, łąk mr. 66, past. mr. 6, lasu mr. 32, nieuż. mr. 9; bud. mur. 6, drew. 6; płodozm. 6 i 11-pol. Młyn w wieczystej dzierżawie. W r. 1579 Mikołaj Grodziecki, współwłaściciel Rzgowa, ma tu $1^1/_2$ łanu., Jan Stawski 1 łan, Stan. Stawski $^1/_2$ łanu. i Anna Piątkowska $^1/_2$ łanu. (Pawiński, Wielkop., II, 236). 3.) **Z.,** fol. nad strum. Pakuła, pow. turecki, gm. Kowale Pańskie, par. Dobra, odl. od Turka w. 10, ma 1 dm., 13 mk. Wchodził w skład dóbr Cienin. Ma 91 mr. (67 roli, 14 łąk). 4.) **Z.** al. *Zamsk-Zastruże*, wś, pow. pułtuski, ob. *Gostkowo* 4). *Br. Ch.*

Zastruże, wś włośc., pow. kobryński, na pograniczu pow. pińskiego, w 5 okr. pol., gm. Osownica, o 86 w. od Kobrynia, 355 dzies. ziemi włośc. (49 łąk i past., 89 nieuż.).

Zastruże, ob. *Sasterhausen.*

Zastrużne, niem. *Sastrussnen*, wś., pow. jańsborski, st. poczt. Schimonken.

Zastuhnie, przedmieście mta pow. Wasylkowa, za rz. Stuhną leżące, ze śladami dawnego zamku.

Zasudujki, zaśc. nad jeziorem Gołona, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 15 w.), okr. wiejski Ołkuny, o 56 w. od Wina, 4 dm., 53 mk. katol. (w spisie z 1865 r. podano 4 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Inturki.

Zasule, wś z zarządem gminnym i dobra poradziwiłłowskie, nad rzką Zasulką, lew. dopł. Suły, w 3 okr. pol. kojdanowskim, odl. o 14 w. od st. Stołbce dr. żel. moskiewsko brzeskiej a 63 w. od Mińska. Wś ma 36 osad; cerkiew par. p. wez. św. Jana Chrzciciela, uposażona z dawnych zapisów 3 włókami gruntu, około 1500 parafian, szkółka wiejska. Gmina składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich, liczy 344 osad, 1799 włościan pł. męz., uwłaszczonych na 5093 dzies. Około r. 1728 trzymali Z. prawem zastawnem Żyżemscy, mianowicie: Dominik, podczaszy trocki. W pierwszej połowie b. stulecia nabyli je Krupscy i dotychczas te dobra są własnością tej rodziny, mają obszaru przeszło 148 włók. Miejscowość dość równa, grunta szczerkowe w kulturze, łąki wyborne, rezydencya porządna, gospodarstwo dworskie dobrze prowadzone, zamożne; propinacye, czynsze drobnych dzierżawców. Za władania Radziwiłłów Z. było w kluczu rubieżewickim. *A. Jel.*

Zasule 1.) słoboda nad rz. Sułą, pow. lebiedziński gub. charkowskiej, gm. Niedrygajłow, 174 dm., 999 mk. 2.) **Z.,** wś nad Sułą, pow. łochwicki gub. połtawskiej, gm. Sieńcza, 299 dm., 1240 mk., cerkiew, 28 wiatraków, 2 olejarnie. 3.) **Z.,** wś nad Sułą, pow. łubieński gub. połtawskiej, gm. Zasule, o 2 w. od Łubien, 261 dm., 1750 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, 19 wiatraków. 4.) **Z.,** wś nad Sułą, pow. romeński gub. połtawskiej, gm. Zasule, o 2 w. od Romien, 590 dm., 2800 mk., zarząd gminy, 3 cerkwie, szkoła, 3 jarmarki, 17 wiatraków, krupiarnia, olejarnia, cegielnia.

Zasuła al. *Zasułka*, rzeczka, w pow. mińskim, mały lewy dopływ Suły, zaczyna się za wsią Liwja; płynąc pod wieś Zasule, zasila się z lewej strony rz. Olchówką i za wsią Zarzecze ma ujście; długość biegu około 2 mil. Syrokomla mylnie nazwał Z. pod Zasulem Sułą (ob. Wędrówki, 204). *A. Jel.*

Zasunie, wś, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. i par. praw. Bujnowicze (o 6 w.), odl. o 68 w. od Mozyrza a 50 w. od Turowa, ma 4 osady; grunta piaszczyste.

Zasupojewski, chutor nad Supojem, pow. perejasławski gub. połtawskiej, gm. Studeniki, 102 dm., 589 mk., 13 wiatraków, stadnina.

Zasuskie, jezioro, w pow. czerykowskim.

Zasutowo, wś gosp., w pow. średzkim, ma urz. okr. i urz. st. cyw. w Nekli, pocztę i st. kol. żel. w Podstolicach, na linii Poznań-Września, szkoły w miejscu, par. kat. w Opatówku, ew. w Wrześni, sąd w Środzie. Obszaru 315 ha, 27 dm., 251 dusz (117 katol.). Leży o milę na zach.-płn. Wrześni, przy trakcie na Neklę i Kostrzyn do Poznania. Przy schyłku zeszłego wieku zwano wś „Zasułtowo“, między 1572 a 1620 r. „Zaczułtowo“, około 1523 „Zaczotowo“, a w aktach grodz. pozn. „Czasoltowo“. Z. istniał już przed r. 1397. Prawował się wtedy o Z. Zawisza z Wrześni z Małgorzatą Zasułtowską; później rozpadło się Z. na dwie części. Z. Małe posiadali w r. 1578 wojewoda kaliski i Szymon Zasułtowski, a w r. 1618 Czyżewska i Wojciech Grylewski. Z. Wielkie należało r. 1578 do Zofii Zasułtowskiej i Jana Dzierzchnickiego. W r. 1616 odbyły się działy; kmieci już nie było. W r. 1629 rozgraniczono oba Z. od Marzelewa. Przy schyłku zeszłego wieku jedno tylko istniało Z., którego dziedziczką była Ludwika Lipska. *W. Ł.*

Zaświacie, ob. *Zaświatem*

Zaświatem al. *Zaświacie*, mylnie *Zaświatoje*, osada, pow. bobrujsski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Laskowicze. *A Jel.*

Zaświatoje 1.) fol., pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Hrebionka, par. kat. Ihumeńsk, własność Wańkowiczów, około 35 włók. 2.) **Z.,** ob. *Zaświatoje.*

Zaświet, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w pobliżu wsi Horodyszcze (gm. Cierebieżowo), wspomniane w dokum. z w. XVI (ob, Pisce. kn., str. 315). *A. Jel.*

Zaświrz, mko i dobra skarbowe nad jeziorem Świr, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Świr (o 7 w.), o 43 w. od Święcian a 91 w. od Wilna, 8 dm., 5 mk. prawosł., 96 katol. (w 1865 r. 53 dusze rewiz.), cerkiew par. murowana, szkółka wiejska. Parafia praw., dekanatu (błagoczynia) święciańskiego, 580 wiernych. Dawniej był tu kościół z klasztorem karmelitów, fundowany w 1766 r., a przy nim filia par. Świr.

Zaświszcze, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w pobliżu mstka Nobel, gm. Moroczno; wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Pisc. kn., str. 355). *A. Jel.*

Zasywilki, wś wchodząca w skład dóbr Głuchów, w pow. skierniewickim, ob. *Zacywilki.*

Zaszczato, jezioro, w pow. lepelskim, połączone przez rzkę Turosiankę z szuregiem jezior: Turosa, Berezowskie, Tetcza, Janowo, Homel, Suja i Turowla.

Zaszcześlanka al. *Zaszczyślanka*, rzeczka, w pow. borysowskim, wypływa z pod Zapola, w pow. dzisieńskim, płynie parę mil w kierunku wschodnio-północnym, ma ujście w lesistych bagnach komunikujących się z rz. Łydnicą i Soszą, uchodzącą do jez. Sosza. *A. Jel.*

Zaszcześle 1.) wś i fol. nad rzką Zaszcześlanką, pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Dokszycze, o 123 w. od Borysowa. Wś ma 6 osad; fol. około 8 włók, od r. 1823

dziedzictwo Drozdowiczów, za poddaństwa należało do niego 33 włośc. pł. męz.; miejscowość falista, kamień narzutowy. 2.) **Z.**, pow. borysowski, ob. *Juchnowszczyzna.* *A. Jel.*

Zaszczoubie, mylnie *Zaszczobje*, wś, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. i gm. Wasilewicze, par. prawosł. Makanowicze, o 42 w. od Rzeczycy, ma 23 osad. Niegdyś królewszczyzna, którą Aleksander Jagiellończyk nadał Ostafiemu Daszkiewiczowi; z kolei kn. Wiśniowieckich, przy kluczu brahińskim. W r. 1609 kn. Adam Wiśniowiecki nadaje Z. monasterowi Spaskiemu bazylianów w Sielcu (ob. Akty minsk. gub. Siemionowa, № 43 i 68). Po kasacie bazylianów wieś przeszła na własność skarbu. Miejscowość nizinna, w ostatnich czasach skanalizowana w różnych kierunkach. *A. Jel.*

Zaszczyślanka, ob. *Zaszcześlanka.*

Zaszczyszcze al. *Kisieliszki*, fol., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno, okr. wiejski Nibry, w 1865 r. własność Jodkowskich. Porów. *Kisieliszki.*

Zaszczytów, dawna nazwa wsi Zastów, w pow. nowoaleksandryjskim (puławskim) i drugiej wsi t. n. w pow. krakowskim.

Zaszczytów, wś, pow. włodzimierski, na płd. od Łokaczy. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1583 r. własność Romana Poriadniczego, który płaci z 12 dym , 8 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 120).

Zaszczytów al. *Zaszczytowo,* w XIV w. os. w pow. poznańskim. Dziś już nie istnieje, w XIV w. była odrębnem dziedzictwem Zaszczytowskich, którzy siedzą w okolicy Poznania, Stęszewa, Buku, Pniew, Szamotuł i Czarnkowa. W latach 1387—1390 było Zaszczytowskich 4 braci: Jan, Tworzyjan, Holszam i Ostrzesza. Holszam Zaszczytowski prawował się r. 1386 z bratem Janem o wypędzenie z ojcowizny. Dobiesław Z. świadczył w r. 1391. Tworzyjan i Jan Zaszczytowscy występują około r. 1391 w różnych sprawach sądowych. *W. Ł.*

Za Szeroką, szczyt górski (1267 mt.) w Karpatach wschodnich, w grupie Żełemianki, na praw. brzegu Oporu, około Hrebenowa, w pow. stryjskim.

Zaszeszuwie, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Botoki, o 43 w. od Rossień.

Zaszkarpie, os. w Strzegocicach, pow. pilzneński.

Zaszkiewieze, wś, pow. włodzimierski, gm. Poryck, 41 dm., 318 mk., cerkiew. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność Iwana Woriskiego, który z Zaskowicz i Radowic wnosi z 29 dm., 1 ogr. po 4 gr., 7 ogr. po 2 gr., 2 kół młyn. W 1583 r. podana w pow. włodzimierskim, należała w części do ks. Janusza Zbaraskiego, wwdy bracławskiego, w części zaś do kn. Dymitra Kozika. Pobór oddzielnie nie wykazany (Jabłonowski, Wołyń, 34, 114, 124).

Zaszko, węg. *Zsasko*, wś, w hr. orawskiem, rozciąga się w dolinie na milę drogi, ma kościół katol. filialny, kościół ewang. paraf., 988 mk. Ludność trudni się uprawą lnu, budową tratew i spławem drzewa; zdrój szczawiowy.

Zaszków, wś nad rz. Nurcem, pow. ostrowski, gm. i par. Nur, odl. 42 w. od Ostrowa, leży w dolinie, na praw. brzegu Nurca, o 4 w. od ujścia jego do Bugu, o 9 w. na wsch.-płd. od Nura a kilka wiorst na płd.-zach. od Ciechanowca. Od północy wznoszą się stromo dość opadające stoki płaskowzgórza. Wś ma 47 dm., 308 mk., gorzelnią, wiatrak. W 1827 r. było 28 dm., 180 mk. W r. 1893 fol. Z. r. 1872 oddzielony od dóbr Jasiennica rozl. mr. 946: gr. or. i ogr. mr. 469, łąk mr. 25, past. mr. 40, lasu mr. 375, nieuż. mr. 37; bud. mur. 5, drew. 11; gospodarstwo 4-polowe, las urządzony. Zapewne na górującej po nad wsią wyniosłości istniał w odległej przeszłości gród kresowy, przy którym powstało drobne targowisko i wzniesiono następnie kapliczkę. Jest to dawna posiadłość klasztoru czerwińskiego. W akcie z r. 1155 (?) powiedziano: „In Plozica prebendam Zaxichow". Aktem z r. 1161 Bolesław, ks. polski, nadaje klasztorowi w Czerwińsku „Zaskow cum omnibus suis appendiciis" (Kod. Małop., II, 4, 8). W dok. z r. 1254 „Sascow, capellam eius, theloneum, castores et quas libet ipsius Sascow villas" (t. j. wsi należące do kasztelanii (Kod. dypl. pol., I, 9, 71). W r. 1578 we wsi królewskiej Zaskowo, w par. Nur, płaci Jan Gutkowski od 32 łan. km., 6 zagr., 3 rzem., 2 komor., 2 rzeźników, 2 rybaków (Paw., Mazow., 394). Jeszcze więc zachowuje wieś charakter targowiska. Zaszkowskie starostwo niegrodowe, w wojew. mazowieckiem, ziemi nurskiej, podług spisów podskarbińskich z r. 1771 obejmowało dzierżawę Zaszków z przyległościami, którą posiadała w tym czasie Anastazya Straszewska, łowczyna dobrzyńska, opłacając kwarty złp. 506 gr. 5, a hyberny złp. 100. *Br. Ch.*

Zaszkowice, r. 1620 *Zaskowe*, niem. *Saschkowitz*, fol. do Grylewa, w pow. wągrowieckim, ma urz. okr. w Gołańczy, urz. st. cyw. w Toniszewie, par. katol., pocztę i szkołę w Grylewie, st. kol. żel. i sąd w Wągrówcu; 6 dym., 73 dusz. Leży na zach. Gołańczy, między Łeknem a Margoninem. W r. 1523 nie było tu łanów kmiecych; z łanów fol. dawano dziesięcinę snopową prob. grylewskiemu, który od zagrodników pobierał po korcu owsa. W r. 1579 było 4 zagrodn , w r. 1620 dwóch. W r. 1795 dziedzicem Stanisław Grabowski. *W. Ł.*

Zaszkowicki, potok, uchodzi do Wereszycy w Porzeczu Zadwornem, w pow. rudeckim, bierze początek w sąsiednich Zaszkowicach, w pow. gródeckim.

Zaszkówka, rzeczka, w pow. humańskim, dopływ Tykicza Uhorskiego.

Zaszopsk, urocz. do dóbr Zybinówka, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zalesie.

Zasztaniki, wś, pow. drysieński, par. Oświej.

Zasztardy, fol., pow. telszewski, w okręgu mta Kretyngi, o 67 w. od Telsz.

Zasztowty 1.) wś, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 49 w. od Kowna. 2.) **Z.**, fol., tamże, o 47 w. od Kowna. 3.) **Z.**, wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Kowale, par. Użugość, 7 dm., 9 mk. prawosł., 62 starowierc. i 8 żydów (w 1865 r. 8 dusz rewiz.). W 1850 r. własność Zasztowtów, Maciulewiczów i Ostromeckich, 128 dzies. w 2 folw. i 2 wsiach.

Zataj, wś nad błotem Dalsze zwanem, pow. wieluński, gm. Lututów, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia 15 w., ma 8 dm., 36 mk.

Zatartak, urocz, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Obrębniki, należy do dóbr Knyszyn hr. Krasińskich.

Zatecie, fol., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Szawkiany, o 33 w. od Szawel.

Zatekłasie, dobra, pow. lepelski, własność Sztrembergów, 1095 dzies.

Zatekłasy al. *Uchwatka*, zaśc., pow. lepelski, gm. Pyszno, 1 dm., 10 mk., cerkiew cmentarna.

Zateniński Bór, zaśc., pow. połocki, własność Szczerbatowych, 29 dzies.

Zaterówka, rzeczka, w pow. mińskim, lewy dopływ Niemna, ob. *Zacieroża*

Zateterka, *Zacieciorka*, wś, pow. mohylewski, gm. Ciecierzyn (Teteryn), ma 37 dm., 235 mk., z liczby których 77 kobiet zajmuje się wyrobem płótna.

Zatianka, wś i folw. nad rzką t. n., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 96 w. od Oszmiany. Fol. ma 1 dm., 31 mk. katol., wś zaś 3 dm., 17 mk. t. wyzn.

Zatiszje, ob. *Zacisze.*

Zatocze, wś włośc., pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Bezdzież, o 56 w. od Kobrynia, 657 dzies. ziemi włośc.

Za Todorem, góra lesista (1053 mt.) nad źródłami pot. Todora. Na szczycie jej rozciąga się połonina. Leży na obszarze Perehińska, w pow. doliniańskim, na 41° 42′ wsch. dług., 48° 41½′ płn. szer. (Karta wojsk., II, XXX).

Zatoka 1.) os. nad rz. Wkrą, pow. płoński, gm. Błędówko, par. Ceksyn, odl. 27 w. od Płońska, ma 3 dm., 163 mk., 6 mr. 2.) **Z.,** os., pow. rypiński, gm. i par. Skrwilno. Nie podana w nowszym spisie urzęd. W 1827 r. było 3 dm., 24 mk.

Zatoka, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Kiemieliszki (o 14 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Korkorzyszki, 3 dusze rewiz.

Zatoka 1.) z *Wolicą*, wś, w pow. bocheńskim, nad pot. Gróbką, uchodzącym do Wisły z lew. brzegu i niedaleko praw. brzegu Raby, na zach. od Majkowic Starych i Ostrowa Szlacheckiego; na płd. i zach. ma lasy, na płn. graniczy z Bogucicami i Okulicami. Należy do par. w Mikluszowicach, liczy 56 i 186 mk. rz.-kat., prócz 10 izracl. Pos. tabularna (Efroima Monderera) ma 281 mr.; pos. mn. 193 mr. obszaru. Wieś ta pojawia się dopiero w spisach pobor. z r. 1675. 2.) **Z.,** os. dom. na obszarze tabularnym Bobrowisk Małych, w pow. tarnowskim. 3.) **Z.**, pow. gródecki, ob. *Ottenhaussen.*

Zatoka 1.) *Pucka*, ob. *Pucka Zatoka.* 2.) **Z.** *Świeża*, ob. *Świeża Zatoka.*

Zatoki, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Uruskich Żołudek, 85 dusz rewiz.

Zatoki, rzeczka, w pow. świeckim, ob. *Ryszka.*

Zatom *Stara* i *Nowa*, niegdyś gniazdo Zatomskich, wś po obu brzegach Warty, między Sierakowem a Międzychodem, w równej odległości od obu miast, w dawnym pow. poznańskim. Stara Z. leży na lewym, a Nowa Z. na praw. brzegu Warty. Z. Stara, dziś wś gosp., w pow. międzychodzkim, ma parafią i urz. st. cyw. w Sierakowie (Zirke), sąd, urz. okr., pocztę i st. kol. żel. w Międzychodzie (na linii Międzychód-Rokitnica), szkoła katol. w miejscu, ewang. w Kolnie (Culm). Obszaru 585 ha, 44 dym., 419 dusz (37 prot.). Z. Nowa, wś gosp., w temże położeniu, ma obszaru 744 ha, 47 dym., 371 dusz, z tych 37 katol. Leśnictwo Z., niem. Reinerforst, ma 1 dm., 8 mk. W r. 1388 Andrzej Poniecki, mieszczanin poznański, pozywał Mikołaja Zatomskiego o należące mu się od Winc. Krobielewskiego 19 grzyw. Tenże prawował się z Mikołajem Szczebiotem. W r. 1398 świadczył w sprawie szlachectwa Macieja z Nądzic pod Zbąszyniem. W r. 1580 ma Jakub Rokossowski w Z. Starej 8 półłank. os., 1 półłan. pusty, w N. Z. 1 łan. os., 4 zagr., 1 komor. i 6 półłan. os. W r. 1793 posiada wś Bniński, sędzia ziemski. *W. Ł.*

Zaton, jezioro, pow. homelski, rocznie połowia się około 28 pudów ryb.

Zaton, wś, pow. rohaczewski, gm. Strzeszyn (o 5 w.), ma 68 dm., 479 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Zatony, wś i dobra, pow. czauski, gm. Rasna (o 5 w.). Wś ma 39 dm., 271 mk., zapasowy śpichlerz gminny. Dobra, od 1874 r. własność Jungierów, wraz z Drozdówką mają 1061 dzies. (136 roli, 71 łąk, 773 lasu).

Zatopolany 1.) trzy uroczyska, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, należą do dóbr Małynka Kołłątajów, Skrybacze Leśne Karpowiczów i Ostrówek Frybesów. 2.) **Z.,** fol., pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Juchnowicze, należy do dóbr Janowicze, Karpowiczów.

Zatopolice, wś, pow. radomski, gm. Zakrzew Kościelny, par. Cerekiew, odl od Radomia 8 w., ma 32 dm., 252 mk., 545 mr. W r. 1827 było 15 dm., 171 mk. Wymienione w dok. Łokietka z r. 1330, pozwalającym Dzierzkowi i Hostasiuszowi przenieść ich posiadłości z prawa średzkiego na magdeburskie (Kod. Małop., II, 275). W połowie XV w. wś ta, w par. Nowa Cerekiew należy do Mikołaja Dzika. Dziesięcinę z łanów km., wartości do 7 grzyw., pobiera klasztor sieciechowski. Jest też folwark, karczma, zagrodnicy (Długosz, L. B., II, 533). W r. 1569 wś ma $4^1/_2$ łan. km. *Br. Ch.*

Zator 1.) wś nad rzką Korabiewką, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Jeruzal, ma 286 mk., 716 mr. W r. 1827 było 22 dm., 147 mk., par. Mszczonów. Wymieniony w dok. z 1381 r. jako wieść książęca (Kod. Wielk. Nr. 1797). W r. 1579 wś Zator, w par. Jeruzal, ma $16^1/_2$ łan km., 5 zagr., 3 rzem., 2 łany wójtowskie (Paw., Mazowsze, 148). Istnieje też wtedy Wola Zatorska, mająca 3 łany. W r. 1660 wś Zator z wybraniectwem wchodzi w skład ststwa mszczonowskiego. 2.) **Z.**, wś nad rz. Pilicą, pow. kozienicki, gm. Grabów nad Pilicą, par. Stromiec, odl. od Kozienic 40 w., ma 10 dm., 69 mk., 133 mr. włośc.

Zator, w dok. z 1242 r. *Zathor*, w niem. dokum. XV w. *Neustadt*, *Newenstat*, w dok. łac. *Nevstadium*, *Zathor*, miasto, w pow. wadowickim, niegdyś stolica udzielnego księstwa szląskiego, rozciąga się na lewym brzegu rz. Skawy, o 5 klm. powyżej ujścia takowej do Wisły, między Kołem Lipowieckiem a Smolicami, o 14 klm. na płn. od Wadowic. Wzniesienie obszaru miasta sięga 245 mt. n. p. m., 22 mt. n. p. Wisły (223 mt.). Na obszarze miejskim schodzą się drogi, tak zwany trakt wojskowy, nadwiślański, biegnący od zachodu ku wschodowi, z Oświęcima przez Zator, Skawinę, do Podgórza i droga krajowa, z płn. na płd. wzdłuż lewego brzegu Skawy z Zatoru przez Wadowice do Suchy. Równolegle do pierwszej drogi biegnie linia kolei państwowej z Oświęcima do Podgórza—Płaszowa, długa 63 klm., stacya kolejowa Zator odl. 18 klm. od Oświęcima a 45 klm. od stacyi w Podgórzu. W 1896 r. mają rozpocząć budowę nowej linii lokalnej z Jaworzna i Trzebini (kopalnie węgla) przez Chrzanów, Zator, Wadowice do Skawiec (st. kol. na linii Skawina-Sucha).

Obszar miasta zajmuje 2600 mr. a granice jego stanowią: od wschodu, po prawym brzegu Skawy, Palczowice (Wiglowice zabrała Skawa w końcu XVII w.); od północy na tymże brzegu Podolsze, od zach. Przeciszów i Pietrowice, od płd. Rudze i Trzebieńczyce, te ostatnie po drugim brzegu Skawy.

Główną część powierzchni Z., wznoszącej się w najwyższym punkcie przy dojeździe kolejowym do 247 mt., stanowi dyluwialna glina nawiana, czyli loess, tworzący od $^1/_2$ mt. do 10 mt. grubości bezwarstwową, grubą ławę chudej żółtej gliny, miejscami trochę iłowatej i nieco piaszczystej. Samą dolinę Skawy i jej koryto zalegają alluwialne napływy. Na granicy zachodniej obszaru miejskiego, około Przeciszowa, znajdują się dość znaczne pokłady rudy darniowej. Wogóle płytko pod darnią, po brzegach licznych mokradli i podmokłych łąk nie brak żelazistych piasków.

Stawy. Niezbyt wyniosłe położenie całej okolicy, obfite nawodnienie przez Skawę z Wieprzówką, Wisłę z Stronką (ob. *Stronik*), łatwa sposobność rozprowadzania wody przekopami i kanałami, ułatwiły zaprowadzenie gospodarstwa rybnego w czasach odległych. Liczne stawy w okolicy Z., sięgając XIV wieku, należą do najstarszych w kraju robót wodnych. Kilka z nich stanowiło własność wójtowstwa, czterema obdarzone było przez księcia Janusza i Jagiellonów miasto. W r. 1569 mieli mieszczanie 11 sadzawek, inne należały do uposażenia kościoła farnego. Lustracya z 1564 r. (Vol. leg., II, 25) wylicza pod Zatorem 9 stawów, a to 6 stawów w Łęgu, t. j. na przekopie od Skawy (Niżny, Bonar, Dąbrowny, Olszowy, Trzciany, Podwiesny), nadto 5 odrośliskow i 5 tarlisk, i trzy stawy w Górnicy, t. j. na przekopie z Wieprzówki (Borowy, Szydłowiecki i Staw Nowy) z trzema odrośliskami. Spuszczano je co trzy lata a hodowano przeważnie karpie „szczuki bowiem same na żywej wodzie przychodzą“. W 1564 r. we wszystkich pomienionych stawach liczono 328 kóp ryb, w odrośliskach zaś 126 kóp drobiu na odrost. Z lustracyi 1569 r. (Mss. Ossol., Nr. 534) dowiadujemy się, że dwa stawy (Trzciany i Podwieszny) były zamulone a ogólna suma karpi wynosiła tylko 292 kopy. Płacono zaś za jedną kopę karpi 4 fl., za kopę szczuk 10 fl.; jednak cena ta snadź nie była stałą, bo w r. 1569 płacono kopę karpi od 2 fl. 15 gr. do 3 fl. 6 gr.

Dzisiaj gospodarstwo rybne, na zasadach racyonalnej hodowli, rozwija się tylko na obszarze większej własności (Augusta hr. Potockiego). Obejmuje ono obszar około 2000 mr. stawów, rozłożonych w siedmiu miejscowościach (Zatorze, Podolszu, Smolicach, Palczowicach, Laskowej, Przeciszowie i Gierałtowicach). Największy staw ma obecnie 126 mr. obszaru a cały obszar podzielony jest na 115 stawów i stawków, dawne bowiem wielkie i głębokie stawy dzikie, poprzedzielano groblami na mniejsze, spożytkowano należycie teren i uzyskano stawy płytkie, od 0·30 mt. do 1·5 mt. głębokości. Podstawą systemu gospodarczego jest metoda Dubisza, polegająca na przenoszeniu narybku i ryb podrastających do coraz nowych stawów. Głównym gatunkiem hodowanym tu jest karp szybko rosnącej rasy, wielkołuskowej (Spiegelkar-

pfen) i razem z nim liny. Mała ileść szczupaków dostaje się corocznie do stawów, mimo wszelkiej ostrożności, z wodą dopływową. Linki, przeważnie dwu i trzyletnie, wywożą głównie do Berlina. Z dwóch stawów: „Maurycy i Pilawa“, obejmujących 220 mr., odłowiono d. 15 i 16 paźdz. 1895 r. 23.868 klgr. ryb, bez ćwików i tarlaków; ponieważ zaś obsada wiosenna tych stawów wynosiła 7116 klgr., otrzymano tedy, jako ogólny przyrost, pokaźną cyfrę 16751 klg. Ogólna wartość wyłowionych ryb przedstawiała sumę 14038 złr. (za 50 klgr. karpia płacono od 26 do 30 złr., lina zaś od 30 do 36 złr.), z czego potrąciwszy wartość obsady wiosennej 4248 złr., to rzeczywista wartość przyrostu jednoletniego, czyli zysk z hodowli przeprowadzonej na przestrzeni 220 mr., wynosił 9790 złr. W r. 1569 z wszystkich stawów należących do starostwa zatorskiego a więc włączając stawy wadowickie, berwałdzkie i piotrowickie, obliczono dochodu 1744 fl., z czego na zarybienie 116 fl. „quae summa divisa in tres annos fecit singulis annis 542 fl. 20 gr.“ (Mss. Ossol., 534).

Budowle i instytucye. Rynek zabudowany domami murowanemi, w części piętrowemi, leży w środku miasta i jest jego częścią najokazalszą. Przekątnią stanowi droga powiatowa, łącząca się tuż za rynkiem z traktem wojskowym. Z rynku wychodzą krótkie ulice, zabudowane domami drewnianemi. Stary kościół w wschodniej części miasta i zamek, dzisiaj własność hr. Augusta Potockiego, są najważniejszymi zabytkami budowlanym z przeszłości. Mury i obwarowania, któremi miasto z końcem XIV w. ootoczone było, zniósł ks. zatorski Wacław, wskutek zobowiązania się względem Kazimierza Jagielończyka, aktem z 28 grudnia 1440 r. W południowej stronie grupa domów ma nazwę „Granica“ i tu podobno leżała pierwotna osada, dopiero z końcem XIV w. przeniesiona na dzisiejsze miejsce; w zachodniej stronie „Bugaj“ i folwark „Podlipki“, w północnej przedmieście Blech (Blich) i po prawym brzegu Skawy „Zaskawie“. Pod zamkiem „Kamieniec“, gdzie w XVII w. mieszkali żydzi. Kościół parafialny, zwany „ducalis“, książęcym, istniał już przed 1292 r. Mieszko, ks. cieszyński, wynosząc w tymże roku dnia 10 listopada „Zator“ do godności miasta, nadaje tamże (nad Skawą) zbudowanemu („ibidem constructae“) kościołowi pół łanu frankońskiego. Obecny kościół zbudowany był 1393 r. Ma on ozdobną facyatę z ostrołukowymi drzwiami i czteropiętrową wieżą (22 mt. wysokości). Nad wielkim ołtarzem sklepienie ostrołukowe. Sklepienie wieży głównej i dwu bocznych kaplic runęło w czasie pożaru 1769 r. Odbudował je ówczesny proboszcz ks. Michał Kamelski, lecz mimo restauracyi w r. 1845, domaga się ono dziś przebudowania. Przed kilku laty pokryto dach nową blachą. Kościół, p. w. św. Wojciecha i Jerzego, miał 10 ołtarzy; istniejący dzisiaj wielki ołtarz, w stylu gotyckim, z kamienia pińczowskiego, wystawiono kosztem Natalii hr. Potockiej w 1886 r. Z dawnych zabytków przechowała się chrzcielnica spiżowa, w kształcie kielicha, z 1462 r. Na środku czaszy górnej mieści się postać któregoś z książąt zatorskich, trzymającego w jednej ręce chorągiew księstwa, w drugiej tarczę z orłem piastowskim. Legenda na górnym i dolnym obwodzie trudna do odczytania. Z pomników, prócz tafli przed ołtarzem, na której wyryta postać kobiety z zasłoną, ku pamięci Katarzyny z Gierałtowic, żony Jakuba Palczowskiego ze Smolic, podstarościego zator. († 1575 r.), i pomnika Anny Januszowskiej, podstarościny zator. († 1640 r.), znajdują się tylko pomniki z tego wieku: Apolonii Poniatowskiej i Maurycego hr. Potockiego. Na zewnątrz kościoła, od strony zamku, pomnik Andrzeja Bronowskiego, w klęczącej postawie, w stroju hiszpańskim († 1612 r.). W grobach pod kościołem, które odrestaurował ks. Kamelski, leżą zwłoki Maurycego i Ludwiki Potockiej, Anny z Tyszkiewiczów Wąsowiczowej i generała Wąsowicza, adjutanta Napoleona III. Na cmentarzu znajdują się grobowce: ks. Michała Kamelskiego, ks. Pawła Tebańskiego i Apolonii Poniatowskiej. Z czterech dzwonów najstarszy ma napis z datą 1596 r.

Przy kościele istniała od 1765 r. w osobnym sklepie biblioteka dekanalna, założona również przez ks. Michała Kamelskiego. Liczyła ona około 5000 dzieł, w 1852 r. było jeszcze 1330 dzieł w 2000 tom., przeważnie treści dogmatyczno-moralnej i kościelno-prawniczej z końca XVII i XVIII w. Część zbioru podobno wzięto do biblioteki Ossolińskich we Lwowie, część zabrał hr. Przeździecki, reszta leżała w bezładzie nad zakrystyą, wystawiona na powolną zagładę. Przebrane resztki odesłał ks. Krajewski, obecny proboszcz, do archiwum konsystorskiego w Krakowie. Było także i archiwum dekanalne, gdyż już w 1326 r. (Theiner, I, 240) należało do dekanatu zatorskiego 34 kościołów parafialnych, w osobnym sklepiku, jednak i to dawniej już bardzo przerzedzone, dzisiaj nie istnieje. W połowie XVI w. zabrali część inowiercy, którzy kościół zajęli, w 1664 r. 19 przywilejów niknie w rękach mieszczan zatorskich, w 1724 r. proboszcz Jan Skinderowicz oddaje resztę na przechowanie Rasockiemu, dziedzicowi Rudz, gdzie w dworze spłonęły, tylko ks. Kamelski (od 1765 r. proboszcz zatorski) zdołał zebrać jeszcze 22 ksiąg, odnoszących się do fundacyi pojedyńczych altaryi. Gdzieby się one dzisiaj znajdowały nie wiadomo, w bibliotece Ossolińskich jest tylko jeden kodeks spisany przez ks. Kamelskiego, z którego czerpiemy wszelkie wiadomości o uposażeniu kościoła. Nie brak tam spisujące-

mu słów oburzenia na chciwość tak katolików, jak heretyków pustoszących i grabiących dobra kościelne, użaleń na niedbalstwo proboszczów. Najsmutniej się zapisał starosta zatorski Mikołaj Myszkowski, który plebanią spustoszył a nawet kaplicę zamkową zniszczył (Bukowski, Dzieje Reformacyi, I, 665, II, 454).

Najdawniejszem jest nadanie przez Mieszka, ks. cieszyńskiego w r. 1292 pół łana frankońskiego. R. 1392 przeznacza kościołowi Jan, ks. oświęcimski, dziesięcinę z wsi Włoszenicy. Kazimierz, ks. zatorski, zatwierdza d. 26 lipca 1468 r. wszystkie nadania kościoła parafialnego, do którego należały wówczas: trzy stawki przy lesie w Rudzach, grunta w Stryszowie, Dąbrówce, Marcówce i Suchej, dziesięciny z Trzebieńczyc, Wiglowic, Grodziska, Laskowej, Smolic, Rudz i Podolszy, wreszcie meszne od mieszczan zatorskich, wolne pastwiska i rybołówstwo w Skawie. W tymże roku Małgorzata, wdowa po ks. Wacławie i jej synowie, książęta zatorscy Kazimierz i Wacław, założone jeszcze w 1378 r. przez bisk. krak. Floryana bractwo kapłanów obdarowali stawem, zwanym Burkat. Darowiznę tę zatwierdził Stefan Batory 1585 r. d. 27 czerwca. Książę Janusz po dwa kroć przydaje kościołowi grunta z ogrodem i sadem, a to 1494 r. w wigiliąśw. Jana i 1502 r. d. 22 kwietsia (fer. sexta ante f. s. Adalberti). Pomijamy liczne późniejsze zapisy przez osoby prywatne, zwłaszcza dla kilku altaryi, ciągłe spory o zwrót dóbr zabranych (sam ks. Kamelski wydał na ten cel przeszło 1000 fl.), ostatecznie z końcem 1791 r. ogólny dochód probostwa wynosił 679 zł. węg. od różnych sum zabezpieczonych w Andrychowie, Gierałtowicach, w Górnej Kleczy, Radoszczy, Lgocie, Smolicach i Bulowicach, z gruntów zaś (niewiarowskie, rakowskie i królikowskie), z dwóch stawów „Kopieńce“ zwanych, z dziesięciny w Rudzach 336 zł. węg., czyli razem 1015 złr. węg. i meszne od mieszczan zatorskich, wynoszące 62 korce żyta i tyleż owsa.

Prócz kościoła parafialnego istniał kościołek św. Anny pod zamkiem, który w połowie XVIII w. Skawa zabrała. Kościołek św. Krzyża, zbudowany i uposażony i 1468 r. przez ks. Kazimierza, istniał jeszcze w 1698 r.; późniejszych wzmianek o nim nie spotykamy. Obok niego mieścił się cmentarz parafialny. Pierwszym znanym z dokumentów proboszczem zatorskim jest w 1326 r. Henryk; z późniejszych głośniejszymi byli: magister Jakub de Costen (1503 r.), Ben. Delpacy (1646 r.). Słynny kanonik Jan Tarnowski, bakałarz, był altarzystą ołtarza św. Doroty (1492 r.). Metryki sięgały 1646 r., tych jednak dzisiaj nie ma; przechowały się tylko księgi od 1785 r. prowadzone.

W sąsiedztwie kościoła parafialnego znajduje się szpital (dom dla ubogich starców), założony w 1507 r. Z zamku od dawano do szpitala co piątek chleba par 20, a od każdego waru piwa cebr jeden a nadto rocznie jedną grzywnę. Majątek zakładowy składa się obecnie z realności i obligacyi ogólnej wartości 6758 złr. 31 ct. Dochód w 1895 r. wynosił 372 zł. 29 ct. Przy kościele istniała także dość wcześnie szkoła parafialna. Ks. Stanisław Borek, dziekan kapituły krakowskiej, zapisuje w 1549 r. znaczniejszą sumę dla ubogich uczniów akademii krakowskiej, wspomina i o uczniach z Zatora. Dzisiaj fundusz ten, zwany „Borkarne“, przynosi, po zreformowaniu aktu fundacyjnego przez ministeryum, rocznego dochodu 1500 złr., dla 15 uczniów po 100 złr. W 1555 r. oddaje proboszcz ks. Paweł Gielowski 100 fl. 30 gr. z funduszów kościelnych mieszczanom zatorskim na potrzeby miasta, pod warunkiem, by corocznie wypłacano „rektorowi“ szkoły 6 fl. Żakom dawano z zamku na piątek chleba par 4, piwa konew i kufli 6. Obecnie jest w mieście szkoła 5 klas. mieszana. W 1895 r. założono szkołę koszykarską, której gmina ma udzielać odpowiedniego pomieszczenia, wraz z opałem, światłem i usługą. Na rok 1896 wyznaczył wydział krajowy na utrzymanie tej szkoły 1260 złr.

Fundacya szkolna utworzona w 1884 r. przez Józefa Chladka, rachmistrza w Zatorze, zatwierdzoną została przez namiestnictwo w 1889 r. Majątkiem jej, wynoszącym 2000 złr., zawiaduje rada powiatowa w Wadowicach i udziela z odsetek stypendyum uczniowi szkół publicznych, urodzonemu w Zatorze, wyznania chrześciańskiego.

Zamek książęcy zbudowany został po 1445 r., w którym, wskutek podziału księstwa oświęcimskiego między trzech synów Kazimierza: Wacława, Przemysława i Janusza, powstaje nowe, odrębne księstwo zatorskie. Wacław, któremu ono przypadło, miał przez lat trzy mieszkać w zamku oświęcimskim, dopóki zamek w Zatorze zbudowanym nie zostanie. Na ten cel miał Janusz złożyć w przeciągu dwóch lat 140 grzywien a Przemysław, któremu przypadł Toszek, 60 grzyw., ludność zaś księstw oświęcimskiego i żywieckiego zobowiązaną była do dwóch dni robót około zamku (Lehensurk. II, 5888, № 18 oryginał w Muzeum ks. Czartor.). Z późniejszego aktu podziału księstwa zatorskiego (dn. 28 maja 1474 r.) między czterech synów ks. Wacława, poznajemy budowę zamku. Wymurowany z cegły na głębokich fundamentach, o dwóch piętrach, z wykuszem na wysokości pierwszego piętra, miał na tymże piętrze 4 duże izby i 3 komnaty z frontu, nadto kilka świetlnych komnat z boku; na drugim piętrze prócz „wielkiej izby“ cztery inne pokoje. Dół zajmowała kuchnia i komory. Dziedziniec, w którym mieściła się studnia był zamknięty zabudowaniami stajennemi. W jednej z komnat urządzoną była

kaplica, tę jednak zniósł starosta Mikołaj Myszkowski. Ostatni starosta zatorski Piotr Dunin odrestaurował zamek, wyprowadził schody na trzecie piętro pod dach i tam urządził izby mieszkalne. Dzisiaj jedynym śladem dawnej siedziby książęcej są cztery mury, na trzy łokcie grube, ciężkie sklepienia w dolnych komnatach i rozległe fundamenta. Zresztą wszystko jest nowe, w stylu gotyckim i odrodzenia. Włoch Liatti i Goliński jego pomocnik, ozdobili wnętrze gipsaturą, złoceniami i malowaniem, Lanci i Filippi sztukateryami zatarli prawie do szczętu ślady dawnej postaci zamku.

Na dziedzińcu rosną bujne jesiony i lipy, a dokoła się ciągnie ogród, spadający tarasami aż do brzegu Skawy. Oprócz wielu przedmiotów pamiątkowych i zabytków, jako to dzieł rzeźby, etrusków, starych zbroic, wyrobów ze złota, mozaiki, egipskich i greckich posągów, marmurów, armatek wiwatowych i wielu innych, godną uwagi jest srebrna ozdobna taca z wykutą sceną treści mitologicznej, mylnie za pamiątkę po królowej Jadwidze uważana, róg myśliwski Augusta II ze słoniowej kości, rodzaj tafli grobowej z białego marmuru z 10-cio wierszowym napisem wschodnim po brzegach. Znaleziono ją w ziemi we wsi Dworach pod Oświęcimem. Większej wartości jest galerya obrazów, pochodząca podobno ze spadku ks. Stanisławie Poniatowskim, zmarłym we Włoszech. W dolnych apartamentach mieści się portret kobiety pędzla jakoby Leonarda da Vinci (galerya florencka dawała za niego 100,000 fr.), Starzec liczący pieniądze Velasquez'a, Portret kobiety Mirwelta (szkoła flamandzka), Św. Sebastyan Zurbaran'a. W górnych apartamentach wiszą dwa wielkie płótna Bernarda Canalettego, wyobrażające widoki Warszawy, kilka obrazów Bacciarelli'ego i wiele innych drobniejszych szkiców. Na korytarzach rozwieszono portrety familijne Potockich.

Zaludnienie. Dzisiejsza ludność Z. jest podobno niższą liczebnie od zaludnienia w XV i XVI w. W 1890 r. było 1507 mk. w mieście i 183 na obszarze dworskim, obecnie (1895) liczą 1690 mk., mianowicie 1314 rz.-kat. a 376 izr. (860 kobiet a 840 mężczyzn) w 174 domach. Ludność przeważnie rolnicza a w części rękodzielnicza. Znajduje się w mieście 8 piekarzy, 5 stolarzy, 4 rzeźników, 4 masarzy, 3 szewców, 2 krawców, 1 kowal, garncarz, blacharz, malarz pokojowy. Prócz tego znajdują się 2 młyny, 2 cegielnie, mydlarnia, apteka jedna i lekarz jeden. Handel ogranicza się na kilku kramach, przeważnie w rękach żydowskich. W ostatnich latach otworzyło własny sklep miejscowe kółko rolnicze. Co poniedziałek odbywają się targi a cztery razy do roku jarmarki. Wskutek otwarcia linii kolejowej Oświęcim-Podgórze podniósł się handel wywozowy. W przeciągu trzechlecia (1890—92) wywieziono ze stacyi w Zatorze 12,177 ton, przywieziono zaś 18767 ton. Głównym artykułem wywozu są płody rolnicze i drzewo budulcowe, przywozu płody kolonialne, węgiel, nafta, wyroby z żelaza (Rocznik statystyki przemysłu i handlu, zeszyt XVI, Lwów, 1894).

Zarząd miasta. Reprezentacyę miasta tworzy rada gminna, z burmistrzem na czele i urząd gminny, czyli magistrat, jako władza wykonawcza. Rada gminna składa się z 24 członków i 12 zastępców. Zawiaduje majątkiem gminnym, którego stan czynny w 1895 r. wynosił 127,820 złr. 79 ct., a bierny 33,374 złr. Dochody gminy wynosiły 9316 złr. 57 ct. Władze mające siedzibę w Zatorze są: sąd powiatowy a przy nim notaryat i adwokat, urząd podatkowy i urząd poczt.-telegraficzny. Dawny dekanat zatorski zniesiono a parafia należy dziś do dekanatu oświęcimskiego w dyecezyi krakowskiej. Parafia obejmuje prócz Zatora, Podolsze, Rudze, Laskową i Trzebienczyce, w których 2868 rz.-kat. i 503 żydów. Izraelici stanowią osobną gminę wyznaniową, mającą własną bóżnicę. Śród nich osiadł rabin.

Dzieje. Prócz 11 dokumentów, zaczynających się dopiero od r. 1559, żadnych innych aktów urzędowych odnoszących się do przeszłości nie posiada archiwum miejskie. „Acta consularia" z lat 1590—1630 napotkał piszący w rękach prywatnych. Zapiska kś. Kamelskiego (Ręk. Ossol., 653) objaśnia w jaki sposób przepadła część aktów miejskich. Na ratuszu mieli skrzynię papierów, przyszli M.... (1769 r.) wyłupali i brali na ładunki". Pierwszą wzmiankę o Z. spotykamy r. 1228, w którym Kazimierz, ks. opolski, oddaje wieś Zator nad Skawą kasztelanowi Klemensowi, ten zaś posiadłością tą obdarza założony przez siebie klasztor w Staniątkach. Potwierdza to nadanie Konrad, ks. mazow., w r, 1242 i 1243. I bulla protekcyjna Innocentego IV z d. 17 kwietnia 1253 r. wspomina o Zatorze, jako o włości staniąteckiej, jak niemniej i przywilej Bolesława Wstydliwego z 23 lut. 1254 r. Z tego aktu jednak widać że nie cały Zator należał do Klemensa, ale że i książe krakowski posiadał tu pewne grunta. Władysław, ks. opolski dozwala dn. 28 maja 1260 r. siostrom staniąteckim osadzić Zator na prawie niemieckiem. (Ulanowski: O założeniu i uposażeniu klasztoru benedyktynek w Staniątkach. Rozpr. Akad. Umiej., tom XXVIII). Kiedy i w jakich okolicznościach Z. przestał należeć do dóbr klasztoru staniąteckiego nie wiemy. W wigilię św. Marcina dn. 10 listopada 1292 r. sprzedaje Mieszko, książe cieszyński i oświęcimski, sołtystwo w Z. Rydygierowi i Piotrowi, braciom kapelana Arnolda, i pozwala na lokowanie miasta na prawie, jakiem miasto Cieszyn („iure lemboriensi") się rządzi, dając im z 60 tamże znajdujących się

łanów frankońskich, szósty łan wolny i wolny dom z ogrodem. Nadał im te same swobody i wolności, jakiemi już obdarowani byli przez Władysława Opolskiego w 1277 r., gdy zakupili wójtowstwo w Kentach. Wolno im mieć nadto ławy z obówiem, izby łaziebne, jatki mięsne, ławy chlebowe, dwa sklepy z suknem, trzy młyny na Skawie. Mieszczanie opłacać mają po pół grzywny srebra z łanu i po dwie miary pszenicy, żyta i owsa. Dla rychlejszego wzrostu miasta zabronił zakładania w oddaleniu jednej mili od miasta browarów, sprzedaży sukna, osiedlania się krawcom, kowalom i wypalającym wapno. Ustanowił nadto w mieście składy ołowiu, miedzi i cyny, przeznaczając dochód od wagi dla miasta (Rychlik J. Księstwa oświęcimskie i zatorskie, p. 12). W 1400 r. przyrzekają mieszkańcy Z. posłuszeństwo żonie Jana II, ks. oświęc., Jadwidze, oprawę bowiem, w wysokości 5 tysięcy grzywien groszy pruskich, zabezpieczył jej Jan II w 1396 r. na Zatorze i innych miejscowościach. Już w tym czasie (1397) napotykamy poraz pierwszy nazwę niemiecką Zatora „Newenstat“ (Teki Naruszewicza, IX, № 200), która powtarza się i w dokumencie króla czeskiego Wacława z dn. 13 maja 1400 r. Należałoby sądzić, że z końcem XIV w. miasto przeniosło się cokolwiek dalej na północ, to jest w miejsce, gdzie dzisiaj rozciąga się śródmieście i stąd powstała nazwa „nova civitas“. Wszak tenże sam książe zezwala 1399 r. (25 sierpnia) sołtystwu „ad novam civitatem“ na wolny użytek wody „in civitate Grenitz“ (Granicą nazywa się dzisiaj grupa domów w południ. stronie obszaru miejskiego), a nadto przyrzeka w swojem i swych następców imieniu, że żadnego myta „in civitate Grenitz“ pobierać nie będzie i nie postanowi nic coby ze szkodą sołtystwa być mogło (Kod. Uniw. Jag., 972, Nr 2). Następnego roku zatwierdza uchwały miejskie, że nietylko w mieście Z., lecz w całym okręgu (per totam provinciam) należy składać „titulo contribucionis“ po jednej mierze z każdych 24 miar jęczmienia i 16 miar pszenicy (ibid.) zgodnie z przywilejem Mieszka z 1292 r. W czasie zaburzeń husyckich i rozbojów, jakich widownią było nadgraniczne księstwo oświęcimskie opanował niespodzianie Zator słynny Dzierżek z Rytwian we wtorek zapustny 1440 r. (dn. 9 lutego) i oddał je za wypłaceniem mu tysiąca grzywien, jako zwrotu kosztów wyprawy, królowi Władysławowi. Lecz tenże zwrócił już dn. 26 paźd. 1440 r. miasto ks. Wacławowi pod warunkiem, że książęta oświęcimscy sprzedadzą zamek Berwałd Mikołajowi Serafinowi, żupnikowi krakowskiemu, a ten będzie trzymał go jako polski poddany. W dwa miesiące później zobowiązał się nawet Wacław znieść wszelkie obwarowania miasta i nowych nie budować, a z początkiem r. 1441 przyrzekł nawet pod grozą utraty Zatora z okręgiem (cum dominio) hołd złożyć królowi. Gdy w 1445 r. powstało udzielne księstwo zatorskie, został Z. jego stolicą i ozdobiony został świeżo zbudowanym zamkiem. Z nowych panów Janusz IV pozwolił d. 24 czerwca 1493 r. mieszczanom Z. wykopać dwie sadzawki w ich własnej Dąbrowie i napełnić je wodą, którą książe sprowadził z Wieprzówki przez Gierałtowskie pole, a nadto utworzyć dwa „odrastadliszcza“ do pielęgnowania narybku; ponieważ zaś sadzawka książęca zalała pastwiska miejskie, przeto książę dał mieszczanom nowe, uwalniając od wszelkiej opłaty. Wreszcie obdarował ich częścią sadzawki książęcej, zwaną Sitowiec lub „Wierzchowina“, między sadzawkami „Górski i Chobotek“ (Mss. Univ. Jag., 972). Już następnego roku sprzedał Janusz księstwo zatorskie Janowi Olbrachtowi, zastrzegając sobie dożywotnie posiadanie a 1507 r. w dniu 3 maja składają mieszczanie przysięgę wierności Zygmuntowi I, który potwierdza im wszelkie prawa i przywileje. Wkrótce przeszło i wójtowstwo zatorskie w posiadanie króla. R. 1404 sprzedał Paweł, syn Arnolda, dwie dziesiąte części na wójtowstwie Małgorzacie, wdowie po Macieju, wojcie zator., za 150 grzywien groszy praskich. W 12 lat później nabyła taż sama Małgorzata i jej syn Jan Blessencz, mieszczanin krakow., inne dwie części, które wykupił już dawniej ks. Kazimierz, pan na Oświęcimie i Toszku, od Elżbiety Pileckiej. W 1495 r. właścicielem wójtowstwa był Piotr, lecz już 1517 r. dn. 23 lipca sprzedają córki jego: Dorota, Marusza i Jadwiga wraz z Janem wójtowstwo Janowi Tomickiemu i Janowi Rudułtowskiemu za 8000 zł. pol. i 700 zł. w półgroszkach krakowskich, po pół kopy na każdy złoty licząc. Od nich wreszcie kupuje wójtowstwo za 1000 dukatów Zygmunt I dn. 24 lipca 1525 r. W miejsce wójtowstwa powstaje teraz starostwo zatorskie. Król pragnąc polepszyć byt mieszkańców, zezwala im 1524 r. zbudować most na Skawie i pobierać opłatę po 4 denary od wozu obładowanego solą, lub innym towarem, pod warunkiem jednak, aby jedną grzywnę monety, którą dawniej ze spławu do zamku płacili i nadal corocznie wnosili. Ustanowił nadto jarmark na św. Jana Chrzc. Według lustracyi z 1564 r. płacili mieszczanie łanowego 17 grzyw. 17 gr. 3 den., domowego na zamek 10 grzyw. 30 gr., od przewozu, który był przed zbudowaniem mostu 1 grzyw., stróżnego rocznie 5 grzyw., od 6 garnców gorzałczanych 7 grz. 24 gr., targowego tygodniowego i z 3 jarmarków 6 grzyw. 12 gr., z wolnicy od rzeźników 28 gr. Nadto pobierało wójtowstwo: z 6 jatek rzeźniczych, z każdej po trzy kamienie łoju, 15 grzyw., 19 szewców każdy po 12 gr.=4 grzyw. 36 gr., 9 piekarzy, każdy po 19 gr. i po strucli za 2 gr., razem 3 grzyw. 27 gr. Cło zamkowe przynosiło

143 grzyw. 36 gr., a mianowicie od konia po 12 den., od wołu, krowy po 8 den., cło wodne na Skawie 43 grzyw. 6 gr. Żydzi płacili pogłównego po 1 groszu. Ogółem cały przychód roczny z Zatora wynosił 262 grzyw. 12 gr. i 3 den. Zygmunt August dodawszy mieszczanom 1559 r. 14 marca czwarty jarmark na św. Marcina (oryg. w archiw. zatorskiem), nadaje im w 10 lat później dn. 9 lutego prawo magdeburskie, uchylając dotychczasowe prawo książęce szląskie i prawo polskie; uwalnia i nadal od osobistego odbywania stróży na zamku za opłatą 8 złp. służących na utrzymanie dwóch stróżów na zamku; udziela prawo wyszynku i sprzedaży trunków, mianowicie wina (małmazyi i muszkatelowego), piwa (zwyczajnego i marcowego, miodu, a to po cenie i mierze w Krakowie używanej, lub przez wójta zatorskiego ustanowionej; dalej, daje rzemieślnikom te same prawa w ustanawianiu cen na wyroby, jakie służą mieszczanom krakowskim; wreszcie zezwala na wolny wygon bydła przez ugór królewski, mieszczańskie bowiem pola były otoczone królewskiemi (Mss. Univ. Jag., 972. Oryg. przyw. w Zatorze). Drugim przywilejem z tegoż roku, dn. 9 lipca reguluje prawo poboru mostowego, zezwalając od każdego konia zaprzężonego do wozu pobierać po pół grosza, od wołu po 3 den., z obowiązkiem jednak naprawy trzech mostów, jednego na Skawie, drugiego na przekopie młyńskim w pobliżu szpitala a trzeciego z drugiej strony miasta na drodze do Oświęcima (Mss. Univ. Jag. 972). W parę dni później, d. 15 lipca, otrzymali mieszczanie nowy przywilej na sprowadzanie wody rurami ze zródeł lub stawów okolicznych, przeznaczając targowe z trzech jarmarków i trzy kwarty wina, które się należały podstarościemu zatorskiemu na utrzymanie i naprawianie rur. Nadto wolno było wójtowi i ławnikom nakładać kary pieniężne za używanie fałszywych miar i wag, jednak grzywny te obracane być miały na rzecz miasta (Oryg. w Zatorze). Kiedy zaś, udając się na sejm do Lublina, jeden z przywilejów zagubili, zatwierdził im również tego roku Zygm. August posiadanie jedenastu na dawnem pastwisku urządzonych stawów (Przekopni, Palczewski, Stary, Przesdziek, Pośredni, Dąbrowny, Głowacz, Sirotek, Tomicki, Górski, Chobotek). W następnym roku uwolnił król mieszczan na lat 20 od dostarczania podwód lub płacenia w zamian 18 złp., mając wzgląd na to, że mieszkańcy Z. musieli spłacać długi dawniejszych książąt na dochodach miejskich ubezpieczone. Wszystkie te swobody zatwierdził Stefan Batory 1577 r. dn. 24 września, a gdy się mieszczanie żalili na wygórowane opłaty od wódki, które starosta Zygmunt Myszkowski wydzierżawił żydowi, poleca król oddać propinacyę mieszczanom i zabrania ich krzywdzić przy pobieraniu opłat celnych (Mss. Un. Jag., 972). Zygmunt III zwrócił uwagę na cechy, 1595 r. dn. 15 marca zatwierdza ustawy cechu piekarskiego, dn. 20 marca tegoż roku cechu rzeźniczego a w 1631 r. dn. 26 lutego cechu kuśnierskiego, a mieszczanom potwierdza wszystkie prawa i przywileje w 1598 r. (ibid.). Były to najpomyślniejsze czasy w rozwoju miasta. Zniszczenie kraju przez wojny drugiej połowy XVII w. sprowadziło upadek Z. Jan Kazimierz pragnąc przyjść w pomoc, zezwala 1661 dn. 20 stycznia na wybudowanie browaru miejskiego i na odbywanie jeszcze jednego jarmarku w niedzielę po św. Agnieszce i targu na bydło i konie w wigilią tego jarmarku. Jeszcze w 1667 r., wspominając o zupełnej ruinie miasta, zatwierdza dn. 4 paźdz. prawo odbywania trzech dorocznych jarmarków. Lustracya z 1662 r. wspomina, że było w mieście tylko 595 głów, a lustracya z 1673 r. wykazuje ogólną sumę opłat 95 zł. 9 gr. Znajdowało się wówczas przekupek 5, cieśla 1, tkaczów 7, bednarzy 2, piekarzy 11, hultai 2, szewców 12, rzeźników 8, powroźnik 1, kowali 3, ślusarzy 2, kuśnierzy 2, miecznik 1, stolarz 1, komorników 40. W XVIII wieku nie wiele podniosło się miasto. August II zatwierdza 1722 r. dn. 19 paźdz. wszystkie dawne nadania i trzy jarmarki, August III dodaje 1754 r. dn. 22 paźdz. dwa nowe jarmarki na niedzielę palmową i w niedzielę św. Trójcy (Mss. Un. Jag.). Stanisław August potwierdza w 1772 r. dn. 4 stycznia tylko trzy przywileje Zygmunta I i Zygmunta Augusta. Lustracya z 1765 r. wspomina jeszcze o trzech cechach, piekarskim, szewskim i rzeźnickim. Żydzi mieszkający pod zamkiem opłacali 260 złp., nowo zaś osiedleni 240 złp. Późniejszych przywilejów lub aktów nie ma. Z. był siedzibą starostwa niegrodowego; odbywały się tu tylko sądy ziemskie w każde piątki w czasach Suchych dni. Sejmiki odbywały się w kościele. Herbem miasta jest orzeł czarny z trzema mieczami w piersiach, na tarczy ponsowej, w polu niebieskiem.

Po pierwszym rozbiorze sprzedał rząd austryacki w 1778 r. starostwo zatorskie Piotrowi Duninowi i Zofii z Małachowskich za cenę 82042 złr. 10 kr. Prowizyę obliczono na 29415 zł. 22 gr. z czego kwarta 7353 złp. 28 gr. Miasto wydało jednego z najgłośniejszych kaznodziei polskich XV w. Paweł z Z., doktór prawa i prof. akademii krakow., podług Długosza, kazaniem polskiem na pogrzebie Władysława Jagiełły wszystkich do łez poruszył W bibliotece Uniw. Jagiel. przechowały się jego kazania pisane po łacinie: „Sermones de tempore, de sanctis“, które wygłaszał po polsku. Umarł w 1463 r.

Zatorskie księstwo powstało dopiero z chwilą gdy 1445 dn. 19 stycznia Mikołaj, ks. opawsko-raciborski, wraz z kilku ziemianami podzielił spadek Kazimierza ks. oświęcimskiego i toszec-

kiego, między trzech jego synów: Wacława, Przemysława i Jana (Janusza III). Granica nowego księstwa biegła na zachód od Kocierskich lasów, przez Roczyny, Bulowice, Widek, Głambowice, stąd przez Monowice około Dworów ku Wiśle; na południe od Żywieczyzny, która miała niepodzielnie pozostać przy księstwie oświęcimskiem, dział górski przez Kościerskie lasy (dzisiejszą granicę państwa (dóbr) Slemieńskiego i Suskiego, przez Łamaną skałę i Beskid ku Skawcom nad Skawą; wschodnia granica biegła rzeką Skawinką (Cedronem) aż do źródła, stąd przez dział górski Chełm, wieś Manówkę, rzeką Paleczką, około Zembrzyc do Skawy. Nowe księstwo przypadło najstarszemu z braci Wacławowi, który miał prawo bicia monety, ale tylko w Oświęcimie, i mieszkania w zamku oświęcimskim przez trzy lata, dopóki zamek w Zatorze nie będzie ukończony. Średni brat Przemysław otrzymał Toszek, a Jan (III) Oświęcim, później nadto Ujest i Gliwice. Młody książę, obejmując rządy, był już w stosunku zawisłości od Polski. Jeszcze w 1441 r. dn. 8 stycznia przyrzekł królowi, że w przeciągu czterech tygodni skoro tylko zostanie zawezwany, przybędzie ze swoją szlachtą do Krakowa, złoży hołd uroczyście, a nawet skłoni do złożenia hołdu swych braci, skoro do lat dojdą, a przynajmniej tego, który Oświęcim dostanie. Gdyby hołdu nie złożyli, król będzie miał prawo zająć Zator z okręgiem na wieczną własność. W tymże samym dniu 34 ze szlachty poręczyło osobnym dokumentem za Wacławem i zobowiązało się złożyć hołd królowi polskiema. W 1447 r. w czasie uroczystej koronacyi dn. 25 czerwca w Krakowie, Wacław uprosił Kazim. Jagiellończyka by kraj jego z Królestwem połączył, a jego samego wziął w swoją i korony polskiej opiekę. Przedłożył królowi dawne przywileje, przodkom jego przez królów czeskich nadane a Kazimierz potwierdzając je, zwalnia księcia od wszelkich zobowiązań feudalnych, od brania udziału w wojnie, a posiadłości jego od wszelkich kontrybucyi wojennych. O działalności Wacława prawie nic nie wiemy, pojawia się on tylko przy uroczystościach w Krakowie, śród asystujących królowi magnatów. Pozbywa się powoli swych praw książęcych i posiadłości. R. 1445 dn. 11 list. sprzedaje Janowi Ciechomskiemu za 150 grzywien Zembrzyce nad Skawą, a 1449 r. (dn. 23 czerw.) swe prawo książęce do wsi Woźnik, Żygodowic i Ryczowa cystersom w Mogile za 100 grzyw. groszy czeskich. Ożeniony z Małgorzatą, córką Urbana Kopczowskiego, zwanego Świrczyną, z ziemi siewierskiej, pozostawił czterech synów, Kazimierza, Wacława, Jana i Włodka, i trzy córki: Zofię, Katarzynę i Agnieszkę, z których dwie od zarazy morowej pomarły, pozostała tylko Agnieszka. R. 1465 dn. 9 czerw. asystuje jeszcze w Krakowie przy obrzędzie chrztu córki Kazimierza, Elżbiety. Umarł przed 1469 r. Pozostali synowie rządzili zrazu wspólnie, lecz już w 1474 r. dn. 28 maja podzielili spadek ojcowski na dwie części, z których jednę, wybraną losem, otrzymać mieli Kazimierz (Kassek) i Wacław, drugą Janusz i Włodek, z tem jednak zastrzeżeniem, ze na wypadek bezpotomnej śmierci jednego z nich, spadek przypadnie drugiemu bratu. Zamkiem zatorskim i miastem podzielono się również na poły. Kazimierzowi i Wacławowi przypadła część po prawym a Januszowi i Włodkowi po lewym brzegu Skawy. Wsi: Pietrowice, Trzebieńczyce i Wiglowice wspólną pozostały własnością, tak samo góry i wszelkie z nich użytki. Daniny na kościoły i ołtarze ponoszą wspólnie, dochody z targów również wspólne. Zamek w Inwałdzie pozostanie przy Kazimierzu i Wacławie, a zameczek Bogniedzowski (?) otrzymają drudzy bracia. Wszyscy ziemianie będą mieć jedno prawo i jednego sędziego, całym jednak swym majątkiem mają służyć temu, któremu osobiście przypadli. Tak samo i mieszczanie będą mieli jedno prawo, jedną radę i jednego wójta. Nie zważali jednak bracia na położony, na samym wstępie, warunek wzajemnego dziedziczenia po sobie. Trzeci z nich Janusz, ożeniony z Barbarą, siostrą Kazimierza cieszyńskiego a wdową po Baltazarze, ks. żegańskim, zawiera nie długo po podziale 1477 r. dn. 29 września układ wzajemnego dziedziczenia z bratem swej żony Kazimierzem cieszyńskim. Podobnie postąpił w 10 lat później Kazimierz (zatorski), zapisując z żoną swą Machną, ks. raciborską, na wypadek bezpotomnej śmierci, ziemie swe bratu Małgorzaty, Januszowi Starszemu, ks. raciborskiemu. Zdaje się, iż ze strony króla polskiego ugody te nigdy ani potwierdzone, ani uznane nie były, i po śmierci Kazimierza objął spadek brat jego Janusz. Wacław umarł między 25 kwietnia 1484 r. a 5 paźdz. 1487 r. bezpotomnie. Tak samo bezpotomnie umiera i brat jego Kazimierz w 1493 r. a niedługo po 1508 r. żona jego Machna. Także bezdzietnie umarł i Włodek, żonaty z Anną która miała posag zabezpieczony na Wadowicach (1493). Pozostał tylko przedostatni z braci Janusz, który całe zatorskie księstwo w ręku swem mógł połączyć i to najprawdopodobniej w 1493 r. kiedy dn. 24 czerwca sam pozwala mieszczanom Zatora wykopać dwie sadzawki. O nabycie drogą kupna księstwa traktował już Kazimierz Jagiellończyk zwłaszcza, że od 1454 przeszło już na własność korony księstwo oświęcimskie. Jeszcze w 1469 i 1470 r. zobowiązali się synowie Wacława wytrwać przy nawiązanych o sprzedaż rokowaniach przez rok jeden, lecz w obec ciężkich kłopotów pieniężnych nie mógł król rokowań tych doprowadzić do skutku. Jeżeli już samemu podziałowi przeszko-

dzić nie mógł, to tem bardziej nie myślał poruszać całej sprawy, w obec energicznego postępowania Macieja Korwina na Szląsku. Kiedy jednak na tronie czeskim i węgierskim zasiadł Jagiellończyk Władysław, a szczególnym zbiegiem okoliczności księstwo całe w rękach jednego Janusza połączone zostało, nabył Jan Olbracht dn. 29 b. m. 1494 r. księstwo dla korony polskiej, za 80000 dukatów, które zaraz wypłacono i za 200 grzywien rocznie i 16 bałwanów soli. Oboje księstwo mieli nadto posiadać swoje państewko dożywotnio i dzierżyć aż do końca życia pełne prawo i panowanie. Obydwoje złożyli królowi przysięgę, do której zobowiązani byli wszyscy mieszkańcy księstwa i burgrabia zamku zatorskiego, za niego zaś i książę i mieszczanie przysięgną, że nikomu innemu, tylko królowi polskiemu wyda zamek. Na zebranym z początkiem września t. r. sejmie w Radomiu potwierdzono dn. 21 września raz jeszcze warunki kupna, przyczem zwolniono mieszkańców od wszelkich sądów polskich (mieli stawać tylko przed królem i być sądzonymi prawem używanem w ks. zatorskiem).

Dochowuje przysięgi Janusz i składa ją z wszystkimi swymi wasalami i poddanym także następcom Jana Olbrachta: Aleksandrowi i Zygmuntowi I, a gdy mu 1507 r. żona jego Barbara zmarła, potwierdza raz jeszcze dn. 3 maja w Krakowie ugodę z 1494 r., dodając, że po jego śmierci księstwo przypadnie Zygmuntowi. Już d. 1 kwietnia 1508 r. przyrzekł Zygmunt I mieszkańcom księstwa zachować ich wszystkie prawa i przywileje. Wykonywując swe prawa książęce nadał Janusz nowy przywilej mieszkańcom Wadowic 1497 r. d. 28 list., a 1502 r. 16 paźdz. sprzedaje swe prawo zwierzchnicze we wsi Półwsiu za 600 zł. klasztorowi mogilskiemu. Ostatni raz w dokumencie, o ile dotąd wiadomo, występuje Janusz 1511 r. W dwa lata później (1513 r.) wynikły niesnaski pomiędzy nim a kasztelanem Wawrzyńcem Myszkowskim, synem Piotra wojewody, o wodę na staw w Laskowej, którą Wawrzyniec jeszcze 1508 r. d. 22 marca za ugodą Janusza nabył od dziedziców Laskowy. Janusz wodę zatrzymał i mimo polecenia króla, przed którym się Myszkowski skarżył, puścić jej nie chciał. Zjechali się przypadkowo w polu dn. 16 sierpnia, tutaj wśród gwałtownej sprzeczki pchnął Myszkowski Janusza mieczem między łopatki i z wielkim pośpiechem umknął. Ciężko ranny książę spadł z konia i nim dworzanie nadbiegli z pomocą, skonał. Myszkowski uszedł z kraju, lecz już w dwa lata potem, odznaczywszy się na wojnie z Moskwą, do łaski królewskiej został przywrócony. Z niespodzianą śmiercią Janusza przeszło księstwo zatorskie do Korony. Już d. 26 września poleca Zygmunt z Wilna, by Piotr Gierałtowski, Jan Frydrychowski i Jan Zembrzycki, złożyli przysięgę za burgrabiego zamku zatorskiego Andrzeja z Kościelca; drugim listem z tego samego dnia każe wszystkim mieszkańcom księstwa złożyć przysięgę wierności, a następnego dnia porucza pieczę nad sprawami zatorskiemi biskupowi krak. Janowi Konarskiemu. Pozostał osierocony syn księcia Janusz, któremu przesyła król dnia 29 września list kondolencyjny a w 1515 r. każe mu wydać pozostałą gotówkę, srebra stołowe i inne ruchomości. Jeszcze w czasie koronacyi królowej Bony dn. 18 kwiet. 1518 r. w Krakowie znajdował się „dux Zathoriensis“. Odtąd już nigdzie nie spotykamy ani oświęcimskiego, ani zatorskiego księcia. Jedna z linii piastowskich na Szląsku zupełnie wymarła.

Dopiero dn. 20 lutego 1564 r. na walnym sejmie w Warszawie nastąpiło urzędowe wcielenie obu księstw do korony polskiej, w szczególności do wwdztwa krakowskiego, z zachowaniem i nadal tytułów księstwa. Oświęcim otrzymał starostę grodowego i kasztelana mniejszego, na zamku przechowywano akta ziemskie i grodzkie. Starosta zatorski odbywał sądownictwo ziemskie tylko w Zatorze. Zaprowadzono w miejsce prawa szląskiego prawo polskie a z niem i język polski jako urzędowy, w miejsce używanego dotychczas czeskiego. Jednak dopiero w rok później, w czwartek pierwszy po świątkach 1565 r., zaprowadzono z uroczystością prawo polskie w Zatorze. W trzecim dziesiątku XVII w. język polski ustępuje miejsca łacińskiemu w księgach sądowych, jak i we wszystkich innych ziemiach Polski. Starostowie w Lipniku i Berwałdzie nie posiadali władzy sądowniczej. Sejmiki odbywały się w Zatorze, skąd wysyłano do Proszowic jednego a od r. 1736 dwóch posłów. Z Proszowic mieli jechać na sejmik generalny małopolski do Nowego Korczyna, a ztamtąd z innymi posłami na sejm walny koronny. Rewizya księstwa z 1564 r. wykazuje dochodu 2005 grzyw. 6 gr. i $6^1/_2$ den., a składały się na tę sumę: miasto Zator 262 grzyw. 12 gr. 3 den., Trzebieńczyce 6 grzyw. 4 gr. $16^1/_2$ den., Wiglowice 3 grz. 12 gr. 12 den., Laskowa 8 grz. 16 gr. 12 den., Pietrowice 114 grzyw. 15 gr. 9 den., miasteczko Wadowice 123 grzyw. 20 gr. 9 den., Berwałd 50 grz. 6 gr. 12 den.; nowe osady: Koziniec 4 grz. 35 gr. $4^1/_2$ den., Ponikiew 10 grz. 39 gr., Nowa Wieś 6 grzyw. 24 gr., Lińcze (Dolne i Górne) 4 grz. bronnemu z zamku. Dwa młyny zamkowe w Zatorze 123 grzyw. 16 gr., folwark zamkowy 932 grzyw. 24 gr. 9 den. Stawy w Zatorze, Pietrowicach, Wadowicach i Berwałdzie 360 grzyw. 10 gr. Z ogólnej tej sumy dochodów opłacano myto urzędników i czeladzi zamkowej, razem 23 osobom, 66 grzyw. 12 gr (n. p. podstarzści pobierał 16 grzyw., 8 łokci sukna lunskiego i 50 korcy owsa, pisarz 8 grzyw. i 7 łokci sukna, burgrabia 6 grzyw. 12 gr., czeladź po 4 grzyw.).

Za sukno dla czeladzi 22 grzyw. 18 gr. Plebanowi zatorskiemu 3 grzyw. 6 gr., altaryście od św. Jakuba na Kazimierzu 27 grz. 6 gr., żakom do szkoły Bożego Ciała na Kazimierzu 4 grzyw. 24 gr., do klasztoru św. Katarzyny na Kazimierzu 7 grzyw., mistrzowi na zamek krakowski za dziesięcinę 1 grzyw. 10 gr. Ogółem wykazano gotówką 153 grzyw. 28 gr., pozostawał zatem czysty dochód 1851 grzyw. 26 gr. $6^1/_2$ den. Mimo więc utraconej niezależności stanowiły księstwa te odrębny krąg administracyjny aż do wcielenia ich do Galicyi. Zatorskie księstwo miało osobny herb, orła białego w błękitnem polu z literą Z. na piersiach. Po zajęciu Galicyi wyprzedał rząd austryacki starostwa w księstwie: Berwałd Franciszkowi Branickiemu za 40000 złr., wójtowstwo w Berwałdzie Małym Konstancyi Moszczańskiej za 10251 złr., wójtowstwo w Wadowicach, zwane „Mikołaj“, Janowi Biberstein Starowiejskiemu za 2750 złr., Zator jak wspominaliśmy za 82042 złr. 10 kr., czyli razem księstwo zatorskie za 135043 złr. 10 kr. (Czemeryński, O dobrach koronnych, Lwów, 1870). W r. 1820 uznano obydwa księstwa jako czesko-szląskie i włączono do krajów niemiecko-związkowych. Mimo wszelkich jednak usiłowań, by je razem z Szląskiem połączyć i ożywionej w tej sprawie polemiki w r. 1848, wcielone zostały patentem z dn. 29 paźd. 1850 r. do Galicyi, z zachowaniem dawnej nazwy księstw, która się po dziś dzień w wielkim tytule cesarskim utrzymuje.

Literatura. Prócz dzieł wskazanych już w tekście wymienić należy: 1) Rękopisy bibl. Jagiel. w Krakowie № 972, 1174, 3951. 2) Zakładu narod. im. Ossol., № 290, 299, 329, mieszczące lauda, konfederacye i manifesta ks. zator. (1733—1769), № 534 i 635 a) Monumenta ac munimenta eccl. paroch. Zathor, servientia... 1769 p 1—273 b) Consignatio proventuum eccl. Zathor. 1791 r. 13 dec. p. 275—277. 3) Bostel: Sądownictwo ziemskie, oświecimskie i zatorskie od r. 1440—1565 (Przewodnik naukowy i literacki r. 1888). 4) Heck Wal. Archiwa miejskie księstw oświęc. i zator., Kraków, 1891 r. 5) Baliński i Lipiński, Starożytua Polska, II. 6) Łepkowski: Przegląd zabytków przeszłości w okolicach Krakowa (Rocznik Tow. nauk, 1861). 7) J. Rychlik: Księstwa oświęcimskie i zatorskie, Tarnów, 1889. 8) Pilat: Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. 9) Rutowski: Roczniki statystyki Galicyi 1891—1895. Karty geogr. 1) Haidinger: Geologische Karte des Wadowitzer Kreises. 2) Tabula geographica ducatus Oswiecim et Zator, per St. Porębski delineata atque Venetiis 1563 edita—desumpta cura Żegotae Pauli Cracov, 1880. *J.R*

Zator, czesk. *Zator*, niem. *Seifersdorf*, wś na Szląsku austr., w pow. i okr. sąd. karniowskim (Jaegerndorf), nad Opawą, dopł. Odry z praw. brzegu, odl. 10 klm. od Karniowa. W r. 1890 było 121 dm., 827 mk. (390 męż. i 437 kob.), 807 rz.-kat. i 19 prot., wyłącznie Niemców. Obszar należący do gm. wynosi 12·27 klm. W bliskości wsi znajdują się ruiny zamku. O założeniu, właścicielach i losach tego zamku posiadamy skąpe wiadomości. W dok. z 18 kwietn. 1377 r., tyczącym podziału kraju między książąt karniowskich Jana i Mikołaja, wymieniony jest i zamek zatorski; w akcie z r. 1404 występuje Bogusz z Zatora jako świadek. W XV w. zamek zostaje w posiadaniu Jana z Kralicz, który odprzedaje go znowu Hanuszowi z Wostic. Po raz ostatni spotkać się można z nazwą grodu tego na początku XVI w. (ob. Peter A. Burgen und Schloesser in Schlesien, str. 94). *W. H.*

Zatorce, mylnie (ob. *Torokanów*), za *Zahorce* (ob.); należy do filii Torokanów (par. praw. Dubno).

Zatorja, rzeczka, pow. piński, na Zarzeczu, w w. XVI stanowiła granicę puszczy królewskiej przy siole Hać (ob. Rewizya puszcz, str. 13). *A. Jel.*

Zatorowizna, wś, pow. rypiński, gm. Okalewo, par. Skrwilno, odl. o 18 w. od Rypina, ma 12 dm., 155 mk., 389 mr. W r. 1827 było 9 dm., 146 mk. Wchodziła w skład dóbr Okalewo.

Zatory, wś, fol. i dobra nad rz. Narwią, pow. pułtuski, gm. i par. Zatory, odl. 12 w. od Pułtuska, mają kościół par. murowany, młyn parowy połączony z gorzelnią parową (z prod. na 80000 rs.), cegielnią, wiatrak, owczarnię zarodową, staranne gospodarstwo folwarczne, szkołę początkową, osad włościańskich 42, zabudowań folwarcznych 50 (14 murow.). W r. 1827 było 43 dm., 352 mk. Części wsi noszą nazwy: Z. Poświętne, Poduchowne, Gospodarskie. Wieś Z. wspomina akt uposażenia par. Dzierżenin w r. 1389 (Kod. Maz., 107). W r. 1578 wieś Zatory należy do par. Kamionolas (Kamionna). Marcin Podoski „factor domini Minski“ płaci tu od 14 łan., 4 zagr., 1 rzem. Tenże sam płaci z Wólki Zatorskiej od 6 łan. (Paw., Mazow., 410). Zapewne w reg. pobor. mylnie oznaczono parafią, gdyż Kamionna w pow. węgrowskim jest zbyt oddaloną, prędzej wieś należała do Wyszkowa. Kiedy wystawiono kościół i założono parafią niewiadomo. Zapewne nie wcześniej jak w XVII w. Obecny kościół murowany wystawił r. 1824 dziedzic dóbr Mikołaj Glinka. Z. par., dek. pułtuski (dawniej wyszkowski), ma 1800 dusz. Z. gmina należy do sądu gm. okr. III w Serocku, urz. poczt. w Pułtusku. Gmina ma 15564 mr. obszaru i 4434 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 10 prot. i 164 żydów. Dobra Z. składały się w r. 1885 z fol.: Z., Ostrówek, Marzęcin, Przyłubie, Wólka Zatorska i Wiktoryn rozl. mr. 6152: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 782, łąk mr. 616, past. mr. 238, lasu

mr. 2212, nieuż. mr. 150; bud. mur. 14, drewn. 36; płodozm. 11-pol.; las urządzony; fol. Ostrówek gr. or. i ogr. mr. 188, nieuż. mr. 5; bud. mur. 3, drew. 4; fol. Marzęcin gr. or. i ogr. mr. 377, nieuż. mr. 9; bud. mur. 3, drew. 2; folw. Przyłubie gr. or. i ogr. mr. 510, nieuż. mr. 11; bud. mur. 6, drew. 1; fol. Wólka Zatorska gr. or. i ogr. mr. 552, nieuż. mr. 22; bud. mur. 4, drew. 7; fol. Wiktoryn gr. or. i ogr. mr. 466, nieuż. mr. 14; bud. drew. 10; pokłady torfu, gorzelnia, cegielnia, wiatrak. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś Z. os. 42, mr. 833; wś Kopaniec os. 3, mr. 32; wś Mierzęcin os. 17, mr. 61; wś Śliski os. 13, mr. 148; wś Stawinoga os. 9, mr. 132; wś Okopy os. 4, mr. 71: wś Holendry os. 3, mr. 54; wś Kępa Zatorska os. 6, mr. 23; wś Burlaki os. 12, mr. 211; wś Wólka Zatorska os. 22, mr. 190; wś Ostrówek os. 9, mr. 59; wś Dębiny os. 20, mr. 281; wś Dębinki os. 5, mr. 90. *Br. Ch.*

Zatowo, jezioro, w pow. dzisieńskim, w gm. Jazno, pod wsią Sielce.

Zatrockie Nowosiółki, pow. trocki, ob. *Nowosiółki* 48).

Zatrocze, fol. nad jez. Trockiem, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 6 w. od Trok, 1 dm., 33 mk. katol.; w 1850 r. własność Korewów, miał 795 dzies. rozl.

Zatroczeskie Nowosiółki, pow. trocki, ob. *Nowosiółki* 48).

Zatrudy 1.) al. *Stawki*, część wsi Podhorce, w pow. złoczowskim. 2.) **Z.,** folw. w Dryszczowie, pow. podhajecki.

Zatrześnia, część wsi Jamnica, w pow. tarnobrzeskim.

Zattig (niem.), wś, pow. karniowski, ob. *Sadki.*

Zatum al. *Zatumie*, ob. *Zatom.*

Zaturce 1.) wś, pow. łucki, o 11 w. od Torczyna. 2.) **Z.,** wś nad Turyą, pow. włodzimierski, gm. Kisielin, o 19 w. od Porycka, przy trakcie pocztowym, 73 dm., 480 mk., cerkiew, kościół katol. Był tu dawniej klasztor augustyanów. Kościół paraf. katol., p. w. św. Trójcy i Maryi Magdaleny, z drzewa wzniesiony w 1642 r. przez Walerego Podhorodyńskiego, miecznika wołyńskiego. Par. katol., dekanatu włodzimierskiego, 402 wiernych. Kaplice w Serniczkach i Berezku. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. własność Wasila Hulewicza, wojskiego włodzimierskiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1577 r. podane w pow. włodzimierskim, własność tegoż. Płaci on ztąd od karczmy 12 gr., od szynku 6 gr., 18 dym. służeb. po 20 gr., z 1 dymu pół służb. 10 gr., 22 ogr. po 4 gr., 8 ogr. co pól niemają po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 33, 71). *J. Krz.*

Zaturja al. *Zaturje*, *Zaturze*, wś poradziwiłowska i folw. ordynacyi nieświeskiej nad rz. Turją, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Howiezna, o 58 w. od Słucka. Wieś ma 53 osad; fol. około 22 włók. Miejscowość dość leśna, grunta szczerkowe, urodzajne, łąki obfite.

Zaturje 1.) folw., pow. siebieski, sukcess. Nowińskiego, 160 dzies. 2.) **Z.,** ob. *Zaturja.*

Zaturnia, szczyt (1276 mt.) w Tatrach Niżnich, w pobliżu źródeł Wagu, na Słowaczyźnie, stanowi boczne ramię występujące z głównego grzbietu na północ na 37° 49′ wsehod. dług., 48° 56′ płn. szer. (Karta wojs., 10, XXII).

Zaturzyn, wś, pow. podhajecki, 12 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Podhajcach, 4 klm. na płd.-wsch. od urzędu poczt. w Zawałowie. Na płn.-zach. i płn. leży Seredec, na wsch. Hołhocze, na płd. i płd.-zach. Markowa. Zach. część obszaru przepływa Złota Lipa. W jej dolinie leżą zabudowania wsi. Na płn.-wsch. leży przysiołek „Huta Zaturzyńska“, a na płd. od niej wznosi się „Łysa Góra“ (410 mt.). Własn. więk. ma roli or. 105, łąk i ogr. 8, past. 39, lasu 307 mr.; wł. mn. ma roli or. 251, łąk i ogr. 89, past. 60 mr. W r. 1890 było 90 dm., 504 mk. w gm., 3 dm., 22 mk. na obsz. dwor. (370 gr.-kat., 135 rz.-kat., 21 izr.; 359 Rusinów, 167 Polaków). Par. rzym. i gr.-kat. w Markowej. We wsi jest kasa pożycz. gm. z kapit. 165 złr. *Lu. Dz.*

Zatużje, folw., pow. horodecki, własność Józefowiczów, 170 dzies.

Zatwarnica, wś, pow. liski, w górzystej i lesistej okolicy, na lew. brz. Sanu, 16 klm. na płd.-zach. od Lutowisk. Ciągnie się długą ulicą w wązkiej dolinie pot. Głębokiego (dopł. Sanu). Średnie wznies. przy cerkwi wynosi 538 mt. Ku południowi wznoszą się góry do 864 mt., ku płn. szczyt „Odryty“ (847 mt.), na zach. i na wsch. działy wodne dopływów Sanu zniżają się ku płn. Cerkiew drewniana należy do par. gr.-kat. w Dwerniku. Do gminy należą wólki: na prawym brzegu Sanu: Sękawiec, na płd. u stóp Połoniny Wetlińskiej (1253 mt. n. p. m.) Suche Rzeki (Suchy Riki). Cała gmina z obszarem dwor. ma 93 dm. i 614 mk. (303 męż., 301 kob.); 568 gr.-kat., 16 rzym.-kat. (par. w Polanie) i 46 izrael. Obszar tabularny (Hug. Muellera) wynosi 5406 mr., w tem 4562 mr. lasu, pos. mn. ma 120 mr. roli, 277 łąk, 279 pastw. i 23 lasu. Z. graniczy na wschód z Ruskiem i Chmielem, na zach. z Hulskiem. *Mac.*

Zatwary, grupa domów w Starejropie, pow. staromiejski.

Zatworne, jezioro w płn. części pow. kijowskiego, 750 saż. dł., 25 saż. szer.

Zatyczyna, wś nad rz. Isłocz, pow. miński, w 2 okr. pol. i gm. Raków, o 35 w. od Mińska, ma 15 osad. *A. Jel.*

Zatyki 1.) niem. *Satticken*, wś, pow. gołdapski, st. poczt. Regellen. 2.) **Z.,** wś nad

jez. Slepie, w pow. margrabowskim, ob. *Krzymek*.

Zatyle, część Domaradza, w pow. brzozowskim.

Zatyła, grupa domów we wsi Lubycza Kniazie, pow. Rawa Ruska.

Zatzkowen (niem.), ob. *Czaczkowo*.

Zauche 1.) zapewne *Sucha*, dobra i wś, pow. zielonogórski, par. katol. Friedersdorf, ewang. Guenthersdorf. W r. 1885 dobra miały 764 ha, 1 dm., 7 mk. (1 kat.); wś 806 ha, 64 dm., 274 mk. (41 ew.). 2.) **Z.,** pol. *Utrata*, kol. należąca do wsi Stubendorf, pow. wielkostrzelecki, par. kat. Stubendorf, ew. W. Strzelce, ma 16 dm., 83 mk. Około r. 1840 istniały tu trzy fryszerki. 3.) **Z**, *Gross*, 1368 *Grose Czawche*, 1431 *Magna Sucha*, dobra i wś, pow. trzebnicki, par. kat. Zirkwitz, ew. Massel. W r. 1885 dobra miały 572 ha, 5 dm., 125 mk. (26 kat.); wś 53 ha, 34 dm., 165 mk. (20 kat.). 4.) **Z.** *Klein*, 1300 *parva Zucha*, 1498 *Sucha*, wś, pow. trzebnicki, par. Zirkwitz, ew. Massel. W r. 1885 miała 100 ha, 7 dm., 36 mk. (13 kat.). 5.) **Z.** *Nieder*, 1295 *Sucha*, dobra i wś, pow. szprotowski, par. kat. Waltersdorf, ew. Giessmannsdorf. W r. 1885 dobra miały 584 ha, 8 dm., 85 mk. (19 kat.); wś 105 ha, 46 dm., 231 mk. (8 kat.). 6.) **Z.** *Ober*, 1419 *Czucha*, dobra i wś, pow. głogowski, par. kat. i ew. Polkwitz. W r. 1885 dobra miały 712 ha, 8 dm., 135 mk. (37 kat.); wś 623 ha, 69 dm., 352 mk. (5 kat.).

Zauchwitz, *Suchoppina*, 1423 *Czawchenczin*, 1467 *Czawecheczin*, 1524 *Zauchzen*, wś, pow. głupczycki, par. kat. w miejscu, ew. Głupczyce. W r. 1885 było 980 ha, 182 dm., 1076 mk. (11 ew.). We wsi kościół par. katol. i szkoła katol. Wś należała poprzednio do klasztoru dominikanek w Raciborzu.

Zaucie 1.) al. *Zauty 1* i *2*, dwie wsi, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski i dobra Korzeniowskich Puciacin, o 12 w. od Dzisny, 13 i 9 dusz rewiz. 2.) **Z.,** fol. nad Jaźnicą, tamże, 1 dm., 11 mk., 106 dzies., kaplica katol. par. Dzisna; własność Zofii Kario. Z. należało dawniej do wwdztwa połockiego. Zygmunt August nadał tę wieś za zasługi wojenne Filipowi Fedorowiczowi, ten zaś umierając bezdzietnie zapisuje testamentem, zatwierdzonym przez Henryka Walezego, swemu przyjacielowi i towarzyszowi Michałowi Frąckiewiczowi.

Zaudajka, wś nad Udajem, pow. nieżyński gub. czernihowskiej, gm. Monasterzyszcze, 150 dm., 759 mk., cerkiew, 3 wiatraki.

Zauditz (niem.), pow. raciborski, ob. *Sudzice*.

Zaughals, dobra i wś, pow. Neurode, par. kat. Ludwigsdorf, ew. Neurode. W r. 1885 dobra miały 102 ha, 1 dm., 15 mk. kat.; wś miała 104 ha, 62 dm., 334 mk. kat.

Zaugwitz al. *Zaulkwitz*, 1241 *Zolkoluck*, 1341 *Sulkowicz*, wś, pow. nowotarski, par. kat. i ew. Piotrowice Wielkie. W r. 1885 wś miała 295 ha, 30 dm., 203 mk. (91 kat.).

Zaule, fol., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodziej, o 65 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Zauliszki, ob. *Zawoliszki*.

Zaułek 1.) al. *Zaułki*, wś nad jeziorem Szo, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Prozoroki (o 8 w.), o 53 w. od Dzisny, 6 dm., 72 mk. (w 1865 r. 22 dusz rewiz.); należała do dóbr Szo, Żabów. 2.) **Z.** *Stary*, folw. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 49 $^1/_2$ w. od Dzisny, 1 dm., 11 mk. 3.) **Z.,** ob. *Zaułki*.

Zaułki 1.) zaśc., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. i par. katol. Świsłocz, gm. Horodok, o 35 w. od Bobrujska; grunta lekkie. 2.) **Z.,** mylnie *Żaułki*, *Żowułki*, wś i dobra nad bezim. dopł. Wyni, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Pociejki, o 60 w. od Słucka. Wś ma 43 osad; dobra, około 48 włók, własność Witowiczów. Miejscowość dość leśna, grunta urodzajne. 3.) **Z.** *1* i *2*, dwie wsi włośc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa (o 5 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Zadoroże, o 43 w. od Dzisny, 12 dm., 117 mk. (w 1865 r. 61 i 3 dusze rewiz.). 4.) **Z.,** ob. *Zaułek*. *A. Jel.*

Zaumgarten, dobra i wś, pow. wrocławski, par. kat. Klein Tinz, ew. Domasłów. W r. 1885 dobra miały 203 ha, 2 dm., 52 mk. (3 kat.); wś miała 160 ha, 24 dm., 311 mk. (56 kat.).

Zaupitz, os. młyn., ob. *Jentsch*.

Zaurbanie, część wsi Jadowniki, w pow. brzeskim.

Zauritz, 1334 *Czupycz*, 1360 *Czurzicz*, wś i dobra, pow. grotkowski, par. kat. Karlowice Wielkie, ew. Odmuchów. W r. 1885 dobra miały 133 ha, 5 dm., 44 mk. (3 ew.); wś 23 ha, 21 dm., 116 mk. katol. W r. 1334 wś otrzymała prawo niemieckie.

Zaurpole, folw., pow. siebieski, własność starowiera Karelina, ma 127 dzies.

Zausie, *Zawusie*, uroczysko leśne, pow. mozyrski, pomiędzy wsiami Stare Sioło i Pierechodcy, gmina Bierozów. *A. Jel.*

Zaustronie al. *Ustronie*, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. borysowskim, gm. Ziembin, o 32 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Zausze, mylnie *Zauszyce* (ob. t. VI, 479), dobra poradziwiłłowskie nad rz. Uszą, lew. dopł. Niemna, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodziej, par. katol. dawniej Iszkołdź, teraz Połoneczka, o 10 w. na południe od Nieświeża i o 7 w. od st. Horodzieja dr. żel. mosk.-brzeskiej, o 66 w. od Nowogródka. Jest tu kaplica katol. fundacyi ks. Radziwiłłów. Z kolei własność ks. Wittgenstejnów, przez wiano ks. Stefanii Radziwiłłówny, potem przez spadek ks. Maryi Hohenlohe, od tej w r. 1890,

wraz z fol. Lipka i Kopiniec, z lasami w obrębach: Zwierzyniec, Marcinówka i innych, ogółem 1793 dzies., nabyte przez pułk. Konst. Hartinga. Miejscowość dość równa, grunta urodzajne, łąki wyborne, rezydencya starożytna. Z Z. łączą się wspomnienia historyczne, tu bowiem mieszkała pod koniec zeszłego wieku ulubiona siostra ks. Karola „Panie Kochanku“ Teofila Morawska i tu ją w r. 1785 d. 30 września odwiedził Stanisław August, podejmowany natenczas z legendowym przepychem przez Radziwiłła w Nieświeżu. Opis tej bytności króla w Z. ob. u Kotłubaja (Galerya nieświeska, str. 506) i u Kraszewskiego (Polska w trzech rozbiorach, t. I, str. 317). Potem około r. 1818 odwiedził w Z. mieszkającą ks. Teofilę z Morawskich Radziwiłłowę cesarz Aleksander I. *A. Jel.*

Zauszenie, wś, pow. słucki, w dobrach kopylskich ks. Radziwiłłów; ob. t. X, 846.

Zauszyce 1.) wś i dobra, pow. słucki, w 1 okr. pol. i gm. Starobin, par. katol. Starzyca, odl. o 27 w. od Słucka. Wieś ma 88 osad: za poddaństwa należała do rodziny Prószyńskich; szkoła wiejska, cerkiew parochialna p. wez. Wniebowzięcia N. M. P., ma z dawnych zapisów $1^3/_4$ wł. gruntów, około 2500 parafian; filie w Krasnym Dworze i Krzywiczach. Dobra, przeszło 51 włók, dziedzictwo dość dawne Prószyńskich; grunta urodzajne. 2.) **Z.,** ob. *Zausze.* *A. Jel.*

Zauty, ob. *Zaucie.*

Zaużuwie, wś włośc., pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Koziszcze, o 21 w. od Kobrynia, wraz z os. Hermany 538 dzies. (233 łąk i past., 10 lasu, 70 nieuż.).

Zawaczowa góra, w paśmie wyniosłości lwowskich, na obszarze wsi Hołosko, w pow. lwowskim. Wzn. 391 mt. npm. (ob. t. II, 447).

Zawada 1.) wś, pow. nowomiński, gm. Kuflew, par. Kałuszyn, ma 17 os., 159 mk., 339 mr. Wchodziła w skład dóbr Kałuszyn. W r. 1827 było 14 dm., 77 mk. 2.) **Z.** al. *Zawady*, wś, pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. u św. Ducha w Łowiczu (odl. 6 w.), ma szkołę początkową, 44 dm., 371 mk., 1368 mr. (w tem 663 pastw. i 107 nieuż.). Należała do folw. Urbańszczyzna. 3.) **Z.,** wś, pow. włocławski, gm. Baruchowo, par. Białotarsk, odl. 24 w. od Włocławka. Ma 30 dm., 219 mk. Dobywanie torfu na gruntach dworskich po 500 sążni rocznie. W r. 1827 było 13 dm., 153 mk. W r. 1566 Stan. Piekarski, podkom. brzeski, płaci tu od 6 łan. km., 2 zagr. W spisie z r. 1557 podano wś w par. Świątkowice (Pawiń., Wielk., II, 18). W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 770: gr. or. i ogr. mr. 460, łąk mr. 163, pastw. mr. 99, lasu mr. 10, nieuż. mr. 38; bud. mur. 5, drew. 13; płodozm. 4 i 10 pol. Wś Z. os. 33, mr. 148. Spis urzęd. z r. 1870 podaje 670 mr. dwor. i 142 włośc. 4.) **Z.,** os. młyn., w par. Wieniec (dziś pow. włocławski). W 1827 r. 1 dm., 12 mk. 5.) **Z.,** dawniej *Zawadka* i *Zawadki*, wś, pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Wartkowice, odl. od Łęczycy 16 w., ma 8 dm., 53 mk. W r. 1827 było 8 dm., 49 mk. Wś ta, zwana w Lib. Ben. Łaskiego: Zawada, Zawadka i Zawadki, nie miała łanów folw. i dawała dziesięcinę kanonii uniejowskiej, wartości do 9 fertonów, zaś pleban. w Wartkowicach meszne, po korcu owsa z łanu (Łaski, L. B., I, 351, 368). W r. 1552 wś Zawadki ma 6 os. na 3 łan. km. (Pawiń., Wielkop., II, 234). 6.) **Z.,** wś i folw. nad rz. Gnidą, pow. łęczycki, gm. Topola, par. Błonie, odl. od Łęczycy 7 w.; wś ma 3 dm., 51 mk.; folw. 9 dm., 106 mk. W r. 1827 było 7 dm., 75 mk. W r. 1886 folw. Z. Błonie rozl. mr. 499: gr. or. i ogr. mr. 285, łąk mr. 85, pastw. mr. 66, lasu mr. 42, nieuż. mr. 21; bud. mur. 13, drew. 15; płodozm. 10 pol., wiatrak, pokłady torfu. Na początku XVI w. łany km. i część folw. dawały dziesięcinę kanonii łęczyckiej, zaś druga część folwarku pleb. w Błoniu, który dostawał też od kmieci po groszu za kolędę (Łaski, L. B., II, 433). W r. 1576 we wsi Z., w par. Siedlec, sukcesorowie Stan. Nagórskiego płacą od 3 łan. i 1 karczmy. 7.) **Z.,** os., pow. wieluński, gm. i par. Skomlin, odl. od Wielunia 15 w., ma 1 dm., 9 mk. W r. 1827 miała 4 dm., 10 mk., leżała w pow. ostrzeszowskim. 8.) **Z.,** os., w par. Mieleszyn (dziś pow. wieluński). W r. 1827 leżała w pow. ostrzeszowskim, miała 1 dm., 15 mk. 9.) **Z.,** os., pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Gomulin, ma 1 dm., 4 mk., 5 mr. 10 **Z.,** wś, fol., os. młyn. nad rz. Wolborką, pow. brzeziński, gm. Łazisko, par. Tomaszów (dawniej Chorzęcin), odl. 23 w. od Brzezin, leży pod miastem Tomaszowem. Wś ma 56 dm., 430 mk., 794 mr.; folw. 4 dm., 40 mk., 854 mr.; os. młyn. 1 dm., 8 mk., 49 mr.; os. karcz. 1 dm., 5 mk., 4 mr. Folw. wchodził w skład dóbr Ujazd. Pokłady rudy żelaznej i wapna. Na obszarze Z. i Łazisk jest fabryka sukna, folusz, browar, fabryka cegły ogniotrwałej, dwa młyny, piec wapienny. W spisie z r. 1827 podano wś Zawady w par. Chorzęcin, miała 26 dm., 126 mk. W r. 1890 folw. Z. i Łaziska z nomenklaturami: Nieborów, Spana, Willanów, Pustek, Pudło i Brzostówka rozl. mr. 2190: gr. or. i ogr. mr. 948, łąk mr. 131, pastw. mr. 14, lasu mr. 1013, w osadach czynszowych mr. 168, w odpadkach mr. 44, nieuż. mr. 84; bud. mur. 5, drew 18; las urządzony. Na początku XVI w. wś ta, należąca do par. Chorzęcin, dawała dziesięcinę z łan. km., wartości $^1/_2$ grzyw., kościołowi w Białobrzegach, łany dwor. dawały pleb. w Chorzęcinie (Łaski, L. B., I, 632 i II, 180). W reg. pobor. z r. 1552 podano 12 os. a 1553 r. 4 łany km. Płacił ze wsi Mikołaj Rzepiszowski (Paw., Wielk., II, 268). Według lustracyi z r. 1564 wś ta zostaje w dożywociu

Mikołaja Przerębskiego, stoln. sieradzkiego, ma 9 łan. km., 4 ogrodn., 8 kołodz., 2 łany wójtowskie, młyn i karczmę. Dochód 13 fl. 22 gr. (Lustr., V, 202). 11.) **Z.**, wś nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. Konary, par. Kłomnice, odl. 14 w. od Radomska a 7 w. od Kłomnic, posiada urząd gminny, 135 dm., 966 mk., 1619 mr. włośc. i 3 mr. dwor. Wchodziła w skład dóbr Konary. W 1827 r. było 110 dm., 761 mk. Na początku XVI w. wś daje dziesięciuy kanonii gnieźnieńskiej a pleban. tylko kolędę (Łaski, L. B., I, 520). W r. 1566 wchodziła w skład ststwa konarskiego. W 1771 r. Z. i Rudniki trzyma Ludwik Karśnicki, chorąży ostrzeszowski. Rząd pruski odłączył wś do ekonomii Gidle. W r. 1839 przeszła wraz z Konarami na własność prywatną. Gospodarz tutejszy Bartłomiej Miś, posiadający kolonią (120 mr.), przechowuje po przodkach nadanie Stefana Batorego udzielone jednemu z przodków za zasługi wojenne. 12.) **Z.**, pustka w dobrach Kietlin, pow. noworadomski. 13.) **Z.**, wś i folw., nad rz. Wartą, pow. częstochowski, gm. Wancerzów, par. Mstów, odl. 10 w. na wschód od Częstochowy. Wś ma 35 dm., 272 mk.; folw. 12 dm., 59 mk. W 1827 r. było 45 dm., 289 mk. W r. 1889 folw. Z., z nomenklaturami: Wacławów i Chrapów, rozl. mr. 798: gr. or. i ogr. mr. 655, łąk mr. 45, pastw. mr. 5, lasu mr. 63, nieuż. mr. 30; bud. mur. 10, drew. 7; las nieurządzony; pokłady kamienia wapiennego, młyn wodny. Wś Z. os. 26, mr. 680. Wymieniona w dok. z r. 1220 w liczbie wsi dających dziesięciny klesztorowi we Mstowie (Kod. Małop., II, 27). Dziesięciny pierwotnie pobierane przez biskupa krakow. zostały ustąpione klasztorowi. W połowie XV w. wś ta, własność klasztoru mstowskiego, miała 12 łan. km. Z każdego płacono czynszu po fertonie, odrabiano po trzy dni sprzężajne rocznie i dawano po 6 kor. owsa, 2 koguty, 20 jaj. Dziesięcinę, wartości do 10 grzyw., pobierał klasztor (Długosz, L. B., III, 150). W r. 1581 klasztor mstowski płaci tu od od 8 łan. km. (Pawiń., Małop., 77). 14.) **Z.**, kol., os. młyn. i karcz. nad rz. Kamieniczką, pow. częstochowski, gm. Kamienica Polska, par. Poczesna, odl. 14 w. na płd. od Częstochowy, ma piec wapienny, młyn wodny, tartak.; kol. 34 dm., 284 mk., 487 mr. włośc.; młyn 3 dm., 17 mk., 48 mr. dwor; karczma 1 dm., 2 mr. dwor. W r. 1827 było 22 dm., 125 mk. 15.) **Z.**, wś, w par. Kłobucko (dziś pow. częstochowski). W połowie XV w. wś ta, przylegająca do przedmieścia kłobuckiego i drugie niejako przedmieście stanowiąca, miała łany km., dające dziesięcinę w ziarnie klasztorowi kłobuckiemu po 3 miary czystego żyta i 3 owsa miary kłobuckiej. Klasztor posiadał tu 2 łany z łąkami, wolne, dające czynszu po $^1/_2$ grzyw. rocznie (Długosz, L. B., III, 167). Weszła widocznie w skład miasta Kłobucka. 16.) **Z.**, wś, pow. będziński, gm. i par. Żarki, ma 33 dm., 157 mk., 503 mr. W r. 1827 było 19 dm., 95 mk. Zapewne będzie to dawniejsza Zawadzka Kuźnica, w par. Mrzygłód, w której r. 1581 Pilecki płaci od $^1/_2$ łan. km., 3 kół kuźniczych, 3 towarz. (Pawiń., Małop., 74). 17.) **Z.**, wś, pow. będziński, gm. Sulików, par. Targoszyce, ma 10 dm., 113 mk., 189 mr. 18.) **Z.** al. *Zawady*, wś, pow. kozienicki, gm. Sarnów, par. Gródek, odl. od Kozienic 21 w., ma 50 dm., 365 mk., 308 mr. dwor., 746 mr. włoś. W 1827 r. było 35 dm., 222 mk., par. Regów. W r. 1508 Barbara Kochanowska płaci z części w Woli Brudnowskiej, Zawadzie, Czarnolesiu, Garbatce i Kochanowie 39 gr. a Andrzej Szlis z działów na Czarnolesie, Sławczynie, Garbatce, Zawadzie 1 grzyw. 35 gr. (Pawiń., Małop., 475). W r. 1569 Jan Mysłowski płaci od 8 półłan., Stan. Michowski od 7 półłan. Wś należy do par. Oleksów (Pawiń., Małop., 319). 19.) **Z.** *Sarnowska*, fol. i os. leś. nad rz. Radomką, pow. kozienicki, gm. Trzebień, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 19 w. Folw. ma 309 mr. (277 roli, 20 łąk, 12 pastw.), os. 1 dm., 10 mk., 3 mr. dwor. Należy do dóbr Magnuszew. 20.) **Z.** al. *Zawady*, wś, pow. opoczyński, gm. Goździków, par. Smogorzew, odl. od Opoczna 20 w., ma 11 dm., 121 mk., 107 mr. W r. 1827 było 13 dm., 75 mk. Należała w XIV w. do posiadłości Włodzimierza i Mścisława, braci, dziedziców Smogorzowa, którym Elżbieta królowa pozwala r. 1374 przenieść posiadłości z prawa polskiego na średzkie (Kod. Małop., III, 212). Na początku XVI w. dziesięcinę ze wszystkich pól, wartości około 3 grzyw., dawano pleban. w Smogorzewie, za konopną zaś po 6 gr. z łanu (Łaski. L. B., I, 694). W r. 1569 Wąsowiczowie, dziedzice Smogorzewa płacą tu od 7 półłan. km., 3 półłan. pustych, 1 zagr., 1 rzem. (Pawiń., Małop., 321). 21.) **Z.**, w XVI w. *Siewczyce Zawada*, wś, pow. opoczyński, gm. Machory, par. Skórkowice, odl. od Opoczna 19 w., ma 9 dm., 60 mk., 102 mr. Wchodziła w skład dóbr Siucice. W r. 1827 było 10 dm., 54 mk. Według reg. pobor. pow. opoczyńskiego z r. 1508 wś Szewczycze Zawadka, własność Doroty Jasieńskiej, płaciła poboru 37 gr. W r. 1577 wś Siewczyce Zawada, własność Katarzyny Zieleńskiej, miała 5 łan. (Pawiń., Małop., 288, 482). 22.) **Z.** *Wlonicka*, folw., pow. opatowski, gm. Ożarów, par. Przybysławice, odl. od Opatowa 20 w., ma 2 dm., 19 mk., 298 mr. (272 roli). W r. 1827 było w dwu częściach 2 dm., 19 mk. 23.) **Z.** *Wyszmontowska*, wś, pow. opatowski, gm. Ożarów, par. Bidziny, odl. od Opatowa 20 w., ma 5 dm., 31 mk., 79 mr. 24.) **Z.**, wś nad rz. Wisłą, pow. sandomierski, gm. Tursko, par. Połaniec, odl. od Opoczna 39 w., ma 17 dm., 125 mk., 201 mr. włośc. i 8 dwor. Istniał tu magazyn soli. W r. 1827 by-

ło 4 dm., 90 mk. W połowie XV w. dziedzicem Jan z Rytwian wojew. krakowski. Dwa i pół łan. km. daje dziesięcinę wartości 1 grzyw. bisk. krakow. Pleban otrzymuje tylko kolędę (Długosz, L. B., II, 449). W r. 1578 kasztelan radomski płaci tu od 6 osad., 3 łan. (Pawiń., Małop., 170). 25.) **Z.**, wś, w par. Pawłów (dziś pow. iłżecki). W nowszych spisach nie podana. W r. 1827 wś duchowna, miała 9 dm., 63 mk. W połowie XV w. dziedzicem wsi Prandota Koniński h. Rawa. Dwa łany km., karczma z rolą, zagrodnik z rolą dają dziesięcinę, wartości 2 grzyw., prepozyturze kieleckiej. Folwarku nie ma (Długosz, L. B., I, 442 i 486). W r. 1578 własność klasztoru św. krzyskiego na Łysej górze, ma 3 osad., $1^1/_2$ łanu, 2 zagr. z rolą (Paw., Małop., 190). 26.) **Z.**, folw. i młyn, pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Chęciny, odl. 15 w. od Kielc. Wchodził w skład dóbr rząd. ekonomii Kielce. Na początku XVI w. pleban chęciński nie pobierał tu dziesięcin tylko kolędę i po denarze od osoby na świętopietrze (Łaski, L. B., I, 585). W r. 1540 wś królewska, wolna od poboru. Sołtys ma tu dwa łany wolne, karczmę i zagrodnika. Pobiera trzeci denar z kar sądowych, ma pasiekę. Sołtystwo ocenione na 30 grzyw. (Paw., Małop., 561). 27.) **Z.**, wś, pow. kielecki, gm. Górno, par. Daleszyce, odl. 13 w. od Kielc. W r. 1827 było 4 dm., 16 mk. 28.) **Z.** al. *Z. Pilecka*, wś i folw. przy źródłach rzki Korytnicy, pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze, odl. 33 w. od Włoszczowy. W r. 1886 dobra Z. Pilecka składały się z folw. Z. i Dąbrówki, miały 1577 mr. obszaru (416 roli, 52 łąk, 883 lasu, 157 pastw., 67 nieuż.). Młyn i tartak. W r. 1827 było 45 dm., 299 mk. W połowie XV w. dziedzicem jest Stefan Swanthopelko. Połowa łan. km. daje dziesięciny bisk. krakow., połowa druga pleban. w Irządzach. Folwark daje plebanowi (Długosz, L. B., II, 207). W r. 1581 dzierżawca Szypowski płaci od 17 półłan. km., 3 zagr. bez roli, 1 kom. z bydł., 2 kom. bez bydła, 1 rzem., $^1/_4$ roli karcz. (Pawiń., Małop., 70). 29.) **Z.**, wś i folw., pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Racławice, odl. 8 w. od Olkusza. W 1827 r. miała 28 dm., 145 mk. Dobra Z. składały się w r. 1871 z folw. Z. i Kmieciówka, rozl. mr. 937; folw. Z. gr. or. i ogr. mr. 452, łąk mr. 7, pastw. mr. 16, lasu mr. 389, zarośli mr. 3, wody mr. 1, nieuż. mr. 19; bud. mur. 2, drew. 10, las nieurządzony; fol. Kmieciówka gr. or. i ogr. mr. 48, łąk mr. 1, nieuż. mr. 1; bud. drew. 3; pokłady wapna, piec wapienny. Wś Z. os. 39, mr. 338. W r. 1584 Marcin Chełmski płaci tu od 5 łan. km., 1 kom. z bydł. i $^1/_4$ roli (Pawiń., Małop., 26). 30.) **Z.**, wś, pow. pińczowski, gm. Czarnocin, par. Gnojno, odl. 19 w. od Pińczowa. 31.) **Z.**, wś i fol., pow. stopnicki, gm. i par. Gnojno, odl. 12 w. od Stopnicy. W r. 1827 było 13 dm., 98 mk. W r. 1885 folw. Z., oddzielony r. 1883 od dóbr Balice, rozl. mr. 255: gr. or. i ogr. mr. 191, pastw. mr. 10, lasu mr. 50; bud. drew. 6; płodozm. 13 pol., las urządzony. Wś Z. ma 14 os., 124 mr. W połowie XV w. dziedzicem jest Piotr Balicki h. Topór. Łany km. dają dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., bisk. krakow., karczma z rolą, zagrodnicy i folwark rycerski pleban. w Janinie, wartości 2 grzyw. (Długosz, L. B., II, 381). W r. 1579 Z. wraz z Polankami stanowi część Balic, z których Prokop Balicki płaci od 12 os., 6 łan., 6 zagr. z rolą, 3 ubog. (Paw., Małop., 232). 32.) **Z.**, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Celejów, par. Wąwolnica, ma 8 os., 208 mr. Wchodziła w skład dóbr Kazimierz. W r. 1827 było 7 dm., 66 mk. Długosz opisuje tę wieś trzykrotnie i z różnemi szczegółami. Dziedzicem wsi był Jakub Chotecki h. Nabra. Wś miała siedm łanów km., z których dziesięcinę, warrtości do 6 grzyw., dawano klasztorowi św. Krzyża na Łysej górze. W drugim opisie nie podaje liczby łanów i ocenia dziesięcinę ze wsi i folw. na 4 grzyw., w trzecim podaje wartość dziesięciny od kmieci na 4 grzyw. a z folwarku, dającego kościołowi w Wąwolnicy, na 2 grzyw. Była też karczma i zagrodnicy (L. B., II, 569 i III, 255, 256). W r. 1531 we wsiach Z. i Celejów płacą od $3^1/_2$ łan. km. i młyna (Paw., Małop., 357). 33.) **Z.**, os., pow. krasnostawski, gm. i par. Wysokie. 34.) **Z** al. *Tarkawica*, wś i folw., pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki. Folw. ten, w r. 1864 oddzielony od dóbr Ostrowek z Tyńcem. miał w r. 1867 obszaru 889 mr.; wś Z. os. 69, mr. 1182. Co do przeszłości ob. *Tarkawica*. 35.) **Z.**, wś i folw., pow. zamojski, gm. Lipsko, par. Wielącza. Stanowi wraz z Bodaczowem i Wielączą jedną wielką wś, której zabudowania ciągną się linią do 7 w. długości mającą. Folw. Z. wchodzi w skład dóbr Mokre. W r. 1827 było 157 dm., 1101 mk. 36.) **Z.**, ob. *Zawady*. *Br. Ch.*

Zawada 1.) *Wielka*, wś, w pow. bocheńskim, nad pot. Polanką (dopł. Stradomki), w okolicy podgórskiej i lesistej, 5·6 klm. na zach. od Wiśnicza, należy do par. rz.-kat. w Pogwizdowie. Składa się z 34 dm. i 177 mk. rz.-kat., prócz 8 izr. Pos. więk. (Wład. Niwickiego) ma 170 mr. roli, łąk i lasu; pos. mn. 153 mr. w ogóle. Dawniej należała Z. do par. w Sobolowie; r. 1581 była własnością Andrzeja Sziradzkiego, który płacił od 2 półłanków km., zagr. z rolą, zagrod. bez roli, 2 komorn. z bydłem i 1 komorn. bez bydła. Graniczy wś na płn. z Nieprześnią, na zach. z Sobolewem, na wsch. z Nieszkowicami Wielkiemi a na płd. ma rozległe lasy. 2.) **Z.** *Lanckorońska* al. *Mała*, wś, w pow. brzeskim, na lew. brzegu Dunajca, w okolicy malowniczej, pokrytej pagórkami lesistemi. Na zachód leżą ruiny zamku melsztyńskiego i wś Charzewice, na wsch. Rostoka, na płn. Gwoździec. Par. rz.-

kat. w Domosłowicach, dawniej jednak należała Z. do par. w Melsztynie. Liczy 44 dm. i 258 mk. (119 męż., 139 kob.), 239 rz.-kat. i 19 izrael. Pos. tabularna (Teof. hr. Komorowskiej) wynosi 290 mr. prawie w trzeciej części lasu; pos. mn. ma 259 mr. Wymienia wś Długosz pod nazwą: Zawodczany, w par. Melsztyn. W r. 1581 (Paw., Małop., 142) należała Z. do dziedziców Melsztyna, mianowicie Spytka Jordana, i miała 4 zagrody z rolą, komornika z bydłem i rzemieślnika. Odl. 3 klm. od Zakliczyna. 3.) **Z.** *Uszewska* al. *Wielka*, wś, w pow. brzeskim, na praw. brzegu Uszwicy, przy gościńcu z Brzeska (9·8 klm.) do Tymowy. Par. rz.-kat. w Uszwi. Okolica falista, o glebie iłowatej, dosyć urodzajnej. Wieś zabudowana nad potokiem, liczy 136 dm. i 755 mk. (367 męż., 388 kob.) rz.-kat., prócz 9 izrael. Pos. tabularna (funduszu religijnego) ma 74 mr. lasu; pos. mn. 569 mr. roli, 97 mr. łąk i ogr., 41 mr. past. i 58 mr. lasu. Włość biskupów krakowskich, liczyła r. 1581 (Paw., Małop., 56) sześć i pół łan. km., zagrodę z rolą, komornika z bydłem i kom. bez bydła. Graniczy na płn. z Uszwią, na płd. z Lewniową, na zach. z Gnojnikiem a na wsch. z Łoniowymi i Żerkowem. 4.) **Z.**, wś, w pow. limanowskim, nad potokiem, dopł. pot. Łukowicy (dopł. Słonki, uchodzącej pod Naszacowicami z lew. brzegu do Dunajca). Należy do par. rz.-kat. w Łukowicy i graniczy na zach. z Młynczyskiem, na wschód z Zagórowem, na płn. z Przyszową a na płd. z Łukowicą. Mała osada, jest atyn. Łukowicy i liczy 26 dm. i 182 mk. (90 męż., 92 kob.) rz.-kat. Jeszcze w r. 1581 (Pawiń., Małop., 130) włość Sędzimirów (Sendomirzów), zachowała dotychczas swych dawnych właścicieli. 5.) **Z.** *Szembek*, wś, pow. myślenicki, w podgórskiej pięknej okolicy, przy drodze z Podgórza do Myślenic (8·3 klm.) i z Wieliczki do Myślenic, należy do par. rz.-kat. w Sieprawiu, liczy 104 dm. i 622 mk. (299 męż., 323 kob.), 615 rz.-kat. a 7 izrael. Pos. tabularna ma 316 mr. (160 mr. roli, 60 mr. łąk, 5 mr. ogrodu, 22 mr. past., 66 mr. lasu i 1 mr. 1228 sąż. kw. parcel budowl.); pos. mn. 336 mr. roli, 116 mr. łąk i ogr., 76 mr. past. i 12 mr. lasu. Za Długosza (L. B., I, 143) posiadał Z. Nanayko Wyeloglowsky; miała 10 łan km., łan sołtysi i karczmę, w 1490 (Pawiń., Małop., 450) zapłacono poradlne z 7 łanów; w r. 1581 posiadała wieś wdowa Sobkowa, były w niej 3 łany km., 3 zagr. bez roli, 6 komor. z bydłem, 6 komor. bez bydła, 2 rzemieśl., piekarz, duda i karczma z półłankiem. Po różnych właścicielach nabyła Z. ks. Augusta Montlèart około 1870 r. i testamentem przekazała swej koleżance z zakładu wychowawczego. Z. graniczy na wsch. z Borzętą, na płn. z Sieprawiem, na zach. z Polanką i Krzyszkowicami a na płd. z Dolną Wsią. 6.) **Z.**, wś, pow. ropczycki, w okolicy lekko pofałdowanej pagórkami, przy gościńcu z Dębicy (5·6 klm.) do Ropczyc, nad pot. Zawadzkim, dopł. Wielopólki, ma parafią rz.-kat. z kościołem murowanym i liczy wraz z obszarem dwor. (Kar. hr. Raczyńskiej) 135 dm. i 853 mk. (429 męż., 424 kob.), 827 rz.-kat. i 26 izrael. Pos. tabularna ma pałac z galeryą obrazów i biblioteką, gorzelnię, młyn i 720 mr. obszaru, w tem 187 mr. lasu; pos. mn. 553 mr. roli, 60 mr. łąk i ogr., 103 mr. past. i 10 mr. lasu. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 251) należała Z. z Wolą do Stanisława Ligięzy, miała 15 kmieci, $11^1/_2$ łan., 2 zagr., 2 komor. z bydłem, 3 komor. bez bydła, rzemieślnika i $1^1/_2$ łanu dwor. Należała do par. w Lubczynie (Lubzina). Później (niewiadomo od którego roku) istniał tu kościół, którym zarządzali augustyanie a następnie 3 mansyonarzy, mających prebendę. W r. 1791 zbudowano obecny kościół i erygowano parafią (dyec. tarnowska, dek. ropczycki). Do parafii należą: Nagawczyna, Stobierna i Stasiówka. Osada nazwana w 1581 Wolą, nazywa się teraz Bobrek i leży na płd. od wsi. Z. graniczy na płn. z gruntami Paszczyny i Pustyni, na zach. z Nagawczyną, na płd. ze Stobierną a na wsch. z Sepnicą. 7.) **Z.**, wś, pow. sądecki, przy gościńcu z Nowego Sącza do Tylicza, na lew. brzegu Kamienicy, na płd. ma wólkę Nawojówkę. Par. rz.-kat. w Nowym Sączu. Wś liczy 104 dm. i 622 mk. (299 męż., 323 kob.) rz.-kat. Pos. większa ma kilku właścicieli i wynosi w ogóle 266 mr.; pos. mn. 486 mr. Za Długosza (L. B., I, 559) należała Z. do Mikołaja Zawadzkiego h. Starykoń, miała folwark i 9 łan. kmiecych. W 1581 (Paw., Małop., 127) własność Zawadzkiej, miała 6 łan. km., 6 zagrod. z rolą, 6 komor. z bydłem. Graniczy na płn. z Nowym Sączem, na płd. z Nawojową, na zach. z Dąbrówką i Porąbką Małą, na wsch. z Falkową, Jamnicą i Kamionką Małą. Por. *Poręba Mała* 6). 8.) **Z.**, wś, w pow. tarnowskim, na płd. od Tarnowa (5 klm.) u źródeł pot. Dębiny uchodzącego z lew. brzegu do Białej; do wsi należy Wólka leżąca na płn. stoku wzgórza św. Marcina. Wś otaczają wzgórza wzn. do 334 mt. npm. Należy do par. rz.-kat. w Tarnowie. Ma 99 dm. i 590 mk. (264 męż., 285 kob.), 540 rz.-kat. a 10 izr. Pos. tabularna (ks. Eust. Sanguszki) ma 4 mr. 950 s. kw. obszaru; pos. mn. 820 mr. roli, łąk i past. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 258) Zawada Podegrodzie ks. Ostrogskiogo miała 15 kmieci, 6 łan., 10 komor. z bydł. i 2 kom. bez bydła. Z. graniczy na płn. z Tarnowem, na płd. z Porębą, na zach. z Tarnowem a na wsch. ze Strzyszowem. 9.) **Z.**, wś, pow. mościski, tuż na płn.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Mościskach. Na płn. leżą Rudniki, na wsch. Laszki Gościńcowe. Własn. mn. ma roli or. 269, łąk i ogr. 17, past. 7 mr. W r. 1890 było 62 dm., 381 mk. w gm., 1 dm., 9 mk. na obsz. dwor. (223

gr.-kat., 151 rz.-kat., 16 izr.; 209 Rusinów, 181 Polaków). Par. rzym. i gr.-kat. w Mościskach. 10.) **Z.,** grupa domów w miasteczku Babicach, w pow. przemyskim. 11.) **Z.**, część Skopowa, w pow. przemyskim. *Mac. Lu. Dz.*

Zawada, wś, w hr. spiskiem, pow. lewockim, między górami, na płn.-wsch. od Lewoczy, ma kościół katol. paraf., 152 dm., 319 mk., 1153 mr. obszaru.

Zawada 1.) wś gosp., w pow. krobskim (rawickim), ma urz. okr., urz. stan. cyw. i sąd w Bojanowie, pocztę i st. kol. żel. w Golejewku, na linii Leszno-Krotoszyn, szkołę katol. i paraf. obu wyzn. w Poniecu; obszaru 62 ha, 6 dym., 41 dusz (17 katol.). W XVIII w. własność Gajewskich na Stwolnie. W 1793 r. dwie części Z. należące do Hipolita Rogalińskiego z Ostrobudek. 2.) **Z.,** wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 158 ha, 4 dym., 81 dusz (32 prot.). Do podat. gruntow. oszac. czysty dochód na 2402 mrk. Par. katol. w Poniecu. W r. 1580 jest tu 3 łan. os., 6 zagr., 1 osadnik i wiatrak. Wś leży na płd.-zach. Ponieca, przy trakcie do Bojanowa. W r. 1793 posiadał ją Jan Pruski na Pudliszkach. 3.) **Z.,** wś gosp., w pow. bydgowskim, ma urząd okr. i st. cyw. w M. Sitnie (Wilhelmsort), pocztę i st. kol. żel. w Strzelewie (Strelau), szkołę katol. w miejscu, par. kat. w Dąbrówce (Neuheim), ew. w M. Sitnie, sądy w Bydgoszczy. Obszaru 177 ha, 21 dym., 126 dusz (31 prot.). Leży na wschód-płn. Nakła, między Bydgoszczą a Mroczą. 4.) **Z.,** niem. *Sawade*, fol. do Kurnatowic, w pow. międzychodzkim, ma urz. okr. w Orzeszkowie, urz. st. cyw. i szkołę kat. w Kurnatowicach, pocztę i st. kol. żel. w Kwilczu, na linii Międzyrzec-Rokietnica, parafie w Sierakowie, sąd w Międzychodzie, 1 dym., 14 dusz. W r. 1793 właściciel Jan Nepom. Kwilecki. Leży na wschód Kamionny (Kaehme). 5.) **Z.,** wś dwor., w pow. czarnkowskim (wieleńskim), ma urz. okr. i urz. st. cyw. w Wieleniu, pocztę i st. kol. żel. w Drawsku, na linii Krzyż-Poznań, szkołę katol. we Wrzeszczynie (Woschine), parafie i sąd w Wieleniu. Obszaru 422 ha, 6 dym., 93 dusz (18 katol.). Do podat. grunt. oszacowano czysty dochód na 1347 mrk. Młyn wodny, pokłady żwiru. Wś i młyn leżą o 5 klm. na płd.-zach. Wielenia, nad strugą, która powstaje na Starych Łaskach, w dalszym biegu pędzi młyn Drawski i wpada do Noteci. 6.) **Z.,** kol., w pow. ostrzeszowskim, ma urz. okr., urz. st. cyw., parafie i pocztę w Kobylejgórze, sąd i st. kol. w Ostrzeszowie, szkoły w Kuźnicy Myślniewskiej, 13 dym., 91 mk. 7.) **Z.,** młyn, w temże samem położeniu, 1 dym., 8 dusz. Leży nad Żórawieńcem, dopł. Polskiej Wody. 8.) **Z.,** fol. do Rojowa, w temże położeniu, ma 2 dym., 13 dusz. Leży na zach.-płd. od Ostrzeszowa, za Bierzowem, 8 klm. na wschód od Międzyborza Szlązkiego, nad Olszynką, dopł. Baryczy. 8.) **Z.,** niem. *Sawade*, wś, w pow. międzyrzeckim, ma urz. okr., par. katol., sąd okr. i pocztę w Trzcielu, urz. st. cyw. w St. Folwarku, st. kol. żel. w N. Tomyślu, na linii Poznań-Zbąszyń, szkoły i paraf. ewang. w koloniach Lewickich. Obszaru 63 ha, 15 dym., 114 dusz (25 katol.). W r. 1793 posiada Z. Maks. Mielżyński na Trzcielu. 9.) **Z.,** posiadłość z młynem, w pow. wyrzyskim, ma urz. okr. i sąd w Łobżenicy, urz. st. cyw. i pocztę w Dźwierznie, st. kol. żel. w Nakle, par. i szkołę katol. w Topoli, obszaru 54 ha, 2 dym., 25 dusz (9 katol.). 10.) **Z.,** dziś podobno *Algier*, fol. do Linia pod Pniewami, w pow. bukowskim (nowotomyskim). W r. 1773 należy do Unrugów. *W. Ł.*

Zawada, jezioro między Płochocinem a M. Komorskiem, w pow. świeckim, tuż przy linii drogi żel. bydgoskiej. Dawniej było własnością biskupów kujawskich. *Kś. Fr.*

Zawada 1.) niem. *Zawadda*, dobra szlach. nad jez. t. n., pow. świecki, st. pocz. i paraf. kat. Nowe, st. kol. Warlubie; 1885 r. 11 dm., 56 mk. Dobra te zostały dopiero r. 1680 odłączone od Milewa dla kapitanowej Ewald z domu Schlieper. Dziś posiada je A. Reiche (ob. Zeitsch. des Westr. Gesch. Ver., 1886, XIX, str. 355). W dok. zachodzą pod nazwą „Shawadde“ (1475), Szawada (1509). 2.) **Z.,** niem. *Sawadda*, wś włośc., pow. kościerski, st. poczt. Kleszczewo, par. kat. Pogódki; 148 ha (95 roli orn., 15 łąk, 16 lasu); 3 posiadła włościańskie. W 1885 r. 5 dm., 6 dym., 35 mk. ew. Wizyta ks. archidyakona Jugowskiego z początku XVIII w. objaśnia pochodzenie nazwy w ten sposób: „Zawada colonia parva non procul a Kleszczewo bene dicta Zawada, quia intra limites jacet Kleszczevienses et impedimento est tam agris cmetonalibus quam parochialibus, ubi habitant duo coloni: Petrus Gerik et Christianus Hilbrandt, ambo Lutherani; adhuc parocho nihil dant.“ (ob. Varia, acta manuskr. w Pelplinie, str. 99). 3.) **Z.,** niem. *Sowada*, wyb. do Ślazy, pow. kościerski. 4.) **Z.,** karczma, pow. grudziądzki, st. p. Łasin, par. kat. Szczepanki; 1868 r. 1 dm., 7 mk. ew. 5.) **Z.,** 1448 *Skaczna*, dziś *Skaczna Góra*, z niem. *Springberg*, wś, pow. wałecki, st. poczt. i par. kat. Piła, agentura poczt. i szkoła ewang. w miejscu; 1278 ha (745 roli orn., 5 łąk, 359 lasu); 1885 r. 65 dm., 81 dym., 451 mk., 74 kat., 374 ew., 3 żyd. Posiada kościół filialny p. w. Ścięcia św. Jana Chrz., z drzewa pewnie w XVII w. zbudowany. 6.) **Z**, leśn. do nadleśn. Plitnicy należące, tamże; 1 dm., 8 mk. 7.) **Z.,** niem. *Annenwalde*, folw. do Czachówek (Schockenhof), pow. lubawski, st. poczt. Biskupiec, par. katol. Szwarcenowo; 267 ha; 1885 r. 6 dm., 79 mk. 8.) **Z.,** niem. *Zawadda*, posiadłość z młynem, pow. wąbrzeski, st. poczt. Lipnica, par. katol.

Golub; 244 ha (196 roli or., 24 łąk, 2 lasu); 1885 r. 4 dm., 9 dym., 50 mk. kat. R. 1856 własność Stempowskich, r. 1885 Teofila Daszyńskiego. 9.) **Z.**, wyb. do Brodnicy, pow. kartuski, st. pocz. Szymbark. W najnowszych spisach nie wymienione. 10.) **Z.**, wyb. do Nakła, pow. kartuski, st. poczt. Wygoda. W najnowszych spisach nie wymienione. 11.) **Z.**, dobra ryc., pow. człuchowski, st. pocz. i par. kat. Przechlewo, 4 klm. odl., 929 ha (473 roli or., 37 łąk, 129 lasu); 1885 r. 7 dm., 21 dym., 135 mk., 53 kat., 78 ew., 4 żyd., cegielnia i piec wapienny. R. 1894 odkrył tu dziedzic Adolf Kluge pokłady wapna. Leżą na jednę stopę od powierzchni ziemi, mają kilka stóp grubości. Wydobywanie już się rozpoczęło. W r. 1789 było 12 dymów; jedna część należała do Szczytna, druga do Lipinek. 12.) **Z.**, posiadłość chełmińska nad Niechwarczem, pow. starogardzki, st. pocz. Gotthelp, st. kol. Czarna Woda, paraf. kat. Łąg; 274 ha (80 roli or., 12 łąk, 42 lasu); 1885 r. 4 dm., 5 dym., 35 mk. kat.; 1885 r. młyn o 3 gankach i tartak; dziedzicem był wówczas Baltazar Kulczyk, obecnie Czarnowski. Lustracya komisyi pruskiej z r. 1772 opiewa: Z. wraz z młynem i tartakiem należy do Chrystyana Ossowskiego, który wysiewa 20 korcy żyta, 2 jęczm., 2 grochu, 3 tatarki własnej miary. Rola jest piaszczysta, bydło pasie się latem i zimą w lesie. Czynszu płaci 52 fl. i 60 korcy żyta, podatków 10 tal. 60 gr. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 144). 13.) **Z.**, niem. *Zawadda* al. *Sawada*, fol. szl., pow. świecki, st. poczt. i kol. Pruszcz, 3·3 klm. odl., par. kat. Niewieścin. W 1885 r. 6 dm., 110 mk. Fol. ten został dopiero r. 1878 odłączony od Niewieścina. Dziedzic Juliusz Rasmus. Pojawia się Z, po raz pierwszy w dok. z r. 1349 p. n. „Slotow". Około r. 1436 nadaje w. m. Paweł v. Russdorf wiernemu Ottonowi Schramm połowę wsi „Slotaw" na prawie polskiem. R. 1440 nadaje w. m. Konrad v. Erlichhausen sędziemu ziemskiemu Grille i jego prawowitym spadkobiercom i potomkom $14^1/_2$ włók we wsi Slottaw na prawie polskim oraz większe i mniejsze sądownictwo we wsi nad swojemi poddanymi, wyjąwszy sądy drożne, które sobie zastrzegamy. Za to on i jego potomkowie wiernie nam służyć będą na koniu zbrojnym i pomagać przy budowlach. Dan w Grudziądzu (ob. Ein Pommer. Herzogthum v. Wegner, II, 434). *Kś. Fr.*

Zawada 1.) niem. *Sawadda*, wś, pow. reszelski, st. pocz. Bischofsburg. 2.) **Z.**, niem. *Neudorf*, wś, pow. niborski, st. poczt. Gilgenburg. W r. 1600 ludność wyłącznie polska (Kętrz., O ludn. pol., 350).

Zawada 1.) dobra i wś, pow. pszczyński, par. kat. Woszczyce, ew. Żóraw. W r. 1885 dobra miały 529 ha, 7 dm., 101 mk. (6 ew.); wś 203 ha, 87 dm., 614 mk. (59 ew.). 2.) **Z.**, 1294 *Sauada*, dobra i wś, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. Ziemieńcyce, ew. Tarnowice. W r. 1885 dobra miały 294 ha, 6 dm., 80 mk. (4 ew.); wś 149 ha, 36 dm., 284 mk. katol. 3.) **Z.**, wś, pow. rybnicki, par. kat. Pszów, ew. Grodzisko. W r. 1885 wś miała 347 ha, 90 dm., 588 mk. kat. 4.) **Z.**, niem. *Sowade*, wś. pow. niemodliński, par. kat. i ew. Schurgast, ma 103 ha, 28 dm., 184 mk. (83 kat.). 5.) **Z.**, fol. dóbr Łomnica, w pow. olesińskim. 6.) **Z.**, kol., w dobrach Sterzendorf, pow. namysłowski. 7.) **Z.**, pustka należąca do Lisowic, w pow. lublinieckim. 8.) **Z.**, fol. w dobrach Lubliniec, pow. lubliniecki. 9.) **Z.**, pustkowie w gm. Kadłub, pow. olesiński. 10.) **Z.** *Beneszowa*, dobra i wś, pow. raciborski, par. kat. Beneszów, ew. Raciborz. W r. 1885 dobra miały 374 ha, 3 dm., 36 mk. (1 ew.); wieś 151 ha, 63 dm., 383 mk. (1 ew.). 11.) **Z.** *Książęca*, dobra i wś, pow. raciborski, par. kat. Lubowice, ew. Raciborz. W r. 1885 dobra miały 147 ha; wś 253, 110 dm., 640 mk. katol.

Zawada, mylnie *Zawoda*, wś, pow. frysztacki. na zach. od Frysztata, przy samej granicy Szlązka pruskiego, nad rz. Olzą i Piotrówką, niegdyś kolonia gminy Piotrowice. W 1488 r. własność Brodzkiego, potem należała do Frysztata. W 1796 r. osobne dobra, od r. 1874 własność hr. Larischa. Ma folwark, gorzelnię, kaplicę katol. parafii Piotrowice, szkołę 1-klas. katol. (1878 r. 84 dzieci), duży most kamienny na Olzie, na linii dr. żel. płn. cesarza Ferdynanda, zarząd dóbr hr. Larischa, 66 dm., 509 mk., 623 mr. obszaru.

Zawadka 1.) *Stara* al. *Zawadki Stare*, kol., pow. kolski, gm. Drzewce, par. kat. Borysławice, ew. Dąbie, odl. od Koła 17 w., ma 14 dm., 116 mk. W r. 1827 było 20 dm., 200 mk. 2.) **Z.** *Nowa* al. *Zawadki Nowe*, fol., kol. i młyn, pow. kolski, gm. Drzewce, par. Borysławice i Dąbie, odl. od Koła 18 w.; kol. ma 22 dm., 185 mk.; os. karcz. 1 dm., 5 mk.; os. młyn. 1 dm., 5 mk. W r. 1827 było 28 dm., 261 mk. W r. 1888 fol. Z. i Dąbrówka rozl. mr. 398: gr. or. i ogr. mr. 379, łąk mr. 1, past. mr. 2, nieuż. mr. 16; bud. mur. 6, drew. 3. Wś Zawadki Stare os. 14, mr. 429; wś Zawadki Nowe os. 23, mr. 556; wś Dąbrówka Budy os. 3, mr. 20; wś Dąbrówka os. 10, mr. 6; wś Dzięciołowo os. 2, mr. 144; wś Górki os. 11, mr. 553. Na początku XVI w. dziesięcinę ze wsi pobiera altarya św. Krzysztofa przy kaplicy w Borysławicach Zamkowych a pleban. w Borysławicach dostaje tylko kolędę (Łaski, L. B., II, 448). W r. 1576 Walenty Ponętowski płaci tu od 3 łan. km. i 1 zagr. (Paw., Wielk., II, 78). Z. od czasów powstania kolonii t. n. dla odróżnienia przezwana Starą, według aktów kościoła w Kłodawie, w latach 1789—1799 była własnością Stanisława

Krasnodębskiego. W starym rękopisie p. t. „Ofiara 10 grosza w wojew. łęczyckiem 1789 r.“, pochodzącym z archiwum zburzonego kościoła św. Idziego w Kłodawie, czytamy: „Sumy wyderkaffowej na tej wsi wieczyście zapisanej do kościoła farnego Kłodawskiego złp. 1000, od której czynsz podług prawa opłacany bywa“. W tychże aktach po raz pierwszy natrafiamy na wzmiankę o kolonistach niemieckich w Z. pod r. 1795, dziś oni tu stanowią jednolitą ludność, niemieckim tylko (zwłaszcza kobiety) władającą językiem. Jest ich tu obecnie 152, w tej liczbie 78 męż. i 74 kob., ewangielickiego wyznania. Domów mają 14, w tem 7 murowanych. Ziemi 419 mr. (łąk mr. 30, lasu młodego olszowego około $1^1/_2$ morgu). Wiatrak jeden. Z. Nowa, według miejscowego podania, stwierdzonego jakoby datą wyrytą na belce najstarszego w kolonii domu, powstać miała r. 1806, choć na ślady wcześniejszej kolonizacyi natrafiliśmy przy badaniu przeszłości Z. Starej. Nowi przybysze nadciągnąć mieli ze Szlązka Pruskiego. Ludność wynosi 319 głów, w tej liczbie 146 męż. i 112 kob. wyznania ewangielickiego, zresztą Polacy, katolicy. Domów 21, w tem jedna szkoła murowana. Szkoła ta (kantorat ewangelicki) liczy w danej chwili 62 uczniów (35 chłop. i 27 dziew.). Gruntu posiadają 544 mr., w tem łąk około 30 mr. Wiatrak, olejarnia, karczma, w r. b. nieczynna. 3.) **Z.**, wś i fol., pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze, odl. o 30 w. od Włoszczowy, ma 278 mk., 725 mr. dwor. (368 roli, 26 łąk, 298 lasu, 33 past. i nieuż.), pokłady wapienia. Wieś ma 27 os., 347 mr. włośc. Fol. należał do dóbr Irządze. W 1827 r. było 22 dm., 75 mk. W połowie XV w. dziedzicem jest Jan Pukarowski h. Srzeniawa. Niema folwarku a łany km. dają dziesięcinę bisk. krakowskiemu (Długosz, L. B., II, 207). W r. 1581 Pieniążkowa płaci tu od $5^1/_4$ łan. km., 2 zagr. bez roli, 3 kom. bez bydła (Paw., Małop., 70). 4.) **Z.**, fol. dóbr Bydlin, w pow. olkuskim. W 1827 r. było 6 dm., 39 mk. 5.) **Z.**, wś, pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Ulina Wielka, odl. 16 w. od Miechowa. W 1827 r. było 5 dm., 26 mk. W r. 1581 we wsi Z., w par. Leszniów, Myszkowski płaci od 3 półłan., 3 zagr. bez roli, 2 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 76). 6.) **Z.**, wś, pow. biłgorajski, gm. Księżpol, par. r. l. Łukowa, r. g. Łosieniec. W r. 1827 było 89 dm., 486 mk., par. Chmielek. 7.) **Z.**, wś, pow. garwoliński, gm. Pszonka, par. Parysów, ma 2 dm., 22 mk., 72 mr. W r. 1827 było 2 dm., 13 mk.

Zawadka 1.) potok, lewy dopływ Wielopolki (dopł. Wisłoki), wypływa na obszarze Stasiówki, w pow. ropczyckim, na wysokości 316 mt., płynie wśród nizkich pagórków bezleśnych przez Stobiernę, w Zawadzie przerzyna rozległe łąki aluwialne i w Paszczyuie uchodzi do Wielopolki. Długi do 11 klm. (Karta wojsk., 5, XXV). 2.) **Z.**, potok lewy dopł. pot. Grodzisko (dopł. Wisłoka), w pow. rzeszowskim. 3.) **Z.** al. *Ilnik*, potok, prawy dopł. Stryja, wypływa z pod Betasówki, pomiędzy pasmami: Roztyczne i Zwiniu, płynie przez Suchy Potok, Myta, Rosochacz, Zawadkę, Ryków i Ilnik, gdzie uchodzi do Stryja z praw. brzegu. Dno doliny wzniesione w Rosochaczu do 779 mt., w Zawadce ma 651 mt., pod Rykowem 629 mt., pod Ilnikiem 586 mt. Na całej długości towarzyszą Z. wyniosłe góry lesiste (od 760 mt. do 1000 mt.). Dopływy z lew. brz. nieliczne, głównie Dołżanka, za to z praw. brzegu, ponieważ grzbiet górski dalej położony od rzeki niż zachodni, mamy znaczniejsze dopływy, jako to: Krasecz, Lechacz, Popów, Bachnowatka, Frolicz. Długość Z. do 25 klm. (Karta, wojsk., 9, XXVIII).

Zawadka, polana w Tatrach Spiskich, ob. *Kwietnik* 1).

Zawadka 1.) wś na zachód od Osieka, w pow. jasielskim, nad pot. Kłopotnicą, dopł. Wisłoki z lewego brzegu, w okolicy pagórkowatej. Liczy 67 dm. i 400 mk. (186 męż., 214 kob.) rz.-kat. Należy do par. w Osieku. Pos. tabularna ma 98 mr. roli, 114 mr. łąk i 20 mr. pastw.; pos. mn. 208 mr. roli, 35 mr. łąk i 90 mr. past. Z. graniczy na zach. z Dobrzynią, na płn. z Wolą Dębowiocką i Załężem, na wsch. z Markuszką i Kłopotnicą a na płd. z Pielgrzymką i Samoklęskami. 2.) **Z.** przy *Wielopolu Skrzyńskiem*, wś, w pow. jasielskim, w par. Dobrzechów, na płd.-wschód od Wielopola, nad pot., dopł. pot. Grodziska (uchodzącego pod Strzyżowem z lew. brzegu do Wisłoka). Okolicę ma lesistą. Wś ma 68 dm. i 444 mk. (208 męż., 236 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna (Hel. Ugens) ma 190 mr. Graniczy na płn. z Nawsiem, na wsch. z Pstrągową, na płd. z Rożanką i Grodziskiem a na zach. z Sośnicami. Wraz z Dobrzechowem stanowiła z dawna własność klasztoru koprzywnickiego, wymienioną już w dok. z r. 1277 (Kod., Małop., I, 110). W r. 1536 wś Zawada, własność opata, ma 12 kmieci, płacących ogółem $3^1/_2$ grzyw. czynszu. Sołtys ma 1 łan, młyn, karczma daje 1 grzyw. 12 gr. i pół kamienia łoju. Królowi dają 9 korcy owsa i 4 grosze, zapewne za stacyą. W r. 1581 we wsi „Zawatka“ dominus Zawadzki scultetus, 9 osad., 2 łany, 1 zagr., 2 kom., 2 rzem. (Paw., Małop., 246 i 520). W r. 1870 należy obszar dwor. do spadkobierców Okolskiego. 3.) **Z.**, wś, w pow. limanowskim, paraf. rz.-kat. w Tymbarku (4·2 klm.). Leży nad potokiem dopł. Łososiny, w okolicy podgórskiej i lesistej. Składa się z 45 dm., ma 259 mk. (118 męż., 141 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna (Ant. Wikara) ma 54 mr.; pos. mn. 326 mr. roli, 52 mr. łąk i ogr. i 108 mr. pastw. Wś powstała zapewne dopiero po r. 1675. Graniczy na płn.-zach. z Wilkowiskiem,

na płd. z Jasną, na wsch. z Zamieściem. 4.) **Z.**, wś, w pow. liskim, ma parafię gr.-kat., leży w okolicy górskiej i lesistej, nad Tyrawką, wpadającą pod Mrzygłodem z praw. brzegu do Sanu. Wieś zbudowana w długą ulicę w wązkiej i zwartej dolinie potoku, od samego źródła, wznies. w najwyższem miejscu 427 mt. npm. Zasłania ją od płn. pasmo górskie ciągnące się w kierunku południowo-wschodnim a sięgające 624 mt. Wzgórza na wschodzie dochodzą 526 mt., na płd. 547 mt. Z. liczy 77 dm. i 563 mk. (280 męż, 283 kob.), 159 rz.-kat., należących do par. w Tyrawie Włoskiej (5·6 km.), 349 gr.-kat. i 24 izrael. Pos. tabularna (Maryi Mickiewicz) ma młyn i 819 mr. obszaru, w tem 506 mr. lasu szpilkowego; pos. mn. 681 mr. roli, 75 mr. łąk, 104 mr. past. i 418 mr. lasu. Z. graniczy na płd.-wsch. z Ropienką a na płn.-zach. z Rozpuciem. 5.) **Z.**, wólka, w pow. myślenickim, należy do Więciórki, w parafii Trzebonia. Leży w górach, na płd. stoku Kotonia (845 mt.), otoczona ze wszystkich stron lasami. Liczy 54 dm. i 293 mk. (139 męż., 154 kob.) rzym.-kat. Graniczy na zach. z Trzebonią, na płd. z Tokarnią. 6.) **Z.**, wś, w pow. pilzneńskim, 2 klm, na płn. od Brzostka, przy gościńcu do Pilzna. na praw. brzegu Wisłoki, wzn. 216 mt. npm., ma okolicę podgórską i lesistą. Par. rz.-kat. w Brzostku. Wś liczy 48 dm. i 308 mk. (148 męż., 160 kob.), 291 rz.-kat. i 17 izrael. Pos. tabularna dzieli się na dwie części: jedna (Schoenwettera) ma 152 mr., druga (dr. Ludw. Midowicza) 148 mr.; pos. mn. 179 mr. obszaru. Z. graniczy na płn. z Kamienną Dolną i Siedliskami, na wsch. przez lasy z Kamienną Górną, na płd. z Brzostkiem. 7.) **Z.** z *Rozdzielem*, wś, w pow. sądeckim, par. rz.-kat. w Tęgoborzu. Leży na wzgórzu, z którego wypływają dwa potoki dążące w przeciwnych kierunkach do Zadziela i do Świdnika. Graniczy na płn. z Rojówką, na wsch. z Białą Wodą Polską nad Dunajcem, na płd. z Chomranicami. Składa się z 39 chat rozrzuconych i 244 mk. (121 męż., 123 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna (Dunikowskich) ma 110 mr. roli i 130 mr. lasu; pos. mn. 391 mr. W XVI w. stanowiła Z. osobną wś i była własnością Krzysztofa Jordana; miała $1^1/_2$ łanu km. i 3 zagrody z rolą, Rozdziele, jako osobna wieś Andrzeja Tęgoborskiego, miała półłanek kmiecy, część zaś Jerzego Jordana $1^1/_2$ łanu km. i zagrodę z rolą (Pawiń., Małop., 137). 8.) **Z.** *Morochowska*, wś, w pow. sanockim, w dorzeczu Osławy z lew. brzegu, nad pot. Brońcem, na płn.-zach. od Morochowa. Osada zajmuje dolinę potoku, otoczoną od zachodu, północy i wschodu wzgórzami lesistymi a opadającą ku południowi. Należy do par. rz.-kat. w Porażu a gr.-katol. w Morochowie. Liczy 37 dm. i 202 mk. (109 męż., 96 kob.), 181 gr.-kat., 11 rz.-kat. i 13 izrael. Posiadłość tabularna (Ant. Lichowieckiego) ma 624 mr. obszaru, w tem 518 mr. lasu; pos. mn. 1876 mr. roli, 285 mr. łąk i 625 mr. past, Graniczy na płn. z Ratnowicą i Niebieszczanami, na płd. z Wysoczanami, na wsch. z Morochowem. 9.) **Z.** *Rymanowska*, wś, w pow. sanockim, o 15·5 klm. na płd. od Dukli, nad małym potokiem, wpadającym z praw. brzegu do Jasiela, rozciąga się długą ulicą w wązkiej i zwartej dolinie potoku. Prawie w środku wsi stoi cerkiew paraf. gr.-kat. Wieś liczy 160 dm. i 970 mk. (458 męż., 512 kob.), 946 gr.-kat., 8 rz.-kat. i 16 izrael.. Posiadłość tabularna (biskupstwa przemyskiego rz.-kat.) ma 708 mr. lasu; pos. mn. 254 mr. roli, 40 mr. łąk, 17 mr. past. i 32 mr. lasu. Parafia (dyec. przemyska, dek. jaśliski) obejmuje także Kamionkę. Uposażenie parafii składa sią z 236 mr. roli w ogóle, 16 sągów drzewa opałowego, 87 kóp owsa tytułem skópczyny i dodatku do kongruy. Gleba jest górską i jałową. Z. graniczy na zach. z Trzcianą, na płn. przez góry z Jasionką, na wsch. z Kamionką a na płd. z Tylawą. W pobliżu wsi wije się gościniec z Dukli do Węgier przez przełęcz Dukielską. 10.) **Z.**, wś, w pow. wadowickim, na płd.-zach. od Wadowic (3·7 klm.), liczy 55 dm. i 304 mk. (144 męż., 160 kob.) rz.-kat., należących do par. w Wadowicach. Pos. tabularna dzieli się na dwa korpusy: Z. Górną (Józ. Zagórskiego) 99 mr. obszaru i Z. Dolną (dr. Władysława Bogdaniego) 163 mr.; pos. mniejsza ma 329 mr. W XVI w. wieś nazywała się Zawadą; miała dwóch właścicieli, mianowicie Seb. Pisarzowski płacił od 6 półłanków km. i zagrody bez roli, Brandis od 4 łan. km., 3 zagr. z rolą i 4 komor. z bydłem. Z. graniczy na płd. z Ponikwią, na wsch. z Gorzeniem Dolnym i Górnym, na zach. z Chocznią a na płn. z Mikołajem. *Mac.*

Zawadka 1.) wś, pow. kałuski, 12 klm. na płd.-zach. od sądu pow. i urz. poczt w Kałuszu. Na płn. leży Bołochów i Zbora, na wsch. Wierzchnia, na płd. Kropiwnik i Kadobna, na zach. Rachiń i Turza Wielka (obie w pow. dolińskim). Płn. część obszaru przepływa Bołochówka od zach. na wsch. W obrębie wsi wpadają do niej od praw. brz. potoki: Głęboka, Czarny i Parewy (al. Kamienny), tworzący tak zw. „Kamienny Staw“. Zabudowania wsi leżą w dolinie Bołochówki. Płd.-zach. część obszaru lesista (Zawadzki las i Czarny las). Własn. więk. ma roli or. 534, łąk i ogr. 545, pastw. 100, lasu 2706 mr.; wł. mn. roli or. 1297, łąk i ogr. 132, pastw. 265 mr. W r. 1890 było 204 dm., 1396 mk. w gm., 11 dm., 77 mk. na obszarze dwor. (1374 gr.-kat., 42 rzym.-kat., 43 izrael., 11 innych wyznań; 1385 Rus., 77 Pol., 11 Niem.). Par. rzym.-kat. w Kałuszu, gr.-kat. w miejscu, dek. kałuski. Do par. należy Bołochów. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-oklas. i kasa poż. gm. z kapit. 503 złr. Jest tu także gorzelnia. 2.) **Z.**,

część Mszańca, w pow. staromiejskim. 3.) **Z.,** część Terszowa, w pow. staromiejskim. 4.) **Z.,** wś, pow. turczański, 21 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. w Turce, 14 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Boryni. Na płd.-wsch. leży Rosochacz, na płd. Dołżki, na płd.-zach. Zadzielsko, na zach. Mołdawsko, na płn. Ryków, Bachnowate i Żubrzyca, na płn.-zach. Mallmannsthal (kolonia w Majdanie, wsi pow. drohobyckiego). Płd.-zach. przepływa Zawadka i przyjmuje w obrębie wsi od praw. brz. potoki: Krasec, Lechacz i Popów, a od lew. brz. pot. Magóra. Zabudowania wsi leżą w dolinie Zawadki. Wzn. na płn.-wsch. sięga 1026 mt. Własn. więk. ma roli or. 107, łąk i ogr. 74, pastw. 124, lasu 1268 mr.; wł. mn. roli or. 918, łąk i ogr. 591, pastw. 955, lasu 33 mr. W r. 1890 było 133 dm., 824 mk. w gm., 3 dm., 25 na obszarze dwor. (751 gr.-kat., 98 izrael.; 826 Rus., 9 Pol., 14 Niem.). Par. rzym.-kat. w Turce, gr.-kat. w miejscu, dek. wysoczański, dyec. przemyska. Do par. należą: Dołżki i Krzywe. We wsi jest cerkiew. 5.) **Z.,** część Jawory, w pow. turczańskim. *Lu. Dz.*

Zawadka, rzeczka, prawy dopływ Sępolny (dopł. Obry), powstaje na obszarze Zawad, o $8^1/_2$ klm. na wsch.-płn. od Trzciela, w pow. międzyrzeckim, płynie ku płd. przez kolonie Lubińskie i ma ujście na obszarze Hamerni.

Zawadka 1.) dobra i wś, pow. pszczyński, par. kat. Miedzna, ew. Żóraw. W r. 1885 dobra miały 140 ha, 1 dm., 10 mk. kat.; wś 73 ha, 17 dm., 149 mk. kat. Folw. Z. wchodzi w skład dóbr Góra. 2.) **Z.,** kol. na obszarze gm. Barycz. pow. wielkostrzelecki.

Zawadka 1.) węg. *Zavadka,* wś w hr. Spiskiem, pow. hornadzki, na stokach grzbietu górskiego, tworzącego między potokiem Hernadem i Gielnicą dział wodny, 823 mt. npm. Od płn.-wsch. wznosi się szczyt Sosninka (891 mt.), od zach. szczyt Żołob (820 mt.), a od wsch. Smrecina (883 mt.). W r. 1890 było 230 dm., 1079 mk. (1042 Rus., 7 Niem. i 10 Słowaków; 1061 gr. kat., 11 rz.-kat. i 7 izr.); 4405 mr. kat. obszaru. Z. należy do sądu obw. w Lewoczy, a sądu pow. w Nowej Wsi (Neudorf, Igló). Najbliższy urząd pocztowy jest w Wondrysel. 2.) **Z.,** wś, w hr. szaryskiem (Węg.), 137 mk

Zawadki 1.) w XVI w. *Zawady,* wś i fol., pow. sieradzki, gm. i par. Wróblew, odl. od Sieradza 11 w. Wś ma 4 dm., 66 mk., 10 os., 12 mr.; fol. 2 dm., 241 mr. (228 roli, 5 łąk, 8 nieuż.). W r. 1827 było 7 dm., 71 mk., par. Błaszki. W r. 1553 wś Zawady ma 4 łany km. a 1576 r. 2 łany. Na początku XVI w. dziesięcinę, wartości około $^1/_2$ grzyw., dawano archidyakonowi uniejowskiemu (Łaski, L. B., I, 346). 2.) **Z.** *Małe Powiercie,* wś, i *Z. Stare Powiercie,* fol. nad rz. Wartą, pow. kolski, gm. Czołowo, par. Grzegorzew, odl. od Koła 4 w. Wś ma 5 dm., 65 mk.; fol. 1 dm., 29 mk. Młyn wodny o 5 gankach. W r. 1827 było 7 dm., 80 mk. Piaszczyste wybrzeża Warty przechowały tu ślady dawnych osad. M. R. Witanowski znalazł tu w lipcu r. 1893 urny, ślady dawnego cmentarzyska (Opis podany w „Prośnie“ kaliskiej z 1895 r., str. 68). Na początku XVI w. we wsi Zawady dawano pleb. w Grzegorzewie tylko kolędę, po pół grosza z domu. Zapewne ta sama wieś daje dziesięcizę po 6 gr. z łanu kościołowi w poblizkim Kościelcu (Łaski, L. B., I, 219 i 248). Podług współczesnych aktów rozgraniczenia między dobrami arcybiskupów: Chojny, Skobielice i Grzegorzew a Leśnicą Wojciecha Piekarskiego, skarbnika łęczyckiego, Powierciem Zygmunta Ciosnowskiego, Zawadą Rafała Ciosnowskiego i wsią królewską Nagórna, będącą w posiadaniu Stanisława hr. Górki, komisya, wyznaczona w tym celu przez sąd ziemski koniński, dn. 14 paźdz. 1558 r. odnowiła kopce graniczne między wyżej rzeczonemi majętnościami. Ciekawy ten dokument w ustępie dotyczącym Zawady brzmi: „Przeszedłszy w poprzek drogę bitą jakoby ku południowi między Powierciem i Grzegorzewem idącą, pomiędzy polami obydwóch dziedzin wzmiankowanych usypali 11 kopców, póki tym samym traktem do krzaków nieprzyszli, w których usypali 10 kopców, aż do Smuga, od którego smuga czyli strumyka pomiędzy dołami zagonów ku południowi idąc aż do miejsca Szubiennicy, pomiędzy dziedzinami Skobielice i Powiercie, usypali kopców 26, a od tego miejsca ku południowi idąc przez łąki aż w Łęgi usypali kopców 19, aż do strumyka Dołowa Jazda zwanego, nad którym strumykiem, że dla wody dalej iść nie można było, ostatni kopiec usypali“. W regestr. pobor. z r. 1620 wspomniana wieś Zawady w paraf. Kościelec, starostwie kolskiem, miała 1 łan szlachecki i 4 zagrodników z rolami, płacących po gr. 6, czyli gr. 24. W r. 1623 posiadaczem tej części szlacheckiej był Stanisław Ciosnowski (Akta grodz. poznańskie). Dalszy ciąg przerwanego w r. 1558 rozgraniczenia, dokonano dopiero 29 grudnia 1623 r. w obec delegata arcybiskupa i kapituły gnieźnieńskiej i Łukasza Miclżyńskiego, kasztelana gnieźn., star. powidzkiego, dziedzica dóbr Powiercia i Zawady. Rozpocząwszy od strumienia zw. Dołowa Jazda, doszła aż do poprzecznego przechodu wody od młyna zw. Chrząsna płynącej, przeszedłszy ten wodociek, poszła taż strona powodowa aż do owego miejsca, w którem rzeczony strumień wpływa do rz. Warty, z tej rzeki znowu wyszedłszy przez błotniste miejsca i bagniste, około trzech staj wynoszące, przeszła, tenże sam dukt, w miejscu nazwanem Świniagać pod rozłożystym Dębem zakończyła“. Widownią niezwykłych wypadków były pola tutejsze w r.

1655. Karol Gustaw, król szwedzki, na czele wojska zatoczył obóz na gruntach sąsiednich wsi Nagórnej i Powiercia. Tutaj poseł nieszczęsnego Jana Kazimierza, Krzysztof Przyjemski, napróżno błagał o pokój. W r. 1790 Zawady, część czyli przyległość Powiercia, były własnością Antoniego z Kwilcza Kwileckiego, starosty wschowskiego. 3.) **Z.**, wś i fol., pow. tomaszowski. gm. Jarczów, par. Rachanie, odl. 1 ½ mili od Tomaszowa, ma 40 dm., 145 mk., 372 mr. Ludność rolnicza a śród niej 1 tkacz, 1 kołodziej, 1 kowal. Fol. ma 474 mr. roli i 26 mr. lasu. W r. 1827 było 16 dm., 75 mk., par. Chodywańce. Wś leży w pasie granicznym, ma glebę piaszczystą, w części borowinę. 4.) **Z.**, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów (odl. o 2 mile). Wś leży o ½ w. od granicy Galicyi, ma 17 dm., 139 mk. (47 praw.), gruntu mr. 264. Gleba piaszczysta. W tej wsi znajduje się kancelarya leśnictwa ordynacyi Zamojskiej. Fol. Z. ma 92 mr. 5.) **Z.**, wś i fol. nad rzką b. n., pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Huszlew, odl. 28 w. od Janowa, ma 21 dm., 168 mk. Wchodziły w skład dóbr Huszlew. W 1827 r. było 16 dm., 103 mk. W r. 1879 fol. Z., oddzielony od dóbr Mielniki, rozl. mr. 384: gr. or. i ogr. mr. 233, łąk mr. 19, past. mr. 5, lasu mr. 81, zarośli mr. 40, wody mr. 1, nieuż. mr. 5; bud. drew. 8, las nieurządzony, pokłady torfu, młyn wodny. 6.) **Z.**, wś włośc., pow. przasnyski, gm. Karwacz, par. Przasnysz (odl. o 2 w.), ma 7 dm., 120 mk., 403 mr. W r. 1827 było 4 dm., 42 mk. *Br. Ch.*

Zawadki, ob. *Zawodycze.*

Zawadkowicze al. *Zawodkowicze*, wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Kamieniec Litewski, o 37 w. od Brześcia, 70 dzies. ziemi włośc. i 4 należącej do właścicieli prywatnych.

Zawadno, wś niegdyś, w dzisiejszym pow. włodzimierskim, około Turyczan i Jahodna, na płn. od Włodzimierza. Uroczysko nosiło nazwę: Soroczyn.

Zawadów 1.) al. *Zawadowo*, wś w par. Oszkowice (pow. łowicki). Dziś nie istnieje. W r. 1576 Stanisław syn Jana Zawadowskiego płacił od ½ łanu km., 2 zagr., 4 osad i 1 ½ łanu bez kmieci. W r. 1645 istniał tu folwark, mający dom i stodołę. 2.) **Z.**, wś i fol. nad rzką Widawką, pow. piotrkowski. gm. Łękawa, par. Grocholice, odl. 21 w. od Piotrkowa. Wś ma 37 dm., 231 mk., fol. 3 dm. W 1827 r. było 19 dm., 130 mk. W r. 1552 Anna Spinkowa, kaszt. brzezińska, płaci od 16 osad. na 5 łan. (Paw., Wielk., II, 260). Dobra Z. i Łękawa składały się w r. 1880 z fol. Zawadów, Łękawa z nomenklaturą Wawrzkowizna i Kąsin, rozl. mr. 3450: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 373, łąk mr. 51, past. mr. 79, lasu mr. 178, nieuż. mr. 25; bud. drew. 6; fol. Łękawa gr. or. i ogr. 566, łąk mr. 146, pastw. mr. 54, lasu mr. 1841, nieuż. mr. 137; bud. mur. 11, drew. 17; las nieurządzony, młyn wodny. Wś Z. os. 59, mr. 364; wś Łękawa os. 45, mr. 307; wś Wólka Łękawska os. 15, mr. 152; wś Augustynów os. 73, mr. 572; wś Rząsawa os. 54, mr. 211; wś Mazury os. 30, mr. 302; wś Kolisko Pustkowie os. 8, mr. 114. 3.) **Z.** *Nowy* i *Stary* al. *Huta Zawadowska*, wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Puchaczów. Z. Stary wś ma 5 os., 518 mr., Z. al. Huta os. 26, mr. 253. Wchodziły w skład dóbr Puchaczów. W r. 1827 było 3 dm., 15 mk. *Br. Ch.*

Zawadów 1.) z *Porębami*, wś, pow. jaworowski, 14 klm. na płn. od sądu pow. i urz. poczt. w Jaworowie. Na wsch. i płd.-wsch. leżą Wierzbiany, na płd.-zach. Drohomyśl, na płn.-zach. Kłonice i Szczepłoty, na płn. Niemirów (w pow. rawskim). Środkiem obszaru płynie Zawadówka. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. W części płd. leży przysiołek Poręby (Poruby). Własn. więk. ma roli or. 52, łąk i ogr. 193, past. 19, lasu 2175 mr; wł. mn. roli or. 2003, łąk i ogr. 697, past. 174, lasu 60 mr. W r. 1890 było 324 dm., 1685 mk. w gm., 3 dm., 10 mk. na obsz. dwor. (1614 gr.-kat., 27 rz.-kat., 54 izr.; 1626 Rusinów, 69 Polaków). Par. rz.-kat. w Niemirowie, gr.-kat. w miejscu, dek. jaworowski, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew murowana p. w. Narodzenia M. P., szkoła 1-klas. Jest tu tartak wodny o jednym gatrze i jednej pile zwyczajnej. Dokumentem z dnia 26 czerwca 1653 nakazuje król Jan Kazimierz Tytusowi Liwiusowi Boratiniemu, budowniczemu, ustąpić z dzierżawy w Zawadowie, skąd wypędził Zuzannę Boratyńską, i oczekiwać wyroku sądowego (Arch. krajowe we Lwowie, T., t. 73, str. 209). We Lwowie dn. 6 lutego 1663 pozwala Jan Kazimierz Janowi z Sobieszyna Sobieskiemu, chorążemu kor., jaworowskiemu staroście, zastawić Zawadów itp. na dwa lata u Marcina i Barbary Głębockich (l. c., C., t. 411, str. 784). W Jaworowie dnia 26 wrześ. 1678 nadaje Jan III Eustachemu Zawadowskiemu kilka łanów pola w Zawadowie (l. c., C., t. 472, str. 1687). Dnia 29 maja 1684 r. nadaje Jan III popostwo w Z. popom Zacharyaszowi i Andrzejowi, ich braciom Semionowi i Teodorowi, tudzież ich potomkom (l. c., C., t. 451, str. 1569). Dnia 29 listopada 1687 r. w Żółkwi nadaje Jan III Eliaszowi Paszczatowi i synom jego Stefanowi i Wasylowi młyn w Zawadowie (l. c., C., t. 454, str. 1420). Dnia 27 września 1698 r. w Jaworowie rozkazuje królowa Marya Kazimiera Janowi Zasieckiemu, administratorowi starostwa jaworowskiego, oddać wójtowstwo zawadowskie Marcinowi Boratyńskiemu, skarbnikowi sanockiemu (l. c., C., t. 477, str. 637). W Warszawie dnia 5 kwietnia 1710 r. pozwala August II Kazimierzowi Mogilskiemu przelać prawo swoje do sołtystwa w Z. na Alberta To-

maszewskiego (l. c., C., t. 187, str. 628). 2.) **Z.,** wś, pow. lwowski, 12 klm. na płn.-zach. od sądu pow. we Lwowie, 9 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Zamarstynowie. Na płn. leżą Zarudce i Zaszków, na wsch. Grzęda, na płd. Brzuchowice, na zach. Borki Dominikańskie. Płn. część obszaru przepływa Niedzielczyna. Zabudowania wiejskie leżą na płn. Płd. część wsi lesista. Własn. więk. (konwentu dominikanów) ma roli or. 35, łąk i ogr. 79, past. 4, lasu 487 mr; wł. mn. roli or. 179, łąk i ogr. 117, past. 80, lasu 1 mr. W r. 1890 było 52 dm., 361 mk. w gm. (201 gr.-kat., 123 rz.-kat., 30 izr., 7 innych wyzn; 245 Rus., 116 Pol.). Par. rz.-kat. w Kościejowie, gr.-kat. w Zaszkowie. We wsi jest kasa poż. gm. z kapit. 384 złr. W początku obecnego wieku istniała tu papiernia, stąd też jedna część wsi zwie się dotąd „Papiernią". 3.) **Z.,** wś, pow. mościski, 8 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. i st. kol. w Mościskach, 10 klm. na zach. od sądu pow. w Sądowej Wiszni. Na płn.-zach. i płn.-wsch. leżą Wojkowice, na płd.-wsch. Stojańce, na płd.-zach. Lipniki. Zabudowania wiejskie leżą na płn.-wsch., w dolinie dopływu Wiszni, nadpływającego ze Stojaniec. Wzn. obszaru wynosi na płd. 265 mt. Własn. więk. ma roli or. 24, łąk i ogr. 12, past. 1 mr.; wł. mn. roli or. 255, łąk i ogr. 20, past. 32, lasu 2 mr. W r. 1890 było 57 dm., 318 mk. w gm. (253 rz.-kat., 59 gr.-kat., 6 izr.; 24 Rus., 294 Pol.). Par. rz.-katol. w Stojańcach, gr.-katol. w Twierdzy. 4.) **Z.,** wś, wś, pow. stryjski, 7 klm. na zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Stryju. Na płn.-zach. leży Brigidau, na płn.-wsch. Nieżuchów, na płd.-wsch. Grabowiec, na zach. Kłodnica i Hołobutów. Płn. część obszaru przepływa Kłodnica. Zabudowania wiejskie leżą na płd. Płn. część obszaru przebiega kolej i gościniec wiodące ze Stryja do Drohobycza. Własn. więk. ma roli or. 191, łąk i ogr. 123, past. 7, lasu 45 mr.; wł. mn. roli or. 789, łąk i ogr. 486, past. 121, lasu 1 mr. W r. 1890 było 129 dm., 756 mk. w gm., 4 dm., 22 mk. na obsz. dwor. (594 gr.-kat., 57 rz.-kat., 36 izr., 95 innych wyznań; 595 Rus., 52 Pol., 131 Niem.). Par. rz.-kat. w Stryju, gr.-kat. w Hołobutowie. We wsi jest cerkiew p. w. św. Jerzego, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 542 złr. *Lu. Dz.*

Zawadowice, czesk. *Zavadovice*, niem. *Zawdowitz*, wś na Szląsku austr., w pow. i okr. sąd. cieszyńskim, nad rz. Stonawką, dopł. Olzy z lew. brzegu, przy gośc. z Cieszyna do Frydka. W r. 1890 było 43 dm. i 224 mk. (99 męż. i 125 kob.), 174 rzym.-kat. i 50 prot.; 147 Czech. i 77 Pol. Z. tworzą jedną gminę administacyjną ze wsiami: Polaniny, Szprochowice i Toszonowice Dolne. *W. H.*

Zawadowicki, potok, lewy dopł. Stonawki, w pow. cieszyńskim.

Zawadówka 1.) fol. dóbr Jakubowice Końskie, w pow. lubelskim, gm. Jastków, ma 262 mr. 2.) **Z.,** wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, paraf. Chełm, leży przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, o 3 w. od stacyi w Chełmie. W 1827 r. wś duchowna, miała 14 dm., 94 mk. 3.) **Z.,** wś, fol. i dobra, nad jeziorem Łukie i rzką Piwonią al. Jedlonką, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, r. gr. Wola Wereszczyńska, odl. 30 w. od Włodawy, ma 16 dm., 160 mk. W r. 1827 było 9 dm., 61 mk. Fol. ma 884 mr. i 729 mr. puszczonych na prawie wieczystej dzierżawy kolonistom. Na obszarze fol. cegielnia. Wś ma 13 os., 681 mr. i 70 mr. dzierżawionych na prawie wieczystoczynszowem. Łąki obszerne. Lud zamożny. Gleba gliniasta. Na obszarze Z. jezioro Łukie. W skład dóbr Z. wchodziły, prócz fol. Z., wsi: Z., Załucze, Nowe Załucze, Wujek. Ogólny obszar wynosił 3402 mr.

Zawadówka 1.) przysiołek, pow. czerkaski, w 1 okr. pol., gm. Żabotyn, o 50 w. od Czerkas, ma 1618 mk. 2.) **Z.,** wś, pow. czerkaski, w 2 okr. pol., gm. Derenkowiec, o 72 w. od Czerkas, o 10 w. na płd.-wsch. od Korsunia, tuż przy linii dr. żel. chwastowskiej, ma 2338 mk. (w 1863 r. 1655 mk.). Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną po 1860 r., na miejsce poprzedniej, fundowanej po 1746 r. i rozebranej z powodu zniszczenia w 1858 r. Do par. należy wś Miropol (o 4 w.). Z. należy do dóbr mężyryckich (międzyrzeckich), od 1858 r. Parczewskich. 3.) **Z.,** wś nad Bohem, pow. hajsyński, na pograniczu pow. olhopolskiego, okr. pol. Teplik, gm. Miahkochody, par. Ternówka, st. dr. żel. Kublicz (o 23 w.), odl. o 36 w. od Hajsyna, ma 137 osad, 1443 mk., 1293 ziemi dworskiej, 46 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Podwyższenia św. Krzyża, wzniesioną w 1816 r. (1171 parafian), pałac murowany, piękny ogród nad Bohem. Grunt nieco górzysty, gleba czarna. Dziedzictwo niegdyś Korotkich, Wiśniowieckich, dziś Lipkowskich. 4.) **Z.,** dawniej *Wysiołek Wiśniowiecki*, wś nad bezim. dopł. Jaromirki, pow. kamieniecki, okr. pol. i gm. Kupin (o 11 w.), parafia Smotrycz (o 8 w.), odl. o 40 w. od Kamieńca, ma 181 osad, 1063 mk., 544 dzies. ziemi włośc., 33 cerkiewnej; cerkiew p. w. św. Michała, z 1731 parafianami. Własność dawniej Raciborowskich, obecnie Żurowskich do Wiśniowczyka. 5.) **Z.,** wś nad rzką Rohoźną, dopł. Rosi, pow. skwirski, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Wołodarka (o 4 w.), odl. o 30 w. od Skwiry, ma 737 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 581 mk. prawosł. i 102 kat., przeważnie drobnej szlachty. Posiada cerkiew, p. w. Podwyższenia Krzyża Św., wzniesioną w 1791 r. i uposażoną 60 dzies. ziemi. Na obszarze wsi, na pograniczu od wsi Rohoźna znajduje się wiele dawnych wałów i mogił.

W jednej z mogił (podług Fundukleja, Opis mogił, str. 47) znaleziono kości ludzkie niezwykłej wielkości. W połowie zeszłego wieku Z., pod nazwą Wołodarskich chutorów, należała do klucza wołodarskiego i w 1785 r. była w dzierżawie Wojciecha Dyakowskiego, który w kilka lat później nabywszy na własność chutory, nadał im dzisiejszą nazwę. Następcy jego utrzymali się przy niewielkiej części wsi. W epoce uwłaszczenia włościan połowa wsi należała (od 1850 r.) do klucza wołodarskiego Abramowiczów, druga zaś część do spadkobierców Justyny Kruszyńskiej (600 dzies. i 153 dusz rewiz.) i Dyakowskich (w dwóch częściach, 120 dzies. i 34 dusz rewiz.). *J. Krz.—Dr. M.*

Zawadówka 1.) potok, wypływa ze stawu we wsi Zawadowie, w pow. jaworowskim. Do stawu tego wpływają potoki: Hniła i Uniaczka. Z. płynie podmokłemi łęgami (wzn. 242 mt. do 214 mt.), do połączenia się z Lubaczówką. Płynie przez Szczepłoty, Hruszów, Budomierz, dwoma ramionami, w jednem ujęta jako Nowa rzeka groblami, płynie dalej przez Hołodówkę i Mielniki. Tu łączy się w jedno łożysko i płynie przez Krowicę Hołodowską, Wólkę Krowicką. We wsi Lisiejamy płynie znów rozdzielona na dwa ramiona, od Ostrowca przyjmuje nazwę Wiszni, pod którą uchodzi z lew. brz. do Lubaczówki. Z lew. brz. przyjmuje pot. Zamiło, z praw. brzegu uchodzą: Rybna, Czerniawa, Smerdech. Długość około 22 klm. (Karta woj., 5, XXIX, 5, XXVIII). Por. *Sokołe* i *Smolinka*. 2.) **Z.**, potok, prawy dopływ Dychtarki, w pow. przemyślańskim. Ponieważ Dychtarkę zwą też Hutą od ujścia potoku t. n., przeto w opisie tego potoku podano Z. jako jego dopływ. Dychtarka zaś uchodzi z praw. brz. do Lipy Gniłej.

Zawadówka 1.) wś, pow. podhajecki, 17 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Podhajcach, 12 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Monasterzyskach. Na płd. leży Korzowa, na zach. Toustobaby, na płn. Markowa, na wsch. Huta Nowa (w pow. buczackim). Zach. część obszaru przepływa Złota Lipa od płn. na płd. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 63, łąk i ogr. 5, past. 21, lasu 453 mr.; wł. mn. roli or. 329, łąk i ogr. 105, past. 72 mr. W r. 1890 było 115 dm., 726 mk. w gm., 1 dm., 9 mk. na obsz. dwor. (296 gr.-kat., 371 rz.-kat., 68 izr.; 286 Rus., 449 Pol.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Toustobabach. We wsi jest kasa poż. gm. z kapit. 1077 złr. 2.) **Z.**, część Zalipia, w pow. rohatyńskim. *Lu. Dz.*

Zawadowska Kępa, wś nad Wisłą, pow. warszawski, gm. i par. Wilanów, leży przy wsi Zawady, utworzona jest przez łachę wiślaną i rzeczkę Wilanówkę, ma 261 mk., 448 mr. włośc. W 1827 r. było 7 dm., 64 mk.

Zawady 1.) wś i fol. nad Wisłą, z lew. brzegu, pow. warszawski, gm. i par. Wilanów, leży pomiędzy Wilanowem a Wisłą, przy wsi Zawadowska Kępa (ob.). Wś ma 335 mk., 1848 mr. dwor. i 349 mr. włośc. W 1827 r. było 44 dm., 459 mk. W r. 1580 Stan. Konopiński, prepozyt błoński, płaci tu od $6^1/_2$ łan. km. i koła młyń. Wś duchowna, w par. Milanowo (Paw., Maz., 261). 2.) **Z.**, os. karcz., pow. warszawski, gm. Falenty, par. Raszyn. 3.) **Z.**, wś, pow. radzymiński, gm. i par. Radzymin, ma 209 mk., 351 mr. W 1827 r. było 12 dm., 115 mk. 4.) **Z.**, fol. i wś, pow. grójecki, gm. i par. Drwalew, odl. 12 w. od Grójca, ma 20 mk. W r. 1890 fol. Z. oddzielony, r. 1880 od dóbr Budzieszyn Mały, rozl. mr. 343: gr. or. i ogr. 252, łąk mr. 23, lasu mr. 60, nieuż. mr. 8; bud drew. 15; las nieurządzony. W r. 1576 wś miała 5 działów, na których siedzieli: Zawiszowie, Jerzyk, Krasnowolski. Płacili ogółem od $1^1/_4$ łanu., 6 zagr. (Paw., Mazow., 230). 5.) **Z.**, kol., pow. grójecki, gm. Lechanice, par. Wrociszew, ma 35 dm., 122 mr. włośc. W 1827 r. było 6 dm., 56 mk. 6.) **Z.**, wś, pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, ma 22 mk., 55 mr. W 1827 r. było 2 dm., 17 mk. 7.) **Z.**, wś i kol., pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Zawady, odl. 10 w. od Sochaczewa, posiada kościół parafialny murowany, szkołę początkową, 169 mk., 448 mr. włośc. Obszar dworski został rozparcelowany na kolonie. Jedna z nich ma 159 mr. obszaru. Z. wchodziły w skład dóbr Łazy. W 1827 r. było 12 dm., 109 mk. W r. 1579 jest tu siedm działów (Wolscy, Gawartowie, Pruski, Mikołajewski), płacą ogółem od $5^7/_8$ łan. km. i 8 zagr. Kościół i parafią założyć miał w r. 1377 Sławęcz (?) kasztelan wizneński. Obecny pochodzi z r. 1748. Z. par., dek. sochaczewski, obejmuje przeszło 2000 dusz. 8.) **Z.**, wś i fol., pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Chojnata, odl. 21 w. od Skierniewic, ma 169 mk. W 1827 r. było 15 dm., 122 mk. Wspomniana w dok. z r. 1339 i 1380 w liczbie wsi należących do paraf. Mszczonów (Kod. Wielk., № 1131 i 1781). W r. 1579 „pars notarii terrestris cum patruo“ wynosi $3^1/_2$ łan., 1 rzem. (Paw., Mazow., 148). W r. 1873 fol. Z. rozl. mr. 905: gr. or. ogr. mr. 543, łąk mr. 21, lasu mr. 311, nieuż. mr. 30; bud. mur. 3, drew. 14; płodozm. 6 i 7-pol.; las urządzony. W r. 1873 istniała tu gorzelnia. Wś Z. os. 19, mr. 166. 9.) **Z.**, wś i fol., pow. łowicki, gm. Lubianków, par. Dmosin, odl. 21 w. od Łowicza, ma 9 dm., 78 mk., 457 mr. dwor. (89 zarośli) i 79 włośc. W 1827 r. było 7 dm., 70 mk. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę pleb. w Słupi zaś fol. kościołowi w Dmosinie (Łaski, L. B., II, 337, 342). W r. 1579 wś Zawady Dąbrowa miała w 3 działach $2^1/_2$ łan. km. i 6 zagr. (Pawiń., Maz., 162). 10.) **Z.**, pow. łowicki, ob. *Zawada*. 11.) **Z.**, fol. i wś, pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Łąkoszyn, odl. 3 w. od Kutna, ma 6 dm.,

67 mk. W 1827 r. było 4 dm., 25 mk. W r. 1887 fol. Z. rozl. mr. 208: gr. or. i ogr. mr. 169, łąk mr. 22, past. mr. 3, nieuż. mr. 8; bud. mur. 7, drew. 4. Do włościan należy $3^1/_2$ mr. Na początku XVI w. wieś stała pustką, miała 6 łan. (3 dwor. i 3 kmiece). Łany dwor. dawały dziesięcinę pleb. w Łąkoszynie, kmiece kanonii łęczyckiej (Łaski, L. B., II, 484). 12.) **Z.**, os. nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. Piekary, par. Skęczniew, odl. od Turka w. 20, ma 2 dm.; wchodzi w skład Skęczniewa. 13.) **Z.** *Szadkowskie*, wś i dwa fol., pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Drużbin, odl. od Sieradza w. 30. Wś ma 6 dm., 96 mk.; dwa fol. 3 dm., 20 mk. W r. 1827 było 10 dm., 65 mk. W r. 1891 fol. Z. lit. A. rozl. mr. 282: gr. or. i ogr. mr. 238, łąk mr. 12, past. mr. 15, lasu mr. 5, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 4. Wś Z. os. 12, mr. 26. Na początku XVI w. dawano dziesięcinę z folw. pleb. w Drużbinie, kmiecie zaś kanonii uniejowskiej a plebanowi na kolędę po korcu żyta (Łaski, L. B., I, 397). W r. 1552 we wsi Zawadki, w par. Druzbin było 7 osad. na $3^1/_2$ łan. 14.) **Z.**, wś nad błotami Ług Zawadzki, pow. wieluński, gm. Skrzynki, par. Giżyce, odl. od Wielunia 43 w.; ma 12 dm., 99 mk. W r. 1827 było 2 dm., 9 mk. 15.) **Z.**, os., pow. wieluński, gm. Lututów, par. Cieszęcin. W nowszych spisach urzęd. nie podana. W 1827 r. było 3 dm., 24 mk. 16.) **Z.**, wś i fol., pow. kaliski, gm. i par. Błaszki, odl. od Kalisza w. 30; wś ma 6 dm., 93 mk.; fol. 4 dm., 34 mk. W r. 1827 było 12 dm., 99 mk. W r. 1890 fol. Z. rozl. mr. 390: gr. or. i ogr. mr. 329, łąk mr. 33, pastw. mr. 9, nieuż. mr. 19; bud. mur. 5, drew. 8, pokłady torfu. Wś Z. os. 13, mr. 29. W r. 1496 wś ma $2^1/_2$ łan. Mieszka tu drobna szlachta. 17.) **Z.**, wś, pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Tłokinia, odl. 8 w. od Kalisza, ma 5 dm., 39 mk. W 1827 r. było 5 dm., 39 mk. Na początku XVI w. wś stanowi uposażenie plebana w Tłokini, który pobiera ztąd dziesięcinę snopową i czynsz w ilości pół seksageny (Łaski, L. B., II, 66). W r. 1579 Rafał Leszczyński, ststa radziejowski, płaci tu od 2 łan. km. Zapewne zabrał on tę wieś kościołowi. 18.) **Z.**, wś, pow. rawski, gm. i par. Boguszyce, ma 16 dm., 100 mk., 270 mr. W 1827 r. było 10 dm., 50 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łanów km. dawano na stół arcybiskupi w Gnieźnie zaś plebanowi tylko kolędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., II, 297). 19.) **Z.**, wś i os. karcz., pow. rawski, gm. i par. Rzeczyca, ma 16 dm., 126 mk., 367 mr. włośc. W 1827 r. było 11 dm., 79 mk. Wś wchodziła w skład dóbr Rzeczyca. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. folw. i wójtowstwa dawano pleb. w Rzeczycy, zaś z łan. km. na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 315). 20.) **Z.**, kol., pow. piotrkowski, gm. Bełchatówek, par. Grocholice; kol. ma 29 dm., 220 mk., 406 mr.; os. karcz. 1 dm., 4 mk., 4 mr. Wchodziły w skład dóbr Dobrzelów. Na początku XVI w. dziesięcinę dawano z jednej części ról na stół arcybiskupi, z drugiej pleban. w Grocholicach (Łaski, L. B., I, 459). W r. 1552 Dobrzyłowscy płacą tu od 2 osad. (Paw , Wielkop., II, 260) 21.) **Z.**, kol., folw. i os. leś. nad rzką Widawką, pow. łaski, gm. Chociw, par. Widawa, odl. 21 w. od Łasku; kol. ma 40 dm., 299 mk., 804 mr.; fol. 2 dm., 19 mk., 409 mr. (330 mr. roli); os. leś. 2 dm., 31 mk., 363 mr. Wś wchodziła w skład dóbr Chrusty. W 1827 r. było 19 dm., 166 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. i dwor. dawano pleban. w Widawie (Łaski, L. B., I, 470). Wś w r. 1553 miała 4 łany km. 22.) **Z.**, os. karcz. nad rz. Wartą, pow. częstochowski, gm. Popów, par. Wąsosz, ma 1 dm., 2 mk., 3 mr. W 1827 r. 11 dm., 97 mk. 23.) **Z.**, wś i folw. nad rz. Radomką (Branicą), pow. radomski, gm. i par. Wieniawa, odl. od Radomia 22 w., ma 11 dm., 115 mk., 286 mr. dwor., 157 mr. włośc. W r. 1827 było 10 dm., 93 mk. Folw. Z. Wieniawskie oddzielony w r. 1868 od dobr Wieniawa, rozl. mr. 281: gr. or. i ogr. mr. 208, łąk mr. 30, pastw. mr. 21, lasu mr. 16, wody mr. 3, nieuż. mr. 3; bud. drew. 6. Na początku XVI w. dawano dziesięcinę ze wszystkich ról, wartości do $2^1/_2$ grzyw., kościołowi w Wieniawie a przytem konopną, po 2 gr. z łanu, i kolędę (Łaski, L. B., I, 688). W r. 1569 mieszka tu częściowa szlachta: Zawadzcy, Kliszowie, Szwigus i Grocki, mają w 4 działach $1^3/_8$ łan. km., 3 z zagr., 3 kom. (Pawiń., Małop., 31). 24. **Z.** *Stare*, wś i *Z. Nowe*, kol., pow. radomski, gm. i par. Jedlińsk, odl od Radomia 15 w.; Z. Stare mają 27 dm., 168 mk., 352 mr.; Z. Nowe 48 dm., 174 mk., 984 mr. W 1827 r. było 22 dm., 165 mk. W r. 1876 folw. Z. rozl. mr. 1173. Wś Z. ma os. 45, mr. 256. W połowie XV w. dziedzicem jest Jan Zawadzki h. Habdank. Dwanaście łan. km. daje dziesięcinę snopową i konopną (po 4 pęki) scholastryi sandomierskiej. Dwie karczmy z rolą, 4 zagr. z rolą dają też scholastryi. Folw. rycerski daje pleban. w Goryni. Przy opisie dodaje Długosz: „odjęta gwałtownie przez arcyb. gnieźnieńskiego“ (L. B., I, 336 i II, 531). Na początku XVI w. pleban w Goryni pobierał z łan. folw. dziesięcinę, wartości 1 seksageny, od kmieci zaś kolędę po groszu z domu i denar św. Piotra (Łaski, L., B., I, 672). W r. 1569 Stań. Bębnowski płaci z Z. od 8 łan. km., 10 zagr. a z Woli Zawadzkiej od $2^1/_2$ łan. (Pawiń., Małop., 303). 25.) **Z.**, wś, w par. Kulno (dziś pow. biłgorajski). W nowszych spisach nie podana. W r. 1827 miała 10 dm., 60 mk. 26.) **Z.**, wś i folw., pow. garwoliński, gm. Górzno, par. Garwolin (odl. 1 w.), ma 19 dm., 169 mk., 659 mr. ziemi. W 1827 r. było 10 dm., 136 mk. 27.) **Z.**, wś i folw., pow. siedlecki, gm. Królowa Niwa, par. Zbu-

czyn, ma 8 dm., 156 mk., 1182 mr. Folw. Z. wchodził w skład dóbr Krzesk. W 1827 r. było 15 dm., 126 mk. W r. 1531 Leonard i Mikołaj mają tu 1 łan. km. W r. 1552 drobne działki Krzeskich, na których 18 osad. W r. 1580 podano Z. w par. Pruszyn. 28.) **Z.**, wś i folw., pow. węgrowski, stanowi przyległość dóbr Boimie. W r. 1827 wś Z., w par. Oleksin, miała 3 dm., 81 mk. W r. 1563 podano tu 4 łany km. W r. 1891 folw. Z. rozl. mr. 155: gr. or. i ogr. mr. 128, łąk mr. 18, nieuż. mr. 9; bud. mur. 1, drew. 11; płodozm. 7 pol. W r. 1890 oddzielono folw. Z. lit A z przestrzenią mr. 230. Wś Z. os. 30, mr. 198. 29.) **Z.**, wś, pow. węgrowski, gm. Jaczew, par. Liw, ma 23 dm., 210 mk., 840 mr. W r. 1827 było 17 dm., 85 mk. W r. 1563 we wsi Zawady Morzyno, należącej do ststwa liwskiego, drobna szlachta miała 12 łan. bez kmieci (Pawiń., Maz., 415). 30.) **Z.**, wś i folw., pow. sokołowski, gm. i par. Kossów, odl. 23 w. od Sokołowa, ma 13 dm., 143 mk. W r. 1827 było 14 dm., 111 mk. W r. 1875 folw. Z., oddzielony od dóbr Nowa Wieś, rozl. mr. 373: gr. or. i ogr. mr. 299, łąk mr. 36, lasu mr. 38, nieuż. mr. 6; bud. drew. 7. Wś ma 11 os., 214 mr. 31.) **Z.**, wś, pow. sokołowski, gm. Wyrozęby, par. Kożuchówek, ma 37 dm., 242 mk., 744 mr. W r. 1827 było 22 dm., 213 mk. 32.) **Z.** *Rzewuski*, pow. konstantynowski, gm. Przesmyki, ob. *Rzewuski* 2.). 33.) **Z.**, fol., pow. płoński, gm. Wojty Zamoście, par. Płońsk (odl. 4 w.), ma 4 dm., 48 mk., 133 mr. W r. 1827 było 4 dm., 24 mk. 34.) **Z.** *Krogule*, wś, pow. płoński, gm. Modzele, par. Nowemiasto, odl. 17 w. od Płońska, ma 2 dm., 13 mk., 12 mr. 35.) **Z.**, ob. *Gościmin-Zawady*. 36.) **Z.**, wś, pow. płoński, gm. Szumlin, ob. *Popielżyn-Zawady*, ma 32 dm., 298 mk., 1344 mr. W r. 1576 Popielzyno Zawady, w par. Juniec, ma 3 łany km., 2 zagr. (Pawiń., Mazow., 311). 37.) **Z.**, wś i folw., pow. przasnyski, gm. Dzierzgowo, par. Grudusk, odl. 19 w. od Przasnysza, ma 18 dm., 136 mk. W r. 1827 było 17 dm., 105 mk. W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 708: gr. or. i ogr. mr. 419, łąk mr. 21, pastw. mr. 59, lasu mr. 189, nieuż. mr. 20; bud. mur. 5, drew. 19, las nieurządzony, wiatrak, cegielnia. Wś Z. os. 21, mr. 68; wś Kamień os. 10, mr. 15; wś Międzyleś os. 14, mr. 134. W r. 1567 wś Z. ma $2^1/_2$ włók i 4 ogr.; 2 wł., 3 ogr.; $^1/_2$ wł., 2 ogr. (Paw., Maz., 337). Wś ta wchodziła w skład dóbr Grudusk, które zostawały w posiadaniu Zawadzkich h. Rogala do r. 1668. 38.) **Z.**, pow. przasnyski, ob. *Grabowo-Zawady*. 39.) **Z.** *Rzeszotary*, pow. sierpecki, ob. *Rzeszotary*. 40.) **Z.**, folw., pow. lipnowski, gm. i par. Bobrowniki, odl. 11 w. od Lipna, 1 dm., 7 mk., 97 mr. W 1827 r. 1 dm., 16 mk. 41.) **Z.**, folw. nad rz. Mławką, pow. mławski, gm. i par. Mława (odl. 5 w.), młyn wodny, 2 dm., 10 mk., 55 mr. W r. 1827 był 1 dm., 5 mk. 32.) **Z.**, z os. *Grądek*, wś i folw. na prawym brzegu błot rozległych, ciągnących się od Żuromina, przez które płynie rz. Mławka, pow. mławski, gm. Turza, par. Lipowiec, odl. 15 w. od Mławy, ma 33 dm., 283 mk., 1696 mr., w tem 346 mr. włośc. W r. 1827 było 19 dm., 155 mk. W r. 1578 wś Z. ma 13 łan. km., 4 zagr. z rolą, 2 rzem. i młyn dziedziczny (Pawiń., Mazow., 58). 43.) **Z.** *Ponikiew*, wś, pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Rożan (odl. 7 w.), ma kaplicę filialną par. Rożan, wystawioną z drzewa w r. 1756 przez Piotra Zawadzkiego, rotmistrza i uposażoną częścią wsi. We wsi mieszka drobna szlachta. W 1827 r. było 15 dm., 73 mk.; podana też druga część p. n. Zawady, św. Trójca, mająca 1 dm., 8 mk. W r. 1582 wś Z. ma 3 łany km., 7 zagr. (Paw., Maz., 387). 44.) **Z.**, wś i folw., pow. makowski, gm. i par. Płoniawy, odl. 11 w. od Makowa. W r. 1827 było 9 dm., 57 mk., par. Podoś. R. 1567 było 6 włók km. (Paw., Mazow., 348). W r. 1885 folw. Z. lit. B. rozl. mr. 1525: gr. or. i ogr. mr. 668, łąk mr. 94, pastw. mr. 31, lasu mr. 701, nieuż. mr. 31; bud. drew. 17, las urządzony. Wś Z. os. 23, mr. 40. 45.) **Z.** al. *Konarzewo Zawady*, wś i folw., pow. makowski, gm. Karniewo, par. Gołymin, odl. 12 w. od Makowa. W r. 1827 było 16 dm., 113 mk. W r. 1889 folw. Z. al. Z. Mierzeniec al. Z. Konarzewo rozl. mr. 1009: gr. or. i ogr. mr. 602, łąk mr. 10, lasu mr. 378, nieuż. mr. 19; bud. mur. 7, drew. 12, las urządzony, wiatrak. Wś Z. Konarzewo os. 29, mr. 105. W reg. pobor. z r. 1567 „p. Sebastian olim Janow Goliński wł. 8, ogr. 2“ (Pawiń., Mazow., 328). Por. *Konarzewo Zawady*. 46.) **Z.** *Kościelne*, wś i folw. nad rz. Śliną, o 2 w. od jej ujścia do Narwi, pow. łomżyński, gm. Chlebiotki, par. Zawady, odl. 50 w. od Łomży, posiadają kościół par. drewniany, szkółkę początkową, młyn. W r. 1827 było 12 dm., 224 mk. Wś wspomnianą już jest w dok. z r. 1442. Kiedy założoną była parafia niewiadomo. Istnieje już w drugiej połowie XVI w. W r. 1576 wś ma dwie części, w jednej są 4 działy drobno szlacheckie, mające 6 łan. km., w drugiej 3 działy, mające $3^1/_2$ łan. i 4 zagr. (Pawiń., Mazow., 378). Obecny kościół wzniesiony był w r. 1743. Z. par., dek. łomżyński (dawniej tykociński), ma około 3500 dusz. W r. 1871 folw. Z. z attyn.: Boryszewko, Lesie, Konopki, Pokrzywnica, Krzewie Stare, Łaś, Toczyłów i Wnory, rozl. mr. 2183: gr. or. i ogr. mr. 715, łąk mr. 300, past. mr. 30, wody mr. 4, lasu mr. 920, zarośli mr. 150, nieuż. mr. 61; bud. mur. 9, drew. 14, las nieurządzony. Wś Z. os. 39, mr. 232. W r. 1884 folw. Z. lit. B., oddzielony od dóbr Zawady lit. A, rozl. mr. 394: gr. or. i ogr. mr. 301, łąk mr. 24, pastw. mr. 28, lasu mr. 35, nieuż.

mr. 6; bud. drew. 4. W r. 1890 folw. Z. lit. D. al. Zabrodzie, oddzielony od dóbr Zawady lit. A., rozl. mr. 84: gr. or. i ogr. mr. 45, łąk mr. 10, pastw. mr. 5, lasu mr. 23, nieuż. mr. 1; bud. drew. 3. W r. 1893 folw. Z. lit. E., z nomenklaturą Borysówka rozl. mr. 678: gr. or. i ogr. mr. 386, łąk mr. 59, pastw. mr. 14, lasu mr. 201, nieuż. mr. 18; bud. mur. 5, drew. 7, las nieurządzony. 47.) **Z.**, pow. łomżyński, gm. Kupiski, ob. *Rembielin* 3.). 48.) **Z.**, wś, pow. ostrołęcki, gm. Troszyn, par. Kleczkowo; mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 7 dm., 44 mk. W r. 1578 były tu 3 działy mające 2 łany km. 49.) **Z.**, wś nad rz. Omulew, pow. ostrołęcki, gm. Wach, par. Brodowe Łąki. W r. 1827 było 55 dm., 374 mk., par. Baranowo. 50.) **Z.**, os., pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Kaletnik, odl. od Suwałk 16 w., ma 3 dm., 29 mk. Wchodziła w skład dóbr Kadaryszki. 51.) **Z.**, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. od Suwałk 30 w., ma 24 dm., 120 mk. W r. 1857 wchodziła w skład dóbr Krasnowo, miała 700 mr. W spisie z r. 1827 podano dwie wsi t. n., jedna, w par. Kalwarya, miała 18 dm., 133 mk., druga, w par. Puńsk, 4 dm., 22 mk. Były to zapewne dwie części jednej wsi. *Br. Ch.*

Zawady 1.) wś włośc., pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Białostoczek, o 3 w. od Białegostoku, 407 dzies. ziemi włośc. (170 łąk i past., 25 nieuż.). 2.) **Z.**, wś włośc., pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Choroszcza, o 13 w. od Białegostoku, 480 dzies. ziemi włośc. (175 łąk i pastw., 5 lasu, 34 nieuż.). 3.) **Z.**, okolica szlach., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Malesze, o 12 w. od Bielska, 170 dzies. (14 łąk i past., 8 lasu, 1 nieuż.).

Zawady 1.) część Glińska, w pow. żółkiewskim. 2.) **Z.**, grupa domów w Skwarzawie Nowej, w pow. żółkiewskim.

Zawady 1.) przedmieście Poznania od strony wschodniej, ku Głównej; ob. *Poznań*. 2.) **Z.**, wś gosp. w pow. krobskim (rawickim), ma urz. okr., st. cyw. i sąd w Rawiczu, tamże stac. kol. żel., pocztę w Słupi, szkoły w Ugodzie, par. kat. w Golejewku. Obszaru 244 ha, 35 dym., 251 dusz. Wś wchodziła w skład dóbr Ostrobudki. 3.) **Z.**, pustkowie między Turskiem a Grodziskiem, na wsch. Pleszewa. 4.) **Z.**, wś gosp., w pow. obornickim, ma urz. okr. w Rogoźnie, par. kat., urz. stan. cyw. i pocztę w Ryczywole, sąd i st. kol. żel. w Rogoźnie, na linii Poznań-Piła, szkoły w Tłukawach. Obszaru 154 ha, 12 dym., 79 dusz (39 katol.). 5.) **Z.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru dwor. 175 ha, 3 dym., 50 dusz (23 katol.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 1924 mk. Leżą na wsch.-płn. Ryczywoła. W r. 1580 ma tu Krzysztof Sokołowski 6 łan. os. i 1 komorn. W r. 1793 należą Z. do starostwa rogozińskiego. 6.) **Z.**, kol. w pow. ostrowskim, ma sąd, urz. okr. i st. kol. żel. w Ostrowie, urz. stanu cyw. w Podkocach, par. katol. i pocztę w Skalmierzycach, szkoły w Śliwnikach, 1 dm., 17 mk. 7.) **Z.**, pustkowie w Siedlcu, pod Mikstatem, w pow. ostrzeszowskim. 8.) **Z.** *Ponieckie*, wś, w par. Poniec (dziś pow. krobski), pojawia się w r. 1310; w r. 1564 ma 3 łany km., obecnie nieznana. *W. Ł.*

Zawady 1.) niem. *Sawadden*, wś, pow. węgoborski, st. p. Benkheim. 2.) **Z.**, wś, pow. ostródzki, st. p. Hohenstein. 3.) **Z.**, wś, pow. rastemborski, st. p. Johannisburg. 4.) **Z.**, wś, pow. rastemborski, st. p. Korschen. 5.) **Z.**, wś, pow. niborski, st. p. Muschaken. 6.) **Z.**, wś, pow. łecki, st. p. Neu Jucha. 7.) **Z.**, wś, pow. gierdawski, st. p. Nordenburg. 8.) **Z.**, pow. ządzborski, ob. *Olszewo* 2.). 9.) **Z.**, wś, pow. łecki, st. p. Pissanitzen. 10.) **Z.**, wś, pow. ządzborski, st. p. Sensburg. 11.) **Z.** *Wielkie*, niem. *Sawadden Gross* al. *Nojehnen*, dobra, pow. węgoborski, st. p. Buddern. 12.) **Z.** *Małe*, niem. *Sawadden Klein* al. *Wisranken*, dobra, pow. węgoborski, st. p. Buddern. 13.) **Z.** *Wielkie* i *Małe*, niem. *Sawadden Gross* i *Klein*, wś i os., pow. margrabowski, st. p. Czychen.

Zawadycze, *Zawadzicze* 1.) wś włośc. nad błotem Starzyną, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Żydomla, o 19 w. od Grodna, 381 dzies. ziemi włośc. (51 łąk i past., 40 nieuż.). Podług Piscow. kn. (I, 56) sioło Zawadziczi należy do wójtowstwa skrebliaczkiego ekonomii grodzieńskiej. „W tem siole włók 18 gruntu dobrego, to jest włók strzeleckich wolnych 9, pod tymyż strzelcy czynszowy, 9“. 2.) **Z.**, uroczysko, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Worocewicze, należy do dóbr Ostrówki, Malkowskich.

Zawadyna, część Trybuchowiec, w pow. buczackim.

Zawadyńce 1.) dawniej zwane także *Serwatyńce*, wś nad rzką Jaromirką, dopł. Smotrycza, pow. kamieniecki, okr. pol., st. poczt. i parafia Gródek (o 12 w.), gm. Kupin (o 6 w.), odl. o 45 w. od Kamieńca, ma 143 osad, 864 mk., 603 dzies. ziemi włośc., 828 dworskiej (292 lasu), cerkiew. Wś powstała, jak się zdaje, w XVI w. i należała do klucza gródeckiego, może jako królewszczyzna, gdyż wymieniona jest w liczbie wsi wchodzących w skład sstwa skalskiego, dzierżawionego przez Mikołaja Herburta z Fulsztyna. W XVII w. własność Potockich a około 1725 r. Antoniego Radzimińskiego, kaszt. czerskiego, który w 1743 r. sprzedaje Z. Augustowi Czartoryskiemu, gen. ziem podolskich. Sukcesorka tegoż ks. Izabela z Czartoryskich Lubomirska, marszałkowa koronna, w 1790 r. sprzedaje Janowi i Ignacemu Gadomskim, podkomorzycom chełmskim; wnuczka ich wniosła w dom Pułaskich. Obecnie należy do

Kazimierza Pułaskiego, znanego historyka i archeologa, posiadającego tu cenną bibliotekę, przeważnie odnoszącą się do historyi tego kraju, i liczny zbiór numizmatów. W XVII i XVIII w. przechodził tędy t. zw. Szlak Kołomyjski handlowy, łączący Ruś Czerwonę ze Wschodem. Około 1888 r. wyorano tu miecz bronzowy, w miejscu, które od lat dwóch dopiero wzięto pod uprawę. Leżał on w głębokości 10 cali. Jest to jeden z typowych okazów epoki bronzu i jeden z piękniejszych; ma długości 59 cent. i cały okryty jest prześliczną patyną. Zaledwie kilka podobnych mieczów znaleziono na obszarach od Karpat do Baltyku a w gub. podolskiej niezaprzeczenie pierwszy (ob. Tyg. Ilustr., Nr 325 z r. 1889). W Z. urodził się 19 lutego 1848 r. znany krytyk Piotr Chmielowski. 2.) **Z.**, wś nad Horyniem, pow. zasławski, gm. Michnów, par. praw. Szelwów (o 1 w.), par. katol. Białogródka, o 20 w. na zachód od Zasławia, ma wraz z Szelwowem i Gnojniczką 835 dzies. ziemi dworskiej. Wchodziła w skład włości kuźmińskiej, obecnie własność Zygmunta Radzimińskiego. *Dr. M.—J. Krz.*

Zawadzicze, ob. *Zawadycze.*

Zawadziszki, *Zawadyszki*, dwór, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszkuny, o 56 w. od Wiłkomierza, własność Dobkiewiczów, 118 dzies. (28 lasu, 18 nieuż.).

Zawadzka Huta, wś, pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Chojnata, ma 105 mk., 24 mr. Leży przy wsi Zawady.

Zawadzka Skała, szczyt górski (1507 mt.) w Tatrach Niżnich (ob. t. XII, 259).

Zawadzki 1.) os. na obszarze dóbr Zandowice, w pow. wielkostrzeleckim, posiada st. dr. żel. opolsko tarnowickiej, odl. 47 klm. od Kluczborka, hutę żelazną, 48 dm., 883 mk. 2.) **Z.** al. *Zawodzie*, pustkowie w dobrach Jemielnica, pow. wielkostrzelecki, ma 44 dm., 334 mk.

Zawadzki las, obszar lesisty, na garbie (wzn. 370 mt.), pomiędzy potokami: Hłuskim z zachodu a Kalinowym ze wschodu, na obszarze Zawadki, w pow. doliniańskim (Karta wojs., 9, XXX).

Zawadzki potok 1.) lewy dopływ Wielopólki, w pow. ropczyckim, płynie przez wsi: Nagawczyna, Sepnica, Stasiówka i Stobiernia. 2.) **Z. p.,** lewy dopł. Wagu.

Zawadzkie, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Pilwiszki, odl. od Władysławowa 29 w., ma 12 dm., 88 mk.; wchodziła w skład dóbr Leśnictwo. W r. 1827 było 7 dm., 46 mk., par. Gryszkobudzie.

Zawadzkie Uniszki, pow. mławski, ob. *Uniszki* 2).

Zawadzkowszczyzna, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropańszczyzna, o 83 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. (3 praw., 4 katol.).

Zawal, jezioro na dwie toni, w pow. rzeczyckim, w r. 1754 należało do domin. Jołcza, własność Rokickich. *A. Jel.*

Zawalcie, zaśc. szl. nad jez. Goduniszki, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 64 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. katol.

Zawale 1.) wś, pow. dubieński, gm. Dubno, par. praw. Ratczyn (o 2 w.). Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1583 r. należy do włości mta Dubna ks. Konst. Ostrogskiego, który płaci z 1 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 82). 2.) **Z.,** wś nad Bohem, pow. hajsyński, okr. pol. i par. katol. Ternówka, gm. Chaszczowata, st. poczt. Sawrań (o 10 w.), odl. o 86 w. od Hajsyna, przy drodze z Czemerpola do Salkowa, ma 139 osad, 759 mk., cerkiew p. wez. św. Dymitra, wzniesioną w 1869 r. i uposażoną 76 dzies., z 657 parafianami. Dziedzictwo niegdyś Potockich (w kluczu chaszczewackim), dziś własność Gincburga, który w Z., Mohilnie i Salkowie posiada 6815 dzies. 3.) **Z.,** wś przy ujściu rzki Kizi do Zbrucza, pow. kamieniecki, okr. pol. Lanckoroń, gm. Rychta, par. katol. Czarnokozińce, odl. o 20 w. od Kamieńca, ma 171 osad, 787 mk., 541 dzies. ziemi włośc., 922 dworskiej, 41 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1767 r., z 702 parafianami, posterunek straży pogranicznej. Włościanie zajmują się wyrobem gontów i wydobywaniem gipsu. Wś ta miała posiadać prawa miejskie, które straciła prawdopodobnie podczas zaboru tureckiego. W 1565 r. trzymał ją Jazłowiecki i opłacał z 3 łanów; w 1578 r. ma 49 dym. i 245 mr. Po zaborze tureckim władali nią Starzyńscy a w końcu XVIII w. nabył Faustyn Dwernicki, w rodzie którego do dziś pozostaje. Przy pierwszym podziale Rzpltej 300 mr. z tej wsi pozostało za Zbruczem, gdzie obecnie leży wieś t. n. w pow. borszczowskim. 4.) **Z.,** część mstka Monasterzyska, w pow. lipowieckim, zwane dawniej „Starem miastem". Był tu starożytny horodek, który ks. Janusz Wiszniowiecki zamienił na zameczek obronny. 5.) **Z.,** przedm. mta Tulczyna (ob.), w pow. bracławskim. 6.) **Z.,** ob. *Winnica.* 7.) **Z.,** przedmieście mta powiat. Włodzimierza.

Zawale 1.) wś, pow. borszczowski, 34 klm. na płd.-wsch. od Borszczowa, 14 klm. na wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Mielnicy. Na płd. i płd.-zach. leżą Paniowce Zielone, na płn.-zach. Kudryńce, na wsch. Zawale, stanowiące dawniej jedną całość z tą wsią (w pow. kamienieckim gub. podolskiej). Wzdłuż granicy wsch. płynie Zbrucz. W jego dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 156, łąk i ogr. 1, past. 35, lasu 374 mr.; wł. mn. roli or. 140, łąk i ogr. 32, past. 2 mr. W r. 1890 było 52 dm., 216 mk. w gm., 7 dm., 53 mk. na obsz. dwor. (232 gr.-kat., 19 rz.-kat., 18 izr.; 253 Rus., 16 Pol.). Par. rz.-kat. w Mielnicy, gr.-kat. w Kudryńcach. 2.) **Z.,** część Barycza,

miasteczka, w pow. buczackim. 3.) **Z.**, część Mikołajowa, w pow. żydaczowskim. 4.) **Z.** nad *Czeremoszem*, wś, pow. śniatyński, 8 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Śniatynie. Na zach. leży Załucze, na płn. Kułaczyn, na wschód Oroszeny, na płd.-wsch. Plesznitza, na płd. Czartorya, na płd.-zach. Waszkowce (4 ostatnie na Bukowinie). Wzdłuż granicy wschodniej płynie Prut, wzdłuż płd. Czeremosz. Zabudowania wiejskie leżą na płd.-wsch. Własn. więk. ma roli or. 4, łąk i ogr. 6, past. 61, lasu 5 mr.; wł. mn. roli or. 1618, łąk i ogr. 71, past. 337, lasu 16 mr. W r. 1890 było 432 dm., 2019 mk. w gm., 5 dm., 19 mk. na obsz. dwor. (1905 gr.-kat., 12 rz. kat., 121 izr.; 1905 Rus., 12 Pol., 121 Niem.). Par. rzym.-katol. w Śniatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. śniatyński. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła 2-klas. *Lu. Dz.*

Zawalicha, os. karcz., pow. gostyński, gm. Rataje, par. Gostynin, ma 5 mk.

Zawalicze, zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 76 w. od Wilejki, 1 dm., 6 mk. katol.

Zawalidroga, cegielnia w Mieniętach, pow. sztumski, st. poczt. Mikołajki; 1 dm., 20 mk.

Zawalijki, wś nad rzką Medwiedówką, dopł. Zbrucza, pow. proskurowski, okr. pol. i sąd Satanów (o 22 w.), gm. Sarnów, st. dr. żel. Wójtowce (o 12 w.), odl. o 52 w. od Proskurowa, ma 189 osad, 1183 mk., 872 dzies. ziemi włośc., 749 dworskiej, 33 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1762 r., z 1017 parafianami; kościół paraf. katol., p. w. Opatrzności Boskiej, z muru wzniesiony w 1810 r. przez Bratkowskich. Parafia katol., dekanatu proskurowskiego, 3011 wiernych we wsiach: Z., Krzysztofówka, Krzywoczyńce, Kurniki, Kuroweczka, Petrykowce, Tretelniki i Zielona. Kaplice w Krzywoczyńcach i Zielonej. Wś bezleśna, grunta górzyste. Należała do Bratkowskich, obecnie sprzedana włościanom.

Zawalina, wś i fol., pow. łukowski, gm. Jarczew, par. Wilczyska, ma 23 dm., 210 mk., 840 mr. (120 mr. włośc.). Wś wchodziła w skład dóbr Jarczew.

Zawaliny, wzgórze (307 mt.), na obszarze Borszowic, w pow. przemyskim, nad pot. Czyszki, dopł. Wyrwy. Potok Czyszki niekiedy nosi nazwę Zawaliny.

Zawaliny, potok, w pow. dobromilskim, płynie przez obszar Tarnawy i we wsi Pietnice uchodzi z praw. brzegu do Jasienki (dopł. Wyrwy). W opisie biegu Jasienki podano, mylnie zapewne, ten potok pod nazwą: Zawodny.

Zawaliska, fol. i wś, pow. wieluński, gm. Starzenice, par. Ruda, odl. od Wielunia 12 w. Fol. ma 1 dm., 3 mk.; wś wchodzi w skład wsi Kraszkowice.

Zawaliszki, dwór, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 55 w. od Telsz.

Zawalny Ług, uroczysko na gruntach mka Czartorya Nowa, pow. nowogradwołyński.

Zawalony staw, niem. *Truemmer-See*, ob. *Staroleśniańskie Stawki.*

Zawałki, wś nad rz. Spuszą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Lack, okr. wiejski i dobra hr. Uruskich, Spusza, o 1 w. od gminy a 30 w. od Szczuczyna, 8 dm., 72 mk. (w 1865 r. 31 dusz rewiz.).

Zawałów, niekiedy *Zawałów*, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. r. l. Grabowiec, r. gr. Zawałów, odl. 28 w. od Hrubieszowa, posiada cerkiew paraf., szkołę początkową, młyn wodny. W 1827 r. było 94 dm., 556 mk. W r. 1873 fol. Z. lit. A. rozl. mr. 1409: gr. or. i ogr. mr. 669, łąk mr. 255, lasu mr. 463, nieuż. mr. 22; bud. drew. 21, las nieurządzony. Wś Z. os. 43, mr. 407.

Zawałów, miasteczko, pod 49° 12′ płn. szer. a 42° 42′ wsch. dług. od F., pow. podhajecki, 11 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Podhajcach, urząd poczt. w miejscu. Na płn. leży Nosów, na płn.-wsch. i wschód Zastawcze, na płd.-zach. i płd. Seredne, na zach. Hnilcze. Wzdłuż granicy wschod. płynie Złota Lipa. W jej dolinie leżą zabudowania, na płd. od nich przysiołek „Kamienna Góra“. Własn. więk. ma roli or. 61, łąk i ogr. 67, past. 40, lasu 477 mr.; wł. mn. roli or. 465, łąk i ogr. 686, past. 150, lasu 38 mr. W r. 1890 było 191 dm., 1285 mk. w gm., 8 dm., 41 mk. na obsz. dwor. (711 gr.-kat., 217 rz.-kat., 396 izr., 2 inn. wyznań; 698 Rus., 616 Pol., 12 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu (dek. kąkolnicki, archidyec. lwowska), istnieje od r. 1865. Do par. należą; Hołhocze, Jabłonówka, Litwinów, Łysa, Nosów, Rudniki, Seredne, Wolica i Zastawcze. Kościół par. murowany, konsekrowany w r. 1865. Na cmentarzu stoi kaplica murowana, poświęcona w r. 1878. Par. gr.-kat. w miejscu (dek. podhajecki). Do par. należą Seredne, Zastawcze i Jabłonówka. Cerkiew par. św. Michała. Niegdyś istniał tu monaster bazylianów. O nim czytamy w szematyzmie bazylianów z r. 1867: „Monaster odnowił Aleksander Jan na Jabłonowie i Lachowicach Jabłonowski, chorąży koronny, nadając w r. 1721 w ręce o. Sylwestra Tarasiewicza, ihumena klasztoru, nowy przywilej „ponieważ prawo ś. p. ojca dobrodzieja mego monasterowi Zawałowskiemu nadane przez śmierć w Suczawie i zabicie przeszłego humenu zginęło“ na grunt „Kamienną górę“, zdawien dawna do tego monasteru należącą, z kapliczką przy gościńcu do Horożanki jadąc. Ztąd wnosić wypada, że po zburzeniu monasteru w czasie wojen kozackich mieszkali zakonnicy przy tej kapliczce. Odnowiciel monasteru o. Sylwester był na soborze w Uniowie r. 1711. Rewizya ihumenów z r. 1724 podaje: „Monastyr Zawałowski za funduszem i prawem JWP. Jabłonow-

skich dziedziców. O. Sylwester Tarasewicz, postrzyżeniec Grabowski, za patentem JW. Szumlańskiego. Zakonników z nim 8, wszyscy tamtejsi postrzyżeńcy". Monastyr ten zniesiono w r. 1793. O monasterze tym jest wzmianka w „Lwowianinie" Zielińskiego z r. 1867 (str. 69). W Z. jest szkoła etat. 2-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2402 złr. Miasteczko miało otrzymać nazwę od zamku, potrójnemi wałami opasanego, między którymi zbudowana cerkiew św. Mikołaja, sięgająca czasów Romana halickiego. Utrzymuje się podanie, iż tenże książę, oblężony przez niejakiego Buniaka, zwanego Sołodywo (al. Sełodywo), odnieść miał za sprawą św. Mikołaja zwycięztwo nad tym dowódcą rabusiów. „Zamek, niegdyś warowny, w ogólnych zarysach zachowany dotąd i zamieszkany, leży na znacznym wzgórku na zachód od miasteczka. Przedstawia obszerny, trzyskrzydłowy, na piętro wysoki gmach, zbudowany z kamienia i cegieł w kształcie litery „U". Narożniki północne i południowo-wschodnie zamykają wieloboczne, nieco wyższe baszty, dobrze utrzymane i na mieszkania zamienione. Trzecia podobna baszta, naprzód występująca, istnieje u frontu skrzydła północnego, front zaś skrzydła południowego zamyka kaplica, dotąd w porządku utrzymana, ale nie zawierająca żadnych pamiątek. Sień wchodowa z klatką schodową znajduje się w środku głównego skrzydła, dłuższego od bocznych. Wnętrze zamku przedstawia szereg mniejszych pokojów i obszernych sal. Jednę z nich do niedawna zdobiły malowidła, przedstawiające bitwy hetmana Stan. Jabłonowskiego. Obecnie uległy zniszczeniu. Pod zamkiem rozległe piwnice. Otaczały go niegdyś w czworobok wały i rowy, z których ślady tylko pozostały. Zamek należy do spadkobierców Klemensa Raczyńskiego. Wzniesiony był przez Makowieckich w pierwszych latach XVII w. Należał do piękniejszych i warowniejszych zamków czerwonoruskich. Nie był jednak widownią ważniejszych wypadków. Jedynie w r. 1675 we wrześniu przeszedł krwawą katastrofę. Wezyr Ibrahim Szyszman, dążąc z pod zniszczonych Podhajec ku Trembowli, zdobył Z. po krótkiem oblężeniu, zniszczył, a właściciela Marka Makowieckiego z żoną, dziećmi i znacznym pocztem szlachty i ludu zabrał do niewoli (A. Chr. Załuski: Epistolae, t. I, cz. I, str. 542). Następny właściciel Stanisław Jabłonowski, hetman w. kor., odbudował wkrótce potem zamek i stworzył warowny posterunek, z którego, często tu przebywając, pilnował Turków, gospodarujących na Podolu. Syn i wnuk hetmański równie często przebywali w zamku, który po pańsku był urządzony" (Czołowski „Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej" w „Tece konserwatorskiej" Lwów, 1892, str. 122 i 123). Uczony Józ. Aleks. ks. Jabłonowski, wojew. nowogródzki, pisał się hrabią na Zawałowie i często w zamku tutejszym przebywał. W 1755 r. otrzymał tu nadesłane sobie od Ludwika XV ordery św. Michała i św. Ducha. Córka jego Teofila ks. Sapieżyna, krajczyna lit., odziedziczywszy dobra zawałowskie, sprzedała je Józ. Grui, staroście kotelnickiemu (Baliński, Starożyt. Polska, t. II, 1845, str. 711). Około 1875 r. dr. Medwej kierujący zakładem hydropatycznym w Sasowie, korzystając z pięknego parku, malowniczego położenia, wybornych źródeł tryskających w pobliżu parku, urządził tu zakład wodoleczniczy i stacyą klimatyczną. *Lu. Dz.*

Zawałówka 1.) wś na lew. brz. Zdwiża, pow. kijowski, w 2 okr. pol., gm. Makarów, par. praw. Sitniaki (o 1 w.), odl. o 55 w. od Kijowa, ma 169 mk. (podług Pochilewicza 230 mk.). Włościanie, w liczbie 73 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 247 dzies., ze spłatą po 281 rs. 31 kop. rocznie. Założona około r. 1640 przez głośnego Samuela Łaszcza (ob. *Rożów*), wchodziła potem w skład klucza makarowskiego Lubomirskich, (ob. t. V, 925), potem Pawszów, około 1875 r. nabyła tu 871 dzies. ziem. Szulginowa, wkrótce odprzedała Karpowiczowi Andrzejowi. 2.) **Z.,** kolonia, tamże, o 54 w. od Kijowa, 113 mk.

Zawałowszczyzna, folw. nad rz. Ptycą, w pow. bobrujskim, w pobliżu wsi Słopiszcze.

Zawałuski, pow. buczacki, ob. *Sawałuski.*

Zawały 1.) kol. i os. leś., pow. piotrkowski, gm. Łękawa, par. Bogdanów; kol. ma 4 dm., 40 mk., 42 mr.; os. 3 dm., 57 mr.; os. leś. 2 dm., 8 mk., 7 mr. dwor. 2.) **Z.,** wś. i os. leś., pow. iłżecki, gm. Błaziny, par. Grabowiec, odl. od Iłży 18 w.; wś. ma 6 dm., 40 mk., 14 mr.; os. leś. 1 dm., 2 mk., 30 mr. dwor. 3.) **Z.,** os., pow. szczuczyński, gm. Bełda, par. Rajgród.

Zawały 1.) karczma, pow. borysowski, przy drodze, ze wsi Mietcza do wsi Uchałody, w gm. Wielatycze. 2.) **Z.,** nad rz. Mużanką, lew. dopł. Berezyny, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wielatycze, o 18 w. od Borysowa; grunta lekkie. *Al. Jel.*

Zawały, uroczysko, pow. uszycki, przy drodze ze Żwańczyka do Nefedowiec, należy do klucza żwańczykowskiego.

Zawanice, wybud. w Rojowie, pow. ostrzeszowski, ma 1 dm., 5 mk.

Zawarcze, dobra, pow. newelski, własność Zenowiczów.

Zawarujewka, zaśc., pow. rzeżycki, własność Zawołoków, 38 dzies.

Zawaryna, las (wzn. 257 mt.), na obszarze Nowej Wsi, w pow. rudeckim.

Zawarynówka, szczyt górski (743 mt.), w Karpatach wschodnich, nad doliną pot. Libuhorki, w pow. turczańskim.

Zawarza, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Chroberz, odl. 13 w. od Pińczowa, ma 29 os., 252

mr.; wchodziła w skład dóbr Chroberz. W 1827 r. było 14 dm., 83 mk. W 1579 r. bisk. krak. płaci tu od 10 osad., 5 łan., 7 ubogich. (Paw., Małop., 218.)

Zawata, szczyt górski (641 mt.), nad Bystrzycą tyśmienicką (ob. t. I, 514).

Zaważna Poruba, ob. *Poruba* 2.).

Zawągródż, kol., pow. będziński, gm. Rokitno Szlacheckie; ma 4 dm., 19 mk., 20 mr. włośc.

Zawczesno, ob. *Samsieczno* 1.).

Zawda, niem. *Sawdin*, w dok. *Saudin*, *Sauden*, *Sawden*, dobra ryc., pow. grudziądzki, st. p. Nowe Jankowice (Koerberode), st. kol. Mełno, paraf. kat. Szynwałd; 749 ha (600 roli or., 45 łąk, 6 lasu); 1885 r. 14 dm., 36 dym., 196 mk. (40 kat. 156 ew.); z których na folw. Zawdę przypada 14 mk. i 2 domy; cegielnia, 85 krów fryskich, sprzedaż masła do Berlina, 1800 owiec do strzyży. Dziedzic v. Frantzius. Z. pojawia się w dok. od r. 1302 począwszy. Należała za czasów Krzyżackich do wójtowstwa rogozińskiego. R. 1444 nadaje te dobra, obejmujące 42 włók, w. m. Konrad v. Erlichshansen Jakuszowi Kaszubie na prawie magdeb., z wyższem i niższem sądownictwem, wyjąwszy drożne, z obowiązkiem jednej służby zbrojnej na koniu. Oprócz tego powinien pomagać przy budowach i na uznanie zwierzchności Zakonowi płacić 1 fenik koloński i funt wosku, nadto od każdego pługa po 1 korcu żyta i tyleż jęczmienia. R. 1601 sprzedaje Baltazar Wierzbowski połowę Zawdy Stan. Borowskiemu. Z wizyty Strzesza z r. 1677—72 dowiadujemy się, że folw. i wś podzielone były na trzy działy. Według taryfy z r. 1682 rozróżniano już cztery działy, które dzierżyli: Czarnołuski, Kiełpiński, Dulcius i Rokicki. Pierwsi płacili symplę, wynoszącą 4 gr., ostatni 12 gr. R. 1776 obejmowały tutejsze dobra 40 wł.; 15 włók posiadała Ludwika Ostrowska, 15 Kuckowski, 5 Sumowski i 5 Stan. Kosowski (ob. „Gesch. des Graudenzer Kr.“ v. Froehlich, I, 356).

Zawdzka Wola, al. *Zawada Wola*, niem. *Zawda Wolla*, wś, pow. grudziądzki, st. p. Nowe Jankowice, par. kat. Szynwałd; 138 ha (119 roli orn., 13 łąk); 1885 r. 52 dm., 86 dym., 357 mk. (263 kat., 94 prot.), ks. prob. Jeleński utrzymywał tu przed kilkoma laty własnym kosztem szkółkę katol. Teraz jest szkoła symultanna, do której uczęszczają i dzieci z poblizkiej Huty. *Kś. Fr.*

Zawele, os., pow. staromiejski, ob. *Posada* 4.).

Zawenty, dobra, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Wieksznie, o 68 w. od Szawel.

Zawełycki, osada w Wólce Mazowieckiej, pow. Rawa Ruska.

Zawerchy, al. *Za Wierzchami*, grupa domów w Starzawej, pow. mościski.

Zawereże, jezioro, w pow. newelskim.

Zawereże 1.) wś, pow. mohylewski, gm. Wendoroż, ma 30 dm., 235 mk. 2.) **Z.**, *Zawerezie*, dobra, pow. newelski, własność Reuttów, 577 dzies. Jest tu cerkiew paraf. Pokrowska.

Zawharek, chutor, pow. latyczowski, par. Latyczów.

Zawiat, niem. *Saviat*, dobra ryc., w Pomeranii, pow. słupski, par. kat. Słupsk, 594 ha. W 1885 r. 88 mk. ew., 6 kat.

Zawiazek, dwa obok siebie leżące zaśc. w pobliżu rzeki Wiazy, dopł. Czernicy, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Wierchmień, o 44 w. od Ihumenia, (par. katol.). Mają tu dziedzictwo szlachta Góreccy $3^1/_2$ włók. Miejscowość małoludna, grunta lekkie. *Al. Jel.*

Zawiązane Laszki, pow. rudecki, ob. *Laszki* 7.).

Zawichost, osada miejska, do r. 1867 miasto, na lew. wyniosłym brzegu Wisły, pod 50^0 48′ 17″ szer. płn. i 39^0 31′ 26″ dług. wschod. od F., wziesione 524 st. n. p. m., leży w pow. sandomierskim odl. 16 w. na półn.-wschód od Sandomierza, około 40 w. na wschód-połd. od krańcowej stacyi dr. żel. dąbrowieckiej w Ostrowcu, od Warszawy odl. 182 w., od Lublina 84 w., Krakowa 161 w. Składa się z właściwego miasta, z przedmieściami: Ludźmierz, Wójtowstwo, Rybitwy i Prosperów (dawne starostwo). Podczas gdy miasto zamieszkują przeważnie chrześcijanie, Prosperów jest osadą żydowską. Ogólny obszar miasta i gruntów miejskich wynosi 2259 morgów, z tego 731 morg. stanowi własność miasta (349 do kasy miejskiej), 50 morg. 211 pręt. były własnością klasztoru franciszkanów, 3 morgi 87 pręt. po klasztorze klarysek, 200 morg 192 pręt. należących do plebanii i 1273 morg 185 pręt. posiadłości mieszczan. Gleba piaszczysto-gliniasta, urodzajna. Pastwiska wspólne zajmują znaczną część obszaru. W mieście znajduje się obecnie: kościół parafialny, kościół po klasztorny, synagoga murowana, szkoła początkowa o 4 oddziałach, urząd gminny, urząd poczt. i tel., urząd celny (komora III klasy), apteka (od r. 1836), lekarz i weterynarz. Z zakładów przemysłowych istnieją: cegielnia, garncarnia, dwa piece wapienne, olejarnia. Są to drobne zakłady, z nieznaczną produkcyą. Rzemieślnicy (w 1887 r.) byli następujący: 4 kowali, 8 mularzy, 1 ślusarz, 10 stolarzy, 16 szewców, 6 piekarzy, 12 rzeźników, 1 rymarz, 3 stelmachów, 14 krawców, 1 powroźnik, 1 kominiarz, 3 młynarzy, 4 cieśli. Kasa osady miała w r. 1870 dochodu 3702 rs., rozchodu 3040; w 1887 r. było 2230 rs. dochodu, 2085 rs. rozchodu. Handel zbożem po otwarciu kolei dąbrowieckiej odwrócił się od osady. Do r. 1885 było 12 spichrzów zbożowych, a w r. 1887 już tylko pięć. W r. 1886 wyprawiono z Z. wodą do 3,000 korcy pszenicy, 400 żyta, 200 rzepaku, 1,300 jęczmienia, 200 grochu i 160 sążni kamieni wapiennych. Drobnych sklepów z towarami łokciowymi jest 90,

szynków 15. Targi odbywają się co poniedziałek.

Ulic jest 15, placów pustych 28, rynki dwa, domów drewn. 224, murow. 25, budowli publicznych 2 (urząd celny, dawniejszy magazyn solny, i dawny magistrat). Ludność stała osady w r. 1887 wynosiła 3948 dusz, w tej liczbie było 1547 chrześcian i 2401 żydów. Śród chrześcian było 6 prawosł. i 1 prot. W r. 1893 było 3985 mk. W r. 1827 było 296 dm., 2258 mk.

Nazwa. Forma „Zawichost“ przedstawia pewne trudności, jeżeli ją chcemy zaliczyć do jednej z grup nazw miejscowych. Pokrewnemi jej są niewątpliwie nazwy: Bydgoszcz, Radgoszcz, Ugoszcz, Trzebiegoszcz, Zelgoszcz; zachodzi jednak ta różnica, iż niema tu zmiękczenia końcowych spółgłosek źródłosłowu (gost), cechującego powyższe przymiotnikowe nazwy formowane od imion własnych: Bydgost, Radgost i t. p. Występuje zaś tu zmiększenie spółgłoski *g* na *h*, przechodzące w piśmie i wymawianiu na *ch*. W innej nazwie: „Zagość“ mamy znów odmienne zmiękczenie końcowych spółgłosek. Mimo to można z wielkim prawdopodobieństwem zaliczyć „Zawichost“ do grupy powyższych nazw. Hipoteza prof. Kawczyńskiego, wiążąca „Zawichost“ ze źródłosłowem nazwy „Wisła“ (por. „Dwie etymologie“ w „Ateneum“ z 1890 r.) niema trwalszych podstaw.

Z. leży na lewym, wyniosłym, stromo opadającym brzegu Wisły, w punkcie, w którym ta rzeka, dosięgnąwszy w swym biegu ku wsch.-płn. najdalej ku wschodowi wysuniętego położenia, zwraca się, pod wpływem parcia wlewających się powyżej Z. wód Sanu, więcej ku płn. i płn.-zach. Naprzeciw Z. po prawym brzegu ciągnie się rozległa, dość nizka równina, przez którą się przedziera ramię Wisły do którego uchodzi rzeczka Sanna. Jak Sandomierz dla obszarów lewego brzegu Sanu i puszcz prawego brzegu Wisły, tak znowu Zawichost dla obszarów prawego brzegu Sanu i wyżyny lew. brzegu Wisły, był ważnym punktem strategicznym i handlowym. Oba te grody stoją na straży krzyżujących się pod ich osłoną licznych dróg handlowych, łączących oszary wschodniego i zachodniego dorzecza Wisły. Lustracya z 1564 powiada o Z.: „Gościniec starodawny z Krakowa do Litwy i Rusi, który Król, J. Mość rozkazuje strzedz.“ Podczas wypraw na Ruś w epoce bolesławowskiej musiał Z. odgrywać ważną rolę. Liczne kępy ułatwiały tu przeprawę przez Wisłę. Gród tutejszy służył nieraz zapewne jako punkt koncentracyi wojsk wyprawianych ku wschodowi. Starożytna kaplica p. w. św. Maurycego, wzniesiona śród grodu, sięga swym początkiem pewno czasów Chrobrego. Wybór patrona, uczyniony może pod wpływem daru cesarza Ottona, włóczni z relikwią św. Maurycego, świadczy o strategicznej doniosłości tego punktu. Przy grodzie z dawna istnieć musiała przystań dla statków (pobór cła) i osada dość ludna, skoro potrzeba dla niej wcześnie bardzo założyć nowy kościół i parafię. W bulli Eugieniusza III z r. 1148, potwierdzającej posiadłości biskupów włocławskich, wymieniono jako ich uposażenie: kościół N. P. Maryi w Zawichoście „cum castro Lagow et decima ejus, aliisque appenditiis.“ O istnieniu kaplicy św. Maurycego dowiadujemy się z aktu (z r. 1191) wymieniającego posiadłości i dochody kollegiaty sandomierskiej, do której należała też „capella sancti Mauricij de Zawichosth cum suis redditibus.“ Dzięki swemu znaczeniu politycznemu i handlowemu Z. stanie się wcześnie ważnym centrem kościelnym. Już r. 1214, w dok. wydanym w Krakowie, występuje Jan archidyakon „zavichvostensis.“ Inny archidyakon Egidius bawi r. 1220 w Rzymie w sprawie obsadzenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Pierwszy kasztelan („Dobes comes de Zawychosth“) wystąpuje przy akcie Grzymisławy z r. 1229. Osada podzamkowa wcześnie otrzymuje prawo miejskie z urządzeniami niemieckimi. Aktowi Bolesława Wstydliwego, wydanemu r. 1250 w Z.. asystuje „Jassech scultetus de Zavichosth.“ W akcie fundacyi klasztoru, wydanym w Korczynie dnia 2 marca 1257 r., powiedziano „Ipsum Zawichost jure theutonico locatum cum utilitatibus et piscacione Visle“ (Kod. dypl. pol., I, 78). Zapewne nadanie prawa niemieckiego nastąpiło wkrótce po zniszczeniu osady przez Tatarów w czasie napadu r. 1241. Z późniejszych znacznie danych (Lib. Ben. Długosza) dowiadujemy się, że miasto ma 44 łany, z tych 20 łan. dają dziesięcinę kościołowi św. Trójcy, a 24 magistrom u św. Floryana w Krakowie (wartości do 15 grzyw.) a poprzednio kancelaryi książęcej poznańskiej. Napad tatarski, osierociwszy wiele rodzin poległych w bojach rycerzy, podsunął księciu Bolesławowi, za poradą zapewne otaczających go pobożnych niewiast, myśl założenia klasztoru, który by służył też za miejsce przytułku dla osieroconych, samotnych, biednych kobiet. W dniu 18 kwietnia 1255 r. w orszaku duchowieństwa, śród którego występuje Wernerus, kanonik „s. Marie in Zawichost,“ i liczni dygnitarze świeccy, ks. Bolesław dla dobra duszy księcia Leszka, księżny Grzymisławy i Kunegundy, funduje w Z. „opido nostro,“ szpital „ad usum monasterii ordinis pauperum dominarum sancti Damiani Asisii... et sustentationem infirmorum et egenorum.“ Na uposażenie, prócz wielu wsi (25?) przeznacza książę 6 łanów pod Zawichostem, dwa działy „in Przezwod“ (zapewne z drugiej strony Wisły przy przeprawie), grzywnę złota z cła zwanego „brona,“ 40 grzyw. srebra z salin Bochni i wartość koryta soli z Wieliczki (Kod. małop., II, 100). W dwa lata potem, r. 1257 dnia 2 marca w Korczynie, wydaje Bolesław nowy dokument fundacyi kla-

sztoru dziewic zakonu św. Klary którego przełożoną czyni siostrę swą Salomeę („regina quondam galicie“). Akt ten różni się od poprzedniego szczegółami uposażenia, a głównie nadaniem klasztorowi miasta Zawichosta, osadzonego (świeżo zapewne) na prawie niemieckiem. Jeszcze dnia 9 marca 1259 Prandota, biskup krakow., uposaża ten klasztor nadaniem 20 grzyw. z dziesięciny solnej w Bochni, tymczasem już 3 maja tegoż roku ks. Bolesław nadaje wieś Sułkowice siostrze swej Salomei, założycielce klasztoru w Skale. Z aktu papieża Aleksandra IV, wydanego r. 1260 dowiadujemy się, że gdy klasztor i szpital w Zawichoście dla niebezpieczeństwa ed Tatarów nie mogły się rozwijać, przeto zbudowano drugi klasztor i szpital w miejscu zwanem „Lapis sancte Marie“ (Skała), gdzie przeniosły się siostry. W r. 1262 potwierdza ks. Bolesław dla nowego klasztoru przywileje dane dawnemu. Mimo to w tymże roku Bolesław, ks. wielkopolski, nadaje trzy wsi klasztorowi w Zawichoście. Widocznie więc przenosiny jeszcze nie zupełnie były dokonane wtedy. W związku z klasztorem żeńskim zostaje założenie klasztoru męzkiego franciszkanów. Już w r. 1252, gdy Bolesław wydaje w Z. przywilej dla klasztoru w Busku, spotykamy przy jego boku franciszkanina Bartłomieja z Pragi. Zapewne po założeniu szpitala i klasztoru żeńskiego, obsadzono dla obsługi kościoła kilku braci minorytów. Długosz opowiada, iż pierwotnie miało być 12 braci, dla których wzniesiono osobny klasztor. Kościół był wspólny. Po przeniesieniu siostr do Skały, klasztor męzki, jako żyjący z jamużny, nie mając swego uposażenia, podupadł, ilość braci zmniejszyła się znacznie. W połowie wieku XV mieli oni tylko pół łanu ziemi (danej im w jałmużnie), jeden ogród przy klasztorze i winnicę, z której otrzymywali wino na użytek kościelny. Podczas gdy pierwotna kaplica św. Maurycego stała się kościołem parafialnym dla wsi leżących z drugiej strony Wisły a należących do grodu, to miasto miało swą parafię przy kościele N. P. Maryi a wreszcie rozwijające się przedmieścia i wsie podmiejskie, utworzyły nową parafię podmiejską przy kościele św. Trójcy. Wiek XIII i XIV są epoką największej pomyślności w dziejach Z. Już w połowie XV w. Długosz uważa to miasto jako upadłe, zbiedniałe „magnum quondam Poloniae, nunc vere ignobile oppidum.“ Do pomyślności tej przyczynia się zapewne głównie ruch handlowy, który następnie przeniesie się do innych osad nadwiślańskich wraz z powstaniem nowych dogodniejszych dróg lądowych i rozwinięciem się innych osad nadwiślańskich, jak Sandomierz, Kraków, Kazimierz. Obok tego ożywia i bogaci osadę częsta bytność dworu książęcego. W 1234 r. Bolesław Wstydliwy, wydostawszy się Sieciechowa, gdzie go uwięził Konrad, pospiesza zająć Z. i Sandomierz, by na tych dwu grodach oprzeć swą niezależność. Niejednokrotnie gości tu i swą życzliwość dla miasta stwierdza fundacyami pobożnemi. Tu umiera i zostaje pogrzebioną matka księcia Grzymisława, siostra jego Salomea jest przełożoną nowo założonego klasztoru. W r. 1264 wyruszając na Jadźwingów gromadzi swe wojska w Z. W latach 1282 i 1285 Konrad, ks. mazow., przy poparciu panów małopolskich zajmuje Z. i Sandomierz, lecz zostaje wyparty przez Leszka Czarnego. Tatarzy powtórnie pustoszą Z. w r. 1258 (1260?). Z posuwaniem się kresów państwowych ku wschodowi i wytworzeniem nowych centrów handlowych nad Wisłą i Sanem, Z. straci swe znaczenie strategiczne a po części i handlowe. Kazimierz Wielki buduje zamek w Solcu (należącym do kasztelanii zawichoskiej jak o tem świadczy kronika Janka z Czarnkowa) i zakłada Kazimierz nad Wisłą. Dla podtrzymania upadającego wtedy widocznie Z. król zakupuje wójtowstwo zawichoskie ze wsią Sobótką, młynem i połową jatek, i przyłącza do grodu. Toż samo czyni z łaźnią, dającą 2 grzyw. czynszu. Miało to widocznie nagrodzić utratę dochodów grodu w skutek zmniejszonego ruchu handlowego. O zamożności wsi Sobótki świadczy wysoka wartość dziesięciny (do 40 grzyw.), jaką dawała kościołowi w Solcu. Ludwik węgierski w swym akcie z r. 1374 wymienia Z. w liczbie głównych grodów sądowych. Zamek tutejszy powstrzymuje w r. 1376 najazd Litwinów pod wodzą Kiejstuta i Lubarta, pustoszących obszary praw. brzegu Wisły aż po San. Wciągu XV w. spotykamy nowe pojawy upadku osady, stwierdzające podanie Długosza. Oto Michał z Czyżowa, kasztelan sandomirski „tenutarius castri zawichostensis“, gospodaruje sobie w zamku i mieście dla własnej jedynie korzyści. Rozbiera on w r. 1412 mury klasztoru i kościoła (po klaryskach) i z cegły tej wznosi sobie zamek w Czyżowie (odl. 10 w. od Zawichosta). Król Władysław Jagiełło dowiedziawszy się o tem kazał go więzić i polecił odbudować rozebrane mury. Długosz w innym miejscu dodaje, iż za jego czasów stały jeszcze szczątki murów klasztornych („cujus adhuc extant reliquiae“). Istniejąca przy kaplicy zamkowej parafia dla wsi zawiślańskich przeniesioną zostanie w połowie XV w. do Borowa za Wisłą, za staraniem magistra Mateusza z Odolina, ówczesnego plebana. Ludko z Tokar, scholastyk sandomierski, nadał parafii dochody, które wchodziły w skład jego uposażenia, co potwierdził biskup krakowski Jan syn Ludka. W r. 1500 Tatarzy spustoszyli okolice Z. Według lustracyi z r. 1564 było 126 domów płacących po 2 gr., 4 jatki rzeźnicze dawały po kamieniu łoju topionego, 8 palących gorzałkę po 7 gr., była też słodownia i łaźnia. Miasto jest własnością klasztoru św. Andrzeja w Krakowie, który z nadanych sobie pierwotnie wsi wiele

utracił w różny sposób. Niektóre osady zabrała Wisła, inne spustoszały i porosły lasem. Mając prawo użytkowania z lasów, czyni w nich klasztor wedle lustratorów wielkie spustoszenie, skutkiem czego brak na potrzeby zamku. Cło zamkowe upada, bo „spust miedzi i ołowiu bardzo rzadki“. Kasztelan pobierając trzeci grosz z cła wodnego obowiązany był naprawiać drogi dojazdowe do Wisły (od rzeki Sanny do wsi Kosin) i utrzymywać most na Sannie, tudzież dwa mniejsze. Pod zamkiem był młyn na rz. Sannie i staw zarosły trzciną, nie dający pożytku. „Zamek murowany na quadranguł, dwie stronie wybudowane gmachy, a na drugich dwu stronach tylko blanki na murze. Jedna strona ku bramie porysowana i trzy rysy od fundamentu aż do wierzchu. Przygródek izbicami drzewianemi opasany, bardzo wątły. Brzeg Wisły w jednym rogu zamku potrzebuje opatrowania. Trzeba narożne węgły u gmachów wszystkie filary nowemi podjechać“. W zamku mieszkali: podstarości, prebendarz, klucznik, woźnica i kucharz. Regestra pobor. z 1578 r. przedstawiają jeszcze smutniejszy obraz. Z opłaty szosu wpływa tylko 16 zł., tyle co i w biednej Słupi, podczas gdy w Opatowie jest 128 fl. a w Pokrzywnicy 48. Rzemieślników wszystkich podano 29, komorników 19 (po 6 gr.), hultaj 1 ubogi, 1 palący gorzałkę, 6 łanów miejskich. Ogółem wpływu było 41 fl. 6 gr., gdy współcześnie w Sandomierzu wpływało 438 fl. 7 gr. Z potwierdzenia przywilejów miasta przez Stefana Batorego w r. 1578 dowiadujemy się, że miasto ma dwa murowane kościoły i klasztor franciszkanów murowany, 14 jatek rzeźniczych (z tych pół królewskich, pół klasztoru św. Andrzeja), dających po kamieniu łoju. Do miasta należy 44 łanów, z których ci co piwo warzą dają zakonnicom św. Andrzeja po pół grzyw. czynszu, ci co nie warzą piwa po wiardunku. Od domu płacą po groszu. Dają dziesięcinę snopową, lecz wolni są od konopnej. Upadające miasto do reszty zniszczyli Szwedzi. W połowie kwietnia 1657 r. nadciągnął tu Karol Gustaw wraz z Jerzym Rakoczym i hr. Waldeck'em, prowadzącym posiłki elektora brandeburskiego. Po wystawieniu mostu na Wiśle przez cztery dni przeprawiało się wojsko, liczące do 70000 ludzi. Według lustracyi z r. 1659 „po zniesieniu ogniem nieprzyjaciela znajduje się osiadłych dymów 30 (dają fl. 2), jatek rzeźniczych królewskich 2. Łaźnia spalona. Zamek przez nieprzyjaciela jest ogniem zniesiony, niektóre izby ponakrywane. Armaty żadnej przy nim niemasz“. Uchwałą sejmową w r. 1678 postanowiono: „rudera zamczyńskie, które extant pod Zawichostem a reparowane być nie mogą, rozebrać na murowanie kościoła przy Sendomirzu“ (dla reformatów). Reszty murów zabrał w r. 1813 wielki wylew Wisły, która wtedy zniosła kępę zamkową, torując sobie nowe koryto. Ta kępa musiała być dość rozległą, gdy według opowieści Kochowskiego rozłożyło się tu w r. 1663 obozem wojsko skonfederowane dla odbioru żołdu zaległego, pod wodzą Stefana Świderskiego. „Bujne łąki miejsce sposobne do założenia obozu czynią“. Jeszcze w końcu XVII w. Lanckoroński, podkomorzy podolski a starosta zawichoski, chcąc podnieść upadłą osadę, uzyskał od Jana III przywilej na założenie miasta nowego na łanie zw. Łapiguz. Miasto miało się zwać Starostów, Zawichost bowiem był własnością klarysek krakowskich, które pobierały ztąd czynsze, przytem niewolno było osiadać tu żydom, bez których nie mógł się podnieść handel. Lanckoroński zmarł jednak nie dokonawszy dzieła. Wskutek tego w r. 1701 Hieronim Załuski, kaszt. rawski, ststa zawichoski, otrzymuje od Augusta II ponowienie przywileju, przyczem pozwala król przybrać więcej łanów pod osadę, nadaje prawo chełmińskie, 4 jarmarki i targi tygodniowe co czwartek. Potwierdza to August III w r. 1738 a Stanisław August w r. 1765 podnosząc liczbę jarmarków w „Starostowie“ do ośmiu. Lustracya z 1789 r. zwie osadę: „Prosperów“ (od Prospera Załuskiego, kuchmistrza litew., ststy zawich.), Ludność składają sami żydzi, mający swe domy. Dom starościński (ratusz) z drzewa nowo wybudowany. „Placowe czyni zł. 210, arenda z ratusza i z krupką zł. 2400“. Lustratorowie nakazują targi odbywane tu w dni świąteczne i niedzielne przenieść na inne dni powszednie. Z osiedleniem się żydów wzrósł ruch handlowy, polegający na wywozie zboża i wapna drogą wodną. Powznoszono spichrze zbożowe czy może odbudowano dawniejsze i wzmogła się eksploatacya wapna z pokładów tworzących wzgórza zalegające obszary miejskie. Ślady przeszłości zacierały się coraz więcej. Resztki zamku zabrała Wisła, stary kościół parafialny p. w. N. P. Maryi popadł w ruinę tak, że na jego miejscu wzniósł nową zupełnie świątynię w r. 1738 ksiądz Józef Lange, archidyakon zawichoski. I ten drugi kościół dla porysowania się sklepienia został zamknięty w r. 1804 i zamieniony na magazyn wojskowy a nabożeństwo przeniesiono do klasztornego kościołka, który zniszczony w czasie przechodu Szwedów, był na nowo poświęcony w r. 1663. W r. 1829 po dokonaniu restauracyi otwarto na nowo kościół parafialny, który na mocy bulli papiezkiej z r. 1148 pozostawał do r. 1818 pod władzą biskupów kujawskich. W r. 1820 wcielono do miasta, które przeszło na własność rządu, przyległe miasteczko Prosperów. W r. 1867 miasto zamienione zostało na osadę. W miejsce magistratu zarząd gminy objął wójt wybieralny. Jedynym zabytkiem przeszłości jest kościół po zniesionym w r. 1864 klasztorze franciszkanów. Przebudowy zatarły

jednak pierwotne cechy budowli. Przechowywał się tu grobowiec ks. Grzymisławy z napisem: „Illustrissima Grimislava ducissa, mater incliti Boleslai ducis Cracow. et Sandom., fundatrix loci istius, hic jacet humata, regnat cum Christo beata. A. D. MCCLVIII, die VIII novembris“. Jeszcze Niemcewicz, przelotnie zwiedzający Zawichost, powiada, iż znalazł tu grobowiec zastawiony bocznym ołtarzem, czyjby to był pomnik nie mówi. Napis grobowy podaje „Starożytna Polska“ bez wskazania źródła. Obecnie grobowiec ten nie istnieje. Według rocznika krakowskiego pochowanym był przy tym kościele („in monasterio fratrum minorum“) głośny Dymitr z Goraja w r. 1400. O ubóstwie klasztoru rozwodził się Długosz. Niemcewicz znalazł tu w r. 1820 tylko jednego zakonnika. To więc co podaje „Staroż. Polska“ z niewiadomego źródła, iż gmachy klasztorne miały charakter twierdzy, z murami i basztami i ztąd zwane były: conventus duodecem propugnaculorum“, wygląda na legendę, nie mającą faktycznej podstawy. Drugi kościół paraf. p. w. św. Trójcy istnieje dotąd jako parafia dla wsi podmiejskich, na obszarze folwarku noszącego nazwę: Trójca (ob.). Opis Z. z ryciną podały „Kłosy“ (t. XI, Nr 263).

Kasztelania zawichoska, jedna z najważniejszych w XIII w., straciła stopniowo znaczenie i zeszła następnie do kategoryi t. zw. mniejszych. Pierwszym znanym kasztelanem jest „Dobes comes de Zawychosth“ w akcie Grzymisławy z r. 1229. Po nim idą znani: Sulislaus (1256), Martinus (1268), Groth (Grotco) w latach od 1358 do 1363, Pełka (1364—70), Nicolaus (1375—1386), Imramus (1393—1403), Kuropatwa z Łańcuchowa (1416), Warsius de Samborzec (1438), Marcin Bogoria Skotnicki (1505). Z późniejszych zasługuje na wzmiankę Jerzy Konarski (przy końcu XVII w.), ojciec głośnego reformatora, Stanisława.

Starostwo zawichoskie, pierwotnie grodowe, znajdowało się w wdztwie i pow. sandomierskim. Podług lustracyi z r. 1619 składało się z miasta Z. i wsi: Sobótka i Janiszów. Sześć wsi poblizkich obowiązane były do robocizny dla zamku. Granice jego kopcami oznaczono w 1629 r. przez Kacpra Maciejowskiego, kasztelana lubelskiego a starostę miejscowego. Według lustracyi 1659 r. należały do niego wsi: Sobótka, Janiszów z folw. Borów, Ostrów, Kosin, Mniszek, Przyłęgi, Gąsiory, z czasem pozostały 2 pierwsze, reszta zaś obowiązaną była tylko do robocizny przy naprawie zamku. Starostą ówczesnym był Jan Andrzej z Raciborska Morsztyn, referendarz król., za przywilejem Króla JMci, po śmierci Andrzeja Gniewosza, łowczego królewskiego, d. 2 Januar. 1656 danym „vigore Privilegii Juris Communicativi“ Katarzynie Gordon margrabinej z Huntiley, referendarzowej K. „advitalitium competit“ na starostwie zawichoyskim a ten przywilej dany jest Varsaviae 17 Aug. 1659 r. Dochodu czyniło naówczas $113^1/_2$ złp. i 16 gr. (Manuskrp. bibliot. hr. Krasińskich). O Bartłomieju Ożarowskim podstarościm i Janie Ożarowskim staroście, wspomina Paprocki (Herby, str. 547). W końcu XVIII w. trzyma starostwo Lanckoroński, podkom. podolski. W r. 1771 posiadał je Ignacy Załuski, wraz z żoną Maryą z Dębińskich, którzy opłacali kwarty złp. 2577 gr. 15, a hyberny złp. 1890 gr. 25. Na sejmie z r. 1773 Stany Rzpltej nadały te dobra w posiadanie emfiteutyczne Hadziewiczowi, podsędkowi sandomier., wraz z gruntem Makowiska i młynem. Wkrótce jednak zmienić musiały posiadacza, skoro lustracya 1789 r. wyraża: „Ststwa jest posessorem Franciszek Xawer de Puget od 1773 r. Pod miastem na górze zdawna Starostwem zwanej, rezydencya częścią drewniana, częścią murowana, w niej sala i pokojów 6: ogród włoski i sadek spory. Oficyna murowana dobra i porządna; stajnie 2, stodoła, browar, szpichlerz nad Wisłą murowany o 2 kondygnacyach“ (Ustęp o starostwie opracował M. R. Witanowski). *Br. Ch.*

Zawicie 1.) mylnie na mapie sztabowej *Ziawaczje*, własność ziemska, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. i gm. Parycze, o 40 w. od Bobrujska, należy do całej gromady osiadłych tu starowierów, ma około 34 włók. Miejscowość poleska, grunta lekkie. 2.) **Z.** al. *Zawitaja*, osada, pow. nowogródzki, przy samej granicy pow. słuckiego, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodziej, o 67 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Zawiciec, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Zaczyste, o 18 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Zawiczele, *Zawieczele*, *Zawieczeły*, wś i fol. nad Wydrenką, pow. lepelski, gm. Białe. Wś ma 29 dm., 218 mk., cerkiew paraf., p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1830 r. przez Lissowskich; folw. 3121 dzies. ziemi dworskiej. Należał dawniej do Lissowskich, dziś Szneja.

Zawidcze, mylnie *Zawilcze* i *Zawicze*, wś, pow. brodzki, 32 klm. na płn.-zach. od Brodów, 10 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Łopatynie. Na płn. leży Mikołajów, na wsch. Smarzów i Szczurowice, na płd. Nowostawce i Rudka (przysiołki Laszkowa) i Kustyń, na zach. Rudenko Lackie i Uwin. Środkiem wsi płynie pot. Łoszówka (dopł. Styru). W jego dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 521, łąk i ogr. 6, past. 11, lasu 734 mr.; własn. mn. roli or. 687, łąk i ogr. 146, past. 5 mr. W r. 1890 było 141 dm., 874 mk. w gm., 10 dm., 62 mk. na obsz. dwor. (768 gr.-kat., 108 rz.-kat., 60 izr.; 783 Rus., 93 Pol., 60 Niem.). Par. rz.-kat. w Szczurowicach, gr.-kat. w miejscu, dek. chołojowski, archidyec. lwowska. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła je-

dnoklasowa z jęz. wykł. rusińskim, założona w r. 1859 i kasa pożyczk. gm. z kapit. 448 złr. Zawideckie starostwo niegrodowe, w wojew. bełzkiem, pow. ruskim, podług spisów podskarbińskich składało się w r. 1771 ze wsi Zawidcze z przyległościami. Posiadał je w tym czasie Kasper Sierakowski, cześnik biecki, opłacając kwarty złp. 450 gr. 8, a hyberny złp. 41 gr. 20. Po zagarnięciu dóbr narodowych przez rząd austryacki dn. 10 stycznia r. 1786, Z. zamienione zostały w 1790 r. wraz z ststwem ostrowskiem za dobra Cerkówna, Słoboda i inne dziedziczne, należące do Stefana i Tomasza Szumlańskich. *Lu. Dz.*

Zawidczyce, *Zawidczycy* 1.) wś i dobra w pobliżu kotliny Piny, pow. piński, na Zarzeczu, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Chojno, o 7 w. od Pińska (par. katol.), par. prawosł. Miastkowska. Wieś ma 46 osad; kaplicę katol. par. Pińsk. Była tu dawniej cerkiewka, lecz dla starości została zniesiona (Opis, epar. minsk. Archim. Mikołaja, str. 285). W r. 1495 Z. stanowiły dobra kn. pińskich i ks. Marya oddaje tu 4 poddanych dworzaninowi swemu Sieńkowi Hołowce. W r. 1510 kn. Teodor Jarosławowicz dał w Z. dworzyszcze słudze swemu Atanazemu Samojłowiczowi, który potem w r. 1547 odprzedał je rzeczonemu Sieńkowi Hołowce (ob. Rewizya Puszcz, str. 251, 261, 262). Następnie Z. należały do bazylianek pińskich, kupione przez ksienię Eufrozynę Tryzniankę (ob. t. VIII, 172). Obecnie od dość dawna właścicielami folw. Z., mającego 26 włók, są Czechowscy. Drugi fol. Z., około 33 włók, dostał w r. 1840 urzędnik Siergiej Cenin, dziś ten folwark jest własnością Kagla. Mają tu też drobne posiadłości szlachta: Polikowscy (1 włókę) i Soczkowscy ($^1/_4$ włóki). Grunta lekkie, łąk obfitość, miejscowość nizinna, podlegająca zalewom. 2.) **Z.,** zaśc. i fol., pow. piński, w 1 okr. pol. Pohost Zahorodny, gm. i par. praw. Pińkowicze, par. katol. Pińsk (o 10 w.). *A. Jel.*

Zawidna, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ziembin, o 36 w. od Borysowa, ma 7 osad; miejscowość leśna, wzgórzysta. *A. Jel.*

Zawidów, wś, w par. Wróblew (dziś pow. sieradzki). Już na początku XVI w. stała pustką. Dziesięcinę dawano kolegiacie uniejowskiej (Łaski, L. B., I, 417). Obecnie nie istnieje.

Zawidów 1.) wś nad rzką Wilszką, dopł. Zbyteńki, pow. ostrogski, gm. Kuniew, par. praw. Międzyrzecz (filia Luciń al. Lucyn, o 2 w.), na płd.-zach. od Ostroga. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1508 r. należy do włości ostrogskiej ks. Konst. Ostrogskiego, wwdy wołyńskiego, który płaci ztąd z 5 dym., 2 ogr., 1 koła waln. (Jabłonowski, Wołyń, 80). 2.) **Z.,** wś skarb. nad rzką Rudą, pow. włodzimierski, gm. Poryck, ma 73 dm., 508 mk., cerkiew paraf. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1570 r. wś Z. trzyma w zastawie Michaiło Serbin. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1577 r. własność Iwana Czaplicza Szpanowskiego, wojskiego pow. łuckiego, który płaci ztąd z 44 dym. półdworz., 11 ogrod. W 1583 r. należy do Prusinowskiej, podstoliny wołyńskiej, która płaci z 35 dym., 10 ogr., 1 koła waln. (Jabłonowski, Wołyń, 24, 74, 91). *J. Krz.*

Zawidowice, wś, pow. gródecki, 9 klm. na płd. od sądu pow. i urz. poczt. w Grodku pode Lwowem. Na płn. leżą Uherce Niezabitowskie i Czerlany, na wsch. Porzecze Gródeckie, na płd.-wsch. Porzecze Zadwórne (w pow. rudeckim) i Zaszkowice (w pow. gródeckim), na płd.-zach. Chyszowice (w pow. rudeckim). Płd. część obszaru przepływa pot. Zaszkowicki (dopł. Wereszycy). Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru. Własn. więk. ma roli or. 644, łąk i ogr. 207, past. 16 mr.; wł. mn. roli or. 1320, łąk i ogr. 492, past. 105 mr. W r. 1890 było tu i w przys. Weismanówka 161 dm., 831 mk. w gm., 8 dm., 79 mk. na obsz. dwor. (840 gr.-kat., 36 rz.-kat., 30 izr., 4 in. wyzn.; 856 Rus., 54 Pol.). Par. rz.-kat. w Gródku, gr.-katol. w miejscu, dek. gródecki. Do par. należą Zaszkowice. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła 1-klas. Dokumentem wydanym dnia 27 wrześn. 1667 r. w Krakowie, zawiadamia król Jan Kazimierz poddanych wsi Zawidowice, Zaszkowice itd., że wsi te i nadal do starostwa gródeckiego należą, i poleca im słuchać starosty Jana Gnińskiego (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 419, str. 2160). Dnia 30 maja 1683 r. w Warszawie daje Jan III Janowi Kondratowiczowi i synowi jego Fedorowi popostwo w Zawidowicach (l. c., C., t. 450, str. 1940). Dok. wydanym dn. 5 grudnia 1752 r. w Warszawie nadaje August III Bazylemu i Jerzemu Sakramenckim, Janowi i Piotrowi Hajdukowskim dochód na łanie wybranieckim we wsiach starostwa grodeckiego Kołbiewiowicach (t. j. Kołbajowicach) i Zawidowicach (l. c., C., t. 565, str. 33). *Lu. Dz.*

Zawidowice 1.) wś gosp., w pow. pleszewskim, ma sąd, urz. okr. i st. cyw., st. kol. żel., pocztę, szkołę i par. ewang. w Pleszewie, paraf. kat. w Grodzisku, szkołę katol. w miejscu. Obszaru 289 ha, 33 dym., 252 dusz (34 prot.). 2.) **Z.,** fol. do Lenartowic, w temże położeniu, 9 dym., 131 dusz. Na obszarze Z. zachowały się nazwy pól: Borsko, Pietrzyca, Kałek, Glinianki, Tominiec, Szadykierz, Gołębnik, Kępy, Włoski, Gaj, Lipówki.

Zawidówka, rzeczka, w dawnym pow. kleckim, dziś pow. słucki, wspomniana w dokum. XVI w. (ob. Piscew. Kn., str. 559). *A. Jel.*

Zawidówka 1.) wś, pow. homelski, gm. Popówka (o 4 w.), 182 dm., 1091 mk., cerkiew paraf. drewniana, szkoła ludowa, zapasowy śpi-

chlerz gminny, garbarnia z produkcyą na 150 rs. rocznie, 3 wiatraki. 2.) **Z.,** wś, pow. klimowicki, gm. Zabiełyszyn, ma 19 dm., 128 mk.

Zawidówka, przedmieście Sambora.

Zawidowo, wś włośc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca, okr. wiejski i dobra skarbowe Bujwidy, 16 dusz rewiz.

Zawidowo, węg. *Zavidfalva*, wś, w hr. beregskiem (Węgry), ma kościół paraf. gr.-kat., 857 mk.

Zawidowskie Porzecze, ob. *Porzecze* 4. (t. VIII, 837).

Zawidugiery, oś. leś., pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Puńsk, odl. od Sejn 14 w., leży przy wsi Buda Zawidugierska. W 1827 r. 1 dm., 8 mk.

Zawidwy, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 70 w. od Nowoaleksandrowska.

Zawidz 1.) *Kościelny*, wś i fol., pow. sierpecki, gm. Kossemin, par. Zawidz, odl. 15 w. od Sierpca, ma kościół par. drewniany, urząd gminny, karczmę, 31 dm., 340 mk., 1350 mr. folw. i 104 włośc. Na obszarze wsi napotkano cmentarzysko przedhistoryczne. Kościół parafialny niewiadomo kiedy założony. Istnieje już w r. 1578. Wtedy we wsi ma Stan. Biruka 2 łany km., 2 zagr. z rolą, Stan. Głowa $^1/_2$ łanu, warzy gorzałkę. Pleban ma $^1/_2$ łanu (Pawiń., Mazow., 41, 51), Obecny kościół drewniany wzniesiony był w r. 1606. Parafia Z., w dek. sierpeckim (dawniej raciązki) ma 2121 dusz. 2.) **Z.** *Mały*, wś i dwa folw., pow. sierpecki, gm. Koziebrody, par. Zawidz, odl. 15 w. od Sierpca, ma 22 dm., 171 mk., 1150 mr. W r. 1827 było 16 dm., 166 mk. W r. 1889 folw. Z. Mały lit. A. rozl. mr. 375: gr. or. i ogr. mr. 228, łąk mr. 97, past. mr. 33, nieuż. mur. 17; bud. mur. 3, drew. 8, pokłady torfu. Wś Z. Mały os. 20, mr. 128. Fol. Z. Mały lit. B., oddzielony od dóbr Zawidz rozl. mr. 180: gr. or. i ogr. mr. 132, łąk mr. 2, past. mr. 19, lasu mr. 22, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, drew. 7. W r. 1578 we wsi Zawidz Parva płaci Marcin Karski od $5^1/_2$ łan. km, tenże z działu Kowalewskiego od 2 łan., 3 zagr. z rolą i 1 rzem. (Pawiń., Mazow., 41). 3.) **Z.** *Żabowo*, wś, pow. sierpecki, gm. Koziebrody, par. Zawidz, odl. 17 w. od Sierpca, ma 16 dm., 178 mk. W r. 1827 było 7 dm., 91 mk. W r. 1887 fol. Z. Żabowo rozl. mr. 981: gr. or. i ogr. mr. 562, łąk mr. 330, pastw. mr. 63, nieuż. mr. 27; bud. mur. 4, drew. 12; pokłady torfu. Wś Z. Żabowo os. 22, mr. 54; wś Budy Pieńszczyzna os. 6, mr. 136. W r. 1578 jest tu pięć działów, mających 8 łan., 9 zagr. z rolą, 3 rzem., wiatrak, prawo warzenia piwa przy 3 działach a przy jednym palenie wódki. Prócz tego Stanisław Mojżeszowicz ma 1 łan bez kmieci i 1 zagr. (Paw., Mazow., 41, 51).

Zawidza, wś, pow. sandomierski, gm. i par. Łoniów, odl. od Sandomierza 23 w., ma 22 dm., 148 mk., 147 mr. dwor. i 153 mr. włośc. Folw. wchodzi w skład dóbr Łoniów. W 1827 r. było 17 dm., 115 mk. W połowie XV w. dziedzicem wsi Gniewosz Wnorowski h. Strzegomia. Łany km., karczma z rolą i młyn z rolą dają dziesięcinę, wartości do 2 grzyw., biskup. krakow. (Długosz, L. B., II, 346). W r. 1578 własność Jana Gniewosza, w dzierżawie Bartłomieja Pełczyckiego, ma 11 os., $2^3/_4$ łan. km., 1 kom., 6 ubog., 1 rzem. (Paw., Małop., 167).

Zawidza, kol. nad stawem utworzonym przez rzkę Olszynkę, pow. odolanowski, ma urz. okr., par. kat., sąd okr. w Odolanowie, urz. st. cyw., pocztę, szkoły i par. ewang. w Czarnym Lesie, st. kol. żel. w Antoninie, 4 dym., 38 dusz. 2.) **Z.,** kol. należąca do wsi Świeka, w temże położeniu, st. kol. żel. w Ostrowie, 5 dym., 40 dusz.

Zawidze 1.) jeziorko na płd.-zach. Odolanowa. 2.) **Z.,** pustkowie w temże położeniu. 3.) **Z.,** pustka pod Ostrzeszowem.

Zawidzicze, dobra nadjez. Lepelskiem, pow lepelski, gm. Woroń (o 10 w.), własność Kuścińskich, 1180 dzies. Jest tu kaplica katol. murowana par. Lepel, fundacyi Kuścińskich. Własność niegdyś kn. Hołowczyńskich, z których Aleksander i Halszka z Wołowiczów, kasztel. żmujdzcy, sstowie lidzcy, sprzedają Andrzejowi Niemirze. Jego synowie Aleksander i Andrzej sprzedają w 1608 r. Z. Janowi Zborkowskiemu. W 1622 r. dziedzicami byli Krzysztof i Jan Zborkowscy; w 1645 r. własność Anny i Reginy Huszczów oraz Zofii Leńkiewiczowej, w 1646 r. Piotra Huszcza, 1666 r. Jana i Samuela Huszczów. D. 7 kwiet. 1689 r. spalił się dom mieszkalny. W 1707 r. własność Stefana Huszczy, 1742 r. Jana i Antoniego Huszczów; w 1775 r. Aleksander Korsak sprzedaje Z. Tadeuszowi i Michałowi Korsakom, Tadeusz zaś Korsak odstępuje Świackim. Teofila z Korsaków Wysocka sprzedaje część Z. Michałowi Korsakowi. W 1776 r. Ignacy Świacki zrzeka się Z. na rzecz Kazimierza Świackiego. Od Świackich dobra te przechodzą do Stefana Kuścińskiego. W miejscowem archiwum znajdują się dokumenty odnoszące się do dóbr, poczynając od początku XVII w. *A. K. Ł.*

Zawidzinienta, *Zawidzinięta*, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Niestaniszki, okr. wiejski i dobra Chomińskich Dobrowlany, o 47 w. od Święcian, 32 dm., 271 mk. katol. (w 1865 r. 129 dusz rewiz.); zarząd gminy.

Zawieciszki, *Zawietyszki*, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Kukuciszki (o 14 w.), okr. wiejski Puczkarzyszki, 2 dusze rewiz.; należy do dóbr skarb. Inturki.

Zawieczele, ob. *Zawiczele.*

Zawiejka, ob. *Zawujki.*

Zawiel, wś włośc. i ferma skarbowa nad Wilią, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i

okr. wiejski Wojstom (o 12 w.), o 86 w. od Święcian, 1 dusza rewiz.

Zawiel, potok, lewy dopływ Ryjaka, w pow. krośnieńskim.

Zawielce, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 17 w.), okr. wiejski Sokołojcie, o 65 w. od Wilna, 16 dm., 118 mk. katol. (w 1865 r. 54 dusz rewiz.); należała do dóbr Bogdaniszki, Dąbrowskich.

Zawiele, pow. święciański, ob. *Sietynki.*

Zawielewie, *Zawieluwie*, wś włośc., pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Braszewicze, o 50 w. od Kobrynia, 697 dzies. ziemi włośc. (338 łąk i past., 27 nieuż.).

Zawieluwie, ob. *Zawielewie.*

Zawieprzyce, wś, fol. i dobra nad rz. Wieprzem z praw. brzegu, pow. lubartowski, gm. Spiczyn, par. Kijany, odl. około 17 w. na wsch.-płn. od Lublina (w linii powietrznej), 16 w. od Lubartowa. Z. leżą na wyniosłym brzegu doliny Wieprza, w punkcie gdzie wyniosłość dotyka samego koryta rzeki naprzeciw ujścia Bystrzycy (lew. dopł. Wieprza), tworzącej dość obszerną dolinę śród płaskowzgórza lubelskiego. Na przeciwnym brzegu Wieprza leżą: Jawidz, Spiczyn i Kijany. Na obszarze dworskim znajduje się dwór z pięknym parkiem i kaplicą, ruiny zamku, gorzelnia, dwa młyny wodne, tartak, binduga na Wieprzu. Produkcya gorzelni wynosiła w r. 1880 do 120000 rs. W r. 1827 było 79 dm. i 905 mk., obecna ludność zapewne doszła co najmniej do 1500. Długosz podaje, iż biskup krakowski Bodzanta fundując kościół w Serokomli (Janowiec nad Wisłą), uposażył go dziesięcinami biskupimi ze wsi Kijany. Przy zbyt wielkim oddaleniu Kijan pińczowskich można odnieść to do Kijan nadwieprzańskich. Już w połowie XV w. istnieje w pobliskiej Bystrzycy (nad rz. Bystrzycą) kościół par. drewniany. W liczbie wsi wchodzących w skład parafii nie podaje Długosz Zawieprzyc. Dopiero w reg. pobor. z 1531 występują Spiczyn i Zawieprzyce w par. Bystrzyca, z ogólną liczbą 6 łan. km. a jednocześnie w par. Nowogród (później przeniesionej do Kijan) podano dział Wągleńskiego w Zawieprzycach (3 łany km.). W 1545 r. siedzą tu Zawieprzscy h. Janina. R. 1599 Fryderyk Zawieprzski odstępuje Z. Adamtusowi Ciecierskiemu. W r. 1649 Zofia Katarzyna z Dąbrowicy Firlejówna, z pierwszego męża Adamowa Noskowska, podkomorzyna lubelska, z drugiego Brochowska, wypuszcza Z., jako pani oprawna tych dóbr, na lat trzy Stanisławowi Ciecierskiemu. W r. 1662 wnuczka tejże z pierwszego męża, Anna Noskowska, żona Mikołaja Firleja, ustępuje praw do Z. i Wólki Zawieprzyckiej Józefowi Gorajskiemu. R. 1671 Józef na Ruchniku Górajski sprzedaje Z. Atanazemu Miączyńskiemu, rotmistrzowi J. K. M. W spisie pogłównego z r. 1676 (Paw., Małop., 24a) podano pod Zawieprzycami: „gn. Athanasius Miączyński colonellus S. R. M. a persona fam. 1, cons. ips. 1, subd. 65“; z Wólki Zawieprzyckiej płacił od 10 dusz. W r. 1794 Ignacy Miączyński odprzedaje dobra Aleksandrowi Morskiemu, podkom. przemyskiemu. Wreszcie w r. 1818 drogą sprzedaży przechodzą Z. w ręce hr. Ostrowskich. Po wyjeździe hr. Ostrowskiego za granicę dobra te zostawały (od r. 1832) pewien czas pod zarządem skarbu i były puszczone w dzierżawę. Wtedy spłonął tutejszy zamek. Następnie powróciły do rąk hr. Ostrowskich, w których posiadaniu dotąd pozostają. Z tego zarysu, opartego na dokumentach zostających w posiadaniu obecnego właściciela dóbr, widzimy, iż żaden Granowski nie miał tu swej rezydencyi, więc romans Bronikowskiego, który rozgłosił tak nazwę Zawieprzyc, oparty jest na zmyślonych szczegółach i nazwach. Zamek tutejszy zawdzięczał swój początek zapewne Firlejom. Verdum przejeżdżający przez te strony w r. 1672 notuje w swym dzienniku, iż widział w Kijanach „wielki zamek ciężko zbudowany, przy nim mała wieś z kościołem“. Być może iż odnosi się to do zamku zawieprzyckiego, bo niema śladu istnienia zamku w Kijanach, które leżąc po obu brzegach Wieprza stykają się z Zawieprzycami. Że jeden z dziedziców Z., może ów Atanazy Miączyński, przywiózł sobie z wyprawy wiedeńskiej piękną greczynkę, za którą podążył wierny kochanek a wreszcie szukający jej brat, że wszyscy troje mieli znaleźć śmierć z ręki zazdrosnego o swój skarb właściciela Z., o tem, prócz romansu Bronikowskiego, świadczy podanie utrzymujące się w ustach ludu okolicznego i freski na kopule kaplicy stojącej dotąd. Nieznany malarz przedstawił tu porwanie zbrodniarza przez dyabłów, uwożących go w kolasce i zadających następnie rozliczne tortury. Kaplica w kształcie rotundy, z kopułą, znajduje się w dobrym stanie i prócz owych fresków posiada piękny obraz włoskiego pędzla przedstawiający Chrystusa („Ecce homo“). Ruiny, nie otoczone opieką należytą, niszczeją. Dobra Z. składały się w r. 1890 z folw.: Z., Wólka Zawieprzycka, Spiczyn, Charlęż i Jawidz, rozl. mr. 6990: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 405, łąk mr. 216, past. mr. 94, lasu mr. 957, nieuż. mr. 38; bud. mur. 9, drew. 27; fol. Wólka Zawieprzycka gr. or. i ogr. mr. 399, łąk mr. 115, lasu mr. 922, nieuż. mr. 21; bud. mur. 2, drew. 14; fol. Spiczyn gr. or. i ogr. mr. 245, łąk mr. 113, past. mr. 42, nieuż. mr. 17; bud. mur. 2, drew. 16; fol. Charlęż gr. or. i ogr. mr. 715, łąk mr. 153, past. mr. 23, lasu mr. 800, nieuż. mr. 22; bud. mur. 9, drew. 9; fol. Jawidz gr. or. i ogr. mr. 491, łąk mr. 112, past. mr. 138, lasu mr. 911, nieuż. mr. 40; bud. drew. 28, lasy urządzone. Wś Z. os. 87, mr. 1125; wś Wólka Zawieprzycka os. 30, mr. 327;

wś Spiczyn os. 47, mr. 586; wś Charlęż os. 55, mr. 488; wś Jawidz os. 81, mr. 1088. (Danych o przechodzeniu majątku z rąk do rąk dostarczył hr. Juliusz Ostrowski). Opisy Z. z rycinami mieszczą: „Tyg. Illustr.“ z r. 1862 (t. VI, 206) i „Kłosy“ (t. XV, 87). *Br. Ch.*

Zawierbje, uroczysko błotne, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Stetyczew, wspomniane w dokum. XVI w., dziś w obrębie gm. Chojno (ob. Piscew. kn., str. 170). Takież uroczysko w okolicy wsi Wieleśnica (ibid, str. 298), dziś gm. Porzecze. *A. Jel.*

Zawierch al. *Za Wierchem*, szczyt (1261 mt.) w Tatrach Niżnich, na praw. brzegu Czarnego Wagu.

Zawiercie *Duże* i *Z. Małe*, dwie wsi, folw., osada fabr. i st. dr. żel. nad rz. Wartą, rozlewającą się tu w liczne stawy, pow. będziński, gm. Poręba Mrzygłodzka, par. Kromołów. Leży śród wyżyny olkuskiej, wznies. średnio do 1000 st. npm. a sięgającej w okolicznych wyniosłościach do 1400 st. O wiorstę na wsch.-płd. od wsi Z. leży stacya kolei warsz.-wied., odl. 257 w. od Warszawy a 32 w. od Granicy, a przy linii drogi żelaznej po obu stronach ciągną się zakłady fabryczne i domy dla ludności robotniczej. Osada ma obecnie kaplicę katolicką, synagogę, urząd gminny, szpital fabryczny, szkołę początkową gminną, szkołę fabryczną o trzech oddziałach, straż ogniową fabryczną, urząd poczt. i tel., st. dr. żel. warsz.-wied., aptekę, kilku lekarzy, targi tygodniowe, około 1100 domów, przeważnie drewnianych i około 17000 mk. W r. 1827 Z. Duże miało 56 dm., 289 mk., Z. Małe 10 dm., 129 mk. Spisy urzęd. z r. 1880 podały tylko ludność wiejską w ilości 475 głów, ludności fabrycznych osad nie oznaczono. W r. 1887 liczono w ogóle 5224 mk., w tem 410 ewang. i 1134 żydów, prócz robotników mieszkających w pobliskich wsiach i przychodzących na roboty. Podana powyżej cyfra (17000) jest przybliżoną i obejmuje zarówno niestałych mieszkańców jak zapewne i dochodzących na zarobek z okolicy robotników. Obszar ogólny wynosi 1239 mr. (962 w Z. Dużem a 277 w Z. Małem). Wieś Z. Małe wchodziła w skład dóbr Kromołów (w pow. olkuskim) a Z. Duże w skład dóbr Mrzygłód. Zakłady fabryczne istnieją tu następujące: Wielka przędzalnia bawełny i warsztaty tkackie z blicharnią, farbiarnią i drukarnią Towarzystwa akcyjnego, istniejące od r. 1877, zatrudniające obecnie około 6000 robotników, produkują średnio za 6000000 rs. rocznie, huta szklana Reicha (800 robot.), fabryka przetworów chemicznych L. Katza (110 robotn.), odlewów żelaznych i machin rolniczych na obszarze Poręby (120 rob.), fabryka przędzy wigoniowej Berenta (350 rob.) i kopalnie rudy żelaznej i fabryka cegły (Rudniki) ks. Hohenlohe (250 rob.). Prócz tego tartak, młyn wodny, piekarnia parowa. W ostatnich czasach obszar folwarczny stanowił własność Zygm. Pringsheima. Osady fabryczne powstały przeważnie na częściach nabytych z obszaru dworskiego. Bolko, ks. szląski na Opolu (heres de Opol), r. 1431 w Pilicy, wraz z żoną Elżbietą, dziedziczką na Pilicy, nadaje Nykelowi Czenar miejsce dla zbudowania karczmy „inter duas fabricas (kuźnice?) videlicet zawyerczska et inter Bylanowska.... penes piscinam inferiorem Zawyerczsky“. Pozwala książę obdarowanemu wrębu w lasach i karczowania obrębu leśnego na rolę i łąki do karczmy należeć mające a to pod nadzorem starosty pilickiego i włodarza z Bielanowic. W karczmie ma prawo sprzedawać chleb i mięso. Po pięciu latach wolności ma płacić czynsz w wysokości seksageny jednej rocznie (Kod. dypl. pol., III, 395, 396). Według reg. pobor. pow. lelowskiego z r. 1581 we wsi „Zawierczice“ płacą: Padniowski od $2^1/_2$ łan. km., 1 sołtysiego; kuźnica, Stan. Marciszek, od 2 zagr. bez roli, 3 kół kuźn., 9 robotn.; druga kuźnica, Nicz, 3 koła kuźn., 8 robot. (Paw., Małop., 74). *Br. Ch.*

Zawierejki, dwór, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty, o 66 w. od Wiłkomierza.

Zawierszany, wś włośc. i chutor, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Turna, o 20 w. od Brześcia, 655 dzies. ziemi włośc. (120 łąk i past., 28 nieuż.) i 55 dzies. należącej do właścicieli prywatnych. Chutor, należy do dóbr Turna, hr. Grabowskich, i ma 177 dzies. (10 łąk i pastw. i 2 nieuż.).

Zawiersze, os., pow. radzymiński, gm. Tłuściec, ma 1 dm., 4 mk., 3 mr.

Zawiersze 1.) wś włośc., pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Bezdzież, o 68 w. od Kobrynia, 593 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.** al. *Kiwatycze*, wś, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Staruny, o 30 w. od Prużany, stanowi właściwie przysiołek wsi Dymniki, wraz z którą ma 772 dzies. ziemi włośc. (211 łąk i past., 27 nieuż.). 3.) **Z**, wś i fol., pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. murawiewska, o 28 w. od Prużany. Wś ma 321 dzies. ziemi włośc. (44 łąk i pastw., 9 nieuż.) i $13^1/_2$ dz. roli or., należącej do Sandeckich; folw. należy do dóbr Kiwatycze, Bogusławskich. 4.) **Z.**, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowice, o 13 w. od Słonima, 378 dzies. ziemi włośc. 5.) **Z.**, dwa uroczyska, w dawnym pow. pińskim, jedno w okolicy mstka Motol, dziś w pow. kobryńskim (ob. Pisc. kn., str. 117); drugie przy siole Wielka-Hać (ibid., str. 146), dziś w pow. pińskim, gm. Święta-Wola, *J. Krz.—A. Jel.*

Zawierucha, chutor, pow. proskurowski, gm. Malenicze, o 12 w. od Proskurowa, ma 3 mk.

Zawieryszki, pow. święciański, ob. *Piekoryszki.*

Zawierz, w spisie właśc. ziemskich mylnie *Zawieris*, dobra nad jeziorem Wiara, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Słobódka, o 68 w. od Nowoaleksandrowska, mają 5100 dzies. (2866 lasu, 1200 nieuż.), razem zaś z należącemi do dóbr awulsami (Adamowo, Chroły, Glinówka, Kozaryno, Kramy, Obabie, Tomaszyszki, Zamość i mstkiem Słobódką) 7046 dzies. ziemi dworskiej. Niegdyś dobra te, położone w malowniczej miejscowości, należały do włości drujskiej. W 1521 r. nadano zostały za utratę dóbr w Smoleńskiem rodzinie Stetkiewiczów h. Kościesza, którzy pisali się z Zawierza Stetkiewiczami. D. 13 czerwca 1637 r. Krzysztof z Zawierza Stetkiewicz sprzedaje Z. z Obabiem Sebastyanowi Mirskiemu. Stanisław Mirski, pisarz litew., z żoną swą Stanisławą z Koszczyców, fundują w 1806 r. we wsi Słobódce, blizko dworu, kościół parafialny oraz wznoszą w Z. kaplicę grobową murowaną, p. w. N. M. P. Po bezdzietnej śmierci syna ich Napoleona dobra przechodzą w spadku na siostrzeńców jego Adama i Gabryela Chrapowickich, Mikołaja i Stanisława Wolskich oraz na dzieci zmarłej poprzednio siostrzenicy Maryi Łopacińskiej, Stanisława Łopacińskiego, Zofii z Łopacińskich Rzewuskiej. Adam Chrapowicki spłaciwszy spółsukcesorów sam zostaje właścicielem Z., lecz wkrótce zbywa go hr. Platerowi, od którego w 1880 r. kupuje je bar. Roenne, wreszcie bar. Hahn nabywa dobra na licytacyi za 84000 rs. Kościół paraf. katol., p. w. Opatrzności Boskiej, fundacyi Mirskich. Parafia katol., dekanatu nowoaleksandrowskiego, 6166 wiernych. Kaplice w Kowaliszkach i Struniewszczyźnie. *A. K. Ł.*

Zawierzbie 1.) os. leś. nad rz. Wisłą, pow sandomierski, gm. i par. Połaniec, odl. od Sandomierza 47 w., ma 1 dm., 6 mk., 3 morgi dwor. W reg. pobor. z 1578 podano Zawierzbie w par. Osiek bez żadnych danych. 2.) **Z.,** wś, pow. sandomierski, gm. i par. Samborzec, odl. od Sandomierza 6 w., ma 14 dm., 72 mk., 124 morg. W r. 1827 było 3 dm., 10 mk. R. 1292 Żegota, kaszt. krakowski, nadaje klasztorowi św. Ducha w Sandomierzu, między innemi, „silvam unam... Zawirb sitam iuxta Vislam, prope Zlotam, cum omnibus suis redditibus“ (Kod. małop., II, 186). *Br. Ch.*

Zawierzbie 1.) wś, pow. dąbrowski, na praw. brzegu Wisły, w niskiem położeniu, na płn. od Gręboszowa a wschód od Ujścia Jezuickiego, Graniczy na płn. wsch. z Karsami a na wsch. z Wolą Gręboszowską. Par. rzym. kat. w Gręboszowie. Wś ma 21 dm., 138 mk. (72 męz., 66 kob.) rzym. kat., prócz 5 izrael. Osadę tę znajdujemy wymienioną w spisach pobor. z 1674 r. (Pawin. Małop., 56 a). 2.) **Z.**, wólka do Woli Rogowskiej, pow. dąbrowskim, 15 dm. i 80 mk. 3.) **Z.**, wólka do Wołowca, pow. krakowski, 8 dm., 39 mk. 4.) **Z.**, wólka do Rożniatowa, pow. mielecki, 7 dm., 26 mk. 5.) **Z.**, wólka do Podleszan, pow. mielecki, ma 9 dm., 56 mk. 6.) **Z.**, wólka do Woli Wielkiej, pow. ropczycki, 12 dm., 78 mk.

Za Wierzchem, os., w Dobrohostowie, pow. drohobycki.

Za Wierzchowiną al. *Otyniowiecki*, staw, w pow. bobreckim, ob. *Kukerów.*

Zawierze, pow. nowaleksandrowski, ob. *Zawierz.*

Zawierzeń, wólka do Korczyny, pow. krośnieński, ma 22 dm., 92 mk.

Zawierzenie 1.) folw. nad rzeką Rudzicą, pr. dopł. Piereczuty, pow. miński. 2.) **Z.**, folw., pow. piński, w 1 okr. pol. Pohost Zahorodny, gm. Chotynicze, o 96 w. od Pińska; w okolicy zaczynają się olbrzymie błota Hryczyńskie. Miejscowość bez dróg, trudna do przebycia. *A. Jel.*

Zawieś, część Turzego, pow. staromiejski.

Zawieściuchy al. *Zawieścichy*, wś i fol., pow. nowomiński, gm. Dębe Wielkie, par. Pustelnik, ma 89 mk., 450 morg. dwor., 66 mr. włośc. W 1827 r. było 5 dm., 50 mk. Wieść ta wchodziła w skład ststwa rożańskiego z którego, w r. 1660 wydzielono ststwo jadowskie, do którego Z. zaliczono.

Zawiesiszki, ob. *Zawiszyszki.*

Zawierno al. *Łowacin*, jezioro, w południ.-wschod. części pow. horodkowskiego, daje początek rz. Łowaci.

Zawiesy 1.) zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 18 w. od Trok, 3 dm., 16 mk. katol. 2.) **Z.,** zaśc. włośc. nad Wilią, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 15 w.), okr. wiejski Rostyniaty, o 21 w. od Wilna, 2 dm., 12 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze riwez.); należy do dóbr skarbowych Elnokumpie.

Zawietok, rzeczka, w pow. borysowskim, mały prawy dopływ. Łydnicy, płynie 3 w. w kierunku zachodnio-północnym głuchą puszczą, w gm. Berezyna. *A. Jel.*

Zawiezów, ob. *Zawizów.*

Zawilce, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty. Włośc. Mażelis ma 47½ dzies. (4 lasu, 9 nieuż.).

Zawilcze al. *Zawilcza* ob. *Zawidcze.*

Zawileje, folw., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Bienica, obr. wiejski Zawileje, należy do dóbr Zaleś, ks. Ogińskich, W skład okręgu wiejskiego wschodzą wsi: Chausty, Mićkiewicze, Ordzieja i Rudnia, oraz zaśc. Jagodnia, Okuszkowszczyzna, Polanka i Studzieniec, w ogóle w 1865 r. 245 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych.

Zawilejka, os. karcz. nad rz. Wilią, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 56 w. od Wilna, 1 dm., 4 mk. żydów.

Zawilejski *powiat*, ob. *Święciany.*

Zawiliszki, pow. wiłkomierski, ob. *Zawiszyszki*.

Zawiłka, wś, pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Malużyn, odl. 21 w. od Ciechanowa, ma 2 dm., 11 mk., 28 morg. Wchodziła w skład dóbr Malużyn.

Zawinda, niem. *Savinda-see*, jezioro, w pow. łeckim, ob. *Sawinda*.

Zawinie 1.) osad. karcz., pow. nowogródzki, przy szosie brzesko-bobrujskiej, w gm. Ostrów, w pobliżu wsi tegoż nazwiska; miejscowość poleska. 2.) **Z.**, al. *Zawino*, wś, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Ostrów, w pobliżu szosy brzesko-bobrujskiej, o 85 w. od Nowogródka, ma 23 osad; miejscowość poleska, grunta lekkie. *A. Jel.*

Zawiść 1.) zaśc., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszkuny, o 5 w. od Wiłkomierza. 2.) **Z.** al. *Zawiście*, wś nad jez. Łuczyło, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. W. Dolce, o 114 w. od Borysowa. 3.) **Z.**, folw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 66 w. od Wilejki, 1 dm., 7 mk., wiatrak. 4.) **Z.**, folw., pow. rzeżycki, własność Awdoszczenków, 206 dzieś.

Zawiść, niem. *Zawist*, ob. *Czarnołom* al. *Czartołomie*. W 1885 r. 12 dm., 153 mk.

Zawiść 1.) al. *Sierobądz*, 1532 *Sowitzitz*, wś, pow. opolski, par. kat. Fałkowice, ew. Pokój. W r. 1885 miała 204 ha, 60 dm., 484 mk. (ew. 4). 2.) **Z.** al. *Zawasz* (?), dobra i wś, pow. pszczyński, par. kat. Woszczyce, ew. Mikołow. W. r. 1885 dobra miały 402 ha, 7 dm., 58 mk. (ew. 1); wś 243 ha, 54 dm., 426 mk. kat.

Zawiście 1.) al. *Zowiszcze*, zaśc. pow. piński, na Zarzeczu, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Broduica, należy do domin. Kurzeliczyn, Pusłowskich. 2.) **Z.**, ob. *Zawiść*. *A. Jel.*

Zawisełcze, przedmieście Sandomierza, ma 14 dm., 102 mk., 43 morg.

Zawiśle al. *Zawisłe* wólka do Korczyny, pow. krośnieński, 20 dm., 128 mk.

Zawisłoka, wólka na Gawłuszowie, pow. mielecki, 40 dm., 201 mk., leży na lewym brzegu Wisłoki, blisko ujścia tej rzeki i Brenia do Wisły. *Mac.*

Zawiśnia 1.) fol. nad rzeką Śmierdzącą (odnoga Prosny), pow. wieluński, gm. i par. Praszka, odl. od Wielunia w. 17, ma 1 dm., 14 mk. W r. 1827 był 1 dm., 8 mk., par. Ożarów. Ob. *Kowale* 3.). 2.) **Z.**, kol., pow. częstochowski, gm Kamienica Polska, par. Poczesna, odl. 15 w. na połud. od Częstochowy, ma 37 dm., 247 mk., 756 morg. włośc., 1354 morg. lasów rządow. (w tem 179 roli ornej). W 1827 r. było 23 dm., 155 mk.

Zawisna, kol. na obszarze Nowej Wsi, pow. olesiński.

Zawistna al. *Zawisna* i *Z. Kamycka*, os., pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Rusiec. Z. ma 1 dm., 28 mk., 60 mr. dwor., Z. Kamycka 1 dm., 9 mk., 1 morg. włośc. Wchodziły w skład dóbr Głuchów.

Zawistowszczyzna, wś, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Kamionka, o 5 w. od Sokółki, 110 dzies. ziem. włośc.

Zawisty 1.) okolica szlach. w pow. ostrowskim, gm. Kamieńczyk Wielki, par. Boguty, odl. 28 w. od Ostrowca. W obrębie jej leżą wsi: *Z. Dworaki*; w r. 1827 w par. Nur, mają 11 dm., 54 mk.; *Z. Kruki*, r. 1827 też w par. Nur, 3 dm., 15 mk.; *Z. Króle*, r. 1827 było 3 dm., 26 mk , par. Nur.; *Z. Koziany*, fol., ma 149 morg.; *Z. Piotrowice*, r. 1827 miały 6 dm., 27 mk.; *Z. Wity*, r. 1827 miały 23 dm., 186 mk. W spisie z r. 1827 podano jeszcze Z. Kończany, mające 4 dm., 23 mk. W reg. pobor. z r. 1578 podano w par. Nur, Zawisty Zusalka, mające w ogóle 26 $^1/_2$ łan. szlachty zagrodowej. 2.) **Z.** *Dzikie*, *Nadbużne i Podleśne* wś nad rz. Bugiem, pow. ostrowski, gm. Zaręby Kościelne, par. Zuzel. Z. Dzikie mają 6 dm., 68 mk., a Z. Nadbużne 8 dm., 41 mk. W 1827 r. Z. Dzikie miały 5 dm., 24 mk.; Z. Nadbużne 10 dm., 77 mk. a Z. Podleśne 26 dm., 162 mk. Znajdują się tu pokłady wapna. W spisie z r. 1578 wś „Zawisthy a Bug“, w par. Zuzel, ma 29 łan. szlachty zagrodowej (Paw., Maz., 398). 3.) **Z.** wś, pow. pułtuski, gm. Gołębie, par. Klukowo. W r. 1576 wś ma $^3/_8$ łan. km., 2 zagr., 1 morg., (Paw., Maz., 318). W 1827 był 1 dm., 8 mk. *Br. Ch.*

Zawiszańce, wś nad rzeką Wisińczą, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Soleczniki, ork. wiejski Soleczniki Małe (o 5 w.), o 30 w. od Wilna, 11 dm., 134 mk. katol. (w 1866 r. 53 dusz rewiz.); należy do dóbr Jaworów, Wędziagolskich.

Zawiszcze, jezioro, w pow. pińskim.

Zawisze, pow. sierpecki, ob. *Gródkowo-Zawisze*.

Zawiszki, folw., pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kurkle, o 60 w. od Wiłkomierza.

Zawisznia, wś.. pow. sokalski, tuż na płd. od sądu pow., st. kol. i urz. poczt. w Sokalu. Na wsch. leży Poturzyca, na płd. Dobraczyn i Boratyn, na zach. Szmitków, na płn. Sawczyn i Sokal. Wschod. część obszaru przepływa Bug od płd. na płn., część płn. pot. Bród, dopł. Bugu, od zach. na wschód. Zabudowania wiejskie leżą na lew. brz. Bugu. Własn. większa (Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego) ma roli or. 387, łąk i ogr. 75, pastw. 15 mr.; wł. ma roli or. 1354, łąk i ogr. 317, past. 270 mr. W r. 1890 było 164 dm., 935 mk. w gm., 6 dm., 63 mk. na obsz. dwor. (933 gr.-kat., 36 rz.-kat., 29 izr.; 908 Rusinów, 90 Polaków). Par. rzym.-kat. w Krystynopolu, gr.-kat. w miejscu, dek. bełzki., dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 4971 złr. *Lu. Dz.*

Zawiszówka, fol., pow. janowski, gm. Dzierzkowice, odl. 38 w. od. Janowa, należy do dóbr Dzierzkowice, ma 46 morg.

Zawiszówka, fol. do Warszewic, pow. toruński, st. p. i par. kat. Chełmża, 1 dm., 11 mk.

Zawiszyn, wś i fol. nad rz. Liwcem, pow. radzymiński, gm. i par. Jadów, ma 381 mk., 767 morg. dwor., 592 włośc., wchodzi w skład dóbr Jadów. W 1827 r. było 31 dm., 216 mk. Mikołaj Zawisza, starosta królowej Bony, właściciel wójtowstwa w założonej przez nią wsi Królowa Wola (w puszczy „Łochowiec"), składającego się z 3 włók, uprosił sobie jeszcze potem 10 włók lasu miary chełm. w tejże puszczy, nad rz. Liwcem i osadził wieś „Zawiszyn", założył folwark, młyn na Liwcu. Kmieci osiadłych było 33, nie jeszcze niepłacących podczas lustracyi r. 1564 (Lustr., IV, 84 i 97). W reg. pobor. z r. 1563 podano wieś królewską Zawiszyno w starostwie liwskiem. Miała 5 łan. km., kołodzieja i szewca. (Paw., Mazow., 414).

Zawiszyn 1.) dwór nad Niewiażą, pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Surwiliszki, o 55 w. od Kowna, własność Jankowskich, 140 dzies. (30 lasu, 15 nieuż.). W 1859 r. 27 mk., gorzelnia. 2.) **Z.**, folw. nad rzeką Zawiszynką, lew. dopł. Świsłoczy, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorełe, o 53 w. od Ihumenia, należał do dóbr Żarnowni, do niedawna dziedzictwa Zawiszów, teraz przez wiano Magdaleny Zawiszanki hr. Krasińskich. Miejscowość bogata w łąki i puszcze. *A. Jel.*

Zawiszynka al. *Życienka*, rzeczka, w pow. ihumeńskim, lewy dopł. Świsłoczy. Zaczyna się w lesistych moczarach pomiędzy mstkiem Chołuj i wsią Pohorełe (gm. Pohorełe), płynie puszczami i ostępami w zwrotach na południe pod folw. Zawiszyn, koło wsi Chimno i przeciąwszy gośc. chołujsko-łapicki (młyn), ma ujście za zaśc. Nietcza. Długa około 2 mil. *A. Jel.*

Zawiszyno 1.) al. *Zawiszyńska Rudnia*, wś i folw. nad rzeką Dzwonką, dopł. Dzwinosy, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, o 65 w. od Borysowa. Wieś ma 15 osad; folw., dawniej Osiecimskich, obecnie Falkowskich, ma około 57 włók. Grunta lekkie, łąk dużo. Była tu filia parafii Okołów. 2.) **Z.**, dwie wioski u źródeł rz. Szaczy, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Szack, o 70 w. od Ihumenia, mają razem 13 osad; należały za poddaństwa do domin. Tołkaczewicze, przezwane od nazwiska poprzednich posiadaczy Zawiszów. *A. Jel.*

Zawiszyńska Rudnia, ob. *Zawiszyno.*

Zawiszyszki al. *Zawiesiszki*, dobra, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. i par. Kowarsk, o 26 w. od Wiłkomierza, własność Mojgisów, 241 dzies. (31 lasu, 46 nieuż.)

Zawitaja, ob. *Zawicie.*

Zawitała, dawniej *Zawitały*, wś i fol., pow. garwoliński, gm. Ułęż, par. Drążgów, odl. 42 w. od Garwolina, ma 23 dm., 151 mk. W 1827 r. było 20 dm., 136 mk. W r. 1885 fol. Z. i Urszulin, r. 1872 oddzielone od dóbr Drążgów, rozl., mr. 878: gr. or. i ogr. mr. 340, łąk mr. 40, past. mr. 6, lasu mr. 452, nieuż. mr. 40; bud. mur. 2, drew. 9; las nieurządzony. W r. 1893 oddzielono nomenklaturę Janówek al. Zawitała lit. A., z obszarem mr. 184. W r. 1569 we wsi Zawythali, w pow. stężyckim, Mikołaj Kłoczowski płaci od 28 półłan. km., 1 zagr., 1 kom. (Paw., Małop., 332). *Br. Ch.*

Zawizów, w dokum. *Zawezow*, *Zawiezow*, wś nad Horyniem, pow. ostrogski, gm. Siejańce, st. dr. żel. Ożenin (o 12 w.), st. poczt. Hoszcza (o 11 w.), odl. o 24 w. od Ostroga, ma 51 dm., 409 mk. prawosł., 30 katol. i 30 żydów, cerkiew paraf., szkołę cerkiewną (od 1882 r.), 2 młyny. wodne. Cerkiew Pokrowska, drewniana, niewiadomej erekcyi, odnowiona w 1874 r. i uposażona 40 dzies. ziemi, istniała już w 1732 r. Cerkiew filialna we wsi Michałkowce (o 3 w.). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. Michaiło Wielhorski z części imion Symonowa, Duleb, Zawiezowa wnosi z 20 dym., 4 ogr. po 2 gr., a Lew Wielehorski z Wielhora, Uholecz, Sawidowa i Simunowa z 20 dym., 9 ogr. po 4 gr., 11 ogr. po 2 gr., 4 bojar., 2 kół młyn. W 1583 r. Michał Wilhorski wnosi z części Zawizowa z 1 dym., 1 ogr. a Roman Wilhorski ze swej części od 1 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 12, 16, 104). Jednocześnie prawie, bo w 1579 r., występuje Z. jako własność kn. Bohusza Koreckiego, nabyty, w liczbie innych włości, od Nastasii Bohdanówny Dziusianki i męża jej Aleksandra Dziusy i zapisany bratankowi Semenowi Chrebtowiczowi Bohuryńskiemu (Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1, 110, 112, 113). W 1732 r. wś należała do Jana Stanisława Linickiego, miecznika ziemi lwowskiej, w ostatnich czasach do Lenkiewiczów, od których w 1881 r. nabył Grygoriew. *J. Krz.*

Zawkrze al. *Zawkrzeńska ziemia*, na lew. brzegu Wkry (praw. dopł. Narwi), leżała w dawnem wojew. płockiem i dzieliła się na powiaty: szreński, niedzborski i mławski. Ziemię tę wymieniają już dokumenty z lat: 1363, 1367 i 1393 (Kod. dypl. pol., II, 741, 751, 798). Konstytucya sejmowa z r. 1726 naznaczyła w Mławie sądy dla tej ziemi i dozwoliła mianować jej urzędników. Siarczyński (Dyk. Echarda) mówi, że stolicą ziemi jest miasteczko Zawskrzyń „wcale źle zbudowane." Miasto tej nazwy nie istniało jednak, jest tylko starożytna wieś Wkra, w dzisiejszym pow. ciechanowskim. Pieśni ludowe z tego obszaru zebrał Wład. Dębski.

Zawlicze 1.) wś włośc. i dobra skarbowe, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Wołkołata (o 10 w.), okr. wiejski Kuryłowicze, o 67 w. od Wilejki, 8 dm., 69 mk. katol. (w 1865 r. 37 dusz. rewiz.).

2.) **Z.** *Nowe*, wś włośc., tamże, o 9 w. od Wołkołaty, 15 dusz rewiz.

Zawłoka, *Zawołoka*, *Żywałoka*, uroczysko, w pow. pińskim, na Zarzeczu, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Pisc. kniga., str. 247). *A. Jel.*

Zawniedowa al. *Jel*, folw., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Sieniawka, par. katol. Kleck. *A. Jel.*

Zawniszki, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 30 w. od Kowna.

Zawod 1.) dobra, pow. czerykowski, gm. Mchinicze (o 2 w.), od 1877 r. własność Benedyktowiczów, 1277 dzies. (195 roli, 20 łąk, 700 lasu); 2 młyny wodne, deptak, folusz i 3 karczmy. 2.) **Z.**, wś, pow. rohaczewski, dziegciarnia (z produkcyą na 990 rs. rocznie), młyn wodny i folusz. Własność Sianożęckich.

Zawoda 1.) wólka do Piotrkowic, pow. tarnowski, składa się z 4 dm., ma 27 mk. 2.) **Z.**, część gm. Podolin, w pow. limanowskim.

Za Wodą 1.) fol. koło Kłodnicy, obsz. dwor. Hurnie, pow. stryjski. 2.) **Za W.** al. *Poricze*, część Komarnik, w pow. turczańskim.

Zawodjańsk, chutor, pow. starobielski gub charkowskiej, gm. Pawłowka, 63 dm., 543 mk.

Zawódka, szczyt górski (384 mt.), śród płaskiego garbu, na obszarze Trościańca, w pow. jaworowskim, pod 50°6′ półn. szer. a 41°12′ wsch. dług. (Karta wojs., 5, XXIX).

Zawodkowicze, ob. *Zawadkowicze.*

Zawodna, wś, pow. zamojski, gm. Mokre, par. Zamość.

Zawodne, wś, pow. grójecki, gm Wągrodno, par. Prażmów, ma 72 mk., 208 mr. włośc. W 1827 r. było 9 dm., 66 mk. W r. 1476 wś wraz z Prażmowem i Wolą Prażmowską należy do Piotra z Prażmowa, kaszt. liwskiego (Kod Maz., 275). W r. 1576 Marcin Prażmowski płaci tu od $2^1/_2$ łan. km. (Paw., Mazow., 229).

Zawodne Pole, uroczysko, pow. słomiński, w 5 okr. pol., gm. Dobromyśl, należy do dóbr Miłowidy Kiersnowskich.

Zawodów *Nowy* i *Stary*, wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Puchaczów. W 1827 r. było 3 dm., 15 mk.

Zawodowszczyzna al. *Połohy*, wś, pow. przyłucki gub. połtawskiej, gm. Hnilica, 92 dm., 578 mk., 2 olejarnie, 12 wiatraków.

Zawody, wś pod Kaliszem, ob. *Zawodzie.*

Zawody, słoboda podmiejska nad rzeką Wołczą, pow. wołczański gub. charkowskiej, ma 2305 mk., gorzelnię.

Zawodycze al. *Zawadki*, wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. maryańska, o 18 w. od Słonima, 49 dzies. ziemi włośc.

Zawodziany, przys., pow. tarnobrzeski, ob. *Marki* (t. VI, 123).

Zawodzie 1.) wś nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. i par. Kalisz (odl. 2 w.), posiada kościół filialny, 22 dm., 157 mk. W r. 1827 było 20 dm., 165 mk. Na obszarze wsi ślady starych okopów, zwanych szwedzkiemi i dawnych budowli z cegły. Istnieje tu kościół filialny, który wedle tradycyi miał stanowić pierwotną parafię Kalisza. Osada ta powstała na miejscu starego grodu kaliskiego (castrum antiquum). Miles Jasko (Jaszko), podczaszy żony Przemysława II, ks. polskiego, posiada z nadania pradziada księcia ks. Bolesława, 10 łanów z obszaru Dobrca Małego, w części zw. Podgórze. Sześć tych łanów osiadłych, z kościołem św. Gotarda, fundacyi tegoż „milesa“, ciągnęło się aż pod „castrum antiquum civitatis“ a cztery folwark tworzyły (Kod. wielkop., № 553 i 574). W r. 1299 „dominus Jasco tribunus kalisiensis“ sprzedaje dziedzictwo swe, leżące pod starym zamkiem, Świętosławowi, dla założenia tam wsi na prawie nowotarskiem. Ów Świętosław, wójt, otrzyma 2 łany wolne, trzeci denar z kar sądowych, wolne rybołówstwo w rzece. Sześć lat będzie miał wolności dla siebie i osadników, po czem płacić będą zagrodnicy na rzecz plebana kościoła św. Wojciecha (pod zamkiem) po pół fertona na św. Marcin i po trzy kury (Kod. wielkop., № 2062). Następnie wieś przeszła na własność kollegium jezuitów w Kaliszu. W r. 1706 August II, z pomocą wojsk sprzymierzeńca swego, pobił tu wojska szwedzkie i Leszczyńskiego. 2.) **Z.**, wś i os. karcz., pow. łódzki, gm. i par. Czarnocin ma 17 dm., 202 mk., 123 morg. włośc. i 9 dwor. 3.) **Z.**, pow. noworadomski, ob. *Trząstka.* 4.) **Z.**, wś, pow. noworadomski, gm. i par. Wielgomłyny, 9 dm., 64 mk., 113 morg. 5.) **Z.**, przedmieście Częstochowy, leży na prawym brzegu rz. Warty, z którą łączy się stałym mostem drewnianym, ma 57 dm., 256 mk., 110 morg. dwor. W r. 1827 było 14 dm., 89 mk. Na temże samem miejscu, na którem według planu Częstochowy z r. 1748 stała t. zw. „boża męka“, obecnie wznosi się murowana kaplica p. w. św. Jana, z takim na froncie napisem: „Skutkiem ustanowienia nowego traktu, starodawna kaplica S. Jana Nepomucena, nowo wybudowana przez małżonków Jana i Nepomucenę Gryczmańskiego na cześć i chwałę Pana Boga i uczczenie.“ Przy tejże drodze, prowadzącej, do Mstowa, w r. 1884 kupiec Julian Fuchs zbudował murowaną fabrykę gwoździ drewnianych do obuwia, zamkniętą w r. 1887 w skutek braku zbycia. Zabudowania fabryczne nabył Henryk Sachs z Łodzi, który w r. 1889 otworzył tu fabrykę wyrobów chemicznych. W r. 1891 zatrudniała ona od 20 do 52 robotników, przy obrocie od 19 do 64000 rs. W r. 1894 czyniła już obrotu 78000 rs., przy 48 robotnikach. Na łęgach nadbrzeżnych znajduje się szlachtuz drewniany miejski. W ostatnim spisie ludności z 1 stycznia 1895 r. liczba mieszkańców przedmieścia Z. włączona jest do ogólnej cyfry Częstochowy. Według tych urzędowych danych Częstochowa posiada ludności

stałej 24101 (w tem 11393 męż. i 12608 kob.), niestałej 8689 (w tem 4614 męż i 4076 kob.), razem 32,790 (w tem 16106 męż. i 16684 kob.). 6.) **Z.**, os., pow. pińczowski, gm. Winiary, par. Stary Korczyn, odl. 34 w. od Pińczowa. 7.) **Z.**, powiat ostrołęcki, gmina i paraf. Myszeniec. *Br. Ch.—M. W.*

Zawodzie 1.) wólka w Maniowem, pow. nowotarski, nad Dunajcem, ma 5 dm. i 18 mk. 2.) **Z.**, folw. na obszarze tabularnym Klecia, w pow. pilzneńskim, 2 dm. i 15 mk. 3.) **Z.**, os. dom. do Rzędzian, pow. pilzneński. 4.) **Z.**, folw. na obszarze tabularnym Trzebowniska, w pow. rzeszowskim. 5.) **Z.**, część Stryszawy, w pow. żywieckim, na lew. brzegu Strzyszawki, dopł. Skawy z lew. brzegu, ma 89 rozrzuconych chat i 574 mk. (287 męż., 287 kob.) rzym. kat. 6.) **Z.**, os. do Szczepanowic, w pow. tarnowskim, na praw. brzegu Dunajca, na płd. od Wojnicza, ma 7 dm. i 42 mk. 7.) **Z.**, os. do Łowczówka, w pow. tarnowskim, leży nad Białą, ma 13 dm. i 74 mk. 8.) **Z.**, os. pod Mogiłą, w pow. krakowskim. Leży nad rz. Dłubnią, przy jej ujściu do Wisły. 9.) **Z.**, część Krościenka, na praw. brzegu Dunajca.

Zawodzie, przys. wsi Kacze, na Spiżu.

Zawodzie 1.) wś dwor. nad Wrześnicą, w pow. wrzesińskim, ma parafię, sąd, urz. okr. i urz. stanu cyw., pocztę, stac. kol. żel. i szkołę ewang. we Wrześni, szkołę katol. w Bierzglinku. Obszaru 563 ha, 26 dym., 444 dusz, (93 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 5048 mrk. Na obszarze Z. zachowały się nazwy pól: Gorzkowskie, Barczyzna, Krąbkowskie, Wycinki, Kopanina; łąk: Łyszewy, Grabownica, Kacze doły, Korzeniatka, Stare Prusy. Wieś należy do dóbr wrzesińskich. Jest tu kaplica przedpogrzebowa murowana, łupkiem pokryta, wystawiona kosztem kolatorki hr. Ponińskiej. Pozwolono tu corocznie odprawiać mszę św. jedną za dusze zmarłych, na co fundusz kolatorka przeznaczyła. Fundacya ta ma nie tylko humanitarną ale i hygieniczną doniosłość, uwalniając ludność wsi od konieczności trzymania zwłok zmarłych w ciasnych izbach. Z. położone tuż pod Wrześnią, istniało już r. 1523, należało do Żebrzydowskich. R. 1578 zarządzał wsią Jan Okuń. Regestra pobor. z r. 1618 wymieniają jako właściciela wojewodzica brzeskiego. 2.) **Z.**, osada, na wschód-połd. Jarocina, w par. Witaszyce, pow. pleszewski. 3.) **Z.**, część zabudowań w Mielżynie i Mielżynku, pow. gnieźnieński (witkowski). 4.) **Z.**, huby, w tem samem położeniu, szkoły w Obłaszkowie. Obszaru 35 ha, 6 dym., 48 dusz. (8 ew.) 5.) **Z.**, wzgórza około Mielżyna. *W. Ł.*

Zawodzie, pustkowie, w pow. lublinieckim, należy do wsi Kutschau.

Zawoiki, ob. *Zawyki*.

Zawoinka, fol. dóbr Suchowola, w pow. radzyńskim, ma 3 dm., 9 mk. Ob. *Suchowola*.

Zawój 1.) wś, pow. liski, w okolicy górskiej, lesistej, 598 mtr. p. m., na lewym brzegu Wetliny, okrążającej wś niemal dokoła, niedaleko od ujścia tej rzeki do Solniki z praw. brzegu. Góry, sięgające do 735 mt. npm., otaczają wieś ze wszystkich stron. Do niedawna istniała tu potażarnia, celem zużytkowywania drzewa. Wś należy do par. rzym.-kat. w Wołkowyi a gr.-kat. w Jaworzcu. Liczy 25 dm. i 178 mk. (87 męż., 91 kob.; 147 rzym.-kat., 24 gr.-kat. i 7 izrael.). Pos. tabularna, rozparcelowana, wynosi ogółem 696 morg., prawie samego lasu; pos. mn. 169 mr. roli, 98 mr. łąk i 30 mr. lasu. Jest to osada muzurska. Najbliższemi wsiami są: na na zach. Buk, na płd. Łuh, na płn. Studenne a na wschód Tworylcze. 2.) **Z.**, dawniej *Zawoja*, wś, pow. kałuski, 12 kl. na płd.-wsch. od sądu pow., st. kol. i urz. poczt. w Kałuszu. Na płd. leży Grabówka, na zach. Uhrynów Średni, Uhrynów Stary i Bereżnica Szlachecka, na płn. Podmichale i Jaworówka, na zach. Posiecz i Niewoczyn (obie w pow. bohorodczańskim). Wzdłuż granicy wschod. płynie Łukawica, zach. część obszaru przepływa Łukwa, obie w kierunku płn.-wsch. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Łukwi. Zach. część obszaru lesista (las Trasków), z wzniesieniem dochodzącym 452 mt. Dolina Łukwi wzn. do 370 mt. Własn. więk. (rządowa) ma łąk i ogr. 42, past. 34, lasu 3018 mr.; wł. mn. roli or. 192, łąk i ogr. 1332, past. 228, lasu 22 mr. W r. 1890 było 205 dm., 1330 mk. w gm., 4 dm., 151 mk. na obsz. dwor. (1193 gr.-kat., 87 rz.-kat., 161 izr., 40 innych wyzn.; 1314 Rus , 29 Pol., 18 Niem.). Par. rzym-kat. w Kałuszu, gr.-kat. w miejscu, dek. kałuski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła 1 klas. i kasa poż. gmin. z kapit. 413 złr. Wś wchodziła dawniej w skład ststwa kałuskiego. O salinie, która tu dawniej istniała, czyt. „Jahrbuch der geologischen Reichsanstalt, Wien, t. 26, str. 184. Żupa istniejąca przy niej zwana była Gwoździcha. Tutejszy tartak parowy, o sile 40 koni, o 3 gatrach, 26 piłach zwyczajnych i jednej cyrkularnej, zużywał w 1877 r. 12,000 metr. kub. drzewa jodłowego i świerkowego, a produkował 8000 metr. kub. łat i desek.

Zawój, pole na Mechlinie, w pow. szremskim.

Zawoja, potok, bierze początek z pasma Magóry, w pow. gorlickim, na obszarze wsi Banicy, płynie na płd.-wschód i uchodzi do Wisłoki na granicy Nieznajowy i Wołowca. Łączy się on z pot. Radocina i właściwie stanowi źródłowe ramię Wisłoki.

Zawoja, wś, pow. myślenicki, największa wieś górska w zachodniej części kraju, rozciąga się wzdłuż licznych górskich potoków, od stóp Babiej góry (1725 mtr.) ku północy nad pot. Skawicą, dopł. Skawy z lew. brzegu. Wzniesienie

przy kościele par., stojącym prawie na połn. krańcu wsi, wynosi 530 mt. npm. Na zachód, południe i wschód ciągną się pasma Szerokiego Beskidu, pokryte lasami świerkowemi, na północ rozszerza się dolina Skawicy ku wsi Skawicy a następnie ku półn.-wschod. pod miasteczko Maków (st. dr. żel. państw.). W reg. pobor. z XVI w. nie spotykamy wsi z tą nazwą. Istniała ona jednak już w XV w. pod nazwą Skawce, później Skawica. Dopiero w nowszych nazwach przedzielono zbyt rozległą Skawicę (ob.) na dwie części, pozostawiając pierwotną nazwę części północnej a nadając nowej wsi dawną zapewne nazwę części południowej. Najbardziej w góry wysunięte części noszą nazwy: Wilczna i Policzna i obydwie mają murowane kaplice, w których się niekiedy msza św. odprawia. Parafię założono w r. 1757, jako filią do Makowa a zamieniono na samoistną w r. 1835. Kościół drewniany. Jest we wsi szkoła i urząd pocztowy. Z. ma 1036 dm. i 4928 mk., (2402 męż., 2526 kob.; 4880 rzym.-kat. i 48 żydów). Pos. tabularna (arcyksięcia Fryderyka) ma 178 mr. roli, 28 mr. łąk, 140 mr. past., 7867 mr. lasu i 473 mr. nieuż.; pos. mn. 5163 mr. roli, 378 mr. łąk, 1975 mr. past. i 127 mr. lasu. Gleba tylko nad potokami zdatna do uprawy, jest kamienistą i jałową. Malownicze położenie, w połączeniu z górskim łagodnym klimatem i obfitością lasów, ściąga tu w letnich miesiącach coraz liczniejszych gości na dłuższy pobyt, głównie z Krakowa. *Mac.*

Zawojatyn, folw., pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odryżyn, o 72 w. od Kobrynia, należy do dóbr Glinna Prozorowych.

Zawojatyńska Dolina, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Hlinna, wspomniane pod 1555 (ob. Rewizya puszcz, str. 91.).

Zawojatyński 1.) *Las*, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Hlinne, wspomniane w dokum. pod 1555 (ob. Rewizya puszcz, 91). 2.) **Z.** *Mech*, uroczysko, w pow. pińskim, na Zarzeczu, w okolicy wsi Hlinna, wspomniane w dok. pod. 1555. (ob. Rewizya puszcz, str. 91.)

Zawojcie, *Zawojt*, wś nad rzeką Bród, praw. dopł. Prypeci, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. i par. prawosł. Narowla, o 126 w. od Rzeczycy, ma 44 osad; miejscowość poleska, grunta lekkie. Za poddaństwa Z. należało do domin Narowla Horwatów. *A. Jel.*

Zawoje 1.) zaśc. nad rz. Isłocz, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Bakszty (o 12 w.), o 84 w. od Oszmiany a 55 w. od Dziewieniszek, 21 mk. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.). 3.) **Z.**, uroczysko, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Jaświły, należy do dóbr Mikicin, Moniuszków.

Zawoje, wś, pow. sanocki, w okolicy górskiej i lesistej, 554 mt. npm., u ujścia pot. Rzyczki do Wisłoka z lew. brzegu, należy do par. gr.-kat. w Tarnawce, ma cerkiew drewnianą filialną, w której się co drugi tydzień odprawia nabożeństwo. Wś liczy 40 dm. i 247 mk. (123 męż., 124 kob.) gr.-kat. Posiadłość tabularna (hr. Potockich z Rymanowa) ma 163 mr. lasu; pos. mn. 578 mr. roli, 78 mr. łąk i ogrod. i 307 mr. past. Z. graniczy na płn. z Tarnawką, na wschód z Puławami, na zach. z Wisłoczkiem a na płd. przez lasy z Polanami. *Mac.*

Zawojno al. *Zawojnowo*, posiadłość, pow. miński, w 2 okr. pol. i gm. Raków, o 6 mil od Mińska, własność Juchnowiczów; miejscowość falista i kamienista. *A. Jel.*

Zawójt, wś, pow. rzeczycki, ob. *Zawojcie.*

Zawólcze, las na obszarze Gościeradowa, w pow. janowskim.

Zawoliszki, *Zauliszki*, zaśc. nad Strawą, pow. trocki, w 2 okr. pol., par. Dorsuniszki, o 38 w. od Trok, 2 dm., 25 mk. katol.; w 1850 r. własność Bankowskich, miał 45 dzies.

Zawołk, wś nad rz. Wołkiem, dopł. Bohu, pow. latyczowski, okr. pol. Międzyboż, gm. Susłowce, sąd i par. Latyczów (o 1 w.), ma 40 osad, 297 mk., 229 dzies. ziem. włośc., 380 dworskiej, młyn wodny. Należała do stwa latyczowskiego, darowanego przez cesarzowę Katarzynę II w 1795 r. hr. Markowowi, dziś jego sukcesorów. Podług lustracyi z 1789 r. było tu 47 dm. Ob. *Latyczów.*

Zawołocze, ob. *Lisianka.*

Zawołocze, osada nad jeziorem Podco, pow. opoczecki gub. pskowskiej, na pograniczu gub. witebskiej, o 70 w. na płd.-wschód od Opoczki, ma 28 dm., 178 mk., cerkiew. Złożona w 1536 r. nad ówczesną granicą Litwy, była niegdyś warownią i podlegała częstym napadom. Od 1719 do 1777 r. mto powiatowe.

Zawołoczje, zaśc., pow. lepelski, własność Piotuchów, 20 dzies. Porów. *Uszacz.*

Zawołoczyce, dobra nad rz. Ptycz, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horodok, par. katol. Hłusk (o 20 w.), o 3 w. od st. poczt. Symonowicze, na trakcie brzesko-bobrujskim, o 34 w. od Bobrujska. Do drugiej połowy b. stulecia dość dawna własność Jaksów - Bykowskich, przez wiano Antoniny Bykowskiej, żony generała Żylińskiego, głośnego z kanalizacyi Polesia, przeszły do Żylińskich. Obszar około 180 włók, lasy znaczne, grunta lekkie, lecz urodzajne z powodu obfitości łąk; rezydencya piękna, obszerne sady fruktowe, oranżerye, gorzelnia, młyny, rybołówstwo. Była tu kaplica katol. parafii Hłusk. *A. Jel.*

Zawołotniczje, okolica, pow. lepelski. Mają tu części: Jachimowiczowie w dwóch działach 283 dzies., Łascy 33 dzies., Reuttowie 32 dzies. i Stankiewiczowie w dwóch działach 62 dzies.

Zawonia, wś i fol. nad rz. Jabłonicą, pow. konecki, gm. Chlewiska, par. Wysoka, odl. od Końskich 41 w., ma 9 dm., 79 mk., 411 morg.

dwor., 32 mr. włośc. W 1827 r. było 10 dm., 84 mk. Około r. 1460 wś ta należy w połowie do Krystyna Jankowskiego, w drugiej do Krystyna ze Sulistrowic h. Rawa. Łany kmiece dawały dziesięcinę pleb. w Wysokiej (Długosz, L. B., II, 522). W r. 1569 Piotr Myzopad płaci od 5 łan., 2 rzem., 1 kom. (Paw., Małop., 310).

Zawonie al. *Zawoń*, część Sielca, w pow. sokalskim.

Zawornie, pow. będziński, gm. i par. Wojkowice. Spis wsi i osad z 1867 r. wymienia w gminie Wojkowice nomenklatury: Warne i Zawornie, pominięte jednakże w późniejszych spisach. Są to zapewne drobne osady.

Zaworonka, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 4 w.), okr. wiejski Kuliszki, 13 dusz rewiz.; należy do dóbr Worony (Górskich).

Zaworotka, zaśc., pow. połocki, własność Zeleńskich, 25 dzies.

Zaworoty, wś, pow. horecki, gm. Niczyporowicze (o $3^1/_2$ w.), zapasowy śpichlerz gminny.

Zaworskłański, chutor nad Worskłą, pow. kobelacki gub. połtawskiej, gm. Kobelaki, 93 dm., 1200 mk., 7 wiatraków.

Zawory al. *Przehyba*, przełęcz górska na drodze z doliny Cichej do doliny Ciemnych Smreczyn, w Tatrach. Ob. *Krywań* (t. IV, 764).

Zawory 1.) dom szosowy (rogatka), w pow. szremskim, parafie, urz. okr. i st. cyw. w Książu, poczta w Chrząstowie, st. kol. żel. w Chociczy (Falkstaedt), szkoły w Zaborowie, sąd w Szremie, 1 dm., 5 mk. 2.) **Z.,** wś gosp., w temże położeniu, ma obszaru 41 ha, 4 dym., 25 dusz (11 ew.). 3.) **Z.** *Szlacheckie*, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 460 ha, 10 dym., 136 dusz. 4.) **Z.,** kopalnia torfu do Z. Szlach. należąca, w temże położeniu, ma 1 dym, 2 dusz. Z. leżą na zach.-płn. Księża, płd. Zaniemyśla. Przez długi czas były Z. dworskie własnością Chodackich, z których Faustyn sprzedał je Leonowi Masłowskiemu z Poznania, ten Hertzogowi, od którego nabyli bracia Augustyn i Tadeusz Żyć, od nich zaś nabył w r. 1855 Z. Józef Dzierzbicki, r. 1891 jest w ręku Raczyńskich. Położenie jest równe, miejscami jednak występują pagórki, które noszą nazwy: Delasowa góra (las wyciął tu niejaki Delas), Prochownia, Masłowskiego góra (od dawniejszego dziedzica). Przez wieś i granicę od Zaborowa płynie szerokiemi rowami cały rok woda, od jezior z Włościejewek, Książa i Konarskiego. Struga ta wpada do Warty, na wiosnę wylewa. Pomiędzy różnemi kanałami jeden nazywa się „biały“ a drugi „czarny“. Olszynę od granicy chrzęstowskiej nazywają Uzdrzanowem, część od granicy sroczewskiej Grądzik, od Zaborowa znów nizina „Łyski“. Za wsią Wycinki. Na Delasowej górze znajdywano pieniążki srebrne z czasów cesarza Maksymiliana. Lud tu nosi długą sukmanę sukienną, takąż kamizelę i spodnie, latem długą białą kamizelę płócienną, zimą kożuch biały, czerwonym sznurkiem obszyty i spodnie kożuszkowe. Kobiety chodzą w krótkich fałdzistych kabatkach sukiennych, gorsetach obszywanych, spodniku flanelowym zielonego lub szafirowego koloru, fartuszku, a na głowie noszą szlarkę lub kapkę ze wstążkami. Zwyczaje przy weselach te same tu co i w całem Krobskiem. Drużba jest tu pierwszą osobą. On porządek utrzymuje i jadło wydziela, daje błogosławieństwo. Gdy już podwody zajadą, aby ruszyć do kościoła, drużba przemawia do państwa młodych a potem do rodziców i sąsiadów, żegna ich i dziękuje im w imieniu państwa młodych, a potem wszyscy klękają i odmawiają pacierz z nabożeństwem. Gdy wracają z kościoła, woźnica panny młodej zatrzymuje zwykle konie na moście, łamie biczysko, i niepojedzie dalej, dopóki mu panna młoda nie zapłaci sowicie. Tymczasem dwóch parobków, co koń wyskoczy, spieszą do wsi po chleb, kądziel i cepy i wręczają to młodej parze na początek gospodarstwa. Na uczcie weselnej muszą być koniecznie: rosół z białym grochem, jagły, czernina i gęś pieczona. Przy oczepinach składają się wszyscy obecni na czepiec dla panny młodej. Po oczepinach przykrywają białem prześcieradłem pannę młodą i trzy inne niewiasty, a młody pan musi zgadywać, która jest żoną. Skoro niezgadnie, musi się wykupić. Przy oddawaniu panny młodej przez drużbę panu młodemu, tenże ją oprowadza przy świadkach, jako zdrowa, niekulawa i wylicza wszystkie jej przymioty. Na drugi dzień po ślubie wyprawiają „Ogon“, t. j. pewna liczba weselników przebiera się różnie, za niedźwiedzi, małpy, kominiarzy itp. Tak ciągną z muzyką po całej wsi a w końcu do dworu i tam kończą weselisko. Ubiór panny młodej na głowie jest bardzo skromny, zwykle ze cztery gałązki rozmarynu, z jedną wstążką. Parobcy do ślubu przepasują się ozdobnemi ręcznikami, w ręku trzymają baty. Pan młody niema tego stroju, ale mu pół białej chustki wyglądać musi z za sukni, w ręku trzyma zamiast bata rózgę, owiniętą zieloną wstążeczką. Parobcy jadą na siodłach, pan młody na oklep, na derze. Asystuje mu dwóch parobków, pannie młodej zaś drużka, która wozu nieodstępuje. Panna młoda jedzie we cztery konie, reszta podwód po parze. Podanie niesie, że w Z. zakopane są wielkie skarby w miejscu, gdzie dawniej była studnia, ale punktu nikt wskazać nie umie. Pod r. 1397 spotykamy w aktach grodzkich sprawę Sędziwoja Zaborowskiego, który stawia świadków przeciw Mikołajowi ze Spławia dla stwierdzenia, że Sędziwoj trzymał Zawory dziedziną za 3 lata a Mikołaj go nie gabał. *W. Ł.*

Zawory, niem. *Saworri*, wś włośc. w t. zw. Szwajcaryi kaszubskiej, pow. kartuski, st. p. i par. kat. Chmielno; 317 ha (212 roli or., 13 łąk, 23 lasu); 1885 r. 52 dm., 60 dym., 362 mk., 355 kat., 7 ew. Z poblizkiej góry Tymówki (Praesidentenhoehe) otwiera się piękny widok na liczne jeziora i wioski, mianowicie na Chmielno (niegdyś siedzibę książąt pomorskich). Z. należały już za czasów książąt pomorskich do norbertanek w Żukowie. R. 1334 jakiś Jan jednę trzecią wioski przywłaszczył sobie i sprzedał Konradowi ze Skwierzyny. Po długim procesie musiały panny tę część wykupić za 45 grzyw. (ob. Fankidejski „Klasztory żeńskie“, str. 58). W r. 1789 było 9 dymów. *Ks. Fr.*

Zaworycze al. *Zuworyszcze*, wś nad rzką Trubajłą, pow. kozielecki gub. czernichowskiej, gm. Jarosławka, 219 dm., 1142 mk., cerkiew, dom modlitwy żydowski, gorzelnia. Powstała w XVII w. na obszarze ststwa osterskiego. Ob. *Ostr* (t. VII, 672).

Zawosinka, ruczaj, w pow. orszańskim, w gm. Nowy Tuchiń, ginie w błocie Weretejskiem.

Zawosze, ob. *Zaosie.*

Zawóz, wś, pow. liski, na praw. brzegu Solinki, w okolicy górskiej i lesistej. Par. rzym. i gr.-kat. w Wołkowyi. Odl. od Liska na płd 23·7 klm., od Baligrodu na wsch. 11 klm. Góry pokryte lasami otaczają wieś od północy, wschodu i południa, ku zachodowi zaś rozszerza się dolina Solniki. Wieś liczy 44 dm. i 330 mk. (169 męż., 161 kob.), 278 gr.-kat., 34 rz.-kat. i 18 żyd. Pos. tabularna (Ant. Tyszkowskiege) ma 619 mr., w połowie lasów; pos. mn. 483 mr. roli, 52 mr. łąk, 52 mr. past. i 52 mr. lasu. Z. graniczy na płn. z Soliną, na płd. z Sawkowczykiem. *Mac.*

Zawozie, uroczysko na gruntach Niewmirycz (części wsi Lewkowicz), w pow. owruckim.

Zawożanie, wś, pow. sieński, gm. Kokowczyn, ma 5 dm., 26 mk.

Zawrat 1.) przełęcz tatrzańska (2170 mt.), w ścianie oddzielającej dolinę Czarnego stawu pod Kościelcem od doliny Pięciu stawów polskich. Leży ona między turniami Świnicy od zachodu i Koziego wierchu od wschodu. Przez tę przełęcz prowadzi najwięcej uczęszczana droga piesza dla udających się z Zakopanego do Morskiego Oka. Z doliny Czarnego stawu prowadzi na szczyt Z. wązki i dziki wyłom między dwoma ścianami skalistemi, mający dno usypane z piargu i drobnych usuwających się kamieni. Często śród lata nawet płaty śniegu pokrywają tę dziką, chłodną lecz niezbyt trudną do przebycia drogę. Zródełko, jakie się po drodze spotyka, ma temperaturę około $1^1/_2$ stop. ciepła. Widok Z. na dolinę pięciu Stawów i Tatry Liptowskie nagradza hojnie trudy podróżnego. 2.) **Z.**, nazwa turni w płn.-wsch. ścianie Kasprowej doliny w Tatrach.

Zawrat al. *Hlina*, potok tatrzański na Podhalu Liptowskiem, wypływa z pod szczytu Hlinnika i uchodzi do pot. Cicha (ob.).

Zawrażja, wś, pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. Ostryce, 16 dm., 128 mk.

Zawrócie, wś i fol., pow. mazowiecki, gm. i par. Wysokie Mazowieckie, ma gorzelnią, browar, dystylarnią i 3893 mr. obszaru. Mieszka tu drobna szlachta, włościanie, jest też i większa posiadłość. Ob. *Wysokie Mazowieckie.* W 1827 r. było 12 dm., 105 mk.

Zawrocie, *Zaworotje*, przedmieście mta Ołyki, w pow. dubieńskim.

Zawronie, ob. *Mosty Wielkie*, pow. żółkiewski (t. VI, 721).

Zawroszowa Mogiła, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicach wsi Moroczna i Krajnowicz, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 287). *A. Jel.*

Zawrótki 1.) fol., wś i karczma, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Żośno (o 7 w.), okr. wiejski i dobra Śmigielskich Gielianowo, o 64 w. od Wilejki. Folw. ma 1 dm., 13 mk. katol., wś 12 dm., 138 mk. (w 1865 r. 68 dusz rewiz.), karczma zaś 1 dm., 8 mk. żydów. 2.) **Z.**, wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm Norzyca (o 8 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Chrystowo, o 98 w. od Wilejki, 1 dm., 11 mk. prawosł. (w 1865 r. 7 dusz rewiz.). 3.) **Z.**, ob. *Zawroty.*

Zawrotnia, góra (351 mt.), leży na obszarze Przedmieścia Niemirowskiego, pow. Rawa Ruska.

Zawroty 1.) al. *Zawrotki*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce (o 15 w.), okr. wiejski i dobra Osowskich Łopaczewicze, o 75 w. od Wilejki, 19 dm., 145 mk. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.), cerkiew. 2.) **Z.**, ob. *Zawrotki.*

Zawrów, wś, pow. ostrogski, par. praw. Boczanice, na płn.-wsch. od Ostroga. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do zamku Dorohobuża ks. Konst. Ostrogskiego, który płaci z 5 dym. półdworz., 4 dym. na ćwierc., 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 41).

Zawsią, część Dzierzgowic, w pow. kozielskim.

Zawsie, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wołosewicze, przy drodze z mstka Krasne Łuki do wsi Stołbiec (w pow. sieńskim), ma 35 osad; miejscowość nieco falista, grunta lekkie. *A. Jel.*

Zawsie, os. dom. do Mogilna, pow. grybowski.

Zawujki, urzęd. *Zawiejka*, wś nad Bohiem, pow. latyczowski, okr. pol. i par. katol. Międzyboż, par. praw. Hołosków. Należała do ks. Adama Czartoryskiego.

Zawusie, ob. *Zausie.*

Zawuszina, węg. *Zawisina, Zavoszina*, wś, w hr. ungwarskiem, ma kościół filial. gr.-katol., rozległe lasy, 325 mk.

Zawydrzenie 1.) *Barany*, uroczysko, pow. lepelski, ma 8 włók; należy do dóbr Wacławia Bohuszewiczów. 2.) **Z.** *Aleksandry*, wś, pow. lepelski (ob. t. XII, 878).

Zawydzka, ob. *Żmudzka*.

Zawyki, w dokum. *Zawoiki*, wś włośc. nad Narwią, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zawyki, o 28 w. od Białegostoku, ma 64 dm., 445 mk., cerkiew, 1337 dzies. ziemi włośc. (337 łąk i pastw., 106 lasu, 178 nieuż.). Niegdyś sioło i folw. w wójtowstwie t. n. ekonomii grodzieńskiej. Według „Piscewoj knigi“ z 1558 r. przyległe gruntom mta Suraża oraz rz. Narwi. Czyniły z włók i zaścianków 20 kóp 20 gr.

Zawynianka, folw., pow. słucki, w 3 okr. pol. kleckim, gm. Teladowicze, par. kat. do niedawna Bobownia, teraz Kopylsk, o 48 w. od Słucka, ma 2 włóki. Należy do domin. Bobownia Narkiewiczów-Jodków; grunta urodzajne.

Zawzdole, rzeczka, ob. *Punikla*.

Zayncze (w dokum.), ob. *Zahińce*.

Zazamcze 1.) wś, pow. włocławski, gm. Łęg, par. Włocławek, ma 403 mk., 583 mr. W 1827 r. było 56 dm., 557 mk. Spisy pobor. z XVI w. nie podają tej wsi. 2.) **Z.,** folw., w par. Raciążek (pow. nieszawski). Według spisu z r. 1827 miał 3 dm., 15 mk.

Zazamcze, wś, pow. dąbrowski, przy drodze na płn. od Dąbrowy, ma 51 dm. i 293 mk. (148 męż., 145 kob.) rz.-kat. Dawniej osada ta stanowiła część Rudy. *Mac.*

Zazawka 1.) potok, powstaje na obszarze Rajtarowic, w pow. samborskim, uchodzi do Buchty (dopł. Wiszni). 2.) **Z.** *Czystyna*, pot., w pow. mościskim, dopł. pot. Słotwiny.

Zazdromin, w spisie z r. 1827 *Zazdrość*, kol., pow. nieszawski, gm. i par. Straszewo, ma 72 mk., 249 mr. W r. 1827 holendry Z. miały 8 dm., 45 mk.

Zazdrość 1.) kol., pow. błoński, gm. i par. Radziejowice, ma 241 mk., 178 mr. 2.) **Z.,** wś i fol., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Niegów, ma 60 mk., 291 mr. dwor. i 49 włośc. 3.) **Z.,** fol. dóbr Kołomia, pow. włocławski, gm. i par. Lubień, ma 127 mr. 4.) **Z.,** os., pow. nieszawski, gm. Osięciny, par. Witowo, ma 6 mk., 3 morgi. W 1827 r. 2 dm., 8 mk. 5.) **Z.,** pow. nieszawski, ob. *Zazdromin*. 6.) **Z.** al. *Zgoda*, fol., pow. skierniewicki, gm. Doleck, par. Jeruzal, odl. 10 w. od Skierniewic. W 1827 r. 1 dm., 8 mk., par. Stara Rawa. W r. 1880 fol. Z. al. Zgoda, r. 1874 oddzielony od dóbr Suliszew, rozl. mr. 289: gr. or. i ogr. mr. 227, łąk mr. 41, lasu mr. 12, nieuż. mr. 9; bud. drew. 8; płodozm. 8-pol., pokłady torfu. 7.) **Z.,** os., pow. piotrkowski, gm. Woźniki, par. Suchcice, ma 2 dm., 13 mk., 6 mr. włośc. 8.) **Z.,** kol. i fol., pow. będziński, gm. Rokitno, par. Ciągowice; kol. ma 2 dm., 11 mk., 18 mr.; fol. 1 dm., 3 mk., 80 mr. Wchodzi w skład dóbr Ciągowice. W 1827 r. było 2 dm., 10 mk. 9.) **Z.,** os., pow. radomski, gm. i par. Jedlińsk, odl. od Radomia 15 w., ma 5 dm., 48 mk., 4 mr. włośc. 10.) **Z.,** os., pow. kielecki, gm. Mniów, par. Grzymałków, odl. 28 w. od Kielc.

Zazdrość, karczma, pow. trocki, w 1 okr. pol., 12 w. od Trok, 1 dm., 17 mk. żydów.

Zazdrość 1.) wś, pow. trembowelski, 15 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Trembowli, 7 klm. na zach. od urz. poczt. w Strusowie. Na wsch. leżą Warwaryńce i Bernadówka, na płd. Rozdzwiany, na zach. Sokołów i Bieniawa (obie w pow. podhajeckim), na płn. Ładyczyn (w pow. tarnopolskim). Wody płyną małemi strugami od zach. na wschód i tworzą potok, wpadający za obrębem wsi do Seretu. Zabudowania wiejskie leżą na wschód. Na płd. wznosi się „Pantalicha“ do 343 mt. Własn. więk. ma roli or. 387, łąk i ogr. 75, pastw. 15 mr.; wł. mn. roli or. 1354, łąk i ogr. 317, past. 270 mr. W r. 1890 było we wsi i przysiołku Nowy Tyczyn (Neutitschein) 228 dm., 1567 mk. w gm., 9 dm., 92 mk. na obsz. dwor. (880 gr.-kat., 677 rz.-kat., 102 izr.; 871 Rus., 788 Pol.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Strusowie. We wsi jest szkoła 2-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 730 złr. 2.) **Z.,** karczma w Bezbrodach, pow. złoczowski. 3.) **Z.,** os. we wsi Szklary, pow. rzeszowski. *Lu. Dz.*

Zazdrość 1.) karczma w Cierpicach, pow. inowrocławski, urz. okr. i stanu cyw. w Gniewkowie, poczta i st. kol. żel. Cierpicach, paraf. katol. w Podgórzu, 3 dym., 31 dusz. 2.) **Z.,** wś gosp., w pow. mogilnickim, ma sąd, urząd okr. i st. cyw. w Mogilnie, tamże st. kol. żel. i parafie, poczta w Wilatowie, szkoły w Twierdzyniu. Obszaru 105 ha, 2 dym., 34 dusz. 3.) **Z.,** osada, w pow. gnieźnieńskim (witkowskim), ma urz. okr. i urz. st. cyw. w Witkowie, pocztę w Skórzęcinie, st. kol. żel. w Trzemesznie, szkoły i par. kat. w Ostrowitem (Prymasowskiem, 2 dym., 21 mk. 4.) **Z.** *Majdany*, niem. *Fliesshain*, wś gosp. nad rz. Gąsawką, w pow. szubińskim, ma urz. okr., st. cyw. i pocztę w Szubinie, st. kol. żel. w Brzozie (Hopfengarten), na linii Bydgoszcz-Inowrocław, szkoły w Kołaczkowie (Rensdorf), par. kat. w Rynarzewie, par. ewang. i sąd w Szubinie. Obszaru 96 ha, 7 dym., 62 dusz (1 kat.). Leży na wschód Szubina, o 5 klm. ku płd. Rynarzewa. Tworzy z Majdanami okrąg wiejski. Istniała już przy końcu XVIII w. 5.) **Z.,** os. w dobrach Gaj, pow. gnieźnieński. Wchodziła w skład par. Ostrowite. 6.) **Z.,** os. w dobrach strzelińskich. Znikła w ostatnich czasach. *W. Ł.*

Zazdrość 1.) karczma, pow. toruński, st. p. Pędzewo; 1885 r. 2 dm., 25 mk., obszaru 1 wł.

20 mr. 2.) **Z.,** niem. *Sadrosch*, kol., pow. świecki, st. pocz. i par. kat. Śliwice; 69 ha. W 1885 r. 18 dm., 20 dym., 113 mk. kat. R. 1789 pustkowie o 3 dymach (ob. Topogr. Goldbecka, str. 196). 3.) **Z.,** niem. *Sadrosch*, wyb. do Pobłocia, pow. wejherowski, 1 dm., 5 mk. 4.) **Z.,** niem. *Bonin*, dobra, pow. lubawski, st. pocz. i par. kat. Szwarcenowo; 141 ha (91 roli or., 21 łąk); 1885 r. 3 dm., 11 dym., 76 mk., 20 kat., 56 ew. Dziedzic Gustaw Sonntag. 5.) **Z.,** os. młyn. nad rzką Prusiną, pow. starogardzki, po za wsią Laski. *Ks. Fr.*

Zazdrość 1.) os. młyn. nad rz. Osą, pow. suski, pod Jędrychowem. 2.) **Z.,** niem. *Zazdrosc*, os. karcz., należąca do dóbr Kielary, w pow. olsztyńskim.

Zazdrość, wś, pow. pszczyński, par. kat. Woszczyce, ew. Żóraw. W r. 1885 miała 102 ha, 40 dm., 335 mk. (21 ew.).

Zazdrosna, pustka, pow. sieradzki, gm. Barczew, par. Chojne, odl. 7 w. od Sieradza. Ob. *Kuśnie.*

Zazdrosna, os. dom. do Zabierzowa, pow. krakowski.

Zażdzierz, w XVI w. *Zajezierze*, wś, pow. gostyński, gm. Łąck, par. Dobrzyków, par. ew. Gombin, ma 29 os., 235 mk., 322 mr. Wchodziła w skład dóbr Ciechomice. W 1827 r. było 20 dm., 97 mk. W r. 1579 wś Zajezierze, w par. Ciechomice, miała 6 łan. km. (Pawiński, Mazow., 196).

Zazieleń, wś, pow. wąbrzeski, st. pocz. i par. Kowalewo, kościół filialny Zieleń, 127 ha (112 roli or., 10 łąk); 1885 r. 10 dm., 13 dym., 76 mk., 20 kat., 56 ew. R. 1789 miał 7 dymów. *Ks. Fr.*

Zazielenowszczyzna, folw., pow. drysieński, własność Brynków, 103 dzies.

Zazierce 1.) wś nad bezim. jeziorem, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra ks. Puzynów Ihumenów (o 1 w.), o 48 w. od Dzisny, 4 dm., 31 mk. katol. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.). 2.) **Z.,** wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Korsaków Jazno, 13 dusz rewiz. 3.) **Z.,** w spisie z 1865 r. *Zajezierce*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce (o 16 w.), okr. wiejski Duszewo, o 98 w. od Wilejki, 27 dm., 210 mk. katol. (w 1865 r. 103 dusz rewiz.; należała do dóbr Derkowszczyzna, marszałka wileńskiego Domejki). Porów. *Zajezierce.* 4.) **Z.,** wś, pow. lepelski, 40 dusz; należy do dóbr Orzechowno.

Zazierje 1.) jezioro, w pow. czerykowskim, w gm. Nowa Jelnia, w pobliżu wsi Paporotki, ma do 4 w. długości, zajmuje około 60 dzies. i łączy się z Sożą. Przybiera ruczaj Kurhanówkę. 2.) **Z.** al. *Kruszynówka*, jezioro, w pow. rohaczewskim, w gm. Cichinicze, o 8 w. od wsi Kruszynówka. Ma kształt owalny i zajmuje około 60 dzies.; południowy brzeg pokryty łąkami, pozostałe zaś lasem sosnowym; dno piaszczyste.

Zazierje 1.) zaśc., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Rudobiełka al. Karpiłówka, o 73 w. od Bobrujska. Mają tu własności: Badewscy 6 włók, Haworowscy $14^1/_2$ wł., Ostrejkowie 10 wł., Rewieńscy 10 wł., Pluszczyńscy 10 wł., Mościccy 10 wł., Leonowiczowie 19 wł., Iwańscy 4 wł., Taryńscy 5 wł., Żawrydowie 5 wł., Hubieńscy 6 wł., Bachanowiczowie 18 wł., Czyrkowscy 8 wł., Ejsmontowie 3 włóki. Miejscowość samotna, grunta lekkie, pastwisk i łąk błotnych dużo. 2.) **Z.** al. *Zaozierje*, wś nad jeziorem, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. W. Dolce, o 117 w. od Borysowa, ma 26 osad; miejscowość falista, łąki piękne. 3.) **Z.** al. *Zajezierje* al. *Zazierka*, wś, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Pereżyry, o 45 w. od Ihumenia, ma 37 osad. Cerkiew paroch. pod wez. Opieki N. M. P., zbudowana na nowo w r. 1885 przez ówczesnego dziedzica Edwarda Wańkowicza. Benefaktorami dawniejszymi byli Stańkiewiczowie i Bykowscy. Z dawnych zapisów cerkiew ma około $2^3/_4$ wł. gruntów; przeszło 700 parafian. Nazwa Z. pochodzi od obszernego niegdyś w pobliżu jeziora, które spuszczone kanałami prawie wyschło i stanowi kotlinę łączną, ale na starych mapach jest oznaczone. Grunta równe, szczerkowe. Lud zazierski należy etnograficznie do t. zw. tu „Rajdunów“ (ob. *Ozieryczyn*), bardziej konserwatywny, nosi białe świty, a kobiety odziewają się w gorsety i kolorowe spódnice. W ogóle lud to zdrowy, kobiety powabne, ale są lekkich obyczajów. 4.) **Z.,** wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze, o 60 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. połockiej, 1 dm., 15 mk. prawosł. 5.) **Z.,** zaśc., tamże, o 78 w. od Wilejki, 1 dm., 11 mk. (10 prawosł., 1 katol.) 6.) **Z.,** fol. nad Uszaczką, pow. lepelski, własność Łaurysowiczów 80 dzies. i Rzeszowskich 87 dzies. 7.) **Z.,** folw., tamże, własność Engefelda, 74 dzies. 8.) **Z.** (*Zajezierze*), fol., pow. siebieski, na pograniczu pow. drysieńskiego, gm. Głęboczyn (o 18 w.), 332 dzies. 962 sąż. kw. ziemi dworskiej, po większej części błot i piasków. Należy do dóbr Przypierz Łabuńskich. W pierwszej połowie b. stulecia była tu wieś o kilku chatach włościańskich, położona od Przypierza za jeziorem Horodek (ztąd nazwa); następnie włościanie zostali przesiedleni do innych wsi a Z. zamienione na folwark. 9.) **Z.,** ob. *Zazierz. A. Jel.-J. Ł.*

Zazierka, ob. *Zazierje* 3).

Zaziernica, dobra, pow. lepelski, własność Sazonowych, 833 dzies.

Zaziernicy, wś, pow. newelski. Mają tu części: Modzolewscy 32 dzies., Murzyczowie w 3 działach 32 dzies. i Szadziewscy 37 dzies.

Zazierskie, jezioro, w pow. sieńskim, roczny połów dochodzi do 200 pudów.

Zazierz 1.) białor. *Zazierje*, dobra nad rz. Świsłoczą, pow. ihumeński, przy gośc. wojenno-komunikacyjnym ihumeńskim, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Pereżyry, par. katol. Koreliszczewicze, odl. o 44 w. od Ihumenia, 7 w. od st. Rudzieńsk dr. żel. lipawsko-romeńskiej, 30 w. od Mińska. W zeszłym wieku Z. należał do Bykowskich, później do Tyszkiewiczów, wreszcie przez kupno w r. 1844 stał się własnością Wańkowiczów i w ich ręku pozostaje dotąd. Po śmierci Edwarda Wańkowicza Z. przy podziale dostał się jednemu z siedmiu jego synów, Janowi, znanemu entomologowi, który zgromadziwszy wielkie zbiory entomologiczne i specyalny księgozbiór, umierając tu w r. 1885 przekazał je dr. Benedyktowi Dybowskiemu. Z. przeszedł na jego brata Zygmunta. Wielka fortuna Zygmunta Wańkowicza po jego śmierci zostaje podzieloną pomiędzy dwóch synów, Jana i Piotra (z Zofii Mierzejewskiej), przyczem Jan, obok swych dóbr, wziął Z., lecz nagła śmierć jego w r. 1892 skupiła wszystkie dobra w ręku drugiego brata Piotra, który w r. 1894 ożenił się z Gabryellą Horwattówną i jest jednym z najzamożniejszych ziemian gub. mińskiej. Dobra mają około 80 włók, w tem przeszło 40 wł. pięknego lasu, łąki wyborne, grunta szczerkowe w kulturze, gospodarstwo racyonalnie prowadzone, młyny i propinacye przynoszą przeszło 1000 rs. Sad fruktowy i spacerowy na wysokim brzegu rzeki, w malowniczej miejscowości, rezydencya porządna. O zbiorach entomologa Jana Wańkowicza i jego osobie i pracach ob.: „Kłosy“ z 1885 r., Nr 1059; „Tygodnik Illustrowany“ z t. r., Nr 152; „Wszechświat“ z t. r., Nr. 36. 2.) **Z.,** *Zazierze* al. *Zazierje*, folw., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Poczepowo, własność szlachcica Snitki. 3.) **Z.,** *Zazierze*, *Zajezierze*, *Zazierje*, folw., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. i gm. Horodyszcze, o 30 w. od Nowogródka, własność Baranowiczów, około $10^1/_2$ włók. Grunta wyborne, szczerkowo-gliniaste. *A. Jel.*

Zazierze, *Zazierje* 1.) wś, pow. orszański, wchodziła w skład sstwa orszańskiego (ob. t. VII, 604). 2.) **Z.,** wś, pow. sieński, gm. Moszkany, ma 13 dm., 96 mk. 3.) **Z.,** wś nad bezim. jeziorem, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Iża (o 5 w.), okr. wiejski Tałuć, o 26 w. od Wilejki, 10 dm., 100 mk. prawosł. (w 1865 r. 37 dusz rewiz.); należała do dóbr Lubań Lubańskich.

Zazimy, wś nad Desną, pow. osterski gub. czernihowskiej, gm. Browary, 184 dm., 908 mk., cerkiew, szkoła.

Zaziolino, zaśc. szl., pow. dziesieński, w 3 okr. pol., o $10^1/_2$ w. od Dzisny, 1 dm., 10 mk. katol.

Zazirka, wś nad rzką Worholą, pow. głuchowski gub. czernihowskiej, gm. Jarosławiec, 106 dm., 851 mk., cerkiew, szkoła, 2 młyny wodne, wiatrak.

Zaziryckie, jezioro, w pow. sieńskim; rocznie poławia się do 35 pudów ryb.

Zazriwa, węg. *Zazríva*, wś na Węgrzech, w komitacie orawskim, pow. dolno kubiński (Also Kubin), w wązkiej dolinie nad pot. Riczą, wpadającym z praw. brzegu do rzeki Orawy, w pobliżu gór Rozsudec i Stoch, na granicy hr. trenczyńskiego. W r. 1890 było 2696 mk., 2672 Słowaków i 23 Niemców; 2573 rz.-kat., 97 wyzn. augsb. i 26 izrael. Domów było 549 i 11692 mr. obszaru. W miejscu jest kościół parafialny rz.-kat. Z. należy do sądu obwod. w Rozemberku, sądu pow. w Dolnym Kubinie. We wsi jest urząd pocztowy z kasą oszczędności. Ludność trudni się uprawą jęczmienia i owsa, chowem bydła, prowadzi znaczny handel masłem; wyrabia różne naczynia drewniane. Parafia Z. obejmuje 11 dolin i gór na obszarze przeszło 2 mil kwadr. Por. *Magóra* 44.) (t. V, 903). *W. H.*

Zazule, zaśc. nad Mołczadką, przy ujściu do niej od lew. brzegu bezim. rzki, w pow. nowogródzkim.

Zazule 1.) grupa domów w Szkle, pow. jaworowski. 2.) **Z.,** grupa domów w Łuce, pow. złoczowski. 3.) **Z.,** wś, pow. złoczowski, tuż na płn.-wsch. od sądu pow. i urz. pocz. w Złoczowie. Zabudowania wsi leżą rozrzucone wśród lasów na przestrzeni od Łuki i Trościańca po Jelechowice i wzgórza sasowskie. Wś powstała z pojedynczych osad leśnych, na obszarze dawnych dóbr złoczowskich. Osady te już po r. 1848 złączone zostały w jednę gminę administracyjną. Cała ta gmina składa się z następujących mniejszych i większych grup domów: Zazule, Monastyrek, Obertasów (dwór, wapniarka i łomy kamienia), Kozaki (al. Kozakowa Góra), Góra Orłowa, Bracka Góra, Sawrasowa Góra, Palkowa Góra, Bzowy, Kupcowe (al. Kupcowa Góra), Na Osmalonej, Ożarówka (dwór, wapniarka i łomy kamienia), Pereliske, Budnik, W Sosnach i Wyłom. Nazwy te odnoszą się bądź do grupy z kilku lub kilkunastu zagród, bądź do pojedynczych domostw. Z. stanowią jedną gminę katastralną ze Złoczowem. W r. 1890 było tu 285 dm., 1734 mk. w gm., 18 dm., 155 mk. na obsz. dwor. (821 rz.-kat., 955 gr.-kat., 113 izr.; 1203 Rus., 686 Pol.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Złoczowie. W części Z., Monastyrek zwanej, była drewniana cerkiew, należąca do bazylianów w Złoczowie. Cerkiew tą około r. 1873 została opieczętowaną a następnie rozebraną. Mieściły się w niej portrety Sobieskich (Sokalski, Okrąg szkolny złoczowski, Złoczów, 1885, str. 200). *Lu. Dz.*

Zazulińce, wś, pow. zaleszczycki, 21 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urz. pocz. w Zaleszczykach. Na płn.-zach. leżą Kościelniki i

Gródek, na płn.-wsch. Siŋków, na płd.-wsch. Brodok i Okna, na płd. Doroschoutz (trzy ostatnie na Bukowinie). Wzdłuż granicy płd. płynie Dniestr. W jego dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 523, łąk i ogr. 17, past. 64, lasu 93 mr.; wł. mn. roli or. 1039, łąk i ogr. 64, past. 43 mr. W r. 1890 było 237 dm., 1131 mk. w gm., 9 dm., 74 mk. na obsz. dwor. (1145 gr.-kat., 41 rzym.-kat., 14 izr., 5 inn. wyzn.; 1147 Rus., 58 Pol.). Par rz.-kat. w Zaleszczykach, gr.-kat. w miejscu, dek. zaleszczycki. Do par. należą Kościelniki. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 3058 złr. Jest też gorzelnia. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koronnych. W r. 1770 była w posiadaniu Rocha Wieniawskiego, stolnika przemyskiego, generała-majora wojsk. kor., z prow. 2330 złp., z czego kwarta 507 złp. 15 gr. W r. 1773 Z. były w posiadaniu Piotra Antoniego Chrzanowskiego. Zajęte przez rząd austryacki 1775 r. i sprzedane Wilhelmowi hr. Siemieńskiemu za 18437 złr. 30 kr. wedle kontraktu z 17 stycznia 1777 r. (Czemeryński „Dobra koronne“, Lwów, 1870, str. 253). *Lu. Dz.*

Zazulki, przys. dóbr Kulczyce, pow. samborski.

Zazybino, wś nad Łososiną, pow. witebski.

Zazyre al. *Zażyrów*, grupa domów w Wrocowie, pow. gródecki.

Za Zyroką, szczyt górski (1267 mt.), w grzbiecie Żełemiawki. Śród lasów ściele się na niej piękna polana, z pod której wypływa pot. Sukiel. Szczyt wznosi się na granicy gm. Sukiela i Hrebenowa, w pow. stryjskim, na granicy dolińskiego, na 41° 14′ wsch. dług. a 48° 48½′ płn. szer. (Karta wojs., 10, XXIX).

Zażarłom, wś, pow. bobrujski, ob. *Żarło.*

Zażelazna, os., pow. siedlecki, gm. i par. Domanice. Nie podana w spisach z 1827 i 1876 r., pomieszczona zaś w spisie urzęd. osad z r. 1867.

Zażew, wś niegdyś, w pow. włodzimierskim, na płd.-wsch. od Włodzimierza, na pograniczu pow. łuckiego.

Zażółkiew, wś i fol. majorat rząd., pow. krasnostawski, gm. i par. Krasnystaw. W 1628 r. wchodziła w skład ststwa krasnostawskiego. W 1827 r. było 11 dm., 84 mk.

Zażołnie, dwór, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie, o 30 w. od Rossień.

Zażużel, wś nad Dnieprem, pow. rzeczycki, przy gościńcu pocz. rzeczycko-czernihowskim, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. i par. prawosł. Chołmecz, o 31 w. od Rzeczycy, ma 30 osad. Za poddaństwa należała do domin. Chołmecz, dziedzictwa Rokickich. Grunta lekko faliste, urodzajne, łąk obfitość. Oprócz rolnictwa lud trudni się flisactwem i rybactwem. *A. Jel.*

Ząbek, niem. *Sombeck*, *Zombeck*, wś, pow. niborski, st. pocz. Koschlau.

Ząbie al. *Zabskie*, niem. *Sombien*, wś, pow. olsztyński, st. p. Kurken. Istniała już w r. 1693.

Ząbienice, u Kętrz. *Ząbinowice*, niem. *Gersdorf*, dobra ryc. i wś w Pomeranii, pow. bytowski, st. pocz. i paraf. kat. Bytowo.

Ząbin, w XVI w. *Zembino*, wś i fol. nad rzką b. n., pow. włocławski, gm. Śmiłowice, par. Choceń, odl. 8 w. od Włocławka, ma 85 mk. W r. 1891 fol. Z. i Ząbinek rozl. mr. 481: gr. or. i ogr. mr. 344, łąk mr. 119, nieuż. mr. 18; bud. mur. 13, drew. 2, pokłady torfu i kamienia wapiennego. Wś Z. os. 11, mr. 16. W r. 1557 wś Zembino, w pow. brzesko-kujawskim, w par. Choceń, płaci od 4 łan. km. (Paw., Wielkop., II, 8).

Ząbinowice, niem. *Gersdorf*, wś, pow. bytowski, w reg. koszalińskiej. Por. *Ząbienice.*

Ząbki, w XVI w. *Wola Ząbkowa*, folw., wś i os. fabr. nad bagnem Mamczyńskim, pow. warszawski, gm. Wawer, par. Praga, odl. 8 w. od Warszawy, przy linii dr. żel. warsz.-petersb., tuż za Pragą, ma szkołę początkową, wielką cegielnią, około 600 mk., 470 mr. dwor., 752 mr. włośc. W r. 1880 folwark i cegielnia były własnością hr. Platera. W r. 1827 było 36 dm., 204 mk. R. 1580 wś królewska Wola Ząbkowa należy do par. Kamion (Praga). Jan Markowicz „honorabilis“ młynarz z młyna „Suleznisch“ płaci od 2 kół, z drugiego, przy którym sam mieszka, od 2 kół i 1 łanu Bartłomiej Zaliwski, chorąży liwski, dzierżawca wsi, płaci od 12 łan. km. (Paw., Mazow., 250). 2.) **Z.,** w XVI w. *Zambpki*, fol., pow. brzeziński, gm. i par. Dmosin, odl. 14 w. od Brzezin, ma 2 dm., 28 mk. W r. 1827 było 3 dm., 34 mk. W r. 1874 fol. Z. lit. A. rozl. mr. 233: gr. or. i ogr. mr. 210, łąk mr. 20, nieuż. mr. 3; bud. drew. 8. Wymienione w dok. z r. 1359 w liczbie wsi wchodzących w skład uposażenia arcyb. gnieźn. (Kod. Wielk., № 1404). Na początku XVI w. łany kmiece dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi, pleban pobierał tylko z jednego pola folwarcznego (od Kałęczewa), od kmieci zaś dostawał kolędę (Łaski L. B., II, 342). W r. 1579 wś Ziambki płaci od 3 łan. km. 3.) **Z.** *Duże* i 4.) **Z.** *Małe*, w XVI w. *Żubkowice* i *Żubki*, dwie wsi i fol., pow. rawski, gm. Boguszyce, par. Krzemienica. Z. Duże mają we wsi 2 dm., 87 mk., 99 mr.; fol. 3 dm., 23 mk., 540 mr.; Z. Małe, wś, 3 dm., 55 mk., 44 mr.; fol. 1 dm., 11 mk., 337 mr. W r. 1579 Żubkowice mają trzy działki, z tych Jan Bapski ma ½ łanu, Mateusz ½, część Krzysztofa nieoznaczona (Paw., Maz., 176). *Br. Ch.*

Ząbki, wś rząd., pow. dzisieński, 2 okr. pol., o 36 w. odDzisny, 5 dm., 45 mk.

Ząbków, wś i fol., pow. sokołowski, gm.

Kudelczyn, par. Sokołów (odl. 5 w.). Wieś ma 38 osad, 325 mk. Przy uwłaszczeniu w r. 1864 włościanie otrzymali gruntów 187 mr. 67 pręt. W skutek zamiany serwitutów w r. 1876 przeszło na ich własność 91 mr. 250 pr., razem więc posiadają 279 mr. 17 pręt. Fol. Z. wchodził w skład dóbr Sokołów, od r. 1882 stanowi od dzielną hypotekę i składa się z fol. Z. i awulsu Z. Stary. Ma obszaru: ogrodów warz. 5 mr. 217 pr., owocowych 3 mr. 253 pr., gruntu or. 804 mr. 51 pr., łąk polnych 28 mr. 6 pr., łąk oddzielnych 2 mr. 111 pr., lasów 326 mr. 102 pr., bagien 8 mr. 201 pr., wód 1 mr. 3 pr., nieuż. 286 pręt., granic, dróg 37 mr. 259 pr., pod zabudowaniami 3 mr. 292 pr. Razem w r. 1885 było 1223 mr. 15 pr. Budynk. mur. 3, drew. 27. Płodozmian zaprowadzony od lat 25. Z. wchodził w skład dóbr Sokołów, będących własnością ks. Ogińskich; w początku obecnego wieku nabyty został przez Kobylińskich. W r. 1882 oddzielony od dóbr Sokołów, został własnością Adama Hirszmana. *L. Cz.*

Ząbkowice, wś i os. nad rz. Trzebiczką, pow. będziński, gm. olkusko-siewierska, par. Gołonóg. Na obszarze wsi stacya dr. żel. warsz.-wied., odl. 275 w. od Warszawy. Od stacyi idzie osobna odnoga dr. żel. do Sosnowca i Katowic, mająca 16 w. długości. Na obszarze Z. znajdują się pokłady rudy żelaznej. Wś ma 56 dm., 626 mk., 714 mr.; os. stac. 7 dm., 12 mr.; obszar dwor. 136 mr. W 1827 r. wś rząd. Z., w par. Gołonóg, miała 40 dm., 227 mk. W połowie XV w. wś biskupów krakowskich, ma 7 łan. km., dających dziesięcinę, wartości do 7 grzyw. Długosz podaje dwa opisy tej wsi, raz w par. Chruszczobród, drugi raz w par. Sławków (L. B., II, 188 i 195). W r. 1581 bisk. krakow. płaci tu od 6 łan. km., 2 zagr. z rolą, 3 zagr. bez roli, 1 kom. bez bydła, 1 łanu sołt. (Paw., Małop., 35). Pierwszy wielki piec założyli tu w 1725 r. biskupi krakowscy. *Br. Ch.*

Ząbkowice, niem. *Frankenstein*, ztąd pol. *Frankszтyn* i *Frankensztyn*, miasto powiatowe na Szląsku pruskim, w reg. wrocławskiej, pod 50° 36′ szer. płn. i 34° 48′ 19½″ wsch. dług., nad rzką Pausebach (dopł. Nissy Kłodzkiej), która nazwę tę przybiera dopiero poniżej Z., po przyjęciu dopływów: Schrebsdorfer Bach i Zadelwasser. Miasto leży na wzn. 836 st. par. npm., odl. 9 mil na płd.-płd.-zach. od Wrocławia, posiada st. dr. żel. na linii Lignica-Nissa, odl. 47 klm. od Nissy. Stare miasto jeszcze w r. 1840 było otoczone murami i miało cztery bramy, prowadzące do czterech przedmieść: wrocławskiego, ziębickiego, kładzkiego i świdnickiego. Rynek zabudowany pięknemi, staremi kamienicami. Ruiny starego zamku leżą na płd.-zach. od miasta, na wzgórzu. Miasto posiada kościół par. katol., kościół szpitalny, kościół cmentarny, kościół par. ewang., zarazem wojskowy (od 1793), istniejący od 1819 w dawnym kościele dominikańskim. Szkoła początkowa katol., szkoła ewang., szkoła miejska, szkoła robót dla dziewcząt, przytułek dla 24 ubogich, klasztor braci Miłosierdzia, urząd powiatowy i miejski, urz. poczt. i telegr. Miasto ma 327 ha obszaru (180 roli, 25 łąk, 54 lasu), 535 dm., 1937 gospodarstw, 8017 mk. (3717 męż., 4300 kob.), co do wyznania: 6031 katol., 1849 ew., 4 inn. wyzn., 133 żydów. Ludność trudni się uprawą jarzyn. Targi na zboże. Zawiązkiem osady był starożytny gród leżący na obszarze wsi Tarnowa. Zapewne wraz z osiedleniem się osadników niemieckich powstała niemiecka nazwa osady miejskiej, utworzonej na obszarze Ząbkowic. Bolko, ks. świdnicki, nadaje w r. 1295 miastu przywilej składu dla ołowiu i soli. Podczas wojny z Jerzym Podiebradem miasto przechodziło dwukrotne oblężenie i było zdobyte z pomocą wrocławskich dział („Donnerbuechse"). Ucierpiało wiele podczas wojny 30-letniej. W r. 1858 wielki pożar zniszczył miasto. Przy kościele katolickim stoi stara wieża, pochylona około 1½ łok. w stronę ulicy Świdnickiej. Dawny kościół dominikański, po zamknięciu klasztoru (w 1810 r.) został przerobiony na kościół protestancki. Ratusz przebudowany został w r. 1826. W kościele par. katol. mieści się nagrobek Wita Stwosza, syna rzeźbiarza, zmarłego w r. 1569. Ob. „Kłosy", № 827.

Ząbkowicki powiat, w reg. wrocławskiej, obejmuje na przestrzeni 8½ mil kwadr. obszar złożony z dolin i wzgórz, rozciągający się u podnóża gór Sowich. Dzięki żyznej glebie kwitnie tu uprawa pszenicy. Obok tego w głębi ziemi znajdują się liczne bogactwa mineralne: łomy marmuru i wapienia, rudy ołowiane i miedziane, arszenik, piękny zielony chrysopras i niece złota. Znajdują się też źródła mineralne. Liczne fabryki wyrabiają sukno, płótno, papier, tytuń, porcelanę i proch. Znaczną część powiatu zajmują wielkie dobra: „Minder-Freie-Standesherrschaft Muensterberg-Frankenstein", mające centr swój we wsi Stolz, rezydencyi hr. Schlabrendorfa. Ogólny obszar powiatu wyno- 48269 ha, w tem 31773 ha roli, 3050 łąk i 9444 lasu. Do miast należy 1146 ha (450 roli, 481 lasu), do gmin wiejskich 31820 ha (24845 roli, 1963 łąk i 2497 lasu), większa własność 2453 ha (1171 roli, 1282 łąk i 1356 lasu). Ludność ogólna wynosi 50193 (23371 męż., 26822 kob.), z tych 38301 urodzonych w obrębie powiatu. Co do wyznania jest 39853 kat., 10164 ew., 31 innych wyzn., 145 żydów. Na miasta przypada 12936 mk., 10202 katol., 2588 ew., 9 innych wyzn. 137 żyd., na gminy wiejskie 34804 mk., 28019 katol., 6656 ew., 21 innych wyzn., 8 żyd., na obszary większej własności 2453 mk., 1532 katol., 920 ew., 1 in. wyzn.

Ząbkowo al. *Cegielnin*, zaścianek, pow. wi-

lejski, w 1 okr. pol., odl. 33 w. od Wilejki, przy b. drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 1 dm., 5 mk., cegielnia. W 1866 r. własność Swiętorzeckiego.

Ząblewo, ob. *Zemblewo.*

Ząbowicze, zaśc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 59 w. od Dzisny, 1 dm., 5 mk. katol.

Ząbrcz 1.) *Górny*, 1686 r. *Ząbrzcz*, mylnie *Ząbre* i *Somerkowo*, niem. *Ober-Sommerkau*, dok. *Samberg*, wś włośc. i leśn. nad rz. Reknicą i w pobliżu dwóch jezior, wzn. 715 stóp npm., pow. kartuski, st. pocz. Stęgwałd, par. kat. Prągowo; 189 ha (139 roli or., 28 łąk); 1885 r. 45 dm., 61 dym., 327 mk., 221 kat., 106 ew. Leży w tak zw. Szwajcaryi kaszubskiej. Za czasów książąt pomorskich należał Z. do kasztelanii chmielnińskiej, od r. 1311 do komturstwa gdańskiego. W r. 1375 otrzymuje prawo chełmińskie. W XVII i XVIII w. własność jezuitów w Szotlandzie. R. 1789 ma 10 dymów. Wizyta Trebnica z r. 1653, gdy Z. należał do par. małochojnickiej, opiewa, że wś ta liczyła dawniej 6 włościan (colonos), którzy dawali mesznego po 1 korcu żyta, a zamiast owsa 5 groszy. Z czasów wizytatora było już tylko 3 włościan, reszta pól została przyłączona do folw. („reliquorum agri coluntur ad praedium); zagrodnicy (hortulani) dawali po 2 gr., karczma 6 gr. (ob. str. 91). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako dobra szlach. i folw. o 4 dym., należące do Skorzewskich. 2.) **Z.** *Dolny*, niem. *Nieder Sommerkau*, wś włośc., tamże; 244 ha (170 roli or., 11 łąk); 1885 r. 13 dm., 27 dym., 138 mk., 89 kat., 49 ew. R. 1789 miała 4 dymy. *Ks. Fr.*

Ząbrowo 1.) niem. *Sommerau*, ob. *Zomerowo.* 2.) **Z.,** niem. *Sommerau*, wś, pow. suski, par. Szwarcenowo, posiada urząd pocz. i tel. i st. dr. żel. mławsko-malborskiej; ob. *Szymbark* 2).

Ząbrz, os., wchodziła w XVI w. w skład dóbr Pacanów. W r. 1508 własność Jana Wapowskiego (Paw., Małop., 489).

Ząbrzyca, rzeczka, ob. *Reknica.*

Ząbdzbork, niem. *Sensburg*, właściwie *Segensburg*, miasto powiatowe w obwodzie gąbińskim, pod 53° 52′ płn. szer. i 38° 57′ wsch. dług., nad jeziorem Czos al. Ząbdzborskiem, wzn. 129 mt. npm., śród wyżyny pojezierza, w okolicy wzgórzystej, obfitej w jeziora i lasy. Grunta piaszczyste, nieurodzajne, tylko na wschód od Z. żyzniejsze, gliniaste. Miasto ma 3325 mk., przeważnie ewangielików, mówiących po niemiecku i po polsku. Prócz kościoła par. ewang. jest także katolicki, z parafią należącą do dekan. reszelskiego. Jest tu skład towarów banku państwowego, landratura, geometra powiatowy, podatkowa kasa powiatowa, sąd okręgowy, st. pocz. i telegr. i poczta osobowa do Rastemborka, Reszlu, Jańsborska i Rynu. Cztery jarmarki kramne na rok, 6 na bydło i konie i 1 na płótno, 18 dni trwający. Targi we wtorki i piątki. Miasto założył w. m. Konrad v. Jungingen (1393—1407) nadając 160 włók, z tych 80 mieszczańskich (w tem 10 dla sołtysa i 6 dla kościoła a 64 dla miasta), 80 zaś dla wsi dannickiej. Nie mogąc płacić czynszu z tylu włók mieszczanie zanieśli prośbę do w. m. Konrada v. Erlichshausena, który zmienił list nadawczy, odejmując miastu 48 włók czynszowych. Od pozostałych 32 mieli płacić od każdej po 14 skojców i 2 kury, od dworku zaś 2 fenigi. Miasto otrzymało wolne rybołówstwo w jeziorach Czos i Juxt a sołtys i proboszcz dostali jez. Muldisch al. Muldechin. Włóki miejskie leżały między Stangenwalde, Piłą (Schneidmuehle) a jeziorami Juxt, Probark i Gunt. Prusaków osiadłych na rolach miejskich wyjęto z pod juryzdykcyi sołtysa, z wyjątkiem przestępstw spełnionych w mieście. Przywilej ten wystawiony był w Sześnie r. 1444. Wraz z miastem założono parafią, przy której proboszczem jest w r. 1485 Stanisław. W czasie wojen szwedzkich uboga osada uległa spustoszeniu. Wiele ucierpiało też w czasie przechodów wojsk francuzkich na początku obecnego stulecia. Na podstawie mylnie przyjętej daty założonia Z. obchodzono tu w 1848 r. pięćsetletni jubileusz istnienia miasta.

Powiat ządzborski, w regencyi gumbińskiej, utworzony został w r. 1819 przy nowym podziale kraju. Poprzednio miasto Z. stanowiło część pow. węgoborskiego. Obszar powiatu, zajmującego wyżynę pojezierza baltyckiego, wynosi 22·46 mil kw. Z tego znaczną, niemal czwartą część (24·2%) zajmują lasy (116389 mr. prus., wody (jeziora) obejmują 62629 mr. Ludność powiatu wynosi 50000, przeważnie Polaków (Mazurów) ale ewangielików. Opis powiatu wydał: Saltzwedel p. t. „Statist. Darstellung des Kreises Sensburg", 1866 r.

Zągoty, wś i fol., pow. płocki, gm. Zągoty, par. Proboszczowice, odl. 15 w. od Płocka, ma 9 dm., 171 mk., 535 mr. We wsi urząd gminny. Do Z. należy las Junoszyce z jeziorami, dziś bezwodnemi zapewne. W 1827 r. było 11 dm., 100 mk. R. 1578 wś Zagoty, w pow. bielskim, miała $4^1/_2$ łan. km. Z. gmina należy do sądu gm. okr. II w os. Bielsk (odl. 5 w.), st. poczt. w Płocku. Gmina ma 11171 mr. obszaru i 3652 mk. Śród stałej ludności jest 1 prot. i 5 żydów. W skład gm. wchodzą wsi: Bronowo Kmiecie, B. Sady, B. Zalesie, Cekanowo, Czachowo, Dębsk, Dzierżanowo, Giżyno, Jonczewo Abramki, J. Jeziorne, Kędzierzyn, Machcino, Machcinko, Niszczyce, Ogorzelice, Pęszyno Duże i Małe, Rycharcice Wielkie, Sękowo, Śmiłowo, Strusice, Szewce, Tłubice, Umienino Łubki, U. Nagietki, U. Żelazki, Zakrzewo, Zągoty.

Zbadyń, wś, pow. jaworowski, 18 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Jaworowie, 5 klm.

na płd. od urz. pocz. w Mużyłowicach. Na płn.-zach. leżą Laszki, na płn. i płn.-wschód Tuczapy, na płd. Rodatycze (w pow. gródeckim). Przez wieś płynie pot. Gliniec. W jego dolinie leżą zabudowania wiejskie. Na wsch. od nich przys. Kuttenberg. Własn. więk. ma roli or. 9, łąk i ogr. 2, past. 1 mr.; wł. mn. roli or. 195, łąk i ogr. 121, past. 62 mr. W r. 1890 było 59 dm., 389 mk. w gm. (156 gr.-kat., 44 rz.-kat., 15 izr., 174 inn. wyzn. (162 Rus., 50 Pol., 177 Niem.). Par. rz.-kat. w Rodatyczach, gr·kat. w Tuczapach. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koronnych, starostwa jaworowskiego. Dokumentem, wydanym d. 16 lipca 1702 r. w obozie pod Pińczowem, nadaje August II Teresie z Ossolińskich Druszkiewiczowej dobra Tuczapy, Mołoczkowice i Zbadyń, w województwie ruskiem (Arch. krajowe we Lwowie, C., t. 480, str. 153). *L. Dz-*

Zbanie, mylnie za: *Zbanice*, właściwie *Dzbanice*, wś, pow. głupczycki, ob. *Krug.*

Zbaniów, przys. Batiatycz, w pow. gródeckim, ma 10 dm., 84 mk.

Zbar, starożytny gród kasztelański i targowisko na Kujawach Leśnych. W r. 1145 ks. Mieszko, potwierdzając posiadłości klasztoru trzemeszeńskiego, wymienia Zbar z targowiskiem, nadany przez księżnę Salomeę. W r. 1147 zatwierdza to nadanie papież Eugeniusz III. W r. 1299 wspomniana „terra zaborensis“. W r. 1306 mieszczanie inowrocławscy układają się z Pawłem de Paulstein, namiestnikiem króla Wacława, o wydanie miasta i zamku „Barow“. W r. 1362 występuje Andruszko, kasztelan zbarski. Pod r. 1350 wspomniany jest „districtus Czbarz“. W tymże roku arcyb. gnieźn. Jarosław przekazał maldraty z Marsewa i Gogolina, w ziemi zbarskiej, na utrzymanie altaryi p. w. N. P. Maryi i św. Stanisława w katedrze, a w r. 1356 dziesięcinę z Budzisławia (pod Wilczynem) i z Kożuszkowa kościołowi w Jankowie. W r. 1359 król Kazimierz pozwolił Borzysławowi, opatowi mogilnickiemu, założyć wieś w lesie Nieborz, w ziemi zbarskiej. Przypuszczać należy, że ta ziemia zbarska obejmuje te obszary, które tworzą t. zw. „Leśne Kujawy“, t. j. dzisiejsze powiaty: słupecki, strzeliński i część mogilnickiego. Dekanat trzemeszeński do dziś dnia nazywa się „Zbarensis“. Przypuszczać by można, że ogromne grodzisko, leżące przy folw. Żakowice, w dzisiejszym pow. strzelińskim (inowrocławskim), mogłoby być siedzibą kasztelanii zanikłej. Wsi: Sokolniki, Łagiewniki i Grodztwo (w reg. pobor. z 1557), podane w par. Polanowice (na płd. od Kruszwicy), możnaby też uważać za wskazówki położenia grodu zbarskiego. Według Łaskiego dekanat zbarski obejmował: Kleczew, Wilczyn, Ślesin, Grzegorzew i Kazimierz. *W. Ł.*

Zbaraż 1.) miasto powiatowe w Galicyi wschodniej, między 49° 37′ a 49° 42′ płn. szer. i 43° 25′ a 43° 31′ wsch. dług. od F. Na płn.-wsch. leżą Bazarzyńce, Tarasówka i Łubianki Niższe, na płd.-wsch. Kretowce, Hrycówce i Stryjówka, na płd. Wałachówka i Zarudzie, na zach. Czerniechowce, Zbaraż Stary i Załuże, na płn.-zach. Załuże. Przez miasto płynie Gnieźna, dopł. Seretu. W jej dolinie leżą zabudowania miejskie, na płn.-zach. od nich przedmieście Załużeckie, na płd.-wsch. przedm. Przegrodzkie, a na płd. przedm. Tarnopolskie. Własn. większa ma roli or. 134, łąk i ogr. 40, past. 5 mr.; wł. mn. roli or. 3047, łąk i ogr. 362, past. 139, lasu 67 mr. W r. 1890 było 8785 mk. (2992 rz.-kat., 2161 gr.-kat., 3632 izr.; 2225 Rus., 6532 Pol., 13 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. tarnopolski, archidyec. lwowska. Rok założenia parafii niewiadomy (1627?). Z odnowienia dotacyi, dokonanego około r. 1726 przez Józefa na Potoku Potockiego, woj. kijowskiego, okazuje się, że parafia ta istniała już na wiele lat przedtem. Do par. należą wsi: Bazarzyńce, Czernichowce, Dobromirka, Głęboczek, Hrycowce, Huszczanki, Jacowce, Kapuścińce, Klebanówka, Korszyłówka, Krasnosielce, Kretowce, Lisieczyńce, Łubianki Niższe i Wyższe, Łozówka, Obodówka, Ohrymowce, Roznoszyńce, Sieniachówka, Sieniawa, Stary Zbaraż, Stryjówka, Suchowce, Supranówka, Szyły, Szelpaki, Tarasówka, Terpiłówka, Wałachówka, Werniaki, Załuże, Zarudzie z Maksymówką i Zarudeczko. Kościoła parafialnego nie ma, a do użytku służy kościół bernardynów, do których należy parafia. Klasztor bernardyński założył tu Jerzy ks. Zbaraski w r. 1627. Po zniszczeniu klasztoru przez Turków w r. 1675, odnowił go Stanisław Potocki, wojew. kijowski (ob. Barącz „Pamiętnik zakonu oo. bernardynów w Polsce“, Lwów, 1874, str. 384). Par. gr.-kat. w miejscu, dek. zbarazki. Do par. należą Bazarzyńce i Tarasówka. Cerkiew paraf., p. w. Zmartwychwstania Chr. P., poświęcona po odnowieniu, dokonanem za staraniem proboszcza ks. Kosteckiego, dnia 20 wrześn. 1879 r. przez arcyb. Sembratowicza. Oprócz tego jest jeszcze cerkiew filialna. Do dekanatu zbaraskiego należą parafie: Bogdanówka, Czerniechowce, Czernielów Ruski, Dobrowody, Hnilice Wielkie, Huszczanki, Iwanczany, Klebanówka, Koszlaki, Krasnosielce, Kujdańce, Łubianki Wyżne, Medyń, Nowe Sioło, Palczyńce, Sieniawa, Skoryki, Stehnikowce, Stryjówka, Stupki, Supronówka, Szelpaki, Szyły, Terpiłówka, Toki, Zarubińce i Zbaraż Stary. Niegdyś był w Z. klasztor bazylianów. Założyli go ks. Zbarascy, a zniesiony został r. 1786 (ob. Rkp. w bibliot. Ossol., Nr. 1087, str. 251, i Nr 2074 p. t. „Księga historyi klasztoru zbaraskiego św. Bazylego“). Z. jest siedzibą sta-

rostwa, sądu powiatowego, rady powiatowej, urzędu poczt. i tel. Ma szkołę etatową 5-klasową męzką i etat. 5-klas. żeńską. Stan czynny majątku miejskiego wynosi 79092 złr., bierny 8928 złr. Dochodu było w 1895 r. 11720 złr. Kasa pożyczk. gm. ma kapitału 7220 złr. Kroniki ruskie wzmiankując o popieraniu Daniela Romanowicza na tron halicki przez Leszka Białego wymieniają obok Trębowli i Zbaraż w liczbie grodów, pod któremi toczyły się walki w latach 1211 do 1213. Stryjkowski twierdzi, iż Witold zagarnąwszy księstwo siewierskie, dał za to ks. Dymitrowi Korybutowi pewne zamki na Wołyniu a w liczbie takowych i Zbaraż, w r. 1393. Kazimierz Jagiellończyk jako w. ks. litewski nadaje Z. r. 1442 dnia 11 stycznia Deniskowi Mukosiejewiczowi we władanie dożywotnie. Paprocki, Stryjkowski i Twardowski w „Legacyi“ wywodzą Zbaraskich z książęcego rodu Korybutów, potomków Olgierda, władających na ks. siewierskiem. Jest to późniejszy, fałszywy wywód. Protoplastą rodu był kniaź Wasil Nieświcki, którego Bartoszewicz wywodzi z Nieświcza pod Łuckiem. Akt z r. 1461 zwie go „kniaź Neswizski“. Już w r. 1434 Zbaraż należał do kniazia Fedki Nieświckiego. J. Wolff (Kniaziowie litewsko-ruscy, str. 606 i nast.) także przechyla się ku wołyńskiemu pochodzeniu rodu i mimo pisowni aktu z r. 1461 nie wywodzi ich z Nieświża a z Nieświcza. W r. 1463 po śmierci Wasila, synowie jego: „kniaziowie Wasil, Semen i Sołtan Wasilewicze, ojczyce i dziedzice Zbarażscy“ czynią dział, na mocy którego Wasil otrzymał Zbaraż i sioła: Jankowce i Iwaczów Dolny, Semen Kołodeń i sioła: Czernehów, Iwaczów Górny, zaś Sołtan dwór Horodek i sioła: dwa Wisznewcy, Oleksiniec a nadto Maniów Nowy i Stary z siołami po matce ich, które to dobra ma w dożywociu“. Najmłodszy Sołtan zmarł już około r. 1472. Drugi z braci Semen nabył w r. 1461 za 300 kóp groszy Rowno z siołami w pow. łuckim i tytułuje się „kniaź Neswizski“. W akcie działu z 1463 r. i w dok. z r. 1470 zwie się kniaziem „Zbarażskim“. Po śmierci Sołtana, Semen bierze Maniów i Łopusznę a synowiec jego Michał (syn Wasila) dostaje Wiszniowiec. Semen umiera przed 1 kwiet. 1481 jako starosta krzemieniecki. Pozostała wdowa tytułuje się kniaziową rówieńską a córka Anastazya wychodzi za kn. Semena Holszańskiego. Najstarszy z synów kn. Wasila, Wasil Wasilewicz Zbarażski umarł przed r. 1475. Za niego to Zbaraż został spalony przez Tatarów w r. 1474. Żona dostała się do niewoli a dwaj synowie i dwie córki uszli. Zamek spłonął. Długosz zwie kniazia „Iwan“. Fakt ten opowiadają też Kromer i Bielski z pewnemi różnicami w szczegółach. Pozostali po Wasilu synowie dali początek trzem możnym rodom. Od Michała poszli Wiśniowieccy, Semen ciągnie dalej ród Zbaraskich a od Fedora pójdą Poryccy i Woronieccy. Syn Semena Andrzej, żonaty z Anną Herburtówną, zostawił pięciu synów, z których Jerzy (Jurij) w r. 1570 włada czwartą częścią Zbaraża i w tem zamku spisuje r. 1580 swój testament, drugi syn Stefan, wojewoda witebski (w r. 1555), żonaty powtórnie z kn. Mścisławską a po raz trzeci z Dorotą Firlejówną, założyciel zamku i miasta Surażu, trzeci Mikołaj, starosta krzemieniecki, żonaty z Hanną Deszpotówną, wdową po Andrzeju Sanguszkowiczu, umierając w r. 1574 zostawia cały majątek, starostwo i 3000 kóp grosza na Krzemieńcu, synowi Januszowi, który jako dzielny wojownik zasłynie z czynów rycerskich w bojach z Tatarami i zostanie wojewodą bracławskim a obok krzemienieckiego otrzyma starostwo pińskie. Umierając w r. 1608, z żony Anny Czetwertyńskiej zostawia synów: Jerzego i Krzysztofa. Krzysztof młodszy, ststa krzemieniecki, koniuszy kor., głośny ze swego poselstwa do Konstantynopola w 1622 i 1623 r., opiewany przez Twardowskiego, umrze 1627 r. Starszy Jerzy, kasztelan krakowski, zejdzie ze świata w r. 1631 w Krakowie. Obaj pochowani w tem mieście, w kościele św. Trójcy. Zmarli bezżenni. Na nich zakończył się ród Zbaraskich. Jerzy rozszerzył fortyfikacye Zbaraża i założył w mieście klasztor bernardynów, tudzież kościół św. Jerzego w r. 1627. Po Zbaraskich przeszedł Z. w r. 1631 w posiadanie ich siostrzeńca Janusza ks. Wiśniowieckiego († 1636), a następnie na syna jego Dymitra, kaszt. krak., hetmana w. kor. († 1682). Obaj mieszkali najczęściej w zamku zbaraskim. Dymitr zwłaszcza opatrzył go we wszystkie potrzeby wojenne i urządził wspaniale. Za jego też dziedzictwa odegrał zamek kilkakrotnie głośną rolę dziejową. Kiedy po klęsce pilawieckiej 1648 r. popłoch ogarnął wszystkich, pozostał się zamek bez obrony „mimo wałów z sieczonych kamieni, na trzy kopie wysokich“, mimo „nowych koszów, flanków, parapetów i dział pięćdziesięciu“. Chmielnicki zajął go bez wystrzału, „a jakie tam zastał sprzęty i dostatki“ (woła Twardowski w poemacie „Wojna domowa z Kozaki i Tatary“, Kalisz, 1681, str. 36). Natomiast w r. 1649, w czasie pamiętnego oblężenia tu obozu polskiego, zamek stanowił główny punkt oparcia i czoło obrony. Bronili wtedy zamku: Stanisław Lanckoroński, Mikołaj Ostroróg, Sieniawski i obaj Sobiescy, Marek i Jan (Twardowski, l. c., str. 62). O bohaterską wytrwałość obrońców w ciągu miesięcznego oblężenia rozbiły się wysiłki Chmielnickiego. Silne fortyfikacye zamku, nieustannym ogniem działowym dotkliwe wyrządzały straty w szeregach kozackich (ob. „Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem“ w szkicach hist. L. Kubali, Lwów, 1880 r. —

„Dyaryusz zbaraskiego oblężenia 1649 r.“, Rkp. w Bib. Jagiell., 5, EE, III, 1, str. 861. — „Historya prawdziwa Bohdana Chmielnickiego gdy był pod Zbarażem i Zborowem“, ze starego rękop. w „Pamiątkach historycznych“ Zielińskiego, 1841, str. 40 do 74). Ulryk Werdum, podróżujący po Polsce w r. 1670 do 1672, pisze: „Zbaraż jest to miasto z tytułem księstwa i należy do ks. Dymitra Wiśniowieckiego. Nowy Zbaraż leży w równinie przy wielkiem lesie; Stary Zbaraż na górze, o małe pół mili od tamtego. Jest to piękny kasztel z białych kamieni wysoko wybudowany. Nowy Zbaraż zaś w samym początku kozackiej rebelii spustoszono. Nic z niego nie pozostało, prócz wielkich ruderów, które już z daleka błyszczą wielką swą białością“ (Liske, Cudzoziemcy w Polsce, str. 158). Drugą pamiętną katastrofę przeszedł zamek w r. 1675 (2 sierpnia), w którym został zdobyty przez Turków pod Ibrahimem Szyszmanem „tak marnie, jak nigdy marniej być nie mogło“, pisał Sobieski do żony. „Było w nim ludzi służałych sta z pełna, ostatek chłopstwa moc wielka, prawie wszystka tam część kraju wołyńskiego, pod pięć tysięcy. Ci tedy chłopi, że im żal było chałup, chcieli i miasta bronić. Nieprzyjaciel mocno natarł na miasto i zapalił. Co żyło w tym ogniu do zamku uchodziło, lecz Turcy z Ordą oderznęli ich w pół od zamku i z nimi wespół aż pod samą podpadli bramę. Gdy dwa szturmy stracili, chłopi drudzy, co w zamku byli, buntować się i białą chorągiew wywieszać poczęli, tusząc, iż im sfolgują, gdy się poddadzą. Co zobaczywszy kapitan pana generała Kąckiego, niejaki Desotel, Francuz z Pikard, który tam był komenderowany z 60 ludzi węgierskich dragonów, oprócz pachołków, niechciał im tego pozwalać, chcąc się bronić. Chłopi tedy rzucili się na komendanta, i związanego wydali nieprzyjacielowi, a zamek dobrowolnie otworzyli, w którym było dział 30. Na co Turcy nie respektując wszystkich wyścinali, zamek prochami zrujnowali, a miasto spalili. Zostało kilkaset ludzi co wyborniejszej płci białej i młodzieży, wszystko w niewolę poszło (Listy Jana Sobieskiego, wyd. A. Helcla, str. 268). Ks. Dymitr Wiśniowiecki odrestaurował zamek na nowo i tak on jak i jego następcy utrzymywali go w stanie obrony. Dzięki temu wytrzymał oblężenie w r. 1734 (ks. S. Barącz „Pamiętnik dziejów Polski“, Lwów, 1885, str. 263). Po śmierci ostatniego z książąt Wiśniowieckich, Michała, wojew. wileń. († 1774), przeszedł Z. wraz z dobrami w dom Potockich po długich prawnych sporach. Utrzymywał się w całości do początku obecnego wieku. Około r. 1833 urządzono w zamku cukrownię, która po kilku latach upadła (ob. „Rozmaitości“, Lwów, 1833, Nr 14). W ogólnych zarysach zachował się zamek dotąd prawie w całości, lecz zaniedbany i opustoszały. Leży we wschodniej stronie miasta, na płaskim grzbiecie wyniosłych wzgórzy, urywających się stromą ścianą ku miastu, a pochylających się lekko ku południowi. Opis podaje Czołowski („Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej“, w Tece konserwatorskiej, Lwów, 1892, str. 123). Trzy kilometry na zachód od zamku wznoszą się w starym Zbarażu ruiny drugiego, nierównie starszego. Leżą one na stromej krawędzi wyniosłej, skalistej góry. Kształty tego zamku odtworzyć trudno, zniszczony bowiem do fundamentów. Zachowały się tylko resztki ścian od przepaści i część bramy wjazdowej (Czołowski, l. c., str. 124 nn.). W zbiorze Pawlikowskiego we Lwowie znajduje się widok zamku zbaraskiego (Nr 5613 i 5614); ob. także Lwowianin, 1841, str. 169). Co do obszaru dóbr zbaraskich ob. *Wołyń* (t. XIII, 927).

Zbaraski powiat (mapa Kummersberga, karta 23, 24, 34;—szt. gen. Z. 6, C. 33, Z. 7, C. 33 i 34) leży między 49° 31′ 15″ a 49° 47′ 15″ płn. szer. i między 43° 15′ a 43° 57′ wsch. dług. od F. Na płd. leży pow. skałacki i tarnopolski, na zach. tarnopolski i brodzki, na płn. i wsch. pow. krzemieniecki. Zbaraż leży w zach. stronie powiatu. Najdalszy kraniec wschodni (wsch. granica Toków) oddalony jest od Z. w prostej linii 35 klm.; kraniec płd. (kończyna Romanowego Sioła) 15 klm.; płn.-zach. (kończyna Iwanczan) 22 klm.; kraniec płn. (kończyna Zarudeczka) 11 klm. Na płn. granicy powiatu leżą wsi (od zach. ku wsch.): Iwanczany, Kobyla, Kurniki, Dobrowody, Netreba, Nowiki, Załuże, Bazarzyńce, Tarasówka, Krasnosielce, Kapuścińce, Zarudeczko, Siemiakówka, Sieniawa, Szyły, Lisieczyńce, Hnilice Wielkie, Koszlaki i Toki. Na granicy wsch. leżą (od płn. ku płd.): Falczyńce, Toki, Worobijówka i Prosowce. Obszar powiatu obejmuje 8·5456 miriametrów kw. Gmin katastralnych jest 62 (24 w obrębie sądu pow. Nowosioło, a 38 w obrębie sądu pow. Zbaraża); obszarów dworskich 60 (24 w obr. sądu pow. Nowesioło, a 36 w obrębie sądu pow. Zbaraż). W obrębie sądu pow. w Nowemsiole leżą wsi: Bogdanówka, Dobromirka, Hnilice Małe, Hnilice Wielkie, Hołoszyńce, Hołotki, Huszczanki, Jacowce, Klebanówka, Klimkowce, Korszyłówka, Koszlaki, Koziary, Łozówka, Medyń, Nowesioło, Obodówka, Palczyńce, Pieńkowce, Prosowce, Skoryki, Terpiłówka, Toki, Worobijówka (najludniejsze z nich: Koszlaki 2310 mk., Toki 2246 mk., Bogdanówka 2030 mk., najmniejsza Obodówka 344 mk.). W obrębie sądu powiat. Zbaraża leży miasto Zbaraż i wsi: Bazarzyńce, Berezowica Mała, Czernichowce, Czumale, Dobrowody, Hłuboczek Mały, Hrycowce, Iwanczany, Iwaszkowce, Kapuścińce, Kobyla, Krasnosielce, Kretowce, Kujdańce, Kurniki, Lesieczyńce, Łubianki Niższe, Łubianki

Wyższe, Netreba, Nowiki, Ochrymowce, Opryłowce, Romanowe Sioło, Roznoszyńce, Sieniachówka, Sieniawa, Stryjówka, Suchowce, Szelpaki, Szyły, Tarasówka, Wałachówka, Załuże, Zarubińce, Zarudeczko, Zarudzie i Zbaraż Stary (najludniejsza z nich: Czernichowce 2320 mk., najmniejsza Zarudeczko 166 mk.). Cały powiat leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem jego dopływów: Gniezny (dopływu Seretu) i Zbrucza. Zachodnia część powiatu leży w dorzeczu Gniezny, wschodnia w dorzeczu Zbrucza. Gniezna powstaje z połączenia się pod Zbarażem dwóch strug, z których jedna płynie od płn. z Krasnosielec, a druga od wsch. z Łubianek. Tak utworzony potok tworzy w Bazarzyńcach staw, a wypłynąwszy ze stawu dąży przez Zbaraż, w Załużku zwraca się na płd. i śpieszy przez Zbaraż Stary, Czernichów i Ochrymowce do Czernilowa Mazowieckiego (w pow. tarnopolskim). W obrębie pow. zbaraskiego przyjmuje Gniezna od lew. brz. małe strugi, jak np. pot. Kubanie (w Czernichowie) i drugi, znaczniejszy w Ochrymowcach (nadpływający od Kretowiec). W granicy powiatu powstaje też lewoboczny dopływ Gniezuy, pot. Rudka. W płn.-zach. stronie powiatu powstaje prawoboczny dopływ Gniezny, pot. Hnizdeczna. Tworzy się on w Kurnikach z dwóch potoków: Berezowskiego i Kobyleckiego i płynie na płd.-wsch. przez Dobrowody, Czumale, Opryłowce i wzdłuż granicy Dubowiec i Iwaszkowiec do Stechnikowiec (w pow. tarnopolskim). Zbrucz płynie wzdłuż wschod. granicy powiatu. Do niego wpadają w obrębie powiatu z praw. boku małe strugi, z których znaczniejszą pot. Walczek (zwany w dolnym biegu Młyńskim). Do Zbrucza podąża także z praw. brzegu Samiec al. Samec. W r. 1890 było w powiecie 10996 dm., 66722 mk., a mianowicie 4067 dm., 24625 mk. w obrębie sądu pow. Nowesioło, a 6929 dm., 42097 mk. w obrębie sądu pow. Zbaraż. Według płci było 32933 płci męzkiej, a 33789 płci żeńskiej. Wedle wyznania było 41714 gr.-kat., 19080 rz.-kat., 5898 izr., 30 in. wyzn. Języka rusińskiego używało 45112, polskiego 20249, niemieckiego 1300 mk. Od lipca 1888 tworzy powiat osobny okrąg szkolny, którego Rada i inspektor szkolny okręgowy mają siedzibę w Zbarażu. Inspektorowi temu podlega także okrąg zaleszczycki (który od 1 września 1896 r. otrzyma osobnego inspektora). W powiecie istnieje obecnie, oprócz 5-klasowej szkoły męzkiej i żeńskiej, 5 szkół dwuklasowych (Czernichowce, Koszlaki, Stryjówka, Toki i Załuże) i 29 jednoklasowych (Berezowica Mała, Bogdanówka, Dobromirka, Dobrowody, Hnilice Wielkie, Hniliczki, Jacowce, Klebanówka, Korszyłówka, Koziary, Krasnosielce, Kujdańce, Lisieczyńce, Łubianki Niżne i Wyżne, Łozówka, Medyń, Nowesioło, Ochrymowice, Palczyńce, Romanowesioło, Sieniawa, Skoryki, Szelpaki, Szyły, Terpiłówka, Worobijówka, Zarudzie i Zbaraż Stary). Ze względu na język było 25 z jęz. wykł. rusińskim, 9 szkół z językiem wykładowym polskim i 2 mieszane co do języka. Ilość dzieci obowiązanych do uczęszczania na naukę codzienną (od 6 do 12 lat) wynosiła w 1894/5 roku szkolnym 7906, uczęszczało zaś 5130; ilość dzieci obowiązanych do uczęszczania na naukę dopełniającą wynosiła 2661, a uczęszczało 1115. Kas pożyczkowych gminnych było w powiecie 48. Kolej żelazna przebiega płd. kraniec powiatu. Wchodzi ona tu z pow. tarnopolskiego do Kujdaniec, idzie przez Stryjówkę, Maksymówkę (stacya), Bogdanówkę (stacya) i wchodzi do Kamionki w pow. skałackim. 2.) **Z.** *Stary*, wś, pow. zbaraski, tuż na zach. od sądu pow. i urz. pocz. w Zbarażu. Na płn. leżą Zarubińce i Załuże, na wsch. Zbaraż, na płd. Czernichowce, na zach. Iwaszkowce. Wsch. część obszaru przepływa Gniezna. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Na płd. wznosi się Wasylińska góra do 407 mt. Własn. więk. ma roli or. 273, łąk i ogr. 26, past. 22, lasu 368 mr.; wł. mn. roli or. 992, łąk i ogr. 113, past. 117, lasu 210 mr. W r. 1890 było 178 dm., 1043 wk. w gm., 19 dm , 113 mk. na obsz. dwor. (995 rz.-kat,, 135 gr.-kat., 26 izr.; 995 Pol., 135 Rus., 26 Niem.). Par. rz.-kat. w Zbarażu mieście, gr.-kat. w miejscu. Do tej parafii należy Załuże. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła jednoklasowa. *Lu. Dz.*

Zbaraż, *Z. Nowy*, wś na lewym brzegu Desny, przy ujściu do niej ruczaju Pytaj, pow. berdyczowski, w 3 okr. pol., gm. Samhorodek, o 50 w. od Berdyczowa, ma 552 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 609 mk. i 1114 dzies. Posiada cerkiew Uśpieńską, z muru wzniesioną w 1799 r. na miejsce dawniejszej i uposażoną 44 dzies. ziemi. Ruczaj Pytaj rozdziela wś Z. od Hubina. W wiekach odległych w okolicach tych koczowały plemiona turskie, następnie leżały w tak zw. ziemi Bołochowskiej. Hubin jeszcze z tej odległej epoki pochódzi, Z. zaś znacznie późniejszego założenia, wziął nazwę od ks. Zbarazkich już w XVII w., którzy posiadali tu Przyłukę, której częścią składową był obszar na którym osiedlił się Z. Wraz z Hubinem Z. w owym czasie był miejscem dobrze zabezpieczonem od napaści tatarskiej: jeszcze dziś te dwie osady otaczaja dokoła wały i rowy. Według taryfy podymnego wdztwa bracławskiego z 1629 r. Z. był miasteczkiem i posiadał 465 dym. (Jabłonowski, Ukraina I, 135). Za czasów wojen kozackich za Bohdana Chmielnickiego, Kozacy w 1651 r. zamknęli się w Z. Pisze też Łukasz Hulewicz, rotmistrz JKM. „że z poblizkich miasteczek wojska polskie, to jest z Komora, z Przyłuki, Hubina i Zbaraża Nowego częścią Kozaków wybiły, częścią rozegnały“

(Spomn. ojczyste, t. II, str. 71). Od ks. Zbaraz-kich Z. wraz z Przytuką, drogą związków rodzinnych, przechodził następnie do znakomitych również rodzin, jako to: ks. Wiszniowieckich, Warszyckich, Pociejów i wreszcie Borzęckich. W nowszych czasach nastali tu Kopczyńscy, dziś Abramowiczów. *Edw. Rulikowski.*

Zbarażówka, rzka, dopł. Rosi, w pow. berdyczowskim. Ob. *Dołoteckie.*

Zbarażowka, wś na praw. brzegu Rosi, pow. taraszczański, na pograniczu pow. berdyczowskiego i skwirskiego, w 3 okr. pol., gm. Kaszperówka, odl. o 86 w. od Taraszczy, ma 482 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 1032 mk., w tem 94 katol. i 21 żydów, do 2177 dzies. ziemi, w części piaszczystej. Posiada cerkiew Pokrowską, wzniesioną w 1742 r. i uposażoną 39 dzies. ziemi. Znajduje się tu glina kredowa. Należała do Turkułłów, następnie Władysława Działtowicza.

Zbarowicze, *Zbarewiczy*, ob. *Zborowicze.*

Zbarska ziemia, ob. *Zbar* i *Zaborska ziemia.*

Zbarz, w XVI w. *Dzbarz*, wś w pobliżu Wisły, pow. warszawski, gm. i par. Wilanów, ma 78 mk., 197 mr. włośc. i 4 dwors. W r. 1580 wś Dzbarz należy do par. Służewo. „Gen. Margaretha Babicka in Dzbarz“ płaci od 5 łan., 3 zagr. z rolą (Paw., Maz., 261).

Zbąrzewo, niem. *Bargen*, wś gosp., w powwschowskim, ma urz. okr. i urz. st. cyw. w Włoszakowicach (Luschwitz), sąd, urz. pocz. i st. kol. żel. w Wschowie (Fraustadt), szkoły i par. katol. w miejscu, ewang. w Wschowie. Obszaru 233 ha, 38 dym., 205 dusz (2 ew.). 2.) **Z.,** wś rycerska, w temże położeniu, ma obszaru 699 ha, 11 dym., 188 dusz (25 ewang.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 7641 mrk. Leży na zach.-płn. Święciechowy a na płn.-wsch. Wschowy. W r. 1566 Jan Czacki płaci ztąd bisk. pozn. z łan. 5 dziesięciny 2 zł. W r. 1571—82 Baltazar Czacki ma 5 łan. os., 3 zagr., 3 komorn. z bydłem, 5 komorn. bez bydła, 3 owczarzy (każdy po 20 owiec), 1 rataj. Mikołaj Krzycki ma 4 łan. os., 8 zagr. bez roli, 4 komorn. bez bydła. W r. 1793 należy Z. do Osieczny, Bonawentury Gajewskiego. Kościół paraf., p. w. Narodz. N. M. P., przed r. 1448 założyli tu Kotwicze. Obecny murowany kościół zbudowany w połowie XVII w. i poświęcony r. 1672 przez Jana Gnińskiego, sufr. pozn. Ob. *Osieczno.* *W. Ł.*

Zbądz, właściwie *Dzbądz*, wś i dobra, pow. makowski, gm. Sielc, par. Różan. W r. 1867 obszar dworski dóbr wynosił 1144 mr. W skład ich wchodziły poprzednio: wś Z. os. 33, mr. 165; wś Zbądzik os. 20, mr. 223; wś Brzuze Małe os. 15, mr. 124. W r. 1582 we wsi Zbądz, w paraf. Rożan, Jan Skoczonek płacił od 20 mr., 1 zagr., 2 półłanków, 1 zagr. i 10 mr.; Anna Brzosczina od 2 łan., 4 zagr. (Paw., Mazow., 386). Por. *Dzbądz.*

Zbąszyń, też *Bąszyń*, *Dzbanszyn*, niem. *Bentschen*, miasto, w pow. międzyrzeckim, leży nad jeziorem, przez które przepływa Obra, między Wolsztynem, Babimostem, Trzcielem a Lutomyślem, na płd.-wsch. Międzyrzecza, o 74 klm. odl. od Poznania, przy linii kolei z Poznania a rozchodzącej się tu do Halli i Berlina. Posiada kościół paraf. katol., kościół paraf. ew., szkołę katol. i ewang., sąd, urz. st. cyw., urząd okr. Obszaru ma 1027 ha, 299 dym., 2847 dusz (1307 kat. i 160 żyd.). Niegdyś pograniczna kasztelania, na której piastują urząd: w r. 1231—2 Cecirad, r. 1232—3 Wincenty, r. 1233 Jarośl, r. 1245 Wizimir, r. 1245 Przedpełk, r. 1246—50 Przybysław, r. 1261 Bożęta, r. 1268—71 Marcin, r. 1271 Zamęta, r. 1276 Wojciech z Lubrza, r. 1277 Marcin, r. 1277—86 Gniewomir, r. 1286—94 Wojciech Kresnowicz z Lubatowa, r. 1291 Kelcz, który ztąd postąpił na kasztelanią gnieźnieńską, r. 1305 Sulko Lassowitz, r. 1340 Falon, r. 1383 Andrzej, r. 1376—82 Krystyn z Żernik h. Drya, r. 1390—1401 Moczygniew „de Pantkowo“, r. 1403 Szymon z Boguniewa, 1404—6 Andrzej z Gorazdowa Prawdzic, r. 1410—17 Sambor z Małachowa Nałęcz, r. 1418 Tomasz Małachowski. Już Przemysław I założył tu w r. 1243 komorę celną w celu ułatwienia handlu miądzy Polską a krajami Zakonu krzyżackiego. W tymże roku zawarł Przemysław traktat handlowy z Krzyżakami. W cztery lata później spotykamy też kasztelana, pełniącego obowiązki naczelnika komory. W r. 1253 zbudował Przemysław tu zamek obronny w celu strzeżenia granicy i komory od napaści szląskich. Mianowicie książęta ligniccy rościli do Przemysława pretensye z powodu zburzenia Kopanicy. Za tę szkodę ustąpił on Szlązakom zamek Z., ale jeszcze za panowania tegoż księcia powrócił znowu do Polski. Jak opowiada Bogufał, opryszkowie jacyś z zamku Lubarza (Lebus) wyszedłszy, przybyli na obszary należące do zamku zbąszyńskiego i tamże rozboje czynili, a gdy bydło zabierać chcieli, pasterz tak się do nich odezwał: czemu dla mniejszego plonu większym gardzicie, oto jest zamek zbąszyński pod strażą dzielnych mężów, czekających na innych, którzy na straż jego z kolei przybyć mają. Co słysząc opryszki, udali, że to oni na straż przybywają i tym fortelem do zamku się dostawszy, obsadzili takowy. Lecz gdy wieść o tem dostała się do ks. Przemysława, tenże, śpiesznie przybywszy, opasał zamek. Oblężeni opryszkowie zdali się na łaskę księcia, który im życie darował a zamek odebrał. W końcu XIII i pierwszych latach XIV w. znajdował się Z. w ręku pomorskiej rodziny Święców i pozostał przy nich aż do r. 1307, w którym Piotr Święca za zdra-

dę na śmierć skazany został a majątek na skarb zabrany został. Powrócił więc Z. do korony i w końcu XIV w. należał do główniejszych grodów, których rządzcami wedle uchwały z r. 1371 tylko obywatele polscy być mogli. W r. 1387 Jagiełło oddał zamek zbąszyński z przyległościami Marcinowi, podczaszemu, i Mikołajowi, podkom. ziemi dobrzyńskiej, braciom Baruchowskim. W r. 1393 Władysław Jagiełło zamienił majętność Inowłódź na Kębłów i Zbąszyń, dając zamki te Janowi Niemierze i Abrahamowi, synowi Abrahama. Ten Niemiera był podobno synem Kazimierza W. z Esterki. Nowi nabywcy dali początek rodowi Zbąskich, w którym utrzymywało się tradycyjnie imię Abraham. W r. 1439 Abraham Zbąski, sprzyjający husytom, oblężony został w Z. przez Andrzeja z Bnina, bisk. pozn., który go chciał zniewolić do wydania czterech duchownych czeskich. Uległ Zbąski przemagającej sile. Wydano nieszczęśliwych husytów, którzy z wyroku biskupa żywcem spaleni zostali. Abraham Zbąski, prawnuk pierwszego, rozszerzył zamek w Z. Wzmocnił go i na formalną twierdzę nowego systemu zamienił Ciświcki (1627 r.), kasztelan szremski, autor wybornego dzieła o artyleryi, który połowę Z. wziął w wianie za Zbąską. Forteca ta, lubo jeszcze niedokończona, zasłoniła w początku XVII w. mieszkańców Z. i okolicy przed najazdem wojsk duńskich, które wracając ze Szlązka pod wodzą Duglasa, plądrowały pogranicze Wielkopolski. Ugoda w Ujściu r. 1655 zawarta między szlachtą poznańską i kaliską a Wittembergiem, wodzem szwedzkim, otworzyła królowi Gustawowi bramy miasta i zamków wielkopolskich, a między innemi i Z., z którego Szwedzi zabrali broni i rynsztunków wojennych w wartości 80000 zł. pol. W r. 1842 leżały jeszcze na wałach Z. cztery ciężkie działa żelazne. Po ustąpieniu Szwedów z Wielkopolski wojska brandenburskie obsadziły miasta i zamki. Piotr Opaliński, wwda podlaski, dowódzca sił wielkopolskich, postanowił szukać odwetu na nieprzyjacielskiej ziemi. Wkroczył do Marchii, a gdy hr. Sayn-Witgenstein, wielkorządzca tej prowincyi; nie czuł się na siłach do stawienia oporu, zawarł z nim umowę, mocą której Polacy z Marchii, Brandenburczycy zaś ze Z. i Międzyrzecza ustąpili. W XVII i XVIII w. posiadali Z. Ciświccy, Tuczyńscy i Gnińscy, od r. 1751 Garczyńscy. W r. 1705 obozowało pod Z. wojsko Karola XII. Lustracya z r. 1706 taki przedstawia stan zamku: „Zamek penitus zrujnowany, pokoje puste, bez pieców, okien, drzwi. Żelaza ani znaku, mury porozbijane, schody porujnowane, ganek we włoskim ogrodzie zrujnowany, podniebienia upadły, bo ankry wykowali Szwedzi. Kaplica zdezelowana, ogród włoski pusty, z fontann tylko sterczą słupy, kwatery pozarastały, kuchnia pusta, tak samo stajnia, gorzelnia, mielcuch. Izba do pomieszkania niezgorsza, bez okien i pieca. Brama z zamku murowana, w niej izba bez drzwi, okien, pieca, posadzka wybrana. Miasteczko Z. funditus zrujnowane, domów piwowarskich pogorzałych 20, domów rzemieślniczych pospolitych 25. Komput wszystkich ludzi jest: piwowarów 22, szewców 17, kuśnierzów 9, rybaków 3, ślusarz 1, kowal 1. Rajewo adjacens miasteczka, na którem tylko zagrodnicy. W r. 1751 przeszedł Z. w posiadanie Garczyńskich. Około r. 1800 założono tu przędzalnią bawełny. Ogród zamkowy należał do najpiękniejszych w kraju. W końcu XVIII w. miał Z. kościół katolicki, kościół ewang., 4 budynki publiczne, 154 domów, 948 dusz (115 żydów). Między mieszczanami było 18 gorzelników, winiarzy i szynkarzy, 18 szewców, 12 sukienników, 12 krawców, 6 kowali i mieczowników, 6 piekarzy, 5 garncarzy, 4 rzeźników, 1 mielcarz, 1 zegarmistrz, 3 muzyków, 5 kupców, 3 stróżów nocnych. W r. 1816 miał Z. 1110 dusz; 1837 r. 1638 w 195 domach; 1843 r. 1670 dusz; 1858 r. 1810; 1861 r. 1863 dusz, Z. jest miejscem urodzenia głośnego socyniana Marcina Czechowicza. Lud opowiada, jakoby jeden z panów zamku zbąszyńskiego odznaczał się niezwykłem miłosierdziem i przy pomocy starego sługi rozdawał całe swe dochody potrzebującym. Po śmierci ojca chciwy syn nie znalazłszy oczekiwanych skarbów, zażądał od starego sługi rachunków a nieotrzymawszy takowych zamknął go w lochach zamku, skazując na śmierć głodową. Lecz zmarły ojciec nakarmiwszy wiernego sługę, wyprowadził go z więzienia i stawił przed oczy złego syna, który przerażony tym cudem padł bez zmysłów a przyszedłszy do siebie zmienił swój sposób życia. Kościół par. katolicki, p. w. Wniebowzięcia N. M. P., powstał przed r. 1238, albowiem w przywileju Sędziwoja, kantora gnieźn., występuje już pleban Maciej ze Z. jako świadek. W r. 1516 Jan Lubrański, bisk. pozn., wyniósł go do godności kolegiaty, złożonej z proboszcza, dziekana i 5 mansyonarzy. W połowie XVI w. Abraham Zbąski wypędził kapłanów i kościół zamienił na zbór kalwiński; oddała go katolikom po odnowieniu r. 1640 Marya z Leszczyńskich Tuczyńska, dziedziczka Z. W r. 1792—96 Edward Leszczyński, w miejscu podupadłego nowy kościół zbudował kosztem własnym i z funduszów zostawionych przez braci Franciszka, Rudolfa i Stefana. Poświęcił go r. 1796 Ign. Raczyński, bisk. pozn. Kościół ten spłonął w r. 1850 a odbudował go dziedzic wraz z parafianami. W kościele znajdują się pomniki Stefana Garczyńskiego, wwdy pozn., jego żony Zofi Tuchołczanki, 1-mo voto Czapskiej, Edwarda Garczyńskiego, kaszt. rozpierskiego, i żony jego Katarzyny z Radolińskich. Dekanat zbą-

szyński dyecezyi poznańskiej obejmuje 33890 dusz (r. 1873). Parafia Z. ma 6806 dusz. Należą do niej filie: Chobienica, Łomnica i Zakrzewo. Opis Z. z ryciną podał Tyg. Illustr. z r. 1863 (t. VIII, str. 325). *W. Ł.*

Zbąszyńskie, jezioro, jedno z większych w pow. międzyrzeckim, leży pod miastem Zbąszyniem. Przepływa przez nie Obra.

Zbeludka, ob. *Zbilutka.*

Zbeniny al. *Zbyniny, Zbininy, Zbinin* (Kętrz.), niem. *Zbenin* i *Benin*, dobra ryc. i leśniczówka nad szosą z Chojnic do Brus, pow. chojnicki, st. pocz. Krajenki, par. kat. Chojnice, o 7·5 klm. odl.; 527 ha (376 roli or., 33 łąk, 108 lasu); 1885 r. 6 dm., 18 dym., 107 mk., 31 kat., 76 ew. Dziedzic Adolf Rieck. R. 1357 nadaje w. m. Winrich v. Kniprode wiernemu Szczepanowi, Jakubowi i Jaśkowi, Maciejowi z Ornety, mieszczanowi chojnickiemu Jakubowi Rutken i Jakubowi Landmeister, ich prawowitym potomkom i spadkobiercom dobra Zbeniny (Sbynyn) w starych granicach. Dobra te obejmują wsi: Kłodawę, Krajenki, M. i Duże Zbeniny. Do tego dołączamy jez. Ostrowite. Za to będą nam czynili 2 służby w lekkiej zbroi i pomagali przy budowlach. A ponieważ gleba tam pośledniejsza, dla tego będą nam dawali płużnego od każdej włóki czynszowej po 2 korce owsa, a od każdej włóki przez nich samych obrabianej także po 1 korcu owsa. Dan w Człuchowie, w czwartek po św. Filipie i Jakubie r. 1357 (ob. Odpisy Dregera, manuskr. w Pelplinie, str. 33). R. 1419 zapisują Otto ze Zbenin (Bennyn) i jego sześciu braci kawał lasu nad jez. Ostrowickiem augustyanom w Chojnicach, lecz dawniejsi posiadacze mają mieć prawo brać ztąd drzewo budulcowe a włościanie z Dużych Zbenin drzewo opałowe (ob. „Preuss. Prov. Blaetter“ 1829, str. 449). R. 1568 sprzedaje Jerzy Sewald na Powałkach drzewo nad granicą Zbenin (ob. Zapiski ks. Kujota). Według taryfy pobor. z r. 1648 płacił p. Doręgowski z Zbinin, do którego należało i Jarczewo, od 2 kół młyńskich, 6 ogr., 7 folw., 3 osiad., 2 ogr., owczarza 20 fl. 14 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Poznaniu, 1871, str. 188). R. 1717 wynosiła tu sympla 25 gr. $2^1/_2$ den. *Ks. Fr.*

Zber, potok, wypływa z płn.-wsch. stoków góry Małowienki (wzn. 852) i uchodzi po krótkim biegu ($14^1/_2$ klm.) do Bystrzycy Tyśmienickiej z lew. brzegu, na obszarze Smolnej, w pow. drohobyckim. Spadek doliny potoku wynosi od źródeł (637 mt.) do ujścia (517 mt.) 120 mt. (Karta wojs., 8, XXVIII).

Zberezówka, os. karczm. we wsi Kacice, pow. miechowski.

Zbereże, wś nad rz. Bugiem, pow. włodawski, gm. Sobibór, par. r. gr. Zbereże, r. l. Uhrusk. Posiada cerkiew parafialną, szkołę początkową, urząd gm., młyn wodny. W r. 1827 było 90 dm., 604 mk. R. 1661 wchodziła w skład ststwa stulneńskiego. Data założenia cerkwi nieznana. Ob. *Stulno.*

Zbereżka, fol. nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. Konary, par. Kłomnice, ma 6 dm., 41 mk., 371 mr.

Zberki 1.) al. *Zbirki, Dzberki*, wś gosp., w pow. wrzesińskim, ma urz. okr., par. ewang., pocztę i st. kol. żel. w Miłosławiu, urz. st. cyw. w Książnie, szkoły i par. katol. w Murzynowie Kościelnym, sąd we Wrześni. Obszaru 49 ha, 5 dym., 34 dusz (5 prot.). 2.) **Z.,** wś dwor., w temże położeniu, ma 297 ha, 7 dym., 98 dusz (9 prot.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 2513 mrk. Leży na wsch.-płn. od Środy, płn.-zach. Miłosławia i Murzynowa. Istnieje już w r. 1369. R. 1392 siedzi tu Wojciech i inni Zberkowscy. W r. 1578 Mikołaj i 1618 Krzysztof Zberkowscy. Przy schyłku zeszłego wieku należą Z. do Dobrogojskich, później do Gąsiorowskich. W r. 1560 rozgraniczano Z. z Górką, Milesną i Mystkami. *W. Ł.*

Zberkowo al. *Zbierkowo*, wś gosp., w pow. średzkim, ma sąd, urz. okr., urz. st. cyw., parafię, pocztę i st. kol. żel. w Pobiedziskach, szkoły w Wagowie. Obszaru 134 ha, 6 dym., 43 dusz (6 prot.). Leży nad Cybiną, na płd. Pobiedzisk. W r. 1557 rozgraniczono Z. z Górą w lesie i około jeziora zwanego Dębiec aż do traktu pobiedzisko-poznańskiego. W r. 1580 siedzą tu Jan Suchorzewski i Mikołaj Wzniecki. W r. 1793 Onufry Krzycki na Sannikach. *W. Ł.*

Zberoż, wś i fol., pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Węgra. W 1827 r. miała 10 dm., 124 mk. W r. 1868 fol. Z. rozl. mr. 426: gr. or. i ogr. mr. 373, łąk mr. 7, past. mr. 45, nieuż. mr. 1. Wś Z. os. 20, mr. 115. W r. 1561 w części „Zberos Kaki“ była 1 wł., 1 ogr., 2 części po 1 wł., w części Z. Abramow 1 wł., 2 ogr.; Z. Rostków, Jan Rostkowski od 3 wł. (Paw., Mazow., 341).

Zberzyn, w XVI w. *Sbyrzyno*, kol. i os. młyn. nad jeziorem b. n., pow. słupecki, gm. Kleczew, par. Budzisław Kościelny, odl. 23 w. od Słupcy; kol. ma 16 dm., 104 mk., os. młyn. 1 dm., 4 mk. W 1827 r. było 15 dm., 124 mk. i w drugiej części 4 dm., 50 mk. Na początku XVI w. „Sbyrzyno“ stało pustką (Łaski, L. B., I, 195).

Zberzynek, wś i fol., pow. słupecki, gm. Kleczew, par. Budzisław Kościelny, odl. 23 w. od Słupcy. Wś ma 3 dm., 33 mk.; fol. 1 dm., 14 mk. W 1827 r. było 7 dm., 47 mk,

Zbęch, jezioro pod wsią Zbęchy, w pow. kościańskim, zlewa swe wody do Obry z lew. brzegu. Przyjmuje strumienie od Tarwi i Rogaczewka.

Zbęchy 1.) al. *Zbąchy*, wś gosp. nad jeziorem t. n., w pow. kościańskim, ma sąd i urz. okr. w Kościanie, urz. st. cyw. i pocztę w Dale-

wie, st. kol. żel. w Szremie, na linii Czempin-Szrem, szkołę katol. w miejscu, ewang. w Lubiniu, parafie w Lubiniu. Obszar 564 ha, 89 dym., 574 dusz (29 prot.). 2.) **Z.,** wś dwor., w temże położeniu, obszaru 333 ha, 13 dym., 44 dusz (3 prot.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 2323 mrk. Leży na płn.-wsch. Krzywinia, płn. Lubinia. W r. 1580 było tu 8 łan. os. a sołtys miał 3 łany. W r. 1793 należy jeszcze do klasztoru lubińskiego. *W. Ł.*

Zbęczków, wś, pow. gostyński, gm. Łąck, par. kat. Gombin, ew. Gostynin, ma 50 mk., 77 mr.

Zbędowice, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Nowa Aleksandrya, par. Kazimierz. W 1827 r. było 20 dm., 101 mk. W połowie XV w. wś królewska Z., w par. Kazimierz, miała łany km., z których dziesięcinę, wartości 8 grzyw., dawano klasztorowi św. Krzyża. Folw. i inne role dawały dziesięcinę kościołowi w Kazimierzu (Długosz, L. B., II, 553, III, 246). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Sbadowicze, w par. Kazimierz, miała $2^1/_2$ łan. W r. 1676 płacono tu od 44 poddanych (Pawiński, Małop., str. 357 i 22a).

Zbęk, kol., pow. wieluński, gm. i par. Mokrsko, odl. od Wielunia 12 w., ma 14 dm., 150 mk.

Zbęk, pow. sądecki, ob. *Jedlna.* W r. 1581 były 4 łany km. i 4 kom. bez bydła. Należała wś do par. Zbyszyce.

Zbęki al. *Bzdęki*, pustkowie, w pow. ostrzeszowskim, o 2 klm. na płd.-wsch. Mikstata. Mapa sztab. oznacza tu os. Zapłotnik u źródeł rzki Samicy.

Zbichova (dok.) al. *Sbichowa*, *Sbichovo*, *Sbikovo*, *Zbihovo*, wś zaginiona pod Oksywiem, pow. pucki. R. 1224 nadaje ją ks. Świętopełk cystersom w Oliwie (ob. Perlbach: P. U. B., str. 21). Ob. *Oksywska Kępa.* *Ks. Fr.*

Zbichowo al. *Zbiechowo*, niem. *Sbichau*, wś rycerska na Kaszubach, pow. wejherowski, agentura pomocnicza poczt. w miejscu, st. poczt. Gniewowo, par. kat. Reda. Zawiera 16 posiadeł włośc. i 4 zagrody, razem 345 ha (269 roli or., 20 łąk, 1 lasu); 1885 r. 28 dym., 59 dm., 272 mk., 261 kat., 11 ewaug. W dok. pojawia się p. n. Sbichowa i Zbichovo. R. 1210 nadane zostało przez książniczkę Świnisławę norbertankom w Żukowie (ob. „Klasztory żeńskie“ p. kś. Fankidejskiego, str. 59). R. 1245 nadaje bisk. kujawski Michał dziesięciny wsi klasztornych, między któremi jest także Z. (ob. Pom. U. B. von Perlbach, str. 79). R. 1249 potwierdza Świętopełk klasztorowi żukowskiemu jego wszystkie posiadłości, między niemi i Z. (tamże, str. 110). To samo czyni r. 1283 ks. Mestwin (tamże, str. 326) i r. 1295 król Przemysław (str. 475). Wizyta Gniewosza z r. 1649 opiewa, że Zbichowo „judicis Pucensis“, miało 3 włościan, którzy mesznego mieli dawać po 1 korcu żyta i tyleż owsa (ob. str. 99). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 donosi, że ta wieś szlach. (villa nobilium) dawała mesznego 10 kor. owsa (str. 38). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako wś szlach. o 8 dymach (str. 198). *Ks. Fr.*

Zbicko, niem. *Zbitzko*, dobra, pow. opolski, par. kat. i ew. Opole. W r. 1885 miały 87 ha, 5 dm., 32 mk. (2 ew.).

Zbicz, wzgórze (305 mt.), w paśmie stanowiącym dział wodny Lipy Gniłej i Lipy Złotej, dopływów Dniestru.

Zbiczeńskie, niem. *Sbitzer-See*, wyb. do paraf. pokrzydowskiej niegdyś należące, dziś już nie istniejące, $1^1/_2$ mili od Pokrzydowa, w pow. brodnickim. W 1848 r. 6 mk. kat.

Zbiczno, ob. *Zbyczno.*

Zbiechowo, ob. *Zbichowo.*

Zbiegały, ob. *Zbigały.*

Zbiegniewice, ob. *Zbigniewice.*

Zbierohy, ob. *Zbirogi.*

Zbiersk, w dok. z 1103 r. *Sebersco*, wś, kol., fol. i os. fabr., pow. kaliski, gm. i par. Zbiersk, odl. 21 w. od Kalisza, 3 w. od Stawiszyna, posiada kościół par. drewniany, dwie szkoły początkowe (we wsi i w kolonii), urząd gm. z kasą wkładowo-zaliczkową, cukrownię z rafineryą, założoną w r. 1845, cegielnię, dwa wiatraki, znaczne pokłady torfu eksploatowane. Wś ma 83 dm., 881 mk.; kol. 30 dm., 336 mk.; fol. i os. 10 dm., 81 mk., ogółem 1298 mk. W r. 1827 było 62 dm., 587 mk. a w kol. (Holendry) 22 dm., 117 mk. Na obszarze dóbr (własność Wilhelma Repphana) wzorowe gospodarstwo, piękna owczarnia, łąki nawodniane, zwierzyniec. Dobra Z. składały się w r. 1886 z fol. Z. i Miedza, z nomenklaturą: Leśnictwo i Defet, rozl. mr. 3621: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 795, łąk mr. 259, past. 71, lasu mr. 1945, nieuż. mr. 264; bud. mur. 15, drew. 19; płodozm. 19-pol., las urządzony; fol. Miedza gr. or. i ogr. mr. 266, past. mr. 13, nieuż. mr. 9; bud. mur. 4, drewn. 3; płodozm. 5-pol., pokłady torfu. Wś Z. os. 70, mr. 664; kol. Z. os. 23, mr. 420. Wymieniony w liczbie posiadłości stanowiących uposażenie klasztoru w Mogilnie w dok. Mieszka z 1103 r. (Kod. Wielk., 33). Kościół paraf. istniał już w połowie XV w. R. 1442 Jarosław Kąkolewski, kan. gnieźn., pozywa przed sąd konsystorski Tomasza, plebana, o przywłaszczenie dziesięcin należących się kanonii gnieźn. ze Zbierska. Na początku XVI w. kościół tutejszy, p. w. 11,000 św. Panien, ma na uposażenie dwa łany we wsi. Kmiecie dają tylko meszne, po mierze żyta i mierze owsa, a dziesięcinę bierze pleban tylko z folwarku. Przy kościele jest szkoła. We wsi mieszka częściowa szlachta Zbierscy, mający prawo patronatu. W r. 1730 kościół opuszczony bardzo, ma tylko jeden ołtarz z obrazem M. B. Częstochowskiej. Do parafii

należała tylko wieś Zbiersk, mająca 84 dusz, nie było więc dochodów. Dopiero gdy Z. przeszedł w posiadanie Stan. Kożuchowskiogo, dziedzic odnowił prezbiteryum a nawę główną z drzewa wybudował w r. 1759. W r. 1782 przystawiono kruchtę drewnianą (Łaski, L. B., I, 74 i przypisy wyd.). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 wś Z. miała 6 posiadaczy na 8 i pół łanach i 3 zagr. (Pawiń., Wielkop., I, 133). Z. par., dek. kaliski, 1420 dusz. Z. gmina, należy do sądu gm. okr. II w Stawiszynie (tamże st. poczt.). Obszaru ma 10220 mr. i 4379 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 1118 prot. i 10 żyd. *Br. Ch.*

Zbieszkowice, ob. *Bieszkowice.*

Zbietka, *Zbytki, Zbytka,* wś gosp., w pow. wągrowieckim, ma urz. okr. i pocztę w Mieścisku, urz. st. cyw. w Siennie, st. kol. żel. w Rąbczynie na linii Rogoźno-Inowrocław, szkołę kat. i parafią w Podlesiu Kościelnem, ew. w Mieścisku, par. ewang. i sąd w Wągrowcu. Obszaru 130 ha, 5 dym., 34 dusz (14 prot.). 2.) **Z.,** wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 378 ha, 7 dym., 133 dusz (12 prot.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 2487 mrk. Leży na zach.-płn. Mieściska, przy trakcie do Wągrowa, pod Podlesiem. W r. 1426 Mikołaj Lubański, kanon. gnieźn., zapozywa plebana z Podlesia o przywłaszczenie dziesięciny z 2 łanów sołtysich w Z., należących do jego kanonii. R. 1523 nie było tu ról dziedzicznych, tylko 2 łany sołtysie i łany kmiece. Sołtys dawał dziesięcinę snopową do Podlesia, kmiecie płacą mesznego po 2 korce żyta i owsa, zagrodnicy i karczmarze po 1 korcu owsa. W r. 1580 siedzi tu Wacław Węgorzewski i ma 5 łan. os., 1 zagr. W r. 1620 Mikołaj Węgorzewski ma $5^1/_2$ łan. os. W r. 1773—5 toczą się spory pograniczne z Podoskimi na Podlesiu. W r. 1793 dzierży Z. Fr. z Wrbna Rydzyński na Podlesiu Kościelnym. *W. Ł.*

Zbiewczyńskie, właściwie *Zbijewieckie Holendry,* kol., pow. włocławski, gm. Przedecz, par. Chodecz, mają 38 mk., 80 mr. włośc. Powstały na obszarze wsi Zbiewsk, właściwie Zbijewek.

Zbiewek i *Zbiewo,* ob. *Zbijewek* i *Zbijewo.*

Zbiewiec może *Zbijewiec,* w XVI w. *Sdbiewiecz* i *Zbiewiec,* os., pow. kutnowski, gm. Wojszyce, par. Bedlno, ma 2 dm., 22 mk., 4 morgi. Wchodzi w skład dóbr Bedlno. Spis z r. 1827 nie podaje wcale tej nazwy. Na początku XVI w. są tu działki szlacheckie, dające dziesięcinę kościołowi w Bedlnie (Łaski, L. B., II, 493). W 1576 r. jest tu pięć działów (Skotnicka Anna, Piotr Lutomirski, Michał Słupski, Paweł Prądzewski i córka Michała Prądzewskiego). Mają razem 9 łan., 14 osad., 1 zagr., 2 karczmy (Paw., Wielk., II, 105).

Zbiechy, pow. wieluński, ob. *Zbęk.*

Zbigały al. *Zbiegały,* wś i fol., pow. miechowski, gm. Nieszków, par. Słaboszów, odl. 16 w. od Miechowa. W r. 1827 wś Zbigały miała 11 dm., 119 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 436: gr. or. i ogr. mr. 295, łąk mr. 14, past. mr. 7, lasu mr. 93, w odpadkach mr. 9, nieuż. mr. 18; bud. mur. 2, drew. 7; płodozm. 9 i 10-pol., las nieurządzony. Wś Z. os. 11, mr. 58. W połowie XV w. wś Zbigały miała łany km., karczmę z rolą, z których dziesięcinę dawano pleban. w Sławoszewie (Długosz, L. B., II, str. 75). Według reg. pob. pow. książkiego z r. 1581 wś Z. miała 3 łan. km., 5 kom. bez bydła, 2 czynsz. (Pawiń., Małop., 89, 440).

Zbigniewice, niekiedy *Zbiegniewice,* w XVI w. *Zbigniewice,* wś nad rz. Koprzywnianką, pow. sandomierski, gm. i par. Koprzywnica, odl. od Sandomierza 18 w., ma 33 dm., 225 mk. W 1827 r. było 28 dm., 122 mk. W r. 1874 fol. Z. z attyn. Ksawerów rozl. mr. 700: gr. or. i ogr. mr. 555, łąk mr. 63, past. mr. 31, nieuż. mr. 51; bud. mur. 3, drew. 14. Wś Z. os. 25, mr. 195. W połowie XV w. wś Z., w par. Koprzywnica, własność Ossolińskich Olbierzowskich, miała łany km., z których dziesięcinę, wartości 3 grzyw., dawano bisk. krakowskiemu. Folwark rycerski dawał dziesięcinę pleban. w Koprzywnicy, wartości 2 grzyw. (Długosz, L. B., II, 321). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 wś Zbigniewice płaciła gr. 24. W r. 1578 miała 15 osad., $6^1/_2$ łan., 11 zagr., 5 kom. (Pawiń., Małop., 166 i 463).

Zbigniewice al. *Wierzbie,* wś, w par. Kunów (dziś pow. opatowski). Według Długosza założył ją „in crudo radice" Zbigniew Oleśnicki na obszarze lasów biskupich (L. B., II, 477). Lokacya jednak się nie utrzymała i wieś znikła czy też zlała się w jedną całość z inną wsią biskupią w tejże parafii.

Zbijewa, kol., pow. piotrkowski, gm. Woźniki, par. Drużbice, ma 7 dm., 36 mk., 96 mr. ziemi włośc.

Zbijewek, w XVI w. *Zbiewo minor,* wś i fol., pow. włocławski, gm. Przedecz, par. Chodecz, ma 10 dm., 130 mk., 551 mr. dwor., 44 mr. włośc. W 1827 r. było 13 dm., 133 mk. Ob. *Zbijewo.*

Zbijewiec, ob. *Zbiewiec.*

Zbijewo al. *Zbiewo,* w r. 1557 *Sdbiewo,* wś i fol., pow. włocławski, gm. Przedecz, par. Chodecz, odl. 35 w. od Włocławka, ma 11 dm., 229 mk. W 1827 r. było 13 dm., 133 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 1164: gr. or. i ogr. mr. 795, łąk mr. 48, past. mr. 78, lasu mr. 213, nieuż. mr. 30; bud. mur. 11, drew. 10; płodozm. 18-pol.; las nieurządzony, wiatrak. Wś Z. os. 31, mr. 24; wś Karolewo os. 8, mr. 80; wś Szczecin os. 4, mr. 40. Według reg. pow. przedeckiego z r. 1557 wś Zbiewo major,

w r. 1557 własność Stan. Siewierskiego, kaszt. kruszwickiego, miała w 1566 r. 3 łany, 7 zagr.; we wsi Z. minor Albert Zbiewski płacił od 5 łan., 5 zagr., 1 rzem. (Pawiński, Wielkop., II, 21 i 22).

Zbijewskie Holendry, pow. włocławski, gm. i par. Przedecz. W 1827 r. było 8 dm., 73 mk.

Zbijów, w XVI w. *Dzbyow* i *Zdbiow*, wś, pow. radomski, gm. Rogów, par. Mirzec, o 11 w. od Radomia, 10 w. od st. dr. żel. Jastrząb. Ma 68 dm., 491 mk., 1323 mr. Jest tu młyn wodny, zwany Książek, własność prywatna. W 1827 r. wś rządowa, 42 dm., 373 mk. Długosz nie wymienia tej wsi w liczbie dóbr biskupich. W spisie z r. 1508 i 1569 podana w liczbie wsi biskupów krakow., wchodzących, w skład klucza iłżeckiego. Miała 9 łan., $^1/_2$ łan. karcz. (Paw., Małop., 322 i 478).

Zbik al. *Żbik*, wś, w pow. chrzanowskim, na płn. stronie gościńca z Krzeszowic (2·5 klm.) do Krakowa. Par. rz.-kat. w Krzeszowicach. Wś ma 51 dm. i 305 mk. (149 męż., 156 kob.), 298 rz.-kat. i 7 izrael. Pos. tabularna (konwentu karmelitów w Czerny) ma 73 mr. roli, łąk i past. i 239 mr. lasu; pos. mn. 229 mr. roli, 52 mr. łąk, 27 mr. past. i 10 mr. lasu. W połowie XV w. siedziało tu kilku współdziedziców, była też karczma i 2 zagr. Dziesięcinę snopową, wartości do 15 grzyw., dawano kościołowi w Krzeszowicach (Długosz, L. B., II, 64). W XVI w. (Pawiński, Małop., 32) wś miała czterech współwłaścicieli: Czerskiego, Stanisława i Dorotę Żbickich i Stan. Brachowskiego. Razem było $2^1/_2$ łanu ziemiańskiego, kmieć i 3 zagrody z rolą. Co do przejścia wsi na własność klasztoru ob. *Czerna* (t. I, 913). W r. 1787 było tu 172 mk. rz.-kat. Z. graniczy na zach. z Krzeszowicami, na płn. z lasami, na wsch. z Siedlcem i Pisarami, na płd. Nawojową Górą.

Zbiki 1.) w XVI w. *Zdbiki*, wś w par. Żegocin (pow. kaliski), ob. *Żbiki*. 2.) **Z.**, w XVI w. *Zdbyki*, nazwa obszaru w pow. ciechanowskim, gm. Zalesie, par. Krasne, odl. 24 w. od Ciechanowa. Na obszarze tym znajdują się następne wsi i folwarki: *Z. Antosy*, wś, ma 6 dm., 54 mk., 185 mr. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 8 dm., 61 mk. *Z. Gawronki*, wś, ma 8 dm., 82 mk., 210 mr. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 11 dm., 66 mk. *Z. Kierzki*, wś, ma 12 dm., 91 mk., 308 mr. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. 8 dm., 54 mk. *Z. Starki*, fol., ma 2 dm., 22 mk., 140 mr. Należy do dóbr Krasne. W 1827 r. było 2 dm., 11 mk. *Z. Wielkie*, fol. i wś, ma 14 dm., 63 mk., 910 mr. fol., 41 włośc. Fol. należy do dóbr Augustów w kluczu Krasne. W 1827 r. było 20 dm., 150 mk. W r. 1567 Zdbyki Antoni miały 4 włóki, Z. Gawronki 5 działów po $^1/_2$ włóki, $^3/_8$ wł., 10 mr., 1 ogr., 10 mr., 1 ogr., Z. Janusze 1 wł., 6 mr., 2 części po $^1/_4$ wł., 3 i 10 mr., Z. Kierski 2 wł., $1^1/_4$, 10 mr., Z. Siara Wieś 3 wł., 3 działy po $^1/_2$ wł., 7 części po 1 wł., 10 rzem., 3 wł. 9 rzem., Z. Karpięta (wielkie) $^1/_2$ wł. i 2 części po $^3/_8$ wł. (Paw., Mazow., 345).

Zbików dawniej *Zdbików*, 1297 r. *Stibicovo*, 1350 *Stbycovo*, wś i fol., pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Zbików, odl. 14 w. od Warszawy a 2 w. od st. dr. żel. warsz.-wied. w Pruszkowie. W 1827 r. było 32 dm., 252 mk. W r. 1872 fol. Z. rozl. mr. 476: gr. or. i ogr. mr. 292, łąk mr. 95, past. mr. 39, nieuż. mr. 50; bud. mur. 4, drew. 14, pokłady torfu. Wś Z. os. 30, mr. 259; wś Józefin os. 9, mr. 226. Wymieniony w liczbie posiadłości kościoła poznańskiego w ziemi czerskiej w dok. z r. 1297, 1326 i 1350 (Kod. Wielkop., № 765, 1067, 1300). Kościół i parafią założyli tu zapewne arcybiskupi gnieźnieńscy. Podobno erekcya nastąpiła w r. 1236. Martinus, pleban „Zbijkoviensis", podkanclerzy Ziemowita, ks. mazow., i prebendarz grójecki, występuje w dok. z r. 1377 (Kod. dypl. pol., I, 246). W r. 1580 gen. Nicolaus Grzibowski, succamerarius Varsov., tenutarius villa spiritualis Żbików, płaci od $8^1/_2$ łan. km. Jan Słowik młynarz od 1 koła młyn. (Paw., Mazow., 279). *Br. Ch.*

Zbikowice al. *Zbykowice*, wś nad pot. Łososiną (lewy dopł. Dunajca), pow. sądecki, paraf. rz.-kat. w Jakubkowicach. Chaty rozrzucone są na pagórkach sięgających do 352 mt. npm. Murowana kaplica zbudowana została w r. 1868 na cmentarzu cholerycznych. Z. liczą 46 dm. i 311 mk. (149 męż., 162 kob.), 236 rz.-kat., 65 ewang. i 10 izrael. Pos. tabularnej niema, pos. mn. ma 252 mr. roli, 22 mr. łąk i ogr., 70 mr. past. i 7 mr. lasu. Wymienione w akcie erekcyi r. 1333 parafii w Jakubkowicach, jako wieś królewska, włączona do tejże parafii (Kod. dypl. pol., III, 189). Przeszła następnie na własność klarysek w Nowym Sączu. Istniał w klasztorze lecz zaginął następnie dokument z r. 1357, mieszczący: „exemcio Zbykowice a Petro de Slupow et filiastris ejus a ducissa Glogovie" (Kod. Małop., III, 387). W połowie XV w. wś klasztorna Z. miała 4 łany km., z których dawano po 1 fertonie, dwa koguty, dwa sery, 20 jaj; 4 zagr., z których jeden płaci 6 gr., drugi 1 fertona a dwaj po 8 gr. Karczma z rolą płaciła 2 grzyw. Młyn 1 grzyw. Osepu dawano miarkę jęczmienia, 2 miarki owsa i 4 gr. Ze wszystkich ról płacono dziesięcinę biskup. krakowskiemu, wartości 6 grzyw. (Długosz, L. B., t. II, 242 i III, 350). Był też folwark klasztorny. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 137) były 2 łany kmiece, 4 zagr. z rolą, komornik z bydłem, komor. bez bydła i 2 rzem. Po przyłączeniu dóbr klasztoru do funduszu religijnego osadzono tu kilkunastu kolonistów niemieckich, którzy otrzymali gospodarstwo i po 30 mr. roli. Potom-

kowie ich są zasobniejszymi gospodarzami i zachowali typ niemiecki a w części obyczaj i mowę. Lud nazywa ich szwabami, chociaż pochodzą z Saksonii. Z. graniczą na wsch. z Jakubkowicami, na płd. z Wronowicami i Stankową, na zach. z Kobylczyną a na płn. z Sechną i Michalczową. *Mac.*

Zbiltowice, w XV w. *Zbylutowicze*, 1579 r. *Zbiłtowicze*, wś i fol., pow. pińczowski, gm. Bejsce, par. Kazimierza Mała, odl. 35 w. od Pińczowa. W 1827 r. było 18 dm., 152 mk. W r. 1890 fol. Z. w r. 1880 oddzielony od dóbr Bejsce, rozl. mr. 296: gr. i ogr. mr. 193, łąk mr. 18, lasu mr. 25, w odpadkach mr. 5, nieuż. mr. 56; bud. drew. 6; płodozm. 14-pol.; las nieurządzony. W połowie XV w. wś Z., w par. Kazimierza Mała, miała łany km , zagr., folwark duchowny, z których dziesięcinę dawano plebanowi w Kazimierzy (Długosz, L. B., II, 146, 420). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 wś Zbiłtowice miała 5 osad., $2^1/_2$ łan., 2 zagr. z rolą, 1 chał., 3 kom. (Pawiń., Małop., 216).

Zbilucice, ob. *Zbylczyee.*

Zbilutka, w 1827 r. *Zbeludka*, 1382 r. *Sbiluthow*, 1578 *Zbylutka*, wś i fol., pow. opatowski, gm. Gęsice, par. Zbilutka, odl. od Opatowa 25 w., posiada kościół par. murowany, 101 dm., 595 mk., 1412 mr. włośc., 352 mr. folw. wchodzącego w skład majoratu rząd. gen. Uszakowa i 151 mr. folw. prywatnego. W r. 1827 było 73 dm., 388 mk. Jest to dawna posiadłość biskupów włocławskich. W r. 1382 Zbilut biskup sprzedaje „honesto viro Thomislao heredi de Zlothnykj, sculteto nostro de Sbiluthow" młyn ze stawem na rz. Łagowicy, zwany „Brodzyn mlyn", na obszarze wsi „Sbiluthow", za 20 seksagen groszy pragskich (Kod. Małop., III, 347). Kościół i parafią założył tu zapewne tenże Zbilut biskup, p. w. św. Doroty. W połowie XV w. wś ma 30 łan. km., dających dziesięcinę biskupom. Fol. biskupi dawał pleb. w Zbilutce a trzy łany sołtysie i trzy karczmy kościowi w Baćkowicach (Długosz, L. B., II, 466). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś Z. miała 16 osad., 12 łan., 2 zagr., 1 kom., 1 rzem., 2 łan. sołtys. (Pawiń., Małop., 189). Obecny kościół paraf. wzniesiony został w r. 1835. Z. par., dek. opatowski, 1725 dusz. *Br. Ch.*

Zbilutów, ob. *Zbulitów.*

Zbiluty al. *Zbiłuty*, niem. *Sbylutten* i *Spiluten*, w dokum. *Szbylutti*, dawniej *Sokolin*, wś, pow. niborski, st. p. Napierken. R. 1359 w Niborku nadaje Winryk v. Kniprode w. m. Zbilutowi (Szcbiluti) i jego prawnym potomkom 15 wł. w Sokolinie nad strum. Safronką i 5 mr. łąki nad Nidą, na prawie chełm., z obowiązkiem jednej służby pruskiej. R. 1537 w Niborku obdarza ks. Olbracht Mikołaja ze Z. 15 włókami w tej wsi. W r. 1600 mieszkają tu sami Polacy (Kętrz., O ludn. pol., 338).

Zbiłduchy, wś, w 1593 r. należała do dóbr Stefana Olechnowicza Steckiego, ob. *Steczanka* (t. XI, 315). W reg. poborowych z XVI w. niewykazana, obecnie pod tą nazwą nieistnieje.

Zbinin, ob. *Zbeniny.*

Zbinow, ob. *Zbynowa.*

Zbiór, potok, w pow. drohobyckim, ob. *Bar.*

Zbirogi, *Zbiroky* 1.) sioło nad rz. Muchawcem, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zbirogi, o 31 w. od Kobrynia, cerkiew, 150 dzies. ziemi cerkiewnej. Był tu kościół katol. dekanatu kobryńskiego, z kaplicą w Nowosadach. Parafia prawosł., dekanatu (błagoczynia) Czerewaczyce, ma 1492 wiernych. 2.) **Z.**, dobra, tamże, o 35 w. od Kobrynia, własność Bekmanów, wraz z folw. Zabrzezie (Zaberezie) 544 dzies. (105 łąk i pastw., 33 lasu, 23 nieuż.). Gmina, położona w zachodniej części powiatu, graniczy od zachodu z gm. Kosicze (pow. grodzieńskiego), od płn. z gm. Turna (tegoż powiatu), od wschodu z gm. Siechnowicze i Pruski, od płd. z gm. Rohożna, obejmuje 60 miejscowości, mających 618 dm. włośc. (obok 58 należących do innych stanów), 4644 mk. włościan, uwłaszczonych na 4142 dzies. Nadto w obrębie gminy jest 6156 dzies. większej posiadłości (2985 roli) i 277 dzies. należących do cerkwi itd. (111 roli). Gminę przerzyna linia dr. żel. moskiewsko-brzeskiej i rzeki: Muchawiec, Osipówka i Trościanicc. Położenie nizkie, gleba piaszczysta, bagna i lasy. Dobra były niegdyś własnoscią Ruszczyców, z których Michno w 1568 r. zamienił je na Mokrzany. W 1602 r. nadane Janowi Kości. *J. Krz.*

Zbirów al. *Lutarówka*, dziś *Lutarka*, wś, pow. zasławski, gm. Zasław (o 5 w.), par. praw. Michla (o 1 w.), posiada cerkiew cmentarną p. wez. św. Dymitra, wzniesioną w 1867 r. Wś była nadaną w 1599 r. przez ks. Janusza Zasławskiego kościołowi farnemu w Zasławiu.

Zbiroża, wś i fol., pow. błoński, gm. Piekary, par. Lutkówka, odl. 14 w. od Błonia, ma 129 mk. W 1827 r. wś pryw. Zbieroza miała 6 dm., 65 mk. W r. 1886 fol. Z. z nomenklaturą Czerwonka rozl. mr. 743: gr. or. i ogr. mr. 556, łąk mr. 99, lasu mr. 64, nieuż. mr. 24; bud. mur. 2, drew. 12; płodozm. 11-pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 18, mr. 71; wś Maryanki os. 8, mr. 115. W r. 1580 we wsi Zbirosa Walenty Ostrąbus szlachcic, rządca Mikołaja Osuchowskiego, płaci od $1^1/_2$ łanu km. i 1 koła młyń. (Paw., Mazow., 297).

Zbisław, dawna nazwa, jeszcze w wizycie Rozdrażewskiego z r. 1583, wsi *Bysław* (ob.).

Zbiszcze, uroczysko, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna, o 53 w. od Słonima, 394 dzies. (101 łąk i pastw., 55 lasu, 67 nieuż.); należy do kilku właścicieli.

Zbitkau, ob. *Zbytków.*

Zbitynka, rzeczka, w pow. dubieńskim, ob. *Piwcze.*

Zblany 1.) wś i folw. nad Niemnem, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i dobra ks. Witgensteina Bielica (o 5 w.), okr. wiejski Krasna, o 37 w. od Lidy, ma 29 dm., 272 mk. (w 1865 r. 109 dusz rewiz.), cerkiew paraf., wzniesiona w 1880 r. Parafia praw., dekanatu (błagoczynia) lidzkiego, 2561 wiernych. 2.) **Z.** *Poduchowne* i *Skarbowe*, wś, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Starawieś, o 29 w. od Słonima, 279 dzies. ziemi włośc.

Zbląg, w XIII w. *Soblacz*, 1464 r. *Sablog*, 1557 *Sbliąg*, wś, pow. włocławski, gm. Falbórz, par. Osięciny. Obszaru 372 mr. Wieś czysto włościańska, liczy 6 osad., mających po 2 włóki. Zapewne przez pomyłkę druku spis urzęd. z r. 1870 podaje we wsi 411 mk. Prawdopodobnie winno być 41 al. 141. W 1827 r. było 6 dm., 62 mk. Wydawca Kod. Wielkop. odnosi do tej wsi akt z r. 1232, którym Konrad, ks. kujawski, nadaje swobody wsiom „Domus beati Johannis, de Soblacz et Nyemoyevo, que tempore patris nostri C. possederunt". W dok. z r. 1288 Kazimierz i Władysław, ks. łęczycko-kujawscy, nadają prawo niemieckie wsi „Sceblanz", którą scholastyk włocławski „magister Wenceslaus a comite Martino de Baranow emeret" (Kod. Wielk., Nr. 140, 627). Mikołaj „de Sablog", burgrabia brzeski (Brześć kujawski), występuje w dok. z r. 1464 (Kod. dypl. pol., II, 934). Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557 wś Sbliąg, w par. Osięciny, należąca do bisk. kujaw., miała 6 łan., 3 kom. (Pawiń., Wielkp., II, 12). Wieś ta stanowiła następnie uposażenie seminaryum włocławskiego. Rząd pruski w 1798 r. puścił ją w wieczystą dzierżawę gener. Wilhelmowi v. Larisch. *Br. Ch.*

Zblewo 1.) u ludu *Źblewo*, niem. *Hochstueblau*, dok. 1340 *Stubelow*, znaczna wś kościelna, w pow. starogardzkim, 155 klm. od Starogardu, przy linii kolei żel. wschodniej między Starogardem a Chojnicami. Bite trakty idą przez Czersk do Chojnic, przez Kiszewę do Kościerzyny, przez Borzechowo do Lubichowa (od r. 1895) i do Starogardu. Gleba lekka, obfita w łąki i pokłady torfowe, gdyż tu właśnie zlewają się wody z okolicznych pagórków. W miejscu jest poczta, szkoła 6 klas. kat. i 1 klas. ewang., apteka, lekarz, młyn wodny nad Piesienicą al. Niedzierzwą, mleczarnia związkowa (od 1892 r.) i dwa tartaki parowe. Przystanek kolejowy, odl. 2·2 klm. od wsi. Od r. 1886 odbywają się tu rocznie 2 jarmarki na bydło i konie, w jesieni i na wiosnę. Wś zawiera 26 posiadeł włośc. i 64 zagrody, razem 788 ha (659 roli or., 79 łąk); 1885 r. 163 dm., 323 dym., 1513 mk., 1214 kat., 275 ew., 24 żydów. Starożytności osady dowodzi odkryte tu r. 1889 cmentarzysko. We wrześniu tegoż roku odkryto na polu p. Kuczkowskiego na pagórku, ćwierć mili na połd. od wsi, 14 grobów skrzynkowych. Urn znajdowało się w nich razem 54, po 2 do 7 w jednym, lecz wydobyto tylko 6 całych, z których jedna jest w posiadaniu kś. dziekana Trętowskiego, druga w muzeum gdańskim. Oprócz popiołów i kości znaleziono w tych urnach także pierścienie bronzowe i żelazne i perły niebieskie i zielone, które zostały odesłane do muzeum w Berlinie. Już dawniej napotykano na tem miejscu urny, ale zwykle ulegały zniszczeniu. Na północ od tego cmentarzyska znajduje się miejsce, na którem spotyka się dużo popiołu i węgli, snadź że tam palono ciała. R. 1893 znaleziono tu na gruncie właścicielki Wolff naczynie z 500 monetami srebrnemi i 2 złotemi XV i XVI w. Według zaginionych aktów kościelnych kolegiaty w Kamieńcu pod Cerkwicą, gdzie jeszcze dziś znajduje się na cmentarzu kamień, na którym stał św. Wojciech, każąc do ludu, spoczywało w Zblewie przez jednę dobę ciało tegoż męczennika, gdy je wieziono do Polski. W dokumentach jednak Z. stosunkowo późno się pojawia. Pierwszy przywilej, mocą którego komtur grudziądzki Dietrich v. Schenkenberg nadaje 50 włók na prawie niem., pochodzi z r. 1340 (ob. „Gesch. der Stadt Stargard" v. Stadie, 1864, str. 37). W r. 1481 król Kazimierz zapisuje na wsi królewskiej Zblewo „in terra Pomeranie" 50 grzyw. pruskich (po 20 gr.) na rzecz Alberta Witphalskiego (Kod. dypl. pol., II, 951). R 1689 nadaje Aleksander Hilary Potulicki, starosta borzechowski, kilka włók w Z., co potwierdza król Jan III (tamże, str. 134). W topografii Goldbecka z r. 1789 zapisane jako wś król. i folw., z kościołem kat., karczmą, tartakiem i młynem, 2 wolnemi sołectwami i 2 posiadłami lemańskiemi, o 41 dymach (str. 264). R. 1869 liczyła wś bez folw. 1171 mk. i to 894 kat., 256 ew., 10 babtystów, i 11 żydów; na folw. było 197 mk., 176 kat. i 21 ew. Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 opiewa, że kościół tutejszy, p. w. św. Mikołaja, był z drzewa zbudowany i w lichym znajdował się stanie. Do probostwa należały 4 włóki. W skład parafii wchodziło tylko 5 wiosek: 1) Zblewo, gdzie było 30 włościan, z których każdy dawał pół korca żyta i tyleż owsa; 2) Borzechowo liczyło 18 włościan, na których ten sam ciężył obowiązek; 3) Radziejewo miało 18 włościan z tym samym obowiązkiem. Dwór, na którym siedział p. Kliński, dawał 4 kor. żyta i tyleż owsa; 4) Nieradowo miało 16 włościan, którzy dawali jak drudzy; 5) Białochowo było bez włościan, choć i tu rola była pod pługiem, jednak prob. ztąd nic nie pobierał, (str. 37). Wizyta Madalińskiego z r. 1686 donosi, że *Z.* należało wówczas do ststwa borzechowskiego. Kościół drewniany, p. w. św. Michała i św. Mikołaja, groził ruiną. Na środku dachu była wie-

życzka z sygnarkiem, 2 dzwony wisiały obok kościoła. W kościele znajdowały się 3 ołtarze. Plebania spalona; ks. komendarz mieszkał w domu ogrodnika. Mesznego pobierał tylko 30 korcyżyta i tyleż owsa. Po rezygnacyi ks. Jana Lwoweckiego zawiadował parafią jako komendarz ks. Andrzej Łącki (str. 5). R. 1710 słanął nowy kościół, w pruski mur budowany. Wizyta Narzymskiego zr. 1828 pisze, że niebył jeszcze konsekrowany. Od strony ewangielii przytykała do niego zakrystya całkiem murowana. Z trzech ołtarzy zawierał wielki obraz Niepok. Pocz. Najśw. M. P., drugi Zwiastow. Najśw. M. P., trzeci Biczowanie Pana Jezusa. Mesznego dostawał prob. 36 kor. żyta i 34 kor. owsa (ob. str 114—120). Według wizyty Rybińskiego z r.1780 było w Z. 122 kat. i 11 prot. (ob. str. 343) Z proboszczów tutejszej parafii są znani: Jędrzej Gostyński 1662, Mikołaj Toporski, Jan Lwowecki, Stanisław Łącki, Jan Wenda, Tomasz Łyszkowski, Józef Plata, Franciszek Heynowski, Ignacy Bassendowski do r. 1813, Jan Keyster 1813—25, Paweł Nelke 1826—36, Piotr Aranowski, Wilhelm Vorloff i ks. dziekan Hieronim Trętowski od r. 1866. Teraźniejszy kościół, patronatu rządowego, jest całkiem murowany, ma sklepienie na 16 filarach spoczywające. Kamień węgielny został 1878 położony, r. 1880 już budowa była ukończona; konsekracyi dokonał ks. bisk. Leon Redner d. 18 września 1887 r. Koszta wyniosły do 195,000 mrk. Przy kościele istnieje bractwo różańcowe od r. 1731 i br. trzeźwości od r. 1869. Do parafii, należącej do dekanatu starogardzkiego, włączone są wsi i osady: Zblewo, Bitonia al. Bytonia, Strych, Dąbrowa, Frankenfelde, Kaliska, Piece, Kamienna Karczma, Iwiczno, Trzechowo, Bukowiec, Łążek, Młyńsk, Czarne i Posiadłowisko, Huta, Lubiki, Czubek, Borzechowo, Hartigsthal, Wirty, Radziejowo, Nieradowo, Trzechowosee, Białachowo, Białachówko, Blumfelde, Kazub, Dunajek, Zamrze, Lipy, Lipska Piłka, Lipska Karczma, Cis i Trzosowo. R. 1780 było w parafii zblewskiej 886 kat., 203 ew. i 4 żyd. R. 1895 liczono 5613 kat. 2) **Z.**, folw., tamże, 454 ha (341 roli orn., 32 łąk, 35 lasu); 1885 r. 21 dm., 62 dym, 295 mk., 249 kat., 46 ew. Folw. ten powstał z włók włośc. dopiero po r. 1583 i należał do ststwa borzechowskiego. Według wizyty Szaniawskiego z r. 1710 pobierał prob. z tąd 6 korcy żyta i tyleż owsa (ob. str. 118). Niedawno został folw. podzielony na włości rentowe. *Kś. Fr.*

Zblicha, wś, pow. makowski, gm. i par Płoniawy. W r. 1827 wś Zblocha, w par. Podoś, ma 18 dm., 111 mk. W r. 1567 we wsi Zblicha, par. Podoś, Stanisław Bogacki, kaszt. ciechan. płaci od 12 włók, 1 ogr. (Paw., Maz., 348).

Zbludowice, wś i fol., pow. stopnicki, gm. Radzanów, par. Busko, odl. 14 w. od Stopnicy. W 1827 r. było 19 dm., 151 mk. W r. 1886 fol. Z. rozl. mr. 444: gr. or. i ogr. mr. 321, łąk mr. 28, pastw. mr. 74, nieuż. mr. 21; bud. mur. 2, drew. 7, pokłady torfu. Wś Z. os. 24, mr. 135. W połowie XV w. wieś Z., w par. Busko, miała łany km., z których dziesięcinę, wartości 3 grzyw., dawano dziekanii sandomierskiej. Folwark rycerski i zagrodnicy dawali w części dziekanii sandomierskiej, z innych pól pleban. w Busku (Długosz, L. B., 315). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1508 we wsi Z. Tomasz Sadło płacił poboru gr. 30. W r. 1579 wś Z., w par. Chotel Zielony, miała osad. 3, łan. $1^1/_2$, zagr. z rolą 3, kom. 2, biednych 3 (Pawiń., Małop., 210, 487). *Br. Ch.*

Zblutowo, wś włośc., folw. i osada, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Przytulanka, o 39 w. od Białegostoku. Wś ma 23 dzies. ziemi włośc.; folw., własność Falkowskich, 394 dzies. (83 łąk i pastw., 70 lasu, 22 nieuż.); osada ma 13 dzies., ($2^1/_2$ łąk i pastw., $1^1/_2$ lasu).

Zbłotnia, wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 22 w. od Lidy, 3 dm., 37 mk.

Zbłudza, wś, pow. limanowski, w okolicy podgórskiej, nad potokiem Zbłudzkim, dopł. Kamienicy (lew. dopł. Dunajca), przy drodze z Tymbarku przez Łącko (1·3 km.) do Sącza, należy do parafii w Kamienicy. Wieś jest zbudowana w ulicę wzdłuż potoku i drogi, w dolinie zasłoniętej od zach. działem sięgającym 747 mt. (Okrąg), od zachodu działem dochodzącym 603 mt. wznies. Wś składa się z 66 dm. i 481 mk. (227 męż., 254 kob.) rz. kat., prócz 6 żydów. Pos. tabularna wynosi 126 mr. lasu, pos. mn. 391 mr. roli, 139 mr. łąk, 448 mr. past. i nieuż. i 138 mr. lasu. Musiała istnieć już jako wieś lub obręb leśny w r. 1330, gdyż wydany wtedy akt lokacyi wsi Kamienica wymienia rzeki: „Camenica et Blusa“, nad któremi mają być zbudowane młyny (Kad. Małop., II, 273). W połowie XV w. własność klasztoru sandeckiego, miała 8 łan. km., z których czynsz płacono rozmaicie. Na osep dawano 1 miarkę żyta a 2 miary owsa i 4 grosze. Łan sołtysi wolny płacił czynszu 6 denarów. Inne role dawały dziesięcinę pieniężną biskup. krakowskiemu, z łanu po 1 fertonie szerokim groszy praskich (Długosz L. B., II, 245 i III, 347). W r. 1581 (Pawiń. Małop., 130) było $3^1/_2$ łan. km. i łan sołtysi. Osadzono tu po zajęciu Galicyi rolników niemieckich, którzy otrzymali grunta klasztorne, ponieważ jednak byli katolikami, więc się spolszczyli. Z. graniczy na płd. z Kamienicą, na zach. ze Szczawą, na płn. z Zalesiem, a na wschód z Wolą Kosnową. *Mac.*

Zboczna, wś, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Czemery, o 19 w. od Słonima, 21 dm., 248 mk., cerkiew, wraz z osadą Markowszczyzna 462 dzies. ziemi włośc. (83 łąk i pastw., 26 nieuż.), 147 dzies. należących do kilku właścicieli.

Zboińszczyzna, pow. miechowski, ob. *Kozłów.*

Zboiska, w 1827 r. *Zboyska*, 1579 *Zboiska*, wś, pow. błoński, gm. i par. Radziejowice, ma 102 mk., 374 mr. W 1827 r. było 9 dm., 87 mk. R. 1579 wś należy do par. Mszczonów. Michał Radziejowski płaci tu od 3 łan. a Andrzej z matką od $4^1/_2$ łan. (Paw., Maz., 147).

Zboiska 1.) wś, pow. krośnieński, na praw. brzegu Jasiela, paraf. rz.-kat. w Dukli (o 2 klm. na płd.), składa się z 47 dm. i 233 mk. (117 męż., 116 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna (Cez. hr. Męcińskiego) wynosi 99 mr.; pos. mn. 170 mr. w ogóle. Jest to dawna własność klasztoru koprzywnickiego. Wymieniona w dok. Bolesława Wstydliwego z r. 1277 między posiadłościami klasztoru „prout sunt ab antiquo in suis agris et silvis distincte et limitate". Wspomina tę wieś także potwierdzenie przywilejów klasztornych przez Kazimierza W. w r. 1360 (Kod. Małop., I, 110, 304). W połowie XV w. wś klasztorna, w par. Dukla, miała łany km., z których płacono czynsz, 2 łany sołtysie i młyn płaciły 3 grzyw. i 12 gr. Dziesięcinę pieniężną ze wszystkich ról płacono klasztorowi koprzywnickiemu (Długosz, L. B., III, 390). W r. 1581 (Pawiń., Małop., 117) Z. należały do parafii w Wietrznie, były własnością opactwa pokrzywnickiego i miały $2^1/_2$ łan. km., 3 zagr. z rolą i łan sołtysi. Wś graniczy na płd. z Duklą, na zach. z Nadolem, na płn. z Wolą Albinowską a na wsch. ma obszerne lasy, należące do Lubatowy i Lubatówki. 2.) **Z.,** wś, pow. sanocki, par. rz.-kat. w Bukowsku (o 7 klm.) a gr.-kat. w Wolicy. Leży na praw. brzegu Sanoczka, na płn.-wsch. od Bukowska, skupia się na zachodnim stoku wzgórza, na którem sterczą ruiny zamczyska. W r. 1361 król Kazimierz nadaje Piotrowi i Pawłowi braciom „de Ungaria".... loca nostra deserta in districtu Sanocensi in campis vulgariter dictis Boyscza ad sanctum Petrum in Bukowsko, in flumine Sanoczek sita" (Kod. Małop., III, 143). W r. 1525 istniała w zamku tutejszym kaplica. Dziś wś ma 40 dm. i 262 mk. (132 męż., 133 kob.), 231 gr.-kat., 30 rz.-kat. i 4 izrael. Pos. tabularna wynosi 320 mr., pos. mniejsza 375 mr. w ogóle. Z. graniczą na płn. z Pobidnem, na płd. z Wolicą, na wsch. z Niebieszczanami, zaś od Nowotańca, położonego na zach., dzieli Z. las zwany Bukowicą.

Zboiska 1.) wś, pow. lwowski, 5 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. we Lwowie i od urz. poczt. w Podzamczu. Na zach. leży Zamarstynów, na płn. Lwów (przedmieście Żółkiewskie), na wsch. i płn. Malechów. Płd. część wsi przepływa Pełtew. Zabudowania wsi leżą na płd. (wzn. 282 mt.) . Dolina Pełtwi wznies. do 255 mt., na płn. dochodzi wznies. do 335 mt. Własn. więk. (ks. Kaliksta Ponińskiego) ma roli or. 102, łąk i ogr. 68, past. 41 mr.; wł. mn. roli or. 288, łąk i ogr. 149, past. 15 mr. W r. 1890 było 107 dm., 733 mk. w gm., 6 dm., 62 mk. na obsz. dwor. (447 gr.-katol., 284 rz.-kat., 56 izrael., 9 in. wyzn.; 355 Rus., 432 Pol., 9 Niem.). Parafia rz.-katol. w Malechowie, gr.-katol. w miejscu, dekanat lwowski zamiejski. We wsi jest cerkiew p. wez. św. Dymitra, szkoła 1-klas., kasa pożycz. gm. z kapit. 2475 złr., młyn i destylarnia nafty. Dokumentem wydanym dnia 10 stycznia 1359 r. potwierdzają rajcy: Pesko z Gniezna, Mikołaj Czambor itd. oddanie w zarząd Ulrykowi kołodziejowi młyna w Zboiskach, podarowanego przez żonę „comesa" Annę lwowskiemu kościołowi parafialnemu N. P. M., na mocy uchwały całej gminy z r. 1353 (Akta gr. i ziem., t. III, str. 22). We Lwowie dnia 14 grudnia 1395 r. zwraca Jakub, arcyb. halicki, rajcom miasta Lwowa młyn w Z. (l. c., str. 113). W Krakowie dnia 29 lutego 1396 r. wyrokuje Jan, archidyakon lubelski, z polecenia papiezkiego, w sprawie spornej o młyn w Z. pomiędzy Janem Rusinem, rektorem parafii Najśw. M. P., a miastem Lwowem; notaryusz Wawrzyniec syn Dydkona wyrok ten przepisuje na dniu 26 maja 1396 r. (l. c., str. 114). W 1396 r. potwierdza papież Bonifacy IX donacyę młyna w Z. przez komitysę Annę na rzecz kościoła Najśw. P. M. dokonaną (l. c., str. 119). W Krakowie dnia 9 kwietnia 1523 Zygmunt I rozstrzygając spór między burmistrzem, wójtem i ławnikami jakoteż mieszczaństwem lwowskiem, a Piotrem Odnowskim, podkomorzym lwowskim i starostą sądeckim, właścicielem wsi Z., o drogę polną przez tę wieś prowadzącą, nakazuje temuż Piotrowi, aby drogę wspomnianą otworzył dla kmieci itp., udających się ze Z. do Lwowa i napowrót (Arch. krajowe we Lwowie, C., t. 13, str. 275). We Lwowie dnia 7 lut. 1571 r. Mikołaj Herburt z Fulsztyna, starosta lwowski i ziem ruskich generalny, nadaje małżonkom Piotrowi i Annie Dunajewskim pole koło Zboisk (l. c., C., t. 335, str. 147). Dnia 20 marca 1579 r. król Stefan nakazuje Mikołajowi Herburtowi z Fulsztyna, staroście lwowskiemu, aby nie stawiał żadnych przeszkód komisarzom królewskim, wysłanym do oszacowania młyna koło Z. na rzecz Krzysztofa, ormianina lwowskiego i tłumacza tureckiego (l. c., C., t. 338, str. 69). W Warszawie d. 2 stycznia 1580 r. król Stefan potwierdza temuż Krzysztofowi należytość sum wydanych na młyn leżący na Podzamczu lwowskim, naprzeciw Zboisk, które to sumy przyznali taksatorowie królewscy przez sejm wydelegowani (l. c., C., t. 46, str. 892). Dnia 12 maja 1684 r. w Jaworowie wypuszcza Jan III żydowi Moszkowi Kielmanowiczowi arendę karczmy we wsi Z. (l. c., C., t 583, str. 152). Dnia 8 stycznia 1686 r. potwierdza Jan III mielnikowi ceperowskiemu prawa do młyna Gniły pod Zboi-

skami (l. c., T., t. 141, str. 517). Dnia 20 lipca 1737 r. królewicz Jakub Ludwik powala Joannie Jabłonowskiej, wojewodzinie ruskiej, wykupić Z. z rąk Rozwadowskiej, stolnikowej halickiej (l. c., C., t. 545, str. 604). W pierwszych latach rządów austryackich istniał w Z. zakład publiczny, t. zw. „Steinernes Wirthrhaus“, miejsce zabawy dla Niemców lwowskich. Przechowywano tu kulę kręgielną, którą cesarz Józef II potoczył, i kręgle, które własnoręcznie obalił. Właściciel zakładu oprawił kulę i kręgle w srebro, a restauracya była odtąd celem wycieczek dla Niemców (Łoziński „Pierwsi Galicyanie“, str. 105). 2.) **Z.**, wś, pow. sokalski, 27 klm. na płd.-wsch. od sądu powiat. w Sokalu, tuż na wsch. od urz. poczt. w Byszowie. Na płn. leżą Torki, na wsch. Stojanów, na płd.-wsch. i płd. Suszno (dwie ostatnie w pow kamioneckim). Wody płyną na wschód małemi strugami i podążają do Nieboczki (al. Sydołówki), dopł. Styru. Zabudowania wsi leżą na płd. Wieś tworzy jedną gminę katastralną z Torkami. W r. 1890 było 40 dm., 239 mk. w gminie (94 gr.-kat., 54 rz.-kat., 7 izr., 84 innych wyznań; 47 Rus., 86 Pol., 196 Niem.). Par. rz.-kat. w Stojanowie, gr.-kat. w Torkach. We wsi jest szkoła 1 klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1632 złr. *Lu. Dz.*

Zbójców Jaskinia, grodzisko, około 200 stóp obwodu i do 18 stóp wysokości mające, w środku wydrążone, pod Nininem ku płd., nad Golnicą (Fliute), w pow. obornickim.

Zbójcza Góra 1.) niem. *Raueberberg*, wzgórze, w pow. czarnkowskim, o 3 klm. na płn. od Czarnkowa, przy ujściu strugi runowskiej do Noteci. 2.) **Z. G.**, niem. *Moerderberg*, w pow. średzkim, o 9 klm. ku płd. od Środy, pod Garbami. 3.) **Z. G.**, wzgórze, w pow. obornickim, na zach.-płn. Ryczywoła, między Skrzetuszem i Radomiem. 4) **Z. G.**, o $^1/_2$ mili ku płd. od Chodzieży, na lew. brzegu Balinki, dopł. Noteci, w pobliżu Nowego Folwarku.

Zbóje, grupa domów w Suchej Woli, pow. gródeckim.

Zbójecka grota, na obszarze wsi Holigowce, w hr. spiskiem.

Zbójeckie jamy, miejscowość śród lasu, na obszarze Mianocic, pow. miechowski, i na obszarze Czajowic, w pow. olkuskim.

Zbójenko, wś, pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Ruże, odl. 21 w. od Rypina, ma szkołę ewangielicką, 8 dm., 58 mk., 255 mr. W 1827 r. było 7 dm., 52 mk. Ob. *Frankowo Zbójnowskie* i *Zbójno*.

Zbójeńskie al. *Zboińskie*, jezioro, w dobrach Zbójno, pow. rypińskim, ma 20 mr. obszaru. Przepływa przez nie rzka Ruziec.

Zbójna, wś, pow. kolneński, gm. Gawrychy, par. Nowogród, ma urząd gm., szkołę początkową, kościół murowany w stylu romańskim, wzniesiony r. 1892 jako filia par. Nowogród, 96 os. i 2058 mr. Wieś wchodziła w skład dóbr rząd. Nowogród. W r. 1827 było 22 dm., 337 mk.

Zbójna Góra, wś, pow. nowomiński, gm. i par. Wiązowna, leży między Miedzieszynem a Zagoździem, ma 588 mk., 849 mr. włośc. i 63 dwor. W 1827 r. był 1 dm., 3 mk. Była to drobna osada leśna, która dopiero po wycięciu przyległych lasów urosła w ludną wieś

Zbojne, uroczysko na lewym brzegu Dniepru, poniżej Kryłowa,

Zbójnik 1.) os. dom. do Zagórza, pow. chrzanowski. 2.) **Z.**, karczma na obszarze tabularnym Jastrzębi, pow. grybowski. 3.) **Z.**, karczma w Raszkowy, w pow. sanockim. 4.) **Z.**, karczma na obszarze Ptaszkowy, pow. grybowski.

Zbójno 1.) wś i fol., pow. kolski, gm. Kłodawa, par. Przedecz, odl. od Koła 24 w., od Kłodawy 5 w., ma 592 mr. włośc. i 109 folw. (dawne wójtowstwo), 22 dm., 232 mk. (125 męż., 107 kob.). W r. 1827 było 18 dm., 172 mk. Z. należało niegdyś do ststwa przedeckiego, tenuty kłodawskiej. W r. 1551 Wojciech Korycieński h. Topór, chorąży kaliski, starosta przedecki, za pozwoleniem królowej Bony, której Przedecz był oprawą, skupił sołectwa w 16 wsiach starościńskich, a w ich liczbie i w Zbójnie (Paprocki, str. 99). Według inwentarza prowentów i dóbr starostw wielkopolskich z r. 1564, we wsi Z., należącej do m. Kłodawy, jest kmieci 14 osiadłych, mają pod sobą włók 14 osiadłych a 3 puste. Z każdej włóki tak pustej jako osiadłej płacą czynszu po gr. 24. Są tam puste łąki, kilka w jednem polu, czasem przychodu za nie gr. 15. Karczma 1, z której płacą 24 gr., ta tylko ogród ma. Wójtowstwa jest 3 włóki. Wójt ten służy w wojnę na koniu samowtór zbrojnie“. Wieś ta czyniła naówczas dochodu 22 fl. 25 gr. („Acta Revision.“, № II, 6, str. 336—342, Metr. Kor.). W r. 1566 było 14 łan., 3 czynsz., 3 łany sołtysie, 4 zagr., 3 włóczęgów (Pawiń., Wielkop.). W r. 1660 dn. 6 Aug. w aktach kolegiaty św. Idziego w Kłodawie występuje ur. Anna Lubikowska ze Zbójna; w temże archiwum pod datą 1811 r. znajdujemy nazwę „Borek Królewski do Zbójna należący“. W obecnem stuleciu wchodziło Z. w skład dóbr rząd. Kłodawa. 2.) **Z.**, wś, pow. konecki, gm. Ruda Maleniecka, par. Fałków, odl. od Końskich 22 w., ma 17 dm., 103 mk., 128 mr. włośc. W 1827 r. 1 dm., 3 mk. 3.) **Z.**, wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, ma 6 dm., 86 mk., 93 mr. Wchodziła w skład dóbr Łomnica. 4.) **Z.**, wś i fol., pow. płocki, gm. Lelice, par. Bonisław, odl. 27 w. od Płocka, ma 13 dm., 88 mk., 688 mr. dwor., 248 mr. włośc. Fol. wchodzi w skład dóbr Lelice. W 1827 r. było 8 dm., 48 mk. R. 1578 płacono tu od 4 łan. km. i 1 zagr. (Paw.,

Mazow., 19). 5.) **Z.,** wś, fol. i dobra nad jeziorem t. n. i rzką Ruziec, pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Ruże, odl. 21 w. od Rypina, 70 w. od Płocka, 21 w. od Lipna, około 12 w. od Golubia (Prusy zach.), ma kaplicę, szkołę początkową, urz. poczt., urząd gm., młyn wodny, tartak, cegielnię, karczmę, kuźnię, sklep z różnemi produktami, pałac śród pięknego parku, staranne gospodarstwo folwarczne, drogi sadzone drzewami owocowemi, 30 dm., 406 mk. W 1827 r. było 25 dm., 152 mk. W dok. z r. 1363 występuje Jacus de Zboyno; na akcie z r. 1434 podpisał się także Jakusz ze Z. h. Jelita (Kod. dypl. pol., II, 742, 860). Według reg. pob. pow. lipnowskiego z r. 1564 wś Zbojno major, w par. Czepień, miała drobnych posiadaczy na 1 łanie, 4 zagr., karczmę i młyn. Płacono fl. 5 gr. 15 sol. 1. Zbojno minor, wś, miała także drobnych posiadaczy na 1 łanie, 4 zagr., karczmę. Płacono fl. 4 gr. 2. (Pawiń., Wielkop., I, 328). W r. 1789 Piotr Sumiński wysiewał tu 88 kor. żyta, 21 kor. pszenicy. Czynszu dawały: Zboinek z młynem 727 złp., Piotrowo 410 złp., Frankowo 96 złp., Rudusk z młynem 774 złp. Dobra Z. od Sumińskich przeszły do Dzierżanowskiego, mają płodozmian zaprowadzony jeszcze przed r. 1830 i długo były wzorem gospodarstwa dla okolicy. Budowle wszystkie z kamienia lub cegły, ziemia mocna w kulturze głębokiej, pola marglem uprawione. Dobra Z. składały się w r. 1875 z fol.: Z., Rudusk, Zosin i Ciepień, z nomenklaturą Kielbzak, rozl. mr. 2940: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 913, łąk mr. 179, past. mr. 15, wody mr, 117, lasu mr. 156, nieuż. mr. 52; bud. mur. 19. drew. 6; płodozm. 12-pol.; fol. Rudusk gr. or. i ogr. mr. 276, łąk mr. 41, past. mr. 3, nieuż. mr. 17; bud. mur. 6, drew. 7; płodozm. 9-pol.; folw. Zosin gr. or. i ogr. 267, łąk mr. 29, nieuż. mr. 9; bud. mur. 3, drew. 2; płodozm. 8-pol.; folw' Ciepień gr. or. i ogr. mr. 649, łąk mr. 128. past. mr. 7, wody mr. 22, lasu mr. 29, nieuż; mr. 30; bud. mur. 6, drew. 6; płodozm. 12-pol.. lasy nieurządzone, pokłady torfu i wapna. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Z. os. 52, mr. 121; wś Zbójenko os. 6, mr. 256; wś Frankowo os. 5, mr. 150; wś Rudusk os. 12, mr. 28; wś Ciepień os. 26, mr. 44; wś Zosiny os. 14, mr. 19; wś Lubowiec os. 29, mr. 89.

Zbojsk 1.) wś, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. i gm. Lubcz, o 15 w. od Nowogródka. Miejscowość bezleśna, grunta urodzajne. 2.) **Z.,** wś nad Niemnem, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra hr. Zamoyskich Iwie (o 7 w.), o 73 w. od Oszmiany a 45 w. od Dziewieniszek, ma 15 dm., 9 mk. prawosł. i 119 katol (w 1865 r. 60 dusz rewiz.); prom.

Zbór, wś, pow. rossieński, par. Szydłów.

Zbor al. *Zbior*, *Zbir*, potok, w pow. drohobyckim, ob. *Bar* i *Nahujowice*.

Zbora, potok, bierze początek w Turzy Wielkiej, w pow. doliniańskim, opływa od płn. las zw. Mostoczna i uchodzi na obszarze wsi Zbora do pot. Bołochówki z lew. brzegu. Długi 13 klm. W biegu swym przyjmuje z praw. brzegu pot. Glinny i Zborszorę (Zborzora, może Zbarzowa?) na obszarze wsi Zbora, w pow. kałuskim (Karta wojs., 9. XXX).

Zbora, wś, pow. kałuski, 15 klm. na płn.-zach. od sądu pow., st. kol. i urz. poczt. w Kałuszu. Na płn.-wsch. leży Stańkowa, na wsch. Niegowce, na płd.-wsch. Wierzchnia, na płn. Czerteż (w pow. żydaczowskim). Wzdłuż granicy płd. płynie Bołochówka, środkiem obszaru jej dopływ pot. Hłynny, a wzdłuż granicy płn.-wsch. jej dopływ Wielopuniec. Zabudowania wsi leżę w dolinie Hłynnego. Najniższe wzn. obszaru w dolinie Bołochówki wynosi 293 mt., najwyższe na płn.-wsch. 355 mt. Własn. więk. ma roli or. 405, łąk i ogr. 146, part. 32, lasu 188 mr.; wł. mn. roli or. 984, łąk i ogr. 883, past. 54 mr. W r. 1890 było 164 dm., 1138 mk. w gm., 20 dm., 120 mk. na obsz. dwor. (1106 gr.-kat., 10 rz. kat., 25 izr., 107 in. wyzn.; 1115 Rus., 36 Pol., 107 Niem.). Par. rz.-kat. w Kałuszu, gr.-kat. w miejscu, dek. kałuski. Do par. należy Wierzchnia i Stańkowa We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas., kasa pożycz. z kapit. 1794 złr. i młyn. *Lu. Dz.*

Zboratycze, wś nieistniejąca obecnie. Wymieniona w dok. z 1404 jako leżąca w sąsiedztwie Dunajowa, dóbr arcyb. lwowskiego, nad Lipą Wielką (Złota Lipa), dziś pow. przemyślański (ob. t. VIII, 543).

Zborczyce, u Długosza *Sborczicze*, wś nad Rabą, pow. bocheński, zbudowana przy drodze z Wieliczki do Książnic, odl. od Gdowa 11·6 klm. a od Podłęża 8 klm., należy do par. rz.-kat. w Brzeziu, liczy 37 dm. i 181 mk. (85 męż., 95 kob.) rz.-kat., prócz 6 izrael. Okolicę ma pagórkowatą, z glebą gliukową, urodzajną. Na obszarze wsi góra Łysa (302 mt.). Pos. więk. (Ant. Hałdzińskiego) wynosi 218 mr. 949 s. kw. obszaru, w tem 38 mr. lasu; pos. mn. 224 mr. roli w ogóle. W r. 1356 w sądzie ziemskim krakowskim stają Joanna i Małgorzata, córki Jakusza ze Z. (Kod. Małop., III, 105). W połowie XV w. mieli tu swe części Marszałkowicze. Dziesięcinę, wartości do 2 grzyw., dawano prepozytowi kościoła św. Jakóba na Kazimierzu pod Krakowem (Długosz, L. B., II, 22). W 1581 (Pawiń., Małop., 64) Z. były własnością Ad. Niewiarowskiego i miały 3 łany kmiece, zagrodę bez roli i komornika bez bydła. Ob. *Stadniki*. Z. graniczą na płn. z Suchorabą i Czyszowem, na wsch. ze Szczytnikami, na zach. z Zabłociem a na płd. z Wiatowicami.

Zborna, wzgórze, około wsi Czerniawki, na granicy Wołynia i Podola. Z jeziorka leżącego u stóp tego wzgórza wypływa Boh.

Zboro, ob. *Zborów.*

Zboroszcz Kolmowski, wś, w woj. wołyńskiem, istniała w r. 1650. Ob. *Noryńsk* (t. VII, 180).

Zborów 1.) fol., pow. turecki, gm. Piekary, par. Skęczniew, odl. 21 w. od Turka, ma 2 dm., 7 mk. 2.) **Z.,** wś i fol., pow. kaliski, gm. Zborów, par. Dąbie, odl. od Kalisza w. 12, posiada kościół drewniany filialny. Wś ma 14 dm., 331 mk.; fol. 6 dm., 104 mk. W r. 1827 było 19 dm., 242 mk. Dobra Z. składały się w r. 1885 z fol. Z. i Góry, rozl. mr. 1069: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 677, łąk mr. 56, past. mr. 45, lasu mr. 58, nieuż. mr. 34; bud. mur. 15, drew. 9; płodozm. 6 i 10 pol.; fol. Góry gr. or. i ogr. mr. 185, łąk mr. 6, nieuż. mr. 8; bud. drew. 4; płodoz. 8 pol., las nieurządzony, wiatrak. Wś Z. os. 39, mr. 145, os. Janków os. 1, mr. 1. Na początku XVI w. wś. królewska Z., zastawiona Kobylińskiemu, miała kościół paraf. p. w. św. Michała. Pleban miał dwa łany roli, dwie łąki, ogród, spichrz. Wartość plebanii (dochodów?) oceniono na 12 grzyw. Wieś miała sołtystwo. Łany dwor. dawały dziesięcinę plebanowi, kmiece zaś tylko meszne, po mierze żyta i mierze owsa. O istnieniu kościoła w Z. wspominają akta konsystorskie z XV w. Na początku XVIII w. parafię dla szczupłych dochodów przyłączono do par. w Dembem. W r. 1726 dziedzic Z. Józef Molski, kasztelan rogoziński, wzniósł nowy kościół drewniany, konsekrowany w r. 1730 (Łaski, L. B., II, 82 i przypisy). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 wś Z. miała łan. 25, kom. 4, rzeźnika 1 (Pawiń., Wielkop., I, 134). W r. 1616 we wsi Z. sukcesorowie Dadźboga Karnkowskiego płacą od 10 łan. km. po gr. 30, od 4 zagr. po gr. 4 i od 5 komor. po gr. 2, ogółem fl. 10 gr. 26. (Parczewski, Anelekta wielkop., 57). Z. gmina należy do sądu gm. okr. III w Morawinie, st. poczt. w Kaliszu. Gmina ma 9169 morg. obszaru i 4644 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 1 prawosł., 10 prot., 2 żyd. 3.) **Z.,** wś i fol. nad rz. Niecieczą, pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Widawa odl. 22 w. od Łasku. Wś ma 32 dm., 274 mk.; fol. 8 dm., 78 mk. Młyn wodny. W 1827 r. było 21 dm., 177 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 1222: gr. or. i ogr. mr. 488, łąk mr. 96, pastw. mr. 220, lasu mr. 341, w odpadkach mr. 12, nieuż. mr. 66; bud. mur. 7, drew. 14, las urządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 33, mr. 414, wś Kąty os. 44, mr. 226. Na początku XVI w. pleban w Widawie pobierał ztąd tylko dziesięcinę z łan. dworskich i kolędę od kmieci, którzy dziesięcinę dawali kościołowi w Restarzewie (Łaski L. B., I, 465, 470). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1553 wś Z., w par. Widawa, miała łan. 3 (Pawiń., Wiekop., 215.) 4.) **Z.,** wś, fol. i dobra, pow. stopnicki, gm. Zborów, par. Solec, odl. 6 w. od Stopnicy, leży przy drodze bitej ze Stopnicy do Korczyna, w sąsiedztwie zakładu kąpielowego w Solcu, posiada szkołę początkową, urząd gm., młyn wodny. W 1827 r. było 55 dm., 368 mk. Dobra Z. składały się w r. 1889 z fol. Magierów i Strażnik, rozl. mr. 1804: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 456, łąk mr. 23, past. mr. 27, nieuż mr. 33; bud. mur. 20, drew. 10, płodzm. 14 pol.; fol. Magierów gr. or. i ogr. mr. 146, past. mr. 2, lasu mr. 102, nieuż. 5; bud. mur. 1, drew 3, płodoz. 14 pol.; fol. Strażnik gr. or. i ogr. mr. 146, past. mr. 183, lasu mr. 193, nieuż. mr. 41; bud. drew. 6; płodozm. 9 pol., pokłady kamienia budulcowego. Wś Z. os. 78, mr. 549; wś Magierów os. 15, mr. 82; wś Żukowo os. 29, mr. 362. Dawna posiadłość klasztoru na Łysej Górze, oddana r. 1339 przez Jana, opata klasztornego, Przybkowi, podsędkowi krakow., w zamian za Rzepin, Żyrniki i inne (Kod. małop., III, 35). W połowie XV w. wś Z., w par. Solec, własność Zborowskich h. Jastrzębiec, miała łany km., karczmy, zagr., z których dziesięcinę, wartości 7 grzyw. dawano kościołowi w Gorzycach. Był też folwark rycerski, z którego dziesięcinę, wartości 2 grzyw., dawano plebanowi w Solcu (Długosz, L. B., II, 395.) Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1508 wsi Zborów, Kików, Piasek Mały i inne, własność Andrzeja Sborzeńskiego płaciły poboru 9 grzyw. W r. 1579 Andrzej Zborowski płacił tu od osad 14, łan $2^1/_2$, biednych 13 (Pawiń., Małop., 212, 487). Od tej wsi przybrała nazwę Zborowskich jedna gałęź rodu Jastrzębczyków, pochodzących od Ścibora, wojew. łęczyckiego, brata Wojciecha Jastrzębca, arcyb. gnieźn., który nabył poblizkie Rytwiany i założył zamek Jastrzębiec w okolicy Szydłowa. Synowcowie jego zostawszy spadkobiercami rozległych dóbr, posiedli między innemi i Zborów około połowy XV w. Z. gmina, należy do sądu gm. okr. IV w Wójczy, st. p. w Stopnicy, posiada obszaru 8874 morg. i 3216 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 114 żydów. *Br. Ch.*

Zborów, wś nad Dnieprem, pow. rohaczewski, gm. Kistenie (o 29 w.), 114 dm., 634 mk.; zapasowy śpichlerz gminny. Na przeciw wsi znajduje się kępa na rzece.

Zborów 1.) grupa domów w Zawadowie, pow. lwowski. 2.) **Z.,** miasteczko, w pow. złoczowskim, 27 klm. na płn.-wsch. od Złoczowa, pod 49° 40′ płn. szer. a 42° 49′ wsch. dług. od F., siedziba sądu powiat., urz. poczt. i telegr., st. kol. żel. (stacya leży na gruncie Młynowiec, 4 klm. od miasteczka). Na zach. leżą Cecowa, Pohrebce i Prysowce, na płn.-zach. Młynowce, na płn. Toustogłowy i Podhajczyki, na wschód Jarczowce, na płd. Płaucza Wielka, Krasna i Glinna (3 ostatnie w pow. brzeżańskim). Zach. część obszaru przepływa „Główna Strypa“ od płn. na płd. i tworzy pod miasteczkiem, na wzn.

340 mt., staw obszerny. Do stawu wpada w stronie wsch. potok Wymżycia, nadpływający od Tustogłów i zasilony Gniłą. Płd. część obszaru przepływa pot. Hrebelka, dopł. Strypy, od wsch. na zach. Zabudowania miasteczka leżą na płn.-zach., w dolinie Strypy. Na płd. odnich leży przedmieście Kuklińce i Zagrobela. Środkiem miasteczka idzie gościniec ze Złoczowa do Tarnopola. Płn. krawędzi obszaru dotyka tor kolejowy. Wzniesienie obszaru wynosi w dolinie Strypy na płn.-zach. 340 mt., a najwyższe na płd.-wsch. 389 mt. Obszar należący do miasteczka obejmuje 2809·5 ha, w 3790 parcelach. Gmina posiada roli orn. 2044, łąk i ogr. 117, past. 81 ha; obsz. dwor. roli or. 227, łąk i ogr. 42, past. 109 ha. W r. 1890 było 598 dm., 4069 mk. w gm., 5 dm., 31 mk. na obsz. dwor. (1497 gr.-kat., 708 rz.-kat., 1895 izr., 2297 Pol., 1800 Rus., 3 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. złoczowski, archyec. lwowska. Założył parafią Jakub Sobieski, starosta krasnostawski, ojciec Jana III, w r. 1627 (ob. Arch. krajowe we Lwowie, T., t. 55, str. 866). W dokumencie erekcyjnym zastrzeżono, aby paroch nie nabywał gruntów, do których przywiązana jest obrona miasta, a w razie nabycia administrator ma sprzedać takiemu, któryby powinności odbywał, księdzu zaś dał pieniądze. Kościół parafialny dzisiejszy wzniesiony kosztem Aleksandra Siedliskiego, stolnika inflanckiego, dzierżawcy Pleśnian w czasie od r. 1748 do 1755, konsekrowany w r. 1766 przez Wacława Sierakowskiego, arcyb. lwowskiego, p. w. św. Anny. W kościele jest obraz Matki Boskiej z Jezusem na lewej ręce. Obraz ten miewał Jan III ze sobą w wielu wyprawach. Do paraf. zborowskiej należą wsi: Cecowa, Chorobrów, Chorościec, Grabkowce, Hrabuźna, Jarczowce, Jarosławice, Jezierzanka, Kabarowce, Korszyłów, Kudobińce, Kudynowce, Ławrykowce, Meteniów, Młynowce, Podhajczyki, Podhrebce, Prysowce, Pleśniany, Tustogłowy, Trawotłoki, Urlów, Wołosówka, Wołczkowce, Zarudka, Zarudzie, Żukowce. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. zborowski. Cerkiew parafialna p. w. Przemienienia Pańskiego. Do dekanatu zborowskiego należą parafie: Białkowce, Białogłowy, Bzowica, Grabkowce, Iwaczów, Jarczowce, Jarosławice, Jezierna, Jezierzanka, Kabarowce, Kudobińce, Kudynowce, Łopuszany, Mszana, Nuszcze, Olejów, Ostaszowce, Perepelniki, Podhajczyki, Prysowce, Serwiry, Zarudzie. Z. ma szkołę etat. 2-klas. z językiem wykładowym polskim. Jest tu zakład dla ubogich, utworzony w r. 1727 przez królewicza Jakuba Sobieskiego. i młyn wodny. O założeniu miasta i jego pierwotnych dziejach nie mamy wiadomości. Prawdopodobnie założyli go w XVI w. Zborowscy, którzy przybyli tu z Małopolski i za przykładem innych możnych rodzin nadali siedzibie nazwę rodowego gniazda. Zapewne powstał na obszarze wsi Kuklińce, której nazwę zachowało przedmieście. W początkach w. XVII przeszedł Z. w posiadanie Jakuba Sobieskiego, ojca Jana III. W r. 1649 w dniach 15 i 16 sierpnia stoczył tu Jan Kazimierz, ciągnąc na odsiecz Zbarażowi, bitwę z Kozakami pod Chmielnickim i Tatarami pod wodzą Islam Gireja, a w dniu 17 sierpnia została zawartą pamiętna ugoda zborowska. Walczył tu po raz pierwszy Jan Sobieski i oddał tak wielkie usługi, że w nagrodę otrzymał starostwo jaworowskie. Gdy bowiem na widok licznych hord krymskich, opasujących hufce polskie wyczerpane dwudniową walką, powstał zamęt i rycerstwo pierzchać poczęło, gdy król daremnie z pochodnią w ręku przebiegał nocą obóz owładnięty strachem, wtedy wpadł pomiędzy uchodzących towarzysz pancerny Jan Sobieski, wraz z gronem dzielnych i piorunującym wezwaniem uśmierzył popłoch, podniósł ducha i przywrócił porządek. W r. 1667 w czasie ponownego najazdu Kozaków i Tatarów zniszczono Z. do szczętu, o czem świadczy list Sobieskiego. I później nie mijali Tatarzy tego miasta. To też w r. 1689 nadał król nowe przywileje „mając nad spustoszeniem jego osobliwe politowanie“. Około r. 1766 był dziedzicem Z. Antoni Bielski, łowczy nadworny kor. Obszerniejszy opis Z., p. t. „Wiadomość o Zborowie“, podało „Czasopismo naukowe zakładu Ossolińskich“. Ob. także „Istoryczeskoje izwiestie o Zborowi“ (Zoria hałycka, 1857, Nr 3 i 4).—Kubala „Oblężenie Zbaraża i pokój pod Zborowem w r. 1649“ (Szkice historyczne. Serya I). *Lu. Dz.*

Zborów, węg. *Zboro*, miasteczko, w hr. saryskiem (Węgry), ma kościół paraf. katol., synagogę, 2281 mk. Jest to centr państwa (dóbr) makowickiego, do którego należy zamek Makowica i przeszło 100 osad i wsi. W mieście jest gorzelnia, browar, papiernia, młyn wodny, wielu garbarzy, szewców, szpital dla ubogich, jarmarki, dwa zamki właścicieli spadkobierców hr. Erdödy i hr. Maryi Aspremont, z tych górny posiada baszty i obszerny kościół z 2 wieżami, połączony z zamkiem, niemniej wielki dziedziniec, na którym stoi 100 lip zasadzonych dwoma rzędami, pamiętnych z tego, że Jerzy Rakoczy kładł datę: „Zboroviae sub centum tiliis.“ Bramy mają napisy jeszcze z czasów Rakoczego. Nad miasteczkiem wznoszą się na wzgórzu piękne ruiny dawnego zamku Makowickiego, gdzie także kilka napisów z czasów Rakoczego jeszcze odczytać można. Z. posiadał jus gladii. W r. 1732 urodził się tu Karol Wagner, wydawca dzieł „Analecta Scepusiensia i Sarosiensia.“ W pobliżu Z. znajduje się znane zdrojowisko i miasto Bardyów. Opis Z. z ryciną podał Tyg. Illustr. z 1866 r. (t. XIV, str. 25.)

Zborów, ob. *Zborowo*.

Zborowczyk, kol., pow. nieszawski, gm. i par. Piotrków, ma 12 os., 61 mk., 128 morg. włośc. Wchodziła w skład dóbr Gradowo. Ob. *Zborowiec.*

Zborówek, wś i fol. i *Z. Poduchowny*, dwie kol., pow. stopnicki, gm. Pacanów, par. Zborówek, odl. $12^1/_2$ w. od Stopnicy, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, dom przytułku dla ubogich. W 1827 r. było 28 dm., 149 mk. Dobra Z. składały się w r. 1867 z fol. Zborówek i Zalesie, rozl. mr. 927: gr. or. i ogr. mr. 661, łąk mr. 136, pastwisk mr. 40, lasu mr. 44, nieuż. mr. 46. Wś Z. os. 28, mr. 117; wś Biskupice os. 39, mr. 444; wś Zalesie os. 14, mr. 173. Wieś ta, leżąca na południe od Beszowy, była pierwotnie jej częścią, nadaną biskupom krakowskim, może jeszcze przy uposażeniu katedry krakow. przez Władysława Hermana. Ztąd zwano jeszcze w XV w. tę wieś „Baschowa episcopalis“ al. Zborów. Wedle tradycyi kościół paraf., p. w. św. Mikołaja i św. Idziego, miał założyć w 1085 r. Władysław Herman. Długosz nic nie wspomina o założeniu kościoła ni o jego starożytności. W połowie XV w. wś ma 7 zagrodników z rolami i ogrodami, dających bisk. krakow. dziesięcinę, wartości do 3 grzyw. Pleban posiada role i łąki, karczmę z rolą, dającą czynszu 2 grzyw., 2 zagrod., 1 jezioro i las zwany Kaczor (L. B., II, 421.) Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 wś Zborówek, własność biskupa krakow., miała 4 zag. z rolą 9 biednych (Pawiń., Małop., 231). Z. par., dek. stopnicki, 1691 dusz. *Br. Ch.*

Zborówek, dawniej *Zborów*, wś, pow. wielicki, na wschodniej stronie gościńca z Wieliczki do Gdowa, nad pot. Pazdernikiem, uchodzącym do Raby, należy do par. rzym.-kat. w Biskupicach, liczy 22 dm. i 138 mk. (61 męż., 77 kob.) rzym.-kat. Pos. tabularna (Józ. Rogoszowej) ma 168 morg.; pos. mn. 136 mr. roli. Klasztor szczyrzycki według dok. z r. 1254 kupił tę wieś od braci „Pomnanj abbatis plocensis“ i zamienił następnie na predium „Viscovice“, własność kasztelana krakowskiego (Kod. dypl. pol., III, 57). W połowie XV w. wś Z., w par. Biskupice, własność Stanisława Zborowskiego h. Kornicz, miała łan. km. 4, z których dziesięcinę dawano kościołowi św. Krzyża w Krakowie. Była też karczma, zagr., folwark rycerski, dające dziesięcinę temuż kościołowi (Długosz, L. B., II, 119, 120; III, 46, 48). W r. 1581 (Pawiń., Małop., 68) wieś ta, p. n. Zborów, własność Lubomirskich, miała 4 łany kmiece, 2 zagrody z rolą, 1 kom. z bydłem i 1 kom. bez bydła. Z. graniczy na płn. z Zabłociem, na zach. z Trąbkami i Darczycami, na płd. z Jawczycami a na wschód z Surówkami. *Mac.*

Zborowice, mylnie (ob. *Gradowo*), za: *Zborowiec.*

Zborowice, w dok. *Szborovicze, Zboroviczi* i *Sborowicze*, wś z kościołem par. rzym.-kat., w pow. grybowskim, nad pot. Bieśnikiem, praw. dopł. Biały, o 3 klm. na płd. od Ciężkowic. Wieś ciągnie się długim szeregiem chat nad potokiem, aż do jego ujścia i wzdłuż gościńca z Ciężkowic do Sącza. Okolica jest pagórkowata i lesista. Wieś wraz z pos. tabularną liczy 172 dm. i 1022 mk. (495 męż., 507 kob.), 977 rzym.-kat. i 25 izrael. Pos. tabular. (Heleny Osieckiej) ma 415 morg obszaru, w tem 110 mr. lasu; pos. mn. 768 mr. roli, 16 mr. łąk i ogr., 126 mr. past. i 219 mr. lasu. Wieś jest starą osadą, zniszczoną podczas napadu Mongołów. W r. 1188 Leszek Czarny pozwala opatowi tynieckiemu na opostoszałem miejscu założyć nową wieś na prawie niemieckim (Kod. tyn., I, 56). Czy lokacya przyszła do skutku niewiadomo, ale w r. 1345 sprzedał opat Henryk Piotrowi z Lipnika za 40 grzyw. wójtowstwo w Z. Otrzymuje on dwa łany wolne, 6 denar z czynszów i trzeci z kar sądowych, ma prawo założyć młyn, karczmę, jatki i kramy, polowanie i rybołówstwo wolne. Osadnicy na łanach uprawnych otrzymują 3 lata wolności, na zarosłych lasem 20 lat. Czynsz będą płacić po 8 skotów z łanu a za dziesięcinę po fertonie. Klasztor w r. 1394 wykupuje sołtystwo w Z. oddane w zaztaw i na ten cel pożycza potrzebną sumę (Kod. dypl. pol., III, 216, 354). Wójtowstwo to odprzedano w r. 1376 za 120 grzyw, co opat potwierdził. W połowie XV w. Z., wś klasztorna, blizko Ciężkowic, miała łan. km. 11 i prętów 5, z których płacono czynszu po 1 grzyw., 12 jaj, 2 koguty, 2 sery, odrabiano jutrzyny i robocizny, odbywano powabę; karczma klasztorna z rolą płaciła 3 grzyw., wszystkie role płaciły dziesięciny klasztorowi tynieckiemu po 1 fertonie szerokich groszy. Był też folwark klasztorny, 3 zagr. z rolą, młyn klasztorny dawał po miarce owsa co tydzień, 2 łany sołtysie płaciły dziesięcinę (Długosz, L. B., III, 200, 219). W połowie XV w. istniał już kościół paraf. drewniany. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 109) miała 6 łan. km., 5 zagr. bez roli i 7 komor. z bydłem. Wś do kasacyi opactwa tynieckiego była własnością klasztorną. Kościół jest murowany. Z. graniczą na płn. z Ciężkowicami, na zach. z Ostruszą i Opaciem, na płd. z Biesną i Sędziszowem, na zach. przez Białę z Pławną i Kąsną Dolną. *Mac.*

Zborowice, prawdopodobna nazwa pierwotna wsi Sporowice (niem. Spurwitz), w pow. olawskim na Szląsku.

Zborowicze, *Zbarowicze* al. *Zbarewiczy* 1.) folw. nad rzeką Moczyną, lew. dopł. Świsłoczy, pow. miński, w 2 okr. pol. i par. kat. Raków (o 24 w.), gm. Zasław (st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej), o 27 w. od Mińska, własność Witkowskich, około 13 włók. 2.) **Z.,** folw., tamże, o 2 mile od st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej Ra-

doszkowicze, własność Sadowskich, ma około 3 włók. *A. Jel.*

Zborowiec, fol., pow. nieszawski, gm. i par. Piotrków, odl. 42 w. od Nieszawy, ma 49 mk. W 1827 r. było 9 dm., 53 mk. Fol. ten, w r. 1883 oddzielony od dóbr Gradowo, rozl. mr. 447: gr. or. i ogr. mr. 355, łąk mr. 11, past. mr. 53, nieuż. mr. 29; bud. mur. 9; płodozm. 9 pol. Wś Z. ma 4 os., 4 morg. Ob. *Zborowczyk.*

Zborowiec, jezioro pod miastem Odolanowem, w w. ks. poznańskim, w zlewie Baryczy. Uchodzi do niego rzeka Olszynka, prowadząca wody jez. Olszyca z pod Ostrzeszowa. Łączy się też z poblizkim jez. Sobelniak.

Zborówko, wś dwor., pow. bukowski (grodziski), ma urz. okr. w Buku, urz. stanu cyw. w Niepruszewie, pocztę i st. kol. żel. w Otuszu, na linii Poznań-Zbąszyń, szkoły w Dopiewie, par. katol. w Konarzewie, ew. w Buku, sądy w Poznaniu. Obszaru 119 ha., 4 dym., 43 dusz. Do podat. grunt. oszacowano czysty dochód na 1222 mrk. *W. Ł.*

Zborowo 1.) wś dwor., pow. bukowski (grodziski), urz. okr. w Buku, par. katol. w Konarzewie, poczta i st. kol. w Otuszu, szkoły w Dopiewie, sądy w Poznaniu. Obszaru 361 ha, 7 dym., 134 dusz (2 prot.). Do pod. grunt. oszacow. czysty dochód na 5134 mrk. Leży na wschod. wybrzeżu jeziora Niepruszewskiego, w pobliżu Więckówka i Więckowic, naprzeciw Ciesiel i Niepruszewa. Około r. 1388 spotykamy tu Baldamę Zborowską, wdowę, zdaje się po Sędziwoju. Ta prawuje się z Januszem Jarogniewskim z pod Czempinia, z kmiotką Katarzyną, z Maciejem Piskoszem, kmieciem z Ciesiel i innymi. W r. 1580 ma tu Fabian Więckowski 10 pół łan. i 4 zagr. W r. 1783 należy Z. do ks. Jabłonowskiego na Stęszewie. Ostatecznie L. Taczanowski sprzedał je Schwarzkopfowi. 2.) **Z.**, fol. do Ułanowa, w pow. gnieźnieńskim, ma urz. okr. cyw. i parafie w Kłecku, tamże pocztę, st. kol. żel. w Łopiennie, na linii Nakło-Gniezno, sądy w Gnieźnie, 1 dym, 17 dusz. *W. Ł.*

Zborowska kosa, ob. *Olchy Grekowe.*

Zborowski, w spisie urzęd. z r. 1887 *Sorowski*, w Słowniku Knie'go i w geografii Adamy'ego *Zborowski*, wś i dobra, pow. lubliniecki, par. kat. Lubecko, ew. Mollna. Wś ma 834 ha (594 roli, 152 łąk, 21 lasu), 139 dm., 925 mk. (7 ew., 6 żyd.); dobra mają 2572 ha (335 roli, 130 łąk, 1964 lasu), 27 dm., 273 mk. Na obszarze wsi znajdują się na następne osady z odrębnymi nazwami: Bogdala (20 dm., 130 mk.), Brewkowe (1 dm., 8 mk.); Czyż (7 dm., 40 mk); Dyla (2 dm., 11 mk.); Dryndowa (5 dm., 49 mk.); Jenczewski (1 dm., 9 mk.); Kierzki (3 dm., 15 mk.); Kopanina (2 dm., 17 mk.); Łysagóra (4 dm., 23 mk.); Łuksza (3 dm., 22 mk.); Malkowe (1 dm., 8 mk.); Minerwa (2 dm., 12 mk.); Niedźwiedź (2 dm., 17 mk.); Pieńki (1 dm., 11 mk.); Pawełki (2 dm., 17 mk.); Paris (2 dm., 15 mk.); Ściegna (7 dm., 44 mk.); Spiewski (2 dm., 16 mk.); Stasiowo (8 dm., 64 mk.); Wierp (2 dm., 18 mk.); Wieszki (3 dm., 29 mk.). W 1844 r. istniała tu osada Brzegi, tuż przy granicy królestwa polskiego. Istniała tam huta żelazna z wielkim piecem. Prócz tego istnieje tu fabryka fajek i wyrobów glinianych. Na podstawie spisu urzęd. podano już tę wieś w „Słowniku“ pod nazwą: *Sorowski.*

Zborowskie, w XVI w. *Borowskie*, wś i os. karcz., pow. sieradzki, gm. Wojsławice, par. Męka, odl. $11^1/_2$ w. od Sieradza, ma 52 os., 757 morg., 50 dm., 379 mk. Wchodziła w skład dóbr Wola Męcka. W r. 1817 było 21 dm., 177 mk. Na początku XVI w. Borowskie wś miała dwór szlach. i 1 zagr., dawała dziesięcinę pleb. w Męce (Łoski, L. B., I,392).

Zborowszczyzna, wś, oderwana od starostwa onikszciańskiego, ob. *Kurkle.*

Zborowszczyzna-Rakowszczyzna, dobra, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Szymki, własność Roszkowskich, 190 dzies. (2 łąk i pastw., 7 lasu, 18 nieuż.)

Zborsk al. *Izborsk* (ob), wś, pow. ihumeński. Do podanych powyżej wiadomości (ob. t. III, 331) dodajemy, że jestto miejscowość uważana za bardzo starożytną, gdyż jest wspominaną przez kronikarzy ruskich. Leży w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorełe, o 48 w. od Ihumienia. Posiada szkółkę wiejską i cerkiew paroch. pod wez. Opieki N. M. P., uposażoną z dawnych zapisów 2 włókami gruntu. Wybudował ją na miejscu starej w 1826 r. ówczesny właściciel Z. Tadeusz Zawisza, marszałek ihumeński. Ma około 500 parafian, kaplica we wsi Wiazek. Na gruntach wsi ciekawe okopy. *A. Jel.*

Zborsko, zamek zbudowany r. 1529, w pow. sanockim. Ob. *Nowotaniec.*

Zborszora, potok, ob. *Zbora.*

Zboryszów, wś nad rzką Zboryszówką al. Lipą, dopł. Styru, pow. włodzimierski, gm. Chołoniew, par. katol Horochów, ma 46 dm., 324 mk., cerkiew i szkołę. Należała do Ewy Felińskiej, matki ks. Zygmunta Szczęsnego, arcybiskupa warszawskiego

Zboryszówka al. *Lipa*, rzeczka, w pow. włodzimierskim i dubieńskim, lewy dopływ Styru (praw. dopł. Prypeci). Od Drużkopola i Horochowa, płynie na Zboryszów i Holatyn; wpada pod Lipą.

Zboskie błota, niem. *Gruenlinde*, w pow. złotowskim, ob. *Roztockie łąki.*

Zbowo, ob. *Sztybowo.*

Zboz, pow. łucki, ob. *Swoz.*

Zboże 1.) niem. *Gruenlinde* (od r. 1876), wś, pow. złotowski, st. p. Więcbork, par. kat. Sępólno, szkoła ew. w miejscu; 907 ha (632 roli or., 115 łąk, 36 lasu); 1885 r. 39 dm., 56 dym., 340 mk., 49 kat., 291 ew. Dawniej wła-

sność Ostrorogów. R. 1786 spaliło się tu 12 domów i 11 stajni. Pozostały tylko zabudowania jednego z 2 sołtysów, 2 zagrodników i karczmarza (ob. der Kreis Flatow v. Schmitt, str. 271). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako wś szlach. w ręku Potulickich, o 14 dymach (str. 268). Wizyta Trebnica z r. 1653 opiewa, że mesznego pobierał prob. ztąd od 10 włościan po 1 kor. żyta i tyleż owsa „mensurae Bydgost. id est 3 corros alias rzeszetniki aut ut alii wiertele“ (str. 123). R. 1896 znów wielki pożar zniszczył pół wsi. 2.) **Z.** *Nowe*, niem. *Neu Zbose*, os. niegdyś, w pow. złotowskim, dziś już nie istniejąca (ob. Schmitt: „Der Kreis Flatow“, str. 201). *Kś. Fr.*

Zbożenna, w XVI w. *Zborzonna*, *Zborzona*, wś i fol. nad rz. Radomką, pow. opoczyński, gm. i par. Skrzyńsko, odl. od Opoczna 29 w., od Skrzynna 1 w., ma 29 dm., 354 mk., młyn wodny, stary pałac z parkiem. W 1827 r. było 25 dm., 192 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 871: gr. or. i ogr. mr. 477, łąk mr. 92, past. mr. 152, lasu mr. 89, w osad. czynsz. mr. 11, w odpadkach mr. 2, nieuż. mr. 48; bud. mur. 12, drew. 6, las nieurządzony, pokłady kamienia wapiennego i piaskowca. Wś Z. os. 40, mr. 315; wś Wydrzyn os. 27, mr. 156. Jest tu stary pałac, okolony dzikim parkiem, nad rz. Radomką, i zwierzyńcem, z którego już i śladu nie zostało. W pałacu mieścił się niegdyś teatr i utrzymywaną była nadworna orkiestra; oboczne zaś oficyny mieściły liczne grono dworzan i młodzieży, która pod okiem Karola Szydłowskiego, starosty uszyckiego, dziedzica Z., przygotowywała się do publicznych posług. Magnat ten (por. *Skrzynno*) miał i w innych województwach znaczne dobra ale rezydował w Z., gdzie też i zmarł w początkach naszego stulecia, pochowany w Skrzyńsku. Na początku XVI w. łany kmiece należą do parafii w Skrzyńsku (Magna Skrzyn) a części szlacheckie do Skrzynna. Łany kmiece z dwu pól dają dziesięcinę, wartości do 3 grzyw., kościołowi w Skrzyńsku, z trzeciego zaś pola na stół arcybiskupi do tenuty łęgonickiej. Za konopną zaś dają po 2 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 689, 690—2). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1579 wś Z., w par. Stary Skrzyn, własność Pawła Zborzeńskiego, miała $4^1/_2$ łan., 3 zagr., 1 przekupnia (Pawiń., Małop., str. 316). Por. *Konorów* 11), *Skrzynno* i *Skrzyńsko*. *Br. Ch.*

Zbrachlin, *Z. Stary* i *Nowy*, wś, pow. nieszawski, gm. Straszewo, par. Zbrachlin, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową. Z. wś ma 137 mk., 614 mr. włośc., Z. Stary 108 mk i 427 mr., Z. Nowy 123 mk., 255 mr. W 1827 r. Z. holendry, własność rządowa, 15 dm., 162 mk. W liczbie posiadłości arcyb. gnieźnieńskich wymienia akt z 1136 r. „Bralin cum sociis suis et vineis duabus et tutoribus earum, cum villis suis, quorum una Plocensis altera Vladislavensis castelli est“. Wieś ta należała do opactwa P. Maryi w grodzie łęczyckim (Kod. Wielk., 7 i 1406). W r. 1349 Mateusz, bisk. włocławski, na prośbę Jana, kasztelana łęczyckiego, ustępuje dziesięciny ze wsi Zbrachlin na miejscowego plebana, w zamian za ustąpioną mu dziesięcinę tegoż plebana we wsi Łęg (Lang). Zapewne tenże sam Jan, już jako wojewoda łęczycki, zamienia z biskupem Mateuszem wieś swą Z. na wsi biskupie nad Bzurą położone w ziemi łęczyckiej: Sobocice i Zagniszowice, których nazwy zniknęły już w XVI w. (Kod. dypl. pol., II, 286, 727). Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557 wś Sbrachlino miała 9 łan. km., 2 sołtysie łany, 13 czynsz., 2 zagr. (Pawiń., Wielkop., II, 7). Podług notaty w księdze metrycznej miejscowej, kościół murowany, p w. św. Jakuba, wystawił w r. 1566 Andrzej Duchnicki, archidyakon włocł., zapewne na miejscu dawniejszego. W r. 1584 kościół ten został sprofanowany, gdy zamieszkały w tej parafii dziedzic dóbr Waganiec Bartłomiej Waganiecki, protestant, dla pogrzebania zmarłego syna swego na miejscowym cmentarzu sprowadził z kościelnej wsi kaznodzieję kalwińskiego. Z. par., dek. nieszawski, około 1200 dusz. *Br. Ch.*

Zbrachlin, dok. *Brechelin*, *Brechlyn* (1400 i 1415), *Sbrechlin* (1440), *Zbrachlino* 1649, *Brachlin* 1676, dawniej dobra ryc., pow. świecki, st. pocz. i kol. Pruszcz, o 4·3 klm. odl., agentura poczt. w miejscu, par. kat. Niewieścin, szkoła Iranda. Dwie szosy krzyżują się w Z.: bydgoska i chojnicka; 362 ha (297 roli or., 32 łąk, 1 lasu); 1885 r. 8 dm., 17 dym., 117 mk. kat., tylko 1 był wyzn. ew. Za czasów krzyżackich należał Z. do komturstwa świeckiego. W XVII w. był dziedzicem Jan Przywicki, 1668 Jan Krzepocki. R. 1767 sprzedają te dobra Stan. Korytowski i Maryanna Korytowska z Proczyńskich, podwojewodzie pomorskiemu Michałowi Lniskiemu za 14000 zł. prusk. monety. Później posiadał je Jan Fr. Dębiński; r. 1801 nabył je za 16500 tal. wójt Michał v. Meusel. Potem dzierżył je major Fr. Michał v. Wedelstaedt; r. 1858 zaś kupił je za 47000 tal. Marek Markwald, r. 1860 pani Jeżewska za 40000 tal., r. 1868 Teofil Rożycki, który r. 1889 sprzedał komisyi kolonizacyjnej ten majątek (z fol. Cieleszynek obszar 1439 mr.). Komisya w r. 1893 zamieniła Z. na gminę wiejską, nadając jej nazwę Brachlin. Według taryfy pobor. z r. 1648 płacił tu Jan Przywidzki 2 fl. 8 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 178). Sympla wynosiła 1717 r. 4 gr. (ob. Cod. Beln. w Pelplinie, str. 88). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 opiewa, że z Zbr. dawano mesznego $1^1/_2$ korca żyta i tyleż owsa (str. 250). W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymieniane ja-

ko dobra szl. i folw. o 4 dymach, w posiadaniu Lniskich (str. 264). Istniał tu dawniej kościół paraf., jak o tem świadczy sprawozdanie ze świętopietrza za r. 1326, gdzie czytamy: „Wenceslaus Plebanus ecclesiae de Sbrachlino pro medietate decimae praesentis anni proventuum eiusdem ecclesiae, qui valent II marc. minus I grosso, dedit II scot. et X den. (ob. „Mon. Hist. Pol.“ Theinera, I, 971). *Kś. Fr.*

Zbranki, w dokum. *Zbranków* i *Zbrankowszczyzna*, wś nad Noryniem, pow. owrucki, gm. Noryń, par. praw. Szołomki (o 3 w.), ma 58 dm., 442 mk., cerkiew cmentarną, p. w. św. Piotra i Pawła, z drzewa wzniesioną w 1856 r. przez dziedzica wsi Pawła Saworowskiego. Podług Ossowskiego znajduje się tu czerwony szyfer i kwarcyt. Do wsi rościli pierwotnie prawo ks. Piotr Zbaraski i Marek Zbronny al. Zbranny, zwany też Zbrońskim, który w 1604 i 1609 r. prowadzą sprawę z Andrzejem Trzyzną o zabranie wsi. Własność jednakże niemusiała być bezsporną, gdyż jednocześnie ks. Zbaraski zaprzecza praw Zbrannemu. W r. 1609 dobra należą do Jerzego Lasoty, który w 1618 r. czyni na niej zapis na rzecz Wawrzyńca i Potencyanny z Gnatowskich Kochanów. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z r. 1628 Jerzy Lasota płaci ztąd z 6 dym., 6 ogr. i 1 koła młyń. (ob. Jabłonowski, Ukraina, I, 65 i t. II). Testamentem, spisanym w 1633 r., zapisał Z., między innemi, wnukom swoim Moszczeńskim. W r. 1684 i 1652 Z. należą do podczaszego wiłkomierskiego Dymitra na Żabokrzykach Żabokrzyckiego i żony jego Maryanny z Norzyńska Niemiryczówny (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2, 67, 257). *J. Krz.*

Zbrochy Ostrowe, pow. przasnyski, ob. *Ostrowe.*

Zbrodna, wś włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 11 w.), okr. wiejski Bukiszki, 24 dusz rewiz. osad. w. ross.; należy do dóbr skarbowych Gienejciszki.

Zbrodowicze, dobra nad rzką Strunią, pow. połocki, o 10 w. od Połocka, własność Meduniecckich, 260 dzies.

Zbrodzice, wś i fol. nad rzką t. n., tworzącą tu dwa stawy, pow. stopnicki, gm. i par. Busk, odl. 14 w. od Stopnicy, 3 w. od Buska. W 1827 r. było 29 dm., 162 mk. W r. 1888 folw. Z. rozl. mr. 482: gr. or. i ogr. mr. 396, łąk mr. 55, past. mr. 3, w odpadkach mr. 13, nieuż. mr. 15; bud. mur. 13, drew. 1; płodozm. 8-pol., pokłady torfu i wapienia. Wś Z. os. 16, mr. 204. W połowie XV w. wś Z., w par. Busko, własność Jana ze Służowa h. Łodzia, miała łany km., z których dziesięcinę dawano kościołowi w Busku. Karczma, zagr., folwark rycerski dawały dziesięcinę kościołowi w Staszowie (Długosz, L. B., II, 386 i III, 96). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1508 wś Zbrodzice, Zakrzów i inne, własność Stanisława z Kurozwęk, płaciły poboru 9 grz. 18 gr. W r. 1579 wś Z., w par. Saniecz, miała 8 osad., 4 łan., 2 biednych (Pawiń., Małop., 223, 487). *Br. Ch.*

Zbroje, część wsi Monasterek, w pow. brodzkim.

Zbrojewskie, wś i fol. nad rz. Liswartą, pow. częstochowski, gm. Lipie, par. Danków. Wś ma 29 dm., 164 mk., 148 mr.; fol. 6 dm., 3 mk., 120 mr. W 1827 r. było 21 dm., 135 mk. Por. *Wójtowstwo Zbrojewskie.*

Zbrojów, wś nad rzką Kuźniczką, pow. konecki, gm. Blizin, par. Odrowąż, odl. od Końskich 29 w., ma 19 dm., 138 mk., 114 mr. dwor., 155 włośc. W 1827 r. było 14 dm., 114 mk. Według reg. pobor. pow. opoczyńskiego w r. 1577 w par. Odrowąż śród licznych kuźnic (minerae) podano: Minera hut. Stan. Zbroja socii 3“ (Pawiń., Małop., 286). Od tego hutnika poszła i nazwa osady.

Zbrońce, część Obydowa, pow. Kamionka Strumiłowa.

Zbrosza 1.) *Mała*, wś i fol., pow. grójecki, gm. i par. Promna, odl. 16 w. od Grójca, ma 126 mk. W 1827 r. było 13 dm., 156 mk. W r. 1885 fol. Z. Mała rozl. mr. 870: gr. or. i ogr. mr. 518, lasu mr. 334, nieuż. mr. 18; bud. mur. 8, drew. 3; płodozm. 10-pol., las nieurządzony. Do włościan należy 31 mr. W r. 1576 we wsi Zbrossa minor Jan Czerniakowski płaci od $3^1/_2$ łan., Stanisław Żochowski od 2 łan. (Pawiń., Mazow., 234). 2.) **Z.** *Wielka*, wś i fol., pów. grójecki, gm. i par. Jasieniec, odl. 12 w. od Grójca, ma 308 mk. W 1827 r. było 24 dm., 198 mk., par. Lewiczyn. W r. 1885 fol. Z. Wielka rozl. mr. 1050: gr. or. i ogr. mr. 779, łąk mr. 41, past. mr. 101, lasu mr. 103, nieuż. mr. 27; bud. mur. 3, drew. 16; las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. Wś Z. Wielka os. 43, mr. 306. W r. 1576 we wsi Zbrossa major, w par. Jasieniec, płacą Jakub i Jan Zbroscy od 2 łan. km. (Paw., Maz., 233). *Br. Ch.*

Zbroszki al. *Z. Winniczka*, fol. i wś, pow. pułtuski, gm. i par. Winnica. W 1827 r. było 10 dm., 58 mk. Ob. *Winniczka.*

Zbroszki, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki (w dawnej gm. Szejbakpol), o 44 w. od Lidy a 8 w. od Wasiliszek, ma 10 dm., 81 mk. (3 prawosł., 78 katol.). Będzie to prawdopodobnie wś podana pod nazwą *Zabraszki* (ob.).

Zbroszkowce, w spisie miejscowości *Zbroszkowszczyzna*, dobra, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Skidel, o 32 w. od Grodna, wraz z urocz. Michałówką 369 dzies. (30 łąk i past., 30 nieuż.); własność Troskulawskich.

Zbroszkowskie Budy, os., pow. pułtuski, gm. i par. Winnica.

Zbroszkowszczyzna, ob. *Zbroszkowce.*

Zbrożki, wś, pow. nowomiński, gm. Kuflew,

par. Kałuszyn, ma 36 mk., 344 mr. dwor. W r. 1827 było 5 dm., 42 mk.

Zbrożkowa Wola, wś, pow. łowicki, ob. *Wola Zbrożkowa.*

Zbrucz, mylnie zwany *Podhorcami*, rzeka na pograniczu gub. wołyńskiej i podolskiej z Galicyą, lewy dopływ Dniestru. Bierze początek w pow. starokonstantynowskim, w okolicy bezleśnej nieprzejrzanych łąk błotnistych, zwanych „Zbruczami", na płn. od Awratyna a na płd. od Halczyniec, na wyżynie Zbornej. Początkowo płynie w kierunku zachodnim do wsi Szczasnówki, poczem zwraca się na południe i zatrzymuje ten kierunek aż do ujścia do Dniestru pod Kozanówką, przysiołkiem Okopów. Zbrucz płynie po wyżynie podolskiej, sfalowanej rozległemi, polistemi garbami. Po wschodniej jego stronie wystąpiły z wyżyny wcale okazale wapienne Miodobory (Toutry), które poczynając się prawie na szerokości źródeł Zbrucza, ciągną się na południe, przecinają go pod Satanowem i Olchowcami i zwracają się na Iwahnowce, Lanckoronę do Dniestru, do Suboczy. Prawie na całej swej długości, poczynając bowiem od Szczasnówki, Z. oddziela Galicyę od gub. wołyńskiej i podolskiej. Za biegiem jego obniża się cała wyżyna, bo od górnego biegu, gdzie w Miodoborach wzniosła się do 419 mt., na południe dochodzi w najwyższych wzniesieniach zaledwo do 327 mt. W całym swym biegu Z. posiada charakter wszystkich rzek podolskich. W górnym biegu płynie otwartą błotnistą doliną, przelewa się w stawy, w dalszym biegu pogłębia się w wyżynę. Z warstw sarmackich dostaje się do starych warstw sylurskich. Brzegi jego tworzą formalne góry, wysokie ściany, przez lud zwane ściankami (stinkami). Widnieją czasem siwe skały, zawierające skamieliny terebratul i koralowin, występują wapienie pokryte rodzajną ziemią humusową. Pod nią miejscami zalega sina lub żółtawa glina. Po zboczach jaru zbruczowego spiętrza się ta glina czasem do znacznej grubości; gdzieniegdzie wydobywa się gips brudno żółtawy, blaszkowy, miejscami zwietrzały biały. Występuje on jak wyspy rozrzucone śród zielonej trawiastej osłony. Aż do Tarnorudy tworzy Z. 11 stawów: w Szczasnówce, Pulczyńcach, Tokach, Worobijówce, Prosowcach, Dorofijówce, Staromiejszczyźnie, Podwołoczyskach i Tarnorudzie. Na 46 klm. biegu Z. od Szczasnówki do Tarnorudy same stawy zajmują około 25 klm. długości. Jest więc aż dotąd Z. stawczanką, odlewiskiem stawów. Jar Z. wrzyna się głębiej w wyżynę podolską o 80—100 mt. od innych rzek podolskich, w miejscu zaś, gdzie przecina Miodobory, wgłębia się o 180 mt. poniżej pomostu ich grzbietu. Najwyższe wzniesienia towarzyszące Zbruczowi dochodzą ponad jego doliną w Tokach do 21 mt, w Prosowcach do 28 mt., w Dorofijówce 39 mt., w Czerniszówce 34 i 64 mt., w Rożyskach 57 mt., w Łuce Małej 87 mt., w Stawkach 62 mt., w Wolicy 79 mt., koło Satanowa 127 mt., w Horodnicy 183 mt., w Olchowczyku 49 mt., w Husiatynie 88 mt., w Zielonej 70 mt., w Kociubińczykach 91 mt., w Burdiakowcach 80 mt., w Bereżance 82, w pobliżu ujścia 81 mt. Dolina Z., wzniesiona w Palczyńcach do 298 mt. npm., idąc za biegiem rzeki obniża się po upływie $7^1/_2$ klm. w Tokach do 290 mt., o $3^1/_2$ klm. dalej do 287 mt., po upływie $4^1/_2$ klm. w Prosowcach do 284 mt., o 4 klm. dalej do 280 mt., następnie, ubiegłszy $18^1/_2$ klm. w Mysłowej do 273 mt., o $1^1/_2$ klm. dalej 272 mt., po $2^1/_2$ klm. w Orzechowcu 269 mt., po $2^1/_2$ klm. w Tarnorudzie do 268 mt., o 2 klm. poniżej, niedaleko ujścia Śniwody, do 267 mt., również tyle ubiegłszy $1^1/_2$ klm. w Faszczówce, po $3^1/_2$ klm. 266 mt., po 1 klm. 264 mt. w Kozinie, po $3^1/_2$ klm. 263 mt., po 12 klm. w Wychwatyńcach 254 mt., po 9 klm. w Postołówce 240 mt., po $23^1/_2$ klm. w Olchowczyku 224 mt., po 7 klm. w Husiatynie 223 mt., po $11^1/_2$ klm. w Zielonej 206 mt., po $7^1/_2$ klm. w Kociubińczycach 203 mt., po $5^1/_2$ klm. w Siekierzyńcach 202 mt., po $9^1/_2$ klm., powyżej ujścia Burdiakowiec 195 mt., w Bereżance po 12 klm. 180 mt., po 9 klm. w Turylczach 175 mt., po $9^1/_2$ klm. w Niwrze 166 mt., przy ujściu Olchowego 162 mt., po 8 klm. w Czarnokozińcach 146 mt., po $11^1/_2$ klm. w Zawalu 135 mt., po 4 klm. w Paniowcach 133 mt., wreszcie po upływie $5^1/_2$ klm. przy ujściu pod Okopami 107 mt. Pochyłość tedy doliny Z. wynosi około 200 mt., długość zaś 213 klm., przeciętna przeto pochyłość na 1 klm. wynosi około 1 mt. Najmniejsza pochyłość przypada na przestrzeń od Tarnorudy do Faszczówki a tem samem i najmniejszy pęd wody, znaczny pęd jest w górnym biegu, w średnim najsłabszy a w dolnym najsilniejszy. W ostatnim bowiem na 1 klm. długości pochyłość dochodzi do 5 mt. Podług źródeł urzędowych długość rzeki wynosi 221 w., w tem 213 jako rzeki pogranicznej. Szerokość w miejscach niezatamowanych groblami rzadko przewyższa 4—5 saż.; głębokość wynosi od $^1/_2$ do 3 i więcej arszynów. W wielu miejscach można przez rzekę w bród przechodzić. Dno ma ilaste, niekiedy kamieniste. W wielu miejscach koryto rzeki dzieli się i tworzy wyspy. Z. zamarza w początkach grudnia, puszcza zaś w środku marca. Stawy Z. bujnie porasta roślinność, zresztą dość jednostajna. Kępami rozmieściła się rogoża wązkolistna, na środek stawów wysunęły się białe grzybienie z długiemi odnogami, gdzieniegdzie występuje rogatek i wodna rzęsa. Po mokrych łąkach obsiadła oczeretami trzcina, lśniąco żółty grążel, tatarak, sit, nitkowate glony, rdestnice. Ścianki pokrywają krzewiny leszczyny, w niektórych miejscach las szpilko-

wy, zresztą kraina to lasów liściastych, buków, grabów. Lasy kryją w sobie liczne źródła i chronią je od wysychania. W Z. żyją: karp, marym, kiełb, lin, pukas, kleń, jelec, wyrozub, uklej najbielszy, leszcz, szczupak, śliz, kózka, sum, okuń, babka. Niegdyś zalatywały tu łabędzie i pelikany a w okolicznych lasach bujały żubry. W sierpniu 1848 r. znaleziono w Z. pod wsią Liczkowce, w pobliżu Husiatyna, posąg kamienny czworoboczny, wykuty ze zbitego krystalicznego wapienia, podobnego do stanowiącego urwiste brzegi rzeki. Posąg ten, podług uzasadnionych zresztą przypuszczeń, przedstawia Swantewida (Światowida). Bliższe szczegóły tak o odkryciu jako i o samym posągu ob. w art. *Liczkowce*. Ważniejsze dopływy Z. z lewej strony są: Grabarka (w pow. starokonstantynowskim), Medwedówka, Tarnorudka, Oszuka (pod Satanowem), Olchowka al. Mucha, Muszka, Rudka, Kizia. Od prawego brzegu przybiera Z.: Młyński potok ze Samcem, Samiec, Śniwodę ze Stawkami, Stawek, Turówkę, Czerneczę, Bridok, Gniłę, która z Tajną tworzy Rzeczkę, Słobódkę, Krzyweńkie, Bosyrski potok z Rudkami, Burdakowce, Ciemną Kiernicę, Dubeniecki potok z Trościeneckim, Olchową i kilka drobniejszych. Ob. Karta wojsk., 11, XXXV, 11, XXXIV, 10, XXXIV, 9, XXXIV, 8, XXXIV, 7, XXXIV. *St. M.*

Zbrucz, wś, pow. starokonstantynowski, gm. Wołoczysk (o 6 w.), posiada cukrownią, szpital fabryczny.

Zbrudzewo 1.) wś gosp., w pow. szremskim, ma sąd, parafie, urz. okr., urz. st. cyw., pocztę i st. kol. żel. w Szremie, szkołę katol. w miejscu. Obszaru 386 ha, 45 dym., 418 dusz (3 prot.). 2.) **Z.,** wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 793 ha, 7 dym., 166 dusz (3 prot.). Na obszarze Z. zachowały się nazwy: Siedliska, Łozewka, Ściegny, Nowiny, Gierwatki, Nielupy, Ługi, Żyłki, Przydziałki, Wielichów, Szubionki, Paprotnia, Smażdżyny, pola; Macharzyńska góra, Niedzwiedna góra, Łoździewka, Orliniec, Jabramy, Koszczysko, Okrzosy, Kobin, Lisiek, Borki, Trzęsko, Szeroki smug, Łapińska, łąki; Okniska, Zielony Dół, Grondy, Smirduch, Pralnia, Gąsiniec, Okrąglica, Dudek, Ciszka, Głęboki Doł, Soska, Czaja krzewina, Karpi Dołek, Polczyński i Babi Dół, doły i stawy; Gniewiec, jezioro; Sliąchwa, rów. Z. leży na płn. Szremu, na trakcie do Bnina. Należało do mta Szremu. Istniało już przed r. 1388. Pisali się ztąd Zbrudzewscy. W r. 1578 jest tu $9^1/_2$ śl. os., 8 zagr. i 6 komorn. W r. 1618 płaciło podatku 12 złp. 9 gr., od $9^1/_2$ śladów po złotemu, od dwóch wolnych po gr. 24 i od 6 zagr. z rolą po 6 gr. *W. Ł.*

Zbryca, ob. *Zbrzyca*.

Zbrza 1.) wś, pow. jędrzejowski, gm. Sobków, par. Brzeziny, odl. 14 w. na płd. od Kielc. Występują tu łupki należące do formacyi sylurskiej. Wś należała do dóbr Dębska Wola, ma 29 os., 289 mr. W 1827 r. było 22 dm., 159 mk. Podano też wś Zbrzańska Wola, mającą 3 dm., 32 mk. Ob. L. Zejszner, Opis geologiczny formacyi sylurycznej, odkrytej we wsi Zbrzy przy Dębskiej Woli na południe od Kielc (Roczn. Tow. Nauk. Krak., 1869). 2.) **Z.,** r. 1508 *Sbyrza*, wś, pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice. Zarówno spis z 1827 r. jak i najnowsze urzędowe spisy nie podają tej wsi, którą jedynie pomieszcza spis urzęd. z r. 1867 i „Skorowidz" Zinberga. W spisie wojew. sandomierskiego z r. 1508 wymieniona pomiędzy wsiami, które nie zapłaciły poboru czwartej części z czynszów klasztornych (Paw., Małop., 478). *Br. Ch.*

Zbrzańskie Chałupki, w 1827 r. *Zbrzańska Wola*, wś, pow. jędrzejowski, wchodziła w skład dóbr Dębska Wola, ma 5 os., 62 mr. Ob. *Zbrza* 1).

Zbrzezie, ob. *Zbrzyż*.

Zbrzeźnica al. *Bacze Suche*, w XVI w. *Bacze Zbrzeznica*, wś i fol. nad rzką b. n., pow. łomżyński, gm. i par. Puchały, odl. 17 w. od Łomży. W 1827 r. były 3 dm., 18 mk., par. Zambrowo. Stanowiła jedną całość ze wsiami Bacze Suche i Mokre. Obszar wynosił 7257 mr. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 1218: gr. or. i ogr. mr. 286, łąk mr. 221, past. mr. 121, lasu mr. 538, nieuż. mr. 62; bud. mur. 5, drew. 8, las nieurządzony, młyn wodny. Wś Z. os. 12, mr. 36; ws Polki os. 3, mr. 11. W r. 1576 Bacze Zbrzeznica, w par. Puchały, miały 8 działów szlacheckich (największy 5 łan.) i w ogóle $13^1/_2$ łan., 3 zagr.; B. Antiqua (dziś B. Mokre) 3 działy, 6 łan., 2 zagr. (Paw., Mazow., 370).

Zbrzyca, także *Zbrycza*, niem. *Sbritze*, struga, nastająca w pow. chojnickim pod Lędami, płynie potem w kierunku płd. przy Leśnie, tu zwraca się ku zach., mija Rolbik i Widno, przepływa potem jez. Wielkie i Glisno, kieruje się następnie znów ku płd., tworząc granicę między pow. chojnickim i człuchowskim i uchodzi do jez. Wytoczna, przez które Brda płynie. Zachodzi w przywileju Mestwina z r. 1291 p. n. Dbriza (ob. Perlbach: „P. U. B.", str. 439). Lud zowie ją mylnie Szprycą. *Ks. Fr.*

Zbrzyłówka, sioło niegdyś, w okolicach Słobodycze, t. j. w dzisiejszym pow. żytomierskim, na płd.-zach. od Żytomierza.

Zbrzyż, dawniej *Brzezie Nowe*, *Brzezie*, *Zbrzezie*, mstko nad Zbruczem, pow. kamieniecki, na pograniczu od Galicyi, okr. pol. Lanckoroń (o 12 w.), gm. Bereżanka, st. pocz. Husiatyn, odl. o 40 w. na płn.-zach. od Kamieńca, ma 226 dm., 1400 mk. (355 żydów), cerkiew paraf., kaplicę prawosł. cmentarną, kościół katol. paraf., dom modlitwy żydowski, szkołę ludową (2 naucz., 45 uczniów), młyn wodny, posterunek

straży pogranicznej, 10 rzemieślników, targi tygodniowe, 549 dzies. ziemi włościańskiej, dworska w częściach: Wacowskiego 110 dz., Gradowskiego 738 dzies., Makowskich 248 dz., Dynowskich 290 dz., Paruszewskich 56 dzies. i kilka drobniejszych. Grunta górzyste i skaliste, glina zdatna na garnki i kamień wapienny. Cerkiew prawosł. istniała tu już w r. 1565. Dzisiejsza, p. w. Wniebowzięcia N. M. P., przerobiona w 1830 r. z kościoła kapucynów, uposażona 59 dzies. ziemi, posiada w ikonostasie piękny obraz Smuglewicza Wniebowzięcia N. M. P. Na cmentarzu grzebalnym kaplica Wszystkich św., wzniesiona w r. 1875. Parafia prawosł. ma 1243 wiernych. Kościół paraf. katol., p. wez. św. Antoniego i Jana Nepomucena, z muru wzniesiony w 1842 r., posiada 5 obrazów pędzla Smuglewicza: św. Antoni, Kajetan, Jan Nepomucen, Szczepan i Franciszek Ksawery oraz 5 medalionów tegoż artysty: św. Tekla, Kunegunda, Klara, Jacek i Tadeusz. Uposażenie kościoła stanowi 35 dzies. ziemi. Parafia katol., dekanatu kamienieckiego, liczy 1879 wiernych w Z. i wsiach: Andrzejówka, Bednarówka, Czahrówka, Jarosławka, Józefówka, Krzyków, Latawa, Michałówka, Michałpol, Róża, Siekierzany ze Słobódką, Szydłowce, Wiktorówka, Wołochy, Zielona ze Słobódką i Żabińce. Kaplica w Wiktorówce. Co się tyczy przeszłości miasteczka, to w miejscu tem leżały dwie wsi: Charzowce i Jarosław Stary. Podług reg. pobor. pow. kamienieckiego z pierwszej z nich w 1530 i 1542 r. płacili Roman, Wnuczko i Chrynicz Charzewscy od 2 pługów; w 1565 r. własność Andrzeja i Ihnata Charzewskich, w dzierżawie Wierzejskiego, ma 4 pługi a w 1569 r. Charzewscy płacą ztąd z 5 pługów, 6 komorn., 2 ubogich i 1 rzemieślnika (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 162, 188, 226). Jarosław wykazany został dopiero w regestrach z 1542 r. jako płacący od $1^1/_2$ pługa. W r. 1565 należy do Lackorońskiego, ssty skalskiego, który płaci od 4 pługów, 3 komorn., a w 1569 r. od 6 pługów (ibid., 164, 185, 225). Widocznie Lanckorońscy nabyli później Charzew, gdyż w przywileju wydanem w 1646 r. przez Władysława IV, czytamy: „Bacząc na wielkie zalety i zasługi Stanisława z Brzezia Lanckorońskiego, kaszt. halickiego, ssty skalskiego, potwierdzamy świeżo przez tegoż założone miasto Nowe Brzezie, na gruntach Charzowce i Stary Jarosław, w wwdztwie podolskiem“. W dalszym ciągu obdarzając król miasto, na krańcach państwa leżące, prawem magdeburskiem, uchyla przeciwne temu prawa i zwyczaje polskie i ruskie; chce ażeby magistrat używał pieczęci (w przywileju nie podany jej kształt); zaprowadza targi we wtorek i czwartek i cztery jarmarki do roku (Baliński, Star. Polska, II, 969-970). W krótce potem wybuchłe wojny kozackie przeszkodziły rozwojowi miasta; zostawało ono jednak w posiadaniu Lanckorońskiego, wwdy bracławskiego, następnie hetm. w. kor. (1657 r.). Wnuka tegoż Anna Mierzejewska wniosła Brzezie w posagu Adamowi Tarle, ście brzegoskiemu i gostyńskiemu, który wiele przyczynił się do wzrostu miasta. On to zbudował zamek nad rzeką i zaczął wznosić klasztor kapucynów (1744), który opasał murem w kształcie toporu (herb Tarłów). W r. 1780 właścicielem był Floryan Tarło, ssta skalski. Miasto miało wówczas 140 dm. miejskich i 188 na przedmieściach. Później otrzymał Zbrzezie Franciszek Strzałkowski, szambelan królewski, który w 1786 r. otrzymał przywilej ustanawiający jarmarki w poniedziałki: po św. Filipie i Jakubie, Małgorzacie, Róży, Hieronimie i Katarzynie. Po rozbiorze Rzpltej miasteczko zaczęło upadać; liczba osiadłych tu żydów znacznie się zmniejszyła, tak że w r. 1818 było ich zaledwie 243, majątek zaś rozpadł się na części i w powołanym roku należał do pięciu właścicieli: Dobrzańskiego, Kozickiego, Krosnowskiego, Pawłowskiego i Rzepki-Łaskiego. Odtąd właściciele ciągle się zmieniali. Budowy kościoła i klasztoru dokończyli sami kapucyni. W 1826 r. było w klasztorze 7 zakonników i szkółka parafialna. Kościół konsekrował w r. 1801 biskup Mackiewicz. Po przerobieniu kościoła na cerkiew, budowę dzisiejszego kościoła rozpoczęto w 1839 r. Z zamku wzniesionego przez Tarłów pozostały tylko szczątki; brama wjazdowa wyrestaurowana służy za mieszkanie właścicielom Gradowskim. Tu przemieszkiwał przez czas jakiś znany poeta Stanisław Starzyński (Stach z Zamiechowa) i Adolf Dobrowolski († 1866), głośny w swoim czasie ekonomista. W okolicy Z. utonął w Zbruczu (w 1828 r.) poeta Tymon Zaborowski. W okolicach Z. znajduje się pieczara, zwana „jaskinią Horyniewą“ i starożytne kopce, zwane „rozbite mogiły“. *Dr. M.*

Zbrzyż al. *Zbrzyzie*, *Zbryskij Most*, wś, pow. borszczowski, 21 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Borszczowie, 7 klm. na płn. od urz. pocz. w Skale. Na płd. leży Skała, na płd.-zach. i płd. Siekierzyńce (pow. husiatyński), zresztą przypiera wieś od płn. i wschodu do pow. kamienieckiego w gub. podolskiej. Wzdłuż granicy płn. i wsch. płynie Zbrucz. W jego dolinie na płn.-zach. leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 336, łąk i ogr. 33, past. 19, lasu 39; wł. mn. roli or. 15, łąk i ogr. 17, past. 27 mr. W r. 1890 było 26 dm., 172 mk. w gm., 14 dm., 90 mk. na obsz. dwor. (134 gr.-kat., 94 rz.-kat., 34 izr.; 237 Rus., 25 Pol.). Par. rz.-kat. w Skale, gr.-kat. w Burdiakowcach.

Zbucz, wś włośc., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Kleniki, o 12 w.

od Bielska, 605 dzies. ziemi włośc. (98 łąk i past., 16 nieuż.).

Zbuczyn, wś i fol., majorat rząd. nad rzką Zbuczynką, pow. siedlecki, gm. i par. Zbuczyn, odl. 14 w. od Siedlec, posiada kościół par. murowany, sąd gm. okr. V, urząd gm., szkołę początkową. Fol. ma 25 dm , 356 mk., 1585 mr.; wś 27 dm., 239 mk., 924 mr. W r. 1827 było 47 dm., 380 mk. Istniała tu dawniej st. pocz. na trakcie z Warszawy do Brześcia Lit., odl. 2 mile od Siedlec a $3^1/_2$ od Międzyrzecza. Majorat Zbuczyn, oddzielony od dóbr rząd. Wiszniów, w r. 1844 nadany został pułkow. Mielnikow. Obszaru miał mr. 3810. Wś Z. os. 28, mr. 951; wś Karcze os. 11, mr. 223; wś Rowce os. 18, mr. 467. Kościół i parafią erygował tu podobno Władysław Jagiełło w r. 1418. W r. 1880 rozpoczęto budowę nowego murowanego kościoła w stylu toskańskim, na miejscu poprzedniego drewnianego z XVIII w. Początkowo istniało tu targowisko, przy którem założono parafią. Rozwój Siedlec i Międzyrzecza pozbawił Z. znaczenia handlowego. Karczmarze zamienili się w rolników. Czy osada otrzymała kiedy prawo miejskie, nie wiadomo. W XVIII w. zwano jednak Z. miasteczkiem, widocznie wpłynęła na to tradycya dawnego targowiska a może też odbywały się tu targi. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś Z. miała 3 łan., pleban 1 łan, młyn. 1 łan, sołtysi 1 łan. W r. 1552 wś królewska miała osad. 41 i 10 karczmarzy, uprawiających rolę; pleban 8 osadn. W r. 1580 p. Piotr Kosierski, sługa starościński, płaci od 12 włók i z dziesięciną fl. 12, od półwłoczka co na dwór obróconego gr. 5, od 6 zagrod. na rolach fl. 1 gr. 6, od 5 zagrod. bez ról gr. 20, „de resto“ na sprawiedliwe oddanie wójt przysiągł. Summa fl. 14 gr. 1 (Paw., Małop., 378, 382, 394, 395, 403). Zbuczyńskie starostwo niegrodowe, położone w wojew. lubelskiem, ziemi łukowskiej, podług spisów podskarbińskich z r. 1779 obejmowało miasto Zbuczyn z wsią i wójtowstwem. Posiadał je w tym czasie Ignacy Cieszkowski, kasztelan liwski, ze swą żoną Franciszką z Sufczyńskich, opłacając kwarty złp. 1102 gr. 15, a hyberny złp. 344. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltej nadały te dobra narodowe w posiadanie emfiteutyczne Zielińskiemu, chorążemu liwskiemu. Z. par., dek. siedlecki, ma 1672 dusz. Z. gm. ma 10506 mr. obszaru i 2562 mk.; śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 13 praw., 1 prot. i 156 żydów. W skład gm. wchodzą: Dziewule, Grodzisk, Januszówka, Karcze, Okniny, Radomyśl, Rowce, Zabłoć i Zbuczyn. *Br. Ch.*

Zbuczynka, rzeczka, prawy dopływ Muchawki, do której uchodzi pod Mościbrodami, w pow. siedleckim. Nazwę otrzymuje od wsi Zbuczyna.

Zbudów, grupa domów i folw. w Piaskach, pow. lwowski.

Zbudziszcze, fol. nad rzką Wiejsiejką, lew. dopł. Słuczy, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, par. kat. Słuck (o 16 w. na płn.).

Zbuk, os. młyn., pow. kozienicki, gm. i par. Policzna, odl. od Kozienic 18 w., ma 1 dm., 4 mk., 12 mr.

Zbulitów *Wielki*, wś, i *Z. Mały*, wś i os. nad rzką Piwonią, pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Radzyń. Z. Wielki ma 32 dm., 324 mk., 675 mr.; Z. Mały 15 dm., 119 mk., 317 mr. i os. 1 dm., 2 mk., 1 mr. W 1827 r. Z. Wielki miał 32 dm., 252 mk.; Z. Mały 13 dm., 88 mk., należał do par. Bezwola. Rzeczka przerzynająca obszar Z. stanowiła dawniej granicę między wojew. lubelskiem a brzeskiem. Włościanie w jednej i drugiej części wsi do dziś dnia mają nieco odmienne ubiory. Czapki rogatywki noszą po stronie, która należała do dawnego wojew. lubelskiego; w drugiej części zaś okrągłe. Od strony wojew. brzeskiego po prawej stronie gościńca zdala, pod lasem, znajduje się kamień, którego tylko część powierzchni równo z ziemią dopatrzeć można; na nim widać pojedyńcze litery skróconego napisu cerkiewno-słowiańskiego. Sposób umieszczenia i położenia kamienia, jak niemniej dość wyraźne litery pozwalają uważać ten zabytek za znak graniczny, położony niegdyś przez komisarzy rozgraniczających. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 Zbulitów, wieś szlachecka, wraz z Braniczą miała osad. 33. W r. 1580 we wsi Zbulitow (Zbilutów) p. Jasewski Marcin, sługa jegomości pana starościn, od 6 włók fl. 6, od półwłoczka pustego gr. 5, od zagrody z rolą gr. 6, od komornicy bez bydła gr. 2. Summa fl. 6 gr. 13 (Pawiń., Małop., 393, 423).

Zbunin 1.) wś włośc. nad Bugiem, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Miedna, o 25 w. od Brześcia, 33 dm., 238 mk., cerkiew, szkoła, 890 dzies. ziemi włośc. (136 łąk i past., 14 lasu, 63 nieuż.) i 104 dzies. ziemi cerkiewnej. 2.) **Z.**, chutor, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Domaczewo, o 28 w. od Brześcia.

Zbunja, węg. *Zbun*, wś, w hr. beregskiem (Węgry), obszerne lasy jodłowe, 68 mk.

Zburaż, wś włośc. i dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Małoryta, o 40 w. od Brześcia. Wś ma 74 dm., 750 mk., cerkiew, 2287 dzies. ziemi włośc. (1170 łąk i past., 136 nieuż.) i 136 dz. ziemi cerkiewnej ($18^1/_2$ łąk i past., $20^1/_2$ lasu, 78 nieuż.). Dobra, własność Czyczerynych, z folw. Karcz i Dubowy Krug 8735 dzies. (1200 łąk i past., 3665 lasu, 1735 nieuż.).

Zburjewka, wś na lew. brzegu limanu Dnieprowskiego, pow. dnieprowski gub. chersońskiej, o 37 w. na płn.-zach. od mta Alaszki,

otoczona lotnemi piaskami, ma 519 dm., 4311 mk., cerkiew, szkołę ludową, 2 jarmarki, ślady wałów ziemnych z bastyonami.

Zburomir, dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Motykały, o 17 w. od Brześcia, 625 dzies. (107 łąk i past., 75 lasu, 9 nieuż.); własność Laury Zeume.

Zbuż, ruczaj, pow. radomyski, lewy dopływ Teterewu, do którego uchodzi w urocz. Ryże, na gruntach wsi Horodsk.

Zbuż, w dokum. z 1545 r. *Sbug*, wś nad Horyniem, pow. rówieński, gm. Stydynie, paraf. praw. Japołoć (o 2 w.), katol. Stepań, ma 47 dm., 426 mk., cerkiew filialną drewnianą, p. wez. Archan. Michała, niewiadomej erekcyi, uposażoną 39 dzies. ziemi z zapisu właściciela wsi Jakuba Lubinieckiego, kaplicę katol. dek. rówieńskiego, młyn wodny. Wś Z., pod nazwą Sbug, wymieniona jest w rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. jako własność Piotra Turczynowicza, który zobowiązany był do opatrywania jednej horodni zamkowej (Pamięt., t. IV, cz. 2, str. 102). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1583 należy do Stepania ks. Konst. Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, który płaci z 6 dym., 7 ogr., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 83).

Zbychów, wś i fol., pow. miechowski, gm. Tczyca, par. Szreniawa, odl. 10 w. od Miechowa. Fol. ma 188 mr. (172 roli). W 1827 r. było 9 dm., 53 mk. W połowie XV w. wś Z., w par. Szreniawa, własność Trzebińskiego h. Szreniawa, miała folwark rycerski, z którego dziesięcinę dawano pleban. w Szreniawie; 4 łany km. płaciły prebendzie krakowskiej krzeszowskiej a pozostałe łany km. dawały dziesięcinę pleban. w Szreniawie (Długosz, L. B., II, 38 i 41).

Zbychowa, dawna własność klasztoru oliwskego. Może to będzie dzisiejsze Bychowo, w pow. lęborskim.

Zbychownica, niem. *Bychowna Fluss*, rzeczka, przychodząca z za Bychowa, w ziemi lęborskiej i uchodząca do jez. Piaśnicy. Przyjmuje z praw. strony Sieniczkę i Pruściszę, z któremi stanowi granicę wierzchucką. Należała dawniej do norbertanek w Żarnówcu. Za dzierżawę rybitwy brały panny w XVII w. zł. 18, później 5. Młynarz wierzchucki miał staranie nad nią, żeby się nie przerywała (ob. „Klasztory żeńskie“ p. ks. Fankidejskiego, str. 200). *Ks. Fr.*

Zbycin, okolica szlach. nad rz. Uszą, lew. dopł. Niemna, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. i gm. Mir, odl. o 49 w. od Nowogródka, ma 14 osad; miejscowość bezleśna, lekko falista, grunta urodzajne, szczerkowo glinkowate, łąki obfite. *A. Jel.*

Zbyczna, niem. *Stabitzfliess*, rzeczka, lewy dopływ Dobrzycy, w pow. wałeckim, płynie wzdłuż jez. Zbyczna i Lubiańskiego i uchodzi na płn.-wsch. od Wałcza do Dobrzycy. Ob. *Piła.*

Zbyczno, niem. *Stabitz-See*, jezioro pod Zbycznem, na północ od Wałcza.

Zbyczno 1.) niem. *Stabitz*, dok. *Stubitz*, *Sbyczno*, wś kośc., pow. wałecki, na płn. od Wałcza, na wsch. od Jastrowia, st. pocz. Nowe Golce, par. katol. Sypniewo, szkoła kat. w miejscu; 1998 ha (697 roli or., 86 łąk, 573 lasu); 1885 r. 50 dm., 73 dym., 381 mk., 258 kat., 123 ew. (z tych przypada na folw. Moritzberg 24 mk. i 3 dm.). Zachodzi już w podrobionym dok. z r. 1290 p. n. „Stubitz“ (ob. „Gesch. des Deutsch-Croner Kr. v. Schmitt“, str. 217). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako wś z kośc. filialnym, o 24 dymach (str. 231). Tutejszy kościół, p. w. Podwyższenia św. Krzyża, był według wizytacyi Braneckiego z r. 1641 z drzewa zbudowany. Na początku XVII w. wyposażył go pół śladem roli Ludwik Weyher, ststa wałecki. R. 1630 stanął na miejsce drewnianego inny z tegoż materyału. R. 1830 zastąpił go nowy, w pruski mur zbudowany (ob. „Brevis descripto archidioecesis Gnesnensis et Pomeraniensis auctore Korytkowski“, pag. 248). Wreszcie r. 1888 został położony kamień węgielny pod nowy kościół. 2.) **Z.,** niem. *Zbiczno*, wś nad jez. t. n., pow. brodnicki, st. poczt. i szkola 3-klas. symultanna w miejscu, paraf. kat. Brodnica; 823 ha (620 roli or., 102 łąk, 0·1 lasu); 1885 r. 120 dm., 224 dym., 952 mk., 628 kat., 319 ew., 5 żyd. Za czasów krzyżackich należało do komturstwa brodnickiego. Zachodzi p. n. „Bickschen“, „Busne“ i „Stibitz“. R. 1428 proszą mieszkańcy wsi tutejszej, wskutek wojen tak spustoszonej, że z 66 włók tylko 8 było osadzonych, komtura brodnickiego Mikołaja Nikeritz, aby dotychczasową dań zbożową (dawali 6 kor. żyta, 3 kor. jęczmienia i 3 kor. owsa, oraz 1 wiardunek) zamienił na dań pieniężną. Komtur czyni zadość tej prośbie i zaprowadza zarazem prawo chełmińskie, stosownie do którego sołtys Janusz Gomoła dostaje 6 włók ziemiańskich i trzeci fenik sądowy; inni zaś mają płacić od włóki 3 skojce zwyczajnej monety chełmińskiej oraz dawać 2 kury do Brodnicy i tłokę czynić jak inne wsi (ob. Kętrz. „O narod. pol.“, str. 67). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jako wś król. o 31 dymach (ob. str. 264). *Ks. Fr.*

Zbyczyce, w dok. z r. 1365 *Sbicice*, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Lelów (Staromieście), odl. 31 w. od Włoszczowy. W 1827 r. było 35 dm., 204 mk. W akcie sprzedaży wójtowstwa lelowskiego przez króla Kazimierza w r. 1365 powiedziano, iż do miasta Lelowa wsi: „Slanzani cum villa Sbicice et antiquam civitatem (Staromieście) vulgariter dictam... volumus pertinere“ (Kod. Małop., III, 193). W połowie XV w. wś Z. miała łany km., z których dziesięcinę dawa-

no prepozyturze krakowskiej. Folwark, karczma, zagrodnicy dawali dziesięcinę prepozyturze krakowskiej „in gonithwam“ (Długosz, L. B., I, 18, 23). Według lustracyi z 1789 r. mieszkańcy wsi obowiązani byli tylko do pomocy przy reparacyi murów miasta (ob. *Lelów*, t. V, 134).

Zbyczyce, mylnie (ob. t., X. 266), za: *Zbyszyce.*

Zbyczyn, fol., majorat. rząd. nad Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów, odl. od Kozienic 17 w., ma 4 dm., 35 mk., 300 morg. W 1827 r. 1 dm., 28 mk. W spisach z r. 1790 podany jest Zbyczyn w liczbie posiadłości ststwa stężyckiego. Wydawca „Źródeł dziejowych“ t., XIV, 339) mylnie utożsamia Zbyczyn z Życzynem, wsią pow. garwolińskiego.

Zbyczyna, wś, pow. sycowski, par. kat. Trębaczów, ew. Drożki. W r. 1885 dobra miały 278 ha, 1 dm., 99 mk. (ew. 35); wś 37 ha, 13 dm., 110 mk. (11 ew.)

Zbydniów 1.) z *Podlesiem*, w r. 1581 *Zbigniew*, wś, pow. bocheński, w dorzeczu Stradomki. Okolica pagórkowata. Porzecze wznies. 281 mt., sama wieś zbudowana na wzgórzu wzn. 367 mt., a wólka Podlesie al. Podjasień wzn. 379 mt. n. p. m. Domy stoją w kilku ulicach przy drogach gminnych, do sąsiednich wsi. Par. w Tarnawie. Z. ma 103 dm. (P. 33 dm.) i 623 mk. (309 męż., 314 kob.) rzym. kat., prócz 10 izrael. Odl. od Łapanowa, leżącego na półn.-zachód, wynosi 53 klm., od Wiśnicza na płn.-wsch. 19·1 klm. Pos. tabularna dzieli się na dwa korpusy: jeden (Maryi Popielowej) ma 252 morg., drugi (Wandy Niewickiej) 137 morg.; pos. mniej. 786 morg. ról, łąk, past. i lasu. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 55) Winc. Wieruski miał 1 łan kmiecy i 3 zagr. z rolą, wdowa Wieruska 1 łan, Wawrzyniec Gaboński 5 półłan. km., 4 zagr. z rolą, 4 komr. bez bydła i piekarza. Trzech komorników z bydłem, „wyszło precz.“ Z. graniczy na zach. z Tarnawą i Borzowem, na płn. z Ubrzeżem, na wschód z Trzciną a na płd. z Rybiem Starem. Ob. *Ujazd* (t. XII, 763). 2.) **Z.** z *Dziurdziówką*, w XV w. *Szbygnyew*, w r. 1581 *Zbigniew*, wś, paw. tarnobrzeski, przy gościńcu z Rozwadowa nad Sanem (11·3 klm.) do Zalesia nad Wisłą, ma stacyę kol. na linii z Sobowa (o 14 klm.) do Rozwadowa. Okolica jest równiną piaszczystą, dobrze nawodnioną. Stare łożysko Sanu tworzy długi a wązki staw, ciągnący się od wsi w kierunku półn. ku Sanowi, zajmujący 18 morg. obszaru. Na połd. od wsi ciągnie się duży bór sosnowy, zwany Czarną niwą. Wznies. 157 mt. n. p. m. Wólka Dziurdziówka leży na płn. od wsi i składa się z 38 dm. Par. rzym.-kat. w Zaleszanach. Wś liczy 187 dm., 955 mk. (431 męż., 524 kob.), 907 rzym.-kat. i 48 izrael. Pos. tabularna (Zbigniewa Horodyńskiego) ma gorzelnię, młyn, cegielnię, 2 folwarki, 1114 morg. obszaru, z czego przypada na lasy 392 mr., na stawy 18 mr., a na nieuż. 6 mr.; pos. mn. ma 909 morg. w ogóle. W połowie XV w. wś Z., w par. Zaleszany, własność królewska, miała łany km., karczmy, zagr., folwark królewski, z których dziesięcinę dawano rozmaicie: z niektórych pól płacono kościołowi w Gorzycach, z innych pleban. w Zaleszanach, wartości 6 grzyw. (Długosz, L. B., II, 355, 362). W r. 1581 (Pawiń., Małop., 197) Z. był wsią królewską i miał 14 kmieci, $3^1/_2$ łana, 4 zagrody z rolą, 4 komor. z bydłem, 6 komr. bez bydła, 2 rzemieśl. i łan sołtysi. Z. graniczy na płn. z Bejdechowem i Majdanem Zbydniowskim, na wsch. z wólką Tuzebską, na płd. z Kotową Wolą a na zach. z Zaleszanami. *Mac.*

Zbydniowice, w XVI w. *Zbigniewice*, wś nad rzeką Wilgą, pow. wielicki, o 8 kl. na zach. od Wieliczki, par. rzym.-kat., w Kossocicach. Starożytna osada, liczy 47 dm. i 307 mk. (142 męż., 166 kob.) rzym.-kat., prócz 11 izrael. Pos. tabularnej niema. Cały obszar wynosi 169 morg. W XVI w. Z. była własnością Jakuba Stokowskiego (Pawiń., Małop., 41) i miała 3 łany kmiece, zagrodę bez roli i komor. bez bydła. Z. graniczą na płn. z Wróblowicami, na wsch. z Gołkowicami, na płd. z Wrząsowicami a na zach. z Lusiną. *Mac.*

Zbyki 1.) *Zbiki*, *Zbytki*, *Żbiki*, wś gospod., w pow. pleszewskim, nad rz. Prosną, ma sąd, urz. okr., szkołę katol., urz. st. cyw., pocztę i par. katol. w Żegocinie, st. kol. żel. w Pleszewie. Obszaru 139 ha, 24 dym., 221 dusz. Leży na lew. brzegu Prosny, między Choczem a Żegocinem. W r. 1793 w posiadaniu Wiktora Szołdrskiego z Góry. R. 1523 bierze ztąd pleban żegociński dziesięcinę snopową z łanów folwarcznych. W r. 1579 posiada tu Jan i Agnieszka Żbikowscy 3 łan. os., 5 zagrod., 1 komor., 1 cząstkę. 2.) **Z.**, wybud., tamże położ., 2 dm., 21 dusz. 3.) **Z.**, fol., tamże, należący do Żegocina. 4.) **Z.**, osada, na płn.-wschód Dupina, w pow. rawickim, na granicy szlązkiej. W r. 1793 własność Maks. Mielżyńskiego na Dupinie.

Zbykowice, pow. sądecki, ob. *Zbikowice.*

Zbylczyce, dawniej *Zbilucice*, 1301 *Sbyluczicz*, 1520 r. *Zbyluczycze*, wś i fol. nad rz. Ner, pow. turecki, gm. Zelgoszcz, par. Grodzisko, odl. od Turka 34 w., leży w pobliżu os. Dębie, posiada fabrykę krochmalu, mogącą przerabiać dziennie 100 korcy kartofli, 19 dm., 483 mk. W r. 1827 było 27 dm., 254 mk. Na obszarze wsi i w przyległych: Grodzisku i Zbyszewie (za Nerem) znajdują się często groby z urnami, istnieją prócz tego grodziska, świadczące o dawnem zaludnieniu doliny Neru, obfitującej w łąki. Na obszarze Z. spotykamy następne nazwy miejscowe: Dębiec, Piskorzeniec, Kozie Górki, Gracewo, Lednica, Mszczęchów, Pałki, Ostrowy, Gaj, Osówka, Łysa góra. W r. 1301 Nicolaus dux Opavie et capi-

taneus regni Polonie, zatwierdza układ, mocą którego „comes Sbylud Strazsewicz“ zamienia swą wieś Z. na wieś Słupową, własność arcyb. gnieźn. z dopłatą pewnej sumy (Kod. wielk., 838 i 1354). Na początku XVI w. łany km. i folw. dają dziesięcinę pleban w Grodzisku, przytem po groszu na kolędę i denar św. Piotra (Łaski, L. B., I, 366). Zdaje się, że Z. stanowiły pierwotnie jedną całość z Grodziskiem i jednych miały właścicieli jeszcze w XVI w. Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś miała 28 osad., 12 łan., 1 łan sołtysi (Pawiń., Wielkop., II, 234). Z. wraz z Grodziskiem należą na początku XVI do Jana Hebdy z Niewiesza, r. 1612 do Jana Rudzickiego, kaszt. sieradzkiego, fundatora nowego kościoła w Grodzisku, później rozpadają się na części. W obecnem stuleciu Z. należą kolejno do Odechowskich, Grądzkich, Kozaneckich, Huissona, T. Wyganowskiego (od r. 1865). Dobra Z. składały się w r. 1885 z fol.: Z., Podgórze, nomenklatury Gaj, rozl. mr. 2103: fol. Z. gr. ogr. mr. 594, łąk mr. 273, past. mr. 186, lasu mr. 784, nieuż. mr. 57; bud. mur. 18, drew. 9; płodozm. 6⁰ i 10⁰ pol., las nieurządzony; fol. Podgórze gr. or. i ogr. mr. 61, łąk mr. 139, past. mr. 2, nieuż. mr. 7; bud. mur. 2, drew. 3; płodozm, 6⁰ pol.; pokłady torfu. Wś Z. os. 34, mr. 26; wś Chęcin os. 8, mr. 154; wś Podgórze os. 2, mr. 4; wś Holendry Zbylczyckie os. 9, mr. 150. *Br. Ch.—M. Wit.*

Zbylitowska Góra, zwana też *Zbyltowska* i *Zbyltowska góra*, wś na praw. brzegu Dunajca, w pow. tarnowskim, składa się z wsi (53 dm., 293 mk.) i pięciu wólek: Burzyna (17 dm., 86 mk.), Podgórze (23 dm., 127 mk.), Sieciechowice (14 dm., 81 mk.), Skotnik (12 dm., 70 mk.) i Suślina (19 dm., 106 mk.). We wsi kościół par. rzym.-kat. i szkoła. Cała gmina, prócz wólki Sieciechowice, leży na praw. brzegu Dunajca, 8 klm. na płd.-zachód od Tarnowa, wzn. 240 mt. n. p. m. W ogóle liczy Z. 140 dm. i 790 mk. (380 męż., 410 kob.), 754 rzym.-kat. a 35 izrael. Pos. tabularna tworzy 13 korpusów, z których największy (Maryi Żabiny) ma 652 morg., inne razem 36 mr.; pos. mn. wynosi 359 morg. Grunta są urodzajne, napływowe. Długosz nazywa wieś Górą (L. B., I, 13, 264, 421, 606 i 612). Parafię założono w r. 1464 i wtedy dziedzic wsi Mikołaj wzniósł kościół murowany. Znajduje się w nim piękny pomnik Mikołaja Zbylitowskiego. W XVI w. „Góra Zbiltowskiego“, własność Stanisława Zbilithowskiego, miała 8 kmieci, $3^1/_2$ łan., 4 zagr. z rolą, 2 zagr. bez roli, chałupnika, komornika z bydłem, 2 komor. bez bydła i rzemieślnika. Przez jakiś czas w XVII w. mieli tu swój zbór socynianie, zwani braćmi polskimi. Parafia należy do dyec. tarnowskiej, dek. tuchowskiego i obejmuje Sieciechowice, Zgłobice, Brzezinki, Dąbrówkę Infułacką z Plewęcinem, Świerczków z kępą Bogumiłowską, Koszyce Wielkie i Małe z wolą Ostrębowską. W XVII w. Z. Góra przeszła po wygaśnięciu rodu Zbylitowskich do Moszczeńskich, z których ostatni Ludwik zmarł w r. 1863. Dziś wieś należy do jego córki Maryi Żabiny. Znany poeta Andrzej Zbylitowski tu zapewne mieszkał. Z. G. graniczy na płd. ze Zgłobicami, na wsch. z Koszycami Wielkiemi i Parzęcinem, na płn. z Dąbrówką Infułacką, Sieciechowicami, na płn. z Bogumiłowicami, a na płd. z Mikołajewicami. *Mac.*

Zbyłowice, wś, pow. noworadomski, gm. Masłowice, par. Bąkowa Góra, ma 20 dm., 161 mk., 151 morg. włośc., 1 mr. dwor. W spisie z r. 1827 podana p. n. Zbytowice, miała 11 dm., 87 mk. Na początku XVI w. łany dwor. i kmiece dawały dziesięcinę klasztorowi witowskiemu, zaś pleban w Bąkowej Górze pobierał tylko z jednej niwy pola nad sadzawką w stronię Będzina i kolędę od kmieci (Łaski, L. B., II, 199). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś Zbilowice miała os. 7, łan. $1^1/_2$ (Pawiń., Wilkop., II, 270).

Zbyłtowice, ob. *Zbitlowice.*

Zbyłtowska Góra, ob. *Zbylitowska Góra.*

Zbyniny ob. *Zbeniny.*

Zbynowa, w dok. także *Zbinow*, wś, w dzisiejszym pow. hajsyńskim, w XVI w. należała do dóbr korotkowskich (Korotków). Ob. *Ładyżyn* (t. V, 579).

Zbyńsk, mylnie (ob. t. VII, 260), na *Zbojsk.*

Zbyrcz Mała i Wielka, wzgórza pod Dziekanowicami, w pow. gnieźnieńskim.

Zbyrki, grupa domów w Woli Asłamowskiej, pow. mościcki.

Zbyska, grupa domów w Mszanie, pow. gródecki.

Zbysławice, niem. *Baislawitz*, wś nad rzeką Seliną (dopł. Wagu), pow. opawski, okr. sąd. klinkowiecki, na Szląsku Austr., ma 531 mk.

Zbysze, mylnie, za. *Zbicie*, przys. Jastrzębicy, w pow. sokalskim.

Zbyszek, wś i os. młyn. nad rzeką Świtką (zapewne Pisia, dopł. Widawki), pow. nowo-radomski, gm. Kluki, par. Parzno. Wś ma 15 dm., 163 mk., 225 morg. włośc.; os. młyn. 1 dm., 9 mk., 1 mr. dwor. W 1827 r. było 16 dm., 147 mk.

Zbyszewice 1.) wś dwor., w pow. chodzieskim, ma urz. okr. i st. dr. żel. w Budzyniu, sąd, urz. st. cyw. i par. ew. w Morgoninie, pocztę w Pawłowie, szkoły i par. kat. w Żoniu, Obszaru 456 ha, 28 dym., 414 dusz (6 prot.). Należy do dóbr próchnowskich. Do pod. grunt, oszacow. czysty dochód na 5059 mrk. Leży na płd. Margonina, wschód-płn. Budzynia, tuż pod Żoniem. W r. 1499 odbyły się działy Z. od sąsiednich włości. W r. 1523 dziesięcinę snopową z ról dziedzicznych i kmiecych pobierał pleban w Żoniu; kmiecie płacili mesznego po $2^1/_2$ gr. z łanu, karczmarze po groszu, zagrod. po korcu

owsa. W r. 1577 było 16 łan. os., 2 puste, 5 zagr. i kowal. W r. 1620 były 3 łan. os. i 2 zagr. W r. 1793 należy Z. do Skórzewskiego na Łabieszynie. 2.) **Z.,** kol., w pow. chodzieskim, ma urz. okr. i st. cyw. w Pile, pocztę i st. kol. żel. w Miasteczku. Obszaru 84 ha, 20 dym., 160 dusz (58 kat.). Leży o 3 klm. na zach.-płd. Miasteczka, na praw. brzegu Noteci, pod Rzadkowem. *W. Ł.*

Zbyszewiec, jezioro niegdyś, w pow. poznańskim, jest niezawodnie jeziorem pod Zbyszewicami, na płd.-wschód Margonina, w pow. chodzieskim, na krańcu dawnego pow. poznańskiego i kcyńskiego. Wzn. 88 mt. n. p. m., leży między Żoniem a Zbyszewicami, zasila się na półn. dopł. jez. Oporzyńskiego, odpływa zaś do jez. Morwieckiem zwanego. *W. Ł.*

Zbyszewo, wś, fol. i os. młyn. nad rzką Makowicą, pow. lipnowski, gm. Chalin, par. Dobrzyń, odl. 24 w. od Lipna, ma 8 dm., 73 mk., 710 morg., w tem 889 mr. roli, 13 łąk, 4 pastw. Os. młyn. ma 40 morg., wś 22 morg. W r. 1827 było 5 dm., 58 mk. W r. 1854 Z. wchodziło w skład dóbr Lenie. W r. 1564 we wsi Sbissewo, w ziemi dobrzyńskiej, Wincenty Zelski płaci od 3 poddanych na całych łanach. Młynarz od 1 koła korzecznego 12 gr., zagrodnik 2 gr., karczma 12 gr., ogółem 2 fl. 16 gr. (Paw., Wielkop., I, 270). Niewiadomo kiedy i w jaki sposób wieś przeszła na własność królewską. Zbyszewskie starostwo niegrodowe, w wojew. inowrocławskiem, ziemi dobrzyńskiej, podług spisów podskarbińskich z r. 1771 obejmowało wsi: Zbyszewo, Strachoń i Durlas. Posiadali je Adam Sumiński wraz z żoną Teresą z Iwińskich, opłacając kwarty złp. 162 gr. 16, a hyberny złp. 64 gr. 16. Stany Rzeczypospolitej zatwierdziły na sejmie z r. 1773—75 posiadanie emfiteutyczne tychże dóbr rzeczonym Sumińskim w oddzielnej konstytucyi. *Br. Ch.*

Zbyszki, niem. *Buessen*, w dok. *Bysno*, *Bezy*, *Bussen*, zachodzą w podrobionym dok. z r. 1251, odgraniczającym Nową Marchią od Polski (ob. Callier „Pow wałecki“, str. 11). Ob. *Byszki*.

Zbyszkowice, wś, wymieniona w liczbie dóbr rodziny Wielopolskich w XVI w. (ob. *Stadniki*), jestto Zbyszówka (w XVI w. „Zbiszkówka“), przyl. Sierakowa, w pow. wielickim.

Zbyszówka, os. na obszarze Sierakowa, w pow. wielickim, ma 22 dm., 114 mk. Według reg. pob. pow. szczyrzyckiego z r. 1490 wś Byszówka miała 2 łany. W r. 1581 wś Zbyszówka, w par. Dziekanowice, dzierżawiona przez Bekesza, miała 6 zagr. z rolą (Pawiń., Małop., 51, 448). Ob. *Sieraków*.

Zbyszyce, wś, pow. sądecki, ma kościół par. rz.-kat. i szkołę ludową, leży na praw. Dunajca, tworzącego tak silny zakręt, że obszar wsi oblewa od zachodu i północy. Przez wieś prowadzi gościniec z Nowego Sącza (11·4 klm.) do Zakliczyna. Wzn. wynosi 291 mt., ale ku wschodowi podnosi się do 341 mt. npm. Wraz z obszarem dwor. mają Z. 52 dm. i 366 mk. (173 męż., 193 kob.) rz.-kat., prócz 6 izrael. Pos. tabularna (Wład. Głębockiego) ma 419 mr., w tem 75 mr. lasu; pos. mn. 172 mr. Parafią założył r. 1242 (?) Bartłomiej Kępiński, zmarły według pomnika znajdującego się przy zakrystyi 4 paźdz. 1290 r. Kościół poświęcił około r. 1447 Zbigniew Olesiński. Przy parafii znajduje się dom dla 4 ubogich, fundacyi Stanisława Krzesza z r. 1722. Becho, syn Andrzeja „de Sbyssicz“, asystuje aktowi wydanemu dla Sącza w r. 1306 przez Władysława Łokietka (Kod. Małop., I, 166). W połowie XV w. Z., wś z kościołem p. w. św. Wojciecha, miała łany km., karczmę, zagr., folwark rycerski, które dawały dziesięcinę kościołowi miejscowemu, wartości 12 grzyw. Pleban miał rolę i łąkę (Długosz, L. B., II, 300). W XVI w. posiadał Z. Piotr Kępiński; miały $5^1/_2$ łan. km., 8 zagród z rolą, 2 komor. z bydłem, 4 komor. bez bydła i 1 rzem. W XIX w. dziedziczył Z. Piotr Szujski, stryj Józefa, który tu często przebywał w swej młodości. Z. graniczą na wsch. z Sienną a na płd. z Wolą Kurowską. *Mac.*

Zbyszyn, sioło i dobra, pow. bychowski, gm. Czyhyrynka (o 10 w.), ma 25 dm., 128 mk., z których 24 zajmuje się wyrobem przedmiotów z kory i łyka, cerkiew paraf. drewn., zapasowy śpichlerz gminny. Dobra, od r. 1876 własność Brujewiczów, mają 5090 dzies. (240 roli, 69 łąk, 300 lasu); karczma daje 100 rs. Gresmerowie mają tu 442 dzies. lasu.

Zbyszyno *Wielkie* i *Z. Reszki*, dwie wsi, fol. i kol., pow. płoński, par. Baboszewo, odl. 10 w. od Płońska. Z. Wielkie, w gm. Sarnowo, ma 20 dm., 299 mk., 891 mr., w tem 465 mr. dwor., reszta do włościan i kolonistów należy. Z. Reszki, w gm. Sarbiewo, ma 4 dm., 32 mk., 169 mr., w tem 92 dwor. W 1827 r. było 22 dm., 120 mk. Istniała tu dawniej fryszerka do przekuwania starego żelaza, zwana: Zbyszyn Ruda. W r. 1578 w pow. płońskim, we wsi Zbiszino Otrokowie było 7 cząstek, na których siedzieli Otrokowie, Ciborowscy i inni. W ogóle było $5^1/_2$ łan., wiatrak, 13 zagrod. z rolą. We wsi „Zbiszino Reszki“ 4 działy obejmujące 5 łan. Istniało też jeszcze „Gajewice Zbiszino“, mające w 4 działkach 3 łany. Siedzą tu: Otrokowie, Brzescy, Marszewscy, Zbyszyńscy (Paw., Mazow., 111).

Zbyteńka al. *Zbytyńka*, rzeczka, w pow. dubieńskim i ostrogskim, lewy dopł. Wilii (lew. dopł. Horynia). Bierze początek pod wsią Zbyteniem (w pow. dubieńskim), płynie w kierunku wschodnim przez Wolicę Zalubówkę, Bondary, Stupno, Sujmy, Piwcze, Buderaż, Mosty, Podobankę, Nowomalin, Luczyn i za Międzyrzeczem wpada do Wilii. Przyjmuje kilka drobnych be-

zimiennych dopływów (ważniejsze z lewej strony pod Piwczem i Luczynem) a pod Nowomalinem i Międzyrzeczem rozlewa się w obszerne stawy. Długa około 50 w.; brzegi ma w części bagniste.

Zbytka, ob. *Zbietka.*

Zbytki, wś, pow. warszawski, gm. Zagoździ, par. Zerzno, ma 264 mk., 306 mr. włośc. W r. 1827 było 20 dm., 137 mk.

Zbytki, kol. na obszarze Drobnina, w pow. wschowskim (leszczyńskim), ma urząd okr. w Osiecznie (Storchnest), urz. st. cyw. w Garzynie, tamże pocztę i st. kol żel. na linii Leszno-Jarocin, szkołę katol. w Drobninie, ew. w Krzemieniewie (Feuerstein), par. kat. w Świerzynie, ew. w Poniecu, sądy w Lesznie. Dym. 14, dusz 108.

Zbytki al. *Zadki Skrzeczoń*, wś, w pow. bogumińskim na Szląsku austr., należy do gm. Lutynia Niemiecka. W r. 1890 było 64 dm. i 468 mk.

Zbytków, niem. *Zbitkau*, wś, pow. bielski, obw. sąd. strumieński, par. kat. Strumień. Ma 318 mk., 856 mr.

Zbytkowo, jezioro przy wsi t. n., w pow. lipnowskim, w pobliżu Wisły, na płd.-wsch. od jez. Ostrowite. Brzegi zachodni i północny nizkie i podmokłe, wschodni wzniesiony. Nizki, podmokły obszar, rozciągający się pomiędzy jez. Z. a jez. Ostrowite, każe przypuszczać istnienia jednego wielkiego jeziora, którego one są resztkami.

Zbytkowo, wś i fol. nad jeziorem t. n., na wzgórkach śród podmokłej niziny, pow. lipnowski, gm. Szpital, par. Chełmica, odl. 13 w. od Lipna, ma 18 dm., 151 mk., 459 mr. włośc. Fol. należy do dóbr Chełmica Wielka. W r. 1827 było 9 dm., 111 mk.

Zbytkowo, według Kętrzyń. miejscowość, w pow. brodnickim, w spisach urzędowych nie wymieniona,

Zbytowo, niem. *Bytow*, wś gosp., w pow inowrocławskim (strzelińskim), ma sąd, urz. okr., urz. st. cyw. i par. ew. w Strzelnie, tamże pocz. i stac. kol. żel. na linii Strzelno-Mogilno, szkoły w miejscu, par. kat. w Ostrowie pod Strzelnem. Obszaru 264 ha, 19 dym., 177 dusz (66 prot.). Leży na wschód Gębic, nad Trzcianką, dopł. Kwieciszewicy, wpadającej do Noteci W r. 1566—77 było 2 łan., 2 zagr. Folw. wchodził w skład domeny rząd. Strzelno w 1830 r. Miał 260 ha. Istniał w XVI w. w par. Ostrów (ob. t. XI, 470). Por. *Ostrów* 14). *W. Ł,*

Zbytyń, wś, pow. dubieński, gm. Warkowicze, odl. o 10 w. od Dubna, gdzie st. poczt. i dr. żel., ma 29 dm., 270 mk., cerkiew par. Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1711 r. kosztem właścicieli wsi Szymowskiego i uposażoną 37 1/2 dzies. ziemi. Do par. należy wś Wolica (o 2 w.). W całej parochii 69 dm., 582 mk. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1583 r. wś Z. należy do włości mta Dubna ks. Konst. Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, który płaci ztąd z 2 dym., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 82).

Zdaków al. *Żdaków*, dziś *Zdakowska Wola*, wś w pobliżu Wisły, w pow. mieleckim, ob. *Wola Zdakowska* (t. XIII, str. 814). W r. 1362 Piotr z Goryczan sprzedaje część swą dziedziczną we wsi Zdaków za 40 grzyw. groszy pragskich swemu bratu Dworakowi (Kod. Małop., I, 312). W połowie XV w. wś Z., w par. Gawłuszowice, własność Tarnowskiego h. Leliwa, miała łany km., z których dziesięcinę, wartości 2 grzyw., dawano pleb. w Połańcu. Przewóz obok Zdakowa dawał dziesięcinę do Połańca (Długosz, L. B., II, 395, 397, 402, 451). W r. 1578 wś Żdakow z Krzemienicą mają 14 os., 3 1/2 łan. km., 4 zagr. z rolą, 2 kom., 2 ubog., 2 rzem. (Paw., Małop., 200).

Zdania, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Radziechowice, par. Radomsk (odl. 8 w.). Wś ma 1 dm., 163 mk.; fol. 5 dm., 62 mk., wiatrak. W spisie z 1827 r. wś Zdunia ma 9 dm., 74 mk. W r. 1886 fol. Z. rozl. mr. 491: gr. or. i ogr. mr. 294, łąk mr. 63, past. mr. 3, lasu mr. 119, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 14; las nieurządzony, wiatrak. Wś Z. os. 15, mr. 179. Na początku XVI w. wszystkie łany i role dają dziesięcinę i kolędę pleban. w Radomsku (Łaski, L. B., I, 485). Według reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1552 wś Z. miała 5 osad., 3 1/2 łan. *Br. Ch.*

Zdaniszki 1.) dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 70 w. od Poniewieża. 2.) **Z.,** dobra nad jez. Birżula, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Wornie, o 28 w. od Telsz, własność Dymszów, 750 dzies. (100 lasu, 200 nieuż.). Dwór zbudowany na wzgórzu, zwanem Ałka Kałna, w pobliżu jeziora, na miejscu, gdzie niegdyś znajdowała się świątynia z wiecznie gorejącem żniczem. Pod Z., nad jeziorem Birżulą, stoczył Giedymin w 1319 r. zwycięzką bitwę z Krzyżakami, w której poległo jakoby aż 40000 rycerzy niemieckich (ob. Jaroszewicza, Obraz Litwy). 3.) **Z.** *Preny*, dwór, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. i par. Kołtyniany, własność Giedwiłłów, 60 dzies. (5 nieuż.). 4.) **Z**, fol. nad jez. Łuknie, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 40 w. od Wilna, 1 dm., 11 mk. katol. 5.) **Z.,** fol. nad stawem, tamże, w 3 okr. pol., o 44 w. od Wilna, 1 dm., 22 mk. katol.

Zdanków, ob. *Zdunków.*

Zdankowo, kol., pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Sadlno, ma 10 mk., 60 mr. W r. 1827 Z. Holendry miało 2 dm., 29 mk.

Zdannica, rzeczka, w pow. ostaszkowskim, dopł. jez. Sobro.

Zdanów 1.) wś i fol., pow. sandomierski, gm. Obrazów, par. Kleczanów, odl. od Sando-

mierza 16 w., ma 16 dm., 170 mk., 470 mr. dwor., 155 mr. włośc. W 1827 r. było 25 dm., 133 mk., par. Goźlice. Wymieniona p. n. Zdanów w liczbie posiadłości klasztoru koprzywnickiego w akcie z r. 1277. Nadał ją wraz z innemi „comes Nicolaus“, fundator klasztoru (Kod. Małop., I, 110, 123). Wydawca Kod. małop. (I, 312, II, 144, 155) mylnie odnosi do Z. akt tyczący się wsi Zdakowa (dziś Zdakowska Wola, w pow. mieleckim). W r. 1346 uwalnia król Kazimierz Z. i inne wsi klasztoru od robocizn i ciężarów królewskich (Kod. małop., III, 62). W połowie XV w. Z., wś w par. Goźlice, własność klasztoru koprzywnickiego, miała łany km., z których dziesięcinę dawano klasztorowi. Był też folwark, 3 karczmy z rolą, zagr. i młyn (Długosz, L. B., III, 93, 376, 377, 383, 396). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś Z., w par. Gozlicze, własność klasztoru koprzywnickiego, miała 9 osad., $4^1/_2$ łan., 2 kom. (Paw., Małop., 173). 2.) **Z.** al. *Żdanów*, wś, pow. zamojski, gm. i par. Zamość. Wchodziła w skład dóbr ordynacyi. W 1827 r. 23 dm., 174 mk. *Br. Ch.*

Zdanowce, fol. pryw. nad rz. Łukowicą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 59 w. od Lidy, 1 dm., 16 mk.

Zdanowice 1.) pow. kaliski, ob. *Danowice* i *Dzierzbin*. 2.) **Z.**, wś po nad doliną Nidy, około 3 w. od rzeki, pow. jędrzejowski, gm. Nagłowice, par. Cierno, odl. 10 w. od Jędrzejowa. Jest to dawna wieś poklasztorna, wchodziła w skład dóbr rząd. Jędrzejów. W 1827 r. było 23 dm., 228 mk. Wymienione w akcie uposażenia klasztoru jędrzejowskiego (r. 1176) między wsiami dającemi dziesięciny na stół arcybiskupi, przez Jana, arcyb. gnieźn., przekazanemi klasztorowi. W r. 1221 ponawia nadanie to Wincenty, arcyb. gnieźn. (Kod. małop., II, 8, 28). W połowie XV w. Z., wś w par. Cierno, miała łany km., z których dziesięcinę dawano klasztorowi. Był folwark, karczma i zagrodnicy (Długosz, L. B., III, 373). Istniał tu pierwotnie przed XV w. kościół paraf., przeniesiony potem do Cierna. Jeszcze na początku XVI w. miejsce po dawnym kościele były ogrodzone i oznaczone krzyżem. Kmiecie dawali pleb. w Ciernie tylko kolędę i denar św. Piotra (Łaski, L. B., 575, 577). Według reg. pob. pow. krakowskiego w r. 1581 wś Z., należąca do opactwa jędrzejowskiego, miała $2^1/_2$ łan. km., 3 zagr. bez roli, 1 rzem., $^1/_2$ łanu karczm. (Pawiń., Małop., 86, 438). *Br. Ch.*

Zdanowicze 1.) al. *Żdanowicze*, zaśc. i wś poradziwiłłowska nad rzką Wołk, lew. dopł. Suły, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. kat. Kojdanów, gm. Rubieżewicze, o 58 w. od Mińska, ma 8 osad: grunta lekko faliste, szczerkowe. Pierwotnie była to osada szlachty Zdanowiczów. W r. 1775 należała do dóbr Rubieżewicze Ratyńskich. 2.) **Z.** al. *Żdanowicze*, wś nad rzką Nalibówką, lew. dopł. Niemna, pow. nowogródzki, w 1 okr. Lubcz, gm. Wsielub, o 10 w. od Nowogródka, ma 12 osad; miejscowość malownicza, dość leśna, grunta żyzne. 3.) **Z.**, wś, pow. czauski, gm. Czerniawka, ma 46 dm., 283 mk., cerkiew par. drewniana. 4.) **Z.**, dobra, tamże, od r. 1882 własność Sznajderów, 1777 dzies. (389 roli, 134 łąk, 1232 lasu); młyn wodny i folusz dają 500 rs.

Zdanówka, rzeczka, ob. *Przyrwa*.

Zdanówka, fol., pow. bielski, gm. Międzyleś, par. Kodeń, ma 1 dm., 4 mk., 510 mr. Wchodzi w skład dóbr Kodeń.

Zdanówka, dobra, pow. borysowski, własność niegdyś podczaszego Zdanowicza, który w 1784 r. sprzedaje Michałowi Śliźniowi, marszałkowi borysowskiemu. Ten w 1787 r. nabywa drugą część Z. al. Chełmecza a w 1791 r. część trzecią od Januszewiczów, skarbników owruckich.

Zdany 1.) wś, pow. siedlecki, gm. Czuryły, par. Zbuczyn, ma 22 dm., 122 mk., 511 mr. W 1827 r. było 30 dm., 166 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś szlachecka Zdany, w par. Zbuczyn, miała 1 łan. W r. 1580 p. Bartizel Mieczkowski daje pobór od wszystkich Zdanowskich, od 4 włók, które sami orzą, fl. 2 (Pawiń., Małop., 384, 396, 415). 2.) **Z.**, wś, w par. Świedziebna, pow. rypiński, ob. *Zduny*.

Zdar i *Zdary*, ob. *Żdżar* i *Żdżary*.

Zdarcze, wólka do Zabawy, w pow. brzeskim, (Galicya), nad pot. Kisieliną, dopł. Dunajca z lew. brzegu, na płn. od Zabawy. Liczy 75 dm. i 359 mk. (188 męż., 171 kob.), 343 rz.-kat. i 16 izrael. Pos. tabularnej niema; pos. mn. wynosi 279 mr. roli, 33 mr. łąk i ogr., 13 mr. past. i 20 mr. lasu. Nazywają tę wólkę także „Zdarzec“. *Mac.*

Zdarzenie 1.) fol., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 26 w. od Dzisny, 1 dm., 2 mk. kat. 2.) **Z.**, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 56 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 1 dm., 5 mk. prawosł.

Zdarzysko, struga pod Chojnami, w pow. wieluńskim.

Zdbiewo, ob. *Zbijewo*.

Zdeb, część wsi Krządka, w pow. tarnobrzeskim.

Zdebiówka, pow. limanowski, ob. *Krosna*.

Zdechlowizna al. *Zdechlaki*, os., pow. częstochowski, par. Poczesna. Należy do dóbr Poczesna. W 1827 r. było 2 dm., 13 mk.

Zdeden al. *Sdeden*, pol. *Zdedy*, wś, pow. łecki, st. pocz. Claussen. Istniała już w r. 1574.

Zdehlowa, szczyt górski (826 mt.), nad pot. Mutnianką, w hr. orawskiem.

Zdenież (1545 r.), *Zdenicz* (1577 r.), wś, pow. łucki, ob. *Ozdeniż*. Podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. należy do Michajłowej Sie-

maszkowej. W 1577 r. własność Iwana Czaplicza, który wnosi od 24 dym., 7 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 54).

Zderków, część Uścia Zielonego, pow. buczacki.

Zdęgowo *Wielkie* i *Małe*, niem. *Sdengowen Gross* i *Klein*, w dok. niem. *Sdingoffen*, wś i dobra, pow. jańsborski, st. pocz. Arys. R. 1496 w Rynie Rudolf v. Diepoltskirchen, komtur ryński, nadaje Mikołajowi Garnmaister 10 wł. nad jez. Śniardwy (Sperden) na prawie magd., z obowiązkiem jednej służby i wolnem rybołówstwem w Śniardwach (Kętrz., O ludn. pol., 477).

Zdolski potok, ob. *Rudawka* 3.) (t. IX, 905).

Zdołbica, wś nad dwoma stawami, pow. ostrogski, na pograniczu pow. rówieńskiego, gm. Zdołbica, par. katol. Tajkury, odl. o 30 w. na zach. od Ostroga a 3 w. od st. poczt. i dr. żel. Zdołbunów, ma 126 dm., 1200 mk., cerkiew, kaplicę katol. filialną, młyn wodny, piękny pałac dziedziców z obszernym parkiem, szkołę ludową i cerkiewną, zarząd okręgu policyjnego i gminy. Cerkiew, p. w. Archan. Michała, z muru wzniesiona w 1877 r. kosztem parafian, przy pomocy skarbu, uposażona jest 317 dzies. ziemi. Do par. praw. należą wsi: Zdołbunów (o 3 w.) i Lidowa (również o 3 w.). W całej parochii 264 dm., 2158 mk. prawosł., 417 katol., 224 husytów czeskich, 177 ewang. i 189 żydów. Gmina obejmuje 16 miejscowości, mających 629 dm., 4886 mk. włośc. (1913 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 8142 dzies. (6849 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 7069 dzies. większej posiadłości (3220 roli) i 620 należącej do cerkwi itd. (341 roli). Cały obszar gminy obejmuje 15831 dzies. (10410 roli) i ma 6314 mk. Okrąg policyjny zdołbicki obejmuje gminy Z., Buhryn, Chorów i Kuniów. W r. 1487 wś Z. należy do kn. Fedki Szyłowiczowej, córki Jurszy, żony Olizara Szyłowicza, ssty łuckiego, marszałka ziemi wołyńskiej, która zapisuje ją Kazimierzowi Jagiellończykowi (Arch. ks. Sanguszków, I, 240). W 1497 r. w. ks. lit. Aleksander nadaje Z. (Wsdołbicę) wraz z innemi dobrami ks. Konst. Ostrogskiemu, hetm. w. lit. (ibid., I, 113). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 ks. Konst. Ostrogski płaci od ludzi sioła Zdołbickiego z 35 dym. półdworz., 11 dym. putn. połdw., 12 dym. na ćwierciach, 5 podsusied., co bydła mają. W 1583 r. własność tegoż, który płaci z 60 dym., 24 ogr., 8 podsus, 1 koła waln., 1 dorocz., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 41, 85). Na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej z 1753 r. wś przeszła do ks. Stanisława Lubomirskiego, podstolego koronnego, dziś ks. Katarzyny Lubomirskiej. *J. Krz.*

Zdołbunów, pierwotnie *Dołbunów*, wś nad Horyniem, pow. ostrogski, gm. i par. Zdołbica (o 3 w.), posiada st. dr. żel. kijowsko-brzeskiej, wielkie koszary wojskowe, cegielnią, fabrykę cementu, biuro inkwirenta sądowego, wiele sklepów. Wieś od czasu zbudowania dr. żelaznej, jako ważna stacya węzłowa, bardzo się podnosi i przybiera pozór miasteczka. St. dr. żel. płd.-zach. (na przestrzeni Brześć-Kijów), pomiędzy Równem (o 12 w.) a Ożeninem (o 20 w.), odl. jest o 254 w. od Brześcia a 355 w. od Kijowa. Ze Z. prowadzi linia dr. żel. do Radziwiłłowa (długa 83 w.) i dalej przez Brody do Lwowa. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. Myszko Szczasko wnosi z imienia swego Dołbunowa z 9 dym., 1 ogr. po 4 gr., 2 ogr. po 2 gr., 1 koła jedn. 24 gr. W 1583 r. własność już ks. Konst. Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, który płaci ztąd z 5 dym., 8 ogr., 3 kół waln., 1 stępn. (Jabłonowski, Wołyń, 16, 85). Na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej 1757 r. darowana przez ostatniego ordynata ostrogskiego ks. Stanisławowi Lubomirskiemu, podstolemu koronnemu, dziś ks. Katarzyny Lubomirskiej. *J. Krz.*

Zdomyśl, w dokum. *Zdomyślany*, wś skarbowa nad Prypecią, pow. kowelski, gm. Zabołocie, 86 dm., 623 mk., cerkiew, szkoła. Podług lustracyi z 1628 r. wś Zdomyślany należy do sstwa ratneńskiego i czyni 187 fl. (ob. *Ratno*, t. IX, 542).

Zdoń, pastwisko na Czarnotkach, pow. średzki.

Zdonia, w dok. *Zdania*, *Szdanya*, wś, pow. brzeski (Galicya), u zródeł małego dopływu Dunajca z praw. brzegu, 2 klm. na płd. od Zakliczyna, w okolicy podgórskiej i lesistej. Par. rz.-kat. w Zakliczynie. Wraz z obszarem tabularnym ma 73 dm. i 430 mk. (215 męż., 215 kob.) rz.-kat. (8 izrael.). Pos. tabularna (Justyny Benoe) ma 344 mr., w tem 67 mr. lasu; pos. mn. 351 mr. W r. 1374 (Kod. tyn., I, 129) zastawił opat tyniecki tę wieś u Jana Melsztyńskiego za 40 grzyw.; za Długosza (L. B., I, 176 i III, 198) miała 6 łan. km. i karczmę z rolą. Dziesięcinę dawano kapitule krakowskiej. W 1581 (Pawiń., Małop., 144) Jan Spytek płacił tu od 2 łan. km. Z. graniczy na zach. z Wolą Stróżką, na wsch. z Bieśnikiem a na płd. przez lasy pokrywające górę Mogiłę (497 mt.) z Borową. *Mac.*

Zdorowcy, fol., pow. miński, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Kojdanów (o 12 w.), odl. o 52 w. od Mińska; lasu mało, grunta szczerkowe.

Zdorkowo, niem. *Sdorkowen*, os. nad jez. Mamry, pow. węgoborski, st. pocz. Steinort.

Zdory, niem. *Sdoren*, wś, pow. jańsborski, st. pocz. Quicka. Ob. *Wilkusy*.

Zdów, wś i fol., przy zach. krańcu gór Kroczyckich, przy źródłach rzki Białki, dopł. Zawady, pow. będziński, gm. i par. Niegowa, odl. 40 w. od Będzina. Wś ma 40 dm., 286 mk.;

fol. 5 dm., 16 mk. W 1827 r. było 40 dm., 302 mk. W r. 1890 fol. Z. lit. A, oddzielony od dóbr Bobolice, rozl. mr. 489: gr. or. i ogr. mr. 252, łąk mr. 28, past. mr. 21, lasu mr. 160, wody mr. 10, nieuż. mr. 18; bud. mur. 2, drew. 7; las nieurządzony, pokłady wapienia. Spis urzędowy osad gub. piotrkowskiej podaje 1200 mr. dwor. i 632 włośc. W połowie XV w. wś Z., w par. Włodowice, własność Trzaski, miała łany km., z których dziesięcinę dawano pleban. we Włodowicach (Długosz, L. B., II, 216). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1490 istniała wś Zdów. W r. 1581 wś Z., w par. Niegowa, własność p. Krezy, miała łan. km. 3 (Pawiń., Małop., 71, 436). *Br. Ch.*

Zdra, rzeczka, w pow. oszmiańskim, lewy dopływ Wilii, bierze początek pod wsią Sinki, przepływa pod Dawbuciszkami, Kaśkiewiczami, Poniziem, Karaczewszczyzną, Łasiewiczami, Łoszanami.

Zdrada, wyb. do Miechowa, pow. pucki, st. poczt. Puck, 1885 r. 13 dm., 109 mk. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako pustkowie o 1 dymie (str. 264). R. 1876 i 1877 napotkano tu groby skrzynkowe z urnami, między któremi jedna była twarzowa (ob. Die praehistor. Denkm. d. Prov. Westpreussen v. dr. Lissauer, str. 106). *Ks. Fr.*

Zdrapy, wś, pow. lubelski, gm. i par. Bychawa. W 1827 r. było 15 dm., 95 mk. W r. 1676 płaci tu p. Wioteska pogłówne od służącego i 32 poddanych (Paw., Małop., 8a).

Zdrębisko, os., pow. kolneński, gm. Gawrychy, par. Nowogród. W 1827 r. było 4 dm., 66 mk.

Zdręby, mylnie *Zdręba*, wś, pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzewo, odl. od Suwałk 14 w., ma 35 dm., 287 mk., 23 os., 684 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Czostków. Przy wsi os. Pozdręby, ma 1 dm., 57 mr. W 1827 r. było 27 dm., 211 mk., par. Przerośl.

Zdręby, niem. *Zdremb*, wyb. do Stężycy, pow. kartuski, st. poczt. Stężyca. W 1885 r. 2 dm., 20 mk.

Zdręczek, niem. *Jurkenthal*, os., pow. ostródzki, st. p. Biesellen.

Zdręczno, jezioro w Warmii, pod Wutrynami, śród lasu. Ob. *Jachty*.

Zdrody *Stare* i *Z. Nowe*, dwie wsi, pow. mazowiecki, gm. Poświętne, par. Płonka. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. Z. Stare miały 21 dm., 126 mk.; Z. Nowe 14 dm., 83 mk. Wspomniane w aktach sądow. ziemi bielskiej w XV w. istniały jeszcze Z. Rzędziany.

Zdrogów, folw. do Izabelli, w pow. wyrzyskim, ma urz. okr. w Mroczy, urz. st. cyw. w Rudzicach (Hermannsdorf), pocztę i par. ew. w Dębionku (Debenke), st. kol. żel. w Samostrzelu (Walden), szkołę kat. w Izabelli, ewang. w Jeziorkach (Seethal), par. katol. w Zabartowie, sąd w Łobżenicy. Dusz 10. *W. Ł.*

Zdrogowo, folw. do Gościeszyna, w pow. babimojskim, ma urz. okr. w Rakoniewicach, par. kat., urz. st. cyw. i szkoły w Gościeszynie, pocztę w Roztarzewie, st. kol. żel. w Wolsztynie, na linii Zbąszyń Wolsztyn, par. ew. w Roztarzewie, sąd w Wolsztynie. Dym. 2, dusz 32. W r. 1793 posiadłość Franciszki Kaczorowskiej z Gościeszyna. 2.) **Z** al. *Drogowo*, bagno w Adolfowie, pod Gościeszynem, w pow. babimojskim. Jest podanie, że w bagnie tem przed zimą utonęła z wołami i pługiem orząca dziewczyna. Z pozimku znaleziono ją z wołami w Zbąszyniu, w miejscu, gdzie dziś stoi kościół. Zdarzenie to wymalowane na murze kościoła, uważano za cud i ztąd powstało podanie, że z Zdrogowa do Zbąszynia wiedzie połączenie podziemne, którędy trup dziewczyny wraz z wołami się przedostał. *W. Ł.*

Zdrohec al. *Zdrochec*, *Zdrojec*, wś, w pow. brzeskim (Galicya), par. rz.-kat. w Radłowie. Leży na lew. brzegu Dunajca, 10 klm. na płn. od Radłowa; graniczy na płn. z Marcinkowicami, na zach. ze Zdarczem i Podwalem a na płd. z Zabawą. Wschodnia część nisko położona nad rzeką; są tu obszerne (65 mr.) podmokłe łąki. Wieś liczy 70 dm. i 363 mk. (178 męż., 185 kob.), 350 rz.-kat. a 13 izr. Pos. tabularna (Jadw. Straszewskiej) ma 691 mr.; pos. mn. 176 mr. Pierwotnie nazwa wsi brzmiała „Drochecz“. Długosz (L. B., I, 421) pisze, że od tej wsi nosiła nazwę prepozytura szlachecka w kolegiacie wiślickiej. Właścicielami byli Zygmunt Bobowski herbu Gryf i Jan Zabawski h. Zabawa. Dziesięcina kmieca przynosiła kolegiacie 12 grzyw., praedium dawało dziesięciny kościołowi w Otfinowie. W r. 1579 (Pawiń., Małop., 235) posiadał wieś biskup krakowski i Stanisław Drohecki; było w niej 11 kmieci, 6 łan., 2 zagr., chałupnik, 3 komor. z bydłem i 3 komor. bez bydła. Później należała do biskupów krakowskich, następnie do funduszu religijnego, wreszcie wraz z całym kluczem radłowskim nabyła ją od rządu teraźniejsza właścicielka. *Mac.*

Zdroik, uroczysko do wsi Krasne Folwarki, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Obrębniki, o 18 w. od Białegostoku, $52^1/_2$ dzies. ziemi włośc.

Zdroisko, niem. *Drensener See*, jeziorko, w pow. czarnkowskim, o 10 klm. na płd.-wsch. Wielenia, pod Mężykiem czyli Niedźwiadą, na lewym brzegu Rudnika czyli Niedźwiadki. Niema odpływu. Wznies. 55·8 mt. npm. Długość ma 500 kroków, szerokości 300.

Zdrój 1.) rzeczka, prawy dopływ Warty, powstaje między Starczanowem i Mściszkiem, 4 klm. na płn.-zach. od Murowanej Gośliny, w pow. obornickim. Obraca młyn mściszecki (Springmuehle), poniżej którego uchodzi, u-

biegłszy $1^1/_2$ klm. 2.) **Z.**, niem. *Quelle*, źródło strugi t. n., na płd.-zach. krawędzi lasów drawskich, przy granicy brandenburskiej. Ta struga, zasilana drugim zdrojem na obszarze Starego Kwiecia, odgranicza tę osadę i powiat wieleński na przestrzeni 3·5 klm. od Brandenburgii, do której wchodzi powyżej Hamru. Wpada do przekopu, który wody jej odprowadza do Starej Noteci w pobliżu Drzenia. Pod Hamrem zasila się z praw. brzegu odpływem jez. Kwiecia Starego. 3.) **Z.**, niem. *Quelle*, zdrój o milę na płd.-zach. od Łabiszyna i 1000 kroków na płn. od Buszkowa, zasila błota Jabłowskie i dwie strugi, spływające do jez. Gąbińskiego. 4.) **Z.** *Czarny*, niem. *Schwarzspring*, w pow. szubińskim. 5.) **Z.** *Kasztelański*, w pow. czarnkowskim. *W. Ł.*

Zdrój, os., pow. pleszewski, ob. *Skórzewiec.*

Zdrój, wyb. do Wierzchucina, przy źródłach rzki Kleśnicy, pow. lęborski. Za rządów norbertanek w Żarnówcu mieszkał tu poddany, łowiący ryby. Co rok oddawał w dani do klasztoru to 2 łososie, to achtelek pomóchlów. R. 1738 mieszkał u wierzchuckiego Zdroju Jan Borchman; oprócz łososiów dawał czynszu od roli zł. 27; r. 1758 był dzierżawcą Marcin Ladach; r. 1783 Wojciech Ladach (ob. „Klasztory żeńskie p. kś. Fankidejskiego, str. 200). *Ks. Fr.*

Zdroja, wś włośc., pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Ostra Góra, o 32 w. od Sokółki, 641 dzies. ziemi włośc. (143 łąk i past., 57 nieuż.).

Zdrojczyszki, os., pow. suwalski, gm. Kukowo, par. Suwałki (odl. 8 w.), ma 2 dm., 19 mk. W 1827 r. 1 dm., 6 mk.

Zdroje 1.) pow. nowomiński, ob. *Kąty* 4.). 2.) **Z.** al. *Suchy Łęg*, fol., pow. koniński, gm. Rzgów, par. Sławsk, odl. 10 w. od Konina. W r. 1880 fol. Z., oddzielony od dóbr Osiecza, rozl. mr. 345: gr. or. i ogr. mr. 160, łąk mr. 67, pastw. mr. 40, lasu mr. 13; bud. drew. 4, las nieurządzony. 3.) **Z.** al. *Zdrójki* al. *Łęk*, wś, pow. rypiński, ob. *Ług* 26.) i *Okalewo.* 4.) **Z.**, w XVI w. *Wzdroje*, wś i fol., pow. mławski, gm. Słupsk, par. Wyszyny, odl. 10 w. od Mławy, ma 21 dm., 228 mk. W 1827 r. było 13 dm., 114 mk. W r. 1874 fol. Z., r. 1868 oddzielony od dóbr Wyszyny, rozl. mr. 630: gr. or. i ogr. mr. 355, łąk mr. 69, pastw. mr. 85, lasu mr. 108, nieuż. mr. 13; bud. z drzewa 11, las nieurządzony, pokłady torfu i kamienia wapiennego. Wś Z. ma 28 os., 357 morg. W r. 1578 we wsi Wzdroje, w par. Grudusk, Daczbogius płaci od $2^1/_2$ łan. (Paw., Maz , 82). 5.) **Z.** *Stare*, dawniej *Wzdroje*, wś, pow. mławski, ob. *Wyszyny Kościelne.* *Br. Ch.*

Zdroje 1.) urocz., pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Obrębniki, $88^1/_2$ dzies. ziemi włośc.; należy do wsi Krasne Folwarki. 2.) **Z.** *Nowiny*, wś, tamże, $42^1/_2$ dzies. ziemi włośc.

Zdroje 1.) al. *Zdrój*, wś. gosp., w pow. bukowskim (grodziskim), ma urz. okr. i stan. cyw. w Grodzisku, tamże pocztę, st. kol. żel. na lini Opalenica—Grodzisk, oraz parafię i sąd, szkoły w miejscu. Obszaru 248 ha, 20 dym., 184 dusz (10 ew.). W 1580 r. 1 łan os., 2 zagr., 1 komor., 2 osad., 35 owiec. W r. 1743 należały Z. do Opalenicy. 2.) **Z.**, leśnictwo, w temże położeniu, 1 dym., 5 dusz. 3.) **Z.**, folw. zamku grodziskiego, w temże położeniu, 4 dym., 83 dusz. 4.) **Z.** łąki na Rakojadach, w pow. wągrowieckim. 5.) **Z.**, łąki na Sławnie, w pow. czarnkowskim. 6.) **Z.**, niem. *Altsorgen Quellen*, posiadłość na Starem Kwieciu, w pow. czarnkowskim (wieleńskim), z pocztą w Chełście brandenburskim. 7.) **Z.** wodościek na obszarze Góry Biskupiej, od strony Boreczka a od Szremu ku pół.-zachod. 8.) **Z.**, miejscowość pod Dolskiem, w pow. szremskim. 9.) **Z.**, os. o $6^1/_2$ klm. na płd.-zachód od Trzemeszna, u źródeł strumienia, który spływa do jez. Modrze, a to do jez. Wierzbiczan, z którego wypływa Wełna, na krawędzi lasów skorzęcińskich. 10.) **Z.**, folw. na płd.-wschód Czerniejewa, w pow. gnieźnieńskim (witkowskim), ma urz. okr. w Witkowie, st. cyw. i par. w Czerniejewie, tamże pocztę, i st. kol. żel. na lini Gniezno—Września, szkoły w Szczytnikach Czerniejewskich, sąd w Gnieźnie. Ma 1 dym., 12 dusz. W r. 1793 posiadłość Józefa Lipskiego z Czerniejewa. 11.) **Z.**, os. do Lubochni, w pow. gnieźnieńskim (witkowskim), ma urz. okr. w Witkowie, urz. st. cyw. i szkołę kat. w Szczytnikach, pocztę i st. kol. żel. w Trzemesznie, par. kat. w Kędzierzynie, ew. i sąd w Gnieźnie, 1 dym., 5 dusz. 12.) **Z.**, folw. do Wtelna, w pow. bydgoskim, ma urząd okr., szkoły i par. kat. w Żołędowie (Dobrczu), urz. st. cyw. w Dobrczu, pocztę i st. kol. żel. w Maksymilianowie, na linii Bydgoszcz-Tczew, 3 dym., 46 dusz (8 kat.). 13.) **Z.**, folw. do Dębna, w pow. wyrzyskim, ma urząd okr. w Łobżenicy, urz. st. cyw. w Radzicach (Hermannsdorf), pocztę w Dębionku, st. kol. żel. w Nakle, na linii Bydgoszcz - Krzyż, szkoły w Adolfsdorf, par. kat. w Dźwierzchnie, ew. w Sadkach, sąd w Łobżenicy, 1 dym., 10 dusz. 14.) **Z.**, niem. *Dreien*, *Drejery*, kol., w pow. szamotulskim, ma urz. okr. w Wronkach, urz. st. cyw. tamże, pocztę i par. ew. w N. Moście (Neubrueck), st. kol. żel. w Mokrzu, na linii Krzyż-Poznań, szkoły w Łubnie, par. katol. w Biezdrowie, sąd we Wronkach, 4 dym., 45 dusz. Leży na półn. od N. Mostu i Wartosławia. *W. Ł.*

Zdroje 1.) niem. *Sdroyen*, posiadłość lemańska i leśn., pow. kartuski, st. p. Wygoda, par. kat. Lipusz, zawiera 1875 morg. włącznie z jeziorem, 178 morg. obejmującem. W 1869 r. 34 mk., 20 kat., 14 ew., 4 domy. Posiada przywilej z r. 1677, w którym Aleksander Czapski, starosta z Parchowa, zeznaje, że ponieważ dobra starościńskie przez wojnę całkiem zostały zrujnowane, nadaje Wawrzyńcowi Knetter i jego spadkobiercom lemaństwo i młyn prawem dziedzicznem.

Wolno mu jednak tylko tam karczować, gdzie nie ma barci, ma mieć wolną rybitwę w jez. Lubiszewie małą siecią dla własnego stołu; wolno mu też osadzić zagrodnika i 250 owiec trzymać, lecz bez szkody sąsiadów i 5 świń chować w lesie, za resztę musi płacić. Za młyn będzie jak przedtem dawał czynszu 60 korcy żyta, a za rolę 15 fl. pol. Jest także zobowiązany do poboru i innych podatków, do 4 podwód i może swoje pretensye i innym sprzedać. Przywilej ten potwierdził król Jan III w 1677 r. (ob. Zeitsch d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 124). 2.) **Z.**, niem. *Sdroyen*, wś nad rz. Mątawą, pow. świecki, st. p. Louisenthal, par. kat. Śliwice, szkoła kat. w miejscu; 371 ha (270 roli or., 42 łąk, 2 lasu). Razem z Gajdówkiem (3 dm., 25 mk.) liczono tu 1885 r. 41 dm., 55 dym., 274 mk., 246 kat., 21 ew., 7 żyd. R. 1773 było tu 5 dym. i 36 kat. mk. 3.) **Z.**, wś, pow. brodnicki, st. p. Radoszki, par. kat. Górzno; 136 ha (93 roli or., 16 łąk). W 1885 r. 16 dm., 18 dym., 83 mk., 73 kat., 10 ew. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jako wś król. o 9 dm. (str. 264). *Ks. Fr.*

Zdrojek 1.) łąka na Padniewie, w pow. mogilnickim. 2.) **Z.**, niem *Sping*, prawy dopływ Bukowca, który wpada do Noteci, powstaje o $2^1/_2$ klm. od W. Kotów, a 8 klm. ku płn. od Wielenia, w pow. czarnkowskim, uchodzi przy Nałeckim młynie, o 5 klm. na płn. od Wielenia, ubiegłszy około 4 klm. Obraca młyn Zdrójek (Springmuehle al. Roggenmuehle). 3.) **Z.**, lewy dopł. Studzieńca, powstaje na łąkach dębogórskich, o 6 klm. ku płn. od Keyni. Płynie u stóp wzgórz Szczepickich, wzn. 110 mt. n. p. m. Obraca młyn Zdrojek, za którym różnemi rowami spływa do Studzieńca pod Sipiorami, 9 klm. na płd.-zach od Nakła. Długość biegu 4 klm. w pow. szubińskim i keyńskim. 4.) **Z.**, niem. *Springmuehle*, młyn do Szczepic, w pow. szubińskim, 8 klm. ku płn. od Keyni, nad Zdrojkiem, dopł. Studzieńca, istniał już r. 1770. 5.) **Z.**, część lasu w leśnictwie Jaglina, w pow. czarnkowskim. *W. Ł.*

Zdrojek 1.) os., w par. Umienie (dziś pow. kolski). W 1827 r. miała 2 dm., 19 mk. 2.) **Z.**, wś i fol. nad rzką Działdówką, pow. mławski, gm. Zieluń, par. Dłutowo, odl. 35 w. od Mławy, ma 14 dm., 107 mk., 449 morg., w tem 42 mr. włośc. Posterunek straży pogranicznej. W r. 1827 było 11 dm., 85 mk.

Zdrojewo al. *Młyn Zdrojowy*, nie istniejące już leśnictwo szlach. w pow. świeckim, na obszarze Udzieża. R. 1868 2 bud., 6 ew. mk.

Zdrojewo al. *Guzki*, w dok. niem. *Sdroiejfsken*, wś, pow. piski. W Piszu r. 1471 Zygfryd Flach v. Schwarzburg, komtur baldzki, nadaje Jerzemu Guzkowi (Guszke) 10 wł. wolnych od dziesięcin i tłoki na prawie magd., pomiędzy Kumielskiem, Pożegami i Turowem, z obowiązkiem jednej służby zbrojnej (Kętrz., O ludn. pol., 434).

Zdrójka al. *Kupinin*, os. karcz., w pow. kolskim.

Zdrojki 1.) al. *Zdroje*, kol. i os. młyn. nad strum. Zdrojki, pow. kolski, gm. Sąpolno, par. Mąkolno, odl. od Koła 15 w.; kol. ma 2 dm., 29 mk., os. młyn. 1 dm., 9 mk. W r. 1827 były 2 dm., 28 mk. 2.) **Z.**, leśnictwo pod miastem Turek, pow. turecki, ma 4 dm., 34 mk. Należy do miasta. 3.) **Z.**, pow. rypiński, ob. *Zdroje* 3.). 4.) **Z.**, os., pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł, odl. 9 w. od Lipna, ma 1 dm., 5 mk., 6 morg. Istnieje na obszarze wsi Korytkowo.

Zdrojki, folw. i osada, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Rajsk, o 31 w. od Bielska. Folw., własność Kulikowskich, ma 86 dzies. (8 łąk i pastw., 1 lasu, 1 nieuż.), osada 10 dzies., należy do wsi Osówka.

Zdrojki 1.) łąki na obszarze Kamionny, w pow. miedzychodzkim. 2.) **Z.**, pola na Białym Piątkowie, w pow. wrzesińskim. 3.) **Z.**, niem. *Quellenberge*, wzgórza, w pow. międzychodzkim, w lasach sierakowskich, na płn. Sierakowa (Zirke). 4.) **Z.**, miejscowość w Tarnowie, pow. poznański zachodni. 5.) **Z.**, miejscowość na Piotrowie, pod Głuchowem, w pow. kościańskim.

Zdrójki, ob. *Pikarnia.*

Zdrójno jezioro na obszarze dóbr ryńskich, pow. wąbrzeski.

Zdrojno, wś, pow. starogardzki, st. p. Osieczno (niem. Hagenort), par. kat. Śliwice, razem z Linówkiem 413 ha (298 roli or., 33 lasu). W 1885 r. 41 dm., 47 dym., 237 mk., 232 kat., 5 ew., z czego na wś Linówek przypada 26 dm., 131 mk. *Ks. Fr.*

Zdrojowe Kawałki, pole pod Międzyrzeczem.

Zdrojowe Pagórki, fol., pow. kutnowski, ob. *Julianów* 10.)

Zdrójówka 1.) wś, pow. radzymiński, gm. Rudzienko, par. Dobre, ma 8 os., 127 morg. Wchodziła w skład dóbr Dobre. 2.) **Z.**, wś, pow. kolski, gm. i pow. Izbica, ma 14 dm., 109 mk. (29 ewang.), 326 morg. W r. 1827 były 2 dm., 22 mk.

Zdrowa, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Rzeki, par. Borówno, odl. 18 w. od Radomska, na płd.-zach. od Kłomnic. Wś ma 49 dm., 325 mk., fol. 6 dm., 19 mk. W 1827 r. było 41 dm., 267 mk. W r. 1885 fol. Z. z attyn Natasin rozl. mr. 1004: gr. or. i ogr. mr. 622, łąk mr. 118, pastw. mr. 101, lasu mr. 127, w odpadkach mr. 19, nieuż. mr. 17; bud. mur. 8, drew. 6; płodozm. 12° pol., las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 45, mr. 492. Na początku XVI w. był tu dwór szlachecki z rolą, dający dziesięcinę pleb. w Borównie, łany km. dawały do Dąbrowy, a swemu pleban. tylko kolędę po groszu z łanu (Łaski L. B., I, 515, 522). Według reg. pob. pow. wieluńskiego z r. 1552 wś Sdrowa, w par. Borowno, własność Jana i Baltazara Sdrowskich,

miała 14 osad., 5 łan. i młyn o 1 kole (Pawiń., Wielkop., II, 300). *Br. Ch.*

Zdrowie, fol., pow. łódzki, gm. Bruss, ma 2 dm., 8 mk., 41 morg.

Zdrywla al. *Zrywla*, rzeczka, w pow. radomyskim, prawy dopł. Irszy (lew. dopł. Teterewu), bierze początek pod wsią Fortunatówką al. Janowiecką Budą, przepływa pod Ustynówką (Justynówką), Niezniewską Budą, Berkówką al. Wałkami i poniżej Zdrywli ma ujście do Irszy, prawie na wprost Malina.

Zdrywla, słoboda nad rzeką t. n., pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Malin, par. praw. Janówka, odl. o 28 w. od Radomyśla, ma 30 mk.

Zdrzebel, ob. *Strzebel.*

Zdrzęczno, jezioro na obszarze Kamionny, w pow. międzychodzkim.

Zduchowiny al. *Zduchwiny*, uroczysko na gruntach mka Szumska, w pow. krzemienieckim, w sąsiedztwie wsi Brykowa, na którem znajdowała się łąka należąca do parochii szumskiej, obecnie należąca do włościan wsi Brykowa.

Zduchwiny, ob. *Zduchowiny.*

Zdudycze, ob. *Zdudzicze.*

Zdudzicze, *Zdudycze*, wś nad Berezyną, przy ujściu do niej Oły, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. i gm. Parycze, par. prawosł. Ostrowczyce, odl. 63 w. od Bobrujska, ma 60 osad.; rybołówstwo, lud rolniczy i flisaczy. *A. Jel.*

Zdunek, wś, pow. ostrołęcki, gm. Wach, par. Myszeniec, odl. 5 w. na płd.-zach. od Myszeńca, śród błot, piasków i lasów dawnej puszczy, ma 43 dm., 1183 morg. W 1827 r. było 28 dm., 163 mk.

Zdunia, ob. *Zdania.*

Zduniec, wś, pow. rypiński, gm. i par. Płonne, odl. 15 w. od Rypina, ma 9 dm., 87 mk., 24 morgi. W r. 1827 było 12 dm., 108 mk., par. Radziki. Jedną całość za Z. stanowi os. Wydmuchowo al. Babia Góra. Wchodziły obie w skład dóbr Pułwiesk. W 1789 r. własność Miączyńskich, wysiewano $10^1/_2$ kor. żyta i pobierano 504 złp. czynszu.

Zduniowice, mylnie odczytana nazwa: „Sdinuyovice“ (w dok. Leszka z 1279 r.), będą to zapewne „Zdziwujowice“, na których obszarze powstały później wsi: Klonowa i Brąszewice, w pow. sieradzkim. Ob. *Koźmianów.*

Zdunki, pustkowie, w pow. świeckim, dziś już nie istniejące, założone na obszarze Rówienicy (ob. Zeitsch. des Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 357).

Zdunki, niem. *Zdunken*, wś, pow. łecki, st. pocz. Bartkowen. W r. 1465 w Ełku Ulryk v. Ottenberg, wójt piski, nadaje Nikolaszowi Selberbach 15 wł. wolnych od tłoki, na prawie chełm., pod Nową Wsią (Kętrz., O ludn. pol., 450).

Zdunków 1.) wś, pow. kozienicki, gm. Sarnów, par. Oleksów, odl. od Kozienic 25 w., ma 10 dm., 86 mk., 247 mr. W r. 1827 wś Zdańki ma 14 dm., 79 mk. 2.) **Z.,** dawniej *Zdańków*, wś, pow. konecki, gm. i par. Borkowice, odl. od Końskich 25 w., ma 23 dm., 220 mk., 255 mr. dwor., 311 mr. włośc. W r. 1827 wś Zdańków ma 20 dm., 153 mk. Długosz wymienia w opisie par. Borkowice wś Zdunków. Miała dwu dziedziców i łany kmiece (L. B., I, 517). Na początku XVI w. obszar dworski w Z. należał do par. w Skrzynnie i tam dawał dziesięcinę, wartości jednej seksageny. Łany kmiece, należące do par. Borkowice, dają dziesięcinę i po 2 gr. za konopną kościołowi w Piotrkowie (Łaski, L. B., I, 691, II, 224). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1508 wś Z. i Wydrzyn płaciły gr. 30. W r. 1569 wś Zdańków, w par. Borkowice, miała 3 łan., 3 komor. (Pawiń., Małop., 315, 474). *Br. Ch.*

Zdunkówka, os., pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Czemierniki, ma 1 dm., 2 mk., 2 mr.

Zdunkowska Wola, wś, pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Czemierniki. Ob. *Wola Zdunkowska*, mylnie podana w pow. radzymińskim.

Zdunów, r. 1827 *Zdonów*, wś i os., pow. konecki, gm. i par. Niekłań, odl. od Końskich 17 w., ma 12 dm., 70 mk., 15 mr. dwor., 25 mr. włośc. Istniał tu zakład żelazny. W r. 1827 Z., w par. Odrowąż, miał 4 dm., 27 mk.

Zdunowice *Wielkie*, niem. *Zdunowitz*, dawniej dobra ryc. nad znacznem jeziorem, pow. kartuski, st. pocz. i par. kat. Suleczyn; 812 ha (340 roli or., 3 łąk, 170 lasu); 1885 r. 18 dm., 27 dym., 151 mk., wyłącznie kat. (wyb. M. Zdunowice 6 dm., 52 mk., Ogonki 5 dm., 40 mk.). Przywilej lokacyjny wystawił r. 1356 komtur gdański Sueder von Pellant. Za czasów krzyżackich należały Z. do wójtowstwa mirachowskiego, miały prawo polskie i płaciły 1 grzyw. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., VI, 56). Według taryfy pobor. z r. 1648 płacili tu: p. Gruchała od 1 wł. folw. 1 fl., p. Grablowie od $2^1/_2$ wł. folw. 2 fl. 15 gr., p. Bronk od $4^1/_2$ wł. folw., karczmy, 2 ogr. 6 fl. 11 gr., p. Kostka od $4^1/_2$ wł. folw., 3 ogr. 5 fl. 9 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 193). Podług taryfy na symplę z r. 1717 płaciły Zdunowice W. i M. 1 zł. i 8 gr. (ob. „Cod. Belnensis“ w Pelplinie, str. 98). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 opiewa, że mesznego pobierał prob. ztąd 6 korcy żyta i tyleż owsa (ob. str. 71). R. 1856 posiadali dobra te Łaszewscy, w r. 1885 Aleksander Marwitz. W 1891 r. nabył je fiskus za 34000 mrk celem zalesienia i urządził osobne nadleśnictwo. *Ks. Fr.*

Zdunówko, dawniej *Zdunowo Wielkie* i *Małe*, wś i fol., pow. sierpecki, gm. i par. Raciąż, odl. 37 w. od Sierpca, ma 12 dm., 132 mk. Fol. należy do dóbr Kossobudy. W 1827 r. wś

Z. leży w par. Krajkowo, ma 7 dm., 67 mk. W r. 1888 fol. Zdunowo-Zdunówko rozl. mr. 455: gr. or. i ogr. mr. 280, łąk mr. 77, pastw. mr. 10, lasu mr. 69, nieuż. mr. 19; bud. mur. 4, drew. 5; las nieurządzony. Wś Zdunowo-Zdunówko os. 23, mr. 71. W r. 1578 we wsi Zdunowo major Jakub Kossobudzki płaci od $^1/_2$ łanu, 3 zagr. z rolą; Jan Kossobudzki od $^1/_2$ łanu. W części Z. minor (Zdunówko) ciż sami mają po $^1/_2$ łanu km. i 3 zagr. z rolą. Wieś leży w par. Krajkowo (Paw., Mazow., 87).

Zdunowo, wś, pow. płoński, gm. Załuski, par. Kamienica, odl. 18 w. od Płońska, ma 13 dm., 175 mk., wiatrak i gorzelnią (1885 r.). W 1827 r. było 9 dm., 41 mk., par. Kroczewo. Dobra Zdunowo Załuski, składały się w r. 1885 z folw.: Z. i Załuski rozl. mr. 1346: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 487, łąk mr. 52, lasu mr. 80, nieuż. mr. 23; bud. mur. 1, drew. 21; płodozm. 5 i 10-pol.; fol. Załuski gr. or. i ogr. mr. 598, pastw. mr. 2, lasu mr. 86, nieuż. mr. 18; bud. mur. 2, drew. 8; płodozm. 9-pol.; las nieurządzony. Wś Z. os. 16, mr. 21; wś Załuski os. 18, mr. 25. W dokum. z r. 1398 występuje „Przibislaus de Sdunowo procurator Zacrocimiensis“ (Kod. Maz., 128). W r. 1676 we wsi Zdunowo major i minor, w par. Kamienica, pow. zakroczymskim, liczni częściowi dziedzice płacą z $4^1/_2$ łan. km. (Paw., Mazow., 310 i 311).

Zdunowo, os. pod Krzywiniem, między Jerką a Kopaszewem. Istniała około r. 1258.

Zdunowy, wś pod Służewem. Wymienione w liczbie wsi nadanych klasztorowi w Mogilnie w dok. z 1103 r. (Kod. Wielk., Nr 33).

Zduńska Góra, niem. *Toepferberg*, wzgórze (117 mt.) na obszarze między Wyrzyskiem a Piłą.

Zduńska Wola, miasto nad rz. Brodnią, pow. sieradzki, odl. 14 w. od Sieradza, przy szosie z Łodzi do Kalisza wiodącej, między Łaskiem a Sieradzem. Składa się z właściwego miasta i przedmieść: Jurydyka i Zduny, wchodzących w skład gminy wiejskiej, noszącej też nazwę: Zduńska Wola. Miasto posiada kościół par. rz.-kat, murowany, kościół par. ewangielicki, dom modlitwy baptystów, synagogę, szkołę 2-klas. katolicką, szkołę 2-klas. ewangielicką, magistrat, urząd poczt. i telegr., urząd gminny (dla gminy wiejskiej), straż ogniową ochotniczą, aptekę, dwu lekarzy. Pod względem sądowym miasto należy do sądu pokoju w Sieradzu, zkąd zjeżdza tu raz na tydzień sędzia. Miasto ma około 650 domów, przeważnie drewnianych, parterowych i około 17500 mk., w tej liczbie 11000 zapisanych do ksiąg stałej ludności (1890 r. było 9656) i około 6500 niestałych. Co do wyznania jest: 7013 katol., 4430 ewang., przeważnie Niemców, i 6057 żydów. Z miastem jedną całość poniekąd tworzą przyległe wsi i osady: Zduny, Jurydyka, Różomyśl, Stęszyce, Opiesin, zamieszkałe przeważnie przez tkaczów i mające do 6000 mk. W mieście istnieją trzy fabryki tkackie parowe: Winera (z prod. na 1000000 rs.), Aug. Arleta (200000 rs.) i Kar. Kuske (150000 rs.). Prócz tego w mieście i okolicy jest w ruchu od 8 do 10 tysięcy warsztatów domowych tkackich. Fabrykanci tutejsi mają przeważnie kantory tylko, rozdają oni przędzę tkaczom i nabywają wyroby gotowe, by je puścić w obieg handlowy. Tkacze wyrabiają tu towary bawełniane, wełniane i półjedwabne. Z innych zakładów fabrycznych jest tu mydlarnia, garbarnia i fabryka narzędzi rolniczych, trzy cegielnie. W mieście odbywa się 8 jarmarków. Do mieszczan należy 1244 mr. ziemi. Ujemną stroną położenia miasta jest brak wody. Maleńka rzeczka i kilka sadzawek nie wystarczają na potrzeby licznej ludności. Zduńska Wola była pierwotnie wsią należącą do paraf. Korczew, w pow. szadkowskim. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. folw. dawano pleb. w Korczewie, który pobierał od kmieci tylko kolędę, po groszu z łanu. Łany km. dawały dziesięcinę pleban. w Borszewicach (Łaski, L. B., I, 449, 481). W r. 1552 płacą tu od 10 osad. na $5^1/_2$ łan. km. W r. 1766 istnieje tu cmentarz i kaplica drewniana, filialna do Korczewa. Owczesny dziedzic wsi Feliks Złotnicki, łowczy szadkowski, uzyskuje w Łowiczu r. 1767 zatwierdzenie erekcyi parafii i pozwolenie na budowę kościoła p. w. Wniebowzięcia N. P. Maryi. Jednakże dopiero w r. 1782, po śmierci fundatora, jego krewni i opiekunowie dzieci: Zygm. Dobek, miecznik sieradzki, Hipolit Masłowski, łowczy wieluński, i Józef Pstrokoński, podczaszy sieradzki, dokonali wzniesienia kościoła. W r. 1768 w nowej parafii było 23 urodzeń, 16 zgonów i 6 ślubów. W r. 1819 Stefan Złotnicki, ostatni z tej rodziny dziedzic wsi, rozkolonizował swe posiadłości i na kilkomorgowych cząstkach poosadzał sprowadzonych ze Szlązka głównie tkaczy a następnie uzyskał od rządu w 1825 r. (25 paźdz.) wyniesienie osady na stopień miasta. W 1827 r. było tu 153 dm. i 2000 mk. Napływ osadników niemieckich wzrastać będzie stopniowo, pod ich wpływem niemczeć będzie i polska ludność robotnicza, zostająca w zależności od fabrykantów i przemysłowców niemieckich i mająca ścisłe stosunki z Łodzią. Prawo własności miasta (właściwie propinacya) przeszło w ostatnich czasach od Złotnickich i ich sukcesorów do Tykocinera. Przy mieście jest przedmieście zwane Jurydyka, należące do gminy wiejskiej, mające 51 dm., 783 mk. Dobra Zduńska Wola składały się w r. 1867 z realności Zduńska Wola, osady Zduńska Wola, wsi: Zduny, Ogrodzisko, Jurydyka, Poręba. Obszar realności Zduńska Wola wynosił mr. 53. Miasto Zduńska Wola os. 445, mr. 1021; wś Zduny os. 130, mr. 512; wś Ogrodzi-

sko os. 62, mr. 272; wś Jurydyka os. 47, mr. 68; wś Poręba os. 35, mr. 160. Z. Wola, par. rz.-kat., dek. sieradzki, 600 dusz. Z. Wola, par. ewangielicka liczy około 7000 dusz. O kościele tutejszym podał wiadomośc kś. Zając w „Wieku“ (Nr 282, z r. 1881). Zduńska Wola gmina, należy do sądu gm. okr. IV w Szadku, urz. p. w mieście Zduńska Wola. Gmina ma 10806 mr. obszaru (2261 większej własn., 8545 drob. własn.) i 9040 mk. (5903 katol., 2830 ewang., 307 żyd. W skład gminy wchodzą przedmieścia Zduńskiej Woli i osady zaludnione przez tkaczy, Niemców po części. Około 5000 warsztatów tkackich znajduje się po koloniach i wsiach.

Zduny 1.) wś i fol., pow. łowicki, gm. Bąków, par. Zduny, odl. 11 w. od Łowicza, posiada kościół par. murowany, kaplicę cmentarną, sąd gm. okr. III, urząd gmin. Bąków z kasą wkładowo-zaliczkową, szkołę początkową, około 500 mieszkańców. Wieś skolonizowana ciągnie się wzdłuż toru drogi żel. warsz.-wied. Folw. nosi nazwę „Piaski“. W 1827 r. było 45 dm., 353 mk. Jest to dawna posiadłość arcyb. gnieźnieńskich, w kasztelanii łowickiej. Zapewne należała pierwotnie do grodu łowickiego. Później utworzony był oddzielny klucz zduński dóbr arcybiskupich, obejmujący 7 folwarków i 16 wsi. Folwarki były: zduński, maurzycki, urzecki, bogoryjski, bąkowski, wierznowski i wysokienicki, wsi: Zduny, Maurzyce (Marczyce), Urzecze, Bogorya, Bąków, Wierznowice, Wysokienice, Strugienice, Świące, Łaźniki. Jackowice, Szczudłów, Otolice, Rząśno, Złoków Borowy. We wsiach było w XVIII w. 352 kmieci na 240 łanach a folwarki miały około 3152 mr. pruskich. W r. 1777 cały klucz miał 284 gospodarzy, 1650 dusz w 365 domach, na 248 włókach. Czynszu drobnego dawali 250 zł., najmu wielkiego 3033 zł. 15 gr., kur dawali 992, kapłonów 160, jaj 140 kóp, pszenicy 184 kor., owsa 677 kor., siemienia lnianego 69½ garncy, konopnego 6 garncy, słomy 115½ kóp, przędzy 518 łokci. Co do podatków zaś płacili subsidium charitativum zł. 4802 gr. 10, podymnego 827 zł. Dawali też lenungu zł. 438, flisowego zł. 47. W r. 1749 ks. Jan Mlicki, proboszcz gnieźn., kanonik płocki i łucki, archidyakon uniejowski, wypuścił klucz zduński Gadomskiemu, generałowi, za 24000 tynfów rocznie, gdy poprzednio Kiełczewski płacił 17000. Dziś lud mieszkający w tym kluczu wyróżnia się pobożnością, uczynnością, oświatą, starannem gospodarstwem rolnem. Zajmuje się pszczelnictwem, sadownictwem, kupuje książki, prenumeruje pisma, zatrzymał swój dawny, strojny ubiór. Kościół parafialny, p. w. św. Jakuba, istniał tu przed r. 1369, albowiem arcyb. Jarosław ze Skotnik założywszy w tymże roku we wsi Strugienie nowe wójtowstwo, zobowiązał wójta i następców jego do oddawania plebanowi zduńskiemu dziesięciny. W r. 1441 arcyb. Wincenty Kot ustanowił nowe wójtowstwo we wsi Maurzyce (w par. Zduny), które nadał niejakiemu „Gregorio Bohemo pixidario castri Loviciensis intuitu ipsius serviciorum“ i także przeznaczył dziesięciny dla kościoła zduńskiego. Na początku XVI w. folwark arcybiskupi i wójtowstwo w Z. dają dziesięcinę kościołowi, zaś kmiecie tylko meszne, po 3 kor. żyta i 3 kor. owsa z łanu. Pleban posiada 2 łany, dwie łąki, jedną w Z., drugą w Łaznikach, plebanią z ogrodem i śpichrzem, domy dla wikaryuszów i dom na szkołę (Łaski, L. B., II, 505). W r. 1600 arcyb. Stanisław Karnkowski oddał kościół zduński pod zarząd dominikanów w Łowiczu, przyłączając wszelkie dochody do klasztoru, z zastrzeżeniem, że każdoczasowym plebanem miał być przeor klasztoru, który miał utrzymywać na miejscu zakonnika swej reguły z tytułem wikaryusza. W 1826 r., po zniesieniu klasztoru i po włączeniu zakonników łowickich do klasztoru w Sochaczewie, mimo protestacyi ówczesnego przeora w Sochaczewie, powrócił kościół zduński pod zarząd księży świeckich. Pierwszym proboszczem został kś. Józef Potaczewski, drugim ks. Piotr Polkowski, stryj kś. Ignacego, kanonika krakowskiego, historyka. Obecna murowana świątynia stanęła na miejsce starożytnego drewnianego, chylącego się do upadku kościołka w r. 1779, nakładem arcyb. Antoniego Ostrowskiego, w r. 1818 konsekrował ją Daniel Ostrowski, sufragan łowicki. Kościół budowy prostej, o jednej nawie, liczy 5 ołtarzy, szósty zaś w kaplicy św. Antoniego, przystawionej w r. 1847. Kś. Antonin Kisielewski, dominikanin, administrator, przyczynił się do odnowienia tej świątyni. Sprowadził dwa ołtarze z kościoła dominikanów w Łowiczu a kś. Aleksander Cetkowski, proboszcz, zastąpił stare obrazy w ołtarzach nowemi, pędzla Murzynowskiego z Warszawy. Na ścianach zakrystyi wiszą stare portrety arcyb. Karnkowskiego i Ostrowskiego. Na cmentarzu grzebalnym stoi kaplica św. Krzyża, zbudowana kosztem 4000 złp. z ofiar parafian r. 1810, a r. 1837 rozszerzona. Dzwonnicę murowaną postawiono w r. 1826, w niej zawieszone 3 dzwony. Uposażenie proboszcza dziś stanowi 3 mr. łąk i 3 mr. ziemi ornej. W 1836 r. było gruntu ornego, ogrodów, łąk i nieużytków 125 mr., 47 prętów miary dawnej polskiej. Proboszcz kś. Polkowski ustąpił z tego administracyi ks. łowickiego część, zostawszy przy 54 morgach i 57 pręt. i kasa administracyi księstwa zobowiązała się płacić tytułem wynagrodzenia za to ustępstwo rocznie po 105 rubli i dawać żyta kor. 6, jęczmienia kor. 3, owsa kor. 3 miary warszawskiej. Na folw. księżym „Piaski“ urodził się kś. Ignacy Polkowski. Długi czas był tu nauczycielem elementarnym Jan Budyta, autor poezyi religij-

nych, drukowanych w Warszawie (1843-1882). W samej wsi stał obszerny dwór drewniany, odbudowany po raz ostatni przez arcyb. Wacława Leszczyńskiego. Z. par., dek. łowicki, około 3100 dusz. 2.) **Z.**, wś i folw. nad rzką Gnidą (praw. dopł. Neru), pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Leźnica Mała, odl. 7 w. od Łęczycy, ma 19 dm., 191 mk. W 1827 r. było 12 dm., 149 mk., par. Leźniczka. W r. 1890 fol. Z. rozl. mr. 934: gr. or. i ogr. mr. 458, łąk mr. 44, lasu mr. 406, nieuż. mr. 26; bud. mur. 8, drew. 6; płodozm. 8 i 11-pol.; las urządzony. Wś Z. os. 29, mr. 132. Wymienione w liczbie posiadłości kościoła gnieźn. w dok. z r. 1357 (Kod. Wielk., Nr. 1354). W r. 1362 Jarosław ze Skotnik, arcyb. gnieźn., zamienia w Łęczycy działy we wsiach Różyce, Leźnica i Zduny na wieś Krzepocin. należącą do Bernarda i jego krewnych. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. pobiera kościół w Zgierzu, dworskie zaś dają pleb. w Leźnicy (Łaski, L. B., II, 363, 388). W r. 1576 Piotr Prusinowski płaci tu od 4 łan., 2 zagr., 5 osad.; Mikołaj Zduński od 3 łan. km., $^1/_2$ łanu pust., pustej zagrody, 5 osad. (Paw., Wielkop., II, 70). 3.) **Z.**, przedmieście miasta Koła, zwane w aktach miejskich z XVI w. Podzamcze, miasteczko Zduńskie, wreszcie przedmieście Toruńskie, obecnie przedmieście Warszawskie. Leży za rz. Wartą, przez którą most drewniany, stanowiący przedłużenie ul. Zielonej, łączył je niegdyś z ulicą Staro-Warszawską miasta Koła. Dzięki obfitości glinki garncarskiej od wieków osiedli tu zduni tworzący cech zorganizowany r. 1505 według ustawy cechu zduńskiego w Brześciu Kujawskim. Ustawę tę zatwierdził „Georgius de Palludia“, starosta kolski (_Datum in Castro Colens. feria 2 proxima ante festum S. Antonii“). Zygmunt I potwierdził te ustawy w r. 1513. Król ten miał też nadać przedmieszczanom przywilej obierania własnego burmistrza (proconsul.), którego działalność widoczna jest z księgi radzieckiej, rozpoczynającej się od r. 1585 a przechowanej dotąd wraz z innemi dowodami w skrzyni cechowej. Według Lib. Ben. Łaskiego kościół parafialny w Kole posiadał na przedmieściu Z. łan oraz ogród, zaś szpital św. Ducha 2 łany, z tych jeden stanowił uposażenie proboszcza szpitalnego, drugi należał do przytułku. W r. 1620 było tu 10 garncarzy, 2 stelmachów, 1 kowal, 2 płócienników, 2 krawców, 6 komorników i 1 pasterz (Annalecta Wielkopol., str. 139—40). W r. 1655 wojska Karola Gustawa spaliły przedmieście. Lustratorowie w 1661 r. podają: „na Przedmieściu abo raczy Pod Zamczu bywało antiquit. zdunów 15, teraz 4 a komorników 4“ (Metr. Koron. Acta Revis., Nr II). Zniknął wtedy i urząd burmistrzowski a zastąpił go bezprawnie cechmistrz garncarski. Trwało to do r. 1780, w którym Rafał hr. Gurowski, kasztelan przemęcki, jako starosta miejscowy, na zasadzie dawnych praw oraz wyborów, których ślady zachowały się w aktach radzieckich z lat 1576, 1597 i 1633, wskrzesił takowy, naznaczając na „elekcyę“ nowego burmistrza dzień swojego patrona. Według tabeli ludności i kominów z r. 1789, było natenczas na przedmieściu Z. zw. „Królewskie“, ogółem 117 mk. (męż. 69, kob. 48). W liczbie tej gospodarzy-rzemieślników 20 (wszyscy zduni z wyjątkiem 1 kołodzieja, 1 strycharza, 2 kowali i bednarza), 8 zaś trudniących się tylko rolnictwem. Domów było wówczas 21, z ktorych jeden tylko burmistrzowski o 2 kominach; wszystkie drewniane (Akta cechowe). Obecnie przedmieście liczy 3500 mk. oraz 109 domów, przeważnie murowanych. Przedmieście Z. obejmowało terytoryum obecnej ulicy Garncarskiej, ulica zaś Warszawska, stanowiąca obecnie główną arteryą przedmieścia, powstała na gruntach rządowych, przy budowie szosy w r. 1822; ul. Toruńska nieco później (około 1845 r.) wzdłuż dawnej drogi t. n. Z innych ulic wymienić należy: Zieloną, Włocławską i Płaszczyznę al. Płaszczyznę, przy której zaległ cmentarz żydowski. Plac po spalonych w r. 1863 koszarach szaserów, dziś zajmuje ogród miejski, zw. parkiem Lipskiego, od nazwiska ówczesnego burmistrza. Istnieją tu dwie fabryki fajansu (dawn. porcelany): W. Freudenraicha i Raucha; fabryka kości palonej Lindemana po pożarze do obecnej chwili jest nieczynną. Handel przeważnie w ręku żydów, choć kilka większych sklepów, szynków oraz zajazdów należy do chrześcian. Filia apteczna założona w 1890 r. Kościół ewangielicki zbudowany z cegły, przy nim kantor. Szkoły elementarne: męzka i żeńska, mieszczą się we własnym domu. Przy końcu alei stoi piękny krzyż żelazny, wzniesiony w r. 1894 z ofiar publicznych, na pamiątkę cholery. 4.) **Z.**, kol., pow. sieradzki, gm. i par. Zduńska Wola, odl. od Sieradza w. 15, ma 123 dm., 1154 mk. Stanowi przedmieście Zduńskiej Woli. 5.) **Z.**, wś nad rzką Pokrzywnicą, pow. kaliski, gm. Opatówek, par. Tłokinia, odl. od Kalisza w. 5, ma 22 dm., 145 mk. W r. 1827 było 12 dm., 129 mk. W dok. z r. 1357 podane w liczbie posiadłości kościoła gnieźnieńskiego (Kod. Wielk. Nr 1354). Na początku XVI w. wś dawała plebanowi w Tłokini jedynie meszne (Łaski, L. B., II, 66). W r. 1579 Mikołaj Miłaszewski płaci tu od 2 łan. i 1 kom. (Paw., Wielk., I, 131). 6.) **Z.**, dawniej *Zdany*, wś i fol., pow. rypiński, gm. Dzierżno, par. Świedziebna, odl. 10 w. od Rypina, ma 19 dm., 139 mk. W r. 1827 było 13 dm., 114 mk. Do wsi należy os. Firany. W r. 1887 fol. Z. rozl. mr. 438: gr. or. i ogr. mr. 331, łąk mr. 61, past. mr. 17, w odpadkach mr. 11, nieuż. mr. 18; bud. mur. 2, drew. 9; płodozm. 12-pol., pokłady torfu

i wapienia. Wś Z. os. 24, mr. 82. W r. 1564 siedzą tu Zdanowscy na drobnych działkach. Mają w ogóle $10^1/_2$ łan. km. i 2 zagr. Wieś nosi nazwę Zdany i należy do par. Swiedziebna (Paw., Wielkop., I, 306). W r. 1789 własność Piotra Kosickiego, który wysiewa 21 kor. żyta i pobiera 460 złp. czynszu.

R. Ocz.-M. Wit.-Br. Ch.

Zduny 1.) wś dwor., w pow. inowrocławskim, ma urz. okr. i urz. st. cyw. w Dąbrowie (Louisenfelde), pocztę w W. Murzynnie (Gr. Morin), st. kol. żel. w Gniewkowie (Argenau), szkołę katol. w W. Opokach, ewang. w Mleczkowie, par. katol. w Chlewisku, ew. w Dąbrowie, sąd w Inowrocławiu. Obszaru 359 ha, 6 dym., 75 dusz (34 ew.). Czysty dochód grunt. oceniony na 6000 mrk. 2.) **Z.**, w dok. z r. 1241 *Sdunki* al. *Coslivino*, miasteczko, niegdyś królewskie, potem szlacheckie, pow. krotoszyński, na granicy Szlązka. Posiada wszelkie małe urzędy, leży na linii kol. żel. Gniezno-Oleśnica, sąd w Krotoszynie. Obszaru roli 1003 ha, 433 dym., 3529 dusz (1014 kat.). Kościół par. kat., p. w. św. Jana i św. Jadwigi, istniał już w r. 1241. Łaski (Lib. Benef.) podaje tytuł św. Jadwigi. Pierwotny kościół upadł w początku wieku zeszłego. Zastąpił go pięknym kościołem murowanym, z wyniosłą wieżą, ks. Andrzej Baczewski, dziekan krotoszyński. Do kościoła przybudował w r. 1733 ks. Michał Odorski, dziekan krotoszyński i pleban kobierski, piękną murowaną kaplicę z osobnym chórem i organami i fundował w niej altaryą p. w. Opatrzności Boskiej, wystawiwszy dla altarzysty dom osobny z ogrodem. Altarya ta miała niegdyś 14000 złp. kapitałów. Drugą altaryą fundował mieszczanin zduński Grzegorz Trofanowicz, dając na nią 5000 złp. Wizyta arcyb. Poniatowskiego donosi o drugim kościołku co następuje: „W boru ku Sulmierzycom, o milę małą od Zdun, stoi kościołek śród puszczy. Według tradycyi była niegdyś na tem miejscu wieś kościelna, która skutkiem trzęsienia ziemi zapadła się wraz z kościołem. Na tę pamiątkę mieszczanie z Sulmierzyc wystawili kościołek z pustelnią. Wynikła potem sprzeczka między plebanem sulmierzyckim a zduńskim o ten kościołek. Przyznano go zduńskiemu. Kościołek ten r. 1790 w dobrym stanie zostający, już nie istnieje. Do kościoła paraf. r. 1523 należały dwie ćwiartki roli, między działami mieszczańskiemi. Prócz tego pobierał proboszcz z każdej ćwiartki roli po ćwierci pszenicy, dwie miary żyta i tyleż owsa. Należały wtedy do parafii, między innemi: Chwaliszewo i Uciechów, dające dziesięcinę do Z. Do par. Zduny należą obecnie: Borownica, Chachalnia, Helenopol, Kubowo, Kwiatkowo, Margonin, Perzyce, Piaski, Siejewo, Ujazd i miasto Zduny. W XIII w. były Z. w części wsią książęcą, zwaną: Zdunków. Tu w r. 1249 ks. Przemysław odbył zjazd, na którym przysądził Rokitnicę klasztorowi w Obrze. Na obszarze wsi istniało już miasto: „civitas Zdunki“ w r. 1241 (Ulanow., Dok. Kuj., str. 351, Nr. 4). W r. 1261 ks. Bolesław nadał sołtysowi Lambrechtowi przywilej założenia miasta na prawie Nowego Miasta na Szlązku. W tym celu darował mu dwie wsi „Cescowo i Sdodcowo“. Wątpliwa jednak rzecz, czy już wtedy korzystano z przywileju, bo w r. 1267 tenże Bolesław wsi te wraz z Zdatkowem darował, za ustąpienie z Murzynowa, biskupowi wrocławskiemu, zezwalając na założenie miasta i wolnego targowiska, z uwolnieniem od wszystkich polskich ciężarów. W przywileju z r. 1458 nazwa podana: Sduny. W tymże roku stawiły Z. 2 żołnierzy. Z biegiem czasu prawo niemieckie poszło w zapomnienie. W r. 1579 posiadali na obszarze Z.: Mikołaj Siedlecki, Walenty Fudula i Wojciech Ptasznik 10 łan. os. W tymże roku tenże Ptasznik i Wala Kołodziej zapłacili 17 zł. 2 gr. podwójnego szosu od 4 komorników, 2 krawców, 2 szewców i wyszynku. Wedle Lib. benef. Łaskiego Z. były kiedyś w zastawie rodziny Jutrowskich h. Rogala. Około r. 1600 mają Z. 100 domów z małym ratuszem. Właścicielami byli Sieniutowie. Dopiero w XVII w. podniosły się Z. przez przypływ Niemców podczas wojen religijnych. Pierwsi przybyli wygnańcy z Rychbachu (Reichenbach) na Szląsku w liczbie 8; otrzymali oni od Zaborowskiego, opiekuna małoletniego Piotra Sieniuty, w r. 1635 przywilej na wolność wyznania, zatwierdzony w r. 1637 przez samego dziedzica. Od tych Niemców jedna część miasta otrzymała nazwę: Niemieckie Zduny. Część ta miała własnego burmistrza. Nabożeństwo odprawiali zrazu w Kobylinie, potem w r. 1637, razem z Niemcami z Krotoszyna, zakupili dom i w nim urządzili „Arkę Noego“, którą poświęcił pastor sprowadzony z Reichenbachu. Do r. 1640 przybywało dużo wychodźców, mianowicie sukienników i płócienników. W r. 1644 otrzymał dziedzic wyrok trybunału, który mu zakazywał trzymać dysydentów. Ale wyroku tego nie wykonano. Obok Nowego miasta wzrastały i Stare Zduny, zwane także Sieniutowem, gdzie także tylu osiadło ewangielików, że w r. 1642 z pomocą dziedzica wybudowali sobie własny kościół i w r. 1645 powołali do niego na pastora Fryderyka Opitza z Wohlau. Dla tego Sieniutowa Władysław IV dał nowy przywilej miejski a w r. 1648 zatwierdził dawny. Syn Piotra Sieniuty, Krzysztof Aleksander w r. 1657 potwierdził nadania ojca, a tak samo potwierdzali przywileje tych miast królowie: Jan Kazimierz (1665), Michał (1676). Zaciętym przeciwnikiem Piotra Sieniuty był proboszcz miejscowy Suchowski, który dziedzica oskarżał o popieranie dysydentów. Po pierwszym wyroku trybunału

z r. 1644, nastąpił drugi r. 1670, który nakazywał, żeby obydwa kościoły ewangielickie zburzono a pastorów ścięto. Groźby nie skutkowały, przyszło do egzekucyi. Protestanci uzbrojeni otoczyli kościół. Ale opór ten nie osięgnął celu. Dnia 19 maja 1672 r. przybył starosta Jakub Węgierski z wojskiem i duchownymi i kazał zburzyć jeden z kościołów protestanckich, prawdopodobnie w Sieniutowie. Wielu Niemców uciekło, reszta pozostała przy swym kościele w Z., ale opłacać się musieli proboszczowi sumą 300 złp. rocznie. Gmina protestancka w Z. obejmowała luteran z Jutrosina, Krotoszyna, Ostrowa, którzy własnych kościołów nie mieli. W r. 1690 rozszerzono kościół protestancki. Proboszcz katolicki wniósł skargę, ale arcybiskup za bytnością swą w Z. r. 1693 proces załagodził w ten sposób, że gmina luterska odtąd proboszczowi płacić miała 400 złp. W r. 1667 utworzyło się w Z. bractwo strzeleckie, zatwierdzone przez Jana Kazimierza. W r. 1672 otrzymały Z. od króla Michała przywilej na pobieranie mostowego. W tym czasie objął Z. w dziedzictwo Babtysta Leszczyński. W r. 1684 poznawszy stan obydwóch miast, kazał im pobudować ratusze. W r. 1703 pożar zniszczył prawie całe miasto. Nie mało też ucierpiało za wojen szwedzkich. W r. 1707 zajął je pułkownik Schultz i spalił. W r. 1710 panowało tu morowe powietrze, r. 1724 zaszły w Z. zamieszki, za które miasto srogo zostało ukarane. R. 1738 objęli dziedzictwo Sułkowscy. W r. 1740 odnowiono kościół katolicki, ale proboszcz zarazem wniósł skargę i doprowadził do tego, że r. 1748 zakazano luteranom grzebać tu ciała. Stanęła ugoda, mocą której lutrzy plebanowi płacić musieli rocznie 2000 złp. R. 1752 Sułkowscy nadali Z. ordynacyą miejską. W r. 1768 i 1772 miasto ucierpiało dużo przez różne niepokoje. W r. 1789 pożar zniszczył prawie całe miasto wraz z kościołem. Odbudowano go z cegły już za czasów pruskich. Pod nowem panowaniem Z. podupadły tak, że nawet szpitala utrzymać nie mogły. Sieniutowo, mniejsze od Z., teraz zlało się z niemi. Ratusz sieniutowski, nazywany polskim, opustoszał i musiano go rozebrać. Obydwa miasta mimo to istniały jeszcze za księstwa warszawskiego. Za czasów Prus południowych zbudowano tu lazaret wojskowy. W końcu XVIII w. miały Z. 7 budowli publicznych, 2 szpitale, kościół katol. i ewang., 539 domów, z tych 7 pod dachówką. 41 wiatraków i 3768 dusz (156 żydów). Wełnę przędło, czesało i drapało 464 rzemieślników, sukienników było 113, którzy wyrabiali 53078 postawów sukna, wartości "do 60000 tal. Płócienników było 49, produkujących za 15000 tal. Prócz tego było wielu różnych rzemieślników. Miasto miało 5 stróżów i kata. Długi dochodziły sumy 21767 tal. W r. 1816 jeszcze było w ruchu 120 warsztatów sukienniczych a 60 płóciennych. Odtąd przemysł ten upadał. Ludności było w 1816 r. 3466; 1837 r. 3144; 1843 r. 3256; 1858 r. 3326; 1861 r. 3472.

Zduny, jezioro, w pow. starogardzkim. Przepływa przez nie Mołtawa (dopł. Wisły).

Zduny, dobra ryc., pow. starogardzki, st. p. Brzeźno, st. kol. Swarożyn, 3·5 klm. odl., paraf. kat. Kokoszki, gorzelnia parowa i cegielnia w miejscu; hodowla bydła rasy oldenburskiej, świń angielskich i owiec rasy Rambouillet. Razem z folw. Helenowem 460 ha (332 roli or., 54 łąk, 91 lasu); 1885 r. 17 dm., 51 dym., 297 mk., 162 kat., 135 ew. Dziedzic: Paleske. Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 opiewa, że prob. w Kokoszkach pobierał ztąd od 24 włościan po 1 kor. żyta i tyleż owsa (str. 53). Według taryfy pobor. z r. 1648 płaciła tu p. podkomorzyna kor. od 9 włók osiad. 18 fl.; p. Michał Ciecholewski od $2^1/_2$ wł. os., 6 pust. 11 fl. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 175). Podług taryfy poborowej na symplę z r. 1717 płaciły Zduny 20 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 84). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako folw. szl. Piwnickich, o 10 dymach (str. 264), *Kś, Fr.*

Zduszyce, wś, istniała w XV w. na obszarze pow. lwowskiego, ob. *Oświeca.*

Zdutyń, wś królewska, w pow. brzeżańskim. Istniała 1424; ob. *Rekszyn.*

Zdwiż 1.) błoto, w pow. radomyskim, obok wsi Wołkowa, 7 w. dł., 2 w. szer., według okolicznej ludności niepodobne do przebycia. 2.) **Z.**, błoto, tamże, między wsiami Zadwiżką i Bolaczewo, 6 w. dł., 150 saż. szer., bardzo głębokie. 3.) **Z.,** błoto, w pow. kijowskim, obok wsi Niebrat, 4 w. dł., 250 saż. szerokie (Funduklej, Kijew. gub.).

Zdwiż, w dok. *Zdwizdeń,* w XVII w. pod Makarowem zwana *Łowicz,* rzeka w gub. kijowskiej, prawy dopływ Teterowa. Bierze początek z błot pod wsią Oziery (Jeziora), w pow. skwirskim, w pobliżu źródłowisk Willi, zrazu płynie z zachodu na wschód, wkracza w pow. radomyski, opływa Rożów, Brusiłów, dalej zaś wchodzi w pow. kijowski, mija Makarów, Borodziankę i zwracając się na północ płynie przez Drużnię, Szybenne, Pilipowicze i około Przyborska, w pow. radomyskim, wpada do Teterowa. Długa około 128 wiorst. Brzegi ma błotniste, obraca wiele młynów. W biegu swym tworzy duże i liczne stawy. Obfituje w orzechy wodne (Trapa natans). Jest spławną dla drzewa tylko podczas pełnej wody na wiosnę. Z obu brzegów przybiera około 40 strug, z których ważniejsze: Wabla, Buczka, Chwasowa (Fasowa), Chwasoweczka al. Krutyj Mostok, Hniłowoda, Poczepin, Stryżeń. Przy górnym jej brzegu stał w końcu XI w. gród Zwizdeń al. Wzdwiżenje, wspominany w kronikach pod r. 1090 i 1150,

W owych czasach był w tem mieście rynek al. targowisko, na które okoliczna ludność dostawiała swe produkty. Szła wtedy przez gród ten walna droga prowadząca z Kijowa do Polski przez Biłhorod, Wzdwiżeń, Mick (Radomyśl), Uszesk (Uszomierz), Korczesk (Korzec) i dalej. R. 1090 drogą tą wieziono nieszczęśliwego Wasilka, ks. trembowelskiego, którego z rozkazu w. ks. Światopełka i namowy Dawida Igorowicza zakuto w kajdany i wykłuto mu oczy. W Zwizdeniu zatrzymano się u miejscowego duchownego. W latopisach zachodzi też wzmianka o „moście Zwizdeńskim“, t. j. na Zwizdeniu. Dziś ów starożytny Zwizdeń jest nie wielką wioską zwaną Zdwiżka (ob.), która należąc do dóbr Chodorkowa Tyszów Bykowskich r. 1587 nosiła jeszcze nazwę Zwizdzenia (arch. Rościszewskich w Lipówce). W bliskości Zwizdeniu za czasów Rusi w. książęcej stał horod Jaropołcza (dziś Jaropowce) i nieznany u latopisców Hrubsk, dziś uroczysko, który według podania miał być zburzony przez Mongołów, obecnie jeszcze imponujący ogromem swoich wałów potężnych (ob. *Chodorków*). *Edw. Rulikowski.*

Zdwizdeń (dok.), ob. *Zdwiż*, rz.

Zdwiżka, w dokum. *Wzdwiżeń*, wś u źródeł rz. Zdwiżki, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Wodotyje, par. praw. Wilna (o 3 w.), odl. o 35 w. od Radomyśla, ma 374 mk. Włościanie, w liczbie 138 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 446 dzies., ze spłatą po 484 rs. 95 kop. rocznie. Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. wś Wzdwiżeń należy do Adama i Jeremiasza Tyszów Bykowskich, którzy płacą ztąd z 3 dym., 3 ogrod. (Jabłonowski, Ukraina, I, 67). W r. 1783 było 103 mk. Wś należy do dóbr korosteszowskich, dawniej Olizarów, następnie Plemiannikowa.

Zdworskie, jezioro przy wsi Zdwórz, w pow. gostyńskim, na płn.-zach. od Gombina. Brzeg zachodni i północny w części wyniosłe, inne płaskie i nizkie, lesiste. Łączy się z jez.: Grabińskiem i Wielkiem i zlewa swe wody do Wisły, o kilka wiorst odległej. Dalszy ciąg jeziora tego w kierunku zach. płn. stanowi jezioro Łąckie. Obszaru ma 717 mr., licząc w to i bagnistą przestrzeń sięgającą do jez. Łąckiego. Właściwy obszar pokryty wodą wynosi do 360 mr. Głębokość sięga 25 st.

Zdworskie Rumunki, ob. *Rumunki* 3).

Zdworz, wś, pow. gostyński, gm. Łąck, par. rz.-kat. Gombin, ew. Gostynin, ma 289 mk., 483 mr. włośc. W 1827 r. było 19 dm., 133 mk. W r. 1579 wś Zdworz, w par. Gombin, ma 10 łan. km. (Paw., Mazow., 197).

Zdybanka, os. karcz., w pow. brodzkim, ob. *Raźniów.*

Zdych, os., pow. wieluński, gm. Kuźnica Grabowska, par. Kraszewice. W 1827 r. miała 2 dm., 16 mk.

Zdygunowe, grzbiet górski (863 mt.), w pow. dolińskim, nad pot. Ilemką ze strony zachodniej.

Zdynia, potok, prawy dopływ Ropy, w pow. gorlickim, ob. *Konieczna.*

Zdynia z przys., *Ług*, wś nad pot. Konieczną (praw. dopł. Ropy), pow. gorlicki, par. rz.-kat. w Sękowy, poczta w Konieczny. Posiada szkołę 1-klas., 686 mk. W XVI w. istniała tu cerkiew parafialna. Według reg. pob. pow. bieckiego z r. 1581 wś Zdynin miała 1 zagr. bez roli, 10 dworzyszcz wołoskich, 1 pop ruski z cerkwią, 1 łan sołtysi (Paw., Małop., 125).

Zdynia, ob. *Tyniec* (t. XII, 713), mylnie, za: *Zdonia.*

Zdyszowice, w dok. z r. 1198 *Sdinechovic*, w XVI w. *Zdzyschowicze*, wś, pow. opoczyński, gm. Machory, par. Żarnów, odl. od Opoczna 20 w., ma 43 dm., 233 mk., 627 mr. włośc. W r. 1827 było 29 dm., 185 mk. Wymienione w liczbie wsi dających dziesięcinę klasztorowi miechowskiemu w dok. z r. 1198. Nadał ją biskup krakow. Gedeon (Kod. Wielk., Nr 34 i 2020). W r. 1368 Zbilut, biskup włocławski, nadaje wś „Zdzischovicze“, w ziemi sandomierskiej, Wilczkowi, synowi Witalisa z Janikowic (dziś pow. opoczyński), sołtysowi („discreto viro sculteto nostre“), dla osadzenia takowej na prawie średzkiem. Sołtys otrzymuje szósty łan wolny, prawo wybudowania młynu na rz. Czarnej, użytkowanie z boru, trzeci denar z kar sądowych, sądownictwo wyższe i niższe. Osadnicy mają 10 lat wolności, poczem płacić będą po 12 gr. i dwie kury jako czynsz z łanu. Jeżeli by sołtys lub który z osadników przestał mieszkać we wsi, tracą prawo do swych łanów (Kod. Małop., III, 223). Wspomina tę wieś Lib. Ben. Łaskiego (I, 622) bez podania szczegółów. Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1577 wś Zdzieschowice, w par. Żarnów, miała 6 łan. (Pawiń., Małop., 290). *Br. Ch.*

Zdzanne, ob. *Żdżanne.*

Zdzar, ob. *Żdżar.*

Zdzenny, potok, w pow. stryjskim, lewy dopł. Stryja, do którego uchodzi na obszarze Synowódzka Wyżnego. Nad doliną potoku wznoszą się: Kiczera, Kiczerka, Magóra i Pożernica.

Zdziahylewo, dobra, pow. sieński, własność Syciańków, 537 dzies. (70 roli, 50 łąk, 386 lasu).

Zdzianna, wś, pow. drohobycki, 31 klm. na płd.-zach. od Drohobycza, 12 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Podbużu, tuż na płn.-wsch. od urz. pocz. w Turzem. Na płn.-wsch. leży Stronna, na płd.-wsch. Smolna, na płd.-zach. Turze, na płn.-zach. Niedzielna (dwie ostatnie w pow. staromiejskim). Środkiem wsi płynie jedno z ramion Bystrzycy, powstające w płn.-zach. stronie obszaru, a płynące ztąd do Smolnej. W do-

linie tego potoku leżą zabudowania wiejskie (623 mt.). Na płn. wznosi się Kochany dział do 813 mt., na zach. Króliki (816 mt.), na płd. Wiszka (844 mt.). Włas. więk. ma roli or. 3, łąk i ogr. 6, past. 3, lasu 650 mr.; wł. mn. roli or. 407, łąk i ogr. 79, past. 230, lasu 113 mr. W r. 1890 było 44 dm., 254 mk. w gm. (248 gr.-kat., 6 izr.; 251 Rus., 3 Niem.). Par. rz.-kat. w Podbużu, gr.-kat. w Smolnej. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr kor. ekonomii sambor skiej, leżała w krainie gwoździeckiej (ob. Rkp. Ossol., Nr 1255, str. 199 i Nr 1632, str. 223).

Zdzianny, potok, wypływa ze stoków Studenki (wzn. 789 mt.), na granicy gm. Zdzianna i Stronna, w pow. drohobyckim i uchodzi do pot. Turzanki (al. Topolniczanki), w pow. staromiejskim.

Zdziar 1.) *Wielki*, wś i fol., pow. płocki, gm Starożreby, par. Góra, odl. 29 w. od Płocka, ma urząd gm., 12 dm , 164 mk., 790 mr. obszaru. W 1827 r. było 14 dm., 115 mk. 2.) **Z.** *Mały*, wś nad rz. Płonką, pow. płocki, gm. Starożreby, par. Góra, odl. 28 w. od Płocka, ma 6 dm., 89 mk., 516 mr., w tem 235 dworskich. W 1827 r. było 6 dm., 70 mk. 3.) **Z.** *Gąsowski*, wś nad rz. Płonką, pow. płocki, gm. Starożreby, par. Góra, odl. 29 w. od Płocka, ma 3 dm., 44 mk., 301 mr. W r. 1827 było 4 dm., 29 mk. 4.) **Z.** *Łopatki*, wś nad rz. Płonką, pow. płocki, gm. Starożreby, par. Góra, odl. 28 w. od Płocka, ma 9 dm., 90 mk., 356 mr. W r. 1827 było 8 dm., 71 mk. W r. 1578 w pow. bielskim, par. Góra, wś „Zdżar Jałochi“ (Gąsowski) miała w części Piotra Sipnicza i drugich w dziale Jałoszyńskiej, 2 łany, 1 zagr. z rolą, dział Erazma 1 łan; Z. Karasz (Lopatki) miał w trzech działach Karasiów $3^1/_2$ łan., 3 zagr. z rolą; Z. Swierczowie (Mały) 3 zagr. z rolą; Z. Magna (Wielki) w pięciu działach 3 łany, 9 zagrod. (Paw., Maz., 35). *Br. Ch.*

Zdziar, ob. *Żdżar*.

Zdziareckie, jezioro, ob. *Żdżareckie*.

Zdziarka, wś, pow. płoński, gm. Sielec, par. Czerwińsk, odl. 25 w. od Płońska, ma 17 dm., 163 mk., 436 mr. W 1827 r. było 11 dm., 75 mk.

Zdziarski, potok, lewy dopływ Czarnego Wagu.

Zdziarski Brzeg, os. nad rz. Pilicą, pow. rawski, gm. i par. Rzeczyca, ma 6 dm., 65 mk., 146 mr. Ob. *Brzeg Grotowski*.

Zdziary, ob. *Żdżary*.

Zdziarzec al. *Żdżarzec*, z *Janowicami*, wś, w pow. pilzneńskim, w równinie piaszczystej (225 mt. npm.), przy gościńcu z Czarny do Radomyśla (koło Dębicy), 3·7 klm. na płd. od Radomyśla, ma parafią rz.-kat., 184 dm. i 868 mk. (434 męż., 434 kob.), 842 rz.-kat. a 26 izrael. Pos. tabularna (Marcina Trybulca) ma 735 mr. obszaru, w tem 214 mr. lasu a 12 mr. wydm piaszczystych; pos. mn. 1128 mr. Długosz (L. B., I, 15) nazywa wieś „Zdzarzecz“ i podaje, że należała do parafii w Żochowie; była własnością Feliksa Tarnowskiego, miała półtora łanu km. i niewielki folwark. W r. 1536 (Paw., Małop., 503) miał Z. parafią (filia Książnic), 5 kmieci płacących czynszu po grzywnie. Odrabiali pańszczyznę do Żochowa i oddawali 19 kor. owsa, sery, kapłony. Według reg. pob. pow. pilzneńskiego z r. 1581 wś Zdziarzec, w par. Zaszów, własność ks. Ostrogskiego, miała 8 osad., 3 łan., 1 kom. Nowo osadzony Zdzar miał 8 osad. (Pawiń., Małop., 247). Pierwotnie stał tu kościół drewniany, mały, na miejscu którego proboszcz Tomasz Turza z parafianami wybudował w r. 1870 nowy murowany z wieżą i otoczył go murem. Prócz kościoła paraf. zbudowano w 1874 r. kaplicę murowaną na cmentarzu. Parafia, dyec. tarnowskiej, dek. radomyskiego, obejmuje Dulczę Wielką i Żarówkę. Z. graniczy na płn. z Wólką Dulecką, na wsch. z Dąbrówką, na z Żarówką a na płd. z Przerytymborem i Dąbiem. *Mac.*

Zdzichów, w spisie z r. 1827 *Zdzychów*, w spisie urzęd. *Żdżychów*, w XVI w. *Zdzychowa duplex*, wś i fol., pow. łęczycki, gm. Dalików, par. Kałów, odl. 25 w. od Łęczycy. Wś ma 15 dm., 111 mk.; fol. 4 dm., 78 mk. W r. 1827 wś Zdzychów ma 10 dm., 88 mk. a Zdzychówek 4 dm., 34 mk. W r. 1874 fol. Z., oddzielony od dóbr Złotniki, rozl. mr. 499: gr. or. i ogr. mr. 239, łąk mr. 119, past. mr. 126, nieuż. mr. 15; bud. mur. 3, drew. 11, pokłady torfu. Na początku XVI we wsi „*Sdzychowa duplex*“ łany dworskie dawały dziesięcinę pleb. w Kałowie, kmiece zaś kolegiacie łęczyckiej a plebanowi tylko kolędę, po groszu z łanu (Łaski, L. B., II, 374). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Zdziechow, w par. Kałowo, własność Zdziechowskich, miała 3 łan., 2 zagr., 2 osad., 1 młyn. W części bez kmieci było 2 łany i 1 zagr. (Paw., Wielkop., II, 66 i 122). *Br. Ch.*

Zdzichy, osada, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Skórzec, o 41 w. od Bielska, 91 dzies. (9 łąk i pastw., 1 nieuż.).

Zdzieborz, ob. *Zdziemborz*.

Zdziechów 1.) *Stary* i *Nowy*, wś, fol. i kol. nad rz. Ner, pow. łódzki, gm. Babice, par. Kazimierz, odl. 17 w. od Łodzi. Z. Stary ma 15 dm., 143 mk.; Z. Nowy 9 dm., 63 mk.; Z. fol. 10 dm., 100 mk. Jest też młyn wodny. W r. 1827 było 40 dm., 322 mk. Dobra Z. składały się w r. 1887 z fol. Z. i Albertów, rozl. mr. 1015: gr. or. mr. 683, łąk mr. 79, lasu mr. 151, w odpadkach mr. 14, nieuż. mr. 35; bud. mur. 7, drew. 18; płodozm. 11-pol., las nieurządzony. Wś Z. os. 25, mr. 203; wś Z. Nowy os. 11, mr. 128; wś Stanisławów Nowy os. 24, mr. 316; wś Albertów os. 5, mr. 20. Wymieniony

w akcie z r. 1357 w liczbie posiadłości kościoła gnieźnieńskiego (Kod. Wielk., Nr 1354). Na początku XVI w. pleban w Kazimierzu otrzymuje tylko kolędę po groszu z łanu zaś dziesięciny pobiera kolegiata łęczycka (Łaski, L. B., II, 379). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 Z., własność arcyb. gnieźn., miała 12 łan., 2 zagr., 1 kom., 1 karczmę, 1 młyn, $1^1/_2$ łan sołtysi, 1 propinator, 15 osad. (Pawiński, Wielkop., II, 52). 2.) **Z.**, fol., pow. radomski, gm. Zakrzów Kościelny, par. Cerekiew, odl. od Radomia 8 w., ma 6 dm., 18 mk., 169 mr. 3.) **Z.**, wś i fol., pow. konecki, gm. Szydłowiec, par. Wysoka, odl. od Końskich 48 w., ma 34 dm., 277 mk., 367 mr. dwor., 908 mr. włośc. Fol. stanowi majorat rząd. bar. Al. Kruze. W 1827 r. było 27 dm., 207 mk. W połowie XV w. wś Z., w par. Wysoka, własność Zdziechowskich, miała łany km , z których dziesięcinę dawano kościołowi w Wąchocku. Dwa folwarki rycerskie płaciły dziesięcinę pleban. w Wysokiej (Długosz, L. B., II, 523). Według reg. pob. pow, radomskiego z r. 1569 wś Z , w par. Wysoka, miała 4 łan., 6 zagr. (Paw., Małop., 309, 473). *Br. Ch.*

Zdziechowice, wś, fol. i dobra nad rzką Karasiówką (praw. dopł. Sanny), pow. janowski, gm. i par. Zaklików. Leżą tuż pod Zaklikowem, mają 116 dm., 720 mk., 975 mr. Rzeczka Karasiówka tworzy tu rozległe stawy zarybione, mające do 200 mr. obszaru. Na rzece dwa młyny. W r. 1827 było 67 dm., 457 mk. Fol. Z. Poduchowne, należące przed r. 1864 do probostwa w Zaklikowie, ma 96 mr. nadanych włościanom. Jest tu 14 dm. i 67 mk. Co do obszaru dóbr ob. *Zaklików*. Już w połowie XV w. istniał tu kościół par. drewniany. Wieś sama, własność Czyżowskiego h. Półkozic, miała 5 łan. km., z których dziesięcinę dawano scholastryi sandomierskiej, wartości 6 grzyw. Inne łany kmiece dawały dziesięcinę bisk. krakowskiemu. Fol. rycerski, łany sołtysie i niektóre łany kmiece dawały dziesięcinę kościołowi w Zdziechowie (Długosz, L. B., I, 195, 332 i II, 494, 504). Według reg. pob. pow. urzędowskiego z r. 1531 wś Z. miała 11 łan., 1 młyn. Wójtowstwo dziedziczne 1 łan. W r. 1676 płacono we wsi Z., w par. Zaklików, pogłówne od 143 dusz (Paw., Małop., 372, 375, 49a). Zapewne z czasem, po założeniu Zaklikowa, parafia przybrała nazwę zaklikowskiej. Dalsze dzieje kościoła podano z dziejami Zaklikowa. *Br. Ch.*

Zdziechowice, niem. *Zdzychowice*, wś gosp., w pow. średzkim, ma sąd, urz. okr. i parafie w Środzie, urz. st. cyw. w Drzązgowie, pocztę w Węgierskiem, st. kol. żel. w Środzie, na linii Poznań-Jarocin, szkoły w Borzejowie. Obszaru 35 ha, 3 dym., 226 dusz. 2.) **Z.**, wś dworska, w temże położeniu, ma obszaru 372 ha, 5 dym., 127 dusz (7 ew.). Do podat. grunt. oszacowano czysty dochód na 4132 mrk. Z. leżą na płn. Środy, zach. Grodziszczka i Giecza. Są gniazdem Zdziechowskich. Pierwsi z nich pojawiają się: Wojciech i Wydżga w r. 1391. W r. 1579 siedzieli tam Maciej na 1 śladzie, Stanisław Zdziechowski Rajek także na jednym z 1 zagr. a Bieniasz i Kacper na $^1/_2$ łanu, Piotr Żernicki miał tam $1^1/_2$ śl. i 1 zagr. R. 1618 płaci tu Łukasz i Mikołaj Zdziechowscy 15 gr. z $^1/_2$ łanu osiadłego. Z biegiem czasu przeszły Z. w ręce Kurnatowskich. Posiadał je kapitan Kurnatowski przy schyłku zeszłego wieku. Lud opowiada, jakoby w braku potomstwa przyjął i adoptował znalezione przez pastuszka dziecko, którym był Jędrzej Kurnatowski, dziedzic Z. († 1848). Wdowa po nim wyszła za Andrzejewskiego i wraz z nim wieś posiadała przez lat cztery. Po nich nastąpił w r. 1852 Karol Brodowski, a r. 1856 Maksymilian Radzimiński. Inne podanie ludowe wiąże się z niziną, znajdującą się od strony Bagrowa i zwaną Babą. Tę nizinę zalegały niegdyś bagniska, w których utopiła się stara żebraczka, wracająca tędy do Z. Krzyk jej słyszano daleko, lecz nikt nie podążył z pomocą. Od tego czasu pokutuje tam owa baba. Przy kopaniu stawu znaleziono tu r. 1859 pod pieńkiem olszanym nóż w kształcie brzytwy, oprawny w srebro, który przesłano do zbiorów Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu. Woda spływająca z okolicznych wsi zalewa tu całe łany zboża. *W. Ł.*

Zdziechowice *Górne*, *Dolne* i *Średnie*, niem. *Seichwitz Ober*, *Nieder* i *Mittel*, wś i dobra nad rz. Prosną, pow. olesiński, par. kat. w miejscu, par. ew. Roszkowice. Odl. $3^1/_2$ mil od Olesina. Z. Górne posiadają kościół par. rz.-kat., 639 ha (na obszarze dóbr), 16 dm., 223 mk. (45 ew.). Z. Dolne, dobra, mają 291 ha, 9 dm., 110 mk. (20 ew.). Z. Średnie, dobra, 246 ha, 7 dm., 101 mk. (17 ew., 4 żyd.). Z. wś ma 249 ha, 66 dm., 502 mk. (24 ew., 4 żyd.). Szkoła katolicka. Kościół na nowo odbudowany w r. 1729. Istniał tu od 1847 r. wielki piec, nieczynny od r. 1860. Młyn wodny. Z. Dolne do r. 1818 należały do rodziny Paczeńskich. Par. Z., dekan. olesińskiego, w 1869 r. miała 2833 katol., 785 ewang., 19 izr.

Zdziechowo al. *Zdziechowa*, niem. *Zdziechow* 1.) wś gosp , w pow. gnieźnieńskim, ma parafie, sądy, urz. okr. i st. cyw. w Gnieźnie, pocztę i st. kol. żel. zwaną „Zechau“, na linii Gniezno-Nakło, szkoła katol. w miejscu, ewang. Friedrichshain. Obszaru 475 ha, 52 dym., 422 dusz (8 ew.). 2.) **Z.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 550 ha, 11 dym., 199 dusz (33 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 7865 mrk. Leży na płn. od Gniezna. W r. 1243 Przemyśl I i Bolesław, oddając szpital św. Ducha w Gnieźnie pod zarząd Bożogrobców miechowskich, wymieniają Z. między

posiadłościami szpitalnemi. R. 1255 arcyb. Fulko przekazuje Z. Bożogrobcom gnieźn. R. 1341 Henryk, proboszcz miechowski, oddał Z. jakiemuś Mikołajowi do osadzenia na prawie niemieckiem. W r. 1363 występuje Mikołaj, rządca Z., przy nadaniu półłanka wolnego Mikołajowi Czarnocie, który go sprzedał Wojciechowi, osadnikowi ze Z. W r. 1357 król Kazimierz wymienia Z. między posiadłościami kapituły gnieźn. W r. 1579 ma Z. $11^1/_2$ łan. os., 4 zagr. i 3 komorn.; r. 1620 było $10^1/_2$ łan. os., 3 zagr., 2 kom., 1 karczmarza i wiatrak. Ze wsi gospod. nabyła komisya kolonizacyjna jedno gospodarstwo chłopskie. 3.) **Z.**, folwark do Zieleńca, w pow. wrzesińskim, ma urz. okr. i st. kol., sąd i par. ew. we Wrześni, urz. st. cyw. w Obłaczkowie, pocztę w Sokolnikach, par. kat. i szkołę katol. w Bieganowie. Dym 1, dusz 29. *W. Ł.*

Zdziechowo 1.) ob. *Dziechowo*. 2.) **Z.**, w dok. *Zdechova* 1361 r., jezioro pod wsią t. n., opodal Sępolna, w pow. złotowskim (ob. Kod. dypl. wielkopol., Nr. 1447). Dzisiejsze jez. Sempelborskie powstało podobno tylko przez powiększenie jez. Zdziechowskiego. W jeziorze tem zapadł się według podania zamek sempelborski (ob. „Der Kreis Flatow“ v. Schmitt, str. 258). *W. Ł.*

Zdzieci, wś i fol., pow. sandomierski, gm. i par. Połaniec, odl. od Sandomierza 45 w., ma 31 dm, 237 mk., 549 mr. dwor., 109 mr. włośc. W 1827 r. było 18 dm., 115 mk. W połowie XV w. wś Z., w par. Połaniec, własność Rytwiańskiego, kasztelana krakowskiego, miała 13 łan. km., 2 karczmy z rolą, z których dawano dziesięcinę, wartości 8 grzyw., bisk. krakowskiemu. Role sołtysie dawały dziesięcinę kościołowi w Połańcu (Długosz, L. B, II, 450). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś królewska Zdzieci, w par. Połaniec, miała 25 osad., 8 łan., 3 kom., 2 biednych, 6 rzem., 3 rybak. (Pawiń, Małop., 169),

Zdziemborz 1.) *Mały* al. *Zdzieborz* al. *Skórki*, wś i fol., pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Pniewo, odl. 20 w. od Pułtuska. W r. 1827 wś Zdzieborz Wielki miała 10 dm., 88 mk. W r. 1875 fol. Z. Mały al. Skórki rozl. mr. 780: gr. or. i ogr. mr. 507, łąk mr. 25, past. mr. 20, lasu mr. 150, zarośli mr. 50, nieuż. mr. 28; bud. drew. 16; płodozm. 8 i 12-pol., las urządzony. Wś Z. Mały os. 28, mr. 272; wś Skórki os. 19, mr. 34; wś Zielonka os. 11, mr. 102. Ob. *Skórka*. W reg. pobor. z r. 1578 podany w osobnej grupie posiadłości „dominorum Nowodworskich“. W tej wsi i Jackowie płacili Stanisław Zdzieborski i Jan Śląski od $3^1/_2$ łan. (Paw., Maz., 410). 2.) **Z.**, 1578 r. *Wdziemborz*, też *Zdziembory*, wś nad rz. Skrwą, pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bądkowo, odl. o 26 w. od Lipna, ma 7 dm., 111 mk. W r. 1827 było 12 dm., 109 mk. W r. 1885 folw. Z. lit. C. D. F. rozl. mr. 448: gr. or. i ogr. mr. 324, łąk mr. 9, past. mr. 89, lasu mr. 5, nieuż. mr. 21; bud, mur. 2, drew. 5. W r. 1578 Stan. Robak z braćmi płaci tu od 2 łan. (Pawiń., Maz., 41). *Br. Ch.*

Zdziemięrzyce, pow. miechowski, par. Racławice, ob. *Dziemięrzyce*. Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś Zdziemierzyce miała $2^1/_2$ łan. W r. 1581 wś Zdziemierzyce, w par. Racławice, miała 6 pół łan. km., 5 zagr. z rolą, 4 czyn., 3 kom bez bydła (Pawiń., Małop., 16, 440).

Zdzienice 1.) w spisie urzęd. *Żdżenice*, wś i fol., pow. turecki, gm. i par. Malanów, odl. 7 w. od Turka. Wieś wraz z Gozdem ma 20 dm., 187 mk.; fol. ma 6 dm., 58 mk.; os. Z. al. Piaski 1 dm., 9 mk. W 1827 r. było 36 dm., 321 mk. W r. 1884 fol. Zdżenice rozl. mr. 1248: gr. or. i ogr. mr. 715, łąk mr. 46, past. mr. 79, lasu mr. 356, w odpadkach mr. 25, nieuż. mr. 27; bud. mur. 2, drew. 15, las nieurządzony. Wś Z. os. 22, mr. 40; wś Gozd os. 11, mr. 89. W r. 1579 we wsi Zdzenicze, w par. Malanów, pow. konińskim, siedzą Zdzieniccy na dwu folwarkach (Paw., Wielkop., I, 233). 2.) **Z.**, fol., pow. kaliski, gm. Zborów, par. Goliszew, odl. od Kalisza w. 13. Stanowił jedną całość z fol. Żelazków. W r. 1827 Zdzieniczki, w par. Złotniki Wielkie, miały 2 dm., 11 mk. *Br. Ch.*

Zdzierczyzna, w spisie z 1827 r. *Zdzierskie*, kol. i fol., pow. wieluński, gm. i par. Sokolniki, odl. 23 w. od Wielunia; kol. ma 8 dm, 36 mk.; fol. 2 dm., 11 mk. W 1827 r. było 4 dm., 27 mk.

Zdzierdz, wś i dobra, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. Brzezinka, ew. Gliwice, W r. 1885 dobra miały 182 ha, 1 dm., 9 mk. kat. Wś 62 ha, 17 dm., 159 mk. kat.

Zdziersk, folw. proboszczowski, w pow. szubińskim, ma urz. okr. i st. cyw., sąd, parafię i szkołę w Łabiszynie, tamże pocztę, st. kol. żel. w Brzozie, na linii Bydgoszcz-Inowrocław, sąd w Szubinie. Obszaru 160 ha, 4 dym., 70 dusz. Leży na płd. Łabiszyna, po praw. brzegu Noteci. *W. Ł.*

Zdziesławice 1.) wś i fol., pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więcławice, odl. 29 w. od Miechowa. Folw. poduchowny, mający 291 mr. obszaru, nabył na licytacyi około r. 1880 Kohn za 16225 rs. W 1827 r. było 16 dm., 113 mk. W połowie XV w. wś Z., w par. Więcławice, dziedzictwo Jana h. Gryf, miała łany km., zagr., karczmy, folwark rycerski, z których dziesięcinę dawano kościołowi w Więcławicach (Długosz, L. B., II, 50). W r. 1581 we wsi „Dzieslawicza“ kanonik krakowski płaci od 3 łan. km., 2 zagr. z rolą, 3 kom. bez bydła, 1 czynsz. (Paw., Małop., 21). 2.) **Z.**, dziś *Dzieslawice* (ob.), wś, w par. Stopnica (pow. sto-

pnicki). W połowie XV w. dziedzicami wsi było trzech Powałów: Szulek, Piotr i Mikołaj. Część łan. km. dawała dziesięcinę bisk. krakow., druga część kościołowi w Biechowie, trzecia mansyonarzom w Stopnicy (Długosz, L. B., II, 443). W r. 1579 wojewoda krakowski płaci tu od 9 osad., 5 łan., 2 zagr., 3 ubogich (Paw., Małop., 224). *Br. Ch.*

Zdziesz al. *Zdzież*, wś gosp., w pow. kozmińskim, ma urz. okr. w Pogorzeli, urz. st. cyw., parafie i szkołę ewang. w Borku, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Leszno-Jarocin, szkołę katol. w miejscu, sąd w Koźminie; 9 dym., 92 dusz. Jest to przedmieście Borku, na lew. brzegu Pogony. Było niegdyś posiadłością wiejską. W r. 1371 mieszkańcy Gostynina zabiwszy Mikołaja, dziedzica Z., skazani byli na złożenie 30 grzyw. wdowie, bratu jej Wyskocie i bratu zabitego Janowi z Nowca. W r. 1392 pozwolił król Władysław Henrykowi ze Zimnej Wody założyć na Z. miasto z prawem niemieckiem. W r. 1398 uzyskali Paweł i Andrzej Zimnowodzcy w grodzie pyzdrskim pozwolenie wysłania woźnego, który miał polecić, aby nikt nie ważył się polować, pasać i szkody robić na Z., Zimnej Wodzie, Cielmicach, Bruszkowie, Górkach, Trzeciakowie, Siedmiorogowie i na Tobołowem Siedlisku. R. 1399 pisał się Henryk Zimnowodzki ze Z. Wiadomość o pożarze miasta Zdzieża i pochowanej w Pleszewie księżnej na Z., uważa Łukaszewicz za legendę. Około założenia miasta zaczął się krzątać dopiero r. 1428 Wojciech, dziedzic Z., jak twierdzi Łukaszewicz, wyznaczywszy w tym celu obszerne miejsce nad Pogoną. Osadnikom porozdawał grunta bezpłatnie, ustanowił burmistrza i radę miejską. W r. 1432 przeniósł wszystkich kmieci ze wsi Z. do miasteczka i utworzył wójtowstwo. Wskutek zamiany przeszły wieś i miasto Z. w r. 1435 w ręce Tumidałów, którzy je posiadali jeszcze r. 1445. Odtąd upadać zaczęło miasteczko. Około r. 1460 wchodziło w skład dóbr boreckich, nabytych przez Mikołaja z Bnina. Między r. 1578 i 1613 składał się Z. z 3 tylko zagród. W r. 1578 posiadał Z. Zygmunt Bniński, r. 1618 Józef Borzewski a około r. 1791 Józef Nieświastomski. Z. płacił bisk. pozuańskim od 2 łan. po 8 gr. Kościół N. M. P. istniał już r. 1420. Dzisiejszy kościół N. M. P. Pocieszenia, w stylu renasansowym, ogrodzony jest murem, przez który prowadzi brama z potrójnemi, płaskiemi słupami. Nad bramą unoszą się na żłobkowanych postumentach 4 aniołowie a między niemi widna cyfra Matki Boskiej i rok 1789, data odnowienia bramy. Tak w murze, jak i w bramie znajdują się z drugiej strony framugi, półkolem zamknięte i dwa konfesyonały sklepione. Do tego muru przypierają dwie kaplice grobowe: Śmitkowskich i baronów Graeve. Po stronie wschodniej stoi grobowiec Laudowskich a między nim a kaplicą Śmitkowskich stoi krzyż marmurowy na grobie Norberta Bredkrajcza († 1858). W wieży kościelnej umieszczono po jednej stronie tablicę marmurową ks. Adama Perlikowskiego († 1763) a po drugiej ks. Józefa Stoińskiego († 1771). Nad portalem wysuwają się trzy złe duchy, pierzchające przed promieniami światła, tryskającego z ołtarza. Wyżej w rzeźbie kamiennej M. Boska Pocieszenia z dzieciątkiem Jezus na ręku. Pod rzeźbą napis: „Gloria Gentis Decus Maioris Polonie". Na drugim piętrze wieży mieści się dzwonnica z 4 dzwonami, z których dwa z r. 1633, trzeci z 1777, czwarty z r. 1778. Z nawą poprzeczną wiążą się dwie okrągławe kaplice: św. Józefa i Matki Bolesnej. W kościele znajdują się nagrobki z odnośnemi napisami: Pawła Tretera, proboszcza zdzieskiego († 1664), Bartłomieja († 1653) i Magdaleny († 1647) Treterów, rodziców Pawła. Dalej Franciszka Wolniewicza, proboszcza boreckiego († 1868), Szczęsnego Durewicza („Felix a Srem Duravius † 1642), Adama ze Siedlemina Budzieskiego († 1657), Jana Trzemińskiego († 1678), Bartłomieja Korzybskiego († 1703), proboszczów zdzieskich. Prócz słynących cudami: rzeźby Matki Bolesnej w kaplicy pod jej wezwaniem i cudownego obrazu Matki B. Pocieszenia, posiada kościół relikwie św. Pacyfika, męczennika. Do obrazu M. B. P. miał szczególne nabożeństwo arcyb. Maciej Łubieński z powodu uchronienia od morowego powietrza (1643). O kościele w Z. pisał ks. Aleks. Brandowski w pracy „Historya kościołów zdzieskich" w „Warcie" z r. 1889. Przy kościele ustanowioni byli mansyonarze maryanie i filipini. Sejm z r. 1673 nadał duchowieństwu zdzieskiemu wieś Rajsko, w pow. kaliskim. Księża maryanie posiadali Strzyżewko. Ks. Jan Trzemiński, proboszcz miejscowy postanowił utworzyć ze znajdujących się przy kościele duchownych zgromadzenia ks. komunistów, t. j. żyjących wspólnie. W tym celu zbudował obszerny klasztor murowany około r. 1660. Kaplica p. w. św. Krzyża, przy drodze bitej do Koźmina, za Zdzieżem, istniała już przed r. 1621. W kaplicy tej znajdował się obraz św. Maryi Magdaleny. Przy drodze siedmiorogowskiej w pobliżu Z. wykopywano popielnice.

Zdzieszulice, kol., fol., os. młyn., *Z. Górne* i *Dolne*, kol., pow. piotrkowski, gm. Bełchatówek, par. Grocholice. Kol. ma 29 dm., 335 mk., 421 mr.; fol. 1 dm., 10 mk., 56 mr.; młyn 1 dm., 4 mk., 13 mr.; Z. Górne, kol., 31 dm., 184 mk., 385 mr.; Z. Dolne, kol., 39 dm., 329 mk., 487 mr. We wsi szkoła początkowa. W 1827 r. było 13 dm., 129 mk. W r. 1867 fol. Z. rozl. mr. 73: gr. or. i ogr. mr. 40, łąk mr. 28,

nieuż. mr. 5. Wś Z., os. 44, mr. 428; wś Z. Górne os. 31, mr. 385; wś Z. Dolne os. 48, mr. 492. Na początku XVI w. we wsiach „Dzyessulycze i Wola Zdzyessulska“ łany km. i dworskie dawały dziesięcinę kościołowi w Grocholicach. Kmiecie prócz tego kolędę, po groszu (Łaski, L. B., I, 450). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś Zdziesulicze, w par. Grocholice, miała drobnych posiadaczy na 2 i pół łan., 5 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 260). *Br. Ch.*

Zdzieszyn, wś, pow. błoński, gm. Piekary, par. Mszczonów, ma 50 mk., 118 mr. dwors., 42 mr. włośc. W 1827 r. było 9 dm., 41 mk. W r. 1380 Mikołaj, bisk. pozn., nadaje dziesięciny swe z Z. i innych wsi kościołowi w Mszczonowie (Kod. Wielk., Nr 1781). W r. 1579 było sześć działków szlacheckich, cztery miały po $^1/_4$ łana, dwa po $^1/_8$ łana (Paw., Mazow., 157).

Zdzież, ob. *Zdziesz.*

Zdzięcioł, rzeczka, dopływ Dzielówki, dopływu Mołczadzi.

Zdzięcioł al. *Dzięcioł*, *Dzięciołki*, w dok. *Zdzietel*, urzędownie obecnie *Diatłowo*, mko nad rzką Zdzięciołką, wpadającą o 22 w. poniżej do Niemna, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięcioł. W pięknem położeniu, przy trakcie ze Słonima do Wilna, odl. od Grodna o 212 w., od Słonima 43 w., od Wilna 133 w., od Nowogródka 35 w., od Lidy 42 w., od Dworca 14 w., od stacyi dr. żel. poleskiej Nowojelna o 10 w. Mstko w r. 1893 miało 3233 mk. Podług innych danych było tu do 7000 mk., w tem około 400 prawosł. i 700 katol., reszta żydów, 1096 dzies. ziemi włośc. Znajduje się tu cerkiew paraf., kościół par. katol., kaplica cmentarna katol., 2 synagogi i kilka domów modlitwy żydow., szpital wiejski na sześć łóżek, utrzymywany kosztem kilku sąsiednich gmin, szpital przy kośc. paraf. katol., zarząd okręgu policyjnego i gminy, st. poczt. listowa, 2 lekarzy, kilku felczerów i akuszerka, szkoła ludowa, apteka. Odbywają się tu targi tygodniowe i dwa jarmarki doroczne. Przemysł i handel pozostają w ręku żydów. Przemysłem rękodzielnym zajmuje się kilkadziesiąt osób, w tej liczbie 10 stolarzy, wyrabiających głównie posadzkę. Cały przemysł fabryczny mstka stanowią 2 młyny wodne na Zdzięciołce, piec wapienny, kilka drobnych garbarni, miodosytnia, kilka zakładów wyrabiających wino z rodzenków i parę farbiarni. Starożytna ta włość hospodarska, zw. „dwor Zdzieczolo“, nadaną została w r. 1498 d. 6 czerwca przez w. ks. Aleksandra kn. Konstantemu Iwanowiczowi Ostrogskiemu, hetmanowi, z prawem założenia miasta (Arch. Sławuckie, t. I, 116). Ostrogski na majętności tej zapisuje d. 5 czerw. 1499 r. dziesięcinę cerkwi sobornej w Wilnie (ibid., t. I, 212). Zygmunt I, wynagradzając Ostrogskiego za długoletnią niewolę, do której dostał się po bitwie nad Wiedroszą, hojnemi obdarzył go łaskami. Przywilejem wydanym w Mielniku 28 grud. 1507 r. potwierdził nadanie dóbr Z. przez króla Aleksandra; w 1509 r. uwalnia poddanych „zamku Zdeteli“ i in. włości od opłaty „wołowszczyzny“, w r. zaś 1511 raz jeszcze zatwierdza kniaziowi prawo własności wszystkich dóbr jego dziedzicznych, tak przez Aleksandra jak i przez siebie nadanych, w ich liczbie wymieniając i „dwór Zdzięcioł“ (ibid., t. III, 54, 70, 87). Tenże monarcha pismem datowanem w Wilnie d. 3 lipca 1514 r. poleca Annie Bartoszowej Taborowicz, aby ks. Konstantemu nie broniła przewozu na Niemnie około Z. (ibid., t. III, 117). Po śmierci kn. Konstan. Ostrogskiego w r. 1530 pozostała po nim wdowa kn. Aleksandra Słucka wyrokiem królewskim z d. 20 marca 1531 r. przyznany ma sobie do czasu Z., zwrócić ma natomiast kn. Ilii „pasierbowi swemu“, Turów i in. włości (Z. 17, k. 60, w A. J. Z. R.). Niedługo jednak cieszyła się posiadaniem Z., już bowiem 5 sierpnia t. r. nakazano jej oddać i ten majątek najstarszemu synowi nieboszczyka. Kn. Ilia d. 1 sierp. 1531 r. zanosi protest do grodu, iż ojciec jego powróciwszy z niewoli, zamiast własny swój majątek Zdzięcioł, zapisał na cerkiew majętności macierzyste kn. Ilii: Szeszoły, Świrany i Kroszty. Sprawę odłożono do dojścia do pełnoletności brata jego kn. Wasila (l. c., Z. 17, k. 98—100). Gdy rzeczony kn. Wasil miał lat 15 i pełnoletność jego ogłoszoną została, nastąpiły między rodzeństwem działy. Wyznaczeni w tym celu komisarze zjechawszy do Wilna d. 20 grud. r. 1541, Zdzięcioł, Dubno i in. przyznali kn. Wasilowi (Przeździecki, Jagiellonki, t. II, 64, 269—276). W r. 1570 ks. Konstanty Wasil Ostrogski, wwda kijowski, marszałek ziemi wołyńskiej, według Paprockiego syn Konstantyna, fundował tu szpital przy kościele parafialnym, nadając mu opatrzenia po 20 złp. w gotowiźnie i 20 beczek żyta co rok, oraz po 5 wozów drzewa co tydzień. Zapewne drogą wiana Z. od Ostrogskich przeszedł do Sapiehów, którzy tu kościół parafialny w r. 1646 na nowo przebudowali. W r. 1655 podkanclerzy Kazimierz Lew Sapieha testamentem zapisuje siostrzeńcowi swemu Aleksandrowi Hilaremu Połubińskiemu, pisarzowi polnemu w. ks. lit., za usługi oddane Rzpltej, majętność Zdzięcioł i in., w pow. słonimskim, z warunkiem wypłacenia siostrom swym i potomstwu Ogińskiej po 25000 złp. (S. 227, k. 295). Krzysztof Konstanty kn. Połubiński aktem z d. 17 sierp. 1685 r. odziedziczone po ojcu dobra: Zdzięcioł, Jawor, Wiazowice przekazał hetmanowi Sapieże, ten jednak legatu nie przyjął, owszem dokumentem spisanym w Dereczynie d. 22 września t. r. oddał

takowe do równego podziału między dwie siostry, naturalne sukcesorki zmarłego Połubińskiego, starosty wołkowyskiego (Akt. Tryb. Głównego, Nr 856—7). Wskutek nastąpionego wówczas działu, Z. otrzymała Anna Marya z kn. Połubińskich, żona ks. Dominika Radziwiłła, podkanel. w. ks. lit. (Z. 144, k. 1—8). Odtąd Z. stanowił posiadłość Radziwiłłów linii szydłowieckiej żyrmuńskiej, która nie posiadała żadnej ordynacyi, ich też staraniem podniósł się w zamożności i znaczeniu. Oni to odbudowali starożytny zamek, a w r. 1738 Mikołaj Faustyn Radziwiłł sprowadził tu zakon rochitów, umieściwszy ich przy istniejącym z dawna szpitalu, co biskup wileński Zieńkowicz t. r. potwierdził. Wszakże rochici nie długo musieli przebywać w Z., bo w r. 1806 czytamy napomnienie biskupie nie do nich lecz do plebana, aby pobierając annuaty szpitalne, starał się ten zakład wydźwignąć z opuszczenia. Pod koniec XVIII w. ks. Radziwiłłówna, wychodząc za Stanisława Sołtana, marszałka nadw. lit., wniosła Z. w ten dom. J. U. Niemcewicz zwiedzając te strony w r. 1819, takie nam o nim pozostawił wspomnienie: „Z. zawiódł mię w nadziei oglądania w nim JW. Sołtana, za sejmu 1791 r. marszałka nadw. litew. Znalazłem atoli syna jego. Mko niewielkie, lecz czyste i porządne. Gdym wszedł do pałacu, jakimże mnie smutkiem ogarnął widok trzech portretów obok siebie wiszących: pani Sołtanowej, pani Mostowskiej i Józefa Wejssenhofa“ (Podróże, str. 392). Ostatnim dziedzicem dóbr Z. był syn marszałka Adam, pułkownik wojsk pol. Po r. 1831 dobra przeszły na własność rządową. Z dawnych gmachów pozostały dotąd: zamek, niegdyś obronny, dźwignięty przez ks. Ostrogskich na początku XVI w., przerobiony na pałac przez Radziwiłłów w XVII stuleciu, nosi na sobie piętno panującego naówczas rococo. Zewnętrzne mury jego zachowały do dziś swoje architektoniczne piękno: zdobią go gipsatury stylowe oraz herby ks. Radziwiłłów, czarne orły z trzema trąbami na piersiach; wewnątrz, po przejściu na własność skarbową, zupełnie przerobiony, mieści dziś koszary wojskowe. Gdy pod koniec zeszłego wieku Z. stał się dziedzictwem Stanisława Sołtana, zamek pięknie odnowiono, zachowując starożytną jego postać. Założono tu wówczas ogród angielski, do czego pomogła i sama miejscowość. Tu i za parkiem, w zacisznem ustroniu, zw. „Chatki“, pobudowano kształtne budynki, które wewnątrz ozdobił freskami sławny artysta Norblin (rysunek zamku z krótkim opisem zamieścił Tyg. Ilustr. z r. 1871, t. VII, str. 205). Cerkiew prawosł. parafialna, niewielkich rozmiarów, drewniana, założeniem swoim sięga zapewne czasów ks. Ostrogskich. Uposażenie jej stanowi, podobnie jak i świątyni katolickiej, 33 dziesięciny ziemi. Parafia prawosławna, dekanatu (błagoczynia) zdzięcielskiego, ma 3957 wiernych. Dekanat prawosławny obejmuje 12 parafii: Zdzięcioł, Dworzec, Luszniewo, Mołczadź, Nahorodowicze, Nakryszki, Nowojelnia, Ochonowo, Raudziłowo — Kozłowszczyzna, Rohotna, Wężowiec i Wysock, w ogóle 24333 dusz. Kościół katol. paraf., p. w. Wniebowzięcia N. M. P., na miejscu dawnego zbudowany z cegły w r. 1646 przez Kazimierza Lwa Sapiehę, podskarb. w. lit., w kształcie podłużnego prostokątu, 50 arsz. długi, 18 szeroki a 17 wysoki. Trzymany w stylu rococo, od frontu zdobią go dwie wspaniałe wieże, o trzech kondygnacyach, zakończone kopułą z krzyżem. Pomiędzy wieżami nad pierwszą kondygnacyą wznosi się facyata owalnego kształtu z krzyżem i zegarem. Sufit i posadzka ze zwyczajnej cegły. Nad głównemi drzwiami chór z organem o 16 głosach, biały, lakierowany, częściowo wyzłocony. W kościele jest 7 ołtarzy, z tych 3 w prezbyteryum, a 4 w nawie. W wielkim ołtarzu zwraca uwagę cyborium z drzewa, snycerskiej roboty, ślicznie rzeźbione. Po nad chrzcielnicą, w murze naprost kazalnicy, znajduje się nagrobek z blachy mosiężnej, a za nim w naczyniu serca ks. Mikołaja Faustyna i syna jego Jerzego Radziwiłłów († w 1746 i 1755 r.). Wyżej jeszcze nad tym pomnikiem jest portret Mikołaja, olejno malowany, w kształcie owalnym, w mur wprawiony i dobrze zachowany. Skarbiec tego kościoła jest ubogi, a nadto 1837 r. został okradziony. Ze srebrnych naczyń większego rozmiaru posiada 6 lichtarzy i cenną, z byłego dereczyńskiego kościoła, ślicznej roboty, monstrancyę o podwójnych promieniach, pacyfikał z drzewem krzyża św. i t. p. W r. 1743 d. 4 czerwca wszczął się straszny pożar w Z., w którym nie tylko wszystkie zabudowania plebańskie, całe mko, ale i kościół z ołtarzami, aparatami, sprzętami kościelnemi, archiwum a nawet z nieboszczykami w podziemiach do szczętu, prócz samych ścian, zgorzał. Po tej klęsce w r. 1751 z ruin został na nowo dźwignięty przez Mikołaja Faustyna Radziwiłła, przy współudziale jego żony Barbary z Zawiszów, która była szczególniejszą dobrodziejką i protektorką tego kościoła. Niewiadomo kiedy i przez kogo świątynia została konsekrowana; rocznica jednak poświęcenia obchodzi się w pierwszą niedzielę po Wniebowzięciu N. Maryi Panny (Tygod. Ilustr. z 1874 r., t. XIII, 120). Parafia katol., dekanatu słonimskiego, 8145 wiernych. Kaplice na cmentarzu w Z. i w Orlinie; dawniej też w Mirowszczyźnie, Żukowszczyźnie i Strzelance. W r. 1717 kahał „Dzięciołki“ z partykularzami płacił podatku pogłównego żydowskiego 1000 złp. (Vol. leg., VI, 183). Gmina, położona w płn.-wsch. części powiatu, graniczy od płn. z gub. wileńską, od wschodu z gub. mińską, od płd.-wschodu z gm.

Rohotna i Dworzec, od płd. z gm. Kozłowszczyzna, od zachodu z gm. Pacowszczyzna, obejmuje 54 miejscowości, mających 1292 dm. włośc. (obok 310 należących do innych stanów), 8307 mk. włościan, uwłaszczonych na 15746 dzies. ziemi. Nadto w obrębie gminy znajduje się 3278 dzies. większej posiadłości (1447½ roli, 485 łąk i past., 1097½ lasu, 248 nieuż.) i 307 dzies. należących do cerkwi i kościoła (213 roli). Okrąg policyjny zdzięciolski obejmuje 5 gmin powiatu: Dworzec, Kozłowszczyzna, Pacowszczyzna, Rohotna i Zdzięcioł. Lud okolicy tutejszej, zdaniem duchowieństwa, jest moralny i pobożny, mówi przeważnie językiem białoruskim, w trzech tylko wioskach otoczonych lasami: Pogirach, Zasieci i Norcewiczach używa dotąd mowy litewskiej. Osady te sięgają jakoby czasów ks. Trojdena. Są to podług podania potomkowie Bartów, ludu litewskiego przybyłego z Prus. Prawdopodobnie są oni szczątkami Jadźwingów. Do najciekawszych miejscowości w pobliżu Z. należy niezaprzeczenie odległa o 12 w. wś Nahorodowicze, w w. XVI i XVII własność rodziny Welaminów Rutskich. Pamiętne w dziejach, że tu odbył się pierwszy zjazd kapituły unickiej po zjednoczeniu kościołów, pod prezydencyą metropolity Welamina Rutskiego w r. 1617 (ob. Stabelski, Chronologia). Cerkiewka drewniana postawiona została przez metropolitę Rutskiego, jak świadczy dokument przy niej przechowujący się. Do chwil ostatnich świątynia ta zachowała pierwotną postać, dopiero w r. 1894 przerobiona, cechę swoją dawną zatraciła. Również ciekawym zabytkiem w dworze nahorodowickim jest bardzo stara budowa murowana, jak styl włoskiego baroco wskazuje, pochodząca z XVI w. Był to kościół kalwiński, wiadomo bowiem, że ojciec metropolity Feliks († 1599 r.) był tego wyznania, syn zaś dopiero w młodości przyjął katolicyzm, nim za przyzwoleniem papieża przeszedł na obrządek słowiański. Kościołek ten obrócony na składy a w części na mieszkanie, otrzymał z czasem nazwę skarbca, pod jaką i dziś pozostaje (rysunek jego podały Kłosy z r. 1871 czy 2). Nahorodowicze w r. 1635 zostały sprzedane przez metropolitę Welamina Józefa Rutskiego Bułhakowi, potem były własnością Surynów, Tyzenhauza i Głuchowskiego, dalej w XVIII w. generała Morawskiego, ożenionego z ks. Radziwiłłówną, siostrą Karola „Panie kochanku“. Gdy za długi generała dobra poszły pod eksdywizyą, nahorodowicze kupiła starościna Łęska i następnie je odprzedała w r. 1820 Dmochowskim. Obecnym właścicielem jest Władysław Dmochowski, znany artysta-malarz. W lesie nahorodowickim znajdują się mogiły, porosłe drzewami, dotychczas niezbadane, niewiadomo z jakiego czasu pochodzące. O 9 w. od Z. majętność Strzała, miejsce urodzenia i własność niegdyś poety Juliana Korsaka, dziś Mackiewiczów. O w. 15 od Z., we wsi Rohotnej (ob.) Wołłowiczów, w pobliżu dworu znajdują się szczątki bardzo starożytnego zamku. Między ludem okolicznym przechowuje się podanie, że wzięta i spożytkowana ztąd cegła powoduje śmierć biorącemu. Temu zawdzięczyć można, że ruina ta dotrwała aż do naszych czasów.

M. Raw. Witanowski.

Zdzięty, pow. mławski, ob. *Janowiec.*

Zdziętawy al. *Zdzientawy*, wybudowania w Smolicach, pow. krobski (gostyński), mają urz. okr. w Krobi, urz. st. cyw. w Pempowie, pocztę i st. kol. żel. w Kobylinie, na linii Leszno-Krotoszyn, par. katol. i szkołę w Smolicach, szkołę ewang. i parafią w Kobylinie, sąd w Jutrosinie. Dym. 21, dusz 128. Na obszarze Z. zachowały się nazwy: Osiek, Podlasie, Leśce, Kaszewka, Przyjma, pola; Grzęby Batorowskie, wzgórza; Rzedząca, strumyk, wpadający do Orli; Kępa i Chrósty, rowy; Nakła, Grodzisko, nazwy leśne; Osiek rów. Leży na zachód Kobylina, północ Jutrosina. W r. 1793 posiadłość Hilarego Umińskiego, dziedzica Smolic. *W. Ł.*

Zdziki, 1303 *Sicowe*, 1419 *Seikaw*, 1682 *Zdziki*. W r. 1773 własność hr. Potockiego z Warszawy; dziś należy do klucza sartowickiego. Ob. *Dziki.*

Zdzikowo, 1419 *Siekaw*, 1440 *Zykow*, 1649 *Zdzikowy*, 1773 *Dsikowo*. Dziedzicami byli tu: 1773 r. hr. Potocki, 1851 Schwarz, 1854 Techow. R. 1871 nabył je razem z Morskiem Ernest v. Schwanenfeld za 88000 tal. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 187). Ob. *Dzikowo.*

Zdziłowice al. *Zdzyłowice*, r. 1377 *Dziloniczе*, w XV w. *Zylowycze*, 1531 r. *Zelowycze*, wś nad rz. Białką, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Batorz, odl. 18 w. od Janowa, leży u stóp wzgórz ciągnących się od Batorza, ma 165 dm., 1572 mk., 1800 mr. ziemi ornej. Należała do dóbr ordynacyi Zamoyskich. W 1827 r. było 125 dm., 773 mk. Ludwik, król węgier. i polski, nadaje r. 1377 braciom Dymitrowi i Iwanowi wraz z innemi dobrami (Goraj i Kraśnik) wś „Dzilonicze“ (Kod. małop., III, 310). Długosz wymienia w par. Batorz wieś „Zylowycze“ (L. B., II, 576). Według reg. pob. pow. urzędowskiego z r. 1531 wś „Zelowicze“, w par. Batorz, miała 4 łan. (Pawiń., Małop., 374).

Zdzimięrzyce, ob. *Dziemięrzyce* i *Z dziemięrzyce.*

Zdzisławek, fol., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice.

Zdzisławice, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Janów.

Zdzisławin, wś, pow. kolski, gm. i par. Izbica, ma 11 dm., 99 mk. (14 ewang.), 279 mr. Wchodziła w skład dóbr Izbica.

Zdzisławkowice, w XV w. *Dzywslowkowy-*

cze, w reg. pob. z r. 1579 *Zdiskoslawicze*, wś, w par. Gnojno (dziś pow. stopnicki). Obecnie nie znana pod tą nazwą. Za Długosza miała łany km., karczmy i zagrodników, dających dziesięcinę pleb. w Gnojnie (L. B., II, 445). W r. 1579 we wsi „Zdiskoslawicze“ Jan i Jakub Lubowieccy płacą od 4 osad., 1 łanu, 1 zagr. z rolą, 1 rzem.; Przecław Wojszak od 2 zagr. z rolą (Paw., Małop., 227). Wieś ta niema nic wspólnego ze wsią Zdziesławice (dziś Dziesławice), leżącą pod Stopnicą. *Br. Ch.*

Zdzitów 1.) sioło i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Pruska, o 17 w. od Kobrynia. Sioło ma cerkiew, 43 dzies. ziemi cerkiewnej (9 łąk i pastw., 1 nieuż.); dobra, własność Masłowych, 488 dzies. (25 łąk i past., 15 lasu, 9 nieuż.). 2.) **Z.,** wś i osada nad Jasiołdą, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Bereza, o 42 w. od Prużany. Wś ma 204 dzies. ziemi włośc. (29 łąk i past., 68 nieuż.), osada 118 dzies. ziemi włośc. (60 łąk i past., 1 nieuż.). 3.) **Z.** *Stary*, dobra, tamże, o 35 w. od Prużany, własność Mikulskich, z chut. Zagaje 896 dzies. (195 łąk i past., 20 lasu, 89 nieuż.). 4.) **Z.,** mko nad jeziorem Sporowskiem, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Pieski, o 92 w. od Słonima, 57 dm., 644 mk., cerkiew, szkoła, 2504 dzies. ziemi włośc. (1282 łąk i past., 599 nieuż.) i 138 cerkiewnej (65 nieuż.). Parafia prawosł., dekanatu (błagoczynia) kossowskiego, 2177 wiernych. Za czasów Rzpltej Z. był centrem sstwa niegrodowego, położonego w pow. słonimskim wwdztwa nowogródzkiego. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 składało się ono z mstka Z. i ze wsi: Wójtowe Sioło i Niwa, które łącznie z sstwem sokołowskiem posiadał Adam Brzostowski, kasztelan połocki, opłacając kwarty złp. 2761 gr. 18. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltej wyznaczyły oddzielną komisyę z 10 urzędników litewskich dla ustalenia granic tych sstw od strony ekonomii słonimskiej. *J. Krz.*

Zdzitowiec 1.) dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Siechnowicze, o 20 w. od Kobrynia, 197½ dzies. (42½ łąk i past., 12 lasu, 2 nieuż.); własność Rajewiczów. 2.) **Z.,** wś, pow. rossieński, gm. Kołtyniany, o 54 w. od Rossień. 3.) **Z.** *Kołniany*, dobra, tamże, własność Zdzitowieckich, 436 dzies. (20 lasu, 8 nieuż.).

Zdzitowszczyzna, osada, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. Suchopol, 75 dzies. (35 łąk i pastw., 6 lasu, 3½ nieuż.); własność Zdzitowieckich.

Zdziwój al. *Zdzywuj*, wś nad rz. Orzyc, pow. przasnyski, gm. Bugzy-Płoskie, par. Janów, odl. o 32 w. od Przasnysza, leży o 2 w. od granicy pruskiej, ma cegielnią i młyn wodny, 33 dm., 351 mk. W r. 1827 było 22 dm., 179 mk. W r. 1886 fol. Z. z attyn. Wólka Zdziwojska rozl. mr. 1862: gr. or. i ogr. mr. 471, łąk mr. 137, past. mr. 127, lasu mr. 1098, nieuż. mr. 29; bud. mur. 5, drew. 14, las nieurządzony. Wś Z. os. 31, mr. 183; wś Wólka Zdziwojska os. 11, mr. 71. W r. 1567 we wsi Zdzywuy, w par. Janów płaci imp. Zbozni Dzierszgowski od 11 wł., 6 ogr., 1 kołodzieja (Pawiń., Maz., 339).

Zdzychów, pow. łęczycki, ob. *Zdzichów.*

Zdzychowice, ob. *Zdziechowice.*

Zdzytowice, w par. Batorz, ob. *Zdziłowice.*

Zdzywuj, ob. *Zdziwój.*

Zdżanne, ob. *Żdżanne.*

Zdżary, ob. *Żdżary.*

Zdżenice, ob. *Zdzienice.*

Zeben, ob. *Sabinów.*

Zeberdowice, niem. *Seifersdorf*, 1350 r. *Siffridisdorph*, wś i dobra, pow. wołowski, par. kat. Wahren, ew. Dyhernfurth. W r. 1885 dobra miały 461 ha, 2 dm., 10 mk. (1 ew.); wś 454 ha, 56 dm., 352 mk. (65 ew.).

Zebronówka, ob. *Żebranówka.*

Zebrdowo, niem. *Seubersdorf*, dok. *Seyfrisdorf*, dobra ryc., pow. kwidzyński, st. p. Gardeja, par. kat. Szynwałd; 958 ha (462 roli or., 71 łąk, 130 lasu). W 1885 r. razem z folw. Dietrichswalde (1 dm., 18 mk.) 14 dm., 41 dym., 221 mk., 13 kat., 208 ew.; gorzelnia parowa i cegielnia, chów bydła holenderskiego i wschodnio-fryskiego, tucz owiec. R. 1504 nadaje bisk. pomezański Job Dobeneck dwa, od bitwy pod Grunwaldem puste dobra: Zebrdowo i Rozajny, bratu swemu Jerzemu, z obowiązkem służby konnej w zbroi i płacenia dziesięciny biskupiej (ob. Cramer: „Gesch. d. Bist. Pomesanien“, str. 206). R. 1552 nadaje ks. Albrecht puste dobra Z. i Rozajny Andrzejowi Brand wraz z małem i dużem sądownictwem, drożne wyjąwszy, oraz z rybitwą w 2 jeziorach Pląskach z obowiązkiem 2 służb konnych po 20 latach wolnych (tamże, str. 261). *Ks. Fr.*

Zebrzydowice, wś, pow. wadowicki, ma parafią rz.-kat., klasztor braci miłosiernych ze szpitalem i szkołę ludową, leży o 2 klm. na płn. od Kalwaryi Zebrzydowskiej przy gościńcu do Skawiny, w okolicy podgórskiej, malowniczej. Wś ma 210 dm. rozrzuconych i 1264 mk. (595 męż., 699 kob.) 1246 rz.-kat. i 18 izrael. Pos. tabularna (klasztoru braci miłosiernych) ma 444 mr., probostwa rz.-kat. 230 mr.; pos. mn. ma 1315 mr. Wieś powstała w czasach Kazimierza W. i prawdopodobnie jednocześnie utworzono tu parafią, ktorą Długosz wymienia. Nowy kościół murowany zbudował Mikołaj Zebrzydowski w r. 1599. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 103) parafia obejmowała Bieńkowice t. j. Bieńkówkę, wólkę do Zebrzydowic, i Stanisławie (Stanisław Dolny i Górny). Kalwaryi jeszcze nie było. Wieś należała do Sokołowskiego, który ją w tym roku sprzedał Rożnowi, miała 5 łan. km., 8

zagr. z rolą, 2 komor. z bydłem, 6 komor. bez bydła i ćwierć roli. W następnych latach posiadał wś Mikołaj Zebrzydowski, wojew. krak., fundator kościoła i klasztoru w Kalwaryi i Zebrzydowicach. Klasztor braci miłosiernych założył i uposażył wojewoda w r. 1611. Przebywa w nim jeden ksiądz i 5 braci, zajmujących się leczeniem chorych. Z. graniczą na płd. z Kalwaryą, na płn. z Stanisławem Dolnym, na wsch. z Zarzycami. Na zachód ciągnie się aż po Skawę pasmo górskie, pokryte lasem świerkowym.

Zebrzydowice 1). *Dolne*, n. *Nieder-Seibersdorf*, wś, pow. frysztacki, nad rzką Piotrówką, o 5 klm. na płn.-wsch. od Frysztatu, ma piękny pałac dziedzica (baron Mattencloit), trzy folwarki, gorzelnię, owczarnię dwa stawy rybne, przystanek dr. żel. ces. Ferdynanda między Dziedzicami a Boguminem, odl. 115 klm. od Krakowa piękny wiadukt na drodze żel. 570 mt. długi, ale od 1877 opuszczony (linią skierowano na Kończyce Małe). We wsi istnieje par. katol. dek. frysztackiego, kościół z r. 1775, szkoła ludowa 3-klas. polsko-niemiecka (1878 r. 343 dzieci), 162 dm., 1176 mk., 2170 mr. 2.) **Z.** *Górne*, niem. *Ober-Seibersdorf*, niegdyś podobno *Siegfriedsdorf*, wś, pow. frysztacki, o godzinę drogi od Frysztatu, nad rz. Piotrówką, w par. kat. Z. Dolne. Wraz z kolonią Kotucz należy do dóbr Z. Dolne. Ma młyn, staw, 57 dm., 468 mk., 619 mr. rozl. Z. par. katol., dek. frysztackiego, ma 3088 kat., 30 ew., 12 żydów.

Zebrzydowice al. *Zybrzydowice*, 1531 *Zybrzidowitze*, niem. *Seibersdorf*, wś, pow. rybnicki, par. kat. Rybnik, zamek, folwark. Wś ma 82 ha (71 roli), 30 dm., 242 mk. kat., dobra 249 ha (150 roli, 58 lasu), 5 dm., 54 mk. kat.

Zebrzydowska Wola al. *Dłuska Wola*, pow. radomski, ob. *Długie* 9).

Zebrzyszki, wś i folw., pow. sejneński, gm. i par. Metele, odl. od Sejn 33 w. Wś ma 13 dm., 130 mk.; fol. 4 dm., 19 mk. W 1827 r. było 16 dm., 91 mk., par. Sereje.

Zebuczów al. *Zebuczowy potok*, nazwa wschodniego ramienia rz. Kłodnicy, praw. dopł. Dniestru.

Zechau, ob. *Zdziechowa*.

Zechelwitz 1.) dobra i wś, pow. trzebnicki, par. kat. Heinzendorf, ew. Obernigk. W r. 1885 dobra miały 87 ha, 5 dm., 38 mk. (12 katol.); wś 12 ha, 6 dm., 38 mk. ew. 2.) **Z.,** *Czechilwicz*, wś, pow. stynawski, par. kat. Prychów, ew. Koeben, W r. 1885 wieś miała 456 ha, 25 dm., 136 mk. (57 ew.).

Zechen, wś, pow. górski (Guhrau, na Szląsku), par. kat. Wąsosz (Herrnstadt), ew. Gross Saul. W r. 1883 wś miała 930 ha, 41 dm., 236 mk. (49 kat.).

Zechen *Gros* i *Klein*, pol. *Szczechy*, wś. pow. jańsborski, st. p. Quicka.

Zechendorf (niem.), wś nad Piłą, pow. wałecki, st. p. Freudenfier, par. kat. Sypniewo, 1536 ha (474 roli or., 32 łąk, 549 lasu); 1885 r. 39 dm., 69 dym., 344 mk., 89 kat., 256 ew. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako wś król., z wodnym młynem, 19 dymów licząca (str. 268). Ob. *Czechy*.

Zecher-Deutzel al. *Czutellen*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Kukoreiten

Zechern, dobra ryc., pow. świętosiekierski, st. p. Liewenberg.

Zechlau pol. *Ciecholewy*, gniazdo rodzinne Ciecholewskich h. Paprzyca, z których Jerzy Michał C. był opatem pelplińskim od r. 1662—1673. Starożytności tej osady dowodzą groby skrzynkowe i okop przedhistoryczny (ob. Die prachistor. Denkm. d. Prov. Westpreussen v. Dr. Lissauer, str. 86 i 191). Ob. *Ciecholewy*.

Zechlin (niem.), ob. *Żecholewo*.

Zechłodzice, wś, w par. Piątek, ob. *Zachłodzice* i *Zakłócice*.

Zechsdorf, pow. opawski, ob. *Techanowice*.

Zeczkalnie, ob. *Żeczkalnie*.

Zedda, rzeczka inflancka (ob. t. III, 286).

Zedeln, pow. kwidzyński, ob. *Sadlinki* 1).

Zedelsdorf podobno *Sobolice*, 1246 *Sobelied*, 1334 *Sodlichdorf*, wś, pow. żegański, par. kat. Naumburg nad rz. Bober, ew. Kottwitz. W r. 1885 miała 288 ha, 24 dm., 119 mk. (52 kat.). Należała do dóbr biskupów wrocławskich.

Zederman, wś, pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Przeginia, leży przy drodze z Olkusza do Przegini, ma 60 dm. W 1827 r. było 50 dm., 319 mk. W połowie XV w. wś Z., w par. Przeginia, własność królewska, miała łany km. z których płacono po 1 szerokim groszu bisk. krakow. a plebanowi w Przegini za meszne miarkę pszenicy i miarkę owsa z łanu (Długosz, L. B., II, 56). Według reg. pobor. pow. proszowskiego, z r. 1581, wś Z. należała do zamku Rabsztyńskiego, miała $9^1/_2$ łan. km., 6 kom. bez bydła, 1 rzem. (Paw., Małop., 30).

Zedewitz, ob. *Ublik*.

Zedlaucken. ob. *Sadluki*.

Zedlin, ob. *Sodlino*.

Zedlitz 1.) pow. wschowski, ob. *Świdnica*. 2.) **Z.,** pow. inowrocławski, ob. *Sadłowice*. 2.) **Z.,** nazwa nadana wsiom Łubowo i Łubówko, w pow. gnieźnieńskim, na cześć prezesa komisyi kolonizacyjnej. Podobno nie została przyjętą przez osadników.

Zedlitz 1.) dobra i wś, pow. trzebnicki, par. kat. Lossen, ew. Paschkerwitz. W r. 1885 dobra miały 598 ha, 6 dm., 110 mk. (18 kat.); wś 285 ha, 54 dm., 329 mk. (22 kat.). 2.) **Z.,** wś, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. Ostropa, ew. Gliwice. W r. 1885 miała 44 ha, 13 dm., 132 mk. kat. 3.) **Z.,** r. 1392 *Czedlicz*, wś i dobra, pow. stynawski, par. ew. w miejscu, kat. Lueben. Wś ma 496 ha (379 roli), 79 dm., 385 mk. (10 kat.); dobra mają 607 ha (368 roli, 69

łąk, 111 lasu), 10 dm., 177 mk. (25 kat.). Kościół par. ewang. w miejscu. 4.) **Z.,** 1376 *Czedlicz*, dobra i wś, pow. grotkowski, par. kat. Gross Karlowitz, ew. Odmuchów. W r. 1885 dobra miały 68 ha, 2 dm., 13 mk. (1 ew.). Wś 279 ha, 31 dm., 224 mk. kat. 5.) **Z.,** 1341 r. *Zedlicz*, 1360 *Czedlicz villa*, dobra, pow. wrocławski, par. kat. u św. Maurycego we Wrocławiu, ew. Wrocław. W r. 1885 dobra miały 69 ha, 9 dm., 65 mk. (22 kat.). 6.) **Z.,** pol. *Siedlice*, 1358 *Sedlicz*, wś, pow. olawski, par. kat. Olawa, ew. w miejscu. Ma 866 ha (470 roli, 256 łąk, 31 lasu), 114 dm., 740 mk. (49 kat.). Królewskie nadleśnictwo i miejskie leśnictwo. W r. 1396 Ludwik ks. na Brzegu sprzedał miastu Olawie tę wieś z prawem patronatu nad istniejącym już kościołem parafialnym. Kościół przeszedł r. 1534 w ręce protestantów. Od r. 1663 do 1818 pastor rezydował w Olawie. Szkoła istniała już r. 1396. W pobliżu wsi na górze zw. Kieferberg, między Odrą a Olawą, znaleziono cmentarzysko z urnami. 7.) **Z.,** pow. opolski, ob. *Grabice*. 8.) **Z.**, pow. świdnicki, ob. *Piaseczno* 1).

Zedlitzheide, wś, pow. walbrzychowski, par. kat. Erlenbusch, ew. Wuestewaltersdorf. W r. 1885 wś miała 20 ha, 68 dm., 1096 mk. (107 kat.).

Zedmar, os., pow. darkiejmski, st. p. Kleschowen.

Zedno *Większe* i *Mniejsze*, jeziora, ob. *Sitno*.

Zedranki, niem. *Seedranken*, domena, karczma i młyn, pow. oleckowski, st. pocz. Margrabowa.

Zeeben al. *Szeeben*, wś, pow. gołdapski, st. pocz. Gawaiten.

Zefeldsk, dobra, pow. homelski, własność ks. Paskiewicza, 1204 dzies. (577 roli, 300 łąk, 148 lasu).

Zefirek, przyl. dóbr Kroczyce, w pow. olkuskim.

Zefirynowo, fol. szl., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 7 w. od Trok, 1 dm., 11 mk. katol.

Zefronica (w dok.), ob. *Safronka*.

Zegarcice, niem. *Setzdorf*, wś, pow. widyniowski na Szląsku austr., ma 2149 mk.

Zegartowice, wś i fol., pow. jędrzejowski, gm. i par. Mierzwin, odl. 13 w. od Jędrzejowa. Fol. Z. Zachodnie, odłączony od dóbr Mierzwin w r. 1885, posiadał w r. 1891, po rozparcelowaniu części obszaru, 152 mr. Poprzednio miał 731 mr. Wś Z. miała 34 os., 182 mr. Ob. *Mierzwin*. W 1827 r. było 26 dm., 169 mk. W połowie XV w. wś „Zigartkowicze", w par. Grudzyny, własność Gołuchowskiego h. Lis, miała łany km., karczmę, zagr., którzy dawali dziesięcinę snopową i konopną altaryi św. Mateusza w katedrze krakowskiej (Długosz, L. B., I, 238). W r. 1490 wsi Wola i Zagartowice wraz z Grudziną mają $5^1/_2$ łan. W r. 1581 wś Grudzina al. Żegartowska Wola ma dwa działy. Oraczowski płaci od 7 łan. km., 4 zagr. bez roli, 1 kom. z bydł., 5 kom. bez bydła; Krzysztof Kmita od 6 łan. km., 2 zagr. z rolą, 1 czynsz., 7 kom. z bydł., 4 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 88 i 439). *Br. Ch.*

Zegartowice, z *Biegoszówką*, *Bukownikiem* i *Dąbiem*, wś, pow. wielicki, par. w Górze św. Jana. Leży nad górnym biegiem Stradomki, dopł. Raby z praw. brzegu, przy drodze z Dobry do Gdowa. Położenie ma podgórskie i lesiste, wólki rozłożyły się na płd. od wsi. Same Z. mają 31 dm., Biegoszówka 20 dm., Bukownik 8 dm. a Dąbie 13 dm. Cała gmina wraz z obszarem dworskim składa się z 74 dm. i ma 516 mk. (499 rz.-kat. a 17 izrael.). Pos. tabularna (Stefana Kałuskiego) ma 366 mr., w tem 148 lasu; pos. mn. 393 mr. w ogóle. Na obszarze wsi malownicze wyniosłości skaliste. W lesie ślady grodziska i ruiny późniejszego zamku. Pokazują też ślady jakoby świątyni pogańskiej. W połowie XV w. wś Z., w par. Góra św. Jana, własność Stadnickiego h. Drużyna, miała łany km., z których płacono dziesięcinę klasztorowi sieciechowskiemu. Była we wsi karczma, zagr. Folw. dawał dziesięcinę pleban. w Gdowie (Długosz, L. B., III, 278). W r. 1490 (Pawiń., Małop., 449) zapłacono poradlnego z tej wsi za $3^1/_2$ łanu. W 1581 (ibid., 52) dzieliła się na 2 części; jednę dzierżawił Kaczka; miała $1^1/_2$ łanu km., 2 zagr. z rolą, tyleż zagrod. bez roli i komornika z bydłem; w drugiej Stadnicki płacił od $1^1/_2$ łanu km., 6 zagr. z rolą, 3 kom. z bydłem, 9 komor. bez bydła i 2 rzemieśl. Z. graniczy na wschód z Kawcem, Bojańczycami i Sawą, na płn. z Gruszowem, na zach. z Raciechowicami i Komornikami a przez lasy z Poznachowicami Górnemi, na płd. z Krzesławicami. Por. *Stadniki*. *Mac.*

Zegartowice 1.) niem. *Zegartowitz*, dobra ryc., pow. chełmiński, st. p. Jeleniec, st. kol. Chełmża, 8·5 klm. odl., par. kat. Papowo; 270 ha (253 roli or., 3 łąk); 1885 r. 5 dm., 12 dym., 84 mk., 51 kat., 33 ew.; tucz bydła; dziedzic Bremer. Z. należały za czasów krzyżackich do komturstwa papowskiego. R. 1405 występuje Zander v. Segehardsdorf; r. 1419 zamienia Jenchen, t. j. Janek v. Segertsdorf swoje 8 włók w Ostromecku na 10 włók w Z. i obowiązuje się do służby zbrojnej (ob. Schultz: Gesch. der Stadt u. d. Kr. Kulm, I, 202). 2.) **Z.,** niem. *Segertsdorf*, wś, tamże; 306 ha (286 roli or., 1 łąk). W 1885 r. 19 dm., 44 dym., 247 mk., 180 ew., 64 kat., 3 żyd. Szkoła 1-klas. ewang.

Zegary, ob. *Żegary*.

Zegaryszki, ob. *Żegaryszki*.

Zegenberg (dok.), ob. *Cymbark*.

Zegle, ob. *Żegle*.

Zegino, ob. *Zelgno*.

Zegnino, w dok. *Zchegnino, Zchognino, Czegnino*, wś zaginiona pod Gdańskiem. R. 1283 nadaje ją Mestwin cystersom w Oliwie (ob. Perlbach: P. U. B., str, 311).

Zegowszczyzna, mylnie, ob. *Zagowszczyzna.*

Zegrz, ob. *Zegrze.*

Zegrzanki, w dok. *Zegrzany*, wś i fol. nad Bzurą, pow. łódzki, gm. Łagiewniki, par. Zgierz. Wś ma 14 dm., 181 mk., 239 mr.; fol. 4 dm., 64 mk., 413 mr.; os. fabr. 2 dm., 4 mk., 2 morgi. W 1827 r. Z., wś rządowa, miały 16 dm., 102 mk., Z.; wś prywatna, 4 dm., 17 mk. W r. 1866 fol. Z. rozl. mr. 413: gr. or. i ogr. mr. 159, łąk mr. 15, past. mr. 60, lasu mr. 45, zarośli mr. 114, nieuż. mr. 20. Wś Z. os. 16, mr. 239; wś Krzywe os. 13, mr. 35; wś Rudniki os. 9, mr. 46; wś Stępowizna os. 17, mr. 120. Nazwa Zegrzanki świadczy, iż istnieć musiały poprzednio dwie wsi: Zegrzany i Zegrzanki. Ostatnia nazwa dziś przemogła i służy dla całego obszaru. Władysław, ks. łęczycki i dobrzyński, daje r. 1333 swemu słudze Henrykowi, synowi Bartona, dwa łany, plac i ogród we wsi „Zegrzany", koło drzewa zwanego „Woycz", z prawem łowów na wszelkiego zwierza, rybołówstwem i uwolnieniem od wszelkiej juryzdykcyi, prócz książęcej. Z aktu Łokietka z r. 1345 dowiadujemy się, że wś Z. należała do wójtowstwa w Zgierzu (Kod. dypl. pol., II, 664, 691). Na początku XVI w. łany km. we wsi królewskiej Zegrzany, dawały dziesięcinę kanonii łęczyckiej, którą posiadał wtedy Bernard Wapowski, zaś folwark dawał kościołowi w Zgierzu (Łaski, L. B., II, 387). Według lustracyi starostwa łęczyckiego z r. 1564 było 25 kmieci na 17 łanach, Wójtowstwa 4 włóki (w posiadaniu Lasockich z Brzezin). Szlachcic Gliński, al. Zeglański ma 2 łany, nadane przez Władysława, ks. łęcz. i dobrzyńskiego. Dochód ze wsi wynosi fl. 54 gr. 9 den. 17; z fol. fl. 73 gr. 23 den. $2^1/_4$, z inwentarza fl. 8 gr. 24 (Lustr. V, 229). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Zegrzany, należąca do zamku łęczyckiego, miała 3 łan. W części szlacheckiej były 2 łany i 1 zagr. (Pawiń., Wielkop., II, 49, 123). *Br. Ch.*

Zegrzdy, ob. *Zegždry.*

Zegrzda, rzeczka, lewy dopływ Niemna, zapewne nazwana od wsi Zegždry al. Zegrzdy, w pow. maryampolskim.

Zegrze, dawniej *Zegrz*, 1349 r. *Zgersz*, wś i fol. nad rz. Narwią, pow. pułtuski, gm. i par. Zegrze, odl. 28 w. od Pułtuska, leży w punkcie przecięcia się z Narwią drogi bitej z Warszawy do Serocka, ztąd wzniesiono tu most stały na Narwi. Punkt ten ważny strategicznie jako szczyt trójkąta, którego podstawy bronią dwie wielkie twierdze nad Wisłą, został ufortyfikowany w czasach ostatnich. Wieś posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, urząd gm. W r. 1876 na obszarze folwarcznym istniały: gorzelnia, browar, młyn parowy, wiatrak, cegielnia. W r. 1827 było 33 dm., 237 mk. Dobra Z. składały się w r. 1876 z fol. Z., Izbica, Dosin al. Wyki, Skubianka, attyn. Maciejówka i Zegrzynek. Obszar wykazany mr. 8029: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 1073, łąk mr. 206, past. mr. 88, lasu mr. 4212, nieuż. mr. 588; bud. mur. 22, drew. 40; fol. Izbica gr. or. i ogr. mr. 335, łąk mr. 63, lasu mr. 53, nieuż. mr. 76; bud. mur. 4, drew. 11; fol. Dosin al. Wyki gr. or. i ogr. mr. 273, łąk mr. 46, past. mr. 53, lasu mr. 277, nieuż. mr. 149; bud. mur. 4, drew. 2; fol. Skubianka gr. or. i ogr. mr. 289, łąk mr. 55, lasu mr. 124, nieuż. mr. 65; bud. mur. 1, drew. 19; gospodarstwo na folwarkach płodozmienne zaprowadzone od lat 40. Lasy nieurządzone. Znaczna część obszaru dworskiego w samym Zegrzu została nabyta przez rząd na fortecę. W skład dóbr wchodziły poprzednio: Wś Z. os. 32, mr. 128; wś Skubianki os. 51, mr. 194; wś Smolana Wola os. 22, mr. 175; wś Ludwinów os. 19, mr. 553; wś Marynin os. 19, mr. 407; wś Karolina os. 21, mr. 420; wś Jachronka Stara os. 2, mr. 18; wś Jachronka Nowa os. 8, mr. 29; wś Stasi Las os, 7, mr. 63. W dok. z r. 1349 czytamy: „Zgersz qui jacet ultra Zakroczim super fluvium Narew" (Kod. Maz., 60). Jest to niewątpliwie bardzo dawna osada, targowisko nadrzeczne, które zapewne już w XII w. posiadało kaplicę, przy której urządzono parafią. Kościół tutejszy na mocy starożytnych nadań pobierał dziesięciny ze wsi otaczających Warszawę późniejszą, jak: Wola, Polików, Młociny, Mokotów, Wawrzyszew, tudzież z Sochaczewa i Czerwonki. Ponieważ wsi te leżały w dyecezyi poznańskiej, zaś Zegrze należało do płockiej, przeto biskup poznański Jan wystąpił przeciw temu twierdząc, iż jemu się należą te dziesięciny. Ztąd papież Urban V w r. 1367 poleca sądowi duchownemu, złożonemu z dziekana i archidyakona dobrzyńskiego i scholastyka płockiego, sprawę rozstrzygnąć (Kod. Wielk., Nr 1584). Obecny kościół murowany, fundacyi Antoniego Krasińskiego, kasztelana zakroczymskiego, pochodzi z r. 1758. R. 1377 w Ciechanowie „ferii 2 post oct. Corp. Christi" Jan, ks. wizneński, warszawski, zakroczymski i ciechanowski, nadaje Sassinowi ze Szmarzewa (Smardzewa), marszałkowi dworu swojego, cło na rz. Narwi w Zegrzu wybierane: od tratwy 4 gr., od statku, jeżeli płynie w górę pod Wiznę lub gdzieindziej 3 gr.; jeżeli z Rusi płynie z woskiem to od 40 kamieni wosku 3 gr., z wyjątkiem jeżeli statek płynie od miejsca niżej Wizny (inferius de Visna), gdyż wtedy nic nie płaci (Lustr., IV, 292). W r. 1576 wś Zgierz płaci od $4^3/_4$ łan. km. i 2 zagr. zaś Wola Zgierska od $4^1/_4$ łan.

W skład parafii wchodzą jeszcze: Skubianka, Izbica, Niechronka (dziś Jachronka), Wyki (dziś Dosin) i Wola Kiełpińskich (Smolana Wola). Dobra Z. należały w ostatnich czasach do Krasińskich a w końcu do ks. Radziwiłła. Z. par., dek. pułtuski, około 3000 dusz. Z. gmina należy do sądu gm. okr. III w Serocku, ma 22328 mr. obszaru i 8675 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 302 prot. i 2284 żydów, głównie w osadzie Serocku. *Br. Ch.*

Zegrzynek, os. fabr. nad Narwią, pow. pułtuski, gm. i par. Zegrze. Istnieje tu wielki młyn parowy z prod. na 451000 rs. rocznie, założony przed r. 1860, należący obecnie do wielkich zakładów młynarsko-piekarniannych Kropiwnickiego i Spółki w Warszawie. Opis Z. z ryciną podał „Tyg. Illustr." z 1860 r. (t. I, 344).

Zegżdry 1.) al. *Zegrzdy*, wś i fol., pow. maryampolski, gm. i par. Poniemoń Pożajście, odl. 57 w. od Maryampola. Wś ma 8 dm., 73 mk.; fol. 4 dm., 200 mk. Istniała tu gorzelnia. W r. 1827 Z., wś pryw., w par. Poniemoń, 3 dm., 44 mk. 2.) **Z.,** wś, pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Preny, odl. 43 w. od Maryampola, ma 10 dm., 100 mk. W 1827 r. Z., wś rządowa, ma 4 dm., 42 mk.

Zehnhuben 1.) fol., pow. moląski, st. pocz. Saalfeld Ostpr. 2.) **Z.,** pol. *Udzikowo*, wś, dawniej w pow. dąbrowińskim. W r. 1368 Gunter v. Hohenstein, komtur ostródzki, oznajmia, że Winryk v. Kniprode, w. m., nadał słudze jego Dytrykowi ze Spiry dobra Zehnhuben, położone między Dylewem, Klonowem, Plącłowami a jez. Samińskiem (Kętrz., Oludn. pol., 300). Ob. *Udzikowo.*

Zehnhufen (niem.), folw., pow. gdański nizinny, st. p. Schiewenhorst.

Zehnhufen, wś, pow. reszelski, st. p. Seeburg.

Zehnruthen (niem.), folw. do Baerenwalde, par. kat. Heinrichswalde. W 1885 r. 4 dm., 51 mk.

Zehnruthen, fol., pow. człuchowski, st. p. Barkenfelde.

Zehnkuren al. *Raubschmalboth*, fol., pow. kłajpedzki, st. p. Carlsberg.

Zehrbeutel, wś, pow. żegański, par. kat. Hartmannsdorf Nieder, ew. Ilwa. W r. 1885 wś miała 90 ha, 14 dm., 96 mk. (2 kat.).

Zehren, dobra pryw., w okr. tukumskim, pow. talseński, par. kandawska (Kurlandya).

Zehren, pow. kwidzyński, ob. *Czarne* i *Czarnotki.*

Zehrkste al. *Lahtschuppe*, rzeczka przymorska w Kurlandyi, dopływ zatoki ryskiej, uchodzi na pograniczu gub. inflanckiej, w par. tukumskiej. Porow. *Cerkszte* i *Lahtschuppe.*

Zehrksten, łotew. *Zehrkstes Mujża*, dobra prywatne, w okr., pow. i par. tukumskiej (Kurlandya). Do dóbr należą folw.: Aispurn i Sallenhof.

Zehsen, wś i fol., pow. iławkowski, st. p. Pr. Eylau.

Zehsis-Kalns, wzgórze, w pow. wolmarskim gub. ryskiej, na płn. od jez. Burtneck, na wyżynie otaczającej mtko Lemsal.

Zeidischken al. *Szeidischken*, wś, pow. ragnecki, st. p. Ragnit.

Zeier, ob. *Zeyer.*

Zeigersberge (w dok.), pow. grudziądzki, ob. *Nowawieś* 6).

Zeigland (niem.), ob. *Żygląd.*

Zeipau, dobra i wś, pow. żegański, par. kat. Nieder Hartmannsdorf, ew. Kunau. W r. 1885 dobra miały 355 ha, 17 dm., 72 mk. (1 kat.); wś 114 ha, 49 dm., 402 mk. (21 kat.).

Zeipen-Goerge al. *Andullen*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Dt. Crottingen.

Zeippern, 1447 *Czeippan*, dobra i wś nad rz. Kopanicą, pow. górski (Guhrau), par. ew. Szlichtyngowa (Schlichtingsheim), kat. Schabenau. W r. 1885 dobra miały 358 ha, 6 dm., 73 mk. (10 kat.); wś 180 ha, 34 dm., 169 mk. ew.

Zeisdorf, 1240 *Villa Cecis*, 1283 *Schisdorph*, dobra i wś, pow. szprotowski, par. kat. i ew. Szprotów. W r. 1885 dobra miały 463 ha, 9 dm., 64 mk. ew.; wś 126 ha, 40 dm., 199 mk. (6 kat.).

Zeisgendorf, ob. *Czyżykowy.*

Zeisingshof, pow. lubawski, ob. *Osowiec.*

Zeiske, pol. *Cisek*, wś na Szląsku austr., w pow. opawskim. Ma szkołę ludową.

Zeiskenberg, pow. elbląski, ob. *Emaus.*

Zeislowitz, wś, w par. ew. Ustroń, na Szląsku austr. Ob. *Cisownica.*

Zeissau 1.) *Graeflich*, dobra i wś, pow. żegański, par. kat. i ew. Nieder Hartmannsdorf. W r. 1885 dobra miały 137 ha, 1 dm., 14 mk. ew.; wś 448 ha, 49 dm., 225 mk. ew. 2.) **Z.** *Fuerstlich*, dobra i wś, pow. żegański, par. kat. Eisenberg, ew. Dohms. W r. 1885 dobra miały 159 ha, 2 dm., 5 mk. ew.; wś 215 ha, 17 dm., 82 mk. (4 kat.).

Zeisselwitz, ob. *Ścisowice.*

Zeissig (niem.), ob. *Cisk.*

Zejdy, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Olwita, odl. od Kalwaryi 56 w., ma 18 dm., 194 mk., 148 mr. Wchodziła w skład dóbr Jurgiszki.

Zejfryd, os., pow. kolneński, gm. Turośl, par. Kolno.

Zejka, os młyn., pow. gostyński, gm. Rataje, par. Gostynin, ma 8 mk.

Zekai al. *Seekampen*, wś, pow. stołupiański, st. p. Kattenau.

Zelanica, rzeczka, ob. *Borszczówka.*

Zelanka al. *Cieciorku*, folw., pow. lidzki, w 2

okr. pol., o 52 w. od Lidy a 16 w. od Ejszyszek, ma 1 dm., 11 mk. katol.

Zelasen (niem.), ob. *Żelazna.*

Zelba, zaśc. szlach. nad jeziorem t. n., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 19 w. od Trok, 2 dm., 31 mk. katol.

Zelburg, ob. *Selburg*. Do podanych tam wiadomości dodajemy, że Gustaw Adolf w d. 30 czerwca 1625 r. obległ Z., którego załoga po krótkim oporze poddała się. W d. 20 lipca 1704 r. ks. Michał Serwacy Wiśniowiecki, hetman w. lit., na czele 5000 wojska litewskiego i 1500 piechoty ruskiej, obległ tutejszy zamek, broniony zaledwo przez 200 Szwedów, lecz po 6 dniowym bezskutecznym szturmie, z powodu nadchodzących oblężonym posiłków, odstąpił od Z. pod słobodę Krzyżborgską, gdzie była stoczona walka.

Zelcowo, folw., pow. rzeżycki, 73 dzies.; własność Ant. Liesano.

Zelcza al. *Żylca*, potok w Beskidzie Zachodnim, zabiera wody ze stoków Magóry w paśmie Baraniej Góry, uchodzi do Soły z lew. brzegu. Prawym dopływem Z. jest pot. Godziska.

Zelczów, wś nad Utrocją, pow. lucyński; bród.

Zelczyna, wś, pow. wadowicki, par. rz.-kat. w Krzęcinie. Leży w okolicy pagórkowatej (255 mt. npm.), niedaleko od Wisły, przy gościńcu ze Skawiny (17 klm.) do Wadowic. Graniczy na płn. z Ochodzą, na zach. z Drogami Wielkiemi, na płd. z Krzęcinem a na wschód z Borkiem Szlacheckim. Wś zbudowana jest wzdłuż gościńca i drogi gminnej z Ochodzy do Krzęcina, przecinającej się w środku wsi z gościńcem, ma 54 dm. i 323 mk. (133 męż., 160 kob.), 303 rz.-kat. i 20 izrael. Pos. tabularna (Stefanii Zwilling) ma 179 mr.; pos. mn. 210 mr. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 110) Z. miała dwóch współwłaścicieli: Frydrychowską i Milanowskiego. Obie części miały 2 łany km., 3 zagr. bez roli, komornika z bydłem i rzemieślnika. *Lac.*

Zeldzin, ob, *Zelzin.*

Zelejowa, góra w obrębie Chęcin, zawiera marmur w trzech odmianach. Dobywa się w bryłach, twardy i trudny do obrabiania. Dla swej różnobarwności zdatny na wyroby. Kopalnie otworzono tu w r. 1827. W XVI w. dobywano tu rudę ołowianą i glinkę czerwoną.

Zeleminek, zaśc. nad błotem Zeleminek, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 64 w. od Święcian, 1 dm., 6 mk. katol.

Zelempol, fol. szl., pow. trocki, w 4 okr. pol., 48 w. od Trok, 1 dm., 23 mk. katol.

Zelenen, wś, pow. kocmański na Bukowinie. Gmina ma 1254 mk., obszar dworski 19 mk.

Zelenie, szczyt górski, ok. *Zelenie.*

Zeleny, szczyt (803 mt.), nad Czarnym Czeremoszem, na obszarze Skoruszny, w Żabiem, pow. kosowski (Karta woj., 13, XXXI).

Zelgniewo, niem. *Selgenau*, wś dwor., w pow. chodzieskim (Kolmar), ma urząd okr. i urz. st. cyw. w Pile, pocztę i st. koł. żel· w Głomi (Schoenfeld) na linii Piła-Chojnice, szkoły w miejscu, par. kat. w Śmiełowie (Schmietau), ew. w Miastcczku (Friedheim), sąd w Pile. Obszaru 630 ha, 11 dym., 173 dusz (60 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 10447 mrk. 2.) **Z.,** wś gosp., w temże położeniu, ma obszaru 977 ha, 46 dym., 445 dusz (121 katol.). 3.) **Z.,** niem. *Selgenau*, dwa leśnictwa, w temże położeniu, z nich jedno nadleśnictwo ma 5319 ha, 6 dym., 52 dusz (7 katol.). Z. było niegdyś starostwem, leży na płd.-zach. Krojanki a na zach.-płn. Wysokiej. W r. 1578 miało 6 łan. os., 4 zagr., 3 komor. i rzemieśln. W latach 1735—1771 należało do starostwa ujskiego. Zelgniewskie starostwo niegrodowe, w wojew. kaliskiem, pow. nakielskim, podług spisów podskarbińskich przed r. 1768 było w posiadaniu Kazimierza Raczyńskiego, pisarza w. kor., opłacał on kwarty złp. 2033 gr. 3, a hyberny złp. 1144 gr. 16. Na sejmie z r. 1768 Stany Rzpltej uczyniły zamianę tego starostwa dla tegoż Raczyńskiego na jego dobra Świątniki i Rogalin, w wojew. poznańskiem położone. Wyznaczona nawet była komisya z kilkunastu urzędników do ocenienia tej zamiany. Kiedy jednakże dn. 13 września r. 1772 rząd pruski zagarnął cały powiat nakielski, a przez to komisya wyznaczona do tej zamiany nie mogła czynności swej dopełnić, zatem na sejmie z r. 1773—75 przez oddzielną komisyą Stany wynagradzając utratę ststwa zelgniewskiego nadały Raczyńskiemn w dożywocie generalstwo wielkopolskie. *W. Ł.*

Zelgno al. *Zeglno*, w dok. *Segelin*, *Zeglen*, dobra ryc., pow. toruński, st. p. i paraf. kat. Dźwierzno, st. kol. Chełmża, o 7 klm. odl.; 731 ha (585 roli or., 84 łąk, 3 lasu); 1885 razem z fol. Bezdół (3 dm., 60 mk.), 17 dm., 55 dym., 299 mk., 249 kat., 50 ew.; chów bydła rasy holenderskiej. Dziedzic Linke. R. 1328 w. m. Werner v. Orseln nadaje dobra „Zegelin“ benedyktynkom w Toruniu (ob. Woelky: Urk. d. Bist. Culm., str. 159). R. 1415 pobierały ztąd 45 grzyw. czynszu. R. 1430 nabył te dobra Hanusz z Dźwierzna w zamian za Wytrębowice, dodając 125 grz. (l. c., str. 444). R. 1526 potwierdza Zygmunt I Jakubowi Rokuszowi dobra i wsi: Dźwierzno, Zajączkowo, Ostrów, Oczyn i połowę Zelgna (str. 703). *Ks. Fr.*

Zelgoszcz 1.) w XVI w. *Zelgoscza*, wś i dwa fol., pow. brzeziński, gm. i par. Dobra, odl. 18 w. od Brzezin. Wś ma 26 dm., 206 mk.; dwa folw. 4 dm., 21 mk. W 1827 r. było 19 dm., 203 mk., par. Waliszew. W r. 1871 fol. Z. lit. A. rozl. mr. 237: gr. or. i ogr. mr. 201,

łąk mr. 23, pastw. mr. 7, wody mr. 2, nieuż. mr. 4; bud. drew. 8. Wś Z. os. 5, mr. 56. W r. 1885 folw. Z. lit. B. rozl. mr. 347: gr. or. i ogr. mr. 318, łąk mr. 20, nieuż. mr. 9; bud. mur. 2, drew. 4. Wś Z. os. 38, mr. 312. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę kanonii łęczyckiej, dworskie zaś kościołom w Dobry i Szczawinie (Łaski, L. B., II, 396). W r. 1576 wś Zelgoszcza, w pow. brzezińskim, w części Piotra i Hieronima Żelgowskich miała 5 łan., 2 zagr., 1 rzem., 12 osad. W części 4 innych Żelgowskich $3^1/_2$ łan., 3 zagr., 1 karczmę, 1 warzącego wódkę (Paw., Wielk., II, 92). 2.) **Z.**, w XVI w. *Zelgoszcza*, wś i folw., pow. łęczycki, gm. Piaskowice, par. Solca Wielka, odl. 9 w. od Łęczycy. Wś ma 7 dm., 26 mk.; fol. 2 dm., 6 mk. W 1827 r. było 5 dm., 65 mk. Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę kanonii łęczyckiej zaś łany dwor. pleb. w Solcy. Kmiecie dają mu tylko po pół grosza na kolędę (Łaski, L. B., II, 355). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Zelgoszcza miała 4 łan., w części Wróblewskich i Puczków 2 łany, 4 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 59, 121). 3.) **Z.**, w XVI w. *Pągow Zelgoski*, wś i fol., pow. turecki, gm. Zelgoszcz, par. rz.-kat. Wielenin i Świnice, ew. Zelgoszcz, odl. od Turka w. 27. Wś ma 11 dm., 232 mk.; fol. 6 dm., 54 mk. Dom modlitwy ewangielicki. W r. 1827 było 18 dm., 158 mk. Zelgoszcz gmina należy do sądu gm. okr. I w Świnicach, st. pocz. Uniejów. Gmina ma 13495 mr. obszaru i 3593 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 2 praw., 214 prot. i 36 żydów. *Br. Ch.*

Zelgoszcz 1.) jezioro na obszarze W. Łącka, w pow. bydgoskim, w pobliżu Koronowa. 2.) **Z.**, też *Zeligoszcz*, *Czeligoszcz*, os. pod Koronowem, istniała między r. 1358 a 1368.

Zelgoszcz, niem. *Zellgosch*, wś włośc., pow. starogardzki, ma st. p. i tel. i szkołę 2-klas., par. kat. Czarnylas; zawiera 38 posiadeł włośc. i 43 zagród, razem 1255 ha (889 roli or., 96 łąk, 22 lasu). W 1885 r. 115 dm., 189 dym., 871 mk., 820 kat., 51 ew. Mieszkańcy trudnią się uprawą roli, rzemiosłami i handlem, skupują drzewo osinowe i olszowe i wyrabiają z niego różne narzędzia, jak łyżki, łopaty i t. d., które wywożą na jarmarki. Z. graniczy na wsch. z Bukowcem i Czarnym Lasem, na zach. z Lubichowem, na płn. z Wysoką, a na płd. z Wolą. Leży na wzgórzu. Na obszarze wsi są trzy jeziora, złączone ze sobą strugą, po której obu stronach ciągną się łąki rozległe i żyzne. Północne jezioro zowie się Wamierowem, ku płd. ciągnie się jez. Stare (Altsee). Trzecie zaś Zelgoszczek ma odpływ do Czarnejwody. Przed 50 laty kupcy z Gdańska dobywali tu bursztyn na Biskupiej górze. Lustracya starostwa gniewskiego z r. 1664 opiewa: Zelgosc wieś ma włók Nr 68. Taxę daje z osiadłej włóki pół korca żyta i pół korca owsa (ob. Varia Acta, manuskr. w Pelplinie, str. 58). *Ks. Fr.*

Zelicz, część Zarudziec, pow. lwowski.

Zelikow, chutor nad rzką Kamyszną, pow. starobielski gub. charkowskiej, gm. Baranikowska, 179 dm., 1190 mk., cerkiew.

Zelikow (dok.), wś zaginiona pod Puckiem, własność cystersów w Oliwie. Zachodzi w przywileju bisk. kujawskiego Albera z r. 1279 (ob. Perlbach: P. U. B., str. 265).

Zelim (w dok.), ob. *Saegewitz*.

Zelino, pow. piński, ob. *Zielin*.

Zelinow, pow. włodzimierski, ob. *Zielinów*.

Zeliski, część Krowicy Lasowej, pow. cieszanowski.

Zeliwka, rzeka, lewy dopływ Sazawy, praw. dopł. Mołdawy, lew. dopł. Elby.

Zelkenhoff, folw., pow. dyneburski (dźwiński), attyn. Kreutzburga bar. Korffów.

Zelki, dobra, pow. drysieński, w 1 okr. pol., własność Przysieckich, 2274 dzies. Grunta wydzielone włościanom ocenione zostały do wykupu na 29834 rs.

Zelki, niem. *Selken* al. *Neuhoff in Ortpr.*, fol. i wś kościelna, w pow. leckim, 7 klm. na płd.-zach. od st. kolei królewiecko-prostkowskiej Nowe Juchy, ma 357 mk. ewang., mówiących po polsku. Gorzelnia parowa i agentura pocztowa. Istniały już 1513 r. Stał tu zamek krzyżacki. Należące do niego dobra oddał ks. pruski Fryderyk w 1564 r. na własność prywatną.

Zelki Dąbrowe, 1582 r. *Zelki Dabrowne*, wś, pow. makowski, gm. Smrock, par. Szwelice. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. 13 dm., 76 mk. R. 1582 wś miała 3 łany km.

Zelków, wś, pow. krakowski, par. Bolechowice, urz. pocz. i st. dr. żel. w Zabierzowie (3·9 klm.). Ma 448 mk. we wsi i 3 na obszarze dwor. (rządowy). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wś Zelkow, w par. Brzezie al. Bolechowice, należąca do starostwa ojcowskiego, miała $10^1/_2$ łan. km., 1 karczm., 6 łyszczarów wyszło (Pawiń., Małop., 29).

Zelkowo, niem. *Wendiseh-Silkow*, wś w Pomeranii, pow. słupski, nad szosą słupsko-wejherowską, st. p. w miejscu.

Zellina (niem.), ob. *Cielinia*.

Zelmaniszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 16 w. od Nowoaleksandrowska.

Zelmeneeken, wś, w okr. i pow. goldyńskim, par. frauenburska (Kurlandya), z kościołem ewang. Filia we wsi Pampeln.

Zelmerostwo (niem.), wyb. do Pawłowa, pow. kościerski, st. p, Boże Pole, 11 dm., 80 mk. Ob. *Celmerostwo*.

Zelniów, pow. włodzimierski, ob. *Zielinów*.

Zelnowo, niem. *Sellnowo*, dok. *Selnowis*, *Silnaw*, *Zelnowo*, wś, pow. grudziądzki, st. p. i par. kat. Radzyn; 921 ha (839 roli orn., 55 łąk); 1885 r. 50 dm., 73 dym., 427 mk., 417 ew., 10

kat. Zachodzi już w przywileju Konrada mazowieckiego z r. 1222 p. n. „Selnowiz". Księgi szkodowe z r. 1414 wykazują, że wś ta poniosła szkody na 600 grz. R. 1415 obejmowało Z. 45 włók; czynsz wynosił 11 grzyw. 16 skojców i 7 den. Za czasów Rzpltej siedziało tu 20 danników na $32^1/_2$ włók., którzy czynszowali po 30 fl. od włóki, a zatem razem 975 fl. Oprócz tego trzymali pastwiska, za które płacili 300 fl. rocznie. R. 1831 nastąpiło uwłaszczenie. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisano Z. jako wś król. o 34 dym. (ob. Froehlich: Gesch. d. Graudenzer Kr., I, 305). *Kś. Fr.*

Zelow (w dok.), ob. *Szelejewo.*

Zelów, kol., pow. łaski, gm. Zelów, par. kat. Buczek, ew. w miejscu, odl. 14 w. od Łasku, posiada kościół par. ewangielicko-reformowany od r. 1802, szkołę początkową, urząd gminny, 218 dm., 2540 mk., 1605 mr. Do kościoła należy 15 mr. Kol. Zelówek ma 13 dm., 95 mk., 133 mr. W r. 1827 było 142 dm., 847 mk. Koloniści tutejsi pochodzą przeważnie z Czech. Na początku XVI w. były tu same łany kmiece, dające dziesięcinę snopową kościołowi w Buczku a za konopną po 2 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 449). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś Zeliów, w par. Buczek, miała 19 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 239). Z. gmina należy do sądu gm. okr. IV w Buczku (o 6 w.), st. p. w Łasku. Obszaru ma 4625 mr. i 4868 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 3594 prot., 680 katol. i 488 żydów.

Zelpin, ob. *Serpin.*

Zelwa, jezioro, odległe o 1 w. na płn. od jez. Pomorza, w pow. sejneńskim. Ma brzegi od północy i zachodu wzgórzyste, od południa i wschodu nizkie, lesiste. Nad brzegiem od zachodu leży wieś t. n. Obszar wynosi około 70 mr. Spływa do niego woda jez. Wiłkobole. Ob. *Galaduś.*

Zelwa, wś nad jez. t. n., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Berzniki, odl. od Sejn 11 w., ma 23 dm., 203 mk. W 1827 r. wś rządowa, miała 14 dm., 111 mk., par. Teolin.

Zelwa, jezioro, w pow. trockim, w dobrach Dowcielany (Owsianiszki); ob. *Mergażerys.*

Zelwa al. *Zelwianka*, mylnie *Solwianka* zwana, rzeka, w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Niemna. Źródła ma w gm. Podorosk, pow. wołkowyskiego, płynie zrazu w kierunku wschodnim na Podorosk, Rożanę, odkąd skręca się ku północy, mija Iwaszkowice, Zelwę, Piaski i na wprost wsi Zelwiany ma ujście. Długa 185 w., spławna na przestrzeni 80 w. Brzegi w górnym biegu ma dość wysokie, suche, bliżej ujścia otoczone znaczną przestrzenią dobrych łąk; o kilka wiorst od ujścia brzegi ma piaszczyste. Obraca kilkanaście młynów. Na pewnej przestrzeni odgranicza pow. wołkowyski od słonimskiego. Podług Bobrowskiego przybiera: Łyskę, Rożankę, Jeziornicę, wypływającą z jeziora Klepacz, Pojsychę, Perewołokę, Krochotkę, Stoczkę, Turyę, Bojarkę, Kołobaj, Saswę, Międzyrzeczkę, Połoski, Krzemienicę z Marcinówką, Rohoźnicę i Stubnicę. Między Z. a Szczarą, w płn.-wschodniej części pow. słonimskiego, rozciąga się błoto Kulikowskie. Dolinę rzeki otacza w części las Nieduchowski. *J. Krz.*

Zelwa al. *Zielwa*, mstko na wysokim, lewym brzegu rz. Zelwy al. Zelwianki, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Zelwa, odl. 23 w. od Wołkowyska a 36 w. od Słonima. W r. 1863 miało 163 dm. i 1315 mk., w tem 824 żydów, obecnie liczy około 1400 ludności. Posiada kościół drewniany, dawniej parafialny, dekanatu wołkowyskiego, obok którego poczęto około 1860 r. murować okazałą cerkiew prawosławną oraz wielką synagogę żydowską, 4 domy modl. żydowskie, zarząd gminy, szkołę ludową, browar, 12 sklepów, młyn wodny. Mstko ma 1611 dzies. ziemi włośc. (542 łąk i pastw., 85 nieuż.), 68 ziemi cerkiewnej (33 łąk i pastw.) i 130 dzies. należących do różnych właścicieli. St. poczt. i dr. żel. poleskich, na przestrzeni Białystok-Baranowicze, pomiędzy st. Wołkowysk (o 24 w.) a Jeziornica (o 18 w.), odl. o 114 w. od Białegostoku a 87 w. od Baranowicz. Dobra Z., w glebie żyznej, obfitują w dobre łąki nadrzeczne. Okolice tutejsze znane są w dziejach z epoki wojen między Danielem halickim a Wojszełkiem. Kronikarze wspominają, że wojska Daniela szukając przeciwnika plondrowały w r. 1260 nad rz. Zelwą, lecz o osadzie tegoż imienia nie wspominają. Pierwszą o niej wzmiankę znajdujemy pod r. 1470, w którym dziedzic Zelwy Michał Naczowicz, wybudowawszy na piaszczystej górze nad stawem kościół p. wez. Niepokalanego Poczęcia N. M. P., św. Jakuba apostoła i Michała archanioła, uposażył go włościami i dziesięciną. Wdowa po nim ku. Agrypina Wasilewna Ostrogska 1-o voto Iwanowa Kgojcewiczowa, 2-do voto Michałowa Naczowiczowa, wiodła spór graniczny o dobra swoje Z. z p. Wasilową Kopaczową. By położyć kres długim procesom, z polecenia Kazimierza Jagiellończyka w r. 1478 zjechała komisya, złożona z Jana Kuczuka, ssty grodzieńskiego, i Iwanka Ilinicza, ssty drohickiego, która rozgraniczyła dobra dereczyńskie Kopaczowej od Z. (Archiw. Sławuckie, t. III, 16—18). Kiedy dobra te przeszły do Iliniczów trudno dociec. Dość, że w r. 1508 dziedziczka tej posiadłości Anna, żona Jerzego Hilinicza, fundowała i bogato opatrzyła przy tutejszym kościele altarye. Około tegoż czasu powstał przy świątyni parafialnej szpital, zapewne przez nią erygowany. Również niewiadomo kiedy Z. wyszła z rąk prywatnych, stanowiąc odtąd tenutę czyli królewszczyznę; to pewna, że już w r. 1536 dzierżawcą zelweńskim i dorsuńskim był Iwan Hornostaj, podskar-

bi ziemski, marszałek i pisarz hospodar, sstа słonimski i mścibohowski, który z temi tytułami podpisał zobowiązanie ks. Sanguszki, dane królowej Bonie, w Wilnie d. 12 paźdz. 1536 r. (Arch. Sławuckie, t. IV, 53). Był on dożywotnim zapewne posiadaczem dóbr Z., wchodzących już naówczas w skład uposażenia Bony. Czytamy bowiem w r. 1537 w Metr. Litewskiej, iż gdy do dóbr swoich Rożany i Milkowszczyzny Mikołaj Jurjewicz Pac, podkomorzy w. ks. litew., zagarnął od pobliskich majątków królowej Bony: Skidla, Zelwy, Mostów, Dubna, niektóre ziemie, król w styczniu t. r. naznacza komisarzy, którzy spory mają na miejscu rozpatrzyć i poleca im nie rozjeżdżać się, dopóki zupełnie sprawy tej nie ukończą (Metr. Litew., Ks. Zapis., 21, f. 35). Na początku panowania Zygmunta III, gdy spisywano t. zw. „ekonomie“ w sporządzonej w tym celu Piscewoj knigie 1558 r., w niej o Z. taką znajdujemy wzmiankę: „Sioło w dawnem wójtowstwie t. n., ekonomii grodzieńskiej. Tho sioło jest niedaleko rz. Niemna jedną polaczią osadzone y ulica na pr. 10 polozona, domy tylem do Niemna, a gumna przeciw sobie“. Z 42 włók ciągłych płacić winni kóp 46 gr. 12. Graniczyło naówczas z gruntami wolpieńskiemi, rzeką Zielwą, Niemnem oraz z siołami Lichaniewem i Pieskami. Jaką drogą dobra te z upływem czasu przeszły w ręce Sapiehów, stanowiąc ich dziedzictwo, dla braku źródeł trudno orzec. Dość, że pod r. 1631 dobra sapieżyńskie Zdzięcioł i Z., trzymane dotąd prawem zastawnem w kwocie 3000 złp. przez Józefa Korsaka, sstę mścisławskiego, dzisieńskiego i filipowskiego, spłacono i już w r. następnym 1632 d. 14 lipca Lew Sapieha testamentem swoim oddaje Z. Janowi, Kazimierzowi zaś Zdzięcioł (Metr. Litew., ks. Zap., 103, f. 6). Jan Stanisław, marszałek w. litew., umierając w 1635, dobra Zelwę odstąpił bratu swemu Kazimierzowi Leonowi, podkancl. w. ks. lit., ten zaś będąc bezpotomnym, testamentem spisanym w r. 1655, odstąpił je wraz z in. majątkami krewniakowi Aleksandrowi Hilaremu Połubińskiemu, pisarzowi polnemu litew. (Metr. Lit., Spraw. Sąd., ks. 227, f. 295). Krótko Z. była w ręku Połubińskich. Już w r. 1685 d. 17 sierpnia kn. Krzysztof Konstanty Połubiński, odziedziczone po ojcu Zdzięcioł i Z. zapisuje siostrom (M. L., ks. Zapis., 144, k. 1—8). We wrześniu d. 22 t. r. nastąpił dział między rodzeństwem: Izabela, zamężna Sapieżyna, bierze Dereczyn i Z. (Akta Tryb. Głów., 1686, Nr 59, 61, 65). W roku następnym 1686 Jerzy Sapieha wraz z małżonką swoją Izabelą wydają Dominikowi Radziwiłłowi prawo zastawne na majętność swą wieczystą Z., w sumie 25000 złp. (Sapiehowie p. Ożarowskiego, t. III, 60). Odtąd Z. najczęściej przechodziła z rąk do rąk drogą zastawu. W r. 1700 dobra te oddane zostały w zastaw w 15800 złp. Zygmuntowi Jarmołowiczowi (Akta Tryb. Głów., Nr. 122); w 1709 bierze je w 8000 złp. Jerzy Konarzewski (ibid., 1715 r., str. 411), później Sakowicz. Dopiero Antoni Kazimierz Sapieha, sstа merecki, zajął się szczerze podniesieniem dobrobytu miasteczka. On to w r. 1719 przy kościele parafialnym wskrzesza dawną fundacyę szpitala. W 1720 d. 20 maja otrzymuje przywilej na jarmarki i targi w mku dziedzicznem Z., w dzień św. Trójcy kalendarza rzymskiego (M. L., ks. Zap., 159, f. 551). Tenże Antoni Sapieha d. 20 czerwca 1729 zapisuje żonie swej Racheli z Wyhowskich wrazie swego zgonu całą ruchomość i 9000 talarów na dobrach Z., który to kapitał Sapieżyna wypłaciła zastawnikowi dóbr Zelwa Sakowiczowi, podkomorzemu witebskiemu; nadto zabezpiecza jej dożywocie na Z., Bereżkach i in. (Akta Tryb. Głów., Nr 237, 356). Umierając jednak d. 16 maja 1739 dobra Zelwę Antoni Sapieha zapisał ostatecznie i darował na wieczność Aleksandrowi Sapieże (Sapiehowie, t. III, 181). Tegoż roku ks. Gabryel Szmidt założył tu rezydencyą ks. pijarów, którym folwark Czerniak ze wsią Jastrzęble w dzierżenie oddał, sumę 15142 złp. oraz wszystkie swe ruchomości zapisał, wkładając na tak uposażonych obowiazek utrzymania szkoły. Jeszcze za Augusta III wykładano tu język łaciński, retorykę i poetykę; lecz za komisyi edukacyjnej szkoły wyższej już tutaj nie było, a w r. 1790 dekretem trybunalskim przynaglono pijarów, by obowiązkom funduszowym co do szkoły zadosyć czynili (Encykl. Orgelb. większa). Według Dziennika handlowego z r. 1786 stan miasta był następujący: oprócz tygodniowych targów, istnieje 4-ro niedzielny jarmark, zaczynający się 4 sierpnia. Kramy, w liczbie więcej 200, w kwadrat murowane, nie są wystarczające na pomieszczenie towarów, gdyż przybywają tu kupcy z różnych odległych krajów. Podług ich świadectwa jarmark ten, drugim jest po lipskim. Koni do kilku tysięcy bywa, przoduje zaś między niemi stadnina dziedzica ks. Aleks. Sapiehy, kancl. w. lit., z angielskich, tureckich, duńskich, neapolitańskich ogierów składająca się, przeszło tysiąc sztuk wynosząca. Późniejsi dziedzice, niedbalstwem swem i zdzierstwem, pozwolili upaść świetnemu niegdyś jarmarkowi zelwiańskiemu tak dalece, że kiedy w r. 1831 Z. stała się własnością skarbu, pomimo wszelkich usiłowań nie można było już podźwignąć handlowy przemysł miasta. Jednakże 1849 r. obroty jego od 24 lipca do 25 sierpnia wynosiły jeszcze 1406600 rs., w następnych jednak latach, skutkiem miejscowych i krajowych wypadków, zredukowały się do sumy przeszło 720000 rs., której już nigdy nie przekroczyły. W Pamiętnikach Sułkowskiego (1791—1793, str. 67) znajdujemy szczegółowy

opis bohaterskiej obrony mostu na Zelwie, przeciw następującym wojskom Fersena. Dobra Z. należą obecnie do Konstantynowych i mają 243 dzies. (67 łąk i pastw., 53 lasu, 7 nieuż.). Gmina, położona we wschodniej części powiatu, graniczy od płn. z gm. Samarowicze, od zach. z gm. Izabelin, od płd. z gm. Międzyrzecz, od wschodu z gm. Miżewicze pow. słonimskiego, obejmuje 17 miejscowości, mających 307 dm. włośc. (obok 268 należących do innych stanów), 11310 mk. włościan, uwłaszczonych na 5440 dzies. Nadto w obrębie gminy znajduje się 1428 dzies. (636) większej posiadłości, 1609 skarbowej i 1295 (1232 roli) miejskiej i cerkiewnej. Północny zakątek gminy przerzyna linia dr. żel. poleskich na przestrzeni Białystok-Baranowicze. *M. Raw. Witan.*

Zelwianka, ob. *Zelwa.*

Zelwałd, niem. *Saalfeld*, ob. *Zalewo.*

Zelwanowce, węg. *Zsalwany*, wś, w hr. szaryskiem (Węg.), ma łąki, pastwiska, lasy, 159 mk.

Zelwiany, dobra nad Niemnem, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Piaski, o 28 w. od Wołkowyska, własność Taranowiczów, z folw. Poprawy i urocz. Jedlinka 1483 dzies. (143 łąk i pastw., 402 lasu, 602 nieuż.), gorzelnia, kaplica. Dawniej własność Ksawerego Krzywickiego († 1830 r.).

Zelwy, wś, pow. szawelski, należała do dóbr Kurszany Grużewskiah (ob. t. IV, 939).

Zelynow, pow. włodzimierski, ob. *Zielinów.*

Zelzin, *Zeldzin*, sioło nad rzką Pisarówką, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Zelzin, o 32 w. od Wołkowyska, wraz z chutorem Podkrupie 593 dzies. ziemi włośc. i 57 dzies. ziemi cerkiewnej, 25 dm., 310 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła. Parafia prawosł., dekanatu (błagoczynia) podoroskiego, 3043 dusz. 2.) **Z.**, dwa dobra, tamże, o 33 i 35 w. od Wołkowyska. Jedne z dóbr, własność Iwanowych, mają z fol. Ławrynowicze i Józefpol 2780 dzies. (470 łąk i past., 926 lasu, 846 nieuż.); drugie, należące do Kazimierza Brandta, wraz z fol. Cerebuch 426 dzies. (18 łąk i past., 101 lasu, 124 nieuż.). Dawniej własność Bychowców. Gmina, położona w płd.-wschodniej części powiatu, graniczy od płn. z gm. Międzyrzecz, od zachodu z gm. Podoroś i Łyskowo, od wschodu z gm. Pieningi i gm. Różanna pow. słonimskiego, obejmuje 41 miejscowości, mających 456 dm. włośc. (obok 72 należących do innych stanów), 3767 mk. włośc., uwłaszczonych na 6098 dzies. Oprócz tego w obrębie gminy jest 5522 dzies. (2657 roli) większej własności i 57 dzies. (39 roli) ziemi cerkiewnej. *J. Krz.*

Zelżychów, wś, w par. Kałów (ob. Łaski, L. B., II, 373); ob. *Zdzichów.*

Zełdecz Pasieczny, potok, prawy dopł. Raty, w pow. rawskim.

Zełemeny, szczyt górski (1307 mt.), w Karpatach wschodnich, w dziale dukielsko-skolski m, za przełęczą użocką.

Zełemianka, pasmo górskie, w Karpatach wschodnich, we wschodnim Beskidzie, okryte puszczą lesistą złożoną z jodeł, świerków, buków i jaworów. Pasmo to pomiędzy Oparem ze zachodu a Sukielem ze wschodu, z południa pomiędzy potokami: Mizunką, Sobolem, Tychym i Sechłym, stanowi w sobie zamkniętą całość. Z kształtu podobne do rogów jelenich, ich głowę stanowi góra Magora al. Lisak (1365 mt.). Główne gałęzie przypierają do dolin: Sukielu i Oporu, tylko zachodnie gałęzie noszą nazwę Zełemianki. Z. zaczyna się nad Oporem i potokiem Pawłowem, górą Syniakiem. Szczyty: Zełemin (1177 mt.), Kudrawiec (1244 mt.), Mudy (1261 mt.), Za Zyroka (1261 mt.), Toucharska (1116 mt.), Czarna góra (1215 mt.), Ulicz (889 mt.), Matachin (1220 mt.), Daszkowiec (1122 mt.), Bardzo liczne potoki z tego pasma płynące wyżłobiły głębokie doliny, ciasne debry i rozwinęły stoki bardzo silnie. Najdłuższą odnogą występującą z głównego pasma jest pasemko ciągnące się od Matachina pomiędzy Sechłym pot. a Zełemianką, ze szczytem Kindrat (1158 mt.) i Kiczerą (801 mt.), z pod Za Zyroki płynie pot. Tymczarów, pot. Ozirny z pod Kudrawca i Dereszyn, na płn. płynie Pawłów potok, od Korawca wysuwa się na północ pomiędzy pot. Pawłowem a Kamionką długi grzbiet ze szczytem Prebiczką (819 mt.), Semkin Werch i Czudyłów a stoki jego spadają naprzeciw Demin do Oparu. Od „Na Benki“ ciągnie się odnoga między pot. Kamionką, Łuszką, Sukielem, ze szczytem Werszki, następnie ku wschodowi ciągnie się aż do góry Sukiel (900 mt.), zkąd znów nowe pasma i gniazda rozwijają się pomiędzy Oporem a Sukielem. Od głównego grzbietu wyrywają się znów odnogi ku pot. Brzaza, ze szczytami Kiczera Kamienista (979 mt.), Touharski. Przez główny grzbiet Zełemianki idzie granica pomiędzy Pobokiem, Kamionką, Sukielem, Brzazą z jednej strony, a Skolem, Hrebenowem, Tuchlą i Libuchorą z drugiej strony. Na szczytach i stokach ścielą się rozległe polany, powstałe ztąd, że miejscowa ludność przed dawnymi czasy wypaliła drzewa i wykarczowała je. Polany te są źródłem bogactwa dla miejscowych górali. *St. M.*

Zełemianka, potok, prawy dopływ Oporu, wypływa z pod grzbietu Zełemianki, płynie wśród wielkich lasów. W ostatnich czasach służył do spławiania drzewa przy podnoszeniu wód przez zbiorniki (Klause). Z praw. brzegu przyjmuje pot. Tymczarów i Ozirny. Płynie zrazu przez Tuchlę a potem granicą Tuchli i Hrebenowa. Długości ma około 9 klm. (Karta wojs., 10, XXIX). *St. M.*

Zełemin, góra (1177 mt.), w paśmie Zełe-

mianki, wznosi się nad Skolem. Okryta bujnemi lasami, ma na szczycie rozległe polany. Widok z niej rozległy na dolinę Skolego i Stryja. Wznosi się na 41° 10′ wsch. dług., 49° płn. szer. (Karta wojsk., 10, XXI). *St. M.*

Zełene, grzbiet lesisty (976 mt.) na obszarze Koziowy, w pow. stryjskim, po nad doliną Orawy (lew. popł. Oporu).

Zełena Jaworyna, obszar górzysty i lesisty, z najwyższem wzniesieniem 1405 mt., nad pot. Piskową, na płn.-zach. stokach pasemka Parenki, na obszarze Perehińska, w pow. doliniańskim (Karta wojs., 11, XXX).

Zełenie al. *Zelenie*, szczyt (877 mt.), stanowi lesisty węzeł górski na obszarze Komarnik, w pow. turczańskim. Od niego ciągną się pasemka, na płn.-zach. Jasień, do pot. Butelskiego, na płd.-zach. do rz. Stryja : Kiczerka, na płd.-wsch. łączy się z Magórką. Wznosi się na 40° 46′ wsch. dług., 48° 58½′ płn. szer. (Karta wojs., 10, XXVIII). *St. M.*

Zełwałd, ob. *Zalewo.*

Zełwągi al. *Zewąg, Żelwągi*, niem. *Selbongen*, pow. ządzborski, st. p. Nikolaiken, ob. *Śmietki.*

Zemalden, dobra pryw., w okr. mitawskim, pow. i par. bowska (Kurlandya).

Zemalen, wś, stanowi patrymonialną własność mta gub. Mitawy (Kurlandya).

Zembalowo, góra (859 mt.), na obszarze gm. Skomielna Czarna, w pow. myślenickim.

Zembcin, mylnie, za: *Zendzin* al. *Rzędzin.*

Zembców, ob. *Ząbców.*

Zemblau (niem.), ob. *Ząblewo.*

Zemblewo (niem.), ob. *Ząblewo.*

Zembocin, właściwie *Ząbocin*, u Długosza *Zamboczin*, wś i fol., pow. miechowski, gm. Kowala, par. Zembocin, odl. 36 w. od Miechowa, w pobliżu traktu z Proszowic do Brzeska Nowego, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową. W r. 1827 było 43 dm., 197 mk. Fol. Z. wchodzi w skład dóbr Kowala. Wedle tradycyi kościół tutejszy miał powstać r. 1050 i proboszczem jego miał być Stanisław ze Szczepanowa, następnie biskup i święty. Żona ówczesnego dziedzica Z. Mikołaja, chcąc dochować wierności małżonkowi przebywającemu z królem na wyprawie kijowskiej, schroniła się ze swemi siostrami na wieżę kościelną i tam czekała powrotu męża. Tomko z Z. występuje w dok. z r. 1384 a Stanisław r. 1444 (Kod. Małop., III, 353 i Kod. dypl. pol., III, 422). Długosz nie podaje opisu kościoła ni parafii lecz w opisie wsi Kowala, stanowiącej zdawna jedną całość z Z., podaje iż dziedzicem był (w posagu za żoną) Stanisław Szydłowiecki h. Odrowąż (L. B., III, 78). W r. 1581 wś miała 4½ łan. km., 4 zagr. z rolą, 1 kom. z bydłem, 3 komor. bez bydła, 2 rzem. (Paw., Małop., 13). Jeszcze w r. 1786 pokazywano nad zakrystyą izdebkę służącą za schronienie Małgorzacie. Trzęsienie ziemi w tymże roku sprawiło dość znaczne uszkodzenia w murach kościoła. *Br. Ch.*

Zemborzyce, ws i fol. nad rz. Bystrzycą z lew. brzegu, pow. lubelski, gm. i par. Zemborzyce, leży o 7 w. na płd. od Lublina, posiada kościół par. drewniany, urz. gm., młyn amerykański produkujący za 75000 rs. rocznie, piękny ogród i pasiekę na obszarze folwarku, 147 osad włośc. i 1212 mr. włośc. Fol. Z. wchodzi w skład dóbr Czerniejów, stanowiących majorat gen. Rydygiera (od r. 1835). Na obszarze Z. istnieją folwarki: Józefówka i Wolframówka. W 1827 r. było 132 dm., 1664 mk. Data założenia kościoła i parafii nieznana. W połowie XV w. istniał tu już kościół par. drewniany p. w. św. Marcina. Wieś była królewską. Miała 14 łan. km., 8 karczem, młyn, dających dziesięcinę bisk. krakowskiemu. Pleban miał swą rolę i łąki. Widocznie istniało tu już zdawna targowisko nadrzeczne. W skład parafii wchodziła wś „Raphycze“ (Rawicze?), która następnie zmieniła widocznie nazwę. Może będzie to Żabia Wola. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś miała 18 łan., 1 młyn. W r. 1676 Jadwiga Niezabitowska, kasztelanowa bełzka, płaci tu pogłówne od siebie, 4 kobiet szlachcianek, 2 dworzan szlach., 18 służby dwor., 8 osób z plebanii, 1 z folw. i 50 poddanych. Stanisław Wojsza od 1 osoby szlach. i 33 poddanych (Pawiń., Małop., str. 360). Z. par., dek. lubelski, około 1600 dusz. Filia w Krężnicy Jarej. Z. gmina, należy do sądu gm. okr. IV w Wieniawie, poczta i st. dr. żel. w Lublinie. Gmina ma 26283 mr. obszaru i 6816 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 12 prawosł., 282 prot. i 558 żydów. W skład gminy wchodzi osada miejska Głusk i wsi: Abramowice, Ćmiłów, Dziesiąte, Dominów, Głuszczyzna, Miętów, Majdan Miętowski, Prawiedniki, Wrotków, Majdan Wrotkowski, Wilczopole, Zemborzyce, Żabia Wola, tudzież osady: Bronowice, Kaleń, Kośminek, Nowiny, Pociecha. *Br. Ch.*

Zemborzyn 1.) al. *Z. Szlachecki*, wś i kol. nad rz. Kamienną, pow. iłżecki, gm. Pawłowice, par. Zemborzyn, odl. od Iłży 35 w., leży przy trakcie z Solca do Tarłowa, na którym wzniesiono most na Kamionny, posiada kościół par. drewniany. Wś ma 104 dm., 703 mk., 1746 mr. włośc.; kol. 18 dm., 23 mk., 940 mr. Młyn wodny. W r. 1827 było 71 dm., 495 mk. W r. 1874 fol. Z. rozl. mr. 1700: gr. or. i ogr. mr. 622, łąk mr. 61, past. mr. 219, wody mr. 86, lasu mr. 653, zarośli mr. 46, nieuż. mr. 64; bud. mur. 2, drew. 19; las nieurządzony. Wś Z. os. 90, mr. 1576. Data erekcyi kościoła nieznana. W połowie XV wś królewska Z. ma kościół par. drewniany. Szczegółów innych o kościele i wsi Długosz nie podaje (L. B., II, 509). Obecny pochodzi z r. 1780. Według reg. pob.

pow. radomskiego z r. 1569 wś Z. należała do ststwa soleckiego. Jan Celigowski, służebnik p. starościny, płacił od 8 łan, 2 kom. (Pawiński, Małop., 323). Z. par., dek. iłżecki, około 1000 dusz. 2.) **Z** al. *Z. Kościelny*, wś nad rz. Kamienną, pow. iłżecki, gm. Ciszyca, par. Tarłów, odl. 38 w. od Iłży, ma 14 dm., 77 mk., 295 mr. W r. 1827 było 12 dm., 71 mk. Wieś ta widocznie stanowiła uposażenie probostwa w Zemborzynie i jeszcze w r. 1827 podano ją jako należącą do par. Zemborzyn. *Br. Ch.*

Zembowiec, w spisie urzęd. *Zembówiec*, wś i fol., pow. lipnowski, gm. Obrowo, par. Czernikowo, odl. 24 w. od Lipna, ma 17 dm., 192 mk., 231 mr. obszaru. W 1827 r. było 9 dm., 112 mk. Według reg. pob. pow. rypińskiego z r. 1564 wś Zembowiec, w par. Czernikowo, miała 12 osadników na całych łanach, 7 komor., 2 karczmarzy, garncarza, poddanych Działyńskiego. Płacono 8 fl. (Paw., Wielkop., I, 322).

Zembowo, wś, fol. i kol., pow. lipnowski, gm. Mazowsze, par. Łążyn, odl. 24 w. od Lipna, posiada sąd gminny okr. I, cegielnią, 42 dm., 485 mk. W 1827 r. było 25 dm., 268 mk. Dobra Z. składały się w r. 1885 z folw.: Z. i Zimny Zdrój, rozl. mr. 1559: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 827, łąk mr. 183, past. mr. 122, lasu mr. 6, nieuż. mr. 45; bud. mur. 15, drew. 7; płodozm. 13-pol.; fol. Zimny Zdrój gr. or. i ogr. mr. 188, past. mr. 13, lasu mr. 171, nieuż. mr. 4; bud. mur. 3, drew. 4; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 48, mr. 347; wś Kazimierzowo os. 9, mr. 289. Wspomniane w dok. z r. 1349 (Kod. dypl. pol., II, 707). W r. 1564 we wsi Zambowo, w pow. lipnowskim, są cztery działy: Andrzej Zambowski płaci od 7 osadników na całych łanach, kowala i 2 zagr.; Albert Klonowski od 7 poddanych na łanach i 2 zagr.; Marcin Nałęcz od 4 poddanych, 2 szewców i karczmarza; Albert Nałęcz od 2 poddanych i 2 zagr. Ogółem płacą 17 fl. 3 gr. 2 sol. (Pawiń., Wielkop., I, 318). *Br. Ch.*

Zembowo (niem.), ob. *Zębowo*.

Zembrów 1.) wś i fol., pow. sokołowski, gm. Sterdyń, par. Zembrów, posiada kościół par. murowany, 47 dm., 483 mk. Fol. Z. ma 265 mr. obszaru i wchodzi w skład dóbr Sterdyń; wś ma 29 os., 517 mr. Kościół drewniany, w r. 1773 wybudowany, został w r. 1885 odnowiony. W r. 1881 parafianie postawili nową plebanią murowaną. Z. par., dek. sokołowski, około 1500 dusz. 2.) **Z.,** folw. oddzielony od dóbr Dyle, w pow. biłgorajskim.

Zembry, dawniej *Krasusze Zembry*, wś, pow. łukowski, gm. Krasusze, par. Trzebieszów, ma 60 dm., 416 mk., 1061 mr. W r. 1827 wś Krasusze Zembry ma 52 dm.. 301 mk. W r. 1580 Kraszusza Zembry i Wola Zembrowa, w par. Trzebieszów, pow. łukowskim. Mieszka tu szlachta zagrodowa nie mająca kmieci. Płacą od $13^1/_2$ włók, 15 zagrod. i komornicy bez bydła. Ogółem fl. 8 gr. 20 (Paw., Małop., 421).

Zembrza, os. dom. do Widełki, pow. krakowski.

Zembrza, bór na obszarze Pogwizdowa, w pow. rzeszowskim.

Zembrze, wś, pow. brodnicki, nad jez. t. n., st. p. Niem. Brzozie, paraf. kat. Radoszki; 793 ha (694 roli or., 32 łąk); 1885 r. 50 dm., 59 dm., 346 mk., 325 kat., 21 ew. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jako wś chełm. i król. o 26 dymach (str. 265). R. 1343 nadaje kapituła chełmińska wiernemu Marcinowi i jego prawym spadkobiercom i następcom 3 wł. we wsi „Zambri“. Za co nam będzie czynił 1 służbę konną i płacił pół grzywny zwyczajnej monety na św. Marcin. Nadto nadajemy mu wolną rybitwę w pobliskiem jeziorze dla własnego stołu (ob. Woelky: „Urk. d. B. Culm, str. 210). R. 1531 nadaje kapituła chełmińska 20 włók we wsi „Szambrze“ Sebastyanowi z Głęboczka „permoti praesertim eo, quod bona capituli districtus Kurzentnyk proximo hic in Prussia habito bello ferro et incendio fuerunt vastata et desolata (ob. l. c., str. 727). *Ks. Fr.*

Zembrzus 1.) *Wielki*, r. 1567 *Zembrusse Wielkie*, wś, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Czernice, odl. 13 w. od Przasnysza, ma 20 dm., 158 mk., 587 mr. W r. 1827 było 36 dm., 162 mk., par. Janów. 2.) **Z.** *Mokry Grunt* (*Grąd?*), wś nad rz. Orzyc, z lew. brzegu, w podmokłej nizinie, pow. przasnyski, gm. Bugzy-Płoskie, par. Janów, odl. 28 w. od Przasnysza, ma 41 dm., 403 mk., 637 mr. (200 nieuż.). W 1827 r. 16 dm., 114 mk., par. Czernice. 3.) **Z.** *Rembowo*, pow. przasnyski, ob. *Rembowo*. W r. 1567 we wsi Zembrusse Wielkie, w par. Czersnice, jest w 6 działkach $5^1/_2$ włók, 5 mr., 4 ogrod.; Z. Małe Cibory mają trzy działki, mające $^7/_3$ wł. i 2 mr.; Rembowo, w par. Janów, ma $^1/_2$ wł. (Paw., Mazw., 340 i 341).

Zembrzyce, wś, w pow. wadowickim, na praw. brzegu Skawy, u ujścia do niej pot. Paleczka. Przez wieś prowadzi gościniec z Suchej (4 klm.) do Sułkowic, gdzie się łączy z gościńcem od Kalwaryi do Myślenic. Położenie podgórskie, od płd. i płn. lasy pokrywające wzgórza. We wsi jest parafia rz.-kat. i szkoła. Z. mają 328 dm. i 1865 mk. (894 męż., 971 kob.), 1817 rz.-kat. a 48 izrael. Pos. tabularna (Teofili Znamięckiej) wynosi 665 mr., w tem 481 mr. lasu; pos. mn. 545 mr. w ogóle. Jan, ks. oświęcimski, nadaje r. 1333 las pod wsią książęcą Zembrzyce, nad rz. Skawą, Żegocie z Bienkowic dla osadzenia tam wsi (Kod. małop., I, 227). Pierwotnie należała wś do parafii w Mucharzu, ale w r. 1530 wybudował dziedzic Jan Zembrzycki kościół drewniany o dwóch chórach i w 1533 r. prosił biskupa krak. Piotra Tomickiego o erygowanie parafii, co u-

zyskał. Później w r. 1663 dobudował trzeci chór drewniany Achazy Przyłęski, kapelan oświęcimski. Parafia należy do dyec. krak., dek. suskiego. W r. 1581 (Paw., Małop., 104) obejmowała parafia Suchą ze Stryszawą i Zembrzyce z Jaszczórowką, dziś nie istniejącą. Posiadała wieś Niewiarowska, która płaciła od 16 półłanków km., 4 kom. z rolą, 3 kom. z bydłem, 3 bez bydła, 1 piekarza, 11 zarębników, 1 rzeźn., 1 piły, 10 rzem. Z. graniczą na wsch. z Budzowem, na płn. z Dąbrówką, na płd. z Suchą a na zach. z Tarnawą Dolną. *Mac.*

Zembrzyków, ob. *Zambrzyków.*

Zemegal, łotew. *Zem-galle* (na końcu ziemi), ob. *Semigalia.*

Zemielińce, pow. ostrogski, ob. *Żemielińce.*

Zemitryszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 9 w. od Nowoaleksandrowska.

Zemla, rzeczka, pow. żytomierski, lewy dopływ Irszy, uchodzi pod wsią Rudnia.

Zemli, ob. *Ziemle.*

Zemlun, ob. *Zemne.*

Zemły, w XVI w. *Zemli,* wś, pow. siedlecki, gm. Skupie, par. Mokobody, ma 9 dm., 77 mk., 222 mr. W 1827 r. było 14 dm., 67 mk.

Zemmen (niem.), par. kat. Niezabyszewo, w 1885 r. 410 mk., 70 kat., 334 ew., 6 żyd. Ob. *Ciemne.*

Zemmen (niem.), pow. słupski, ob. *Ciemino.*

Zemmin (niem.), wś w Pomeranii, pow. szczecinkowski, na płn.-zach. od Drahimia i Czaplinka. W 1885 r. 302 mk. ew. Ob. *Cyminy.*

Zemne, *Ziemno,* po węg. *Zemplin, Zemplen,* dawniej *Zemlun,* miasteczko, w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), nad rz. Bodrogiem, ma kościół paraf. kat., kościół par. ewang., st. poczt., jarmarki, zwłaszcza na trzodę chlewną, na których tu nieraz kilkanaście tysięcy sztuk sprzedają. Miasto ma 877 mk., oddających się uprawie roli i hodowli wina. Stoi tu stary zniszczony zamek, od którego hrabstwo wzięło nazwę. Zamek ten, jak przypuszczają z różnych wykopalisk w okolicy, ma pochodzić jeszcze z czasów rzymskich. Nawalnica tatarska oszczędziła to miejsce. Król Karol darował Z. 1331 r. Mikołajowi Drugethowi. W r. 1557 zajęty przez Gabryela Perenyego, zdobyty został szturmem przez Emeryka Telekeszego. Cesarz Maksymilian II nadał Z. 1572 r. rodzinie Drugethów przywilej na jarmarki w Ziemnie. Zamek zburzony został prawdopodobnie przez nieprzyjaznego Drugethom Jerzego Rakoczego, albo też 1685 r. przez Tökölego.

Zemnino, ob. *Cemino.*

Zempelburg, ob. *Sępolno.*

Zempelburger See, ob. *Sępolno.*

Zempelkowo, pow. złotowski, ob. *Przepałkowo* 1).

Zemplin, ob. *Zemne.*

Zempniów, ob. *Zępniów.*

Zampolnabach, ob. *Sępolna* 1).

Zempte al. *Sintawa,* osada na lew. brz. Wagu, w jego dolnym biegu.

Zemsko 1.) al. *Ząbsko, Zambrsko, Ząbsko,* wś gosp., w pow. bukowskim (grodziskim), ma urz. st. cyw. w Granowie, pocztę w Dakowach Mokrych, urz. okr. i st. kol. żel. w Buku, na linii Poznań-Zbąszyń, szkoły w miejscu, par. katol. w Słupi, ew. w Buku, sąd w Grodzisku (Graetz). Obszaru 300 ha, 20 dym., 230 dusz (22 ew.). Leży na zach.-płd. Stęszewa. R. 1288 Przemysł II nadał Z. bisk. poznańskim za Skrzynno, co r. 1350 Kazimierz W. potwierdza. W r. 1564 ma Z. 17 łan. os., z każdego płacą 1 grzyw. i 4 gr. czynszu, dają 2 ćwiertnie owsa, 2 kapłony, 30 jaj. Dwaj karczmarze płacą po 1 zł., 4 zagr. po 3 gr. Bywał też jaz, z którego dawali 4 zł. Dawniej płacili 5 grzyw., kiedy cały jaz należał do bisk.; później go pani Strykowska wzięła w połowicę. Brzeżne i więciorne z rowu razem. Na fol. Z. siano oziminy około 6 ćwiertni, jarzyny około 7. Dwa ogrody folwarczne założono za czasów bisk. Andrzeja Czarnkowskiego. 2.) **Z.** al. *Zemsk, Ziemsko, Zamsko, Zębsko, Zambrsko,* niem. *Samst* i *Kurzig,* wś gosp., w pow. międzyrzeckim, ma urząd okr., sąd i st. dr. żel. w Międzyrzeczu, urz. st. cyw. w Chycinie (Weissensee), par. ew. i pocztę w Pieskach, szkoły w miejscu, par. kat. w Bledzewie. Obszaru 36 ha, 3 dym., 12 dusz ew. 3) **Z.,** wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 248 ha, 6 dym., 64 dusz ewang. Leży na praw. brzegu Obry, między Skwierzyną a Międzyrzeczem, na wsch.-płn. Bledzewa, dokąd przeniesiono opactwo cystersów ze Z. Z. Bledzewskie nadane było w r. 1260 klasztorowi cystersów przez Władysława Odonicza. Przenieśli się zakonnicy do Z. dla wylewów Warty z Dobroługa, a klasztor i kościół drewniany wzniesiono r. 1285. Jednakże dla braku wody przenieśli się w r. 1578 do Bledzewa. W r. 1580 posiadał opat bledzewski w Z. $10^1/_2$ łan. os., 21 zagr., 4 komorn., 50 owiec, owczarza i kowala. W r, 1784 odnowiono podupadły kościół kosztem opactwa. Parafia dobudowała r. 1836 do drewnianego kościoła wieżę murowaną. Dobra Z. należały. do opactwa bledzewskiego aż do zniesienia klasztoru przez rząd pruski. *W. Ł.*

Zeńbok, r. 1422 *Zambok,* 1567 *Zembok,* wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Regimin, paraf. Zeńbok, odl. 10 w. od Ciechanowa, ma kościół par. murowany, sąd gm. I okr., szkołę początkową, cegielnię, 46 dm., 388 mk. W r. 1827 było 26 dm., 170 mk. W r. 1887 fol. Z. rozl. mr. 1028: gr. or. i ogr. mr. 511, łąk mr. 84, lasu mr. 415, nieuż. mr. 18, bud. mur. 2, drew. 12; płodozm. 11-pol., las nieurządzony. Wś Z. os. 72, mr. 269. Kościół i parafia istniały już na

początku XV w. R. 1442 Paweł, biskup płocki, nadaje dziesięciny ze wsi Jarłuty, pobierane na stół biskupi, kościołowi we wsi „Zambok“ (Kod. Mazow., 206). W r. 1567 we wsi Zembok płaci p. Paweł Kosobucki, kaszt. liwski, od 5 wł, 5 ogr. (Paw., Mazow., 333). Z. par., dek. ciechanowski, ma około 800 dusz. *Br. Ch.*

Zendek, r. 1443 *Zandek*, wś nad rzką Maliną, pow. będziński, gm. Sulików, par. Sączów, leży w pobliżu granicy szląskiej, na prawo od drogi z Koziegłów do Siewierza, ma 88 dm., 679 mk., 2132 mr. włośc. i 6 mr. dwor. (2 karczmy). W r. 1827 wś rządowa, miała 68 dm., 423 mk. Wchodziła w skład księstwa siewierskiego w r. 1443 i wraz z tem księstwem była własnością biskupów krakowskich.

Zendkowice al. *Rzędkowice*, 1581 *Zetkowice*, wś i fol., pow. olkuski, gm. Kroczyce, par. Włodowice. W 1827 r. miały 26 dm., 235 mk. Ob. *Rzędkowice*. Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 we wsi Zetkowice, w par. Włodowice, kasztelan krakowski płacił od 18 półłan. km. i 1 łanu sołtysiego (Paw., Małop., 73).

Zendlowicze, ob. *Żądłowice*.

Zendowo al. *Żędowo*, może *Rzędowo*, wś, pow. szubiński, par. kat. Chomętowo (Hedwigshorst), par. ew. Szubin, urz. st. cyw. Jabłówko. Ma 544 ha (464 roli), 23 dm., 230 mk. (22 ew.). W r. 1579 wś Żedowo, w pow. kcyńskim, ma 11 ślad. os., 5 pustych, 1 rzem. i 2 łany sołtysie. Z. bywa często mieszane co do nazwy ze wsią Sędowo.

Zendzin, wś, pow. tarnowski, ob. *Rzędzin*. Według reg. pob. pow. pilzneńskiego z r. 1536 wś Zendzin, w par. Tarnów, miała 20 kmieci na 7 łan., z których płacili po gr. 6 i dawali koguty i jaja; karczma dawała 2 grzyw., sadzawka wielka, dwie małe i młyn dawały 2 grzyw. W r. 1581 wś Z., własność ks. Ostrogskiego, miała 28 osad., 9 łan., 4 zagr. z rolą, 3 chałup., 5 kom., 4 biednych, 3 rybaków (Paw., Małop., 258 ,550).

Zengwirth (niem.), ob. *Zęgwirt*.

Zeniec, grupa domów w Mikuliczynie, pow. nadworniański.

Zenino, dobra, pow. orszański, od 1849 r. własność Prusów Żukowskich, mają wraz z Korolewem i Żukowem 2423 dzies. (103 roli, 109 łąk, 280 lasu).

Zeniów al. *Zaniów*, potok, lewy dopł. Stryja, do którego uchodzi na obszarze wsi Podhorodce, w pow. stryjskim. Płynie granicą wsi Dołhe.

Zeniów, ob. *Żeniów*.

Zeniszkowce, ob. *Żeniszkowce*.

Zenkuhnen, pow. kłajpedzki, ob. *Raubschmalboth*.

Zenne, rzeczka, w gub. kurlandzkiej, dopływ rz. Ekawy, praw. dopływu rz. Aa, uchodzi w par. mitawskiej.

Zennhof, dobra prywatne, w okr. mitawskim, pow. dubleński, par. Mitawa (Kurlandya.

Zenonów 1.) wś, pow. radomski, gm. Gębarzew, par. Radom, odl. od Radomia 7 w., ma 13 dm., 86 mk., 223 mr. włośc. 2.) **Z.,** pow. radomski, ob. *Dąbrowa* 57).

Zenonów (mylnie *Zenowo*, ob. *Słoboda* 23), fol. nad bezim. rzką, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Iża, okr. wiejski Słoboda, o 35 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. świrskiej, 1 dm., 43 mk., gorzelnia. W 1865 r. własność Oleszów.

Zenonówka, fol. na obsz. dwor. Korszowa, w pow. kołomyjskim.

Zenopol 1.) w spisie miejscowości *Zanopol*, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. i parafia Jużynty, o 50 w. od Nowoaleksandrowska. Machwicowie mają w Z. i Skwarzynowie 121 dzies. (27 lasu, $11^1/_2$ nieuż.). 2.) **Z.,** wś i dobra, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Kossowo, o 46 w. od Słonima. Wś ma 156 dzies. ziemi włośc. (64 łąk i past., 2 nieuż.); dobra, własność Połubińskich, wraz z os. Zapole, 617 dzies. (120 łąk i past., 248 lasu, 114 nieuż.).

Zenowicze 1,) al. *Zinowicze*, wś, pow, wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Zelzin, o 31 w. od Wołkowyska, 428 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.,** wś włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 30 w. od Lidy, 7 dm., 69 mk. 3.) **Z.,** wś, tamże, w 4 okr. pol., gm. Myto (dawniej Wawiorka), odl. o 30 w. od Lidy a 8 w. od Wasiliszek, ma 6 dm., 54 mk. katol. Ob. *Zaniewicze*.

Zenowil, dobra, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Kotra, o 10 w. od Prużany, wraz z chut. Gozdziołka 274 dzies. (60 łąk i pastw.); własność Wisłouchów.

Zenowińce, urzęd. *Zinowince*, dawniej *Zinowojcze*, wś skarbowa, pow. lityński, okr. pol. Stara Siniawa, gm. Kożuchów, par. katol. i st. poczt. Stary Konstantynów, odl. o 25 w. od Lityna, przy drodze z Iwczy do Janowiec, ma 75 osad, 563 mk., 635 dzies. ziemi włośc., 46 cerkiewnej. Posiada cerkiew murow., p. w. św. Trójcy, wzniesioną w 1759 r., z 1664 parafianami (z Łysohorką). Należała do sstwa dumenkowskiego (Dumenki, Hule, Zenowińce), nadanego w 1812 r. Szerebrakowowi bez opłaty kwarty. Dochód ze sstwa wynosił 1340 rs. W 1530 r. dochód ze wsi oddany był na wzmocnienie zamku chmielnickiego; trzymał ją Bereziński.

Zenowiszki, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., par. katol., okr. wiejski i dobra Chomińskich Niestaniszki, 142 dusz rewiz.

Zenówka al. *Zenowiczówka*, fol. nad rz. Liwiec, pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, paraf. Kamieńczyk, odl. 35 w. od Radzymina, ma 150 mr. obszaru (57 roli, 56 lasu).

Zenowo, mylnie (ob. *Słoboda* 23), za *Zenonów.*

Zenowszczyzna 1.) *Zienowszczyzna*, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze (o 8 w.), okr. wiejski Skirdzimy, 6 dusz rewiz.; należy do dóbr Nowosiołki Czapskich. 2.) **Z.**, folw., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 20 w. od Oszmiany, 2 dm., 15 mk. (1 prawosł., 14 katol.).

Zenradki, wś, podana w opisie dóbr Huszlew, mylnie za: *Zawadki.*

Zentendorf, dobra i wś, pow. zgorzelicki, par. ew. Zodel. W r. 1885 dobra miały 108 ha, 2 dm., 12 mk. ew. Wś 698 ha, 50 dm., 257 mk. (2 kat.).

Zeplit, *Zeplitberg*, góra w Kurlandyi, w okręgu mitawskim, w parafii Baldohn, o 7 w. od wzgórza Schlossberg, o 1 w. od źródeł mineralnych, nad rz. Kekkau, 260 st. reńskich nad pow. tej rzeki. Porów. *Schmugauluberg.*

Zeplit, jezioro, w pow. mitawskim (Kurlandya), w par. Baldohn.

Zepplin-See (niem.), ob. *Żerdno.*

Zerbau, 1436 *Czerbe*, wś, pow. głogowski, par. kat. i ew. Głogowa. W r. 1885 wś miała 634 ha, 132 dm., 1267 mk. (345 kat.).

Zerbuń, niem. *Sauersbaum*, wś, pow. reszelski, st. p. Rothfliess. Leży na Warmii, w dawnym pow. reszelskim. Biskup Fabian zamienił r. 1515 z braćmi Janem i Olbrachtem 66 włók w Z. na dobra Moldyty ($17^1/_2$), Luzyany i Mikuły (13 wł. 10 mr.). Biskup Maurycy sprzedaje takowe r. 1528 braciom Grotowskim na prawie magd.. z obowiązkiem jednej służby zbrojnej (Kętrz., O ludn. pol., 549). Ob. *Sorbaum.*

Zercin, wś, pow. mścisławski, wchodzila w skład sstwa Szareje al. Szyreje.

Zerczyce, pow. bielski gub. grodzieńskiej, ob. *Żerczyce.*

Zerczynicze, dobra, pow. wiłkomierski, w XVI w. wchodziły w skład sstwa Obele (ob.).

Zerdele, pow. żytomierski, ob. *Żerdele.*

Zerdenówka, ob. *Żerdynówka.*

Zerdnianka, rzeczka, w pow. wołkowyskim, dopływ Zelwy.

Zerebelówka, ob. *Żerebełówka.*

Zeremianka, rzeczka, prawy dopływ Teterewu.

Zerespa al. *Żerespieja*, rzeczka, w gub. smoleńskiej, prawy dopływ Kaspli, uchodzi powyżej jeziora Kasplińskiego.

Zerew, ob. *Żerew.*

Zerewa Rudnia, pow. radomyski, ob. *Rudnia* 55).

Zerkiszki 1.) w spisie właścicieli *Żarkiszki*, folw., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogowo, o 34 w. od Wiłkomierza, 20 dzies. (1 lasu, 1 nieuż.); własność Kulikowskich. 2.) **Z.**, folw., tamże, również o 34 w. od Wiłkomierza, własność Paszkiewiczów.

Zermanice al. *Cermanice*, niem. *Zermanitz*, wś na Szląsku austr., pow. frydecki, par. kat. Bruzowice. Szkoła ludowa w miejscu. Ob. *Bludowice.*

Zernik, 1279 *Siernik*, dobra i wś, pow. toszecko gliwicki, par. kat. Petersdorf, ew. Gliwice. W r. 1885 dobra w części Groelinga miały 248 ha, 7 dm., 40 mk. kat.; część miejska miała 44 ha. Wś, część Groelinga miała 91 ha, 23 dm., 233 mk. (227 kat.); część miejska miała 249 ha, 81 dm., 797 mk. (1 ew.).

Zeromin (niem.), ob. *Żeromino.*

Zerra al. *Zerre*, serb. *Drjetwa*, wś, pow. wojrowicki, par. ew. Sprewitz. W r. 1885 miała 1538 ha, 35 dm., 249 mk. (1 kat.).

Zerrauxt, dobra koronne, w okr. mitawskim, pow. i par. bowska (Kurlandya). Do dóbr należą folw. Neuhof i Islizz.

Zerrenden, łotew. *Zerrende*, dobra prywatne, w okręgu goldyńskim, pow. windawski, par. piltyńska (Kurlandya).

Zerrin (niem.), ob. *Sierzno* i *Szerzno.*

Zertkenkathen, pow. człuchowski, ob. *Semnitz.*

Zerwana, os., pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Luborzyca, odl. 29 w. od Miechowa. Należy do dóbr Masłomiąca.

Zerwanken al. *Czerwanken*, wś, pow. ządzborski, st. p. Sensburg.

Zerwiny, *Zierwiny* 1.) wś włośc. nad Ułą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Koniawa (o 13 w.), okr. wiejski Rudnia, o 58 w. od Lidy a 40 w. od Ejszyszek, ma 12 dm., 116 mk. katol. (w 1865 r. 74 dusz rewiz.). 2.) **Z.**, wś nad rz. Ułą i przy linii dr. żel. warsz.-petersb., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Merecz, o 66 w. od Trok, ma 12 dm., 138 mk. (4 prawosł., 130 katol., 4 żydów); przystanek dr. żel., pomiędzy st. Orany i Olkieniki, odl. o 65 w. od Landwarowa a 145 w. od Białegostoku.

Zerzeń al. *Zerzno* i *Zerzyn*, *Rzizno*, wś, pow. warszawski, gm. Zagoździ, par. Zerzeń, leży niedaleko praw. brzegu Wisły, prawie naprzeciw Wilanowa, przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, ma 168 mr. włośc. we właściwej wsi i 59 mr. w części zwanej Z. Poduchowny. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, urząd gminny. Ludność wsi niepodana w spisie urzędowym. W 1827 r. było 13 dm., 105 mk. Jest to starożytna osada, posiadająca już na początku XV w. kościół parafialny. Z obszaru pierwotnej, bardzo rozległej parafii, wydzielono w r. 1445 parafią: Długa Kościelna a r. 1569 Wiązownę. W r. 1580 we wsi „Rzizno" są trzy działy: Katarzyna Rzerzynska ma 1 łan, po Jerzym Rzerzynskim 1 łan bez kmieci, i Jan Lasowski $1^1/_4$ łanu i 3 zagr. z rolą (Pawiń., Mazow., 251). Jest to gniazdo rodziny Zerzenskich al. Zerzyńskich h. Kościesza, z których

Boguchwała de Zerziny wymienia dok. ks. mazow. Ziemowita w r. 1400. O nich to wspomina Paprocki w te słowa: „Rzezeńscy u Warszawy dom starodawny i zacny, z których był Łukasz w lubelskiem województwie wieku mego człowiekiem znacznym i godnym sługą Rzpltej („Herby“, str. 390—2). Według Niesieckiego jest i druga rodzina tegoż nazwiska, lecz pochodząca z Zerzyna „pięć mil od Lublina“, pieczętuje się zaś Janiną. W XVII w. Z. był posiadłością Kazanowskich-Grzymalitów; z nich Adam, marszałek nadworny koron., umierając w r. 1649, zapisał żonie Elżbiecie ze Słuszków dobra swe dziedziczne, jako to: miasto Zasztów i Koło, Zerzeń, Załęże, Golędzinowo i posiadłości na Pradze (Kubala, Szkice histor., II, 53). W r. 1880, gdy stary kościół paraf., zbudowany r. 1749 pochylił się do upadku, przystąpiono do budowy nowej świątyni ze składek, których w ciągu lat kilku zebrano 54000 rs. (Augustowa hr. Potocka ofiarowała na ten cel rs. 7300). Fundusz ten wystarczył na zewnętrzne mury, które dźwignięto podług planu Konstantego Wojciechowskiego. Hr. Potocka, oprócz pieniężnego zasiłku, sprawiła własnym kosztem kamienną posadzkę, wielki ołtarz, cały kamienny, ze statuami św. Piotra i Pawła, dłuta Bolesława Syrewicza, oraz kosztowne okna z pięknem malowaniem na szkle, wykonanem podług kartonu Biedrońskiego w zakładzie św. Łukasza. Z. par., dek. warszawski, 2207 dusz. *M. Wit.-Br. Ch.*

Zerzewice, wś, pow. słucki, w okr. pol. starobińskim, w okolicach wsi: Jazowin, Listopadowicze i Sakowicze.

Zerzyck, wś, w pow. kowelskim, wchodziła w skład sstwa ratneńskiego (Ratno) i podług lustracyi z r. 1628 czyniła 55 fl. 20 gr.

Zerzyno, ob. *Ryżyn.*

Zerzyńska Wólka, pow. warszawski, ob. *Wólka Zerzyńska.*

Zeschin (niem.), ob. *Cieszenie.*

Zesławice, wś, w par. Książnice (dziś pow. miechowski). Obecnie nieznana pod tą nazwą. Por. *Zdziesławice.* Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 miała 3 łan. km., 5 zagr. bez roli, 3 kom. bez bydła, 1 z bydłem, 2 rzem., 2 chałup. (Pawiń., Małop., 9).

Zesławice, właściwie *Zdzisławice*, wś, pow. krakowski, par. rz.-kat. w Raciborowicach. Leży na lew. brzegu Dłubni, dopł. Wisły z lew. brzegu, przy ujściu potoku Luborzyckiego. Składa się z dwóch osad: Zesławic (8 dm.) i Dłubni (15 dm.). Wraz z obszarem tabularnym (klasztoru cystersów w Mogile) liczy wieś 26 dm. i 156 mk. (83 męż., 73 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna ma 200 mr.; pos. mn. 151 mr. Była już w XV w. własnością klasztoru w Mogile. W 1581 r. (Paw., Małop., 20) zapisano wś jako „Zisławice“; miała 4 zagrody z rolą, 2 komor. z bydłem i 1 rzemieślnika. W r. 1787 (Archiw. kom. hist., VII, 331) liczyły Żesławice 106 mk. rz.-kat. Z. graniczą na płn. z Kantorowicami, na zach. z Mistrzejowicami, na płd. z Bieńczycami, na wsch. z Grębałowem i Łuczanowicami. *Mac.*

Zessawa, rzeka, dopływ rz. Aa, ob. *Sessau.*

Zessel, dobra i wś, pow. olesiński, par. kat. Olesin, ew. Zessel. W r. 1885 dobra miały 1173 ha, 10 dm., 159 mk. (17 kat.); wś 137 ha, 45 dm., 149 mk. (12 kat.). Obecny kościół zbudowany został w r. 1721 przez generałową Salisch, z domu Kospoth, która także założyła tu szpital na 6 łóżek. Pierwotny kościół istniał już w XVI w. Data założenia nieznana.

Zesselwitz, *Zesslowitz*, 1301 *Czeslawicz*, dobra i wś, pow. ziębicki, par. kat. Henryków, ew. Ziębice. W r. 1885 dobra miały 288 ha, 3 dm., 34 mk. (7 ew.); wś 49 ha, 30 dm., 221 mk. (3 ew.).

Zessendorf, dobra, pow. żegański, par. kat. i ew. Przewóz. W r. 1884 dobra miały 209 ha, 2 dm., 12 mk. ew.

Zesslawitz al. *Zesslowitz*, ob. *Czesławice.*

Zeszczynka al. *Żernica*, *Żyrnica*, rzeczka, praw. dopł. Zielowy, bierze początek w pobliżu wsi t. n., w pow. włodawskim i uchodzi do Zielowy pod Dokudowem, w pow. bialskim.

Zeszczynka, pow. włodawski, ob. *Rzeszczynka.* Posiada szkołę początkową i cerkiew paraf. nieznanej erekcyi.

Zettmarshuld, posiadłość, pow. gołdapski, st. p. Dubeningken.

Zeysen, wś, pow. łecki, st. p. Gonsken.

Zewąg, ob. *Zelwągi.*

Zewitz (niem.), ob. *Cewice.*

Zeyer (niem.), wś, pow. elbląski, ma kościół par. ew., st. p. i szkołę ew., 670 ha (77 roli or., 64 łąk, 2 lasu); 1885 r. razem z wyb. Zeyersrosengart (23 dm., 200 mk.) 86 dm., 175 dym., 777 mk., 23 kat., 748 ew., 6 dyssyd.

Zeyersniederkampen, wś włośc., pow. malborski, st. p. Zeyer, 1954 ha (203 roli or., 120 łąk, 1092 lasu); 1885 r. 64 dm., 98 dym., 427 mk. ew., 18 kat., 8 dyssyd.; szk. ew. w miejscu; uwłaszczenie nastąpiło tu r. 1825 (ob. Elbinger Kreis v. Rhode, str. 133), *Kś. Fr.*

Zeyersvorderkampen (niem.), wś włośc., pow. malborski, st. p. Zeyer; 960 ha (295 roli or., 222 łąk, 57 lasu); 1885 r. 63 dm., 82 dym., 352 mk. ew., 28 kat., 100 dyssyd., szkoła w miejscu. Kępy tutejsze zostały podzielone przez rząd na 18 działów o 2 wł. i 14 mr. chełm. i r. 1787 puszczone w dzierżawę wieczystą (ob. Der Elbinger Kreis v. Rhode, str. 133). Kanon wynosił stosownie do jakości gleby 20 sbr. aż do 4 tal. za mórg. *Kś. Fr.*

Zezenow (niem.), ob. *Cecynowo.*

Zezer 1.) jezioro, w Kurlandyi, w par. frauenburgskiej, 400 st. npm. Porów. *Cecern.* 2.) **Z.,** rzka, w Kurlandyi, w par. frauenburgskiej, pra-

wy dopływ Wenty (Windawy), wypływa z jez. Zezer.

Zezern 1.) folw. dóbr pryw. Ekengrafen, w okr. zelburskim, pow. frydrychsztacki, par. Selburg (Kurlandya). Pomiędzy Z. a Sussej ciągną się najwyższe wyniosłości pasma górnokurlandzkiego. 2.) **Z.** *Gross*, dobra koronne, w okr. i pow. goldyngskim, par. Frauenburg. Do dóbr należy folw. Meidaggen. 3.) **Z.** *Klein*, dobra koron., tamże. 4.) **Z.** *Alt*, dobra pryw., tamże.

Zeziółki, chutor szl., pow. święciański, w 4 okr. pol., o 50 w. od Święcian, 1 dm., 3 mk.

Zeziulino, folw., pow. witebski, własność Jesipowiczów, 66 dzies.

Zezuj, niem. *Sensujen* al. *Sensugen*, wś, pow. ostródzki, st. p. Dorotowo.

Zezuleńce, *Zezulińce*, pow. starokonstantynowski, ob. *Zozulińce*.

Zezulin, wś i kol., pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Kijany. Na obszarze dóbr jeziora: Krzeń, Gumieniec i Łąkoszyn. We wsi dom modlitwy baptystów. W 1827 r. było 57 dm., 238 mk. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Zezulin i Ziołków, w par. Nowogród, miały $7^1/_2$ łan. R. 1676 Brodowski płaci od siebie, żony, 48 poddanych w Z. i 37 w Ziołkowie. Wieś należy do par. Kijany (Pawiń., Małop., 352 i 23a).

Zezuty, niem. *Sensutten*, wś, pow. ostródzki, st. p. Dorotowo. W r. 1495 Ludwik Seinsheim, komtur ostródzki, nadaje Maciejowi 10 wł. na prawie chełm. w Z. (Kętrz., O ludn. pol., 300).

Zębałowa al. *Cymbałowa*, szczyt górski lesisty, w paśmie Beskidów wschodnich, w dziale między Skawą i Rabą, w pow. myślenickim, na obszarze Krzeczowa, na praw. brz. pot. Łętówki. Wzn. 859 mt.

Zębarzowe, grupa domów we wsi Łomnicy, w pow. sądeckim.

Zębców al. *Zembców* 1.) wś gosp., w pow. odolanowskim, ma urz. okr. w Lamkach, urz. stan. cyw. w M. Topoli, pocztę i st. kol. żel. w Ostrowie, szkołę katol. w miejscu, sąd, szkołę ewang. i parafie w Ostrowie. Obszaru 330 ha, 37 dym., 321 dusz (19 ew.) 2.) **Z.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 346 ha, 5 dym., 109 dusz, 20 ew., 89 katol. Należy do dóbr przygodzickich ks. Ferd. Radziwiłła. Leży na płd. Ostrowa, pod Wysockiem. W r. 1579 ma tam sołtys Rafal z Leszna $3^3/_4$ łan. os., 1 zagr., 1 komorn. *W. Ł.*

Zębice, ob. *Sambowitz*.

Zębiszki, dwór, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 90 w. od Kowna.

Zęblewo, niem. *Zemblau* al. *Zemblewo*, majątek prywatny, pow. wejherowski, st. p. Smażyn, par. kat. Strzepcz; 708 ha (315 roli or., 120 łąk, 144 lasu); razem z wyb. Henriettenhof (2 dm., 21 mk.) i Zęblewskim młynem (3 dm., 20 mk.) 17 dm., 28 dym., 145 mk., 126 kat., 19 ew. Uprawa chmielu na wielką skalę. Dziedzic Ertmann. Pod Z. bierze swój początek Reda. Zachodzi w dok. p. n. „Samblevo„, „Samblovo“. R. 1238 nadaje wś ks. Racibor norbertankom w Żukowie (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 57). R. 1245 nadaje bisk. kujawski Michał klasztorowi żukowskiemu dziesięciny wiosek klasztornych, między któremi wymieniono Z. Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 wykazuje tu 9 włościan, z których każdy dawał mesznego po 1 kor. żyta i tyleż owsa (ob. str. 28). Przy oraniu napotykano tu nieraz na groby skrzynkowe, z których jednak tylko jednę urnę twarzową całą wydobyto (ob. „Die praehistor. Denkm.“ v. Dr. Lissauer, str. 109). *Kś. Fr.*

Zęblowo, w niem. dok. *Semlowen*, *Semblofen*, wś, istniała w dawnym pow. wystruckim. W r. 1574 Jan v. Tettau, starosta wystrucki, podaje do wiadomości, że pięciu braci Miedzwiedzkich sprzedali każdy po 1 włóce, z 30 własnych włók, nabytych od Henryka v. Muelen, Michałowi Okurowskiemu. Po zgonie bezpotomnym dwu z tych braci miało 9 wł. 15 mr. przypaść na kurfirszta lecz starosta wystrucki Wolf Henryk v. Waldburg sprzedał je r. 1610 najbliższym krewnym zmarłych za 1235 zł. Dziś wieś Z. nie istnieje (Kętrz., O ludn. pol., 540).

Zębowice 1.) w dok. *Zembowitz*, *Sembowitz*, niem. *Zahndorf*, dobra i wś, pow. olesiński, par. kat. w miejscu, ew. Guttentag. W r. 1885 dobra miały 1089 ha, 21 dm., 321 mk. (17 ew.); wś 519 ha, 80 dm., 534 mk. (9 ew.). Do Z. należały Borowiany, Nowa Wieś, Fryszerka i piec wapienny. Kościół par. katolicki istniał już r. 1453. Z. stacya dr. żel. na linii z Kluczborka do Bytomia, odl. 24 klm. od Kluczborka. Par. Z., dek. olesińskiego, w r. 1869 miała 3688 katol., 53 ew., 22 izr. 2.) **Z.,** leśnictwo, w pow. raciborskim, ob. *Kuźnia* 3).

Zębówko 1.) al. *Zembówko*, kol. na obszarze Zębowa, w pow. bukowskim (nowotomyskim), ma urz. okr. i parafie we Lwówku, urz. st. cyw. i pocztę w miejscu, st. kol. żel. w Kwilczu, na linii Międzyrzecz-Rokietnica, szkołę kat. w Lewicach, ew. w Miłostowie, sąd w Pniewach; 4 dym., 37 dusz. 2.) **Z.,** folw. do Zębowa, w temże położeniu; 1 dym, 3 dusz. Leży na zach.-płn. Lwówka, przy trakcie z Pniew do Pszczowa.

Zębowo 1.) al. *Zembowo*, wś gosp., pow. bukowski (nowotomyski), urz. okr. i parafie we Lwówku, poczta i st. dr. żel. w Kwilczu. Ma obszaru 811 ha, 83 dym., 681 dusz (70 ew.). 2.) **Z.,** wś dwor., w temże położeniu. Obszaru 170 ha, 12 dym., 140 dusz (120 kat.). Leży na zach.-płn. od Lwówka. W r. 1258 Bolesław, syn Odonicza, potwierdzając swobody nadane klasztorowi w Lubiniu (benedyktynów) przez Wład. Laskonogiego a Przemysław II w r. 1294

przywilej Przemysława I z r. 1242, wymieniają Zubowo (Subowo) między posiadłościami klasztoru. W r. 1580 Marcin Lwowski (Ostroróg) miał tu 21 półłanków os., 7 półłanków pustych, 1 łan sołtysi, 1 kwartę karczm., 10 zagr., 5 kom. i 2 krawców. W r. 1793 posiadają Z. Łączcy ze Lwówka. *W. Ł.*

Zębowo, niem. *Zembowo*, 1400 *Sambow*, dobra z Nieżywięciem jednę całość tworzące, pow. świecki. R. 1526 wystawia Zygmunt I Ludwikowi Zębowskiemu nowy przywilej na Z. i na 2 działy w Bukówcu, na prawie chełm., nadając mu sądownictwo, wyjąwszy drożne, za co ma czynić 1 służbę zbrojną. R. 1624 ustępuje Elżbieta ur. Zębowska, małżonka Alberta Duskiego, swoje dobra zębowskie wraz z pertynencyami w Nieżywięciu Janowi Dulskiemu (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1886, str. 358). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 donosi, że z 4 włościan każdy dawać miał ćwierć kor. żyta i $1^1/_2$ kor. owsa. Piąty, Spławski, dawał 1 korz. żyta i 2 owsa (str. 250). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako majętność szl. o 7 dym., w ręku Niewieścińskich (str. 265).

Zędkowice al. *Zętkowice*, ob. *Żerkowice*.

Zędów, ob. *Rzędów*.

Zęgwirt, niem. *Zengwirth*, dok. *Siebenwirth*, dobra ryc., pow. toruński, st. p. Ostaszewo, 3.2 klm. odl., par. kat. Grzywna; 199 ha (173 roli or., 19 łąk); 1885 r. 5 dm., 13 dym., 76 kat., 3 ew.; tucz bydła, cegielnia. Dziedzic Fryderyk Guntemeyer. Za czasów krzyżackich należały dobra do komturstwa papowskiego. Jako posiadłość szl. wymienione w dok. Bartłomieja, prepozyta pomezańskiego, z r. 1489 p. n. „Sebenwirth“ (ob. Woelky: Urk. d. B. Culm, str. 578). R. 1789 zapisane jako folw. szl. i wś o 5 dym. w ręku Sumińskich (ob. Topogr. Goldbecka, str. 265). *Ks. Fr.*

Zępniów al. *Zempniów*, także *Żępniów* i *Ziempniów*, 1581 r. *Zempniow*, wś, w pow. mieleckim, w równinie, 171 mt. npm. nad Breniem, dopł. Wisły z praw. brzegu, należy do par. rz.-kat. w Czepninie i składa się wraz z obszarem tabularnym z 123 dm., 511 mk. (260 męż., 231 kob.), 485 rz.-kat. i 64 izr. Pos tabularna wynosi 661 mr., w tem 12 mr. moczarów a 40 mr. nieuż.; pos. mn. 304 mr. roli, 72 mr. łąk i ogr. i 244 mr. pastw. Według reg. pob. pow. pilzneńskiego z r. 1581 wś Zempniow w par. Czermin, własność Seb. Ligęzy, miała 3 osad., 3 ćwierci łanu, 6 zagr. z rolą, 1 biednego. Druga część, Zempniowek zwana, należała do par. Książnice, miała 7 os., $^1/_2$ łanu, 4 zagr. z rolą, 1 ubog. (Pawiń., Małop., 254 i 255). Graniczy na zach. ze Słupcem, na płn. z Otałężem, na wsch. z Szafranowem a na płd. z Breniem Osuchowskim. *Mac.*

Zgacza, pustkowie, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Konstantynów, należy do dóbr Zyły Podrjezów.

Zgagowo, wś i fol., pow. sierpecki, gm. Kossemin, par. Jeżewo, odl. 11 w. od Sierpca, ma 19 dm., 136 mk., wiatrak, zajazd. W r. 1827 było 15 dm., 121 mk. Dobra Z. składały się w r. 1875 z folw. Z. i Grabowo, rozl. mr. 1274: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 516, łąk mr. 116, pastw. mr. 221, lasu mr. 28, nieuż. mr. 24; bud. mur. 3, drew. 15; fol. Grabowo gr. or. i ogr. mr. 210, łąk mr. 42, pastw. mr. 106, nieuż. mr. 10; bud. drew. 7. Wś Z. os. 23, mr. 103; wś Grabowo os. 8, mr. 19; wś Kossemin os. 40, mr. 266; wś Jaworowo os. 82, mr. 1790. W r. 1578 wś Z., w par. Zawidz, ma $3^1/_2$ łan. km., 2 rzem., wiatrak, wyrób piwa (Paw., Mazow., 41).

Zgarbaty al. *Bóbrka*, potok, prawy dopł. Olszy, na Szląsku austryackim.

Zgierszczyzna, *Hinterswalde* al. *Dubosiewska*, kolonia, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. trofimowska, o 34 w. od Sokółki, ma 178 dzies. ziemi.

Zgierz w dok. *Zguyr*, *Sguyr*, *Zcgey*, *Shegrz*, miasto fabryczne, w pow. łódzkim, o 10 w. od Łodzi, śród wyniosłego płaskowzgórza łódzko-zgierskiego, nad rzeką Bzurą, która o 4 w. na wschód od Z. bierze swój początek w lasach łagiewnickich. W mieście znajduje się: kościół par. rz.-kat. murowany, dom schronienia dla starców i kalek, ochronka dla 60 dzieci robotników (od r. 1892), kościół par. ewangielicki, murowany a przy nim przytułek dla 12 biednych, synagoga (od r. 1866), trzy szkoły elementarne rządowe, trzy chedery, jedna szkoła prywatna 3 kl. męska, szkoła prywatna 2 klasowa żeńska, sąd gminny dla gmin przyległych wiejskich, miasto zaś należy do sądu pokoju w Łodzi, kancelarya regenta, magistrat, kasa miejska (1877 r. dochód miasta wynosił 11,472 rs.), urząd poczt.-telegr. z kasą oszczędności, urząd akcyzny, stacya telefoniczna dla fabryk miejscowych, połączona z Łodzią, dwie apteki, 4 lekarzy, 4 felczerów, 3 akuszerki. Obszar miejski wynosi 3,731 morg., wtem pod zabudowaniami, ulicami i placami 528 morg. 93 pręt., ziemia orna 1,791 morg. 107 pręt., łąki 87 morg. 298 pręt., lasy 1,251 mr. 213 pr., nieużytki 50 mr. 243 pr. i pastwiska 21 mr. Domów murowanych jest 160, drewnianych 394, fabryk 48. Ubezpieczenie rządowe od ognia (do 5,000 rs.) 534 zabudowań wynosi summę 1,373, 010 rs. W r. 1807 miasto miało 500 mk.; płacono za furę drzewa z boru miejskiego po 4 ósmaki. W r. 1827 było 220 dm., 3,162 mk. W r. 1865 było 86 dm. murowanych, 378 drew. (ubezpieczone na 410,640 rs.) i 10,300 mk. (2,733 żydów i 3791 Niemców). R. 1890 było 15,863 mk. (13,099 stałych i 2,764 niestałych); śród zapisanych do ksiąg stałej ludności było 28 prawosł., 5,416 prot. i 3,625 żyd.

W r. 1894 liczono 18,640 mk. (14,895 stałych i 3,745 niestałych). Co do wyznania, to prócz katolików, było: 58 prawosł., 5,458 ewang. i 4,248 żydów. Ewangielicy z małym wyjątkiem są Niemcami. O dawnem zaludnioniu tego miejsca świadczą znajdowane tuż pod miastem, na wydmach piaszczystych przy drodze do Konstantynowa, nożyki i strzałki krzemienne i okopy rozległe w stronie połd.-zach., zwane „Szwedzkimi“. W r. 1231 przepędza tu święta wielkanocne Konrad, ks. mazow., w towarzystwie Władysława Odonicza, ks. wielkop., biskupa włocław. Michała i opata sulejowskiego Villermusa (Kod. dypl. pol., I, 33, 34). Dokum. wydany w Zgierzu r. 1257 przez Kazimierza ks. łęczyc. i kujaw. dla klasztoru byszewskiego, jest podobno sfałszowany. Drugi akt tego księcia, wcześniejszy, bo z r. 1248, datowany „in Zegey“, odnosi wydawca (Ulanowski, Dok. Kujaw., 184 i 193) do Zgierza. Cło tutejsze należało do klasztoru wąchockiego, który takowego ustępuje księciu Władysławowi (Łokietkowi) w r. 1318 w zamian za działy we wsi Prawęcice (Kod. wielk., Nr 999 i Kod. małop., II, 242). W akcie zamiany Z. nazwany jest miastem książęcym („et Shegrz civitate nostra“). W r. 1345 nadaje Władysław, ks. dobrzyński i łęczycki, wójtowstwo w Zgierzu „comiti Samborio thezaurario nostro lanciciensi“. Do wójtowstwa należały dwa młyny ze stawami, pastwiska, grodzisko przy rzece, łąki, bory, pasieki, przymiarki, las Miroszowiec, szósty denar z czynszów w mieście Zgierzu i wsi Zegrzany, grosz od każdego rzemieślnika, dochód zwany „Thurogedz“, gaje, łąki i 4 łan: roli w Krotczycach i trzeci denar z kar sądowych, (Kod. dypl.pol., II, 696). W r. 1388, przed sądem grodu łęczyckiego, staje jako świadek „Staszko advocatus de Szgherz“ i w tymże roku „Mściszko“, także z tytułem wójta. W tychże aktach, pod r. 1391, znajdujemy sprawę mieszczan zgierskich z kmieciami wsi Kowale „oppidani de Segrs contra villani de Cowale“. Podana przez M. Balińskiego (Starożytna Polska, str. 271.) data 1420 r. przeniesienia mieszczan z prawa polskiego na niemieckie, błędną jest, lub dotyczy tylko potwierdzenia czy rozszerzenia nadanego dawniej prawa. Niewielka musiała to być osada, skoro w r. 1459 „Segrzs“ wystawia na wojnę pruską jednego tylko żołnierza pieszego, gdy Łęczyca i Kłodawa dostarczyły ich po dwudziestu. Król Aleksander chcąc podnieść osadę, obdarzył Z. w r. 1505 jarmarkiem i targami tygodniowemi. W r. 1576 Z. płaci szosu podwójnego 8 grzyw. (fl. 12 gr. 24), od 17 rzemieślników po 4 gr. fl. 2 gr. 8, od 2 rzeźników po 7 gr., od 3 karczem po 12 gr., od 3 warzących gorzałkę po 24 gr., od 6 przekupniów po 7 gr., od 2 komorn. po 2 gr. i od 37 łanów roli po 20 gr. z łanu. Ogółem fl. 46 gr. 14. Jednocześnie Łęczyca płaci 207 floren. a Piątek 146 floren. (Paw. Wielkopol. II 113). Lustratorowie z roku 1661 taki kreślą obraz miasta. „Podług opisania dawnych lustracyj było wszystkich łanów miejskich $108^1/_2$, których 4 w jedną włókę wchodzą. „Ad praesens“ dla srogiego spustoszenia tylko jest osiadłych łanów 4. Domów osiadłych 10, płacą czynszu S. Marcińskiego „per denarios decem“ Piwowarów 3, płacą kotłowego „annuatim per gr. 12“. Owsa stacyjnego powinni dawać wszyscy mieszczanie miary równej strychowanej łęczyckiej korcy 29, albo za każdy korzec stanowimy żeby płacili „per gr. 21“. Kurów pospolitych powinni wszyscy dawać na rok 36, serów składać 36, albo pieniędzmi one okupić, płacąc każdy po gr. 1 den. 9. Jajec powinni dawać na rok kop 3, albo za nie dać po gr. 10. Wołowego „annuatim“ wszyscy powinni składać fl. 1 gr. 6, piwa stacyjnego dają półkłodków 4. Szewców natenczas jest 2, garncarzów bywało 12, teraz tylko jeden jest, daje na dworską potrzebę garncy rozmaitych „annuatim 3 kopy“. Mieszczanie powinni zalewać zboża na słód piwny nie więcej ani mniej tylko korcy ośm, a od tego powinni wymiaru dawać półkorca słodu niemielonego miary łęczyckiej podrękę mierzając. Na gorzałczany słod simili zalewać i wymiar oddawać. Cło taksowano ad fl. 30, teraz ponieważ kupiectwa poustawały dla różnych rozruchów wojennych i rzadko kiedy się furmani albo kupcy z towarem trafią, habite itaque ratione annuatim taxatur ad fl. 12. Jarmarków bywało 3 i te ustały, ledwo jeden na rok bywa. Koronacyjne pieniądze: o tych dali sprawę, iż ich nigdy nie składali. Podwodnych pieniędzy do skarbu JKM. na posztę należących, anno 1655 zapłacili in quadruplo fl. 19 gr. 6„. Stopniowo stan miasta poprawił się, skoro zesłana tu lustracya w r. 1765 znalazła: „domów 56, garncarzy 7, każdy płacił po zł. 6, szewców 6, kołodziejów 21, bednarzy 5, stelmachów 3, solarzy 6, kowal 1, szkudlarz 1, wszyscy opłacali po zł. 2, rzeźników zaś pewnej liczby nie było. „Wszyscy mieszczanie z Zegrza corocznie do dworu oddają owsa miary łęczyckiej, w której w każdym korcu jest miary nowej garncy 72, korcy 30, rachując korzec po zł. 3, uczyni zł. 90“ (inne daniny jak powyżej). Lustracya z r. 1789 podaje: „liczba domów wynosi 65, z każdego płacą właściciele czynszu po gr. 10, ilość rzemieślników nie zmieniła się, wyjąwszy szewców tylko jest 3, rzeźników w Zegrzu pewnej liczby nie było, odtąd dwóch postanawiamy, których wybranie dzierżawcy zlecamy, a ci corocznie każdy będzie płacić do dworu po zł. 10, Piwowarów teraz niema, a piwo się nie szynkuje. Intrata z miasta zł. 461 gr. 22 sz. 2“. Wzrost miasta pomyślny datuje się dopiero od r. 1818, gdy sprowadzeni zostali z zagranicy tkacze i obdarowani przez ówczesny rząd gruntem i różnemi przywilejami. Przybysze otrzymali w darze kawałki lasu, znajdującego się po lewej stronie

Bzury i w krótkim czasie zamienili go na nową dzielnicę, która od tego czasu mianuje się Nowem Miastem. Dotąd nosi ono pierwotną swoją cechę, gdyż składa się przeważnie z domów drewnianych z facyatkami, budowanych jakby według jednego planu. W ostatnich czasach powstają tu wielkie gmachy fabryczne wzdłuż Bzury, która przerzynając miasto, w pośrodku jego tworzy staw, należący do stowarzyszenia tkaczy i mający do 10 morgów powierzchni. Znaczne zapotrzebowanie wody do fabryk wysuszało kompletnie bagnistą Bzurę i zmusiło fabrykantów do kopania studzien artezyjskich których liczy Z. obecnie 22. Jak wielką ilość wody zużywają fabryki, świadczy Bzura, która do miasta wpływając małym, czystym strumykiem, wypływa z niego pokaźną rzeką z wodą brudnego koloru. Miasto składa się z 2 części: z tak zw. Starego Miasta ze Starym Rynkiem i z Nowego Miasta z Nowym Rynkiem, a oprócz tego z przedmieścia zw. Przybyłowem, oddzielonego od Z. gruntami wsi Zegrzanki, której granice długim językiem wrzynają się w posiadłości miejskie. Ulic posiada Z. 16 z nazwami i kilka bez nazw, gdyż te powstały ostatniemi laty z dróg polnych. Nazwy ulic pochodzą bądź od miejscowości, w kierunku których dążą od Starego Rynku, jak: Łęczycka, Aleksandrowska, Zegrzańska, Strykowska, Konstantynowska, Piątkowska, Sieradzka, bądź też od położenia lub innych okoliczności, jak: Średnia, Cmentarna, Śmiertelna, Błotna, Długa, Spacerowa, Żydowska, Szczęśliwa, Wysoka. Od miasta w trzech kierunkach prowadzą szosy: brukowana, fabryczna do Łodzi, szosa pierwszej klasy na Stryków i Główno do Łowicza i szosa drugiej klasy na Ozorków i Łęczycę do Kutna. Obecnie prowadzi inżynier rządowy studya przygotowawcze do budowy kolei podjazdowej z Łodzi do Zgierza, z rozporządzenia władzy. Przeprowadzenie drogi tej będzie miało niezmierne znaczenie dla rozwoju miasta, które i tak z roku na rok wzrasta w ludność. Kościół paraf. katolicki istnieje w Z. od XIII w. W dok. Kazimierza, ks. łęczyckiego z r. 1255 występuje „Allexius capellanus de Sger“ (Kod. dypl. pol. II, 55). Pierwotnie był p. w. św. Mikołaja. W księgach grodzkich łęczyckich z r. 1391 i 1392 wspomniany jest „Petrasius plebanus de Szgherz“. Tamże dnia 3 grudnia r. 1398 wniósł sprawę Sbrosław skarbnik łęczycki przeciwko Andrzejowi de Dzerząsna, iż tenże nie uiścił dziesięciny ze wsi Szczawina, należnej ks. Wójciechowi („altarista de Szgerzs“) na przebudowanie kościoła zgierskiego. („super reformacionem ecclesiae Sgerzovienn.“). Na początku XVI wieku kościół tutejszy pod wezwaniem św. Katarzyny, patronatu królewskiego, miał prócz plebana dwóch kapelanów. Uposażenie plebana stanowił dwór z ogrodem, plac pod szkołę, dwa place dla wikaryuszów, plac z sadzawką na przedmieściu łódzkiem, role orne w jednem polu, część boru z prawem zakładania pasiek i rąbania lasu. Mieszczanie dawali kolędę po groszu z domu i za meszne po 6 denarów zarządzającemu szkołą. Przy kościele była altarya św. Katarzyny, mająca za uposażenie wieś Nakielnicę i mniejszą połowę Bruszyc, z młynem i czynszami. Same czynsze przynosiły w Nakielnicy do 5 grzyw. a w Bruszycach 3 grzyw. Prócz tego dziesięciny z tych wsi a w Śniatowie i Chrząstowie naprzemiany z pleb. zgierskim. Altarya ta miała za pierwotne uposażenie kościół w Sławoszowie (istniejący już w r. 1419) i wraz z nim przeznaczoną została na uposażenie probostwa łęczyckiego (Łaski, L. B., II, 385 — 389, 464). Zdaje się że parafia zgierska obejmowała pierwotnie obszar późniejszej parafii łódzkiej gdyż należała do niej i Radgoszcz pod Łodzią. Gdy kościół stary chylić się począł do upadku, w r. 1824 został rozebrany, a na tem samem miejscu wzniesiono teraźniejszy kościół murowany, p. w. św. Katarzyny, który ukończono w r. 1826. Jedyną w nim pamiątką jest kielich srebrny, grubo złocony, z napisem: „Andreas Vaskowicz cum consorte sua donavit. A. D. 1670“. Na cmentarzu istnieje kościołek p. w. św. Wawrzyńca, wzniesiony w r. 1644 przez ks. Kowalczyka w innem miejscu, przy ul. Łódzkiej. Przytym kościołku istniał kiedyś szpital dla ubogich. Kościół ewangielicki powstał również w r. 1826 z funduszów parafialnych i z jednorazowego zasiłku rządowego, synagogę zaś zbudowano ze składek w r. 1866. W kościele umieszczono figurę Chrystusa na krzyżu, z klasztoru w Łagiewnikach przeniesioną, a w ołtarzu N. P. Maryi, wzniesionym r. 1879, umieszczono obraz P. Maryi, pochodzący z kaplicy pałacu arcybiskupów w Skierniewicach. Obraz ten, według napisu na ścianie, rozebranej kaplicy kazał namalować arcybiskup Wawrzyniec Gembicki, wskutek objawienia się mu N. Panny, podczas gdy modlił się o zwycięztwo nad Turkami. Władysław Łubieński zaś umieścić go kazał w kaplicy pałacowej r. 1765. Prócz szkół rządowych istnieją w Z. dwa zakłady prywatne, powstałe po zgonie (1893 roku) Antoniny Biskupskiej, która utrzymywała tu szkołę żeńską, mąż zaś męzką. Ogółem do szkół uczęszcza 910 dzieci (chłopców 547, dziewcząt 363), a w liczbie tej jest 284 katolików, 451 ewangielików, 10 prawosł., 165 żydów. Co do narodowości jest między niemi 435 Niemców. Z zakładów dobroczynnych posiada Z.: ochronę dla 60 dzieci robotników fabrycznych i przytułek dla 12 starców i kalek wyznania ewangielickiego. Ochronka założona została r. 1892 za staraniem Zofii bar. Zachert, która ofiarowała 1,000 rs. na kapitał żelazny. Utrzymuje się z dobrowolnych składek fabrykantów i z miesięcznych wkładów opiekunek, co razem wynosi do 1,000 rs. rocznie. W r. 1894 liczba dzieci u-

częszczających codziennie do ochronki, wzrosła ze 22 do 65. Dochody wynosiły rs. 1,639 kop. 48, wydatki rs. 1778 kop. 91. Przytułek założony w r. 1889 przy kościele ewangielickim, utrzymuje się z funduszów gminy, która daje biedakom mieszkanie i opał. Obecnie krzątają się około wzniesienia stałego budynku ze składek. Z. pod względem przemysłowym stanowi drugie po Łodzi ognisko wyrobów wełnianych. W r. 1878 było tu 113 fabryk, w których pracowało przeszło półtora tysiąca robotników; wartość wyrobów oceniono na dwa miliony rubli. W r. 1878 otwarto w Zgierzu 6 przędzalni wełny. Około r. 1880 wybitniejszymi fabrykantami byli: Meyerhoff, Josephsohn, Lochrach, Margulies i Borst. Specyalnością Z. są korty; większa część kortów sprzedawanych w kraju, jako francuskie lub angielskie, produkuje się w Z. Obecnie liczą tu 48 większych fabryk, 64 mniejszych, razem 112. Do największych należą: przędzalnia wigoni Towarzystwa Akcyjnego H. F. Kuertzel, zatrudniająca 650 robotników, fabr. wyrobów wełnianych pod firmą A. G. Borst (450 rob.) i przędzalnia bawełny Henryka bar. Zacherta (300 robot.) Oprócz tych wyróżniają się: fabryka maszyn przędzalniczych oraz gisernia J. Hoffmana (250 robot.), fabryka wyrobów wełnianych Bretsztejna i Raszida (140 robot.), takaż Wolffa Hermana ze (124 rob.); farbiarnie i apretury: Ottona Kleindienst (112 robot.;) Maksa Reinhold (150 rob.); Ohrbacha J. (120 rob.), fabryka kortu Ferdynanda Swatek (150 rob.) Wogóle fabryki wszystkie zatrudniają do 8,000 robotników płci obojga. Obrót roczny fabryk zgierskich dochodzi do 15 milionów rubli. Cała produkcya Z. wysyłana bywa do składów łódzkich i dostaje się przeważnie na rynki Moskwy i Petersburga. Dochód kasy miejskiej wynosił za r. 1894 wogóle 68,694 rs., rozchód zaś 61,923, pozostało w remanencie 6,771 rs.; oprócz tego zapłacono w Z. za patenty do kasy powiatowej 17,500 rs. W banku państwa kapitał miasta wynosi 19,292 ruble. Ze stowarzyszeń istnieją: straż ogniowa ochotnicza, klub cyklistów, towarzystwo strzeleckie, stowarzyszenie braci sukienników i 4 cechy: ślusarski, stolarski, szewcki i rzeźnicki. Robione są starania o utworzenie kasy przemysłowców. Z. par., dek. łódzki, dawniej zgierski, ma 8,006 dusz. Dek. zgierski archid. warszawskiej obejmował 15 parafii: Aleksandrów, Bełdów, Dalków, Gieczno, Góra św. Małgorzaty, Kałów, Kazimierz, Konstantynów, Łódź, Mileszki, Modlna, Ozorków, Parzęczew, Piątek Zgierz. Zgierskie starostwo niegrodowe leżało w wojew. i pow. łęczyckim. Po pierwszem najściu szwedzkiem gdy liczba zasłużonych krajowi się wzmogła, Jan Kazimierz tworzył nowe starostwa lub mniejsze dzierżawy i takowemi wyposażał osoby godne nagrody. Wówczas to starostwo łęczyckie uszczuplone zostało przez oderwanie mka Zgierza oraz wsi Zegrzany, Kargolecz i Dąbrówka oraz dwóch stawów: na Zegrzanach i Zgierskiego, które utworzyły tak zw. tenutę czy dzierżawą zgierską, przezwaną z czasem starostwem niegrodowem. Obdarzył nim król w r. 1659 Stanisława Wężyka, rotmistrza pancernego, który według Niesieckiego „pod Hołubem y indziey mężnie za Ojczyznę piersi swoich nadstawiał". Według lustracyi z r. 1662 składało się z m. Zgierza, mka Dąbia i wsi: Zegrzany, Kargołęcz, Szeligi i Szczawiny. W r. 1789 starostą był Onufry Wilkanowski, łowczy łęczycki, zaś w r. 1771 posiadał je Maciej Cielecki wraz z żoną Joanną z Lipskich, opłacając kwarty złp. 240 gr. 4, a hyberny złp. 300 gr. 6. Z ciekawszych miejscowości w okolicy Z. zasługuje na większą uwagę, odległa o 3 wiorsty wieś Łagiewniki z klasztorem po franciszkańskim, w którego podziemiach spoczywają zwłoki błogosławionego Rafała. Opisy Z. i dane statystyczne o przemyśle podają: „Kłosy" (t. XIV, Nr 299 i t. XXXI, N. 784); „Tydzień Piotrkowski" z r. 1895 (Numer gwiazdkowy i inne). *M. R. Wit.—Br. Ch.*

Zgierzyca al. *Zgierzyce*, osada istniejąca w latach 1424—1581 w okolicy Szremu. Graniczyła z Gajem, Szymanowem i Manieczkami. Leżała na zach. od Szremu. Regestra pobor. z r. 1580 już jej nie wykazują. Z tej Z. mógł pochodzić Mikołaj Zgierzycki, który r. 1388 prawował się z Janem Karczewskim z Karczewa (na płd.-wsch. od Grodziska, w pow. kościańskim). Mógł on jednak pochodzić i ze Zgierzyny (nie istniejącej już) pod Lwówkiem, którą rozgraniczono r. 1424 z Posadowem. Ten Mikołaj Sgirza świadczy w sprawie Janusza z Tarnowa, a na Czesławie zyskuje 5 grzywien. W r. 1398 prawuje się z nim Świętosław ze Skórzewa (Scarszewo). W r. 1399 opat z Lubinia w zatargach z Janem z Gryżyny o rzekę Samicę, powierzył sprawę swą Mikołajowi „Sgyrsa", konfratrowi swemu. W r. 1400 wymieniony jako świadek Jan Sgirza. *W. Ł.*

Zgierzynieckie, jezioro pod wsią t. n., w pow. bukowskim (lutomyski). Dokoła leżą drobniejsze jeziora: Konińskie, Linie, Długie i Krzywe. Na brzegach jeziora leży wieś Zgierzynka i fol. Święta Helena. Ma około 500 morg. obszaru, z tych 300 należy do Zgierzynki, a 200 do Pakosławia.

Zgierzynka, wś. gosp. nad jeziorem Zgierzynieckiem, w pow. bukowskim (nowotomyślskim) ma urz. okr. i st. cyw. we Lwówku, tamże pocztę, st. kol. żel. w N. Tomyślu na linii Zbąszyń-Poznań, szkołę katol. w miejscu, ew. i sąd w Pniewach, par. katol. w Brodach, ew. we Lwówku. Obszaru ha 339, dym. 28, dusz 272 (5 ew.) 2.) **Z,** wś. dwor., w temże położeniu, ma 446 ha, 7 dym., 98 dusz. Własność zarządu kościelnego w Brodach. Do pod. grunt. oszacowano czysty dochód na 1,313 mk. Leży na płd. Pniew,

wschod.-półn. Lwówka, w pobliżu Brodów. Zwała się dawniej pewnie Zgierzyną czy Zgierzycą, którą r. 1424 rozgraniczono z Posadowem. W r. 1555 pojawia się Zgierzynka a niknie Zgierzyna. W r. 1580 dzierżawi Z. Jerzy Zadorski, kanonik pozn. Było tam $2^1/_2$ łan. oś. i 3 zagr.

Zglechów, wś i fol., pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, odl. 10 w. od Mińska ma 284 mk. W r. 1827 było 13 dm. i 142 mk. W r. 1882 fol. Z. rozl. 601 mr.: gr. or. i ogr. 235 mr., łąk 37 mr., pastw. 2 mr., lasu 303 mr., nieuż. 24 mr.; bud. drew. 12, las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 12, mr. 306; wś Truszczyny os. 2, mr. 35; wś Wólka Zglechowska os. 7, mr. 35. W r. 1576 Anna Siennicka płaci tu od 14 łan. km. (Paw., Mazowsze 223).

Zgleczewo 1.) *Szlacheckie* pow. ostrowski, gm. Zaręby Kościelne, par. Zuzel. W r. 1827 było 5 dm., 32 mk. W r. 1578 we wsi Zgleczewo Jakób Zgleczewski płaci od $1^1/_2$ łanu km. a w częściach bez kmieci płacą częściowi posiadacze od $9^1/_2$ łan. i 4 zagr. (Paw., Mazow., 395, 397). 2.) **Z.** *Panieńskie*, powiat ostrowski, gmina Szulborze Koty, par. Zuzel. Nazwa wskazuje iż było posiadłością zakonnic, ale jakich niewiadomo. Spisy pobor. z XVI w. i spis z 1827 r. nie podają tej nazwy.

Zglenice al. *Zglinice Wielkie*, *Z. Małe* i *Z. Budy*, trzy wsi i dwa fol., pow. sierpecki, gm. Lisewo, par. Kurowo, odl. o 8 w. od Sierpca. Z. Wielkie mają 21 dm., 175 mk., 1229 morg (600 nieuż.) Z. małe 10 dm., 93 mk., 495 morg. Z. budy 8 dm., 90 mk., 160 morg. Z. wielkie lit. L fol. ma 110 morg.; Z. Małe lit. D fol. ma 138 mr. W r. 1827 Z. Wielkie 18 dm. 204 mk., Z. Małe 12 dm. 101 mk. R. 1578 miały 14 łan. i 4 zagr.

Zgliczyn 1) *Kościelny*, os. nad rz. Mławką, pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, par. Radzanów, odl. 28 w. od Sierpca, ma 2 dm., 21 mk., 1 mr. W r. 1827 były 2 dm., 65 mk. Istniał tu kościół parafialny, który w obecnem stuleciu zniesiony został i parafię wcielono do par. Radzanów. Jeszcze spisy wsi z r. 1827 podają parafią Zgliczyn. Istniała już w r. 1578. 2) **Z.** *Glinki*, wś i fol. nad rz. Mławką, pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, par. Radzanów, odl. 31 w. od Sierpca, ma 19 dm., 216 mk., 963 morg. W r. 1827 było 12 dm., 103 mk. Ob. *Glinki* 7.). W roku 1578 we wsi Zgliczyno Glinki, w parafii Zgliczyno, było $4^1/_2$ łan. kmiecych, 8 zagr. z rolą, 1 zagr. bez roli, młyn, wyrób piwa (Pawiński, Maz., 54). 3) **Z.** *Pobodze*, wś i fol. nad rz. Działdówką, pow. mławski, gm. Ratowo, par. Radzanów, odl. 27 w. od Mławy, ma 18 dm., 197 mk. W r. 1827 było 10 dm., 120 mk. R. 1577 we wsi Z. Pobodze płacą trzej dziedzice od 2 łan. i 6 zagr. z rolą (Paw., Mazow., 54). W r. 1868 fol. Z. rozl. 492 mr.: gr. or. i ogr. 270 mr., łąk 32 mr., pastw. 80 mr., zarośli 20 mr., nieuż. 90 mr. Wś Z. Pobodze 15 os., 40 mr., wś Chrapów 4 os., z gruntem 139 mr. 4). **Z** *Witowy*, wś i fol. nad rz. Działdówką, pow. mławski, gm. Ratowo, par. Radzanów, odl. o 26 w. od Mławy, ma 25 dm., 225 mk. W r. 1827 było 11 dm., 77 mk., par. Zgliczyn. W r. 1871 fol. Z. Witowe rozl. 779 mr.: gr. or. i ogr. 240 mr., łąk 45 mr., pastw. 94 mr., lasu 200 mr., zarośli 150 mr., nieuż. 50 mr.; bud. drew. 14, las nieurządzony. Wś Z. Witowe 20 os., 60 mr. *Br. Ch.*

Zglińce, wś, pow. dubieński, gm. i par. Dubno (o 6 w.)

Zgliniec 1.) wś gosp. w pow. kościańskim, ma urząd okr. i st. cyw. w Krzywiniu, tamże pocztę a st. kol. żel. w Starym Bojanowie (Alt-Boyen) na linii Poznań—Wrocław, szkołę katol. w Jurkowie, ew. w Pol. Popowie, paraf. katol. w Czerwonej Wsi, ew. w Osiecznie, sąd w Kościanie. Obszaru 126 ha, 30 dym., 215 dusz (46 ew.). Leży na zach. od Krzywinia, płd.-wschód Kościana. W r. 1793 posiadłość Stan. Rogalińskiego z Jurkowa. 2). **Z.**, nazwa części lasu na Jurkowie, w pow. kościańskim. *W. Ł.*

Zglinna Wielka i Z. *Mała* al. *Prędocin*, wś i fol., pow. rawski, gm. Wałowice, par. Żelazna, odl. 13 w. od Rawy. Z. Wielka wś ma 8 dm., 215 mk., fol. 4 dm., 2 mk.; Z. Mała al. Zglińskie Budy, kol., ma 31 dm., 223 mk.; fol. 3 dm. i 8 mk. W r. 1827 Z. Wielka miała 15 dm., 130 mk., a Z. Mała 14 dm. 105 mk. W r. 1886 fol. Z. Wielka rozl. 566 mr.: gr. or. i ogr. 412 mr., łąk 55 mr., lasu 6 mr., w odpadkach 81 mr., nieuż. 12 mr.; bud. mur. 9, drew. 6, pokłady torfu, wiatrak. Wś Z. Wielka 18 os., 91 mr. Fol. Z. Mała al. Prendocin rozl. 487 mr.: gr. or. i ogr. 473 mr., łąk 10 mr., nieuż. 4 mr.; bud. 2 mur. i 2 drew., płodozm. 12 pol. Wś Z. Mała 35 os., 275 mr. Na początku XVI w. łany kmiece w dwu polach dają dziesięcinę arcyb. gnieźnieńskim, z trzeciego, leżącego od strony Starej Rawy i zw. Sobielisz (Schobyelisch), pobierają mansyonarze kościoła w Skierniewicach i kościół w Kurzeszynie, zaś z łanów folw. w Z. Wielkim i Małym bierze pleban w Żelazny (Łaski, L. B., II, 276, 292). W r. 1579 we wsi Zglinna, w par. Żelazna, Okuń płaci od 4 łan. km., zaś we wsi Z. minor Piotr Wolski ma $1^1/_2$ łan., Jakub $1^1/_2$ łan., 4 zagr., 2 kom. (Paw., Maz., 166.) *Br. Ch.*

Zgłobice, wś, pow. tarnowski, na praw. brzegu Dunajca, przy gościńcu z Tarnowa (10 klm.) do Wojnicza. Położenie ma pagórkowate, okolica urozmaicona lasami. Wzniesienie wynosi 246 mt. Wś ma 83 dm., posiadłość tabularna 3 dm.; Z. liczy 542 mk. (264 męż., 278 kob.), 507 rzym.-kat. i 35 żyd., przydzielonych do par. rz.-kat. w Zbylitowskiej Górze. Pos. większa (dawniej hr. Mieroszewskiej) dzieli się teraz na 3 korpusy: Z. Brzeziny (Zofii Jordanowej) 132 mr., w tem 52 mr. lasu, drugi (Macieja Oruszuli), zw. „Orszulówka“, 7 mr. i trzeci (Jozuego Maschlera) 252 mr. Pos. mniejsza wynosi 418

mr. W r. 1581 zapisano w księdze pobor. (Paw., Małop., 263) przy wsi Z. nazwiska dziedziców: Saraczki, Lissakowski, Dziechnik, Baczalski, Miroschowski i Paluski; mają $1^1/_2$ łan., które sami uprawiają. Graniczy na płn. z Zbylitowską Górą, na wschód z Koszycami, na płd.z Błoniem.

Zgłobień z *Przymiarkami* i *Zagórnem*, wś, pow. rzeszowski, nad pot. Zgłobienką, dopł. Wisłoki z lewego brzegu, 14 klm. na połd.-zach. od Rzeszowa, wzn. 249 mt. npm. Ludna wieś, rozciąga się kilkoma ulicami nad potokiem i przy drogach gminnych do sąsiednich wsi. Posiada kościół par. rz.-kat. i szkołę. Wraz z wólkami i obszarami dworskiemi ma 215 dm. i 1,146 mk., (561 mr. i 585 kob.); 1076 rzym.-kat. i 70 izrael. Pos. tabularna w trzech korpusach (Gabryeli Jędrzejewiczowej i Izraela Weidenbauma „Izraelówka“ 20 mr.) ma 727 mr. obszaru, pos. mn. 1,553 mr. roli. Kościół murowany pochodzi z r. 1741, parafia istniała już za Długosza, a patronat wykonywał wówczas dziedzic Spytek z Jarosławia. „Petrassius Brandisz eques Melitensis“ zakłada we wsi swej Zgłobieniu r. 1313 kościół par. drewniany, pod wez. św. Andrzeja, uposaża 60 korcami owsa i tyloma żyta jako mesznem z fol. Zgłobień i wsi Błędowa, Niechobrz, Czudzin i Wola. Daje też plebanowi 3 role kmiece, dziesięciny z fol. Zgłobień i wsi powyższych. Prócz tego łąkę na trzy wozy siana wolny wręb w lasach, prawo warzenia piwa i gorzałki, (Kod. Małop., II 293). Dokument ten został jednakże podrobiony. W połowie XVw. wś Z. ma kościół p. w. św. Andrzeja. Wieś leży blizko Rzeszowa, jest własnością Spytka Jarosławskiego h. Leliwa, który ma 34 łan. km. Z łanów tych dawano dziesięciny, po 1 szerokim groszu bisk. krak. Były też 2 łany sołtysie a proboszcz miał rolę i łąki (Długosz, L. B., II, 280). W r. 1536 (Paw., Małop., 513) „Sglobien“ dzielono na „Sglobien antiqua i nova“ (zapewne Wola Zgłobieńska). Zaliczano wieś do powiatu pilzneńskiego. Należała w połowie do Stanisława Odrowąża ststy samborskiego, a w połowie do Magdaleny wojewodziny bełzkiej, jego stryjecznej siostry. Lustratorowie tak opisują tą wieś: „Są w niej kmiecie osadzeni na niejednakich rolach, którzy też nie równe opłacają czynsze, jest ich 38. Summa czynszu wynosi 31 grzywien 18 groszy i 8 denarów, 194 korcy owsa, 64 serów, 130 kur, 6 kóp jaj; jest 5 ról opuszczonych, dwa dwory, dwa predia, 3 sadzawki, 2 młyny, łąki i lasy wystarczające, przynoszą trzy kwarty miodu; dwie karczmy płacą 6 grzyw. i dają dwa kamienie łoju. Z. Nowy liczy 30 kmieci również na niejednakich rolach i opłacających niejednakie czynsze. Summa czynszu wynosi 17 grzyw., 102 korce owca, 68 kogutów, 34 sery, 3 kopy i 24 jaj; jedna rola opuszczona. Pańszczyznę odrabiają do folw. w Z. Starym, sołtys ma folwark, 3 kmieci, 3 zagr., karczmę płacącą 6 grzyw. i kamień łoju, 2 sadzawki i młyn. W r. 1581 (ibid., 253) Stary Zgłobień, własność kaszt. krakow. liczył 33 kmieci, 27 łanów, $2^1/_2$ kół walnych, 6 zagrod., 3 komor. z bydłem, 6 kom. bez bydła i 3 rzemieślników, Z. Nowy 34 kmieci, 23 łan., 6 zagr., 3 komor. z bydłem i 5 komor. bez bydła. Parafia obejmowała tylko oba Zgłobienie; Teraz (dyec. przemyska. dek. rzeszowski) obejmuje Błędową, Niechobrz, część Nosówki i Wolę Zgłobieńską. Z. graniczy na płn. z Pobitną, na zach. z Nockową i Wolą Zgłobieńską, na płd. z lasami Pstrągową i Czudcem, na wsch z Niechobrzem i Nosówką. *Mac.*

Zgłobienówka al. *Zgłobieński Potok*, lewy dopł. Wisłoka, w dolnym biegu zwany też bywa *Słotwinką*, wypływa na obszarze Woli Zgłobieńskiej, z pagórków bezleśnych (297 mt.) Płynie przez Zgłobień do Nosówki, przyjąwszy tu dopływ, zwraca się na płd.-wschód i płynie przez Zabierzów. Z Niechobrza przyjmuje pot. Niechobrzkę z lew. brzegu, płynie na Racławówkę, dalej granicą Boguchwały i Zwierzycy. Przy ujściu rozdziela się na dwa ramiona. Z praw. brz. przyjmuje w Racławowie pot. Nosowski i drugi b. u. Długość biegu około 11 klm. (Karta wojs., 5, XXV, 5, XXVI, 6, XXVI). *St. M.*

Zgłobieńska Wola, ob. *Wola Zgłobieńska.*

Zgłowiączka, w dok. z r. 1253 *Zgovendia*, 1255 r. *Zgoventka*, 1346 r. *Sgovyantka*, u Klonowicza we „Flisie“ *Mintawa*, rzeczka, lewy dopł. Wisły, wypływa z jeziora Orle w pow. nieszawskim, ze wschodniego brzegu. Ponieważ zaś do jeziora tego spływają dwie strugi z zachodniej strony, jedna od Piotrkowa i Swisza, druga od Dębołęki i Kóz, przeto można by jedną z nich uważać za początek Z. Wyszedłszy z jeziora Orle pod Miałkiem, przyjmuje zaraz z prawego brzegu strugę, która wziąwszy początek pod wsią Chociszewem, w pow. kolskim, przepływa jeziora we wsiach: Chotel i Chalno. Struga ta również bywa uważaną za początek Z., która właściwie tu pod wsią Rybiny powstaje ze zlewu odpływów całej grupy jezior, rozłożonych na obszarze 660 mr. między wsiami: Dąbrówka, Czarnocice, Głuszynek, Miłachowo, Orle i Głuszyn. Odtąd dąży ku wschodowi na młyny: Żochel i Topolkę, płynie między Janiszewem a Janiszewkiem, przybiera kierunek półn.-wschodni, wchodzi na obszar pow. włocławskiego pod wsią Zgłowiączką, płynie pod Korzeczynkiem, Lubrańcem, Dobierzynem, Kazaniami, skręca odtąd ku północy i dąży na Rzadką Wolę, Brześć, Falborz, od Wolicy wraca do kierunku wschodniego, płynie pod Wieńcem, Mazurami, Liskiem i pod Włocławkiem, przy wsi Zazamcze uchodzi do Wisły z lew. brzegu. Długość biegu, licząc od jeziora Orle, wynosi 38 w. Przyjmuje z praw. brzegu, pod Zgłowiączką—Kocięcę, pod Dobierzynem—Chodeczkę, poniżej Mazurów-Przedpolnę al. Dyabełek; z lewego brzegu, pod Wolicą strugę Bachor-

kę od łąk Bachorzy, pod Liskiem—Oślę od wsi Ustronie. Wszystkie te rzeczki są odpływami rozmaitych jezior: Chodeczka odprowadza wody jez. Chodeckiego i Choceńskiego, Podpolna jez. Lubieńskiego i trzech drobnych i za pośrednictwem dopływu swego Wiślanówki—jez. Rakutowskiego i kilku małych. Niedaleko ujścia Z. do Wisły znajduje się w lasach rządowych około 14 drobnych jezior. W akcie z roku 1250 powiedziano, iż kanonikom włocławskim przysługuje prawo poboru cła „a foro Zgouendie usque in Wislam, ubicunque fluvius Zgovendia transeatur". Z aktu wydanego w r. 1262 dowiadujemy się, że jeden brzeg Zgłowiączki należał do bisk. kujawskich, a drugi (na pewnej przestrzeni) do dziedziców Chalina (Ulanowski, Dok. Kuj., 184 i 200).

Zgłowiączka, r. 1155 *Segovend*, 1251 *Zgovendia*, 1254 *Sgowanthka*, 1357 *Zgowiąthka*, 1582 *Zgłowiątka*, wś. i fol. nad rzką t. n., pow. włocławski, gm. Piaski, par. Zgłowiączka, odl. 21 w. od Włocławka, posiada kośc.murowany, fil. par. Lubraniec, 62 mk. W r. 1827 było 4 dm., 24 mk. W r. 1884 fol. Z., oddzielony w r. 1877 od dóbr Borek, rozl. 139 mr.: gr. or. i ogr. 107 mr., łąk 15 mr., pastw. 9 mr., nieuż. 8 mr.; bud. mur. 9, drew. 2. Jestto starożytna osada wś książęca, w której istniała niegdyś kopalnia soli a przy niej targowisko. Klasztor czerwiński przy swem uposażeniu (r. 1155) otrzymuje miarę soli w Z. „caccabum in Segovend"). W roku 1253 dnia 11 czerwca bawi tu Kazimierz książe łęczycki i kujawski, i wydaje akt zwracający kościołowi kruszwickiemu połowę wsi Małe Chełmce (Kod. dypl. pol., II, 50). Według dokumentu z r. 1254 klasztor czerwiński pobierał "sartaginem salis in Sgovanthka". Wieś ta przeszła następnie na własność kapituły płockiej. Król Kazimierz W. ze względu na kopalnie soli odebrał duchowieństwu wieś (a może tylko kopalnie). „Per sol qui foditur magna habuit impedimenta" powiada akt biskupa płockiego, którym nadaje kapitule r. 1372 w zamian za sprzedaną wieś „Sgowanthki" wieś Trzepowo. Według reg. pobor. z r. 1557 niema tu kmieci wcale jest tylko folwark i sam kościół („Zgowiąthka predialis, tantum sola ecclesia"). W spisie z r. 1827 podano Z. jako folwark rządowy. Podobno Z. wchodziła w skład uposażenia kościoła w Lubrańcu, przy którym osadzeni byli kanonicy lateraneńscy (do r. 1819). Kto i kiedy założył tu kościół i parafią, niewiadomo. Istniała już w połowie XVI w. Obecny kościół murowany został odnowiony w r. 1837. Z. par., dek. włocławski 2,460 dusz. O tutejszej kopalni soli pisał E. Świeżawski „Kopalnie soli w Z. na Kujawach w XIV w." („Przyr. i Przem." Nr 20 z r. 1879). *Br. Ch.*

Zgnilec, niem. *Fauler See*, staw w pow. międzychodzkim o 7 klm., ku połd. od Sierakowa a $4^1/_2$ klm. na półn.-wschód od Kwilcza. Leży w pobliżu Sprzeczna (Geisberg). 2). **Z.**, miejscowość na Bieńkowie na połd.-wsch. od Szremu.

Zgniła, rzeczka ob. *Gniła.*

Zgniła, pot., dopł. Strypy Wschodniej w pow. złoczowskim.

Zgniła Bystrzyca, lewy dopł. Bystrzycy Nadworniańskiej.

Zgniła Lipa al. *Przemyślańska*, potok, lewy dopł. rz. Lipy Złotej, w pow. rohatyńskim. Płynie przez Nastaszyn i granicą między Obelnicą a Koniuszkami.

Zgniła Noteć, odnoga Noteci (ob. t. VII, 188).

Zgniła Obra, prawy dopływ Odry, ob. *Obrzyca* i *Obra.*

Zgniła Prypeć, struga wodna, łączy Styr (lewy dopł. Prypeci) ze Stochodem.

Zgniła Struga, wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice, ma 9 os., 124 mr. Wchodziła w skład dóbr Jaszczów.

Zgniłe Błoto al. *Janów*, fol. i kol., pow. łódzki, gm. i par. Bełdów, odl. 14 w. od Łodzi. Fol. ma 7 dm., 21 mk.; kol. 18 dm., 257 mk. W r. 1875 istniały tu: gorzelnia, dystylarnia, tartak i cegielnia. W 1827 r. było 14 dm., 140 mk. W r. 1875 fol. Z. Błoto rozl. mr. 1532: gr. or. i ogr. mr. 460, łąk mr. 122, past. mr. 31, wody mr. 27, lasu mr. 826, w osadach mr. 27, nieuż. mr. 38, bud. mur. 18, drew. 23; płodozm. 10-pol., las urządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś Z. Błoto os. 36, mr. 260; wś Adamów Nowy os. 17, mr. 464; wś Ludwików os. 12, mr. 179; wś Sanie os. 13, mr. 80; wś Sławak os. 11, mr. 22; kol. Sanie os. 21, mr. 206. Na początku XVI w. łany km. dawały dziesięcinę proboszczowi łęczyckiemu zaś folw. pleb. w Bełdowie (Łaski, L. B., II, 378). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Zgniłe Błoto, w par. Bełdowo, miała 8 łan., karczmę, 12 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 64). *Br. Ch.*

Zgniłe Błoto, ob. *Hniłe Błoto.*

Zgniłe Morze, ob. *Siwasz.*

Zgniłe Mosty, nazwa na obszarze dóbr Kochcice, w pow. lublinieckim.

Zgniłka, jezioro, w dobrach Ryńsk, pow. wąbrzeski.

Zgniłki, niem. *Zgnilken*, fol., pow. szczycieński, st. p. Bischofsburg.

Zgniłobłota, *Zgniłobłoty* al. *Zgniłebłoto*, niem. *Zgnilloblott*, wś, pow. brodnicki, st. p. i paraf. kat. Bobrowo; 656 ha (565 roli or., 31 łąk); 1885 r. 27 dm., 43 dym., 219 mk. (118 ew., 98 kat., 3 dyssyd.). Folw. tutejszy, obejmujący około 700 mr. pięknej i urodzajnej ziemi, nabyła r. 1888 komisya kolonizacyjna za 140000 mrk. Wś ta, która jeszcze przed 40 laty liczyła około 100 polskich włościan i chałupników, już teraz, z małemi wyjątkami, jest w ręku Niemców i ma szkołę ewang. W topogr. Goldbecka z r.

1789 zapisana jako wś z karczmą, o 20 dymach (str. 265). *Kś. Fr.*

Zgniłocha, ob. *Gimmendorf.*

Zgniły, nazwa dolnego biegu pot. Zabłocie (lew. dopł. Dniestru), w pow. stanisławowskim.

Zgniły Głuszyn, wś, pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn, ma 97 mk., 56 mr.

Zgniły (al. *Gniły*) *Taszlik*, ob. *Taszlik.*

Zgniły (al. *Gniły*) *Tykicz*, ob. *Tykicz* 1.).

Zgoda 1.) dawniej *Płoszczonów*, wś nad rz. Mrogą, pow. łowicki, gm. Bielawy, par. Waliszew, odl. 26 w. od Łowicza, ma 19 dm., 132 mk., 346 mr., w tem 301 mr. pastwisk i 26 nieuż. Ob. *Płoszczonów.* 2.) **Z.,** kol., pow. kutnowski, gm. Żychlin, par. Śleszyn, ma 9 os., 104 mk., 131 mr. 3.) **Z.,** kol., pow. koniński, gm. Staremiasto, par. Lisiec Wielki, odl. od Konina 11 w. 4.) **Z.,** karczma, w par. Nieszawa, W 1789 r. dawała dla bisk. kujaw. 180 zł.

Zgoda 1.) folw. w pobliżu kotliny rz. Ptycz, pow. bobrujski, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Hłusk, przy drodze z Hłuska do Berezówki i Zubarewicz, o 53 w. od Bobrujska, własność Iżyckich, około 30 włók; grunta lekkie. 2.) **Z.,** fol., pow. ihumeński, w 2 okr. pol. i gm. Śmiłowicze, własność Niemorszańskich, ma 4 włóki.

Zgoda, przys. wsi Łowce, w pow. jarosławskim.

Zgoda al. *Stara Zgoda*, fol. do Wojnowic, w pow. bukowskim (grodziskim), ma urz. okr., urz. st. cyw. i parafie w Buku, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Poznań-Zbąszyń, szkoły w Szewcach, sąd w Grodzisku; 1 dym, 7 dusz. W r. 1793 posiadłość Fil. Raczyńskiego na Wojnowicach. *W. Ł.*

Zgojewo, niem. *Schojow*, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, par. kat. Słupsk.

Zgon 1.) brzeg jeziora pod Dolskiem, w pow. szremskim. 2.) **Z.,** nazwa dawna jeziora Strykowskiego lub Tomickiego, albo też nazwa zbiorowa dawana w XVI w. jeziorom około Stęszewa, w pow. bukowskim. 3.) **Z.,** część jeziora Bnińskiego, przysądzona r. 1377 Jarosławowi z Błażejewa przeciw uroszczeniom dziedzica Noskowa i Kuropatnik. 4.) **Z.,** toń na jeziorze pod Kramskiem, na zach.-płd. Babimostu, o którą Teodor, opat Obry, układa się r. 1385 z Fryszkonem Treppelen. 5.) **Z.,** toń (tractus) na jeziorze Powidzkiem, w pow. gnieźnieńskim (witkowskim). 6.) **Z.,** niem. *Rother Krug* karczma, w pow. bydgoskim, o 9 klm. na płn.-zach. Fordonu, w paraf. Osielsk, na trakcie wiodącym do Świecia. *W. Ł.*

Zgoń, *Zgoin*, wś, pow. pszczyński, par. kat. Woszczyce, ew. Mikołów. W r. 1885 miała 623 ha, 99 dm., 840 mk. (7 ew.).

Zgon, niem. *Sgonn*, wś, pow. ządzborski, st. p. Alt-Ukta.

Zgonno, błoto pod wsią Mchowice, w pow. łęczyckim, gm. Tum.

Zgorale, ob. *Zgorzałe.*

Zgórniaki, pustkowie, w pow. sieradzkim, na obszarze dóbr Kuźnica.

Zgórówka, ob. *Zhurowka.*

Zgórska-Podborza, ob. *Podborza* 2).

Zgórski Przyłęk, ob. *Przyłęk* 2).

Zgórsko 1.) wś nad rzką Wroną, pow. sandomierski, gm. Łoniów, par. Sulisławice, odl. od Sandomierza 23 w., ma 17 dm., 106 mk. W r. 1827 było 6 dm., 69 mk. W spisie pobor. z r. 1662 wś Górskie płaci od 32 głów. W r. 1883 po dopełnieniu parcelacyi folwarku Z. pozostała osada młyn. Lipowiec, z obszarem mr. 61: gr. or. or. i ogr. mr. 42, łąk mr. 10, past. mr. 2, nieuż. mr. 7; bud. mur. 3, drew. 1; młyn wodny. W r. 1880 folw. miał około 150 mr. Wś Z. os. 12, mr. 72. 2.) **Z.,** w XVI w. *Góry*, wś i fol. nad rzką Trupieniec, pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Chęciny, odl. 9 w. od Kielc, przy drodze bitej kielecko-krakowskiej. W 1827 r. było 9 dm., 29 mk. Na początku XVI w. dziesięcina ze wszystkich ról dworskich i tych, które są uprawiane dla dworów, wartości około 1 grzyw., szła dla kościoła w Chęcinach. Wieś nosi nazwę Góry (Łaski, L. B., I, 585). W r. 1889 fol. Z. rozl. mr. 477: gr. or. i ogr. mr. 240, łąk mr. 4, pastw. mr. 2, lasu mr. 213, nieuż. mr. 18; bud. mur. 10, drew. 15; las nieurządzony, cegielnia. Wś Z. os. 10, mr. 99; wś Zagrody os. 9, mr. 199; wś Zalesie os. 12, mr. 60. *Br. Ch.*

Zgórsko, część gminy Podborze, nad pot. Partyńskim, przy ujściu pot. Dąbrowskiego, w pow. mieleckim, jest odrębną wsią, mającą wólki: Podkościele (14 dm,) i Wilczą Wolę (7 dm.). Składa się z 10 dom. a z wólkami z 31 dom. i liczy 135 mk. (65 męż., 70 kob.) rz.-kat. Jest tu kościół parafialny, erygowany w r. 1583. Pos. tabularna (zakładu im. Ossolińskich we Lwowie) ma 779 mr.; pos. mn. 129 mr. W połowie XV w. wś Z., blizko Radomyśla, w par. Mielec, własność Pacanowskiego, h. Jelita, miała 4 łany km., z ktorych dawano dziesięcinę kościołowi w Pacanowie (Długosz, L. B., II, 423). W spisie pobor. z r. 1578 (Pawiń., Małop., 208) Zgorsko Mikołaja Mieleckiego, wojew. podolskiego, miało 40 kmieci, 18 łan., 4 zagr. i 10 kom. bez bydła. Należało do par. w Mielcu. Spisy z XVII w. (ibid., 204) podają jako należące do parafii w Zgórsku wsi: Izbiska, Jamy, Podlesie, Piątkowice, Podbórz, Grzybów, Partynię, Schabów i Pień. Teraz obejmuje tylko Bliznę i Podborze. Wieś leży w piaszczystej równinie, wznies. 185 mt. npm., u ujścia pot. Partyńskiego do Brenia. Graniczy na płn. z Wadowicami Górnemi, na wsch. z Podborzem i Podlesiem, na płd. z Partynią a na zach. z Jamami i Izbiskami. *Mac.*

Zgórz, wś i fol., pow. sieradzki, gm. i par. Brzeźnio, odl. od Sieradza 14 w. Wś tworzy je-

dną całość ze wsią Zapole a folw. wchodzi w skład dóbr Rembów.

Zgorzalec al. *Zgorzałymost*, niem. *Gorzalimost*, młyn nad Prusiną, pow. świecki, gm. Wierzchy, st. pocz. i kol. Lniano; 1885 r. 1 dm., 6 mk. R. 1780 własność nadleśniczego v. Brunn. *Ks. Fr.*

Zgorzała 1.) wś, pow. warszawski, gm. Falenty, par. Raszyn, ma 86 mk., 320 mr. włośc. W 1827 r. było 9 dm., 84 mk. 2.) **Z.**, os., pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, ma 10 mk., 63 mr. dwor.

Zgorzałe, niem. *Zgorzallen* al. *Seedorf*, dok. 1284 *Zgorale*, wś dawniej rycerska nad jez. Radunią, pow. kartuski, st. p. i paraf. kat. Stężyca, st. kol. Kościerzyna; zawiera 13 posiadeł włościańskich i 3 zagrody, razem 531 ha (417 roli or., 33 lasu); 1885 r. 28 dm., 31 dym., 187 mk. (109 kat., 78 ew.). W skład wsi wchodzą: wyb. Grenzhof (6 dm., 36 mk.); Smukowo (3 dm., 21 mk.) i Zgorzalska Huta (3 dm., 24 mk.). Pojawia się już w dok. z r. 1284 jako wś w ziemi Piersznie położona, którą ks. Mestwin nadał ciotce swej Giertrudzie (ob. Perlbach: P. U. B., str. 349). Za czasów krzyżackich należała do wójtowstwa tczewskiego. W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymienione jako dobra szl. z 2 pustkowiami Hutą i Okolem, o 10 dymach, w ręku Mściszewskich (str. 265).

Zgorzałowo, wś i fol., pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Jelonki, odl. 35 w. od Ostrowia. W r. 1886 fol. Z. rozl. mr. 741: gr. or. i ogr. 472, łąk mr. 78, past. mr. 21, lasu mr. 150, nieuż. mr. 20; bud. drew. 13; płodozm. 10-pol., las nieurządzony, pokłady wapna. Wś Z. os. 10, mr. 39, Ob. *Zagorzałowo*.

Zgorzały (mylnie), pow. kartuski, ob. *Zgorzałe*.

Zgorzałymost al. *Zgorzalimost*, pow. świecki, ob. *Zgorzalec*.

Zgórze 1.) wś, pow. kutnowski, gm. i par. Dąbrowica, par. ew. Przedecz, ma dom modlitwy ewang., szkołę, cmentarz ewang., 13 dm., 132 mk., 545 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kłodawa. W 1827 r. było 15 dm., 121 mk. 2.) **Z.**, wś, pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Strzelce, ma 14 dm., 145 mk., 195 mr. 3.) **Z.**, fol., pow. łukowski, gm. i par. Miastków, ma 3 dm., 48 mk., 1167 mr.

Zgorzelice al. *Zgorzelec*, serb. *Zhorjelc*, niem. *Goerlitz*, w dok. z r. 1071 *Gorelitz*, 1319 *Gorlicz*, ztąd *Gorlice*, według Słownika Knie'go serb. *Solerz*, miasto powiatowe, największe po Wrocławiu na Szląsku pruskim, główny centr Łużyc pruskich, leży pod 51° 9′ 6″ płn. szer. wzn. 648 st. par. npm. a około 50 st. nad poziom Nissy łużyckiej, nad którą się rozłożyło z lew. brzegu, odl. od Wrocławia na zach. o $20^3/_4$ mili a od Lignicy $12^1/_4$ mili. Miasto jest punktem węzłowym, z którego rozchodzą się cztery linie dróg żelaznych: do Wrocławia (odl. 164 klm.), Drezna, Seidenberga, Zittau, Hirschberga i Cottbusu. W latach 1844 i 45 wybudowano dla drogi żel. wrocławsko-drezdeńskiej nad Nissą i jej doliną wielki wiadukt z mostem, wsparty na 30 filarach, wznoszący się do 120 st. z łukami mającemi po 60 st. w otworze. Miasto właściwe, otoczone jeszcze w r. 1843, przez mury z bastyonami i fosami, łączy się przez cztery bramy z przedmieściami: Frauenvorstadt, Reichenbacher, Nikolai i Neissevorstadt (na praw. brzegu Nissy). Przedmieścia miały ośm bram. Miasto brukowane bazaltem, ma kanały murowane już od r. 1471, wodociągi z daleka prowadzące wodę źródlaną. Miasto posiada liczne kościoły i instytucye. Piękny kościół ewang. św. Piotra i Pawła (253 st. długości, 141 szer., 86 wysok.), zbudowany w latach 1423—1497, zniszczony przez pożar 1691 r. Kościół ew. św. Trójcy na górnym rynku, wzniesiony r. 1234—1245 przy klasztorze franciszkanów, r. 1371 rozszerzony, od r. 1565 ewang., 1713 odnowiony. Przy kościele kaplica św. Barbary, ze starym ołtarzem. Kościół św. Anny, ewang., przy domu sierot wzniesiony był r. 1508. Kościół szpitalny i cmentarny zarazem zbudowany r. 1349, rozszerzony około połowy XV w. Główny kościół cmentarny, ewang., św. Mikołaja i św. Katarzyny, podobno najstarszy w mieście, miał być wzniesiony 1041 r., odbudowany 1452—1515 i po pożarach 1647 i 1717 r. Przy kościele szpitalnym św. Krzyża stoi Grób święty, wzniesiony przez burmistrza zgorzeleckiego Jerzego Emmericha, który w towarzystwie malarza i budowniczego odbył dwukrotną pielgrzymkę do Jerozolimy i wzniósł przy kościele św. Krzyża podobiznę grobu Chrystusowego. Na przedmieściu nissańskim stoi ósmy kościół św. Ducha (szpitalny). Katolicy posiadają jeden tylko kościół parafialny, wzniesiony r. 1835. Obok licznych szkół niższych znajdują się tu: gimnazyum ewangielickie, szkoła realna wyższa, szkoła rzemiosł, wyższa szkoła dla dziewcząt, zakład karny. Od r. 1779 istnieje tu Towarzystwo naukowe górno łużyckie, posiadające bogate zbiory ksiąg, rękopisów, rycin, monet, starożytności, roślin, zwierząt, minerałów. Towarzystwo przyrodnicze powstało r. 1823. Prócz tego liczne stowarzyszenia z różnemi celami. Około 16 fabryk sukna i zakładów apretury, przędzalnie wełny, trzy fabryki maszyn, odlewnie żelaza, fabryka wagonów i sikawek. Prócz tego liczne fabryki wyrobów metalowych, mebli, tytuniu itp. Miasto pięknie zabudowane i otoczone plantacyami i promenadami (po zburzonych obwarowaniach). Do miasta należy 1782 ha (974 roli, 270 łąk i 141 lasu). W r. 1885 było 2503 dm., 13811 gospodarstw i 55702 mk. (26087 męż., 29615 kob.), co do wyznania: 48535 ew., 6018 katol., 433 in. wyzn., 715

żyd. Miasto samo stanowi odrębny powiat zgorzelicki miejski.

Dzieje. Zawiązkiem osady był gród drewniany Serbów łużyckich. Na miejscu zniszczonego przez ogień ks. czeski Sobiesław wystawił r. 1131 nowy zamek z kamienia. Od r. 1253 Łużyce górne dostają się pod władzę margrabiów brandenburskich. R. 1304 miasto otrzymuje potwierdzenie prawa magdeburskiego. Od r. 1319 do 1329 należało do Henryka ks. na Jaworze, który potwierdził prawo magdeburskie 1319 r. i nadał różne swobody ale odstąpił Z Janowi, król. czeskiemu, który wciela miasto do Czech r. 1329, nadaje mu różne swobody, prawo bicia monety w r. 1330. W r. 1346 Z. zawiera związek z miastami: Budziszyn, Kamieniec, Lubij (Loeben), Lubań i Żytawa (Zittau) dla obrony wspólnej przeciw rozbójniczym bandom. R. 1375 otrzymuje miasto prawo wyboru rady. W r. 1377 król Karol IV wynosi powiat na stopień księstwa i czyni syna swego Jana księciem zgorzelickim. Nowy książę nadaje miastu sąd ziemski i miejski i przepisy co do wyborów rady. R. 1384 istnieje waga miejska a 1385 piwnica ratuszowa. W latach 1389—1395 wypędzano żydów. Po otruciu Jana w r. 1396 Z. zostają pod władzą króla Wacława (do r. 1419), potem Zygmunta. Husyci palą przedmieście r. 1429, miasto jednak oparło się. Od 1429 r. bywają dwa jarmarki. W r. 1466 Jerzy król czeski, oddaje Z. Maciejowi węgierskiemu, który nadaje miastu sąd wyższy i poleca okolicznym wioskom brać udział w ciężarach miejskich. W r. 1471 zbudowano pierwsze kanały. Od r. 1490 po śmierci Macieja wraca Z. do Czech. R. 1547 za niedbałą pomoc w wojnie smalkaldzkiej pozbawia król Ferdynand miasto 27 wsi i przywilejów. W r. 1559 wraca niektóre majątki, prawo wyboru rady i 60 przywilejów. W r. 1585 i 86 zaraza zabiera 2461 mk. Wciągu 30-letniej wojny Z. narażone na ciągłe zmiany panów i rabunki. R. 1620 d. 7 wrześn. zajmuje Z. Jan Jerzy, margr. brand., dnia 28 lipca 1621 r. kurfirszt Jan Jerzy saski. Od 1632 do 1636 gospodarują tu kolejno: Francuzi, Sasi, żołnierze Wallensteina, Kroaci. Dnia 20 maja 1635 pokojem praskim odstąpiono Łużyce Saksonii. W r. 1639 zajęte przez Szwedów miasto odbierają Sasi i cesarscy w dniu 3 paźdz. W r. 1694 urządzona została poczta między Wrocławiem a Dreznem. Z objęciem tronu polskiego przez Fryd. Augusta w r. 1697 znowu wojska Karola XII dadzą się we znaki Łużycom w r. 1706 i 7. Prusy rozpoczynają 1756 wojnę siedmioletnią od zajęcia Z. i Łużyc. Zmienne koleje wojny oddają Z. naprzemiany wojskom pruskim lub austryackim. W r. 1758 miasto płaci prusakom 70000 tal. kontrybucyi. Cena żyta doszła wtedy do 20 tal. za szefel a pszenicy do 23. Podobna drożyzna powtórzy się w latach 1771 i 72, 1804, 1806—8. W r. 1813 od maja do września zajmują miasto Francuzi i ich sprzymierzeńcy, wypędzeni przez Bluechera i wojska rossyjskie. W r. 1815 na mocy traktatu wiedeńskiego Z. z Górnemi Łużycami przeszedł pod władzę Prus. Opisy Z. z rycinami podawał „Tyg. Illustr.“ z r. 1868 (t. I, str. 205) i 1875 (t. XV, 278).

Zgorzelicki powiat wiejski zajmuje $15^1/_2$ mil kw. w zach. stronie Szląska pruskiego, na pograniczu Saksonii, obszar lew. dorzecza Nissy Łużyckiej (lewy dopł. Odry). Południ. część obszaru górzysta, zajęta przez pasmo gór „Koenigshainer“, ze szczytem Landskrone w pobliżu Zgorzelic. Gleba w płd. części żyzna, w płn. piaszczysta, pokryta lasami. Prócz łomów granitu istnieją kopalnie węgla brunatnego. Huty szklane i żelazne, fabryki smoły zużywają i przerabiają materyały leśne. Prócz tego istnieją liczne fabryki sukna, przędzalnie wełny, warsztaty płócienne. W Leschwitz pod Z. zakład hodowli jedwabników. Powiat posiada wogóle 86694 ha, w tem 35702 ha roli, 10275 łąk i 35846 lasu. Do miast należy 334 ha (233 roli, 41 łąk, 19 lasu), do gmin wiejskich 42614 ha (26291 roli, 6536 łąk i 6838 lasu); do większej posiadłości 43746 ha (9178 roli, 3698 łąk i 28989 lasu). Ludność powiatu wynosiła w 1871 r. 47338 mk. a 1880 r. 51937. W r. 1885 było 50998 mk., w tem co do wyznania: 49490 ew., 1255 kat., 39 in. wyzn., 13 żyd. Jedno miasto (Rychenbach) miało 1769 mk. (53 kat., 4 in. wyzn.), gminy wiejskie 45743 mk. (21637 męż., 24106 kob.), w tem 44485 ew., 1212 kat., 32 in. wyzn., 13 żyd.; obszar większej własności 3486 mk., w tem 3295 ew., 190 kat., 1 in. wyzn. *Br. Ch.*

Zgorzelisko, szczyt górski, ob. *Pogorzelisko.*

Zgórznica, wś nad rz. Świder, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek Łukowski, ma 34 dm., 298 mk., 1004 mr. obszaru, dwa młyny wodne. W 1827 r. było 32 dm., 181 mk. Ob. *Wójtowstwo* 31). W r. 1313 Trojden, ks. czerski, daje Z. Krystynowi, wojew. czerskiemu (Kod. Maz., 38). W r. 1576 wś Zgornicza, w par. Sebestianowo (Stoczek), pow. czerskim, płaci od 8 łan. km. i 2 łan. wójtow. (Pawiń., Maz., 221). W r. 1660 wchodzi w skład stwa latowickiego. *Br. Ch.*

Zgórzyński, fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Celejów, par. Wąwolnica.

Zgórzyńszczyzna, ob. *Nowa Osada* 1).

Zgrzebichy, dawniej *Grzebichy*, wś, pow. węgrowski, gm. Miedzna, par. Stoczek Węgrowski, ma 26 dm., 204 mk., 824 mr. W 1827 r. było 14 dm., 84 mk. W r. 1578 we wsi Grzebichy, w par. Kamionna, wojew. mazowiecki płaci od $4^1/_2$ łan. km.

Zgrzebniki, okolica, pow. lidzki, w 3 okr.

pol., gm. i okr. wiejski Lack, o $2^1/_2$ w. od gminy, o 13 w. od Szczuczyna, 6 dm., 42 mk. (w 1865 r. 5 dusz rewiz. w części Narkiewiczów i 2 dusze w części skarbowej).

Zhar 1.) niekiedy *Car*, rzeka, w pow. latyczowskim i winnickim, prawy dopływ Bohu. Ma źródła pod wsią Zharek (w pow. latyczowskim), płynie najprzód z zachodu na wschód około wsi: Mordyni, Majdanu Holeniszczowskiego, Holeniszczowa, aż do Mikuliniec; potem wykręca się ku północo-wschodowi, zataczając wielkie kolano, i mija mto Lityń, wsi: Sosny, Woniaczyn, Majdan Hołoskowski, Jackowce, mstko Miedziaków, poniżej którego ma ujście w pow. winnickim. Płynie na przestrzeni 84 w. podmokłemi łąkami na stawy. Od prawego brzegu przybiera rzki: Zharek, Bereznę i Iskrzynię, od lewego zań: Zhar, Kułyhę, Szamotynę i Zharzec. Z ujściem Zharzu, w okolicach Miedziakowa kończą się ponad Bohem podmokłe łąki. 2.) **Z.**, rzeczka, w pow. latyczowskim, prawy dopływ Zharu (pr. dopł. Bohu), zaczyna się pod wsią Kozaczki, mija wioskę Warynkę, wś Bucnie, poniżej której ma ujście. Płynie z zachodu ku płd.-wsch., odlewając dwa stawy. 3.) **Z.**, rzka, w pow. nowogradwołyńskim, lewy dopływ Wołoki (praw. dopł. Korczyka). *X. M. O.*

Zhar, las na obszarze Osowy, w pow. latyczowskim.

Zhar al. *Bohusławiec*, wś nad Zharem, pow. zołotonoski gub. połtawskiej, gm. Wozniesieńskie, 110 dm., 687 mk., cerkiew, szkoła, 2 wiatraki, 3 olejarnie.

Zharek, rzeczka, w pow. latyczowskim i lityńskim, prawy dopływ Zharu. Ma źródła niedaleko mstka Wołkowiniec, płynie z zachodu na wschód na przestrzeni 22 w., mija wś Hutę Nową Czernelowską, Stępówkę (Suboczankę), Winnikowce, Horbowce, od tej wsi zwraca się na płn. i uchodzi w pow. lityńskim. *X. M. O.*

Zharek, wś u źródeł rz. Zharu, pow. latyczowski, okr. pol. i par. Deraźnia, gm. Wójtowce, sąd Latyczów (o 17 w.), ma 99 osad, 578 mk., 384 dzies. ziemi włośc., 955 dworskiej, 36 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1765 r., przyłączoną do Karaczyniec. Grunta nieco górzyste, gleba w części czarna, w drugiej glinkowata. Była tu fabryka cukru. Wś należała do Moszkiewiczów, teraz Kuźmińskich. *Dr. M.*

Zhary 1.) grupa domów koło Seneczowa, na obszarze dwor. Wełdzirza, w pow. dolińskim. 2.) **Z.**, grupa domów koło Wyszkowa, na obsz. dwor. Wełdzirza, w pow. dolińskim. 3.) **Z.**, część Majdanu Średniego, w pow. nadworniańskim. 4.) **Z.,** grupa domów w Zielonej, pow. nadworniański.

Zharzec, rzeczka, w pow. lityńskim, lewy dopływ Zharu, zaczyna się pod wsią Stara Huta, mija Majdan Kuryłowiecki, Bruślinów i pod wsią Jackowicami ma ujście. Płynie kręto z zachodu na wschód na przestrzeni 18 w., rozlewając się w 8 stawów. *X. M. O.*

Zhoraj, urzęd. *Goraj*, wś nad rz. Niemiją, pow. mohylowski, okr. pol., gm. i par. katol. Łuczyniec (o 7 w.), odl. o 37 w. od Mohylowa, ma 127 osad, 832 mk., 743 dzies. ziemi włośc., 1229 dworskiej (z Łuczyńcem), 51 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Paraskewii, wzniesioną w 1878 r., z 514 parafianami. Wś należała do Uruskich, jako wiano posagowe Sobańskich, dziś Laszkiewiczów. *Dr. M.*

Zhorda, wś, pow. horecki, gm. Puhlaje (o 10 w.), zapasowy spichlerz gminny.

Zhorjelc, ob. *Zgorzelice*.

Zhorzany, *Zhorjany*, wś skarb. nad jez. Wielkiem, pow. włodzimierski, w 4 okr. pol., gm. Zgorzany, o 76 w. od Włodzimierza, ma 122 dm., 800 mk., zarząd gminy, cerkiew paraf., szkołę ludową. Gmina, położona w płn. części powiatu, graniczy od płn. z gm. Szack, od wschodu z gm. Hołowno, od płd. z gm. Hołowno i Luboml, od zach. z gm. Husza, obejmuje 11 miejscowości, mających 1216 dm. włośc. (obok 34 należących do innych stanów), 8245 mk. włośc., uwłaszczonych na 19,589 dzies.

Zhoszcza, rzeczka i uroczysko, w pow. pińskim, w okolicy wsi Swaryczewa i Sielca. Rzeczka ta stanowiła w XVI w. część granicy królewskiej puszczy t. zw. Zarzeckiej (ob. Rewizya Puszcz, str. 10). *A. Jel.*

Zhurowka (*Zgórówka*), wś nad Supojem, pow. przyłucki gub. połtawskiej, gm. Zhurowka, o 45 w. na płd.-zach. od Przyłuki, 666 dm., 3421 mk., zarząd gminy, cerkiew, kaplica, szkoła, targi co czwartek, 3 jarmarki, 82 wiatraków, 9 olejarni, gorzelnia.

Ziabień, wś i dobra, pow. czerykowski. Wś ma 28 dm., 202 mk.; dobra, od 1870 r. własność starowiercy Listopadowa, 4114 dzies. (79 roli, 96 łąk, 3650 lasu); młyn wodny daje 300 rs., karczma 100 rs., 2 stępy do tłuczenia kory łozowej.

Ziabinka, *Ziebinka*, rzeczka, w gub. wileńskiej, prawy dopływ Wilii.

Ziabinki, folw., pow. wieliski, własność kupca Lewintowa, 130 dzies.

Ziabki 1.) mko, wś i fol., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. i par. katol. Prozoroki (o 10 i 11 w.), okr. wiejski i dobra Ziabki, o 38 w. od Dzisny a 283 w. od Wilna. Mko miało 18, wś 28 dusz rewiz.; fol. 849 dzies. ziemi dworskiej. Własność w 1691 r. Ewy z Korsaków Sołomereckiej, później Doboszyńskich, dziś Żmurkiewiczów. W skład okręgu wiejskiego wchodzi mstko Ziabki i wsi: Borowce, Borowe, Jurkowo, Leonowicze, Obrąb, Proszkowo, Prudowe, Słoboda, Swiadowo, Uhły, Wyhory, Zadworze i Ziabki, w ogóle w 1865 r. 296 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych, 89 b. dworskich,

12 jednodworców i 14 żołn. dymis. 2.) **Z.**, dobra, pow. drysieński, własność Medunieckiego, wraz z Zamoszem mają 1690 dzies. 3.) **Z.**, wś, tamże, par. Oświej. 4.) **Z.**, wś, pow. drysieński, gm. Ziabki, o 22 w. od Dryssy, 4 dm., 68 mk., zarząd gminy, cerkiew par. p. wez. św. Józefa, kaplica katol. par. Zabiały, szkoła. Gmina graniczy od płn.-wsch. z gm. Klasice, od zachodu z gm. Strzyżyno, Tobołki i Justynianów, od płd. z gm. filipowską, od wschodu z gm. Dziernowicze i na niewielkiej przestrzeni dotyka do gm. eufrozyniewskiej pow. połockiego, obejmuje 45 miejscowości, ma 191 dm. włośc. (obok 130 należących do innych stanów), 3499 mk., uwłaszczonych na 4333 dzies. (4096 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 10073 dzies. większej posiadłości (25 roli) i 74 cerkiewnej (28 roli). Cały obszar gminy obejmuje 14529 dzies. (6725 roli) i ma 4086 mk. Południowo-zach. zakątek gminy przerzyna linia dr. żel. dyn.-witebskiej. Dobra, dziedzictwo Hłasków, wraz z Józefowem mają 1365 dzies. Grunta wydzielone włościanom zostały ocenione do wykupu na 12790 rs. *J. Krz.*

Ziablica, wś w pobliżu błota Chołmickiego al. Nowińskiego, pow. mohylewski, gm. Pawłowicze.

Ziabliny, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody (o 11 w.), okr. wiejski Judycyn, 8 dusz rewiz.; należała do dóbr Mikołajów Łopacińskich.

Ziabrówka 1) wś i fol., pow. homelski, gm. Nosowicze (o 6 w.). Wś ma 146 dm., 863 mk., zapasowy śpichlerz gminny, dwie krupiarnie. Folw., od 1875 r. własność włościanina Słuczenkowa, 121 dzies. (90 roli, 29 łąk). We wsi rozwinięty przemysł kołodziejski. Posiada st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej, między st. Nowobielica (o 15 w.) a Terechówka (o 18 w.), odl. o 474 w. od st. Wilejki, 19 w. od Homla, 237 w. od st. Romny. 2.). **Z.**, obręb leśny w dobrach ks. Paszkiewicza, w pow. homelskim, obejmuje 1611 dzies. (590 drzew iglastych i 1021 liściastych). *J. Krz.*

Ziabrowo, fol. i dobra, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Wielki Możejkow, w 1865 r. własność Grabowskich. Przed uwłaszczeniem włościan do dóbr należały wsi: Damowce, Kirele, Kowczyki, Możejkowskie, Narcze i Ogrodniki.

Ziajki, wólka do Żarek, pow. chrzanowski. Ob. *Żarki.*

Ziałów, także *Działów*, zaginiona włość w dzisiejszym pow. jampolskim, graniczącą z włością murawską (Murachwa) Jazłowieckich i Dżurynem. D. 6 października 1602 r. oblatowany zostaje w grodzie winnickim zapis wieczystej sprzedaży za 4000 złp. siedliszcz Z. i Soroczyca, jako i rzek Torczy i Torczycy, w rzekę Roś wpadających, od Hrehorego Turkowskiego ks. Januszowi Zbaraskiemu, wdzie bracławskiemu, ście krzemienieckiemu. Podług reg. pobor. wdztwa bracławskiego z 1629 r. Jan Dzik z maj. podkanc. kor. Stary Ziałow wnosi z 59 dym. a ssta żytom. Tyszkiewicz z Ziałowa z 34 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I, 124, 132—3).

Ziańkowce 1.) wś skarbowa nad Bohem, pow. bracławski, na pograniczu pow. hajsyńskiego, okr. pol. Tulczyn, gm. Monasterskie, par. katol. Bracław (o 12 w.), ma 162 osad, 851 mk., 964 dzies. ziemi włośc., 50 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1839 r. na miejsce spalonej z 1700 r., z 1332 parafianami (z Anczypałówką). Stara osada, zniszczona z całą okolicą w 1648 r. po rozbiciu Neczaja (Kostomarow). Należała do sstwa bracławskiego, nadanego w 1775 r. na lat 50 senatorowi Kozłowskiemu i powtórnie w 1808 r., również na 50 lat, synowi jego gen. Michałowi Kozłowskiemu, bez opłaty kwarty. 2.) **Z.**, wś, pow. latyczowski, okr. pol. i gm. Derażnia (o 12 w.), par. katol. Nowosiółka, o 32 w. od Latyczowa, ma 125 osad, 778 mk., 758 dzies. ziemi włośc., 1236 dworskiej, 50 cerkiewnej. Cerkiew p. wez. Wniebowstąpienia, wzniesiona w 1865 r., z 779 parafianami. Grunta średniogórzyste, ziemia czarna i glinkowata, lasy rozległe, glina zdatna do palenia cegły. Należała do Obrębskich, Bernatowiczów, dziś w połowie Bernatowicza, a w drugiej z Bernatowiczów Kostkiewiczowej. *Dr. M.*

Ziatica 1.) *Mała*, folw., pow. mścisławski, od 1852 r. własność Radkiewiczów, 385 dzies. (79 roli, 30 łąk, 140 lasu); młyn wodny daje 200 rs., karczma 50 rs. 2.) **Z.** *Wielka*, folw., tamże, dziedzictwo Stachowskich, 684 dzies. (240 roli, 100 łąk, 309 lasu); młyn wodny i folusz dają 200 rs., karczma 30 rs.

Ziatkowce, mstko nad rzką Kibliczką, dopł. Sobu, pow. hajsyński, okr. pol. Kuna, gm. Kiślak, par. katol. Granów, o 13 w. na płd. od Hajsyna, ma 391 dm. (242 na prawie własności, reszta na czynszu), 2774 mk. (346 żydów), cerkiew parafialną pod wezwaniem św. Mikołaja wzniesioną w 1883 r. (1985 parafian), kaplicę katol. cmentarną, synagogę, szkołę wiejską od 1861 r., młyn wodny, 5 sklepów, 75 rzemieślników, 1413 dzies. ziemi włośc., 85 cerkiewnej, 4226 dworskiej w całym majątku, do którego należą: Z., Ignatówka, Meleszków, Tymar i Ćwikłówka. Własność hr. Chołoniewskich. Stara osada, ale prawo miejskie otrzymała dopiero za Stanisława Augusta w 1774 r. W opisie zamku bracławskiego z 1545 r. Z. zamieszczone są jako należące do zamku; trzymał je Myszko Mormuliński (Mormoli). W 1609 r. nastąpił dział dóbr dziedzicznych: „siedliszcza Ziatkowiec, Żerdenówki i Kuźminiec, w wwdztwie bracławskiem leżących, między Bohdanem, Romanem i Tychnem Mormolami po połowie a Iwanem

Mieleszkiem po połowie, od babki mianowanych Mormolów, Jewdokii Kożuchowskiej wieczystością przedanych, dziedzicami, z wyrażeniem rozgraniczenia tychże dóbr (Jabłonowski, Ukraina, II, 541). W 1613 r. Iwan Mieleszko sprzedaje swoją połowę Ziatkowiec nad rz. Kubliczem, od Owdotyi Mormulewny Kożuchowskiej nabytą, Wasylowi Rohozińskiemu, za sumę 2000 kóp gr. litew. (ibid., str. 574). W 1625 r. zamordowany został Tychon Słupicz. o co siostra jego stryjeczna Teodora ze Słupiczów Kruszelnicka pozwała siostrę rodzoną Halszkę ze Słupiczów i jej męża Wasyla Rohozińskiego, iż oni 22 stycznia 1625 r. ze swemi spólnikami, do 100 ludzi, z różną bronią, przy których znajdował się Rohoziński, o północy z mstka Ziatkowiec wdarli się do zamku Tychona Słupicza-Kuny (w pow. hajsyńskim), przyczem Rohoziński pierwszy z muszkietu strzelił a potem kordem przeciął Słupiczowi szyję do połowy, majętność jego splądrowawszy (Rulikowski, Bracławszczyzna). Trybunał lubelski uniewinnił Rohozińską, jego zaś skazał na wieżę. Na majętność wyrobił sobie przywilej u Zygmunta III Aleksander Piasoczyński, późniejszy kasztelan kijowski. Wskutek tego wszczął się bardzo długo trwający proces między potomkami tychże rodzin. *Dr. M.*

Ziatkowicze, wś, pow. rohaczewski, gm. Korma (o 8 w.). 47 dm., 290 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Ziawaczje, pow. bobrujski, ob. *Zawicie.*

Ziawle, pow. rossieński, ob. *Ziawnie.*

Ziawnie (u Buszyńskiego, w spisie miejscowości *Ziawle*), folw., pow. rossieński, gm. i par. Kroże, o 43 w. od Rossień.

Ziawnis, jezioro w dobrach Kroże, w pow. rossieńskim.

Ziazie, wś i zaśc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedliszcze (o 3 w), okr. wiejski Polipnica, o 50 w. od Oszmiany a 14 w. od Dziewieniszek, 5 dm., 59 mk. katol. Podług spisu z 1865 r. wś miała 20 dusz rewiz. i należała do dóbr Franopol (Rewkowskich), zaśc. 2 dusze, należy do dóbr skarbowych Kołodzierzyszki.

Ziaziulka, zaśc., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, o 20 w. od Mińska; grunta szczerkowo-gliniaste, urodzajne. *A.Jel.*

Ziąbki, w XVI w. *Zyambki* i *Wola Zyambska*, wś, pow. łowicki, gm. Kompina, par. Bolimów (odl. 6 w.), odl. 13 w. od Łowicza, ma 43 os., 307 mk., 1001 mr., w tem 361 mr. pastw. i 50 nieuż. W 1827 r. było 40 dm., 240 mk. Jest to dawna posiadłość arcyb. gnieźn. w kasztelanii łowickiej. W r. 1507 arcyb. Andrzej z Borzyszowic wydał w Łowiczu przywilej dla młyna we wsi arcybiskupiej Z. W r. 1558 wś otrzymała w przywileju arcybiskupim wydanym w Łowiczu, pewne udogodnienia. Arcyb. Uchański wziął 200 grzyw. od Ambrożego Rudzkiego, doktora medycyny, kanon. łowickiego, na zakupno wójtowstwa w Mąkolinie i wcielenie takowego do dóbr arcybiskupich a za to ustąpił wójtowstwo w Ziąbkach temuż Rudzkiemu, który je zapisał dla szpitala w Bolimowie, co stwierdza akt arcybiskupi wydany w Łowiczu 7 wrześn. 1568 r. Na początku XVI w. łany kmiece dawały dziesięcinę kolegiacie łowickiej a sołtysie pleb. w Bolimowie (Łaski, L. B., II, 249, 273, 529). W r. 1579 wś Ziambki płaci od 11 łan. km., 2 zagr., 1 kom., 1 łanu wójtow. (Pawiń., Maz., 149).

Zibelle 1.) *Mittel*, dobra i wś, pow. rozborski, par. kat. Mużaków, ew. w miejscu. W r. 1885 dobra miały 156 ha, 3 dm., 36 mk. (8 kat.); wś 43 ha, 17 dm., 67 mk. ew. Do r. 1815 wś należała do Łużyc Saskich. Mowa serbska wygasła w parafii około r. 1780. Kościół par. ewang, zbudowany z kamienia polnego, należy do najstarszych w okolicy. Por. *Cybela.* 2.) **Z.** *Nieder*, serb. *Doloizne Zibollen*, dobra i wś, pow. rozborski, par. kat. Mużaków, ew. Zibelle. W r. 1885 dobra miały 165 ha; wś 270 ha, 66 dm., 391 mk. (4 kat.). 3.) **Z.** *Ober*, serb. *Cwiczne Zibollen*, dobra i wś, w temże położeniu. Dobra mają 256 ha, 5 dm., 41 mk. ew.; wś 144 ha, 42 dm., 182 mk. (1 kat.).

Zibołki al. *Zibulki*, ob. *Dzibulki.*

Zibucha, wir na Wilii, pod wsią Rymiszki, w pow. święciańskim.

Zicherzig (niem.), ob, *Cicharzeka.*

Zichle, fol., pow. lucyński, własność Tadeusza de Wejkinga, 127 dzies.

Zidki, wś nad Dońcem płn., pow. zmijewski gub. charkowskiej, gm. Zamoście, 216 dm., 1095 mk., cerkiew.

Zidlack al. *Schidlacken*, wś, pow. darkiejmski, st. p. Gr. Karpowen.

Zidoniecki al. *Kostikowski* al. *Białonogowka*, chutor nad Dońcem Płn., pow. zmijewski gub. charkowskiej, gm. Zmijew, o 3 w. od Zmijewa, 182 dm., 1608 mk., zarząd gminy.

Zidow, ob. *Seidau.*

Zidzin, niem. *Seidewinkel*, wś, pow. wojrowicki, par. ew. Wojrowice, ma 880 ha (351 roli, 117 łąk, 193 lasu), 71 dm., 406 mk. ew. Do Z. należą trzy młyny wodne.

Ziebendorf, 1358 *Czobgirdorf*, wś, pow. lubiński, par. kat. i ew. Lubiń. W r. 1885 dobra miały 485 ha, 11 dm., 140 mk. (10 kat.); wś 236 ha, 53 dm., 257 mk. (6 kat.).

Ziebern 1.) 1366 *Czoberin*, dobra i wś, pow. głogowski, par. kat. w miejscu, ew. Głogów. W r. 1885 dobra miały 269 ha, 6 dm., 82 mk. (23 kat.); wś 174 ha, 37 dm., 178 mk. (12 kat.). Kościół katol. jest filią par. Ober Herrndorf. Część jedna wsi należy do par. Rabsen. 2.) **Z.,** wś, pow. żegański, par. kat. i ew. Reichenau. W r. 1885 miała 695 ha, 44 dm., 288 mk. (8 kat.).

Ziebienków, wś, pow. borysowski, w pobliżu zaśc. Osów (ob. t. VII, 649).

Ziebinka, ob. *Ziabinka.*

Zieder, potok, dopł. rz. Aupe, w pow. kamienogórskim na Szląsku, ob. *Schoemberg.*

Zieder 1.) *Niższe,* wś, pow. kamionogórski, par. kat. i ew. Kamionogóra. W r, 1885 miała 516 ha, 102 dm., 1257 mk. (420 kat.). 2.) **Z.** *Wyższe,* wś, tamże ma 702 ha, 81 dm., 594 mk. (70 ew.). Do r. 1810 stanowiła własność klasztoru cystersów w Gryzoborze (Gruessau).

Ziegahnen niem., ob. *Cygany.*

Ziegelau 1.) wś i dobra, pow. królewiecki, st. p. Koenigsberg. 2) **Z.** *Neu,* fol., pow. królewiecki, st. p. Quednau.

Ziegelberg (niem.), wyb. do Szydlic, pow. kościerski, st. p. Kościerzyna; 1885 r. 1 dm., 7 mk.

Ziegelberg, wś, pow. nizinny, st. p. Neukirch.

Ziegelei (niem.), ob. *Cegielnia.*

Ziegelhof, posiadłość pod Królewcem.

Ziegelhoefchen, posiadłość, pow. welawski, st. p. Allenburg.

Ziegellack (niem.), wś, pow. kwidzyński, paraf. kat. Kwidzyn, st. p. Kurzebrack, urząd stanu cywiln. Mareza; 911 ha (634 roli or., 42 łąk, 11 lasu); 1885 r. 38 dm., 69 dym., 369 mk. (127 kat., 241 ew., 1 dys.); ma szk. ew. W skład wsi wchodzi także wyb. Sechsseelen (2 dm., 45 mk.). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jako wś włościańska, o 31 dymach (ob. str. 265). *Kś. Fr.*

Ziegelscheune (niem.) 1.) ceg. do Bielkówka, pow. gdański górny, st. p. Kahlbude; 1885 r. 10 dm., 92 mk. 2.) **Z.,** wyb. do Hochstriess, pow. gdański górny, st. p. Wrzeszcz, 1885 r. 9 dm., 178 mk. 3.) **Z.,** cegielnia do Mirachowa, pow. kartuski, st. p. Mirachowo; 1885 r. 2 dm., 20 mk. 4.) **Z.,** wyb. do Kisielic, pow. suski, st. p. Kisielice; 1885 r. 1 dm., 9 mk. Porów. *Cegielnia.* 5.) **Z.,** wś, pow. grudziądzki, st. p. Radzyn; 1885 r. 4 dm., 36 mk. 6.) **Z.,** wś, pow. sztumski, st. p. Ryjewo; 1885 r. 14 dm., 99 mk. Porów. *Cegielnia.* 7.) **Z.,** cegielnia, pow. malborski, st. p. Tiegenhof. 8.) **Z.,** karczma, pow. kwidzyński, st. p. Kwidzyn.

Ziegelscheune, wś, pow. mielicki, par. kat. i ew. Mielice, ma 201 ha (123 roli) 49 dm., 444 mk. (11 kat.).

Ziegelwald (niem.), os. leśn., pow. elbląski, st. p. Elbląg; 251 ha (27 roli or., 4 łąk, 208 lasu). W 1885 r. 2 dm., 11 mk. ew.; należy do miasta Elbląga.

Ziegelwerder, wyb., pow. elbląski, st. pocz. Elbląg.

Ziegelwiese (niem.), wś, pow. toruński, st. p. i paraf. kat. Toruń; 462 ha (109 roli or., 37 łąk, 190 lasu); 1885 r. 46 dm., 56 dym., 267 mk. ew. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jako wś do Torunia należąca, o 15 dymach (ob. str. 266).

Ziegen, pow. ragnecki, ob. *Kackschen.*

Ziegenberg, pow. chełmiński, ob. *Koziełek.*

Ziegenberg 1.) al. *Koziagóra,* wś, pow. gołdapski, st. p. Grabowen. 2.) **Z.,** dobra ryc., pow. ostródzki, st. p. Locken.

Ziegenbock, szczyt górski na Szląsku austr., ob. *Nikelsdorf.*

Ziegenfluss, rzeczka, ob. *Sędowica.*

Ziegengraben, struga, w pow. gdańskim, ob. *Skowarcz.*

Ziegenhals, 1263 r. *Cigenals,* miasto nad rz. Bielą Frywaldowską, pow. nissański, odl. $2^1/_2$ mil na płd.-płd.-wschód od Nissy, o 1 milę od Cukmantelu, na praw. brzegu rzeki, wzn. 944 st. npm., w malowniczej okolicy, śród gór szląsko-morawskich. Przy mieście stacya dr. żel. na linii Nissa-Jaegerndorf, odl. 18 klm. od Nissy. Składa się z miasta starego i czterech przedmieść: Górne, Dolne, Bielskie i Błońskie, do których prowadzą cztery bramy. Miasto posiada kościół par. katolicki, bardzo stary, odbudowany r. 1729, kaplicę św. Rocha cmentarną, przytułek dla ubogich (szpital św. Barbary), szkołę katol., kościół par. ewang., szkołę ew., szkołę przemysłową, liczne fabryki wyrobów wełnianych (kołder, pończoch, der), glinianych, handel płótnem. Do miasta należy 1327 ha (901 roli, 15 łąk, 324 lasu). W r. 1885 było 378 ha, 1521 gospodarstw i 6557 mk. (442 ew. i 29 żyd). Osada Neue Haueser miała 32 dm. i 537 mk. a Steinervorstadt 14 dm. i 106 mk. Zawiązkiem miasta była osada górnicza. Przechowały się jeszcze ślady robót. Husyci spustoszyli osadę 20 marca 1428 r., ks. Wilhelm w 1444. Pożar wielki przypadł 1524 a zaraza panowała r. 1622 i 1635. Co do początków osady ob. *Obergrund* (t. VII, 321). *Br. Ch.*

Ziegenrueck, grzbiet górski lesisty (966 mt.), w pow. popradzkim, na płd. granicy gm. Majerki.

Zieglershuben (niem.), wś, pow. sztumski, st, p. Ryjewo, par. kat. Postolin, 254 ha (131 roli or., 33 łąk); 1885 r. 62 dm., 117 dm., 479 mk. (165 kat., 304 ew.. 10 dyssyd.); szkoła katol. i ewang. R. 1789 dymów 48. *Kś. Fr.*

Ziejańce, w dokum. *Ziaincze* (1566), *Zyanicze* (1578), *Zancze* (1578), nieistniejąca obecnie wś, w dzisiejszym pow. proskurowskim. Podług reg. pobor. wwdztwa podolskiego z r. 1566 w dzierżawie Ludzickiego, który ze wsi Z., Bubnówka i Martinkowcze płaci od 15 pługów, 1 popa, 1 rzem. W 1578 r. własność wwdy sandomierskiego (Kostki), płaci od 4 pługów, 4 ogrodn. po 4 gr., 3 komorn. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 201, 305). W r. 1594 w dziale Katarzyny z Kostków ks. Ostrogskiej (ob. t. X, 337). Nadto reg. pobor. podają wś *Zianicze* (1565), *Zyanicze* (1578) i *Ziancze*

(1583). W 1565 r. własność Podfilipskich, płacących od 6 pług. W 1578 należy do Trzcieńskich, w dzierżawie Radziszowskiego, który płaci od 11 pługów, od 2 komor. po 2 gr. i od 2 ogrod. po 4 gr. Wreszcie w 1583 r. ze wsi Z. płacą od 10 pługów (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 195, 304),

Ziejka, os. młyn., pow. gostyński, gm. Rataje, par. Gostynin.

Zielacino, w spisie urzęd. *Zaletina*, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Zaleś (o 4 w.), okr. wiejski Nowydwór, o 48 w. od Dzisny, 3 dm., 29 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.).

Zielaki, pow. lidzki, ob. *Zieniaki*.

Zielanka 1.) zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 7 w.), okr. wiejski i dobra hr. Platerów Bortkuszki, 5 dusz rewiz. 2.) **Z.**, zaśc., tamże, w 3 okr. pol., o 62 w. od Wilna, 2 dm., 18 mk. katol. 3.) **Z.**, ob. *Zielonka*.

Zielawa, zapewne *Zelawa*, *Zelwa*, niekiedy *Jelawa* i *Sielawa*, rzeczka, prawy dopł. Krzny, bierze początek pod wsią Romaszki w pow. bialskim, na granicy pow. włodawskiego, płynie w kierunku wsch. płn. przez Rososz, Łomazy, Dokudów, Perkowice, od Kłody skręca ku zach.-płn. i ubiegłszy 25 w. łączy się z Krzną pod wsią Woskrzenice. Przyjmuje z praw. brzegu Zeszczynkę al. Żernicę (Żyrnica) pod Dokudowem i Lutnię al. Lutynię pod Kłodą.

Zielątkowo, w dok. *Solątkowo*, os. w Wylatówku, pow. gnieźnieński (witkowski), ma urz. st. cyw. w Powidzu, pocztę w Skorzęcinie, st. kol. żel. w Trzemesznie, na linii Poznań—Inowrocław, szkoły w Wylatkowie, par. katol. w Powidzu, ew. w Witkowie, sądy w Gnieźnie; 8 dym., 66 dusz. Z. leży na półn. Powidza. Pod Z. znajduje się w r. 1365 las Stawki, w którym Marcin z Piotrowca otrzymuje od króla pozwolenie założenia wsi na prawie niemieckiem. 2.) **Z.** wś. dw., w pow. obornickim, sąd i par. ew. w Obornikach, obszaru ma 559 ha, 9 dym., 187 dusz (33 ew.), Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 6,283 mrk. 3.) **Z.** cegielnia, w temże położeniu, 1 dym, 6 dusz. Z. leży na krańcu połd. pow. obornickiego, między Wargowem a Żydowem. W r. 1388 wchodziło w skład opola chojnickiego. W r. 1392 Maciej Zielątkowski i Lubuski przyrzekli stawić Wincentego Szamotulskiego na wielkie roki. W r. 1394 prawuje się tenże o Psarskie z Pietraszem z Krzesin, w roku 1396 z Mikołajem, sędzią kaliskim, o połowę Kiekrza, Starzyn i Szeradowa. W r. 1397 jeden Zielątkowski przysięga przeciw kmieciowi Pest; w r. 1398 prawuje się z Dzierżysławem Wargowskim r. 1388 zasiada na rokach. W tymże roku Maciej i Mikołaj Zielątkowscy stawiają świadków przeciw Mikołajowi Dąbrowskiemu, oraz objechać mieli granicę między Skórzewem i Dąbrową Mikołaja. R. 1397 Jan, Stefan i Mikołaj Zielątkowscy świadczą w sprawie Szczyrba przeciw Dzierżysławowi z Wargowa. W r. 1793 Z. z Imbierowem posiadają Skrzetuscy, potem Łukasz Krzyżanowski. *W. Ł.*

Zieleck, zaśc. nad rzką Żarnówką, dopł. Berezyny, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. i par. kat. Berezyna, gm. Jurewicze; miejscowość głucha, grunta piaszczyste. *Al. Jel.*

Zieleń, os., pow. brzeziński, gm. Mikołajów, par. Łaznów. Podana w spisie z 1867 r., pominięta w późniejszych.

Zieleń, ob. *Zielenie*.

Zieleń, wś gosp., pow. mogilnicki, dawna posiadłość klasztoru trzemeszeńskiego, ma parafie, sąd, urz. okr. i st. cyw. w Trzemesznie, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Poznań—Inowrocław, szkołę katol. w Popielewie. Obszaru 533 ha, 24 dym., 204 dusz., (26 ew.) W r. 1399 „Szelen“ i „Szeley“ jest posiadłością kanon. lateraneńskich, leżącą bliżej Trzemeszna aniżeli Szelejewo. Tamże dwaj sołtysi Stan i Zbilut zabili Ambrożego, mieszczanina trzemeszeńskiego, skutkiem tego majątek ich dostał się klasztorowi. W r. 1580 ma tu sołtys 4 łany os. i 2 komorn. 2). **Z.,** łąka w Wojnowie, pow. obornicki. *W. Ł.*

Zieleń 1.) niem. *Zielen*, dok. *Sellen*, *Seelin*, *Seelen* i *Grunenburg*, wś z kośc. filialnym, pow. wąbrzeski, agentura poczt. i szkoła ew. w miejscu, kośc. paraf. w Pluskowęsach; 587 ha (416 roli orn., 45 łąk). W 1885 r. 34 dm., 54 dym., 280 mk. (225 kat., 55 ew.). Leży przy linii dr. żel. z Torunia do Jabłonowa; r. 1893 urządzony tu został przystanek, ale tylko dla towarów. Fol. Z., nazwany po niem. od r. 1874 *Gruenfelde*, obejmuje 200 ha (164 roli orn. i 6 łąk); 1885 r. 5 dm., 19 dym, i 104 mk. (78 kat. i 26 ew.). R. 1887 należał do p. Rinow, który go sprzedał p. Behrens z Hanoweru za 114,000 mrk. z folw. obejmował wówczas jeszcze 450 mr. W skład okręgu wójtowskiego wchodzą: wś i fol. Zieleń, Zazieleń, dobra Ryńsk i wś Pływaczewo. Z. pojawia się w dokumentach dopiero na początku XV w. jako wś o 50 włókach, z kośc. paraf., ale wś ta jest daleko starsza. Dowodzą tego ruiny starego zamku, dziś Zamczyskiem zwane i znaleziony tu toporek z diorytu, znajdujący się w muzeum gdańskiem (ob. dr. Lissauer „Die Praehist. Denkmaeler der Prov. Westpreussen“, str. 34). Według krzyżackich ksiąg szkod. z r. 1414 poniosła wś tutejsza 1,600 grz. szkody, kościół 15 grz., 8 włók było pustych (ob. Schultz: „Gesch. der Stadt u. des Kreises Kulm“, II, 152). Kośc. zieleński, p. w. św. ap. Piotra i Pawła, jest patronatu rządowego; pochodzi z początku XV w. i jest z cegły i kamieni zbudowany. Z dwu dzwonów pochodzi jeden z r. 1766, drugi jest starszy. Na ścianach obu szczytów widać stare malowidła, znacznie uszkodzone (ob. „Heise, Die Bau und Kunstdenkmaeler des Kreises Thorn, Danzig 1889, str. 195). Według topogr. Gold-

becka z r. 1789 było tu 24 dym. (ob. 2.) str. 266) W r. 1886 zniszczył wś wielki pożar. **Z.** *Nowy* niem. *Neu Zielun*, kol. do Bryńska, i dom celny nad granicą od król. pol., pow. brodnicki, st. p. w miejscu; 1885 r. 18 dm., 78 mk. *Ks. Fr.*

Zielencin, ob. *Zielęcin.*

Zieleńce al. *Zielińce* 1.) wś nad niewielkim stawem, pow. zasławski, gm. Hryciów, (o 7. w.), odl. o 40 w. od Zasławia 25 od Szepietówki (st. poczt.), ma 78 dm., 660 mk. (24 żydów). Cerkiew drewniana, p. w. św. Jana Bogosłowa, niewiadomej erekcyi, odnowiona kosztem parafian w 1864 r., uposażona jest $61^1/_2$ dzies. ziemi, szkółka cerkiewna od r. 1871. Własność hr. Grocholskich. Mieszkał tu znany historyk Waleryan Wróblewski (Koronowicz). 2). **Z.**, mylnie *Żylińce*, wś., pow. zasławski, gm., st. poczt. i dr. żel. Szepietówka (o 8 w.), odl. o 12 w. na wschód od Zasławia, ma 66 dm., 539 mk. prawosł. i 165 katol. Cerkiew p. w. św. Michała Archanioła, z drzewa wzniesiona w 1791 r. przez dziedzica wsi Pawła Bejzyma, uposażoną jest $57^1/_2$ dzies. ziemi. Cerkiew filialna w odległej o 2 w. wsi Wołkowce. Piękny ogród, założony przez Bierzyńskiego. Własność hr. Maryi Potockiej. Wś wymieniona jest w akcie z r. 1601 w liczbie miasteczek i wsi należących do ks. Janusza Zasławskiego, zniszczonych i spalonych przez Tatarów w r. 1589 (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I, 291). Pamiętna bitwą, stoczoną dnia 18 czerwca 1792 r., która trwała od godziny 7 z rana do 5 popołudniu. Pod rozkazami ks. Józefa Poniatowskiego dowodzili w niej oddziałami generałowie: Pouppart, Czapski, Wielhorski i Stan. Mokronowski. *J. Krz.*

Zielenciszki, folw., pow. nowoaleksandrowski, 4 okr. pol., gm. Jużynty, własność Czechowiczów, 64 dzies. (1 lasu, 11 nieuż.).

Zieleńcze, ob. *Zielincze.*

Zieleńcze, część Semenowa, pow. trębowelski

Zieleńczyce r. 1827 *Zielęcice*, wś, fol. i młyn nad rz. Grabią, pow. łaski, gm. Pruszków, par. Marzenin, odl. 4 w. od Łasku. Wś ma 6 dm., 107 mk., 102 mr. włośc.; fol. 6 dm., 58 mk.; os. młyn. 1 dm., 10 mk., 20 mr. dwor. W r. 1827 wś Zielęcice, w par. Łask, ma 10 dm. i 79 mk. W r. 1891 dobra Z., Sięganów, Niecenia lit. B. C. rozl. 1387 mr.: gr. or. i ogr. mr. 552, łąk mr. 132, pastw. mr. 184, lasu mr. 281, w odpadkach mr. 96, nieuż. mr. 142; bud. mur. 12, drew. 12, las urządzony, pokłady torfu. Na początku XVI w. zarówno łany km. jak i działy szlacheckie dawały dziesięcinę kolejno kościołom w Marzeninie i Sędziejowicach, zaś kolędę tylko do Marzenina (Łaski, L. B., I, 467, 483). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś Zieleńczyce, w par. Marzenin, miała 2 osad., 4 łan. (Pawiń., Wielkop., II, 242).

Zielenianka, mylnie *Zieleniańki*, wś, pow. olhopolski, okr. pol. Żabokrzycz, gm. Czebotarka, par. katol. Miastkówka, st. dr. żel. Krzyżopol (o 4 w.), odl. o 51 w. od Olhopola, w pobliżu linii dr. żel. kijowsko-odeskiej, ma 189 dm., 918 mk., 595 dzies. ziemi włośc., 43 cerkiewnej, dworska w częściach: Wejdlicha 250 dzies., Rubczyńskich 239 dzies., Demeszkiewicza 260 dzies.; oprócz tego kilka mniejszych: Wołk-Łaniewskich, Knottów i innych. Posiada cerkiew p. w. św. Trójcy, wzniesioną w r. 1749, z 950 parafianami. *Dr. M.*

Zielenica 1.) dobra, pow. bychowski, od r. 1867 własność Gresznerów, 443 dzies. (15 roli, 428 lasu). 2) **Z.**, pow. wołkowyski, ob. *Zieleniec.*

Zielenica Mała, wypływa ze stoków szczytu Sennik al. Seniek (1664 mt.), w Gorganie Sinym, na obszarze Jabłonicy, w pow. nadworniańskich. W pobliżu bierze początek Prutec Zachodni (Prutczyk), dopł. Prutu. Nad doliną potoku wznoszą się szczyty: Leorda (1250 mt), Touste (1305 mt.), Kamieniówka Wielka (1087 mt.) Z. uchodzi do Bystrzycy Nadworniańskiej z praw. brzegu. W pobliżu szczytu Touste przyjmuje z praw. brz. pot. Sitnej, a w pobliżu Kamieniówki pot. Czernik, na obszarze gm. Zielona.

Zielenica, część Zielonej, powiat nadworniański.

Zielenice 1.) wś, pow. kozienicki, gmina Bobrowniki, paraf. Głowaczów, odległ. od Kozienic 27 wiorst, ma 27 dm., 174 mk., 478 morg. 2.) **Z.**, wś i fol., pow. miechowski, gmina Łętkowice, parafia Zielenice, odl. 14 wiorst od Miechowa, przy drodze ze Słomnik do Racławic, posiada kościół par. murowany, wzniesiony 1681 r. przez Franciszka Szembeka kaszt. kamienieckiego, na miejscu dawnego. W r. 1827 było 19 dm., 140 dm. Wieś była na prawie wieczystej dzierżawy. W r. 1873 fol. Z. rozl. mr. 563: gr. or. i ogr. mr. 499, pastw. mr. 2, zarośli mr. 30, nieuż. mr. 32; bud. mur. 6, drew. 1; płodozm. 9 pol. Wś Z. os. 22, mr. 123. Zawisza z Kurozwęk bisk. krakowski, nadaje r. 1379 dziesięciny stołu biskupiego ze wsi Z. i innych dla mansyonarzy katedry krakowskiej, (Długosz L. B., I, 263). Wieś ta miała w połowie XV w. kościół parafialny. Dziedzicem był Nanajko Wielogłowski h. Starykoń. We wsi było 10 łan. km., karczma, 2 zagr. z rolą, dawali oni dziesięcine wartości do 16 grzyw., mansyonarzom katedralnym. Dwór z folwarkiem dawał dziesięcinę plebanowi miejscowemu. (Długosz L. B. I 267). W r. 1581, własność M. Stadnickiego miała łan. km. 10, zagr. z rolą 4, kom. z bydłem 3, kom. bez bydła 4, karczma czyn. 1 roli $^1/_2$ łan. (A. Paw., Małop., 25). Z. par., dek. miechowski (dawniej książki), około 700 dusz. *Br. Ch.*

Zielenicka Huta, wś, pow. żytomierski, gm. Barasze, par. prawosł. Suszki (o 4 w.), własność hr. Tyszkiewiczowej. Huta szklana, smolarnia.

Zielenie al. *Zieleń*, wś i zaśc. po obu brzegach rzki Cieplenki, dopł. Osoki, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Dudzicze, o 63 w. od Ihumenia, mają razem 7 osad; miejscowość leśna, nizinna, grunta lekkie. Niegdyś własność ks. Radziwiłłów, z kolei Wittgenstejnów, a teraz zaśc. należy do hr. Czapskich, przy domin. Samuelów. *Al. Jel.*

Zieleniec 1.) wś, pow. warszawski, gm. Jeziorna. par. Powsin, ma 8 mk., 28 mr. 2.) **Z.**, wś, pow. nowomiński, gm. Otwock, par. Karczew, ma 5 os., 29 mr. Wchodziła w skład dóbr Otwock. 3.) **Z.**, fol. dóbr Kołomia, w pow. włocławskim, ma 431 mr. 4.) **Z.**, wś i fol. pow. nieszawski, gm. i par. Straszewo, ma 36 mk., 464 mr. dwor. i 6 mr. włośc. Fol. wchodzi w skład dóbr Koneck. 5.) **Z.**, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Sadowno. Przy wsi stacya dr. żel. warsz.-petersb., odl. 64 w. od Warszawy, a 99 w. od Białegostoku. Wś ma 30 dm., 325 mk., 532 mr. Wchodziła w skład dóbr Kołodziąż. W r. 1827 było 21 dm., 158 mk. 6.) **Z.**, fol., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew, ma 3 dm., 58 mk., 1107 mr. Wchodził w skład dóbr Milanów. 7.) **Z.**, przyl. dóbr Goryń, w pow. radomskim. *Br. Ch.*

Zieleniec, jezioro, w pow. sieńskim.

Zieleniec 1.) uroczysko, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Sielec, o 35 w. od Prużany. 2.) **Z.**, al. *Zielenica*, chutor, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Zelwa, o 27 w. od Wołkowyska. 3.) **Z.** fol., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. i par. katol. Ziembin, o 38 w. od Borysowa *Al. Jel.*

Zieleniec, pow. bialski (w Galicyi), część gm. Brzeście.

Zieleniec, niem. *Gruenthal*, os. młyńska, pow. toruński, st. p. Podgórz; 1885 r. 1 dm., 3 mk.

Zieleniecka Cyganówka, przysiołek wsi Zielińcze, pow. kamieniecki, okr. pol. Maków, gm. Smotrycz, par. katol. Zaleśce, odl. o 35 w. od Kamieńca, ma 113 os., 602 mk., 355 dzies. ziemi włośc., 520 dworskiej. Założona w początkach bieżącego stulecia przez Podłuskich, od których nabył Charzewskij. *Dr. M.*

Zieleniew 1.) w XVI w. *Zyelenyewo majus i minus* wś i fol., pow. łęczycki, gm. i par. Mazew, odl. 14 w. od Łęczycy, ma 7 dm., 54 mk. W r. 1827 było 10 dm., 68 mk. W r. 1876 fol. Z. rozl. mr. 261: gr. or. i ogr. mr. 206, łąk mr. 43, zarośli mr. 2, nieuż. mr. 10; bud. mur. 8, drew. 3. Wś Z. os. 7, mr. 6. Do r. 1812 wś należały do par. w Sławoszewie. Jest to gniazdo rodzinne Zieleniewskich h. Lubrza. Nie zna herbu tego Paprocki, Niesiecki zaś wspomina o rodzinie Zieleniewskich, lecz nie podaje herbu. Akta grodzkie i ziemskie łęczyckie przechowały nam wiadomości o dziedzicach tej wioski. W r. 1385 Tomasz de Zelenów staje jako świadek w sprawie dziedziczki Parzyc. Ród musiał być liczny, skoro w r. 1396 w rozmaitych sprawach, między sobą i z sąsiadami, występują: Wojciech, Stanisław, Tomasz, Jan, Marcin i Miłosław. Wojciech z Jackowa zarzucił wszystkim współdziedzicom Z. gminne pochodzenie. W imieniu „zdyfamowanej“ rodziny wystąpił Jakub „de Zelenewo“ i zebranymi świadkami dowiódł w r. 1394, że z dziada, pradziada są szlachtą h. Lubrza. Burzliwa ta szlachta częste wiedzie spory z sąsiadami o granice Zieleniewa; szczególnie kustosz kolegiaty łęczyckiej, jako posiadacz Mazewa, ciągłe z tego powodu miał zatargi. Gdy jego sprawa wytoczona została w r. 1387 przed bawiącego w Łęczycy króla, sąd orzekł: „Kędy kś. kustosz między Mazewem i Zieleniewem jechał, a przez granice i to okopcowane jechał, w miejscach tych granice Mazewowi właściwe wyjechał, i żaden spór o te miejsca być odtąd nie może“ (W. A. Maciejowski, Hist. praw. słow., t., VI 4—5). Szlachta nie dała jednak za wygrane. Już w roku następnym siedmiu współdziedziców Z. pozywa do sądu kustosza łęczyckiego Mikołaja, „quod araverunt in granicis, medzi granicami“. Ostatnią wzmiankę w aktach łęczyckich znajdujemy pod datą 30 czerw. 1394 r., gdy Stefan, Mikołaj i Magdalena wraz z bratem przyrodnim Wojciechem, odstępują części swoje dziedziczne w Z. swym krewnym z tejże wsi Andrzejowi, Tomaszowi i Marcinowi. Na początku XVI w. w Z. Małym i Wielkim siedzi sama szlachta i daje dziesięcinę pleb. w Słaboszewie. (Łaski, L. B., II, 966). W r. 1576 płacą tu od $1^3/_4$ łanu (Paw., Wielkop., II 130). 2.) **Z.**, w XVI w. *Zielenyewo*, fol., pow. łęczycki, gm. Grabów, par. Sielec (Siedlec), odl. 9 w. od Łęczycy, ma 4 dm., 39 mk. W r. 1827 było 4 dm., 34 mk. Na początku XVI w., siedziała tu częściowa szlachta, nie mająca kmieci, dawała dziesięcinę kościołowi w Siedlcu (Łaski, L. B. II, 435). Według reg. pobor. pow. łęczyckiego, z r. 1576 płacono tu od $1^1/_2$ łana i zagr. (A. Pawiń., Wielkop. II, 127). 3.) **Z.**, w XVI w. *Szyelenyewo*, wś i fol., pow. łęczycki, gm. Witonia, par. Strzegocin, odl. 17 w. od Łęczycy, ma 9 dm., 79 mk., 298 morg., folw., który wchodzi w skład dóbr Ktery, i 6 mr. włośc. należących do 9 osad. W r. 1827 było 10 dm., 119 mk. Na początku XVI w. łany kmiece dawały dziesięcinę kanonii łęczyckiej, dworskie zaś zdawna odrębne, pleban. w Strzegocinie (Łaski, L. B., II, 486). Według reg. pobor. pow. łęczyckiego z r. 1576 płacono tu od 1 łanu szlach. bez kmieci i 1 zagr. (A. Pawiń., Wielkop. II, 86 i 141). 4.) **Z.** al. *Zieleniewo*, wś, pow. włocławski, gm. i par. Chodecz, ma 7 dm., 83 mk., 18 mr. włość. W r. 1827 było 5 dm., 55 mk. Według reg. pobor. pow. przedeckiego z r. 1557, wś Z. w par. Chodecz, miała łan. $1^1/_2$, zagr. 3, rzem. 2 (A. Pawiń., Wielkop., II, 22). *Br. Ch.—M. Wit.*

Zieleniewicze, wś i dobra, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Zelzin, o 31 w. od Wołkowyska. Wś z chutorem Końcepole ma 335 dzies. ziemi włośc.. dobra, własność Stanisława Sehienia, z folw. Szejnicki 1395 dzies, (87 łąk i pastw., 311 lasu, 452 nieuż.).

Zielenikowa, wieś nad rzeką Sieniawiną, pow. połocki, gm. Turowl, 1 dm., 7 mk., cegielnia.

Zielenin 1.) fol., pow. turecki, gm. Kościelnica, par. Spicymierz, od Turka 18 w., ma 2 dm., 16 mk. 2.) **Z.** *Wielki* i *Mały*, pow. turecki, ob. *Zielęcin Wielki* i *Mały*. 3.) **Z.,** os., pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Korytnica.

Zielenina, niem. *Alte-Huette*, dobra ryc., pow. kościerski, st p. i paraf. Kościerzyna (7 klm. odl.), st. kol. W. Klińcz (3 klm. odl.); 396 ha (330 roli or., 27 łąk, 11 past., 15 lasu, 11·3 nieuż., 1·7 wody); hodowla bydła holend., sprzedaż masła do Berlina, hodowla owiec ras Rambouillet i świń. Dziedzic Selchow; r. 1856 v. Brauneck. W lustracyi z r. 1772 wymieniona jest Z. jako pustkowie szl. do W. Klińcza należne. Wówczas posiadała je Agn. Zawadzka. Poddani byli wyznania ew.; na tym folw. siedział dzierżawca i 6 zagrodników. Wysiew wynosił razem: 66 kor. żyta, 10 jęczm., 18 owsa, 16 tatarki, $3^1/_2$ grochu; dużo roli leży odłogiem; siana zwożą 8 fur. Drzewo opałowe biorą z lasu król. i każdy daje za nie 1 tal. Mleć muszą w W. Klińcu. Dzierżawca płacił 150 fl lekkiej monety, a każdy włościanin po 45 fl. Z powodu ciężkich czasów opuszcza się każdemu 5 tal. Ale i tego nie mogliby zapłacić, gdyby u sąsiadów roli nie dzierżawili. W czasie żniw musi każdy 8 dni w W. Klińczu tłokę czynić i 3 morgi raz pługiem obrobić. Dzierżawca zaś nie czyni żadnej tłoki. Pogłównego płacą każdy 72 groszy, dzierżawca 60 do W. Klińcza; z tych pieniędzy odpadają jednak 4 fl. do M. Klińcza, bo folw. tutejszy leży właściwie w jego granicach (ob. Zeitsch. der Westpreuss. Gesch. Ver., XV, 88). R. 1890 została tu urządzona szkoła agronomiczna o dwuletnim kursie.

Zielenisz, niem. *Gruenhof*, wyb. pod Strzepczem do Gościnina, pow. wejherowski, st. pocz. Strzepcz, o $2^1/_4$ w. od Wejherowa.

Zieleniszcze, wś, pow. żytomierski, gm. Barasze, par. praw. Riastna (o 4 w.). Śród rozległych lasów położona, należy do klucza bieleckiego dóbr hr. Honoraty Tyszkiewiczowej.

Zielenkowicze 1.) dobra, pow. czerykowski, dziedzictwo Hołyńskich, mają wraz z Hajdukówką i Kazimirowem 5031 dzies. (917 roli, 327 łąk, 2700 lasu). W dobrach gorzelnia, 5 karczem i wiatrak. 2.) **Z.,** wś, tamże, gm. Samociejewicze (Samotiejewicze), ma 116 dm., 583 mk.

Zieleńkowo, wś, pow. mohylewski, gm. Ciecieryn (o 7 w.), 56 dm., 320 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Zielenkowo, wś nad Sułą, pow. lebiedziński gub. charkowskiej, gm. Olszana, 154 dm., 891 mk., cerkiew, targi, cegielnia.

Zielenkowszczyzna, dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zbirogi, o 20 w. od Kobrynia, 252 dzies. (59 łąk i pastw., 36 lasu, 50 nieuż.); własność Dzwonkowskich.

Zieleńszczyzna 1.) uroczysko osiadłe, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. i par. katol. Niedźwiedzica, o 97 w. od Słucka; miejscowość dość leśna. 2.) **Z.,** wś, pow. drysieński, par. Druja.

Zieleńszczyzna 1.) os., pow. pułtuski, gm. Kozłowo, par. Szyszki. 2.) **Z.,** os. młyn., pow. lipnowski, gm. Osówka, par. Czernikowo.

Zieleśnica al. *Zielenin*, wś gosp., w pow. gnieźnieńskim (witkowskim), ma urz. okr. i st. cyw. i par. ew. w Witkowie, tamże pocztę, st. kol. żel. w Trzemesznie, na linii Poznań-Inowrocław. Szkoły i par. kat. w Ostrowitem Prymasowskiem, sądy w Gnieźnie. Obszaru 185 ha, 8 dym., 80 dusz.

Zieleżki, wś, pow. sieński, należała do dóbr Mieleszkiewicze (Chmarów). Po uwłaszczeniu włościanie posiadają 147 dzies. ziemi użytkowej i 59 nieużytków.

Zieleżnica, rzeczka, w pow. łuckim, lewy dopływ Styru (praw. dopł. Prypeci); wpada pod Komarowem, poniżej Czartoryska.

Zieleżniki Szlacheckie, wś, pow. sokołowski, gm. Dębe Nowe, par. Miedzna. W 1827 r. było 42 dm., 271 mk. Ob. *Żeleżniki*. Tu się urodził Żochowski Feliks, gramatyk, żyjący w pierwszej połowie obecnego wieku.

Zielęcice, ob. *Zieleńczyce*.

Zielęcin 1.) *Wielki*, wś i fol. i *Z. Mały*, kol., w XVI w. *Schyelonczyno*, pow. turecki, gm. Grzybki, par. Góra, odl. od Turka $38^1/_2$ w. Z. Wielki ma 6 dm., 12 mk.; Z. Mały 19 dm. i wraz z Krąkowem 309 mk. W r. 1827 Z. Duży ma 5 dm., 40 mk. a Z. Mały 12 dm., 80 mk. W r. 1885 fol. Z. Wielki rozl. mr. 299: gr. or. i ogr. mr. 195, łąk mr. 11, lasu mr. 87, nieuż. mr. 6; bud. mur. 4, drew. 2; płodozm. 7-pol., las nieurządzony. Wś Z. Wielki os. 10, mr. 14; wś Z. Mały os. 41, mr. 223. Wchodziła w skład dóbr Krąków. Na początku XVI w. wś daje dziesięcinę w Górze (Łaski, L. B., II, 59). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1553 wś Zieloncino w par. Góra, miała $2^1/_2$ łan., 2 zagr. (Pawiń., Wielkop., II, 223). 2.) **Z.,** wś i fol., pow. noworadomski, gm. i par. Rząśnia, odl. 24 w. od Radomska. Wś ma 38 dm., 291 mk., 205 mr.; fol. 9 dm., 61 mk., 1149 mr. Obecnie w części rozparcelowany. W 1827 r. było 27 dm., 204 mk. Według Paprockiego (Herby, 563). Z. wraz z przyległą Strożą należał do liczby wsi nadanych Wrszowcom za Bo-

lesława Krzywoustego. Na początku XVI w. wś dawała dziesięcinę kanonii gnieźnieńskiej a pleb. w Rząśni tylko kolędę po groszu z łanu (Łaski, L. B., I, 538). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 wś Zielęcin, miała 11 osad., 8 łan. (Pawiń., Wielkop., II, 283). *Br. Ch.*

Zielęcin 1.) al. *Zielęcino*, wś gosp., w pow. kościańskim (szmigielskim), ma urz. okr. i st. cyw. w Wielichowie, parafie, pocztę i st. kol. żel. w Grodzisku (Graetz) na linii Opalenica-Grodzisk, szkoła katol. w Lubnicy, ewang. w Ratajach, par. katol. w miejscu, sąd w Kościanie. Obszaru 271 ha, 20 dym., 179 dusz (27 ew.). 2.) **Z.**, wś dwor., w temże położeniu. Obszaru 297 ha, 4 dym., 119 dusz (6 ew.). Jest to gniazdo Zielęckich; leży na wsch.-płn. Rakoniewic, między Grodziskiem a Wielichowem. W r. 1319 Maciej ze Zielęcina z klasztorem w Obrze zamienił Borzysław na Siekowo. W r. 1583 było 9 półłan. os., $^1/_4$ łana z karczmą, 3 zagr. i wiatrak. W r. 1795 posiada Z. Karol Swinarski. Kościół istniał przed r. 1510, zapewnie przez Zielęckich fundowany. W połowie XVI w. dziedzice, odpadłszy od katolicyzmu, kościół zamienili na zbór ewang. a probostwo zabrali. Około r. 1640 jednakże, kościół zwrócono a uposażenie jego zwiększono. W r. 1781 dziedzic Ign. Swinarski cały kościół z drzewa odbudował. W samym środku kościoła leży kamień, poświęcony pamięci Jakóba z Wybranowa Swinarskiego († 1770) dziedzica wsi, *W. Ł.*

Zielin al. *Zielina*, *Zelino* al. *Niwki*, wś skarbowa nad bezim. dopł. Stubły, w 3 okr. pol. stolińskim, gm. Radczysk, o 94 w. od Pińska, ma 6 osad, 48 mk. *A, Jel.*

Zielin Budy, os, leś., pow. brzeziński, gm. Mikołajów. Dwie osady leśne rząd. mają 2 dm., 18 mk., 45 mr., trzecia, własność Scheiblera, ma 2 dm., 8 mk., 1359 mr. przeważnie lasu.

Zielina, pow. piński, ob. *Niwki* 6).

Zielińce, ob. *Dzielińcze, Zieleńce* i *Żylińce*.

Zielińce 1.) wś, pow. borszczowski, 12 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Borszczowie, 5 klm. na wsch. od urz. poczt. w Jezierzanach. Na płn. leżą Piłatkowce, na wschód Cygany, na płd. Kozaczyna, na zach. Jezierzany. Środkiem obszaru płynie Niczława. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 76, łąk i ogr. 36, past. 3, lasu 176 mr.; wł. mn. roli or. 827, łąk i ogr. 67, past. 110 mr. W r. 1890 było 140 dm., 822 mk. w gminie, 4 dm., 26 mk. na obszarze dwor. (626 gr.-kat., 195 rzym.-kat., 27 izr.; 743 Rus., 100 Pol., 5 Niem.). Par. rz.-kat. w Jezierzanach, gr.-kat. w Cyganach. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 1051 złr. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr kor. starostwa „Łanowce“ w woj. podolskiem. 2.) **Z.**, przys. do Semenowa, pow. trembowelski.

Zielincze, *Zieleńcze*, *Żylińcze*, wś niedaleko źródeł rz. Mukszy, pow. kamieniecki, okr. pol. Maków, gm. Smotrycz (o 11 w.), par. kat. Zaleśce, odl. o 32 w. od Kamieńca, ma 264 osad, 1439 mk., 832 dzies. ziemi włościańskiej, 36 cerkiewnej, dworska w częściach. Lasu w całej wsi 70 dzies. Posiada cerkiew p. w. N. M. P. (1950 parafian), szkółkę wiejską. Podług wykazu poborowego z 1493 r. posiadała 20 dym., musiała jednak uledz zniszczeniu, gdyż w 1530 r. płaci już tylko od $1^1/_2$ łanu a w 1542 r. od dwu łanów. W 1565 r. ma 5 łanów i należy do Zieleńieckiego i Skowrodyńskiej. W 1588 r. w częściach Zieleńieckich, Witulsowskich i Jaborów płaci od 5 pługów i czopowego od 8 kotłów 5 fl. Również od 5 pługów płaci w 1583 r. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 161, 187, 343). W XVII w. władają wsią Zalescy a w XVIII w. Pepłowscy. Drobne części zajmują: Pogromowscy, Popławscy, Matkowscy i Cyganowscy. W 1789 r. spotykamy innych właścicieli; Potocki, Olszewska, Spędnowski, Sakowski i in. W 1812 r. jest tu aż 12 części: Baczyńscy, Cieszkowscy, Braminowie, Dobkowie, Duninowie, Makowscy, Spędowscy i in. W 1871 r. posiadają tu części: Engelhardt, Wajdewicz, Paszuta, Bielecki, Komarnicki. Obecnie mają tu: Prosfiryn 94 dzies., Wajdewicz 268 dzies., Buelow 438 dzies., Pietraszewski 191 dzies., Husiński 101 dzies., Wyhodowski 46 dzies. i Sikaczyn 217 dzies. *Dr. M.*

Zielinek, ob. *Zielińsk*.

Zielinice, wś, pow. gostyński, gm. Rataje, par. Białotarsk, ma 57 mk., 45 mr.

Zieliniec 1.) al. *Zieleniec*, wś gosp. w pow. poznańskim wschodnim, ma urz. okr., st. cyw. i sądy w Poznaniu, szkoły i parafie, pocztę i st. kol. żel. w Swarzędzu, na linii Poznań-Września. Obszaru 253 ha, 6 dym., 81 dusz (19 ew.). Leży na zach. Swarzędza. Należy do domeny swarzędzkiej. W r. 1793 siedzieli tu Koźmińscy. 2.) **Z.** al. *Zielony Dąb*, wś gosp., w pow. wrzesińskim, ma sąd, urz. okr. i par. ew. we Wrześni, urz. st. cyw. w Obłoczkowie, pocztę w Sokolnikach, st. kol. żel. we Wrześni, na linii Poznań-Strzałkowo, szkoła katol. w miejscu, paraf. kat. w Bieganowie. Obsz. 240 ha, 24 dym., 209 dusz (16 ew.). 3.) **Z.**, wś dwors., w temże położeniu, ma obszaru 651 ha, 9 dym., 219 dusz (6 ew.). Leżą na wsch. płn. Miłosławia a płd.-wschód Wrześni. Gniazdo rodowe Zielińskich h. Jelita. W r. 1288 rycerz Dzierżykraj synom swym Jackowi i Jaksławowi przekazuje wsi: Bieganowo, Zielonydąb i Gałęzowo. W r. 1571 mają tu: Tomasz Zieleński 10 łan. os., 2 zagr., 2 komorn. i $^1/_4$ pustki; Maciej Zieleński 4 łan. os., 2 zagr., 2 komorn., karczmę i $^3/_4$ łan. pust.; Krzysztof Pigłowski 1 łan. os., 1 zagr., 1 komorn. W r. 1618 osiedli tam byli Ludwik i Wojciech Zielińscy. Przy schyłku wieku Tomiccy, potem Mieszkowscy, Mikorscy,

Pilascy. Kościół miejscowy p. w. św. Mikołaja, stawiany z drzewa, istniał przed r. 1695. Mieści groby Zielińskich, zwłaszcza zwłoki Tomasza Zielińskiego. O szkole wspomina wizyta z r. 1695. *W. Ł.*

Zieliniec, kol., pow. oleśnicki, ob. *Dzieliniec* i *Poniatowice*.

Zielińsk al. *Zielinek*, kol. na obszarze Kościelnej wsi, w pow. nieszawskim.

Zielinów, w dokum. *Zelinow*, *Zelynow*, *Zelniow*, wś, pow. włodzimierski, na płd.-zach. od Włodzimierza. Należała do włości chotaczewskiej biskupów łuckich. Wymieniona w regestrach z 1570 r., bez podania oddzielnie poboru. W 1577 r. wniesiono ztąd z 8 dym. włośc. a w 1583 r. z 8 łanów (Jabłonowski, Wołyń, 24, 72, 112.

Zielkau (niem.), ob. *Zielkowo*.

Zielkeim, posiadłość, pow. fyszhuzki, st. p. Koenigsberg i Pr.

Zielkowice, wś nad rzką Zielkówką, pow. łowicki, gm. Kompina, par. Łowicz. Leży o 2 w. na płd.-wschód od Łowicza, przy linii dr. żel. warsz.-wied,, ma 62 dm., 488 mk., 1420 mr, (w tem 803 past. i 133 nieuż.). Szpital św. Tadeusza w Łowiczu posiada tu 60 mr. ziemi (dawne wójtowstwo) z których pobiera tak zw. kanon. Szkoła początkowa istniała tu pod opieką wikaryuszów kolegiaty w r. 1835 i następnych. W 1827 r. było 55 dm., 352 mk. Dnia 2 maja 1532 r. arcyb. Drzewicki w porozumieniu się z kapitułą metropolitalną naznacza komisyę do rozgraniczenia wsi stołu swego Myślaków i Zielkowice od wsi kapituły kolegiaty łowickiej Łupia (dziś Arkadya). W 1601 r. prymas Karnkowski opatrzył większem uposażeniem bractwo miłosierdzia i szpital dla kalek w Łowiczu, nadawszy im włókę ziemi w Zielkowicach za własne pieniądze nabytą. R 1579 d. 15 sierpnia wieś ta nadana została miastu Łowiczowi przez Jakuba Uchańskiego arcybiskupa, w zamian za wieś Zagórze, a postanowieniem królewskim w 1825 r. włączoną została do księstwa łowickiego, za opłatą rocznego czynszu do kasy miasta Łowicza zł. 4924 gr. 21. Z. wypuszczano w dzierżawę. Mieszkańcami wsi mogli być tylko katolicy. W 1745 r. zaprojektowano, a w 1761 r. arcybiskup Al. Łubieński postanowił, ażeby dochody z karczmy, z robocizny, za owies, siano i rożne powinności obracano wyłącznie na utrzymanie brukow, dróg i mostów miejskich w Łowiczu. Włościanie z obowiązku oczyszczali ulice miasta. W 1579 r. było 14 włók roli, czynsz płacono z każdej włóki po 1 zł. i 2 kapłony na św. Marcin; na święta Wielkanocne po 2 kury, po 20 jaj i po 2 sery a płacili jeszcze i w innych terminach podobneż daniny. Role są piaszczyste, po części sapowate, rudawe (żelaziste). W r. 1807 gromada zapłaciła pańszczyzny z tej wsi, na mocy kontraktu dzierżawy z 1806 r. zł. 3210 i z propinacyi zł. 903, za kury i jaja zł. 306. *R. O.*

Zielkowka al. *Zelkówka*, także *Makówka*, rzeczka, bierze początek śród wyniosłej wyżyny pod Kawęczynem, w pow. skierniewickim, płynie ku płd.-wsch. przez Godzianów, Zapady, Dąbrowice, przecina tor dr. żel. warsz.-wied. między Skierniewicami a Płyćwią dąży ku zach.-płn., równolegle z drogą żelazną na linii Skierniewice-Łowicz, przepływa przez Wolą Makowską, Stachlew, wchodzi w pow. łowicki, płynie pod Placencyą i Zielkowicami a pod Łowiczem uchodzi do Bzury z praw. brzegu. Długość biegu 28 w.

Zielkowo, dawniej *Zelkowo*, niem. *Zielkau* al. *Zelkau*, za czasów krzyżackich *Schielkendorf*, wś i os. młyńska nad Zielkowską strugą (Jesionną), pow. lubawski, st. p. Rożental, agentura poczt. od 1890 r. i szk. kat. od r. 1822 w miejscu, paraf. kat. Kazanice, 708 ha (476 roli or., 131 łąk, 5 lasu); 1885 r. 49 dm., 105 dym , 514 mk. (478 kat., 36 ew.); hodowla bydła, koni i świń, 2 młyny i tartak, dziedzic Rajnold Victor. R. 1672 dn. 29 stycz. nadaje bisk. Andrzej Olszowski młyn tutejszy Marcinowi Krause na prawie chełm. Ciekawe wiadomości podaje inwentarz biskupstwa chełmińskiego z r. 1731. Opisanie wsi Zelkowa, do folw. Gutowskiego należącej. 1.) Tomek, gbur, izba dobra w szacholec, sień w wiązarek, poprawy potrzebuje, szopka nowa, stodoła w wiązarek jeszcze zła. 2) Starokarczmarz, gbur, chałupa totaliter zła, komin się obala, periculum deflagrationis, szopy, stodoły ruina sama, ma drzewo do budowania, o wolność do tego uprasza. 3) Wrona, gbur, ze wszystkim dobry gospodarz. 4) Brecza, chałupa nie zła, sień nowa w szacholec, stodoła z szopą w wiązarek, mediocriter dobre. 5) Glazar, dom nowy w szacholec, stodoła i szopki nowe, dachu potrzeba i temu i drugim po trosze. Lemani na lata. 1) Szperka ze wszystkim dobry, ad decursum 40 annorum. 2) Mroczyński Melar (?) z budynkami. 3) Karczmarz wieczny (ob. str. 67, manuskrypt w Pelplinie). W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymienione jako wś i młyn nad strugą Biedasz, o 25 dymach (str. 265). P. 1872 dn. 25 września zniszczył tu pożar 27 budynków; tak że zwiezione już zboże stało się pastwą płomieni (ob. Lick, die Stadt. Loebau in Westpreussen, str. 583). *Kś. Fr*

Zielkowska, struga, lewy dopł. Drwęcy, uchodzi na obszarze Zielkowa, w pow. lubawskim.

Zielnica al. *Zieleńce*, rzeczka, lewy dopływ Warty, ku płd. od Landsberga. Odgraniczała w r. 1423 Polskę od Nowej Marchii. Dziś przekopana. *W. Ł.*

Zielniki 1.) w dok. *Szelniki*, wś dwor., w pow. średzkim, ma w Środzie parafie, sąd, urz. okr., st. cyw., pocztę i st. kol. żel. na linii

Poznań-Jarocin, szkoły w Bogdaju. Obszaru 420 ha, 7 dym., 143 dusz. 2.) **Z.**, kol., w temże położeniu, ma 153 ha, 12 dym., 119 dusz. Leżą o kilka staj na płn. od Środy. W r. 1399 obwołano, że sąsiadom nie wolno szkód wyrządzać na Z. i Sabaszczowie, dziedzictwie Andrzeja, kaszt. książkiego. Woźny odbył tę czynność w grodzie pyzdrskim. W r. 1400 występuje Michał „de Szelniki". Około tego czasu nabyli i zastawili tę wieś mieszczanie średzcy, którym w r. 1402 król Władysław pozwolił wykupić ją z rąk Henryka z Zimnej Wody, kaszt. książkiego. W r. 1539 odgraniczono Z. od Urniszewa i Bieganowa. W akcie wymieniono strumyk „Kamionkę" i łąkę „Sliszczyzny". Około r. 1564 składały Z. dziesięcinę snopową biskupom pozn. W r. 1578 miały 17 śl. kmiecych a w 1618 r. 10 os. i 5 pustych, z których razem płaciły 11 złp. 20 gr. Miasto Środa sprzedało Z. Kliszewskiemu dla pokrycia kosztów z czasów wojen napoleońskich. Na obszarze Z. odkopano grobowisko z popielnicami. *W. Ł.*

Zielomyśl 1.) też *Zielemysł*, *Zielonomyśl*, wś gosp., w pow. międzyrzeckim, ma parafie, urz. okr. i urz. st. cyw. Pszczewie (Betsche), tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Międzyrzecz-Rokietnica, szkoła katol. w Szarczu (Scharzig), ew. w miejscu. Obszaru 227 ha, 19 dym., 133 dusz (60 ew.). 2.) **Z.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 596 ha, 11 dym., 123 dusz (58 ew.). Leżą na płn. Pszczewa. Dawna posiadłość bisk. pozn. aż do r. 1793. W r. 1564 były 2 łany sołtysie, z których płacono po 2 zł. i gr. 4 za służbę, z łan. os. płacili kmiecie po 20 gr. czynszu, dawali po 1 ćwiertni owsa, 2 koguty, 15 jaj. Z pustych płacą przy oszacowaniu ale to rzadko bywa. Lepsze pustki uprawiają się dla ks. biskupa. W r. 1580 ma Z. 2 łan. os., 2 komorn. *W. Ł.*

Zielona 1.) wś, pow. warszawski, gm. Okuniew, par. Długa Kościelna, ma 68 mk., 245 mr. 2.) **Z.**, os., pow. kaliski, gm. Zbiersk, par. Stawiszyn, odl. od Kalisza 18 w. 1 dm. 3.) **Z.**, os. włośc. i os. karcz., pow. będziński, gm. Choroń, par. Przybynów; os. włośc. ma 1 dm., 9 mk.; os. karcz. 1 dm., 5 mk. 4.) **Z.**, os. karcz. w dobrach Gziehów, pow. będziński, ma 1 dm., 7 mk., 5 mr. 5.) **Z.**, os., pow. opoczyński, par. Białobrzegi. Nie podana w nowszych spisach. W 1827 r. 1 dm., 8 mk. 6.) **Z.**, os., pow. miechowski, gm. Pałecznica, odl. 23 w. od Miechowa. 7.) **Z.**, os. w dobrach Birków, pow. miechowski. 8.) **Z.**, os. karczm. w dobrach Dębska Wola, pow. jędrzejowski. 9.) **Z.**, wś i fol., pow. płoński, gm. i par. Sąchocin, odl. 16 w. od Płońska, wiatrak, 11 dm., 147 mk., 290 mr. w tem 29 włośc. Fol. Z. należy do dóbr Gutarzewo. W r. 1889 fol. Z. lit. A. miał 75 mr. obszaru. W r. 1827 było 4 dm., 62 mk. R. 1567 płaci tu Jakub Wysol od 3 włók. 10.) **Z.**, wś i fol., pow. mławski, gm. i par. Zielona, odl. 27 w. od Mławy, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, gorzelnię, browar, wiatrak, karczmę, 64 dm., 892 mk. W r. 1827 było 45 dm., 453 mk. Dobra Zielona lit. A. składały się w r. 1888 z folw.: Zielona, Cierpigórz i Sadowo rozl. mr. 3424: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 1179, pastw. mr. 27, lasu mr. 1484, w odpadkach mr. 15, nieuż. mr, 49; bud. mur. 25, drew. 7; fol. Cierpigórz gr. or. i ogr. mr. 366, past. mr. 42, nieuż. mr. 15; bud. mur. 2, drew. 8; fol. Sadowo gr. or. i ogr. mr. 238, nieuż. mr. 9, bud. mur. 3, drew. 3; las nieurzadzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Z. os. 73, mr. 664; wś Cierpigórz os. 18, mr. 28; wś Ossówka os. 45, mr. 420; wś Dąbrówka os. 8, mr. 94; wś Mały Las os. 10, mr. 82. Fol. Z. lit. B. oddzielony od dóbr Zielona rozl. mr. 378: gr. or. i ogr. mr. 286, łąk mr. 12, pastw. mr. 56, lasu mr. 6, nieuż. mr. 18; bud. drew. 14. Z. gmina, należy do sądu gm. I okr. obejmuje 19679 mr. obszaru, ma 429 dm. i 5248 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 17 prot. i 211 żydów. W gminie znajdują się: 2 kościoły, 2 szkoły, gorzelnia, 3 wiatraki, 1 zajazd, 5 karczem. W skład gm. wchodzą wioski: Bagienice Wielkie, B. Małe, Chodupka, Chojnowa, Cierpigórz, Dąbrowa, Gościszka, Kozielsk, Kuczbork osada i wś, Krzywki-Bratki, Mianowo, Małylas, Niegóra, Osowa, Osówka, Olszewko, Przyspa, Sadowo, Zielona. R. 1363 w sądzie ziemskim lipnowskim Adam syn Piotra cześnika dobrzyńskiego oświadcza, iż otrzymawszy od ojca wieś Zielona, zrzeka się wszelkich praw i pretensyi do ojcowizny. Z aktu wydanego w Płocku r. 1367 dowiadujemy się że ów Piotr zwał się Swinka i był dziedzicem na Strzygach. Miał on jeszcze synów: Jakusza i Pietrasza, którym tym aktem król Kazimierz nadawał prawo dziedziczenia według prawa polskiego. W r. 1393 potwierdza w Toruniu mistrz krzyżacki Konrad Walenrode przejście wsi Zielona od Adam Swinki ojca do rąk syna Piotra (Kod. dypl. pol., II, 741, 751, 797). Kościół i parafia erekcyi nieznanej. Istniał już w XVI w. Obecny drewniany r. 1838. W r. 1578 we wsi Z. jest pięć działów. Aleksy i Andrian płacą od 5 łan. km., 2 zagr. z rolą; Andrzej od 4 łan., 3 zagr. z rolą, 1 rzem.; Pleban od 1 łanu kościelnego; kasztelan płocki od 10 łan. km., 8 zagr. z rolą, 1 rzem.; Zygmunt od 10 łan. i 2 zagr. z rolą (Paw., Mazow., 55). Z. par., dek. mławski (dawniej bieżuński), ma około 2000 dusz. 11.) **Z.**, wś nad rzką Sonią, pow. ciechanowski, gm. Bartołdy, par. Zielona, odl. 19 w. od Ciechanowa, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, 18 dm., 186 mk., 403 mr., z tych 61 należy do włościan. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 12 dm., 62 mk. Kościół par. istnieje tu już w r. 1567. Obecny pocho-

dzi z r. 1774. W r. 1567 mieszka tu drobna szlachta mająca kilka działków a w nich ogółem $1^3/_4$ wł., 4 ogr., 1 rzeźn. i w części Z. Stoszie $^1/_4$ wł. (Paw., Maz., 331). Z. par., dek. ciechanowski (dawniej przasnyszki), około 2100 dusz. 12.) **Z.**, os., pow. węgrowski, gm. Ruchna, par. Węgrów. 13.) **Z.**, przyl. dóbr Kupientyn, w pow. sokołowskim, gm. Sabnie. 14.) **Z.**, os., pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór, odl. od Augustowa 11 w., ma 1 dm., 7 mk. *Br. Ch.*

Zielona 1.) chutor, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Hoża, należy do dóbr Rusota Bohuszewce, Staniewiczów. 2.) **Z**, folw., pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Brzostowica Wielka, o 69 w. od Grodna. 3.) **Z.**, wś, pow. szawelski, gm. Wiecksznie, o 78 w. od Szawel. 4.) **Z.**, pow. miński, ob. *Hanusin.* 5.) **Z.**, uroczysko osiadłe, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. i gm. Lubcz, o 26 w. od Nowogródka. Miejscowość bezleśna, grunta urodzajne. 6.) **Z.**, uroczysko i karczma, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. i gm. Horodyszcze, przy gośc. z mstka Horodyszcza do Świtezi, odl. 31 w. od Nowogródka; miejscowość równa. 7.) **Z.**, zaśc. pryw., pow. lidzki, w 1 okr, pol., o 23 w. od Lidy ku Wilnu; 1 dm., 7 mk. 8.) **Z.**, karczma, pow. oszmiański, w 2 okr. poł., o 26 w. od Oszmiany, ma 2 dm., 10 mk. żydów. 9.) **Z.**, wś nad jez. Wołkosznie, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 24 w. od Trok, 3 dm., 30 mk. katol.; tartak i młyn wodny, smolarnie. 10.) **Z.**, zaśc. nad rzką Sołką, tamże, o 39 w. od Trok, 1 dm., 12 mk. żydów. 11.) **Z.**, zaśc., tamże, w 4 okr. pol., o 50 w. od Trok, 1 dm., 4 mk. katol. 12.) **Z.**, karczma, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 18 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. żydów.

Zielona 1.) wś nad Zbruczem, pow. kamieniecki, okr. pol. Lanckoroń (o 12 w.), gm. Berezanka, par. praw. Krykow, katol. Zbrzyż, odl. o 45 w. od Kamieńca, ma 55 osad, 355 mk. zamieszkujących właściwie sąsiednią słobódkę t. n., gdyż wś właściwie leży po drugiej stronie Zbrucza w Galicyi. Włościanie trzymają tu ziemię za kontraktem i odrabiają rodzaj pańszczyzny. Posiadłość większa należy do Pawłowskich (703 dzies., w tem 51 lasu) i Piotrowskich (92 dzies., w tem 7 lasu). We wsi posterunek straży pogranicznej, zwany Dewitowski. Jest to stara osada, w 1545 r. należała do Łastowskich. 2.) **Z.**, wś, pow. proskurowski, na pograniczu pow. starokonstantynowskiego, okr. pol. Czarny Ostrów, gm. Tretelniki, par. kat. Zawalijki, st. dr. żel. Wójtowce (o 5 w.), odl. o 38 w. od Proskurowa, ma 126 osad, 762 mk., przeważnie Mazurów, wyznania rz.-katol., 483 dzies. ziemi włośc., 1085 dworskiej w dwóch folw.: Zicleniecklm, przy wsi, i Maryanowieckim, dawniej na stepach, obróconych obecnie na pole orne. Kaplica katol. dekanatu proskurowskiego. Wś bezleśna, glebę stanowi czarnoziem, na stopę prawie gruby, bardzo urodzajny. Wś ta, podobnie jak i cały zakątek pow. proskurowskiego, musiała być osadzoną przez Zamoyskich, gdyż jedni tylko oni kolonizowali dobra swe na Rusi osadnikami z Mazowsza, a i dotychczas w okolicach tych przeważa ludność katolicka, pochodzenia mazurskiego, choć obecnie zaczyna tracić swe cechy a nawet i religią, zwłaszcza przez małżeństwa. W XVIII w. wś Z. wraz z okolicznemi osadami była własnością Potockich, rezydujących w Zbarażu. W 1779 r. nabywa Z. Jan Rudzki, skarbnik rożański, od Wincentego Potockiego, generał-lejtnanta. Rudzki utrzymywał tu piękne stado koni rasy czysto polskiej, nie skażonej, które troskliwie pielęgnował i syn jego Michał. Stado to przez rozmaite okoliczności wyginęło. W nowszych czasach wś Z. przeszła w obce ręce. 3.) **Z.**, chutor, pow. uszycki, okr. pol. Dunajowce, gm. Rachnówka, par. katol. Żwańczyk (o 3 w.); należy do szlachcica zagrodowego Chorżewskiego. 4.) **Z.**, wś u źródeł rz. Chomoru, pow. zasławski, gm. Nowe Sioło, par. praw. Rublanka (o 2 w.), na płd. od Zasławia. *Dr. M.*

Zielona, rzka, w gub. chersońskiej, lewy dopływ Jngulca (praw. dopł. Dniepru).

Zielona 1.) wólka do Brzeszcz, w pow. bialskim, 7 dm. i 32 mk. 2.) **Z.**, wólka do Woli Drwińskiej, w pow. bocheńskim, ma 19, dm. i 108 mk. 3.) **Z.**, wólka do Dąbrowicy, w pow. dąbrowskim, 3 dm., 13 mk. 4.) **Z.**, karczma na obszarze tabularnym wsi Chełmce w pow. krakowskim. 5.) **Z.**, os. dom. do Kościelnik, pow. krakowski. 6.) **Z.**, os. do Rycerki Dolnej, w pow. żywieckim, ma 2 dm. i 13 mk. 7.) **Z.**, karczma w Konarach pow. wielicki. 8.) **Z** *Mała*, wólka do Bolechowic, pow. krakowski, 4 dm. i 35 mk. 9.) **Z.** *Wielka*, wólka, tamże, ma 8 dm. i 63 mk. 10.) **Z.**, przys. Niewiarowa, pow. wielicki. *Mac.*

Zielona 1.) część Kudryniec, pow. borszczowski. 2.) **Z.**, część Olchowca, pow. borszczowski. 3.) **Z.**, wś, pow. buczacki, 8 klm. na płn. od sądu pow. w Buczaczu, 5 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. w Osowcach. Na zach. leży Przewłoka, na płn. Petlikowce, na płd.-wsch. Pilawa, na płd. Nowostawce i Żurawiec. Wzdłuż granicy wsch. płynie Olchowiec. Zabudowania wsi leżą na zach. Własność większa (konwentu bazylianów w Buczaczu) ma roli or. 390, łąk i ogr. 34, past. 4 mr., wł. mn. roli or. 1000, łąk i ogr. 130, past. 38 mr. W r. 1890 było 133 dm., 841 mk. w gm., 5 dm., 19 mk. na obsz. dwor. (825 gr.-kat., 17 rz.-kat., 18 izr.; 829 Rus., 31 Pol.). Par. rz.-kat. w Buczaczu, gr.-kat. w miejscu, dek. buczacki. Do par. należy Dźwinogród. We wsi jest cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., szkoła 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 1980 złr. 4.) **Z.**, grupa domów

w Łozinie, pow. gródecki. 5.) **Z.**, fol. i karczma na obszarze dwor. Żywaczowa, pow. horodeński. 6.) **Z.**, wś, pow, husiatyński, 14 klm. na płd. od sądu pow., st. kol. i urz. pocz. w Husiatynie. Na płd.-zach. Kociubińczyki i Wasylków, na zach. Sidorów, na płn., wschód i płd.-wsch. pow. kamieniecki (gub. podolska). Wzdłuż granicy wschod. płynie Zbrucz, do którego we wsi uchodzi pot. Krzyweńkie. Własn. więk. ma roli or. 163, łąk i ogr. 7, past. 26, lasu 71 mr.; wł. mn. roli or. 215, łąk i ogr. 31, past. 2 mr. W r. 1890 było 117 dm., 655 mk. w gm., 8 dm., 57 mk. na obsz. dwor. 667 gr.-kat., 31 rz.-kat., 14 izr.; 680 Rus., 32 Pol.). Par. rz.-kat. w Sidorowie, gr.-kat, w Szydłowcach. We wsi jest cerkiew i kasa pożycz. gm. z kapit. 625 złr. 7.) **Z.**, grupa domów w Wolicy Bazylowej, pow. Kamionka Strumiłowa. 8.) **Z.**, wś, pow. nadworniański, 21 klm. na płd.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Nadwórnie. Na płn.-wsch. leży Pasieczna, na wsch. Łuh i Dora, na płd.-wsch. Jabłonica, na płd. i płd.-zach. Królestwo węgierskie, na płn.-zach. Porohy (w pow. bohorodczańskim). W płd.-zach. stronie obszaru powstaje Bystrzyca Nadworniańska i płynie na płn.-wsch. do Pasiecznej, przyjmując z obu brzegów liczne dopływy. Najwyższe szczyty na granicy węgierskiej są: Czerna Kliwa (1723 mt.) i Gropa (1763 mt.). W płd.-wsch. stronie obszaru wznosi się Doboszanka (1757 mt.). Dolina Bystrzycy w pobliżu granicy Pasiecznej opada do 630 mt. Jest to co do obszaru jedna z największych wsi w Galicyi, po niej idzie Mikuliczyn. Własn. więk. obejmuje 391·28 klm. kw. (roli or. mr. 3, łąk i ogr. mr. 71, past. mr. 364, lasu mr. 67302); wł. mn. 74·50 klm. kw. (roli or. mr. 328, łąk i ogr. mr. 4230, past. mr. 5354, lasu mr. 1287). W r. 1890 było 462 dm., 2563 mk. w gm., 41 dm., 294 mk. na obsz. dwor. (2554 gr.-kat., 198 rz.-kat., 94 izr., 11 in. wyzn.; 2509 Rus., 170 Pol., 81 Niem.). Par. rz.-kat. w Nadwórnie, gr.-kat. w miejscu, dek. nadworniański. We wsi jest cerkiew p. w. św. Dymitra i szkoła 1-klas. Tartak parowy o sile 36 koni, o 3 gatrach, 36 piłach zwyczajnych a 2 cyrkularnych produkuje z 26600 mt. kub. drzewa jodłowego świerkowego, 16000 mt. kub. desek, brusów i i łat (ob. Hołowkiewicz „Flora leśna“, Lwów, 1877, str. 42). 9.) **Z.**, wś, pow. skałacki, 18 klm. na płd.-wsch. od Skałatu, 7 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Grzymałowie. Na płn. leży Pajówka, na wschód Krasne, na płd. Sadzawki i Touste, na zach. Leżanówka, na płn.-zach. Okno. Przez wieś płynie pot. Przewrocie, dopł. Gniłej. W jego dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 600, łąk i ogr. 39, pastw. 31, lasu 64; wł. mn. roli or. 1120, łąk i ogr. 64, past. 5 mr. W r. 1890 było 117 dm., 740 mk. w gm., 6 dm., 48 mk. na obsz. dwor. (538 gr.-kat., 227 rz.-kat., 23 izr.; 538 Rus., 260 Pol.). Par. rz.-kat. w Toustem, gr.-kat. w miejscu, dek. skałacki. Do par. należy Pajówka. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 5128 złr. Dokumentem wydanym d. 14 kwiet. 1611 r. rozgranicza Wojciech Humięcki, stolnik podolski, superarbiter, miasteczko Tłuste i wieś Zieloną, należące do Adama Sieniawskiego, podczaszego kor., starosty jaworowskiego, od Bucyków (Baczykowa?), Okna i Leżanówki, należących do Olbrychta Ludzickiego (Arch. kraj. we Lwowie. T. t. 46, str, 427). 10.) **Z.**, część Olchowiec, pow. borszczowski, ob. *Sawniów*. 11.) **Z.**, pow. podhajecki, ob. *Dryszczów*. 12.) **Z.**, leśniczówka, pow, stanisławowski, ob. *Mikołajówka*. 13.) **Z.**, fol. w dobrach Jezierzany, pow. tłumacki. 14.) **Z.** *Dolina*, grupa domów w Majdanie, pow. gródecki. *Lu. Dz.*

Zielona, osada nad Prutem, na Bukowinie.

Zielona, niem. *Gruenflies* leśnictwo, w pow. inowrocławskim pod Gniewkowem. Par. katol. w Płonkowie; 3 dym., 12 dusz.

Zielona, rzka, lewy dopływ Wisły, wpada poniżej Torunia.

Zielona 1.) niem. *Koenigl Gruenhotzen*, wś nad Chociną, pow. człuchowski, st. pocz. i szk. kat. w miejsca, paraf. kat. Konarzyna; 2978 ha (1037 roli or., 56 łąk, 249 lasu); 1885 r. 69 dm., 116 dym., 612 mk., 590 kat., 22 ew. (wyb. Zielona 14 dm., 124 dym.; Dzięgiel 8 dm., 87 dym.; Nierosławy 37 dm., 299 mk.). Ludność przeważnie polska, trudni się głównie rolnictwem. W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymieniona jako pustka o 2 dymach str. 66). 2.) **Z.**, niem. *Adl. Gruenhotzen*, kol. do Zychc, pow. człuchowski; 1885 r. 8 dm., 59 dym. *Ks. Fr.*

Zielona, niem. *Zielonen*, wś, pow. szczycieński, st. p. Friedrichsfelde.

Zielona, dobra i wś, pow. lubliniecki, par. kat. Woźnik, ew. Piosek. W r. 1885 dobra miały 71 ha, 11 dm., 122 mk. (20 ew.) wś 515 ha, 83 dm., 541 mk. (4 ew.). Do Z. należą: Dyrdy, Gustawshain, Młotek i Widawa.

Zielona Baba, os., pow. kolski, gm. Sąpolno, par. Lubstówek, ob. *Jaźwiny*.

Zielona Buda 1.) wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Lubowo, odl. od Kalwaryi 14 w., ma 16 dm., 105 mk. W 1827 r. było 9 dm., 61 mk. 2.) **Z. B.**, wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Igłówka, odl. od Maryampola 21 w., ma 11 dm., 100 mk. W 1827 r. było 2 dm., 31 mk.

Zielona Chojna, niem. *Gruene Tanne*, os., pow. międzychodzki, ma parafie, urz. okr., st. cyw., sąd, st. kol. żel. i pocztę w Międzychodzie, szkoły w Bielsku; 2 dym., 15 dusz. W r. 1793 należy do Wilkońskich z Prusimia.

Zielona Dubrowa, fol. tuż pod miastem Suwałkami (o 4 w.) położony, przy granicy wsi Okuniewa nad jez. Stecie. Założony około r. 1870 przez Dubrowa, który osuszył obszar bagnisty, urządził staw, zbudował młyn, postawił dwór i założył ogrod. Obszar folw. dochodzi 90 mr.

Zielona Dubrowa, wś nad rz. Mużanką lewym dopływem Berezyny, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wielatycze, o 27 w. od Borysowa; grunta lekkie. *A. Jel.*

Zielona Dubrowa (*Dąbrowa*), wś u źródeł ruczaju Tołsty, pow. zwinogródzki. w 1 okr. pol., gm. Kozackie, o 17 w. na wschód od Zwinogródki (par. katol.), ma 1511 mk. W 1863 r. było 1316 mk. prawosł. i 21 katol. Posiada cerkiew p. w: św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną w 1780 r. i uposażoną 36 dzies. Należy do klucza olszańskiego dóbr hr. Branickich. Osadzona w 1780 r. przez Witysa. Podług miejscowego podania dziedzicem był niegdyś jakiś Rogucki.

Zielona Góra, kol., pow. brzeziński, gm. Gałkówek, par. Brzeziny, ma 22 dm,, 235 mk., 429 mr. Wchodziła w skład dóbr Chorzęcin. W 1827 r. było 21 dm., 116 mk.

Zielona Góra, ob. *Kowno* (t. IV, 522).

Zielona Góra, chutor, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Kamieniec Litewski, 49 dzies. (7 łąk i pastw.. 2 lasu, 1 nieuż.); własność Jarmołowiczów.

Zielona Góra 1.) szczyt (1000 mt.) w Górcach, w dziale Obidowca, pomiędzy pot. Porębą od płn. a Koninką od wschodu, na obszarze pow. limanowskiego. 2.) **Z. G.,** szczyt górski (877 mt.), na obszarze Komarnik, w pow. turczańskim. Wypływa ztąd potok Butelski.

Zielona Góra 1.) wzgórze pod Szmiglem, pow. kościański (szmigielski). 2.) **Z. G.,** niem. *Gruenberg*, karczma dawniej, w pow. szamotulskim, przy granicy czarnkowskiego, śród lasów wronieckich, o $1^1/_2$ mili na płd. Wartosławia, istniała jeszcze w r. 1821. 2.) **Z. G.,** niem. *Gruenberg*, nadleśnictwo, w pow. szamotulskim, na prawym brzegu Warty, wprost Obrzycka. W r. 1793 należy do Filipa Raczyńskiego.

Zielona Góra, niem. *Gruenberg* 1.) folw., pow. grudziądzki, st. pocz. i paraf. kat. Radzyn (o 1 klm. odl.); 59 ha (54 roli or., 2 łąk); 1885 r. 2 dm., 3 dymy, 25 mk. (19 kat., 6 ew.), hodowla bydła rasy holenderskiej. Dawniej Blomowsezyzną i Kalwaryą zwana; r. 1649 nadał tę posiadłość Jan Kazimierz Samuelowi Sawickiemu; r. 1753 nabył ją burmistrz świecki Gerlowski a r. 1756 Piotr Homst za 3000 fl., któremu August III na te dobra osobny wystawił przywilej. R. 1885 był dziedzicem Teofil Bodtko, potem Emilia Boesler, od której je r. 1888 kupił Bernard Żakowski z Zakrzewa za 75000 mrk. 2.) **Z. G.,** dobra, pow. starogardzki, st. pocz. i paraf. kat. Lubichowo, st. kol. Starogard, 11·5 klm. odl.; 628 ha (579 roli or., 10 łąk, 8 lasu); 1885 r. 19 dm., 44 dym,, 240 mk., 224 kat., 16 ew. (fol. Lipinki 1 dm., 8 mk., ceg. 1 dm., 8 mk.); gorzelnia parowa, cegielnia, wiatrak holenderski; hodowla bydła i tryków rasy Cotswold, sprzedaż masła; dziedzic Priebe, r. 1858 Pruszak. W r. 1789 było tu 11 dymów. *Ks. Fr.*

Zielona Góra, niem. *Gruenberg*, miasto powiatowe regencyi lignickiej, w dolnym Szląsku, leży w dolinie nad Złotą Luncą (Goldene Lunz), o 2 mile od Cylichowy (w Brandenburgii) a $7^1/_2$ na zach.-płn. Głogowy, w okolicy pagórkowatej pokrytej winnicami i ogrodami owocowymi. Posiada kościół par. ewang., kościół par. katol., szkołę miejską ew., szkołę kat., szkołę realną wyższą, szkołę dla sukienników. W mieście zdawna rozwinął się świetnie przemysł sukienniczy i ogrodnictwo a głównie uprawa wina i drzew owocowych. Do miasta należy 3709 ha (1150 roli, 425 łąk i 1045 lasu). W r. 1885 było 1519 dm., 3637 gospodarstw i 14395 mk. (12314 ew., 1823 kat , 29 in. wyzn., 229 żyd.). Miasto leży przy linii dr. żel. praw. brzegu Odry, biegnącej z Wrocławia do Berlina. Tutejszy kościół paraf. od r. 1423 należał do klasztoru augustyanów w Żeganiu. Paweł Lemberg opat, w latach 1522 do 1525 przyjąwszy reformacyą, zrzekł się opactwa i zajął kościół na zbór reformowany. Od Jana Ursinusa t. j. od r. 1542 przy kościele są sami protestanccy pasterze. Polska gmina ewangielicka ma w XVI w. oddzielnego duchownego. W 1582 r. miasto spłonęło wraz z dwoma kościołami (drugi p. w. św. Jana). R. 1590 odbudowano kościół parafialny. Pożar niszczy go w r. 1607, lecz wielki pożar miasta w r. 1627 oszczędza, dopiero pożar r. 1651 niszczy kościół paraf., szkołę, ratusz i szpital z kościołkiem. Nowy kościół budowano od r. 1746 do 1821 r. Dzieje kościoła tego i miasta skreślił pastor miejscowy O. Wolff w piśmie: „Geschichte der ewang. Stadt u. Land-Gemeinde Gruenberg in Nieder Schlesien von den Zeiten der Reformation bis zum ersten schlesischen Frieden 1742". Gruenberg, 1841 r.

Powiat zielonogórski stanowi najbardziej na północ wysuniętą część Szląska, i zajmuje $15^1/_4$ mil kw. obszaru pagórkowatego z piaszczystą glebą przeważnie, w dorzeczu lew. brzegu Odry. W samej dolinie Odry ciągną się piękne łąki i lasy dębowe. Mimo północne położenie rozwinęła się tu uprawa wina (winnice zajmują do 6000 mr.) i drzew owocowych, tudzież hodowla jedwabników. Roczna produkcya wina wynosi od 20 do 60 tysięcy miar („Eimer"). Dobywają też węgiel brunatny. Z fabryk najważniejsze są: sukienne i huty szklane. Ogólna powierzchnia powiatu obejmuje 85730

ha, w tem 33364 ha roli, 7394 łąk i 34754 lasów. Do miast należy 4143 ha (1403 roli, 538 łąk i 1058 lasu), do gmin wiejskich 41101 ha (20131 roli, 4354 łąk i 11418 lasu.), do większej posiadłości 40487 ha (11830 roli, 2502 łąk i 22278 lasu). Ludność ogólna wynosiła w 1871 r. 51385 mk., 1880 r. 51935 a 1885 r. 52764 mk. W tej liczbie 24043 męż., 28721 kob., co do wyznania 43004 ewang., 9415 katol., 33 in. wyzn., 312 żyd. W trzech miastach (Deutsch Wartenberg, Gruenberg i Rothenburg a. Oder) było 15916 mk. a mianowicie: 13240 ew., 2411 katol., 29 in. wyzn., 236 żyd.; w gminach wiejskich: 33164 mk., a w tem: 26628 ew., 6464 kat,, 2 in. wyzn., 70 żyd , na obszarze większej własności: 3684 mk., a w tem: 3136 ew., 540 kat., 2 in. wyzn., 6 żyd.

Zielona Huta wś, pow. Rawa Ruska, ob. *Huta* 16). (T. III, 236,)

Zielona Karczma 1), w par. Jazgarzew (dziś pow. grójecki). W r. 1827 miała 2 dm., 6 mk. 2.) **Z.** w par. Bednary, (dziś pow. łowicki). W r. 1827 było 1 dm., 6 mk. 3.) **Z.** w par. Stawiszyn, (dziś pow. kaliski). W r. 1827 1 dm. 10 mk. 4.) **Z.** pow. kaliski, gm. i par. Zbiersk. 5.) **Z.** w par. Olwita, (dziś pow. wyłkowyski). W r. 1827 1 dm. 18 mk.

Zielona Karczma, wschodnie przedmieście mta pow. Bobrujska, na lewym brzegu rz. Berezyny. Obok przechodzi szosa rochaczewska.

Zielona Karczma 1.) os. na obszarze Olejowa, pow. złoczowski. 2.) **Z.** os. na obszarze Płuchowa, pow. złoczowski.

Zielona Karczma, niem. *Gruenkrug*, wś, pow. suski, st. p. i par. kat., Iława; obwód dominialny Rudzicz; 1885 r. 7 dm., 37 mk.

Zielona Kępa, folw. nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. i par. ew. Ossówka, odl. 23 w. od Lipna, 1 dm., 6 mk., 34 mr.

Zielona Łąka 1.) fol., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Ihumenowo, okr. wiejski Julianowo, o 55 w. od Dzisny, 1 dm., 12 mk. Własność dawniej gen. Arciszewskiego, dziś, jako wiano jego córki Konstancyi, Boguckich. 2.) **Z. Ł.**, pow. homelski, ob. *Zielone Łąki*.

Zielona Machnowska, leśniczówka w pow. stryjskim, na obszarze Machnowa.

Zielona Przytulia, pow. uszycki, ob. *Przytulia* 2.).

Zielona Puszcza 1.) istniała niegdyś między Przasnyszem a Chorzelami w starostwie Przasnyskiem. 2.) **Z.** nazwa dawnej puszczy nowogrodzkiej, ob. *Czerwony Bór*.

Zielona Puszcza, leży na północ i zachód od Białegostoku. Supraśl odprowadza jej wody do Narwi.

Zielona Puszcza wś, pow. lipnowski, gm. i par. Dobrzejowice, odl. 37 w. od Lipna, ma 7 dm., 31 mk., 148 mr. W r. 1827 wś rządowa miała 9 dm., 74 mk., par. Sochocin. (?)

Zielona Roszcza, folw., pow. rochaczewski, dziedzictwo Zawadzkich, 113 dzies. (39 roli, 35 łąki, 29 lasu).

Zielona Struga rzeczka, lewy dopł. Wisły, (ob. T. III, 295).

Zielona Wieś, wś gosp. w pow. rawickim, ma sąd, urząd okr. i st. cyw. w Rawiczu, tamże st. kol. żel., pocztę w Słupi, szkoły w miejscu, par. katol. w Golejewku, ew. w Rawiczu. Obszaru 527 ha, dym. 77, dusz 500 (2 ew.). Leży na połd. Sarnowy, wschód Rawicza. Pojawia się w 1580 r., w XVIII w. należy do Gajewskich ze Stwolna. Ob. *Góra Gostyńska*.

Zielona Wieś pow. gołdapski, ob. *Szeldkehmen—Doerxen*.

Zielona Wygoda os., pow. sieradzki, gm. par. Zadzim odl. 24 w., od Sieradza ma 1 dm. 14 mk. W r. 1827 1 dm., 7 mk.

Zielone, jezioro w pobliżu Niemna, w dobrach Białebłota, pow. augustowski, gm. Balla Wielka, ma 12 mr. obszaru. Podziemny kanał łączy je z Niemnem.

Zielone 1.), przyl. dóbr Głoskowo, w pow. grójeckim, ma 22 mk. 2.) **Z.** wś i os., pow. rawski, gm. i par. Boguszyce. Wś ma 8 dm., 75 mk., 145 mr., os. 3 dm., 16 mk., 34 mr. W r. 1827 było 4 dm. 19 mk. 3.) **Z** os., pow. łódzki, gm. Górki, par. Tuszyn. Nie podana w nowszych spisach urzęd. 4.) **Z.**, wś i fol. pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. Krasnobród, odl. 14 w. od Tomaszowa, ma 46 dm., 391 mk., w tem 18 r. gr., gruntu ornego 580 mr., śród lasów. Mimo piaszczystej gleby malowniczy przedstawia widok na wzgórzu, u stóp którego wstęga łąk i lasów, nazwę wsi nadają. Ludność rolnicza. W spisie z r. 1827 podana w par. Łabunie, miała 46 dm., 308 mk. 5.) **Z.** *Kamedulskie* i *Z. Królewskie*, dwie wsie, pow. suwalski, gm. Kukowo, par. Suwałki (odl. 6 w.). Z. Kamedulskie ma 43 dm. i 354 mk. Z. królewskie 46 dm. i 343 mk. W r. 1827 Zielone wś rząd. ma 25 dm. i 147 mk. i druga wieś t. n. ma 15 dm., 88 mk. *Br. Ch.*

Zielone jezioro, w dobrach Niesin, pow. lepelski.

Zielone 1.) uroczysko, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Dojlidy, o 4 w. od Białegostoku, zarząd gminny; należy do dóbr Dojlidy, hr. Ruedigerów. 2.) **Z.**, uroczysko przy wsi Sobolany, pow. grodzieński, w 5 okr., gm. Sobolany, o 14 w. od Grodna. 3.) **Z.**, dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Koziszcze, o 30 w. od Kobrynia, własność Świetnickich, z folw. Legaty, Gubernia i Płoska 1,543 dzies. (471 łąki i pastw., 590 lasu, 122 nież. 4.) **Z.**, osada, pow. ihumeński, gm. Słoboda Pereszewska. 5.) **Z.**, uroczysko i karczma w pobliżu rzeki Czernicy, pow. miński, gm. Zasław, przy linii dr. żel. libawsko-romeńskiej, o 2 w. od Zasławia w stronę Mińska (o 22 w.). Ma tu małą własność szlachcic Ży-

żewski. 6.) **Z.**, uroczysko osiadłe, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Koszelewo, o 5 w. od Nowogródka. 7.) **Z.**, dobra, pow. orszański, dziedzictwo Kołowrat-Czerwińskich, 3340 dzies. (278 roli, 309 łąk, 1,391 lasu); 3 karczmy dają 175 rs. Kaplica katolicka par. Tołoczyn. 8.) **Z.**, zaśc. nad Uszą, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Hermaniszki (o 5 w.), okr. wiejski Jarszewicze, o 33 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 1 dm., 5 mk. żydów, (w r. 1865 1 dusza rewiz.); należał do dóbr Wozginiszki. *J. Krz.—A. Jel.*

Zielone, dok. *Zelone*, jezioro pod Swornigacem, pow. chojnicki, wymienione w przywileju Mestwina z r. 1291 (ob. Perlbach: P. U. B., str. 432). Przepływa przez nie rzka Chojnica, dopł. Brdy. Gb. *Kossobudy.*

Zielone, wś, podług lustracyi z 1664 r. wchodziła w skład klucza kosobuckiego al. zaborskiego sstwa tucholskiego, ob. t. XII, str. 591.

Zielone, niem. *Zielonen*, wś, pow. szczycieński, st. p. Friedrichsfelde.

Zielone Babinowickie, jezioro, w pow. orszańskim; roczny połów wynosi do 60 pudów szczupakow, leszczów i okoni.

Zielone Jaworzyńskie, *Z. Kesmarskie*, jeziora tatrzańskie, ob. *Tatry* (t. XII, 243).

Zielone Kuryłowce, pow. uszycki, ob. *Kuryłowce.*

Zielone Łąki (*Łuki*) al. *Zielona Łąka*, wś, pow. homelski, gm. Telesze (o 14 w.), zapasowy śpichlerz gminny. Za czasów Rzpltej wchodziła w skład sstwa homelskiego (ob. t. III, 117).

Zielone Miasto, ob. *Jordanów.*

Zielone Paniowce, ob. *Paniowce.*

Zielone Skały, wyniosłości nad Dunajcem, ob. *Fulsztyn.*

Zielone Stojło, ob. *Stojło* 2).

Zielone Świerze, ob. *Świerze* 5).

Zielone Uście, pow. buczacki, ob. *Uście* 4) (t. XII, 834),

Zielonecze, wś nad rzką Obiedówką, lew. dopł. Nienaczy, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. wasilewickim, par. prawosł. Nosowicze, odl. o 91 w. od Rzeczycy, ma 29 osad; grunta lekkie.

Zielonka 1.) al. *Nutka*, fol., pow. warszawski, gm. Brudno, par. Kobyłka, odl. 13 w. od Warszawy, ma 40 mk , 195 mr. dwor. (w tem 45 mr. lasu). 2.) **Z.**, wś i fol., pow. warszawski, gm. Babice, Ob. *Zielonki* 1). 3.) **Z.**, os., pow. nowomiński, gm. i par. Kołbiel. 4.) **Z.**, przyl. dóbr Gaj, pow. sochaczewski, gm. Seroki, ma 9 mk., 2 mr. 5) **Z.**, os. leś., pow. kutnowski, gm. Błonie, par. Krośniewice, ma 6 mk., 302 mr. 6.) **Z.**, wś, pow. kolski, gm. Krzykosy, par. Grzegorzew, odl. 10 w. od Koła, ma 3 dm., 71 mk. W 1827 r. było 6 dm., 37 mk. 7.) **Z.**, os., pow. łęczycki, gm. Piaskowice, par. Parzęczew, odl. od Łęczycy 14 w., ma 1 dm., 3 mk. 8.) **Z.**, os., pow. kaliski, gm. Marchwacz, par. Rajsko, odl. od Kalisza w. 21; ma 1 dm., 4 mk. 9.) **Z.**, os., w par. Blizanów (dziś pow. kaliski). W 1827 r. miała 1 dm., 9 mk. 10.) **Z.**, wś i os. dwor., pow. rawski, gm. Boguszyce, par. Krzemienica, ma 3 dm., 16 mk., 84 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Chociwek. 11.) **Z.**, os., pow. noworadomski, gm. Konary, par. Pławno, ma 2 dm., 8 mk., 3 mr. 12) **Z.** al. *Zieleniec*, przyl. dóbr Goryń, w pow. radomskim. 13.) **Z.** *Jabłońska*, kol., pow. radomski, gm. i par. Potworów. Powstała z parcelacyi części fol. Jabłonna-Żydy. 14.) **Z.** *Kostrzyńska*, pow. radomski, gm. Potworów, par. Klwów, odl. od Radomia 38 w., ma 6 dm., 258 mr. Powstała z parcelacyi fol. Kostrzyń. Stanowi jedną całość z Z. Jabłońską. 15.) **Z.** *Stara* i *Z. Nowa*, kol., pow. kozienicki, gm. Grabów nad Wisłą, par. Zwoleń, odl. od Kozienic 30 w. Z Stara ma 41 dm., 250 mk , 738 mr. Z. Nowa ma 43 dm., 184 mk., 972 mr. Młyn wodny. W 1827 r. było 33 dm., 294 mk. W r. 1871 fol. Z. rozl. mr. 992: gr. or. i ogr. mr. 704, łąk mr. 74, past. mr. 16, lasu mr. 179, wody mr. 7, nieuż. mr. 12; bud. mur. 5, drew. 13; las nieurządzony. Wś Z. os. 42, mr. 738; wś Mierzączka os. 21, mr. 450; wś Atolin os. 12, mr. 173. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1508 część wsi Z. własność Kmity dawała gr. 14. W r. 1569 wś Z. w par. Zwoleń, miała $4^1/_2$ łan., 4 zagr. We wsi Wola Zielenska Andrzej Kochanowski płacił od $1^1/_2$ łan. (Paw., Małop., 320, 476). 16.) **Z.**, pow. opoczyński, gm. Goździków, par. Smogorzew. Nie podana w nowszych spisach. 17.) **Z.** i *Z. Jasińska*, dwie os., pow. opatowski, gm. Wojciechowice, par. Gierczyce, odl. od Opatowa 17 w. Z. ma 1 dm., 3 mk. i 1 mr. dwors. Z. Jasińska ma 1 dm., 6 mk , 66 mr. dwor. 18.) **Z** , fol., pow. opatowski, gm. i par. Iwaniska. 19.) **Z.**, os., pow. sandomierski, gm. i par. Połaniec. Nie podana w nowszych spisach. 20.) **Z.**, os., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. od Sandomierza 27 w., ma 1 dm., 6 mk., 1 mr. dwor. 21.) **Z.**, os. karcz. pod Kielcami, przy głównym bitym trakcie krakowskim. 22.) **Z.**, os., pow. stopnicki, gm. i par. Kurozwęki. 23.) **Z.**, pow. stopnicki, gm. Pawłów, par. Swinary, ob. *Zielonki.* 24) **Z.** *Górna*, wś i fol. i *Z. Dolna* al. *Elżbieein*, fol., pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca, odl. 22 w. od Janowa, 10 w. od Kraśnika. Fol. Z. Górna w r. 1872 oddzielony od dóbr Rzeczyca Ziemiańska rozl. mr. 522: gr. or. i ogr. mr. 363, łąk mr. 11, past. mr. 15, lasu mr. 104, w odpadkach mr. 17, nieuż. mr. 12; bud. drew. 5, las nieurządzony, pokłady kamienia. Obecnie sprzedany kolonistom, przy udziale Banku włościańskiego i rozdzielony na 28 osad. Wś Z. Górna ma 6 os., 61 mk., 92 mr. Z. Dolna, folw. ma 148

mr. Wchodził w skład dóbr Rzeczyca Ziemiańska do r. 1879. 25.) **Z.** al. *Zielenicz*, folw., pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Korytnica, odl. 28 w. od Garwolina. W r. 1877 fol. Z. al. Zielenicz oddzielony od dóbr Życzyn rozl. mr. 542: gr. or. i ogr. mr. 347, łąk mr. 6, past. mr. 1, lasu mr. 146, wody mr. 1, nieuż. mr. 41, las nieurządzony; bud. drew. 4. 26.) **Z.,** os., pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie, ma 5 dm,, 40 mk. 27.) **Z.**, os., pow. przasnyski, gm. i par Krzynowłoga Mała. Nie podana w nowszych spisach urzęd. 28.) **Z.**, os., pow. pułtuski, gm Somianka, par. Pniewo. 29.) **Z.** *Kamedulska*, pow. suwalski, ob. *Zielone Kamedulrkie*, 30.) **Z.**, dwie os., pow. sejneński, gm Hołny Wolmera, par. Berżniki, odl. od Sejn 13 w. Część Z. Bienkiewicza ma 4 dm., 29 mk., Z. Klonowskiego 3 dm., 20 mk. Wś Z ma 3 os. i 3 mr. Wchodziła w skład dóbr Hołny Wolmera. W 1827 r. 1 dm., 9 mk. 31.) **Z.,** wś, pow. sejneński, gm. Krasnopol, par. Sejny, odl. od Sejn 2 w., ma 2 dm., 15 mk. W 1827 r. 1 dm., 9 mk. 32.) **Z.,** fol., pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, odl. 54 w. od Augustowa. Nie podana w nowszych spisach urzęd. W r. 1880 fol. Z. rozl. mr. 562: gr. or. i ogr. mr. 425, łąk mr. 6, past. mr. 30, zarośli mr. 17, nieuż. mr. 84; bud. drew. 5; gospodarstwo 4-polowe. Jest jezioro. 33.) **Z.,** wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl. od Kalwaryi 14 w., ma 13 dm., 25 mk. W 1827 r. 1 dm., 7 mk. 34.) **Z.,** wś i fol., pow. wyłkowyski, gm. Zielonka, par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 10 w., ma 9 dm., 69 mk. Ob. *Rumaki*. Z. gm. należy do sądu gm. okr. II w os. Wierzbołów o 19 w., st. poczt. Wyłkowyszki o 10 w. Gmina ma 12798 mr. i 3918 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 6 praw., 69 prot. i 44 żydów. W skład gminy wchodzą; Andrykajmie, Anielewo, Bobie, Darzeniki, Dydwiże, Iszkarty, Jodupiany, Józefowo, Juszki, Karolinowo, Łujsze, Miercze, Podziszki, Porożniszki, Potwiecie, Potylcze, Pracopol wś i fol., Romantyszki, Rudzie, Rumaki, Sklaweze, Skąpska Wola, Szukle, Wejliszki, Zalesie, Zielonka i Żynie.

Zielonka 1.) uroczysko, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Bereza, należy do dóbr Błudeń, Zdzichowskich 2.) **Z.,** osada karcz., pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Czemery, o 25 w. od Słonima. 3.) **Z.,** zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Sołoki, własność Zaniewskich, 70 dzies. (18 lasu, 18 nieuż.). 4.) **Z.,** zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Sołoki, własność Brzostowskich, 43 dzies. (6 lasu, 15 nieuż.). 5.) **Z.,** dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 53 w. od Poniewieża. 6.) **Z.,** wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Wieprze; izraelita Lewin ma tu $12^1/_2$ dzies. ($^1/_2$ lasu, 2 nieuż.). 7.) **Z.**, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Traszkuny, włościanie Gilwidis i Wielaniszkis mają tu 60 dzies. (3 lasu, 10 nieuż.), Nikiforowie 40 dzies. (1 lasu, 26 nieuż.), Janulisowie 20 dzies. (6 lasu). 8.) **Z.,** wś poradziwiłowska, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. i par. prawosł. Osowiec, o 85 w. od Bobrujska, ma 23 osad. Miejscowość małoludna, grunta poleskie. 9.) **Z.,** chutor, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbacewicze, o 5 w. od Bobrujska. 10.) **Z.,** osada nad rzką Sycz, praw. dopł. Berezyny, pow. ihumeński. Przy osadzie kurhan ofiarny. 11.) **Z.**, zaśc. nad bezim. dopł. Czapy, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Bieliczany, o 53 w. od Ihumenia; miejscowość głucha, nizinna, grunta piaszczyste. 12.) **Z.** al. *Rajówka*, zaśc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost Nowy (o 8 w.), okr. wiejski i dobra Szyrynów Jundziłowo, o 34 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. katol. 13.) **Z.,** zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Miory, odl, o 45 w. od Dzisny a 30 w. od st. dr. żel. dyn.-witeb. Balbinowo, ma 1 dm., 12 mk., $21^1/_2$ mr. 14.) **Z.,** karczma, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 7 w. od Oszmiany, przy trakcie do Wilna, ma 1 dm., 9 mk. żydów. 15.) **Z.,** wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Łyntupy (o 8 w.), okr. wiejski i dobra Romaniszki (Dowgiałłów), o 16 w. od Święcian, ma 10 dm., 147 mk. katol. i 9 starowierców (w 1865 r. 53 dusz rewiz.). 16.) **Z.,** zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 30 w. od Święcian, 1 dm , 4 mk. katol. 17.) **Z.,** pow. święciański, ob. *Roganiszki* 1). 18.) **Z.,** zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 34 w. od Wilna, 1 dm., 11 mk. katol. 19.) **Z.**, zaśc., tamże, o 38 w. od Wilna, 1 dm , 9 mk. katol. 20.) **Z.,** zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 7 w.), okr. wiejski Markuny, 7 dusz rewiz.; należał do dóbr Turły, Kotwiczów.

Zielonka 1.) uroczysko około Rużyna, w pow. kowelskim, 2.) **Z.** al. *Żylenka*, wś, pow. rówieński, na płn. zach. od Międzyrzecza.

Zielonka *Nowa*, obręb leśny i fol., pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Hrebionka, wyprocesowany przez Parczewskich od Homolickich i nabyty warunkowo przez Korkozowiczów, ktorzy na wytrzebionych obszarach założyli folwark. Cała realność wynosi około 498 włók. Miejscowość nizinna, bogata w lasy dębowe i inne, grunta żyzne, łąk i pastwisk dużo. Obszar ten teraz kolonizuje się i parceluje.

Zielonka 1.) z wólkami *Gatką* (3 dm.), *Posuchą* (21 dm.) i *Turką* (19 dm.), wś, w pow. kolbuszowskim, leży w piaszczystej równinie, 246 mt. npm. przy drodze z Sokołowa (7·5 klm.) do Raniżowa (4 klm.). Na zachód łączy się z Staniszewskiem, na wschód z Mazurami, na płd. graniczy z dużym borem należącym do Turzy, na płn. z Turką i borami raniżowskimi. Należy do parafii w Raniżowie i liczy wraz

z wólkami i obszarem dwor. (Wład. hr. Reya) 168 dm. i 901 mk. (424 męż., 477 kob.); 870 rz.-kat a 31 izr. Pos. tabularna ma 2460 mr. obszaru, w tem 1779 mr. lasu; pos. mn. 1381 mr. roli w ogóle. Pierwszy raz spotykamy tę wieś w spisie pobor. z r. 1662 (Paw., Małop., 55a); r. 1678 (ibid., 202) prócz Raniżowa była tu tylko Wola Raniżowska, Wola Lipnicza i Dzikowiec, resztę zaś obszarów zajmowała puszcza sandomierska. 2.) **Z.** al. *Zelene*, część wsi Pikulice, w pow. przemyślańskim. *Mac.*

Zielonka 1.) w dok. *Zelona Dambrowa*, niem. *Gruenheide*, nadleśnictwo, w pow. obornickim, ma parafię, urz. okr. i st. cyw. w Gośliniе Murowanej, tamże pocztę, st. kol. żel. w Kobelnicy, na linii Poznań-Gniezno, szkoły w Głęboczku, sądy w Rogoźnie. Obszaru leśnego 2702 ha, 5 dym., 46 dusz (8 katol.). 2.) **Z.**, wś gosp., w temże położeniu, obszaru 134 ha, 7 dym., 64 dusz (12 katol.). Leżą na wsch.-płd. Gośliny Murowanej. W r. 1397 występuje „Petrko de Zelona Dambrowa“ jako świadek Mikołaja ze Srebrnej Góry z Mikołajem Pomer, altarzystą przy katedrze poznańskiej. W r. 1580 istnieje tu młyn Jana Iwińskiego. W r. 1628 dziedzic Grudziński, który zagarnął część ról kościoła Głębockiego. W XVIII w. należała Z. do Dębińskich. W r. 1793 własność generała Jana Lipskiego na Głęboczku. 3.) **Z.**, os. do Raszkówka, w pow. odolanowskim, ma urz. okr. w Lamkach, parafie, urz. st. cyw. w Raszkowie, pocztę i st. kol. żel. w Biniewie, na linii Jarocin-Ostrowo, szkoła katol. w Skrzebowie, ew. w Raszkowie, sądy w Ostrowie, 1 dym., 6 dusz. Leży pod Raszkowem. 4.) **Z.**, wś gosp., w pow. bydgoskim, ma sądy, urz. okr. i urz. st. cyw. i st. kol. żel. w Bydgoszczy, pocztę w Gorzyszkowie (Adlershorst), szkoły w miejscu, par. kat. w Bydgoszczy, ewang. w Cielęciu (Zele). Obszaru 708 ha, 94 dym., 617 dusz (25 katol.). Leży na wschód Rynarzewa, na płd.-zach. Bydgoszczy. *W, Ł.*

Zielonka al. *Zielonki*, wś, pow. świecki, st. Louisenthal, paraf. kat. Pol. Cekcyn, szk. kat. w miejscu; 284 ha (212 roli or., 25 łąk); 1885 r. 56 dm., 69 dym., 356 mk. (314 kat., 39 ew., 3 żyd.). R. 1676 było tu 19 mk.; r. 1682 wynosiła sympla poborowa 4 gr. 9 fen.; w 1789 r. było 10 dym. 2.) **Z.**, niem. *Neukrug*, folw. do Żalna, pow. tucholski, st. pocz. Tuchola; 1885 r. 1 dm., 3 mk. 3.) **Z.**, niem. *Gruenkrug*, leśn., pow. świecki, st. pocz. Twarda Góra. *Kś. Fr.*

Zielonka w dok., niem. *Selonken*, *Selonice*, *Preweyss*, *Prywisz*, dziś *Zielonken*, pow. szczycieński, st. p. Ortelsburg. R. 1408 w Malborgu nadaje w. m. Ulryk v. Jungingen niejakiemu Prywiszowi w boru Zielonka, w puszczy szczycieńskiej 12 wł. na prawie chełm. z obowiązkiem jednej służby konnej i niższem sądownictwem. R. 1414 Herman Gans, komtur elbląski nadaje Prywiszowi 3 wł. i 10 mr. między Zielonką (Prywis), majątkiem Jakuba Undworsta, Romanami i jez. Silwa (Silben). Jan v. Tieffen, w. m. odnawia w Szczytnie r. 1497 przywilej z 1408 r. W r. 1632 Jakub Kopka borowy ma w Z. 6 włók (Kętrz., O ludn. pol., 396).

Zielonka, ob. *Dzielunke*, kol. do dóbr Poniatowice, pow. oleśnicki.

Zielonki 1.) al. *Zielonka*, wś i folw., pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Babice, odl. 9 w. od Warszawy, ma 321 mk. W 1827 r. było 25 dm., 205 mk. W r. 1882 fol. Z. rozl. mr. 437: bud. mur. 11, drew. 6; płodozm. 12-pol. Wś Z. os. 34, mr. 417. W r. 1580 wś szlach. Zielonki w części Zieleńskiego miała $2^5/_8$ łan., w części Aleksego $2^1/_4$ łan. (Paw., Maz., 263); 2.) **Z.**, os., pow. jędrzejowski, gm. Brzegi, par. Miechów, odl. 12 w. od Jędrzejowa. 3.) **Z.** al. *Zielonka*, wś, pow. jędrzejowski, gm. i par. Wodzisław, odl. 17 w. od Jędrzejowa. W r. 1827 wś Z. w par. Krzcięcice, miała 32 dm., 263 mk. Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1581 wś Z. w par. Wodzisław, miała 5 łan. km., 1 zagr. bez roli, 1 kom. bez bydła (Pawiński, Małop., 93, 439). 4.) **Z.** al. *Zielonka*, wś i fol., pow. stopnicki, gm. Pawłów, par. Świniary, odl. 12 w. od Stopnicy. W 1827 r. było 7 dm., 260 mk. W r. 1889 fol. Z. rozl. mr. 433: gr. or. i ogr. mr. 339, łąk mr. 57, past. mr. 10, lasu mr. 12, nieuż. mr. 16; bud. mur. 2, drew. 6. Wś Z. os. 18, mr. 87; wś Świniary os. 18, mr. 206; wś Ludwinów os. 19, mr. 153. 5.) **Z.**, wś, pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Krasne, odl. 21 w. od Ciechanowa, ma 1 dm., 13 mk., 128 mr. Należała jako folwark przed r. 1865 do probostwa w Krasnem. Jest tu szkoła początkowa. W 1827 r. było 2 dm., 19 mk.

Zielonki 1.) wś, pow. sieński, gm. Moszkany, ma 8 dm., 48 mk., z których 6 zajmuje się wyrobem wozów, sań itp. 2.) **Z.**, wś włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kobylnik (o 4 w.), o $52^1/_2$ w. od Święcian, ma 7 dm., 85 mk. prawosł. (w 1865 r. 39 dusz rewiz.).

Zielonki 1.) wś po obu brzegach Kahorłyku, niedaleko od jego ujścia do rz. Rosawy, w pobliżu błota Rosawskiego, pow. kaniowski, w 1 okr. pol., gm. Potok, odl. o 40 w. od Kaniowa, 2766 mk., 2294 dzies. ziemi dworskiej, 1460 włośc. W 1740 r. było tu 100 chat i 800 mk., w 1790 r. 235 chat i 1127 mk. Miejscowość stepowa, bezleśna, gleba urodzajna. Posiada cerkiew Pokrowską, wzniesioną w 1758 i uposażoną z zapisu ks. Jerzego Lubomirskiego z 1739 r. 96 dzies. ziemi. Wś wchodziła w skład sstwa bohusławskiego dóbr hr. Branickich. 2.) **Z.**, pow. humański, ob. *Zielonków.*

Zielonki z os. dom. *Marszowiec*, *Rozdziałowskie* i *Kapitułka*, wś, pow. krakowski, par. rz.-kat. i szkoła w miejscu. Wieś jest zbudowana

nad Białuchą al. Białym Prądnikiem, w okolicy lekko falistej, o glebie glinkowej, 8 klm. na płn. od Krakowa. Folw. Marszowiec leży na wsch. od wsi ku Bibicom, Rozdziałowskie na płd.-zach. Kapitułka zaś na płn.-zachód. Wzn. npm. wynosi 247 mt. Osada cała z obszarami tabularnymi (5 dm.) liczy 117 dm. i 891 mk., 852 rz.-kat. i 39 izr. Pos. tabularna dzieli się na dwa korpusy mające 167 mr. (w Kapitułce) i 101 mr.; pos. mn. ma 739 mr. W dok. z r. 1382 występuje ta wieś jako własność kapituły krakowskiej (Kod. Małop., I, 429). Za Długosza (L. B., 69 i 221) wieś składała się z dwóch części: królewskiej i kapitulnej. Część królewska nazywała się poprzednio Idzikowice; miała $7^1/_2$ łan. km., 4 karczmy, 9 zagr., 3 młyny i folwark; część kapitulną nad Prądnikiem darował kapitule Albert kanonik krak. Był tu dwór i folw. kapitulny w 3 działach i 5 kmieci siedzących na polach niewymierzonych. W r. 1581 (Pawiński, Małop., 27), z części królewskiej płacił Montelupi od 10 łan. km., 6 zagr. z rolą, 4 kom. z bydłem, 6 kom. bez bydła, rzemieślnika $1^1/_4$ roli i 14 piekarzy. Młyn zakupny posiadał Misiowski, prócz tego istniał jeszcze drugi młyn zakupny i młyny zwane: Baranów i Mączków. Część kapitulna miała 5 półłanków km. i 5 kom. bez bydła. W r. 1787 (Spis ludności dyec. krak, Arch. kom. hist. VII, str. 360) było w Z. 488 mk. (479 rz.-kat. i 9 żyd.). Kościół niewiadomej erekcyi istniał jednak już w połowie XV w. i był p. w. Narodzenia M. B. Do r. 1878 stanowił filią kościoła św. Anny w Krakowie; następnie zamieniono go na parafialny, patronat jednak wykonywa uniwersytet krakowski. Parafia obejmuje: Tonie, Bibice, Witkowice, Górkę Narodową, Garlicę Murowanę, część Pękowic i dwór Marszowiec. Należy do dyec. krak. dek. bolechowickiego. Z. graniczą na płn. z Pękowicami i Garlicą Murowaną, na zach. z Bibicami i Witkowicami, na płd. z Prądnikiem Białym a na zach. z Toniami. *Mac.*

Zielonków al. *Zielonki*, wś nad rzką Talianką, pow. humański, w 3 okr, pol., gm. Talne, odl. o 33 w. na wschód od Humania (par. katol.), ma 2356 mk. W 1864 r. było 1165 mk., 2384 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1763 r. Własność Żurowskich (wraz z Majdaneckiem i Korsunką).

Zielonków, szczyt górski (861 mt.) w pasmie Lipowicy, w dziale skolsko-delatyńskim, na obszarze między Czeczwą a Ilemką, w pow. dolińskim.

Zielonkowicze, wś nad bezim. dopł. Ptycza, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Broża, o 47 w. od Bobrujska, ma 22 osad. Cerkiew paroch. p. wez. św. Trójcy, z r. 1776, ma zdawnych zapisów do 3 włók gruntu, około 1000 parafian; filia p. w. św. Bazylego z r. 1774 w Zubarewiczach. Grunta lekkie, łąki dobre. *A. Jel.*

Zielonkowo *1* i 2, dwa zaśc. włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol , gm. i dobra skarbowe Międzyrzecz, okr. wiejski Porudonino, razem 7 dusz rewiz. włościan i 4 osadn. w. rusk.

Zielonocze, pow. rzeczycki, ob. *Zielonecze.*

Zielonowo 1.) niem. *Gruenau*, wś gosp., w pow. szubińskim, ma sąd, urz. okr. i st. cyw. w Szubinie, tamże pocztę, st. kol. żel. w Brzozie (Hopfengarten), na linii Bydgoszcz-Inowrocław, szkoła kat. w Ostatkowie, ewang. w miejscu, paraf. kat. w Chomętowie, ewang. w Szubinie. Obszaru 122 ha, 16 dym., 137 dusz (21 kat.). Z. powstało przed r. 1802. 2.) **Z.**, niem. *Gruenfier*, wś gosp , w pow. wieleńskim, ma sądy i urząd okr. w Wieleniu, urz. st. cyw. w miejscu, pocztę i st. kol. żel. w Biernatowie (Ascherbude), na linii Piła-Krzyż, szkoły w miejscu, par. kat. w Wieleniu, ew. w miejscu. Obszaru 1645 ha, 62 dym., 470 dusz (1 kat.). Leży na wsch.-płn. Wielenia. *W. Ł.*

Zielonogóra, ob. *Zielonagóra.*

Zielonoje, dobra, pow. newelski, własność Potrykowskich, 284 dzies.

Zielonów, folw., w pow. tureckim ob. *Lisków.*

Zielonowo. wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Soleczniki.

Zielonowo, niem. *Schelnaw*, wś, w dzisiejszym pow. ostródzkim. Istniała w r. 1520. Dziś nie znana (Kętrz., O ludn. pol., str. 372). Por, *Mielno* 1).

Zielonpol, łotew. *Zalinpals*, dobra, pow. rzeżycki, par. Andrepno, 3021 dzies.; własność dawniej Szadurskich, dziś Moniki z Szadurskich Benisławskiej. Włościanie wnieśli 44147 rs. wykupu za wydzieloną im ziemię.

Zielony, fol,, pow. konstantynowski, gm. i par. Witulin, ma 11 dm., 15 mk., 1507 mr. Wchodzi w skład dóbr Roskosz.

Zielony al. *Zielonow*, zaśc., pow. miński, w 1 okr. pol. i par. katol. Mińsk (o 18 w.), gm. Samochwałowicze. 3.) **Z.,** chutor nad rzką Czercień, dopł. lew. Sławeczny, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Skorodno, o 52 w. od Mozyrza; miejscowość poleska. 3.) **Z.**, zaśc., pow. piński, przy małym gośc. pocztowym pińsko-wołyńskim, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Brodnica; grunta lekkie. 4.) **Z.**, chutor, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Dernowicze, odl. o 152 w. od Rzeczycy. 5.) **Z.**, zaśc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Ołsufiewa, Hanuszyszki (o 5 w.), 6 dusz rewiz. *A. Jel.*

Zielony 1.) potok, w pow. rohatyńskim, uchodzi do Narajówki, z praw. brzegu poniżej Podwysokiego, w pow. brzeżańskim, na wzn. 265 mt. npm. 2.) **Z.,** potok, prawy dopł. Gniłej Lipy, wypływa z pod Kamiennej góry (423 mt.) na granicy Ostałowic a Meryszczowa,

w pow. przemyślańskim, płynie jako polny potok śród bezleśnych garbów. Długość biegu do 4 klm. (Karta wojs., 7, XXXI). 3.) **Z.**, potok, lewy dopływ Lipy Gniłej wypływa z pod góry Mogiły (408 mt.), przepływa Korzelice w pow. przemyślańskim i Firlejów, w pow. rohatyńskim. Długi do 7 klm. (Karta wojs., 7, XXXI). 4.) **Z.** al. *Jeziorki*, potok, lewy dopł. Dźwiniaczki. 5.) **Z.**, potok, odpływ Zielonego stawu w dolinie Kieżmarskiej, uchodzi z praw. brzegu do Białej wody.

Zielonybór al. *Gajka*, jest to część dóbr Duczymin, w pow. przasnyskim.

Zielony-Bór, fol., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i par. kat. Uzda, gm. Szack, o 75 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Zielony Borek, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Horodyszcze, wspomniane w inwentarzu z w. XVI (ob. Piscew. kn., str. 78, 79). *A. Jel.*

Zielony Chutor, dobra, pow. bychowski, od 1882 r. własność Hortyńskich, 577 dzies. (45 roli, 26 łąk, 255 lasu).

Zielony Dąb 1.) niem. *Grueneiche*, fol. do Osieka, w pow. rawickim, ma urz. okr. w Jutrosinie, urz. st. cyw. i par. kat. w Dupinie, pocztę w Pakosławiu, st. kol. żel. w Rawiczu, szkoły w Pomocnie; 1 dym, 9 dusz. Leży na zach.-płd. Dupina. W r. 1793 własność Józefa Krzyckiego na Osieku. 2.) **Z. D.,** niem. *Grueneiche*, fol. do Baszkowa, w pow. krotoszyńskim, ma sąd i urz. okr. w Krotoszynie, urz. st. cyw. w Kobylinie, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Leszno-Krotoszyn, szkoła katol. w Baszkowie, ewang. w Kobylinie, tamże parafia; 2 dymy, 43 dusz. W r. 1793 własność Stanisława Mycielskiego. 3.) **Z. D.,** leśniczówka należąca do Turzyna w r. 1830. Leżała na wschód Kcyni. Domostwo po niej stało jeszcze r. 1870.

Zielony Dwór, os., pow. garwoliński, gm. Sobolew, par. Korytnica.

Zielony Dwór 1.) dobra, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół, o 47 w. od Słonima a 3 w. od Zdzięciołu, gorzelnia, własność Maryi Romuald, z folw. Bogudzięki i urocz. Kurpiesze 285 dzies. (44 łąk i pastw., 45 lasu, 16 nieuż.). 2.) **Z. D.,** al. *Nowy Dwór* (ob.), fol., pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Michałki, par. kat. Mozyrz (o 6 w.); miejscowość falista. 3.) **Z. D.,** fol., pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. i gm. Jurewicze, o 115 w. od Rzeczycy. 4.) **Z. D.**, dobra, pow. dyneburski (dźwiński), własność sukcesorów Julii Łabuńskiej, 622 dzies. 5.) **Z. D.**, folw., pow. rzeżycki, własność Łabuńskich, 44 dzies.

Zielony Dwór, pow. kwidzyński, ob. *Grunowo.*

Zielony Dwór, niem. *Gruenhof*, wś, pow. lęborski, ziemi pomorskiej.

Zielony Gaj, leśnictwo w Górkach Zagajnych, powiat szubiński, ma urząd. okr. w Szubinie, urząd stanu cywilnego w Królikowie, pocztę w Retkowie, st. kol. żel. w Damasławku (Elsenau), na linii Nakło-Gniezno, paraf. kalol. w Brzyskorzystwi; 1 dm., 8 dusz. Leży o 11 klm. na płd.-zach. Kcyni, przy drodze z Górek Zagajnych do Nadborowa. O 900 kroków ku wschodowi wśród bagniska, po lewym brzegu strugi nadborowskiej (dopł. Gąsawki), znajduje się stary okop kolisty. *W. Ł.*

Zielony Garb 1.) wzgórze (389 mt.) w pasmie wyniosłości ciągnących się po lewym brzegu Starej rzeki, w pow. gródeckim, na obszarze wsi Rokitno. Ob. *Kamieńczysty Garb.* 2.) **Z. G.,** rus. *Zeleny Horb*, wzgórze (439 mt.) na płn. od wsi Pobocza, w pow. złoczowskim, nad źródłami pot. Spinochy, praw. dopł. Bugu.

Zielony Grąd 1.) os., pow. jańsborski, st. p. Turoscheln. 2.) **Z. G.** al. *Orzeszki*, wś, pow. szczycieński, st. p. Lipowitz,

Zielony Horb, ob. *Zielony Garb.*

Zielony Jeleń, niem. *Gruenehirsch*, karczma, w pow. krobskim (rawickim), na Sworowie; 1 dm., 5 dusz. Leży o 13 klm. na wsch.-płd. Rawicza.

Zielony Kąt 1.) wś, pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Gułowska Wola, ma 6 os., 77 mr. Wchodziła w skład dóbr Lendo. 2.) **Z. K.,** wś, pow. łukowski, gm. i par. Łysoboki, ma 6 dm., 32 mk., 99 mr.

Zielony Kąt, część gm. Kociubińce, w pow. husiatyńskim.

Zielony Kołodiez, wś nad rzką Rohanie, pow. zmijewski gub. charkowskiej, gm. Wwiedeńskie, 34 dm., 296 mk., cerkiew.

Zielony Koniec, wś włośc. nad Niemnem, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 222 w. od Oszmiany, 6 dm., 33 mk. katol.

Zielony Las, dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Rogacze, o 59 w. od Brześcia, własność Zalmanów, ma wraz z fol. Rogacze i Litwinowicze 400 dzies. (5 łąk i pastw., 255 lasu, 70 nieuż.).

Zielony Łuh 1.) karczma przydrożna, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 7 w. od Mińska, przy gośc. z Mińska do Gródka Tyszkiewiczowskiego. 2.) **Z. Ł.,** osady i uroczysko, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemkowo, o 12 w. od Mińska. 3.) **Z. Ł.,** wieś i karczma, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siennica, o 6 w. od Mińska.

Zielony Mech, uroczysko leśno-błotne nad Niemnem, pow. nowogródzki, na przeciwko ujścia rz. Suły, w okolicy osady Kryniczna, w gm. Mir. *A. Jel.*

Zielony Młyn, pow. toszecko-gliwicki, ob. *Kottischowitz.*

Zielony Most, niem. *Eisenhammer*, wś i wyb., pow. człuchowski, st. pocz. i paraf. kat. Przechlewo, szk. kat. w miejscu; 273 ha (178

roli or., 44 łąk, 5 lasu); 1885 r. 36 dm., 66 dym., 323 mk., 242 kat., 75 ew., 6 żyd. (wyb. Vossberg 3 dm., 26 mk.); 1789 r. 8 dymów.

Zielony Ostrów 1.) pow. ihumeński, ob. *Ostrów* 38). 2.) **Z. O.**, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Iża (o $^1/_4$ w.), 5 dusz rewiz.; należała do dóbr Lubań (Lubańskich).

Zielony Róg, zaśc., pow. trocki, ob. *Woroniszki.*

Zielony Roh, pow. humański, ob. *Roh Zielony.*

Zielony Staw 1.) ob. *Gąsienicowe Stawy.* 2.) **Z. S.** pod Żelaznemi Wrotami, w Tatrach, w dolinie Białej Wody, wzn. 1664 mt. 3.) **Z. S.** *Jaworzyński*, w Tatrach Spiskich, wzn. 1819 mt., ob. *Jaworzynka* (t. III, 535). 4.) **Z. S.** *Kieżmarski*, w dolinie Kieżmarskiej, w Tatrach Spiskich, wzn. 1538 mt. Ob. *Kieżmarek* i *Kieżmarska Dolina.* 5.) **Z. S.,** w dolinie Suchej, ciągnącej się z zach. strony szczytu Krywania. Wzn. 2016 mt., ob. *Krywań* (t. IV, 764).

Zielony Uhoł, wś nad rzką Studionką, praw. dopł. Usy, pow. miński.

Zielów, wś, pow. gródecki, 22 klm. na płn.-wsch. od Gródka, 8 klm. na płn.-wsch. od sądu pow., st. kol. i urz. poczt. Janów koło Lwowa. Na płd. leży Domażyr, na zach. Żorniska i Łozina, na płn.-wsch. Jaśniska, na wsch. Borki Janowskie (pow. lwowski). Wody płyną strugami na płd. do pot. Domażyru, dopł. Wereszycy. Zabudowania leżą na płd. Płn. część obszaru lesista. Wznies. wynosi na płd. 294 mt., na płn. 376 mt. Własn. większa ma roli or. 8, łąk i ogr. 270, past. 8, lasu 834 mr.; wł. mn. roli or. 226, łąk i ogr. 377, past. 89 mr. W r. 1890 było 59 dm., 364 mk. w gm., 5 dm., 20 mk. na obsz. dwor. (352 gr.-kat., 19 rzym.-kat., 13 izr.; 255 Rus., 23 Pol., 6 Niem.). Par. rz.-kat. w Janowie, gr.-kat. w Domażyrze. Dokumentem wydanym w Lublinie dnia 11 lipca 1569 r. pozbawia król Zygmunt August Bernarda Maciejowskiego wsi Zielowa, a pozostawia mu dożywocie na wsiach: Żornineza i Łoziny (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 41, str. 860). W Knyszynie dn. 15 paźdz. 1569 r. poleca król temuż Maciejowskiemu wydać Janowi Chroszczechowskiemu, komornikowi królewskiemu wś Zielów (l. c., C., t. 41, str. 862). Dnia 11 grudnia 1570 r. Nikodem Łekiński, kasztelan nakielski, Mikołaj Malochowski i Stanisław Kroczewski, lustratorowie królewscy zdają sprawę z rewizyi wsi Zielowa, położonej w starostwie lwowskiem (l. c., C., t. 335, str. 258). *Lu. Dz.*

Zielowo, pow. kowelski, ob. *Ziłów.*

Zieluminek w XVI w. *Zeliemino*, *Zieleminko* wś i fol., pow. mławski, gm. Ratowo, par. Radzanów, odl. 27 wiorst od Mławy, ma 3 dm., 42 mk., 240 mr. Wchodził w skład dóbr Józefowo. W r. 1578 wś Zeliemino w par. Radzanów, pow. raciąskim, miała 1 $^1/_2$ łan. km. (Pawiń., Mazow., 85).

Zieluń osada, wś i fol., nad rz. Działdówką, pow. mławski, gm. i par. Zieluń, leży przy granicy od Prus, odl. 30 w. na zach. od Mławy, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, synagogę, urz. gm., urz. celny i posterunek straży pogranicznej, kasę wkładowo-zaliczkową przy urzędzie gminnym, gorzelnię, dwa małe browary, młyn wodny, cegielnię, wiatrak i tartak mały, dwie karczmy, 67 dm., 1361 mk. Targi tygodniowe co środa. Droga bita łączy Z. z Żurominem i Bieżuniem. W r. 1827 było 51 dm., 650 mk. W r. 1890 fol. Zieluń-Dłutowo rozl. mr. 1074: gr. or. i ogr. mr. 913, łąk mr. 104, pastw. mr. 21, lasu mr. 11 nieuż. mr. 25; bud. mur. 15, drew. 17, płodozm. 9 pol. Osada Z. ma os. 32, mr. 37; wś Z. ma os. 20, mr. 893; wś Dłutowo ma os. 41, mr. 1143; wś. Wawrowo ma os. 16, mr. 29; wś Wronka ma os. 18, mr. 1213; wś Kozilas ma os. 11, mr. 323; wś Ruda ma os. 7, mr. 284; wś Straszewy lit. C ma os. 18, mr. 1093; wś Marszewnica lit. B ma os. 5, mr. 308; wś Przerodki ma os. 13, mr. 346; wś Konopaty ma os. 7, mr. 212, wś Adamowo ma os. 8, mr. 367; wś Lisia Góra ma os. 7, mr. 17; wś Jabłonowo ma os. 58, mr. 1,744. W r. 1578 Z. jest wsią w par. Lubowidz pow. sierpeckim, ma 6 łan. km., 4 zagr. z rolą, 4 rzem. młyn, (Pawiń., Mazow., 40). Dzięki położeniu pogranicznemu wś o tyle się rozwinęła, że w r. 1588 utworzono tu parafię z kościołkiem drewnianym. W r. 1778 wydaje Stanisław August przywilej dla wsi Zieluń, ur. Rudzińskich wojewodziców mazowieckich, na odbywanie co środa targów na zboże, bydło i wszelkie inne przedmioty. Była to więc osada targowa nie mająca praw miejskich, ztąd w r. 1767 zabroniono tu wyrobu piwa i wódki, (ob T. VI, 201). Według „Dykcyonarza" Echarda Zieluń jest miastem mającym pałac i komorę celną. Właścicielem miał być Zamojski. W r. 1827 Z. jest wsią, posiada fabrykę sukna i stanowi posiadłość Adama Kandyda Zaleskiego. Z. par. dek. mławski, 2,440 dusz. Z gmina należy do sądu gm. I okr., ma 16,940 mr. obszaru, 399 dm. 4,121 mk., śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 7 prawosł., 206 żyd. W gm. znajdują się 2 kościoły, synagoga, urząd gminny, komora. W skład gm. wchodzą: Adamowo, Biernaty, Dłutowo, Jabłonowo, Kozilas, Marszewnica, Nicko, Przerodki, Ruda, Straszewy, Wawrowo, Wronka, Wylazłowo, Zdrojek Konopaty, Zieluń.

Zieluń, piarwotna, prawdopodobnie, nazwa wsi Saegewitz (ob.) w pow. wrocławskim.

Zielwa, ob. *Zelwa.*

Zieło, niem. *Sielo*, jezioro i rzeczka, w okr. zelburskim (Kurlandya), w pobliżu granicy gub. kowieńskiej. Jezioro ma 4 wiorsty dług. i przeszło 1 w. szerokości i łączy się rzką t. n. z jez. Riza (ob.)

Zielupis, strumień, w gub. kowieńskiej, wpada do Dubissy zaraz za jez. Rajzgie.

Ziemaki 1.) ob. *Ziomaki*. 2.) **Z.** dawniej *Ziemaki Glinki*, wś i kol., pow. makowski, gm. Sypniewo, par. Sieluń. Wś ma 11 os., 52 mr., kol. 6 os., 141 mr. Wchodziła w skład dóbr Glinki Stare. W r. 1827 było 9 dm., 41 mk., r. 1582 Ziemaki-Glinki mają $1^1/_2$ łan., 4 zagr. (Paw., Maz., 389). 3.) **Z.** *Roszki*, pow. mazowiecki, ob. *Roszki* 1.). 4.) **Z.** *Mieczki*, pow. ostrołęcki, ob. *Mieczki* 2.).

Ziembice miasto powiatowe na Szląsku, ob. *Muensterberg*.

Ziembin mstko z zarządem gminnym i dobra nad rzką Ziembinką, lew. dopł. Hajny, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, o 24 w. od Borysowa, przy dawnym trakcie wileńskim, śród lasów i błot położone, wskutek czego panują uparte febry. Miasteczko nigdy nie posiadało praw i przywilejów, ma dziś 139 dm., (w tej liczbie 101 żydowskich), około 635 mk. Żydzi trudnią się głównie drobnym handlem. Jest tu oddział poczty listowej, szkoła wiejska, cerkiew paraf., p. wezw. św. Michała, na miejscu pogorzałej fundował na nowo w r. 1811, sąsiedni obywatel Franciszek Sierzputowski; obecnie przebudowana. Z dawnych zapisów posiada 3 włóki ziemi, około 1,200 parafian płci obojga; benefaktorami byli Ratomscy. Kaplice dwie we wsi Lubczy p. wezw. św. Jana i w Kościanach św. Dymitra mogilna. Gmina ziembińska graniczy: na zachód z gm. Jurewo, Łohojsk i Pleszczewice; na północ z gm. Mściże, na wschód z gm. Krasne Łuki i Kiszczyna-Słoboda, na południe z gm. Bytcza, obejmuje 12 okręgów (starostw) wiejskich, 623 osad pełnonadziałowych (dziś rozdrobnione), 3,623 włościan pł. męz., uwłaszczonych na 10,311 dzies. gruntów. Dobra mają 1,274 dzies.; młyny wodne. Miejscowość dość leśna, niezmiernie kamienista, posiadająca duże głazy narzutowe, jak niemniej mnóstwo kurhanów przedhistorycznych i horodyszcz. W XVI w. Z. należał do Kiszków h. Dąbrowa. W r. 1612 Stanisław Kiszka, wwoda witebski, dzieląc wielkie swe dobra pomiędzy czterech synów oddał Z. wraz z dobrami Dokszyce, Hajna i in. kluczami sąsiedniemi, najstarszemu synowi, ks. Stanisławowi Kiszce, scholastykowi witebskiemu i sekretarzowi Zygmunta III. Dział ten przyznany w tryb. litew. d. 4 sierpnia t. r., potem w r. 1752 d. 25 kwietnia wpisany został w księgi grodu mińskiego (źródła w zbiorach piszącego w Zamościu). Następnie Z. stał się własnością Sakowiczów, niewiadomo jaką drogą, prawdopodobnie przez kupno lub zapis scholastyka Kiszki, dość, że Adam Sakowicz, podkomorzy oszmiański, późniejszy wojewoda smoleński, z żoną swą Maryanną z Tyszkiewiczów, będąc dziedzicami Z. fundowali tu w r. 1640 kościół z klasztorem ks. dominikanów, nadając zakonowi 17 poddanych osiadłych na włókach gruntu za miastem leżącego, tudzież folw. Polany, o 5 w. odległy. Po rozbiorze Rzplitej, ludność męzka wsi klasztornej wynosiła 67 dusz, ziemi zaś było wogóle 55 włók, 6 jezior i propinacye. Wizyta metropolitalna po podziale kraju, zapisała dochód roczny zakonników w ilości 722 rub., tudzież kapitały: z zapisu Sakowiczów 1900 rs.; z legatu Michała Przewodzkiego 75 rs.; na majątku Skuplinie 2,150 rs. i annuaty na majątku Kryczynie 18 rs. rocznie. Zgromadzenie składało się wtedy z 3 kapłanów. Do posług kościoła i klasztoru trzymano organistę, zakrystyana, dzwonnika, kucharza, furmana, chłopca i stróża. Pierwotnie świątynia była drewniana; potem od r. 1790 do 1809 wzniesiona przez zakonników z muru, p. w. Wniebowzięcia N. M. P., długości 32 łokcie, szerokości 24 łokci; była zawsze parafialną, przy niej istniała szkółka z 8 uczniami utrzymywanymi kosztem klasztoru. Biblioteka w czasie najścia francuzów w r. 1812 zniszczona. Dominikanie w r. 1833 zostali skasowani, a dobra ich zabrane na skarb. (Z notatek rękopiśmiennych Jana Chodźki). Obecnie świątynia ziembińska, zostając czas dłuższy bez pasterza, bardzo podupadła. Par. kat., dek. berezyńskiego około 1,500 wiernych, posiadała dawniej filię w Kryczynie. Wracając do dziejów dodajemy, że drugą żoną wojewody smoleńskiego Sakowicza, była Świętosława Rajecka, wojewodzianka mińska, wdowa po Leszczyńskim, staroście brześciańskim, która po śmierci Sakowicza, wyszła po raz trzeci za Mikołaja Potockiego gen. ziem podolskich, lecz dzieci to stadło nie miało (obacz Niesiecki, wyd. Bobr., T. VII, str. 454 i T. VIII, str. 230). Pani ta posiadając prawa na Z., trzymała go wespół z małżonkiem, owym Potockim i w tym czasie, mianowicie w r. 1673, stał się głośnym proces ks. dominikanów ziembińskich z dzierżawcami Ziembina: Aleksandrem Jasienieckim-Wojną, starostą bracławskim, i małżonką jego Eleonorą z Horskich, za napad zbrojny na ziemie klasztorne i rozbój uczyniony w klasztorze, znieważenie świątyni pobiciem ks. przeora Ezyasza Hurniewicza, ks. Baltazara Kryńskiego i sług klasztornych. Sprawa ta wytoczona przed trybunał litew., który skazał małż. Wojnów na gardło, wyrokiem z dnia 20 października t. r. Prawdopodobnie jednak wyrok nie był wykonany, bo w tych czasach trudno było przyjść do ekzekucyi prawa (ob. Akty Wil. Arch. Kom., T. XV, Nr 214, str. 334—339). W dalszej kolei Potocka z Rajeckich, generałowa podolska, posiadaczka Z., owdowiawszy wychodzi po raz czwarty za Praźmowskiego, chorążego nadwornego koronnego (Niesiecki, VIII, 86), po jej zgonie, przez długi proces wzięli Z. Chreptowiczowie na zasadzie, iż siostra bezdzietnego i nieposiadającego widocznie braci z potomstwem wojew. smoleńskiego Sakowicza, Maryanna była za Mi-

chałem Chreptowiczem, pisarzem ziemskim nowogrodzkim. Proces ten wygrał ostatecznie Maryan Chreptowicz, ojciec podkanclerzego Joachima Chreptowicza który w instruktorze administracyjnym z roku 1783 nienazywa jeszcze Z. miasteczkiem, pozwala tylko osiadać tu ludziom wolnym, niechrześcianom, budować im domy na wyznaczonych placach, z opłatą czynszu do zamku, domy te drogą sukcesyi przekazywać i wolny handel prowadzić. Korzystając z tego Z. zasiedlił się żydami, mieszczanami, poczęto wznosić porządniejsze budowle, a osada przybrała nazwisko mstka choć bez przywileju. Po drugim podziale Rzpltej w roku 1793, zasekwestrowano Z. na skarb, ale odzyskał go znowu Joachim Chreptowicz. Potem w r. 1807 syn Joachima, Ireny Chreptowicz, rozprzedaje klucz ziembiński różnym osobom, dla uregulowania swych interesów, bo miał jeszcze wielkie dobra Szczorsowskie w nowogródzkim, i wiszniewskie w pow. oszmiańskim. Wtedy miasteczko Z. z kilku folwarkami nabył Lichodziejewski. Gdy w roku 1811 nastała exdywizya dobr jego pomiędzy wierzycieli wtedy folwarki wzięli Chełchowscy, a miasteczko z propinacyą zostało przy imienniczce, zapewne krewnej eksdywizora, Lichodziejewskiej, która w r. 1834 swe dziedziczne prawa ustąpiła żydowi Aronowi Tajnie, jakowe władanie, według świadectwa Eustachego Tyszkiewicza, wywierało zgubny, demoralizujący wpływ na mieszkańców i miasteczko poczęło upadać. (Opis pow. borys., str. 131). Następnie Chełchowscy przyszli, zdaje się, do skupu tych praw Tajny, a w 7 wsiach posiadali 161 poddanych pł. męz. Po nich sukcesyjnie odziedziczają Z. Rawowie, zostając dotąd właścicielami. Okolica nadto jest pamiętna przechodami Szwedów pod Karolem XII w 1708 r. i wielkiej armii francuskiej w r. 1812, po głośnym jej rozgromie i przeprawie pod Borysowem 27—28 listopada. Po tej strasznej porażce Napoleon, dążąc ku Wilnu, miał pierwszy nocleg w Z. Po przejściu francuzów miasteczko i cała okolica stanęły pustkowiem. Opis malowniczy tej klęski dziejowej, znajdzie czytelnik w wzmiankowanym dziele Tyszkiewicza (ob. str. 74—100). *A. Jel.*

Ziembinka, rzeczka, w pow. borysowskim, mały lewy dopływ Hajny, cała w obrębie gm. Ziembin. Zaczyna się w leśnych moczarach za zaść. Smolany, płynie w kierunku północnym pod mstko Ziembin, przy folw. Zosin zwraca się na wschód, płynie koło zaśc. Zahorne i o 3 w. za wsią Kamionka, ma ujście wśród leśnej kotliny. Długa około 2 mil. *A. Jel.*

Ziemblice 1.) wś i fol., pow. pińczowski, gm. Wawrowice, par. Kazimierza Mała, odl. 25 w. od Pińczowa. W r. 1827 było 30 dm., 242 mk. W r. 1890 fol. Z. rozl. mr. 745: gr. or. i ogr. mr. 596, łąk mr. 65, pastw. mr. 16, lasu mr. 47, nieuż. mr. 20; bud. drew. 17, las nieurządzony. Wś Z. os. 37, mr. 156; wś Bugaj os. 5, mr. 25. Według reg. pob. pow. wiślickiego, z r. 1579, wś Z. miała łan $6^1/_2$ (w tem łan pusty), osad. 7, zagr. z rolą 3, biednych 3, gajownik na pół łanku. (Pawiń., Małop. 216). 2.) **Z.** wś, powiat stopnicki, gmina Oględów, parafia Koniemłoty, odległość 17 wiorst od Stopnicy, ma 17 os., 204 mr. Wchodziła w skład dóbr Łubnice. W r. 1827 było 10 dm. 70 mk. Według reg. pobor. pow. wiślickiego, z r. 1579, wś Ziemblice, w par. Koniemłoty, miała łan. $1^1/_2$, zagr. 3, kom. 1. (Paw., Małop. 229). *Br. Ch.*

Ziemblińce, wś nad rz. Janką, pow, dzisieński, w 2 okr. pol., o 78 wiorst od Dzisny, 4 dm., 18 mk.

Ziembowszczyzna, własność ziemska, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Pociejki, ma 2 włóki, należy do Naruszewiczów i Przygodzkich. *A. Jel.*

Ziemce 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Oskierków, Zaleś (o 5 w.), o 46 w. od Dzisny, 2 dm., 12 mk. katol. (w 1865 r. 10 dusz rewiz.). 2.) **Z.**, wś nad Dzisienką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 38 w.), okr. wiejski Połów, o 79 w. od Dzisny, 5 dm., 54 mk. prawosł. (w r. 1865 r. 31 dm. rewiz.)

Ziemcewo 1.) folw., pow. siebieski, własność Boszniaków, 172 dzies. 2.) **Z.**, fol., tamże, własność Olszewskich, 164 dzies.

Ziemcy 1.) wś i dobra, pow. horecki, gm. Horodyszcze (o 9 w.), zapasowy śpichlerz gminny. Dobra należą do Kranichfeldów i mają 361 dzies. (25 roli, 18 łąk, 299 lasu). 2.) **Z.**, wś, pow. mohylewski, gm. Szkłów (o 6w.), zapasowy śpichlerz gminny. 3.) **Z.**, fol., pow. orszański, od r. 1881 własność Demeszkiewiczów, 175 dzies. (80 roli, 20 łąk, 50 lasu).

Ziemermuehle al. *Zimmermuehle* (niem.), os. młyńska, do wsi Dickhof, pow. człuchowski, st. pocz. Sztegrowy; 1885 r. 4 dm., 36 mk.; 1789 r. 2 dymy.

Ziemie, łac. *terrae*, były to, w początkach życia dziejowego na obszarze późniejszej Polski, jednostki terytoryalne i polityczne zarazem, wytworzone na podstawie pewnych odrębności fizycznych danego obszaru i jego granic naturalnych; skutkiem czego osiadłą ludność łączyła wspólność warunków bytu fizycznego, zajęć i interesów, wytwarzająca stopniowo węzły ekonomiczne i polityczne. Pomiędzy sąsiadującymi ze sobą ziemiami, wyrabiać się musiały stosunki z czasem, bądź zawisłości, bądź wzajemnej pomocy. Nazwy brały ziemię albo od cech fizycznych, obszaru (Polska, Kujawy, Łęczyca), albo od grodów centralnych (Krakowska, Sandomierska), wreszcie od rzek (Śląsko) lub nazwy plemienia (Mazowsze). Zapewne pierwotnie stosunki społeczne i urządzenia polityczne przedstawiały znaczne różnice, z czasem dopiero przewaga niektórych ziem i kolonizacya przyczyniły się do ujednostajnienia w instytucyach choć odrębność warunków fizycznych, a zarazem i ekonomiczno-społecznych, a w części i plemienne różnice, odbiją się w odrębności stosunków społecznych, zwy-

czajów sądowych i t. p. Gallus opowiada o Bolesławie Chrobrym jak „per suas terras“ bez uciemiężenia ubogich, przejeżdżał. Podział państwa po zgonie Krzywoustego wpłynął niewątpliwie na dalszy rozwój odrębnych instytucyi ziemskich, stłumiony przez poprzednie scentralizowanie życia politycznego. Przez kolonizacyę, ziemie obejmujące zwykle terytorya nad rzeczne, lub nadjeziorne, powytwarzały sobie w sąsiednich a rozgraniczających je puszczach, swe przyległości. „Terra cum suis omnibus attinentiis, districtis“ czytamy w dok. pomorskim z r. 1248. Wzrost ludności sprowadził wytworzenie się przez kolonizacyę takich przyległości, jak ziemia rudzka (wieluńska), czerska, rawska, dobrzyńska i t. p., a przytem wywołał rozdział ziem na powiaty (districtus) będące okręgami sądowymi. Już w XIII wieku „ziemia“ oznacza też ogół ludności danego obszaru. Przemysław ks. polski nadając r. 1257 przywileje dla klasztoru paradyskiego, uwalnia poddanych klasztornych od naprawy zamków: „nisi ob defensionem ducatus nostri ab irruentibus inimicis *tota tera communiter* fuerit convocata“. Jaki stosunek zachodził między „opolem“ a „ziemią“ a z drugiej strony między instytucyami ziemskiemi a władzą państwową o tem dotąd nic nie wiemy. W miarę rozwoju życia politycznego wzrastać będzie samorząd ziem (sejmiki ziemskie) a rząd centralny (sejm) będzie złożony przeważnie z przedstawicieli tych organizmów politycznych, przechowujących tradycye, pierwotnej odrębności i wyłączności. *Br. Ch.*

Ziemia Czarna, fol., pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. Zaspa, własność Kiniewiczów, przy dom. Hipolitowo. *A. Jel.*

Ziemia Dobra, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniew (o 10 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Chreptowiczów, Ancielewszczyzna, 15 dusz rewiz.

Ziemia Nowa 1.) dobra, pow. piński, na Zahorodziu, w 4 okr. pol. i gm. Łohiszyn, par. katol. do niedawna Łohiszyn, teraz Pińsk (o 30 w.), własność Staszewiczów, około 75 włók; grunta lekkie. 2.) **Z. N.**, wś, pow. orszański, gm. Tuchiń Nowa, ma 39 dm., 262 mk.

Ziemianki al. *Ziemianek*, niem. *Walddorf* al. *Simionnek*, wś, pow. starogardzki, st. pocz. Skórcz, paraf. kat. Czarny Las; 65 ha (38 roli orn., 13 łąk); 1885 r. 17 dm., 32 dym., 173 mk. (Smolniki 9 dm., 89 mk.). Mieszkają tu Lasaki.

Ziemianka, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Naliboki (o 10 w.), okr. wiejski Pilnica, 9 dusz rewiz.; należała do Burzyńskich.

Ziemiańska Gać, pow. kaliski, ob. *Gać* 6).

Ziemiańska Rzeczyca, ob. *Rzeczyca* 6).

Ziemiański Tchórzew, ob. *Tchórzew* 1).

Ziemiany, wś włośc., pow. sierpecki, gm. i par. Gradzanowo, odl. 27 w. od Sierpca, ma 8 dm., 66 mk., 229 mr.

Ziemiany, wś, dziś nieznana w Prusach wschodnich. W r. 1566 ks. Olbracht nadaje podczaszemu Henrykowi z Mielna 30 wł. pod Czupowem i Wróblem (Kętrz., O ludn. pol., 539).

Ziemiec, folw., pow. sieński, należy do dóbr Łukoml, Miłoszów.

Ziemiencice, niem. *Ziemientzitz*, dobra i wś, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. w miejscu, ew. Gliwice. W r. 1885 dobra miały 494 ha, 7 dm., 81 mk., 1 ew. Wieś miała 258 ha, 70 dm., 630 mk. (4 żydów). We wsi kościół parafialny.

Ziemieryno, *Zimieryno*, wś, pow. witebski, Przewalscy mają tu w 2 działach 12 dzies.

Ziemięcin 1.) os., pow. grójecki, gm. i par. Lipie, ma 50 mk., 360 mr. dwor. 2.) **Z**, wś i fol., pow. nieszawski, gm. Boguszyce, paraf. Sadlno, odl. 49 w. od Nieszawy, ma 177 mk. W 1828 r. było 15 dm., 91 mk. W r. 1886 fol. Z. rozl. mr. 665: gr. or. i ogr. mr. 529, łąk mr. 71, past. mr. 38, nieuż. mr. 27; bud. mur. 15, drew. 4; płodozm. 6 i 11-pol. Wś Z. os. 23, mr. 35. Ziemięta z Z. występuje w dok. z r. 1433, Mateusz i Jakub dziedzice Z. w dok. z r. 1470 (Kod. dypl. pol., II, 539 i 853). Według reg. pob. pow. radziejowskiego z r. 1557, wś Z. w par. Sadlno, miała 5 łan., 10 zagr. (Pawiński, Wielkop., II, 30). 3.) **Z.**, mylnie *Zielęcin*, w XVI w. *Zyemyączyno*, wś, pow. turecki, gm. Tokary, par. Goszczanów, odl. od Turka 19 w., ma 16 dm. i 333 mk. (ze wsią Chocim-Świerk). W r. 1827 było 25 dm. i 215 mk. Pod wsią na wzgórzu przechowały się dotąd resztki nasypu przedhistorycznego, w którym się znajdują urny, oraz narzędzia z epoki kamiennej. W r. 1232 ks. Władysław i jego synowie Przemyśl i Bolesław nadają wsiom: Ziemięcin i Upuszczewo, które zamienili z kościołem św. Wawrzyńca w Kaliszu za wieś Lisiec, te same swobody jakie ma wieś Spiczyna Góra (Góra). Przy akcie z 1324 spisanym w Goszczanowie jest obecnym Świętosław „de Semenczino“ i może tenże sam występuje przy akcie z r. 1354 w towarzystwie 4 synów i 3 córek (Kod. Wielk., Nr 139, 1039, 1323). Na początku XVI w. łany km. i dwor. dają dziesięcinę pleb. w Goszczanowie (Łaski, L. B., II, 62). W r. 1553 wś ma w dwu działach 15 łan. km. i 4 rzem. (Paw., Wielk., II, 223). *Br. Ch.*

Ziemiłówka, pow. maryampolski, par. Poniemoń. W 1827 r. było 2 dm., 15 mk. W nowszych spisach nie podana.

Ziemin, w dok. *Brniewa*, *Brnewa*, rzeczka, lewy dopływ Obry, bierze początek pod Trzebinami, na zach.-płd. Święciechowy, oblewa Gołanice, oba Krzycka, Starą Smyczynę, Targowisko, Radonicko, Stare Bojanowo, Pruszczewo, Czacz, Karsznice, Wilkowo i Ziemin, pod którym uchodzi do Obry na zach. od Kościana. W r. 1376 Sobiesław, opat lubiński nadaje sołtysowi w Targowisku łąkę nad rzeczką Brnewą. Ob. *Skrobacz.*

Ziemin 1.) al. *Ziemino*, wś gosp., w pow. kościańskim (szmigielskim), nad rzką t. n., ma szkoły, par. kat., urz. okr. i urz. st. cyw. w Wielichowie, tamże poczta, st. kol. żel. w Grodzisku (Graetz) na linii Opalenica-Gro-

dzisk, sąd w Szmiglu. Obszaru 253 ha, 25 dym., 208 dusz. Leży na płd.-wsch. Wielichowa a zach. Kościana. W XVI w. miała kościół parafialny, który zniszczał w czasie wojny szwedzkiej za Karola XII. Ztąd włączono Z. r. 1785 do parafii wielichowskiej. W r. 1795 Z. jest własnością Wiktora Szołdrskiego. 2.) **Z.,** fol. do Siekowa, w temże położeniu, 22 dym., 141 dusz. Z. zachodzi pod r. 1393 w zapiskach grodzkich poznańskich, może to być Zinin pod Kórnikiem. Występuje tam Stanisław „presbyter de Zeminino." *W. Ł.*

Ziemkowicze, wś, pow. sieński, gm. Pustyń, ma 34 dm., 252 mk.

Ziemlanaja Hora, miejscowość pod wsią Krynki, w pow. klimowieckim. Znajduje się tu pokład kredy, na przestrzeni 25 saż., gruby do 6 sażeni, pokryty cienką warstwą popielatki.

Ziemlanka, dwór, pow. rossieński, gm. Kroże, o 30 w. od Rossień.

Ziemiołowicze, niem. *Simmelwitz* r. 1309 *Zemilwicz*, 1353 *Symmelwicz* wś i dobra, pow. namysłowski, par. ew. Namysłów, kat. Biestrzykowice (Eckersdorf). Wś ma 394 ha (290 roli, 39 łąk, 20 lasu). 40 dm., 358 mk. (82 katol.), 8 dm., 173 mk. (46 kat.). Istniał tu kościół katolicki który w ostatnich czasach popadł w ruinę. W dok. z 1353 r. wspomniano o $3^1/_2$ łanach kościelnych we wsi. Część dóbr należała dawniej do biskupów wrocławskich część inna do szpitala w Namysłowie. Na obszarze dóbr jest folw. Bławaciska.

Ziemlanka, wś nad Rosawą, pow. wasylkowski, na pograniczu pow. kijowskiego, w 3 okr. pol., gm. Wincentówka, par. praw. Szubowka (w pow. kijowskim o 1 w.), odl. o 82 w. od Wasylkowa, ma 377 mk. Podług Pochilewicza jest tu 453 mk. Włościanie, w liczbie 65 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 237 dzies., ze spłatą po 397 rs. 60 kop. rocznie. Własność większa należy do apanaży.

Ziemlanka 1.) słoboda nad rzką Wołczą, pow. wołczański gub. charkowskiej, gm. Nikołajewka, 240 dm., 1439 mk. 2.) **Z.,** wś nad jez. Sliwka, pow. głuchowski gub. czerniihowskiej, gm. Tuligołow, 201 dm., 1064 mk., cerkiew, szkoła.

Ziemlanojgorod, część mta Moskwy, otaczająca środkowe części miasta: Kreml, Kitajgorod i Biełojgorod.

Ziemlańsk, mto powiat. gub. woroneskiej, pod 51° 54′ płn. szer. a 56° 24′ wsch. dług., przy zbiegu rzeczek Ziemlanki z Wisłym Kołodiežem, odl. o 44 w. na płn.-zach. od Woroneżu, miało w 1860 r. 276 dm. (18 murow.), 4299 mk. (w 1888 r. 3869), 2 cerkwie (dwie drugie w otaczających msto słobodach, liczących 7435 mk.), 12 sklepów, szkołę miejską, szpital, st. pocztową. Do miasta należy 1028 dzies.; dochód w 1862 r. wynosił 3232 rs. Przeważna część mieszkańców zajmuje się rolnictwem; rzemieślników było 86 (w tem 52 majstrów). Przemysł fabryczny (4 drobne zakłady: warzelnia łoju, garbarnia, browar i cegielnia) oraz handel nieznaczne. Odbywają się targi co niedziela oraz 3 jarmarki doroczne. Zawiązkiem mta była drobna osada, założona w 1657 r. Od 1708 r. mto gub. azowskiej, od 1719 woroneskiej, w 1779 r. przeznaczone zostało na msto powiatowe.

Ziemlański powiat, położony w płn.-zach. części gub. woroneskiej, zajmuje 79 mil al. 3824 w. kw. Powierzchnia powiatu, leżącego na prawym brz. Donu, jest pagórkowata i wyniosła, zwłaszcza zaś w części środkowej. Gleba czarnoziemna. Wschodnią granicę powiatu stanowi Don, przybierający Bogatą Snowę, Kołybelkę, Mitrjaszowkę, Werejkę i Wiedugę. Zachodnią część powiatu zraszają: Ołym (dopł. Sosny) i Grajworonka. Jezior niema; błota znajdują się tylko w dolinach rzek. Lasy zajmują do 22000 dzies., t. j. 4% ogólnej przestrzeni (w tem 5274 dzies. lasów rządowych). W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 160945 mk., zamieszkujących 314 miejscowości. W t. r. istniało w powiecie 62 cerkwi. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo (pod uprawą znajduje się do 306000 dzies., t. j. 77% ogólnej przestrzeni, pod łąkami 29000 dzies., t. j. 7% przestrzeni). Przemysł fabryczny reprezentowany był w 1860 r. przez 2 cukrownie. W powiecie odbywa się 12 nieznacznych jarmarków.

Ziemlany, folw., pow. mozyrski, w 2 okr. pol. i gm. Petryków; własność Gulbińskich, około $3^1/_2$ włók. *A. Jel.*

Ziemle al. *Zemli* 1.) osada, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Górnica, 20 dzies.; należy do uposażenia parocha cerkwi w Komatowie. 2.) **Z.,** uroczysko, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Noski, własność Sawczuków, ma 8 dzies. ziemi orn.

Ziemlica, wś, pow. włodzimierski, gm. Olesk, 18 dm., 223 mk., kaplica katol. par. Luboml.

Ziemlin 1.) wś gosp., w pow. gostyńskim, ma urz. okr. w Gostyniu, urz. st. cyw. w Krobi, pocztę tamże, st. kol. żel. w Karcu, na linii Leszno-Krotoszyn, szkoła katol. w Sarbinowie, ewang. w miejscu, par. katol. w Krobi, ewang. w Poniecu, sąd w Rawiczu. Obszaru 139 ha, 26 dym., 143 dusz (69 katol.). 2.) **Z.,** wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 308 ha, 7 dym., 119 dusz (46 ew.). Leży na płd.-zach. Krobi, wsch.-płd. Ponieca. W r. 1580 miała tu Urszula Włostowska 3 zagr., 1 osadn. i $^1/_4$ łan. roli; Melchior Konarzewski $3^1/_4$ łan. os., Wojciech Przyborowski $1^1/_2$ łan. os., 1 zagr. W r. 1793 posiadłość Zygm. Unruga.

Ziemłówka, os., pow. władysławowski, gm.

Swiatoszyn, par. Iłgowo, odl. od Władysławowa 40 w., ma 1 dm., 8 mk.

Ziemniak, os. leśna, ob. *Dupin.*

Ziemnice, w XVI w. *Zimnice*, wś, pow. błoński, gm. Piekary, par. Osuchów, ma 148 mk., 435 mr. W 1827 r. było 10 dm., 75 mk. W r. 1579 wś Zimnice, w par. Mszczonów, ma w 3 działach $2^3/_4$ łan. km. (Paw., Mazow., 147).

Ziemnice 1.) al. *Zimnice*, w dok. *Zamoczino*, *Ziemice*, wś gosp., w pow. kościańskim, ma urz. okr. i st. cyw. w Krzywiniu, tamże pocztę, st. kol. żel. w Lesznie, na linii Poznań-Wrocław, szkoła katol. i par. katol. w Świerczynie, sąd w Kościanie. Obszaru 65 ha, 17 dym., 104 dusz. 2.) **Z.,** wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 756 ha, 10 dym., 164 dusz (4 ewang., 7 żyd.). Wieś ta, poprzednio własność Trzebuchowskiego, przeszła z rąk Niemca w posiadanie komisyi kolonizacyjnej r. 1894. Leży na zach.-płd. Krzywinia, a na płn. Swierczyny. Z tych Z. pisali się: Jarosław r. 1282 i Sobiezir r. 1307. W r. 1580 miały 5 łan. os., 1 zagr., 1 komor. W r. 1793 posiada tu Maciej Chłapowski z Czerwonej Wsi. *W. Ł.*

Ziemnice *Wielkie* i *Małe* al. *Zimnice*, niem. *Schimnitz Gross* i *Klein*, w r. 1397 *Major Semicz*, 1531 r. *Minor Schemitze*, wś i dobra, pow. opolski, par. kat. w miejscu, ew. Proszkow. Wś Z. Wielkie ma 785 ha (663 roli, 59 łąk), 117 dm., 748 mk. (1 ew.); Z. Małe mają 109 ha (93 roli, 7 łąk, 2 lasu), 44 dm., 343 mk. (6 ewang.); dobra Z. Małe 465 ha (429 roli, 10 łąk), 5 dm., 59 mk. (4 ew.). We wsi kościół par. kat., dawniej filia Proszkowa, szkoła katol., młyn wodny Roszonka, staw, piec wapienny, leśnictwo rządowe. Par. Z. dek. proszkowskiego 1869 r. miała 3346 katol., 37 ewang., 5 izr.

Ziemno, pow. włodzimierski, ob. *Zimno.*

Ziemskie, wś, pow. rzeżycki, ob. *Prezma.*

Zieńczyki, osada i okolica, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Roś, o 14 w. od Wołkowyska. Osada ma 15 dzies. ziemi włośc., okolica 23 dzies. (1 łąk i past.).

Zieniaki, w spisie z 1865 r. *Zielaki*, wś włośc. nad Kotrą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Dubicze, okr. wiejski Głębokie, o 28 w. od Szczuczyna, ma 21 dm., 205 mk. (w 1865 r. 77 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ostrzyno.

Zieniapisze al. *Zieniapiszki*, wś i trzy folw. nad strum. t. n., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Pokrowsk (Sobakińce. o $3^1/_2$ w.), okr. wiejski Chodziłonie, odl o 52 do 56 w. od Lidy. Wś ma 3 dm., 19 mk. prawosł. i 24 katol: (w 1865 r. 20 dusz rewiz.; należała do dóbr Ugolniki, Tabeńskich). Jeden z fol. należał do Zaleskiego i miał 1 dm., 9 mk. prawosł. i 22 katol.; drugi, własność Tabeńskich, 1 dm., 22 mk. katol., 9 żydów; trzeci, należący do Sikorskich, 2 dm., 2 mk. prawosł. i 14 katol.

Zieniapiszka, rzeczka, w pow. lidzkim, przepływa pod wsią t.n. i okolicą szlach. Szemiaki.

Zienica, struga, w pow. lepelskim, dopływ jez. Lepelskiego od północy. Leży nad nią wieś Prudek.

Zienice, niem. *Zloenitz*, 1295 *Zlinitz*, 1532 *Zlynize*, wś, pow. opolski, par. kat. Boguszyce, ew. Proszków. W r. 1885 miała 783 ha, 123 dm., 656 mk. (2 ew.).

Zienie, wś, pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew, ma 15 dm., 147 mk., 409 mr. W 1827 r. było 14 dm., 99 mk.

Zieniewicze 1.) pow. prużański, mylnie, za: *Zaniewicze* (ob.). 2.) **Z.,** wś, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. i gm. Lubcz, o 20 w. od Nowogródka; miejscowośc małoleśna, grunta urodzajne. 3.) **Z.,** wś nad rz. Plisą, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. Lubcz, gm. Wsielub, o 18 w. od Nowogródka, ma 7 osad; miejscowość dość leśna, grunta żyzne. 4.) **Z.,** wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Lebioda, okr. wiejski i dobra, Ważyńskich, Hołdów, 23 dusz rewiz. 5.) **Z.,** wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki (o $7^1/_2$ w.), okr. wiejski Glinicze, o 38 w. od Lidy, ma 5 dm.; 100 mk. katol. (w 1865 r. 23 dusz rewiz.; należała do Popławskich). 6.) **Z.,** wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm Naliboki (o 10 w.), okr. wiejski Pilnica, 36 dusz rewiz. włośc. i 5 b. ludzi dworskich w części należącej do Rodziewiczów i 6 dusz w części skarbowej.

Zieniewszczyzna, wś nad rzką Nielubówką, lew. dopł. Niemna, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. lubczańskim, gm. Wsielub, o 10 w. od Nowogródka, ma 4 osady; miejscowość malownicza, grunta żyzne. *A. Jel.*

Zieniowce, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol. gm. Lebioda, okr. wiejski i dobra, Brochockich' Skrzybowce, o 23 w. od Szczuczyna, ma 8 dm., 51 mk. (w 1865 r. 25 dusz rewiz.).

Zieniówka, *Ziniówka*, *Zinówka*, rzeczka, w pow. borysowskim. Połączywszy się pod wsią Ostrowo z rzką Dubio daje początek rz. Wiejnie.

Zieniuki al. *Świetyłowicze*, dobra, pow. mohylewski; od 1873 r. własność Wojnów, 483 dzies. (86 roli, 30 łąk, 252 lasu).

Zieńka, uroczysko, pow. piński, w gm. Swięta-Wola, wspomniane w inwentarzu z w. XVI (ob. Piscew. kn., str. 135). *A. Jel.*

Zienki, wś nad rz. Piwonią, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Sosnowica, ma 31 dm., 242 mk., 1603 mr. Wchodziła w skład dóbr Łomnica. Na obszarze wsi znajdują się jeziora: Dolne al. Zienkowskie i Cycowe, w pobliżu zaś jez. Moszne. W 1827 r. było 25 dm., 250 mk.

Zienkiele, wś, pow. sejneński, par. Lejpuny. W 1827 r. miała 4 dm., 16 mk. W późniejszych spisach nie pomieszczona.

Zieńkiszki, zaśc., pow. trocki, w 1 okr.

pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Międzyrzecz, o 7 w. od Trok, 2 dm., 9 mk. katol. (w spisie z 1865 r. 9 dusz rewiz.).

Zieńków al. *Zińków*, mto powiat. gub. połtawskiej, nad rz. Taszańska Grunią, pod 50° 12′ płn. szer. a 52° 2′ wsch. dług., odl. o 76 w. od Połtawy. Ma 1762 dm. (4 murow.), 14431 mk. (w 1888 r.), 3 cerkwie, synagogę, dwie szkoły: powiatową i miejską, 43 sklepy. Do miasta należy 1104 dzies. Przemysł fabryczny reprezentowany był przez 2 cegielnie. Handel nieznaczny. Odbywają się targi dwa razy tygodniowo oraz 5 jarmarków dorocznie. Miasto zbudowane na wyniosłej płaszczyźnie, otoczone jest przedmieściami: Podoł i Dohwolewka od płd., Biejewka i Lisowka od zach., Cybulewka i Gonczarowka od płn., Sołowianówka i Sewerynowska od wschodu. Z. pojawia się po raz pierwszy w 1604 r.; od 1665 do 1764 r. msto sotnicze różnych pułków kozackich, od 1781 r. mto powiat. namiestnictwa czernichowskiego a od 1803 gub. połtawskiej.

Zieńkowski powiat, położony w płn.-wsch. części gubernii połtawskiej, zajmuje 41·3 mil al. 2001 w. kw. Stanowi on najbardziej pagórkowatą część gubernii, zwłaszcza zaś w stronie wschodniej, w dorzeczu Worskły i Taszańskiej Gruni. Część płd.-zach., przyległa do pow. mirhorodzkiego, jest bardziej równą. Powiat obfituje w wody bieżące; oprócz Worskły i Taszańskiej Gruni, przybierającej Wieliczkówkę, Stechę i Szyłowską Gruń, zrasza powiat: Hołhwa z dopływami Suchą i Wodzianą Grunią. W powiecie jest 9 jezior, z których największe: Borysowskie. Gleba w części płn. i wschodniej na dorzeczu Worskły gliniasta i czarnoziemna, na podłożu ze zbitej gliny, w części zaś płd.-zach., w dorzeczu Psła, składa się z czarnoziemu pomieszanego z piaskiem, przyczem podłoże stanowi również glina, lecz nie tak zbita. W wielu miejscowościach powiatu, zwłaszcza w dolinie Worskły, wydobywają wyborną glinę garncarską. Znajduje się także w powiecie ochra. Lasy spotykają się na wybrzeżach Worskły i Taszańskiej Gruni, składają się przeważnie z dębów i zajmują przeszło 13000 dzies., t. j. około 6% ogólnej przestrzeni. W 1862 r. było w powiecie 107773 mk. zamieszkujących 391 miejscowości (1 mto, 6 mstek, 4 słobody, 39 sioł, 53 wsi i 298 chutorów). Cerkwi było 52 i 1 monaster żeński. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo i sadownictwo. Len i konopie sieją w wielkiej ilości. Dość rozwinięte jest pszczelnictwo oraz wyrób płótna przez włościan. Zakładów przemysłowych było 70, w tej liczbie zasługują na uwagę 34 warzelni saletry, produkujących na 180000 rs. i 11 gorzelni wyrabiających przeszło 65000 wiader alkoholu. Handel, na licznych jarmarkach, dość rozwinięty.

Zieńkowce, wś włośc. i folw., pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Pieniuga. Wś ma 374 dzies. ziemi włośc. (81 łąk i past., 26 lasu, 9 lasu); folw. należy do dóbr Pieniuga, Dawydowych.

Zieńkowce (w dokum.), pow. krzemieniecki, ob. *Zińki* i *Zińkowce*.

Zieńkowicze 1.) wś nad rzką Uździanką, dopł. Usy Niemnowej, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. i gm. Uzda, o 89 w. od Ihumenia, ma 50 osad. Cerkiew paroch. fundacyi ks. Radziwiłłów, p. wez. Przemienienia Pańskiego, ma z dawnych zapisów do 3 włók gruntów; około 700 parafian. Grunta szczerkowe, lekko faliste, urodzajne, łąki wyborne. Wieś niegdyś radziwiłłowska, później nabyta przez Zawiszów h. Łabędź, należała za poddaństwa do domin. Kamionka. 2.) **Z.** *Nowe*, wś, pow. rohaczewski, gm. Korma (o $1^1/_2$ w.), ma 25 dm., 188 mk. 3.) **Z.** *Stare*, wś, tamże, o 2 w. od Kormy, 47 dm., 307 mk. W obu wsiach zapasowe śpichlerze gminne. *A. Jel.*

Zieńkowszczyzna, pow. lepelski, ob. *Uszacz*.

Zienowszczyzna, ob. *Zenowszczyzna*.

Zier, rzeczka, dopływ Strzeczony, która wpada do Głdy. Wypływa z jezior od Człuchowa.

Zierowiecki Las, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Glinna, w gm. Radczysk, wspomniane w inwentarzu pod r. 1553 (ob. Piscew. kn , str. 272). *A. Jel.*

Zierspinten, pow. ządzborski, ob. *Cierzpięta* 2).

Zierwenz (niem.), ob. *Czerwieńce*.

Zierwiny, ob. *Zerwiny*.

Zieschitz (niem.), ob. *Cyżecy*.

Zieserwitz, 1217 *Scizerowici*, 1336 *Jesrowicz*, 1348 *Czesurowicz villa Cesorowici*, 1361 *Czesirwicz*, 1372 r. części *Ketzerfeldt*, *Igelsjagt*, dobra i wś, pow. nowotarski, par. kat. Keulendorf, ew. Pirschen. W r. 1885 dobra miały 547 ha, 8 dm., 90 mk. (20 kat.); wś 432 ha, 87 dm., 474 mk. (119 kat.).

Ziesewald (niem.), folw., pow. gdański nizinny, st. pocz. Steegen, paraf. kat. Tiegenhof; 107 ha (97 roli or.); 1885 r. 2 dm., 7 dym., 39 mk. ew.; należy do Gdańska.

Ziessau (niem.), pow. wejherowski, ob. *Cisowo*.

Ziethen, pow. człuchowski, ob. *Szczytno*.

Zietzen pow. słupski ob. *Syce*.

Ziewalicze, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 4 w.), okr. wiejski Szuniowce, 16 dusz rewiz.

Ziewanice wś i fol. nad rz. Mrogą, pow. brzeziński, gm. Bratoszewice, par. Waliszew. Wieś ma 9 dm., 98 mk., 225 mr.; fol. 4 dm., 80 mk., 294 mr. dwors. Z. wchodziły w skład dóbr Główno. W r. 1827 było 15 dm., 125 mk. Na po-

czątku XVI we wsi Ziewanice Glińskie łany km. i dwor., dawały dziesięcinę pleb. w Waliszewie, zaś we wsi Ziewanice Borzymy, łany km. dawały kanonii łęczyckiej, dwor. zaś do Waliszewa (Łaski, L. B., II, 423, 426). Według reg. pob. pow. orłowskiego, z r. 1576, wś Ziewanice Borsiny, w par. Waliszewo miała łan. 3, zagr. 10, osad. 7, karczmy 2, młyn 1. Były tu cztery działy. W innej części wsi Ziewanicze, Caspar Gliński miał płacić od $^1/_2$ łana, 1 zagr., młyna, 3 osad We wsi *Ziewaniczki Gawronki* w części Walewskiego, kasztelana elbląskiego, łan 1, młyn 1, osad. 1. Ziewaniczki Sopel (dziś Sopel) własność J. Zbrożka Sopla, młyn (A. Pawiń., Wielkop., II, 102 i 104). *Br. Ch.*

Ziewaniczki fol. nad rz. Mrogą, pow. łowicki, gm. Lubianków, par. Waliszew, odl. 25 w. od Łowicza ma 3 dm., 50 mk., 182 mr. W r. 1827 było 3 dm., 19 mk. ob. *Ziewanice.*

Ziewino, zaśc. nad rzką Świrach (?), pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wojstom (o 16 w.), okr. wiejski Ruskie Sioło, o 66 w. od Święcian, 1 dm., 9 mk. prawosł. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Markowo.

Ziewny przyl. dóbr Poniemoń.

Zieziołówka, zaśc., pow. miński, ma 6 gospodarzy, około 200 dzies. Należy do dóbr Skorewicze.

Zięba, niem. *Finkenberg*, wzgórze w pow. międzychodzkim (skwierzyńskim) pod Nową Gorzycą, ku północy.

Zięblce miasto powiatowe na Szląsku, ob. *Muensterberg.*

Zięblniec, niem. *Gruendorf* wś pow. opolski, par. kat. Bąkowice, ew. Pokój (Karlsruhe), ma 55 dm., 368 mk. kat., szkołę katol. Tworzy jedną gminę z Krogulnem, mającą obszaru 733 ha (547 roli, 124 łąk).

Zięblówka potok w pow. myślenickim, uchodzi do Raby z praw. brzegu pod wsią Krzywice.

Zięcin część Lipowczyc w pow. noworadomskim.

Zięcinki część wsi Łapy w powiecie mazowieckim.

Ziętkowice część wsi Nieledwia, powiat żywicki.

Zigahnen (niem), ob. *Cygany.*

Zigan Pojana ob. *Pojana* 9).

Zigankenberg ob. *Cyganki* i *Gdańsk* (t. II, 513).

Zigankenbergerfeld al. *Galgenberg*, (niem.), wyb. do Cyganek, pow. gdański górny, st. pocz. Szydlice; 1885 r. 34 dm., 446 mk.

Zigesen al. *Gross Degesen* wś, pow. stołupiański, st. p. Stallupoehnen.

Zihla ob. *Szigla.*

Zihrawas-Mujża, ob. *Zirau.*

Zikracze, wś u źródeł rzki Lehlicz, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. i par. i katol. Rzyszczew, odl. o 76 w. od Kijowa, ma 1289 mk. W r. 1740 było tu 60 chat; w 1792 r. 68 chat i 631 mk., obecnie zaś (podług Pochilewicza) 123 dm. i 1400 mk. prawosł. i 60 żydów. Włościanie, w liczbie 433 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 993 dzies., ze spłatą po 2215 rs. 98 k. rocznie. Własność większa wynosi 587 dzies. ziemi użytkowej i 86 lasu. Posiada cerkiew Uśpieńską, drewnianą, wzniesioną w r. 1730. Do par. praw. należą wsi: Józefówka i Woronówka, Z. należały do dóbr rzyszczewskich, Woroniczów. W r. 1709 nadane, wraz innemi, przez hetmana Skoropadzkiego na uposażenie soboru metropolitalnego św. Zofii w Kijowie, poczem powróciły w posiadanie Woroniczów. Pod koniec zeszłego wieku właścicielem był Jakób Woronicz, miecznik owrucki, następnie kasztelan kijowski. W bieżącym wieku Z. należały do Działyńskich, od nich w r. 1830 nabyła Henryeta Rotermund, od której w r. 1855 kupił podpułk. Repin.

Zilberberg, góra w Kurlandyi, ob. *Silberberg.*

Zilchowitz pow. głupczycki. ob. *Sulkowice.*

Zilden, dobra prywatne, w okr. i pow. hazenpockim, par. neuhazeńska (Kurlandya).

Zile 1.) folw., pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 72 w. od Poniewieża. 2.) **Z.** *Ziły*, folw., pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Konstantynów, własność Podriezów, ma wraz z urocz. Zarzygole i Zgacza 220 dzies. (38 lasu, 56 nieuż.). 3.) **Z.**, folw., pow. lucyński, w 1 okr. pol., własność Tadeusza de Hejking, ma 127 dzies.

Zilnia al. *Zilina*, *Zelina*, potok, lewy dopływ Dunajca, ob. *Mahulec.*

Zillerthal *Mittel*, *Nieder* i *Hohen*, wś i kol., pow jeleniogórski, par. ew. Erdmannsdorf, kat. Lomnitz. Z. Nieder ma 252 ha (171 roli, 63 łąk, 17 lasu), 190 dm., 1289 mk. (153 kat.), Z. Nieder, stanowi jedną całość z Erdmannsdorfem, ma 16 dm., 95 mk. Z. Hohen łączy się ze wsią Seidorf, ma 9 dm., 38 mk. Są to osady tyrolczyków, protestantów, sprowadzonych tu staraniem Fryderyka-Wilhelma III w r. 1837. Osiedli oni na obszarze fol. Berghof należącego do Erdmannsdorfu. Jednocześnie założoną została szkoła ewang.

Ziłów, w dokum. *Zielowo*, *Żyłów*, wś. pow. kowelski, na płn.-wschd od Milanowicz. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z r. 1583, należy do włości milanowskiej kn. Andrzeja Kurbskiego, Jarosławskiego, który płaci ztąd z $5^1/_2$ łan. (Jabłonowski, Wołyń, 121). Podług lustracyi ststwa. kowelskiego z r. 1628 wś Zielowo należy do włości milanowskiej i czyni fl. 19 gr. 6 den. $13^1/_2$ (Lustracye, 164).

Ziłowo, wś, pow. syczewski, gub. smoleńskiej, gm. Wołoczek, 21 dzies., 136 mk., cerkiew, szkoła.

Ziły, ob. *Zile.*

Zimajże, wś, pow. dźwiński, par. Krasław, należy do dóbr Kombur, hr. Platerów.

Zimak, pustkowie w pow. ostrzeszowskim,

na lewym brzegu Prosny, o 11 klm. na północ od Podzamcza.

Zimino, wś gosp. w pow. średzkim, ma sąd, urząd okr. i par. ew. w Środzie, urz. st. cyw. i par. kat. w Krerowie, pocztę i stacyę kol. żel. w Pierzchnie na linii Poznań — Jarocin, szkoły w miejscu. Obszaru ha 250, dym. 21, dusz 147, (10 ew.). 2.) **Z.** wś dwor. w tem położeniu, ma obszaru ha 278, dym. 5, dusz 102. Leży na płn.-wschód Kórnika, graniczy z Krerowem. W r. 1576 płacił tu pobór, Jerzy Kołaszek, urzędnik z Kórnika. W r. 1618 posiadał Z. kasztelan biechowski. Następnie weszło w skład klucza kórnickiego. *W. Ł.*

Zimbiszki, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., gm. Linków; Januszkiewiczowie mają tu 32 dzies., Szumskich, 48 dzies. (34 lasu, $6^1/_2$ nieuż.).

Zimczyńce, opustoszałe sioło we włości konstantynowskiej, t. j. w dzisiejszym pow. starokonstantynowskim.

Zimianie, zaśc. nad rz. Antą, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 16 w. od Dzisny, 2 dm., 26 mk. Ob. *Zamianie.*

Zimieryno, pow. witebski, ob. *Ziemieryno.*

Zimice, wś nad rzką Carewiczą, pow. duchowszczyński, gub. smoleńskiej, gm. Zimice, o 5 w. od mta powiat., 18 dm., 120 mk., zarząd gminny. Ma zdrój wody zawierającej siarkowodór i nieco żelaza.

Zimmau *Alt* i *Neu* wś, cegielnia i młyn, pow. welawski, st. p. Tapiau, ob. *Cyma.*

Zimmerbude wś, pow. fyszhuski, st. p. Powayen.

Zimmermanischken al. *Barsduhnen*, posiadłość pow. szyłokarczewski, st. p. Heydekrug.

Zimmermuehle, ob. *Ziemermuehle.*

Zimmern, dobra koronne, w okr. mitawskim, pow. dubleński, par. Graenzhof (Kurlandya).

Zimna wś, pow. kolneński, gm. Turośl, par. Kolno, odl. 25 w. od Kolna, 23 od Łomży, przy granicy pruskiej; mieszkają tu Kurpie. Wś ma 573 mr. (220 roli). W r. 1827 było 19 dm., 115 mk. W r. 1819 na obszarze 280 mr. magdeburskich, znajdowało się 15 rolników, płacących 178 złp. 28 gr. 2 szel, czynszu rocznego i 4 złp. 20 gr. dziesięciny do dworu, w Małym Płocku, (którą do czasów pruskich uiszczano do seminaryum w Pułtusku). Chałupników było 4, (w r. 1802 jeden) i pusty szynk; chałupnicy płacili rocznie po 5 złp. tak zwanej trzydniówki. We wsi znajdowało się 101 mk. (18 męż., 26 kob., dzieci starszych nad lat 10: 15 syn., 8 córek; młodszych, 11 syn., 14 córek; 5 parobków, 4 dziewek); 29 koni, 31 krów, 28 jałow., 21 świń, 53 owiec. Włościanie oprócz uprawy gruntu, zajmowali się pracą przy rudach żelaznych w Wądołkach (w Prusach). Obecnie (1878 r.) obręb leśny Zimna wchodzi w skład straży leśnej Noworuda, obejmuje 829 morg; znajduje tu się bursztyn. *L. Krz.*

Zimna al. *Zimna* rzka, ob. *Cyna.*

Zimna niem. *Zymna*, dobra i leśnictwo, pow. jańsborski, st. p. Turoscheln.

Zimna Góra szczyt górski (765 mt.) na obszarze Jawory w pow. turczańskim, na praw. brz. Stryja.

Zimna Góra, wzgórze na Pakosławiu w pow. nowotomyskim.

Zimna Krynica, fol., pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya (odl. 6 w.), ma 6 dm., 61 mk., 326 mr. (180 roli, 80 łąk, 58 pastw.). Do folw. należały wsie: Michałowo i Kumiecie. W r. 1827 1 dm., 6 mk.

Zimna Woda. rzeczka, dopł. Swinny, dopł. Moszczenicy, uchodzącej do Bzury.

Zimna Woda 1.), os., pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Parzęczew, odl. od Łęczycy w. 15. Wchodziła w skład dóbr Krzepocin. 2.) **Z. W.** fol., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, odl. od Sieradza $23^1/_2$ w., ma 1 dm. Ob. *Wrząca.* W r. 1827 2 dm., 10 mk. 3.) **Z. W.** os., pow. wieluński, gm. i par. Mokrsko, odl. od Wielunia w. 11; ma 1 dm., 5 mk. 4.) **Z. W.** kol., pow. kaliski, gm. Ceków, par. rz.-kat. Przespolew, ew. Prażuchy, odl. 25 w. od Kalisza. Wraz z kol. Stare Poraże ma 54 dm., 308 mk. 5.) **Z. W.** wś i os., pow. łódzki, gm. Lućmierz, par. Ozorków. Wś ma 10 dm., 97 mk., 73 mr. włośc.; os. 2 dm., 9 mk , 19 mr. dwor. Wchodziły w skład dóbr Lućmierz. W r. 1827 1 dm , 11 mk. 6.) **Z. W.** wś, pow. łódzki, gm. Brużyca Wielka, par. Aleksandrów, ma 15 dm. 36 mk., 264 mr. W r. 1827 było 7 dm., 61 mk. 7.) **Z. W.** wś, pow. łaski, gm. Wymysłów, par. Dobroń, ma 7 dm., 29 mk., 136 mr. 8.) **Z. W.** fol. nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. Brzeźnica, par. Dworszewice, odl. 20 w. od Radomska, ma 1 dm., 349 mr. (w tem 202 mr. lasu). Wchodził w skład dóbr Dworszowice. W 1827 r. 1 dm. 5 mk. 9.) **Z. W.** *Stara* i *Nowa* fol., pow. częstochowski, gm. Lipie, par. Danków. Z. Stara ma 1 dm., 3 mk., 140 mr. Z. Nowa 2 dm., 22 mk., 400 mr. 10.) **Z. W.** kol. i os. leśna, pow. częstochowski, gm. Lipie, par. Parzymiechy, ma 26 dm., 304 mk., 307 mr. włośc. i 12 mr. dwor. 11.) **Z. W.** wś, pow. częstochowski, gm. Rększowice, par. Poczesna. Stanowi część wsi Starcza. Leży w pasie granicznym. W r. 1827 było 7 dm., 44 mk. 12.) **Z. W.** wś nad rz. Płodownicą przy jej ujściu do Omulwi, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, odl. o 39 w. od Przasnysza, ma 5 dm., 20 mk., 29 mr. W r. 1827 było 7 dm., 43 mk. 13.) **Z. W.**, ob. *Zimnowoda.* *Br. Ch.*

Zimna Woda, potok, wypływa w Sokolnikach, biegnie śród polistych wzgórzy, dalej tworzy na łąkowej mokrej dolinie granicę między Skniłówkiem a Sokolnikami, płynie przez Skniłówek,

przepływa staw w Skniłowie, dąży dalej przez Zimnowódkę, Zimnowodę, Rudno, stawy w Rudnie, Strychowaczu, w powiecie lwowskim, następnie płynie granicą pow. lwowskiego a gródeckiego wchodzi do stawu w Karaczynowie, w pow. gródeckim, poczem wpada do pot. Domażyru (Stara rzeka), dopł. Wereszycy. Aż do Rudna płynie doliną wązką wśród polistych wzgórzy (323 mt., 362 mt., 327 mt., 326 mt.), aż do Karaczynowa przepływa rozległe torfowiska. Najznaczniejszy dopływ Z. jest Białohorski potok płynący od Lwowa. Długość około 17 klm. Potok ten bywa zwany niekiedy Skniłowskim, Białohorskim, Domażyrem lub Starą rzeką (Karta wojs., 6, XXX, 6, XXIX). *St. M.*

Zimna Woda 1.) potok i jedna z najpiękniejszych dolin w Tatrach; leży od strony południowej na Węgrzech. Od północy zamyka ją Łomnica, z południa Sławkowski szczyt. W środku piętrzy się Pośrednia Turnia i dzieli dolinę na dwie części; z tych północna zowie się doliną Zimnej Wody (Klein Kolbach, Kaltbach). W potoku leżą zwalone złomy granitów, tworzące cały szereg wodospadów. Jest to ulubiony cel wycieczki dla bawiących w Szmeksie lub zwiedzających to miejsce. Po nad doliną, na Grzebyku, ramieniu Sławkowskiego szczytu, wznosi się hotel „Kolbach“ z restauracyą, od którego dobrze utrzymane ścieżki prowadzą ku wodospadom i wgłąb doliny, gdzie spotykamy schronisko Rajnera, koło którego łączą się dwa potoki, jeden ze Staroleśnej (Gross Kolbach), drugi z górnego tarasu doliny Zimnej Wody. O kwadrans drogi ztąd znajduje się największy z licznych wodospadów tak zw. „Olbrzymi“. Spad wynosi 40 mt. Po nad nim widać zdala ścianę po której spływa woda stanowiąca odpływ Pięciu stawów węgierskich. Potok uprowadzający wody tej doliny uchodzi z lew. brzegu do Popradu. Ob. *Staroleśniańska Dolina.* 2.) **Z. W.,** potok w Beskidach Spiskich, dopł. pot. Lewockiego.

Zimna Woda z *Dobrucową*, wś, pow. jasielski, nad pot. Jasiołką, 9 klm. na wschód od Jasła. Składa się z dwóch grup domów. Sama Z. leży na praw. brzegu Jasiołki, na płd. stronie gościńca z Jasła do Krosna, nad potokiem, wzn. 262 mt. npm., Dobrucowa leży na lew. brzegu Jasiołki, między Sadkową, Tarnowcem i Brzezówką. Dobrucowa ma 24, Zimnawoda 39 dm. Ludność ogólna 305 głów (148 męż., 157 kob.), 297 rz.-kat. i 8 izrael. Par. rz.-kat. we wsi Szebnie. Pos. tabularna (Wład. Riegera) wynosi 335 mr.; pos. mn. 73 mr. W r. 1581 Anna Glińska (Pawiń., Małop., 245) miała 6 kmieci, 3 łany, 4 zagr. z rolą, 6 komor. z bydłem i 2 komor. bez bydła. Widocznie w późniejszych czasach przyłączono łan kmiecy do folwarku szlacheckiego, gdyż teraźniejszy obszar mniejszej posiadłości nie odpowiada 3 łanom. Z. graniczy na płn. z Warzycami i Bierówką, na wsch. z Szebniami, na płd. z Rostokami i Sadkową, na zach. z Brzyszczkami. *Mac.*

Zimnawoda 1.) osada w Dawidowie, pow. lwowski. 2.) **Z.,** grupa domów w Podusilnej, pow. przemyślański. 3.) **Z.,** wś, pow. lwowski, 9 klm. na płd.-zach. od sądu pow. we Lwowie, 7 klm. na płn.-wsch. od urzędu poczt. w Bartatowie. Na płn. leży Rudno, na wsch. Białohorszcze, na płd.-wsch. i płd. Zimnawódka, na zach. Obroszyn i Sucha Wola (obie w pow. gródeckim). Środkiem wsi płynie pot. Zimnawoda od płd. ku płn., i wpada za obrębem wsi do Domażyru, dopł. Wereszycy. W dolinie potoku leżą zabudowania. Zach. część obszaru lesista. Wzdłuż graanicy płn. idzie kolej Karola Ludwika, mająca tu swoję stacyę. Część płd. przebiega gościniec lwowsko-gródecki. Własn. więk. ma roli or. 207, łąk i ogr. 26, pastw. 13, lasu 931; wł. mn. roli or. 656, łąk i ogr. 119, past. 90 mr. W r. 1890 było 107 dm., 729 mk. w gm., 4 dm., 35 mk. na obsz. dwor. (557 obrz. rz.-kat., 69 gr.-kat., 55 izr., 83 inn. wyzn.; 644 Pol., 30 Rus., 90 Niem.). Par. rz.-katol. w miejscu, dek. gródecki, archidyec. lwowska. Parafię założył w r. 1453 Jan Gołąbek, sędzia ziemi lwowskiej. Kościół murowany, konsekrowany w r. 1625 p. w. św. Katarzyny. Do par. należą: Białohorszcze, Kaltwasser, Rudno, Signiówka, Skniłów, Suchowola, Zimnawódka. Na cmentarzu stoi kaplica murowana, w której się niekiedy msza św. odprawia. Par. gr.-kat. w Rudnie. We wsi jest szkoła 2-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 850 złr. Aktem wydanym w Zimnejwodzie dn. 16 list. 1461 sprzedaje Jan Gołąbek, dziedzic Z. sołtystwo w Z. Stanisławowi z Kraśnika za 30 grz. (A. G. Z., t. IV, str. 174). We Lwowie dn. 11 września 1462 oznaczają Andrzej Odrowąż ze Sprowy, wojew. i ststa ruski, i Jerzy Strumiłło z Dymoszyna, podkomorzy lwowski, granice wsi Zimnowody, należącej do Jana Gołąbka (l. c., t. VI, str. 71). W Sieradzu dn. 26 stycznia 1531 poświadcza Krzysztof z Szydłowca, kasztelan i starosta krakowski, oraz w. kancl. kor., że Albert Trzebieński kupił posiadłości w Zimnejwodzie od krewnych Zygmunta Bartoszowskiego (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 14, str. 133). W Krakowie dnia 28 sierp. 1531 pozwala Zygmunt I Stanisławowi Hynkowi wziąć w posiadanie czwartą część młyna w Z. od Pawła Tarły (l. c., C., t. 14, str. 149). W r. 1595 toczy się spór o granicę między Dymitrem Solikowskim arcyb. lwowskim, posiadaczem wsi Rzęsny, a Jakóbem Sępem Szarzyńskim, podstolim lwowskim, właścicielem Zimnowody i Rudnego (l. c., C., t. 349, str. 1606). Dok. wydanym w Lublinie dn. 12 lipca 1608 potwierdza Stanisław ze Żmigrodu Stadnicki, kasztelan przemyski, zeznaną w grodzie lwowskim r. 1607 darowiznę

wsi Laszki, Zimnowoda i Rudno na rzecz lwowskiego kolegium jezuitów (l. c., T., t. 44, str. 572). Dok. wydanym w Krakowie dnia 16 sierpnia 1644 r. daje Władysław IV przywilej kościołowi w Z. (l. c., C.. t. 395, str. 1291). W r. 1774 przyłączono do administracyi rządowej dobra pojezuickie: Zimnowodę i Rudno (Czemeryński, dobra koronne, str. 157). *Lu. Dz.*

Zimna Woda 1.) wś dwor., w pow. koźmińskim, ma urz. okr. w Pogorzeli, urz. st, cyw. i par. ew. w Borku, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Leszno-Jarocin, szkoły w miejscu, paraf. kat. w Cerekwicy. Obszaru 842 ha, 18 dym., 326 mk. Leży na płd.-wschód Borku, przy trakcie do Koźmina. Między r. 1388 i 1400 występują: Henryk, Andrzej, Krystyn, Piotr, Paweł al. Pasko Zimnowodzcy. Posiadali oni r. 1388 Zimną Wodę, Zdzież, Cielmice, Broszków, Górki, Trzecianów, Siedmiorogowo i Tobołowo-Siedlisko, o które wiedli między sobą długie spory. Krystyn Zimnowodzki pisał się także z Jeżewa. W r. 1473 występuje Mikołaj Zimnowodzki. Henryk z Z. w r. 1399 darował dwie włóki roli kościołowi w Słupi. Między r. 1561 a 1578 posiada Z. W., Mikołaj Głogiński, r. 1618 Mikołaj Marszewski, a od r. 1753 aż po r. 1793 Rychłowscy. W skład dóbr Z. wchodziły: Głoginin, Góreczki i pewna część Strzyżewka. Między 1578 a 1618 było tu 4 rzemieślników. Biskupom poznańskim dawała wieś od $5^3/_4$ łan. po 12 gr. 2.) **Z. W.** al. u *Zimnej Wody*, łąka pod Wenecyą, w pow. szubińskim (żnińskim). Leży ku północy od Gąsawy, między Wenecyą a Mościejewem. W r. 1392 nadana była kościołowi weneckiemu, przez Mikołaja z Wenecyi, sędziego ziemskiego kaliskiego. 3.) **Z. W.**, niem. *Kaltwasser*, wś gosp., w pow. bydgoskim, ma urz. okr. w Okolu, urz. st. cyw. na Wilczaku (Schleuzenau) pod Bydgoszczą, szkoły i pocztę w Bartodziejach (Kl. Bartelsee), st. kol. żel. w Bydgoszczy. Obszaru 222 ha, 49 dym., 360 dusz (12 katol.). Leży nad Brdą, na wschód Bydgoszczy. W r. 1793 należała do starostwa bydgoskiego. *W. Ł.*

Zimnawoda, os. młyn., pow. olesiński, ob. *Jastrzygowice*

Zimna Woda 1.) niem. *Zimna Wodda* al. *Klein Jellinowen*, wś, pow. szczycieński, st. p. Rheinswein. 2.) **Z.**, wś. pow. niborski, st. p. w miejscu. Podana w księgach czynsz. krzyżackich w latach 1436 i 1437. W pobliżu była wieś Napiwoda (Kętrz., O ludn. pol., 347).

Zimnawódka 1.) wólka do Pławna, w pow. grybowskim, na praw. brzegu Biały, 5 klm. na płn. od Bobowy. Przez obszar osady przechodzi tor kolejowy, między stacyami: Bogoniowice a Bobową. Osada składa się z folwarku (Tyt. Fiericha) i 2 chat. Ludność wynosi 29 głów rz.-kat. przyłączonych do parafii w Zborowicach. Pos. tabularna ma browar i 249 mr. roli; pos. mn. 275 mr. wraz z Pławnem. Mała ta osada jest bardzo dawną. Wymieniona w dok. z r. 1362 (Kod. tyn.. I, 107) i 1376 (ibid., 128) gdzie czytamy między świadkami w sprawie dotyczącej się okolicy, Klemensa Abrahama de Zimna Wodka. Później niespotykamy tej nazwy w parafii Zborowice. Z. graniczy na płd. z Sędziszową, na wschod zaś i płn. ze Zborowieami. Za Białą na zach. leży Pławna. 2.) **Z.** al. *Zimnowódka*, wś, pow. lwowski, 9 klm. na płd.-zach. od sądu pow. we Lwowie, 7 klm. na płn,-wsch. od urz. poczt. w Bartatowie. Na płn.-zach. leży Zimnawoda, na wsch. Signiówka i Skniłów, na płd. Basiówka (przystanek kolei), na płd.-zach. Obroszyn. Płn.-wsch. część obszaru przepływa pot. Zimnawoda W jego dolinie leżą zabudowania. Przeważna część obszaru lesista. Wzdłuż granicy wsch. biegnie kolej arcyks. Albrechta. Część płn. przebiega gościniec lwowsko-gródecki. Własn. więk. (kapituły łacińskiej we Lwowie) ma roli or. 209, łąk i ogr. 104, past. 160, lasn 593 mr.; wł. mn. roli or. 469, łąk i ogr. 59, past. 32 mr. W r. 1890 było 81 dm., 549 mk. w gm., 6 dm., 59 mk. na obsz. dwor. (564 rz.-kaf., 14 gr.-kat., 22 izr., 8 innych wyzn,: 595 Pol., 13 Rus.). Par. rz,-kat. w Zimnejwodzie, gr.-kat. w Rudnie. We wsi jest szkoła 1-klas. 3.) **Z.,** pow. jasielski, ob. *Zimnawoda.* *Lu. Dz.*

Zimnawódka. r. 1260 *Zimnavodca*, 1324 *Fons frigidus*, niem. *Kaltwasser*, wś i dobra, pow. wielkostrzelecki, par. kat. Klucz. Wś ma 371 ha (337 roli, 16 łąk, 2 lasu), 80 dm., 524 mk. katol.; dobra mają 869 ha (464 roli, 9 łąk, 375 lasu), 8 dm., 165 mk. (12 ew.). Przy wsi kol. Buczek i folw. Karolinenhof. We wsi kościół katol. filialny.

Zimne, kol., pow. turecki, gm. Wola Świniecka, par. Grodzisk odl. od Turka 36 w., ma 16 dm., 81 mk. W r. 1827 było 4 dm., 57 mk. Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę kanonii uniejowskiej, wartości 3 fertonów, łany dwor. zaś pleban. w Grodzisku (Łaski, L. B., I, 351, 366). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś Zimne i Kossów miały 6 łan., 18 os., karczmę i 2 młyny (Pawiń., Wielk., II, 233).

Zimne, góra (919 mt.) na obszarze gm. Powroźnik, nad źródłem pot. Stupny, w pow nowosądeckim.

Zimne Zdroje, niem. *Kaltspring*, wś, młyn wodny i wyb. nad Czarną Wodą, pow. starogardzki, st. p. i kol. Czarna Woda, paraf. kat. Łęg, szk. kat. w miejscu. Razem z wsią Jastrzębiem 709 ha (559 roli orn., 35 łąk, 39 lasu); 1885 r. 34 dm., 42 dym., 228 mk., 217 kat., 11 ew. (Jastrzębie 12 dm., 81 mk.). Wś ta leżała po wojnie szwedzkiej pusto i dopiero r. 1665 została znów osadnikom wydana (ob. Stadie, „Gesch. der Stadt Stargard“, str. 134).

Młyn, który długo był w ręku niemieckim, dostał się r. 1892 znów w ręce polskie. Kupił go za 103000 mrk Dembiński. Por. *Sliwiczki*.

Zimnica 1.) zaśc., pow. mozyrski, w 4 okr. pol. i gm. Lenin (o 10 w.) odl. o 117 w. od Mozyrza. 2.) **Z.** *Wielka*, wś, pow. bychowski, gm. Bachań (o 7 w.), 122 dm., 767 mk., cerkiew paraf. drewniana; zapasowy śpichlerz gminny. 3.) **Z.** *Mała*, wś, tamże, gm. Bachań (o 9 w.), 85 dm., 549 mk., zapasowy śpichlerz.

Zimnica, potok, prawy dopł. Wisłoka, w pow. brzozowskim, ob. *Turzepole*.

Zimnice 1.) wś, pow. klimowicki, gm. Szumiacze, ma 14 dm., 92 mk. 2.) **Z.**, wś, pow. klimowicki, gm. Chotowiż, ma 35 dm., 201 mk.

Zimnice, ob. *Ziemnice*.

Zimnik, błoto, w pow. sieńskim, w gm. Bóbr, w pobliżu wsi: Zabutki, Studeńki, Strzelcy, Szytki, Tomakowicze, Staje i Siniczanka. Długie do 10 w., szerokie około $2^1/_2$ w. zajmuje do 2400 dzies. Pokryte mchem i zaroślami sosnowemi.

Zimnik, fol., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody, przy dr. z Zamosza do Jod, o 82 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. katol. Własność Fabrycyuszów.

Zimniki 1.) uroczysko osiadłe, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, o 9 w. od Ihumenia Adamowiczów, 5 włók. 2.) **Z.**, wś nad jeziorem Odhast (?), pow. rzeżycki, należy do dóbr Kownata.

Zimno, wś, pow. tomaszowski, gm. Rachanie, par. r. l. Łaszczów, r. gr. w miejscu, odl. 3 mile od Tomaszowa, ma 76 dm., 689 mk., w tem 113 r. l., gruntu ornego 1219 mr., lasu 124 mr., grunt urodzajny, w części czarnoziem. Ludność rolnicza. Cerkiew drewniana z r. 1743. Stanowiła filią par. Żerniki. Szkółka, młyn, staw, gorzelnia z prod. roczną na 84000 rs. Folwark, własność hr. Fredro, ma razem z Wólką Pukarzowską, Pukarzowem, Pienianami i Moratynem 2086 mr. W r. 1827 było 77 dm., 514 mk. Dobra Z. składały się w r. 1885 z fol.: Z., Pieniany i Wola Grodecka rozl. mr. 2301: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 638, łąk mr. 172, past. mr. 9, nieuż. mr. 24; bud. drew. 24; fol. Pieniany gr. or. i ogr. mr. 217, łąk mr. 55, nieuż. mr. 8; bud. drew. 15; fol. Wola Grodecka gr. or. i ogr. mr. 382, łąk mr. 90, past. mr. 2, lasu mr. 684, nieuż. mr. 19; bud. drew. 21, las nieurządzony, trzy młyny wodne. Wś Z. os. 67, mr. 1219, wś Pieniany os. 45, mr. 775; wś Wola Grodecka os. 28, mr. 397.

Zimno, *Ziemno*, wś nad Ługiem, pow. włodzimierski, gm. Zarzecze, o 5 w. na płd. od Włodzimierza (gdzie par. katol.), ma 71 dm., 392 mk., 2 cerkwie, kaplicę, monaster żeński (od 1893 r.), 4 młyny wodne. Podług podania Z. było niegdyś przedmieściem (przygrodem) mta Włodzimierza. Cerkiew Uśpieńska, zbudowana na wyniosłym brzegu rz. Ługu, wzniesioną została w 1495 r. prawdopodobnie przez kn. Fiedora Michałowicza Czartoryskiego. Obok niej, na płn. stronie góry wznosi się mała cerkiew św. Trojcy, założenie której przypisywane jest św. Włodzimierzowi w 1001 r. O kilka sażeni na zachód od cerkwi Uśpieńskiej znajduje się budowla o bardzo grubych murach, zawierająca 7 cel, zwana dworcem (teremem) św. Włodzimierza, stanowiąca dziś mieszkanie miejscowego parocha. Cała miejscowość otoczona jest wysokim murem, wzniesionym (podług badań prof. Prachowa) w XV lub XVI w., ze strzelnicami i 6 basztami, z których jedna służy za dzwonnicę i bramę wchodową. Na skłonie góry, obok cerkwi św. Trójcy, znajduje się wejście do pieczar. Pod cerkwią Uśpieńską są groby, mieszczące szczątki przedstawicieli wielu rodzin okolicznych, jak kn. Czartoryskich, Czetwertyńskich, Kozieków i in. W cerkwi znajduje się tablica nagrobna kn. Dymitra Kozieki († 1583 r. w Zamliczach). Uposażenie parochii stanowi 83 dzies. (52 roli). We wsi Talimiczach znajduje się cerkiew filialna Pokrowska, wzniesiona w połowie XVIII w. przez biskupa unickiego Sylwestra Rudnickiego Łubienieckiego. Poprzednio istniał tu monaster męzki (Świątogorski), najdawniejszy na Wołyniu, założony podług podania przez św. ks. Włodzimierza. W 1460 r. Swidrygajło nadał Z. i okoliczne wsi Niemirze. Król Kazimierz, potwierdzając nadania Swidrygajły, dał temuż Niemirze sioła: Z., Bubnów, Marków Staw (obecnie Markowicze), Budziatycze i Tyszkowicze. Niemira umierając zapisał Z. matce swej Annie, miejscowemu zaś monasterowi nadał wś Marków Staw. Po śmierci Anny, Z. z należącemi do niego włościami przeszło w posiadanie kn. Fiedora Czartoryskiego. Po śmierci ojca synowie jego Iwan i Aleksander podzielili się w r. 1547 ojcowizną, przyczem pierwszy otrzymał Klewań, Żuków, Biełhorod i in. Po śmierci Aleksandra Z. z należącemi do niego majątkami zostało podzielone pomiędzy dwie linie ks. Czartoryskich na Klewaniu i Litowiżu. Tak jedni jak i drudzy wypuszczali przypadłe na nich części Z. w dzierżawę różnym osobom, aż w końcu 1605 r. ks. Czartoryscy na Klewaniu kupili od ks. Czartoryskich na Litowiżu należącą do nich część Z. W 1682 r. w monasterze tutejszym zaprowadzona została unia. W 1724 r. ks. Kazimierz Czartoryski sprzedał dobra zimneńskie wraz z Kropiwszczyzną Michałowi Czackiemu, kasztelanowi wołyńskiemu i ście włodzimierskiemu, w ręku potomków którego Z. do dziś pozostaje. Widok cerkwi podał Teodorowicz w opisie mta Włodzimierza. *J. Krz.*

Zimnocha, fol. nad rz. Mławką, pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia-Kościelna, odl.

7 w. od Mławy, młyn wodny, 3 dm., 10 mk., 192 mr.

Zimnochy 1.) *Rzeki*, okolica szlach,, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zawyki, o 26 w. od Białegostoku, 18 dzies. (2 łąk i past. 2.) **Z,** *Scisły*, okolica szlach., tamże, o 26 w. od Białegostoku. 67 dzies. (4 łąk i pastw., 4 nieuż.). 3.) **Z.** *Świechy*, okolica szlach., tamże, o 28 w. ed Białegostoku, $62^1/_2$ dzies.

Zimnodół. wś, pow. olkuski, gm. Rabsztyu, par. Przeginia, leży śród wyżyny olkuskiej, na zach. od Przegini, na prawo od drogi z Olkusza do Przegini, ma 62 dm. W 1827 r. było 51 dm., 327 mk. W r. 1299 „Virbenta castellanus de Cehow“ nadaje swą wieś „Symnodol“ Henrykowi obywatelowi olkuskiemu dla założenia tam wsi na prawie niemieckiem. Ten Wirzbięta będzie zapewne kasztelanem Czechowa (stary zanikły gród, dziś wieś pod Pińczowem, wspominany w akcie fundacyi szpitala w Zagości) nie zaś Czchowa jak przypuszcza wydawca Kod. Małop. (t. I, 157). W połowie XV w. wś królewska Zimnodół w par. Przeginia, dawała za dziesięcinę fertona groszy szerokich bisk. krakow. a za meszne plebanowi w Przegini po mierze żyta i owsa (Długosz, L. B., II, 56). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wś Ziemnodół należąca do starostwa rabsztyńskiego miała $12^1/_2$ łan. km., 1 sołtysi, 3 komor. bez bydła, 1 z bydłem (Pawiń., Małop., 30).

Zimnotki, ob. *Zimotki*.

Zimnowo, wś, obecnie nieznana. Według dok. z r. 1293 daną była przez Jana, bisk. poznań., Wojciechowi zwanemu Skazaniec, dla osadzenia łącznie z wsią Domachowo na prawie niemieckiem. Leżała więc w dzisiejszym pow. krobskim (Ulanow., Dokum., 360, Nr 11).

Zimnowo, niem. *Zimnowo*, folw., w pow. olsztyńskim.

Zimnowoda, rzeczka, w pow. janowskim, dopł. rz. Tuczyna, na obszarze Liśnika.

Zimnowoda 1.) al. *Zimnawoda*, wś i folw., pow. sandomierski, gm. Wiśniowa, par. Bogorya, odl. od Sandomierza 35 w., ma 42 dm., 325 mk, W r. 1827 było 19 dm., 142 mk., par. Kiełczyna. W r. 1885 fol. Z. oddzielony od dóbr Bogorya rozl. mr. 468: gr. or. i ogr. mr. 260, łąk mr. 12, lasu mr. 185, nieuż. mr. 11; bud. mur. 3, drew. 9; las nieurządzony. Do włościan należy 335 mr. W połowie XV w. wś ta miała dwie części: „Szymnowoda prima“ należała do Łukasza ze Słupcy h. Rawa i Jana i Jaroszka Ryków h. Ostoja. Dwa fol. rycerskie dawały dziesięcinę pleb. w Kiełczynie, cztery łany km. archidyakonowi sandomierskiemu. W drugiej części był dziedzicem Dobiesław Byszowski h. Nieczuja. Było tu 10 łan. km., 2 karczmy z rolą, łan sołtysi, dziesięcinę wartości do 12 grzyw. dawano archidyakonowi sandomirskiemu (Długosz, L. B., I, 319, 320). Według reg. pob, pow. sandomierskiego z r, 1578, wś Z. w par. Kiełczyna miała 6 osad. na $1^1/$ łanie, 3 chałup., 1 zagr. z rolą, 2 kom. (Pawiń., Małop., 175, 459, 462). 2.) **Z.,** wś i fol., pow. węgrowski, gm. C-arnogłów, par. Wiszniów, odl. 22 w. od Węgrowa, ma 24 dm.. 231 mk. W 1827 r. było 17 dm., 133 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr, 787: gr. or. i ogr. mr. 512, łąk mr. 27, past. mr. 33, lasu mr. 179, os. czynsz. mr. 8, nieuż. mr. 28; bud. drew. 9; las nieurządzony. Wś Z. os. 17, mr. 88; wś Garczyn os. 17, mr. 286. W r. 1563 wś Zimna Woda, w par. Czerwińskiej (Czerwonka) miała 16 łan. km. (Paw., Maz., 418). *Br. Ch.*

Zimnowoda, ob. *Zimnawoda*.

Zimnowódka, ob. *Zimnawódka*.

Zimny, potok, lewy dopł. Muszynki, w pow. nowosądeckim.

Zimny Staw, na Podzamczu, w pow. ostrzeszowskim (kępińskim).

Zimny Zdrój, wś i fol., pow. lipnowski, gm. Mazowsze, par. Czernikowo, odl. 24 w. od Lipna, ma 2 dm., 23 mk. Wchodzi w skład dóbr Zembowo.

Zimochowiec al. *Czemerowskie Holendry*, os. karcz., pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Szymanowice, odl. od Słupcy 27 w., ma 1 dm., 5 mk.

Zimocice, niem. *Schymotzuetz*, 1532 *Schamotitz*, wś i dobra, pow. raciborski, par. kat. Lisek, ew. Raciborz. Wś ma 54 ha (44 roli), 25 dm., 158 mk.; dobra 367 ha (20 roli, 342 lasu), 2 dm., 16 mk. kat.

Zimodry 1.) zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Wilejka, okr. wiejski Kaczanki, o 6 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Dołhinowa do Wilejki, 7 dm., 46 mk. (w 1865 r. 15 dusz rewiz. jednodworców i 2 b. ludzi wolnych); należy do dóbr skarbowych Kurzenieckiej plebanii. 2.) **Z.** *Nowe*, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Kurzeniec (o 5 w.), okr. wiejski Żurychy, o 10 w. od Wilejki, 4 dm., 50 mk, prawosł. (podług spisu z 1865 r. 5 dusz rewiz.); należał do dóbr Lubań (Lubańskich).

Zimolża, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Bieżuń odl. 19 w. od Sierpca, ma 18 dm., 231 mk., 386, mr. W 1827 r. było 11 dm., 69 mk. W r. 1578 wś Zimolza ma 2 łany km. i prawo wyrobu piwa.

Zimonin, wś i folw., pow. klimowicki, gm. Nadziejkowicze. Wś ma 67 dm., 423 mk.; folw., od 1830 r. własność mieszczan Wacurów, ma 176 dzies. (75 roli, 13 łąk, 60 lasu).

Zimorowicze, pow. bobrujski, ob. *Simorowicze*.

Zimotki, wś i fol. nad rzką Plisą, pow. turecki, gm. Wichertów, par. Psary, odl. od Turka 10 w.; wś ma 19 dm., 195 mk.; fol. 4 dm., 23 mk.; os. 1 dm., 4 mk. W r. 1827 było 11 dm., 90 mk. W r. 1885 fol. Z. Balice rozl. mr.

394: gr. or. i ogr. mr. 234, łąk mr. 14, pastw. mr. 12, lasu mr. 120, nieuż. mr. 14; bud. mur. 5, drew. 9; pokłady torfu. Wś Z. os. 43, mr. 179. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. i dwor. pobiera pleban w Turku zaś kościołowi w Słomowie dają tylko kolędę po groszu z domu (Łaski, L. B., I, 258, 264). W reg. pobor. z r. 1576 podano Zimotki w par. Głuchów. Płaciły od 1 łanu (Paw., Wielk., II, 225).

Zimowa Buda, wś nad rzką Skołodzinką, praw. dopł. Prypeci, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Słoboda Skryhałowska, o 45 w. od Mozyrza, ma 7 osad; grunta nizinne, lekkie, łąk obfitość. *A. Jel.*

Zimowice, uroczysko na gruntach wsi Krymki, pow. zwinogródzki.

Zimowiszcze 1.) chutor, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Laskowicze, o 66 w. od Bobrujska; grunta piaszczyste. 2.) **Z.,** osada, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Osowiec, o 100 w. od Bobrujska. 3.) **Z.** *Małe,* wś i fol. nad rzką Prudek, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. i par. praw. Skryhałów, gm. Słoboda Skryhałowska, o 17 w. od Mozyrza. Wś ma 22 osad; fol. własność Krukowskioh, około 46 włók; miejscowość leśna, lekko falista. 4.) **Z.** *Wielkie,* wś, pow. mozyrski, ob. *Wielkie Zimowiszcze*

Zimowiszcze, wś na lewym brzegu Prypeci, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Czarnobyl (o 15 w.), par. praw. Krasno (o 5 w.), odl. o 158 w. od Radomyśla, ma 262 mk. Podług Pochilewicza jest tu 353 mk. Włościanie, w liczbie 96 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 2064 dzies., ze spłatą po 282 rs. 19 kop. rocznie. Własność większa należy do klucza czarnobylskiego hr. Chodkiewiczów.

Zimowizna, kol., pow. włocławski, gm. Lubień, par. Kłóbka, ma 37 mk., 116 mr. włośc.

Zimowo, pow. ządzborski, ob. *Czymowo.*

Zimpel 1.) 1288 *Zemplin,* 1361 *Czympelin,* wś i dobra, pow. wrocławski, par. kat. Wrocław, ew. Swojec. W r. 1885 dobra miały 50 ha, 7 dm., 144 mk. (69 kat.); wś 64 ha, 9 dm., 125 mk. (34 kat.). 2.) **Z.,** serb. *Zimplow,* dobra i wś, pow. rozborski, par. kat. Mużaków, ew. Kljetnow. W r. 1885 dobra miały 448 ha, 4 dm., 23 mk. ew; wś 418 ha, 64 dm., 254 mk. ewang.

Zimrowice, wś, pow. i obwód sąd. opawski, ma szkołę ludową.

Ziñczyca, mylnie *Zwonicha,* rzka, w pow. proskurowskim i latyczowskim, lewy dopływ Bohu. Ma źródła pod wsią Skarzyńce, płynie z płn.-zach. ku płd.-wschodowi na przestrzeni około 22 w., mija wsi Bachmatowce i Głowaczówkę, od której przybiera nazwę Fossa, i pod wsią Pirohowcami ma ujście. Odlewa sześć stawów.

Zinczyna-łoża, uroczysko na gruntach mstka Iwankowa (ob. t. III, 315).

Zinczyne horodyszcze, uroczysko na gruntach mstka Iwankowa (ob. t. III, 315).

Zindel 1.) 1336 r. *Cindal, Woynewicz seu Zindel, Woynowicz,* dobra i wś, pow. wrocławski, par. kat. Meleschwitz, ew. Gross Naedlitz. W r. 1885 dobra miały 314 ha, 3 dm., 53 mk. (14 ew.); wś 512 ha, 62 dm., 548 mk. (199 kat.). 2.) **Z.** *Klein,* dobra i wś, pow. grotkowski, par. kat. Ober Kuehschmale, ew. Grotków. W r. 1885 dobra miały 330 ha, 4 dm., 81 mk. (2 ew.); wś 223 ha, 49 dm., 229 mk. (1 ew.). Dobra były kiedyś własnością generała Dłuskiego. 3.) **Z.,** 1317 *Czindel,* wś, pow. brzeski (Szląsk), par. kat. Lichtenberg, ew. Zindel. W r. 1888 wś miała 932 ha, 108 dm., 641 mk. (62 ew.). Kościół par. ewangielicki.

Zingerówka, wś, pow. chełmski, gm. i par. Rejowiec, ma 226 mr.

Zinglershoehe (niem.), karczma, pow. gdański, st. pocz. Wrzeszcz (Langfuhr).

Ziniakowicze, sioło niegdyś, w dzisiejszym pow. lidzkim. Podług Piscowoj knigi z 1558 r. należało do włości nowodworskiej ekonomii grodzieńskiej. Graniczyło z rz. Kotrą oraz siołami Filiowców, Krupy, Rybackie. Leżało nad rzką Ziniakówką, Z 11 włók „dla bardzo gruntów złych, piaszczystych i bagnistych" płacono z włóki po 50 gr.

Ziniany, fol., pow. połocki, własność Stanisława Hłaski.

Ziniówka, ob. *Zieniówka.*

Ziniowo, uroczysko na gruntach mstka Medwówki, w pow. czyhryńskim.

Ziniuny 1.) dobra, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 55 w. od Poniewieża. 2.) **Z.,** wś, pow. szawelski, gm. Janiszki, o 37 w. od Szawel.

Ziñki 1.) wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Ratajczyce, o 33 w. od Brześcia, 124 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.,** pow. lidzki, mylnie, za: *Ziuki* (ob.).

Ziñki, w dokum. także *Zieńkowce,* wś skarb. nad Wilią, pow. krzemieniecki, gm. Szumsk, odl. o 40 w. od Krzemieńca, 30 w. od Ostroga (st. poczt.) a 50 w. od Rudni Poczajowskiej (st. dr. żel.), wraz z należącą do parafii wsią Chodaki (o 2 w.) ma 91 dm., 720 mk. prawosł., 104 katol. i 7 żydów. Posiada cerkiew p. w. Wniebowstąpienia, z muru wzniesioną w 1753 r. przez jezuitów a przebudowaną w 1854 i 1858 r. kosztem skarbu, uposażoną $45^1/_2$ dzies. ziemi. Podług erekcyi danej 1753 r. przez rektora jezuitów Józefa Suchodolskiego, paroch korzysta z wolnego mlewa. Cerkiew filialna we wsi Peremorowka (o 12 w.); cmentarna we wsi Taremno (pow. ostrogskiego o 6 w.). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. kn. Fiedor Masalski płaci ze wsi Zienków z 9 dym., 6 ogr. a ze wsi Chodak z 10 dym., 2 ogr., 3 kół waln. (Jabłonowski, Wołyń, 141),

Zińków al. *Zińkowiec*, u ludu *Caryną* zwany, mto nad rz. Uszką, dopł. Uszycy, pow. latyczowski, 3 okr. pol., gm. i par. Z., odl. jest o 55 w. od Latyczowa, 56 od Kamieńca, 35 od st. dr. płd.-zach. Derażnia a 20 w. od Jarmoliniec (st. telegr.). Zbudowane na wyniosłem wzgórzu na lew. brzegu rzeki, która przebiega tu głębokim i malowniczym jarem, otaczając miasto z trzech stron. Na brzegach Uszki rozłożone są wsi: Kalinówka, Krzywula, Adamówka i in. Stare miasto leżało w rozdole, zagłębiającym się między przepaścistemi brzegami rzeki. Obecnie Z. ma 611 dm., 4892 mk. (1980 żydów), 3 cerkwie (Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiona w 1859 r. i uposażona 42 dzies,, z 1012 parafianami; św. Trójcy, wymurowana w 1521 r., uposażona 56 dzies., z 1071 wiernymi i N. M. P., pochodząca z 1783 r., z zapisem 70 dzies. i 1691 paraf.), kościół paraf. katol., kaplicę murowaną na cmentarzu, synagogę, 4 domy modlitwy żydowskie, szkołę ludową (2 naucz.. 66 uczniów), 2 lekarzy, aptekę, 75 rzemieślników, 60 sklepów, okr. policyjny dla 3 gmin powiatu (Żeniszkowce, Michałpol i Zinkow), zarząd gminy, 26 targów. Pod względem przemysłowym znajdują się tu 4 garbarnie (zatrudniające 8 ludzi i produkujące za 800 rs. rocznie), browar piwny, fabryka świec łojowych, 2 młyny wodne. Kościół paraf. katol., p. w. św. Trójcy, wzniesiony został w 1450 r. przez Odrowążów na starem mieście, na stoku góry, poniżej zamku. Jest to świątynia w stylu ostrołukowym, w czworobok zbudowana, z frontem ku północy obróconym, długa 44, szeroka 16 a wysoka 20 łokci. Przed frontem ma ozdobną wieżę o trzech kondygnacyach, długą na 10, szeroką 13, wysoką 29 łokci. Kopuła kościelna pokryta jest białą blachą, z krzyżem żelaznym na wierzchu i sygnaturką pośrodku. Ołtarzów ma pięć. Kościół odrestaurowany został w 1708 r,, po wyjściu Turków z Podola, przez Adama Mikołaja Sieniawskiego, hetm. w. koron. i konsekrowany w 1758 r. Parafia katol., dekanatu latyczowskiego, 4175 wiernych. Kaplica na cmentarzu grzebalnym; filia we wsi Hrymiaczce, dziś zniesiona. Do parafii, oprócz Z. z przedmieściami, należą wsi: Bezranówka, Bebechy, Hrymiaczka, Krutoborodyńce, Maźniki, Ochrymowce ze Słobódką, Petrasze, Pirohówka, Stanisławówka i Werbka Murowana. Gmina obejmuje 12 okręgów (starostw) wiejskich, 24 miejscowości (między innemi: mto Z., wsi: Adamówka, Baranówka, Hrymiaczka, Krutoborodyńce, Ochrymowce, Petrasze, Pirohówka, Stanisławówka, Sutkowce, Werbka Murowana, mających 2097 dm., 13995 mk. włościan (6380 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 14591 dzies. (9888 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 4839 dzies. dzies. większej posiadłości (2568 roli), 125 dzies. ziemi skarbowej i 830 cerkiewnej i kościelnej (567 roli). Cały obszar gminy obejmuje 20385 dzies. (13623 roli) i ma 15012 mk. Powierzchnia górzysta, gleba czarna i gliniasta. Z. słynny jest z wyrobów garncarskich, któremi mieszkańcy prowadzą obszerny handel, wywożąc je na jarmarki okoliczne a nawet do miejsc bardziej oddalonych. Znajdują się tu pokłady kamienia wapiennego i łomy kamienia ciosowego oraz nad brzegami pokłady fosforytów. Miasto jest dość dobrze zabudowane, ulice szerokie, choć błotniste, jako nieposiadające bruku. Po środku na rynku, przed kilku dziesięciu laty znajdowała się fontanna, do której była sprowadzona woda źródlana. Był także ratusz, dziś w gruzy walący się i kilka domów piętrowych murowanych. W płd.-zach. części miasta wznosił się zamek zwany przez lud Tureckim, prawdopodobnie dla tego, że gdy Z. był pod władzą Turków, zamek tutejszy dobrze był utrzymywany a może i zrestaurowany. Przed kilkunastu laty sterczały jeszcze dwa potężne bastyony ze strzelnicami i murem otaczającym, pośrodku do niedawna była oficyna zamieszkała, a na bramie wjazdowej herb rodziny Sieniawskich. Wszystko to darowane zostało miejscowym włościanom i przez nich zupełnie rozebrane. W około zamku zaległa znaczna puszcza leśna, która w części do dziś przetrwała z kilkowiekowemi dębami, choć znacznie uszczuplona przez ciągłe wycinanie. Miasto otoczone jest czterema przedmieściami: Adamówką, Doliną (Habaszówką), Krzywulą i Sokołową.

Dzieje. Z. jest bezwątpienia jedną z najstarszych osad na Podolu. Początek jego gubi się w zamierzchłej przeszłości. Również niepewne jest pochodzenie jego nazwy. Jedni wywodzą jego nazwę od plemienia słow.-polańskiego Zinków, które przemieszkiwać miało w tych okolicach i ślady swego istnienia zostawiło jakoby w nazwach miejscowości, inni natomiast od wychodźców z Indyi (?) Zinków. Pierwsza pewna wiadomość o Z. pochodzi z początku XV w. Bowiem około 1430 r. Władysław II, w nagrodę zasług wojennych, nadał Piotrowi ze Sprowy Odrowążowi, podstolemu krakowskiemu, Z. al. Zinkowiec już jako miasto, wraz ze wsią (obecnie miastem) Satanowem nad Zbruczem, tudzież wsiami: Postołówką, Jabłonówką i in. Piotr Odrowąż w 1434 r. (podług Niesieckiego w 1437 r.) został pierwszym wwdą podolskim. Miał on na wysokiej i stromej górze wznieść zamek obronny, otoczył go głębokiemi fosami, u podnóża zaś góry wymurował cerkiew i kościół, który uposażył wsią Hrymiaczka. Zamek ten musiał być bardzo obronny, miał silną załogę i swego starostę, w roku bowiem 1453 (podług innych 1451) ssta zinkowski Łaszcz wraz ze starostą międzyborskim i latyczowskim dognał około Trębowli Tatarów, uprowadzających około 9000 jeńców i zupełnie ich rozgromił. Jędrzej ze Sprowy Odrowąż, wwda ziem ruskich, pra-

gnąc przyczynić się do lepszego bytu mta swego Zynkow, przenosi 1458 r. mieszkańców z prawa polskiego na magdeburskie, wydziela grunta i ogrody, osiedlających się uwalnia od wszelkich danin i powinności na lat dwanaście, uprawiających zaś grunta na lat dwadzieścia, po upływie których mają opłacać po 20 sreb. gr. z łanu na św. Marcin; pozwala wiecznemi czasy wszelkie zwierze łowić w swych lasach, wrębu na budowlę i opał, połowu ryb w stawie: wędą, włoczkiem i barzcą, pod obowiązkiem naprawiania grobli; uwalnia na zawsze od dostarczania podwód; pozwala mieć postrzygalnią sukna, woskobójnię i wagę z pobieraniem czynszu i dochodu, które na potrzeby miasta obracane będą; pozwala nakoniec wystawić około ratusza cameras mercionales alias przekupniom jatki (Star. Polska, II, 1030). W 1516 r., jak pisze Gwagnin, Jakub Secygniowski poraził 8 grudnia Tatarów pod Zinkowem, a w 1524 r. (podług Bielskiego) Turcy, w liczbie 12000, spalili Z. i okolice, ale zamek się obronił. Podług reg. pobor. z 1530 r. mto Z. było wolne od szosu, płaci tylko od dwóch młynów, z których jeden o trzech a drugi o jednem kole, rocznie 24 gr. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 172). Istniejący wówczas powiat zinkowski obejmował skrawki dzisiejszych pow. latyczowskiego i lityńskiego, dział niemały pow. uszyckiego i cały powiat mohylowski. Stanisław ze Sprowy Odrowąż, syn Jana, wwdy ruskiego, i kasztelanki Tarnowskiej, a wnuk Jędrzeja, zmarły r. 1546, był ostatnim potomkiem męzkim rodu Odrowążów. Z drugiej żony Anny, córki Konrada ks. mazowieckiego, bo pierwsza Katarzyna Górkówna, wwdzianka ruska, niezostawiła mu potomstwa, pozostawił córkę Zofię, zaślubioną 1-o voto Janowi Krzysztofowi Tarnowskiemu, kaszt. wojnickiemu, 2-do Janowi Kostce na Szembergu, wwdzie sandomierskiemu († 1580 r.). W 1565 r. kasztelan wojnicki płaci ztąd szosu 19 fl. 18 gr., od 4 zagrodników (inquilini), 7 rzemieślników. Czopowego wniesiono 36 fl. (ob. Jabłon., 178, 181). Zygmunt August na prośbę Jana Krz. Tarnowskiego ponowił przywileje miejskie, nadane przez Jędrzeja Odrowąża i ustanowił jarmarki: na Zielone Świątki i na św. Michał, targi zaś w poniedziałek. W 1569 r. zapłacono szosu 19 fl. 18 gr., od 2 włóczęgów, 16 rzemieśl.; czopowego fl. 15. W 1573 r. szos wynosił również 19 fl. 18 gr., czopowe zaś 20 fl. Podług reg. pobor. z r. 1578 wniesiono w ogóle 225 fl. i 4 gr., mianowicie: „contributionem civilem dictam schosz in duplo fl. 39 gr. 6, de aratris $44^1/_2$, ab artificibus 25 per fl. 1, ab uno paupere gr. 15, a revenditoribus salis 3 per fl. 1, a pauperibus 2 per gr. 4, a braseatoribus 2 per fl. 2, a popone 1 fl. 2, ab inquilinis 6 per gr. 6, a rotis annualibus farinalibus 3 per gr. 12, a rota 1 hereditaria gr. 24, a rotis 2 stempnich gr. 15, a caldearibus vini cremati 5 per gr. 24, a propinatione gr. 12, a Judeis a singulis capitibus 9 per fl. 1, a servis 2 per. gr. 15; unus servus et 4 Judei sunt dimissi propter paupertatem, pro ducilis pro toto et integro anno a festo S. Bartholomaei ad simile festum fl. 86 gr. 12“. Wreszcie w 1583 r. miasto Zinków wnosi: „contributio civilis accisa fl. 38 gr. 6, aratra 38, artifices generaliter 14 per gr. 15, rot. annul. 4 per gr. 12, rotae 2 stempi per gr. 15, pop 1 fl. 2“ (ob. Jabłonowski, Wołyń i Podole, 235, 241). Zofia z Odrowążów z drugiego małżeństwa z Kostką zostawiła tylko dwie córki, z których Anna wyszła za Aleksandra ks. Ostrogskiego i wniosła mu Jarosław i inne znaczne majętności w dzisiejszej Galicyi i Królestwie, Katarzyna zaś, wydana za Adama Hieronima Sieniawskiego, podczaszego koronnego, sstę jaworowskiego, otrzymała dobra podolskie, które w tym czasie, według działu sporządzonego w Przemyślu 1591 r., składały się z m. Zińkowa, wsi: Maźnik, Ziańkowiec, Janczyniec, Buzykowiec (dzisiejsze Bożykowce), Ochrymowiec, Ziejaniec (może dzisiejsze Zahińce), Głuszkowiec, Bebech, Parchamowiec. Oprócz tego m. Satanów, Tarnorudę, Kurówkę, Bubnówkę, Postułówkę, Sołomne, Raczyńce al. Nastaszówkę, Lipowice (Lipówkę), Turczyńce, Borszczowce i Czerniakowce (dziś nieistniejące), a także Sędziszówkę w Krakowskiem. Podczas wojen kozackich Z. w r. 1651 uległ silnemu zniszczeniu; pacta zborowskie zrobiły go pogranicznem miastem między Podolem i Małorosyą. W 1653 r. w czasie bytności Jana Kazimierza pod Żwańcem, Szemberg, złączywszy się z 300 Węgrami, zniósł pod Z. tabor turecki (Krajewski, Dzieje Jana Kaz.). W czasie wojen tureckich Z. ucierpiał również, chociaż zamek miał być przez Turków odnowiony i wzmocniony. W 1673 r. Sieniawski odebrał Z. Turkom. Ostatnia z Sieniawskich Zofia, córka Adama Mikołaja, hetmana, i Elżbiety z Lubomirskich, 1-o voto Denhofowa, cały ten majątek wniosła w dom drugiego męża Augusta Czartoryskiego, wwdy ruskiego (1752 r.). Według taryfy z 1776 r. znajdowało się tu 358 domów. Do dóbr należało 15 wsi okolicznych. Podług wzmianki z 1775 r. miasto jest nowo zbudowane na wyniosłej górze, ma piękne murowane domy, ratusz okazały lecz pustkami stojący, zamek murowany z fosą. W czasie konfederacyi barskiej zaszło pod Z. starcie jazdy Branickiego z oddziałem Sławoszewskiego. Po przyłączeniu tego kraju do Rossyi Z. był przez czas pewien miastem powiatowem pow. zinkowskiego, wkrótce jednak, bo już w 1796 r. powiat ten został przyłączony do pow. latyczowskiego. W 1784 r. Marya Anna, córka ks. Adama Czartoryskiego, wwdy ruskiego, i Izabeli z Flemingów, wniosła mężowi swemu ks. Ludwikowi Wirtemberskiemu Z. z 17 wsiami, klucz miko-

łajewski także na Podolu, składający się z mta Mikołajowa i 21 wsi. oprócz tego w lubelskiem: klucz przybysławicki (4 wsi). klucz garbowicki (3 wsi) i w przemyskiem w Galicyi klucz wysocki (29 wsi). Syn ich, będąc generałem w armii ruskiej, jakiś czas przemieszkiwał w Z., w domu, w którym mieści się dziś sąd, nawet zaczął wznosić mury nowego pałacu, wkrótce jednak, znudzony, klucz mikołajewski rozprzedał częściowo, a Z. z okolicznemi wsiami został nabyty przez skarb. *Dr. M.*

Zińków, mto pow. gub. połtawskiej, ob. *Zieńków.*

Zińkowce, mylnie *Zieńkowce*, mstko nad Smotryczem, pow. kamieniecki, tuż pod Kamieńcem, ob którego oddzielone jest tylko rzeką, okr. pol. Żwaniec, gm. Dłużek, ma 157 osad, 999 mk., kościół par. katol., synagogę, szkółkę paraf., fabrykę świec i mydła, 10 rzemieśln., 286 dzies. ziemi włośc,, 344 dworskiej (107 lasu). Grunta miejscami spadziste, ziemia czarna, w niektórych miejscach piaszczysta, glina zdatna na garnki. Kościół katol. p. w. Znalezienia Krzyża św., z muru wzniesiony około 1727 r. przez biskupa kamienieckiego Stefana Rupniewskiego, miał kaplicę w Ciołkowcach. Parafia katol., dekanatu kamienieckiego, 2165 wiernych. Do parafii, oprócz Z., należą przedmieścia Kamieńca: Bielanówka i Stranka oraz wsi: Ciołkowce, Hołosków, Kieptyńce, Ormiany, Ormianki, Pudłowce i Wygoda. Z. wchodziły w skład dóbr biskupów kamienieckich i są jedną ze starszych osad na Podolu. W 1493 r. miały 18 dym.; zniszczone następnie przez Tatarów. Po zajęciu w 1795 r. na skarb dóbr biskupich, darowane przez ces. Katarzynę II hetmanowej Branickiej, z domu Engelhardt, córka której ks. Woroncowa sprzedała je Bietkowskim i w ręku ich dziś pozostają. Z. miały świetną przeszłość w XVII i XVIII w., kiedy żydom niewolno było mieszkać w Kamieńcu, wtedy rozwinął się tu ożywiony handel. Dziś są ubogą mieściną. *Dr. M.*

Zińkowiec, pow. latyczowski, ob. *Zińków.*

Zinkowiecka jurydyka, pow. kamieniecki, pod Zińkowcami, ma 6 osad, 40 mk.: należy do skarbu.

Zinkwitz, 1336 *Cincowiz*, wś, pow. ziębicki, par. kat. Alt Heinrichau, ew. Tepliwoda. W r. 1885 miała 173 ha, 29 dm., 188 mk. 25 ew.).

Zinna, rzeczka, podobno *Zimna*, ob. *Cyna.*

Zinnowitz, zaklad kąpielowy nadmorski w Pomeranii.

Zinowicze, pow. wołkowyski, ob. *Zenowicze.*

Zinowince, ob. *Zenowińce.*

Zinówka, ob. *Zieniówka.*

Zinowojcze (w dokum.), ob. *Zenowińce.*

Zinserne, jezioro (w dok. z 1376 r.) przy wsi Makohlen na Warmii.

Zinskowo (niem.), ob. *Sękowskie Holendry.*

Zinten, pol. *Cynty*, miasto nad rz. Stradykiem, (niem. Struddich), w pow. świętosiekierskim, rezydencya władz powiatowych, 4000 mk., 8 jarmarków, urząd poczt. i tel. Zawiązkiem osady był stary gród krzyżacki w komturacie Balga. Dietrich v. Spira, komtur baldzki nadał w 1341 r. miastu 10 włók w lesie Paslange. Główny przywilej dla miasta wydał r. 1352 w. m. Winrich v. Kniprode.

Ziobrischken, dobra i fol., pow. kłajpedzki, st. p. Aglonen.

Ziobrówka, *Ziubrówka* al. *Żebrówka*, wś skarbowa nad Smotryczem, pow. kamieniecki. okr. pol. Żwaniec, gm. Bahowica, par. praw. Cybulówka, katol. Kamieniec (podominikańska), obok wsi Cybulówki, odl. o $6^1/_2$ w. od Kamieńca, ma 47 osad, 230 mk., 426 dzies. ziemi włośc. Stara osada, już w 1401 r. nadał ją Świdrygajło ks. dominikanom kamienieckim. W 1565 r. płacono ztąd podatek od 2 pługów. Po zniesieniu klasztoru przeszła na skarb. Porów. *Cybulówka.*

Ziołków, wś i fol. nad rz. Wieprz, pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Kijany, odl. 20 w. od Lubartowa, ma pokłady wapienia, młyn i tartak. W 1827 r. było 27 dm., 186 mk. W r. 1886 fol. Z. rozl. mr. 790: gr. or. i ogr. mr. 650, łąk mr. 24, past. mr. 16, lasu mr. 55, nieuż. mr. 45; bud. mur. 3, drew. 11; płodozm. 8-pol. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Ziołków, w par. Nowogród, wraz z Zezulinem miała $8^1/_2$ łan. W r. 1676 Brodowski, dziedzic Zezulina, płaci w Z. pogłówne od 37 poddanych (Pawiń., Małop., 352 i 23a).

Ziółkow, ob. *Żółków.*

Ziółkowo 1.) wś dwor, w pow. gostyńskim, ma sąd, urz. okr., urz. st. cyw., pocztę i st. kol. żel. w Gostyniu, na linii Leszno-Jarocin, szkoła katol. i parafia w Domachowie, ewang. w miejscu, par. ew. w Piaskach. Obszaru 365 ha, 6 dym., 124 dusz (4 ew.). 2.) **Z.,** folw., w temże położeniu, ma 1 dym., 24 dusz. 3.) **Z.,** wybud., tamże, ma 115 ha, 27 dym., 144 dusz (151 ew.). Leżą na płd. Gostynia, między Krobią a Piaskami pod Domachowem. Własność niegdyś Krajewskich i Bodzewskich. W r. 1337 Mikołaj z Gostynia, syn Wojciecha oddał mieszczanom gostyńskim połowę Z., prawdopodobnie dla osadzenia na prawie niemieckiem. W r. 1398 Adamowa „de Szukowo" przegrała proces przeciw Adamowi z Krajewa. W r. 1580 mają tu Krzysztofor i Sebastyan Krajewscy $2^1/_2$ łan. os., 1 zagr., 22 owiec.

Ziołkowo, niem. *Solkow*, *Salekow*, wś, w pow. olsztynkowskim. Istniała r. 1446. Dziś nie znana (Kętrz., O ludn. pol., 379).

Zioło, jezioro pod Rogowem, w pow. mogilnickim (żnińskim). Na płd. wybrzeżu, po obu stronach Wełny, osiadły 2 ostrowy: dziadkow-

ski i cotoński, na zach. stoi folw. Rzym, na wsch. Wiktorowo. Wznies. 93·7 mt. npm., ma $3^1/_2$ klm. długości, $1^1/_2$ klm. szerokości. Wełna płynie przez to jezioro które się łączy z jez. rogowskiem i dziadkowskiem. Zasila je odpływ jez. Jądrzejewie (Andreassee), do którego spływa jez. Lubeckie (95·5 mt. npm.), przyjmujące za pośrednictwem rowu wody rzeczki Wołownicy, uchodzącej dawniej wprost do jez. Zioło pod Wiktorowem. Na płn.-zach., pod Rzymem, przyjmuje Z. odpływ jez. dziadkowskiego, jego i sieci wodnej. Na płn. kończynie zbliżają się brzegi jeziora na odległość 200 kroków, a wody jego łączą się przesmykiem ze stawem rogowskim (wzn. 93·60 mt.) do którego wpływa Wełna i odpływają wody jez. Rudno (94·4 mt.), Przesmyk jeziorny i Wełna tworzą wyspę lesistą. Suchym przesmykiem, który rozdziela jeż. Zioło od Rogowskiego, idzie droga z Kołdrąbia na Żórawieniec do Rogowa. Przesmyk ten przy długości 1 klm., 300 kroków na zachodzie szeroki, zwęża się do 100 kroków tam gdzie ze stawu wypływa Wełna. Na tym przesmyku stoi kościół rogowski.

Ziołowo, wś włośc. i dobra, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Ziołowo, o 35 w. od Kobrynia. Wś ma 21 dm., 292 mk., zarząd gminny, cerkiew paraf., 419 dzies. ziemi włośc. (229 łąk i pastw., 15 nieuż.), 56 dz. cerkiewnej (22 łąk i past., 4 lasu). Dobra, własność Dołgorukowych, 1905 dzies. (400 łąk i pastw., 605 lasu, 80 nieuż.); gorzelnia, 2 wiatraki. Gmina, położona w płn. części powiatu, graniczy od płn.-wschodu z gm. Czerniakowo pow. prużańskiego, od zachodu z gm. Iłosk, od płd.-wschodu z gm. Antopol i Imienin, obejmuje 33 miejscowości, mających 278 dm. włośc. (obok 15 należących do innych stanów), 4609 mk. włośc., uwłaszczonych na 5602 dzies. (2250 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 7392 dzies. większej posiadłości (2365 roli, 1745 łąk i pastw., 2608 lasu i 674 nieuż.) i 188 dzies. ziemi cerkiewnej (101 roli). Za czasów Rzpltej stanowiła sstwo niegrodowe, położone w wdztwie i pow. brzesko-litewskim. Podług Vol. leg. składało się ono z wsi: Podlesie, Borodycze i Tołkowo. Posiadał je w r. 1766 Michał Pac, opłacając kwarty złp. 1550 gr. 27, i hyberny złp. 1600. Na sejmie z r. 1764 stany Rzpltej zezwoliły na zamianę tego sstwa za dobra prywatne Sukacze i Raszeń, do Józefa Bystrego prawem dziedzictwa należące, odtąd więc ststwo przestało istnieć.

Ziomaki 1.) w XV w. *Zemakowycze*, w 1569 r. *Ziemaki*, wś i fol., pow. radomski, gm. Orońsk, par. Wysoka, odl. od Radomia 25 w., ma 15 dm., 95 mk., pokłady wapienia, dwa młyny wodne. W 1827 r. było 9 dm., 65 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 439: gr. or. i ogr. mr. 318, łąk mr. 48, past. mr. 10, lasu mr. 42, nieuż. mr. 21; bud. mur. 11, drew. 12; las nienrządzony. Wś Z. os. 21, mr. 105; wś Zastronie os. 9, mr. 180; wś Wysoka os. 2, mr. 48. W połowie XV w. dziedzicem wsi był szlachcic h. Rawa. Łany km. dawały dziesięcinę klasztorowi wąchockiemu. Był folwark, młyn, karczmy i zagrodniey (Długosz, L. B., III, 418, opis niedokończony). Według rog. pob. pow. radomskiego z r. 1569 wś Ziemaki, miała 1 łan, 6 zagr. (Paw., Małop., 310). 2.) **Z.,** wś, pow. siedlecki, gm. i par. Niwiska, ma 32 dm., 241 mk., 687 mr. Wchodziła w skład dóbr Niwiska. W 1827 r. było 14 dm., 107 mk. W r. 1563 Ziemaki wś szlachty zagrodowej, w pow. liwskim, ma $3^1/_4$ łan. (Paw., Maz., 416). 3.) **Z.,** folw., pow. węgrowski, gm. Wyszków, par. Liw, ma 4 dm., 894 mr. W 1827 r. 2 dm., 13 mk.

Ziomek, wś nad rzką Płodownicą, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, odl. 31 w. od Przasnysza, ma 30 dm., 206 mk., 25 os,, 1170 mr. Wchodziła w skład dóbr Krasnosielc. Powstała na obszarze dawnej puszczy płodownickiej. W 1827 r. miała 21 dm., 114 mk.

Ziomek 1.) al. *Zieniek*, wybud. w Studziannv, pow. szremski, par. kat., urz. okr. i urz. st. cyw. w Dolsku, tamże poczta a st. kol. żel. w Borku, na linii Leszno-Jarocin, szkoły w Studziannej, 2 dym., 12 dusz. Leży nad Obrą, na zach.-płn. Borku, płn.-wsch. Piasków, przy trakcie do Dolska. W r 1580 był tu młyn o 2 kołach. W r. 1793 dzierżyli Brzezińscy. 2.) **Z.,** rogatka szosowa w Brzeźnicy, w pow. szremskim, w tem samem położeniu. Dym 1, dusz 4

Zipelhof, dobra koronne, w okręgu mitawskim, pow. i par. dobleńska (Kurlandya).

Zipkow, pow. słupski, ob. *Szczepkowice*.

Zipnow, pow. wałecki, ob. *Sypniewo* 3.).

Zipow, węg. *Izsep*, wś w hr. szaryskiem, ma kościół katol. filialny, rozległe lasy, 306 mk.

Zippel, ob. *Szczuplinki*.

Zippelland, kol., pow. kościerski, st. pocz. Przywidz.

Zippelwaser, rzeczka, w pow. lwowskim (Szląsk pruski), ob. *Waltersdorf* 1).

Zipperken, posiadłość, pow. iławkowski, st. pocz. Pr. Eylau.

Zipplau, wyb. do Radłowa, pow. wejherowski, st. pocz. M. Kaczki; 1885 r. 1 dm., 15 mk. 2.) **Z.**, ob. *Cieplewo*.

Zippnow, ob. *Sypniewo*.

Zippnower Fliess al. *Sypniewska Struga*, rzka, ob. *Plitnica*.

Ziprken, ob. *Czyprki*.

Zips, ob. *Śpiż*.

Zipserhaus, zamek, ob. *Podegrodzie Spiskie*.

Zirau, łotew. *Zihrawa-Muiža*, dobra prywat., w okr. i pow. hazenpockim, par. zakonno-hazenpocka (Kurlandya). Kościół paraf. ewang.,

filia Wirginal. Do dóbr należą folw.: Mittelhof, Akmen i Pawen.

Ziraz (w dok.), ob. *Sieradz*.

Zirchow (niem.), pol. *Cerkwia*, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, paraf. kat. Słupsk. Porów. *Cerkiew*.

Zirke, ob. *Sieraków* 1).

Zirkau, 1240 *Ciracou*, wś, pow. szprotowski, par. ew. i kat. Nieder Leschen. W r. 1885 było 320 ha, 45 dm., 205 mk. (7 kat.).

Zirkowitz, wś, pow. opolski, par. kat. i ew. Opole. W r. 1885 było 147 ha, 31 dm., 205 mk. (2 ew.).

Zirkowko, ob. *Sierakówko* 2).

Zirkwitz (niem.), ob. *Cerkwica*.

Zirkwitz al. *Czirkiew*, zapewne *Cerekwica*, 1203 r. *Cirquich*, 1251 *Cerequic*, 1252 *Czerequicz forum*, wś i dobra, pow. trzebnicki, par. kat. w miejscu, ew. Masłów. W r. 1885 dobra miały 513 ha, 9 dm., 146 mk. (70 kat.); wś 365 ha, 77 dm., 492 mk. (133 ew.). Starożytna osada. Targowisko istniejące tu w XIII w. w. przeniesiono potem do Trzebnicy. Wś otrzymała prawo niemieckie r. 1252. Należała do r. 1810 do posiadłości biskupów wrocławskich. Kościół parafialny powstał zapewne wraz z osadą jak o tem świadczy nazwa. We wsi jest przytułek dla ubogich (dawny szpital) i szkoła katol.

Zirlau, 1307 *Cirla*, 1348 *Cyria*, dobra i wś, pow. świdnicki, par. kat. i ew. Freiburg. W r. 1885 dobra miały 396 ha, 7 dm., 73 mk. (13 kat.); wś 1302 ha, 179 dm., 2283 mk. (290 kat.).

Zirnau, ob. *Tschirnau*.

Zirne, jezioro, w pow. ryskim gub. inflanckiej, w płn.-zach. części, na prawym brzegu rz. Infl. Aa, w pobliżu brzegu morskiego.

Zirnieje, pow. nowoaleksandrowski, kaplica katolicka, ob. *Antuzów*.

Zirnkalu, folw. dóbr prywat. Schlehk, w okr. goldyńskim, pow. windawski, par. piltyńska (Kurlandya).

Zirolen, dobra pryw., w okr. i pow. tukumskim, par. auceńska (Kurlandya).

Zirpe, ob. *Sierpowo*.

Zirulischek, dobra koronne, w okr. zelburskim, pow. frydrychsztacki, par. zelburska (Kurlandya).

Zischkowitz, ob. *Czeżkecy*.

Zisken, wyb. do Gruenberg, pow. wejherowski, par. kat. Luzin; 1885 r. 1 dm., 35 mk.

Zissendorf, wś i dobra, pow. kożuchowski, par. kat. Zoelling, ew. Kożuchów. W r. 1885 część *Z. Graeflich*, miała 127 ha większej własności, 1 dm., 71 mk. (9 knt.) we wsi było 20 ha, 16 dm., 67 mk. (3 kat.); część *Z. Staedtiseh*, wś 101 ha, 5 dm., 37 mk. ew.

Zitkiemy al. *Szytkiemy*, niem. *Szittkehmen Gross* i *Klein*, wś i leśniczówka, pow. gołdapski. Urząd poczt. w miejscu.

Zittau, serb. *Żitawa*, miasto pow. na Łużycach. W 1880 r. miało 22313 mk.

Zittno, ob. *Sitno* 3).

Ziubrówka, pow. kamieniecki, ob. *Ziobrówka*.

Ziubrycha al. *Zubrycha*, wś na praw. brzegu Tykicza Górskiego, pow. lipowiecki, w 3 okr. pol., gm Popówka Konelska, odl. o 85 w. od Lipowca, ma 591 mk., 1214 dzies. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P. niewiadomej erekcyi, uposażoną 47 dzies. ziemi. Wś należała do Hipolita Rohozińskiego, drogą wiana przeszła do Waleryana Rościszewskiego, który w 1857 r. dał ją w posagu zięciowi swemu Jarczewskiemu.

Ziuki, mylnie *Zinki*, wś nad rzką Ryczą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Lack, okr. wiejski Spusza, o $5^1/_2$ w. od gminy a 23 w. od Szczuczyna, 4 dm., 36 mk.; należała do dóbr Byczki, hr. Uruskich.

Ziunin, fol., pow. lubelski, gm. Krzczonów, par. Bychawa, odl. 21 w. od Lublina, ma 141 mr. (109 roli), młyn woduy.

Ziwalicze, zaśc. włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Porpliszcze, o 76 w. od Wilejki, 1 dm., 6 mk. katol.

Ziwotitz, ob. *Żywocice*.

Zizda, rzka, w gub. witebskiej. pr. dopł. Dźwiny, ob. *Żyżca*.

Zjar, góra (761 mt.) w Beskidzie zachodnim, wznosi się z bezleśnego grzbietu, w Międzybrodziu, w pow. żywieckim, na 49° 32′ płn. szer., 36° $23^1/_2$′ wsch. dług. (Karta wojs., 6, XX).

Zjato, uroczysko, pow. piński, w okolicy wsi Kołomka, w gm. Swięto-Wola, wspomniane w inwentarzu XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 159, 293, 294, 296). *A. Jel.*

Zjawienie, miejscowość, w pow. zamojskim, pod wsią Lipskiem. Znajduje się tu źródło. Ob. *Feliksówka* i *Lipsko* 2).

Zjawienie, wzgórze (169 mt.) na obszarze Radomyśla na praw. brzegu Sanu, w pow. tarnobrzeskim na 50° $40^1/_2$′ płn. szer., 39° 36′ wsch. dług. (Karta wojs., 3, XXVI).

Zjawienie 1,) grupa domów w Białej, pow. Rawa Ruska. 2.) **Z.**, część Szczerca, pow. Rawa Ruska.

Zjawiniec 1.) wś gosp., w pow. gnieźnieńskim, ma urz. okr. i urz. st. cyw., pocztę i parafie w Klecku, sąd i st. kol. żel. w Gnieźnie, szkołę katol. w Gorzuchowie. Obszaru 32 ha, 3 dym., 22 dusz. 2.) **Z.,** karczma i os. na Usarzewie, w pow. średzkim. 3.) **Z.,** staw na Murowanej Goślinie, w pow. obornickim.

Zjawisko, uroczysko w Głuchej puszczy, pow. słucki, gm. Zaostrowiecze, przy drożynie, wiodącej przez brody i knieje za wsi Morocz do

Zaostrowiecza. Lud przywiązując do tego miejsca cudowną legendę, składa w pobudowanej kapliczce ofiary. *A. Jel.*

Zjawionek. os. młyn., pow. lipnowski, gm. Czarne, par. Dobrzyń nad Wisłą. Nie podany w spisach urzęd. nowszych,

Zjezdna, uroczysko, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 21 w. od Białegostoku.

Zkoczery, wś włośc. nad strumieniem, pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 23 w. od Wilejki, 8 dm., 71 mk. prawosł.

Zlabicz al. *Zlabicz*, szczyt górski (120 mt.) w Karpatach Szląskich, w dziale położonym między Ostrawicą a Olszą.

Zlatnik, las, w gm. Krasna, pow. cieszyński, ob. *Salińska.*

Zlatnik, węg. *Aranyos-Patak* czyli *Złoty Potok*, wś, w hr. ziemneńskiem (Zemplin). Nazwa osady pochodzi od potoku, w którego piasku znajdowano złoto. Niegdyś istniały tu kopalnie. W 1325 r. był klasztor augustyanów. Dziś wś ma 140 mk.

Zlato, węg. *Arany Patoka*, wś, w hr. szaryskiem, ma kościół katol. filialny, 544 mk.

Zlejew Wielki, wś, pow. horodniański gub. czernihowskiej, gm. Pietrusze, 109 dm., 595 mk., cerkiew.

Zleszyn, wś i fol., pow. kutnowski, gm. Wojszyce, par. Bedlno, odl. 13 w. od Kutna. Wś ma 15 dm., 196 mk.; fol. 6 dm., 74 mk. W 1827 r. było 11 dm., 123 mk. W r. 1874 fol. Z., oddzielony od dóbr Pniewo, rozl. mr. 273: gr. or. i ogr. mr. 255, past. mr. 5, nieuż. mr. 13; bud. mur. 2, drew. 7; płodozm. 12-pol. Wś ma 15 os., 254 mr. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. pobiera kollegiata łęczycka, łany dwor. i dwa łany dawniej folw., na których osadzono kmieci, dają pleb. w Bedlnie (Łaski, L. B., II, 493). W r. 1576 we wsi „Zliessino“ płaci Andrzej Dembowski od $1^1/_2$ łan. opuszczonego i 2 osad.; Tomasz Dembowski od $^1/_2$ łan. (Paw., Wielk., II, 105).

Zlichowice, wś w dobrach Iwanowice, ob. *Złochowice.*

Złaków 1.) *Borowy*, w XV w. *Z. Minor*, wś, pow. łowicki, gm. Bąków, par. Złaków Kościelny, odl. 24 w. od Łowicza a $2^1/_2$ w. od Złakowa Kościelnego, ma szkołę początkową, 103 dm., 711 mk., 2345 mr., w tem 1326 ziemi ornej, 326 mr. łąk, 567 pastw., 126 nieuż. W 1827 r. było 88 dm., 514 mk. Na początku XVI w. wieś Z., należąca do dóbr stołu arcybiskupiego, dawała dziesięcinę kanonikom łowickim, mesne zaś po $1^1/_2$ gr. z łanu dawano pleb. w Złakowie Kościelnym, który też pobierał dziesięcinę z łanów sołtysich (Łaski, L. B., II, 245, 259). W r. 1579 Złakowo Borowe, w pow. gostyńskim, płaci od 25 łan. km., 2 łan. wójtow., 1 rzeźnika, 2 komor. (Paw., Mazow., 205).

2.) **Z.** *Kościelny*, w XV w. *Zlakow Major*, 1579 r. *Złakow Cerkiewny*, wś i fol. nad rzką Przysową, pow. łowicki, gm. Jeziorko, par. Złaków, odl. 24 w. od Łowicza, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, 69 dm., 700 mk., 314 mr. ziemi dawnego folwarku kościelnego, później rządowej, dwie osady pokościelne (jedna po dawnem wójtowstwie), obejmujące 246 mr. i 1298 mr. włośc., w tem 718 mr. roli, 178 łąk, 342 pastw., 100 mr. nieuż. W 1827 r. było 76 dm., 478 mk. Ludność wsi zamożna, zabudowania porządne, oświata dość dawno rozszerzona śród ludu. Sady i pasieki przy domach. Jest to starożytna osada. Wykopywano tu nieraz stare monety, nawet rzymskie. Arcyb. Janisław urządziwszy r. 1334 wójtowstwo w Duplicach Wielkich, zobowiązał wójta do płacenia danin, w miejsce dziesięciny, plebanowi złakowskiemu. W potwierdzeniu posiadłości arcyb. gnieźn. w pow. łowickim przez Ziemowita, ks. mazow., w maju r. 1359 wymieniono: „Slakow binum“. Z. i sąsiednie wsi: Bąków, Łaźniki i Wysokienice zostały odebrane arcybiskupom na rozkaz króla Kazimierza, jako bezprawnie posiadane i włączone do dóbr królewskich, lecz w r. 1358 zwraca król te dobra arcyb. Jarosławowi ze Skotnik. Na początku XVI w. istniał tu kościół par. p. w. WW. Sw. Pleban miadwór z ogrodem i spichrzem, dwa place dla wikaryuszów, 4 place dla zagrodników, 2 łany roli rozdzielone między 4 zagrod., którzy płaciii po 20 gr. czynszu. Łany km. dawały dziesięcinę kanonikom łowickim, łany sołtysie i zagrodnicy na rolach kościelnych dawali plebanowi, który od kmieci pobierał mesne po $1^1/_2$ gr. z łanu (Łaski, L. B., II, 259, 260). W r. 1579 „Zlakowo Cerkiewne“ płaciło od 25 łan. km., 9 kom., 4 rzem., 3 łan. wójt. (Paw., Maz., 205). Dzisiejszy kościół, zabytek budownictwa z XV zapewne wieku, przez relacye wizyt kanonicznych zwany „staroświeckim“ lub „krzyżackim“. Zbudowany z cegły nietynkowanej, o jednej nawie. Z biegiem czasu pierwotny kościołek powiększano stopniowo; dobudowano więc zapewne naprzód do nawy dzisiejszej nowe prezbyteryum, jednej prawie z nawą szerokości, nieco tylko krótsze; dobudowano zaś je tak dawno, że dziś na pierwsze wejrzenie trudno dopatrzeć w nich różnicy. Nawa na ścianach zewnętrznych: południowej i północnej, na wysokości około 6 stóp posiada pasy, utworzone przez krzyżowanie się linii ukośnych cegieł z powierzchnią prawdopodobnie niegdyś glazurowaną, dziś cokolwiek tylko ciemniejszą od innych. Na ścianie południowej bliżej wielkich drzwi są 2 cegiełki z wypalonemi na nich kształtnie wyrazami *eran* i *stepo*, pod gzemsem zaś prezbyteryum z tejże strony można dostrzedz na jednej z cegieł litery A. N., dalsze już nieczytelne. Szczyty: frontowy—zachodni i absydalny—wschodni,

jednakowo płaskie, trójkątnie zakończone, z płytkiemi wnękowemi ozdobami w rodzaju ślepych okien, różnią się tem, że frontowy okryty jest rzędem ozdób pilastrowych wystających u góry lecz płaskich, podczas gdy absydalny ma również te, jak tu zowią „palce“, ale już z wystającym z muru kantem, nie płaszczyzną boczną. Z biegiem czasu przybudowano jeszcze 3 połączone dziś z sobą dodatki do ściany północnej, a mianowicie: kruchtę boczną, która przez ciemną kapliczkę łączy się z zakrystyą. Trzy te części stanęły w różnych czasach. Kruchta ma oddzielny szczyt płaski, zupełnie odmienny od szczytów głównych; za ozdobę posiada tylko szereg arkadek. Na szczycie kruchty wmurowana tablica kamienna, na której, pod herbem Rawicz, napis. V. D. Gaspar Rykowski D. O. M. et Reverendissimi Stanislai Karnkowski Ar. Gn. Domini et Benefactoris, speciali Gratia Canonicus Vielunensis et hujus Ecclesiae Plebanus ad laudem Dei omnipotentis decorumque Ecclesiae praedictae hoc opus restaurari fecit anno 1592. Jeżeli więc restaurowano kościół z dodaniem może jednocześnie onej kruchty roku 1592, to gmach główny musiał być wzniesiony o wiele wcześniej, a więc nie w połowie XVII w. jak sądzi ks. Korytkowski, przypuszczając iż fundatorem kościoła był arcyb. Maciej Łubieński. Na podsiebitce był jeszcze w 1820 r. napis: „Venerabilis Stanislaus a Stępów Canonicus Vladislaviensis plebanus in Zlakow, anno domini 1546“. Na czas wybudowania dzisiejszego prezbyteryum może rzucić światło tablica nagrobkowa wmurowana w północnej jego ścianie, lecz obecnie zakryta amboną. Tablica ta poświęcona jakiemuś „de Lagów“ Klukowskiemu, ozdobiona herbem Łodzia. Kościół cały murowany, długi łokci 60, szer. 20, wys. 16, musiał być kiedyś sklepiony, dziś pokryty sufitem płaskim. Dach ma spadzisty, kryty dachówkę, nad zakończeniem nawy t. z. „Mnich“. Oddrzwia wielkich drzwi, jak również zewnetrzne i wewnętrzne kruchty bocznej ostrołukowe o 3 łukach, okna również ostrołukowe. Okna ma tylko ściana południowa. Z zabytków przeszłości przechowała się stara kamienna chrzcielnica, dziś nieużywana. Podstawę jej zdobią herby: Jastrzębiec i Junosza z cyframi S. S. Piękny ołtarz wielki rzeźbiony, z datą 1623 roku, ma obraz Wniebowzięcia N. M. P., na którym u dołu klęczy ksiądz w komży, taki sam jak na tryptyku w Bolimowie i w Chruślinie. W r. 1869 kościół został gruntownie odnowiony, trzy okna kolorowe z malowidłami sprowadzono z Wrocławia. Od czasu erekcyi w 1617 r. przez Tomasza z Stępowa Stępowskiege, podkomorzego ziemi gostyńskiej, mansyonarzy, należało do nich wójtostwo we wsi Świeryż, które w r. 1834 nabyło księstwo łowickie z obowiązkiem płacenia rocznie mansyonarzom 840 zł. Z. par., dek. łowicki, miała w 1879 r. 3768 dusz. W skład par. wchodzą: Złaków Kościelny i Borowy, fol. Długie, Stępów, Wola Stępowska, fol. Teresów, kol. i fol. Niespusza, kolonie: Karsznice, Mostki, Duplice Duże i Małe, Retki. W obrębie parafii istnieją cztery szkoły początkowe. W r. 1879 było 2500 parafian, umiejących czytać. Z oświatą łączy się dobrobyt ludności. *R. Ocz.*

Złatna, las, w pow. żywieckim, na obszarze gm. Ujsoł, na płd. stoku Lipowskiej góry. Wypływa z niego pot. Bystry, jedno z ramion źródłowych Soły.

Złatna Hora, wyniosłość (640 mt.), na płn. od miasta Lubowli na Spiżu, na lew. brzegu Hornadu.

Złatne, wyniosłość (738 mt.), w pasmie Braniska na Spiżu. Ob. *Falsztyński potok.*

Złatny, potok, prawy dopływ Hornadu, w hr. spiskiem.

Złatoustowa, wś nad rz. Gżacią, pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. Kurszewo, 24 dm., 132 mk.

Złatoustowo, wś nad rz. Gżacią, pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. Lipce, 3 dm., 17 mk., cerkiew.

Zławieś, niem. *Boesendorf*, wś gosp. nad Wisłą, w pow. bydgoskim, ma urz. okr. w Żołędowie-Dobrczu, tamże urz. st. cyw., pocztę w Kotomierzu (Klarheim), tamże st. kol. żel. na linii Bydgoszcz-Tczew, szkołę ewang. w Trzęsaczu, paraf. katol. we Włókach, ewang. w Fordonie, sąd w Bydgoszczy. Obszaru 101 ha, 8 dym., 56 dusz (9 katol.). Leży na lewym brzegu Wisły, na płn.-zach. Fordonia. W r. 1349 wspominana jako położona na granicy Kujaw i Pomorza Krzyżackiego. Była własnością klasztoru byszewskiego. *W. Ł.*

Zła Wieś 1.) *Wielka*, niem. *Gross Boesendorf*, dok. *Bossendorf*, *Bosendorf*, wś nad Wisłą i nową szosą do Dąbrówki, pow. toruński, st. p. Pędzewo, par. kat. Czarnowo, szkoła ewang. w miejscu; 595 ha (314 roli orn., 106 łąk, 56 lasu); 1885 r. 26 dm., 37 dym., 251 mk., 246 ew., 5 kat. Należała najprzód do komturstwa bierzgłowskiego, potem do toruńskiego i obejmowała wówczas 36 włók, czynsz wynosił 11 grz. i 3 skojce, a od 2 młynów 5 grzyw. Kiedy przeszła na własność miasta Torunia, nie wiadomo. Już r. 1471 dodaje rada miejska burmistrzowi Janowi Russ za jego zasługi dla miasta, do 2 włók, od których płacił 1 grz., jeszcze 6 włók za opłatą 1 grzyw. i 3 wolne lata. R. 1558 pozwala rada miejska młynarzowi Wojciechowi Szeszulce wybudować tamże wodny młyn o 2 kołach. Młyn ten r. 1602 został wydzierżawiony na lat 19 za opłatą 2 łasztów zboża (ob. Wernicke: „Beschr. Thorns“, str. 259). W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymieniona jako wś szlach. o 16 dymach (str. 13). 2.) **Z. W.** *Mała*, niem. *Klein Boesendorf*, wś

przyległa do powyższej, ma 537 ha (410 roli or., 72 łąk, 26 lasu); 1885 r. 64 dm., 76 dym., 400 mk., 383 ew., 17 kat. Należała od założenia swego do Torunia. W r. 1789 miała 20 dymów. 3.) **Z.,** niem. *Boesendorf*, dok. 1280 *Mallavilla*, wś, pow. gdański górny, st. poczt. Langnowo, par. kat. Kłodawa; 308 ha obszaru (258 roli or., 23 łąk). W 1885 r. 20 dm., 36 dym., 175 mk., 35 kat., 140 ew. Dawniej własność klasztoru cystersów w Lędzie, któremu ją nadał r. 1280 ks. Mestwin (ob. Perlbach: P. U. B., Nr 314, str. 268). R. 1783 i 1797 wydano kolonistom w wieczystą dzierżawę. W r. 1789 było 10 dymów. *Kś. Fr.*

Złazno al. *Złazień*, w dokum. *Wzlazno* (1577), *Uzlazna* (1583 r.), wś nad Horyniem, pow. rówieński, gm. Derażno, par. praw. Stawek (o 1 w.). Podług. reg pob. pow. łuckiego z 1577 r. Wzlazno, sioło ziemian Stepańskich, płaci od 5 dym. półdworz., 8 dym. na ćwierciach, 4 ogr. W 1583 r. wś Uzlazna należy do włości stepańskiej ks. Konst. Ostroskiego, wwdy kijowskiego, marszałka ziemi wołyńskiej, który płaci od 13 dm., 4 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 40, 83).

Złeborki, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Gradzanowo, odl. 23 w, od Sierpca, ma 5 dm., 34 mk., 150 mr. W r. 1827 było 3 dm., 15 mk.

Złe Mięso 1.) niem. *Boesenfleisch*, pow. sta rogardzki. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako pustkowie nad Czarną Wodą, o 4 dymach. Ob. *Czarna Woda*. 2.) **Z. M.,** niem. *Boesenfleisch*, wś nad Czarną Wodą i przy kol. żel., pow. chojnicki, st. p. i par. kat. Łęg; 192 ha (113 roli or., 39 łąk, 10 lasu). W 1885 r. 11 dm., 16 dym., 72 mk. kat. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisana jako pustkowie o 2 dymach (str. 266). R. 1868 było tu 70 mk., 65 kat., 5 ew. R. 1841 odkrył tu radca budowniczy Erdmann nad Czarną Wodą kamienie ustawiane z menhirem w środku. Opis szczegółowy i rysunek podał radzca Hirschfeld w „Zeitsch. des hist. Ver. für d. R. B. Marienwerder“, 1877, tab. VII, fig. 3, str. 77).

Złobicka *ziemia*, uroczysko i „zameczek“, około wsi Hadkowicze, w pow. owruckim.

Złobicz, rzeczka, w pow. żytomierskim i radomyskim, lewy dopływ Irszy. Poczyna się w wielkich lasach uszomierskich, płynie zrazu na wschód, a poza wsią Złobiczem zwraca się w kierunku płd.-wschodnim. Ominąwszy Budę Szerszniańską i Sobolówkę, poniżej Rudni Szerszniowskiej pod wsią Melenie łączy się z Irszą. Długa około 12 w. Z prawej strony przyjmuje dwa drobne strumyki. *E. Mal.*

Złobicz, wś nad rzką t. n., pow. żytomierski, na pograniczu pow. owruckiego i radomyskiego, odl. o 14 w. od Uszomierza, posiada kaplicę katol. par. Uszomierz. Grunta składają się z czerwonego granitu i gnejsu. Obszar dworski wraz z Joanówką (Iwanówką) wynosi 1099 dzies. i należy do Wielhorskich.

Złobiszcze, pow. ihumeński, ob. *Słopiszcze* 2).

Złobnica, wś, pow. piotrkowski, gm. Kleszczów, par. Sulmierzyce, ma 79 dm., 681 mk., 1196 mr.; os. karcz. 1 dm., 4 mk., 10 mr. Wchodziła w skład dóbr Chorzenice. W 1827 r. było 18 dm., 124 mk. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1552 wś Z., w par. Sulmierzyce, miała 11 osad., $8^1/_2$ łan. (Pawiń., Wielkop., II, 284).

Złobowszczyzna, pow. grodzieński, ob. *Żłobowszczyzna*.

Złochowice, kol., pow. częstochowski, gm. Opatów, par. Kłobucko, odl. 20 w. na płn. od Częstochowy, przy szosie do Wielunia, ma szkołę początkową, 105 dm., 658 mk, 2399 mr. obszaru (1480 mr. roli); os. karcz. ma 1 dm., 3 mk., 4 mr. dwor. W r. 1827 było 75 dm., 442 mk. Z. wchodziły w skład dóbr Iwanowice. Według lustracyi z r. 1660 wchodziły w skład starostwa krzepickiego.

Złoćki, wś włośc., pow. wilejski, ob. *Załocki*. Leży o 22 w. od Wilejki, ma 8 dm., 82 mk. katol.

Złocki, potok, prawy dopł. Uszwicy, uchodzi do niej w pow. brzeskim, pod wsią Maszkienice, płynie przez wś Porąbkę.

Złockie, wś, pow. sądecki, nad potokiem, dopł. Szczawnika (praw. dopł. Popradu), o 3 klm. na płn. od Muszyny. Wznies. 531 mt. npm. Posiada parafię gr.-kat. z cerkwią drewnianą i szkołę. Liczy 95 dm. i 501 mk. (256 męż., 245 kob.), 482 gr.-kat., 7 rz.-kat. i 12 izrael. Pos. tabularna (skarbowa) ma 213 mr. lasów, w tem 40 mr. nieuż.; pos. mn. 807 mr. roli, 409 mr. łąk, 255 mr. past. i 227 mr. lasu. Parafia gr.-kat. obejmuje Szczawnik i Jastrzębik, z cerkwiami drewnianemi. Uposażenie składa się z 200 mr. roli owsianej i 51 złr. dodatku. Wś należała do państwa muszyńskiego biskupów krakow. i była osadzoną na prawie wołoskiem. Po pierwszym rozbiorze Rzpltej zamieniono ją wraz z dobrami muszyńskiemi na wieś skarbową. Ludność ma typ wołoski: cerę smagłą, oczy i włosy czarne. Z. graniczy na płd. z Muszyną, na zach. ze Szczawnikiem, na płn. i wschód z Jastrzębikiem. *Mac.*

Złockie Budy, os., w par. Borysławice Kościelne (dziś pow. kolski), obecnie nie istnieje. W r. 1827 miała 1 dm., 7 mk.

Złoczew, osada miejska, przedtem miasteczko, folw. i dobra, nad rzką Oleśnicą (dopł. Warty), pow. sieradzki, odl. 21 w. od Sieradza, posiada kościół paraf. murowany, kościół poklasztorny, szkołę początkową, urząd poczt., sąd gm. okr. III, urząd gm., olejarnią, 117 dm., 2065 mk, W r. 1827 było

87 dm., 972 mk.; 1864 r. było 90 dm. (2 mur.), 1890 mk. (1164 żyd.). Z. wraz z dobrami należał z kolei do Małachowskich, Tarnowskich, Dobrowolskich. Na początku XVI w. ¡były tu tylko łany kmiece i sołtysie. Sołtysie łany dawały pleb. w Unikowie za dziesięcinę po 9 gr., kmiece zaś miód a za meszne po korcu owsa i korcu żyta (Łaski, L. B., ¡I, 422, 424). W r. 1533 wś „Zlaczow“ ma 10 łan. km. a 1576 r. $8^1/_2$ łan., 3 rzem. (Paw., Wielkop., II, 217). W r. 1601 dziedzic Z. Andrzej Ruszkowski h. Pobóg, miecznik kaliski, wzniósł tu kościół i założył parafią, erygowaną przez arcyb. Karnkowskiego. Konsekracya odbyła się r. 1722. Około r. 1870 został odbudowany. Tenże sam Ruszkowski wystawił r. 1600 klasztor bernardynów i przy nim kościół, który spłonął w r. 1808 ale został odbudowany r. 1810. Zapewne w czasie fundacyi tych świątyń Z. posiadał już prawo miejskie. W r. 1808 pożar zniszczył osadę. Z. par., dek. sieradzki, 2420 dusz. Dobra Z. składały się w r. 1888 z fol.: Złoczew, Miklesz, Bujnów i Oleśnica, nomenklatury Syberya i Borki, rozl. mr. 4887: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 910, łąk mr. 43, past. mr. 206, lasu mr. 3025, nieuż. mr. 38; bud. mur. 23, drew. 28, las urządzony; fol. Miklesz gr. or. i ogr. mr. 152, łąk mr. 8, nieuż. mr. 4; bud. mur. 3, drew. 5, płodozm. 10-pol.; fol. Bujnów gr. or. i ogr. mr. 197, łąk mr. 40, past. mr. 34, nieuż. mr. 7; bud. mur. 2, drew. 9; płodozm. 10-pol.; fol. Oleśnica gr. or. i ogr. mr. 88, łąk mr. 60, pastw. mr. 51, nieuż. mr. 24; bud. mur. 2, drew. 11. W skład dóbr poprzednio wchodziły: miasto Z. os. 108, mr. 228; wś Złoczewska Wola os. 101, mr. 318; os. Złoczewska Wieś os. 1, mr. 2; wś Bujnów os. 33, mr. 311; wś Zapowiednik os. 14, mr. 195; wś Borzęckie os. 44, mr. 215; wś Grójec Mały os. 19, mr. 191; wś Stanisławów os. 19, mr. 262; wś Huta Szklanna os. 22, mr. 423; wś Huta Stara os. 27, mr. 504; wś Miklesz os. 15, mr. 477; wś Czarna os. 40, mr. 396; wś Cegielnia os. 13, mr. 162. Z. gmina, należy do sądu gm. okr. III w Złoczewie, ma 16394 mr. obszaru i 7713 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 13 praw., 78 prot. i 1414 żydów (w osadzie Złoczew). Gmina obejmuje 32 wsi i osad i 546 dymów. *Br. Ch.*

Złoczewo, fol., pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Dudzicze, o 101 w. od Rzeczycy, własność Siemionowych, ma $18^1/_2$ włók. *A. Jel.*

Złoczewska Wieś, wś i fol., pow. sieradzki, gm. par. Złoczew, odl. 21 w. od Sieradza. Wś ma 37 dm., fol. 13 dm. Spisy urzęd. nie podają cyfry ludności. Wchodzi w skład dóbr Złoczew. W 1827 r. było 24 dm., 282 mk.

Złoczkowice, wś, ob. *Złotkowice.*

Złoczów, miasto powiatowe w Galicyi, między 49° 47′ a 49° 50′ płn. szer. i 42° 32′ a 42° 37′ wsch. dług. od F. Na płn. leżą Horodyłów i Jelechowice, na płn.-wsch. Zazule, na wsch. Bieniów i Strutyn, na płd. Woroniaki, na zach. Jasieniowce i Chylczyce. Płn.-wsch. część obszaru przepływa Złoczówka. W jej dolinie leży miasto i przedmieścia: Gliniańskie, Szlaki, Podwójcie, Lwowskie i Brodzkie. Dolina Złoczówki wzn. 262 mt. npm., otwarta ku płd.-wsch. i płn.-zach., okolona jest wzgórzami, odnogami Woroniaków. Najwyższe dochodzi 414 mt. wznies. Miasto tworzy z Zarzeczem, Woroniakami, Zazulami i Folwarkami jednę gminę katastralną. Własn. więk. ma roli or. 330, łąk i ogr. 119, past. 83, lasu 2920 mr.; wł. mn. roli or. 4096, łąk i ogr. 1435, past. 971, lasu 477 mr. W r. 1890 było 866 dm., 10113 mk. w gm. (2190 obrz. rz.-kat., 2826 gr.-kat., 5086 izr., 11 inn. wyzn.; 7254 Pol., 2633 Rus., 199 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. złoczowski, archidyec. lwowska. Parafią założył w r. 1624 Jakub Sobieski, starosta krasnostawski. Należą do niej: Bieniów, Boniszyn, Chylczyce, Folwarki, Horodyłów, Jasieniowce, Jelechowice, Iwaczów, Kniaże, Łuka, Podlipce¦, Płuhów, Strutyn, Trościaniec, Woroniaki, Zalesie, Zarwanica, Zarzecze, Zazule. Kościół dzisiejszy parafialny, konsekrowany w r. 1839 p. w. Wniebowzięcia N. M. P., był dawniej kościołem pijarów. Po zniesieniu zakonu w r. 1788 zabrano budynki klasztorne na własność rządu, a kościół zamieniono na magazyn. Gdy dawny kościół farny odstąpiono na cerkiew, przeniesiono parafią do kościoła popijarskiego. Przeniesiono wtedy z dawnego kościoła i umieszczono w dzwonnicy, pamiątkę po Sobieskich, dzwon odlany r. 1693 w Gdańsku kosztem Jana III (ob. Sokalski „Rys geogr.-statyst. złoczowskiego okręgu szkolnego“, str. 207). Do łacińskiego dekanatu złoczowskiego należą parafie: Białykamień, Gołogóry, Jezierna, Pomorzany, Sassów, Zborów i kapelania Olejów. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. złoczowski; uposażona również przez rodzinę Sobieskich. Do parafii należą: Folwarki, Woroniaki, Zarzecze i Zazule. Dzisiejsza cerkiew parafialna p. w. Zmartwychwstania, zbudowana w stylu odrodzenia, była do r. 1838 łacińskim kościołem farnym, którego budowę rozpoczął w r. 1604 Marek Sobieski, wojewoda lubelski, dziad Jana III. Gdy na prośby gr.-kat. mieszkańców Złoczowa, którzy mieli tylko małą cerkiewkę św. Mikołaja, rząd austryacki odstąpił na cerkiew zniszczony kościół popijarski, stanęła między parafianami obu obrządków dobrowolna zamiana. Kościół parafialny łaciński oddano na cerkiew, a popijarski pokryto dachem, odnowiono i zamieniono na parafialny. Cerkiew p. w. św. Mikołaja jest prawdopodobnie jedną z najstarszych budowli Złoczowa (ob. Sokalski, l. c., str. 209). Do grecko-katolickiego dekanatu złoczowskiego należą parafie: Bełżec, Bobutyn,

Bobszczany, Hodów, Jasieniowce, Kalne, Kniaże, Koropiec, Lackie Wielkie, Machnowce, Pleśniany, Płuhów, Poczapy, Podlipce, Pomorzany, Remizowce, Rozhadów, Ryków, Scianka, Skwarzawa, Sławna, Snowicz, Strutyn, Trościaniec Mały, Urlów, Żuków i Żulice. Z. posiada też monaster bazylianów, założony przez Jana Sobieskiego r. 1665. Leży na przedmieściu Lwowskiem. Cerkiew mała, murowana i cynkiem kryta, wzniesioną została niedawno w miejscu małej drewnianej cerkiewki (Szematyzm czyna św. Wasylia Wełykoho w Hałyczyni. Lwów, 1867, str. 15). Z. jest siedzibą starostwa, sądu obwodowego, sądu powiat. i miejsko-delegowanego, głównego urzędu podatkowego, urzędu pocz. i tel., rady szkolnej okręgowej, wydziału rady powiatowej, komisaryatu i oddziału straży skarbowej, komendy 80 pułku piechoty i obrony krajowej komendy żandarmeryi, komisyi szacunkowej, urzędu gminnego. Z zakładów naukowych posiada Z. gimnazyum, założone staraniem gminy w r. 1873 jako gimnazyum niższe, a zamienione nawyższe r. 1881. Od 1 września 1892 r. przeszedl zakład na fundusz państwowy. Językiem wykładowym jest polski. W r. 1896 uczęszczało 293 uczniów. Prócz tego jest szkoła męzka 6-klasowa, szkoła żeńska 5-klas. i szkoła ludowa izraelicka fundacyi barona Hirscha. Wszystkie z językiem wykładowym polskim. Szkoła męzka istnieje od r. 1789. Pierwotnie była trywialną o jednym nauczycielu i mieściła się w klasztorze poreformackim. Założył ją urząd cyrkularny w Złoczowie, a jej kolatorem był książą Radziwiłł, a następnie księżna Sapieżyna. Po przeniesieniu urzędu obwodowego z Brodów do Złoczowa, przemieniono szkołę w r. 1790 na c. k. cyrkularną szkołę główną, a w r. 1800 umieszczono ją w osobnym na ten cel zbudowanym budynku. Do r. 1849 uczono w niej w języku niemieckim, odtąd zaprowadzono język polski jako wykładowy, a naukę języka ruskiego jako obowiązkowego. W r. 1865 przeniesiono szkołę na etat gminy. Szkoła żeńska istnieje od r. 1853, mieści się obecnie w budynku popijarskim. Z innych zakładów należy wymienić: szpital powszechny założony r. 1847; zakład kalek uposażony w r. 1663 przez Jana Sobieskiego dla 12 kalek, trzy towarzystwa zaliczkowe, towarzystwo wzajemnego kredytu dla handlu i przemysłu, oddziały towarzystw: pedagogicznogo, Rodziny, kółek rolniczych i Proświty. Handel i przemysł słabo się rozwija. Niegdyś dostarczały okoliczne lasy obficie drzewa, stawy złoczowskie ryb. Dziś drzewa na wywóz niema, a miejsce stawów zajęły pola i łąki. Od r. 1882 istnieje drukarnia Zukerhandla i syna, która, między innemi, podjęła wydawnictwo książeczek dla dzieci i młodzieży. Jako wieś istnieje Złoczów już w pierwszej połowie XV wieku. W dokum. wydanym dnia 23 sierpnia 1442 r. zapisuje Władysław Warneńczyk Jerzemu Strumile z Dymoszyna 200 grzywien na wsi Złoczowie (A. G. i Z., t. 7, str. 83). W r. 1443 zabezpiecza król Michałowi z Buczacza 100 grzyw. na wsi królewskiej Złoczów w obwodzie lwowskim (Kod. dypl. pol., I, 327). Wieś należała do dóbr oleskich, które Władysław Warneńczyk nadał Janowi ze Sienna. We Lwowie dnia 8 kwiet. 1469 r. Piotr z Branic, sędzia, i Jan z Wysokiego, podsędek ziemscy lwowscy, na skargę prokuratora lwowskiego Mikołaja Grzymały, odsądzają Katarzynę, żonę Andrzeja z Sienna, i Elżbietę, siostry rodzone z Gołogór, od prawa pobierania cła we wsi Złoczowie (l. c., t. 6, str. 127). W Wilnie dnia 17 czerwca 1522 r. nakazuje Zygmunt I Stanisławowi z Chodcza, marszałkowi i staroście lwowskiemu, zająć dobra wyklętego Stanisława Małogoskiego, dziedzica Z. (Arch. krajowe we Lwowie, C., t. 12, str. 595). W r. 1523 Zygmunt I, za staraniem ówczesnego dziedzica Z. Stanisława Sienińskiego nadał osadzie prawo miejskie magdeburskie (oryginał przywileju w magistracie złoczowskim). Dokumentem wydanym dnia 3 sierp. 1528 r. nakazuje Bernard, arcyb. lwowski, plebanom w Gołogórach, Złoczowie i Pomorzanach, aby zawezwali Stanisława Sienieńskiego ze Złoczowa do wypędzenia z domu swego Doroty z Sandomierza, z którą żyje w cudzołóstwie. Jeśliby tego w przeciągu 6 dni nie uczynił, wtedy podlega klątwie kościelnej (l. c., C., t. 13, str. 840). W Dunajowie dn. 10 września 1528 r. nakazuje tenże arcybiskup tymże plebanom, ażeby Stanisława Złoczowskiego wyklętego w parafiach swych agrawowali. Dnia 10 paźdz. 1528 r. nakazuje go reagrawować a dnia 2 listopada superagrawować (l. c., str. 841, 843). Dokumentem z dnia 15 grudn. 1530 r. poleca tenże arcybiskup tym samym plebanom, ażeby napomnieli Stanisława Złoczowskiego (Sienieńskiego) do złożenia w przeciągu tygodnia przyrzeczonej daniny, wrazie przeciwnym podlegnie klątwie (l. c., str. 844). W r. 1532 sprzedaje Stanisław Sieniński miasto Z. z warownią (cum fortalitio) i kilkunastu wsiami Jędrzejowi Górce, kasztelanowi poznańskiemu (Baliński, Star. Polska, II, 590). Przywilejem z r. 1537 uwalnia Jędrzej Górka miasto Z. od różnych danin ze względu na zubożenie mieszkańców przez wielokrotne napady nieprzyjacielskie (oryginał przywileju w magistracie złoczowskim). Górkowie wzmocnili zamek, obwarowali lepiej miasto, osiedlili w nim wielu Ormian, dla których Łukasz z Górki, wojew. łęczycki, uzyskał u Zygmunta Augusta fundacyę kościoła. Wznosił się on w miejscu, gdzie dziś stoi budynek sądowy. Ormianie prowadzili wówczas znaczny handel wyzinami i słoninami i zakładali wśród lasów obszerne sady owocowe (Sokalski, l. c., str.

213). Zygmunt August przychylając się 1553 r. do prośby Łukasza, starosty buskiego, Jędrzeja i Stanisława Górków, dziedziców miasta, przyczynia jarmark na Trzy Króle (Baliński, l. c.). Od Górków nabył dobra złoczowskie Marek Sobieski, wojew. lubelski (dziad króla Jana). Rządy swe w nowonabytych dobrach rozpoczął wydaniem osobnego przywileju, pisanego na zamku złoczowskim w r. 1599, którym potwierdził wszelkie nadania i uwolnienia przez poprzedników miastu uczynione (oryginał w magistracie). Syn Marka, Jakub, objąwszy dobra przyczynił się wielce do ich podniesienia. Potwierdził przywilej ojca z r. 1599, dokończył rozpoczętej budowy kościoła w r. 1604, uposażył parafię łacińską w r. 1624. W tymże roku umarła w Z. jego pierwsza żona Maryanna, księżniczka Wiśniowiecka. Ożeniwszy się następnie z Teofilą Daniłowiczówną przemieszkiwał czasami na zamku złoczowskim, gdzie też przyszedł na świat pierwszy syn Marek, a później dwie córki, Zofia i Katarzyna. W r. 1634 przeistoczył Jakub Sobieski zamek złoczowski na małą cytadelę o 4 bastyonach kamiennych. On też prawdopodobnie założył i uposażył klasztor reformatów, których zabudowania zajmuje obecnie załoga wojskowa. Potem przeszły dobra złoczowskie w ręce Jana Sobieskiego, który tu często przebywał i niejednokrotnie obozy zakładał, a w licznych przywilejach (zachowanych w skarbcu magistratu) okazał swą troskliwość o dobro miasta. Przedewszystkiem potwierdził przywilej z r. 1599, przez dziada wydany. Gdy w r. 1672 Turcy z chanem i Kozakami pod Doroszenką, po zdobyciu Kamieńca, rzucili się w stronę Lwowa, zdobyli i spalili po drodze Złoczów. W r. 1674 zaraz po dokonanej elekcyi swojej stał Jan III obozem pod Z., a na odbytej tu naradzie wojennej postanowił odłożyć koronacyą i ruszyć ku Ukrainie. W r. 1675 podstąpiło 10000 Tatarów pod wodzą Adżigireja pod Z., gdzie stał z małą garstką wojewoda ruski Stanisław Jabłonowski, który nieprzyjaciół zwycięsko odparł. W tymże roku potwierdził król przywilejem, danym na zamku złoczowskim dn. 15 sierpnia, wszelkie wolności nadane przywilejem Władysława IV r. 1633 i prawo magdeburskie nadane przez Zygmunta I. W tym czasie umocniono fertyfikacye zamku i obmurowano lepiej miasto, które służyło za miejsce pobytu dla tatarskich i tureckich jeńców. W r. 1682 rozpoczęto za zezwoleniem króla budowę cerkwi p. w. Zmartwychwstania Pańskiego, z której dziś niema ani śladu. W r. 1691 pożar zniszczył całe miasto. Po śmierci Jana III przemieszkiwał czasem w Z. królewicz Jakub, który potwierdził poprzednie przywileje, nadane przez króla, zwiększył dotacyę kościoła ormiańskiego i szpitala ubogich i około r. 1730 funduje tu kolegium Pijarów. Po śmierci królewicza Jakuba w r. 1737 przeszły pozostałe dobra na córkę Maryę Karolinę de Bouillon, która w r. 1740 sprzedała w formie donacyi wszystkie swoje dobra księciu Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi, wnukowi Katarzyny Sobieskiej, siostry Jana III. Objąwszy dobra, potwierdził on przywilejem danym w Krzemieńcu r. 1744 wszystkie poprzednie nadania od czasów Górki. Lecz wszystkie odziedziczone dobra, jakie w r. 1772 posiadł Karol Radziwiłł, były tak obdłużone, że nie można było zapobiedz upadłości, która wyrugowała Radziwiłłów już w r. 1789 wtedy; Z. posiadła księżna Sapieżyna. Po zajęciu Z. w r. 1772 przez wojska austryackie przestało obowiązywać prawo magdeburskie. Klasztor reformatów i kolegium pijarów (w którem po r. 1760 był nauczycielem Onufry Kopczyński) zniesiono, a kościoły klasztorne zamieniono na magazyny. Miasto zostawało wówczas w zupełnem zaniedbaniu. Pożar r. 1797 dokonał reszty. Dopiero po r. 1848 poczęło zwolna się podnosić. W r. 1802 nabył Z. Łukasz Komarnicki, radca apelacyjny we Lwowie. Komarniccy posiadali Z. do r. 1868 (Sokalski, l. c., str. 213 i un.). Komarnicki był to typ szlachcica dumnego i butnego. Podreperowawszy nieco zamek, kazał wmurować w zewnętrznej ścianie marmurową tablicę z napisem „Joannes III rex fundavit. Comes Komarnicki restauravit“. Zamek przeszedł później w ręce żydowskie. Gdy zaczęto niszczyć mury, uratował je w r. 1873 prezes Pózniak, skłoniwszy rząd, iż zamek odkupił, odrestaurował, obróciwszy go na więzienie i biura sądowe. Dawny zamek zachował się dotąd w ogólnych zarysach prawie w całości. Leży w płd.-wsch. stronie miasta, na znacznem wzgórzu. Przedstawia podłużny czworobok, otoczony w około wysokiemi wałami, oszkarpowanemi zewnątrz ciosowemi kamieniami. Z każdego rogu wyskakują pięciokątne bastyony o oszkarpowaniu ciosowem, zakończone na cyplach sześciobocznemi strażniczemi wieżyczkami. Na każdej z nich wmurowane płyty kamienne z tarczą herbową, podzieloną na cztery pola, w których herby: Janina, Gozdawa, Rawicz i Herburt, po bokach zaś litery J. S. K. K. S. K., co znaczy: Jakub Sobieski, krajczy koronny, starosta krasnostawski. Bastyony i łączące je kortyny otacza głęboki rów, dotąd w znacznej części widoczny. Brama wjazdowa, architektonicznie obramiona, o podniesieniu beczkowato sklepionem, ze śladami mostu zwodzonego, znajduje się od północy w piętrowym budynku, między dwoma bastyonami z tej strony. Nad nadprożem napis: „Sub tuum presidium“. W obrębie dość obszernego dziedzińca, przy zachodniej kurtynie wznosi się długi a wązki gmach, niegdyś mieszkalny, dziś więzienie, na piętro wysoki, z kamienia. Obok niego od południa stoi budynek ośmioboczny z h.

Janina, widocznie kaplica lub cekhauz zamkowy. W wałach kazamaty. Zamek jest własnością rządową; mieści się w nim obecnie sąd i więzienia (Czołowski „Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej“, w „Tece konserwatorskiej“, Lwów, 1892, str. 127 i 128). Literatura i ryciny. Oprócz cytowanych w artykule: Rozmaitości (Lwów, 1827 r., str. 418, r. 1830, str. 411).—Miscellen (Lemberg, 1823, Nr 23).—Galicya w obrazach (Lwów, wyd. Pillera, zesz. 7).—Kalendarz Stanisławowski r. 1848.—Przyjaciel ludu r. 1844 (t. I, str. 132). — Tygodnik ilustr. (z r. 1862, t. VI, str. 237 i z 1871 r. Nr 199).—Literaturnyj Sbornyk (Lwów, 1870, str. 31).—Zbiór rycin Pawlikowskiego (od Nr 5625 do 5628).

Złoczowski powiat (w atlasie Kummersberga karty: 22, 23, 32, 33; szt. gener. Z. 5, C. 31, 32, Z. 6, C. 31, 32, 33, Z. 7, C. 31, 32, 33) leży między 49° 35′ a 50° płn. szer. i 42° 10′ a 43° 51′ wsch. dług. od F. Na płn.-zach. leży powiat kamionecki, na płn. wsch. brodzki, na wsch. tarnopolski, na płd. tarnopolski i brzeżański, na zach. przemyślański. Złoczów znajduje się w środku obszaru. Najdalszy punkt od Złoczowa na płd.-wsch. (płd.-wsch. kraniec Jezierny) leży o 43 klm. w prostej linii, na płn. zach. (płn.-zach. kraniec Kutkowa) o 31 klm., na płn. (płn. kraniec Juszkowic) 22 klm., na płd. (płd. kraniec Pomorzan) 23 klm. Obszar powiatu obejmuje 1850·72 klm. kwadr. Gmin administracyjnych jest 140 (20 w obrębie sądu powiat. Olesko, 52 w okręgu sądu pow. Zborów, 68 w okr. sądu pow. Złoczów); obszarów dworskich 131 (18 w okr. sądu Olesko, 51 w okr. sądu Zborów, 62 w okr. sądu Złoczów). W obrębie sądu pow. Olesko leżą miasteczka: Białykamień, Olesko i wsi: Bołożynów, Bużek, Chwałów, Czeremosznia, Czyszki, Hucisko, Jaśkowice, Kąty, Ożydów, Podhorce, Podlesie, Przewłóczna, Rozważ, Sobolówka, Sokołówka, Usznia, Zahorce i Zakomarze, W obrębie sądu pow. Zborów miasteczka: Jezierna, Pomorzany i Zborów, i wsi: Bereniowce, Białkowce, Białogłowy, Białokiernica, Bogdanówka, Bobutyn, Bubszczany, Bzowica, Cecowa, Daniłowce, Harbuzów, Hodów, Hukałowce, Iwaczów, Jackowce, Jarczowce, Jarosławice, Jezierzanka, Kabarowce, Kalne, Korszyłów, Kudobińce, Kudynowee, Łopuszany, Machowce, Manajów, Meteniów, Młynowce, Moniłówka, Mszana, Nesterowce, Neterpińce, Nuszcze, Olejów, Ostaszowce, Perepelniki, Pleśniany, Podhajczyki, Presowce, Rozhadów, Serwery, Sławna, Torków, Trawotłoki, Tustogłowy, Urłów, Wołczkowce, Żabin i Zarudzie. W obrębie sądu pow. Złoczów: miasto Złoczów, miasteczka Gołogóry i Sassów i wsi: Bałuczyn, Bełżec, Bezbródy, Bieniów, Boniszyn, Bortków, Bronisławówka, Chilczyce, Chmielowa, Czyżów, Firlejówka, Folwarki, Gołogórki, Horodyłów, Huta Werchobuzka, Jasionowce, Jelechowice, Kniaże, Kołtów, Kondratów, Koropiec, Krasne, Krasnosielce, Kropiwna, Kruków, Kutkorz, Lackie Małe, Lackie Wielkie, Łuka, Majdan Gołogórski, Mitulin, Nowosiółki, Olszanica, Olszanka Mała, Opaki, Ostrowczyk Polny, Pietrycze, Płuhów, Pobocz, Poczapy, Podlipce, Remizowce, Ruda Kołtowska, Ryków, Ścianka, Skniłów, Skwarzawa, Snowicz, Stronibaby, Strutyn, Szpikłosy, Trędowacz, Trościanicc Mały, Uciszków, Uhorce, Werchobuż, Wicyń, Woroniaki, Zalesie, Zarwanica, Zarzecze, Zaszków, Zazule, Żuków i Żulice. Powiat zajmuje część niziny Bugu i źródłowiska Styru, wschodnią część Gołogór, Woroniaki z rozległemi odnogami i północną część wyżyny podolskiej. Północno-zachodnia część powiatu i kraniec północny jest przeto niziną, środkowa część po Płuhów i północno-wschodnia od Złoczowa po Podhorce i Olesko górzysta, część południowa i południowowschodnia wyżynna. Takiemu urozmaiceniu powierzchni odpowiadają też różnice w pokładach, w klimacie, szacie roślinnej i charakterze mieszkańców. Nizina Bugu zajmuje prawie czwartą część obszaru, rozsciełając się w płn.-zach. stronie powiatu, u północnych stoków Gołogór i Woroniaków, odrzynających się od niej stromo. Na przestrzeni między Podlesiem a Zakomarzem łączy się nizina Bugu z niziną Styru, zajmującą północną krawędź powiatu. Nizina Bugu jest jednostajną prawie płaszczyzną, pochylającą się nieznacznie ku północy. Najwyższe jej wzniesienie u płn. stoku Woroniaków wynosi 260 do 270 mt., najniższe koło Uciszkowa 227 mt. npm. W stronie wsch. łączą się z tą niziną dwie znaczniejsze doliny: złoczowska i górnego Bugu. Gołogóry wchodzą na obszar powiatu obok wsi Mitulina, przyjmują kierunek wschodni, ciągną się przez Nowosiółki, Trędowacz, Gołogórki i Gołogóry, zkąd wysuwają się więcej na północ obok wsi Scianki, następnie na wschód po Lackie, gdzie dalszy ich ciąg przyjmuje nazwę Woroniaków. Na północ opadają Gołogóry stromo, ku południowi przechodzą nieznacznie w pagórki wyżyny podolskiej i gubią się zwolna w wyniosłych równinach. Najwyższy ich szczyt „Wapieniarka“ na płd. Nowosiółek dochodzi 471 mt.; „Łysa Góra“ na zach. od Lackiego do 458 mt., „Hracz“ na płd. Majdanu Gołogórskiego do 430 mt. Woroniaki wiją się od Lackiego w kierunku wschod. przy wznies. 325 do 420 mt. po Złoczów, następnie w kierunku płd.-wsch. po Płuhów. Od tego głównego pasma, oddzielone doliną Złoczówki, ciągną się Woroniaki, ku płn. na Podhorce i Olesko, spiętrzając licznemi ciekliami całą płn.-wsch. część powiatu. Ciekliny te, popsute głębokiemi wertepami i debrami, wysuwają się na zach. aż po Białykamień, Podlesie i Olesko, gdzie kończą się wzgórzami do

370 mt. wysokiemi. W głównem pasmie wznosi się najwyżej do 407 mt. wzgórze św. Jan, na wsch. wsi Lackie Małe; wś Woroniaki położona na wznies. 375 do 414 mt.; miejscowość „Za lasy“ na płd. wsi Woroniaki 420 mt., a „Na mostkach“ do 440 mt. Południową i płd.-wsch. część powiatu zajmuje płn. rąbek wyżyny podolskiej. Zachodnia połać należy do t. zw. Opola, które charakteryzują obszary pagórkowate, z miernemi dołami; na wschód od tej części Opola rozlega się otwarta, sucha, chłodna, bezleśna prawie a falista cząstka wyżyny podolskiej, popruta gdzieniegdzie jarami rzek i potoków. Cała ta część wznosi się po nad 350 mt., a w niektórych miejscach przekracza 400 mt. Wody powiatu należą do dwóch zlewisk: baltyckiego i czarnomorskiego. Oddziela je linia głównego działu wodnego ciągnąca się pasmem Gołogór i Woroniaków i tychże północnych cieklin. Stok baltycki zajmuje płn. stronę powiatu z wyjątkiem płn.-wsch. krańca w okolicy Ożydowa, Oleska i Podhorzec; stok czarnomorski płd. część i płn.-wsch. kraniec w okolicy Ożydowa, Oleska i Podhorzec. Wody stoku baltyckiego zbiera i uprowadza Bug (główny dopł. Wisły), a stoku czarnomorskiego Złota Lipa, Strypa i na małej przestrzeni Seret (główne lewoboczne dopływy Dniestru) i Styr (dopływ Prypeci, wpadającej do Dniepru). Dorzecze Bugu zajmuje prawie całą północną część powiatu. Zródłowiska Bugu leżą w kotlinie leśnej między Werchobużem, Opakami, Kruhowem i Kołtowem. Najsilniejsze ze źródeł wytryskujących na tej przestrzeni znajduje się w Werchobużu; ztąd też bierze Bug początek. Na moczarowatej przestrzeni między Werchobużem a Kruhowem powstają dwa inne potoki: „potok na Stawisku“ i „Brodek na Filarowem“, które w Kołtowie zasilają Bug, tworząc t zw. „Bużek Kruhowski“. Trzeci potok, t. zw. „Bużek Opacki“ wypływa w płn.-zach. stronie wsi Opaki. Wody tych potoków spływają się w Kołtowie i płyną ztąd jednem korytem na płn.-zach. przez Budę Kołtowską, Sassów, Usznię, Czermosznię, Białykamień i Bużek. Poniżej Bużka zwraca się Bug bardziej na płn.-zach., przepływa Rozważ, Sobolówkę, Pietrycze, Uciszków i Stronibaby, za któremi opuszcza granicę powiatu, zwracając się na płn. ku Buskowi. Z dopływów znaczniejszych wymieniamy: Bużek Oleski od praw. brz., Złoczówkę od lew. brz., Gołogórkę i Pełtew od lew. brz. Dorzecze Strypy zajmuje płd. i płd.-wsch. część powiatu. Strypa powstaje z kilku ramion, których źródła leżą na płd. stokach Woroniaków i w płn. części wyżyny podolskiej. Ramię środkowe, zwane „Główną Strypą“, wypływa we wsi Iwaczowie; ramię „Mała Strypa“ we wsi Rykowie; ramię trzecie w Wołczkowcach a wpada od lew. brz. do Głównej Strypy, i ramię czwarte w Maniłówce, wpada również z lew. brz. do Głównej Strypy. Powyższe ramiona płyną od wsi Pohrebce jednem korytem jako Strypa ku płd. przez Olszankę i Cecowę. Poniżej tej wsi wchodzi Strypa do pow. brzeżańskiego. W obrębie powiatu złoczowskiego przyjmuje dopływy główne: Hrebelkę i Wosuszkę. Dorzecze Seretu zajmuje kąt płd.-wsch. części powiatu, między źródłowiskami Bugu a Strypy. Leżą tu wsi: Nuszcze. Perepelniki, Harbuzów, Manajów, Hukałowce, Łopuszany, Olejów, Białokiernica, Białogłowy, Neterpińce i Huta Werchobuska. Seret powstaje z trzech ramion: główne wypływa w Majdanie, na płd.-wsch. od Podhorzec, źródła drugiego znajdują się w Hucie Werchobuskiej, trzecie ma początek w Nuszczu, Ramiona te łączą się w Ratyszczu w pow. brodzkim. Ze znaczniejszych dopływów Seretu powstaje w pow. złoczowskim pot. Łopuszanka w Łopuszanach. Dorzecze Złotej Lipy zajmuje zach.-płd. kraniec powiatu. Rzeka ta powstaje z dwóch ramion, których źródła leżą w powiecie. Ramię prawe wypływa w Majdanie Gołogórskim, lewe w Szpikłosach. Oba ramiona łączą się w pow. brzeżańskim. Do praw. ramienia podąża z powiatu złoczowskiego Zgniła Lipa, nastająca w Żukowie; do lewego Machnówka, powstająca w Machnowcach, i Zwarycz, powstający w Hodowie. Dorzecze Styru zajmuje płn.-wsch. kraniec powiatu, obejmujący miejscowości: Chwałów, Juśkowice, Olesko, Czyszki, Kąty, Sokołówkę, Łabacz, Bołożynów i Przewłocznę (powyższy zarys stosunków oro- i hydrograficznych jest oparty na pracy Sokalskiego „Rys geogr.-statyst. złoczowskiego okręgu szkolnego, str. 6 do 36). Obszar powiatu rozpada się na 95935 ha roli, 29861 ha łąk i ogr., 11834 ha past., 36007 ha lasu. Według spisu z r. 1880 było w powiecie 22205 koni, 50350 sztuk bydła rogatego, 13307 owiec, 18223 świń, około 17000 pni pszczół. W r. 1890 było w powiecie 23136 dm. a 148808 mk., a mianowicie 4412 dm., 26647 mk. w obrębie sądu pow. Olesko, 7838 dm., 49539 mk. w okr. sąd. Zborów, 10886 dm., 72622 mk. w okr. sąd. Złoczów. Według płci było 74118 męż., 74690 kob. Według wyznania 97957 gr. kat., 29460 rz.-kat., 20947 izrael., 444 innych wyzn. Języka rusińskiego używało 96799, polskiego 51071, niemieckiego 721, innych 8 mk. Od 1 lipca 1888 r. tworzy powiat osobny okrąg szkolny, którego Rada szkolna i inspektor mają siedzibę w Złoczowie. Oprócz szkół wymienionych przy opisie Złoczowa istniało w roku szkolnym 1895 szkół ludowych 119, a mianowicie 25 z językiem wykładowym polskim, 90 z jęz. wykł. rusińskim, 1 z jęz. wykł. niemieckim, a 3 z jęz. wykł. polsko-rusińskim; 14 szkół 2-klas. a 105 jednoklas. Ilość dzieci obowiązanych do uczęszczania na naukę codzienną wynosiła 17926 (9150 chłopców, 8776 dziewcząt),

na naukę dopełniającą 4605 (2411 chł., 2194 dziew.). Uczęszczało na naukę codzienną 11676, na naukę dopełniającą 2418. Nauczycieli było 98 (81 ze świadectwem kwalifikacyjnem, 12 ze świadectwem dojrzałości, 5 bez kwalifikacyi); nauczycielek 38 (24 z świad. kwalif., 5 z świad. dojrz., 9 bez kwalif.). Kas pożyczkowych gminnych było 93. Kolej żelazna Karola Ludwika wchodzi w granice powiatu od zach. z pow. przemyślańskiego do wsi Krasne (stacya). Tutaj dzieli się na dwie linie. Jedna biegnie przez płn. krawędź powiatu na płn.-wsch. do pow. brodzkiego w kierunku Brodów i Radziwiłłowa, druga środkiem powiatu na płd.-wsch. przez Złoczów, Zborów do pow. tarnopolskiego ku Tarnopolowi i Podwołoczyskom. Drogi bite wybiegają ze Złoczowa na zach. do Lwowa, na płn.-wsch. do Brodów, na płd.-wsch. do Tarnopola. Od tego ostatniego wybiega jedna droga na płd. do Brzeżan, druga na płn.-wsch. do Załoziec. Florę obwodu złoczowskiego badał w r. 1879 dr. Rehman i pomieścił rezultaty poszukiwań w „Sprawozd. komisyi fizyogr.“ (t. IX). Br. Sokalski wydał w r. 1885 „Rys geograficzno-statystyczny złoczowskiego okręgu szkolnego wraz z dokładnym opisem miejscowości poszczególnych powiatów złoczowskiego i brodzkiego“. *Lu. Dz.*

Złoczówka, w dokum. *Zołoczow*, *Złoczow*, *Złoczewka*, wś nad rzką Biereh, pow. dubieński, gm. Boremel (o 5 w.), st. poczt. Młynów (o 30 w.), st. dr. żel. Rudnia Poczajowska (o 35 w.), odl. o 45 w. od Dubna, ma 106 dm., 848 mk. prawosł. i 208 katol., cerkiew paraf., kościół katol. paraf. Cerkiew p. wez. Pokrowy N. M. P., z drzewa wzniesiona w 1873 r. kosztem parafian, uposażona jest 33 dzies. ziemi. Cerkiew filialna we wsi Paszewo (odl. o 1 w.). Kościół par. katol., p. wez. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiony w 1609 r. przez podkomorzego Adama Prusinowskiego. Parafia katol., dekanatu dubieńskiego, 709 wiernych. Kaplice w Bilczu, Radomyślu, Mstyszynie i Łuczycach. Wś Z., pod nazwą Zołoczewa, wymieniona jest w rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. jako własność Zanka i brata jego Zołoczowskich, którzy, wespół z innymi, zobowiązani byli do opatrywania 3 horodni zamkowych. W przytoczonym przy rewizyi przywileju króla Kazimierza co do poboru myt, powiedziano, między innemi, że w Z. nienależy dawać myta, pomimo to pobierano tu na rzecz p. Jakubowej Montowtowiczowej po groszu, dla tego też komisarze królewscy polecili ażeby nie pobierać tu myta (Jabłonowski, Rewizye, 38, 40, 51, 61, 62, 67). W dok. z 1561 i 1562 r. jako dziedzic występuje Jan Montowt Kobliński (Opiś akt. kn. kijew. arch., Nr 2035, 2036, 2040). W uniwersale Zygmunta Augusta z 1569 r. o przyłączeniu ziemi wołyńskiej do Korony, wymieniony jest Gabryel Prusinowski z Zołoczewa, trzymający tę wieś prawem zastawnem (Arch. J. Z. R., cz. II, t. 1, 11). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. tenże płaci z Złoczowa z 12 dym., 3 ogr. po 4 gr., 1 karcz. W 1577 r. Prusinowski płaci z Złoczowka z 7 dym., 5 ogr., a w 1583 r. p. Prusinowska, podstolina wołyńska z Złoczewki z 2 dym., 2 ogr., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 7, 56, 91). W 1680 r. własność Kacpra Kunickiego (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki, 131). Obecnie własność Skrzyneckich. *J. Krz.*

Złoczówka, rzeczka, wypływa w Podlipcach, w pow. złoczowskim, tworzy dolinę Płuhowską, Zarwanicy (276 mt.), Strutynia, Złoczowa (262 mt.), Horodyłowa, Chilczyc (254 mt.), Poczap i wpada do stawu Bełżeckiego, zkąd pod nazwą Bełzca płynie na Ostrowczyk Polny, Pietrycze i uchodzi do Bugu z lew. brzegu. Od źródeł do stawu bełżeckiego długa jest około 30 klm. Od wsi Strutyn nosi nazwę pot. Strutyńskiego. Por. *Skwarzawka* (Karta wojs., 6, XXXII i 6 XXXI).

Złoczówka, wś, pow. brzeżański, 26 klm. na płn.-wsch. od Brzeżan, 17 klm. na płn. od sądu pow. w Kozowej, 12 klm. na zach. od urz. poczt. w Kozłowie. Na płn. leży Glinna, na wsch. Płaucza Mała i Kaplińce, na płd. Kaplińce, na zach. Koniuchy. Wzdłuż granicy wsch. płynie Strypa. W jej dolinie leżą zabudowania. Wzn. w płn. stronie obszaru (Kamienna góra) sięga 373 mt. Własn. więk. ma roli or. 111, łąk i ogr. 95, past. 8, lasu 83 mr.; wł. mn. roli or. 813, łąk i ogr. 44, past. 22 mr. W r. 1890 było 99 dm., 601 mk. w gm. (558 gr.-kat., 2 rz.-kat., 41 izr.; 558 Rus., 43 Pol.). Par. rz.-kat. w Budyłowie, gr.-kat. w miejscu, dek. brzeżański. Do par. należą Kaplińce. We wsi jest cerkiew p. w. Zmartwychwstania Chr., szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1300 złr. Inwentarz wsi Złoczówki sporządzony dnia 4 marca 1768 r. mieści się w Arch. kraj. we Lwowie (C., t. 611, str. 4719). *Lu. Dz.*

Złodziejewka al. *Pokrowskie*, słoboda nad rz. Syrowatką, pow. achtyrski gub. charkowskiej, o 80 w. od Achtyrki, ma 322 dm., 2007 mk., cerkiew, 4 jarmarki.

Złodziejka, karczma, pow. uszycki, gm. Pilipkowce, w pobliżu wsi Kałówki, o 3 w. od Uszycy, przy drodze z Brahiłówki do Janówki.

Złodziejka, rzeczka, w gub. chersońskiej, lewy dopł. Ingułu. Odlewa dwa stawy.

Złodziejka, ob. *Wagiłka.*

Złodziejówka al. *Strug*, rzka, w pow. skwirskim, lewy dopływ Rosi. Płynie od Rybczyniec i Mołczanówki, mija Kalenne i Kapustyńce i uchodzi pod wsią Mormoliówką (Murmulówką).

Złodziejówka 1.) pierwotnie zwana *Ihnatówką*, wś nad Stuhną, w pobliżu ujścia jej do Dniepru, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. i par. praw. Trypol (o 2 w.), odl. o 49 w. od Ki-

jowa, ma 719 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 476 a w 1886 r. 647 mk. Włościanie, w liczbie 207 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 900 dzies., ze spłatą po 1169 rs. 18 kop. rocznie. D. 5 marca 1541 r. Zygmunt I potwierdza nadanie monasterowi wydubieckiemu wsi Ihnatowa przez Zenobię (Zynowię) Jackową. 2.) **Z.,** mylnie *Łodziówka*, wś w pobliżu źródeł Murachwy, pow. mohylowski, okr. pol. i par. katol. Bar, gm. Tereszki, 11 dm.; własność Starzyckich, 3.) **Z.,** zwana też *Wozdwiżeńsk*, pierwotnie *Mokrec*, wś u źródeł ruczaju Żyd al. Żydek, uchodzącego pod wsią Tołokuńską Rudnią do Dniepru, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Hornostajpol (o 20 w.), odl. o 120 w. od Radomyśla, pośród lasów położona, ma 382 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 400 a w 1886 r. 590 mk. Włościanie, w liczbie 207 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 957 dzies., ze spłatą po 312 rs. 9 kop. rocznie. Własność większa należy obecnie w części do Łukomskich (166 dzies. ziemi użytkowej, 1035 lasu, 1298 nieuż.), do Pochilewiczów (52 dz. ziemi użytk., 377 lasu i 16 nieuż.) i do towarzystwa włościan, które nabyło w 1870 r. od sukcesorów Iskry (57 dzies. ziemi użytk., 78 lasu i 90 nieuż.). We wsi znajduje się cerkiew paraf., p. w. Podwyższenia Krzyża św., wzniesiona z muru w 1858 r. przez dziedzica wsi Łukomskiego. Do parafii należą wsi: Syczówka, Rowy, Osykowa, Rostesne, Uchodne i Wachówka. Do czasu wybudowania cerkwi wś Z. oraz wsi Syczówka i Wachówka należały do par. Orane. Wś Z. wraz z innemi nadaną została przez ces. Pawła I Jakubowi Iskrze, po śmierci którego w 1808 r. przeszła do najmłodszego z jego synów Wasila. Po nim w 1844 r. dobra odziedziczyły siostry jego Zubowa i Szebiakina. Część pierwszej przeszła na jej zięcia Łukowskiego, część zaś Szebiakinej nabył w 1877 r. Pochilewicz. O $2^1/_2$ w. od wsi znajduje się dawne horodyszcze, zarosłe starym lasem, otoczone w kwadrat wałem, mającym do 2 arsz. wysokości. Boki kwadratu mają do $^1/_2$ wiorsty. 4.) **Z.,** wś, pow. skwirski, w 1 okr. pol., gm. Babin, par praw. Tatarynówka (o 3 w.), par. kat. Wołodarka, odl. o 25 w. od Skwiry, ma 175 mk. Podług Pochilewicza było tu w 1863 r. 254 mk., wyłącznie szlachty wyznania prawosł. Wś należała do dóbr Borszczahówka hr. Mniszek. *J. Krz.*

Złodzin, wś nad rz. Uborć, pow. mozyrski, przy gośc. turowsko-mozyrskim, w 3 okr. pol. turowskim, gm. i par. praw. Lelczyce (o 14 w.), o 63 w. od Mozyrza a 67 w. od Turowa, ma 22 osad; lud rolniczy i flisaczy; łąki obfite, grunta lekkie. *A. Jel.*

Złojec, wś i fol., pow. zamojski, gm. Białobrzegi, par. Nielisz, posiada cerkiew paraf., szkołę początkową. Fol. ma 618 mr. obszaru i wchodzi w skład klucza zwierzynieckiego dóbr ordynacyi Zamoyskich. Ob. *Łapiguz*. W 1827 r. było 49 dm., 318 mk., par. Szczebrzeszyn.

Złojecka Wólka, ob. *Wólka Złojecka*.

Złoków, pow. prądnicki, ob. *Sloków*.

Złomane, góra (626 mt.) w Szarem, pow. żywiecki, na 49° 32′ płn. szer., 36° $33^1/_2$′ wsch. dług. Wody spływają do pot. Czerny (Karta wojs., 7, XX).

Złomiska dolina al. *Sucha*, leży u płd.-wsch. stóp Krywania, przedzielona od doliny Niewcyrki ramieniem górskiem odrywającym się od Krywania, a grzbietem Ostrej od doliny Furkockiej. Wschodnia odnoga grzbietu Ostrej nosi nazwę Złomisko. Potok Złomisko złączywszy się z pot. Furkockim tworzy pot. Młynicę, dopł. Białego Wagu. W górnej części doliny, u stóp stromo spadającej tu ściany Krywania, leży Zielony staw (2016 mt.). Wody jego uprowadza pot. Złomiska.

Złomne, wś w pobliżu błota mającego do 3000 dzies., pow. rohaczewski, gm. Strzeszyn (o 8 w.), ma 38 dm., 212 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Złomy 1.) grupa domów w Hucie Starej Brusińskiej, pow. cieszanowski. 2.) **Z.,** grupa domów w Łowczy, pow. cieszanowski.

Złomyśl, wś włośc., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Wołczyn, o 35 w. od Brześcia, 526 dzies. ziemi włośc.

Złończewo al. *Zwonczewo*, miejscowość na Murzynowie Kościelnym od strony Połażejewa i od Srody ku wschodowi.

Złoście, zaśc., pow. bobrujski, w okolicy pomiędzy rzeczkami Horoszówką i Trościenicą (dopływy Ptycza przez Lisę), w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbacewicze, o 27 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Złośnica, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica Różana. W 1827 r. było 7 dm., 38 mk.

Złoszto, ob. *Złoto*.

Złota 1.) wś i fol., pow. sochaczewski, gm. i par. Rybno, odl. 13 w. od Sochaczewa, ma 135 mk. Fol. należał do dóbr Braki. W 1827 r. było 16 dm., 122 mk. W r. 1889 fol. Z., r. 1875 oddzielony od dóbr Braki, rozl. mr. 742: gr. or. i ogr. mr. 706, łąk mr. 10, nieuż. mr. 26; bud. mur. 4, drew. 15. Do włościan należy 8 mr. W r. 1579 we wsi Z., w par. Rybno, były cztery działy: dwa Czerniewskich ($^1/_2$ łana i pustka), Izbieńskich (4 łany, 2 łany wójt.), i dział wojewody płockiego (Paw., Mazowsze, 202). 2.) **Z.,** wś i fol., pow. skierniewicki, gm. Głuchów, par. Wysokienice, ma 380 mk. W 1827 r. było 37 dm., 254 mk. W r. 1886 fol. Z. rozl. mr. 287: gr. or. i ogr. mr. 239, łąk mr. 37, past. mr. 1, nieuż. mr. 10; bud. z drzewa 11. Fol. ten wchodził w skład dóbr Głuchów, stanowiących część ks. łowickiego. Do włościan należy tu 1221 mr. Na początku XVI

w. kmiecie dają pleb. w Wysokienicach tylko meszne, zaś wójci z wójtostw płacą 18 gr. (Łaski, L. B., II, 301). W r. 1579 wś Z., własność arcyb. gnieźn., należąca do klucza skierniewickiego, daje pobór od 17 łan. km. i 3 łan. wójtowskich. 3.) **Z.,** wś i fol., pow. kolski, gm. Drzewce, par. Borysławice, odl. 14 w. od Koła, ma 9 dm., 95 mk. W 1827 r. było 8 dm., 125 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 521: gr. or. i ogr. mr. 442, łąk mr. 5, lasu mr. 55, nieuż. mr. 19; bud. mur. 8, drew. 9; płodozm. 12-pol. Wś Z. os. 17, mr. 15; wś Felicyanowo os. 6, mr. 154; os. Mizerka os. 1, mr. 23. Zdaje się, że pierwotnie Z. należała do par. w Rdułtowie, bowiem gdy przyłączono tę parafią do kościoła i klasztoru w Kłodawie wtedy dziesięciny ze Z. dawano tamże (Łaski, L. B., II, 447, 454, 461). Według reg. pobor. z r. 1576 płaci tu Jan Nagórski od 2 łan., 3 os. a Małgorzata Ponętowska, wdowa, od 4 łan., 1 zagr., 4 osad. (Paw., Wielkop., II, 78). 4.) **Z.,** wś nad rzką Żyć, pow. sandomierski, gm. i par. Samborzec, odl. od Sandomierza 6 w., ma 84 dm., 527 mk., 830 mr. fol. i 801 włośc. Należy do Eleonory Kronhelm. W 1827 r. było 53 dm., 319 mk. Dobra Złota, oddzielone od dóbr rządowych Sandomierz, r. 1835 nadane zostały na prawach majoratu gen.-lejtnantowi Prianisznikowi. Składały się z folwarków: Złota, Milczany i wójtowstwa. Prócz tego należały wsi: Łojowce Z. os. 74, mr. 925; wś Milczany os. 24, mr. 484; wś Łojowice os. 16, mr. 262; wś Malice os. 33, mr. 546; wś Żyć Złocka, os. 12, mr. 161; wś Kamień Łukawski, os. 10, mr. 168. Obszar ogólny wykazany 3469 mr. Według Długosza Z. wraz z Łojowicami dane były biskupom krakowskim przez ks. Bolesława w zamian za Świężycę, której część dał klasztorowi koprzywnickiemu „comes“ Mikołaj Bogoria a inne części nabył 1385 r. opat klasztoru za 400 grzyw. od Wichny ze Strzyżowic (Długosz, L. B., III, 380). Według reg. pob. pow. sandomierskiego w r. 1578 wś Złota, własność bisk. krakowskiego, miała 19 os., $9^1/_2$ łan., 6 zagr., 3 kom., 6 biednych (Pawiń., Małop., 166, 464). 5.) **Z.,** dawniej *Złota Wielka*, wś, fol. i dobra, pow. pińczowski, gm. Złota, par. Pełczyska, odł. 17 w. od Pińczowa, leży między Nidą a drogą bitą z Pińczowa do Skalmierza. W 1827 r. było 65 dm., 499 mk. Dobra Z. składały się w r. 1888 z fol. Z., Biskupice, Lubowidz i Graby, rozl. mr. 1768: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 504, łąk mr. 75, odpadki mr. 4, nieuż. mr. 26; bud. mur. 20, drew. 18; płodozm. 10-pol.; fol. Biskupice gr. or. i ogr. mr. 245, łąk mr. 29, past. mr. 39, lasu mr. 134, nieuż. mr. 15; bud. mur. 6, drew. 8; fol. Lubowidz gr. or. i ogr. mr. 149, lasu mr. 180, nieuż. mr. 6; bud. mur. 2, drew. 4; fol. Graby gr. or. i ogr. mr. 139, past. mr. 4, lasu mr. 212, nieuż. mr. 7; bud. mur 1, drew. 2; lasy urządzone. W dobrach są: gorzelnia, browar, olejarnia, dwa młyny. Wś Z. os. 114, mr. 670; wś Odrzywół os. 10, mr. mr. 41; wś Lubowidz os. 4, mr. 19; wś Graby os. 5, mr. 23; wś Biskupice os. 16, mr. 163. W połowie XV w. wś „Złota Major“ w par. Pełczyska, własność Złotskiego h. Półkozic, miała łany km., z których dziesięcinę, wartości 17 grzyw., dawano kantoryi wiślickiej, 3 zagr. z rolą dawali dziesięcinę „in gouithwam“, 4 role, z których trzy należące do folwarku, płaciły dziesięcinę pleb. w Pełczyskach (Długosz, L. B., I, 413). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 we wsi Złota Major, w par. Pełczyska, Treska i Spoht płacili od 24 osad., 12 łan., 8 zagr., 4 chał., 2 kom., 10 biednych, 2 rzem., 1 rybaka (Pawiński, Małop., 217). Z. gmina, należy do sądu gm. okr. II w Wiślicy (odl. 7 w.), ma 18633 mr. obszaru i 5344 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 5 praw. i 90 żydów. *Br. Ch.*

Złota, rzeczka, dopł. Sanu, ob. *Złota Rzeka.*

Złota, w XV w. *Złotniki* i *Złotnica*, wś nad pot. Złockim, dopł. Ziliny (lew. dopł. Dunajca), pow. brzeski. Leży w okolicy pagórkowatej, 253 mt. npm., 6·5 klm. na płn.-wsch. od Czchowa. Ma parafią rz.-kat. z kościołem drewnianym, zbudowanym w r. 1649, i szkołę. Wieś nieregularnie zabudowana nad potokiem i jego dopływami, liczy wraz z obszarem tabularnym 143 dm. i 823 mk. (398 męż., 425 kob.), 791 rz.-kat. i 32 izrael. Pos. tabularna (Teof. hr. Komorowskiej) wynosi 277 mr.; pos. mn. 985 mr. Grunta są urodzajne, iłowate. W r. 1437 w Krakowie Marcussius, kasztelan jasielski, wójt królewski w Jaśle, zamienia to wójtowstwo z Prokopem z Krużlowy na jego wsi: Złotniki i Kramce w obwodzie tuchowskim położone. Wydawca Kod. dypl. pol. (III, 410) mylnie odczytał dokument. Ztąd błędne nazwy: castellanus lauensis, districtus tanciniensis, W połowie XV w. wś miała kościół par. drewniany. Jednej części wsi był dziedzicem Janusz Mstowski h. Drużyna, drugiej Bogdał z braćmi. Łany kmiece dawały dziesięcinę bisk. krakowskiemu a plebanowi sep. Folwark dawał pleb. w Złotej dziesięcinę. Do plebana należały role i łąki (Długosz, L. B., II, 265, 266). W r. 1581 (Pawiń., Małop., 140) wieś była własnością Spytka Jordana, który płacił od 28 łan. km., 3 kom. z bydłem i karczmy. Z. graniczy na płn. z Żerkowem i Niedźwiedzą, na zach. z Lewniową, na wsch. z Gwoździcem i Faliszowicami a na płd. z Biskupicami. *Mac.*

Złota Bystrzyca, nazwa dawana niekiedy Bystrzycy Sołotwińskiej, lew. dopł. Bystrzycy Nadworniańskiej.

Złota Góra 1.) wyniosłość (430 stóp) w płd.-wsch. części pow. konińskiego, w gm. Brzeźno, na lew. brzegu Warty, widzialna na

kilka mil śród okolicznej równiny. Znajdują się tu pokłady węgla brunatnego, piaskowca i wapienia. 2.) **Z. G.**, wyniosłość, w pow. sieradzkim, w gm. Barczew, koło Brzeźna. Podania ludowe mówią o ukrytych tu skarbach. Nazwę tę nosi też i osada mająca 1 dm., 10 mk. („Opis podróży po kraju", Bibl. Warsz., 1848, I, 33). 3.) **Z. G.**, wyniosłość leżąca na granicy Zawodzia, przedmieścia Częstochowy, w gm. Grabówka. U stóp jej (według planu Częstochowy Marcina Germana z r. 1748), rozgałęzia się droga do Mstowa i Olsztyna i leżą miejskie pastwiska zw. Łazy. Obecnie stoi tu kilka domów murowanych, wiatrak, 2 piece wapienne przerabiają wydobywany tu kamień z kilku odkrywek na zachodnim stoku góry. W łomach tych pod zwirowiskiem i stoczyskami, złożonemi głównie z wapieni nadgipsowych, występują ławice piaskowca wapnistego, obfitującego w muszle skamieniałe. W największej kopalni (Grosmana) pracuje 12 robotników. Ze szczytu góry roztacza się widok na miasto i panujące nad nim mury i wieże klasztoru jasnogórskiego. Z przeciwnej strony widać ruiny zamku olsztyńskiego, oraz baszty klasztoru mstowskiego. Pod koniec sierpnia 1474 r. król Kazimierz Jagiellończyk, przybywszy na czele wojska zatoczył tu obóz, oczekując na gromadzącą się szlachtę. Celem wyprawy był Szląsk i opanowanie Wrocławia. Ztąd odwiedzając Jasną górę, obdarzył klasztor nadaniem kościoła parafialnego (Baliński „Pielnrzymka", str. 89—90). W r. 1665 na temże miejscu stanął obozem Jerzy Lubomirski, odsądzony od laski marszałkowskiej i buławy hetmańskiej. Dzień przyjścia wojsk jego na Złotą Górę (8 sierpnia) zaznaczył się rabunkiem okolicznych klasztornych włości. Skargi zakonników na bezprawia żołdactwa odniosły swój skutek; Lubomirski dnia następnego ruszył ze świtem ku Kiedrzynowi, gdzie znowu obozem się rozłożył (Kochanowski, Klimaktery, III, 24-31). W czasie powtórnej inwazyi szwedzkiej, według sprawozdania naocznego świadka: „Dnia 16 sierp. 1705 r. przyszedł od Wielunia generał saski Gueldensztern, mając piechoty 6 regimentów. Ta stanęła obozem nad Wartą rz. na Złotej Górze i z armatami, a jazdy 4 regimenty lokowano w Kawich górach, za Starą Częstochową, obok wioski Kamieńca: stali tak 10 dni obozem, nie zaczepiając nic gruntu ojców jasnogórskich, czekali króla swego, gdzie się każe obrócić (E. Otwinowski, Dzieje Pol. za Aug. II, str. 80-83). 4.) **Z. G.**, nazwa pola na obszarze wsi Gidle, w pow. noworadomskim.

Złota Góra, wś, pow. kolneński, gm. Gawrychy, par. Lipniki, ma 129 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Nowogród. W 1827 r. 5 dm., 39 mk., par. Nowogród.

Złota Góra, wzgórze na obszarze folw. Stary Zamek, pow. lucyński, ob. *Birże Inflanckie.*

Złota Góra, fol., pow. lepelski, własność Massalskich, ma 60 dzies.

Złota Góra 1.) wyniosłość (301 mt.), na płd.-zach. granicy pow. gródeckiego, na płd. od Uherec Niezabitowskich. 2.) **Z. G.**, wyniosłość (759 mt.), w Beskidzie zachodnim, na obszarze gm. Roczyn, w pow. wadowickim. Z jej stoków wypływa pot. Kamieniec, praw. dopł. Soły. 3.) **Z. G.,** wyniosłość (282 mt.), w płd. części Rożubowic, w pow. przemyskim. na praw. brzegu Wiaru. 4.) **Z. G.** (413 mt.), wyniosłość bezleśna, nad pot. Strypą, we wsi Kabarowcach, pow. złoczowski, na 42° 47½′ wsch. dług., 49° 42½′ płn. szer. Por. *Senia* (Karta wojs., 7, XXXII). 5.) **Z. G.,** wzgórze bezleśne (218 mt.) w Laszkach, pow. jarosławski, na 50° 1½′ płn. szer., 40° 3½′ wsch. dług. (Karta wojs., 5, XXVIII). 6.) **Z. G.,** garb bezleśny nad Płotyckim stawem, w Budyłowie, pow. brzeżański (Karta wojs., 7, XXXII). 7.) **Z. G.**, garb bezleśny, w Jabłonowie, pow. husiatyński, (Karta wojs. 9, XXXIV).

Złota Góra, winnica pod Toruniem, własność niegdyś szpitala św. Ducha. Ob. *Kutlewo.*

Złotagóra, także *Złotorya*, niem. *Goldberg*, w dok. z 1201 *Aurum*, miasto powiatowe w reg. lignickiej, na Szląsku pruskim, na praw. brzegu rz. Kacbachy (lew. dopł. Odry), u stóp Wilczej góry (Wolfsberg), odl. 11 mil na zach. od Wrocławia a 2½ na płd. od Hajnowa. Rynek miasta wznies. 713 st. par. npm. W r. 1842 było miasto jeszcze otoczone murem a w części wałami i fosą; miało 4 bramy i trzy furty. Obecnie miasto posiada kościół par. ewang.. kościół par. katol., szkoły, liczne fabryki sukna, przędzy wełnianej, fabrykę soków owocowych, zakład budowy machin, urząd powiatowy i urząd stanu cywilnego, urząd pocztowy, 630 dm., 1899 gospodarstw, 6734 mk. (1885 r.), w tej liczbie 5827 ew., 825 katol., 58 in. wyzn., 24 żydów. Do miasta należy 861 ha (618 roli, 113 łąk, 23 lasu). W r. 1842 było 7194 mk., w tem 6385 ew., 756 kat., 23 żyd. Kościół par. ewang., z wieżą mającą 114 łokci wysokości, założony był w XII w. a od r. 1522 zajęty przez protestantów. Kościół par. katol. został wraz z klasztorem franciszkańskim założony przez św. Jadwigę w latach 1208—1212. Klasztor i kościół po przyjęciu reformacyi przez ludność stały pustką, aż dopiero w r. 1700 na nowo osadzono tu zakonników a w 1810 r. zniesiono klasztor zaś kościół zamieniono na parafialny. Szkoła miejska ewangelicka założona w r. 1504 przez Hieronima Wildenberga, zasłynęła w latach 1530 do 1553 gdy rektorem jej był głośny Trotzendorf. którego wizerunek przechował się w kościele ewangielickim. Istnieje też przytułek dla ubogich ze szpitalem dla chorych p. w. św. Ducha, zakład poprawczy dla dzieci moralnie zepsutych. Wodociągi zbudowane były 1726 r.

Ratusz trzypiętrowy murowany wzniesiono w obecnem stuleciu. Zawiązkiem miasta była osada górnicza, utworzona w XII w. przez zajmujących się wypłukiwaniem złota i wspomniana w dok. z 1201 r. p. n. „Aurum“. W 1212 r. dobywano podobno tygodniowo po 150 funtów złota. W czasie napadu Tatarów r. 1241, w bitwie pod Wahlstatt (Lignicą) uczestniczyło podobno do 600 tutejszych górników, którzy w części zginęli, częścią dostali się do niewoli. Henryk V nadał osadzie prawo miejskie, takie jakie posiadał Wrocław i juryzdykcyą nad wioskami okolicznemi. Bolesław III, ks. lignicki, nadał r. 1317 prawa miasta Lignicy. W r. 1325 określił tenże książę zasady wyrokowania w sprawach kryminalnych, nadał wszelkie przywileje służące Lignicy i przywilej zmieniania ustaw miejskich przez uchwały rady (wilkierze). W r. 1328 potwierdził książe stare zwyczaje miejskie. R. 1348 Wacław ks. lignicki, pozwolił miastu udawać się po wyjaśnienie wątpliwych kwestyi prawnych do Lignicy lub Wrocławia. W 1357 udzielił książę te prawa, które przysługiwały Wrocławowi wedle prawa magdeburskiego. W r. 1367 ks. lignicki Ruprecht potwierdził kupno wójtowstwa dziedzicznego. W dok. z 1324 już wspomniani są sukiennicy. Husyci napadali i niszczyli miasto w latach: 1427, 1428 i 1431. Przy ostatnim napadzie spłonęło miasto i odtąd upadł przemysł górniczy. Próby wskrzeszenia go w XIX w. nie doprowadziły do rezultatów. W r. 1613 pożar zniszczył 400 domów a zaraza zabrała wiele ofiar. Dnia 4 paźdz. 1633 r. żołnierze Wallensteina spustoszyli miasto. Szwedzi też dali się we znaki. W r. 1813 dnia 27 maja wojska francuzkie pod wodzą Macdonalda walczyły tu z rosyjsskiemi, dowodzonymi przez Miłoradowicza, przyczem Francuzi zajęli miasto. Powtórnie zajęli je 23 sierpnia t. r. i zrabowali. Opuścili dopiero po bitwie nad Kacbachą w dniach 26 i 27 sierpnia.

Złotoryjsko-hajnowski powiat, w regencyi liguickiej. obejmnje $10^3/_4$ mili kwadratowych obszaru. Górna część powiatu przedstawia okolicę pagórkowatą. Z pośród wzgórz wystrzelają dwa bazaltowe szczyty: Graeditzberg i Spitzberg (przy wsi Probsthain). Dolna część przedstawia żyzną nizinę, przerzniętą przez Kacbachę. Kwitnie tu rolnictwo, ogrodnictwo owocowe, hodowla owiec i przemył fabryczny (sukiennictwo, przędzalnie wełny). Ogólny obszar powiatu, wynoszący 60950 ha, rozpada się na 44179 ha roli ornej, 4869 ha łąk i 8349 lasów. Z tego należy do miast 2745 ha (831 roli, 398 łąk, 1301 lasu), do gmin wiejskich 34189 ha (27038 roli, 2636 łąk, 2310 lasu), do większej posiadłości 24022 (16310 roli, 1835 łąk, 4738 lasu). W powiecie w ogóle znajduje się 2 miasta, 102 gmin wiejskich, 85 obszarów większej własności, 7190 dm., 12797 gospodarstw i 49656 mk. W r. 1871 było 49695 mk. Z ludności ogólnej przypada na miasta: 13167 (11358 ew., 1594 kat., 64 in. wyzn., 151 żyd.), na gminy wiejskie 31684 mk. (30330 ew., 1349 kat., 4 in. wyzn., 11żyd.), na większą własność 5003 mk. (4655 ew., 347 kat.). Ludność powiatu jest prawie wyłącznie niemiecka.

Złota Górka 1.) fol., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siennica, o 23 w. od Mińska, o $1^1/_2$ w. od dawnego traktu poczt. ihumeńsko-mińskiego; grunta szczerkowe, miejscowość lekko falista. 2. **Z. G.,** cmentarz katolicki z kościołem paraf. przy przedmieściu Mińska zw. Komarówka. Cmentarz ten założony został po r. 1793, gdy rząd wzbronił grzebać umarłych pod kościołami i na cmentarzach kościelnych w obrębie miast. Początkowo kościół był drewniany, lecz następnie z zapisów Szymona .Leonowicza (14000 rs.), Ignacego Laskowicza (5000 rs.) i obywatelki pow. ihumeńskiego Antoniny Kamińskiej (3334 rs.) została wzniesioną i poświęconą w r. 1861 nowa kaplica z muru, w stylu ostrołukowym, o pięciu ołtarzach, p. w. Wniebowzięcia N. M. P. Jest to dość okazała i pełna smaku budowa (ob. Tyg. Ilustr. z 1868 r., Nr 21). Znajduje się w niej figura św. Rocha, uważana za cudowną. Figura ta ma tradycyą podaną w Nr 59 Mińskiego Listka z r. 1890. W czasie cholery grasującej w Mińsku (zdaje się w r. 1831) komuś się przyśniło, że statua świętego znajduje się zagrzebaną w gruzach b. kościoła bonifratrów. Zaczęto kopać i rzeczywiście znaleziono w rumowisku statuę św. Rocha z drzewa rzeźbioną, którą po obmyciu i oczyszczeniu obnoszono w procesyi po mieście, przyczem nawet żydzi wzięli udział w obchodzie, i wreszcie ustawiono ją w kościele złotogórskim, poczem epidemia ustała. Działo się to za probostwa ks. Charewicza (Mińsk. List., ibid.). Przy kościele jest szkoła organistów, założona przez b. proboszcza ks. Seneczykowskiego (ob. Mińska dyecezya). Parafian około 2000. Podług podania nazwa Złotej Górki pochodzi od zakopywanych tu w czasie wojen i odnajdywanych potem różnych skarbów. *A. Jel.*

Złota Gruszka, wzgórze (335 mt.), w płn. części gm. Hołyń, pow. doliniański.

Złota Gwiazda, niem. *Goldene Stern*, karczma do Jędrychowic, w pow. wschowskim. W r. 1793 posiada ją Adam Mielęcki.

Złota Lipa, rzeka, lewy dopływ Dniestru, ob. *Lipa Złota.*

Złota Łódź, niem. *Goldenschiff*, fol., w pow. skwierzyńskim, ma parafie, urz. okr., urz. st. cyw. i pocztę w Przytoczni (Prittisch), st. kol. żel. Wierzbno ua linii Międzyrzecz-Międzychód, szkoły w Hersztopie, sąd w Skwierzynie, 2 dm., 26 mk. Wznies. 55 mt. npm.

Złota Opawica, rzeczka, dopł. Opawicy

(Oppa), do której uchodzi pod Karniowem na Szląsku (ob, t. XII, 938).

Złota Rzeka, prawy dopł. Sanu, bierze początek w Woli Rożanieckiej, w pow. biłgorajskim, płynie granicą Galicyi i królestwa polskiego aż do Słobody, zkąd podąża granicą Podługu, Dąbrowicy Wielkiej i Małej a Brzyskiej Woli, tworząc granicę powiatu jarosławskiego i łańcuckiego, dalej przez Ożannę Wielką, Dornbach, Tarnawiec w pow. łańcuckim. Uchodzi do Sanu z praw. brzegu pod Kulnem, w pow. biłgorajskim. Uważaną niekiedy bywa za dopływ lewy Luchówki, stanowiącej właściwie ramię źródłowe Złotej rzeki. Od wsi Bukowiny w pow. biłgorajskim nosi niekiedy miano Bukowinki. Długość biegu dochodzi 24 klm. (Karta wojs., 4, XXVII).

Złota Wieś, osada, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarna Wieś, o 25 w. od Sokółki, $57^1/_2$ dzies. ($16^1/_2$ łąk i pastw., 6 nieuż.).

Złota Woda, struga pod os. Żabieniec, pow. łódzki, gm. Radogoszcz.

Złotarewo al. *Załatary*, wś nad rz. Wołmą, pow. piński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, o 46 w. od Mińska, ma 9 osad; grunta faliste, urodzajne. *A. Jel.*

Złotarya, fol., pow. szawelski, gm. Szawkiany, o 39 w. od Szawel,

Złote, kol., pow. sieradzki, gm. i par. Godynice, odl. od Sieradza w. 25, ma 8 dm. Stanowi część Godynic.

Złote, *Zołotoje*, wś, pow. rówieński, gm. i par. Dąbrowica (o 10 w.).

Złote góry, nazwa dawana wyniosłościom na obszarze między Pilicą a Wartą w górnym biegu. Żółtawa barwa wapienia jurajskiego, występującego często na powierzchnią w tych wzgórzach, dała początek nazwie. Najwyższa z nich góra Krasowa, na obszarze wsi t. n. pod Olsztynem, wznosi się do 1600 st. npm. (ob. t. I, 860).

Złote góry, wzgórza, w pow. lucyńskim, na płd. od Lucyna, między wsią Trokszе a folw. Nowomyśl.

Złote góry, wzgórza leśne, wzn. 80 mt. npm., w pow. obornickim, o 8 klm. na płd.-zach. od Rogoźna, na praw. brzegu Wełny, między wsią Wełną a młynem Jaraczewem.

Złote Pomusze, ob. *Pomuśze* 3),

Złotina Rudnia, wś, pow. owrucki, gm. Żubrowicze, par. praw. Białokurowicze (o 3 w.).

Złotka, wś, w par. Jodłówka (dziś pow. tarnowski), obecnie nie istnieje. Stanowiła w XVI w. jedną całość ze Szczepanowicami i Żelazówką. Według reg. pob. pow. pilzneńskiego z r. 1556 wś szlachecka Złotka miała 3 km. płacących czynszu 32 gr., 4 zagr. płacących 10 gr., dających jaja, koguty, a robociznę odrabiano do folw. w Szczepanowicach. Była też karczma, z której płacono gr. 24; kmiecie płacili gr. 16 (Paw., Małop.. 545).

Złotki 1.) wś, pow. węgrowski, gm. i par. Prostyń, ma 27 dm., 263 mk., 42 mr. W 1827 r. było 14 dm., 107 mk. 2.) **Z.,** okolica szlachecka, pow. ostrowski, gm. Kamieńczyk Wielki, par. Boguty. W skład jej wchodzą: a) *Z. Przeczki*, wś, ma 98 mk. W 1827 r. było 11 dm., 79 mk., par. Nur. b) *Z. Pułapki.* W 1827 r. 7 dm , 38 mk. c) *Z. Starawieś.* W 1827 r. 8 dm., 32 mk. 3.) **Z.** *Stokowo*, pow. ostrowski, par. Czyżew, ob. *Stokowo* 2). 4.) **Z.** *Szlasy*, pow. makowski, ob. *Szlasy* 4).

Złotków 1.) *Kleczewski*, w XVI w. *Slothkowo* i *Zlothkowy*, wś i fol., pow. słupecki, gm. Kleczew, par. Złotków, odl. od Słupcy 21 w. Posiada kościół par. drewniany, 25 dm., 205 mk. W 1827 r. było 20 dm., 260 mk. W r. 1889 fol. Z. rozl. mr. 363; gr. or. i ogr. mr. 240, łąk mr. 69, osady czynsz. mr. 37, odpadki mr. 3, nieuż. mr. 14; bud. mur. 4, drew. 2; płodozm. 13-pol., pokłady torfu. Wś. Z. Kleczewski os. 30, mr. 186; wś Miłaczew os. 10, mr. 237; wś Dobromyśl os. 11, mr. 276; wś Józefowo os. 22, mr. 183; wś Alinów os. 29, mr. 248. Kościół par. p. w. św. Jana istniał tu już zapewne w XIV w., jak świadczą szczegóły procesu o dziesięciny z początku XV w. Na początku XVI w. parafia była szczupłą, nieludną. Pleban miał w Z. dwa łany roli z łąkami. Kmiecie dawali mu dziesięcinę pieniężną i meszne. Cztery łany sołtysie płaciły po fertonie z łanu i po 3 kor. żyta i tyleż owsa za meszne (Łaski, L. B., I, 194). Dalsze losy kościoła nieznane. Znajduje się tu obraz M. Boskiej słynący cudami Z. par., dek. słupecki, 1050 dusz. 2.) **Z.,** ob. *Złotkowy* i *Słodków.* *Br. Ch.*

Złotkowice, wś, pow. mościski, 14 klm. na płd.-zach. od sądu powiat. w Mościskach, tuż na wschód od urz. poczt. w Hussakowie. Na płn. leżą Moczerady, na płn.-wsch. Myślatycze, na wsch. Tamanowice, na płd.-wsch. Lutków, na płd. Bolanowice, na zach. Horysławice i Hussaków. Środkiem obszaru płynie pot. Sołotwina. W jego dolinie leżą zabudowania wiejskie. Wznies. na płn.-wsch. sięga 309 mt. Własn. więk. ma roli or. 516, łąk i ogr. 107, past. 19, lasu 84 mr.; wł. mn. roli or. 877, łąk i ogr. 67, past. 97 mr. W r. 1890 było 160 dm., 909 mk. w gminie Z. i przysiołkach: Budy i Haławiny; 10 dm., 72 mk. na obsz. dwor. (436 wyzn. rz.-kat., 514 gr.-kat., 31 izr.; 495 Rus., 486 Pol.). Par. rz.-kat. w Hussakowie, gr.-kat. w Bolanowicach. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i młyn. Wś jest wspomniana w dokumencie z r. 1408, uposażającym kościół parafialny w Bojowicach (A. G. i Z , t. VI, str. 15). W r. 1579 należy do dóbr Jana Boratyńskiego. Ob. *Myślatycze.* *Lu. Dz.*

Złotkowo 1.) wś gosp., w pow. poznań-

skim (zachodnim), ma urz. okr. w Sadach, urz. st. cyw. w Złotnikach, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Poznań-Piła, szkoły w miejscu, par. kat. w Sobocie, ewang. i sądy w Poznaniu. Obszaru 293 ha, 18 dym., 128 dusz (41 katol.). Leży na płn.-zach. Poznania a na płd. Obornik. Zdaje się iż to Z. zamienił r. 1290 na Piekarty rycerz Mikołaj. W r. 1580 ma tu Anna Sobocka 4 półłanki. 2.) **Z.**, pow. szubiński, ob. *Złotowo*. *W. Ł.*

Złotkowskie Holendry. kol., pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Grochowy, odl. od Konina w. 19; ma 4 dm., 27 mk., 80 mr. W r. 1827 było 4 dm., 35 mk.

Złotkowy al. *Złotków Rychwalski*, wś i fol., pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Grochowy, odl. od Konina w. 18; wś ma 10 dm., 184 mk.; fol. 6 dm., 5 mk. W r. 1827 było 20 dm., 190 mk. W r. 1887 fol. Z. rozl. mr. 884: gr. or. i ogr. mr. 509, łąk mr. 58, past. mr. 16, lasu mr. 284, nieuż. mr. 18; bud. mur. 12, drew. 10; las nieurządzony, pokłady torfu, Wś Z. os. 24, mr. 41; wś Holendry Złotkowskie os. 3, mr. 80. Na początku XVI w. łany km. dawały pleb. we wsi Grochowy meszne po korcu żyta i korcu owsa z łanu, łany sołtysie zaś dziesięcinę snopową (Łaski, L. B., I, 278). Według reg. pob. pow. konińskiego z r. 1579 wś Z., w par. Grochowy, miała 3 łan., 3 zagr. bez roli (Paw., Wielkop., 226). *Br. Ch.*

Złotna, część gm. Ujsoł, w pow. żywieckim, leży w wązkiej dolinie pot. Bystrego, na wsch. od Ujsołu, śród lasów. Składa się z 98 dm. rozrzuconych po górach, ma 530 mk. rz.-kat. Góry w pobliżu sięgają na płn. 796, na wsch. 922 i Wilczy groń 961 mt. npm. *Mac.*

Złotna Jagodnica, w XVI w. *Złothno*, wś i fol., pow. łódzki, gm. Rąbień, par. Konstantynów. Wś ma 30 dm., 210 mk., 447 mr.; fol. 3 dm., 72 mk., 553 mr. Ob. *Jagodnica*. W r. 1827 było 12 dm., 144 mk., par, Kazimierz. Na początkuXVI w. łany fol., zdawna odrębne, dawały dziesięcinę pleb. w Kazimierzu, kmiece na stół arcybiskupi, zaś pleb. tylko kolędę bo groszu z łanu (Łaski, L. K., II, 380). Według reg. pob. z r. 1576 we wsi Jagodnica, w pow. łęczyckim, płacił Albert Bełdowski od 5 łan. Zaś we wsi Złotno były 3 łany, 6 osad., 1 rzem., 1 karczma. Później widocznie złączyły się obie wsi w jednę całość (Paw., Wielk., II, 65). Niedaleko Z. leży wieś Srebrna,

Złotne z *Homrzyskami*, wś, pow. sądecki, leży w dolinie potoku (dopł. Czarnej Kamionki, uchodzącej pod Popradową do Kamienicy). Osadę ze wszystkich stron otaczają lasy i wzgórza. Na północ po zach. stronie potoku góra Ostra (838 mt.), po wschodniej Wielki groń (756 mt.), na płd. Jasienowa (969 mt.). Na zach. działy potoków sięgają 785 mt., na wschód 778 mt. Najniżej położone chaty mają wzniesienie 541 mt. Homrzyska leżą w znaczniejszem oddaleniu na płn. i leżą o 100 mt. niżej, Z. ma 24 dm. i 155 mk. (72 męż., 83 kob.) rz.-kat. Należy do parafii w Nawojowy. Poś. tabularna (Edw. hr. Stadnickiego) jest włączoną do obszaru Nawojowy i składa się z lasów, pos. mn. ma 1242 mr. Spisy pobor. z XVI w. nie podają tej osady. Homrzyska podano w „Słow. Geogr.“ (ob. t. III, 118) pod mylną nazwą: Homrzycha.

Złotnica 1.) niem. *Goldenwasser*, rzeczka, lewy dopływ Dąbrożny, która wpada do Orli, dopł. Baryczy, w pow. krobskim (rawickim). Powstaje między wzgórzami o 8 klm. na wsch. od Rawicza, płynie ku płd., przecina trakt bity rawicko-dubiński, mija Słupię i Sikorzyn, Zawady i Zieloną Wieś, gdzie zasilona strugą płynącą od Ugody, skręca ku zach. i uchodzi na wysokości Stwolna. Długość biegu jej wynosi przeszło 6 klm. 2.) **Z.**, młyn, w pow. ostrzeszowskim, na Olszynce, o 10 staj na zach.-płn. Ostrzeszowa. *W. Ł.*

Złotnicka Kolonia, kol., pow. łęczycki, gm. i par. Dalików, odl. od Łęczycy w. 21; ma 7 dm., 168 mk. Powstała na obszarze dóbr Złotniki.

Złotniczka al. *Lipnica* al. *Brama*, rzeczka, lewy dopł. Nidy. Płynie w pow. jędrzejowskim przez Lipnicę i Złotniki i uchodzi do Nidy powyżej wsi Mniszek.

Złotnik al. *Złotyński potok*, podobno także zwany *Szklarskim*, jest lew. dopł. Wisłoka. Przyjmuje we wsi Bachorzu potok od wsi tej nazwany.

Złotnik, potok, lewy dopł. Hornadu, w hr. spiskiem.

Złotniki 1.) fol., pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Kaszewy, ma 2 dm., 17 mk. Należy do Kaszew. 2.) **Z.**, wś nieistniejąca obecnie. Leżała w par. Bytoń (dziś pow. nieszawski), w dawnym pow. radziejowskim. Wspominana w dok. z r. 1362 (Kod. dypl. pol., I, 218). Według reg. pob. pow. radziejowskiego z r. 1557 miała 5 łan. km. i 2 łany sołtysie (Pawiń., Wielkop., II, 32). W r. 1564 wś królewska, w zastawie u Mikołaja Działyńskiego (Lustr. V, 282). 3.) **Z.**, fol., pow. kolski, gm. Izbica, par. Błenna, odl. od Koła 24 w., ma 1 dm., 2 mk. 4.) **Z.**, wś i fol., pow. łęczycki, gm. i par. Dalików, odl. 21 w. od Łęczycy. Wś ma 24 dm., 300 mk.; fol. 16 dm., 108 mk. W 1827 r. było 18 dm., 169 mk. W r. 1874 fol. Z. rozl. mr. 390: gr. or. i ogr. mr. 301, łąk mr. 49, past. mr. 20, nieuż. mr. 20; bud. mur. 1, drew. 11. Wś Z. os. 44, mr. 377; wś Zdzychów os. 19, mr. 147. Na początku XVI w. łany kmiece dają dziesięcinę kolegiacie łęczyckiej, zaś folw. pleb. w Dalikowie (Łaski, L. B., II, 376). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Z. miała 5 łan., 10 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 67). 5.) **Z.** *Wielkie*, wś i fol. i *Z. Małe*,

wś, kol. i fol., pow. kaliski, gm. Zborów, par. Goliszew, odl. 14 w. od Kalisza. Z. Wielkie, wś, wraz z kol. Strugi ma 12 dm., 161 mk.; fol. 9 dm., 66 mk.; Z. Małe, wś i kol., 13 dm., 111 mk.; fol. 5 dm., 23 mk. W 1827 r. Z. Wielkie miały 16 dm., 237 mk.; Z. Małe 17 dm., 178 mk. Dobra Z. Wielkie, w r. 1867 oddzielone od dóbr Goliszew, składały się w r. 1873 z fol. Z. Wielkie i Strugi, rozl. mr. 1264: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 598, łąk mr. 151, past. mr. 32, lasu mr. 326, nieuż. mr. 37; bud. mur. 15, drew. 12; las nieurządzony; fol. Strugi gr. or. i ogr. mr. 96, łąk mr. 2, nieuż. mr. 3; bud. mur. 4, drew. 1, olejarnia. Wś Z. Wielkie os. 33, mr. 164. Fol. Z. Małe, oddzielony r. 1867 od dóbr Goliszew, rozl. mr. 495: gr. or. i ogr. mr. 419, łąk mr. 48, past. mr. 11, nieuż. mr. 14; bud. mur. 5, drew. 8. Wś Z. Małe os. 18, mr. 139. Opis gospodarstwa rolnego tutejszego mieści „Opis podróży po kraju“ (Bibl. Warsz., 1848, I, 34). Wieś ta była gniazdem rodu Złotnickich h. Nowina. Już w pierwszej połowie XV w. stoi tu kościoł parafialny p. w. Narodzenia N. P. M. Arcyb. Łaski przyłączył do tej parafii kościół par. w Goliszewie z całem uposażeniem. Do kościoła należały trzy łany roli (w Z. Wielkich, w Z. Małych i Goliszewie). Łany dworskie dawały pleb. dziesięciną a kmiece tylko meszne, po mierze żyta i mierze owsa z łanu. Dochód plebana ceniono na 15 grzyw. (Łaski, L. B., II, 72). Gdy dziedzic Goliszewa Piotr Radoliński i wdowa po nim Tekla z hr. Lanckorońskich wznieśli na miejscu starego nowy murowany, ozdobny kościół w stylu włoskim r. 1840, wtedy, przy zrujnowaniu ówczesnego kościoła w Z. przeniesiono znowu parafią do Goliszewa. Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 wś Z. „Major“, w par. Złotniki, miała 14 łan., 4 zagr.; Z. „Minor“ 7 łan., 1 zagr. (Pawiń., Wielkop., I. 134). 6.) **Z.** *Pałamontowskie* al. *Pałamundzkie*, wś nad rzką Swędrnią, pow. kaliski, gm. i par. Koźminek, odl. od Kalisza 19 w., wraz z os. Żabka i Młyńsko ma 167 mk. i 13 dm. W r. 1827 było 12 dm., 126 mk. Fol. Koźminek al. Złotniki ma 172 mr.; wś Z. 22 os., 207 mr. Wchodziły w skład dóbr Koźminek. Na początku XVI w. łany km. dawały kościołowi w Koźminku meszne po dwie miary żyta i dwie owsa a łany folw. dziesięcinę snopową (Łaski, L. B., II, 64). Wydawca Lib. Ben. pomieszał w objaśnieniach te Z. ze Złotnikami w par. Goliszew. Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 wś Z. miała 7 łan. (Pawiń., Wielkop., I, 112). 7.) **Z.,** wś i fol., pow. jędrzejowski, gm. i par. Złotniki, odl. 13 w. od Jędrzejowa, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, urząd gminny. W r. 1833 wchodziły Z. (wś, folw. i młyn) w skład dóbr rząd. Jędrzejów. W 1827 r. było 40 dm., 368 mk. Jest to dawna osada. Wymieniona już w liczbie wsi, z których dziesięciny oddawane na stół arcybiskupi, przeznaczył arcyb. Jan dla klasztoru jędrzejowskiego przy jego fundacyi około r. 1176 (Kod. Małop., II, 8, 29). Ów Jan pochodził z rodu Jaksów, dziedziców wsi. Ponieważ nadał klasztorowi tylko dziesięciny z łan. kmiecych, przeto możnaby przypuszczać, iż wówczas już dwór dawał dziesięcinę miejscowemu kościołowi parafialnemu. Parafia w Rembieszycach, założona r. 1438, została wydzielona z obrębu par. Złotniki. Na początku XVI w. istnieje w Z. kościół par. p. w. WW. Św. Cztery wsi składające parafią stoją w większej części pustką. Do kościoła należą dwie role karczemne (jedna obsadzona daje czynszu 1 grzyw.), kawał roli z obszarem dwu łanów i sześć łąk, z tych jedna nad rzką „Zarczyczka“ ma szerokość łanu i na staję długości (Łaski, L. B., I. 578). W połowie XV w. Z. mają kościół par. drewniany, są własnością Złotkowskiego h. Szyarza, mają łany km., z których dziesięcinę dawano klasztorowi jędrzejowskiemu; karczmy, zagrod. i folwark rycerski dawały dziesięcinę pleb. w Złotnikach (Długosz, L. B., III, 362, 373). W r. 1540 Z., wieś szlachecka, w pow. chęcińskim, własność Złotnickich, miała 6 karczem, które płaciły po pół grzywny, 2 kmieci na łanach a 7 na pół łanach osiadłych, $6^1/_4$ pół łanków pustych, 5 zagr., młyn, sadzawkę, dwór, folwark, 2 karczmy plebana płaciły po 1 grzywnie; lasy, łąki, zagajniki; mostowe płacono po 2 denary. Ogólna wartość wraz z wsią Kanice 908 grzyw. (Pawiń., Małop., 272, 564). Znaczna ilość karczem (8) i pobór mostowego wskazują, iż wieś miała charakter targowiska. Na miejscu dawnego podupadłego kościoła wzniósł ks. Aleksander Denhoff, opat jędrzejowski, nowy, murowany w r. 1666. Rubrycele niektóre oznaczają datę erekcyi parafii na r. 1595. Być może, iż kościół uległ profanacyi w czasie szerzenia się reformacyi i że nastąpiła nowa konsekracya a może i nowe uposażenie ogołoconego z funduszów kościoła. W 1841 kościół został gruntownie odrestaurowany. Z. par., dek. jędrzejowski, 1647 dusz. Z. gmina, należy do sądu gm. okr. IV we wsi Brzegu, urz. poczt. w Małagoszczy. Gmina ma 11732 mr. obszaru i 3231 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 66 żydów. 8) **Z.,** wś, pow. miechowski, gm. i par. Wawrzeńczyce, odl. 42 w. od Miechowa. Na obszarze wsi były trzy jeziora, mające do 48 mr. rozległości. W 1827 r. było 64 dm., 454 mk. W dok. z 1252 r. wymieniono Z. w liczbie wsi stanowiących uposażenie klasztoru sieciechowskiego. W połowie XV w. wś Z., w par. Wawrzyńczyce, własność klasztoru, miała łany km., z których dawano czynszu po 2 koguty, 30 jaj, 2 sery. Karczma z rolą płaciła czynszu 4 grzyw.; zagr., folwark duchowny płaciły dziesięcinę klasztorowi. Ze

wszystkich ról dziesięcinę, wartości 20 grzyw., dawano pleb. w Wawrzyńczycach. Obowiązani też byli wozić dla klasztoru potrzebne przedmioty z Krakowa i Wieliczki i takowe składać w Słupi pod Łysą górą (Długosz, L. B., II, 174 i III, 266, 268). Według reg. pob. pow. proszowskiego z r. 1581 wś Z. miała 11 łan. km., 2 zagr. z rolą, 1 kom. z bydł., 3 bez bydła (Pawiń., Małop., 7). *Br. Ch.*

Złotniki 1.) wś włośc., pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Juchnowiec, o $16^1/_2$ w. od Białegostoku, 400 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.**, dobra, tamże, o 15 w. od Białegostoku, własność Sakowiczów, z folw. Ostasze i Przyborka 202 dzies. (23 łąk i past., 7 nieuż.).

Złotniki 1.) z *Borkiem* i *Michaliną*, wś, w pow. mieleckim, o 2 klm. na płn. od Mielca, na praw. brzegu Wisłoki, wzn. 174 mt. npm. Wieś ciągnie się długą ulicą, złożoną z 133 dm. (25 w Borku, 4 w Michalinie) po obu stronach drogi gminnej do Chrząstowa, ma szkołę i liczy 651 mk. (311 męż., 340 kob.), 602 rz.-kat. i 49 izrael. Pos. tabularna (Karoliny hr. Tarnowskiej) ma młyn i 524 mr.; pos. mn. 647 mr. Grunta napływowe, namuliste, urodzajne. W 1578 (Pawiń., Małop., 202) Z. z Pogwizdowem, własność Hieronima Mieleckiego, miały 21 kmieci, 17 łan., 3 zagr. z rolą i 2 komor. bez bydła. Borek ma wiatrak i leży na płd.-wsch. od wsi, przy gościńcu do Mielca, Michalina także przy gościńcu, na północ od Borka. Obie wólki przedziela lasek. Z. graniczą na płn. z Chrząstowem, na płd. z Mielcem, na wschód z Chorzelowem i Cyranką. 2.) **Z.**, wś, pow. podhajecki, 21 klm. na wsch. od Podhajec, 8 klm. na płn. od sądu pow. w Wiśniowczyku, z urz. poczt. w miejscu. Na płd. leży Burkanów, na zach. Białokiernica, na płn.-zach. Nowosiółka, na płn. Sokołów i Sokolniki, na wsch. Darachów i Brykuła Nowa (dwie ostatnie w pow. trembowelskim). Środkiem obszaru płynie Strypa. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Wznies. wsch. części obszaru wynosi 373 mt. (miejsce znaku triang.), w zach. części 389 mt. Własn. więk. ma roli or. 2064, łąk i ogr. 352, pastw. 27, lasu 358 mr.; wł. mn, roli or. 3047, łąk i ogr. 206, past. 59 mr. W r. 1890 było 349 dm., 1960 mk. w gminie (we wsi Korolówka 157 dm., 881 mk., we wsi Podlipie 82 dm., 487 mk., we wsi Zaścianka 110 dm., 592 mk.) a 17 dm., 121 mk. na obsz. dwor. (1240 gr.-kat., 616 rz.-kat., 225 izr.; 1233 Rus., 848 Pol.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. trembowelski, archidyec. lwowska. Parafią założył w r. 1459 Michał Wilczek, dziedzic wsi (odnośny dokument mieszczą „Akta Gr. i Z.“, t. II, str. 160). Do par. należą Burkanów, Chatki, Pantelicha, Rakowiec, Sokolniki, Sokołów, Sosnów. We wsi jest kościół murowany, konsekrowany w r. 1872 p. w. św. Stanisława. Na cmentarzu parafialnym stoi kaplica. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. trembowelski. Do parafii należą: Burkanów i Łaskówki. We wsi jest cerkiew, szkoła jednoklasowa, kasa poż. gm. z kapit. 1583 złr., gorzelnia. Dokumentem wydanym dn. 8 kwietnia 1469 r. we Lwowie, wyrokują Piotr z Branic, sędzia, i Jan z Wysokiego, podsędek ziemscy lwowscy, na skargę prokuratora królewskiego Mikołaja Grzymały, jakoby Michał Złotnicki nieprawnie pobierał cło w Złotnikach, że tenże Złotnicki wykazał się przed sądem pewnemi prawami do pobierania takowego cła (A. G. i Z., t. VI, str. 123), *Mac.—Lu. Dz.*

Złotniki 1.) wś dwor., w pow. poznańskim (zachodnim), ma urz. okr. w Sadach, urz. stanu cyw. i szkoły w miejscu, tak samo pocztę i st. kol. żel. na linii Poznań-Piła, par. kat. w Kiekrzu, ewang. i sądy w Poznaniu. Obszaru 916 ha, 28 dym., 405 dusz (75 ew.). Gorzelnia parowa i cegielnia. Do podat. grunt. oszacowano czysty dochód na 6215 mrk. 2.) **Z.**, dworzec kolei żel., w temże położeniu, 1 dm., 14 dusz. Leżą na płn.-zach. Poznania, pod Kiekrzem. Znaleziono tu stare cmentarzysko i przechowały się ślady grodziska. W r. 1308 występuje Krzywosędziwój ze Z. jako świadek przy zamianie dóbr. W r. 1580 ma tu Stanisł. Kierski 4 półłanki a Bodzanta Skorzewski 2 półłanki, 1 zagr., 1 komorn. Kazimierz Łada Zabłocki sprzedał wraz z braćmi w r. 1730 odziedziczoną po rodzicach wieś Złotniki Adamowi Wedelskiemu za 28000 złotych polskich (Złota ks., IX, 264). W r. 1793 właścicielem jest Franciszek Moszczeński. 3.) **Z.**, wś dwor., w pow. średzkim, ma urz. okr., sąd, par. ew., pocztę, st. kol. żel. w Pobiedziskach, urz. st. cyw. w Jerzykowie, par. i szkołę katol. w Wroneczynie, szkołę ew. w Jerzynie. Obszaru 334 ha, 7 dym., 119 dusz (36 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 3209 mrk. Leży pod Wrączynem, na płn.-zach. do Pobiedzisk. Ztąd pisał się Mikołaj Złotnicki r. 1398. W r. 1523 był 1 łan. os. i 2 zagr., którzy mesznego składali do Wrączyna 2 kor. żyta i 2 kor. owsa z łanu, a zagr. po 1 kor. W r. 1580 są 2 łany os. i 2 zagr. W r. 1618 posiada Z. Jan Żdżarowski, r. 1793 Antoni Białobłocki, podsędek ziemski gnieźn., z Wroneczyna. 4.) **Z.**, niem. *Gutfelde*, wś dwor., w pow. mogilnickim (żnińskim), ma urz. okr. i st. cyw. w Rogowie, pocztę w Gąsawie, st. kol. w Żninie, na linii Inowrocław Rogóźno, szkołę katol. w Szelejewie, ew. w Król. Grochowiskach., par. kat. w Rogówku, ewang. w Żninie, sąd w Trzemesznie. Obszaru 348 ha, 5 dym., 131 dusz (13 ew.). Do podat. grunt. oszac. czysty dochód na 4025 mrk. Leży między Rogowem a Gąsawą. W r. 1523 Z. dawały dziesięcinę do Rogowa. W r. 1577 mają Z. 6 łan. os., 3 zagr.; 1579 r. 8 łan. os., 2 zagr. W r. 1793 posiada Z. Ignacy Wolski, r. 1840

Feliks Ziołecki, potem Niemiec, od którego kupiła Mlicka z Osówca i wyszła za Czarlińskiego. 5.) **Z.**, niem. *Gueldenhof*, wś gosp., w pow, inowrocławskim. Ma urz. okr. i st, cyw. w Gniewkowicach, pocztę i st. kol. żel. w miejscu, na linii Bydgoszcz-Inowrocław, szkoły w miejscu, par. katol. w Tucznie, ewang. w Nowej Wsi, sądy w Inowrocławiu. Obszaru 99 ha, 17 dym., 161 dusz (74 katol.). 6.) **Z.**, wś dwor., w tem samem położeniu, ma obszaru 301 ha, 6 dym., 150 dusz (26 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty doch. na 7817 mrk. 7.) **Z.**, niem. *Gueldenhof*, st. kol. żel., w temże położeniu. Z. leżą nad koleją bydgosko-inowrocławską. W r. 1583 miał tu Przecław Papowski 4 łan. os. a Jan Papowski 3 łan. os. i 1 rzem. *W. Ł.*

Złotnikl, niem. *Zlattnig*, 1532 *Slatnickh*, 1260 *Złotnici*, 1295 *Zlochnik*, wś, pow. opolski, par. kat. Chrząszczyce, ew. Pruszków. W r, 1885 wś miała 682 ha, 75 dm., 510 mk. (2 ew.).

Złoto, w spisie właścicieli ziemskich *Złoszto*, dobra nad rzką Daublanką, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Opsa, o 58 w. od Nowoaleksandrowska, własność hr. de Brocl-Plater, wraz z dobrami Dauble mają 3622 dzies. (191 lasu, 685 nieuż.).

Złotocka, wyniosłości w Warmii, pod Wutrynami.

Złotogórka, *Zołotogórka*, wś nad Żwanem (Zamiechówką), dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol. i par. katol. Wierzbowiec (o 4 w.), gm. Struga W., par. praw. Durniaki, ma 30 osad, 136 mk.; ziemia czarna, kamień wapienny. Należy do dóbr Durniaki, dawniej Sobańskich, dziś Rubczyńskich. *Dr. M.*

Złotonosza, ob. *Zołotonosza.*

Złotopol, pierwotnie *Hulajpol*, mezko nad rz. Turyą, w pobliżu ujścia rz. Wysi, w pow. czehryńskim, w 3 okr. pol., gm, Złotopol, odl. od Czehryna o 90 w., naprzeciw Nowomirgorodu, położonego w gub. chersońskiej, ma 10375 mk. Podług Pochilewieza w 1863 r. było tu 6680 mk. (796 prawosł., 124 rozkoln., 280 katol. i 5480 żydów). Siemionow podaje 609 dm. i 9579 mk. Siedziba okręgu polic. (stanu), zarząd gminy, szkoła powiatowa szlachecka, istniejąca od r. 1836, szkoła żeńska prywatna, cerkiew p. w. św. Mikołaja, z muru wzniesiona w 1809 r. przez Mikołaja Wysockiego na miejsco dawniejszej Uśpieńskiej, drewnianej, fundacyi ks. Lubomirskich, kościół katolicki, synagoga, 4 domy modlitwy żydowskie, st. pocztowa, szpital żydowski, 3 fabryki tytuniu, fabryka powozów, młyn parowy krupczatny, targi co drugi tydzień, dwa jarmarki doroczne (na Wniebowstąpienie i 14 września). Do par. praw. należy wś Rozliwa (odl. o 1 w.). Miejsce to pierwotnie nosiło nazwę Hulajpola i było częścią składową dawnej rozległej włości taśmińskiej czyli późniejszej śmilańskiej. Posiadali ją Żubrykowie, dalej Koniecpolscy. Osada ta wielokrotnie przez Tatarów pustoszona, w końcu za czasów Bohdana Chmielnickiego wpadła w ręce Kozaków i Koniecpolscy na długie lata ją utracili. W r. 1659, gdy po traktacie Hadziackim Kozaków wiernych i zasłużonych Rzpltej dobrami ziemskimi wynagradzano, H. ad male narrata został nadany Pawłowi Teterze Morzkowskiemu. Ale Stanisław Koniecpolski, wojewoda sandomierski, upomniał się na sejmie o swoje dziedzictwo, i zapotrzebował jego zwrotu. Jakoż sejm mu je zwrócił na mocy konstytucyi z r. 1661 i 1662 (ob. Vol. leg., IV, str. 390). Pomimo to jednak H. dzierżył jakiś czas Paweł Tetera Morzkowski, już wtenczas hetman zaporozki, tak, że nawet w 1665 r. wysłał on na sejm siostrzeńca swego Iskrzyckiego z instrukcyą, w której zlecił mu prosić o aprobacyę na sejmie Olchowca z Hulajpolem, „które on, hetman zaporozki, za przywilejem królewskim trzyma teraz prawem dożywotnem; „na szlakach to samych siedzi tatarskich; ku dzikim polom się udało, i przed tym tam pożytek bywał, bo się ludzie łowieniem ryb i zwierza po ługach bawią“ (w zb. Konst. Swidzińskiego). Od Koniecpolskich w następstwie H. przeszedł do Walewskich, o od tych drogą kupna do ks. Lubomirskich. Ks. Ksawery Lubomirski w 1787 r. olbrzymie dobra śmilańskie sprzedał ks. Potemkinowi. Przy tym nowym nabywcy dopiero H. został przemianowany na Złotopol. W r. 1788 ks. Potemkin uformował w dobrach swych świeżo nabytych dwie wojskowe brygady: szpolską i złotopolską, które pod nazwą „woluntaryuszów zagranicznych, razem z kozakami wiernymi Rossyi pod wodzą Sydora Białego czynny wzięły udział w wojnie tureckiej (Engel, Opis spraw przechow. w arch. wileńskiego gubernatora 1783—1791, Wilno 1868, str. 52). W ostatnich czasach bytu Rzpltej H. służył za stannicę zimową wojsku polskiemu konsystującemu na lukach granicznych Michał Grabowski, czerpiąc z tradycyi, na tle stosunków tutejszego pogranicza osnuł powieść pod tyt. „Stannica Hulajpolska“. Rzeczka Turya, nad którą położony H., tworzyła wtedy granicę pomiędzy Rzpltą a krajem noworossyjskim. Konstytucya z 1789 r. zapisała imiona kilku walecznych żołnierzy znajdujących się w kawaleryi narodowej pod Hulajpolem, a mianowicie namiestnika Józefa Hoszowskiego, towarzysza Stanisława Nelickiego i szeregowych Józefa Błońskiego, Marcina Krzywickiego, Józefa Szymańskiego i Teodora Fijałkowskiego (Zbiór Konst. i uchw. sejm. od 7 paźdz. 1788 do 16 grud. 1790, str. 95). Po zejściu ks. Potemkina, klucz złotopolski z rozdziału pomiędzy jego sukcesorami dostał się gener. Mikołajowi Wysockiemu, który tu zajął stałą siedzibę. Dalej od Wysockiego dobra te przeszły na własność wnu-

ków jego Adryana i Piotra Łopuchinych. W protokule czynności archidyakonatu kijow. z r. 1819 czytamy: „Kościół murowany — kollator Franciszek Zaleski, marszałek czerkaski. Pleban ks. Łukasz Ilnicki. Ten kościół przez Franciszka Zaleskiego fundowany, a w 1817 r. przez ks. Maurycego Dziekońskiego poświęcony p. tyt. Maryi Niepokalanego Poczęcia. Franciszek Zaleski otrzymawszy plac z domem i ogrodem od gen. Wysockiego na rzecz kościoła złotopolskiego, wieczysty zapis tegoż roku przeznaczył dla proboszcza. W 1807 r. od gener. majora Mikołaja Wysockiego na zmurowanie kościoła w Złotopolu prawo. 1807 r. od Franciszka Zaleskiego erekcya; ewinkuje na dobrach swych Rotmistrzówce". Na miejsce tego kościoła wzniesiono z muru w 1861 r. świątynię pod tymże wezw. z ofiar publicznych, staraniem proboszcza miejscowego ks. Jaworowskiego. Ma ona z dawniejszej budowy tylko prezbiteryum i kopułę. Sufit wspiera się na ośmiu kolumnach. Wewnątrz mieści trzy ołtarze: Niepokalanego Poczęcia, N. M. P. Częstochowskiej i św. Franciszka Ksawerego. Parafia katol., dekanatu zwinogródzkiego, 1081 wiernych. Kaplice w Glinianej Bałce i Ositniaczce. Poprzednio istniała tu kapliczka katol. drewniana, wystawiona w 1791 r. przez Annę Staal, żonę Gustawa, pełnomocnika klucza turyańskiego dóbr ks. Potemkina. Kaplica ta do r. 1795 zostawała pod opieką ks. franciszkanów, poczem oddaną została pod zarząd proboszczów śmilańskich. Na polach jest mogiła „Wizirska", o której niema podania, lecz musi dochowywać pamięć jakiegoś pobytu wojsk tureckich w tych stronach. Gmina obejmuje 15 miejscowości, mających 2896 dm., 20959 mk., 19758 dzies. ziemi (5809 włościańskiej, 13593 dworskiej, 356 cerkiewnej). Opisy Z. podał Tyg. Illustr. z r. 1862 (t. V, 140) i z 1868 r. (II, 188).

Edward Rulikowski.

Złotopole 1.) wś i fol. nad rzką b. n., pow. lipnowski, gm. Jastrzębie, par. Lipno (odl. 4 w.), ma 10 dm., 107 mk. W r. 1827 było 14 dm., 165 mk. Dobra Z. składały się w r. 1887 z fol.: Złotopole i Radosne, attynencyi: Buchowa, Ostrów i Ruda, rozl. mr. 1182: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 669, łąk mr. 132, past. mr. 53, lasu mr. 171, nieuż. mr. 40; bud. mur. 7, drew. 13; płodozm. 11-pol.; fol. Radosne gr. or. i ogr. mr. 106, łąk mr. 7, past. mr. 2, nieuż. mr. 2; bud. drew. 6, las urządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 24, mr. 33; wś Rumunki Buchowe os. 14, mr. 129. Według aktu z r. 1258 wieś tę, nieżyjący już wówczas Bogusza, wojew. łęczycki, nadał szpitalowi św. Gotarda pod Włocławkiem (Kod. Małop., II, 110). To samo Z. wymienione jest w liczbie posiadłości biskupstwa włocławskiego w dok. z r. 1259 i w akcie rozgraniczenia wsi Jankowo w ziemi dobrzyńskiej r. 1371 (Kod. dypl. pol., II, 614, 755). Z innych dokumentów dowiadujemy się, iż „Bogussa filius Mecslay" zapisał Z. i Konarowo (Komorowo) swemu spowiednikowi, bratu Marcinowi z zakonu św. Benedykta, ażeby po śmierci jego przeszły na własność szpitala św. Gotarda (pod Włocławkiem), którego tenże Bogusza był fundatorem. Wprawdzie w r. 1262 opat sulejowski na mocy układu z bisk. włocławskim (Wolimirem) obejmuje Z. wraz z dobrami szpitala, ale już w r. 1288 na mocy układu między biskupem Wisławem a klasztorem byszewskim ten ostatni obejmuje szpital i jego włości (Ulanow., Dok. kujaw., 184, 201). W r. 1358 Z. i inne wsi szpitalne przechodzą drogę zamiany na własność Hektora Łąckiego (ob. *Szpital*). „Nicolaus de Slotopole subjudex dobrinensis" występuje w dok. z r. 1408 (Kod. dypl. pol., I, 281). Według reg. pob. pow. lipnowskiego z r. 1564 wś Złotopole, w par. Lipno, miała 2 łany, 4 łany sołtysie, 2 zagr. Płacono fl. 9 gr. 10 (Pawiń., Wielkop., I, 312). R. 1789 własność Ostrowskiego, który tu wysiewał 40 korcy żyta i 4 kor. pszen. 2.) **Z.**, fol., pow. płoński, gm. Strożęcin, par. Gralewo. odl. 21 w. od Płońska, ma 2 dm., 46 mk. W r. 1889 fol. Z. i Szabsk Żabowo lit. K., r. 1885 oddzielony od dóbr Dobrsko, rozl. mr. 484: gr. or. i ogr. mr, 443, łąk mr. 13, past. mr. 6, nieuż. mr. 14; bud. mur. 5, drew. 6. *Br. Ch.*

Złotopole, fol., pow. rohaczewski, od 1869 r. własność Jasińskich, 105 dzies. (18 roli, 10 łąk, 72 lasu).

Złotopolice 1.) wś, pow. płoński, gm. Załuski, par. Kamienica, odl. 21 w. od Płońska, ma 22 dm., 181 mk., 1530 mr. W 1827 r. Z. Górne miały 10 dm., 143 mk. a Z. Dolne 2 dm., 10 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 1334: gr. or. i ogr. mr. 909, łąk mr. 63, lasu mr. 329, nieuż. mr. 34; bud. mur. 6, drew. 24; las urządzony, wiatrak. Wś Z. os. 30, mr. 41; wś Roguszyn os. 17, mr. 62. Wymienione w dok. z 1255 r. w liczbie wsi dających dziesięcinę klasztorowi czerwińskiemu (Kod. dypl. pol., I, 72). W r. 1576 wieś Z. Górne, w pow. zakroczymskim, płaci od 6 łan. km., Z. Dolne od 1 łanu (Pawiń., Maz., 310). 2.) **Z.**, mylnie (w opisie dóbr Cerekiew) za: *Zatopolice*.

Złotopolszczyzna, fol., pow. lipnowski, gm. Kłokock, par. Lipno (odl. 6 w.), ma 9 bud. drew., 215 mr. (126 roli, 40 łąk, 32 lasu), Nosi też nazwę Mencowizna.

Złotoruń, folw. nad Jaźnicą, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo, okr. wiejski Czełniczek, o 10 w. od Dzisny, 1 dm., 16 mk. katol. W 1865 r. własność Siedleckich.

Złotoruny, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Muśniki (o 4 w.), o 39 w. od Wilna, 5 dm., 37 mk. katol. (podług spisu

z 1865 r. 2 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Dukszty.

Złotorya 1.) wś, fol. i dobra nad rz. Narwią, pow. mazowiecki, gm. Stelmachowo, par. Tykocin, odl. 42 w. od Wysokiego Mazowieckiego. Leży w pobliżu traktu pocztowego z Warszawy do Białegostoku (odl. 2 mile), na drodze z Białegostoku do Tykocina. Rzeka Narew oddziela tu gub. grodzieńską od łomżyńskiej. Naprzeciw Złotoryi uchodzi Supraśl do Narwi z praw. brzegu. Wieś ma urząd poczt., browar, wiatrak. W 1827 r. było 43 dm., 271 mk. Dobra Z. składały się w r. 1886 z folw.: Z. i Awuls, rozl. mr. 1195: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 542, łąk mr. 129, past. mr. 8, nieuż. mr. 108; bud. mur. 3, drew. 4, las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 54. mr. 1305. 2.) **Z.** *Stara* i *Nowa*, wś, pow. ostrowski, gm Orło, par. Jasiennica. W r. 1827 było 15 dm., 125 mk. Jest to starożytna osada, założona na obszarach leśnych powiatu nurskiego, nadanych biskupom płockim. Według aktu z 1203 r. mają biskupi swe gniazda sokole w Jasienicy i Łętownicy. Zapewne w Z. posiadali swój dwór mysliwski skoro w XVI w. wieś ta jest centrem całego ,klucza (złotoryjskiego) dóbr biskupich. W r. 1578 Jakub Krzenczk wójt płaci tu od $15^1/_2$ łan. km., 4 zagr., 1 rzem. (Paw., Maz., 395). Istniał tu kościół parafialny, erygowany przez biskupów w r. 1502. Do 1804 istniała też parafia, należąca de dekan. andrzejowskiego. Następnie przyłączono ją do par. Jasiennica. Kościół stary spalił się w r. 1816 a na jego miejscu wzniesiono r. 1842 kaplicę drewnianą.

Złotorya, *Złotoreje*, kolonia, pow. sokólski, w 3 okr. pol., gm. Czarna Wieś, o 19 w. od Sokółki, $57^1/_2$ dzies. (26 łąk i past w.).

Złotorya, wś, część Gołęczyna, w pow. pilzneńskim, składa się z folwarku i 9 dm., liczy 49 mk. Była to poprzednio odrębna wieś. Według reg. pob. pow. pilzneńskiego z r. 1536 wś Złotorya miała 5 łan. km., płacących czynszu po 1 grzyw. gr. 12, za rybołóstwo na rz. Wisłoce płacono gr. 12. W r. 1581 wś Z., własność kasztelana rospierskiego miała 4 osad., $1^1/_4$ łan., 4 kom. (Paw., Małop., 244, 541).

Złotorya, *Goldgraeber Hauland*, wś gosp., w pow. obornickim, ma parafię, urz. okr., urz. st. cyw. i pocztę w Mur. Goślinie, st. kol. żel. w Obornikach, na linii Poznań-Piła, szkoły w miejscu, sądy w Rogoźnie. Obszaru 186 ha, 13 dym., 114 dusz (15 katol.). W r. 1793 posiada Z. Wł. Gurowski z Murowanej Gośliny.

Złotorya, niem. *Zlotterie*, dok. 1258 *Slotorie*, wś przy ujściu Drwęcy do Wisły, na jej praw. brzegu, w dawnej ziemi dobrzyńskiej, 6 klm. na wschód od Torunia, pow. toruński. We wsi znajduje się agentura poczt. i szkoła ewang.; par. kat. w Kaszczorku. Przez Drwęcę prowadzi most żelazny, który w 1893 r. oddany został do publicznego użytku. Długość jego wynosi 54 mt., kosztował 38000 mrk. Dla wsi tutejszej i kawałka Prus leżącego za Drwęcą jest ta nowa komunikacya nader ważna. Mostowego opłaca się 20 fen. od wozu. Obszaru obejmuje Z. 592 ha (248 roli or., 115 łąk, 35 lasu). W 1885 r. było 93 dm., 144 dym., 738 mk., 406 kat., 332 ew. Rozróżniają Z. Polską, gdzie mieszkają katolicy, i Niemiecką, zaludnioną przez luteran. Z. należy do starych osad. R. 1841 odkrył tu budowniczy Erdmann tuż nad Czarną Wodą kamienie ustawione, z menhirem w środku. Wszystkich kamieni było pierwotnie 24. Opis szczegółowy i plan miejscowośei podał radca Hirschfeld (Zeitsch. des hist. Ver. fuer die Reg. Bez. Marienwerder, II, 77). Nazwa pochodzi podobno ztąd, że tu niegdyś znajdowano złoto. W dok. pojawia się Z. już w XIII w. jako posiadłość biskupów kujawskich. Za taką uznaje ją akt mistrza ziemskiego Hermana Balka już r. 1230 (ob. Altpreus. Monatschrift, 1881, str. 230). „Noverint etiam universi, quod frater Hermanus cognominatus Balco, quondam magister in Prussia, praedia Pluskowicz (Pluskowęsy), Mucowar (Mokre) et partem praedii Slotorie, constitutam intra Vislam et Drwenczam... quorum jus et proprietas ad ecclesiam Vladislaviensem pertinuit ab antiquo, saepedicto bonae memoriae domino Michaeli Cuiaviensi episcopo et suis successoribus pleno iure et perpetuo restituit possidenda anno domini millesimo ducentesimo trigesimo“ (wyjęte z przywileju Gerharda z Hirzberg, wicemistrza ziemskiego z r. 1258). Ten zwrot i prawo posiadania Z. potwierdzają późniejsi mistrzowie, jak np. Minherus de Querenwrht Dok. z r. 1293 wydanym w Papowie (Ulanow. dok. kujaw. i mazow., str. 195, 228). Potwierdza też odwieczne posiadanie Z. przez bisk. kujawskich Konrad, ks. krakowski i łęczycki, w r. 1242 (Kod. dypl. pol., II, 594). Wówczas należało do Z. i terytoryum dzisiejszego Kaszczorka po prawej stronie Drwęcy, t. zw. „Sloteria cis Drewanzam“. R. 1262 zezwala książę kujawski Kazimirz biskupowi Wolimirowi osadzić Z. na prawie niem. Zdaje się jednak, że biskup zlecił to osadzenie „comesowi“ Albertowi z Smolna, a ten toruńskim mieszczanom Heymanowi i Mikołajowi, którzy ją posiadają r. 1289. W r. 1363 Dobiesław zwany Miodek, z Miodus na Mazowszu, kupuje wójtowstwo Z. („Zlothoria... in terra Slunensi situata“) za 80 grzyw. groszy praskich. Książę kujawski Władysław przeznacza wójtowi 4 łany. Wieś była osadzona na 30 łanach. Prócz tego wójt otrzymał pole Ostrówek które sam wykarczował, łąki, prawo warzenia i szynkowania piwa dla całych dóbr książęcych. Będzie też pobierał cło na Drwęcy od spławianego drzewa, ma prawo polowania w lasach książęcych. Za to obowiązany jest służyć

w czasie wojny na koniu za 3 grzyw. i dawać będzie księciu z cła pobieranego po 12 grzyw. rocznie (Kod. dypl. pol., II, 738). Zamek złotoryjski stanowił niejako klucz do ziemi dobrzyńskiej, dla tego częste o niego staczano boje. Gdy r. 1343 Kazimierz W. odzyskał ziemię dobrzyńską, zamek w Z. częścią przebudował, częścią wałami i murem umocnił, R. 1374 Władysław Biały, ks. gniewkowski, opanował zamek złotoryjski. Obległ go Sędziwoj z Szubina razem z Kazimierzem, ks. szczecińskim, który tu został ranny i zmarł w r. 1377. Władysław poddał się nareszcie pod warunkiem, że Kazimierz da mu 10000 zł. w złocie (ob. „Starożytności Polskie“, Pozn. 1852, str. 765). R. 1391 puszcza książę Władysław z Opola zamek tutejszy wraz z przyległościami zakonowi krzyżackiemu bez upoważnienia Jagiełły w zastaw, nie oznaczając terminu wykupu. Rok później zastawia im całą ziemię dobrzyńską (akt zastawu w języku niemieckim podaje Kod. dypl. pol., II, 784—786). Celem jej wykupna zwołał król w r. 1404 do Korczyna sejm, który zgodnie uchwalił po 12 groszy prazkich z łanu. Wystarczało to na wykupno ziemi dobrzyńskiej wraz z zamkiem, co nastąpiło r. 1405: „Eodem anno feria quinta pentecostes dominus Vladislaus, rex Poloniae, magistro cum praeceptoribus in Thorun existente, venit etiam in Thorun et redimit terram Dobrinensem, dominio nostris anno 1392 impignoratam pro L m. florenorum et IIII m. sexagenorum grossorum“. (Script rer pruss., III, p. 277). Pomimo to już r. 1409 wielki mistrz Ulrich v. Jungingen wraz z marszałkiem zakonu w 10 dni po wypowiedzeniu wojny wkroczył w ziemię dobrzyńską i po zdobyciu Dobrzynia, Lipna i Rypina obległ zamek w Złotoryi. Załoga broniła się przez dni 8, wreszcie się poddała, poczem zamek prawie do szczętu został zniesiony. Cegłę użyto do budowy kościoła św. Jana w Toruniu Czy potem zamek odbudowano, nie wiemy. Nadmieniamy jednak, że na sądzie rozjemczym w Wrocławiu odbytym r. 1420, cesarz zadecydował, że zakon miał zapłacić na odbudowanie zamku 25000 zł. węg. Ruiny zachowały się aż do ostatnich czasów, opierając się falom Wisły. R. 1890 jednak runęła do rzeki płd.-wsch. część muru, przeszło 2 metry grubego. Plan sytuacyjny zamku podał Heise (Bau u. Kunsd. d. Prow. Westpreussen, r. 1889, str. 199). Złotoryjskie starostwo niegrodowe leżało w wojew. inowrocławskiem, ziemi dobrzyńskiej, pow. lipnowskim. Podług lustracyi z r. 1662 powstało z dawnego ststwa kowalskiego, przez oddzielenie z niego wsi: Złotoryi, Nowejwsi i Krobi. W r. 1771 posiadał je Jan Branicki, kasztelan krakowski, wraz z małżonką Izabelą z ks. Poniatowskich, którzy opłacali kwarty złp. 4463 gr. 20, a hyberny złp. 315 gr. 18. Dnia 13 wrześ. 1772 r. zagarnięte zostało przez rząd pruski. R. 1789 ststwo Z. z wsiami Z., Lubięz, Nowawieś, Krobie Górne, Obory Lipienice, Smolne, Brzoze, Zielona Puszcza i Pustynia trzymał Damazy Miduski. Miało 120 dm., wysiewano 320 kor. żyta. Istniejący w Z. kościół p. w. św. Wojciecha był zawsze filialnym i należał pierwotnie do Dobrzewic. R. 1807 rozebrali go Francuzi dla wzniesienia fortyfikacyi. Następnie przenieśli parafianie t. zw. kaplicę pustelniczą, w poblizkim lesie stojącą, do wsi. Lecz r. 1821 kaplica zgorzała. Na jej miejscu, kosztem Bartł. Murawskiego z Nowej Wsi stanął nowy drewniany kościołek. R. 1822 przyłączył go ówczesny administrator ks. sufr. Wilkszycki do Kaszczorka. W kościele są trzy ołtarze, pochodzące ze zniesionego klasztoru dominikanów w Toruniu. Portatyl na wielkim ołtarzu zdobi po stronie napis: „Conventus Thorunensis Praedicatorum“. Na dolnej stronie czytamy: „Anno Domini 1724 die 19 Julii consecratum est hoc altare portatile ab Ill. ac Rev. Dno Severino Episcopo Suffraganeo Culmensi in ecclesia Cathedrali Culmensi in capella s. Crucis“. Z bocznych ołtarzy stoi jeden pod opieką bractwa Przemienienia Pańskiego a drugi należy do bractwa św. Barbary. W skład filii wchodzą: Złotorya, Nowa Wieś, Gumowo, Kompanie, Groch wraz z Grabówcem i Silno. We wsiach tych r. 1848 było 420 parafian. Duży dzwon, ozdobiony figurą św. Stanisława, jest darem Stanisława i Katarzyny Kowalskich, pochodzi z r. 1711. *Ks. Fr*

Złotoryski, potok, dopł. Sanu, w pow. łańcuckim, ob. *Tarnawiec.*

Złotowice (ob. *Stroniowice*), mylnie, za: *Zrotowice.*

Złotowizna, fol., pow. sieradzki, gm. Wróblew, par. Charłupia Wielka, odl. 10 w. od Sieradza. W r. 1892 miał 204 mr. obszaru (149 roli, 38 łąk, 4 lasu, 13 past. i nieuż.). Oddzielony został od dóbr Charłupia Wielka.

Złotowo, wś i fol. nad rz. Mławką, pow. mławski, gm. Mostowo, par. Radzanów, odl. 24 w. od Mławy, ma 15 dm., 179 mk. W r. 1827 było 6 dm., 96 mk. W r. 1579 wieś Z., w pow. szreńskim, płaciła od $2^1/_4$ łan. km. a Koziczki od 4 zagr. z rolą. W r. 1885 fol. Z. Koziczki rozl. mr. 642: gr. or. i ogr. mr. 393, łąk mr. 79, past. mr. 70, lasu mr. 68, w odpadkach mr. 8, nieuż. mr. 24; bud. mur. 1, drew. 12, las nieurządzony. Wś Z. os. 19, mr. 39; wś Bielawy os. 30, mr. 593.

Złotowo, fol. nad rz. Szczarą, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Byteń, o 33 w. od Słonima, należy do dóbr Byteń hr. Potockich. Na rzece Szczarze, która tu przyjmuje Hrywdę, jest szluza (na kanale Ogińskiego). W pobliżu przechodzi tor drogi żel. brzesko-moskiewskiej.

Złotowo 1.) wś gosp. nad jez. Gopłem,

w pow. strzelińskim, ma urz. okr. i par. ew. w Kruszwicy, urz. st. cyw. w Ostrowie nad Gopłem, pocztę w Jerzycach, stac. kol. żel. w Kruszwicy, na linii Inowrocław-Kruszwica, szkoły w miejscu, par. kat. w Ostrowie, sąd w Inowrocławiu. Leży tuż nad Gopłem, w miejscu gdzie z Ostrówka jest przewóz na linie drutowej. Obszaru 322 ha, 15 dym., 183 dusz (4 ew.). W r. 1220 Konrad mazow. dał Z. z częścią jeziora klasztorowi strzelneńskiemu w zamian za inne włości a r. 1249 Kazimierz potwierdził tę posiadłość. R. 1312 zastawił ją klasztor za 30 grzyw. bisk. wrocławskiemu, w r. 1315 zamienił ją razem z Bronisławcem, Bieganowem, Skulskiem, na dziesięcinę z Dulska, Łojewa, do czego biskup dopłacił 160 grzyw. Z rąk biskupów włocł. przeszło Z. do skarbu. W r. 1471 Andrzej z Oporowa zastawia Kasprowi Leszczyńskiemu za 500 fl. Skulsk, Złotów i Sadowie a r. 1504 dopisać je kazał Leszczyński do sumy, którą obciążony był Radziejów. W latach 1557—66 płaci ze Z. starosta radziejowski od 6 łan. os. i 1 kom. 2.) **Z.**, wś gosp., w pow. szubińskim, ma urz. okr. w Łabiszynie, urz. st. cywilnego i parafie w Barcinie, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Inowrocław-Rogoźno, szkołę katol. w Mamlicach, ew. w Dźwierzchnie, sąd w Łabiszynie. Obszaru 162 ha, 7 dym., 66 dusz (24 ew.). 3.) **Z.**, wś dwor., w tem samem położeniu. Obszaru 607 ha, 10 dym., 197 dusz (26 ew.). Leży na wschód Barcina. W r. 1580 mają tu Sebast. Rudnicki 2 łan. os., Jan Rudnicki 2 łan. os., 2 zagr., Marcin Rudnicki 3 łan. os., 2 zagr. *W. Ł.*

Złotowo 1.) w dok. z 1370 r. *Vulutovum*, *Welatowo*, *Zlothaue*, w XV w. *Majus Zlothkowo*, 1491 *Slothowo*, w XVIII w. *Płotho*, *Flatow*, niem. *Flatow*, miasto powiatowe w Prusach Zachodnich, pod 53° 21′ płn. szer. i 34° 43′ wsch. dług. od F., o 9 mil na zach. od Bydgoszczy, a 5 mil na płd. od Chojnic, posiada stacyą kolei wschodniej między Tczewem a Piłą. Malowniczo położone między trzema jeziorami, z których jedno zwie się „Baba“. Przez te jeziora wije się rzeka Głumia, dopływ Głdy. Gleba piaszczysta, miejscami gliniasta. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, drobnym handlem i rzemiosłami, głównie bednarstwem. W miejscu jest landratura, kasa powiatowa, urząd poborowy i katastrowy, sąd okręgowy, urząd poczt. i tel. II klasy, szkoła symultanna o 7 klasach (1887 r. 344 dz.) i szkoła ludowa 5-klas. (1887 r. 345 dz.). Obszaru obejmuje miasto z przyległościami 2500 ha (1772 roli or., 264 łąk, 10 lasu); 1885 r. było tu 405 dm., 798 dym., 3880 mk., 1389 kat., 2046 ew., 445 żydów. Spis bydła z 1892 r. wykazał tu 307 domostw, w których bydło hodują, i to: 249 koni, 577 sztuk bydła, 1295 owiec, 631 świń, 150 kóz i 115 uli. O początkach Z. nie mamy dokładnych wiadomości. Stare groby skrzynkowe i urny, które tu wykopano, świadczą o dawnem zaludnieniu miejsca. W dok. pojawia się Z. dopiero r. 1370. Gród warowny znajdował się tu już w najdawniejszych czasach, stał nad jeziorem, na wzgórzu ręką ludzką usypanem a dziś zarosłem dębiną. Na początku XVII w. zbudowali tu Potuliccy nowy zamek na wyspie, niedaleko kościoła katolickiego. W r. 1657 Szwedzi zamek zdobyli, Fakt ten przedstawia rycina umieszczona w dziele Puffendorfa (IV, 294), ozdobiona napisem: „Flatow, Pommerelliae arx, difficillimi accessus, 400 militum praesidio munita, post 24 horarum obsidionem a Serenissimo Rege Sueciae expugnatur 28 Jun. 1657“. Teraźniejszy zamek pochodzi z nowszych czasów. Pierwotny przywilej miejski całkiem zaginął. Wiadomo jednak, że już r. 1532 miasto posiadało prawo na targi. Pierwszy znany przywilej wystawił r. 1665 Andrzej Karol Grudziński, nadając miastu, na prawie niem., 44 włók z dodatkami. Od włók tych płacili mieszczanie czynsz na św. Marcin i po 2 kury, czyniąc nadto tłokę. Mieszczanie bez roli płacili za swoje place po 12 gr. Od jatek sukienników, rzeźników, piekarzy i kupców pobierał dwór trzeci fenik. Każdy mieszczanin miał prawo warzyć rocznie 8 korcy jęczm. miary kaliskiej, ale pół beczki dostawał zawsze dwór. Kto więcej jak 8 korcy warzył, temu słód zabierano. Oprócz tego otrzymało miasto kawał pola nad drogą ku Świętemu aż do jez. Łosionki. Burmistrz i rada miejska dostali nadto niziny między jez. Babą i Babiczynkiem. Drugi przywilej nadał miastu r. 1736 Augustyn Działyński, starosta nakielski, potwierdzając w nim wszystkie dawniejsze prawa. R. 1619 posiadał Z. Jan Potulicki, 1642 r. Zygmunt Grudziński a 1650 r. Andrzej Karol Grudziński, właściciel Falmierowa (ob.). R. 1688 posiadał Z. Maciej Działyński, r. 1783 radzca wojskowy v. Fahrenheid, 1805 Komierowski. Od r. 1820 majętność ta należy do dóbr stołowych króla pruskiego. Posiadali ją więc z kolei król Fryderyk Wilhelm III, Wilhelm I, książę Karol, a obecnie książę Leopold, syn księcia Fryderyka Karola. Około r. 1674 zgorzało prawie całe miasto, tak iż tylko 5 domów ocalało. R. 1801 spaliło się w nocy z 29 na 30 kwiet. 26 domów a dnia 1 paźdz. 69 domów. Także w r. 1802, 1803 i 1804 miasto przez pożary dużo ucierpiało. Na odbudowanie udzielił rząd zapomogę, nakazał jednak aby odtąd wszystkie domy były dachówką kryte. W r. 1766 było tu 890 mk., 411 kat. i 473 akatolików; r. 1783 było 291 dm. i 1597 mk. (około 600 ew., 300 kat. i 714 żydów), miejsc pustych liczono 31. W r. 1804 było 1814 mk., 1058 chrześcian i 756 żydów i 162 domów; 1826 r. 1932 mk. i 206 dm.; 1853 r. 2772 mk. (742 kat., 1421 ew., 609 żydów); 1861 r. 3154 mk. (927 kat., 1648 ew., 579 ży-

dów); 1864 r. 3172 mk. (993 kat,, 1631 ew., 535 żyd., 11 dyssyd.). Ze Z. pochodzi rodzina Hube, która wydała kilku zdolnych i znanych prawników. Niedawno umarł w Rzymie ks. Józef Hube, członek zgromadzenia zmartwychwstańców. *Kościoły.* Kiedy kościół parafialny został fundowany, niewiadomo. R. 1619 nadaje Jan Potulicki z Potulic kościołowi złotowskiemu 6 starych włók i 3 nowe, z czego wynika, że parafia ta już dawno istniała. W drugiej wojnie szwedzkiej kościół r. 1657 uległ zniszczeniu. Dopiero r. 1664 Andrzej Grudziński wystawił teraźniejszy murowany, p. w. Wniebowzięcia N. M. P., konsekrowany r. 1669. Prawo patronatu posiada dziedzic domeny książęcej. Rola proboszczowska obejmuje 695·10 mr. Do prezbyteryum kościoła przytyka zakrystya, a do podłużnej nawy 2 kaplice, kopułami kryte. Na dachu wznosi się wieżyczka. Dawniej podobno stała przed kościołem wieża murowana, którą rozebrano. Dziś wiszą dzwony w drewnianej dzwonnicy. Ołtarzy jest 5. Z obrazów zasługuje na wzmiankę koronacya N. M. P. w wielkim ołtarzu. Obrazy Drogi krzyżowej zostały sprawione r. 1885 kosztem 1400 mrk. Ze starych zabytków przechowały się: krucyfiks perłową macicą wykładany i ornat z kosztownemi haftami. Herb wyszyty i litery M. G. W. P. S. wskazują, że to jest dar Maryi z Święcickich Grudzińskiej, wojewodziny poznańskiej, starościny średzkiej. W kościele złotowskim spoczywają zwłoki osób należących do głośnych rodów wielkopolskich: Potulickich, Grudzińskich i Działyńskich. Przy kościele istnieje szpital dla 5 ubogich i bractwo trzeźw. od r. 1859. Pod patronatem magistratu stoi za miastem drewniana kaplica św. Rocha, pewnie z przeszłego stulecia. Do parafii (dek. kamieńskiego) należą: Złotowo, Swięte, Stawnica, Błękwit, Kiełpin, Klukowo, Dzierzążno, Smierdowo, Kujan, Nowiny i Wąsosz. R. 1866 liczono w parafii 2748 dusz, 1895 r. 3382. Gmina ewangielicka istnieje od r. 1642. Gdy w czasie morowego powietrza wymarło wielu mieszkańców, na ich miejsce sprowadzono protestantów z Łobżenicy. Ówczesny dziedzic Zygmunt Grudziński zezwolił r. 1642 na wybudowanie kościoła ewang. Ale w r. 1721 musieli go luteranie rozebrać a wielu z nich przeniosło się wskutek tego do Pomeranii. R. 1773 na prośbę luteran król Fryderyk II polecił przywrócić im kościół. W 1776 r. zezwolił na to dziedzic Działyński. Nowy kościół wystawiono r. 1779 a na jego miejscu stanął r. 1830 inny murowany. Gminie żydowskiej wystawił pierwszy przywilej arcybiskup gnieźn. r. 1690, drugi r. 1736 Augustyn Działyński, starosta nakielski.

Złotowski powiat, w obwodzie regencyjnym kwidzyńskim, leży między 53° 13' a 53° 26' płn. szer. i 34° 27' a 35° 24' wsch. dług. Na północ graniczy z pow. człuchowskim i chojnickim, na wschód z tucholskim, bydgoskim i wyrzyskim, na zach. z wałeckim i szczecinkowskim. Granice te mają swoją podstawę historyczną. Granica północna, gdzie płynie Kamionka, dzieliła aż do r. 1466 Polskę od ziemi krzyżackiej, po r. 1466 rozgraniczała Wielkopolskę od Prus Królewskich. Granica południowa zlewa się, z małemi wyjątkami, z granicą, która od r. 1808 dzieliła Prusy od w. ks. warszawskiego. Granica wschod. odłącza obwód regiencyi kwidzyńskiej od bydgoskiej. Granica zachodnia wreszcie dzieliła dawniej dyec. poznańską od gnieźnieńskiej a dziś rozłącza obszar dyec. poznańskiej a chełmińskiej. Obszar powiatu obejmuje $27^1/_2$ mil kwadr. czyli 152579 ha, z których na rolę orną przypada 94216 ha, na łąki 10724, na lasy 28135 ha. Czysty dochód z ha roli obliczono na 7·44 mrk., z ha łąk na 7·05 mrk, z ha lasu na 2·35 mrk. Z tego do miast należy 11670 ha (8100 roli orn., 906 łąk, 136 lasu), do gmin wiejskich 78958 ha (57738 roli orn., 5532 łąk, 4728 lasu), do większych posiadłości 61951 ha (28378 roli orn., 4286 łąk, 23271 lasu) Z rzek zasługuje na wzmiankę Głda, tworząca zach. granicę powiatu. Jej dopływ Dobrzynka stanowi północną granicę. Środek powiatu przerzyna Łobżonka, a wschodnią część Kamionka i Sępolna. Jezior i stawów wylicza topografia Schmitta 73, z których ważniejsze są: Mochla pod Kamieniem, Pęperzyńskie, Smiełowskie, Lutowskie, Więcborskie, Sempelborskie, Pieczyńskie, Niechorz, Cerekwickie, Radońskie i Włościborskie. Komunikacyą ułatwiają liczne szosy i dwie koleje: linia pilsko-tczewska, ze stanami: Krajenka, Złotowo, Zakrzewo i Lipka, i linia chojnicko-nakielska, ze stacyami w Więcborku, Sępólnie i Kamieniu. Ludność powiatu wynosiła 1858 r. 54148 dusz (31243 ew., 19868 kat. i 3037 żydów); mowa ojczysta była u 39291 niemiecka u 14816 polska; niemych było 41. R. 1875 było w pow. 63853 mk.; 1880 r. 67119 mk. R. 1885 liczono 64717 mk. (31589 męż., 33128 kob.). Urodzonych w pow. było 51934. Co do wyznania było: 37444 ew., 25027 kat., 1 dyssyd., 2245 żydów. R. 1890 wynosiła ludność pow. 65156 mk. (37482 prot., 25584 kat., 11 różnych wyznań i 2079 żydów). Etat powiatowy na rok 1894 wynosił 250500 mrk dochodu i rozchodu. Długi powiatu wynosiły r. 1896 jeszcze 800400 mrk. Szkół liczył powiat w 1886 r. 104, z 176 klasami. Uczęszczało do nich 7216 dzieci ewang., 4682 kat. i 437 żyd. Między nauczycielami było 114 ew., 54 kat. i 4 żydów. Miast jest pięć: Złotowo (1885 r. 3880 mk.), Kamień (1703), Krajenka (3218), Więcbork (1668) i Sępólno (3639); gmin wiejskich 107, obwodów dominialnych 70. Największemi dobrami nietylko w pow., lecz w całych Prusach Zachodnich są złotowskie do-

bra książęce. Ich obszar wynosi 25031·34 ha, z czego 9554·13 ha jest pod pługiem, 1551·67 łąk, a 11657·94 lasu. Czysty dochód do podatku gruntowego obliczono z tych dóbr na 91424 mrk. Z osad wiejskich są największe: Tarnówka (1416 mk.), Zakrzewo (1031) i Święte (1328), za to wś Dębowiec liczy tylko 18 mk. Ludności polskiej obejmuje powiat około 18000. Przy wyborach do parlamentu dostał tu r. 1884 kandydat polski 4972 głosów. Na 1000 mk. przypada w pow. 742·8 Niemców a 256·9 Polaków (ob. Ludność pol. w Prusach Zach. przez Nadmorskiego, w Pamiętniku Fizyograf., (IX, 1889). Ze wsi szlacheckich tylko dwa majątki zostają w ręku Polaków: Komierowo (1140·42 ha) własność posła Komierowskiego z Nieżuchowa, Skarpa (338·30 ha) własność Józefa Prądzyńskiego. Przed 20 laty posiadali tu Grabowscy wielkie obszary, mianowicie Radawnicę (3342·92 ha), Buczek (1741·56 ha) i Dolnik z Paruszką (859·40 ha). Wreszcie była w ręku Bojanowskich wś kościelna Głubczyn z Rogownicą (razem 809·60 ha), w ręku Prądzyńskich Wałdowo z Adamkowem, Teklanowem i Wałdówkiem (1841 ha). W pow. złotowskim komisya kolonizacyjna rozwija swą działalność, by raz na zawsze przeciąć ten pas ziemi, łączący powiat z księstwem poznańskiem. Główne źródła: 1) „Der Kreis Flatow“ v. Schmitt, Thorn 1867, str. 255—250. 2) Bau u. Kunstdenk. d. Pr. Westpr., Danzig 1884, str. 415—418. 3) Goldbeck: Topographie des L. Preussen, Marienwerder 1789, str. 99. 4) Szematyzm dyec. z r. 1867 (str. 42). 2.) **Z.**, niem. *Zlottowo*, dok. *Goldbach*, wś nad Sędałą, w pow. lubawskim, pod Lubawą, gdzie jest kościół par. i st. poczt. Szkoła katol. i pomocnicza agent. poczt. są w miejscu. Wś ma 1283 ha (947 roli or., 19 łąk); 1885 r. było 87 dm., 152 dym., 724 mk., 706 kat., 18 ew. Według wizytacyi Strzesza z r. 1667—72 „villa ditionis episcopalis a. 1350 locata“. Tutejszy kościół, p. w. św. Barbary, był aż do r. 1641 parafialnym. Biskup Działyński przyłączył go do Lubawy. Dzwonnica stoi osobno, została r. 1876 zbudowana. Nabożeństwo odprawia się tu raz w miesiąc. Obraz w dużym ołtarzu przedstawia Przemienienie Pańskie. Po zach. stronie mieści się ołtarz św. Katarzyny z udatnym obrazem Najśw. Panny z Dzieciątkiem Jezus i św. Anną, pochodzącym z r. 1618. R. 1891 został kościół odnowiony, przyczem znaleziono kamień węgielny z r. 1725. Co rok odbywa się tu 6 sierp. licznie nawiedzany jarmark kramny. Inwentarz biskupstwa chełmińskiego z r. 1731 podaje: „Opisanie wsi Złotowa do folwarku Tynwalskiego należącej: 1) Wawrzeniec Osman gbur, chałupa w szacholec, stara zła, z dachem, szopy, stodoły w wiązarek, wszystko złe. 2) Grask gbur, chałupa nowa w szacholec i dachem nowym, szopa się obala, stara, zła, stodoła w wiązarek i ta niedobra, z dachem. 3) Błażej gbur, chałupa w szacholec stara, nie bardzo dobra i z dachem, szopa nowa stodoła w wiązarek, stara, zła. 4) Graumann gbur, chałupa w szacholec, stodoła w wiązarek, szopa także, wszystko złe, z dachami. 5) Handzel gbur, chałupa w szacholec stara, dach zły, stodoła i szopa w wiązarek, wszystko ladaco. 6) Fafa gbur, chałupa w szacholec, stara, zła i z dachem, szopa stara, zła, w wiązarek, a druga obalona, stodoła w wiązarek jeszcze dobra. 7) Skępiec gbur, chałupa w szacholec stara, zła i z dachem, szopa i stodoła stare, złe. Lemani na lata: Goleński z budynkami swemi dobremi. Karczewski nowobudowany, ze wszystkiem dobry. Sołtysi za prawami wiecznemi i budynkami swemi, jeden Stanisław Szynawa, drugi Jakub Taszeński. Karczmarz nowo budowany sobie, za prawem wiecznem (ob. str. 66 Manuskryt w Pelplinie). R. 1789 było tu 45 dym.; 1868 r. 667 mk. R. 1882 wielki pożar zniszczył tu 13 budynków (ob. Die Stadt Loebau v, Liek, 1892 r., str. 583). 3.) **Z.**, niem. *Flathe*, w dok. *Zlotkowo*, *Goldau*, *Flatow*, *Flatte*, wś, pow. wałecki, st. pocz. i par. kat. Tuczno; 471 ha (365 roli or., 18 łąk, 59 lasu); 1885 r. 19 dm., 29 dym., 137 mk., 119 kat., 18 ew. R. 1736 był we wsi 1 sołys wolny z 2 ogrod., 7 ogrod. czynszujących, 8 ogrod. wolnych i leśny. Budynki w lichym stanie (ob. Gesch. des Dt. Croner Kreises v. Schmitt; str. 238). W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymienione Z. jako wś szlach., Mosińskich z młynem wodnym i 12 dym. (str. 56). *Kś. Fr.*

Złotowski Folwark, niem. *Eichfelde*, folw. do Złotowa, w pow. szubińskim, ma 2 dm., 48 dusz.

Złoty Groń, ob. *Groń*.

Złoty Kał, nazwa leśna w Roszkach, pod Krotoszynem, w lasach ks. Turn i Taxis.

Złoty Kokot, wybud. w Orpiszewie, pow. krotoszyński, urz. okr. i sąd w Krotoszynie, urz. st. cyw. i szkoły w Orpiszewie, poczta w Roszkach, st. kol. żel. w Biadkach, na linii Leszno-Krotoszyn, par. katol. w Jankowie Zaleśnem, 5 dm., 35 dusz. *W. Ł.*

Złoty Las, uroczysko w dawnym pow. pińskim, teraz w pow. kobryńskim, w okolicy mstka Motol i wsi Opole, wspomniane w dok. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 117). *A. Jel.*

Złoty Potok 1.) wś i dobra, pow. częstochowski, ob. *Potok* 10). 2.) **Z. P.**, wś, pow. jędrzejowski, ob. *Potok* 14).

Złoty Potok 1.) zbiera wody na obszarze Sorok, z pod góry Kruhy (408 mt.) i przyjąwszy kilka potoczków płynie na Sokołów, Potok Złoty, granicą Snowidowa i Kościelnika i na granicy Kościelnik a Woziłowa uchodzi do Dniestru z lew. brzegu. W biegu swym wyżłabia wązki jar. 2.) **Z. P.**, w pow. drohobyckim,

jest lewym dopł. pot. Rybnik Majdański do którego uchodzi na obszarze Majdanu Żelaznego, w pow. drohobyckim.

Złotystok, strumień, płynie pod osadą Koziegłowy, w pow. będzińskim i uchodzi do Warty z lew. brzegu.

Złotystok, pow. kolneński, ob. *Cędry-Złotystok.*

Złoukszty, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Soleczniki, okr. wiejski Soleczniki Małe.

Złowody, wś i fol. nad rzką b. n., pow. lipnowski, gm. Oleszno, par. Zaduszniki, odl. 14 w. od Lipna, ma 13 dm., 146 mk. W r. 1827 było 10 dm., 90 mk. W r. 1872 fol. Z. rozl. mr. 376: gr. or. i ogr. mr. 302, łąk mr. 32, past. mr. 1, lasu mr. 21, wody mr. 7, nieuż. mr. 13; bud. mur. 5, drew. 8; płodozm. 7-pol. Wś Z. os. 16, mr. 18; wś Kurowo os. 9, mr. 16. W r. 1564 w ziemi i powiecie dobrzyńskim, we wsi Zlewody płacą częściowi właściciele: Zlewoccy, Konarscy, Jarczewski, Wielicey z 5 łan. os. 2 fl. 4 gr. 2 sol. (Paw., Wielkop., I, 288). W r. 1789 posiadaczami są Kuczkowski i Chalińska.

Złozierie, folw., pow. witebski, własność Sawickich, 32 dzies.

Złożeniec al. *Złożenice*, wś i fol., pow. olkuski, gm. Pilica, par. Strzegowo, odl. 16 w. od Olkusza, przy drodze do Pilicy. W 1827 r. było 48 dm., 313 mk. W r. 1876 fol. Z. z nomenklaturą Bazylów rozl. mr. 735: gr. or. i ogr. mr. 207, łąk mr. 5, lasu mr. 504, nieuż. mr. 19; bud. drew. 6, las nieurządzony, pokłady kamienia wapiennego. Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1490 wś Złożenice miała 5 łan. W r. 1581 wś Z., w par. Pilica, miała 6 łan. km., 1 sołtysi (Paw., Małop., 80, 434). *Br. Ch.*

Złudzin, wś, pow. mozyrski, ob. *Mutwica* 2).

Złuj, chutor, pow. rzeczycki, w okr. pol. jurewickim, gm. Dernowicze, o 171 w. od Rzeczycy. *A. Jel.*

Złycin al. *Złyczyn*, *Słóczyn*, niem. *Litschen*, wś i dobra nad Małą Szprewią, pow. wojerecki, par. ew. Lohsa. Do r. 1815 należała do Łużyc Saskich. Wś ma 332 ha (141 roli, 60 łąk, 94 lasu), 47 dm., 231 mk. ew.; dobra mają 532 ha (128 roli, 34 łąk, 215 lasu), 6 dm., 37 mk. (10 katol.). W r. 1860 było tu 294 Serbów, r. 1880 tylko 239.

Złydnia, wś nad Niewiedranką, pow. siebieski, most.

Złynka, rzeczka, w gub. mohylewskiej, lewy dopł. Ipuci.

Złynka 1.) os. starowiercza nad rzką Złynką, pow. nowozybkowski gub. czernihowskiej, o 18 w. na płd.-zach. od Nowozybkowa, przy drodze do Homla. Ma 600 dm., 3940 mk. (762 jednowierców i 3178 rozkolników), 3 cerkwie jednowiercze, pustelnia rozkolnicza, 28 sklepów, 1994 dzies. ziemi. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, pszczelnictwem oraz mularstwem i ciesielstwem. W osadzie odbywają się targi co tydzień oraz 2 jarmarki dorocznie (7 stycznia i 1 października). 2.) **Z.** *Krasna*, słoboda nad rzką Złynką, pow. nowozybkowski gub. czernihowskiej, gm. Deniskowicze, 101 dm., 500 mk.

Zmagow, ob. *Smayów.*

Zmahajłówka, wś nad Dnieprem, pow. czerkaski, w 1 okr. pol., gm. Leśki, odl. o 8 w. od Czerkas, ma 1612 mk. Posiada cerkiew Pokrowską, drewnianą, wzniesioną w 1787 r., na miejsce dawniejszej, istniejącej już w 1746 r. Uposażenie parochii stanowi 48 dzies. W pobliżu wsi przechodzi droga pocztowa czehryńska. Z. wchodziło w skład sstwa czerkaskiego, obecnie należy do okręgu czerkaskiego dóbr państwa. Uroczysko nosi nazwę Podhorna.

Zmarkowa, dawna nazwa pot. Marka, w pow. wielickim, ob. *Osikówka.*

Zmarłe, fol. w dobrach Kluczewsko, pow. włoszczowski, odl. 8 w. od Włoszczowy.

Zmarzła Dolina, jedna z odnóg doliny Mięguszowieckiej w Tatrach Spiskich.

Zmarzły Staw 1.) al. *Zadni Staw* al. *Podkół*, jeden z Pięciu stawów polskich w dolinie Pięciu stawów. Wzn. 1889 mt. npm., ma 6·75 ha obszaru i 29 mt. głębokości. 2.) **Z. S.,** niem. *Eis-See*, jeden ze stawów w dolinie Staroleśniańskiej, w Tatrach Spiskich, wzn. 2060 mt. ma 11·1 arów obszaru. Wypływa z niego potok Staroleśniański, dopł. Zimnej Wody. 3.) **Z. S.** *Polski*, w dolinie Swistowej, wzn. 1966 mt. 4.) **Z. S**, u stóp Wysokiej, po nad stawem Czeskim od południa, wznies. 1794 mt. Spływa z niego potok do Czeskiego, tworząc piękny wodospad, mający do 50 mt. 5.) **Z. S.** *Mięguszowiecki*, wzn. 1940 mt.

Zmiana, karczma, pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 58 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, 1 dm., 8 mk. żydów.

Zmiąca, wś, w pow. limanowskim, nad małym dopływem Łososiny z praw. brzegu, 15·9 klm. na płn.-wsch. od Limanowy, zajmuje zwartą dolinę potoka. Domy po obydwóch stronach potoka zbudowane, stoją średnio na wznies. 414 mt. npm., ku wschodowi jednak podnoszą się wzgórza, tworzące poboczne działy wodne, do 704 a ku zachodowi do 714 mt. Na południe od wsi ciągnie się grzbiet lesisty „Zalacz", którego średni szczyt Jaworz sięga 888 mt., Wielki Zalacz 921 mt. Z. ma 135 dm. i 805 mk. (381 męż., 424 kob.); 799 rz.-kat. przydzielonych do par. w Ujanowicach i 6 żyd. Pos. tabularna wynosi 74 mr., przeważnie lasów; pos. mn. 1466 mr. w ogóle. W r. 1581 „Zmącza" była własnością klasztoru w Starym Sączu, miała $4^1/_2$ łan. km., 5 zagr. z rolą, zagrodę bez roli, 2 kom. z bydłem, 2 rzem. i łan sołtysi. Po r. 1785

była własnością funduszu religijnego, następnie hr. Brunickiego, teraz Abrah. Folkmanna. Graniczy na płn. z kol. Wachendorfem, na zach. z Jaworzną a na wsch. z Ujanowicami i Kobyłczyną. *Mac.*

Zmieja, uroczysko, pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Drohiczyn, należy do dóbr Jerszowo, Gołąbowskich.

Zmiejewa Hara, *Żmiejowa Góra*, wś, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Bacewicze, o 52 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Zmiejka 1,) rzeczka, w pow. drysieńskim, drobny prawy dopływ Dźwiny, bierze początek pod wsią Ozierniki, płynie w kierunku zachodnim na przestrzeni 10 w. i uchodzi w pobliżu wsi Zaprudzie, 2.) **Z.**, rzka, pow. dzisieński. przepływa pod wsią Michałuszki. 3.) **Z.**, rzeczka, w pow. nowogródzkim.

Zmiejowce, wś, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół, o 27 w. od Słonima, 219 dzies. ziemi włośc.

Zmiejówka 1.) wś i dobra, pow, bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Stepy, o 50 w. od Bobrujska a 9 w. od st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej Krasny Brzeg. Wś ma 25 osad; dobra, własność Dąbrowskich (poprzednio Niemczynowiczów) mają 2230 dzies. Grunta lekkie. 2.) **Z.**, fol. i uroczysko, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Siemków, o 15 w. od Mińska, dziedzictwo Zmaczyńskich, ma $5^1/_2$ włók. *A. Jel.*

Zmień, wś włośc., pow. kobryński, w 4 okr. pol., gm. Drohiczyn.

Zmiennica, wś, pow. brzozowski, nad pot. t. n., praw. dopł. Wisłoki. Wieś zajmuje dolinę źródłowisk potoku (314 mt. npm.), zasłoniętą od wschodu pasmem lesistem, sięgającem 434 mt., od zachodu pasmem dochodzącem 401 mt. Pasma te tworzą dział wód Wisłoka i Sanu i ciągną się w kierunku płd.-wsch. Wś ma szkołę, liczy 106 dm., 627 mk. (304 męż., 323 kob.), 304 rz.-kat., należących do par. w Jasionowie, 4 gr.-kat. do par. w Besku i 4 izrael. Pos. tabularna (Maryi Zarembiny) wynosi 833 mr., w połowie lasu; pos. mn. 468 mr. Z. graniczy na wsch. z Brzozowem i Humniskami, na zach. z Haczowem, na płd. z Jasionowem. Część płn.-wsch. nazywa się Koźleńcem i Porębami. *Mac.*

Zmierzynka, mylnie *Zmierzyńce*, urzęd. *Żmerynka* al. *Żmirinka* 1.) *Wielka*, wś u źródeł rzki Baran, dopł. Bohu, pow. winnicki, okr. pol. Zmierzynka, gm. i par. kat. Brahiłów, odl. o 40 w. od Winnicy, ma przeszło 600 dm., do 8090 mk., cerkiew, szkołę 1-klas. (2 naucz., 30 uczniów), koszary wojskowe, aptekę, kilku lekarzy, młyn parowy, składy maszyn, magazyny, st. poczt., telegr. i dr. żel., 939 dzies. ziemi włośc., 819 dworskich. Okrąg policyjny (stan) obejmuje 3 gminy powiatu: Brahiłów, Stanisławczyk i Tywrów. Z. posiada w większej części bruk i szosę prowadzącą do koszar wojskowych. Osada wzrosła od czasu przeprowadzenia dróg żelaznych. Własność dawniej hr. Potockich, Oktawii z hr. Potockich Szwejkowskiej, dziś hr. Choiseul-Gauffié. Z. jest ważnym punktem handlowym dla tutejszych prowincyi. St. dr. żel. kijowsko-odeskiej Z., pomiędzy st. Brahiłów (o 7 w.) a Jaroszenką (o 19 w.), odl. jest o 250 w. od Kijowa a 362 w. od Odessy. Ze Z. wychodzą linie dr. żel. do Wołoczysk, długa 151 w., i do Mohylowa, długa 108 w. 2.) **Z.** *Mała*, wś, tamże, w pobliżu poprzedniej, odl. o 1 w. od st. dr. żel. Z., gm. Stanisławczyk, ma 91 osad, 809 mk., 817 dzies. ziemi włośc., 561 dworskiej, 40 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Parascewii, wzniesiona w 1731, z 1124 parafianami. Własność dawniej Głowackich, dziś Dersewiłów.

Zmieszniew, wś, pow. sośnicki gub. czernihowskiej, gm. Sośnica, 202 dm., 1210 mk., cerkiew, wiatrak.

Zmijew, mto powiat. gub. charkowskiej, przy zlewie Mży z Dońcem północnym, pod 49° 41′ płn. szer. a 54° 1′ wsch. dług., odl. o 37 w. na płd. od Charkowa, ma 6253 mk. (1888 r.). W 1861 r. było tu 582 dm. (6 murow.), 3 cerkwie, 4105 mk., 11 sklepów, 129 rzemieśln., przeważnie bednarzy, szkoła, bank miejski, st. poczt., 7 warzelni łoju, 2 garbarnie. Do miasta należy 489 dzies. Dochody w 1862 r. wynosiły 3461 rs. Główne zajęcie mieszkańców: rolnictwo i sadownictwo. Handel nieznaczny. W mieście odbywają się targi co tydzień oraz 4 jarmarki doroczne. Na początku XVII w. okolica ta była zajęta jeszcze przez Tatarów. W 1640 r. Konrad Sulima z Zaporozcami, pobiwszy na brzegach rz. Mży na głowę Tatarów i wziąwszy do niewoli chana ich Aksaka, założył tu zameczek. Wkrótce potem Zmiejew był jedną z najsilniejszych twierdz słobódzkich oraz centrem powiatu. Otaczały go liczne osady. W 1668 r. miasto zostało spalone przez zbuntowanych miejscowych Czerkiesów a w 1688, 1692 i 1732 uległo napaści Tatarów. Od 1797 r. mto powiatowe,

Zmijewski powiat, w środkowej części gubernii, zajmuje 102 mil al. 4936 w. kw. (podług Schweizera 103·2 mil al. 4996 w. kw.). Powierzchnia powiatu przedstawia równinę, miejscami dość falistą i pagórkowatą, zwłaszcza zaś na dziale wodnym Dońca i Oreli, na prawym brzegu Dońca i na pr. brzegu Udaju. Gleba w części południowej czarnoziemna, w części płn. i wschodniej po części piaszczysta i gliniasta. Główną rzeką jest Doniec Północny, przerzynający powiat na znacznej przestrzeni, lecz nie spławny w jego granicach. Z dopływów Dońca najważniejsze: Udaj i Meża. W płd.-zach. części powiatu przepływają rz. Orela i Orelka. Jezior, zgrupowanych w dolinie Dońca, niewiele. Między niemi znajduje się największe jezioro w gubernii: Liman, mające 7 w.

dług. a 3 szer. i gorzkawo-słoną wodą. Liczne błota towarzyszą biegowi rzek. Lasy, przeważnie liściaste, zajmują do 37000 dzies., t. j. 7% ogólnej przestrzeni. Z ogólnej przestrzeni około 170000 dzies. należy do włościan skarbowych, tyleż do większej posiadłości i około 154000 dzies. do skarbu. W 1861 r. było w powiecie (bez miasta) 81100 mk., zamieszkujących 172 osad (2 miasta, 14 słobód, 29 sioł, 80 wsi i 47 chutorów). Główne zajęcie stanowi rolnictwo i hodowla bydła. Dość rozwinięte jest również sadownictwo i rybołówstwo. Przemysł fabryczny nieznaczny. W 1878 r. było tu 33 zakładów przemysłowych (głównie gorzelni i cegielni), zatrudniających 243 robotn. i produkujących na 223733 rs. rocznie. Handel dość ożywiony. W powiecie odbywa się 35 jarmarków rocznie.

Zmijewka al. *Kropiwna*, wś u źródeł ruczaju t. n., pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. i par. praw. Rozważew (o 7 w.), odl. o 65 w. od Radomyśla, ma 175 mk. Podług Pochilewicza jest tu 310 mk. Włościanie, w liczbie 98 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 391 dzies., ze spłatą po 323 rs. 74 kop. rocznie. Przy wsi około 300 dzies. lasu skarbowego. Własność dawniej Alojzego a następnie Henryka Żmijewskich, obecnie skarbowa.

Zmijewski al. *Iwany*, chutor nad rzką Iwany, pow. bohoduchowski gub. charkowskiej, gm. Bohoduchow, 27 dm., 191 mk., st. poczt.

Zmiłowice, niem. *Smilowitz*, wś i dobra, pow. pszczyński, par. kat. Mikułów. Wś ma 247 ha (197 roli, 18 łąk, 1 lasu), 45 dm., 436 mk. katol.; dobra 337 ha (271 roli, 52 łąk), 17 dm., 186 mk. (5 ew.). Jedna grupa domów, włączona później do Kamionki, zwała się Dzieckowice.

Zminne, wś i fol. nad rz. Tyśmienicą, pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Parczew, odl. 20 w. od Radzynia, ma 27 dm., 236 mk. W 1827 r. było 26 dm., 178 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 1050: gr. or. i ogr. mr. 477, łąk mr. 79, past. mr. 58, lasu mr. 403, nieuż. mr. 33; bud. drew. 17; las nieurządzony, wiatrak. Wś Z. os. 25, mr. 678. Do dóbr Z. należał doprzednio fol. Okalew. W r. 1668 Z. wchodziło w skład ststwa parczewskiego.

Zmitroki 1.) al. *Zmitrowszczyzna*, wś włośc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Pohost Nowy (o 1 w.), o 61 w. od Dzisny, 4 dm., 47 mk. katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Linkowszczyzna. 2.) **Z.**, zaśc. włośc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Przebrodź (o 17 w.), okr. wiejski Pohost, o 48 w. od Dzisny, 1 dusza rewiz. Podług spisu z 1866 r. 6 dm., 61 mk. katol.

Zmitrowicze, wś nad rz. Brusiatą, w pow. borysowskim, ma 22 dm. Pod wsią błoto długie 7 w., szerokie 3 w.

Zmitrowo, fol. nad strumieniem, pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 60 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 1 dm., 6 mk.

Zmitrowszczyzna pow. dzisieński, ob. *Zmitroki*.

Zmoidszen al. *Szameiten*, wś, pow. łecki, st. pocz. Lyck (Ełk).

Zmorówka al. *Zmurówka*, wś. W 1768 r. należała do ststwa Rożów, w pow. radomyskim.

Zmorzna Wola al. *Zmożna Wola*, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. Rozprza, par. Mierzyn, odl. 10 w. od Piotrkowa. Wś ma 11 dm., 136 mk., 126 mr.; fol. 4 dm., 8 mk, W 1827 r. było 7 dm., 61 mk. W r. 1552 wś Wolya Zmorzna, zamieszkała przez drobną szlachtę, miała 6 os. na 3 łan. Należała do par. Rozprza (Paw., Wielkop., II, 253). W r. 1871 fol. Z. Wola rozl. mr. 607: gr. or. i ogr. mr. 276, łąk mr. 10, past. mr. 95, lasu mr. 138, wody mr. 30, zarośli mr. 20, nieuż. mr. 38; bud. drew, 11, las nieurządzony, pokłady torfu.

Zmuda, kol. i fol., pow. wieluński, gm. i par. Lututów, odl. 20 w. od Wielunia. Kol. ma 10 dm., 103 mk.; fol. 1 dm., 7 mk.; os. 1 dm., 7 mk. W 1827 r. było 4 dm., 16 mk.; osada należała do pow. ostrzeszowskiego.

Zmudzinowo al. *Kerberowo*, niem. *Koerberhof* al. *Coerberhof*, folwark miejski pod Lubawą, pow. lubawski, st. pocz. i par. kat. Lubawa. Obejmuje blisko 1000 mr. (342 ha) pięknej ziemi. W 1885 r. 4 dm., 90 mk. Nazwę niem. przybrał fol. od swego dawniejszago właściciela Hermana Koerber. Dziedzicami byli: 1775 r. Kazimierz Jurgielewicz; 1792 r. Ewa Jurgielewicz; 1809 Józef Lęski; 1841 Grzegorz Brodzewicz; 1847 Jan Leon Zmudziński, ktory folw. odbudował; 1852 r. Herman Koerber; 1869 Maryanna v. Puttkamer; 1876 Albert Abramowski. R. 1809 oceniono folw. na 7630 fl. R. 1852 wynosiła cena kupna 8650 tal., 1855 r. 11050 tal., 1867 r. 33500 tal., 1869 r. 27116 tal., 1875 r. 114000 mrk (ob. Die Stadt Loebau v. G. Liek, str. 251—252). *Ks. Fr.*

Zmuliska, grupa domów w Jaworniku Ruskim, pow. dobromilski.

Zmurówka, ob. *Zmorówka*.

Zmynkle, os. w dobrach Justyanów, pow. sejneński.

Zmyślin, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Bobrowniki, odl. 10 w. od Lipna, ma 6 dm., 46 mk., 169 mr. W r. 1827 był 1 dm., 19 mk. Mieszka tu drobna szlachta. Z. wchodził w skład dóbr Gnojno.

Zmyślona 1.) wś nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. Radoszewice, par. Ossyaków, odl. 19 w. od Wielunia, ma wraz z os. Ptak 20 dm., 143 mk., 18 os., 227 mr. Wchodziła w skład

dóbr Radoszewice. W r. 1827 było 10 dm., 57 mk. 2.) **Z.**, pustka, pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia w. 29, ma 4 dm., 16 mk. 3,) **Z.,** os., pow. wieluński, gm. Skomlin, par. Komorniki, odl. od Wielunia w. 11, ma 2 dm., 20 mk. 4.) **Z.,** fol., pow. turecki, gm. Bartochów, par. Warta, odl. od Turka w. 37, ma 1 dm., 6 mk. 5.) **Z**, os., pow. łaski, gm. Zapolice, par. Strońsko, ma 1 dm., 16 mk., 5 mr. włośc.

Zmyślona 1.) wś gosp., w pow. ostrowskim, ma urz. okr. i st. cyw., pocztę i st. kol. żel. w Ostrowie, szkołę katol. w Westrzy, par. kat. w W. Wysocku, ew. w Latowicach, sądy w Ostrowie; 7 dm., 110 dusz. Leży na wsch.-płd. Ostrowa. 2.) **Z.** *Ligocka*, wś, w pow. ostrzeszowskim, ma urz, okr. i st. cyw., parafie i pocztę w Kobylogórze, sąd i st. kol. żel. w Ostrzeszowie, na linii Poznań-Kluczbork, szkoły w Kuźnicy Zmyśleniewskiej. Obszaru 268 ha, 25 dym., 140 dusz (35 ew.). 3.) **Z.** *Ligocka*, fol. do Ligoty, w temże położeniu. Ma 2 dm., 34 dusz. Leżą przy granicy szlązkiej, pod Ligotą i Kobylogórą, o 12 klm. na zach.-płd. Ostrzeszowa i 5 klm. na wschód Międzyborza Szlązkiego. 4.) **Z.** *Parzynowska*, wś gosp., w pow. ostrzeszowskim, ma parafie i urz. okr. w Kobylogórze, urz. st. cyw. i szkoły w Parzynowie, pocztę w Mielęcinie, st. kol. żel. i sąd w Ostrzeszowie. Obszaru 103 ha, 37 dym., 272 dusz (19 ew.). Leży na płd.-zach. Ostrzeszowa, pod Parzynowem, 9 klm. od granicy Szlązka. 5.) **Z.** *Słupska*, wś gosp. nad rzką Pomianką, w pow. kępińskim, ma urz. okr. w Opatowie, urz. st. cyw. w Baranowie, pocztę i st. kol. żel. w Łęce, na linii Ostrowo-Kępno-Kluczbork, szkoły w Kuźnicy Słupskiej, par. katol. w Słupi, ew. w Opatowie, sąd w Kępnie, Obszaru 130 ha, 26 dym., 180 dusz (6 ew.). Leży na wsch.-płn. Ostrzeszowa, płd. Grabowa, przy trakcie do Krudowa. 6.) **Z.,** osada niegdyś, w pow. szamotulskim, pod Biezdrowem i Wronkami. 7.) **Z.,** karczma na płn.-wsch. Raszkowa, płn.-zach. wsi Szczary.

Zmyślonka 1.) kol., pow. kaliski, gm. Opatówek, par. Tłokinia, odl. 10 w. od Kalisza, ma 11 dm., 82 mk. W 1827 r. było 8 dm., 67 mk. 2.) **Z.** *Przespolew*, folw., pow. kaliski, ob. *Przespolew*.

Zmysłów 1.) wólka do Wilczej Woli, w pow. kolbuszowskim, leży u ujścia pot. Olszańca do Łęgu, 191 mt. npm., składa się z 41 dm. i 256 mk. (124 męż., 132 kob.) rz.-kat. Graniczy na zach. z Rusinowską Wolą, na wsch. z Wilczą Wolą, na płd. zaś ma folw. Józefów i bór zwany w części zachodniej Mazowieckim, w części wschodniej Sojowym borem. Przez te bory prowadzi droga z Wilczej Woli do Lipnicy. 2.) **Z**, wólka do Trzebinki, w pow. kolbuszowskim, ma 9 dm., 40 mk. 3.) **Z.,** folw., pow. rudecki, ob. *Koniuszki*.

Zmysłów 1.) wybud. w Magnuszewicach, pow. pleszewski, ma 1 dm., 15 mk. 2.) **Z.** al. *Zmysłowiec*, fol. do Magnuszewic, pow. pleszewskim,ma 1 dym, 15 dusz. Leżą na płn. Dobrzycy. W r. 1800 posiada je Idzi Moskorzewski z Magnuszewic. 3.) **Z.,** fol. należący do Krotoszyna, w pow. krotoszyńskim, r. 1800 należy do trynitarek krotoszyńskich, którym go podarował r. 1731 Józef Potocki, dziedzic Krotoszyna.

Zmysłówka, os., pow. krasnostawski, gm. Gorzków, par. Surchów.

Zmysłówka 1.) wś, pow. łaúcucki, leży wśród borów sosnowych, w równinie piaszczystej, przy drodze z Grodziska do Żołyni. Parafia rz.-kat. w Grodzisku. Wieś składa się z 87 chat szeroko rozrzuconych, ma 515 mk. (267 męż., 248 kob.), 488 rz.-kat. a 27 izracl. Pos. tabularna (ordynacyi przeworskiej ks. Lubomirskich) ma 2296 mr. lasu; pos. mu. 627 mr. Graniczy na wsch. z Grodziskiem, na płd. z Opaleniskiem i Kopaniem, na zach. z Żołynią, na płn. z Laszczynami i Wólką Grodziską. 2.) **Z.,** os. dom. do Bud, w pow. rzeszowskim. 3.) **Z.,** inna os. dom. do Drabinianki, w tymże powiecie. 4.) **Z.,** część wsi Ładzin, w pow. sanockim, leży na wschód od wsi, przy drodze z Krosna do Beska, składa się z 21 dm., ma 119 mk. (55 męż., 64 kob.), 117 rz.-kat. i 2 gr.-kat. Graniczy na płn. z Milczą, na płd. z Łazami. *Mac.*

Zmysłowo 1.) folw. do Sławna, w pow. czarnkowskim, ma sąd i urz. okr. w Czarnkowie, par. kat., urz. st. cyw. i pocztę w Lubaszu, st. kol. żel. we Wronkach, szkoły w Kamionce, 1 dm., 15 dusz. W r. 1793 własność Radońskich. 2.) **Z.**, niem. *Weidenhoff*, folw., w pow. poznańskim zachodnim, ma urz. okr. w Sadach, par. kat. i urz. st. cyw. w Cerekwicy, pocztę i st. kol. żel. w Rokietnicy, na linii Poznań-Krzyż, szkoły w Mrowinie, sądy w Poznaniu, 1 dym, 8 dusz. W r. 1793 posiada Z. kapituła poznańska. 3.) **Z.,** wś gosp , w pow. rawickim, ma sąd, urz. okr. i urz. st. cyw., szkołę i parafie w Jutrosinie, tamże pocztę, st. kol. żel. w Kobylinie, na linii Leszno-Krotoszyn. Obszaru 68 ha, 8 dym., 75 dusz (17 katol.). Leży na wsch.-płn. Dubina, płd.-wsch. Jutrosina. W r. 1793 należała wś do Aug. Koźmińskiego i wchodziła w skład dóbr jutrosińskich (zduńskich). 4.) **Z.,** wś gosp., w pow. rawickim, ma urz. okr. w Bojanowie, urz. st. cyw. w Górce, tamże pocztę, st. kol. żel. w Krobi, na linii Leszno-Krotoszyn, szkoły w Szurkowie, par. katol. w Nieparcie, ew. w Górce, sąd w Rawiczu. Obszaru 140 ha, 3 dm., 39 dusz (5 ew.). 5.) **Z.,** wś gosp., w pow. średzkim, ma sąd, urz. okr. i par. ew. w Środzie, urz. st. cyw. i par. katol. w Krerowie, pocztę i st. kol. żel. w Pierzchnie, na linii Poznań-Jarocin, szkoły w Bieganowie. Obszaru 204 ha, 6 dym., 52 dusz (5 ew.). Leży

na płn. Środy. 6.) **Z.**, fol. do Lubinia, w pow. kościańskim, ma urz. okr. w Krzywiniu, urz. st. cyw., szkoły i parafie w Lubiniu, tamże pocztę a st. kol. żel. w Kościanie, na linii Poznań-Leszno, lub w Gostyniu, na linii Leszno-Jarocin, sądy w Kościanie. Ma 1 dym, 25 dusz. Leży na wsch.-płd. Krzywinia, pod Lubiniem. W r. 1793 własność klasztoru lubińskiego. *W. Ł.*

Zna, może *Cna*, rzeczka, prawy dopływ Krzny. Będzie to zapewne strumień płynący od Drelowa, na Żerocin, Dołhę, w kierunku płn.-wschodnim.

Znacharowszczyzna, zaśc. rząd., pow. święciański, w 4 okr. pol., o 43 w. od Święcian, 1 dm., 9 mk. kat.

Znachary, wś nad Straczą, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. aleksandrowska, okr. wiejski i dobra, Paszkiewiczów Straeza, o 11 w. od gminy (we wsi Żukowie) a 38 w. od Święcian, 10 dm., 78 mk. katol. (w 1865 r. 54 dusz rewiz.).

Znaczek, karczma, pow. uszycki, w pobliżu wsi Wichrówki, gm. Mukarów, o 3 w. od Uszycy.

Znaczki, wś nad rz. Szejmeną, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyszki (odl. 7 w.). Leżą przy szosie do Maryampola wiodącej, mają 16 dm , 169 mk. W 1827 r. było 15 dm., 181 mk.

Znaczki al. *Szamrajewska Stanica*, wś nad rzką Skwirką, pow. wasylkowski, par. praw. Szamrajówka (o 3 w.), ma 131 mk. Należy do Białocerkiewszczyzny hr. Branickich. W spisie urzęd. niepodana.

Znajdzino, dobra, pow. orszański, dziedzictwo Rostkowskich, maja wraz z Borodzinem 1216 dzies. (18 roli, 36 łąk, 524 lasu); karczma.

Znamiączki al. *Znamiączka*, wś, pow. ostrowski, gm. Długosiodło, par. Lubiel, ma 10 os., 129 mr. Wchodziła w skład dóbr Grądy. W 1827 r. było 7 dm., 38 mk.

Znamienka, przysiołek, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Mejszagoła (o 1 w.), 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Sanguniszki,

Znamionka 1.) sioło nad bałką Rudną, pow. aleksandryjski gub. chersońskiej, o 50 w. na zach. od mta powiat., ma 1564 mk. 2.) **Z**, sioło nad jeziorem Zajmańskiem i na lew. brz. rzki Sołoneńki, pow. nowomoskiewski gub. ekaterynosławskiej, o 18 w. na płd.-wschód od Nowomoskiewska, przy drodze poczt. do Pawłogradu, ma 478 dm., 2842 mk., st. poczt., zarząd gminy, 2 jarmarki. 3.) **Z.** *Wielka*, sioło nad rzką Konką i nad limanem Białe jezioro, pow. melitopolski gub tauryckiej, o 114 w. na płn.-zach. od Melitopola, ma 828 dm., 5988 mk., przeważnie jednowierców Wielkorusów, cerkiew jednowiereza, 3 jarmarki doroczne, targi tygodniowe, cegielnia. Mieszkańcy zajmują się sadownictwem i ogrodnictwem. 4.) **Z.** *Mała* al. *Kamionka*, sioło na lew. brz. rz. Konki, tamże, o 105 w. na płn.-zach. od Melitopola, na przeciw Nikopola, ma 452 dm., 3346 mk., cerkiew, dom modlitwy żydowski, uprawa wina, targi tygodniowe i 4 jarmarki do roku. W XVIII w. istniała tu osada kozacka, zwana siołem Kamiennem al. Krymską Kamionką. 5.) **Z.**, st. dr. żel. charkowsko-nikołajewskiej, w gub. chersońskiej. W Z. krzyżują się linie dr. żel., idące w czterech kierunkach, mianowicie na płn.-wsch. dąży linia na Krzemieńczug, Połtawę do Charkowa, długa 338 w , na płd.-zach. do Elizawetgradu (odl. 49 w.), na płd. do Nikołajewa, długa 222 w., wreszcie na płn. do Chwastowa (odl. o 282 w.). Stacya ta z powodu krzyżowania się dróg jest bardzo ożywioną. Osada wygląda na gęsto zaludnione miasteczko.

Znamieńsk, zaśc. włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 6 w.), okr. wiejski Karolinów, 6 dusz rewiz.; należał do dóbr skarbowych Inturki.

Znamienskaja 1.) st. dr. żel. orłowsko-witebskiej, w gub. mohylewskiej, pomiędzy st. Szebekino (o 9 w.) a Rudnią (również o 9 w.), odl. o 55 w. od Witebska, 73 w. od Smoleńska. 2.) **Z.**, st. dr. żel. orłowsko-griaskiej, pierwsza od Orła (o 14 w.), przemianowana później na Domnino.

Znamieńskie 1.) *Znamienskoje*, sioło nad rzką Iwany, pow. wałkowski gub. charkowskiej, gm. Znamieńskie, o 15 w. od Wałek, 253 dm. 1396 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, jarmark 27 listopada. 2.) **Z.** al. *Bezsonowo*, pohost, pow. wiaziemski gub. smoleńskisj, gm. Bezsonowo, zarząd gminy, cerkiew, przytułek dla biednych, syrownia.

Znamienskoje 1.) wś, pow. juchnowski gub. smoleńskiej, gmina w miejscu, o 50 w. od Juchnowa, 56 dm., 347 mk., zarząd gminy, 2 cerkwie, kaplica, szkoła, szpital, 2 jarmarki, st. poczt. przy b. trakcie poczt. z Wiaźmy do Juchnowa, odl. o 42 w. od Wiaźmy. 2.) **Z.**, ob. *Znamienskie.*

Znamirowice z *Załężem*, wś, pow. sądecki, par. w Zbyszycach, leży na lewym brzegu Dunajca, tworzącego tu łuk wygięty ku wschodowi w ten sposób, że obejmuje wieś od południa, wschodu i północy. Część północna nazywa się Załężem. Chaty w liczbie 35 rozrzucone są na brzegu rzeki. Na 262 mk. jest 126 męż., 136 kob., 240 rz.-kat. a 22 izr. Posiadłość tabularna (Stan. Budziszewskiego) wynosi 205 mr.; pos. mn. 184 mr. Z. graniczą na zach. z Tabaszową. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 137) miał w Z. 3 półłanki kmiece Mikołaj Kępiński, w Tabaszowej Stan. Sokół półłanek km., dalej mieli części Znamierowscy, Chronowski, Golesza, Tabaszowski: Chwostów, Zezulów, Zydków, Bier-

nadków, 5 łan. ziemiańskich. Była to wś szlachecka. Co do przeszłości Z. ob. *Lipie* 2 (t. V, 256). *Mac.*

Znarkowszczyzna al. *Mienica*, pohost, pow. lepelski, gm. Woroniecz (o 8 w.), cerkiew.

Znatin, węg. *Izsnete*, wś, w hr. beregskiem, nad rz. Latoreczą, ma kościół filial. gr.-katol., kościół par. ewang., lasy dębowe, 1305 mk.

Znawieniec, os. dom. do Lipin, w pow. pilzneńskim, ma 3 dm. i 42 mk., 34 rz.-kat. a 8 izrael.

Zniatyn al. *Żniatyn*, wś, pow. sokalski, 23 klm. na zach. od Sokala, 12 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. pocz. w Bełzie. Na płn.-zach. leżą Liski, na płn.-wsch. Hulcze, na płd.-wsch. Dłużniów, na płd. Chłopiatyn, na zach. Przewodów. Własn. więk. ma roli or. 411, łąk i ogr. 45, pastw. 38, lasu 315 mr.; wł. mn. roli or. 721, łąk i ogr. 103, past, 6 mr. W r. 1890 było 115 dm., 641 mk. w gm., 7 dm., 69 mk. na obsz. dwor. (475 gr.-kat., 177 rz.-kat., 58 izr.; 620 Rus., 90 Pol.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. bełzki, archidyec. lwowska. Parafią założył w r. 1789 Jakub Hadziewicz. Do par. należą: Budynin, Chłopiatyn, Dłużniów, Korczmin, Kościaszyn, Krzewica, Liski, Myców, Przewodów, Wasylów Wielki i Wyżłów. We wsi jest kościół murowany, konsekrowany w r. 1790, odnowiony r. 1874. Par. gr.-kat. w Hulczu. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 395 złr. O parafii łacińskiej i gr. kat. ob. „Diło“ (1884, Nr 84). *Lu. Dz.*

Znicz 1.) wysepka na jeziorze, w pow. gnieźnieńskim, ob. *Skorzęcińskie Jezioro*. 2.) **Z.** al. *Snicz*, nazwa leśna na obszarze Krobi i Janiszewa.

Znicze, wś, pow. kalwaryjski, gm. Kirsna Wielka, par. Simno, odl. od Kalwaryi 27 w., ma 8 dm., 11 mk.

Zniesienie, w dokum. *Wozniesien*, *Zniesien*, wś nad Ikwą, pow. dubieński, gm. i par. praw. Dubno (o 2 w.). Podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. własność Hniewosza Jełowickiego, który był obowiązany do opatrywania jednej horodni zamkowej (Jabłonowski, Rewizye, 53). W r. 1583 wś Znieszien należy do włości miasta Dubieńskiego kn. Konst. Ostroskiego, który płaci z tąd z 8 dym., 6 ogr. (Jabłon., Wołyń, 82).

Zniesienie, wzgórze (356 mt.) z usypanym na nim kopcem, na obszarze miasta Przemyśla, w stronie południowej.

Zniesienie 1.) przedmieście miasta Doliny. 2.) **Z.,** wś, pow. lwowski, tuż na płn.-wschód od sądu pow. we Lwowie (urząd poczt. Podzamcze). Na płn. leżą Laszki, na wsch. Krzywczyce. Wody spływają do Pełtwi. Zabudowania wsi leżą w stronie płd., na wzgórzu. Środkiem obszaru idzie tor kolei żel. od zach. na wschód; płn.-zach. narożnik przerzyna gościniec lwowsko-żółkiewski. Własn. więk. ma roli or. 25, łąk i ogr. 42, pastw. 9 mr.; wł. mn. roli or. 252, łąk i ogr. 287, past. 66, lasu 4 mr. W r. 1899 było 154 dm., 2466 mk. w gm., 1 dm., 9 mk. na obsz. dwor. (1453 rz.-kat., 859 gr.-kat., 137 izr., 26 innych wyzn.; 1588 Pol., 856 Rus., 8 Niem,). Par. rz.-kat. w Malechowie, gr.-katol. w miejscu. Do par. należą Krzywczyce. We wsi jest cerkiew i szkoła 4-klas. Opis cerkiewki z ryciną podaly „Mittheilungen der Commission zur Erhaltung der Baudenkmaele (1858, str. 90 i 91). Popularna etymologia wyprowadza nazwę wsi od zniesienia Tatarów przez wojska Sobieskiego w r. 1675. Wywód ten jest mylny, gdyż wieś z tą samą nazwą istniała już w drugiej połowie XVI w. (ob. Rasp „Beitraege zur Geschichte der Stadt Lemberg“, Wien, 1870, str. 33). Nazwę jej wyprowadzają od cerkwi „Woznesenja“ czyli Wniebowstąpienia, która tu się znajdowała. W ciągu wieku XV i XVI toczyły się często spory graniczne między czasowymi posiadaczami Z., którzy tę wś jako „panem benemerentium“ z nadania królewskiego posiadali, a miastem Lwowem (Zubrzycki, Kronika Lwowa, str. 444). W r. 1598 i 1599 odgraniczał Stanisław Żółkiewski wieś Zniesienie al. Wzniesienie od Krzywczyc (Rksp. w bibliot, Ossol., Nr 2389, str. 88). Utarło się też mniemanie, wypowiedziane przez Karola Szajnochę w szkicu „Bitwa pode Lwowem“ („Szkice hist.“, t. II), jakoby na polach Zniesienia, u stóp Wysokiego Zamku, Sobieski pobił Tatarów r. 1675. Tymczasem, jak to dowodnie wykazał Czołowski („Wojna polsko-turecka 1675 r.“, Kwartal. hist.“, t. VIII, str. 602) toczyła się ta bitwa nie pod Wysokim Zamkiem, lecz pod Lesienicami. Dokumentem wydanym w Wilnie dnia 8 sierpnia 1555 r. wzywa Zygmunt August Macieja Goreckiego, swego namiestnika w starostwie lwowskiem, ażeby Mikołajowi Sieniawskiemu dopuścił posesyi wsi Zniesienia i Łysej Góry, darowanych przez króla (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 32, str. 54). W Warszawie dn. 6 lipca 1618 r. zatwierdza Zygmunt III Aleksandra Kuropatwę w posiadaniu wsi Zniesienie obok Lwowa pod warunkiem opłaty kwarty (l. c., C., t. 371, str. 2066). We Lwowie dnia 15 lutego 1656 r. nadaje Jan Kazimierz Stefanowi Złoczowskiemu wieś Z. (l. c., C., t. 405, str. 183). W Warszawie dn. 2 grudnia 1664 r. nadaje Jan Kazimierz Krzysztofowi Dominowi wieś Zn. (l. c., C., t. 414, str. 2524). We Lwowie dn. 30 paźdz. 1671 r. król Michał potwierdza wybrańcom ze wsi Zn. dawne przywileje (l. c., C., t. 426, str. 3479). W Krakowie dn. 21 marca 1676 pozwala Jan III Maryannie z Lipia, wdowie po Mikołaju Ubyszu, cześniku płockim, przenieść prawa swe do Z. pode Lwowem na Franciszka Wilczkowskiego (l. c., C., t. 160, str. 1494). W Warszawie dn. 15 czerwca 1700 r. rozszerza

August II prawo dożywocia do wsi Zn., przysługujące Adamowi Mikołajowi Sieniawskiemu, woj. bełzkiemu, na żonę jego Elżbietę Lubomirską (l. c., C., t. 63, str. 121). W Warszawie dn. 1 czerwca 1729 daje August II Stefanowi Potockiemu, marszałkowi nadw., i żonie jego Teresie z Kąckich dobra Zn. (l. c., C., t. 524, str. 1623). Pod względem geologicznym badał Zn. prof. Łomnicki („Zapiski do dyluwialnej fauny ssawców w Galicyi wschodniej", Kosmos, t. VI, Lwów, 1881). 3.) **Z.,** część Słobódki Janowskiej, pow. trembowelski. *Lu. Dz.*

Znob' Nowgorodzka, wś nad rzką Znobówką, pow nowogradsiewierski gub. czernihowskiej, gm. Protopopowka, 171 dm., 1132 mk., cerkiew, targi, 2 jarmarki, 2 wiatraki.

Znobilica, rzeczka, w gub. mohylewskiej, prawy dopływ Dniepru, uchodzi między ujściem Odrowa i Dubroweńki.

Znojów, os. młyn., pow. kielecki, gm. Szczecno, par. Lisów, odl. 13 w. od Kielc, ma 2 os., 16 mr, Wchodziła w skład dóbr Maleszowa. W 1827 r. 2 dm., 10 mk.

Znosicze, wś w pobliżu Słuczy, pow. rówieński, gm. Niemowicze, par. prawosł. Tynne (o 7 w.), ma 78 dm., 608 mk., prawosł., 18 kat. i 36 żydów. Posiada cerkiew filialną, p. w. św. Jerzego, z drzewa wzniesioną w 1765 r. a odnowioną w 1865 i 1880 r. Uposażenie cerkwi, z zapisu Stanisława Worcella z 1873 r., stanowi 57 dzies. ziemi. Obszar dworski wraz z Niemowiczami wynosi 2182 dzies. i należy do Katarzyny Barkowoj.

Znoski 1.) osada, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Przytulanka, o 30 w. od Białegostoku, $40^1/_2$ dzies. (7 łąk i pastw.). 2.) **Z.,** wś włośc. nad Żylanką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Holszany (o 5 w.), okr. wiejski Michajłowszczyzna, o 20 w. od Oszmiany, 12 dm., 91 mk. katol. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Traby.

Znosze, w dok. *Znose*, przyległość Łęgowa, na płn.-zach. wybrzeżu jez. łęgowskiego, między Pokrzywnicą i Wągrówcem przy ujściu Rudki, wprost Łęgowa. Stał tu młyn, dziś nie istnieje. W r. 1319 własność cystersów łekneńskich.

Znutyń, po łotew. *Znutini*, wś, pow. dzwiński, gm. Borki, par. Prele, własność dawniej Borchów, dziś należy w części do Rengartenów (1593 dzies.) i Eitelsonów (754 dzies.). Gorzelnia, młyn wodny.

Znutini, ob. *Znutyń*.

Zo al. *Wsie*, wś, pow. rossieński, gm. Kołtyniany, o 53 w. od Rossień.

Zobel, 1325 *Czabelaw*, wś i dobra, pow. lignicki, par. kat. Obsendorf, ew. Koiskau. W r. 1885 dobra miały 208 ha, 4 dm., 76 mk. (1 kat.); wś 73 ha, 22 dm., 87 mk. (6 kat.). Zamek, folwark, młyn wodny.

Zobia, okolica szlach., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 33 w. od Szczuczyna, 2 dm., 15 mk.

Zobka, rzeczka, w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Jasiołdy.

Zobki 1.) niem. *Sobken*, ob. *Chwaliszew*. 2.) **Z.,** pow. odolanowski, ob. *Ratajczyk*.

Zoble, szczyt górski (730 mt.) nad Dunajcem, w pasmie ciągnącym się od Łącka, w pow. nowosądeckim, z północy na południe.

Zoblitz, dobra i wś, pow. rozborski, par. kat. Mużaków, ew. Rozbork. W r. 1885 dobra miały 826 ha, 3 dm., 28 mk. (6 kat.); wś 364 ha, 34 dm., 157 mk. (1 kat.).

Zobten 1.) ob. *Sobótka*. 2.) **Z.,** nadleśnictwo, pow. strzygłowski, par. kat. Strzygłów, ew. Oelse. W r. 1885 było 290 ha, 1 dm., 5 mk. (1 kat.). 3.) **Z.,** nadleśnictwo, pow. niemczyński, par. kat. ew. Niemczyn. W r. 1885 miało 190 ha, 1 dm., 5 mk. (1 ew.). 4.) **Z.** *am Berg*, ob. *Sobótka* 1). 5.) **Z.** *am Bober*, ob. *Sobótka* 2).

Zobtenberg, ob. *Sobótka*.

Zobtenbergforst, leśnictwo, pow. świdnicki, par. kat. i ew. Sobótka (Zobten). W r. 1885 było 2405 ha, 2 dm , 9 mk. (2 kat.).

Zochanka, jakoby pierwotna nazwa wsi Cyganki, w pow. gdańskim

Zochcin, wś, pow. opatowski, gw. Sadowie, par. Opatów (odl. 4 w.), ma 33 dm., 221 mk., 981 mr. W 1827 r. było 16 dm., 134 mk. W połowie XV w. wieś „Zochczyn", w par. Opatów, własność biskupstwa lubuskiego, miała 30 łan. Sołtys miał dwa łany wolne i służył na wojnie o jednym koniu. Pozostałe 28 łan. dawały czynsz po fertonie i po 5 gr. za stacyą królewską. Dziesięcinę biskupią, wartości do 10 grzyw., składano u wójta w Opatowie. Jedna karczma płaci 3 fertony (poprzednio pięć), druga 16 skotów, 2 kor. jęczmienia na osep, 2 kury, 20 jaj, 2 sery, wieprzowego po 2 grosze. Był młyn pusty z rolą, który płacił 2 grzyw. Rola niewymierzona, leżąca pomiędzy Jaływąsem a wójtowstwem, należała do biskupów, którzy mieli też łąkę i dwie sadzawki (Długosz, L. B., I, 642). W r. 1578 ks. Ostrogski płaci tu od 9 os., $9^1/_2$ łan.; Albert Wielicki, pisarz ziemski sandomierski, z wójtowstwa od 2 osad., $1^1/_2$ łan., 8 zagr. z rolą, 10 ubogich komorn. (Paw., Małop., 187). *Br. Ch.*

Zochcinek, fol. nad rz. Opatówką, pow. opatowski, gm. i par. Opatów, ma gorzelnią (1870 r.), 6 dm., 102 mk., 407 mr. W 1827 r. 7 dm., 45 mk.

Zochermuehle, ob. *Socha*.

Zochow (w dok.), ob. *Rzochów*.

Zockau (niem.), ob. *Cokówo*.

Zodczen al. *Zodeln* al. *Uszupoehnen*, wś, pow. gołdapski, st. p. Kiauten.

Zodel *Nieder* i *Ober*, dobra i wś, pow. zgorzelicki, par. ew. w miejscu. W r. 1885 Z. Nie-

der, dobra, miały 151 ha, 4 dm., 25 mk. ew.; wś 921 ha, 158 dm., 711 mk. (4 kat.). Z. Ober, dobra 40 ha (28 roli, 9 łąk), 3 dm., 7 mk. Do r. 1815 należały do Łużyc Saskich.

Zodeln, pow. gołdapski, ob. *Uszupoenen.*

Zoden, łotew. *Kryszanamujża*, wś i dobra nad Niemenkiem (Memel), w okr. mitawskim, pow. i par. bowska, tuż pod Bauskiem, posiada kościół ewang. Na prawym brzegu rzeki znajduje się osada żydowska, zw. Słobodą. Do dóbr należą folw.; Dubenhof i Memelhof.

Zodoroże, pow. dzisieński, mylnie (ob. t. VI, 476), za *Zadroże* (*Zadoroże*).

Zodszen, wś, pow. gołdapski, st. p. Gawaiten.

Zodyń al. *Żodyń*, w dok. *Sadino*, *Saldin*, wś dwor., obecnie własność komisyi kolonizacyjnej, pow. babimojski, par. ew., sądy, urz. okr. i st. cyw. w Wolsztynie, parafia kat., poczta i szkoła kat. w Siedlcu, st. kol. żel. w Tuchorzy, na linii Zbąszyń-Wolsztyn, par. ew. w Tuchorzy. Obszaru 709 ha, 6 dym., 108 dusz (21 ew.). 2.) **Z.,** wś gosp., w temże położeniu, ma obszaru 304 ha, 37 dym., 287 dusz (48 ew.). Leży przy trakcie z Kopanicy do Wolsztyna. W r. 1262 nabył tę wieś klasztor w Obrze, a r. 1286 zamienił ją na młyn Niałecki i Karpicko. R. 1380 Mikołaj, bisk. pozn., fundując kościół paraf. w Siedlcu, nadaje patronat opatowi z Obry, a do kościoła przyłącza: Kiełpin, Niebórz, Zodyń i Czarną. W r. 1580 ma Z. 8 łan. os., karczmę z półłankiem i 3 zagr. R. 1793 Z. jest jeszcze własnością klasztoru w Obrze. *W. Ł.*

Zoebelwitz, dobra i wś, pow. kożuchowski, par. kat. i ew. Bytom. W r. 1885 dobra miały 5 dm., 71 mk. (9 kat.); wś 31 ha., 13 dm., 43 mk. ew.

Zoegershoff, dobra, pow. królewiecki, st. p. Quednau.

Zoelling, dawniej *Czolnic*, 1295 *Czolnik*, dobra i wś, pow. kożuchowski, par. kat. w miejscu, ew. Kożuchów. W r. 1885 dobra miały 441 ha, 18 dm., 154 mk. (6 kat.); wś 374 ha, 71 dm., 291 mk. (13 kat.). Kościół paraf. wzniósł tu około r. 1222 ks. Henryk III na miejscu, w którem stała przedtem świątynia pogańska. Od r. 1767 stanowi filią kościoła paraf. w Nieder-Gross-Bohrau.

Zoellnig 1.) *Gross*, pol. *Celniki Wielkie*, 1266 *Zoelnigh*, 1366 *Zeolnig Major*, wś, pow. oleśnicki, par. kat. w miejscu, ew. Allerheiligen. W r. 1885 wś miała 1111 ha, 104 dm., 788 mk. (115 ew.). Stanowiła dawniej własność bisk. wrocławskich. Posiada kościół par. katol., opoażony 2 włókami. Szkoła katolicka. Przy wsi stacya dr. żel. z Oleśnicy do Kluczborka, odl. 9 klm. od Oleśnicy. 2.) **Z.** *Klein*, pol. *Celniki Małe*, 1366 *Scolnig Minor*, pow. oleśnicki, par. kat. Klein Zoelinig, ew. Bernstad. W r. 1885 wś miała 744 ha, 41 dm., 443 mk. (99 ew.). Wieś należała dawniej do bisk. wrocławskich. Kościół par. katol., dawniej należący do par. w Celnikach Wielkich. Szkoła katol. od r. 1770.

Zoepel, fol. i wyb. w dobrach Maldeuten, pow. morąski.

Zofia, fol., pow. kolski, gm. Sępolno, par. Lubstów, odl. od Koła 22 w.; ma 6 dm., 116 mk., 181 mr. Cegielnia i wyrób dachówek. Fol. należy do dóbr Lubstów.

Zofia, szczyt górski (1065 mt.) w Karpatach bukowińskich, na granicy północnej pow. radowieckiego.

Zofiampol, fol., pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza Solska.

Zofian, wś, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Garbów, ma 21 os., 325 mr. Wchodzi w skład dóbr Samoklęski.

Zofianka 1.) os. w dobrach Grabica, pow. piotrkowski. 2.) **Z.,** wś i fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Wąwolnica. Wchodziła w skład dóbr Kazimierz. Wś ma 23 os., 217 mr. 3.) **Z.** *Górna* i *Dolna*, dwie wsi, pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów, odl. 5 w. od Janowa, przy szosie z Janowa do Frampola. Z. Górna ma 35 dm., 296 mk., 418 mr.; Z. Dolna 13 dm., 121 mk., 207 mr. Wchodziły w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Zofianówka, wś, pow. lubartowski, gm. i par. Rudno. Wchodziła w skład dóbr lubartowskich, ma 15 os., 262 mr.

Zofianówka, wś, pow. kowelski, ob. *Kaszówka.*

Zofibór al. *Zofibórz*, fol. nad rzką Wilkojatką al. Bystrzycą, pow. łukowski, gm. Ulan, par. Łuków, ma kościół poklasztorny drewniany, 3 dm., 56 mk., 257 mr. W 1827 r. 2 dm., 8 mk. Jan Domaszowski, ststa łukowski, założył tu w r. 1710 klasztor dominikanów. Inne źródła mienią założycielem Franc. Nowosielskiego w r. 1721. Być może iż uzupełnił on dzieło pierwszego fundatora.

Zofiewko, wś włośc., pow. rypiński, gm. Okalewo, par. Sadłowo, odl. 15 w. od Rypina, ma 3 dm., 22 mk., 90 mr.

Zofiewo 1.) wś, pow. rypiński, gm. Okalewo, par. Sadłowo, odl. 15 w. od Rypina, ma 12 dm., 155 mk., 519 mr. W r. 1828 było 11 dm., 108 mk. Z. i Zofiewko wchodzą w skład dóbr Okalewo. 2.) **Z.,** wś, pow. augustowski, gm. Hołynka, par. Teolin, odl. od Augustowa 46 w., ma 7 dm., 25 mk.

Zofiipole, ob. *Zofiopole.*

Zofijka, fol., pow. lipnowski, gm. i par. Szpital, odl. 17 w. od Lipna, ma 2 dm., 24 mk., 16 mr.

Zofijówka, ob. *Zofiówka.*

Zofijówki, pow. mielecki, ob. *Podlesie* 35).

Zofijowo, ob. *Zofiowo.*

Zofilin, fol., pow. nowogródzki, w 5 okr.

pol. snowskim, gm. i par. kat. Darewo, o 70 w. od Nowogródka, należy do dóbr Swojatycze hr. Czapskich; grunta lekko faliste, bardzo urodzajne, miejscowość małoleśna. *A. Jel.*

Zofin, fol, dobr Chyżowice, w pow. hrubieszowskim.

Zofin, niem. *Sophienthal*, wś gosp., w pow. bydgoskim, ma urz. okr. i st. cyw. w Fordonie, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Bydgoszcz-Chełmża, szkołę katol. i parafie w Jaruszynie, ewang. w Pałczu, sądy w Bydgoszczy. Obszaru 46 ha, 19 dym., 87 dusz (22 katol.). Leży $2^1/_2$ staja na płn.-zach. od Fordonia.

Zofinin 1.) wś, pow. radzymiński, gm. Strachówka, par. Stanisławów, ma 30 os., 209 mk., 457 mr. Wchodziła w skład dóbr Strachówka. 2.) **Z.**, folw. dóbr Jagodne, w pow. garwolińskim.

Zofino, fol., pow. rzeżycki, własność Zbroskich, 186 dzies.

Zofinów, os., pow. siedlecki, gm. i par. Żeliszew, ma 4 dm., 19 mk., 90 mr.

Zofinów, wólka do Siółkowy, w pow. grybowskim, ma 17 dm. i 135 mk., 131 rz.-kat. a 4 izr. Leży między Siółkową a Grybowem, na płn.-zach. od tego miasta.

Zofinówka, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 59 w. od Poniewieża.

Zofinowo, wś nad Wiszniewką, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra hr. Chreptowiczów, Wiszniew (o $^1/_2$ w.), o 39 w. od Oszmiany, 17 dm., 37 mk. prawosł., 37 kat. i 12 żydów (w 1865 r. 24 dusz rewiz.); tartak.

Zofiopole al. *Zofiipole*, wś, pow. miechowski, gm. i par. Igołomia, odl. 43 w. od Miechowa. W 1827 r. było 28 dm., 225 mk.

Zofiów, kol., pow. gostyński, gm. i par. Kiernozia, ma 8 dm., 77 mk., 90 mr. Wchodziła w skład dóbr Kiernozia. Ludność przeważnie ewangielicka.

Zofiów, fol. do Woli Rogowskiej, w pow. dąbrowskim, ma 3 dm. i 24 mk.

Zofiówek, zaśc., pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty. Stejblisowie mają 31 dzies. (2 lasu, 10 nieuż.).

Zofiówka 1.) kol., pow. gostyński, gm. Łąck, par. kat. Gombin, ew. Gostynin, ma 97 mk., 221 mr. 2.) **Z.** al. *Drewnik*, os. w dobrach Piotrowice, pow. słupecki. 3.) **Z.**, fol. nad rz. Ner, pow. sieradzki, gm. i par. Wierzchy, odl. od Sieradza 24 w., ma 1 dm., 46 mr. (38 mr. łąk). 4.) **Z.**, kol., pow. łaski, gm. Dłutów, par. Tuszyn, ma 31 dm., 226 mk., 572 mr. włośc. Os. karcz. 1 dm., 5 mk., 1 mr. dwor. Wchodziła w skład dóbr Dłutów. 5.) **Z.**, wś, pow. piotrkowski, gm. Grabica, par. Drużbice, ma 3 dm., 27 mk., 45 mr. włośc. 6.) **Z.**, fol., pow. radomski, gm. Zakrzew, par. Cerekiew, odl. od Radomia 3 w., ma 4 dm., 18 mk., 280 mr. Młyn wodny, garbarnia. Wchodzi w skład dóbr Cerekiew. 7.) **Z.**, kol., pow. kozienicki, gm. Góra Pulawska, par. Góra Jaroszyn, odl. od Kozienic 28 w., ma 1 dm , 6 mk., 25 mr. dwor. 8.) **Z.**, fol., pow. iłżecki, gm. Wierzchowiska, par. Krępa Kościelna, odl. od Iłży 20 w., ma 2 dm., 3 mk., 290 mr. dwor. 9.) **Z.**, wś, pow. stopnicki, gm. Grabki, par. Gnojno, odl. 18 w. od Stopnicy, ma 23 os., 196 mr. Wchodziła w skład dóbr Grabki. 10.) **Z.**, fol. dóbr Łubnice, pow. stopnicki, odl. 16 w. od Stopnicy. 11.) **Z.**, wś, pow. lubelski, gm. Jastków, par. Bochotnica. 12.) **Z.**, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel. 13.) **Z.**, przyl. dóbr Łęczna, w pow. lubartowskim. 14.) **Z.**, fol. dóbr Kołodziąż, w pow. węgrowskim, ma 4 dm., 337 mr. 15.) **Z.**, fol. dóbr Kossów Ruski, w pow. sokołowskim. 16.) **Z.**, fol., pow, szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Wąsosz. Fol. Z. z gruntami Danowo Patory ma 229 mr. Wchodzi w skład dóbr Bzury, 17.) **Z.**, młyn parowy w dobrach Gulczewo, pow. płocki. *Br. Ch.*

Zofiówka 1.) al. *Zofijówka*, wś, pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Obrębniki, o 24 w. od Białegostoku, 727 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.**, dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Połowce, o 47 w. od Brześcia, własność Iwancewiczów, $331^1/_2$ dzies. (35 łąk i past., 42 lasu, 3 nieuż.). 3.) **Z.**, fol. i dobra, pow. rossieński, gm. Mańkuny, o 25 w. od Rossień. 4.) **Z.**, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Androniszki, o 70 w. od Wiłkomierza. 5.) **Z.**, zaśc., tamże, gm. Szaty, o 42 w. od Wiłkomierza. 6.) **Z.**, fol., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horodok, o 55 w. od Bobrujska, własność Leniewiczów, $^1/_2$ włóki. 7.) **Z.**, dobra, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. lubczańskim, gm. Wsielub, własność Zygmuntowskich, około 47 włók; grunta urodzajne, pszenne, miejscowość bezleśna, falista. 8.) **Z.**, fol. pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 48 w. od Dzisny, 1 dm., 15 mk. 9.) **Z.**, fol. nad jez. Willa, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 27 w. od Trok, 1 dm., 5 mk. katol. 10.) **Z.**, fol., pow. lepelski, własność Zabiełłów, 219 dzies. 11.) **Z.**, folw., pow. witebski, własność Abramowych, 118 dzies. *J. Krz.-A. Jel.*

Zofiówka 1.) *Sofijewka*, wś, pow. czerkaski, w 2 okr. pol., gm. i par. Szelepucha (o 1 w.), odl. 45 w. od Czerkas, ma 1139 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 435 mk. Należy do dóbr Kumejki hr. Branickich. 2.) **Z.**, fol., pow. czerkaski, oddawna do dziedziców Śmilańszczyzny hr. Bobryńskich należący. Leży w równej, stepowej okolicy, o 14 w. od Smiły, przy trakcie ze Złotopola do Smiły prowadzącym. Posiada obszaru 1200 dzies. ziemi, wyłącznie bardzo żyznej. Gospodarstwo staranne. 3.) **Z.**, urzęd. *Sofijewka*, później *Carycyn Sad*,

słynny wspaniałością ogród, w malowniczej dolinie o 1/4 w. od mta pow. Humania. Szczęsny Potocki zamieszkawszy po ostatnim rozbiorze Rzpltej w dziedzicznym swym Humaniu, założył tu w 1795 r. ogród w stylu francuzkim, który nazwał Zofiówką od imienia żony swej Zofii, poprzednio hr. de Witte, rodem greczynki de Czelicze. Roboty przy tem arcydziele sztuki ogrodniczej prowadził dawny podwładny Potockiego z wojska, Gdańszczanin, kapitan artyleryi Metzel. Zofiówkę Trembecki w poemacie swym nazywa ósmym cudem świata. Ogród ten, nieliczące bezpłatnej pracy poddanych, kosztował Potockiego około 15,000,000 złp. Z czasem Potocki ostygł do swej Z. i zostawił wiele rzeczy niedokończonych a następcy jego niemieli chęci uzupełniać tego dzieła zbytku, które w dzisiejszym nawet swem stanie wzbudza podziw. W nowszych czasach (około 1885 r.) ogród darowany został założonej przy nim pięcioklasowej szkole ogrodniczo-rolniczej. Opis podały Kłosy (t. XV, 394). Porów. *Humań* (t. III, 214—6). 4.) **Z.**, wś, pow. humański, w 3 okr. pol., gm. Rusałówka, par. praw. Ryzina (o 2 w.), odl. o 55 w. od Humania, śród wielkiego lasu położona, ma 216 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 125 mk. i 1884 dzies. ziemi, przeważnie lasem zarosłej. Należy do klucza talnowskiego hr. Szuwałowych. 5.) **Z.**, wś, pow. kamieniecki, okr. pol. Lanckoroń, par. praw. Poczapińce, katol. Czercze, 11 dm. Stanowi właściwie słobódkę do wsi Poczapiniec. 6.) **Z.**, wś a właściwie przysiołek wsi Krasnogródka (ob.), pow. kaniowski, w 2 okr. pol., gm. Medwin, par. praw. Krasnogródka, odl. 82 w. od Kaniowa, ma 278 mk. Należy do klucza bohusławskiego dóbr hr. Branickich. 8.) **Z**, wś, pow. łucki, posiada 4 garbarnie. 8.) **Z.**, kolonia, pow. rówieński, gm. Wysock (o 2 w.), dom modlitwy ewang. 9.) **Z.**, wś nad rz. Postołową, dopł. Bohu, pow. winnicki, okr. pol., par. kat. i sąd w Pikowie, gm. Kutyszcze, par. praw. Radówka, ma 39 osad, 370 mk. (50 jednodworców), 365 dzies. ziemi włośc. Należała do klucza glińskiego Rzewuskich, obecnie Kazimierskich, którzy z Radówką mają 1208 dzies.

Zofiówka, wś nad rz. Ingułem, pow. bobryniecki gub. chersońskiej.

Zofiówka 1.) grupa domów w Słobódce Dolnej, pow. buczacki. 2.) **Z.**, fol. i kościołek we Lwowie (ob. t. V, str. 519). 3.) **Z.**, fol. na obszarze dworskim Felsztyna, pow. staromiejski. 3.) **Z.**, os. domin. w Pogwizdowie, pow. łańcucki.

Zofiówka 1.) fol. do W. Jezior, w pow. średzkim, ma urz. okr. w Środzie, urz. st. cyw. w Zaniemyślu, tamże pocztę, st. kol. żel. w Środzie, na linii Poznań-Jarocin, par. kat. w Niezamyślu, 1 dym, 11 dusz. 2.) **Z.**, os. tuż pod Mogilnem. Z rąk Bielickich wyszła i została zamieniona na gospodę. 5.) **Z.**, niem. *Sophienthal*, karczma w Jaktorowie, pow. chodzieski.

Zofiowo 1.) niem. *Sofiowo*, *Sophienhof*, fol., w pow. międzyrzeckim, ma urz. okr. i st. cyw. w Pszczewie (Betsche), pocztę i st. kol. żel. w Policku (Politzig), na linii Międzyrzecz-Międzychód, szkołę katol. i parafie w Pszczewie, sądy w Międzyrzeczu. Dym 1, dusz 27. Leży na wschód od Pszczewa. W r. 1793 właścicielem był Bogusław Haza Radlic. 2.) **Z.**, niem. *Sophienberg*, wś gosp., w pow. czarnkowskim, sąd, parafie, urz, okr. i st. cyw. tudzież poczta w Czarnkowie, st. kol. żel. w Trzcianie, na linii Piła-Krzyż, szkoły w miejscu. Obszaru 390 ha, 74 dym., 526 dusz (21 kat.). Leży na zach.-płn. Czarnkowa. Założona w r. 1794 przez Mikołaja z Wybranowa Świnarskiego i nazwana od imienia jego żony. *W. Ł.*

Zofiowska Wola, wś, pow. stopnicki, gm. Grabki, par. Gnojno, ma 28 os., 234 mr. Wchodziła w skład dóbr Grabki.

Zofipol, *Sofipol*, fol., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Gródek, należy do dóbr Waliły, Jonasów.

Zofipol al. *Józefapol*, wś, pow. lityński, okr. pol. i par. katol. Stara Sieniawa, gm. i par. praw. Tereszpol, odl. o 51 w. od Lityna, ma 77 osad, 357 mk., 231 dzies. ziemi włośc., 246 dworskiej Grnenberga (dawniej Kajetana Borowickiego, b. marszałka pow. zwiahelskiego), 25 Borowskich, 13 Przegalińskich. Ziemia czarna i dobra. *Dr. M.*

Zofka, wś, pow. radzymiński, gm. Międzyleś, par. Stanisławów, ma 61 mk., 4 mr. włośc.

Zofla al. *Zofleu*, szczyt górski (1065 mt.) w Karpatach Bukowińskich, na płd.-zach. granicy gm. Solki, w pow. radowieckim. Ze stoków wypływa pot. Solka, prawy dopł. Suczawy.

Zohatyn, wś, pow. dobromilski, ob. *Żohatyn*.

Zohlen, posiadłość, pow. iławkowski, st. p. Pr. Eylau.

Zohpen, wś, pow. welawski, st. p. Tapiau.

Zoknie, dwór, pow. szawelski, gm. i par. Szawle, o 4 w. od Szawel. Niegdyś należał do dóbr stołowych królewskich, obecnie wchodzi w skład dóbr ekonomii szawelskiej i stanowi własność hr. Mikołaja Zubowa, marszałka szlachty gub. kowieńskiej. Gleba urodzajna.

Zola, rzeczka, w pow. rówieńskim, w dobrach Deraźne, dopływ Horynia, słynęła niegdyś żeremami bobrowemi.

Zoldau (niem.), ob. *Cołdanki*.

Zolka 1.) os., pow. lubliniecki. 2.) **Z.**, część Zandowic, pow. wielkostrzelecki.

Zolki, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniew (o 10 w.), okr. wiejski Nowo-Aleksandrowo, o 65 w. od Święcian, 11 dm., 120 mk. prawosł. (w 1865 r. 71 dusz rewiz.); należała do dóbr Teklomir, Zagórskich.

Zolldamm (niem.), ob. *Cołdanki.*

Zollnick (niem.), dobra ryc., pow. suski, st. pocz. i kol. Susz, o 13 klm., 678 ha (143 roli or., 8 łąk, 490 lasu); 1885 r. 8 dm., 15 dym., 48 mk. ew., tartak parowy. W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymienione jako fol. szlach., o 5 dymach (str. 266). *Ks. Fr.*

Zolp, ob. *Schlaup.*

Zołazdonie, okolica, pow. kowieński, ob. *Załozdoń.*

Zołna, *Zołnia*, *Zołoń*, wś, pow. owrucki, gm. Olewsk, par. prawosł. Łopatycze.

Zołob 1.) os. w Dorze, pow. nadworniański. 2) **Z.,** domy w Jabłonicy, pow. nadworniański.

Zołociejewo, wś, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Dereczyn, o 39 w. od Słonima, 134 dm., 804 mk., 1621 dzies. ziemi włośc.

Zołoczew 1.) dobra, pow. czerykowski, gm. Koszany (o 11 w.), 943 dzies. (295 roli, 60 łąk, 541 „ lasu). Gorzelnia, założona w 1858 r., w 1880/1 r. zatrudniała 10 ludzi, wyprodukowała 318419 st. spirytusu i dała 3441 rs. dochodu; młyn wodny i folusz. Własność Chludzińskich. 2.) **Z.,** folw., tamże, dziedzictwo Tomaszewskich, 104 dzies. (36 roli, 22 łąk, 12 lasu).

Zołoczow, *Zołoczew*, mto nadet. nad rz. Udajem, w pow. i gub. charkowskiej, pod 50° 16′ płn. szer. a 53° 38′ wsch. dług., o 39 w. na płn.-zach. od Charkowa, ma 4669 mk. W 1861 r. było tu 719 dm., 5379 mk., 3 cerkwie, targi tygodniowe, 6 jarmarków. Dochody w 1862 r. wynosiły 1600 rs. Pod miastem było 300 dzies., nadto należało do miasta 132 dzies. pastwisk. Mieszkańcy zajmują się sadownictwem, rolnictwem, rzemiosłami (głównie szewctwem) i handlem. Przemysł fabryczny nieistnieje. Z. założony został w 1677 r. i za czasów pułków słobodzkich był miastem setniczem. W 1680 r. pułk. Grzegorz Doniec rozbił pod Z. na głowę Tatarów. Od 1780 do 1797 r. mto powiatowe. Przechowały się ślady wałów, pochodzących z czasów wojen tatarskich.

Zołokija, ob. *Sołokija.*

Zołokiszki, dobra, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 30 w. od Kowna.

Zołoń, pow. owrucki, ob. *Zołna.*

Zołotaja, rzeka, prawy dopływ Dniepru w dolnym jego biegu, uchodzi w gub. chersońskiej pomiędzy Osokorówką i Podpolną.

Zołotaja Bałka, wś nad Dnieprem, pow. i gub. chersońska, na płd. od Nowo-Worońcówki.

Zołotarynka, wś, pow. latyczowski, okr. pol., gm. i par. Międzyboż, należała do klucza międzyboskiego ks. Czartoryskich.

Zołotnicki, chutor nad rzką Wieprzynką, pow. nowozybkowski gub. czernihowskiej, gm. Biały Kołodiez, 60 dm., 327 mk., młyn wodny.

Zołotniki, *Złotniki*, folw., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Sieniawka, o 67 w. od Słucka; miejscowość dość leśna, grunta lekkie.

Zołotnowiec, potok, wypływa w płn. części gm. Hołowiecko, w pow. staromiejskim, ze stoków góry Jaworniska (797 mt.), podąża na płd.-wschód i na obszarze Hołowiecka uchodzi do Dniestru z lew. brzegu. Szczyt Werwiszyk (688 mt.) dzieli ujście Z. od ujścia pot. Tysowiczki.

Zołotny, płn. część wsi Podzaharycz (ob.).

Zołotoje, kol., pow. sejneński, gm. Krasnopol, par. Sejny, odl. od Sejn 3 w., ma 5 dm., 27 mk.

Zołotolin, wś nad Horyniem, pow. rówieński, gm. i st. dr. żel. Stepań (o 10 w.). st. pocz. Klewań (o 55 w.), odl. o 60 w. od Równego, ma 70 dm., 501 mk., cerkiew par. drewnianą, p. w. św. Dymitra, wzniesioną w 1877 r. kosztem parafian i uposażoną 45 dzies. ziemi, młyn wodny. Od r. 1860—1878 r. była tu szkoła parafialna. Do parafii należą wsi: Trościanicc (o $2^1/_2$ w.), z cerkwią fil. p. w. Archan. Michała, i Komarówka (o 4 w.) W całej parochii 187 dm., 1120 mk. praw., 33 katol., 53 ewang. i 38 żydów. Reg. poborowe pow. łuckiego z 1577 r. wymieniają wś Z. w liczbie siół ziemian Stepańskich, płacącą z 6 dym. półdworz., 7 dym. na ćwierc., 7 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 40). W nowszych czasach Z. należał do dóbr ks. Abemelik, od której nabył w 1879 r. Bloch. *J. Krz.*

Zołotomin (czy *Zołotoszyn*?), wś, pow. bychowski, gm. Bycz (o 8 w.), 25 dm., 161 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Zołotonosza, *Zołotonoszka*, rzeka, w gub. połtawskiej, lewy dopływ Dniepru. Poczyna się w pow. piratyńskim, przerzyna pow. zołotonoski, płynie przeważnie ku południowi na przestrzeni 108 w. Przybiera Zhar i Krapiwnę.

Zołotonosza, dawniej także *Złotonosza*, mto powiat. gub. połtawskiej, nad rzką Zołotonoszą (lew. dopł. Dniepru), pod 49° 40′ płn. szer. a 49° 43′ wsch. dług., odl. o 244 w. na zach. od Połtawy, ma 9552 mk. (w 1888 r.). W 1861 r. było tu 890 dm. (2 murow.), 6719 mk. (do 1400 żydów), 9 cerkwi, synagoga, 2 domy modlitwy żydow., 36 sklepów, st. poczt. Dochody miejskie w 1862 r. wynosiły 3961 rs.; do miasta należało 439 dzies. Przemysł i handel nieznaczne. Były tu trzy drobne zakłady przemysłowe (1 fabr. świec łojowych i 2 garbarnie), produkujące zaledwo za 10000 rs. rocznie. W mieście odbywają się targi dwa razy tygodniowo i 4 jarmarki doroczne. Dziedzictwo niegdyś kn. Domontów Moszeńskich. W 1618 r. Apolonia (Polonia) z Tyszów Bykowskich, wdowa po ks. Jerzym Domoncie, zapisuje je wnukom swoim Bogufałowi Olekszycowi (Gieranowskiemu) i Maruszy z Olekszyców Długoborskiej (Jabłonowski, Ukraina, II, 259). W 1628 r. (tamże, I, 70 i 75) połowę Z. trzyma Bohufał Oleksicz (5 dym., 1 ubog., 2 ogr.), drugą zaś Andrzej Chałaim (5 dym., 2 ogr., 1 kołodzieja). Następnie

przechodzi na własność ks. Jeremiego Wiśniowieckiego, który posiadał tu zamek obronny, służący za punkt zborny podatków ściąganych z rozległych dóbr zadnieprskich ks. Jeremiego. Za jego czasów w Z. było 273 gospodarzy i 13 kół młyńskich (Stecki, Wołyń, II, 230). Miasto zajęte podczas powstania Bohdana Chmielnickiego przez Kozaków, weszło następnie w skład pułku czerkaskiego. W 1654 r. przyłączone do Rossyi. W 1666 r. kozacy pułku perejasławskiego, powstali pod wodzą hetmana Doroszenki, odparli z pod Zołotonoszy wojewodę kn. Szczerbatowa. W 1680 r. miasto zniszczone zostało przez pożar; w 1781 r. przeznaczone na mto powiat. namiestnictwa kijowskiego.

Zołotonoski powiat, w płd.-zach. części gubernii, nad rz. Dnieprem, obejmuje 80 mil al. 3869 w. kw. (podług zaś Schweizera 85·7 mil al. 4145·6 w. kw.), Powierzchnia równa, stepowa, nachylająca się ku południowi i poprzerzynana głębokiemi korytami rzek. Brzeg Dniepru jest nieco wyniosły. Gleba przeważnie czarnoziemna, nadzwyczaj urodzajna. Warstwa czarnoziemu jest od $^3/_4$ do 2 arsz. gruba. W niektórych tylko miejscowościach spotykają się niewielkie przestrzenie z glebą gliniastą lub piaszczystą. Lotne piaski znajdują się na wybrzeżach Dniepru i Suły. Główną rzeką powiatu jest Dniepr, stanowiący płd.-zach. jego granicę i na całej tej przestrzeni żeglowny. Z dopływów Dniepru przerzynają powiat: Supoj, Zołotonosza i Suła. Jeziora znajdują się przeważnie w dolinie Dniepru, wszystkie jednak są niewielkie. Błota towarzyszą brzegowi Dniepru, Supoju i Suły i zajmują do 30000 dzies. Lasów mało, zajmowały one zaledwo 4600 dzies., t, j. nieco więcej jak 1% ogólnej przestrzeni. W 1862 r. było w powiecie (bez miasta) 139199 mk., prawie wyłącznie wyznania prawosł., zamieszkujących 210 miejscowości (1 mto, 11 mstek, 3 słobody, 64 siół, 53 wsi i 78 chutorów). Cerkwi było 92 (7 murow.) i 1 monaster żeński (na przedmieściu Zołotonoszy zw. Zazulewka). Mieszkańcy zajmują się rolnictwem i hodowlą bydła. Sieją głównie pszenicę i tatarkę. Rozwinięta również uprawa lnu. Sadownictwo i ogrodnictwo na nizkim stopniu, natomiast rozwinięte jest pszczelnictwo. Przemysł fabryczny ograniczał się prawie wyłącznie na gorzelnictwie. W 1862 r. było 31 gorzelni, 5 browarów piwnych, 1 cukrownia, 13 warzelni saletry, 2 garbarnie i 24 cegielni. Handel koncentruje się na 36 jarmarkach.

Zołotonoszka, rzka, ob. *Zołotonosza.*

Zołotonoszka, wś nad rzką Zołotonoszką Małą, pow. piratyński gub. połtawskiej, gm. Kołomijce, 177 dm,, 965 mk., stadnina.

Zołotoszyn, ob. *Zołotomin.*

Zołotucha, zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianowo, o 60 w. od Wilejki, 1 dm., 20 mk. katol.

Zołotucha 1.) wś nad strumieniem uchodzącym do Skwirki, pow. .skwirski, w 2 okr. pol., gm. Czubińce, par. praw. Kamienna Hrebla (o 2 w.), odl. o 5 w. od Skwiry, w pobliżu drogi pocztowej, ma 83 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu do 180 mk., wyłącznie szlachty polskiej, wyznania prawosławnego (tylko 4 katol.). Założył ją Łukasz Chmielecki w pierwszej połowie XVII w. na obszarze ststwa taborowskiego (ob. t. XII, 136). W epoce uwłaszczenia włościan wraz z Kamienną Hreblą i Taborowem należała do hr. Władysława Esterhazy. 2.) **Z.,** uroczysko nad rz. Unawą, pow. skwirski, pomiędzy Romanówką i Koszlakami.

Zołotucha, potok, prawy dopł. Hałunki, w pow. kołomyjskim.

Zołotuchy, wś nad rzką Orżycą Gniłą, pow. łubieński gub. połtawskiej, gm. Denisowka, 208 dm., 1313 mk., cerkiew, 18 wiatraków.

Zołotwa, wś, pow. bychowski, gm. Horodziec (o 8 w.), 72 dm., 425 mk., centralny zapasowy śpichlerz gminny.

Zołotyjów, wś nad rzką Uście, pow. rówieński, gm. Równo, par. praw. Tynne (o 5 w.), ma 41 dm., 317 mk., cerkiew filialnę p. w. Pokrowy N. M. P., wzniesioną z drzewa w 1855 r. kosztem miejscowego dziedzica Lucyana Dworzańskiego, uposażoną 30 dzies. ziemi.

Zołozie, wś w pobliżu błota Chołmickiego al. Nowińskiego, pow. mohylewski, gm. Pawłowicze.

Zołwa, jezioro, w pow. nowoaleksandrowskim, na pograniczu gub. wileńskiej, daje początek rzeczce Zołwicy, dopł. jez. Drywiaty.

Zołwa, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Brasław, własność Prokopowiczów, 49 dzies. (12 lasu, 4 nieuż.).

Zołwica, błotnista rzeczka, w pow. nowoaleksandrowskim, wypływa z jez. Zołwa, na pograniczu gub. wileńskiej i uchodzi od wschodniej strony do jez. Drywiaty. Pomiędzy rzką Z. a Stierwicą (Ścierwicą, również dopł. jez. Drywiaty) leży błoto Palmo.

Zołwica, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropajewszczyzna, okr. wiejski Zajnowo, o 9 w. od gminy, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr Ukla.

Zombor, miasteczko, w hr. ziemneńskiem (Zemplin), posiada kościół paraf. rz.-katol., cerkiew gr.-katol., kościół ewang., synagogę, 1461 mk. Gleba żyzna, winnice z wybornem winem węgierskiem. Parafia istniała już na początku XIV w. W r. 1600 Z. był własnością rodziny Lippayów. Jeden z rodu Jerzy, arcybiskup ostrzyhomski, otrzymał od cesarza Leopolda I przywilej miejski dla tej miejscowości. W czasie rozruchów wojennych wewnątrz kraju miasteczko tak opustoszało, że jeszcze 1732 r. nie

było tu nic do widzenia prócz murów rozwalonego kościoła i pola z bagnistemi łąkami. Później dopiero powoli osada podniosła się z upadku.

Zomerowo, ob. *Ząbrowo.*

Zomerszczyzna, zaśc., pow. słucki, ob. *Kul* 2).

Zomprauschino, w dokum., ob. *Sapratschine.*

Zomrze, niem. *Zomze* al. *Somse*, kol. do Blumfelde, pow. kościerski, st. pocz. Bytonia; 1 dm., 7 mk. W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymienione jako folw. szl. o 2 dymach (str. 266). *Kś. Fr.*

Zomschitz (niem.), ob. *Zamczyska.*

Zomskiele, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Dowgiałłów, Biebrusy, 13 dusz rewiz.

Zon, potok, lewy dopływ pot. Czerchawy, w pow. samborskim.

Zondern, ob. *Sądry.*

Zongoty, ob. *Zągoty.*

Zonia, wólka do Sobolowa, w pow. bocheńskim, leży na płd. od wsi, w środku lasu zwanego Wichracz. Prócz chat włościańskich znajduje się tu folwark (Kamili Weissenbach). Część płn.-wschodnią nazywają także Sieradzką. Wraz z fol. liczy Z. 22 dym. i 127 mk., 117 rz.-kat. a 10 izr. Pos. tabularna wynosi 283 mr. (214 mr. lasu); pos. mn. 57 mr. Graniczy na wsch. z Wolą Nieszkowską i Królówką, na płd. z Cichawką, na zach. z Wolą Wieruszycką, W r. 1490 (Pawiń., Małop., 447) nazywała się ta osada „Wzanye"; zapłacono tu poradlne z 1 łanu; w 1581 (ibid., 60) „Żania" dzieliła się na dwie części: Słonkowskiego (3 półłanki km. i 3 zagr. z rolą) i Andrzeja Sziradzkiego ($^1/_2$ łanu km. i zagrodę z rolą). Słonkowski i Sieradzki posiadali wtedy całą parafią sobolowską. *Mac.*

Zonkiele, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 34 w., ma 4 dm., 26 mk. W 1827 r. 4 dm., 34 mk.

Zonosołas, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 82 w. od Nowoaleksandrowska.

Zopkendorf, 1300 *Zobkendorf*, 1318 *Sobcowicz*, 1360 *Czobkowicz*, dobra i wieś, pow. nowotarski (Szląsk), par. kat. Wilków, ew. Gross Peterwitz. W r. 1885 dobra miały 170 ha, 4 dm., 48 mk. (19 ew.); wś 41 ha, 21 dm., 86 mk. (42 kat.).

Zopowicze (w dokum.), pow. grodzieński, ob. *Żepowicze.*

Zoppot (niem.), ob. *Copoty* i *Sopot.*

Zopsie al. *Zopse*, jezioro, w pow. sejneńskim, na płn. od wsi Pozopsie, ma do 2 w. długości a 1 szerokości. Ciągnie się w kierunku od płd. ku północy. Brzeg zachodni w części wzgórkowaty. W ryby nieobfite. Łączy się z jez. Kolendzie za pomocą strumienia i dotyka jez. Gausty. Rzeczka Zopsia bierze początek za wsią Pozopsie, w pobliżu jeziora.

Zoptenberg, ob. *Sobotka.*

Zora, rzeczka, w pow. borysowskim, mały prawy dopł. Schy (Chy), zaczyna się za wsią Robak, płynie na południe koło wsi Kolniszcze, fol. Tarasów (młyn), wsi Drazy (młyn) i za wsią Brodówka (młyn) ma ujście. Długa około 2 mil.

Zorka, fol. nad rz. Wynią, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Teladowicze, o 46 w. od Słucka, własność włościanina Dojniaka, około $2^1/_4$ włók; miejscowość lesista. *A. Jel.*

Zoroków, wś, pow. żytomierski, gm. i st. pocz. Czerniachów (o 7 w.), odl. o 15 w. od Żytomierza, ma 60 dm., 426 mk., cerkiew paraf., kaplicę katol. par. Żytomierz, szkołę, gorzelnię. Cerkiew par., p. w. św. Bazylego W., z drzewa wzniesiona w 1772 r. kosztem parafian, uposażona jest $34^1/_2$ dzies. ziemi. Filia we wsi Kamionka, W skład parafii wchodzą wsi: Hohołewka, Kletyszcze, Pieszczanka, Wyszpol. W całej parafii (bez filii) 251 dm., 2062 mk. praw., 3 katol., 200 ewang. i do 80 żydów. *J. Krz.*

Zorowatka, rzeczka, w pow. bobrynieckim gub. chersońskiej, dopływ Suhaklei Kamienowatej,

Zorowka, wś nad Krapiwną, pow. zołotonoski gub. połtawskiej, gm. Wozniesieńskie, 83 dm., 420 mk., 3 olejarnie.

Zory al. *Zora*, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Kiszczyna Słoboda, o 21 w. od Borysowa; miejscowość poleska, grunta lekkie. *A. Jel.*

Zorykowskie, słoboda nad rzką Kamyszną, pow. starobielski gub. charkowskiej, gm. Zorykowskie, o 80 w. od Starobielska, 311 dm., 2070 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, jarmark.

Zoryn, wś nad Teterewem i błotem zw. Wielkie, oddzielającem wś od rzeki, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Hornostajpol (o 2 w.), par. praw. Orane (o 4 w.), odl. o 115 w. od Radomyśla, ma 456 mk. Podług Pochilewicza było tu w 1863 r. 475 mk. prawosł. i 22 katol., zaś w 1887 r. 643 mk. Włościanie, w liczbie 159 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 1099 dzies., ze spłatą po 475 rs. 26 kop. rocznie. Posiadłość większa należy do Iliaszenków i wynosi tu oraz w Ratnem (Rytnem) 175 dzies. ziemi użytkowej, 486 lasu i 829 nieuż. W skład wymienionej w dokumentach włości zoryńskiej wchodziły wsi: Choczewka, Orane, Stefanówka, Tołokuń, Tołokuńska Rudnia, Tołokuńska Słoboda, Złodziejówka. Podług reg. pob. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. wś Z. wchodzi w skład dóbr archimandryi pieczerskiej w Kijowie i płaci od 1 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, 80).

Zoryszki *Wielkie* i *Małe*, dwie wsi, pow. maryampolski, gm. Wejwery, par. Skrawdzie, odl. od Maryampola 20 w. Z. Wielkie mają 27 dm.,

242 mk.; Z. Małe 3 dm., 30 mk., należą do gm. Gudelo. W 1827 r. Z. Wielkie miały 6 dm., 82 mk., Z. Małe 1 dm., 18 mk.

Zorzów, wś, w par. Skawina, ob. *Rzozów.*

Zośba, osada, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. białowiesko-aleksandrowska, o 40 w. od Prużany, 41 dzies. ziemi włośc.

Zosiak, grupa domów we wsi Lipnicy, w hr. orawskiem.

Zosimowicze 1.) wś, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Mieżewicze, o 29 w. od Słonima, stanowi część wsi Pierewołoka. 2.) **Z.,** pow. prużański, ob. *Zasimowicze.*

Zosimy 1.) wś włośc., pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Podolesie, o 16 w. od Kobrynia, 368 dzies. ziemi włośc. (86 łąk i past., 60 lasu, 26 nieuż.). 2.) **Z.,** chutor, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. michajłowska, o 8 w. od Prużany, własność Betów, 263 dzies. (20 łąk i past.).

Zosin 1.) wś, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Trojanów, ma 81 mk., 154 mr. 2.) **Z.,** os. nad strum. Swędrnią, pow. kaliski, gm. i par. Koźminek, odl. od Kalisza w. 21; ma 1 dm., 5 mk. 3.) **Z.,** os., pow. piotrkowski, gm. Grabica, par. Drużbice, ma 2 dm., 22 mk., 90 mr. włośc. Powstała na obszarze dóbr Grabica. 4.) **Z.,** fol. nad rz. Pilicą, pow. kozienicki, gm. i par. Rożniszew, odl. od Kozienic 43 w., ma 18 dm., 108 mk., 628 mr. 5.) **Z.** al. *Zosinek,* fol., pow. lubelski, gm. Chodel, par. Ratoszyn, odl. 28 w. od Lublina. W r. 1880 folw. Z., oddzielony od dóbr Radlin, rozl. mr. 420: gr. or. i ogr. mr. 296, lasu mr. 122, nieuż. mr. 2; bud. mur. 2, drew. 1; las nieurządzony. 6.) **Z.,** pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Opole. 7.) **Z.,** fol., pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka. 8.) **Z.,** fol. dóbr Fajsławice, w pow. krasnostawskim, ma 476 mr. 9.) **Z.,** fol., pow. garwoliński, gm. Ułęż, par. Drążgów, odl. 22 w. od Garwolina, ma 6 dm., 36 mk. W 1827 r. 1 dm., 5 mk. W r. 1884 folw. Z. Grabowce z nomenklaturą Bielice, r. 1872 oddzielony od dóbr Drążgów, rozl. mr. 844: gr. or. i ogr. mr. 618, łąk mr. 71, past. mr. 6, lasu mr. 95, nieuż. mr. 54; bud. mur. 8, drew. 15; płodozm. 6 i 12-pol.; las nieurządzony, młyn wodny, cegielnia. 10.) **Z.,** fol., pow. włodawski, gw. Wyryki, ma 2 dm., 8 mk., 150 mr. 11.) **Z.,** wś, pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Działyń, odl. 23 w. od Rypina, ma 8 dm., 84 mk., 238 mr.

Zosin 1.) chutor, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Bajki, o 22 w. od Prużany, własność Uthofów, wraz z urocz. Poliszcze 484 dzies. (187 łąk i pastw., 80 lasu, 115 nieuż.). 2.) **Z.,** osada, tamże, 420 dzies. łąk i past. 3.) **Z.,** fol., pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Maciejowicze (Matwiejewicze), o 47 w. od Prużany, należy do dóbr Maciejowicze, Kozakiewiczów. 4.) **Z.,** wś i dobra, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Horodeczna, o 23 w. od Prużany. Wś ma 501 dzies. ziemi włośc. (104 łąk i pastw., 26 lasu, 55 nieuż.); dobra, własność Leonczuka i in., 380 dzies. (80 łąk i past., 175 lasu, 45 nieuż.). 5.) **Z.,** fol., pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. maryańska, o 22 w. od Słonima, należy do dóbr Dziewiątkowicze Nowe, Śliźniów. 6.) **Z.,** fol., pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Dworzec, o 42 w. od Słonima, należy do dóbr Nowojelnia, Biełozierskich. 7.) **Z.,** fol., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Kiszczyna-Słoboda, o 26 w. od Borysowa, własność Zimodrów, przeszło 13 włók; grunta lekkie. 8.) **Z.,** fol., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. i par. katol. Ziembin, pod mstkiem Ziembinem, o 26 w. od Borysowa, należy do domin. Sierzputowo, dawniej Rogowskich, teraz przez wiano Wandy z Rogowskich do Drzniewiczów. 9.) **Z.,** fol., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. i gm. Puchowicze, par, kat. Błonie odl. o 37 w. od Ihumenia. 10.) **Z.,** folw., pow. ihumeński, w 1 okr. pol., gm. i par. kat. Uzda (o 7 w.), o 80 w. od Ihumenia, przy gościńcu wojenno-komunikacyjnym, należy do domin. Kuchcice, do niedawna Zawiszów, teraz przez wiano Magdaleny Zawiszanki, Krasińskich. Miejscowość leśna, równa, łąk obfitość, grunta szczerkowe, nieco nizinne, ale urodzajne. 11.) **Z.,** zaśc., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. i par. kat. Berezyna, gm. Bieliczany, o 48 w. od Ihumenia. 12.) **Z.,** zaśc., pow. słucki, w 3 okr. pol. i par. katol. Kopyl, gm. Teladowicze, o 48 w. od Słucka, własność Rumbowiczów. 13.) **Z.,** folw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Ihumenów, okr. wiejski Sebastyanów, w 1865 r. własność Szymkiewiczów. 14.) **Z.,** fol. nad Łuczajką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy, okr. wiejski Zosin, o 106 w. od Dzisny, 1 dm., 25 mk. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Czerty, Kałuki, Koroćkowo (Korotkowo), Kościenie (Kostenie), Puszkary, Siwce, Wołochy i Zabrodzie, w ogóle w 1865 r. 321 dusz rewiz. 15.) **Z.,** fol. pryw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 53 w. od Wilejki, 1 dm., 25 mk. 16.) **Z.,** folw., pow. lepelski, w 2 okr. pol., gm. Smolańce. Gleba urodzajna. Położony na znacznym wzgórzu, w malowniczej miejscowości, w pobliżu t. zw. boru Wieszkowskiego, obfitującego w liczne kurchany i parę dość silnych źródeł siarczanych. Stanowi attyn. dóbr Smolańce i jest własnością Wincentego Wołodkowicza. *A. Jel.—J. Woł.*

Zosina, osada nad rz. Newdą, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Rajcy; miejscowość lekko falista, małoleśna.

Zosiniec, chutor, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. i par. prawosł. Skorodno, ma 7 osad; miejscowość bardzo nizinna.

Zosinki, kol. i os. nad strum. Młynik, pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Grochowy, odl.

od Konina w. 22; ma 9 dm., 11 os., 100 mk., 78 mr.

Zosino 1.) fol. nad bezim. dopł. Starzynki, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horbacewicze, par. kat. Bobrujsk (o 18 w.). 2.) **Z.,** wś, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Stańkow, o 32 w. od Mińska. 3.) **Z.,** pow. nowogródzki, ob. *Zosina.* 4.) **Z.,** dobra, pow. witebski, własność Lisowskich i Łapińskich, 401 dzies. *A. Jel.*

Zosinów 1.) pow. warszawski, ob. *Rakówek* 1). 2.) **Z.,** wś, pow. kutnowski, gm. Plecka Dąbrowa, par. Sleszyn, ma 12 dm., 119 mk., 148 mr.

Zosiny Budy al. *Zosińskie Budy,* wś, pow. błoński, gm. i par. Kaski, ma 94 os., 566 mk., 1167 mr. Leży w pobliżu toru drogi żel. warsz.-wied.

Zosiówka, folw., pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów (o 6 w.), gm. Rubieżewicze, o 53 w. od Mińska; grunta szczerkowe, lasu mało. *A. Jel.*

Zosna, *Zosn*o, wś, pow. rzeżycki, gm. Rozentów (o 12 w.), par. kat. Duksztygal Słobódzki, o 18 w. od Rzeżycy, ma kaplicę katol., 1914 dzies. ziemi dworskiej, 1592 włościańskiej. Wchodziła niegdyś w skład klucza duksztygalskiego, potem własność Czechowiczów, nabyta w 1864 r. przez mieszczanina Orłowa.

Zosnau, ob. *Czosnowa.*

Zośnica al. *Pietraszyszki,* dobra, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., gm. Czypiany, o 45 w. od Poniewieża, własność Koenigstetterów, mają 429 dzies. (104 lasu, 28 nieuż.). W XVII w. własność Mateusza Roemera, gen. artyleryi, następnie Kościałkowskich.

Zośno al. *Zośnieńskie,* jezioro, w pow. dyneburskim, przepływa przez nie rz. Dubna, o 2 w. od źródeł.

Zośno 1.) folw., pow. rzeżycki, własność Kierbedziów, wraz z Jawdzinem (Jawdinem) ma 400 dzies. 2.) **Z.,** ob. *Zosna.*

Zosoły, *Zasoły,* łotew. *Zossoli,* dobra, pow. lucyński, par. Birże inflanckie, o 7 w. od kościoła birżańskiego odległe, mają 2152 dzies. ziemi (425 dz. roli ornej, 1642 dz. lasu, 86 dz. nieużytków); własność Emmy Benisławskiej. Kaplica filialna, w której niekiedy tylko odprawia się nabożeństwo.

Zospoja, rzeczka, w pow. wilejskim, przepływa pod wsią Swinica.

Zossen, pow. bruntalski, ob. *Sosnowa.*

Zossnow (niem.), ob. *Sosnowo.*

Zostaniszki, zaśc. szl., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 13 w. od Wilna, 1 dm., 12 mk. katol.

Zostyniany, fol. szl., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 16 w. od Wilna, 1 dm., 49 mk. (35 katol., 14 starow.).

Zoszakarwa, zaśc. nad jez. Grejmiana, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 25 w. od Święcian, 1 dm., 12 mk. katol.

Zoszna, ob. *Soszna.*

Zottig, ob. *Sadki.*

Zottwitz, pol. *Sobocisko,* 1358 *Czobczicz,* 1258 *Soboczicz,* wś, pow, olawski, par. katol. w miejscu, ew. Marszowice. W r. 1885 wś miała 846 ha, 118 dm., 1027 mk. (88 ew.). Kościół par. katolicki i szkoła katol. W r. 1843 odbywały się co trzecia niedziela kazania polskie. Wieś była dawniej własnością klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu. W r. 1258 otrzymała prawo niemieckie. Por. *Sobocisko.*

Zouniszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 62 w. od Nowoaleksandrowska.

Zowada 1.) niem. *Zowade,* właściwie *Zawada,* dobra i wś, pow. prądnicki, par. kat. Kujawy, ew. Głogów. W r. 1885 dobra miały 1070 ha, 13 dm., 262 mk. (11 ew.); wś 311 ha, 138 dm., 772 mk. kat. 2.) **Z.,** wś i dobra, pow. opolski, par. kat. i ew. Opole. W r. 1885 wś miała 433 ha, 96 dm., 545 mk. (2 ew.); dobra 742 ha, 6 dm., 117 mk. (18 ew.).

Zowiszcze 1.) al. *Zawiszcze,* jezioro wśród puszczy, pow. piński, na Zarzeczu, w gm. Brodnica, długie na $1^1/_2$ w., szerokie na 1 w., należy do domin. Kurzeliczyn, Pusłowskich. 2.) **Z.,** ob. *Zawiście.*

Zoziulino, fol., pow. drysieński, par. Zabiały, należy do dóbr Tabołki, Szczyttów.

Zozów 1.) *Zozowa, Dzozów,* mstko na obu brzegach rz. Sobi, pow. lipowiecki, w 2 okr. pol, gm. Zozów, odl. o 10 w. od Lipowca, przy drodze do Berdyczowa, pośród żyznej i bogatej okolicy, ma 2080 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 300 dm., 2234 mk. prawosł., 183 katol., 204 żydów; 5118 dzies. ziemi, z czego wydzielono włościanom przy uwłaszczeniu 2195 dzies. Posiada cerkiew p. w. Przemienienia Pańskiego, z muru wzniesioną w 1855 r. przez dziedzica Kozłowskiego, na miejsce dawniejszej drewnianej, i uposażoną 46 dzies. ziemi, kościół katol. paraf. murowany, synagogę również murowaną, zarząd gminy, gorzelnią i browar piwny. Targi odbywają się co drugą niedzielę, jarmarki zaś trzy razy do roku. Kościół katol. paraf., p. w. św. Piotra i Pawła, został z muru wzniesiony w 1798 r. przez senatora Tadeusza Kozłowskiego. Parafia katol., dekanatu berdyczowskiego, 855 wiernych. Filia w Dołżku, kaplica w Oczeretnem. Jest to stara osada, czego dowodzą ślady dawnego zamczyska tak w samem mstku jak i w okolicach. Wiadomo, że pierwszymi urządzicielami tych stron opustoszonych po pierwszej nawale tatarskiej byli Witold, Swidrygiełło i książęta kijowscy: Włodzimierz Olgierdowicz, Olelko Włodzimirowicz i Szymon Olelkowicz. Obezludnione te ziemie porozdawali oni ludziom rycerskim, prze-

ważnie z Wołynia pochodzącym, którzy posiadłszy ogromne ziemskie obszary zaludnili je osadami i wioskami. Ale ta warstwa tutejszych pierwotnych ziemian nieutrzymała się w obec napadów tatarskich i zagłady, której kraj ten od czasu Mengligireja zaczął podlegać, tak że zrujnowana na mieniu, z dziedzin swych opustoszonych wyprzedać się w końcu i ustąpić musiała, będąc zluzowana przez kniaziów pochodzących też ze starego Wołynia, którzy zakupiwszy u niej pustki te, zasobni w grosz i środki, wkrótce też je zaludnili ściąganymi zewsząd nowymi mieszkańcami, a przez zakładanie zamków przy osadach, nietylko w bezpieczeństwo one zaopatrzyli, ale i tamę dalszym najazdom tatarskim położyli. Nabywcą Z. w owym czasie został ks. Janusz Ostrogski, kasztelan krakowski. Obszar ten dóbr pustych nabyty przez niego, już sam przez się rozległy, jeszcze się zwiększył przez zlanie się w jedno z innym jeszcze zwartym a przyległym mu kompleksem dóbr nabytych przez tegoż księcia, a mianowicie z Pliskowem, Kossowem, Tetijowem, Łobaczowem i Piatyhorami. Dobra te graniczyły o miedzę z rozległemi dobrami ks. Zbarazkich, którzy także je od niedawna nabyli od zubożonych pierwotnych dziedziców. A że wątpliwe dzieliły je z sobą granice, co się stawało powodem częstych sporów, a więc r. 1609 między dobrami ks. Zbarazkich: Pohrebyszczami, Żywotowem, Przyłuką, a dobrami ks. Ostrogskich Piatyhorami, Tetijowem, Czerniawką, Pliskowem, Ajsynem (Lipowcem) i Dzodzowem ustanowiona została trwała granica przez sąd kompromisarski (Jabłonowski, Ukraina, II, 552). Ks. Janusz Ostrogski umarł w 1620 r. i olbrzymie jego dobra, jako ordynacya, którą w 1609 r. założył, spadły na ks. z Ostroga Zasławskich. Taryfa podymnego wdztwa bracławskiego z 1629 r. okazuje, że ks. Dominik z Ostroga Zasławski z 240 dym. mezka Zozowa płacił zł. 120 (Arch. J. Z. R., VII, t. 2, str. 400). Od ks. Zasławskich przeszedł Z. do ks. Sanguszków, a od tych do ks. Lubomirskich. Michał Grocholski nabył Z. od ks. Lubomirskich a od Grocholskiego kupił to mezko w 1780 r. Tadeusz Kozłowski, gienerał, senator i marszałek gub. kijowskiej. On to w 1798 fundował tu kościół katolicki, murowany, w którego sklepie grobowym pochowane są jego zwłoki. W 1803 r. plebanem był ks. Marcelli Gromowicz; komendarzem ks. Roch Turski. R. 1822 plebanem był ks. Jan Krępski. Synem senatora Tadeusza Kozłowskiego był Platon Kozłowski, gienerał major wojsk rossyjskich. Następnie majętność ta przeszła w ręce krewnego tego ostatniego Aleksandra Kozłowskiego. Gmina Z. obejmuje 16 miejscowości, mających 1492 dm., 8963 mk., 13157 dzies. ziemi (6657 włośc., 6150 dworskiej, 134 skarbowej i 216 cerkiewnej). 2.) **Z.**, wś, pow. rówieński, gm. Równo, par. praw. Szpanów. W 1669 r. należy do Oleksiczek (ob.). *Edward Rulikowski.*

Zozówka, wś u źródeł rz. Sobi, powstającej tu z połączenia kilku strug, pow. lipowiecki, w 2 okr. pol., gm. Zozów, odl. 12 w. od Lipowca, ma 785 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 984 mk., 1857 dzies. ziemi, z czego nadano włościanom przy uwłaszczeniu 891 dz. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, z drzewa wzniesioną w 1856 r. przez właścicielkę wsi Julią Duhamel, na miejsce dawniejszej z r. 1754. Uposażenie parochii stanowi 44 dzies. Do par. prawosł. należy wś Rotmistrzówka, odl. o 5 w. Z. dzieliła losy z Zozowem. W 1884 r. nabył ją od gen.-majora Platona Kozłowskiego sędzia powiatowy Grzegorz Kłodnicki, który w 1850 r. sprzedał senatorowej Julii Duhamel a od tej w 1856 r. kupił gen.-lejtnant Aleksander Schnel. *J. Krz.*

Zozulany, wś nad Dniestrem, pow. bałcki, okr. pol. Okna, gm. Woronków, par. katol. Rybnica, odl. o 61 w. od Bałty, ma 122 osad, 493 mk., 1403 dzies. ziemi dworskiej i 37 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Parascewii, wzniesiona w 1845 r., z 531 parafianami. Wś bezleśna, grunt górzysty. Dziedzictwo niegdyś Lubomirskich, Grabowskich, dziś Honkowa.

Zozulińce 1.) wś u źródeł Desenki (dopł. Desny), pow. berdyczowski, w 3 okr. pol., gm. i par. kat. Samhorodek, odl. o 40 w. od Berdyczowa, ma 651 mk. W 1741 r. było tu 40 sadyb, zaś w 1863 r. 547 mk. praw., 77 kat. i 17 żydów. Posiada cerkiew św. Dymitra z drzewa wzniesioną w 1855 r. przez właściciela wsi Abramowicza i uposażoną 38 dzies. ziemi. Poprzednia cerkiew podług wizyt z 1741 i 1746 r. była fundowana w 1732 r. przez ówczesnego dziedzica wsi ks. Lubomirskiego. W epoce uwłaszczenia włościan wś należała do Kajetana Abramowicza. W nowszych czasach założoną tu została praktyczna szkoła gospodyń wiejskich. Szkoła ta liczyła 10 uczennic. Na utrzymanie jej udzielona była zapomoga ze skarbu w ilości 1200 rs. (ob. Kuryer rolniczy, 1877 r., Nr 17). 2.) **Z.**, wś, pow. lityński, okr. pol. i gm. Ułanów (o 8 w.), par. kat. Chmielnik (o 10 w.), przy trakcie poczt. z Chmielnika do Ułanowa, odl. o 44 w. od Lityna, ma 74 osad, 551 mk., 466 dzies. ziemi włośc., 450 dworskiej, 32 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., wzniesioną w 1794 r., z 494 parafianami. Należała do dóbr królewskich. W 1616 r. trzymał ją Adam Łoziński prawem dożywotniem od króla per cessionem juris Krystyny Cieklińskiej; kwarta wynosiła 3 flor. W ostatnich czasach własność Budzyńskich i Radzikowskich. 3.) **Z.**, wś nad Horyniem, pow. ostrogski, gm. Chorów, par. praw. Brodów (o 1 w.), odl. o 12 w. na płn. od Ostrogu. Gleba czarna, łąki nad Horyniem obfite; włościanie trudnią się rolnic-

twem i są zamożni. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. sioło ziemian Ostrogskich, płaci z 5 dym. na ćwierc., 4 ogrod. W 1583 r. należy do Ostroga ks. Konst. Ostroskiego, wwdy kijowskiego, marszałka ziemi wołyńskiej, który płaci z 2 dym., 1 ogr., 1 podsus. (Jabłonowski, Wołyń, 39,81). Wchodziła w skład ordynacyi ostrogskiej, na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej przeszła na własność kancl. w. kor. Stan. Małachowskiego, który sprzedał Czackiemu, poczem zajęta na skarb, darowaną była Ferzenowi. Ten w 1802 r. sprzedał Z. senatorowi Ilińskiemu, wnuk którego Aleksander odstąpił apanażom. 4.) **Z.** *Małe*, wś, pow. starokonstantynowski, gm. Tereszki, 54 dm., 421 mk., cerkiew, młyn wodny. 5.) **Z.** *Wielkie*, wś nad Słuczą, tamże, gm. Szmyrki, 200 dm., 1337 mk., cerkiew, młyn wodny, wiatrak, gorzelnia. Kaplica katol. par. Bazalia. Wchodziły w skład ordynacyi ostrogskiej. Na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej 1753 r. darowane przez ostatniego ordynata ks. Sapieże. Podług rewizyi zamku krzemienieckiego z 1545 r. wś Zezulency, we włości kuźmińskiej, należała do dwu braci Zezulków (Jabłonowski, Rewizye, 107).

Zozulówka, las, uroczysko na gruntach Trechtymirowa, pow. kaniowski (ob. t. XII, 459).

Zrajki, wś przy ujściu rzki Mołocznej do Rosi, pow. taraszczański, w 3 okr. pol., gm. Kaszperówka, odl. o 56 w. od Taraszczy, ma 646 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 998 mk. prawosł. i 17 katol; 2020 dzies. ziemi. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesioną w 1757 r. i uposażoną 58 dzies. ziemi. Do par. należy wś Brodek, stanowiąca właściwie część wsi Z. Na gruntach wsi była wielka cukrownia. Z. należały do do dóbr Skibińce, Madejskich. Poprzednio wchodziły w skład Tetyjowszczyzny.

Zrawa, rzeczka, ob. *Srawa*.

Zrazim, folw. do Żernik, w pow. żnińskim, ma urz. okr. i urz. st. cyw. w Janowcu, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Nakło-Gniezno, szkołę i par. kat. w Żernikach, szkołę i par. ew. w Janowcu, sądy w Wągrowcu i Gnieźnie; 4 dm., 75 mk. Pierwotna osada młyńska leżała na prawym brzegu Wełny, przy drodze z Janowca na Włoszanowo do Żernik. Wełna tworzy tu odnogę. W r. 1239 Władysław Odonicz, za zezwoleniem żony swej Jadwigi i synów Przemysława i Bolesława, odstąpił tegoż roku wsi Leśniewo i Pierzyska synom kustosza Mikołaja, Izajaszowi i braciom jego, w zamian za wieś Wełnę, leżącą przy Z. Ten Z. w odnowionym dokumencie wyszczególniony jako punkt wytyczny, mający określić położenie Wełny. Przemysław I, przebywając r. 1251 w pobliskich Niedzwiadach, oddał cystersom łekneńskim w zamian za Kiedrowo, wieś Werkowo, którą odłączył od dzielnicy (provincia) zrnzimskiej i przydzielił do łekneńskiej. Ztąd wynikałoby, że w r. 1252 istniały tu obok siebie dwa zapewne opola. Pojawia się też Z. w dok. z 1257 r. między rozrzuconemi po kraju włościami, które ks. Bolesław nadał Jankowi, synowi Wojciecha, a jako „Svacim“ w dok. z r. 1386 jest obciążonem długiem żydowskim dziedzictwem Jarosława i Wojciecha Wełnińskich. *W. Ł.*

Zrąbek, wś, pow. warszawski, gm. Brudno, par. Kobyłka, ma 33 mk., 40 mr.

Zrąbiec, *Zrębiec* al. *Rząbiec*, *Zrząbiec*, wś, pow. noworadomski, gm. i par. Kobiele. Wś ma 52 dm., 269 mk., 463 mr. włośc.; os. karcz. 1 dm., 5 mk., 3 mr. dwor. Wchodziła w skład dóbr Kobiele. W r. 1827 było 88 dm., 495 mk.

Zrebce al. *Zrebce*, *Żrebce*, wś, pow. zamojski, gm. Suchawola, par. Szczebrzeszyn. W r. 1827 było 28 dm., 138 mk.

Żrebce, wólka do Pogorzyc, w pow. chrzanowskim, leży śród lasu, na płn. od Pogorzyc, składa się z 13 dm. i 88 mk. Nazwy tej nie znajdujemy w dawnych spisach, prawdopodobnie brzmiało pierwotnie Zrębce lub Zrębice. Z osady prowadzą drogi przez las na płn. do Kościelca, na płn.-wschód do Piły i na płd.-zach. do Pogorzyc. *Mac.*

Żrebięta, kol., pow. łęczycki, gm. Sobótka, par. Grabów, odl. od Łęczycy 20 w., ma 9 dm., 94 mk., 167 mr. Ludność wyznania ewangielickiego, należy do kościoła w Dąbiu. Należała do dóbr rząd. Chełmno.

Zrecze *Duże* i *Z. Małe*, także *Zrzyce*, w XV w. *Wsrzecze*, XVI w. *Zrzecze*, wś i dobra, pow. stopnicki, gm. i par. Gnojno, odl. 20 w. od Stopnicy, przy drodze bitej z Chmielnika do Kurozwęk. W 1827 r. Z. Duże miały 24 dm., 179 mk.; Z. Małe 30 dm., 193 mk., par. Chmielnik. W r. 1886 fol. Z. rozl. mr. 1046: gr. or. i ogr. mr. 507, łąk mr. 117, past. mr. 2, lasu mr. 383, nieuż. mr. 37; bud. mur. 13, drew. 13; las nieurządzony, pokłady wapienia i torfu, młyn amerykański i wodny, tartak, folusz i olejarnia. Wś Z. Małe os. 46, mr. 215; wś Z. Duże os. 30, mr. 296. W r. 1365 sąd ziemski sandomierski, zasiadający w Szydłowie, rozgranicza wsi: „Syscycze et Wrzecze“. Akt ten, choć wątpliwej autentyczności, podaje ciekawe nazwy znaków granicznych: „thoporysko“, „przelasecz“, „sadykierz“, „Balylug“, „Koporiczka“ (Kod. małop., III, 381). W połowie XV w. wś „Wsrzecze“, w par. Gnojno, należała do Andrzeja z Oleśnicy h. Dębno. Było 8 łan. km., 3 karczmy z rolą. Folwarku i zagrodników niema. Dziesięcinę, wartości do 8 grzyw., dają kanonii chmielnickiej przy katedrze krakowskiej (Długosz, L. B., I, 139). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 wś „Zrzecze Major“, w par. Chmielnik, własność Jana Oleśnickiego, miała 10 os., 5 łan.; „Zrzecze Minor“ (Zrzyce),

własność Balickiego, miała 10 os, $2^1/_2$ łan., 4 zagr. z rolą, 3 biednych, 2 rzem. (Pawiń., Małop., 222). *Br. Ch.*

Zrembiec, wś, w par. Kobiele, ob. *Zrąbiec.*

Zrenica, także *Reśnica*, rzeczka, prawy dopływ Maskawy (dopł. Warty), przyjmuje Rudnę pod młynem Nekielskim. W r. 1299 nad tą rzeczką wymieniony Dąbiec, w pow. średzkim.

Żrenica, wś dwor., w pow. średzkim, ma parafię, sąd, urz. okr. i st. cyw. w Środzie, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Poznań Jarocin, szkoły w miejscu. Obszaru 586 ha, 13 dym., 231 dusz (5 kat,). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 9768 mrk. Leży na płd.-wschód od poblizkiej Środy. W r. 1578 należy do Gostomskich. Zarządzał nią wtedy Wojciech Zborowski. W r. 1618 posiadała ją kasztelanowa bydgoska i płaciła 3 złp. 26 gr. podatku z 2 śl. os., od 2 kół korzecznych i tyluż zagrodników. Przez pewien czas była własnością miasta Środy. Z rąk Wolniewiczów przeszła w posiadanie Zamoyskich na Kórniku.

Zrębice, wś, u Długosza *Sdrzambicze*, i *Z. Żołnierskie*, kol. i os. leśna, pow. częstochowski, gm. Olsztyn, par. Zrębice, odl. 14 w. na płd. od Częstochowy. Wś ma 81 dm., 472 mk., 1132 mr.; os. karcz. i 2 os. leś. 3 dm., 16 mk., 47 mr. dwor.; os. prob. 2 dm., 5 mk., 6 mr. Z. Żołnierskie mają 21 dm., 225 mk., 367 mr. W r. 1827 było 54 dm., 349 mk. We wsi jest kościół par. drewniany. W połowie XV w. wś królewska „Sdrzambicze“ miała kościół par. drewniany, p. w. WW. Św. Pleban miał role, łąki i karczmę, dającą czynszu 1 grzyw., pobierał też ze dworu dziesięcinę wartości 2 grzyw. a z łanów sołtysich wartości 1 grzyw. Łany kmiece, karczma królewska i zagrodnicy dawali biskupowi krakow. dziesięcinę snopową i konopną, wartości 30 grzyw. (Długosz, L. B., II, 222). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 wś Z., należąca do zamku olsztyńskiego, miała 2 łan. km. (Pawiń., Małop., 81). W 1660 r. Z. wchodziły w skład ststwa olsztyńskiego. Z. par., dek. będziński, około 800 dusz.

Zrębin, w XV w. *Zdrzabin*, wś i os., pow. sandomierski, gm. i par. Połaniec, odl. od Sandomierza 14 w. Wś ma 37 dm., 229 mk., 579 mr. włośc.; os. 1 dm., 17 mk., 35 mr. dwor. W połowie XV w. wś „Zdrzabin“, w par. Połaniec, własność Rytwiańskiego Jana, wojew. krakow., miała 7 łan. km., dających dziesięcinę wartości 4 grzyw. bisk. krakowskiemu. Folwarku nie było (Długosz, II, 450). W r. 1579 kasztelan biecki płaci ze wsi Srabyn od 8 os., 3 łan., 1 zagr., 2 kom., 1 ubogi. W r. 1621 Jan Tęczyński, wojew. krak., nadał wieś Zrembice (Zrębin) wraz z Sieragami klasztorowi kamedułów w Rytwianach. W 1827 r. 20 dm., 184 mk.

Zrębiska, wś. W r. 1838 wchodziła w skład dóbr rząd. Nowogród, w pow. łomżyńskim.

Zrębówka al. *Zrąb*, grupa domów i leśniczówka w Komarówce, pow. buczacki.

Zręby, fol., pow. kielecki, gm. i par. Piekoszów, odl. 16 w od Kielc.

Zręby al. *Szczęsnówka*, urzęd. *Zruby*, folw., pow. uszycki, okr. pol. i par. katol. Dunajowce, gm. Rachnówka, par. praw. Hołozubińce, o 30 w. od Uszycy, należy do klucza hołozubinieckiego Skibniewskich.

Zręby 1.) część Mszany, pow. lwowski. 2.) **Z.,** grupa domów i folw. w Wicynie, pow. złoczowski. 3.) **Z.,** folw. w Milczycach, pow. mościski.

Zręcin, wś, w pow. krośnieńskim, z kościołem par. rz.-kat., leży nad pot. Jasielem, 6 klm. na płd.-zach. od Krosna. Prócz gościńca do Krosna prowadzi ztąd droga do Dukli na płd. i do Frysztaka na płn. Wznies. npm. wynosi 287 mt. Wieś ma szkołę i liczy wraz z obszarem tabularnym (Klobasów-Zręcińskich) 135 dm. i 794 mk. (361 męż., 433 kob.), 773 rz.-kat. i 21 izr. Pos. tabularna ma 392 mr.; pos. mn. 556 mr. Długosz (L. B., I, 494) pisze nazwę wsi „Szrzączyny“. W innych dokumentach pisano: Zranczyn i Zrancin. Wymieniony w liczbie posiadłości klasztoru koprzywnickiego w dok. z r. 1277 i 1284 (Kod. małop., I, 110, 123, II, 155) i już w r. 1326 wymieniają akta Pawła „plebana de Zrancino“. W 1581 (Paw., Małop., 112) Zrzęcin miał 6 łan. km., 4 zagr. bez roli, 4 komorn. z bydłem, 3 kom. bez bydła i pręt roli karczemnej. W r. 1878 wybudowali tu Karol Klobassa i Ignacy Łukasiewicz, dwaj pionierzy przemysłu naftowego w Galicyi, wspaniały kościół murowany i kaplicę na cmentarzu. Parafia (dyec. przemyskiej, dekan. jasielskiego) obejmuje: Chorkówkę, Kopytową, Leśniówkę, Machnówkę, Podniebylę, Stanowiska, Żeglec i część Swierzowy Polskiej. Z. graniczy na płn. ze Swierzową Polską, na zach. z Żeglcem, na płd. z Chorkówką i Machnówką, na wsch. ze Szczepańcową. *Mac.*

Zręczyce z *Wolą*, wś, w pow. wielickim, o 3·8 klm. na płd. od Gdowa, nad dopływem Raby z prawego brzegu, przy gościńcu z Gdowa do Łapanowa. Wieś jest zbudowana przy drodze gminnej z Podolan do Stryszowy, w kierunku z płn. ku płd.-zachodowi. Należy do par. rz.-kat. w Gdowie i składa się z 94 dm. i 571 mk., 557 rz.-kat. a 14 izrael. Pos. tabularna (Aleksandra Feila) ma 574 mr.; pos. mn. 669 mr. w ogóle. Korpus tabularny dzieli się na dwie części. Za Długosza rozróżniano (L. B., I, 115 i II, 118) także dwa obszary: „Srzanczicze Major sive Superior“ Mikołaja Skarbka Gryfity i „Srzanczicze Minor“, w której siedzi szlachta z różnych rodów. W r. 1581 (Paw., Małop., 62) „Zrzęczice“ dziedziczyli Niewiarowska i Jan Wrzosowski, nadto mieli cząstki Jan Szibowy i Jakub Badurka. We wszystkich czę-

ściach były 3 łany km., 15 półłanków km., 8 zagr. z rolą, 9 kom. z bydł., 4 komor. bez bydła, $1^1/_2$ łan. ziemiańskich i 2 rzem. „trzeci na wojnę jechał“. Później wraz z Gdowem należały Z. do Wielopolskich. Z. graniczą na wsch. z Podolanami i Borowną, na płd. z Zagórzanami i Zalesianami, na zach. ze Stryszową a na płn. przez Rabę z Gdowem. Część wschodnią tworzy Wola i las. Okolica jest urodzajna. *Mac.*

Zródelnia, młyn wodny w Roguszycach, pow. ostrzeszowski, ma urz. okr. w Kobylogórze, urz. st. cyw. w Ostrzeszowie, pocztę i st. kol. żel. w Domaniuie; 1 dm., 27 mk.

Źródlanka, rzka, w pow. rawskim, gm. Boguszyce, płynie pod folw. Ząbki Duże. Por. *Źródliska.*

Zródliska, rzka, ob. *Rylsk.*

Źródliska, os. młyn., pow. łukowski, gm. Gułów, par. Okrzeja.

Źródła 1.) os., pow. łaski, gm. Wola Wężykowa, par. Sędziejowice, ma 3 dm., 18 mk., 51 mr. W 1827 r. miała 3 dm., 15 mk. 2.) **Z.,** os. młyn., pow. stopnicki, gm. i par. Chmielnik. Posiada młyn amerykański. 3.) **Z.,** dawniej *Źródła Wielkie* i *Małe,* wś szlach., pow. lipnowski, gm. Osiek, par. Ligowo, odl. 21 w. od Lipna, ma 21 dm., 282 mk., 910 mr. (300 nieuż.). Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 21 dm., 192 mk. Wieś Źródełka miała 1 dm., 8 mk. W r. 1576 we wsi „Szrodła Wielkie“, w pow. rypińskim, płacą: Wojciech i Maciej Zrzelscy od 1 łanu i 1 zagr. i z części „Źródła Małe“ i od 1 wyrabiającego olej 2 gr.; Rogowski od $^1/_2$ łanu; Jerzy i Marcin Zrzelscy i Maciej Maliszewski od 1 łanu. Ogółem 1 fl. 4 gr. (Paw., Wielkop., I, 316). R. 1789 były tu części: Szymona Lisowskiego, Bożewskich, Trzcińskich, Prackiego, Borowskiego. Ogółem wysiewano 52 kor. żyta. We wsi Z. Małe część Kowalkowskch z wysiewem 8 kor. żyta. *Br. Ch.*

Źródła *Wielkie* i *Małe,* wś, w pow. chrzanowskim, na lew. brzegu Wisły, 221 mt. npm., między Rozkochowem (zach.) a Okleśną (wsch.). Graniczy na płn. z Kwaczałą. Przedtem wólka do Rozkochowa, liczy teraz 21 dm., 111 rz.-kat. i 6 izr. W r, 1787 (Spis ludn. dyec. krak., Arch. kom. hist., VII, 360) liczyły Źródła 94 mk. rz.-kat. *Mac.*

Źródłowice, niem. *Quallwitz,* wś, pow. olawski, par. kat. Meleschwitz, ew. Laskowice, ma 263 ha (204 roli, 42 łąk), 68 dm., 455 mk. (24 katol.). Do wsi należała os. Łazisko, dawny folwark.

Źródłówka 1.) karczma na obszarze tabularnym Dojazdowa, w pow. krakowskim. 2.) **Z.,** karczma w Starej Wsi, pow. limanowskim.

Zrotowice, wś, pow. przemyski, 19 klm. na płd.-wsch. od Przemyśla, 8 klm. na wsch. od sądu pow. w Niżankowicach, tuż na płd.-zach. od urz. poczt. w Miżyńcu. Na płn.-zach. leżą Drozdowice, na płn.-wsch. Miżyniec i Gdeszyce, na płd.-wsch. Hruszatyce, na płd.-zach. Bybło. Wody z płn. części obszaru płyną małemi strugami na płn. i dążą do Wyrwy, wody z części płd. płyną na płd. i wpadają do pot. Czyszki, dopł. Wyrwy. Własn. więk. (ks. Maryi Lubomirskiej) ma roli or. 423, łąk i ogr. 39, past. 19 mr.; wł. mn. roli or. 653, łąk i ogr. 93, past. 22 mr. W r. 1890 było 122 dm., 669 mk. w gm., 3 dm., 31 mk. na obsz. dwor. (588 gr.-kat., 72 rz.-kat., 33 izr., 7 inn. wyzn.; 590 Rus., 70 Pol., 34 Niem., 6 innej narod.). Par. rz.-kat. w Nowemmieście, gr.-kat. w Miżyńcu. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła 1-klas. Ob. *Stroniowice. Lu. Dz.*

Zrubań, mylnie *Zrubów,* szczyt górski (778 mt.) w pasmie zw. Bukowica, na płn. granicy gm. Darowa, w pow. sanockim. Por. *Jaworowa Wola* i *Puławy.*

Zrubów, ob. *Zrubań.*

Zrudnik, przyl. dóbr Kobyłka, w pow. radzymińskim.

Zrywła, ob. *Zdrywła.*

Zrzesło, dawna nazwa wsi Obory, w pow. chełmińskim.

Zrzobki, ob. *Żrobki.*

Zrzobki-Tobyłka, ob. *Tobyłka.* W r. 1827 wś ta, w par. Rajgród, miała 7 dm., 52 mk.

Zrzyce, ob. *Zrecze.*

Zsakarocz, ob. *Żakarawce.*

Zsakocz, ob. *Żakowce.*

Zsasko, ob. *Żaszko.*

Zschaksche, rzeczka w Kurlandyi, dopływ Abawy (Abau).

Zscharnitz (niem.), ob. *Czornecy.*

Zschaschwitz (niem.), ob. *Czasecy.*

Zschellen, *Zschelln* (niem.), ob. *Cielno.*

Zschernske, serb. *Czernsk,* dobra i wś, pow. rozborski, par. kat. Mużaków, ew. Kreba. W r. 1885 dobra miały 465 ha, 1 dm., 6 mk. ew.; wś 244 ha, 41 dm., 216 mk. ew. Do r. 1815 wś wchodziła w skład Łużyc Saskich.

Zschoelln, serb. *Dzielnij,* wś, pow. rozborski, ob. *Tzschelln.*

Zschoppau, rzeczka, ob. *Mulda.*

Zschornau (niem.), ob. *Czornow.*

Zschorna (niem.), ob. *Czornow.*

Zsebfalu, ob. *Zubczani.*

Zsegnye, ob. *Żegna.*

Zsetek, ob. *Żatkowce.*

Zsolna, ob. *Sillein.*

Ztolp, ob. *Słupsk.*

Zubacze 1.) wś włośc. i dobra nad rzką Jaszłą, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 5 okr. pol., gm. Połowce, o 51 w. od Brześcia. Wś ma 32 dm., 256 mk., cerkiew, szkołę i wraz ze wsią Turowszczyzną 338 dzies. ziemi włośc. (39 łąk i past., 5 lasu, 28 nieuż.); 121 dzies. ziemi cerkiewnej (26 łąk i past., 24 lasu, 4 nieuż.) i 31 dzies. należących do właścicieli prywatnych.

Dobra Z., własność Pusłowskich, 203 dzies.; dobra Z.-Turowszczyzna, własność Kunachowiczów, 188 dzies. (20 łąk i past., 12 lasu, 2½ nieuż.). 2.) **Z.,** wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Sielec, o 26 w. od Prużany, 331 dzies. ziemi włośc. (96 łąk i past., 151 nieuż.).

Zubaki 1.) wś, pow. orszański, gm. Dobromyśl (o 7 w.), 17 dm., 109 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 2,) **Z.,** wś, pow. orszański, gm. Lubawicze, ma 17 dm., 135 mk.

Zubakina, wś, pow. syczewski gub. smoleńskiej, gm. Zubakina, 26 dm., 130 mk., zarząd gminy.

Zubale, grupa domów w Kamionce Wołoskiej, pow. Rawa Ruska.

Zubanie, wś nad Chorolem, pow. chorolski gub. połtawskiej, gm. Zubanie, o 35 w. od Chorolu, 212 dm., 1350 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, 5 jarmarków, 6 młynów wodnych, 15 wiatraków, olejarnia.

Zubar al. *Zuber*, rzka, w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Biesiedzi.

Zubarewicka-Buda, fol., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Rudobiełka al. Karpiłówka, od r. 1845 własność Daszkiewiczów.

Zubarewicze 1.) fol., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Rudobiełka al. Karpiłówka, własność Lisowskich, około 93 włók. 2.) **Z.,** wś i dobra nad bezim. dopł. Ptycza, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Rudobiełka al. Karpiłówka, par. praw. Zielonkowicze, par. kat. Hłusk, o 45 w. od Bobrujska. Wieś ma 24 osad; cerkiew filialną p. w. św. Bazylego, z r. 1774. Dobra około 77 włók, dość dawna własność Kiełczewskich; grunta lekkie, łąk i pastwisk dużo. 3.) **Z.,** własność ziemska, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Bacewicze, została niedawno nabyta, z pomocą Banku włościańskiego, przez 21 włościan, ma 21 włók. *A. Jel.*

Zubarów, *Zubiarowo* 1.) fol. szl, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 117 w. od Oszmiany, 2 dm., 36 mk. katol. 2.) **Z.,** zaśc. szlach. nad rzką Sułą, pr. dopł. Niemna, tamże, o 117 w. od Oszmiany, 1 dm., 6 mk. katol.

Zubary 1.) wś na pr. brz. Kamianki, pow. wasylkowski, w 2 okr. pol., gm. i par. praw. Kożanka, odl. o 55 w. od Wasylkowa, ma 742 mk. Należy do Białocerkiewszczyzny hr. Branickich. W 1740 r. należała do parafii Połowiecka Mała i miała 10 osad. 2.) **Z.,** w dok. *Żubary*, wś nad ruczajem, dopł. Horynia, pow. zasławski, gm. Zasław (o 7 w.), par. praw. Rzepki (Rypki) o 2 w.), ma 59 dm., 506 mk. Cerkiew filialna, p. w. św. Stefana, z drzewa wzniesiona w 1791 r. i uposażona z erekcyi ks. Janusza Sanguszki z 1757 r. 34½ dzies. ziemi. Własność ks. Romana Sanguszki, należy do klucza zasławskiego dóbr sławuckich. W 1601 r. własność ks. Janusza Zasławskiego, wwdy podlaskiego. Podług raportu złożonego przez woźnych wwdztwa wołyńskiego Krzysztofa Szczukę i Stanisława Jankowskiego wś Żubary, w liczbie innych włości, została spalona przez Tatarów w r. 1593 (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, 292). *J. Krz.*

Zubcow, mto powiat. gub. twerskiej, przy ujściu rz. Wazuzy do Wołgi, pod 56° 10′ płn. szer. a 52° 15′ wsch. dług., odl. o 166 w. na płd.-zach. od Tweru, ma 4435 mk. (w 1888 r). W 1862 r. było tu 551 dm. (28 murow,), 3512 mk., cerkiew, 41 sklepów, szkoła paraf., szpital, 194 rzemieślników (136 majstrów), przystań handlowa. Dochody miejskie wynosiły w 1882 r. 2262 rs. Przemysł fabryczny nieznaczny, natomiast dość rozwinięty handel, głównie zbożem, sadłem, pieńką, lnem i siemieniem lnianem. Targi odbywają się w każdą niedzielę, jarmarki zaś 4 razy do roku. Miasto istniało już na początku XIII w. Należało do ks. twerskiego, wraz z którem w 1486 r. przyłączone zostało do w, ks. moskiewskiego, Za czasów Samozwańców zajęte i zniszczone przez Polaków. Od 1776 r. mto pow. namiestnictwa twerskiego.

Zubcowski powiat zajmuje płd. część gubernii i ma 52·5 mil al. 2537 w. kw. (podług Schweizera 61·4 mil al. 2968 w. kw.), Powierzchnia powiatu, leżącego przeważnie po praw. brz. Wołgi, jest pagórkowata i wyniosła. Gleba gliniasta i piaszczysta. Na brzegach Wołgi, Wazuzy i Osugi znajdują się obnażenia wapieni oraz czerwonych piaskowców formacyi dewońskiej. Płd.-zach. część powiatu zrasza Wołga, przybierająca od lewego brzegu niewielkie rzeczki. Ważniejsze natomiast są prawe dopływy, jak Wazuza (z Osugą), Derża i Szosza (z Żabną, Rzatją i Żodichą). W powiecie niema większych jezior i błot. W 1862 r. było tu (bez miasta) 88169 mk. (w tem 1412 jednowierców i 121 rozkolników), zamieszkujących w 748 miejscowościach (1 miasto, 1 osada, 9 pohostów, 29 siół, 139 folw. i ferm, 549 wsi i 21 drobnych osad). Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo (pod uprawą do 110000 dz.). Słabo rozwinięte: hodowla bydła, sadownictwo i ogrodnictwo. Lasy zajmują do 56000 dzies., t. j. 22% ogólnej przestrzeni. Przemysł fabryczny nieznaczny. Handel koncentruje się na 17 jarmarkach. W 1860 r. było w powiecie 40 cerkwi.

Zubczani, węg. *Zsebfalu*, wś, w hr. szaryskiem, ma kościół katol. paraf., bóżnicę, piękne łąki, pastwiska, lasy, 427 mk.

Zubec, potok, w pow. bobreckim, w gm. Laszki, dopływ Wiszni (dopł. Dniestru).

Zubejki, grupa domów w Pogorzeliskach, pow. Rawa Ruska.

Zubele, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Giełwany (o 3 w.), o 62 w. od Wilna, 10 dm., 144 mk. katol. (w 1865 r.

73 dusz rewiz.); należała do dóbr Tundziszki Łukaszewiczów.

Zuber, rzka, ob. *Zubar*.

Zuberec al. *Zuberecz*, wś nad pot. Studzieniec, w hr. orawskiem, ma kościół katol. filialny, kopalnie żelaza, 1202 mk. Potok Studzieniec niknie o $^1/_2$ mili za wsią i ukazuje się znowu, przebiegłszy 600 sążni pod ziemią,

Zuberska dolina, niekiedy *Studzienną* zwana, znajduje się w zachodnich Tatrach, na Orawie, po za doliną Chochołowską. Nazwę nosi od wsi Zuberec. Potok Studzieniec (Studeny) uprowadza jej wody do Orawy. Ciągnie się dolina od wsi Zuberec w kierunku wschodnim i wsch.-płd. aż niemal do stóp Wołowca. Wschodnią krawędź jej stanowi pasmo, w którym się wznosi szczyt Roh (1571 mt.). Od płn.-wschodu góruje Osobita (1687 mt.). Obszar wsi Zuberec wzn. 734 mt. Por. *Studzieniec*.

Zuberski potok al. *Zubrka*, ob. *Zubrza*.

Zubiarowo, ob. *Zubarów*.

Zubice, ob. *Muensterberg*.

Zubiel, jezioro, w pow. borysowskim, w gm. W. Dolce, ma kilkanaście morgów obszaru. Połączone z siecią jezior nagromadzonych w tej okolicy. *A. Jel.*

Zubielewicze, białorus. *Zubielewiczy*, wś i fol., pow. słucki, przy gośc. z Żerebkowicz do Lachowicz, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Lachowicze, o 78 w. od Słucka. Wieś ma 27 osad; niegdyś własność Chodkiewiczów, z kolei Sapiehów, Massalskich w hr. lachowickiem (ob. *Lachowicze*), od r. 1793 folw. należy do Kossakowskich, przy domin. Lachowicze. We wsi Z. oprócz włościan mają drobne własności szlachta: Nowiccy, Kozłowscy i Domaszewiczowie. Miejscowość małoleśna, równa, grunta urodzajne.

Zubieńsko, wś, pow. liski, leży śród Beskidu, u źródłowisk lew. dopł. Osławy, wzn. 537 mt. npm. Szczyty: Hłuboki Werch (895 mt.) i Wysoki Hroń (909 mt.) zasłaniają wieś od południa, Niedźwiedzia góra (692 mt.) od wschodu a grzbiety wznoszące się na płd. od Łupkowa (633 mt.) od zachodu. Z. graniczy na wschód z Wolą Michową, na płn.-zach. z Łupkowem a na płn. z Osławicą i Smolnikiem. We wsi cerkiew drewniana, przyłączona do parafii w Łupkowie. Z. ma 52 dm. i 326 mk. (160 męż., 166 kob.), 299 gr.-kat. a 27 izrael. Posiadłości tabularuej niema; pos. mn. wynosi 684 mr. roli, 345 mr. łąk, 455 mr. past. i 371 mr. lasu. Gleba jałowa, owsiana, lasy szpilkowe. *Mac.*

Zubiki, część Nieznanowa, pow. Kamionka Strumiłowa.

Zubilewo, fol., pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Hornostajewicze, należy do dóbr Wilejsze, Zubilewiczów.

Zubilno, w dokum. także *Zubylno*, *Zubilin*, *Zubielno*, i mylnie *Żublin*, wś, pow. łucki, na pograniczu pow. włodzimierskiego, na płd.-wsch. od Kisielina. Podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. właścicielką jest p. Dachnowa, w części Drozdeński, którzy, wespół z innymi, zobowiązani byli do opatrywania trzech horodni zamkowych (Jabłonowski, Rewizye, 34, 40, 48). Reg. poborowe pow. łuckiego z 1570 r. podają jako właścicielkę części Zubylna p. Klementową (pobór oddzielnie niewykazany). W 1577 r. Zubielno (w pow. łuckim) należy do Tuczyna Aleksandra Siemaszki, który płaci z 2 dym., 2 ogr. i 4 ogr., w części zaś do Bohdana z Drozden (Drozdeńskiego), wnoszącego z 2 dym., 2 ogr. po 2 gr. Nadto reg. pobor. pow. włodzimierskiego z t. r. podają Z. należące do Łokacz kn. Romana (Sanguszki), który płaci z 4 dym. łanow., 4 ogrod., oraz Z. Wasila Hulewicza, wojskiego włodzimierskiego, wnoszącego z 1 dymu na służbie, 1 z pół służby, 3 ogr. po 4 gr., 2 ogr. po 2 gr. W 1583 r. Bohdan Drozdzieński płaci z Z. (w pow. łuckim) z 4 dym., 4 ogr., Iwan Okórski z części Z. z 2 dym., 3 ogr. a ks. Fiedor Romanowicz z Z., zaliczonego do pow. włodzimierskiego i ciążącego do Bereska, z 8 dym., 4 ogr., 4 kom. (Jabłonowski, Wołyń, 17, 56, 62, 66, 71, 98, 105, 126).

Zubiszki 1.) zaśc., pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowsk, o 18 w. od Kowna. Jankowscy mają tu 50 dzies. (13 nieuż.). 2.) **Z.**, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 9 w. od Poniewieża. 3.) **Z.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Owanty, o 68 w. od Wiłkomierza. 4.) **Z.**, folw. nad rzką Niezdzilką, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Ejszyszki, okr. wiejski Nowydwór, o 44 w. od Lidy a 8 w. od Ejszyszek, ma 14 mk. katol. i 14 żydów; młyn wodny. W 1865 r. własność Kuncewiczów. 5.) **Z.**, wś nad Turejką, tamże, okr. wiejski Wersoka, o 9 w. od Ejszyszek, o 45 w. od Lidy, 16 dm., 113 mk. katol. (w 1865 r. 62 dusz rewiz.); młyn wodny. Należała do dóbr Wersoka, Narbutów. 6.) **Z.**, folw. nad Wilią, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle, par. katol. Giegużyn, o 40 w. od Trok, 2 dm., 45 mk. (36 katol., 9 żydów). Była tu kaplica katol. par. Giegużyn. Własność niegdyś Galimskiego, chorążego orszańskiego, i żony jego Franciszki z Rdułtowskich, później przeszły do córki ich Anny Stefanowej Kurczowej, nakoniec do 1867 r. były własnością Zaleskich, poprzednio Antoniego, słynnego ilustratora Pamiętników Paska, potem syna jego Michała († 1885 r. we Florencyi). W 1850 r. dobra Z. składały się z 3 fol., 10 wsi i 4 zaśc. i miały 4037 dzies. rozl. *J. Krz.*

Zubki *Duże* i *Małe* al. *Zqbki*, dwa folw. i wś, pow. rawski, gm. Boguszyce, par. Krzemienica, odl. 8 w. od Rawy. W 1827 r. Z. Duże miały 7 dm., 64 mk.; Z. Małe 3 dm., 44 mk. W r. 1893 fol. Z. Wielkie rozl. mr. 481: gr. or. i ogr. mr. 377. łąk mr. 12, past. mr. 36, lasu mr. 44, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 4. Wś Z.

Wielkie os. 6, mr. 103. Fol. Z. Małe rozl. mr. 375: gr. or. i ogr. mr. 311, łąk mr. 29, pastw. mr. 25, nieuż. mr. 10; bud. drew. 5, pokłady torfu. Wś Z. Małe os. 7, mr. 44. Por. *Ząbki*.

Zubki 1.) wś włośc., pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Hołynka, o 70 w. od Grodna, 534 dzies. ziemi włośc. (177 łąk i past., 104 nieuż.). 2.) **Z.,** wś i folw. nad bezim. dopł. Łani, pow. słucki, w 2 okr. pol., gm. i par. katol. Kleck, o 56 w. od Słucka. Wś ma 15 osad; cerkiew paroch. p. w. Opieki N. M. P., uposażoną z dawnych zapisów 3 włókami gruntów; około 900 parafian. Folw., własność Bernowiczów, około 17 włok. Grunta szczerkowe, urodzajne, łąki dobre. 3.) **Z.,** w spisie z 1865 r. *Zubków*, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Zaleś (o 5 w.), 20 dusz rewiz. 4.) **Z.,** dobra, pow. wieliski, własność Szymanowskich, 2118 dzies.

Zubkiszki, w spisie właśc. ziemskich *Zumkiszki* al. *Nowosady*, folw., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogowo, o 38 w. od Wiłkomierza, własność Franckiewiczów, 135 dzies. (37 lasu, 2 nieuż.).

Zubków 1.) al. *Zubkowo*, zaśc. szlach. nad rz. Newdą, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Koszelewo, par. katol. Nowogródek (o 7 w.), upamiętniony przez Mickiewicza wzmianką w „Panu Tadeuszu". Miejcowość malownicza, grunta wyborne. Mają tu do dziś dnia własności szlachta: Czeczotowie ($1^1/_2$ wł.), Tomkowiczowie i Truszyńscy (ok. $^1/_2$ wł.), Rajscy ($^1/_4$ wł.), Petrykowscy ($1^3/_4$ wł.), Pacynowie ($^1/_2$ wł.), Owsianowie ($1^1/_2$ wł.), Michniewiczowie ($^1/_4$ wł.), Żukowscy ($^1/_4$ wł.), Zakrzewscy ($^3/_4$ wł.), Jezierscy ($^3/_4$ wł.), Hreczechowie ($^1/_4$ wł.), Bieniaszowie ($^3/_4$ wł.), Bułatowie ($^1/_4$ wł.), Brzozowscy (5 wł.), Bogusławowie ($^1/_2$ wł.) i Borysowiczowie ($^3/_4$ włóki). 2.) **Z.,** pow. dzisieński, ob. *Zubki*.

Zubków, wś, pow. sokalski, 16 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Sokalu, 9 klm. na płd. od urz. poczt. w Tartakowie. Na płn. leży Tartaków, na wsch. Perespa i Rozdziałów, na płd. Korczyn, na zach. Wolica Komarowska. Płd. kraniec obszaru przepływa pot. Białystok (dopł. Bugu) i jego dopływ Ostrów z Rudką. Własn. więk. ma roli or. 189, łąk i ogr. 98, past. 5, lasu 89 mr.; wł. mn. roli or. 819, łąk i ogr. 408, past. 63, lasu 2 mr. W r. 1890 było 120 dm., 672 mk. w gm. (517 gr.-kat., 133 rz.-kat., 18 izr., 4 innych wyzn.; 517 Rus., 151 Pol., 4 Niem.). Par. rz.-kat. w Tartakowie, gr.-kat. w miejscu, dek. sokalski, dyec. przemyska. Do par. należą: Wolica Komorowska z przysiołkami. Z ksiąg metrykalnych okazuje się, że dawniej (jeszcze w r. 1807) każda z tych wsi tworzyła osobną parafię. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1195 złr.

Zubkowicze, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i dobra, hr. Zamoyskich, Iwie (o 5 w.), okr. wiejski Ureiszki, o 65 w. od Oszmiany a 37 w. od Dziewieniszek, 31 dm., 227 mk. katol. i 6 żydów (w 1865 r. 99 dusz rewiz.).

Zubkowicze, wś skarbowa nad Uborcią, pow. owrucki, par. praw. Podłuby (pow. nowogradwołyński, o 15 w.), o 14 w. od Żubrowicz. Posiada cerkiew na cmentarzu grzebalnym, wzniesioną w 1883 r.

Zubliszcze, wś, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Krukowicze, par. praw. Kołki, odl. o 125 w. od Rzeczycy, ma 12 osad; grunta lekkie, miejscowość w ostatnich latach skanalizowana w kierunku rzeki Ptycza do Prypeci. Niegdyś królewszczyzna, w pow. mozyrskim, w r. 1717 płaciła kwarty razem z wsią Siekierycze 120 złp. *A. Jel.*

Zubliszki, fol. nad jez. Giełwa, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany, okr. wiejski Bogusławiszki, o 62 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol.; w 1865 r. własność Trzeciaków.

Zubne, potok (ob. *Demnia*), mylnie, za: *Zubrza*.

Zubokówka, grupa domów u płn. podnóży Harańczykowej góry (620 mt.), na obszarze Krzeszowa, w pow. żywieckim.

Zubole 1.) wś włośc., pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Krypno, o 35 w. od Białegostoku, 345 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.** *Poduchowne*, wś, tamże, 235 dzies. ziemi włośc.

Zuboliszki, zaśc. szlach., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 65 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. kat.

Zuboryszki, wś, pow. rossieński, gm. Szwekszne, o 72 w. od Rossień.

Zubów, wś, pow. trembowelski, 7 klm. na zach. od sądu pow. w Trembowli, 5 klm. na płd. od urz. poczt. w Strusowie. Na płn. leżą Ruzdwiany, na wsch. Zaścinocze, na płd. Słobódka Strusowska, na płn.-zach. Darachów, na zach. Tiutków. Wschod. krawędź obszaru przepływa Seret od płn. na płd. W jego dolinie leżą zabudowania. Własn. więk. ma roli or. 332, łąk i ogr. 12, past. 11 mr.; wł. mn. roli or. 970, łąk i ogr. 46, past. 39 mr. W r. 1890 było 134 dm., 739 mk. w gm. (426 gr.-kat., 283 rz.-kat., 30 izr.; 447 Rus., 292 Pol.). Par. rz.-kat. w Strusowie, gr.-kat. w Ostrowczyku. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 369 złr. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr kor., pow. trembowelskiego. W r. 1546 był dzierżawcą wsi Stanisław z Tęczyna, podkomorzy sandomierski, ststa trembowelski (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 334, str. 727). Według inwentarza spisanego w r. 1767 była wś w posiadaniu Józefa Cieszkowskiego, stolnika stężyckiego, i Kandydy z Cieszkowskich, z prow. 1482 złp. 16 gr., z czego kwarta 370 złp. 19 gr. W r. 1776 sprzedano wś wraz

z Tiutkówką (Tiutków) Józefowi i Tekli Grabowskim za 7200 złr. (Ob. Czemeryński „Dobra koronne“, str. 247 i 248). *Lu. Dz.*

Zubowa Buda, dobra, pow. klimowicki, od 1872 r. własność Zubów, 287 dzies. (10 roli, 10 łąk, 180 lasu) i Józefiny Mikosowej, 126 dzies. (10 roli, 7 łąk, 102 lasu).

Zubowce, wś we włości zasławskiej lub też kuźmińskiej, t. j. w płd.-zach. części dzisiejszego pow. zasławskiego. Rewizya zamku krzemienieckiego z 1545 r. podaje Z. we włości kuźmińskiej, trzymanej przez kn. Kuźmę Zasławskiego (Jabłonowski, Rewizye, 107).

Zubowice, wś, pow. tomaszowski, gm. Tyszowce, par. Dub, o 1 milę od Tyszowiec, 24 w. od Tomaszowa a 28 w. od Zamościa, ma 100 dm., 840 mk , w tem 170 r. l. Cerkiew parafialna, szkółka. Gleba popielatka. Ludność rolnicza, 2 kowali, 3 tkaczy. Na obszarze dwor. tartak parowy. W 1827 r. było 79 dm., 678 mk. Dobra Z. składały się w r. 1885 z fol. Z. i Janówka, z nomenklaturą Przeszkody i Zubów, rozl. mr. 2468: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 609, łąk mr. 391, lasu mr. 856, przestrzenie sporne mr. 66, nieuż. mr. 83; bud. murow. 2, drew. 25; płodozm. 8-pol.; fol. Janówka gr. or. i ogr. mr. 427, nieuż. mr. 36; bud. mur. 10; płodozm. 9-pol., las nieurządzony. Wś Z. os. 82, mr. 1039.

Zubowicze 1.) w dokum. *Zubowiczi*, sioło niegdyś, w dzisiejszym pow. grodzieńskim. W r. 1558 należało do wójtowstwa skrebliaczkiego, ekonomii grodzieńskiej. Współczesna „Piscowaja kniga“ tak je opisuje: „Graniczy z siołem Usnara, Siedzielnik, puszczą JKM Krińską. Tho siolo jest yedną polaczią osadzone, domy czolem na wschód słońca. Z włók osoczniczkich 22 sluzyć powinni służbe osoczniczką w puszczy JKM końmi 11, a z włóki 1 bartniczkiey służbe bartniczką w puszczy Krińskiey w borci JKM (t. I, 36). 2.) **Z.,** dwa małe folwarki, pow. ihumeński, przy drodze z Kondratowicz do Bołhowicz, w 1 okr. pol. i par. katol. Uzda, gm. Puków, 127 w. od Ihumenia; miejscowość lekko falista, grunta urodzajne, szczerkowe. Jeden z folw. należy do Korotkiewiczów i ma $1^1/_2$ włoki; drugi, własność Rodkiewiczów, $^3/_4$ włóki. 3.) **Z ,** wś włośc. nad bezim. strugą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Tokarzyszki, o 71 w. od Oszmiany a 49 w. od Dziewieniszek, 6 dm , 60 mk. prawosł. i 16 katol. (podług spisu z 1865 r. wraz ze wsią Wsiepocha 30 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Bokształty.

Zubowiec, szczyt górski (783 mt.), na wschodnim brzegu Stryja, między Matkowem a Isajami, na granicy Komarnik i Jabłonowa, w pow. turczańskim.

Zubówka, wś, pow. szawelski, gm, Krupie, o 48 w. od Szawel,

Zubowka, wś nad Chorolem, pow. mirgorodzki gub. połtawskiej, gm. Zubowka, o 9 w. na płn.-wsch. od Mirgorodu, 511 dm., 1950 mk., zarząd gminy, szkoła, 37 wiatraków, 3 olejarnie, cegielnia.

Zubowmosty z *Henrykówką*, *Ignacówką* i *Konstantówką*, wś, pow. żółkiewski, 30 klm. na płn.-wsch. od Żółkwi, 18 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Mostach Wielkich, 7 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Kamionce Strumiłowej. Na płn. leży Rożanka, na zach. i płd. Batiatycze, na wsch. Jagonia (w pow. kamioneckim). Wzdłuż granicy zach. i przez płn. część obszaru płynie Batiatyczka, dopł. Bugu. W jej dolinie leżą zabudowania na płn. (217 mt. wznies.). Własn. więk. ma roli or, 312, łąk i ogr. 136, past. 16, lasu 210 mr.; wł. mn. roli or. 645, łąk i ogr. 628, past. 127, lasu 27 mr. W r. 1890 było 70 dm., 458 mk. w gm., 41 dm , 247 mk. na obsz. dwor. (354 rz.-kat., 304 gr.-kat., 47 izr.; 376 Rus., 329 Pol.). Par. rz.-kat. w Kamionce Strum., gr.-kat. w Batiatyczach. *Lu. Dz.*

Zubowo 1.) wś włośc., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Pasynki, o 11 w. od Bielska, 1042 dzies. ziemi włośc. (356 łąk i pastw., 65 nieuż.). 2.) **Z.,** osada, pow. miński, w 3 okr. pol., gm. i paraf. katol. Kojdanów (o16 w.), o 35 w. od Mińska; lasu mało, grunta szczerkowe. 3.) **Z.,** wś, pow. horecki, gm. Lubinicze (o 17 w.), zapasowy śpichlerz gminny. 4.) **Z.,** fol., pow. sieński, nadany w 1868 r. urzęd. Husokowskiemu, ma 212 dzies. (47 roli, 38 łąk, 120 lasu). 5.) **Z.,** *Wielkie*, wś, pow. mohylewski, gm. Kruhłe (o 10 w.), 25 dm., 207 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Zubowska, kolonia, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Malin, odl. o 60 w. od Radomyśla, ma 353 mk.

Zubowszczyzna 1.) dobra, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Zubrzyca, o 14 w. od Sokółki, własność Horczaków, 141 dzies. (8 łąk, 30 lasu, 30 nieuż.). 2.) **Z.,** dobra, tamże, własność Tałyżenych, 209 dzies. (4 nieuż.). 3.) **Z.,** wś i fol., pow. wołkowyski, w 4 okr, pol., gm. Roś, o 20 w. od Wołkowyska. Wś ma 232 dzies. ziemi włośc.; fol. należy do dóbr Roś, hr. Potockich. 4,) **Z.,** dwór, pow. rossieński, gm. i par. Taurogi, własność ks. Wasilczykowa. 5.) **Z.,** wś, pow. mścisławski, młyn wodny i folusz. Własność Tołpyhów. 6.) **Z.,** wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze (o 4 w.), okr. wiejski Giniewce, o 7 w. od Oszmiany, 2 dm., 19 mk. katol. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Denapol.

Zubowszczyzna 1.) wś nad błotem Mostwa, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Malin, par. praw. Nowaki (o 3 w.), odl. o 60 w. od Radomyśla, ma 738 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 256 mk. i 1675 dzies. 2.) **Z.,** wś i fol. nad Korczykiem, pow. zasławski, gm. Żuków,

par. praw. Mirutyn (o 3 w.), na płd. od Berezdowa, posiada szkółkę cerkiewną od 1850 r. Należy do klucza sławuckiego ks. Sanguszków. Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z 1583 r. wś Zubowszczyzna należy do dóbr zasławskich ks. Michała Zasławskiego, który wnosi ztąd z 17 dym., 3 ogr., 2 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 134). 3.) **Z**, wś we włości wilskiej, t. j. w dzisiejszym pow. żytomierskim, na płn.-zach. od Żytomierza. Należała do Andrzeja Dubrawskiego, sędziego grodzkiego żytomierskiego.

Zubra, rzeczka, w pow. zwinogródzkim, około Łysianki. Por. *Pohań*.

Zubra, szczyt (1195 mt.), w Tatrach Niżnich (ob. t. XII, 259).

Zubracze, wś, pow. liski, leży śród Beskidu, w zwartej dolinie Solinki (642 mt. npm.). Lasy na górach otaczają wioskę ze wszystkich stron, tak że przystęp daje tylko dolina rzeki. Od płn. wznosi się Wielki Przysłop (1007 mt.) i niższe szczyty (1003 i 942 mt.), od południa W. Berda (1043 mt.), od zachodu Magóra (991 mt.). Górska ta osada ma 33 dm. i 228 mk. (117 męż., 111 kob.), 210 gr.-kat., 4 rz.-kat., 14 izrael. Pos. tabularna (Winc. Turowskiej) ma młyn, tartak i 2021 mr., w tem 1846 mr. lasu; pos. mn. 720 mr. We wsi cerkiew drewniana, przyłączona do par. w Solince, uposażona 16 mr. ziemi. Trudna eksploatacya lasu, z powodu braku dróg, spowodowała założenie potażarni na samej granicy węgierskiej (wzn. 749 mt. npm.). Z. graniczy na płd. z Solinką, na zach. z Szczerbanówką, na wschód z Cisną, *Mac.*

Zubrele, zaśc., pow. szawelski, gm. Popielany, o 49 w. od Szawel.

Zubrewicze 1.) al. *Żubrewicze*, dobra poradziwiłłowskie przy ujściu Zubrowki do Pereczuty, pow. miński, w 3 okr. pol. i gm. Kojdanów, o 60 w. od Mińska. W r. 1740 Z. należały do domin, Rudzica; niejaka Jackowska trzymała tu wtedy 10 włók i było 6 włościan poddanych; miała też donatywę od Radziwiłłów jakaś Sołtanowa (Arch. piszącego w Zamościu). W pierwszej połowie b. stulecia władali Ż. Rzewuscy; z kolei nabył Artur Maszewski, a od tego odkupił i przyłączył do domin. Stańków hr. Emeryk Czapski. Obszerne puszcze stanowią bogactwo miejscowości; grunta szczerkowo-namułowe, urodzajne, łąki obfite. 2.) **Z.**, wś i dobra nad Ulanką, pow. orszański, gm. Barań (o 10 w.). Wś ma 25 dm., 161 mk., cerkiew paraf drewnianą, zapasowy śpichlerz gminny; dobra, dziedzictwo ks. Wład. Lubomirskiego, mają wraz z Sajszczynem i Krasnem 3361 dzies. (120 roli, 58 łąk, 2922 lasu).

Zubrica, ob. *Zubrzyca*

Zubrinie, potok, prawy dopł. Seretu Bukowińskiego (dopł. Dunaju).

Zubrka, rzka, ob. *Zubrza*.

Zubrohlawa, wś, w hr. orawskiem, ma kościół katol. paraf., skład drzewa, blech płótna, 1094 mk. Handel płótnem, jaki prowadzą mieszkańcy, sięga aż do Siedmiogrodu, w skutek czego, dla częstej nieobecności mężów, kobiety same uprawiają pola.

Zubrowica, potok, dopł. pot. Czudyna, w pow. storożynieckim na Bukowinie. Ob. *Stara Huta*.

Zubrówka *Stara* i *Z. Nowa*, dwie wsi, pow. suwalski, gm. Huta, par. Wigry, odl. od Suwałk 14 w.; Z. Stara ma 15 dm., 15 dm., 118 mk.; Z. Nowa 10 dm., 69 mk. W 1827 r. Z. Stara miała 10 dm., 66 mk.; Z. Nowa 5 dm., 31 mk.

Zubrówka, rzeczka, w pow. mińskim, mały prawy dopływ Pereczuty, w obrębie gm. Kojdanów. Płynie lasami na wschód kilka wiorst, ma ujście za folw. Zubrewicze (młyn), naprzeciwko wsi Lisowszczyzna; brzegi porosłe obfitą trawą. *A. Jel.*

Zubrówka 1.) uroczysko do wsi Berszty, pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Berszty, o 52 w. od Grodna. 2.) **Z.**, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Łopatyn, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 237).

Zubrówka, część wsi Bielkowce, w pow. radomyskim, leżąca na prawym brzegu rucz. Świnołużki. Spis urzędowy z 1885 r. podaje ją jako oddzielną wieś, w gm. Korosteszów, odl. o 23 w. od Radomyśla, mającą 337 mk.

Zubrowków Wierch, szczyt (1836 mt.), na granicy wsi Frankowy i Osturni, nad Kacwińską rzeką, w hr. spiskiem.

Zubrowo 1.) uroczysko nad Kotrą, pow. grodzieński, w 5 okr. pol., gm. Berszty, o 58 w. od Grodna. Należy do wsi Berszty. 2.) **Z.**, wś nad Mierzycą, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Wierzchnie, okr. wiejski Udział, o 34 w. od Dzisny, 2 dm., 6 mk. prawosł. i 4 katol. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.).

Zubrowszczyzna, wś, pow. sieński, gm. Zameczek, ma 5 dm., 9 (?) mk.

Zubry, rzka, ob. *Zubra*.

Zubry 1.) wś włośc., pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Hołynka, o 70 w. od Grodna. 1395 dzies. ziemi włośc. (485 łąk i past., 218 nieuż.). 2.) **Z.**, ferma, pow. szawelski, gm. Popielany, o 49 w. od Szawel. 3.) **Z.**, wś, pow. dyneburski, par. Krasław, własność Platerów.

Zubry, potok, w Karpatach Bukowińskich, wypływa ze stoków Lungulu, z polany Zubry (wzn. 1300 mt.), łączy się z pot. Roszyszne i uchodzi do pot. Ruska (dopł. Suczawy).

Zubryca, rzeczka, w pow. porzeckim gub. smoleńskiej, prawy dopływ Kaspli.

Zubrycha, pow. lipowiecki, ob. *Ziubrycha*.

Zubryk, grupa domów w Jarhorowie, pow. buczacki.

Zubrynka, wś, pow. żytomierski, gm. i par. praw. Horoszki (o 10 w.).

Zubrynowo, wś, pow. drysieński, par. Zabiały.

Zubryszki ai. *Żubryszki*, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Słowiki, odl. od Władysławowa 20 w., ma 8 dm., 78 mk., 335 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kidule.

Zubryszki, dobra, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Mołdoczany, o 27 w. od Poniewieża, własność Karpiów, wraz z Johaniszkielami mają 3629 dzies. (491 lasu, 43 nieuż.).

Zubrza, dwie kol., pow. będziński, gm. Ożarowice. Jedna ma 2 dm., 11 mk., 53 mr.; druga 5 dm., 56 mk., 32 mr.

Zubrza, czasem *Zubrze*, *Zuberski potok* i *Żubrka*, potok, bierze początek na obszarze Kozielnik i Sichowa, w pobliżu Lwowa, płynie przez wieś Zubrzę, od której otrzymuje nazwę i dążąc na płd. przez Zagórze, Kuhajów, Podciemne, Rakowiec, Nowosiółki, Krasów, Głuchowice, Demnią, po za Honiatyczami uchodzi do Dniestru z lew. brzegu. Przyjmuje dopływy z lew. brzegu: pot. Kasparek od Krasowa, pot. Polański z Polany, pot. Barbarę od Stulska i kilka bezimiennych. Zdaje się, że niedaleko swego ujścia łączy się Z. ze Szczerkiem.

Zubrza, wś, pow. lwowski, 8 klm. na płd. od sądu pow. i urz. poczt. we Lwowie. Na płn. leżą Kozielniki, na płn.-wsch. Siechów, na wsch. Pasieki, na płd.-wsch. Żyrawka, na zach. Sołonka Mała i Wielka i Sokolniki. Środkiem obszaru płynie pot. Zubrza. W jego dolinie leżą zabudowania. Własn. więk. (miasta Lwowa) ma roli or. 649, łąk i ogr. 108, past. 26, lasu 413 mr.; wł. mn. roli or. 965, łąk i ogr. 248, past. 401, lasu 76 mr. W r. 1890 było 180 dm., 1670 mk. w gm., 6 dm., 37 mk. na obsz. dwor. (1010 rz.-kat., 48 gr. kat., 31 izr., 17 innych wyzn.; 1093 Pol., 8 Rus., 6 Niem.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. lwowski zamiejski. Rok erekcyi parafii nie znany. W dok. z r. 1665, odnawiającym dotacyę kościoła przez radnych Lwowa, jest wzmianka, iż parafia istniała już w najdawniejszych czasach. Do parafii należą: Kozielniki, Pasieki Zubrzeckie, Siechów z Wólką i Sołonka. We wsi jest kościół murowany, konsekrowany w r. 1822 p. w. św. Michała Arch. Par. gr.-kat. w miejscu. We wsi jest szkoła 3-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1100 złr. Wś Z. powstała w kniejach, w których jakoby żubry przebywały i równocześnie z Szczercem jest wspominana w latopisach ruskich z początkiem XIII w. Dokum. z r. 1381 poświadcza Andrzej, ststa ruski, że Dietko z Zubrzy sprzedał sianożęć Grzegorzowi Dawidowskiemu we Lwowie (ob. Przegląd archeol., Lwów, 1882, str. 72 i 73). W Medyce dnia 27 paźdz. 1407 r. daje Władysław Jagiełło wś Z. Janowi z Bierowy, z obowiązkiem, ażeby w niej stale swe siedlisko założył z powodu niedostatku ludzi na Rusi, żeby do każdej wyprawy wojennej stawił się z jedną kopią (lancea) i z dwoma łucznikami (sagitariis), tudzież, żeby bez pozwolenia króla wsi tej nie pozbywał się (A. G. i Z., t. IV, str. 59). We Lwowie w grudniu 1407 r. poświadcza Floryan z Korytnicy, starosta lwowski, że Stanisław z Zubrzy sprzedał część swą w tej wsi Janowi z Zubrzy za 80 kóp groszy (l. c., str. 69). Dnia 25 sierp. 1417 r. rozgraniczono z polecenia królewskiego posiadłości miasta Lwowa od wsi Z. (l. c., str. 92). Dnia 27 sierp. 1417 r. poświadcza Iwan z Obychowa, kasztelan szremski, starosta jeneralny ruski, rozgraniczenie Z. od Sokolnik (l. c., str. 93). We Lwowie dn. 12 lipca 1423 r. poświadczają rajcy miasta Lwowa, iż Miczko Tworkowicz z Rudaniec, dawny sołtys Zubrzy, pokwitował Jana, dziedzica Z., z odebrania pieniędzy za sprzedane sołtystwo (l. c., str. 119). W Zubrzy dn. 4 maja 1433 r. poświadczają: Wincenty z Szamotuł, kasztelan międzyrzecki i starosta ruski, i Detko ze Sprowy, podkomorzy ruski, że na rozkaz króla rozgraniczyli wsi: Zubrzę i Sołonkę (l. c., t. V, str. 71). We Lwowie dn. 1 wrz. 1435 r. poświadczają Stanisław z Dawidowa, sędzia, i Jan z Zimnejwody, podsędek, ziemscy lwowscy, że Jadwiga, córka Jana Zubrskiego, pokwitowała ojca swego z odebrania części ojczystej i matczynej (l. c., str. 79), a dn. 19 stycz. 1436 Katarzyna, córka Jana Zubrsiekgo, odstąpiła ojcu i bratu swemu przynależną sobie po ojcu i matce część Zubrzy (l. c., str. 81). Dok. wyd. w Papie 24 kwiet. 1441 r. zapisuje Władysław Warneńczyk niejakiemu Łące sto grzywien na wsi królewskiej Zubrzy i oddaje mu tę wieś w posiadanie aż do wypłaty tej sumy (l. c., str. 104). Dnia 8 lutego 1443 r. we Lwowie poświadcza Jan z Czyżewa, kasztelan i ststa krakowski, namiestnik królewski, że Jan z Zubrzy zapisał cały swój majątek nieletnim synom Janowi i Mikołajowi, i wyznaczył na egzekutora testamentu i opiekuna dzieci Mikołaja z Gołogór, podczaszego lwowskiego (l. c., str. 115). W Waradynie dnia 22 sierpnia 1444 r. zapisuje Władysław Warneńczyk Mikołajowi Klusowi z Wyżnian sto grzywien na wsi Zubrzy i innych (l. c., str, 145). We Lwowie dn. 15 stycz. 1445 r. poświadczają Jan Gołąbek z Zimnejwody, sędzia, i Ściborz z Wiszni, podsędek, ziemscy lwowscy, że Dorota, żona Szymka z Bóbrki, skwitowała ojca swego Jana z Z. z odebrania ojcowizny i macierzyzny (l. c., str. 147). We Lwowie dn. 1 sierp. 1457 r. poświadczają Ściborz z Wiszni, sędzia, i Jan z Wysokiego, podsędek, ziemscy lwowscy, że Jan i Mikołaj, rodzeni bracia z Z., podzielili pomiędzy siebie Zubrzę, Sichów i Oświcę (l. c., str. 102). We Lwowie dn. 18 maja 1464 r. poświadczają Piotr z Branic, sędzia, i Jan z Wysokiogo, podsędek, ziem-

scy lwowscy, pod jakiemi warunkami zobowiązał się Jan z Z. wypłacić 50 grzyw. Piotrowi i Michałowi Kongisarom, mieszczanom lwowskim, która to suma należała im się jako dopłata za kupione przez ojca Jana Zubrskiego sołtystwo w Z. (l. c., t. VI, str. 87). We Lwowie dn. 4 marca 1485 r. poświadczają Gunter z Sieniawy, sędzia, i Jan z Wysokiego, podsędek, ziemscy lwowscy, że Zofia, córka Jana Zubrzskiego a żona Jana Kunata, sprzedała część swoją dziedziczną we wsi Zubrzy i połowę wsi Sichowa Janowi, wójtowi z Sokolnik, za 259 grzyw. (l. c., t. VII, str. 149). We Lwowie dn. 6 wrześ. 1499 r. poświadcza Piotr Myszkowski, wojew. bełzki i ststa generalny ruski, że w sprawie sporu o granice wsi Zubrzy i Siechowa, stanął między Dziersławem Wilczkiem z Boczowa, podkomorzym lwowskim, a rajcami lwowskimi układ na trzy lata (l. c., t. IX, str. 175). We Lwowie dn. 18 paźdz. 1509 r. uwiadamia Zygmunt I Stanisława z Chodcza, marszałka kor., ststę lwowskiego i kamienieckiego, że uwolnił włościan Z., dzierżawy Feliksa Bałuczyńskiego, sędziego lwowskiego, od stacyjnego na rok jeden (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 8, str. 79). W Warszawie dn. 15 grud. 1579 r. poleca król Stefan rajcom lwowskim stanąć na wezwanie podkomorzego, dla rozgraniczenia ich wsi Sichowa i Zubrzy od wsi konwentu franciszkańskiego: Czyszek i Kozielnik (l. c., C., t. 339, str. 1918). Wieś Z. posiadali rajcy miejscy na swe utrzymanie. Dotąd w tej wsi i Sichowie jeden tylko był dwór, obie wsi puszczano razem w arendę, lub przez włodarza gospodarowano, a rajcy dzielili się dochodami. W r. 1673 postanowiono podzielić te dobra na 12 części, ażeby każdy rajca miał swój dwór, pole i kmieci, co w r. 1674 do skutku przyszło. Dochód z propinacyi, młynów i stawu szedł do podziału. Każdy miał wolny wrąb do lasu na własną potrzebę miejscową, a tylko raz w rok na gody (Boże Narodzenie) wywozić do domów w mieście po 12 wozów drzewa. Po każdym zmarłym żona i dzieci mieli prawo przez rok i niedziel 6 używać tej majętności (Zubrzycki, Kronika m. Kwowa, str. 431 i 432). W r. 1695 spalili Tatarzy w Z. dnia 12 lutego dwór i gumna rajcy miejskiego Dominika Wilczka (Zubrzycki, l. c., str. 444). W Warszawie dnia 26 list. 1735 r. pozwala August III na odbywanie w Z. jarmarków dwa razy do roku (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 535, str. 1413). Dokum. wyd. w Białymstoku dn. 16 stycz. 1764 r. uwalnia Jan Klemens hr. Branicki, hetm. w. kor., wieś Zubrzę od przechodów wojsk, popasów, noclegów, bezpłatnych podwód (l. c., C., t. 596, str. 880). W obecnem stuleciu dzierżawił Z. od magistratu lwowskiego w latach od 1858 do 1878 Kornel Ujejski, znany poeta. *Lu. Dz.*

Zubrzanka, rzeczka, w pow. buczackim, na obszarze wsi Zubrzec uchodzi z lew. brzegu do pot. Barysz.

Zubrze, potok, ob. *Zubrza.*

Zubrzec, wś, pow. buczacki, 12 klm. na płd.-zach. od urz. pocz. w Buczaczu, 11 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Potoku Złotym. Na płn. leży Barysz, na płn.-wsch, Żyznomierz, na wsch. Soroki i Leszczańce, na płd. Sokołów i Porchowa, na płd.-zach. Porchowa, na zach. Puźniki. Zach. część obszaru przepływa pot. Barysz, środkiem zaś płynie dopływ Barysza. W dolinie tego dopływu leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 895, łąk i ogr. 106, past. 34, lasu 508 mr.; wł. mn. roli or. 1312, łąk i ogr. 371, past. 62 mr. W r. 1890 było 273 dm., 1616 mk. w gm., 9 dm., 42 mk. na obszarze dwor. (1552 gr.-kat., 69 rz.-kat., 2 izr.; 1570 Rus., 88 Pol.). Par. rz.-kat. w Baryszu, gr.-kat. w miejscu, dek. buczacki. Do par. należą Iwanów, Kowalówka i Baryszka. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 3149 złr. i młyn. *Lu. Dz.*

Zubrzeckie Pasieki, pow. lwowski, ob. *Pasieki* 6).

Zubrzyca 1.) wś, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Zubrzyca, o 14 w. od Sokółki. 88 dzies. ziemi włośc. (11 łąk i past.). 2.) **Z.** *Wielka,* dobra, tamże, o 15 w. od Sokółki, własność Janowiczów, 178 dzies. (29 łąk i past., 16 lasu, 15 nieuż.). 3.) **Z.** *Mała,* okolica szlach., tamże, o 16 w. od Sokółki, 158 dzies. (14 łąk i past., 16 nieuż.). Gmina Z., położona we wschodniej części powiatu, graniczy od wschodu z gm. Indura pow. grodzieńskiego, od płn. z gm. Kruhlany, od wsch. z gm. Kamionka, od płd. z gm. Ostrów, obejmuje 68 miejscowości, mających 977 dm. włośc. (obok 518 należących do innych stanów), 6609 mk. włościan, uwłaszczonych na 11485 dzies. ziemi (8955 roli). Nadto w obrębie gminy jest 4810 dzies. większej posiadłości (3373 roli) i 210 dzies. ziemi kościelnej (188 roli). Zarząd gminy we wsi Bobiki.

Zubrzyca al. *Zubrzyce,* część Hołowska, w pow. turczańskim, 15 klm. na wsch.-płd. od Turki, na płd. od wsi Hołowska. Dok. wydanym w Łańcucie dnia 26 stycz. 1656 r. nadaje król Jan Kazimierz pułkownikowi Ernestowi Grotowi wieś Dołhe wraz z Zubrzycą i Hołowskiem (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 405, str. 25). O obrazie „Carstwo i Pekło“ w cerkwi tutejszej ob. Diło (Lwów, 1884, Nr 82). Por. *Hołosko* i *Podbuż.* *Lu. Dz.*

Zubrzyca, potok na Orawie, dopł. Orawy Czarnej. Nazwę nosi od wsi Zubrzyca.

Zubrzyca al. *Zubrica Niżna* i *Wiżna,* węg. *Alsó-Zubricza* i *Felso-Zubricza,* dwie wsi w hr., orawskiem (Węg.). Z. Niżna ma glebę nieuro-

dzają, 934 mk. (w tem 851 Polaków). Ludność prowadzi handel płótnem. Gorzelnia i browar w miejscu. Z. Wyżna leży na granicy Galicyi, pod Babią górą, ma kościół katol. parafialny, 1514 mk. (1433 Polaków). Gleba uboga, handel płótnem.

Zubrzyce, pow. głupczycki. ob. *Zabrzyce.*

Zubrzycki Minczoł, ob. *Minczoł* 8).

Zubrzycki, potok, prawy dopł. Popradu, bierze nazwę od wsi Zubrzyk, w pow. nowosądeckim.

Zubrzycki Rybnik, ob. *Rybnik* 3).

Zubrzyk, wś, pow. sądecki, na praw. brzegu Popradu, przy ujściu pot. Zubrzyckiego, w bardzo wązkiej dolinie, przez którą prowadzi kolej zwana dawniej tarnowsko-leluchowską. Wś graniczy na płn. z Wierzchomlą Wielką, na płd. z Żegiestowem. Na wschód ciągnie się lesiste pasmo górskie aż po dolinę Szczawnika, z e szczytami sięgającemi 1061 mt. We wsi cerkiew drewniana, przyłączona do par. w Żegiestowie; rz.-kat. należy do par. w Wierzchomli. Z. ma 55 dm. i 313 mk. (149 męż., 164 kob.), 289 gr.-kat., 21 rz.-kat. i 3 izracl. Pos. tabularna (rządowa) wynosi 42 mr. lasu; pos. mn. 125 mr. w ogóle. Uposażenie cerkwi składa się z 26 mr. roli, 2 mr. łąk i 28 mr. pastwisk. Pierwszą wzmiankę o wsi spotykamy r. 1674 (Pawiński, Małop., 54a), nosi nazwę Zubrzyska, należy do par. muszyńskiej. *Mac.*

Zubrzywki, grupa domów w Wołosiance, pow. stryjski.

Zubsuche z *Nowem Bystrem,* wś, w pow. nowotarskim. Jest to rozległa osada na lew. brzegu Białego Dunajca, na płn. od Zakopanego, składa się z kilkunastu przysiołków noszących nazwy od pierwotnych osadników, np. Zub, Suche, Furmanówka, Pistorówka, Gęska, Bystra, Bystryk, Slosz itp. W ogóle jest 518 dm. i 2451 mk. (1210 męż., 1241 kob,), 2438 rz.-kat. a 13 izracl. Chaty drewniane porządnie są budowane a ludność, mając oddawna zarobki w Zakopanem, jest stosunkowo zamożna i inteligientna. Należy do par. w Poroninie. Osada powstawała powoli w XVII i XVIII w. a nazwa utworzyła się od dwóch osad istniejących dotąd: Zub i Suche. Pierwszą z nich wymienia spis poborowy z r. 1674 (Pawiński, Małop., 53a) w parafii Ludzimierz. *Mac.*

Zuchcin, 1280 r. *Succino Magnum,* 1746 r. *Zukcin,* niem. *Gr. Sukczin, Suckschin, Sukczyn,* wś, pow. gdański górny, 2 mile od Gdańska, st. pocz. Langnowo, par. kat. Kłodawa, szkoła ew. w miejscu. Zawiera 19 włośc. posiadeł i 9 zagród, razem 464 ha (366 roli or., 38 łąk, 7 lasu); 1885 r. 42 dm., 68 dym., 341 mk., 76 kat., 262 ew., 3 żyd. Jest to stara osada. R. 1280 nadaje ks. Mestwin cystersom w Lądzie 4 włości: has hereditates subscriptas, quarum una vocatur Clodava, secunda Malavilla (Zła Wieś), tertia Succino magnum et ecclesia cum dote antiquitus assignata, scilicet Sacrsevo (Zakrzewko) hereditas juxta Lagussov sita (ob. P. U. B. v. Perlbach, Nr 314, str. 268). W XIV w. należał Z. do klasztoru oliwskiego. Cystersi utrzymywali tu księdza prokuratora, który zarządzał okolicznemi dobrami klasztornemi, mianowicie Skowarczem, Langnowem i Grabinami. Wystawili tu też kościołek, filią do Kłodawy. Ale w XVI w. dziedzic Dulski, późniejszy podskarbi królewski, kazał go rozebrać i na tem samem miejscu z cegły kościelnej wystawił sobie dwór (ob. Utracone kościoły p. ks. Fankidejskiego, str. 209). R. 1779 osiadło tu 29 familii szwabskich (ob. Brandstaeter: Land u. Leute des Landkr. Danzig, str. 193). W topogr, Goldbecka z r. 1789 wymieniono Z. jako wś król. i folw. o 13 dymach (str. 220). Wizyta Klińskiego z r. 1746 pisze: Z. dawał przed 40 laty mesznego 6 kor. żyta i tyleż owsa, później zamiast tego 6 flor., wówczas atoli nic nie dawał. Młyn zukciński daje 2 korce żyta, hamernia fl. 6 (ob. str. 621). *Ks. Fr.*

Zuchcinek, niem. *Kl. Suckczin,* posiadłość włośc., r. 1894 z Zuchcinem połączona, pow. gdański górny, st. poczt. Langnowo, par. kat. Kłodawa, 23 ha (16 roli or., 1 łąk); 1885 r. 6 dm., 11 dym., 56 mk., 16 kat., 40 ew. R. 1774 wydana ówczesnemu posiadaczowi v. Chagniow na własność. W miejscu jest młyn wodny o 2 gankach, hamernia, piekarnia i oberża. W 1789 r. było 10 dymów. *Ks. Fr.*

Zuchorzyce, wś, pow. lwowski, 22 klm. na wschód od Lwowa, 16 klm. na płn. - wsch. od sądu pow. w Winnikach, tuż na płd. od urz. poczt. i st. kol. w Barszczowicach. Na wschód leżą Żurawniki, na płd. Żurawniki i Czarnoszowice, na zach. Biłka Szlachecka, na płn. Barszczowice i Połonice (w pow. bóbreckim). Wzdłuż granicy płn. płynie Pełtew. Własn. więk. ma roli or. 109, łąk i ogr. 199, post. 9, lasu 474 mr.; wł. mn. roli or. 389, łąk i ogr. 447, pastw. 55, lasu 1 mr. W r. 1890 było 104 dm., 625 mk. w gm. (326 gr.-kat., 278 rz.-kat., 21 izr.; 366 Pol., 259 Rus.). Par. rz.-kat, w Biłce Szlacheckiej, gr.-kat. w miejscu, dek. lwowski zamiejski. Do par. należą: Biłka Szlachecka i Biłka Królewska. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr kor., w ziemi lwowskiej. Aktem wydanym w Wilnie dnia 25 paźdz. 1541 r. poświadcza Zygmunt I, że odebrał od Kaspra Chrząstowskiego, ststy lwowskiego, 20 dokumentów pergaminowych, wystawionych przez przodków królewskich na rozmaite sumy, zapisane na dobrach Zuchoczyce itd. (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 29, str. 303). W Wiślicy dnia 26 sier. 1606 r. daje Zygmunt III prawem dożywocia wieś Z., w pow. lwowskim, Stanisławowi Głembockiemu (l. c., C., t. 362, str. 1957). W Białej

dnia 20 list. 1678 nadaje Jan III Aleks. Chodorowskiemu, stolnikowi lwowskiemu, Z. i Biłkę (l. c., C., t. 437, str. 2944), a dn. 30 list. 1678 r. pozwolenie Owadowskiemu Janowi na wrąb w lasach Z. i Biłki (l. c., C., t. 440, str. 1131). W Grodnie dn. 11 stycz. 1679 r. uwiadamia Jan III Strzałkowskiego, ststę lityńskiego, któremu nadał wsi Z. i Biłkę Królewską, że przywilej stolnika lwowskiego na te wsi nie ma wartości, a przytem że rozszerzył prawo do tych wsi i na żonę Strzałkowskiego, tudzież polecił poddanym tych wsi posłuszeństwo dla niego i żony jego (l. c., C., t. 438, str. 215). W Grodnie dn. stycz. 1679 r. rozszerza Jan III prawo Remigiana Jana Strzałkowskiego, łowczego lwowskiego, do wsi Z. i Biłki także na żonę jego Katarzynę z Pleszowic Fredrównę (l. c., C., t. 438, str. 211). Przechował się inwentarz robocizny i danin w Z. i Biłce z r. 1734 (l. c., C., t. 532, str. 1681). Według lustracyi z r. 1765 były Z. w posiadaniu Ignacego Chrzanowskiego, porucznika wojsk kor., za przywilejem z 21 grud. 1758 r. Prowent ze wsi wynosił 2020 złp. 21 gr., z czego kwarta 505 złp. 5 gr. (Dobra kor. p. Czemeryńskiego, str. 142). *Lu. Dz.*

Zuchowska Uzda (w dokum.), ob. *Uzda* (t. XII, 867).

Zuchwalnia, wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Dąbrówka, o 7 w. od Lidy, 31 dm., 105 mk. (podług spisu z 1865 r. 138 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Lida.

Zucielec 1.) wś włośc., pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Krypno, o 35 w. od Białegostoku, 471 dzies. ziemi włośc. 2.) **Z.** *Poduchowny*, wś włośc., tamże, 126 dzies. ziemi włośc. 3.) **Z.**, dobra, tamże, własność Niewiarowskich, 108 dzies. (16 łąk i past., 9 lasu, 11 nieuż.). 4.) **Z.** *Niewiarowo*, osada, tamże, własność Niewiarowskich, 13 dzies. 5.) **Z.**, wś włośc. i fol., pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Przytulanka, o 37 w. od Białegostoku. Wś ma $24^1/_2$ dzies. ziemi włośc., folw. należy do dóbr Wojszki, Niecieckich.

Zuckau, ob. *Żukow.*

Zuckelnick, *Zukelnigh*, 1217 r. *Socolnici*, 1328 *Scokolnik*, 1399 *Ockilnik*, wś, pow. strzygłowski, par. kat. Peicherwitz, ew. Metschkau. W r. 1885 miała 205 ha, 19 dm., 115 mk. (22 katol.).

Zuckerwischken al. *Mitzlauken* al. *Lutkus*, posiadłość, pow. ragnecki, st. pocz. Lengwethen, ob. *Mixlauken* (t. VI, 512).

Zucklau, 1288 *Socolwiz*, wś i dobra, pow. oleśnicki, par kat. Olawa, ew. Boguszyce. W r. 1885 dobra miały 982 ha, 5 dm., 75 mk. (1 kat.); wś 475 ha, 80 dm., 546 mk. (13 kat.).

Zuckmantel, ob. *Cukmantel.*

Zuckowken (niem.), ob. *Żukówko.*

Zuczka *Stara* i *Nowa*, dwie wsi nad Prutem, z lew. brzegu, pow. czerniowiecki. Stara Z. 2680 mk.; Nowa Z. 2177 mk. w gminie i 141 na obszarze dworskim. Przez obszar wsi przepływają potoki: Kuczur (dopł. Prutu) i jego prawy dopł. pot. Moszków. Gmina Z. graniczy z Sadogórą.

Zuditz, ob. *Sudzice.*

Zudnochen, pow. ządzborski, są to Cudnochy.

Zudziłówka, wś, pow. drysieński, par. Oświej.

Zuechen, 1310 *Cychanów*, dobra i wś, pow. górski (Szląsk), par. kat. Gross Osten, ew. Herrnlauersitz. W r. 1885 dobra miały 344 ha, 2 dm., 16 mk. (4 kat.); wś 82 ha, 24 dm., 148 mk. (11 kat.).

Zuelkowitz al *Zilchowitz*, pow. głupczycki, ob. *Sulkowice.*

Zuellichau (niem.), ob. *Cylichów.*

Zuelz 1.) pol. *Biały Solc*, ob. *Biały* (t. I, 197). Par. B., dek. t. n., 1869 r. miała 3807 katol., 90 ewang., 287 izr. Dek. bialski dyec. wrocławskiej miał 24946 katol., 184 ew., 293 izr., w 10 parafiach: Solc Biały, Solc Stary, Wierzch, Ligota, Grabina, Prężyna, Łącznik, Śmice, Simsdorf, Ścinawa. 2.) **Z.** *Alt*, pol. *Solec*, 1534 *Soletz*, wś, pow. prądnicki, par. kat. w miejscu, ew. w Prądniku (Neustadt). Wś ma kościół par. katol., 312 ha (291 roli, 9 łąk), 44 dm., 296 mk. kat. Do r. 1810 była własnością komandoryi maltańskiej w Kremniku (Groebnig). Kościół par., o $^1/_4$ mili od wsi odległy, wzniesiony p. w. św. Jana Chrz., został podobno założony przez Templaryuszów w XIV w. Przy odnowieniu znaleziono na cegłach daty: 1173 i 1227. We wsi istniał kiedyś skład soli książęcej. Par. S., dek. bialskiego, 1869 r. miała 2238 katol.

Zuelzendorf, ob. *Sulisławice.*

Zuelzhoff, dobra, pow. grotkowski, par. kat. Hohengiersdorf, ew. Olbendorf. W r. 1885 dobra miały 505 ha, 6 dm., 144 mk. (16 ew.).

Zuender, ob, *Cędry.*

Zuenderfeld *Gr.* i *Kl.* (niem.), 2 wyb. do W. Cędrów, pow. gdański nizinny, st. p. W. Cędry.

Zuetzer (niem.), ob. *Czuchowo.*

Zugdamm, pow. gdański, ob. *Suchydąb.*

Zuino, jezioro, w pow. newelskim. Pomiędzy jez. Z. i Uświacz od południa a jez. Jazno od płn. ciągnie się błoto, zajmujące $7^1/_2$ w. kw.

Zuiszki, fol., pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Udrya, odl. od Kalwaryi 46 w., ma 28 dm., 166 mk.

Zuj 1.) wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Iwieniec, o 45 w. od Mińska. 2.) **Z.,** fol., pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, o 58 w. od Mińska, własność Łucewiczów, ma 5 włók; miejscowość falista, grunta szczerkowe. 3.) **Z.**, zaśc.,

pow. miński, w 3 okr. pol. i par. kat. Kojdanów (o 8 w.), gm. Stańkow, o 30 w. od Mińska, należy do domin. Stańkow hr. Czapskich; miejscowość małoleśna, grunta szczerkowe. 4.) **Z.** al. *Zujówka*, wś i zaśc. poradziwiłłowskie nad bezim. dopł. Suły, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, par. katol. dawniej Rubieżewicze, teraz Kojdanów, o 42 w. od Mińska, ma 12 osad; miejscowość falista, grunta szczerkowe, lasu mało. Pierwotnie osada szlachty Zujewskich. *A. Jel.*

Zuja 1.) wś przy ujściu rzki Dochnarki do Dryssy, pow. połocki. 2.) **Z.**, wś nad rz. Obol, w pow. połoekim.

Zuje 1.) wś nad Sożą, pow. czerykowski, przystań leśna. 2.) **Z.**, wś, pow. orszański, gm. Lubawicze, ma 23 dm., 158 mk. 3.) **Z.**, wś i zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Wojtkuszki, o 5 w. od Wiłkomierza. 4.) **Z.**, fol. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 39 w. od Dzisny, 1 dm., 8 mk. prawosł.

Zujew, ruczaj, pow. witebski, uchodzi od prawego brzegu do Dźwiny pod Surażem.

Zujewce, wś nad Chorolem, pow. mirgorodzki gub. połtawskiej, gm. Zujewce, o 30 w. od Mirgorodu, 691 dm., 3500 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, targi co czwartek, 2 jarmarki, 3 młyny wodne, 25 wiatraków, 2 olejarnie, cegielnia.

Zujewo 1.) zaśc., pow. lepelski, należy do dóbr Wacławia, Bohuszewiczów, ma 5 włók i 5 mr. 2.) **Z.**, fol., pow. wieliski, wraz z Sobolewem 154 dzies.; należy do sukcesorów kupca Chrulewicza.

Zujka, rzeczka, w pow. wilejskim, dopływ rz. Serwecz (dopł. Wilii). Długa 16 w. Przepływa pod wsią Nowina, Struki i zaśc. Sopino.

Zujkajmie, wś i fol., pow. rossieński, gm. i par. Szydłów, o 24 w. od Rossień. Folw. należy do dóbr Kotowszczyzna.

Zujki, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Zabłociszki (o 5 w.), o 18 w. od Święcian, 8 dm., 73 mk. katol. (w 1865 r. 27 dusz rewiz.); należał do dóbr Kozaczyn, Bortkiewiczów.

Zujkinie, os., pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki, odl. od Władysławowa 37 w., ma 3 dm., 35 mk. Wchodziła w skład dóbr Giełgudyszki Dolne.

Zujkiszki, wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol (odl. 18 w.), ma 3 dm., 31 mk. W r. 1827 wś rząd. Z., w par. Wyłkowyszki, ma 2 dm., 24 mk., zaś wś Zwykiszki, w par. w Maryampol, 2 dm., 17 mk.

Zujkiszki 1.) wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Taurogi, par. Gawry, o 70 w. od Rossień. Piotrowscy mają tu 17 dzies., Fladrzyńscy 16 dzies. (1 lasu, 1 nieuż.). 2.) **Z.**, wś, tamże, gm. Erzwiłek, par. Odachów, o 33 w. od Rossień. 3.) **Z.** *Giedkajcie*, dwór, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Taurogi, własność Gołkowskich, 262 dzies. (72 lasu, 23 nieuż.).

Zujnica, rzeczka, pow. borysowski, w obrębie gm. W. Dolce, płynie na północ od wsi Zamosze i na samej granicy pow. lepelskiego zmienia nazwę na Dziewonicę, poczem ubiegłszy kilka wiorst wpada do jeziora Dzwoni, w pow. lepelskim. *A. Jel.*

Zujno, folw., pow. newelski, własność Zahorskich, ma 132 dzies.

Zujówka 1.) cztery wioski w jednej okolicy, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, o 30 w. od Mińska; grunta szczerkowe, lekko faliste. 2.) **Z.**, ob. *Zuj.* *A. Jel.*

Zujuny, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 12 w.), okr. wiejski Zameczek, o 6 w. od Wilna; 11 dm., 88 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. 29 dusz rewiz.); należała do dóbr Bujwidziszki, Tyzenhauzenów.

Zukany, fol. nad rz. Naczką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 51 w. od Lidy a 23 w. od Ejszyszek, ma 17 mk. katol.

Zukcin, ob. *Zuchcin.*

Zukturberg (niem.), góra w Kurlandyi, w par. talseńskiej, we wschodniem paśmie wzgórz nad Wentą, przeszło 300 stóp par. wys. Ob. *Cuktur.*

Zulin 1.) al. *Zulinek*, fol., pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. michajłowska, o 7 w. od Prużany, należy do dóbr Joalin, dawniej Moraczewskich, następnie Rudominów, Bychowców i Suchockich. 2.) **Z.**, fol., pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Horodziej, o 52 w. od Nowogródka.

Zulinek, ob. *Zulin.*

Zulino, wś, pow. drysieński, par. Zabiały, należy do dóbr Tabołki, Szczyttów.

Zullmin (niem.), ob. *Sulmin.*

Zulnia, rzka, ob. *Woniaczka.*

Zulnia, wś, pow. rówieński, gm. i par. praw. Stepań (o 7 w.).

Zuława, pow. mielicki, ob. *Sulau.*

Zułowo 1.) wś i folw., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Michajłowo, okr. wiejski Sorokpol Zułowo, o 15 w. od gminy a 21 w. od Święcian, ma 14 dm., 138 mk. katol., 9 ewang. i 18 żydów (w 1865 r. 43 dusz rewiz.); młyn wodny z foluszem, gorzelnia. Obszar wynosi 7490 dzies. Należał do Piłsudzkiej. 2.) **Z.**, dwie wsi, pow. drysieński, par. Rosica.

Zumerynkowszczyzna, osada, pow. rzeczycki, przy wsi Suchowicze, którą w r. 1652 jezuita Ignacy Jelec darował ks. bazylianom kijowskim (ob. Archim. Mikołaja „Opis. Mins. Eparchii“, str. 165). *A. Jel.*

Zuń, ob. *Żoń.*

Zunzen, dobra prywat., w okr. tukumskim, pow. talseński, par. erwaleńska (Kurlandya).

Zuotkogen-Narkot al. *Neu Krauleidszen,*

kol., pow. ragnecki, st. poczt. Neu Eggleningken.

Zuprany, pow. wiłkomierski, ob. *Zaprany*.

Zur, jezioro, pow. rzeczycki, ob. *Żur*.

Zurawerkaempe, kępa, w pow. świeckim, ob. *Kranichfeld*.

Zurellen al. *Szurellen*, wś, pow. ragnecki, st. poczt. Budwethen.

Zurkott, pow. lignicki, ob. *Kawice*.

Zurliszki, starostwo, ob. *Szmilgi* 7).

Zurowa, *Zyrowa*, 1302 *Ciroua*, wś, pow. wielkostrzelecki, par. kat. Jasiona, ew. Krappitz. W r. 1885 dobra miały 778 ha, 25 dm., 318 mk. (8 ew.); wś 276 ha, 50 dm., 366 mk. kat. We wsi kościół katolicki filialny.

Zurze, rzeczka, w pow. oszmiańskim, przepływa pod wsią Michniewicze.

Zurzyce, ob. *Zuszyce*.

Zurzyńce, pow. zwinogródzki, ob. *Żurzyńce*.

Zurżówka al. *Dżurdżówka*, ob. *Żurżówka*.

Zuschitz (w dok.), ob. *Seschwitz*.

Zusien, wś, w pow. nowoaleksandrowskim, gm. Dukszty, należy do dóbr Tomulin, dawniej Łopacińskich, później Smolewskiego, ma 3 dm. Ob. *Magunele*.

Zusienko, wś i fol., pow. suwalskl, gm. Czostków, par. Przerośl, odl. od Suwałk 21 w. Wś ma 8 dm., 90 mk.; fol. 1 dm., 13 mk. W r. 1827 było 8 dm., 47 mk. W pobliżu wsi błota i jezioro zwane Łanowicze al. Zusienko.

Zusiny, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmuny (o 14 w.), okr. wiejski Horodenka, 23 dusz rewiz.; należała dó dóbr Bastuny, Kobylińskich.

Zuski, wś, pow. rawski, gm. Regnów, par. Biała, ma 8 dm., 79 mk., 292 mr. W 1827 r. było 8 dm., 68 mk. R. 1579 wś Zuski, w par. Lewin, miała $1^3/_4$ łan. km. (Paw., Mazow., 171).

Zuśno, wś, pow. suwalski, gm. Czostków, par. Filipowo, odl. od Suwałk 20 w., leży przy granicy pruskiej, ma szkołę początkową, 44 dm., 363 mk., 37 gospodarstw włościańskich, 1118 mr. Należała do dóbr Czostków. W 1827 r. było 40 dm., 245 mk.

Zussej, rzeka, ob. *Sussei*.

Zuszyce, wś, pow. gródecki, 10 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Gródku, 6 klm. na płn.-zach. od st. kol. i urz. poczt. w Mszanie koło Bartatowa. Na zach. leży Ottenhausen, na płn. Wielkopole, na wsch. Stronna, na płd. Powitno i Czuniów. Wzdłuż granicy płd. płynie Wereszyca. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. (arcyb. łaciń. we Lwowie) ma roli or. 236, łąk i ogr. 58, past. 12 mr.; wł. mn. roli or. 253, łąk i ogr. 50, pastw. 31 mr. W r. 1890 było 51 dm., 303 mk. w gm., 4 dm., 38 mk. na obsz. dwor. (232 gr.-kat., 109 rz.-kat., 9 izr.; 296 Rus., 14 Pol., 31 Niem.). Par. rzym. i gr.-kat. w Powitnie. Dokumentem wydanym r. 1375 nadaje Władysław, ks. opolski Lymbirdowi ze Zduszyc wś Zduszyce na wieczystą własność (A. G. i Z., t. II, str. 7, i Stadnicki „Ziemia lwowska za czasów polskich w w. XIV i XV", Bibl. Ossolin., t. III, 1863, str. 58). W r. 1428 zapisuje Władysław Jagiełło wieś Z. w dożywocie Piotrowi Dzikowi (A. G. i Z., t. II, str. 83). W r. 1442 zapisuje Władysław Warneńczyk Piotrowi Dzikowi 50 grzyw. monety polskiej na wsi królewskiej Z. (l. c., str. 111 i 113 i Stadnicki, l. c., str. 8, 6). W r. 1448 przenosi Kazimierz Jagiellończyk wieś Z. na prawo niemieckie i porucza jej nowe osiedlenie Piotrowi Dzikowi, nadając mu wójtowstwo dziedziczne (l. c., str. 133). W r. 1456 pozwala król Grzegorzowi z Sanoka, arcyb. lwow., wykupić wsi: Kamienobród, Czuniów i Zuszyce z rąk tych, którzy wsi te od króla w zastawie trzymali (l. c., str. 154). *Lu. Dz.*

Zusza, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsią Mejrany.

Zutki, wś i dwór, pow. kowieński, w 3 okr. pol., o 49 w. od Kowna.

Zutowtyszki-Meszki, folw., w pow. szawelskim, własność Charlińskich, ma 2 włóki. Ob. *Meszki*.

Zuwinta, jezioro, ob. *Żuwinta*.

Zuwintis, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsią Szylele.

Zuzanka 1.) wś, pow. włocławski, gm. Dobiegniewo, par, Wistka, ma 83 mk., 156 mr. 2.) **Z.** al. *Zuzanna*, os. fabr., pow. olkuski, gm. i par. Kromołów. Istniał tu prywatny zakład żelazny z wielkim piecem, przerabiającym do 16000 cent. surowca.

Zuzanna, kol., pow. radzymiński, gm. Międzyleś, odl. 14 w. od Radzymina, ma 55 mr. obszaru.

Zuzanów al. *Zuzinów*, wś, pow. garwoliński. gm. Sobienie Jeziory, par. Warszawice, ma 30 dm., 155 mk., 34 os., 270 mr. Należała do dóbr Sobienie Kiełczewskie. W r. 1827 wś Zuzinów ma 11 dm., 78 mk.

Zuzanówka, pow. rudecki, ob. *Sozanówka* 1).

Zuzanpol 1.) al. *Zuzanpole*, fol., pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Pereżyry, par. katol. Koreliszczewo, o 55 w. od Ihumenia, 36 w. od Mińska, 10 w. od st. Michanowicze dr. żel. libaw.-romeńskiej. Jest to część dóbr Uźlany jaką wzięła przy podziale sióstr w połowie b. stulecia Zuzanna ze Strękowskich Janowa Łappowa. Na zupełnie pustej przestrzeni Łappa zbudował porządny folwark i nazwał go od imienia żony Zuzanpolem; gospodarząc tu długo pozasiewał lasy i założył duży fruktowy i spacerowy ogród, przy dość obszernej rezydencyi. Po śmierci rodziców syn Mikołaj Z., ożeniony z Jodkówną, strwonił majątek, a po jego śmierci folwark przechodząc w różne ręce za długi stał się w końcu własnością urzęd. Trafi-

mowa. Łącznie z folw. Mikolin ma 15 włók. Grunta szczerkowo-piaszczyste, łąki suche, żywej wody niema. Teraz folwark całkiem opuszczony; oddawna wydzierżawiony, bardzo podupadł. 2.) **Z.**, folw. nad Saryanką, pow. dryśieński, most drewniany. *A. Jel.*

Zuzantów al. *Zuzantowo*, folw., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. Wituniecze, par. katol. Kiemieszewicze, o 90 w. od Borysowa, należy do domin. Derbentowo; niegdyś własność Siwickich, od r. 1825 Niewiadomskich, razem z domin. i folw. Pupki 25 włók; lasu i łąk dostatek. *A. Jel.*

Zuzel, w dok. *Zuzola*, wś nad Bugiem, pow. ostrowski, gm. Szulborze Koty, par. Zuzel, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową. W 1827 r. było 13 dm., 90 mk. W akcie uposażenia klasztoru czerwińskiego z r. 1161 powiedziano: „Ego, insuper hec, Henricus eiusdem Boleslai (fundatora klasztoru) frater germanus, eidem ecclesie dedi forum, scilicet Zuzola cum thabernis et transitu“ (Kod. małop., II, 4). W dok. Grzymisławy z r. 1229 dla tegoż klasztoru wymieniono w miejscu Zuzeli jako dar ks. Henryka wieś Kochów nad Wisłą. W akcie z r. 1254 zamieszczono w liczbie posiadłości danych klasztorowi „Zuzolam, omnes redditus et quaslibet villas ejus“ (Kod. dypl. pol., I, 71). W potwierdzeniu posiadłości biskupów płockich z r. 1203 (?) powiedziano: „Item ville iste pertinent ad ecclesiam de Sussola: Bucce, Suchinicovo, Cosane, Woynowo cum villis attinentiis“ (Kod. Mazow., 338). Jak świadczą dokumenty Z. była starodawnem targowiskiem, przy którem istniała przeprawa przez Bug i zapewne gródek obronny. Ztąd wcześnie bardzo stanęła tu kaplica, przy której utworzono parafią, obejmującą znaczne obszary po obu brzegach Bugu. Dopiero w 1508 r., skutkiem utworzenia parafii w Ceranowie a potem i Prostyni, osady z praw. brzegu Bugu przyłączone będą do nowych kościołów. Rozwój Nuru, który otrzyma prawo miejskie 1443 r., pozbawia targowisko zuzelskie dawnego znaczenia. Na miejscu poprzedniej kaplicy wystawił biskup płocki Paweł Giżycki nowy kościół i erygował podupadłą zapewne parafią w r. 1448. Obecny pochodzi z r. 1726. W r. 1578 we wsi Zuzola „Laurentius villicus“ płaci od $12^1/_2$ łan. km., 4 zagr., 1 rzeźnika, 1 rybaka. Wieś należy do klasztoru czerwińskiego (Paw., Mazow., 395). Z. par., dekan. ostrowski, 3526 dusz. *Br. Ch.*

Zużel, pow. sokalski, ob. *Żużel.*

Zuzela al. *Żużela*, niem. *Zuzella*, 1224 r. *Susela*, 1233 *Czuczhel*, 1534 *Schuziel*, wś, pow. opolski, par. kat. Broszec, ew. Krapkowice. W r. 1885 dobra miały 288 ha, 7 dm., 124 mk. (14 ew.); wś 609 ha, 105 dm., 724 mk. (2 ew.). Dawna własność klasztoru w Czarnowąsie.

Zuzenka, rzeczka, ob. *Blendzianka.*

Zuzinowo, wś i fol. nad jeziorem, pow. gostyński, gm. Rataje, par. Solec, odl. 6 w. od Gostynina, ma 84 mk. W r. 1894 fol. Z. rozl. mr. 476: gr. or. i ogr. mr. 370, łąk mr. 70, lasu mr: 9, wody mr. 19, nieuż. mr. 8; bud. mur. 2, drew. 13; płodozm. 4 i 10-pol.: pokłady torfu. Do włościan należy 86 mr.

Zuznowki, może *Zużinówki*, wś, pow. radzymiński, gm. Rudzienko, ma 94 mk., 127 mr.

Zuzola, ob. *Zuzel.*

Zuzoły, niem. *Wiesensee*, wś gospod., w pow. żnińskim, ma urz. okr. i st. cyw. w Janówcu, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Nakło-Gniezno, szkołę katol. i parafią w Żernikach, par. ew. w Janówcu, sąd w Wągrowcu. Obszaru 350 ha, 12 dym., 133 dusz (51 katol.). Leży na płn, Żernik, wsch.-płd. Kozielska. W r. 1740 sprzedano Z. w grodzie gnieźn. Około r. 1523 pobierał pleban w Kozielsku dziesięcinę snopową z ról dziedzicznych na Z. Kmiecie dawali prebendarzowi w Żernikach mesznego po ćwierci żyta i tyleż owsa, zagrodnicy po korcu owsa, folw. był pusty. W r. 1577 było w Z, 9 śl. os., 3 zagr. R. 1579 śl. os. 8, zagr. 4, rzem. 1. W r. 1629 śl. os. 9, zagr. 4 z rolą i 1 rzem. W r. 1793 dziedziczył Józef Koszkowski.

Zuzowy, wś, pow. konecki, gm. i par. Przedbórz, odl. od Końskich 35 w., ma 47 dm, 337 mk., 687 mr. włośc. i 2 mr. dwor. W 1827 r. było 21 dm., 181 mk. Na początku XVI w. łany km. dawały kościołowi w Przedborzu dziesięcinę pieniężną po 6 gr. z łanu, co wynosi ogółem 9 fertonów (Łaski, L. B., I, 617). W r. 1564 wś królewska Z. płaci stacyą z łan. 9 (Lustr. V, 145). Według reg. pob. pow. chęcińskiego z r. 1540 wś królewska Z., w par. Przedborz, miała 8 łan. km., 2 łany sołtysie, zagajniki, sadzawkę i młyn. Ogólna wartość wsi 40 grzyw. W r. 1573 wś Zuzowy miała $9^1/_2$ łan. (Paw., Małop., 276, 573). W 1765 r. wchodziła w skład ststwa przedborskiego. *Br. Ch.*

Zuzułka, wś, pow. węgrowski, gm. i paraf. Starawieś. ma 28 dm., 262 mk., 39 os., 645 mr. (wykazy urzęd. podają 489 mr.). Wchodziła w skład dóbr Starawieś. W 1827 r. było 16 dm., 127 mk., par. Węgrów.

Zuzułka, wzgórze pod Marszałkami, w pow. ostrzeszowskim, składa się przeważnie z żużla żelaznego, pochodzącego podobno ze znajdującej się tu niegdyś huty żelaznej.

Zwadliwy al. *Jac*, potok, lewy dopł. Wagu (ob. t. XII, 893).

Zwadnik, fol., pow. garwoliński. gm. Kłoczew, par. Okrzeja, odl. 42 w. od Garwolina. W 1827 r. miał 8 dm., 59 mk. W r. 1878 fol. Z., oddzielony od dóbr Dworzec, rozl, mr. 1449: gr. or. i ogr. mr. 282, łąk mr. 97, lasu mr. 1045, nieuż. mr. 25; bud. drew. 6, las urządzony, pokłady torfu.

Zwahanowy, potok, dopł. Połhoranki, wy-

pływa ze stoków szczytu Wahanów (922 mt.), w Beskidzie zachodnim, na Orawie.

Zwaka al. *Schwabe*, młyn wodny w Turzem, pow. raciborski.

Zwalinnen (niem.), ob. *Cwaliny*.

Zwangshof (niem.), dobra, pow. chojnicki, st. pocz. i paraf. kat. Leśno, 7 klm. odl., gmina Lędy, 471·81 ha (154 roli or. i ogr., 29·67 łąk, 22 past., 260·14 lasu, 6 nieuż.); fabryka krochmalu, mleczarnia, 5 dm., 38 mk. *Kś. Fr.*

Zwangshof, fol. i cegielnia, pow. iławkowski, st. p. Schrombehnen.

Zwanica 1.) jezioro, w pow. połockim, daje początek rzeczce Zwanicy, lewemu dopł. Dryssy. 2.) **Z.** al. *Zwonica*, rzeczka, w pow. połockim; lewy dopływ Dryssy. Wypływa z jeziora Zwanica, płynie w kierunku płn. na przestrzeni 12 w. i pod wsią Szywoszyny ma ujście. Szeroka do 4 saż., głęboka od 6 do 9 stóp, płynie początkowo śród błot, pokrytych drobnemi zaroślami, dalej zaś śród niskich lecz urwistych brzegów. Znajduje się na niej 5 mostów. Na wiosnę wylewa z obu stron na przestrzeni do 100 sążni.

Zwanica, karczma nad rzką t. nazwy, pow. połocki, most na drodze z Połocka do Oświei.

Zwanie Puste (por. *Nowosiółka*, w pow. borszczowskim), mylnie za: *Iwanie Puste*.

Zwaniszewickie, dobra, w dawnym pow. rzeczyckim, nadane były w r. 1658 w nagrodę Aleksandrowi Chełchowskiemu, cześnikowi orszańskiemu, zawierały „służb półczwarty“ (ob. Vol. leg., IV, fol. 537. wyd. Ohryzki).

Zwanka, rzeczka, w pow. słuckim, niegdyś w pow. kleckim, w tak zw. Moszukowskiej puszczy, dziś w gminie kleckiej, wspomniana w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 489, 491, 492). *A. Jel.*

Zwanów, gród wielkopolski, około r. 1316 zdobyty przez Brandeburczyków. Może to będzie Dzwonowo pod Kiszkowem, w pow. gnieźnieńskim.

Zwanowa, wś, w par. Lubrza, pow. pilzneński (Paw., Małop., 545), jest to dzisiejsza Dzwonowa.

Zwanzigerweide (niem.), ob. *Cwancychowo*. Teraz połączone w jednę gminę z Tragheimerweide.

Zwardoń, wś i st. dr. żel., w pow. żywieckim, jest częścią gminy Sól, leży w górzystej okolicy u źródeł rzeki Czerny, dopł. Soły z lew. brzegu. Na obszarze Z. przełęcz (700 mt. npm.), przez którą prowadzi gościniec i kolej żelazna do Csaczy na Węgrzech. Osada liczy 18 dm. i 124 mk. (64 męż., 60 kob.). Mają tu wznieść kościół par. jako w punkcie pogranicznym.

Zwartów, wś, pow. żółkiewski, 18 klm. na płd.-wsch. od Żółkwi, 7 klm. na wsch. od sądu pow. w Kulikowie, tuż na zach. od urz. pocz. w Żółtańcach. Na płd.-zach. leżą Sulimów i Udnów, na płn.-zach. Artasów, na płn. Dzibółki, na wsch. Żołtańce, na płd.-wsch. Remenów (w pow. lwowskim). Płn. część obszaru przepływa pot. Żołtaniecki. Własn. więk. (konwentu dominikanów w Żółkwi) ma roli or. 208, łąk i ogr. 41, past. 2, lasu 284 mr.; wł. mn. roli or. 690, łąk i ogr. 326, past. 7 mr. W r. 1890 było 104 dm., 733 mk. w gm., 2 dm., 8 mk. na obsz. dwor. (688 gr.-kat., 33 rz.-kat., 20 izr.; 725 Rus., 16 Pol.). Par. rz.-kat. w Kulikowie, gr.-kat. w miejscu, dek. kulikowski, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew p. w. św. Szymona i szkoła 1-klas. *Lu. Dz.*

Zwartkówko, niem. *Schwartowke*, wś w Pomeranii, pow. lęborski, par. kat. Lębork, 265 ha; 1885 r. 19 dm., 34 dym., 218 mk., 213 ew., 5 żydów. R. 1437 płaci Cleine Swartaw od trzeciej części 21 skojców (ob. Cramer, Gesch. d. Lande Lauenburg und Buetow, II, 291). Do r. 1658 Z. należało do par. Sawulino. *Kś. Fr.*

Zwartowo, niem. *Schwartow*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. lęborski, st. Żelazna, paraf. kat. Lębork; 2032 ha (1196 roli or., 68 łąk, 394 lasu); 1885 r. 30 dm., 73 dym., 393 mk., 2 kat., 391 ew. R 1364 nadaje komtur gdański Ludeke v. Essen Piotrowi Littow (Lettow) na prawie polskiem trzecią część Zwartowa i oprócz tego 13 włók w Kiełpinie na tem samem prawie. Za to ma służyć w lekkiej zbroi, pomagać przy budowie zamków i co rok na św. Marnin płacić 7 wiardunków (ob. Gesch. der Lande Lauenburg und Buetow v. Cramer, Koenigsberg, 1858, II, 233 i odpisy Dregera w Pelplinie, str. 65). Przed reformacyą istniał tu kościół, który u Damalewicza wymieniony jest jako parafialny (ob. Utracone kościoły przez kś. Fankidejskiego, str. 229). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny płacił tu p. Lantosz od 7 wł. osiadł., 2 ogr., 15 fl. 16 gr. (ob. Roczn. T. Przyj. Nauk w Pozn. 1871, str. 195).

Zwaryca al. *Szwaryca*, potok, w pow. złoczowskim, uchodzi na granicy Pomorzan i Rozhadowa do Złotej Lipy. Płynie przez Hodów i Kalne.

Zwarycka, karczma, na obszarze Płuhowa, w pow. złoczowskim.

Zwarycka Jasienica, por. *Podbuż* i *Jasienica Solna* (t. III, 742).

Zwarycz, potok, na Bukowinie, jedno ze źródłowych ramion Seretu z którym łączy się z lew. brzegu na obszarze Szypotu. Wypływy z pod szczytu Strimka (1356 mt.) w Karpatach Bukowińskich.

Zwarycz al. *Zwaryckie*, przedmieście Drohobycza.

Zwarycze, przedmieście Stryja.

Zwecka al. *Zwecke*, dobra i wś, pow. lubański, par. kat. Schoenberg, ewang. Seidenberg. W r. 1885 dobra miały 256 ha, 13 dm., 164 mk. (44 kat.); wś miała 25 ha, 13 dm., 85 mk.

(1 kat,). Do r. 1815 należała do Łużyc Saskich.

Zweckfronze, kol., pow. wołowski, par. kat. Wąsosz, ew. Piskorzyn. W r. 1885 miała 8 ha, 5 dm., 21 mk. ew. Powstała na obszarze dóbr Kamin.

Zwedenówka al. *Zwiezdanówka* al. *Zwedeny Kamień*, wś nad rzką Witczycą (Suchą), dopł. Murachwy, pow. jampolski, okr. pol. i gm. Murachwa, par. Krasne, odl. o 52 w. od Jampola, ma 140 osad, 729 mk., 1600 dzies. ziemi włośc., 1291 dworskiej. Grunta po większej części górzyste, gleba glinkowata; glina zdatna do wyrobu cegły i garnków. Włościanie trudnią się wyrobem pługów i łopat. Własność dawniej Starzyńskich dziś Sobańskich. *Dr. M.*

Zwedeny Kamień, ob. *Zwedenówka*.

Zweibrodt, 1360 *Czwebroth*, 1397 *Czweybrot*, wś, pow. wrocławski, par. kat. Jaschguettel, ew. Domslau. W r. 1885 dobra miały 266 ha, 7 dm., 116 mk. (24 kat.); wś 62 ha, 25 dm., 238 mk. (78 kat.). W r. 1375 przyłączono do wsi fol. Czeserow, należący przedtem do Blankenau,

Zweibrueck, kol., ob. *Samost.*

Zweidorf, wś gosp., w pow. szubińskim, ma par. ewang., urz. okr. i st. cyw. w Szubinie, pocztę w Rynarzewie. st, kol. żel. w Bydgoszczy, szkoły w Kołaczkowie. Obszaru 184 ha, 11 dym., 72 dusz ew.

Zweihof, 1295 *Kelzowo*, 1300 *Sertschuetz*, *Serusici*, 1445 *Zirtschicz*, 1372 *Jeraschinaw* al. *Sierezicz*, fol., pow. wrocławski, par. kat. Rothsyrben, ew. Sillmenau. W r. 1885 dobra miały 98 ha, 7 dm., 67 mk. (30 kat.). Dawniej posiadłość klasztoru na Piasku we Wrocławiu.

Zweiteichen, leśnictwo, pow. świętosiekierski, st. pocz. Gutstadt.

Zwelsa, rzeczka, w pow. telszewskim, ob. *Żwalsia*.

Zwenigród, według podania miasto nad Zbruczem, o kilka wiorst od wsi Holeniszczów, w pow. kamienieckim.

Zwernis, mylnie *Zwerins*, jezioro, w pow. wileńskim, pod wsią Pożwernie.

Zwersa, rzeczka, ostatni lewy dopływ Wilii, uchodzi poniżej Szeszupy i Arfy.

Zweryn (w dok.), ob. *Skwirzyna*.

Zwerzdyna, ob. *Zwierždynia*.

Zwiagi, wś, pow. sieński, gm. Kakowczyn, ma 15 dm., 120 mk.

Zwiahel 1.) ob. *Nowogród Wołyński*. 2.) **Z. Nowy**, pow. nowogradwołyński, ob. *Nowo-Zwiahel*.

Zwiahel, wś, pow. borszczowski, 14 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Borszczowie, tuż na płd. od urz. pocz. w Dawidkowcach. Na wsch. leży Łosiacz, na płd. i zach. Tarnówka, na płn. Dawidkowce (w pow. czortkowskim). Środkiem obszaru płynie Niczława. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 219, łąk i ogr. 19, past. 5, lasu 48 mr.; wł. mn. roli or. 222, łąk i ogr. 30, past. 37 mr. W r. 1890 było 55 dm., 337 mk. w gm., 5 dm., 29 mk. na obsz. dwor. (265 gr.-kat., 53 rz.-kat., 48 izr.; 358 Rus., 8 Pol.). Par. rz.-kat. w Jezierzanach, gr.-kat. w Piłatkowcach. We wsi jest cerkiew i kasa poż. gm. z kapit. 232 złr. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr kor., wojew. podolskiego, Według wykazu kwarty na r. 1770 była w posiadaniu Joachima Łosia, ststy brzeżańskiego, z prow. 938 złp. 4 gr., z czego kwarta 234 złp. 16 gr. Przy zajęciu była w posiadaniu Anieli Łosiowej. Rząd austryacki zajął wieś 14 czer. 1776 r., a 1 lipca 1787 oddał jako częściowy ekwiwalent Franciszkowi hr. Ponińskiemu, za dobra Utorop, dla salin zajęte (Czemeryński, Dobra koronne, str. 253). *Lu. Dz.*

Zwiahelskie Pilipowicze, ob. *Pilipowicze* 3). Odl. o 8 w. od Nowogrodu Wołyńskiego, mają 50 dm., 305 mk., cerkiew paraf. drewnianą, p. w. Arch. Michała, niewiadomej erekcyi, uposażoną 45 dzies. ziemi, szkołę ludową, 2 młyny wodne, piec do wypalania kości. Do par. prawosł. należą wsi: Pilipowicze Koreckie i Horodyszcze (o 3 w.). W całej parafii 102 dm., 795 mk. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z r. 1577 wś Filipowicze należy do zamku Zwychelskiego ks. Konst. Ostrogskiego, który płaci ztąd z 4 dym. półdworz., 8 dym. na ćwierc., 6 ogr. W 1583 r. ze wsi Filipowiec, należącej do Zwiahla, wniesiono z 6 dym., 8 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 42, 84).

Zwianków, szczyt górski (812 mt.), na obszarze gm. Mielniczne, w pow. turczańskim, na praw. brzegu pot. Mielnicznego, dopł. Stryja.

Zwiartów, wś, pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Wożuczyn, odl. 20 w. od Tomaszowa i tyleż od Zamościa, w pięknem położeniu, na pochyłości płaskowzgórza. Posiada 80 dm., 378 mk. (19 r. gr.), w tem 8 żydów. W r. 1827 było 46 dm., 324 mk., par. Dzierążnia. W r. 1870 fol. Z. rozl. mr. 975: gr. or. i ogr. mr. 399, łąk mr. 91, lasu mr. 448, zarośli mr. 16, wody mr. 2, nieuż. mr. 19; bud. mur. 10, drew. 17; las bukowy, urządzony, pokłady torfu i kamienia budowlanego. W r. 1880 dziedzic dóbr Ed. Makomaski założył tu fabrykę mielenia kości. Obfitość źródeł umożliwiła wystawienie małego młyna wodnego. Poprzedni właściciel Stan. Deboli urządził piękny ogród. Dwór i zabudowania folwarczne murowane.

Zwiartówek, wś, pow. tomaszowski, gm. Komarów, par. Wożuczyn, odl. 21 w. od Tomaszowa i Zamościa na wschód, o milę od traktu bitego, ma 32 dm., 274 mk., w tem 90 r. l., 5 izr. Folw. należy do dóbr Wożuczyn. W r. 1827 było 31 dm., 172 mk. W r. 1884 fol. Z. rozl. mr. 686: gr. or. i ogr. mr. 326, łąk mr. 64, la-

su mr. 274, nieuż. mr. 22; bud. mur. 5, drew. 1; płodozm. 10 i 12-pol., las urządzony, młyn wodny. Wś Z. os. 35, mr. 373.

Zwiastowe Łąkie, pow. włocławski, ob. *Łąkie* 1).

Zwiastowice al. *Zwiasty*, wś, w par. Zadzim (dziś pow. sieradzki). Obecnie nie istnieje. W r. 1552 siedzi tu kilku współwłaścicieli na 1 łanie. Wspomina tę wieś Lib. Ben. Łaskiego (I, 388).

Zwiciany, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 63 w. od Nowoaleksandrowska.

Zwiechy, os. nad rzką Życzysko, pow. wieluński, gm. Kurów, par. Chotów, odl. 5 w. od Wielunia, ma 8 dm. W 1827 r. było 5 dm., 25 mk.

Zwiedajska Rudnia (w dokum.), pow. owrucki, ob. *Zwizdal.*

Zwienczatka, wś, pow. klimowicki, gm. Miłosławicze (o 8 w.), ma 44 dm., 131 mk., st. poczt. na b. trakcie moskiewsko-brzeskim, o $18^1/_4$ w. od st. Szumówka a $16^3/_4$ w. od st. Chotowiż.

Zwiengliszki, *Zwęgliszki*, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki (o 6 w.), okr. wiejski Sieniszki, o 32 od Święcian, 3 dm., 19 mk. katol. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.).

Zwieniacza, właściwie *Dźwiniacza*, wś nad bezim. dopł. Roski, pow. taraszczański, w 3 okr. pol., gm. Tetyjów, odl. o 80 w. od Taraszczy, ma 334 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 1542 mk. prawosł. i 13 katol., 3181 dzies. ziemi. Posiada cerkiew pod wez. św. Michała, wzniesioną w 1753 r. przez ówczesnego dzierżawcę chorążego Michała Kalityńskiego, na miejsce dawniejszej Pokrowskiej. Przed r. 1830 dziedzic wsi Wincenty Kopczyński rozpoczął budowę cerkwi murowanej, która wyniesiona pod dach, została niewykończoną. W pobliżu wsi kilka starych mogił. Podług Pochilewicza zachodnia część wsi, oddzielona ruczajem, nosi nazwę Michajłówki, podana w spisie urządowym jako oddzielna wieś. Wś wchodziła w skład Tetyjowszczyzny. Od hr. Leduchowskiej przeszła do hr. Ostrowskiego, który sprzedał ją Tadeuszowi i Wincentemu Kopczyńskim, po nich drogą spadku otrzymał ją Jan Walery Kotowicz.

Zwieniacze al. *Zwieniaczy*, wś i fol. nad rz. Isłocz, pow. miński, w 2 okr. pol., par. katol. i gm. Raków. Wś ma 11 osad; folwark, dziedzictwo Rawów, około $11^1/_2$ włók. Grunta szczerkowe, falist e. *A. Jel.*

Zwieniatka al. *Zwieniaty*, fol. nad rzką Sosną, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Kiszczyna-Słoboda, własność Jankowskich, ma 2 włóki; miejscowość małoludna, grunta lękkie. *A. Jel.*

Zwieniczew, wś nad błotem Zamgłaj, pow. horodniański gub. czernihowskiej, gm. Tupiczew, 84 dm., 456 mk., cerkiew.

Zwienigorod, mto powiat. gub. moskiewskiej, na lewym wyniosłym brzegu rz. Moskwy, pod 55° 45′ płn. szer. a 54° 25′ wsch. dług., odl. o 78 w. na zach. od Moskwy, ma 2411 mk. W 1860 r. było tu 221 dm. (10 murow.), 1687 mk., 3 cerkwie murow., 26 sklepów, szkoła powiat. i paraf., szpital. Dochody w 1862 r. wynosiły 2714 rs.; do miasta należało 1490 dzies. Główne zajęcie mieszkańców stanowi ogrodnictwo. Przemysł fabryczny ogranicza się na kilku drobnych zakładach, rękodzielniczy zaś zatrudniał 39 ludzi. Handel nieznaczny. Targi odbywają się w każdą niedzielę. Miasto założone zostało około 1152 r. przez w. ks. Jerzego Dołgorukiego. Za Iwana Kality Z. stanowił oddzielną dzielnicę, którą posiadał najpierw syn Kality Symeon. Ostatnim księciem zwienigrodzkim był do 1434 r. Jerzy Dymitrowicz. Za czasów Samozwańców Z. zajęty był w 1609 r. przez Polaków. Od 1781 r. mto powiatowe.

Zwienigorodzki powiat leży w środkowej części gubernii i zajmuje 41·2 mil al. 1993 w. kw. (podług Schweizera 41·8 mil al. 2023 w. kw.). Powierzchnia powiatu poprzerzynana jest głębokiemi wąwozami, zwłaszcza zaś na lew. brz. rz. Moskwy. Gleba piaszczysta i gliniasta. W obnażeniach brzegów rzek spotyka się górny wapień. Nad wapieniami w wielu miejscach glina jurajska. Z rzek zraszających powiat najważniejszą jest Moskwa i jej dopływ Istra, obie żeglowne. Oprócz tego południową granicę powiatu stanowi Desna. Jeziora nieznaczne; błota znajdują się w płn. części powiatu. Lasy zajmowały do 67000 dzies. (do 39000 budulcowego), t. j. 32% ogólnej przestrzeni. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 74928 mk., zamieszkujących 438 miejscowości (2 mta, 72 siół, 2 słobody, 346 wsi i folw. i 16 drobnych osad). Rolnictwo i hodowla bydła na niskim stopniu; mieszkańcy zajmują się głównie przemysłem. Przemysł fabryczny dość rozwinięty. W 1855 r. było tu 48 fabryk, które wyprodukowały za 1392382 rs. W powiecie odbywa się 11 jarmarków. W 1860 r. było tu 77 cerkwi, 2 monastery męzkie i 1 żeński.

Zwienigorodka, ob. *Zwinogródka.*

Zwienihorod, gródek w dawnej Kijowszczyźnie, na płd.-zach. od Kijowa, leżał, jak się zdaje, w pobliżu dzisiejszej wsi Chotowa.

Zwieraliszki, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Sieńkiewiczów Rzesza (o 1 w.), 31 dusz rewiz.

Zwiergdziņs, ob. *Zwirdzin.*

Zwierki 1.) wś włośc., pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 11 w. od Białegostoku, 446 dzies. ziemi włośc. (142 łąk i pastw., 5 lasu, 78 nieuż.). 2.) **Z.**, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Her-

maniszki (o $3^1/_2$ w.), o 50 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 2 dm., 10 mk. (w 1865 r. 6 dusz rewiz.); należał do dóbr Michowszczyzna (Dworzeckich).

Zwiernik, struga, płynie pod Królikowem, w pow. słupeckim.

Zwiernik 1.) z *Wolą Budyńska*, *Budyniem* i *Wusiem*, wś, w pow. pilzneńskim, ma kościół par. rz.-kat. i szkołę. Leży na wznies. 334 mt. npm., nad potokiem uchodzącym z praw. brzegu do Dolczy, która pod Pilznem wpada z lewego brzegu do Wisłoki. Odl. od Pilzna na płd.-zach. 10 klm. Chaty są pobudowane po obu stronach potoku, u wzgórza Kokoczy (441 mt.). Wraz z obszarem tabularnym (Kat. Kopytkiewiczowej) liczy Zw. 184 dm. i 1046 mk. (504 męż., 542 kob.), 1013 rz.-kat. i 33 izr. Pos. tabularna rozpada się na 3 korpusy: Zwiernik Budyna, Dąbrowszczyzna i Z. Górny i Dolny, mające 1383 mr., w tem 506 mr. lasu; pos. mn. 982 mr. O założeniu parafii nic niewiadomo, ponieważ pierwotny kościół spalił się 1777 r. dn. 6 czerwca, istniała jednak w r. 1581 (Pawiński, Małop., 249). Wówczas dzielił się Zw. na cztery części: część Stanisława Ligięzy miała 8 km., 3 łany i 10 pręt., 6 zagród, 2 kom. z bydłem, 4 kom. bez bydła i 2 rzem.; część Stanisława Bissowskiego 8 kmieci, 2 łany, $6^1/_2$ pręta, 3 chałupników, komor. z bydł., 3 komorn. bez bydła i 1 rzem.; Kasper Wierzbięta miał 7 kmieci, 2 łany i $10^1/_2$ pręta, 3 zagr., 1 komor. z bydłem i 1 rzemieśl.; Hieronim Zaklika 15 km., 4 łany, 5 prętów, sołtystwo z łanem, zagrodę, 1 kom. z bydłem, 5 kom. bez bydła i 1 rzem. Metryki przechowują się w parafii od r. 1735. Oprócz kościoła jest kaplica p. w. św. Anny. Parafia należy do dyec. tarnowskiej, dek. pilzneńskiego. Z. graniczy na płn. z Łękami Górnemi i Dolnemi, na płd. z Lubczą i Lubecką Wolą, na zach. z Zalassową a na wsch. ze Słotową. 2.) **Z.**, wólka do Piątkowic, w pow. mieleckim i wólka do Woli Mieleckiej w tymże powiecie, z których pierwsza ma 9 dm. i 38 mk., druga 2 dm. i 14 mk. Leżą w pobliżu swych gmin. *Mac.*

Zwierów al. *Zwirów*, w dokum. także *Zwierzow*, wś, pow. łucki, gm. Romanów, 30 dm., 310 mk., cerkiew, młyn wodny, smolarnia, terpentyniarnia. Wś należała początkowo do zamku łuckiego i na prośbę kn. Konstantyna nadana została Hostskiemu (Jabłonowski, Rewizye, 84). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. wś Zwierzow należy do Jarofieja Hoskiego. Pobór oddzielnie niewykazany. W 1577 r. Jarofiej Hojski płaci z Z. z 8 dym., 11 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 3, 53).

Zwierowicze, wś nad rz. Łupną, pow. krasniński gub. smoleńskiej, gm. Zwierowicze, o 12 w. od mta powiat., 104 dm., 684 mk., zarząd gminy, 2 cerkwie, szkoła, 2 młyny wodne.

Zwierówka, wś, pow. garwoliński, gm. Wola Rębkowska, par. Garwolin, ma 9 dm., 44 mk., 60 mr.

Zwierowszczyzna 1.) al. *Zwieryszcze*, wś, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Luszniewo, o 25 w. od Słonima, przy drodze z Mołczadzi do Połonki, 21 dm., 256 mk., szkoła, z zaśc. Sarki 361 dzies. ziemi włośc. (93 łąk i past., 38 nieuż.). 2.) **Z.**, uroczysko, tamże, o 29 w. od Słonima.

Zwierskie, kol. nad stawem Bugaj, pow. piotrkowski, gm. Uszczyn, par. Piotrków, wraz z folwarkiem dawnego starostwa piotrkowskiego ma 24 dm., 216 mk., 507 mr. włośc.

Zwierykowszczyzna, osada leśna, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów, gm. Stańkow, o 36 w. od Mińska; należy do domin. Stańków, hr. Czapskich. *A. Jel.*

Zwierynicze, białor. *Zwiaryniczy*, wś nad rzką Hajną, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hajna, o 55 w. od Borysowa, ma 12 osad; grunta kamieniste. *A. Jel.*

Zwieryno, niewielkie jezioro, w pow. połockim, na obszarze błota Łopnica (ob.).

Zwieryszcze, pow. słonimski, ob. *Zwierowszczyzna.*

Zwierzany 1.) wś, pow. sokólski, w 1 okr. pol., gm. Makowlany, o 8 w. od Sokółki, 395 dzies. ziemi włośc. (112 łąk i past., 21 nieuż.). 2.) **Z.**, wś włośc., pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Bagno, o 41 w. od Sokółki, wraz z urocz. Czarna Rzeczka 475 dzies. ziemi włośc. (153 łąk i past., 29 nieuż.).

Zwierzchnia, rzeczka, dopływ Niemna, ob. *Wierzchnia.*

Zwierzchno *Wielkie*, ob. *Dźwierzchno.*

Zwierzchocin al. *Wierzchociny*, wś i folw., pow. kolski, ob. *Wierzchociny.* W r. 1890 fol. Z. rozl. mr. 555: gr. or. i ogr. mr. 485, łąk mr. 57, nieuż. mr. 13; bud. mur. 6, drew. 4. Wś Z. os. 19, mr. 22. W r. 1579 wś Wyerzchociny Małe miała częściowych właścicieli: Janusz Rizienski, kasztelan kowalski, płacił od $1^1/_2$ łanu; Kiełczewski od $1^1/_2$ łanu i Ruskowski od $^1/_2$ łanu. Wierzchocin Wielki al. Perłowo (Parlowo) miał $5^1/_4$ łan. należących do dwu Kiełczewskich (Paw., Wielk., I, 240).

Zwierzchów *Poduchowny* i *Szlachecki*, w dok. z 1198 r. *Spirzow*, 1518 r. *Sbyerschou* i *Zbirzchow*, 1552 r. *Zwierzchow*, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. Bełchatówek, par. Bogdanów. Wś Z. Duchowny ma 16 dm., 169 mk., 234 mr.; fol. 1 dm., 5 mk., 155 mr.; Z. Szlachecki, os., 1 dm., 13 mk., 24 mr. W 1827 r. było 11 dm., 93 mk. Jest to starożytna osada. Znajdował się tu zapewne dwór książęcy, gdyż odbywał się tu przed r. 1198 w czasie świąt wielkanocnych zjazd, na którym był obecny książę Kazimierz, Zdzisław arcybiskup, Lupus, biskup, i wielu

przedniejszych. Wydano tu dokument nadań i przywilejów książęcych dla klasztoru miechowskiego (przed r. 1198, z którego pochodzi akt patryarchy jerozolimskiego, oznajmiający o tych nadaniach). Tu również podpisany był w r. 1227 układ polubowny między pełnomocnikiem Guntera, biskupa płockiego, a prepozytem miechowskim o wsi Góra, Suchodół i Kramsko (Kod. Małop., II, 14, 15, 34). Na początku XVI w. łany km. i folw. dawały dziesięcinę kościołowi w Bogdanowie (Łaski, L. B., II, 220). W r. 1511 wś miała $2^1/_2$ łan. km. W r. 1552 mieszka tu drobna szlachta, uboga. Wojciech Dziegieł z Andrzejem Rusinem płacą od 6 ćwierci a Mikołaj Grodek i Stan. Czech od 1 łuna. Była też Wola Zbirchowska, płacąca r. 1553 od $1^1/_2$ łan. km. (Paw., Wielk., II, 196 i 257). Spis wsi z r. 1827 nazywa Z. wsią prywatną a spis urzędowy wsi i osad gub. piotrkowskiej z r. 1881 wylicza: Zwierzchów Duchowny folw., Z. Poduchowny wś i Z. Szlachecki os. włośc. Kiedy i do jakiego kościoła należał Z. niewiadomo.

Zwierzchowce 1.) wś, pow. proskurowski, okr. pol., par. katol. i sąd Satanów (o 6 w.), gm. Juryńce, odl. o 54 w. od Proskurowa, przy drodze z Gródka do Satanowa, ma 97 osad, 539 mk., 327 dzies. ziemi włośc., 427 dworskiej. Wś bezleśna. Należy do Orzechowskich. Porów *Wierzchowce* 2). 2.) **Z.** al. *Izabelin*, ferma, pow. proskurowski, gm. Juryńce, ma 12 dm., 43 mk.; należy do Satanowa.

Zwierzdynia, rzeczka, prawy dopł. Szeszuwy, w pow. rossieńskim.

Zwierzeń, ob. *Zwierzyn.*

Zwierzenice, niem. *Thiergarten*, wś gosp., w pow. międzychodzkim, ma sąd, urz. okr. i st. dr. żel. w Międzychodzie, urz. st. cyw. i pocztę w Nowem Zatomiu, szkoły w Raduszu, parafie w Sierakowie. Obszaru 158 ha, 13 dym., 103 dusz. Leży o $5^1/_2$ klm. na płn.-wsch. Międzychoda, 2 klm. od rz. Warty, między jeziorami. W r. 1793 posiadał wieś Bniński na Sierakowie, *W. Ł.*

Zwierzętnik, niem. *Rossgarten*, część gm. Thiergarten, w pow. oławskim.

Zwierzonki, fol., pow. ciechanowski, gm. i par. Opinogóra, odl. 6 w. od Ciechanowa, ma 1 dm., 4 mk., 95 mr.

Zwierzow (w dokum.), pow. łucki, ob. *Zwierów.*

Zwierzówka, rzeczka, jedno ze źródłowych ramion rz. Kamienny, bierze początek koło wsi Borki, płynąc w kierunku płd. zasila dwa stawy pod Mroczkowem i Górkami i ubiegłszy siedm wiorst wpada do Kamienny pod Płaczkowem, w pow. koneckim.

Zwierzyn 1.) al. *Zwierzeń*, wś, w pow. liskim, na lew. brzegu Sanu, 8·4 klm. na płd.-wschód od Liska, a na płd. od Uherzec. San przedziera się między górami, wije się tak wężykowato, że terytoryum wsi otacza od wschodu, północy i zachodu, a nawet częściowo i od południa. Jest we wsi cerkiew murowana, przyłączona do parafii gr.-kat. w Bóbrce. Do cerkwi należy 21 mr. Wieś liczy 32 dm. i 202 mk. (95 męż., 117 kob.), 156 gr.-kat., 32 rz.-kat., należących do par. w Uhercach, i 14 izr. Pos. tabularna (Hel. Żurowskiej) ma 585 mr. obszaru, w tem 416 mr. lasu; pos. mn. 281 mr. w ogóle. Z. graniczy na płn. z Uhercami, na zach. z Hoczwią, na wsch. z Myczkowcami, na płd. z Bereźnicą Niżną. 2.) **Z.**, część mka Korczyny, w pow. krośnieńskim. *Mac.*

Zwierzyna al. *Zwierzynowiec*, wś, pow. frysztacki, obwód sąd. bogumiński, par. Ostrawa. Wś ma 19 dm., 261 mk. Stanowi część gm. Ostrawa Polska.

Zwierzyniany, wś wchodząca w r. 1660 w skład ststwa kłobuckiego, będzie to zapewne dzisiejszy Zwierzyniec, w pow. częstochowskim, gm. Opatów.

Zwierzyniec 1.) wś i os., pow. radzymiński, gm. i par. Radzymin, ma 122 mk., 230 mr. włośc. i 18 dwor. 2.) **Z.**, os. leś., pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Trojanów. 3.) **Z.**, os. leś., pow. skierniewicki, gm. Skierniewka, par. Skierniewice. Jest to obręb leśny a zarazem zwierzyniec w lasach należących do dóbr księstwa łowickiego. Obręb leśny obejmuje 934 mr. Droga bita łączy Zwierzyniec ze Skierniewicami oddalonymi o 2 w. Główną zwierzyną, utrzymywaną tu w wielkiej ilości, są daniele. 4.) **Z.**, os. leś., pow. słupecki, gm. i par. Grodziec, odl. od Słupcy 32 w., ma 1 dm., 4 mk. 5.) **Z.**, os., pow. turecki, gm. Kościelnica, par. Boleszyn, odl. od Turka 19 w., ma 1 dm., 9 mk. 6.) **Z.**, dwór i wś, pow. sieradzki, gm. Brzeźnio, par. Godynice, odl. 19 w. od Sieradza. Dwór z fol. Starce ma 11 dm. 45 mk.; wś z Robaszewem i Starcami ma 34 dm. i 332 mk. W 1827 r. było 7 dm., 47 mk. 7.) **Z.**, kol. i os., pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, par. Wolborz, ma 6 dm., 20 mk., 143 mr. włośc. i 60 mr. dwor. 8.) **Z.**, kol., pow. piotrkowski, gm. Wadlew, par. Drużbice; kol. ma 58 dm., 303 mk., 863 mr. włośc.; os. karcz. 1 dm., 4 mk., 15 mr. dwor. Wchodziły w skład dóbr Grabica. 9.) **Z.**, fol. nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. i par. Brzeźnica, ma 8 dm., 7 mk., 2681 mr. (1192 roli). Należy do dóbr Prusiecko. 10.) **Z.** i *Z. Górny*, dwie kol., fol. i os. leś. nad rzką uchodzącą do Liswarty, pow. częstochowski, gm. Opatów, par. Truskolasy, odl. 22 w. na płn. od Częstochowy. Z. kol. ma 99 dm., 693 mk., 2098 mr. włośc. (1178 roli); Z. Górny ma 32 dm., 129 mk., 116 mr. włośc.; fol. 2 dm., 7 mk., 380 mr.; os. 1 dm., 7 mk., 1507 mr. lasu rządowego. W r. 1827 było 2 dm., 15 mk., par. Krzepice. Z. wchodził w skład dóbr rząd. Iwanowice. 11.) **Z.**, kol. i os., pow.

kozienicki, gm. Oblasy, par. Janowiec, odl. od Kozienic 38 w.; kol. ma 25 dm., 165 mk., 377 mr. włośc.; os. 3 dm., 18 mk., 30 mr. dwor. 12.) **Z.**, fol., pow. pińczowski, gm. i par. Sancygniów, odl. 17 w. od Pińczowa. 13.) **Z.**, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Szaniec, odl. 21 w. od Stopnicy, ma 16 os., 165 mr. Należała do fol. Elżbiecin. 14.) **Z.**, fol., pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica Różana. 15.) **Z.**, wś i osada fabr. nad rz. Wieprz, pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. Szczebrzeszyn, r. gr. Topolcza, odl. 24 w. na zach.-płd. od Zamościa a 20 w. na wsch.-płn. od Biłgoraja. Najbliższa stacya drogi żel. nadwiślańskiej w Rejowcu, odl. około 60 w. Z. znajduje się w malowniczem położeniu śród lesistego płaskowzgórza, śród którego wody powyżłabiały liczne wąwozy. Rzeczka b. n., uchodząca do Wieprza, tworzy wielki staw, nad którym rozłożyła się osada. Na wyspie śród stawu stoi kościół, będący filią par. Szczebrzeszyn. W osadzie znajduje się sąd gm. okr. III, urząd gm., urząd poczt., szkoła początkowa 2 klas., zarząd dóbr ordynacyi Zamoyskich, hotel z restauracyą, apteka, browar, fabryka posadzek i mebli, fabryka bryczek i tartak, tudzież kilka sklepów. Zarządzający dobrami ordynacyi ma tu swą rezydencyą w pałacyku, prócz tego jest kilkadziesiąt pięknych domków z ogródkami, stanowiących mieszkania urzędników i oficyalistów tudzież przemysłowców. W r. 1880 było 12 dm. mur., 22 drew., 440 mk. W 1827 r. 17 dm., 320 mk. Odbywają się tu targi tygodniowe. Zakłady fabryczne należą do ordynacyi. Tartak i fabryka posadzek przerabiają drzewo z rozległych lasów ordynacyi. Z. jest też centrem oddzielnego klucza dóbr ordynackich do którego należą folwarki: Guciów, Kawęczyn, Kossobudy i inne. Zawiązkiem osady był dworzec myśliwski, zbudowany nad stawem, już w XVII w., na obszarze lasów należących do wsi Rudki, leżącej po przeciwnej stronie Wieprza. Verdum przejeżdżając przez te okolice w r. 1672 widział tu wielki zwierzyniec, otoczony wysokim płotem, mający 4 mile obwodu. Mieścił on jelenie, sarny, łosie, dziki. Śród ogrodu na wodzie stał pałacyk (Lusthaus), należący do matki króla Michała (Liske, Cudzoziemcy w Polsce, 35). 16.) **Z.**, nazwa lasu między Urzędowem a Dzierzkowicami, w pow. janowskim. Istniał tu niegdyś zwierzyniec. Ob. *Dzierzkowice* (t. II, 286). *Br. Ch.*

Zwierzyniec, jezioro, w pow. siebieskim. Przechodzi przez nie rz. Wielka (Wielikaja).

Zwierzyniec 1.) urocz., pow. białostocki, w 2 okr. pol., gm. Białostoczek, należy do wsi Słoboda. 2.) **Z.**, chutor, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gmina Skidel, należy do dóbr Kotra, Wyganowskich. 3.) **Z.**, wś włośc., pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Bagno, o 41 w. od Sokółki, 172 dzies. ziemi włośc. (52 łąk i pastw., 12 nieuż.). 4.) **Z.**, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Międzyrzecz, okr. wiejski Rudniki, ma o 17 w. od Trok, 3 dm., 25 mk. katol., (16 dusz rewiz.), 5.) **Z.**, zaśc. i leśnictwo rządowe, tamże, 8 dusz rewiz. 6.) **Z.**, zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Łuczajsk, o 83 w. od Wilejki, ma 2 dm., 19 mk. (1 praw.). 7.) **Z.**, fol. nad stawem, pow. wileński, 1 okr. pol., o 1 w. od Wilna, ma 3 dm., 45 mieszkańców (39 katolików, 6 żydów), młyn murowany. Porów. *Wierszupka.* 8.) **Z.**, zaśc., pow. wileński, 5 okr. pol., o 21 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol. 9.) **Z.**, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 37 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. 10.) **Z**, zaśc. włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 34 w. od Święcian, 2 dm., 12 mk. katol. 11.) **Z.** *Stary*, zaśc. poradziwiłłowski, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. i gm. Mir, ma 4 osady; miejscowość bezleśna, grunta faliste, szczerkowo-gliniaste, urodzajne.

Zwierzyniec 1.) futor, pow. bracławski, o 1 w. od Niemirowa, ma 5 mk. 2.) **Z.**, przedmieście mta Kijowa, odl. od niego o $1^1/_2$ w., nad Dnieprem, w 1863 r. miało 123 dm., 2155 mk., cerkiew, monastyr, przystań na Dnieprze. Ob. *Nawodnicki.* 3.) **Z.**, uroczysko, w pow. kijowskim, las pomiędzy monasterem Mężyhorskim a wsią Piotrowce, w pobliżu drogi do Demidowa.

Zwierzyniec i *Półwsie Zwierzynieckie*, dwie wsi, tworzące jedną gminę, w pow. krakowskim, tuż na zachód od Krakowa, przy gościńcu krakowsko szląskim, na płn. (lewym) brzegu Wisły. Graniczy od wsch. i płn. z obszarem miasta Krakowa, od zach. z Wolą Justowską i Przegorzałami, od południa zaś przez Wisłę z Dębnikami i Pychowicami. Przez północny obszar przepływa jedno ramię Rudawy, uchodzące do Wisły tuż poniżej klasztoru norbertanek. Od klasztoru tego z gościńca wybiegają dwie drogi, jedna na północny wschód przez wieś, wiodąca ku Woli Justowskiej, druga więcej ku zachodowi skierowana na kopiec Kościuszki. Między drogą zwierzyniecko-wolską (od płn.-wschodu) a gościńcem bitym (od płd.) rozpościera się pasmo wzgórzy, poczynające się tuż nad połączeniem się tych dróg pod klasztorem zwierzynieckim, a ciągnące się w kierunku zachodnim aż poza Bielany, znane pod nazwą Sikornika w części zachodniej aż po wąwóz wiodący z Przegorzał do Woli Justowskiej. Pasmo Sikornika leżące w całości w obrębie Półwsia Zwierzynieckiego i Zwierzyńca wznosi się dosyć stromo wzdłuż gościńca, wiodącego na kopiec Kościuszki, w którym dosięga najwyższej wysokości (333 mt.). Tak od strony północnej ku Błoniom jak od strony południowej ku gościńcowi opada nader stromo. Stoki południowe dzisiaj zupełnie ogołocone pokrywają pola orne, stoki zaś północne ozdobione wapiennemi skałkami prostopadłemi,

do niedawna pokrywały gaje brzozowe i leszczynowe w 1884 roku prawie do szczętu wycięte. W tych gajach gnieździło się mnóstwo sikor, od których z dawna nadano pasmu nazwę. Dopiero od r. 1702 gdy proboszcz zwierzyniecki Suchodolski wystawił tu kapliczkę p. w. św. Bronisławy, którą lud krakowski począł odwiedzać, rozpowszechniła się nazwa góry św. Bronisławy; nazwa zaś Sikornik odnosi się do czubka dalej na zachód położonego (310 mt.). Obszar większej posiadłości liczy roli or. 123, łąk i ogr. 72, past. 24, lasu 100 mr.; mniejsza zaś posiadłość roli or. 389, łąk i ogr. 143, past. 31, lasu 14 mr. austr. (rok. 1869). Według obliczenia z r. 1869 było 168 dm., z czego na Półwsie przypada 62 a na Zwierzyniec 106. Mieszkańców zaś 2124 (męż. 976, kob. 1148) z czego na Półwsie przypada 1128 (męż. 519, kob. 960) a na Zwierzyniec 996 (męż. 457, kob. 539); w 1880 r. zaś 183 dm., 2611 mk. (męż. 1216, kob. 1395), z czego na Półwsie przypada 63 dm., 1310 mk. (męż. 594, kob. 716); na Zwierzyniec 120 dm., 1301 mk. (męż. 622. kob. 679). Na Półwsiu Zwierzynieckiem nad samą Wisłą, wznosi się klasztor kanoniczek premonstrateńskich powszechnie norbertankami zwanych, z kościołem. Nazwa wskazuje, iż pierwotnie obszar ten był zwierzyńcem książąt siedzących w Krakowie. Wcześnie jednak podarowany został zapewne jakiemuś możnemu dostojnikowi. Możnaby domyślać się Piotra Własta, który wedle tradycyi miał tu zbudować kościołek z kamienia p. w. św. Salwatora. Poprzednio istnieć tu już miała kaplica, wzniesiona jakoby przez św. Wojciecha, na miejscu dawnej pogańskiej świątyni, jak o tem świadczy napis na tablicy marmurowej w ścianie zewnętrznej. W końcu XII w. właścicielem Z. i przyległych wsi jest Jaksa z Miechowa, z rodu Gryfów „satrapa et regulus Polonorum“ jak się o nim wyraża Długosz, ożeniony z córką Piotra Własta. Założywszy i uposażywszy klasztor miechowski, Jaksa zakłada w Zwierzyńcu (między 1163 a 1176 r.) klasztor premonstratensów (norbertanów), męzki i żeński zarazem i nadaje mu na cześć Trójcy św., trzy wsi: Zwierzyniec, Bibice i Zabierzów. Jednocześnie nadaje klasztorowi kościołek parafialny w Zwierzyńcu istniejący a biskup Gedko, także z rodu Gryfów, potwierdza uposażenie kościoła i klasztoru dziesięcinami. Może współczesną z założeniem klasztoru jest fundacya prebendy p. w. św. Maryi Egipcyanki, na zamku krakowskim, nad którą patronat nadano klasztorowi. Uposażenie prebendy stanowiły dziesięciny ze wsi: Modlnica i Bibice, należących do par. zwierzynieckiej. Bolesław Wstydliwy, potwierdzając w r. 1256 przywileje i posiadłości klasztoru powiada w akcie, że kościół klasztorny św. Salwatora „nostri predecessores principes Cracovie fundaverunt pro suorum remedio peccatorum et hereditatibus dotaverunt“. Wylicza dalej wsi stanowiące uposażenie klasztoru. Według Długosza jedną grupę wsi leżących zdala, bo aż w okolicy Kazimierza lubelskiego nad Wisłą, nadał klasztorowi Kazimierz Sprawiedliwy, były to: Skowieszyn, Wietrzna Góra (potem Kazimierz), Krępa, Wojszyn, Jaworzec, Rzeczyca, Jaksice. Leszek Czarny na prośbę Klemensa, przełożonego klasztoru, nadaje wsiom klasztornym (Bibice i Mieszków) prawo niemieckie, pozwalając zasiedlać je ludźmi wszelkiej narodowości „exceptis Polonis de nostris, nostrorumque militum Polonicalibus villis“. Nadaje dalej książę dziedziczne sołtystwo w tych wsiach Wolcerowi, mieszczaninowi krakowskiemu. Ma on rządzić wedle prawa nowotarskiego. Posiadać będzie karczmę. Osadnicy na łanach uprawnych będą mieć 6 lat wolności na nieuprawnych i zarośniętych krzakami 12 lat“. W klasztorze przebywają zarówno bracia jak i siostry. W r. 1293 Roman, przeor, potwierdza sprzedaż folwarku Rogoźnik, który od przeora Arnolda (poprzednika Romana) kupił z pięciu łanami ziemi niejaki Piotr syn Maurycego za 15 grzyw. dla lokacyi wsi na prawie nowotarskim. W r. 1327 przeor Mikołaj i przeorysza „Stredca“ oddają Adamowi kmieciowi z Chrząstowic, przyległy do tej wsi las „Chmelow“ dla lokacyi wsi na prawie nowotarskiem. W r. 1374 papież Grzegorz XI poleca dziekanowi kościoła św. Krzyża w Opolu (na Szląsku) aby zajął się odzyskaniem dla klasztoru posiadłości nieprawnie zabranych pod różnemi pozorami. Za czasów Długosza łany kmiece we wsi Zwierzyńcu dawały klasztorowi po $1^1/_2$ grzyw. czynszu, przytem po 30 jaj, 2 koguty i 2 sery. Karczma koło „Ostrzigancam“ płaciła 2 grzyw. Siedmiu zagrodników płaciło po pół grzyw. każdy. Młyn dawał miarki. Był też folwark klasztorny. Karczma „Niegrapka“, położona na połowie drogi z klasztoru do Krakowa dawała czynsz i dziesięcinę. Miał też klasztor młyn na Rudawie, w którym mielono korę dębową. Dawał czynszu po pół grzyw. tygodniowo. Młyn ten już za Długosza stał się własnością królewską a należące do niego łąki sprzedał klasztor miastu (na pastwiska, dziś Błonie zwane) za 250 grzyw. Za Długosza klasztor był opasany murem, lecz zakonnice mieszkały w drewnianych domkach i oficynach, „chociaż mogłyby mieć murowane“. Klasztor posiadał wtedy, według Długosza wsi: Bibice, Modlnica, Zabierzów, Kurzelów (par. Skawina), Kamieńczyce, Lubocza, Pobiednik, Czatkowice, Facimiech, Bielany, części we wsi Przegorzały. Według Niesieckiego Dorota Kącka, ksieni klasztoru zwierzynieckiego, którym lat 50 rządziła, kościół zwierzyniecki odrestaurowała, wieżę na nim z fundamentu wyprowadziła i klasztor rozprzestrzenlła. Ta sama ksieni około r. 1635 założyła dla zakonnic reguły św. Norberta ko-

ściół i klasztor na miejscu 4 domów na rogu ulicy Wiślanej w Krakowie, które kupiła i od wszelkich ciężarów miejskich uwolniła sumą złp. 600. Zakonnice te mieszkały tu do czasów rządu austr. t. j. do roku 1798, w którym je do klasztoru tej samej reguły przy kościele św. Augustyna na Zwierzyńcu przeniesiono. Przy kościele św. Norberta jest dziś parafia grecko-kat. obrządku. W r. 1782 jakoteż w 1880 odnowiono z gruntu budynek kościelny. Na początku XIII w. do klasztoru norbertanek wstąpiła Bronisława z domu Odrowążów, siostra św. Jacka. Założyła ona na górze Sikorniku pustelnią do której codzień udawała się dla rozmyślań i umartwień. Zmarła w r. 1259. Szczególniejszą pobożnością zyskała sobie wielkie wzięcie tak u zakonnic jak i u ludu krakowskiego, tak że wreszcie kościół zaliczył ją w poczet błogosławionych. W r. 1612 mularze naprawiając mur przy wielkim ołtarzu w kościele klasztornym, ujrzeli rój pszczół, wzbraniający im roboty. Rozebrano mur i znaleziono trumnę ze zwłokami świętej. W pustelni na Sikorniku postawiono w XVII w. kapliczkę drewnianą, w miejscu której kosztem klasztoru stanął kościołek murowany i domek dla pustelnika. Obok tego kościołka usypano mogiłę Kościuszki w r. 1823. Przy zakładaniu fortyfikacyi zburzono w r. 1847 kościołek a 1859 r. postawiono nowy, w stylu ostrołukowym, u stóp pomienionej mogiły. W czasie napadu Tatarów w 1240 r. norbertanki schroniły się, wedle podania, do lasów koło Woli Justowskiej, gdzie gonione przez pohańców, dopadły kapliczki wśród skał i uklękły śpiewając hymny. W chwili gdy napastnicy już otaczali je, kaplica z zakonnicami zapadła się w ziemię. Skały te noszą nazwę Panieńskich. Według podania dzwon klasztorny, utopiony przez Tatarów w Wiśle, corocznie w wigilią św. Jana wypływa na powierzchnią wody i uderza wzywając pomocy; o północy roztwierają się tonie i dzwon znów na cały rok zapada. W klasztorze samym znajduje się dzwon pęknięty, zwany dzwonem topielców, który codziennie wieczorem uderza 9 razy za dusze utopionych we Wiśle. Naprzeciwko klasztoru, już na pochyłości góry Bronisławy, wznosi się wspomniany kościół św. Salwatora. R. 1604 Dorota Kącka, ksieni klasztoru, kościół ten z gruntu przebudowała a Tomasz Oborski, sufragan krakowski, poświęcił go 14 czerwca 1626 r. Z polecenia biskupa krak. Konstantyna Szaniawskiego z r. 1726 odbywa się tu nabożeństwo w czasie oktawy Bożego Ciała. W kościele znajduje się ciekawa ambona kamienna i obraz Chrystusa ukrzyżowanego, przybranego w płaszcz niebieski, złocistą koronę i złociste trzewiki. U stóp mieści się wizerunek skrzypka. Z wizerunkiem tym łączy się podanie ludowe. Naprzeciwko kościoła św. Salwatora na wzgórzu wznosi się kaplica św. Małgorzaty, nieznanej erekcyi. Spłonęła r. 1657 a 1690 odbudowaną została przez ksienią Justynę Oraczewską. Do parafii zwierzynieckiej należy też kościoł p. w. Wniebowzięcia N. P. M. z klasztorem kamedulskim na Bielanach. Parafia liczy 4536 dusz rz.-kat. a 200 żydów, a mianowicie należą tu: Zwierzyniec (990 mk.), Półwsie Zwierzynieckie (1122) i przedmieście krakowskie Wygoda (130), następnie wsi: Chełm (222), Zakamycze (152), Olszanica (890), Bielany (360), Przegorzały (276) i Wola Justowska (393). Przy klasztorze mieści się główna szkoła żeńska a w Półwsiu Zwierzynieckiem szkoła ludowa. Obie to wsi należą do urzędu podatkowego i sądu powiatowego w Krakowie. Stacya pocztowa w miejscu. Własność większa należy do klasztoru pp. norbertanek. (Część historyczną dodał Br. Ch.). *Br. G.*

Zwierzyniec 1.) wólka do Dzikowa, w pow. tarnobrzeskim, leży na płn. od Dzikowa, na zach. krawędzi lasu zwanego „Zwierzyńcem“, na obszarze tabularnym, składa się z leśniczówki i 2 chat, liczy 21 mk. 2.) **Z.**, część Wojutycz, pow. samborski. 3.) **Z.**, część miasta Turki. 4.) **Z.**, część Podhorzec, pow. złoczowski.

Zwierzyniec 1.) leśnictwo, należące do bnińskiego prowentu w Bninie, pow. szremski, st. kol. żel. w Gądkach (Gondeck), na linii Poznań-Jarocin; 3 dym., 10 dusz. Leży naprzeciw Kórnika, za jeziorem. Istnieje już r. 1592. 2.) **Z.**, os., w pow. czarnkowskim (wieleńskim), należy do zamku wieleńskiego, ma 1 dym, 4 dusz. Leży 3·5 klm. na płn. od zamku, na lew. brzegu Bukowca (Hammerflies), dopł. Noteci. W r. 1830 osada w lasach wieleńskich. 3.) **Z.**, fol., w r. 1830 wchodzący w skład klucza samostrzelskiego, w pow. wyrzyskim. 4.) **Z.**, miejscowość pod Rydzyną. *W. Ł.*

Zwierzyno, jezioro, w pow. połockim, ob. *Zwieryno.*

Zwierzynowice, ob. *Wierznowice.*

Zwiezdanówka, pow. jampolski, ob. *Zwedenówka.*

Zwięczyca, wś, w pow. rzeszowskim, zbudowana wzdłuż potoka (Zwięczycki al. Pozaha), wpadającego z lew. brzegu do Wisłoka, przy gościńcu z Rzeszowa (6 klm.) do Czudca. Par. rz.-kat. w Rzeszowie. Wś ma 162 dm. i 883 mk. (423 męż., 460 kob.), 866 rz.-kat. i 17 izr. Pos. tabularna (Włodz. Rylskiego) wynosi 609 mr.; pos. mn. 1076 mr. Role są równe, urodzajne. Z. graniczy na płn. z Rzeszowem, na zach. z Racławówką. *Mac.*

Zwihonka, szczyt górski (796 mt.), w dziale dukielsko skolskim, na praw. brzegu Stryja, w pow. turczańskim, na obszarze wsi Isaje. Ob. *Studena* 2).

Zwikiele, wś nad rzką t. n., dopł. Marychy, pow. sejneński, gm. i par. Sereje, odl. od Sejn

49 w., ma 6 dm., 58 mk. W 1827 r. było 5 dm., 30 mk.

Zwinieczny, potok, bierze początek w lesie Jedlina, w pow. staromiejskim, w gm. Błożew i uchodzi z praw. brzegu do Błożewki (dopł. Dniestru).

Zwingelis, jezioro, w pow. święciańskim, we wsi Podębnie.

Zwiniackie, *Zwiniack*, wś, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Mikulicze, ma 44 osad; grunta wyborne, czarnoziemne, pszenne. Z. należały za poddaństwa do dóbr brahińskich hr. Rokickich. *A. Jel.*

Zwiniacz, potok, bierze początek w zach. stronie wsi Laskowce, w pow. trembowelskim, płynie przez wsi: Wierzbowiec i Zwiniacz i na granicy Skomoroszów i Budzanowa uchodzi z praw. brzegu do Seretu.

Zwiniacz, *Zwiniaczka*, ob. *Dźwiniacz*, *Dźwiniaczka*.

Zwiniacz, wś, pow. czortkowski, 19 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Czortkowie, tuż na płd. od urz. poczt. w Bodzanowie. Na płd. leżą Byczkowce, na płd.-zach. Kossów, na płn.-zach. Wierzbowiec, na płn. Budzanów, na płn.-wsch. Skomorosze (trzy ostatnie w pow. trembowelskim). Wzdłuż granicy płn. płynie pot. Zwiniacz. Własn. więk. ma roli or. 1489, łąk i ogr. 86, past. 35, lasu 1125 mr.; wł. mn. roli or. 1666, łąk i ogr. 184, past. 71, lasu 1 mr. W r. 1890 było 315 dm., 2017 mk. w gm., 26 dm., 155 mk. na obsz. dwor. (1957 gr.-kat., 120 rz.-kat., 95 izr.; 2070 Rus., 76 Pol., 26 Niem.). Par. rz.-kat. w Budzanowie, gr.-kat. w miejscu, dek. czortkowski. Do parafii należy wś Skomorosze. We wsi jest cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 3363 złr. *Lu. Dz.*

Zwiniacza *Wielka* i *Mała*, wś, ob. *Chałaimgródek* i *Niechworoszcz*.

Zwiniacze al. *Zwieniacze Wielkie*, wś, pow. orszański, gm. Kochanowo (o $1^1/_2$ w.), ma 22 dm., 163 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Zwiniacze, w dokum. także *Zwiniacza*, *Zwiniaczyn*, wś nad rzką Jarkową, pow. włodzimierski, gm. Chołoniew, 105 dm., 649 mk., cerkiew, 2 młyny wodne. Podług rewizyi zamku łuckiego własność kn. ssty włodzimierskiego, który sam był zobowiązany do opatrywania jednej horodni zamkowej oraz wespół z innymi dwu drugich. Od robót przy wieży peremilskiej zamku łuckiego p. starosta wymówił się, z przyczyny że i inni panowie pow. peremilskiego przy niej nierobią. Ponieważ nieprawnie pobierano tu na rzecz starosty po groszu myta, przeto komisarze królewscy postanowili, żeby myta tu niebrać (Jabłonowski, Rewizye, 35, 36, 41, 56, 63, 67). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. wś należy do włości zwiniohrodzkiej kn. Romana (Sanguszki), który płaci ztąd z 17 dym. łan., 8 półłanow., 11 ogrod. po 2 gr., 8 ogrod. po 4 gr. W 1583 r. należy do Holatyna ks. Fiedora Romanowicza Sanguszki, wwdy kijowskiego, płacącego ztąd z 17 łan., 7 dym., 11 ogr., 8 ogr., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 48. 85). Por. *Peremyl.*

Zwiniacze, wś, pow. kocmański na Bukowinie. Gmina ma 927 mk., obszar dwor. 59 mk.

Zwiniaczka, ob. *Dźwiniaczka*.

Zwiniarskie, jezioro na obszarze wsi Zwiniarz, w pow. lubawskim.

Zwiniarz al. *Świniarz*, 1667 *Swiniarz Major*, wś kośc. nad jez. tejże nazwy, pow. lubawski, st. pocz. Montowo, szkoła katol. w miejscu; 966 ha (837 roli or., 51 łąk); 1885 r. 53 dm., 81 dym., 437 mk., 412 kat., 25 ew. Tutejszy kościół drewniany, podobno r. 1701 zbudowany, p. w. św. Mikołaja. Co do patronatu rozstrzyga kolej miesięcy między biskupem a rządem. Przy kościele istnieje szpital dla 4 ubogich, posiadający przywilej bisk. chełm. Kretkowskiego z r. 1718 i bractwo trzeźwości od r. 1855. Wsie parafialne są: Zwiniarz, Łążyn, Truszczyny, Zwiniarzec, Hartowiec, Grądy, Tarczyny. Parafia, należąca do dek. lubawskiego, liczyła 1866 r. 1537 dusz, w 1895 r. 2174 dusz. Na wzmiankę zasługuje boczny ołtarz, pochodzący z kaplicy biskupiej w Hartówcu. Naprzeciw wiszą na ścianie dwa na tle złotem wykonane obrazy, św. Seweryna i św. Anny, z portretami jak się zdaje donatorów. Z trzech dzwonów duży jest bardzo stary, sygnarek ma datę r. 1710. Proboszcza wymieniają tu dokumenty już w XIV w. R. 1371 występuje jako świadek prob. Jan (ob. Woelky: Urkundenbuch, Nr 328). W przywilejach pojawia się ta osada p. n. Swiner, Swyn, Schwenichen i Swiniarz, po raz pierwszy już r. 1336 (ob. Woelky, l. c., Nr 253). Należała dawniej do biskupów chełm., jak wynika z przywileju sołeckiego, który r. 1472 odnowił bisk. Wincenty Kiełbasa. Włók obejmowała 60, z których proboszcz posiadał 4. Według wizyty Strzesza z r. 1667—72 pobierał prob. ztąd dawniej mesznego 28 kor. żyta i tyleż owsa, wówczas było tylko 6 włościan i dawali tylko po pół kor. żyta i tyleż owsa. Sołtysów było 2, z których każdy dawał po $1^1/_2$ kor. żyta i tyleż owsa. Karczmarz i leman dawali każdy po 1 korcu żyta i owsa (ob. str. 240). Naprzeciw kościoła stała szkoła z ogrodem. Nauczyciel pobierał od gminy t. z. żakowe. Inwentarz biskupstwa chełmińskiego z r. 1731 opiewa: „Opisanie wsi Swiniarza, do folw. hartowieckiego należącej: 1) Liczner, szołtys, na włókach wiecznych z swemi budynkami. 2) Franciszek, szołtys, także na wiecznych. 3) Karczmarz na wiecznych włókach, prowent pański. 4) Labecz, gbur, chałupa w szachulec, nie dobra, ladaco, stodoła w wiązarek i z dachem ladaco, szopy się obalają, ruina wielka. 5) Pokeiy, gbur,

chałupa w szachulec, stara, komora się obala z dachami złemi, stodoły 2 w szacholec, obie ladaco ze wszystkiem, szopy się 2 obaliły, a trzecia ruina wielka z dachami, chlewek w dyle niezły, spichlerz w szachulec ladaco i z dachem, chałupa za podwórzem zła ze wszystkiem. Jak osadzony rok, dano wołów 4, koni parę, jeden zdechł. 6) Paweł Syska, leman, za prawem doczesnem, ale lata wyszły hoc anno, dom i inne budynki jego. 7) Marek Paweł, gbur, dom nowo budowany, należyty, w szacholec, stodoła w dyle ladaco ze wszystkiem, obala się, szopa w dyle zła i z dachem, stajenka dobra. Inwentarz: wołów tylko para, koni para i to zborgowany jeden. 8) Szymon, leman, na włókach świeżo kupionych, za prawem, budynki ma po przeszłym jeszcze niezapłacone. 9) Jakub Przeradzki siedzi na włókach lemańskich po wyszłych latach nadań, budynki jego. 10) Cieśla za kontraktem, na włóce pustej, budynki jego. 11) Patla Tomasz, gbur, chałupa w szachulec nie zła, z dachem, stodółka o 1 sąsieku w szachulec nowa, szopy obalają się ze wszystkiem. 12) Pęchczyna, wdowa pańska, chałupa dobra i z dachem, stodoły, chlewy złe, obalają się (ob. str. 61—62, manuskr. w Pelplinie). Między jeziorami niewodnemi w kluczu lubawskim wymieniono i tutejsze (str. 73). R. 1789 było 29 dym. *Kś, Fr.*

Zwiniarzecz al. *Świniarz*, niem, *Swinarz*, wś, pow. lubawski, st. poczt. Montowo, par. kat. Zwiniarz; 495 ha (429 roli or., 23 łąk); 1885 r. 46 dm., 62 dym., 337 mk., 330 kat., 7 ew. Wizyta Strzesza z r. 1667—72 pisze: de villa Swiniarz Minori sive Swiniarzecz feudali, ubi 30 nobilium vasallorum sortes ex quolibet manso $^1/_2$ coretum siliginis et totidem avenae solvunt (str. 240). W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymieniona jako wś chełmińska, z 18 dymami (str. 222). *Kś. Fr.*

Zwinihorod, pow. borszczowski, ob. *Dźwinogród.*

Zwinin, pasemko górskie w Karpatach wschodnich, z kierunkiem płd.-wsch., biegnie równolegle do pasemka Dołżki i Roztycznego, oddzielone od pierwszego pot. Kijowiec, lew. dopł. Orawy i pot. Dołżanką, która następnie łączy się z pot. Zawadką i uchodzi do Stryja z praw. brzegu. Od Roztycznego oddzielone jest pasmo pot. Zawadką; z płd.-wschodu od pasemka Koziego oddziela je potok Orawczyk, lewy dopł. Orawy. Północne stoki zbiegają na płn. do pot. Zawadki, z południa do Orawy. Długość pasma w linii powietrznej wynosi 15 klm., szerokość, prawie na całej długości równa, wynosi około 4 klm. Grzbiet pokryty jest pasznistemi polanami. Najwyższy szczyt Zwinin sięga 1109 mt., mniejszy od niego nad Orawą 992 mt. Pomiędzy niemi wznosi się Chochonówka (1028 mt.) nad Zawadką. Na północy kończy się pasmo Wysokim Wierchem (818 mt.). Stoki pasma są dobrze rozwinięte i okryte wielkiemi lasami. Patrząc z przyległych dolin w kierunku ku grzbietowi, widzimy jeszcze poszczególne szczyty i grzbiety, które główny grzbiet zasłaniają. Pomiędzy szczytami stoków, a samym grzbietem ścielą się obniżone łąki z pasznistemi polanami. Takiemi grzbietami z polaną są z płd.-zachodu Pohar i Ropianka (940 mt.), z płn.-wsch. Mlatka (946 mt.), Kiczera (994 mt.), Osowina, Roztoki. Przez pasmo przechodzą ścieżki i drogi. Wzdłuż całego grzbietu prowadzi granicami wsi: Orawy, Poharu, Krywego, Dołżek, a Orawczyka, Suchego Potoku i Rosochacza ścieżka wydeptana od wieków przez pasterzy. Południowa część pasma wznosi się w pow. stryjskim, północna w pow. turczańskim, (ob. *Myta*). Skały pasma należą do pokładów eoceńskich, oligoceńskich górnej i dolnej kredy karpackiej (Karta wojs., 10, XXVIII). *St. M.*

Zwiniszki al. *Zwieniszki*, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 11 w,, ma 5 dm., 36 mk., 87 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Ludwinów. W 1827 r. 1 dm., 12 mk.

Zwinogródka, *Zwinohorodka*, rzeczka, w pow. zwinogrodzkim, dopływ Tykicza Gniłego.

Zwinogródka, *Zwenihorodka*, *Dźwinogród*, u Strykowskiego i innych kronikarzy mylnie *Świnogród*, mto powiat. gub. kijowskiej, pod 49° 5′ płn. szer. a 48° 38′ wsch. dług., odl. o 187 w. na płd.-wsch. od Kijowa, nad Tykiczem Gniłym, przy ujściu do niego ruczajów Zwinogródki i Pohybnej, okolone zewsząd wyniosłościami, przy krzyżowaniu się drogi wiodącej na Taraszczę do Humania i dalej, z drogą idącą na Mirhorod i dalej. W 1887 r. było tu 12910 mk. (6320 prawosł., 125 rozkolników, 212 katol., 23 ewang. i 6230 żydów). Podług danych z 1860 r. było w Z. 705 dm. (6 murow.), 70 sklepów, 10247 mk. (w tem 58 rozkolników, 279 katol. i 2454 żydów; 579 kupców, 6016 mieszczan, 1700 cechowych). W 1879 r. zawarto w Z. 137 małżeństw, urodziło się 599 dzieci, zmarło 487 osób, przyrost zatem ludności wynosił 112 dusz. W mieście znajdują się: 2 cerkwie, kościół paraf. katol., synagoga i 4 domy modl. żydowskie, szkoła dwuklasowa męzka i żeńska, szpital, urząd poczt. i telegr. Siedziba władz administracyjnych i sądowych. Do miasta należy 5668 dzies. Dochody w 1862 r. wynosiły 8392 rs. Rzemieślników w 1860 r. było 961 (w tem 612 majstrów). Przemysł fabryczny ograniczał się w tymże roku na 3 drobnych fabrykach tytuniu i 1 fabryce świec łojowych. Handel nieznaczny, spoczywa wyłącznie w ręku żydów. Niektórzy z nich zakupują konie w gub. ekaterynosławskiej i chersońskiej i rozprzedają je po jarmarkach. W mieście odbywają się targi co poniedziałek. Glebę stanowi

tu czarnoziem na podłożu gliniastem, dla tego też wielu z mieszczan chrześcian zajmuje się rolnictwem. Cerkiew soborna, p. w. Przemienienia Pańskiego, z muru wzniesiona w 1820 r. kosztem parafian, zamiast dawniejszej drewnianej, fundowanej w 1706 r. i stojącej w innem miejscu, uposażona jest 33 dzies. Cerkiew parafialna Uśpieńska, drewniana, istnieje od 1700 r.; uposażenie jej stanowi również 33 dzies. Poprzednio była tu trzecia cerkiew, p. w. Zesłania Ducha św. Kościół paraf. katol,, p. wez. Opatrzności Boskiej, z muru wzniesiony w 1809 r. przez Sołtyka. Parafia katol., dekanatu zwinogródzkiego, istnieje od 1766 r. i liczy 1400 wiernych. Filia w Talnem; kaplice w Wodzianikach i Tołstem a dawniej też w Olszanie, Onufrówce i Berebisach. Dekanat zwinogródzki dyecezyi łucko-żytomierskiej, rozciąga się na powiat zwinogródzki, czehryński i czerkaski, obejmuje 6 parafii: Z., Śmiła, Lisianka, Złotopol, Antonówka i Moszny i liczy 5915 wiernych.

Dzieje. Przy wsi zw. Hudzowką lub Popowym Rogiem, o 3 w. od Z. położonej, wznosi się stożkowata góra, zwana „Zwinihora“, podług niektórych badaczy usypana rękami ludzkiemi. Z trzech stron otoczona błotami, z czwartej, wschodniej, wązką szyją połączona z pasmami wzgórz ciągnącyeh się w różnych kierunkach po całym niemal powiecie. Wysokość jej wynosi około 140 mt., obwód około 280 mt. Wejście do okopu pokryte gruzami i kamieniami. Podanie mówi, że około tej góry leżało stare miasto, na niej stał stary zamek, na baszcie wisiał ogromny dzwon, od którego poszło nazwisko góry. Przywilej renowacyjny Stanisława Augusta z 1792 r. daje Z. za herb wysoką górę, otoczoną częstokołem. Bez wątpienia grodzisko to jest zabytkiem pierwotnej osady. Święcki twierdzi, że ta pierwotna Z. na Tykiczu istniała już za starej Rusi i za carzyków tatarskich, twierdzenie to chyba oparte jest na słowach Strykowskiego, wymieniającego na obszarze, z którego Olgierd r. 1362 wypędził Tatarów (t. II, str. 6—7), osady później dopiero zaludnione jak: Białacerkiew, Swinigród, Targowica. Zresztą o istnieniu Z. na Tykiczu za starej Rusi milczą kroniki. Był wprawdzie za Rusi Zwinogród, zwany kijowskim, ale ten leżał około Kijowa (dziś wieś Sieraków). Zmieniająca się często ludność tych stron zajmowała zapewne i porzucała wielokrotnie obronnie położone grodzisko. Pierwszą pewną wiadomość o istnieniu Z. spotykamy dość późno, gdy Witold zepchnąwszy Włodzimierza z dzielnicy kijowskiej, aby na niej posadzić Skirgiełłę, dobywa, między innemi zamkami, i Z. nad Tykiczem. Z. położona na ważnej drodze komunikacyjnej wraz z poblizką Targowicą stała się centrem targowym. W 1411 r. Władysław Jagiełło w drodze powrotnej z Litwy i Kijowa mimojazdem tu zawadził (Wapowski, Dzieje, t. I, str. 304). Gdy 1430 r. Władysław Jagiełło nadał ks. Swidrygajle godność w. ks. Litwy, tenże pomiędzy innemi miastami otrzymał i Z. na Tykiczu (Stadnicki K., Synowie Gedym., str. 94). W 1432 r. przy boku Swidrygajły, szukającego poparcia w Moskwie spotykamy jakiegoś Aleksandra i Patrycego siedzących na Zwinogrodzie, należącym wtedy do Litwy. Karamzin powołuje się przytem na latopis troicki i inne. Wkrótce potem w 1436 r. sadowi się nareszcie Swidrygajło w Kijowie, gdzie z jego ramienia rządzi wwda Jursza. Po śmierci Jagiełły syn tegoż Władysław III, ustąpił r. 1434 Swidrygajle Wołyń, gdzie tenże aż do śmierci (1454) przebywał. Hojnym był on dla swych dworzan. Jurszowie, Mysznicowie, ks. Puciatowie, ks. Hlińscy, Kmitowie, Owerkowiczowie, Monwidowie, Myszkowicze, posiedli z nadań księcia wielkie obszary. Jednym z obdarzonych był Kalenik Myszkowicz (od którego rozrodził się szczep Tyszkiewiczów). Kalenik Myszkowicz służył naprzód za młodu u księcia Włodzimierza Olgierdowicza, potem był wiernym sługą Swidrygajły. Tenże w 1438 r. nadał mu Słobodyszcze w Kijowskiem z ogromnym obszarem, rozrzuconym szeroko po nad rz. Hnyłopiatem i Hujwą (przywilej na Słobodyszcze Myszkowiczowi w archiwum sławuckiem). Nadto uczynił go swoim namiestnikiem na Zwinogrodce i Putywlu, mając go „za głowę do rady, za prawicę do wojny“ (Okolski mówi że przywilej Kalenikowi na namiestnikowstwo na Putywlu i Zwinigródce przechowywał się za jego czasów w archiwum Tyszkiewiczów). W 1484 r. Mendligirej wtargnął w Kijowszczyznę, dobył i spalił Kijów i „ziemię kijowską uczynił pustą“. Tatarskie zagony spustoszyły i okolice Z., tak że z siół pozostały tylko „sieliszcza i uroczyszcza“. Znikły drogi wozowe. Zamek w Z. oparł się najazdowi. Aleksander Jagiellończyk, w. ks. lit., w 1498 r. mianował namiestnikiem bracławskim, winnickim i zwinigródzkim kn. Konstantego Iwanowicza Ostrogskiego, który po bitwie pod Wiedroszą dostał się do niewoli. W 1501 r. widzimy już namiestnikiem Z. kn. Michała Wasilewicza Zbarazkiego. Z listu Zygmunta I z d. 7 września 1507 r. do tegoż kn. Michała Zbarazkiego pisanego, dowiadujemy się, że ziemianie bracławscy bili czołem królowi, t. j. prosili go o politowanie nad swoiemi włościami, które były spustoszone i w końcu zniesione od nieprzyjaciela. Ziemianie ci mieli mało ludzi, a jeżeliby kto gotów przyjść do nich z zagranicy, albo zkądkolwiek, wahał się zwykle, bo mu potrzeba było płacić królewską podymszczyznę; wynosił ten podatek za dawnych szczęśliwych czasów, kiedy włości były jak należy, 30 kóp groszy. Prosili tedy ziemianie, aby dla „podnoszenia na nowo włości“ zwolnił król wszystkich ludzi od

tej podymszczyzny, za to na króla oddawali wszystkie karczmy swoje w Bracławiu i po wsiach. Król zezwolił na wszystko, i podymszczyznę raz na zawsze ziemianom bracł. darował, a do kniazia słał rozkaz, ażeby takowej nieodbierał nadal, ani jego następcy (Akty Zap. R., t. II, str. 281). Ks. Konstanty Ostrogski otrzymawszy po powrocie z Moskwy dożywocie na Z., prosił króla w 1516 r. aby mógł ten zamek ustąpić siostrzeńcowi swemu (właściwie wnukowi po siostrze) Romanowi Andrzejewiczowi Fedorowiczowi Sanguszce (Arch. Sanguszków, t. III, str. 133—4; A. Boniecki, Poczet rodów, str. 299). Niewiemy wszakże czy Sanguszko posiadł ten zamek, ile że Zygmunt w 1522 r. nadaje go znów Eliaszowi kn. Ostrogskiemu, który zamek objąć ma dopiero po śmierci ojca swego kn. Konstantego (Arch. Sang., t. III, str. 222—3). Zamek w Z. był wtedy jednym z punktów strażniczych od dzikich pól. Utorowane drogi i gościńce przechodzące przez jego okolicę, zastąpił głośny już w tym czasie „szlak czarny". To też Zygmunt I, chcąc kraj ten od Tatar osłonić, r. 1540 zawarł umowę z Sahapkirejem w Krakowie, za pośrednictwem posła carskiego Alihaczy. Sahapkirej zobowiązał się nie zakłócać królowi i potomkom jego spokojnego posiadania ziem w górze Kijowa, Smoleńska, Połocka, Podola, Sokala, Zwinohorodu, Bracławia i Kaczybeja Mostu (Skarb. dypl. Daniłowicza, t. II, 312). Pomimo to Tatarzy zburzyli Z., tak że z miasta śladu niepozostało. Fakt ten zaszedł prawdopodobnie r. 1541, gdyż w uniwersale Zygmunta I wydanym w Wilnie dn. 19 marca t. r. do sprawców wołyńskich czytamy, aby z pocztami swemi spieszyli pod rozkazy kn. Teodora Sanguszki przeciwko Tatarom, którzy ciągną na Wołyń „szlakiem zwinigrodzkim" (Arch. Sanguszków, t. IV, str. 287). Z. stała właśnie na drodze hordy. W 1545 r. wzmiankują źródła nam o tym zamku, jako już nieistniejącym. Pod tymże rokiem i ziemianie bracławscy prosili króla o rychłe przystąpienie do odbudowy zamku Z. zniszczonego przez Tatarów. Mówili oni, że po spustoszeniu wszystkich wsi od pogaństwa już dziś żadna utorowana droga kołowa nie przechodzi przez Bracław, ale temu łatwo zaradzić byłoby można, gdyby „za łaską Bożą i wolą Hospodarską „zamek Z. był na nowo odbudowany, ale do tego należy ludzi „pieniężnych" (najemnych) trzymać, bo Tatarowie bojąc się ich, nie będą szkody czynić w kraju, a kozacy nie będą się ośmielać wchodzić w ziemię tatarską i zaczepki robić; nadto będzie mógł wtedy i starosta i urzędniki jego bezpiecznym być od Tatarów a i sioła będą mogły osiąść (Archiw J. Z. R., cz. VI, t. I, str. 23). Wskutek tej prożby ziemian zamek Z. niedługo odbudowany został, lecz na innem miejscu, to jest tam gdzie miasto Z. obecnie się znajduje. Pod osłoną zamku osada zaludniać się zaczęła. W okolicy też na posadzie dawnych wsi kilka nowych wyrosło; jak Kalnebłota czyli Neberybis, Nemoroz i inne. Ułatwione przejazdy wznowiły na nowo przerwany ruch karawan. Sprawcą zamku Z. został teraz kn. Fedor Sanguszko, który zostając na tym posterunku dawał odpór zapędom tatarskim. W tym czasie urzędnik zwinogródzki niejaki Łopatecki zabił służebnika wojew. poznańskiego Górki. Król wyznaczył roki, aby ziemianie wołyńscy zjechali się na zamek Z. dla rozsądzenia sprawy. Gdy ziemianie dn. 27 lipca (1546 r.) do zamku Z. zjechali, zastali tam już podstarostę Górki, który tu przybył z pocztem 500 ludzi zbrojnych. Ziemianie oświadczyli podstarościemu, że gotowi uczynić sprawiedliwość, ale z takiemi pocztami nieprzyjeżdża się do prawa. Podstarości na tę deklaracyą ich niebacząc, z pocztami swemi postanowił zostać. Wtedy to ziemianie nic nie zdziaławszy, rozjechali się uwiadomiwszy tylko króla o tem co zaszło (Arch. Sang., t. IV, str. 498-9). W poczcie tych panów spotykamy wyłącznie tylko przedstawicieli najznakomitszych rodzin wołyńskich, z czego wypływa, że w epoce przed unią Lubelską (1569) okolice Bracławia, Winnicy i Zwinigródki były jakby przyczynkiem, dopełnieniem Wołynia i nazwą „Wołyń" obejmowano zarazem obie ziemie: właściwą wołyńską i bracławską, które od unii dopiero stanowić zaczęły dwa odrębne województwa (Vol. leg., t. II, str. 753). Na sejmie lubelskim r. 1569 utworzono odrębne wojew. bracławskie, składające się z powiatów: bracławskiego, winnickiego i zwinigródzkiego. W 1570 r. nastąpiło rozgraniczenie wojew. bracławskiego od kijowskiego. Granicę stanowiła rz. Roś, zaczynając od „biskupszczyzny" (późniejsza Pohrebyszczyzna) i idąc w dół rzeki „aż do lasów kaniowskich i granicy czerkaskiej" (Arch. J. Z. R., cz. VII, t. I, str. 228). Z. stała się odtąd centrem obszaru, który zaczął nosić miano „powiatu". Był to wszakże powiat bez grodu; ile że to miejsce stanowiło tylko punkt zborny dla pospolitego ruszenia i targowisko dla okolicy. Współczesny Gwagnin tak o Z. pisze: „Zamek z miastem drewniany, w pustych polach leży, gdzie tu jest munitiey niemało, z których częste utarczki obywatele tameczni czynią" (Kron. Sarm. europ., str. 288). Z. była królewszczyzną, którą król opatrzył kn. Eufemia Bohusza Fedorowicza Koreckiego. Kniaź ten umarł w Łucku r. 1579 (ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. I, str. 116) i jako wyznawca wschodniego obrządku pochowany był w Ławrze Pieczarskiej w Kijowie (Kalnofojski). Po nim został starostą Jerzy Struś z Komorowa, syn Stanisława, głośnego z rycerskiego zgonu na polach Rastawicy. Napady tatarskie zniszczyły znowu Z. i okolicę. Pod r. 1594 spotykamy dekret pomiędzy Jerzym Stru-

siem stsą zwin., a Stepanem Kleszczowskim, pozwanym o połowienie bobrów i różnego zwierza, jako to: łosiów, jeleni, kobył dzikich, kabanów dzikich na gruntach JKM. zwinigródzkich, na uroczyszczach Krzyczkach i na rzeczkach: Babanach, Iwani, Tykiczu Uhorskim, na Konyli, do Bracławia należących a w dzierżawie Dymitra Szeremety i mieszczan winnickich będących, przez poddanych p. Kleszczowskiego poczynione (ob. Jabłonowski, Ukraina, t. II, str. 391). Wtedy to Jan Daniłowicz, wojew. ruski, korzystając z pustki jaka w Z. i okolicy jej zapanowała, zagarnął ją i wcielił do swojego starostwa korsuńskiego. Jeszcze w 1616 r. Z. była pustem uroczyskiem; w tymże roku lustratorowie zjechawszy tu pustkę tylko znaleźli, żadnego nie przynoszącą dochodu. Dla tego też ani prowentu dla ststy, ani kwarty dla skarbu nieoznaczyli. Za Daniłowicza Z. zaczęła zasiedlać się powoli. Tymczasem Zygmunt III oddał ją r. 1628 dożywociem Marcinowi Kazanowskiemu. Jan Daniłowicz, wwda ruski, wtedy już nieżył, a żona jego Zofia z Żółkiewskich nieoddawała Z. Kazanowskiemu, owszem r. 1629 zapłaciła ztąd do skarbu pobór łanowy i lasowy. Dowodziła ona, że Kazanowski mylnie podał to miasto za puste uroczysko, podczas gdy mąż jej zmarły już był osiedlił. Z. została i nadal attyneneyą ststwa korsuńskiego ile że w 1631 r. Zygmunt III wydał konsens Zofii z Żółkiewskich Daniłowiczowej na ustąpienie praw do Z. synowi jej Stanisławowi. Młody Stanisław Daniłowicz w więzach tatarskich zostając, przez Kantemira został okrutnie zamordowany. Po nim otworzył się wakans na ststwo zwinogródzkie. Król nieomieszkał je oddać napowrót w 1633 r. Marcinowi Kazanowskiemu, podówczas wwdzie podolskiemu i hetm. polnemu. Umarł on w 1638 r. i po nim otrzymał w tymże roku ststwo syn jego Aleksander Dominik. Tymczasem rozpoczęły się na Ukrainie ruchy kozackie w latach 1637—8. Już po zgnieceniu pod Starcem, Kozacy wystosowali do Mikołaja Potockiego prośbę z zażaleniem, że podstarościowie dużo Kozaków z liczby regestrowych wykluczają; Potocki odpowiedział im na to: że podstarości zwinigródzki pisał do niego, że ci których on w regestrach prowentowych ma zdawna do powinności zamkowej miejskiej, za regestrowych samowolnie się liczą, jako żywo Kozakami niebędąc; jednakże hetman w końcu dodał, że jeżeli właśnie regestrowi i towarzysze ich ponoszą krzywdę i bezprawia to on posłe pułkownika korsuńskiego, żeby się tej sprawie przyjrzał; a wtedy „za najmniejszą krzywdę uczynioną towarzystwu ich, p. podstarości mocno się zapoci“ (Okolski, Diaryusz, str. 183). W 1639 r. za przywilejem Władysława IV, otrzymała jus comunicationis na ststwo zwinogródzkie Anna z Potockich, żona Aleksandra Domin. Kazanowskiego, ststy bohusławskiego, z wymienie niem nadto Olchowca, Nemoroży, Neberybis czyli Kalnychbłot. Jeszcze w 1646 wchodziły w skład tego ststwa następujące wioski: Nemoroża, Buczanówka, Olchówka, Olchowczyk, Branki Małe, Pruski, Waczyniec i Daczki. Tymczasem Zygmunt Czerny, podstarości białocerkiewski, w tymże roku, w 200 zbrojnych ludzi zajechał ststwo i zagarnął Kalnebłota ze słobodą Neberybis, od wieku należącą do Zwinigródki. Dyspozytor zwinigródzki w imieniu ststy Kazanowskiego założył o to protest do grodu kijowskiego (Regestr ksiąg ziemskich i grodzkich kijow.). Ale w tymże czasie Samuel Łaszcz, strażnik kor. i głośny banita, niewiadomo jakim prawem zajął Z. w swoje posiadanie. Ani zwierzchności, ani prawa niebojący się, skupił on w około siebie garść szlachty bracławskiej, wyniszczonej na mieniu przez najazdy tatarskie, i sądząc za rzecz słuszną wspomódz ich ubóstwo, ze Z. organizował najazdy, grabił Białocerkiewszczyznę i inne królewskie i prywatne włości. Do tak źle osławionej czeladki Łaszczowej należał też zubożały również szlachcic bracławski, niejaki Szynderowski „wielki ekcessant“, który, jak z akt wiadomo, uwijał się i dopuszczał krzyczących burd i bezprawi (Regestr ks. ziemsk. i grodz. kijow.). Ale Łaszcz niedługo tu broił, bo wkrótce prawem przekonanego, uznano go za wywołańca; dobra, urząd i cześć mu odjęto. Kazanowski przeto i nadal ostał się przy starostwie, acz niedługo potem Łukasz Hulewicz ad male narrata otrzymawszy na to ststwo przywilej, przemocą intromittował się do niego. Kazanowskiemu zaś niepozostało nic innego, jak zanieść protest do grodu, gdyż na czynne dochodzenie nie był to czas odpowiedni, ile że już wkrótce (1648 r.) powstanie Chmielnickiego ogarnęło kraj ten cały. Łukasz Hulewicz był to mąż pamiętnej działalności w tychże wojnach i który nareszcie w 1655 r. pod Bruchnalem śmierć w krwawym odniósł boju. Tymczasem Z. posiedli Kozacy. Według podań zasięgniętych na miejscu „wtedy to z każdego dworu kozackiego w horodzie tym, kozak wychodził, a na mogile Zwinihorod sąd stał, bo horod daleko się rozchodził, wydłużył się aż do Sudiejówki, gdzie ową mogiłę Zwinihorod od sądu Sudiejówką nazwano“. Starostów jak i szlachtę Kozacy do dóbr niedopuszczali; pomimo to jednak do ststwa zwinigródzkiego kilku naraz zjawiło się pretendentów, z których każdy miał na też starostwo przywilej „z okienkiem“ (t. j. podpisany ale bez daty). Takimi starostami byli jednocześnie: Zygmunt Denhof i Władysław Wilczkowski; ale jakby dla większego jeszcze zaplątania w 1654 Konstanty Wyhowski otrzymał to samo ststwo, nie dożywotniem, jak tamci dwaj, ale wieczystem prawem. Wilczkowski odstąpił praw swoich Janowi Sobieskiemu, stolnikowi przemyskiemu (Bartoszewicz zna dwóch Janów

Sobieskich, niedalekich krewnych Jana III a żyjących z nim współcześnie, t. j. Jana, cześnika kor., i Jana, chorążego halickiego). Ale i Jan Sobieski wkrótce przekazał swoje prawa niejakiemu Chalepińskiemu, a ten Błońskiemu. Ale było to już w czasach Doroszenkowego plądrowania na Ukrainie (1669) a następnie t. zw. „ruiny“ i „zhonu“. Wtedy to lud z zachodniej Ukrainy, pod wpływem obawy przed Turkami i Tatarami całemi zastępami wynosił się za Dniepr. Jedną część tej ludności przepędził tam dawniej hetman lewego brzegu Samujłowicz, ale i potem jeszcze dobrowolnie gromady tegoż ludu tam dążyły. Na próżno Doroszenko nad Dnieprem warty stawiał dla powstrzymania tej emigracyi; prąd wychodztwa był niepowstrzymany (Kostomarow, Ruina, str. 444). Jan Al. Jabłonowski, chorąży w. kor., jest pono pierwszym z posiadaczy ziemskich, który w te strony odważył się zawanturować. To też widzimy go jak dostaje przywileje, jeden na Z., drugi na Lisiankę, ale ażeby te dobra w trwalsze objąć posiadanie, niezapomina ponabywać praw i od sukcesorów Konstantego Wyhowskiego, któremu Z. dziedzicznem prawem była nadana, i od Błońskiego wreszcie, który to ststwo już za „ruiny“ nabył był od Chalepińskiego (Opiś akt. centr. kiew. arch., Nr. 21, str. 14). Wtedy Z. była jeszcze pustką, bo świeżo za Doroszenka spalona była przez Tatarów, a jej ludność w jassyr zapędzona (Kostomarow, Ruina, str. 91). Ale po usunięciu się z Ukrainy swawoli kozackiej znowu powoli rozpoczęła się praca odrodzenia tych zniszczonych do gruntu okolic. Jabłonowski usilnie starał się o osiedlenie i już w 1700 r. w Z. wzniesiono cerkiew. W 1717 r. w Z. z mocy uchwały sejmowej stanęły na zimowe leże chorągwie lekkie pancerne (Vol. leg., str. 173). Wiadomo, że za Augusta II wojska cudzoziemskie, t. zw. „auxyliarne“ rozłożyły się na Ukrainie. Prowincya ta dla utrzymania wojska ponosiła też niemałe ciężary rekwizycyi podatkowych. Jakoż czytamy orędzie gener. grafa Weysbach do sejmiku bracł., ostrzegające, że gdyby powiat zwinigródzki był „refractarius“ w wydaniu podatków, to on przyjdzie z komendą wojskową dla egzekucyi takowych przemocą (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 131). W 1735 r. obywatele bracławscy zgromadzeni na sejmiku, przez posłów swych na sejm kor. zanieśli prośbę, ażeby „more“ innych wwdztw pow. winnickiemu i zwinigródzkiemu urzędy ziemskie pozwolone były, i nikomu innemu, tylko possessionatom i obywatelom wwdztwa tego (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 177). Jakoż sejm na kreacyą nowych tych urzędników zezwolił, i odtąd też mamy cały szereg dostojników powiatowych winnickich i zwinigródzkich. Jan Aleksander Jabłonowski, będąc ststą korsuńskim, samowolnie włączył do Korsunia i ststwo zwinigródzkie, ale po śmierci jego w 1733 r. ststwo to w 1737 r. zostało oddzielone od korsuńskiego i nadane synowi jego Józefowi Aleksandrowi. Jednakże ze sporego odłamu tychże dóbr, a mianowicie z Olchowca, utworzono odrębną królewszczyznę, której ststą został w 1744 r. Rzewuski. Józef Al. Jabłonowski zajął się uporządkowaniem ststwa zwinigródzkiego, a szczególniej zasiedleniem obszarów. Na większą daleko skalę, niż przedtem rozpoczęła się „reparacya dawnych wiosek“, lub zakładanie nowych. Osiadającym dawano ulgi na pewien zakres czasu. Ale w tym czasie krajowi zaczęli mocno dojmować t. zw. hajdamacy. Z za Dniepru lub Siczy, zręcznie się przedostawszy po za linią graniczną, na tutejsze dwory i wsi napadali. Wprawdzie r. 1742 hetman w. kor. „chwalebną czynnością rozłożeniem wojska kor. partyami, ścianę tę od zagęszczonych hajdamackich rozbojów assekurował“, pomimo to jednak kraj ten długo nie mógł się uwolnić od zuchwałych napadów rabusiów. Sama Zwin. w dosyć krótkich odstępach czasu po czterykroć (1742—8—1751 i 52) od hajdamaków ucierpiała (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 350—1; Andrejewskij, Materjały etc.). W 1755 r. Józef Aleksan. Jabłonowski przekazał swoje prawa do ststwa Zwinogródzkiego Feliksowi Sołtykowi. Wtedy do Z. należały: Nemorozy, Olchowiec, Mizynówka, Ryżanówka, Wodzianiki, lecz zaraz potem tenże Jabłonowski mieniąc Olchowiec częścią dóbr lisiańskich, wypędził z posesyi tych dóbr Sołtyka; które to dobra wraz z Lisianką znowu sprzedał hetm. Ksaweremu Branickiemu. Z Olchowcem były zagarnięte Wodzianiki, Mizynowka, Kobelaki, Ryżanówka, Nemoroz. W ten sposób ststwo zwinogródzkie było niezmiernie ukrzywdzone; jakoż Feliks Sołyk, a po śmierci jego w 1774 wdowa jego prowadziła z Branickim długi i kosztowny proces. Feliks Sołtyk, pułkownik lekkiej chorągwi, był synem Józefa Franciszka, wwdy czernihowskiego, a bratem ks. Kajetana Ignacego, biskupa krakowskiego; ożeniony był z Salomeą z Brzozowskich, wdową po Szaniawskim. O stanie ówczesnym Z. i ststwa objaśnia rewizya z 1765 r., ktora pokazuje: „zamek otoczony dębowym częstokołem, przy wrotach koszary dla kozaków i więzienia pokryte ziemią; a na nich baszta dla straży; na przeciw wrót dom kryty gontem; lamus dębowy, z gankiem dla obrony od hajdamaków, i dalsze budynki; w mieście żydów niema, oprócz arendarza; chat 118, wolnych 5, słobożan 28. Do słobożan należą: Kalnebłoto, a w nim dymów 118, wolnych 2, słobożan 28; i wioski: Stebne, Jerki, Ihnatówka, Buhaczówka, Nowosielica, Wierzbowa, Hulajpole, Lataszowa. Dochód sstwa 30682 zł. i gr. 9. Puszczone jest to sstwo od JW Feliksa Sołtyka Jakubowi Korycińskiemu, łowczemu owruckiemu. Powinności poddanych takowe: czynsz płacą

podług mienia swego; dają osypy żytnie, owsiane i jaglane, i po dniu jednym koszą dla pana swojego. Kozaków horodowych w tem sstwie jest N. 25, którzy chodzą do obozu partyi ukraińskiej. Słobody nowozałożone, które jeszcze intraty nieczynią: słoboda Jurkowce, osadza ją Franciszek Padarewski; Rosochowata, osadza ją Antoni Mirecki; Kołodyste, osadza ją Aleksander Łada Walicki; Brodeczki, osadza ją Felicyan Laskowski; Lisicza Bałka, osadza ją Rufin Koryciński, miecznik czernihowski; Petrykówka, osadza ją tenże; Piaseczna, osadza ją p. Kulczycki; Wereski, osadza ją p. Jakub Koryciński, łowczy owrucki, dzierżawca sstwa tego. Osadczy tej wsi Pagurski oświadczył, że ta słoboda wielkie krzywdy ponosi od Lisiańszczyzny i Śmilańszczyzny. Gubernator sstwa tego p. Pluta oświadczył również, że to sstwo wielkie krzywdy ponosi od wojsk zagranicznych nowoserbskich a także od Lisiańszczyzny, której dziedzic ks. Jabłonowski, wwda nowogrodzki, wsi wprzód należące do Zwin. zabrał". W 1768 r. wszystkie milicye nadworne zostały wcielone do wojska związkowego. Takaż kolej spotkała i nadworną milicyą starosty Feliksa Sołtyka. Chociaż koliszczyzna jeszcze w 1768 r. stłumioną została, jednakże w rok potem w bliższej okolicy Z. jeszcze się bunty żarzyły. Jakoż wtedyto regimentarz Józef Stępkowski zniósł zaporożca Żurbę pod Olchowcem, a także w zameczku we wsi Letniowce, pod Z. zamkniętych hajdamaków pod wodzą herszta Panczenka zdobył i wyciął, a nareszcie trzeciego herszta Tymenka, zasieczonego w lesie pod Z., brygadyerowie Dzierzek i Stefan Lubowidzki w pierwszem starciu rozgromili (ob. Dzieło komisyi granicznej etc.). Tegoż roku Tatarzy wpadłszy do Nowej Serbii, i zburzywszy ją, skierowali powrót swój przez Śmilańszczyznę i Zwinigrodczyznę; w Kalnymbłocie i Kapustyńcach wybrali ludzi (Notaty Tad. Sztejna, rkpsm). Roku 1770 sstwo zwin. płaciło kwarty 7386 zł. i $2^3/_4$ gr. (Eligi Piotrowski Summar. ststw). Dalsze daty ściągające się do Z. są następujące: r. 1770 rozpoczęto tu budowę kościoła katolickiego; pobenedykował kamień węgielny ks. kanonik Pałucki. Erekcyą jeszcze w 1766 r. w Piastowie uczynił ststa Feliks Sołtyk a w 1776 król Stanisław August zatwierdziwszy erekcyę Sołtyka, uzupełnił takową wyposażając kościół annuatą w ilości 1600 zł. z dochodów sstwa, tudzież nadając futor, pole orne, sianożęć, młyn, i z miast Z. i Kalnychbłot dwa kamienie łoju (Protokoły archidyakonatu kijow., rkpsm). Należał więc kościół ten odtąd do kollacyi królewskiej (Collationis regiae) a r. 1780 pierwszym plebanem jego był ks. Łojecki. Wracając do procesu starościny Sołtykowej z Branickim dodajemy, że Sołtykowa uzyskuje oddanie Olchowca, ale przeciwnik przeszkadza wyjściu ordynansów wojskowej pomocy, aż nareszcie w 1780 r. departamentowi wojskowemu Stępkowski, kasztelan kijowski, danie takowej pomocy zleca. Ale w następnym roku znowu Branicki zagarnia i pomimo rozkazów zwiększenia wojskowej egzekucyjnej pomocy, wszystko to próżnem zostało, a jednak ta pomoc egzekucyjna nie była groźną siłą, bo Rezolucya Rady Nieustającej d. 5 stycznia tegoż r. naznacza 7 tylko żołnierzy. Sprawa ta jednak przeniesiona wreszcie do sądów asesorskich, została w końcu przez Sołtykową wygrana. Asesorya uznała Olchowiec za królewszczyznę a nie za dobra dziedziczne, jak chciał tego dowieść Branicki, i tym sposobem utracił on kilkadziesiąt tysięcy rocznej intraty (Zbiór listów z Warszawy, manuskrypt w bibl. Stan. Łopacińskiego w Saryi). Lustracya z 1787 r. wyraża: „Z. przy ujściu Zwinigródki w Tykicz Gniły, z dawnego obyczaju obejmuje tytuł miasteczka, lecz żadnego zabudowania niema takiego, któreby okazywało, iż jest miasteczkiem. Mieszczan tu żadnych niemasz i o prawach miasteczko stanowiących żaden ze starych aby były nieopowiadał; żydów jest tylko kilkunastu, po chałupach chłopskich siedzących, z tych jeden do arendy należy, drudzy małym handelkiem się bawią. Most na palach, dopiero od lat ośmiu, gdzie nigdy przejazdu nie było, postawiony, a z mostu idąc po lewej stronie zamek czyli dwór, około palisadami dębowemi obstawiony. Na wierzchu bramy z drzewa izdebka z gankami i strzelnicami, przy bramie izba kozacka, a po lewej stronie rezydencya, z drzewa, mająca pokojów sześć, garderobek dwie, oficyna, stajnia etc. Tuż przy zamku kościół z drzewa, niedawno wystawiony, dalej cerkwi uniackich dwie, gubernia o trzech izbach, dom na odwach, browar, młyn w którym kamieni sześć, foluszów par cztery; folwark. Dochód z mczka N. 20089 zł. 27 gr. Czysty dochód z całego sstwa 147361 zł. Wsi należące do sstwa: Kalnebłota nad Tykiczem Guiłym, Stebne, Zeleźniaczka, Buchaczówka, Michałówka, Wereski przed kilkunastu laty osiadłe; Popow Roh nad Zwinigródką rzeczką od kilkunastu lat osiadłe; Jezierna, Nowosielica, Rosochowatka, Kołodyste, Łotuszowa i Hulajpole nad Tykiczem Gniłym, Piszczana przed laty kilkunastu osadzona, Wierzbówka, Hanczarycha, Petrykówka, Palczyk, Stajkowa od kilkunastu lat osadzona, Lisicza Bałka, Radczycha przed laty kilkunastu osadzona, Berebiski, futor Łukowna, Prysuda, Nowystaw, ma w sobie dworek, karczemkę, 2 chałup." W podanej skardze do lustratorów tak się wyraża starościna (Sołtykowa): Stanisław (Szczęsny) Potocki, generał artyleryi koronnej, dziedzic Humania, ściennie oddziałem rz. Tykicz Uhorski na spadku w Tykicz Gniły, w górę Tykiczem Uhorskim ze sstwem zwin. graniczący; niedosyć mając na tem, że niegdyś Franci-

szek Potocki, wda kijow., ojciec jego, mczko Kalnebłoto, z wsiami przyległemi do Humańszczyzny, zajazdem przywłaszczywszy, toż mczko z przyległościami za toczonym procesem zaledwie przywróciwszy, a na granicach ststwa odłogiem leżących, do Uhorskiego Tykicza rozciągających się, wsi Kobrynową Hreblę, Sokołową, Korsunkę, Hłuboczek i Krzywe Kolano w ciągu nienależytej posesyi zasadzone, dotąd bezprawnie posiada, ale jeszcze wyżej gruntów sstwa przywłaszczył" (Star. Polska, Balińskiego, str. 1388). Od r. 1790 komisya t. zw. porządkowa cywilno-wojskowa pow. zwin. zaczęła rezydować w Bracławiu. Prezydującym jej był Mikołaj Jaroszyński, stolnik zwin. Do tej komisyi należały parafie: tetyjowska, monasterzyska, stawiska, lisiańska, zwinogródzka, śmilańska, telepińska i moszeńska; w tychże parafiach klucze: torczycki, kierdański, nastaski, medwiński, steblowski, przedmieście Białocerkiewskie i przedmieście Bohusławskie ze wsiami, nowomlijowski, horodyski, śmilański, telepiński, turyański, łebedyński, szpolański, żabotyński, bałaklijski, olszański i wązowiecki i królewszczyzny: sstwo zwinogródzkie, czerkaskie, czehryńskie, sinnickie, szawuliskie, taraszczańskie, część korsuńskiego i lenność koszowacka. Na pieczęci komisyi był krzyż kawalerski z napisem w otoku: Pieczęć wwdztwa bracł. pow. zwin. Na postumencie jest drugi napis „Paszportowa" (Żurnał do zapisywania ordynansów i wszelkich rozkazów, rękop. w bibl. piszącego). Ztąd widzimy, że ówczesny powiat zwinogrodzki ogarniał najpierw całe prawe dorzecze Rosi aż do ujścia jej do Dniepru, a dalej od tego jej ujścia tak samo i prawe dorzecze Dniepru w dół aż do granic Rzpltej. Takową granicę wdztwa bracławskiego z kijowskiem jeszcze w 1570 r. opisali byli komisarze. Ale wwdztwo kijowskie roszcząc pretensye do tej cząstki kraju nieuznawało granicy tej i z dawna uważało ją za sporną. W ciągu wojen kozackich i „ruiny" niemogło być i mowy nawet o sporze, ale skoro obie Ukrainy (bracławska i kijowska) zasiedliły się, znowu spór ów wystąpił na scenę. Wwdztwu kijow. chodziło przedewszystkiem, aby pewne tylko wschodnie obszary pow. zwinigródzkiego, jak Koszowata, Smiła, Czehryn i Czerkasy były mu przyznane. Ale komisye, dla ostatecznego położenia granic pomiędzy dwoma województwami po wielekroć w ciągu czasów naznaczane, nigdy swego nieosiągały celu, bo się uporznie przytrzymując granicy jeszcze w 1570 r. pomiędzy dwoma województwami po rz. Roś z niższem dorzeczem Dniepru, przez to samo nigdy nie mogły dogodzić i zadość uczynić pretensyom wdztwa kijow., które obstawało przy swojem, przeciągając niezmiennie zakres obszaru swego aż na prawy brzeg Rosi i Dniepru. Komisya jednak graniczna z mocy konst. sejmowej r. 1755 naznaczona, odgraniczywszy dwa wwdztwa, według zaszłego już w 1570 r. rozgraniczenia, zastrzegła jednak, że według dekretów trybunału skarbowego w Radomiu r. 1749 powinna być co do ściągania podatków z pow. zwinogrópzkiego dla obu wdztw ustanowiona alternata, to jest że jednego roku podatki z tegoż powiatu wybierać ma wdztwo bracławskie, drugiego kijowskie. Ale pomimo to spór nieustał, ile że z tego powodu wszczął się w istocie dziwaczny zamęt, gdyż niewiedziano już do jakiego wdztwa powiat zwinogródzki właściwie miał się zaliczać, tak że kalendarzyki polityczne za rządów Stanisława Augusta zamieszczały pow. zwinogródzki w wojew. bracławskiem, podczas gdy urzędowe taryfy obejmowały Z. w spisie miast wojew. kijowskiego. To też i później komisye naznaczane znów w celu utrwalenia granicy pomiędzy dwoma wdztwami zawsze niedochodziły, a nawet gdy w 1789 r. lustratorowie królewscy zrewidowawszy Z. chcieli się udać do dalszych miast. jako to Taraszczy, Czehryna, Czerkas, Siennicy, Szawulichy, Koszowatej, wtedy ziemianie kijowscy, przy udziale więcej jak 20 kawaleryi narodowej i innych ludzi, zajechali im drogę i niedopuścili dopełnić im dalszej czynności, mieniąc pow. zwinigródzki nie do wwdztwa bracławskiego lecz do Kijowa należącym awulsem. Gdy r. 1791 na sejmie czteroletnim nastąpił rozdział wwdztwa bracławskiego na 4 powiaty, to pow. zwinigrodzki wraz z Tetyjowem, Wołodarką, Lisianką, Smiłą, Mosznami zaliczono do wdztwa bracławskiego z zastrzeżeniem jednak, że ponieważ te miejsca są właśnie przedmiotem sporu z wdztwem kijow., to ani powiatowi zwinigródzkiemu, ani nowo ustanowionemu w wdztwie kijow. powiatowi naddnieprskiemu ubliżenia żadnego i w sądzeniu przeszkodą być nie powinno „dopóki deputacya od Stanów wyznaczona finalnej decyzyi względem tych granic niepołoży" (Rozkład wdztw). Uderzający, mówi Korzon, przykład różnic wynikających z instrukcyi podali Proskura i Trypolski, posłowie kijowscy, na dobrach ks. Potemkina Smiła, położonych w pow. zwinigródzkim, który zaliczał się wtedy (podczas sejmu czteroletniego) do dwóch wwdztw bracł. i kijow. Komisya bracławska obliczyła z nich podatek 10 grosza na 105 tysięcy, a kijowska, przy większej cenie pańszczyzny, na 150 tysięcy. Ustawą sejmu czteroletniego Z. została obdarzona sądami ziemskiemi, a zarazem wyznaczoną na miejsce sejmików. Sejmiki te miały się odbywać w tutejszym kościele lub cerkwi. Jednakże pierwszy sejmik pow. zwinogródzkiego odbył się w Winnicy dn. 14 lutego 1792 r. (Gazeta narodowa i obca). W tymże czasie komisya skarbowa ordynacyą swoją wyznaczyła też dla pow. zwin. skład papieru stęplowanego (Korespondent Warsz., Nr 26). Tegoż roku (1792) stała

w pow. zwinogródzkim z dywizyi podolskiej brygada Dzierzka. Sztab jej był w Z. (tamże). Gdy w 1791 r. na sejmie czteroletnim ustawą z d. 18 kwietnia miastom nadaną została wolność, prawem tegoż sejmu Z. uznaną została za miasto stołeczne, zjazdom, obradom i sądom ziemiańskim pow. zwinogródzkiego przeznaczone. Niemniej miasto to dn. 30 kwietnia 1792 otrzymało od Stanisława Augusta przywilej renowacyjny, mocą którego król zapewniał mu prawa wolnego miasta. Przywilejem tym został nadany Z. herb, wyobrażający Zwinihorę otoczoną dokoła częstokołem, a na niej stojącego rycerza, w jednej ręce trzymającego miecz, a w drugiej tarczę, na której widnieje krzyż (Arch. J. Z. R., cz. V, t. I, str, 558). Takiż sam przywilej otrzymały i Kalnebłota. Za herb dano im: żubra w błękitnym polu (oryginał przywileju w zbiorach piszącego). Po rozbiorze kraju Kalnebłota, które przezwano Ekaterynopolem, zostały naczelnem miastem powiatu, ale niedługo, za staraniem starościny Sołtykowej w 1800 r. naznaczono Z. na stolicę powiatu. W 1797 r. urodził się w Z. Jan Krynicki, późniejszy profesor uniwersytetu charkowskiego († 1838 r.). Salomea Sołtykowa, starościna zwin., przeznaczyła pewną sumę na wymurowanie nowego kościoła na miejscu dawnego z drzewa, a także i na seminaryum dla księży świeckich archidyakonatu kijowskiego z tem, żeby takowe zaprowadzone i umieszczone było w seminaryum już wymurowanym w Żytomierzu przez ks. biskupa Kajetana Sołtyka. Tymczasem śmierć Sołtykowej r. 1803 niedozwoliła doprowadzić do końca budowy kościoła; suma zapisana przez nią okazała się niewystarczająca, a wskutek prożby ks. Joachima Grabowskiego do departamentu cywilnego, resztę sumy potrzebnej z kapitału fundatorki asygnować kazano. A więc dopiero w 1819 r. ukończoną została budowa dzisiejszej świątyni, p. w. Przemienienia Pańskiego. Budowniczym kościoła był majster mularski Józef Szlachetko z Chłypnówki. Rysunek podał Julian Hryncewicz w swojej monografii o Z. W kościele przechowały się portrety: fundatorki, Salomei z Brzozowskich Sołtykowej i jej córki jedynej Joanny, młodo zmarłej. Za staraniem ks. Joachima Grabowskiego i przy ofiarności ks Hieronima Sanguszki seminaryum żytomierskie zostało przeniesione do Z. i powierzone dozorowi ks. misyonarzy. W tym celu wybudowano przy kościele obszerny budynek dla alumnów. Ks. Joachim Grabowski należał do wybitniejszych osobistości. Był generalnym oficyałem archidyecezyi mohylewskiej, prałatem archidyakonem kijowskim i scholastykiem katedry kijow. W 1819 r. wikaryuszem jest ks. Grzegorz Jaźwiński, deputat powiatowy. R. 1820 w tutejszem seminaryum było zrazu tylko czterech alumnów. Uczyli się oni teologii dogmatycznej i moralnej, pisma św., prawa kanonicznego, historyi kościelnej, wymowy kaznodziejskiej, katechizowania, obrządków i ceremonii kościelnych, administrowania św. Sakramentów, śpiewu choralnege, języka łacińskiego i rosyjskiego. Z zapisu Sołtykowej utrzymywało się przy tem seminaryum trzech misyonarzów, trzech profesorów i sześciu kleryków. Roku 1820 regensem był ks. Jan Ossoliński, następnie ks. Bazyli Benedykt Błędowski, vicedziekan, deputat lipowiecki, magister teologii († 1882 r.), po nim ks. Marcin Łaski, tłumacz (z łaciny), archeologii kościelnej, z dedykacyą Hołowińskim. W 1839 r. seminaryum zostało zamkniętem, a fundusz przeniesiony do seminaryum w Żytomierzu. Ostatnim rektorem był ks. Korniłowicz. W r. 1887 administratorem parafii był ks. Feliks Komarnicki, dziekan. Ststwo zwin. jeszcze za życia Sołtyków w 1775 r. na sejmie ekstraordynaryjnem zostało nadane na lat 50 prawem emfiteutycznem ks. Maksymilianowi Woronieckiemu. Ten zaś swoich praw odstąpił ks. Ponińskiemu, który ze Stan. Szczęsnym Potockim, dziedzicem Humańszczyzny, zamienił je na dobra tegoż galicyjskie. Gdy więc umarła Sołtykowa dożywotniczka ststwa, Z. przeszła w posiadanie hr. Stanisława Potockiego, syna Szczęsnego, który przy dziale fortuny z rodzeństwem wziął mniejszą od innych schedę, co mu bonifikowano dodatkiem ststwa zwinogródzkiego. Umierając w 1833 r. córce swej jedynaczce Aleksandrze, żonie Augusta hr. Potockiego, zostawił ststwo na lat kilkanaście, po upływie których w 1853 r. przeszło ono do rządu. W ostatnich czasach mieszkał tu jako lekarz dr. Julian Talko Hryncewicz Iłgowski, autor kilku prac antropologicznych i etnograficznych i monografii: „Ostatnia starościna zwinigródzka. Zarys dziejów kresowego miasteczka przez Jana Iłgowskiego, Kraków, 1888". Dużo jest w Z. uroczysk. Rzeczka i dolina Pohibne mają przechowywać pamięć napadu tatarskiego, podczas którego kilku mieszkańców odbiło tam cepami jednego ze swoich. Inna pamiątka dawnej kułacznej zabawy jest „grecki zakątek" (greckij kut). Na drodze ze Z. do Kalnychbłot stoi ogromny „kamień Pisanki". Postawili go synowie ojcu kozakowi, głośnemu z udziału w rozgraniczeniu ststwa. „Hranyczytysia" znaczyło „bić się", bo rzadko tu obchodziło się bez bitwy. Pisanki kule nie brały, co o wszystkich takich rycerzach podanie mówi. „Szuhujłowa mogiła" jest grobem kozaka ubitego w czasie granicznej wojny. Zresztą jako na odwiecznem polu walk wszędzie tu pełno mogił. *Edward Rulikowski.*

Zwinogródzki powiat, utworzony w 1793 r. z ekaterynopolskiego, położony w południowej części gub. kijowskiej, graniczy na płn. z pow. taraszczańskim i kaniowskim, na wschód z czerkaskim i czehryńskim, na płd. rz. Wyś oddziela

go od pow. nowomirhorodzkiego gub. chersońskiej, na zachód zaś z pow. kaniowskim i zajmuje (podług pomiarów wojenno-topograficznych) 60 mil al. 2904 w. kw., t. j. 300956 dzies. Podług obliczeń komitetu statystycznego gubernialnego obszar wynosi 3044·8 w. kw. Powierzchnia powiatu jest nieco falista i poprzerzynana nie zbyt wyniosłemi wzgórzami. Najwyższe wzniesienia znajdują się w płn.-zach. części, mianowicie pod wsiami: Riepki (Rzepki, 799 st. npm.), Fiediukówka (788 st.), Orły (768 st.); w części płd. przy Lisiczej Bałce (677 st.); w płd.-wsch. zakątku pod wsią Wodziana (709 st.); w części wschodniej pod wsią Łozowatka (693 st.). Glebę w części płd. stanowi tłusty czarnoziem; w części płn. znajduje się piasek, miejscami zmieszany z czarnoziemem. Podglebie w niektórych okolicach stanowi granit, występujący na powierzchnię około Zwinogródki. Z bogactw kopalnych rozprzestrzeniona jest w powiecie glina biała ogniotrwała (najlepsza koło wsi Jurkówki i Nowosielicy), używana przez mieszkańców do malowania domów. Nadto o 3 w. od wsi Jerek a 6 w. od mstka Kalnibłota (Ekaterynopol) znajdują się pokłady lignitu, eksploatowane od 1879 r. przez spółkę Szuwałowa i Potockiego. W ogóle gleba powiatu, pomimo wielkiej urodzajności, stopniowo się wyniszcza w skutek słabej kultury ziemi, nawozów bowiem dotychczas prawie wcale nieużywają, siejąc często przez dwa lata z rzędu pszenicę. Plony roczne za ostatnich dziesięć lat przedstawiają przecięciowo więcej niż na połowę zmniejszenie się urodzaju. Powiat zwinogródzki w ogóle jest mało wodny i słabo zalesiony, stanowi on jakoby przejście od błot i lasów poleskich do bezwodnych i bezlesnych stepów gub. chersońskiej. Największą rzeką powiatu jest Wyś, stanowiąca południową jego granicę. Do niej wpada Tykicz Górny, przepływający pow. humański i uchodzący do rz. Wysi na płd.-zach. granicy pow. humańskiego i zwinogródzkiego. Do Tykicza Górnego wpada Tykicz Gniły, przecinający prawie środek pow. zwinogródzkiego od płn. na południe i przybierający nieznaczne dopływy, jak Popówkę, Szpołkę i Rosochowatkę. Jezior i błot ważniejszych niema w powiecie. Lasów było dawniej nieco więcej; około 1860 r. zajmowały one do 28000 dzies., t. j. około 9% ogólnej przestrzeni. Najbardziej lesistemi były wybrzeża Tykicza oraz okolica pomiędzy wsiami Olszanką, Żurżyńcami i Moryńcami, całkowicie prawie pokryta lasem. Obecnie, z powodu licznych cukrowni, z dawnych lasów pozostały zaledwo ślady. W 1887 r. było w powiecie (bez miasta) 219361 mk. (75·5 na 1 w. kw.), w tej liczbie 200703 prawosł., 708 rozkoln., 1062 katol., 31 ewang., 16852 żydów, 5 machomet. W 1860 r. było 174403 mk. (w tem 2306 katol. i 11642 żydów; podług stanów zaś: 2962 szlachty, 11212 mieszczan, 25008 włościan skarbowych, 120837 włościan uwłaszczonych). W 1878 r. zawarto w powiecie 2270 małżeństw, urodziło się 10407 dzieci, umarło 7210 osób, przyrost zatem ludności wyniósł 3194 dusz. W 1860 r. było w powiecie 112 cerkwi, 2 kościoły katol. (w Zwinogródce i Lisiance) i 3 kaplice, 4 synagogi i 11 domów modlitwy żydowskich. Ludność zajmuje się prawie wyłącznie rolnictwem. Pod uprawą znajduje się 72% ogólnej przestrzeni. Sieją głównie żyto (32% ogólnej ilości zasiewu), dalej pszenicę (18%) i jęczmień (również 18%), owies (14%), tatarkę (9%) i proso (7%). Rozpowszechniona jest uprawa buraków cukrowych. Łąki zajmują przeszło 24000 dzies. Koni hodują niewiele, dosyć natomiast bydła rogatego i owiec. W 1887 r. było w powiecie 20604 sztuk koni, 4461 bydła rogatego, 95196 owiec, 31710 trzody chlewnej i 1778 kóz. Handel pozostaje prawie całkowicie w ręku żydów, zamieszkujących w miasteczkach a w ostatnich latach przesiedlających się do wsi i trudniących się (przed zaprowadzeniem monopolu wódczanego) szynkarstwem. Od kilku lat włościanie w niektórych wsiach zaczęli zakładać handle i szynki, konkurując pomyślnie z żydami. Pod względem przemysłu fabrycznego w 1860 r. było w powiecie 76 zakładów (2 świec łojowych, 9 cukrowni, 2 miodosytnie, 25 gorzelni, 5 browarów piwnych i 33 cegielni). Cukrownie wyniszczają wielce lasy, ale dając znaczny zarobek ludności, podniosły dobrobyt ogólny i cenę na robotnika, która w czasie żniw dochodzi do 75 kop. dziennie. W ostatnich czasach cukrownie istniały w Olchowcu i Bużance (sukcesorów hr. Ad. Potockiego), w Olszance (fabr. piasku i rafinerya, hr. Władysł. Branickiego), w Poczapińcach (Czetwierykowa), w Szpole (Abazy). Dawniej cukrownie znajdowały się: w Szpole, Olszanie, Kalihorce Mokrej, Poczapińcach, Olchowcu, Werbówce, Bużance, Budyszczach i Kisielówce. Oświata pomiędzy ludnością stoi na bardzo niskim stopniu. Oprócz szkół parafialnych przy cerkwiach istniały 4 szkoły ludowe min. oświaty w mstkach: Szpole, Lisiańce, Kalnibłotach i Winogradzie, oprócz tego szkoły dwuklasowe dla chłopców i dziewcząt w Zwinogródce i Szpole. Pijaństwo pomiędzy ludem rozpowszechnione jest w wysokim stopniu. Miejscową chorobą jest zimnica bardzo silna i często bardzo uparta, grasująca w jesieni i na wiosnę, szczególniej w mstkach Szpole i Kalnibłotach. W powiecie znajduje się 163 miejscowości zaludnionych, mianowicie 8 miasteczek (Bojarka, Ekaterynopol, Kalihorka Mokra, Olszana, Ryżanówka, Szaulicha, Szpoła i Wysianka), 76 siół, 70 wsi i 10 chutorów. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi policyjne (stany) i 17 gmin. Okrąg 1-szy w Szpole obejmuje 6 gmin: Szpoła, Kali-

horka Mokra, Kozackie, Stecówka, Olszana i Tarasówka; okrąg 2-gi w Ekaterynopolu (Kalnibłotach) obejmuje 5 gmin: Ekaterynopol, Petrykówka, Husaków, Niemoroż i Bohaczówka; wreszcie okrąg 3-ci w Łysiance obejmuje 6 gmin: Lisianka, Bojarka, Winograd. Czyżówka, Żurżyńce i Pedynówka. Pod względem sądowym powiat dzieli się na 4 okręgi sędziów pokoju i tyleż rewirów inkwirentów sądowych. W powiecie znajduje się 4 stacye pocztowe: Zwinogródka, Szpoła, Lisianka i Kalihorka Mokra oraz 2 st. telegraficzne: Zwinogródka i Szpoła. Nadto w powiecie jest 11 st. poczt. ziemskich do przewozu urzędników. Pod względem komunikacyjnym powiat przecina droga pocztowa z Białej Cerkwi, przez Taraszczę, Lisiankę, Zwinogródkę, Szpołę do Złotopola i Elizawetgradu, od której ze Zwinogródki wychodzi odnoga przez Talne do Humania i dalej (długa w granicach powiatu 30 w.). Mstko Szpoła połączone jest linią dr. żel. ze st. Ćwietkowo (dr. żel. chwastowskiej), długą 21 w.

W czasach dawnych własność ziemska w dzisiejszym pow. zwinogródzkim była podzieloną pomiędzy kilka rodzin możnowładczych, które początkowo najczęściej zarząd nad swemi ziemiami poruczały rządcom i ekonomom, mało zajmując się temi rozległemi pustyniami. Ziemie te po większej części nadawane były jako starostwa w pewne czasowe posiadanie, zaczem niezostały oddane w posiadanie wieczne i niestały się z czasem własnością licznego zastępu sług i oficyalistów przez darowiznę i kupno. Wiele z tych wsi przeszło następnie w inne ręce i w ogóle w całym powiecie niema posiadłości, którąby w jednym ręku przetrzymaną była przez wiek cały. W obręb tego powiatu wchodziły niegdyś dawne sstwa a dzisiejsze powiaty: zwinogródzki, czehryński, czerkaski i taraszczański. Dawniej zachodnią częścią powiatu zwinogródzkiego władała rodzina Ponińskich, Sapiehów, Jabłonowskich i Woronieckich. Wschodnia część, mająca najobszerniejsze wsi, była w posiadaniu Lubomirskich, przez których zamieniona z ks. Potemkinem na dobra na Białorusi, po jego śmierci przeszła na własność kilkunastu sukcesorów. Wsi te stanowiły część należącą do dóbr śmiłańskich, gdzie koncentrował się cały zarząd. Sstwo zwinogródzkie, leżące w samym środku powiatu, nadawane czasowo, zanim zostało własnością skarbową, i nakoniec dobra stanowiące niegdyś odłam Białocerkiewszczyzny, nadanej Branickiemu przez cesarzową Katarzynę. Według statystyki Czubińskiego pow. zwinogrodzki co do liczby posiadaczy większej własności Rossyan zajmuje trzecie miejsce pomiędzy powiatami gub. kijowskiej, po powiatach czerkaskim i czehryńskim. Rossyanie stanowią w powiecie więcej niż połowę właścicieli ziemskich, ziemi natomiast więksa ilość jest w posiadaniu Polaków. Etnograficznie sama natura podzieliła powiat na dwie części: płn.-zachodnią i płd.-wschodnią, z których pierwsza przedstawia kraj więcej obfitujący w wodę, bardziej leśny i górzysty, którego ludność mówi narzeczem zbliżonem do dyalektu poleskiego a większość właścicieli ziemskich stanowią Polacy. Natomiast druga część jest mało wodna, bezleśna prawie, więcej stepowa; ludność jej zbliżona obyczajami i mową do ludności gub. chersońskiej a przeważną liczbę właścicli ziemskich stanowią Rossyanie. *J. Krz.*

Zwion, fol., pow. wystrucki, st. p. Georgenburg.

Zwir 1.) potok, wypływa z płd. stoków grzbietu Sekula, w dziale skolsko-delatyńskim, zabiera dopływy Norę i Rozliczny i uchodzi do Rożanki z praw. brzegu. 2.) **Z.** al. *Mohylski potok*, wypływa ze stoków płn. Elmowej góry i uchodzi do Libuchorki (dopł. Stryja) z praw. brzegu. 3.) **Z.** al. *Zwor*, prawy dopł. pot. Syhła (pr. dopł. Oporu), do którego uchodzi na obszarze Libochory, w pow. stryjskim. 4.) **Z.,** potok, dopł. Krywki (dopł. pot. Husnego, uchodzącego do Stryja) na obszarze gm. Krywka (ob.), w pow. turczańskim.

Zwiranka, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 60 w. od Dzisny, 4 dm., 26 mk.

Zwirballen al. *Surbeln*, wś, pow. piłkałowski, st. p. Mallwischken.

Zwirble, obecnie *Jaryszki*, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 21 w. od Poniewieża, par. kat. Remigoła, posiada kaplicę katol.

Zwirblewszczyzna *1* i *2*, dwa zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Komaje (o 10 w.), okr. wiejski Syrenczany, o 22 w. od Święcian, 2 dm., 16 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. po 9 dusz rewiz.); należały do dóbr Dziakiszki, Weryhów.

Zwirblienen al. *Endrunen*, wś, pow, piłkałowski, st. p. Willuhnen.

Zwirbliszki al. *Żwirbliszki*, wś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Gryszkabuda, odl. 26 w. od Władysławowa, mają 3 dm., 26 mk. Wchodziły w skład dóbr rząd. Leśnictwo. W r. 1827 było 3 dm., 25 mk.

Zwirczak, potok, dopł. Opaki (dopł. Bystrzycy Tyśmienickiej). Ob. *Opaka* 2) (t. VII, 539).

Zwirdzin, łotew. *Zwiergdziņš*, dobra, pow. lucyński, o $1^1/_2$ w. od Lucyna, własność Szadurskich, mają 2502 dzies. Grunta wydzielone włościanom przy uwłaszczeniu ocenione zostały na 23528 rs. Znajduje się tu zarząd gminy, liczącej 1258 dusz.

Zwirdzyńskie, jezioro, zwane dawniej *Dunakło*, pow. lucyński, podług lustracyi z 1599 r. należało do zamku lucyńskiego i miało do $^1/_4$ mili wzdłuż (ob. t. IV, 464).

Zwirgiele, wś, w par. Sejny. W nowszych

spisach nie pomieszczona. W 1827 r. miała 3 dm., 23 mk.

Zwirgzdy al. *Żwirgzda*, os., pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Sejny (odl. 7 w,), ma 4 dm., 17 mk. Należy do dóbr Klejwy.

Zwirgżda, rzeczka, lewy dopł. Szeszupy.

Zwirgżdajcie 1.) wś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 11 w.), ma 6 dm., 75 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. W 1827 r. 6 dm., 78 mk. 2.) **Z.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. Giże, par. Szumsk, odl. od Wyłkowyszek 14 w., ma 31 dm., 194 mk. W 1827 r. 1 dm., 11 mk.

Zwirki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 53 w. od Nowoaleksandrowska.

Zwirokałnas, wzgórze pod Krożami, w pow. rossieńskim.

Zwirów, pow. łucki, ob. *Zwierów*.

Zwizdal, rzeczka, w pow. owruckim, prawy dopływ Uszy, bierze początek w pobliżu wsi Niedaszki, płynie od płd. ku północy na Bazary, Minki, Szyszałów, Zwizdal, Buczę i uchodzi pod wsią Nowe Szarnie, na wprost ujścia Noryni.

Zwizdal, w dokum. *Zwiedajska Rudnia*, wś nad rzką t. n., pow. owrucki, gm. i par. praw. Chrystynówka (o 10 w.), na płd.-wsch. od Narodycz,

Zwiża, mylnie, ob. *Zdwiż*.

Zwiżdeń, ob. *Zdwiż*.

Zwiżeńsk al. *Zdwiżeńsk*, stary gród, ob. *Zdwiż*. Podług zdania niektórych badaczy śladami grodu są dawne wały i zamczysko na gruntach wsi Miasteczko, w pow. radomyskim.

Zwlecza al. *Jeżówka*, rzeczka, prawy dopływ Pilicy, bierze początek pod wsią t. n., w pow. włoszczowskim, płynie koło Secemina i połączywszy się z Jeżówką (z praw. brzegu) uchodzi pod Maluszynem do Pilicy. Uprowadza wody lesistego płaskowzgórza okolic Secemina.

Zwlecza, wś i fol. nad rzką t. n., pow. włoszczowski, gm. i par, Secemin, odl. 17 w. od Włoszczowy. W 1827 r. było 15 dm., 107 mk. W r. 1889 fol. Z. r. 1865 oddzielony od dóbr Bichniow, rozl. mr. 585: gr. or. i ogr. mr. 260, łąk mr. 69, past. mr. 58, lasu mr. 140, w odpadkach mr. 33, nieuż. mr. 16; bud. mur. 2, drew. 9; płodozm. 9-pol.; las nieurządzony. Wś Z. os. 7, mr. 36. Na początku XVI w. nie było tu wcale folwarku ni dworu. Łany km. dawały dziesięcinę, wartości do 2 grzyw., prepozyturze kurzelowskiej. Za konopną płacili kmiecie po 2 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 547, 564). Według reg. pob. pow. chęcińskiego z r. 1540 wś Zwlecza, własność Piotra Szafrańca, miała 3 kmieci na łanach, 1 łan pusty, 2 zagr. (Paw., Małop, 569).

Zwodeckie, osada, pow. prużański, w 4 okr. pol., gm. Masiewo, o 73 w. od Prużany, 42 dzies. ziemi włośc.

Zwody 1.) *Wielkie*, wś włośc. i okolica szl., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Łyszcza, o 29 w. od Brześcia. Wś ma 261 dzies. ziemi włośc. (88 łąk i pastw., 28 nieuż.), okolica 104 dzies. (16 łąk i pastw., 6 nieuż.). 2.) **Z.** *Małe*, wś włośc., tamże, o $28^1/_2$ w. od Brześcia, 15 dm., 160 mk., cerkiew, szkoła, 280 dzies. ziemi włośc. (20 łąk i past., 48 nieuż.). Dobra Z. Wielkie i Małe, własność Gutowskich, mają 709 dzies. (120 łąk i past., 83 lasu, 14 nieuż.).

Zwola 1.) wś i fol., pow. kozienicki, gm. Sarnów, par. Oleksów, odl. od Kozienic 25 w., ma 40 dm., 347 mk., 365 mr. dwor., 667 włośc. Część Z. lit. B. 120 mr. dwor. W 1827 r. było 22 dm., 155 mk. W r. 1873 fol. Z, rozl. mr. 363: gr. or. i ogr. mr. 257, łąk mr. 45, past, mr. 29, zarośli mr. 2, w odpadkach mr. 10, nieuż. mr. 20; bud. mur. 2, drew. 12; płodozm. 10-pol.; pokłady torfu, młyn wodny. Wś Z. os. 35, mr. 477. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1569 wś Z,, w par. Oleksów, własność Zdanowskiego, miała 3 łan., 2 komor. (Pawiń., Małop., 318). 2.) **Z.** al. *Z. Długa*, wś, pow. opatowski, gm. Sadowie, par. Momina, odl. od Opatowa 10 w., ma 21 dm., 138 mk., 474 mr. W 1827 r. było 14 dm., 95 mk. W dok. z r. 1424 występuje „nobilis Nicolaus de Swolya“ (Kod. dypl. pol., III, 386). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 Zwola i Welsznow płaciły gr. 14 den. 9. W 1578 r. wś Z. Długa, w par. Momina, miała 6 osad., 3 łan., 3 zagr. z rolą, 1 kom., 5 biednych (Pawiń., Małop., 187, 457, 459). Ob. *Potrzyn.* 3.) **Z,** *Sarnia*, pow. opatowski, ob. *Sarnia Zwola*. W 1827 miała 16 dm., 123 mk. 4) **Z.,** wś i fol., pow. łukowski, gm. Miastków, par. Zwola, posiada kościół par. drewniany, ma 47 dm., 421 mk, 1800 mr. W 1827 r. było 27 dm., 159 mk. Kościół i parafią erygował r. 1529 dziedzic wsi Jan Zwolski. Spisy pobor. z r. 1576 wymieniają wieś kościelną Zwola, w pow. czerskim, nie podają jednak żadnych szczegółów o właścicielach i osadnikach. Z. par., dek. łukowski, dawniej łaskarzewski, 1266 dusz. *Br. Ch.*

Zwola, wś wymieniona przez Długosza (B. B., I, 142) i podana w spisie poradlnego z r. 1490 (Pawiń., Małop., 447) p. n. *Swolica* w par. Wieliczka, będzie to dzisiejsza Wolica. Według Długosza posiadał wieś Stanisław de Dambye h. Rola; miała 3 małe łany kmiece i folwark szlachecki. Według spisu poradlnego była w części własnością Lipskiego, w całości miał ją Canalecz. *Mac.*

Zwola, młyn, w parafii nietrzanowskiej, w okolicy Zaniemyśla, Środy, Miłosławia i N. Miasta. R. 1239 przez Bronisza nadany został klasztorowi paradyskiemu, leżał prawdopodobnie nad Maskawą. W r. 1540 darował go Jan Bniński Mikołajowi Bnińskiemu, dziedzicowi Borka. W r. 1578 należał do Bnińskich a r. 1618 do

Jędrzeja Opalińskiego, bisk. poznańskiego. Dziś nie znany.

Zwolaki, wólka do Ulanowa, w pow. niskim, na lewym brzegu Tanwi, na wschód od Ulanowa. Ma 28 dm. i 161 mk. Na południe graniczy przez bór sosnowy z Glinianką, na wschód z Dąbrowicą. *Mac.*

Zwoleń 1.) os., dawniej miasteczko nad rzką Zwoleńką, pow. kozienicki, gm. i par. Zwoleń, odl. 29 w. na wschód od Radomia, przy drodze bitej z Radomia do Lublina, o 28 w. od Góry Puławskiej nad Wisłą. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, sąd gm. okr. IV, urz. gm., urząd poczt., przytułek dla 5 ubogich, browar, olejarnią, miodosytnię, garbarnię i młyn. Są to drobne zakłady przemysłowe. W r. 1879 było 315 dm. i 4210 mk., na „Starostwie“ 5 dm. i 40 mk. Do mieszczan należy 5853 mr. ziemi. W r. 1827 było 218 dm., 2050 mk.; 1864 r. 325 dm. (20 mur.) i 3351 mk. (1760 żydów). W r. 1890 cała gmina Z. (osada i przedmieścia: Praga, Kopciucha i os. Rydułtki) miała 6071 mk.; śród zapisanych do ksiąg stałej ludności było 7 praw., 33 prot. i 3377 żydów. Z. powstała na obszarze wsi Gotardowa Wola, wchodzącej w skład ststwa radomskiego. Wieś tę trzymał w zastawie Jan Cielątko „de Lischin“ (zapewne Luszyn, w pow. gostyńskim), łożniczy królewski, który uzyskał w r. 1425 przywilej na założenie miasta, mającego się zwać Zwoleń. Aktem tym król nadawał mu wójtowstwo dziedziczne, z prawem pobierania różnych czynszów i dochodów i pozwalał mu łaźnią wystawić, mieć postrzygalnią sukna i t. d. Przeznacza mieszczanom pastwiska i sto łanów frankoń., składających się z ról uprawnych i zarośli; osiadających uwalniał na lat 10 od wszelkich podatków i powinności, karczujących zaś gruntа na lat 16, po upływie których płacić będą z łanu po grzywnie w półgroszkach, wójt zaś i jego potomkowie stawać mają na każdą wyprawę wojenną z kopijnikiem i dwoma łucznikami. Osada otrzymuje prawo niemieckie i targi tygodniowe co czwartek. Gdy część domów zgorzała, otrzymali właściciele 1559 r. uwolnienie od wszelkich podatków, pod obowiązkiem odbudowania kościoła. Lustratorowie 1564 r. zastali 221 dm., rzeźników 11, każdy daje po pół kam. łoju do dworu; kołodziejów 7, za wrąb do lasu płacą po gr. 12; piekarze, szewcy i 21 gorzałkę pędzących wolni od czynszu. Przedmieście na gościńcu lubel. ma 7 kmieci. „Pokazali myeszczanie quitt 1537 na expeditią do Woloch pro curru bellico mar. 16, a na koronaczią quitt ad mar. 4. Sthawy: ieden rzeczoni Ridulth, wzdlusz ad stadia 10, w szerz ad tria. Pyerwszi rasz wszadzono weni karpy kop 70, drugi rasz kop 60. Drugi sthawek mały, ktory na odrosth osthawiony; trzeczi na polyu, ktory P. Stharostha koszthem szwem zbudowal ab annis 6 y na odroszlisko dlya karpya obroczył“. Podług lustracyi z 1569 r. znajdowało się 258 dm. Pierwszy Batory pozwolił żydom 1578 r. budować się i trudnić się handlem, wedle przywilejów żydom małopolskim nadanych; co też potwierdził 1591 r. Zygmunt III, pod warunkiem iż nie mogą więcej posiadać nad 10 domów. Po zgorzeniu Z. pozwala im tenże król 1615 r., dla rychlejszego wzrostu miasta, drugie 10 postawić domów. R. 1616 zatwierdzony został cech, składający się: z kowalów, slusarzów, kotlarzów, czapników, bednarzy, mieczników, stolarzy, rymarzy, siodlarzy i kołodziejów. Po spaleniu miasta przez Szwedów, wedle świadectwa lustracyi z 1660 r., było 125 dm., kowalów 3, stolarz, kotlarz, czapników 2, bednarz, ślusarz, kołodziej, szklarz; cechy: prasolski, płocienniczy, liczący 6 tkaczów, krawiecki zaś i kuśnierski po 6 majstrów; przekupniów i piekarzy 16, kramarzy 5, bań gorzał. 18. Wóz wojenny 2 konny, z woźnicą, hajdukiem i z potrzebami wojennemi wyprawili byli mieszczanie pod Kraków. Żydzi posiadają 8 dm., z każdego płacą po czer. zł., co uczyni 48 zł. i po groszu czynszu; komorników żydów 20, dają po 1 zł., a nadto wszelkie ciężary i powinności miejskie ponoszą; rzeźników 8, bań gorzał. 7, krawców 2. Lustracya 1789 r. wyraża: „To Sstwo niegr. jest w possessyi W. Kanutego Dłuskiego. Szewców jest 25, płacą ogólną summę zł. 5 gr. 6; kowal i stolarzów 2, płacą po gr. 12; kołodziejów 4 po gr, 6; tkaczy 3 po 18 gr. Prasołów czyli solarzy żadnego nie masz. Gospodarz żydowski płaci z domu zł. 18, których jest 23; domków żydow. 3, po zł. 9: komorników 36, po zł. 1; od szynkowania miodu, wina, zł. 300; piekarze żydowscy płacą zł. 100, od kramnicy po gr. 18; krawców 6. po gr. 6; czapników 4 po gr. 12; kuśnierzy 6 płacą zł. 1 gr. 6; rzeźników 3, każdy, prócz czynszu, daje łoju topion. pół kamienia; ciż od rzeźby zł. 100. Uskarżali się mieszczanie na żydów o odebranie wszelkiej sposobności do handlu, o ustawiczne skupowania placów, o bezprawne prowadzenie solnego handlu, w ktorym katolicy ustać ze stratą musieli. Summa intraty ze Sstwa zł. 16026 gr. 4, od której do skarbu kor. 2 kwarty provenit“. Już w połowie XV w. istniał tu kościół par. drewniany, p. w. św. Krzyża i św. Katarzyny. Do kościoła należały role i łąki. Dziesięcinę dawały łany miejskie a prócz tego i folwark królewski (Długosz, L. B., II, 559). Zdaje się, że w XVI w. wzniesiono obecny kościół murowany, ze szczytami zębatemi. W r. 1569 w skład parafii wchodzą wsi: Sycyna, Strykowice Wielkie i Małe, Grabów, Wola Gluskowa, Zielonka, Wola Zieleńska i Barycz. Na początku XVII w. Adam Kochanowski na Sycynie (syn Mikołaja a brat Piotra, tłumacza Jerozolimy), buduje przy kościele kaplicę z grobami rodzinnemi. Przenosi tu zwłoki dziadków i ro-

dziców z cmentarza w Zwoleniu. Synowiec Adama i dziedzic Mikołaj uposaża kaplicę i stawia pomnik Adamowi r. 1628. Pomiędzy pomieszczonemi tu nagrobkami znajduje się i pomnik Jana, ozdobiony płaskorzeźbą marmurową, przedstawiającą poetę w ówczesnym stroju z długą brodą. Napis na pomniku brzmi: „Ne insalutata praeteriret hospes eruditus, ossa tanti viri, cujus apud mentes elegantiores memoria vigebit sempiterna, hoc marmor indicio esto. Obiit anno 1584 die 22 augusti aetatis 54“. Kaplica ta moceno przez czas zrujnowana, jest obecnie restaurowaną. Przy kaplicy tej ustanowioną została prebenda. Drugą kaplicę z ołtarzem św. Stanisława i prebendą ufundowała przy kościele zwoleńskim Zuzanna Owadowska, wnuczka Jana Kochanowskiego (córka Ewy Koch.). Szczegóły tyczące się kościoła w Z. i obu kaplic tudzież napisy grobowe podał ks. Gacki w dziełku: „O rodzinie Jana Kochanowskiego“ (Warszawa, 1869). Przy kościele przechowały się metryki urodzeń od r. 1636, ślubów od 1667 i zmarłych od 1695 r. W r. 1754 pożar zniszczył kościół a 1781 okradziono zakrystyą z aparatów i sprzętów. Verdum przejeżdżając przez Z. r. 1672 widział tu, prócz kościoła parafialnego, drewniany kościołek szpitalny. Zwoleńskie starostwo niegrodowe, w woj. sandomierskiem, pow. radomskim, podług lustracyi z r. 1629 obejmowało miasto Zwoleń z folwarkiem i wieś folwarczną Bartodzieje, które w r. 1771 posiadał Kanut Dłuski. Opłacał on kwarty złp. 2433 gr. 4, a hyberny złp. 2670 gr. 14. Dziesięcioletnie spory, jakie prowadził Dłuski z poprzednim starostą zwoleńskim Strzemboszem po różnych sądach o wójtowstwo zwoleńskie, spowodowało iż na sejmie r. 1773—75 Stany Rzpltej przez oddzielną konstytucyę nakazały pieczętarzom natychmiastowe załatwienie tej sprawy. Dobra Zwoleń Starostwo, po dopełnionej segregacyi miały r. 1889 na fol. Zwoleń Starostwo z nomenklaturą Regult i Praga mr. 129: gr. or. i ogr. mr. 34, łąk mr. 47, osada wieczysto-czynszowa mr. 35, nieuż mr. 13; bud. mur. 13, drew. 5. Poprzednio do dóbr należały: wś Tczów os. 150, mr. 3322; wś Brzezinki os. 77, mr. 1018; wś Bartodzieje os. 91, mr. 1508; wś Praga os. 13, mr. 161; wś Kazimierzów os. 13, mr. 225; wś Melanów os. 3, mr. 82; wś Linówek os. 1, mr. 13; wś Wilczyług os. 4, mr. 77; wś Kopciucha os. 3, mr. 40. Leśnictwo rządowe zwoleńskie, z zarządem we wsi Dobiec, dzieli się na 4 straże: małomierzycka, makowiecka, wolsko-solecka i miednińska. 2.) **Z.**, folw., pow. kozienicki, gm. Tczew, par. Zwoleń, odl. 28 w. od Kozienic, ma 5 dm., 40 mk., 540 mr. Stanowi własność prywatną. *Br. Ch.*

Zwoleńka, rzeczka, ob. *Lucymia.*

Zwolno 1.) leśnictwo należące do bnińskiego prowentu, w pow. szremskim, ma urz. okr. i st. dr. żel. w Szremie, urz. st. cyw. w Bninie, szkołę i par. katol. w Niezamyślu, ew. w Zaniemyślu, 1 dym, 18 dusz. 2.) **Z.**, holendry, w temże położeniu, urz. st. cyw. w Szremie. Obszaru 377 ha, 37 dym., 283 dusz (115 kat.). Wś Z. istniała już r. 1331 w czasie najazdu Krzyżaków. Mieszkańcy okoliczni usypali wał na 8 mil długi, począwszy od wsi Z. i Kępy ku Poznaniowi aż do Głuszyny i pociągnęli przy nim rów głęboki, napełniony wodą z jeziora. Tu Krzyżacy pobici. W r. 1780 na obszarze wsi Z. założyła holędry starościna z Działyńskich Potulicka i nadała osadnikom po 3 huby roli miary chełmińskiej, wolny wręb na opał i budowlę i wolne pastwisko. *W. Ł.*

Zwolska Wola, wś istniała w ziemi czerskiej r. 1474. Będzie to zapewne dzisiejsze Suchowola, w pow. łukowskim, gm. Miastków, albo też Zwola.

Zwonica, rzeczka, pow. połocki, ob. *Zwanica.*

Zwonicha al. *Fossa*, rzeczka, w pow. bracławskim, prawy dopływ Bohu, ma ujście poniżej wsi Dzwonicy. *X. M. O.*

Zwonicha, właściwie *Dzwonicha* (ob.), wś, pow. bracławski, na pograniczu pow. winnickiego, okr. pol. Woronowica, gm. Łuka, par. katol. Tywrów (o 4 w.), odl. o 40 w. od Bracławia, ma 151 osad, 1078 mk., 851 dzies. ziemi włość, 1233 dworskiej, 42 cerkiewnej. Cerkiew p. w. N. M. P., wzniesiona w 1737 r., z 1006 parafianami. W XVI w. własność Kleszczowskich, obecnie Jaroszyńskich. *Dr. M.*

Zwoniec, wś, pow. rohaczewski, gm. Dowsk (o 8 w.), 112 dm., 673 mk., dwa zapasowe spichlerze gminne.

Zwoniec al. *Dzwoniec*, u Konst. Porfirogenity *Gelandri*, czwarty z rzędu poroh Dnieprowy, pomiędzy porohami Łochańskim i Nienasyteckim, u zejścia się granic pow. ekaterynosławskiego, nowomoskiewskiego i pawłogradzkiego, składa się z 4 ław, spadek ma blisko 5 st., na przestrzeni 750 st.

Zwoniec, potok, dopływ z praw. brzegu pot. Syhła, w pow. stryjskim, na obszarze Libochory.

Zwonieckie, wś nad Dnieprem, pow. i gub. ekaterynosławska, na płd.-wsch. od Ekaterynosławia.

Zwoniszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 5 w. od Nowoaleksandrowska.

Zwonka, uroczysko leśne, pow. słucki, w obrębie dóbr Sawejki, Nowickich. *A. Jel.*

Zwonki, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra ks. Radziwiłłów Czeress (o 7 w.), 8 dusz rewiz.

Zwonkowa, rzka, w pow. owruckim, prawy dopływ Jasieńca.

Zwonkowa, wś na pr. brz. Irpeni, pow. kijowski, w 3 okr. pol., gm. Hlewacha, par. praw. Skitek (o 8 w.), odl. o 42 w. od Kijowa, ma 172

mk. Włościanie uwłaszczeni zostali na 380 dzies., ze spłatą po 203 rs. 31 kop. rocznie.

Zwonkówka al. *Dzwonkówka*, szczyt górski (984 mt.), na obszarze gm. Obidza, w pow. nowosądeckim. Wody uprowadza pot. Obidza (dopł. prawy Dunajca). Por. *Szczawnica*.

Zwonowice, wś, pow. olkuski, ob. *Dzwonowice*. Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 wś Zwonowice, w par. Pilica, należąca do Jana Kmity, miała $4^1/_2$ łan. km., 4 zagr. z rolą, 3 kom. bez bydła (Pawiń., Małop., 80).

Zwonowice, pow. rybnicki, ob. *Dzwonowice*.

Zwonowitz, wś, pow. rybnicki, ob. *Dzwonowice*.

Zwoos al. *Zwooz*, może *Zwóz*, dobra i wś, pow. lubliniecki, par. kat. i ew. Dobrydzień. W r. 1855 dobra miały 1566 ha, 15 dm., 220 mk. (25 ew.); wś 145 ha, 27 dm., 213 mk. kat. Do Z. należała kol. Rędzin.

Zwór, potok, lewy dopł. Soliuki, lew. dopł. Sanu.

Zwór 1.) wś, pow. samborski, 18 klm. na płd.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Samborze. Na płn.-wsch. leży Wola Błażowska, na płd.-wsch. Sprynia, na płd. Niedzielna, na zach. Łużek Górny, na płn.-zach. Wola Koblańska (3 ostatnie w pow. staromiejskim). Na płd.-zach powstaje pot. Wolanka i płynie na płn.-wsch. do Woli Błażowskiej. W dolinie potoku (434 mt.) leżą zabudowania. Najwyżej wznosi się na płd. granicy „Kilczyn horb" (819 mt.). Własn. więk. ma roli or. 8, łąk i ogr. 5, pastw. 5, lasu 626 mr.; wł. mn. roli or. 753, łąk i ogr. 182, pastw. 298, lasu 54 mr. W r. 1890 było 77 dm., 402 mk. w gm., 6 dm., 30 mk. na obsz. dwor. (377 gr.-kat., 20 rz.-kat., 33 izr., 2 in. wyzn.; 399 Rus., 33 Pol.). Par. rz.-kat. w Czukwi, gr. kat. w miejscu, dek. staromiejski, dyec. przemyska. Do par. należy Wola Błażowska. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor. ekonomii samborskiej, klucza zadniestrzańskiego (ob. Rkp. w Bibl. Ossol., Nr. 1255, str. 53 i Nr 1632, str. 143). 2.) **Z.,** część Turzego, w pow. staromiejskim.

Zworaden, pow. niborski, ob. *Dwukoły*.

Zworec, potok, praw. dopł. Stryja, w pow. turczańskim. Ob. *Komarniki*.

Zworec al. *Zworzec*, przys. wsi Komarniki, w pow. turczańskim.

Zwornogoschuetz, *Czernogosice*, może *Czarnogoszczyce*, dobra i wś, pow. mielicki, par. kat. Mielice, ew. Wierzchowice. W r. 1885 dobra miały 247 ha, 5 dm., 76 mk. (1 kat.); wś 66 ha, 20 dm., 102 mk. ew. Wchodziły w skład dóbr Neu Schloss.

Zworowicze, folw., pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Rohoźna, o 19 w. od Kobrynia, należy do dóbr Ojczyzna, Bielskich.

Zworzec, potok, prawy dopł. pot. Opaki, na obszarze gm. Opaka, w pow. drohobyckim.

Zwycięstwo, os. karcz. nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. i par. Godziesze, odl. od Kalisza w. 16. Leży naprzeciw ujścia Ołoboczki do Prosny, na samej granicy od w. ks. poznańskiego. Należy do Woli Droszewskiej. Ob. *Kępie*.

Zwykiszki, ob *Zujkiszki*.

Zwyżyń, wś, pow, brodzki, 3 klm. na płd.-wsch. od Brodów, 14 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Załościach, 6 klm. na płd.-wsch. od urz, poczt. w Pieniakach. Na płn.-wsch. leżą Szyszkowce, na wsch. Markopole, Międzygórze, na płd. Batków, na zach. Czepiele. Przez wieś płynie jedno z ramion Seretu, zwane Grabarka. W dolinie rzeki leżą zabudowania, na stoku wzgórza. Własn. więk. (Włodzim. hr. Dzieduszyckiego) ma roli or. 47, łąk i ogr. 221, past. 5, lasu 497; wł. mn. roli or. 904, łąk i ogr. 156, past. 83, lasu 15 mr. W r. 1890 było 125 dm., 737 mk. w gm., 4 dm., 23 mk. na obsz. dwor. (686 gr.-kat., 22 rz.-kat., 52 izr.; 686 Rus., 74 Pol.). Par. rz.-kat. w Pieniakach, gr.-kat. w miejscu, dek. załoziecki. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Zybajły, wś, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Hiczyce, o 59 w. od Słonima, 482 dzies. ziemi włośc.

Zybalce, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 55 w. od Nowoaleksandrowska.

Zybale, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 35 w. od Nowoaleksandrowska.

Zybały 1.) okolica szlach., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wasiliszki (o 2 w.), 5 dusz rewiz. 2.) **Z.,** wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wasiliszki (o 1 w.), 11 dusz rewiz.; należała do dóbr Wawiorka, Dłuskich. 3.) **Z.,** własn. szl. nad potokiem, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 55 w. od Wilna, 3 dm., 18 mk. katol., kościół katol. filialny par. Szyrwinty. 4.) **Z.,** wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 4 w.), okr. wiejski Leoniszki, o 53 w. od Wilna, 7 dm., 53 mk. katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); należała do dóbr Staszkuniszki, Sokołowskich.

Zybergowo, fol., pow. dźwiński, par. Warków.

Zybieliszki, wś włośc. nad rzką Miarą, pow. święciański, w 1 okr. pol., o 14 w. od Święcian, ma 12 dm., 128 mk. katol.

Zybinówka 1.) osada, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Podolesie, o 12 w. od Kobrynia, 51 dzies. (31 łąk i past., 20 nieuż.); własność Czetyrboka. 2.) **Z.,** dobra, tamże, gm. Zalesie, własność Pawłowskich, ma wraz z urocz. Zaszopsk 454 dzies. (70 łąk i past., 3 lasu).

Zybki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 55 w. od Nowoaleksandrowska.

Zybniszki, wś włośc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski dobra skarbowe Bystrzyca (o 1 w.), 10 dusz rewiz.

Zyboły, wś, pow. sieński, gm. Rasna, ma 10 dm., 73 mk.

Zybork, niem. *Seeburg*, mto, pow. reszelski, ob. *Jeziorany*.

Zyborren (niem.), ob. *Cibory*.

Zybulicha, wś, pow. newelski. Mają tu: Kulikowscy 27 dzies. i Kopylińscy 29 dzies.

Zybulis, jezioro, w dobrach Krasnowo, pow. sejneński.

Zybulken (niem.), ob. *Cybulki*.

Zyburty, przedmieście mta Goniądza, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Przytulanka, o 46 w. od Białegostoku, 32 dzies. (3 lasu, 3 nieuż.).

Zychary, zaśc., pow. lepelski, własność Hajkowiczów, ma 18 dzies.

Zycharzewo, wś, w par. Nowogród, pow. łomżyński, ob. *Dzierzgi Z.* W r. 1578 Chmielewo Zicharzewo, w par. Nowogród, miało w trzech działach 12 łan. km., 6 zagr. (Pawiń., Mazow., 369).

Zychce, niem. *Sichts*, dobra ryc., pow. człuchowski, st. p. i paraf. kat. Konarzyny, szkoła ew. i agent. poczt. w miejscu, cegielnia, wiatrak, hodowla bydła, owiec i koni, 2727 ha (1198 roli or., 176 łąk, 530 lasu). W 1885 r. z 9 pertynencyami miała wś 54 dm., 91 dym., 535 mk., 382 kat., 153 ew. (leśn. Zychce 1 dm., 5 mk.; fol. Zychce 1 dm., 19 mk.). Dobra te posiadał aż do r. 1893 Honig; od niego nabył je fiskus. Jest to stara osada. W pobliżu cmentarza i na lewo od szosy do Bytowa znajdują się groby skrzynkowe. dotychczas nie badane (ob. „Die praehist. Denkamaeler d. Prov. Westpr.“ v. Dr. Lissauer, str. 87). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacili tu: p. Andrzej Zaica od $4^1/_2$ wł. folw. 4 fl. 15 gr., Michał Grzanka od 3 wł. folw. i ogr. 3 fl. 8 gr., Prądzyński 6 fl. 4 gr., Maciej Różek od $1^1/_2$ wł. folw. 1 fl. 15 gr., Andrzej Grzanka od 3 wł. folw. 3 fl., Paweł Różek od 2 wł. folw. 2 fl., p. miecznik ziem pruskich 6 fl. 17 gr. (ob. Rocz. Tow. Przyj. N. w Pozn., 1871, str. 191). Podług taryfy na symplę z r. 1717 płacili tu Prądzyński 1 zł., Marcin Zychski 4 gr., Barbara Zayczyna 4 gr. $15^3/_4$ den , Maryanna Zychcka 8 gr., część J. W. JP. kasztelana gdańskiego 12 gr., Jan Borna 5 gr. $4^1/_2$ den. (ob. „Cod. Belnensis“ w Pelplinie, str. 96). Topogr. Goldbecka z r. 1789 opiewa: Zychce, wś szlach. i folw., 20 dym., własność Prądzyńskiego, Grzanki i Zychckiego (str. 208).

Zychline, zapewne *Żychlin*, kol. na obszarze gm. Polgsen, w pow. wołowskim, ma 49 ha, 16 dm., 87 mk. (9 kat.).

Zychory, ob. *Żary*.

Zychorzyn, wś, pow. opoczyński, gm. Goździków, par. Drzewica, odl. od Opoczna 15 w., ma 34 dm., 263 mk., 750 mr. dwor., 841 mr. włość. Do dóbr Z, należał fol. Bernów al. Biernawy W 1827 r. było 19 dm., 102 mk. Na początku XVI w. Z. należy do par. Drzewica lecz role dworskie dają dziesięcinę kościołowi w Bielinach, którego patronat należy do dziedziców Z. (Łaski, L. B., I, 650, 714). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1508 wś Z. płaciła 1 grzyw. 12 gr. W r. 1569 własność Zichorskiego, miała 2 łan., 6 zagr., 1 rzem. (Pawiń., Małop., 312, 473).

Zychowo, ob. *Żychowo*.

Zychy 1.) os. nad rz. Kacynką, pow. noworadomski, gm. i par. Brzeźnica, ma 2 dm., 15 mk., 106 mr. 2.) **Z.,** wś i os. leś., pow. konecki, gm. Grodzisko, par. Radoszyce, odl. od Końskich 19 w. Wś ma 21 dm., 121 mk., 308 mr.; os. leś. 3 dm., 4 mk., 3041 mr. lasu rządowego. W 1827 r. było 11 dm., 76 mk. Zapewne zawiązkiem wsi była jedna z kuźnic królewskich, istniejących w XVI w. w okolicy Radoszyc.

Zyck *Polski* i *Niemiecki*, właściwie *Życk*, w XVI w. *Życzko*, dwie wsi nad Wisłą, pow. gostyński, gm. Słubice, par. kat. Zyck, ew. Iłów. Z. Polski posiada kościół par. katolicki, murowany, szkołę początkową, 195 mk., 339 mr.; Z. Niem., 350 mk., 563 mr. W 1827 r. było 25 dm., 233 mk. R. 1579 we wsi Życzko były cztery działy Życkich, ogółem 6 łan. km. (Pawiń., Maz., 200). Wizyta bisk. Goślickiego z 1663 r. opiewa, że wioska ta podówczas należała do Jana Wituskiego. W niej znajduje się kościół drewniany, p. w. św. Doroty, bez erekcyi. Kościół ten przed 60 laty (więc około r. 1543) wystawiony, z przyczyny niezgody kolatorów nie był dotąd poświęconym, a przez tyle lat pustoszony, nie może być żadną miarą naprawionym. W r. 1603 Wituski zaczął tu stawiać nowy kościół drewniany, dosyć ozdobnie i w innem, od zalewów bezpieczniejszem miejscu, a to za pozwoleniem biskupa. Kościołek wybudowany przez Wituskiego przetrwał do połowy przeszłego wieku. W r. 1750 na jego miejscu stanął nowy drewniany, który spłonął w r. 1852. Staraniem i kosztem parafian wzniesiono wreszcie r. 1870 dzisiejszy murowany kościół, w formie niewielkiego krzyża równoramiennego, z wieżyczką drewnianą pośrodku. Wzniesiony jest cały z cegły, sufit ma trzcinowy. Mieści trzy ołtarze, nadto posiada nad wejściem do zakrystyi zawieszony obraz Świętej Rodziny (ob. Przegl. Katol. z r. 1888, Nr 3). Z. par., dek. gostyński (dawniej gąbiński), 796 dusz. *Br. Ch.*

Zycowa Huta, mylnie *Sycęhuta*, niem. *Sietzenhuette*, majętność chełmińska o 2 posiadłach, nad jez. Sudomią, pow. kościerski, st. p. i par. kat. Kościerzyna, $^3/_4$ mili odl ; razem z os. Rybakami zawiera 783 ha (291 roli or., 16 łąk, 51 lasu); 1885 r. 14 dm., 22 dym., 128 mk. kat., 20 ew., razem 148 mk.; z tych przypada na Rybaki 60 mk. i 4 dm.; r. 1856 byli posiadaczami bracia Sietz, r. 1885 zaś Fryderyk Sietz i Albert Zielke. Lustracya komisyi pruskiej z r. 1772

opiewa, że tu dawniej była szklanna huta, która przeszło 10 lat stała pusta i wreszcie zwiniętą została. Ojciec teraźniejszego dziedzica Bogumił Sietz dostał tę posiadłość mocą królewskiego przywileju z d. 12 grud. 1758 r. za 800 fl. zakupnego i za opłatą 5 tal. kanonu rocznie. Posiadacz jest Niemiec, ewangielik, 4 chałupnicy są katolicy. Granice są ściśle oznaczone, ale rozległość obszaru jest nieznana. Rola jest licha i piaszczysta, tak że znaczna część leży odłogiem. Wysiew: 30 kor. żyta, 6 jęcz., 15 tatarki, 1 grochu; żniwią trzecie ziarno; siano muszą kupować, posiadacz ma wolne pastwisko w lesie i takowe jest mu nieodzownie potrzebne. Trochę drzewa opałowego ma on w obrębie swego posiadła, nadto przysługuje mu wolne drzewo opałowe i budulcowe w lesie królewskim. Wolno mu też dla własnej potrzeby piwo warzyć i latem w jez. Sołnowie, Osusznie i Sominku (Sominko) ryby łowić. Chałupnicy pobierają przysiewek i myto, od którego się im odciąga dzierżawa za chałupę. Posiadacz nie jest do żadnej służby zobowiązany; obszar roli wynosi $2^1/_2$ wł., pogłówne 1 tal. 10 gr., kwarta 5 tal. 30 gr.; chałupnicy nic nie płacą. Stan bydła: 4 krowy i 5 świń (ob. Zeitsch. d. Westr. Gesch. Ver., XV, str. 111). Posiadłość ta należała do ststwa kościerskiego. Według wizytacyi Rybińskiego z r. 1780 liczyły Zycowa i Przerębska Huta i Rybaki 57 mk. kat. i 25 ew. (str. 117). *Ks. Fr.*

Zyczewo, ob. *Sycewo.*

Zydejkany al. *Zedejkany,* pow. poniewieski, ob. *Zedejkany.*

Zygan, właściwie *Cygany*, al. *Margsdorf*, *Markotów*, 1261 r. *Marquardi villa*, dobra i wś, pow. kluczborski, par. kat. Kluczbork, ewang. Schoenwald. W r. 1885 dobra miały 165 ha, 3 dm., 45 mk. (3 kat.); wś 441 ha, 10 dm., 88 mk. (23 kat.). Do dóbr Margsdorf należał [fol. Cygany, wspominany w dok. z r. 1261 p. n. *Zeidnig.*

Zygarcice, ob. *Zegarcice.*

Zyglin, podobno właściwie *Cyglin Mały* i *Wielki*, r. 1458 *Zyglin*, r. 1532 *Gros Schiglyn*, wś i dobra, pow. tarnowicki, par. kat. w miejscu, ew. Tarnowice. Z. Wielki, wś, ma 282 ha (221 roli, 38 łąk), 95 dm., 737 mk. (1 ew., 16 żyd.); Z. Mały, wś, ma 67 ha (54 roli, 3 łąk), 47 dm., 368 mk., Z. Mały, dobra, 1354 ha (190 roli, 16 łąk, 1118 lasu), 8 dm., 72 mk. (2 ew., 4 żyd.). We wsi kościół par. katolicki (w W. Zyglinie) i szkoła katol. Ob. *Cyglin.*

Zygłuntyszki, pow. szawelski, ob. *Zygmuntyszki.*

Zygmanów, grupa chat na obszarze Jabłonki, wsi orawskiej (t. III, 844).

Zygmonty, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 29 w., ma 14 dm., 104 mk. Mieszkają tu potomkowie budników mazurskich. Wś wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. W 1827 r. było 12 dm., 109 mk.

Zygmuncin, fol., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice.

Zygmunciszki 1.) wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Lipniszki (o 3 w.), okr. wiejski Kładniki, o 46 w. od Oszmiany a 19 w. od Dziewieniszek, ma 72 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. 27 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Lipniskiej plebanii. Kaplica katol. parafii Lipniszki. 2.) **Z.,** zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Ogrodniki, 3 dusze rewiz.

Zygmundy, pow. wileński, ob. *Zygmunty.*

Zygmunt, kol. przy wsi Rukownicy, w pow. ostrzeszowskim, ma urz. okr., st. cyw. i pocztę w Grabowie, st. kol. żel. w Ostrzeszowie, szkoły i par. kat. w Rukownicy, 2 dm., 13 mk.

Zygmunta Augusta, jezioro, pow. białostocki, ob. *Augustowskie jezioro.*

Zygmuntów 1.) wś, pow. warszawski, gm. i par. Okuniew, ma 13 os., 69 mk., 254 mr. Wchodziła w skład dóbr Dębe Małe. 2.) **Z.,** wś, pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, ma 23 mk., 90 mr. 3.) **Z.,** fol., pow. łowicki, gm. i par. Nieborów, odl. 8 w. od Łowicza, ma 4 dm., 26 mk., 730 mr. ziemi dwor. (249 mr. zarośli). Założony w r. 1866 na obszarze wyciętych lasów należących do Nieborowa i Jamielnika i nazwany od imienia ówczesnego właściciela dóbr nieborowskich ks. Zygmunta Radziwiłła. 4.) **Z.,** wś i fol. nad jez. Marszewskiem, pow. słupecki, gm. Wilczagóra, par. Wilczyn, odl. od Słupcy 25 w. Wś ma 3 dm., 38 mk.; fol. 3 dm., 12 mk. W r. 1875 fol. Z., r. 1869 oddzielony od dóbr Marszew, rozl. mr. 516: gr. or. i ogr. mr. 294, łąk mr. 24, past. mr. 5, wody mr. 186, nieuż. mr. 10; bud. mur. 4, drew. 4; płodozm. 10 pol., pokłady torfu. 5.) **Z.,** wś, pow. brzeziński, gm. Długie, par. rz.-kat. Jeżów, ew. Brzeziny, ma 10 dm., 83 mk., 222 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Długie. 6.) **Z.,** kol., pow. łaski, gm. Zapolice, par. Strońsko, ma 6 dm., 76 mk., 40 mr. 7.) **Z.,** os. leś., pow. noworadomski, gm. Gosławice, par. Dmenin, ma 3 dm. i w r. 1880 było 1584 mr. dwor. (80 roli), przeważnie lasu. 8.) **Z.,** wś nad rz. Pilicą, pow. konecki, gm. Skotniki, par. Skórkowice, odl. od Końskich 36 w., ma 5 dm., 41 mk., 153 mr. dwor., 61 mr. włośc. W 1827 r. 4 dm., 40 mk. 9.) **Z.,** fol., pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki. 10.) **Z.,** przyl. dóbr Kozłów, w pow. jędrzejowskim. 11.) **Z.,** fol., pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki. 12.) **Z.,** fol., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice, odl. 20 w. od Krasnegostawu. W r. 1887 fol. Z., oddzielony od dóbr Pilaszkowice, rozl. mr. 920: gr. or. i ogr. mr. 742, łąk mr. 2, past. mr. 11, lasu mr. 145, nieuż. mr. 20; bud. mur. 2, drew. 8; płodozm. 11-pol.; las nieurzą-

dzony, pokłady wapienia. 13.) **Z.**, fol., pow. bielski, gm. Zabłoć, par. Kodeń, ma 1 dm., 10 mk., 882 mr. Wchodzi w skład dóbr Kodeń. 14.) **Z.** al. *Zygmuntowo*, fol. nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Ciechanów (odl. o 6 w.), 1 dm., 122 mr. 15.) **Z.**, folw., pow. lipnowski, gm. Obrowo, par. Czernikowo, odl. 21 w. od Lipna. W r. 1887 fol. Z., oddzielony od dóbr Czernikowo lit. B., rozl. mr. 92: gr. or. i ogr. mr. 87, łąk mr. 3, nieuż. mr. 2; bud. mur. 2, drew. 3; płodozm. 7-pol. 16.) **Z.**, fol., pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło. 17.) **Z.**, fol., pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya (odl. 6 w.), ma 8 dm., 36 mk. *Br. Ch.*

Zygmuntów, osada (miasteczko?), na Zadnieprzu (ob. t. VI, 76 i 737).

Zygmuntówek, kol., pow. turecki, gm. i par. Malanów, odl. od Turka 12 w., ma 32 dm., 212 mk.

Zygmuntówka 1.) fol. na obszarze dwor. Krukienic, w pow. mościskim. 2.) **Z.**, część Worwoliniec, pow. zaleszczycki.

Zygmuntowo, ob. *Zygmuntów.*

Zygmuntowo 1.) folw., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 52 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Z.**, folw., pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupce, o 3 w. od Wołkowyska, należy do dóbr Kołontaje, Tarasowiczów.

Zygmuntowo 1.) fol. do Brodów, w pow. nowotomyślskim, urz. okr. w Kuszlinie, urz. st. cyw. w Lwówku (Neustadt b. Pinne), par. kat., szkoły i poczta w Brodach, st. kol. żel. w Pniewach (Pinne), na linii Międzyrzecz-Rokietnica, 2 dm., 24 mk. Leży na wsch.-płd. Lwówka. Powstał r. 1845. 2.) **Z.**, niem. *Bueddow*, fol. do Czerlina, w pow. wągrowieckim, ma parafie i urz. okr. w Gołańczy, urz. st. cyw. w Czerlinie, szkołę kat. i pocztę w Czeszewie, st. kol. żel. w Wapnie, na linii Nakło-Gniezno, sąd w Kcyni, 2 dm., 36 dusz. Leży na wschód od Gołańczy, pod Czerlinem. Powstał po r. 1830. 3.) **Z.**, wś gosp., w pow. kościańskim (szmigielskim), ma sąd i urz. okr. w Szmiglu, par. kat., urz. st. cyw. w Wonieściu, pocztę i st. kol. żel. w Starem Bojanowie (Altboyen), szk. katol. w Wojnicach, ewang. w Pol. Popowie, par. ew. w Osiecznie (Storchnest). Obszaru 115 ha, 10 dym., 56 dusz (16 ew.). Leży na zach.-płn. Krzywinia, płd. Wonieścia, graniczy z Chełkowem i Jezierzyskami. 4.) **Z.**, leśnictwo do Pawłowa, w pow. rawickim, ma parafie, sąd, szkoły, urz. okr. i st. cyw. w Jutrosinie, tamże pocztę, st. kol. żel. w Zdunach, na linii Gniezno-Oleśnica. 5.) **Z.**, fol. do Rakoniewic (Rackwitz), w pow. babimojskim, ma urz. okr. i st. cyw. w Rakoniewicach, pocztę w Tarnowie, st. kol. żel. w Wolsztynie (Wollstein) na linii Zbąszyń-Wolsztyn, 3 dym., 8 dusz. *W. Ł.*

Zygmuntowska, góra pod Chęcinami, dawniej Wierzmaniecką zwana. Posiada łomy marmuru ciemnowiśniowego. W niej wykuto kolumnę posągu Zygmunta III w Warszawie. W r. 1817 otworzono tu na nowo łomy marmuru.

Zygmuntszczyzna, leśnictwo i dwór nad rz. Solczą, pow. trocki, 1 okr. pol., o 40 w. od Trok, 1 dm., 12 mk. praw.

Zygmunty 1.) wś, pow. garwoliński, gm. Sobolewo, par. Łaskarzew, ma 15 dm., 108 mk., 271 mr. 2.) **Z.**, ob. *Zygmonty.*

Zygmunty 1.) wś, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Krypno, o 30 w. od Białegostoku. W wykazie własności ziemskiej gub. grodzieńskiej nie podana. 2.) **Z.**, w spisie z 1865 r. *Zygmundy*, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzeź (o 9 w.), okr. wiejski Glinciszki, o 33 w. od Wilna, 3 dm., 27 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Pacuny.

Zygmuntyszki, os. włośc., pow. władysławowski, gm. Świątoszyn, par. Iłgowo, odl. od Władysławowa 38 w., ma 2 dm., 14 mk., 115 mr. (51 roli, 51 łąk). W 1827 r. 2 dm., 15 mk.

Zygmuntyszki 1.) wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 41 w. od Poniewieża. 2.) **Z.**, w spisie miejscowości *Zygłuntyszki*, dwór, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki, o 5 w. od Szawel, własność Karpińskich, ma 29 dzies. (1 lasn).

Zygodowice al. *Żygodowice*, wś, w pow. wadowickim, nad pot. Lgockim, dopł. Skawy z praw. brzegu. Leży 11·3 klm. na płn. od Wadowic. Okolicę ma lesistą. Par. rz.-kat. w Woźnikach. Ma 83 dm. zbudowanych nad potokiem i 470 mk. (226 męż., 244 kob.), 456 rz.-kat. a 14 izr. Pos. tabularna (Józ. br. Błażowskiej) wynosi 111 mr.; pos. mn. 583 mr. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 105) zapisano tę wieś jako Żegodowice; była własnością wojew. krak. i miała 3 łany km., 3 zagrody z rolą, 2 kom. z bydłem, 1 kom. bez bydła i 1 rzem. Graniczy na płn. z Bachowicami i Tłuczaniem Górnym, na wschód z Marcyporębą, na płd. z Lgotą i Witanowicami a na zach. z Woźnikami. *Mac.*

Zygówki, fol. do Miniszewa, w pow. jarocińskim, ma urz. okr. w Kotlinie, urz. st. cyw. w Torcach, pocztę w Robakowie, st. kol. żel. w Kotlinie, na linii Jarocin-Ostrowo.

Zygry, wś i fol. nad strum. Piaski, pow. sieradzki, gm. Krokocice, par. Zadzim, odl. 31 w. od Sieradza. Wś ma 11 dm., 212 mk.; fol. 12 dm., 54 mk. W 1827 r. było 25 dm., 267 mk. Dobra Z. Bogucice składały się w r. 1867 z fol. Zygry i Bogucice, rozl. mr. 1660: gr. or. i ogr. mr. 824, łąk mr. 40, lasu mr. 740, pastw. mr. 20, nieuż. mr. 36. Wś Z. os. 27, mr. 39; wś Bogucice os. 27, mr. 153; wś Maksymilianowo os. 18, mr. 179; wś Sikory os. 5, mr. 75. Na początku XVI w. łany kmiece dawały dziesięcinę kolegiacie uniejowskiej a plebanowi w Za-

dzimiu tylko kolędę, po groszu z łanu, zaś łany dworskie dawały dziesięcinę plebanowi (Łaski, L. B., 387). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś Z. miała $1^1/_2$ łan., 9 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 230). W r. 1734 wieś spustoszyli stronnicy Augusta III.

Zygule, dobra, pow. wieliski, własność Asłanowiczów, 4149 dzies.

Zygus (niem.), ob. *Cygusy*.

Zygwold, os. w Inflantach, ob. *Kokenhuza* (t. IV, 253).

Zykowa Wierocieja, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wilejka, o 8 w. od gminy, 4 dusze rewiz.

Zykowo 1.) al. *Zyków*, fol., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Ostrożyce, par. kat. Kalwarya, o 26 w. Mińska, własność od r 1850 Żabczyńskich, ma około 18 włók; grunta dobre, szczerkowo-gliniaste. 2.) **Z.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł (o 15 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Tyzenbauzów, Posopowo, o 62 w. od Wilejki, 5 dm., 49 mk. (w 1865 r. 23 dusz rewiz.). Za czasów Rzpltej stanowiła sstwo niegrodowe zykowickie, położone w wdztwie wileńskiem, pow. oszmiańskim. Podług spisów podskarbińskich było w r. 1766 w posiadaniu Łojki, po którym dzierżył je Koziełło, opłacając kwarty złp. 298 gr. 3.

Zykwajdy, niem. *Zickwerder*, wś gosp., w pow. wyrzyskim, ma parafie, urz. okr. i sąd w Wyrzysku, urz. st. cyw. w Osieku (Netzthal), tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Bydgoszcz-Krzyż, szkoły w Frydrykowie (Friedrichshorst). Obszaru 31 ha, 10 dym., 70 dusz (4 katol.).

Zylasken al. *Szilasken*, może *Żelazki*, wś, pow. łecki, st. p. Ostrokollen.

Zylassen al. *Zielassen*, ob. *Żelazy*.

Zyle, wś i fol., pow. mohylewski, gm. Wiejna (o 25 w.). Wś ma 19 dm., 80 mk., zapasowy śpichlerz gminny; folw., od 1878 r. własność kupca mitawskiego Dumpe, 325 dzies. (40 roli, 64 łąk, 20 lasu).

Zyliszki, zaśc., pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogowo, o 49 w. od Wiłkomierza.

Zyłmuntowo, fol. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 45 w. od Wilejki, przy b. dr. pocztowej z Wilna do Mińska, 1 dm., 4 mk. katol.; własność Rodziewiczowej.

Zył-upie, rzeka, w gub. witebskiej, ob. *Sina* 2).

Zyły, dobra, pow. wiłkomierski, w 1 okr, pol., gm. Konstantynów, własność szlach. rodziny Podrjezów, wraz z pustk. Zarzygole i Zgacza ma 220 dzies. (38 lasu, 56 nieuż.).

Zymbar (w dokum.), pow. krzemieniecki, ob. *Szumbar*.

Zymbrzeg, wólka do Grabia, w pow. wieleckim, na prawym brzegu Wisły, na płd. od Grabia, ma folwark, 41 dm. i 219 mk. W r. 1581 (Pawiń., Małop., 67) tworzył Zimbrzeg, własność Jerzego Brańskiego, osobną gminę w pow. wyrzyckim, mającą 7 zagród z rolą, 5 kom. z bydłem i piekarkę. *Mac.*

Zyndaki, niem. *Sonntagsfeld*, wś, pow. ządzborski, st. p. Sorquitten.

Zyndranowa, właściwie *Zyndramowa*, wś, pow. krośnieński, ma par. gr.-kat. z cerkwią drewnianą i szkołę. Wś leży nad górskim potokiem, dopł. Sołotwiny, dopł. Jasiela. Wzn. części północnej, przy cerkwi, 431 mt. npm., części płd. 501 mt., ku wschodowi podnosi się teren w szczycie Tokarnia do 695 mt. a szczyt Klepka do 670 mt. Pasmo to oddziela wody Sołotwiny od wód Bielczy i jest pokryte lasem świerkowym. Ku zachodowi w stronę wsi Barwinek ciągnie się wzniesienie połogie i bezleśne; najwyższy punkt sięga 460 mt. Z. ma wraz z obszarem tabularnym 77 dm. i 445 mk. (219 męż., 227 kob.), 431 gr.-kat. i 14 izrael. Uposażenie parafii składa się z 75 mr. roli, 30 mr. łąk, 14 mr. pastw. i 3 mr. lasu i 121 złr. dodatku do kongruy. Grunta są owsiane, jałowe, trudne do uprawy. W spisie pob. z r. 1581 (Paw., Małop., 125) zapisano o tej wsi: „Fara Zindranowa, Oktawian Guczy, 2 kom. z bydłem, 22 dworzyszcz wołoskich, pop ruski z cerkwi, sołtysi łan". Jest to zatem osada wołoska z końca XV w. Z. graniczy na zach. z Barwinkiem, na wsch. z Lipowcem i Jaśliskami, na płn. z Tylawą a na płd. sięga do granicy węgierskiej. *Mac.*

Zyndule, wś włośc. nad jeziorem t. n., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 46 w. od Wilna, 5 dm., 51 mk. kat.

Zyngarówka, wś, pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. Pawłów, ma 21 os , 317 mr. Wchodziła w skład dóbr Krzywowola. W 1827 r. Z. Majdan ma 20 dm., 204 mk.

Zynie, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. r. g. Księżpol, r. l. Puszcza Solska.

Zyntkowo, ob. *Sękowskie Holendry*.

Zyplabudzie, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 30 w., ma 7 dm., 52 mk. Mieszkają tu mazurscy budnicy. W 1827 r. było 7 dm., 146 mk.

Zyple 1.) kol. włośc., pow. władysławowski, gm. i par. Syntowty, odl. od Władysławowa 20 w., ma 7 dm., 83 mk., trzy wiatraki. Główna kolonia ma 201 mr. (168 roli, 19 łąk). W 1827 r. było 13 dm., 31 mk. 2.) **Z.**, wś, fol. i dobra, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 29 w., ma urz. gm., kasę pożyczkową gminną, 10 dm., 98 mk. W r. 1827 było 13 dm., 31 mk. Dobra Z., obejmujące 174 wsi, dawna królewszczyzna, nadane zostały ks. Józefowi Poniatowskiemu jeszcze w końcu XVIII w. Skonfiskowane przez rząd pruski, ponownie dekretem Napoleona I, w dniu 30 czerwca 1807 r. w Tylży podpisanym, nadane zostały te dobra na własność ks. Józefowi Poniatowskiemu. Na mocy testamenta ks. Józefa z dnia

28 marca 1812 r. dobra te odziedziczyła siostra jego Marya Teresa hr. Tyszkiewiczowa. Następnie drogą sprzedaży dobra te przeszły na własność małżonków Bartkowskich, a po nich tytułem spadku odziedziczyła je Joanna z Wolfersów Kuczyńska. Dobra Zyple składały się w r. 1888 z fol. Zyple, nomenklatur: Kudra, Joanki, Gierdzie, Pożegzdrys, Szaudynie, Naujaszyliś, Orya, Wejgowyszki, Nowinka, Wójtgirys, Zygmontyszki, Sutki, Misiurka, Użnikis, Zalgirys, Wingalupis, Szylwiany, rozl. mr. 11905: gr. or. i ogr. mr. 618, past. mr. 25, lasu mr. 9501, wieczyste dzierżawy mr. 106, w osadach mr. 4 ,nieuż. mr. 61 i w łąkach oddzielnych mr. 1511; bud. mur. 10, drew. 64; las nieurządzony, wiatrak, smolarnia. W skład dóbr wchodziły przed r. 1864 wsi: Auszkadarynie mr. 202, Arżałupie mr. 508, Adwerny mr. 346, Akecie mr. 594, Bedonie mr. 119, Balceliszki mr. 425, Barandy mr. 458, Budnikiszki mr. 224, Bizery mr. 708, Braszki mr. 473, Bertule mr. 311, Bajsibie mr. 143, Budwietys mr. 272, Budwiecie Wielkie mr. 640, Brydze mr.1078, Bundze mr. 303, Denisze mr. 167, Dobiszki mr. 752, Dagile mr. 328, Daugieliszki mr. 236, Gieguże mr. 231, Gajstry mr. 434, Gabarty mr. 441, Gierdziuny mr. 157, Iżdogi mr. 996, Jeżeruki mr. 551, Joniszki mr. 66, Jundziły mr. 643, Jurbudzie mr. 967, Kampinie mr. 395, Kuszlejki mr. 333, Kodzie mr. 859, Kapiszki mr. 173, Kubile mr. 1031, Kotyle mr. 1495, Kadarynie mr. 276, Krejwie mr. 237, Klepy mr. 312, Kiaułupie mr. 1266, Kiary mr. 570, Kumpupie mr. 260, Kupry mr. 814, Krauniszki mr. 99, Kirliszki mr. 299, Kulicie mr. 218, Lenkwarty mr. 202, Leopole mr. 128, Leopoldów mr. 119, Lepołatele mr. 192, Lepołaty mr. 938, Lausze mr. 746, Łuksze mr. 571, Łauciszki mr. 687, Łozownikiszki mr. 136, Mikniszki mr. 115, Miliszki mr. 668, Meszkieluny mr. 168, Morgowo mr. 177, Mockunie (Mockupie?) mr. 612, Matyaszyszki mr. 207, Meszkinie mr. 349, Morki mr. 257, Narty mr. 93, Naudzie mr. 601, Prościuny mr. 302, Puniszki mr. 233, Pudymy mr. 306, Parebie mr. 522, Paspirgiele mr. 230, Pietkuniszki mr. 153, Plinie mr. 999, Pokorbudzie mr. 457, Powilktynie mr. 296, Pupiki mr. 92, Pogidkstie mr. 135, Potasze mr. 501, Pujdaki mr. 130, Pikżurpie (Pikrzyrnie, Pikrzywnie) mr. 712, Pelśnie (Pelenie?) mr. 646, Papartyny mr. 959, Putryszki mr. 200, Rugie mr. 814, Rymaszyszki mr. 91, Rogoże mr. 371, Rajniszki mr. 29, Rudzie mr. 175, Skubry mr. 97, Swirgały mr. 208, Syntowty mr. 723, Stumbryszki mr. 313, Strupy mr. 511, Stefaniszki mr. 298, Suszki mr. 654, Skajzgiry mr. 1157, Slisze mr. 141, Starki mr. 279, Smilgie mr. 116, Sontaki mr. 558, Skrynupie mr. 616, Skordupie mr. 494, Szylwiany mr. 1344, Szopie mr. 621, Szmejliszki mr. 125, Szynkary mr. 245, Szerpiszki mr. 183, Szlamy mr. 646, Szurpaule mr. 294, Szwedyszki mr. 559, Szopajcie mr. 73, Tarpucie mr. 298, Totorwicie mr. 300, Tumasiszki mr. 108, Tubiszki mr. 184, Ussy mr. 619, Urlikis mr. 64, Wierniki mr. 205, Wiersze mr. 1162, Wilkieliszki mr.1084, Wilkupie mr. 201, Warnoszupis mr. 42, Wowiery mr. 649, Wojtekupie mr, 615, Widygiery mr. 163, Wędogiszki mr. 195, Wajgowiszki mr. 668, Zyple mr. 414, Zygmontyszki mr. 115, Zyplebudzie mr. 310, Żardyce mr. 124, Żukle mr. 469. Z. gmina należy do sądu gm. okr. III w os. Błogosławieństwo, ma obszaru 33757 mr. i 6354 mk Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 4 praw., 529 prot. i 107 żydów. Urząd poczt, w Szakach. W skład gm. wchodzą: Akiecie. Akmeninie, Ansabinie, Arźołupie, Aszmucie, Auszkadarynie, Bajsybie, Batyszki, Bedonie, Bizery, Bredzie, B.-Małe, Budwiecie Wielkie, B. Małe, Budwietys, Daugieliszki, Degucie, Degimiszki, Degutyszki, Dowidyszki, Gierdzie, Gniewy, Gustawowo, Joaniki, Jurgbudzie, Kadarynie, Kiermuszyn, Kjary, Klewinie, Krutule, Kumpupie, Kupry, Lembudzie, Leopoldowo, Lenkwarty, Lepołaty, Łuksze, Ł. Małe, Matyaszki, Meszkinie, Miliszki, Mickabudzie, Najki, Naujaszylis, Nowinka, Orya, Pelenie, Pietkuniszki, Pilukiszki, Pirtele, Plinie, Pudymy, Puskiepiele, Pustowniszki, Putryszki, Ragiszki, Sopie, Skubry, Spruktyszki, Staleryszki, Stefaniszki, Strupy, Stumbryszki, Szaudynie, Szerniszki, Szunkary, Szyrwuki, Tamuliszki, Ussy, Wadule wś i fol., Warnoszyle, Widuszyle, Wilkupie, Żonkiele, Zyple, Zyplebudzie, Żardwiecie i Żwikinie.

Zypnow, ob. *Sypniewo* 3).

Zyrawa, ob. *Rzezawa* 1).

Zyrianki al. *Góry*, wś nad Łososiną, pow. witebski.

Zyrniki, ob. *Syrniki*.

Zyrowszczyzna, dwie wsi, pow. drysieński, par. Druja.

Zyrpin (w dok.), ob. *Serpin*.

Zyrus *Górny* i *Dolny*, niem. *Zyruz Ober* i *Nieder*, 1333 r. *Cyraz*, wś, pow. kożuchowski, par. kat. Czolnic, ew. Kożuchów. W r. 1885 dobra Z. Górny miały 186 ha, 4 dm., 48 mk. (4 kat.), Z. Dolny 144 ha (122 roli, 10 łąk, 1 lasu), 8 dm., 49 mk. ew.; wś 40 ha, 31 dm., 111 mk. (4 kat.).

Zyrzawa, ob. *Rzezawa* 1)

Zyrzino, ob. *Ryżyn*.

Zyski al. *Zyzki*, wś, pow. mazowiecki, ob. *Łopienie*.

Zysław, uroczysko osiadłe, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i par. katol. Hłusk, gm. Laskowicze. Mają tu własności: Lisowscy ($1^1/_2$ włóki), Michniewiczowie ($1^1/_2$ włóki), Sawiccy ($^3/_4$ wł.) i włośc. Świnko ($1^1/_2$ włóki). Grunta lekkie, miejscowość poleska. *A. Jel.*

Zysławice, niekiedy *Zesławice*, wś, pow.

pińczowski, gm. Dobiesławice, par. Książnice, ma 25 os., 401 mr. Wchodziła w skład dóbr Dobiesławice. W r. 1827 było 20 dm., 142 mk. Spis wsi gub. kieleckiej (Pamiat. kniżka z r. 1894) nie podaje tej nazwy. W r. 1581 wś Zislawicze należy do par. Książnice, w pow. proszowskim. Cikowski płaci tu od 3 łan. km., 5 zagr. bez roli, 1 kom. z bydł., 3 kom. bez bydła, 2 rzem., 2 chałup. Por. *Zesławicc.*

Zyzany, wś, pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Mirosław, odl. od Kalwaryi 44 w., ma 13 dm. 189 mk., 836 mr. Wchodziła w skład bdór Dobkiszki.

Zyzany, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 51 w. od Poniewieża.

Zyzawa, rzeczka, prawy dopł. Stryja, do którego uchodzi na obszarze miasta Stryja. Płynie przez Stańków.

Zyzda, *Zizda*, ob. *Żyżca.*

Zyzdroj *Nowy* i *Mały*, niem. *Sysdroy Neu* i *Klein*, wś i leśniczówka, pow. ządzborski, st. p. Puppen.

Zyzdrojowa Wola, wś, pow. ządzborski, st. p. Peitschendorf.

Zyzdrojowy Piecek, niem. *Sysdroy Ofen*, wś, pow. ządzborski, st. p. Peitschendorf.

Zyzdry al. *Zyzdra*, dobra, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Źmujdki, par. Bolniki, o 21 w. od Wiłkomierza, własność Łappów, 120 dzies. (40 nieuż.).

Zyznów, ob. *Żyznów.*

Zyzoga, potok, płynie w pow. rzeszowskim, pod Pogwizdowem, pod Raniżowem, w pow. kolbuszowskim łączy się z Młynówką (Gądką) a na obszarze Woli Raniżowskiej z pot. Turką i daje początek potokowi Łęg, praw. dopływowi Wisły.

Zyzulin al. *Zezulka*, os., pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Uhrusk.

Zyzy, os. młyn., pow. władysławowski, gm. Dobrowola, par. Sapieżyszki, odl. 50 w. od Władysławowa. W r. 1875 oddzielona od dóbr Lokajcie, rozl. mr. 35: gr. or. i ogr. mr. 20, łąk mr. 10, nieuż. mr. 5; bud. drew. 7, młyn wodny i folusz.

Ż.

Żaba 1.) struga, dopł. Warty, na obszarze wsi Grodziec, w pow. słupeckim. 2.) **Ż.**, staw, w pow. częstochowskim, ob. *Kopiec* 2).

Żaba, wś, pow. dzisieński, ob. *Żada.*

Żaba, niem. *Saabe*, wś, pow. starogardzki, ob. *Żabno.*

Żaba, niem. *Saabe*, przyl. Miedar, w pow. namysłowskim.

Żabce 1.) wś, pow. noworadomski, gm. Kobiele, ma 2 dm., 51 mk., 26 mr. 2.) **Ż.**) wś i fol., pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzecz, ma szkołę początkową, 41 dm., 270 mk., 1175 mr. W 1827 r. było 41 dm., 206 mk.

Żabcza, wś, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Czaplice, par. praw. Bielewicze, o 23 w. od Słucka, ma 9 osad; miejscowość małoleśna, równa, grunta urodzajne. *A. Jel.*

Żabcza, pow. łucki, ob. *Żabcze.*

Żabcze, wś, pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. Oszczów, o pół mili od Poturzyna. Wś leży na dwu stokach gór ku sobie zwróconych, mając w dole łąki i ogrody. Ma 60 dm., 379 mk., w tem 20 r. l.; 650 mr. roli or., 45 mr. łąk, 63 mr. lasu. Ludność rolnicza. Cerkiew, filia par. Poturzyn, zbudowana z drzewa, nieznanej erekcyi. Fol. Z. należy do dóbr poturzyńskich i ma 351 mr. roli, 45 mr. łąk, 97 mr. lasu. W r. 1827 było 42 dm., 264 mk.

Żabcze 1.) al. *Żabcza*, wś, pow. łucki, gm. Czarnków, na zach. od Boremla, 23 dm., 257 mk., cerkiew (zgorzała 1876 r.), młyn wodny. Własność Karola Omiecińskiego. Dobra Ż. i Kołodeż mają: ziemi or. 1500 mr., łąk leśnych 180, nadbrzeżnych 55, wypasów leśnych 1800 mr., ogrodu owocowego 14 mr. Niegdyś własność biskupstwa łuckiego. 2.) **Ż.**, wś nad rzką Krewną, lew. dopł. rz. Uży, pow. owrucki, gm. i par. praw. Iskorość (o 6 w. na zach.). Składową część ziemi stanowi czerwony granit i gnejs. 3.) **Z.**, w dokum. *Żobcze*, wś nad niewielkim stawem, pow. zasławski, gm. i par. Butowce, odl. o 45 w. od Zasławia, 40 w. od Szepietówki (st. dr. żel.) a 10 w. od Starokonstantynowa (st. poczt.). Rozłożona w wyniosłej okolicy, ma 61 dm., 572 mk. (18 katol., 16 żydów). Posiada cerkiew paraf. p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesioną w 1726 r. kosztem dziedzica wsi Andrzeja Przyłuckiego, uposażoną $51^1/_2$ dz. ziemi. Cerkiew filialna Pokrowska we wsi Raszkówka (o 4 w.). Szkółka cerkiewna od 1874 r. Własność Kajetana Sokołowskiego. Wś Żobcze wymieniona jest w dokum. 1601 r. jako należąca do włości konstantynowskiej pow. łuckiego, własność ks. Konst. Ostrogskiego, w liczbie wsi i miasteczek spustoszonych i spalonych przez Tatarów w 1589 r. (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, 292).

Żabcze al. *Z. Murowane*, wś, pow. sokalski, 15 klm. na płd.-zach. od Sokala, 8 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Bełzie, tuż na zach. od urz. poczt. w Ostrowie. Na płn, leży Siebieczów, na wsch. Ostrów, na płd. Głuchów, na zach. Żużel i Bezejów. Własn. więk. ma roli or. 311, łąk i ogr. 73, past. 27, lasu 58 mr.; wł. mn. roli or. 743, łąk i ogr. 197, past. 17 mr. W r. 1890 było 118 dm., 676 mk. w gm., 7 dm., 75 mk. na obsz. dwor. (384 gr.-kat., 325 rz.-kat., 35 izr., 7 inn. wyzn.; 381 Rus., 352 Pol., 18 Niem.). Par. rz.-kat. w Ostrowie, gr.-kat. w miejscu, dek. bełzki, dyec. przemyska. Do par. należy Bezejów. We wsi jest cerkiew postawiona r. 1875 w miejsce dawnej, pochodzącej z r. 1756, a rozebranej r. 1876. Jest też szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 639 złr. *Lu. Dz.*

Żabczyce, *Żabczycy*, wś z zarządem gminnym i dobra, pow. piński, przy torze dr. żel. poleskiej, w 2 okr. pol. lubieszowskim, o 8 w. od Pińska (par. katol.). Wś ma 14 osad, 61 mk., 3352 dzies., szkołę wiejską, cerkiew św. Parascewii, fund. Krasickich z r. 1788, uposażoną z dawnych zapisów 2 włókami gruntu; około 1200 parafian. Gmina Ż. obejmuje 13 okręgów (starostw) wiejskich, ma 505 osad, 2408 wło-

ścian pł. męz., uwłaszczonych na 7956 dzies. W obrębie gminy: 21 wsi, 8 majątków, 5 folwarków, 3 chutory. Między innemi w skład gminy wchodzą: Żabczyce, Bohuszewo, Czerniewicze, Domaszyce, Honczary, Kołodziewicze, Koźlakowicze, Krajnowicze, Krasiczyn, Mołodkowicze, Nowydworzec, Ochów, Parszewicze, Połtoranowicze, Poniatycze, Stankowicze, Tepieniec, Torhoszczyce, Wyżłowicze, Zalesie. Niegdyś były własnością kn. pińskich Jarosławowiczów, ale w r. 1534 należały już do rodziny Olizarów, którzy procesowali kniazia Teodora Jarosławowicza o zabór ziemi (ob. Rewizya Puszcz, str. 65—66). Później królowa Bona zatwierdziła dziedzictwo Olizarów (ob. ibid., str. 268—269). Jednak były zapisy dawne na Ż. duchowieństwu, zajeżdżał je bowiem i procesował biskup łucki Cyryl Terlecki (ob. Wielk. Enc. Orgelbr., t. XXV, str. 183). Wtedy posiadali to miejsce Żurawniccy, a w pierwszej połowie w. XVII widzimy Ż. we władaniu Wołodkowiczów (ob. Akty Wil. Arch. Komisyi, t. XV, str. 3). W 1662 r. trzymał Ż. od Wołodkowiczów Samuel Brzeski, cześnik piński, i jego wespół z dziedzicem procesowało duchowieństwo ruskie o różne zapisy należne cerkwiom (ob. ibid., str. 75). W w. XVIII Ż. przeszły w dom Krasickich i dotąd pozostają własnością tej rodziny. Folw. ma 1352 dzies.; grunta lekkie, urodzajne. *A. Jel.*

Żaberje, jezioro, w gub. twerskiej, przez rzeczkę Żaberkę zlewa się do Dźwiny po wyjściu jej z jez. Ochwat.

Żaberka, rzeczka, w gub. twerskiej, prawy dopływ Dźwiny, bierze początek z jez. Żaberje, płynie w kierunku wschodnim na przestrzeni 13 w., uchodzi do Dźwiny po wyjściu jej z jeziora Ochwat al. Żadenje (Zadienie). Od lew. brzegu przybiera rzkę Mosznicę.

Żabery, fol., pow. połocki, własność kupca Aleksiejewa, ma 194 dzies.

Żabgrauże, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 69 w. od Kowna.

Żabi potok 1.) odprowadza wody Żabich stawów mięguszowieckich do pot. Hińczowego (z lew. brzegu), który łączy się z pot. Krupą, odpływem stawu popradzkiego, dającego początek rz. Popradowi. 2.) **Ż. p.,** prawy dopł. Niczławy (Kręciłowa) wypływa z obszaru Hawryszowy, w Kopyczyńcach, w pow. husiatyńskim a uchodzi w Kotowie. Długi około $5^1/_2$ klm. (Karta wojs., 9, XXXIV). Por. *Niczława.*

Żabi wierch, szczyt tatrzański (2262 mt.), na płn. od Rysów, po nad Morskiem Okiem.

Żabia dolina, jest to część doliny Mięguszowieckiej w Tatrach, mieszcząca Żabie stawy.

Żabia góra, wyniosłość (550 mt.), w pow. krośnieńskim, na obszarze Lubatowy.

Żabia Górka, część Jerzyc, przedmieścia Poznania.

Żabia Huta al. *Żabiowolska Huta,* wś, pow. błoński, gm. Skuły, par. Ojrzanów, ma szkołę początkową, 135 mk., 319 mr. Powstała na obszarze Żabiej Woli.

Żabia Wola 1.) wś i fol., pow. błoński, gm. Skuły, par. Ojrzanów, odl. 8 w. od Grodziska (st. dr. żel.), ma 185 mk. W r. 1827 było 20 dm., 187 mk. Ob. *Wola Żabia* W r. 1886 fol. Żabia Wola rozl. mr. 683: gr. or. i ogr. mr. 476, łąk mr. 72, past. mr. 11, lasu mr. 99, nieuż. mr. 25; bud. mur. 8, drew. 8; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Stara Żabia Wola os. 15, mr. 55; wś Huta Żabiowolska os. 14, mr. 318. 2.) **Ż. W.,** wś i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Krężnica Jara, odl. 14 w. od Lublina. W r. 1827 miała 27 dm., 163 mk. Posiada pokłady wapienia, wiatrak i cegielnię. W r. 1885 fol. Ż. W. rozl. mr. 1161: gr. or. i ogr. mr. 588, łąk mr. 74, past. mr. 5, lasu mr. 469, nieuż. mr. 25; bud. mur. 7, drew. 18; płodozm. 8 pol., las urządzony. Wś Ż. W. os. 37, mr. 543. 3.) **Ż. W.,** ob. *Wola Żabia.* *Br. Ch.*

Żabiak, wybud. na obszarze Wiewiórczyna, w pow. żnińskim, paraf. kat. w Izdebnie (Ottensand), 1 dm., 6 mk. Leży na płn.-zach. Rogowa, przy drodze do Łazisk, między jez. Izdebnem a Rogowskiem. Stał tu dawniej młyn.

Żabiak 1.) os. młyń., pow łódzki, gm. Radogoszcz, ma 2 dm., 7 mk., 41 mr. dwor. 2.) **Ż.,** os., w par. Koziegłówki, pow. będziński. Ob. *Zabijak.* W 1827 r. było 19 dm., 158 mk.

Żabianka 1.) wś, pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Oleksów, odl. od Kozienic 27 w., ma 7 dm., 38 mk., 94 mr. włośc. W 1827 r. było 3 dm., 17 mk. 2.) **Ż.,** dawniej *Wola Żabia,* wś, pow. garwoliński, gm. Ułęż, par. Żabianka, posiada kościół par. drewniany, dom przytułku dla ubogich, 14 dm., 83 mk., 158 mr. W 1827 r. było 12 dm., 109 mk. Wieś ta zwała się pierwotnie Żabia Wola, leżała w pow. stężyckim, par. Drążgów. Kościół erygował Łukasz Lendzki. Pierwotnie był filialny par. Drążgów. Od r. 1575 oddzielna parafia. Obecny pochodzi z r. 1754. W r. 1569 płaci że Żabiej Woli „Lyeczki" (zapewne od poblizkiej wsi Lendo zwany) od 1 łanu km. (Paw., Małop., 332). Tenże Lędzki ma dział w Ułężu. Ż. par., dek. garwoliński. 2160 dusz. 3.) **Ż.,** wś, pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Korytnica, ma 16 dm., 140 mk., 289 mr. W 1827 r. było 11 dm., 73 mk. *Br. Ch.*

Żabianka 1.) w dokum. *Żabotyna, Żabotynka,* na kartach także *Wiazla,* rzeczka, w pow. czehryńskim i czerkaskim, prawy dopływ Taśminy, przepływa pod mstkiem Żabotynem i uchodzi w pobliżu monasteru żabotyńskiego. Przybiera rzką Nerubajkę. 2.) **Ż.,** rzeczka, w pow. zwinogródzkim, dopływ Tykicza Gniłego.

Żabianka, wś nad ruczajem t. n., dopł. Ty-

kicza, pow. zwinogródzki, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Łysianka, o 24 w. od Zwinogródki a 5 w. od wsi Jabłonówki, otoczona lasami, ma 890 mk. (w 1863 r. było 736 mk.). Posiada cerkiew Pokrowską, drewnianą, niewiadomej erekcyi, uposażoną 36 dzies. Należy do klucza bużańskiego dóbr hr. Potockich.

Żabianki, 1780 *Żabionki*, niem. *Żabianken*, dobra ryc. między dwoma jeziorami, pow. starogardzki, st. pocz. i paraf. kat. Bobowo o 4 klm., st. kol. Starogard o 25 klm.; 185 ha (117 roli orn., 6 łąk, 1 lasu); 1886 r. 2 dm., 5 dym., 26 mk., 13 kat., 13 ew., dziedzic Ferdynand Neubert. Wizyta Rybińskiego z r. 1780 opiewa, że Ż., włość Jana Zalewskiego, liczyła 15 mk. kat. i 1 akat. (str. 824). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane są Ż. jako fol. szl. p. Wysockiego o 3 dymach (str. 262). R. 1892 kupił te dobra Ernst z Brunsbergi za 43,000 mrk. *Kś. Fr.*

Żabica, os. nad rz. Orzyc, pow. przasnyski, gm. i par Chorzele, odl. 31 w. od Przasnysza. Jest to osada straży pogranicznej, ma 1 dm.

Żabice *Wielkie* i *Małe*, wś i fol. nad rz. Łódką, przy ujściu jej do Neru. Na obszarze tej wsi założył dziedzic dóbr Okołowicz osadę tkacką, która p. n. Konstantynów istnieje już w r. 1827. Otrzymała następnie prawa miejskie i leży obecnie w pow. łódzkim, gm. Rszew. W r. 1861 fol. Żabice Wielkie miał 245 mr., do miasta Konstantynowa należało 980 mr. Dziś folw. Ż. Małe al. Żabiczki ma 3 dm., 26 mk., 300 mr.; wś Żabiczki al. Browar 6 dm., 63 mk., 40 mr. W r. 1827 Żabiczki miały 8 dm., 63 mk. „Micosz de Zabicze“ asystuje aktowi nadania sołtystwa we wsi Rusinowice przez opata wąchockiego w r. 1364 (Kod. małop., III, 175). Na początku XVI w. we wsi Ż. Major, w par. Kazimierz, łany dwor. i wójtowskie dawały dziesięcinę kościołowi w Modlny, kmiece zaś kolegiacie łęczyckiej; w części Ż. Minor pobierał pleban w Kazimierzu (Łaski, L. B., II, 380, 414). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 we wsi „Żabicze Major“ Mateusz Żabicki płacił od 4 łan., 2 zagr., 1 koła młyn., 9 osad.; Marcin Żabicki od 2 łan., 2 zagr., 1 karczmy, 1 koła młyn. nowo zbudowanego, pustego folusza, 7 os.; Tomasz Żabicki od 2 łan., 1 zagr., 4 os.; w części Żabicze (Minor) Jan Bechcicki od $6^1/_2$ łan., 2 zagr. (1 zbiegł), 7 os. (Paw., Wielk., II, 65). *Br. Ch.*

Żabice, miejscowość na obszarze Pląskowa, w pow. gnieźnieńskim (wągrowieckim). Wspominana w spisach z r. 1676.

Żabichowo 1.) okolica szlach., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. i par. katol. Berezyna, gm. Jurewicze, o 28 w. od Ihumenia. Mają tu dziedzictwa: Huszczowie ($2^3/_4$ włóki), Żółtkowie (1 włókę), Rudakowscy ($1^1/_2$ wł.), Umieccy ($^1/_2$ wł.), Słowaszewscy ($5^1/_2$ włók), Uścinowczowie (2 włóki), Ćwirkowie (2 włóki). Miejscowość poleska, grunta piaszczyste; o wiorstę przechodzi trakt poczt. ihumeńsko-berezyński. 2.) **Ż.,** wś, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Brodziec, o 38 w. od Ihumenia.

Żabickie, wś, pow. augustowski, gm. Kuryanka, par. Lipsk, odl. od Augustowa 40 w., ma 15 dm., 101 mk. W r. 1827 Żabieckie, wś rząd., ma 12 dm., 69 mk.

Żabicze, wś i zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce (o 12 w.), okr. wiejski Daszki, o 47 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, mają razem 22 dm., 146 mk. (w 1865 r. 64 dusz rewiz.); należały do dóbr Biesiady (Czechowiczów). Była tu huta szklanna.

Żabicze, wś, pow. horodniański gub. czernihowskiej, gm. Borowicze Nowe, 112 dm., 520 mk., cerkiew.

Żabiczki 1.) wś i fol., pow. łódzki, ob. *Żabice*. 2.) **Ż.,** pow. pułtuski, ob. *Krzyczki-Ż.*

Żabiczyn, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Nasielsk. W tejże parafii leży wś Krzyczki Żabiczki. W 1827 r. Ż. miał 17 dm., 85 mk.

Żabiczyn, wś gosp., w pow. wągrowieckim, ma par. kat. i urz. okr. w Mieścisku, urz. st. cyw. w Łeknie, pocztę i st. kol. żel. w Rąbczynie, na linii Wągrowiec-Inowrocław, szkołę kat. w Stępuchowie, par. i szkołę ewang. w Mirkowicach, sądy w Wągrowcu. Obszaru 215 ha, 4 dym., 114 dusz (14 ew.). 2.) **Ż.,** wś dwor., w temże położeniu. Ma obszaru 606 ha, 9 dym., 296 dusz. Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 5653 mrk. Na obszarze Ż. zachowały się następne nazwy pól: Staw, Graniczki, Wyręba, Lasek Suchy, Jeziorko. Nazwę „Przybyłówka“ nosi droga krzyżowa z Ż. do Mierkowiczek, Mierkowa i Zakrzewa, gdzie w lesie rozchodzą się granice tych wsi. Ludność okoliczna uważa miejsce to za nawiedzane przez złe duchy. Ż. leży między Wągrowcem a Żernikami, na płn.-wsch. Mieściska, płd.-wsch. Łekna. R. 1216 niejaki Świętosław, rozporządzając majątkiem swoim, polecił, ażeby sprzedano Ż. i Moracino (Morakowo?) a z otrzymanych pieniędzy zaspokojono wierzycieli jego, jeśliby zaś z tych pieniędzy co pozostało, przeznacza dla Ziemi Świętej i Rzymu. W r. 1420 dziesięcinował Ż. kanonii sarbskiej. W r. 1452 przystąpiono do rozgraniczenia Ż. i Zakrzewa, do czego r. 1469 przybyła Redgoszcz. W r. 1523 z ról dziedzicznych dawano dziesięcinę snopową prob. w Mieścisku, kmiecie płacili zamiast mesznego po groszu a zagrod. po $^1/_2$ gr. W r. 1579 ma tu Żabicki $1^1/_2$ łanu os., 2 zagr., Łąski $3^1/_2$ łan. os. a 1 zagrod. W r. 1793 tworzą całość Ż., Redgoszcz, Wybranowo, Zakrzewo i Tumidaj. R. 1846 siedzi tam Antoni Łąski, od r. 1880 Roman Janta-Pałczyński. *W. Ł.*

Żabie, wś, pow. kosowski, 30 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Kosowie, z urzędem pocz.

w miejscu. Na wsch. leżą (od płd. począwszy): Hryniawa, Krasnoiła i Jasienów Górny, na płn.-wsch. Krzyworówna, Brustury i Kosmacz, na płn.-zach. Worochta (przys. Mikuliczyna, w pow. nadworniańskim), na płd.-zach. graniczy z Węgrami. Wś leży w dorzeczu Prutu za pośrednictwem Czeremosza Czarnego, który płynie wzdłuż granicy wschod. i przez płn.-wsch. część obszaru, a przyjmuje w obrębie wsi od lew. brz., ze znaczniejszych dopływów, potoki: Rabenec, Szybeny, Pohorylec, Dzembronia, Bystrzec, Kraśnik, Ilcia; z praw. brz.: Jawora, Zębiwski, Stupejka. Na płd.-zach. wznosi się część Czarnohory. Wieś ta należy do największych w Galicyi, obejmuje bowiem 596·12 klm. kwadr. obszaru. Własn. więk. (fundacyi hr. Skarbka) ma roli or. 2, łąk i ogr. 34, past. 509, lasu 50559 mr.; wł. mn. roli or. 908, łąk i ogr. 13539, past. 29483, lasu 7302 mr. W r. 1890 było 1530 dm., 6216 mk. w gminie, a mianowicie 861 dm. i 3356 mk. we wsi „Żabie-Ilcia“ i jej częściach: Bagna, Bukowec, Chodak, Czernahora, Hrabowec, Ilcia Dolna, Ilcia Górna, Kosaryszcze, Krasnyj Łuh, Krywe Pole, Krywec, Pohar Mały, Pohar Wielki, a 669 dm., 2860 mk. we wsi „Żabie-Słupejka“ i jej częściach: Biłanec, Błychawy, Kręta, Magóra, Puszkar, Senyci, Wypci, Zebiwskie, Żmijeńskie, i 6 dm., 25 mk. na obsz. dwor. Żabie, a 5 dm., 18 mk. na obsz. dwor. Żabie Kameralne (5542 gr.-kat., 59 rz.-kat., 654 izr., 3 inn. wyzn.; 5599 Rus., 57 Pol., 603 Niem.). Par. rz.-kat. w Kosowie, par. gr.-kat. w „Żabiu-Ilci“ i w „Żabiu-Słupejce“, dek. kosowski. Cerkiew jest w Żabiu-Ilci, druga w Ż. Słupejce. W każdej z tych wsi jest szkoła 1-klas. Jest też kasa poż. gm. z kapit. 24237 złr. Tartaków było cztery r. 1876 (ob. Hołowkiewicz „Flora leśna“, Lwów, 1877, str. 32). O nafcie w Żabiu czyt. „Jahrbuch der geolog. Reichsanstalt“, 1881, str. 159. Malownicze położenie śród gór zalesionych, w pobliżu Czarnohory i klimat górski, choć dość ostry, ściągają tu od r. 1880 pewną liczbę gości letnich na dłuższy pobyt. Towarzystwo tatrzańskie urządziło tu swą gospodę a zarząd dóbr pewną liczbę niedrogich mieszkań. Włościanie również ochotnie odstępują swych chat gościom. *Lu. Dz.*

Żabie Jaworowe, jezioro tatrzańskie, w dolinie Jaworzynki, ob. *Żabie Stawy*.

Żabie Stawy 1.) *Górny* i *Dolny*, dwa jeziorka morenowe w Tatrach, osłonięte od południa przez Rysy (2262 mt.), od zachodu przez Siedm Granatów (2082 mt.), na płd.-wschodzie Skorusznik (2175 mt.). Górny staw Żabi leży na wysokości 1887 mt., na północ od niego niższy staw, ale jednakiej wielkości. Ze stawu górnego odpływa woda do niższego, zkąd Żabi potok odprowadza do pot. Podupłaski (Biała woda). Ten zaś uchodzi do Białki. Wschodnie ramię Skorusznika (Młynarza) oddziela dolinę Żabich stawów od doliny Czeskiego stawu. Ob. *Jaworzynka* (Karta wojs., 9, XXII). 2.) **Ż.** *Stawy Mięguszowieckie*, dwa stawy tatrzańskie, leżące w części doliny Mięguszowieckiej zw. Żabią Doliną, wzn. 1931 mt. *St. M.*

Żabiec, u Długosza *Zabyerz*, wś i fol. w pobliżu Wisły, pow. stopnicki, gm. i par. Pacanów, odl. 10 w. od Stopnicy. W 1827 r. było 41 dm., 456 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 1962: gr. or. i ogr. mr. 611, łąk mr. 213, past. mr. 168, pastwiska wspólne mr. 923, nieuż. mr. 47; bud. mur. 2, drew. 10; płodozm. 8-pol., cegielnia. Wś Ż. os. 47, mr. 325; wś Kółko Wyższe i Niższe os. 8, mr. 66; wś Szczeglin os. 12, mr. 67. W połowie XV w. był tu dziedzicem Piotr Sancygniewski h. Jelita. Łanów kmiecych nie było, tylko role w działach odrębnych dające dziesięcinę pleb. w Pacanowie. Długosz podaje nazwę wsi „Zabyerz“ (L. B., II, 423). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1578 wś Ż., w par. Pacanów, własność Karwickiego, miała 15 os., $2^1/_2$ łan., 3 kom., 2 biednych (Pawiń., Małop., 230). *Br. Ch.*

Żabiegały, os., w par. Sadłowo (dziś pow. rypiński). Obecnie nie istnieje. W 1827 r. miała 4 dm., 25 mk.

Żabiejewo al. *Kownaty*, kol. i wś, pow. słupecki, gm. Wilcza Góra, par. Wilczyn, odl. 29 w. od Słupcy, leży przy samej granicy. Przy wsi przykomorek z przejazdem przez granicę. Wś i kol. mają 18 dm., 96 mk.; os. pograniczna 1 dm., 8 mk. Por. *Kownaty* 1).

Żabieniec 1.) dawniej *Żabiniec*, fol., pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn, ma 102 mk. W 1827 r. było 8 dm., 62 mk. W r. 1580 Christophorus Rusiecki, filius olim nob. Stanislai Rusiecki in Żabiniec, Wrzuth et Stara wieś man. 1, $^3/_4$ pro predio recepta (Paw., Maz., 276). 2,) **Ż.**, wś i fol., pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, ma 231 mk., 354 mr. dwor., 254 mr. włośc. W 1827 r. było 25 dm., 102 mk. W r. 1576 we wsi Żabiniec ma Krzysztof Pełka $1^1/_4$ łan. km. a Christinus Losz $1^1/_2$ łan. 3.) **Ż.**, fol., pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Orle, ma 37 mk., 103 mr. 4.) **Ż**, fol. i kol., pow. nieszawski, gm. i par. Bądkowo, odl. 16 w. od Nieszawy, ma 95 mk. Większa część folwarku uległa parcelacyi. W r. 1888 fol. Ż. lit. A. miał 174 mr. Kolonie zaś obejmowały od 14 do 60 mr. obszaru. Do włościan należało pierwotnie 15 mr. W 1827 r. 1 dm., 9 mk. 5.) **Ż.**, wś, pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Kutno, ma 23 mk., 64 mr. W r. 1827 wś Ż., w par. Trębki, miała 2 dm., 18 mk. 6.) **Ż.**, kol. i os., pow. łódzki, gm. Radogoszcz, par. Łódź; kol. ma 65 dm., 665 mk., 1444 mr.; os. 1 dm., 6 mk., 7 mr. dwor. W 1827 r. było 58 dm., 509 mk. 7.) **Ż.**, wś, pow. brzeziński, gm. Mroga Dolna. par. Kołacinek, ma 4 dm., 37 mk., 21 mr. W r. 1827

Ż., w par. Mikołajewice, ma 2 dm., 17 mk. Ż. wchodził w skład dóbr Kołacinek. 8.) **Ż.** *Tyniec*, pow. kaliski, ob. *Tyniec*. 9.) **Ż.,** os. nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. Konopnica, odl. od Wielunia 28 w., ma 8 dm. Ob. *Rychłocice*. 10.) **Ż.,** wś, pow. częstochowski, gm. Grabówka, par. Biała Górna, przy drodze z Częstochowy do Miedzna, o 1 w. od szosy wieluńskiej a 7 w. na płn. od Częstochowy. Rzeczka Białka, płynąc tu od strony Biały, rozlewała się niegdyś w bagna, od których powstać mogła i nazwa osady. O niedostępności jej świadczą dotąd zachowane groble: Wrzecionów i Świercza, od czasu zaś do czasu wydobywane na łąkach pnie modrzewiowe świadczą, że rozległe lasy pokrywały te przestrzenie. Ogólny obszar wynosi 54 morgi, w tem 3 mr. łąk; 9 domów. W 1827 r. Ż., wś rząd., ma 2 dm., 9 mk. Ż. stanowiąc pierwotnie wraz z Białą Dolną jedną całość, powstać musiał na jej obszarze. Miał przeto wspólnych z Białą dziedziców Bielów h. Ostoja. Rodzina ta w XV w. posiadała w tych stronach liczne włości, gdyż prócz ich gniazda Biały, spotykamy imienników w Błesznie, Wilkowiecku, Lgocie, Kamieniu i Pierzchnie. Henryk Biel, właściciel Biały Górnej i Dolnej, według Długosza w r. 1382 był proboszczem częstochowskim, kanonikiem krakowskim i gnieźnieńskim. Jego to krewniak, imieniem Abel Biel, odziedziczywszy po kanoniku jego włości w Biały Górnej, zw. odtąd Kościelną wzniósł kościół z drzewa, p. w. św. Stanisława, a nie św. Katarzyny, jak utrzymuje Długosz (L. B., III, 171). Tradycya ludowa głosi, że święty biskup, w pasterskiej swej wycieczce, tu chwilowo się zatrzymał. Pierwotna ta świątynia, stanowiąc filię parafii kłobuckiej, dopiero w r. 1407 przez Piotra Wysza, biskupa krak., została kanonicznie urządzoną jako oddzielna parafia. Za czasów Długosza należały do niej Biała Wielka, Biała Mała oraz młyn Merschanów (L. B., II, 213). Na pierwszą wzmiankę o Ż. natrafiamy w życiorysie ks. Andrzeja Gołdonowskiego († 1660 r.), prowincyała klasztoru jasnogórskiego, który zbudował tu z kamienia kościół p. w. św. Maryi Magdaleny. Choć data erekcyi niewiadoma, na podstawie utrzymującego się dotąd podania wnosić można, że powstał przed r. 1665, tu bowiem w czasie oblężenia klasztoru częstochowskiego przez Szwedów, miały stać konie artyleryjskie. Kościół ten dotąd istnieje i stanowi kaplicę filialną świątyni parafialnej w Biały. 11.) **Ż.,** attyn. dóbr Sucha, w pow. radomskim. 12.) **Ż.,** os. młyn., pow. kielecki, gm. Zajączków, par. Chęciny, odl. 20 w. od Kielc. Młyn wodny. 13.) **Ż.,** wś, pow. garwoliński, gm. Górzno, par. Łaskarzew, odl. 10 w. od Garwolina, ma 34 dm., 230 mk. W 1827 r. wś Ż., w par. Tarnówek, miała 12 dm., 101 mk. W r. 1875 fol. Ż. rozl. mr. 919: gr. or. i ogr. mr. 398, łąk mr. 85, lasu mr. 419, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, drew. 14; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś. Ż. os. 25, mr. 194. 14.) **Ż.,** wś, pow. garwoliński, gm. Pszonka, par. Garwolin, ma 12 dm., 41 mk., 150 mr. Wchodziła w skład dóbr Obrąb. W 1827 r. było 8 dm., 41 mk. W r. 1576 Roslanus Żabiński płaci od 2 łan. km. 15.) **Ż.,** wś, pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł, odl. 7 w. od Lipna, ma 6 dm., 37 mk., 12 mr. 16.) **Ż.,** wś, pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzewo, odl. od Suwałk 24 w., ma 9 dm., 48 mk. *Br. Ch.-M. Wit.*

Żabieniec 1.) wólka do Przyłęka, wsi w pow. kolbuszowskim, liczy 11 dm. i 63 mk., leży wśród boru sosnowego, na płd.-wschód od Przyłęka, u źródeł potoku, który p. n. Swierczowski potok, Olszaniec lub Przyrwa uchodzi do Łęgu. Przy wólce jest leśniczówka wzniesienia 214 mt. n. p. m. 2.) **Ż.,** przyl. Huciny, pow. kolbuszowski. *Mac.*

Żabieniec 1.) staw tuż pod Żerkowem w stronę Chrzanowa. 2.) **Ż.,** łąka w Wilkowyi, pow. jarociński.

Zabieniec, niem. *Fabianswalde*, os., podleśnictwo na obszarze Bogacicy (Bodland), w pow. olesińskim, ma 12 dm., 89 mk. 2.) **Ż.**, kol. na obszarze wsi Kłodnice, w pow. kozielskim, ma 16 dm., 184 mk. 3.) **Ż.** al. *Kuźniczka*, niem. *Kuschnitzka*, dobra, pow. kozielski, par. katol. Sławęcice, ew. Koźle, maja 262 ha, 2 dm., 46 mk. (8 ew.).

Żabieniec, kol. do Rynka, pow. lubawski, par. kat. Mroczno, st. pocz. Kiełpin; 1867 r. 2 dm., 10 mk. kat.

Żabienka 1 i 2, dwie wsi, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 4 i 4½ w.), okr. wiejski Berezwecz, o 60 w. od Dzisny, razem 3 dm., 25 mk. (w 1865 r, 9 i 3 dusze rewiz.).

Żabienka 1.) rzeczka, lewy dopł. Kwieciszewicy, wpadającej do Noteci. Wypływa z jez. Żabno, w pow. mogilnickim i odlewa jeziorko Domanin, na wschód wsi Żabna. 2.) **Ż.** al. *Żabinka*, miejscowość pod Rososzycą, w pow. odolanowskim.

Żabienko 1.) w dok. *Żabno Minus*, w okolicy Czempinia i Mosiny, istniało jeszcze około r. 1580. Miało wtedy 2 łany os., 1 zagr., 1 osadn., 1 pustkę. W r. 1392 król Władysław Paskowi z Krajkowa, chorążemu poznańskiemu, nadał 80 grzyw. groszy na król. wsi Żabno Minus. Według lustracyi z r. 1564 wś Żabienko, w dzierżawie Stanisława z Górki, miała 4 kmieci osiadł. na 4 półłankach. Dochody oceniono na 4 zł. 10 gr. 4 den. Z folwarku w tejże wsi zboża za 54 zł. 5 gr., dochód z bydła 5 zł. gr. 26 (Lustr., V, 8). 2.) **Ż.** al. *Żabinko*, folw. do Żabna, niem. *Streben*, wś, w pow. mogilnickim, ma sąd, parafie, szkoły, urz. okr. i st. cyw. w Mogilnie, tamże st. kol. żel. a pocztę w Wilatowie, 3 dym., 101 dusz (8 prot.). *W. Ł.*

Żabier, pow. kobryński, ob. *Zabierz.*

Żabierki, dobra nad Olszanką, pow. lepelski, w 2 okr. pol., gm. Smolańce. *J. Wołod.*

Żabierycze, dwie pobliskie wsi nad rz. Naczą, pow. borysowski, niedaleko od granicy gub. mohylewskiej, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Łosznica, par. praw. Radziecka, prawie o 5 mil od Borysowa. Ż. Wielkie mają 25 osad; cerkiewkę Opieki N. M. P., Ż. Małe 22 osad; grunta lekkie, równe, łąk dużo. *A. Jel.*

Żabik, młyn pod Gołaszynem, na płd.-wsch. Obornik. W r. 1793 posiada go Józef Rokosowski z Gołaszyna.

Żabiki 1.) wś, pow. sierpecki, gm. Liszewo, par. Kurowo, odl. 10 w. od Sierpca, ma 9 dm., 101 mk., 273 morg. W 1827 r. wś Żabiki Kraski ma 11 dm., 62 mk. W r. 1578 wś Sulikowo Żabiki (dziś Sułkowo), w par. Kurowo, daje pobór od $2^1/_2$ łan. km. w dwu działach (Paw., Maz., 46). 2.) **Ż.,** pow. mazowiecki, ob. *Kuczyn-Z.*

Żabików 1.) wś i fol., pow. kutnowski, gm. i par. Żychlin, odl. 20 w. od Kutna, ma 6 dm., 117 mk. W 1827 r. było 7 dm., 55 mk. W r. 1875 fol. Ż. rozl. mr. 288: gr. or. i ogr. mr. 240, łąk mr. 12, past. mr. 27, nieuż. mr. 8; bud. mur. 3, drew. 9; płodozm. 13-pol. Wś Ż. os. 8, mr. 6. Na początku XVI w. nie było tu ról folwarcznych a łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., II, 497). Według reg. pob. pow. orłowskiego z r. 1576 wś Żabikowo, własność Szleszyńskiego, miała 2 łany km. i 1 karczmę (Pawiń., Wielkop., II, 110). 2.) **Ż.,** wś i fol., pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń (odl. 3 w.), ma 25 dm., 246 mk. W 1827 r. było 31 dm., 202 mk. W r. 1880 fol. Ż. rozl. mr. 934: gr. or. i ogr. mr. 629, łąk mr. 123, past. mr. 21, lasu mr. 128, nieuż. mr. 33; bud. mur. 4, drew. 21; płodozm. 8-pol., las nieurządzony. Wś Ż. os. 42, mr. 222; wś Bedlne os. 24, mr. 298. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś Ż., w par. Radzyń, miała $1^1/_2$ łan.; r. 1552 było 21 osad. W r. 1580 podsędek łukowski daje od 3 włók osiadłych fl. 3 (Paw., Małop., 378, 393, 423). 3.) **Ż.** al. *Żabikowo,* wś i fol., pow. łomżyński, gm. i par. Szumowo. Lasy tej wsi, obecnie rządowe, wchodzą w skład leśnictwa Czerwony Bór, stanowią oddzielny obręb leśny. W 1854 r. fol. Ż. miał 856 mr. a wieś 254 mr. Wchodziły w skład dóbr rządowych Łomża. W 1827 r. było 23 dm., 221 mk. R. 1578 we wsi Żabików, należącej do klucza złotoryjskiego dóbr biskupów płockich, płaci „honestus" Swiersbiel od 9 łan. km. (Paw., Maz., 395). *Br. Ch.*

Żabikowo 1.) wś dwor., w pow. średzkim, ma parafię, sąd, urz. okr. i urz. st. cyw. w Środzie, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Poznań-Jarocin, szkoły w Koszutach. Obszaru 215 ha, 4 dym., 114 dusz (14 kat.). Do podat. grunt. oszac. czysty dochód na 3423 mrk. Leży na zachód Środy, pod Koszutami, na lew. brzegu Maskawy. W r. 1578 siedzi tu Piotr Kowalewski, urzędnik Turewskich. Ż. miał wtedy 4 łany os., 3 zagr., 1 os. kom. W r. 1618 siedzą tu Ulanowscy, r. 1793 Potulicka, starościna borzuchowska. W r. 1578 odbyło się rozgraniczenie Ż. ze Środą. 2.) **Ż.,** wś gosp., w pow. poznańskim (zachod.), ma urz. okr. w Komornikach, par. kat. i urz. st. cyw. w Wirach, st. kol. żel. w miejscu, na linii Poznań-Wrocław, pocztę i par. ew. w Poznaniu. Obszaru 501 ha, 45 dym., 436 dusz (55 ew.). Niegdyś własność bisk. poznańskich. W r. 1283 należało do Bartłomieja z Poznania, któremu Przemyśl w zamian dał 4 łany na Winiarach i 5 jatek w Poznaniu. W r. 1311 Ż. zastawił Wojciech z Krosna kapitule poznańskiej. R. 1564 było w Z. 12 łan. os., z których czynszu nie płacono, ze względu na dziesięcinę snopową dla biskupa. Dają tylko z łanu po 1 kapłonie, 1 kokoszy i 30 jaj. Były też łany folwarczne, uprawiane przez kmieci, z których płacono po 4 grzyw. Karczmarz ze swej roli płaci 24 gr., włodarz z drugiej, pustej roli karczm. 24 gr. Był też łan pusty, którego rolę w połowie uprawiał młynarz, w połowie karczmarz, płacili po 2 zł. Z dwóch zagród płacono po 16 gr. Były też 2 sadzawki, przy każdej młyn o 1 kole korzecznym. Młynarz miele 3 miary i musi tuczyć 2 wieprze. 3.) **Ż.,** fol., w temże położeniu, własność hr. Cieszkowskich. Za staraniem hr. Augusta Cieszkowskiego i zarządu centralnego Towarzystwa gospodarczego na w. ks. poznańskie, założona została tu wyższa szkoła rolnicza imienia „Haliny" (ku uczczeniu zmarłej małżonki fundatora). Donator oddał r. 1868 fol. Ż. na lat 12 w bezpłatnę dzierżawę dla szkoły. Szkołę otwarto 21 list. r. 1870. Istniała lat sześć. Dyrektorem pierwszym był dr. Juliusz Au. Wykładali obok niego różnemi czasy: Sempołowski, Rościszewski, B. Margowski, K. Bierkowski, W. Wielicki, S. Kudelka, Kusztelan, J. Rwoli, J. Demby, Szafarkiewicz, E. Karliński, N. Urbanowski, Łebiński, J. Kluz, Lubomęski, K. Graff. W czerwcu 1875 r. rząd wydalił 3 profesorów jako obcych poddanych (Dembego, Rościszewskiego, Wielickiego) oraz 13 uczniów pochodzących z królestwa polskiego. W d. 14 czer. 1876 r. zapadła stanowcza uchwała „zawieszenia" szkoły, a 11 lipca 1877 r. fol. Żabikowski oddany został właścicielowi. Przez niejakiś czas utrzymywano tu jeszcze stacyą chemiczną, aż i tę przeniesiono do Poznania. *W. Ł.*

Żabin 1.) w spisie z r. 1827 wś w par. Kłobka (dziś pow. włocławski). W 1827 r. miała 15 dm., 93 mk. Por. *Ząbin.* 2.) **Ż.,** folw. dóbr Łukowe, w pow. makowskim, gm. i par. Karniewo, ma 475 mr. W 1827 r. 6 dm., 59 mk. W r. 1567 Ż., w par. Karniewo, miało 2 wł.

a 1582 Jan Karniewski płaci od 1 łanu i 4 zagr. (Paw., Maz., 347, 393). 3.) **Ż.**, wś i kol., pow. ostrołęcki, gm. i par. Goworowo, ma 1435 mr. obszaru. W 1827 r. 9 dm., 67 mk. R. 1578 Ż. ma $8^1/_2$ łan. km., 2 zagr. (Paw., Maz., 385). 4.) **Ż.**, ob. *Żabino*. *Br. Ch.*

Żabin 1.) al. *Żabiny*, wś i osada, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. Horodeczna, o 21 w. od Prużany. Wś ma 849 dzies. ziemi włośc. (120 łąk i past., 80 nieuż.), osada należy do dóbr Równo, sukces. Zajkowskiego. 2.) **Ż** al. *Żabino*, wś i dobra poradziwiłłowskie, pow. słucki, przy drodze ze Słucka do mstka Starobina, w 1 okr. pol. i gm. Starobin, o 25 w. od Słucka. Dobra, z kolei ks. Wittgenstejnów, obecnie ks. Hohenlohe, na wyprzedaniu, 945 dzies. Miejscowość lekko falista, małoleśna, grunta urodzajne. 3.) **Ż.**, okolica, pow. rohaczewski, gm. Rassochy, ma 94 dm., 523 mk. Mają tu: Milewscy 100 dzies. (47 roli, 12 łąk, 41 lasu) i Zawadzcy (od 1850 r.) 113 dzies. (60 roli, 22 łąk)

Żabin, uroczysko pomiędzy ziemiami monasteru meżyhorskiego i wsi Petrowce, w pow. kijowskim.

Żabin, wś, pow. złoczowski, 23 klm. na płd.-wsch. od Złoczowa, 14 klm. na płd.-zach, od sądu pow. w Zborowie, 6 klm. na płn.-wsch. od urz. poczt. w Pomorzanach. Na płn. leży Chrabuzna, na wsch. Zarudzie i Trawotłoka, na płd. Kalne, na zach. Pomorzany. W środku wsi wypływu potok dążący do Kalnego, gdzie wpada do Zwarycza, dopł. Złotej Lipy. Własn. więk. ma 11 ha roli, 4 ha łąk, 14 ha lasu; wł. mn. roli or. 595, łąk i ogr. 60, past. 7, lasu 10 ha. W r. 1890 było 92 dm., 593 mk. w gm., 4 dm., 38 mk. na obsz. dwor. (389 gr.-kat., 120 rz.-kat., 122 izr.; 521 Rus., 110 Pol.). Par. rz.-kat. w Pomorzanach, gr.-kat. w Kalnem. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas., założona r. 1857, z jęz. wykł. rusińskim i kasa pożycz. gm. z kapit. 377 złr. Na obszarze wsi wielka mogiła.

Żabin 1.) niem. *Szabienen*, wś kościelna, w pow. darkiemskim, 13 klm. od Darkiejmu, przy drodze bitej, w pagórkowatej, lesistej okolicy obfitej w kamienie wapienne, w pobliżu 3 mniejszych jezior i rz. Węgrzy bystro płynącej pomiędzy wysokiemi brzegami. Wś ma 429 mk. ewang., których głównym sposobem zarobku kopanie kamieni wapiennych i wypalanie wapna. We wsi urząd pocztowy. 2.) **Ż.** *Wielki*, niem. *Szabienen Gross*, wś, pow. darkiejmski, st. pocz. Szabienen. *J. B.*

Żabin Dwór al. *Zabule*, folw., pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. maryjska, o 19 w. od Słonima, należy do dóbr Dziewiątkowicze Nowe, Śliźniów.

Zabina, fol. nad pot. Łomiany i przy linii dr. żel. warsz.-petersb., pow. trocki, w 2 okr. pol., par. Żyżmory, o 49 w. od Trok, 1 dm., 36 mk. katol.

Żabińce al. *Żabińcy*, wś, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. i gm. Horodyszcze, o 34 w. od Nowogródka, ma 14 osad; miejscowość małoleśna. *A. Jel.*

Żabińce 1.) wś nad bezim. dopł. Zbrucza, pow. kamieniecki, okr. pol. i gm. Lanckoroń (o 11 w.), par. katol. Zbrzyż, odl. o 35 w. od Kamieńca, w pięknem położeniu, ma 253 osad, 1556 mk. (89 jednodworców), 631 dzies. ziemi włośc., 1660 dworskiej (410 lasu), 59 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Jerzego, wzniesioną w 1884 r., z 1111 parafianami, szkółkę cerkiewną, ogród fruktowy na 6 dzies. Wś ta początkowo zwała się Jarosławką, po zniszczeniu jej przez Tatarów Nowosiółką, ostatecznie Żabińcami. Przy podziale Rzpltej część jej odpadła do Galicyi i ta nosi dziś nazwę Nowosielicy z Młynówką, przysiołek zaś po tej stronie, nad samym Zbruczem, zowie się Jarosławką. Początkowo Ż. wchodziły w skład sstwa kamienieckiego. W 1530 r. wś miała 7 łanów a w 1578 r. 11 łanów, trzymał ją Lanckoroński. W 1583 r. wcielona do sstwa skalskiego, w 1615 r. zniszczona przez Tatarów, w 1629 r. w dzierżawie Herburta. W XVII w. trzymają ją Lanckorońscy, następnie Tarłowie. Po rozbiorze Rzpltej ces. Katarzyna II darowała ją hr. Littowej (z domu Engelhardt), a ta sprzedała Kuczkiewiczowi, obecnie wnuka jego Zaleskiego. 2.) **Ż.**, dawniej *Nowosiółka*, *Nowosiłcze*, wś skarbowa nad potokiem Dolskim, pow. kamieniecki, okr. pol. Żwaniec, gm. i par. prawosł. Dłużek, sąd, st. poczt. i par. katol. Kamieniec (po trynitarska), przy trakcie poczt. z Kamieńca (o 3 w.) do Żwańca i dalej do Chocimia, ma 56 osad, 306 mk., 180 dzies. ziemi włośc. Las, wraz z lasem nagórzańskim, tworzy leśnictwo rządowe żabiniecko-nagórzańskie, mające 167 dzies. Jest tu źródło, dostarczające Kamieńcowi wybornej wody. Wś należała do sstwa kamienieckiego; w 1566 r. liczyła 26 osad., którzy spełniali powinności dla ssty. W r. 1616 trzymał ją Stanisław Więckowski z Zofią Chróślińską; w 1629 r. Jan Górka. Przywilejem Zygmunta III z 1631 r. nadane prawem wieczystem klasztorowi dominikanek w Kamieńcu, pozostawała w ich władaniu do 1831 r. 3.) **Ż.** *Zamiechowskie*, wś nad rz. Żwanem (Howorką), dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol. Wierzbowiec, gm. Pilipkowce, par. kat. Zamiechów, o 7 w. od Uszycy, ma 150 osad, 617 mk., 553 dzies. ziemi włośc., 34 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Jana, wzniesiona w 1799 r., z 636 parafianami. Własność dawniej Starzyńskich, Kotowiczów, Bohuszów, dziś ich sukcesorów.

Żabińce, wś, pow. husiatyński, 18 klm. na płd.-zach. od Husiatyna, 9 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Kopyczyńcach, tuż na płn. od urz. poczt. w Probużnej. Na zach., płn. i wsch. leżą Kociubińce, na płd. Probużna. Środkiem

wsi płynie dopływ Niczławy. Własn. więk. ma roli or. 457, łąk i ogr. 107, pastw. 13 mr.; wł. mn. roli or. 395, łąk i ogr. 62, past. 1 mr. W r. 1890 było 96 dm., 612 mk. w gm., 6 dm., 47 mk. na obsz. dwor. (366 gr.-kat., 285 rz.-kat., 8 izr.; 529 Rus., 130 Pol.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. czortkowski, archidyec. lwowska. Do par. należą: Probużna z Hryńkowcami, Hadyńkowce i Szwajkowce. We wsi jest kościół murowany, postawiony r. 1862, konsekrowany r. 1872 p. w. Narodzenia N. M. P. Par. gr.-kat. w Kociubińcach. Jest także szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1675 złr. *Lu. Dz.*

Żabinek, pow. makowski, gm. i par. Karniewo.

Żabinek, niem. *Szabienen Klein* al. *Stiebirken*, wś, pow. darkiejmski, st. p. Szabienen.

Żabinia 1.) *Żabiny*, osada, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Kiburty, o 56 w. od Poniewieża, własność Szynów, 40 dzies. (6 lasu, 1 nieuż.). 2.) **Ż.,** wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 42 w. od Poniewieża.

Żabinia 1.) struga pod wsią Rzegocin, w pow. kaliskim. 2.) **Ż.,** strumień, w pow. piotrkowskim, na obszarze wsi Rozdzin.

Żabiniec 1.) wś, pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Kuczyn. W 1827 r. było 9 dm., 64 mk. 2.) **Ż.,** ob. *Żabieniec.*

Żabiniec, potok, lewy dopł. Wisły, na obszarze wsi Ustroń, w pow. bielskim.

Żabiniecki Folwark, ferma, pow. uszycki, gm. Pilipkowce, 2 dm., 10 mk.

Żabinka, jezioro, w pow. wilejskim, pod wsią Malkowicze.

Żabinka, folw., pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Siechnowicze, o 23 w. od Kobrynia, 138 dzies. (41 lasu, 2 nieuż.); własność Trębickich. Na gruntach folw. stacya dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, pomiędzy Brześciem (o 23 w.) a Tewlami (o 20 w.), odl. o 1001 w. od Moskwy. Oddziela się tu linia dr. żel. do Pińska i dalej do Briańska (dr. żel. orłowsko-witebskiej), odl. o 135 w. od Pińska.

Żabinki, niem. *Zabinken*, wś nad jez. Gołdopiwa, pow. węgoborski, st. p. Kruglanken.

Żabinków, pow. borysowski, ob. *Zabinkowo.*

Żabino 1.) okolica szlachecka, pow. mławski, gm. Szczepkowo, par. Janowiec, odl. 23 w. od Mławy. W obrębie jej leżą wsi: a) *Ż. Arguty*, ma 7 dm., 58 mk., 114 mr. W r. 1827 było 5 dm., 22 mk. b) *Ż.-Gąsiory*, wś, ma 3 dm., 29 mk., 52 mr. W r. 1827 były 2 dm., 17 mk. R. 1578 wś Żabino Gąsiory ma w czterech działach $4^1/_2$ łan. km. (Paw., Maz., 79). 2.) **Ż.** *Karniewo*, ob. *Żabin.*

Żabino 1.) dobra skarbowe, pow. newelski, obejmują 15 wsi i fermy Dragunowo i Iwanowo, w ogóle 2234 dzies. 2.) **Ż.,** pow. słucki, ob. *Żabin.*

Żabiny, ob. *Żabin* i *Żabinia.*

Żabiny, niem. *Seeben* al. *Sabienen*, wś i fol., pow. niborski, st. p. Koschlau.

Żabio, jezioro, w pow. pińskim (ob. t. VIII, 182).

Żabioch, niem. *Sabioch*, fol., pow. ostródzki, st. pocz. Reichenau.

Żabionek, jezioro, w dobrach Niesin, w pow. Iepelskim.

Żabionka 1.) os. karcz., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 70 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. żydów. 2.) **Ż.,** zaśc., tamże, o $70^1/_2$ w. od Dzisny, 1 dm., 5 mk. starowierców.

Żabionka, niem. *Czabionken*, *Zabionken*, *Poggenkrug*, wyb. do Świńcza, pow. gdański górny, 2 dm., 15 mk.

Żabionki, ob. *Żabianki.*

Żabionko, jezioro pod Podjasami, pow. kartuski.

Żabiowolska Huta, wś, pow. błoński, ob. *Żabia Huta.*

Żabiry, uroczysko leśne, pow. ihumeński, gm. Citwa, należy do folw. Kobylicze przy domin. Sierhiejewicze. Odbywają sie tu polowania na łosie. *A. Jel.*

Żabiszki 1.) al. *Żebiszki*, folw., pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Wilkija, o 28 w. od Kowna, należy do dóbr Lesnopol, hr. Tyszkiewiczów. 2.) **Ż.,** żmujdz. *Żobiszkis*, mstko nad rzką Węgieryną, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Czadosy, o 67 w. od Nowoaleksandrowska a 8 w. od st. poczt. i dr. żel. Rakiszki, ma 11 dm., 206 mk. (w 1859 r. 18 dm., 128 mk.), kościół katol. paraf., p. w. św. Michała Archanioła, z drzewa wzniesiony w 1803 r. kosztem Sieleckiego. Parafia katol., dekanatu abelskiego, 2525 wiernych. 3.) **Ż.,** wś, tamże, o 94 w. od Nowoaleksandrowska. 4.) **Ż.,** zaśc., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 86 w. od Poniewieża. *J. Krz.*

Zabiwski, potok, w pow. kossowskim, prawy dopł. Czeremoszu Czarnego. Wypływa na obszarze wsi Żabie, ze stoków Magóry (1024 mt.).

Żabka, os., pow. kaliski, gm. i par. Koźminek, ob. *Złotniki Pułamontowskie.*

Żabka, wś, pow. łucki, na płn.-wsch. od Żydyczyna, niegdyś własność monasteru żydyczyńskiego.

Żabki, wś nie istniejąca obecnie, leżała w par. Domaniewice (dziś pow. łowicki). W r. 1827 miała 4 dm., 29 mk. W r. 1780 i 1800 ks. Czesław Ostrowski, bernardyn z Łowicza, pełniący obowiązki wikaryusza w Domaniewicach, wykazuje miejscowość Żabki odległą od Domaniewic $^3/_4$ mili, z ludnością 21 dusz męz., 9 żeń. Była to wieś księstwa łowickiego, leżała w poblizkości wsi Wrzeczko, graniczyła z Łagowem. Pomiędzy wsią Wrzeczko a młynem Danek leży dziś staw Żabski, mający 13 mr.,

przez który przechodzi rzka Kalenica (Bobrowa). *R. Ocz.*

Żabki 1.) chutor i osada, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecze, o 25 w. od Wołkowyska. Chutor należy do Popławskich i ma 73 dzies. (4 łąk i pastw., 15 lasu, 2 nieuż.); osada, własność Tomaszewiczów, ma 2 dziesięciny. 2.) **Ż.**, okolica szlach., pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Zelwa, o 26 w. od Wołkowyska, 21 dzies. roli. 3.) **Ż**, chutor, tamże, o 25 w. od Wołkowyska.

Żabki, wś nad Łochwicą Suchą, pow. łochwicki gub. połtawskiej, gm, Iwachniki, o 17 w. od Łochwicy, 499 dm., 2988 mk., cerkiew, szkoła, 4 jarmarki, 66 wiatraków. 10 olejarni.

Żabków, w spisie z r. 1827, wś w par. Sokołów, miała 32 dm., 235 mk. Jest to mylnie nazwana wś Ząbków, w pow. sokołowskim.

Żabków, fol. dóbr Gołkowice, w pow. rybnickim.

Żabna Nowa, wś, pow. orszański, gm. Mikulino, ma 4 dm., 32 mk.

Żabna Wola, wś, pow. stopnicki, ob. *Ossowa Wola.*

Żabna Wólka, wś, stopnicki, ob. *Wólka Żabna* i *Kurozwęki.*

Żabnica 1.) lewy dopływ Brenia, jest rzeczką nizinną, w górnym biegu niestałą, peryodyczną, powstaje na obszarze zwanym Żabnicą, w pow. dąbrowskim, na granicy Krzyża i Klikowy pod nazwą Żabna, dalej płynie granicą Pawężowa i Łęgu, potem przez Łęg, dalej na północy granicą Łukowy i Wytrząski, następnie przez Wytrząskę (Łęg), Żabno, granicą Żabna i Podlesia przez Wielopole Moszczyńskie, granicą jego a Gorzyc przez Gorzyce, Pilczę, granicą Pilczy, Olesna a Ćwikowa, granicą Ćwikowa, Dąbrówki, Smęgorzewa, Radwana z jednej a Zalipia, Kuzi, Grądów, Wólki Grądzkiej i Mędrzechowskiej z drugiej strony. Bieg leniwy, bowiem dolina, którą płynie, ma spadek łagodny. W Łęgu wznies. sięga 195 mt. a przy ujściu Ż. około 171 mt. Brzegi obwałowane. Długość do 35 klm. (Karta wojs., 4, XXIV, 5, XXIV). 2.) **Ż.**, strumień, bierze początek w pow. dąbrowskim, w okolicy Żabna, płynie pod Żabnem, pod Pogwizdowem łączy się z pot. Kosianówką i uchodzi do Dunajca z praw. brzegu w pow. tarnowskim. 3.) **Ż.**, potok, prawy dopł. Soły, wypływa ze stoków północnych Lipowskiej góry (1324 mt.), na obszarze gm. Żabnica, w pow. żywieckim.

Zabnica, wś górska w Beskidach, pow. żywiecki, nad pot. Żabnicą, dopł. Soły, par. rz.-kat., urząd poczt. i st. dr. żel. w Milówce (o 7·5 klm.). Wś ma 1626 mk. Obszar większej posiadłości należy do dóbr arcyks. Albrechta. Na granicy Ż. z Sopotnią wznosi się szczyt Romanka do 1366 mt.

Żabnik, strumień, dopł. Jaworznika, pod wsią Ciężkowice, w pow, chrzanowskim.

Żabnik, młyn na Ochli, w Sterkowcu pod Kobylinem, w pow. krotoszyńskim. wspominany r. 1536 i 1618.

Żabnik 1.) u ludu *Ziabnik*, ztąd niem. *Ziabnig*, dobra i wś, pow. prądnicki, par. kat. Solec, ew. Głogów. W r. 1885 dobra miały 166 ha, 1 dm., 12 mk. kat.; wś 15 ha, 17 dm., 114 mk. kat. 2.) **Ż.**, przys. dóbr Krzanowice, w pow. raciborskim.

Żabno, wś i fol., pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin. Folw. należy do ordynacyi Zamojskiej, ma 890 mr. rozl., w tem łąk, w połowie mokrych, 95, reszta pod pługiem. Grunta pszenne, w $^3/_4$ borowina (rędzina) czerwona, miejscami czarna, na łąkach w $^1/_4$ płowizna iłowata. Ku płd. od folw. leży uroczysko Kleparz, znane z legendy, którą przed laty A. Wieniarski ogłosił. Lasy żabieńskie łączą się z lasami Wysokiego i tworzą ogromną przestrzeń, niezależną od folw. Ż. W r. 1827 było 50 dm., 360 mk.

Żabno 1.) miasteczko, w pow. tarnowskim, na praw. brzegu Dunajca, w równinie wzn. 195 mt. npm., ma kościół par. rz.-kat., szkołę ludową 6-klas., urząd podatkowy i pocztowy. Leży przy gościńcu z Tarnowa (17 klm.) do Ujścia Jezuickiego, przy ujściu Dunajca do Wisły. Ż. ma 178 dm. przeważnie murowanych, tworzących rynek i dość nieregularne ulice i 1341 mk. (656 męż., 685 kob.), 669 rz. kat. i 672 izrael. Domy są przeważnie wilgotne z powodu niskiego położenia i stawu przytykającego do osady. Kościół paraf. murowany nie ma żadnych zabytków, pierwotny bowiem kościół wraz z aktami spalili kozacy 22 marca 1657 r., zbudowany zaś później przez Jana Wielopolskiego, woj. krak., w r. 1663, spalił się znowu w r. 1799. Zachowało się jedynie prezbiteryum. W r. 1871 odrestaurowano kościół i dobudowano wieżę. Kiedy utworzono parafią niewiadomo; teraz obejmuje Konary, Targowisko i Zakirchale. Ludność chrześciańska trudni się rolnictwem i drobnym przemysłem, ludność izraelicka handlem. W aktach potwierdzającym przywileje Tarnowa, wydanym przez króla Kazimierza r. 1344, powiedziano, że „comes Spicimir“ między innemi pokazał przywileje dane przez Władysława Łokietka na wsi: Żabno i Tarnowiec (Kod. dypl. pol., III, 219). Prawo miejskie otrzymała osada jnż przed połową XV w., bo Długosz (L. B., I, 9) zwie Ż. „oppidum“. Odziedziczył je wtedy po matce Jan Rabsztyński z Kraśnika; miało 12 łan. mieszczańskich, łan wójtowski i fol. szlach. z dworem. W 1579 (Pawiń., Małop., 239) zapłacono szosu podwójnego 16 zł. Graniczy na płn. z Zakirchalem, na płn.-zach. z Konarami, na wsch. z Sieradzą a na płd. z Niedomicami. 2.) **Ż.**, wś, w pow. tarnobrzeskim, w piaszczystej równinie, na praw. brzegu Sanu, 2 klm. na

płd.-zachód od Radomyśla, wznies. 155 mt. npm. Od granicy królestwa polskiego oddzielają wieś lotne piaski i lasy. Par. rz.-kat. w Radomyślu. Wraz z osadą Grabczyny (17 dm. i 76 mk.) i folw. Dzierdziówką (1 dm., 8 mk.) ma 160 dm. i 817 mk. (424 męż., 393 kob.), 807 rz.-kat. a 10 izrael. Pos. tabularna (Rachmiela Kanarka) ma 436 mr. kw. roli, 33 mr. łąk, 1 mr. ogrodu, 148 mr. pastw., 38 mr. lasu, 1 mr. moczarów, 54 mr. nieuż. i 1 mr. 459 sąż. kw. parcel budowlanych, ogółem 714 mr; pos. mn. 638 mr. roli, 70 mr. łąk i ogr., 38 mr. past. i 8 mr. lasu. Wymienione w dok. z r. 1284 w liczbie posiadłości kolegiaty sandomierskiej (Kod. Małop., I, 126). Za Długosza Żabno miało 4 łany kmiece, 3 zagrody z rolą i łany kolegiackie. W r. 1531 (Pawiński, Małop., 356) należała wś do parafii w Wrzawach i płaciła od 3 łan. po fertonie. Graniczy na płn. z Radomyślem, na płd. z Wolą Ruszycką. *Mac.*

Żabno 1.) jeziorko, w pow. bydgoskim, pod wsią Skarbiewo, o 4 klm. na zach. od Koronowa. Ma długości 1·3 klm. a 0·1 klm. szerokości. Wzn. 94 mt. npm. Zasilane wodą strugi Ulrychowskiej, łączy się na płd. z jeziorkiem Kamionek, z którem odpływa do strugi Koronowskiej, a z nią w Byszewie do jez. Długiego, w pasmie Słupowskiem. 2.) **Ż.** al. *Mogilnickie*, jezioro pod miastem pow. Mogilnem. Wody jego uprowadza rzka Żabienka do Kwieciszowicy (Małej Noteci). Ob. *Skorzęcińskie jezioro* i *Szydłowskie jezioro*. 3.) **Ż.** al. *Twierdzielewskie*, niem. *Zaben*, *Saben*, *Saaben*, jezioro pod Twierdzielewem, na wschód Skwierzyny i Bledzewa. Połowa jeziora należała r. 1564 do miasta Skwierzyny. W r. 1312 w jeziorze tem jedna toń należała do wsi Popowa, nadanego klasztorowi w Ziemsku. 4.) **Z.**, jezioro, w pow. szubińskim, bez odpływu. Leży pod Oporówkiem, na płd. Łabiszyna, ma 800 mt. długości a 400 mt. szer. Wzn. 79·5 mt. npm. *W. Ł.*

Żabno 1.) wś gosp., w pow. szremskim, ma urz. okr. w Mosinie, urz. stan. cyw. w miejscu, pocztę w Grzybnie, st. kol. żel w Szołdrach, na linii Czempin-Szrem, szkoły i par. kat. w miejscu, sądy w Szremie. Obszaru 347 ha, 27 dym., 216 dusz. 2.) **Ż.**, leśnictwo, w temże położeniu, ma st. kol. w Manieczkach; 2 dym., 32 dusz. 3.) **Ż.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 963 ha, 25 dym., 306 dusz (15 ew.). Wś kościelna, gniazdo rodzinne Żabińskich h. Łodzia, leży na wsch.-płn. Czempinia, między Szremem a Mosiną, tworzyła z Żabienkiem osobną parafią już w XVI w. W r. 1429 nadane było Piotrowi z Bnina, kaszt. gnieźn. (Kod. dypl. pol., I, 309); por. *Sowiniec* 1). Do r. 1436 należało Ż. do par. brodnickiej. Około r. 1580 należało do Żabińskich, Raczkowskich i Zadorskich, następnie do Szołdrskich, Sowińskich, Zaleskich, Bielińskich. Potem do Zakrzewskich, którzy je sprzedali komisyi kolonizacyjnej. Na obszarze wsi przechowały się następujące nazwy pól: Błonie, Dołki, Kierzki, Las, Łąki, Młynarskie, Nowa, Polasze, Przydatki, Zameczysko, Miąskowo, Lisia i Winna góra. W lesie zw. Klin, wedle podania, borowy, napadnięty przez wilki, spiął się na drzewo i ślubował postawić figurę p. Jezusa, jeżeli ocaleje. Uratowawszy się, wyrąbał w drzewie otwór i wystawił tam krzyż. W r. 1888, administrator komisyi kolonizacyjnej Harrer kazał legendowe drzewo ściąć. Inne nazwy leśne są: Piecki, Piaski, Rutka, Troska, Wypalonki. Kościół paraf., p. w. św. Jakuba, fundowany i uposażony r. 1436 przez Stanisława z Krajkowa Żabińskiego, a w tymże roku został kanonicznie erygowany przez Stan Ciołka, bisk. pozn., o czem opiewa list biskupi z r. 1591. Podupadły kościół kilkakrotnie odnawiano. Obecny pochodzi z r. 1789. Wzniósł go z drzewa w formie krzyża z wieżą dziedzic Jakub Biliński, a poświęcił r. 1792 Józef Rokosowki, oficyał poznański. Kościół posiada obraz M. Boskiej, w wielkim zachowaniu będący. 4.) **Ż.**, wiatrak i holendry, w temże położeniu. 5.) **Ż.**, wś gosp., w pow. mogilnickim, ma w Mogilnie sąd, urz. okr., urz. st. cyw., st. kol. żel., szkoły i parafie, pocztę w Wilatowie. Obszaru 252 ha, 9 dym., 86 dusz. 6.) **Ż.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 510 ha, 11 dym., 261 dusz (35 ew.). Leży na zach. Kwieciszewa, między Wilatowem a Mogilnem. Wś ta wymieniona w nadaniu dóbr kościołowi św. Jana w Mogilnie (1065?). W r. 1565 ma Ż. $4^1/_2$ łan. os., 2 zagrod., 1 półłana pustego. 7.) **Z.**, bagno na Lubostroniu, w pow. szubińskim. *W. Ł.*

Żabno 1.) niem. *Zabno*, dobra ryc., pow. chojnicki, nad szosą chojnicką, st. pocz. i paraf. kat. Brusy, 3 klm. odl., st. kol. Rytel, 13 klm. odl.; 507 ha (239 roli or., 76 łąk, 170 lasu); 1885 r. 6 dm., 17 dym., 124 mk., 79 kat., 45 ew. Dobra te posiadali dawniej Łukowicze, od których nabył je za 5000 tal. Schmidt, potem Raschke za 22000 tal.; wreszcie r. 1891 Polak Różek z Czyszków za 180000 mrk. R. 1344 nadaje komtur tucholski Konrad Vullekop wiernemu Konradowi i jego prawowitym spadkobiercom 20 włók w Żabnie (Zabyn) między Brusami, Czarnowem i Czyczkowami, za co będzie czynił zwykłą służbę (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie, str. 105a). Lustracya starostwa tucholskiego z r. 1570 opiewa: Żabno: nobilis Stanisl. Żabiński, 3 włóki à 12 gr., nob. Urban Żabiński $3^3/_4$ wł. à 12 gr., nob. Krysztof Żabiński $3^3/_4$ wł. à 12 gr., nob. Rafał Żabiński 3 wł. á 12 gr., nob. Jakub Zander 3 wł. à 12 m., nob. Baltazar Gran $2^1/_4$ wł. à 12 gr., ogrodnik 2 gr. Według taryfy z r. 1648 płacili tu possessores od 20 wł. folw. i 2 ogr. 20 fl. 16 gr. Ż. należało wówczas do pow. tucholskiego (ob. Rocz. Tow. Przyj.

Nauk w Pozn., 1871, str. 183). Taryfa na symplę z r. 1717 opiewa: P. Tomasz Żabiński płacił 8 gr., p. Krysztof Żabiński 4 gr., p. Rafał Żabiński 1 gr. 9 den., inni possessorowie tamże 6 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 92). Mesznego dawało Ż. 1710 r. 3 kor. żyta (ob. Wizytę Szaniawskiego, str. 67). W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymienione jako dobra szl., z 2 folw., o 12 dymach, w 3 szl. działach (str. 262). 2.) **Ż.**, niem. *Saaben*, dobra podzielone na pięć posiadeł dworskich i 20 mniejszych zagród, dziś wieś, pow. starogardzki, st. p. Starogard, o pół mili odl., pomocn. agent. pt. i szkoła w miejscu, par. kat. Kokoszki, 545 ha (472 roli or., 18 łąk); 1885 r. 38 dm., 89 dym., 367 mk., 102 kat., 258 ew., 7 żyd. (wyb. Dorotheenhof 2 dm., 15 mk.). Według wizyty Szaniawskiego z r. 1710 dawało Ż. mesznego $10^1/_2$ kor. żyta i tyleż owsa (str. 127). W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymienione jako dobra liczące razem z pustką Okole 11 dym. (str. 196). *Kś. Fr.*

Żabocin, wś, w par. Godziesze Wielkie (pow. kaliski). Obecnie nie istnieje. W 1827 r. miała 5 dm., 24 mk.

Żabojedy 1.) *Wielkie* i *Małe*, niem. *Szabo jeden Gross* i *Klein*, wś i os., pow. gołdapski, st. p. Dubeningken. 2.) **Ż.**, wś, pow. stołupiański, st. p. Pillupoenen.

Żaboklik 1.) wś i karczma, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Sochaczew, ma 53 mk., 23 mr. włośc. W r. 1827 było 9 dm., 86 mk. Jest to widocznie tylko drobna cząstka dawnej rozleglejszej wsi drobnoszlacheckiej, zapewne należącej do grodu sochaczewskiego pierwotnie. W r. 1579 w części zwanej Zaboklik Tomasza (Thomae) płacił Stan. Kozusek z synami od $^1/_2$ łanu, tenże z części Borzina od $^3/_4$ łan. km., Januszewskich $^3/_4$ łanu. W części Zaboklik Mszciski, Stan. Kozusek od $^1/_2$ łanu i część niegdyś podsędka $^1/_3$ łan. km. Prócz z tego z działów bez kmieci: w części Zab. Thomae, Feliks Suski od $^1/_2$ łanu, Marcin Tomaszewicz $^1/_4$ łanu, wdowa po Daczbogu; w części Zab. Chrzoni, wdowa po Daczbogu $^1/_2$ łanu, Gilowie od $1^1/_4$ łanu, Druzgowie $1^1/_4$ łanu; w części Zab. Mściski Plichta 1 łan, 1 zagr., Wojc. Trojanek $^1/_4$ łanu, Druzgowie $^1/_4$ łanu (Pawiń., Mazowsze, 138, 151). Później pojedyńcze części, jak: Chrzany, Kożuszki, utworzyły odrębne całości. 2.) **Ż.** *Wielki* i *Ż. Biskupi*, w XVI w. *Zabokliky Wielkie*, dwie wsi i fol., pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo, odl. 16 w. od Przasnysza. Z. Wielki ma 12 dm., 111 mk., 271 mr.; Z. Biskupi 1 dm., 9 mk., 96 mr. W 1827 r. Z. Wielki miał 12 dm., 91 mk. a Z. Biskupi 4 dm., 29 mk. W r. 1885 fol. Z. Biskupi lit. G. rozl. mr. 395: gr. or. i ogr. mr. 322, łąk mr. 9, lasu mr. 42, przestrzenie sporne mr. 5, nieuż. mr. 17; bud. drew. 9. Wś Z. os. 8, mr. 11. W r. 1567 wieś Zabokliki Wielkie należała do par. Grudusk, miała częściowych właścicieli: 8 mr., 5 części po $^1/_4$ wł., 2 cz. po 2 morgi, 4 mr., 3 cz. po $^1/_2$ wł. Z. Biskupi $^1/_4$ wł. i Z. Marki dwie cz. po $^1/_4$ wł. (Paw., Maz., 338). *Br. Ch.*

Żabokliki 1.) wś, pow. siedlecki, gm. Starawieś, par. Siedlce, ma 29 dm., 184 mk., 714 mr. W 1827 r. było 18 dm., 112 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 Ż., wś szlachecka, w par. Siedlce, miała 16 osad. W r. 1580 Maciej Kopczek, wójt, płacił od 4 włók osiadłych fl. 4, od 3 zagród z rolami gr. 18 (Pawiń., Małop., 401, 428). 2.) **Ż.**, wś, pow. węgrowski, gm. Borze, par. Czerwonka, ma 16 dm., 138 mk., 346 mr. W 1827 r. było 15 dm., 81 mk. W dok. z r. 1476 wymieniono cześciową szlachtę bez kmieci we wsi Zabocly-ky, ziemi liwskiej (Kod. Maz., 273). W r. 1563 wś Zabokliki płaci od $7^1/_2$ łan. drobnej szlachty (Paw., Maz., 418). *Br. Ch.*

Żabokruki, wś nieistniejąca obecnie, leżała podobno na obszarze dzisiejszej wsi Modryniec, w pow. hrubieszowskim.

Żabokruki 1.) wś, pow. bóbrecki, 13 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Bóbrce, 6 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Strzeliskach Nowych. Na płn.-zach. leżą Sarniki, na płn.-wsch. Lubeszka Wołochowa, na płd.-wsch. Trybuchowce, na płd. Repechów, na zach. Pietniczany. Wzdłuż granicy płn.-wsch. płynie pot. Lubeszka. Zabudowania wiejskie leżą na płd. Własn. więk. ma roli or. 296, łąk i ogr. 66, pastw. 21, lasu 528 mr.; wł. mn. roli or. 577, łąk i ogr. 59, past. 39, lasu 95 mr. W r. 1890 było 80 dm., 469 mk. w gm., 11 dm., 64 mk. na obsz. dwor. (51 rz.-kat., 433 gr.-kat., 49 izr.; 433 Rus., 130 Pol.). Par. rz.-kat. w Chodorowie, gr.-kat. w Bakowcach. We wsi jest cerkiew, szkoła 1 klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 566 złr. Dokumentem wydanym we Lwowie dnia 9 wrześ. 1374 r. zapisuje Władysław ks. Opolski Bieńkowi z Kuchar wieś Żabokruki pod warunkiem, że osiędzie z rodziną swoją na Rusi (A. G. Z., t. VII, str. 16). 2.) **Ż.**, wś, pow. horodeński, 28 klm. na płn.-zach. od Horodenki, 7 klm. na płn. od sądu pow. w Obertynie, tuż na wsch. od urzędu poczt. w Chocimierzu. Na płn.-wsch. leży Żywaczów, na wsch. Harasymów, na płd. i zach. Chocimierz, na płn. Jezierzany (w pow. tłumackim). Przez płd. część wsi płynie pot. Chocimierz. W jego dolinie leżą zabudowania. Własn. więk. ma roli or. 138, łąk i ogr. 2, past. 72 mr.; wł. mn. roli or. 651, łąk i ogr. 6, past. 41 mr. W r. 1890 było 152 dm., 748 mk. w gm., 10 dm., 45 mk. na obsz. dwor. (701 gr.-kat., 64 rz.-kat., 23 izr., 5 in. wyzn.; 778 Rus., 11 Pol., 5 Niem.). Par. rz.-kat. w Chocimierzu, gr.-kat. w miejscu, dek. żukowski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Onufrego i kasa poż. gm. z kapit. 869 złr. Na ob-

szarze wsi dość znaczna pieczara, zw. „Pietruniączka“. *Lu. Dz.*

Żabokrzeki 1.) fol., pow. łęczycki, gm. i par. Mazew, odl. od Łęczycy 10 w., ma 3 dm, 17 mk. W r. 1827 było 11 dm., 70 mk. W r. 1886 fol. Ż. lit. B. H. rozl. mr. 289; gr. or. i ogr. 260, łąk mr. 21, past. mr. 2, nieuż. mr. 6; bud. mur. 5, drew. 5. Na początku XVI w. z części szlacheckich idzie dziesięcina dla plebana w Słaboszewie. W r. 1576 siedzą tu Żabokrzeccy na 7 działach i płacą w ogóle od 5 łan, 2 ćwierci i $^1/_8$ łanu, tudzież od karczmy i 1 zagr. (Paw., Wielk., II, 130). 2.) **Ż.**, wś, pow. łęczycki, gm. Piątek, par. Góra św. Małgorzaty, odl. od Łęczycy 23 w., ma 13 dm., 108 mk., 31 os., 290 mr. W r. 1827 było 11 dm., 121 mk. Wchodziła w skład dóbr Czerników. Na początku XV w. klasztor trzemeszeński miał tu posiadać jakieś części (ob. *Trzemeszno*, t. XII, 570). Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. dwor. pobiera pleban w Górze, od kmieci kanonik łęczycki (Łaski, L. B., II, 416). W r. 1576 Jan i Krzysztof Karszniccy płacą tu od 2 łan. km., 2 zagr., 1 rzeźn., 4 os; Stan. Bolkowski od $1^1/_2$ łan. km. (Paw., Wielk., II, 55). *Br. Ch.*

Żabokrzycka Tarnawka, ob. *Tarnawka* 5).

Żabokrzycki Majdan, przysiołek, pow. bracławski, okr. pol. Tulczyn, gm. Szpików, par. praw. Żabokrzycz, katol. Kopijówka.

Żabokrzycz 1.) słobódka, pow. bałcki, gm. Daniłówka (o 11 w.), par. i st. pocz. Hołowaniewskie (o 35 w.), odl. o 56 w. od Bałty, ma 78 osad, 450 mk. 2.) **Ż.**, mylnie *Zabokrzycz*, wś przy ujściu Żabokrzyczki do Szpikówki, pow. bracławski, okr. pol. Tulczyn, gm. Szpików (o 12 w.), par. katol. Kopijówka, sąd w Niemirowie, obok mstka Torkowa (st. poczt.), przy trakcie do Bracławia (o 18 w.), ma 225 osad, 1286 mk. (z przysiołkami Nowosiółką i Majdanem), 693 dzies. ziemi włośc., 1118 dworskiej, 28 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1756 r., z 1266 parafianami. Do par. praw. należy mstko Torków. Powierzchnia równa, gleba czarna z piaskiem pomieszana; ziemia zdatna do robienia saletry (podług Marczyńskiego); las czarny, zwany Warycz. W 1598 r. wś należała do Żabokrzyckich, w 1604 r. Horpyny z Żabokrzyckich Szaszkiewiczowej, w 1612 r. Muszy z Żabokrzyckich Sosnickiej. W 1737 r. na wś napadli hajdamacy (ob. t. V, 287). W ostatnich czasach własność Horodeckich, od których w 1891 r. nabyty przez Tarutina. 3.) **Ż.**, mylnie *Zabokrzycz*, mstko nad rzką Dochną, dopł. Bernadynki (Berezanki), pow. olhopolski, okr. pol. Żabokrzycz, gm. i par. kat. Obodówka, st. poczt., telegr. i dr. żel. Krzyżopol (o 8 w.), odl. o 46 w. na płn.-zach. od Olhopola, ma 440 osad, 4790 mk., cerkiew par. p. w. św. Michała, wzniesioną w 1860 r. i uposażoną 54 dzies. ziemi, z 1649 parafianami, dwa domy modl. żydowskie, gorzelnię, młyn, szkołę 1-klas. od 1874 r. (2 naucz., 78 uczniów), zarząd okręgu policyjnego dla trzech gmin powiatu (Czebotarki, Miastkówki i Obodówki), 16 sklepów, aptekę, 26 targów, 10 rzemieślników. Własność niegdyś Zabokrzyckich, ks. Korotkich, Wiśniowieckich, Koniecpolskich i Lubomirskich, obecnie Brzozowskich. Niewiadomo kiedy otrzymało prawa miejskie. W obok leżącej słobódce Żabokrzyckiej 472 osad, 2211 dzies. ziemi włośc., 3332 dworskiej, cerkiew N. M. P., wzniesiona w 1865 r., uposażona 52 dzies. ziemi, 1872 parafian. 4.) **Ż.**, ferma, pow. olhopolski, gm. Obodówka, o 1 w. od mstka Żabokrzycza, ma 35 mk. *Dr. M.*

Żabokrzyczka, rzeczka, w pow. bracławskim, prawy dopływ Szpikówki, ma ujście pod wsią Zabokrzyczem. *Dr. M.*

Żabokrzyczka, wś skarbowa nad rzką Berszadką, dopł. Bernadynki, pow. olhopolski, okr. pol. i st. poczt. Berszada (o 13 w.), gm. Piątkówka (o 3 w.), par. kat. Obodówka, odl. o 20 w. od Olhopola, ma 412 osad, 2600 mk., 3522 dzies. ziemi włośc., 33 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesiona w 1777 r., z 1187 parafianami. Grunt górzysty, suchy, miejscami są równiny, gleba po większej części czarna, w niektórych miejscach jest piasek i glina. Własność dawniej Sobańskich.

Żabokrzyczyzna, uroczysko (las) na gruntach wsi Pełża, w pow. dubieńskim.

Żabokrzyki 1.) *Małe*, wś nad Styrem, pow. dubieński, gm. Tesłuchów, par. praw. Żabokrzyki Wielkie (o $^3/_4$ w.), 92 dm., 718 mk., cerkiew filialna p. w. Zmartwychwstania J. Chr., z drzewa wzniesiona w 1876 r. kosztem parafian i uposażona 36 dzies. ziemi. Na początku zeszłego wieku wś należała do hr. Maryanny Tarnowskiej. W 1710 r. otrzymał ją, jako zabezpieczenie wypożyczonej sumy, Aleksander Gurowski (ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 2, str. 23). 2.) **Ż.** *Wielkie*, wś nad Styrem, pow. dubieński, gm. Tesłuhów, odl. o 34 w. od Dubna, 4 w. od st. dr. żel. Rudnia i tyleż od st. poczt. Tarnawka, ma 98 dm., 803 mk., cerkiew p. w. św. Jana Chrzciciela, z drzewa wzniesioną w 1772 r. kosztem dziedziców wsi Kondrackich, odnowioną w 1876 r. i uposażoną 36 dzies. ziemi. Cerkiew filialna we wsi Żabokrzyki Małe (o $^3/_4$ w.). Podczas rewizyi zamku łuckiego w 1545 r. wś Ż. należała do Iwana i Dachna Żabokrzyckich, którzy zobowiązani byli do opatrywania jednej horodni zamkowej, oraz wespół z innymi dwóch innych (Jabłonowski, Rewizye, 37, 40, 57). W 1561 r. wś Ż. a przynajmniej część jej należy do p. Fiedory Świniuskiej, która pozywa p. Zenobią Żabokrzycką o zajęcie własności. W t.

r. Anna Żabokrzycka pozywa pasierba swego Huryna Ż. o zajęcie $^1/_3$ części wsi, zapisanej jej przez nieboszczyka męża. Dalej w t. r. Zenobia Ż ustępuje $^1/_3$ część Ż. Oksance, narzeczonej swego syna Wasila. Wreszcie w tymże samym roku Marek Żorawnicki pozywa p. Świniuską o wydanie mu, między innemi wsiami i Żabokrzyk (ob. Opiś akt. kn. kij. arch.). Podług reg. pobor. pow. krzemienieckiego z r. 1570 p Iwanowa Zabokriczka wnosi z części Zabokrzik z 16 dym., 2 bojar putn., 5 ogr. po 4 gr., 12 ogr. po 2 gr., 2 kół młyn. a Huryn Zabokriczki ze swej części z 5 dym., 5 ogr. po 4 gr., 4 ogr. po 2 gr. W 1583 r. mają tu części: Hrehory Zabokrycki (1 dym., 2 ogr.), Wasili Zabokrycki (1 dym., 2 ogr.), Iwan Sokołowski (15 łan., 16 ogr., 6 ogr., 2 kół waln., 1 stępne), Szymon Zmudzki (1 dym., 2 ogr.) i Janusz Zabokrzyczki (10 dym., 10 ogr., 1 koło waln., trzecią część 2 kół stęp.) (ob. Jabłonowski, Wołyń, 27, 142, 143, 147). Część Ż. musieli posiadać Żorawniccy (Aleksander, klucznik i horodniczy łucki, Michał, Jan i Wasili), którzy w 1571 r. sprzedali połowę Żabokrzyk ks. Bohuszowi Koreckiemu, wwdzie ziemi wołyńskiej, ście łuckiemu bracławskiemu i winnickiemu (Arch. J. Z. R., cz. I, t. I, str. 107—8). *J. Krz.*

Żabolina, część obszaru gruntów należących do miasta Mysłowic.

Żabołowska, dzierżawa królewska w dawnym pow. rzeczyckim, płaciła w r. 1775 kwarty 1719 złp. 29 gr. i 2 szel. *A. Jel.*

Żaborzyczka, ob. *Żaborzyczka.*

Żaborzyce, wś nad Słuczą, pow. nowogródwołyński, gm. Baranówka (o 1 w.), st. pocz. Połonne (o 22 w.), st. dr. żel. Miropol (o 21 w.), odl. o 33 w. od Nowogrodu Wołyńskiego, ma 214 dusz włośc., 561 dzies. ziemi włośc., 1330 dworskiej. Posiada cerkiew p. w. Podwyższenia Krzyża Św., drewnianą, niewiadomej erekcyi, uposażoną 19 dzies. ziemi. W cerkwi obraz N. M. P. Iwerskiej, uważany za cudowny, Do par. praw. należą wsi: Żaborzycka Huta (o 10 w.), Jałyszów (o 8 w.) i Pilanki (o 3 w.). W całej parafii 144 dm., 1187 mk. prawosł., 858 katol. i 117 żydów. Cerkiew filialna we wsi Ulcha (o 12 w.). We wsi smolarnia i młyn wodny o 4 postawach. Ż. należą do Orłowskich; niegdyś wchodziły w skład ordynacyi ostrogskiej.

Żaborzycka Huta, wś, pow. nowogródwołyński, gm. Baranówka, par. praw. Żaborzyce (o 10 w.), ma 29 dusz męz. włośc., 36 dzies. ziemi włośc., 311 dworskiej. Własność dawniej Szaszkiewiczów, obecnie Fasowiczów.

Żaborzyczka, *Żaboryczka*, rzeczka, w pow. nowogródwołyńskim, prawy dopływ Słuczy. Bierze początek w lasach romanowskich, o 4 w. na płn.-zach. od m. Romanowa. Płynie lesistą okolicą na przestrzeni około 20 w., na Ulanówkę, Polanki, Rudnię i powyżej Żaborzyc ma ujście. Przybiera od prawego brzegu Makarynkę, od lewego Hniłuszkę.

Żabot, jezioro, pow. mozyrski, w gm. Lenin, w kotlinie rz. Prypeci, połączone z nią strugami, o 4 w. na wschód od wsi Wilcza, długie na 1 w., szerokie do $^1/_4$ w. *A. Jel.*

Żabotyn, pierwotnie *Radywonowo*, *Radywonowskie sieliszcze*, *Radywonowszczyzna*, mstko nad potokiem Żabianką al. Żabotynką, uchodzącą do rz. Taśminy w pobliżu Żabotyńskiego monasteru, pow. czerkaski, na pograniczu pow. czehryńskiego, w 1 okr. pol., gm. Żabotyn, o 50 w. na południe od Czerkas, ma 144 dm., 1137 mk. (podług spisu z 1885 r. 1043 mk., podług Pochilewicza 2555 mk. prawosł., 10 katol., 4 rozkolników, 770 żydów), zarząd gminy, 2 cerkwie, dom modlitwy żydowski, szkołę, gorzelnię, młyn wodny, 16 wiatraków. Lasy dokoła otaczają Ż., co miejscu temu nadaje rys odrębny, wybitnie różniący je od reszty po większej części stepowych włości ukraińskich. Pośród osady widnieją dwie cerkwie: Nikołajowska i Preobrażeńska. Dawniej była trzecia Uspeńska, ale tę potem rozebrano i na jej miejscu Preobrażeńską zbudowano. Podług wizyty z 1741 r. Nikołajowska była założoną w 1720 r., Uspeńska w 1730 r., Preobrażeńska w 1738. O 7 w. od Ż. znajduje się Onufrejski monaster Żabotyński. Okolice mstka obfitują w pokłady szarego kamienia. Na górze w samem Ż. znajdują się szczątki dawnego zamku, w pobliżu zaś 12 dawnych kurhanów. Uroczyska noszą nazwy: Jakiwszczyzna, Neczki, Pisarska Grobla, Siergiejewszczyzna, Tranietinka. Pomiędzy Ż. a Motreniińskim monasterem było uroczysko „Hulbiszcze" na wysokiej mogile, które za plac zgromadzeń ludowych służyło. Ż. jest stosunkowo dość późnego pochodzenia, ale był osiedlony na starem siedlisczu, które nosiło nazwisko Radywonowa. Dawne wszakże owe Radywonowo za starej Rusi nieistniało jeszcze, przynajmniej w kronikach ruskich żadnej niema o niem wzmianki. W ciągu owych czasów miejsca te były kolejnym pobytem turskich, o różnych nazwach, koczowników. Prawdopodobnie i w okresie panowania mongołów nie było tu osad. Pierwotne więc owe Radywonowo powstać mogło w czasach pomongolskich, gdy za rządów ks. Olelka Włodzimierzowicza w Kijowszczyźnie, a co najpewniej za syna jego ks. Szymona Olelkowicza kraj ten zaczął się znów osiedlać, z którego to ks. Szymona ręki Świrydowicz trzymał Czerkasy i „objeżdżał ziemie kijowskie i kładł na uroczyszczach kopce graniczne od Tatarszczyzny". Radywonowo stało się odtąd centrem obszaru szeroko rozrzuconego, który już dobrze później utworzyć miał potężne latifundium śmilańskie. Ks. Szymon Olelkowicz umarł w 1471 r. jeszcze na swojej dzielnicy kijowskiej, ale już syn jego Jerzy osiadł na Kopylu i Słucku. Radywonowo

zostało wszakże w ręku potomków ks. Szymona Olelkowicza, którzy od Słucka ks. słuckimi Olelkowiczami zaczęli się pisać. W 1484 r. nastąpiło zniszczenie krajów kijowskich, t. zw. „wyniatje“ przez Mendligireja, wówczas i Radywonowo zostało pustem „uroczyszczem“. Jakkolwiek znajdujemy ślad, że to Radywonowo dostał jakoby w darze od Olelka kn. Fedor Hliński (ob. Akty Z. R., t. I, str. 151) widać jednak, że ta darowizna nie miała podstawy prawnej, kiedy w 1495 r. już syn tegoż Fedora kn. Bohdan Hliński, namiestnik putywlski, nabył je znów od ks. Olelkowiczów Słuckich (Boniecki, Poczet rodów, s. v. Hlińscy), co też i w. ks. lit. Aleksander zatwierdził. Głową rodu Hlińskich był Tatarzyn kn. Leksada, który do Witolda przybywszy z Ordy, ochrzcił się, i posiadł dziedzicznie znaczne obszary za Dnieprem: Połtawę, Hlinnicę i Hlinesk, od którego przezwał się Hlińskim (Karamzin, t. VII, str. 12, nota 25). Fedor Hliński miał dwóch synów: Dymitra i Bohdana; pierwszy z nich zatrzymał w rodzie nazwę Hlińskich, drugi, jako namiestnik hospodarski na Putywlu, stał się założycielem gałęzi t. zw. kn. Putywlskich (od Putywla). Bohdan Fedorowicz kn. Putywlski oprócz Radywonowa nabył jeszcze i sąsiedni Łebedyn i Kiryłów, które społem z Radywonowem zlały się w jeden obszar dóbr. Po większej części były to tylko uroczyska dawniejszych siół, ale były pomiędzy niemi i pewne miejscowości, choiaż rzadko jeszcze zamieszkałe; a że osiadać tu było zanadto ryzykownie, jako w miejscach uczęszczanych przez Tatarów, przeto też ludność tutejsza, mając tu jeno futory i pasieki swoje, dla bezpieczeństwa większego musiała zamieszkiwać blizkie obronne „hospodarskie“ Czerkasy, gdzie też własną posiadała „horodnię.“ Ale namiestnik czerkaski zaczął się wtrącać do tych „sług i ludzi“ kn. Putywlskiego, sądzić ich i karać; o co się skarżył przed królem kn. Bohdan i król upomniał namiestnika, aby tego nieczynił (Akty J. Z. R., t. II, str. 130). Kn. Bohdana Putywlskiego (Hlińskiego), namiestnikującego w Putywlu, r. 1500 wziął do niewoli wódz moskiewski Zachariewicz, zdobywszy Putywl (Karamzin, t. VI, str. 272). Kn. Bohdan umarł w Moskwie. Syn jego Włodzimierz wziął po nim w spadku Radywonowo, Łebedyn, Kiryłów i Stajki nad Dnieprem. W r. 1537 sprzedał on Iwanowi Zubrykowi całą Radywońszczyznę, graniczącą o miedzę z Mlijowszczyzną, która była posiadłością tegoż Żubryka, jako wiano po żonie Bohdannie z Waśkiewiczów. Przy kn. Włodzimierzu Putywlskim pozostał więc tylko Łebedyn i Kiryłów, które po śmierci jego przeszły na własność jedynej córki będącej za kn. Domontem Moszeńskim. Waśkiewicze i Żubryki były to bojarskie rodziny miejscowe. Przodkom pierwszej z nich, za okazaną waleczność, jeszcze Władysław Jagiełło nadał był szlachectwo z herbem t. zw. Waskiewicz (Niesiecki). Ale Żubrykowie niemogli podołać zagospodarowaniu tak olbrzymich obszarów, albo pustych zupełnie albo słabo zaludnionych. To też Kozacy i mieszczanie czerkascy, korzystając ze swej przewagi, zajmowali na rzecz swoją całe obszary w tych dobrach, obracając takowe na swe „uchody“, gdzie w polach szukali zwierza, zaprowadzali pasieki, a na pastwiskach wypasali całe tabuny koni. Urościli oni sobie nawet prawo własności do Radywonowa i Juśkowa, na tej jakoby podstawie, że jeszcze w 1565 r. Wasyl Żubryk, syn Iwana, miał te dobra sprzedać jednemu z mieszczan czerkaskich, niejakiemu Radusie Hubie. Z tych powodów sukcesorowie Wasila Żubryka, a mianowicie córka jego Krystyna, 3-to voto za Andrzejem Pachutą Korzeniowskim będąca, sprzedali te dobra w 1632 r. Stanisławowi Koniecpolskiemu. Ten, jako potężny „majętnik“, nieszczędził nakładów znacznych, aby nabyte świeżo, pustkami stojące obszary zaludnić i podnieść. Jakoż w niedługim czasie (bo już w 1640 r.) Radywonowszczyzna i Mlijowszczyzna składać się zaczęły z Mlijowa, Bałaklei, słobódki Tasmina czyli Juśkowa, Horodyszcza „spalonego“ i nareszcie z Żabotyna, który to dopiero teraz na uroczyszczu dawnego Radywonowa po raz pierwszy się zasiedlił. Oprócz tego zaś Koniecpolski przez wzniesienie zameczków i ustanowienie czynniejszego i energiczniejszego zarządu w tych dobrach, zabezpieczył je i uwolnił od zaczepek Kozaków czerkaskich. Wprawdzie Kozacy ci przed lustratorami w 1636 r. odgrażali się, że wytoczą sprawę mocnemu swemu adwersarzewi (Koniecpolskiemu) o Radywonowo i Juśków, do których niby słuszne zakładali swe prawo, ale snać nieprzyszło do tego potem, ile, że jak to widzim z kilku oderwanych w dokumentach wzmianek, prawo to ich bez aktykacyi, na prostej „membranie“ spisane, a więc w braku należytych nieodzownych formalności prawnych, nie mogło mieć żadnego znaczenia. Stan. Oświecim, towarzyszący hetm. Stan. Koniecpolskiemu w podróży do dóbr zadpieprskich r. 1643, taką w swoim diaryuszu, czyni wzmiankę o Ż.: „Wyjechaliśmy z Taśmina (Smiły), pisze on, trzy wielkie mile tatarskim szlakiem, dziką, pustynną krainą, dojechaliśmy do mczka Żabotyn, leżącego nad rz. Żabotynką, tuśmy się zatrzymali dla wypoczynku i noclegu“. Hetman Stan. Koniecpolski umarł w r. 1646 i po ojcu objął dziedzictwo tych dóbr syn tegoż Aleksander. Wskutek powstania Chmielnickiego, Aleksander Koniecpolski, podobnie jak i cała szlachta tutejsza, był zmuszony porzucić swe latifundia, których już nigdy oglądać nie miał. Kozacy cały kraj zaleli. W celu organizacyi wojskowej sił ludu Chmielnicki urządził je na pułki terytoryalnie i po horodach skoncentrował. Pułki te

były w ciągłym wojennym pogotowiu. W Ż. stanęła sotnia należąca do pułku czehryńskiego. Sotnikiem jej mianował Bohdan Iwana Szulika (Rejestra, str. 11). W r. 1653 patryarcha Makary w podróży swej do Moskwy przejeżdżał przez Ż. Bohdan Chmielnicki zagarnął na rzecz swoją Medwedówkę, Żabotyn, Bałakleję i Kamionkę. Gdy w 1654 r. poddał się Rossyi, car Aleksy zatwierdził mu posiadanie tych dóbr. Gdy po śmierci Bohdana Chmielnickiego wstąpił na hetmaństwo Jan Wyhowski, i gdy końcem uspokojenia burzy kozackiej pozwolono na sejmie r. 1659 Janowi Kazimierzowi nadawać dobra królewskie prawem dziedzicznem wiernym Rzpltej Kozakom, wtedy rozdano i Radywonowszczyznę (Zabotyn) i Mlijowszczyznę Koniecpolskich pewnym Kozakom, a mianowicie Śmiłę nadano w 1659 r. Danielowi Wyhowskiemu (Vol. leg., IV, str. 302) a Mlijowszczyznę prawem lennem Samuelowi Zarudnemu (Vol. leg., IV, str. 360). Pamięć, że te dobra należały tak niedawno do Koniecpolskich, była tak świeżą jeszcze, iż dziwić się należy, jak mógł je Wyhowski podać za królewskie, chyba że w tem kierował się pobocznemi względami, płynącymi z niechęci ku polskim optymatom w tym kraju, albo li że poszedł za zdaniem Kozaków, którzy twierdzili, że na Ukrainie wszelkie dawne tranzakcye na dobra były już na zawsze „szablą kozacką skasowane". Wyszły atoli w ten sposób z rzeczonych dóbr dziedzic prawy Stanisław Koniecpolski upomnieć się przecież o nie postanowił, i na sejmie r. 1661 zapotrzebował ich zwrotu. Wyznaczono z sejmu delegacyą do rewizyi praw Koniecpolskiego, któremu nie trudno było je wywieść. Jakoż w akcie delegacyjnym nieomieszkano zaznaczyć wyraźnie, że Radywonowszczyzna (Żabotyn) i Mlijowszczyzna, należąc z dawien dawna do Hlińskiego i Żubryków, z uroczyskami, na których już za Koniecpolskich stanęły osady: Żabotyn, Łoniatyn, Komorówka, Łubieniec, Kamienówka i inne, nigdy niebyły królewskiemi; owszem od dóbr królewskich były już przed laty odgraniczone rzeczkami: Żabotynką, Kossarcą, Taszlikiem i Taśminą. Jakoż zaraz po dokonanej rewizyi nastąpiła konstytucya, mocą której kazano zwrócić Koniecpolskiemu odjęte mu niesłusznie dobra, z zapewnieniem, iż więcej ani on (Koniecpolski) ani nikt pytany o to, ani do pokazania praw pociągany być niepowinien. Ale na Ukrainie z powodu trwającego wciąż zaburzenia stan posiadania był podówczas jeszcze niepewny i Koniecpolski, lubo odzyskał był swoje dobra, ale tylko nominalnie. Ludność Ż., była znana z niesforności i skłonności do buntów. W 1665 r. podczas hetmaństwa Pawła Tetery kozak Opara podniósł był bunt w Ż., Śmile, Subotowie i Kamionce (z listu Tetery d. 17 marca 665 r.). Potem nastał Doroszenko a z nim pospołu wszczął się szereg lat zgubnych, który lud pospolity nazwał „ruiną". Gdy ten wódz zachodniej Ukrainy przeszedł już otwarcie na stronę Porty, wszystkie „horody" kozackie odstrychnęły się od niego, z wyjątkiem tylko Czehryna, Czerkas, Moszen, Medwedówki i Żabotyna, które pod jego zostały posłuszeństwem. Wiadomo że Czehryn po dwakroć był zajmowany przez Turków, pierwszy raz za podniętą Doroszenka, po raz drugi ze współudziałem Jurka Chmielnickiego, syna Bohdana. Gdy jednak pierwszą razę ustąpili oni byli z Czehryna, to wojska rossyjsko-kozackie, pod wodzą Romadanowskiego i hetm. Samujłowicza, zająwszy tę twierdzę i wszystkie bliższe „horody" załogami swemi obsadziwszy, w Ż., niedowierzając starszyźnie i „starynnym Kozakom", wszystkich ich za Dniepr przepędzili (Grabianka, str. 224—5). Ale Turcy drugim nawrotem wraz z Jurkiem Chmielnickim r. 1678 znowu zdobyli Czehryn. Wtedy Tatarzy wszędzie się tu rozleli a kraj cały w perzynę się obrócił. Jednakże, pomimo tego zniszczenia w Ż. i po innych „horodach" zachowała się jakaś odrobina ludności, ale i tę w 1769 r. Semen Samujłowicz, syn hetmana, wpadłszy na brzeg prawy, za Dniepr przepędził. Chwilę tę lud nazwał „przegonem" (zhin). Wkrótce potem upadł Jurko i właściciele ziemscy odzyskali byli dziedzictwa swych ojców, zniszczone do gruntu i puste. Należało więc je na nowo zaludnić. Jakoż i Ż. za staraniem dziedzica swego Stan. Koniecpolskiego zaczął się powoli z upadku dźwigać i zasiedlać. Zaprowadził on tu swój zarząd ekonomiczny. Ale ludność, co się wtenczas osiedlała, była jeszcze niepewna a bunty Paleja i Samusia kraj zawichrzały. Tutejszy też sotnik Charko, zamieszany do rozruchu, został pochwycony przez miejscowego rotmistrza i odesłany do regimentarza Woronicza, który go kazał ściąć w Szamrajówce. Ów Charko był to ulubieniec ludu, pieśń o nim dziś jeszcze nucą Ukraińcy. Po śmierci Stan. Koniecpolskiego dobra te spadły na krewnego jego Jana Aleksandra Koniecpolskiego. Ten był w spokojnem posiadaniu dóbr ukraińskich aż do r. 1711, ale gdy potem Orlik, stronnik szwedzki, wtargnął na Ukrainę, wtedy Jan Aleks. Jabłonowski, chor. kor., skorzystał z zamieszania, a że lubił „kłaść swój sierp w cudze żniwo", pod pretekstem królewszczyzny zajechał Mlijów, Horodyszcze, Łebedyn i Kapuścianą Dolinę. Rozpoczął się tedy proces pomiędzy nim a Koniecpolskim. Ażeby w uzurpacyi swojej lepiej się uprawnić, Jabłonowski postarał się o nabycie praw do dóbr pomienionych od sukcesorów Samuela Zarudnego. Tymczasem Jan Aleks. Koniecpolski, ostatni dziedzic imienia, umarł w 1727 r. i wszystkie ukraińskie latifundia jego spadły naturalnym prawem na krewnego Walewskiego, od którego znów w krótkim czasie nabył ks. Jerzy Lubomirski. Ale Ja-

błonowski, chociaż proces przegrał, dóbr zajechanych nieoddawał. W 1731 r. umarł i Jabłonowski. Synowiec jego ks. Kajetan Jabłonowski, ststa czehryński, poruszył znów sprawę, ale w inny już sposób. Oto doszukał się, że spuścizna po Koniecpolskich spadła na Walewskich, należy też w ósmej części i do Leszczyńskich. Przeto od króla Stanisława Leszczyńskiego (który pierwszy raz od niego o tym spadku się dowiedział) nabył do tej ósmej części tytuły prawne, i z nowym do Lubomirskich wystąpił procesem. Jako ststa czehryński zajechał Żabotyn, sąsiedni z Czehrynem o miedzą graniczną. W r. 1734 w Żabotynie rządził już z jego ręki niejaki Bogusław Zaleski, Siczowi kozacy pospołu z miejscowem hultajstwem napadli na zameczek żabotyński i zabili w nim Zaleskiego. Wtedy stały na Ukrainie t. zw. wojska „auxyliarne“ i pułkownik Dunin, kwaterujący w dobrach żabotyńskich, nietylko nie zapobiegł temu ekscesowi, ale owszem był do niego podnietą, o co skarżyła się na sądach pogranicznych w Motowidłówce wdowa po zabitym, Maryanna z Bujalskich Zaleska (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 263). Oprócz tego, rozlanie wielu innych kup swawolnych w okolicy, dawało powód do ciągłego niepokoju. W puszczy żabotyńskiej hultaje ci mieli swoje szlaki i przytuliska. To też klucz żabotyński nieustannie podlegał rabunkom hajdamaków (ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 246). Tymczasem ks. Kajetan Jabłonowski Żabotynem wciąż dysponował. Pomiędzy rządcą jego Kazimierzem Czajkowskim a rządcą Śmiły Wojciechem Bujalskim nieustannie toczyły się zażarte walki. Każdy napad z jednej strony prowokował odwet z drugiej. Jakoż w 1740 r. Wojciech Bujalski wskutek nakazu od poborców podatkujących z kozakami nadwornemi wtargnął do ststwa czehryńskiego, będącego w posiadaniu Kajetana ks. Jabłonowskiego i przez egzekucyą surową „ludzi ubogich, żydów arendarzów w niwecz obrócił, przez co niemało tak poddanych noviter po tak ciężkiej ruinie osiadłych, więcej jak na kilkadziesiąt in alienum dominium porozchodzić się przyniewolili i wspomnione sstwo do wielkiej ruiny przyprowadzili“ (Arch. J. Z. R., cz, III, t. 3, str. 311). Jabłonowscy bardzo późno, bo dopiero za czasów Jana III i dwóch Augustów, dorobili się znaczenia i stanowiska i wyrośli na magnatów. Byli to więc całkiem homines novi. Ale że przez króla Leszczyńskiego byli nawet spokrewnieni z dworem Francyi, zdziwaczeli więc pychą do tego stopnia, że się mienili krwią najdostojniejszą, niemającymi sobie równych na ziemi. Różnych z tego powodu dopuszczali się cudactw. Oto np. ks. Kajetan Jabłonowski, najpróżniejszy z ludzi, wydał taki dyplomat: „Jan Kajetan, na ks. ostrogskiem i berezdowskiem z Prusów ks. Jabłonowski, hr. na Siematyczach i Maryampolu, Jezupolu, Strzeliskach, Proskuniewie, Żabotynie, Wilii, Wysokiem, kawaler Złotego Runa, postanawiam i mieć chcę, aby jak dwie pierwsze majętności tytuł księstwa, tak ośm ostatnich tytuł hrabstwa nosiły“ (Księga świata, 1859, str. 217). Rozkaz ten wwdy podnosił na raz w Polsce dwa księstwa i ośm hrabstw. Ale gdybyż to jeszcze te księstwa i hrabstwa należały wszystkie do niego, Ostróg był wtedy jeszcze w ręku Sanguszków, a Ż., choć się w nim ks. Jabłonowski rozgościł, zostawał pod procesem z ks. Lubomirskim. Jabłonowski nie licząc zbyt na wygraną probował z Lubomirskim drogi ugodowej. Jakoż ks. Stan. Lubomirski wchodzi z nim w zgodę „szkodliwą“ dla siebie, mocą której nietylko odstępuje mu klucz żabotyński, ale nadto daje skrypt na 180,000 zł. Zrobił to wszakże ks. Stanisław nieznając sytuacyi dóbr i rozumiejąc, że tylko król Stanisław Leszczyński należy do spadku, ale gdy zaraz potem do substancyi po Koniecpolskich znaleźli się i inni pretendenci, Lubomirski przeto odwołuje ugodę, zrzuca się z tranzakcyi i pozywa na Trybunał. Było to w 1762 r. Z wielką tedy forsą sądzą się Lubomirski z Jabłonowskim w Trybunale, który w końcu skasował komplanacyą i kazał oddać dobra Lubomirskiemu, z tem wszakże, aby naznaczyć kondescencyą dla komportacyi dokumentów w celu określenia substancyi, jako pozostałej po zeszłym bezpotomnie Aleksandrze Koniecpolskim i po otaksowaniu takowej zapłacić Jabłonowskiemu i innym część przypadającą na króla Stanisława i jego współsukcesorów. Tymczasem wypadki r. 1768 bieg sprawiedliwości przerwały. Oddziały konfederatów barskich, samopas wojujących, zajmowały po kilkakroć Ż. Tu wreszcie rozegrał się pierwszy akt dzikiego wybuchu, znanego pod nazwą rzezi humańskiej czyli koliszczyzny. Kozak Żelezniak, zawezwawszy kozaków z Siczy, opanował tutejszy zameczek, zamordował rządcą Stępkowskiego i mnóstwo żydów i tem dał hasło do dalszych rzezi w innych miejscach. Tymczasem jeszcze w 1774 r. w marcu, na sejmiku w Winnicy umarł Jan Kajetan ks. Jabłonowski, wwda bracławski, a po jego śmierci żona jego, wstrzymaną czasowo sprawę z ks. Stanisławem Lubomirskim prowadziła dalej, ale w końcu w Przybysławicach zakończyła ją zgodą, którą ks. Antoni Barnaba Jabłonowski, jako sukcedujący po stryju Janie Kajetanie, nazwał „podstępną“, gdyż zamiast klucza całego z Żabotynem, mały tylko odłam tych dóbr, położony na wschodnim krańcu obszaru pozostał w ręku Jabłonowskich, a mianowicie Kozackie, Medwedówka i kilka innych jeszcze włości. Ale pomimo ugody Jabłonowscy nieoddawali Ż., o który z Lubomirskimi nieraz formalne staczali boje. Według podania miejscowego sam ks. Franciszek Ksawery Lubomirski nieraz osobiście brał

udział w tych bojach, nieoszczędzał się w nich, narażał. Razu jednego gdy prowadził swoich „zielenców“ do ataku, kula zerwała mu czapkę z głowy (szołomek). Z podziału rodzinnego ks. Michałowi Lubomirskiemu przypadły klucze: śmilański, kamioński, rotmistrzowski i andrzejowski, a Fran. Ksaweremu dostał się klucz mlijowski, ale wkrótce ks. Michał odprzedał bratu tę swoją schedę, tak że ks. Franc. Ksawery Lubomirski stał się jedynym dziedzicem olbrzymiej Smilańszczyzny. W r. 1792 stał w Ż. pułk ks. Wirtemberskiego (Korrespondent w Warsz.). Ale wtedy już cała Śmilańszczyzna należała do ks. Potemkina, który kupił ją od ks. Ksawerego Lubomirskiego (ob. *Smiła*). Od ks. Potemkina przeszedł Ż. w spadku do hr. Samujłowa (Aleksandra), który oddał tę majętność córce swej Helenie Zacharewskiej, ta zaś Ż. z 3790 dzies. ziemi sprzedała Erazmowi Florkowskiemu. Gmina składa się z 13 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 16 miejscowości (w tem 8 chutorów), mujących 2673 dm., 14210 mk., 21057 dz. ziemi (6976 włośc., 13507 dworskiej, 571 cerkiewnej). *Edward Rulikowski.*

Żabów, nazwa nadawana dawniej mstku Giełwany, w pow. wileńskim, od dziedziców Żabów.

Żabowa, przyl. Grajowa, pow. wielicki.

Żabowo 1.) fol. nad rz. Wkrą, pow. płoński, gm. i par. Dziektarzewo, odl. 17 w. od Płońska, ma 2 dm., 50 mk., 465 mr. W r. 1827 było 6 dm., 44 mk. Wymienione w dok. z r. 1254 w liczbie wsi dających dziesięcinę klasztorowi w Czerwińsku (Kod. dypl. pol., I, 70). W r. 1578 są tu trzy działy a w nich 2 łany km. i 4 zagr. bez roli (Paw., Maz., 121, 122). 2.) **Ż.**, pow. sierpecki, ob. *Zawidz Żabowo.*

Żabowskie Budy, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Koziebrody, odl. 19 w. od Sierpca, ma 6 dm., 75 mk., 139 mr.

Żabowszczyzna, fol. poduchowny, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz, o 31 w. od Mińska, należał do klasztoru bazylianów mińskich, od r. 1843 własność Wultersa, ma 144 dzies.; miejscowość górzysta, grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Żabra, rzeczka, w pow. rossieńskim, par. Szydłów, prawy dopływ Cytówki (lewego dopł. Dubissy). W XVI w. zwana „Ziobrys-upis“, t. j. rzeką Żubrów.

Żabuńka, struga, w pow. mozyrskim. w gm. Bujnowicze, wśród bagien okolicy wsi Bujnowicka-Rudnia i Zachody; łączy się ze strugą zw. Krynica i obie dają początek strudze Żarnoła. *A. Jel.*

Żaby 1.) wś i fol., pow. błoński, gm. Pass, par. Błonie, odl. 8 w. od Grodziska, ma 191 mk. W 1827 r. było 12 dm., 137 mk. R. 1579 Jan i Stanisław Gawartowie płacą od łanu, w części po Nadolskim $1^1/_4$ łanu, dział Mikołaja Kąckiego $1^1/_4$ łanu (Paw., Maz., 142). W r. 1885 fol. Ż. rozl. mr. 638: gr. or. i ogr. mr. 604, łąk mr. 8, past. mr. 8, wody mr. 1, nieuż. mr. 16; bud. mur. 2, drew. 18; płodozm. 8-pol., wiatrak. Wś Ż. os. 16, mr. 15. 2.) **Ż.**, wś nad rz. Widawką, pow. noworadomski, gm. i par. Dobryszyce, ma 9 dm., 76 mk., 158 mr. Ze wsią się łączył dawniej fol. Kotlewy. 3.) **Ż.**, przys. wsi Brudzice, pow. noworadomski. W r. 1827 miał 1 dm., 5 mk., par. Lgota.

Żabyki, dobra, pow. horecki, od 1877 r. własność mieszcz. Piwowarowa, mają wraz z Kozianami 962 dzies. (378 roli, 140 łąk, 377 lasu); gorzelnia daje 150 rs., 2 karczmy 150 rs.

Żachanina, zaśc., pow. witebski, własność Witkowskich, 12 dzies.

Żachnówka, mylnie *Żachnowce*, wś, pow. bracławski, okr. pol. Worouowica, gm. Łuka, par. Krasne, odl. o 32 w. od Bracławia, ma 122 osad, 835 mk., 566 dzies. ziemi włośc., 940 dworskiej, 47 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Onufrego, wzniesiona w 1733 r., z 800 parafianami. Gleba czarna. Do wsi należy młyn w polu, zwany Rapaicha. Własność Zamoyskich, Koniecpolskich, następnie Swiejkowskich, Kaczanowskich, dziś Mossakowskich. *Dr. M.*

Żachowicze, wś nad rozlewami prawej kotliny Prypeci, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. i par. prawosł. Skryhałów, gm. Słoboda-Skryhałowska, o 24 w. od Mozyrza, ma 36 osad; miejscowość bogata w łąki, ryby; grunta wyborne. Ż. należały do domin. Kościukowicze, które w w. XVII wraz z dobrami Mieleszkiewicze i Jelsk stały się własnością Łukasza Jelskiego, ssty pińskiego, ożenionego z Budziłówną, dziedziczką tej fortuny, urodzoną z Jadwigi z Chaleckich. W końcu w. XVII Antoni Oskierko, kaszt. nowogródzki, nabył te dobra, które ze śmiercią Kazimierza Oskierki, marszałka mozyrskiego, żonatego z Kajetaną Jelską, przeszły na jedyną ich córkę Sulistrowską, a potem po kądzieli już w bież. wieku na Śniadeckich. *A. Jel.*

Żachta, pow. piotrkowski, ob. *Rzachta* 2).

Żachy 1.) wś, pow. ostrowski, gm. Orło, par. Złotorya. Wchodziły w skład biskupszczyzny. Po zabraniu dóbr bisk. płockich na rzecz skarbu, za rządów pruskich, weszły w skład dóbr narodowych Brok. Podług pomiaru Smeyl'a z 1801 r. Ż. zawierały 606 mr. magd. W 1823 r. na 7 osadach rolnych siedziało 9 gospodarzy. Z każdej osady płacono 25 gr. czynszu i po 18 gr. za przędziwo. Nadto ze wszystkich osad płacono 28 złp. 15 gr. hyberny, 29 złp. 25 gr. za naturalia i 172 złp. dziesięciny do dworu. Z trzech osad odrabiano po 156 dni, z dwóch po 130 i z dwóch po 104 dni pańszczyzny do folw. Biel (jedną trzecią część pieszo). Koni 16, wołów 28, krów 27, jałow. 18, świń 38. Oprócz gospodarzy znajdował się 1 komornik. Ludności było 55 głów, 9 męż., 10 kob., 11 syn., 10 có-

rek, 8 parob., 7 dziewek, 9 dm. Gospodarze płacili po 42 złp., komornik 2 złp. 15 gr. na utrzymanie szkoły w Złotoryi. W 1828 r. 9 dm., 65 mk. W 1854 r. wieś urządzono kolonialnie. Grunta jej połączono z gruntami wsi Pawły, którą zniesiono, a gospodarzy przeniesiono do Żach. Utworzono 14 osad rolnych i 1 ogrodniczę, razem 445 mr. 275 prę. Czynsz przed upływem lat wolnych miał wynosić 187 rs. 81½ kop., później 223 rs. 51½ kop. W spisie wsi biskupich w kluczu złotoryjskim z r. 1588 nie podano tej wsi, zapewne więc została później założoną. 2.) **Ż.** *Rapaty*, pow. przasnyski, ob. *Rapaty* 4). *Lu. Krz.*

Zacka, struga, prw. chełmiński, we wsi Cepno.

Żaczki, kol. i fol., pow. łęczycki, gm. i par. Grabów, odl. od Łęczycy w. 13; kol. 3 dm., 22 mk.; fol. 2 dm., 27 mk. W 1827 r. 5 dm., 51 mk. W r. 1874 fol. Ż. rozl. mr. 190: gr. or. i ogr. mr. 180, past. mr. 1, nieuż. mr. 9; bud. mur. 4, drew. 1. Wś Ż. os. 4, mr. 4.

Żaczków al. *Zaczkowo*, folw., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Słoboda Pereszowska, o 103 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Żada, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Stefanpol (o 3 w.), okr. wiejski i dobra, Cybulskich, Monazyl, o 19 w. od Dzisny, 8 dm., 77 mk. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.).

Żadanie, ob. *Żadenje*.

Żadanówka, oh. *Żadany*.

Żadany, dawniej *Żadanówka*, wś przy ujściu ruczaju Skiby od lew. brzegu do rz. Sobi, pow. lipowiecki, w 1 okr. pol., gm. Żadany, o 33 w. od Lipowca, ma 1027 mk. (w 1863 r. 968 mk.). Posiada cerkiew paraf. p. w. św. Parascewii, z drzewa wzniesioną w 1752 r. i uposażoną 55 dzies. ziemi. Część wsi leżąca na prawym brzegu Sobi nazywa się Soroką. Gmina obejmuje 13 miejscowości (2 karczmy), ma 1633 dm., 9737 mk., 12349 dzies. ziemi (5264 włośc., 6779 dworskiej, 306 cerkiewnej). Wś należy do klucza daszowskiego dóbr hr. Potockich. Osadzona po r. 1728 przez Falkowskiego, gubernatora Kalniku, należącego do ks. Józefa Czartoryskiego.

Żadawejnie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Antolepty, par, Daugiele, o 15 w. od Nowoaleksandrowska. Pięciu włościan nabyło tu 127¼ dzies. (6 lasu, 12½ nieuż.). Własność dawniej Naruszewiczów.

Zadejki 1.) wś, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Kamionka, o 52 w. od Grodna, 180 dzies. ziemi włośc. 2.) **Ż.,** wś, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Rohotna, o 40 w. od Słonima, 168 dzies. ziemi włośc. 3.) **Ż.** al. *Paskowszczyzna*, osada, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięcioł, własność Kosowskich, ma 38 dzies. roli. 4.) **Ż.,** wś, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Krzemienica, o 15 w. od Wołkowyska, 76½ dzies. ziemi włośc. 5.) **Ż.,** wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 58 w. od Poniewieża. 6.) **Z.,** wś, pow. rossieński, gm. Łabardzie, par. Andrzejów, o 105 w. od Rossień. 7.) **Ż.,** fol., pow. szawelski, gm. Żagory, o 46 w. od Szawel. 8.) **Ż.,** wś i zaśc., pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 30 w. od Telsz. 9.) **Ż.,** folw., pow. telszewski, okr. mta Kretyngi.

Żadeń, *Żadzień*, jezioro, pow. mozyrski, w kotlinie rz. Prypeci, o 4 w. na płd. od wsi Wilcza, w gm. Lenin, *A. Jel.*

Żaden, wś, pow. rówieński, gm. Wysock, par. praw. Udryck (o 12 w.).

Żadenje, *Żadanie*, *Żadino* al. *Zadienie*, jezioro, na pograniczu gub. pskowskiej i twerskiej, ob. *Ochwat.*

Żadenowo, folw., pow. orszański, od 1879 r. własność włośc. Ostaszenko, ma 196 dzies. (30 roli, 8 łąk, 152 lasu).

Żadino, ob. *Żadenje*.

Żad'ki, wś nad rzką Głubiniec, pow. radomyski, na pograniczu gub. wołyńskiej, w 3 okr. pol., gm. Potyjówka, par. praw. Wydybor (o 6 w.), odl. o 28 w. od Radomyśla, ma 317 mk. W 1784 r. było tu 11 chat włośc. i 96 mk. Włościanie, w liczbie 111 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 490 dzies., ocenionych na 4085 rs., ze spłatą po 221 rs. 9 kop. rocznie. Własność większa wynosi 521 dzies. ziemi użytk., 979 lasu i 48 nieuż. i należy do Przesmyckich. Południowa część wsi, oddzielona niewielkiem polem, nazywa się Stołpnia. Poprzednio istniała w Ż. cerkiew paraf. jak widać z erekcyi z 1755 r., mocą której Antoni na Żad'kach Czerwiński, skarbnik kijowski, daje na uposażenie tej cerkwi trzy pola, szczegółowo opisane w akcie. Po śmierci Czerwińskiego († 1786 r.) cerkiew została zamkniętą. W reg. poborowych wwdztwa kijowskiego z 1628 wykazaną został wś Stołpnie, własność Jakuba Lemiesza, jako nowoosadzona, z której wniesiono z 1 dymu, 1 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 66). *J. Krz.*

Żadkówka 1.) wś, pow. nowogródwołyński, st. pocz. Nowogród Wołyński (o 3 w.), st. dr. żel. Połonne (o 60 w.). Posiada cerkiew p. w. św. Jerzego, z drzewa wzniesioną w 1790 r. kosztem parafian i uposażoną 61½ dzies. ziemi. Na cmentarzu grzebalnym kaplica murowana, wzniesiona w 1832 r. kosztem ówczesnego dziedzica Uwarowa. Do par. należą wsi: Łubczyce (o 2 w.), Nowozwiahel (o 2 w.), Hały (o 5 w.), Czyżówka (o 5 w.), Aleksandrówka (o 2 w.), Mohilnia (o 12 w.) i Iwanówka (o 7 w.). W całej parafii 311 dm., 2474 mk. Szkółka parafialna od 1870 r. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. sioło należące do zamku zwiahelskiego ks. Konst. Ostrogskiego, który płaci ztąd od 2 dym. półdworz., 4 na ćwierciach, 12 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 42). 2.) **Ż.,** przedmieście mka Korca, pow. nowogródwołyński, po-

siada cerkiew p. w. Wniebowstąpienia, wzniesioną z drzewa w 1886 r. na miejsce dawniejszej z 1738 r. i uposażoną 68 dzies. ziemi; szkoła ludowa. Do par. praw. należy wś Tatarówka al. Tatarszczyzna (o 4 w.). W parafii 91 dm. i 763 mk. prawosł., 16 katol., 5 żydów.

Żadkówki, wzgórze (658 mt.), na obszarze wsi Dział, w pow. nowotarskim. Z pod niego wypływa strumień uchodzący do pot. Piekielnika.

Żadkowska Rudnia, pow. radomyski, ob. *Rudnia* 54).

Żado, jezioro, w pow. dzisieńskim, blizko wsi Podżadzie, 4 w. dług., $1^1/_2$ sz., otoczone błotami.

Żadolina, potok, w pow. sokalskim, ob. *K--ściaszyn.*

Żadow al. *Kołodziej*, zaśc., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Omelno, par. kat. Serafin, o 6 w. od st. Talka dr. żel. lipawsko-romeńskiej, o 38 w. od Ihumenia. Miejscowość nizinna, małoludna, grunta piaszczyste. Siedzi tu na drobnych własnościach szlachta dziedziczna: Wróblewscy (1 włóka), Goreccy (około 1 włóki), Łukaszewiczowie ($^3/_4$ wł.). *A. Jel.*

Żadow Stary, wś nad pot. Sieliszcze, pow. nowogródsiewierski gub. czernihowskiej, gm. Żadow Stary, o 45 w. od mta powiat., 784 dm., 4258 mk., zarząd gminy, 2 cerkwie, 2 jarmarki, 4 sklepy.

Żadowa, wś i dobra nad Seretem, przy ujściu pot. Żadówki, pow. storożyniecki, par. gr.-kat. Broszkowce. We wsi cerkiew par. gr.-nieun., urząd poczt., 2350 mk. na obszarze gminy, 269 na obszarze dóbr. Na granicy z Łukowcem wzgórze Seredny (505 mt.) a dolina Seretu wzn. 390 mt.

Żadowiany, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 24 w. od Telsz.

Żadowiejnia, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 10 w.), okr. wiejski Gockiszki, o 50 w. od Wilna, 4 dm., 55 mk. katol. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Inturki.

Żadówka, potok, prawy dopł. Seretu, na obszarze wsi Żadowy, w pow. storożynieckim.

Żaduń 1.) folw., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Koszelewo, o 15 w. od Nowogródka. 2.) **Ż.** *Nowy* i *Stary*, dwie wsi, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Poczepowo, o 18 w. od Nowogródka.

Żadunka, rzeka, w pow. klimowickim, prawy dopływ Biesiedzi. Przybiera od pr. brzegu Krupiankę, od lewego Krupnią.

Żadwojnie 1.) dobra, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kielmy, par. Lale, o 24 od Rossień, własność Lewaniewskich, 389 dzies. (60 lasu, 4 nieuż.). 2.) **Ż.,** wś nad Jurą, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, par. Retów, o 88 w. od Rossień. 3.) **Ż.,** wś, pow. szawelski, gm. Janiszki, o 44 w. od Szawel. 4.) **Ż.,** folw., pow. szawelski, gm. Szawkiany, o 25 w. od Szawel, należy do dóbr Powieki, Rymgajłów. Na obszarze folwarku jez. Ciauszytys (ob.).

Żadyca, rzeczka, w pow. dzisieńskim, przepływa pod wsią Fursy.

Żadyka, rzeczka, w pow. szawelskim, dopływ rz. Szuszwy, uchodzi pod mstkiem Poszuszwie.

Żadyń, rzka, w gub. mohylewskiej lewy dopływ Biesiedzi.

Żadzawa i *Żadzawka*, ob. *Sadzawa* i *Sadzawka.*

Żadzie, wś, pow. wileński, w 2 okr, pol., o 42 w. od Wilna, 6 dm , 55 mk. katol.

Żadzien, *Żadzienie*, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Dobuczyn, o 7 w. od Prużany, 687 dzies. ziemi włośc. (103 łąk i pastw., 13 nieuż.).

Żadzień, ob. *Żadeń.*

Żadziuny, wś, pow. szawelski, gm. Szawle, o 13 w. od Szawel.

Żagajcie 1.) wś, pow. rossieński, par. Nowemiasto. 2.) **Ż.,** wś nad potokiem, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 69 w. od Wilna, 5 dm,, 47 mk. katol.

Żagaliszki, zaśc. nad Wersoką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 39 w. od Lidy a 3 w. od Ejszyszek, 1 dm., 15 mk. katol.

Żagary al. *Żagarynie*, zaśc. nad strugą Żagarynką, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzów, o 10 w. od Nowoaleksandrowska, własność dawniej Zygm. Maciejewskiego, 76 dzies. Był tu młyn wodny.

Żagarynka, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzeź (o $10^1/_2$ w.), okr. wiejski Glinciszki, o 36 w. od Wilna, 1 dm., 15 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.); należy do dóbr Koniuchy, Dowgiałłów.

Żagi 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Skopiszki, o 82 w. od Nowoaleksandrowska, Włośc. Tumanis ma tu 15 dzies. (1 nieuż.). 2.) **Ż.,** *Żogi*, dobra, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm, Owanty, par. Skiemiany, o 35 w. od Wiłkomierza, Maleccy mają w dwóch częściach w Z. i Jufańcach 399 dzies. (57 lasu, 101 nieuż.). 3.) **Ż.,** wś, tamże, o 40 w. od Wiłkomierza. Ż. nadane zostały niegdyś uchwałą sejmową, ze sstwa uciańskiego, exulantowi smoleńskiemu Auforowiczowi.

Żagiele, wś nad Niemnem, przy ujściu rzki Mosznicy, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Merecz (o 12 w.), okr. wiejski Roudomańce, o 94 w. od Trok, 8 dm., 11 mk. prawosł. i 93 katol. (w 1865 r. 39 dusz rewiz.); należała do dóbr Uciecha (Kutuzowych).

Żagiena, rzeczka, w pow. poniewieskim, przepływa pod wsią Staniuny.

Żagiszki al. *Żegiszki*, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Smołwy. Osipowiczowie mają tu 17 dzies. (2 lasu), Jasiukiewi-

czowie 20 dzies. (3 lasu, 6 nieuż.), Jachimowiczowie 27 dzies. (1 lasu, 8 nieuż.).

Żaglina al. *Żeglina*, rzeczka, lewy dopływ Warty, wypływa ze stawu od młyna w Pyszkowie, pow. sieradzkim, mija Ruszków, Dębołękę, Kuśnio, Dąbrówkę, Bogumiłów, Wiechutki, Monice, zabiera po drodze strumyki: Brzostek i Krasawę, uchodzi do Warty pod Sieradzem.

Żaglina 1.) os. karcz. nad strum. Żaglina, pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Chojna, odl. od Sieradza w. 3, ma 1 dm., 3 mk. 2.) **Ż.** *Bogumiłowska*, os. karcz. nad rz. Żagliną, pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Sieradz (odl. 5 w.), ma 1 dm., 2 mk.

Żagliny, kol., pow. łaski, gm. Wola Wężykowa, par. Sędziejowice; kol. ma 32 dm., 332 mk., 729 mr.; os. leś. 1 dm., 5 mk., 15 mr.; os. karcz. 1 dm., 7 mk., 3 mr. W 1827 r. było 23 dm., 148 mk. Na początku XVI w. są tu wyłącznie łany kmiece dające dziesięcinę na stół arcybiskupi zaś plebanowi za kolędę po groszu (Łaski, L. B., I, 467). Według reg. pob. pow. szadkowskiego z r. 1552 wś Zagliny miała 12 osad., 5 łan. (Pawiń., Wielkop., II, 240).

Żagliszki 1.) wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Kurkle. Malinowscy mają tu 14 dzies. ($1^1/_2$ lasu, 3 nieuż.). 2.) **Ż.**, wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty, o 27 w. od Wiłkomierza.

Żaglówka, na mapach *Szalówka*, *Szaliwka*, wś nad rzką Szukajwodą al. Oszuką al. Buhajką, dopł. Zbrucza, pow. proskurowski, okr. pol. i par. kat. Satanów (o 7 w.), gm. Juryńce, par. praw. Martynkowce, odl. o 65 w. od Proskurowa, ma 74 osad, 470 mk., 230 dzies. ziemi włośc., 253 dworskiej. Własność dawniej Wiszniewskich, Krokowskich, dziś Eweliny z Krokowskich Mniszek. *Dr. M.*

Zagłony, dobra, pow. siebieski, własność sukces. Łużkowskiego, 915 dzies.

Żagłowszczyzna, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krajsk (o 4 w.), okr. wiejski i dobra Kamieńskich, Suszkowo, o 60 w. od Wilejki, 1 dm., 7 mk. katol. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.).

Żagno, wś nad rz. Mień, pow. lipnowski, gm. i par. Skępe, odl. 9 w. od Lipna, ma 5 dm., 45 mk., 340 mr. Wchodziła w skład dóbr Skępe.

Żagory 1.) *Nowe* i *Stare*, żmujdz. *Żagorys Naujosis* i *Senos*, dwa mstka i dwa majątki nad rzką Szwitą (dopł. rz. Aa), pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Żagory, o 63 w. na płn. od Szawel a 21 w. od najbliższej st. dr. żel. Benen (dr. mitawsko-libawskiej). Mstko Ż. Nowe miało 300 dm., 2923 mk., kościół katol. paraf., synagogę, dom przytułku, kilka drobnych zakładów przemysłowych, zarząd gminny, st. poczt. (odl. o 26 w. od Janiszek a 243 w. od Kowna), targi we wtorki i piątki, jarmark 29 czerwca. Kościół par. katol., p. w. św. Piotra i Pawła, z muru wzniesiony w 1623 r. kosztem Zygmunta III. Parafia katol., dekanatu janiskiego, 6109 wiernych. Filia w Skajzgirach, kaplice w Ratkuwiu i Jodejkach. Dobra Ż. Nowe, własność Naryszkinych, mają 11977 dzies. (2760 lasu, 1438 nieuż.). Mstko Ż. Stare miały 108 dm., 1262 mk., kościół paraf. katol., synagogę, kilka domów modlitwy żydowskich. Kościół katol. paraf., p. w. św. Piotra i Pawła, z muru wzniesiony w 1523 r. przez dziedzica Syrewicza. Parafia katol., dekanatu janiskiego, 873 wiernych. Dobra Ż. Stare, własność von Heimanów (w zeszłym wieku Umiastowskich), mają 2825 dzies. (1200 lasu, 400 nieuż.). Gmina, położona w płn. części powiatu, graniczy od płn. z gub. kurlandzką, od wschodu z gm. Janiszki, od płd. z gm. Gruzdzie i Krupie, od zachodu z gm. Okmiany, obejmuje 70 miejscowości, mających 742 dm. włośc. (obok 442 należących do innych stanów), 8312 mk. włościan, uwłaszczonych na 18190 dzies. ziemi. Nadto w obrębie gminy znajduje się 20006 dzies. (4789 roli) większej posiadłości i 66 dzies. (38 roli) ziemi kościelnej. 2.) **Ż.**, dwór, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty. Kroujalisowie mają tu i w Mokilach 153 dzies. (32 lasu, 11 nieuż.). 3.) **Ż.**, okolica szlach., pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Koniawa (o 12 w.), okr. wiejski Czepieluny, o 54 w. od Lidy a 19 w. od Ejszyszek, 4 dm., 21 mk. katol. (w 1865 r. 16 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ejszyszki. *J. Krz.*

Żagoryszki, fol., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szymkajcie, par. Girtakol, o 6 w. od Rossień, własność dawniej Wład. Piłsudzkiego, 512 dzies.

Żagowicze, okolica szlach., pow. kowieński, w 3 okr. pol., gm. Bobty, o 35 w. od Kowna. Mają tu dziedzictwa: Ginielewiczowie 52 dzies. (12 lasu, $1^1/_2$ nieuż.), Ibiańscy 12 dziesiatyn ($2^1/_2$ lasu, $1^1/_2$ nieużytków), Jagiełłowiczowie 95 dzies. ($21^1/_2$ lasu, 4 nieuż.), Jawgiełłowiczowie 16 dzies., Klimontowiczowie 22 dzies. (5 lasu, $^1/_2$ nieuż.), Kuglantowie 22 dzies. (3 lasu, $^1/_2$ nieuż.), Laudańscy 102 dzies. (28 lasu, 3 nieuż.), Łabanowscy 33 dzies. (9 lasu, 1 nieuż.), Makowscy 13 dzies. (2 lasu), Montwiłłowie 66 dzies. (1 nieuż.), Mordasowie 20 dzies. ($1^1/_2$ lasu, $^1/_2$ nieuż.), Morawscy 70 dzies. (11 lasu, 1 nieuż.), Proniewiczowie 35 dzies. (6 lasu), Rymowiczowie 50 dzies. (8 lasu), Sipowiczowie 71 dzies. ($16^1/_2$ lasu, 8 nieuż.), Staszkiewiczowie 33 dzies. (4 lasu), Zasimowscy w 3 częściach 38 dzies. (11 lasu, $1^1/_2$ nieuż.), Żelniowie 8 dzies.

Żagowiec, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Sejny (odl. 3 w.), ma 8 dm., 48 mk., 7 os., 51 mr. Wchodziła w skład dóbr Łumbie.

Żagunie al. *Żegunie* 1.) wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Pogiry, o 30 w. od Wił-

komierza. 2.) **Ż.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Kupiszki, o 94 w. od Wiłkomierza.

Żaguny, wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szczuczyn (o 8 w.), 5 dm., 53 mk. (w 1865 r. 19 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Rozdziewicze.

Żahal, pow. rzeczycki, ob. *Zahal.*

Żajdele, wś, pow. wiłkomierski, gm. Kupiszki, o 86 w. od Wiłkomierza.

Żajdogło, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 11 w., ma 3 dm., 34 mk. Podane też p. n. Zajdogło.

Żajginie, dwór i folw., pow. szawelski, gm. Kurszany, o 30 w. od Szawel. Należy do dóbr Kurszany.

Żajsa, także *Żansa*, *Żajście* (*Żansis-gęś*), rzka, w pow. maryampolskim, płynie w kierunku od wschodu ku płn.-zach. i uchodzi do Niemna z lew. brzegu pod wsią Pożajście, na wsch. od Kowna. Długość biegu 5 w. Lasy pokrywające brzegi tej rzeczki noszą nazwę Żajsekampas.

Żajuniszki, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzeź (o $4^1/_2$ w.), okr. wiejski i dobra, Jeleńskich, Glinciszki, 12 dusz rewiz.

Żakajcie (u Buszyńskiego), w spisie miejscowości *Żekajmie*, okolica, pow. rossieński, gm. Skawdwile, par. Girdyszki, o 44 w. od Rossień.

Żakajmie, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile, par. Nowemiasto. Szlachta Daniłłowie mają tu 80 dzies. (10 nieuż.).

Żakarowce, słow. *Zsakarócz*, węg. *Zakarfalu*, wś na Węgrzech, w hr. spiskiem, pow. bańskim. W r. 1890 miała 1008 mk. (983 Słowaków, 9 Madziarów, 16 Niem.), 989 rz.-kat., 4 prot. i 15 izrael. Domów było 183 i 1375 mr. Kościół par. rz.-kat. w miejscu. Ż. należą do sądu pow. w Gielnicy a obwod, w Lewoczy. Na obszarze Ż. kopalnie rudy żelaznej.

Żakczyk, ferma, pow. hajsyński, gm. i st poczt. Chaszczewata (o 12 w.), o 82 w. od Hajsyna, ma 8 osad, 49 mk.

Żaki 1.) pow. mazowiecki, ob. *Szepietowo.* 4.) **Ż.** *Pieńki*, pow. ostrowski, ob. *Pieńki* 16). 3.) **Ż.,** wś, w par. Dłutowo (pow. mławski). Obecnie nie istnieje. W r. 1578 było tu $2^1/_4$ łan. częściowych właścicieli, Zielińskich (Paw., Maz., 56). *A. Jel.*

Żaki 1.) zaśc. poradziwiłłowski, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, o 28 w. od Mińska (par. katol.), należał do rozparcelowanego w ostatnich czasach domin. Więckowszczyzna. Siedziała tu szlachta: Lipienie, Żydowiczowie i Nerańscy. 2.) **Ż.,** wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Byszewskich, Łyntupy (o 3 w.), 4 dm., 39 mk. katol.

Żaki al. *Żacki*, niem. *Zaki* al. *Saken Muehle*, młyn i wyb. do Nowej Wsi, pow. chełmiński. W 1885 r. 1 dm., 8 mk. Należał dawniej do akademii chełmińskiej. Około r. 1667 był dzierżawcą Wawrzyniec Sikorski, który płacił 100 fl. rocznie (ob. Wizytę Strzesza, str. 81).

Żakiekiszki, pow. wiłkomierski, ob. *Żaźekiszki.*

Żakiszki 1.) wś nad stawem, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 33 w. od Wilna, 5 dm., 68 mk. katol. 2,) **Ż.** *Giwole*, dobra, pow. szawelski, gm. Wiekszniec, o 75 w. od Szawel.

Żakło, uroczysko przy wsi Podgorodnianka, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Bagny, o 44 w. od Sokółki, $41^1/_2$ dzies. ziemi włośc. ($18^1/_2$ łąk i pastw.).

Żaków, wś i fol., pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, odl. 14 w. od Mińska, ma 131 mk. W 1827 r. było 14 dm., 103 mk. R. 1576 wś Żakowo płaciła od 8 łan. km. W r. 1885 fol. Ż. i Kulki rozl. mr. 597: gr. or. i ogr. mr. 398, łąk mr. 31, past. mr. 8, lasu mr. 148, nieuż. mr. 12; bud. mur. 3, drew. 21; płodozm. 5 i 10-pol., las nieurządzony. Wś Ż. os. 18, mr. 219; wś Kulki os. 5, mr. 56.

Żakowa, góra pod Chęcinami, leży od strony wsi zamkowej Zalesie nad Skibami. Istniało tu w XVI w. wiele zrobisk i dobywano kruszec dobry srebra. Dziś istnieją tu łomy marmuru.

Żakowce, węg. *Zsakocz*, niem. *Eisdorf*, łac. *Villa Isaaci*, wś, w hr. spiskiem, pow. tatrzańskim, ma kościół paraf. katol. i ewang., 756 mk. Istniała już w r, 1209.

Żakowice 1.) wś, pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Łąkoszyn, ma 11 dm., 117 mk., 315 mr. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 12 dm., 98 mk. Na początku XVI w. wś Żakowice Wielkie i Małe, zamieszkałe przez drobną szlachtę, dawały dziesięcinę pleb. w Łąkoszynie (Łaski, L. B., II, 483). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Żakowice Major, własność Żakowskich, miała $1^1/_2$ łanu, 1 łan karczemny, 1 osad. Części Żakowice, Puśniki, Jeże, miały wielu drobnych posiadaczy na 4 łanach (Pawiń., Wielkop., II, 85 i 139). 2.) **Ż.,** wś, pow. nieszawski, gm. Osięciny, par. Kościelna Wieś, odl. 21 w. od Nieszawy, ma 129 mk. W 1827 r. było 7 dm., 80 mk. W r. 1892 fol. Ż. rozl. mr. 515: gr. or. i ogr. mr. 447, łąk mr. 5, past. mr. 29, lasu mr. 14, nieuż. mr. 20; bud. mur. 11, drew. 3i płodozm. 6 i 11-pol. Wś Ż. os. 15, mr. 19. Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557 wś Ż., w par. Osięciny, leżała pustką (Paw., Wielkp., II, 12). 3.) **Ż.,** wś, pow. brzeziński, gm. Gałkówek, par. Brzeziny, leży w pobliżu Koluszek (st. dr. żel.). Wś ma 41 dm., 433 mk., 440 mr.; os. karcz. 1 dm., 6 mk., 3 mr. dwor. Wchodziła w skład dóbr rząd. Chorzęcin. W 1827 r. było 32 dm., 186 mk. Na początku XVI w. były tu same działy szlacheckie, dające dziesięcinę kościołowi w Łęczycy (Łaski, L. B., II, 401). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1576

wś Ż. miała w części należącej do bisk. kujawskich $2^1/_2$ łan., 1 łan sołtysi, 1 rzeźnika, 4 osad. i 2 łany szlacheckie bez kmieci (Pawiń., Wielkop., II, 93 i 152). 4.) **Ż.,** wś i fol., pow. radomski, gm. Kowala Stępocina, par. Radom (odl. 2 w.), ma 14 dm., 166 mk. W r. 1870 fol. Ż. rozl. mr. 894: gr. or. i ogr. mr. 549, łąk mr. 120, pastw. mr. 146, lasu mr. 38, wody mr. 3, nieuż. mr. 37; bud. mur. 9, drew. 13; las urządzony, pokłady torfu, wiatrak i cegielnia. Wś Ż. os. 10, mr. 45. W połowie XV w. wś Ż. w par. Radom, własność Kanimira, miała folwark rycerski, z którego dziesięcinę dawano kościołowi w Radomiu (Długosz, L. B., II, 514).

Żakowice 1.) wś dwor., w pow. pleszewskim, ma urz. okr. i urz. st. cyw. i pocztę w Sobótce, st. kol. żel. w Biniewie, na linii Jarocin-Ostrowo, szkołę w Kotowiecku, paraf. katol. w Droszewie, ew. w Sobótce, sądy w Pleszewie. Obszaru 228 ha, 8 dym., 101 dusz (8 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 3733 mrk. Na początku XVI w. należy do par. w Kościelnej Wsi. W r. 1579 płacą tu od 2 łan. i 5 zagr. 2.) **Z.,** folw., w pow. inowrocławskim (strzelińskim), ma urz. okr. w Strzelnie, urz. st. cyw. w Łęgu, pocztę w Włostowie (Lostau), st. kol. żel. w Kruszwicy i Strzelnie, szkoły w Rzeszynie, paraf. katol. w Kościeszkach, ew. w W. Jeziorach, sądy w Strzelnie; 3 dym., 28 dusz. Należały dawniej do Kościeszek, teraz osobny folwark. Na płd. granicy znajduje się dotąd niezbadane olbrzymie grodzisko, zwane przez lud Dzwonkiem. Ostry koniec nasypu zwrócony ku wschodowi, szeroka podstawa oparta o błota, dawniej nieprzebyte. Obszar tego grodziska należy częścią do Zakowic, częścią do Rzeszyna i Jezior. Korona grodziska w płn. stronie przerwana wydmuchem. Obwód korony ma 1680 kroków, podstawy otwartej 1000 kroków, szerokość wnętrza zaklęsłego 800 kroków. Na wale i we wnętrzu znajdują się skorupy naczyń przedhistorycznych z ornamentami, przedmioty żelazne, trójkąty z układanych kamieni. Ż. były w ręku Żakowskich, teraz Złotnickich. 3.) **Ż.,** miejscowość w Gozdowie, pow. wrzesińskim. 4.) **Ż.,** folw. do Szubina, w pow. szubińskim. *W. Ł.*

Zakowice al. *Żokowice*, niem. *Schoenwitz* al. *Schockwitz*, 1360 *Schakawicz*, 1390 *Sakowicz*, 1422 *Schodolwitz*, wś, pow. oławski, par. ew. Silmenau, par. kat. Thauer, ma 114 ha (108 roli), 10 dm., 84 mk. (25 kat.).

Żakowiec 1.) wś, pow. kutnowski, gm. i par. Dąbrowice, ma 13 dm., 133 mk., 557 mr. Do r. 1864 wś ta stanowiła uposażenie probostwa w Dąbrowicach. W 1827 r. było 9 dm., 72 mk. Na początku XVI w. wś, ta stanowiąca własność kościoła w Dąbrowicach, miała 12 łan. km., 2 łany sołtysie lecz tylko $1^1/_2$ łanu było osadzone. Kmiecie dawali plebanowi po pół grzywny czynszu z łanu i 2 kapłony a oprócz tego dziesięcinę (Łaski, L. B., II, 456). Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 płacono tu od 1 łanu os. i 3 zagr. (Pawiń., Wielkop., II, 53). 2.) **Ż.,** fol., pow. łódzki, gm. i par. Bełdów, ma 1 dm., 118 mr. Na początku XVI w. Ż., dawniej wieś, stał pustką, Kmieci nie było, tylko dwaj sołtysi. Dawali oni pleban. w Bełdowie po fertonie zs dziesięcinę w skutek układu (Łaski, L. B., II, 378). Istniał też tu kiedyś młyn. Według reg. pob. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Ż., własność Żakowskich, miała 3 łan. (Pawiń., Wielkp., II, 64). *Br. Ch.*

Żakowiec, wzgórze w Mokronosie, w pow. koźmińskim.

Żakówko, w dok. *Zakowo Minor*, wś, własność niegdyś Pawłowskich i Kuranowskich, należała do par. Goniembice. Zlała się z Żakowem. Istniała już r. 1394. 2.) **Ż.,** folw. na Pawłowicach, o 7 klm. na płn.-wsch. od Rydzyny; nie tworzy odrębnej całości.

Żakówko, niem. *Szakowken*, wyb. do Żakowa.

Żakowo 1.) niekiedy *Żukowo*, niem. *Saake*, w dok. *Żakowo Majus*, wś gosp., w pow. leszczyńskim, ma urz. okr., st. cyw. i par. ew. w Osiecznie (Storchnest), pocztę i st. kol. żel. w Lipnie (Leipe), par. i szkołę katol. w Goniembicach (Golembitz), szkołę ew. w Wyciążkowie (Witschenske), sądy w Lesznie. Obszaru 121 ha, 17 dym., 120 dusz (10 ew.). 2.) **Ż.,** wś dwor., w temże położeniu. Obszaru 383 ha, 8 dym., 109 dusz (5 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 4123 mrk. Na obszarze wsi zachowały się nazwy pól: Okrąglik, łąk: Wach i Ostrowy, leśna: Dudki, wzgórza: Góra Zamkowa. Ż. leży między Lesznem a Szmiglem, na zach.-płn. Osieczny i Goniembic. Należało niegdyś do Pawłowskich. R. 1393 Piotr Piotrasz z Ż. świadczy w sprawie wójta Sasina (z Koźmina?) przeciw siostrze jogo. R. 1394 Halszka z Klonówca zastawia W. Żakowo za 50 grzyw. Gunterowi Pradłowi z Bojanowa z tym warunkiem, że w razie gdyby to dziedzictwo który z krewniaków chciał nabyć, winien zwrócić nakłady z owemi 50 grzyw. Tegoż roku prawuje się o Ż. Gunter Pradło ze Sęczka i Dzierzka z panią Elzbietą z Klonowca. Takoż prawuje się pani z Żakowa z Janem de Crochmirz o kmiecia. Tegoż r. Piotrasz Żakowski płaci karę za Wiszdowica i świadczy w sprawie Jana de Bielewo przeciw Rudziwojowi. W r. 1395 Dzierżysław Taczanowski i pani Halszka Klonowska (z pod Leszna) prawują się o Klonowiec i Ż. tudzież o 14 grz. gr. R. 1397 Piotr Żakowski (Dzyakowski) świadczy w sprawie Jakuba Grunowskiego przeciw Jakubowi Konarzewskiemu, poczem uzyskał 9 grzyw. gr. na tymże. W r. 1399 Szymon Grunowski ustał rok na Michale zw. Stosz o rozgraniczenie Go-

niembie, Piotrowie, Klonowca i W. Żakowa. W tymże roku Wacław Drzęczkowski z Piotrem Żakowskim mają termin o uposażenie brata Filipa. W r. 1400 Dorota z Drzęczkowa pozwała Piotra Ż. o trzecią część Smyczyny. Stawiła się żona jego Beata i dowiodła, że P. na Żakowku nic nie ma. R. 1564 Jakub Kuranowski i Pawłowscy płacą od 3 łan. os. bisk. pozn. 1 fl. 6 fert. R. 1580 Piotr i Mikołaj Pawłowscy mają tu $1^1/_2$ łan. os. i 15 owiec. W r. 1793 posiada Ż. generał Turno na Goniembicach, a właściwie Kordula z Gorzeńskich Turnina, stolnikowa kaliska. *Wł. Ł.*

Zakowo, niem. *Schakau, Szakau, Szackau,* wś i folw. nad jez. Żakówkiem, opodal granicy pomerańskiej, pow. kartuski, st. poczt. i paraf. kat. Suleczyn, zawiera oprócz folw. 9 włośc. posiadeł i 7 zagród, razem 834 ha (584 roli or., 22 łąk., 37 lasu); 1885 r. 25 dm., 42 dym., 246 mk., 237 kat., 6 ew. (wyb. Biguszewo 2 dm., 11 mk.; Gogowce 1 dm., 8 mk.; Żakówko 2 dm., 29 mk.). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 pisze, że Ż. dawało dawniej 6 kor. żyta i tyleż owsa, wówczas tylko 3 żyta i owsa (pag. 41). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako wś i folw. o 8 dym. (str. 223). Zachodzące w krzyżackich księgach czynszowych „Oppursikow" ma być dzisiejsze Żakowo (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1882, VI, 56). *Kś. Fr.*

Żakowola, wś. pow. radzyński, gm. i par. Kąkolownica, ma 74 dm., 607 mk., 1825 mr.; os. leś. 1 dm., 4 mk., 3 mr. W 1827 r. było 56 dm., 269 mk., par. Radzyń. Reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1580 podają w par. Trzebieszów; „Dąbrówka atque Żakowawola, in delacione" (Paw., Małop., 422).

Żakowska Huta, os., pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, ma 44 mk. W 1827 r. było 4 dm., 25 mk.

Żakowski, strumień, lewy dopł. Samicy, w pow. wschowskim.

Zakrzyki, *Żakszyki,* zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 35 w. od Trok, 2 dm., 10 mk. katol.

Żakszyki, ob. *Żakrzyki.*

Żakta, wś, pow. nowomiński, ob. *Rzachta.* W r. 1576 Piotr Wosowski płaci od 13 łan. (Paw., Maz., 224).

Żal 1.) wzgórze, w pow. bydgoskim. 2.) **Ż.,** nazwa niziny zapadłej w Małachowie, pow. gnieźnieński (witkowski).

Żal, przyl. miasta Brodnicy.

Żala, strumień, ob. *Kosieniec.*

Żalanka, wś, pow. rówieński, gm. Tuczyn, par. praw. Sienne (o 3 w.).

Żale 1.) miejscowość we wsi Ktery, pow. łęczycki. 2.) **Ż.,** pow. ostrowski, ob. *Przedździecko* 7). 3.) **Ż.** *Świechy,* fol. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Balków, par. Góra św. Małgorzaty, odl. od Łęczycy 11 w., ma 13 budowli (8 drew.), 132 mk., 513 mr. obszaru (280 roli, 198 łąk, 9 pastw., 26 nieuż.). Do folw. należała przed 1864 r. wś Sługi, mająca 50 os., 629 mr W r. 1827 były 2 dm., 21 mk. Do r. 1819 folwark Żale należał do kolegiaty w Tumie, a po jej zniesieniu do t. zw. funduszu religijnego. Drugi folw. Świechy już za Stanisława Augusta zamieniony został przez ówczesnego właściciela Gomulickiego na wieś królewską Ostrowy. Oba złączone później folwarki nabył od rządu w r. 1830 na licytacyi Walenty Zaborowski. Odtąd są własnością prywatną. Na obszarze fol. Żale znajduje się nie badane dotąd cmentarzysko z licznemi nasypami i okopami. Wieś Sługi należała także do kolegiaty. Ludność jej odbywała posługi w kolegiacie i na fol. Żale. Reg. pobor. z r. 1576 podają tylko wieś Sługi. 4.) **Ż.** *Szczepkowskie,* część wsi Szczepkowo, w pow. sierpeckim. *Ad. Skrz.—Br. Ch.*

Żale, osada, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr. pol., gm. Skurzec, o 40 w. od Bielska, 128 dzies. ziemi należącej do kilku właścicieli (16 łąk i pastw., 1 lasu, 1 nieuż.).

Żale 1.) miejscowość, w pow. żnińskim, par. Żerniki. 2.) **Ż.,** dolina pod Dębem, w pow. czarnkowskim. 3.) **Ż.,** miejscowość w Palędziu Dolnem, pow. mogilnicki. 4.) **Ż.,** wzgórza w Tucznie, pow. inowrocławski. 5.) **Ż.,** wzgórze na Pomarzanowicach, pow. średzki. 6.) **Ż.,** pole na Skokach, pow. wągrowiecki.

Żaleniki, wś, pow. rossieński, par. Żwingie

Żalepurwie, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 13 w. od Poniewieża.

Żaleszarkie, os., pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 12 w.), ma 2 dm., 7 mk.

Żalgirys, os., pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Ilgowo, odl. od Władysławowa 39 w., ma 1 dm., 5 mk.

Żalibor al. *Żelibor* 1.) dobra nad rz. Wiedrec, pow. rzeczycki, gm. słobodzko rowieńska, dziedzictwo Piereświet Sołtanów (ob. *Sołtanowo*). 2.) **Ż.,** *Żolibor,* dobra nad rz. Nieświecz, dopł. Brahinki, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Sawicze, o 153 w. od Rzeczycy, własność Bonczewskich, mają 7317 dzies.; grunta wyborne namułowe, łąki obfite, lasu dostatek, rybołówstwo. Do niedawna Ż. był własnością kilku rodzin, wskutek spadków familijnych lub dziedzictwa, mianowicie: Buszów, Lubiczankowskich, Mesterów, Rymszów, Obuchowiczów, Nowoszyckich i Piotrowskich, aż wszystko się dostało Bonczewskim przez układy. Była tu kaplica katol. par. Ostrohlady. *A. Jel.*

Żaliki, pole na obszarze miejskim Borku, w pow. koźmińskim.

Zakla, huta żelazna, leśniczówka i gajówka na obsz. dwor. Wełdzirza, w pow. dolińskim.

Żalimy *Wielkie* i *Małe,* dwie wsi, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 60 w. od Telsz.

Żalin, wś i fol., pow. chełmski, gm. i par.

Świerze. Fol. ma 568 mr., wchodzi w skład dóbr Świerze, wś ma 22 os., 534 mr. W 1827 r. było 19 dm., 114 mk.

Żalin, kolonia żydowska i szlachecka nad bezim. lewobocznym dopł. Berezyny, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Brodziec, o 42 w. od Ihumenia; miejscowość głucha, nizinna, grunta piaszczyste, łąki obfite. Posiadają tu Witkowscy $6^1/_2$ włók, Wrońscy 3 włóki, Tumiłowiczowie $1^3/_4$ włóki, różni żydzi 14 włók

Żalin, wś nad Horyniem, pow. rówieński, gm. Studyń. par. praw. Japołoć (o 4 w.), ma 82 dm., 1684 mk. Posiada cerkiew filialną p. w. Przemienienia Pańskiego, z drzewa wzniesioną w 1776 r. kosztem dziedziczki Konstancyi Tomaszewskiej i uposażoną w 1815 r. z nadania późniejszego dziedzica Stanisława Worcela 60 dzies. ziemi i jeziorem: Popowe uroczyszcze.

Żalin, folw. do Tonowa, w pow. żnińskim, ma urz. okr. i urz. st. cyw. w Janówcu, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Gniezno-Nakło, szkoły w Kaczkowie, paraf. katol. w Cerekwicy, ew. w Janówcu, sądy w Gnieźnie; 5 dym., 90 dusz. Leży na wschód od Żernik, za Tonowem, na zach. wybrzeżu jeziora Wolskiego, wprost Woli Czewujewskiej. *Wł. Ł.*

Żalina, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki. Kopalińscy mają tu 36 dzies. (5 lasu, $3^1/_2$ nieuż.).

Żalinowo al. *Żałowo*, wś gosp., w pow. inowrocławskim (strzelińskim), ma urz. okr. i sąd w Strzelnie, pocztę urz. st. cyw. w Markowicach, st. kol. żel. w Inowrocławiu, szkoły w miejscu, par. katol. w Ludzisku. Obszaru 143 ha, 12 dym., 118 dusz. Ż. powstało około r. 1830 na gruntach Piotrkowic. Nazwa pochodzić ma od żalów przedhistorycznych.

Żalińska Wólka, wś, pow. rówieński gm. Studyń, par. praw. Japołoć (filii Żalin).

Żalińskie, jezioro, ob. *Tucholska puszcza* i *Żalno*.

Żaliny, szczyt górski (785 mt.), na obszarze gm. Libochory, w pow. stryjskim.

Żaliszki 1.) mylnie *Żaleszki*, *Żaliszki*, os., pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda, odl. 19 w. od Władysławowa, ma 3 dm., 29 mk. Nazwa pochodzi od litew. „żałas" zielony. W 1827 r. miała 2 dm., 24 mk. Wchodziła w skład dóbr Leśnictwo. 2.) **Ż.,** wś, pow. sejneński, gm. i par. Ś-to Jeziory. odl. od Sejn 25 w., ma 5 dm., 43 mk.

Żałka, cmentarzysko, pow. pułtuski, ob. *Kęsy Wypychy*.

Żałka, łąka na Księginkach, w pow. szremskim.

Żałki 1.) pola w Kuklinowie, pow. koźmiński. 2.) **Ż.,** pole na obszarze miejskim Koźmina. 3.) **Ż.,** pole w Targowisku, pow. kościański. 4.) **Ż.,** wzgórze w Kąkolewie, pow. wschowski. 5.) **Ż.,** wzgórza na Górze Biskupiej, ku północy od Szremu. 6.) **Ż.,** miejscowość na Granówku, od strony Szczepowic, w pow. kościańskim.

Żałkowce, węg. *Zselek*, wś, w hr. szaryskiem, lasy, 176 mk.

Żałne Szłasy, pow. ciechanowski, ob. *Szłasy* 1).

Żalnie, wś, pow. rossieński, gm. Kielmy, o 37 w. od Rossień.

Żalno 1). niem. *Sehlen*, wś nad szosą i koleją tucholsko-chojnicką, pow. tucholski, paraf. kat. Raciąż, odl. od Tucholi 7 klm. Od 1890 roku znajduje się na obszarze folwarku przystanek kolejowy, oprócz tego pomocn. agentura poczt. i szkoła katol. Obszar wynosi 494 ha (433 roli or., 15 łąk); 1885 r. 39 dm., 79 dym., 452 mk., 405 kat., 47 ew. 2.) **Ż.,** niem. *Sehlen*, dobra ryc., tamże, nad znacznem jeziorem t. n., wzn. 117 mt. npm , ma 991 ha (551 roli or., 78 łąk, 91 lasu); 1885 r. 4 dm., 4 dymy, 20 mk. kat., 3 ew. (przystanek kolejowy 1 dm., 3 mk.), cegielnia, hodowla bydła i owiec. Własność hr. Koenigsmarka. Ż., dawna siedziba Żalińskich, jest starą osadą. Znaleziono tu dwie duże siekiery kamienne i takiż młotek (ob. Dr. Lissauer „Die prachist, Denkm. der Prow. Westpreussen", str. 41). R. 1326 nadaje w. m. Ludolf Koenig wiernemu „Tamen von Seelijn" i jego prawowitym spadkobiercom dobra Żalno wraz z jez., 55 włók obejmujące na prawie chełm. Za co na św. Marcin płacić nam będzie 1 chełm. pieniądz albo 5 zwyczajnej monety i 1 funt wosku a biskupowi według zwyczaju, nadto będzie czynił służbę wojskową i pomagał przy budowli zamków (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 38 i Odpisy Dregera w Pelplinie, str. 105). Za czasów polskich należało Ż, do ststwa tucholskiego. Obok wsi istniał folwark. Lustracya starostwa z r. 1565 dzierżawy p. Fabiana Czemy opiewa, że na folw. Nowem Żalnem zwanym, był dom gospodarski słomą kryty, na oborze szopy dwie, stodoła i owczarnia wzrąb zbudowana, chałup ogrodniczych dwie. Suma dochodów wynosiła 140 fl. 7 gr. 9 den. Wysiew żyta ćwierci $801^1/_4$, jęczm. $51^1/_2$, owsa 37, jarki 3, siana wozów 5. Lustracya z r. 1570 pisze: Ż. dzierżawa Jana Wysockiego, 30 wł. osiadłych i 12 gr., 1 karczma roczna 12 gr., 6 ogrodn. á 2 gr., 1 rzemieślnik (opifex) 2 gr. Według taryfy pobor. z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną płacił tu p. Grillewski 18 fl. 12 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 183). Według taryfy na symplę z r. 1717 płaciło Ż. 1 zł. i 15 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 92). Przez długi czas posiadali Ż. Żalińscy. R. 1574 zaczął tu Maciej Żaliński, starosta tucholski, podkomorzy pomorski i kasztelan gdański, stawiać pałac piękny, który dokończył dopiero syn jego Samuel, późniejszy wojewoda pomorski. Tenże około r. 1620 przybudował do kościoła w Tucholi piękną murowaną kaplicę (ob. Utracone kośc. p. ks.

Fankidejskiego, str. 306). W połowie XVIII w. posiadał Ż. Józef Pruszak, kasztelan gdański, który we dworze urządził kaplicę. W ołtarzu znajduje się obraz Matki B. i św. Krzyża. Portatyl konsekrował r. 1765 ks. Fabian Pląskowski, sufragan chełmiński. Indult na odprawianie mszy św. uzyskał sam dziedzic ze Rzymu r. 1744 (ob. tamże, str. 316). W topogr. Goldbecka z r. 1789 jest Ż. zapisane jako wś szlach. i folw. z 30 dymami w ręku Pruszaka (str. 263). R. 1858 był dziedzicem Willich. *Ks. Fr.*

Żalony, folw., pow. szawelski, gm. Łukniki, o 45 w. od Szawel.

Żalosie, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Erzwiłek. Włośc. Bejnarysowie mają tu 15 dzies. (5 lasu), Brażasowie w dwóch częściach 25 dzies. (5 lasu), Giedwiłowie 6 dzies. (1 lasu), Giendrolisowie 15 dzies. (2 lasu, 3 nieuż.), Globisowie 11½ dzies. (5 nieuż.), Kasperajtysowie 10 dzies. (2 nieuż.), Kibortowie w Z. i Poszeszuwiu 32½ dzies. (1½ lasu, 3½ nieuż.), Lengwinowie 10 dzies., Miszejkisowie 6 dzies., Norkusowie 21 dzies. (7½ nieuż.), Peldziusowie 5 dzies., Pokutyńscy 18 dzies. (2 lasu, 1½ nieuż.), Rafałowiczowie 15 dzies. (2 lasu, 1½ nieuż.), Staryccy 2½ dzies., Styrbowie 20 dzies. (3 lasu), Szaulisowie 24 dzies. (5 lasu, 4½ nieuż.), Walantejusowie 7 dzies. (1½ lasu, 1 nieuż.).

Żal się Boże, karczma, pow. toruński, gm. Górsk, st. pocz. Rossgarten; 1885 r. 2 dm., 20 mk., 9 mr.

Żalskie, jezioro, ob. *Żałe.*

Żalszylis, folw., pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 21 w. od Telsz.

Żaltynie al. *Żałtynie*, wś, pow. kalwaryjski, gm. Nadniemeńska, par. Rumbowicze, odl. od Kalwaryi 59 w., ma 20 dm., 155 mk.

Żaltyny al. *Żałtyny*, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Władysławów (odl. 13 w.), ma 7 dm., 68 mk. W r. 1827 wś Żałtyny ma 7 dm., 61 mk.

Żalubczyki, zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Porpliszcze, o 79 w. od Wilejki, 2 dm., 12 mk. (2 prawosł. i 10 katol.).

Żalwa, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Szeszuwki (lew. dopł. Wilii).

Żalwedery, wś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów (odl. 15 w.), ma 12 dm., 114 mk. Wchodziły w skład dóbr rząd. Leśnictwo. W 1827 r. było 12 dm., 93 mk.

Żałbudzie, w spisie urzęd. *Zułbudzie*, pow. maryampolski, gm. Syntowty, par. Łuksze, odl. 29 w. od Władysławowa, ma 6 dm., 43 mk. W 1827 r. było 6 dm., 66 mk.

Żałe, jezioro przy wsi t. n., w pow. rypińskim. Leży w znacznem zagłębieniu i przedstawia postać kąta prostego, którego jedno ramię krótsze jest zwrócone ku północy, drugie dłuższe ku zachodowi. Ramię krótsze przy długości do 1500 mt. ma 500 do 1000 mt. szerokości i 10 do 15 mt. głębokości. Dłuższe zaś przy długości do 2000 mt., ma 200 do 300 mt. szerokości i 15 do 17 głębokości. Ogólny obszar 291 mr. 63 pręt. al. 163 ha. Obfituje w ryby, zwłaszcza sielawy. Dno twarde, piaszczyste. Zasila je strumień idący od jez. Kopiec i źródła. Wody zaś odchodzą do jez. Ruda, z którego wypływa rz. Różec. Opis jeziora podał „Pamiętnik fizyograficzny“ (t. I, 104).

Żałe, wś i fol. nad jeziorem t. n., pow. rypiński, gm. i par. Żałe, odl. 9 w. od Rypina. Posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, urząd gm. z kasą wkładowo-zaliczkową, młyn wodny, karczmę. Wś lit. A. i B. ma 29 dm., 227 mk., 1374 mr. (376 mr. nieuż. i wody). Część pokościelna ma 9 dm., 75 mk., 66 mr. W r. 1827 było 27 dm., 258 mk. Starożytności osady dowodzi okop nad jeziorem się wznoszący i cmentarzysko. Wieś ta występuje w dok. z r. 1395 p. n. „Szale“. Kościół parafialny powstał tu zapewne już w XV w. W r. 1564 wieś kościelna Ż. należy do Piotra Żelskiego, który płaci od 18 łanów km. i 2 półłanków, 5 zagrod., 2 karczmarzy, 2 młynarzy (1 koło korzeczne), bednarza, kowala, krawca, tesarza. Ogółem 12 fl. 20 gr. 2 sol. (Paw., Wielkop., I, 292). R. 1789 własność Goczkowskiego, który wysiewa 69 kor. żyta, 8 kor. pszen., czynszu bierze 1317 złp. Probostwo 4½ kor. żyta wysiewa. Część większa wsi z jeziorem należy do Chełmickich. Ż, par., dek. rypiński, 2516 dusz. Ż. gmina należy do sądu gm. IV okr. w Nadrożu, ma 12209 mr. obszaru, 374 dm. i 3434 mk. Śród stałej ludności jest 3 praw., 787 prot. i 73 żyd. W gm. znajdują się dwa kościoły, trzy szkoły, dwa młyny wodne, 2 wiatraki, 3 cegielnie, 5 karczem. W skład gminy wchodzą: Brzuze, Bobrowiec, Dąbrówka, Duszoty, Giżynek, Huta, Julianowo, Kleszczyn, Krystyanowo, Lisiaki, Nowiny, Nadroż, Okonin, Piskorczyn, Paproty, Przeszkoda, Radzynek, Ruda, Somsiory, Studzianka, Ugoszcz, Żałe. *Br. Ch.*

Żałgiry, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 63 w. od Telsz.

Żałki, zaśc. w pobliżu rzki Czernicy, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, o 44 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Żałkoje, wś, pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Janówka, odl. od Augustowa 16 w., ma 12 dm., 68 mk. Pojawia się w spisach urzęd. dopiero po r. 1868.

Żało, folw., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Laskowicze, własność szlachcica Bułata, ma około 5 włók. *A. Jel.*

Żałoblekie, w spisie z r. 1827 *Żalebliki*, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 25 w., ma 8 dm., 59 mk. W 1827 r. 7 dm., 60 mk.

Żałobna, może *Żołobna*, góra (783 mt.), na płn. granicy wsi Jaworzec, w pow. liskim.

Żałoby 1.) wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Pokrowy (Sobakińce, o 4 w.), o 53 w. od Lidy a 10 w. od Wasiliszek, ma 4 dm., 15 mk. prawosł. i 26 katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); należała do dóbr Hajkowce (Żórawskich). 2.) **Ż.,** wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany (o 6 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Wójtowstwo Sudaty, ma 7 dm., 48 mk. katol. (w 1865 r. 19 dusz rewiz.).

Żałoby, pow. krzemieniecki, ob. *Żołoby*.

Żałoki 1.) wś, pow. szawelski, gm. Błagowieszczeńsk, o 50 w. od Szawel. 2.) **Ż.,** zaśc., tamże, o 54 w. od Szawel.

Żałoniszki, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 15 w.), okr. wiejski Ołkuny, o 55 w, od Wilna, 2 dm., 23 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Inturki.

Żałoś, jezioro, w pow. wileńskim, pod folw. Franciszkańce.

Żałoś, *Żałosie*, rzeczka, w pow. wileńskim, płynie pod zaśc. Okopiszki i wsią Żałosa.

Żałosa 1.) wś nad rzką t. n., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza (o 10 w.), okr. wiejski Niemenczynek, o 19 w. od Wilna, 8 dm., 2 mk. prawosł., 70 katol., 6 żydów (w 1865 r. 32 dusz rewiz.); należała do dóbr Lubów (Sliźniów). 2.) **Ż.,** zaśc., tamże, 1 dm., 16 mk. katol.

Żałość, błoto, w pow. poniewieskim, między miasteczkami Truskowem i Surwiliszkami, zajmuje do 20 w. kw. i za pośrednictwem błotnistych ruczajów łączy się z błotem Remigolskiem.

Żałosie, ob. *Żałoś*,

Żałowy al. *Żałoby*, wiatrak w Chmielnikach, tuż pod Stęszewem, w pow. poznańskim (zachodnim).

Żałtilis (lit. Żałtis-wąż), zwane też *Nowina*, jezioro na wschód od wsi Nowina, w pow. kalwaryjskim, około 12 w. na wschód od Kalwaryi. Ciągnie się wązkim pasem (szerokość około 1 w. a długość 4 w.) w kierunku od płd. ku płn.-zach. Wzn. brzegu na płn. krańcu 338 st. npm. Brzegi przeważnie nizkie, błotniste. Wieś Nowina leży o 70 stóp wyżej niż brzegi jeziora. Dno piaszczysto gliniaste. Leży między dolinami rzek: Kirsny od płd. i Szeszupy od zach.-północy.

Żałtynie, ob. *Żałtynie*.

Żałtyny, ob. *Żałtyny*.

Żałucie (*Żałuty*), wś, pow. rossieński, gm. Kielmy, o 33 w. od Rossień.

Żałuże, wś, pow. krzemieniecki, własność Maryi z Cieciszewskich Siemiątkowskiej.

Żałwie (ob. *Młodów*), mylnie, za: *Załuże*.

Żamojciszki, ob. *Żamojtyszki*.

Żamojdy, pow. słucki, ob. *Żamowicze*.

Żamojdź 1.) pow. słucki, ob. *Żamowicze*. 2.) **Ż.,** *Żomajdzie*, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Gonczary (o 3 w.), okr. wiejski i dobra, dawniej ks. Witgensteina, Sielec, o 18 w. od Lidy, 15 dm., 127 mk. (w 1865 r. 59 dusz rewiz.). 3.) **Ż.,** *Żamojdzie*, wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Gorodźki (o 8 w.), okr. wiejski Filipinięta, o 47 w. od Oszmiany, 20 dm., 154 mk. prawosł. i 68 katol. (w 1865 r. 94 dusz rewiz.); należy do dóbr Wiszniów, hr. Chreptowiczów.

Żamojdziaki, wś i folw., pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Kossów, o 48 w. od Słonima. Wś wraz z os. Buksze ma 460 dzies. ziemi włośc.; folw., własność Zagriadinych, 194 dzies. (50 łąk i pastw., 6 nieuż.).

Żamojdzie 1.) al. *Ojcowo*, folw., pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Brzostowica Mała, o 47 w. od Grodna, należy do dóbr Wojciechowszczyzna, Korybut Daszkiewiczów. 3.) **Ż.,** ob. *Żamojdź*.

Żamojkiele, zaśc., pow. trocki, w 4 okr. pol., o 65 w. od Trok, 4 dm., 51 mk. katol.

Żamojtuki, *Żemojtuki*, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Subotniki (o 4 w.), okr. wiejski Huta, o 35 w. od Oszmiany a 14 w. od Dziewieniszek, 6 dm., 46 mk. katol. (w 1865 r. 25 dusz rewiz.); należy do dóbr Żemłosław Umiastowskich.

Żamojtyszki, *Żamojciszki*, wś włośc. i folw. skarb., pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. aleksandrowska, okr. wiejski Narkuszki, o 4 w. od gminy a 30 w. od Lidy, 4 dm., 48 mk. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.).

Żamosty, folw., pow. siebieski, własność Rutniewych, 60 dzies.

Żamowicze, *Żamojdy* al. *Żamojdź*, wś i fol. nad rz. Naczą, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Siniawka, o 69 w. od Słucka. Wś ma 16 osad; folwark, własność Bohdanowiczów, 304 dzies. Ż. wspomniane są w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 484). *A. Jel.*

Żandoki, dwór, pow. szawelski, gm. Kruki, o 56 w. od Szawel.

Żandoryszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo, o 18 w. od Nowoaleksandrowska, attyn. Juszkian, własność Szantyrów, ma 32 dzies. Mikiejewowie mają tu 7 dzies. ($3^1/_2$ nieuż.).

Żanecin 1.) wś i fol., pow. nowomiński, gm. i par. Wiązowna, ma 86 mk., 110 mr. włośc. i 26 dwor. Wchodził w skład dóbr Duchnów. 2.) **Ż.,** fol. dóbr Mełgiew, w pow. lubelskim, ma 350 mr. 3.) **Ż.,** folw., pow. włodawski, gm. Sosnowica, oddzielony od dóbr Bruss, miał w 1878 r. 362 mr.

Żaneta, w spisie urzęd. *Żoneta*, folw., pow. maryampolski, gm. Poniemoń, odl. 55 w. od Maryampola, 1 dm.

Żania, ob. *Żonia*.

Żaniszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski,

w ¼ okr. pol., o 56 w. od Nowoaleksandrowska.

Żanków, szczyt górski (585 mt.), na obszarze Kropiwnika, w pow. dobromilskim. Ob. *Kim.*

Żanowo, wś, pow. lepelski, należał do dóbr Niesin (ob.).

Żansinos, rzeczka, w pow. kowieńskim, ob. *Kiepelusz.*

Żansiny, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., par. Szyłele, o 55 w. od Kowna.

Żanuny, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Poniewież. Włośc. Górscy mają 30 1/2 dzies.

Żanwil 1.) al. *Karpin*, dobra, pow. rzeżycki, własność Awdoszczenków, 496 dzies. 2.) **Ż.,** dobra skarbowe, pow. siebieski, o 40 w. od Siebieża, obejmują 25 wsi i 3 fermy, 1879 dusz, 11838 dzies.

Żapańce, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie (o 6 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Kiena, 46 dusz rewiz.

Żapul, szczyt górski (1084 mt.), na obszarze Berezowa Wyżnego, w pow. kołomyjskim, w pasmie Czarnego lasu, w Beskidzie lesistym.

Żar al. *Żdżar*, *Żdżary*, wś, pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Kaszewice, ma 32 dm., 264 mk., 311 mr. włośc.; os. leś. 1 dm., 3 mk., 5 mr. dwor. Wchodziła w skład dóbr Kaszewice. W 1827 r. było 16 dm., 102 mk.

Żar, uroczysko, wspomniane w dokum. XVI w., jedno w okolicy wsi Łopatycz, dziś w pow. słuckim, gm. Niedźwiedzica, drugie w okolicy wsi Parszewicz, w pow. pińskim na Zarzeczu, dziś w gm. Żabczyce (ob. Piscew. kn., 237 i 375). *A. Jel.*

Żar al. *Żyr*, przys. Lublińca, w pow. cieszanowskim.

Żar 1.) al. *Żdżar*, dział górski (773 mt.), na zach. granicy gm. Maruszyny, w pow. nowotarskim. U stóp góry przepływa pot. Skrzypny, dopł. Rogoźnika. 2.) **Ż.** al. *Zdziar*, góra (715 mt.), na obszarze gm. Stawiszy, w pow. grybowskim. U stóp płynie pot. Stawisza. 3.) **Ż.,** góra (665 mt.), na wschodnim brzegu doliny Skawy, między Suchą a Wadowicami, nad pot. Ponikiewką, dopł. Skawy. Wspomina tę górę, śród lasów nad Skawą położoną, dokum. z r. 1278 (Kod. dypl. pol., I, 106). 4.) **Ż.** *Kluszkowiecki*, szczyt górski (768 mt.), na obszarze gm. Kluszkowce, w pow. nowotarskim, przy ujściu pot. Kluszkowianki z lew. brzegu do Dunajca. 5.) **Ż.,** las w dolinie Kościeliskiej, w Tatrach.

Żar al. *Żdżar*, węg. *Zsdjar*, niem. *Morgenroethe*, wś, w hr. spiskiem, pow. popradzkim, w Tatrach, śród skalistej i nieurodzajnej okolicy, ma kościół katol. paraf., 1729 mk. Na obszarze wsi znajduje się w pasmie tatrzańskim przełęcz zw. Żdżarską, przez którą przechodzi droga bita prowadząca od granicy Galicyi do Bieli i Kesmarku. Wieś istniała już w r. 1286. Ob. *Osturnia.*

Żar, wś nad rz. Smreczanką, w hr. liptowskiem.

Żarabcy, pow. bobrujski, ob. *Żerebcewicze.*

Żarały, wś, pow. szawelski, gm. Radziwiliszki, o 16 w. od Szawel.

Żarapiszki, zaśc. nad jez. Styrnie, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 64 w. od Wilna, 1 dm., 4 mk. katol.

Żarce Wielkie, okolica, pow. połocki, gm. Artejkowo (o 1 w.), dom modlitwy starowierców.

Żarchowo, niem. *Sorchow*, dobra ryc. i wś, w Pomeranii, pow. słupski, st. pocz. Kaszubskie Zelkowo, par. kat. Słupsk.

Żarczyce *Większe* i *Mniejsze*, dwie wsi i fol., pow. jędrzejowski, par. Złotniki. Ż. Większe należą do gm. Węgleszyn a Ż. Mniejsze do gm. Złotniki. Leżą o 17 w. na płn.-zachód od Jędrzejowa, niedaleko Okszy. W 1827 r. Ż. Większe miały 17 dm., 106 mk., Ż. Mniejsze 21 dm., 143 mk. W r. 1873 fol. Ż. Większe rozl. mr. 673: gr. or. i ogr. mr. 303, łąk mr. 52, pastw. mr. 50, lasu mr. 59, przestrzenie sporne mr. 186, nieuż. mr. 23; bud. mur. 3, drew. 11; płodozm. 8-pol., las nieurządzony, młyn wodny. Wś Ż. Większe os. 18, mr. 156. W r. 1886 fol. Ż. Mniejsze rozl. mr. 701: gr. or. i ogr. mr. 335, łąk mr. 121, pastw. mr. 120, lasu mr. 107, nieuż. mr. 18; bud. drew. 10; płodozm. 5, 6 i 7-pol., las nieurządzony, pokłady torfu, młyn wodny. Wś Ż. Mniejsze os. 24, mr. 200. Dziesięciny z Ż. i innych wsi nadaje Jan, arcyb. gnieźn. około r. 1175 klasztorowi w Jędrzejowie (Kod. Małop., II, 8). Wymienione w dok. z r. 1256 w liczbie włości klasztoru jędrzejowskiego, zwolnionych przez ks. Bolesława od daniny „stan" zwanej (Kod. małop., I, 51). W r. 1508 Andrzej Żarczycki płaci tu 2 gr. R. 1540 wś Ż., w pow. chęcińskim, należy do Stanisława Żarczyckiego. Było w niej trzech kmieci na półłankach, młyn, staw, folwark, dwór, bór i pasieki. Oceniono wieś na 150 grzyw. R. 1573 Ż. Major i Minor płacą pobór od 2 łan. km. (Paw., Małop., 272, 484, 564). W r. 1579 Konarscy mają siedziby swe w pow. wiślickim, par. Czarnocin. Siedzą w Mękarzowicach, Swoszowicach, Korytku. Jest wieś Konary w tymże powiecie, w par. Otwinów. Siedzi w niej wtedy zagrodowa szlachta nie mająca kmieci. Po Żarczyckich w XVII w. mieszkają w Ż. Pieniążkowie a około r. 1683 osiada tu Jerzy Konarski, kasztelan zawichoski. Synem jego był głośny reformator szkół i pisarz polityczny Stanisław Konarski ur. w Ż. 30 wrześn. 1700 r. *Br.Ch.*

Żarczycka Wola, pow. łańcucki, ob. *Wola Żarczycka* (t. XIII, 814).

Żarczyn al. *Żarzyn*, w dok. *Sarczino*, niem. *Sartschin*, wś dwor., w pow. żnińskim, ma urz.

okr. w Żninie, urz. st. cyw. w miejscu, pocztę i st. kol. żel. w Wapnie, na linii Gniezno-Nakło, szkoły i par. kat. w Dziewierzewie, par. ewang. i sąd w Keyni. Obszaru 829 ha, 12 dym., 190 dusz (25 ew.). Leży na płd. Keyni i Dziewierzewa, przy trakcie do Żernik. Krzyżują się tam gościńce, wiodące z Dziewierzewa do Nadborówka, tudzież z Chraplewa do Srebrnej Góry. Wody z łąk na płd. i płn.-zach. ściekają do stawów dworskich, a na płd.-wsch. do rzeczki, uchodzącej za Brzyskorzystewką do Gąsawki, która tu wpada do jeziora Dobrylewskiego. Do podatku dochód czysty oszacowano na 7581 mrk. Osada t. n. w okolicy Bledzewa i Międzyrzecza wielkop., znikła, lub zatraciła swą nazwę; mieszaną niekiedy bywa z Ż., za które brane bywa też „Szarzino", gdzie r. 1391 wyprocesowała na rokach pyzdrskich na Janie Sągniewiczu, Rutka z Węglewa, wsi leżącej pod Koninem. Po r. 1871 dopiero pojawiła się niemiecka nazwa: Sartschin. Ten Ż. występuje dopiero r. 1399 na poroczkach gnieźn. gdzie toczyła się sprawa między Janem Łąckim a Trojanem z Żarczyna. Zasiadający żupani zawyrokowali, że woźny ma obejrzeć miejsce, gdzie Trojan zajął bydło Janowi. Dziesięcinę snopową z Ż. pobierał pleban w Dziewierzewie. Z ról dziedzicznych zwoził ją sobie sam a z łanów osiadłych zwozili ją kmiecie, którzy prócz tego płacili mu po $1^1/_2$ gr. dziesięciny lnianej, a wrazie gdyby mu nie wozili dziesiątych snopów, po 3 gr. z łanu. Pleban dziewierzewski Dobrogost sądził się w r. 1437 przed konsystorzem gnieźnieńskim o dziesięcinę z Ż., którą sprzedał r. 1486 Jan Orzelski, jeden z następców jego. W r. 1461 i 1476 układali się w grodzie keyńskim dziedzice Ż., Turzyna, Smogulca i Chlewisk, Nową Wsią także zwanych. W r. 1577 miał tu Brodziński 9 śl. os., 3 zagr., a Żarczyński 2 śl. os. i 2 zagrodn. W r. 1620 było na całem dziedzictwie 2 zagrodn. i 11 śl. os., które zbiegiem czasu znikły. Ż. był gniazdem Żarczyńskich Nałęczów, którzy wedle Paprockiego przenieśli się z Pałuk na Ruś Czerwoną, do ziemi lwowskiej. Przy schyłku zeszłego wieku wchodził Ż. w skład majętności nadborowskiej, dziedzicznej Michała, potem Józefa Guttrych. Obecnie w ręku Niemców. Na obszarze Ż. wykopano dwie stępy granitowe. *W. Ł.*

Żardeckie, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, o 63 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Żardele, wś nad rzką Miluppą (praw. dopł. Szeszupy), pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 16 w., ma 24 dm., 297 mk. W 1827 r. było 16 dm., 160 mk.

Żardele 1.) dwór, pow. szawelski, gm. Kruki, o 55 w. od Szawel. 2.) **Ż.,** wś, pow. szawelski, gm. Popielany, o 50 w. od Szawel. 3.) **Ż.,** wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., par. Komaje, o 21 w. od Święcian, 6 dm., 38 mk. (15 katol., 19 mahomet., 4 żydów). 4.) **Ż.,** zaśc. szl., pow. trocki, w 1 okr. pol., 20 w. od Trok, 1 dm., 4 mk, katol. 5.) **Ż.,** uroczysko na gruntach wsi Orniany, w pow. wileńskim.

Żardeliszki 1.) dwa dwory, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 73 i 82 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Ż.,** zaśc. włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 30 w. od Święcian, 3 dm., 27 mk. katol.

Żardki, ob. *Żartki.*

Żardwiecie, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 35 w., ma 3 dm., 27 mk. W 1827 r. 4 dm., 42 mk.

Żardynie, dwór, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 68 w. od Poniewieża.

Żardyszki, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 46 w. od Kowna.

Żarek, góra (527 mt.), pod Lanckoroną, w pow. wadowickim, na której mieści się kościół i klasztor Kalwaryi Zebrzydowskiej. Ob. *Kalwarya Zebrzydowska* i *Lanckorona.*

Żaretki, ob. *Żarskie.*

Żargieliszki, zaśc., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 60 w. od Poniewieża.

Żargiszki, dwór, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyniki, własność Korolenków, 194 dzies. (18 lasu, 5 nieuż.).

Żarka al. *Żerka,* przypuszczalnie dawna Deminawka, rzeczka, w pow. skwirskim, bierze początek we wsi Dywinie i w Didowszczyźnie uchodzi do Irpeni od lewego brzegu. Długa do 12 w.

Żarki 1.) os. leś., pow. radzymiński, gm. Tłuściec, ma 1 dm., 4 mk., 3 mr. 2.) **Ż.** al, *Borowiecko,* wś i os. młyn nad rz. Widawką, pow. noworadomski. gm. i par. Dobryszyce. Wś ma 13 dm., 150 mk., 152 mr.; os. młyń. 1 dm., 7 mk., 15 mr. 3.) **Ż.,** fol. dóbr Laski, w pow. olkuskim, gm. Minoga. 4.) **Ż.,** u Długosza *Zarky,* osada miejska i dobra, dawniej miasteczko nad rzką Leśniowką, mającą początek tuż pod Żarkami w Leśniowie, pow. będziński, gm. i par. Żarki, odl. 45 w. na płn.-wschód od Będzina, na wschód od linii drogi żel. warsz.-wied., o 7 w. od st. Myszków. Połączone trzema drogami bitemi z sąsiedniemi miasteczkami. Posiada kościół par. murowany, p. w. św. Szymona Judy, kościołek św. Barbary, dom przytułku dla starców z dochodem 60 rs. rocznie, synagogę, szkołę początkową, sąd gm., urz. gm. z kasą pożyczkową, urz. poczt., kancelaryą rejenta, aptekę, fabrykę wyrobów bawełnianych, młyn parowy, ogród spacerowy, 364 dm. (101 mur.), 3673 mk. (1877 męż., 1795 kob.) i 891 mr. ziemi należącej do mieszczan, prócz tego 1291 mr. na prawie wieczysto-czynszowem. Inne obliczenie podaje obszar cały na 3751 mr. (1921 roli, 1530 łąk i 300 past. i nieuż.). Gleba piaszczy-

sta. Folwark dworski ma 3102 mr. (160 roli ornej). W r. 1827 miasto miało 319 dm., 2762 mk.; fol. 2 dm., 12 mk.; 1864 r. było 3757 mk. (w tem 2291 żyd.), 28 dm. mur., 325 dm. drew. Ludność trudni się handlem; część chrześcian handluje nabiałem, jajami, trzodą chlewną, trudni się wyrobem haftów, kapeluszy słomianych i filcowych. Sklepy są w ręku żydów. Główny jarmark bywa na św. Stanisław i trwa tydzień cały. Dobra Żarki składały się w r. 1881 z fol. Żarki, nomenklatur: Połomia, Masłoński Piec, młynów: Czarna Struga, Myszków, Mandat al. Olesiów, Tenderowizna, Otręba, Szczerbowa, Hypa al. Makiet, Witek, Tendera. Po dopełnionej segregacyi obszar wynosi mr. 4152, w tem gr. or. i ogr. mr. 315, łąk mr. 23, past. mr. 9, wody mr. 7, lasu mr. 3725, nieuż. mr. 113. Oprócz powyższego obszaru w częściach wieczysto-czynszowych mr. 1292; bud. mur. 16, drew. 7; las, urządzony. Wraz z folw.: Ciszówka, Jaroszew, Jaworznik, Przewodziszowice i Połomia, mającemi odrębne księgi hipoteczne, tudzież z os. fabr. Koński Las i dwoma karczmami, liczy razem 8311 mr. W skład dóbr Ż, przed r. 1864 wchodziły: wś Jaroszewo os. 27, mr. 388; wś Ostrów os. 21, mr. 339; wś Połomia os. 47, mr. 726; wś Nowawieś os. 71, mr. 684; wś Masłońskie os. 20, mr. 284; wś Dzierzno os. 19, mr. 184; wś Czarna Struga os. 19, mr. 124; wś Myszków os. 74, mr. 621; wś Ciszówka os 22, mr. 209; wś Jaworznik os. 124, mr. 1298; wś Przewodziszowice os. 21, mr. 392; wś Zawada os. 33, mr. 503; miasto Żarki os. 306, mr. 1850. Kiedy Ż. otrzymały prawo miejskie niewiadomo. Długosz w opisie granic dyecezyi krakowskiej powiada iż linia graniczna od dyecezyi wrocławskiej „ad portas Zarky pertingat, in suo jure claudens, a portis autem oppidi Zarki omnem tractum districtuum Mykulow, Wosznyki, Szyewyor, Bythom“ (L. B., I, 2). Ż. mimo otrzymania prawa miejskiego nie mogły się rozwijać, raz dla ubóstwa gleby okolicznych obszarów, pokrytych przeważnie lasami i mało zaludnionych, powtóre dla sąsiedztwa blizkiego kilku również małych i biednych miasteczek jak, Włodowice, Ogrodzieniec, Mrzygłód, Kromołów, Przyrów. Ztąd kościół parafialny, p. w. św. Stanisława, założony zapewne wraz z miastem, nie może się utrzymać dla braku dochodów i zastaje r. 1522 jako filia przyłączony do kościoła par. w sąsiednim Leśniowie, gdzie dziedzic dóbr wzniósł (w XV w.) kościół murowany i założył parafią. W r. 1581 Ż. płacą pobór od 4 łan. miejskich, 13 rzem., dają szosu 8 fl., ogółem fl. 18 gr. 15 (Częstochowa wtedy płaci 74 fl. a Kłobucko 72). Od Myszkowskich przeszły Ż. do Korycińskich. Jan Konarski, bisk. krakowski, potwierdził r. 1581 połączenie obu parafii. W dzienniku podróży pani de Guébriant, która jako ochmistrzyni Maryi Ludwiki odprowadzała ją do Polski i w powrocie zatrzymała się w Częstochowie, czytamy: „Dnia 17 kwietnia (1646 r.) ujechaliśmy mil 4 od Częstochowy do Zarska, małego miasteczka należącego do p. Korycińskiego, podczaszego krak. Przyjął nas w domu swoim, równie jak miasteczko z drzewa zbudowanym. Apartamenta są piękne, mianowicie sala, nie raz w nich króla i dwór jego traktował. Darował pani de Guébriant rozmaite wina, piwa i konfitury i pewne ciasta, w ktorych więcej szafranu, jak mąki było. Żona jego i siostra pozdrawiając ją piły z nami różne zdrowia“ (Zbiór Pam. o daw. Polsce, Niemcewicza, IV, 186). Z rąk Koryciński przeszły Ż. do Warszyckich, z których domu wyszły w posagu za Barbarą, mieczniknówną w. kor. († 1670 r.), poślubioną Kazimierzowi Męcińskiemu h. Poraj, synowi Wojciecha, podkom. wieluńskiego. Otrzymawszy w posagu ogromny majątek, założył on w Ż. rezydencyą. O stanie ówczesnym Ż. pojaśnia nas Werdum podróżujący po Polsce między 1670—72 rokiem. „Jest to otwarte miasteczko z dwoma kościołami i nie złym zamkiem, wszystko w czystym piasku“ (Ks. Liske „Cudzoziemcy w Polsce, str. 127). Ostatnim z rodu Męcińskich dziedzicem dóbr był Jan, szambelan dworu polskiego, sędzia pokoju pow. lelowskiego, bezpotomny (ob. Przewodnik herald. p. A. A. Kosińskiego, str. 449). W r. 1712 zaszła tu bratobójcza walka między stronnikami Leszczyńskiego a Sasa. Po rozbiciu wojsk Grudzińskiego, starosty rawskiego, pod Krotoszynem, d. 28 czerwca, gdy uchodził nazad na Wołoszczyznę „niedaleko Żarek napadł go porucznik Kamieniecki, który w pogoń za nim chodził i zniósł mu ludzi do ostatka“ (Otwinowski, Dzieje Polski pod panow. Aug. II, str. 196). Męcińscy sprowadzili do Leśniowy karmelitów, lecz gdy klasztor ten nie mógł się utrzymać dla braku środków, Jan Józef Męciński, kasztelan bracławski, oddał kościół w r. 1706 paulinom częstochowskim, którzy odtąd zarządzali parafią i obydwoma kościołami do r. 1864. Około r. 1827 kościół parafialny w Ż. był tak zrujnowany, że nabożeństwo odbywało się tylko w Leśniowy, dopiero gdy Ż. nabył Piotr Steinkeller, wzniósł on w mieście r. 1846 nowy kościół murowany podług planu Henryka Marconiego. Wówczas parafia znowu przeniesiona została do Żarek a w Leśniowy przebywa odtąd wikaryusz jako administrator kościoła który został filialnym. Jest to budowla niewielka, której czoło stanowi zgrabna we środku wieża, o gotyckich kształtach, z czterema po rogach iglicami, mieszczącemi na szczycie krzyże. Takież mniejsze dwie iglice z krzyżami są po obu jej stronach; zresztą 4 skarpy podpierają całe wzniesienie; odrzwia zaś głównego wejścia i okrągłe nad niemi okno, ubrane są w gotyckie ozdoby. Wnętrze jej odpowiada zupełnie stylowi; ma piękne ołtarze i organy. Starowol-

ski wspomina iż w kościele żareckim (Leśniów?) mieściły się grobowce: Jana Korycińskiego h. Topór, wojownika za królów: Stefana i Zygmunta III, † 1633 r.; Zygmunta Tarły, kasztelana sądeckiego, † 1628, o którym tyle pisze Niesiecki; Andrzeja Niewiarowskiego, † 1682; Stefana Niewiarowskiego, † 1644; Jana i Jakuba z Janowic Chwalibogów, † 1627 i 1639 r.; Bartłomieja Kępińskiego, † 1646 r.; Krzysztofa Rylskiego, † 1636 r.; Stanisława Miłkowskiego, † 1637 r.; Piotra Stadnickiego z Lichwina, † 1636 r.; Stanisława Ujejskiego h. Nowina przydomku Pilath „męża rycerskiego pod Cecorą“, † 1645 r. (Monumenta Sarmat., str. 797—803). Istnieje tu jeszcze jeden kościołek, p. w. św. Barbary, starożytny, kiedy jednak i przez kogo założony niewiadomo. Nową epokę w życiu miasteczka stanowi zaprowadzenie tu zakładów przemysłowych przez Steinkellera, który nabywszy dobra żareckie od Męcińskich zajął się zarówno melioracyami rolnemi jak i wytworzeniem w osadzie ogniska przemysłowego. Urządził więc w Ż. w r. 1833 fabrykę maszyn którą rozszerzył r. 1837, łącząc z nią kuźnię, gisernię i emaliernią, wyrabiającą naczynia kuchenne. Fabryka ta dostarczyła zakładom górniczym rządowym kilkunastu maszyn parowych, o sile 6 do 100 koni według pomysłu Filipa Gérarda, naczelnego mechanika górniczego. Wyrabiano tu również maszyny i narzędzia rolnicze, ressory i słynne powozy („steinkelerkami“ zwane). Warsztaty mieściły się w dwupiętrowym gmachu. Motor stanowiło koło wodne i maszyna parowa o sile 2 koni. W pobliżu wzniesiono kuźnię, gisernią, gazownią, magazyny i koszary na pomieszczenie stukilkudziesięciu rodzin robotniczych. W r. 1843 fabryka ta upadła a na jej miejsce Steinkeller w spółce z Lichtensteinem założył wielką przędzalnią bawełny. W r. 1857 dobra Ż. i fabrykę nabyła spółka złożona z Karola Ordęgi, Stan. Lessera i Karola Osterlofa. Rozwój Łodzi ułatwiał fabryce zbyt przędzy. Około r. 1870 fabryka posiadała maszynę parową o sile 60 koni i wodną o sile 20 koni. Było w ruchu 9600 wrzecion, pracowało 326 robotników. Produkcya przędzy dochodziła 12000 pudów rocznie. Obecnie od r. 1880 fabryka ta z częścią dobr jest własnością Szajblerów. Osada sama przedstawia się biednie i brudno. Ulice niebrukowane, domy murowane porujnowane. Okolica osady obfituje w fabryki. W odległości 4 w. w Czarnej Strudze fabryka cykoryi i młyn wodny, w Jaworzniku (o 4 w.) browar i gorzelnia (właściciela dóbr Ż. Ordęgi), o 7 w. „Masłoński Piec“, fabryka tektury, w Mijaczowie pod Myszkowem fabryka machin i odlewów żelaznych a w Myszkowie przędzalnia wełny. Okolice Ż. obfitują w wapień i ztąd istnieją tu zdawna piece do wypalania wapna. Główny jarmark w Ż. na św. Stanisław trwa od 1 do 9 maja. Ż. par., dek. będziński, 4464 dusz. Opisy Ż. z rycinami podał Tyg. Illustr. z r. 1860 (t. I, 52) i 1865 (t. XI, 60), prócz tego „Tydzień“ piotrkowski (z r. 1894, Nr 20 i 30). Charakterystykę ludności okolicznej mieści praca Federowicza: „Lud z okolic Żarek, Siewierza i Pilicy“, stanowiąca dwa pierwsze tomy „Biblioteki Wisły“ (Warszawa). *M. R. Wit.—Br. Ch.*

Żarki 1.) wś, pow. czerykowski, gm. Dubrowica, ma 49 dm., 322 mk. 2.) **Ż.**, wś i dobra, pow. klimowicki, gm. Moszewo. Wś ma 17 dm., 256 mk.; dobra, od 1879 r. własność kupców Skorniakowych, 1296 dzies. (85 roli, 40 łąk, 794 lasu); karczma. 3.) **Ż.**, dobra, pow. newelski, własność Luizy Borowskiej, 370 dzies. 4.) **Ż.**, zaśc., tamże, własność Jana Szabanowa, 20 dzies. i Fajbisza Worochobskiego, 20 dzies.

Żarki 1.) zaginiona wś we włości pawołockiej, t. j. w płn. części dzisiejszego pow. skwirskiego; ob. *Andruszki*. 2.) **Z.** al. *Dżarki Wielkie* i *Małe*, dwie sąsiednie wsi nad Bugiem, pow. włodzimierski, na płd. od Włodzimierza.

Żarki, wzgórze (527 mt. npm.), na obszarze gm. Barwałd Górny, w pow. wadowickim, nad pot. Czarną, ramieniem źródłowym Wielkiej rzeki al. Kleczówki, dopł. Skawy.

Żarki z *Ziajkami* i *Zagórzem*, wś, w pow. chrzanowskim, par. rz.-kat. w Babicach. Leży śród lasów, w pobliżu ujścia pot. Chechło do Wisły. Przez wieś prowadzi gościniec z Krakowa do Oświecima. Ż. wraz z osadami liczą 222 dm. i 1367 mk. (669 męż., 698 kob.) rz.-kat. Pos. większa (Gwidona hr. Henkla v. Donnersmark) wynosi 37 mr. roli, 130 mr. łąk, 15 mr. pastw., 1018 mr. lasu i 40 mr. nieuż.; pos. mn. 964 mr. roli, 194 mr. łąk i 205 mr. pastw. Na obszarze wsi kopalnia węgla. Ob. *Jaworzno*. W r. 1490 były we wsi 3 łany, z których płacono po dwa grosze poradlnego (Pawiń., Małop., 433). Stanowiły własność biskupstwa krakowskiego i należały do zamku lipowieckiego. W r. 1581 płacono tu od 4 łan. km., 3 zagr. z rolą, 6 kom. z bydłem i 3 kom. bez bydła; r. 1787 (Spis ludności dyec. krak., Archiw. Kom. histor., VIII) miały Ż. 620 mk. rz.-kat. Ż. graniczą na wsch. z Zagórzem, Mętkowem i Babicami, na zach. z Libiążem, na płn. z Chrzanowem a na płd. dotykają Wisły. *Mac.*

Żarki, miejscowość, w pow. babimojskim, ku wschodowi od Zbąszynia. Ob. *Szarki*.

Żarkiewicze al. *Żarkowicze*, zaśc. przy ujściu Scyklówki do Świsłoczy, pow. ihumeński, o parę wiorst na płn. od Koreliszczewicz, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Pereżyry. *A. Jel.*

Żarkiszki, wś, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Rogowo, o 37 w. od Wiłkomierza. Weberowie mają tu 21 dzies., Kulikowscy 20 dzies. (1 lasu, 1 nieuż.).

Żarków 1.) grupa domów w Hołubicy, pow. brodzki. Tu znajdują się źródła Seretu, dopł.

Dniestru. 2.) **Ż.** (ob. *Podhorce* 3), mylnie, za: *Zaszków.*

Żarkowicze, ob. *Żarkiewicze.*

Żarkowina, wólka do wsi Kopcie, w pow. kolbuszowskim, ma 7 dm. i 52 mk.

Żarkowski Mech, błoto, w gub. smoleńskiej, na granicy pow. porzeckiego z bielskim, między rz. Mężą, Wesołą i Trostną, ciągnie się 17 w. na wschód od pustyni Ordyńskiej do granicy pow. bielskiego. Szer. od 4 do 10 w. Na niem dwa jeziora: Białe i Czarne.

Żarkowskie, jezioro, w pow. bielskim gub. smoleńskiej.

Żarkowszczyzna, chutor, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Dobrowola, o 48 w. od Wołkowyska.

Żarłaki, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Mołodeczno (o 8 w.), okr. wiejski Mojsicze, o 28 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 12 dm., 99 mk.; należała do dóbr Izabelin (Nargielewiczów).

Żarło al. *Zażarłom*, wś, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. Kaczerycze, o 7 w. od Bobrujska. *A. Jel.*

Żarmieniszcze, *Żermieniszcze*, jezioro. pow. mozyrski, w gm. Turów, w lewej kotlinie Prypeci. *A. Jel.*

Żarna, wś, pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Werejki, o 21 w. od Wołkowyska, 121½ dzies. ziemi włośc.

Żarnawka, potok, lewy dopł. Soły.

Żarnele, okolica szlach., pow. wileński, w 4 okr. pol , o 41 w. od Wilna, 4 dm., 42 mk. (4 prawosł., 38 katol.).

Żarniszki, wś włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 6 w.), okr. wiejski Padziuny, o 29 w. od Wilna, 1 dm., 14 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki.

Żarnokowszczyzna, zaśc., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Jastrebiewo, o 72 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Żarnoła, struga, pow. mozyrski, w gm. Bujnowicze, powstaje ze zlania się strug Żabinka i Krynica, ginie w olbrzymich moczarach okolicy wsi Sinnica. *A. Jel.*

Żarnomino, może *Czarnomino*, wś nie istniejąca obecnie, leżała na Pomorzu Gdańskiem. W dok. z r. 1250 Sambor, ks. pomorski, oświadcza, że sprzedał biskupowi włocławskiemu Mateuszowi wsi swe, a w tej liczbie i Ż., za trzysta grzywien. W drugim akcie z r. 1237, po zaszłych sporach, przy pośrednictwie Krzyżaków z Torunia, zwraca Sambor biskupowi te wsi (Kod. dypl. pol., II, 598, 608). Por. *Miłobądź* i *Wysin.*

Żarnosieki, zaśc., pow. drysieński, par. Rosica, należy do dóbr Sarya, ma 35 dzies.

Żarnów, rzeczka, ob. *Stradomka.*

Żarnów, os. miejska nad strumieniem t. n. („Sczepe" w XVI w.), dawniej miasteczko, pow. opoczyński, gm. Topolice, par. Żarnów, odl. 16 w. od Opoczna, 30 w. od Piotrkowa a 17 w. na wsch.-płd. od Sulejowa. Leży przy szosie łączącej Piotrków z Kielcami. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, urz. gm., mały browar, 82 dm , 1399 mk. i 735 mr. ziemi należącej do mieszczan. W 1827 r. 92 dm., 713 mk. Zawiązkiem osady był starożytny gród, po którym pozostał dotąd wysoki okop, w pobliżu kościoła się wznoszący. Akt uposażenia klasztoru w Mogilnie wymienia Żarnów z daniną 2½ grzyw. W potwierdzeniu posiadłości kościoła gnieźnieńskiego z r. 1136 wymieniony w liczbie grodów dających kościołowi dziesięcinę ze zboża, miodu, skór, opłat targowych i celnych. R. 1195 ks. Mieszko nadaje klasztorowi w Trzemesznie dziesiątą miarę miodu z grodu żarnowskiego. W liczbie dziesięcin nadanych kolegiacie sandomierskiej, wymienionych w akcie z r. 1191, jest: „capella de Zarnow, cum suis redditibus, et omnes decime castri ejusdem". Że zdawna istniało przy grodzie targowisko i miało pewne przywileje świadczy akt Leszka z r. 1221, w którym czytamy: „Młogie (?) filius ejusdem (Mikołaja z Piotrkowa), qui de mandato meo libertatem proclamavit in foro de Sarnove" (Kod. dypl. pol., I, 27). Akt Bolesława, ks. sandom., syna Konrada, z r. 1232 wspomina o „colloquium in Meduna ante Sarnov", będzie to zapewne Miedzna. R. 1308 w Tęczynie uwalnia Łokietek wsi klasztoru sulejowskiego od cła w Żarnowie i targowego w Piotrkowie a r. 1318 pozwala król kmieciom i mieszczanom z dóbr klasztornych sprzedawać „iu foro Zarnoviensi et Pyotrkoviensi... panem, carnes, sal, pernas et alia particulariter seu membratim" (Kod. wielkop., Nr. 3, 7, 11, 1010; Kod. małop., I, 5, 126, II, 49, 215, 243). Kolegiata sandomierska mając nadaną sobie kaplicę (a więc parafią) w Żarnowie, otrzymuje następnie pewne ziemie w Żarnowie i Sielcu. Bolesław Wstydliwy aktem z 27 maja 1276 r. potwierdza nadania poprzedników dla posiadłości kolegiaty w Żarnowie i Sielcu co do zwolnienia od podwód. Potwierdza je także Leszek Czarny r. 1284 i ks. Bolesław 1288 r. Kolegiata przeznaczyła parafią żarnowską na uposażenie kantora. W r. 1415 otrzymuje osada prawo magdeburskie. Władysław Jagiełło r. 1417 potwierdza przywileje miasta a Kazimierz Jagielończyk uwalnia r. 1447 na sejmie w Piotrkowie Żarnów od wszelkich ciężarów. R. 1459 nadaje król miastu przywilej na jarmarki. W tym czasie według opisu Długosza (L. B., I, 321 i nast.) Ż. stanowi uposażenie kantoryi sandomierskiej, którą wtedy zajmuje Otto ze Szczekarzowic Toporczyk. Miasto posiada kościół par., p. w. Wniebowzięcia N. P. M. i św. Mikołaja, zbudowany wedle tradycyi przez Piotra Dunina, ko-

mesa na Skrzynnie, z kamienia wapiennego. Patronem i kolatorem kościoła był kantor sandomierski. Do mieszczan należało 6 łanów, dających czynsz kantorowi. W osadzie było 125 domów i wielu rzemieślników, głównie tkaczy. Każdy dom i każdy rzemieślnik dawał kantorowi po groszu. Wójt miał 6 łanów z górą, posiadał jatkę szewcką i piekarską, które mu dawały po 2 czynszu, pobierał też trzecią część z kar sądowych i obowiązany był służyć w razie wojny na koniu zbrojno. Jatki rzeźnicze, w liczbie szesnastu, dawały po trzy kamienie łoju, z tego połowa szła dla wójta, połowa dla kantora. Karczmarze i wszyscy warzący piwo płacą czynszu dwie grzyw. kasztelanowi żarnowskiemu, przewyżka idzie dla kantora. Dziesięcina idzie dla kościoła żarnowskiego. Kustosz sandomierski miał tu ogród i pole, dające czynszu 9 skotów. O dość znacznem ruchu handlowym świadczy istnienie specyalnej miary żarnowskiej dla zboża. Na początku XVI w. przy kościele żarnowskim jest trzech wikaryuszów i szkoła. Pleban pobiera z miasta dziesięcinę, wartości do 16 grzyw., z tych trzy daje wikaryuszom. Do uposażenia plebana należy 4 zagrodników, rola z łąką nad strumieniem zw. Sczepe, dwie sadzawki na strumieniu, cztery place (dla 3 wikaryuszów i dzwonnika) oraz piąty dla szkoły, łan (dział) roli, stawek między stawem wójta i stawem kantora, dwie łąki i wieś Bronów (w niej 2 łany dwor. i 4 kmiece), z 6 stawkami i łąką (Łaski, L. B., I, 622, 623). R. 1472 kantor Otto nadaje miastu łąki. Inny kantor Jan Stankon, doktór medycyny, lekarz królewski, wyrabia r. 1485 przywilej na założenie cechu prasołów. Cech ma sprowadzać sól krakowską, bałwaniastą i takową rozrębywać dla sprzedaży w mieście i po wsiach okolicznych. Nie należącym do cechu nie wolno handlować solą. R. 1538 król uwalnia mieszczan od ceł i targowego w całem państwie i równa w prawach Ż. z Chęcinami, Szydłowem, Opocznem i Przedborzem. W r. 1570 potwierdza Zygmunt August w Warszawie wszystkie dawniejsze przywileje od Leszka i Bolesława Wstydliwego począwszy. Już w r. 1512, jak świadczy przechowana księga sądowa miejska, miał Ż. swój urząd miejski, złożony z rajców (consules) i notaryusza. Jan Kazimierz ustępując przed Szwedami został przez nich doścignięty pod Żarnowem i tu stoczył dn. 16 wrześ. 1655 r. niepomyślną walkę. Król szwedzki nie spotkał odtąd już nigdzie oporu w pochodzie swym do Krakowa. Miasto chcąc się ratować w biedzie urządza r. 1664 swą propinacyą i uzyskuje r. 1669 od Michała Korybuta przywilej na dwa nowe jarmarki. Zesłani przez króla komisarze stanowią 21 sierp. 1673 r. ordynacyą miasta w 10 artykułach, które kapituła sandomierska zatwierdza. Spory z kantorami o propinacyą ciągle się ponawiają. Przytem kantorowie i ich dzierżawcy ścieśniają swobody mieszczan. W r. 1786 wracają zaniechane przez czas dłuższy wybory do magistratu żarnowskiego. Obrani byli: landwójt, burmistrz, ławnicy, radni. Do r. 1820 miasto stanowiło uposażenie kantoryi, od 1820 do 1864 dochody pobierał jeden z kanoników katedry sandomierskiej. Po r. 1867 stał się osadą, pod zarządem wójta zostającą. Kantorami sandomierskiemi bywali nieraz przedstawiciele głośnych rodów, jak wspomniany już Otto ze Szczekarzowic (Tarło) w XV w., Mikołaj Zamoyski r. 1522, Wespazyan Lanckoroński r. 1659, Kazimierz Tęczyński, Stan. Miaskowski (od r. 1728, wzniósł ratusz), głośny potem Młodziejowski. Ż. par., dek. opoczyński, 5383 dusz. *Kasztelania* żarnowska sięga zapewne początkiem swym wieku XI. Pierwszym znanym z dokumentów kasztelanem jest „Falibogus de Sarnow“, wymieniony w dokum. Leszka, ks. krakow., z r. 1224. Po nim idzie „Vircislaus comes de Sarnow“ w dok. z r. 1229 (Kod. Małop., I, 19). W dok. z r. 1237 pojawia się „Pachoslaus senex de Sarnoe castellanus“ (Kod. dypl. pol., I, 23, 41); r. 1243 aktowi ks. Konrada asystuje „Sando palatinus de Zarnow“ (Kod. małop., II, 71); 1252 r. „Zeugno castell. zarnov.“ (Kod. mał., II, 86). W XIV w. znani są: Jakub syn Grotona (1341, 49), Stasco (1353), Andreas (1365, 1378), Sando (1382); w wieku XV: Przybysław Dzik (1431—1433), Stanisław z Szydłowca (1475) i Jan Podlodowski (1484, 1494). W XVI w. głośniejsi są: Janusz Swirczewski (r. 1520), Spytko z Tarnowa, podskarbi kor., Jan Seweryn Bonar, żupnik, Stan. Maciejowski (ochmistrz królowej Barbary), Jan z Sienna (1569—1583), później wojew. podolski, Marcin Chomętowski ojciec hetmana. Ostatnim kasztelanem od r. 1772 był Szymon Szydłowski. *Br. Ch.*

Żarnów, os. nad strużką Żarnówką, pow. sieradzki, gm. i par. Godynice, odl. od Sieradza w. 23, ma 6 dm.; stanowi część Brąszewic.

Żarnowa z os. dom. *Kamienną* i *Łazami*, wś, w pow. rzeszowskim, par. rz.-kat. w Strzyżowie (o 2 klm. na zachód). Leży na praw. brzegu Wisłoka, przy gościńcu ze Strzyżowa do Rzeszowa. Domy rozrzucone nad potokami, głównie jednak kupią się nad Wisłokiem. Okolica jest podgórską i lesistą. Wraz z osadami i własnością tabularną (8 dm.) ma Ż. 125 dm. i 821 mk. (400 męż., 421 kob.), w tem 7 izrael. Pos. tabularna (Wład. Wojnarowskiego) ma 382 mr. 24 sąż. kw. ról, łąk i pastw.; pos. mn. 721 mr. roli, 43 mr. łąk, 117 mr. past. i 92 mr. lasu. W reg. pobor. z 1536 (Pawiń., Małop., 527) tak opisano Ż. „Wś szlachcica Mikołaja Machowskiego. Jest w niej 26 kmieci, mających nieje-

dnakie role, którzy płacą czynszu grzywien 6 groszy 24, owsa korcy 26, sery, kury itd., dwie role opuszczone, z których się płaci 23 grosze. Dwór zwany Nyzyny, łany dworskie, 3 sadzawki, młyn, opuszczona karczma, dostateczne łąki, lasy i barcie, z których dają trzy ćwierci miodu. Wieś oszacowano na 600 grzywien. W r. 1581 (ibid., 255) Ż. była własnością Feliksa Wielopolskiego; miała 26 kmieci, 6 łanów, 2 zagr., 2 kom. z bydł., 1 kom. bez bydła i 1 rzem. Graniczy na północ z Glinikiem Charzewskim, na płd. z Godową, na wschód z Gwoździanką a na zach. z Strzyżowem. *Mac.*

Żarnowa Góra, wyniosłość, w pow. iłżeckim, gm. Wielka Wieś, między wsiami Kaczka i Mostki, w okolicy Wąchocka. W końcu XVII w. zaczęto dobywać tu rudę żelazną dla dymarek w dobrach biskupów krakowskich.

Żarnowa Góra, wzgórze (468 mt.), na obszarze gm. Jawornik, w pow. rzeszowskim. Wypływa z pod niego potok Jawornicki, dopł. Gwoźnicy.

Żarnowagi al. *Żernowagi*, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 7 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Platerów, Bortkuszki, o 39 w. od Wilna, 8 dm., 84 mk. katol. (w 1855 r. 23 dusz rewiz.).

Żarnowica 1.) mylnie *Żarnowiec*, wś i os. leś., pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, par. Wolborz (odl. 4 w. na płn.-zach.). Wś ma 52 dm., 418 mk., 930 mr.; os. leś. 1 dm., 4 mk., 615 mr. lasu; os. karcz. 1 dm., 4 mk., 2 mr. W r. 1827 wś rządowa, ma 29 dm., 198 mk. Według dokum. z r. 1273 wymieniona („Sarnovica") w liczbie wsi należących do Wolborza. Dokum. z r. 1362 zwie wieś: „Zarnownycza" (Ulanow., Dokum. kujaw., 255, Nr 79). Na początku XVI w. łany km. dają dziesięcinę scholastykowi łęczyckiemu zaś plebanowi w Wolborzu tylko kolędę, po groszu z łanu. W r. 1552 wś biskupów kujawskich, płaci od 17 osad. na 10 łan. i z karczmy (Paw., Wielkop., II, 267). 2.) **Z.,** wś nad rzką Dłubnią, pow. miechowski, gm. Rzerzusznia, par. Wysocice, odl. 15 w. od Miechowa, ma 24 os., 313 mr. Należała do dóbr Wysocice. W 1827 r. było 16 dm., 89 mk. W połowie XV w. wś miała łany km. i folwark rycerski. Należała wraz z Wysocicami do Mikołaja Grzegorzewskiego h. Topor. Z całej wsi i karczmy pobierał dziesięcinę pleban w Wysocicach (Długosz, L. B., II, 31). W r. 1581 Jan Płaza płaci tu od $6^1/_2$ łan. km., 4 zagr. bez roli, 2 kom. z bydł., 1 kom. bez bydła (Paw., Małop., 25). *Br. Ch.*

Żarnowiec 1.) os. miejska, poprzednio miasteczko nad rz. Pilicą, z praw. brzegu, przy ujściu Uniejówki, pow. olkuski, gm. i par. Żarnowiec. Leży około 14 w. na wschód od miasta Pilicy a około 18 w. na płn.-zach. od Miechowa. Rzeka Pilica tworzy tu staw i zwraca się w kierunku północnym. Ż. leży na wznies. 801 st. npm. Posiada kościół par. murowany, dom przytułku dla ubogich, szkołę początkową, urz. pocz., urz. gm., dwa młyny wodne, tartak, browar, cegielnią, przeszło 2000 mk. W r. 1828 było 150 dm. i 1257 mk.; 1864 r. liczono 170 dm. (7 mur.) i 1801 mk. (1046 żyd.). Ż. jest starożytną osadą nadpilicką. Zdawna istniał tu zameczek książęcy, targowisko z poborem cła, kościołek p. w. św. Wojciecha. Bolesław, ks. krakowski, uposażając klasztor w Zawichoście r. 1257 nadaje mu między innemi: „ecclesiam in Sarnovech cum sanctuariis.... et camerariis.... et omnis redditibus qui sunt hi: taberne cum theloneo eiusdem ville et aliarum pertinencium ad eandem, de celario ducis sex urne mellis, strosa duarum provinciarum quod opole vulgariter appellatur, decime villarum subscriptarum „Sarnovech" itd. (Kod dypl. pol., I, 79, 80). W r. 1259 Prandota, biskup krakowski, nadaje klasztorowi, obok 20 grzyw. dziesięciny solnej z Bochni „ecclesiam beati Adalberti de Sarnovec cum suis pertinenciis, decimis videlicet, prediis, thabernis, theloneo, servis, pratis, nemoribus". Między przełożoną klasztoru św. Andrzeja (przeniesionego z Zawichosta do Krakowa) a arcyb. gnieźnień. wynikł spór o pobieranie opłat od ludzi z dóbr arcybiskupich przejeżdżających przez Ż. Na prośbę przełożonej papież Jan XXII polecił r. 1323 zbadać sprawę komisyi złożonej z członków duchowieństwa krakowskiego. R. 1333 potwierdza Łokietek klasztorowi prawo pobierania tych opłat. W r. 1340 król Kazimierz nadaje las królewski nad Pilicą pod Żarnowcem „Heinussio dicto de Nissa civi cracoviensi nec non Nicolao dicto Klesze" dla założenia wsi na prawie niemieckim. W drewnianym zamku tutejszym osadza tenże król swą małżonkę Adelajdę, poślubioną r. 1341, niechcąc z nią żyć. Przebywa tu ona do r. 1356, w którym zabiera ją ojciec Henryk II, landgraf heski. Król bawi tu 1365 r. w marcu 1366 i listopadzie 1368 i 1369 r., jak świadczą datowane ztąd dokumenty. W r. 1375 odbywają się tu w czerwcu sądy ziemskie krakowskie. Przełożona klasztoru św. Andrzeja sprzedaje cło w Słomnikach i Żarnowcu, wynoszące 12 grzyw. rocznie, za 120 grzyw. Mateuszowi, kanon. krakow., pleban. w Ż. Zapewne Kazimierz W. nadał osadzie prawo miejskie. W r. 1396 Władysław Jagiełło na prośbę mieszczan odnawia przywileje poprzedników na prawo niemieckie i inne swobody, zniszczone przez pożar. Tenże król bawi tu w r. 1413 i 1416. Z opisu Długosza dowiadujemy się, że miasto założone zostało opodal starego targowiska, z kościołkiem św. Wojciecha. W połowie XV w. miasto posiada kościół paraf. murowany, p. w. Narodzenia N. P. M., nad Pilicą wzniesiony. Stary kościołek św. Wojciecha przyłączony został jako filialny. Część łanów

miejskich dawała dziesięcinę klasztorowi św. Andrzeja w Krakowie, wartości do 4 grzyw., część zaś klasztorowi w Imbramowicach. Łany królewskie w Ż. Starym (dziś wieś Łany Wielkie) dawały w połowie dziesięcinę klasztorowi św. Andrzeja, wartości do 13 grzyw., a w połowie kościołowi w Żarnowcu. Wójt z 3 łanów i młyn dawał też kościołowi w Ż. Toż samo folwark królewski (L. B., I, 321, 322, II, 95 i 208). R. 1426 zawiązało się tu przy kościele św. Krzyża bractwo literackie, potwierdzone przez Zbigniewa Oleśnickiego, bisk. krak., które, jak widać z przywileju, w celu odprawiania nabożeństwa w kościele, na wzór cechów rzemieślniczych się zawiązało. Podług lustracyi z 1564 r. jest łanów miejskich $19^1/_2$, dom. 156, z każdego płacą po groszu, i tyleż od stu ogrodów, ze holodiis (stodół) 6 per 1 gr. Ze wszystkich czynszów wójt pobiera 6-ty grosz. Kto rzeź bije, a jest ich 8, płaci gr. 24 i po 2 kam. łoju. Gutowe: kto szynkuje płaci grosz od wiechy. Inquilini czyli komornicy, płacą po den. 12. Młynów 4; blech i łaźnia należą do wójta. Lustracya 1569 r. podaje 196 dm., prócz pustych placów; rzeźników 30, szewców 18, piekarzy 10, prasołów 6, piwowarów 49, wódkę palących 12. „Jest w zamku kamienicza wielka, ktora barzo spustoszala, tak isz ieno mury stoią, mieszkania zadnego nimasz i zwierzchu nienakrytha. A szkoda isz tey mury tak sie psuię, bo bi mogli bycz gmachy dobre, iednoby trzeba nakladu niemalego“. Szwedzi złupiwszy i spaliwszy miasto 1655 r., znacznie zamek nadwerężyli. Z lustr. 1660 r. okazuje się ubytek w ludności i znaczna zmiana w podatkowaniu, jako to: dom. 80, z każdego po gr. 2 den. 17; od 15 wiech po groszu, jako też od 2 browarów, 2 ozdowni (suszarni) i 10 słodowni. „Ad praesens niemasz ięno 1 sukiennik, niepłaci czynszu, bo y sukna nierobi y folusa niemasz. Rzeźników 3, daie kazdy gr. 18 do zamku, oproc tego płaci na stronę woita gr. 6. łoiu po kam. $1^1/_2$, a woitowi puł kam. Kusnierze nie płacą nic od rzemiosła. Szewcow teras ięno 4, płaci kazdy gr. 12, a woitowi po 4 gr. Piekarzy 4, daią po gr. 9, woitowi po gr. 3, Prasoł ięno 1, daie gr. 6, woit. gr. 2. Kowale, slosarze, krawcy, stalmachowie niepokazali przywileiu, udaiąc ze zgorzał. Bywa iarmar. 4, targ we wtorek, dostawa się targowego plus minus fl. 30. Od garca gorzałczanego wybieraią miesczanie na quartał po gr. 4, co pro necessitate miasteczka obracaią. Waga, postrzygalnia y ratus, to wszytko per voraginem ignis absumptum. Mostowe: od wozu furmańs. per den. 12, ktory prowent na poprawe mostow obraca się. Woz woienny: simpliciter allegaverunt, że przez JW. X. Zasławskiego Wdę krak. uwolnieni byli od wyprawy iego“. Korzystając żydzi z zubożenia mieszczan, nabywać poczęli opuszczone place; że znaczny przynosili skarbowi dochód, świadczy lustracya 1765 r. „czynszu od synagogi in recognitionem protekcyi JW. Ssty zł. 529 gr. 20; żydzi rzeźnicy zł. 23 gr. 6 den. 12; garcowego od tychże zł. 3000; szynk wina i miodu za kontraktem zł. 900“. Rzemieślnicy chrześcianie znajdowali się tylko: piekarze, szewcy i rzeźnicy. „Zamek murowany porządnie, pod gontami, rynny blaszane, okna, drzwi i piece dobre; oficyny i stajnia murowane, obwiedzione kanałem w około i sztachetami; most z zwodem, przy którym kurdygardy 2 murowane“. Ostatnia zaś lustracya 1789 r. mówi: „Sstwo niegr. w possessyi JW. Piotra Ożarowskiego kaszt. wojnickiego od 1785 r. Zamek z kamienia i cegły murowany, w r. 1775 pogorzał, mury porysowane, z gruntu przestawienia potrzebujący. Oficyny murowane, gontem pobite, w których pokojów ośm, garderobek dwie, śpiżarnia i kuchnia. Stajnia murowana, wozownia także. Zamek z temi budynkami, kanałem w koło kwadratowym opasany; lecz już te kanały częścią pozałaziły, potrzebują szlamowania. Most do wjazdu zwodowy, nowo postawiony, łańcuchy żelazne do zwodzenia. Ratusz wielki, gontem pobity. Summa ogólna Sstwa zł. 27012 gr. 13; według prawa importować ma Starosta do skarbu kor. dwie kwarty“. Obecnie słabe ślady tylko pozostały po tutejszym zamku. Kościół parafialny, odnowiony w r. 1839, ma pięć ołtarzy, ambonę starożytną, chrzcielnicę marmurową i sześć nagrobków, z których najdawniejszy Katarzyny Masłomiąckiej. żony Jana z Popław Popławskiego, starosty żarnowieckiego, zmarłej r. 1611. Wizyta Jerzego Radziwiłła, bisk. krak., z lat 1596—8 podaje, iż kościół nowy założouy na uposażeniu dawnego w Starym Żarnowcu (Łany), jest nadania królewskiego. W miasteczku, przy szpitalu kaplica (św. Piotra?), pod zarządem Bożogrobców miechowskich. Mieszka przy niej zakonnik. Z uposażenia dość bogatego dwa łany zagrabił starosta (kś. Bukowski, Dzieje Reformacyi, I, 664). Ż. jest miejscem urodzenia (około r. 1528) słynnego kaznodziei teologa kalwińskiego Grzegorza, który zwał się podobno Koszarski, lecz podpisywał się z Żarnowca. Mikołaj z Ż. był r. 1354 przełożonym klasztoru miechowskiego. Ż. par., dek. olkuski, kościół murowany z 1528 r., dusz 2851. Ż. gmina, należy do sądu gm. okr. III w Pilicy. Ma 18324 mr. obszaru i 10217 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 1 praw. i 1675 żydów. Żarnowieckie starostwo niegrodowe, w wojew. krakowskiem, pow. księskim, podług lustracyi z r. 1660 składało się z miasta Żarnowca i wsi: Koryczany, Kąpiele, Wielkie i Małe Łany, Gorzakiew, Otolia, Zendowice, Przybysławice i dzierżawy: Jeziorowice, Małoszyce i wiele innych. W r. 1771 posiadał je Hieronim Wielopolski, koniuszy kor., wraz z małżonką Urszulą

z Potockich, którzy opłacali kwarty złp. 4769 gr. 22, a hyberny złp. 4813. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltej zapewniły przez oddzielną konstytucyę po Wielopolskich dożywocie z tego ststwa dla Franciszka ks. Sułkowskiego, generała lejtnanta wojsk koronnych, z obowiązkiem opłacania półtory kwarty. W r. 1789 starostą jest Piotr Ożarowski, kasztelan wojnicki. W obecnem stuleciu istniała oddzielna ekonomia żarnowiecka dóbr narodowych. Teraz pozostało tylko leśnictwo rządowe żarnowieckie, ze strażą Jeziorowice. 2.) **Ż.**, wś, w dawnej ziemi łomżyńskiej, istniała r. 1421 i była gniazdem Żarnowieckich. Obecnie pod tą nazwą nie znana. W spisach pobor. z r. 1578 podano Smiarowo-Żarnowiec, w par. Płocko, pow. kolneńskim. Miała 4 części a w nich 8 łanów. Dziś istnieje Smiarowo w pow. kolneńskim. *Br. Ch.*

Żarnowiec, wś, w pow. krośnieńskim, nad Jasiołką, 3·6 klm. na płd. od Jedlicz, przy drodze do stacyi kolejowej w Żmigrodzie. Parafia rz.-kat. w Jedliczach. Wraz z obszarem tabularnym ma Ż. 87 dm. i 497 mk. (248 męż., 249 kob.), w tem 11 izr. Pos. większa (Biechońskich) ma 280 mr. lasu, pos. mn. 312 mr. roli, 51 mr. łąk i 25 mr. past. W r. 1581 (Paw., Małop., 125) miał Ż. $4^1/_2$ łan. km., 2 zagr. z rolą, 3 zagr. bez roli i 5 kom. z bydłem. Był własnością Andrzeja Chrząstowskiego. Graniczy na zach. z Chełmną i Piotrówką, na wsch. z Dobieszynem, na płn. z Borkiem a na płd. z Długiem. *Mac.*

Żarnowiec, folw., w pow. poznańskim (zachodnim), ma urz. okr. w Stęszewie, urz. st. cyw. w Sapowicach, pocztę i st. kol. żel. w Otuszu na linii Poznań-Zbąszyń, szkoły w Trzcielinie, par. kat. w Konarzewie, ew. w Buku, sądy w Poznaniu; 1 dym, 31 dusz. Leży o 8 staj na wsch.-płd. Buku i tyleż na płn.-zach. Stęszewa, nad przekopem, który łączy jez. Niepruszewskie z Tomickiem. *W. Ł.*

Żarnówiec 1.) w dok. *Sarnowitz*, *Sarnewiz*, *Sarnkow*, *Sarnowz*, *Zernewiz*, niem. *Zarnowitz*, wś, w pow. puckim, nad wielkim jez. żarnowieckiem, Piaśnicą zwanem, głośna z istniejącego tu niegdyś klasztoru benedyktynek. Posiada obecnie pomocn. agenturę poczt., otworzoną 1895 r., szkołę 2-klas. symult. i kościół par. katol., 452 ha (155 roli orn., 94 łąk, 29 lasu); 1885 r. 39 dm., 68 dym., 357 mk., 314 kat., 39 ew., 4 żydów. 2.) **Ż.**, dobra, tamże, razem z folw. Nowym Domem 890 ha (362 roli or., 280 łąk, 33 lasu); 1885 r. 15 dm., 27 dym., 176 mk., 134 kat., 42 ew.; sprzedaż bydła tuczonego i wełny. Przed kilku laty sprzedał Zelewski dobra te Bartelsowi z Rugii za 110000 tal. Po kasacie klasztoru (1834 r.) został Ż. nabyty za 35000 tal. W przywilejach pojawia się ta stara osada po raz pierwszy r. 1220, w którym Świętopełk potwierdza darowizny, dane cystersom w Oliwie przez przodków swoich. Między wsiami, które darował Sulisław, syn Sambora, wymienia i Żarnowiec (ob. Perlbach, P. U. B., Nr 18, str. 17). Cystersi oliwscy założyli tu klasztor cysterek, które pod ich opieką zostawały, ale kiedy, nie wiadomo. Dopiero w dok. Świętopełka z r. 1235 zachodzi Ż. jako „vilia monialium“ (tamże, Nr 52, str. 44) a o konwencie i klasztorze jest dopiero mowa w przywilejach z r. 1267 i 1279 (Nr 219 i 232). Dobra, które klasztor posiadał, były dość znaczne. Należały do niego: Żarnowiec z jez. Piaśnicą i rzeką Klesznicą oraz prawo łowienia ryb w morzu; dalej Wierzchucin, Karlikowo, Odargowo, Przyprody, Gardlino i Lubikowo, Gowino, Świecino z młynem Robaczkiem, Kartoszyno, Sobieńczyce, Nadole, Sławoszyn, Gniewino i Widowo. Wszystkie posiadłości uwolnione były od zwykłych podatków i ciężarów i klasztor wykonywał tam mniejsze i większe sądownictwo nad swoimi poddanymi. Także od dziesięcin biskupich zostały zwolnione r. 1279 przez biskupa kujawskiego Alberta. W czasie reformacyi klasztor podupadł, tak iż w r. 1588 mieszkały już tylko trzy zakonnice, które reguły wcale nie zachowywały. Dla tego gorliwy bisk. kujawski Rozdrażewski oddał r. 1589 cały klasztor benedyktynkom z Chełmna. Z początku przysyłała ksieni z Chełmna tu starsze panny jako przełożone, dopiero później pojawia się tu także ksieni, którą potwierdził biskup. Takiemi były: Barbara Knutówna († 1638), Zofia Sapieżanka († 1638), Barbara Knutówna, bratanka pierwszej ksieni († 1649), Elżbieta Heidensteinówna, córka Reinholda, głośnego historyka królew. († 1687), kamień grobowy ma przed ołtarzem św. Barbary, Maryanna Weselówna († 1702), Barbara Wustenhofówna († 1719), Konstancya Zapendowska († 1736), Maryanna Trzcińska († 1746), Jadwiga Kalksteinówna († 1797), Zuzanna Pobłocka († 1801), Katarzyna Gowińska († 1830). Rezydencyą po ksieniach zamieszkuje teraz właściciel folwarku. Ponieważ od r. 1810 rząd zakazał przyjmowania nowych panien, liczba zakonnic coraz bardziej się zmniejszała. W r. 1833 było ich już tylko 12, którą to liczbę pod koniec roku podwoiły zakonnice z Torunia wyrugowane i tu osiadłe. Lecz już dn. 15 list. 1834 klasztor uległ kasacie. Ostatnia benedyktynka Zofia Winnicka umarła r. 1866 (ob. „Klasztory żeńskie“ p. ks. Fankidejskiego, str. 6—12 i str. 179—203). Z zabudowań klasztornych zachowały się tylko niektóre części klauzury i kościół p. w. Zwiast. N. M. P., z początku XIV w. pochodzący. Patronat ma biskup i rząd, między któremi rozstrzyga „alternativa mensium“. R. 1889 zbudował tu orgarmistrz Terlecki z Elbląga nowe organy, pierwsze tego rodzaju w dyec. chełmińskiej. Zaprowadzono bowiem przy nich t. z. pneumatykę rur. Przy kościele istnieje

bractwo Szkaplerza św. od r. 1738‘ bract. św. Anny od r. 1744 i bract. trzeźwości od r, 1856. Do parafii należą: Ż. ze swojemi wybud., mianowicie Nowydwór, Młyn Żarnowiecki, Przybysz, Dębek, Królewska Wola i Mielkenhof, Czymanowo, Karlikowo, Kartoszyn, Kołkowo, Lipkowo, Nadole, Odargowo, Opalin al. Opalno, Sobieńczyce, Świecin ze swojemi wyb., mianowicie: Gruenthal, Dąbrowa, Galica, Fischerkathe, Sapała, Robaczek, Sławoszyn, Wierzchucin z Zdrojem i Pobłociem; Bzin, Jeldzin, Gościno, Glinki, Kośliuki, Krokowo, Łętowice, Lisewo, Minkowice, Parzczyce, Warzewo. Oprócz tego przyłączony jest dotąd lokalny wikaryat Tyłowo (ob.), ze wsiami swemi. R. 1866 liczyła parafia żarnowiecka, należąca do dek. puckiego, 2723 dusz, zaś 1895 r. 3104. W kościele tutejszym znajdował się obraz M. Boskiej, słynący z cudów, ztąd przez pobożnych przystrajany w drogocenne vota i klejnoty. Gdy przy restauracyi kościoła sprzedano te przedmioty, których wartości nie oceniono należycie, przeszły one na własność radzcy Wernecke‘go w Berlinie i były pomieszczone na odbytej r. 1882 w Berlinie wystawie heraldycznej. Zwracały tu uwagę pięknością roboty: relikwiarz z figurami szczerozłotemi, ozdobiony drogiemi kamieniami i emalią, dwa sznury pereł z misternym zameczkiem złotym, agrafa dyamentowa, łańcuszek złoty potrójny itp. Pomimo to kościół jeszcze dziś bogaty jest w sprzęty. Znajdują się tu dwie monstrancye (jedna z r. 1718), 6 kielichów (najlepszy jest z r. 1695), wiele ornatów i antepedyów. Najkosztowniejszy ornat z r. 1762 znajdował się długo w katedrze pelplińskiej. Panny tutejsze wyrabiały nietylko dla swoich kościołów drogocenne paramenta, lecz zaopatrywały jeszcze inne kościoły dyecezyi. Dobra klasztorne obejmowały: brzegi morza Baltyckiego pierwotnie w tej rozciągłości, w jakiej dotykały brzegów przyległe wioski w pow lęborskim do Sosnowej góry, na wschód poza Lipową górą do granic Odargowa. Po reformacyi posiadał klasztor tylko około $^1/_4$ mili brzegu, od ujścia Piaśnicy do granic Widowa. Jezioro Dobra, po lewej stronie drogi ze Żarnówca do Wejherowa; Gardlino, dziś nie istniejące; kilka domów w Gdańsku, Gniewino, Gowino, Karlikowo, Kartoszyn, Kleśnica dopływ Piaśnicy, Królewska Wola, Lubkowo, Młynica, odnoga Piaśnicy, Nadole, Nowy Dwór, Odargowo, pamiętne bitwą, stoczoną tu r. 1464 między wojskiem pol. a Krzyżakami, jezioro i rzeka Piaśnica, Przybroda, pewnie wyb. w pobliżu rz. Piaśnicy i Młynica, Robaczek, młyn nad Prątnicą, Sapała, młyn nad Rogoźnicą, Sławoszyn, Sobieńczyce, Świecin, gdzie r. 1462 zaszła walna bitwa wojska pol. z krzyżackiem, którą zwykle bitwą pod Puckiem albo Żarnówcem zowią, Warzewo, folw., Widowo, Wierzchucin, rzeka Zbychownica, wyb. Zdrój i Żarnówiec. Oprócz wsi istniał w Ż. folw. z browarem, młynem i gorzelnią. Także lasy obszerne, w których buki i dęby rosły. Z folw. brały panny wszelkie potrzeby na swój użytek. We wsi włościan nie trzymały, tylko osadzały rożnych rzemieślników i danników, potrzebnych przy klasztorze. R. 1738 siedzą tu: Andrzej Gayk organista, Maciej Kur krawiec, Andrzej Borchman tokarz, Benedykt Reszka cieśla, Piotr Skoczyk szewiec, Marcin Rogala mularz, Andrzej Gayk szklarz, Jan Okoń tkacz, Mik. Borchman stolarz, Piotr Kur karczmarz, Piotr Baran kowal, Adam Specht dwornik, Wojciech Okuń ceglarz, Andrzej Dominik muzykant, Jan Szur, Wojciech Kur, Katarzyna Okuniowa, Benedykt Mach i Piotr Dominik. *Ks. Fr.*

Żarnowieckie jezioro al. *Piaśnica*, jezioro przy wsi t. n., w pow. wejherowskim (puckim), na Kaszubach, odl. o $^1/_2$ mili od morza Baltyckiego, ma około 5000 mr. ($^1/_2$ mili kw.) obszaru. Ob. *Piaśnica* 2).

Żarnowizna, pow, łęczycki, ob. *Kozuby-Ż.*

Żarnówka, rzeczka, w pow. augustowskim, bierze początek pod wsią Jeziorki, płynie kręto ku wschodowi przez wieś Żarnowo i wpada z praw. brzegu do Netty (kanał augustowski), poniżej ujścia Turówki. Długości ma 8 w.

Żarnówka 1.) wś i fol., pow. węgrowski, gm. i par. Grębków, leży między Kałuszynem a Węgrowem, ma 39 dm., 320 mk., 900 mr. dwor. i 307 mr. włośc. W r. 1827 własność prywatna, ma 22 dm., 163 mk. R. 1878 odkrył tu p. Tymoteusz Łuniewski kilkadziesiąt grobów z epoki przedhistorycznej. W r. 1563 Ż., wś biskupa poznańskiego miała, $19^1/_2$ łan. km. i 1 rzeźnika. Istniała później część zwana Żarnówka Szlachecka. 2.) **Ż.**, wś, pow. mławski, gm. Kosiny Stare, par. Wyszyny, odl. 2 w. od Mławy, ma 3 dm., 22 mk., 60 mr. 3.) **Ż.**, wś, pow. mławski, gm. Rozwozin, par. Zieluń, odl. 45 w. od Mławy, ma 6 dm., 57 mk., 206 mr. W r. 1827 Żarnowska kolonia, w par. Lubowidz, miała 5 dm., 44 mk. *Br. Ch.*

Żarnówka 1.) rzeczka, w pow. grodzieńskim, lewy dopływ Świsłoczy. 2.) **Ż.**, rzeczka, w pow. ihumeńskim, mały lewy dopł. Berezyny Dnieprowej, zaczyna się w lesistych moczarach pomiędzy wsiami Łohi i Mikulicze, płynie na płn. puszczami koło wsi Zeremiec, Wiazicze i przyjąwszy z praw. str. rzkę Prożankę zwraca się na wschód pod wś Żarnówkę i tu, zasilona z pr. str. rzeczkami Szczanką i Dubrowicą, rozlewa się w jezioro, obraca młyny i ma ujście po za wsią. Długa około 3 mil. 3.) **Ż.**, jedna z nazw rzki Kozinki, w pow. lepelskim. *A. Jel.*

Żarnówka 1.) dobra, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Indura, o 28 w. od Grodna, należą w części do Kozłowskich, którzy mają 239 dzies. (30 łąk i pastw., 49 lasu, 2 nieuż.),

w części do Klimaszewskich, którzy w Ż. i Dubówce mają 418 dzies. (29 łąk i pastw., 170 lasu, 9 nieuż.). 2.) **Ż.** *Skarbowa*, wś, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Indura, o 27 w. od Grodna, 350 dzies. ziemi włośc. 3.) **Ż.** *Wielka*, wś i pustkowie, tamże, o 26 w. od Grodna. Wś ma 271 dzies. ziemi włośc. (14 łąk i pastw., 12 nieuż.); pustkowie należy do dóbr Adelkowszczyzna, Poczobutów. 4.) **Ż.** *Mała*, wś, tamże, o 27 w. od Grodna, 74 dzies. ziemi włośc. 5.) **Ż.**, dwie wsi i dobra, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Izabelin, o 11—13 w. od Wołkowyska. Wsi mają 129 i 91 dzies. ziemi włośc.; dobra, własność Poczobutów, 300 dzies. (6 łąk i pastw., 90 lasu, 45 nieuż.). 6.) **Ż.**, uroczysko, pow. piński, pod Stetyczewem, w gm. Chojno, wspomniane w dokum. z XVI w. (ob. Piscew. kn., 170). *J. Krz.—A. Jel.*

Żarnówka, rzeczka, w pow. latyczowskim, prawy dopływ Wołku, ma źródła pod wsią Wójtowiec, płynie z południa ku północy i pod Latyczowem ma ujście. *X. M. O.*

Żarnówka 1.) wś nad Zbruczem, pow. kamieniecki, okr. pol. Lanckoroń, gm. Olchowiec, par. praw. Holeniszczów, kat. Kutkowce, st. poczt. Husiatyn, stanowi przysiołek wsi Holeniszczów (ob.). Jest tu kamień wapienny. 2.) **Ż.** al. *Żornówka*, wś na pr. brzegu Irpenia, pow. kijowski, w 5 okr. pol., gm. Białogródka (Biełohorodka), par. praw. Kniażyce, odl. o 30 w. od Kijowa, ma 472 mk. Podług Pochilewicza jest tu 765 mk. Włościanie, w liczbie 200 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 997 dzies., ze spłatą po 828 rs. 20 kop. rocznie. Stanowi właściwie część wsi Kniażyce. Należała dawniej do monasteru Michajłowskiego w Kijowie, następnie skarbowa.

Żarnówka 1.) potok, wypływa ze stoków Koszkowej góry (874 mt.), na obszarze gm. Bogdanówki, w pow. myślenickim, płynie przez wś Żarnówkę i uchodzi do Skawy z praw. brzegu. 2.) **Ż.**, potok, wytryska w Beskidach zachodnich, na obszarze gm. Lipowa, w pow. żywieckim, i uchodzi do Soły z lew. brzegu.

Żarnówka 1.) wś, w pow. bialskim, jest częścią wsi Międzybrodzie Kobiernickie, nad Sołą i składa się z 74 dm. i 483 mk. (221 męż., 262 kob.) rz.-kat. 2.) **Ż.**, wś, w pow. myślenickim, w górskiej okolicy, nad potokiem t. n., dopł. Skawy z praw. brzegu, 7·5 klm. na wschód od Makowa. Ciągnie się długą ulicą w dolinie potoka od jego ujścia do Skawy aż prawie do źródeł (średnie wzn. 473 mt.). Dolinę otaczają od strony płn. góry ze szczytem Stankówka (651 mt.), od południa ze szczytem Kamienna (719 mt.). Parafia i urz. poczt. w Makowie. Wś liczy 306 dm. i 1417 mk. (744 męż., 781 kob.) rz.-kat., prócz 7 izr. Pos. tabularnej nie ma, pos. mn. wynosi 1700 mr. roli, 84 mr. łąk i ogr., 627 mr. pastw. i 770 mr. lasu. W spisach z r. 1581 a nawet 1674 jeszcze nazwy tej osady nie znajdujemy w par. makowskiej, może jednak nazywała się Miłoszowem, gdyż t. n. wieś, założona przed r. 1581, obecnie nie znana. Wś Biała zwała się wówczas Zabielną. Ż. graniczy na płn. z Jachówką i Bieńkówką, na wsch. z Bogdanówką, na płd. z Wieprzem a na zach. z Makowem. *Mac.*

Żarnówki 1.) wś przy ujściu rzki Żarnówki do Berezyny, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost, o 46 w. od Ihumenia, ma 27 osad; łąki obfite. 2.) **Ż.**, wś i dobra, pow. ihumeński, w 4 okr. pol, puchowickim, gm. Pohorełe, o 30 w. od Ihumenia. Wś ma 12 osad; dobra mają 27465 dzies. Niegdyś Ż. należały do możnej rodziny Wołłowiczów, z kolei do Zawiszów h. Łabędź, przez wiano Magdaleny Zawiszanki, córki znanego archeologa Jana, przeszły w dom hr. Krasińskich. Słynne są tutejsze lasy dębowe, których w ostatnich czasach sprzedano za parę milionów rubli. W lasach znajduje się jeszcze dosyć grubej zwierzyny, jak: łosi, niedźwiedzi, dzików, sarn, na które odbywają się od czasu do czasu wielkie polowania. Cztery młyny, propinacye, dziegciarnie, arendy z drobnych dzierżaw przynoszą znaczny dochód. Grunta lekkie lub namułowe, urodzajne, łąk wielka obfitość. W 1667 metropolita kijowski Antoni Sielawa poszukiwał na Ż. u Wołłowiczów 47000 złp. (ob. Akty Wil. Arch. Komis., t. XV, Dokum. Nr. 120). *A. Jel.*

Żarnówki Wielkie, pow. suski, ob. *Dziarny.*

Żarnowo 1.) wś i fol., pow. ciechanowski, gm. i par. Grudusk, odl. 26 w. od Ciechanowa, ma 23 dm., 236 mk., 947 mr. dwor. i 226 włośc. W r. 1827 było 32 dm., 208 mk. R. 1567 Jakub Żarnowski płaci tu od 3 wł., 5 ogr., 1 kowala; część Jurkowa $^1/_2$ wł.; 4 części po $^1/_2$ wł. i $1^1/_2$ wł. (Paw., Maz., 337). 2.) **Ż.**, pow. szczuczyński, par. Białaszewo, ob. *Budne Żarnowo.* W r. 1577 we wsi Z., w par. Białaszewo, siedzą częściowi właściciele na 5 łan. (Pawiń., Mazow., 365). 3.) **Ż.**, wś, obecnie przedmieście miasta pow. Augustowa (odl. 7 w.), nad rzką Żarnówką (dopł. Netty), ma 193 dm., 1297 mk. W r. 1827 Żarnowo, wś rządowa, w par. Augustowo, ma 177 dm. i 1486 mk. *Br. Ch.*

Żarnowo, olbrzymie bagna, na płd. krańcu pow. słuckiego, w gm. Kruhowicze, łączą się z błotami Hryczyńskiemi (ob. *Hryczyn*) w pogranicznych pow. pińskim i mozyrskim. *A. Jel.*

Żarnowska Góra, obręb leśny na obszarze Charłupi Wielkiej, w pow. sieradzkim.

Żarnowska struga, pow. pucki, ob. *Świecin.*

Żarnowskie, jezioro, w pow. ihumeńskim. Wpada do niego rzka Dubrowica (ob. t. III, 905).

Żarnowy Moch, leśno-mszysty obręb, pow.

rzeczycki, gm. Dernowicze, w okolicy wsi Krasnówka, *A. Jel.*

Żarów, niem. *Sorau*, ob. *Żary.*

Żarowce, wś, pow. wileński, ob. *Zarowce.*

Żarówka, wś, pow. sierpecki, gm. Borkowo, par. Sierpc (odl. 2 w.), ma 3 dm., 39 mk., 382 morg.

Żarówka, wś, w pow. mieleckim, ma dwa przysiołki: Podlesie (57 dm.) i Ług (15 dm.). Leży w piaszczystej i lesistej równinie, 228 mt. npm., przy gościńcu z Radomyśla (5·2 klm.) do Tarnowa. Przez wieś przepływa potok Jamnica, dopł. Brenia. Par. rz.-kat. w Zdziarcu. Wś liczy wraz z obszarem tabularnym 310 dm., 1387 mk. (693 męż., 694 kob.), 1321 rz.-kat. i 66 izrael. Więk. posiadłość (Feliksa Zabierzewskiego) ma 281 mr. lasu; pos. mn. 1535 mr. roli, 223 mr. łąk, 250 mr. postw. i 16 mr. lasu. Oba przysiołki leżą na zachód od wsi. Ż. graniczy na wsch. ze Zdziarcem, na płn. z Dolczą, na zach. ze Strzykowem Małym a na płd. z Przerytymborem. Wś założoną została około r. 1581 (noviter locata) pod nazwą Zdzar. Była własnością ks. Ostrogskiego, jako atynencya dóbr tarnowskich, miała 8 zagrod. *Mac.*

Żarowo, wś, pow. włocławski, gm. i par. Przedecz, ma 1070 mr. obszaru. W 1827 r. było 32 dm., 281 mk. Wieś tę, należącą do kościoła gnieźn., otrzymuje r. 1347 Kazimierz, król polski, drogą zamiany za Spicymierz, Wieszczyce i inne (Kod. Wielkop., Nr. 1257). Według lustracyi z r. 1564 było tu kmieci 15, włók 18. Wójtowstwa 2 włók. Dochód 32 fl. 16 gr. (Lustr., V, 242).

Żarpie, wś, pow. szawelski, gm. Szawlany, o 12 w. od Szawel.

Żarska przełęcz, ob. *Żdżar.*

Żarskie, w spisie z 1866 *Żaretki*, zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i par. Komaję (o 7 w.), okr. wiejski Serenczany, o 21 w. od Święcian, 3 dm., 27 mk. katol. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.); należał do dóbr Żary, Rudzińskich.

Żarskije, *Żarskie*, pow. słucki, ob. *Żgarki.*

Żarstwo, wś, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny, odl. od Maryampola 27 w., ma 15 dm., 171 mk. W 1827 r. było 6 dm., 83 mk.

Żartaj 1.) jezioro, w pow. rzeczyckim, w lewej kotlinie rz. Prypeci, w gm. Jurewicze, naprzeciwko wsi Kożuszki, długie na $1^1/_2$ w., szerokie na $^1/_4$ w., ma rozgałęzienia. 2.) **Ż.,** jezioro, pow. rzeczycki, w gm. Jurewicze, uformowane z rozlewów Prypeci, w kotlinie jej od prawego brzegu, naprzeciwko ujścia rz. Sławeczny, długie na $1^1/_4$ w., ma rozgałęzienie i łączność przez strugi z Prypecią. W pobliżu zatoki jeziorne Prechowoje i Smolwod. *A. Jel.*

Żartaj, pow. borysowski, ob. *Żertaj.*

Żartki *Duże* i *Małe*, wś i fol., pow. opoczyński, gm. i par. Drzewica, odl. od Opoczna 22 w., mają 21 dm., 274 mk., 415 mr. dwor., 433 włośc. W 1827 r. Ż. Duże miały 15 dm., 114 mk. a Ż. Małe 9 dm., 64 mk. Na początku XVI w. łany dworskie dawały kościołowi w Drzewicy dziesięcinę, wartości kopy (sexagena) a niekiedy 6 fertonów (Łaski, L. B., I, 652). W r. 1577 we wsi Żartki „utraque“ płaci Zardecki od 1 zagr. z rolą a Andrzej Odrzywolski od 5 łan., 3 zagr. z rolą (Paw., Małop., 253).

Żartowskie, przedmieście miasta powiat. Gródka.

Żarwyniec, potok, lewy dopł. Mizunki, na obszarze gm. Mizuń, w pow. dolińskim.

Żary 1.) os. włośc., pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Rusiec, ma 2 dm., 16 mk., 20 mr. 2.) **Ż.,** wś, pow. noworadomski, gm. i par, Rząśnia, leży na wznies. 663 st. npm., ma 13 dm., 129 mk., 171 mr. włośc.; os. karcz. ma 1 dm., 3 mr. dwor. W 1827 r. 10 dm., 67 mk. 3.) **Ż.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Biszcza, par. r. l. Tarnogród, r. gr. Lipiny. Należała do dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Żary 1.) zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. i par. katol. Ziembin, o 40 w. od Borysowa; grunta kamieniste. 2.) **Ż.,** zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Pleszczenice, ma 5 osad. 3.) **Ż.,** dwie sąsiednie wsi i dobra nad Dnieprem, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm Jołcza, par. prawosł. w miejscu, par. katol. Ostrohladowicze, o 160 w. od Rzeczycy. Jedna z wsi, zw. Ż. Wierchnie al. Wysznie, ma 44 osad; tu cerkiew p. wez. Wniebowzięcia N. M. P., z r. 1744, fundacyi metropolity kijowskiego Felicyana Wołodkowicza, który zapisał świątyni około $12^1/_4$ włók gruntów, lasów i łąk; około 1500 parafian; filia św. Jerzego w Gdzieniu (?). Druga wś, Ż. Niżnie, ma 54 osad. Wś i dobra stanowiły niegdyś własność metropolity kijowskiego unickiego, po drugim podziale Rzpltej zajęte na skarb i nadane były przez cesarzową Katarzynę w nagrodę. Około r. 1840 nabył Ż. chorąży Aleksander Horwat, zaś w r. 1892 sprzedał je wnuk chorążego, też Aleksander, Walerianowi Rybnikowowi, synowi obywatela od dłuższego czasu osiadłego w pow. rzeczyckim. Za 16860 dzies. wybornej ziemi, puszcz i łąk, z budynkami, inwentarzami i zbiorami nabywca zapłacił 200000 rs. Dobra te, dotykające na przestrzeni 20 w. brzegu Dniepru, spławiają do Kijowa z puszcz co najmniej za 10000 rs. drzewa opałowego rocznie, a na pastwiskach rozległych przedsiębiercy czernihowscy z Zadnieprza wypasają olbrzymie stada wołów, robotnik zaś do gospodarstwa wcale się gotówką nieopłaca lecz jeno drzewem i pastewnikami. Nowy dziedzic osuszywszy 6000 dzies. bagien, uzyskał tyleż łąk bujnych. 4.) **Ż.,** folw., pow. sieński, dziedzictwo Korsaków, 135 dzies. (10 roli, 8 łąk, 107 lasu), 5.) **Ż.,** folw., pow. święciański, w 3

okr. pol., gm. Komaje; w 1865 r. własność Rudzińskich. 6.) **Ż.**, folw., tamże, gm. i par. Kobylniki, o 44 w. od Święcian, 1 dm., 36 mk. (29 katol., 7 żydów), 659 dzies. Była tu gorzelnia. W 1599 r. majętność ta stanowiła całość z Kobylnikiem i była we władaniu ks. Barbary Zbaraskiej, córki Stefana, wwdy trockiego. W 1643 r. Krzysztof syn Rafała Sulistrowski nabył Ż. od brata swego Franciszka. W 1665 r. Elżbieta Sulistrowska zeznaje prawo wieczystodarowane na Ż., Suchy Bór i Czurłoń mężowi swemu Piotrowi Rudominie, ście starodubowskiemu. Następnie własność Wilhelma de Raesa, marszałka trockiego, który w 1844 r. sprzedaje Michałowi i Apolonii z Czechowiczów Szmigielskim. 7.) **Ż.**, wś i fol., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Serwecz (o 7 w.), okr. wiejski i dobra Koziełłów, Żary, o 30 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Dołhinowa do Wilejki. Folw. miał 1 dm., 21 mk.; wś 22 dm., 218 mk. (w 1865 r. 83 dusz rewiz.). Kaplica filialna katol. par. Dołhinów. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Żary i Zamosze oraz zaśc.: Gieneralczyki, Słastówka i Zadorynka, w ogóle w 1865 r. 163 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. 8.) **Ż.**, zaśc. nad rz. Mraj, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianów (o 13 w.), okr. wiejski i dobra Daszkiewiczów, Zarucze, o 70 w. od Wilejki, 4 dm., 40 mk. prawosł. i 7 katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.). 9.) **Ż.**, folw., tamże, 2 dm., 14 mk. katol. 10.) **Ż.**, wś i fol., pow. lepelski. Własność Stanisława Hrehorowicza, 1904 dzies. Sam folw. ma 46 włók 16 mr.; wś Ż., 5 włók 10 mr., z ziemią włośc. 241 włók 4 mr. Dawniej należały do Worońca i były własnością Chodkiewiczów. W 1713 r. Maryanna Tekla z Naruszewiczów Chodkiewiczowa, obożna lit., sprzedaje Ż. za 12000 złp. Janowi Pakoszowi, stoln. połockiemu, później przeszły do Tadeusza Worońca, dalej córki jego Barbary Hrehorowiczowej. 11.) **Ż.**, folw., pow. witebski, własność Mackiewiczów, 39 dzies. *A. Jel.—J. Krz.*

Żary, wś, pow. nowogródwołyński, gm. i par. praw. Baranówka (o 20 w.), 46 dusz włościan, 113 dzies. ziemi włośc. Należy do klucza baranowieckiego, dawniej ks. Gagarynych, obecnie Strogonowych.

Żary 1.) z *Dubiem*, wś, pow. chrzanowski, nad pot. Zdolskim, płynącym od Racławic (w pow. miechowskim) do Rudawy, dopł. Wisły z lew. brzegu. Wś jest zbudowana śród lasów świerkowych, w okolicy podgórskiej, lesistej, 472 mt. npm., na samej granicy królestwa polskiego. Na obszarze wsi jaskinie wapienne. Na południe od wsi znajduje się leśniczówka i wylęgarnia pstrągów, zwana Dubiem. Ż. należą do par. kat. w Paczołtowicach. Wraz z obszarem dworskim (Andrzeja hr. Potockiego) wś ma 21 dm. i 142 mk. (68 męż., 74 kob.) rz.-kat., prócz 5 izrael. Pos. tabularna ma 195 mr. roli, 1 mr. łąk, 3 mr. ogr., 16 mr. past., 195 mr. lasu, 8 mr. stawów i moczarów, 1 mr. 1534 pręt. parcel budowl.; pos. mn. ma 122 mr. roli, 13 mr. łąk, 24 mr. past. i 2 mr. lasu. W r. 1581 (Paw., Małop., 34) należały Ż. do par. w Rudawie, miały $4^1/_2$ łan. km., 2 zagr. z rolą, 1 zagr. bez roli, 1 kom. z bydł. Części mieli Zagorowski, Żarski, Wiączanowie, Daniel Zygmunt, Czerski i Pasirbowie, które sami uprawiali. W r. 1787 (Spis ludności dyec. krak., Archiw. kom. hist., VII, 364) miały Ż. 62 mk. (57 rz.-kat. i 5 żydów), a Dubie 107 mk. (104 rz.-kat. i 13 żyd.). Ż. graniczą na zach. z Paczołtowicami i Dębnikiem, na płd. z Siedlcem i Radwanowicami. 2.) **Ż.**, wólka do Odrowąża, w pow. nowotarskim, leży na płd. od wsi, nad pot. Piekielnikiem, wpadającym naprzeciw Dłuopola z lew. brzegu do Czarnego Dunajca; liczy 42 dm. i 194 mk. (88 męż., 106 kob.) rz.-kat. W r. 1674 nie było jeszcze tej osady. 3.) **Ż.**, os. dom. do Grudnej Górnej, w pow. pilzneńskim, ma 4 dm. i 14 mk. *Mac.*

Żary, niekiedy *Żóraw*, niem. *Sohrau in Ober Schlesien*, miasto nad rzką Rudą, śród wyniosłego płaskowzgórza, przy trakcie z Rybnika do Pszczyny, pow. rybnicki, posiada kościół par. kat., kościoł par. ewang., synagogę, szkoły, urząd okręg., urząd stanu cywil., urząd poczt. i tel., 1863 ha ziemi miejskiej (1115 roli, 166 łąk, 416 lasu), 360 dm., 974 gospodarstw, 4450 mk. (3864 kat., 253 ew., 333 żyd.). Na obszarze miejskim leżą osady: Kliszczówka (7 dm., 76 mk.), Kradziejówka (1 dm., 9 mk,), Zastawa (10 dm., 137 mk.) i młyny: Śmieszek (1 dm., 12 mk.) i Zwaka (1 dm., 19 mk.). Z zakładów fabrycznych znajdują się: odlewnia żelaza i warsztaty sukiennicze. W r. 1843 było 340 dm., 3848 mk. (3258 kat., 98 ew., 492 żyd.). Miasto było wsią jeszcze w r. 1272. Otrzymawszy prawa miejskie zostało otoczone murem, z dwoma bramami. Kazimierz, król polski, aktem wydanym w Piotrkowie r. 1488 zeznaje dług 2000 zł. węg., które zobowiązuje się wypłacić Kazimierzowi, ks. oświecimskiemu, jego żonie Machnie, ks. opawskiej i raciborskiej, i Januszowi, ks. opawskiemu i raciborskiemu. Wypłata ma nastąpić „w Zarzech anebo w desseti mil od Zarow“ (Kod. dypl. pol., t. IV, 173). Pożary zniszczyły osadę w latach: 1552, 1583, 1661 i 1807. W r. 1842 założono tu odlewnią żelaza. Do r. 1818 miasto wchodziło w skład pow. raciborskiego. Do miasta należy wieś Kliszczów. Historyą miasta opracował i wydał po r. 1880 ks. Wentzel, proboszcz w Tworkowie. Par. Ż., dek. t. n., 1869 r. miała 4078 katol., 150 ewaug., 454 izr. Dek. żarski dyec. wrocławskiej obejmował tegoż roku 28150 katol., 2614 ewang., 945 izr. w 10 parafiach: Boguszowice, Bzy zameczek, Krzyżowice, Pawłowice, Pielgrzymowice, Rybnik, Z. Studzianka, Szyroki, Warzowice. Nabożeństwo odbywa się w języku polskim. *Br. Ch.*

Żary Wyżne sl. *Wdzary*, szczyt górski (821 mt.), nad pot. Rostoką, lew. dopł. Popradu, w pow. nowosądeckim, w pobliżu Rytra.

Żaryń, os. karcz., pow. kolski, gm. i par. Lubotyń. Należy do dóbr Bogusławice. W 1827 r. miała 3 dm., 33 mk.

Żaryń, wś nad rz. Prożodą, pow. rosławski gm. smoleńskiej, gm. Żaryń, o 21 w. od Rosławla, 75 dm., 484 mk., zarząd gminy, cerkiew, jarmark, młyn wodny. Była tu st. poczt. na trakcie z Rosławla do Brańska.

Żarynowo, os., pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Gryszkabuda, odl. od Sejn 43 w., ma 1 dm., 2 mk.

Żarysa, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Antuzowo. Włośc. Koprowscy mają tu 86 dzies. (29 lasu, 5 nieuż.).

Żasinie, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 16, w., ma 3 dm., 42 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. W 1827 r. było 3 dm., 28 mk.

Żaskowska droga, uroczysko na gruntach wsi Radowicze, w pow. włodzimierskim.

Żastkowo al. *Żektkowo*, wś nad rzką Minuszką, pow. mgliński gub. czernihowskiej, gm. Niwne, 87 dm., 525 mk., gorzelnia, olejarnia.

Żaszków, *Zaszków*, mstko na prawym brzegu rz. Torczy, pow. taraszczański, w 2 okr. pol., gm. Żaszków, o 45 w. na płd.-zach. od Taraszszy, w okolicy żyznej i bogatej, ma 226 dm., 1683 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było 1533 mk. prawosł., 52 katol. i 556 żydów, podług zaś spisu urzędowego z 1885 r. 5917 mk. Jest tu cerkiew paraf., dwa domy modlitwy żydowskie, szkoła, 26 sklepów, st. poczt. i telegr., gorzelnia, browar, cegielnia cukrownia (o 3 w. od mstka), założona w 1860 r. Targi odbywają się co czwartek, głównie na konie i bydło. Cerkiew tutejsza, p. w. Pokrowy N. M. P., z muru wzniesiona została w 1833 r. przez dziedzica Ż. Tarnowieckiego, na miejsce spalonej drewnianej, fundowanej w 1729 r. przez ówczesnego dziedzica Drozdowskiego. Podług wizyty dziekana tetyjowskiego z 1741 r. było w parafii: 20 chat w Ż., 7 w Litwinówce i 15 we wsi Sorokotiaha. W pobliżu Ż. znajduje się do 300 dzies. lasu dębowego. Po lewej stronie rzki leży wś Horodyszcze, ze szczątkami dawnych wałów. Niegdyś to horodyszcze było główną osadą, a Ż. jego przedmieściem. Horodyszcze to podług podania, przywiązanego zresztą i do wielu innych jeszcze miejscowości, było niegdyś miastem greckiem, w którem istniało aż 12 cerkwi. Mieszkańcy ślad jednej z onych 12 podaniowych cerkwi pokazują dziś jeszcze w miejscu, gdzie wykopywano przypadkowo odłamy krzyży i kadzielnic. W pozostałym fortecznym wale widne są wrota wjezdne, jedne z zachodu, drugie ze wschodu. Na polach żaszkowskich ukazują część placu, na którem miało miejsce starcie w 1651 r. między Kozakami a wojskami kor.; plac ten słynie pod nazwą: „Drozypola". Osada Ż. jest stosunkowo dość dawną. W r. 1645 jeszcze istniała na Ukrainie bracł. znana z akt rodzina szlachecka Żaszkowskich; może Ż. winien jej swoją nazwę lub założenie. Ż. należał do obszernych majętności tetyjowskich ks. Ostrogskich (ob. *Tetyjów*), od tych przeszedł do ks. Sanguszków, Leduchowskich, Zakrzewskich. Ostrogscy dla wzmocnienia środków obrony w swoich dobrach wznieśli tu zameczek, który wrazie napadu Tatarów służył za przytułek okolicznym wieśniakom i ich dobytkom. Ale losy nieoszczędziły Ż., był po kilkakroć przez Tatarów spustoszony. W r. 1664, za dzierżawy Świrskiego, liczyła ta osada tylko 31 dymów, z których podatku podymnego i młynowego płacono 46 zł. 15 gr. (Arch. J. Z. R., cz. VII, t. 2, str. 542). W zamieszkach następnych lat Ż. znów zaświecił pustką; ludność jego bowiem z obawy przed Turkami wyniosła się za Dniepr. Zaludnił dopiero na nowo tę osadę około 1740 r. Franciszek Antoni Leduchowski, rotmistrz pancernej chorągwi, ożeniony z Denhofówną, której całą Tetyjowszczyznę zapisała jej krewna ks. Sanguszkowa. Po śmierci Fr. Ant. Leduchowskiego władał Ż. Zakrzewski, którego córka wyszła za hr. Leduchowskiego, ojca kardynała. Od Zakrzewskiego Ż. i Wysokie drogą kupna przeszły w ręce Jana Tarnowieckiego, wicebrygadiera wojsk kor. W protokóle czynności archidyakonatu kijow. z 1803 r. czytamy, że w tymże roku udzielono indult na kaplicę w Ż. na żądanie dziedziczki Antonelli Tarnowieckiej. Jan Tarnowiecki miał syna także Jana, który zamieszkał w Wysokiem; po zejściu zaś jego bezpotomnem w 1852 r. Ż. został rozdzielony pomiędzy siostrami zmarłego: Salomeą Bonawenturową Rakowską i Pelagią Czarkowską, Obecnie połowa Ż. należy do sukcesorów Dyonizego Rakowskiego, a druga do izraelity Tulczyńskiego. Gmina składa się z 11 okręgów (starostw) wiejskich, obejmuje 26 miejscowości, mających 3510 dm., 16135 mk., 19480 dzies. ziemi (9720 włościańskiej, 7618 dworskiej, 305 cerkiewnej i 1837 należącej do apanaży). *Edward Rulikowski.*

Żaszkowskie Horodyszcze, wś, pow. taraszczański, ob. *Horodysze* 6).

Żatieroza, wś i dobra, mylnie, ob. *Zacierzewie*.

Żatierozka, tak nazwany mylnie na nowszych mapach lewy dopływ Niemna *Zucierzówka* al. *Zasiareuka*, w pow. mińskim.

Żatoki, wś, pow. rossieński, gm. Skawdwile, o 28 w. od Rossień.

Żaułki, pow. słucki, ob. *Zaułki*.

Żauniaki, *Żołniaki*, uroczysko leśne, pow. ihumeński, w gm. Szack, na obszarze dóbr Michałów, Hruszwickich. *A. Jel.*

Żauranki, *Żyrwanki*, wś nad bezim. dopł. Prypeci, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Skryhałowska-Słoboda, o 37 w. od Mozyrza, ma 9 osad. *A. Jel*

Żaurpole, fol., pow. sieński, od 1868 r. starowiercy Karelina, ma 127 dzies. (60 roli, 22 łąk, 43 lasu).

Żawneryszki, wś, pow. wiłkomierski, gm. Uszpole, o 80 w. od Wiłkomierza.

Żawno, folw., pow. bobrujski, własność Tarasewiczów, ma 39 dzies.

Żawota, rzeczka, stanowi na pewnej przestrzeni granicę pomiędzy pow. homelskim a horodniańskim gub. czernihowskiej.

Żawrodowszczyzna chutor, pow. słucki, w 2 okr. pol. i par. katol. Kleck, gm. Pociejki, o 61 w. od Słucka. *A. Jel.*

Żawrów, wś, pow. ostrogski, gm. Annopol, odl. o 25 w. na płn.-wschód od Ostroga, 10 w. od st. pocz. Hoszcza a 15 w. od st. dr. żel. Krzywin, posiada cerkiew paraf. p. w. św. Jakuba Apost., z drzewa wzniesioną w 1876 r. kosztem parafian i uposażoną $34^3/_4$ dzies. ziemi. Do par. należy wś Hłuboczek (o 1 w.). W całej par. 65 dm., 494 mk. praw. i 77 katol. Szkoła paraf. od 1874 r. Wś położona na wyniosłej płaszczyźnie, ma powierzchnią nierówną, poprzerzynaną dolinami; gleba glinkowata, pszenna. Włościanie zamożni, trudnią się rolnictwem; niektórzy mają sady i pasieki. Do wsi należy część lasu zw. Kurasz (ob.). Podług reg. pobor. pow. łuckiego wś Żawrów należy do zamku Dorohobuża ks. Konst. Ostrogskiego, który wnosi z tąd z 5 dym. półdworz., 4 dym. na ćwierc., 5 ogrod. (Jabłonowski, Wołyń, 41). Następnie własność Firlejów, potem Piertmanów, przez kolokacyą rozdzielona między 7 dziedziców. *J. Krz.*

Żawunica, rzeczka, w gub. mohylewskiej, lewy dopł. Soży, ma ujście pomiędzy Jakuszewką a Klapinką.

Żażekiszki 1.) zaśc., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki, o 57 w. od Wiłkomierza. 2.) **Ż.**, w spisie właśc. ziemskich *Żakiekiszki*, zaśc., tamże, o 60 w. od Wiłkomierza. Włośc. Gudas ma 50 dzies. (2 lasu, 6 nieuż.).

Żażelka, *Żaźlanka*, rzeczka, w pow. borysowskim, drobny dopływ Kamionki, w gm. Smolewicze, wśród puszcz, długość biegu 3 w., ma ujście pod zaśc. t. naz. *A. Jel.*

Żażelki, zaśc. nad rzką t. n., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Smolewicze, o 26 w. od Borysowa, ma 2 osady; miejscowość głucha, grunta lekkie. *A. Jel.*

Żażlanka, rzeczka, ob. *Żażelka.*

Żażumbry, cztery zaśc., z których jeden zowie się też *Melawszyszki*, pow. wiłkomierski, gm. Onikszty, o 38 i 39 w. od Wilkomierza.

Żażyn, zagrodowa wś w płd.-wsch. części dzisiejszego pow. zasławskiego.

Żądła, folw., pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Drużbice, ma 2 dm., 21 mk., 136 mr., wchodzi w skład dóbr Gomólin. W r. 1827 miał 1 dm., 10 mk., par. Łobudzice.

Żądłowice, w XVI w. *Zadlovycze* i *Zendlowicze*, wś nad rz. Pilicą, przy ujściu Luciążny, pow. rawski, gm. Rzeczyca, par. Inowłódz, ma 15 dm., 165 mk., 525 mr.; os. karcz. 1 dm., 1 mr. dwor. W r. 1827 wś Żędłowice ma 12 dm., 100 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę snopową dają pleb. w Inowłodzu, za konopną po 2 gr. z łanu i kolędę po groszu z domu (Łaski, L. B., I, 317). W r. 1576 wieś należąca do zamku w Inowłodzu, w dzierżawie Adama Drzewickiego, płaci od 6 łan. km., 2 zagr., 1 karczmy (Paw., Wielkop., II, 89). *Br. Ch.*

Żągrajcie, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 32 w. od Telsz.

Żąsugałas, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 21 w. od Telsz.

Żbik, *Żbiki*, *Żbików*, ob. *Zbik*, *Zbiki*, *Zbików.*

Zbiki, w XVI w. *Sdbyky* i *Zbiki*, wś, w par. Żegocin, pow. pleszewski, ob. *Zbyki.*

Zbince Małe, węg. *Kis-Csebb*, i *Żbińce Welke*, węg. *Nagy Csebb*, dwie obok siebie leżące wsi, w hr. ziemneńskiem (Zemplin). W drugiej z nich jest kościół paraf. katol., młyn wodny. Pierwsza ma 64 mk., a druga 631 mk.

Żbykany, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Hermaniszki (o 5 w.), okr. wiejski Jarszewicze, o 54 w. od Wilejki, przy dr. poczt. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 1 dm., 18 mk. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.); należał do dóbr Wozginisze (Kornickich).

Żdaków, ob. *Zdaków.*

Żdanki, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Kamieniec Litewski, o 38 w. od Brześcia, ma wraz ze wsią Uhlany 712 dzies. ziemi włośc. (341 łąk i pastw.).

Żdanów, pow. zamojski, ob. *Zdanów.*

Żdanowicze, pow. nowogródzki, ob. *Zdanowicze.*

Żdanówka, fol., pow. borysowski, własność niegdyś Żdanowiczów, którzy w 1784 r. sprzedają Michałowi Śliźniowi, marszałkowi borysowskiemu, tenże w 1787 r. nabywa drugą część Ż. czyli Chełmecza od Januszewiczów, skarbników owruckich. *A. K. Ł.*

Żdanowo, wś nad rzką Deminką, pow. jelniński gub. smoleńskiej, gm. Pawlinowo, 39 dm., 276 mk., 2 cerkwie, wiatrak.

Żdany 1.) wś i zaśc. nad rz. Ptycz, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. i par. prawosł. Siennica, par. katol. Mińsk (o 16 w.). Wś ma 4 osady; w zaścianku oddawna osiadła szlachta: Hlińscy, Rusieccy, Matuszewiczowie, Mojsiejewiczowie. Ż. należą do domin. Łoszyca (Nie-

morszańskich). Grunta szczerkowo-gliniaste, urodzajne, łąki dobre. 2.) **Ż.**, wś nad Dzisienką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Ihumenowo (o 24 w.), okr. wiejski i dobra Romanowiczów, Łońsk, o 69 w. od Dzisny, 15 dm., 151 mk. (w 1865 r. 49 dusz rewiz.). 3.) **Ż.**, wś nad rzką Norzycą, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Okuszków, Norzyca (o 3 w.), o 75 w. od Wilejki, 3 dm., 13 mk. prawosł. i 25 katol. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.). 4.) **Ż.**, wś, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kołtyniany, o 40 w. od Rossień. Bortkiewiczowie mają tu 30 dzies., Giedwojniowie 51 dzies. (1 nieuż.), Misiewiczowie 59 dzies. (2 lasu, 17 nieuż.).

Żdany, wś nad rzką Sulicą, pow. łochwicki gub. połtawskiej, gm. Juśkowce, o 10 w. na płd. od Łochwicy, 321 dm., 1643 mk., cerkiew, szkoła, 20 wiatraków, 4 olejarnie.

Żdar, szczyt lesisty (780 mt.), na obszarze Mrażnicy, w pow. drohobyckim.

Żdar, niem. *Saar*, miasto na Morawie, na północ od źródłowisk Osławy, nad Sazawą, blisko granicy czeskiej, w okolicy słynnej z uprawy lnu.

Żdymirka, *Żdymorskie*, słoboda, wchodząca w 1622 r. w skład sstwa ostrskiego (ob. t. VII, 672), jest to dzisiejsza wś Dymerka, w pow. ostrskim gub. czernihowskiej, nad jez. Miechowe, na płn.-wsch. od Browarów.

Żdymorskie, ob. *Żdymirka*.

Żdynia, mtko, w pow. gorlickim, posiada kościół par. gr.-kat. i szkołę, leży śród gór, na wzn. 490 mt., przy gościńcu z Gorlic (23 klm.) do Zborowa (Zbóró) na Węgrzech. Na wschód szczyt Kamienny Werch ma 696 mt. i Jasionka 705 mt. Dolinę wsi przepływa potok Konieczna, uchodzący do Ropy z praw. brzegu. Ż. ma 108 dm. i 686 mk. (322 męż., 364 kob.), 653 gr.-kat. a 33 izr. Cerkiew paraf. jest drewniana a na cmentarzu znajduje się murowana kaplica. Osada składa się z chat wiejskich, wzdłuż gościńca rozrzuconych. Mieszkańcy trudnią się uprawą płonnej roli i drobnym handlem. Pos. tabularna (Maryi Sokołowskiej) ma 845 mr. lasu; pos. mn. 1338 mr. roli, 388 mr. łąk, 233 mr. past. i 214 mr. lasu. Uposażenie parafii składa się z 117 mr. gruntu, 16 sągów drzewa opałowego i dodatku 207 złr. Ż graniczy na płn, z Ługiem, na płd. z Konieczną, na zach. z Regetowem Niżnym a na wschód z Lipną i Czarnem. *Mac.*

Żdziary, część dóbr Boimie, w pow. węgrowskim.

Żdziary 1.) nazwa skał w Tatrach, ob. *Giewont*. 2.) **Ż**, nazwa zabudowań nad pot. Piekielnikiem, na obszarze gm. Odrowąż, w pow. nowotarskim.

Żdżanne, wś i fol., pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. r. l. Siennica Różana, r. gr. Żdżanne, odl. 12 w. od Krasnegostawu. Posiada cerkiew parafialną, szkołę początkową, młyn, smolarnią, kopalnią torfu, sklep wiejski. W 1827 r. było 41 dm., 180 mk., par. Kunów. Cerkiew erekcyi nieznanej. Obecna wzniesiona z muru r. 1804 przez Barbarę Smorczewską, Dobra Ż. składały się w r. 1885 z fol.: Ż., Wierzchowiny i Zwierzyniec, awulsów: Toruń i Pułanki, rozl. mr. 2769: fol. Ż. z awulsem Toruń gr. or. i ogr. mr. 797, łąk mr. 154, lasu mr. 1405, wody mr. 14, w odpadkach mr. 317, nieuż. mr. 25; bud. mur. 20, drew. 26; płodozm. 7 i 16-pol.; folw. Wierzchowiny gr. or. i ogr. mr. 441, łąk mr. 52, lasu mr. 900, nieuż. mr. 8; bud. mur. 3, drew. 20; fol. Zwierzyniec z awulsem Pułanki gr. or. i ogr. mr. 430, łąk mr. 58, lasu mr. 159, nieuż. mr. 7; bud. mur. 1, drew. 9; las nieurządzony, pokłady torfu i wapienia. W dobrach znajdują się dwie cegielnie, fabryka terpentyny, fabryka dachówki i dwa młyny wodne. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Ż. os. 53, mr. 604; wś Zagroda os. 36, mr. 576; wś Majdan Maciejów os. 21, mr. 244; wś Majdan Kostunin os. 10, mr. 73; wś Wierzchowiny os. 50, mr. 690.

Żdżar 1.) ob. *Żar*. 2.) **Ż.**, ob. *Zdziar*.

Żdżar 1.) al. *Zdziar*, wś, pow, węgrowski, gm Sinołęka, par. Oleksyn, ma 15 dm., 287 mk., 279 mr. W r. 1826 wś Zdziar i Kuźnica miały 9 dm., 87 mk. 2.) **Ż.** al. *Żdżary*, pow. łukowski, gm. Dąbie, par. Łuków, ma 27 dm., 228 mk., 763 mr. ziemi. W r. 1827 wś rządowa, 19 dm., 143 mk. W r. 1580 we wsi Zdzar p. Piotr Kozierski, sługa jegomości starościn, od 4 włók i z dziesięciną osiadłych fl. 4, od zagród i z roli gr. 6, od 2 komornic bez bydła 4 gr. a trzy włóki jako puste przysiągł. Suma fl. 4 gr. 10 (Paw., Małop., 409). *Br. Ch.*

Żdżar, potok, w pow. nowosądeckim, ob. *Mrokowiec*.

Żdżar 1,) al. *Żdżary*, pustkowie, w pow. ostrzeszowskim, pod Myślniowem. 2.) **Ż.**, łąka na Zakrzewie, w pow. jarocińskim. 3.) **Ż.**, łąka na Odrowążu, w pow. witkowskim. 4.) **Ż.**, łąki na Glinnie, w pow. wągrowieckim. 5.) **Ż.**, pustki w r. 1561 pod Żabnem i Krajkowem, w okolicy Mosiny. 6.) **Ż.**, pole pod Kostrzynem, ku wschodowi, między drogami wiodącemi do Tomic i Gorzupi. 7.) **Ż**, al. *Żdżary*, niem. *Brueken*, *Bruekenhauland*, wś gosp., w pow. babimojskim, ma urz. okr. i st. cyw. w Hamrze, tamże pocztę a st. kol. w Wolsztynie, par. kat. w Gninie, par. ew. i sąd w Wolsztynie, 11 dym., 65 dusz. W r. 1793 w posiadaniu Adama Mielęckiego ze Starej Jabłonny. *W. Ł.*

Żdżar al. *Żdżarski Wierch*, często *Żarski Wierch*, szczyt (1178 mt.) w Magórze Spiskiej, w pobliżu wsi Żdżar, w hr. spiskiem. W punkcie zetknięcia się Magóry Spiskiej z Tatrami Bielskiemi znajduje się przełęcz Żdżarska, nad wsią

Podspady. Przechodzi tą przełęczą droga bita prowadząca do Kiezmarku. Ob. *Magóra* 43) i *Podspady*.

Żdżareckie al. *Zdziareckie*, jezioro pod wsią Żdżarka, w dobrach Hańsk, pow. włodawskim. Leży w zlewie Bugu, płytkie, błotne, ma 26 mr. obszaru.

Żdżarek, attyn. dóbr Sucha, pow. radomskim, gm. Białobrzegi.

Żdżarka 1.) al. *Żdżarki*, wś nad jeziorem, pow. włodawski, gm. Hańsk, par. r. l. Sawin, r. g. Hańsk, ma 41 dm., 260 mk., 25 os., 2122 mr., szkołę początkową. Wchodziła w skład dóbr Hańsk. Por. *Puliny*. Na obszarze wsi jezioro zw. Żdżareckie. W r. 1827 było 29 dm., 237 mk. 2.) **Ż.**, ob. *Zdziarka*.

Żdżarki 1.) al. *Żdżary*, wś, pow. rawski, gm. Góra, par. Odrzywół, ma 22 dm., 168 mk., 453 mr.; os. karcz. Czerwona Karczma, ma 1 dm. i 1 mr. dwor. Należała do dóbr Góra. W r. 1827 było 11 dm., 74 mk., wieś leżała w pow. opoczyńskim. Istniała już na początku XVI w. w par. Odrzywół (Łaski, L. B., I, 655). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego, z r. 1577 wś Ż., w par. Odrzywół, miała $2^1/_2$ łan., 5 zagr. z rolą, 1 bez roli (Paw., Małop., 282). 2.) **Ż.**, wś, pow. koniński, ob. *Polichno*. 3.) **Ż.**, pow. włodawski, ob. *Żdżarka* 1).

Żdżarów, wś i kol., pow. sochaczewski, gm. Rybno, par. Sochaczew W 1827 r. miała 16 dm., 165 mk. R. 1579. było 7 części szlacheckich, mających $4^1/_2$ łan. km., 3 zagr., 1 kom. i $^1/_2$ łanu własnej uprawy (Pawiń., Maz., 205, 210).

Żdżarowita al. *Żdżarowite*, w dok. XIV w. dzisiejsza *Żurawita*, wś, w pow. gnieźnieńskim, nad Wełnianką, o 3 staje od Kiszkowa. Z tej Ż. pisali się w r. 1397 Jan a w r. 1399 Dobiesław, który jako świadek występuje w sprawie, toczącej się między Jarosławem z Jagodna (na północ od Kostrzyna) a sąsiadem jego Piotrem Kotem z Tarnowa, w gronie szlachty okolicznej z Gołańca, Złotnik, Nieświastowic i Wronczyna. W aktach poznańskich zachodzą pani Żdżarska (Dzarska) z r. 1493 i r. 1393 Trojan z Żdżar. Z licznych stosunkowo o nim wzmianek możnaby domyślać się w tej postaci rycerza awanturniczego, którego nagabywali różni żydzi i lichwiarze. Był on dziedzicem Objezierza i zwał się także Objezierskim. Pochodził prawdopodobnie ze Żdżar pod Raczkowem, w okolicy Skoków, które już za arcyb. Łaskiego leżały pustkami. W r. 1582 wymienione są Glinna i Żdżary z borami raczkowskiemi. W r. 1609 graniczą Jagniewie, Żdżary i Modrze. *W. Ł.*

Żdżarowy Krywań, potok, dopł. Czarnej Opawy, wypływa z płd. stoków pasma górskiego Głuchowa, w hr. orawskiem.

Żdżarska, przełęcz, ob. *Żdżar*.

Żdżarska Szeroka, niem. *Breites Feld* przełęcz, dzieląca szczyt tatrzański „Stara“ al. „Na widlu“ (2158 mt.) od Hawrania (2151 mt.). Odległy od Hawrania o 750 mt., tworzy z nim rodzaj wideł i ztąd poszła nazwa. Por. *Hawrań*.

Żdżarski al. *Zdziarski grzbiet*, jedno z ramion pasma Praszywy (Dżumbiru), w Tatrach Niżnych, ob. *Wajskowy potok*.

Żdżarski Wierch, szczyt górski (1178 mt.), w głównym grzbiecie Magóry Spiskiej, na granicy gm. Frankowa. Z pod niego wypływają potoki: Gajnik i Konarski, które złączywszy się tworzą potok Frankowska Woda, dopł. Kacwińskiej rzeki.

Żdżarsko, szczyt (1621 mt.), w Tatrach Niżnich (ob. t. XII, 259).

Żdżary 1.) wś, pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Zbików, leży między Gołąbkami a Konotopą. W 1827 r. miała 5 dm., 51 mk. 2.) **Ż.**, fol., pow. radzymiński, gm. i par. Radzymin, ma 5 mk., 1678 mr. 3.) **Z.**, os. młyń., pow. błoński, gm. Pass, par. Błonie, ma wiatrak, 13 mk., 45 mr. dwor. i 21 włośc. W r. 1827 Ż., w par. Izdebno, ma 2 dm., 12 mk. Wchodziła w skład dóbr Izdebno. 4.) **Ż.**, w XVI w. *Sdari* i *Wzdary*, fol.. i *Zdarowska Wieś*, pow. łowicki, gm. Bielawy, par. Waliszew (poprzednio, jeszcze 1879 r. Oszkowice), ma 1 dm., 17 mk. Na początku XVI w. Zdzary wraz z Droguszą stanowiły jedną całość i wchodziły w skład par. Oszkowice i tamże oddawały dziesięcinę (Łaski, L. B., II, 423). R. 1576 we wsi Wzdary Stan. Łaziński płaci od 2 łan. a Andrzej Małochowski od $2^1/_2$ łan., karczmy i 9 osad. (Paw., Wielk., II, 101). Por. *Zarowskie*. 5.) **Ż**, kol., pow. turecki, gm. i par. Tokary, odl. od Turka w. 16, ma 17 dm., 286 mk. W r. 1827 były 2 dm., 27 mk. 6.) **Ż.**, os. leś., pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Pyzdry, odl. od Słupcy 19 w., ma 3 dm. 7.) **Ż.**, fol. dóbr Ląd, w pow. słupeckim. 8.) **Ż.**, kol., wś, fol., os. leś., pow. wieluński, gm. Bolesławiec, par. Wójcin, odl. od Wielunia 22 w.; kol. ma 80 dm., 883 mk.; os. leś. 1 dm., 5 mk.; os. karcz. 1 dm., 4 mk.; folw. ma 13 mk. Lasy tej wsi wchodzą w skład podleśnictwa rządowego Chróścin. W r. 1827 było 62 dm., 493 mk. Według lustracyi z r. 1564 wś Ż. miała 13 km. os., 6 łanów, 3 sołtysie i młyn. Dochód wynosił fl. 48 gr. 1 den. 12 (Lustr., V, 161). W reg. pobor. z r. 1552 podano, iż wś Ż., należąca do zamku w Bolesławcu, ma 16 os. i 6 łan. (Paw., Wielk., II, 304). 9.) **Ż**, fol., pow. wieluński, gm. Lututów, par. Czarnożyły, ma 8 dm., 87 mk. 10.) **Ż.**, wś i *Ż. Nowe*, kol., pow. koniński, gm. Staremiasto, par. Lisiec Wielki, odl. od Konina w. 7. Ż. wś ma 53 dm., 352 mk. i 1136 mr.; Ż. Nowe 5 dm., 28 mk. W r. 1827 było 10 dm., 120 mk. Wchodziły w skład dóbr Krągola. Na początku XVI w. wś należała do par. Lisiec lecz dziesięcinę z dwu pól kmiecych i dworskich dawano

pleb. w Tuliszkowie (Łaski, L. B., I, 274). W reg. pob. z r. 1579 podano wś Lipiny Żdżary, należącą do Piotra Żychlińskiego dziedzica Żychlina. 11.) **Ż.**, wś i fol. nad rz. Rokitną, pow. rawski, gm. Gortatowice, par. Żdżary, posiada kościół par. drewniany. Wś ma 15 dm., 182 mk., 199 mr.; os. prob. 1 dm., 5 mk., 6 mr.; fol. 9 dm., 89 mk., 480 mr. Ż. Poduchowne, wś, ma 5 dm., 18 mk., 77 mr. włośc. W 1827 r. było 20 dm., 125 mk. Kościół paraf., erekcyi niewiadomej, istniał już r. 1579. W tymże roku we wsi mają części: Leniek ($2^1/_2$ łan.), Długosz ($^1/_2$ łanu, 1 ogr.) i Fredrich Rokicki (Pawiń., Maz., 170). Obecny kościół pochodzi z r. 1850. Ż. par., dek. rawski, 1206 dusz. 12.) **Ż.**, wś, pow. łaski, gm. i par. Wygiełzów, ma 3 dm., 34 mk., 28 mr. W r. 1827 były 2 dm., 8 mk. Por. *Prusinowice*. 13.) **Ż.** al. *Zdziary*, kol., pow. łaski, gm. Widzew, par. Pabianice, odl. 21 w. od Łasku, ma 1 dm., 8 mk. Kol. Ż. powstała z osad uwłaszczonych, ma 141 mr. ziemi or. i ogr. mr. 119, łąk mr. 17, past. mr. 1, nieuż. mr. 4; bud. mur. 3, drew. 3. 14.) **Ż.**, wś i fol., pow. radomski, gm. i par. Błotnica, odl. od Radomia 17 w., ma 17 dm., 172 mk., 604 mr. włośc. i 150 dwor. Ż. wchodziły w skład dóbr Kiełbów. W 1827 r. było 11 dm., 91 mk. Wspomniana w opisie par. Błotnica z początku XVI w. (Łaski, L. B., I, 677). W r. 1569 we wsi Zdzar siedzą na pięciu działach Gojscy (z poblizkiego Gozdu), mający w ogóle $6^1/_4$ łan. i 1 kom. (Paw., Małop., 310). 15.) **Ż.**, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Irena, par. Bobrowniki. W 1827 r. miała 22 dm., 151 mk. W r. 1569 we wsi Zdzar, w pow. stężyckim, było 5 półłanków km. (Paw., Małop., 331). 16.) **Ż.**, pow. łukowski, ob. *Żdżar*. 17.) **Ż.**, pow. włodawski, ob. *Żdżarka*. 18.) **Ż.**, dziś *Zdziarka*, w pow. płońskim, wś wspominana w dok. z r. 1349 jako leżąca na granicy kasztelanii wyszogrodzkiej i płockiej (Kod. Maz,, 59), będzie to zapewne dzisiejszy Zdziar, w pow. płockim. W r. 1391 Zdzisław „de Zdzary“ otrzymuje sołtystwo we wsi Wrońsk (dziś pow. płoński). W reg. pobor. z r. 1570 wymienioną jest między posiadłościami klasztoru czerwińskiego wś Zdzarka, mająca 13 łan. i karczmę (Paw., Maz., 130). *Br. Ch.*

Żdżary 1.) z *Kaczówką*, wś, pow. dąbrowski, leży w równinie, wzn. 193 mt. npm., przy gościńcu z Dąbrowy (9·3 klm.) do Radomyśla. Par. rz.-kat. w Radgoszczy. Wś składa się z dwóch osad blisko siebie położonych: Żdżary (23 dm.) i Kaczówka (53 dm.). Obie osady mają 83 dm. i 416 mk. (202 męż., 214 kob.), 405 rz.-kat. i 11 izrael. Pos. tabularna ma w ogóle 94 mr.; pos. mn. 727 mr. Za Długosza (L. B., I, 13) należała wieś do Stanisława Ligięzy i miała 7 łan. km. W r. 1536 (Paw., Małop., 497) o wsi „Zdżari“ piszą lustratorowie: „Wieś wielm. Feliksa Liganzy, burgrabiego krak. Jest w niej 8 kmieci, 3 na łanach, reszta na półłankach siedzi, karczma płacąca 2 grzyw. i kamień łoju. Cały czynsz od kmieci i z karczmy wynosi $9^1/_2$ grzyw. Dają wielką ilość gontów (imbricum), $6^1/_2$ kwart miodu, każdy podług ilości posiadanej roli daje kapłony, sery i jaja. Pańszczyznę odrabiają do Dąbrowy. Lasy i bory mają wspólne z Dąbrową. W r. 1581 (ibid., 260) miały Ż. 6 kmieci, $3^1/_2$ łanu, chałupnika, 2 komorn. z bydłem, rzemieślu. i karczmę z $^1/_4$ łanu. Ż. i Kaczówka graniczą na płn. i wsch. z Radgoszczą, na płd. z Luszowicami, na zach. z Nieczajną i Gruszowem Wielkim. 2.) **Ż.** al. *Zdziary*, wś, pow. niski, leży w piaszczystej równinie (182 mt. npm.), 11 klm. na płn. od Ulanowa; par. rz.-kat. w Pysznicy. Zbudowana śród borów sosnowych, wś łączy się gościńcem z Zarzycami nad Sanem, liczy 49 dm. i 272 mk. (154 męż., 118 kob.), 242 rz.-kat., 21 gr.-kat. i 9 izr. Pos. tabularnej niema, pos. mn. ma 811 mr. roli. Osada powstała już po r. 1662, niema jej bowiem w poprzednich spisach poborowych. Wieś parafialna Pysznica zapisana bywa pod nazwą „Pysienko“. 3.) **Ż.** al. *Zdziary*, wś, pow. ropczycki, w równinie, nad pot. Kamionką, zwanym w dalszym biegu Ocieką, praw. dopł. Wisłoki, 11 klm. na płn. od Ropczyc. Par. rz.-kat. w Witkowicach. Wś składa się z 62 dm. i 326 mk. (167 męż., 159 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna (Andrzeja hr. Potockiego) wynosi 383 mr. obszaru, w tem 155 mr. lasu; pos. mn. 489 mr. w ogóle. Ż. graniczą na wschód z Rudą, na zach. z Ocieką, na płd. z Borkiem Małym, na płn. zaś z dużemi lasami. Ob. *Grabówka* (t. II, 781). 4.) **Ż.**, os. dom. do Poręb Dymarskich, w pow. kolbuszowskim. 5.) **Ż.**, wś, w pow. tarnowskim, śród lasów sosnowych, 4 klm. na płd.-zach. od Czarny, nad pot. Chotowskim, lew. dopł. Wisłoki. Par. rz.-kat. w Straszęcinie. Wś składa się z 201 rozrzuconych domów i 915 mk. (440 męż., 475 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna (ks. Sanguszki) ma 2255 mr. obszaru, w tem 297 mr. roli, 25 mr. łąk, 1 mr. 124 sąż. kw. ogrodu, 17 mr. past., 1780 mr. lasu, 17 mr. 508 sąż. kw. stawów i moczarów, 114 mr. nieuż., 1 mr. 926 sąż. kw. parcel budowlanych; pos. mn. ma 922 mr. roli, 354 mr. łąk i ogr., 313 mr. past, i 131 mr. lasu. Za Długosza (L. B., I, 611 i II, 261) „Szczary“ posiadał Jan Podogrodzki i Mikołaj Dąbczyński, obaj Gryfici. W XVI w. nazywano wieś „Żdziary Pogorza“; r. 1536 miała 7 łan. km., folwark, młyn i 5 sadzawek; r. 1581 była własnością ks. Ostrogskiego (Pawiń., Małop., 247 i 538) i miała 11 kmieci, 2 łany, młyn, 5 zagród z rolą, 4 komorn. z bydł., 8 kom. bez bydła, 4 rzem. i 4 rybaków. Ż. graniczą na południe z Machową, na wschód z Czarną i Chotową, na zach. z Wo-

lą Rzędzińską i Jodłówką, na płn. z Jawornikiem. *Mac.*

Żdżary, góra (811 mt.), na obszarze wsi Drużbaki, na Spiżu.

Żdżary, niem. *Saerchen*, wś, pow. wojerecki, par. ew. w miejscu. W r. 1885 miała 646 ha, 91 dm., 509 mk. (5 kat.). W r. 1840 było we wsi 384 Serbów a 1880 r. liczono 505.

Żdżenice, ob. *Zdzienice.*

Żdżory, wś nad Bugiem, pow. włodzimierski, gm. Zabołotce, 49 dm., 487 mk., cerkiew paraf.

Żdżychów, ob. *Zdzichów.*

Żebera, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Wenty. Przybiera od lewego brzegu Żeberelę. Ob. *Dyrmejki.*

Żeberela, strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Żebery (pr. dopł. Wenty).

Żebery 1.) wś, pow. rossieński, gm. Konstantynów, par. Ławkowo, o 72 w. od Rossień. 2.) **Ż.** *Dongwiety* (w spisie miejscowości *Ż. Dotwiety*), wś, pow, szawelski, gm. Błagowieszczeńsk, o 49 w. od Szawel.

Żebienkowo, fol., pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. i par. Wornie, o 28 w. od Telsz, własność Pieczkowskich, 455 dzies. (120 lasu, 40 nieuż.). Dawniej własność Szulców.

Żebirtany, fol. i karczma, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 21 w. od Trok. Folw. ma 1 dm., 9 mk. katol., os. karcz. 1 dm., 8 mk. żydów.

Żebiszki, pow. kowieński, ob. *Żabiszki.*

Żebracza, góra pod Oświecimiem, otrzymała nazwę od t. zw. Żebraków, najemnego żołdactwa czeskiego, którzy nieotrzymawszy swego żołdu w r. 1457 zajęli Myślenice i rozłożyli się obozem na górze pod Oświecimiem, zkąd pustoszyli okolice. Ob. *Myślenice* (t. VI, 830).

Żebracza, wś nie istniejąca obecnie. Według reg. pob. pow. szląskiego z r. 1581 wś Żebracza, w par. Bestwina (dziś pow. bialski w Galicyi), miała wraz z Kaniowem 4 zagr. z rolą, 1 kom. z bydł., 1 bez bydła (Pawiński, Małop., 104).

Żebracze, szczyt górski (678 mt.), na obszarze gm. Wisłok Wielki, w pow. sanockim. Ze stoków wypływa pot. Maszówka, praw. dopł. Osławicy.

Żebracze, wś, pow. liski, ob. *Żubracze.*

Żebraczka, w spisie urzęd, *Żebrołka*, wś, pow. nowomiński, gm. Iwowe, par. Seroczyn, ma 165 mk., 260 mr. W 1827 r. było 20 dm., 111 mk. W r. 1579 Stan. Karwicki płaci tu od 9 łan. km. R. 1660 wchodzi wieś w skład ststwa latowickiego.

Żebraczka 1.) góra (534 mt.), w pow. sądeckim, na granicy gmin: Jasienna z Bukowcem i Lipnicą Wielką. 2.) **Ż.,** góra lesista (417 mt.), w pow. limanowskim, na płn. brzegu pot. Łososina.

Żebraczka, wś nie istniejąca obecnie. Nazwę jej nosi dotąd góra Żebraczka, leżąca w pow. sądeckim, na granicy gm. Jasienna z Bukowcem i Lipnicą. Wś sama zlała się widocznie w jedną całość z Bukowcem. W r. 1382 Mroczko z Sędziszowa sprzedaje w Krakowie wsi; Bukowiec i Żebraczkę Stanisławowi z Łowszowa i Mroczkowi ze Stróżny za 70 grzyw. (Kod. Małop., III, 342). W połowie XV w. wś Ż., w par. Lipnica Wielka, własność Szropa, miały łany km., z których płacono za dziesięcinę po 1 fertonie bisk. krakowskiemu. Sołtystwo płaciło po fertonie pleban. w Lipnicy (Długosz, L. B., II, 238). Według reg. pob. pow. sandeckiego z r. 1581 wsi Żebraczka i Bukowiec, w par. Lipnica, własność Wojnarowskich, miały 2 łan. km., 1 sołtysi, 2 zagr. z rolą (Paw., Małop., 135).

Żebraczycha, zaśc. nad rzką Wołką, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Bakszty (o 8 w.), o 107 w. od Oszmiany, 2 dm., 29 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.).

Żebrak, wś i fol. nad rzką Kostrzyń, pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie, ma 22 dm., 150 mk., 546 mr. W 1827 r. było 15 dm., 127 mk. Znaleziono tu ślady osad z czasów przedhistorycznych (urny i krzemienie obrobione). R. 1576 wś Żebrak płaci od 2 łan. km. (Paw., Maz., 222).

Żebrak, szczyt (711 mt.), na płn. granicy gm. Rabe, w pow. liskim, w lesistym pasmie zw. „Żebracki las". W pobliżu płynie pot. Rabski i Mchowa z pot. Długim, dopływy Hoczewki.

Żebrak, łąka na Broniszewicach, w pow. pleszewskim.

Żebraki, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Masiady, o 50 w. od Telsz, w sąsiedztwie wsi Szerksznie.

Żebranka al. *Zbranki*, potok, lewy dopł. Sadowy, w pow. kimpoluńskim. Na wschodnim brzegu wznosi się szczyt Runkulec (1059).

Żebranówka al. *Zebranówka*, także *Sobranówka*, wś, pow. śniatyński, 18 klm. na płn.-zach. od Śniatyna, 9 klm. na płn.-wsch. od sądu pow., st. kol. i urz. poczt. w Zabłotowie. Na wsch. leżą Hańkowce i Albinówka, na płd.-wsch. i płd. Wołczkowce, na zach. Kubaki i Trofanówka, na płn. Kułaczkowce (2 ostatnie w pow. kołomyjskim). Wzdłuż granicy zach. płynie pot. Łukacz, dopł. Czerniawy, wpadającej do Prutu, a wzdłuż granicy wsch. Orelec, dopł. Prutu. W r. 1890 było 121 dm., 605 mk. w gm. (564 gr.-kat., 5 rz. kat., 36 izr.; 554 Rus., 15 Pol., 36 Niem.). Par. rz.-kat. w Zabłotowie, gr.-kat. w Tułukowie. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Żebrki, r. 1577 *Żebri*, wś, pow. szczuczyński, gm. i par. Grabowo. W 1827 r. było 9 dm., 65 mk. W r. 1577 płaci tu Paweł z braćmi od $7^1/_2$ łan. km. (Paw., Maz., 365).

Żebrówka al. *Krztynia*, *Ołudza*, rzeczka,

bierze początek w pow. olkuskim, pod wsią Wierzbicą, płynie śród piasków wyżyny olkuskiej ku wschodowi pod Żebrowo a potem w kierunku zach.-płn. przez Otolę, Jeziorowice, koło Ołudzy wchodzi na obszar pow. włoszczowskiego, od wsi Kaszczor zwraca się na wsch.-płn., płynie przez Bonowice i za Tęgoborzem, na zach. Szczekocin, uchodzi od lew. brzegu do Pilicy. Pod Bonowicami łączy się z Korytnicą. Por. *Korytnica*, *Krztynia*, *Ołudza*, *Pradła*.

Żebrówka, wś, pow. radzymiński, gm. Rudzienko, par. Wiśniew, ma 256 mk., 726 mr. Spisy pobor. z XVI w. i spis z 1827 r. nie podają tej wsi.

Żebrówka, jezioro, w pow. rossieńskim, w dobrach Pogryżów i Cytowiany.

Żebrówka, pow. kamieniecki, ob, *Ziobrówka*.

Żebrowo, wś, wchodząca w skład ststwa libertowskiego (ob. *Libertowska Wola*). Nie podają tej nazwy ni reg. pobor. z XVI w. ni spis z r. 1827. Nie oznacza jej też mapa wojenno-topograficzna. Będzie to zapewne część Wierzbicy lub Otoli, w pow. olkuskim. Istnienie wsi tej nazwy stwierdza miano rzeczki Żebrówki.

Żebrowszczyzna, białor. *Żabrouszczyna*, wś nad bezim. dopł, Wołmy, pow. miński, przy gośc. handl. z Wołmy do Iwieńca, gm. Iwieniec, o 3 w. od Wołmy, ma 8 osad; miejscowość falista, grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Żebruny, uroczysko, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Noski, 21 dzies. roli; własność Żebrunów.

Żebry 1.) *Idźki*, mylnie *Icki*, wś, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Czernice, odl. 13 w. od Przasnysza, ma 4 dm., 20 mk., 103 mr. W r. 1827 było 6 dm., 25 mk. W r. 1567 Ż. Idzikowicz miały 2 części po $^1/_2$ wł. i 1 ogr. 2.) **Ż.** *Kordy*, wś, tamże, ma 9 dm., 68 mk., 120 mr. W r. 1827 było 8 dm., 43 mk. R. 1567 Zebry Zoledki Kordy miały w 4 działach $2^1/_3$ włók. 3.) **Ż.** *Marcisze*, wś, w temże położeniu, ma 4 dm., 40 mk., 125 mr. W r. 1827 były 3 dm., 53 mk. R. 1567 Ż. Marcisze Kijewicze miały 4 działy po $^1/_2$ wł. (Paw., Maz., 342). 4.) **Ż.** *Falbogi*, *Ż. Tarały*, *Ż. Włosty* i *Ż. Wiatraki*, wś i folw., pow. pułtuski, gm. Kozłowo, par. Gzy, odl. 12 w. od Pułtuska. W r. 1827 Ż. Falbogi miały 10 dm., 66 mk.; Ż. Tarały 4 dm.. 25 mk.; Ż. Wiatraki 11 dm., 76 mk. i Ż. Włosty 6 dm., 29 mk. W r. 1576 Z. Taraly miały $2^1/_2$ łan., 1 mr., Ż. Włosty $1^1/_2$ łan., Ż. Falbogi 3 łan., 2 zagr., Ż. Sławki 1 łan, Ż. Soki (Wiatraki) $1^1/_4$ łan., Ż. Dadzbogi (Stara wieś) $1^1/_2$ łan. (Paw., Maz., 320). W r. 1868 folw. Ż. Falbogi rozl. mr. 282: gr. or. i ogr. mr. 192, łąk mr. 10, pastw. mr. 50, nieuż. mr. 30. Wś Ż. Falbogi os. 16, mr. 76. W r. 1885 fol. Żebry Tarały Wiatraki rozl. mr. 389: gr. or. i ogr. mr. 325, łąk mr. 17, past. mr. 15, lasu mr. 21, nieuż. mr. 11; bud. mur. 3, drew. 10; płodozm. 10-pol. Wś Ż. Wiatraki os. 8, mr. 26. 5.) **Ż.** *Grzymki*, *Ż. Ostrowy*, *Ż. Pieczyska*, *Ż. Stawki*, *Ż. Starawieś* i *Ż. Żabin*, wsi drobnej szlachty, pow. ostrołęcki, gm. Nakły, par. Ostrołęka. W r. 1827 Ż. Grzymki miały 6 dm., 39 mk.; Ż. Kończany 3 dm., 14 mk.; Ż. Ostrowy 9 dm., 41 mk.; Ż. Pieczyska 6 dm., 30 mk.; Ż, Stara Wieś 7 dm., 45 mk.; Ż. Stawki 4 dm., 32 mk.; Ż. Wierzchlas 15 dm., 77 mk.; Ż. Żabin 9 dm., 51 mk. 5.) **Ż.** *Chudek*, wś nad rz. Omulew, pow. makowski, gm. Sypniewo, par. Nowawieś, ma 760 mr. obszaru. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 14 dm., 76 mk. W r. 1582 istniały w jednej grupie: Żebry Wierzchlasa (1 łan). Ż. Żabino (1 łan, 1 zagr,), Ż. Stawki ($^1/_2$ łanu, 5 zagr.), Ż. Starawieś (2 łany, 1 rzem.), Ż. Grzymki ($2^1/_2$ łanu) i Ż. Chudek (1 łan). 7.) **Ż.** *Perossy* i *Z. Podsędki*, wś, pow. makowski, gm. i par. Sieluń. Mieszka tu drobna szlachta. W reg. pob. z r. 1582 Ż. Perose płacą od 4 łan., 2 zagr. a Ż Dziwani od 2 łan. (Paw., Maz., 389). W 1827 r. Ż. Perossy miały 17 dm., 93 mk. a Ż. Podsędki 2 dm., 6 mk. 8.) **Ż.** *Cząstkowiec* i *Laskowiec* al. *Laskowskie*, wś nad rz. Bugiem, pow. ostrowski, gm. i par. Nur, ma 215 mr. Mieszka tu drobna szlachta i włościanie. W 1827 r. było 23 dm., 186 mk. W spisach pobor. z XVI w. nie podana. 9.) **Ż.**, wś i fol. nad rz. Wissą, pow. szczuczyński, gm. i par. Wąsosz, leżą przy drodze z Radziłowa do Wąsosza, mają 1925 mr., przeważnie ziemi folwarcznej. W r. 1827 było 3 dm., 20 mk. R. 1577 płaci tu Andrzej Iłowski, kaszt. wizneński, dzierżawcą, od 12 łan. km. (Pawiń., Maz., 362). 10.) **Ż.,** wś szlach. i włośc,, pow. szczuczyński, gm. i par. Grabowo. W r. 1577 we wsi Żebry (Żebrki) płaci Paweł z braćmi od $7^1/_2$ łan. (Paw., Maz., 365). 11.) **Ż.,** wś, pow. szczuczyński, gm. Grabowo, par. Lachowo. W 1827 r. było 12 dm., 69 mk. R. 1578 płacą tu od 6 łan., 1 zagr. (Paw., Maz., 376). 12.) **Ż.** *Wybranowo*, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo. Mieszka tu drobna szlachta. Jest to stare gniazdo Żebrowskich, wspominane w aktach sądowych łomżyńskich z r. 1403—1417. R. 1578 z 10 działów płacą pobór od $11^1/_2$ łan. (Paw., Maz., 368). W 1827 r. wś miała 21 dm., 103 mk. 13.) **Ż.** *Wielkie*, wś, pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Kuczyn. Istniała już w XVI w. W 1827 r. miała 17 dm., 118 mk. *Br. Ch.*

Żebry 1.) wś i 4 majątki, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Brzostowica Wielka, o 50 w. od Grodna. Wś ma 133 dzies. ziemi włośc., majątki 180 dzies. (12 łąk i pastw., 26 lasu, 5 nieuż.); należą do Desplerów, Matuszewskich, Sielawków i Siegodnika. 2.) **Ż.,** wś, pow. rossieński, gm. i par. Kielmy, o 28 w. od Rossień.

Żebrzyszki, wś i folw., pow. sejneński, ob. *Zebrzyszki*.

Żebukszta 1.) jezioro, pow. wileński, w dobrach Orniany. 2.) **Ż.**, uroczysko, tamże.

Żebulicha, folw., pow. newelski, własność Wołyńców, 50 dzies.

Żeburtany al. *Żyburtany*, folw., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 18 w. od Wilna, 1 dm., 17 mk. katol., 129 dzies.; własność Sosnowskich.

Żecholewo, 1575 *Czechlin*, niem. *Zechlin* i *Sechlin*, wś i dobra, w Pomeranii, pow. słupski, par. ew. Główczyce, par. kat. Słupsk. R 1363 nadaje komtur gdański Ludeke v. Essen Stanisławowi, Piotrowi, Wojciechowi i Jakubowi i ich prawowitym spadkobiercom dobra Żecholewo (Sechlin) na prawie pol. Dan w Lęborku w dzień św. Łucyi, 11 grud. (ob. „Gesch. der Lande Lauenburg und Buetow“ v. Cramer, II, 233). *Kś. Fr.*

Żechowicze, wś na prawym brzegu Prypeci, pow. mozyrski. Naprzeciw wsi jezioro Michałówka, będące właściwie zatoką Prypeci.

Żeczkalnie, wś, pow. władysławowski, gm. Gryszkabuda, par. Pilwiszki, odl. od Władysławowa 21 w., ma 11 dm., 103 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. W r. 1827 było 9 dm., 99 mk., par. Gryszkobudzie.

Żedejkany 1.) dobra, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Pompiany, o 31 w. od Poniewieża, własność dawniej Piotra Lwowa, 546 dzies. W 1859 r. 7 mk., gorzelnia i młyn. 2.) **Ż.**, wś, tamże, o 52 w. od Poniewieża.

Żednia, st. dr. żel. poleskich, na przestrzeni Baranowicze-Białystok, w pow. białostockim, pierwsza od Białegostoku (o 20 w.) i między Waliłami (o 11 w.), odl. o 177 w. od Baranowicz.

Żedowejnie, os. karcz., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 50 od Wilna, 1 dm., 10 mk. żydów.

Żedyki, *Żedziki*, chutor, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm. murawiewska, o 44 w. od Prużany, należy do dóbr Sieliszcze, Wisłockich.

Żegadły Rembiszewo, ob. *Rembiszewo Studzianki*.

Żegalszczyzna, pow. słucki, ob. *Żygałki*.

Żegań, niem. *Sagan*, w dok. *vetus Saganum*, *Zagano*, *Sagnum*, miasto powiatowe na Szląsku pruskim, w reg. lignickiej, na praw. brzegu Bobrawy (lew. dopł. Odry), na wzn. 381 st. par. npm., o 11 mil na płn.-zach. od Lignicy, 60 klm. od Głogowy i 105 klm. od Leszna (wielkopolskiego). Posiada stacyą dr. żel. głogowskiej, odl. 139 klm. od Wrocławia, zamek z okazałym parkiem, rezydencyą rodziny książąt na Żeganiu (Sagan), kościół par. M. Boskiej Łaskawej, dawniej klasztorny, kaplicę św. Anny, kościół szkolny (pojezuicki), kościół św. Ducha (dawniej szpitalny), dwie kaplice cmentarne, kościół par. ewang. (od r. 1709), gimnazyum katolickie, dawniej kolegium jezuickie (od r. 1628), szkołę miejską katolicką, szkołę miejską ewang. (od r. 1709), szkołę ewang. dla dziewcząt (od r. 1823), szkołę rzemieślniczą i kilka drobnych zakładów, seminaryum nauczycielskie ewang., zakład poprawczy dla kobiet (od r. 1838) w dawnem seminaryum jezuickiem, fabrykę sukna, papiernią. Do miasta należy 2373 ha (465 roli, 48 łąk i 1600 lasu). W r. 1885 było 807 dm., 3049 gospodarstw, 12010 mk. (5509 męż., 6501 kob.); co do wyznania: 9132 ewang., 2634 katol., 80 innych wyzn., 64 żyd. Obszar dworski (Burglehn Sagan) obejmował 311 ha (1 roli, 249 lasu), 11 dm., 103 mk. (45 katol.). W r. 1840 było 581 dm., 6 kościołów, 6 szkolnych budowli, 4 szpitale, 34 budowli publicznych, 14 fabryk i młynów, 6603 mk. (4977 ew., 1558 kat., 68 żyd.). Miasto miało wtedy jeszcze mury obwodowe z trzema bramami (Żarską, Eckerską i Szpitalną), prowadzącymi do trzech przedmieść, trzy mosty na Bobrawie i cztery na jej dopływie (Tschirne, Czerna?). Knie w swym „Słowniku geogr. Szląska“ przytacza, niewiadomo zkąd wzięte, podanie, iż założycielką Ż. była Saganna, córka legendowej Wandy. Pierwotna osada i gród istniały tam gdzie dziś znajdują się wsi: Alt Kirch i Brennstadt. Kościoł w pierwszej z nich miał powstać z pogańskiej świątyni. Zniszczona przez pożar w r. 1140 osada została przeniesiona r. 1170 przez księcia Bolesława Kędzierzawego na dzisiejsze miejsce w dolinie Bobrawy. W r. 1178 istnieje tu gród. W r. 1310 „cives saganenses“ zawierają związek z mieszczanami Głogowy i Freistadtu dla wspólnego ścigania rozbójników. Na akcie podpisali się: Jakub, sędzia dziedziczny, Jan „magister civium“ i dwaj rajcy. Są to przeważnie niemcy sądząc z imion i nazwisk. W akcie działu książąt szląskich w Głogowie 1312 r. występuje Ż. jako miejsce obronne. W r. 1319 książęta szląscy: Henryk i Prymke swój obszar na praw. brzegu Zgniłej Obry, od jej ujścia do Odry i obszar lew. brzegu Obry do Międzyrzecza, ustępują margrabiom brandeburskim i otrzymują za to: Żegań, Krosno i Międzyrzecz. Akt spisano po niemiecku (Kod. Wielk., Nr 1012). R. 1326 nadaje miastu 50 włók Henryk V, ks. głogowski. W r. 1329 tenże Henryk, „dux Slesie et Glogovie“, uznaje się hołdownikiem Jana, króla czeskiego, z posiadłości i grodów, w liczbie których jest „Zagano“. W latach 1360 i 1369 niszczą osadę pożary a r. 1359 zaraza. W r. 1397 zostaje centrem odrębnego księstwa. R. 1429 Husyci odstępują od miasta za okupem 600 fl., spaliwszy tylko klasztor augustyanów. Czesi zdobywają Ż. w r. 1461, ponieważ tameczny książę Baltazar nie chce uznać władzy króla Jerzego. Baltazar odbiera Ż. w r. 1467 a brat jego Jan II w r. 1472, zdobywszy ponownie, niszczy ogniem całe miasto. W r. 1488 kupują Ż. z księstwem Ernest i Albert książęta sascy a r. 1549 Maurycy, kurfirst saski, sprzedaje królowi czeskiemu Ferdynandowi.

Wskutek rozszerzenia się reformacyi, protestanci otrzymują w zamian za kościół parafialny kościół franciszkański, gdyż zakonnicy opuścili wtedy swój klasztor. Ludność i zamożność miasta wzrosła tak, że w r. 1564 zaprowadzono wodociągi. Żaraza w r. 1570 zabrała 1570 ofiar. W r. 1601 nabywa miasto dobra kameralne. Handel suknem, żelazem i lnem rozwija się pomyślnie. Wojna 30 letnia przyniesie miastu wydatków i strat 418885 fl. Na 535 domów 421 ulegnie zniszczeniu. Wallensteina wojsko zajmuje miasto r. 1524, on sam otrzymuje od cesarza księstwo żegańskie r. 1627 i rządzi nim do 1634 tak uciążliwie dla podwładnych, że ludność biednieje lub emigruje. R. 1648 nabywa Ż. ks. Lobkowitz. Prześladowanie ewangielików występuje r. 1668. Wielkie pożary (1677, 1688) i zaraza (1696) niszczą miasto; pożar r. 1730 zostawia tylko 28 domów. Szwedzi z armii Karola XII przechodzą tędy r. 1707. Wojna siedmioletnia przyniosła miastu 3943 tal. długu. Piotr, ks. kurlandzki, kupuje Ż. w r. 1786. W latach 1792 do 1794 odbudowywa się z muru 353 domów. Przechody Francuzów (1806—1813) kosztowały 65000 tal. Kościół par. katolicki założony został r. 1183 i uposażony przez miasto. W r. 1284 oddany został kanonikom reguły św. Augustyna, których klasztor założony r. 1217 w Naumburgu nad Bobrawą przez Henryka Brodatego, został przeniesiony do Ż. przez ks. Przemysława. Zarządzali oni parafią do zniesienia klasztoru r. 1810. Klasztor posiadał swą własną kaplicę św. Anny, dotąd istniejącą i szpital św. Anny. W dok. z r. 1330 występuje „Guncelinus abbas saganensis". Miasto prowadziło długie spory i procesy z klasztorem o prawe do kościoła, dopiero układ zawarty r. 1333 przyznał mieszczanom prawo do zewnętrznych murów i wieży z dzwonami. Do klasztoru należał również kościół parafialny przy szpitalu św. Ducha, poświęcony r. 1303 przez Hartungusa, biskupa Semigalii. Drugi klasztor franciszkanów, z kościołem św. Piotra i Pawła, powstał około r. 1300 (data wzniesienia kościoła). Opuszczony przez zakonników r. 1539, oddany został protestantom r. 1551 a następnie jezuitom, którzy przybyli do Ż. r. 1629. Dwaj panowie szlązcy v. Sprinzenstein i v. Garnier znacznemi ofiarami i zapisami pomogli jezuitom do wzniesienia kolegium w r. 1666 i utworzenia seminaryum na 74 wychowańców. Po zniszczeniu przez pożar r. 1688, odbudowano w latach 1689—1697 na nowo kolegium, szkołę, seminaryum i kościół. Po kasacyi jezuitów r. 1773 zamieniono fundusz seminaryjny na stypendyalny. Kościół ewangielicki św. Trójcy wzniesiony został dopiero r. 1709 kosztem 50000 tal. Ozdobą miasta jest wspaniały zamek książęcy, z przepysznym parkiem, bażantarnią, winnicami. Dzieje Ż. opowiada Esajas Tybing w dziełku „Paradisus Silesiae inferioris" (rękopis w bibliot. uniw. wrocław.) i Stenzel „Chronologisches Verzeichniss der denkwuerdigen Begebenheiten der Stadt Sagan.

Żegański powiat obejmuje obszar księstwa żegańskiego, ma $19^3/_4$ mil kwadr., zajmuje piaszczystą równinę, nizko położoną, pokrytą przeważnie lasami i zaroślami. Liczne stawy i zbiorniki wody sprzyjają hodowli ryb. Z płodów mineralnych znajduje się węgiel brunatny i żelazo. Przemysł fabryczny, dość rozwinięty, polega na wyrobie sukna, płótna, papieru, tektury, szkła, porcelany, żelaza. Liczne przędzalnie wełny i lnu, warsztaty tkackie i blicharnie. Powiat obejmuje w ogóle 111,073 ha, w tem 38441 ha roli, 7550 łąk i 57411 lasu. Do trzech miast (Żegań, Naumburg, Przewóz) należy 4282 ha (1259 roli 83 łąk, 2543 lasu), do 120 gmin wiejskich 57875 ha (26907 roli, 5049 łąk, 20929 lasu), do 81 obszarów większej własności 48913 ha (10275 roli, 2418 łąk, 33939 lasu). W gminach miejskich jest 14174 mk. (10998 ew., 2917 kat., 81 in. wyzn., 178 żyd.), gminy wiejskie mają 38886 mk. (32899 ew., 5818 kat., 148 in. wyzn., 21 żyd.); większa własność 3476 mk. (3118 ew., 456 kat., 1 in. wyzn., 1 żyd.). Ogółem było w powiecie w 1871 r. 54814 a 1884 r. 56536 mk. *Br. Ch.*

Żegary 1.) wś nad jez. Dafrajcis, pow. sejneński, gm. i par. Berżniki, odl. od Sejn 7 w., ma 33 dm., 284 mk., 34 os., 752 mr. Wchodziła w sklad dóbr Krasnogruda. W 1827 r. było 17 dm., 195 mk. 2.) **Ż.**, pow. sejneński, ob. *Posejny*. 3.) **Ż**, wś, pow. sejneński, gm. i par. Sereje, odl. od Sejn 44 w., ma 41 dm., 381 mk. W 1827 r. było 34 dm., 312 mk. 4.) **Ż.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Udrya, odl. od Kalwaryi 49 w., ma 27 dm., 271 mk. W 1827 r. było 18 dm., 137 mk.

Żegary 1.) wś włośc. nad jez. Styrnie, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 48 w. od Święcian, 2 dm., 18 mk. katol. 2.) **Ż.**, wś włośc. i ferma skarbowa, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce (o 10 w.), okr. wiejski Krużuńce, o 77 w. od Trok, 28 dm., 202 mk. (1 prawosł., 193 katol., 8 żydów); w 1865 r. 69 dusz rewiz. Na gruntach fermy w czasie uwłaszczenia włościan osadzono wś Nowosiele.

Żegaryno 1.) wś włośc. nad rzką Żyżmorką, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Międzyrzecz, okr. wiejski Rudniki, o 13 w. od gminy a 21 w. od Trok, 2 dm., 12 mk. katol. (podług spisu z 1895 r. 17 dusz rewiz.). Założona po uwłaszczeniu włościan. 2.) **Ż.**, zaśc., tamże, o 24 w. od Trok, 1 dm., 5 mk. katol. 3.) **Ż**, zaśc., tamże, o 28 w. od Trok, 1 dm., 7 mk. katol.

Żegaryszki 1.) al. *Zagaryszki*, wś i fol., pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. od Suwałk 29 w. Wś ma 14 dm., 127 mk., 325 mr.; fol. 2 dm., 13 mk. Wchodził w skład

dóbr Krasnowo. W r. 1827 było 4 dm., 59 mk. Por. *Zagaryszki*. 2.) **Ż**, wś, pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, odl. od Maryampola 51 w., ma 20 dm., 178 mk. Wchodziła w skład dóbr Freda Dolna

Żegatów, mylnie, ob. *Żegotów*.

Żegatówka, wś nad rz. Śniwodą, pow. lityński.

Żegena, struga, uchodzi do Niewiaży pod Poniewieżem.

Żegiestów, wś, zakład kąpielowy i st. dr. żel. na linii Tarnów-Orłów (Orlo na Węgrzech), na praw. brzegu Popradu, pow. nowosądecki, par. rz.-kat. w Muszynie, gr.-kat. w Miliku. Wś leży w stronie płn.-zach. od zakładu kąpielowego (o 2 klm.), nad pot. Żegiestowskim, dopł. Popradu, posiada szkołę 1-klas., 806 mk., przeważnie gr.-kat. obrządku, należących do par. w Miliku. Przy wsi st. dr. żel., odl. 124 klm. od Tarnowa. Wś wchodziła pierwotnie w skład dóbr Muszyna. Zakład kąpielowy przy zdrojach mineralnych mieści się o 2 klm. ku płd., w wązkim wąwozie górskim, spływającym ku Popradowi. Na dole tuż nad rzeką mieści się stacya dr. żel. „Żegiestów Zdrój“, od której prowadzi pod górę droga do zakładu, ukrytego w wąwozie lesistym. Zakład cały składa się z domu zdrojowego dwupiętrowego, zbudowanego nad głównym źródłem, tryskającym z pod góry zw. Czerszla, na wznies. 480 mt. npm., z domu piętrowego mieszczącego kąpiele mineralne z wannami parą ogrzewanemi, sześciu domów mieszkalnych, mieszczących wraz z domem zdrojowym do 300 pokojów. Przy zakładzie znajduje się mała drewniana kapliczka, w której odprawiają nabożeństwo księża bawiący tu na kuracyi w czasie lata, stały urząd poczt. i telegr., apteka, czytelnia zakładowa, dwie restauracye i trzecia dla izraelitów, karczma i kilka sklepików. Nad Popradem, w pobliżu stacyi kolejowej, stoją łazienki do kąpieli letnich. Wzniesienie doliny Popradu pod zakładem wynosi 404 mt., górny koniec zakładu sięga 486 mt. a wyniosłości okalające dolinę zakładu dochodzą 760 mt. npm. Główny zdrój mineralny dostarcza na dobę 25000 litrów szczawy żelazistej, przewyższającej zarówno obfitością kwasu węglowego jak i bogactwem składników mineralnych (żelaza) zdroje Krynicy. Zawierając za to znacznie mniej dwuwęglanu wapna, woda ta przy obfitości gazu łatwiej się trawi i smak ma przyjemniejszy. Temperatura wody wynosi 9·2 Cels. Otoczona ze wsząd górami, porosłemi świerkami i buczyną, otwiera się dolina ku płd.-wsch., z widokiem na leżące na przeciwnym brzegu Popradu (węgierskim) obszary należące do wsi Sulin, posiadającej także zdrój wody szczawiowej. W r. 1848 Ignacy Medwecki, mieszkaniec Muszyny, szukając pokładów rudy żelaznej dla hut w Żulinie (na Węgrzech), natrafił w dzikim górskim wąwozie na źródło wody mineralnej, dającej osad rdzawy. Nabywszy ten wąwóz wraz ze zdrojem od włościanina ze wsi Żegiestowa, zajął się oczyszczeniem bijących tu źrodeł i zbudował przy nich domek dla nielicznych początkowo gości, chcących korzystać z kąpieli, które przygotowywano grzejąc wodę w kotłach na otwartem powietrzu. Powoli wzrastała ilość gości i właściciel wznosił nowe skromne parterowe domki. W r. 1860 bawiło już 120 osób i rozesłano 13000 butelek wody. W r. 1867 z polecenia krakowskiej komisyi balneologicznej dokonał rozbioru wody Adolf Aleksandrowicz. Źródła pogłębiono i złączono w jedno. W r. 1887 otworzono nowe, dość wygodne łazienki, z wannami parą ogrzewanemi. Obok pierwotnych domków parterowych wzniesiono murowany o 2 piętrach dom zakładowy, z salą zabaw, czytelnią i obszerny dwupiętrowy dom zw. „Żegotka“, z pięknym widokiem na dolinę Popradu. Liczba gości nawiedzających Ż. waha się między 900 a 1000, z tego około połowy przypada na używających kuracyi. Ważnym czynnikiem kuracyjnym jest tu łagodny klimat leśny i czyste powietrze wolne, zupełnie od pyłu. Średnia temperatura letnich miesięcy wynosi około 14° R. w lipcu a $14^1/_2$ w sierpniu. O wodach tutejszych i zakładzie pisali: K. Mohr „Uwiadomienie o wodzie mineralnej żegiestowskiej“, Kraków r. 1849; Gogojewicz „Zdroje lekarskie w Ż.“, Wrocław, 1861; Dietl „Uwagi nad zdrojowiskami krajowemi“, Kraków, 1858; Fr. Skobel „Obrazki wód podgórskich, Krynicy, Bardyjowa, Żegiestowa i Żulina“ (Roczniki Tow. Nauk. Krak., 1858, t. XXIV); Kaz. Zgórski „Zakład kąpielowy i stacya klimatyczna Ż. w ostatniem trzechleciu“ (1887—1889), Kraków, 1890. Opisy z rycinami podawał Tyg. Illustr. z r. 1862 (t. V, 159), 1871 (IX, 252) i 1895 (Widoki Ż.), tudzież Tyg. Powsz. (r. 1881, Nr 32).

Żegiszki, ob. *Żagiszki*.

Żeglce al. *Żeglec* z *Debrzą*, wś, w pow. krośnieńskim, par. rzym.-kat. w Zręcinie, leży w okolicy podgórskiej i lesistej, 314 mt. npm., przy gościńcu z Jedlicz do Dukli. Od płn. i płd. zasłaniają wieś wzgórza. Składa się z dwóch grup domów: Debrza ma 34, Żeglce, więcej ku płd.-wsch., 120. Cała ludność wynosi 887 osób (420 męż., 467 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna (Wiktora i Karola Klobasów) ma 929 mr., w tem 314 mr. lasu; pos. mn. 520 mr. w ogóle. Ż. były w r. 1581 (Pawiń., Małop., 112) własnością Wojc. Dłuskiego, który płacił tu od $5^1/_2$ łan. km. i 2 kom. z bydłem. Ż. graniczą na wsch. ze Zręcinem, na płd. z Chorkówką, na zach. z Kopytową a na płn. z Długiem. *Mac.*

Żegle, wś nad rzką Nawą, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Gryszkabuda, odl.

od Władysławowa 12 w., ma 13 dm., 147 mk., wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. W r. 1827 było 13 dm., 121 mk.

Żeglice, wś, pow. krośnieński, ob. *Żeglce.*

Żeglina, rzka, ob. *Żaglina.*

Żegino, pow. toruński, ob. *Zelgno.*

Żegna, węg. *Zsegnye*, wś, w hr. szaryskiem, ma kościół par. ewang., 317 mk.

Żegnów al. *Zęgnów*, pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Niegów. Nazwa podana w spisie urzęd. z r. 1867. Nie pomieszczona ni w dawniejszych, ni w późniejszych spisach ni na mapie wojs. topogr.

Żegnowo al. *Żegnówko, Rzegnowo, Rzągnowo*, wś gosp., w pow. gnieźnieńskim, ma sądy, urz. okr. i st. cyw. i par. ew. w Gnieźnie, pocztę i st. kol. żel. tamże, szkoły w Braciszewie, par. kat. w Dębnicy. Obszaru 216 ha, 36 dym., 332 dusz (14 ew.). 2.) **Ż.,** wś dwor., w temże położeniu, ma st. kol. żel. w Chwałkowie (Weissenburg). Obszaru 340 ha, 9 dym., 128 dusz (12 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 4200 mrk. Leży na zach. Gniezna, płd. Kłecka i Dębiny. R. 1580 miało 1 łan os. W 1793 r. posiada wś Antoni Gutowski.

Żegocice, wś na Kujawach. „Haeredes de Z. i ich żony" wspomniani w wyroku sądowym z r. 1357, tyczącym się wsi biskupów kujaw. „Ba silissewo" (Ulanow., Dok. kuj., 254, Nr 78). Będą to zapewne dzisiejsze Żegotki, w pow. inowrocławskim.

Żegocin 1.) wś i fol. nad strum. Żabiniec, pow. kaliski, gm. i par. Pamięcin, odl. od Kalisza 7 w. Wś ma 6 dm., 87 mk.; fol. 3 dm., 26 mk. Wydawca Kod. Wielk. mylnie odnosi do Ż. nazwę „Stregoczino" wymienioną w dok. z r. 1346, gdyż jest to widocznie Strzegocin łęczycki. Na początku XVI w. kmiecie dają pleb. w Pamięcinie po mierze żyta, mierze owsa i 6 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 81). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 we wsi Żegocino, w par. Pamięcino, płaci Katarzyna z Orla Ciświcka od 2 łan., 1 komor. a Rafał z Leszna, starosta radziejowski, od $2^1/_2$ łan. km. (Pawiń., Wielk., I., 124 i 125). 2.) **Ż.,** ob. *Rzegocin.*

Żegocin 1.) też *Rzegocin*, wś gosp., w pow. pleszewskim, ma sąd, urz. okr. i st. kol. żel. w Pleszewie (II), urz. st. cyw. i pocztę w miejscu, par. katol. i szkoły w miejscu, par. ewang. w Sierszewie. Obszaru 216 ha, 36 dym., 332 dusz (9 ew., 5 żyd.). 2.) **Ż.,** wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 1994 ha, 23 dym., 483 dusz (21 ew.). Leży nad Prosną, na płn.-wsch. Pleszewa, płn.-zach. Chocza. W XVI w. własność Suchorzewskich, potomków zapewnie Suchorzewskiego, który r. 1446 nabył połowę wsi Broniszewice w pobliżu Ż. W r. 1579 miał tu Bartłomiej Suchorzewski $5^1/_4$ łan. os., 1 komorn., 2 rzemieślników. Zachowały się tu nazwy pól: Las, Rudnia, Tarnowe, Kopaniny, Oszczywilk i Kowalska droga. Kościół miejscowy już dawniej został fundowany, gdyż w 1415 występuje Stanisław, wikaryusz z Ż., jako świadek. Dzisiejszy kościół drewniany z wieżą odbudował po zgorzeniu dawniejszogo w r. 1714 Mikołaj z Wybranowa Świnarski, starosta liwski, dziedzic miejscowy. Restaurowali go: dziedzic Antoni Gajewski, starosta kościański, i pleban miejscowy Stanisław Nowicki w r. 1750 a przed kilkunastu laty ponownie odnowiony został. Kościół ten zdawna jest głośny z cudownego obrazu N. M. Panny. *W. Ł.*

Żegocina, ob. *Rzegocina.*

Żegocińska struga, odnoga Prosny, w pow. pleszewskim, w pobliżu Żegocina. Przyjmuje Strzydzewkę, płynącą od Czermina, Pieruszyc i Suchej.

Żegota Poręba, ob. *Poręba* 2).

Żegotki al. *Rzegotki*, wś dwor., w pow. inowrocławskim (strzelińskim), ma parafie, urz. okr. i sąd w Strzelnie (I), urz. st. cyw. w Markowicach, tamże pocztę, st. kol. żel. w Strzelnie i Kruszwicy, szkołę katol. w Ciechrzu, ewang. w Kaisershoch. Obszaru 248 ha, 5 dym., 80 dusz. W r. 1583 ma tu Szymon Żegocki 3 łan. os., 2 zagr., 2 komorn. a Maciej Żegocki 1 łan os., 3 zagr. Żegockich znajdujemy tu już przed r. 1489. W r. 1840 posiadają Ż. Stęszewscy, teraz Skrzydlewscy. Przed kilku laty znaleziono tu przy oraniu naczynie gliniane, zawierające mnóstwo brakteatów, z których 691 dziedzic Skrzydlewski darował do gabinetu Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu. Typy pieniążków, bitych z podłego srebra, podobne do tych, które w r, 1834 znaleziono w Mąkolinie, w ziemi płockiej. Ob. *Żegocice.* *W. Ł.*

Żegotów, fol., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Piaski, ma 598 mr. Należy do dóbr Gardzienice.

Żegowo, niekiedy *Dżegowo, Dziegowo*, wś gosp., w pow. bukowskim (grodziskim), ma urz. okr., st. cyw., par. ew., pocztę i st. kol. w Busku, na linii Poznań-Zbąszyń, szkoły w miejscu, par. kat. w Niepruszewie, sądy w Grodzisku. Obszaru 317 ha, 23 dym., 179 dusz (38 ew.). Leży na płn.-wsch. Buku, pod Niepruszewem. W r. 1580 miał tu Hieronim Powodowski 8 łan. os., 1 komor. W latach 1717—1793 Ż. należało do kapituły poznańskiej. *W. Ł.*

Żegra al. *Żehra*, wś, w hr. spiskiem, ma kościół katol. paraf., 354 mk. Wspominana w dok. z r. 1245.

Żegrówko, wś gosp., w pow. szmigielskim, ma urz. okr., st. cyw., sąd, pocztę i par. ew. w Szmiglu, st. kol. żel. w Starem Bojanowie na linii Poznań-Leszno, szkoły w miejscu, par. kat. w Pol. Wilkowie. Obszaru 208 ha, 48 dym., 315 dusz. Leży na płn. Szmigla. W r. 1795 posiada wś Stan. Zbijewski.

Żegrowo, niem. *Seeger*, wś dwor., w pow.

szmigielskim, w tem położeniu co Żegrówko (ob.), ma obszaru 504 ha, 7 dym., 98 dusz (4 ew.). Do podatku grunt. oszac. czysty dochód na 4139 mrk. Leży na płn.-zach. Szmigla, przy trakcie do Wielichowa na Wilkowo Polskie. W r. 1580 ma tu Hieronim Karśnicki 4 kmieci a każdy z nich ma po $^3/_4$ łanu, 3 zagr., 1 os. i młyn. W r. 1795 siedzi tu Stan. Zbijewski. W r. 1885 własność Józefa Szołdrskiego. Istniała tu pstrągarnia, pierwszy zakład tego rodzaju w Wielkopolsce. *W. Ł.*

Żegrze, w dok. *Zegrze*, *Sgersz*, *Gierz*, wś gosp., w pow. poznańskim wschodnim, ma wszystkie urzędy cyw. i duch. w Poznaniu. Obszaru 690 ha, 71 dym., 829 dusz (9 ew.). Leży na płd. Poznania. Por. *Zegrze*. W r. 1580 ma 13 łan. os. W r. 1771 płaciło Ż. 50 złp. łanowego a razem z Ratajami 66 złp. 12 gr. hyberny. Ż. i Rataje były to wsie pod Poznaniem, które r. 1253 Przemysław i Bolesław, ks. wielkopolscy, nadali miastu. W XV w. podczas wojny z Krzyżakami miasto P. dozwoliło Kazimierzowi Jagiellończykowi wsi Rataje i Żegrze puścić w zastaw. Dostały się wtedy rodzinie Pampowskich. W r. 1508 kupił zastaw ten od Ambrożego Pampowskiego, woj. sieradzkiego, Łukasz Górka, generał wielkopolski; Andrzej Górka, syn jego, odstąpił zastaw Grzegorzowi Lubrańskiemu, synowcowi Jana, bisk. poznańskiego. R. 1529 znowu Ż. wróciło do Górków, którzy posiadali je aż do śmierci ostatniego z rodu Stanisława, w r. 1592. Wtedy nabył prawo do wsi tych Henryk Girk, mieszczanin poznański. Ten w r. 1599 ustąpił praw miastu, w połowie sposobem darowizny, w drugiej za 3000 złp. W latach 1620—32 miasto odzyskane wsi znów wypuściło. Od tego czasu przechodziły one przez różne ręce. W drugiej połowie XVII w., gdy wsi te dostały się w posiadanie Wojciecha Bułakowskiego, notaryusza grodzkiego pozn., ośmieliło się miasto dochodzić praw swych. Wyrobiło sobie naprzód uchwałę sejmową z r. 1677, dozwalającą odkupienia dóbr od posiadłości miejskich odpadłych, a potem na mocy tej konstytucyi spłaciło w r. 1682 Bułakowskiemu zastaw, a Rataje i Ż. na własność objęło. Instygator koronny wytoczył wprawdzie miastu proces, jakoby R i Ż., jako dawne dobra królewskie, nieprawnie sobie przywłaszczyło, ale Jan III dekretem z dn. 17 lipca 1688 r. oddalił skargę instygatora i miastu wolne posiadanie wsi tych na zawsze zapewnił. Tak w Ż. jak w R. były folwarki, z których w r. 1612 zebrano: pszenicy kóp $34^1/_2$, żyta kóp 240, jęczmienia kóp 120, grochu wozów 30, prosa kóp 7, tatarki 11, lnu kóp $1^1/_2$. Bydła rogatego było sztuk 105, swiń 100, koni 7. W obu wsiach było 12 kmieci, którzy, prócz małej robocizny, opłacali po 22 gr. rocznego czynszu i 7 zagr., którzy płacili po 18 gr. Prócz tego kmiecie i zagrodnicy dawali na kuchnie magistratowi kapłony i jaja. Wieś Ż., której mieszkańcy byli zawsze Polacy (w Ratajach, Niemcy), miała w 1753 r. $25^1/_2$ hub (włók) chełmińskich roli, podzielonsj na 15 gospodarzy, opłacających na ratusz 1470 złp. czynszu. *W. Ł.*

Żegule, ob. *Żehule*.

Żegulino, dobra, pow. newelski, własność Sokołowskich, 811 dusz.

Żegunie, ob. *Żagunie*.

Żegždry 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Preny, odl. od Maryampola 43 w., ma 10 dm., 100 mk. W 1827 r. było 4 dm., 42 mk. Nazwa pochodzi od litew. wyrazu: żegždros—zwir. 2.) **Ż.,** wś i fol. nad rz. Niemnem, pow. maryampolski, gm. i par. Poniemoń Pożajście, odl. od Maryampola 57 w. Wś ma 8 dm., 73 mk.; fol. 4 dm., 20 mk. W r. 1827 było 4 dm., 44 mk. Dobra Ż. składały się w r. 1887 z fol. Ż. i Żanetka, rozl. mr. 561: fol. Ż. gr. or. i ogr. mr. 166, łąk mr. 16, past. mr. 96, lasu mr. 12, nieuż. mr. 56, w odpadkach mr. 87; bud. drew. 13; fol. Żanetka gr. or. i ogr. mr. 98, łąk mr. 6, past. mr. 5, nieuż. mr. 7, przestrzenie sporne mr. 13; bud. drew. 3.

Żegždry, wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Rumszyszki, o 12 w. od Kowna. Mają tu Janczewscy $16^1/_2$ dzies. ($3^1/_2$ nieuż.), Markiewiczowie 78 dzies. (6 nieuż.), Szypiłowie 11 dzies. ($3^1/_2$ nieuż.).

Żehra, ob. *Żegra*.

Żehule, *Żegule* 1.) wś, pow. drysieński, gm. Tabołki, par. Zabiały, należy do dóbr Justynianowo, Szczyttów. 2.) **Ż.,** wś, pow. wieliski, przy trakcie z Wieliża do Pańkowa.

Żejbagoła, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Remigoła.

Żejbiszki, wś, pow. wiłkomierski, gm. Uszpole, o 84 w. od Wiłkomierza.

Żejmale, wś, pow. rossieński, par. Kielmy. W spisie miejscowości niepodana.

Żejmatele, wś, pow. władysławowski, gm. Światoszyn, par. Iłgowo, odl. 46 w. od Władysławowa, ma 3 dm., 19 mk., 4 os., 130 mr. Wchodzi w skład dóbr Iłgowo. W 1827 r. było 3 dm., 22 mk.

Żejmatele, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 38 w. od Poniewieża.

Żejmatyszki, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 18 w.), okr. wiejski i dobra, dawniej ks. Witgensteina, Baranowo, 6 dusz rewiz.

Żejmele 1.) folw., pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Żejmy, o 41 w. od Kowna, własność Wrońskich, 320 dzies. (22 lasu, 69 nieuż.). 2.) **Ż.,** mstko i folw. nad Bersztupą, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 70 i 68 w. na płn. od Poniewieża, par. katol. Poszwityń. Mstko miało 21 dm., 159 mk., kościół katol. filialny, p. w. św. Piotra i Pawła, z muru wzniesiony w 1828

r. przez dziedzica Piotrowskiego, kościół paraf. ewang. (parafia 4583 wiernych), dom modlitwy żydowski, st. pocztową. Na folw. była gorzelnia i wiatrak. 3.) **Ż.,** dobra, pow. wiłkomierski, gm. Pogiry, o 28 w. od Wiłkomierza, własność Obakiewiczów, wraz z Kudrejkami mają 840 dzies. (303 lasu, 100 nieuż.). W r. 1788 własność Marcinkiewicza, w zastawie Apolinarego Lackiego. 4.) **Ż.,** wś i fol., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i par. Janiszki (o 8 w.), okr. wiejski Karolinów, 27 dusz rewiz.; należały do Jotejków, poprzednio Giecewiczów.

Żejmiana, jezioro, w pow. święciańskim, w pobliżu wsi Podumle, długie do 10 w., szerokie do 3 w., miejscami głębokie do 11 saż. Przepływa przez nie rz. Żejmiana.

Żejmiana, rzeka, w gub. wileńskiej, prawy dopływ Wilii. Bierze początek, pod nazwą Żważny, w pow. nowoaleksandrowskim, przepływa w pobliżu mstka Kozaczyzny przez jezioro Dryngo a następnie przez cztery małe jeziora: Dryngieliszcie, Osielno, Łuże i Żakarwo, poczem w pow. święciańskim przez długie a wązkie jezioro Żejmiana, z którego wypływa pod nazwą Żejmiany. Odtąd płynie w kierunku płd.-zach. i w pobliżu wsi Bryże, poniżej Balingródka, me ujście. Długa do 126 w., z tego pod własną nazwą do 70 w., szeroka do 10 saż., głęboka do 4 saż. Bieg ma kręty, brzegi po większej części suche, miejscami wyniosłe, w innych piaszczyste, rzadko bagniste, w ogóle lesiste. Spadek wynosi na całej przestrzeni 130 st. Z powodu bystrego biegu Ż. tylko podczas bardzo silnych mrozów pokrywa się lodem i to na bardzo krótki czas. Ż. staje się spławną od mstka Kołtyniany. Na wiosnę spławiają po niej drzewo do Wilna. W jesieni poławiają się w Ż. łososie. Na rzece urządzony jest most na drodze ze Święcian do Wilna, dwie przeprawy na promach i 4 na tratwach. Od prawego brzegu przybiera rzki: Kiałnę (Kjalnę, Kiawnę) i Szwintełkę, od lewego zaś Marę al. Merę. Ż. na pewnej przestrzeni stanowi granicę pow. święciańskiego od wileńskiego. *J. Krz.*

Żejmiana, przystanek dr. żel. warsz.-petersb., w pow. święciańskim, pomiędzy st. Pokretony i Święciany, odl. o 72 od Kałkun a 76 w. od Wilejki.

Żejmie, folw., pow. szawelski, gm. Żagory, o 45 w. od Szawel.

Żejmiszki 1.) folw. nad jeziorem, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 54 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. katol. 2.) **Ż.,** wś, tamże, o 57 w, od Wilna, 5 dm., 50 mk. katol.

Żejmowiany, dobra, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Łukniki, o 44 w. od Szawel; własność Gużewskich, 640 dzies. (90½ lasu, 187 nieuż.).

Żejmy 1.) mylnie *Zajmy*, wś, pow. sejneński, gm, Kudrany, par. Liszkowo, odl. od Sejn 52 w., ma 28 dm., 281 mk. W r. 1827 było 18 dm., 182 mk. Wchodziła w skład dóbr Liszków. 2.) **Ż.,** fol., pow. władysławowski, gm. Swiatoszyn, par. Ilgowo, odl. od Władysławowa 41 w., ma 5 dm., 50 mk. W r. 1827 było 5 dm., 38 mk.

Żejmy 1.) *Zajmen* i *Zymen* u Krzyżaków, mstko i dobra nad rzką Żejmianką (Zejmilą), dopł. Niewiaży, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Żejmy, między Skorulami a Kiejdanami położone, o 45 w. na płn.-wsch. od Kowna, miało 24 dm , 274 mk., kościół katol. paraf., dom modlitwy żydowski, pałac murowany wzniesiony w 1787 r. przez biskupa Kossakowskiego, zarząd gminy, st. dr. żel. lipawsko-romeńskiej, na linii Koszedary-Radziwiliszki, między Janowem (o 18 w.) a Kiejdanami (o 20 w.), odl. o 37 w. od Koszedar a 81 w. od Radziwiliszek. Dobra, własność dawniej Medekszów, od 1780 r. hr. Kossakowskich, (nabyte przez Józefa, biskupa inflanckiego) wraz z Marciniszkami mają 1446½ dzies. (282 lasu, 133 nieuż.). Pierwszą wzmiankę o Ż. czyni Strykowski pod r. 1319 z powodu wielkiej wygranej, odniesionej przez Giedymina nad marszałkiem krzyżackim Henrykiem von Plotzke o 2 mile od tego mstka nad rzką Żejmianką (szczegółowy opis tej bitwy ob. w Kronice Strykowskiego, t. I, str. 359 i następ. wyd. z 1846 r.). W 1363 r. w. mistrz Winrich von Kniprode, połączywszy się z książętami bawarskimi Rupertem i Wolfgangiem, wpadł do Litwy i spalił Ż. a w r. 1366 raz jeszcze powtórzył takiż napad. W 1387 r. Jagiełło, zawierając tajną umowę ze Skirgajłą i nadając mu posiadłości, Ż. kładzie pó za ich granicą, jako mające należeć do króla (Daniłowicz, Skarbiec, I, 267). Kościół tutejszy p. w. N. M. P., niewiadomo kiedy fundowany, zapewne przez dziedziców tej posiadłości Zawiszów, istniał już na początku XVI w. W r. 1515 Jerzy Janowicz i Elżbieta z Dorgiewiczów Zawiszowie fundowali przy tym kościele altaryę, zaś w r. 1628 syn ich Jędrzej drugą altaryę uposażył. W końcu XVI w. Zawiszowie, przeszedłszy na wyznanie kalwińskie, kościół tutejszy oddali predykantom swego wyznania. Jeden z takowych Jakub Cieszewski sprowadził do Ż. z drukarni radziwiłłowskiej w Wilnie drukarza Jana Markowicza, który podczas krótkiego tu pobytu, w latach 1603—5 wytłoczył wykład katechizmu chrześciańskiego Pawła Gilowskiego, odprawę przeciwko jadowitym potwarzom Czechowicza przez tegoż, i może kilka innych dziełek, nieznanych dla swojej rzadkości. Za rządów biskupa wileńskiego Abrahama Wojny, pleban katolicki skorulski ks. Marek Opopulewicz zapozwał kolatorów o zabrany fundusz kościelny i zniszczenie parafii katolickiej. Po długich sporach w sądach i trybunałach uzyskano, przy pomocy biskupa, dekret nakazujący zwrot kościoła i fun-

duszów i nabożeństwo katolickie do kościoła wprowadzono na nowo w 1631 r. Kościół ten od nowiony został w 1720 r. przez ks. Andrzeja Medekszę, dziekana. Parafia katol., dekanatu kowieńskiego, 5483 wiernych. Kaplica w Jucunach. Gmina, położona w płn.-wschodniej części powiatu, graniczy od północy z gm. Szaty pow. wiłkomierskiego i gm. Kiejdany (pow. kowieńskiego), od płd.-wsch. z gm. Janów, od płd.-zach. i zachodu z gm. Bobty, obejmuje 36 miejscowości, mające 271 dm. włośc. (obok 3 należących do innych stanów), 2684 mk. włościan, uwłaszczonych na 4145 dzies. Nadto w obrębie gminy znajduje się 10260 (3449 roli) dzies. większej posiadłości, 327 ziemi skarbowej i 142 kościelnej (51 roli). Przez środek gminy w kierunku od płd.-wsch. ku płn.-zach. przechodzi linia dr. żel. lipawsko romeńskiej. 2.) **Ż.**, dobra, pow. kowieński, w 4 okr. pol., gm. Żejmy, o 40 w. od Kowna, własność Klewszczyńskich, mają w dwóch częściach 320 dzies ($76^1/_2$ lasu, $41^1/_2$ nieuż.). 3.) **Ż** *1* i 2, dwie wsi, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Sołoki, o 35 i 40 w. od Nowoaleksandrowska. Włośc. Stomma ma tu 61 dzies. (18 lasu, 3 nieuż.). 4.) **Ż.**, wś pow. wiłkomierski, gm. Konstantynów, o 5 w. od Wiłkomierza. 5.) **Ż.**, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Ołoty, o 97 w. od Wiłkomierza. 6.) **Ż.**, wś, tamże, o 100 w. od Wiłkomierza. 7.) **Ż**, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Pupany. Włościanka Kowlakówna ma 100 dzies. (12 lasu, $1^1/_2$ nieuż.). 8.) **Ż.**, folw., pow. szawelski, gm, Szawlany, o 35 w. od Szawel. 9.) **Ż.**, wś, pow, szawelski, gm. Szawle, o 8 w. od Szawel. 10.) **Ż.**, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Ginteliszki. 11.) **Ż**, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Ginteliszki, o 39 w. od Telsz. 12.) **Ż.**, fol. szl., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 58 w. od Wilna, 1 dm., 29 mk. katol. 13.) **Ż.**, zaśc., tamże, o 52 w. od Wilna, 1 dm., 34 mk. katol. *J. Krz.*

Żejuny, wś, pow. wileński, na zach. od Wilna, ob. *Zujuny*.

Żekajmie, ob. *Żakajcie*.

Żeki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 60 w. od Nowoaleksandrowska.

Żekiszki, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 39 w. od Poniewieża.

Żektkowo, ob. *Żastkowo*.

Żelabiszki 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 57 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Ż.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Androniszki, o 58 w. od Wiłkomierza.

Żelachowszczyzna, błoto pod mstkiem Kleckiem, w pow. słuckim, wspomniane w dok. z XVI w. (ob. Pisc. kn., 518). *A. Jel.*

Żeladź al. *Żelaź* 1.) mstko i dobra skarbowe, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrya, okr. wiejski Żeladź, odl. o 28 w. od Święcian a 112 w. od Wilna, ma 45 mk. (6 prawosł., 33 katol., 6 żydów), szkołę początkową. Był tu kościół katol. paraf., dekanatu świrskiego. W skład okręgu wiejskiego i dóbr skarbowych wchodzą wsi: Ginkiszki, Gudziele, Kościewicze, Kajmino, Ostaszyszki, Spoidy, Żukojnie oraz zaśc. Gołubino, Głuszyca, Gudzieliszki, Jadobor, Ladce, w ogóle w 1865 r. 531 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych. 2.) **Ż.** *Górna*, wś nad Straczą, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrya, okr. wiejski i dobra Paszkiewiczów Stracza, o 12 w. od gminy a 38 w. od Święcian, 3 dm., 16 mk. katol. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.). 3.) **Ż.**, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., o 32 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. katol. 4.) **Ż.**, zaśc., tamże, 1 dm., 5 mk. katol. *J. Krz.*

Żelańce, wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 32 w. od Wilna, 3 dm., 54 mk. katol.

Żelanie al. *Żełań*, w spisie urzęd. *Żylany*, wś u źródeł rzki Borszczahówki, zwanej dawniej Żełań, pow. kijowski, w 5 okr. pol., gm. Białogródka (Biełohorodka), odl. o 7 w. na wsch. od Kijowa, ma 652 mk. Podług Pochilewicza jest tu 1313 mk. praw. i 13 żydów; włościanie (306 dusz rewiz.) uwłaszczeni zostali na 1460 dzies., ze spłatą po 1626 rs. 78 kop. rocznie. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesioną pierwotnie w 1715 r., na miejsce której wybudowano w 1847 r. nową a gdy ta zgorzała od piorunu w 1859 r., fundowano wkrótce obecnie istniejącą. Uposażenie parochii stanowi 44 dzies. Do par. praw. należy wś Sowki i chutor Teremki. Przystanek dr. żel. kijowsko-brzeskiej, zbudowany na gruntach wsi, pomiędzy Kijowem a Bojarką, nosi nazwę Żulany al Żulańce. Ż. jest wsią starożytną, sięgającą czasów założenia Kijowa. Liczne wzmianki znajdują się o niej w latopisach. W 1093 r. w. ks. Świętopełk, śpieszący na odsiecz Torczewska, oblężonego przez Połowców, był tu przez nich rozbity. W 1126 r. stał tu obozem Igor Olgowicz, ks. drewlański, z Połowcami. W 1161 r. w bitwie pod Ż. poległ Iziasław Dawidowicz, która był przez pewien czas w. ks. kijowskim. Jako ślad tych odległych wieków uważają znalezione w 1840 r. w ogrodzie pewnego włościanina w glinianym garnku 20 kawałków czystego srebra, odlanych w kształcie podługowatym, z których każdy miał około 1 funta wagi. Odlewy te uznane zostały przez numizmatyków za ruble z czasów Włodzimierza W. W zeszłym wieku Ż. należały do dóbr metropolitalnych. *J. Krz.*

Żelanowo, zaśc., pow. dziśieński, w 3 okr. pol., o 16 w. od Dzisny, 1 dm., 13 mk. katol.

Żelaski 1.) wś, w par. Skrwilno (dziś pow. rypiński). W nowszych spisach nie podana. W r. 1827 miała 8 dm., 69 mk. 2.) **Ż.**, ob. *Żelazki*.

Żelaski, ob, *Żelazy*.

Żelasko 1.) al. *Żelaski*, os. leś. przy wsi

dwor. Wiatrowo, w pow. wągrowieckim, ma 1 dm., 6 mk. Leży nad Wełną, na płd.-zach. Wągrowa. Są tu holendry z r. 1881. 2.) **Ż.**, niem. *Steinsprengerkrug*, karczma, w pow. szamotulskim, ma urz. okr. i st. cyw. w Wronkach, pocztę i st. kol. w Miale, par. kat. w Biezdrowie; 1 dym, 26 dusz. Leży na płn.-zach. od Wronek.

Żelaskowo al. *Żelasków*, wś gosp , w pow. gnieźnieńskim (witkowskim), ma urz. okr. i par. ew. w Witkowie, urz. st. cyw. w Szczytnikach, pocztę w Niechanowie, st. kol. żel. w Gnieźnie, szkoły i par. kat. w Kędzierzynie, sądy w Gnieźnie. Obszaru 184 ha, 6 dym., 130 dusz. 2.) **Ż.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 534 ha, 8 dym., 153 dusz. Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 3855 mrk. Leży przy trakcie z Gniezna do Witkowa. W r. 1523 siedzą tu Pampowscy. Dziesięcinę dają do Kędzierzyna. Jan z Niechanowa, kanonik gnieźn,, wspólnie z braćmi Marcinem i Mikołajem sprzedał za 156 grzyw. i 12 gr. roczny czynsz z Ż., wynoszący 10 grz. i 20 gr. i stanowiący uposażenie ołtarza N. M. Panny, św. Jana Chrzciciela w katedrze gnieźn., Nikicie z Kościerzyna, plebanowi w Małyniu, fundatorowi tych ołtarzy. W r. 1580 ma tu Krzysztof lwieński 4 łan. os., 4 zagr. W r. 1793 posiadają Ż. Mielżyńscy z Niechanowa i Stefan Garczyński. *W. Ł.*

Żelaskowo, ob. *Żelazkowo.*

Żelaskowski Kąt, os., w par. Bargłów (dziś pow. augustowski). W 1827 r. miała 1 dm., 5 mk.

Żelatka, wś, pow. gostyński, gm. Rataje, par. Solec, ma 130 mk., 117 mr.

Żelawino, r. 1576 *Zeliawino*, wś nieistniejąca obecnie, w dawnej ziemi czerskiej, w par. Góra (dziś Góra Kalwarya). Wspomina ją akt z r. 1474 (Kod. Maz., 277) i reg. pob. z 1576. Paweł Zelawski płacił tu od $^1/_2$ łanu.

Żelaż ob. *Żeladź.*

Żelazek, os. młyn., pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Orle, ma 17 mk., 43 mr. Młyn wodny. Wchodził w skład dóbr Orle. W 1827 r. były 3 dm., 33 mk.

Żelazki 1.) wś szl., pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Romany. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 6 dm., 41 mk. Wspomniana w reg. pob. z 1577 r. 2.) **Ż.** *Sikory*. pow. sierpecki, ob. *Sikory* 7). 3.) **Ż.** *Umienino*, pow. płocki, ob. *Umienino.*

Żelazko, wś, i *Ż. Ryczowskie*, os., pow. olkuski, gm. i par. Ogrodzieniec, ma 13 os., 135 mr. Wchodziła w skład dóbr Ogrodzieniec. W 1827 r. 3 dm., 34 mk.

Żelazków 1.) al. *Żelasków*, fol. nad rzką Meszną, pow. słupecki, gm. i par. Młodojewo, odl. od Słupcy w. 4; ma 2 dm., 88 mk. 2.) **Ż.**, wś i fol. nad Czarną strugą (dopł. Warty), pow. kaliski, gm. Zborów, par. Goliszew, odl. od Kalisza w. 11; wś ma 18 dm., 216 mk.; fol. 13 dm., wraz z fol. Zdzienice 155 mk. W r. 1827 było 19 dm., 185 mk., par. Złotniki. Dobra Ż. mają 1111 mr. obszaru, Ob. *Czartki.* W dok. z r. 1348 występuje Marcin z Ż. (Kod. wielk., Nr 1267). Na początku XVI w. dziesięcinę z łanów dwor. i folw. dawano plebanowi w Złotnikach. W r. 1579 wś Żelaskowo, w par. Złotniki, własność Mik. Siedleckiego, ma 6 łan. km., 2 zagr., 3 rzeźników (Paw., Wielkop., I, 134).

Żelazków, *Żelazkowo*, wś i dobra, pow. horecki, gm. Bajewo. Wś ma 24 dm., 155 mk.; dobra, dziedzictwo Koźlińskich, 436 dzies. (72 roli, 63 łąk, 245 lasu); 2 karczmy przynoszą 150 rs.

Żelazkowizna, wś i fol., pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny, odl. od Suwałk 28 w., ma 4 dm., 15 mk. W 1827 r. było 4 dm., 49 mk. Fol. Ż, stanowiący jedną całość z fol. Kłejpedka, wchodził poprzednio w skład dóbr Hańcza.

Żelazkowszczyzna, uroczysko, ok. *Mołodeczno.*

Żelazna 1.) wś i fol., pow. grójecki, gm. Czersk, par. Sobików, ma 180 mk., 2550 mr. dwor. i 143 włośc. W 1827 r. było 13 dm., 101 mk. R. 1576 płacą tu Jerzy i Gabryel Staniszewscy od $4^1/_2$ łan. km. i $1^1/_2$ łan. na folwark użytego (Paw., Maz., 216). 2.) **Ż.**, wś i folw., pow. skierniewicki, gm. Dębowa Góra, par. Żelazna, posiada kościół par. drewniany, 165 mk., 605 mr. dwor., 194 włośc. W 1827 r. było 20 dm., 168 mk. W dok. z 1334 r. pojawia się „comes Warsz de Zhelasna dapifer“ przy dworze ks. Ziemowita (Kod. wielk., Nr 1131). W r. 1579 w jednej części wsi są 2 łany, 3 komor., w drugiej Stanisław jakiś płaci od $^3/_4$ łanu (Paw., Maz., 166). R. 1609 władają nią Trzcińscy. Na początku XVI w. istnieje tu kościół par. p. w. WW. Św. Patronat należał do dziedzica wsi, którym był Prandota, wojewoda rawski. Prócz plebana było dwu kapelanów. Erekcya kościoła i parafii sięga zapewne XV w. Założycielami byli dziedzice wsi Rawiczowie Trzcińscy (z Trzcianny). Dziesięcinę z łan. km. dawano kolegiacie łowickiej zaś plebanowi tylko kolędę (Łaski, L. B., II, 240, 286). Dziesięcinę z Ż. nadał kolegiacie arcyb. Wojciech Jastrzębiec w r. 1433 (Łaski, L. B., II, 511). Ż. par., dek. skierniewicki, 2500 dusz. 3.) **Ż.**, os , pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Trębki, ma 1 dm., 12 mk., ziemi żytniej mr. 40, łąk mr. 20. 4.) **Ż.**, wś i fol., pow. łęczycki, gm. i par. Mazew, odl. od Łęczycy w. 13, leży przy szosie z Krośniewic do Łęczycy. Wś ma 17 dm., 187 mk.; fol. 8 dm., 22 mk. Obszar ogólny 1033 mr. (840 roli, 90 lasu, 15 łąk). Do włościan należy 88 mr. W r. 1827 było 24 dm., 234 mk. Najwcześniejszą wzmiankę o wsi znajdujemy w księgach grodu łęczyckiego pod r. 1393. Występuje natenczas „Petrassius de Sze-

lazna; 1394 r. Franczcon. de S. Hynacz; 1395 r, Albert Castel. Bresinen.", mający sprawę z Mikołajem z Ż. o wieś Łagiewniki, wreszcie w r. 1397 tenże Mikołaj z braćmi swemi ma spór z kasztelanem santockim o granice dziedzictwa. Na początku XVI w. łany dwor. dawały dziesięcinę pleb. w Sławoszewie, kmiece kościołowi i klasztorowi w Kłodawie (Łaski, L. B., II, 466). Według reg. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Żelazna, w par. Słaboszewo, miała 12 łan., 4 zagr., 15 os., karczmę, młyn (Pawiń., Wielkop., II, 73). W ostatnich czasach właścicielami Ż, byli: Morzkowscy, Bilscy (około r. 1850), Kozerscy, Michalscy. 5.) **Ż.,** os., pow. wieluński, gm. Skomlin, par. Komorniki, odl. od Wielunia w. 13, ma 1 dm., 2 mk. 6.) **Ż.,** wś, fol. i os. młyń. nad rzką Gostomką (dopł. Pilicy), pow. rawski, gm. i par. Lubanie, leży na lewo od drogi z Nowego Miasta do Grójca. Wś ma 21 dm., 272 mk., 317 mr. włośc.; fol. 11 dm., 38 mk., 840 mr.; młyn 1 dm., 5 mk. W 1827 r. było 25 dm., 177 mk. Wymieniona w reg. pob. z r. 1579. Przy wsi była Wola Żelezińska, dziś zw. Olszowa. Warsz z Ż., sędzia rawski, otrzymuje r. 1415 od Ziemowita przywilej na przeniesienie swych wsi na prawo niemieckie. 7.) **Ż.,** wś, pow. kozienicki, gm. Rożniszew, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 33 w., ma 20 dm., 167 mk., 350 mr. dwor. i 159 włośc. W 1827 r. było 12 dm., 146 mk. R. 1576 mają tu Żelescy w 5 działach 2 łany. Wieś leży w pow. wareckim (Paw., Maz., 242 i 246). 8.) **Ż.,** wś i fol., pow. garwoliński, gm. Pszonka, par. Parysów, ma 29 dm., 125 mk., 2308 mr. (w tem 303 włośc.). Fol. należał do dóbr Osieck, wś miała 19 osad. W 1827 r. było 12 dm., 146 mk. R. 1576 wś Ż., w par, Osiecko, pow. czerskim, miała 10 łan. km. (Paw., Maz., 225). 9.) **Ż.** *Rządowa* i *Prywatna*, dawniej *Żeleźnia Królewska* i *Szlachecka*, r. 1661 *Żelazne*, wś, pow. przasnyski, gm. Jednorożec, par. Chorzele, odl. 28 w. od Przasnysza, ma 62 dm., 402 mk., 1465 mr. (668 mr. nieuż.). W r. 1827 Żeleźnia Królewska miała 24 dm., 70 mk., Ż. Szlachecka 10 dm., 64 mk. Leśnictwo Ż. ma 1 dm., 3 mk., 15 mr. Ob. *Krasnosielc*. W r. 1661 Ż. wchodziła w skład dóbr starostwa przasnyskiego. 10.) **Ż.,** obręb leśny w straży Gawrychy, pow. kolneński. 11.) **Ż.,** ob. *Żeleźnia*. *Br. Ch.*

Żelazna, ob. *Żelezniaki*.

Żelazna, niem. *Zelasen*, dobra ryc., pow. lęborski, st. pocz. Cewice, par. kat. Lębork, ew. Osieki, 676 ha (576 roli or., 25 łąk, 53 lasu); 1885 r. 15 dm., 36 dym., 211 mk. (2 kat.), dziedzic kapitan Milczewski. R. 1378 potwierdza w. m. Winrich v. Kniprode spalony przywilej, wystawiony przez w. m. Karola Beffart z Trewiru, Wyanowi, Kośmie i Gniewomirowi na połowę Ż. i połowę Miromina, kupione i zamienione z Pawłem i Jarosławem za dobra Grabiny (Sydow) w okolicy Sawulina. Dan w Gdańsku (ob. Cramer: Gesch. d. Lande Lauenburg und Buetow, II, str. 234 i odpisy Dregera w Pelplinie, str. 68). Według taryfy poborowej z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwojny, płacili tu possessores od 6 wł. folw., 3 ogrod. i młynika 7 fl. 6 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 199). *Kś. Fr.*

Żelazna, wodociek pod Grodziskiem, w pow. bukowskim (grodziskim),

Żelazna, 1223 *Zalese*, 1228 *Selazna*, 1532 *Zelazna*, wś nad rz. Odrą, pow. opolski, par. kat. w miejscu, ew. Opole. W r. 1885 wś miała 716 ha, 96 dm., 637 mk. Dawna własność klasztoru premonstratensów w Czarnowąsie. Klasztor zapewne fundował parafią, którą zarządzał. W r. 1818 nastąpiło nowe uposażenie kościoła. Par. Ż., dek. proszkowskiego, 1869 r. miała 987 katol., 3 ewang.

Żelazna Brama, wś, pow. kozienicki, gm. Maryampol, par. Głowaczów, odl. od Kozienic 22 w., ma 7 dm., 35 mk., 162 mr.

Żelazna Góra, wś, pow. kalwaryjski, gm. Podawinie, par. Dauksze, odl. od Kalwaryi 20 w., ma 24 dm., 143 mk. W 1827 r. było 9 dm., 72 m.

Żelazna Huta, niem. *Auerbachshuette*, zakład fabryczny, w pow. chodzieskim, st. pocz. w Kramsku, st. kol. w miejscu, na linii Piła-Chojnice, paraf. katol. w Śmiełowie, sądy w Pile, 3 dm., 53 dusz (19 katol.).

Żelazna Huta, niem. *Suschenhammer*, huta, w pow. sycowskim, założona r. 1829 na obszarze dóbr Suśnia, ma 9 dm., 120 mk.

Żelazna Ruda, pow. tomaszowski, ob. *Ruda* 61).

Żelazna Ruda, pow. krotoszyński, ob. *Ruda* 1) (t. IX, 896).

Żelazna Struga, os., pow. noworadomski, gm. i par. Dąbrowa. W nowszych spisach urzędowych pominięta.

Żelazna Woda, dopł. Pełtwi. Ob. *Kamińskiego Staw*.

Żelazna Woda, potok tatrzański, jedno ze źródłowych ramion Wagu (ob. t. XII, 234 i 889).

Żelazne, wś, ob. *Żelazna* 9).

Żelazne, kol. polska, pow. bachmucki gub. ekaterynosławskiej, 80 dusz.

Żelazne Budy, wś, pow. kolneński, gm. i par. Mały Płock, ma 10 os., 239 mr. Wchodziła w skład majoratu rząd. Mały Płock. W r. 1827 były 4 dm., 39 mk.

Żelazne Nogi, ob. *Żeleźnica*.

Żelazne Wrota 1.) grzbiet ze szczytem (2436 mt.), w głównym grzbiecie tatrzańskim, na zach. od Garłuchowskiego szczytu, stanowi część płd. ściany zamykającej piękną dolinę Białej Wody, leży na 49° 10′ płn. szer., 37° 47′

wsch. dług. Por. *Wysoka* 1) (Karta wojsk., 9, XXII), 2.) **Ż. W**, ob. *Skalne Wrota*.

Żelaźniaki, wś, pow. lipnowski, gm. Obrowo, par. Osiek, odl. 25 w, od Lipna, ma 14 dm., 101 mk., 167 mr.

Żelaźnianka, rzeczka, ob. *Łączna*.

Żelaźnica 1) wś, w par. Białaczów, pow. konecki. Obecnie nie istnieje. Spis z r. 1827 podaje tę wieś jako mającą 18 dm., 128 mk. W tejże parafii jest wieś Żelazowice. 2.) **Ż**, ob. *Żeleźnica*.

Żelaźnica, wś, pow. rówieński, gm. Międzyrzecz, par. praw. Daniczów (o 2 w.). Kaplica katol. par. Międzyrzec Korecki. Wymieniona w XVIII w. jako należąca do klucza dolskiego ks. Wiśniowieckich.

Żelazno, jezioro pod wsią t. n., pow. kościański. Przepływa przez nie rzka Samica, dopł. Obry.

Żelazno 1.) al. *Żelazna*, wś gosp. nad jez. t. n. i rzką Samicą, w pow. kościańskim, ma urz. okr. w Krzywiniu, urz. st. cyw. i pocztę w Lubiniu, st. kol. żel. w Gostyniu, na linii Leszno-Jarocin, szkołę katol. w miejscu, parafię i szkołę ewang. w Lubiniu, sądy w Kościanie. Obszaru 441 ha, 80 dym., 449 dusz (10 ew.), 2.) **Ż.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 279 ha, 7 dym., 75 dusz (9 ew.). Do podatku grunt. oszac. czysty dochód na 1909 mrk. Wieś leży na płd.-wsch. Krzywinia, pod Lubiniem. W r. 1392 Tomasz, opat lubiński, sołectwo Ż. nadaje braciom: Janowi Roszeu i Zbilutowi. W r. 1580 Ż. ma $2^1/_2$ łan. os. i $^1/_2$ łanu młyn. 3.) **Ż.** al. *Żelazne*, wś dwor., w pow. wyrzyskim, ma urz. okr., sąd i par. ew. w Wyrzysku, urz. st. cyw. w Samostrzelu, pocztę i st. kol. żel. w Osieku (Netzthal), na linii Bydgoszcz-Krzyż, szkoły w Dąbkach, par. katol. w Sadkach. Należy do dóbr samostrzelskich. Ma 11 dym., 217 dusz. W r. 1578 było 30 łan. os., 2 kom. W r. 1793 posiada Ż. Konstanty Bniński na Samostrzelu. Wś leży na wschód-płd. Wyrzyska, zach.-płd. Sadków. *W. Ł.*

Żelazny Most, wś nad rzką Rewną, pow. nowogradsiewierski gub. czernihowskiej, gm. Kostobobr, 115 dm., 828 mk., cerkiew, szkoła, młyn wodny.

Żelazny potok, w hr. spiskiem, łączy się z pot. Ryka, na obszarze gm. Drużbaki.

Żelazo, fol. i os. włośc. nad błotami, pow. wieluński, gm. Lututów, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia 33 w., ma 8 dm., 69 mk. W r. 1827 było 6 dm., 48 mk.

Żelazów 1.) dawniej *Żelazowo*, wś, pow. węgrowski, gm. Jaczew, par. Korytnica, ma 16 dm., 121 mk., 432 mr. W r. 1827 miała 18 dm., 126 mk. Mieszka tu drobna szlachta. Wymieniona w dok. z r. 1476 wraz ze wsią Komory (Kod. maz., 273). W r. 1563 wś Ż., w par. Korytnica, ma 10 łan. należących do szlachty drobnej, niemającej kmieci (Paw., Maz., 439). 2.) **Ż.**, wś częściowej szlachty, w pow. chęcińskim, podana w reg. pob. z r. 1508, będzie to zapewne inna nazwa wsi Żelisławice, w pow. włoszczowskim.

Żelazowa Wola, ob. *Wola Żelazowa*.

Żelazowice, wś i fol., pow. opoczyński, gm. i par. Białaczów, odl. od Opoczna 8 w., ma 28 dm., 274 mk., 1358 mr. dwors. i 497 włośc. W 1827 r. było 23 dm., 161 mk. W połowie XV w. wś Ż., w par. Białaczew, własność Bernarda Lubieszewskiego h. Wieniawa, miała łany km., z których dawano dziesięcinę kantoryi sandomierskiej. Folwark rycerski, karczma i zagr. dawali dziesięcinę kościołowi w Białaczewie (Długosz, L. B., I, 326). Na początku XVI w. dziesięcina z łan. dwor., pobierana przez wikaryusza w Białaczowie, miała wartość koło 2 kóp (Łaski, L. B , I, 709). Według reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1577 wś Ż. miała 7 łan. (Paw., Małop., 288). *Br. Ch.*

Żelazowice, wólka do Gierczyc, w pow. bocheńskim, składa się z 4 dm. i 43 mk. (23 męż., 20 kob.). Leży przy gościńcu z Bochni do Gdowa.

Żelazówka, wś, w pow. dąbrowskim, w równinie (208 mt. npm.), przy gościńcu z Dąbrowy (4·7 klm.) do Tarnowa, na lew. brzegu Brenia. Par. rz.-kat. w Odporyszowie. Wraz z obszarem dwor. ma 90 dm. i 463 mk. (237 męż., 226 kob.), 438 rz.-kat. i 25 izr. Pos. tabularna (dawniej An. Jaworskiej, teraz Franc. Gaszyńskiego) ma 472 mr., przeważnie roli i łąk; pos. mn. 638 mr. Za Długosza (L. B., I, 15, II, 406) posiadał Ż. Jan Chrząstowski h. Strzemię; miała 5 łan. km. i kilka ćwierci. Dziesięciny wynosiły kopę i 4 gr.; pobierał je dziekan krakowski. W r. 1536 (Pawiń., Małop., 545) dziedziczył wś Hieronim Chrzęstowski, miała 20 kmieci siedzących na nierównych rolach, którzy płacili 4 grzyw. 36 gr. czynszu, dwie role opuszczone, karczma dawała 3 grzyw. i kamień łoju. Był także młyn, 5 sadzawek, folw. sziachecki. W reg. z r. 1536 zapisano wś pod parafią Jodłówka, znów w r. 1581 zapisano wś t. n. w par. Żabno, posiadał ją Piotr Buziński i miała 3 łany. Graniczy na płn. z Bagienicą, na wsch. z Brnikiem, na płd. z Laskówką a na zach. z Sieradzą. *Mac.*

Żelazowskie Budy, wś, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Brochów, ma 41 mk., 79 mr. W 1827 r. było 5 dm., 45 mk.

Żelazowszczyzna 1.) fol., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuck, okr. wiejski Ż., o 63 w. od Dzisny, własność ks. Druckich Lubeckich, ma 1 dm , 10 mk. katol. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Horodek, Kazimierszczyzna, Łasica, Łoskie, Łozowiki, Nowiki, Ruda, Suszki i Zapaśniki, w ogóle w 1865 r. 342 dusz rewiz. 2.) **Ż.**, wś, pow. dzisieński, w 2 okr.

pol., o 50 w. od Dzisny, 3 dm., 31 mk. katol. 3.) **Ż.**, zaśc., tamże, o 60 w. od Dzisny, 1 dm., 6 mk. starowierów. 4.) **Ż.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 74 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. połockiej, ma 6 dm., 70 mk. katol.

Żelazy 1.) *Brokowo*, wś, pow. ostrowski, gm. Szulborze Koty, par. Czyżewo, ma 12 dm., 69 mk. Mieszka tu drobna szlachta i włościanie. Należała do dóbr Gostkowo. W r. 1827 było 11 dm., 72 mk. R. 1578 częściowi dziedzice płacili od 13 łan. (Paw., Maz., 402). Os. młyn. Żelazy, w par Zuzel, miała 1827 r. 2 dm., 12 mk. 2.) **Ż.** *Modzele*, pow. płoński, ob. *Modzele*.

Żelazy, dawniej *Żelaski*, niem. *Zielassen*, wś, pow. łecki, st. p. Lyck (Ełk). Por. *Kucze* 2).

Żelcie, wś, pow. szawelski, gm. Poszwityń, o 33 w. od Szawel.

Żelcy, dobra, pow. horodecki, własność sukcesorów Azańczewskich, 8774 dzies.

Żelcza al. *Żyłca*, potok, bierze początek śród Beskidu, na obszarze gm. Szczyrk, w pow. żywieckim i uchodzi do Soły z lew. brzegu.

Żelczyna, ob. *Zelczyna*.

Żelebskie, os. leś., w pow. zamojskim, w lesie do dóbr Kąty należącym.

Żelechlin, w XVI w. *Zelychlyn Major* i *Żelichnin*, kol. i fol., pow. rawski, gm. Żelechlin, par. Żelechlinek, leży przy drodze bitej z Jeżowa do Ujazdu, odl. 14 w. od Rawy. Kol. ma 62 dm., 474 mk., 1124 mr. włośc.; fol. 4 dm., 2580 mr.; os. leś. 2 dm., 1958 mr. (60 mr. roli) i os. karcz. 1 dm., $1^1/_2$ mr. W r. 1827 wś prywatna, 34 dm., 272 mk. Na początku XVI w. dziesięciny z łan. km. (dworskich ról nie było) dawano na stół arcybiskupi, zaś pleb. w Żelechlinku tylko kolędę, po groszu z domu (Łaski, L. B., II, 326). R. 1579 z czterech działów (jeden pusty) płacą tu od $2^1/_2$ łan. km. i 1 zagr. (Paw., Maz., 165). *Br. Ch.*

Żelechlin al. *Żelechnin*, wś dwor., w pow. inowrocławskim, ma sądy 1 urz. okr. w Inowrocławiu, urz. st. cyw. w W. Wodzku, pocztę w Rojewie, st. kol. żel. w Złotnikach (Gildenhoff), na linii Bydgoszcz-Inowrocław, par. katol. w Liszkowie, ewang. w Grunkirch. Obszaru 303 ha, 4 dym., 117 dusz (38 ew.). Do podat. grunt. oszac. czysty doch. na 5181 mrk. Leży na płn. Inowrocławia, zach. Gniewkowa. Długosz wymienia Mikołaja, Hieronima i Warsza z Ż. W r. 1583 ma tu Feliks Żelechnicki 10 łan. os., 5 zagr.

Żelechlinek, w XVI w. *Zelychlyn Minor*, wś, pow. rawski, gm. Żelechlin, per. Żelechlinek, posiada kościoł par. drewniany, urząd gm., 13 dm., 139 mk., 344 mr.; os. prob. 2 dm., 1 mk., 6 mr.; obszar po kościelny 250 mr., os. karcz. 1 dm., 4 mk., 1 mr. W 1827 r. było 13 dm., 109 mk. Na początku XVI w. istnieje tu już kościół par., p. w. św. Bartłomieja, fundowany zapewne w poprzednim stuleciu. Patronat mają dziedzice wsi Żelichlińscy. Prócz placów na plebanią i pod dom wikaryusza była jeszcze rola kościelna i las mający 20 staj wszerz i tyleż wzdłuż. Siedział tam kmieć, mający kawał roli i dający 20 gr. czynszu. Dziesięciny z całej wsi pobierał pleban. Parafia ta została wydzieloną z obszaru parafii głuchowskiej (Łaski, L. B., II, 325, 326). Dziedzic Ż. obowiązany był płacić kościołowi w Jeżowie po 2 grzyw. czynszu „in vim reemptionis“ (ib. II, 335). Obecny kościół pochodzi z r. 1791. W r. 1579 we wsi były dwa działy stojące pustką (Paw., Maz., 165). R. 1609 według wizyty kościelnej wieś należy do Wołuckiego. W skład parafii wchodziły: Naropna, Naropińska Wola, Czechowicze, Czerwonka, Radwanka, Łochów, Januszowa Wola, Kałęczów, Bukowiec, Świnikierz. Obecnie par. Ż, w dek. rawskim, ma około 2400 dusz. Ż. gmina, należy do sądu gm. okr. V w Boguszycach, urz. poczt. w Rawie. Obszaru ma 12376 mr. i 3527 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 447 prot. i 68 żydów. *Br. Ch.*

Żelechów 1.) miasto nad rz. Wilgą, pow. garwoliński, około 20 w. na wsch.-płd. od Garwolina, 35 w. na zach.-płd. od Łukowa, przy drodze bitej łączącej Łuków ze szosą warszawsko-lubelską, około 14 w. na wschód od st. dr. żel. nadwiślańskiej w Sobolewie. Posiada kościół par. murowany, dom schronienia dla starców, szkołę początkową (od r. 1839), magistrat, urząd poczt., około 400 dm. i 6098 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 10 praw. i 4103 żydów. W r. 1827 było 312 dm., 2246 mk. Odbywa się tu 6 jarmarków rocznie. Pożar w r. 1880 (dn. 22 lipca) zniszczył tu 200 domów. Jest to starożytna osada, gniazdo rodu Ciołków, w dawnej ziemi sandomierskiej, pow. radomskim (później stężycki). W r. 1328 Andreas Czolek de Zelechow, podkomorzy sandom. i starosta sandom., zobowiązuje się dochody starostwa użyć na budowę zamku i murów obronnych sandomierskich. Akt datowany z Obornik (Ulanow., Dokum., str. 379, Nr 6). Andrzej Ciołek z Ż., podkomorzy sandom., występuje w dok. z r. 1425 (Kod. dypl. pol., II, 835). Według Długosza „Zyelyechow“ jest miastem, mającem kościół par. drewniany. Łany miejskie dają dziesięcinę, wartości 20 grzyw., bisk. krakowskiemu. Folw. rycerski daje pleb. w Żelechowie, wartości do 4 grzyw. Do kościoła należą role i łąki (L. B., II, 560). Kazimierz Jagiellończyk na prośbę Mikołaja i Jędrzeja, synów Jędrzeja Ciołka (Cziolkonis), podkom. sandom., dziedziców Ż. w ziemi sandom. a pow. radomskim, stanowi 1447 r. jarmark na św. Stanisław w jesieni, a targ we wtorek; uwalnia oraz mieszczan jadących z towarami, lub z jakiemikolwiek rzeczami, od opłaty myt i ceł w całem państwie. Zygmunt I przychylając się 1516 r. do prośby

Feliksa de Szelanka (de Zelanka), ssty łukow., dziedzica Ż., przenosi, dla dogodności, targ na poniedziałek, jarmark zaś na św. Marek, a nadto przydaje drugi na św. Idzi. Co potwierdza Zyg. August 1556 r. Od tej majętności przybrali dziedzice nazwisko Żelechowskich. W r. 1569 szos dwojaki wynosił 38 fl. 12 gr. Od rzemieślników fl. 3, od 3 garnców gorzałczanych fl. 2 gr. 12, czopowego na rok od warzenia piwa fl. 22 gr. 9. Ludność wynosiła 643 głów (Paw., Małop., 341). Sobieszczański podaje, iż za Zygmunta Augusta właścicielem Ż. był Samuel Maciejowski, bisk. krakowski, który uposażył tutejszy kościół. Przy końcu XVII w. należy Ż. do Stan. Linkhau, chorążego owruckiego, od którego nabył r. 1707 Stanisław Mateusz Rzewuski, woj. podlaski, hetm. w. kor. Od Rzewuskich przeszedł Ż. do Lubomirskich a r. 1790 nabył miasto i dobra Ignacy Wyssogota Zakrzewski, chorąży i poseł poznański i prezydent warszawski. Dokończył podobno budowy pałacu, wznoszonego przez Lubomirskich. Uwolniony przez cesarza Pawła, powrócił do Ż. i tu zmarł r. 1802. Syn Wincentego, Tadeusz sprzedał dobra żelechowskie Ordęgom, dla pokrycia pretensyi Dangla i innych fabrykantów warszawskich, którym ojciec poręczył za dostarczone przez nich r. 1794 rekwizyty. Na miejscu drewnianego kościoła wzniósł murowany r. 1691 dziedzic Stan. Linkhau, dokończył go zaś Rzewuski. Zdawna też stoi za miastem kaplica św. Stanisława, z obrazem słynącym cudami, głównie podczas moru i wojny szwedzkiej r. 1702. Wacław Rzewuski wzniósł nową z muru r. 1740. Ordęgowie zbudowali dla siebie kaplicę na cmentarzu. Ż. par., dek. garwoliński, 6383 dusz. 2.) **Ż.**, fol., pow. garwoliński, gm. i par. Żelechów, ma 32 dm., 102 mk., 3731 mr. 3.) **Ż.**, gmina wiejska, należy do sądu gm. okr. V w Gończycach, urząd gm. we Francdorfie, urz. poczt. w Żelechowie. Gmina ma kasę wkładowo-zaliczkową z kapit. 17000 rs., dwie szkoły początkowe (jedna ewangielicka), 15332 mr. obszaru i 4533 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 10 praw., 230 prot. i 55 żydów. W skład gminy wchodzą: Anielew, Francdorf, Gąsiory, Goniwilk, Józefów, Kębłów, Kotłówka, Ostrożeń, Przymieście, Sokolniki, Władysławów, Zakrzówek, Zasiadały, Żelechowska Huta i Żelechowska Wola. 4.) **Ż.**, wś, pow. błoński, gm. Skuły, par. Ojrzanów, posiada kościół filialny, 394 mk., 591 mr. W 1827 r. było 29 dm., 151 mk. W r. 1580 Ż. i cała parafia ojrzanowska stanowią własność kasztelanowej krakowskiej. Piotr Roguski, jej rządca, płaci tu od $10^1/_2$ łan. km., 1 wójtow., 1 koła młyń. (Paw., Maz., 298). Kto i kiedy założył tu kościół niewiadomo. W Ojrzanowie stanął podobno r. 1473. 5.) **Ż.** *Nowy*, wś, pow. grójecki, gm. Czersk, par. Sobików, ma 241 mk., 325 mr. *Br. Ch.*

Żelechów 1.) *Mały* al. *Duszny Kąt*, wś, pow. kamionecki, 14 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Kamionce Strumiłowej, 7 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Milatynie Nowym. Na płd. leży Banunin, na zach. Sokołów, Nahorce Małe i Łodyna, na płn.-wsch. Jamne, na wsch. Streptów i Żelechów Wielki. Wś leży w dorzeczu Bugu. Własn. więk. ma roli or. 343, łąk i ogr. 231, pastw. 36, lasu 479 mr.; wł. mn. roli or. 350, łąk i ogr. 100, past. 5 mr. W r. 1890 było 91 dm., 580 mk. w gm., 7 dm., 37 mk. na obsz. dwor. (260 rz.-kat., 308 gr.-kat., 49 izr.; 352 Pol., 265 Rus.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Żelechowie Wielkim. We wsi jest kasa poż. gm. z kapit. 1519 złr. 2.) **Ż** *Wielki*, wś, pow. kamionecki, 15 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Kamionce Strumiłowej, 6 klm. na płn.-zach. od urzędu pocz. w Milatynie Nowym. Na płd. leży Niesłuchów, na zach. Ż. Mały, na płn. Streptów, na wsch. Rzepniów, na płd.-wsch. Milatyn Stary. Wś leży w dorzeczu Bugu. Własn. więk. ma roli or. 484, łąk i ogr. 185, past. 24, lasu 446 mr.; wł. mn. roli or. 893, łąk i ogr. 507, past. 25, lasu 3 mr. W r. 1890 było 205 dm., 1348 mk. w gm., 13 dm., 80 mk. na obsz. dwor. (943 gr.-kat., 422 rz.-kat., 63 izr.; 988 Rus., 440 Pol.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. gliniański, archid. lwowska. Parafią uposażyli r. 1526 Stanisław Kay z Milotycz czyli Milatyna, Jan z Żelechowa i Mikołaj Mrzygłodzki ze Streptowa (A. G. i Z., t. X, str. 25, Nr 380). Do par. należą: Banunin, Horpin, Jamne, Łodyna, Nahorce, Niesłuchów, Sokołów, Streptów, Ubinie, Wyrów i Żelechów Mały. We wsi jest kościół drewniany. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. buski. Do parafii należą Streptów i Ż. Mały. We wsi jest cerkiew, szkoła 2-klas. i kasa poż. gm. z kap. 2178 złr. W Krakowie dnia 18 wrześ. 1515 r. nakazuje Zygmunt I Stanisławowi z Chodcza, marszałkowi kor. i staroście lwowskiemu, ażeby stosownie do wyroku królewskiego w sprawie Jana Wiśniowskiego z Janem Sokołem o posiadłości w Żelechowie, wprowadził pierwszego w przysądzoną mu część Ż. (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 10, str. 177). Dok. wyd. w Żółkwi 1687 r. nadaje Jan III Krzysztofowi Nowakowiczowi 4 dworzyszcza we wsi Ż. (l. c., C., t. 475, str. 1230). *Lu. Dz.*

Żelechowska Wola, wś, pow. garwoliński, ob. *Wola Żelechowska*. W połowie XV w. wś ta, w par. Żelechów, miała łany km., z których dziesięcinę, wartości 8 grzyw., dawano bisk. krak. Był też i folwark (Długosz, L. B., II, 560). Według reg. pob. pow. stężyckiego z r. 1569 wś miała 12 łan. (Paw., Małop., 334).

Żelechy 1.) fol., pow. płoński, gm. Sochocin, par. Wierzbowiec (Sarbiewo?), odl. 6 w. od Płońska, ma 4 dm., 40 mk. W 1827 r. było 5 dm., 43 mk. W r. 1886 folw. Ż. rozl. mr. 193: gr. or. i ogr. mr. 146, łąk mr. 10, past. mr. 11,

lasu mr. 20, nieuż. mr. 6; bud. drew. 10. W r. 1567 płacą tu od 1 włóki 2 mr., 2 ogr. Wieś należy do par. Wierzbowiec. 2.) **Ż.,** wś, pow. łomżyński, gm. i par. Drozdowo. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 18 dm., 137 mk. Por. *Olszyny* 10). Według reg. pob. pow. wizkiego z r. 1577 płacą tu częściowi właściciele od 9 łan. bez kmieci (Paw., Maz., 357).

Żelejewka, wś, pow. klimowicki, gm. Rodnia, ma 17 dm., 123 mk.

Żelejktynie 1.) al. *Żelktynie*, wś nad jez. Dubinki, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie (o 12 w.), okr. wiejski i dobra, hr. Tyszkiewiczów, Gawejki, o 51 w. od Wilna, 58 mk. katol. 2.) **Ż.,** os. karczemna, tamże, o 49 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. żydów.

Żelewice, według Kętrz. miejscowość w pow. bytowskim.

Żelewo, u ludu *Zelewo*, niem. *Seelau*, dobra ryc. na Kaszubach, nad Redą, niedaleko granicy pomerańskiej, pow. wejherowski, st. p. Wejherowo, par. kat, Góra, filia Wejherowa, szkoła kat. w miejscu, 659 ha (238 roli or., 53 łąk, 143 lasu). R. 1885 razem z wyb. Bielawą (3 dm., 16 mk.) i Grabowinem (4 dm., 33 mk.) 26 dm., 35 dym , 216 mk., 164 kat., 52 ew. Około r. 1400 rządzili się dziedzice tutejsi jeszcze prawem polskiem i byli obowiązani do 1 zbrojnej służby (ob. Prutz: „Gesch. des Kreises Neustadt“, str. 54 i 57). Za czasów polskich należało Ż. do pow. puckiego. Według taryfy pob. na symplę płacił r. 1617 p. Melchior Zelewski 8 gr., p. Michał Zelewski 4 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 102). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako wś szl. o 5 działach, z 12 dym. (str. 207). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 opiewa: Zelewo: sunt duae aulae Nobilium, quaelibet loco missalium solvit gr. octodecim (pag. 37). *Kś. Fr.*

Żelezianka, *Żeleźnianka* al. *Żeleźnica*, rzeczka, w pow. bobrujskim. Połączona z rzką Koklanką tworzy Oryżnię, prawy dopływ Ptyczy. Przybiera rzkę Miakinnicę.

Żelezino, karczma nad Ułłą, pow. lepelski; prom przez rzekę.

Żeleziszcza, wś, pow. czerykowski, przed uwłaszczeniem włościan własność Kiszki Zgierskiego.

Żelezna, os., pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Susterz. Nie podana w nowszych spisach.

Żeleźnia 1.) wś, pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Glinojeck, odl. o 20 w. od Ciechanowa, ma 12 dm., 157 mk., 395 mr. Wchodziła w skład dóbr Glinojeck. 2.) **Ż.,** pow. przasnyski, ob. *Żelazna* 9).

Żeleźniaczka, wś nad Tykiczem Gniłym, pow. zwinogródzki, w 2 okr. pol., gm. Bohaczówka, odl. o 10 w. od Zwinogródki, ma 622 mk. (w 1863 r. 597 mk.), 690 dzies.; gleba urodzajna. Posiada cerkiew p. w. św. Dymitra, z drzewa wzniesioną w 1773 r. i uposażoną 37 dzies. Okolica górzysta. Znajdują się ślady, że poprzednio wydobywano tu i wytapiano rudę żelazną, co dawno już zarzucono z powodu wyniszczenia lasów. Obecnie mieszkańcy trudnią się obrabianiem kamieni. Podług podania urodził się tu głośny watażka Żeleźniak. Wieś wchodziła w skład sstwa zwinogródzkiego, obecnie należy do dóbr państwowych.

Żeleźniak, wyspa, uroczysko w pobliżu mta Ostrza, własność monasteru brackiego w Kijowie.

Żeleźniaki 1.) *Żeleźniak*, *Żeleźnik*, wś i dobra, pow. mścisławski, gm. Lubawicze. Wś ma 44 dm., 213 mk.; dobra, własność Ławrynowiczów i Moskiewiczów, 377 dzies. (40 roli, 40 łąk, 227 lasu). 2.) **Ż.** al. *Żeleźniki*, wś, pow. rohaczewski, posiada cerkiew paraf. murowaną. Należy do dóbr Mazałów, Jezierskich. 3.) **Ż.,** łotew. *Želizniki*, wś, pow. lucyński, par. Lucyń, z kaplicą filialną; własność dawniej Ulanowskich, później Furmalewiczów, ma wraz z Marcinowem 483 dzies.

Żeleźniaki, w dokum. także *Żeleźnice*, *Żelazna*, wś nad Hnyłopiatem (dopł. Horynia), pow. żytomierski, gm. i par. Trojanów, na płd.-zach. od Żytomierza. Młyny, ob. *Trojanów*.

Żeleźniaki, wś, pow. szumski gub. charkowskiej, gm. Timofiejewka, 84 dm., 354 mk., gorzelnia.

Żeleźnianka, rzka, ob. *Łączna*.

Żeleźnica 1.) pierwotnie *Żelazne Nogi*, wś nad rz. Czarną, pow. konecki, gm. Góry Mokre, par. Żeleźnica, leży o 14 w. na płd.-wschód Przedborza, odl. od Końskich 37 w., ma kościół par. murowany, 28 dm., 180 mk., 150 mr. dwor. i 230 mr. włośc. Ż. Poduchowna, wś, ma 2 dm., 17 mk., 26 mr. W 1827 r. było 18 dm., 119 mk. Kazimierz W. bawiąc w Przedborzu r. 1370 wybrał się na łowy w okoliczne lasy i tu goniąc za jeleniem dnia 9 września spadł z konia i uszkodził sobie lewą goleń. Wieziony do Krakowa, zmarł w drodze, zapewne z zakażenia krwi, dnia 5 listopada. Na miejscu wypadku wystawiono, wedle tradycyi miejscowej, kaplicę, przy której z czasem urządzono parafią. Lib. Ben. Łaskiego (I, 612) pisze: „Ecclesia parochialis in nemore, dicto Żelazne Nogy, ad ripam fluvii dicti Czarna sita, ubi nullus alius habitat solum plebanus, et pronunc minera construitur“. Był to więc kościół z plebanią śród lasu. Do parafii należały wsi: Wola i Starawieś. W lesie w pobliżu kościoła założono na początku XVI w. kuźnicę żelazną a z czasem wytworzy się drobna wioska, należąca do starostwa przedborskiego. Kościół p. w. św. Mikołaja, był patronatu królewskiego. Pleban pobierał mostowe po 2 denary od wozu na rz. Czarnej a po 3 denary pleban z Oleszna (parafia za rzeką). Uposażenie

w ziemi miał bardzo bogate. Przy kościele plac i dwie łąki z sadzawką, trzy łąki w Woli i w tejże wsi siedm części roli, wielki dział roli z łąką (arvus magnus), kawał lasu w Siedlcu, długi na pół mili, szeroki na 8 staj. Kościół niejednokrotnie odbudowywany, ostatni raz z drzewa r. 1617, zgorzał w r. 1868 i wtedy wzniesiono obecny z piaskowca, długi 30 łok., szeroki $16^1/_2$, wysoki $11^1/_2$, o 6 oknach, z wieżyczką. Wewnątrz są dwa ołtarze. W aktach kościelnych przechowały się wiadomości o plebanach od r. 1656. Według reg. pob. pow. chęcińskiego wś królewska Żelazne Nogi, miała w 1540 r. 5 kmieci na łanach, 2 łany puste, karczmarza. R. 1573 płacono tu od pół łanu (Paw., Małop., 275, 573). Według lustracyi z r. 1564 wś dawała dawniej stacyą od 4 łan. i produkty w naturze. Lustracya z 1789 r. wyraża: „Bywał młyn wielki i piła na stawie wielkim, w który wpadają rzeki: Czarna i Biała; to wszystko spadło. Na kępie tego pustego stawu mieszka szlachcic, ma gruntu trochę i łąk, płacąc z tego zł. 60. Kościół jest dosyć dobry, przy którym był pleban, ten jak umarł, innego nie masz, podzielono parafią. Zaskarżała się gromada, że księdza przy kościele nie masz, prowenta plebańskie niewiedzieć gdzie się obracają, a gromada błąka się jak owce błędne bez pasterza". Wtedy to zapewne część wsi położoną na drugim brzegu rz. Czarnej przyłączono do kościoła w Olesznie. Ż. par., dek. konecki, 886 dusz. 2.) **Ż**, wś nad rz. Czarną, pow. włoszczowski, gm. i par. Oleszno, odl. $14^1/_2$ w. od Włoszczowy. W 1827 r. było 6 dm., 45 mk, *Br. Ch.*

Żeleźnica 1.) strumień, pow. wilejski, przepływa pod wsią Sławicze. 2.) **Ż.**, rzeczka, w pow. radomyskim i rzeczyckim, mały prawy dopływ Prypeci, jest przedłużeniem rz. Jelsy, w pow. radomyskim, mianowicie w miejscu gdzie ostatnia puszcza lewą odnogę zw. Rżawiec; płynie na płn. odludnemi moczarami i puszczami, wkracza w pow. rzeczycki i upłynąwszy około 2 mil, ma ujście pod wsią Dowlady, w obr. gm. Dernowicze. 3.) **Ż.**, rzeczka, w pow. słuckim, drobny prawy dopływ Słuczy. Zaczyna się przy granicy pow. ihumeńskiego, za wsią Worobjówka, w gm. Hresk, płynie lesistemi moczarami przez obszar ordyn. nieświeskiej ks. Radziwiłłów, na płd.-wschód do ujścia na przestrzeni 6 w. Okolica bagnista, obfituje w rudę żelazną.

Żeleźnica 1.) dobra nad rz. Myszanką, pow. nowogródzki, w 2 okr. poł. i gm. Horodyszcze, par. kat. Kroszyn, o 28 w. od Nowogródka. Własność dawniej Zawiszów, dziś Wolskich, ma 340 dzies.; grunta żyzne, miejscowość małoleśna. Był tu niegdyś kościół, teraz cerkiew paroch., p. w. Opieki N. M. P., uposażona z dawnych zapisów około $4^1/_2$ wł. ziemi. Do 2000 parafian. Kaplica cmentarna katolicka. Przystanek dróg żelaznych poleskich. 2.) **Ż.**, wś poduchowna nad strugą uchodzącą do bagnistej kotliny Stochodu, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Kuchecka Wola, odl. o 80 w od Pińska a 9 w. od Lubieszowa, ma 89 osad, 334 mk. Przed trzydziestu laty była tu cerkiew paroch., p. w. Opieki N. M. P., obecnie parafią przeniesiono. W końcu XVII w. Serwacy i Katarzyna z Dolskich ks. Wiśniowieccy zapisali Z. wraz z fol. Pniowno dla kolegium ks. pijarów w Lubieszowie, którzy się tu intromitowali d. 9 maja 1699 r. (Kronika lubieszowska wydana przez ks. Ant. Moszyńskiego, str. 133). Przy kassacie pijarów w Lubieszowie w 1842 r. Ż. liczyła 82 osady z 349 włościanami pł. męz. (ibid., str. 137). Grunta lekkie, miejscowość nizinna, dużo rudy żelaznej, łąki obfite. 3.) **Ż.**, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu; w XVI w. należało do wsi Krajnowicz, dziś w gm. Żabczyce (ob. Piscew. kn., 366). 4.) **Ż**, wś, pow. czerykowski, gm. Bratkowicze, ma 17 dm., 243 mk., z których 14 zajmuje się wyrobem wozów, sań itp. 5.) **Ż.**, *Żelaźnica*, uroczysko pod mkiem Lubawicze, w pow. orszańskim. Wytryska tu źródło wody żelazistej. *A. Jel.*

Żeleźnica, wś, istniała w XVII w. na obszarze dzisiejszego pow. rówieńskiego, ob. *Samostrzały.*

Żeleźnica, dział i szczyt górski (913 mt.), na płd. granicy wsi Odrowąż, od strony Orawy. Łączy się z działem zw. Kamienica i Górcami, w pow. myślenickim.

Żeleźnica, ob. *Żelaźnica.*

Żeleźnica 1.) strumyk, na płd.-zach. Wągrowca, płynie od Jankowa, śród lasów łęgowskich, do jez. Głęboczka, między jez. Wiatrowskiem i Łęgowskiem, zlewającem się z Wełną, dopł. Warty. Nadał Ż. r. 1329 klasztorowi łekneńskiemu Wierzbięta z Prusiec. Opat Krystyan pozwolił sołtysowi łęgowskiemu bić jazy przy ujściu Ż. do Głęboczka. Darowiznę z r. 1329 zaciągnął do ksiąg grodzkich w r. 1514 sędzia kaliski Jan ze Spławia. 2.) **Ż**, rzeczka, dopł. jez. Trzebieża, w pow. kościańskim, bierze początek na łąkach bronikowskich, o 5 klm. na płd.-zach. Szmigla, między Bronikowem a Podszmiglem. Płynie od wschodu ku zach. na Szczepankowo i Sokołowo, uchodzi pod Trzebidzą, o 11 klm. na zach.-płd. Szmigla, zasilona drobnemi wodociekami i źródłami żelazistemi. Długość biegu około 7 klm. *W. Ł.*

Żeleźnica 1.) miejscowość na Murzynowie Kościelnem, w pow. średzkim, od strony Sabaszczewa, na wschód od Środy. 2.) **Ż.**, łąka pod Borkowem ku Gorazdowu w r. 1559 (pow. wrzesiński), na płn.-wschód Pyzdr. 3.) **Ż.**, wś, w pow. niegdyś nakielskim, istniała jeszcze w r. 1793. 4.) **Ż**, wś, w pow. gnieźnieńskim, dziś nieznana, na zach. wsi Ostrowite Prymasowskie, między Witkowem a Trzemesznem. Łaski podaje ją w par. Ostrowite. W r. 1580 należy wś t. n.

do par. w Ostrowitem. Wchodziła w r. 1831 w skład domeny rząd. Skorzęcin (ob.). *W. Ł.*

Żeleźnica, pow. wielkostrzelecki, ob. *Leźnica.*

Żeleźnik, rzka, w pow. mścisławskim. Ob. *Monasterszczyzna.*

Żeleźnik, węg. *Vas-Pataka,* wś, w hr. szaryskiem, 272 mk.

Żeleźniki 1.) wś, pow. węgrowski, gm. i par. Miedzna, ma 19 dm., 217 mk., 677 mr. Istniały już w XVI w. 2.) **Ż.,** wś, pow. sokołowski, gm. Dębe Nowe, ma 40 dm., 297 mk., 1200 mr.

Żeleźniki 1.) wś, pow. dzisieński, mylnie (ob. Łużki, V, 837), za *Zaleśniki* (ob.). 2.) **Ż.,** wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Zanarocz (o 1 w.), okr. wiejski i dobra, Jewdokimowych, Mokrzyca, 41 dusz rewiz. 3.) **Ż.** *2,* wś, tamże, o 4 w. od gminy, 40 dusz rewiz.; należała do dóbr Gozdawy, Boczkowskich. Spis z r. 1866 podaje wś. 4.) **Ż.,** o 59 w. od Święcian, mającą 8 dm. i 102 mk. (86 praw., 10 katol. i 6 żydów) i odl. o 65 w. od Święcian, o 10 dm. i 172 mk. (156 prawosł. i 16 katol.). 5.) **Ż.,** ob. *Żeleźniaki.*

Żeleźniki, okolica, pow. rohaczewski (ob. t. IX, 690).

Żeleźnikowa *Wielka* i *Mała,* wś, w pow. sądeckim, ma kościół par. rz.-kat. i szkołę, leży w międzyrzeczu Dunajca i Kamienicy, nad potokiem wpadającym naprzeciw Starego Sącza do Dunajca z praw. brzegu. Odl. od Starego Sącza na wsch. 4·5 klm., od Nowego Sącza na płd. 6·5 klm. Zabudowana wzdłuż potoku na płn. stoku Wysokiego Gronia (447 mt. npm.), dzieli się na dwie części: południową, wyżej, t. j. ku płd. położoną (Ż. Mała) i płn., niżej położoną (Ż. Wielka). Obecnie mają 118 dm. i 725 mk. (359 męż., 366 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna (gminy Nowego Sącza) ma 472 mr. obszaru, w tem 320 mr. lasu; pos. mn. 1225 mr. w ogóle. (Długosz (L. B., I, 564) powiada, że tę wieś uwolnił Kazimierz Wielki od wszelkich danin. Była ona pierwotnie wsią szlachecką, ale Paweł, murarz z Nowego Sącza, kupił ją i darował miastu, żeby z dochodów płaciło 10 grzyw. rocznie kaznodziei niemieckiemu, a oprócz tego dawało ubogim w szpitalu zostającym po 2 grosze tygodniowo. Fundator zastrzegł sobie, że wrazie, gdyby zaniechano utrzymywać kaznodzieję niemieckiego miała gmina obrócić dochody na uposażenie nowego ołtarza w kolegiacie nowosądeckiej. W połowie XV w. wś „Zelesznik Magna" i „Zelyeznyk Minor", własność rajców Nowego Sącza, dawały dziesięcinę bisk. krakowskiemu z łan. kmiecych. Dwa łany sołtysie dawały miejscowemu plebanowi który pobierał też meszne po mierze jęczmienia i mierze owsa z łanu. Pleban miał swe role i łąki (Długosz, L. B., II, 300). Kościół par. jest murowany, erekcya pochodzi według aktów paraf. z r. 1380. W r. 1581 (Pawiń., Małop.: 132) zapisano tę wieś jako własność burmistrzów Nowego Sącza; miała $7^1/_2$ łan. km., zagrodę, karczmę, 3 kom. bez bydła i kijaka. Parafia obejmowała te same wsi co dzisiaj: Porębę i Myślec. Parafia należy do dyec. tarnowskiej, dek. starosądeckiego. Ż. graniczy na zach. z Myślcem, na wsch. z Nawojową, na płn. z Porębą Małą a na płd. z Wolą Krogulacką i Homrzyskami. *Mac.*

Żeleźnikowo, folw., pow. newelski, własność Arbuzowych, 389 dzies.

Żeleźnikowskie, dobra, pow. czerykowski, ob. *Łopacin.*

Żeleźnikowski, potok, powstaje na obszarze wsi Żeleźnikowa, w pow. sądeckim i we wsi Myślec uchodzi do Popradu z praw. brzegu, przy połączeniu się tej rzeki z Dunajcem.

Żeleznoje, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Łoździeje, odl. od Sejn 21 w. Spis urzędowy osad gub. suwalskiej z r. 1878 podaje tę nazwę bez oznaczenia ludności.

Żelezny, potok, lewy dopł. Lupczanki, w pow. liptowskim (Węgry).

Żelezy, niem. *Selesen,* wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Smołdzino, par. kat. Słupsk. R. 1281 nadaje książę Mestwin cystersom w Belbuku dziesięciny kilku wsi, między któremi są i Żelezy (Perlbach, P. U. B., str. 285, Nr. 330). *Ki. Fr.*

Żelgoszcz, ob. *Zelgoszcz.*

Żelibor 1.) wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 107 w. od Dzisny, 6 dm., 28 mk. praw., kaplica prawosł. drewn. 2.) **Ż.,** ob. *Żalibor.*

Żelibory, wś, pow. rohatyński, 22 klm. na płd.-wsch. od Rohatyna, 8 klm. na wsch. od sądu pow. i urz. pocz. w Bursztynie. Na płn. leżą Sarnki Dolne, na wsch. Skomorochy Nowe, na płd. i zach. Kunaszów. Wzdłuż granicy płd.-zach. płynie potok, dopł. Narajówki, wpadającej do Gniłej Lipy. Własn. więk. ma roli or. 247, łąk i ogr. 65, past. 18, lasu 85 mr.; wł. mn. roli or. 318, łąk i ogr. 61, past. 31 mr. W r. 1890 było 80 dm., 477 mk. w gm., 4 dm., 25 mk. na obsz. dwor. (445 gr.-kat., 30 rz.-kat., 27 izr.; 459 Rus., 20 Pol., 23 Niem.). Par. rzym.-kat. w Bołszowcach, gr.-kat. w Kunaszowie. We wsi jest cerkiew p. w. św. Eliasza i szkoła 1-klas.

Żelice al. *Żylice,* wś gosp. nad rz. Rudką (dopł. Wełny), w pow. wągrowieckim, ma sąd okr., urz. okr. i par. ew. w Wągrówcu, urz. st. cyw. w Brzeźnie (Poln. Briesen), st. kol. żel. w Runowie (Kaiserane), na linii Rogoźno-Wągrowiec, szkoły i pocztę w Żelicach, par. kat. w Potulicach. Obszaru 386 ha, 32 dym., 321 dusz (7 ew.). 2.) **Ż.,** wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 1278 ha, 18 dym., 346 dusz (15 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 11445 mrk. Zachowały się tu nazwy pól: Rany, Laski, Charcice, Kowle, Sand-

kowle, Sztekowle, Rywkowle, Sitki, Zaganki, Drysze; łąk: Rudka, Staw, Żórawieniec. Ż. leżą o 7 staj na zach.-płn. Wągrowca i o tyleż na płd.-wschód Budzynia, pod Potulicami. W r. 1388 Żegota z Ż. zapłacił 8 skoj. kary. Cernat, mieszczanin pozn., pozywa go o długi. W r. 1389 ten Żegota prawuje się z Trojanem Grochalą o 100 grzyw., 1392 z kmieciem Mikołajem z Pawłowa. W r. 1577 mają Ż. 17 łan. os., 6 zagr.: 1579 r. 20 łan. os,, 7 zagr., 4 rzemieśl. W r. 1775 rozgranicza Józef Lipski Ż. z Nowem. W XVIII w. posiadają Ż, Jan i Tekla Lipscy. W r. 1778 istniała tu kaplica prywatna, w której się niekiedy odbywało nabożeństwo. W r. 1840 nabyli wieś Nieżychowscy. Odkryto tu cmentarzysko i kryty grób kamienny, ale próżny. *W. Ł.*

Żelichów, fol. dóbr Kaszewice, w pow. piotrkowskim, gm. Kluki, ma 1 dm., 6 mk.

Żelichów, wś, w pow. dąbrowskim, leży w równinie, 181 mt. npm., przy drodze z Ujścia Jezuickiego do Dąbrowy (15 klm.). Parafia w Otfinowie. Wś składa się z 84 dm. i 494 mk. (238 męż., 256 kob.), z których 470 rz.-kat. a 24 izrael. We wsi kaplica murowana. Pos. tabularna (Stan. Kotarskiego) wynosi 661 mr.; pos. mn. 378 mr. Grunta namuliste i dobrze nawodnione, są urodzajne. W r. 1244 ks. Bolesław Wstydliwy zawiera ze Świętopełkiem, dziedzicem Ż., układ tyczący się barci leśnych w stykających się a nierozgraniczonych lasach tejże wsi z lasami i barciami książęcej wsi „Clis“ (Kłyż). Na podstawie tego aktu sporządzony został fałszywy dokument, opiewający o dokonanem jakoby rozgraniczeniu obu wsi w r. 1280 (Kod. Małop., II, 71 i 286). W r. 1359 potwierdza król Kazimierz Strachocie, dziedzicowi Ż., dokument Bolesława, ks. krakow., z r. 1280, tyczący się rozgraniczenia Ż. od Kłyża (Kod. Małop., III, 125). W 1581 r. (Pawiński, Małop., 233) była własnością Hieronima Bukińskiego i miała 10 kmieci, 5 łan., 2 zagrody z rolą i 4 kom. bez bydła. Należała do parafii w Otfinowie. Ż. graniczy na płn. z Wolą Żelichowską, na zach. z Lubieckiem, na płd. z Siedliszowicami i Kłyżem a na wsch. z Zalipiem i Pilczą. *Mac.*

Zelichów 1.) w dok. *Żelichowo, Sielichów,* niem. *Selchow,* wś gosp., w pow. czarnkowskim (wieleńskim), ma par. kat., st. kol. żel., sąd i urz. okr. w Wieleniu (Filehne), urz. st. cyw. i par. ew. w Dębinie (Eichberg), szkoły i pocztę w miejscu. Obszaru 1400 ha, 70 dym., 694 dusz (279 katol.). 2.) **Ż.,** fol. należący do zamku w Wieleniu, w temże położeniu, ma 7 dym., 125 dusz. Leżą na płn.-zach. Wielenia, płd.-zach. Człopy. W r. 1580 były tu łany puste grodu poznańskiego a ks. Piotr Czarnkowski miał 6 zagr. Na obszarze wsi jest Chmielna Góra, jeziora: Kładno, Wiejskie, Gieczynek Wielki. *W. Ł.*

Żelichowo, wś, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Bystrzyca, par. prawosł. Buczaczyn, o 32 w. od Słucka, ma 93 osad, cerkiewkę filialną św. Krzyża; miejscowość lekko falista, małoleśna, grunta urodzajne. *A. Jel.*

Żelichowska Hamernia, niem. *Selchowhammer* al. *Bussenhammer,* wś gosp., w temże położeniu co Żelichowo, o 10 klm. na płn.-zach. od Wielenia, nad Młyńską strugą, dopł. Noteci. Graniczy na płd.-zach. z lasami wieleńskiemi, na płn. z Żelichowem, na wsch. i płd. z Dębową Górą Ma obszaru 835 ha, 62 dym., 520 dusz (14 katol.). Na obszarze tym są nazwy: Sucha Struga, błota Płonka i Karasie, wzgórze Kłody.

Żelichowska Pilcza, ob. *Pilcza.*

Żelichowska Wola, pow. dąbrowski, ob. *Wola Żelichowska.*

Żelicznica, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w w. XVI należało do wsi Krajnowicz, dziś gm. Żabczyce (ob. Piscew. kn., 366).

Żeliski, część gminy Krowica Lasowa, w pow. cieszanowskim.

Żeliskowo, wś za Dnieprem. Należała do Czerkas w XVII w. (ob. t. I, 807).

Żelisław, w XVI w. *Szeleslawy,* wś i fol. nad rzką t. n. (dopł. Swędrni), pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Błaszki, odl. od Sieradza w. 21, od Błaszek 2 w. Wś ma 8 dm., fol. 5 dm. Wraz z osadami: Wojcice, Janowice, Dębiniec, Zaborów i Sarny mają 75 dm. (w części murowanych) i 540 mk. W r. 1827 było 50 dm., 475 mk. Obszar dworski wynosi 555 mr. roli, 42 mr. łąk. Pastwisko wspólne 58 mr., lasu 75 mr. Do włościan należy 500 mr. roli i 100 mr. past. Na obszarze Ż. są dwa młyny, wiatrak, cegielnia, karczma, 3 sklepy z produktami różnemi. Mieszka tu 5 szewców, 2 płócienników, 2 stolarzy, 2 sitarzy, 2 bednarzy, kowal i ślusarz. Ludność zamożna i przemyślna, trudni się uprawą roli i handluje trzodą chlewną, którą zakupuje na wywóz do Prus. Wymieniony w dok. z r. 1357 w liczbie posiadłości kościoła gnieźnieńskiego (Kod. Wielk., Nr. 1354). Na początku XVI w. wś należy do par. w Błaszkach lecz z połowy wsi dziesięcinę pobiera pleban w Wojkowie, zaś pleban w Błaszkach tylko od 1 kmiecia (Łaski, L. B., II, 55, 58). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1553 wś Żelisław miała $6^1/_2$ łan. (Paw., Wielkop., II, 219). W wieku XVIII wś należała do Bartochowskich później do Błeszyńskich. *Br. Ch.*

Żelisławice 1.) wś i fol., pow. będziński, gm. Pińczyce, par. Siewierz, leży na prawo od drogi z Myszkowa do Siewierza. Wś ma 62 dm., 564 mk., 596 mr. włośc.; kol. 26 dm., 125 mk., 610 mr. We wsi szkoła początkowa. W r. 1827 było 50 dm., 317 mk. W połowie XV w. wś Ż., w par. Siewierz, miała 15 łan. km., z któ-

rych dziesięcinę dawano kościołowi w Starych Koziegłowach. Folwark rycerski i 2 łany sołtysie dawały dziesięcinę, wartości 16 grzyw., w Koziegłowach (Długosz, L. B., II, 193). Według reg. pob. pow. siewierskiego z r. 1667 wś Ż. miała 7 km. (Paw., Małop., 453). 2.) **Ż.**, wś i folw., pow. włoszczowski, gm. Secemin, paraf. Czarnca, o 50 w. od Kielc. Do Ż. należą: Nadolnik, Wincentów, Żelisławiczki, Miny, Papiernia Żelisławska (wyrób bibuły). Folw. Ż. miał 286 mr. roli or., 1739 mr. lasu, 54 mr. łąk, 2 mr. nieuż. Z obszaru dwor. 1904 mr. uległo parcelacyi w ostatnich latach. W osadach włościańskich 62 dm., 440 mk., 495 mr. roli or., 13 mr. łąk, 14 mr. nieuż. W r. 1827 Ż. miały 21 dm., 174 mk. a Żelisławiczki 9 dm., 76 mk. Na początku XVI w. wś „Zelislavicze duplex“ dawała z ról szlacheckich i kmiecych dziesięcinę, wartości do 5 grzyw. pleban. w Czarncy a za konopną po 2 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 546, 567). Zdaje się, że w reg. pob. pow. opoczyńskiego z r. 1508 podano tę wieś pod mylną nazwą Żelazow. Kilku częściowych dziedziców płaciło tu 18 gr. Według reg. pob. pow. chęcińskiego z r. 1540 wś Żelisławice, w par. Czarncza, miała 8 dworów szlacheckich z folwarkami. Było też 4 kmieci na pół łanach, 4 zagr., łąki, zagajniki. Oceniono wieś na 125 grzyw. (Paw., Małop., 485 i 576). *Br. Ch.*

Żelisławice, w dok. *Selislavici*, niegdyś osada w okolicy Strzelna, Wilczyna, Trzemeszna, z której dziesięcinę r. 1145 arcyb. gnieźn. przekazał, między innemi, kościołowi św. Wojciecha w Trzemesznie. Później widocznie zmieniła nazwę.

Żelisławki al. *Żenisławki*, niem. *Senslau*, dobra, pow. tczewski, st. p. i kol. Pszczółki, o 3·5 klm., par. kat. Miłobądz. Razem z wyb. Schweizerhof (3 dm., 68 mk.) 557 ha (491 roli or., 12 łąk, 24 lasu), 1885 r. 15 dm., 43 dym., 229 mk., 157 kat., 72 ew., cegielnia, hodowla owiec i bydła, sprzedaż mleka. Gniazdo rodzinne Żelisławskich, z których Stanisław był (1557—1562) opatem pelplińskim a potem bisk. chełmińskim. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacił p. sędzia Mirachowski od Żenisławek i Żabinka summatim 9 fl. 2 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Pozn., 1871, str. 175). Podług taryfy na symplę z r. 1717 płaciły Ż. 8 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 84). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 opiewa, że Żenisławki dawały mesznego 6 korcy żyta i tyleż owsa (str. 66). Nekrolog cystersów w Pelplinie opiewa pod r. 1771: „Obiit Zenisławiae die 21 Octobris 1771 Magnifica Virgo Marianna Grąbczewska, germana soror Vblis Fratris Dominici, comprofessi nostri“. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako folw. szlach., wś i karczma o 16 dymach (str. 208). *Ks. Fr.*

Żelisławska Papiernia, ob. *Papiernia* 11).

Żelistrzewo 1.) niem. *Sellistrau*, dok. *Sellistri*, wś, pow. pucki, st. pocz. i par. kat. Puck, szkoła kat. w miejscu, 439 ha (306 roli or., 38 łąk); 1885 r. 36 dm., 49 dym., 303 mk. kat. Zawiera 15 posiadeł włośc. i 20 zagród. 2.) **Ż.**, folw. do Rucewa, tamże; 1885 r. 4 dm., 92 mk., 205·24 ha roli or. i ogr., 30·18 łąk, 37·77 pastw., 85·96 lasu, 6·58 nieuż., razem 365·73 ha; dziedzic Gustaw Below. Za czasów krzyżackich należało Ż. do komturstwa gdańskiego i obejmowało (około 1400 r.) 37 włók roli i 4 włóki lasu. Wysiew wynosił 1 łaszt; na wojnę wysyłało 3 zbrojnych. R. 1469 zapisuje król Kazimierz Ściborowi i jego braciom za wierne usługi 500 grz. na Ż., które im daje w zastaw aż do spłacenia tej kwoty. R. 1495 uzyskali Gdańszczanie od króla Jana Olbrachta prawo wykupienia tych dóbr od ówczesnego dziedzica. R. 1520 uskarża się Maciej Sławtowski, że Gdańszczanie żądają od niego niesprawiedliwie podatków i tłoki. Na to dostał z Gdańska odpowiedź, aby udowodnił, że tylko do mniejszych ciężarów jest zobowiązany (ob. Prutz: Gesch. d. kr. Neustadt, str. 239). W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako wś szl. i wolne sołectwo, do Rucewa należące, o 22 dymach, w ręku familii Gibsone (str. 207). Wizyta Szaniawskiego z r. 1710 donosi, że Żelestrowo dawało mesznego 16 korcy żyta i tyleż owsa (str. 49). *Ks. Fr.*

Żeliszew 1.) wś, fol. i dobra, pow. siedlecki, gm. i par. Żeliszew, odl. 16 w. od Siedlec, posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, urz. gm., 87 dm., 654 mk. W 1827 r. było 56 dm., 423 mk. Dobra Ż., po dopełnionej segregacyi w r. 1879, składają się z fol. Ż., rozl. mr. 1363: gr. or. i ogr. mr. 284, łąk mr. 98, pastw. mr. 2, lasu mr. 953, nieuż. mr. 26; bud. mur. 10, drew. 11; płodozm. 8-pol., las nieurządzeny, cegielnia, pokłady torfu. Do folw. należały poprzednio: wś Ż. os. 74, mr. 1168; wś Niechnoprz os. 12, mr. 281; wś Rososz os. 31, mr. 596; wś Łąki os. 11, mr. 319; wś Łączka os. 91, mr. 1604; wś Zofinów os. 3, mr. 90. W dok. z r. 1476 wymieniony w ziemi liwskiej w liczbie posiadaczy: „Nobilis Boguslaus Nyewczasz de Moschny alias de Zelyschewo et villa ipsius dicta Zelyschewo cum incolis et kmethonibus“ (Kod. Maz., 272). Ż. należał dawniej do par. Niwiska. Ż. otrzymał w XVI w. prawo miejskie, lecz zapewne niedługo używał praw miasta. W r. 1577 płacił 1 fl. szosu i od 3 łanów. Jednocześnie część Ż. pozostała wsią szlachecką w parafii Niwiska. Roku 1563 płacono tu od $7^1/_2$ łanów (Pawiński, Mazow., 248, 416). Czy z założeniem miasta utworzono tu parafią, niewiadomo. Podobno dopiero w r. 1769 założono parafią wraz z kościołem, wzniesionym przez Martyniana Grzybowskiego, dzie-

dzica wsi. Ż. par., dek. siedlecki, 2173 dusz. Ż. gmina, ma 12913 mr. obszaru i 3929 mk. Śród stałej ludności jest 918 prot. i 93 żydów. Sąd gm. okr. III we wsi Skurzec, st. p. w Kałuszynie. W skład gm. wchodzą: Chlewiska, Dobrzanów, Józefin, Kępa, Kłódź, Koszewnica, Kotuń, Kownata, Kwaśnica, Łączka, Łepki, Niechnobrz, Osińsk, Ozorów, Rossosz, Trzemuszka, Zofinów i Żeliszew. 2.) **Ż.** al. *Żeliszewo*, dawniejsza nazwa używana w XVI w. dzisiejszej wsi Jeruzal, w pow. nowomińskim. Istniała tu parafia w XVI w. 3.) **Ż.** *Obory*, dawna nazwa wsi Obory, w pow. warszawskim, nad Wisłą. Podana w dok. z r. 1476 (Kod. Maz., 278).

Żeliszki, os. młyń., w dobrach Jarczów, pow. tomaszowski.

Żeliwie, wś i dobra, pow. czauski, gm. Radoml (o 9 w.). Wś ma 28 dm., 210 mk., cerkiew paraf. drewnianą, zapasowy śpichlerz gminny; dobra, własność Hryniewiczów, 635 dzies. (90 roli, 50 łąk, 80 lasu).

Żelizna, wś i fol., pow. radzyński, gm. Żelizna, par. Wohyń i Kolembród, odl. 24 w. od Radzynia, ma 43 dm., 383 mk. W dobrach jest gorzelnia wielka, młyn parowy, tartak, wiatrak, cegielnia, smolarnia, eksploatacya torfu. Uprawa chmielu. W 1827 r. było 57 dm., 318 mk. Dobra Ż. w r. 1868 połączone zostały z dobrami: Kolembród, nomenklaturą Pustosz i Kozły. Następnie r. 1895 oddzielono fol. Kolembród z nomenklaturą Pustosz, rozl. mr. 3839, dobra Kozły mr. 911, zaś przy dobrach Żelizna pozostało obszaru mr. 1666: gr. or. i ogr. mr. 608, łąk mr. 354, pastw. mr. 5, lasu mr. 652, nieuż. mr. 47; bud. mur. 14, drew. 30; płodozm. 7-pol., las urządzony. Wś Ż. os. 50, mr. 700; wś Kolembród os. 77, mr. 1565; wś Kozły os. 68, mr. 1138. Ż. gmina graniczy z gm. Milany, Jabłoń i Brzozowy-Kąt, ma 17841 mr. obszaru i 4201 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 2606 praw., 1290 kat., 3 prot. i 432 żyd. Sąd gm. okr. II we wsi Szóstka, urz. gm. we wsi Komarówka. W skład gm. wchodzą: Brzeziny, Kolembród, Komarówka, Komarowska Wólka, Osiny, Ossowa, Przegaliny, P.-Małe, Sajbudy, Żelizna i Żulinki. *Br. Ch.*

Żelizna, fol., pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Domaczów, o 39 w. od Brześcia, należy do dóbr Domaczów, dawniej ks. Wittgensteina.

Żelizniki, ob. *Żeleźniaki.*

Żeliże, *Żeliżje*, wś, pow. czerykowski, gm. Pałuże, ma 39 dm., 266 mk.

Żelków, r. 1563 *Zelikowo*, wś i fol., pow. siedlecki, gm. i par. Skurzec, ma 37 dm., 274 mk., 2809 mr. W 1827 r. było 21 dm., 240 mk., par. Niwiska. W r. 1563 wś Zelikowo w par. Niwiska, w ziemi liwskiej, płaciła od $8^1/_2$ łan. km. i 1 rzeźnika (Paw., Maz., 415).

Żelków, wś, pow. krakowski, par. Bolechowice, odl. 7 klm. na płn. od Zabierzowa, u samej granicy królestwa polskiego. Wschodnia granica jest tu naturalną, tworzy ją Żelkówka al. Kluczwoda, potok wpadający z lew. brzegu do Rudawy. Naziom podnosi się od wschodu (288 mt.) ku zachodowi (449 mt. npm.). Wzgórza pokryte są lasem szpilkowym. Niewielka wieś, ma wólki: Gacki (18 dm.) i Wyjrzał (3 dm.) tudzież folw. Łączki. W ogóle jest 76 dm. i 450 mk. (207 męż., 243 kob.) rz.-kat, prócz 3 żydów. Pos. tabularna (Jadw. Ożegalskiej) wynosi 151 mt., mianowicie 20 mr. roli a 130 mr. lasu; pos. mn. ma 744 mr., w tem trzecią część zajmują łąki. Ż. graniczy na płn. z Bolechowicami a na zach. z Karniowicami. Według Długosza połowa wsi była królewską. Łany km. i karczma sołtysia z rolą dawały dziesięcinę kościołowi W. Św. w Krakowie. Drugą połowę zajmowało wójtowstwo z folwarkiem, należące do klasztoru kanoników regularnych w Trzcianie (L. B., II, 8). Część królewska należała do starostwa ojcowskiego. W r. 1581 (Paw., Małop., 29) było $10^1/_2$ łan. km. i karczma; później wcielono Ż. do dóbr kameralnych i dopiero w ostatnich czasach sprzedano. *Mac.*

Żelkówka al. *Kluczwoda*, strumień, dopływ rz. Rudawy, płynie przez obszar Żelkowa, w pow. krakowskim.

Żelkszetis, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsią Małdakiszki.

Żelmentów, potok, dopł. Brzozy, ob. *Żelemeniów.*

Żelniewicze, okolica szlach., pow. trocki, w 4 okr. pol., o 56 w. od Trok, 5 dm., 72 mk. katol.

Żelniszki, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 32 w. od Poniewieża.

Żelnje, niem. *Sella*, wś zniemczona, w pow. wojereckim, par. ew. Schwebnitz (w Saksonii). Wś ma 363 ha, 35 dm., 161 mk. ew. Obszar większej własności tworzy jedną całość z dobrami Gruenewald.

Żelska Ruda, ob. *Ruda* 78) (t. IX, 889).

Żelstwo, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 12 w., ma 28 dm., 275 mk. W 1827 r. było 19 dm., 179 mk. Ob. *Podpożelstwo.*

Żelwedery, kol. włośc., pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, odl. 14 w. od Władysławowa, ma 123 mr. obszaru (79 roli, 37 łąk). Ob. *Żalwedery.*

Żelwidory, *Żylwidory*, wś i okolica, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Bieniakonie (o 7 w.), okr. wiejski Bolceniki, o 38 w. od Lidy a 18 w. od Ejszyszek, 4 dm., 44 mk. katol. Podług spisu z 1865 r. wś miała 7, okolica 3 dusze rewiz.

Żelwie 1.) *Żełowie*, *Żelwy*, wś, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 48 w. od Szawel. Włośc. Ałużas ma tu $13^1/_2$ dzies., Szostakowie również $13^1/_2$ dzies. 2.) **Ż.,** do-

bra, tamże, o 50 w. od Szawel, własność Bądzkiewiczów, 762 dzies. (230 lasu, 20 nieuż.). W 1822 r. własność Stefana Grużewskiego, chorążego szawelskiego.

Żelwiniec al. *Żołwaniec*, wś nad rz. Ptycz, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. i par. praw. Horodok, o 38 w. od Bobrujska, ma 20 osad; grunta lekkie, łąki obfite, pastwisk dostatek. *A. Jel.*

Żelwy, ob. *Żelwie*.

Żełań, ob. *Żełanie*.

Żełanje, wś nad rzką Żełanką, pow. juchnowski gub. smoleńskiej, gm. Żełanje, o 57 w. od Juchnowa, 45 dm., 363 mk., zarząd gminy, cerkiew, gorzelnia.

Żełdec, potok, zwany też *Pasieczna* w górnym biegu, prawy dopł. Raty, wypływa w Woli Żółtanieckiej, w pow. żółkiewskim, nieopodal góry Lipiny (231 mt.) i przepływa: Teodorshof, Żełdec, Kupiczwolę, Strzemień, Rekliniec i w Borowem ma ujście. Płynie na warstwicy od 200 do 300 mt. Okolica przez którą płynie niska, przykryta gliną loessową lub piaskiem, lesista i podmokła. Dopływy jego wysychają w miarę jak wycinają lasy. Długość 26 klm. (Karta woj., 5, XXX, 4, XXX). *S. M.*

Żełdec, wś, pow. żółkiewski, 18 klm. na płn.-wsch. od urz. poczt. w Żółkwi, 17 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Kulikowie. Na płn. leży Kupiczwola, na wsch. Batiatycze, na płd.-wsch. Dalnicz, na płd. Wola Żółtaniecka, na płd.-zach. Dzibółki, na zach. Bojaniec. Środkiem wsi płynie od płd. na płn. pot. Żełdec, dopł. Raty. W jego dolinie na płd. leżą zabudowania wsi. Własn. wiek. ma roli or. 393, łąk i ogr. 417, pastw. 15, lasu 1102 mr.; wł. mn. roli or. 1793, łąk i ogr. 2096, past. 175, lasu 39 mr. W r. 1890 było 225 dm., 1446 mk. w gm., 6 dm., 61 mk. na obsz. dwor. (1300 gr.-kat., 84 rz.-kat., 81 izr., 42 inn. wyzn.; 1354 Rus., 33 Pol., 120 Niem.). Par. rz.-kat. w Kamionce Strumiłowej, gr.-kat. w miejscu, dek. żółkiewski, dyec. przemyska. Do par. należy Wola Żółtaniecka. We wsi jest cerkiew p. w. Zmartwychstania Pańskiego i szkoła 1-klas. W r. 1663 oznaczono granicę między Ż. a Kupiczwolą i Batiatyczami (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 412, str. 2357).

Żełemeniów, potok, dopł. pot. Brzaza, w pow. doliniańskim.

Żełemeny, szczyt górski na obszarze gm. Husna, w pow. turczańskim, w pasmie ciągnącym się wzdłuż granicy węgierskiej. Wznies. 1307 mt.

Żełemianka 1.) grupa górska na praw. brzegu Oporu, w pow. stryjskim, na obszarze gm. Hrebenów, na granicy od Tuchli i Kamionki. We wschodniej części szczyt Żełemin (1177 mt.). Inne szczyty są: Neuchudy (1261 mt.), Czarna góra (1215 mt.), Matachin (1220 mt.). Wody górskie odprowadza pot. Żełemianka do Oporu z praw. brzegu, na obszarze Hrebenowa. Zabiera ona z praw. brzegu dopływy: Tymczarów al. Żełemiu i Ozirny. Por. *Hrebenowiec.* 2.) **Ż.,** pasmo górskie na granicy gm. Libochory i Brzazy, w pow. stryjskim. Ob. *Libochora* 1).

Żełemin, szczyt górski, ob. *Żełemianka* 1).

Żełenie, szczyt górski (877 mt.), w pasmie Kiczerka, na obszarze Komarnik, w pow. turczańskim.

Żełktis, jezioro, w pow. święciańskim, pod wsią Kierolupie.

Żełktynie, pow. wileński, ob. *Żelejktynie.*

Żełna, pierwotna nazwa Nowogródka Litewskiego, przynajmniej zdaniem T. Narbutta (Dzieje Litwy, t. III, 274) nazwę tą dochowała część jego, czy słoboda z miastem połączona z przyjazdu od Korelicz, i długo jeszcze nosiła. Miałem w ręku, mówi on. tranzakcyą między szlachtą Bohdziewiczami zawartą roku 1589 a 1590 stycz. 16 w aktach ziemskich nowogródzkich przyznaną, gdzie powiedziano: „Pisan u Nowohrudku na Żelneńskom podzamczu w Leto Bozeho narożenia 1589 Auhusta 5 dnia". *M. R. W.*

Żełnobojewo, folw., pow. newelski, własność Emieńców, 101 dzies.

Żełopica, uroczysko, pow. piński, na Zahorodziu, w w. XVI należało do wsi Soszne, dziś gm. Pohost-Zahorodny (ob. Pisc. kn., str. 80).

Żełowie, pow. szawelski, ob. *Żelwie.*

Żełtoniszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 44 w. od Nowoaleksandrowska.

Żełudok, ob. *Żołudek.*

Żełudki, w dokum. *Żeżudki*, wś, pow, zasławski, gm. i st. dr. żel. Chrolin, o 37 w. od Zasławia a 14 w. od Szepietówki, ma 50 dm., 385 mk. Cerkiew p. wez. Pokrowy Bogarodzicy, z drzewa wzniesiona w 1862 r. kosztem skarbu, uposażona 47 dzies. ziemi. Cerkiew filialna w Nowiczach (o 2 w.) i w Świnnej (o 4 w.). Była tu kaplica katol. par. Połonne. Wś Żeżudki wspomniana jest w dokum. z 1601 r. jako należąca do włości połońskiej ks. Janusza Ostrogskiego, kaszt. krakowskiego, w liczbie wsi pow. łuckiego spustoszonych i spalonych przez Tatarów w 1589 r. (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I, 290)

Żełudowo, wś, pow. orszański, gm. Dobromyśl (o 4 w.), ma 20 dm., 116 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Żełwaki, wś, w gub. witebskiej, blisko granicy gub. pskowskiej.

Żemaguły al. *Żemagule*, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 11 w.), okrąg wiejski i dobra, Izmailskich, Rostyniany, par. Suderwa, o 18 w. od Wilna, 3 dm., 27 mk. katol. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.).

Żemajcka Ława, wś, pow. maryampolski,

par. Sapieżyszki. W nowszych spisach nie podana. W 1827 r. miała 9 dm., 83 mk.

Żemajcze, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 73 w. od Poniewieża.

Żemajczyszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 65 w. od Nowoaleksandrowska.

Żemajmole, dwór, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki, własność Erdmanów, 189 dzies. (40 lasu, 41 nieuż.).

Żemajtele, wś, pow. władysławowski, gm. Światoszyn, par. Iłgowo, odl. od Władysławowa 46 w., ma 3 dm., 19 mk., 130 mr. Wchodziła w skład dóbr Iłgów. W 1827 r. 3 dm., 22 mk.

Żemajtele 1.) ferma skarbowa nad stawem, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzeż, okr. wiejski Adamejciszki, o 33 w. od Wilna, 4 dm., 20 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki. 2.) **Ż.,** wś, pow. wiłkomierski, par. Wieszynty, własność Erdmana. Por. *Żemajmole*.

Żemajtkiemia, wś włośc. i folw. skarbowy nad Niemnem, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 20 w.), okr. wiejski Sipowicze, o 70 w. od Trok, 24 dm., 6 mk. prawosł. i 195 katol. (w 1865 r. 84 dusz rewiz.),

Żemajtkiemie, wś, pow. maryampolski. gm. Michaliszki, par. Preny, odl. od Maryampola 33 w., ma 22 dm., 169 mk. W 1827 r. było 10 dm., 81 mk.

Żemajtkiemie, okolica, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. krasnosielska. Żelniowie mają tu 140 dzies. (64 lasu, 13 nieuż.), Ibiańscy 41 dzies. (3 lasu, 5 nieuż.), Rudziewiczowie 28 dzies. ($5^1/_2$ lasu, 5 nieuż.), Stejgwiłłowie 40 dzies. (11 lasu, 6 nieuż.), Urbanowiczowie 21 dzies. (2 lasu, 1 nieuż.), Ejmontowie w dwóch częściach 264 dzies. (88 lasu, 6 nieuż.), Jawojszowie 47 dzies. (5 lasu, 5 nieuż.).

Żemajtkiemis (żmujdzkie), ob. *Żmujdki*.

Żematajcie, wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 46 w. od Kowna.

Żemazele, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzeż (o 9 w.), okr. wiejski Adamejciszki, 2 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki.

Żemejszkiele 1.) dobra, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 5 w. od Kowna. 2.) **Ż.**, dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 9 w. od Kowna. 3.) **Ż.,** folw. i okolica, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 10 w. od Kowna.

Żemejtele 1.) wś, pow. wiłkomierski, gm. Androniszki, o 54 w. od Wiłkomierza. 2.) **Ż.** al. *Iłczuny*, dwór, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz, własność Wysockich, $58^1/_2$ dzies. ($21^1/_2$ lasu, 3 nieuż.).

Żemejtkiele, dobra, pow. wiłkomierski, gm. Androniszki, o 54 w. od Wiłkomierza.

Żemelany al. *Żemielany* 1.) żmujdz. *Żemelenaj*, mstko i dobra nad rzką Żemieł-upis, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Żydyki, o 41 w. na płn. od Telsz a 12 w. od st. dr. żel. Możejki, st. poczt. Siady. Mstko miało 53 dm., 381 mk., kościół katol. paraf., p. w. N. M. P., z muru wzniesiony w 1752 przez obywatela Gadona i ks. Giecewicza. Parafia katol., dekanatu olsiadzkiego, 1745 dusz. Kaplica w Lelajcach. Dobra, własność Grossów, wraz z Repszami mają 2413 dzies. (162 lasu, 42 nieuż.). Należy do dóbr Kownatów.

Żemelińce, ob. *Żemielińce*.

Żemełupis, *Żemiełupis*, rzeczka, w pow. telszewskim, lewy dopływ Szerkszni.

Żemgals (łotew.), ob. *Semigalia*.

Żemgara, rzeczka, w pow. telszewskim, lewy dopływ Ajtry (lew. dopł. Jury), przybiera od lew. brzegu strum. Gwelm, od praw. Imieżę z Sarkupisem i Serbentupisem.

Żemgule, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, par. Andrzejów, o 103 w. od Rossień.

Żemguliszki, *Żemgaliszki*, wś, pow. rossieński, w 5 okr. pol., gm. Łabardzie, par. Retów, o 98 w. od Rossień.

Żemianka, dwór, pow. wiłkomierski, par. Traszkuny, własność Grudzińskiej. W spisie miejscowości niepodana.

Żemiczyn, las należący do Leniny i Strzyłek, w pow. staromiejskim.

Żemielany, ob. *Żemelany*.

Żemielińce, *Żemelińce*, w dokum. *Zamyelincze*, *Zemelincze*, wś nad rzką Połtwą, w pobliżu ujścia jej do Horynia, pow. ostrogski, gm. Lachowce, odl. o 54 w. od Ostroga, 16 w. od st. poczt. Teofipol i 54 w. od st. dr. żel. Krzywin, ma 86 dm., 717 mk. prawosł. i 197 katol.; cerkiew paraf., szkółkę cerkiewną (od 1880 r.). Cerkiew paraf., p. w. Narodzenia N. M. P., drewniana, niewiadomej erekcyi, uposażona $33^1/_2$ dzies. ziemi, z zapisu ks. Mikołaja Jabłonowskiego z 1791 r. Cerkiew filialna we wsi Mokra Wola (o 3 w.). Położenie faliste, gleba czarnoziemna, na podłożu gliniastem. Włościanie zajmują się rolnictwem, rybołówstwem, pszczelnictwem i furmaństwem i w ogóle są zamożni. Wś Ż. w 1570 r. była w zastawie Fedora Piotrowicza Czaplicza Szpanowskiego, który wnosi z niej z 13 dym., 4 ogr. po 4 gr., 4 ogr. po 2 gr. W 1583 r. należy do dóbr lachowickich Fiedora Sieniuty Lachowickiego, wojskiego krzemienieckiego, który płaci z 18 dym., 8 ogr., 3 kół waln., 1 stęp. (Jabłonowski, Wołyń, 29, 136). Następnie przeszła do ks. Jabłonowskich, od tych do ks. Sapiehów, poczem zajętą została na skarb. *J. Krz.*

Żemigoła 1.) okolica i dobra, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Mańkuny, par. Betygoła, o 16 i 18 w. od Rossień. W okolicy mają części: Horodeccy 29 dzies. ($^1/_2$ lasu, $6^1/_4$ nieuż.),

Wizgirdowie 62 dzies. (9 lasu, 2 nieuż.), Kimontowie 15 dzies. (1 lasu), Narkiewiczowie 32 dzies. (3 lasu), Olechnowiczowie 16 dzies., Sołtanowie 5 dzies., Stulgińscy 12 dzies., Uliń scy 12 dzies. Dobra należą do Januszkiewiczów i mają 850 dzies. (120 lasu). 2.) **Ż.**, dobra, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Sartyniki, o 29 w. od Rossień. 3.) **Ż.**, dwór, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile, par. Niemokszty, własność Staszewskich, wraz z Giemudyszkami i Powierkalniem 255 dzies. (26 lasu, $9^1/_2$ nieuż.). W epoce uwłaszczenia włościan własność Jasieńskich. *J. Krz.*

Żemity, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 77 w. od Telsz.

Żemłosław, folw. nad rz. Gawią, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Subotniki, o 35 w. od Oszmiany, 12 w. od Dziewiniszek, a 33 w. od st. Bieniakonie dr. żel. Wilno-Równo, ma 23 mk. katol. Kaplica kat. z grobami familijnemi, gorzelnia parowa, dwa młyny wodne, folusz, tartak, fabryka gontów, cegielnia, grunta żytnie, gospodarstwo postępowe, stare lasy sosnowe i jodłowe. Własność Umiastowskich. Około 1700 r. własność Marcyana z Tęczyna Żemły, podkomorzego oszmiańskiego, który puszcza dobra te w zastaw w sumie 30000 złp. Piotrowi, zięciowi, i córce Anieli z Zemłów Pacom, sstom wilejskim. Około 1723 r. ciż Pacowie odstępują praw swych Franciszkowi i Cecylii z Morykonich Andruszkiewiczom, skarbnikom oszmiańskim. Wreszcie zastaw ten Ż. zamienia się na formalną sprzedaż. W końcu Ż. przechodzi 1806 r. do Umiastowskich. Około 1846 r. własność Kazimierza i Józefy z Rajeckich Umiastowskich, marszałków oszmiańskich, dziś własność ich syna Władysława. Orda w swem Albumie pomieścił widok pałacu w Ż. (ob. Serya IV, N. 121).

Żemły 1.) wś włośc. nad stawem, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie (o 8 w.), okr. wiejski Juszkany, o 21 w. od Wilna, 8 dm., 83 mk. (6 prawosł., 73 katol., 4 żydów); należy do dóbr skarbowych Świrany. 2.) **Ż.**, wś włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Góry (o 18 w.), okr. wiejski Łajbiszki, 3 dusze rewiz. żydów rolników; należy do dóbr skarbowych Świrany.

Żemojdziuki, folw. szl., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 35 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol.

Żemojtele 1,) okolica szlach. nad rz. Werszoką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 39 w. od Lidy a 3 w. od Ejszyszek, ma 7 dm., 65 mk. katol. 2.) **Ż.**, mylnie *Żeszajgiele* (ob. *Skrejciany*), wś włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce (o 10 w.), okr. wiejski Skrejciany, 12 dusz rewiz. Należy do dóbr skarbowych Olita. 3.) **Ż.**, wś włośc. nad stawem, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie (o 8 w.), okr. wiejski Juszkany, o 20 od Wilna, 15 dm., 141 mk. (10 prawosł., 124 katol., 7 żydów); w 1865 r. 60 dusz rewiz.; należała do dóbr skarbowych Świrany. 4.) **Ż.**, ob. *Żemajtele* i *Żemejtele*.

Żemojtuki, ob. *Żamojtuki*.

Żemontyszki, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol, gm. Krakinów, o 34 w. od Poniewieża, własność Lewgowdów, 120 dzies. (40 lasu, 3 nieuż.).

Żemżur, dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol.

Żeńczuki al. *Zienczuki*, przys. Magierowa (czy też Biały), w pow. Rawa Ruska.

Żendajcie, wś, pow. rossieński, gm. Jurborg, o 57 w. od Rossień.

Żendkowice, wś, pow. olkuski, par. Włodowice. Por. *Rzędkowice*, *Zendkowice* i *Zerkowice*.

Żendris (czy nie *Żezdris*?), jezioro, w pow. święciańskim, pod zaśc. Poszaucie.

Żendziany, wś szlach. nad rz. Narwią, pow. mazowiecki, gm. Stelmachowo, par. Tykocin, ma 656 mr., wiatrak. W r. 1827 było 44 dm., 278 mk. Istniała w XVI w.

Żendzieliszki al. *Żędzieliszki*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra dawniej ks. Witgenstejna, Porpliszcze (o 5 w.), 35 dusz rewiz.

Żeniec, szczyt górski (1208 mt.), w pasmie Gorganu, w pow. nadworniańskim. Stanowi płd. kraniec pasma, rozciągającego się między pot. Żeniec i Żonka, dopł. Prutu.

Żeniec, potok, lewy dopł. Prutu, bierze początek ze stoków góry t. n., w pow. nadworniańskim i przyjąwszy z lew. brz. pot. Labinę i Jawornik, łączy się z Prutem. Nad doliną potoku z praw. brzegu ciągnie się pasmo zw. Hreble i wznosi się szczyt Chomiak (1544 mt.).

Żeniec, część Mikuliczyna, pow. nadworniański.

Żeniejszkiele, dobra, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 5 w. od Kowna.

Żeniewce 1.) dobra, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Hudziewicze, o 63 w. od Grodna, własność Steckiewiczów, mają 170 dzies. (16 łąk i pastw., $3^1/_2$ lasu, $1^1/_2$ nieuż.). 2.) **Ż.**, wś i folw., pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Roś, o 20 w. od Wołkowyska. Wś ma $87^1/_2$ dzies. ziemi włośc., folw. należy do dóbr Roś, hr. Potockich. 3.) **Ż.**, wś, tamże, gm. Wilczuki, o 12 w. od Wołkowyska, $71^1/_2$ dzies. ziemi włośc.

Żeniów al. *Żeniów*, wś, pow. przemyślański, 22 klm. na płn.-zach. od Przemyślan, 4 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Glinianach, 6 klm. na płd.-wsch. od st. kol. w Zadwórzu. Na wsch. i płd. leży Zamoście, na zach. Połtew, na płn. Bałuczyn (w pow. kamioneckim). Wzdłuż granicy płd.-zach. płynie Przegnojówka i wpada do stawu Połtewskiego, utworzonego przez Pełtew na płn.-zach. granicy. Zabudowania wsi leżą na płd.-zach., w dolinie

Przegnojówki. Własn. więk. ma roli or. 83, łąk i ogr. 1, pastw. 1, lasu 86 mr.; wł. mn. roli or. 501, łąk i ogr. 11, past. 129, lasu 6 mr. W r. 1890 było 72 dm., 449 mk. w gm., 2 dm., 20 mk. na obsz. dwor. (246 gr.-kat., 219 rz.-kat., 4 izr.; 260 Pol., 209 Rus.). Par. rz.-kat. w Glinianach, gr.-kat. w Połtwi. We wsi jest cerkiew p. w. św. Dymitra, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1829 złr. *Lu. Dz.*

Żenisławki, ob. *Żelisławki.*

Żeniszkowce, dawniej *Zienieczkowce*, wś, pow. latyczowski, okr. pol. Zinków (o 28 w.), gm. i st. poczt. Żeniszkowce, par. katol. Wońkowce, st. dr. żel. Deraźnia (o 25 w.), odl. o 45 w. od Latyczowa, ma 283 osad, 1551 mk., w tej liczbie 463 bezpopowców, 1244 dzies. ziemi włośc., 108 cerkiewnej, 1700 dworskiej w kilku częściach: Morkowa, dawniej Lewickiego, Chrzanowskich, Peszyńskich i Paszkowskiej. Dawniej cała należała do Peszyńskich i Sierakowskich. Jest tu cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiona w 1764 r., z 1638 parafianami, dom modlitwy bezpopowców, kaplica filialna katol., ze starodawnym obrazem N. M. P. Częstochowskiej, pochodzącym z domu hr. Sierakowskich. Do filii, oprócz Ż., należą wsi: Bożykowce, Hohole, Jelonka (Żeniszkowiecka Słobódka), Jołtuchy, Neteczyńce Nowe i Stare i Szelechówka ze Słobódką. W skład gminy wchodzą wsi: Ż., Chodaki, Harmarki, Hohole, Jańczyńce, Jołtuszków, Koziarówka, Neteczyńce Stare i Nowe, Szelechowa, Szelechówka, Szyińce, w ogóle 12 okręgów (starostw) wiejskich, 964 osad, 8672 mk. włościan, uwłaszczonych na 8762 dzies. (5871 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy przemieszkuje 2067 osób innych stanów, posiadających 15362 dzies. ziemi (8402 ornej). Cały obszar gminy obejmuje 24124 dzies. (14273 ornej) i ma 10739 mk. Wś Ż. miała dawniej do 500 osad i ogromne lasy, z ktorych wielka część została wykarczowana na pola. W lesie znajdują się ślady starego zamczyska, otoczone wałami ziemnemi, niewiadomo z jakich czasów pochodzącemi. Nazwy uroczysk, jak Tatarski las, grobla Tatarska i szlak tatarski, przypominają najazdy Tatarów na tę osadę i warownię. Od Ż. do Baru ciągnie się błotnista równina, dająca początek rz. Rów. W tem to miejscu poległ w bitwie z Tatarami w 1458 r. hetman Michał Buczacki, ze znacznym oddziałem jeźdźców (Bielski, Strykowski). W 1530 r. wś miała 4 łany uprawne, w 1542 już tylko dwa a w 1569 r. sześć; należała do Sroczyckich. *Dr. M.*

Żeniszkowiecka Słobódka al. *Jelonka*, pow. latyczowski, obok wsi Żeniszkowiec, ma 45 osad. Ob. *Jelonka.*

Żenowicze, *Żanowicze*, dobra, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Skorodno, własność Narkiewiczów, mają 9170 dzies. obszaru. *A. Jel.*

Żeńskie, jezioro, w pow. połockim, daje początek rzeczce Dochnarce, lewemu dopł. Dryssy.

Żepła, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Jasieńskich, Szeszolki, o 58 w. od Wilna, 2 dm., 15 mk. katol.

Żepowicze, w dokum. *Zopowicze*, osada, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Krynki, o 44 w. od Grodna, ma 9 dzies. Podług Piscowoj knigi z 1558 r. sioło Zopowicze graniczyło z Usnarą i należało do wójtowstwa skrebliaczkiego, ekonomii grodzieńskiej. Lustrator tak opisuje tę włość: „Sioło to jedną połacią osadzone nad błotem, domy tyłem do błota, a gumna przeciw sobie. Z 24 osadnych włók płatu gotowego kop 5 gr. 8“ (I, 24, 5).

Żerań 1.) wś i fol. nad Wisłą, pow. warszawski, gm. Brudno, par. Tarchomin, odl. 6 w. od Warszawy, leży na praw. brzegu Wisły, naprzeciw Bielan, posiada browar, fabrykę octu, 218 mk., 423 mr. dwor., 91 mr. włośc. W r. 1827 było 9 dm., 70 mk. W r. 1580 wś „Ziran regalis“, w par. Tarchomin“, pow. warszawskim, należała do ststwa warszawskiego. „Honor. Joannes Halk villicus“ płaci tu od 4 łan. (Paw., Maz., 259). 2.) **Ż.** *Duży* i *Mały*, dwie wsi nad Narwią, pow. makowski, gm. i par. Sieluń. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. Ż. Duży miał 10 dm., 43 mk.; Ż. Mały 16 dm., 94 mk. W r. 1582 „Żerani Dalsi“, w par. Sieluń, i „Drugi Żeran“ mają cztery działki (dwa po $^1/_2$ łanu, 12 mr., 3 zagr.). *Br. Ch.*

Żerawka al. *Żyrawka*, część Bedrzykowiec, w pow. zaleszczyckim, liczyła w 1890 r. 50 dm., 274 mk.

Żerbiłówka, *Żerebiłówka*, st. dr. żel. poleskich, na linii Baranowicze-Białystok, pomiędzy Baranowiczami (o 18 w.) a Słonimem-Albertynem (o 26 w.), odl. o 175 w. od Białegostoku.

Żerbówka, jezioro, w pow. rówieńskim, w dobrach Pogryżów.

Żerczeniki, folw., pow. lepelski, 84 dzies., własność Anny Stołyhwo i Izabelli Dewiewal.

Żerczewicze, dobra, pow. lepelski, 432 dzies.; cerkiew. W 1671 r. własność Korsaków, z których Władysław sprzedaje Janowi Sielawie; w 1740 r. należą do Dominika Sielawy, później Bujnickich, dalej Eliasza Kossowa, od którego przeszło do córki jego Tomaszewiczowej, dziś własność jej córki Karoliny Kazimierzowoj Hłaskowej. Por. *Kublicze*, *A. K. Ł.*

Żerczyce, wś i obręb leśny, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrówka, o 4 w. od Bielska, 683 dzies. ziemi włośc, (91 łąk i pastw.) i 79 dzies. ziemi cerkiewnej. Obręb leśny skarbowy żerczyckomielnicki ma 4100 dzies. lasu. W 1660 r. na-

leżała do sstwa mielnickiego. W 1712 r. wraz ze wsią Pakaniew miała 74 włók szlach.

Żerdele, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie (o 19 w.), okr. wiejski i dobra hr. Tyszkiewiczów, Dubniki, o 50 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol.

Żerdele 1.) dawniej *Ż. Małe*, w dokum. także *Żerdeniów* i *Serdelów*, wś na lewym brzegu Hujwy, pow. żytomierski, na pograniczu pow. berdyczowskiego, na płd.-zach. od Chałaimgródka (par. prawosł., o 3 w.), gm. Andruszówka, 44 dm., 226 mk., kaplica cmentarna, 2 młyny wodne należące do soboru katedralnego w Żytomierzu. W 1775 r. pozostały przy sstwie niechworowskiem (ob. t. VII, 49). 2.) **Ż.** *Wielkie*, zaginione sioło na prawym brzegu Hujwy, na wprost *Ż. Małych*, na posadzie którego Kiryk Rużyński zbudował zameczek Skorhorodek, dzisiejszy Chałaimgródek (ob.). Żerdelowskie sstwo niegrodowe leżało w wwdztwie i pow. kijowskim. Podług zapisów trybunału lubelskiego (ks. 144, fol. 523) dobra te narodowe leżały w sąsiedztwie sstwa niechworowskiego (ob. *Niechworoszcz*) i obejmowały wsi: Żerdele Wielkie i Małe, Zwiniacz (Dźwiniacz) i Zwiniaczkę (Dźwiniaczkę). Posiadał je w r. 1775 Mikołaj Bajkowski a po nim w r. 1783 Marcin Szwejkowski, kasztelan kamieniecki. *J. Krz.*

Żerdeniów, w dokum., ob. *Żerdele.*

Żerdenka, potok, w pow. liskim, uchodzi poniżej Żernicy Niżniej z praw. brzegu do pot. Ruchlin, dopł. Choczewki.

Żerdenka, wś, w pow. liskim, w okolicy górskiej, nad potokiem wpadającym do Hoczewki (dopł. Sanu z lew. brzegu). Chaty (19) skupiają się u źródeł potoku płynącego u stóp Żernickiego lasu (wznies. „Bania“ ma 673 mt.). Śród ludności (123 mk.) jest 111 gr.-kat., 8 rz.-kat. i 4 izrael. Par. rz.-kat. w Hoczwi a gr. kat. w Żernicy Wyżnej. Pos. tabularna (Leona Borowskiego) ma 147 mr.; pos. mn. 219 mr. Ż. graniczy na zach. z Żernicą Niżną i Zahoczewiem, na płd. z Żernicą Wyżną i Matyaszową Wolą, na wsch. z Bereskiem a na płn. z Bachlową. *Mac.*

Żerdenówka, ob. *Żerdynówka.*

Żerdewa, uroczysko, w pow. kaniowskim, dolina poniżej Trachtymirowa. Odbyła się tu narada kozacka w 1658 r., na której wybrano na hetmana Jurka Chmielnickiego. Niegdyś Żerdewo (1552 r. Derdewa) należało do Proskurów, którym zostało zajęte przez kozaków i przyłączone do monasteru trechtymirowskiego (ob. Jabłonowski, Ukraina, III, 457, 531, 690).

Żerdiewo, wś nad rz. Bułdoszewką, pow. rosławski gub. smoleńskiej, gm. Jekimowicze, o 36 w. od Rosławia, ma 40 dm., 214 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, jarmark.

Żerdna, ob. *Żerno.*

Żerdno al. *Zerdna*, niem. *Zeplin, Zepplin-See*, jezioro, w pow. wałeckim. Nadane Templaryuszom przez Przemysława II r. 1286. Leży tuż pod Czaplinkiem ku wschodowi (ob. Pow. wałecki w XVI w. przez Calliera, str. 56).

Żerdynówka al. *Żerdenówka*, wś nad bezim. dopł. Sobu, pow. hajsyński, okr. pol., gm. i par. katol. Kuna, o 12 w. na płd. od Hajsyna, gdzie st. poczt., przy trakcie z Kuny do Zawadówki, ma 353 osad, 3888 mk., 1443 dzies. ziemi włośc., 58 cerkiewnej; dworska należy do klucza kuniańskiego Jaroszyńskich. Stara osada; w 1545 r., jako wś bojarską, należącą do zamku bracławskiego, trzyma Marko Mormuliński (Mormoli). W 1628 roku trzyma ją Andrzej Miranowski oraz Roman i Tychon Mormiłowie. *Dr. M.*

Żerdź 1.) w XVI w. *Zyerdz*, *Zyrdz*, wś i fol., pow. radomski, gm. Przytyk, par. Wrzos, odl. od Radomia 21 w., ma 24 dm., 130 mk., 510 mr. dwor., 13 mr. włośc. Na początku XVI w. wś należała do par. Wrzeszczów lecz dziesięcinę, wartości do $4^1/_2$ grzyw., dawała pleban. w Błotnicy, za konopną zaś po 2 gr. z łanu. We wsi tej posiadała altarya św. Mikołaja przy kościele we Wrzosie, siedmiu kmieci z rolami, lasami, łąkami. Zajmowali oni połowę wsi. Mieli wolny wręb w lasach. Altarysta posiadał role pewne przy bagnie „Gdassmyecz“ i górze „Ostrosnagóra“ przy granicy od Przytyka, plac i miejsce na młyn „Brzuchowye mlinisko“ nad Radomirzą (Łaski, L. B., I, 660, 679, 685). R. 1569 wś Zerdź, w par. Wrzos, ma w dziale Jana Wrzosnowskiego 2 łany (Paw., Małop., 313). 2.) **Ż.**, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Żyrzyn. W 1827 r. było 27 dm., 198 mk. W r. 1676 we wsi Żerdz, w par. Gołąb, płaci kollegium jezuickie krakowskie pogłówne od 16 dusz, i czterech Żyrzyńskich od 19 głów (Paw., Małop., 20a). *Br. Ch.*

Żerdź 1.) fol., pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Sawicze. 2.) **Ż.**, dobra nad rzką Żerdzianką, praw. dopł. Berezyny, pow. rzeczycki, przy tr. poczt. mozyrsko-rzeczyckim, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Karpowicze, par. katol. Mozyrz (o 75 w.), o 80 w. od Rzeczycy. Własność Feńskich, ma 785 dzies. Miejcowość poleska, grunta lekkie. *A. Jel.*

Żerdź 1.) rzeczka na pograniczu gub. kijowskiej i podolskiej, oddziela część pow. winnickiego od lipowieckiego, uchodzi w Hołowińcach do Desny Bohowej z prawej strony. Przybiera rzkę Wierzchowę. 2.) **Ż.**, rzeczka, w pow. krzemienieckim, prawy dopływ Żyraku (pr. dopł. Horynia). Płynie od Białozórki, uchodzi około Łanowiec. 3.) **Ż.**, rzeczka, prawy dopływ Dniepru górnego.

Żerdzianka, rzeczka, w pow. rzeczyckim i bobrujskim, mały prawy dopływ Berezyny Dnieprowej. Zaczyna się w płn. części pow. rzeczyckiego, w lesistych bagnach za fol. Żerdź

(gm. Karpowicze) i przeciąwszy gośc. poczt. z Domanowicz przez Eutuszkiewicze do Jakimowskiej Słobody, płynie na płn. pod wś Michałówkę, po za nią wkracza w pow. bobrujski pod wsią Rosowo (gm. Czernin); pod wsią Rudnią rozlana w jezioro, obraca młyny i o parę wiorst poniżej połączona z inną rzeczką, ma ujście. Długość biegu puszczami około 3 mil. W ostatnich latach została skanalizowaną na całej długości. W przyległych błotach głębokie torfowiska. *A. Jel.*

Żerdziaże, fol., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Prusewicze, o 58 w. od Borysowa, własność Mazurkiewiczów, ma około 40 włók; miejscowość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Żerdzie, wś, pow. kamieniecki, okr. pol. i gm. Lanckoroń (o 9 w.), par. kat. Orynin, o 16 w. od Kamieńca, przy trakcie poczt. do Husiatyna, ma 299 osad, 1779 mk., 944 dzies. ziemi włośc., 1085 dworskiej (51 lasu) należącej do Dzieduszyckich i 73 do Hołyńskich, 38 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Cyryla i Metodego, wzniesioną w 1866 r., z 1494 parafianami, szkołę wiejską, st. poczt. między Kamieńcem a Husiatynem, młyny na dopływie Żwańczyku. W 1578 r. trzymał wś Jacimirski, 1643 Górka i Annibal; w XVIII w. należy do Mierzejewskich i Broniewskich, w 1818 r. do Hazdorfowej i Mickiewiczowej, w 1826 r. przeszła do Darowskich, dziś ich sukcesorów. W Ż. spędził młodość Aleks. Weryha Darowski, znany pisarz historyczny (1818—87). Była tu kaplica katol. par. Orynin. *Dr. M.*

Żerdzina al. *Żerdziny*, wś i młyn, pow. częstochowski, gm. Panki, par. Truskolasy. Wś ma 20 dm., 101 mk., 251 mr.; młyn 1 dm., 5 mk. W 1827 r. było 8 dm., 55 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Krzepice. Jest to dawne wójtowstwo, należące do wsi Panki. Stanisław August dn. 10 czerwca 1774 r. pozwala Adamowi Miączyńskiemu, staroście krzepickiemu, ustąpić wójtowstwo to na rzecz syna Augusta Miączyńskiego (Ks. oblat. krakow., 205, str. 1562, zr. 1774). *M. Wit.*

Żerebca al. *Żerebiec*, rzeczka, w pow. iziumskim i kupiańskim gub. charkowskiej, dopływ Dońca północnego.

Żerebce, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost Nowy (o 3 w.), okr. wiejski Helenów, o 62 w. od Dzisny, 10 dm., 95 mk. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.); należała do dóbr Awłasy, dawniej Jundziłłów, Sołtanów, dziś Koziełłów.

Żerebcewicze, białor. *Żarabcewiczy* al. *Żarabcy*, wś, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., gm. i paraf. prawosł. Turki, o 32 w. od Bobrujska; grunta lekkie. *A. Jel.*

Żerebcowo, wś, pow. drysieński, par. Ośwej, należy do dóbr skarbowych Stryżyno.

Żerebcy 1.) dobra nad Łowacią, pow. horodecki, własność Emilii Babarykin, mają 570 dzies.; most. 2.) **Ż.,** folw., pow. witebski, własność Rebindera i Dyszlewskich.

Żerebełówka, mylnie *Zerebelówka*, wś nad Ladawą, dopł. Dniestru, pow. mohylewski, okr. pol. i par. katol. Jaryszów, gm. Kukawka, odl. o 12 w. od st. Izmaiłówka, dr. żel. Żmierzynka-Nowosielica a 22 w. od Mohylowa, ma 163 osad, 865 mk., cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1807 r., z 1161 parafianami. Kopalnie wapienia i piaskowca, z którego wyrabiają różne przedmioty. Uprawa tytuniu. Należała do Komarów, Tchórznickich, obecnie sprzedana.

Żerebiany, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 6 w. od Trok, 3 dm., 22 mk. katol.

Żerebie, obszar zaroślami pokryty, po lew. brz. Hnilicy, w gm. Kuty, pow. kosowski (Karta wojsk., 12, XXXII).

Żerebiłowicze, wś, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. i gm. Nowa-Mysz, o 53 w. od Nowogródka. *A. Jel.*

Żerebiłówka, rzeczka, w pow. słonimskim, dopływ jeziora Łohozwa. Przybiera rzkę Wieprzynkę. W opisie rzeki Myszanki (w pow. nowogródzkim) mylnie podana jako jej lewy dopływ.

Żerebiłówka, st. dr. żel. poleskich, w pow. słonimskim, ob. *Żerbiłówka.*

Żerebiłówka, wś nad ruczajem, pow. nowogradwołyński, gm. Piszczów, ma 30 dm., 387 mk., 467 dzies. ziemi włośc., 2 wiatraki. Należy do dóbr piszczowskich hr. Maryi Potockiej.

Żerebiły, wś, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Wołpa, o 45 w. od Grodna, 62 dzies. ziemi włośc.

Żerebki 1.) wś nad bezim. dopł. Ikwy, pow. starokonstantynowski, gm. Skowrodki, par. kat. Starokonstantynów, na płd. wsch. od Staregokonstantynowa, ma 100 dm., 669 mk., cerkiew, szkołę. 2.) **Ż.** *Małe*, wś nad Słuczą, tamże, gm. i par. katol. Bazalia, ma 93 dm., 532 mk., młyn wodny. 3.) **Ż.** *Wielkie*, wś, tamże, gm. Szmyrki, par. katol. Bazalia, 83 dm., 506 mk. cerkiew, młyn wodny i wiatrak. 4.) **Ż.,** wś nad rzką Teterówką, pow. żytomierski, gm. i st. poczt. Januszpol (o 6 w.), par. Krasnopol, o 70 w. od Żytomierza, 25 w. od st. dr. żel. Olszanka, o 10 w. od Teterewa, ma 128 dm., 999 mk. prawosł., 98 katol., 32 żydów. Cerkiew p. w. św. Archan. Michała, z drzewa wzniesiona w 1837 r. kosztem ówczesnego dziedzica Michała Korzeniowskiego, uposażoną jest 44 dzies. ziemi. Własność Stanisława Kamińskiego.

Żerebki 1.) *Królewskie* al. *Wielkie*, wś, pow. skałacki, 10 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Skałacie. Na płd. leżą Panasówka i Kołodziejówka, na wsch. Kołodziejówka, na płn. Żerebki Szlacheckie, na zach. Chodaczków Mały (w pow. tarnopolskim). Wzdłuż granicy

płn. płynie pot, Karamanda. Własn. więk. ma roli or. 111, łąk i ogr. 6 mr.; wł. mn. roli or. 1312, łąk i ogr. 56, past. 81 mr. W r. 1890 było 137 dm., 785 mk. w gm. (524 gr.-kat., 230 rz.-kat., 31 izr.; 524 Rus., 261 Pol.). Par. rz.-kat. w Hałuszczyńcach, gr.-kat. w miejscu, dek. skałacki. Do par. należą Ż. Szlacheckie i Hałuszczyńce. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas, i kasa poż. gm. z kapit. 2063 złr. 2.) **Ż.** *Szlacheckie* (al. *Małe*), wś, pow. skałacki, 11 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Skałacie, tuż na płd.-wsch. od urz. poczt. w Romanówce. Na płd. leżą Ż. Królewskie, na wsch. Kołodziejówka, na płn. Hałuszczyńce, na płn.-zach. Romanówka, na płd.-zach. Chodaczków Mały (obie w pow. tarnopolskim). Wzdłuż granicy płd. płynie pot. Karamanda. Wł. więk. ma roli or. 325, łąk i ogr. 31, past. 28 mr.; wł. mn. roli or. 726, łąk i ogr. 32, past. 10 mr. W r. 1890 było 90 dm., 514 w gm., 2 dm., 15 mk. na obsz. dwor. (460 gr.-kat., 49 rz.-kat., 20 izr.; 460 Rus., 69 Pol.). Par. rz.-kat. w Hałuszczyńcach, gr.-kat. w Ż. Królewskich. We wsi jest cerkiew i kasa poż. gm. z kapit. 1190 złr. *Lu. Dz.*

Żerebkowicze, wś i fol. nad rzeką Wiedźmą, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Lachowicze, o 67 w. od Słucka, 57 osad. Niegdyś w hrabstwie lachowickiem Chodkiewiczów, z kolei własność Sapiehów, Massalskich, a od r. 1793 i dotąd Kossakowskich, przy domin. Lachowicze. Grunta równe, urodzajne, lasu mało. W moczarach około wsi bierze początek rzka Szewelówka. *A. Jel.*

Żerebkowo, st. dr. żel. płd.-zach., na linii Birzuła-Elizawetgrad, w gub. chersońskiej, między st. Bałka (o 19 w.) a Zapłazy (o 21 w.), odl. o 40 w. od Birzuły a 230 w. od Elizawetgradu.

Żerebne, wś, pow. homelski, gm. Dziatłowicze (o 4 w.), ma 121 dm., 475 mk., z których 215 zajmuje się wyrobem wozów i naczyń drewnianych. Zapasowy śpichlerz gminny. Leśnictwo Ż., zaliczone do nadleśnictwa mokiejowskiego dóbr ks. Paskiewicza, obejmuje 6671 dzies. lasów nieurządzonych.

Żerebycze, pow. witebski, ob. *Żerobycze.*

Żerechów, 1553 *Zirochow*, 1827 *Żerochow*, wś, pow. turecki, gm. Grzybki, par. Jeziorsko, odl. od Turka w. 29, ma 6 dm., 13 os., 74 mr. Stanowi jedną całość z Ustkowem. W r. 1827 wś Żerochow ma 4 dm., 34 mk. W r. 1553 wś „Żirochów", w par. Jeziersko, ma 1 łan (Paw., Wielk., II, 222). Na początku XVI w. dawano dziesięcinę z łan. dwor. pleb. w Jeziersku, z łan. kmiecych zaś na stół arcybiskupi (Łaski, L. B., I, 408).

Żerechowa, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. Ręczno, par. Mierzyn. Wś ma 21 dm., 238 mk., 142 mr.; fol. 7 dm., 10 mk., 347 mr.; os. 1 dm., 8 mk., 132 mr. W 1827 r. było 17 dm., 160 mk. W r. 1552 wś Ż. z młynem dziedzicznym, własność Benedykta Mirskiego, płaci od 6 łan. km. (Paw., Wielk., II, 253). Na początku XVI w. dziesięcinę z całej wsi dawano na stół arcybiskupi, z dwu pól „Calyen et Chodzyanow" pleb. w Mierzynie (Łaski, L. B., II, 193).

Żerechowska Kuźnica, wś, fol, i młyn nad rz. b. n., pow. piotrkowski, gm. Rozprza, par. Mierzyn. Wieś ma 2 dm., 32 mk., 4 mr.; młyn 1 dm., 7 mk., 23 mr.; fol. 1 dm., 6 mk., 200 mr.

Żereło, jezioro, w pow. czerykowskim.

Żeremianka, rzeczka, w pow. mińskim, dopływ Usy.

Żeremianka, chutor, pow. skwirski, w 3 okr. pol., gm. Chodorków, o 82 w. od Skwiry, 25 mk.

Żeremiany, fol., pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Łysków, należy do dóbr Adamkowo, Bychowców.

Żeremiec, wś nad rzką Żarnówką, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. i par. praw. Bieliczany, o 40 w. od Ihumenia, ma 9 osad, cerkiewkę p. wez. Opieki N. M. P.; grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Żeremienok, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Krzywe Sioło, dziś gm. Lemieszewicze, wspomniane w dokum. z XVI w. (ob. Pisc. kn., str. 180). *A. Jel.*

Żerespa, rzeka, w gub. smoleńskiej, prawy dopływ Kaspli (lew. dopł. Dźwiny).

Żerespieja, rzka, w gub. smoleńskiej, ob. *Żerespa.*

Żeretwianka, pow. wilejski, ob. *Żerstwianka.*

Żeretyn, folw., pow. mścisławski, dziedzictwo Andrzejewskich, 123 dzies. (45 roli, 12 łąk, 39 lasu).

Żerew 1.) w dokum. *Żerewa*, *Żerewica*, rzeczka, w pow. owruckim, lewy dopływ rz. Uszy, wypływa z bagna koło wsi Biarokurowicze, na płd. od wsi Topilnia, płynie na Żerewce, Bobrycze, Krasnowołokę, Łuhiny, Ihnatpol, Wiazówkę, Żerew, Zakusiły i pod wsią Sielce, przed Narodyczami, ma ujście. 2.) **Ż.,** ob. *Żerewa.*

Żerew, wś nad rz. Żerewem, pow. owrucki, gm. Narodycze, par. praw. Zakusiły (o 1 w.), na płn.-zachód od Wiazówki. Podług reg. pob. wwdztwa kijowskiego z 1688 r. wraz z Bobiniczami (Babinicze) należała do Andrzejowej Surynowej, która wniosła z obu wsi z 3 dym., 2 ogr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 81). W r. 1650 w dziale Władysława Niemierzyca (ob. t. VII, 180).

Żerewa al. *Żerew*, (podług Pochilewicza w jęz. staroruskim to samo co w Stat. litew. *Żerem* al. *Żerem'*, t. j. „osada al. gniazdo bobrów"), rzeczka, w pow. radomyskim, lewy dopływ Teterowa, bierze początek z połączenia licznych strumieni, płynących od Warchalewa i Żmijówki, płynie na Olizarówkę, Świrydówkę,

Rudnię Sidorowiecką, Rozważów, Łukaszówkę, Żerewpol, Rudnię Żerewską i połączywszy się prawie u samego ujścia z Kropiwną, wpada do Teterowa poniżej Unina.

Żerewa al. *Rudnia Żerewska*, wś nad rzką Żerewą, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Rozważów, par. praw. Unin (o 4 w.), odl. o 60 w. od Radomyśla, ma 139 mk. Należała do monasteru pieczarskiego w Kijowie. Ob. *Rudnia* 55).

Żerewce, w dokum. także *Żerewicze*, wś w pobliżu źródeł rz. Żerew, pow. owrucki, gm. i par. praw. Krasnowołoka (o 5 w.), par. katol. Wieledniki, ma 101 dm., 797 mk., cerkiew filialną p. w. św. Mikołaja Cudotwórcy, z drzewa wzniesioną w 1804 r. kosztem parafian i uposażoną $27^1/_2$ dzies. ziemi z zapisu właśc. wsi Stępkowskiej z 1850 r. Była tu kaplica katol. W 1669—1571 r. własność Deszkowskich, następnie należy do włości łuhińskiej ks. Ostrogskich, a potem (1628 r.) Niemiryczów (ob. Jabłonowski, Ukraina, III, 619, 657). Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. wś Żerewicze należy do Stefana Niemirycza, podkom. kijowskiego, który z Ż. i Putiłowicz wnosi razem z 15 dym. (Jabłonowski, Ukraina, I, 69). Nabyta przez niego, wraz z innemi dobrami, w 1620 r. od Stanisława Lubomirskiego, podczaszego koron. (ob. t, VII, 179). W r. 1692 wś Ż. należy do Dymitra na Żabokrzykach Żabokrzyckiego, podczaszego wiłkomierskiego, dalej w 1696 r. do dóbr Dyonizego Żabokrzyckiego, biskupa łuckiego. *J. Krz.*

Żerewiec al. *Żyrowiec*, rzeczka, w pow. radomyskim, prawy dopływ Kropiwny, przepływa pod wsią Oliwa.

Żerewlanka, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Wilejka, okr. wiejski i dobra, Sulnikowych, Porsa, o 2 w. od gminy, 15 dusz rewiz.

Żerewpol al. *Inwalidna*, wś nad rzką Żerewą, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Rozważów, par. praw. Unin (o 5 w.), odl. o 68 w. od Radomyśla, ma 260 mk. Podług Pochilewicza jest tu 275 mk. Włościanie, w liczbie 102 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 730 dzies., ze spłatą po 184 rs. 50 kop. rocznie. Należała do klucza unińskiego dóbr hr. Branickich.

Żerka, rzeczka, w pow. syczewskim gub. smoleńskiej, dopływ rz. Gżat.

Żerka, ob. *Żarka*.

Żerkiszki 1.) majątek, pow. wiłkomierski, gm. Rogowo, o 41 w. od Wiłkomierza. 2.) **Ż.,** wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Bohiń (o 14 w.), okr. wiejski Bohdanowo, 18 dusz rewiz.

Żerków, wś, w pow. brzeskim, u źródeł pot. Ziliny, uchodzącego pod Biskupicami z lew. brzegu do Dunajca. Okolica pagórkowata, lesista. Graniczy na płn. z Łoniowym, na zach. z Biesiadkami, na płd. z Lewniową a na wsch. z Niedźwiedzą. Par. w Biesiadkach. Wś ma 71 dm. i 337 mk. (156 męż., 181 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna (rządowa) ma 11 mr., pos. mn. 345 mr. w ogóle. Ż. był wsią biskupstwa krak. (Paw., Małop., 144), w r. 1581 płacono tu od 3 łan. km., 1 kom. z byd., kom. bez bydła, 2 rzem. i 1 łanu sołtysiego. *Mac.*

Żerków, w dok. *Zirkow*, *Syrkowe*, miasto, w pow. jarocińskim, odl. około 12 klm. od Jarocina, 33 klm. na płd. od Wrześni, ma urz. st. cyw., pocztę, st. kol. żel. (na obszarze wsi Chrzan) na linii Gniezno-Jarocin, szkoły i par. ew., par. katol. w Żółkowie, sąd we Wrześni i Gnieźnie. Obszar miejski ma 576 ha, 169 dym., 1989 dusz (1609 kat., 135 ew., 245 żyd.). Na obszarze Ż. zachowały się nazwy pól: Kune góry, Garczary; łąk: Ostrówki, Rzeźnikowskie Doły. Ż. leży na płd.-zach. Pyzdr. Herb miasta wyobraża złotą łódź w czerwonem polu, nad łodzią złota gwiazda. Olbrzymie cmentarzysko przedhistoryczne, na obszarze 40 mr. piasków, odkryte przy budowie szosy w r. 1866 o 2 klm. ku Jarocinowi, świadczy o starożytności osady. Znaleziono tam, między innemi, pieniądz rzymski z epoki cesarza Waleryana Maksymiana, znajdujący się w zbiorach Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu. Lud nazywał te groby ayańskiemi. Na widownię występuje Ż. r. 1257. Miał tu istnieć wedle pracy ks. Łukaszewicza gród kasztelański, który spłonął w r. 1382 wraz z osobną dzielnicą żydowską i bóżnicą z czasów Bolesława Wstydliwego, którą potem odbudowano za Jagiełły. W poblizkim Żółkowie jest także stary gród. W dok. z 1370 r. wspomniano wyraźnie „castrum in Zirkow". Bóżnica tutejsza dotrwać miała do r. 1861 a urzędujący przy niej uczony rabin Abraham twierdził, że na cmentarzu żydowskim istnieją nagrobki 600 lat wieku mające. W r. 1283 Ż. jest miastem ulegającem juryzdykcyi Kalisza. Około r. 1372 był dziedzicem Ż. Wawrzyniec Zaręba, kasztelan poznański i zarazem ostrowski. Należał on do konfederacyi poznańskiej, na rzecz króla zawiązanej przez wojewodę pozn. Macieja. W krwawych zapasach Nałęczów z Grzymalitami zburzono miasto, które położone pierwotnie nad Lutynią, odbudowało się „na górze" wedle przywileju z r. 1386. W r. 1388 Wawrzyniec Zaręba na miejscu dawnego grodziska ostrowskiego zbudował kościół św. Stanisława. Po Zarębie był dziedzicem Ż. Janusz Doliwa Kot, zwany Furmanem z powodu, że prowadził handel i wyprawiał swe wozy do Lipska, Bremy, Norymbergi i Hamburga. Za dziedzictwa Kota tworzył Ż. jedną majętność z Dębnem. Barbara Pępowska Gozdawa z Dębna wniosła około r. 1595 Żerków Janowi Roszkowskiemu, który po jej śmierci ożenił się z Katarzyną Złotkowską, kasztelanką biechowską. Jan Roszkowski urodził się r. 1575, kasztelanem pozn. został r. 1613, umarł w Ż. r. 1613,

wróciwszy na łono kościoła katol., od którego się odłączył. Wedle tradycyi miejscowej uganiając się z chartami za zającem, spadł z konia i zabił się w pobliżu dzisiejszych stodół dworskich. W miejscu tem wystawiono Bożą Mękę, którą za dziedzictwa starościny Mycielskiej rozebrano, a z tych cegieł inną wystawiono przy drodze ku Jarocinowi. Po śmierci Jana objął majętność brat jego starszy Andrzej z Górki Roszkowski, który z Anną ze Słomowa Słomowską zostawił córkę, wydaną za Ostroroga, podczaszego koronnego. Andrzej umarł r. 1615 także nienaturalną śmiercią. Po Roszkowskich objęli Ż. Radomiccy Kotwicze z Radomicka. Pierwszy z nich Hieronim, kaszt. krzywiński, starosta wschowski, w końcu wojewoda inowrocławski, ożeniony był z Ujejską h. Gryf i powtórnie z Barbarą córką Hieronima z Kretkowa. Umarł r. 1652. Łamał podkowy żelazne i zatrzymywał wiatraki w biegu. Syn jego Kazimierz Władysław, kasztelan kaliski, starosta mosiński, umarł w Ż. r. 1689. Miał dwie żony: Zofią z Ossowskich i Bukowiecką. Syn tegoż Maciej, kaszt. kaliski, wojew. kaliski, inowrocławski, został ostatecznie wojewodą poznańskim, starostą międzyrzeckim i wielkopolskim. Córka jego Katarzyna, zaślubiona Jerzemu Felicyanowi Sapiesze na Lachowicach, wniosła w dom jego dobra żerkowskie. Sapieha, pan okrutny († 1742), zostawił córkę Maryannę, która wyszła za Ignacego Koźmińskiego h. Poraj. Ten w r. 1748 wypuścił dobra w dzierżawę Wojciechowi Miaskowskiemu. Żyjąc nieszczęśliwie z żoną, usunął się Koźmiński do klasztoru ołobockiego, którego przełożoną była jego siostra. Tu najechała go żona i tak zbić kazała swym sługom, że z ran umarł r. 1760. Wdowa wyszła jeszcze tegoż roku za Ludwika z Lubrańca Dąmbskiego, wojewodę brzesko-kujawskiego. Dąmbski zmarł nagle w Graboszewie, jak mówiono, skutkiem zadanej trucizny. Pani Maryanna przeniosła się do Wschowy, gdzie była starościną. Po jej śmierci odziedziczyła dobra Ludwika, córka Ignacego i Maryanny z Sapiehów Koźmińskich. Wydana została z rozkazu matki za Sokolnickiego. Ten z nią obchodził się okrutnie, z czego wynikł rozwód, a rozwódka wyszła za Makarego Gorzeńskiego z którym się też rozwiodła. Umierając r. 1808, zapisała Ż. braciom Jaraczewskim: Józefowi i Hieronimowi. W r. 1812 nabył od nich Ż. za 965000 złp. Michał Mycielski z Chocieszewic. Wdowa po nim, znana jako starościna Mycielska, dobrze administrowała majątkiem, który w r. 1850 po jej śmierci objął Stanisław hr. Mycielski. Rozrzutność właścicieli doprowadziła do tego, że r. 1862 Ż. z Dębnem przeszły w ręce żydów Goetza, Cohna i Rohra. Na dwa lata przedtem 11 września 1860 r. odbył się w Ż. zjazd obywatelstwa z całego księstwa (800 osób) dla uczczenia Władysława Niegolewskiego, któremu ofiarowano srebrną koronę obywatelską za wykrycie matactw Baerensprunga i wystąpienie z głośną interpelacyą w Berlinie. Obecnie jest Ż. posiadłością króla pruskiego. Dzieje miasta nie przedstawiają godniejszych uwagi faktów. Z dokum. kościelnych dowiadujemy się, że r. 1510 było w Ż. $10^1/_2$ łan. os. i 5 pustych. Z tych łanów płacono fertony bisk. pozn. Były też 3 młyny, folwark i 6 sadzawek. Dwaj młynarze, z których każdy miał 1 łan wymierzony, opłacali po 5 gr. plebanowi przy kościele św. Stanisława. Inwentarz dochodów bisk. z r. 1564 wykazuje $11^1/_2$ łan. os., z których płacono 12 fert. dziesięciny. Dawne przywileje miasta ponowił Andrzej Górka i r. 1550 zatwierdził statut cechu garncarskiego. Górka mieszkał w pobliskiem Majkowie i tu przyjmowano r. 1574 w przejeździe Henryka Walezyusza. Regestra pobor. z r. 1578 wspominają w Ż. tylko $6^1/_2$ łan. os. Miasto płaciło 10 złp. szosu, a liczyło 17 szewców, 8 garncarzy, 5 krawców i tyleż szynkarek, 4 rzeźn., 4 komor., 3 kuśnierzy, 3 kowali, 2 prasołów, 2 bednarzy, 2 piekarki, 1 kołodzieja, 1 balwierza, 1 płóciennika, 1 ślusarza, 1 owczarza. W r. 1618—20 płaciło miasto 6 zł. szosu i 25 zł. 6 gr. innych podatków z $5^1/_2$ ślad. os., od 2 rzeźników po 1 zł., od 21 rzemieślników po 15 gr., od 2 komor. po 6 gr. i od koła korzecznego 24 gr. Późniejsze źródła podają, że mieszczanie z posiadłości, ról, ogrodów i łąk odrabiali pańszczyznę po kilka dni w tygodniu na folwarkach dominialnych. Piekarze za wolność prowadzenia procederu płacili 150 złp. rocznie, rzeźnicy 100 zł., pięciu młynarzy 180 złp., każdy z garncarzy za wolność brania gliny z gruntów pańskich obowiązany był dawać co jarmark 15 różnych garnków; gorzelnicy od palenia wódki i wyszynku 960 złp., szynkarze miodu, likierów i wódek dubeltowych 200 złp., za wolność warzenia piwa w mieleuchu miejskim 27 złp. 6 gr. i nadto przy każdym warze piwa, 18 beczek wynoszącym, wyszynkować 2 beczki piwa dominialnego i za to należytość dominium złożyć. Przy sprzedawaniu domów, ról, ogrodów i łąk opłacali mieszczanie dziedzicowi dziesiąty grosz, czyli t. z. „laudemium“. Dochód z jarmarcznego od przybywających z towarami kupców służył wyłącznie dworowi. Gmina żydowska opłacała tak: każdy gospodarz 16 złp., komornik 8 złp. rocznie, rzeźnicy żydowscy składali 300 złp. w dwóch ratach. Taki stan rzeczy utrzymał się prawie w zupełności aż do r. 1820, poczem przez zaprowadzenie czynszów odmieniło się wszystko. Odtąd zaprzestali mieszczanie składać daniny dworowi i przez spłacenie czynszów rentami, całkiem niezależne od dominium pozyskali stano-

wisko, lecz za to wzmogły się podatki państwowe. Jest jeszcze wzmianka, że r. 1765 płacili żydzi żerkowscy 152 złp. pogłównego. Pod Ż. stała szubienica, z czego wnosić wolno, że jeżeli nie miasto, to dziedzice mieli prawo wymierzania kary śmierci. Na wzgórzach okolicznych, zwanych Łysemi Górami, miały się zbierać czarownice. Przy schyłku zeszłego stulecia liczył Ż. 25 dym. i 701 mk., w tem 111 żydów, 13 szewców, 12 krawców, 11 szynkarzy, po 10 piekarzy i garncarzy, 8 młynarzy, 6 gręplarzy, po 5 bednarzy i kołodziejów, po 3 rzeźników, stolarzy i kowalów, po 2 kuśnierzy i oberżystów, jeden wyrabiacz pargaminu, czapnik, ślusarz, balwierz, muzykant, handlarz bydła, handlarz skór i kupiec. W r. 1809 miał Ż. 700 dusz, 1811 r. 714 dusz w 113 dym., 1837 r. 1367 dusz w 120 dym., r. 1843 było 146 dym., 1420 dusz, t. j. 914 katol., 73 prot., 433 żydów, w 1846 r. 1585 dusz, t. j. 1088 katol., 134 prot., 363 żyd., 1867 r. 1819 dusz, w 1871 r. 160 dym., 1912 dusz. Ż. wydał dwóch uczonych żydów współczesnych: hebraistę dr. Fuersta i dziejopisa żydowskiego dr. Graetza. Początki kościoła paraf. p. w. św. Stanisława są nieznane. Podobno wzniósł go Andrzej Górka Roszkowski († 1555). W r. 1600 do 1610 stał już kościół murowany, opisany dokładnie w wizycie Kacpra Hapa, archidyakona szremskiego. W r. 1717—18, stanął na zwalisku starego nowy kościół, istniejący dotąd, kosztem Macieja Radomickiego, z cegły palonej. Współczesny tej budowli franciszkanin Adam Schwarz pomalował sklepienia al fresco, przedstawiając sceny z życia św. Stanisława. Wielki ołtarz ma obraz tegoż świętego. W ołtarzu jest tabernaculum z obrazami na blasze miedzianej. Drzwi kościoła mają misterne zamki starożytne. Po lewej stronie kościoła są wymalowane przez tegoż Schwarza wizerunki fundatorów, małżonków Radomickich, niby z loży swej słuchających nabożeństwa. Podobny obraz tegoż artysty, przedstawia postacie Lutra i Melanchtona, przypatrujące się szyderczo niby z za kraty ołtarzowi. W kaplicy N. M. P. znajdują się dwa nagrobki w kształcie ołtarzy, poświęcone pamięci braci Roszkowskich, zmarłych r. 1613 i 1615. Zwłoki ich złożone w podwójnych trumnach dębowych i cynkowych, zewnątrz pozłacanych i herbami ozdobionych, stały tuż obok nagrobków. W nowszych czasach ks. Michniewicz wyjął z trumien pozostałe szczątki, pochował na cmentarzu, a trumny cynowe umieścił w sklepie kościelnym. Ztamtąd pogięte i z ozdób ogołocone sprzedano w r. 1850 za 242 złp., które użyto na wewnętrzne ozdobienie kościoła. Na ścianach kościoła wiszą na srebrnych blachach liczne wizerunki osób z rodzin dziedziców Ż., a w sklepach stoją sarkofagi. Drugi kościół, p. w. św. Mikołaja, drewniany, stoi w mieście. Niegdyś tworzył osobną parafią. Istniał już w r. 1510. Kościół ten był przez pewien czas w ręku różnowierców, którym go oddał Jan Górka Roszkowski († 1613). Ministrem przy tym kościele był Stanisław Grodziecki. Po pożarze z r. 1768 stanął r. 1773 nowy kościół z drzewa, w kształcie krzyża, staraniem Łukasza Jezierskiego, wikaryusza miejscowego. Kaplica św. Krzyża stoi o 300 kroków za kościołem parafialnym, na wzgórzu, w środku cmentarza. Wystawiona ze składek r. 1708. Powodem do jej wzniesienia miało być cudowne ukazanie się ognistego krzyża r. 1708 w czasie powietrza morowego. Szkoła przy kościele istniała w r. 1610 i 1683. Szpital stoi pod górą kościelną. Hieronim Radomicki († 1652) przeznaczył fundusz na utrzymanie 15 ubogich. Nowy szpital stanął około r. 1700 staraniem proboszcza i dziedzica. Rząd pruski wziąwszy ten szpital pod opiekę, chciał go zamienić na zakład bezwyznaniowy, lecz skutkiem zabiegów zarządu kościoła polecono w r. 1859 szpital oddać kościołowi parafialnemu. Majątek szpitalny składa się z 33 mr. roli, łąki, 1000 tal. kapitału, wieczystej dzierżawy z wiatraka, 48 wierteli żyta, 34 wierteli owsa, składanych z Bieżdżadowa. Ż. par., dek. nowomiejski (Nowe Miasto nad Wartą), 3468 dusz. Kronikę kościoła w Ż. od r. 1600 skreślił ks. Maksymilian Łukaszewicz (Pam. Relig.-moralny r. 1856, zesz. 3). *W. Ł.*

Żerkowice 1.) w dok. z r. 1220 *Zyrkowycze*, u Długosza *Zirkowicze*, w reg. pob. z XVI w. *Zentkowice*, w spisie z r. 1827 *Żerkowice*, w innych późniejszych mylnie *Rzędkowice* i *Żętkowice*, wś i fol., pow. olkuski, gm. Kroczyce, par. Skarzyce, odl. 26 w. na płn. od Olkusza, o 5 w. na wsch.-płn. od Kromołowa, ma 30 os., 699 mr. Wchodziła w skład dóbr Lgota Murowana. W r. 1827 było 29 dm., 128 mk. Wieś ta zarówno w spisach z XVI w. jak i nowszych często bywa mieszana ze wsią Rzędkowice, leżącą w pobliżu Włodowic, około 2 mil na płd.-wsch. od Żerkowic. W dok. z r. 1220 wymienione w liczbie wsi książęcych, dających dziesięciny klasztorowi we Mstowie (Kod. małop., II, 27). W połowie XV wś Ż., w par. Kromołów, własność klasztoru mstowskiego, miała 9 łan. km., z których dawano czynszu po 1 fertonie, 2 koguty i 20 jaj; na osep dawano po 6 korcy owsa. Z każdego łanu odrabiano 3 dni w roku, a wszystkie role dawały dziesięcinę klasztorowi. Dziesięcina ta nadana była klasztorowi przez Iwona, biskupa krakow. (Długosz, L. B., II, 210, III, 151, 157). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 wś „Zentkowice“, w par. Kromołów, miała $6^1/_2$ łan., 4 zagr. bez roli, 2 zagr. z rolą, 2 kom. bez bydła (Paw., Małop., 73). 2.) **Ż.**, wś, pow. miechowski, gm. Iwanowice, par. Więcławice, odl. 26 w. od Miechowa. W 1827 r. było 18 dm., 109 mk. W po-

łowie XV w. wś „Zirkowicze“ była własnością Mikołaja Dębickiego h. Gryf, który ją wziął za żoną. Było tu 7 łan. km., 3 zagr. z rolą, karczma; dawały te role dziesięcinę, wartości do 7 grzyw., kanonii krakowskiej zwanej Marchocka (Długosz, L. B., I, 135). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r, 1581 wś Ż., w par. Więcławice, miała 4 łan. km. (Paw., Małop., str. 21, 437). 3.) **Ż**, wś, pow. miechowski, gm. Kowala, par. Zębocin, odl. 35 w. od Miechowa. Wchodziła w skład dóbr Kowala. Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1581 wś Ż., w par. Zembocin i Kowale, miała 3 półłanki kmiece, 2 zagr. z rolą, 2 kom. z bydł., 3 kom. bez bydła, 1 rzem. (Paw., Małop., 13, 442). *Br. Ch.*

Żerkowskie wzgórza, pasmo wyniosłości w okolicy Żerkowa, po nad rzeczką Lutynią, niedaleko ujścia jej do Warty. Najwyższy punkt Łysa Góra.

Żerkście, wś, pow. szawelski, gm. Popielany, o 53 w. od Szawel.

Żerła, rzeczka, w gub. mińskiej, lewy dopływ Berezyny Dnieprowej.

Żermenelisty, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 53 w. od Nowoaleksandrowska.

Żermieniszcze, ob. *Żarmieniszcze.*

Żerna 1.) okolica szlach., pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Zelwa, o 27 w. od Wołkowyska, ma 58 dzies. (6 łąk i pastw., 8 lasu, 7 nieuż.). 2.) **Ż.**, chutor, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Zelwa, o 28 w. od Wołkowyska.

Żernica al. *Zeszczynka*, rzeczka, w pow. bialskim, prawy dopł. Zielawy. Płynie na zach.-płn. przez wś Lubiankę i uchodzi na płn. od Łomaz pod Dokudowem.

Żernica 1.) *Niżna*, wś, w pow. liskim, par. rz.-kat. w Hoczwi, gr.-kat. w Żernicy Wyżnej. Leży w górach, u ujścia pot. Żernickiego do Hoczewki z praw. brzegu, wzn. 422 mt. npm. Zabudowana przeważnie na praw. brzegu potoku, składa się z drewnianej cerkwi i 48 chat, liczy 363 mk. (168 męż., 195 kob.), 131 rz.-kat., 207 gr.-kat. i 25 izrael. Pos. tabularna ma 394 mr., w tem 64 mr. past. a 77 mr. lasu; pos. mn. 687 mr. roli. Grunta są górskie i jałowe. Graniczy na płd. z Żernicą Wyżną i Mchawą, na zach. z Cisowcem i Zachoczewiem, na płn. z Żerdenką a na wschód z Matyaszową Wolą. 2.) **Ż.** *Wyżna*, wś, tamże, posiada cerkiew, par. gr.-kat. (dek. baligrodzki) i szkołę, leży na płd.-wsch. od Żernicy Niżnej, wzn. 438 mt npm. Składa się z 112 dm. i ma 755 mk. (364 męż., 401 kob.), 650 gr.-kat., 64 rz.-kat., należących do par. w Hoczwi, i 41 izrael. Pos. tabularna, łączna z Ż. Niżną, ma 831 mr.: 411 mr. roli, 95 mr. past. i 212 mr. lasu a zresztą łąk i ogrodów; pos. mn. ma 1762 mr. roli w ogóle. Ż. graniczy na płd. z Bereźnicą Wyżną, na wsch. z Matyaszową Wolą a na zach. z Mchawą. Odl. od Baligrodu na płn.-wsch. wynosi 7 klm. *Mac.*

Żernice, 1266 *Sirdnicha*, 1534 *Czernigk*, niem. *Zernitz Deutsch*, wś, pow. toszecko-gliwicki, par. kat. Żernice, ew. Gliwice. W r. 1885 miała 999 ha, 193 dm., 1208 mk. (6 ew.).

Żernie, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 19 w. od Telsz.

Żerniki 1.) dawniej *Żyrniki*, w dok. z r. *Szirniky*, wś i fol. nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. Pamięcin, par. Blizanów, odl. od Kalisza w. 15; wś ma 7 dm., 108 mk.; fol. 5 dm., 18 mk. W r. 1827 wś Ż., w par. Borków, miała 6 dm., 82 mk. W dok. z r. 1394 występuje „Szecotha de Szirniky“ (Kod. wielk., Nr 1954, 1964). Na początku XVI w. role dworskie dają dziesięcinę pleb. w Blizanowie, kmiecie zaś tylko meszne, po mierze żyta i owsa z łanu (Łaski, L. B., II, 76). Według reg. pob. pow. kaliskiego z r. 1579 wś Ż., w par. Blizanowo, miała 1 zagr., 2 kom., 2 rzem. (Paw., Wielkop., I, 108). Gdy kościół par. w Blizanowie zabrany został przez różnowierców w XVI w., Jan Ciświcki wystawił tu w 1568 r. kaplicę. W ostatnich czasach dobra Ż. z Wygankami, własność Jacka Sulimierskiego, miały 795 mr. obszaru. 2.) **Ż.**, wś i fol. nad strum. Pnieją, pow. sieradzki, gm. i par. Wierzchy, odl. od Sieradza w. 32; wś ma 9 dm., 76 mk.; fol. 2 dm., 8 mk. W r. 1827 wś Ż., w par. Bałdrzychów, miała 6 dm., 69 mk. Na początku XVI w. wś należy do par. Bałdrzychów lecz dziesięcina z łan. kmiecych idzie dla kościoła w Poddębicach (Łaski, L. B., l, 371, II, 372). W r. 1518 wś Zyrniki ma 3 łany km.; r. 1552 wś „Zyrnyky“, w pow. szadkowskim, ma trzy działy. Mich. Schyssecki 2 osad., Math. Brath. 3 os., Math. Gołęb. 1 os. (Paw., Wielk., II, 190 i 235). 3.) **Ż.**, wś i fol., pow. opatowski, gm. Modliborzyce, par. Baćkowice, odl. od Opatowa 6 w. Wś ma 33 dm., 220 mk., 459 mr. włośc.; fol. 2 dm., 51 mk., 240 mr. dwor. Wchodzi w skład majoratu rząd. Baćkowice. W 1827 r. było 19 dm., 138 mk. W r. 1339 Przybko, podsędek krakow., oddaje klasztorowi na Łysej górze Ż. i inne wsi swoje w zamian za Zborów i Opatkowice (Kod. Małop., III, 35). W połowie XV w. wś Z., w par. Baczkowice, była własnością bisk. kujawskich, miała $11^1/_2$ łan. km., z których płacono czynszu po 20 gr. Dwie karczmy płaciły po 3 fertony a trzecia 1 grzyw. Mieszkańcy ich obowiązani byli do dawania pomocy na folwark przy sprzęcie siana i żniwie. Było też 3 zagr., odrabiających po jednym dniu w tygodniu. Kmiecie dają podwody do Opatowa i Bodzentyna. Folwark biskupi płaci dziesięcinę pleb. w Modliborzycach, wartości 2 grzyw. Wszystkie role kmiece dawały biskupowi dziesięcinę, wartości 8 grzyw. Przytem dawano po 3 koguty i 30 jaj z łanu (Długosz, L. B., I, 624 i II, 329). Według reg. pob. pow.

sandomierskiego r. 1578 wś Ż., własność bisk. krakowskiego (?), miała 17 osad., $6^1/_2$ łan., 1 zagr. (Paw., Małp., 189, 459). 4.) **Ż.**, wś nad rz. Nidą, pow. jędrzejowski, gm. i par. Brzegi, odl. 25 w. od Jędrzejowa. W 1827 r. było 56 dm., 335 mk. Już na początku wieku XV wś ta znajduje się w posiadaniu Rejów. Jan Rej z Szumska, łowczy krakowski, w r. 1446 zabezpiecza 120 grzyw. pożyczonych od Jana Kuli na swych wsiach dziedzicznych: Zyrniki i Brzezno, w ziemi sandomierskiej. Jednocześnie zabezpiecza 200 grzyw. dla Jadwigi Widawskiej. W kilku jeszcze aktach późniejszych występuje Mikołaj Rej i inni członkowie tej rodziny jako posiadacze Ż. (ob. Kniaziołucki, Materyały do biografii Mikołaja Reja, Kraków, 1892). W r. 1508 z połowy Żernik płaci Jan Motkowski gr. 13 den. 9 a w Brzeznie Mikołaj Rej płaci 74 gr. (Paw., Małop., 484, 484). Niewiadomo w jaki sposób wsi te przeszły na własność królewską. Według reg. pob. pow. chęcińskiego Ż., wś królewska, w par. Brzegi, dzierżawiona przez Jana Labancza, miała 8 kmieci na $^1/_2$ łan., 5 półłanków pustych, łąki, lasy, gaje. Oceniona z dwoma sąsiedniemi wsiami (Brzegi i Brzeźno) na 1100 grzyw. R. 1573 płacono tu od 5 łan., 1 zagr., 1 rzem. (Paw., Małop., 272, 558). 5.) **Ż.** *Górne*, wś, pow. stopnicki, gm. Pęczelice, par. Szczaworyż, odl. 12 w. na zach. od Stopnicy, niedaleko Buska. W r. 1827 wś Ż. w par. Solec, miała 28 dm., 206 mk. Ż., leżą w małej dolinie śród gór wapiennych. Nad wsią wznosi się kopiec uważany za grobowisko aryanów. Wedle tradycyi zaszła tu kiedyś wielka bitwa. Prawdopodobnie są to te same Ż., które r. 1430 sprzedaje w Opatowie Andrzej ze Strachocina Mateuszowi z Bielaw, kaszt. brzezińskiemu, za 300 grzyw., koni wartości 20 grzyw. i postaw sukna mechlińskiego (Kod. dypl. pol., III, 395). Długosz podaje dwie niezgodne w części wiadomości o tej wsi. Raz opowiada, że dziedzicem wsi był Roszpąda (Rospanth) h. Koźlerogi. Dziesięcinę dawano z 4 łan. km. kościołowi w Busku, z innych w części do Daleszyc, w części do Janiny. Folw. zaś dawał pleb. w Szczaworyżu. Według drugiej relacyi łany km. dawały pleb. w Daleszycach, fol. i karczma pleb. w Janinie (Długosz, L. B., II, 381 i III, 85, 96). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 wś Ż. miała 8 osad., 4 łan., 3 zagr. z rolą, 3 biednych (Paw., Małop., 211). Ż. Górne były własnością Ożarowskiego, kasztelana wojnickiego i hetmana pol. 6.) **Ż.** *Dolne*, wś, pow. stopnicki, gm. Tuczępy, par. Kargów, odl. $7^1/_2$ w. od Stopnicy, W r. 1827 Żerniki Różyckich, w par. Kargów, miały 23 dm., 128 mk. W połowie XV w. wś Ż., w par. Kargów, własność Rytwiańskiego, miała łany km., karczmy, zagr., od których dziesięcinę, wartości 7 grzyw., dawano pleb. w Kargowie. Był też folwark rycerski (Długosz, L. B., II, 448). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 wś Żerniki Różyckich, w par. Kargów, miała 12 osad., 6 łan. (Paw., Małop , 229). 7.) **Ż.**, jestto prawdopodobnie pierwotna nazwa wsi Syrniki, w pow. lubartowskim. Do tych Ż. możnaby odnieść akt, którym r. 1424 Stanisław z Ż. zamienia swą część w tej wsi z Mikołajem ze Zwoli. W r. 1430 w Sandomierzu sprzedaje tę wieś Mikołaj z Ostrowa Andrzejowi „de Cronow" (Kod. dypl. pol., III, 386 i 393). Ob. *Syrniki*. 8.) **Ż.**, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, par. Łaszczów, odl. 3 mile od Tomaszowa, przy granicy galicyjskiej, ma 92 dm., 605 mk., w tem 51 r. l., 828 mr. gruntu. W r. 1827 było 73 dm., 394 mk. Cerkiew paraf. drewniana, szkółka, posterunek straży pogranicznej. Ziemia żyzna, w części piaszczysta. Ludność rolnicza. Dwór z obszernym ogrodem dzikim. Dominium Ż., własność Swieżawskich, obejmuje z folw. Ratyczew 1158 mr. gruntu; lasu brak. Są też w Ż. trzy osady drobnej szlachty, mające razem 51 mr. Cerkiew paraf. erygował r. 1694 Paweł Zbychalski, dziedzic wsi. W r. 1793 nową wznieśli Batajkowie. Do niej należały filie: Zimno i Ratyczów. 9.) **Ż.**, wś nad rz. Skrwą, pow. płocki, gm. Brwilno, par. Sikorz, odl. 14 w. od Płocka, ma 51 dm., 136 mk. W r. 1827 było 13 dm., 78 mk. W r. 1881 fol. Ż. rozl. mr. 830: gr. or. ogr. mr. 262, łąk mr. 3, pastw. mr. 360, wody mr. 5, lasu mr. 120, nieuż. mr. 39; bud. drew. 12. Wś Ż. os. 24, mr. 114. Według reg. pob. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 wś Żerniki, w par. Sykorze, miała $5^1/_2$ łan., 8 zagr. (Paw., Wielkop., I, 286). *Br. Ch.*

Żerniki al. *Żyrniki*, *Zirsniki*, niem. *Schoenwerth* 1.) wś dwor., w pow. inowrocławskim (strzelińskim), ma urz. okr. w Strzelnie, urz. st. cyw. w Markowicach, pocztę i st. kol. żel. w Mątwach, na linii Inowrocław — Kruszwica, szkoły w miejscu, par. kat. w Sławsku, ew. w Kruszwicy, sąd w Inowrocławiu. Obszaru 262 ha, 7 dym., 129 dusz. Do podatku gruntowego oszacowano czysty dochód na 7732 mrk. 2.) **Ż.**, wś gosp., w temże położeniu, ma 177 ha, 15 dym., 109 dusz. Leży na płd. Inowrocławia, na płn.-zach. Kruszwicy, pod Sławskiem. W r. 1357 występuje Antoni z Ż. przy rozgraniczeniu między Ciechrzem a Sławskiem, Rzadkwinem i Strzelnem. W r. 1560 siedzieli tu Grudzińscy i Makowieccy. Janusz Grudziński, kasztelan krzywiński, miał $4^1/_2$ łan. os., 2 zagr., 1 komorn.; Feliks Makowiecki 3 łan. os., a Rafał 1 łan. os. 3) **Ż.**, w dok. też *Czerniki*, wś gosp., w pow. wrzesińskim, ma urz. okr., sąd i par. ew. w Wrześni, urz. st. cyw. w Obłaczkowie, pocztę i st. kol. żel. w Podstolicach (Tischdorf), na linii Poznań—Września, szkoły na Holędrach

Psarskich, par. kat. w Opatówku. Obszaru 83 ha, 9 dym., 65 dusz. 4.) **Ż.**, wś dwor., w temże położeniu, ma 246 ha, 7 dym., 68 dusz (5 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 2174 mrk. Leży na zachód Wrześni, graniczy z Opatówkiem. W r. 1352 Dominik z Czernik należy do szlachty zawiązującej konfederacyę na rzecz króla. W r. 1361 król Kazimierz zatwierdza Dominikowi z Popowa posiadanie Ż., nadanych mu przez ks. Władysława. W r. 1578 ma tu Łukasz Żernicki 5 łan. os. i 5 zagr. W r. 1618 siedzą Piotr i Łukasz Żerniccy a około r. 1793 Maciej Krzypiński. 5.) **Ż.**, wś gosp., dawniej miasteczko, w pow. żnińskim (wągrowieckim), ma urz. okr., st. cyw., par. ew., pocztę i st. kol. żel. w Janowcu, na linii Nakło-Gniezno. par. kat. i szkołę kat. w miejscu, sąd w Wągrowcu Obszaru 463 ha, 36 dym., 354 mk. (17 ew., 3 żyd.). 6.) **Ż.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 867 ha, 10 dym., 164 dusz. Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 7744 mrk. Obecnie własność komisyi kolonizacyjnej. Jestto stara osada na połd. kresach Pałuk, przy wypływie Wełny z jez. Tonowskiego. Tam wśród łąk bagnistych, na praw. brzegu Wełny, osadził jakiś panujący książę swych „żerników“, zajmujących się tuczeniem bydła, zbieraniem żołędzi itp. Osada leży o 4 staje na płn.-wschód od Janowca, wprost wsi Wełny. Strumyk, płynący od Zuzoł do rz. Wełny, oddzielał dwór od miasta Ż., które utraciło prawo miejskie przed r. 1888. Kościół stoi w połud. części osady, przy drodze do Tonowa. Zbudowany przez dziedziców Ż. h. Drya w XIII lub XIV w., bo akta konsystorskie z XV w. mówią o nim jako o starym. W r. 1523 był tu kościół murowany, p. w. N. P. M. Pleban, którym był Maciej z Mogilna, utrzymywał wikarego i nauczyciela z własnych dochodów. Miał on w mieście plac z ogrodem dla plebanii i domu wikaryusza. Drugi plac pusty za cmentarzem dla szkoły, którą przeniesiono na inny plac dziedzica. Mesznego brał pleban od mieszczan po korcu owsa z łanu, po groszu z każdego domu, od komorników po $^1/_2$ gr. Z łanów folw. brał dziesięcinę snopową. Obecny kościół ostrołukowy sięga XV w. W r. 1869 został zupełnie odnowiony. Trzy krzyże stoją w obrębie osady: w rynku, przy kościele i przy ogrodzie dworskim. Cmentarz znajduje się za osadą w stronie północnej. Przy cmentarzu stoi wiatrak. Na wschód graniczą Ż. z Tonowem, na płn. z Obiecanowem i Zuzołami, na zach. z Komorowem, Włoszanowem i Zrazimiem, a na płd. ze wsią Wełną, leżącą na lew. brzegu rzeki t. n. Rzeka ta oddzielała Pałuki od Wielkopolski, w dawnem tej nazwy znaczeniu. Ż. wymienione są w dok. z r. 1136 między posiadłościami arcyb, gnieźn., potem wróciły do skarbu książęcego. W r. 1298 Władysław Łokietek oddał je razem z Obiecanowem i Sękoradami wojew. pomorskiemu Mikołajowi Jankowiczowi, wzamian za Komorowo i inną jakąś wieś na Pomorzu, uwalniając zamienione osady od wszelkich ciężarów państwowych. Ż. były już wówczas miastem, pod zwierzchnictwem dziedziców. Następcą Mikołaja Jankowicza był Przecław, piszący się z Ż., którego syn Mroczko posiadał w r. 1311 pobliskie Rogowo. W r. 1376 ukazuje się Krystyn z Ż., kasztelan zbąszyński, jako dłużnik Jaręta, kanon. gnieźn. Ręczył za niego Wojciech z Bożejewic, oświadczając, że w razie gdyby dług kasztelana, wynoszący 17 grzyw. gr., nie był spłacony w 2 tygodnie po św. Marcinie, zastawi kanonikowi wieś Obiecanowo. Kasztelana tego spotykamy w listopadzie r. 1382 na zjeździe w Radomsku. W październiku t. r. zjawia się Andrzej z Ż. w Trzemesznie, w otoczeniu margrafa Zygmunta, mieniącego się panem królestwa polskiego. Świadczy on przy sprzedaży Zakłócic i Jakubowa, jako konsyliarz margrafa. Andrzej trzymał po przodkach Targownicę, posiadłość kanon. trzemeszeńskich. Zdarzyło się, że starosta wielkopolski, kaszt. sandom., Krzesław z Kurozwęk, w objeździe swym zawitał do Ż. i złożył tam sądy starościńskie. Tu Andrzej z Ż., wraz z żoną i dziećmi, wobec zgromadzonej szlachty oświadczył, że Targownicę zwraca klasztorowi trzemeszeńskiemu. Po Andrzeju pojawia się Mikołaj z Ż. około r. 1399 w sporach sądowych z sąsiadem Janem z Kaczkowa. Po śmierci jego Olbrycht wprowadzony został do Ż. drogą polubowną, zdaje się jako zięć Mikołaja. Spory o Ż. toczyły się jeszcze w grodzie kcyńskim między r. 1425 a 1475, a wtedy Żerniccy z Ż. pieczętują się Dryą. Piotr z Ż., kasztelan kaliski, znajdował się roku 1430 na zjeździe w Jedlny, gdzie król Władysław potwierdził prawa i swobody szlachty. Kasztelan miał dwóch synów: Jana i Marcina i córkę Małgorzatę, wydaną za Wojciecha Padniewskiego. Marcin, dziedzic Ż. w r. 1531, był może wnukiem Piotra. Jan, kanonik gnieźn., umarł r. 1553. Synowiec jego Piotr wystawił mu w katedrze gnieźn. nagrobek. Piotr, kanonik gnieźn., umarł r. 1566. Po Żernickich dziedziczyli Ż. Padniewscy, których spadkobierca w latach 1773—75 prawował się z sąsiadami. Uchwała sądowa wspomina o wolnym wrębie na dobrach żernickich dla Świątkowa i Uścikowa. Przy schyłku zeszłego wieku dziedziczył Ż. Józef Koszkowski, który posiadał też Wełnę i Zuzoły. Około r. 1840 posiada Ż. Osten-Sacken, potem Wincenty Sobierajski, a w końcu Marya z Sobierajskich hr. Bnińska, która Ż. sprzedała komisyi kolonizacyjnej. W r. 1577 płaciło miasto Ż. od 3 ślad. os., w r. 1579 było $4^1/_2$ śl., zaś szosu podwójnego dawano 4 zł. 24 gr., a prócz tego opłaty od 2 kół walnych, 1 rybaka, 3 zagr., 3 kom., 4 rzem., od 2 beczek śledzi, od palenia gorzałki i szynkowania. W r. 1618—20 płacono

z 13 domów rynkowych po 6 gr. 2 zł. 18 gr., od 3 domów w ulicy bydgoskiej 18 gr., z 16 nędznych chałupek po 2 gr., z $4^1/_2$ ślad. os. po 30 gr., od 2 rzem. po 15 gr., od 2 kom. po 6 gr., od 2 kół walnych po 24 gr. W r. 1800 było w Ż. 33 dym., 200 Polaków i 4 żydów, 3 szewców, bednarz i kołodziej. W r. 1809 dusz było do 250; w r. 1817 dym. 27, dusz 166 (137 katol., 29 prot.); w r. 1831 dym. 26, dusz 251 (181 katol., 62 prot., 8 żyd.); w r. 1885 dym. 36, dusz 354 (334 katol., 17 prot., 3 żyd.). 7.) **Ż.,** wś gosp. w pow. gnieźnieńskim, ma parafie, sądy, urząd okr. i st. cyw. w Gnieźnie, tamże pocztę i st. kol. żel., szkoły w Braciszewie. Obszaru 317 ha, 15 dm., 186 dusz (26 ew.). Leżą na zachód Gniezna. W r. 1291 Przemysław II, odnawiając dawny przywilej, wymienia Ż. między włościami, nadanemi klasztorowi św. Klary w Gnieźnie, uwalnia je od wszelkich ciężarów państwowych i pozwala osadzić na prawie niemieckiem. W r. 1793 posiadają wieś franciszkanki w Gnieźnie. W r. 1523 należą Ż. do par. św. Piotra w Gnieźnie, dziś do par. św. Trójcy. 8.) **Ż.,** wś gosp., w pow. jarocińskim, ma urz. okr., st. cyw., pocztę, st. kol. żel. w Żerkowie, na linii Gniezno-Jarocin, szkołę katol. i par. w Kretkowie, par. ew. w N. Mieście, sąd we Wrześni. Obszaru 492 ha, 56 dym., 440 dusz (9 ew.). Leży na płd.-wschód Żerkowa. W r. 1390 występuje Jaśko z Ż., na którym „biskup żydowski“ wyprocesował 4 grzyw. groszy. W r. 1392 tenże Jaśko procesuje się z Jakuszem z Sobiesiernia, r. 1381 z burmistrzem pyzdrskim, a r. 1396 świadczy z Szymonem Żernickim, przeciw Januszowi z Łagiewnik. W r. 1579 mają tu Jakub Włostowski, Izaak Giżycki i Stanisław Czosnowski $5^1/_2$ łan. os., 3 zagr., a Jadwiga Laskowska $^1/_4$ łanu karcz. 9.) **Ż.,** wś dwor. nad rz. Maskawą, w pow. szremskim, ma urząd okr. w Bninie, urz. st. cyw. w Kórniku, pocztę i st. kol. żel. w Gądkach, na linii Poznań-Jarocin, szkoły i par. kat. w Tulcach, par. ew. w Swarzędzu, sądy w Poznaniu. Obszaru 643 ha, 18 dym., 222 dusz (24 ew.). Leży między Komornikami, Gądkami a Tulcami. Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 6497 mrk. W r. 1400 Jaśko z Ż. świadczy w sprawie Piotra Tarnowskiego przeciw Maciejowi z Markowic. W r. 1580 ma tu Stanisław Spławski 6 łan. os., 3 zagr., 2 pustki. Siedzieli tu Zakrzewscy, Wilkońscy; Mycielski sprzedał Niemcowi. 10.) **Ż.,** wś dwor., w pow. obornickim, ma urząd okr., st. cyw., par. ew., sąd, pocztę i st. kol. żel. w Obornikach, na linii Poznań-Piła, szkołę katol. i par. w Łukowie. Obszaru 401 ha, 5 dym., 120 dusz (52 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 3528 mrk. Należy do dóbr łukowskich, ma parową gorzelnię i cegielnię. Leży na wschód od Obornik i Łukowa. W r. 1580 miał tu Andrzej Sobocki 2 łan. oś. W roku 1793 Ż. należą do Łukowa, dóbr Jana Mycielskiego. *W. Ł.*

Żerniszcze, ob. *Żorniszcze.*

Żernizliszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 54 w. od Nowoaleksandrowska.

Żerno, *Żerdna*, dobra, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecze, o 30 w. od Wołkowyska, wraz z folw. Leszno 866 dzies. (123 łąk i pastw., 268 lasu, 43 nieuż.); własność Bielenkowych. Była tu kaplica katol. par. Międzyrzecz.

Żernoklew, wś nad Supoją, pow. zołotonoski gub. połtawskiej, gm. Bezpalcze, 203 dm., 1137 mk., cerkiew, 15 wiatraków, 3 gorzelnie.

Żernoła, rzeczka, w pow. mozyrskim, pod wsią Pawłopolska Buda.

Żernowagi, ob. *Żarnowagi.*

Żernówka, rzeczka, w gub. smoleńskiej, lewy dopływ Soży.

Żernowka 1.) wś nad rzeką Żernowką, pow. kraśniński gub. smoleńskiej, gm. Żernowka, o 10 w. od mta powiat., 27 dm., 166 mk., szkoła. Zarząd gminy we wsi Merlino. 2.) **Ż.,** wś nad rz. Wazuzą, pow syczewski gub. smoleńskiej, gm. Żernowka, 28 dm., 124 mk., zarząd gminy, cerkiew, dom przytułku.

Żernowo, mszyste błoto, w pow. słuckim, na płd. od folw. Maryanowa, łączy błoto Stryż z błotem Hryczyn.

Żernuszki, okolica, pow. wiłkomierski, gm. Pogiry, o 33 w. od Wiłkomierza.

Żerobycze, *Żerebycze*, wś i dobra, pow. witebski, o 48 w. od Witebska, gm. Żerobycze, cerkiew p. w. św. Eliasza. Dobra, własność Kossowów, mają 652 dzies. Gmina, położona w zachodniej części powiatu, graniczy od płn. z gm. Łoświda, od zachodu z gm. Chrapowicze. od płd.-wschodu z gm. Myszkowo, od płd. z gm, Stare Sioło, od zachodu z gm. Łowoż pow. połockiego, obejmuje 135 miejscowości, mających 950 dm. włośc. (obok 175 należących do innych stanów), 5638 mk. włościan, uwłaszczonych na 8786 dzies, Nadto w obrębie gminy znajduje się 9885 dzies. większej własności (2708 roli), 1188 dzies. (12 roli) ziemi skarbowej i 129 cerkiewnej. Zarząd gminy we wsi Hrebnica Serankа (o 3 w. od Ż.).

Żerocin, wś i fol., pow. radzyński, gm. Żerocin, par. Międzyrzec, odl. 29 w. od Radzynia, posiada urząd gminny, 76 dm., 500 mk., 3562 mr. W 1827 r. było 67 dm., 428 mk., par. Dołhe. Ż. gmina, należy do sądu gm. okr. I w Stołpnie, st. p. w Radzyniu. Graniczy z gm. Zahajki, Misie, Szóstka i Tłuściec, ma 21,659 mr. obszaru i 3009 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 2327 prawosł., 604 katol., 15 żyd. Wskład gm. wchodzą: Byk, Danówka, Dołha, Leszczanka, Muszyki, Obelniki, Pereszczówka, Puhacze, Rogoźniczka, Sitno, Sokule,

Strzyżówka, Surmacze, Szachy, Utrówka i Witoroż.

Żerole, wś, pow. wiłkomierski, gm. Konstantynów, o 4 w. od Wiłkomierza.

Żerolewszczyzna, ziemia, w pow. żytomierskim.

Żeroły, wś, pow. bychowski, gm. Bachań (o 5 w.), ma 50 dm., 291 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Żeromin 1.) wś i fol., pow. łódzki, gm. Żeromin, par. Srock. Wś ma 22 dm. a razem z Żeromińską Hutą 258 mk., 138 mr.; fol. 6 dm., 25 mk. W 1827 r. było 28 dm., 225 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z łan. km. dawano na stół arcybiskupi, z łan. dwor. i od zagrodników osadzonych na rolach kmiecych pobierał pleban w Srocku (Łaski, L. B., II, 172.) Według reg. pobor. pow. piotrkowskiego z r. 1552 płacił tu kasztelan rozpierski od 20 osad. i młyna dorocznego (Pawiński, Wielkop., II, 264). Ż. gmina, należy do sądu gm. okr. I w Tuszynie, tamże urząd poczt. Gmina ma 8006 mr. obszaru i 3041 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 52 prot. i 42 żyd. 2.) **Ż.** al. *Żeromino Wielkie*, wś i fol., pow. pułtuski, gm. Kozłowo, par. Gzy, odl. 10 w. od Pułtuska, ma 62 mk. W 1827 r. było 9 dm., 58 mk. W r. 1887 fol. Ż. Wielkie rozl. mr. 272: gr. or. i ogr. mr. 226, łąk mr. 29, lasu mr. 6, nieuż mr. 11; bud. mur. 5, drew. 7; płodozm. 9-pol. Wś. Ż. os. 20, mr. 59. Jestto starożytna osada. „Pacozlaus, heres de Siromino et custos kilciensis“ oddaje całe swe mienie synowcom. Akt ten dokonany został w obec książąt w Pułtusku r. 1237 (Kod. Mazow., 7, 8). Według aktu Boleslawa, ks. mazowieckiego, z r. 1247, na zamku płockim sporządzonego, P. kanonik płocki i prepozyt od św. Michała oznajmił iż przeznacza po swej śmierci biskupowi płockiemu i jego stołowi wieś „Zyromino“, którą z daru dziadka swego Pakosława posiadał, prawem dziedzicznym i drugą wieś Celkowo (Ciołkowo), otrzymaną po ojcu (Ulanow., Dok. kujaw., 154, № 7). W r. 1567 wś Żeromino Magna al. Serwatki daje pobór od 3 łan. km., 1 zagr. (Paw., Maz., 320). 3.) **Ż.**, pow. płoński, ob. *Szeromin*. W r. 1293 Bolesław, ks. mazow., nadaje niejakemu Janowi wieś „Syromino“ z wsiami „Syemyankowo i Gylino“ (Ilino) tudzież „venaciones castorum in rivulo“, zapewne na rz. Płonce (Kod. Maz., 31). Zapewne ta sama wieś wymienioną jest w dok. z r. 1254, jako dająca dziesięciny klasztorowi czerwińskiemu (Kod. dypl. pol., I, 72). W r. 1578 mieszka tu drobna szlachta. „Sieromino Bernardi“ ma w 3 działach $1^1/_2$ łanu, 10 zagr., 3 rzem., młyn, warzenie piwa. „Seronimo Derslai“ $1^1/_2$ łanu, 11 zagr., 1 rzem. i „S. Garbacz“ $1^3/_4$ łanu, 6 zagr. z rolą, 1 bez roli, 3 rzem., wiatrak (Paw., Maz., 97.) 4.) **Ż.**, wś nie istniejąca obecnie, w par. Kamienica, pow. płoński, gm. Załuski. W nowszych spisach pominięta. W 1827 r. miała 2 dm., 9 mk., była własnością prywatną. W r. 1576 wś Żeromino płaci od $1^1/_2$ łanu (Paw., Maz.. 310.) 5.) **Ż.**, ob. *Żuromin*. *Br. Ch.*

Żeromino, niem. *Zeromin*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, par. kat. Słupsk, ew. Nożyno, st. p. Czarna Dąbrówka (Damerkau); 456 ha, 128 mk. ew., 1 kat. W 1885 r. dziedzic Gostkowski.

Żeromińska Ruta, ob. *Ruta Żeromska*.

Żeromskich Obelica, ob. *Obelica* 5).

Żeromy, wzgórze pod Żerkowem, w pow. jarocińskim.

Żeronice 1.) w XVI w. *Zyronice duplex*, wś i fol., pow. kutnowski, gm. Plecka Dąbrowa, par. Orłów, mają 12 dm., 186 mk., 1173 mr. dwor. (663 roli, 180 lasu, 330 łąk i pastw.) i 179 mr. włośc. W r. 1827 było 19 dm., 115 mk. Na początku XVI w. łany dwor. dają dziesięcinę kościołowi w Orłowie, kmiece do Bedlna (Łaski, L. B., II, 491, 493). Jeszcze w r. 1827 istniały Żeroniczki, miały 7 dm., 77 mk. Dziś pod tą nazwą nie znane. Według reg. pob. pow. orłowskiego z r. 1576 wś Ż., w par. Orłów, miała kilku posiadaczy, na łan. 18, osad. 16, zagr. 2, karczmę. Siedzą tu Żerońscy, Plecki, Garbowski i Dębowski (Pawiń., Wielkop., II, 106, 146). 2.) **Ż.**, w XVI w. *Zyronycze major*, *minor*, *Podleszne*, wś i kol. nad rzeką Teleszyną, pow. turecki, gm. Kowale Pańskie, par. Dobra, odl. 14 w. od Turka. Wś ma 25, kol. 5 dm., fol. 3 dm., razem mają 400 mk. Kolonia powstała na obszarze dawnego folwarku , wchodzącego w skład dóbr Długa Wieś Warcka. W r. 1827 było 17 dm., 250 mk. W r. 1370 sąd ziemski w Szadku przysądza Jarosławowi, arcyb. gnieźn., stare granice między wsią kościelną Przykuna a Żeronicami (Kod. wielk., № 1630). Na początku XVI w. we wsi Ż. Podleśne łany km. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi a pleb. w Boleszczynie po groszu z łanu, Ż. major zaś z łan. dwor. plebanowi a kmiecie dawali mu po 2 gr. z łanu i po korcu żyta za meszne i kolędę. Młyn dawał grosz (Łaski, L. B., I, 401). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1553 wś Ż., w par. Boleszczyno, miała $5^1/_2$ łan. (Paw., Wielkop., II, 226). *Br. Ch.*

Żeroniczki, wś. i fol., pow. turecki, gm. Wichertów, par. Boleszczyn, odl. od Turka w. 10. Wś ma 5 dm., a wraz z Bądkowem 330 mk.; fol. 4 dm., 73 mk. W r. 1827 było 15 dm., 81 mk. Ob. *Żeronice*.

Żeronie, kol., pow. piotrkowaki, gm. Grabica, par. Dłutów; kol. ma 18 dm., 120 mk., 337 mr. włośc; os. karcz. 1 dm , 4 mk , $^1/_2$ mr. dwor. Wchodziła w skład dóbr Grabica.

Żerosławice, w XVI w. *Żyroslavicze*, wś i fol. nad rz. Wartą, pow. sieradzki, gm. i par. Charłupia Mała, odl. od Sieradza $8^1/_2$ w., mają

10 dm., 145 mk. W r. 1827 było 13 dm., 107 mk. Na początku XVI w. łany dwors. dawały dziesięcinę pleb. w Charłupi, tamże dawały i dwa łany kmiece. Jeden łan, na którym siedział kmieć Sulek i pewne role puste dawały kanonii na zamku sieradzkim (Łaski, L. B., I, 433, 437). Według reg. pob. pow. sieradzkiego z r. 1553 wś Żerosławice, w par. Chartłupia, miały 4 łan. (Pawiń., Wielkop., II, 221).

Żerosławice, w 1496 r. *Szyroslawycze*, wś, w pow. wielickim, w dorzeczu Stradomki, dopł. Raby, w okolicy podgórskiej i lesistej, par. rzym.-kat. w Górze św. Jana. W stronie płn. wólka Podlubomierz. Cała gm. ma 46 rozrzuconych chat i 340 mk., 177 męż. 168 kob.; 341 rzym.-kat. a 9 izrael. Pos. tabularna (kilku współwłaścicieli Oraczewskich) ma 200 mr.; pos. mn. 215 mr. w ogóle. W r. 1490 (Pawiń., Małop., 449) zapłacono poradlne z 2 łan.; w 1581 r. (ibid., 52), posiadał Żerosławicze Kępanowski; miała $^1/_2$ łanu km., 4 zagrody z rolą i komornika z bydłem. Ż. graniczą na zach. z Sawą, na płn. z Lubomirzem i Gruszowem Dolnym, na wsch. z Tarnawą a na płd. z Bojańczycami. *Mac.*

Żerosławka, wś, pow. sejneński, gm. i par. Sereje, odl. od Sejn 24 w., ma 3 dm., 14 mk.

Żerowiecki Las, uroczysko leśne, pow. piński, na Zarzeczu, w obrębie wsi Glinna, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Rewizya puszcz, str. 91). *A. Jel.*

Żerstwianka 1.) wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ziembin, o 24 w. od Borysowa, ma 16 osad; miejscowość wzgórzysta, mocno kamienista. 2.) **Ż.**, folw., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. i par. kat. Berezyna, gm. Jakszyce, o 47 w. od Ihumenia; grunta piaszczyste 3.) **Ż.**, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Czapskich, Łużki (o 1 w.), o 37 w. od Dzisny, 7 dm., 68 mk. (w 1865 r. 33 dusz rewiz.). 4.) **Ż.**, osada karcz., tamże, o 38 w. od Dzisny, 1 dm., 5 mk. żydów. 5.) **Ż.**, wś włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Pawłowicze, o 19 w. od Dzisny, 2 dm., 27 mk. (w 1865 r. 6 dusz rewiz.). 6.) **Ż.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Duniłowicze (o 2 w.), okr. wiejski i dobra, Kiersnowskich, Zareże, o 71 w. od Wilejki, 6 dm., 64 mk. katol. (w 1865 r. 19 dusz rewiz.). 7.) **Ż.** al. *Żeretwianka*, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Wilejka, okr. wiejski Barowce, o 13 w. od gminy a 3 w. od Wilejki, 3 dm., 28 mk. (w 1865 r. 6 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Urzecz. *A. Jel.—J. Krz.*

Żerstwiówka, folw., pow. horodecki, własność dawniej Zabłockich, później Antoniny z Chrzanowskich Jacyniny, 114 dzies.

Żerstwiwicy, folw., pow. newelski, własność Łazuków, ma 59 dzies. Modzolewscy mają tu 16 dzies., Piszczykowa 18 dzies., Kwietniscy 21 dzies.

Żertaj, dwie wsi i dwa folw. nad rzką Żertajką, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Krasne Łuki, par. prawosł. Łatyholicze, katol. Chołopienicze, o 50 w. od Borysowa; cerkiewka św. Mikołaja. Wsi mają po 14 osad; jeden folw. Kopciów, ma około 84 włók; drugi, Reutów, około $3^1/_2$ włók. Grunta lekkie, łąk, zwierzyny, ryb obfitość. Porów. *Nowy Bór.*

Żertajka, rzeczka, w pow. borysowskim, lewy dopł. Berezyny. Bierze początek z błot pomiędzy wsiami Zabłocie i Kraszewicze, płynie w kierunku zachodnim głuchemi puszczami około 4 mil, ma ujście o 1 w. od jeziornego rozlewu Berezyny, zw. Pelik. Cała w obrębie gm. Krasne-Łuki. Brzegi ma niskie, koryto błotniste. *A. Jel.*

Żerużny al. *Żeržuny*, szczyt górski (813 mt.) na lew. brzegu Czeczwy, na obszarze wsi Łuhy, w pow. doliniańskim.

Żerwinek, jezioro, w dobrach Kudrany, pow. sejneński.

Żery 1.) dwór, pow. szawelski, gm. Błagowieszczeńsk, o 53 w. od Szawel. 2.) **Ż.** *Bystre* al. *Zagajne*, okolica szlach., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 3 okr, pol., gm. Grodzisk, paraf. Pierlejewo, o 42 w. od Bielska, 19 dm., 96 mk., $63^1/_2$ dzies. (6 łąk i pastw., 2 lasu, 10 nieuż.). Pola żytnie, łąk mało, las sosnowy, opałowy. 3.) **Ż.** *Czubiki*, okolica, tamże, o 41 w. od Bielska, 13 dm., 80 mk., 32 dzies. (7 łąk i past., 2 lasu, 3 nieuż.), pola żytnie, las sosnowy opałowy. 4.) **Ż.** *Pilaki* al. *Strumiany*, okolica, tamże, o 41 w. od Bielska, 18 dm., 90 mk., 80 dzies. (7 łąk i past., 2 lasu, 1 nieuż.), pola żytnie, łąk mało, las budowlany i opałowy. Przy wsi cmentarzysko jadźwingowskie.

Żeryń, wś nad jeziorem Żeryńskiem, pow. sieński, gm. Zameczek, otoczona obszernemi moczarami (błoto Lejczenok), lasy niskopienne i zarośla błotniste, stąd obfitość pastw. i opału, lecz znaczna przytem przestrzeń (427 dzies.) nieużytków, przy niewielkiej stosunkowo (340 dzies.) ilości ziemi używalnej, która wszakże jest najlepszym gatunkiem czarnoziemu. Źródła urzędowe podają rozległość na 957 dzies. (178 roli, 90 łąk, 72 lasu). Karczma i jezioro dają 100 rs. dochodu.

Żeryńskie al. *Żeryń*, jezioro, w pow. sieńskim i lepelskim, w pobliżu wsi: Żeryno i Hryńki (w gm. Zameczek). Długie około 7 w., szerokie od 3 do 4 w., zajmuje 1052 dzies. Podług wymiarów Strjelbickiego ma 11·2 w. kw., z tego 3 w. kw. w pow. lepelskim. Na jeziorze znajduje się jedna wysepka. W poprzek jeziora ciągnie się na dnie wał piaszczysty, po którym z jednej strony na drugą przechodzić można. Wał ten zowią miejscowi „Pierespą“ i podług

podania miał być groblą sypaną. W innych miejscach głębokość jeziora dochodzi do 10 sażeni. Dno jeziora jest ilaste, brzegi przeważnie błotniste, pokryte lasem, należą do kilku właścicieli, jak: Wołodkowiczów, Szczyttów, Komorowskich i innych. Z jeziora wypływa rzka Zaponoryca. Nadto około 1820 r. Józef Wołodkowicz, starościc hajneński, wykopał z jeziora kanał do Olszanki, zaopatrzony dwoma upustami, w celu podnoszenia w czasie letnich upałów wody na Olszance dla potrzeb młynów. Kanał ten przechodzi przez dwa inne pomniejsze jeziora: Święte i Drzewice. W jeziorze poławia się rocznie do 900 pudów leszczy, okoni, szczupaków i karasi. W pobliżu rozciąga się wielkie błoto Lejczenok. Jezioro Ż. stanowiło niegdyś granicę udzielnego księstwa łukomskiego a następnie całe należało do dóbr Czaszniki, Słuszków, potem Łopotów. *J. Wołod.*

Żerzeń al. *Zerzeń*, r. 1570 *Zirzino*, wś nie istniejąca obecnie. Leżała nad Wisłą z praw. brzegu, w sąsiedztwie dzisiejszej wsi Drwały, w pow. płockim. gm. Rembowo. par. Wyszogród. W r. 1303 nadaje w Jazdowie ks. Bolesław brzeg Wisły we wsiach Ż. i Drwały klasztorowi św. Wojciecha w Płocku (Kod. Maz., 36). W reg. pob. z r. 1570 wymieniono w liczbie posiadłości opata płockiego wsi: Drwały i „Zirzino", które miało $3^1/_2$ łan. (Paw., Maz., 129). Druga wieś t. n. leży na praw. brzegu Wisły, naprzeciw Wilanowa. Ob. *Zerzeń.*

Żerżenice, wś, pow. lepelski, gm. Kublicze (o 7 w.), gorzelnia, młyn wodny.

Żerżuny, ob. *Żerużny.*

Żeść, rzeczka, w pow. ihumeńskim, prawa odnoga rz. Uździanki, dopł. Usy, w gm. Uzda, długa około 3 wiorst. Nad brzegami błotnemi są pokłady rudy żelaznej. Porów. *Uździanka.*

Żeść Dziemidowa, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Smolewicze, o 28 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Żeścianka, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Prusewicze, o 57 w. od Borysowa, ma 20 osad; grunta wzgórzyste.

Żeściannik, leśniczówka i osada młynarska, pow. nowogrodzki, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Nowa Mysz, o 64 w. od Nowogródka.

Żeścienie, *Żestieni*, zaśc. szlach. nad potokiem, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 28 w. od Oszmiany, 1 dm., 5 mk. katol.

Żeściuny, *Żaściuny*, zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino (o 4 w.), okr. wiejski Petesza, odl. o 14 w. od Wilna, ma 3 dm., 6 mk. prawosł. i 27 katol. (w 1865 r. 11 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Jarmoliszki.

Żestwicy, folw., pow. newelski, własność Grzegorza Wołyńca, ma 20 dzies.

Żeszajgiele, mylnie (ob. *Skrejciany*), za: *Żemojtele.*

Żeszkiele, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 42 w. od Nowoaleksandrowska.

Żeszówka, rzeczka, w pow. suraskim gub. czernihowskiej, dopływ Biesiedzi.

Żeszyn, wś i jezioro, pow. kartuski, ob. *Cieszenie.*

Żewied' 1.) wś nad błotem, pow. i gub. czernihowska, gm. Słabin, 124 dm., 722 mk., 8 wiatraków. 2.) **Ż.,** wś nad rzką Żewiedią, pow. horodniański gub. czernihowskiej, gm. Borowicze Nowe, 82 dm., 354 mk., cerkiew.

Żewieda, dobra, pow. homelski, dziedzictwo Umańców, 221 dzies. (152 roli, 65 łąk); gorzelnia i sady dają 1000 rs.

Żewieliszki 1.) wś, pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 44 w. od Kowna. 2.) **Ż.,** dwór i dobra, pow. rossieński, gm. Szymkajcie, par. Rossienie, o 4 i 5 w. od Rossień. Własność Jaruda, wraz z Polandrami mają $653^1/_2$ dzies. (60 lasu, 18 nieuż.). 3.) **Ż.,** wś nad jeziorem, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Platerów Giełwany, (o 2 w.), o 63 w. od Wilna, 10 dm., 65 mk. katol. (w 1865 r. 29 dusz rewiz.).

Żewlisis, strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Aszwy (lew. dopł. Wewirży).

Żewżyk, wś, pow. klimowicki, gm. Timonowo, ma 20 dm., 72 mk.

Żezabry, jezioro, w pow. wileńskim, pod zaśc. Miszkiszki.

Żezdrełka, zaśc. szl. nad jez. Żezdris, pow. święciański, w 2 okr. pol., o $33^1/_2$ w. od Święcian, 3 dm., 29 mk. (23 katol., 6 żydów).

Żezdris, jezioro, w pow. święciańskim. Leży nad niem mstko Łyngmiany, wś Sieliszki al. Gobej, folw. Szubiszki. Porów. *Żendris.*

Żeździry, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 53 w. od Nowoaleksandrowska.

Zezielino, karczma nad Ułą, lew. dopł. Dźwiny, pow. lepelski, most.

Żeżawa, wś nad Dniestrem, pow. zaleszczycki, ob. *Rzeżawa.*

Żeżelów, wś nad Hnyłopiatem, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. i par. katol. Machnówka, odl. o 12 w. od Berdyczowa, przy dawnym trakcie poczt. z Machnówki do Berdyczowa, ma 904 mk. Podług Pochilewicza w 1863 z. było tu 577 mk. prawosł., 86 katol., 8 żydów; 1882 dzies. ziemi, z czego 774 dzies. odeszło do włościan. Posiada cerkiew drewnianą p. w. św. Mikołaja, niewiadomej erekcyi, uposażoną 39 dzies. ziemi. Gleba urodzajna. W płn.-zach. części wsi, pośród doliny podobnej do koryta rzeki, wznosi się pagórek otoczony wałami i szańcami. Miejscowość tę lud nazywa „Piwnewa dołyna" i podług podania zginął tu w bitwie z Polakami w 1649 r. dowódca kozackiej drużyny, zwany Piweń, t. j. kogut. Podług innego podania są to ślady zamku obronnego wzniesionego za czasów Olgierda. Ż. należał do klucza machnowieckiego Prota Potockiego, wwdy

kijowskiego, później przeszedł na własność generała Kościeleckiego, obecnie należy do Mazarakich. *J. Krz.*

Żeźlanka al. *Żuźlanka*, *Żyźlanka*, rzeczka, drobny pr. dopł. Swisłoczy, płynie od początku na wschód 3 w. granicą pow. bobrujskiego i ihumeńskiego. *A. Jel.*

Żeźlanka al. *Żuźlanka*, *Żyźlanka*, zaśc. nad rzką t. n., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorełe, o 50 w. od Ihumenia, nadany w r. 1840 w nagrodę zasług męża Zofii Wasiljewej, ma około 4 włók; miejscowość bogata w łąki, grunta dobre, namułowe. *A. Jel.*

Żeźlin 1.) folw., pow. lepelski, sukcesorów Jakuba Stefanowskiego 177 dzies. i Łaskich 30 dzies. 2.) **Ż.**, dobra, pow. połocki. Przed r. 1500 dziedzicami byli Hrehory i Michał Ostrouchowie, z zapisu wuja swego Bohdana Misuny, o co pociągnął ich do sądu asesorskiego brat Bohdana Olechno Misuna. *A. K. Ł.*

Żeżudki (w dokum.), ob. *Żeludki*.

Żędowice z *Witosławiem*, wś nad pot. Lehinie (dopł. Gniłej Lipy), pow. przemyślański, ob. *Rzędowice*.

Żędowo al. *Rzędowo*, *Zendowo*, *Sędowo*, czasem *Żydowo*, wś gosp. nad jeziorem, w pow. szubińskim, ma sąd, urz. okr. i par. ew. w Szubinie, urz. st. cyw. w Jabłówku, pocztę w Chomętowie (Hedwigshorst), st. kol. w Żninie, na linii Rogoźno-Inowrocław, szkoły w Wąsoszu, par. katol. w Chomętowie. Obszaru 544 ha, 23 dym., 230 dusz (2 ew.). Leży między Żninem a Szubinem, na zach. Łabiszyna i Chomętowa. W r. 1136 bulla Inocentego II i przywilej króla Kazimierza z r. 1357 wymieniają Ż. między posiadłościami arcyb. gnieźn. W r. 1523 składało się Ż. z samych łanów kmiecych i sołtysich. Sołtysi dawali po 10 gr. z łanu dziesięciny pieniężnej, kmiecie tylko po groszu kolendy. W r. 1577 było 11 śl. os., 5 pustych, 1 rzemieśln., 2 łany sołtysie. W r. 1618 było 7 łan. os., 9 pustych, 2 sołtysie. Rząd pruski wcielił wieś do domeny gąsawskiej. Często Ż. bywa mieszane z Sędowem, wsią pow. mogilnickiego. *W. L.*

Żędowskie al. *Żółte*, niem. *Gelbsee*, jezioro pod wsią Żędowo, w pow. szubińskim. Długość wynosi $1^1/_2$ klm., szerokość 0·6 klm. Wznies. 77 mt. npm. Należy do sieci jezior zasilających Gąsawkę, leży między jez. Wąsoszem (Białe) a Sobiejuszem. Przesmyki między jeziorami mają ledwo 100 kroków szerokości. *W. Ł.*

Żgarki al. *Żarskije*, *Żarskie*, wś, pow. słucki, w 2 okr. pol., gm. Niedźwiedzica, o 83 w. od Słucka, ma 12 osad; miejscowość dość leśna, grunta lekkie. *Al. Jeł.*

Żguń, wś, pow. homelski, gm. Korma (o 8 w.), ma 229 dm., 1441 mk., cerkiew paraf. drewnianą, szk. ludową, zapasowy śpichlerz gminny.

Żguńska Buda, słoboda, pow. homelski, gm. Nosowicze (o 7 w.), ma 260 dm., 1248 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Żguty, folw., pow. wieliski, własność Andrzeja Hadkiewicza, 55 dzies.

Żgwiżda, rzeczka, w pow. trockim, dopływ Mereczanki, płynie w puszczy rudnickiej (ob. t. IX, 937).

Żipow 1.) węg. *Magyar-Izsep*, wś, w hr. ziemneńskiem (Zemplin), ma kościół filialny gr.-katol. i kościół par. ewang., 1214 mk. Gleba żyzna. 2.) **Ż.** *Słoweński*, węg. *Toth-Izsep*, wś, w hr. ziemneńskiem, ma kościół katol. filialny, 498 mk.

Żitnica 1.) *Dolna*, węg. *Alsö-Szitnyicze*, wś, w hr. Ziemneńskiem (Zemplin), ma kościół katol. filialny, 261 mk. 2.) **Ż.** *Horna*, węg. *Felsö-Szitnyicze*, wś tamże, ma kościół katol. filialny, 277 mk.

Żlabiszki 1.) zaśc., pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Ołoty, par. Świadoście, o 97 w. od Wiłkomierza. 2.) **Ż.**, wś, tamże, o 52 w. od Wiłkomierzą, uwłaszczona od dóbr Ołotki al. Janów. 3.) **Ż.**, wś, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol., gm. Androniszki. Włośc. Markunas ma tu 96 dzies. (65 lasu, $6^1/_2$ nieuż.).

Żlebiny, ob. *Żlubiny*.

Żlubiny al. *Żlebiny*, mylnie *Żłobiny*, żmujdz. *Žlibynaj*, wś i dobra nad rzką Sawzdrową, pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Bernatowo, par. katol. Kontowce, o 19 i 24 w. od Telsz. Wś miała 8 dm., 80 mk., kościół katol. filialny, p. w. N. M. P., w 1773 r. z drzewa wzniesiony przez dziedzica Szuksztę a 1845 r. odnowiony. Dobra, własność Szuksztów, 360 dzies. (6 lasu, 77 nieużytków).

Żluby, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 56 w. od Nowoaleksandrowska.

Żłob, uroczysko na gruntach mstka Tuczyna, pow. rówieński.

Żłób 1.) lesiste wzgórze (676 mt.) na zach. brzegu Czeczwy, w pow. doliniańskim. Por. *Lipowica* i *Łuhy* (t. V, 285 i 806). 2.) **Ż.**, ob. *Żołob*.

Żłób, potok, wypływa w Chorobrowie, w pow. sokalskim i uchodzi do Bugu z lew. brzegu pod wsią Konotopy, ubiegłszy $^3/_4$ mili. Wzn. doliny w Chorobrowie 205 mt. npm., w Konotopach 192 mt. (Karta wojsk., 3, XXX).

Żłób, grupa domów i młyn, w pow. bobreckim, ob. *Łany* 1.) (t. V, 587).

Żłobek al. *Żołobek*, wś i fol., pow. włodawski, gm. i par. Sobibór, ma 29 dm., 291 mk., 6005 morg. Młyn wodny i folusz. W 1827 r. było 28 dm., 164 mk. Dobra Ż. wchodziły w skład dóbr Sobibór.

Żłobicz, rzeka, dopł. Irszy, ob. *Złobicz*.

Żłobicze, wś, pow. owrucki, par. praw. Białoszycze (o 5 w.), ma 107 dm., 834 mk., cerkiew filialną drewnianą, p. w. św. Jana Bogosłowa, niewiadomej erekcyi, przez długi czas zamknię-

tą i w 1864 r. na nowo otwartą. Uposażenie cerkwi stanowi 18 dzies. (10 roli, 8 łąk). Ż. wymienione są w dokum. z 1618 r. jako własność Krzysztofa i in. Sokołowskich, nowo osadzona (Jabłonowski, Ukraina, II, 262).

Żłobin, wś nad jez. Dziemitrowo, pow. sejneński, gm. i par. Krasnopol, odl. od Sejn 7 w., ma 19 dm., 152 mk. W 1827 r. było 12 dm., 127 mk.

Żłobin, jezioro, pow. nowogródzki, gm. Nowa-Mysz, w okolicy st. Baranowicze dr. żel. mosk.-brzeskiej, ma $^1/_4$ w. kw. *A. Jel.*

Żłobin 1.) folw., pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. Nowa Mysz, gm. Stołowicze, o 56 w. od Nowogródka. 2.) **Ż.,** uroczysko osiadłe, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm i par. katol. Darewo, o 57 w. od Nowogródka. 3.) **Ż.,** mstko na praw. brzegu Dniepru, który tu przecina dr. żel. lipawsko-romeńska, pow. rohaczewski, pod 55° 53′ płn. szer. i 39° 40′ wsch. dług., odl. o 21 w. na płd. od Rohaczewa, ma 392 dm. drewnianych), z których 187 należy do chrześcian a 205 do żydów), 1968 mk. (351 prawosł., 1617 żydów), cerkiew prawosł., wzniesioną w 1763 r., kaplicę katol. par. antuszowskiej, 5 domów modl. żydowskich, 67 sklepów, zarząd okr. policyjnego, sąd pokoju, st. poczt. i telegr., szkołę ludową, aptekę. O 1 w. od mstka znajduje się stacya dr. żel. lipawsko-romańskiej, zwana teraz Osterman-Żłobin (ob.). Rz. Dniepr szeroka jest pod mstkiem na 60 saż. Przez rzekę przeprowadzony jest most żelazny, długi 100 saż., szeroki 4 saż.; przeprawa promem. Znajdują się tu 2 garbarnie, zatrudniające 4 ludzi i produkujące za 1450 rs. oraz fabryka świec łojowych (2 robotn., 245 rs. produkcyi). Odbywa się tu jeden jarmark rocznie od 1 do 9 października, z obrotem do 25,000 rs. Od r. 1879 przeniesiono tu przystań z Rohaczewa. Wielki pożar w 1882 roku (13 maja) zniszczył prawie całe mstko. Dobra, własność dawniej Wojzbunów, od 1874 r. hr. Czernyszewa Kruglikowa, mają wraz z Lebiediewką 1319 dzies. (500 roli, 126 łąk, 641 lasu); prom i 2 karczmy dają 1500 rs. dochodu. Ż. należy do rzędu dawniejszych osad w tych okolicach i był dawniej zwany Chlepień. W XV w. wraz z Rohaczewem należał do Chodkiewiczów i jako znajdujący się w pobliżu granicy niejednokrotnie podlegał napadom wojsk ruskich. Podczas wojny Iwana III z w. ks. lit. Aleksandrem Ż. został przyłączony do państwa moskiewskiego, wkrótce jednak zwrócony. Podczas następnych wojen niejednokrotnie zajmowany i niszczony, upadł w końcu zupełnie, przyczem zatracił dawną nazwę. *J. Krz.*

Żłobiny, ob. *Żłubiny.*

Żłóbki, wólka do Krościenka, w pow. nowotarskim, ma 9 dm. i 58 mk. rz.-katol.

Żłobnica, wś, w par. Sulmierzyce, ob. *Złobnica.*

Złobowce, folw., pow. wołkowyski, w 4 okr. pol., gm. Roś, należy do dóbr Dziatłowszczyzna, Cholewińskich.

Żłobowszczyzna al. *Złobowszczyzna,* dobra, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Hudziewicze, o 46 w. od Grodna, własność Zalutyńskich, wraz z chutorem Jackowo 605 dzies. (44 łąk i past., 178 lasu, 30 nieuż.).

Żłobki, pola na Białem Piątkowie, w pow. wrzesińskim.

Żłoby, folw., pow. złoczowski, ob. *Ryki.*

Żłoby, łąka na Sokolnikach Małych, w pow. szamotulskim.

Żłoukty, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 15 w.), okr. wiejski Puzyryszki, o 39 w. od Wilna, 4 dm., 31 mk. katol. (podług spisu z 1865 r. 44 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Kurmelany.

Żłuktyń, dobra i dwie wsi, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., gm. Podbirże, o 70 — 77 w. od Poniewieża. Dobra należały do bar. Wilhelma Hahna i miały 1072 dzies.

Żłuktynia, osada, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 58 w. od Poniewieża.

Żmaczyno, folw., pow. horodecki, własność Juszkiewiczów, 36 dzies.

Żmaki 1.) zaśc. poradziwiłłowski, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, par. praw. Więckowszczyzna, odl. o 28 w. od Mińska, ma około 8 włók, należał do domin. Więckowszczyzna, z kolei ks. Wittgenstejnów. W ostatniem dziesięcioleciu odkupił cały klucz więckowski urzęd. Bunge i wyrugowawszy dawno osiadłą szlachtę zagrodową, która się procesowała o zagrody, rozparcelował dobra całe pomiędzy włościan. Poprzednio w Ż. siedziała szlachta: Bańkowscy, Lipniccy, Olekiewiczowie, Raczyńscy, Borowikowie, Szabuniewiczowie. Teraz są właścicielami włościanie: Łomaka, Boczyło, Kaszkan, Korobka, Łahoćka i Lipnicki. Miejscowość bezleśna, grunta szczerkowe, urodzajne. 2.) **Ż.,** dobra, pow. drysieński, w 1 okr. pol., własność Emilii z Hłasków Zalutyńskiej, 745 dzies. *A. Jel.*

Żmerynka, ob. *Zmierzynka.*

Żmichy, pow. siedlecki, ob. *Kisielany-Ż.*

Żmieńki, uroczysko, pow. ihumeński, gm. Lack, w dobrach Michałów, Hruszwickich.

Żmieński i *Ż. Mały* al. *Żmijeński,* dział górski, lesisty, w pasmie Czarnohory, w pow. kossowskim, w gm. Hryniawa i Żabie. Szczyt jeden sięga tu 1478 mt. Wody tego działu odprowadzają potoki: Komarniczny, dopł. Czarnej rzeki i Żmienski pot., dopł. Czeremoszu Czarnego. Por. *Kręta* i *Skupowa.*

Żmigrod, starożytny gród małopolski, w pobliżu którego powstał dzisiejszy Opatów, miasto powiatowe. Długosz opisując to miasto powiada, że na jego obszarze jest miejsce, gdzie stał kiedyś stary zamek zw. Zmigrod („ubi quondam

vetus arx... fuisse censetur"). Koło tego miejsca ciągnęły się ogrody i place dziekana opatowskiego. Dalej wspomina, iż na obszarze miejskim jest łąka biskupa lubuskiego „versus fortaliciam villam Wamberkow situs." Wskazywałoby to także na jakieś grodzisko czy okopy obronne. W innym miejscu mówi, iż młyn należący do scholastyka opatowskiego leży „circa vetus et desolatum castrum Zmigrod". A więc stały jeszcze wtedy ruiny zamku. Ponownie wspominając o młynie scholastyka dodaje „juxta montem Zmigrod", oznaczając bliżej położenie zamku. Przy tym starożytnym grodzie założony został kościół parafialny, wedle tradycyi przekazanej przez Długosza, jeden z najpierwszych po zaprowadzeniu chrześciaństwa w tych stronach. Z tym grodem zapewne połączyć też trzeba podanie o osadzeniu tu Templaryuszów, których usunął ztąd r. 1237 Henryk Brodaty i oddał miasto z przyległemi wsiami biskupom lubuskim (ob. Długosz, L. B., I, 579, 582, 635). *Br. Ch.*

Żmigród 1.) *Nowy*, miasto, w pow. jasielskim, przy ujściu pot. Głojsce do Wisłoki z prawego brzegu, w równinie wzn. 313 mt. npm. Okolicę zraszają liczne dopływy Wisłoki i sama Wisłoka. Gleba urodzajna. Zasłonięta od północy i południa pasmami górskiemi, pokrytemi szpilkowemi lasami, okolica ta ma klimat przyjemny i dosyć łagodny. Miasto starożytne, ale małe, ma parafię rz.-katol. z kościołem murowanym, sąd powiatowy, urząd poczt. i podatkowy i szkołę ludową 6 klas. Domy w części murowane, w części drewniane, tworzą rynek i kilka ulic dosyć regularnych. Przebywa tu trzech lekarzy, jest apteka i kilka sklepów. Domów ma Z. 318 i 2573 mk. (1195 męż., 1378 kob.), 1193 rz.-katol., 20 gr.-katol. i 1358 izrael. Ludność chrześciańska trudni się rękodziełami, najwięcej rozwiniętem jest tkactwo i rolnictwo. Ludność żydowska zajmuje się drobnym handlem. Ruch handlowy popierają nieco pobliskie kopalnie nafty. Zbudowanie kolei żelaznej podkarpackiej, która Ż. mija, podkopało rozwój miasta. Ztąd bowiem wychodziły gościńce w sześciu kierunkach: na płn.-zach. do Osieka, na zach. do Gorlic, na połd. na Węgry, na płd.-wschód do Dukli, na wschód do Rymanowa i na półn. do Jasła. Pos. tabularna (Jana Lewickiego) ma 420 morg., pos. mn. 898 morg. Zawiązkiem osady był stary gród pograniczny śród Beskidu karpackiego, założony dla poboru cła na trakcie wiodącym z Sandomierza na Mielec, Pilzno, Jasło, Żmigród, do Węgier. W pobliżu Ż. leży od wschodu Dukla, od zach. Gorlice. Przy grodzie założono parafię. W spisie kościołów z r. 1326 (Theiner Monument., I, 228) wymieniono parafię „in antiqua Smigrod", istniał więc już i „Nowy Ż." Na obszarze Ż. istnieje dotąd folwark zw. „Kasztel", który zapewne leży na miejscu pierwotnego grodu. W 1331 r. Jań XXII, papież, wydaje w Awinionie zezwolenie dla prowincyała dominikanów prowincyi polskiej na założenie klasztoru „in quodam Castro Smigrod vulgariter nuncupatum... sito quasi in finibns diocesis Cracoviensis versus scismaticorum Ruthenorum metas et confinia", ze względu więc, że mieszka tu mnóstwo wiernych, a w przyległych stronach tylu odłączonych od kościoła, papież uważa za zbawienne „in prefato castro Smigrod, penes quam infra Duodecim leucas et ultra nullus religionis domus vel Monasterium reperitur, domum et conventum aliquorum religiosorum... instituti" (Kod. małop., I, 218, 219). Akt Władysława Łokietka, wydany na zjeździe w Wiślicy roku 1332 dozwala mieszczanom Sandomierza przewozić towary swobodnie do Węgier drogą na Żmigród, co im przedtem było wzbronione dla zapewnienia większych korzyści mieszczanom krakowskim (ib., 222). Z aktu wydanego dla mieszczan Sącza w r. 1345 dowiadujemy się, że trakt handlowy z Sącza na Ruś szedł na Biecz, Żmigród i Sanok. W r. 1349 odwołuje ponownie Kazimierz W. dawny zakaz nie dozwalający kupcom jeździć do Węgier traktem na Żmigród (ib., 271). Dokument z 1354 roku podaje wsi: Łubno, Kopytowa i Łajsce jako leżące „in territorio Smigrodensi". W akcie z r. 1359 wspomniano znowu cło królewskie w Żmigrodzie w pokwitowaniu poborcy królewskiego z odbioru ceł za dwa lata (Kod. małop., III, 99 i 134). W sfałszowanym dokum. z r. 1305 występuje Albert ze Ż., wwda krakowski (był istotnie wojew. sandom.). W dok. z r. 1370 otrzymuje od króla Kazimierza pewne działy we wsi Szczytniki pod Proszowicami „Fidelis noster Peterlinus dictus Brun heres de Smigrod". R. 1370 pojawia się „strenuus miles Pacossius haeres de Smigrod", 1381 r. „Pacoslaus de Zmigrot" (Kod. małop., I, 164, 372, 383). Długosz podaje, iż „Smygrod nova oppidum" posiadało już w XV w. kościół parafialny. Dziedzicami miasta byli: Jan h. Drużyna, tudzież Jan i Krzesław z Wojczy h. Powała. Dziesięcina z łan. kmiecych i miejskich przynosiła prebendzie przy katedrze krakow. tylko fertona. W drugiem miejscu mówiąc o klasztorze podaje Długosz jako dziedziców: „Przybkonem militem et filios ejus Johannem et Jacobum de domo Srzeniawa" (L. B., I, 484 i III, 461). Wydawca „Złotej księgi" (t. III) podaje jakoby bracia: Przybysław że Ż. i Pakosław z Grodziny (Grabanina?) podzielili się r. 1438 dobrami. Przybysław miał dostać zamek i miasto Ż. ze sołtystwem i 11 wsi przyległych, Pakosław zaś Grodzinę (Grabaninę pewnie). Po ich zgonie bezpotomnym majątek przeszedł na siostrę Katarzynę, która wyszła za Mikołaja ze Stadnik a powtórnie w r. 1436 na Krzesława Wojczyka, którego synowie współdziedziczą Ż. ze Stadnickimi (Zł. ks., t. V, 450). W r. 1474 oblegli

miasto i zamek Węgrzy i trzymali się tu do r. 1476, pustosząc okolicę. Opuścili Ż. dopiero w skutek pokoju zawartego między Kazimierzem Jagiellończykiem a Maciejem Korwinem. W r. 1522 zgorzało miasto i dla tego uwolnił je Zygmunt I od podatków na lat 12, na prośbę Jędrzeja Stadnickiego i Krzesława Woyschik, cześnika krak., dziedziców miasta. W 1545 uzyskał Jędrzej Stadnicki u króla przywilej na jarmark w dzień Nowego roku, następnie w r. 1553 na drugi jarmark na dzień św. Wita. Około tego czasu, bo w r. 1537, połączył tenże Jędrzej Stadnicki, kasztelan sanocki, beneficium w Ż. Nowym z beneficium w Ż. Starym i utworzył w mieście prepozyturę. Stosunek ten istniał do r. 1786. W r. 1577 spłonęło miasto powtórnie, o czem poucza nas lustracya z r. 1581 (Paw., Małop., 152). W tym roku złożyło szosu 12 zł. 24 gr. mieszczanie zaś 40 zł. 27 gr. Łanów miejskich było 6, szewców 6, krawców 3, kuśnierzy 2, kowali 2, tkaczów 4, ślusarz 1, piekarek, 7 słodownik 1, balwierz 1, przekupniów 2, stolarz 1, siodlarz 1, skrzypek 1, komorn. 14 i młynarz. Ludność więc cała liczyła około 300 głów; równało się zatem sąsiednim miastom. W r. 1603 Jędrzej Stadnicki wznowił upadły klasztor dominikanów a 1614 zbudował go. Klasztor zniesiono za Józefa II a budynek obrócono na cele rządowe. Teraz mieści sąd powiatowy. Po Stadnickich posiadali Ż. ks. Wiśniowieccy a w końcu XVIII w. Radziwiłłowie. Tutaj w r. 1775 witała szlachta licznie zgromadzona Karola ks. Radziwiłła, wracającego z zagranicy. W XIX w. był Ż. własnością Bobowskich, potem Józefa Zubrzyckiego. W latach 1843 i 1882 wielkie pożary zniszczyły miasto. Parafia należała naprzód do dyec. krakowskiej, po przyłączeniu tej części kraju do Austryi naprzód do dyec. tarnowskiej a w końcu przemyskiej. Obejmuje 7 wsi z ludnością przeważnie rz.-kat.: Brzezową, Hutę Polańską, Kąty, Mytarkę (część), Mydlarz (część), Skalnik i Toki i 21 wsi z ludnością przeważnie gr.-kat. Miasto graniczy na płn. z Tokami, na wsch. z Grabaniną, Siedliskami i Ż. Starym, na płd. z Kątami a na zach. przez Wisłokę z Mytarzem i Mytarką. 2.) **Ż.** *Stary*, wś, leży na płd.-wsch. od Ż. Nowego (2·8 klm.), ma parafią rz.-kat., szkołę, 120 dm. i 642 mk. (312 męż., 330 kob.), 627 rz.-kat. i 27 izr. Pos. tabularna (Jana Lewickiego) ma 196 mr. lasu, dwie cząstki Józefówka i Tomaszówka mają razem 34 mr. Pos. mn. liczy 627 mr. Parafia istniała już w r. 1326 (Theiner Momm. Pol., I, 228 i 9), gdyż w spisie pobranej dziesięciny papieskiej zapisany jest proboszcz „Nicolaus de Antiqua Smigrodz". W połowie XV w. dziedzicami byli: Jan Stadnicki h. Drużyna i Jan i Krzesław z Wojczy h. Powała. Dziesięcinę z łan. km., wartości 12 grzyw., dawano kantoryi św. Floryana w Krakowie (Długosz, L. B., I, 484). W r. 1581 (Paw., Małop , 122) posiadał Ż. Mikołaj Stadnicki; miała wieś $10^1/_2$ łan. km. i 6 kom. z byd. O połączeniu parafii ze Ż. Nowym wspomniano wyżej. Par. obejmuje Głojsce, Siedliska i Łysą Górę. Kościół murowany, pochodzi prawdopodobnie z r. 1500, gdyż taką datę znaleziono przy restauracyi w r. 1880, nie ma jednak ważności archeologicznej. Ż. Stary graniczy na zach. ze Ż. Nowym i Kątami, na płd. z Łysągórą, na wschód z Draganową a na zach. z Siedliskami. *Mac.—Br. Ch.*

Żmigrod, u ludu *Zmygrod*, niem. *Schmiegrode*, wś i dobra nad rz. Baryczą, pow. mielicki, par. kat. i ew. w Straburkn (Trachenberg). Wś ma urząd okr. i urząd stanu cyw., szkołę ew., 669 ha (503 roli, 116 łąk), 82 dm., 167 gospodarstw, 683 mk. (330 katol.); dobra mają 906 ha (328 roli, 128 łąk, 399 lasu), 20 dm., 221 mk. (77 katol.). Na obszarze dóbr zamek Trachenberg ma 8 dm., 78 mk. i Gogolina 2 dm., 18 mk. Wieś należała dawniej do uposażenia bisk. wrocławskich. Stał tu pierwotnie zamek zw. „Maria Treunburg", z którego pozostała wieża, z posągiem Matki Boskiej na szczycie. Obecnie na tem miejscu stoi okazały zamek książąt na Trachenbergu, z kaplicą i parkiem ozdobnym.

Żmija al. *Smieja*, niem. *Schmieja*, młyn, w pow. pleszewskim, na Nerze, dopł. Prosny, o 3 staje na płd.-wschód od Pleszewa, 1 dm., 9 mk.

Żmijeński Mały, dział górski w Karpatach, ob. *Żmieński.*

Żmijewka, wś u źródeł rzki Żerewy, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. Rozważów, par. praw. Wołczków (o 15 w.), odl. o 76 w. od Radomyśla, ma 173 mk. Założona została około 1830 r. przez Temirę Żmijewską, córkę Alojzego, która następnie rozprzedała na części. Obecnie posiadają tu: 24 drobnych właścicieli 780 dzies. ziemi użytkowej, 2 lasu, 3 nieuż., Hryncewiczowie 12 dzies., Freponi 15 dzies. i Tem. Żmijewska 86 dzies. ziemi użytkowej, 45 lasu i 10 nieuż.

Żmijewko, 1667 r. *Żmijowko*, niem. *Zmiewko*, w dok. *Kl. Schmeiau*, *Gerken Smeiau*, dobra ryc., pow. brodnicki, st. p. i kol. Brodnica, par. kat. Żmijewo; 428 ha (343 roli or., 11 łąk, 51 lasu); 1885 r. 4 dm., 14 dym., 60 mk. kat., 3 ew.; gorzelnia i cegielnia w miejscu. Dziedzic wsi Ernest Krieger na Karbowie. Za czasów krzyżackich zawierało 15 włók, płacących po 20 skojców. Około r. 1415 było tu 11 włók pustych, osiadłych tylko 4 (ob. Szultz: „Gesch. der Stadt und des Kreises Kulm", II, 112). W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymienione jako dobra szl. z fol. i 7 dym., w ręku Świniarskich (str. 266). Wizyta Strzeszą z r. 1667 pisze: Ż. Bona Terestria. Gnosus Łapczyński possessor. Ex curia

debet extradere tres coretos siliginis et totidem avenae (pag. 3216). *Ks. Fr.*

Żmijewo 1.) okolica szlachecka nad rz. Łydynią, pow. mławski gm. Stupsk, par. Żmijewo Kościelne, odl. 15 w. od Mławy. Wobrębie jej leżą wsi: a) *Ż. Bagienki*, ma 2 dm., 19 mk., 42 mr. W r. 1827 było 3 dm., 33 mk. b) *Ż. Bielsk*, 2 dm., 11 mk., 16 mr. c) *Ż. Chmiele*. W nowszych spisach nie podane. W 1827 r. było 4 dm., 17 mk. d) *Ż. Gaje*, wś, ma 17 dm., 159 mk., 224 mr. W r. 1827 było 14 dm., 83 mk. Ob. *Gaje Żmijewo*. e) *Ż. Kościelne*, wś i fol., o 12 w. od Mławy, posiada kościół par. murowany, 14 dm., 150 mk., 134 mr. W r. 1827 było 9 dm., 95 mk. Fol. należy do dóbr Pieczyska. Kościół parafialny istnieje już w XVI w. Obecny pochodzi z r. 1706. Ż. par., dek. mławski, 1713 dusz. f) *Ż. Kuce*, wś, ma 15 dm., 206 mk., 217 mr. W r. 1827 było 11 dm., 54 mk. g) *Ż. Łabędy*, fol., ma 1 dm., 4 mk., 71 mr. h) *Ż. Nikły*, fol., ma 4 dm., 58 mk , 206 morg. (164 roli, 16 łąk, 2 lasu), wiatrak. W r. 1827 było 6 dm., 47 mk. i) *Ż. Pąki* al. *Pańki*, *Pianki*, wś, ma 17 dm., 168 mk., 240 mr. W r. 1827 Ż. Pańki ma 15 dm., 79 mk. k) *Ż. Podusie*, wś, ma 3 dm., 19 mk., 51 mr. W r. 1827 było 2 dm., 17 mk. l) *Ż. Sączki*. Nie podane w nowszych spisach. W 1827 r. było 2 dm., 18 mk. ł) *Ż. Szawły*, wś, ma 7 dm., 58 mk., 126 mr. W r. 1827 było 8 dm., 48 mk. m) *Ż. Trojany*, wś, ma 7 dm., 58 mk., 173 mr. W r. 1827 było 6 dm., 51 mk. W r. 1578 wś Ż. ecclesiastica ma w 4 częściach $3^3/_4$ łan., 2 zagr. z rolą i 1 bez roli; Ż. Bielskie (dziś Bagienki) 1 łan, 1 zagr. z rolą; Ż. Pianki w 5 działach $4^1/_4$ łan., 1 zagr. bez roli, $^1/_8$ mr.; Ż. Trojany 1 łan, 1 zagr. bez roli; Ż. Łowki (Chmiele) $1^1/_2$ łanu, 1 zagr. bez roli (Paw., Maz., 72, 73). 2.) **Ż.** *Nowe*, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Bartołdy, par. Zielona, odl. 20 w. od Ciechanowa, ma 5 dm., 31 mk., 249 mr. Fol. Ż. ma 150 mr. (143 roli). 3.) **Ż.-***Mancz*, wś, i *Żmijewko*, fol., pow. ostrołęcki, gm. i par. Piski, odl. 17 w. od Ostrołęki. Mieszka tu drobna szlachta. Fol. Ż. lit. F. ma 144 mr. (88 roli, 12 łąk, 19 lasu). W 1827 r. Żmijewko miało 6 dm., 38 mk. a Ż. Zagroby 3 dm., 28 mk. W r. 1578 Ż. Mancz ma w 2 częściach $6^1/_2$ łan. (Paw., Maz., 384). *Br. Ch.*

Żmijewo, niem. *Zmiewo*, w dok. *Gr. Schmeiaw*, *Schmeie*, *Smyen*, wś kościelna, pow. brodnicki, st. p. Brodnica, szkoła kat. w miejscu; 1083 ha (881 roli or. 43 łąk, 98 lasu); razem z przyległ. 21 dm., 81 dym. 484 mk., 400 kat., 84 ew. Za czasów krzyżackich należało do komturstwa brodnickiego. R. 1846 nabył Ż., należące do dóbr karbowskich, za 200,000 mrk. Hewelcke z Walichnów. Dawniej posiadali te dobra Sypniewscy. Księga czynsz. z r. 1415 opiewa; Ż. ma włók 48, od każdej wynosi czynsz 20 skojców, karczmarz płaci 5 wiardunków; osadzonych było tylko 12 wł., pustych 26. W wojnie z r. 1414 poniosła wś 1400 grz. szkody, kościół 200 (ob. Schultz: Gesch. d. Stadt. d. u. Kr. Kulm, II, 112 i 160). Tutejszy kościół, murowany p. w. Narodz. N. Maryi P., jest dziś filią do Brodnicy. Jeszcze r. 1641 był parafialnym i pochodzi z początków XIV w. Długość w świetle wynosi 26 mtr., szer. 8·9 mt. Na wieży wiszą 2 dzwony z r. 1806 i 1750. Okna na północnej stronie nie są pierwotne, lecz zostały dopiero później wprawione (ob. Heise: Bau- und Kunstdenkmaeler der Prow. Westpreussen, 1891, str. 455-458, gdzie jest rysunek i opis kościoła). Wsie do filii tutejszej przyłączone są: Ż., Żmijewko, Zbyczno i Zarośle. W 1789 r. 26 dym. Wizyta Strzesza z r. 1667 opiewa, że Ż. posiada przywilej lokacyjny z r. 1298, przez Konrada Sacch, wystawiony na włók 50. Do prob. należały 4 włóki. Kościół był przez pewien czas w ręku innowierców. Z 16 włók osiadłych pobierał prob. w Ż. po 1 korcu żyta i tyleż owsa. Sołtys i lemani dawali każdy po 2 korce żyta i tyleż owsa. Oprócz tego należały do parafii: Karwowo, Zbyszno i Żmijewko (str. 321). *Ks. Fr.*

Żmijowa 1.) mogiła na polach Motowidłówki, w pow. wasylkowskim. 2.) **Z.**, mogiła na gruntach wsi Paradów, w pow. wasylkowzkim.

Żmijowa Góra, wś nad Berezyną, w pow. bobrujskim, przystań wtórorzędna.

Żmijowe Różyce, pow. łęczycki, ob. *Różyce* 3).

Żmijowiska, wś. nad rz. Chodel, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Wilków, ma 25 os., 395 mr., w chodziła w skład dóbr Dobre. W 1827 r. 1-a część miała 2 dm., 58 mk., druga część 22 dm., 134 mk. W r. 1676 płacono pogłówne w jednej części od 35 głów, w drugiej kasztelan połaniecki od 13 głów (Paw., Małop., 47a i 48a).

Żmijowiska, las na obszarze gm. Opłucko, w pow. kamioneckim.

Żmijowiska, wś, pow. jaworowski, 19 klm. na płn.-zach. od Jaworowa, 9 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Krakowcu, tuż na wschód od urz. poczt. w Wielkich Oczach. Na płd.-wsch. leży Nahaczów, na płd. Boża Wola i Świdnica, na zach. Wielkie Oczy, na płn. Wólka Żmijowska, na płn.-wsch. Lipowiec (w pow. cieszanowskim), Wzdłuż granicy płn.-wsch. płynie pot. Łuh, Własn. więk. ma roli or. 259, łąk i ogr. 30 pastw. 16, lasu 131 mr.; wł. mn. roli or. 698, łąk i ogr. 125, pastw. 136, lasu 50 mr. W r. 1890 było 117 dm., 606 mk. w gm. (487 gr.-kat., 103 rzym.-kat., 16 izr.; 512 Rus., 94 Pol.). Par. rzym.-kat. w Wielkich Oczach, gr.-kat. w miejscu, dek. jaworowski, dyec. przemyska. Do par. należą: Wielkie Oczy, Wólka Żmijowska, Skolin i Boża Wola. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas.

Żmijowy Wał, *Żmija Wał* al *Żmijowina*, nazwa kilku wałów w gub. kijowskiej i podol-

skiej, niewiadomo przez kogo i kiedy usypanych, lecz bardzo starożytnych, znajdowano tu bowiem pieniądze rzymskie. Obecnie wały te są w wielu miejscach zaorane i uszkodzone przez wodę, tak że bardzo nieznacznie wznoszą się nad poziom. Podług podania ludowego wał ten wyorał żmij, t. j. smok, pustoszący niegdyś te okolice, podstępem złapany przez kowala i wprzężony do pługa (ob. Nowosielski, Lud Ukraiński, I, str. 254-284). Najgłówniejszy z tych wałow zaczyna się w pow. zwinogródzkim pod wsią Chiżyńce, przechodzi potem do pow. humańskiego i ciągnie się pod wsią Nerubajka, dalej przez las należący do Podwysockiego i nie dochodząc do wsi Kopenkowata przerywa się na przestrzeni około $^1/_8$ w., poczem znów zaczyna się niedaleko od mogił i ciągnie się ku wsi Tabanowa, następnie przekroczywszy rz. Jatrań wkracza do pow. bałckiego, przechodzi przez pola wsi Nalewajka i Chołowaniewskie, około Sawrania i wreszcie dochodzi do rz. Kodymy. Inny Z. wał, może mający dawniej łączność z poprzednim, ciągnie się pod wsią Komarówka, w pow. kaniowskim. Inny wreszcie Ż. wał ciągnie się w pow. skwirskim przez pole wsi Mołczanówka, niedaleko mt. Skwiry, dalej przez Kazimirówkę, Domontówkę, mimo Pustowarówki, poczem wkracza w granice pow. wasylkowskiego, gdzie przechodzi w pobliżu wsi Paradowa. Wreszcie Ż. wałem zowie się uroczysko na gruntach mstka. Obuchów, w pow. kijowskim. *J. Krz.*

Żmin, łąka na Polanowie, w pow. gnieźnieńskim.

Żmindzino, wś nad jez. Kociołowo, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Miory, o 42 w. od Dzisny, 3 dm., 13 mk. (10 prawosł., 3 katol.).

Żmirkle, os., pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo, odl. od Sejn 26 w., ma 2 dm., 15 mk.

Żmirkle, wś, pow. szawelski, gm. Gruździe, o 28 w. od Szawel.

Żmucka Wola, w dokum. *Wola Żmoczka*, wś nieistniejąca obecnie pod tą nazwą, w okolicy wsi Żmudczy, w pow. kowelskim, prawdopodobnie dziszejsza Wólka Porska. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. należy do Mielnicy Aleksandra Siemaszka, podkomorzego włodzimierskiego, który wnosi z niej z 8 dym. półłank., 3 ogr. po 2 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 68).

Żmudcza, w dokum. *Żmucz*, *Żmuha*, wś, pow. kowelski, na płd.-wschód od Mielnicy. Uroczysko nosi nazwę Babia Krynica. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. wś Żmuha należy do Mielnicy Aleksandra Siemaszka, podkomorzego włodzimierskiego, który wnosi z tąd z 6 dym. półłank., 2 ogr. po 4 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 68).

Żmudź, 1.) os. młyn. w dobrach Gidle, pow. noworadomski. Nie podana w nowszych spisach urzędowych. 2.) **Ż.**, wś, fol. i dobra, pow. chełmski, gm. Żmudź, par. r. l. Kumów, r. g. Żmudź, odl. 20 w. od Chełma, posiada cerkiew paraf., szkołę początkową, sąd gm. okr. IV, urząd gm., browar, piec wapienny, cegielnią, młyn wodny, pokłady wapienia. W r. 1827 było 75 dm., 394 mk. Dobra Ż., w r. 1869 oddzielone od dóbr Rostoka, składały się w r. 1879 z fol. Ż., Podlasie, Rudno i attyn. Dryszczów i Podgórze, rozl. mr. 1501: fol. Ż. gr. or. i ogr. mr. 357, łąk mr. 16, lasu mr. 158, nieuż. mr. 24; bud. mur. 5, drew. 14; płodozm 5-pol.; fol. Podlasie gr. or. i ogr. mr. 491, lasu mr. 47, nieuż. mr. 38; bud. mur. 1, drew. 2; fol. Rudno gr. or. i ogr. mr. 322, łąk mr. 37, pastw. mr. 11; bud. mur. 2, drew. 4; las nieurządzony. W r. 1887 odzielono z dóbr 50 mr. Ż. gmina, należy do sądu gm. okr. IV, st. poczt. w Dryszczowie. Gmina ma 24,687 mr. obszaru i 6516 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności było w 1890 r. 4527 praw., 1459 katol., 1044 prot. i 33 żyd. W skład gm. wchodzą: Annopol, Antonin, Bielin, Borysławiec, kol. Dryszczów, Haliczany, Janin, Kazimierówka, Klesztów, Koczów, Ksawerów, Leszczany, Lipinki, Mołodutyń, Maryampol, Podgórze, Pobołowice, Polesie, Rudno, Rostoka, Stanisławów, Syczów, Wolawce, Wólka Leszczańska, Wołkowiany, Wołosów, Żmudź. *Br. Ch.*

Żmudź, *Żmujdź*, dawniej *ks. Żmujdzkie*, w dokumentach i ks. sądowych do końca XVI w. pisanych w języku ruskim *Zamojtskaja zemla*, u pisarzy łacińskich *Samogitia*, niegdyś prowincya Rzeczypospolitej, kraj połączony z Litwą na zasadzie samorządu i znacznej odrębności, obecnie część gub. kowieńskiej w granicach pow. szawelskiego, rossieńskiego i telszewskiego oraz zachodniej części pow. kowieńskiego do rz. Niewiaży, leży pomiędzy 38° 45′ a 42° wsch. dług. i 55° a 56° 27′ płn. szerok. Oprócz powyższej przestrzeni do ks. Żmujdzkiego należał jeszcze mały klin ziemi pomiędzy Niemnem a granicą pruską, przestrzeń ta leży obecnie już w granicach król. polskiego (gub. suwalska), oraz wązki pas nad morzem Baltyckiem, pomiędzy ujściem rz. Aa a granicą pruską, obejmujący mto Połągę z jej obwodem, oderwany w r. 1819 od pow. telszewskiego i przyłączony do gub. kurlandzkiej, potem w 1827 r. na czas krótki powrócony, aż ostatecznie 1831 r. wcielony znów do pow. hazenpockiego gub. kurlandzkiej. Niektórzy, na zasadzie pewnych różnic języka litewskiego, którego dyalektem jest jęz. żmujdzki, inne zakreślają granice osiadłości plemieniowi żmujdzkiemu: od granicy kurlandzkiej z miasteczka Wegiery przez Szawle ku Rosieniom i Taurogom przeprowadzona linia, oddziela od wschodu Żmujdź od Litwy i cała połać ziemi od tej linii pomiędzy Kurlandyą a Baltykiem, stanowić ma obszar ziemi żmujdzkiej. Pierwsze jednak ograniczenie Ż. zdaje się słuszniejszem, gdyż jest poparte dowodami historycz-

nemi. Wyłączne natomiast oparcie się na różnicach dyalektycznych pomiędzy językiem litewskim a narzeczem żmujdzkim, który pomimo że jest własnością nielicznego plemienia, odznacza się pewnemi różnicami, nawet na przestrzeni dwóch sąsiednich parafii, trudno da się przeprowadzić, więc też na tej zasadzie granic osiadłości Żmujdzinów określić, zdaniem naszem, niemożna.

Nazwa Ż. pochodzi od *žiemaj*-nizko, ztąd lud tutejszy nazywa siebie *Žemajtis*-Żmujdzinami a ziemię swoją *Žiemajciej*, *Žiemajczis* (bardziej przeto prawidłowa forma Żmujdź a nie Żmudź), czyli krainą niższą od tej, która jest nazwana *Aukstote*, t, j. kraina wyższa, od wyrazu litew. *auksztas*-wysoki.

Przestrzeń Żmudzi według pierwszego ograniczenia obejmuje 18562 w. kwadr., a mianowicie: pow. szawelski 6079, pow. rossieński 5689, pow. telszewski 4694 i żmujdzka część pow. kowieńskiego 2100 w. kw. Podług Geografii Lelewela ks. żmujdzkie w 1791 r. obejmowało 402 mil kw., miało 71 miast, 43518 dym., 238200 mk.

Pod względem *budowy geologicznej* większa część Ż. należy do formacyi trzeciorzędnej i składa się z gliny i piasku, z cienkiemi warstwami węgla brunatnego (pow. kowieński i rossieński); w pow. szawelskim w okolicy Popielan występuje formacya jurajska, obfitująca w liczne skamieniałości mięczaków i skorupiaków (Coryphaea dilatata, Ammonites Lamberti, Terebratula, Belemnites) i znaną jest z tego względu geologom. W rzekach napotyka się dużo kamieni wapiennych, często z resztkami skamieniałości ryb i skorupiaków. Zdarzają się też nieraz całe pnie drzew kopalnych i bursztyn w drobnych kawałkach i nitkach (jezioro Łukszty, w płd. części pow. rossieńskiego).

Powierzchnia przeważnie jest równą, zdarzają się tylko nieznaczne wzgórza, stanowiące malownicze brzegi Niemna, Dubissy i Wenty, a w pow. telszewskim wzgórza te idą już łańcuchami. Najwyższe szczyty są: góra Medwejgoła w pow. rossieńskim (766·4 st.), Szatryja w pow. szawelskim (745·9 st.) i miejscowość Lepajcie w pow. telszewskim (687·5 st. npm.).

Główną *rzeką* jest przepływający na południowym krańcu Ż. Niemen (po żm. Niamans), który właśnie w jej granicach, od Niewiaży do Jurborga, na przestrzeni 120 wiorst najbardziej jest malowniczym. Szerokość średnia Niemna na tej przestrzeni dochodzi do 200 sążni, głębokość, bardzo zmienna wskutek piaszczystych mielizn, od 3 do 10 stóp. Niemen jest spławnym od Kowna i znaczny na nim ruch tak towarowy, za pomocą pruskich przeważnie parowców i berlinek (zwanych tu „baty"), jak i osobowy statkami parowemi, po większej części firm żydowskich kowieńskich. Brzegi Niemna dosyć wyniosłe, pokryte lasami i licznemi osadami, wśród których dużo jest miejscowości historycznych, najbardziej malowniczemi są w kraju. Do Niemna w granicach Ż. uchodzą: Niewiaża (Newežis, dawniej Neris) wpada pod Czerwonym Dworem, w granicach Żmujdzi ma 80 w. długości. Koryto ma wązkie (przy ujściu tylko 30 sążni) lecz głębokie i bez mielizn. Dawniej spławną była aż do Poniewieża i za czasów Hanzy spław był bardzo ożywiony. Jeszcze w 1812 r. Napoleon probował, choć bez powodzenia, przewieźć po tej rzece artyleryę swą do Poniewieża. Powoli pobudowano na niej dużo młynów, które żeglugę uniemożliwiły; w ostatnich czasach rozpoczęto starania u rządu o uznanie tej drogi za państwową i usunięcie prywatnych przeszkód do komunikacyi. Obecnie statki parowe chodzą po Niewiaży od Kowna do Bobtów. W granicach Żmujdzi do Niewiaży wpada Szuszwa, 120 w. długa, z malowniczemi brzegami. Dubissa, rzeka ze środka Żmujdzi wypływająca, 130 w. długa, o wyniosłych brzegach, pokrytych bardzo urozmaiconą roślinnością. Koryto ma dosyć szerokie, lecz zmiennej głębokości (od 1—9 stóp) i zasiane obficie kamieniami. Przy ujściu Dubissy do Niemna była stara warownia żmujdzka Bissena i znajdowało się tu przeniesione z Prus Romowe. Na początku bieżącego stulecia powzięto zamiar przekopania kanału łączącego Niemen przez Dubissę i Wentę z Baltykiem, dla obejścia portów pruskich u ujść Niemna i Wisły i przeciągnięcia handlu zbożowego, tam się kierującego, na tę drogę, Roboty dosyć już daleko były posunięte i znaczne koszta poniesione, lecz przerwano je dla trudności dyplomatycznych, W ostatnich latach znowu podniesiono myśl wykończenia rozpoczętego wtedy kanału. Najznaczniejszy dopływ Dubissy jest Krożenta. Z innych dopływów Niemna wymienić należy Mitwę i Jurę z Szeszuwą. Minija (po niem. Minge), w granicach Żmujdzi 130 w. długa, wpada już w Prusach do zatoki Kurońskiej, szeroka do 40 saż., głęboka do 12 stóp. Przerzyna ona górzystą miejscowość i odznacza się bardzo malowniczemi brzegami. Szczególnie piękną jest miejscowość przy zlaniu się Bobrunty z Miniją, z ruinami dawnego miasta Gondyngi i okopami szwedzkiemi. Okmiana (Akmiena, po niem. Dange), u której ujścia leży w Prusach Memel czyli dawny port żmujdzki Kłajpeda Święta (Szwenta), stanowiąca granicę obecną Kurlandyi. Wenta (w Kurlandyi Windawa), w granicach Żmujdzi 110 w. długa, szeroka do 40 sąż. i głęboka od 2—18 stóp. Brzegi ma od m. Kurszan górzyste i malownicze, częścią uregulowane za czasów robót przy kanale dubisko-windawskim. Przyjmuje w siebie rzeczki Dobikinię i Wyrwitę.

Jezior na Zmudzi jest około 200, różnej wielkości, największe są: Płotelskie (Wyrkszta),

w pow. telszewskim, na milę długie i $^1/_2$ mili szerokie, obfitujące w sielawy; Worniešskie (Łukszta), w tymże powiecie, 6 w. długie i $^3/_4$ w. szerokie; Birżulis (w tymże pow.), tejże wielkości; Rekijowskie al. Karpiowskie, w pow. szawelskim, 12 w. dł., 4 w. szer.; Gausztwinis, w pow. rossieńskim, 3 w. dł. i $^1/_2$ w. szer. i Parszas, w tymże powiecie, 2 w. dł. i 1 w. szer.

Bagna zajmują znaczną przestrzeń, dochodzącą do 550 w. kw.; największe są w pow. szawelskim Tyrule (50 w. kw.) z dalszym ciągiem jego Suliki (40 w. kw.) i Kamany (48 w. kw.).

Przestrzeń leśna powiatów szawelskiego, rossieńskiego i telszewskiego zajmuje 278930 dzies.; w żmujdzkiej części pow. kowieńskiego w przybliżeniu jest 80000 dzies. lasów, w tem około $^1/_3$ części stanowi własność skarbową. Lasy przeważnie są iglaste, chociaż w nich około 45% stanowią drzewa liściaste. Najwięcej urozmaiconą jest roślinność nad Niemnem i Dubissą. Z gatunków leśnych rosną tu dziko: świerk, sosna, jałowiec, dąb, jasion, brzoza, olsza, klon, grab, jarzębina, dzika jabłoń, buk (nad Niemnem) a w sztucznych plantacyach i parkach wszystkie gatunki średnio europejskie. Modrzew, dawniej rosnący dziko, jak o tem sądzić można ze starodawnych acz nielicznych już budowli z niego stawianych, i pni znajdywanych w korytach rzek, dziś wyginął i tylko w nowych sztucznych zadrzewieniach albo ogrodach i parkach tu i owdzie się napotyka.

W *ogrodach i sadach* rosną wszelkie gatunki jabłoni i grusz bardziej wytrzymałe (w osłonięciu dojrzewają i najdelikatniejsze), śliwy, wiśnie, czereśnie i krzewy jagodowe. Ogrodnictwo nie jest rozpowszechnionem, ogrodów większych jest bardzo niewiele, chociaż przy każdym dworku szlacheckim jest sad, a od niedawnego czasu i włościanie zaczynają przy chatach swych zakładać ogródki owocowe. W ostatnich latach właściciele ziemscy zaczynają gdzie niegdzie zakładać większe sady przemysłowe. Klimat Żmujdzi sprzyja bardzo hodowli jabłek, które według zdania kilku pomologów, wytrzymać mogą wszelką co do jakości konkurencyę, zaczynają więc już właściciele ziemscy zwracać uwagę na sadownictwo, jako nowe źródło produkcyi miejscowej.

Klimat Żmudzi dosyć jest zmienny; zimy umiarkowanie mroźne, na północy dosyć śnieżne, w pow. rossieńskim i kowieńskim przeciwnie nieraz zupełnie bez śniegu, W ogóle różnica temperatury pomiędzy pow. telszewskim i szawelskim a południem rossieńskiego i pow. kowieńskim dosyć jest znaczna i pory siewu i zbiorów różnią się o dni kilkanaście. Wiosny z początku ciepłe i dosyć wilgotne. Od początku maja zwykle do lipca panują posuchy, za to koniec lata i jesień zazwyczaj bywają dżdżystemi; wskutek tego zasiewy wiosenne i zbiory bardzo są nieraz utrudnione. Średnia temperatura roczna podług obserwacyi dokonanych w Kownie wynosi (za 6 lat ostatnich) + 6·2° Cel.

Gleba w powiatach szawelskim i rossieńskim przeważnie bardzo urodzajna, głównie gliniastoczarnoziemna i czarnoziemno-piaszczysta. Część północno-zachodnia pow. rossieńskiego ma grunt lżejszy i wyniosłości tam są zwykle piaszczyste. Powiat kowieński również ma dobrą ziemię czarnoziemno-gliniastą, tylko w pow. telszewskim gleba znacznie jest gorszą niż w innych; przeszło połowa tego powiatu ma grunt piaszczysty i jałowy. Próchnica napotyka się tu tylko na północy. Bliskość Prus i spław Niemnem produktów rolniczych dla większej części pow. rossieńskiego, a dr. żel. lipawsko-romeńska dla reszty jego i pow. szawelskiego ułatwia dostawę zboża za granicę i do portu Libawskiego, którego ceny eksportowe są miarodajne dla handlu zbożowego. Najlepsze środki komunikacyjne (kolej żelazna) są w pow. szawelskim, to też i ceny tam są najwyższe.

Rolnictwo w ogóle stoi nieźle, choć na niższym stopniu niż w ościennej Kurlandyi i Królestwie. Po wszystkich większych majątkach zaprowadzone zostało gospodarstwo płodozmienne; w mniejszych panuje dawna trzypolówka. Inwentarz roboczy składa się przeważnie z koni; do uprawy roli wyjątkowo tylko są używane woły. Prace rolne wykonywane są przeważnie przez stałych robotników. Gospodarstw czysto parobczanych, t. j. mających czeladź na utrzymaniu dworskiem, jest niewiele i to tylko w mniejszych posiadłościach; zazwyczaj obok kilku robotników na dworskim stole, utrzymuje się czeladź robocza na ordynaryi. Pomiędzy takowymi rozróżniają się robotnicy, którym dwór daje pewną działkę ziemi ornej i łąki wraz z zabudowaniem, za pewną ilość dni roboczych do odrobienia we dworze, są to t. z. „kumiecie“, i robotnicy, otrzymujący pewną kwotę pieniężną i ordynaryą oraz izbę w osobnym domu robotniczym, przeznaczonym dla kilku rodzin, za 5 lub 6 dni roboczych tygodniowo, są to tak zw. ordynaryusze. Opłata pieniężna i ordynarya dawana tego rodzaju robotnikom bywa w różnych okolicach bardzo rozmaita: przy 20 do 21 purów (1 pur=24 garnce) zboża, płaci się pensyi 20 do 26 rs. za 6 dni roboczych i 12 do 15 rs. za 5 dni robocz. tygodniowo. Przytem zawsze dodaje się kawał ogrodu na warzywa (mniej więcej 100 sąż. kw.), sadzi się 4 pury kartofli w polu dworskiem, sieje się 4 garnce siemienia lnianego i utrzymuje się w zimie 1 krowę i 1 owcę, na wieprza daje się 30 pur. plew. Parobkom na całem dworskiem utrzymaniu płaci się od 40 do 50 rs. pensyi a dziewkom od 22 do 26 rs. rocznie. Utrzymanie czeladzi w ogóle jest dobre: mięso

dają im 3 razy tygodniowo ($^1/_3$ funta wędliny albo $^1/_2$ funta innego mięsa na osobę), chleb razowy czysty, zupy i kasze z okrasą w dostatecznej ilości. W poście zamiast mięsa daje się po 1 śledziu na osobę, a zamiast okrasy olej konopny. To też czeladź na dworskim stole jest bardzo kosztownym kontyngensem roboczym i ten sposób prowadzenia gospodarstwa coraz mniej jest praktykowanym.

W średnich nawet gospodarstwach od lat już przeszło dwudziestu zaczynają posiłkować się narzędziami ulepszonemi i dawna socha litewska coraz bardziej ustępuje nowożytnemu pługowi. Zboże t. zw. osietne, t. j suszone sztucznie w „osieciach“ opalanych, tylko u włościan się jeszcze napotyka; a w folwarkach a nawet w wielu okolicach i po wioskach młóci się ziarno niesuszone zapomocą młocarni i oczyszcza się arfami i młynkami. Często bardziej ruchliwe jednostki z pośród włościan kupują młocarnie konne i wynajmują je mniej zamożnym gospodarzom za pewną opłatą pieniężną. W gospodarstwach większych, głównie w pow. szawelskim, w użyciu są młocarnie parowe, które się w niektórych okolicach wynajmują sąsiadom za opłatą od godziny. Nawozy sztuczne wszędzie niemal są w użyciu, nawet często u włościan; największe wzięcie mają: superfosfat, żużle Thomasa i mąka kostna, inne gatunki mniej są używane. Najsłabiej rozwiniętą jest uprawa łąk. Ze zbóż i roślin pastewnych uprawianemi są: żyto (głównie), pszenica ozima i jara, jęczmień, owies, groch, wyka, buraki pastewne, kartofle, koniczyny i mieszanki. Koński ząb, łubin, gorczyca uprawiane są jako zielone nawozy.

Ogólny kryzys zbożowy w ostatnich latach pobudził rolników do wyszukiwania nowych źródeł dochodu. Z tego powodu w wielu miejscach pozakładano centryfugi do wyrobu masła, zaczęto hodować nierogaciznę i drób w większych ilościach na wywóz. Zwrócono większą uwagę na bydło, które zaczęto uszlachetniać przez krzyżowanie, powstały obory rasowe (szwajcarskie, Anglery, Schwytz). Hodowla koni na większą skalę nigdzie się nie praktykuje, choć dwa towarzystwa, mające na celu zachętę do ulepszenia rasy, wywierają wpływ na jednostki. W ogóle jednak konie tak robocze, jak i powozowe są dobre. Nawet włościanie w pow. rossieńskim, telszewskim i kowieńskim mają często bardzo ładne okazy do zbycia, szczególnie w pow. rossieńskim, gdzie na poprawienie rasy wpływały konie rządowe lub stajnia rasowa przed niedawnym czasem istniejąca w Giełgudyszkach (w gub. suwalskiej). Dawna rasa koni żmujdzkich, ściśle biorąc, zaginęła i to co się teraz jeszcze spotyka pod tą nazwą jest produktem krzyżowania różnych gatunków z drobnym koniem włościańskim.

Gorzelnictwo mało jest rozwiniętem i ilość gorzelni na Żmujdzi nie przewyższa dziesięciu. Gospodarstwo leśne zaledwo w ostatnich czasach zaczęło się rozwijać i w ogromnej większości lasów prywatnych nie zostało dotąd zaprowadzone.

Przemysł i handel znajdują się prawie wyłącznie w rękach żydów. W ostatnich jednak czasach włościanie i drobna szlachta zaczęli się garnąć do handlu drobnego i do zkupywania drobiu i nierogacizny na wywóz za granicę, sami towar do Prus odstawiając. Ludność chrześcijańska mało jest ruchliwa i w miasteczkach utrzymuje się przeważnie z rolnictwa i wyrobku. Rzemieślnicy są również przeważnie żydzi i Niemcy, a od niedawna dopiero zaczyna się temu oddawać ludność miejscowa. Niemców rzemieślników najwięcej jest w pow. rossieńskim na pograniczu (zduni, mularze, stolarze, rymarze, szewcy i młynarze). Żydzi tutejsi różnią się od swych współwyznawców z innych prowincyi tem, że handel nie jest wyłącznem ich zajęciem. Oddają się też oni chętnie rzemiosłom, nie stroniąc od najcięższych i w wielu miejscowościach właśnie najcięższe roboty przez nich są wykonywane.

Pod względem przemysłu fabrycznego było: w pow. szawelskim w 1887 r. 151 zakładów przemysłowych, produkujących za 1272353 rs. a w 1892 r. 172 fabryk, z prod. za 1491481 rs.; w pow. rossieńskim w 1887 r. 223 fabr., z produk. za 397139 rs. a w 1892 r. 184 zakładów, z prod. za 305372 rs., wreszcie w pow. telszewskim 1887 r. 155 fabr., z produkcyą za 88473 rs. a w 1892 r. 218 zakładów przemysł., z produkcyą za 770562 rs.

Obecnie Ż. obejmuje przestrzeń trzech pow.: szawelskiego, rossieńskiego, telszewskiego i część pow. kowieńskiego. Pod względem administracyjno-policyjnym każdy powiat dzieli się na uczątki (stany), a pod względem zarządu włościańskiego na gminy (włości), na czele których stoją wójtowie (starszyny). Zarząd gminy (włościan tylko obejmującej) składa się prócz wójtów jeszcze z sołtysów (starosta) i sędziów włościańskich, a także niższych urzędników (kandydatów na powyższe posady, poborców podatków, dozorców magazynów zbożowych gromadzkich itp.). Wszyscy ci urzędnicy są wybieralni z pomiędzy włościan-gospodarzy. Pisarze gminni, mianowani przez komisarzy włościańskich (mirowych pośredników), są wszędzie Rossyanie lub gdzie niegdzie niemcy-ewangielicy.

Dawna Ż., pokryta lasami dziewiczemi, rzadkie tylko posiadała osady ludzkie, które komunikowały się ze sobą drogami w puszczach wyciętemi. Dlatego to kraj ten dzielił się na trakty czyli szlaki łączące osady i w dawnych dokumentach (jeszcze z XVIII w.) przy określaniu

miejscowości często wymieniano, że ona położona przy takiem mianowicie trakcie. Do najpóźniejszych czasów znane były trakty: Zapuszczański (Użgirski), Laudański, Datnowski, Kiejdański, Pernarowski, Rossieński itd. Prócz tego Żmujdź dzieliła się na okręgi, ciwuństwa, obejmujące pewną ilość osad i dworów, pod zarządem ciwunów (*tejunas* al. *tiewunas*, pierwotnie rządca patryarchalny, od *tiewas*—ojciec), wybieralnych z pośród znaczniejszych osób (następnie mianowanych przez królów). Ciwuństwa czyli później powiaty dzieliły się na włości pod zarządem wojtów (Vogt u Krzyżaków). W ostatnich czasach Rzpltej było 14 ciwunów: ejragolski, tendziogolski, retowskl, pojurski, szawdowski, korszewski, Wielkich Dyrwian, Małych Dyrwian, uźwenckl, twerski, berżański, wieszwiański, godyjski i birżyniański (Konstytucya z r. 1766 r.). Tąż konstytucyą z 1766 r. dozwolono im sprawy graniczne rozsądzać i swych komorników mianować.

Po przyjęciu chrztu i połączeniu slę Żmujdzi z w. ks. litewskiem pod władzą Witolda, kraj ten przyjął nazwę starostwa żmujdzkiego, a następnie znowu księstwa, choć na czele jego pozostał starosta. Zwykle urząd starosty żmujdzkiego należał do osób piastujących zarazem wyższe godności w. ks. litewskiego. Co do godności ssta żmujdzki równy był wojewodom. W r. 1529 Zygmunt Stary wydał ustawę urządzającą dla Żmujdzi i osłaniającą jej ludność przed samowolą ciwunów. Sądy w pierwszej instancyi sprawowali ciwuni, od których apellacya szła do starosty, obowiązanego według owej ustawy cztery razy do roku w Krożach odbywać sądy wyższe, od których znowu apellowano do króla. W r. 1543 ustawa Zygmunta Starego została uzupełnioną jako osobna konstytucya żmujdzka, na starych obyczajach i prawach oparta. Następnie Zygmunt August r. 1545 zatwierdził tę konstytucyę, nadając księstwu rolę polityczną i osobną reprezentacyę. Na sejmach w. ks. litewskiego ks. żmujdzkie występowało zawsze jako kraj oddzielny, ze swemi potrzebami i żądaniami i odrębność zachowało nawet po unii Lubelskiej. Szczególnym przywilejem tej odrębności Ż. było przysługujące staroście prawo tworzenia szlachty. Ż. wybierała trzech posłów na sejm i czterech deputatów na trybunał w. ks. litewskiego. Z czasem na Ż. powstały dostojeństwa polskie. Po staroście żmujdzkim, najwyższym urzędnikiem był pierwotnie chorąży żmujdzki; zarządzał on rycerstwem, regestrował zdolnych do wojska i nosił chorągiew ziemską. Księstwo żmujdzkie miało trzech senatorów: starostę, kasztelana i biskupa. Starosta żmujdzki, wybierany przez szlachtę a zatwierdzany przez króla, zasiadał w Senacie pomiędzy wojewodami: łęczyckim i brzesko-kujawskim, juryzdykcyę miał nad grodami rossieńskim i telszewskim. Oprócz dawniejszego podziału na trakty i włości, już Witold, zająwszy Ż. na początku 1411 r., podzielił ją na 12 powiatów. W przywileju w. ks. Aleksandra z 1492 r. włości są także nazwane powiatami, lecz wymieniono tylko ośm (knetowski, pernarowski, rossieński, krozki, gojżewski, miednicki, postoningieński i betygolski). W popisie szlachty żmujdzkiej z 1528 r. znowu ukazują się włości nie zaś powiaty, wyliczono ich 25. jako to: ejragolska, rossieńska, wilkijska, wielońska, widuklewska, krozka, tendziagolska, jaswojnska, kielmeńska, W. Dyrwian, M. Dyrwian, birżańska, użwencka, telszewska, retowska, pojurska, wieszwiańska, korszewska, szawdowska, gondyngska, potumszewska, birżyniańska, mendyngiańska, korklańska i żorańska. W księgach sądu ziemskiego rossieńskiego z XVI w. (1575 do 1599 r.) występują również włości, jest ich 48, mianowicie: bakszteńska, berżańska al. birżańska, bersztańska, betygolska, birżeniańska, bejsagolska, botocka, dyrwiańska, dobikińska, ejragolska (ojragolska), fedańska (chwejdańska), gierdziagolska, gintyliska, gojżowska, gondyńska albo gondyngeńska, grusteńska, jaswońska, jurburska, korżdowska, korklańska, korszowska, kretyńska albo kretyngowska, kroska, kurszańska, medygiańska, nowosadska, płotelska, powondeńska, połągowska, potumszewska, pojurska, puńska, retowska, rossieńska, skirstymońska, skudska, szawdowska, szawelska, twerska, telszewska, tondziagolska, użwencka, upicka, wielońska, wieszwiańska, widuklewska, wilkijska i żorańska. Wreszcie w ostatnich czasach Rzpltej Ż. dzieliła się na 28 powiatów szczegółowych, pod względem sądowym zaś na dwa powiaty generalne, czyli repartycye, rossieńską i telszewską, a od 1775 r. szawelską. Powiaty szczegółowe były następujące: jaswoj,ński, ejragolski, wilkijski, wieloński, rossieński widuklewski, kroski, tendziagolski, szawelski, Wielkich Dyrwian, Małych Dyrwian, berżański, użwencki, telszewski, retowski, pojurski, wieszwiański, korszewski, szawdowski, gondyngski, twerski, potumszewski, birżyniański, połongowski, powondeński, medyngiański, korklański i żorański. Z wymienionych powiatów piętnaście a od r. 1766 trzynaście pierwszych odbywało sądy ziemskie w Rossieniach reszta zaś w Telszach a później Szawlach. Sstwa grodowe były rossieńskie i telszewskie, z niegrodowych zaś znaczniejsze: wielońskie, jurborskie, bejsagolskie, skirstymońskie, jaswojńskie, botockie, wieszwiańskie, tryskie, chwejdańskie, tyrkszlewskie, retowskie, płungiańskie, połongowskie, płotelskie i gorzdowskie. Herb księztwa: Biała chorągiew, na której z jednej strony w polu czerwonem pogoń litewska, a z drugiej niedźwiedź czarny, na tylnych łapach stojący, z białą obrożą na szyi.

Pod względem *kościelnym* Zmujdź stanowi osobną dyecezyą, do której należy cała gub. kowieńska i Kurlandya, ob. *Telszewska Dyecezya*. Do wiadomości podanych tam dodajemy, że przed trzydziestu przeszło laty biskup żmujdzki zamieszkał w Kownie, przeniosłszy zarazem zarząd dyecezyi i seminaryum do tego miasta, katedra jednak de jure pozostała w Worniach i dopiero w 1895 r. usankcyonowano przeniesienie stolicy biskupiej do Kowna przez bullę papiezką, kasującą katedrę w Worniach i ustanawiającą ją w Kownie w byłym po-augustyańskim kościele. Z przeniesieniem seminaryum do Kowna 1865 r. zniesiono w niem wykład języka polskiego, zastępując go żmujdzkim. Obecnie na czele dyecezyi stoi biskup żmujdzki al. telszewski ks. Mieczysław Palulon i sufragan ks. Antoni Baranowski. Kapituła składa się z 6 prałatów i 3 kanoników, seminaryum duchowne liczy 6 professorów księży i dwóch świeckich (wykładających jęz. ruski, historyę i geografiję Rossyi); w roku szkolnym 1897 było ogółem 105 alumnów, w tej liczbie 14 szlachty, 7 mieszczan, i 84 włościan, klasztorów (bez nowicyatów) jest dwa: w Kretyndze bernardynów i w Krożach żeński p. p. katarzynek (prócz tego jest klasztor w Kownie benedyktynek). W granicach Żmujdzi jest 11 dekanatów i 111 parafii. Ogółem ns Żmujdzi było w 1896 r. 298 księży. Znaczna większość księży katolickich od czasów biskupa Wołonczewskiego składa się z włościan, to też pod względem wykształcenia duchowieństwo tutejsze stoi bardzo nisko.

Oświata na Żmujdzi rozpoczęła się od wprowadzenia wiary chrześciańskiej. Pierwsze szkoły ludowe Ż. zawdzięcza kalwinom w XVI wieku. Porządkiem lat założone zostały następujące szkółki: w Okmianach 1595 roku, w Żwingach, Wojnutach i Wilkach 1606 roku, w Telszach 1612 roku, w Szkułach 1614 r., w Powondeniu 1620 r., w Żagorach 1623 r., w Czabiszkach 1625 r. i w Średniku 1635 roku. W XVIII w. powstają szkółki katolickie kościelne przy parafiach. Wykładano w nich naukę czytania po Żmujdzku i po polsku i uczono modlitw. Nauczycielami byli księża i organiści. Oprócz tych szkółek nauką początkową zajmowali się nauczyciele wędrowni, którzy do dnia dzisiejszego jeszcze się po wsiach i folwarkach napotykają i uczą dzieci wiejskie w porze zimowej, jako wolnej od robót w polu. Tak rzeczy dotrwały do upadku Rzplitej. W pierwszej połowie bieżącego wieku zaczęły powstawać szkoły ludowe rządowe, w których z początku obok języka żmujdzkiego wykładano rossyjski. Nauczycielami były osoby świeckie wyznania prawosławnego. Z biegiem czasu wykładano tylko język ruski i początki geografii i historyi Rossyi. Religię katolicką wykładają księża miejscowych parafii. Obecnie szkółki ludowe znajdują się w każdej gminie. W pierwszej połowie b. wieku zaczęto zakładać na Ż. jedno i dwuklasowe szkoły parafialne, pod zarządem ministeryum oświaty, przeważnie dla dzieci nader licznej drobnej szlachty. W r. 1863 wydano przepisy dla szkół ludowych kraju północno-zachodniego, a w r. 1864 założono dyrekcyą szkół ludowych, które w gub. kowieńskiej miały się utrzymywać kosztem samych włościan. Jednocześnie zalecono inspektorom szkół ludowych obejrzeć wszystkie istniejące szkoły elementarne w gubernii i te szkoły kościelne, w których uczono po polsku i po żmujdzku pozamykać. Najwięcej szkół nowego typu otwarto pomiędzy 1864 a 1868 r. Dla przygotowania nauczycieli ludowych Rosyan założono w Poniewieżu seminaryum nauczycielskie w 1872 r.

Stan szkół ludowych pod zarządem dyrekcyi szkolnej kowieńskiej w dniu 1 stycznia 1896 r.: 1) w Szawlach 128 chłopców i 190 dziewcząt, w Rossieniach 182 chł. i 127 dziew., w Telszach 200 chł. i 103 dziew., razem 510 chł. i 420 dz.; 2) w pow. szawelskim 1579 chł. i 274 dziew., w pow. rossieńskim 1585 chł. i 293 dz., w pow. telszewskim 1029 chł. i 164 dz., razem 4193 chłopców i 731 dziewcząt.

Z części żmujdzkiej pow. kowieńskiego danych statystycznych nie udało nam się zebrać.

Zakłady naukowe przeznaczone dla młodzieży klas zamożniejszych (głównie szlachty) istniały na Żmujdzi przy różnych zakonach. Głowniejsze z nich, które dotrwały do początku bież. stulecia, znajdowały się: w Kalwaryi przy klasztorze dominikanów, w Kretyndze i Telszach u bernardynów, w Rossieniach u pijarów, w Krożach pierwotnie u jezuitów a następnie u karmelitów, w Podubisiu u bazylianów, w Datnowie u bernardynów i w Kiejdanach przy zborze kalwińskim. Najgłówniejszą szkołą i największy wpływ na oświatę mającą była szkoła akademicka jezuitów w Krożach. Kollegium jezuickie w tem mieście ufundował Jan Karol Chodkiewicz w 1614 r., zakonnicy otworzyli przy nim wyższą szkołę z bursą czyli pensyonatem dla uczniów, która stała się z czasem głównem ogniskiem oświaty na Żmujdzi. Oprócz tej szkoły akademickiej mieli tu jezuici seminaryum duchowne, założone w 1570 r. przez Jerzego Pietkiewicza, biskupa żmujdzkiego, i istniejące tu do 1740 r., w którym zostało przeniesione do Worń, do stolicy biskupiej. Po kassacie jezuitów w 1773 r. komisya edukacyjna szkołę tę zamieniła na wydziałową; oddana karmelitom w 1797 r. W r. 1817 karmelici przeniesieni zostali do Chwałojń, gdzie nową szkołę założyli, a szkoła kroska przemianowaną została na gimnazyum, pod zarządem cywilnym i władzą uniwersytetu wileńskiego. Szkoła kroska w ciągu dawniejszego swego ist-

nienia w gronie nauczycieli miała luminarzy, jak Sarbiewskiego, który tu poetykę wykładał, Naruszewicza, Wyrwicza, Kojałowicza. Z uczniów tego zakładu wyszło wielu wybitnych ludzi, jak Antoni Szemiot, lingwista, L. Jucewicz (Ludwik z Pokiewia), archeolog, J. Plater, historyk, Fr. Zatorski, poeta i t. d. W r. 1842 gimnazyum kroskie zamknięto i przeniesiono do Kowna. Oprócz szkoły akademickiej kroskiej inne zakłady przy klasztorach żmujdzkich z czasem przemienione zostały na szkoły 4-klasowe powiatowe. Wykłady wszędzie odbywały się naprzód po łacinie, później częściowo po łacinie i po polsku, a następnie całkowicie po polsku. Już przed r. 1830 zaczęły się próby wprowadzania do szkół języka rossyjskiego. W 1827 r. wprowadzono cywilnych inspektorów (których tu nazywano prefektami) do szkół klasztornych, a w kwietniu 1831 r. wyszło rozporządzenie, żeby przyśpieszono wykonanie dawniejszego polecenia ministeryum o stopniowem kasowaniu zakładów naukowych po klasztorach i o wprowadzaniu do wykładów języka rossyjskiego. Jakoż w r. 1832 zorganizowano szkoły i gimnazyum kroskie przez wprowadzenie wykładów w języku rossyjskim. Z zakładów klasztornych najdłużej przetrwała szkoła powiatowa w Telszach, utrzymywana przez bernardynów, która w 1843 r. przemianowaną została na szkołę trzyklasową szlachecką. Po przeniesieniu w tymże roku gimn. kroskiego do Kowna, tamtejsza szkoła 5 klasowa powiatowa przeniesioną została do Rossień. W roku 1845 upadające gimnazyum w Świsłoczy przeniesiono do Szawel. W 1856 roku znowu wprowadzono w szkołach okręgu wileńskiego wykład języka polskiego, ale jako przedmiot nieobowiązujący. W dwa lata później szkołę 5 klasową w Kiejdanach przekształcono na gimnazyum. W tymże 1858 r. szkoła 3-klasowa szlachecka w Telszach przemienioną została na 5-klasowe progimnazyum. W lipcu 1863 wyszło rozporządzenie o ponownem zniesieniu wykładów języka polskiego. W 1865 r. zamknięto gimnazyum w Kiejdanach, a szkoła powiatowa szlachecka w Rossieniach przekształconą została na 2-klasową powiatową, przeznaczoną głównie dla ludności miejskiej i poddaną dyrekcyi szkół ludowych. Gimnazyum w Telszach zostało zniesione w 1868 r. i zamiast niego założono tam, podobnie jak i w Rossieniach, szkołę powiatową 2-klas. Od tego więc roku na Żmujdzi pozostała tylko jedna szkoła średnia — gimnazyum szawelskie, chociaż należy tu zaliczyć i gimnazyum kowieńskie, oraz 6 klasową szkołę realną w Poniewieżu, otwartą w 1882 r., gdyż w zakładach tych, jakkolwiek po za granicami Żmudzi leżących, bardzo dużo dzieci rodzin żmudzkich się wychowuje. Przy gimnazyum kowieńskiem jest 7 legatów stypendyalnych przeniesionych z Krož, z których najstarszy, fundacyi ks. Piłsudzkiego, datuje się z r. 1784. Od czasu przeniesienia gimnazyum do Kowna przybyło jeszcze 8 stypendyów. Według woli fundatorów wszystkie stypendya kroskie i dwa późniejsze przeznaczone są dla młodzieży miejscowej.

Stan szkół średnich w guberni kowieńskiej w 1896/7 roku: gimnazyum kowieńskie miało uczniów 358 (prawosł. 148, katol. 124, luter. 27, żyd. 62, innych 5; dzieci szlachty 258, mieszczan 77, włośc. 20, cudzoziem. 3); gimnazyum szawelskie uczniów 270 (prawosł. 64, katol. 162, ewang. 11, żydów 33; dz. szlachty 153, mieszczan 64, włościan 53); szk. realna poniewieska uczniów 205 (prawosł. 41, katol. 131, ewang. 13, żydów 20; dz. szlachty 95, mieszczan 60, włośc. 50); seminaryum nauczycielskie poniewieskie uczniów 94 (prawosław.); szkoła elementarna przy niem uczniów 78 (prawosł. 14, katol. 53, ewang. 7, żyd. 1, innych 3; dzieci szlachty 19, mieszczan 43, włościan 16); gimn. żeńskie w Kownie uczenic 418 (prawosł. 169, katol. 54, ewang. 15, żydów 179, innych 3; dzieci szlachty 209, mieszczan 206, cudzoziemców 3).

Ludność Żmudzi, wynosząca w 1791 roku 238,200 mk., oblicza się w przybliżeniu na 816,792 osób, a mianowicie: w pow. szawelskim 261,885 mk. (130,194 męż. i 131,691 kob.), w powiecie rossieńskim 253,626 mk. (125,002 męż., 128,624 kob.), w pow. telszewskim 201,981 mk. (98,505 męż., 103,476 kob.), w żmujdz. części pow. kowieńskiego 99,300 (?) osób.

Gęstość zaludnienia wynosi: w pow. szawelskim przeszło 43 osób na 1 w. kw., w pow. rossieńskim przeszło 44 osób na 1 w. kw., w pow. telszewskim przeszło 43 osób na 1 w. kw., w pow. kowieńskim przeszło 47 osób na 1 w. kwadr.

Pod względem *narodowości* w okrągłych cyfrach ludność przedstawia się w następujący sposób: w powiecie szawelskim 6200 Rossyan, 182,000 Żmujdzinów, 12,000 Polaków, 53,000 żydów, 7000 Łotyszów, 1500 Niemców i innych narodowości; w pow. rossieńskim 6200 Rossyan, 171,000 Żm., 13,600 Pol., 49,000 żyd., 14,000 Niemców; w pow. telszewskim 2700 Rossyan, 146.000 Żm., 8000 Pol., 42,000 żyd., 2500 Niem.; w pow. kowieńskim 4300 Ros., 73,000 Żmudz., 6000 Pol., 15,000 żyd., 1000 Niemców, w ogóle 19,400 Rossyan, 572,000 Żmujdzinów, 39,600 Polaków, 159,000 Żydów, 7000 Łotyszów, 19,009 Niemców i innych narodowości.

Pod względem *posiadłości* obszar własno-

ści ziemskiej prywatnej tak się przedstawia:

1) Własność włościańska.

	Ludność rolna	Otrzymano przy uwłaszczeniu dzies.	Nabyto dzies.	Ilość osad ogólna	Osady			
					do 20 i więcej dzies.	10—20 dzies.	3—10 dzies.	drobne działki
W pow. szawelskim	138729	271315	9127	16380	6398	2889	4265	1828
W pow. rossieńskim	155569	252094	7683	22505	4349	6504	7297	4355
W pow. telszewskim	122939	252274	4463	15353	5693	2291	3588	3781
W pow. kowieńskim (część żmujdzka)	45858	66681	2106	5155	1194	1575	1400	986
W ogóle	463095	842364	23379	59793	17634	13259	16550	10950

Ludność włościańska bezrolna wynosi: w pow. szawelskim 49,061 osób, w pow. rossieńskim 24,578 osób, w pow. telszewskim 33,450 osób, w części żmujdzkiej pow. kowieńskiego 6122, czyli ogółem 113,211 osób.

W powyższych cyfrach ludności jest włościan w. ruskich, t. j. prawosławnych i roskolników, osiedlonych przeważnie w siódmym dziesiątku b. wieku na zasadzie szczególnych przepisów: w pow. szawelskim 467 gospodarstw, 2500 osób, posiadających 6616 dzies., w pow. rossieńskim około 220 gosp., około 1200 osób, posiadających $3625^1/_4$ dzies., w pow. telszewskim około 190 gosp., około 787 osób, posiadających $3494^1/_4$ dzies. i w części żmujdzkiej pow. kowieńskiego 97 (?) gosp., 600 (?) os., posiadających 1140 (?) dzies.

2) Własność szlachecka i miejska wynosi w dziesięcinach: w pow. szawelskim 217,214 ziemi użytkowej, 93,947 lasów, 30,846 nieuż., w ogóle 342,007; w pow. rossieńskim 194,442 ziemi użytkowej, $89,652^1/_4$ lasów, 26,477 nieużytków, w ogóle 313,572; w pow. telszewskim 146,349 ziemi użytkowej, 50,943 lasów, $19,877^3/_4$ nieużytków, w ogóle $217,169^3/_4$; w części żmujdzkiej pow. kowieńskiego 76,777 (?) ziemi użytkowej, 40,090 (?) lasów, 6594 (?) nieuż., w ogóle 127,270 (?) dzies. Pomiędzy właścicielami ziemskiemi jest około 6% Rossyan i Niemców. Dokładnie możemy podać tylko następujące cyfry: w pow. rossieńskim na 956 właścicieli Polaków jest 60 Rosyan i Niemców, czyli 6·2%; do osób tych należą 164 majątki, obejmujące $82,445^1/_2$ dzies. i w pow. telszewskim na 973 właścicieli Polaków jest 58 Rossyan i Niemców, t. j. 5·6 %, posiadających w 13 majątkach $42,829^1/_4$ dzies. ziemi. W pow. szawelskim jest około 145,900 dzies. ziemi w ręku właścicieli Rossyan i Niemców (największą przestrzeń zajmują olbrzymie dobra szawelskie i gruździewskie, niegdyś stołowe). Stosunek właścicieli tych narodowości do krajowców stanowi około 5%. W powiecie kowieńskim stosunek ten wynosi 7·7%.

Przeciętna *wartość* urzędowa *ziemi* (niższa w wielu razach od istotnej, lecz brana zazwyczaj za podstawę przy różnych ocenach i wypłatach) oznacza się w pow. szawelskim na 49·24 rs., w rossieńskim na 36·15 rs., w telszewskim na 28 rs. i w kowieńskim na 45·50 rs. za dzies.

Opodatkowanie posiadłości szlacheckiej wynosi na 1 dziesięcinę: w pow. szawelskim ogólne 16 kop., w majątkach właścicieli pochodzenia polskiego wraz z „opłatą procentową“ 30 kop., w pow. rossieńskim 21 kop. i 35 kop., w pow. telszewskim 26 kop. i 40 kop., w pow. kowieńskim 36 kop. i 52 kop.

Opłata „procentowa“ od właścicieli pochodzenia polskiego jest pozostałością kontrybucyi płaconej przez nich po 1863 r. i aż do roku 1868 znacznie była większą, a dopiero od tego czasu została zredukowaną do wyżej wymienionych cyfr.

Etnograficznie Żmujdzini (Żemajczej) są szczepem litewskim i różnią się od ludności Litwy wyższej (Auksztote) nieznacznemi odmianami mowy, która prawie identyczną jest z litewską. To też nadzwyczaj jest trudno na podstawie różnic językowych określić granice osiadłości szczepu litewskiego wyższego a niższego, czyli Żmujdzinów, wobec braku różnic etnograficznych. Żmujdzini, jak to wykazują ich dzieje, odznaczają się większą odpornością i hartem niż Litwini; to też oni najlepiej zachowali ojczysty język, kiedy w wielu okolicach Litwy mowa narodowa już zniknęła, ustępując językowi polskiemu lub białoruskiemu. Konserwatyzm i oporność wpływom postronnym do chwili obecnej jest wybitną cechą ludu żmujdzkiego, szczególniej w powiatach szawelskim i telszewskim i rozciąga się nie na sam język tylko. Wiele jeszcze prastarych obyczajów i zwyczajów życiowych przetrwało z czasów zamierzchłych, choć zresztą rozrost miast, ułatwione komunikacye i bliskość zagranicy oraz oświata, która też bardzo znaczną falą ztamtąd napływa, wiele już nowości wprowadziły w życie, a osiadłego dawniej i niewyglądającego poza granice własnej parafii Żmujdzina, przerabia w pohopnego do wycieczek i nawet zamorskich podróży. Zawsze jednak Żmujdzin woli się trzymać utartych szlaków i wobec rozwiniętej w ostatnich czasach emigracyi do Ameryki, łatwiej i prędzej włościanin tutejszy zdecyduje się na tę daleką podróż, niż naprzykład na wyjazd na służbę do sąsiedniego powiatu, gdzie nikt ze wsi nie był i który ten dziwny domator nazywa obcą stroną (światima pusie), nie nazywając tak Ameryki, znajomej mu z opowiadań lub listów sąsiadów czy krewnych, którzy tam byli albo przebywają jeszcze.

Pod względem *wyznaniowym* ludność żmujdzka jest przeważnie katolicką, gdyż na 816,000

mieszkańców w ogóle jest 612,000 katolików; na liczbę tę składają się Żmujdzini i Polacy, inne wyznania, oprócz żydowskiego, należą do narodowości przeważnie napływowej od niedawnych stosunkowo czasów. Do dawnych mieszkańców kraju doliczyć należy także kilkanaście tysięcy Litwinów luteranów, czyli t. zw. Prusaków, osiadłych po wsiach i miasteczkach pow. rossieńskiego i telszewskiego, na pograniczu Prus.

Włościanie żmujdzcy oddawna byli znacznie zamożniejsi niż w innych stronach kraju, z powodu stosunkowego braku większych dóbr szlacheckich, w których po rozbiorze Rzpltej włościanie przytwierdzeni zostali do ziemi, oraz z powodu licznych królewszczyzn, w których ludność nie znała prawie pańszczyzny. Stosunek dworów do włościan, na zasadzie dawnej miejscowej tradycyi, pozostał długo patryarchalnym, z nielicznemi tylko wyjątkami. W ostatnich czasach z powodu załatwienia najważniejszych kwestyj agrarnych, zaczęły się załagadzać rozdrażnione stosunki. Wpłynęła na to w części szerząca się śród ludu oświata.

Włościanie tutejsi w ogromnej większości umieją czytać, szczególnie kobiety i wogóle młodsze pokolenie. W kościele niewiele widać osób modlących się bez książek. Najwięcej umiejących czytać spotykamy na pograniczu Prus i w pow. kowieńskim, gdzie liczniejsze są osady i miasteczka i wogóle lud bardziej oświecony. Na pograniczu Prus włościanie z powodu mniejszej ilości dworów, którym dawniej odbywali pańszczyznę, odznaczają się większą swobodą w obejściu i śmiałością, co nieraz wygląda na hardość w porównaniu z chłopem naprz. okolic Kurszan i Szawel, który znowu jest pokorniejszym, ale też i mniej szczerym. Wogóle włościanin pogranicza rossieńskiego znacznie się różni od swoich ziomków z sąsiednich powiatów, jest energiczniejszym i więcej przedsiębierczym. Od pewnego czasu wobec szlachcica właściciela ziemskiego, chłop przybierać zaczyna rolę sąsiada, równego mu w poczuciu własnej niezależności i stosunki też tu i owdzie zaczynają się układać na stopie sąsiedzkiej.

Normalną jednostką gruntową włościańską, czyli pełnem gospodarstwem, jest chata włókowa (włóka litewska = 20 dziesięcinom), najmniejszą działką — $^1/_2$ dziesięciny (mowa tu o pierwotnych przestrzeniach, nadanych w czasie uwłaszczenia, z czasem potworzyły się gdzieniegdzie jeszcze drobniejsze kawałki, t. zw. chałupników). W wielu majątkach pełne „nadziały“ włościańskie miewały po 2 i $2^1/_2$ włóki gruntu z zabudowaniami, a były też pojedyńcze osady, zawierające do 5 włók przestrzeni. Po ukończeniu uwłaszczenia włościan w 1863 r., nadano ziemię t. zw. wolnym ludziom w 1882 r., następnie w 1886 r. wydane zostało prawo o uwłaszczeniu czynszowników wiejskich, których zresztą na Żmudzi okazała się bardzo nieznaczna liczba. Od czasu pierwszego uwłaszczenia pozostał serwitut pastwiskowy, którego uregulowanie ostatecznie ukończyłoby dotychczasowe kwestye agrarne na Żmudzi.

Włościanie zazwyczaj mieszkają w wioskach, wszędzie prawie jednakowo zabudowanych, chociaż w pow. rossieńskim i kowieńskim zdarzają się już dworki z gankami na słupach, kryte gontem, z okienicami i kominami. Kurne chaty stanowią jednak jeszcze pospolite, jakkolwiek już zanikające zjawisko, a najczęściej napotykają się w pow. szawelskim i telszewskim. Na pograniczu Prus, wskutek częstych stosunków z zagranicą i naśladowania tamtejszych zwyczajów, włościanie zaczynają urządzać się w pojedyńcze kolonie niemieckim zwyczajem i to nietylko nowe tego rodzaju tworząc siedziby, ale też przerabiając stare wioski.

Z przyjęciem nowych urządzeń w życiu, zaniedbanym został i dawny strój narodowy i dziś chłop żmujdzki, stając się równym szlachcicowi jako właściciel niezależny, przybiera też i ubiór szlachecki. To naśladownictwo klas wyższych odbija się szczególnie w ubiorze kobiet, których krótkie kaftaniki i długie okrycia, z małemi na przodzie kieszonkami („burnusas“) są parodyą mód z czasów uwłaszczenia włościan. Ludność włościańska zachowała w największej czystości język rodzinny, którego wyłącznie używa tak w domu, jak i w stosunkach z dworem. Służba dworska pokojowa mówi po polsku, pomiędzy włościanami jednak znajomość języka polskiego nie jest pospolitą i w większej części Żmujdzi mało rozpowszechnioną. W okolicy jednak wzdłuż rz. Dubissy od granicy parafii betygolskiej przez Ejragołę, Jaswojnie, Kiejdany, dalej po nad linią drogi żelaznej do stacyi Michelmont, następnie przez Grynkiszki, Szydłów znowu do Betygoły znajomość jęz. polskiego bardzo jest między włościanami pospolita. Nawet nazwiska żmujdzkie ludowe często ulegają zmianie przez dodanie końcówek: wicz i ski, tak np. Bartkus przezywa się Bortkiewicz, Żyłajtis—Żylewicz, Paszkus — Paszkiewicz, lub Mickunas — Mickaniewskim.

Z biegiem czasu i rozrostem ludności pierwotne osady włościańskie zaczęły się rozdrabniać i obecnie niewiele z nich zostało w pierwotnych granicach.

Wyłącznem *zajęciem* większości włościan jest rolnictwo i dlatego to o ile można trzymają się oni ziemi; jednak od niedawna, przyciśnięci biedą synowie mniej uposażonych w grunta włościan zaczęli szukać poza rolą innych sposobów do życia. Naprzód, idąc za tradycyą, zamożniejsi zaczęli z wolnej ręki nabywać od szlachty pewne przestrzenie ziemi. Ponieważ nabywane przestrzenie zazwyczaj stanowiły poręby

leśne lub pastwiska, a zawsze prawie bez zabudowań, trzeba więc było dużych stosunkowo nakładów na wystawienie niezbędnych budowli, co przy ówczesnym kryzysie rolnym i upadku cen produktów, bardzo było uciążliwem. Z powodu trudności w uzyskaniu zezwoleń na kupno, polegających na przedstawianiu kwalifikacyi (nie wszystkim przysługujących), chęć do nabywania ziemi znacznie osłabła, a rozpoczęła się emigracya do Ameryki, tudzież do większych miast portowych, Rygi i Odessy, albo niekiedy do okolic przemysłowych na południu Cesarstwa. Emigracya ta jednak zazwyczaj nie była zupełnem i bezpowrotnem opuszczeniem stron rodzinnych, lecz tylko czasowem wydaleniem się po zarobek, z celem powrotu do domu z uzbieranemi zasobami. Przy małych wymaganiach osobistych a wielkiej oszczędności, rzeczywiście emigranci żmujdzcy zbierają nieraz pokaźne stosunkowo sumy, a niema prawie nikogo, ktoby pozostałej w domu rodzinie nie przysyłał większych lub mniejszych kwot pieniężnych, własną zarobionych pracą. To też w mniemaniu ludu Ameryka stała się złotodajnym krajem i emigracya w niektórych okolicach epidemiczny poniekąd przybiera charakter, co już się zaczyna odbijać na podaży rąk roboczych wiejskich.

Na Ż. bardzo jest liczną klasa szlachty zamożniejszej i drobnej, której tu jest ogółem przeszło 35,000. Szlachta drobna mieszka albo w oddzielnych folwarkach, lub też po wsiach szlacheckich, t. zw. okolicach, w których grunty różnych właścicieli są z sobą pomieszane w „szachownicach“, bez pewnych granic, co dostarcza nieprzebranego materyału do ciągłych kłótni i procesów sąsiedzkich. Szlachta ta, wysoko się wobec włościan nosząca, stanowi gmin tej klasy, mało inteligentny, często nawet zupełnie niepiśmienny i różniący się od chłopów zazwyczaj tylko niemiłosiernie kaleczoną polszczyzną jako językiem domowym i niekiedy poczuciem narodowościowem polskiem. W pow. szawelskim i telszewskim napotykają się częstokroć dosyć zamożne rodziny szlacheckie, które od paru pokoleń się zeżmujdziły i polskiego języka nie znają prawie zupełnie. Najgęściej rozsiadły się osady szlacheckie i okolice od Dubissy ku Kiejdanom i pow. poniewieskiemu, nad którego granicą szeroko wzdłuż rzeczki Laudy (dopływ Niewiaży) znajduje się ich najwięcej. Szlachta ta stanowiła zawsze jakby jakieś małe społeczeństwo, znane całej Żmujdzi pod nazwą Laudańskiego. Do dnia dzisiejszego zachowało się w tych osadach mnóstwo prastarych tradycyi i obyczajów i ludność przedstawia się jakby kolonią polską na Żmujdzi. Posiadłości szlachty w Laudzie bardzo są rozmaite, od kilkunastu morgów do dwudziestu włók i więcej; to też i pod względem inteligencyi panuje tu wielka rozmaitość. Obok szlachty osiadłej, liczną jest klasa szlachty dzierżawców, nieraz zamożnych, którzy pozbawieni prawa nabywania ziemi, a rolnicy odwieczni, pracują na cudzym zagonie. Przesilenie rolnicze lat ostatnich podkopało wielu z tych dzierżawców, co się odbiło i na właścicielach wydzierżawiających folwarki, którzy wobec zubożenia tej klasy nieraz w trudnej znajdują się pozycyi. Prócz dzierżawców folwarków szlachta mniej zamożna zajmuje posady oficyalistów po dworach, a najbiedniejsza klasa szlachty bezrolnej stanowi kontyngens sług dworskich i parobków wiejskich. Ci ostatni sposobem życia i obyczajami zupełnie nie różnią się od włościan i tylko z dokumentów ich widać, że są to potomkowie ziemiańskich rodzin, w różnych czasach podupadłych.

Jedną z ujemnych cech, przekazanych tradycyjnie drobnej szlachcie żmujdzkiej, jest namiętność do pieniactwa dla najbłahszych nieraz albo i zgoła fikcyjnych powodów. Owe szachownice gruntowe dostarczają obfitego materyału różnych waśni; pieniacze jednak tutejsi i poza kwestyami gruntowemi wynajdują rozmaite powody do spraw sądowych.

Od czasu uwłaszczenia włościan namiętność procesowania się przeszła i na nich; nietylko sądy włościańskie ale i sądy pokoju i sąd okręgowy kowieński przepełnione są przeróżnemi sprawami. Początek pieniactwu włościan dały stosunki z dworami z doby uwłaszczenia.

Lud żmujdzki odznacza się pobożnością, która często, jak zwykle w klasach mało oświeconych, jest opartą bardziej na formach zewnętrznych niż na istocie samej religii. To też formalizm ten wytworzył tu śród kobiet, głównie po miasteczkach, liczną klasę t. z. dewotek, które stają się plagą miejscową. Lud przywiązany jest bardzo do swych kościołów i miejsc cudownych, z których najgłówniejszemi są: Szydłów (w pow. rossieńskim) i Kalwarya Żmujdzka (pow. telsz.).

Język żmujdzki, jak już nadmieniono, jest tylko dyalektem litewskiego i jako osobna mowa traktowanym być nie może. Jeśli język górnolitewski jest czystszym i zachował starsze formy, zato żmujdzki (dolno litewski) okazał się oporniejszym i kiedy tamten blizkim jest zaginięcia, ten zachował się w granicach historycznych Żmujdzi. Literatura żmujdzka, jako taka, nie istnieje, jest tylko litewska, wielce uboga i tylko ludowa.

Pierwotna *historya* Żmudzi ginie w pomroce bajecznych podań i wytworów fantazyi kronikarskiej. Pierwszymi osadnikami mieli być jakoby przybysze z Italii pod wodzą Publijusza Libona, inaczej zwanego Palemonem, który w I wieku naszej ery miał tu osiąść. Jeden z synów jego Borkus miał zawładnąć krajem nad Niemnem i założyć miasto Jurbork. Potomkowie Palemona przeszło siedem wieków jakoby rządzili krajem; z rodu tego tylko imiona niektó-

rych władców się przechowały, jak Ursyn, Dorsprung, Kunas i in. Dość prawbopodobnem jest mniemanie, iż pierwszymi krzewicielami kultury i organizatorami byli przybysze normandzcy. Oni to jakoby założyli pierwszą warownię nad jeziorem Płotelskiem i z niej przedsiębrali wyprawy łupieżcze w głąb kraju. Wpływ Normandów okazuje się w skandynawskiego pochodzenia nazwiskach napotykanych wśród szlachty żmujdzkiej (Dowmunt, Ejmont, Giutowt, Jamont, Milwid, Norwid i t. d), wybitnie różniących się od nazwisk czysto litewskich, jak Dowgird (daug—dużo i gird—słyszę), Korejwa, Medeksza, Rymgajłło, Szukszta, Wizgird, Wojzbun.

W XII w. Żmujdzini żyli jeszcze w stanie barbarzyństwa, nieznani poza granicami swego kraju, wiodąc, pod wodzą księcia swego Gimbuta, częste walki z pobratymcami swymi Łotyszami. Po nim dzierżył władzę Montwiłł, który pierwszy zaczął podobno cywilizować i organizować ludność Ż. pod naciskiem ciągłych najazdów sąsiednich ludów. Po nim następują synowie jego: Erdziwiłł i Wikind, wymienieni w Latopisie Hypacowskim jako książęta żmujdzcy należący do poselstwa wyprawionego w 1215 r. od Litwy do wdowy Romana, króla halickiego, oraz synów jej Daniela i Wasilka.

Niebawem król Litwy Mendog (Mindows) zaczął się wtrącać w wewnętrzne sprawy Żmujdzi za rządów Trojnata i przyciśnięty przez Krzyżaków, ustąpił im ziemię żmujdzką w 1253 r. Oburzeni tą samowolą Żmujdzini powstali pod wodzą Trojnata przeciwko Krzyżakom i wyparli ich z kraju. Wówczas to przez pewien czas, po śmierci Mendoga, Żmujdź wyniosła się ponad Litwę, jako kraj o czystszej narodowości i najwierniejszy wierze przodków.

Założyciel nowej dynastyi litewskiej Litawor, władca Ejragoły na Żmujdzi, po długoletnich swarach wewnętrznych, w osobie swojej zjednoczył władzę najwyższą na Litwie w 1283 r., Żmudź zaś za panowania tam Witenesa i Giedymina w bliższy z nią wszedłszy stosunek, rozpoczyna półtorawiekowe krwawe zapasy z Krzyżactwem, którego zagony ogarnęły ostatnie już krainy pruskie.

Długa ta walka z zakonem, zakończona pokojem Toruńskim 1411 r., była szeregiem wycieczek Krzyżaków z różnych zasadzek i fortec, gdyż w kraju pokrytym nieprzebytemi lasami, bez dróg i stałych komunikacyi, nieprzyjaciel nie mógł trwale się umocnić, wpadał więc Krzyżak na Żmudź, mniej lub więcej głęboko w kraj się zapuszczając, palił osady, wycinał ludność i znów się chronił w bezpieczne miejsca.

Żmujdzini rozdrażnieni temi częstemi i niespodziewanemi napadami, tąż samą bronią wywdzięczali się wrogom. Przez ciąg dwóch prawie stuleci lała się krew prawie bez przerwy z obu stron.

Po krótkim spokoju za rządów Witenesa i Giedymina na Litwie, rozpoczęła się znowu wojna z zakonem, w czasie której poległ Giedymin pod Wieloną w 1338 r., a bój wiedli dalej bracia Olgierd i Kiejstut, ten ostatni jako udzielny książe Trok i Żmujdzi.

Był to czas największej zaciekłości i natężenia obu stron wojujących. Krzyżacy dla łatwiejszego opanowania nieprzyjaciół, przez intrygi rozłączyli sojuszników: Kiejstuta i Jagiełłę i ten ostatni, obałamucony przez nich i dla utrzymania się na tronie wielkoksiążęcym, odstąpił im Żmujdź aż do ujścia Dubissy w 1382 r. Żmujdzini jednak nie uznali tego aktu i dalej walczyli z zakonem. Kraj utrzymał pewną samodzielność pod zwierzchnictwem Litwy. Witold, związany z Krzyżakami przeciw Jagielle, w 1390 r. skłonił szlachtę (bajorów) kilku powiatów (miednickiego, kołtyniańskiego, knetowskiego, kroskiego, widuklewskiego, rossieńskiego i ejragolskiego) do zawarcia z zakonem przymierza zaczepno-odpornego w Królewcu, ze stanowiska swej samodzielności. Według aktu tego Krzyżacy uznali Żmujdź za kraj samodzielny, pod władzą Witolda.

Po pogodzeniu się Witolda z Jagiełłą i objęciu przez niego władzy wielkoksiążęcej, Żmujdzini zerwali przymierze z zakonem pod pozorem, że nie wszystkie powiaty je zaprzysięgły i wtargnąwszy w granice dzierżaw zakonu, zdobyli Kłajpedę 1393 r. W kilka lat później Witold, chcąc przerwać ciągłe waśnie z Krzyżakami, zawarł z nimi traktat w 1398 r., mocą którego trzy czwarte Żmujdzi, od granic Kurlandyi rzeką Dubissą ku Mazowszu, t. j. całą jej część zachodnią im odstąpił. Tak więc Żmudź znowu oddaną została na pastwę Krzyżactwu, które też z całem okrucieństwem zaczęło nawracanie pogan.

Zrozpaczeni Żmudzini, stojąc twardo przy wierze przodków, rzucili się do walki pod wodzą Tela (może Talwosza), dzielnie w ciągu dwóch lat niemal opierając się napierającym od Prus i od Inflant Krzyżakom, i zmusili ich wreszcie do odwrotu. W 1400 r. Krzyżacy, wzmocnieni licznemi hufcami rycerstwa francuskiego i holenderskiego, pod Karolem Śmiałym Lotaryńskim i Wilhelmem Geldryjskim, niespodziewanie wpadli w zimie na Żmujdź i masę bezbronnego ludu wycięli. Zgnębiona Żmujdź poddała się nieprzyjaciołom, którzy dla utrzymania zwyciężonych w karbach posłuszeństwa, pobudowali zamki obronne i wyznaczyli ze swego ramienia zarząd kraju. Naczelnym przedstawicielem zakonu został wójt (Vogt) Michał Kuechmeister von Sternberg, któremu mieli podlegać ciwunowie, stojący na czele powiatów.

Krzyżacy chcąc zyskać stronników śród szlachty (bajorów) i wolnych włościan, hojnie rozdawali pieniądze, dobytek i zagwarantowywali

zarazem posiadłości. Zabiegi te wszakże niewiele zyskały przyjaciół zakonowi, gdyż Żmujdzini oddawna przywykli uważać Krzyżaków za najzaciętszych swych wrogów. To też niebawem wybuchło powstanie, zamki zostały zdobyte, załogi zniesione, a Żmudź, uwolniona od najezdników, oddała się pod władzę Witolda (1401 r.).

Jednak ani Władysław Jagiełło, ani Witold nie mogli jeszcze obronić Żmujdzi od Krzyżaków, zajęci ubezpieczeniem Polski i Litwy i dla tego też poświęcili kraj ten polityce szerszej i w pokoju zawartym w Raciążu 1404 r, nanowo Żmujdź w ręce zakonu oddali, potwierdzając traktat z 1398 r. Witold, nie mogąc na nowo skłonić Żmujdzinów do złożenia hołdu Krzyżakom, siłą dopomógł im do opanowania Żmujdzi, czem wzbudził w ludności jej srogą ku sobie nienawiść.

Nowy ucisk wrogów, szczególnie zaś srogość komtura Marcina Helfenbacha, wywołały nowe powstanie w 1405 r. Napadnięty komtur w zamku Friedberg został zabity, zamek opanowany i załoga jego zniesiona. Nowa wyprawa pod wodzą marszałka Ulricha von Jungingen opanowała wreszcie zbuntowany kraj i utrwaliła ponownie władzę w nim zakonu. Żmujdź jednak ciągle się burzyła a niektóre włości koło Rossień bez przerwy walczyły z Krzyżakami, którzy ich nigdy uspokoić nie mogli.

Tak trwała walka aż do 1409 r., kiedy Witold wkroczył w granice Żmujdzi i wypędził z niej Krzyżaków. Król czeski Wacław wyrokiem polubownym zostawił Żmujdź pod władzą zakonu, nowa jednakże wojna i klęska zakonu pod Gruenwaldem 1410 r. uwolniła kraj ten od Krzyżaków.

Na mocy traktatu Toruńskiego 1411 r. oddano Żmudź pod dożywotnią władzę króla i w. księcia, a po ich zgonie dopiero miała do zakonu powrócić, przez polubowny jednak wyrok króla rzymskiego Zygmunta 1413 r. warunek ten zniesionym został. Teraz Jagiełło wespół z Witoldem zajęli się wewnętrznem urządzeniem Żmujdzi, krzewiąc w niej chrześciaństwo, czemu ostatni arcykapłan, opierając się na konserwatyzmie ludowym, twardy stawił opór. Nareszcie śmierć tego kriwekriwejty, Gintowta, w r. 1414 ułatwiła trudy nawracania. Starostą żmujdzkim mianowany został Kieżgajłło; miał on rządzić krajem jako zwierzchnik nowoustanowionych ciwunów po powiatach i czuwać nad postępem nawracania pogan.

W r. 1417 ustanowiono biskupstwo żmujdzkie, chrześcijaństwo jednak nie utrwaliło się jeszcze w kraju i wybuchłe w roku następnym powstanie pogan wstrząsnęło nowozałożoną dyecyzyą. Wygnano biskupa i duchowieństwo, wybito wielką liczbę szlachty ochrzczonej i zrabowano kościoły i dwory. Zaledwo po dwukrotnem zbrojnem wkroczeniu na Żmujdź zdołał Witold uskromić reakcyą pogańską i kościół katolicki nanowo w kraju utwierdzić.

Podczas tych wewnętrznych zatargów nieraz ponawiały się spory z zakonem o prawo własności i granice Żmujdzi, aż nareszcie traktatem zawartym w r. 1422 nad jeziorem Melnem pod Radzynem, ostatecznie została odstąpioną Jagielle i zjednoczoną z Litwą.

Odtąd Żmudź nigdy już niepowróciła pod władzę Krzyżaków, choć nieraz jeszcze była przedmiotem pretensyi zakonu, szczególnie w czasie zaburzeń w Litwie za Świdrygajłły, który nawet odstąpił Krzyżakom trzymilowy pas ziemi wzdłuż brzegu morskiego. Zygmunt Kiejstutowicz dzielnie bronił kraju przeciw wypędzonemu z Litwy i sprzymierzonemu z zakonem Świdrygajlle, a sroga klęska zadana kawalerom mieczowym i wojsku Świdrygajłły przez siły polsko-litewskie pod Pobojskiem, w pobliżu Wiłkomierza, 1435 r., nazawsze już położyła kres napaściom zakonu i zapewniła spokój Żmujdzi. Chylący się do upadku zakon stracił nawet pozory wypraw na Żmujdź, ostatecznie już nawróconą do wiary chrześciańskiej za Kazimierza Jagiellończyka.

Czas jakiś trwało rozdwojenie wewnętrzne na Żmudzi, ponieważ większa część szlachty trzymała się ks. Michała, syna Zygmunta, a ostatniego już Kiejstutowicza i kraj chciała w niezależności od Litwy zachować. Powstańcy przeciwko królowi Kazimierzowi pod nieobecność Kieżgajłły wybrali na starostę swego Dowmunta, który stanął na ich czele. Król jednak łagodnemi środkami uspokoił buntowników 1442 r. i Żmujdzini za pośrednictwem wojewody trockiego Gastowta poddali się dobrowolnie, a król dał im na czas jakiś za starostę Kontowta, brata Dowmuntowego.

Spustoszona wiekowemi walkami z zakonem Żmudź powoli zaczęła się zaludniać i urządzać. Za czasów pogańskich kraina ta nie znała kast i różnicy stanowej, pomimo istnienia szlachty (bajorów) cała ludność korzystała z patryarchalnej równości i niezależności. Z wprowadzeniem chrześcijaństwa ujęto ludność w karby przymusu prawnego. Z czasem powstały nadużycia, których lud dotąd tylko od obcych doświadczał. Aleksander Jagiellończyk nadał w 1492 r. przywileje tylko szlachcie żmujdzkiej, zrównawszy ją z litewską i pozostawił jej prawo obierania starostów i ciwunów. Zygmunt Stary, wydawszy w 1529 r. Ustawę dla ludu pospolitego ziemi żmujdzkiej, powściągnął nadużycia ciwunów po powiatach, określiwszy dokładnie obowiązki starosty żmujdzkiego, jako naczelnego rządcy całej prowincyi, i ciwunów, zarządzających powiatami al. włościami i zniósłszy zbyteczne ciężary i opłaty ludu wiejskiego.

Następnie w 1543 r. wydaną została konstytucya ks. żmujdzkiego. Zygmunt August konstytucyę tę zatwierdził, nadawszy Żmudzi samodzielną rolę polityczną i reprezentacyę, a w r. 1557 wydał tak zwaną „Sprawę Włoczną“ dla Litwy i Żmujdzi, mocą której rozmierzone zostały grunta szlacheckie i włościańskie pod dozorem Mikołaja Radziwiłła Czarnego i Eustachego Wołłowicza, przez co uporządkowały się stosunki gospodarskie i własność ziemska w kraju.

Główniejsze *miasta* Żmudzi są: Szawle (Szaulej po żmujdzku), miasto powiatowe (22740 mk.), Janiszki (7700 mk.), Kurtowiany, Kurszany, Popielany, Wieksznie, w pow. szawelskim; Rossienie al. Rosienie (żm. Rassiajniej), mto powiatowe (11826 mk.), Jurborg, Taurogi, Kielmy, Kroże, Szydłów, Cytowiany, w pow. rossieńskim; Telsze (Telszej po żm.), mto powiatowe (10992 mk.), Wornie (dawniej zw. także Miedniki), Kretynga, Szkudy, Płungiany, w pow. telszewskim; Kiejdany, Żejmy, Ejragoła, Wielona, w pow. kowieńskim.

Żmudź przez dwa niemal wieki będąca widownią walk zaciętych z zakonem krzyżackim a następnie wojen szwedzkich, obfituje w zabytki dziejowe, gęsto po kraju rozsiane. Najbogatszemi w tego rodzaju pamiątki są wybrzeża Niemna, chociaż i w głębi kraju jest ich niemało; że zaś brzegi tej rzeki odznaczają się zarówno nadzwyczajną malowniczością, wymieniamy przeto kilka miejscowości, w których piękność natury jednoczy się z tradycyą historyczną. Czerwony Dwór, przy ujściu Niewiaży do Niemna; na miejscu obecnego pałacu hr. Tyszkiewicza stał zamek krzyżacki Gotteswerder. Wilki al. Wilkija, niegdyś starostwo, dziś nędzna żydowska osada na stromym brzegu rzeki; kościół tutejszy jest fundacyi Zygmunta III (1606 r.). Dawniej mała twierdza żmujdzka. Średnik, mstko przy ujściu Dubissy do Niemna. W XIII w. stała tu twierdza Bissena, w pobliżu której znajdowało się Romowe, przeniesione tu z Prus. W 1283 r. Krzyżacy niespodzianie zimą napadli na Bissenę, lecz opanowawszy tylko podzamcze, wrócili do Prus. W 1294 r. zdobyli oni Bissenę, świątynię spalili i wymordowali kapłanów. Przez długi czas Bissena była polem walki pomiędzy Żmujdzią a zakonem; palona kilkakrotnie, odbudowaną została w XIV w. pod nazwą Dubishain al. Dubisinsel, stała się na początku XV w. stolicą komtura Żmujdzi, który jednak nie mogąc oprzeć się Witoldowi, spalił ją w 1409 r.; od tego czasu Bissena już z gruzów nie powstała. Wielona, mstko o 7 mil od Kowna, głośne w czasie walk Żmujdzi z zakonem. Stał tu dawniej zamek obejmujący dwie góry nad Niemnem, zwany Friedberg. O 3 w. od Wielony znajduje się okop, naprzeciw którego był podobno most przez Niemen. Jest to ślad dawnego zamku Bajersburga, przy oblężeniu którego zginął w 1338 r. Giedymin, trafiony kamienną kulą działową. Zwłoki księcia Litwini spalili i popioły pogrzebali pod Wieloną, usypawszy stożkowy kopiec na górze pod miasteczkiem; jest to góra Giedymina. Raudań, starożytny zamek krzyżacki, zwany przez nich Nowy-Bajersburg. Zachowany do chwili obecnej w dobrym stanie. Na miejscu jednej z wież poprzednia jego właścicielka postawiła kaplicę prawosławną. Zamek Giełgudowski, wybudowany w XIV w. przez Krzyżaków, dziś w ruinie dobrze zachowanej, w ostatnich czasach odrestaurowany. Dawniej należał do węgierskiej rodziny Eperjerszów, która otrzymała indygienat polski; od końca XVII w. był własnością Giełgudów, których potomek z linii żeńskiej dziś jeszcze jest jego właścicielem.

Literatura. Dzieła odnoszące się do opisu Żmudzi są dość liczne. Oprócz artykułów: Balińskiego w Starożytnej Polsce (t. III, 474—509), Bartoszewicza w Encyklopedyi (większej) Orgelbranda (t. XXVIII, 973—997) i Moraczewskiego w Starożytnościach polskich (t. II, 765—770), ważniejsze są: Buszyńskiego Ign. Opisanie historyczno-statystyczne pow. rossieńskiego (Wilno 1884 r.); tegoż Dubissa, główna rzeka w dawnem ks. żmujdzkiem (Wilno 1870 r.); Dowgirda T. Pamiątki z czasów przedhistor. Żmudzi (odbitka z Pamiętnika Fizyograficznego, t. VII i VIII, 1887 i 1888 r.); ks. Wołonczewskiego M., biskupa żmujdzkiego: Żemajtiu Wiskupiste (Wilno, 1848 r., w rękopisie); przekład polski; Sprogisa „Geogr. słow. drew. Żomojtskoj zemli XVI stol. (Wilno, 1888); ks. Stan. Czerskiego „Opis żmudzkiej dyecezyi (Wilno, 1830); L. A. Jucewicza, Rysy Żmudzi (Warsz., 1840); tegoż Wspomnienia Żmudzi (Wilno, 1842); Gadona M., Opisanie pew. telszewskiego (Wilno, 1846); tegoż, Statystyka ks. Żmudzkiego (Paryż, 1830); Afanasiewa, Opis. kowieńskiej gub. (Petersburg, 1861), Hukowskiego, Opisy pojedynczych powiatów gub. kowieńskiej, pomieszczane w Pamiat. kniżkach (od 1886 r.) i w. in. Widoki z opisami podał Tyg. Ilustr. z 1860 r. (t. I, str. 364) i z 1862 r. (t. IV, 230).

A. Dowojna—Sylwestrowicz.

Żmudzka Wieś al. *Zawydzka*, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Łozdzieje, odl. od Sejn 19 w., ma 27 dm., 269 mk., 898 mr. Wchodziła w skład dóbr Krasnowo. W 1827 r. było 24 dm., 144 mk.

Żmuha (w dokum.), ob. *Żmudcza.*

Żmujdki, żmujdz. *Żemajtkiemis*, mstko i dobra nad jez. Kirnie, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Żmujdki, o 15 w. na płn.-wsch. od Wiłkomierza a 49 w. od najbliższej st. dr. żel. Janów. Mstko miało 7 dm., 119 mk., kościół katol. par., przytułek dla biednych, zarząd gminy; dobra, własność Bystramów, mają 1999

dzies. (599 lasu, 26 nieuż.). Kościół katol. paraf., p. w. św. Kazimierza, wzniesiony w 1568 r. przez Garciana Alabusa, rektora kolegium jezuickiego w Wilnie. Parafia katol., dekanatu wiłkomierskiego, 3527 wiernych. Filia w Pozelwie. Gmina, położona w płd.-wsch. części powiatu, przytyka od płd.-wschodu do gub. wileńskiej i graniczy od wschodu z gm. Owanty, od płn. z gm. Kurkle, od płn.-zach. i zachodu z gm. Kowarsk, Towiany i Konstantynów, od płd.-zach. z gm. Wojtkuszki, obejmuje 99 miejscowości, mających 1406 dm. włośc. (obok 73 należących do innych stanów), 9362 mk. włośc., uwłaszczonych na 13370 dzies. ziemi. Nadto w obrębie gminy znajduje się 10491 dzies. (3432 roli) większej posiadłości, 527 dzies. ziemi skarbowej i 171 (88 roli) kościelnej. Gleba w ogóle mało urodzajna. Dobra Ż. należały niegdyś do ks. Radziwiłłów, z których kardynał Jerzy zapisał je dla akademii jezuickiej w Wilnie. Po kasacie jezuitów przeszły na własność funduszu edukacyjnego, nadane zostały wraz z Perkalami i Pozelwą Ignacemu Pietkiewiczowi, podstar. wiłkomierskiemu, z wykazaniem intraty 13030 złp., przyczem nabywca złożył ewikcyę na dobrach Komaje. Następnie własność Morykonich, później Doroty Łopacińskiej, której syn Ignacy sprzedał je Karolowi Bystramowi. *J. Krz.*

Żmujdok, wś, pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór, odl. od Augustowa 19 w., ma 6 dm., 40 mk.

Żmujdź, ob. *Żmudź*.

Żmujdziny, wś, pow. łecki, ob. *Oracze* i *Żmoidszen*.

Żmulino, wś, pow. wieliski, prawie na granicy gub. pskowskiej, przy drodze z Wieliża do Wielkich Łuk.

Żmurkówka, pow. radomyski, ob. *Żmurówka* 1).

Żmurnia, rzeczka, w pow. mozyrskim, mały prawy dopł. Uborcia, zaczyna się w lesistych moczarach za wsią Żmurnicka Rudnia, stanowiąc pod nią rozlew jeziorny: płynie puszczami na północ, łączy się strugami z jeziorem Horczyno i po za niem ma ujście wielu rozgałęzionemi korytami, naprzeciwko wsi Lelczyce. Długa około 10 w. *A. Jel.*

Żmurniańska (mylnie *Żmuryńska*) *Rudnia*, pow. mozyrski, ob. *Rudnia* 82). W pobliżu wsi bagniste jezioro Śmierdzin (ob.).

Żmurówka 1.) wś, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. rzeczyckim, gm. rowieńsko-słobodzka, o 14 w. od Rzeczycy. 2.) **Ż.**, *Żmurouka*, wś nad Dnieprem, pow. rzeczycki, przy gośc. poczt. rzeczycko-czernihowskim, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. i par. prawosł. Zaspa, o 6 w. od Rzeczycy, ma 21 osad; lud rolniczy, flisaczy i rybaczy; miejscowość bogata w dary natury.

Żmurówka 1.) al. *Żmurkówka*, wś na lewym brz. Zdwiża, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Brusiłów, par. praw. Rożów, odl. o 34 w. od Radomyśla, ma 56 mk. Podług Pochilewicza jest tu 30 mk.; włościanie, w liczbie 6 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 70 dzies., za opłatą po 37 rs. 22 kop. rocznie. Stanowi przedmieście Rożowa. 2.) **Ż.**, wś na lewym brz. Zdwiża, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Brusiłów, par. praw. Karaszyn, odl. o 30 w. od Radomyśla, ma 472 mk. Podług Pochilewicza jest tu tylko 63 mk.; włościanie, w liczbie 6 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 70 dzieś. Wś należała do Michajłowskiego monasteru w Kijowie, obecnie skarbowa.

Żniatyn, pow. sokalski, ob. *Zniatyn*.

Żnibrody, piewotnie *Niezbrody*, wś, pow. buczacki, 21 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. w Buczaczu, 8 klm na płd. od urzędu poczt. w Jazłowcu. Na płd.-zach. leży Sokulec, na zach. Kościelniki i Skomorochy, na płn. Duliby, na płd.-wsch. Beremiany (w pow. zaleszczyckim). Wzdłuż granicy zach. płynie Strypa; przez wsch. część obszaru pot. Beremiański, dopływ Dniestru. W jego dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. (probostwa łacińskiego w Jazłowcu) ma roli or. 284, łąk i ogr. 26, pastw. 12, lasu 253 mr.; wł. mn. roli or. 472, łąk i ogr. 79, past. 28 mr. W r. 1890 było 117 dm., 726 mk. w gm., 4 dm., 31 mk. na obsz. dwor. (611 rzym.-katol., 121 gr.-katol., 25 izr.; 625 Pol., 132 Rus.). Par. rzym.-kat. w Jazłowcu, gr.-kat. w Beremianach. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i kościół filialny, tudzież szkoła 1-klass. i młyn. W polu przy granicy Beremian i na pastwisku gminnem są ślady cmentarzyska i mogiłek. Kilkanaście z nich rozkopał w r. 1878 Kirkor i znalazł wiele przedmiotów bronzowych i kamiennych (ob. Zbiór wiadomości do antropologii, t. III, str. 22 i nst.). W r. 1436 Teodoryk z Buczacza zapisuje wieś Niezbrody na uposażenie kościoła par. w Jazłowcu (ob. t. III, str. 538). *Lu. Dz.*

Żnin, miasto powiatowe w w. ks. poznańskiem, posiada wszystkie urzędy cyw. i duchowne st. dr. żel. pod miastem, na linii Rogoźno-Inowrocław, sądy w Szubinie i Bydgoszczy. Obszaru rolnego ma 1561 ha, 216 dym., 2430 dusz, 1836 kat., 259 prot., 314 żyd., 21 innow. Leży o 35 klm. na wschód od Wągrowca, 18 klm. na płd. od Szubina, 9 klm. ku płn. od Gąsawy, w okolicy wznoszącej się od 80·6 mt. npm. na wschodzie, do 92·6 na zachodzie. Miasto leży nad płn. kończyną jeziora zw. Żnińskie Mniejsze i nad rz. Gąsawką, która o kilkaset kroków za miastem wpływa do jeziora Większego, łącząc je z Mniejszem. Tor drogi żel. idący od Wągrówca ku Inowrocławiowi, przebiega część północną obszaru gruntów żnińskich i opuszcza go na wschodzie przy granicy Góry Arcybiskupiej, gdzie o 800 kroków od rzeki Gą-

sawki znajduje się dworzec kolejowy. Stare miasto, z kościołem katolickim, basztą ratuszową i posągiem św. Jana w rynku, rozwijało się na lewym brzegu rzeki, a na prawym powstało Nowe miasto. Kolej żelazną krzyżuje trakt szubiński od strony Jaroszewa i droga idąca z Sulinowa ku płd.-wschodowi. Pierwsza z tych dróg spływa na przedmieściu zachodnim do traktu wągrowieckiego i zdąża dalej ku południowi wzdłuż zachodniego brzegu jeziora Mniejszego do Bożejewic; druga w dalszym biegu łączy trakt wągrowiecki z drogą wiodącą z Cerekwicy do Żnina. O 2100 kroków od kościoła, przy trakcie szubińskim, na pół drogi do Jaroszewa, znajduje się folwark proboszczowski a przy nim cmentarz żydowski. Pięć Bożych Męk stoi na około miasta. Przedmieście rozłożyło się na przestrzeni 700 kroków na zach. brzegach Starego miasta, przy trakcie szubińskim i schodzącej się z nim drodze bożejewickiej. Na zachód stoją dwa wiatraki. Na płd. kresach obszaru, nieopodal ujścia Karkoszki do jez. Mniejszego, znajduje się jedna cegielnia, a o 1200 kroków druga. Płynąca od Sarbinowa Karkoszka odgranicza na przestrzeni 2350 kroków Bożejewiczki od obszaru żnińskiego. Na tej przestrzeni stoją dwa mosty, jeden na drodze z Sarbinowa do Bożejewiczek, drugi na drodze ze Ż. do Bożejewic. Zasilana wodociekami postronnemi, uchodzi Karkoszka o sto kroków od miejsca, gdzie Gąsawka wpływa do jez. Mniejszego. Wodociek północny, zabierający wody łączne od Jaroszewa, przecina drogę żelazną i trakt szubiński a ginie w błotach nadbrzeżnych Większego jeziora. Obszar żniński po prawym brzegu Gąsawki, gdzie rozwija się Nowe miasto, z kościołem protestanckim, na wschodzie graniczy z Górą Arcybiskupią a na płd. z Rydlewem. Składa się prawie z samych łąk torfiastych. Przy dworcu kol. żel. schodzą się bite trakty: łabiszyński od Góry Arcybiskupiej i gąsawski od Podgórzyna. Na tem miejscu stoi figura, przy niej cmentarz. Most na Gąsawce łączy Stare miasto z Nowem. Sto kroków dalej ku północy stoi mostek drugorzędny a 150 kroków od Większego jeziora most drogi żelaznej. Zbiorniki wód, które na wschodnim obszarze powstały przy kopaniu torfu, odprowadza przekop do Gąsawki, drugi zaś w poprzek obszaru Rydlewa do jez. Mniejszego. Większe jezioro Żnińskie, zwykle Wielkiem zwane, wydaje ze siebie Gąsawkę, zdążającą w swym dalszym biegu do jez. Dobrylewskiego. Płn.-zach. kończynę Wielkiego jeziora przydzielono do wsi Jaroszewa. Osada Wilczkowo (Obersee) rozłożyła się na przeciwległym brzegu. Wieś Góra Arcybiskupia leży na płd.-wsch. wybrzeżu. Wielkie jezioro, nadzwyczaj rybne, było własnością arcyb. gnieźn. przed zaborem. Pleban w sąsiedniej Górze miał tu wolne rybołówstwo włokami, z połowu zaś niewodem pobierał 10-tą rybę. Połów bursztynu był niegdyś tak znacznym, że go wydzierżawiano. Mniejsze jezioro żnińskie, zwykle Małem zwane, dawniej zaś Czajką, długie na 2 staje, ma w płd. części 1400 kroków szerokości. Na płn. zwęża się do 400 kroków. Do tej kończyny przypiera płd. część Starego miasta. Ztąd wypływa Gąsawka, dążąca w poprzek 1200 krok. szerokiego przesmyku do Wielkiego jeziora. Południową część przesmyku zajmuje miasto, płn. przebiega tor drogi żelaznej. Nazwę Ż. pisano do r. 1339 „Znejn“, „Znejna“, „Znejno“, potem do r. 1444 „Znen“, „Znena“, wreszcie „Znin“, „Znyn“. O starożytności osady świadczą podania. J. N. Sadowski upatruje w Ż. starożytną „Setydawę“. Tędy miała iść droga handlowa z Etruryi do Bałtyku na Brzeg szląski, Wąsosz, Gostyń, Żnin, Osielsk, Swiecie. Wykopaliska przedhistoryczne w. Ż. i okolicy dużo wydają przedmiotów bursztynowych. Na widownią dziejową wyprowadza Ż. siódmy z rzędu arcybiskup gnieźn. Jakub, którego rodzic piastował tu urząd rajcy. Tenże arcyb. miał pierwszy otoczyć Ż. murem obronnym, z czego powstał i herb miasta; brama z dwiema po bokach wieżami. Jakub ze Żnina piastował godność arcybiskupią od 1119 do 1148 r. a następnia Ż. stał się ulubionem miejscem pobytu arcybiskupów. W r. 1120 wyświęcił tu arcyb. Jakub Zmisława Hegmo na bisk. wrocławskiego. Podobne uroczystości odbywały się tu wielokrotnie. Pierwszą wzmiankę o przynależności Ż. do arcyb. gnieźn. znajdujemy w bulli papiezkiej z r. 1136. Ż. był wtedy czołem dzielnicy nadanej arcybiskupom razem z dziesięcinami, opłatą targowego, jeziorami i wszelką świecką juryzdykcyą, tudzież z obszernemi włościami i ich mieszkańcami. W r. 1233 Władysław Odonicz nadał włościom tym jeszcze szersze swobody. Przy podziale Wielkopolski r. 1249 Żnin dostał się z innemi grodami ks. Bolesławowi, bratu Przemysława. W r. 1265 Ż. był centrem powiatu, który istniał jeszcze po r. 1368. W r. 1284 Przemysław II przywilejem z Tłokini pozwolił arcyb. Śwince bić własną monetę w Ż. Wątpliwą jest rzeczą czy arcybiskup korzystał z tego prawa. W r. 1331 Krzyżacy najechali Ż. i zburzyli. Mury padły a ze starego zamku pozostała tylko istniejąca dotąd baszta ratuszowa. Arcybiskupi dźwignęli miasto. W r. 1338 arcyb. Janisław sprowadził do Ż. dominikanów, którym wystawił klasztor murowany i nadał kawał ziemi z ogrodem, gdzie przedtem mieszkało 5 mieszczan, tudzież wolne rybołówstwo na jeziorach Żnińskich, młyn w Kosmowie z sadzawką i 3 jatki. Następca Janisława, Jarosław Bogorya Skotnicki, zaprowadził podobno w Ż. prawo niemieckie, na które powołuje się w r. 1345 dziekan gnieźn. Wincenty, oddając Wilabsowi, synowi Zbiluta, wieś

Szczepanowo do osadzenia na takiemże prawie. W r. 1357 król Kazimierz zatwierdził przywileje Ż. i bawił kilka dni w tem mieście. Istniały wówczas dwa młyny, jeden wodny, drugi konny. Arcyb. Janisław sprzedał je r. 1358 Janowi i synowi jego Marcinowi, nakładając na mieszczan obowiązek szrótowania w tych młynach. Król Kazimierz przebywał także w Ż. r. 1361. Podejmował go arcyb. Jarosław, odnowiciel miasta. W r. 1382 umarł tu następca Jarosława, arcyb. Janusz Suchywilk ze Strzelec. W r. 1383 doznał Ż. skutków wojny Nałęczów z Grzymalitami. Podczas tych rozruchów arcyb. Bodzanta przesiadywał w Ż., ztąd jeździł na koronacyą Jadwigi do Krakowa. Władysław Jagiełło kilkakrotnie w swych wyprawach i objazdach zatrzymywał się w Ż. Ztąd r. 1422 nadał prawo niemieckie Kruszwicy i rozsyłał listy w sprawie Korybuta. W r. 1424 nadał dla Ż. przywilej, wedle którego wolno było mieszczanom rozwozić towary do Inowrocławia, Torunia i Łowicza bez opłaty cła. Pod koniec rządów Jagiełły wcielono Ż. i okolicę do pow. kcyńskiego. W tych czasach słynęło piwo żnińskie. W r. 1444 i 1447 pożary zniszczyły miasto. Między r. 1447 a 1530 wspomina kronika szkołę, budowę nowego klasztoru dominikanów, oraz naprawę murów i bram miejskich. W r. 1458 dostawić miał Ż. 15 żołnierzy pieszych na wyprawę malborską. W r. 1495 zgorzało całe miasto. Powietrze morowe szerzyło się r. 1515. W r. 1524 Ż. należy do miast, które dostarczyć miały podwód wojennych W r. 1540 pojawiają się tu pierwsi dysydenci. Zachowane dotąd księgi miejskie zaczynają się od r. 1571. Urząd miejski składał się z burmistrza, rajców i pisarza przysięgłego. Przy sprawach ważniejszych zasiadał także starosta arcybiskupi. Wybory burmistrza odbywały się rok rocznie. Arcybiskupi teraz coraz rzadszymi są tu gośćmi. W r. 1586 zniszczało miasto od morowego powietrza. Nadanym r. 1607 przywilejem zwalnia arcyb. Bernard Maciejowski mieszczan od różnych ciężarów, ustanawia opłaty dworskie i rozporządza, między innemi, że odtąd niewolno nikomu nabywać w mieście nieruchomości, ktoby nie dowiódł prawego pochodzenia swego, lub nie uzyskał praw obywatelskich w Ż. Ten przywilej potwierdził Jan III r. 1688 i arcyb. Michał Radziejowski r. 1689. W r. 1656 pojawił się pod Ż. wysłany z Torunia oddział Szwedów, który zajął i zburzył miasto. Pożary z r. 1692 i 1728 zniszczyły miasto i kościoły. W r. 1764 panował w Ż. głód i choroby. Kozacy porwali ztąd i uwieźli z sobą ośmioletniego Jana Śniadeckiego, słynnego później uczonego. Przy pierwszym rozbiorze dostał się Ż. pod panowanie pruskie. Miasto wcielono do nowego powiatu inowrocławskiego. Przez traktat w Tylży wszedł Ż. w skład ks. warszawskiego. W r. 1812—13 przechodziły przez Ż. różne oddziały francuzkie, wracające z Rossyi a za niemi, jak kronika głosi, ciągnęły stada wilków. W r. 1815 znowu przeszedł Ż. pod panowanie pruskie, ale zachował urządzenie miejskie z epoki ks. warszawskiego aż do r. 1853, kiedy wprowadzono nową ordynacyą miejską. Przy najnowszym podziale w. ks. poznańskiego oderwano Ż. od pow. szubińskiego i zrobiono centrem nowego powiatu żnińskiego. W r. 1866 dnia 24 maja w kościele miejscowym odbyło się uroczyste odsłonięcie tablicy pamiątkowej dla Jana i Jędrzeja Śniadeckich. Ze Ż. pochodził arcybiskup Jakub (1119—1148), Piotr ze Ż., kanonik gnieźnieński, wraz z Janem z Czarnkowa, sędzią poznańskim, i Sędziwojem Świdwą, kasztelanem nakielskim, posłował w r. 1382 od kapituły gnieźn. i pozn. do króla Ludwika w sprawie wyboru biskupów. Franciszek ze Ż., kustosz klasztoru św. Wincentego w Wrocławiu, wybrany 1418 proboszczem klasztornym w Czarnowąsie opolskim, zrzekł się tej godności w r. 1422 i objął probostwo w Łozinie pod Trzebnicą. Jan ze Ż. był prokuratorem konsystorskim w Krakowie r. 1444. Wawrzyńca ze Ż., magistra krakow., wspominają zapiski Andrzeja Przekory z r. 1459. Około tego czasu żył Mikołaj ze Ż., scholastyk kielecki, Mikołaj Żniński, kanonik trzemeszeński, zmarł r. 1479. Piotra ze Ż., pisarza, spotykamy w Lublinie r. 1484 w otoczeniu bisk. krakow. Jana. Tu rodził się też w pierwszej połowie XVI w. Erazm Gliczner, słynny swego czasu teolog protestancki († 1603 r.). Tu pobierał pierwsze nauki Klemens Janicki, ur. r. 1516 w pobliskim Januszkowie. Ztąd pochodzą bracia Śniadeccy, Jan (ur. 1756 dnia 29 sierp.) i Jędrzej (ur. 1768 dn. 30 listop.). Żydów wykluczył ze Ż. w r. 1449 podczas wakansu arcybiskupiego wyrok kapituły gnieźn., który miał moc obowiązującą aż do pierwszej okupacyi pruskiej. Ludność miejska zajmowała się głównie rolnictwem, rybołówstwem, zbieraniem bursztynu i warzeniem piwa. Wszystko to z czasem ustało. W r. 1577 było w Ż. 24 śl. os., szosu podw. płaciło miasto fl. 52, a innych podatków od 86 rzemieśl., 16 rybaków, 11 piekarek, 5 szynkarek, 4 przekupek, 3 rzeźników, 2 drelników wina gubińskiego, 20 garnców gorzałczanych, 4 beczek dorszów i 18 beczek śledzi. Reg. poborowe z r. 1618—1620, wyliczając opodatkowanie, rozróżniają rynek, sukiennice, sześć ulic i trzy przedmieścia, z których razem płacono 127 złp. 6 gr. Lustracya z r. 1679 podaje 95 osiadłości i 151 placów pustych, gdzie przedtem domy stały; piwowarów 47, rybaków 12, szewców 11, krawców 19, płócienników 7, rzeźników 5, kuśnierzów i piekarzy po 4, bednarzy, kowalów i kołodziejów po 3, sukienników, zdunów i cyrulików po 2, 1 kotlarza, ślusarza, siodlarza, czapnika i powroźnika. Pi-

wowarowie obowiązani byli oddawać do dworu arcyb. od sztuki pszenicy, wynoszącej 24 wiertele miary kaliskiej, słodu pszennego wiertel wierzchowaty i tyleż owsa dla koni pańskich, nadto $^1/_2$ beczki piwa. Od słodu gorzałczanego, którego powinno być w sztuce wierteli 8, wiertel wierzchowaty słodu żytniego i tyleż owsa. Sukiennicy płacili foluszowego od każdego postawu sukna po $1^1/_2$ gr., czego młynarz doglądał i karbował postawy. Już w r. 1679 folusz opustoszał. Rybacy, którzy włókiem robili, płacili od niego na tydzień po 12 gr. Jeżeli ryb nie było potrzeba do dworu, za każdy obrok obowiązani byli płacić po 10 gr. do skarbu arcybiskupa. Dwaj rybacy dawali obroki dominikanom, dwaj miejscowemu komendarzowi a dwaj burmistrzowi. Rybacy, którzy włóków nie mieli, tylko pojedynczo robili, płacili do dworu rocznie po złp. 5. Z niewodów pobierali każdą czwartą rybę a trzy dwór. Nadto dominikanom przysługiwała każda dziesiąta ryba niewodowa. Rzeźnicy od każdego zabitego zwierzęcia oddawali łopatkę. Garncarze każdego targu dostarczali do dworu 4 polewane garnki i tyleż prostych. Szewcy obowiązani byli dostarczać wszelkie obuwie do dworu, który im płacił za każdą parę butów chłopskich po 2 zł., za parę ciżmów męzkich po 24 gr., za parę trzewików kobiecych po 15 gr. Jarmarków było w mieście 5. Mieszczanie płacili czynsz z włóki obsianej 3 zł. 12 gr. a od domów razem 42 zł. Starodawne swobody bractwa strzeleckiego zatwierdził i rozszerzył w r. 1547 arcyb. Mikołaj Dzierzgowski. Arcyb. Wawrz. Gębicki r. 1618 pozwolił zamiast dotychczasowego godła koguta używać tarczy a zamiast łuku używać strzelby. Obszerniejszy przywilej nadał r. 1688 Jan III. Na mocy tegoż król kurkowy uwolniony był od wszelkich podatków miejskich i państwowych. Wolno mu było bez opłaty robić 14 warów piwa. W r. 1781 już tak podupadło piwowarstwo w Ż., że król kurkowy miał tylko 4 wolne wary. Bractwo strzeleckie istnieje dotąd. Król pruski zatwierdził je r. 1844. Zawieszone było r. 1848 aż do ogłoszenia amnestyi. Przywilej bractwa rybackiego pochodził od arcyb. Jana Przerębskiego z r. 1569. Kupcom nadał przywilej bracki arcyb. Bernard Maciejowski r. 1607. Przywileje cechów zatwierdził król pruski r. 1774. Niemcy zaczęli osiadać w Ż. wraz z żydami dopiero po zaborze pruskim. W r. 1781 było w Ż. 500 dusz; 1788 r. 120 dym., 705 dusz a w klasztorze 10 zakonników. W r. 1798 dusz 992, z tych 130 prot.; r. 1801 było 978 mk. (123 prot.); 1811 r. 161 dym., 731 dusz; 1818 r. 161 dym., 931 dusz; 1830 r. 175 dym., 1351 dusz (121 prot., 202 żyd.); w 1852 r. 1772 dusz (177 prot., 299 żyd.), 309 rolników, 165 rzemieśl., 3 kupców, 1 aptekarz, 1 organmistrz, 15 urzędników. Dymów było 190. W r. 1871 było z przedmieściem 209 dym., 2037 dusz (211 prot., 428 żyd.). W środku rynku stoi baszta ze sklepieniami podziemnemi. Są to podobno szczątki obszernego ratusza, który uległ zniszczeniu w pożarze r. 1692. Z tą basztą wiąże się podanie, jakoby z jej podziemi wychodziły dwa ganki. W miejscu ratusza miał stać podobno przed r. 1118 zamek. Mury opasujące miasto ostatecznie zburzone zostały r. 1656 przez Szwedów. Ostatnią bramę rozebrano r. 1820. Po zamku arcybiskupim nie zostało śladu, ani po dworze. Kościół paraf., p. w. św. Floryana, istniał już w początkach XII w. Dzisiejszy pochodzi z XV w. Nawa przedstawia na zewnątrz prostokąt z 4 okrągło wzniesionemi strzelnicami. Na zewnętrznym murze kościoła św. Michał wyżłobiony na wypalonej i glazurowanej cegle. Nad głównemi drzwiami kościoła widział Stanisław Grotkowski herb kamienny, podobny do Szreniawy. Kościół ten, znacznie uszkodzony w pożarze r. 1728, stracił wieżę. W r. 1757 podźwignął go sufragan Krzysztof Dobiński. W r. 1792 Stef. Pomian Łubieński opatrzył go nowem sklepieniem. Restaurowali go później Anzelm Brodziszewski i sufragan Józef Cybichowski. Za czasów arcyb. Łaskiego i później miał kościół żniński 8 altaryi. W r. 1529 ustanowione przy nim było kolegium wikaryuszów. Probostwo miejskie posiadało trzy wsi: Skarbienice, Rydlewo i Chomiążę Duchowną, folwark pod Ż., grunta w mieście dla wikaryuszów i rektora szkoły, tudzież dwie zagrody dla 2 rybaków. Pleban pobierał w Ż. mesznego z każdego łanu os. po 2 gr., inni mieszkańcy płacili kolędę po $^1/_2$ gr. Wsi Obiecanowo, Słębowo, Grocholin, Suchoręcz i Suchoręczek, należące do innych parafii, dziesięcinowały także innym plebanom. Skarbienice odpadły od probostwa po r. 1523, Rydlewo i Chomiąża są dotąd w jego posiadaniu. Prócz kościoła paraf. istniały w Ż. kościoły (kaplice) p. w. św. Trójcy i św. Ducha, tudzież kościół dominikanów. Kościołek św. Ducha założony przez mieszczan żnińskich, rozebrano w r. 1817, św. Trójcy w r. 1842. Kościół klasztorny (dominikanów), p. w. św. Jana Chrzciciela, powstał snać równocześnie z klasztorem w XIV w. Wspomógł go znacznie r. 1596 arcyb. Karnkowski, wcielając do jego posiadłości beneficium górskie. Pod koniec XVII w. kościół posiadał 14000 zł. z legatów. W r. 1819 rozwiązano konwent. Kościół rozebrano r. 1821. Od niepamiętnych czasów istniała przy kościele par. i szkoła. Szpital założyło miasto r. 1519. W miejscu rozebranych zabudowań klasztornych stanął r. 1839 kościół protestancki. Synagogę zbudowano w r. 1815. Klucz żniński dóbr arcybiskupów gnieźn. obejmował wedle bulli z r. 1136 wsi: Białczewin, Biskupice, Brzyskorzystew, Chomętowo, Czaple, Dobrylewo, Dochanowo, Górę, Górzyce, Grochowi-

ska, Leśnicę, Łysiniu, Opole, Podolin, Rybitwy, Sielec, Skarbienice, Strzelce. Sweprawie, Urzuty, Wilczkowo, Żędowo, Żerniki nad Wełną. Z tych znikły osady: Czaple, Leśnica, Opole, Rybitwy, Strzelce, Sweprawie i Urzuty. Posiadłości te obejmowały około 16651 ha. Z ośmiu folwarków arcybiskupich sprzęt wynosił w r. 1685: żyta kóp 679, jarki 23, pszenicy 108, jęczmienia 222, owsa 239, grochu 35, tatarki 3, prosa 4, lnu 5, konopi 2, rzepiku 4. Wysiano na zimę tegoż roku: żyta kor. 497, pszenicy 44. Bydła miały te folwarki sztuk 132, trzody 94, drobiazgu 432. Owczarze, którzy mieli własne owce, obowiązani byli połowę przychówku oddawać do dworu a od każdego uchowanego dla siebie jagnięcia płacić po 20 gr. Wsi zaciężne i czynszowe liczyły wówczas 160 gospodarzy i zagrodników na 389 włókach, a ogólna liczba poddanych wynosiła około 2200 dusz. Oddawali rocznie 1256 zł. czynszu, 125 kapłonów, 32 kóp jaj, 143 kor. owsa, 389 łokci przędzy i dziesięcinę. Po rozbiorze część tych wsi przeszła na własność rządu, za co skarb pruski płacił arcybiskupom małą kompetencyą. Wedle lustracyi z r. 1794/5 większa część wsi pozostałych przy kluczu żnińskim opłaca do skarbu arcyb. w miejsce czynszu, robocizny i daniny w naturze, od 1 włóki roli kmiecej po 145 zł. rocznie. Z wszystkich 389 włók wypadłoby więc 58405 zł., oprócz intrat z propinacyi, jezior, lasów i młynów, których wtedy było 6. Od r. 1436 klucz żniński wydawany był w dzierżawę. W r. 1436 dzierżawcą jest Wojciech Kot z Dębna, brat arcyb. Wincentego; r. 1465 Benedykt z Łopienna a po nim Piotr z Szamotuł, kaszt. pozn. R. 1561 arcyb. Uchański puścił dobra w dzierżawę Stanisł. Czarnkowskiemu. Odtąd aż do zaboru trzymano się systemu dzierżawnego. Od czasu zbudowania kolei rogozińsko-inowrocławskiej miasto Ż. ożywiło się i wzmogło. Powstała tu cukrownia. R. 1873 par. Ż. obejmowała 3152 dusz, zaś dekanat żniński archidyec. gnieźnieńskiej obejmował 30623 dusz, w parafiach: Barcin, Chomiąża, Gąsawa, Gębice, Góra, Kwieciszewo, Ludzisk, Mogilno, Ostrowo, Pakość, Parlin, Siedlimowo, Strzelce, Szczepanowo, Trląg, Wenecya, Wilatowo, Wójcin, Żnin. *W. Ł.*

Żnińskie jeziora, *Wielkie* i *Małe*. Pierwsze z nich leży na wznies. 78·7 mt. npm., ma 3·5 klm. długości a 2·5 klm. szerokości, zwęża się ku północy, w miejscu gdzie z niego wychodzi Gąsawka między Jaroszewem a Wilczkowem. Przesmyk między Wielkiem jeziorem a Małem, 1 klm. szeroki, w połowie zajmuje miasto. Wybrzeża płd. i zach. są niskie, wznies. około 90 mt. npm., wschodnie zaś od Góry Arcyb. popod Wilczkowo sięga do 103 i do 106 mt. npm. Jezioro Małe, wznies. 78·9 mt. npm., ma długości 2·1 klm., szerokości około 0·8 klm., zwęża się na północy do 300 kroków. Do tej kończyny przypiera południowa część Żnina. Ztąd wypływa, zdążając do jez. Wielkiego, Gąsawka. Łączy się dalej to jezioro ze Skarbienickiem. Wpada do niego rzka Karkoszka, płynąca od Sarbinowa. Ob. *Szubin* (t. XII, 59). *W. Ł.*

Żobcze, pow. zasławski, ob. *Żabcze*.

Żobina al. *Antonowka*, wś nad rzką Pietrowką, pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. Stołbowo, 23 dm., 149 mk., fabryka tkacka.

Żobiszkis (żmujdz.), ob. *Żabiszki*.

Żobocz al. *Żabocz*, wś na rzką Szlamarką, pow. radomyski, w 3 okr. pol., gm. Potyjówka, par. praw. Janówka, o 20 w. od Radomyśla, ma 66 mk. Należała do dóbr Janówka, poprzednio Michałowskich, od 1882 r. Korczakow Siwnickich.

Żobryn, w dokum. *Żebryn*, wś przy ujściu Stubły do Horynia, pow. rówieński, gm. Derażne, par. praw. Dżuksin (o 2 w.), na płd.-wsch. od Żukowa, 987 dzies. Własność hr. Antoniny Olizarowej. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. wś Żobrin należy do Beresteczka p. Chwiedory Działyńskiej, która płaci z tąd z 2 dym., 2 ogr. W 1583 r. należy do Kiewania kn. Jurja Czartoryskiego, wnoszącego z tąd z 4 dym., 5 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 55, 88).

Żochel al. *Żochel*, os. młyn., pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn, ma 11 mk., 8 mr. dwor. Młyn wodny. W 1827 r. 1 dm., 7 mk.

Żochów, dziś *Rzochów*, miasteczo, w pow. mieleckim. Do podanych pod nazwą: Rzochów szczegółów, tu dodajemy pominięte tam dane. W r. 1379 w Wiślicy Niemierza z Galowa (w pow. stopnickim) sprzedaje swe wsi: Żochów i Trześń, Janowi z Tarnowa, kasztel. sandomierskiemu, za 300 grzyw. (Kod. dypl. pol., III, 321). Zapewne tenże Tarnowski, mając w przyległym Rzemieniu swą rezydencyą (zamek), założył na obszarze Ż. miasto. W r. 1439 biskup krak. Zbigniew Oleśnicki przyłącza świeżo założoną wieś Odsiekę do par. w mieście Żochowie (Kod. dypl. pol., III, 397). W r. 1506 Stanisław Tarnowski, dziedzic Żochowa, płaci 26 grzyw. z dóbr swych: Żochów, Kiełków, Golczów, Książnice, Podleszany, Górki, Zdrzarzec, Tuszymia, Kościelów, Wola Ocieka, Kolbuszowa, Wyryna, i Wadowice. W r. 1536 miasto jest własnością Stan. Tarnowskiego, kaszt. sądeckiego. Mieszczanie płacą czynsz z łanów i odrabiają pewną liczbę dni, rzeźnicy dają 2 grz. i 6 kamieni łoju, rybacy 2 grzyw. Ogółem czynsze wynoszą 18 grzyw. $6^1/_2$ gr., 30 korcy owsa i 30 kapłonów. Dochód z młyna, w sumie 21 grzyw., pobierają mansyonarze w Żochowie (Paw., Małop., 468 i 502). W r. 1581 miasto daje szosu fl. 12 gr. 24. Komorników 3 po 6 gr., rzemieśl. 5, łaziebnik ubogi, młyn dziedziczny o 2 kół., 3 banie gorzałczane, 2 rzeźn.,

2 łany miejskie. Ogółem fl. 24 gr. 27 (ib., 266).

Zochówko, fol., pow. płocki, gm. i par. Starożreby, odl. 33 w od Płocka, ma 2 dm., 34 mk., 220 mr. W r. 1827 było 2 dm., 29 mk.

Żochowo 1.) dawniej *Żochowo ecclesiastica*, wś i fol. nad rz. Płonką, pow. płocki, gm. Starożreby, par. Góra, odl. 32 w. od Płocka, ma 6 dm., 78 mk., 3 mr. W 1827 r. było 10 dm., 74 mk. W r. 1885 fol. Ż. rozl. mr. 553: gr. or. i ogr. mr. 495, łąk mr. 26, past. mr. 11, lasu mr. 8, nieuż. mr. 13; bud. mur. 3, drew. 7; płodozm. 9 i 10-pol., pokłady torfu. Wś Ż. os. 40, mr. 47; wś Półwierzbick os. 4, mr. 3. W XVI w. istniał tu kościół parafialny. Do par. należały wsi: Rogowo, Falęcino, Sarzyno, Bylino, Płonna Pańska i Szlachecka. W r. 1578 w Ż. jest 5 działów, mających $2^3/_4$ łan., 5 zagr. z rolą, 1 bez roli, młyn (Paw., Maz., 103). Kiedy przestała istnieć parafia, niewiadomo. Por. *Żukowo* 1.). 2.) **Ż.**, fol., pow. rypiński, gm. Gujsk, par. Ligowo, odl. 30 w. od Rypina, ma 17 dm., 187 mk. W r. 1886 fol. Ż. rozl. mr. 957: gr. or. i ogr. mr. 634, łąk mr. 56, past. mr. 39, lasu mr. 195, nieuż. mr. 33; bud. mur. 7, drew. 9; płodozm. 8 i 10-pol., las urządzony, pokłady torfu. 3.) **Ż.**, kol., pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Łukomie, odl. 22 w. od Rypina, ma dom modlitwy ewang., szkołę, 36 dm., 307 mk., 635 mr. 4.) **Ż.** *Podbiele*, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Szumowo. Mieszka tu drobna szlachta. Spis z r. 1827 podaje Zochowo Podbiele, miały 15 dm., 94 mk. W reg. pobor., pow. nuro-ostrowskiego z r. 1578 „Zochowo“ podane w liczbie wsi szlachty zagrodowej. Andrzej Podbielski i Tomasz Żochowski płacą tu od $7^1/_2$ łan. i 2 mr. (Paw., Maz., 404). *Br. Ch.*

Żochowo, niem. *Sochow*, wś i dobra ryc., w Pomeranii, pow. słupski, st. p. i par. ew. Lupowo, par. kat. Słupsk. R. 1885 liczyła wś 51 mk. ew., dobra 189 mk.

Żochowszczyzna, wś włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 41 w. od m. Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gran. pow. mińskiego, 4 dm., 46 mk. prawosł.

Żochtowicze, dobra, pow. połocki, własność Aleksandrowiczów (201 dzies.) i Benedykta Druchowiny (348 dzies.).

Żochy 1.) wś, pow. sokołowski, gm. Dębe Nowe, par. Kossów, ma 45 dm., 370 mk., 1886 mr. W 1827 r. było 53 dm., 316 mk. Istniały w XVI w. 2.) **Ż.** *Stare* i *Ż. Nowe*, wś nad rz. Dzieżą, pow. mazowiecki, gm. i par. Piekuty. Mieszka tu drobna szlachta. Istniały w XVI w. W 1827 r. Ż. Stare miały 12 dm., 86 mk., a Ż. Nowe 19 dm., 131 mk. 3.) **Ż.** *Tybory*, pow. mazowiecki, ob. *Tybory* 1.). 4.) **Ż.** *Wielkie* i *Ż. Brodzięcin*, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Kraszewo, odl. 14 w. od Ciechanowa, ma 17 dm., 279 mk. W r. 1889 fol. Ż. Wielkie rozl. mr. 1235: gr. or. i ogr. mr. 856, łąk mr. 47, lasu mr. 280, w odpadkach mr. 27, nieuż. mr. 26; bud. drew. 20, mur. 3; płodozm. 6 i 10-pol. Las nieurządzony, wiatrak, cegielnia. Wś Ż. Wielkie os. 26, mr. 32; wś Krakowo os. 8, mr. 197; wś Brodzięcino os. 23, mr. 67. W r. 1885 fol. Ż. Brodzięcino, r. 1869 odzielony od dóbr Żochy Wielkie, rozl. mr. 562: gr. or. i ogr. mr. 401, łąk mr. 27, lasu mr. 122, nieuż. mr. 13; bud. drew. 10, las nieurządzony. W r. 1827 było 14 dm., 94 mk. W r. 1567 były Ż. Sostaki (5 działków), Ż. Średnie (9 dział.), Ż. Wielkie (7 dział.) i w Brodzieczynie Piotr Żochowski, podkomorzy ciechan., płacił od 4 wł. i $1^1/_2$ wł. (Pawiński, Mazow., 326). 5.) **Ż.** *Milan*, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Piski. Mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 20 dm., 140 mk. Wspomniane w aktach sądowych łomżyńskich w r. 1443. R. 1578 we wsi „Żochi Milian“ było w 7 działach $9^1/_2$ łan. (Paw., Maz., 384). *Br. Ch.*

Żocie, niem. *Soczien*, wś, pow. łecki, st. p. Kallinowen.

Żodejki, wś, pow. wiłkomierski, wchodziła w skład sstwa Kurkle, oderwana od sstwa onikszciańskiego. W spisie miejscowości nie podana.

Żoden, ob. *Żodzień*.

Żodgajle, uroczysko, pow. rossieński, gm. Taurogi, o 68 w. od Rossień.

Żodino, *Żodyno*, ob. *Żodzin*.

Żodowa, al. *Żadowo Stare*, wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Ilino (o 7 w.), odl. o 40 w. od Wilna, ma 8 dm., 40 mk. (8 praw. i 132 katol.), podług innych zaś źródeł 76 mk. Porów. *Onżadowo*.

Żoducz, jezioro, pow. piński, przy samej granicy pow. mozyrskiego, w kotlinie, rz. Horynia, w gm. Płotnica, długie na $^3/_4$ w., szerokie na kilkadziesiąt sąż. *A. Jel.*

Żodyka, rzeczka, w pow. szawelskim, prawy dopływ Szuszwy.

Żodyń, wś, pow. babimojski, ob. *Zodyń*.

Żodzie 1.) wś, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Przytulanka, o 42 w. od Białegostoku, 209 dzies. ziemi włośc. (64 łąk i pastw., 14 nieuż.). 2.) **Ż.**, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki (o 4 w.), okr. wiejski Opigosze, o 41 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol., (w spisie z 1865 r. podana jako wś, mająca 12 dusz rewiz.); należała do dóbr Montygaliszki (Hryniewiczów).

Żodzień, *Żoden*, uroczysko leśne, na prawym brzegu rz. Stwigi, pow. mozyrski, gm. Turów.

Żodzin al. *Zodzino* (*Żodin* al. *Żodyno*), wś niegdyś radziwiłowska i st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej nad rzką. Podżodzinką, lew. dopł. Plisy, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Smolewicze, o 19 w. od Borysowa. Wś ma 32 osad; cerkiew paroch. p. w. św. Piotra i Pawła, fundacyi ks. Radziwiłłów, uposażona z da-

wnych zapisów $3^1/_2$ włókami ziemi i łąk. Kaplice: św. Mikołaja we wsi Sudobówce, Opieki N. M. P. we wsi Ostrowice i św. Michała we wsi Pierełazach. Około 1000 parafian, Szkoła wiejska. St. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej Ż., między stacyami: Witgensztejnska (o 21 w.) a Borysów (o 18 w.), odległą jest o 380 w. od Brześcia i 646 w. od Moskwy. *A. Jel.*

Żodziszeczki, wś wł., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 57 w. od Wilna, 3 dm., 19 mk. kat.

Żodziszki 1.) mstko i dobra skarb. na pr. brzegu Wilii, o 272 w. od jej źródeł, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Dubotówka (o 7 w.), pod 54° 37′ płn. szer. a 44° 6′ wsch. dług., odl. o 70 w. od Święcian a 154 w. od Wilna. Mstko ma 527 mk.; w 1859 r. było tu 39 dm., 222 mk., w 1865 r. zaś 124 dusz rewiz. w części dawniej Miłaczewskiah, potem Bokszańskich i 11 dusz w części skarbowej. Posiada kościół paraf. katol. murow., p. w. św. Trójcy, dom modlitwy żydowski. Parafia katol., dekanatu świrskiego, 4115 wiernych. Kaplica w Podstarzynie. Folw. ma 1 dm., 18 mk. (3 prawosł., 12 katol., 3 żydów); gorzelnia i cegielnia. O 3 w. od Ż. znajduje się wir na Wilii, zwany Rewiat. Ż., położone w pow. dowgowskim, w pierwszych latach XVI w. należały do Pod bipiętów, z których Marcin i Jan Michajłowicze al. Michnowicze Podbijpietycze w 1522 r. sprzedają Janowi Zabrzezińskiemu, marszałkowi w. lit., wwdzie nowogródzkiemu, synowi Jana, zamordowanego przez Hlińskiego. Kupno to potwierdził król Zygmunt w 1523 r. (Met. Lit., 2 i 10). Po Zabrzezińskich, zapewne drogą sukcesyi, spadły dobra tutejsze na rodzinę Kiszków, protegowani przez których kalwini zaczęli tu osiadać i wznieśli nad brzegiem Wilii zbór murowany. Późniejszy dziedzic Ż. Hieronim Machowicz Komar wzniósł tu na początku XVII w. murowany kościół katol., p. wez. św. Trójcy, a syn jego Krzysztof, rotmistrz królewski, hojnie takowy uposażył i d. 12 września 1612 r. potwierdził nadanie ojcowskie i ztąd uważany jest za pierwszego fundatora (ob. Akta dyec. wileńskiej, ks. IV, str. 1547). D. 20 grudnia 1612 r. fundował on przy kościele plebanią i szkółkę parafialną. Niebyła to jednak pierwotna fundacya, albowiem już w 1567 r. istniał kościół paraf. w Ż., pod tym bowiem rokiem znajdujemy w aktach dyec. wileńskiej dokument kolacyjny altaryi żodziskiej. Barbara, córka Władysława Komara, sędziego ziemskiego oszmiańskiego, wniosła Ż. w dom Mickiewiczów nie zaś Minkiewiczów (jak ogólnie podają na podstawie kalendarza większego Poszakowskiego). Okazuje się to z wyroku banicyi, jaki w r. 1689 uzyskała Teodora Zofia Pacowa, wojewodzina trocka, na Kazimierzu Mickiewiczu, podstarościm oszmiańskim, i żonie jego Barbarze Komarównie, za sprzeciwieństwo w odprawie w majątku ich Żodziszkach, sumy złp 1500 jej przysądzonej (Met. Lit., Ks. Sp. sąd., 155, u Wolffa, Pacowie). Taż sama Barbara z Komarów Mickiewiczowa wraz z synem swoim ks. Adamem, jezuitą, fundowała w Ż. kolegium jezuickie, zwane Verbipolitanum, zbudowała wielki klasztor, i majętność swą zgromadzeniu przekazała. Hojnie uposażeni jezuici utrzymywali tu szkołę, w której, jak się domyśla Łukaszewicz, wykładano tylko nauki elementarne do reforyki (ob. Kalendarz Poszakowskiego w spisie dobrodziejów zakonu, oraz Historyę szkół Łukaszewicza, t. IV, 194). Ż., nazywane już mstkiem w nadaniu Komara 1612 r., otrzymały przywilej miejski od Stanisława Augusta w 1774 r. Po kassacie zakonu otrzymał Z., intrata z których oszacowaną była na 22,000 złp., Teodor hr. Laskarys, pułkownik w. lit., z ewikcyą na sumię 237,000 złp. na Przegalinie. Po Laskarysach dobra Z. rozdrobniły się, przechodząc na własność kilku rodzin. Obecny kościół paraf. na początku b. wieku, po upadku dawnego, przerobiony został przez miejscowego proboszcza ks. Staniewicza z murów byłego zboru kalwińskiego. 2.) **Ż.,** wś i dwa folw., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce (o 5 w.), okr. wiejski Ajciuny, o 56 w. od Trok. Wś miała 8 dusz rewiz.; jeden z folw. 6 mk. katol., drugi 34 katol. i 6 machomet. W 1865 r. własność Skarzyńskich i Jakubowskich. 3.) **Ż.** *1* i 2, dwa zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 11 w.), okr. wiejski i dobra Izmailskich Rostyniany, o 14 w. od Wilna, 2 dm., 21 mk. katol. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.). 4.) **Ż.,** wś i folw., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 11 w.), okr. wiejski Bijuciszki, o 55 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm., 26 mk. katol., wś 12 dusz rewiz.; własność Ślepściów. *J. Krz.*

Żogajcie 1.) wś, pow. rossieński, gm. Aleksandrów, par. Wojnuty, o 98 w. od Rossień. 2.) **Ż.,** wś, pow. szawelski, gm. Wiekszne, o 74 w. od Szawel.

Żogi 1.) wś, pow. rossieński, gm. Aleksandrów, o 111 w. od Rossień. 2.) **Z.,** dwór, pow. rossieński, gm. Mańkuny, o 10 w. od Rossień. 3.) **Z.,** *Żogie*, wś, pow. rossieński, gm. i par. Szwekszne, o 123 w. od Rossień. 4,) **Ż.,** wś, pow. szawelski, gm. Gruździe, o 17 w. od Szawel. 5.) **Ż.,** ob. *Żagi*.

Żogiany, wś, pow. rossieński, par. Betygoła.

Żoginie, żmujdz. *Żajginia*, w dokum. *Żojginie*, mstko i dobra, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. i par. Szydłów, o 18 w. od Rossień a 51 w. od najbliższej st. dr. żel. Radziwiliszki Mstko miało 42 dm., 485 mk., kościół katol. filialny, gorzelnię, młyn wodny; dobra, własność hr. Zabiełłów, $2577^1/_2$ dzies. (820 lasu, 121 nieuż.). Kościół tutejszy fundowany był pierwiastkowo w XVII w. przez Kierdejów, bo w spisie ludności żmujdzkiej w 1662 r. Ż. wykazane są jako mstko. Było ono wówczas dziedzictwem

Władysława Kierdeja. Dzisiejszy kościół, p. w. św. Antoniego, wzniósł z drzewa w 1762 r. Jakub Nagórski, podkomorzy żmujdzki; dla fundowanych przez siebie tu ks. franciszkanów. Klasztor został skasowany w 1832 r., kościół zaś oddany duchowieństwu świeckiemu. Dobra od Kierdejów przeszły drogą spadku do Roemerów, następnie należały do Bułharynów, od których kupili Zajączkowscy, od tych drogą wiana przeszły do Komarów, w końcu do Zabiełłów. *J. Krz.*

Żogiszki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 65 w. od Nowoaleksandrowska.

Żogłowszczyzna, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krajsk (o 4 w.), okr. wiejski i dobra, Kamieńskich, Szuszków, 5 dusz rewiz. (w 1865 r.).

Żogły, zaśc. szl., pow. święciański, w 3 okr. pol., o $52^1/_2$ w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. katol.

Żogoty, łotew. *Żogoti*, wś nad Rzeżycą, pow. rzeżycki, par. Duksztygał Szadurski, własność dawniej Wereszczyńskiego, od 1864 r. admirała Samuela Mofeta, 1837 dzies. (813 dzies. ziemi włośc., 467 lasu). Most na rzece.

Żogowo, st. dr. żel. warszawsko-petersburskiej, w gub. pskowskiej, pomiędzy st. Fedosińskaja (o 14 w.) a Pytałowo (również o 14 w.), odległą jest o 331 w. od Petersburga, 167 w. od Dyneburga a 719 w. od Warszawy.

Żogunie, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 37 w. od Poniewieża.

Żohały, wś, pow. prużański, w 1 okr. pol., gm. Noski, o 13 w. od Prużany, wraz z wsiami Hawryłki i Decy 170 dzies. ziemi włośc. (46 łąk i pastw., 29 nieuż.).

Żohatyn, wś, pow. dobromilski, 40 klm. na płn.-zach. od Dobromila, 12 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Birczy. Na płn.-wsch. leży Piątkowa, na wsch. Kotów, na płd.-wsch. Lipa Górna, na zach. Jawornik Ruski, na płn.-zach. Dylągowa (w pow. brzozowskim). Środkiem wsi płynie pot. Jawornicki, dopł. Sanu. Własn. więk. ma roli or. 275, łąk i ogr. 49, pastw. 120, lasu 663 mr.; własn. mn. roli or. 799, łąk i ogr. 111, past. 255, lasu 19 mr. W r. 1890 było 145 dm., 798 mk. w gm., 4 dm., 41 mk. na obsz. dwor. (724 gr.-kat., 93 rz.-kat., 22 izr.; 798 Rus., 41 Pol.). Par. rz.-kat. w Dylągowej, gr.-kat. w Jaworniku Ruskim. We wsi jest cerkiew p. w. św. Dymitra i szkoła 1-klas.

Żojdziki, *Żojdyki*, *Żajdziki*, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Korsaków, Jazno (o 6 w.), o 19 w. od Dzisny, 5 dm., 43 mk. prawosł. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.).

Żojginie (w dokum.), ob. *Żoginie*.

Żokajmie, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skawdwile. Walentynowiczowie mają tu 15 dzies., Wertelowie $27^1/_2$ dzies., Juszkiewiczowie $53^1/_2$ dzies. (4 nieuż.).

Żokajnie, wś, pow. rossieński, gm. Aleksandrów, o 110 w. od Rossień.

Żolibór, pow. rzeczycki, ob. *Żalibor*.

Żolibórz, nazwa wzgórza nad Wisłą na obszarze Warszawy. Stały tu budowle szkoły i konwiktu pijarskiego. Obecnie weszły one w skład zabudowań cytadeli warszawskiej. Ob. Tyg. Illustr. z r. 1860, t. II, 507.

Żolikalwie, dwór, pow. rossieński, gm. Szwekszne, o 124 w. od Rossień.

Żoliszki, wś, pow. rossieński, paraf. Taurogi.

Żolnak, szczyt górski (863 mt.), na obszarze gm. Ordzowiany, w hr. spiskiem.

Żolpie 1.) wś, pow. rossieński, par. Lidowiany. 2.) **Ż.,** *Żołpie*, dobra, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Rossienie (o 29 w.), paraf. Widukle, własność Płuszczewskich, 807 dzies. (160 lasu). Posiada kaplicę katol. 3.) **Ż.,** dwór, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. Kielmy, par. Lale, własność Mikszewiczów, 140 dzies. (30 lasu, 3 nieuż.). Buszyński w Opisie pow. rossieńskiego wymienia w par. lalskiej dwa dwory Ż., z których jeden należał do Płuszczewskich, drugi do Butkiewiczów. 4.) **Ż.** *Biały*, wś, tamże. Ks. Kolesiński ma tu 19 dzies. (3 nieuż.). 5.) **Ż.,** wś, pow. rossieński, gm. Szwekszne, par. Wojnuty, o 94 w. od Rossień.

Żół..., por. *Żuł...*

Żołądczanka, *Żołudczanka*, rzka, w pow. lidzkim, ob. *Żołudka*.

Żołądek, fol. pryw. nad rzeczką bez nazwy (Żołudczanką?), pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 42 w. od Lidy, 1 dm., 51 mk.

Żołądek al. *Żołądki*, pustkowie, w pow. ostrzeszowskim, o 4 klm. na zach.-płd. od Mikstata, nad rz. Piekielnicą.

Żołądkiszki, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 53 w. od Kowna.

Żołądowo, ob. *Żołędowo*.

Żołądź, białoros. *Żołudź*, folw. nad rzką Ptycz, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Citwa, par. katol. Błonie, o 54 w. od Ihumenia. Jest to cząstka dóbr Citwa, bardzo dawnego dziedzictwa Janiszewskich. Przy podziale spadku w ósmym dziesiątku b. w. pomiędzy synów Ludwika Janiszewskiego, b. marszałka pow. ihumeńskiego, Ż. wraz z domin. Onufrów dostał się Ignacemu. Całość dóbr wynosi $80^1/_2$ włóki, w tem Ż. ma $10^1/_2$ włók. Grunta lekkie, łąk wielka obfitość. W ostatnich latach miejscowość ta została skanalizowaną przez rz. Citewkę ku Świsłoczy. *A. Jel.*

Żołciszki 1.) wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. i par. Owanty, o 27 w. od Wiłkomierza. Włośc. Olechno ma 173 dzies. (40 lasu, 25 nieuż.), Putno 68 dzies. 2.) **Ż.,** dobra, tamże, o 33 w. od Wiłkomierza, własność Kaczyńskich, wraz z Podczulbiami mają 190 dzies.

(20 lasu, 2 nieuż.). Dawniej jedne z nich należały do Bucewiczów, drugie do Pomarnackich.

Żółcz 1.) dawniej *Wielki* i *Mały*, wś dwor., w pow. gnieźnieńskim (witkowskim), ma urząd okr., st. cyw. i par. ew. w Czerniejewie, tamże st. kol. żel. na linii Gniezno-Jarocin, pocztę w Żydowie, szkoły i par. kat. w Jarząbkowie, sądy w Gnieźnie. Obszaru 396 ha, 5 dym., 112 dusz. 2.) **Ż.**, holędry, w temże położeniu, obszaru 80 ha, 8 dym., 42 dusz, z tych 39 katol. Leżą na wsch.-płd. Czerniejewa, płd. Żydowa i Gniezna, pod Jarząbkowem. W r. 1580 miał tu w Starym Ż. Wawrz. Żołecki Drigant $^1/_2$ łanu os., Elżbieta Grzybowska $^3/_4$ łanu os., Jan Żołecki $^1/_2$ łanu, Piotr Węgierski $^1/_2$ łanu, Wojc. i Maciej Przyborowscy $^1/_2$ łanu, Kasper Kowalski 1 łan, 2 zagr., 1 rzem. W Ż. Małem mieli: Tomasz i Jan Poklękowscy $^1/_2$ łanu, Mikołaj Żołecki 1 łan, Tomasz Skorbaszewski 1 łan, Marcin Judzki i Anna Smiszewska 1 łan. W r. 1793 dziedziczyli tu Michał Trompczyński, Józef Lipski i Piotr Rokoszewski. *W. Ł.*

Żołcza, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w obrębie sioła Płotnica, przy dworzyszczu Cimoszowszczyznie, obecnie gm. Płotnica, wspomniane w dokum. z XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 199). *A. Jel.*

Żołczów, wś, pow. rohatyński, 13 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Rohatynie. Na płn. leżą Czesniki, na wsch. Lipica Górna, na płd. Sarnki Górne i Ujazd, na zach. Putiatyńce, na płn.-zach. Puków. Z obszaru płn. płynie mały potok na płn. i podąża do pot. Studenego, dopł. Gniłej Lipy; z obszaru płd. podąża potok do Gniłej Lipy. Własn. więk. ma roli or. 1001, łąk i ogr. 128, pastw. 43 mr.; wł. mn. roli or. 1212, łąk i ogr. 250, pastw. 48 mr. W r. 1890 było 124 dm., 840 mk. w gm., 2 dm., 28 mk. na obsz. dwor. (773 gr.-kat., 50 rz. kat., 40 izr.; 838 Rus., 14 Pol., 16 Niem.). Par. rz.-kat. w Podwysokiem, gr.-kat. w miejscu, dek. rohatyński. Do par. należą: Danilcze i Ujazd. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała, szkoła 4-klas. i kasa poż. z kapit. 612 złr.

Żółczyce, wś i fol., pow. opatowski, gm. Opatów, par. Malice, ma 11 dm., 214 mk., 349 mr. dwor., 76 włośc. W 1827 r. było 8 dm., 39 mk. Wchodziły w skład dóbr Niekisiałka. Dobiesław „de Zolcicze“ występuje w dok. z r. 1430, tyczącym się sprzedaży wsi Żerniki (Kod. dypl. pol., III, 394). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 we wsi „Żolczicze“ Józef Ożarowski płaci od 1 zagr. z rolą i Klemens Brzeski od 2 kom., 1 rzem., 1 ubogiego (Paw., Małop., 180).

Żołdaki, wś nad Sejmem, pow. konotopski gub. czernihowskiej, gm. Konotop, 95 dm., 607 mk., cerkiew.

Żołdek, nazwa na obszarze dóbr Łąkie Zwiastowe, w pow. włocławskim.

Żołędnica 1.) niem. *Zolendnice*, wś gosp., w pow. rawickim, ma urząd okr. i sąd w Bojanowie, urz. st. cyw. i par. ew. w Górce, pocztę w Sarnowej, st. kol. żel. w Rawiczu, na linii Leszno-Poznań, szkołę katol. i paraf. w Zakrzewie, ew. w Sarnowej. Obszaru 160 ha, 14 dym., 181 dusz (27 ew.). 2.) **Ż.**, wś dwor., w temże położeniu, ma 499 ha, 5 dym., 129 dusz (21 ew.). Do podatku grunt. oszac. czysty dochód na 639 mrk. Leży na zach. Górki Miejskiej, płn.-wsch. Rawicza, płn. Sarnowy. W r. 1310 przydzielone do powiatu poniecklego. W r. 1550 mają 12 łan. os., 2 zagr. 3.) **Ż.**, niem. *Eichelberg* i *Eichelpfahl*, wzgórze i bagno, w pow. skwirzyńskim pod Osiekiem. *W. Ł.*

Żołędowo wś nad rz. Wkrą, pow. płoński, gm. Szumlin, par. Joniec, odl. 16 w. od Płońska, ma 6 dm., 78 mk., 262 mr. W r. 1827 było 6 dm., 9 mk., par. Cieksyn. R. 1578 wś Zolendowo, w par. Cieksyn, płaci od 1 łanu, przez szlachtę zagrodową uprawianego (Paw., Maz., 317).

Żołędowo 1.) wś gosp., w pow. bydgoskim, ma urz. okr., urz. st. cyw. i pocztę w Dobrczu, st. kol. żel. w Maksymilianowie, na linii Bydgoszcz-Gdańsk, szkołę katol. i parafią w miejscu, par. ew. i sąd w Bydgoszczy. Obszaru 231 ha, 26 dym., 184 dusz (16 ew.). 2.) **Ż.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 4028 ha, 54 dym., 577 dusz (95 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 16412 mrk. W r. 1296 we Włocławku, w obec książąt Lestka i Przemyśla „comes Bronisius haeres de Glusow“ pozwał opata klasztoru byszowskiego o zwrot nieprawnie przywłaszczonego lasu, który należał „ad suam hereditatem que Zolandowo dicitur“. Wyrok wypadł jednak na korzyść opata (Ulanowski, Dokum. kujawskie, 232, Nr. 58). W r. 1583 Wojc. Żołędowski płacił tu od 11 łan. km. i 5 zagrod. Na obszarze Ż. założone zostały pierwsze kolonie niemieckie z funduszu 100 mil. marek, jeszcze przed uchwaleniem ustawy kolonizacyjnej przez sejm pruski. Rząd kupił te dobra z rąk czysto niemieckich od Hansa v. Kleista, porucznika rezerwy, zięcia znanego króla kolejowego Strousberga. Ż. był niegdyś własnością Moszczeńskich, później w posagu otrzymał je Mycielski, i stracił. Do Ż. należą folw.: Jagodowo, Nekla, Dąbrowo, Zdroje i lasy: żołędowski i stulicki. Dobra te obejmują 3985 ha, z czego wypada na role i ogrody 1552, na łąki 41, las 2030, drogi, nieużytki itp. 160, wody 7 ha. Była gorzelnia parowa, młyn parowy i cegielnia. Rząd zapłacił za dobra 1100000 marek.

Żołędzino al. *Żołęcin* al. *Żołencin*, wś gosp., w pow. obornickim, ma urz. okr., st. cyw., sąd, parafie, pocztę i st. kol. żel. w Rogoźnie, szkoły w Garbatce. Obszaru 120 ha, 3 dym., 25 dusz (2 katol.). Leży nad Wełną, na zach. Rogoźna.

W r. 1580 ma tu Andrzej Zbiszewski 2 półłan. os. i 4 zagr. W r. 1793 z rąk kapituły pozn. przeszła wieś na królewszczyznę. *W. Ł.*

Żółkiew, wś i fol. nad rzką Żółkiewką, pow. krasnostawski, gm. i par. Żółkiewka. Leży śród płaskowzgórza lubelskiego, sięgającego w okolicy do 840 st. npm., na zach. od osady Żółkiewka, około 10 w. na płd. od Sobieskiej Woli a 24 w. od Krasnegostawu, posiada szkołę początkową, 11 dm., 94 mk. W r. 1827 było 19 dm., 124 mk. Jestto starodawne gniazdo rodu Żółkiewskich, podobno przybyłych tu z Mazowsza. Na obszarze Ż. założyli oni r. 1592 miasteczko nazwane: Żółkiewka. Jeden z nich Stanisław, później wojewoda bełzki, zakupił znaczne dobra w ziemi lwowskiej i tam na obszarze wsi Winnik syn wojewody, także Stanisław, głośny hetman, założył przy końcu XVIw. miasto i zamek warowny, który nazwał: Żółkiew.

Żółkiew, miasto powiatowe w Galicyi, pod 50° 4′ płn. szer. a 41° 36′ wsch. dług. od F., 28 klm. na płn. płn.-zach. od Lwowa. Na wsch. i płd.-wsch. leży Soposzyn, na płd. Skwarzawa, na zach. Glińsko, na płn.-zach. Winniki. Przez miasto płynie Świnia, dopływ Raby. Obszar miasta wynosi 2·445 ha. W r. 1890 było 795 dm., 7143 mk. (1919 gr.-kat., 1430 rz.-kat., 3783 izrael., 11 innych wyzn.; 5120 Pol., 1464 Rus., 504 Niem., 3 innej narod.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. żółkiewski, archidyec. lwowska. Parafią fundował Stanisław Żółkiewski, kanclerz i hetman w. kor., aktem z dnia 12 sierp. 1620 r. Kościół farny był kolegiatą, której proboszcz miał utrzymywać 6 wikarych, dwóch mansyonarzy, bakałarza, nauczyciela szkoły parafialnej, organistę i kantorów. Do parafii należą wsi: Bojaniec, Derewnia, Fujna Krechowska, Glińsko, Hucisko Krechowskie, Krechów, Kulawa, Kunin, Lipina, Lubella, Macoszyn, Majdan Polany, Mokrotyn, Opłytna, Ruda Krechowska, Skwarzawa Nowa, Skwarzawa Stara, Soposzyn, Turynka, Wiązowa, Winniki, Wola Wysocka i Zameczek. Kościół paraf. wznosi się w rynku na wzgórzu, usypanem przez jeńców bisurmańskich. Założył go Stanisław Żółklewski w r. 1604, a budowę ukończono r. 1620. Jest to piękna budowla w stylu włoskim, w kształcie krzyża, z kopułą w środku. W r. 1623 uroczyście poświęcił kościół arcyb. lwowski Jędrzej Pruchnicki, w orszaku duchowieństwa, z wielką okazałością. W r. 1677 Jan III upiększył kościół malowidłami i pomnikami. Książę Michał Kazimierz Radziwiłł, nabywszy Żółkiew od ostatniej dziedziczki z rodu Sobieskich, Maryi Karoliny de Bouillon, fundował w r. 1742 przy kollegiacie żółkiewskiej opactwo. Pierwszym opatem był ks. Jerzy Mocki, proboszcz kollegiaty, a po jego śmierci (1747) Jerzy Laskarys, biskup zenopolitański. W r. 1757 powołano Laskarysa do Rzymu, a kollegiata, pozbawiona przełożonego, chyliła się do upadku. Pomniki znajdujące się w kościele żołkiewskim niszczały i stan ich musiał być opłakany, skoro ówczesny arcyb. lwowski Wacław Hieronim Sierakowski nakazał r. 1767 kollegiacie żółkiewskiej „napisy uszkodzone na pomnikach fundatorów odnowić, a obrazy i cymboryum hebanowe mieć w lepszem poszanowaniu“. W r. 1770 wybuchło powietrze morowe, którego ofiarą padli wszyscy księża kollegiaty, tak że kościół musiano zamknąć. W r. 1800 umarł w Rzymie opat Laskarys, a kościół żółkiewski przestał być kollegiatą. Tytuł opata żółkiewskiego nadawany bywa odtąd czasami jako honorowy. Pomniki i obrazy niszczały odtąd w świątyni coraz bardziej. Z rozkazu władzy obwodowej zatarto na pomniku Żółkiewskiego napis wieszczący odrodzenie się mściciela z kości poległych za wiarę i ojczyznę bohaterów. Dopiero w r. 1825 przeznaczyły Stany galicyjskie na prośbę ks. Jakuba Mikołajewicza kilka tysięcy zł. m. konw. na odnowienie uszkodzonych obrazów. Odnowy dokonał malarz nadworny ks. Anhalt-Kötten, Józef Engerth, ale niedbale i nieumiejętnie. W 1861 r. został proboszczem ks. Józef Nowakowski, który powziął zamiar restauracyi tak całego kościoła jak i znajdujących się w nim pomników. W tym celu utworzono w styczniu 1862 r. komitet, mający się zająć zebraniem funduszów i kierownictwem robót. W skład komitetu wszedł także, jako zastępca prezesa, Włodzimierz hr. Dzieduszycki. Kiedy przystąpiono do zbadania stanu kościoła, odkryto w jednej ze ścian grobowiec, zawierający, jak to wykazał Karol Szajnocha, trumny królewiczów: Jakuba i Konstantego Sobieskich. Ze zbutwiałych trumien wyjęto prochy i złożono je do nowych, małych trumienek cynkowych. Dnia 16 czerwca 1862 r. odbyło się uroczyste złożenie szczątków w tym grobowcu, w którym je znaleziono, a wraz z niemi umieszczono także serce Maryi Karoliny de Bouillon, córki Jakuba, znalezione również w odkrytym grobowcu. Po odnowieniu kościoła i pomników r. 1867, dnia 12 września odbyło się poświęcenie świątyni, dokonane przez arcyb. lwowskiego Wierzchlejskiego, w asystencyi biskupa tarnowskiego kś. Pukalskiego i przemyskiego kś. Manastyrskiego, w obecności lwowskiego arcyb. orm.-kat. kś. Szymonowicza. Odnowiona świątynia jest nietylko skarbcem pamiątek narodowych, ale także jednym z najpiękniejszych kościołów w Polsce. Ściany marmoryzowane, ozdobione takiemiż kolumnami i sztukateryami. W środku świątyni kopuła jest przyozdobiona złoconemi rozetami. Na rogach filarów podtrzymujących kopułę, umieszczono czterech ewangielistów naturalnej wielkości, w medalionach. Wielki ołtarz i dwa poboczne w kaplicach, jednego stylu, czarne, z czerwonemi marmoryzowanemi kolumnami i filarkami, przy bo-

gato złoconych figurach i rzeźbach, tudzież pomniki z ciemnego czerwonego marmuru, uwydatniają się na tle ścian jasnych. Ambonę zdobi rzeźbione popiersie Chrystusa, z cierniową koroną, z białego marmuru w medalionie, dzieło Filippiego, któremu poruczoną była restauracya pomników kościoła. Tuż obok wielkiego ołtarza, po obu stronach, umieszczone są pomniki z czerwonego marmuru, ozdobione słupami w stylu korynckim. Gładko wykute framugi mieszczą posągi marmurowe naturalnej wielkości. Po prawej stronie ołtarza posągi przedstawiają hetmana Stanisława Żółkiewskiego, poległego pod Cecorą r. 1620, i Jana Żółkiewskiego, starostę hrubieszowskiego, zmarłego r. 1623 z ran odniesionych pod Cecorą. U góry ustawione są figury św. Stanisława i św. Jana Ewangielisty. W pośrodku nad pomnikami wyrzeźbione są herby: Lubicz, Korczak, Herburt i Półkozic. U spodu tych pomników, na czarnym marmurze, były dawniej napisy, które Jan III w czasie restauracyi kościoła usunął, a natomiast kazał położyć napis: „Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor“. Napis zatarty z rozkazu władzy obwodowej, przywrócony został przy odnawianiu. Po lewej stronie znajdują się pomniki żony i córki Stanisława Żółkiewskiego, przedstawiające pobożne matrony w habitach zakonnych, w jakich dawniej chodziły niekiedy niewiasty polskie, gdy mężowie bawili na wojnie. Pomnik w pierwszej framudze, nad którym stoi statua św. Reginy, przedstawia Reginę z Herburtów Żółkiewską, żonę hetmana, drugi zaś, nad którym jest św. Zofia, córką tychże Zofią Daniłowiczową. Obydwie matrony spoczywają w grobowcach kościoła. U wierzchu tych pomników wyryte są w 4 polach herby: Herburt, dwie Nieczuje i Bończa. U spodu napis: „Vae genti insurgenti contra genus meum Deus enim omnipotens vindicabit in eis“. W środku nawy kościelnej stoją również dwa okazałe pomniki. Po prawej stronie Jakuba Sobieskiego, kaszt. krak., ojca króla Jana III, po lewej szwagra króla, Stanisława Daniłowicza. Obadwa pomniki wystawił Jan III. W kaplicy Matki Boskiej, po lewej stronie kościoła, znajduje się nagrobek Pawła Wojenkowskiego, sekretarza królewskiego, i Wojciecha Głogowskiego, wojownika. Po lewej stronie drzwi od zakrystyi umieszczona jest w ścianie tablica na pamiątkę poświęcenia kościoła w r. 1623 przez arcyb. Pruchnickiego. Na uwagę zasługują też cztery obrazy historyczne wielkich rozmiarów, przedstawiające zwycięztwo Żółkiewskiego pod Kłuszynem, Sobieskiego pod Chocimem, Wiedniem i Ostrzychomiem. Pierwszy z nich ma najmniej wartości pod względem artystycznym, gdyż malarz nie miał wyobrażenia o perspektywie i grupowaniu. Drugi z kolei, najlepszy ze wszystkich, jest pędzla Kaestlera, dwa ostatnie roboty Altamontego. Wszystkie te obrazy zostały w czasie odnawiania kościoła odrestaurowane. Znajdują się tu jeszcze portrety Jana III, Jakuba Sobieskiego, Stanisława Daniłowicza, Reginy Żółkiewskiej i Jadwigi Elżbiety Sobieskiej, żony królewicza Jakuba. Jest wreszcie obraz przedstawiający Jerzego Rakoczego, ks. siedmiogrodzkiego, przepraszającego na kolanach Matkę Boską za najście Rzpltej i złupienie kościołów. Łupy te w walce ze Stefanem Czarnieckim pod Żółkwią r. 1657 utracił. Obraz ten malował Bazyli N. ze Lwowa. W grobach kościoła spoczywają zwłoki Stanisława Żółkiewskiego, Jakuba Sobieskiego, Jana Żółkiewskiego, królewiczów Konstantego i Jakuba Sobieskich i wielu innych osób. Przy kościele farnym stoi osobna wieża, służąca za dzwonnicę, w której się mieści, między innemi, wielki dzwon, sprawiony przez Jana III, i zegar. W Żółkwi jest także kościół i klasztor dominikanów, zbudowany r. 1655 przez Teofilę Sobieską, matkę króla Jana, spoczywającą w grobach tegoż kościoła wraz ze starszym synem, Markiem, poległym w bitwie pod Batowem r. 1652. W skarbcu tutejszym znajduje się wiele starożytnych rzeczy, a szczególniej ornatów, tkanych ręką Teofili Sobieskiej i innych pobożnych matron. Niegdyś był też klasztor dominikanek, sprowadzonych przez Jana III z Kamieńca, zostającego wówczas w rękach Turków. Klasztor ten zniesiono za rządów austryackich w r. 1782, a zabudowania przemieniono na szpital wojskowy. Obecnie istnieje klasztor felicyanek. Do łacińskiego dekanatu żołkiewskiego należą parafie: Kukizów, Kulików, Magierów, Potylicz, Rawa Ruska, Żółkiew, Żółtańce i kapelania Wiesenberg. Parafia gr.-kat. w miejscu, dek żółkiewski, dyec. przemyska. Do parafii należą: Lipiny, Opłytna, Winniki i Wola Wysocka. Na prośbę lwowskiego biskupa Józefa Szumlańskiego sprowadził król Jan, jako dziedzic Z., do miasta bazylianów, umieścił ich przy cerkwi miejskiej Narodzenia Chrystusa Pana i oddał im parafię tamże r. 1682. Ponieważ stara drewniana cerkiew chyliła się do upadku, pozwolił król bazylianom zbierać składki na budowę nowej. Gdy napływające dary nie starczyły, sprowadził król r. 1680 zwłoki św. Jana męczennika z Suczawy wraz z metropolitą suczawskim i trzema zakonnikami do Żółkwi. Odtąd pielgrzymują tu licznie Mołdawianie a ich dary umożliwiają dokończenie budowy. W r. 1753 podniósł nowy dziedzic Ż. Michał ks. Radziwiłł, klasztor żółkiewski do godności archimandryi i zapisał na utrzymanie archimandryty na dobrach Glińsko 20000 złp. Pierwszy archimandryta żółkiewski Jozafat Wysocki powiększył tę dotacyę o 10000 złp. W r. 1783 oddano zwłoki św. Jana Suczawie a natomiast przysłał cesarz Józef II zwłoki św. męczennika Parteniusza, znajdujące się przedtem

w klasztorze klarysek w Wiedniu. Oprócz cerkwi parafialnej jest w Żółkwi drewniana cerkiew św. Trójcy na przedmieściu lwowskiem, postawiona r. 1720 w miejsce dawnej, spalonej. Niegdyś miała ona swego proboszcza i zawiadowcę do r. 1800. Ostatnim proboszczem był Szymon Sklepkiewicz. Gdy tenże objął probostwo w Turynce, przyłączono parafię do Żółkwi. Do dekanatu żółkiewskiego gr.-kat. należą parafie: Batiatycze, Bojaniec, Derewnia, Dobrosin, Glińsko, Krechów, Kunin, Wólka Kunińska, Lubela, Macoszyn, Mierzwica, Mokrotyn, Piły, Skwarzawa Nowa, Smereków, Turynka, Zameczek, Żełdec i Żółkiew. Ż. jest siedzibą c. k. starostwa i urzędu podatkowego, sądu pow., dyrekcyi okręgu skarbowego, urzędu poczt.-tel., rady powiatowej, rady szkolnej okręgowej. Posiada pięcioklasową szkołę męzką i siedmioklasową szkołę żeńską, utrzymywaną przez felicyanki. Stan czynny majątku miejskiego wynosi 970217 złr., bierny zaś 616370 zł. Jest tu fundacya dla ubogich, św. Wawrzyńca, założona w r. 1620 przez hetm. Stanisława Żółkiewskiego, z majątkiem zakładowym 481 zł., i fundusz ubogich, powstały z kar policyjnych i datków dobrowolnych, z majątkiem zakładowym w obligacyach na 2862 zł. Miasto Ż. powstało na gruntach sąsiedniej wsi Winniki w początkach w. XVII. Założył je Stanisław Żółkiewski, hetman polny koronny, i nazwał od swego rodowego gniazda Żółkwi Starej. Przywilej założenia miasta Żółkwi potwierdził Zygmunt III r. 1603, nadając te same prawa i swobody, jakich używały miasta Zamość i Szarogród. Przez córkę Stanisława Żółkiewskiego Zofię, żonę Jana Daniłowicza, wojew. ruskiego, przeszła Ż. w posiadanie Daniłowiczów, którzy dokończyli obwarowania miasta i zamku. Córka tychże Teofila, żona Jakuba, a matka Jana III Sobieskiego, wniosła Ż. w dom Sobieskich. Jan Sobieski, obrany królem, rozszerzył i upiększył miasto, szczególniej zamek i kościoły, i częstokroć tu przebywał. Jeszcze r. 1662, będąc chorążym kor., podejmował tu wspaniale króla Jana Kazimierza z małżonką. W r. 1676, za powrotem z wyprawy żurawińskiej, zastał tu Jan III małżonkę swoją i posłów od dwóch monarchów, margrabiego de Bethune, który mu przywiózł order św. Ducha od Ludwika XIV i lorda Wawrzyńca Hyde, składającego mu w imieniu króla Anglii Karola II powinszowanie z powodu wstąpienia na tron i zwycięztw nad Turkami. W r. 1684, powróciwszy z wyprawy wiedeńskiej, odebrał tu, po uroczystym obchodzie w kościele parafialnym, z rąk nuncyusza Pallaviciniego poświęcony miecz i kapelusz, przysłany od papieża Innocentego XI. Po raz ostatni bawił Jan III w Ż. r. 1693, a zapadłszy na zdrowiu, przemieszkiwał przeszło 10 miesięcy. W zamku żółkiewskim spisano podówczas umowę przedślubną przed wydaniem córki króla Teresy Kunegundy za Maksymiliana, elektora bawarskiego. Po śmierei króla rządził miastem Konstanty, najmłodszy syn. W r. 1707 bawił w Ż. Piotr Aleksiewicz, car moskiewski, i wydał uniwersał, w którym powiada, że przybył do Polski, aby przymusić wielkiego jej jakoteż i Moskwy nieprzyjaciela Karola XII, króla szwedzkiego, do zawarcia pokoju (Akta grodzkie i ziemskie, t. I, str. 118). W r. 1728 został panem Ż. Jakub Sobieski. Umarł on tu dnia 19 grudnia 1737 r. a po śmierci rządziła miastem córka jego Marya Karolina de Bouillon. W r. 1740 sprzedaje ona wszystkie swoje dobra, a więc i Ż., ks. Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi. Odtąd pozostaje Ż. w ręku Radziwiłłów aż do ogłoszenia niewypłacalności ks. Karola Radziwiłła i sprzedaży dóbr jego w Galicyi r. 1787. W czasie tym upada dawna świetność i zamożność miasta. W r. 1787 Ż. częściowo sprzedano, a mury miasta przyznano magistratowi. W r. 1809 wojska polskie wkroczyły do Ż. Wincenty Rulikowski został prezesem rządu wojskowego, a pułk wojska generała Kamieńskiego stanął tu załogą. Dnia 2 lipca 1823 r. Franciszek Karol, arcyksiążę, ojciec cesarza Franciszka Józefa I, odwiedził Ż. W kościele parafialnym zabawił blisko godzinę i oglądał pamiątki historyczne. „Wspaniały niegdyś zamek Żółkiewskich, następnie ulubiona siedziba Jana III, zachował się dotąd w ogólnych zarysach, w trzech częściach zamieszkany, a czwarta stoi opuszczona, na pół w ruinie. Leży on w południowo-zachodniej stronie rynku, na płaszczyźnie. Przedstawia czteroskrzydłowy gmach zbudowany z kamieni i cegły w czworobok, z takimże dziedzińcem wewnątrz. Długość jednego boku dochodzi 100 metrów. U każdego z czterech rogów wznoszą się dwupiętrowe, wysunięte baszty, zbudowane w kwadrat, z cegły czerwonej. Skrzydła tworzą piętrowe budynki, połączone z basztami przez korytarze beczkowato sklepione, wzdłuż muru zewnętrznego Brama wjazdowa znajduje się od miasta, w środku skrzydła półn.-zachodniego. Ozdobiona jest pilastrami, metopami i tympanonem, w którym na czerwonym marmurze wykuty herb Żółkiewskich, Lubicz, po bokach zaś armatury. Podsień przejazdowa posiada dwa sklepienia beczkowo-krzyżowe, w dziedzińcu powyżej bramy wmurowana tablica spiżowa, na której napis łaciński w wypukłych złoconych literach. Nad bramą wznosi się czworoboczna trzypiętrowa wieża, opatrzona stromemi przyczołkami u szczytu. Skrzydło wspomniane wraz z wieżą zajmuje obecnie urząd starostwa i urząd podatkowy. W skrzydle płn.-zach. mieści się sąd powiatowy, płd.-wschodzie stoi opróżnione. Baszta zachodnia, niegdyś cekhaus, zrujnowana do suteren, baszta południowa stoi bez dachu, wschodnia,

pokryta wprawdzie dachem lecz opuszczona; północną otynkowano i zamieniono na więzienie. Na uwagę w zamku zasługuje płd.-zach. skrzydło, po którego obu stronach ku basztom przylegają dwa małe dziedzińczyki, oddzielone od głównego murem. Na pierwszem piętrze wspomianego skrzydła mieściły się właśnie komnaty królewskie, wysokie, jasne, przestronne, dziś niestety zniszczone mocno. Pokoje parterowe zachowały się dość dobrze. Klatka schodowa, pośrodku skrzydła, a naprzeciw bramy wjazdowej, zbudowana w kształcie loggii na wysokich jońskich kolumnach, podpierających daszek, prowadziła na otwartą galeryę wzdłuż całego frontu skrzydła, założoną na sposób włoski. Parter jej zdobił szereg toskańskich słupów, dźwigających arkadowanie, piętro zaś szereg jońskich, podpierających poziome belkowanie. Dziś z loggii tej i galeryi pozostały słabe tylko ślady, a posągi kamienne Jana III, Jakuba Sobieskiego, Jana Daniłowicza, Stanisława Żółkiewskiego, Radziwiłłów, zdobiące niegdyś schody i opatrzone napisami, rozbito lub rozebrano po okolicy. Idąc galeryą nieco na prawo wchodziło się do niewielkiego salonu, widocznie poczekalnego, zkąd znowu na lewo do rozległej sali, długiej 15 a szerokiej 13 metrów. Zajmuje ona środek skrzydła przez całą jego szerokość. Od strony dziedzińca i zewnątrz oświeca ją po 3 okien, większych od innych zamkowych. Sala ta, niegdyś „hetmańską lub audyencyonalną“ zwana, zniszczona obecnie. Za salą hetmańską ku płd.-wschodowi dwie komnaty równej wielkości, dalej drugie dwie, połączone ze sobą drzwiami. W jednej i drugiej alkowy na łoża, ozdobione u góry koroną królewską i herbami w gipsie. Obok nich ku ścianie wewnętrznej małe komórki, komunikujące z sobą, z drugiej strony wejścia do korytarzyków, idących do dalszych części zamku. Są to sypialnie niegdyś królewskie Jana III, Maryi Kazimiery i innych dziedziców zamku. Po przeciwnej stronie sali hetmańskiej, obok wspomnianej komnaty poczekalnej, druga równej wielkości, za niemi większa, znowu przez całą szerokość gmachu, zkąd można się było dostać do kaplicy, zbudowanej w dziedzińczyku w kształcie połowy ośmioboku, a dziś rozebranej prawie do fundamentów. Między opisanym gmachem a basztami narożnemi, dwie mniejsze czworoboczne na piętro wysokie baszteczki, występujące z muru na zewnątrz. Południowa zachowana jeszcze dość dobrze, zachodnia w ruinie. Wszystkie ciosowe obramienia okien i drzwi i tynki tego skrzydła utrzymały się dotąd. Nad każdem z okien wyryty na stronie zewnętrznej jakiś napis. Pod całym zamkiem rozciągają się piwnice w dwóch rzędach, dobrze jeszcze zachowane. Wśród obszernego dziedzińca studnia. Od płd.-zach. przytykał do zamku wielki ogród, zwany „Zwierzyńcem“, przedzielony jeziorem, dziś zupełnie wycięty. Zamek cały wchodził w obręb murów fortyfikacyjnych miasta, które przytykały do baszty północnej i wschodniej. Skrzydła zajęte dziś przez urzędy i stosownie przeistoczone, są własnością rządową, główne zaś, na pół zrujnowane, i płd.-wsch. nabyło miasto. Zamek żółkiewski powstał równocześnie z miastem w pierwszych latach XVII w. Założył go Stanisław Żółkiewski, co potwierdza napis nad bramą wjazdową. W r. 1787 otrzymał zamek na zaspokojenie długu Adam Józefowicz, generalny plenipotent Radziwiłłów w Galicyi. Syn Józefowicza wyrestaurowawszy trzy skrzydła zamku, wynajął je na urzędy i mieszkania prywatne a sam mieszkał w czwartem, gdzie były apartamenta królewskie. Do połowy obecnego wieku zamek zachowywał się prawie w całości. Dopiero za nowego właściciela zaczęła się ruina. Prześliczne ogrody, klomby, wodotryski, winnice, sadzawki, zwierzyniec, oddawna zaniedbane, zostały zniszczone. Kaplicę, w której przechowywano obraz Najśw. Panny, przywieziony z pod Wiednia, rozebrano, co można było sprzedać, sprzedano. Żydzi rzucili się skwapliwie do rozbierania pięknego materyału na stajnie i kramy, przyczem obalając kolumny podpierające galeryę, potłukli posągi. Odrzwia kamienne, marmurowe płyty i kominki, kolumny, głazy i rzeźby, uległy temuż losowi. Długo leżały posągi, trawą obrosłe, aż je kupił, naprawił i przewiózł do Magerowa dla ozdoby pałacu p. Aleksander Stadnicki. Zamierzono już zupełne zniesienie byłej rezydencyi królewskiej, lecz zapobiegli temu okoliczni obywatele zbiorowem przedstawieniem i dziś posiada Żółkiew przynajmniej cenną ruinę. W patryotycznem postanowieniu utrzymania jej dla wieków potomnych nabyła ją w r. 1890 gmina na własność, dzisiaj jest wielka nadzieja że ta część zamku zostanie odrestaurowaną i na odpowiedni cel przeznaczoną“ (Czołowski „Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej“, w Tece konserwatorskiej, Lwów, 1892, str. 128 do 132).

Literatura: „Kościół farny w Żółkwi“, Dod. do Gaz. lwow., 1868, Nr 1 do 10.—„Kościół farny w Ż.“ w dziele Łoskiego „Jan Sobieski i jego rodzina“, Warszawa, 1883, str. 86. — „Pamiątka odnowienia i poświęcenia kościoła żółkiewskiego“, Lwów, 1868. — Zawadzki „Kościół farny w Ż.“, Lwów, 1869. — „Widok kościoła w Ż.“, Kłosy, Warszawa, t. X, str. 326. — „Kolegiata żółkiewska“, Czas, 1862 Nr 54. — „Nagrobki Żółkiewskich w tamtejszej kolegiacie“, Czas, 1862, Nr 181. — Lateinische Kirche in Ż.“ Mittheil, der Commission zu Erhaltung der Baudenkmaeler, t. XIV, str. XCIII. — „Die Grabdenkmale in der Kirche zu Ż.“, ib., t. XVI, str. XXII. —„O wydaniu obrazów historycznych kościoła żółkiewskiego“, Rozmaitości, 1831, Nr 34. — „Die grossen historichen Gemaelde in der

Pfarrkirche zu Ż.“, Galizia, 1841, Nr 30. — „Grobowiec Stanisława i Jana Żółkiewskich w Ż.“, Tyg. ilustr., Warszawa, 1871, str. 221 a także ob. Tyg. Illustr., z r. 1863 (t. VII, 187) i 1867 (t. XV, 120). — „Nagrobki Żółkiewskich“, Przyj. ludu, 1849, str. 137. Rękopisy do dziejów kościoła w Ż. znajdują się w Bib. Ossol. we Lwowie pod l. 1557, 1782 i 2412. — „Dominikanie w Ż.“, Barącz, Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego t. II, 513 i Encyklopedya kościelna, t. IV, str. 298. — „Dominikanki w Ż.“, Barącz, l. c., t. II, str. 526 i Encykl. kościelna, t. IV, str. 308. — „Tylna część klasztoru i kościoła dominikańskiego z basztą“, Przyj. ludu, 1345, Nr 52. — „Ruiny zamku w Ż.“, w dziele Łoskiego, „Jan Sobieski i jego rodzina“, Warszawa, 1883, str. 88. — „Widok zamku“ (z artykułem), „Tyg. lwowski“, 1868, „Kłosy“, t. X, str. 326 i „Przyjaciel ludu“, 1847, str. 370. — „Widok rynku w Ż.“, Przyj. ludu, 1837, str. 393. — „Widok bóżnicy w Ż.“, Kłosy, t. XII, str. 131. — Trzy akta tyczące się bóżnicy w Z. w Dzien. literackim, 1862, Nr 61 i 62. — Przywilej Jana III, nadany żydom w Ż. na założenie bóżnicy, w Gazecie narodowej z r. 1883, Nr 174. — „Opis Ż.“, Lwowianin, 1840, str. 6 i 16, i 1842, Nr 82. — „Galicya w obrazach“, 1847, str. 132. — Barącz „Pamiątki Żółkwi“, Lwów, 1852. — Stadnicki „Pamiątki Żółkwi“, Dod. do Gaz. lwow., 1856, Nr 34 i 35. — „Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej do Ż.“, Czas, 1862, Nr 103. — „Góra Horaj pod Ż.“, Przyjaciel domowy, 1862, str. 266. — „Opis p. Anczyca“, Tygodn. ilustr., 1863, VII, 187. — „Z wycieczki do Ż.“, Czas, 1866, Nr 191. — Schneider „Starożytności m. Ż.“, Lwów, 1867. — „Album fotograficzne żółkiewskie, wydane przez Szajnoka na pamiątkę uroczystości odprawionej w Ż. dnia 12 września 1867“ (ob. Tyg. lwowski, 1868, Nr 141). — „Uroczystości jubileuszowe w Ż.“, Gaz lwowska, 1883, Nr 207. — „Przejażdżka do Ż, p. Zawadzkiego“, Rocznik samborski, t. VII, 1884, str. 40. — *Ryciny*: Zbiór rycin Pawlikowskiego we Lwowie, Nr 5642 do 5653. — Album widoków Ordy, VI Serya, Nr 172. — *Rękopisy* w bibliotece Ossol: Nr 392 (Akta radzieckie); — Nr 2264, str. 369 do 372. — Nr 2389, str. 25. — Nr 2836, str. 177. — Nr 2837, str. 171 i 172.

Żółkiewski powiat (w atlasie Kummersberga karty 12, 13, 21 i 22; szt. gen. Z. 4, C. 30, Z. 5, C. 29, 30, 31 i Z. 6, C. 29, 30), leży między 49° 56′ a 50° 18′ płn. szer. i między 41° 22′ a 42° 2′ wsch. dł. Żółkiew leży w południowo-zachodniej części powiatu. Najdalsze od niej oddalenie do granicy płn. (płn. kraniec Butyn) wynosi w prostej linii 28 klm., do granicy płn.-wsch. (kraniec Reklińca) 33 klm., do granicy wsch. (kraniec Czystyń) 28 klm., do granicy płd. (kraniec Dorożowa Wielkiego) 14 klm., do granicy zach. (kraniec Wólki Kunińskiej) 20 klm. Na płn. leży powiat sokalski, na wsch. pow. kamionecki, na płd. pow. lwowski, na płd.-zach. pow. gródecki, na płn.-zach. pow. rawski. Powiat leży w dorzeczu Wisły, za pośrednictwem dopływów Bugu: Raty (z dopływami), Batiaczki, Sosnowca (al. Kamionki) i Kulikówki (al. Kąpielówki) wpadającej do Pełtwi. Rata wchodzi do powiatu od zach. z Wólki Mazowieckiej (w pow. rawskim) i płynie na wsch.-płn. część powiatu a mianowicie przez Przystanie, Butyny, Dworce, a potem na płn.-wsch. przez Wolicę, Mosty Wielkie i Borowe, i wchodzi do Sielca w pow. sokalskim. W obrębie powiatu przyjmuje ona od praw. b.: Białę (ob. t. I, str. 173), Świnię (ob. t. XI, str. 702 i 703), zasiloną od praw. b. znaczniejszemi potokami w Mokrotynie, Turynie i Bojańcu, a od lew. brzegu Fujną, Derewenką, z Bzynką od praw. brz. i Pasieczną, zwaną w dolnym biegu Żełdcem. Batiaczka należy do powiatu w całości, Sosnowiec al. Kamionka (ob. t. III, str. 794) od źródeł aż do Derniowa. Kulikówka zabiera wody z południowego krańcu powiatu i prowadzi je do Kąpielówki. Część powiatu płd.-zach., wyżej cokolwiek wzniesiona, zajmuje t. zw. roztocze żółkiewskie, część płn.-wsch. należy do niziny nadbużańskiej. Obszar powiatu obejmuje 12·5681 miryametrów kwadratowych. Gmin administracyjnych jest 74 (26 w okr. sądu pow. Kulików, 18 w obrębie sądu pow. Mosty Wielkie, 30 w obr. sądu pow. Żółkiew); obszarów dworskich 60 (21 w obr. sądu pow. Kulików, 16 w obr. sądu pow. Mosty Wielkie, 23 w obr. sądu pow. Żółkiew). W obrębie sądu pow. Kulików, leży miasto Kulików i wsi: Artasów, Czestynie, Doroszów Mały, Doroszów Wielki, Dzibułki, Hrebeńce, Kłodno Wielkie, Kłodzienko, Koszelów, Krasiczyn, Mohylany, Nadycze, Nahorce, Nowesioło, Pieczychwosty, Przedrzymichy Małe, Przedrzymichy Wielkie, Przemiwółki, Sulimów, Teodorshof, Udnów, Żełdec, Żółtańce, Żółtaniecka Wola i Zwertów. W obrębie sądu pow. Mosty Wielkie, miasto Mosty Wielkie i wsi: Batiatycze, Bojaniec, Borowe, Butyny, Dalnicz, Derewnia, Dworce, Kulawa, Kupiczwola, Lubella, Przystań, Rekliniec, Rożanka, Stanisłówka, Strzemień, Wolica i Zubowmosty. W obrębie sądu pow. Żółkiew, miasto Żółkiew i wsi: Biesiady, Błyszczywody, Brzyszcze, Dobrosin, Fujna, Glińsko, Hucisko, Krechów, Kunin, Kunińska Wólka, Lipina, Macoszyn, Majdany, Mierzwica, Mokrotyn wieś, Mokrotyn kolonia, Piły, Polany, Prowała, Ruda Krechowska, Skwarzawa Nowa, Skwarzawa Stara, Smereków, Soposzyn, Turynka, Wiązowa, Wiesenberg, Wola Wysocka i Zameczek. W r. 1890 było w powiecie 12,802 domów a 80,936 mieszkańców, a mianowicie 3597 dm., 22,451 mk. w obr. sądu pow. Kulików, 3988 dm.,

25,582 mk. w obr. sądu pow. Mosty Wielkie, a 5217 dm., 32,903 mk. w obr. sądu pow. Żółkiew. Według płci było 40051 męż., 40885 kob. Według wyznania 58,325 gr.-kat., 12,433 rz.-kat., 9465 izr., 713 innych wyznań. Języka rusińskiego używało 61,942, polskiego 12,067, niemieckiego 6455, innych 348 mk. Od 1 lip. 1888 r., tworzy powiat osobny okrąg szkolny, którego rada szkolna okr. i inspektor szk. okr. mają siedzibę w Żółkwi. Oprócz szkół, wymienionych przy opisie Żółkwi, istniało w r. szk. 1895/6 szkół ludowych 56, a mianowicie 9 z językiem wykładowym polskim, 45 z jęz. wykł. rusińskim, a 2 z jęz. wykł. niemieckim; 49 jednokl., 5 dwuklas., 1 trzyklasowa i 1 czteroklasowa. Ilość dzieci obowiązanych do uczęszczania na naukę codzienną wynosiła 10970 (5487 chłopców, 5483 dziewcząt), na naukę dopełniającą 3485 (1827 chł., 1658 dziew.). Nauczycieli było 39 (28 z świad. kwalif., 5 z egz. dojrzałości, 6 bez kwalifikacyi); nauczycielek 60 (16 z świadec. kwalif., 10 z egz. dojrzałości, 34 bez kwalifik.). Kas pożyczkowych gminnych było 10. *Lu. Dz.*

Żółkiewka, rzeczka, wypływa na obszarze wsi Żółkiew, w pow. krasnystawskim, ze stawu stanowiącego zbiornik wód spływających z okolicznych wyżyn, płynie w kierunku płn.-wsch. przez Olchowiec, Gorzków, Niemienice i uchodzi do Wieprza z praw. brzegu pod Krasnymstawem, ubiegłszy 28 w. Niedaleko ujścia na praw. brzegu rzeczki leży wieś Zażółkiew.

Zołkiewka, osada miejska, przed r. 1868 miasteczko, nad rz. Żółkiewką, pow. krasnostawski, gm. i par. w miejscu. Odl. 21 w. na zach. od Krasnegostawu, leży na wapiennym płaskowzgórzu, ma kościół par. murowany, synagogę murowaną, dom przytułku dla ubogich, szkołę początkową, sąd gm. okr. II, urząd gm., urząd poczt. i tel., aptekę, 137 dm. (w tem dawny ratusz, sklepy i zajazd murowane), 1529 mk. (1031 żyd.). W r. 1827 było 99 dm., 757 mk. W r. 1886 fol. Ż. al. Żółkiew, z nomenklaturą Markiewiczów, rozl. mr. 1017: gr. or. i ogr. mr. 557, łąk mr. 28, past. mr. 24, lasu mr. 241, wody mr. 45, w odpadkach mr. 105, nieuż. mr. 16; bud. mur. 8, drew. 17; płodozm. 10 i 14-pol., las nieurządzony, młyn wodny i staw. W skład dóbr wchodziły: Miasteczko Żółkiewka os. 104, mr. 459; wś Żółkiew os. 17, mr. 109; wś Huta os. 20, mr. 96; wś Antoniówka os. 43, mr. 748; wś Rożki os. 34, mr. 684. Pierwotnie była to wieś założona przez Żółkiewskich, siedzących w przyległej Żółkwi. Wznieśli tu oni kościół parafialny, który w XVI w. został zamieniony na zbór. Dopiero w r. 1609 dziedzice Ż. Żołkiewscy na nowo uposażyli parafią i zwrócili katolikom. W r. 1770 nowy kościół murowany, p. w. św. Wawrzyńca, wzniósł dziedzic Ż., Tomasz Stamirowski, kasztelan i starosta krasnostawski. Silne mury ze sklepieniem oparły się zniszczeniu, jakiem zepsuty dach gontowy groził. Wnętrze kościoła malowane przez Gabryela Sławińskiego, który po ukończeniu umieścił napis przy drzwiach kościelnych do dziś istniejący „Ja największy grzesznik Gabryel Sławiński upraszam czytelnika łaskawego Ojcze nasz i Zdrowaś Marya do miłosierdzia Bożego R P. 1776 m. p. p. d. 8 Septembris. Kościół ten w Niedzielę 6 po Wielkiejnocy staraniem fundatora razem z dzwonami d. 27 maja 1781 r. konsekrowany przez JMC. Aloizego Witolda Aleksandrowicza, biskupa chełmskiego. W zakrystyi na ścianie napis upamiętnił bytność Stanisława Augusta: „Roku pańskiego 1787 dn. 5 czerwca Stanisław August król polski z domu Poniatowski powracając z Kaniowa przez Żołkiewkę na Kraków do stolicy swojej Warszawy stanął na spoczynek nocny w zamku Wólki Żółkiewskiej u J. W. Tomasza Starosty Krasnostawskiego Dziedzica Dóbr Żółkiewskich i fundatora Kościoła tego, w którym kościele nazajutrz słuchał nabożnie klęcząc Mszy S. przez X. Jacka Kosmiderskiego plebana tego miejsca mianey o godzinie 7 zrana a po tej tenże Najjasniejszy Pan ruszył ku Kraśnikowi". Kościół od fundamentu z cegły wystawiony, ma w presbyteryum posadzkę marmurową, w nawie pod posadzką groby fundatorów. Sklepienia i ściany mają malowidła, przedstawiające Apostołów i obrazy (dawnego pędzla) św. Tomasza i Franciszka. W prezbyteryum stoi rzeźbiona chrzcielnica. Kościół cały wewnątrz i zewnątrz odnowiony r. 1876 i w miejsce gontów blachą żelazną pokryty. Przy kościele poważna dzwonnica. Cmentarz kościelny murem opasany. Rosnące tu lipy były ręką fundatora sadzone. W skład par. wchodzą: os. Żołkiewka i wsi: Żółkiew, Wola Żółkiewska, Rożki, Antoniówka, Huta Średnia Wieś, Zaburze, Gany, Poperczyn, w ogóle 2525 dusz. Należy do dekan. krasnostawskiego.

Żółkiewka, wś nad Tekuczą, dopł. Siniuchy, pow. bałcki, okr. pol. i par. katol. Hołowaniewskie, gm. Ludwinka (Józefpol), par. praw. Dorożynka, obok wsi Dorożynki, ma 16 osad. Należy do Żółkiewskich.

Żółkiewska Wólka, wś i fol., ob. *Wólka Żółkiewska.*

Żołkin, *Żołkinie,* wś nad rz. Stubłą, pow. piński, na Zarzeczu, przy drodze ze wsi Todor i Nieczatowa do Wiczówki, w 3 okr. pol. stolińskim, gm. Radczysk, o 62 w. od Pińska, ma 24 osad; cerkiew p. wez. Przemienienia Pańskiego, uposażoną z dawnych zapisów $5^1/_2$ włókami gruntów, około 800 parafian; miejscowość nizinna, małoludna, łąk obfitość. Ż., niegdyś dobra kn. pińskich, w w. XVI stały się królewszczyzną. Zygmunt Stary oddał je w posiadanie żonie swej Bonie i z jej rozporządzenia w r.

1555 dokonano opis sioła Ż. (ob. Piscew. kn., str. 202). W w. XVIII Ż. posiedli Skirmuntowie. W r. 1717 królewszczyzna ta płaciła hyberny 20 złp. (Vol. leg., VI, fol. 373). W r. 1775, gdy zaszedł spór pomiędzy Korzeniewskim, kasztel. zakroczymskim, i Rymontem, rotmistrzem pow. pińskiego, o dobra Łasick, konstytucyą postanowiono rozsądzić tamże na gruncie neutralnym w Ż. (ob. Vol. Leg., VIII, fol. 819).

Żółkiwka, szczyt (608 mt.) na obszarze Pniowa, po lew. brz. Czarnej Bystrzycy, w pow. nadworniańskim. Ze stoków góry biją źródła pot. Małego Łukawca (Karta wojs., XXXI).

Żołkow, uroczysko, pow. słucki, w okolicy wsi Malewo, gm. Łań, wspomniane w dawnym pow. kleckim pod r. 1556 (ob. Piscew. kn., str. 464). *A. Jel.*

Żołków z *Lichtarzem*, wś, w pow. jasielskim, na praw. brz. Wisłoki, przy gościńcu z Jasła na płd. (3·8 klm.) do Żmigrodu. Część północną zajmuje wólka Lichtarz. Chaty leżą przeważnie po obu stronach gościńca, są jednak także osobne grupy w stronie wschodniej, podnoszącej się w pagórki lesiste. Cała gmina liczy z obszarem tabularnym 80 dm. i 436 mk (206 męż., 230 kob.), 424 rz.-kat. i 12 izrael. Ż. należy do par. w Jaśle. Pos. tabularna (Schmindlinga) ma 294 mr.; pos. mn. 246 mr. Za Długosza (L. B., I, 489) posiadali tę wieś Stan. i Mikołaj Żółkowscy. W r. 1581 (Paw., Małop., 119) „Lichtarz alias Nowa Wola" należał do Joachima Ocieskiego, który tu płacił od 8 zagród z rolą i 4 rzem., w Ziołkowie zaś od $3^1/_2$ łan. km., 6 zagr. z rolą, 5 komor. z bydł., 1 kom. bez bydła, 1 rzem. Ż. graniczy na płn. z Jasłem i Sobniowem, na wsch. z Wołowicami i Laskami, na płd. z Majscową. *Mac.*

Żółkow 1.) al. *Żółkowo, Żułkowo*, wś gosp., w pow. jarocińskim, ma szkoły, urząd okr. i st. cyw. w Żerkowie, tamże pocztę i st. kol. żel., na linii Gniezno-Jarocin, par. katol. w miejscu, ew. w Nowem Mieście nad Wartą, sąd we Wrześni. Obszaru 53 ha, 10 dm., 97 dusz (27 ewang.). 2.) **Ż.**, probostwo w Żerkowie, 7 dym., 78 dusz. 3.) **Ż.**, zamek, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 935 ha, 10 dym., 150 dusz. Obecnie własność osobista cesarza niemieckiego. Na Ż. zachowały się nazwy łąk: Basiorki, Bielawy; wzgórze Główczyn; źródło Papówka; struga Moczydła. Graniczy od zach. z Żerkowem. W r. 1257 Bolesław, syn Wład. Odonicza, nadając różne przywileje Jankowi, synowi Wojciecha, wymienia między innemi Żółków, który wspólnych z Żerkowem miewał dziedziców. W r. 1578 było tam 9 śl. os., 4 kom., 4 rzeźników a w 1618 r. 8 śl. os., 2 zagrod., 1 rzeźnik, 1 komor. z bydłem i 1 bez bydła. Podatku płacono 8 złp. 26 gr. Dziedzic Maciej Radomicki wystawił tu około r. 1700 wspaniały pałac, obrawszy sobie w tym celu głęboką dolinę. Na urągania sąsiadów odpowiedział napisem na bramie: „Tak się Maćkowi podobało". Dnia 10 sierp. 1831 r. zgorzał od pioruna pałac. Odbudowany następnie, przeszedł z całym majątkiem w obce ręce. Obecnie jest własnością króla pruskiego. Pałac nie został odbudowany. Za pałacem stoi budynek, który około r. 1730 służył na pomieszczenie dla przybocznych kozaków Jerzego Felicyana Sapiehy, dziedzica Żerkowa. *W. Ł.*

Żołkuńce, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce (o 6 w.), okr. wiejski Ajciuny, o 48 w. od Trok, 13 dm., 114 mk. katol. (w 1865 r. 43 dusz rewiz.); należała do dóbr Bołdziej (Perkowskich).

Żółkwy, wś, pow. sokołowski, gm. Repki, par. Skrzeszew, ma 10 dm., 80 mk., 147 mr. W 1827 r. było 7 dm., 43 mk. W XVI w. istnieją tu „Żółkwi utraque".

Żołniaki, ob. *Żauniaki.*

Żołnie, wś, pow. rossieński, gm. Szydłów, o 13 w. od Rossień.

Żołnierczyki, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łużki (o 10 w.), okr. wiejski i dobra Hryniewskich, Jakubieńki, o 44 w. od Dzisny, 4 dm., 25 mk. (w 1865 r. 15 dusz rewiz.).

Żołnierkowicze al. *Żołnierkiewicze*, wś i zaśc. nad rz. Jaczonką, praw. dopł. Niemna, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Zasule, o 75 w. od Mińska a 11 w. od st. Stołbce dr. żel. mosk.-brzeskiej. Wś ma 33 osad; cerkiewkę mogilną św. Jerzego par. Zukowy-Borek; zaśc. kilka osad. Miejscowość nieco falista, grunta lekkie, lasu mało, łąki dobre.

Żołnierówka, dawniej *Szumiłówka*, wś, pow. radomyski, w 5 okr. pol., gm. Szepielicze, par. praw. Korogod (o 6 w.), odl. o 132 w. od Radomyśla, ma 205 mk. (podług Pochilewicza 240 mk.). Włościanie, w liczbie 134 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 724 dzies., ze spłatą po 286 rs. 55 kop. rocznie. Należała do klucza korystyszewskiego hr. Olizarów. Oddzielona rzką Wijunką od wsi Steczanka.

Żołnierowo 1.) zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 65 w. od Wilejki, 1 dm., 10 mk. katol. 2.) **Ż.**, dobra, pow. witebski, własność Nowackich, 238 dzies.

Żołnierowszczyzna, folw., pow. borysowski, w 3 okr. pol., gm. i par. katol. Dokszyce, o 18 mil od Borysowa, własność Zajączkowskich, ma 195 dzies.; miejscowość falista. *A. Jel.*

Żołnierzyszki, wś, pow. kalwaryjski, gm. Nadniemeńska, par. Rumbowicze, odl. od Kalwaryi 61 w., ma 27 dm., 197 mk. W 1827 r. było 15 dm., 118 mk.

Żołnin al. *Żownin*, mko nad Sułą, pow. żołotonoski gub. połtawskiej, gm. Żownin, o 64 w. od Żołotonoszy, 643 dm., 4522 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, st. poczt., targi co czwartek, 4 jarmarki, 55 wiatraków, warzelnia

saletry. Osadzone jakoby około r. 1604 przez ks. Michała Wiśniowieckiego na gruncie dóbr Klimiatycze, należących do monasteru Pustyńskiego (Jabłonowski, Ukraina, II, 290). Istniał tu zameczek, wspomniany pod r. 1617 (ob. tamże, 598). W r. 1638 ks. Jeremi Wiśniowiecki bije się pod Ż. z Ostranicą. Reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. podaje mto Ż. jako własność potomków ks. Michała Wiśniowieckiego, bez podania szczegółów (ob. Jabłonowski, Ukraina, I, 79). Podług inwentarza dóbr zadnieprskich ks. Jeremiego, Żołanin (sic) posiadał 312 gospodarzy i 9 kół młyńskich (Stecki, Wołyń, II, 530). *J. Krz.*

Żołnina al. *Żownina*, wś nad rz. Swołną, pow. drysieński, gm. Tobołki, o 5 w. od Drysy, 4 dm., 76 mk., zarząd gminy, szkoła.

Żołnino, dobra, pow. wieliski, własność Katarzyny Papenhuta, 630 dzies.

Żołno al. *Zołna* 1710, niem. *Schollnen* al. *Szollnen*, majętność chełmińska, pow. kartuski, st. p. Wygoda, par. kat. Lipusz, 483 ha (231 roli orn., 4 łąk, 5 lasu); 1885 r. 4 dm., 6 dym., 43 mk., 32 kat., 11 ew. Własność p. Berty Gehlert. Majątek ten został wydany na własność r. 1752, mocą przywileju w Warszawie wystawionego. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jest Ż. jako karczma o 2 dymach (str. 223). Według wizyty Szaniawskiego z r. 1710 pobierał prob. mesznego 1 korzec żyta i tyleż owsa (str. 13). Por. *Lipusz*. *Ks. Fr.*

Żołnowizna, os., pow. włocławski, gm. i par. Lubień. Podana w spisie urzęd. z r. 1867.

Żółnówka, wś, pow. brzeżański, 7 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Brzeżanach. Na płn. leży Szybalin, na płn.-wsch. Komarówka, na wsch. Krzywe, na płd.-wsch. Litiatyn, na płd. Potutory, na zach. Posuchów. Zach. część obszaru przepływa Ceniówka, lewoboczny dopływ Złotej Lipy i przyjmuje w obrębie wsi dwie małe strugi z lew. brzegu. W dolinie jednej z tych strug leżą zabudowania wiejskie. Wznies. obszaru sięga 413 mt. na płd.-wsch., najniższe 273 mt. w dolinie Ceniówki na płd.-zach. W r. 1890 było 81 dm., 496 mk. w gm. (451 gr.-kat., 26 rzym.-kat., 19 żydów; 492 Rus., 4 Pol.). Wieś tworzy wspólną gminę katastralną z Potutorami. *Lu. Dz.*

Żołnowo 1.) kol., pow. nieszawski, gm. i par. Straszewo, ma 186 mk., 670 mr. włośc. W 1827 r. było 14 dm., 89 mk., par. Koneck. 2.) **Ż.,** fol., pow. rypiński, gm. i par. Rogowo, odl. o 12 w. od Rypina, ma 2 dm., 80 mk., 937 mr. W r. 1827 było 2 dm., 21 mk.

Żołnowo, wś, pow. lepelski, gm. Żołnowo. Gmina, położona w płn.-wschd. części powiatu, graniczy od płn. i wschodu z gm. bonońską pow. połockiego, od płd. z gm. Wietrzyno, od zachodu z gm. Nacza, obejmuje 21 miejscowości, mających 275 dm. włośc. (obok 23 należących do innych stanów), 2018 mk. włośc., uwłaszczonych na 1375 dzies. Nadto w obrębie gminy znajduje się 4699 dzies. większej własności (1418 roli) i 111 dzies. ziemi kośc. (48 roli). Zarząd gminy we wsi Sołoniec.

Żołny, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, odl. 38 w. od Przasnysza, ma 12 dm., 60 mk., 103 mr.

Żołob 1.) góra (367 mt.), na obszarze gm. Pobocza, w pow. złoczowskim, w pasmie Woroniaków, po lew. brz. Bużka Oleskiego, na 49° 54½′ płn. szer. i 42° 37′ wsch. dług. (Karta wojs., 6, XXXII.). 2.) **Ż.,** góra (842 mt.), na lew. brzegu Oporu. Wznosi się na obszarze Stawska, w pow. stryjskim, na 41° 5′ wsch. dług. i 48° 50½′ płn. szer. (Karta wojs., 10, XXIX.). Por. *Trościan*, gdzie mylnie oznaczono wzniesienie góry, i *Opór*. 3.) **Ż.,** góra (901 mt.), na obszarze gm. Wyżłowa, w pow. stryjskim, ob. *Rostoka* 17). 4.) **Ż.** *Tousty*, góra (1258 mt.), na obszarze gm. Jelenkowate, w pow. stryjskim. Ob. *Tousty Żołob*.

Żołobaty Most, wś, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Skidel, o 33 w. od Grodna.

Żołobejki, uroczysko, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Luszniew, naley do dóbr Kruplany, Stabrowskich.

Żołobek, wś, pow. włodawski, ob. *Żłobek*.

Żołobek, wś w pow. liskim, w górach (601 mt. npm.), przy gościńcu z Ustrzyk Dolnych (15·9 klm.) na płd. do Lutowisk. Zajmuje wąską dolinę górską, nad pot. uchodzącym do Czarnej, dopł. Sanu z praw. brzegu. Par. rzym.-kat. w Polanie, a gr.-kat. w Czarnej. Ż. ma 37 dm., i 230 mk. (113 męż., 117 kob.), 211 gr.-kat., 3 rzym.-kat. i 16 izrael. Pos. tabularna (Barb. Cybulskiej) wynosi 300 mr. (130 mr. lasu); pos. mn. 846 mr. wogóle. Ż. graniczy na płn. z Rabem, na zach. z Wolą Sokołową, na wsch. z Gałówką, na płd. z Czarną. *Mac.*

Żołobenka, rzeczka, ob. *Żołobianka*.

Żołobianka, rzeczka, w pow. nowogradwołyńskim, lewy dopływ Cieremu al. Czeremu (dopł. Słuczy). Bierze początek na gruntach wsi Mokrej, płynie przez Korytyszcze, Żołobne w kierunku płn.-wschodnim i ubiegłszy 15 w., razem z rzką Koszelówką wpada do Cieremu pod mstkiem Jaruniem.

Żołobina, szczyt (618 mt.), kończący pasmo Połoniny Wetlińskiej, w dziale dukielsko-skolskim Karpat wschodnich, nad doliną Sanu.

Żołobina, szczyt (832 mt.) i pasemko nad pot. Bistra, we wsi Bistra Werchowina, na Węgrzech, w pobliżu granicy Galicyi, naprzeciw dorzecza Sanu (Karta wojs., 9, XXVII i 10, XXVII.).

Żołobiszki, okolica szlach., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 50 w. od Lidy a 14 od Ejszyszek, ma 2 dm., 21 mk. katol.

Żołobki, wś nad rzką Chotiaczą i jeziorem

Szupinka, pow. krzemieniecki, gm. Białokrynica, o 20 w. od Krzemieńca (st. poczt.) a 41 w. od Rudni Poczajowskiej (st. dr. żel.), ma 58 dm., 447 mk. prawosł., 47 katol. i 21 żydów. Posiada cerkiew p. w. Wniebowstąpienia, z drzewa wzniesioną w 1740 r. i uposażoną 43 dzies. ziemi. Cerkiew filialna we wsi Uhorsk. Własność Garnickich. Podług rewizyi zamku krzemienieckiego z 1545 r. było poprzednio siołem zamkowem i przez Zygmunta Augusta nadane zostało nieboszczykowi p. Bohowitynowi (Jabłonowski, Rewizye, 104). W 1583 r. własność Walentego Wkryńskiego, który wnosi ztąd z 7 dym., 2 komor. (Jabłonowski, Wołyń, 143). *J. Krz.*

Żołobne, wś nad rzką Żołobeńką, pow. nowogradwołyński, gm. i par. praw. Żołobne, o 20 w. od Nowogrodu Wołyńskiego, 110 w. od Żytomierza, 20 w. od st. poczt. Korzec a 40 w. od st. dr. żel. Sławuta, ma 243 dusz męz. włościan, 1661 dzies. ziemi włośc., 836 dworskiej, 74 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., wzniesioną z drzewa w 1847 r. Do par. należy wś Korytyszcze. W całej parafii 152 dm., 1199 mk. praw., 74 katol., 32 żydów. We wsi zarząd gminy i szkoła ludowa. Należała do dóbr berezdowskich ks. Jabłonowskich, nabytą przez Gadomskich, obecnie własność Maryana Gadomskiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. sioło ziemiańskie, przysługujące do zamku koreckiego kn. Koreckiego, płaci od 10 dym., 10 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 44).

Żołobny, potok, lewy dopł. Kłodnicy. Wypływa ze stoków góry Popeweszki, na obszarze Truskawca, pow. drohobycki, łączy się z Kłodnicą na obszarze Dobrohostowa. Długość biegu do 8 klm. (Karta wojs., 9, XXIX, 8, XXIX).

Żołobów al. *Żołobowo*, wś nad Styrem, pow. łucki, na płd. od Rożyszcz; cegielnia. Własność niegdyś biskupstwa łuckiego, należała do włości Rożyszcze, obecnie po Strojnowskim należy do ks. Bagrationa Imeretyńskiego.

Żołoby 1.) ferma, pow. bracławski, gm. Trościanicc (o 5 w.), o 56 w. od Bracławia, 1 dm., 20 mk. 2.) **Ż**, wś, pow. jampolski, okr. pol. i par. katol. Tomaszpol (o 8 w.), gm. Komargród, odl. o 13 w. od st. Jurkówki dr. żel. Zmierzynka-Nowosielica a 53 w. od Jampola, ma 183 osad, 792 mk., 626 dzies. ziemi włośc., 568 dworskiej, 49 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Jana, wzniesiona w 1875 r., z 506 parafianami. Należała do ks. Józefa Gabryela Czetwertyńskiego, dziś Kudrawcewa. 3.) **Ż.,** wś, pow. krzemieniecki, gm. Bereźce, o 2 w. od Krzemieńca (st. poczt.), st. dr. żel. Rudnia Poczajowska (o 20 w.), ma 113 dm., 898 mk. Posiada cerkiew par.., p. w. św. Trójcy, z muru wzniesioną w 1782 r. i uposażoną 69 dzies. ziemi. Kaplica drewniana p. w. św. Maryi Magdaleny. Niegdyś sioło zamkowe krzemienieckie. Podług rewizyi zamku krzemienieckiego z 1545 r. „sioło Żołoby na Podleścach wieczyste, w tem siole 12 ludzi ciągłych, którzy na zamek orzą, sieją, żną i z pola zbierają a zmłóciwszy na zamek zwożą, oraz dwóch ludzi płacących daninę (dannych), z których jeden daje na rok na zamek wiadro miodu prasnego, a drugi daje dwa wiadra, i sześciu ludzi putnych, którzy służą konno“ (Jabłonowski, Rewizye, 102). 4.) **Ż.** al. *Żłoby*, uroczysko na gruntach wsi Minejki, w pow. radomyskim. 5.) **Ż.,** uroczysko, pow. uszycki, przy drodze ze Żwańczyka do Hołozubiniec, należy do klucza żwańczykowskiego.

Żołoby, obszar wyniosły w płd. stronie Horodenki i Serafiniec, lekko wznoszący się płaskimi garbami. Wznies. sięgają 291, 295 i 346 mt. Wody odpływają do pot. Harkało (Karta wojs., 11, XXXIII).

Żołodkówka, majątek, pow. lepelski, ob. *Nacza Hołubiewszczyzna* (t. VI, 854).

Żołodżki, wś i dobra, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Aleksin, o 24 w. od Bielska, 97 dzies. ziemi włośc. (18 łąk i pastw., 1 nieuż.). Dobra mają w części Dyszkowskich 60 dzies. (4 łąk i past., 9 lasu, 2 nieuż.), w części zaś Markowskich 40 dzies. (2 lasu).

Żołoki, wś, pow. rossieński, gm. i par. Szydłów, o 16 w, od Rossień.

Żołokiszki 1.) wś, pow. rossieński, gm. Łabardzie, par. Andrzejów, o 100 w. od Rossień. 2.) **Ż.,** wś, pow. rossieński, gm. i par. Szydłów, o 20 w. od Rossień.

Żołoń 1.) mylnie *Żoton* (ob. *Pojmony*), rzeczka, w gub. mińskiej, prawy dopływ Sławeczny. Zaczyna się na płd. krańcu pow. mozyrskiego, w obrębie gm. Skorodno i zaraz zasilony z lewej strony rzką Pryżołonką płynie na płn. granicą pow. mozyrskiego i owruckiego, wkraczając to w jeden to w drugi; od chutoru Beki zwraca się ku wschodowi, wkracza w pow. rzeczycki, w obręb gm. Narowla i tu rozdzielona na kilka odnóg, ma ujście naprzeciwko wsi Hażyn. Długość biegu odludnemi puszczami i bagnami około 40 w. 2.) **Ż.** *Wielki*, bagna, na granicy pow. mozyrskiego i owruckiego, przez które przepływa rz. Żołoń, prawy dopł Sławeczny. *A. Jel.*

Żołoń al. *Żołonie*, wś, pow. owrucki, gm. Pokalów, par. praw. Kliniec (o 3 w.). Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. własność Macieja Sebestyańskiego, który z Ż. i Pupkowszczyzny płaci razem z 3 ogr., 1 koła młyn. (Jabłonowski, Ukraina, I, 77).

Żołonie 1.) wś, pow. owrucki, gm. Pokalów, par. praw. Czerepin (o 7 w.). 2.) **Ż.,** ob. *Żołoń*.

Żołonka, rzeczka, w pow. rzeczyckim, prawa odnoga rz. Żołoń, oddzielona od koryta głównego w gm. Narowla, długa na 6 w., ma ujście pod wsią Hażyn dwoma rękawami. *A. Jel.*

Żołowin, niem. *Solben*, mylnie, za: *Żołwin*.

Żołpie, ob. *Żolpie*.

Żołpinie, wś niegdyś, we włości widuklewskiej (pow. rossieński), w 1601 r. przez Dorotę z Mitkiewiczów Szemiotową, wdową po Stanisławie, ciwunie pojurskim, nadana wraz ze wsią Perkuniszki, w tejże włości, i wsią Dojnie (we włości rossieńskiej) na uposażenie zboru helweckiego w Rossieniach. Obecnie w par. widuklewskiej istnieje wś Żołpie.

Żółta, kol., pow. sławianoserbski gub. ekaterynosławskiej, 80 dusz.

Żółta Turnia, szczyt górski w Tatrach, w ścianie wschodniej doliny Czarnego Stawu (pod Kościelcem). Wzn. 2090 mt. Stanowi ona część ramienia zwracającego się od Koziego Wierchu ku północy. W pasmie tem wznosi się szczyt Granaty, od którego począwszy ściana ta stanowi przedział doliny Czarnego stawu od dol. Pańszczycy. Niekiedy nadają temu szczytowi miano Małej Koszystej. Ob. *Koszysta*.

Żółtańce, *Żółtaniec*, *Żółtaniecki*, potok, w pow. żółkiewskim, ob. *Kamionka* 8) (t. III, 794).

Żółtańce, wś i folw., pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm, posiada szkołę początkową. Folw. stanowi majorat rządowy. W 1827 r. było 22 dm., 152 mk.

Żołtańce al. *Żółtańce*, wś, pow. żółkiewski, 21 klm. na płd.-wsch. od Żółkwi, 12 klm. na wsch. od sądu pow. w Kulikowie, z urzędem poczt. w miejscu. Na zach. leżą Zwartów i Dzibułki, na płn.-zach. Wola Żołtaniecka, na płn.-wsch. Dalnicz, na wsch. Kłodzienko i Kłodno Wielkie, na płd. Rudańce i Remenów. Płd. część wsi przepływa dopł. Bugu Żółtaniec, zwany w górnym biegu Dołhym, a w dalszym biegu Sosnowcem, w końcu zaś Kamionką (ob. t. III, str. 794); płn.-wsch. krawędź obszaru pot. Pasieczna, zwany w dolnym biegu Żełdcem, dopływ Raty, wpadającej do Bugu. Na obszarze wsi wznosi się wzgórze „Łysa góra“ (278 mt.). Zabudowania wsi leżą w dolinie Żołtańca. Na płd. od nich leży fol. Bołszów. Własn. więk. (konwentu dominikanów we Lwowie) ma roli or. 868, łąk i ogr. 155, past. 36, lasu 1336 mr.; wł. mn. roli or. 3490, łąk i ogr. 1227, past. 123, lasu 65 mr. W r. 1890 było 517 dm., 3343 mk. w gm., 6 dm., 61 mk. na obsz. dwor. (2777 gr.-kat., 397 kat., 241 izr., 26 innych wyznań; 3233 Rus., 190 Pol., 17 Niem.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. żółkiewski, archidyec. lwowska. Rok założenia parafii niewiadomy, istniała ona jednak już w r. 1545, gdyż z tego czasu pochodzi przywilej Zygmunta I, wydany dla parocha żółtanieckiego. Do parafii należą: Kłodno Wielkie, Kłodzienko i Pieczychwosty. We wsi jest kościół drewniany, konsekrowany r. 1690. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. kulikowski, dyec. przemyska. O założeniu parafii nie ma pewnych wiadomości. Pierwotnie wykonywali tu obowiązki duszpasterskie prawdopodobnie bazylianie (klasztor zniesiony w r. 1744). Później powstała samoistna parafia, jak się okazuje z ksiąg metrykalnych, zachowanych od r. 1687. We wsi jest cerkiew, szkoła 2-klas. i druga 1-klas. w części wsi Żółtańce Zahaje. Wś należała niegdyś do dóbr Jana Sobieskiego. Dokumentem wydanym we Lwowie dnia 21 września 1570 r. ogłaszają Mikołaj Narajowski, sędzia, i Jan Brzozdowski, podsędek ziemscy lwowscy, roki sądowe w sprawie Anny z Dalejowa, wojewodziny podolskiej, dziedziczki Żołtaniec, przeciw Wawrzyńcowi Krzywieckiemu (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 334, str. 245 i 254). W Jaworowie r. 1678 poleca Jan III Jerzemu Łęskiemu, dzierżawcy wsi Ż., aby Kazimierzowi Humniewiczowi, plebanowi tamtejszemu, nie przeszkadzał wybierać osypu (l. c., C., t. 437, str. 2004). Dok. wyd. w Żółkwi dnia 18 czerwca 1699 r. nadaje królewicz Konstantyn Nazaremu Jurkiewiczowi, podstarościemu żołtanieckiemu, i jego żonie dworzyska Hrabarowe w Ż. w dożywocie (l. c., C., t. 486, str. 908). W Żółkwi dnia 30 stycznia 1703 nadaje królewicz Konstantyn Sobieski Kazimierzowi Trojanowskiemu dworzysko Worobcowo we wsi Z. (l. c., C., t. 680, str. 112). Dnia 28 marca 1735 pozwala królewicz Jakub Ludwik Janowi z Siemienic Siemieńskiemu, podkom. lwowskiemu, zapisać dług 9000 złp. na Z. (l. c., C., t. 533, str. 264). Dok. wyd. w Kłodzienku dnia 18 list. 1770 r. zakładają i uposażają Stefan na Hordyniu Hordyński, stolnik żydaczowski, sędzia grodzki lwowski, komisarz J. Kr. M., i jego żona Wiktorya Kobylińska, wraz z synem Łazarzem Tadeuszem Hordyńskim, bractwo św. Trójcy przy kościele w Ż. (l. c., T., t. 129, str. 290), a Wawrzyniec Haszowski, kanonik żołtaniecki, przyjmuje obowiązki jakie na niego wkłada ta fundacya (ibid., str. 293). *Lu. Dz.*

Żółte jezioro, w pow. szubińskim, ob. *Żędowskie*.

Żółte Wody, rzeczka, w pow. wierchnieprowskim gub. ekaterynosławskiej, lewy dopływ Małego Ingułu (pr. dopł. Dniepru), bierze początek pod wielką wsią Żółte (Żełtoje) i ubiegłszy 35 w. ma ujście pod mstkiem Annowka. Na brzegach jej zaszła d. 16 maja 1648 r. pierwsza zwycięzka bitwa Bohdana Chmielnickiego z Polakami, pod wodzą Stefana Potockiego. Na prawym brzegu rzki ocalały do dnia dzisiejszego ślady okopów i rowów, otaczających obóz polski (ob. plan obozu w II t. Istor. zapor. Kazakow, 1895 r.). Porów. też artykuł Dubieckiego w Kłosach, Nr 834 i następ. Nazwa rzeczki pochodzi od jaskrawo żółtego piasku, wyścielającego łożysko rzeczki i parów.

Żółtki, pow. ciechanowski, ob. *Milewo* 3).

Żółtki 1.) wś, pow. białostocki, w 2 okr.

pol., gm. i par. Choroszcza, o 13 w. od Białegostoku, 464 dzies. ziemi włośc. (100 łąk i past., $23^1/_2$ lasu, 100 nieuż.) i 26 dzies. (3 łąk i past., 2 lasu i $1^1/_2$ nieuż.) należących do Gogolewskich. Posiada przędzalnię wełny, założoną w 1879 r. przez Adolfa Moesa (1152 wrzecion), obsługiwaną siłą pary. 2.) **Ż.** *Malinowo*, okolica szlach., pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm. Rajsk, o 10 w. od Bielska. Porów. *Malinowo*. 3.) **Ż**, wś włośc. nad bezim. rzeczką, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wilejka, o 10 w. od Wilejki, 15 dm., 183 mk. (w 1855 r. 76 dusz rewiz.).

Żółtowa, *Żełtowa*, ferma, pow. lityński, gm. Kożuchów (o 21 w.), o 30 w. od Lityna, ma 4 dm., 28 mk. Należy do klucza nowokonstantynowskiego hr. Lwa Koczubeja.

Żółtowo *Wielkie*, wś i fol., pow. sierpecki, gm. Lisewo, par. Kurowo, odl. 10 w. od Sierpca, 360 mr. dwor., 219 drobnej szlachty i 8 mr. włośc. W r. 1827 Zółtowo Wielkie miało 11 dm., 77 mk. W r. 1578 istniały tu: Żółtowo Gardzyny płacące od $2^3/_8$ łan., 2 zagr. z rolą; Żołtowo Żabiki (w 8 działkach) $9^1/_4$ łan.; Ż. Miski (Myszki) w 3 działach) $2^1/_2$ łan., 1 zagr.; Ż. Myszewo w 3 dział. 2 łany. 1 zagr.; Ż. Żuki (w 10 działach) $2^{11}/_{12}$ łan., 2 zagr. z rolą i 1 bez roli; Ż. Żegadły $1^1/_2$ łan., 2 zagr. z rolą (Paw., Mazowsze, 48). Dziś te części stanowią oddzielne wioski: Myszewo, Myszki, Żabiki, Żuki. Jeszcze spis z r. 1827 podaje Ż. Myszewo i Ż. Myszki.

Żółtowszczyzna, wś skarb., pow. drysieński, par. Zabiały, należała do dóbr Swołna, w 1725 r. miała 10 chat.

Zołtuny, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino (o 3 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Puzyryszki, o 33 w. od Wilna, 11 dm., 78 mk. katol. (w 1865 r. 47 dusz rewiz.).

Żółty, potok, połączywszy się z Wisznicą uchodzi z praw. brz. do Tyśmienicy, płynie wśród bezleśnych prawie pagórków, przez Tustanowice, granicą Hubicza a Modrycza, przez Hubicze, w pow. drohobyckim. Długość 5 klm. (Karta wojs., 8, XXIX).

Żółty Bród, wś, pow. żytomierski, gm. Pulin, par. praw. Strybież (o 21 w.).

Żółty Pomusz, dobra, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., gm. Kibury, o 51 w. od Poniewieża, własność Brandenburgów, $371^1/_2$ dzies. ($88^1/_2$ lasu, 26 nieuż.). Porów. *Pomusze*.

Żółty staw, w Tatrach, ob. *Kieżmarska Dolina*.

Żołudczanka, ob. *Żołudka*,

Żołudek, urzęd. *Żeludok*, mstko nad rzką Żołudczanką, w pobliżu pr. brzegu Niemna, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Żołudek, pod 53° 36′ płn. szer. a 42° 38′ wsch. dług., przy dr. większej z Grodna do Nowogródka, odl. o 10 w. od st. poczt. Pszczolna, 13 w. od wsi Pieskowce (Niemen), 42 w. na płd.-zach. od Lidy a 130 w. od Wilna. Ma 130 dm., 674 mk., zarząd gminy, kościół paraf. katol, synagogę, dom modlitwy żydowski, 2 młyny wodne, gorzelnię, browar piwny, 23 sklepy, targi co niedziela, jarmark w dzień św. Ducha. Okrąg wiejski obejmuje mstko Żołudek, wsi: Bojary, Farny Koniec, Kupry, Skiersie, Zatoki i zaśc. Wołczki, w ogóle w 1865 r. 515 dusz rewiz. Gmina należy do 2 okr. pok. do spraw włościańskich, składa się z 3 okręgów (starostw) wiejskich (Żołudek, Krasula i Dąbrowo), obejmujących 26 miejscowości, ma 328 dm., 3762 mk. włościan (1427 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 7755 dzies. (4737 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 4090 dzies. większej własności (1572 roli) i 33 dz. (20 roli) ziemi kościelnej. Cały obszar gminy ma 11878 dzies. (6329 roli) i 4698 mk. Kościół par. katol., p. w. Wniebowzięcia N. M. P., z muru wzniesiony, na dość wysokim wzgórzu, nad stawem. Zaczęła go budować w r. 1828 hr. Tyzenhauzowa a dokończyła w 1835 r. córka jej zamężna za hr. Uruskim. Na cmentarzu kaplica. Parafia katol., dekanatu lidzkiego, 6282 wiernych. Dawniej miała kaplicę w Krasuli. Parafią przedziela Niemen na dwie części, z który większa rozciąga się po prawej stronie rzeki. W tej parafii za Niemnem są ogromne lasy, pełne dotychczas grubej zwierzyny, jak sarny, dziki i łosie. Spotykają się niekiedy bobry (koło Niemna) i niedźwiedzie. Podług danych z 1817 r. powierzchnia parafii nieco górzysta, wielkie lasy koło Niemna, pastwisk dużo, gleba piaszczysta, żwirowata i gliniasta. Rzeki: Niemen, Szczara, Lebiodki i Żołudczanka. Były to niegdyś dobra królewskie i stanowiły sstwo niegrodowe. Metryki litewskie podają jako sstów żołudzkich: Marcina Chreptowicza (1501—8), Michała Pacewicza (1510) i kn. Wasila Połubińskiego (1516—1533). Kazimierz Jagiellończyk funduje tu i uposaża między r. 1480—90 kościół parafialny. W jednym z najazdów tatarskich, zapewne r. 1506, kościół ten spłonął i przywilej fundacyjny zaginął. W r. 1529, w sobotę przed św. Jerzym, Zygmunt I, chcąc fundacyą dawną kościoła w mieście królewskiem Ż. naprawić, wszystkie poprzednie nadania, przez umyślną komisyę wykryte, zatwierdza i nowemi pomnaża (Akta dyec. wileńskiej, ks. 2, str. 157). W r. 1535 przybyli do Litwy, na łaskę królewską (jak powiada Strykowski), zbiegli z Moskwy kn. Siemion Bielski i okolniczy Iwan Lacki. Pierwszemu z nich Zygmunt Stary nadał Żyżmory, Stokliszki i Kormiałów, drugiemu zaś Wysoki Dwór i Ż. W późniejszych czasach Z. przeszedł w posiadanie Sapiehów, w drodze wynagrodzenia zapewne za liczne ofiary majątkowe, poniesione dla Rzpltej. Od Sapiehów Ż. dro-

gą wiana za Anną Sapieżanką przechodzi w dom Radzimińskich-Frąckiewiczów h. Brodzic, z których około r. 1680 Kazimierz, podskarbi nadworny, za konsensem Rzpltej otrzymuje kolatorstwo tutejszego kościoła (Akta dyec. wileńskiej, ks. IV, str. 1652). Ten Kazimierz Frąckiewicz wraz z żoną swą Aleksandrą z Komarów (podług innych źródeł Anną Naruszewiczówną) w 1682 r. fundował w Ż. „de nova radice“ kościół i klasztor ks. karmelitów starej reguły, którzy siedzieli tu jeszcze w bieżącem stuleciu. Fundacyą tę aprobowała uchwała sejmu warszawskiego w 1685 r. (Vol. leg., V, 756). W r. 1702 Krzysztof Kieżgajłło Zawisza, wwda miński, oburzywszy się na Jana Kazimierza Kaczanowskiego h. Ostoja, dobrego wprawdzie szlachcica i sstę podówczas dowgieliskiego, ale z podrzędnego stanu, za to, że ożenił się z Maryanną Teklą Naruszewiczówną, wdową po Piotrze Michale Pacu, a przyrodnią siostrą Teresy Tyszkiewiczówny (żony wwdy Zawiszy), w sam dzień Trzech Króli napada Kaczanowskiego w majątku jego Możejkowie, zmusza do ucieczki i ściga aż do Żołudka. „Tam p. Kaczanowski samotrzeć schronił się był do sklepu kościelnego, z którego nie przemocą, ale z obawy raczej tamże zginięcia wyprowadzony, wreszcie nazajutrz najlepiej przygotowany na śmierć, egzekwowany. Taki koniec żeniącym się z dostojniejszymi“ (Pamiętniki Zawiszy, str. 104). Kaczanowskiego pochowano w cerkwi w Wiązowcu a kościół żołudzki z powodu tego gwałtu zamknięty (Złota księga, III, 156-7). Karol XII ucierając się na Litwie w 1706 r. z wojskiem ruskiem i oddziałami polskiemi, trzymającemi stronę Augusta II, miał tu przez dłuższy czas (od 10 lutego) główną kwaterę zimową i stał w klasztorze karmelitów. Ztąd wybiegał na oglądanie mostu budowanego na Niemnie pod wsią Ołłowo i razu jednego (d. 8 marca) omało niezginął skutkiem załamania się lodu. Nazajutrz po tej przygodzie dawał posłuchanie deputowanym miasta Wilna. W XVIII w. Ż. przeszedł na własność Tyzenhauzów, którzy dwór swój ozdobili pięknym ogrodem. W kościele tutejszym spoczęły w r. 1785 zwłoki Antoniego Tyzenhauza, podskarbiego nadwornego litew., jednego z najznakomitszych ministrów krajowych. Tu wreszcie w 1786 r. urodził się słynny ornitolog Konstanty hr. Tyzenhauz. Od Tyzenhauzów Ż. przeszedł drogą wiana do Uruskich. *J. Krz.-M. Witan*

Żołudi, dobra, pow. witebski, własność sukcesorówByka, 235 dzies.

Żołudka al. *Żołudczanka, Żołądczanka*, rzeczka, w pow. lidzkim, dopływ rzki Lebioda (dopł. Niemna).

Żołudny Les, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, wokolicy wsi Lachowicz, obecnie gm. Brodnica, wspomiane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 101). *A. Jel.*

Żołudzi al. *Żołuda*, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Ziembin, o 32 w. od Borysowa, ma 4 osady; miejscowość falista.

Żołudzk, w dokum. *Żołudsko, Żołuczko*, 1.) *Mały*, wś, pow. łucki, na wschód od Rafałówki, należała do włości rafałowskiej. 2.) **Ż.** *Wielki*, wś, tamże, gm. Włodzimierzec, 49 dm., 390 mk., cerkiew. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1577 r. należy do Czartorejska ku. Michajła Czartorejskiego, ssty żytomierskiego, który płaci z tąd z 10 dym. i z tyluż w 1583 r. (Jabłonowski, Wołyń, 45, 89).

Żołwa, jezioro, pow. święciański, pod zasc. Jodopurwie i Żołwy.

Żołwaniec, pow. bobrujski, od. *Żelwiniec*.

Żółwia Góra 1.) wzgórze w Gąsiorowie, pow. jarociński. 2.) **Ż. G.,** na Śmiełowie, w pow. wrzesińskim.

Żółwica, jezioro, ob. *Kaldus*.

Żołwie, wś, pow. wiłkomierski, gm. Owanty, o 47 w. od Wiłkomierza.

Żółwieniec 1.) fol., pow. lipnowski, gm. i par. Bobrowniki, ma 1 dm., 8 mk., 234 mr. (13 roli, reszta lasu). W ostatnich spisach urzędowych nie podany. W 1827 r. 1 dm., 10 mk. 2.) **Ż.,** kol., ob. *Żółwiniec*.

Żółwin, wś i fol., pow. błoński, gm. Młochów, par. Brwinów, odl. 6 w. od Grodziska (st. dr. żel.), ma 31 os., 247 mk. W 1827 r. było 16 dm , 166 mk. W r. 1878 fol. Ż. rozl. mr. 459: gr. or. i ogr. mr. 322, łąk mr. 37, lasu mr. 73, wody mr. 12, nieuż. mr. 15; bud. mur. 4, drew. 8. Wś Ż. os. 31, mr. 398. W r. 1580 wś Żółwinie ma w dziale Kaspra Parzniewskiego 1 łan i w dziale Katarzyny, wdowy po Stanisławie Rogowskim i jego synów 1 łan (Paw., Maz., 278). *Br. Ch.*

Żółwin, *Żołwina, Solwin, Salwin, Gross Salvin* 1.) osada, w pow. bydgowskim, ma urząd okr. w Solcu (Schulitz), urz. st. cyw. w Bydgoszczy (II), pocztę i st. kol. żel. w Czersku (Brahnau), na linii Bydgoszcz-Toruń, szkoły w Emilianowie, paraf. katol. w Bydgoszczy, ew. w Łęgnowie (Langenau), 4 dym., 63 dusz. 2.) **Ż.,** *Klein Salvin*, w temże położeniu, par. katol. w Solcu, 3 dym., 21 dusz. W r. 1573 miał w Ż. Stanisław Witosławski 2 zagrodn. 3.) **Z.** niem. *Solben*, wś gosp., w pow. międzyrzeckim, ma urząd okr., st. cyw. i sąd w Międzyrzeczu, tamże pocztę, st. kol. żel. w Bobelwicku czy Bobłowiecku (Bobelvitz), na linii Międzyrzecz-Międzychód, szkoły w miejscu, par. katol. w Międzyrzeczu, ew. w Policku. Obszaru 1083 ha., 37 dym., 302 dusz (78 katol). Leży nad Obrą, na wsch.-płn. Międzyrzeczu. W r. 1335 występuje przy akcie „comes Janik“ ze Ż. jako świadek. W r. 1580 ma tu starosta międzyrzecki 5 łan os., 4 zagrod., 3 kom., 1 rzemieśl. i

owczarza z 30 owcami. W r. 1793 Ż. należy do starostwa międzyrzeckiego. 4.) **Ż.** al. *Żulwin*, zwało się niegdyś Lalkowo, w pow. wrzesińskim, w okolicy Miłosławia, pod Wszemborzem. *W. Ł.*

Żółwiniec, wś nad jez. Piotrkowickiem, pow. koniński, gm. Sławoszewek, par. Ślesin, odl. od Konina w. 20, ma 16 dm., 76 mk.

Żółwiniec, w dokum. *Szowiniecz*, *Sowiniec*, jezioro na obszarze Chomiąży Szlacheckiej, w pow. szubińskim (żnińskim), ku wschodowi od Gąsawy. Nadał je w r. 1357 Mikołaj z Chomiąży kościołowi miejscowemu.

Żółwiniec, bór, ob. *Tuchalska puszcza* (t. XII, 595).

Żółwiny, wś dwor., w pow. inowrocławskim (strzelińskim), ma sąd, urz. okr. i par. ew. w Strzelnie, urz. st. cyw. w Łęgu, pocztę w Wójcinie, st. kol. żel. w Kruszwicy i Strzelnie, szkoły w Chrośnie, par. katol. w Kościeszkach. Obszaru 206 ha., 4 dym., 48 dusz. Do podatku grunt. oszac. czysty dochód na 1511 mrk. *W. Ł.*

Zołwy 1.) fol., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., gm. Brasław, o 82 w. od Nowoaleksandrowska, własność Prokopowiczów, 49 dzies. (12 lasu, 4 nieuż.). 2.) **Ż.**, zaśc. szl. nad jez. Żołwy, pow. święciański, w 2 okr pol., o 50 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. katol.

Żołynia, miasteczko, i *Żołynia Dolna* i *Górna*, wsi, pow. łańcucki. Mstko zabudowane nieregularnie, prawie samemi drewnianemi domami, leży w piaszczystej równinie, 221 mt. npm. nad pot. Żołyńskim, uchodzącym z lew. brzegu do Wisłoka. Wieś położona jest nieco wyżej. W miasteczku znajduje się apteka, urząd pocztowy i szkoła, we wsi parafia rz.-kat. z nowym i pięknym kościołem, w stylu ostrołukowym. Rozchodzą się ztąd drogi: na płd. do Łańcuta, na płn. do Leżajska i na zach. do Sokołowa. Pomiędzy miasteczkiem a wsią stoją murowane stajnie, należące do ordynacyi łańcuckiej a zbudowane dla wojska. Mtko ma 199 dm. i 1834 mk. (933 męż., 901 kob.), 678 rz.-kat., 80 gr.-kat., 5 prot. i 1071 izr.; wś wraz z okszarem dworskim liczy 810 dm. i 4154 mk. (2077 męż., 2077 kob.), 4061 rz.-kat., 28 gr.-kat. i 65 izr. Prócz stałych mieszkańców stoi zwykle w Ż. 167 żołnierzy kawaleryi. Pos. tabularna (Ordynacyi łańcuckiej hr. Potockich) ma 3 młyny i 726 mr., w tem 240 mr. lasu sosnowego; pos. mn. 4391 mr. roli, 289 mr. łąk i ogr., 280 mr. past. i 685 mr. lasu. Gleba piaszczysta, nieurodzajna, wydaje plon lepszy tylko w latach mokrych, przy pomocy łubinu używanego dla jej poprawy. Ludność chrześciańska trudni się uprawą roli, szewctwem i mularką, ludność żydowska drobnym handlem. W ogóle ludność jest ubogą. Ż. zdawna należała do dóbr łańcuckich, których właścicielami byli Pileccy a od r. 1578 Stadnicy. Kiedy Ż. otrzymało prawo miejskie niewiadomo. Według aktów wizytacyi bisk. Sierakowskiego stał tu w XVI w. zbór kalwiński, zbudowany może już przez Pileckich a może przez Stanisława Stadnickiego, ststę żygwułckiego, znanego krzewiciela kalwinizmu. Gdy jednak piorun zniszczył świątynię uznał to lud, zmuszony przez dziedzica do przyjęcia nowej wiary, za palec Boży i żądał, by w jej miejsce postawiono kościół katolicki. Uczynił temu zadosyć syn Stanisława, Władysław ze Żmigrodu Stadnicki, który powrócił sam także na łono kościoła katolickiego. W dwa lata jednak później spalili Tatarzy kościół; wkrótce potem został z drzewa odbudowany. Od r. 1641 do 1646 parafia była wcieloną do prepozytury łańcuckiej. W 1695 r. ufundował tu Konstanty z Koniecpola Przedbor, kustosz przemyski a prob. żołyński, dotacyą dla 3 mansyonarzy a w 1696 wyniósł bisk. przem. Doenhoff proboszcza do godności prepozyta. Parafia Ż., dyec. przemyskiej, dekan. leżajskiego, obejmuje: Białobrzegi, Rakszawę z kościołem filialnym i Brzozę Stadnicką. Ż. graniczy na wsch. z Kopaniem i Zmysłówką, na płn. z Brzozą Stadnicką, na zach. z Rakszawą a na płd. z Smolarzynami. Por. *Kosina. Mac.*

Żołyński potok, w pow. łańcuckim, lewy dopł. Wisłoka, do którego uchodzi pod wsią Smolarzyny.

Żoma, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w obrębie sioła Stachowa, przy dworzyszczu Szepielewickiem, obecnie gm. Płotnica, wspomniane w dokum. z XVI w. *A. Jel.*

Żomajsk, pow. borysowski, ob. *Zamojsk.*

Żomka, uroczysko, pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Malecz, należy do dóbr Oranowo, Zinowiczów.

Żomkła, szczyt górski (800 mt.), na obszarze gm. Pławie, w pow. stryjskim, na lew. brzegu pot. Wadrówki, źródłowego ramienia Hołowczanki, dopł. Oporu.

Żomojdzie, ob. *Zamojdź.*

Żomojtskaja Zemla. Tak się zowie Żmujdź w najdawniejszych przywilejach (do 1640 r.), podanych po słowiańsku.

Żon, potok, powstaje na obszarze gm. Kulczyce, w pow. samborskim, z kilku strug, płynie na płd.-wschód granicą gm. Szade i na obszarze Horodyszcza uchodzi do Czerchawy, dopł. Bystrzycy. Dolina Czerchawy wznosi się tu 297 mt. npm.

Żoń, w dokum. *Zun*, *Szun*, *Szon*, wś gosp., w pow. chodzieskim, ma urz. okr. w Budzyniu, urz. st. cyw. w Margoninie, pocztę w Pawłowie, st. kol. żel. w Budzyniu, na linii Poznań-Piła, szkoły i par. kat. w miejscu, par. ew. i sąd w Margoninie. Obszaru 238 ha, 14 dym., 132 dusz (20 ew.). Leży na zach. Gołańczy, na płd. Margonina, ku granicy pow. wągrowieckiego. Niegdyś gród i kasztelania na Pałukach, między

jeziorami: żońskim a zbyszewskim. Wzmianka o tej kasztelanii z r. 1311 podaje pobliskie Pawłowo jako leżące w jej obwodzie. Graniczyć musiała z kasztelanią ujską, nakielską, radzimską, gnieźnieńską i czarnkowską. W r. 1232 Władysław Odonicz nadał templaryuszom, między innemi, Oporzyn i Moclisov, należące do Ż. Około r. 1243 Przemysław dał arcyb. gnieźn. kościół w Pakości w zamian za kościół żoński, oraz należące mu się dziesięciny. Dziesięciny zaś z Kamienicy nabył od kapelana żońskiego i dał ją osiadłym w Łeknie cystersom w zamian za Wierzenicę. Kapelanowi żońskiemu przekazał niektóre role przy kościele, 6 wołów, 2 krowy, konia wartującego 4 grzywy i karczmę żońską. W r. 1282 występuje kasztelan Bożysław w orszaku Przemysława II, r. 1301 Mroczko w orszaku Mikołaja, ks. opawskiego. W latach 1353—60 pojawia się Tomasz. W r. 1387 występuje kasztelan Tomisław, który równocześnie był burgrabią kościańskim i starostą, t. j. rządcą Dobrogosta, bisk. poznańskiego. W latach 1395—97 prawuje się z Piotrem Gorzyckim, Maciejem Kotem z Biechowa i Jakubem Prusieckim, zasiada na różnych rokach i roczkach a r. 1410 pisze się z Gorzyc. W sporach granicznych między arcyb. Jarosławem a bisk. pozn. Janem przysądzono r. 1361 kościołowi gnieźnińskiemu parafie: Ż., Gołańczę i Grylewo, tudzież dziesięciny ze Szczytnik Czerniejewskich i Nidomia. Odnośny wyrok podpisał też Mikołaj, pleban żoński. Te parafie wymienione są także w rozgraniczeniu dyecezyi z r. 1364. Dziesięcina owa była zapewne snopową. Księga bowiem uposażeń Łaskiego podaje, że kmiecie i sołtysi z Kamienicy płacili plebanom żońskim po groszu z łanu. Probostwo żońskie miało swój folwark nad jeziorem, z przylegającymi ogrodami, tudzież inne grunta dla 2 wikarych i sługi kościelnego, ciągnące się od probostwa do ogrodu dworskiego, jeden łan roli i łąkę, przytykające do Zbyszewic. Proboszczem był wówczas Anzelm Łukowski, kantor pozn. i kanonik gnieźn. Spory o dziesięcinę toczyły się w latach 1458—62 między plebanem żońskim Janem i Dobiesławem, a klasztorem łekneńskim, któremu je w końcu przysądzono. W r. 1523 pleban utrzymywał własnym kosztem 2 wikarych i nauczyciela, dla których miał obszerne ogrody. Prócz tego po 1 łanie w każdem polu. W r. 1577 płacono w Ż. od 5 śl. os., r. 1579 od 6, w r. 1620 od 4 zagr. i wiatraka. W r. 1783 dziedziczą tu Cieciersey, r. 1793 Fryderyk hr. Skórzewski na Łabiszynie, około r. 1840 Helena hr. Skórzewska na Zbyszewicach, obecnie jest to wieś włościańska. Kościół żoński, p. w. św. Marcina, istniał już przed r. 1243. W r. 1296 ks. Władysław na modły za spokój duszy króla Przemysława i przodków jego, darował klasztorowi łekneńskiemu kościół żoński z rolami, łąkami, wodami oraz z prawem patronatu. Dzisiejszy kościół stanął staraniem plebana Józefa Koniewskiego i innych r 1749. Restaurowała go Anna z Malichnowskich Ciecierska r. 1783. *W. Ł.*

Żoneta, fol., pow. maryampolski, gm. i par. Poniemoń, odl. od Maryampola 55 w., ma 1 dm.

Żongoty, pow. płocki, ob. *Żągoty.*

Żonka, potok, powstaje ze stoków pasma Gorganu, w Karpatach wschodnich, pow. nadworniańskim, łączy się z Prutem w pobliżu wielkiego wodospadu, jaki tworzy ta rzeka pod wsią Dora.

Żonkiele, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 34 w., ma 4 dm., 26 mk. W 1827 r. 4 dm., 34 mk.

Żonkowicze, wś, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. i gm. Snów, o 68 w. od Nowogródka, ma 10 osad; miejscowość dość równa, malolesna, grunta urodzajne. W pobliżu przechodzi gościniec z Nieświeża do Snowia. *A. Jel.*

Żonsajcie, wś, pow. szawelski, gm. Szawlany, o 42 w. od Szawel.

Żonsicie, wś, pow. rossieński, gm. i par. Szweksznie, o 117 w. od Rossień.

Żonsiny, wś, pow. rossieński, gm. Pojurze, o 70 w. od Rossień.

Żońskie jezioro, przy wsi Żoń, w pow. chodzieskim, leży na wzn. 88.1 mt. npm., tworząc z jez. Pawłowskiem jedną całość. Odpływa na płn. do jez. Oporzyńskiego. Kościół żoński stoi na zachodnim wybrzeżu, wprost Oporzyna.

Żopiele, wś, pow. szawelski, gm. Wieksznie, o 96 w. od Szawel.

Żór..., nazwy tak się zaczynające ob. pod *Żur....*

Żorany 1.) mstko i dobra nad rzką Żarną (źródło Minii?), pow. telszewski, w 4 okr. pol., gm. Żorany, o 16 w. na płd.-zach. od Telsz, o 53 w. od najbliższej st. dr. żel. Kurszany. Mstko miało 23 dm., 238 mk., kościół par. katol., zarząd gminy, st. poczt. Dobra, własność Underewiczów, poprzednio Szwykowskich, mają 710 dzies. (96 lasu, 96 nieuż.). Kościół par. katol., p. w. św. Stanisława, z drzewa wzniesiony w 1626 r. przez Zygmunta III. Parafia katol., dekanatu worniańskiego, 5470 wiernych. Filia w Ławkosadach i Medyngianach. Gmina, położona w płd.-części powiatu, graniczy od wschodu z gm. Wornie, od płn. z gm. Gadonowo, od zachodu z gm. Bernatowo i Płungiany, od płd. z gm. Łabardzie (pow. rossieńskiego), obejmuje 42 miejscowości, mające 530 dm. włośc. (obok 15 należących do innych stanów), 6149 mk. włościan, uwłaszczonych na 9814 dzies. ziemi. Nadto w obrębie gminy znajduje się 18857 dzies. większej własności (4192 roli), 3199 dzies. ziemi skarbowej (21 roli) i 167 (54 roli) kościelnej. Za czasów Rzpltej Ż. z przyległościami stanowiły sstwo niegrodowe, położone w pow. żorańskim księstwa żmujdzkiego. Po-

dług spisów podskarbińskich z 1766 r. sstwo było w posiadaniu Nagórskich, opłacających 723 złp. 25 gr. kwarty. Podług popisu szlachty ks. żmujdzkiego z 1528 r. włość (powiat) żorańska stawiała na wyprawy wojenne 23 koni (licząc po 1 koniu z 8 włók). 2.) **Ż.** *Wielkie* al. *Żotwele*, dobra, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, o 41 w. od Szawel, własność Hejdmanów, 284 dzies. (132 lasu). Kościół fil. par. Szakinów, p. w. św. Józefa, z muru wzniesiony w 1768 r. przez Piotrowskiego. 3.) **Ż.**, dobra, tamże, własność Lutyków, wraz z Gierordami i Polesiem mają 655 dzies. (121 lasu, 149 nieuż.). *J. Krz.*

Żóraw, ob. *Żuraw.*

Żóraw, niem. *Sohrau*, ob. *Żary.*

Żórawciewka, zaginiona wieś we włości ostropolskiej, t. j. w płd. części dzisiejszego pow. nowogradwołyńskiego.

Żórawin, w dok. *Soravin*, ob. *Rothsyrben.*

Żórawle, strumień, w pow. ihumeńskim, wytryska z błot niedaleko wsi Uszy, płynie głębokim jarem i uchodzi do rz. Uszy (dopł. Berezyny). *T. S.*

Żorawy, zaśc. szl., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 67 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. mińskiej, 1 dm., 7 mk. katol.

Żorginie, wś, pow. rossieński, gm. Kielmy, o 32 w. od Rossień.

Żorka Kamionka, pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów. Włośc. Pujdak ma 33 dzies. (5 lasu).

Żorkale, wś, pow. szawelski, gm. Krupie, o 55 w. od Szawel.

Żorna, potok, prawy dopł. rz. Łuczki, w pow. kołomyjskim.

Żornica, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Wiazyń (o 10 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Ilia, 3 dusze rewiz.

Żorniska, wś, pow. gródecki, 21 klm. na płd.-wsch. od Gródka, 8 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urz. pocz. w Janowie koło Lwowa. Na płn. leży Łozina, na płn.-wsch. i płd.-wsch. Zielów, na płd. Domażyr i Jamelna, na zach. Stradcz. Środkiem obszaru płynie Stara rzeka, zwana w dalszym biegu także pot. Domażyrskim (dopł. Wereszycy, wpada do stawu Malczyckiego). Zabudowania wiejskie leżą na wschód. Wzn. w płn. stronie sięga 317 mt. Własn. więk. ma roli or. 103, łąk i ogr. 175, past. 229, lasu 167 mr.; wł. mn. roli or. 161, łąk i ogr. 191, past. 50 mr. W r. 1890 było 48 dm., 284 mk. w gm., 11 dm., 80 mk. na obsz. dwor. (314 gr.-kat., 30 rz.-kat., 12 izr., 8 innych wyzn.; 338 Rus., 13 Pol., 13 Niem.). Par. rz.-kat. w Janowie, gr.-kat. w Domażyrze. We wsi jest cerkiew. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koronnych i nazywano ją także: „Zorniszcza“, „Żorniszcze“, „Zerniszcze“. Według dokumentu wydanego przez Zygmunta Augusta w Lublinie dnia 11 lipca 1569 r. posiadał wieś w dożywociu Bernard Maciejowski (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 41, str. 860). Dokum. wyd. we Lwowie dn. 6 sierpnia 1578 r. nadaje król Stefan Szymonowi Zołotkowiczowi prawem dziedzictwa dworzysko w Ż., w Lwowskiem, zostające w dzierżawie jego (l. c., C., t. 343, str. 271). W Warszawie dnia 17 lut. 1609 pozwala Zygmunt III Wojciechewi Białoskórskiemu i Dorocie Kiewlicownej, małżonkom, przenieść prawa swe do wsi Ż. i Łoziny na Jakuba Swoszowskiego (l. c., C., t. 373, str. 1961). Dok. wyd. w Skierniewicach dn. 26 listop. 1652 r. potwierdza król Jan Kazimierz cesyą dóbr Ż. i Łoziny, uczynioną przez starostę lwowskiego Andrzeja Mniszcha z Wielkich Kończyc na rzecz Jerzego, syna jego (l. c., C., t. 140, str. 65). W Warszawie dn. 24 sierpnia 1659 daje król Jan Kazimierz wsi Ż. i Łozinę Wojciechowi Morawcowi, podstolemu żydaczowskiemu (l. c., C., t. 408, str. 2086). Dnia 22 stycznia 1665 r. daje tenże król Albertowi Łotkowskiemu dożywocie na wsi Ż. (l. c., C., t. 417, str. 2305). W Janowie dn. 16 czerw. 1687 r. pozwala Jan III Janowi Stanisławowi Jabłonowskiema, wojew. ruskiemu, hetmanowi w. kor., zrzecz się praw swych do wsi Ż. na rzecz syna Stanisława (l. c., C., t. 480, str. 234). Dok. wyd. w Tarnowie dn. 7 sierpnia 1702 nadaje August II Aleksandrowi Cetnerowi, staroście szczurowieckiemu, wś Ż. po śmierci obożnego kor. Stanisława Jabłonowskiego (l. c., C., t. 480, str. 146). Dok. wyd. w Warszawie dn. 11 maja 1750 r. nadaje August III Stefanowi Żebrowskiemu wś Ż. (l. c., C., t. 560, str. 2613). *Lu. Dz.*

Żorniszcze, wś nad rzką Osiliszczą, pow. dubieński, gm. Ołyka (o 5 w.), odl. o 41 w. od Dubna, 10 w. od st. dr. żel. Ołyka a 19 w. od st. poczt. w Klewaniu, ma 47 dm., 440 mk., cerkiew paraf., p. w. św. Dymitra, z muru wzniesioną w 1822 r. kosztem parafian i uposażoną $34^1/_2$ dzies. ziemi. Do par. praw. należą wsi: Nosowicze (o 1 w.) i Selibery. W całej parafii 94 dm., 776 mk. prawosł., 11 katol. i 41 żydów. We wsi szkółka cerkiewna od r. 1885. Uroczyska noszą nazwy: Berezohaty, Kruhłe Plesa, Okop, Ostrów, Wielkie Łozy. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1577 r. sioło ziemian ołyckich, płaci z 17 dym. po 10 gr., 5 ogrod. W 1583 r. należy do włości ołyckiej ks. Stanisława Radziwiłła, płacącego z 14 łan., 6 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 47, 109). Wyrokiem trybunału lubelskiego z 8 sierpnia 1766 r. wś Ż. i Selibery zostały przyznane Aleksandrowi i Stanisławowi Jeło-Malińskim. Od 1830 r. własność Aleksandra a następnie syna jego Adama Podhorodeńskich. *J. Krz.*

Żorniszcze, w dokum. *Żornowiszcze*, *Żorniska*, mstko nad rzką Siemiryczką (dawniej Swaryczówką), dopł. Sobku, pow. lipowiecki, w 2

okr. pol., gm. Iwańki, odl. o 18 w. od Lipowca, przy drodze poczt. do Hajsyna i Bracławia, ma 1544 mk. (Spis urzęd. z 1885 r.). Podług Słownika geogr. Siemionowa było tu 434 dm., 2578 mk., podług zaś Pochilewicza 1472 mk. prawosł., 49 katol. i 1150 żydów. W mstku znajduje się cerkiew paraf., synagoga murow., dom modlitwy żydowski, st. poczt. i niewielki browar piwny. Targi odbywają się co drugi tydzień. Cerkiew paraf., Michajłowska, była pierwotnie zbudowana z drzewa w 1753 r. przez dziedziczkę Juliannę z Rościszewskich Strutyńską. Po r. 1835 przeniesioną została do kościoła po skasowanym w t. r. klasztorze reformatów. W r. 1849 z gruntu przebudowana. Uposażenie parochii stanowi 80 dzies. Do par. prawosł. należy wś Wiazowica (odl. o 2 w.). Ziemia wszędzie urodzajna. W dawnych wiekach okolicę Ż. zalegały lasy. Na lewym brzegu Bohu po pod Kitajgród, Kalnik, Daszów, Sitkowce, Żorniszcze szeroko ciągnęła się jednostajna puszcza, t. zw. „Nadbohska“. Przy stykających się niegdyś granicach dóbr Omełyniec, Iliniec, Krykowiec i Żorniszcz ciągnął się również łańcuch lasów, zw. „Budyszcze“. Nadto w dokum. pod r. 1618 spotykamy pod Ż. „Towsty las“. W pobliżu zetknięcia się tych granic zwracało uwagę „horodyszcze“ czyli zamczysko stare, które, jak się dawny graniczny dokument wyraża: „przez ludzi Lipowieckich i innych ze stepów, w czasie wojen w lasach schronienia szukających, wyrobione zostało“. Pierwsze jednak powstanie tego horodyszcza mogło sięgać jeszcze dawniejszych czasów. Pierwszym dokumentem ujawniającym dawne istnienie Ż. czyli Żornowiszcz jest nadanie jego pod koniec XV w. (r. 1494) Bykowi Aleksandrowiczowi (Arch. Sanguszków, I, Nr 119; Jabłonowski, Ukraina, III, 715). Niedługo jednak trzymał on tę posiadłość, gdyż już w 1501 r. Aleksander Jagielończyk nadaje tę osadę, położoną u krawędzi „puszczy nadbohskiej“, Iwanowi Dubiskiemu, z ogromnemi obszarami ziemi, które rozlegały się na pięć mil dokoła (Archiw. Rościszewskich w Lipówce). Dubiscy (pisano ich w aktach: Dubiscy, Dubniscy, Dubieccy, h. Rawicz, pochodzili z Litwy, pow. nowogródzkiego i oszmiańskiego). Obdarowany Iwan Dubiski mieszkał przeważnie na Litwie, gdzie w pow. wileńskim posiadał Dubniki, w nowogródzkim Adamczyce, w pińskim Dubieniec, Jastrzębnę i Moczylnę. Do nadanych mu Ż., dla zaokrąglenia się, dołączył i sąsiednią Kamieniohurkę, w pow. winnickim, zamieniwszy za nią ludzi swych w Oszmiańskiem, co król Zygmunt I jemu i żonie jego Fedka Swiatoszy, zatwierdził (Metr. lit., fol. 63, ks. 10). Zostawił on syna Pawła. Ten, oprócz dóbr na Litwie, wziął po ojcu i dobra „ziemi wołyńskiej a wództwie bracławskiem“, t. j. Kamienohorkę, sioło stare i za rzeką Bohem nowe od Pikowa z przysiołkami; także Żorniszcze, Piszczane, Hołowaczowo, Horodyszcze, wszystkie uroczyszcza i staw nazwany Dubiski, Wisznię imieniem Owdijówkę i dwór w Winnicy (Jabłonowski, Ukraina, I, str. 120 i Sumar. akt łuckich, w zb. Zygm. Łuba Radzimińskiego). W te czasy okolice te były słabo zaludnione. W opisie zamku winnickiego z r. 1552 czytamy: „A trzech ludzi sieliszcze jego (Pawła Dubiskiego) w pow. bracławskim Zornowiszcze, ziemi pięć mil, ludzi niemasz. Bobrowe hony i zwierzynne łowy, a ktoby chciał stać z pszczołą (pasieką) albo zwierza łowić, powinien panu kunicę dać“. Kamienohorka była już wtedy zasiedloną; było w niej 30 ludzi (Arch. J. Z. R., cz. VII, t. I, str. 604). Paweł Dubiski miał jedną tylko córkę Magdalenę, którą wydał za Ławryna (Wawrzeńca) Piasoczyńskiego, Wołynianina. Piasoczyńscy siedzieli z dawna w pow. łuckim, gdzie główne ich fundum był Piasoczyn, od którego i imię swe wzięli; ale już Gniewosz P. zastawił je ks. Teodorowi Sanguszkowi (Arch. Sanguszków, t. IV, str. 264). Ten Gniewosz Iwanowicz P., ojciec Ławryna, ożeniony był z Kuniewską, ziemianką z Wołynia i wziął za nią w posagu Kuniew na Wołyniu i Uładówkę w Bracławskiem. Ta, po śmierci męża swego wyszła za Piotra Neczaja. Siostra Ławryna Piasoczyńskiego była za Lwem kn. ze Zbaraża Woronieckim. Ławryn P. po większej części rezydował w Kuniewie, ale nierzadko przesiadywał w Uładówce i Żorniszczach. Ławryn P. jest znaną w dziejach osobistością. Mąż wielkiej roztropności i biegłości w sprawach publicznych, dobił się bystro znaczenia i wpływu. Był podkomorzym bracł. i posłował do Ordy. Cieszył się też względami Zygmunta Augusta, Stefana Batorego i Zygmunta III. Znany jest list Batorego z d. 10 września 1578 r. ze Lwowa do ks. Konstantyna Ostrogskiego, aby grunta i wś Piasoczyn zwaną, w pow. łuckim, będące w zastawie u ks. Sanguszków małoletnich, a których tenże Ostrogski był opiekunem, oddał do rąk Ławryna Piasoczyńskiego, który jest przyrodzonym sukcesorem tych dóbr po swoich antecesorach, dziadzie i ojcu, tem bardziej, że dziad jego Waśko (Iwan) P., ojciec i syn tegoż Gniewosz chcieli je wykupić z zastawu, ale sukcesorowie ks. Fedora Sanguszka, któremu Waśko P. był te dobra zastawił, przyjąć wykupu niechcieli (w zbiorze piszącego). W archiwum Rościszewskich w Lipówce (pow. kijowski) przechowało się ciekawe opowiadanie z r. 1588 Ławryna P. z czasów inkursyi tatarskiej i morowego powietrza. W tym właśnie czasie całe Bracławskie ucierpiało mocno od ciągłych zagonów i napadów tatarskich, które w końcu obróciły je w pustkę. Wtedy to odwieczni tutejsi posiadacze, jeszcze na mocy nadań Witolda, Świdrygiełły i Olelkowiczów osiedli, zniszczeni

na mieniu, poodpadali od dziedzictw swoich, które stopniowo ponabywali od nich przedsiębierczy ziemianie z Wołynia. Był to dla Bracławszczyzny znamienny okres, w którym nastąpiła prawie zupełna zmiana właścicieli ziemskich. Jednakże Ławryn P. stanowił tu wyjątek i lubo jego majątki bracławskie były też na równi z innymi opustoszałe, niewypuścił ich przecież z rąk swoich, ile że mu niebrakło na środkach do podniesienia ich z ruiny. W ogóle majątki te, rozprzedane kniaziom z Wołynia, niemiały ściśle oznaczonych granic, i ztąd w ciągu długich lat stanowić zaczęły źródło nigdy niewysychające zatargów. Ignacy Włodek, zbieracz prowincyonalnych adagiów, taką o Bracławianach zamieścił charakterystyczną przypowieść: „Bracławianie zgodni w małżeństwie, ale nie w sąsiedztwie“ (Przypowieści prowin., 1780 r.). Jakoż ks. Janusz Zbaraski nabywszy od podupadłych Obodeńskich Obodne i Ilińce, przyległe Ż. i chcąc przyswoić sobie pewne obszary do tych ostatnich należące, z poddanymi swymi zbrojno najechał Ż. a szczególnie Horodyszcze nad rz. Swaryczowką i pozabierał poddanych; w Ż. zburzył dwór i całą osadę, poranił hajduków robót pilnujących etc. Wówczas Ławryn P. wystąpił z procesem o przywrócenie gruntów niesłusznie przez Zbaraskiego oderwanych. Wypadek ten był zapewne przyczyną, iż Piasoczyński naciskany przez przemożnego przeciwnika, zdecydował się na sprzedaż dóbr swoich bracławskich (Ż., Pieszczany, Kamienohorki i Hołowaczowa) Janowi Abramowiczowi, wwdzie mścisławskiemu, prezydentowi derbskiemu i wendeńskiemu. Jednakże niewiemy dla jakich powodów sprzedaż ta się rozchwiała. Wówczas pomiędzy Piasoczyńskim i Zbaraskim stanęła przyjacielska komplanacya, mocą której wszelkie procesy i pretensye z obu stron zostały umorzone. Ale Ławryn P. r. 1601 pozywa ks. Janusza Zbaraskiego o niedotrzymanie i zerwanie jakoby polubownej ugody i o zapłacenie mu ze strony Zbaraskiego zakładu umówionego. Dekret trybunalski przysądził zapłacenie zakładu na rzecz Piasoczyńskiego. W trakcie tego Ławryn P. wyjechał jako poseł do Ordy, a Zbarascy (ojciec Janusz i synowie: Krzysztof i Jerzy) oświadczyli sądownie, iż niesłusznie zostali pomówieni o zerwanie ugody, bo tego nie uczynili. Piasoczyński wyjechał do Ordy r. 1602, bo kiedy woźny przyjechał z listem wwiązczym do Ż. w sprawie Zachorowskiego o nieoddawanie zbiegłych poddanych z Onackowiec, słudzy Piasoczyńskiego tego wwiązania woźnemu wzbronili, powiadając: „że pana naszego w domu nie masz, bo jeszcze z Ordy nie wrócił“. Mamy ślad, że tenże Piasoczyński w r. 1603, wracając z Ordy, zatrzymał się w Jassach. Prof. Ignacemu Daniłowiczowi dostał się do rąk dokument. zawierający regestr spisany po rusku ręką Piasoczyńskiego, z którego widać, że Alimurzie, posłowi carskiemu, w Jassach 1603 r. wręczył od Zygmunta III, jakieś upominki dla cara perekopskiego. Należało się carowi i innym sposobem czerwonych złotych 8208, okrom tych, które przedtem wedle żądania carskiego wydano jego posłowi 1630 czerwonych zł., kładąc na każdy czerwoniec po dwa złote pełne. Wszystkie te rachunki z carem spisywał, będąc przytomnym, pisarz wwdy wołoskiego; tamże wymieniono szuby, kożuchy, sukna i t. d. dane Tatarom w prezencie (z notat Daniłowicza). Ławryn P. wróciwszy z poselstwa podał znowu rękę do zgody; kompromis się utrzymał i dobra żorniskie zostały odgraniczone od dóbr Korowajny, Daniłkowice, Obodnego i Iliniec Zbaraskich. Przez rozległe obszary Ż., jak to z aktu rozgraniczenia widać, przepływały rzeki: Sob Wielki, Sobek, rzeczka Szwaryszówka (dziś Semiryczka) i Łopienna. W tej dobie lasy żorniskie przepełniał zwierz dziki; lisie skórki znamienite stanowiły dochody; wysoko też cenione skóry bobrowe wielki miały pokup i prowadzono je do Krakowa i dalej. Ciekawy napotykamy dekret w sprawie Obodeńskich z Piasoczyńskim, któremu zarzucili, iż on połowił bobry na rz. Sobie, Sobku i Wiarowicy. W archiwum Rościszewskich w Lipówce znaleźliśmy list ks. Janusza Zbaraskiego do Ławryna P., pisany d. 11 lipca 1603 r., w którym najszczerszą przyjaźń oświadcza wwda dla podkomorzego, jak gdyby pomiędzy nimi zawsze najlepsza komitywa i serdeczne panowały stosunki i podaje mu nawet rady, jak ma postępować z panami Zorawlińskimi, którzy, według jego zdania, dla tego uczynili najazd na grunta Piasoczyńskiego, ażeby oznaczyć szerszą granicę dóbr swoich Zorawlewa, a zatem ażeby wytargować mogli więcej od nabywcy, któremu część tych dóbr myślą sprzedać. Ci Zorawlińscy, inaczej Koszkowie, ogarnieni snać ogólną tych stron niedolą, musieli, jak wielu innych współziemian, wyprowadzać się z dóbr swoich, obróconych w perzynę przez Tatarów. Głównym nabywcą dóbr był ks. Janusz Ostrogski. Poszukując tedy rzekomych owych granic Zorawlewa, o które Zorawlińscy założyli byli niesłuszne swe pretensye, r. 1604 książe ten, zebrawszy poczet niemały Tatarów, zorganizował najazd na Kamienohorkę Piasoczyńskiego, pozabierał zboża i odwieść je do swego Pikowa kazał. Ławryn P. umarł już jak się zdaje w 1607, albowiem w tymże roku już synowie jego Aleksander i Jakub prawują się z Ostrogskim o najazd na Kamienohorkę. Ż. się rozwijało, obok „starego“ miasta stanęło „nowe“. Dla bezpieczeństwa osady jeszcze Ławryn P. wystawił tu „małe propugnaculum“ czyli rodzaj nie wytwornego zameczku. W r. 1612 Aleksander P. Kamienohorkę puszcza w zastaw Stefanowi Zaleskiemu, a połowę Ż. Sewerynowi

Bolanowskiemu, Aleksander P. jest jedną z wybitniejszych postaci swego rodu. Dostojeństwa spływały na niego. Naprzód jest dworzaninem JKr. M., potem kasztelanem kamienieckim, nareszcie kijowskim. W r. 1620 Zygmunt III, po wzięciu do niewoli przez Turków Aleksandra Bałabana, ssty winnickiego, daje Aleks. P. na sstwo przywilej. Oprócz tego zostaje on sstą ułanowskim i nowogród-siewierskim. W archiwum Rościszewskich w Lipówce przechowywał się list królewski, powołujący go do dworu. Jeździł on w poselstwie do Amurata, cesarza tureckiego, w 1631 r. z innymi komissarzami ze strony polskiej podpisał traktat polanowiecki z Moskwą. W wyprawie smoleńskiej brał udział; Dorohobuż zdobył. Ożeniony był z Halszką z Rohoźna, córką Wasila Rohozińskiego a wdową po Janie Mieleszku i po śmierci jej wszedł w powtórne związki z Elzbietą Odrowążówną. Halszka z Rohoźna Piasoczyńska miała wprzódy z Mieleszką syna jedynego Mikołaja, który w młodym wieku był zrazu powierzony opiece brata jej Rohozińskiego, ale że na tym ostatnim ciężył zarzut zamordowania szwagra Mieleszka, przeto Rohoziński był odsunięty, a natomiast opiekunem małoletniego Mieleszka został ks. Krzysztof Zbaraski, koniuszy kor. Młody ten Mieleszko gościł i wychowywał się na dworze w Końskowoli (koło Puław) u ks. koniuszego, który wiele mu przychylności okazywał. W opiece nad majątkami małoletniego wyręczał ks. koniuszego ks. Stefan Czetwertyński, podkom. bracł. Aleksander P. miał brata młodszego Jakuba i siostrę Magdalenę, która wbrew jego woli wyszła za Teodora Tyszę Bykowskiego, dziedzica Horbulowa i niechciał dać jej posagu, o co mąż jej Teodor Tysza w 1622 r. upominał się sądownie. Osiadłszy na dostatniej fortunie, oprócz dóbr w Bracławskiem i na Wołyniu, Aleksander P. posiadał, prócz starostw, znaczne dobra lenne na Siewierzu. Niejaki Maciej Stachórski był osadzcą tych dóbr. Tenże sam Stachórski z polecenia Szczęsnego Wyszla, chorążego i kapitana (tak) miasta Nowogródka Siewierskiego, osadził był w 1625 r. miasto Baturyn nad rz. Sejmem, dawniej Horodyszcze zwane (arch. Rościszewskich w Lipówce). W r. 1620 Aleksander P. fundował kolegium jezuickie w Nowogródku Siewierskim. W Uładowce w Bracławskiem konwent ks. dominikanów założył, który nieskąpo wspierał i rezydencyi piotrkowskiej bibliotekę swoją darował. W r. zaś 1622 tenże Aleksander P. bratu swemu Jakubowi, cześnikowi bracł., zrobił zapis resignationis na dobra ojczyste połowicę mta Żorniszcz i zamku żorniskiego „nagradzając mu to, że małym został po rodzicach“. Taryfa podymnego wdztwa bracł., z 1629 r. podaje, że z Żorniszcz i Piasoczyna Jakuba Piasoczyńskiego, cześnika bracł., z dymów 977 płacono zł. 488 gr. 15 (arch. J. Z. R., cz. VII, t. II, str. 412). Aleksander P. umarł w 1646 r. nie zostawiwszy potomstwa, a więc wszystkie jego majątki przeszły w spadku na brata jego Jakuba, który miał licznych potomków; synów: Konstantego Stefana, wwdę smoleńskiego, Jana, podkomorzego i sstę nowogródzkiego, Kazimierza, sstę mławskiego, Jana Pawła, jezuitę, i córkę Teresę, zakonnicę. Ż. na mocy działu familijnego dostały się w połowie Janowi podkom. i ście nowogródzkiemu, a w połowie Janowi, Pawłowi, jezuicie, który zapisał kolegium winnickiemu 20000 zł. na Komorowie a 30000 zł. na Ż. kolegium lwowskiemu Soc. Jesu. Z czasów buntu Bohdana Chmielnickiego r. 1648, w Ż. rozłożyła się sotnia kozacka, pod dowództwem sotnika Martyna. Zastali tu oni zameczek gotowy, ale chcąc go do dłuższego oporu przysposobić, umocnili go znacznie przez naprawę wałów. Pomimo to jednak, gdy w 1671 r. okolica stała się widownią wojny, a Jan Sobieski, hetman i marszałek, stał z wojskami w pobliskiej Bondurówce, kozacy żorniscy nie mogąc się dalej w forteczce swej utrzymać, ofiarowali mu kapitulacyą. W r. 1674 tenże Jan Sobieski, odzyskawszy tę część Ukrainy na Turkach i oddaliwszy się dla swej koronacyi do Krakowa, poroz mieszczał wojska swe załogami w Bracławiu, Niemirowie, Barze i w Ż. (Letopiś Samowidca, str. 64). Załogi te stały aż do r. 1678, w którym wydalić się z tych forteczk musiały, ile że Turcy z Jurkiem Chmielnickim znowu się w tych stronach rozgościli (Grabianka, str. 230). Jurko Chmielnicki wtedy to z ramienia cesarza tureckiego został wielkorządzcą prowincyi, z szumnym tytułem ks. Sarmacyi, a ta część Ukrainy, objęta tureckim zaborem, przybrała u Turków miano: „Kazak wilajeti“. Ale Jurko niedługo się cieszył księstwem swojem, sułtan wkrótce go strącił z tego dostojeństwa, a w 1680 r. znów polskie załogi stanęły na tutejszych forteczkach. Przez traktat Karłowicki r. 1699 Kamieniec z całym krajem został z pod panowania tureckiego oswobodzony; pomimo to jednak tak zwane „przegony“ (zhin) wyludniały Ukrainę, przytem pustoszyły ją tatarskie czambuły. Czytaliśmy list z tego czasu Jana Piasoczyńskiego, pisany do rotmistrza Antoniego Sokolnickiego, w którym prosił, aby nie naznaczał wojskowego postoju w Ż., albowiem w nich ani zbóż, ani siana niebyło, wszystko to orda spasła (Archiw. w Lipówce). Jan P. z powodu ciągle w kraju trwających niepokojów posiadł Ż. był tylko dorywczo i dopiero po 1711 r. syn jego Jerzy w trwałe zajął je posiadanie. Po śmierci Jerzego i innych Piasoczyńskich, również jak on zgasłych bezpotomnie, cała fortuna ich przeszła po kądzieli na Ludwikę Tyszankę Bykowską, będącą w zamęściu za Stanisławem Rościszew-

skim, córkę Michała Tyszy B. i Anastazyi Jakuszyńskiej, wnukę Magdaleny z Piasoczyńskich Teodorowej Tyszowej Bykowskiej. Po śmierci Ludwiki Rościszewskiej syn tejże Jan Rościszewski, łowczy kijow. i ssta rożowski, posiadł wszystkie dziedziczne dobra dwuch rodów wygasłych, a przed laty bujnie rozplenionych, Piasoczyńskich i Bykowskich. Jan Rościszewski ożeniony z Nitosławską, dziedzic dóbr Chodorkowa, Horbulowa, Uładówki, Kamienohorki i Ż., zostawił synów: Kajetana ożenionego z hr. Krasicką, siostrą Ignacego, biskupa warmińskiego, i Feliksa, zmarłego w młodym wieku, i trzy córki: Zofię za Józefem Duninem Goławińskim, Juliannę 1 mo-voto za Błędowskim, 2 do-voto za Berlicz Strutyńskim, sstą horodelskim, i Felicyannę dominikankę. Z podziału familijnego Ż. przypadły Zofji Dunin Goławińskiej i Juliannie Strutyńskiej, któremi dobrami obie siostry po połowie władały. Julianna Strutyńska fundowała w Ż. kościół i klasztor ks. reformatów, który hojnie uposażyła; Zofjia Goławińska sprzedała swoją połowę Ż. Sewerynowi Wisłockiemu, staroście kopajgrodzkiemu. W r. 1787 w drodze powrotnej z Kaniowa Stanisław August Poniatowski przejeżdżał przez Ż. Konst. Plater w diaryuszu podróży JKM. pisze: „z Liniec król o godzinie 8-mej pożegnawszy gospodarstwo i podziękowawszy za pełne uprzejmości przyjęcie, wyjechał. Przed Ż. Wisłockiego, ssty kopajgrodzkiego, spotkali go lud, kahał i księża reformaci mową łacińską z tekstu: „Nunc dimitte servum tuum Domine“. Mowę tę miał stary gwardyan, a gdy w niej wspomniał o swych podróżach po świecie, spytał go król gdzie bywał i dowiedział się, że po zabraniu Galicyi w 1774 r. z dwoma zakonnikami przedsięwziął pielgrzymkę do ziemi świętej. Oświadczył także iż podróż swą opisał i ofiarował N. Panu nadesłać dziennik ten gdy go skończy, co król wdzięcznie przyjął“. W 1802 r. gwardyanem tutejszego klasztoru był ks. Rafał Czernichowski. W 1803 r. składali konwent księża: Celestyn Kulesza wikary, Sylwester Węgrzecki, Roch Turski kaznodzieja, Tymoteusz Rynkowski, Modest Sobczyński. Protokół czynności archidyakonatu kijow. z 1819 r. wyraża: kościół żorniski murowany i klasztor; fundatorka Julianna z Rościszewskich Strutyńska, ścina horodelska. Księża: gwardyan ks. Antoni Szymański, definitor ks. Emeryk Wójtowicz, lektor, sekretarz prowincyi, ks. Leon Drozdowski spowiednik, ks. Nepomucen Adamowicz profesor, ks. Roch Juzgrowicz, kleryk, subdiakon, brat Jannary Szydłowski, kleryk, brat Lucyan Ciechoński, kleryk, brat Grzegorz Zdzienicki, kleryk, brat Martialis Kasperski, kleryk, Piotr Rychlicki, laik, brat Zachariasz Łuszczewski, laik, brat Feliks Kozakiewicz, laik. Szpital murowany dla ośmiu ubogich. Daniel Kochański, tercyarz, w 1805 r. zł. 24000 zapisał na szpital i na szkółkę parafialną. W 1820 r. było w konwencie Z. reformatów 6 księży, 6 kleryków i laików. Kościół pod t. św. Jana Ewangielisty. Seweryn Wisłocki dziedzic na Żywotowiu, Wołodarce i na połowie Ż., z powodu nieudanych spekulacyi, zaszargał piękny majątek, który poszedł pod eksdywizyą. Taż sama kolej spotkała i drugą połowę Ż. Strutyńskich. W 1802 r. rozdzielone te dobra między kredytorów: Chłopickich, Pułaskich, Ustarbowskich, Kruszelnickich. Następnie dobra rozpadły się na drobniejsze części, tak że w epoce uwłaszczenia włościan spotykamy w Ż. następnych właścicieli: Klaudyusza Wilczopolskiego (1149 dzies. i 181 dusz rewiz.), Włodzimierza Chłopickiego (325 dzies. i 72 dusz), Karola Bratkowskiego (227 dzies. i 50 dusz), Elzbietę Stamirowską (274 dzies. i 91 dusz wraz z częścią we wsi Wierninie), Eufrozynę Rutkowską (181 dzies. i 41 dusz), siostry: Anielę Budzyńską, Różę Glazer i Eleonorę Wierzbicką (179 dzies. i 66 dusz), spadkobierców Tytusa Falęckiego (178 dzies. i 41 dusz), Rozalię Puchalską (127 dzies. i 26 dusz), Joachima Jaworskiego (90 dzies. i 14 dusz), Salomeję Ustarbowską (70 dzies. i dusz), Karola Połtowicza (42 dzies. i 7 dusz), sukcesorów Jana Sińkiewicza (20 dzies. i 7 dusz), Herakl. Nikiteńko (3 dzies. i 1 dusza) i Berka Łupińskiego (54 dzies. i 5 dusz).

Edward Rulikowski.

Żornów, w dokum. *Żarnowno* i *Żornowno*, wś nad rz. Stubłą, pow. dubieński, gm. Warkowicze (o 5 w.), odl. o 24 w. od Dubna (najbliższa st. poczt.), 11 w. od st. dr. żel. Ozierany, ma 44 dm., 255 mk., cerkiew, młyn wodny. Cerkiew paraf., p. w. św. Jana Bohosłowa, z drzewa wzniesiona z polecenia władzy, kosztem miejscowych obywateli Mołodeckiego i Nyko, wykończona staraniem parafian w 1867 r., uposażona jest $38^1/_2$ dzies. ziemi. Do parafii należy wś Olibów (o 2 w.). W całej parafii 67 dm., 543 mk. prawosł., 62 katol. i 27 ewang. Reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. wymieniają mstko Żarnowno jako należące do Ostroga (pobór oddzielnie niewykazany). W 1583 r. ks. Konst. Ostrogski płaci z mstka Żornowna z 12 dym. rynk. po 6 gr., 34 dom. ulicz. po 4 gr., 25 chałup nędznych po 2 gr., z 20 półłank. po 15 gr., z 46 ogr. po 2 gr., z 2 kół waln. i 1 popa. Wreszcie z 1589 r. z mstka wwdy kijowskiego Żornowna wniesiono 8 fl. 18 gr. szosu, z 20 ról po 15 gr. 10 fl., z rzemieślników, z ogrodów, od popa, od kół młyn. 7 fl. 20 gr. i czopowego per arend. 60 fl., razem 86 fl. 8 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 15, 84, 149). Kiedy utraciło prawo miejskie niewiadomo. Obecnie wś Żornów należy do gen. Saranczewa.

Żornowiszcze (w dokum.), ob. *Żorniszcze.*

Żornówka 1.) osada, pow. słonimski, w 4

4 okr. pol.,, gm. Zdzięciół, o 38 w. od Słonima. 2.) **Ż.**, ob. *Żarnówka.*

Żornówka, słoboda, pow. radomyski, w 4 okr. pol., gm. i par. praw. Iwanków, odl. o 82 w. od Radomyśla, ma 25 mk. Włościanie, w liczbie 11 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 13 dzies., ze spłatą po 10 rs. 41 kop. rocznie. Stanowi wschodnie przedmieście Iwankowa.

Żornowo, ob. *Żornów.*

Żornowska, dolina rozłożona nad pot. t. n., płynącym od Nowoszyna, w pow. bobreckim, do Dniestru, granicą Wiszniowa a Żurawienka (Karta wojs., 8, XXXI, 9, XXXI).

Żorowo al. *Żurawli*, zaśc., pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. i par. katol. Słuck (o 2 w.); grunta wyborne, pszenne. *A. Jel.*

Żorowszczyzna, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Hermaniszki (o 3 w.), okr. wiejski i dobra Jaźwińskich, Czerniewo, 20 dusz rewiz.

Żorowy, zaśc. pryw. nad rzką Janką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 80 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk. starowierców.

Żory, folw., pow. rossieński, w 2 okr. pol., gm. Szydłów, par. Cytowiany, o 34 w. od Rossień, własność Chrystyanowiczów, wraz z folw. Pogryżów $377^1/_2$ dzies. ($61^1/_2$ lasu, $4^1/_2$ nieuż.). Poprzednio należał do Przeciszewskich.

Zorżejewka, wś nad pot. Sahajdakiem, pow. zieńkowski gub. połtawskiej, gm. Jordanówka, 111 dm., 635 mk., cerkiew, 4 jarmarki, 8 wiatraków, olejarnia.

Żośla, rzeczka, w pow. trockim, pod wsią Hutczany.

Żośle, jezioro, w pow. trockim. Na brzegach leżą: mstko Żośle, wsi Gurańce i Paltyniki, osada Sirocino.

Żośle 1.) mstko i dobra skarbowe nad jez. Żośle, Limeń i Staszkuniszki, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Żośle, o 7 w. od Żyżmor ku Wilii, 35 w. od Trok a 56 w. od Wilna. Mstko miało w 1865 r. 87 dm., 1042 mk. (7 prawosł., 371 katol., 22 starow. i 653 żydów), zarząd gminy, kościół paraf. katol., szkołę ludową, 3 domy modlitwy żydowskie, 18 sklepów, 4 garbarnie, wiatrak, 5 jarmarków dorocznych (2 lutego, 23 kwietnia, 16 lipca, 15 sierpnia i 1 listopada). Folw. skarbowy ma 1 dm., 43 mk. (2 prawosł., 26 katol., 10 starow. i 5 żydów). W skład okręgu wiejskiego wchodzi mstko Żośle, wsi: Bujwuny, Cipeńki, Korsaki, Nowozierówka, Toltuny, Woplany i zaśc. Dumeja i Niewieliszki, w ogóle w 1865 r. 307 dusz rewiz. b. włośc. skarb., 27 osad. w. ross. i 75 włościan uwłaszczonych. Gmina, należąca do 1 okr. pokoj. do spraw włościańskich, składa się z 12 okręgów (starostw) wiejskich (Poporcie, Nerowy, Krzywany, Rusiany, Stabińciszki, Smilgi, Łowmiańce, Iłgokiemie, Żośle, Kowgany i Giłuty), obejmuje 103 miejscowości, mających 931 dm., 8861 mk. włośc. (3342 dusz rewiz.), uwłaszczonych na 12905 dzies. (6785 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 16351 dzies. ziemi prywatnej (4817 roli), 83 skarbowej (57 roli) i 890 kościelnej i in. (71 roli). Cały obszar gminy obejmuje 30229 dzies. (11730 roli) i ma 11763 mk. Kościół paraf. katol., p. w. św. Jerzego, z drzewa wzniesiony w 1513 r. przez Naczów. Parafia katol., dekanatu trockiego, 8320 wiernych. Filia w Kozakiszkach; kaplice w Wilkiszkach i na b. cmentarzu w Poporciach. Dobra rządowe Ż. w 1850 r. należały do parafii i gminy Poporcie, składały się z 1 mstka, 2 folw., 5 wsi i 3 zaśc., miały 8220 dzies. O 3 w. od mstka znajduje się st. dr. żel. warsz.-petersb., na przestrzeni Wilno-Kowno, pomiędzy st. Jewie (o 15 w.) i Koszedary (o 9 w.), odl. o 54 w. od Wilna i 43 w. od Kowna. Jeżeli podanie zapisane przez Strykowskiego (t. I, str. 245 wyd. z 1846 r.) jest prawdziwe, byłaby to nader starożytna osada. Tu, wedle niego, Kukuwojtis, książe litewski, syn Żywibunda, matce swej Pojacie, córce Kiernusa, na początku XIII w. postawił nad jeziorem Żośle (Żośle), ku wiecznej pamiątce, posąg drewniany, który lud obyczajem pogańskim czcił za boginią. Po obaleniu się posągu wyrosły na mogile lipy, które również za święte uważano aż do czasów Jagiełły i śpiewano pieśń o Pojacie. W końcu XV i na początku XVI w. Ż. były własnością Naczów, z których jeden, podobno Jan imieniem, zbudował tu kościół parafialny, p. wez. N. M. P., św. Jana i św. Barbary, konsekrowany przez biskupa wileńskiego Mikołaja Dzierzgowicza (od r. 1433 do 1462). Synowie tegoż Nacza, Michał i Jan, w 1453 r. na nowo opatrzyli kościół funduszami, a w dokumencie nadawczym wyraźnie zowią siebie dziedzicami tej osady (Akta dyec. wileńskiej, ks. IV, karta 1660). Kościół ten upadł w XVII w.; w 1700 r. nabożeństwo odprawiało się w szopie, aż dopiero w lat kilkanaście, staraniem dwóch po sobie następujących proboszczów: Piotra Kazimierza Jodziewicza i Michała Kazimierza Sienkiewicza, stanęła nowa świątynia. Mstko należało już wówczas do dóbr królewskich i było główną osadą sstwa t. nazwy. Prawdopodobnie, po wygaśnięciu rodziny Naczów, musiało na mocy dawnych praw litewskich, jako odumarszczyzna, spaść na króla. Po Zofii Gastoldowej, która miała dożywocie na Żoślach, Zygmunt August zapisał je żonie swej Barbarze Radziwiłłównie. Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. dobra narodowe Ż. stanowiły uposażenie stołu królewskiego. Następnie zamienione zostały na sstwo, które w 1766 r. posiadał Joachim Chreptowicz, sekretarz a następnie kanclerz w. lit., opłacając 665 złp. 15 gr. kwarty i 541 złp. hyberny. 2.) **Ż.**, dobra, pow. trocki, dawne dziedzictwo Gasztoldów, później Chreptowiczów, wreszcie Michała Zaleskiego, wojskiego lit., o-

koło 1850 r. Antoniego Zaleskiego, dziś drogą przymusowej sprzedaży weszły w posiadanie hr. Józefa Tyszkiewicza. *J. Krz.*

Żosna, dobra, pow. rzeżycki, gm. Rozentów, par. Duksztygał, o 18 w. od Rzeżycy, 1914 dzies. ziemi dworskiej, 1594 włośc., własność mieszczanina Orłowa, w 1864 r. nabyte od Czechowiczów.

Żosno 1.) *Stare*, folw.. pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Żosno, okr. wiejski Ż. Stare, o 70 w. od Wilejki, 1 dm., 9 mk. (3 prawosł., 6 katol.), 405 dzies. ziemi dworskiej, kaplica katol. par. Wołkołata, dawniej par. Budsław. Własność Snarskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Bojary, Dziagile, Gule i Nowosiołki, w ogóle w 1895 r. 334 dusz rewiz. 2.) **Ż.** *Nowe*, fol., tamże, okr. wiejski Ż. Nowe, o 60 w. od Wilejki, 1 dm:, 12 mk. (5 prawosł., 7 katol.); własność Borysowiczów. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Bakacze, Gorby, Kowale, Maiłowo (Izmaiłowo), Małyszki, Mytkowszczyzna, Puhacze, w ogóle w 1865 r. 141 dusz rewiz. Gmina Żosno obejmuje 6 okręgów wiejskich (Ż. Stare i Nowe, Gielanowo, Kraśniany, Staryna i Teresdwór), 24 miejscowości, mających 277 dm., 3884 mk. włośc., uwłaszczonych na 4857 dzies. (3246 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 6153 dzies. większej posiadłości (2248 roli) i 110 dzies. ziemi cerkiewnej. Cały obszar gminy ma 11120 dzies. (5549 roli) i 4448 mk. *J. Krz.*

Żotryszki, wś, pow. rossieński, par. Gawrany.

Żowgiady, wś nad jeziorem t. n., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 4 w.), okr. wiejski Jodzieniany, o 57 w. od Wilna, 7 dm., 81 mk. katol. (w 1865 r. 24 dusz rewiz.); należała do dóbr Bijuny (Zajączkowskich).

Żowgianiszki, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 5 w.), okr. wiejski Jodzieniany, 10 dusz rewiz.; należała do dóbr Bijuny, Zajączkowskich.

Żowin, jezioro, pow. bobrujski, w gm. Bacewicze, wśród puszcz, w ktorych rz. Olsa uchodzi do Berezyny; długie na $1^1/_2$ w., szerokie na 60 sąż., rozlewa się w kierunku od północy na zachód i przy tym końcu ma dwie odnogi, każda po $^1/_2$ w. długości. *A. Jel.*

Żowka, rzeczka, w pow. chocimskim gub. bessarabskiej, dopływ Dniestru, przepływa pod wsią Ożohów al. Ożów.

Żownica, wś nad Ipucią, pow. suraski gub. czernihowskiej, gm. Hordiejewka, 43 dm., 305 mk., cerkiew.

Żownin, *Żownina*, ob. *Żołnin, Żołnina.*

Żownino, wś, pow. drysieński, par Zabiały, o 10 w. od Drysy, należy do dworu Tabołki, Szczytów. Posiada zarząd gminy Tabołki.

Żowułki, ob. *Zaułki.*

Żoże-Kastro, folw., pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 58 w. od Kowna.

Żrebce, wś, pow. zamojski, ob. *Zrebce.*

Żrekie, ob. *Żrelce.*

Żrelce, w spisie urzęd. *Żrekie*, też *Sofienberg*, kol., w pow. konińskim, gm. Kramsk, par. Morzysław, odl. 12 w. od Konina, ma 7 dm., 62 mk., 4 os., 16 mr. Należała do dóbr Łaszczowa Wola. W r. 1827 wś rząd., 6 dm., 30 mk.

Żreńczyce, wś, pow. wielicki, ob. *Zręczyce.*

Żrobki 1.) al. *Zrzobki* i *Zrobki*, wś i fol., pow. augustowski, gm. Bargłów, par. Rajgród, odl. od Augustowa 20 w., mają 31 dm., 231 mk. W r. 1827 było 25 dm., 165 mk. Dobra Ż. w r. 1842 miały obszaru w przybliżeniu mr. 1360: gr. or. i ogr. mr. 420, łąk mr. 210, pastw. mr. 240, zarośli mr. 360, nieuż. mr. 30, lasu mr. 100. Wś Ż. os. 22, mr. 284. 2.) **Ż.** *Tobyłka*, ob. *Tobyłka.* W r. 1827 było 7 dm., 52 mk. W r. 1885 fol. Ż. Tobyłka rozl. mr. 241: gr. or. i ogr. mr. 115, łąk mr. 26, pastw. mr. 17, lasu mr. 65, odpadki mr. 11, nieuż. mr. 6; bud. mur. 1, drew. 10. Wś Ż. Tobyłka os. 15, mr. 71. *Br. Ch.*

Żubardź *Stary* i *Ż. Nowy*, kol., pow. łódzki, gm. Radogoszcz, par. Łódź Ż. Stary ma 8 dm., 62 mk., 87 mr. włośc., Ż. Nowy 100 dm., 707 mk., 60 mr. Wś Ż. wchodziła w skład dóbr Łagiewniki.

Żubiany, wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła (o 8 w.), okr. wiejski Borekuny, 22 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Mussa.

Żubiki, wś, pow. szawelski, gm. Wiekszuie, o 70 w. od Szawel.

Żubinia, fol., pow. szawelski, gm. Szawkiany, o 30 w. od Szawel.

Żubki *Wielkie* i *Małe*, pow. rawski, par. Krzemienica, ob. *Ząbki* 3) i *Zubki Duże.*

Żubowiec, może *Zubowiec*, szczyt górski (783 mt.), na granicy Jabłonowa i Komarnik, w pow. turczańskim.

Żubr, jezioro, w grupie otaczającej jez. Wigry, w pow. suwalskim, gm. Hutta, pod wsią Remienikimie. Przechodzi przez nie linia graniczna pow. suwalskiego od sejneńskiego. Brzegi ma niskie, bezleśne, bagniste, od strony zachodniej błota sięgające do sąsiedniego jez. Leszczewo, na szerokości $3^1/_2$ w. i 6 w. długości.

Żubra os., pow. będziński, gm. Ożarowice, par. Sączów. Podana w spisie wsi z r. 1867. W innych pominięta.

Żubra, *Zubra*, rzeczka, w pow. zwinogródzkim, dopływ Tykicza Gniłego, ob. *Pohań.*

Żubranka, rzeczka, w pow. mińskim, prawy dopł. Piereczuty, ob. *Zubrówka.*

Żubrawka, potok, lewy dopł. Sławki, w pow. stryjskim.

Żubrewicze, dobra, pow. miński, ob. *Zubrewicze.*

Żubrohława, wś, w hr. orawskiem, nad rz. Półhoranką, leży śród odnóg pasma Babiej góry.

Żubronajcie, wś i fol., pow. sejneński, gm. i par. Krasnopol, odl. od Sejn 15 w. Wś ma 16 dm., 119 mk., fol. 2 dm., 11 mk. W 1827 r. było 10 dm., 103 mk.

Żubrowicze, w dokum. *Żebrowce*, *Żebrowicze*, *Żerbowicze* i *Zubrewicze*, wś, pow. owrucki, gm. Żubrowicze, par. praw. Radowel (o 10 w.), odl. o 75 w. od Owrucza a 25 w. od Olewska, ma 88 dm., 648 mk., cerkiew filialną drewnianą, p. w. Narodzenia N. M. P., niewiadomej erekcyi. Do filii należy Słoboda Dzierżanówka (o 15 w.). W całej filii 727 mk. Gmina, położona w południowej części powiatu, graniczy od płn. gm. Jurowa i Sławeczna, od wschodu z gm. Norzyńsk, od płd.-wschodu z gm. Łuchiny, od płd. z gm. Emilczyn (pow. nowogradwołyńskiego), od zachodu z gm. Olewsk, obejmuje 20 miejscowości, mających 1172 dm. włośc. (obok 128 należących do innych stanów), 6595 mk. włość., uwłaszczonych na 18207 dzies. ziemi. Wś Ż., pod nazwą Żerbowicz, wymienianą jest w rewizyi zamku owruckiego z 1545 r. jako własność monasteru pieczerskiego w Kijowie (ob. Arch. J. Z. R., cz. IV, t. 1, 48). Podług reg. pobor. wdztwa kijowskiego z 1628 r. oj. Piotr Mohiła, archimandryta pieczerski kijowski, wnosi z Żubrowicz z 4 dym., 2 ogr. (Jabłonowski Ukraina, I, 80). W 1682 r. własność Jana Lipskiego, ssty sądeckiego (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki, 144).

Zubrówka, rzeczka, wypływa z jez. Żubrowo, w pow. suwalskim pod wsią Żubrowką i wpada do Hańczy Czarnej.

Żubrówka 1.) wś, pow. wieluński, gm. Praszka, par. Żytniów, odl. od Wielunia w. 22, ma 5 dm., 29 mk. 2.) **Ż.,** wś, pow. suwalski, ob. *Zubrówka.*

Żubrówka, rzeczka, w pow. mińskim, ob. *Zubrówka.*

Żubrówka, wś, w pow. bobrujskim, nad rz. Berezyną, przy ujściu rz. Broża z prawego brzegu.

Żubrowo, jezioro, między wsiami Krasne i Żubrówka, w pow. suwalskim, ma 24 mr. obszaru. Wypływa z niego rz. Żubrówka, dopł. Hańczy.

Żubrówków Wierch, szczyt górski (836 mt.), na obszarze gm. Osturni, w hr. spiskiem, na płn. brzegu Kacwińskiej rzeki (praw. dopł. Dunajca).

Żubry, os., pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Kalwarya (5 w.), ma 8 dm., 79 mk. W 1827 r. było 3 dm., 44 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kalwarya.

Żubry, dobra, pow. dyneburski (dźwiński), własność hr. Platerów, 415 dzies.

Żubry, grupa domów na obszarze Toporowa, w pow. brodzkim.

Zubryn, wś, pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo, odl. od Suwałk 8 w., ma 19 dm., 140 mk. W 1827 r. było 27 dm., 150 mk.

Żubrynek, wś, pow. suwalski, gm. Kościebór, par. Raczki, odl. od Suwałk 11 w., ma 21 dm., 155 mk. W 1827 r. było 10 dm., 66 mk.

Żubryszki, pow. władysławowski, ob. *Zubryszki.* W 1827 r. 8 dm., 76 mk.

Żubrza, ob. *Zubrza.*

Żubrzanka, ob. *Zubrzanka.*

Żubrze, potok, ob. *Zubrza.*

Żubrze-Głowy, rzeczka, wypływała z jez. Puste-Kubajcowe i stanowiła granicę puszczy mereckiej (ob. Rewizya puszcz w. ks. lit. z r. 1559).

Żubrzyca, ob. *Zubrzyca.*

Żubrzyńce, wś, pow. żytomierski, mylnie (ob. *Nikonówka*), za *Żurbińce.*

Żuchała, os. młyn. nad rzką b. n., pow. koniński, gm. i par. Tuliszków, odl. od Konina w. 17. W r. 1827 był 1 dm., 10 mk.

Żuchorany, wś i fol., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żyżmory (o 10 w.), okr. wiejski Żuchorany, par. Kietowiszki, o 32 w. od Trok, 13 dm., 146 mk. katol. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.), własność Tańskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Burbiszki, Dajnówka i Żuchorany, oraz zaśc. Szylany, w ogóle w 1865 r. 97 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. Dobra Ż. w 1850 r. należały do Ign. Tańskiego, składały się z 2 fol., 4 wsi i 30 zaśc. i miały 3170 dzies.

Żuchów, wś, pow. opatowski, ob. *Rzuchów* 2.).

Żuchowce 1.) wś i dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Podolesie, o 13 w. od Kobrynia. Wś ma wraz z wsiami: Podberze i Kuksy 166 dzies. (40 łąk i pastw.); dobra, własność Ostromeckich, 137 dzies. (12 łąk i pastw., 82 lasu, 2 nieuż.). 2.) **Ż.,** dobra, tamże ob. *Żukowce.*

Żuchowce, *Żechowce*, *Żochowe*, sieliszcze nad rz. „Orechowatycą" (Horochowatką), nadane w 1590 r. wraz z całą pustynią po lewej stronie górnej Rosi, Marcinowi Trębickiemu, sprzedane przez córkę jego Annę w 1596 r. ks. Zbaraskim. Sieliszcze to zanikło zapewne w czasie jednego z napadów tatarskich i na posadzie jego stanął później Nowochwastów (ob.). Porów. Jabłonowski, Ukraina (t. II, 115, 163, 339, 368, 401 i t. III, 174, 584, 623, 685, 686).

Żuchowice, al. *Rzuchowice*, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. i par. Gorzkowice, odl. 20 w. od Piotrkowa. Wś ma 13 dm., 219 mk.; fol. 5 dm., 44 mk. W 1827 r. było 14 dm., 190 mk. W r. 1891 fol. Ż. z przyległością Dąbrowa Żuchowska rozl. mr. 787: gr. or. i ogr. mr. 396, łąk mr. 47, pastw. mr. 47, lasu mr. 270, nieuż. mr. 27; bud. mur. 3, drew. 12, las urządzony, pokłady torfu. Do dóbr poprzednio należały: wś Ż. os. 15, mr. 233; wś Michałów os. 10, mr. 12; kol. Dąbrowa os. 13, mr. 67; kol. Grabostów os.

21, mr. 395. Na początku XVI w. pleban w Gorzkowicach pobierał z całej wsi dziesięcinę snopową, za konopną po 2 gr. z łanu i kolędę po groszu (Łaski, L. B., II, 218). Według reg. pob. pow. piotrkowskiego z r. 1552 wś Rzuchowicze, w par. Gorzkowice, w części Piotra Krzysztoporskiego miała 10 osad, 5 łan.; część Jakuba Rzuchowskiego 5 osad., 2 łany. (Pawiń., Wielkop., II, 255). *Br. Ch.*

Żuchowicze, dwie poblizkie wsi, jedna z zarządem gminnym, i fol. nad rz. Uszą, lew. dopł. Niemna, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, o 6 mil od Nowogródka. Ż. Małe mają 43 os.; szkołę wiejską, cerkiew par. fund. Niesiołowskich, p. w. św. Jana, uposażoną z dawnych zapisów 1 włóką gruntu, około 2000 parafian. Ż. Wielkie mają 85 os., cerkiew par. św. Piotra i Pawła, fundacyi Radziwiłłów, uposażoną 3 włókami ziemi, około 2500 parfian, szkołkę wiejską. Gmina składa się z 6 okręgów (starostw) wiejskich, ma 955 osad, 3354 włościan pł. męz., uwłaszczonych na 8725 dzies. Oprócz szkół wzmiankowanych istnieją w gminie 4 szkółki parafialne. Fol. własność Abłamowiczów, ma 332 dzies. Fol., Ż. Małe, od r. 1869 własność urzędnika Popowa, około 284 dzies. Miejscowość bezleśna, lekko falista, grunta i łąki wyborne.

Żuchówka, os., pow. będziński, gm. Rokitno Szlacheckie, ma 1 dm., 11 mk., 32 mr.

Żuchowo, pow. rypiński, gm. Skępe, ob. *Rzuchowo.*

Żuchowo, dobra, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Trofimówka, o 33 w. od Sokółki, własność Żyryckich, 139½ dzies. (6½ lasu, 3 nieuż.).

Żucie, wś, pow. szawelski, gm. Żagory, o 60 w. od Szawel.

Żucin 1.) fol. nad rzką Ławrytą, pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 65 w. od Wilejki, 1 dm., 19 mk. katol. 2.) **Ż.** al. *Razanowo*, zaśc., tamże, o 64 w. od Wilejki, 1 dm., 8 mk. katol.

Żucińska Słoboda, pow. wilejski, ob. *Słoboda* 57).

Żuczerowszczyzna, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Miory, odl. o 37 w. od st. dr. żel. dyn.-witebskiej Balbinowo, ma 4 dm., 29 mk., 41 mr. ziemi włośc. *M. Dob.*

Żuczka al. *Zuczka*, potok, prawy dopł. Prutu, ma ujście pod wsią Zuczka, w pow. czerniowieckim, źródła swe na obszarze pow. kołomyjskiego, gdzie na obszarze wsi Berezowa przyjmuje z praw. brzegu pot. Hliboki.

Żuczka, wś, ob. *Zuczka.*

Żuczki 1.) wś, pow. sieński, należała przed uwłaszczeniem włościan do dóbr Mieleszkiewicze i miała 63 dzies. ziemi użytk. i 18 nieuż. (ob. t. VI, 342). Porów. *Żuki.* 2.) **Ż.**, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Gonczary (o 6 w.), okr. wiejski Koniuszany, o 19 w. od Lidy, przy drodze do Grodna, 11 dm., 90 mk. (w 1865 r. 37 dusz rewiz.); należała do dóbr Istoki, ks. Witgensteina.

Żuczki, przys. Ławrykowa, w pow. Rawa Ruska.

Żuczkowce, wś nad Smotryczem, który tworzy tu duży staw, pow. proskurowski, okr. pol., gm. i par. katol. Fulsztyn (o 7 w.), odl. o 28 w. od Proskurowa, ma 169 osad, 787 mk., 775 dzies. ziemi włośc., 414 dworskiej, cerkiew p. w. św. Michała, filialną do Gieletyniec, młyn. W 1565 r. należała do Świerzczów (Herburtów), w 1569 r. trzymał ją ks. Wiśniowiecki, miała 1 łan uprawny; zniszczona przez Tatarów, następnie należała do klucza gródeckiego Mniszchów, obecnie Żurakowskich. *Dr. M.*

Żudar, nazwa jednego z przylądków wyspy Rugii.

Żudzgol al. *Przemysłów*, w spisie miejscowości *Żużgol*, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Traszkuny, par. Subocz, o 62 w. od Wiłkomierza. Niegdyś attyn. Traszkun, był własnością rodu Turłajów, z których Benedykt, stolnik trocki, ojciec, i syn Antoni Turłajowie sprzedają Ż. w 1738 r. Janowi i Marcybelli z Pankiewiczów Dowojnom Sołłohubom. Dziś własność Komarów, należy do dóbr Rogówek.

Żudzie *1* i *2*, dwie wsi, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Remigoła, o 18 w. od Poniewieża.

Żugie, wś, pow. rossieński, par. Nowemiasto.

Żugost, pow. trocki, ob. *Użugość.*

Żuje, wś u zbiegu Dochnarki z Dryssą, pow. połocki.

Żujwody, folw., pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów (o 15 w.), o 60 w. od Mińska. *A. Jel.*

Żuk, folw., pow. piński, na Zahorodziu, w 4 okr. pol. łohojskim, gm. Stawek, par. katol. Pińsk; miejscowość odludna, dzika *A. Jel.*

Żuk *Stary* i *Nowy*, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Huta Krzeszowska. Wchodziły w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich. W r. 1827 było 18 dm., 127 mk.

Żukajcie, wś, pow. rossieński, gm. i par. Erzwiłek, o 34 w. od Rossień.

Żukańce, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Niemenczyn (o 9 w.), odl. o 33 w. od Wilna, ma 9 dm., 66 mk. katol. (w 1865 r. 43 dusz rewiz.); należy do dóbr Czarny Dwór (Parczewskich).

Żukanowszczyzna, uroczysko pod uprawą rolną, w dawnym pow. kleckim, obecnie słuckim, wspomniane w dokum. w. XVI (ob. Piscew. kn., str. 571).

Żuki 1.) wś, kol. i fol., pow. turecki, gm. Pęcherzew, par. Turek (odl. 3 w.). Wś i kol. mają 14 dm., 222 mk.; fol. 5 dm., 70 mk. W r. 1827 było 19 dm., 141 mk. W r. 1887 fol. Ż. rozl. 437: gr. or. i ogr. mr. 387, łąk mr. 34,

past. mr. 3, nieuż. mr. 13; bud. mur. 3, drew. 4; płodozm. 7 i 10-pol. Wś Ż. os. 20, mr. 168. 2.) **Ż.**, wś, pow. bielski, gm. Międzyleś, par. Zabłoć, ma 39 dm., 258 mk., 777 mr. W r. 1827 było 21 dm., 147 mk. Wchodziła w skład dóbr Kodeń. 3.) **Ż.**, wś, pow. bielski, gm. Kostomłoty, par. r. l. Kodeń, r. gr. Dobratycze, ma 7 dm., 82 mk., 110 mr. W 1827 r. było 6 dm., 39 mk. Wś wchodziła w skład dóbr Dobratycze. 4.) **Ż.**, wś, pow. sierpecki, gm. Lisewo, par. Kurowo, odl 9 w. od Sierpca, ma 18 dm., 126 mk., 500 mr., wiatrak. W r. 1827 było 18 dm., 99 mk. Pierwotnie wś ta stanowiła część Żółtowa i nosiła nazwę: Żółtowo-Żuki. *Br. Ch.*

Żuki 1.) wś, pow. białostocki, w 1 okr. pol., gm. Zabłudów, o 15 w. od Białegostoku, 282 dzies. ziemi włośc. (47 łąk i pastw., 26 nieuż.). 2.) **Ż.**, wś, pow. białostocki, w 3 okr. pol., gm. Krypno, o 35 w. od Białegostoku, 65 dzies. ziemi włośc. 3.) **Ż.**, wś i dobra, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm, Dubiażyn, o 21 w. od Bielska. Wś ma 151 dzies. (42 łąk i pastw. i 5 nieuż.) i 111 dzies. ziemi włośc. (40 łąk i pastw.), dobra zaś, własność Żeltuchinych (dawniej Ejsymontów), 357 dzies. (10 łąk i pastw., 65 lasu, 67 nieuż.). 4.) **Ż.**, okolica, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Żydomla, o 24 w. od Grodna, 49 $^1/_2$ dzies. (4 łąk i pastw., $^1/_2$ nieuż.). 5.) **Ż.**, osada przy wsi Rudziec, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Horodziec, o 28 w. od Kobrynia. 6.) **Ż.**, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża. 7.) **Ż.**, chutor, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Kozłowszczyzna, o 35 w. od Słonima, 6 dzies. 8.) **Ż.**, wś i uroczysko nad stawem, pow. sokólski, w 2 okr. pol., gm. Nowa Wola, o 7 w. od Sokółki. Wś ma 205$^1/_2$ dzies. ziemi włośc. (62 łąk i past., 27$^1/_2$ nieuż.); uroczyska Ż. i Serbowce 89$^1/_2$ dzies. (6$^1/_2$ lasu, 1 nieuż.) należą do kilku właścicieli. Wś zbudowana w pięknem położeniu dokoła stawu, otoczona jest wzgórzami i lasami. Młyn wodny na strudze wypływającej ze stawu. 9.) **Ż.** al. *Żukowicze*, wś, pow. bobrujski, w okr. pol. paryckim, gm. Karpiłówka al. Rudobiełka, o 100 w. od Bobrujska; grunta piaszczyste, miejscowość samotna, bez dróg. 10.) **Ż.**, wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Zasław. 11.) **Ż.**, wś, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. i par. prawosł. Skorodno, o 43 w. od Mozyrza, ma 17 osad; grunta lekkie. 12.) **Ż**, wś nad malowniczemi błoniami rz. Serwecz, pow. nowogródzki, przy drodze z mstka Korelicz do Szczors, w 4 okr. pol. mirskim, gm. Korelicze, o 25 w. od Nowogródka, ma 19 osad; grunta żyzne, pszenne, łąk obfitość, miejscowość bezleśna. 13.) **Ż.**, wś i folw. poradziwiłłowski u źródeł Łokniei, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hrozów, o 19 w. od Słucka, ma 20 osad; miejscowość dość leśna, grunta lekkie. 14.) **Ż.**, wś, pow. sieński, gm. Zameczek, ma 29 dm., 148 mk. 15.) **Ż.**, folw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie, okr. wiejski Żuki, o 70 w. od Dzisny, przy b. dr. poczt. z Wilejki do Dzisny, 1 dm., 26 mk. katol.; własność Rudominów. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Podgaje i Rusaki, w ogóle 89 dusz rewiz. (w 1865 r.). 16.) **Ż**, wś, tamże, o 71 w. od Dzisny, 5 dm., 27 mk. 17.) **Ż.**, wś nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 10 w.), okr. wiejski Sówki, o 40 w. od Dzisny, 21 dm., 172 mk. katol. (w 1865 r. 62 dusz rewiz.). 18.) **Ż.**, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 107 w. od Dzisny, 8 dm., 107 mk. 19.) **Ż.**, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Miory (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Zajkowskich, Okułowo, o 31 w. od st. dr. żel. dyn.-wit. Bałbinowo a 41 w. od Dzisny, ma 3 dm., 49 mk. katol. (w 1865 r. 14 dusz rewiz.), 121$^3/_4$ mr. ziemi. 20.) **Ż.** *Łożne*, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łużki (o 9 w.), okr. wiejski i dobra Szyrynów, Hermanowicze, 60 dusz rewiz. Spis z 1866 r. podaje wś Ż., odl. o 43 w. od Dzisny, mającą 8 dm., 87 mk. 21.) **Ż.** *Górne*, wś, tamże, o 10 w. od Łużek, 45 dusz rewiz.; należała do dóbr Mniucin, Rymszów. 22.) **Ż.**, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki (o 5 w.), okr. wiejski i dobra Szymkowiczów, Szwinta, 7 dm., 49 mk. katol. (w 1865 r. 7 dusz rewiz.). 23.) **Ż.**, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Międzyrzecz, o 12 w. od gminy, 3 w. od Trok, 1 dm., 7 mk. katol. (w 1865 r. 2 dusze rewiz.). 24.) **Ż.** al. *Nowdzgony*, wś nad Niemnem, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 63 w. od Trok, 24 dm., 161 mk. (4 prawosł., 157 katol.). 25.) **Ż.**, okolica szlach. nad Miedukształką, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 68 w. od Trok, 3 dm., 54 mk. (51 katol., 3 żydów). 26.) **Ż.**, wś nad rz. Moczyna, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowicze (o 6 w.), okr. wiejski Hołowacze, o 58 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 9 dm., 62 mk. prawosł. (w 1865 r. 27 dusz rewiz.); należy do dóbr Nowy-Dwór, Wołodkowiczów. 27.) **Ż.** al. *Żukowo*, wś włośc. nad jez. Duniłowicze, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Norzyca (o 5 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Chrystowo, o 76 w. od Wilejki, 6 dm., 39 mk. (3 prawosł., 36 katol.). 28.) **Ż.**, zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 31 w. od Wilna, 4 dm., 34 mk. (2 prawosł., 20 katol., 12 żydów). 29.) **Ż.**, ob. *Żukówka*. *J. Krz.—A. Jeł.*

Żuki, wś na lewym brzegu Horynia, pow. owrucki, gm. Pokalów, par. praw. Kliniec (o 4 w.).

Żuki 1.) wś nad rzką Krzywą Rudą, pow. krzemieńczucki gub. połtawskiej, gm. Horby, 170 dm., 1027 mk., cerkiew, szkoła, st. poczt., 20 wiatraków, 4 olejarnie. 2.) **Ż.**, wś nad Ka-

syanową Bałką, pow. i gub. połtawska, gm. Tachtaułowo, 272 dm., 6284 mk., cerkiew, szkoła, gorzelnia, cegielnia.

Żuki 1.) grupa domów koło Huty Różaniec-kiej, obsz. dwor. Ruda Różaniecka, pow. cieszanowski. 2.) **Ż.**, grupa domów w Lubaczowie, pow. cieszanowski. 3.) **Ż.**, grupa domów w Opoce, pow. cieszanowski. 4.) **Ż**, część Brzyszcza, w pow. żółkiewskim. 5.) **Ż.** *Magierowskie*, część Magierowa, pow. cieszanowski.

Żukiele, ob. *Żukleje.*

Żukieliszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 43 w. od Nowoaleksandrowska.

Żukiełka, zaśc. szl. nad potokiem, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 37 w. od Wilna, 1 dm., 4 mk. katol.

Żukiewicze 1.) al. *Żukowicze*, wś włośc. i dobra, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Hornica, o 13 w. od Grodna. Wś wraz z chutorem Ż. Poniemuń ma 534 dzies. ziemi włośc. (10 łąk i past., 16 lasu, 15 nieuż.); dobra, własność Kunachowiczów, mają 330 dzies. (50 łąk i pastw., 38½ lasu, 9½ nieuż.). Tyzenhauz wzniósł tu wspaniały zamek dla Stanisława Augusta na letnią rezydencyę. Budowla ta w bieżącym stuleciu popadła w ruinę i została rozebraną. 2.) **Ż.** *Poniemuń*, dwa chutory, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Hornica, o 13 w. od Grodna. Jeden należy do wsi Żukiewicze, drugi, własność Nekrasowych, ma 118 dzies. (18 łąk i pastw., 24 lasu, 11 nieuż.). Porów. *Poniemuń* 4). 3.) **Ż.**, wś, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Brzostowica Mała, o 40 w. od Grodna, ma z osadą Koszary 335 dzies. ziemi włośc. (95 łąk i past., 5 nieuż.) oraz 12½ dzies. należących do Zaleskich. 4.) **Ż.**, wś, tamże, o 49 w. od Grodna, 212 dzies. ziemi włośc. 5.) **Ż.**, okolica, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Indura, o 36 w. od Grodna, 186 dzies. (17 łąk i pastw.). 6.) **Ż**, osada przy wsi Kordziki, i dobra, pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. bohorodzicka, o 35 w. od Grodna. Osada ma 7 dzies.; dobra, własność Zaleskich, 118 dzies. (9 łąk i past., 8 nieuż.). 7.) **Ż.**, chutor, pow. wołkowyski, w 2 okr. pol., gm. Porozowo, o 30 w. od Wołkowyska, przy wsi Deszkowce. *J. Krz.*

Żukin, wś nad Desną, pow. osterski gub. czernihowskiej, gm. Żukin, o 20 w. od Ostru, 251 dm., 1062 mk., zarząd gminy, cerkiew.

Żukiszki 1.) dobra, pow. rossieński, gm. i par. Kielmy, o 33 w. od Rossień, przed uwłaszczeniem włościan należały do Przeciszewskich. 2,) **Ż.**, dwa folw., pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Podubis, o 27 w. od Szawel. Jeden należy do Lawdańskich i ma 29 dzies. (6 lasu, ½ nieuż.), drugi do Ugiańskich i ma 59 dzies. (3 lasu, 27 nieuż.). 3.) **Ż.**, wś nad rzką Miarą, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrya, okr. wiejski Stracza, o 21 w. od gminy, 2 dm., 26 mk. katol. (w 1865 r. 19-dusz rewiz.); należała do dóbr Sidoryszki, Paszkiewiczów. 4.) **Ż**, wś, pow. święciański, w 3 okr. poł., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Mirkliszki, o 22 w. od Święcian, ma 2 dm., 23 mk. katol. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.). 5.) **Ż**, wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski i dobra skarbowe Michniszki, o 3 w. od gminy, 12 dusz rewiz. 6.) **Ż.**, zaśc. szl., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 29 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol.

Żuklańce 1.) wś włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 51 w. od Lidy a 15 w. od Ejszyszek, 7 dm., 60 mk. katol. 2.) **Ż.**, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Więżańce, 23 dusz rewiz.

Żukle al. *Pilwa*, wś nad rzką b. n., dopł. Niemna, pow. władysławowski, gm. Swiatoszyn, par. Poniemoń, odl. od Władysławowa 43 w., ma 12 dm., 108 mk. W 1827 r. było 11 dm., 102 mk. Wchodziła w skład dóbr Freda Dolna.

Żukle, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Owanty, o 32 w. od Wiłkomierza.

Żukleje al. *Żukiele*, wś nad jez. Balisis, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm Hanuszyszki (o 8 w.), okr. wiejski Żukleje, o 24 w. od Trok, 13 dm., 162 mk. katol. (w 1865 r. 86 dusz rewiz.). Okręg wiejski stanowi jedna wś Żukiele al. Żukleje.

Żuklejedis, zaśc , pow. szawelski, gm. Żagory, o 61 w. od Szawel.

Żuklin, wś, pow. łańcucki, o 1·6 klm. na wschód od Kańczugi, przy gościńcu do Jarosławia, w okolicy falistej. Parafia rzym.-kat. w Siennowie. Wś gęsto zabudowana, ma 74 dm., i 374 mk. (182 męż., 192 kob.; 336 rzym.-kat. 24 gr.-kat. i 14 izrael.). Pos. tabularna (Józefa Kelermanna) ma 201 mr. roli, pos. mn. 406 mr. Graniczy na zach. z Kańczugą, na płn. z Urzejowicami i Mikulicami, na wsch. z Krzeczowicami, na płd. z Łopuszną Małą. *Mac.*

Żukła al. *Żuknia*, wś nad rzką Kisterą, pow. sośnicki gub. czernihowskiej, gm. Chołmy, 95 dm., 501 mk., cerkiew, 2 jarmarki, cukrownia.

Żuknia, ob. *Żukła.*

Żuknie, wś, pow. wiłkomierski, gm. Wojtkuszki, o 12 w. od Wiłkomierza.

Żukniewo, fol., pow. orszański, dziedzictwo Drozdowskich, 128 dzies. (30 roli, 20 łąk, 60 lasu).

Żukocin, wś, pow. kołomyjski, 18 klm. na płd. od sądu pow. w Kołomyi, tuż na płn.-wsch. od urz. poczt. i tel. w Korszowie. Na płd.-wsch. leży Kamionka Wielka, na płd. Liski, na płd.-zach. Korszów, na płn. Michałków i Żuków, na płn.-wsch. Żuków (wś pow. horodeńskiego). Przez płn. zach. narożnik obszaru płynie pot. Czerniawa. Własn. więk. ma roli or. 315, łąk i ogr. 85, pastw. 14, lasu 541; wł. mn. roli or. 623, łąk i ogr. 183, pastw. 11, lasu 1 mr. W r. 1890 było 164 dm., 945 mk. w gm., 4 dm., 36 mk., na obsz. dwor. (925 gr.-kat., 49 rzym.-kat.,

7 izr.; 936 Rus., 11 Pol., 7 Niem.). Par. rzym.-kat. w Kołomyi, gr.-kat. w miejscu, dek. żukowski. We wsi jest cerkiew p. w. Zmartwych wstania Chr. P.; do par. należy Michałków. Jest tu kasa poż. gm. z kapit. 2304 złr. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koron., w ziemi halickiej. Dok. wydan. w Krakowie dnia 7 mar. 1548 r. nadaje Zygmunt I Andrzejowi i Mikołajowi Korycińskim w dożywocie miasto Żuków i wieś Żukocin (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 328, str. 378). W Warszawie dnia 11 maja 1695 r. pozwala Jan III Franciszkowi Zygmuntowi Gałeckiemu, kaszt. poznańskiemu, staroście bydgowskiemu, i Rozalii Dzieduszyckiej, małżonkom, ustąpić praw swych dożywotnich do wsi Żuków, Żukocin, Michałków i Łochowa na korzyść Pawła Szumlańskiego, porucznika chorągwi pancernej, i Józefa Szumlańskiego, biskupa obrz. gr.-lwowskiego i administratora metropolii kijowskieej (l. c., C., t. 178, str. 1467). Według lustracyi z r. 1765 był Ż. i Żuków w posiadaniu Tadeusza Dzieduszyckiego, cześnika kor., i Salomei z Trębińskich, z prow. 6031 złp. 22., z czego kwarta 1507 złp. 28 gr. Wedle kontraktu z 4 stycznia 1779 r. sprzedano obie wsi Salomei Dzieduszyckiej za 34176 złr.

Żukociński, potok, płynie w pow. kołomyjskim i uchodzi z praw. brzegu do Czerniawy, lew. dopł. Prutu.

Żukojnie 1.) wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrya, okr. wiejski i dobra skarbowe Żeladź, o 8 w. od gminy a 28 w. od Święcian, 28 dm., 315 mk. katol. (w 1865 r. 139 dusz rewiz.). 2.) **Ż.** al. *Żykojnie*, wś włośc., tamże, okr. wiejski Stracza, o 38 w. od Święcian, 13 dm., 181 mk. katol. (w 1865 r. 85 dusz rewiz.), zarząd gminy. Należała do dóbr Sidoryszki, Paszkiewiczów.

Żukończe, folw., pow. szawelski, gm. Żagory, o 75 w. od Szawel, należy do dóbr Liżyki. Leon Godlewski wymurował tu w 1860 r. kościołek, w miejscu spalonego w 1831 r.

Żukoszyn, wś, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odryżyn, o 106 wiorst od Kobrynia. W spisie własności ziemskiej nie podana.

Żukota, os. na obszarze Pomorzan, w pow. złoczowskim.

Żukotki, wś, pow. i gub. czernihowska, o 17 w. od Czernihowa, gm. Antonowicze, 122 dm., 696 mk., cerkiew, 12 wiatraków, gorzelnia, olejarnia.

Żukotyn, wś, pow. turczański, 17 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Turce, 4 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. w Łomnej. Na płd. leżą Rypiany, na płn.-wsch. Smereczka, na płd.-wsch. Wołcza, na płd.-zach. Boberka, na zach. Dniestrzyk Dubowy, na płn.-zach. Berezek. Środkiem obszaru płynie Dniestr od płd.-wsch. na płn.-zach. W jego dolinie (512 mt.) leżą zabudowania wsi. Na płn. wznosi się Babcówka do 779 mt. Własn. więk. ma roli orn. 17, pastw. 1, lasu 187 morg.; własn. mn. roli or. 1527, łąk i ogr. 165, pastw. 178, lasu 12 morg. W r. 1890 było 133 dm., 707 mk. w gminie; 1 dom, 3 mk. na obsz. dwor. (686 obrz. gr.-kat., 24 izr.; 3 Pol., 707 Rus.). Par. rzym.-kat. w Turce. Gr.-kat. par. w miejscu, dek. żukotyński, dyec. przemyska. Do par. należy Berezek. We wsi jest cerkiew. Do dek. żukotyńskiego należą parafie: Wołcze Górne, Gałówka, Gwoździec, Hołowiecko Górne, Hołowiecko Dolne, Grązіowa, Dniestrzyk Hołowiecki, Dniestrzyk Dubowy, Lipie, Łomna, Michniowiec, Mszaniec, Rozłucz, Rypiany, Tysowica i Chaszczów. We wsi jest szkoła 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., krainy rozłuckiej, w ekonomii samborskiej. Dokum. wyd. w Warszawie dnia 18 lutego 1683 r. zezwala Jan III na cesyą dożywocia, które posiada Jan Rzeczycki, chorąży pułku pieszych dworskich, na wójtowstwie w Żukotynie, na rzecz Pawła Żukotyńskiego (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 166, str. 2297). Dok. wydanym dnia 3 maja 1686 nadaje Jan III małżonkom Piotrowi i Maryannie Wołczańskim część wójtowstwa we wsi Ż., do ekonomii samborskiej należącej (l. c., C., t. 451, str. 203). Do wsi Ż. ob. rkp. w Bibl. Ossol. Nr. 1255, str. 143; Nr. 1632, str. 196 i Nr. 2837, str. 103 do 105. Ob. także Dod. do Gaz. Lwow., 1857, Nr. 22 i 1872, t. I, str. 155. *Lu. Dz.*

Żukotyniec, potok, powstaje na obszarze wsi Żukotyn, w pow. turczańskim, i na terytoryum przyległej gm. Wołcze uchodzi do Dniestru z praw. brzegu.

Żuków 1.) wś i kol., pow. błoński, gm. Grodzisk, par. Żuków, posiada kościół par. drewniany, 201 mk. W r. 1827 było 27 dm., 192 mk. Fol. Ż., oddzielony w r. 1858 od dóbr Faszczyce, został rozparcelowany na kolonie włościańskie, z obszarem 106 mr.; wś Ż. ma 20 os., 496 morg. Wieś ta była dawniej książęca, ztąd książęta mazowieccy erygowali tu parafię około r. 1520. Obecny pochodzi z r. 1677. Istniał tu podobno drugi kościół (kaplica?). Dykcyonarz Echarda nazywa Ż. miastem. W r. 1580 wś królewska Ż., w pow. warszawskim, płaci od 4 zagr. z rolą i 1 koła młyn. Abraham Mieszkowski, podstarości błoński, płaci tu od $10^1/_2$ łan. km. (Paw., Maz., 276, 277). Ż. par., dek. grodziski (dawniej błoński), około 1500 dusz. 2.) **Z.,** folw., pow. nowomiński, gm. Ładzyń, par. Mińsk (odl. 5 w.). W r. 1875 folw. ten, oddzielony od dóbr Cygańka, rozl. morg. 106: gr. or. i ogr. mr. 21, pastw. mr. 5, zarośli mr. 79, nieuż. mr. 1; bud. drew. 3. 3.) **Ż.,** wś i folw. nad rz. Bzurą, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Sochaczew (odl. 6 w.), ma 299 mk. W r. 1827 było 21 dm., 278 mk. W r. 1890 fol. Ż. rozl. mr. 576: gr. or. i ogr. mr. 422, pastw. mr. 67, lasu mr. 31, nieuż. mr. 36; budowli murowanych 8, drewnianych 8;

płodozmian 6 i 9 pol., pokłady torfu. Do dóbr należały wsi: Konary osad 14, mr. 453 i Bibiampol os. 11, mr. 329. W reg. pob. z XVI wieku niema Ż. ani wsi do niego należących. 4.) **Ż.**, wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Mszczonów, ma 110 mk., 376 morg. W r. 1827 było 21 dm., 170 mk. W r. 1579 wś Ż., w par. Mszczonów, miała 7 łan., 3 zagr. (Paw., Maz., 148). W r. 1661 wchodzi w skład ststwa guzowskiego, wydzielonego ze starostwa sochaczewskiego. 5.) **Ż.**, wś i folw. w 2 częściach, pow. radomski, gm. Wieniawa, par. Skrzynno, odl. od Radomia 30 w. Część lit. A. ma 17 dm., 153 mk., 373 mr. dwor. i 103 włośc.; część lit. B. ma 16 dm., 102 mk., 142 mr. dwor. i 185 włośc. W r. 1827 było 18 dm., 144 mk. Na początku XVI w. dziesięcinę z ról folwarcznych, wartości około 2 grzyw., dawano plebanowi w Skrzynnie (Łaski, L. B., I, 690). Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1508, wś Żuków i Ryków, własność Żukowskiej, dawały 1 grzyw. 31 gr. 9 den. W r. 1569 płaci tu Jerzy Podlodowski od 9 łan. i 5 zagr. (Paw., Małop., 316, 475). Stał w tej wsi podobno zamek, przez jakiegoś Popiela wzniesiony. 6.) **Ż.**, wś i fol., pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice, odl. od Sandomierza 25 w., ma 3 dm., 21 mk., 177 mr. dwor. i 30 włośc. W 1827 r. były 4 dm., 59 mk. Folw. wchodził w skład dóbr Zakrzew. W połowie XV w. Ż., wś w par. Goźlice, była własnością Andrzeja Ossolińskiego h. Topór. Łany kmiece z dwu pól dają dziesięcinę kościołowi św. Pawła w Sandomierzu, z trzeciego zaś kościołowi w Goźlicach. Folwarku niema (Długosz, L. B., II, 315 i 333). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 wś Żuków była własnością Ossolińskich. W r. 1578 Ossolińscy płacą od 8 os. 2 łan., 1 zagr. (Pawiń., Małop., 172, 460). 7.) **Ż.**, wś i folw., pow. sandomierski, gm. i par. Samborzec, odl. od Sandomierza 9 w., ma 17 dm., 110 mk., 261 mr. dwor., 17 mr. włośc. Folwark wchodzi w skład majoratu rządow. W 1827 r. było 12 dm., 60 mk. W połowie XV w. dziedzicami wsi byli: Warsius i Jan h. Rawa. Mieli oni folwark rycerski i pięć łan. km., dających dziesięcinę, wartości do 7 grzyw., kościołowi w Samborcu (Długosz, L. B., II, 316). W r. 1578 Ż., wś królewska, ma 4 łany, 8 osad., $^1/_2$ łanu pustego (Paw., Małop., 165). 8.) **Ż.**, wś, pow. stopnicki, gm. Zborów, par. Solec, odl. 8 w. od Stopnicy. W 1827 r. było 22 dm., 147 mk. W połowie XV w. dziedzicem wsi był Jan z Rytwian, wojew. krakowski. Były tu łany km., karczmy i zagrodnicy, które dawały dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., kośc. w Opatowcu. Folw. rycerski dawał dziesięcinę, wartości kopy groszy, kościołowi w Solcu (Długosz, L. B., II, 409 i 428). Według reg. pobor. pow. wiślickiego z r. 1579 Andrzej Zborowski płacił tu od 10 os., $2^1/_2$ łan. (Paw., Małop., 212). 9.) **Ż.** wś, folw. i dobra nad bezim. dopł. Bystrzycy, pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów, odl. 28 w. na płd.-wschód od Lublina, posiadają młyn wodny, gorzelnią, pokłady wapienia. W 1827 r. było 56 dm., 397 mk. Dobra Ż. składały się w r. 1887 z folw.: Ż., Walentynów, Zastawie al. Ignasin, nomenklatury Zaścieżki, Józefów i Felicyanów. Rozl. mr. 2243: gr. or. i ogr. mr. 1516, łąk mr. 54, pastw. mr. 45, lasu mr. 596, nieuż. 32; bud. mur. 17, drew. 23; płodozmian 10 i 11 polowy, las urządzony. Wś Ż. os. 50, mr. 912; wś Walentynów os. 15, mr. 99. Długosz wspomina wieś Żuków jako pograniczną ze wsią Skrzynice i Bystrzejowice. Ż. nie był wtedy rozgraniczony (L. B., III, 307). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1547 wś królewska Ż., w par. Chrzczonów, miała 2 łany. W r. 1676 płaci tu pogłówne Więckowski od 4 osób z folw., 6 ze sołtystwa i 60 poddanych; Hipolit Snitowski od 6 osób z rodziny i 11 dwor. i poddanych; Wierzbicki od 2 z rodziny i 2 dwor.; Drozdowski od 2 z rodziny, 1 służącego (Paw., Małop., 353 i 15a). 10.) **Ż.**, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. r. l. Skierbieszów (Grabowiec), r. gr. Świdniki, odl. 28 w. od Hrubieszowa; posiada szkołę początkową gminną. W r. 1827 było 51 dm., 280 mk. W r. 1892 folw. Ż. z nomenklaturą Stanisławka rozl. mr 1376: gr. or. i ogr. mr. 635, łąk mr. 45, lasu mr. 689, nieuż. mr. 7; bud. mur. 7, drew. 15; płodozmian 10 polowy, las urządzony. Wś Ż os. 72, mr. 636; wś Stanisławka os. 43, mr. 418. 11.) **Ż.**, wś i folw. nad rz. Liwcem, pow. siedlecki, gm. i par. Niwiska, odl. 10 w. od Siedlec, ma 34 dm., 344 mk. W r. 1827 było 26 dm., 124 mk. W r. 1884 folw. Ż. rozl. mr. 663: gr. or. i ogr. mr. 342, łąk mr. 65, pastw. mr. 51, lasu mr. 30, w osadach wieczysto-czynszowych mr. 149, nieuż. mr. 26; bud. mur. 4, drew. 15, pokłady torfu. Wś Ż. os. 46, mr. 520; wś Wola Żukowska os. 13, mr. 148. W dok. z r. 1476 wymieniono w ziemi liwskiej „Zukowo major i minor“. „Abraham, Jacobus, Johannes et Boxa, germani de Ż.“ i „Petrus et Stanislaus de Z. minori“ (Kod. Maz., 271). W reg. pob. ziemi liwskiej z r. 1563 podano w Ż. $2^1/_4$ łan. km. (Paw., Maz., 416). 12.) **Ż.**, wś, pow. włodawski, gm. Wyryki, par. r. gr. Rożanka, ma szkołę początkową, 47 dm., 389 mk., 1248 morg. W 1827 r. było 41 dm., 251 mk. 13.) **Ż.**, ob. *Żukowo.* *Br. Ch.*

Żuków 1.) uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, wzmiankowane w dokumencie XVI w. przy siole Sińczyce, dziś w gm. Moroczno (ob. Piscew Kn., str. 259). 2.) **Ż.**, wś, pow. połocki, z kaplicą katolicką par. Połock.

Żuków 1.) chutor nad ruczajem płynącym od wsi Chmielna, dopł. Buczy, pow. kijowski, w 1 okr. pol., gm. Hostomel, par. Rubieżówka (o

3 w.), odl. o 24 w. od Kijowa, ma 9 mk. Podług Pochilewicza jest tu 20 mk. Posiada krupiarnią i garbarnią. Chutor z 330 dzies., po większej części lasu, należy od 1877 r. do Zofii Dołgowo Saburowej, do 1830 r. własność Syczewskich. 2.) **Ż.** *Nowy*, wś nad Stubeńką, pow. rówieński, gm. Klewań, odl. o 20 w. od Równego, 11 w. od st. poczt. i dr. żel. Klewań, ma 25 dm., 158 mk., cerkiew paraf. p. w. Arch. Michała, z drzewa wzniesioną i uposażoną 59 dzies. ziemi Do par. praw. należy wś Nowy Staw (o 2 w.). W całej parafii 85 dm., 724 mk. prawosł., 27 katol. i 29 żydów. 3.) **Ż.** *Stary*, wś nad Stubeńką, tamże, o 1 w. od poprzedzającej, par. praw. Bielów (o 1 w.), ma 44 dm., 352 mk., cerkiew fil., p. w. Arch. Michała, z drzewa wzniesioną w 1731 r. kosztem parafian, w 1876 r. odrestaurowaną. Cerkiew ta do 1829 r. była parafialną, poczem parafia przyłączoną została do Bielewa. Zamek Żukowo nadany został w 1516 r. przez Zygmunta Starego Bohuszowi Bohowitywowi, podskarbiemu ziemskiemu. Po nim trzyma jego wdowa, z dowu Sanguszkówna. Podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. włość żukowska była niegdyś zobowiązana, wespół z włością targowicką i radomyską, do wysyłania stróżów i klikunów do zamku, czego po przejściu na własność podskarbiego Bohusza zaniechano. Również zaprzestano zmiany koni dawanych w Łucku w drodze do Kijowa. Król Kazimierz nadał prawo pobierania w Ż. po 1 gr. myta od wozu (ob. Rewizye, 33, 61, 68, 85). Reg. pobor. pow. łuckiego w 1570 r. podają jako właściciela Ż. Michała Działyńskiego, podkomorzego chełmskiego, którzy z mstka z Ż. i z przysiołków wnosi z 14 dym. rynk. po 4 gr., 52 dom. uliczn. po 2 gr., 66 ogr. miejsk. po 1 gr., 3 rzemieśln. po 4 gr., 20 ogr. po 4 gr., 11 kół młyn., 11 kotł. gorzałcz., 204 dym. miejsk. i na wsiach, 45 ogr. po 2 gr., 13 bojar. putn., 2 kół. młyn. po 12 gr. (Jabłonowski, Wołyń, 32). W 1587 r. kn. Aleksander Proński zastawia włość żukowską, w skład której wchodzi: mstko Ż. (Nowy) i wsi Czarna, Czudwy, Doksin, Gruchy, Gumienniki, Nowosiołki, Nowystaw, Roszka, Suchowce, Szandarowszczyzna, Wólka, Żerbin i Żuków Stary, za 4000 kóp gr. litew. ks. Januszowi Zasławskiemu. Następnie Ż. należy do dóbr ks. Czartoryskich, którzy piszą się książętami „na Klewaniu i Żukowie. Obecnie Ż. Nowy i Stary należy do apanaży. Ob. *Peresopnica.* 4.) **Ż.** al. *Żukowo*, futor, pow. winnicki, gm. Pików (o 5 w.), o 33 w. od Winnicy, ma 1 dm., 6 mk. 5.) **Ż.**, wś, pow. zasławski, gm. Żuków, odl. o 35 w. od Zasławia a 10 w. od Sławuty (st. poczt. i dr. żel.). Posiada cerkiew paraf. p. w. św. Jana Bogosłowa, z drzewa wzniesioną w 1771 r. kosztem parafian, uposażoną $61^1/_2$ dzies. ziemi. Zarząd gminy, szkoła ludowa jednoklasowa od 1868 r. Do parafii należą wsi: Nahaczówka (o 5 w.) ze szkółką paroch. i Diatiłówka (także o 5 w.), w której również znajduje się szkółka paroch. W całej parafii 178 dm., 1420 mk. prawosł., do 200 katol. i 15 żydów. Fol. należy bo klucza sławuckiego dóbr ks. Sanguszków. W 1520 r. kn. Andrzej Zasławski zapisuje, pomiędzy innemi, wś Ż. bratankowi swemu kn. Illi Ostrogskiemu (Arch. ks. Sanguszków, t. III, 201). W 1539 r. również drogą zapisów dostaje się kn. Kuźmie Zasławskiemu (tamże, t. IV, 216-220), mimo to wdowa po zapisodawcy ks. Beata Ostrogska niejednokrotnie czyniła najazdy na dobra ks. Kuźmy, czego wzbrania jej Zygmunt August dokumentem z 1545 r. (ib., t. IV, 417). 6.) **Ż.** ob. *Żukowiec*.

J. Krz.

Żuków, dział górski (747 mt.), w Karpatach wschodnich, na obszarze między Sanem a Stryjem, w obrębie pow. liskiego, w gminach: Bandrów, Daszówka, Łobozew, Równia i Teleśnica. Szczyt Jaworniki (910 mt.) łączy ten dział z Magórą Łomniańską (na obszarze Łomny, w pow. turczańskim). Potok Olszanica oddziela ten dział od Czarnego działu (482 mt.) na obszarze Jankowic (pow. liski). Ze stoków Ż. wody odprowadza ku płd. pot. Daszówka, uchodzący do Sanu. Źródła jego wzn. 600 mt. a ujście 382 mt. Kościół w Teleśnicy wzn. 453 mt. Z pod góry Holicy (762 mt.) w dziale Ż., w gm. Łobozewie, wypływa pot. Łoboźwica, praw. dopł. Sanu. Dział Ż. oddziela dorzecze Strwiąża i Sanu. Wody ze szczytu Jaworniki wprowadza pot. Jasienik do Królówki, dopł. Stebnika. Por. *Rabe* 2) i *Stary Potok*.

Żuków 1.) grupa domów w Dźwinogrodzie, pow. bóbrecki. 2.) **Ż.**, wś, pow. brzeżański, 8 klm. na płn. od sądu pow. i urz. poczt. w Brzeżanach. Na płn. leżą Buszcze i Dryszczów, na wsch. Byszki i Kuropatniki, na płd. Hinowice, na zach. Szumlany Małe. Zach. część obszaru przepływa Złota Lipa dwoma ramionami, z których jedno nadpływa od płn. z Dryszczowa a drugie z Buszcza. Własn. więk. ma roli or. 33, łąk i ogr. 139, pastw. i lasu 574 mr.; wł. mn. roli or. 581, łąk i ogr. 247, pastw. 121, lasu 4 mr. W r. 1890 było 119 dm., 889 mk. w gm., 1 dm., 2 mk. na obsz. dwor. (730 gr.-kat., 142 rz. kat., 19 izr.; 752 Rus. 139 Pol.). Par. rz.-kat. w Buszczy, gr.-kat. w miejscu, dek. brzeżański. Do par. należą: Hinowice i Szumlany Małe. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 84 złr. Dokum. wydanym w Niepołomicach d. 8 list. 1420 r. nadaje Władysław Jagiełło prawo niemieckie średzkie wsiom Żuków i Dryszczów, należącym do Jana Łabąty z Zukowa (A. G. Z., t. III, str. 175). 3.) **Ż.**, wś, pow. cieszanowski, tuż na płn. od sądu pow. i urz. poczt. w Cieszanowie. Na zach. leży Lubliniec Nowy, na płn. Ruda Rożaniecka, na wsch. Płazów i Górajec,

na płd. Nowesioło i Cieszanów. Płd. część obszaru przepływa pot. Bieszcza (zwany w górnym biegu Buszczakiem) i Łówcza, dopływy Gnojnika i Wyrowy (Neteczy), część płn. przepływa pot. Lubówka, dopł. pot Rożanieckiego. Zabudowania wsi leżą na płd., w dolinie Łówczy, na płn. od nich grupa domów Mielniki, jeszcze dalej na płn. grupa domów „Piły“, a na płn.-wsch. „Doliny“, Własn. więk. ma roli or. 317, łąk i ogr. 32, past. 79, lasu 931 mr; wł. mn. roli or. 1256, łąk i ogr. 577, pastw. 209, lasu 2 mr. W r. 1890 było 153 dm., 984 mk. w gm., 13 dm., 371 mk. na obsz. dwor. (966 gr.-kat., 310 rz.-kat., 73 izr. i 6 inn. wyzn; 952 Rus., 364 Pol., 39 Niem.). Par. rz.-kat. w Cieszanowie, gr.-kat. w miejscu, dek. lubaczowski, dyec. przemyska. Do par. należy Gorajec. We wsi jest cerkiew p. w. Narodz. Najśw. M. P. i szkoła 1-klas. Jestto dawna wieś królewska. Ob. *Płazów*. 4.) **Ż.**, wś, pow. horodeński, 32 klm. na zach. ob Horodenki, tuż na zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Obertynie. Na płn. leży Chocimirz, na wsch. Obertyn, na płd.-wsch. Jakubówka, na płd. Kamionki Wielkie, na płd.-zach. Żukocin, na zach. Michałków (3 ostatnie miejscowości w pow. kołomyjskim), na płd.-zach. Bohorodyczyn i Puźniki (obie w pow. tłumackim). Wzdłuż granicy płn.-zach. a potem środkiem obszaru płynie pot. Czerniawa i przyjmuje w obrębie wsi od praw. brz. pot. Szewcki. Własn. więk. ma roli or. 1076, łąk i ogr. 369, past. 43, lasu 1284 mr.; wł. mn. roli or. 2718, łąk i ogr. 276, pastw. 11, lasu 3 mr. W r. 1890 było 347 dm., 2021 mk. w gm., 9 dm., 86 mk. na obsz. dwor. (1711 gr.-kat., 344 rz.-kat., 52 izr.; 1956 Rus., 151 Pol.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. horodeński, archidyec. lwowska. Parafią założył w r. 1448 Mikołaj Słoczyk, dziedzic Żukowa. Do par. należą: Fatowce, Kamionki Wielkie, Michałków i Żukocin. We wsi jest kościół drewniany p. w. św. Trójcy. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. żukowski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja. Do dekanatu żukowskiego należą parafie: Chlibiczyn Leśny, Chocimierz, Czeremchów, Czortowiec, Dżurków, Harasymów, Jakubówka, Kamionki Wielkie, Korczów, Liski, Łuka, Niezwiska, Obertyn, Piotrów, Podwerbce, Rosochacz, Winogród, Żabokruki i Żywaczów. We wsi jest szkoła 1-klas. i kasa poż. z kapit. 4216 złr. Wieś ta jest miejscem urodzenia Mieczysława Romanowskiego, poety (1834-1863). 5.) **Ż.**, wś, pow. złoczowski, 16 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Złoczowie, 8 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. w Gołogórach. Na płd.-zach. leżą Zaszków i Gołogóry, na wsch. Remizowce i Uhorce, na płd. Wicyn i Kropiwnik, na zach. Wiśniowczyk (w pow. przemyślańskim). We wsi nastaje Zgniła Lipa, dopł. praw. ramienia Złotej Lipy. W jej dolinie leżą zabudowania. W płn. stronie zabudowań wznosi się wzgórze Karpina (422 mt.). Własn. więk. ma roli or. 124, łąk i ogr. 90, past. 22, lasu 694 ha; wł. mn. roli or. 468, łąk i ogr. 212, pastw. 49, lasu 31 ha. W r. 1890 było 137 dm., 887 mk. w gm., 11 dm., 99 mk. na obsz. dwor. (748 gr.-kat., 117 rz.-kat., 121 izr.; 735 Rus., 251 Pol.). Par. rz.-kat. w Gołogórach, gr.-kat. w miejscu, dek. złoczowski. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. z jęz. wykł. rusińskim, kasa poż. gm. z kapit. 291 złr., browar i gorzelnia. *Lu. Dz.*

Żuków 1.) *Górny*, niem. *Zukau Ober*, wś w pobliżu źródeł pot. Sodówka, dopł. Olszy, pow. i obwód sąd. cieszyński, par. kat. Trzyciesz, ew. Cieszyn, ma 886 mk., 926 mr. obszaru. W skład gm. wchodzi część wsi Koty. 2.) **Ż.** *Dolny*, niem. *Zukau Nieder*, wś, pow. i obwód sąd. cieszyński, par. kat. Ropica, ma wraz z częścią wsi Koty 692 mk., 850 mr. obszaru. Wieś Żuków wymienioną jest w akcie potwierdzenia w r. 1229 posiadłości klasztoru tynieckiego przez Grzegorza IX.

Żuków, ob. *Żukowo*.

Żukowa 1.) wś, pow. horodocki, gm. Rudnia (o 6 w.), o 40 w. od Horodka, 5 dm., 33 mk., zarząd gminy. 2.) **Ż.** al. *Mosty*, karczma nad Dryssą, pow. połocki, prom na dr. bandlowej z Połocka do Siebieża.

Żukowa 1.) wś nad rzką Kapyłówką, pow. kraśniński gub. smoleńskiej, gm. Mihnowicze, o 30 w. od Kraśnika, 22 dm., 143 mk., zarząd gminy. 2.) **Ż.**, wś nad rz. Dymą, pow. wiaziemski gub. smoleńskiej, gm. Żukowa, 29 dm., 180 mk., zarząd gminy, cerkiew, gorzelnia.

Żukowa, grupa domów w Tokach, w pow. zbaraskim.

Żukowa Wola al. *Żukowola*, ob. *Żakowola*.

Żukowce, dobra, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Podolesie, o $12^1/_2$ w. od Kobrynia, wraz z Jewsimowiczami mają 204 dzies. (51 łąk i past., 2 nieuż.); należą do kilku właścicieli.

Żukowce 1.) wś skarbowa nad rzką Bobrycą, pow. kijowski, w 4 okr. pol., gm. Trypol (o 4 w.), odl. o 53 w. od Kijowa, ma 2006 mk. Podług Pochilewicza jest tu 2240 mk. prawosł. i 27 żydów; włościanie, w liczbie 710 dusz rewiz., uwłaszczeni zostali na 2130 dzies., ze spłatą po 3356 rs. 12 kop. rocznie. Posiada cerkiew p. w. Koźmy i Damiana, z muru wzniesioną w 1810 r. Cerkiew istniała tu już w XVI w. W 1700 r. wś Ż. wchodziła w skład dóbr Trypol, nadanych przez Piotra W. metropolicie kijow. Jasińskiemu (ob. t. XII, 536). 2.) **Ż.**, wś nad rzką Świniorojką, dopł. Horynia, pow. krzemieniecki, gm. Wyszogród (o 3 w.), par. katol. Łanowce, odl. o 40 w. od Krzemieńca (st. poczt.) a 60 w. od Rudni Poczajowskiej (st. dr. żel.), ma 72 dm., 564 mk. prawosł., 74 katol. i 14 żydów. Posiada cerkiew p. w. św. Jana Bohosłowa, z muru wzniesioną w 1874 r. i uposa-

żoną 34 dzies. ziemi. W XVIII w. należała do klucza Daniłowszczyzna ks. Wiśniowieckich. Szkoła ludowa od 1874 r. Do par. należy wś Sokołówka (o 2 w.), z cerkwią filialną p. w. Podwyższenia Krzyża św. Własność dawniej Rzyszczewskich, w dom których wniosła w posagu ks. Czartoryska, obecnie hr. Lueders Weimarn. Podług reg. pob. pow. krzemienieckiego z 1583 r. wś Żukowcze należy do Wiśnicza kn. Aleksandrowej Wiśniowieckiej, która wnosi ztąd od 8 dym., 3 ogrod., 2 kom., 1 koła waln., 1 bojarzyna (Jabłonowski, Wołyń, 133). Była tu dawniej kaplica kat. par. Wyżgródek. 3,) **Ż.**, wś przy linii dr. żel. kijowsko-odeskiej, pow. winnicki, okr. pol. Zmierzynka (o 5 w.), gm. Stanisławczyk, par. katol. Brahiłów, odl. o 42 w. od Winnicy, ma 57 osad, 495 mk., 553 dzies. ziemi włośc., 1530 dworskiej; cegielnia, kamień wapienny. Mieszkają tu bezpopowcy. W 1609 r. należała do Hulewiczów, następnie Potockich, Siemaszków, obecnie Bukrabów. Do dóbr należą uroczyska: Dodatek, Prohoń, Djakowa Trubka, Działowiec, Czercze, Pieczatnik i część Kiczmanu. *J. Krz.—Dr. M.*

Żukówek, fol. nad rzką b. n., pow. płoński, gm. Sielec, par. Żukowo, odl. 14 w. od Płońska, ma 8 dm., 136 mk. W r. 1887 fol. Ż. rozl. mr. 766: gr. or. i ogr. mr. 490, łąk mr. 45, pastw. mr. 1, lasu mr. 214, nieuż. mr. 16; bud. mur. 4, drew. 9; płodozm, 7 i 9-pol., las nieurządzony, pokłady torfu, cegielnia.

Żukówce, przysiołek Mszany, w pow. złoczowskim.

Żukowice 1.) wś, w par. Radom, w spisie z r. 1827 podana, miała 21 dm., 155 mk. Są to *Żakowice*. 2.) **Ż.**, wś, pow. pińczowski, gm. Czarkowy, par. Korczyn Stary. W 1827 r. było 23 dm., 144 mk. W dniu 10 sierp. 1392 r. bawi tu zapewne król Władysław i nadaje Piotrowi z Moszny sołtystwo we wsi Świdnik Duży (Kod. dypl. pol., I, 261). W połowie XV w. wś ta, własność bisk. krakow., miała $2^1/_2$ łan. km., z których dziesięcinę, wartości do 3 grz., dawano pleb. w Korczynie (Długosz, L. B., II, 440). Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1579 wś Ż., w par. Korczyn, własność bisk. krakow., miała $1^1/_4$ łan. km., 1 kom., 3 biednych, 1 rzem., 1 rybak. W dzierżawie kaszt. krakow. 6 osad., $1^1/_2$ łanu, 1 kom., 3 biednych, 1 rybak (Paw., Małop., 213, 488).

Żukowice *Stare* i *Ż. Nowe* z *Laskami*, wś, w pow. tarnowskim, o 19 klm. na płn.-wschód od Tarnowa, w równinie wzn. 235 mt. npm., przy drodze z Tarnowa do Radomyśla. Potok Jabłoniec wpadający do Czarnej (pot. Grabiny), lew. dopływu Wisłoki, dzieli obie części tej gminy w ten sposób, że Ż. Stare leżą ku zachodowi, Ż. Nowe ku wschodowi a Laski na płn. od Ż. Nowych. Par. rz.-kat. w Lisiej Górze. Z. Stare mają 271 dm. i 1399 mk. (705 męż., 694 kob.); 1375 rz.-kat. i 24 żydów; do wsi należy wólka Polany (26 dm.) i os. Jodłówka (1 dm.). We wsi jest szkoła. Ż. Nowe z Laskami i Mokrem liczą 157 dm., 857 mk. (426 męż.. 431 kob.); 831 rz.-kat. i 26 izrael. Pos. tabularna (ks. Sanguszki) jest częścią klucza tarnowskiego i ma 539 mr. obszaru, w tem 13 mr. nieuż.; pos. mn. 3868 mr. w ogóle. Ż. graniczą na zach. z Lisią Górą, na wsch. z Jawornikiem, na płn. z Jastrząbką Nową a na płd. z Zaczarnią i Jodłówką. W r. 1337 król Kazimierz potwierdza przedłożony mu przez dziedzica Ż., którym był „nobilis vir Sczw“, przywileje nadawcze Leszka i Władysława, ks. krakow., na tę wieś. W r. 1354 król Kazimierz nadaje 40 łanów lasu książęcego nad rz. Czarną, w obwodzie tarnowskim, Mikołajowi, Pawłowi i Klemensowi synom Witka, dla założenia na tym obszarze wsi na prawie magdeburskim, nazwiskiem Żukowice. Otrzymują oni w tej wsi sołtystwo z trzema łanami, z prawem wykopania sadzawki, założenia jatki rzeźniczej i szewckiej, sprzedaży chleba, soli, ryb, zajęcia łąki nad rz. Breniem, przytem szósty denar z czynszów a trzeci z kar sądowych mają pobierać. Jeden łan przeznacza się dla kościoła a drugi na wspólne pastwisko. Kmiecie będą mieć 20 lat wolności. Następnie płacić będą po 8 skotów czynszu z łanu i dawać za dziesięcinę po fertonie groszy a za meszne plebanowi po mierze żyta i mierze owsa. Raz na rok odbywać się będą wielkie sądy przy udziale delegata królewskiego. Sołtysi odbywać winni służbę wojskową w pancerzu z włócznią. Widocznie lokacya nie zupełnie się udała, gdyż w r. 1368 nadaje król Kazimierz sołtystwo w tejże wsi za zasługi Bratumiłowi kmieciowi (Bratumyli kmetonis) i wieś przenosi z prawa polskiego na niemieckie. Inne zupełnie warunki lokacyi akt ten podaje. Zamiast czynszu mają kmiecie dawać po dwie miary (urnas) miodu rocznie a za dziesięcinę po fertonie groszy (Kod. małop., III, 24, 101, 217). Według reg. pobor. pow. pilzneńskiego w r. 1536 we wsi Ż., w par. Lisia Góra, siedziało 16 kmieci. Łany nie były wymierzone (więc wspólnie korzystali z ziemi?). Dawali oni daninę w miodzie i skórach. W r. 1581 wś Żukowice wraz z Luszowicami, własność ks. Ostrogskiego, miały 15 osad., $3^1/_2$ łan., 7 zagr. z rolą, 2 kom., 3 biednych, 1 rzem. (Pawiń., Małop., 261, 554). *Br. Ch.—Mac.*

Żukowicze 1.) pow. grodzieński, ob. *Żukiewicze*. 2.) **Ż.**, zaśc., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. i gm. Hłusk, o 55 w. od Bobrujska. Mają tu własności rodziny szlacheckie: Pierehudowie (włók $3^1/_2$), Budkowscy ($5^1/_4$ wł.), Wołodkowiczowie ($9^3/_4$ wł.), Hurynowiczowie ($1^3/_4$ wł.), Korbutowie ($1^3/_4$ wł.), Lipscy ($1^1/_4$ wł.),

Sawiccy ($^3/_4$ wł.), Chaustowiczowie ($1^3/_4$ wł.), Janowiczowie ($2^1/_2$ wł.). Grunta lekkie. 3.) **Ż.**, pow. bobrujski, ob. *Żuki*. 4.) **Ż.**, wś włośc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Rabuń (o 13 w.), okr. wiejski Korejkowicze, o 21 w. od Wilejki, 8 dm., 67 mk. prawosł. (w 1865 r. 28 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Wilejka.

Żukowiec, wś nad rz. Berezyną, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Dymitrowicze, o 51 w. od Borysowa, ma 21 osad; miejscowość obfitująca w łąki i ryby, grunta lekkie. *A. Jel.*

Żukowiec 1.) w dokum. *Żuków*, wś nad błotem, pow. łucki, gm. Torczyn, na płd.-wsch. od Sadowa (we włości sadowskiej), 21 dm., 211 mk., cerkiew, własność niegdyś biskupstwa łuckiego. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. należy do włości sadowskiej pani Frączowej Chwalczewskiej (pobór oddzielnie niewykazany). W 1577 r. z części sioła Żukowieckiego płaci Piotr Falczewski z 4 dym., 7 ogrod. W 1583 r. kn. Kozika (który otrzymał Ż. drogą wiana za Katarzyną Chwalczewską) wnosi z im. Żukowieczkiego z 6 dworz., 6 ogrod., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 3, 63, 110). 2.) **Ż.**, wś niegdyś, w pow. łuckim, na płd.-wsch. od Łucka. Uroczyska nosiły nazwy: Bakszyna góra, Hrycowa mogiła. Podług rewizyi zamku łuckiego z 1545 r. Żukowiccy z Żukowa byli zobowiązani do opatrywania 2 horodni zamkowych (ob. Rewizye, 41, 49). Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. Jan Żukowieczki wnosi z części imienia Żukowieczkiego z 3 ogr. po 4 gr., 2 ogr. po 2 gr. W 1577 r. p. Janusz płaci ztąd z 3 ogr. po 2 gr. a w 1583 r. Seweryn Żukowieczki płaci z Żukowiecz z 3 ogr., 2 podsud. (Jabłonowski, 6, 60, 104).

Żukowina, os. w Baszowie, w pow. przemyślańskim.

Żukówka, pow. radzymiński, ob. *Rynia* 2).

Żukówka 1.) wś, pow. klimowicki, gm. Zabiełyszyn (o 7 w.), ma 31 dm., 155 mk., zapasowy śpichlerz gminny. 2.) **Ż.**, wś, pow. klimowicki, gm. Zahustyn, ma 10 dm., 157 mk. 3.) **Ż.** al. *Kirostów*, wś, pow. klimowicki, gm. Moszewo, ma 32 dm., 192 mk. 4.) **Ż.** al. *Żuki*, zaśc., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Pohorełe, o 42 w. od Ihumenia, własność Bułhaków, przeszło 19 włók. Grunta lekkie. 5.) **Ż.** al. *Michałowo*, wś i fol., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz, o 28 w. od Mińska. Wś ma 12 osad; folw. 66 dzies., od 1872 r. stanowi własność Gackich. Grunta szczerkowe, górzyste. 6.) **Ż.**, folw., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Białorucz, własność mahometańskiej rodziny Jakubowskich, ma $1^3/_4$ włóki. 7.) **Ż.**, zaśc., pow. miński, w 3 okr. pol. i gm. Kojdanów, o 35 w. od Mińska, ma 3 osady; miejscowość lekko falista, małoleśna, grunta szczerkowe. 8.) **Ż.**, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w obrębie wsi Żołkinie, obecnie gm. Radczysk, wspomniane w dokum. XVI w. Na tem miejscu miała stanąć cerkiew żołkińska (ob. Piscew. kn., str. 208). 9.) **Ż.**, uroczysko osiadłe, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Derażyce, o 72 w. od Rzeczycy. 10.) **Ż.** *Nowa*, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Merecz (o 5 w.), okr. wiejski Ruskosiele, 7 dusz rewiz., należy do dóbr skarbowych Subortowicze. *A. Jel.—J. Krz.*

Żukówka, chutor, pow. nowogradwołyński, gm. i par. prawosł. Połonne (o $5^1/_2$ w.).

Żukowka 1.) wś nad błotem, pow. i gub. czernihowska, gm. Sołtykowa Djewica, 288 dm., 1609 mk., cerkiew, 50 wiatraków, 7 olejarni. 2.) **Ż.**, st. dr. żel. orłowsko-witebskiej, w gub. orłowskiej, pomiędzy stacyami Ołsufiewo (o 9 w.) a Rżanica (o 16 w.), odl. o 183 w. od Smoleńska, 311 od Witebska a 178 w. od Orła. Od st. Ż. wychodzi bocznica do Ludinki, długa 40 w. 3.) **Ż.**, wś nad rzką Tahamlikiem, pow. konstantynogradzki gub. połtawskiej, gm. Maszewka, 93 dm., 502 mk., 8 wiatraków. 4.) **Ż.**, chutor nad Supojem, pow. perejasławski gub. połtawskiej, gm. Lechnowka, 104 dm., 599 mk., 7 wiatraków.

Żukówko, niem. *Zukowken*, wś nad rzką Słupą i jeziorem Żukowskiem, dawniej dobra ryc., w dwu działach, pow. kartuski, par. kat. Parchowo, st. p. W. Pomejsk, szkoła ew. w miejscu. Razem z Młynkiem (14 dm., 150 mk.) mają 1468 ha (732 roli or. 139 łąk, 164 lasu); 1885 r. 37 dm., 64 dym., 369 mk., 58 kat., 311 ew. Jeden dział posiada v. Seydlitz, drugi kapitan F. Busch. Ż. należało za czasów krzyżackich do wójtowstwa mirachowskiego. W r. 1313 i 1342 wymienione jako wś graniczącą z Jamami. W krzyżackich rejestrach czynszowych wcale nie zachodzi, zdaje się, że była połączona z Parchowem. Krzyżacy nadali jej prawo niemieckie. W czasie 13-letniej wojny skarżą się r. 1454 dziedzice okoliczni, że wsi: Parchowo, Golczewo, Jamy i Ż. musiały dać do Bytowa każda po 8 beczek piwa słupskiego i od każdej włóki po 1 kor. zboża (ob. Zeitsch. das Westpr. Gesch. Ver., VI, str. 138). Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 pisze: Ż. ma 6 włościan, każdy daje mesznego pół korca żyta i tyleż owsa, dwór płaci 10 groszy (str. 26). Wizyta Gniewosza z r. 1649 opiewa, że tu było 6 poddanych i 4 dworskie działy (curiae). Poddani dawali mesznego po pół korca żyta i tyleż owsa, tak samo dworskie działy, wyjąwszy jeden, z którego płacono tylko 10 groszy (str. 70). R. 1710 pobierał prob. parchowski ztąd $6^1/_2$ korca żyta i tyleż owsa (ob. Wizyta Szaniawskiego, str. 73). W wizycie Rybińskiego z r. 1780 czytamy, że

Ż. i Młynek posiadali wówczas nobiles Franciszek Wolski, Antoni Dąbrowski i Franciszek Więckowski; mieszkańców było tu 83 i to: 31 kat., 44 akatol. i 8 żydów (str. 41). W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymienione jako posiadło szlach., z młynem nad Słupą, o 22 dym., w 3 działach (str. 267). *Kś. Fr.*

Żukowo 1.) i *Ż. Poświętne*, wś, pow. płoński, gm. Naruszewo, par. Żukowo, odl. 16 w. od Płońska, posiada kościół par. drewniany. Ż. ma 9 dm., 63 mk., 230 mr.; Ż. Poświętne 8 dm., 75 mk., 120 mr. W r. 1827 Ż. Szlacheckie miało 14 dm., a Ż. Poświętne 5 dm., 20 mk. Bolesław, ks. mazow., oświadcza w dok. z 1247 r. wydanym w Płocku, iż „L. miles pincerna curie Matris nostre“ prosił księcia o pozwolenie oddania biskupowi płockiemu wsi „Zuchowo cum ecclesia ibidem sita“ którą otrzymał od ojca księcia (Ulanow., Dok., 154, № 6). Jeżeli ten akt odnosi się do Ż., nie zaś do Żochowa w pow. płockim, w takim razie parafia tutejsza sięgałaby początków XIII w. Z innych aktów wiadomo, iż istniała 1446 r. Obecny kościół wzniósł r. 1786 (1791 r.) biskup płocki Szembek. Obecnie odnowiony, pokryty blachą, otoczony murem. W r. 1576 wś Ż., w pow. wyszogrodzkim, płaci od 9 łan. i 2 łan. wójtow. W części drobnej szlachty od 2 łan. Części szlach. bez kmieci $1^3/_4$ łan., 2 zagr. (Paw., Maz., 302, 305). Ż. par., dek. płoński (dawniej zakroczymski), około 3000 dusz. 2.) **Ż.**, fol., pow. płoński, gm. Sielec, par. Żukowo, odl. 17 w. od Płońska, ma 2 dm., 28 mk. W r. 1886 fol. Ż., r. 1875 oddzielony od dóbr Gumino lit. A., rozl. mr. 210: gr. or. i ogr. mr. 188, pastw. mr. 14, lasu mr. 3, nieuż. mr. 5; bud. drew. 7; płodozmian 6-pol. 3.) **Ż.**, w XVI w. *Ż. Konarskie* i *Małe*, fol. gos., pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Ciachcin, odl. 7 w. od Płocka, ma 2 dm., 59 mk. W r. 1827 było 5 dm., 50 mk. Wchodził w skład dóbr Konary. W r. 1873 fol. Ż. rozl. mr. 297: gr. or. i ogr. mr. 250, łąk mr. 33, lasu mr. 4, nieuż. mr. 10; bud. drew. 7. Wś Ż. osad 5, mr. 4. W r. 1578 wś Ż. Minor, w pow. płockim, płaci od 2 łan., 3 zagr. z rolą; część Ż. Konarskie ma w 2 działach 3 łan. km. i 3 zagr. z rolą. Należy do częściowych dziedziców (Paw., Maz., 14). 4.) **Ż.** *Wielkie* al. *Strusie* al. *Strusz*, wś i fol., pow. sierpecki, gm. i par. Raciąż, odl. 21 w. od Sierpca, ma 6 dm., 76 mk. W r. 1827 było 6 dm., 40 mk. W r. 1885 fol. Ż. rozl. mr. 366: gr. or. i ogr. mr. 314, łąk mr. 18, pastw. mr. 24, nieuż. mr. 10; bud. mur. 2, drew. 3. Wś Ż. Wielkie al. Struż, os. 10, mr. 16. W r. 1578 we wsi Ż. Strus w pow. raciąskim, Piotr Cibor płaci od 1 łanu km., 2 zagr. z rolą, 2 zagr. bez roli, Prócz tego siedzi tu szlachta zagrodowa, mająca $2^1/_2$ łan. i 9 zagr. z rolą (Paw., Maz., 84, 89). 5.) **Ż.** *Wawrzonki*, wś i fol., pow. sierpecki, gm. i par. Raciąż, odl. 29 w. od Sierpca, ma 15 dm., 159 mk. W r. 1827 było 14 dm., 111 mk. W r. 1894 fol. Ż. Wawrzonki rozl. mr. 676: gr. or. i ogr. mr. 478, łąk mr. 29, pastw. mr. 97, lasu mr. 22, odpadki mr. 22, nieuż. mr. 28; bud. mur. 5, drew. 11; płodozmian 10-pol. Wś Ż. Wawrzonki os. 18, mr. 28. W r. 1578 we wsi Ż. Wawrzetki, w pow. raciąskim, jest $1^1/_2$ łanu fol. i 3 zagr. z rolą. Szlachta zagrodowa ma 7 łan. i 2 zagr. z rolą (Paw., Maz., 84, 89). *Br. Ch.*

Żukowo 1.) wś i dobra, pow. mohylewski, gm. Połykowicze (o 5 w.). Wś ma zapasowy śpichlerz gminny; dobra, dziedzictwo Kaszo-Zgierskich, 538 dzies. (28 roli, 12 łąk, 344 lasu). 2.) **Ż.**, sioło i dobra nad rzką Łyzą, pr. dopł. Soży, pow. mścisławski, gm. Lubawicze. Wś ma 12 dm., 80 mk., cerkiew paraf. drewnianą; dobra, od 1872 r. własność Kadjanów, 526 dzies. (66 roli, 101 łąk, 274 lasu). Za czasów Rzpltej stanowiło sstwo niegrodowe żukowskie, położone w wwdztwie mścisławskiem. Podług metryk litewskich powstało w drugiej połowie XVII w., i w różnych czasach obejmowało dobra Ż. i wsi: Łyzy, Łaryanów, Drożdzielice i Babilicze. Posiadali je kolejno: Kamińska, Siesiccy, Lindofowie, Ogińscy; wreszcie z mocy przywileju Stanisława Augusta z d. 10 marca 1772 r. po śmierci Alojzego Ogińskiego otrzymali to sstwo Andrzej i Paulina z Szembeków Ogińscy, referendarstwo w. ks. lit., którzy opłacali kwarty złp. 1049 gr. 19, a hyberny złp. 510. Od 1772 r. wraz z całem wwdztwem przeszło pod panowanie Rossyi. 3.) **Ż.**, dobra, pow. orszański, od 1849 r. własność Prusów Żukowskich, mają wraz z Korolewem i Zeninem 2423 dzies. (103 roli, 109 łąk, 280 lasu). 4.) **Ż.**, uroczysko, pow. piński, pod wsią Wieleśnica, dziś gm. Porzecze, wzmiankowane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 286, 289). 5.) **Ż.**, *Żukowoje*, uroczysko, w dawnym pow. pińskim, w okolicy wsi Kurzeliczyn, na Zarzeczu (ob. Piscew. kn., str. 241). 6.) **Ż.**, pow. wilejski, ob. *Żuki*. 7.) **Ż.**, uroczysko dóbr Woroń, pow. lepelski, wraz z Ausiacinem ma 12 włók i 12 mr. 8.) **Ż.**, folw., pow. połocki, własność Zienkiewiczów, ma 178 dzies. 9.) **Ż.**, osada, pow. wieliski, własność kupca Kisielewa, ma 15 dzies. 10.) **Ż.**, folw., pow. wieliski, własność Pelagii Chrulewicz, ma z Barsukami 72 dzies. *J. Krz.—A. Jel.*

Żukowo, w dok. *Sukowo*, wś gosp., w pow. obornickim, ma urz. okr. i sąd w Obornikach, urz. stanu cyw. w Popówku, pocztę i st. kolei żel. w Szamotułach, na linii Poznań-Krzyż, szkołę katol. w miejscu, cw. w Slepuchowie, paraf. katol. w Objezierzu, cw. w Szamotułach. Obszaru 294 ha, 16 dym., 117 dusz (26 katol.). Prawdopodobnie w tem Ż. r. 1294, przy dziale dóbr Mirosława Przedpełkowicza, Przemysław II po-

zwala zaprowadzić prawo niemieckie. W r. 1580 ma tu Adam Czarnkowski 6 łan. os., 3 kom., 1 rzem. i karczmę z półłankiem. W r. 1793 posiadają wś kawalerowie maltańscy. *W. Ł.*

Żukowo 1.) niem. *Zuckau*, w dok. *Stolpa*, *Suchow*, *Succau*, *Suckovia*, *Zuccovia*, wś kościelna nad rzką Radunią, sławna niegdyś z klasztoru norbertanek, leży w pow. kartuskim, między uchodzącemi do Raduni strugami: Słupianką i Strzelenką, w malowniczej dolinie, okolonej pagórkami, $2^3/_4$ mili na zachód od Gdańska, przy szosie i kolei kartuskiej. Posiada st. poczt. i przystanek kol., szkołę 4 klas. bezwyz. (1887 r. 245 dzieci), papiernię i fabrykę papy, 2 wodne młyny i 2 hamernie. Odbywają się tu 2 jarmarki. Do gminy należy folw., 42 posiadeł włośc. i 68 zagród, razem 111 osad; cały ten obszar obejmuje 1269 ha (904 roli orn., 127 łąk), 1885 r. było tu 138 dm., 254 dym., 1465 mk. (1151 kat., 284 ew., 27 żydów). Przy kościele paraf. istnieje bractwo trzeźwości od r. 1856 i szpital dla 6 ubogich. Parafia, należąca do gdańskiego dekanatu wiejskiego, jest bardzo rozległa; r. 1867 liczyła 4219 dusz, zaś 1896 było 5560. W skład par. wchodzą: Żukowo, Malkowy, Kczewo, Czeczewo i Popowo, Mniszewo, Tokary, Pępowo, Niestępowo, Pikarnia i Smolnik, Otomin i Dębniak, Dzierzążno, Przyjaźń, Lniskie Pole, Lichtenfeld, Koło (Neufeld), Gliniana Góra, Kuhwiese, Skrzeszewo, Mezowo, Borchardztwo, Glińcz Górny i Nowy, Borkowo król. i szlach., Lisewo, Gradolewo, Sarnówko, Rutki i Kąty, Sitno, Borowo, Babiskok i Krzywy Dół, Lniska, Lezno i Lezienko, Rębowo i Otominko, Sulmin, Sowia Karczma i Rębiechowo.

Starożytności osady dowodzą znalezione tu kilkakrotnie groby skrzynkowe (ob. Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach. Ossowskiego, str. 55 i 56). Zdaje się, że kościół parafialny istniał tu już r. 1031, ta bowiem data jest podana na chorągiewce, umieszczonej na kościele św. Jakuba, teraz zaś św. Jana Chrzciciela, który dawniej był parafialnym. Już r. 1201 wymienia papież Innocenty III między posiadłościami norbertanów wrocławskich także kościół św. Jakuba w Żukowie. Przy nim książę Mestwin I założył w r. 1209 klasztor norbertanek i hojnie wyposażył, nadając sześć wiosek: cztery nad Radunią i Słupianką, do których i Żukowo należało i dwie dalej pod Oliwą ku morzu: Rębiechowo i Świemirowo. Nadto dodał, oprócz innych przywilejów, strugę Warznicę i Osusznicę, sławną z bobrów i ryb, i dwa jeziora: Garcze i Brodno. Księżna zaś Świnisława darowała całą żyzną kępę Oksywską z 15 wioskami, nadto Beleczkowo na Pomorzu i przy Wiśle pod Świeciem Grabowo. Pierwsze zakonnice przybyły tu około r. 1210 z Strzelna pod Inowrocławiem. Darowizny te zostały później przez książąt pomorskich znacznie powiększone. Lecz zaledwie pierwsze siostry rozpoczęły tu służbę Bożą, aliści pogańscy Prusacy r. 1224 napadli klasztor i zniszczyli, a zakonnice, które schroniły się na wzgórzu za Radunią, pozabijali. Było tych męczenniczek 10: przeorysza Mirosława, Benedykta, Ewa, Miłosława, Cecylia, Zofia, Eufemia, Eufrozyna, Bogudaja i Elżbieta. Pamięć o tem męczeństwie do dziś dnia się przechowuje. Stoi tam kapliczka p. w. św. Jana Nep., w której teraz jeszcze nabożeństwo na pamiątkę tych męczenniczek się odprawia. Odbudowany nanowo klasztor, został jednak już r. 1433 spalony przez husytów. Strapione siostry udały się z prośbą o pomoc do biskupów zgromadzonych na soborze w Bazylei, którzy ogłosili odpust dla wszystkich wiernych, wspierających klasztor. Pomimo to budowa wolno postępowała. R. 1561 dostał się klasztor w zastaw Gdańszczanom, którzy królowi Zygmuntowi Augustowi na wojnę przeciw Moskwie pożyczyli byli 100,000 tal. Dopiero biskup kujawski Rozdrażewski r. 1583 usunął Gdańszczan od zarządu klasztornego. R. 1626 uciekając przed Szwedami, opuściły siostry klasztor. Większa część znalazła przytułek na zamku pokrzywińskim, którym zawiadował wtedy wojew. chełmiński i starosta pokrzywiński Ludwik Mortęski, rodzony brat sławnej ksieni chełmińskiej Magdaleny Mortęskiej. Dopiero r. 1630 wróciły siostry znów do Żukowa, lecz jeszcze tego samego roku, w skutek morowego powietrza, przeniosła się większa część do Chmielna. W czasie drugiej wojny szwedzkiej wynajęły sobie obszerną kamienicę w Gdańsku na Starem mieście i płaciły tam dzierżawy na rok 500 fl. Mieszkały tu blizko 3 lata, a było ich przeszło 30. R. 1834 nastąpiła kasata klasztoru. Przeorysze klasztoru znamy z nazwisk dopiero od r. 1583; są one: Agnieszka Sukowska 1585—1591, Joanna Orzechowska 1592 — 1595, Elżbieta Sobieńska 1595—1599, Anna Racięska 1599—1626, Małgorzata Czapska 1626, Katarzyna Wojanowska 1631, powtórnie Małgorzata Czapska, † 1657 w Gdańsku, Elżbieta Glińska 1658—1661, Anna z Felden Zakrzewska 1661—1671, Katarzyna Kostczauka 1671—1689, Eleonora Rembowska 1689—1698, Elżbieta Ciecholewska 1698—1709, Teresa Powalska 1709—1723, Maryanna Czapska 1723—1730, Konstancya Wolska 1731, Magdalena Pawłowska 1820—1827, Julianna Lewińska 1827 — 1836. Zwyczajem żeńskich klasztorów w Polsce utrzymywały tu norbertanki szkołę dla panien świeckich. Za czasów książąt pomorskich kształciły się w niej księżniczki i córki znakomitych rodzin. Później za Krzyżaków zdaje się, że i po niemiecku wiele uczono, gdyż najznakomitsi Gdańszczanie oddawali wtedy swoje córki do Żukowa. Oprócz nauki i pobożnego życia, uczyły się tu panny różnych robót, mianowicie haftowania i szycia.

Ręką ich robione ornaty i inne przybory posiada dziś jeszcze niejeden kościół. Oprócz szkoły dla panien utrzymywał klasztor i szkołę dla chłopców, t. z. żaczków. Jeżeli panien nie stawało, chłopcy śpiewali codzień w czasie mszy. Kościół poklasztorny, dziś parafialny, choć r. 1224 przez Prusaków a r. 1433 przez husytów zburzony, jednak w głównych murach, wyjąwszy późniejsze sklepienie, pochodzi z czasów książęcych. Tytuł nosi Wniebow. Najśw. M. P. Wzniesiony z cegły, staroświecką dachówką kryty. Wysoka ośmiokątna wieża panuje nad doliną. Ołtarzów jest pięć. Wielki, wykwintnej snycerskiej roboty, bogato pozłacany, przedstawia w głównym obrazie Wniebowzięcie N. P. Pochodzi z początku XVII w. W ołtarzu N. Maryi Panny, z drzewa lipowego wyrobionym, mieści się cudowna figura Matki Boskiej z dzieciątkiem Jezus. Bardzo stary jest ołtarz księcia Mestwina. Wysoki około 3 stóp, ma formę dawnych ołtarzów składanych. Wewnątrz stoi Mestwin, fundator klasztoru, z drzewa rzeźbiony, w rycerskiej zbroi. Na rozwartych skrzydłach umieszczono 4 osoby, na drzewie malowane, częścią złocone. Na prawem skrzydle u dołu księżniczka ze skaplerzem i różańcem w ręku. Jest to małżonka Mestwina, Świnisława, która wraz z mężem klasztor fundowała. Nad nią inna księżniczka, pewnie Dąbrówka z Chmielna. Lewe skrzydło mieści po drugi raz księcia Mestwina. Nad nim u góry postać kobieca, pewnie Mirosława, córka Mestwina, która także klasztor wspomagała. Dawniej stał ten ołtarz w presbiteryum, obecnie wisi na ścianie koło ambony, znacznie już uszkodzony. Na chórze zakonnic, naprzeciw wielkiego ołtarza, stał dawniej składany ołtarz, rzeźbiony z XV w. Teraz znajduje się on w kaplicy od północy do kościoła przytykającej. Z zabytków sztuki godne uwagi są: gotycka monstrancya z r. 1537, kielich z XVI w. i płaszcz Świętopełka z grubej czerwonej materyi, tkanej z kręconego jedwabiu i złotych nici, podobno z XIII w. pochodzący. Groby zakonnic mieszczą się w obszernej krypcie pod prezbiteryum.

Kościół św. Jana Chrzciciela istniał już przed przybyciem norbertanek. Przez husytów został r. 1433 zburzony i dopiero r. 1604 odbudowany. Używano go dawniej do pogrzebów. W ołtarzu mieści się dobry obraz św. Jana Chrz., pewnie jeszcze z pierwotnego kościoła pochodzący.

Kaplica pamiątkowa p. w. św. Jana Nep. stoi tam, gdzie 10 sióstr r. 1224 Prusacy zamordowali. Teraźniejsza budowla pochodzi z r. 1754, tylko niektóre dolne części są stare. W ołtarzu mieści się starożytny obraz olejny, przedstawiający śmierć męczenniczek.

Dobra klasztorne obejmowały wsi: Babidół, os. z karczmą i domem leśniczego, Babiskok, pustkowie, Barchocino, Belchowo, Blockhaus, Borek, Borkowo, Borkowski Hamer, Borowo, Burcharctwo, Cecynowo, Cegielnia Stara i Nowa, Chmielno, gniazdo rodzinne książąt pomorskich, Chmielonko, Dębniak, Dębogórze, Dzierzążno, śpichlerz w Gdańsku, Glińcz Górny i Szlach., Gogolino, Golubino, Garskowo czyli Karskanie, Grabolewo, Grabowo, Grabówko, Grądy, Gurzow, Karlikowo, Kiedryno i Kosakowo, Kochowa, Kosy, Krzywydół, Landochowo, Legart, Lipowiec, Lisewo, Lenino, Mezowo, Miślicino, Mosty, Mechlino, Nascentino, Nebudowo, Ninechow, Oksywie, Otomin, Pierwoszyn, Pogórze, Pikarnia, Plawanów, Poczdam, Przewóz nad Łebą, Reskowo, Rębiechowo, Ręboszewo, Sarnówko, Skarszewo, Skrzeszewo, Smętowo, Smolniki, Świemirowo, Wadzyno, Zawory, Ząblewo, Zbiechowo i Żukowo. Wieś Ż. początkowo była na prawie polskiem osadzona, r. 1260 ks. Świętopełk pozwolił wprowadzić prawo chełmińskie i Ż. na miasto zamienić, jeżeliby siostry chciały. Jarmarki już wtedy się tu odprawiały. Targowe dawali kramarze na utrzymanie światła w klasztorze. Oddawna rozróżniano wieś dolną i górną. R. 1748 było tu 54 domów, młyn klasztorny nad Radunią, hamernia, piła i papiernia nad Słupianką. W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymienione jako wś, folw. i klasztor o 47 dymach (str. 267). Oprócz tego należały do sióstr liczne jeziora, rzeki i wody. Rząd pruski zabrał zaraz po okupacyi wszystkie dobra, które siostry wówczas posiadały. Wsi i folwarki częścią sprzedał, częścią puścił w wieczystą dzierżawę, lasy zaś na swoją własność zatrzymał. Pannom przeznaczono t. z. kompetencyi 1840 tal., z których wszystkie potrzeby opędzić miały. Potem zamknięto nowicyat, wskutek czego liczba zakonnic spadła na 20, r. 1833 było ich tylko 10, podczas kiedy w czasie rozkwitu klasztor liczył ich około 40. R. 1834 nastąpiło całkowite zniesienie klasztoru; odtąd każda siostra z osobna pobierała miesięcznie 15 tal. aż do śmierci. Ostatnia z nich, Agnieszka Bojanowska, umarła dopiero r. 1862. Ob. 1.) „Klasztory żeńskie“, przez ks. Fankidejskiego, str. 18—63; 2) „Bau und Kunst-Denkmaeler der Prow. Westpreussen“, str. 23—33; 3) Katholisches Wochenblatt, Danzig, 1857, str. 273 — 277; 4) Zeitchr. d. Westpr. Gesch. Ver., VI, 138). 2.) **Ż.**, niem. *Zuckau*, dobra ryc., pow. chojnicki, st. poczt. i urząd stanu cyw. Rytel, par. kat. Nowa Cerkiew; 858 ha (526 roli orn., 14 łąk, 86 lasu); 1885 r. 16 dm., 26 dym., 150 mk., 145 katol, 5 ew., z których na folw. Chwarzno przypada 6 dm., 37 mk.; krochmalnia i cegielnia, hodowla bydła; dziedzic Albert Hoffmann. W topogr. Goldbecka z roku 1789 wymienione jako dobra szl. i folw. o 7 dymach, w ręku Słupeckich (str. 267). *Kś. Fr.*

Żukowska Wólka, pow. siedlecki ob. *Wólka Żukowska.*

Żukowskie Cisie, pow. nowomiński ob. *Cisie.*

Żukowskie Dworzyszcze, w pow. pińskim, około Porzecza, nadane przez kn. pińskich Jarosławowiczów Maciejowi Hryczynie, potwierdzone mu w r. 1523 przez Zygmunta Starego (ob. Rewizya puszcz, str. 64). *A. Jel.*

Żukowskie Połuozerie, pow. połtawski, ob. *Połuozerie.*

Żukowszczyzna 1.) dobra, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna, o 52 w. od Słonima, własność Doncowych, z chutorami Kulesze, Zacisze al. Liczyce i Nakłady 1641 dzies. (318 łąk. i pastw., 589½ lasu, 44½ nieuż.). Około 1792 r. własność Hipolita Korsaka, stolnika nowogródzkiego, od którego przeszły do trzech jego synów: Rajmunda, pułkownika, Leonarda, chorążego, i Melitona; z tych Rajmund spłaciwszy braci, sprzedaje Ż. bratu swemu stryjecznemu Wincentemu, wice marszałkowi oszmiańskiemu, od którego przechodzi do syna jego Edmunda Korsaka. Była tu kaplica katol. par. Zdzięcioł. 2.) **Ż.,** osada przy wsi Małyszewicze, pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Derewna. 3.) **Ż.,** dobra, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 52 w. od Szawel, własność Łabanowskich, 172 dzies. (7 lasu, 4 nieuż.). 4.) **Ż.,** fol., tamże, o 51 w. od Szawel. 5.) **Ż.,** dobra, tamże, o 53 w. od Szawel. 6.) **Ż.,** wś, pow. wiłkomierski, gm. Traszkuny, o 62 w. od Wiłkomierza. 7.) **Ż.,** fol., pow. nowogródzki, przy samej granicy pow. słuckiego, w 5 okr. pol. i gm. Snów, o 74 w. od Nowogródka, własność włościanina Rabusza, ma 102 dzies. Miejscowość równa, małoleśna, grunta urodzajne. 8.) **Ż.,** wś nad Dzisienką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy (o 25 w.), okr. wiejski Połów, o 78 w. od Dzisny, 7 dm., 67 mk. prawosł. (w 1865 r. 39 dusz rewiz.). 9.) **Ż.,** wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, hr. Chreptowiczów, Wiszniów (o ½ w.), o 41 w. od Oszmiany, 3 dm., 26 mk. prawosł. i 20 katol. (w 1865 r. 21 dusz rewiz.). 10.) **Ż.,** fol. szlach., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 114 w. od Oszmiany, 4 dm., 48 mk. katol. 11.) **Ż.,** zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki (o 18 w.), okr. wiejski i dobra, dawniej ks. Witgensteina, Baranowo, 4 dusze rewiz. *J. Krz.*

Żukowy 1) *Borek,* wś i dobra poradziwiłłowskie nad rz. Jaczonką, praw. dopł. Niemna, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Zasule, o 13 w. od st. Stołbce dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, a 78 w. od Mińska. Wś ma 15 osad; cerkiewka z r. 1703, zgorzała w r. 1811, odbudowana na nowo w r. 1813, p. w. Opieki N. M. P., istnieje dotychczas jako parochialna, ma z dawnych zapisów około 2 włók ziemi, około 1000 parafian; kaplicę św. Jerzego w Żołnierawszczyźnie al. Żołnierkowiczach. Dobra, jako alodialne radziwiłłowskie, przeszły przez wiano Stefanii Radziwiłłówny do ks. Witgenstejnów, a przez nich do ks. Hohenlohe. Obszar głównie w lasach, około 254 włók, grunta piaszczyste. Tu około r. 1754 urodził się głośny uczony i filozof Majmon Salomon; przebywał też tu przy rodzicach, nadleśnych radziwiłłowskich (około 1840 r.) „Adam Pług“ (Antoni Pietkiewicz) i tu napisał gawędę do przyjaciela swego Syrokomli, zamieszczoną w Atheneum Kraszewskiego (1849, III, str. 229). W r. 1812, gdy gen. Kosecki zasłaniał od Świerznia trakt miński przed nadchodzącą armią Czyczagowa, wojska ruskie przeprawiły się pod Ż. B. (Pamięt. woj., VI, 249). O Ż. B. pisał Syrokomla (w Wędrówkach, str. 13, 20—22, 24 i w Niemnie, str. 18); ob. też Tyg. Illustr. z r. 1888 (№ 267). 2.) **Ż.** *Gaik,* uroczysko, pow. piński, przy wsi Koszewicze, obecnie gm. Stawek, wzmiankowane w dokum. XVI w. (ob. Piscow. kn., str. 305). *A. Jel.*

Żukra, potok, prawy dopływ Hoczewki, lew. dopł. Sanu.

Żukszyki 1.) os. karcz., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 3 w. od Trok, 2 dm., 12 mk. żydów. 2.) **Ż.,** zaśc. szlach., tamże, w 2 okr. pol., o 54 w. od Trok, 1 dm., 14 mk. katol.

Żulanie al. *Żulany,* pow. kijowski, ob. *Żelanie.*

Żulica, góra (369 mt.), na lew. brzegu Bugu, w pasmie Gołogór, na obszarze gm. Żulice, w pow. złoczowskim (Karta wojs., 6, XXXII).

Żulice, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Telatyn, par. r. l. Rzepliu, r. g. Żulice, odl. 3 w. od Łaszczowa, 35 w. od Tomaszowa i tyleż od Zamościa, posiadają cerkiew par. murowaną, szkołę początkową, 49 dm., 324 mk. (149 rz.-kat.), 486 mr. włośc., 730 dwor. (110 lasu), staw zarybiony, młyn. W dobrach piękna stadnina. W 1827 r. było 45 dm., 250 mk., par. Nabroż. W r. 1869 fol. Ż., rozl. mr. 805: gr. or. i ogr. mr. 450, łąk mr. 15, pastw. mr. 55, zarośli mr. 110, nieuż. mr. 75. Wś Ż. os. 42, mr. 533: wś Kmiczyn, os. 56, mr. 646. Cerkiew tutejsza nieznanej erekcyi. Obecna pochodzi z r. 1827. Do niej należały filie: Kmiczyn i Steniatyn. W r. 1796 Paweł Makomaski nabył dobra te od Hadziewicza. W r. 1827 Wincenty Makomaski wystawił tu kaplicę rz.-kat. z grobami rodzinnemi. Po r. 1870 kaplicę przyłączono do cerkwi.

Żulice, wś, pow. złoczowski, 8 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Złoczowie, 5 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. w Białymkamieniu. Na płn. leży Czeremosznia, na płn.-wsch. Usznia, na wsch. Sassów, na płd.-wsch. Horodyłów, na płd. Chylczyce, na płd.-zch. Poczapy. Z tryskających tu kilka źródeł, które zabagniają zach. część obszaru, powstaje potok, zwany Łapajówką, który w Poczapach wpada do Złoczówki, dopł. Bugu. Własn. więk. ma roli or. 256, łąk i ogr. 28, past. 185, lasu 74 ha; wł. mn. roli or. 582, łąk i ogr. 212, pastw. 120 ha. W r. 1890

było 163 dm., 1103 mk. w gm., 4 dm., 9 mk. na obszarze dwor. (994 gr.-kat., 76 rz.-kat., 42 izr.; 834 Rus., 278 Pol.). Par. rz.-kat. w Białymkamieniu, gr.-kat. w miejscu, dek. złoczowski. Do par. należą: Horodyłów i Jelechowice. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła 1-klas. z jęz. wykł. rusińskim i kasa poż. gm. z kapit. 772 złr. W starym pisanym mszale cerkiewnym znajduje się wzmianka o napadzie Tatarów i porwaniu księdzowej z dziećmi. Na obszarze wsi góra Żulica. *Lu. Dz.*

Żulin 1.) wś, pow. węgrowski, gm. i par. Stara Wieś, ma szkołę początkową, 55 dm., 398 mk., 773 mr. ziemi. 2.) **Ż.**, wś, fol. i dobra nad Wieprzem, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów, odl. 5 w. od Rejowca (st. dr. żel. nadwiślań.), a 20 w. od Chełma, posiada cerkiew par., szkołę, trzy młyny wodne, fabrykę drożdży prasowanych, krochmalnią, gorzelnią i papiernią, wyrabiająca gorsze gatunki papieru. W 1827 r. było 99 dm., 715 mk. Dobra Ż. składały się w r. 1873 z fol.: Ż., Marynin, Zahań, Elżbiecin i Borowica, i nomenklatury Osówka, rozl. mr. 6980: fol. Ż. gr. or. i ogr. mr. 744, łąk mr. 392, pastw. mr. 117, wody mr. 137, lasu mr. 4142, nieuż. mr. 288; bud. mur. 10, drew. 29; płodozm. 6-pol.; fol. Marynin gr. or. i ogr. mr. 293, nieuż. mr. 12; bud. mur. 3, drew. 2; płodozm. 10-pol.; fol. Zahań gr. or. i ogr. mr. 238, pastw. mr. 5, nieuż. mr. 28; bud. mur. 3, drew. 3; fol. Elżbiecin gr. or. i ogr. mr. 332, nieuż. mr. 8; bud. drew. 8; fol. Borowica gr. or. i ogr. mr. 175, łąk mr. 1, pastw. mr. 51, nieuż. mr. 17; bud. mur. 3, drew. 9; lasy nieurządzone, pokłady torfu i wapna. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Ż. os. 25, mr. 467: wś Borowica or. 36, mr. 430; wś Wola Żulińska os. 36, mr. 565; wś Józefów os. 8, mr. 122; wś Zagrody os. 41, mr. 423. Zakłady fabryczne stanowią osadę odrębną, zw. Pomian (5 mórg obszaru), sprzedaną w r. 1883 za 15000 rs. Dobra całe mają w części lit. A. 3312 mr. (1777 roli, 241 mr. wód zarybionych, 386 mr. łąk nad Wieprzem, 551 mr. lasu). Część lit. B. ma 3177 morg. lasu, z tego 1800 morg. uwolniono od serwitutów kosztem 10501 rs. W r. 1883 dobra te nabył od hr. Fran. Łubieńskiego za 295002 rs. nieżyjący obecnie Ludwik hr. Krasiński. Cerkiew tutejsza, niewiadomej erekcyi, otrzymała w r. 1797 zatwierdzenie swych nadań przez małżonków Krasińskich. 3.) **Ż.**, fol., pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dys, odl. 18 w. od Lubartowa. W r. 1885 fol. Ż., r. 1882 oddzielony od dóbr Ciecierzyn, rozl. mr. 197: gr. or. i ogr. mr. 189, pastw. mr. 6, nieuż. mr. 2; bud. drew. 7. *Br. Ch.*

Żulin, wś niegdyś, w pow. włodzimierskim, prawdopodobnie dzisiejszy Zielinów.

Żulin, wś, pow. stryjski, 12 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Stryju. Na płd. leży Łukawica Górna, na płd.-zach. Siemieginów, na płd.-zach. Hurnie i Koniuchów, na płn.-wsch. Bratkowce, na wsch. Łukawica Niżna, na płd.-wsch. Niżniów Dolny (w pow. dolińskim). Zach. część obszaru przepływa Stryj, dzieląc się na liczne ramiona. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru. Własn. więk. ma roli or. 444, łąk i ogr. 112, pastw. 309, lasu 210; wł. mn. roli or. 959, łąk i ogr. 32, pastw. 168, lasu 170 mr. W r. 1890 było 174 dm., 924 mk. w gminie, 5 dm., 16 mk. na obsz. dwor. (825 gr.-kat., 74 rzym.-kat., 16 izr., 25 inn. wyzn.; 839 Rus., 76 Pol., 25 Niem.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. stryjski, archidyec. lwowska. Parafią założył był pierwotnie w Podhorcach w r. 1638 Andrzej Krzeczkowski, stolnik przemyski, wraz ze swoją żoną Anną z Kazanowskich. Do Żulina przeniesiono ją w r. 1801. Do parafii należą: Antoniówka, Bereźnica, Błonie, Bratkowce, Chodowice, Falisz, Komarów Ruski, Łotatniki, Łukowica Górna i Niżna, Niżniów Niżny i Wyżny, Piła, Podhorce, Rozhurcze, Siemieginów, Słobódka, Stańków, Strzałków, Toniawa, Tatarsko, Wierczany i Żeżawa. We wsi jest kościół murowany, konsekrowany w r. 1802. Par. gr.-kat. w Siemieginowie. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. W przyległych skałach znajdują się rozległe pieczary. O salinie, która tu niegdyś była, czyt. Jahrbuch der geolog. Reichsanst. (Wien, t. 26, str. 179). *Lu. Dz.*

Żulin, wś, w hr. spiskiem, ob. *Sulin.*

Żulinka, pow. zwinogródzki, ob. *Krasnybród* i *Sokołówka* 11).

Żulinki, fol., pow. radzyński, gm. Żelizna, par. Komarówka, odl. 20 w. od Radzynia, ma 4 dm., 25 mk. W r. 1884 fol. Ż. al. Żulin, r. 1872 oddzielony od dóbr Przegaliny Wielkie, rozl. mr. 477: gr. or. i ogr. mr. 304, łąk mr. 57, pastw. mr. 3, lasu mr. 87, nieuż. mr. 26; bud. drew. 13; płodozm. 4 i 8-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu, cegelnia.

Żulino, wś nad rz. Romanką, pow. juchnowski gub. smoleńskiej, gm. Żulino, o 60 w. od Juchnowa, 4 dm., 26 mk., zarząd gminy, cerkiew.

Zulińska Wola, wś, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów, ob. *Żulin* 2).

Żuliszki, zaśc. szlach. nad jeziorem t. n., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 19 w. od Trok, 1 dm., 9 mk. katol.

Żulna, *Zulna* al. *Żołna*, rzeczka, w pow. rówieńskim, prawy dopływ Horynia, powstaje z połączenia kilku strug pod Kazimierką i Stanisławowem, płynie pod wsią Wołosze, Jabłonne i w pobliżu wsi Zulnia ma ujście.

Żuława, fol., pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice, odl. 36 w. od Włodawy, ma 4 dm., 14 mk. Fol. Ż., oddzielony od dóbr Sapiechów, rozl. mr. 674: gr. or. i ogr. mr. 250, łąk mr. 149, pastw. mr. 20, lasu mr. 241, nieuż.

mr. 12; bud. mur. 1, drew. 7; las nieurządzony, pokłady torfu.

Żuława al. *Rozówka*, słobódka, pow. bałcki, okr. pol. Okny, gm. Cybulówka, 60 osad.

Zuława 1.) niem. *Gross Saalau*, dobra ryc., pow. gdański górny, st. kol. Pruszcz, st. p. Straszyn, par. kat. Prągowo, 814 ha (674 roli or., 20 łąk, 27 lasu); 1885 r. 13 dm., 32 dym., 213 mk., 112 kat., 101 ew.; na cegelnią Wympłowo przypada 1 dym. i 12 mk. We wsi jest szkoła ew., gorzelnia i młyn parowy; hodowla bydła rasy amsterdamskiej i koni. Dziedzic Hugo Montú. W topogr. Goldbecka z r. 1789 wymieniona Ż. jako wś szl., fol. i karczma, o 20 dym., w ręku Trębeckich (str. 196), którzy tu we dworze utrzymywali osobną kaplicę (ob. „Utrac. kośc.“ p. ks. Fankidejskiego, str. 187). Istnieje dziś jeszcze we wsi kaplica św. Krzyża, która r. 1859 została odbudowana a 1860 r. poświęcona (ob. Szematyzm dyec. z r. 1867, str. 82). R. 1427 d. 24 maja nadał król Kazimierz dobra te burmistrzowi gdańskiemu Reinholdowi Niederhoff (ob. „Zeitsch d. Westpr. G. Ver.“, VI, str. 134). Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 opiewa, że stał tu dawniej kościół par., p. w. św. Jerzego, mały, ale murowany. Wówczas należał jako filialny do Prągowa. Wś posiadali wtedy Bąkowscy (str. 33). Do probostwa należały 4 włóki. Przed Trębeckimi właścicielami Ż. byli Dąbscy, z których jeden około r. 1736 kościół odbudował a Ewa z Pląskowskich Trębecka zaopatrzyła w aparaty. Miał dwa ołtarze. Jeden r. 1769 przez bisk. Chryzostoma Gnińskiego konsekrowany, drugi r. 1724 dnia 10 wrz. przez Feliksa Kretkowskiego, bisk. chełmińskiego (ob. Borck „Echo sepulchralis,“ manus. w Pelplinie, II, 454). 2.) **Ż.,** dobra ryc., pow. wejherowski, ob. *Werder*. *Kś. Fr.*

Żuława, niem. *Suhlau*, miasto i gmina wiejska na lew. brzegu Baryczy, pow. mielicki, posiada kościół par. kat., kościół par. ewang., szkołę ewang. Miasto ma 101 ha obszaru, 88 dm., 181 gospodarstw, 596 mk. (67 katol., 3 żyd.); gmina zamkowa 216 ha, 74 dm., 161 gospodarstw, 528 mk. (73 kat.), dobra mają 890 ha, 12 dm., 145 mk. (4 kat.). W r. 1840 miasto miało 92 dm., 709 mk. (107 kat., 4 żyd.), gmina zamkowa 79 dm., 779 mk. (81 katol.). Miasto było dawniej targowiskiem, któremu nadał prawo miejskie i 4 jarmarki Fryderyk II r. 1796. Pożar zniszczył osadę 1755 r. Zawiązkiem osady był stary gród, którego ruiny istniały jeszcze r. 1840. Przy grodzie powstał kościołek, który pierwotnie był filią kościoła w pobliskim Słącznie, sięgającego podobno XI w. Kościół par. ewang. powstał w r. 1743, spłonął r. 1751, odbudowany na nowo r. 1767. Szkoła ewang. istnieje od r. 1742. W pobliżu Ż. stoi na górze krzyż na pamiątkę walki stoczonej tu r. 1643 między Szwedami a wojskami austryackimi.

Żuławie, os. w dobrach Żytno, pow. noworadomski. W 1827 r. było 6 dm., 44 mk.

Żuławka, niem. *Sulawka*, rzeczka, lewy dopływ Drwęcy (ob. t. II, 175).

Żuławka 1.) al. *Pozylia*, niem. *Posilge*, w dok. z r. 1249 *Pozolove*, *Posolva*, 1303 *Poselge*, 1354 *Pusilien*, 1381 *Posilia*, 1672 *Pozylia*, 1774 *Posilge*, wś kościalna w Pomezanii, pow. sztumski, 13 klm. na płn. od Kiszporka, st. p., szkoła kat. i ew. w miejscu; 1623 ha (1355 roli or., 161 łąk); 1885 r. 102 dm., 265 dym., 1200 mk., 588 katol., 605 ewang., 7 dyssydentów. Stara osada, czego dowodem znalezione tu groby skrzynkowe. Pierwszy przywilej nadał wsi komtur kiszporski Helwig von Goldbach około r. 1277. Zachował się przywilej komtura Konrada v. Braningsheim z r. 1354, mocą którego wś otrzymuje 102 włók i 8 mr., z których proboszcz posiada 6 a sołtys 4 i 8 mr. Czynsz mają mieszkańcy płacić tylko od 52 wł., a od 58 mają zwykłe służby czynić (ob. Gesch. d. Stuhmer Kreises v. Schmitt, Thorn, 1868, str. 226, gdzie są i granice dokładnie opisane). Kościół powstał tu bardzo wcześnie, skoro Prusacy pokonani r. 1249 zobowiązali się pobudować tu kościół. Już r. 1250 występuje „Arnoldus, plebanus de Posolna,“ a r 1286 „Henricus plebanus de Posilia“ (ob. Cod. dipl. Warmiensis I, str. 34). Obecny kościół, p. w. św. Jana Chrz., kollacyi rządowej, należy do dek. sztumskiego. R. 1884 liczyła parafia 607 komunikantów. W drugiej wojnie szwedzkiej został kościół złupiony; dzwony zabrane i w Elblągu sprzedane. R. 1666 zapadła się dzwonnica i zgruchotała część chóru i kaplicy. W tej wsi urodził się głośny kronikarz Jan z Pozylii. R. 1372 był on proboszczem w Iławie, potem w Ladekop; od r. 1376 występuje jako oficyał pomezański. Umarł zapewne r. 1405. Kronika jego przechowała się po niemiecku, pierwotny tekst łaciński zaginął; sięga od r. 1360 do r. 1419. W topogr. Goldbecka z r. 1789 jest Ż. zapisana p. n. „Posilgen“; wówczas należała do dekanatu kiszporskiego i liczyła 73 dymów (str. 173). *Kś. Fr.*

Zuławka 1.) niem. *Klein Saalau*, wś, pow. gdański górny, st. p. Straszyn, par. kat. Prągowo; 83 ha (72 roli or., 2 łąk); 1885 r. 16 dm., 33 dym., 143 mk., 100 kat., 43 ew. Według taryfy podwójnej a akcyzy potrójnej z r. 1648 płacił tu Bąkowski od 7 wł. osiadł., karczmy i 4 ogr. 16 fl. i 22 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Poznaniu, 1871, str. 175). Według taryfy na symplę z r. 1717 płaciła wś 1 zł. i 6 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 84). Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 wykazuje tu 30 włościan; każdy dawał mesznego 1 korzec żyta i tyleż owsa (str. 34). 2.) **Ż.,** pustkowie niegdyś na obszarze Rówienicy, w pow. świeckim,

w XVIII w. przez Józefa Pląskowskiego założone. *Kś. Fr.*

Żuławy, fol. dóbr Rzeszczynka (Zeszczynka), w pow. radzyńskim. Podany w spisie z r. 1827.

Żuławy, niem. *das Werder*, dok. 1263 *Solovo*, są to żyzne niziny przy ujściu Wisły, utworzone z osadów nanoszonych przez tę rzekę. Rozróżniają żuławy gdańskie po lewej stronie Wisły, wielkie malborskie między Wisłą a Nogatem i małe malborskie czyli elbląskie między Nogatem a jez. Drużnem. Ich obszar obejmuje około 20 mil kwadr. Mistrz ziemski Meinhard v. Querfurt około r. 1288 wiele się przyczynił do ich osuszania przez sypanie grobli i kopanie mnogich kanałów. Mylne jest jednak mniemanie, jakoby te żuławy za czasów pogańskich wcale nie były zamieszkałe i że pierwsze osady powstały tam dopiero za czasów krzyżackich. Dowodzą tego liczne wykopaliska z różnych epok przedhistorycznych, napotkane, jak wykazuje mapa Dr. Lissanera, w Tudze, Ladekop, Nytychu, Schoenebergu, Trępnowacb, Leźwicach, Lichnowach, Szonowie, Kamionce, Gnojewie, Pogorzałej Wsi, Lisowie, Mirowie i innych miejscowościach. R. 1893 przeprowadzono regulacyą rzeki Tyny, bardzo ważną dla t. z. „Małych Żuław“ po prawej stronie Nogatu. Tyna bowiem jest najważniejszą rzeką tej okolicy i przyjmuje wody z wzgórz okolicznych, mianowicie z całego pow. sztumskiego i z części malborskiego, wogóle aż do jez. Dzierżyńskiego pod Prabutami. Dla braku należytego odpływu wody te na wiosnę zalewały zwykle część żuław z szkodą dla łąk. Regulacya Tyny, polegająca na bardzo znacznem jej pogłębieniu i skanalizowaniu, zapobiegnie wylewom, dając wodom szybki odpływ. Koszta regulacyi wyniosły 1200000 marek, które wyłożyło „Stowarzyszenie grobli rzeki Nogatu,“ w skład którego wchodzą wszyscy właściciele Małych Żuław. W najnowszym czasie dokonano też przekopu między Siedlersfaehr a Baltykiem, aby ułatwić odpływ wody do morza. Wielka Żuława obejmowała według lustracyi z r. 1649 wsi 39, na 1728 włókach osiadłych, i miasteczko Nytych, a w r. 1783 liczono 2130 łanów uprawnych. Mała Żuława miała w 1649 r. 22 wsie, na 677 włókach, a r. 1783 było 966 łanów, bo przybyło 16 wsi holenderskich. Obie razem tworzyły ekonomią malborską dóbr królewskich, która r. 1649 przyniosła z miasta, z folwarków, czynszów i pastw. czystego dochodu 117384 zł. 9 gr. i 11 szel. pol. czyli 176076 grzyw. 9 gr. i 11 szel. monety pruskiej. Gdańskie Żuławy, oblane Wisłą i Motławą, są własnością magistratu gdańskiego (ob. „Starożytności Polskie,“ Poznań 1852, II, 773 i W. Pola, „Obrazy z życia i podróży,“ t. II, 290). *Kś. Fr.*

Żuławy, niem. *Baerenthal*, dobra szlach., pow. świecki, st. p. i par. kat. Świekatowo; 78 ha (61 roli or., 15 łąk); 1885 r. 2 dm., 4 dymy, 11 mk. kat., 10 ew. Dobra te zostały r. 1802 odłączone od Lipienicy przez ówczesnego posiadacza Klawittra. R. 1893 przeszły znów w ręce polskie. *Kś. Fr.*

Żułbudzie al. *Zułbudzie* i *Żulbudzie*, wś, pow. władysławowski, gm. Syntowty, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 29 w., ma 6 dm., 43 mk.

Żułów, fol. dóbr Krośniczyn, w pow. krasnostawskim, ma 473 mr.

Żułów, os., w pow. lublinieckim, ob. *Łony* 1).

Żumbina, wś nad rzką Chołodzianką, pow. gżacki gub. smoleńskiej, gm. Spas, 36 dm.

Żumbis, dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Pniewy, o 10 w. od Poniewieża, własność Puzynów, 50 dzies. (1 nieuż.).

Żumelew al. *Dżumelew*, najwyższy szczyt w Karpatach Bukowińskich, ob. *Dżumalau.*

Żuniewo, dobra, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Siemiatycze, o 32 w. od Bielska, własność Wysockich, 62 dzies. (8 łąk i pastw., 12 nieuż.).

Żunkiszki, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 58 w. od Wilna, 1 dm., 11 mk. starowier.

Żupa, grupa domów, we wsi Kormanice, pow. przemyski.

Żupanie, wś, pow. stryjski, 70 klm. na płd.-zach. od Stryja, 45 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Skolem, tuż na płd.-wsch. od urz. poczt. w Klimcu. Na płn.-zach. leży Klimiec, na płn.-wsch. Hutar, na płd.-wsch. Wyżłów, na płd.-zach. sąsiaduje wieś z Węgrami. Zach. część obszaru przepływa Stryj od płd.-wsch. na płn.-zach. i przyjmuje wobrębie wsi od praw. brz. Roztokę, powstającą na płn.-wsch. a płynącą środkiem obszaru i Jazestrów, płynący wzdłuż granicy płn.-wsch. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Stryja i Roztoki. Najwyższe wzniesienie na płn. „Liza“ (1184 mt.). Na wsch. wznosi się Staneszcza (1158 mt.). Dolina Stryja na płd. przy wejściu rzeki z Wyżkowa wzn. 778 mt. Własn. więk. ma roli or. 262, łąk i ogr. 326, past. 68, lasu 1123 mr.; wł. mn. roli or. 921, łąk i ogr. 436, pastw. 266, lasu 1337 mr. W r. 1890 było 131 dm., 879 mk. w gm., 7 dm. 48 mk. na obsz. dwor. (782 gr.-kat., 70 rzym.-kat., 75 izr.; 791 Rus., 65 Pol., 65 Niem.). Par. rzym. kat. w Felicienthal, gr.-kat. w miejscu, dek. skolski. Do parafii należą: Klimiec i Wyżłów. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła 1-klas. a także tartak i młyn. W r. 1686 wchodziła w skład dóbr królewskich, ekonomii samborskiej. *Lu. Dz.*

Żupanówka, uroczysko, pow. uszycki, przy drodze ze Żwańczyka do Sokółca; należy do włościan żwanczykowskich.

Żupańska Rostoka, potok, prawy dopł. Stryja, ob. *Rostoka* 16) (t. IX, 801).

Żupany, wś, pow. owrucki, na płd.-wschód od wsi Pieski.

Żupawa, potok, lewy dopł. Łęgu, a właściwie jego odnoga. Rzeczki niziny półn. krakowskiej dzielą się na ramiona, zwłaszcza w czasie swego wezbrania, przy nizkim stanie wód odrywają się od głównej rzeki i płyną dalej jako samodzielne dopływy, zasilone bocznymi przytokami. Biegiem tych rzek kierują sztuczne kanały i chronią okolice przed zalewem. Taką to rzeczką jest właśnie Ż., ujęta groblami, rozdzielona na ramiona. Płynie ze wsi Jeziorka, dokąd spływa od Grębowa odnoga Łęgu a z lasu Dąbrowy potok Jeziorko i przepływa dalej wieś Żupawę, w pow. tarnobrzeskim, w dalszym biegu jedno ramię łączy się z pot. Branką a drugie, prawe, płynie na Sokolniki i łączy się z Łęgiem, dopł. Wisły (Karta wojs., 3, XXV, 3, XXVI). *St. M.*

Żupawa z *Orliskami*, wś, w pow. tarnobrzeskim, nad pot. t. n., odl. 10 klm. na wschód od Tarnobrzegu. Wólka Orliska (157 mt. n. p. m), składająca się z kilkunastu chat, leży w stronie zachodniej, u stóp małego wzniesienia, zwanego Orlą Górą (161 mt. n. p. m). Wraz z wólką ma Ż. 145 dm. i 755 mk. (339 męż., 416 kob.), 676 rzym.-kat. i 79 izrael. Pos. tabularna (hr. Tarnowskich z Dzikowa) ma 1652 mr. obszaru, w tem 1288 mr. lasu, zresztą łąki i pastwiska; pos. mn. 2733 mr. roli, łąk i past. Osada ta powstała w XVII w. (Pawiń., Małop., 203). Ż. graniczy na płn. z Furmanami i Sobowem, na zach. z Mokrzyszowem, na płd. z Jeziorkami a na zach. z Grębowem. Par. rzym.-kat. w Grębowie. *Mac.*

Żupenny, las w zachodniej stronie wsi Ryżawka, pow. humański.

Żuperki, *Żupierki*, wś nad jez. Długiem, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuck (o 34 w.), okr. wiejski Ruda, o 64 w. od Dzisny, 10 dm., 85 mk. (w 1865 r. 30 dusz rewiz.).

Żupka, część wsi Spryńki, w pow. samborskim.

Żupliki, dobra, pow. wołkowyski, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecze, o 15 w. od Wołkowyska, własność Pietraszewskich, ma 282 dzies. (10 łąk i pastw., 100 lasu, 61 nieuż.).

Żupnik, potok, dopł. Rybnicy, w pow. kossowskim, ob. *Sokólski Dział.*

Żupny, potok, prawy dopł. Wyrwy, w pow. dobromilskim, na obszarze gm. Huczko.

Żuprany, mko i dobra nad rzką Oszmianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły (o 6 w.), okr. wiejski Żuprany, śród wielkich i pięknych lasów położone, o 10 w. na wsch. od Oszmiany, przy trakcie poczt. do Mińska, a 61 w. od Wilna, ma 57 dm. i 284 mk., w tem 5 prawosł. i 135 żydów (w 1865 r. 79 dusz rewiz.), kościół par. katol., kaplica katol., dom modlitwy żydowski, tartak, młyn. W mstku odbywają się trzy jarmarki do roku (29 czerwca, 25 lipca, 1 listopada). Obok mstka folwark, mający 1 dm., 13 mk. (3 katol., 10 żydów). Kościół paraf. katol., p. w. św. Piotra i Pawła, niewiadomej erekcyi, przebudowany w 1852 r. przez Adama hr. Czapskiego. Parafia katol., dekanatu oszmiańskiego, 5030 wiernych. Kaplica w Żupranach. Dawny zbór kalwiński przechował się jako stara, omszała drewniana budowla. Dobra należą do hr. Hutten Czapskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzi mstko Ż., wsi: Barańce, Bojciule, Kiryłowszczyzna, Szumiliszki, Wołojcie i Zamościany, oraz zaśc. Barańce, w ogóle w 1865 r. 280 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. Była to posiadłość ks. Radziwiłłów, z których Bogusław kościół tutejszy, niewiadomej fundacyi, p. w. N. M. P. Bolesnej i św. Piotra i Pawła, zamienił na zbór kalwiński, a fundusze sobie przywłaszczył. W wojnie z carem Aleksym Michajłowiczem kościół ten razem z mstkiem spalono. W tym też czasie kanonik wileński Paweł Kleczkowski, tytułujący się proboszczem żuprańskim, wyprocesował na księciu Bogusławie wynagrodzenie pieniężne. Świątynia, odbudowana przez kalwinów, istniała jeszcze w końcu panowania Augusta III. Odbywały się tu wielokrotnie synody wyznania reformowanego. W 1716 r., podczas konfederacyi tarnogrodzkiej, powtórnie spalono mstko, które odtąd, przy zachwianiu się fortuny radziwiłłowskiej, podźwignąć się już nie mogło. Słynne były dawniej puszcze żuprańskie, odznaczające się wielką ilością grubego zwierza. *J. Krz.*

Żupy, zaśc. rząd. nad pot. Olejką, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 49 w. od Trok, 2 dm., 10 mk. katol.

Żur al. *Zur*, jezioro, pow. rzeczycki, na 3 toni, w r. 1754 należało do domin. Jołcza, Rokickich. *A. Jel.*

Żur, niem. *Sauermuehle*, 1789 *Zuhren*, młyn wodny i tartak nad Sobińską strugą, przy jej ujściu do Czarnej Wody, pow. świecki, st. pocz. i par. kat. Osie, 4·5 klm. odl.; 133 ha (103 roli or., 8 łąk, 10 lasu); 1885 r. 9 dm., 44 mk., 16 kat., 28 ew.; własność pani Mentz. Według taryfy poborowej na symplę z r. 1717 płacił młyn tutejszy 1 zł. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 89). Mesznego pobierał ztąd prob. w Osiu r. 1649 jeden korzec żyta. *Ks. Fr.*

Żura al. *Żury*, wś nad Dniestrem, pow. bałcki, okr. pol. Okny, gm. Cybulówka, par. katol. Rybnica, o 70 w. od Bałty, me 254 osad, 1192 mk., 1962 dzies. ziemi włośc., 2692 dworskiej (wraz z Kietrosami i Żurką), 68 cerkiewnej. Posiada cerkiew p. w. św. Michała, wzniesioną w 1882 r., z 1660 parafianami. Wś bezleśna, grunt górzysty, plantacya winogradu na 5 dzies. Należała do Lubomirskich, Grabowskich, dziś Moskalewa. *Dr. M.*

Żuraciszki 1.) wś włośc. nad rzką Ułą i przy linii dr. żel. warsz.-petersb., pow. trocki,

w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Orany (o 19 w.), okrąg wiejski Żuraciszki, o 66 w. od Trok, 13 dm., 123 mk. katol. i 8 żydów (w 1865 r. 51 dusz rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Mimoniszki 1 j 2, Monczagiry, Paule, Trokiniki i Żuraciszki, w ogóle w 1865 r. 158 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych. 2.) **Ż.**, zaśc. nad rzką Ułą, tamże, o 67 w. od Trok, 2 dm., 22 mk. katol.

Żurada, u Długosza *Sczurada, Zdzuradow, Zurada, Zdurada*, wś, pow. olkuski, gm. Bolesław, par. Olkusz, leży śród płaskowzgórza, na zach.-płd. od miasta, niedaleko granicy, ma 68 dm. W 1827 r. było 71 dm., 518 mk. W połowie XV w. wś ta, w par. Olkusz położona, należała do rajców olkuskich. Było tu wtedy 8 łan. km. i 1 ogród. Dziesięcinę, wartości do 10 grzyw., pobierał kantor przy katedrze krakowskiej. Role folwarczne, utworzone z kmiecych, dawały przeważnie kantorowi „w gonitwę", zaś z niektórych części pleb. w Olkuszu, wartości 1 grzyw. (Długosz, L. B., I, 26 i II, 199). W r. 1490 wś „Zdurada" ma $6^1/_2$ łan. R. 1581 Ż. wraz ze Starczynowem i Witeradowem zostają w dzierżawie Piotra Czernego. Ob. *Witeradów*.

Żuraki, wś, pow. bohorodczański, 10 klm. na płd.-zach. od Bohorodczan, 9 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Sołotwinie. Na płn. leżą Lachowce (przys. Dąbrowa), na wsch. Horocholina, na płd.-wsch. Starunia, na płd.-zach. Manasterczany i Sołotwina, na płn.-zach. Dźwiniacz. Środkiem obszaru płynie Bystrzyca Złota od płd.-zach. z Manasterczan, na płn.-wsch., a potem na płn. do Lachowiec, i przyjmuje w obrębie wsi od praw. brz. pot. Łukawiec. Płn.-zach. lesistą część obszaru przepływają: Rakowiec i Dźwieniec, lewoboczne dopływy Bystrzycy. Zabudowania wiejskie leżą na płd. w dolinie Bystrzycy i Łukawca. Najw. wzn. na płn.-wsch. wynosi 417 mt. Własn. więk. ma roli or. 705, łąk i ogr. 1421, pastw. 478, lasu 121 mr. W r. 1890 było 269 dm., 1628 mk. w gm., 7 dm., 35 mk. na obsz. dwor. (1483 gr.-kat., 23 rz.-kat., 157 izr.; wszyscy narodowości rusińskiej). Par. rz.-kat. w Sołotwinie, gr.-kat. w Staruni. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. *Lu. Dz.*

Żuraków, przys. Bereźnicy, w pow. samborskim.

Żurakowicze, wś nad rz. Wołmą, w pow. ihumeńskim, w 2 okr. pol. i gm. Śmiłowicze, o 25 w. od Ihumenia, w pobliżu mstka Śmiłowicze, należała do domin. Śmiłowicz, niegdyś Ogińskich następnie Moniuszków, ma 18 osad. Łąki obfite, grunta szczerkowe, urodzajne. Marcybella Ogińska, marsz. w. ks. lit., zapisała w r. 1746 na Ż. 6000 złp. klasztorowi ks. bazylianów w Ladzie (ob. Hist. mińsk. ep. arch. Mik., 155). *A. Jel.*

Żuraliwa Klewa, szczyt górski (1059 mt.), w pasmie zw. Ihrowiszcze, w Beskidzie lesistym, na obszarze gm. Porohy, w pow. bohorodczańskim, w pobliżu ujścia pot. Kuźmieniec Mały do Bystrzycy Sołotwińskiej, na 41° 50′ wsch. dług. a 48° 36′ płn. szer. (Karta wojs., 11, XXX).

Żurałowo, osada, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Nowe Dorohi, o 58 w. od Bobrujska; grunta lekkie. *A. Jel.*

Żurany, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Balwierzyszki, odl. od Maryampola 33 w., ma 24 dm., 263 mk. W 1827 r. było 19 dm., 183 mk.

Żurany, zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Kowale, o 43 w. od Trok, 1 dm., 9 mk. katol. (w 1865 r. 4 dusze rewiz.).

Żurapel, góra lesista z polaną (1318 mt.), wody z niej ściekają do pot. Świcy. Wznosi się na obszarze Ilemni, w pow. doliniańskim, na 48° $29^1/_2$′ wsch. dług., 48° $46^1/_2$′ płn. szer. (Karta wojs., 10, XXIX). Ob. *Lolin.*

Żuratyn, wś, pow. kamionecki, 29 klm. na płd.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, tuż na płd.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Busku, Na zach. leży Kozłów, na płn. i płn.-wsch. Busk, na płd.-wsch. Ostrów, na płd.-zach. Bezbrudy (w pow. złoczowskim). Wzdłuż granicy płd.-wsch. i wsch. płynie Pełtew, dopł. Bugu. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. ma roli or. 268, łąk i ogr. 326, past. 68, lasu 1123 mr.; wł. mn. roli or. 259, łąk i ogr. 136, past. 2 mr. W r. 1890 było 70 dm., 428 mk. w gm., 8 dm., 51 mk. na obsz. dwor. (284 gr.-kat., 179 rz.-kat., 16 izr.; 354 Rus., 125 Pol.). Par. rz.-kat. w Busku, gr. kat. w Ostrowie. We wsi jest szkoła 1-klas. *Lu. Dz.*

Żuraulowo, wś, pow. borysowski, w 3 okr. pol. i gm. Dokszyce, o 110 w. od Borysowa.

Żuraw, struga pod kol. Salamony, w pow. wieluńskim.

Żuraw 1.) pustka, pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wojków, odl. od Sieradza 28 w., ma 7 dm., łączy się z Brąszewicami. W r. 1827 było 4 dm., 53 mk. 2.) **Ż.**, dawniej też *Żurawie*, wś i fol., pow. częstochowski, gm. Potok Złoty, par. Żuraw, leży na prawo od drogi wiodącej ze Mstowa do św. Anny, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, 81 dm., 659 mk. W r. 1827 było 47 dm., 339 mk. Dobra Żuraw składały się w r. 1866 z fol.: Zalesice i Lipnik, rozl. mr. 4458: gr. or. i ogr. mr. 987, łąk mr. 327, past. mr. 87, lasu mr. 2966, zarośli mr. 5, nieuż. mr. 86. Wś Ż. os. 53, mr. 906; wś Zalesie os. 15, mr. 297; wś Lipnik os. 10, mr. 139. W r. 1880 według wykazów urzędowych fol. miał 503 mr., wś 906 mr. i kol. Żurawki pokościelne 45 mr. Wymieniona w dok. z r. 1220 w liczbie wsi dających dziesięciny klasztorowi mstowskiemu (Kod. małop., II, 27). „Albert de Zorawa" występuje w dok. z r. 1366 spisanym w Kurzelowie (Kod. małop., III, 197).

W połowie XV w. wś ma już kościół par. murowany z kamienia, p. w. św. Bartłomieja. Dziedzicem wsi Jan Zaremba. Było tu 14 łan. km., dających dziesięcinę, wartości do 12 grzyw., klasztorowi mstowskiemu. Karczma z rolą i folwark dawały dziesięciny miejscowemu plebanowi (Długosz, L. B., II, 215). Na początku XVI w. dziedzicem wsi jest Jan Przerębski, kasztelan sieradzki. Mansyonarze kościoła w Chrząstowie pobierają z czynszów wsi po 6 grzyw. rocznie (Łaski, L. B., I, 560). Według reg. pob. pow. lelowskiego z r. 1581 wś kościelna Żurawie miała $3^1/_2$ łan. km., 5 ćwierci roli karczm., 6 zagr. z rolą, 6 kom. bez bydła, 1 rzem. (Paw., Małop., 77). Być może, iż ztąd pochodził znany autor pierwszego traktatu o ortografii polskiej Jakub syn Parkosza, rektor akademii krakowskiej (1439 i 1440), wywodzony zwykle z Żurawicy. Wiszniewski podaje, iż pochodził z Żurawicy, leżącej podobno pod Secéminem. Otóż w okolicach Secemina niema i nie było wsi tego nazwiska ale Ż. jest dość blisko od Secemina położony. Ż. par., dek. częstochowski, przeszło 2000 dusz. 3.) **Ż.**, pow. lubartowski, gm. Syrniki, par. Lubartów. Nie podana ta nazwa w nowszych spisach. 4.) **Ż.**, ob. *Żurawie*. *Br. Ch.*

Żuraw..., ob. *Żóraw....*

Żuraw, *Żorau*, fol., pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. wasilewickim, gm. Karpowicze, o 74 w. od Rzeczycy. *A. Jel.*

Żuraw, nazwa prawej odnogi rz. Odry oddzielającej się poniżej Widuchowy. Odnoga ta od miasta Greifenhagen zwana bywa Wielką Ryglicą.

Żuraw, ob. *Żurowo.*

Żurawa al. *Stare Mosty*, wś, pow. berdyczowski, w 3 okr. pol., gm. i par. praw. Wachnówka, odl. o 73 w. od Berdyczowa, ma 358 mk. W 1863 r. było 300 mk., 1012 dzies. Należała do Izydora Michalskiego. Porów. *Mosty* 4).

Żurawce, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wołożyn, okr. wiejski Czertowicze, o 50 w. od Oszmiany, 27 dm., 200 mk. prawosł. i 70 katol. (w 1865 r. 123 dusz rewiz.).

Żurawce, wś, pow. rawski, 20 klm. na płn.-zach. od Rawy Ruskiej, 16 klm. na zach. od sądu pow. w Uhnowie, 6 klm. na płn.-wschód od urz. poczt. w Lubyczy Królewskiej. Na wsch. leżą Nowosiółki Kardynalskie i Machnów, na płd. Teniatyska, na płd.-zach. Lubycza, na płn. pow. tomaszowski. Zach. część obszaru przepływa pot. Sołokija, dopł. Bugu. Na płd.-zach. leży przysiołek Ruda Żurawiecka. Wzn. sięga 305 mt. na płn. i opada do 247 mt. na płd. Własn. więk. ma roli or. 476, łąk i ogr. 130, pastw. 13, lasu 895 mr.; wł. mn. roli or. 1884, łąk i ogr. 261, past. 434, lasu 8 mr. W r. 1890 było 255 dm., 1705 mk. w gm., 16 dm., 172 mk. na obsz. dwor. (1655 gr.-kat., 167 rz.-kat., 55 izr.; 1631 Rus., 241 Pol., 2 Niem.). Par. rz.-kat. w Rawie Ruskiej, gr.-kat. w miejscu, dek. potylicki, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew, trzy młyny i gorzelnia. Wieś Ż. wchodziła w skład ststwa rzeczyckiego, w pow. bełzkim. *Lu. Dz.*

Żurawcza, uroczysko, pow. piński, w obrębie wsi Wielka-Hać, dziś gm. Święta Wola, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., 147). *A. Jel.*

Żurawek, *Żurawik*, wś i fol. w pobliżu rz. Piny, pow. kobryński, w 5 okr. pol., gm. Odryżyn, o 76 w. od Kobrynia, $661^1/_2$ dzies. ziemi włośc. (222 łąk i past., $84^1/_2$ nieuż.). Fol. należy do dóbr Glinna, Tołubiejewych.

Żurawenice, fol., pow. tarnowski, ob. *Pogórska Wola.*

Żurawia, fol. nad rz. Białką, pow. rawski, gm. Maryanów, por. Biała, ma 4 dm., 90 mk., 675 mr. dwor. W r. 1827 było 5 dm., 56 mk.

Żurawia 1.) al. *Żórawia*, niem. *Sorawe*, wś dwor., w pow. szubińskim, ma par. kat. i ew., sąd, urz. okr. i st. cyw. w Kcyni, tamże pocztę i st. kol. żel., na linii Nakło-Gniezno. szkoły w Palmierowie. Obszaru 669 ha. 13 dym., 225 dusz (51 prot.). Leży na płd. Kcyni. Pod r. 1259, w ugodzie między klasztorem łekneńskim a synami Sławanika, występuje jako świadek Jakub z Ż. Tenże lub inny Jakub z Ż. pod r. 1310 świadczy, że Wincenty ze Słupowa dziedzictwo to sprzedał klasztorowi byszewskiemu. Pod r. 1320 świadczy tenże w sprawie zamiany dóbr. W r. 1463 rozgraniczono Ż. z Grocholinem. W r. 1577 ma Ż. 25 śl. os. a 9 zagr., 1579 r. 24 śl. os., $12^1/_2$ pustych, 10 zagr., 24 komorn. Na obszarze Ż. wykopano skręt i krąg bronzowy. 3.) **Ż**, łąka w Mrowinie, pow. poznański. *W. Ł.*

Żurawia Kępa, niem. *Kranichsfelde*, dawniej *Surawer-Kaempe*, wś włośc. na kępie rz. Wisły, pow. świecki, st. p. Przechowo, par. kat. Swiecie, 358 ha (61 roli or., 155 lasu); 1885 r. z przyległościami 11 dm., 12 dym., 20 mk. kat., 63 ew. Por. *Jedwabka.* *Ks Fr.*

Żurawianka, rzeczka, bierze początek pod Nacpolskiem, w pow. płońskim, z połączenia dwu strumieni, jednego od zachodu z pod Archutowa i Dzierżanowa, drugiego od wschodu z pod Żukówka. Płynie na wschód-płn. przez Szóstkowo, Zaborowo, Wilamowice, Ilino i za tą ostatnią wsią uchodzi z praw. brzegu do Płonki (dopł. Wkry), powyżej Płońska. Długość biegu od Nacpolska 15 w. Powyżej Wilamowic przyjmuje z lew. brzegu strugę od Podmarszczyna. *J. Bl.*

Żurawica 1.) w XV w. *Żorawicze*, wś i fol., pow. sandomierski, gm. i par. Obrazów, odl. od Sandomierza 6 w., ma 23 dm., 188 mk. W 1827 r. było 27 dm., 99 mk. W r. 1886 fol. Ż. rozl.

mr. 503: gr. or. i ogr. mr. 441, łąk mr. 16, pastw. mr. 19, odpadki mr. 5, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 17. Wś Ż. os. 25, mr. 115; wś Lenarczyce os. 2, mr. 32. W połowie XV w. dziedzicem wsi był Wilhelm h. Godziemba. Miał on 10 łan. km., 2 karczmy z rolą, 7 zagr. z rolą. Dziesięcinę, wartości od 6 do 10 grzyw., pobierał biskup krakowski. Fol. rycerski dawał dziesięcinę pleb. w Obrazowie (Długosz, II, 353). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś Ż., w par. Obrazów, własność Młodziejowskiego, miała 8 osad., 4 łan., na folwark zajęto $1^1/_4$ łanu, 4 zagr. z rolą, 2 kom., 4 biednych (Pawiń., Małop., 171). 2.) **Ż.,** poprzednio *Żurawice*, wś i fol., pow. sandomierski, gm. i par. Łoniów, odl. od Sandomierza 19 w., ma 13 dm., 123 mk., 172 mr. dwor., 104 włośc. W 1827 r. było 14 dm., 115 mk. W r. 1872 fol. Ż. i Piaseczno, oddzielone od dóbr Świniary, rozl. mr. 1044: gr. or. i ogr. mr. 489, łąk mr. 158, pastw. mr. 47, lasu mr. 245, zarośli mr. 45, wody mr. 21, w osadach karczemnych mr. 4, nieuż. mr. 35; bud. mur. 3, drew. 12, las nieurządzony. Wody stanowią 2 jeziora. Pokłady kamienia wapiennego. W połowie XV w. dziedzicami wsi byli: Stanisław Machowski h. Habdank, Mik. Tylkowski h. Topór i Piotr Skotnicki h. Bogorya. Mieli 9 łan. km., dających dziesięcinę pleb. w Skotnikach, wartości do 2 grzyw. Z niektórych pól, położonych w górach przy drodze do Pokrzywnicy, brał pleban z Gór. Dwa fol. rycerskie dawały w części kościołowi w Dębnie, w części do Łoniowa i Gór a z ról zwanych: Wolica i Zaniebądzie bisk. krakowskiemu. W drugim opisie podaje Długosz trzy folwarki i ocenia dziesięcinę z łan. km. i karczmy na 3 grzyw. (Lib. Ben., II, 419 i 346). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 Elżbieta Śmiechowska, wdowa po Wojciechu ze Śmiechowic, płaciła we wsiach: Żórawice i Świniary gr. 39. W r. 1578 wś Żórawice, w par. Łoniów, w części Gniewosza miała 4 os., 1 łan., 4 zagr., 3 kom., 1 rzem.; w części Skotnickiego 2 os., 1 łan, 1 zagr. (Paw., Małop., 167). *Br. Ch.*

Żurawica, w XV w. *Żyrawica*, u Orzechowskiego *Żurowice*, wś, pow. przemyski, 6 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Przemyślu, ze stacyą kol., urz. poczt. i tel. w miejscu. Na płn. leżą Orzechowce, Duńkowiczki i Małkowice, na płn.-wsch. Wyszatyce, na wsch. Bolestraszyce, na płd.-wsch. Buszkowiczki, na płd. Buszkowice i Przemyśl, na zach. Ujkowice. Środkiem wsi płynie potok, lew. dopł. Sanu, od zach. na wsch. do Bolestraszyc. Zabudowania leżą w dolinie potoku. Własn. więk. (ks. Adama Sapiehy) ma roli or. 875, łąk i ogr. 81, pastw. 53, lasu 578 mr.; wł. mn. roli or. 1494, łąk i ogr. 126, pastw. 107, lasu 44 mr. W r, 1890 było 306 dm., 2290 mk. w gm., 14 dm., 178 mk. na obsz. dwor. (1518 rz.-kat., 820 gr.-kat., 119 izr., 11 inn. wyzn.; 1488 Pol., 830 Rus., 135 Niem., 12 inn. narodow.). Par. rz.-kat. założyli tu: Piotr i Dobiesław ze Sprowy w r. 1416 Karol Franciszek Korniakt, dziedzic Sośnicy, Żurawicy itd., odnowił ją r. 1460. Do par. należą: Bolestraszyce, Buszkowice, Buszkowiczki, Duńkowiczki i Małkowice. We wsi jest kościół drewniany, postawiony r. 1580, p. w. św. Mateusza i św. Katarzyny. Par. gr.-kat. w miejscu. Należą do niej Buszkowice, Buszkowiczki i Lipowica Ulmowska. We wsi jest cerkiew, szkoła 2-klas. Dokumentem wydanym pomiędzy Przemyślem a Żurawicą dnia 12 lipca 1425 rozgranicza Piotr z Charbinowic, starosta ruski, z polecenia królewskiego wieś Ż. (Żyrawica) od dóbr miasta Przemyśla (A. G. Z., t. VII, str. 69). Dok. wyd. w Przemyślu dnia 2 sierpnia 1406 r. oddaje Maciej, biskup przemyski, kapitule dziesięciny biskupie z Przemyśla, Żyrawicy etc. w zamian za posiadłość Hanczkona, którą mu kapituła odstąpiła (l. c., t. VIII, str. 54). Dobiesław z Ż. jest kasztelanem przemyskim w r. 1470 (Kod. dypl. pol., II, 545). Niewiadomo kiedy Ż. przechodzi w posiadanie Stanisława Orzechowskiego h. Oksza, pisarza ziemskiego przemyskiego, który ożeniwszy się z Jadwigą Baraniecką, córką księdza ruskiego, miał z niej syna Stanisława, głośnego agitatora i pisarza. Urodził się on zapewne w Ż. dnia 11 list. 1515 r. Ojciec przeznaczając go do stanu duchownego, dał mu probostwo łacińskie w Ż., do czego, jako dziedzic, miał prawo i wyrobił drugie w Pobiedniku, jak twierdzi Ossoliński (prędzej w Pobiednie, w Sanockiem, którego dziedziczka poślubi Krowickiego, plebana). Mimo procesu wszczętego przez biskupa przemyskiego Tarłę, Orzechowski utrzymał się przy probostwie żurawickim. Przebywa tu często zarówno jako proboszcz jak następnie i jako dziedzic wsi i datuje ztąd listy „in Żurawice rure paterno.“ Tu w r. 1566 umiera żona jego Magdalena Chełmska i tu zapewne on sam wkrótce po żonie rozstał się z tym światem. Dziedzic Ż. Konstanty Korniakt obronił w r. 1648 Przemyśl oblężony przez Tatarów i Kozaków. W r. 1704 usypano tu szańce przeciw Szwedom. Około r. 1839 ks. Leon Sapieha, właściciel Ż., zbudował tu dużą olejarnię; urządził ją Engerth, technik wiedeński („Przyjaciel ludu,“ 1839, str. 394). W r. 1882 na obszarze Ż. wzniesiono jeden z fortów broniących Przemyśla. Z tej Ż. pochodził podobno Marcin Król (ur. około 1422 r.), od r. 1450 profesor akademii krakowskiej, humanista, matematyk, autor wykładu Geometryi miernicze (wyd. r. 1895 w Warszawie). *Lu. Dz.*

Żurawice 1.) wś i fol., pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Chodecz, odl. 28 w. od Włocławka, ma 86 mk. W 1827 r. było 12 dm., 70 mk. W r. 1889 fol. Ż. rozl. mr. 620: gr. or. i ogr. mr. 524, łąk mr. 35, pastw. mr. 15, lasu mr. 4,

os. młyn. mr. 22, nieuż. mr. 20; bud. mur. 16, drew. 3; płodozm. 13-pol. Wś Ż. os. 14, mr. 12; wś Kołatki os. 2, mr. 100; wś Gawin os. 7, mr. 235; wś Łanięta os. 33, mr. 590; wś Witoldowo os. 5, mr. 66. 2.) **Ż.**, os., pow. kaliski, gm. i par. Brudzew Kaliski, odl. od Kalisza w. 25. 3.) **Ż.**, wś nie znana obecnie, istniała w r. 1508 w par. Szewna (dziś pow. opatowski). Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1578 wś Ż. miała 2 osad., $^1/_2$ łanu, 3 zagr. z rolą (Pawiń., Małop., 185, 457). 4.) **Ż.**, ob. *Żurawica.*

Żurawice al. *Żórawiec*, *Żurowice*, w dok. *Żoravicz*, dziś część wsi Gorzyce, w pow. łańcuckim, przy ujściu Wisłoki do Sanu. Mikołaj z Ż. występuje w dok. z r. 1353, 1362, 1363, 1371 i 1374 jako zasiadający na sądach ziemskich w Bełzie, Sandomierzu, Opatowie (Kod. małop., III). Śladem istnienia odrębnego tej wsi jest wś Żurawiczki pod Przeworskiem.

Żurawicze 1.) mstko, pow. bychowski, w 1 okr. pol., odl. o 36 w. od Bychowa a 3 w. od szosy moskiewsko-warszawskiej, ma 220 dm. drew. (75 należy do chrześcian a 145 do żydów), 2179 mk. (551 prawosł., 10 katol., 1618 żydów), 54 sklepów, cerkiew prawosł., kościół par. kat., 3 domy modlitwy żydowskie, aptekę wiejską, cegielnią. Handel dość znaczny; odbywają się tu cztery jarmarki do roku (w pierwszym tygodniu postu, w 9 tydzień po Wielkiejnocy, 20 lipca i 14 października), dawniej dość ożywione, obecnie podupadłe. Kościół par. katol., p. w. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiony w 1720 r. kosztem Kazimierza Judyckiego, konsekrowany w 1766 r. przez sufragana białoruskiego biskupa Fel. Towiańskiego. Parafia katol., dekanatu rohaczewsko bychowskiego, 820 wiernych. Kaplice: Gryby, Krzysztopol, Chonczynka i Syczmany. Niezuane w dawniejszych dokumentach, jako mstko występuje w opisie statyst. gub. mohylewskiej, ułożonym w 1784 r. z polecenia cesarzowej Katarzyny II. Podanie zapisane przez Bez-Korniłowicza (Ist. swied. o Białorusi, str. 230), jakby tu jeździł w 1651 Jan Kazimierz przed wyprawą swą przeciwko Bohd. Chmielnickiemu, powstało z pomieszania nazwy z Żyrowicami (ob.). Dobra, dziedzictwo Chmyzoskich, mają 3393 dzies. (700 roli, 250 łąk, 1873 lasu); 2 młyny wodne dają 800 rs., karczma 600 rs. 2.) **Ż.** *Nowe*, wś, pow. rohaczewski, o 39 w. na płn.-wsch. od Rohaczewa, przy szosie moskiewsko-warszawskiej, ma 7 dm., 63 mk., cerkiew paraf., garbarnię. Założona wraz z budową szosy przez osiedlonych tu mieszkańców Żurawicz (pow. bychowskiego). 3.) **Ż.**, wś i fol. w pobliżu błota Chołmickiego al. Nowińskiego, pow. mohylewski, gm. Pawłowicze. Fol. jest dziedzictwem Załuskich i wraz Truchanówką ma 187 dzies. (50 roli, 24 łąk, 47 lasu). *J. Krz.*

Żurawicze, *Żórawicze*, w dokum. *Zurowycze*, *Żorowicze*, wś, pow. łucki, gm. Kołki, na płd.-wschód od Łucka, ma 52 dm., 435 mk., cerkiew, młyn wodny. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. Andrzej Koszka z części Zurowycz i Omelan wnosi z 9 dym., 7 ogrod. po 2 gr. W 1583 r. Iwan Koszka z części Zorowicz i z części Wolice Omielna płaci z 16 dym., 2 ogr., 3 ogr., $^1/_2$ popa a Andrzej Koszka ze swoich części z 6 dym., 3 ogr., 4 ogr., $^1/_2$ popa (Jabłonowski, Wołyń, 16, 100).

Żurawiczki, pow. łańcucki, ob. *Żurowiczki.*

Żurawie 1.) al. *Żórawie*, wś, pow. wieluński, gm. Rudniki, par. Żytniów, odl. od Wielunia w. 20, ma 6 dm. Ob. *Żytniów.* W r. 1827 było 2 dm., 17 mk. 2.) **Ż.**, wś nad rz. Pór, pow. krasnostawski, gm. Turobin, par. Czernięcin. W 1827 r. było 37 dm., 253 mk.

Żurawie al. *Żurawy*, zaśc., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Teladowicze, o 55 w. od Słucka, ma 6 osad; miejscowość równa.

Żurawie Błoto, pow. jędrzejowski, ob. *Lścin.*

Żurawie, błoto w pow. słonimskim, 42 w. kw. rozl., między rz. Szczarą i Zelwianką.

Żurawiec, os., pow. sieradzki, gm. i par. Wróblew, odl. od Sieradza w. 9, ma 4 dm., 51 mk.

Żurawiec 1.) wś, pow. mohylewski, gm. Wendoroż (o 4 w.), ma 17 dm., 60 mk., z których 10 zajmuje się wyrobem naczyń drewnianych a 17 kobiet wyrobem płótna. Zapasowy śpichlerz gminny. 2.) **Ż.**, osada, pow. mohylewski, od 1864 r. własność szlachty Protaszewicza i Choroszczo, ma 20 dzies. (6 roli, 2 łąk, 10 lasu); wiatrak przynosi 300 rs. 3.) **Ż.**, fol., pow. mohylewski, od 1874 r. własność kupca Kaptelewa, 247 dzies. (5 roli, 216 lasu). 4.) **Ż.**, fol., pow. mohylewski, dziedzictwo Bielkiewiczów, 240 dzies. (35 roli, 15 łąk, 126 lasu).

Żurawiec 1.) wybud. w Brodnicy, pow. szremski, ma urz. okr. w Mosinie, urz. st, cyw. w Żabnie, pocztę w Szołdrach, tamże st. kol. żel., na linii Czempin-Szrem, szkołę i par. kat. w Brodnicy, par. ew. i sąd w Szremie, 8 dym., 60 dusz. Leży na zach.-płn. Szremu, pod Brodnicą. 2.) **Ż.**, dolina w Opatówku, pow. średzki. 3.) **Ż.**, błoto pod Wrześnią. 4.) **Ż.**, dolina w Adolfowie, pow. wągrowiecki. 5.) **Ż.**, staw w Cichowie, pow. szremski. 6.) **Ż.**, staw w Witoblu, pow. poznański (zachod.). 7.) **Ż.**, błoto we Włościejewkach, pow. szremski. 8.) **Ż.**, błoto w Nochowie, pow. średzki.

Żurawiecka Netreba, ob. *Netreba* 4).

Żurawiecka Ruda, ob. *Ruda* 24) (t. IX, 895). *W. Ł.*

Żurawiel, obręb leśny i osada leśnicza, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Szack, należy do domin. Tołkaczewicze, hr. Grabowskich. *A. Jel.*

Żurawieniec 1.) kol., pow. włocławski, gm. i par. Lubień, ma 29 mk., 100 mr. Należała do fol. Gagowy. W 1827 r. było 5 dm., 42 mk. 2.) **Ż.**, kol., pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Kutno, ma 11 dm., 115 mk., 376 mr. włośc. W r. 1827 było 8 dm., 74 mk. 3.) **Ż.**, kol., pow. gostyński, gm. Rataje, par. Sokołów, ma 47 mk. 4.) **Ż.**, pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Brdów, odl. 15 w. od Koła, ma 17 dm., 119 mk. W 1827 r. było 7 dm., 38 mk. 5.) **Ż.**, wś, pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyńska, odl. od Kozienic 27 w., ma młyn wodny, 5 dm., 26 mk., 55 mr. dwor., 35 mr. włośc. W 1827 r. było 4 dm., 32 mk. Wchodził w skład dóbr Klikawa. 6.) **Ż.**, wś i fol., pow. lubartowski, gm. Luszawa, par. Czemierniki. W r. 1866 fol. miał 1030 morg. wieś 14 os., 479 morg. obszaru. W r. 1827 było 13 dm., 68 mk., par. Ostrówek (?). 7.) **Ż.**, wś i fol., pow. siedlecki, gm. Królowa Niwa, par. Zbuczyn, ma 3 dm., 29 mk. W r. 1867 było 371 mr. dwor. i 35 włośc. W 1827 r. 5 dm., 31 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś szlachecka Żórawiniec, w par. Zbuczyn, miała 2 łany. W r. 1580 Andrzej Krasuski i od sąsiad swych, od 4 włók, które sami orzą, daje 2 fl., od zagrody bez roli 4 gr. Summa fl. 2 gr. 4 (Pawiń., Małop., 384, 396, 416). 8.) **Ż.**, fol., pow. rypiński, gm. Gujsk, par. Ligowo, odl. 21 w. od Rypina, ma 1 dm., 10 mk., 234 mr. 9.) **Ż.**, ob. *Żurawiniec*. *Br. Ch.*

Żurawienicc, wólka do Pogórskiej Woli, w pow. tarnowskim, składa się z 2 dm. i 30 mk. rzym.-kat.

Żurawienko, wś, pow. rohatyński, 30 klm. na płd.-zach. od Rohatyna, 21 klm. na zach. od sądu pow. w Bursztynie, 11 klm. na zach. od Bukaczowiec. Na płn.-zach. leży Nowoszyn, na płn.-wsch. Wiszniów, na wsch. Kozara, na płd. Kotoryny i Manasterzec, na zach. Żurawno (3 ostatnie w pow. żydaczowskim). Wzdłuż granicy płd. płynie Dniestr. W jego dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 3, łąk i ogr. 19, pastw. 91, lasu 826 mr.; wł. mn. roli or. 197, łąk i ogr. 178, pastw. 123, lasu 5 mr. W r. 1890 było 62 dm., 456 mk. w gm. (432 gr.-kat., 19 rz.-kat., 15 izr.; 436 Rus., 5 Pol., 15 Niem.). Par. rzym.-kat. w Bukaczowcach, gr.-kat. w Kozarze. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2289 złr.

Żurawin 1.) *Wielki*, dawniej *Żurawino*, wś i fol., pow. sierpecki, gm. Lisewo, par. Mochowo, odl. 14 w. od Sierpca, ma kościół drewniany filialny, kaplicę, dom schronienia dla starców, 21 dm., 167 mk. W r. 1827 Żurawino Wielkie ma 10 dm., 64 mk. W r. 1885 fol. Ż. Wielki lit. A. rozl. mr. 135: gr. or. i ogr. mr. 119, łąk mr. 4, pastw. mr. 5, w odpadkach mr. 3, nieuż. mr. 4; bud. drew. 6, pokłady torfu. Wś Ż. Wielki os. 14, mr. 47. Do drobnej szlachty należy tu 449 mr. Wieś tę zamienia ks. Wacław r. 1322 z Floryanem, biskupem płockim (Kod. Maz., 44). W dok. z r. 1347 (1352) występuje „Raczeslaus heres de Szorawino... magister coquinae“ na dworze Władysława i Bolesława, książąt dobrzyńskich (Ulanow., Dokum., 315, № 30). W r. 1578 we wsi Zorawino, w par. Kurowo, płaci Tomasz Wazinski od $^1/_2$ łanu km. i 1 zagr. bez roli, w części Ż. „Smazały“ siedzi szlachta zagrodowa, ma na $2^3/_4$ łan. i 1 zagr. z rolą. W części Ż. „Dzietki“ $3^3/_4$ łan. (Paw., Maz., 38, 46, 47). 2.) **Ż.** al. *Jakubowo*, os., pow. sierpecki, gm. Lisewo, par. Mochowo, odl. 12 w. od Sierpca, ma młyn wodny, tartak i karczmę, 4 dm., 28 mk., 78 mr. *Br. Ch.*

Żurawin, wś, w pow. liskim, w górach, wzn. 583 mt. n. p. m., odl. 5·7 klm. na płd. od Lutowisk, leży przy drodze z Lutowisk na płd., nad potokiem. Ma cerkiew drewnianą, przyłączoną do par. gr.-kat. w Lutowiskach. Rzym.-kat. par. w Polanie. Okolica jest lesista, wzgórza sięgają do 686 mt. Ku wschodowi i zach. ciągną się wyższe pasma, tworzące dział wodny między Dniestrem i Sanem. Ż. wraz z obszarem tabularnym liczy 56 dm. i 413 mk. (204 męż., 209 kob.), 317 gr.-kat., 62 rzym.-kat. i 34 izrael. Pos. tabularna wynosi 1606 mr., w tem 1068 mr. lasu; pos. mn. ma 832 mr. Najbliżej Ż. leżą na płn. Lutowiska i Krywka, na płd.-zach. Smolnik a na płd.-wsch. Boberka. Jest to dawna wieś wołoska, należy obecnie do monasteru w Dobromilu. *Mac.*

Żurawińce, wś, pow. buczacki, 5 klm. na płn. od sądu pow. i urz. poczt. w Buczaczu. Na płn. leży Zielona, na płd.-wsch. Dźwinogród, na płd. Rukomysz i Buczacz, na płd.-zach. Przewłoka. Środkiem wsi płynie Strypa. W jej dolinie leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. (probostwa łacińskiego w Buczaczc) ma roli or. 211, łąk i ogr. 4, pastw. 22, lasu 41 mr.; wł. mn. roli or. 542, łąk i ogr. 35, pastw. 79, lasu 116 mr. W r. 1890 było 93 dm., 708 mk. w gm., 4 dm., 19 mk. na obsz. dwor. (688 gr.-kat., 31 rzym.-kat., 8 izr.; 697 Rus., 30 Pol.). Par. rzym.-kat. w Buczaczu, gr.-kat. w Rukomyszu. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2800 złr. *Lu. Dz.*

Żurawinek *Dziewki*, fol., pow. sierpecki, gm. Lisewo, par. Mochowo, odl. 13 w. od Sierpca, ma 6 dm., 34 mk., 267 mr. W r. 1827 było 8 dm., 42 mk. W r. 1578 było „Żurawino Dzietki“. Ob. *Żurawin Wielki*.

Żurawiniec 1.) wś, pow. kolski, ob. *Żurawieniec*. 2.) **Ż.**, błoto przy os. Nieszkodna, w dobrach Giżyce, pow. kaliski. 3.) **Ż.**, obręb leśny we wsi Kanie, pow. chełmski. 4.) **Ż.**, łąka we wsi Kroszewo, pow. szczuczyński. Cmentarzysko przedhistoryczne.

Żurawiniec 1.) staw na Wygodzie, w pow. kępińskim. 2.) **Ż.**, torfowisko w Bobrownikach, pow. ostrzeszowskim. 3.) **Ż.**, zagaj w Pakosławiu, pow. nowotomyślski. 4.) **Ż.**, staw na Luboszu, pow. międzychodzki. 5.) **Ż.**, łąka na Żelicach, pow. wągrowiecki. 6.) **Ż.**, staw w Naramowicach pod Poznaniem. 7.) **Ż.**, jeziorko na Przysiece, pod Wągrówcem. 8.) **Ż**, strumień, prawy dopływ Polskiej Wody, która wpada do Baryczy. Powstaje ze spływu dwu strumieni w Mostkach, o 7 staj na płd.-zach. Ostrzeszowa, płynie od wsch. ku zach., oblewa Kobylągórę, obraca młyn Zawadę, rozdziela się przed opuszczeniem pow. ostrzeszowskiego na dwa ramiona, któremi uchodzi do jeziorka Błoto (Blada) na Szląsku, spływającego do Polskiej Wody. *W. Ł.*

Żurawiniec 1.) wś gosp., w pow. krotoszyńskim, ma urz. okr. i st. cyw., szkołę kat. i par. ew. w Dobrzycy, tamże pocztę a st. kol. żel. w Koźminie, na linii Jarocin-Krotoszyn. Par. katol. w Korytach, sąd w Koźminie. Obszaru 27 ha, 4 dym., 21 dusz (1 katol.). Leży na wschód Koźmina, płd.-wsch. Dobrzycy, między Wykowem a Trzebawą. Powstała r. 1623 w miejscu bagnistem. 2.) **Ż.**, wś dwor., w pow. żnińskim, ma urz. okr. w Janówcu, urz. st. cyw., par. ew. i szkołę katol. w Rogowie, tamże pocztę, st. kol. żel. w Janówcu na linii Nakło-Gniezno, paraf. katol. w Rogówku, sąd w Trzemesznie. Obszaru 475 ha, 8 dym., 92 dusz (3 ew.). Do podatku grunt. oszac. czysty dochód na 2200 mrk. Ż. powstał r. 1830 na obszarze majętności rogowskiej. Posiadali wieś kolejno: Stefan Mielęcki około r. 1872, Elżbieta Korytowska około r. 1877 i Ign. Goetzendorf Grabowski, który ją sprzedał komisyi kolonizacyjnej. 3.) **Ż.**, fol. do Rogówka, w temże położeniu. 4.) **Ż.**, kol. do Grębanina, w pow. kępińskim, ma urz. st. cyw. w Baranowie, urz. okr., pocztę i st. kol. żel. w Kępnie, na linii Ostrowo-Kluczbork, szkoły w miejscu, par. katol. w Baranowie, par. ewang. i sąd w Kępnie; 16 dym., 121 dusz. Leży na płn.-zach. Kępna i Baranowa. 5.) **Ż.**, fol. do Grębanina, w temże położeniu, ma 6 dym., 128 dusz. *W. Ł.*

Żurawinok, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczn, w okolicy wsi Brodnica, obecnie gm. Brodnica, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 99). *A. J.*

Żurawiszki, zaśc. szl., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 21 w. od Swięcian, 2 dm., 11 mk. starowier.

Żurawita al. *Żdżarowita*, *Szczarowite*, *Szdzarowytha*, wś dwor., w pow. gnieźnieńskim, ma urz. okr. w Kłecku, parafie, urz. st. cyw., pocztę i szkoły w Kiszkowie (Welnau), sądy w Gnieźnie; 6 dym., 107 dusz. Należy do Rybna. Leży nad Małą Wełną na wschód Kiszkowa. W r. 1580 ma tu Jerzy Brzozogajski 44 łan. os., 3 zagr., 3 komorn., 1 łan pusty. W XVII w. pisali się ztąd Zakrzewscy. W XVIII w. wchodzi Ż. w skład dóbr kiszkowskich Piotra Radzimińskiego. *W. Ł.*

Żurawka, rzeczka, w pow. sandomierskim, płynie przez obszar wsi: Łojowice i Malice. Będzie to zapewnie dopł. Samborki al. Goryczanki, uchodzącej do Wisły.

Żurawka 1.) wś, pow. warszawski, gm. Wawer, par. Długa Kościelna, ma 139 mk., 217 mr. W 1827 r. było 13 dm., 70 mk. W r. 1580 „Zorawia“, wś duchowna, własność kolegiaty warszawskiej, ma 7 łan. i 1 łan wójtowski. Posiada ją Fel. Skarzyński, kanonik warsz. (Paw., Maz., 252). 2.) **Ż.**, w XVI w. *Żorawia Minor*, wś i fol., pow. rawski, gm. Maryanów, par. Biała, odl. 14 w. od Rawy. Wś ma 5 dm., 79 mk.; fol. 4 dm., 48 mk. W 1827 r. było 12 dm., 54 mk. W r. 1885 fol. Ż. rozl. mr. 233: gr. or. i ogr. mr. 213, łąk mr. 13, nieuż. mr. 7; bud. mur. 2, drew. 6; płodozm. 11-pol. Wś Ż. os. 12, mr. 14; wś Maryanów os. 4, mr. 114. W r. 1579 we wsi „Zorawia Magna“ były 4 działy, mające $1^1/_2$ łan. W części „Zorawia Minor“ 9 działków (Paw., Mazow., 184). 3.) **Ż.**, wś, pow. sierpecki, gm. Borkowo, par. Sierpc (odl. 2 w.), ma 6 dm., 39 mk., 382 mr. W r. 1827 było 3 dm., 28 mk. *Br. Ch.*

Żurawka, rzeczka, ob. *Łosznica*.

Żurawka 1.) wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 5 w. od Poniewieża. Należy do dóbr Kirów. 2.) **Ż**, dobra, pow. mścisławski, własność Borejszów, 742 dzies. (130 roli, 30 łąk, 473 lasu); młyn daje 150 rs., karczma 40 rs. 3.) **Ż.**, dobra, pow. rohaczewski, od 1876 r. włość. Timoszenków, 401 dzies. (40 roli, 12 łąk, 255 lasu). 4.) **Ż.**, zaśc., pow. borysowski, pod mstkiem Ziembinem, w 2 okr. pol. łohojskim, par. katol. Ziembin, o 23 w. od Borysowa, ma 2 włóki; grunta lekkie, kamieniste. Własność izraelity Benensona. *A. Jel.*

Żurawka 1.) wś nad rzką Turyą, tworzącą tu duże rybne stawy, pow. czehryński, na pograniczu pow. zwinogródzkiego, w 3 okr. pol., gm. Lebiedyn, par. katol. Złotopol (o 12 w.), odl. o 93 w. na zach. od Czehryna, ma 2562 mk. W 1808 r. było tu 112 dm., 1001 mk. Wś, otoczona z trzech stron lasem zw. Lebiedyńskim, posiada cerkiew Bohosławską, z drzewa wzniesioną w 1770 r. i uposażoną 47 dzies. Po za wsią, na drodze do Lebiedyna, znajduje się ogromna dawna mogiła. Folw. należy do klucza józefowickiego, obejmuje 1350 dzies. wyborowego gruntu. Klucz józefowicki, składający się z folw.: Józefówka al. Koszarka (wraz z przyłączonemi gruntami po zniesionych folw. w Rozliwie i Kamienowatce 1700 dzies.), Ż. (1350 dzies.), Tyszkówka (1100 dzies.), Buda Makijewska (900 dzies.) i Kapitanówka (800 dzies.) i do 4000 dzies. lasu, łącznie liczący 11452

dzies. gruntów oraz cukrownią w Kapitanówce, należał w zeszłym wieku do ks. Lubomirskich. Nabyty przez ks. Potemkina, przeszedł w spadku na Łopuchinych, od których w pierwszej połowie b. stulecia nabył hr. Aleksy Bobryński, obecnie stanowi wspólną własność jego synów hr. Włodzimierza, Aleksandra i Leona. 2.) **Ż.**, wś nad bezim. dopł. Olszany, pow. zwinogródzki, w 3 okr. pol., gm. Pedynówka, odl. o 29 w. od Zwinogródki, ma 1060 mk. W 1726 r. było tu 30 sadyb, w 1863 r. 1216 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Parascewii, z drzewa wzniesioną w 1726 r. Około 1740 r. wś należała do dóbr ks. Jabłonowskich, obecnie do dóbr Budyszcze (ob.). Leży w lesistej części powiatu. *J. Krz.*

Żurawka 1.) wś nad rzką Żurawką, pow. głuchowski gub. czernihowskiej, gm. Marczychina Buda, 192 dm., 1197 mk., cerkiew, szkoła, 2 jarmarki. 2.) **Ż.**, wś nad rzką Byczychą, pow. nowogródsiewierski gub. czernihowskiej, gm. Oczkin, 105 dm., 628 mk., cerkiew, 2 wiatraki. 3.) **Ż.** al. *Żórawka* mstko nad Udajem, pow. piratyński gub. połtawskiej, gm. Antonówka, o 33 w. od Piratyna, ma 475 dm., 2405 mk., 2 cerkwie, dom modlitwy żydowski, targi co niedziele, 2 jarmarki, 38 wiatraków, 20 olejarni. Powstało pod koniec XVI w. (Jabłon., Ukraina, III, 704); jako mto wymienione już w 1612 r.; w 1621 r. istnieje tu zamek. Osadę tę wraz z Peratynem trzyma arendą rodzina Czerkasów, wyrzucona ztąd przez ks. Wiśniowieckich, o co procesuje się jeszcze w 1626 r. (Jabłon., Ukr., II, 611). Podług reg. pobor. wwdztwa kijowskiego z 1628 r. potomkowie ks. Michała Wiśniowieckiego płacą ztąd 60 zł. (tamże, I. 86). Inwentarz dóbr zadnieprskich ks. Jeremiego Wiśniowieckiego podaje w Ż. 474 gospodarzy osiadłych i 16 kół młyń. (Stecki, Wołyń, II, 230), 4.) **Ż.**, wś nad rzką Żorawskie jezioro, pow. piratyński gub. połtawskiej, gm. Zurawka, o 32 w. od Piratyna, 195 dm., 1022 mk., zarząd gminy. *J. Krz.*

Żurawki, kol., pow. częstochowski, gm. i par. Potok Złoty, ma 11 dm., 51 mk., 45 mr. Powstała na obszarze należącym do r. 1865 do kościoła par. w Złotym Potoku.

Żurawki 1.) wś nad rz. Swisłocz, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Dukora, o 33 w. od Ihumenia, ma 65 osad; grunta żyzne, łąki wyborne. Za poddaństwa należała do dóbr Dukora, z kolei dziedzictwa Ogińskich i Osztorpów. Nadziały włościan teraz bardzo rozdrobione. W pobliżu wsi wielkie jezioro bagniste zw. Macierzyńskie (ob.). 2.) **Ż.** al. *Żurawka.* zaśc. poradziwiłłowski nad rzką Wołką, dopł. Morocza, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Wyżna, par. katol. Starczyca, o 31 w. od Słucka, z kolei własność ks. Wittgensteinów, obecnie ks. Hohenlohe, ma około $9^1/_2$ włók, jest na wyprzedaży. Grunta lekkie, łąki i pastwiska dobre. 3.) **Ż.**, wś, pow. poniewieski, ob. *Kirów* i *Żurawka* 1).

Żurawkinie, zaśc. szl., pow. wileński, w 6 okr. pol., o 4 w. od Wilna, 2 dm., 12 mk. (3 prawosł., 9 katol.).

Żurawków al. *Żuraków*, wś, pow. żydaczowski, 10 klm. na płd.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Żydaczowie. Na płd. leżą Młyniszcze, na zach. Bereźnica Królewska. na płn. Rogóźno, na wsch. Bukowina (w pow. bobreckim). Wody dążą małemi strugami na płd.-wsch. do Dniestru. Własn. więk. ma łąk i ogr. 91, past. 153 mr.; wł. mn. roli or. 116, łąk i ogr. 85, past. 3 mr. W r. 1890 było 29 dm., 240 mk. w gm. (177 gr.-kat., 60 rz.-kat., 3 izr.; 236 Rus., 4 Pol.). Par. rz.-kat. w Żydaczowie, gr.-kat. w Młyniskach. We wsi jest szkoła 1-klas. *Lu. Dz.*

Żurawkowicze, osada, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów, gm. Stańków; miejscowość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Żurawkowo, dobra, pow. newelski, własność Potemkinów, 4734 dzies.

Żurawl, *Żurawel*, wś nad Sożą, pow. czerykowski, gm. Długie (Dołhoje), ma 40 dm., 158 mk., przystań leśną.

Żurawle, wś, pow. orszański, gm. Alekowicze, ma 33 dm., 155 mk., cerkiew paraf. drewnianą.

Żurawlewo, fol., pow. witebski, własność Samowiczów, 150 dzies.

Żurawli, pow. słucki, ob. *Żorowo.*

Żurawlicha, wś na prawym brzegu błotnistej rzki Cycylii, o 3 w. powyżej ujścia jej do Tykicza Gniłego, pow. taraszczański, w 2 okr. pol., gm. Stawiszcze, odl. o 20 w. od Taraszczy, ma 1506 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 1176 mk., w tej liczbie do 300 szlachty (16 katol.). Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1763 r. przez rotmistrza wojsk polskich Eustachego Sławińskiego i uposażoną 126 dzies. ziemi. Na gruntach wsi znajdują się 4 dawne mogiły, t. zw. rozkopane al. majdanowe. Wś należy do klucza stawiszczańskiego dóbr hr. Branickich.

Żurawlińce 1.) wś, pow. latyczowski, okr. pol., gm. i par. Derażnia, przy drodze ze Szpiczyniec do Kopaczówki; cerkiew. Należała do klucza międzyboskiego ks. Czartoryskich. 2.) **Ż.**, wś przy ujściu rzki Skory od lew. brzegu do Skwili, pow. proskurowski, okr. pol. Felsztyn (o 19 w.), gm. Kuźmin, par. praw. Kaletyńce, katol. Kumanów, odl. o 44 w. od Proskurowa, ma 94 osad, 514 mk., 187 dzies. ziemi włośc., dworska w częściach: Ceglarskiego Ksaw., Ceglarskiego Michała, Erhardta, dawniej Witwickiego 275 dzies. Wś bezleśna. W 1565 r. należała do Lanckorońskich, miała 2 łany; w 1569 r. zniszczona przez Tatarów, następnie

własność Herburtów i Wiśniowieckich. *Dr. M.*

Żurawlinka 1.) al. *Żurawlówka*, wś nad bezim. dopł. Siniuchy, pow. bałcki, okr. pol. i par. katol. Hołowaniewskie (o 20 w.), gm. Trojanka, odl. o 111 w. od Bałty, ma 200 osad, 920 mk., 813 dzies. ziemi włośc., 1247 dworskiej, cerkiew. Dawniej hr. Potockich, obecnie należy do sukcesorów Kulpińskiego i Poliszczukowa. Obok wsi Słobódka Żurawlińska, mająca 8 osad; zamieszkała przez bezpopowców. 2.) **Ż.** al. *Doliwa* (u Pochilewicza mylnie *Doliwów*), wś, pow. radomyski, w 2 okr. pol., gm. Korostyszew, par. prawosł. Berezówka (o 3 w.), odl. o 12 w. od Radomyśla, przy drodze z Berezówki do Kajetanówki i Pilipowicz, ma 127 mk.; dom modlitwy i szkoła ewang. Nazwa Doliwa nadana została wsi przez dziedzica dóbr Berezowki, Doliwę Głębockiego w 1849 r., przy osadzeniu tu kolonistów niemieckich.

Żurawliny Ostrów, uroczysko leśne wśród otaczających je bagien mszystych, pow. rzeczyckiego, w okolicy wsi Wierchowa Słoboda, gm. Sawicze. *A. Jel.*

Żurawlów, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. W 1827 r. było 15 dm., 94 mk. Wieś tę nadał jako uposażenie kościołowi par. w Grabowcu Ziemowit, ks. mazow., który otrzymał w posagu za żoną ziemię bełzką.

Żurawlowa-Rudnia, pow. rzeczycki, ob. *Rudnia.*

Żurawlówka, wś, pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew, 23 dm., 295 mk., 31 os., 621 mr. Wchodziła w skład dóbr Huszlew. W 1827 r. było 14 dm., 92 mk.

Żurawlówka 1.) pow. bałcki, ob. *Żurawlinka.* 2.) **Ż.,** wś u źródeł rzki Tulczynki, dopł. Sielnicy, pow. bracławski, okr. pol. i sąd Tulczyn (o 10 w.), gm. Żurawlówka, par. katol. Kopijówka, odl. o 27 w. od Bracławia, ma 315 osad, 1710 mk., 2653 dzies. ziemi włośc., 91 cerkiewnej. Posiada zarząd gminy, cerkiew paraf., po spaleniu się w 1882 r., z drzewa wzniesioną w 1884 r. (1409 parafian). Na gruntach wsi stacya dr. żel. kijowsko-odesskiej. W skład gminy wchodzą wsi: Ż., Białousówka, Capówka, Kobylówka, Kopijówka, Mazurówka, Orłówka, Samogródek, Szura, Wapniarka i Wojtówka, w ogóle 10 okr. wiejskich (starostw), 1737 osad, 5944 mk. włościan, uwłaszczonych na 16413 dzies. (12757 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy 1261 mk. innych stanów, posiadających 9779 dzies. (1130 ornej). Cały więc obszar gminy obejmuje 26192 dzies. (13887 ornej) i ma 7205 mk. Własność dawniej Kalinowskich, Potockich, od których przeszła do apanaży (udiełów). 3.) **Ż.,** st. dr. żel. kijowsko-odesskiej, w pow. bracławskim, gm. Żurawlówka, obok wsi t. nazwy, między Jurkówką (o 16 w.) a Wapniarką (o 8 w.), odl. o 318 w. od Kijowa, 68 w. od Zmierzynki, 118 w. od Birzuły i 294 w. od Odessy. *Dr. M.*

Żurawna al. *Żurawno*, wś nad Bohem, pow. winnicki, okr. pol., gm. i par. katol. Pików (o 8 w.), odl. o 31 w. od st. dr. żel. Kalinówki a 41 w. od Winnicy, ma 123 osad, 1075 mk. (67 jednodworców), 853 dzies. ziemi włośc., 630 dworskiej, 62 cerkiewnej. Cerkiew p. w. N. M. P., wzniesiona w 1777 r., z 1191 parafianami. Należy do klucza uładowskiego hr. Potockich.

Żurawne, sioła nad Worskłą, pow. achtyrski gub. charkowskiej, gm. Chuchra, 221 dm., 1185 mk., cerkiew.

Żurawnica, wś, pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. Szczebrzeszyn. Ludność wsi wyróżnia się przymiotami charakteru. W 1827 r. było 64 dm., 321 mk., par. Topolcza.

Żurawnica, szczyt górski (734 mt.), na obszarze gm. Stryszowa, w pow. żywieckim, na granicy pow. wadowickiego.

Żurawnice, wś, pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew, ma 22 os., 402 mr. Wchodziła w skład dóbr Mełgiew.

Żurawniewo, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie (o 5 w.), okr. wiejski Szuniowce, o 77 w. od Dzisny, przy b. dr. poczt. z Głębokiego od granicy pow. wilejskiego, 5 dm., 41 mk. (w 1865 r. 33 dusz rewiz.).

Żurawniki 1.) wś, pow. sandomierski, gm. Lipnik, gm. Malice, odl. 16 w. od Sandomierza, ma 11 dm., 60 mk., 198 mr. dwor. i 130 włośc. Należy do dóbr Gołębiów. W r. 1827 było 7 dm., 72 mk. Według reg. pob. pow. sandomierskiego z r. 1508 istniała wś Żórawniki. W r. 1578 własność Zborowskiego, miała 9 osad., $4^1/_2$ łan., 2 zagr. z rolą, 2 kom., 3 biednych, 1 rzem. (Pawiń., Małop., 218, 489). 2.) **Ż.,** wś i fol., pow. pińczowski, gm. Złota, par. Jurków, odl. 16 w. do Pińczowa. W r. 1885 fol. Ż. rozl. mr. 414: gr. or. i ogr. mr. 214, łąk mr. 80, lasu mr. 3, odpadki mr. 105, nieuż. mr. 12; bud. mur. 3, drew. 9; płodozm. 5-pol. Wś Ż. os. 40, mr. 187. Według reg. pob. pow. wiślickiego z r. 1508 wś Ż., własność Żórawnickiej, płaciła 1 grzyw. 24 gr. W r. 1579 wś Ż., w par. Jurków, miała 4 osad., 2 łany, 1 zagr. z rolą, 1 kom., 1 biedny (Pawiń., Małop., 218, 489).

Żurawniki al. *Żórawniki*, wś nieistniejąca obecnie, w dzisiejszym pow. włodzimierskim, w pobliżu granicy od Galicyi, na zach. lub płn.-zach. od Drużkopola. Podług reg. pob. pow. łuckiego z 1570 r. należy do Wasyla Żorawnickiego, ktory z Ż., Wolice, Rzyszczowa i Koczkarowca płaci z 61 dym., 6 ogr. po 4 gr., 8 ogr. po 2 gr., 6 bojar, 2 kół młyn. po 12 gr. W 1583 r. Jan Zorawnicki wnosi z Ż. i Wolice z 12 dym., 16 ogr., 4 kół dorocz., 1 popa (Jabłonowski, Wołyń, 13, 110).

Żurawniki, wś, pow. lwowski, 27 klm. na wschód od Lwowa, 20 klm. na wsch. od sądu

powiat. w Winnikach, 5 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Kurowicach. Na zach. leżą Czarnuszowice i Zuchorzyce, na płn. Połonice, na wsch. Laszki Królewskie, na płd. Wyżniany (3 ostatnie w pow. przemyślańskim). Środkiem obszaru płynie potok Dulibowski, dopł. Przegnojówki, uchodzącej do Pełtwi. W jego dolinie leżą zabudowania. Własn. większa ma roli or. 300, łąk i ogr. 128, past. 23, lasu 186 mr.; wł. mn. roli or. 522, łąk i ogr. 630, past. 166 mr. W r. 1890 było 127 dm., 826 mk. w gm., 7 dm., 40 mk. na obsz. dwor. (442 rz.-kat., 410 gr.-kat., 14 izr.; 403 Pol., 459 Rus., 4 Niem.). Par. rz.-kat. w Biłce Szlacheckiej, gr.-kat. w Czarnuszowicach. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 1983 złr. Był tu niegdyś browar, którego opis podały „Rozmaitości“ (r. 1833, Nr 7). Opis Ż. mieszczą „Miscellen“ (r. 1823, Nr 23). W Ż. mieszkał Adam Kasperowski, b. wojskowy, znany z dzieł rolniczych. Naprzód dał się on poznać z romansu „Żale Elwiry“ (r. 1821) i z przekładu „Marzeń Tassa“. *Lu. Dz.*

Żurawno, dobra, pow. lepelski, Jana Bordziłowskiego 48 dzies. i Winc. Zalwidzkiego 293 dzies.

Żurawno, pow. winnicki, ob. *Żurawna.*

Żurawno, miasteczko, pow. żydaczowski pod 49° 16′ płn. szer. a 41° 57′ wsch. dług. od F., 21 klm. na płd.-wsch. od Żydaczowa, ma sąd powiat, i urząd poczt. w miejscu. Na płd. leżą Manasterzec i Mielnicz, na płd.-zach. Włodzimirce, na zach. Mazurówka i Lubsza, na płn. Podbereże, na wsch. Nowoszyn i Żurawienko (2 ostatnie w pow. rohatyńskim). Wsch. część obszaru przepływa Dniestr od płn.-zach. na płd.-wsch., i przyjmuje w obrębie miasteczka od praw. brzegu Krechówkę. Wzdłuż granicy płd. płynie Świca, dopł. Dniestru. Zabudowania miejskie leżą nad Dniestrem. Na zach. od nich przedmieście Słobódka. Ż. tworzy jedną gminę katastralną z Podbereżem. Własn. więk. ma roli or. 261, łąk i ogr. 426, past. 1467, lasu 182 mr.; wł. mn. roli or. 1391, łąk i ogr. 1062, past. 694, lasu 59 mr. W r. 1890 było w Ż. 274 dm., 2716 mk. w gm., 22 dm., 120 mk. na obsz. dwor. (731 gr.-kat., 422 rz.-kat., 1681 izr., 2 inn. wyzn.; 638 Rus., 494 Pol., 1669 Niem., 7 inn. narodow.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. stryjski, archidyec. lwowska. Parafią założył w r. 1468 Jan Chodorowski, dziedzic Ż. Do parafii należą: Bujanów, Czerteż, Demnia Lachowiecka, Dubrawka, Izydorówka, Korczówka, Kotoryny, Krechów, Lachowice Podróżne i Zarzeczne, Lubsza, Lutynka, Łysków, Manasterzec, Marynki, Mazurówka, Mielnicz, Podbereże, Smuchów, Tarnawka i Włodzimirce. Kościół murowany. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. żurawieński, archidyec. lwowska. Do parafii należy Podbereże. Jest tu cerkiew p. w. św. Michała. Do dekan. żorawieńskiego należą parafie: Bortniki, Bukaczowce, Czahrów, Czerniów, Czerteż, Dołha, Dubowica, Dubrowka, Holeszów, Hrehorów, Jajkowce, Kołokolin, Kozara, Lachowice Podróżne i Zarzeczne, Lubsza, Łuka, Manasterzec, Martynów Nowy, Mielnicz, Młyniska, Nowoszyny, Obłaźnica, Protessy, Siwka, Tomaszowce, Wiszniów, Włodzimircе i Żurów. Przy końcu XV w. siedzą tu Żurawińscy. Jeden z nich żonaty z Barbarą Herburtówną, siostrą kasztelana bieckiego, w walce z Tatarami na Bukowinie (r. 1497?) dostał się do niewoli i jako jeniec zmarł. Pozostała wdowa z dwoma synami poślubiła wdowca także, Stanisława Reja h. Oksza, przybysza z Małopolski, który po ożenieniu osiadł wraz z żoną w Żurawnie, majątku dzieci z pierwszego męża. Tu w sam mięsopustny wtorek 1505 r. przyszedł im na świat syn Mikołaj, głośny i zasłużony pisarz. Żurawno przeszło następnie w posiadanie młodych Żurawińskich: Stanisława i Wilibrorda. Prawo miejskie dla Ż. otrzymali bracia: Sebastyan i Franciszek z Chodorowstawu Żurawińscy r. 1563 od króla Zygmunta Augusta, ktory nadał osadzie prawo niemieckie, z wolnością na lat 12 od wszelkich podatków, wyjąwszy od nowego cła i czopowego, zaprowadził jarmarki na Zielone Św. i Narodzenie N. M. P., targi zaś we wtorek. W dziejach pamiętnem jest Ż. waleczną obroną Jana III i zawarciem pokoju w r. 1676. Dnia 19 września tegoż roku wyruszył król na czele 16000 rycerstwa z pod Zboisk (koło Lwowa) przeciw Szajtanowi baszy, który w tym czasie posunął się od Buczacza pod Halicz. Dnia 21 przeszedł król Dniestr o 6 mil w tym kierunku od Lwowa oddalony, 20 stanął obozem pod Żydaczowem, a 23 pod Żurawnem, w miejscu prawdopodobnie naprzód już ku temu opatrzonem. Jako król musiał Sobieski według konstytucyi zrzec się naczelnego dowództwa na rzecz hetmanów; ale ci oddali królowi kierownictwo, przerażeni wielkością niebezpieczeństwa. Losy całej Polski spoczywały w rękach króla, zależały od jednej bitwy. Rozpoczęła się ta straszna gra dnia 25 września. Czerń turecko-tatarska zalała całą równinę żurawińską pomiędzy Dniestrem a Świcą, zionąc ogniem z 80 dział na szaniec polski. Rycerstwo, wycieńczone codziennemi wycieczkami, upadało na siłach i straciło odwagę; królowa zwoływała na gwałt pospolite ruszenie; poseł francuski zabiegał o pokój, myśląc, że tym tylko uratuje Sobieskiego; cała Polska drżała i wszyscy „już prawie ostatnią ruinę Rzpltej tuszyli“. Tylko król nie stracił ani na chwilę wiary w swoją szczęśliwą gwiadę, a do „najukochańszej Marysienki“ pisał z takim spokojem, jak gdyby był obojętnym widzem, „Nic piękniejszego od ich obozu. Miliony

namiotów, a trzeba przyznać, że armia jest wielka, piękna i wyćwiczona. Gdy w nocy zapalą ognie, jest na co patrzeć. Właśnie tak bywa grób z lamp zrobiony w Wielki piątek u Bernardynów". Dnia jednego 48-funtowa kula zwaliła namiot królewski. Całe wojsko z hetmanem Jabłonowskim na czele prosiło króla, aby dozwolił rozbić swój namiot opodal od armatnich strzałów, ale Sobieski nie zezwolił, żeby nie dawać złego przykładu. Szajtan, myśląc, że mu łaskę wyświadczy, przysłał agę z oznajmieniem, że za przyjęcie traktatu buczackiego ustąpi z Polski; Sobieski zagroził adze szubienicą, gdyby się poważył raz jeszcze tak go znieważyć. „Jak zwątpię o obronie" — mówił — „to mi pozwolicie wyjść za strumień i zginąć z orężem w ręku". Ale nie zwątpił, lecz przeciwnie po 20-dniowych zapasach Turcy znękani, upokorzeni, zdumieni, ofiarowali pokój. Dnia 14 października pisał Jan III do królowej z obozu: „Armistice przed wieczorem stanęło. Widzę, że szczerze korzystają z przyjaźni naszej i pokoju sobie życzą, mając dobrą o nas estymę. I taki zwykł bywać najlepszy pokój i traktat, gdy się jeden z drugim wprzód dobrze sprobuje. Ostatnia była próba z wielkiemi bombami i granatami, ważne po 80 i więcej funtów. Ale za łaską Bożą wcale nic nam nie szkodziły. Główne punkta układu są te: wrócenie jasyru, który pobrali tej kampanii; danie wojsk tureckich i tatarskich na każdego nieprzyjaciela na każdą naszą rekwizycyą; wrócenie Grobu św. katolikom naszym; zabronienie zagonów tatarskich w ziemię naszą. Ukrainy wielką nam część ustępują i gdziekolwiek tylko prezydya są nasze. Na ostatek życzą, aby posłać posła do Porty, który, przerzekają, że nam wszystko sprawi, czegokolwiek tylko potrzebować będziemy". Pokój żurawiński podpisano dnia 17 października. Tegoż dnia zwiedził król baterye tureckie, pozwoliwszy Szajtanowi baszy przypatrzyć się obozowi polskiemu. Nazajutrz w niedzielę król na czele kilku chorągwi jazdy i kilku pułków piechoty wyszedł naprzód o pół mili nad brzegi Świcy, aby odebrać z rąk Turków jeńców chrześcian, w liczbie 12000. Nakoniec król poświęciwszy poniedziałek i wtorek niektórym ważnym sprawom i otrzymawszy wiadomość o obiorze papieża, przeprowadził wojsko przez Dniestr o pół mili na wzgórze, gdzie nazajutrz we środę dnia 21 października odprawiono nabożeństwo z kazaniem o pokoju i o szczęśliwym obiorze Papieża i odśpiewano Te Deum przy odgłosach potrójnej salwy wszystkiej strzelby ręcznej i wszystkich dział (ob. Tatomir „Ślady Jana III w kraju naszym", Lwów, 1883, str, 102. — „Żurawińska r. 1676". Pod 200-letnią rocznicę napisał Fr. Kl. (uczycki). Kraków, 1876). Obóz Sobieskiego pod Ż. miał stać na tem miejscu, gdzie nowszemi czasy założył A. Żebrowski Adamówkę, przysiołek gminy Podbereże. Potrzebę żurawińską przypominają dzisiaj na miejscu dwa pomniki, jeden wśród równiny, na dosyć wysokim nasypie, drugi w ogrodzie dworskim. O pierwszym, który jest dawniejszy, przechowuje ludność podanie, że na miejscu, gdzie on się obecnie znajduje, miał król Jan, zawierając ugodę z Turkami, złożyć swój oręż, w sąsiedniej zaś chacie, której ślad widoczny był jeszcze do niedawna, podpisał traktat. Na podstawie tego pomnika umieszczone są następujące napisy: „Pomnik wzniesiony na pamiątkę zwycięzkiej bitwy Polaków pod dowództwem króla Jana III Sobieskiego przeciw Turkom i Tatarom na tych polach stoczonej dnia 29 września 1676 r.". Po stronie przeciwnej: „Potomni, pamiętni bohaterskich czynów swych przodków, pomnik ten odnowili w 1772 roku" (Rysunek pomnika podał Łoski w dziele „Jan Sobieski i jego rodzina". Warsz., 1883, str.101.— „Strzecha", Lwów, 1878, str. 474). *Lu. Dz.*

Żurawskie, jezioro, w dobrach Świniary nad Wisłą, w pow. sandomierskim, gm. Łoniów. Ma 15 mr. obszaru.

Żurawy 1.) wś, pow. czerykowski, gm. Mchinicze, ma 41 dm., 320 mk. 2.) **Ż.,** pow. słucki, ob. *Żurawie.* 3.) **Ż.,** wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany (o 6 w.), okr. wiejski Suchodoły, o 11 w. od Oszmiany, 4 dm., 16 mk. katol. (w 1865 r. 12 dusz rewiz.); należała do dóbr Bojary, Błażewiczów. 4.) **Ż.,** zaśc., pow. dryssieński, gm. Sarya, par. Rosica, ma $67^1/_2$ dzies.

Żurbin, wś, pow. klimowicki, gm. Biełynkowicze, ma 63 dm., 391 mk.

Żurbińce 1.) wś nad rz. Rastawicą, pow. berdyczowski, w 3 okr. pol., gm. Mecherzyńce Dębowe, par. katol. Bieliłówka (o 6 w.), odl. o 35 w. od Berdyczowa, ma 756 mk. W 1741 r. było tu 30 sadyb, w 1863 r. 560 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Jana Bogosłowa, z drzewa wzniesioną w 1772 r., na miejsce dawniejszej, istniejącej od 1732 r., i uposażoną 43 dzies. W cerkwi znajduje się obraz Bogarodzicy, uważany przez lud za cudowny. Do par. prawosł. należy wś Pruszynka (o 1 w. odl.). Przy cerkwi szkoła paroch. dla chłopców i dziewcząt (od 1843 r.). W drugiej połowie zeszłego wieku Ż. z kilku sąsiedniemi wsiami przeszły w posiadanie rodziny Abramowiczów. W 1825 r. Joachim Burczak Abramowicz zapisał Ż. i Pruszynkę miejscowym włościanom na własność. 2.) **Ż.,** wś u źródeł Pustochy, dopł. Hujwy, pow. żytomierski, gm. Sołotwin, par. praw. Połowieck (o 3 w.), o 34 w. od Żytomierza, o 8 w. od st. poczt. Reje, o 13 w. od Berdyczowa (st. dr. żel. i par. katol.), ma 75 dm., 579 mk., cerkiew filialną p. w. Narodzenia N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1752 r., uposażoną 43 dzies. ziemi. Własność Tereszczenki. Wś T. wspomniana

jest w inwentarzu dóbr Tyszkiewiczów Łohojskich z 7 października 1593 r., jako należąca do włości kodneńskiej. Osadzoną została przez ur. Antoniego Żurbińskiego, który osiedlił tu 6 włościan i nazwał wś od swego nazwiska.

Żurbińska Buda, wś, pow. klimowicki, gm. Biełynkowicze, ma 41 dm., 211 mk., z których 16 zajmuje się wyrobem naczyń drewnianych.

Żurblis, łąka w pobliżu jeziora Wilkotupy, w dzisiejszym pow. poniewieskim. Na kępie al. ostrowie między rzekami Niewiażą i Poławeną, jeszcze w końcu XV i na początku XVI w., włościanie odleglejsi od kościoła parafialnego w mku Remigoła, mieli zwyczaj schodzić się w dni świąteczne, jako w miejscu odludnem. Tam, w naprędce skleconej budowli al. kapliczce, odprawiali wspólne nabożeństwo, któremu i kapłan, za dozwoleniem biskupa częstokroć przewodniczył. Niektórzy z nich jednak wykradali się do poblizkich gajów, gdzie odprawiali stare pogańskie obchody. Zawiadomiony o tem król Aleksander, z porady biskupa, Wojciecha Tabora, cały ten obszar ziemi, przywilejem w r. 1503 d. 7 września, nadał plebanii remigolskiej pod warunkiem zbudowania w pośród gaju nowego filialnego kościoła (ob. Wizerunki i roztrząsania naukowe, 1840 r., t. XIII, str. 67, według Wizyty kościoła katedralnego w Wilnie z r. 1743).

Żurby, grupa domów na obszarze dwor. Toporowa, w pow. brodzkim.

Żurczyn, niem. *Louisenheim*, wś dwor., pow. szubiński, ma sąd, urz. okr. w Szubinie, urz. st. cyw. i par. ew. w Rynarzewie, szkoły i pocztę w Turze, st. kol. żel. w Bydgoszczy, par. katol. w Samoklęskach. Obszaru 856 ha, 11 dym., 136 dusz (39 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 3896 mrk, Leży na praw. brzegu Noteci, na płn. Szubina, zach.-płn. Rynarzewa, pod Samoklęskami. W r. 1327 leży pod Turem, ku mostowi Noteci, z prawem poboru opłaty. W r. 1523 siedzieli tu sołtysi, dający dziesięcinę do Samoklęsk. Kmiecie mieli mało roli, żyli z rybołówstwa. Z roli dawali po 3 gr.

Żurejny, niem. *Szioreinen*, wś, pow. ostródzki, st. p. Osterode.

Żurka, słobódka nad Dniestrem, pow. bałcki, gm. Cybulówka, par. kat. Rybnica, obok wsi Żury (par. prawosł.), ma 44 osad. Wś bezleśna, grunt górzysty. Należała do Grabowskich.

Żurka, część wsi Kamesznicy, w pow. żywieckim.

Żurki, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 33 w. od Poniewieża.

Żurkiszki, dobra, pow. szawelski, w 1 okr. pol., gm. Błagowieszczeńsk, o 53 w. od Szawel.

Żurkówka, wś, pow. klimowicki, gm. Szumiącze, ma 8 dm., 64 mk.

Żurkowo, pow. dryssieński, ob. *Swołna* 4).

Żurle, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Rogowo, o 40 w. od Wiłkomierza. Orwidowie w Ż. i Benedyktowie mają 84 dzies. (9 lasu, $16^1/_2$ nieuż.), Sadownikowie 116 dzies. (18 lasu, 4 nieuż.), Skorulscy 36 dzies. ($5^1/_2$ lasu, 8 nieuż.).

Żurobice, wś i obręb leśny, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Siemiatycze, o 33 w. od Bielska, 947 dzies. ziemi włośc, (125 łąk i patw., 32 nieuż.). Obręb leśny skarbowy ma 1594 dzies. lasu,

Żuromin 1.) niekiedy *Żeromin*, osada miejska nad rozległem błotem, przez które przepływa rzka Przylepnica, pow. sierpecki, gm. Żeromin, par. Lubowidz, odl. 32 w. od Sierpca, o 11 w. na płn. od Bieżunia, posiada kościół poklasztorny, filialny, synagogę, szkołę początkową, urząd gminny, kasę wkładowo-zaliczkową, przytułek dla ubogich, browar, garbarnią, dwie olejarnie, pięć wiatraków, 182 dm., 2614 mk., 1930 mr. obszaru. W r. 1827 było 110 dm., 1332 mk.; 1864 r. było 154 dm. (7 murow.), 2257 mk. (568 żyd.). W r. 1578 wś „Żeromino", w par. Lubowidz, miała w 5 działach 12 łan. km., 8 zagr. bez roli, 1 rzem. (Paw., Maz., 55, 56). Zdaje się, że w XVII w. Ż. przeszedł wraz z Bieżuniem w posiadanie Działyńskich a następnie w posagu za Anną Działyńską, wojewodzianką chełmińską, w posiadanie Michała Zamoyskiego, wojew. lubelskiego. Syn tegoż, głośny z rozumu i zasług Andrzej Zamoyski (ur. w Bieżuniu r. 1716), zamienił Ż. na miasto w r. 1765 i uzyskał potwierdzenie tej erekcyi od Stanisława Augusta w r. 1767. Już w r. 1708 zasłynał tu z cudów obraz M. Boskiej, istniał więc jakiś kościołek. W r. 1715 osiedli tu jezuici, którzy zarządzali kościołem i prowadzili szkołę początkową. Zaczęli oni stawiać nowy kościół murowany, gdy zniesienie zgromadzenia tego przerwało budowę. Dla obsługi kościoła i szkoły Zamoyski sprowadził reformatów r. 1778 a budowę nowego kościoła ukończył r. 1786. W r. 1794 pożar zniszczył całą osadę. Za księstwa warszawskiego szkoła początkowa zamienioną została na podwydziałową a w r. 1824 na wydziałową. Zamkniętą była w r. 1831. Kościół tutejszy jest budowlą sklepioną, o trzech nawach, z dość wysoką wieżą. Wewnątrz ma 7 ołtarzy, w wielkim słynący z cudów obraz N. P. Maryi. Ż. gmina, należy do sądu gm. II okr. w Bieżuniu, liczy 532 dm., 6288 mk. i 15255 mr. obszaru, z czego 10205 mr. należy do włościan. Śród stałej ludności jest 31 praw., 6 prot. i 1059 żydów. W skład gm. wchodzą: Chamsk, Dębsk, Franciszkowo, Kluczewo, Kosiewo, Krukowiec, Kruszewo, Maryanki, Młudzyń, Olszewo, Orłowo, Poniatowo, Swojęcin, Wiadrowo, Wólka Kluczewska, Zalipie, Żuromin. 2.) **Ż.**, ob. *Żurominek*. *Br. Ch.*

Żuromin, niem. *Zurromin*, wś nad jez. Raduńskiem, wzn. 554 st. npm., pow. kartuski, odl. $3^1/_2$ mili od Kartuz, st. poczt, Klukowa Huta,

par. kat. Stężyca; 655 ha (523 roli or., 5 łąk, 52 lasu); r. 1885 razem z wyb. Rygą 24 dm., 31 dym., 197 mk., 186 kat., 11 ew. Za czasów krzyżackich należała do wójtowstwa mirachowskiego i rządziła się prawem polskiem. Według taryfy z r. 1648, gdzie płacono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacił tu p. Jan Żuromski od 2 włók folw., 2 ogrod. 2 fl. 16 gr., Andrzej Żuromski od 3 włók folw., 1 ogrod. 3 fl. 8 gr., Lubiatowski od 1 wł. folw. i ogr. 1 fl. 8 gr. (ob. Roczn. T. P. N. w Poznaniu, 1871, str. 193). Według taryfy na symplę z r. 1717 płacili tu: Żuromski 12 gr., Żuromska wdowa 16 gr., Marcin Lewiński 10 gr., Michał Czarnowski 10 gr. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 97). Wizyta Rozdrażewskiego z r. 1583 wykazuje tu 3 działy (curiae), z każdego pobierał prob. po 10 gr. (str. 22). *Kś. Fr.*

Żurominek, dawniej *Żuromin Kapitulny* i *Żeromino*, wś i fol., pow. mławski, gm. Stupsk, par. Żurominek, odl. 12 w. od Mławy, posiada kościół par. drewniany, sąd gm. okr. III, karczmę, 44 dm., 395 mk., 1363 mr. W r. 1827 było 19 dm., 199 mk. Fol. Ż. Kapitulny, r. 1872 oddzielony od dóbr rządowych Mława, rozl. mr. 673: gr. or. i ogr. mr. 394, łąk mr. 28, pastw. mr. 76, lasu mr, 143, nieuż. mr. 15, obszar sporny mr. 18; bud. mur. 6, drew. 3. Wś ma 684 mr. W r. 1578 we wsi „Zeromino Capituli“ płacono od 23 łan. km., 7 zagr. z rolą, 1 rzem. (Paw., Maz., 60). Parafia istniała tu już w XVI w. Obecny kościół zbudował r. 1754 pleban Józef Bońkowski. Wieś była widocznie własnością kapituły płockiej. Ż. Kapitulny, par., dek. mławski, 1800 dusz. *Br. Ch.*

Żuromla, rzeczka, w pow. borysowskim, wypływa z lasów niedaleko wsi Makowic, i ubiegłszy w kierunku płd. około 14 w., przy wsi Zamieżany uchodzi do rz. Mieżanki al. Bołotnicy. Nad rzką Ż. leży największa wś w pow. borysowskim, Łosznica. *T. S.*

Żurów, miasteczko, pow. rohatyński, 18 klm. na płd.-zach. od Rohatyna, 15 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Bursztynie, 8 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Bukaczowcach. Na płn.-zach. leży Hrehorów, na płn. Podmichałowce i Wasiuczyn, na wsch. Kołokolin, na płd. Czerniów, na płd.-zach. Wiszniów. Środkiem obszaru płynie Świrz, dopływ Dniestru. W dolinie rzki leżą zabudowania miejskie; na zach. od nich Teodorówka. Druga część miasteczka (Żurów II) leży o 9 klm. na płd.-zach. od Żurowa (część I), i sąsiaduje na zach. z Holeszowem, na płn. z Mołodyńcami, na wsch. z Wiszniowem, na płd. z Żurawnem (w pow. żydaczowskim). Własn. więk. ma roli or. 565, łąk i ogr. 440, pastw. 64, lasu 1777 mr.; wł. mn. roli or. 377, łąk i ogr. 315, pastw. 12 mr. W r. 1880 było 108 dm., 723 mk. w miasteczku, 15 dm., 90 mk. na obsz. dwor., a mianowicie 10 dm., 64 mk. w Żurowie część I a 5 dm., 26 mk. w Żurowie cz. II (349 gr.-kat., 260 rz.-kat., 202 izr., 2 inn. wyzn.; 479 Pol., 334 Rus.). Parafia rz.-kat. w miejscu, dek. doliński, archidyec. przemyska. Par. założył w r. 1621 Mikołaj Daniłowicz. Do par. należą: Bortniki, Czeremchów, Hrehorów, Jawcze, Józefówka, Kołokolin, Łukowiec, Oskrzesińce, Ostrów, Podmichałowce, Wasiuczyn z Olchową i Wierzbica. Kościół parafialny murowany, konsekrowany w r. 1774 p. w. św. Stanisława. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. żurawieński. Do par. należą Podmichałowce. Cerkiew par. p. w. św. Dymitra. Jest tu szkoła 1-klas., kasa poż. gm. z kapit. 3221 złr. i gorzelnia. Łaciński kościół par., pierwotnie ostrołukowy założony został przed r. 1568 przez przodka Daniłowiczów, spustoszony przez pożar, odnowiony i uposażony został r. 1668 przez Mikołaja Daniłowicza według podania inwentarza tegoż kościoła. Napis zaś nad drzwiami pobocznemi umieszczony opiewa: „Nicolaus Daniłowicz, Regni Poloniae Supremus Thesaurarius, loci hujus sancti fundator hanc ecclesiam erexit A. D. 1621 d. 15 Septembris“. Roku 1816 kościół ten zamknięto z powodu ruiny. Odrestaurowali go Bartłomiej Małuja, dzierżawca dóbr, i proboszcz Antoni Tarnawski. Sklepienie w presbiteryum gotyckie, w nawie dawne sklepienie zdjęte i zaszalowane deskami płasko. Szkarpy z cegły podpierają całą budowę, szczególnie od wejścia, nad którem wznosi się wysoka wieża. Wnętrze kościoła mieści w presbiteryum ołtarz pięknej rzeźbiarskiej roboty, a w nawie dwa ołtarze, z których jeden dla nabożeństwa grec. obrządku. W presbiteryum po lewej stronie od głównego ołtarza, naprzeciw drzwi prowadzących do zakrystyi, umieszczony jest w ścianie piękny pomnik, przedstawiający matronę w zawiciu i w stroju z wieku XVI, postać naturalnej wielkości, w pozycyi leżącej, z głową ku nawie zwróconą, wykuta z alabastru, w tej okolicy często spotykanego. Tablica z napisem została przy restauracyi kościoła zatracona. Według inwentarza ma to być nagrobek Konstancyi Daniłowiczowej. Była ona starościanką parczewską, wdową po Małachowskim, staroście smotryckim, następnie trzecią żoną Jana Potockiego, podstolego kijowskiego. Żyła w drugiej połowie XVII w. Z małżeństwa Jana Potockiego z Konstancyą Daniłowiczową pochodził syn Teodor, ożeniony z córką Sapiehy, kanclerza w. ks. litewskiego. Portret olejno malowany na płótnie Jana Potockiego zawieszonym jest na przeciwległej od grobowca ścianie (ob. Pomnik Konstancyi Daniłowiczównej w kościele obrz. łaciń. w Żurowie. Podał Dr. J. Szaraniewicz. Przegląd archeol., Lwów, 1882, str. 22). Miasteczko Ż., niegdyś „Dżurów“ zwane, założył na mocy przywileju Zygmunta I, Michał Daniłowicz r. 1510, i odtąd pisali się Daniłowi-

czowie z Żurowa. Z rodu tego pochodziła matka Jana Sobieskiego, Teofila, córka Jana Daniłowicza, wojewody ruskiego. *Lu. Dz.*

Żurów, kol. należąca do Huty, w pow. odolanowskim, ma urz. okr. i st. cyw., pocztę, parafię i sąd okr. w Odolanowie, st. kol. żel. w Ostrowie, szkoły w Hucie; 5 dym., 28 dusz.

Żurowa, wś, w pow. jasielskim, nad potokiem, dopł. Olszynki, uchodzącej pod Siepietnicą do Ropy z lew. brzegu, 4·1 klm. na płn.-zach. od Ołpin, wzn. 300 mt. npm. Posiada kapelanią rz.-kat. i szkołę. Zabudowania w dolinie, ściśniętej od zachodu i wschodu przez niewielkie lesiste wzgórza. Liczy 169 dm. i 1062 mk. (526 męż., 536 kob.) rz.-kat. Pos. tabularna (Aleks. Radeckiego) ma 865 mr., w tem 645 mr. lasu; pos. mn. 805 mr. W XVI w. (Pawiń., Małop., 117) należała Ż. do starostwa bieckiego a w 1381 dzierżawił ją Zygmunt Żurowski, który płacił od 3 łan. km., 2 zagr. bez roli, 2 kom. z bydł., 4 kom. bez bydła i 3 rzem. Należała do par. w Ołpinach. Po r. 1772 została Ż. wcieloną do dóbr kameralnych i w r. 1794 zbudował rząd kościół i utworzył kapelanią. Później sprzedano wieś dzisiejszym właścicielom. Ż. graniczy na płd. z Ołpinami, na zach. z Jodłówką, na wschód z Swoszową a na płn. z Ryglicami. *Mac.*

Żurowa-Mogiła, uroczysko, pow. ihumeński, w gm. Citwa, na obszarze dóbr Rusakowicze, przy gośc. pomiędzy Rusakowiczami i folw. Krystynpol. Jest to dość znaczny kopiec, na którym wyrasta olbrzymia sosna. Podanie ludowe mówi, że niegdyś panował pomór na bydło w sąsiedniej wsi Ozieryczyn i według przesądu włościanin ozierycki, niejaki Żur, przywiozłszy padłą sztukę na granicę Rusakowicz, chciał ją tam zakopać w chęci ratowania swej wsi i naprowadzenia pomoru na sąsiadów. Włościanie rusakowiccy ostrzeżeni wcześnie, czatowali na niego i gdy Żur przybył, zakopali go żywcem razem z koniem i przywiezionem bydlęciem, a nad tą mogiłą usypali kopiec. *A. Jel.*

Żurowiany, wś, pow. szawelski, gm. Janiszki, o 51 w. od Szawel.

Żurowice, ob. *Żurawica* i *Żurawice.*

Żurowice, ob. *Żyrowice.*

Żurowicze 1.) pow. ihumeński, ob. *Żurówka.* 2.) **Ż.,** wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Połoczany (o 6 w.), okr. wiejski Litwa, o 63 w. od Oszmiany, 14 dm., 79 mk. prawosł. i 84 katol. (w 1865 r. 58 dusz rewiz. w części należącej do dóbr Raczkowo, Wagnerów, i 23 dusz w części należącej do dóbr skarbowych Borzdyń).

Żurowiczki *Długie* z *Kamienicą* i *Zalesiem,* wś, w pow. jarosławskim, nad rz. Mleczką, 5 klm. na płd.-wschód od Przeworska, składa się z trzech grup domów: Żurowiczki (100 dm.), Kamienica (50 dm.) i Zalesie (50 dm.). Obszar tabularny ma 12 dm. W ogóle liczy gmina 197 dm. i 1043 mk. (532 męż., 511 kob.), 997 rz.-kat., 8 gr.-kat. i 36 izrael. Posiadłość tabularna (Włodz. hr. Dzieduszyckiego) ma obszaru 1170 mr.; pos. mn. 766 mr. Par. rz.-katol. w Przeworsku. Graniczy na płn. z Maćkówką, na zach. z Urzejowicami, na płd. z Krzeczowicami i Łapajówką, na wsch. z Ożańskiem. Por. *Żurawice.* *Mac.*

Żurowinka, wś, pow. witebski, własność Chomentowskich, 121 dzies.; attyn. Utwy bar. Engelharda.

Żurowiska, jezioro, w pow kartuskim, ob. *Raduńskie jeziora.*

Żurówka al. *Żurowicze,* leśniczówka, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, gm. Omelno, o 103 w. od Ihumenia. *A. Jel.*

Żurowo al. *Żuraw,* dawniej *Parlin,* niem. *Surawermuehle,* os. młyń., pow. świecki, st. p. i par. kat. Gruczno; 27 ha (24 roli orn., 1 lasu); 1885 r. 1 dm., 4 mk. kat., 5 ew. Według krzyżackich rejestrów czynszowych płacił młyn tutejszy, wówczas Parlinem zwany, 3 łaszty zboża. Podług taryfy na symplę z r. 1682 płaciło Ż. 10 groszy, do Gruczna dawało mesznego 2 miary mąki. Przed r. 1565 wydał Jerzy Konopacki młyn ten Maciejowi Żernickiemu w dzierżawę, r. 1658 posiadał go Walenty Laskowski; r. 1702 sędzia ziemski Franciszek Pawłowski z tym obowiązkiem, że młynarz dostawiał do zamku świeckiego 2 łaszty żyta. Obecnie posiada go August Hardtke. *Ks. Fr.*

Żurowy, wś, pow. sieński, gm. Obczuha, ma 20 dm., 178 mk.

Żurul, ob. *Szurul.*

Żury 1.) wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Słowiki, odl. od Władysławowa 25 w., leży przy granicy od Prus, ma 52 dm., 437 mk., 49 os., 1486 mr. Wchodziła w skład dóbr Kidule. W 1827 r. było 41 dm., 306 mk. 2.) **Ż.,** wś nad jeziorem t. n., pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Szumsk, odl. od Wyłkowyszek 25 w., posiada szkołę początkową, 34 dm., 247 mk. W 1827 r. było 13 dm., 116 mk., par. Wyłkowyszki. 3.) **Ż.** *Sadkowo,* ob. *Sadkowo* 3).

Żury 1.) wś, pow. szawelski, gm. Żagory, o 53 w. od Szawel. 2.) **Ż.,** dwór, tamże, o 63 w. od Szawel. 3.) **Ż.,** zaśc., tamże, o 57 w. od Szawel. 4.) **Ż.,** wś, pow. wiłkomierski, w 4 okr. pol., gm. Owanty. Izraelita Gordon ma tu 20 dzies. (1 lasu, $4^1/_2$ nieuż.). 5.) **Ż.,** zaśc. poradziwiłowski, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Samochwałowicze, o 2 w. od st. Fanipol dr. żel. mosk.-brzeskiej a 23 w. od Mińska, ma 4 osady; grunta szczerkowe, lekko faliste, miejscowość małoleśna. Oddawna siedziała tu szlachecka rodzina Rachańskich. 6.) **Ż.,** wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 5 w.), okr. wiejski Leoniszki, o 55 w. od Wilna, 6 dm., 44 mk.

kat. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.); należała do dóbr Staszkuniszki (Sokołowskich). 7.) **Ż.**, fol. i wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 5 w.), okr. wiejski i dobra, ks. Giedrojciów, Widziniszki, odl. o 8 w. od Wilna. Fol. ma 1 dm., 18 mk. (12 katol., 6 machomet.), wś zaś 8 dm., 71 mk. katol. (w 1865 r. 24 dusz rewiz.). 8.) **Ż.**, pow. bałcki, ob. *Żura*.

Żurychy, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Kurzeniec (o 7 w.), okr. wiejski Żurychy, o 14 w. od Wilejki, 22 dm., 238 mk. (w 1865 r. 99 dusz rewiz.); należała do dóbr Lubańskich Lubań. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Ż. i Zimodry oraz dwór Czebotary, w ogóle 123 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych.

Żuryłowo, fol., pow. lucyński, własność Popowych, 206 dzies.

Żuryn, chutor, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Broże, o 28 w. od Bobrujska.

Żuryn al. *Żureń*, *Curyn*, wś i dobra nad Prutem, pow. czerniowiecki, posiada cerkiew paraf. nieunicką, urząd poczt., komorę celną, 843 mk. Obszar większej własności należał do Mukulego. Ob. *Mamornica*.

Żuryszki 1.) dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 108 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Ż.**, dwór, pow. szawelski, gm. Ligumy, o 22 w. od Szawel.

Żurżewicze, w dokum. *Żarżewicze*, *Żurzów*, wś nad rzką Rostasią, dopł. Uborci, pow. owrucki, gm. Jurowa (o 12 w.), odl. o 100 w. od Owrucza (st. poczt.) i tyleż od st. dr. żel. Sarny, ma 47 dm., 238 mk., cerkiew paraf., młyn wodny. Cerkiew p. w. Zmartwychwstania J. Chr., niewiadomej erekcyi, wzniesiona z drzewa, na murowanym fundamencie, uposażona jest 50 dzies. ziemi. Cerkwie filialne: w Jurowej p. w. Przemienienia Pańskiego i w Wojtkiewiczach (o 12 w.), p. w. św. Michała Arch. W całej parafii 169 dm., 1354 mk. Wś ta należała pierwotnej do włości hospodarskiej olewskiej, od której oderwana do monasteru pieczerskiego. Następnie przywilejem Augusta II, nadana stolnikowi mozyrskiemu Aleksadrowi na Olewsku Niemiryczowi, należała potem do klucza białosorockiego dóbr metropolitów unickich kijowskich. *J. Krz.*

Żurżówka 1.) mylnie *Dżurdżówka*, wś nad rz. Uszycą, pow. uszycki, okr. pol. Wierzbowiec, gm. Kapuściany, par. praw. Hlibów (Hlebów), katol. Wońkowce, odl. o 16 w. od Uszycy a 48 od st. dr. żel. Derażnia, ma 100 osad, 395 mk. Największe w całej guberni pokłady fosforytów. Należy do Hlibowa, dawniej Zieleniewskich, obecnie Putiatina. 2.) **Ż.** *Chreptyjowska*, wś nad rzką Surzówką (Daniłówką), dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol. Żwańczyk, gm. Kalus, par. praw. Chreptyjów, katol. Sokólec, ma 91 osad, 449 dzies. ziemi. Należy do Chreptyjowa, dawniej Sobańskich. *Dr. M.*

Żurzyńce, wś u źródeł ruczaju uchodzącego 10 w. poniżej pod mstkiem Łysianką do Tykicza Gniłego, pow. zwinogródzki, w 3 okr. pol., gm. Żurzyńce, odl. o 25 w. od Zwinogródki, ma 1315 mk. W 1741 r. było tu 50 sadyb a w 1863 r. (podług Pochilewicza) 1800 mk. Posiada cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., z muru wzniesioną w 1832 r. przez dziedzica wsi Protopopowa i uposażoną 35 dzies. Poprzednio była tu cerkiew drewniana, fundowana w 1730 r. Do par. należą wsi: Żurzyniecka Buda i Huta (odl. o 2 w.). Miejscowość lesista i górzysta. Własność Protopopowych, do których w Ż., Żurzynieckiej Budzie i Hucie przed uwłaszczeniem włościan należało 6757 dzies. Gmina obejmuje 7 miejscowości, ma 1130 dm., 10150 mk., 11933 dzies. ziemi (5501 włościańskiej, 6207 dworskiej, 225 cerkiewnej). W gminie znajduje się cukrownia i 2 gorzelnie. *J. Krz.*

Żurzyniecka Buda, wś, pow. zwinogródzki, w 3 okr. pol., gm. i par. praw. Żurzyńce (o 2 w.), odl. o 26 w. od Zwinogródki, ma 144 mk. Własność Protopopowych.

Żurzyniecka Huta, wś, pow. zwinogródzki, w 3 okr. pol., gm. i par. praw. Zurzyńce (o 2 w.), odl. o 27 w. od Zwinogródki, ma 320 mk. Własność Protopopowych.

Żusinie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., o 30 w. od Nowoaleksandrowska.

Żusino, wś włośc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca (o 12 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Rytenie, 37 dusz rewiz.

Żusiny 1.) wś włośc. nad rz. Kamionką, pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 24 w. od Lidy, 6 dm., 53 mk. 2.) **Ż.**, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., o 30 w. od Święcian, ma 5 dm., 45 mk. katol.

Żuśle, jezioro, w pow. wileńskim, pod zasc. Najdy.

Żutowty 1.) wś, pow. szawelski, gm. Szawkiany, o 41 w. od Szawel. 2.) **Ż**, wś nad rz. Korcianką, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 65 w. od Telsz, 18 dm., 277 mk., młyn wodny (1859).

Żutowtyszki Mieszki, dwór, pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Tryszki, własność Januszkiewiczów, 105 dzies. (2 nieuż.).

Żuwice, wś włośc. nad potokiem Wołosta, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumieliszki (o 8 w.), okr. wiejski Windziule, o 21 w. od Trok, 7 dm., 71 mk. katol. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Postrawie.

Żuwinta, jezioro, w pow. maryampolskim, jedno z większych w tych stronach, długie 6 wiorst, szerokie do 2 w., leży na płn. od jez. Simno, na płd.-wschód od jez. Amalwa. Ma 7·5 wiorst kwadr. obszaru, wedle innego obliczenia 650 mr. Głębokości sięga 36 st. Zajmowało dawniej zapewne znacznie większy obszar, wynoszący kilkadziesiąt wiorst kwadr. Obecnie są to rozległe błota, zw. Buchciańskie, ciągnące się

na płd.-zach., zachód, północ i płn.-wschód, przez które przepływa rzeczka Dawina, łącząca jez. Ż. z jez. Amalwa. Brzeg zachodni błota wznies. 258 st. npm. Obszar ich wynosi do 20000 mr. Lasy pokrywające błota stanowią obręb zw. Żuwinta al. Luliszki, wchodzący w skład leśnictwa maryampolskiego. Niegdyś należały do ekonomii olickiej. *Br. Ch.*

Żuwinta, fol., pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Pokojnie, odl. od Maryampola na płn.-wschód o 53 w., ma 3 dm., 29 mk. W r. 1890 fol. Ż. al. Nadróbki al. Zaścianek Pogiermoń, w r. 1873 oddzielony od dóbr Pogiermoń, rozl. mr. 379: gr. or. i ogr. mr. 289, łąk mr. 62, pastw. mr. 8, lasu mr. 16, nieuż. mr. 4; bud. drew. 5; płodozm. 9-pol.

Żuwinty, wś na płd. brzegu jez. Żuwinta, pow. kalwaryjski, gm. Krasna, par. Simno, odl. od Kalwaryi 30 w., ma 43 dm., 377 mk. W 1827 r. było 32 dm., 246 mk. Niegdyś Ż. stanowiły klucz dóbr ekonomii olickiej.

Zuwinty al. *Żywinty*, wś nad jeziorem t. nazwy, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Giełwany (o 6 w.), o 69 w. od Wilna, 8 dm., 98 mk. katol. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.); należała do dóbr Tundziszki, Łukaszewiczów.

Żużar, uroczysko, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Zbirogi, o 27 w. od Kobrynia, należy do dóbr Saki, Przyborów.

Żużel, osada, pow. nowogradwołyński, gm. Emilczyn, własność Uwarowych; ob. *Kuczaczyński futor.*

Żużel, wś, pow. sokalski, 21 klm. na płd.-zach. od Sokala, tuż na płn.-wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Bełzie. Na płn. leżą Cebłów i Bezejów, na wsch. Żabcze Murowane i Głuchów, na płd. Waniów i Góra, na płd.-zach. Bełz, na płn.-zach. Przemysłów. Wzdłuż granicy płd. płynie Sołokija, przez zach. część obszaru pot. Chruna, dopł. Sołokii. W jego dolinie leżą zabudowania. Własn. więk. ma roli or. 414, łąk i ogr. 214, pastw. 15 mr.; wł. mn. roli or. 922, łąk i ogr. 580, pastw. 86 mr. W r. 1890 było 189 dm., 975 mk. w gm., 11 dm., 84 mk. na obsz. dwor. (891 gr.-kat., 144 rz.-kat., 24 izr.; 869 Rus., 190 Pol.). Par. rzym.-kat. w Bełzie, gr.-kat. w miejscu, dek. bełzki, dyec. przemyska. Do parafii należy Cebłów. We wsi jest cerkiew p. w. Zmartwychwstania Chr. P. Na cmentarzu stoi kaplica. We wsi jest szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 6030 złr.

Żużela, niem. *Susen*, ztąd *Susy*, os., w pow. bydgoskim, ma urz. okr., st. cyw. i parafie w Solcu (Schulitz), tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Bydgoszcz-Toruń, szkoły w Otorowie; 4 dym., 16 dusz. Leży 5 staj na zach.-płd. Solca, między Siedmiogórami a Makowiskami.

Żużelica al. *Żużelicz*, szereg kurhanów, w pow. zwinogródzkim, między wsiami Palczykiem i Honczarychą.

Żużelje, uroczysko, pow. słucki, około fol. Krasny-Staw, obecnie gm. Kleck, wspomniane w dokumencie XVI wieku, w ówczesnym pow. kleckim (ob. Piscew. kn., str. 405). *A. Jel.*

Żużgol, ob. *Żudzgol.*

Żużlanka, ob. *Żeżlanka.*

Żużole, wś, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol., gm. Subocz. Włośc. Wala ma tu 18 dzies. ($^1/_2$ lasu, $1\,^1/_2$ nieuż.).

Żwagili, ob. *Żwaginy.*

Żwaginy (u Buszyńskiego), w spisie miejscowości *Żwagili*, wś, pow. rossieński, gm. Aleksandrów, par. Andrzejów, o 101 w. od Rossień.

Żwalsia, *Żwalsia*, *Żwelsia*, mylnie *Zwelsa*, rzeczka, w pow. telszewskim, lewy dopływ Minii, wypływa z błota leżącego między rzkami Andrzejewo i Ietowo, uchodzi między Korcianką a Gorżdupis, o 6 w. powyżej mka Gorżdy. Przybiera od praw. brzegu strumień Trumpie.

Żwałgokol, wś nad Wilią, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany (o 9 w.), okr. wiejski i dobra Piłsudzkich Czabiszki, o 61 w. od Wilna, 5 dm., 50 mk. katol. (w 1865 r. 19 dusz rewiz.).

Żwałsia, ob. *Żwalsia.*

Żwan (dawniej *Dzwan*) al. *Wierzbowa*, urzęd. *Werbowa*, rzeka, w gub. podolskiej, lewy dopływ Dniestru. Na wierzchowinie zwana Howorką, płynie od Osłamowa na Howory i Żabińce w pow. uszyckim, od mstka Zamiechowa przybiera nazwę Zamiechówki, płynie na Słobódkę Murowaną, Słobódkę Szczerbowiecką, Szczerbowce, Bałabanówkę, Złotogórkę do mta Wierzbowca, od którego przybiera nazwę Wierzbowej (Werbowej), mija wś Skazińce i od ujścia rzki Terebeży przybiera nazwę Żwanu, mija wsi Hałajkowce, Żwan i pod wsią Bernaszówką (w pow. mohylowskim) uchodzi do Dniestru. Płynie z płn. na południe na przestrzeni 50 w. Z dopływami odlewa trzy stawy. Od lewego brzegu przybiera rzkę Dożwę (Bachtynkę) i Terebeżę, płynącą od Koniszczewa. *X. M. O.*

Żwan, dawniej *Żwangród*, wś nad rz. t. n., dopł. Dniestru, pow. mohylowski, okr. pol., par. katol. i sąd w Jaryszowie (o 21 w.), gm. Choińkowce, odl. o 22 w. od st. Jurkowce dr. żel. Zmierzynka-Nowosielica a 34 w. od Mohylowa. Ma 293 osad, 1829 mk., 1516 dzies. ziemi włośc., 79 cerkiewnej, 1304 dworskiej (z Teklówką i Biernaszówką). Cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiona w 1747 r., z 1899 parafianami; gorzelnia założona w 1865 r.; pokłady fosforytów. Osada istniała już w 1578 r.; należała do Jazłowieckich. Następnie otrzymała prawa miejskie, jak widać z przywileju Władysława IV z d. 20 kwietnia 1638 r.: „pragnąc aby nowozałożone miasto Żwangrod, w pow. latyczowskim, należące do rotmistrza naszego Michała Stanisławskiego, większego nabrało wzrostu, ustanawiamy jarmarki na św. Jerzy i św. Mi-

chał podług kalendarza ruskiego“. Wkrótce nastąpiły długoletnie wojny z Kozakami, które zniszczyły zupełnie Podole i Żwan. Chociaż osada osiedlona była znowu później, niewróciła już do praw miejskich. Taryfa z 1776 r. podaje we wsi Ż. 186 dym., opłacających po 7 złp. podymnego. Około tego czasu wś należała do Katarzyny z Potockich Kossakowskiej, kaszt. kamienieckiej, a około 1820 r. była własnością Stanisława Komara. Dziś własność Sulatyckich.

Żwańczyczek al. *Żwańczyk Mały*, przysiołek nad rzką Żwańczykiem, dopł. Uszycy, pow. uszycki, okr. pol. i par. kat. Żwańczyk (o 4 w.), gm. Łysiec, ma 35 dm., 148 mk. Należy do klucza żwańczykowskiego.

Żwańczyk 1.) rzeczka, w pow. uszyckim, prawy dopływ Uszycy. Ma źródła pod mstkiem Żwańczykiem, między wsią Pobojną i Łysiec, płynie z płn. na południe, mija przysiołek Żwańczyczek, Ruńkuszów, Leśkowce, poniżej tej wsi zwraca się na wschód i pod wsią Krzywczanami, ubiegłszy 24 w., ma ujście. 2.) **Ż.**, ob. *Żwaniec*. *X. M. O.*

Żwańczyk 1.) mstko u źródeł rzki t. n., pow. uszycki, okr. pol. Żwańczyk, gm. Łysiec, sąd Kitajgród, st. poczt. Dunajowce. Leży na obszernej płaszczyźnie, okrytej sadami, o 27 w. od Uszycy a 38 w. na wschód od Kamieńca, na trakcie między Sokólcem a Trybuchówką z jednej a Pobójną i Czymbarówką z drugiej strony. Ma 436 dm., 2310 mk. (368 żydów), zarząd okręgu policyjnego dla 5 gmin powiatu: Gruszka, Kalus, Kitajgród, Kosikowce i Łysiec, cerkiew paraf. drewnianą, p. w. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesioną w 1791 r. i uposażoną 31 dzies. ziemi (2174 parafian), kościół par. katol., dom modlitwy żydowski, gorzelnią, młyn wodny, obszerny dwór dziedzica, piękny ogród, 15 rzemieślników, 26 targów. Dawniej była tu garbarnia, huta szklana, fabryka kapeluszy i 4 jarmarki rocznie. Ziemi włośc. jest 1636 dzies. (z Trybuchówką), dworskiej 3158 dzies. Do dóbr należy 6 folwarków: Janówka al. Stary, Bielany, Czymbarówka, Dobrotowo i Pruskie, wioska Lipiny i dwa przysiołki: Żwańczyczek i Trybuchówka. Gleba gliniasta i moczarowata, kamień wapienny i zdatny do murowania; lasy dobrze utrzymane. Kościół par. katol., p. w. Wniebowzięcia N. M. P., z drzewa zbudowany w kształcie krzyża, niewiadomej erekcyi, w 1797 r. konsekrowany przez biskupa latyczowskiego ks. Michała Romana Sierakowskiego. Po prawej stronie kościoła, na cmentarzu, stoi kaplica murowana z ciosu, nad grobem Rajmunda Korsaka, poety († tu w 1817 r.), wzniesiona przez Jana Bohusza, z napisem na frontonie: „Pamięć cnotliwego wielu przeżyje“; po lewej zaś stronie kościoła pomnik w kształcie kaplicy, nad grobem rodziny Chełmińskich, roboty Bertoliniego z Kamieńca, misternie wykonany. Parafia katol., dekanatu uszyckiego, 1498 wiernych. W skład parafii, oprócz folw. i przysiołków składających dobra żwańczykowskie, wchodzą: Grabowa, Huta Biała (Kosikowiecka), Huta Czarna (Słobódka Jackowiecka), Jackowce, Janczycha, Kruszanówka, Nefedowce, Jar Kruszanowiecki i Nefedowiecki, Przewrocie, Raczyńce z przysiołkami: Galicyą i Łukaszówką i Szlak. Do 1796 r., t. j. do czasu utworzenia parafii, Ż. należał do parafii sokoleckiej ks. dominikanów. Prawa miejskie otrzymał Ż. w 1797 r. Należał dawniej do Koniecpolskich, Humieckich, Rzewuskich a w 1780 r. przeszedł od Mierzejewskich do Kazimierza Lipińskiego, poczem syna jego Jana Nepomucena, kapitana wojsk pols., następnie był w dożywociu Antoniny Bohuszowej, dziś Chełmińskich. 2.) **Ż.** *Mały*, ob. *Żwańczyczek*. *Dr. M.*

Żwanek, rzeczka, w pow. mohylowskim, lewy dopływ Terebieży, nastaje na gruntach wsi Michajłowiec, mija wś Krzywochirzyńce i, ubiegłszy z płn. na południe na przestrzeni przeszło 14 w., poniżej tej wsi wpada do Terebieży. Ujściem swoim odgranicza pow. mohylowski od uszyckiego. *X. M. O.*

Żwangród, ob. *Żwan*.

Żwaniec al. *Żwańczyk*, rzeka, w pow. kamienieckim, lewy dopływ Dniestru. Na wierzchowinach Żwańczykiem zwany, ma źródła powyżej wsi Skotynian, płynie z płn. ku południowi, mija Skotyniany, Kutkowce, Zakupno, Iwachnowce, Demkowce, Świerzkowce, Teremkowce, Jurkowce, mstko Czemerowce, wś Bereżankę, Kuhajowce i od ujścia rzki Krasnopółki przybiera nazwę Żwaniec, pod którą przepływa pod wsią Poczapińce, mstkiem Lanckoroń, wsiami: Draganówka, Kormilcze, Kociubijów, Krasnostawce, mstkiem Orynin, wsiami: Rzepińce, Łobok, Kadyjowce, Burakówka, Laskowce, Rychty, psk. Morozówka, Somakówka, Kniahenin, Lastowce i pod mstkiem Żwańcem, ubiegłszy 84 w., ma ujście. Łoże jego skaliste, wody źródlane, bystre. Okolica nad Ż. położona należy do najwyższych w gub. podolskiej, do tak zwanych Toutrów, Tołdrów al. gór Miodoborskich. Od prawego brzegu Ż. przybiera Krasnopółkę, od lewego zaś Jampolczyk, Surżę i Olszankę. *X. M. O.*

Zwaniec, w dokum. *Zwaniec, Svanyecz*, mstko na skalistym brzegu Dniestru, przy ujściu do niego rzki Żwańczyka, pow. kamieniecki, okr. pol. Dołżek, gm. Hawryłowce (o 3 w.), odl. o 18 w. na płd.-zach. od Kamieńca a 4 w. od granicy austryjackiej, na przeciw m. Ataki (w gub. bessarabskiej). Ma 559 dm., 3756 mk., w tej liczbie 490 żydów (w 1861 r. 270 dm., 1319 mk.), cerkiew paraf., kościół katol. paraf., synagogę i 4 domy modl. żydowskie, aptekę, 3 młyny, urząd poczt.-telegr., dogodną przeprawę promową przez Dniestr, przystań obszerną, dość ożywiony handel, szczególniej materyałem leśnym. Drzewo sprowadza się głównie z Galicyi i wy-

prawia dalej do Majaku. Ż. prowadzi duży handel gontami; budują tu również galary. W mstku odbywają się targi co tydzień; jest tu 135 rzemieślników. Cerkiew paraf., p. w. św. Trójcy, wzniesiona w 1782 r., w miejsce spalonej podczas konfederacyi barskiej, uposażoną jest 102 dzies. ziemi; 1396 parafian. Kościół par. katol. (dawniej ormiański), p. w. Niepokalanego Pocz. N. M. P., z muru wzniesiony w 1740 r. przez Wawrzyńca Lanckorońskiego, wykończony, przez Komara a przez arcyb. Tymanowicza konsekrowany, otoczony jest wysokim murem. Poprzedni kościół, p. w. św. Krzyża, był wzniesiony z drzewa w 1740 r. staraniem biskupa Kobielskiego, kosztem zaś Maryi Józefy, żony Augusta III. Kościół ten, podobnie jak cerkiew prawosł. i kościół ormiański, spłonął w czasie konfederacyi barskiej. Parafia katol., dekanatu kamienieckiego, ma 856 wiernych. Należy do niej mstko Ż. (278) i wsi: Babszyn, Braha, Chodorowce, Hawryłowce, Hryńczuk, Isakowce, Kaweczyzna, Kizia, Kniahenin, Łastowce, Łaszkowice, Malinowce, Międzygórz, Ostrowczany, Ruda, Sokół ze Słobódką, Somakówka, Uście, Wietrzanka (Słobódka Malinowiecka) i Wojtkowce. W kościele znajduje się obraz św. Kajetana, sprowadzony z Zamościa, który jest przedmiotem szczególnego nabożeństwa. Miejscowość na której leży Ż. darował Władysław Jagiełło w 1431 r. rycerzowi Swyczkowi z Łęczyna. Była tu znaczna przestrzeń, rozciągała się bowiem aż po Zbrucz, w górę zaś po obu brzegach rzki Żwańczyku. Oprócz mstka rozsiadło się na niej kilka wsi okolicznych. Sam Ż. początkowo był małą wioską. Od spadkobierców Swyczki Ż. przeszedł do Teodora z Buczacza Jazłowieckiego, następnie zaś do Sroczyckich, możnej niegdyś na Podniestrzu rodziny, dziś zupełnie wygasłej. Sądząc z reg. poborczych władają tu oni od 1542 do 1583 r., podają do poboru w 1566 i 1569 r. 6 łanów a w 1578 i 1583 r. 8 łanów i 1 rzemieśln. (Jabłonowski, Wołyń i Podole, 198, 223, 303). Poprzednio wniesiono z Ż. pobór w 1530 r. od 3 pługów a w 1542 r. od 2 pługów (tamże, str. 159). Ostatnia z rodu Sroczyckich ze Sroczyc h. Nowina, Anna, w końcu XVI w. wniosła Ż. w posagu Aleksandrowi Koniecpolskiemu, wwdzie sieradzkiemu. Należały wtedy do Ż.: Załucze, Kadyjowce i inne majętności koło Kamieńca. Walenty Kalinowski, generał ziem podolskich, wybudował tu pierwszy zamek obronny od napadów z Multan i Wołoszczyzny. Wkrótce potem Barbara Koniecpolska, siostra Walentego, wnosi Ż., jako wiano, Janowi Lanckorońskiemu, chorążemu podolskiemu. Następnie włada nim między 1620 i 1630 r. syn ich Stanisław, wwda ruski, i wtym czasie mieścina ta staje się głośną w historyi. W pochodzie przeciwko Turkom Chodkiewicz w 1621 r. zaczął w pobliżu Ż. stawiać most na początku sierpnia; wtem rozsiano fałszywą wieść w obozie, jakoby hetman rozkazał zburzyć miasto. Skory do rabunku obozowy motłoch, nietylko miasteczko lecz i kilka przyległych wsi złupił i zniósł ze szczętem. Królewicz Władysław przeprawił się tu 3 września do wojska stojącego pod Chocimem, a 13 października, po zawarciu pokoju, wojsko wypoczywało ze zwłokami Chodkiewicza. Stanisław Lanckoroński, kaszt. halicki, starał się o podźwignięcie zniszczonego miasteczka, i w tym celu wyrobił od Władysława IV przywilej w 1646 r., którym obdarza miasto prawem magdeburskiem, nadaje magistratowi pieczęć z herbem (niewyrażono jakim), ustanawia targ w poniedziałek i 4 jarmarki, pozwalając przybywać na nie wszelkiego wyznania i stanu ludziom. Jan Kazimierz chcąc pomścić się na Kozakach za klęskę poniesioną pod Batohem i przeciąć drogę Chmielnickiemu, spieszącemu na pomoc synowi do Mołdawii, stanął tu obozem w jesieni 1653 r. z 30000 wojskiem. Król zajął zameczek, pod wsią Braha, naprzeciw Chocima, założono obóz wojsk królewskich; do dziś widać potężne okopy ziemne, usypane w tym czasie. Chmielnicki dowiedziawszy się o śmierci syna w Suczawie, zatrzymał się na polach Derebczyńskich; sam zajął Husiatyn i otoczył króla. Głód, mrozy, niezgody niszczyły zastępy polskie, odpierające ciągłe napady nieprzyjaciół, przerywających dostawę żywności. Wszystkie te okoliczności zmusiły króla do zawarcia ugody najprzód z Tatarami d. 16 grudnia, mocą której zapewniono im wypłatę 100000 czer. zł. wprzeciągu 6 miesięcy, a następnie i z Kozakami, którym zapewniono dotrzymanie paktów Zborowskich. Wkrótce nowa burza zawisła nad Podolem. Na początku sierpnia 1672 r. Mahomet IV, idąc pod Kamieniec, przeprawił się w Ż. na brzeg polski; załoga oddała bez wystrzału zamek, który osadzony został oddziałem janczarów, 300 konnych i 150 ludzi wybranych pod dowództwem kajmakana (Przeździecki, Podole, Wołyń, Ukraina). W rok potem d. 9, 10 i 11 listopada 1673 r. stoczono sławne boje chocimskie, przyczem zameczek żwaniecki, służący za więzienie stanu dla Polaków, z rozkazu Sobieskiego został zburzony. Sobieski pospieszył po koronę i dopiero w 1684 r., zajęty myślą zawojowania Multan, stanął pod Ż. i kazał most rzucać. Z powodu jednak wezbranej rzeki, przebył ją dopiero w następnym roku. W 1688 r. Stanisław Jabłonowski, hetman w. kor., połączywszy się przy końcu lipca z Kazimierzem Sapiehą, hetm. w. lit., uszykował pod Ż. wojsko do boju i w takim porządku zmierzał pod Kamieniec, opędzając się przemagającej liczbie Tatarów. Zwrócone w 1699 r. przez Turków Podole zaczęło się zaludniać, w Ż. osiedlili się Ormianie, którzy ożywili handel i przemysł, ale trwało to niedługo, podczas bowiem konfederacyi barskiej miasto zniszczone zostało

do szczętu. Trzej bracia Pułascy z oddziałem konfederatów zajęli zameczek wraz z drugą forteczką Okopami, przyczem spalili wszystkie otaczające budynki wraz z kościołami, naciskani jednak przez wojska nieprzyjacielskie musieli ustąpić. Nadomiar nieszczęścia Turcy d. 9 maja 1769 r. wpadli z sąsiedniego Chocima, zrabowali i spalili do reszty miasteczko, zamordowali ks. Gruźeckiego i do 1000 ludzi w okolicznych wsiach, przybycie dopiero wojsk ruskich położyło koniec swawoli. Uchwała sejmu z 1775 r. tak nam opisuje stan miasteczka: „miasto Macieja Lanckorońskiego, wwdy bracławskiego, dziedziczne, hostilitate wojsk przez wojenne zapędy z gruntu ogniem zniesione, że gdzie było z zamkiem osiadłe, w obywatele kwitnące, teraz tylko rudera pokazuje widok smutnej sytuacyi, chcąc subvenire tak wielkiemu upadkowi, toż miasto z attynencyami folgując i dopomagając, ażeby rosproszony obywatel sposobniej mógł się zgromadzić i ex ruderibus edyfikować się, w kommercyą zafundować, ad pristinum statum przyjść, od wszystkich podatków publ. do lat 12 ab anno 1769 inclusive uwalniamy“. Do upadku przyczyniła się i morowa zaraza, grasująca w 1770 r., jak świadczy cmentarzysko zadżumionych przy drodze do Isakowiec. Po śmierci Macieja Lanckorońskiego klucz żwaniecki przeszedł do jego spadkobierców Skopowskich, następnie do Jordanów. Dobra te składały się z miasta i 7 wsi. W 1830 r. rozpadły się na części; Ż. nabył Komar, od którego znów w 1842 r. kupił rząd, z powodu zamiaru wzniesienia tu fortecy, co jednak nie przyszło do skutku. Po przyłączeniu Podola do Rossyi była w Ż. komora celna i kwarantanna, które istniały do r. 1812, t. j. do czasu przyłączenia Bessarabii do Rossyi. Z zamku pozostały tylko ruiny. W początkach tego wieku mieściła się w nim administracya majątku, pomału rozsypał się w gruzy a kamień mieszkańcy zabierają na budowle. Ż. odwiedzany był przez Władysława IV, Jana Kazimierza, Bohdana Chmielnickiego, Mahometa IV, Doroszenkę, Jana Sobieskiego i syna jego Jakuba, braci Pułaskich, Stanisława Augusta w 1781 r., Kierim Gireja, ostatniego hana tatarskiego, w. ks. Konstantego w 1798 r. i cesarza Mikołaja I w 1843 r. Opisy podał Dr. Ant. J. (Rolle) „Zameczki podolskie“ (Kłosy, Nr 1003, z 1887 r.), tenże w Tygod. powszech.“ (Nr 43, z 1882 r.), Pawłowski, w Podol. eparch. wied. (z 1869 r.). *Dr. M.*

Żważna, nazwa rz. Żejmiany w górnym biegu, w pow. nowoaleksandrowskim.

Żwegie, wś, pow. kowieński, w 2 okr. pol., par. Betygoła, o 84 w. od Kowna.

Żwejpucie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 94 w. od Nowoaleksandrowska.

Żwelsia, ob. *Żwalsia.*

Żwelsiany, wś, pow. telszewski, okr. mta Gorżd, o 78 w. od Telsz.

Żweraliszki, wś, pow. wileński, ob. *Zwieraliszki.* Leży nad rzką Rzeszą, odl. o 14 w. od Wilna, ma 12 dm., 94 mk. (1 prawosł., 93 katol.).

Żwerbłowszczyzna, zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i par. Komaje (o 10 w.), okr. wiejski Serenczany, 18 dusz rewiz. Należy do dóbr Dziakiszki, Werybów.

Żwerdele, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 80 w. od Nowoaleksandrowska.

Żwernie, *Żwernis*, jezioro, w pow. wileńskim, w gm. Giedrojcie. Leżą nad nim wsi: Pożwernie, Trumnokaje i folw. Naszyszki.

Żwernis, ob. *Żwernie.*

Żwerupis, rzeczka, w pow. wiłkomierskim, dopł. rzki Łaukiessy (lew. dopł. Abeli).

Żwery, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Kupiszki, o 73 w. od Wiłkomierza.

Żwerzdynie, rzeczka, w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Szeszuwy (lew. dopł. Jury).

Żwiejogole, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 73 w. od Poniewieża.

Żwieliszki, dwór, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 23 w. od Telsz.

Żwigany, zaśc., pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, o 15 w. od Wiłkomierza, własność Bagieńskich, 43 dzies. (19 lasu, 2 nieuż.).

Żwigi, wś, pow. szawelski, gm. Szawle, o 8 w. od Szawel.

Żwigżda, os., pow. sejneński, gm. Krasnowo, odl. od Sejn 7 w., ma 4 dm., 17 mk.

Żwiki, wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Poniewież, o 6 w. od Poniewieża. Włośc. Markunasowie mają 32 dzies., Ejnorysowie 141 dzies. (31 lasu, 9 nieuż.).

Żwikiele 1.) wś, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 26 w., ma 40 dm., 330 mk. W 1827 r. było 16 dm., 104 mk. 2.) **Ż.,** ob. *Zwikiele.*

Żwikinie, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 33 w., ma 3 dm., 30 mk. W 1827 r. było 2 dm., 22 mk.

Żwile, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze, par. Szylele, o 56 w. od Rossień.

Żwilgi, wś, pow. rossieński, gm. Kielmy, o 30 w. od Rossień.

Żwiluny, wś, pow. wiłkomierski, gm. Subocz, o 58 w od Wiłkomierza.

Żwiłbucie, dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 1 okr. pol., gm. Antolepty, par. Daugiele, własność Frąckiewiczów, 160 dzies. (37 lasu, $11^1/_2$ nieuż.).

Żwingie al. *Żwingi* (od żmujdz. *żwingas*-zakręt), mstko nad zakrętem rz. Jury, pow. rossieński, gm. Pojurze, o 81 w. na zach. od Rossień, ma 28 dm., 213 mk., kościół paraf., kaplicę

katol. Kościół paraf. katol., p. w. Podwyższenia Krzyża św., z drzewa wzniesiony w 1779 r. kosztem parafian, na miejscu poprzedniego, fundowanego około 1604 r. przez biskupa żmujdzkiego Melchiora Giedrojcia i opatrzonego funduszem w 1606 r. przez Zygmunta III. Przy kościele istniała szkółka, uposażona również przez Zygmunta. Uposażenie parafii do r. 1832 stanowiło 17 włók i 2 mr. ziemi, 29 dusz rewiz. i dochód z młynu wodnego. Parafia katol., dek. retowskiego, 3440 wiernych. Filie w Dytkiemiach i Pojurzu; kaplice w Ż., Wizborach, Stokajciach i Bykowianach (Bukowianach). *J. Krz.*

Żwiniany 1.) wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 62 w. od Wilna, 12 dm., 119 mk. katol. 2.) **Ż.,** wś, tamże, w 4 okr. pol., o 28 w. od Wilna, 4 dm., 30 mk. katol. 3.) **Ż.,** wś, tamże, o 40 w. od Wilna, 5 dm., 60 mk. katol.

Żwinierowo, zaśc. nad błotem, pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 65 w. od Wilejki, 1 dm., 10 mk. katol.

Żwinszliszki, wś, pow. rossieński, par. Gawrany.

Żwirblańce 1.) wś, pow. wiłkomierski, gm. Kowarsk, o 24 w. od Wiłkomierza. 2.) **Ż.,** wś, pow. wiłkomierski, gm. Subocz, o 65 w. od Wiłkomierza.

Żwirblany 1.) wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. Remigoła, o 23 w. od Poniewieża. Włośc. Awgulis ma tu 23 dzies. (1 lasu, $2^1/_2$ nieuż.), Wojtkiewicz 50 dzies. ($2^1/_2$ lasu, $23^1/_2$ nieuż.), Drasutisowie w dwóch częściach $30^1/_2$ dzies. ($4^1/_2$ lasu, 4 nieuż.), Kirdulisowie 22 dzies. (1 lasu, 6 nieużytk.), Klikunasowie 29 dzies. (2 lasu, 10 nieuż.), Kowalewscy 24 dzies., Kraniewscy $22^1/_2$ dzies. (1 lasu, 7 nieuż.), Pieleccy 40 dzies. ($2^1/_2$ lasu, $9^1/_2$ nieuż.), Pikszrewiczowie $42^1/_2$ dzies. ($6^1/_2$ lasu, 11 nieuż.), Pohorecccy 11 dzies. ($1^1/_2$ lasu, i $1^1/_2$ nieuż.), Rymasowie 30 dzies. (1 lasu, 9 nieuż.), Rustejkowie 23 dzies. (1 lasu, $2^1/_2$ nieuż.), Sobestyańscy 134 dzies. (28 lasu, $3^1/_2$ nieuż.), Taruszkowie 22 dzies. ($2^1/_2$ lasu, 4 nieuż.), Sztejnowie 90 dzies. ($13^1/_2$ lasu, 14 nieuż.). 2.) **Ż.,** dwór i dobra, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 33 w. od Poniewieża. 3.) **Ż.,** wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 55 w. od Poniewieża. 4.) **Ż.,** dobra, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Poszwityń, o 42 w. od Szawel, własność Frejmanów, 213 dzies. (30 lasu, 22 nieuż.). 5.) **Ż.,** dobra, pow. szawelski, gm. Wiekszne, o 75 w. od Szawel. 6.) **Ż.,** wś, pow. wileński, ob. *Żwirble.*

Żwirble 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 46 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Ż.,** dwie wsi, tamże, o 57 w. mta powiat. 3.) **Ż.,** wś i dwa dwory, tamże, o 53 w. od Nowoaleksandrowska. 4.) **Ż.,** wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 87 w. od Nowoaleksandrowska. 5.) **Ż.,** dwie wsi, pow. rossieński, gm. Kielmy, par. Lale, o 23 w. od Rossień. 6.) **Ż.,** wś i dobra, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Konstantynów, par. Chwejdany, o 84 i 85 w. od Rossień. Jawnisowie mają tu 158 dzies. (34 lasu, 24 nieuż.). 7.) **Ż.,** wś, pow. telszewski, okr. mta Gorżd, o 82 w. od Telsz. 8.) **Ż.,** wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 21 w. od Lidy, 3 dm., 22 mk. 9.) **Ż.,** wś nad rz. Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty (o 6 w.), okr. wiejski Poszyrwińcie 2-gie, o 56 w. od Wilna, 5 dm., 45 mk. katol.; należała do dóbr Lewajnie (Rzewuskich). 10.) **Ż.** al. *Żwirblany,* wś włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny (o 6 w.), okr. wiejski Łozniki, o 8 w. od Wilna, 6 dm., 64 mk. katol. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Rakanciszki.

Żwirbliszki, ob. *Zwirbliszki.*

Żwirbliszki 1.) zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 55 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Ż.,** wś, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 54 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **Ż.,** dwór, pow. szawelski, w 3 okr. pol., gm. Krupie, o 37 w. od Szawel, własność Dulewiczów, 35 dzies. (5 lasu, 5 nieuż.). 4.) **Ż.,** wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra, Jankowskich, Polany (o 1 w.), o 7 w. od Oszmiany, 19 dm., 149 mk. katol. (w 1865 r. 16 dusz rewiz.). 5.) **Ż.,** zaśc., tamże, okr. wiejski i dobra skarbowe Oszmiana, 3 dusze rewiz. 6.) **Ż.,** zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łabonary (o 8 w.), o 23 w. od Święcian, ma 2 dm., 14 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Łyngmiany. 7.) **Ż.,** zaśc. nad rzką Kiewną, tamże, o 24 w. od Święcian, 2 dm., 21 mk. katol. 8.) **Ż.,** zaśc. szlach. nad potokiem, tamże, o 70 w. od Święcian, 1 dm., 12 mk. katol. 9.) **Ż.,** uroczysko na gruntach dóbr Ołkuny, w pow. wileńskim. 10). **Ż.,** zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i ork. wiejski Malaty (o 6 w.), o 56 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol.; należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki. 11.) **Ż.,** wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany (o 9 w.), okr. wiejski Kuliszki, o 37 w. od Wilna, 1 dm., 3 mk. katol. (w 1865 r. 5 dusz rewiz.); należała do dóbr Trokieniki (Szyszków).

Żwirbłajcie 1.) wzgórze w górach telszewskich, na płn. od Płungian, 581 st. ang. npm. 2.) **Ż.,** wś i folw., pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 27 w. od Telsz.

Żwirbławki, wś, pow. rossieński, gm. i par. Erzwiłek, o 21 w. od Rossień.

Żwirbłojcie, wś, pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 12 w. od Telsz.

Żwirbule, wś, pow. szawelski, gm. Okmiany, o 79 w. od Szawel.

Żwirczek, potok, dopł. Opaki, wypływa w pow. drohobyckim, z pod Kiczery (802 mt.), na obszarze Kropiwnika Starego.

Żwirdzie 1.) wś, pow. rossieński, gm. Mańkuny, o 11 w. od Rossień. 2.) **Ż.,** wś, pow.

telszewski, w 4 okr. pol., o 28 w. od Telsz. 3.) **Ż.**, wś, tamże, o 35 w. od Telsz.

Żwirdzienie, wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 28 w. od Telsz.

Żwirdzino, dobra, pow. lucyński, własność Szadurskich, 2502 dzies. ziemi dworskiej.

Żwirgdzyś, dwór, pow. szawelski, gm. Kirjanowo, o 70 w. od Szawel.

Żwirgżdynie 1.) folw., pow. kowieński, w 4 okr. pol., o 39 w. od Kowna. 2.) **Ż.**, dwór, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 1 w od Poniewieża.

Żwirkżdy, dwór, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 26 w. od Kowna.

Żwirno, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Dryswiaty.

Żwirokalnie, wzgórze pod Krożami, ob. t. IV, 710.

Żwiry 1.) wś nad Niemnem, pow. kowieński, w 1 okr. pol., gm. Eleonorowo, o 71 w. od Kowna. Włośc. Grejczus ma tu 70 dzies. (6 nieuż.). W 1859 r. było tu 16 dm., 80 mk., dom modlitwy ewangielicki, niewiadomo przez kogo i kiedy fundowany. 2.) **Ż.**, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 53 w. od Nowoaleksandrowa. 3.) **Ż.**, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Hoduciszki, okr. wiejski Mirkliszki, o 23 w. od Święcian, 2 dm., 21 mk. katol. (w 1865 r. 8 dusz rewiz.). 4.) **Ż.**, wś włośc., tamże, gm. Twerecz (o 7 w.), okr. wiejski Orwieta, o 39 w. od Święcian, 3 dm., 42 mk. katol. (w 1865 r. 17 dusz rewiz.); należała do dóbr skarbowych Dzisna.

Żwiryna, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Kiemieliszki (o 12 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Korkożyszki, 3 dusze rewiz.

Żwirynie 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 60 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Ż.**, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Melegiany (o 5 w.), okr. wiejski i dobra, Kublickich, Poleś, o 28 w. od Święcian, ma 4 dm., 39 mk. katol.

Żwiryno, dwór, pow. nowoaleksandowski, w 2 okr. pol., gm. Dryswiaty, własność Olsiejków, ma 105 dzies. (6 lasu, 17 nieuż.).

Żwirżdany 1.) folw. i okolica, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 7 w.), okr. wiejski Sipowicze, par. Niemaniuny, o 61 w. od Trok, 5 dm., 38 mk. katol. (w 1865 r. 7 dusz rewiz.). W 1850 r. Budrewicz miał tu 80 dzies. i Downarowicz 15 dzies. 2.) **Ż.**, dwie wsi, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (dawniej Oława), okr. wiejski Żwirżdany, o 10 w od gminy, o 56 od Trok. Jedna miała 19 dm., 176 mk. (2 prawosł., 174 katol.), druga zaś 6 dm., 76 mk. katol. W 1865 r. było 76 dusz rewiz. w części należącej do dóbr skarbowych Daugi i 21 w części do dóbr Radziejewszczyzna, Mańkowskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Bychowszczyzna, Kończany i Żwirżdany, w ogóle w 1865 r. 135 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych i 73 włościan uwłaszczonych.

Żwirżdynie 1.) al. *Żwirżdyny*, wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Skaudwile, par. Niemokszty, o 26 w. od Rossień. Posiada kościół filialny drewniany. 2.) **Ż.**, zaśc. włośc. nad rzką Joda, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 41 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol.

Żwirżdyny, ob. *Żwirżdynie*.

Żwirżdzie 1.) wś. pow. rossieński, par. Girtakol, u źródeł rzki Kiesupie, biorącej początek w błocie Luny. 2.) **Ż.** *Łabanowo*, dobra, pow. rossieński, w 1 okr. pol., gm. i par. Kroże, o 30 w. od Rossień, własność włośc. Samasa, 124 dzies. (5 lasu, 17 nieuż.).

Żwojryszki, wś i folw., pow. święciański, w 1 okr. pol., 10 dm., 144 mk. starowierców.

Żwolany, okolica, pow. kowieński, w 2 okr. pol., par. Betygoła, o 67 w. od Kowna.

Żybarty, ob. *Żyborty*.

Żybecie 1.) dwie wsi, pow. wiłkomierski, gm. Ołoty, o 44 w. od Wiłkomierza. 2.) **Ż.**, wś, pow. wiłkomierski, gm. Owanty, o 43 w. od Wiłkomierza.

Żybertowicze, ob. *Żybortowszczyzna*.

Żybirajtis, osada, pow. wiłkomierski, gm. Ołoty, o 39 w. od Wiłkomierza.

Żybortany 1.) wś nad Laudą, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., gm. i par. Krakinów, o 38 w. od Poniewieża. Włośc. Pujdaki mają tu w 3 częściach 109 dzies. (2 nieuż.). 2.) **Ż.**, dobra, tamże, o 40 w. od Poniewieża, własność Wiszniewskich, 762 dzies. (10 nieuż.). Posiada kaplicę katol. par. Krakinów, p. w. Zbawiciela, wzniesioną w 1749 r.

Żybortowszczyzna al. *Żybertowicze*, dobra, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół (o 2 w.), o 46 w. od Słonima a 12 w. od st. Nowo Jelna, dr. żel. poleskich, własność Domejków, wraz z urocz. Chilimony 880 dzies. (114 łąk i pastw., 546 lasu, 29 nieuż.).

Żyborty 1.) al. *Żyburty*, *Żybarty*, wś i osada nad rz. Wiazówką, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Pacowszczyzna, o 56 w. od Słonima, wraz ze wsiami: Rozważe i Dubrowka oraz os. Jatwież 693 dzies. ziemi włośc. (94 łąk i pastw., 123 nieuż.), Osada ma $18^1/_2$ dzies. roli; należy do Krasowskich. 2.) **Ż.**, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 30 w. od Poniewieża.

Żybucie, wś, pow. wiłkomierski, gm. Kowarsk, o 28 w. od Wiłkomierza.

Żybulicha, folw., pow. newelski, własność Wołyńców, 24 dzies.

Żybułtowo al. *Zybułtowo*, niem. *Seewalde*, wś i dobra ryc., pow. ostródzki, st. p. Hohenstein.

Żybura, os. młyn. nad rz. Radonicą, w pow. jarocińskim (pleszewski dawniej), na obszarze Witaszyc; 3 dm., 29 mk.

Żyburty, ob. *Żyborty*.

Żyć, u Długosza *Schych, Sycz, Szycz*, wś, pow. sandomierski, gm. i par. Samborzec, odl. od Sandomierza 7 w., ma 46 dm., 306 mk., 562 mr. W 1827 r. było 28 dm., 169 mk. Żegota, kasztelan krakow., zakładając r. 1292 szpital św. Ducha w Sandomierzu, przeznaczył na jego uposażenie wsi: Żyć, Samborzec i Złotą, zwaną zwykle „Glaszow". Akt fundacyi podaje Długosz (Lib. Ben., t. III, 51, 52) i Kod. małop. (II, 185). W historyi Sandomierza (ob. t. X) mylnie podano, na podstawie Lib. Ben. Długosza, rok 1222. W połowie XV w. wś ta, w par. Samborzec, należała w większej części do Warsza i Jana z Samborca h. Rawa, w drugiej mniejszej do bisk. krakowskiego. W pierwszej części było pięć łan. km., w drugiej dwa i trzech zagrod. z rolą. Istniał też folwark rycerski. Ze wszystkich ról pobierał dziesięcinę, wartości do 8 grzyw., pleban w Samborcu (Lib. Ben., II, 317). Według reg. pob. pow. sandom. w r. 1578 część królewska miała 11 os., $5^1/_2$ łan., $^1/_2$ łanu pust., 2 ubogich kom.; część biskupia 2 os., 1 łan, 2 rzem. (Paw., Małop., 166). *Br. Ch.*

Żychcice al. *Zychcice*, wś i os. młyn. nad rz. Brynicą, pow. będziński, gm. Bobrowniki, par. Siemonia, leży przy drodze z Będzina do Bobrownik. Wś ma 71 dm., 503 mk., 584 mr.; os. młyn. 1 dm., 10 mk., 11 mr. dwor. W 1827 r. było 40 dm., 303 mk. Pod Ż. leży kopalnia galmanu Barbara, 1818 r. otwarta, wydająca około 60 tys. pudów rocznie. Według reg. pob. pow. siewierskiego z r. 1443 istniała wś Żychcice. W r. 1667 wś miała 5 kmieci (Pawiń,, Małop., 452, 453).

Żychlewo 1.) wś gosp., w pow. gostyńskim, ma urz. okr. w Poniecu, urz. stan. cyw. i par. kat. w Krobi, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Leszno-Krotoszyn, szkoły w miejscu, sąd w Gostyniu. Obszaru 427 ha, 76 dym., 444 dusz. 2.) **Ż.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 107 ha, 3 dym., 42 dusz. Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 1761 mrk. Leży na płn. Krobi, przy trakcie do Gostynia. W r. 1564 było $18^1/_4$ łan. os., 14 kmieci płaciło czynszu bisk. pozn. po 1 grzyw. 8 gr., 4 ćwierci owsa, 2 kapłony. Z pustych ról dawali robotnego z każdego śladu po 2 talary, krownego 2 gr. Były 2 łany sołtysie, ale nic nie płacą, tylko sołtysi służą wozem i konno. W r. 1580 jest 5 łan. os., sołtys ma 1 łan, 1 kom., 1 pustka. W r. 1793 jeszcze posiada wieś biskup poznański. *W. Ł.*

Żychlin 1.) w dok. *Szichlin* i *Sychlin*, osada, dawniej miasteczko, w równinie, nad rzką Słudwią, dopł. Przysowy (dopł. Bzury pod Łowiczem), pow. kutnowski, gm. i par. w miejscu. Odl. 3 w. od Pniewa (st. dr. żel. warsz.-bydgoskiej), 21 w. od Kutna, 24 w. od Łowicza. Drogi bite łączą Ż. z tymi punktami. Osada ma kościół par. murowany, szkołę początkową męzką i żeńską, sąd gm. okr. V, urząd gm., urz. poczt., 2 lekarzy, aptekę, 6 jarmarków, 2 młyny parowe, kotlarnią, garbarnią, 2 olejarnie, mydlarnią z prod. 600 rs., 205 dm. (130 mur.), ubezpieczonych od ognia na 256220 rs. Do chrześcian należy 40 domów. Mieszkańców stałych 6396 (4018 chrześc. i 2378 żyd.), niestałej ludności 1434 (971 chrześc., 363 żyd.), ogółem 7830 mk. (3799 męż., 4031 kob.). Sklepów 184 (7 chrześc.). Piekarzy 16 (4 chrześc.). Z rzemieślników najwięcej szewców (50), tworzących cech. W r. 1827 było 107 dm., 1319 mk. Do osady należy 172 mr. (19 pod domami i placami, 2 kościelne i 3 szkolne). Osada posiada dwa rynki (stary i nowy) i dwa place (targowisko końskie i bydlęce). Ulice są: Warszawska, Podwal, Poznańska, Łowicka, Żabia i Tylna. Dobra Ż. składały się w r. 1894 z folw.: Budzyń, Pasieka, Sokołówek, rozl. mr. 1526: gr. or. i ogr. mr. 1361, łąk mr. 114, w odpadkach mr. 15, nieuż. mr. 36; bud. mur. 27, drew. 23; płodozm. 4 i 5-pol. W dobrach istnieją: cukrownia, młyn parowy, browar, wiatrak, dwie olejarnie i cegielnia. Miasto Żychlin ma os. 175, mr. 315; wś Budzyń os. 31, mr. 21; wś Pasieka os. 19, mr. 212. Zawiązkiem osady jest zameczek stojący tu już w XIV w. Wznieśli go zapewne dziedzice obszaru. „Falo de Zychlino judex" występuje w dok. z r. 1332 (Kod. dypl. pol., II, 250). W r. 1394 na zjeździe generalnym w Łęczycy („feria 3 post festum S. Nicolai") stanęła dobrowolna umowa między ur. Dobkiem (Dobesco), podczaszym, Pietraszem z Widawy, a Klemensem, chorążym łęczyckim, i Mszczugiem de Rosprza z drugiej, mocą ktorej rzeczony Klemens zamek Żychlin z przyległościami („castrum Szichlin cum aliis attinenciis") na zawsze posiadł, obowiązując się wypłacić Pietraszowi na dzień Narodzenia Chr. Pana tegoż roku summę 50 grzywien groszy pragskich, a to pod zakładem 100 grzywien. W r. 1397 (20 jun.) tenże Klemens ustępuje w swoim i następców imieniu wszystkie wsi należące do Żychlina („oppido Sychlin") Wojciechowi ze Słońska oraz braciom jego (Księgi grodz. łęczyckie). Okazuje się z tego, że Żychlin otrzymał prawa miejskie przed r. 1450, który podawano dotąd za datę lokacyi. Ztąd pochodził „Albertus de Z.", podkanclerzy królewski, występujący w dok. z r. 1466 i 1469. O nim podaje Niesiecki, iż „mko Żychlin w województwie łęczyckiem założył y ufundował" (Kor. pol., IV, 764). Zapewne tylko, jako zasłużony na dworze królewskim, uzyskał on od Kazimierza Jagiellończyka nowe przywileje dla istniejącego już miasteczka. Prawdopodobnie dziad jego założył tu w r. 1418 kościół parafialny, w którego podziemiach ów podkanclerzy spoczął 1471 r. W r. 1552 Ż. liczył 131 poddanych. Do parafii należały naówczas: Zichelska villa, Pasieka, Rakowo, Dessczki, Dobrzeli-

no, Buskowo Zielione (ob. Buszków), Buskowo Major, Kamienica, Rakowiecz, Skrzieszewo Major et Minor, Gumino zw. Raczkowizna, Gumiuny Sytky, Gumin, Gumin Raffaelizna, Marsewa, Chochołowo, Bobrowo, Żabikowo, Badzin, Przikuty (Łaski, L. B.). We wsiach tych siedziała drobna szlachta na półłankach. Verdum, zwiedzając te strony w latach 1670—72, pisze: „Żychlin, otwarte miasteczko, jakich na Mazowszu i w całej Polsce znajdziesz bez liku. Pomiędzy niemi a wsiami zachodzi tylko ta różnica, że mieszkańcy takich miejscowości mają nieco więcej wolności i albo są sami szlachcicami, albo chłopami poddanymi królowi a nie tyranii szlachty. Tak i w tym Żychlinie mieszka sama szlachta; jednego z nich spotkaliśmy, jak z szablą przy bokn popędzał wóz z gnojem na pole“ (Liske, Cudzoz. w Polsce, str. 73). Nie przyczynili się też do podniesienia miasta późniejsi właściciele: Garczyńscy, Rakowieccy i Pruszakowie. Całą ozdobę osady stanowi obecnie kościół p. w. św. Piotra i Pawła, wzniesiony z muru w r. 1782 na miejscu dawnego, drewnianego. Od r. 1838 będąc pod zarządem ks. Kondrackiego, wciągu lat 30 znacznie powiększony przez przybudowanie prezbiteryum i skarbca, wystawieniem zaś nowych ołtarzy, przyozdobiony został. Seweryna Pruszakowa, dziś Duchińska, znana w piśmiennictwie, obdarzyła kościół obrazem św. Stanisława Kostki. Z zabytków pierwotnego kościoła pozostały dwa portrety, jak napisy świadczą: Józefa Sołłohuba (syna podskarb. w. ks. lit.) i żony jego Antoniny ks. Ogińskiej. Mur i krata otaczają cmentarz przykościelny, na którym stoją trzy żelazne pomniki: Feliksa Tykla († 1847), oraz Karola († 1848) i Teodora Grabskich (Tygod. Illustr. z r. 1869, t. IV, 248 z rysunkiem). Na cmentarzu grzebalnym, w kapliczce umyślnie na ten cel zbudowanej, znajduje się nagrobek Justyny Orsetti, wyobrażający klęczącą kobietę z złożonemi rękoma przed statuą N. Maryi Panny. Ostatnia to praca zdolnego rzeźbiarza Pawła Malińskiego († 1853 r.). Synagoga żydowska wzniesiona r. 1780 z drzewa, na mocy pozwolenia Antoniego Ostrowskiego, arcyb. gnieźn. Około r. 1880 wzniesiono nową murowaną. Ż. par., dek. kutnowski, około 7000 dusz. Ż. gmina, należy do sądu gm. okr. V w miejscu, ma 14881 mr. obszaru (13098 dwor., 1397 włośc., 386 mieszczańskich) i 9997 mk. (1890 r.). Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 21 prawosł., 236 prot. i 2201 żydów, głównie w osadzie samej. W gminie znajdują się dwie cukrownie: Walentynów (w Budzyniu) i Dobrzelin, pięć szkół początkowych (2 w Żychlinie, 2 przy cukrowniach i 1 w Pniewie). 2.) **Ż**, wś i fol., pow. koniński, gm. i par. Staremiasto. Kilka stawów, dość obficie zarybionych, zrasza miejscowość. Drogi boczne, piaszczyste, łączą Ż. z Koninem (3 w.), Słupcą (31 w.), Kołem (26 w.), st. dr. żel. w Kutnie o 11 mil. Wś posiada kościół par. murowany kalwiński (braci czeskich), kantorat (szkołę), 24 dm. (10 mur., 3 drew., 11 z gliny), 364 mk. (45 ewang., 3 żyd.). W r. 1827 było 18 dm., 166 mk. Dobra Ż. składały się w r. 1876 z fol. Ż. i Lipiny, attyn.: Janowice Wielkie i Małe, rozl. mr. 2018: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 691, łąk mr. 144, past. mr. 51, lasu mr. 831, nieuż. mr. 122; bud. mur. 15, drew. 7; płodozm. 9-pol., las urządzony; folw. Lipiny gr. or. i ogr. mr. 142, łąk mr. 14, past. mr. 9, lasu mr. 4, nieuż. mr. 11; bud. drew. 2. W dobrach była gorzelnia, olejarnia, cegielnia i wiatrak. Jest to gniazdo rodziny Żychlińskich h. Szeliga, które podobno już od końca XIV w. zostaje w ich posiadaniu. W r. 1579 wś Ż., w par. Stare Miasto (Konin), miała $3^1/_2$ łan. km., 3 zagr. bez roli (Paw., Wielk., I, 238). Dziesięcinę z łan. km. i dwor. dawano pleban. w Starem Mieście (Łaski, L. B., I, 241). Przyjąwszy wyznanie braci czeskich, założyli tu Żychlińscy w końcu XVI lub na początku XVII w. zbór, należący do małej liczby kościołów tego wyznania, które się do dziś dnia utrzymały. Kościół ten w ciągu swego istnienia wystawiony był na rozmaite niebezpieczeństwa. W r. 1644 Stefan Żychliński, który się po tyrańsku z swymi poddanymi obchodził, karcony o to od seniorów swego wyznania, chciał kościół odebrać braciom czeskim a oddać go luteranom. W czasie wojny szwedzkiej za Jana Kazimierza wojsko polskie, podstąpiwszy pod Konin, wpadło do Ż. i zrabowało dwór, jako siedzibę różnowierczej rodziny Ówczesny duchowny przy tym kościele Daniel Cephas zaledwie życie uniósł, świątynia zrabowana została. Na schyłku XVII w. połączony został z żychlińskim zbór wolski. W r. 1714 Aleksander Żychliński, potrzebując pieniędzy, zaciągnął dług u księdza Ignacego Sienkiewicza, proboszcza w Ostrowie. Ks. Sienkiewicz, pożyczając pieniędzy, położył warunek, ażeby w razie niezłożenia summy w umówionym czasie kościół żychliński oddany został w ręce duchownego katolickiego. Wprawdzie dług w oznaczonym terminie został spłacony, ale wnet nowa burza zebrała się nad kościołem żychlińskim. Ks. Feliks Kretkowski, administrator archidyecezyi gnieźnieńskiej, pozwał w r. 1721 dziedzica Ż. i Pawła Cassiusa, plebana, przed swój sąd o to, że Cassius niektórym swoim współwiercom, albo raczej kalwinom, w Koninie usługi duchowne oddawał. Cassius wytłumaczył się z czynionych mu zarzutów, jednakże uniewinnienie się jego nie byłoby ocaliło kościoła, gdyby niektórzy kalwini polscy, jako to Kurnatowscy, Unrugowie, nie byli rzeczy tej wpływem swoim załagodzili (Łukaszewicz, Kościoły braci czeskich). Że duchowieństwo katolickie dokładało wszelkich starań, aby zawładnąć zbo-

rem, świadczy zapiska Niesieckiego w te słowa: „Czytałem relacyą ręką Adama Żychlińskiego, kaszt. międzyrzeckiego, spisaną, w której potomności, to za niechybną rzecz podaje, że Żychliński, ojciec podkomorzego kaliskiego Aleksandra, gdy w wierze kalwińskiej umarł, i już dwa miesiące czekając pogrzebu, trupem na katafalku leżał, znowu ożył i zmartwychwstał, żył potem dwie lecie; z nikim nic nie mówiąc, tylko z jednym księdzem katolickim, przed którym błędów się swoich wyrzekłszy, i Sakramenta św. przyjąwszy, po katolicku życie to znowu zamknął: to żałosna, że syn jego podkomorzy, i inni, lubo tak jawny cud oczy ich raził, rozum oświecał, przecież w błędach kalwińskich uporczywie się trzymali. Działo się to w Żychlinie wsi pod Koninem, we dworze, dodaje heraldyk („Korona polska“, wyd. Bobr., X, 198). O ciężkich chwilach dla zboru w XVIII w. świadczy notatka przechowana w „Księdze aktów“ tej świątyni. „Od r. 1760—67 chrzty, śluby i t. p. akty były zabronione a księga dla zawieruchów y napaści ustawicznych na bezpiecznem miejscu schowana aż do czasów bezpieczniejszych“. Około tego czasu dobra Ż., Janowice, Lipiny, Karsy, Zdziary i Krągola zmieniły właściciela. Andrzej Żychliński, kapitan wojsk JKM., sprzedał je za cenę 103000 złp. Adamowi Bronikowskiemu, staroście borzechowskiemu, w r. 1754 (Złota ks., I, 364, II, 36, 47). Obecny właściciel Rafał von Oppeln Bronikowski, jest praprawnukiem kasztelana Adama. Po dawnym zborze ewangelickim, modrzewiowym, pozostały tylko szczątki oraz groby podziemne, zkąd wydobyto kiedyś dwie tablice cynkowe z trumien, z portretami mężczyzny i niewiasty w polskich strojach. Obecna świątynia murowana, powstała w r. 1821 staraniem rodziny von Oppeln Bronikowskich i sąsiedniej szlachty, głosi o tem tablica nad wejściem w te słowa: „Sub rege Patrique Patriae Alexandro Primo. Anno Domini MDCCCXXI“. Szczególniejszą protektorką i opiekunką kościoła była Joanna Florentyna z Potworowskich Adamowa Bronikowska, kasztelanowa, portret której oraz jej męża dotąd widzimy na ścianach. Z innych pomników wymieniamy: tablicę pamiątkową z napisem: „Teodor Pretwic, b. podpułkownik wojsk polskich, żył lat 61, umarł dnia 1 grudnia 1836 roku“. Urna metalowa z tablicą kamienną i słowami: „Kurnatowski Wiktor zachował tutaj serce swojej żony ś. p. Melanii z Bronikowskich Kurnatowskiej, ur. 16 lipca 1811 r., zmarł. 31 paźdz. 1834 r.“. Pod tablicami wyryte herby rodzinne. Pod względem budowy kościół ten, bez wieży, niczem się nie odznacza, jedynie cyboryum srebrne, z datą 1675 r., zwraca na siebie uwagę. Jako szczególniejszego rodzaju pamiątka zachowaną jest w zakrystyi czaszka zamordowanego podczas rozruchów religijnych w r. 1769 ks. Majewskiego, miejscowego pastora. W archiwum jedna tylko księga godna zaznaczenia, nosząca nagłówek: „Księga aktów y usług kościelnych zboru zychlińskiego y wolskiego“, prowadzona od r. 1630 do 1794, niezmiernie cenne źródło do historyi Ż. i okolicy. Na podstawie jej podajemy poczet pastorów czyli t. zw. „ministrów żychlińskich“: 1630 Tomasz Pupkiewicz, 1639 Mateusz Chodowiecki, 1644 Jan Chodowiecki, 1649 Paweł Erastus, 1651 Daniel Cephas, 1681 Andrzej Attinentius, 1702 Paweł Cassius, 1727 Bogusław Mikołajewski, 1736 Joachim Samuel Majewski, zamordowany 1769 r., 1769—1773 C. T. Cassius, 1781 Salomon Jakub Kalucki, 1791—1815 Jan Bornemann, 1815—1868 Jan Scholz, obecnie M. Semadeni. Na cmentarzu parafialnym, położonym wśród pobliskiego lasku, znajduje się kilka większych grobowców familijnych: Potworowskich, Żychlińskich i in. Mauzoleum rodziny Bronikowskich znajduje się w sąsiednim z plebanią ogrodzie dworskim. Grobowiec ów wybudowany został w r. 1840 przez marszałka Rafała z Opplów Bronikowskiego, ocienia go olbrzymi kasztan, który ledwo trzech ludzi objąć może. *M. R. Wit.*

Żychlin, niem. *Louisenhof*, folw. do Kars, w pow. pleszewskim, ma urz. okr., st. cyw. i parafie w Sobótce, tamże pocztę, st. kol. żel. w Biniewie, na linii Jarocin-Ostrowo, szkołę katol. w Bismarksdorf, ew. w Sobótce, sąd w Pleszewie; 3 dym., 99 dusz. Leży pod Krzywosądowem, o 10 staj na płd.-wschód Pleszewa, w miejscu gdzie dawniej istniał Wierzchosław. *W. Ł.*

Żychlinek, kol. i fol., pow. nieszawski, gm. Piotrków, par. Sadlno, ma 83 mk., 40 mr. włośc. Fol. Ż. wchodził w skład dóbr Krzyszkowice.

Żychor, wś nad rzką Udach, pow. i gub. charkowska, gm. Żychor, o 7 w. od Charkowa, ma 316 dm., 1802 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkołę.

Żychory, folw., pow, lepelski, własność Sielawów, 77 dzies.

Żychów al. *Zychowo*, wś, fol. i os., pow. turecki, gm. Strzałków, par. Lisków, odl. od Turka 24 w.; wś ma 28 dm., 256 mk.; fol. 3 dm., 25 mk.; os. 1 dm., 6 mk. W r. 1827 było 24 dm., 168 mk. Fol. Ż., r. 1883 oddzielony od dóbr Lisków, rozl. mr. 221: gr. or. i ogr. mr. 187, łąk mr. 29, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, drew. 8; płodozm. 11-pol. Na początku XVI w. wś daje pleb. w Liskowie po korcu żyta i korcu owsa z łanu (Łaski, L. B., II, 62). W r. 1579 płaci tu Miłaczewski od $7^1/_2$ łan. km. i 2 kom. (Paw., Wielkop., I, 122). Następnie Ż. wraz z Liskowem przeszły na własność kollegium jezuitów w Kaliszu. Ob. *Lisków.*

Żychowo al. *Zychowo*, wś włośc., pow. sierpecki, gm. i par. Raciąż, odl. 36 w. od Sierpca,

ma 22 dm., 198 mk., 420 mr. W r. 1827 było 16 dm., 94 mk. W r. 1578 wieś „Zichowo Episcopi“ płaci od 3 łan., 4 pustych. Należała do bisk. płockiego i wchodziła w skład klucza raciązkiego (Paw., Maz., 83, 130).

Żychowo, wś nad Świhą, pow. nowogródsiewierski gub. czernihowskiej, gm. Żychowo, o 35 w. od mta powiat., 279 dm., 1671 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, jarmark, 13 wiatraków.

Żychy, wś, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Dworzec, o 39 w. od Słonima.

Życica, uroczysko, pow. piński, w okolicy wsi Hlinna al. Glinna, obecnie gm. Święta Wola, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 309, 312). *A. Jel.*

Życie, wś, pow. szawelski, gm. Ligumy, o 23 w. od Szawel.

Życielewo, folw., pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, gm. Rudobiełka al. Karpiłówka, własność Tarasiewiczów, około 5 włók. *A. Jel.*

Życienka, rzeczka, pow. ihumeński, ob. *Zawiszynka.*

Życin, wś z zarządem gminnym i dobra poradziwiłłowskie nad rz. Ptycz, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, o 84 w. od Bobrujska, ma 65 osad. Cerkiew paroch. p. w. św. Mikołaja, uposażona z dawnych zapisów około $7^1/_5$ włókami ziemi i łąk; do 1500 parafian. Gmina składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich, ma 399 osad, 1904 włościan pł. męz., uwłaszczonych na 10181 dzies. gruntu. W obrębie gminy jest 8 wiosek, 2 zaśc., 24 dóbr. Miejscowość poleska, małoludna, grunta piaszczyste, łąk i pastwisk obfitość, rybołówstwo i łowiectwo znaczne; włościanie hodują dużo pszczół w puszczy. Dobra Ż., mające 6149 dzies., przez wiano ks. Stefanii Radziwiłłówny przeszły w dom ks. Wittgensteinów, na ks. Maryą Hohenlohe, która na mocy obowiązujących praw musiała dobra sprzedać. Ż. przed paru laty został rozparcelowany pomiędzy włościan miejscowych i postronnych. Rz. Ptycz pod wsią tworzy rozlewy i odnogi i obraca młyny. *A. Jel.*

Życińska Wola, ob. *Wola Życińska.*

Życiny, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Potok, odl. 23 w. od Stopnicy. W 1827 r. było 32 dm., 197 mk. Wymienione w dok. z r. 1191 w liczbie wsi dających dziesięciny kolegiacie sandomierskiej (Kod. małop., I, 5). Według reg. pob. pow. wiślickiego, z r. 1579 wś „Ziczyni“, w par. Kotuszow, „noviter locata“. Krzysztof Solsza wójt płaci od 2 łan. (Paw., Małop., 229).

Życisko, struga, w pow. wieluńskim, płynie pod Zwiechami, w gm. Kurów.

Życk, pow. gostyński, ob. *Zyck.*

Życka Wola, wś, pow. garwoliński, ob. *Wola Życka* i *Życzyn.*

Życkie, właściwie *Iżyckie*, ststwo, ob. *Iża.*

Życki szki, dobra, pow. rossieński, gm. i par. Rossienie (o 4 w.), przed uwłaszczeniem włościan własność Życkich.

Żyćkowo, wś nad rz. Schą (Chą), pow. borysowski, gm. Bytcza, o 10 w. od Borysowa, ma 43 osad; grunta lekkie, faliste, kamieniste.

Życz, ob. *Seitsch.*

Życzkiszki, wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 61 w. ob Wilna, 5 dm., 32 mk. katol.

Życzuny, wś, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 87 w. od Poniewieża.

Życzyn, wś i fol. nad rz. Okrzejką, pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Korytnica, odl. 25 w. od Garwolina, ma 52 dm., 392 mk. W pobliżu znajduje się przystanek drogi żel. nadwiśl. t. n., odl. $9^1/_2$ w. od Iwangrodu. W 1827 r. było 41 dm., 294 mk. W r. 1887 fol. Ż. z nomenklaturą Mościska rozl. mr. 1262: gr. or. i ogr. mr. 586, łąk mr. 107, pastw. mr. 39, lasu mr. 472, nieuż. mr. 58; bud. mur. 1, drew. 26; płodozm. 9 i 13-pol., las nieurządzony, pokłady torfu, dwa młyny wodne, folusz, cegielnia i smolarnia. Wś Ż. osad 27, mr. 517; wś Wola Życka os. 20, mr. 391; wś Błędowiec os. 4, mr. 102; wś Brzeziny os. 38, mr. 665; wś Budki al. Łąki os. 2, mr. 54; wś Dębówka os. 2, mr. 4; wś Idzki al. Stanisławów os. 4, mr. 63; wś Komory os. 4, mr. 70; wś Kozice os. 37, mr. 761; wś Kruszyny al. Mościska os. 10, mr. 199; wś Nowa Kruszyna os. 9, mr. 91; wś Piotrówek os. 9, mr. 212; wś Jabłonowiec os. 22, mr. 500; wś Podobłocie os. 28, mr. 479. W r. 1508 Mazowszany, Zakowicze, Zyczyna, Kamieńska Wola, Kajmir i Godów, w pow. radomskim, należały do Mateusza Kajmira (Kanimira), który płacił ztąd 1 grzyw. 10 gr. W r. 1569 wś królewska „Ziczin“ należy do ststwa stężyckiego, ma 13 łan. km., 13 zagr. Wola Życka ma 10 łan., 4 zagr. (Paw., Małop., 339, 469). R. 1633 wś królewska, w pow. stężyckim, w dzierżawie Mikołaja Korycińskiego; r. 1664 Bernard Gozdzki trzymał Ż., Życką Wolę i Kozice. Wś Ż. miała w 1664 r. 31 dm., 115 mk. *Br. Ch.*

Życzyn, wś i folw., pow. prużański, w 2 okr. pol., gm. Rewiatycze, o 23 w. od Prużany, 712 dzies. ziemi włośc. (189 łąk i pastw., 42 lasu, 12 nieuż.). Folw. ma 45 dzies. roli, własność Skorynów.

Żyd al. *Kniaź*, wielkie jezioro, pow. mozyrski, w gm. Dziakowicze. Do wiadomości podanych p. wyr. Kniaź dodajemy, że w ostatnich latach cała miejscowość została skanalizowaną ku Prypeci i tem samem brzegi jeziora są dziś przystępniejsze. Profesor Zawitniewicz badał tu w r. 1889 przedhistoryczne budowle na palach. Ob. opisy i wzmianki o jeziorze w Exkur-

syi Kontryma (str. 29); w Mińskich gub. wied., (z r. 1869 Nr 35—36, i z r. 1877 Nr 52). Tam dość ciekawych szczegółów. *A. Jel.*

Żyd 1.) *Żydek* al. *Żydok*, rzeczka, w pow. radomyskim, prawy dopływ Dniepru, bierze początek z błota na gruntach chutoru Rostesne, przepływa pod wsią Mokrzec (Złodziejówką), Syczówką i Tołokińską Rudnią, poniżej której uchodzi do Dniepru. 2.) **Ż.**, rzeczka, urocz sko na gruntach mstka Hornostajpol, pow. radomyski (ob. t. III, 131).

Żyda, niem. *Seyde* al. *Seide*, w dokum. *Syden*, *Seiden*, *Zidau*, dobra nad Drwęcą, tuż nad granicą pruską, pow. toruński, st. p. Lubicz, st. kol. Turzno, 7 klm. odl., par. kat. Gronowo; 474 ha (414 roli or., 10 łąk); 1885 r. 8 dm., 28 dym., 130 mk. kat., 14 ew. R. 1856 własność Gosków, r. 1885 posiadał Struebing. Za czasów krzyżackich należały do komturstwa toruńskiego. Zygmunt I nadał je miastu Toruniowi. W topografii Goldbecka z r. 1789 zapisane jako folw. szlach., wś i karczma, do Torunia należące, o 10 dymach (str. 208). R. 1893 odkryto tu wielkie pokłady żwiru. Dla tego wybudowano kolej aż do Turzna, aby żwir dostawiać na kolej wystrucką, której tor miał zostać rozszerzony dla położenia jeszcze drugiej pary relsów. *Ks. Fr.*

Żydaczów, w dok. 1360, 1375 i 1390 r. *Zudoczow*, *Sudoczoia*, miasto powiatowe w Galicyi, pod 49° 23′ płn. szer. a 41° 49′ wsch. dług. od F. Na płd.-wsch. leżą Rogóźno i Bereźnia Królewska, na płd. Zabłotowce i Łowczyce, na zach. Hnizdyczów i Iwanowce, na płd. Wołczniów, Międzyrzecze i Czartorya, na płn. wsch. Zalesie i Borodczyce (trzy ostatnie w pow. bobreckim). Wzdłuż granicy zach. i płn. płynie Stryj i wpada do Dniestru, płynącego wzdłuż granicy płn.-wsch. Zabudowania miejskie leżą na zach., nad Stryjem. Miasto wraz z wsią zw. Żydaczowskie folwarki mają 34·32 klm. kw. obszaru. Własn. więk. (Fundacyi hr. Skarbków) ma roli or. 261, łąk i ogr. 426, pastw. 1467, lasu 182 mr.; wł. mn. roli or. 1391, łąk i ogr. 1062, past. 694, lasu 59 mr. W r. 1890 było 461 dm., 2647 mk. w Ż. a 31 dm., 168 mk. w folw. Żydaczowskich (1200 gr.-kat., 863 rzym.-kat., 752 izr.; 1304 Rus., 1216 Pol., 284 Niem.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. stryjski, archidyec. lwowska. Parafia założona była w r. 1301. Należą do niej: Bereźnia Królewska, Cucułowce, Folwarki Żydaczowskie, Iwanowce, Międzyrzecze, Młyniska, Peczany, Pokrowce, Rogóźno, Turady, Wołcniów, Zabłotowce i Żurawków. Kościół murowany, konsekrowany w r. 1612. Niegdyś istniał w Ż. klasztor augustyanów. Zniesiono go w r. 1783, a obszar klasztorny nabyli Jan i Salomea z hr. Stadnickich Ufniarscy za 1807 złr. Zwie się on Augustyańszczyzną Żydaczowską i stanowi część obszaru dworskiego. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. rozdolski. Cerkiew paraf. p. w. Zmartwychwstania Chr. P. Miasto jest siedzibą starostwa, urzędu podatkowego, sądu pow., urzędu poczt.-telegr., rady pow., rady szkolnej okręgowej. Stan czynny majątku miejskiego wynosi 125307 złr. Istnieje tu 5-klas. szkoła mieszana, z językiem wykładowym polskim, fundusz ubogich, założony r. 1848 przez ks. Sebastyana Iwańskiego, z majątkiem zakładowym 3535 złr. i dom ubogich, o którym jest już wzmianka w dok. z r. 1657. Majątek zakładowy tego domu stanowi grunt orny (7 mórg) i 2 ogrody, wartości 1060 złr. Przełożonym jest proboszcz łaciński. Ż. istnieje już za czasów Kazimierza W., stanowił starostwo grodowe i miał zamek obwarowany wałami i parkanami. Piotr „ruthenus“, wojewoda „zudaczovienusis“, otrzymuje od króla Kazimierza przywilej na prawo niemieckie dla swych wsi: Czermno, Klecie i in. (Kod. małop., I, 299). Dok. Władysława, ks. opolskiego, z r. 1375 wymienia wieś Strzylcze „in Zudaczoviensi“ (Kod. dypl. pol., I, 241). Ks. Ant. Petruszewicz („Materyały historyczne, w „ Przeglądzie archeol.“, Lwów, 1882 str. 82) uważa Ż. za osadę pochodzenia rumuńskiego, albowiem nazwą „Zudeczow“ powstała z rumuńskiego słowa „Żudeczu“ (łacińs. „judex“), a w miejscowości tej mieli osiedleni tu koloniści rumuńscy swój gród sądowy. Dokum. wydanym w r. 1387 nadaje Władysław Jagiełło kościołowi N. P. Maryi w Żydaczowie wieś Rogóźno (A. G. Z., t. II, str. 27). Załoga węgierska, osadzona przez Ludwika węgierskiego w zamku żydaczowskim, dopiero w lat kilka po zgonie tegoż króla, a mianowicie r. 1390, usuniętą została. Władysław Jagiełło, pragnąc pomnożyć pożytki nowo założonego miasta, nadaje mu w 1393 r. 60 łanów frankońskich, z których opłacać mają posiadacze czynsze i pełnić obowiązki zwykłe w krajach ruskich; przeznacza dla plebana dwa łany, a 4 na pastwiska; obdarza prawem niemieckiem, ustanawia targ w soboty; zabrania w okręgu milowym karczmy stawiać, trudnić się jakiembądź rzemiosłem i handlem, pod zagrożeniem kary w jednej połowie na użytek miasta przypadającej. Tenże król nadał Ż. i inne grody w r. 1403 bratu swemu Świdrygielle. Dokum. wydanym r. 1415 uposaża ks. Świdrygiełło kościół N. P. Maryi w Ż. (A. G. Z., t. II, str. 65). Jan z Czyżowa, kasztelan krakowski, starosta żydaczowski, wydał w r. 1448 przywilej następującej treści: „Pragnąc dobra i bezpieczeństwa mieszkańców, skłoniłem ich prośbami, iż takowi nie na mocy żadnego prawa, lecz z wolnej i dobrej swéj chęci, wybudowali część zamkowej warowni, pod zastrzeżeniem wszakże: że jeśli w następstwie czasu, zniszczeje warownia częściowo lub całkowicie, obywatele tutejsi nie będą obowiązani i znaglani do jej dźwignienia lub naprawy. Zapewnia oraz: iż żadnych straży, ani

wart w zamku pełnić nie będą, wrazie jednak napadu pogan wszyscy do wspólnej obrony należeć powinni. Dokum. wydanym w Poznaniu dnia 7 czerwca 1462 r. rozstrzyga Kazimierz Jagiellończyk spór między Włochem Krzysztofem de Sancto Romula a rajcami żydaczowskimi (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 330, str. 887). Dokum. wyd. we Lwowie dnia 15 czer. 1474 r. rozstrzyga Stanisław z Trzebuchowa, kanonik i oficyał lwowski, spór proboszcza żydaczowskiego z tamtejszymi rajcami o łąki i jatki (l. c., C., t. 541, str. 327). W Pyzdrach dnia 17 grud. 1474 r. pozwala Kazimierz Jagiellończyk Feliksowi z Paniowa, dworzaninowi swemu, wykupić z rąk Jana z Pilczy, kasztelana krakowskiego, zamek i miasto Ż. z przyległościami i zapisuje mu na tych dobrach 3603 zł. węg. (A. G. Z., t. IX, str. 110). W Piotrkowie dnia 19 lipca 1479 r. zapisuje Kazimierz Jagiellończyk Szczęsnemu z Paniowa, staroście żydacz., 100 zł. węg. na Ż. i wsiach przynależnych (l. c., str. 122). Tamże dnia 5 lutego 1511 r. przyłącza Zygmunt I probostwo żydaczowskie do kapituły lwowskiej (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 541, str. 333). Dnia 6 lut. 1511 r. potwierdza Zygmunt I Swaryczowskim przywilej Władysława Jagiełły, wydany w Ż. dnia 13 paźdz. 1387 r., dla Iwona i Boczka, Wołochów (l. c., C., t. 470, str. 156). Dnia 3 lipca 1521 r. w Krakowie nakazuje Zygmunt I żydom z Ż. i innych miast składać na ręce żydowskich poborców podatek, uchwalony w Bydgoszczy (l. c., C., t. 12, str. 522). W zamiarze polepszenia stanu miasta zaprowadza Zygmunt I, trzy jarmarki w r. 1546 (Baliński, Star. Polska, Warszawa, 1845 r., t. II, str. 613). Dok. wyd. dnia 16 mar. 1546 r. w Krakowie potwierdza Zygmunt I żonie i dzieciom Jerzego z Paniowa, ststy żydacz., posiadanie Ż. z przyległościami i cłem w Dolinie aż do wypłaty pewnej sumy, a to stosownie do swego dawnego przyrzeczenia, danego Jerzemu i Malchierowi Paniowskim, starostom żydaczowskim (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 329, str. 184). Dnia 17 grud. 1546 r. w Krakowie nakazuje Zygmunt I Malchierowi z Paniowa, dzierżawcy dóbr król. żydacz., wstrzymać się od wyrządzania krzywd miastu aż do rozpatrzenia sporu przez komisarzów królewskich (l. c., C., t. 326, str. 470). Dnia 18 marca 1553 r. w Krakowie poleca Zygmunt August Melchiorowi z Paniowa, ażeby się lepiej obchodził z mieszczanami (l. c., C., t. 28, str. 269). Dnia 26 sierp. 1556 r. w Wilnie uwiadamia Zygmunt August Melchiora z Paniowa, że wysłał komisarzów do rozgraniczenia dóbr królewskich Grodziska, od dóbr Stanisława Czartoryskiego: Międzyrzecza, Czartoryi, Zalesia, Zyrawy (l. c., C., t. 330, str. 53). Dok. wyd. d. 12 marca 1603 r. w Krakowie udziela Zygmunt III mieszczanom żydacz. listu bezpieczeństwa (l. c., C., t. 356, str. 364). W Krakowie d. 28 sierp. 1607 r. wystawia Zygmunt III list żelazny kilku mieszczanom (l. c., C., t. 362, str. 2539). Dnia 27 marca 1615 r. w Warszawie daje Zygmunt III mieszkańcom Ż. list bezpieczeństwa (l. c., C., t. 369, str. 238). Podług lustracyi z r. 1662 jest posesorem starostwa grodowego w Ż. Adam Dzierżek, kasztelan rospierski. Zamek na górze za miastem, koło zamku wał, na nim parkan miejscami stoi, gontami pobity; wewnątrz zamku 4 izby i kaplica nowa; naokoło zamku baszt 4, moździerz i 8 hakownic. Uskarżali się mieszczanie na P. P. szlachtę, którzy to dwory swoje w mieście mający, pola miejskie zabierają i zasiewają, a do żadnych ciężarów i składek przyczyniać się niechcą i odmawiają. Mieszczanie powinności żadnej nieodprawują, oprócz tego, że po 3 grosze z domu dają (Baliński, l. c., str. 613). W Warszawie d. 26 kwiet. 1670 r. zakazuje król Michał starostom i mieszczanom żydaczowskim pociągać tamtejsze cerkwie do ponoszenia jakichkolwiek ciężarów (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 423, str. 2617 i t. 461, str. 1422). W r. 1676, ciągnąc pod Żurawno, zatrzymał się tu Jan III d. 22 września na chwilę z wojskiem i donosi o tem żonie: „My-śmy się w sobotę z wojskiem zpode Lwowa ruszyli. Wczora prześliśmy Dniestr tak mały, że go i kura przebrnęła. Weszliśmy tu we środek rozmaitych śmierci, bo z jednej strony nieprzyjaciel, a z drugiej powietrze; kilkanaście bowiem wsi około Dniestru zapowietrzyło się, którzy i przed nieprzyjacielem nie uciekają. Ale P. Bóg z nami na to wszystko“ (Helcel, Listy Jana Sobieskiego do żony, str. 281). Król Stanisław August w postanowieniu z r. 1767 wyraża: „Przełożono nam, że starosta Michał Rzewuski, wojewoda podolski, zamierza dla dobra powszechnego z niemałym swoim nakładem do należytego stanu doprowadzić spustoszony zamek. Z tego więc powodu dozwalamy mu pociągnąć mieszczan do podwód, lecz nie dalej, jak w okręgu mil 10, i nie częściej, jak dwa razy na rok, do dni jego życia (Baliński, l. c., str. 614).

Żydaczowskie starostwo grodowe, w wojew. ruskiem, ziemi lwowskiej, pow. żydaczowskim, podług spisów lustracyjnych z r. 1765 obejmowało miasteczko Ż. z wójtowstwem i wś Iwanowce. W r. 1771 posiadał je Kazimierz Rzewuski, wojewodzic podolski, opłacając kwarty złp. 4002 gr. 17, a hyberny złp. 135 gr. 25. Po zagarnięciu dóbr narodowych przez rząd austryacki w r. 1772, tenże sprzedał je przez licytacyję d. 15 maja 1813 r. Konstantemu Dobrzańskiemu za sumę 106820 złr., Dobrzański zaś odstąpił je zaraz Stanisławowi hr. Skarbkowi.

Żydaczowski powiat (w atlasie Kummersberga karty: 31, 32, 38, 39, szt. general. Z. 7, C. 30; Z. 8, C. 30, 31, Z. 9, C. 30,. 31) leży między 49° 7′ 20″ a 49° 35′ płn. szer. i między 41° 31′ a 42° 8′ wsch. dł. od F. Na płn. leży pow. lwow-

ski, na wsch. pow. bobrecki i rohatyński, na płd. pow. kałuski i doliński, na zach. pow. stryjski, drohobycki i rudecki. Żydaczów znajduje się na płd.-wsch. i przytyka do granic pow. rohatyńskiego. Najdalszy punkt od Ż. na płn.-zach. (płn. kraniec Demni) leży o 26 klm. w prostej linii, na płd.-wsch. (zach. kraniec Kotoryn) o 31 klm., na płd. (płd. kraniec Łyskowa) o 29 klm., na zach. (zach. kraniec Rudnik) o 20 klm. Obszar powiatu obejmuje 9·4633 kwadrat. miryametrów. Gmin administracyjnych jest 74 (19 w obrębie sądu pow. Mikołajów, 31 w obr. sądu pow. Żurawno, 24 w obr. sądu pow. Żydaczów); obszarów dworskich 63 (16 w obr. sądu pow. Mikołajów, 29 w obr. sądu pow. Żurawno, 18 w obr. sądu pow. Żydaczów). W obrębie sądu pow. Mikołajów leży miasto Mikołajów, miasteczko Rozdół i wsi: Brzezina, Czernica, Demnia, Drohowyże, Iłów, Krupsko, Malechów, Nadiatycze, Piaseczna, Rozwadów, Rudniki, Stulsko, Trościaniec, Uście, Weryń i Wola Wielka. W obr. sądu pow. Żurawno leżą miasteczka: Nowesioło i Żurawno i wsi: Balicze Podróżne, Balicze Zarzeczne, Bujanów, Czerteż, Dubrawka, Holeszów, Izydorówka, Jajkowce, Korczówka, Kotoryny, Krechów, Lachowice Podróżne, Lachowice Zarzeczne, Lubsza, Lutynka, Łysków, Machliniec, Manasterzec, Mazurówka, Mielnicz, Młyniska, Obłaźnica, Pobereże, Protesy, Smuchów, Sulatycze, Tarnawka, Włodzimierce i Żyrawa. W obrębie sądu pow. Żydaczów leży miasto Ż., miasteczko Ruda i wsi: Bereźnica Królewska, Cucułowce, Demenka Leśna, Demenka Poddniestrzańska, Deszów, Hanowce, Hnizdyczów, Iwanowce, Juseptycze, Kijowiec, Łowczyce, Międzyrzecze, Pczany, Pokrowce, Rogóźno, Tejsarów, Turady, Wołcniów, Wolica Hnizdyczowska, Zabłotowce, Żurawków i Żydaczowskie Folwarki. Cały powiat leży w nizinie naddniestrzańskiej a w dorzeczu Dniestru. Dniestr wchodzi tu z Sajkowa (w pow. rudeckim) do wsi Uście i płynie przez płn.-wsch. część powiatu w kierunku płd.-wsch. przez Rozwadów, Weryń, Nadiatycze, Krupsko, Rozdół, Kijowiec, Brzezinę, Demenkę Poddniestrzańską, poczem skręca na wschód, wchodzi do pow. bobreckiego (w Brzozdowcach), następnie skręca na płd., dotyka płn.-wsch. granicy Międzyrzecza i wsch. granicy Ż., poczem wchodzi znowu w obręb powiatu do Holeszowa, płynie przez Żurawno, wzdłuż granicy Kotoryn i wchodzi nareszcie do Ćwitowy, w pow. kałuskim. Do Dniestru wpadają w obrębie powiatu od lew. boku: Szczerek, Zubrza, Kłodnica, a z praw. boku: Stryj, Bereźnica, Lubeszka, Krechówka, Świca, Lutynka i Olszynka z Kiełbaską. W r. 1890 było w powiecie 9702 dm. a 65114 mk., a mianowicie: 3553 dm., 23601 mk. w obrębie sądu pow. Mikołajów, 3461 dm., 24868 mk. w obr. sądu pow. Żurawno, 2688 dm., 16645 mk. w obr. sądu pow. Żydaczów. Według płci było 32335 męż., 32779 kob. Według wyznania 47941 gr.-kat., 9980 rzym.-kat., 6961 izr., 232 innych wyznań. Języka rusińskiego używało 50942, polskiego 9491, niemieckiego 4549, innych języków 53 mk. Od 1 lipca 1888 r. tworzy powiat osobny okrąg szkolny, którego rada szkolna i inspektor mają siedzibę w Ż. Oprócz szkoły 5-klas. w Ż. istniało w r. 1895/6 szkół ludowych 69, a mianowicie: 58 z jęz. wykł. rusińskim, 10 z jęz. wykł. polskim, a jedna z jęz. wykł. niemieckim; 4 czteroklasowe, 7 dwuklasowych, 58 jednoklasowych. Szkół prywatnych było 3 z jęz. wykł. polskim, jedna 6-klas., jedna 4-klas., jedna 3-klas. Ilość dzieci obowiązanych do uczęszczania na naukę codzienną wynosiła 8626 (4565 chłopców, 4061 dziewcząt); na naukę dopełniającą 2436 (1233 chłopców, 1203 dziewcząt). Uczęszczało na naukę codzienną 7173, na naukę dopełniającą 1666. Nauczycieli było 58 (44 z świadectwem kwalifikacyjnem, 4 z świad. dojrzałości, 10 bez kwalifikacyi); nauczycielek 35 (14 z świad. kwalif., 6 z świad. dojrz., 15 bez. kwalif.). Kas pożyczk. gminnych było 57. Zach. część powiatu przebiega kolej lwowsko-stryjska, i ma tu stacye: Mikołajów-Drohowyże i Piaseczna. Kolej lwowsko-czerniowiecka biegnie w nieznacznem oddaleniu od wsch. granic powiatu. Od Ż. prowadzi gościniec na płd.-zach. do Stryja; na płd.-wsch. przez Żurawno do Kałusza; na wsch. przez Chodorów, Rohatyn do Brzeżan; na płn.-zach. do Rozdołu. *Lu. Dz.*

Żydańce, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (dawniej Oława), okr. wiejski Demontańce, o 4 w. od gminy a 66 w. od Trok, 7 dm., 3 mk. prawosł. i 86 katol. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Olita.

Żydany 1.) wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 36 w. od Poniewieża. 2.) **Ż.,** wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 38 w. od Poniewieża.

Żydatycze, wś, pow. lwowski, 13 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. we Lwowie, 6 klm. na wsch. od urz. poczt. w Dublanach. Na płn. leżą Podliski Małe i Zapytów, na wsch. Prusy, na płd. Prusy i Sroki przy Laszkach, na zach. Dublany. Płn. część obszaru przepływa Młynówka ał. Stara rzeka, dopł. Jaryczówki. W jej dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. więk. (kapituły łacińskiej we Lwowie) ma roli or. 261, łąk i ogr. 213, pastw. 49, lasu 161 mr.; wł. mn. roli or. 465, łąk i ogr. 425, pastw. 114 mr. W r. 1890 było 109 dm., 761 mk. w gm., 3 dm., 41 mk. na obsz. dwor. (495 rzym.-kat., 300 gr.-kat., 7 izr.; 475 Pol., 295 Rus., 32 Niem.) Par. rzym.-kat. w Prusach, gr.-kat. w Srokach. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła 1 klas. i młyn. Dokum. wydanym r. 1405 przenosi Władysław Jagiełło wsi: Hodowice i Żydatycze na

prawo niemieckie z dodatkiem, że z prawa tego korzystać tylko będą mieszkańcy wyznania katolickiego (Liskie, A. G. Z., t. II, str. 53). Dok. wydanym we Lwowie dnia 30 wrześ. 1419 r. przenosi Władysław Jagiełło wsi: Malechów, Żydatycze i Klekotów na prawo niemieckie (l. c., t. IV, str. 101). Dok. wyd. we Lwowie dnia 7 stycz. 1491 r. poświadczają Gunter z Sieniawy, sędzia, i Piotr Gołąbek z Zimnejwody, podsędek ziemscy lwowscy, że Jan Kunat, dziedzic Tuligłów i Żydatycz, sprzedał wieś swoją Żydatycze za 250 grzyw. pol. Januszowi, dziedzicowi Maliczkowic (l. c., t. VI, str. 218). Janusz z Maliczkowic darował tę wieś r. 1508 wraz z całym swoim majątkiem kościołowi katedralnemu lwowskiemu (dokument ob. w Dodatku do Gaz. lwowskiej, r. 1858, Nr 12). *Lu. Dz.*

Żydcze al. *Żytcze*, wś, okolica i dobra, pow. piński, na Zarzeczu, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. i par. prawosł. Chojno, par. katol. Pińsk (o 28 w.). We wsi cerkiewka filial. św. Michała, uposażona z zapisu Kurzenieckich z roku 1664 $1^1/_2$ włókami ziemi. Niegdyś Ż. stanowiły własność stołową kn. pińskich Jarosławowiczów, później królów polskich. Zygmunt stary oddał Ż. wraz z innemi dobrami żonie swej Bonie. W r. 1525 Bona potwierdziła zapis kn. Feodora na dworzyszcze w Ż. Cimoszowi Dymitrowiczowi (ob. Rewizya puszcz, str. 258). Z rozkazu Bony dokonano w r. 1554 opisu sioła Ż. pod względem granic i powinności (ob. Piscew. kn., od str. 261). Królewszczyzną tą władali już w w. XVII Kurzenieccy. W w. XVIII Ludwik Kurzeniecki, podczaszy piński, zrobił zapis na Ż. dla pijarów w Lubieszowie w ilości 31000 złp., w celu utworzenia 5 stypendyów dla biednych uczniów szkoły lubieszowskiej. Zapis ten został wypełniony przez spadkobiercę testatora Wiktora Kurzenieckiego, stolnika pińskiego, na mocy aktu zawartego z pijarami d. 16 grudnia 1815 roku (ob. Dzieje dobroczynności, r. 1820, 2208-2216). Kurzenieccy posiadali Ż. wraz z dobrami pojezuickiemi Duboj do 1878 r., około tego czasu nabył je w ilości 4829 dzies. Karol Szleinkor. Grunta lekkie, miejscowość nizinna, leśna, łąk i pastwisk obfitość. *A. Jel.*

Żydczyszki, wś nad jeziorem Trockiem, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 10 w. od Trok, 7 dm., 54 mk. katol.

Żydejkany al. *Żedejkany*, wś włośc. i folw. skarbowy u zbiegu Wierzchni z Niemnem, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno (o 7 w.), okr. wiejski Nibry, o 68 w. od Trok, 10 dm., 83 mk. katol. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.). Pomiędzy Ż. a Niemoniunam i (o 6 w.) Niemen tworzy zakręt, formujący t. zw. półwysep Birsztański. Za Rzpltej stanowiły sstwo niegrodowe żydejkańskie al. żedejkańskie, położone w wojew. trockiem, pow. upickim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766 zostawało w posiadaniu Ropa, który opłacał kwarty złp. 2267 gr. 25, a hyberny złp. 1700. Na sejmie z r. 1773-75 Stany Rzpltej nadały to sstwo w posiadanie emfitentyczne Leonowi Maleszewskiemu pod warunkami w prawie wyłuszczonemi. Że zaś spory wieloletnie toczyły się o granice tego starostwa, przeto sejm wyznaczył oddzielną komisyę, z 13 urzędników, dla ostatecznego ich oznaczenia. Starostwo to obejmowało dobra Ż. z przyległościami, gdzie też wyznaczona komisyja miała zasiadać.

Żydejkiele, wś, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 31 w. od Poniewieża.

Żydejkiszki 1.) wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Żydejkiszki, o 36 w. od Trok, 5 mk. prawosł., 110 katol. i 6 żydów (w 1865 r. 58 dusz rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Awinelce, Markuny, Monkowiszki i Żydejkiszki oraz przysiołki Monkowiszki, Polimsze Krońskie i Żydejkiszki, w ogóle w 1865 r. 219 dusz rewiz. 2.) **Ż.,** przysiołek, tamże, o 37 w. od Trok, 1 dm., 10 mk. katol. (w 1865 r. 3 dusze rewiz.).

Żydek, ob. *Żyd.*

Żydele 1.) wś, pow. poniewieski, w 1 okr. pol., o 23 w. od Poniewieża. 2.) **Ż.,** wś włośc. nad potok. Zwirunis, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Zabłociszki (o 4 w.), o 14 w. od Święcian, 8 dm., 63 mk. katol. (w 1865 r. 29 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Święciany.

Żydgale, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 54 w. od Telsz.

Żydków, grupa domów w Czortkowie Starym, pow. czortkowski.

Żydliszki, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Scypioniszki, 57 dusz rewiz.

Żydmiszki, dwór, pow. poniewieski, w 2 okr. pol., o 40 w. od Poniewieża.

Żydok, ob. *Żyd.*

Żydomice, wś i os. młyn. nad rz. Rawką, pow. rawski, gm. Wałowice, par. Rawa, ma 11 dm., 101 mk., 257 mr. włośc.; os. młyn. 2 dm., 70 mr. Należała do dóbr Konopnica. W 1827 r. było 11 dm., 72 mk. W r. 1579 Jerzy Konopiński płaci tu od $1^1/_4$ łanu; Stanisław Wągrowwski od $1^1/_4$ łanu (Paw., Maz., 161).

Żydomla, rzeczka, w pow. grodzieńskim, dopływ rz. Pyrry (pr. dopł. Kotry).

Żydomla, wś, pow. grodzieński, w 4 okr. pol., gm. Żydomla, o 17 w. od Grodna, ma 30 dm., 348 mk., zarząd gminy, cerkiew paraf., kaplicę, szkołę ludową, 351 dzies. ziemi włościańskiej i 32 cerkiewnej. Dawniej własność Łopatyńskich. Parafia praw., dekanatu (błagoczynia) grodzieńskiego, 2045 wiernych. Gmina, położona w środkowej części powiatu, graniczy od płn. z gm. Wiercieliszki i Jeziory, od wschodu z gm. Skidel, od płd. i zachodu przez Nie-

men z gm. Łunna, Łasza i Hornica, obejmuje 43 miejscowości, mające 375 dm. włościańskich (obok 208 należących do innych stanów), 4376 mk. włościan, posiadających 5760 dzies. (4558 roli). Oprócz tego w obrębie gminy znajduje się 5025 dzies. większej posiadłości (3429 roli) i 158 (120 roli) ziemi cerkiewnej. T. Narbut (Dzieje litewskie, t. VIII, str. 490 w przyp.) utrzymuje, że Aleksander Jagiellończyk, nienawidzący zawsze żydów, postanowił ich wydalić z Litwy a właściwie przesiedlić do pustych okolic na Zadnieprzu. Czynność miano rozpocząć od pow. grodzieńskiego, w tym celu w 1506 r. śród lata spędzono wszystkich żydów z całego powiatu na jedno miejsce, gdzie rozbito obszerny obóz. Tam czyniono ich popis i kiedy już mieli wychodzić w drogę, król umarł a rzeczy zostały po dawnemu. Wieśniacy to obozowisko nazwali Żydom Licho, od czego poszła nazwa wsi w tem miejscu założonej. Etymologia ta, jak i wszystkie jej podobne, niema najmniejszej podstawy naukowej.

Żydostawy, pow. kijowski, ob. *Stawy*.

Żydów 1.) w dok. *Zydowo*, *Sydowo*, wś i fol. nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. Żydów, par. Chełmce, odl. od Kalisza 7 w.; wś ma 57 dm., 357 mk.; fol. 3 dm., 63 mk.; os. 1 dm., 11 mk. W r. 1827 było 43 dm., 378 mk. W r. 1885 fol. Ż. rozl. mr. 394: gr. or. i ogr. 322, łąk mr. 39, lasu mr. 10, nieuż. mr. 23; bud. mur. 8, drew. 5; płodozm. 5 i 6-pol.; młyn wodny. Wś Ż. os. 45, mr. 553. Uposażając klasztor cystersów w Ołoboku nadaje mu Odonicz r. 1213, między innemi, Tykadłowo z Żydowem (Kod. Wielk., Nr 81). Na początku XVI w. łany km. i dwor. dają dziesięcinę pleb. w Gostyczynie (Łaski, L. B., II, 43). W r. 1579 we wsi Ż., w par. Gostyczyna, płaci Marcin „Zewoczki“, pisarz grodu kaliskiego, od 5 łan., 3 kom., 1 rybaka (Paw., Wielk., I, 119). Ż. gmina należy do sądu gm. okr. V w Godzieszach, st. pocz. w Kaliszu. Gmina ma 9608 mr. obszaru i 4391 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 8 prawosł., 36 prot., 22 żydów. 2.) **Ż.,** wś i fol., pow. miechowski, gm. i par. Wawrzyńczyce, odl. 36 w. od Miechowa. W r. 1827 wś rząd., ma 16 dm., 132 mk. W r. 1884 fol. Ż., oddzielony r. 1830 od dóbr Maciejowice, rozl. mr. 240: gr. or. i ogr. mr. 189, łąk mr. 19, lasu mr. 22, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, drew. 14; płodozm. 6 i 8-pol. Wś Ż. os. 16, mr. 118; wś Wygnanów os. 8, mr. 39. W połowie XV w. wś „Zidow“, w par. Wawrzyńczyce, należy do Andrzeja Żydaczowskiego i Piotra Wilkowskiego h. Srzeniawa. Było tu 5 łan. km., folwark rycerski, karczma z rolą, 4 zagrod. Dziesięcinę dawano pleb. w Wawrzyńczycach. Jeden tylko łan Ottona dawał do Nowego Brzeska. Wartość dziesięciny dochodziła 14 grzyw. (Długosz, L. B., II, 175). Według reg. pob. pow. krakowskiego z r. 1490 wś Ż. miała 1 łan. W r. 1581 wś Ż., własność bisk. krakowskich, miała $3^1/_2$ łan. km., 3 zagr. z rolą, 2 kom. z bydł., 3 kom. bez bydła (Paw., Małop., 8, 443). 3.) **Ż.,** fol., pow. stopnicki, gm. Chmielnik, par. Kije, odl. 28 w. od Stopnicy. W 1827 r. miał 4 dm., 29 mk. W r. 1882 fol. Ż. rozl. mr. 865: gr. or. i ogr. mr. 202, łąk mr. 100, lasu mr. 538, nieuż. mr. 25; bud. mur. 7, drew. 11; płodozm. 7-pol.; las nieurządzony, pokłady wapna i torfu. Wś Wola Żydowska os. 40, mr. 279. Według Długosza Wincenty Kadłubek, bisk. krakow., przeniósł w r. 1213 prebendę z kościoła paraf. we wsi Kije do kollegiaty kieleckiej. Prebenda ta nosiła nazwę żydowskiej, ponieważ wieś Żydów stanowiła jej główne uposażenie. Część wsi Ż., nadana prebendzie, przybrała nazwę Żydówek, zaś przy części szlacheckiej (dziś Żydów) powstała wieś Wola Żydowska, istniejąca już w XV w. W połowie XV w. we wsi „Zydow parva“ (Żydówek) były trzy łany km., dające po 1 grzyw. czynszu prebendzie kieleckiej a także i dziesięcinę snopową i konopną, wartości do 2 grzyw. Kanonik miał tu swój dwór i folwark pięknie zabudowany. „Zydow magna“ al. rycerski (militaris) był własnością Rafała Gołuchowskiego h. Leliwa, który miał tu 4 łany kmiece, dające prebendzie kieleckiej dziesięcinę, wartości do trzech grzywien. Cztery karczmy z rolami tamże dawały dziesięcinę, równie jak i 2 zagrod. (Długosz, L. B., I, 458, 461). Według reg. pob. pow. wiślickiego r. 1579 wś Ż. miała 4 zagr. z rolą, 1 bez roli, 4 os., 1 łan, 3 biedn., 2 rzem. (Paw., Małop , 219, 488). 4.) **Ż.,** ob. *Żydowo*. *Br. Ch.*

Żydów 1.) potok, powstaje na obszarze Turzy Wielkiej, w pow. doliniańskim a uchodzi z lew. brzegu do Bołochówki, w pow. kałuskim. Długość biegu około 6 klm. (Karta wojs., 9, XXX). 2.) **Ż.,** potok, prawy dopł. Tyśmienicy, na obszarze gm. Mraźnica, w pow. drohobyckim.

Żydow Roh al. *Bielicki*, chutor, pow. wałkowski gub. charkowskiej, gm. Wodołaga Nowa, 127 dm., 621 mk.

Żydowa, rzeczka, w pow. owruckim, około Lewkowicz; prawdopodobnie prawy dopływ Jasieńca.

Żydowa, chutor, pow. owrucki, gm. Sławeczna, par. prawosł. Możary (o 32 w.), smolarnia.

Żydowa, las i grupa domów na obszarze gm. Mieczyszczów, w pow. brzeżańskm poniżej wzgórza Popielichy (446 mt. npm.), w dolinie pot. Bybełki.

Żydowa, grupa domów w Lipicy Górnej, pow. rohatyński.

Żydowa Buda al. *Serebriany Ruczaj*, dobra, pow. klimowicki, dziedzictwo Wałukiewiczów, 300 dzies. (42 roli, 20 łąk, 201 lasu); młyn wodny przynosi 100 rs.; dziegciarnia.

Żydowa Nowina, zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Smolewicze, o 15 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Żydowce 1.) wś nad bezim. dopł. Hnyłopiatu, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Bystrzyk, par. prawosł. Piatyhorka, odl. o 6 w. od Berdyczowa (gdzie par. katol.), ma 203 mk. Podług Pochilewicza było tu w 1863 r. 258 mk. prawosł., 20 katol.; 1252 dzies. Posiada cerkiew filialną p. w. Pokrowy N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1714 r. przez dziedzica wsi Zawadyńskiego i uposażoną 70 dzies. ziemi. We wsi fabryka mydła i świec. Wś należała do dra Szlemera. 2.) **Ż.,** kolonia, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Machnówka, par. praw. Wujna al. Wijna (o 2 w.) miała do 300 mk. żydów rolników. W spisie urzędowym niepodana. 3.) **Ż.,** wś, pow. berdyczowski, w 2 okr. pol., gm. Spiczyńce, odl. o 72 w. od Berdyczowa, ma 631 mk. Posiada cerkiew p. w. Pokrowy, z drzewa wzniesioną w zeszłym wieku, uposażoną 36 dzies. Wś Ż. stanowi właściwie zachodnią część wsi Bułaje. 4.) **Ż.,** wś nad rz. Unawą, pow. skwirski, w 3 okr. pol., gm. Romanówka (o 7 w.), odl. o 30 w. od Skwiry, ma 1338 mk. W 1741 r. było tu 60 sadyb a w 1863 r. 1185 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Trójcy, z drzewa wzniesioną w 1724 r. i kilkakrotnie później odnawianą. Do par. należy wś Żydowieckie Jerczyki (o 3 w.). We wsi krzyżują się drogi z Polesia na Ukrainę i z Berdyczowa do Białejcerkwi. Ta ostatnia droga zastąpiła dawny Czarny Szlak. W 1601 r. otrzymał ją, między innemi, od króla Paweł Piaskowski. W 1616 r. należy do sstwa romanowskiego i ma 26 osiadłości. W 1765 r. wchodzi w skład sstwa Stawiszcze. Wś została kupiona w 1814 r. przez Gruszczyńskich. Przed uwłaszczeniem włościan należały do nich Ż., Żydowieckie Jerczyki, Stepek i Biełki, w ogóle 12936 dzies. i 1353 dusz rewiz. *J. Krz.*

Żydowczyk, wś nad strumieniami uchodzącem do rzki Mołoczny, pow. taraszczański, w 3 okr. pol., gm. i par. kat. Piatyhory, odl. o 62 w. od Taraszczy, ma 504 mk. Podług Pochilewicza było tu w 1863 r. 1001 mk., 2368 dzies. Posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w drugiej połowie zeszłego wieku i uposażoną 51 dzies. ziemi. Do par. należy wś Denhofówka (o 5 w.). Pod Ż. przechodzi dział wodny pomiędzy Dnieprem i Bohem. Wś należy do dóbr Skibińce, dawniej hr. Ostrowskich, od 1800 r. Madejskich. *J. Krz.*

Żydowczyk, potok, prawy dopł. Ryjaka, w pow. krośnieńskim, ob. *Ryjak* 2).

Żydówek 1.) fol. i wś, pow. włocławski, gm. Piaski, par. Zgłowiączka, odl. 28 w. od Włocławka, ma 74 mk., 423 mr. dwor. i 11 mr. włośc. W 1827 r. było 11 dm., 70 mk. Ob. *Żydowo.* 2.) **Ż.,** wś, pow. stopnicki, gm. Chmielnik, par. Kije. W 1827 r. było 7 dm., 37 mk. Ob. *Żydów* 3).

Żydowice, wś wchodząca niegdyś w skład dóbr Wiszniowieckich, ob. *Pohrebyszcze* (t. VIII, 525).

Żydowice, zapewne *Żydowiec,* potok, prawy dopływ Sukiela, wypływa z pod Długiego Werchu (562 mt.) i płynie granicą Cisowa i Geryni, w pow. stryjskim. Długi $3^1/_2$ klm. (Karta wojs., 9, XXIX).

Żydowicze 1.) wś nad rz. Sułą, niegdyś zaścianek szlachecki poradziwiłłowski, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. i par. prawosł. Rubieżewicze, o 49 w. od Mińska, ma 15 osad. Według inwentarza z r. 1740 Ż. należały do domin. Starzynki, miały 7 osad szlacheckich; siedzieli tu na czynszach: Wiermiałkowiczowie, Sieńkiewiczowie, Huszczowie i Jakubowscy. Obecnie szlachta Chrołowiczowie posiadają tu $^1/_2$ włóki. Miejscowość falista, grunta szczerkowe, łąki dobre. W okolicy dużo przedhistorycznych okopów i kurhanów. W lesistych moczarach pomiędzy wsią Ż. i Litwa bierze początek rzka Pohrebica, pr. dopł. Suły. 2.) **Ż.,** zaśc. poradziwiłłowski, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Kruhowicze, własność Horbacewiczów, ma $7^1/_2$ włók. *A. Jel.*

Żydowieckie Jerczyki, wś nad Unawą, pow. skwirski, w 3 okr. pol., gm. Romanówka, par. praw. Żydowce (o 3 w.), odl. o 30 w. od Skwiry, ma 858 mk. (w 1863 r. było 600 mk.). Należała do dóbr Żydowce.

Żydowiszki, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie, odl. od Maryampola 23 w., ma 4 dm., 15 mk.

Żydówka, białor. *Żydouka,* zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Prusewicze, o 49 w. od Borysowa. *A. Jel.*

Żydówka 1.) wś nad rzką Kamienką, dopł. Dniestru, pow. olhopolski, okr. pol. Żabokrzycz, gm. Czebotarka, par. Miastkówka, st. dr. żel. Krzyżopol (o 5 w.), odl. o 55 w. od Olhopola, ma 100 osad, 472 mk., 265 dzies. ziemi włośc., 949 dworskiej. Własność Jaroszyńskich. 2.) **Ż.,** chutor, pow. olhopolski, gm. Czebotarka, 15 mk.

Żydówka, potok, prawy dopł. Seretu, płynie przez Sadowę na Bukowinie. Długa $7^1/_2$ klm. (Karta wojs., 13, XXXIII).

Żydówko. niem. *Juditten,* fol., pow. gnieźnieński, urząd okr. i sąd w Gnieźnie, urz. st. cyw. w Komorowie, poczta tamże, st. kol. żel. w Chwałkowie (Weissenburg), szkoły w miejscu, par. kat. w Dziekanowicach; 3 dym., 43 dusz. 2.) **Ż.,** wś, w temże położeniu, ma 12 dym., 264 dusz (25 ew.). Leży na zach. Gnieźna, pod Dziekanowicami. W r. 1580 ma Ż. 11 łan. os., 1 łan pusty. W r. 1793 należy do kapituły gnieźnieńskiej. Ob. *Dziekanowice.* *W. Ł.*

Żydowo 1.) wś i fol., pow. włocławski, gm. Piaski, par. Zgłowiączka, odl. 28 w. od Wło-

cławka, ma 155 mk. W 1827 r. było 7 dm., 97 mk. W r. 1885 fol. Ż. rozl. mr. 616: gr. or. i ogr. mr. 552, łąk mr. 21, past. mr. 14, lasu mr. 4, nieuż. mr. 25; bud. mur. 20, drew. 1; płodozm. 13-pol., pokłady torfu. Wś Ż. os. 18, mr. 16; wś Żydówek os. 11, mr. 11; wś Rabinowo os. 4, mr. 6. W dok. z r. 1393 wymieniono Ż. w liczbie wsi dających dziesięciny kapitule włocławskiej (Ulanow., Dok., 270, Nr 91). Według reg. pob. pow. brzeskiego z r. 1557 i 1566 we wsi „Szidowo Major“, w par. Zgowiathka, Lubrańska i Sułkowska miały 4 łany, 1 kom., Chlewicki $^1/_2$ łanu. We wsi „Szidowo Minor“, własności Kobielieskiego, były 2 łany (Paw., Wielkop., II, 9). 2.) **Ż.**, wś, w par. Łąkoszyn (dziś pow. kutnowski). Stała pustką na początku XVI w. (Łaski, L. B., II, 483). Dziś nie istnieje. *Br. Ch.*

Żydowo al. *Za Pilipami*, uroczysko we wsi Mińkowce, w pow. żytomierskim. Miejscowy paroch posiadał tu 10 dzies. łąk.

Żydowo 1.) ob. *Żędowo*. 2,) **Ż.**, niem. *Seide*, wś gosp. i folw., w pow. szmigielskim, ma urz. okr. w Szmiglu, sąd, urz. st. cyw. i par. kat. w Wojnieściu, pocztę i st. kol. żel. w Starym Bojanowie, na linii Poznań-Leszno, szkoły w Spławiu. Obszaru wś ma 39 ha, 4 dym., 30 dusz; fol. ma 1 dym., 29 dusz. Leży na wschód Szmigla, pod Wonieściem. W r. 1397 pisał się Maciej Żydowski, prawujący się z Wojsławem Brylewskim. W r. 1795 posiadał Ż. Kwilecki, chorąży pozn., na Spławiu. Byli też właścicielami Krzyccy. 3.) **Ż.**, kol., w pow. wrzesińskim, ma urz. okr. i st. kol. żel. w Miłosławiu, urz. st. cyw. i pocztę w Borzykowie, par. kat. w Sokolnikach, sądy we Wrześni. Obszaru 52 ha, 6 dym., 47 dusz (1 ew.). 4.) **Ż.**, wś dwor., w temże położeniu, ma obszaru 244 ha, 7 dym., 106 dusz (31 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 3064 mrk. Leży na wsch. Miłosławia, płn. Pyzdr, pod Sokolnikami i Gorazdowem. Należała w 1793 r. do Radolińskich. 5,) **Ż.**, wś dwor., w pow. poznańskim (zachodnim), ma urz. okr. w Sadach, urz. st. cyw. w Cerekwicy, pocztę i st. kol. żel. w Rokietnicy, na linii Poznań-Krzyż, szkoły w Krzyszkowie, par. katol. w Sobocie, sądy w Poznaniu; 14 dm. 208 dusz (6 ew.); obszaru 745 ha. Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 11572 mrk. Leży na płd.-zach. Obornik, wschód-płd. Szamotuł. Gniazdo rodzinne Żydowskich h. Nałęcz. W r. 1257 Bolesław, syn Odonicza, miał nadać, między innemi, to Ż. Jankowi, synowi Wojciecha, ojcu Sędziwoja. W r. 1383 dziedzic Ż. (Sędziwoj?) przysięga na wierność Maryi, córce Ludwika. W r. 1386 Piotr Ditmar Jaworski, kupiec poznański, pozywa Mikołaja i Dzierżysława, jako dziedziców Ż.; w tymże roku Niemierza, ojciec Mikołaja i Dzierżysława uzyskał 100 grzyw. groszy na Iwonie z Komorza, że tenże zbrojnie najechał Z., gaj spalił i inne wyrządził szkody. W r. 1388 Janusz Stular, mieszczanin pozn., z matką swoją ustali wszystkie roki na synach Niemirza, dziedzicach Ż. W r. 1393 Mikołaj z Ż. stawia świadków przeciw pani kasztelanowej starogrodzkiej, którzy zeznali, że Mikołaj sypał kopce między Nieczajną a Roztworowem. Ta sama pani prawuje się o robociznę kmiecą z Rokietnicy. Tenże Mikołaj w r. 1397, jako pełnomocnik Bieniakowej z Górzewa, odparł w sądzie żyda Mestusa, w r. 1398 Jana, sołtysa z Górzewa, a r. 1395 w imieniu Doroty z Górzewa żyda Sabaja. W r. 1397 Mikołaj z Ż., w imieniu Wincentego z Granowa, układa się polubownie z Machną, żoną Bawora. W r. 1388 Zbilut z Łekna ma stawić siostrę Krystynę przeciw Mikołajowi z Ż. W r. 1580 ma tu Janusz Przecławski 10 zagr., 1 piekarza i karczmę z $^3/_4$ łanu. Potem siedzieli tu Rozdrażewscy, Zdzichowscy, w r. 1793 Korytowscy. Kościół paraf., p. w. św. Mikołaja, istniał przed r. 1465. W r. 1690 dziedzic Żdżychowski wystawił nowy, który zgorzał roku 1827, dla tego parafia mieści się w Sobocie. 6.) **Ż.**, wś gospod., w pow. witkowskim, ma stac. kol. i urz. okr. w Czerniejewie, urz. stanu cyw. w Malczewie, par. kat., pocztę i szkoły w miejscu, sądy w Gnieźnie, obszaru 142 ha, 39 dym., 417 dusz (68 ew.). 7.) **Ż.**, wś gosp., w temże położeniu, ma obszaru 105 ha, 9 dym., 84 dusz (20 ew.). 8.) **Ż.**, wś dwor., w temże położeniu, ma 1322 ha, 26 dym., 315 dusz (24 ew.) Leżą między Gnieznem, Czerniejewem, Wrześnią, Mielżynem, Wilkowem. Było dawniej miasteczkiem. W dok. z r. 1357 między posiadłościami kościoła gnieźnieńskiego wymieniono Ż. W r. 1523 Ż. samo stanowi parafią. Plebanem był wtedy Stanisław Krzaczewski. Miał on obszerny grunt plebański we wsi i place dla zagrodnika, karczmarza i szkoły, ale wszystkie trzy puste. W każdem polu posiadał po łanie roli. Prócz tego przymiarki do każdego łanu wraz z łąkami do tych łanów przyległemi, z których jednak ledwo 4 wozy siana sprzątał, tak krzakami zarosły. Dziesięcinę snopową brał z łanów i pustek, wartości 1 fertona. Kmiecie dawali z łanu po 2 kor. żyta i owsa, zagrodnicy po korcu owsa. W r. 1580 ma tu Andrzej Żydowski 4 łan. os., 1 zagr., $^1/_2$ łanu pustki, oraz Jakub Żydowski 4 łan. os., 1 zagr. i $1^1/_2$ łanu pust. Kościół, p. w. św. Stanisława, w r. 1515 przez dziedziców Żydowskich fundowany. W r. 1584 nadał mu Andrzej Żydowski swoje posiadłości w Jeleniej Głowie. W miejsce podupadłego kościoła w r. 1754 wybudowali nowy, w pruski mur, Andrzej Piotr Smoleński, cześnik ciechanowski, i żona jego Ludwika Piekarska. Poświęcił go w r. 1759 Krzysztof Dobiński, suf. gnieźn. Spalił się r. 1811, a w r. 1845 pobu-

dowali nowy z cegły Walenty Grzeszkiewicz, kan. gnieźn., i dziedzic Chełmicki. Poświęcił go wtymże roku Anzelm Brodziszewski, sufr. gnieźn. W r. 1793 posiadał Adam Bielski, szambelan Cielimowo, Gębarzewo, Gębarzewko i Ż. 9.) **Ż.,** os. pod Łeknem między r. 1351 a 1370. W r. 1357 należała do klasztoru w Łeknie, który sołtysowi Klemensowi pozwala ryby łowić na obszarze Bracholina i Ż. W r. 1370 płaciła dziesięcinę kościołowi w Łeknie. 10.) **Ż.** al. *Żydownia*, niem. *Judenluege* al. *Elisenfelde*, folw. do Siercza, w pow. międzyrzeckim, ma urz. okr. i sądy w Międzyrzeczu, urz. stanu cyw. w Bukowcu (Bauchwitz), tamże pocztę i st. kol. żel. Szkoły w miejscu, par. katol. w Trzcielu; 5 dym., 46 dusz. Leży między Pszczewem a Brojcami, na zach.-płn. Trzciela, pod Sierczem. Ob. *Elizanki*. *W. Ł.*

Żydowska góra, wznosi się na granicy węgierskiej, na obszarze Huty Polańskiej, w pow. jasielskim, nad pot. Krępną. Wzn. 714 mt. W pobliżu leży wieś Żydowskie.

Żydowska góra, wzgórze na Łachowie, w pow. bydgoskim.

Żydowska Grebla, wś nad Tykiczem Gniłym, do którego uchodzą tu rzki: Cycylia i Wołosianka, pow. taraszczański, w 1 okr. pol., gm. Żydowska Grebla, odl. o 18 w. od Taraszczy, ma 2387 mk. Posiada cerkiew p. w. Joana Bogosłowa, z drzewa wzniesioną w 1856 r., na miejscu poprzedniej, pochodzącej z początku zeszłego wieku. Na polach wsi znajduje się do 40 dawnych mogił a w samej wsi dwie mogiły t. zw. rozkopane al. majdanowe. Gmina obejmuje 12 miejscowości, ma 1432 dm., 11971 mk., 27156 dzies. ziemi (10192 włościańskiej, 12412 dworskiej, 558 cerkiewnej, 3934 należącej do apanaży). Wś należy do klucza krasiłowskiego dóbr hr. Branickich.

Żydowska Słoboda 1.) przedmieście mta Kowna (ob. t. IV, 522). 2.) **Z. S.,** kol., pow. bobrujski, ob. *Słoboda* 59). 3.) **Ż. S.,** kol., pow. ihumeński, ob. *Słoboda* 60).

Żydowska Struga, niem. *Judenfliess*, prawy dopływ Piłki, wpadającej do Dobrzycy w pow. wałeckim.

Żydowska Wola, wś, pow. stopnicki, ob. *Wola Żydowska* i *Żydów*.

Żydowski Beskid, góra (863 mt.), wznosi się wśród ogromnych lasów, na granicy zach. wsi Sianki, w pow. turczańskim i przy granicy węgierskiej w pobliżu przełęczy użockiej. Niedaleko ztąd biją źródła Sanu, po drugiej stronie zaś płyną wody do pot. Bistrego. Góra leży na 40° 30½′ wsch. dług. a 49° 1′ płn. szer. (Karta wojs., 9, XXVII).

Zydowski Bród, niem. *Judenfurth*, karczma do Zaborowa, w pow. rawickim, ma urz. okr. i st. cyw. i parafie w Jutrosinie, tamże pocztę, 1 dym., 4 dusz. W r. 1793 należy do Maks. Mielżyńskiego na Dubinie.

Żydowski Pohoń, wś, pow. uszycki, ob. *Pohoń*.

Żydowskie, błoto, pow. rohaczewski, ob. *Podhoreckie*.

Żydowskie, uroczysko leśne, w pow. zwinogródzkim, na gruntach mstka Olchowiec.

Żydowskie, w XVI w. *Żydowsko*, wś, w pow. krośnieńskim, leży śród gór, wzn. 525 mt. npm., u źródłowisk Krępny, pot. uchodzącego z praw. brzegu do Wisłoki, przy gościńcu ze Żmigrodu do Zborowa na Węgrzech. Chaty są zbudowane w ulicę po obu brzegach potoku, w wązkiej dolinie, ciągnącej się w kierunku płd.-wsch., otoczone lesistemi górami. Wieś ma cerkiew drewnianą, przyłączoną do par. gr.-kat. w Cichani i składa się z 73 dm. i 450 mk. (245 męż., 205 kob.), 438 gr.-kat. i 12 izracl. Pos. tabularna (Jana Lewickiego) wynosi 663 mr. lasu; pos. mn. 1749 mr. roli, łąk i past. Ż. nazywało się pierwotnie Żydowsko (Pawiń., Małop., 123) i należało do par. Myscowa; r. 1581 miało tylko jedno dworzyszcze wołoskie i sołtystwo. Było własnością Stadnickich. *Mac.*

Żydowskie 1.) *Dzbanki*, kol. nad rz. Widawką, pow. łaski, gm. Dzbanki, ma 23 dm., 240 mk., 308 mr. Powstała na obszarze dóbr Dzbanki. 2.) **Ż.** *Mogiły*, os., pow. sieradzki, gm. i par. Złoczew, odl. od Sieradza w. 21½, ma 1 dm., 5 mk. 3.) **Ż.** *Piotrkowo*, pow. nieszawski, ob. *Piotrkowo* 1).

Żydowskie, jezioro pod Trzcielem, w pow. międzyrzeckim, zlewa się z Rybojadami.

Żydowskie Błoto, łąka na obszarze Kamionny, w pow. międzychodzkim. 2.) **Ż. B.,** pole na obszarze miasta Borku, w pow. kozmińskim.

Żydowskie Stawy al. *Żydostawy*, wś, pow. kijowski, ob. *Stawy*.

Żydowszczyzna, wś nad Niemnem, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Wiercieliszki, o 5 w. od Grodna, 352 dzies. ziemi włośc.

Żydy, kol., pow. radomski, gm. Potworów, par. Bukowno, odl. od Radomia 32 w., ma 18 dm., 152 mk., 315 mr. Powstała przez rozkolonizowanie części dóbr Jabłonna-Żydy. W 1827 r. było 3 dm., 21 mk. Na początku XVI w. wś Żydowa Wola łączyła się ze wsią Ocieść (Oczyescz). Dziesięcinę z łan. dwor. obu wsi, wartości do 4 grzyw., pobierał wikaryusz w Bukownie (Łaski, L. B., I, 662). W reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1569 podano: „Olsowe Liaski alias Zidowa wolia“. Dwaj Wolscy płacą tu od 2 łan.-km. (Paw., Małop., 312). Por. *Wola Laskowa*.

Żydy 1.) niem. *Sieden*, wś, pow. łecki, st. p. Pissanitzen. 2.) **Ż.,** niem. *Sidden*, posiadłość, pow. oleckowski, st. p. Czychen.

Żydyczyn, wś skarbowa nad Styrem, pow. łucki, gm. Teremno, o 7 w. na płn. od Łucka,

ma 55 dm., 503 mk., cerkiew, szkołę, 2 jarmarki. Jest tu monaster prawosł. męzki, z cerkwią św. Mikołaja, Monaster tutejszy istniał już w 1227 r., w którym przybył ks. Daniel halicki dla odprawienia modłów do św. Mikołaja (Ipat. liet.). W r. 1496 synowie Mendli Gireja, carzyka perekopskiego, pustosząc Wołyń, spalili mstko wespół z kościołem i klasztorem, a lud mnogi z Ż. i okolicznych osad w niewolę uprowadzili (Daniłowicz, Skarbiec, II, 244). Podług rew. zamku łuckiego w 1545 r. archymandryta żydyczyński z dóbr monasterskich zobowiązany był do utrzymywania jednej horodni zamkowej (ob. Jabłonowski, Rewizye, 48). Był to najzamożniejszy monaster obrządku wschodniego na Wołyniu, posiadał bowiem całą włość rozrzuconą nad Styrem, poniżej Łucka, o 9 wsiach (Boholube, Buremiec, Niewzle, Palcze, Podhajce, Rukinie, Sapohów, Szapki t. j. Żabka, Żydyczyn) oraz we włości targowickiej wś Rudlew w sporze z ks. Koreckimi i Massalskimi. Podług reg. pobor. pow. łuckiego z 1570 r. z imion żydyczyńskich cerkiewnych wniesiono pobór z 108 służb zupełnych po 20 gr., od 10 rzemieśl., 36 ogr. po 6 gr., 21 ogrod. po 4 gr., 108 ogr. po 2 gr., 4 ryboł., 36 rzemieśln., 3 karcz., 8 bojarów putnych, 3 kół młyn. po 24 gr., 6 kół młyn. po 12 gr., 1 kotła gorzał. i od szynk. gorzałki. W 1583 r. z samego Żydyczyna zapłacono od 16 dym., 11 ogr., 9 ogr., 9 komor., 12 rzemieśl., 2 bojarzynów (Jabłonowski, Wołyń, 10, 92). Za czasów archimandryty Grzegorza Gedeona Bałabana około 1617 r. przyłączony do unii, jednakże i później były spory o posiadanie jego pomiędzy biskupem łuckim wschodnim Puzyną a unickim Poczapowskim. Podczas rozruchów kozackich dyzunici w 1650 r. zabrali tutejszy monaster i zamienili go na prawosławny, lecz w r. 1668 znowu go zwrócono unitom. Później było tu opactwo bazyliańskie, rezydencya biskupa unickiego i dom poprawy zdrożnych księży, którzy musieli za pokutę polewać w ogrodzie. W 1745 r. przyłączony do prowincyi bazyliańskiej litewskiej, zniesiony ukazem 1797 r. W 1797 r. osadzeni tu zostali na czas krótki przez arcyb. Siestrzeńcewicza trapiści. *J. Krz.*

Żydyczyn Ostrów al. *Żydyczyn Les*, uroczysko leśne, pow. piński, na Zahorodziu, w okolicy wsi Kołomska (Kołońska), obecnie gm. Swięta Wola, wspomniane w dokum. z XVI w. (ob. Pisc. kn., 159, 294). *A. Jel.*

Żydyki 1.) dwa dwory, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 51 w. od Kowna. 2.) **Ż.**, mstko i dobra, pow. telszewski, w 2 okr. pol., gm. Żydyki, pod 56° 19′ płn. szer. a 39° 41′ wschód. dług., odl. o 44 w. na płn.-płn.-zachód od Telsz a 7 w. od st. poczt. i dr. żel. Łuszn, ma 580 mk. W 1859 r. było 15 dm., 155 mk. W mstku jest kościół paraf. katol., kaplica kat., synagoga, dom modlitwy żydowski, zarząd gminy, dom przytułku, szkoła ludowa, 14 sklepów, 3 drobne garbarnie, towarzystwo wkładowo-zaliczkowe, zawiązane w 1879 r. Kościół paraf. katol., p. w. św. Jana, z muru wzniesiony w 1636 r. przez Giełguda. Kaplica drewniana N. M. P., z 1636 r., pojezuicka. Parafia katol., dekanatu olsiadzkiego, 3167 wiernych. Filia w Ukrynach. Dobra, własność Wysockich, mają 962 dzies. (343 lasu, 122 nieuż.). Gmina, położona w płn.-wschod. części powiatu, graniczy od płn. i płn.-zach. z gub. kurlandzką, od zach. z gm. Iłłoki, od płd. z gm. Siady, od wsch. z gm. Tyrkszle i z gm. pow. szawelskiego Wieksznie, obejmuje 25 miejscowości, mających 405 dm. włośc. (obok 89 należących do innych stanów), 4097 mk. włośc. (podług danych z 1894 r. 4293 mk. włośc.), uwłaszczonych na 7199 dzies. (107 nieuż.). Nadto w obrębie gminy było 20175 dzies. (5592 roli) większej posiadłości, 770 ziemi skarbowej i 172 (38 roli) ziemi kościelnej. Podług danych z 1894 r. było w gminie 370 osad wiejskich (162 mających 20 lub więcej dzies., 40 od 10 do 20 dzies., 67 od 3 do 10 dzies. i 101 mniej niż 3 dzies.); włośc. bezrolnych było 719. Ż. należały dawniej do jezuitów, po zniesieniu których przeszły na rzecz komisyi edukacyjnej i w 1781 r. wraz z Kietunami, Szerkszniananami i Arsłą wydane zostały Antoniemu Giełgudowi, kasztel. żmujdzkiemu, z obliczeniem intraty na 20550 złp. Następnie własność Pusłowskich. *J. Krz.*

Żydykiszki, pow. szawelski, ob. *Żydyszki.*

Żydyszki 1.) wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecz, okr. wiejski Landwarowo, o 16 w. od gminy, 26 dusz rewiz. Należy do dóbr Karaciszki, dawniej Wrotnowskich, Dąbrowskich, dziś hr. Tyszkiewicza. 2.) **Ż.** *1 i 2*, dwa zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 44 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **Ż.**, wś, pow. rossieński, w 3 okr. pol., gm. Taurogi. 4.) **Ż.**, w spisie miejscowości *Żydykiszki*, majątek, pow. szawelski, gm. Popielany, o 51 w. od Szawel, własność Abolikisów, 24 dzies. (2 nieuż.) 5.) **Ż.**, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Traszkuny, o 51 w. od Wiłkomierza.

Żydziacinka, rzeczka, w pow. pińskim, w okolicy wsi Kraj i Rozdziałowicze, wspomniana w dokum. XVI w.; stanowiła granicę królewskiej puszczy Kownacińskiej (ob. Rewizya puszcz, str. 14). *A. Jel.*

Żydziec, jezioro pod mstkiem Motol, niegdyś w pow. pińskim, obecnie w pow. kobryńskim, darowane przez kn. Teodora Jarosławowicza pińskiego w r. 1520 monasterowi na przedmieściu Leszcz w Pińsku (ob. Rewizya puszcz, str. 129 i 295). *A. Jel.*

Żydziewicze, wś włośc., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Bakszty (o 8 w.), okr. wiejski Dziewiergi, o 72 w. od Oszmiany a 50 w. od Dziewieniszek, 9 dm., 50 mk.

prawosł. i 28 katol. (w 1865 r. 33 dusz rewiz.).

Żydziuny, wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 42 w. od Poniewieża.

Żygajcie 1.) żmujdz. *Żygate*, wś nad rzką Eżerupą (dopł. Jury), pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. i st. poczt. Sartyniki, odl. o 85 w. od Rossień, ma 260 mk. W 1859 r. 24 dm., 245 mk. Posiada kościół paraf. katol., p. w. św. Piotra i Pawła, z muru wzniesiony w 1857 r. kosztem ks. Narwojsza i parafian. Parafia katol., dekanatu retowskiego, 2865 wiernych. Filia w Sartynikach. Poprzednio był w Ż. kościół drewniany, filialny par. Żwingie, który zgorzał od piorunu. 2.) **Ż.,** wś, pow. rossieński, par. Taurogi. 3.) **Ż.,** wś, pow. szawelski, gm. Szawkiany, o 30 w. od Szawel, ma 5 dm. Należy do dóbr Warpuciany.

Żygajłowka, słoboda nad rzką Boremlą, pow. achtyrski gub. charkowskiej, gm. Żygajłowka, o 46 w. od Achtyrki, 606 dm., 2700 mk., zarząd gminy, cerkiew, szkoła, st. poczt., targi tygodniowe w niedziele.

Żygałka, *Żyhałka*, ruczaj, w pow. taraszczańskim, prawy dopływ Nastaszki (dopł. Kotry), przepływa pod wsiami: Rożki, Sewerynówka, Krasiuki.

Żygałki 1.) wś poradziwiłłowska nad bezim. dopł. Kunoski, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Howiezna, o 64 w. od Słucka, ma 24 osad; miejscowość małoleśna, grunta lekkie, szczerkowe. 2.) **Ż.** al. *Żegalszczyzna*, folw., pow. słucki, w 3 okr. pol. kleckim, gm. Pociejki, o 45 w. od Słucka, własność Szymańskich, ma 3 włóki. *A. Jel.*

Żygałówka, ob. *Żyhałówka.*

Żygartyce, niem. *Setzdorf*, ob. *Żegarcice.*

Żygi 1.) wś, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Bieniakonie (o 5 w.), okr. wiejski i dobra hr. Putkamerów, Bolceniki, 20 dusz rewiz. 2.) **Ż.,** wś, pow. telszewski, okr. mta Kretyngi, o 63 w. od Telsz.

Żygianka, rzeczka, w pow. oszmiańskim, zwana też Olszanką al. Rejmikiszką, właściwie Łusta (ob.).

Żygiańska góra, wzgórze, w pow. oszmiańskim, przy drodze z Olszan do Graużyszek, w pobliżu rzki Łusty, przez mieszkańców za horodyszcze uważane.

Żygiany, folw. szl. nad rzką t. n., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 13 w. od Oszmiany, 1 dm., 21 mk. katol.

Żygieliszki, wś, pow. wiłkomierski, gm. Owanty, o 35 w. od Wiłkomierza.

Żygiszki, wś nad jez. Świagusie, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 35 w. od Trok, 10 dm., 139 mk. katol.

Żygląd, niem. *Zeigland*, w dok. *Segeland*, dobra ryc., pow. chełmiński, st. p. Jeleniec, st. kol. Wrocławki, par. kat. Papowo; 581 ha (545 roli or., 19 łąk); 1885 r. 10 dm., 42 dym., 230 mk., 161 kat., 68 ew., 1 dyssyd; dziedzic książe Bentheim-Tecklenburg. Za czasów krzyżackich należały do komturstwa papowskiego. W topogr. Goldbecka z r. 1789 zapisane jako wś szlach. i folw. o 7 dymach, w ręku Zalewskich (str. 267). Znaleziono tu 2 kamienne toporki (ob. „Die praehist. Denkmaeler“ v. Lissauer, str. 31). Wizyta Strzesza z r. 1667 opiewa, że jeden dział wsi posiadał Ludwik Skalski, drugi Michał Orłowski, trzeci Franciszek Baierski; każdy dwór dawał mesznego po 1 korcu żyta i tyleż owsa (str. 14).

Żyglin, ob. *Zyglin.*

Żygodowice, wś, pow. wadowicki, ob. *Żygodowice.*

Żygołowo al. *Żagolewo*, wś, pow. witebski, przy drodze z Witebska do Sirocina.

Żygowiec, niem. *Zygowitz*, folw. do Ciecholew, pow. starogardzki, st. p. i kol. Swarożyn; 3 dm., 23 mk.

Żygowizna, os., pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Wysoka Ruda, odl. od Władysławowa 41 w., ma 1 dm., 13 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo. W 1827 r. 1 dm., 16 mk., par. Sapieżyszki.

Żygry, jezioro nad Dźwiną, na jej praw. brzegu, na zachód od Dyneburga.

Żygucie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., gm. Widze. Włośc. Biesiekirscy mają tu 105 dzies.; Wołkowscy 105 dzies. (3 lasu), Żołobowscy 105 dzies. (20 lasu, 15 nieuż.)

Żyguciszki, wś, pow. trocki, należała w XVII w. do dóbr Bołbiany, Grotowskich.

Żyguny 1.) wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i par. Komaje (o 6 w.), okr. wiejski i dobra Sulistrowskich, Karolin, o 37 w. od Święcian, 10 dm., 72 mk. katol. (w 1865 r. 32 dusz rewiz.). 2.) **Ż.-*Sycze***, wś, pow. kobryński, w 3 okr. pol., gm. Imieńin, o 45 w. od Koprynia, 749 dzies. ziemi włośc. (373 łąk i pastw., 80 nieuż.).

Żyhaliki, uroczysko, pow. wołkowyski, w 5 okr. pol., gm. Biskupce, o 2 w. od Wołkowyska.

Żyhałka, ob. *Żygałka.*

Żyhałówka al. *Żygałówka*, wś nad Śniwodą, dopł. Bohu, pow. winnicki, okr. pol., gm. i par. katol. Pików (o 4 w.), st. dr. żel. Kalinówka (o 19 w.), odl. o 36 w. od Winnicy, ma 106 osad, 1059 mk., 435 dzies. ziemi włośc., dworska należy do Pikowa (w całym majątku 3497 dzies.). Cerkiew p. w. św. Parascewii, wzniesiona w 1879 r. i uposażona 55 dzies. ziemi, ma 1061 parafian. Własność dawniej Borejków, dziś Safonowych. *Dr. M.*

Żyhałowka, wś, pow. kraśniński gub. smoleńskiej, gm. Prylepowo, 20 dm., 171 mk., cerkiew, szkoła.

Żyhla, niem. *Schigla*, część gminy miasta Jabłonkowa, na Szląsku austr.

Żykiewicze, wś, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Rohotna, o 32 w. od Słonima, 115 dzies. ziemi włośc.

Żykika, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 44 w. od Nowoaleksandrowska.

Żykojnie, ob. *Żukojnie.*

Żykucie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 2 okr. pol., o 52 w. od Nowoaleksandrowska.

Żykuny, wś, pow. homelski, gm. Telesze, ma 24 dm., 185 mk.

Żylańce 1.) wś, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. aleksandrowska, okr. wiejski i dobra hr. Potockich, Horodenka, o 15 w. od gminy a 20 w. od Lidy, ma 8 dm., 68 mk. katol. (w 1865 r. 37 dusz rewiz.). 2.) **Ż.,** wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Pogiry, o 35 w. od Wiłkomierza. Włośc. Burbulis ma 12 dzies. ($2^1/_2$ nieuż.).

Żylanka, rzeczka, w pow. oszmiańskim, przepływa pod wsią Plebańce.

Żylany, wś, pow. szawelski, gm. Radziwiliszki, o 35 w. od Szawel.

Żylany, pow. kijowski, ob. *Żelanie.*

Żylca al. *Żylcza,* potok, wypływa ze stoków Magórki, w Beskidzie zachodnim. Przyjmuje dopływy: Kalnę i Rostokę Wielką i uchodzi do Soły. Par. *Żelca.*

Żyle *Małe* i *Wielkie,* także niekiedy *Stare* i *Nowe,* wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Sudargi, odl. o 31 w. od Władysławowa. Ż. Wielkie mają 18 dm., 115 mk., Ż. Małe 4 dm., 31 mk. W ogóle 424 mr. obszaru. W r. 1827 było 11 dm., 92 mk. Wchodziły w skład dóbr Kidule.

Żyle 1.) wś nad rzką Opitą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedliszcze (o 8 w.), okr. wiejski Gieranony, o 51 w. od Oszmiany a 14 w. od Dziewieniszek, ma 17 dm., 100 mk. katol. (w 1865 r. 33 dusz rewiz.); należała do dóbr Zakrzewszczyzna, Karaczewskich Wołków. 2.) **Ż.,** wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 67 w. od Nowoaleksandrowska. 3.) **Ż.,** wś, pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 46 w. od Poniewieża. 4.) **Ż.,** uroczysko, pow. rossieński, gm. Rossienie (o 14 w.), par. Widukle. 5.) **Ż.,** wś, pow. rossieński, w 4 okr. pol., gm. Pojurze. Milewscy w Jakubajciach i Żylach mają 60 dzies. ($1^1/_2$ lasu, $3^1/_2$ nieuż.) 6.) **Ż.,** wś, pow. szawelski, gm. Popielany, o 35 w. od Szawel.

Żyleniszki, ob. *Żyłoniszki.*

Żylenka, pow. rówieński, ob. *Zielonka.*

Żylewa, wś i b. st. pocztowa, w gub. smoleńskiej, przy starej drodze ze Smoleńska do Moskwy, o 18 w. za Gżackiem.

Żylewicze al. *Żylicze,* wś, pow. słonimski, w 3 okr. pol., gm. Kostrowicze, o 5 w. od Słonima, wraz ze wsią Wasilewicze 369 dzies. ziemi włośc. (82 łąk i past., 4 nieuż.).

Żylice 1.) al. *Żelice, Żylicze,* niem. *Schlitze,* wś gosp., w pow. rawickim, ma urz. okr. w Bojanowie, sąd i urz. st. cyw. w Rawiczu, tamże pocztę i st. kol. żel. na linii Leszno-Wrocław, szkoły w miejscu, par. kat. w Łaszczynie, ewang. w miejscu. Obszaru 227 ha, 37 dym., 190 dusz (7 katol.). Leży na płn. Rawicza, pod Łaszczynem. W r. 1252 Przemyśl w Owińskach zatwierdza klasztorowi henrykowskiemu na Szląsku posiadanie Ż. W końcu XVIII w. należy do Maks. Mielżyńskiego z Łaszczyna i Żytowiecka. 2.) **Ż.,** wś gosp., w pow. gnieźnieńskim, ma urz. okr. w Kłecku, urz. st. cyw. w Kiszkowie, pocztę w Sławnie, st. kol. żel. w Pobiedziskach, na linii Poznań-Gniezno, szkoły i par. kat. w Sławnie, sąd w Gnieźnie; obszaru 83 ha, 6 dym., 56 dusz. Leży na płd.-wschód Kiszkowa. W r. 1378 Bożogrobcy gnieźn. zamienili Nożyczyn na Ż., dziedzictwo Mikołaja i Piotra z Dziećmarek. *W. Ł.*

Żylichowo, pow. borysowski, ob. *Żylicze.*

Żylicz-Niwka, uroczysko, pow. piński, w okolicy wsi Hać, obecnie gm. Święta Wola, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., 147). *A. Jel.*

Żylicze 1.) wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Kamieniec Litewski, o 29 w. od Brześcia, 312 dzies. ziemi włośc. (51 łąk i pastw., 3 nieuż.). 2.) **Ż.,** dawniej *Suszczewo,* wś, pow. grodzieński, w 1 okr. pol., gm. Hornica, o 7 w. od Grodna, 194 dzies. ziemi włośc. Należała niegdyś do wójtowstwa hornickiego ekon. grodzieńskiej. Według Piscowoj kn. w r. 1558 granice jej stanowiły: sioło Hornica, rz. Niemen i grunta sioła Biereha. „Tho siolo jest w szriedniem poliu nad rzeką Niemnem jedną polacią osadzone i ulica na pr. 8 polozona, domy thylem ku Niemnu, a gumna przeciw sobie". Powinności tego sioła były: „Z wlok thego siola osadnych 16 placić powinni z każdej wlóki: czynszu po gr. 8, za gessi, kury, jayca y stacyą po gr. 6, za niewody po gr. 2, za wóz siana po gr. 3, a za odwóz po gr. 2, osady po gr. 30, za gwałty po gr. 10, za thloki po gr. 12, czyni z wlok thego siola osadnych platu gotowego kop 19 gr. 28. A owsa beczek 16 a za odwóz owsa od każdej beczki po gr. 5, czini kop. 1 gr. 20. Thamsze przy thym sielie za sczianą boczną z jedne strone, a z drugiej strone y końcam w rzeke Niemen zostalo w zaszczianku polia y zarosliami morg 30 gruntu podlego, z których czynszu w roku 61 placono, alie w r. 62 jest them siolu wszitkiemu bez platu na wypust przydane dlia thego, iss sianozeci, ani wypustów w swoim obrubie ni mają, a iss (by) wlok nie tak porucali (Pisc. kn., I, str. 503—5). Na początku XVII w., Ż. wraz z Bielewem, Polniewką i Lipnem wchodzi w skład majętności Jelna, którą Pacowie w r. 1627 cedowali Bazylemu Kopciowi, kasztelanowi nowogródzkiemu (M. Lit., Ks. Spr. Sąd., 241, f. 391). Włości te powracają w r. 1635 do dawnych właścicieli, gdy Jan Kazimierz Pac, wda miński, nabywa je od Jakuba Ogrodzińskiego, sekreta-

rza JKM. (M. Litew., Ks. Zap., 111, f. 239; u Wolffa, Pacowie, str. 72). 3.) **Ż.**, folw., pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Krynki, własność Mieczysława Wiriona, ma 225 dzies. (42 łąk i pastw., 52 lasu, 39 nieużytków). Niegdyś sioło Ż. al. Żiliczi Wielkie należało do wójtowstwa skrebliczkiego, ekon. grodzieńskiej. Według „Piscowoj knigi“ z r. 1558 graniczy z Małemi Żyliczami, siołem Sanników i puszczą Krińską oraz siołem Cziuymic (Ciujmicze). „Tho siolo jest w poliu szredniem nad rzeką Niethupą jedną polaczią osadzone y ulicza na pr. 6 polozona; domy thylem ku rzecze, a gumna przeciw sobie. Z wlók 10 powinni sluzycz sluzbe osoczniczką ku strozy puszczy Krińskiey piączią koni. A z wlók z barthnickich powinni sluzycz sluzbe barthnicką z puszczy Krińskiey w barczi JKMci. Ko themu siolowi przydano zascianku w ostrowie za sczianą tylną pasni dworu Krińskiego morg 11 gruntu podlego, z kthorego placzić będą groszy 22 (t. I, str. 32—33). W tejże księdze (t. I, str. 561—2) czytamy: Żiliczi Wielkie zw. Strzeleckie, gdyż osadzeni tu kmiecie nieśli powinność strzelecką Królowi JMci. Należała do wójtowstwa „służebnego“ ekonomii grodzieńskiej. Graniczyła z siołem Nieczieczi i Małemi Żiliczami. „Tho siolo o 20 wlokach nad błotem Nieczicą osadzone y ulica pr. 7 polozona, domy tylem ku Niecziczi a gumna przeciw sobie“. Istniały też Ż. Małe, zw. Odzwierniczkie, które w r. 1558 należały do wójt. służebnego ekon. grodzieńskiej. Graniczyły z błotem Nieczieczą i siołem strzeleckim Wielkiemi Żyliczami. Tyłami domów zwrócone było do błota Niecznieczi. „W them siole odzwierniczkich wol nych włók 4, gruntu dobrego. U dworu JKMci służbe odzwierniczką służą, thedy zadnego czinszu z thych włók placzic nie powinni do woli y łaski JKMci“ (Pisc. kn., I, str. 565). 4.) **Ż.**, wś i fol., pow. grodzieński, w 3 okr. pol., gm. Łunna, o 33 w. od Grodna. Wś ma 482 dzies. ziemi włośc. (132 łąk i pastw., 9 nieuż.), fol. należy do dóbr Łunna, Maryi Komarowej i Józefa Romera. 5.) **Ż.**, pow. słonimski, ob. *Żylewicze*. 6.) **Ż.**, wś, pow. wołkowyski, w 3 okr. pol., gm. Świsłocz, o 28 w. od Wołkowyska, $465^1/_2$ dzies. ziemi włośc. 7.) **Ż.**, *Żylińce* al. *Dobośnia* (ob.), wś i dobra nad Dobośnią, pow. bobrujski, gm. Bortniki, o 31 w. od Bobrujska, dziedzictwo Bułhaków; rezydencya zwana zamkiem, o 100 komnatach, archiwum, biblioteka, dzieła sztuki i pamiątki, olbrzymi sad fruktowy, mający przeszło 5000 drzew. Folw. ma 618 dzies. Niegdyś istniała tu cukrownia. O Ż. jest pieśń ludowa wielkanocna, w której mowa o tem „Wielkiem Siole“, którego mieszkańcy ubierali się odświętnie „w lisie i sobole świty i w czapki bobrowe“. Miejscowość bogata w łąki, lasy, grunta lekkie, namułowe. 8.) **Ż.** al. *Żylichowo*, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hajna, o 57 w. od Borysowa, ma 4 osady; grunta lekkie, mocno wzgórzyste. 9.) **Ż.**, wś i folwark nad Dnieprem, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. i par. prawosł. Derażyce, o 94 w. od Rzeczycy, ma 28 osad; lud rolniczy, flisaczy i rybaczy; miejscowość bogata w łąki, gleba wyborna. Folw. około 44 włók, należy do włościanina Cichego, dawniej Kobelackich. Do Ż. należą dwie wyspy na Dnieprze: Dryczew i Lebiedzin. 10.) **Ż.**, wś, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Łań, o 74 w. od Słucka, ma 18 osad; miejscowość małoleśna, lekko falista, grunta urodzajne. Ż. wspominane w dok. XVI w. (ob. Piscew. kn., 416, 420, 421, 422, 423, 425, 430, 558, 560, 576, 577). 11.) **Ż.**, wś i dobra, pow. rohaczewski, gm. Cichinicze. Wś ma 52 dm., 372 mk.; dobra, dziedzictwo Bułhaków, mają wraz z Dobosną 12971 dzies. (1972 roli, 399 łąk, 8473 lasu); gorzelnia, 6 karczem, 2 młyny wodne i folusz dają 720 rs. 12.) **Ż.**, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szczuczyn (o 10 w.), 11 dm., 118 mk. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.); należała do dóbr Czaplicze, Żukowskich. 13.) **Ż.**, wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 53 w. od Oszmiany a 34 w. od Dziewieniszek, ma 12 dm., 102 mk. (78 praw., 24 kat.). *M. R. Wit.-A. Jel.-J. Krz.*

Zyliczowicze, uroczysko osiadłe, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Stare Konie, obecnie gm. Moroczno, wspomniane w dokum. XVI w. *A. Jel.*

Żylin, wś i fol., pow. sochaczewski, gm. i par. Kozłów Biskupi, odl. 7 w. od Sochaczewa, ma 71 mk., 402 mr. dwor. (319 roli) i 9 os., 112 mr. włośc. W 1827 r. było 9 dm., 74 mk. W r. 1579 we wsi Żylino były 4 części Niemierzów, Januszewiczów i Jaroniewicza, w ogóle 2 łany km. i 2 zagr. (Paw., Maz., 139).

Żylin 1.) leśniczówka, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Szack. 2.) **Ż.** *Brod*, pow. słucki, ob. *Żyn-Brod*.

Żylina, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., gm. Jużynty, własność Majewskich, $16^1/_2$ dzies. ($2^1/_2$ lasu, $7^1/_2$ nieuż.).

Żylina, potok, lewy dopływ Dunajca, uchodzi pomiędzy Jurkowem (w pow. tarnowskim) a Czchowem.

Żylince, pow. bobrujski, ob. *Żylicze*.

Żylińce 1.) mylnie *Zielińce*, wś, pow. proskurowski, okr. pol., st. poczt. i telegr. Jarmolińce (o 8 w.), gm. i par. katol. Szarawka (o 6 w.), odl. o 22 w. od Proskurowa, ma 130 osad, 792 mk., 813 dzies. ziemi włośc., 807 dworskiej, 33 cerkiewnej. Cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesiona w 1875 r., z 895 parafianami. Należała do dobr Szarawka, nadanych Pretficzom, następnie do Dulskich, Jakubowskich, jako wiano posagowe Pułaskich. Na polach wsi

źródła rz. Uszki. 2.) **Ż.,** wś, pow. zasławski, ob. *Zieleńce*. *Dr. M.*

Żylinciszki, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyszki (o 9 w.), okr. wiejski Duśmianki, o 49 w. od Trok, ma 8 dm., 74 mk., w tem 3 żydów (w 1865 r. 29 dusz rewiz.).

Żylinka, zaśc., pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Hresk, o 16 w. od Słucka.

Żylinka, potok, wypływa z pod szczytu Straszowa, w pasmie Nitrzańskim, w Tatrach Liptowskich. Płynie w kierunku od płd. ku północy i ubiegłszy około 5 mil wpada pod miastem Żyliną (Sillein) do Wagu z lew. brzegu. Na zach. brzegu potoku ciągnie się pasmo zw. Hale Wiaterne, z których do Ż. spływają potoki: Rybna, Frywałdzka, Porubska, Bystrzycka, Stranianka i Turska.

Żylinki, wś i folw., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Orany (o 10 w.), okr. wiejski Bortele, o 49 w. od Trok, ma 10 dm., 70 mk. katol. (w 1865 r. 40 dusz rewiz.); własność Żylińskich. W 1850 r. własność tychże, ma 1008 dzies. ziemi dworskiej.

Żylino, wś i b. st. pocztowa w gub. smoleńskiej, przy dawnym trakcie z Wiaźmy do Syczewki, o 21 w. od Wiaźmy.

Żylińskie, w spisie z 1865 r. *Żymińskie*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Łuczaj (o 4 w.), okr. wiejski i dobra Mostowskich, Skworcowo, o 78 w. od Wilejki, 8 dm., 81 mk. katol. (w 1865 r. 36 dusz rewiz.).

Żylińszczyzna 1.) dobra, pow. orszański, dziedzictwo Hurków, 272 dzies. (115 roli, 23 łąk, 40 lasu). 2.) **Ż.,** *Żylińszczyzna*, zaśc., pow. drysieński, należał do domin. Swołna, w 1725 r. miał 3 chaty. Własność dawniej Wańkowiczów, dalej Anny Szczytowej, dziś skarbowy.

Żyliny 1.) wś i os. leśn., pow. suwalski, gm. Kukowo, par. Bakałarzewo, odl. od Suwałk 8 w. Wś ma 16 dm., 118 mk.; os. leś. 1 dm., 21 mk. W 1827 r. było 5 dm., 29 mk. 2.) **Ż.,** wś nad kanałem augustowskim, pow. augustowski, gm. Szczebro Olszanka, par. Studzieniczna, odl. od Augustowa 15 w., ma 6 dm., 54 mk. W 1827 r. było 3 dm., 20 mk. Dawniej zwała się Wnukowszczyzna.

Żyliny 1.) uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Swarycewicz, obecnie w gm. Radczysk, wspomniane w dok. XVI w. 2.) **Ż.,** wś i fol., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyszki (o 10 w.), okr. wiejski Żyliny, o 35 w. od Trok. Folw. ma 1 dm., 18 mk. katol., wś zaś 4 dm., 36 mk. t. wyzn. Podług spisu w 1865 r. wraz ze wsią Burbany i 4 zaśc. miała 72 dusz rewiz. Folw. należał do Zeidlerów. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsi: Burbany i Żyliny oraz zaśc.: Korsztany, Soły, Waniszki, Wierbszyszki i Zamoście, 83 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych i 3 jednodworców. Jest tu kaplica katol. par. Duśmiany. W 1850 r. własność Godaczewskich, 804 dzies.

Żyliszki, wś, pow. sejneński, gm. i par. Świętojeziory, ma 5 os., 125 mr. Należała do fol. Prepunty. W 1827 r. 2 dm., 36 mk.

Żyliszki 1.) wś, pow. rossieński, gm. Łabardzie, o 86 w. od Rossień. 2.) **Ż.,** dwór, pow. szawelski, gm. Łukniki, o 58 w. od Szawel. 3.) **Ż.,** wś, pow. wiłkomierski, gm. i par. Subocz, o 68 w. od Wiłkomierza, posiada kaplicę katol., wzniesioną w 1851 r., p. w. Podwyższenia Krzyża św.

Żylma, ob. *Żyłma*.

Żylowicc 1.) kolonia, pow. radomyski, w 1 okr. pol., gm. Brusiłów, o 35 w. od Radomyśla, ma 35 mk. 2.) **Ż.,** kolonia, tamże, w 2 okr. pol., gm. Kiczkiry.

Żylwa, os., pow. sejneński, gm. i par. Mirosław, odl. od Sejn 47 w.

Żylwicy, dwór i folw., pow. telszewski, w 1 okr. pol., o 8 i 10 w. od Telsz.

Żylwidory, pow. lidzki, ob. *Żelwidory*.

Żylwiszki, folw., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, o 40 w. od Wilna, 1 dm., 14 mk. katol; w 1865 r. własność Aleksandrowiczów.

Żylwitis, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 71 w. od Nowoaleksandrowska.

Żylwitynia, osada, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 65 w. od Poniewieża.

Żylza, wś, pow. rówieński, gm. Derażno, par. praw. Dziuksin (o 8 w.).

Żyłże, osada, pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 41 w. od Poniewieża.

Żyła, os. młyn. nad rz. Mleczną, pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Radom (odl. 5 w.), ma 3 dm., 27 mk., 38 mr. W 1827 r. 4 dm., 55 mk. Należała do dóbr Klwatka.

Żyłajcie 1.) wś, pow. rossieński, gm. Kielmy, o 14 w. od Rossień. 2.) **Ż.,** wś, pow. rossieński, gm. Szydłów, par. Lidowiany, o 32 w. od Rossień. 3.) **Ż.,** wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 32 w. od Telsz.

Żyłeczka al. *Żyłówka*, rzeczka, w pow. proskurowskim i latyczowskim, prawy dopływ Bożku, ma źródła pod wsią Peczyskami, płynie z płn.-zach. na wschód, mija wsi: Szpiczyńce, Tereszkowce, Jarosławkę, poczem zwraca się ku północy i ma ujście w pow. latyczowskim. Długa około 13 w. *X. M. O.*

Żyłka, os. młyn. nad rz. Wartą, pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Pyzdry, odl. od Słupcy 17 w.

Żyłki al. *Żyłka*, wś nad pot. Krynicą, praw. dopł. Sołokii, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Tomaszów (odl. 7 w.), leży przy pasie granicznym galicyjskim, ma 7 dm., 80 mr. gruntu piaszczystego, 70 mk.; posterunek straży granicznej. W r. 1827 wś Żyłki, w par. Chody-

wańce, ma 11 dm., 74 mk. Wchodziła w skład dóbr Jarczów.

Żyłki 1.) pole na Mechlinie, w pow. szremskim. 2.) **Ż.,** pola na Zbrudzewie, w pow. szremskim.

Żyłki Kozły, wś, pow. łukowski, gm. Skrzyszew, par. Ulan, ma 30 dm., 218 mk., 733 mr.

Żyłma, rzeczka, w pow. nowoaleksandrowskim, łączy jez. Żyłma z jez. Opiwarda i Róże, leżącemi na płd.-wsch. od mka Rymszany. Por. *Opiwarda.*

Żyłojnie Poczgoła, dobra, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Skiemie, o 65 w. od Szawel, własność szlach. rodziny Rajuńców, mają wraz z Prościuniszkami 217 dzies. (28 lasu, 9 nieuż.).

Żyłoki 1.) fol., pow. szawelski, w 2 okr. pol., gm. Kurszany, par. Radziwiliszki, o 26 w. od Szawel, należy do dóbr Janowiczów, Łapkasie, mających 827 dzies. (170 lasu, 10 nieuż.). 2.) **Ż.,** wś, pow. telszewski, w 4 okr. pol., o 27 w. od Telsz.

Żyłoniszki al. *Żyleniszki,* wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Daugieliszki (o 8 w.), okr. wiejski Michałowo, o 24 w. od Święcian, 4 dm., 32 mk. katol. (w 1865 r. 25 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Dawiliszki.

Żyłów, pow. kowelski, ob. *Ziłów.*

Żyłówka, ob. *Żyłeczka.*

Żyłowo, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Lubotyń. Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. było 13 dm., 90 mk.

Żyły, wś, pow. przasnyski, ob. *Ulatowo Żyły.*

Żymale, wś, pow. rossieński, gm. Kielmy, o 33 w. od Rossień.

Żymczyda, fol., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 51 w. od Nowoaleksandrowska.

Żymielany, wś, pow. szawelski, gm. Tryszki, o 60 w. od Szawel.

Żymińskie, pow. wilejski, ob. *Żylińskie.*

Żymiszki (u Buszyńskiego), w spisie miejscowości *Żyrniszki,* wś, pow. rossieński, gm. i par. Jurborg, o 60 w. od Rossień.

Żynany, wś, pow. szawelski, gm. Radziwiliszki, o 26 w. od Szawel.

Żyndajcie, wś, pow. rossieński, par. Jurborg.

Żyndule 1.) wś, pow. wileński, w 2 okr. pol,, gm. Szyrwinty (o 12 w.), okr. wiejski i dobra hr. Leduchowskich, Poszyrwincie, 20 dusz rewiz. 2.) **Ż.,** zaśc., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 69 w. od Poniewieża. 3.) **Ż.,** wś, pow. szawelski, gm. Szawkiany, o 16 w. od Szawel. 4.) **Ż.,** dobra, tamże, o 20 w. od Szawel, własność Bałtroszajtisów, 67 dzies. 5.) **Ż.,** dobra, tamże, ob. *Ignacowo Żyndule.*

Żynele, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 78 w. od Telsz.

Żyngi, zaśc. i os. karcz. nad jez, Bieliszki, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 41 w. od Wilna. Zaśc. ma 3 dm., 17 mk. (1 prawosł., 16 katol.), os. karcz. 1 dm., 6 mk. żydów.

Żyngle, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn (o 11 w.), okr. wiejski Traszkuny, 8 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Giejany.

Żyniany 1.) wś, pow. kowieński, w 1 okr. pol., o 25 w. od Kowna. 2.) **Ż.,** wś, pow kowieński, w 3 okr. pol., gm. Janów. Czarnoccy mają 10 dzies. ($1^1/_2$ nieuż.), Czerniawscy 11 dzies. ($^1/_2$ nieuż.).

Żynie al. *Żynie,* wś, pow. wyłkowyski, gm. Zielonka, par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 11 w., ma 20 dm., 287 mk., 20 os., 766 mr. W 1827 r. było 20 dm., 162 mk. Wchodziła w skład dóbr Rumaki.

Żynie, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski dobra hr. Czapskich, Łużki (o 4 w.), o 35 w. od Dzisny, 5 dm., 45 mk. (w 1865 r. 20 dusz rewiz.).

Żyniewce, ob. *Żeniewce.*

Żyniszki, zaśc., pow. wiłkomierski, gm. Traszkuny, o 62 w. od Wiłkomierza.

Żynkowszczyzna, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Holszany, okr. wiejski Góreckowszczyzna, 13 dusz rewiz.; należała do dóbr Hołoblewszczyzna, Broniewskich.

Żyrak, rzeczka, w pow. krzemienieckim, prawy dopływ Horynia, ma źródła pod Szyłami, uchodzi pod Hrybową. Od prawego brzegu pod Łanowcami przybiera rzkę Żerdź.

Żyraków, wś, pow. ropczycki, par. rz.-kat. Straszęcin, leży w równinie, na lewym brzegu Wisłoki, przy drodze z Pilzna do Przecławia, 5·6 klm. na płn. od Dębicy. Chaty są zbudowane w ulicę wzdłuż starej drogi, blisko gościńca. Wraz z obszarem tabularnym (Romualda Wojciechowskiego) liczy Ż. 77 dm. i 445 mk. (219 męż., 226 kob.), 431 rz.-kat. a 14 izrael. Pos. tabularna ma w ogóle 1200 mr. roli; pos. mn. 402 mr. Grunta nad Wisłoką są dobrze nawodnione i urodzajne, na zachód od gościńca piaszczyste. W połowie XV w. wś należała do Stan. Ligęzy h. Półkoza (Długosz, L. B., II, 261). W r. 1536 Ligenza, burgrabia krakow., płacił tu od 14 półłan. km. i 4 km. na $^1/_4$ roli, 2 łany sołtysie z karczmą. W r. 1581 Ż. i Wolia były własnością Jana Ligięzy, wojskiego sanockiego, i miały obie wsi razem 21 kmieci, $8^1/_2$ łan., 5 zagr. z rolą, 3 kom. bez bydła, 2 łany karcz. i dudę. Ż. graniczy na płd. ze Straszęcinem, na zach. z Górą Motyczną a ńa płn. z Wolą Żyrakowską (Paw., Małop.; 247, 537). *Mac.*

Żyrakowska Wola, ob. *Wola Żyrakowska.*

Żyrakowski al. *Żurakowski staw,* uroczysko około Łanowiec, w pow. krzemienieckim.

Żyrakowszczyzna, zaśc., pow. wileński,

w 2 okr. pol., o 26 w. od Wilna, 1 dm., 17 mk. katol.

Żyrańcze, wś włośc. i os. karcz., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 18 w. od Trok. Wś ma 5 dm., 76 mk. katol., os karcz. 1 dm., 10 mk. żydów.

Żyrardów, os. fabryczna nad rzką Pisią (praw. dopł. Bzury), leży w pow. błońskim, gm. i par. w miejscu, przy linii dr. żel. warsz.-wied., tuż przy stacyi Ruda Guzowska, odl. 6 mil od Warszawy, wzdłuż szosy prowadzącej z Mszczonowa do Wiskitek i wzdłuż linii drogi żelaznej. Osada obecnie posiada kościół par. katolicki murowany, dom modlitwy ewangielicki, szkołę fabryczną kilko oddziałową dla chłopców i dziewcząt, dwie szkoły początkowe gminne, sąd gm. okr. IV, urząd gm., wielką ochronę o kilkunastu oddziałach, mieszczącą do 1500 dzieci, utrzymywaną przez fabrykę, szpital fabryczny, aptekę, 3 lekarzy fabrycznych, 426 dm., 26500 mk. (w tej liczbie do 8000 robotników fabrycznych). Zakłady fabryczne obejmują: przędzalnią lnu o 23000 wrzecion, tkalnię mechaniczną (2100 warsztatów tkackich), tkalnię ręczną (200 warsztatów), przędzalnią bawełny (18000 wrzecion), przędzalnią wełny (4200 wrzecion), zakład wyrobów pończoszniczych (przeszło 700 maszyn) i 4 bielniki z urządzeniami pomocniczemi. Około 8000 robotników pracuje w tych zakładach. Są to przeważnie Polacy. Dwa młyny parowe. Nazwisko osady i jej powstanie wiąże się z działalnością znakomitego wynalazcy machin przędzalnych Filipa Girarda, Francuza, który na mocy układu zawartego z rządem Królestwa polskiego w r. 1825 zajął się urządzeniem pierwszej u nas przędzalni mechanicznej, otwartej dopiero r. 1831 w Marymoncie i prowadzonej przez spółkę pod firmą Karol Scholtz et comp., do której należeli: Józef Lubowidzki, Henryk i Jan hr. Łubieńscy i Piotr Steinkeller. W r. 1833 przeniesiono te zakłady do osady utworzonej na obszarze dóbr Guzów (wówczas własność Łubieńskich) i nazwanej na cześć Girarda: Żyrardów. Bank polski podtrzymywał w ciężkich latach (po r. 1831) młody zakład, któremu udzielił około 3000000 złp. pożyczek częściowych. W końcu zmuszony był Bank objąć zakłady na swą własność i od 1847 do 1856 prowadził je pod własną administracyą. Niepowodzenia tej próby zniewoliły Bank do odstąpienia fabryki przemysłowcom Hielle'mu i Dittrichowi z Schoenlinde w Czechach. Obok wielu ułatwień w nabyciu Bank udzielił im 135000 rs. pożyczki. Odtąd zaczyna się z początku powolny a z latami coraz szybszy rozwój fabryki, która dojdzie do stanowiska jednego z największych w świecie zakładów przemysłu tkackiego. W r. 1865 posiada już maszynę parową o sile 150 koni i drugą o sile 70 koni, ma 7500 wrzecion, 500 warsztatów tkackich i do 1000 robotników. Sala mieszcząca warsztaty obejmowała 10000 łokci kw. powierzchni. W r. 1876 było 13000 wrzecion, 1000 warsztatów tkackich i 80 ręcznych, pracowało przy nich 3350 robot. (850 cudzoziemców). Wartość produkcyi wynosiła 1560000 rs. W r. 1880 jest 16000 wrzecion, 1650 warsztatów mechanicznych i 200 ręcznych. Poruszają je maszyny parowe o sile 700 koni, które w ciągu roku zużyły 960000 pudów węgla. Robotników pracowało 5600, w tej liczbie 580 cudzoziemców. Produkcya roczna wynosiła 2200000 rs. Wartość surowych materyałów, sprowadzanych z cesarstwa, wynosiła rs. 700000. Obecnie produkcya przenosi zapewne 5000000 rs. Pomocnicze zakłady mieszczą się od kilku lat w Jaktorowie (przyst. dr. żel. warsz.-wied.), odległym około mili od głównej fabryki. W r. 1885 utworzone zostało „Towarzystwo akcyjne zakładów żyrardowskich Hiellego i Dittricha", z kapitałem zakładowym 9000000 rs. Prezesem Towarzystwa został Karol Dittrich, syn założyciela firmy. Składy swoje fabryka posiada w Warszawie i głównych miastach Cesarstwa rossyjskiego. Wyroby swe sprzedaje też na rynkach Kaukazu i Rossyi azyatyckiej. Ż. par. wydzieloną została z obszaru parafii Wiskitki. Ż. gmina należy do sądu gm. okr. IV w miejscu, urząd poczt. i st. dr. żel. w Rudzie Guzowskiej. Gmina ma 11057 mr. obszaru (3310 mr. lasu) i około 27000 mk. W r. 1890 było 19074 mk., w tej liczbie 7967 stałych mieszkańców i 11107 niestałych (w tej liczbie 1433 obcych poddanych). Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności było 2 prawosł., 1852 prot. i 411 żydów. W r. 1867 gmina cała miała 5839 mk., 1880 r. było zapisanych do ksiąg stałej ludności 7126 (5134 katol., 1541 prot., 244 żyd., 207 inn. wyz.). W skład gminy wchodzą osady i wsi: Grądy, Feliksów, Henryków, Józefów, Kozłowice Stare i Nowe, Maryampol, Piotrowina, Ruda Guzowska, Sade Budy, Sokule, Szyszka, Teklinów, Tomaszów Stary i Nowy, Żyrardów. Opisy Ż. z rycinami podawał Tyg. Illustr. z r. 1872 (t. IX, 32) i „Kłosy" (t. VI, 24). *Br. Ch.*

Żyrawa 1.) al. *Żerawa*, wś, pow. bobrecki, 28 klm. na płd. od Bóbrki, tuż na zach. od sądu pow., st. kol. i urz. poczt. w Chodorowie. Na płn.-wsch. leży Horodyszcze Królewskie, na płd.-wsch. Chodorów, na płd. Borodczyce, na zach. Zalesie i Czartorya, na płn.-zach. Buda. Zabudowania wsi leżą na zach. Wody płyną strugą na wsch. i dążą do stawu chodorowskiego, utworzonego przez Boberkę, zwaną tu Ługiem (dopł. Dniestru). Własn. więk. ma roli or. 480, łąk i ogr. 85, pastw. 31, lasu 62 mr.; wł. mn. roli or. 703, łąk i ogr. 198, pastw. 25 mr. W r. 1890 było 99 dm., 653 mk. w gm., 4 dm., 37 mk. na obsz. dwor. (566 gr.-kat., 100 rz.-kat., 20 izr., 4 inn. wyzn.; 667 Rus., 23 Pol.). Par. rz.-kat. w Chodorowie, gr.-kat. w Zaleścach.

We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła 1-klas. 2.) **Ż.** z *Dunajcem*, wś, pow. żydaczowski, 14 klm. na płd. od Żydaczowa, 10 klm. na zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Żurawnie. Na płn. leżą Łowczyce, na wsch. Jajkowce, na płd. Krechów, na zach. Nowesioło i Obłaźnica. Środkiem wsi płynie Lubeszka, dopł. Dniestru, od zach. na wschód. W dolinie potoku leżą zabudowania wsi; na płn. od nich przys. Dunajec. Na płd.-zach. leży las „Łowny". Własn. więk. ma roli or. 668, łąk i ogr. 104, pastw. 108, lasu 1132 mr.; wł. mn. roli or. 758, łąk i ogr. 27, pastw. 19, lasu 5 mr. W r. 1890 było 85 dm., 595 mk. w gm., 8 dm., 69 mk. na obsz. dwor. (516 gr.-kat., 111 rz.-kat., 17 izr., 20 inn. wyzn.; 523 Rus., 119 Pol., 22 Niem.). Par. rz.-kat. w Kochawinie, gr.-kat. w Jajkowcach. We wsi jest szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 995 złr. *Lu. Dz.*

Żyrawka, wś, pow. lwowski, 12 klm. na płd. od Lwowa, 10 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Winnikach, 6 klm. na płd.-zach. od urz. poczt. w Dawidowie. Na płn.-zach. leży Sołonka Wielka, na płn.-wsch. Krotoszyn, na płd. Wołków, na płd.-zach. Porszna. Środkiem obszaru płynie pot. Zubrza, dopływ Dniestru. W jego dolinie leżą zabudowania. Wł. mn. ma roli or. 1734, łąk i ogr. 195, pastw. 87 mr. W r. 1890 było 189 dm., 882 mk. w gm. (13 rz.-kat., 861 gr.-kat., 8 wyzn. izr.; 869 Rus., 13 Pol.). Par. rz.-kat. w Zubrzy, gr.-kat. w miejscu, dek. szczerzecki. Do parafii należy Krotoszyn. We wsi jest cerkiew p. w. św. Michała i szkoła 2-klas. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr kor., starostwa lwowskiego. Dokum. wydanym w Piotrkowie dnia 8 lutego 1501 r. Jan Olbracht, z powodu zniszczenia dokumentów wsi Sołonki i Żyrawki w czasie napadu tureckiego, określa prawa i obowiązki mieszkańców tychże wsi (Liske, A. G. Z. t. IX, str. 188). Dokum. wydanym w Piotrkowie dnia 10 lutego 1507 r. rozporządza Jan Olbracht, aby we wsiach Sołonce i Żyrawce zabierali spuściznę krewni zmarłego, a nie starosta lwowski (l. c., str. 191). Dok. wyd. w Krakowie dnia 4 czerw. 1553 r. poleca Zygmunt August Janowi z Mielca, wojewodzie podolskiemu, grodeckiemu i chmielnickiemu staroście, aby bronił przywilejów Sołonki i Żyrawki, dotyczących dostarczania podwód, przeciw uroszczeniom Gródka i Bóbrki (Arch. kraj. we Lwowie, C., t. 28, str. 434). Dok. wyd. w Włocławku nad Wisłą dnia 26 marca 1577 r. potwierdza król Stefan akt Zygmunta Augusta, wydany w Wilnie dnia 28 stycz. 1561 r. dla wsi Ż. (l. c., C., t. 393, str. 1129). Dok. wyd. w Warszawie dnia 5 czer. 1593 r. uwalnia Zygmunt III mieszkańców wsi Ż. od podatków (l. c., C., t. 348, str. 1190). Dok. wyd. w Warszawie dnia 2 maja 1596 r. zezwala Zygmunt III Steczkowi Chwiedkowiczowi odstąpić synowi jego Mikołajowi ciwuństwo w Ż. (l. c., T., t. 38, str. 350). Dok. wyd. w Warszawie dnia 12 maja 1661 r. potwierdza Jan Kazimierz wyrok swoich komisarzy, rozstrzygający spór poddanych z Ż. ze starostą lwowskim (l. c., C., t. 461, str. 2463 i t. 564, str. 1575). Dok. wyd. we Lwowie dnia 29 paźdz. 1671 r. pozwala król Michał poddanym wsi Ż. sprzedawać od św. Małgorzaty do św. Agnieszki w każdą sobotę mięso we Lwowie (l. c., C., t. 461, str. 1112). Dok. wyd. w Żółkwi dnia 20 października 1676 uwalnia Jan III poddanych wsi Ż. od ciężarów wojskowych (l. c., C., t. 524, str. 1644). Mieszkańcy Ż., tak zwani „Baraniarze", są potomkami niewolników tatarskich i kozackich, osadzonych tu w połowie XVII w. Mieli oni ten przywilej, iż nierobili pańszczyzny, tylko byli obowiązani do naprawy murów miejskich we Lwowie, za co wolno im było sprzedawać baraninę w fosie miejskiej przy bramie halickiej. W drewnianej cerkwi tutejszej jest pięknie rzeźbiony i złocony ołtarz, pochodzący z dawnego kościoła katedralnego we Lwowie, który arcyb. Sierakowski w czasie przebudowywania katedry przy końcu w. XVIII, ztamtąd usunął i do tej cerkwi sprzedał. Do tego ołtarza jest przywiązany odpust, nadany przez Piusa IX r. 1867. *Lu. Dz.*

Żyrbajewicze al. *Żyrblewicze*, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hajna, o 53 w. od Borysowa, ma 12 osad; miejscowość falista, grunta kamieniste. *A. Jel.*

Żyrchówka, wś w pobliżu bezim. błota, mającego do 3000 dzies., pow. rohaczewski, gm. Strzeszyn (o 9 w.), ma 52 dm., 301 mk., zapasowy śpichlerz gminny.

Żyrków, ob. *Żerków*,

Żyrkowice, dziś *Żerkowice*, wś, w pow. miechowskim, par. Zębocin. W r. 1286 Leszek Czarny nadaje część wsi Ż., skonfiskowaną Ottonowi, wojew. sandom., za popieranie Konrada mazow., klasztorowi św. Klary w Skale (Kod. małop., I, 131). W r. 1827 wś Żyrkowice ma 11 dm., 88 mk. Ob. *Żerkowice* 3).

Żyrkowka, wś nad rzką Lipianką, pow. konstantynogradzki gub. połtawskiej, gm. Żyrkowka, o 50 w. od mta powiat., 104 dm., 564 mk., zarząd gminy, cerkiew, 6 wiatraków.

Żyrmunki, futor pryw., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 17 w. od Lidy, 19 mk., młyn wodny.

Żyrmuny 1.) w dok. *Żermony*, mstko nad bezim. dopł. Dzitwy, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Żyrmuny, pod 54° 1′ płn. szer. a 42° 53′ wschod. dług., odl. o 14 w. na płn.-płn.-zach. od Lidy, 75 w. od Wilna przy dr. poczt. z Lidy do Wilna, w 1860 r. miało 29 dm, 271 mk. (podług późniejszych danych 14 dm., 196 mk.), zarząd okręgu policyjnego i gminy, kościół paraf. katol., dom modlitwy żydow., szkoły ludowe, przytułek dla biednych, st. poczt. Kościół katol., paraf. p. w. św. Krzyża, z drzewa

wzniesiony w 1788 r. przez ks. Karolinę Radziwiłłową. Parafia katol., dekanatu lidzkiego, 2491 wiernych. W parafii powierzchnia wyniosła, grunta piaszczyste, kamieniste i żwirowate, lasów mało, dużo krzaków i błot. Zraszają rzki: Żyżma, Dzitwa i Nieszkrup. W skład okręgu wiejskiego uchodzi mstko Ż., wsi: Bojary, Gierwieniki, Kawieryki, Maguny, Mnichy, Orzeliszki, Piatkowszczyzna, Pliki, Podworzańce, Pożyżma, Skowrody, Stuki, Szalcinie, Szawerdaki, Tatary, Tołkinie, Wielkie Sioło; zaśc. Jaświły i okolica szlach. Soroki, w ogóle w 1865 r. 423 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych, 1616 włośc. skarbowych i 3 jednodworców. Gmina składa się z 4 okręgów (starostw) wiejskich (Z., Apolin, Dworzyszcze i Grodzienka), obejmuje 69 miejscowości, mających 445 dm., 5910 mk. włościan, uwłaszczonych na 8619 dzies. (6311 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 19615 dzies. (6651 roli) większej posiadłości i 63 (39 roli) ziemi kościelnej. W 1865 r. było w gminie 1412 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych, 356 b. włośc. skarbowych i 104 jednodworców. Własność niegdyś Zawiszów, w których Jan. wwda witebski, wystawił tu z drzewa kościół paraf., p. w. N. M. P., i takowy w r. 1624 hojnie uposażył. W miejsce tego kościoła, spalonego podobno podczas wojny z carem Aleksym Michajłowiczem, wzniesiony został w r. 1673 nowy, staraniem miejscowego plebana ks. Macieja Szarkiewicza. W pierwszych latach XVIII w. Z. przeszły w posiadanie ks. Radziwiłłów przez małżeństwo Mikołaja Faustyna Radziwiłła z córką Krzysztofa Zawiszy, wojew. mińskiego, Barbarą Zawiszanką (ur. 1690 r.). Syn tegoż Faustyna, Stanisław Radziwiłł, krajczy w. ks. lit., wraz z żoną Karoliną z Pociejów, wzniósł, na miejscu podupadłego, nowy okazały kościół z drzewa. W aktach dyec. wileńskich (ks. IV, 1643) przechował się ciekawy akt, którym: „Alszka Tyszkiewiczówna, kasztelanowa witebska Zawiszyna“ wraz z przyjaciołmi, stwierdza, iż dla kościoła w Ż. ofiarowała kroplę krwi Chrystusa, otrzymaną w Rzymie od Urbana VIII przez ks. Tyszkiewicza, niegdyś biskupa wileńskiego, brata donatorki. Akt podpisany 20 marca 1667 r. „w Żermonach“. Według wizyty z r. 1700 relikwia ta umieszczona w pacyfikale, przechowywała się w cyboryum kościoła. August II w 1724 r. nadał Ż. prawo miejskie. W nowszych czasach Ż. należały do hr. Tyszkiewiczów, potem do Anny Szwanbach. 2.) **Ż.**, folw. pryw. nad strugą Nieszkrupką (Nieszkrup), pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Zyrmuny (o 4 w.), o 14 w. od Lidy, 54 mk., młyn wodny, gorzelnia i mydlarnia. *J. Krz.*

Żyrnajnie 1.) wś, pow. rossieński, gm. Kroże, par. Stulgie, o 36 w. od Rossień. 2.) **Ż.**, dwór, tamże, o 28 w. od Rossień.

Żyrneje, jezioro, w pow. nowoaleksandrowskim, w dobrach Antonosz, ob. *Nasza* al. *Naszys.*

Żyrneje, wś i dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 4 okr. pol., o 25 w. od Nowoaleksandrowska, własność Koprowskich.

Żyrnica, rzka, ob. *Żernica.*

Żyrnie, wś, pow. władysławowski, gm. Giełgudyszki, par. Szaki, odl. od Władysławowa 28 w., ma 5 dm., 78 mk., 8 os., 181 mr. Wchodziła w skład dóbr Giełgudyszki Dolne. W 1827 r. 5 dm., 80 mk.

Żyrnieliszki 1.) *Żarneliszki*, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Bohiń (o 13 w.), okr. wiejski Bohdanowo, o 106 w. od Dzisny, 4 dm., 38 mk. (w 1865 r. 34 dusz rewiz.). 2.) **Ż.**, zaśc. nad rzką Grejmianą, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany (o 20 w.), okr. wiejski i dobra skarbowe Wójtowstwo Sudaty, o 22 w. od Święcian, 2 dm., 15 mk. katol. (w 1865 r. 9 dusz rewiz.).

Żyrniki, dziś *Żerniki*, wś nad rz. Skrwą, pow. płocki, par. Sikorz. W r. 1349 Władysław ks. łęczycki i dobrzyński, sprzedaje „militi Nazironi“ gaj z lasem zwanym Gorzechowo, przyległym do wsi tegoż Nazirona zwanej Żyrniki. Obszar wynosi 13 łan. chełm. i 10 morgów, za co ma zapłacić 50 grzyw. toruńskich, odbywać służbę wojskową w pancerzu i dawać księciu z obydwóch posiadłości wieprzka (Kod. dypl. pol., I, 201). Ob. *Żerniki* 9).

Żyrniki, wś, pow. telszewski, w 2 okr. pol., o 75 w. od Telsz.

Żyrnis, zaśc., pow. nowoaleksadrowski, w 4 okr. pol., o 82 w. od Nowoaleksandrowska.

Żyrniszki 1.) dwór, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., o 79 w. od Nowoaleksandrowska. 2.) **Ż.**, pow. rossieński, ob. *Żymiszki.*

Żyrnówka, strumień, w pow. wiłkomierskim, pod mstkiem Pobojsk łączy się z rzeczką Wiktorką.

Żyrnowo, jezioro, w pow. wiłkomierskim, w gm. Wojtkuszki, pod osadą t. n. i dworem Jordany.

Żyrnowo, osada nad jeziorem t. n., pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol., gm. Wojtkuszki, par. Pobojsk, o 18 w. od Wiłkomierza, własność hr. Choiseuil de Gouffrier, 897 dzies. (235 lasu).

Żyrnowołka, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie (o 9 w.), okr. wiejski Białolesie, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr Romerów, Popory.

Żyrosławice, ob. *Żerosławice.*

Żyrów, w XVI w. *Żyrowo magna*, wś i fol. nad rzką Krasną, pow. grójecki, gm. Drwalew, par. Prażmów, odl. 6 w. od Grójca, ma 207 mk. W 1827 r. było 20 dm., 183 mk. W r. 1881 fol. Ż. rozl. mr. 641: gr. or. i ogr. mr. 503, łąk mr. 57, pastw. mr. 24, lasu mr. 32, nieuż. mr. 25; bud. mur. 1, drew. 22. Wś Ż. os. 29, mr. 265. W r. 1576 we wsi „Zirowo magna“ płaci Adam Zerowski od 3 łan. km. (Paw., Maz., 230).

Żyrów al. *Żerów*, kol. na obszarze Rogaszyc,

w pow. ostrzeszowskim, ma urz. okr. w Kobylogórze, urz. stanu cyw. i st. dr. żel. w Ostrzeszowie, pocztę w Kochlewie, szkoły i par. kat. w Rogaszycach; 35 dym., 178 dusz. Leży o 4 staje na płd. Ostrzeszowa, pod Rogaszycami.

Żyrówek, w XVI w. *Zirowo minor*, fol. i wś, pow. grójecki, gm. Drwalew, par. Prażmów, ma 72 mk. Spis wsi z 1827 r. podaje dwa Żyrówki, jeden miał 14 dm., 93 mk., drugi 11 dm., 82 mk. Jestto zapewne omyłka. W r. 1886 fol. Ż. lit. A. B. rozl. mr. 408: gr or. i ogr. mr. 335, łąk mr. 26, past. mr. 6, lasu mr. 31, nieuż. mr. 10; bud. drew. 13. Wś Ż. os. 6, mr. 6. W r. 1576 we wsi „Zirowo minor" Trojan i Gabriel Turowscy płacą od $^3/_4$ łanu (Paw., Maz., 230). Ob. *Żyrów*.

Żyrowice 1.) al. *Żurowice*, *Żurowicze*, mstko nad rzką Wiknią, praw. dopł. Szczary, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowice, o 9 w. na płd. od Słonima, przy trakcie do Bytenia. Uboga mieścina, słynna monasterem z cudownym obrazem Bogarodzicy, ma 32 dm., 304 mk. (według innych danych 40 dm., 516 mk.), 98 dzies. ziemi włośc., 4 cerkwie, szkołę powiat. duchowną, szkołę ludową, 3 sklepy, jarmarki 24 czerwca i 1 października. Gmina, położona w środkowej części powiatu, graniczy od płn. z gm. Czemery i Szydłowicze, od wschodu z gm. Szydłowicze, od płd. z gm. Byteń, od płd.-zach. i zachodu z gm. maryjską, obejmuje 31 miejscowości, mających 408 dm. włośc. (obok 21 należących do innych stanów), 4508 mk. włośc., uwłaszczonych na 8337 dzies. Nadto w obrębie gminy znajduje się 4288 dzies. większej posiadłości (1094 roli) i 334 dzies. (100 roli) ziemi cerkiewnej. Zarząd gminy we wsi Podmosze. Historya miasteczka ściśle jest związaną z dziejami miejscowego monasteru p. w. M. Boskiej. Miejscowość ta, stanowiąca rozległą puszczę, nadaną została przez Kazimierza Jagiellończyka w nagrodę zasług podskarbiemu litew. Aleksandrowi Sołtanowi. Podług miejscowego podania pasterze znaleźli w 1470 (czy 1480 r.) mały obraz Bogarodzicy, wyrznięty na kamieniu, na gruszy, śród puszczy, w miejscu gdzie dziś znajduje się ołtarz poświęcony N. M. P. Wówczas Sołtan zbudował drewniany kościołek, który ozdobił i uposażył jeden z jego potomków Jan Sołtan, marszałek słonimski. Po zgorzeniu tego kościoła około 1561 r. wzniósł on nową ozdobną cerkiew. Podanie głosi, że podczas pożaru obraz cudownie znikł z ołtarza i przeniosł się na wielki głaz granitowy, leżący na poblizkim wzgórku. Kapłan miejscowy przeprowadził go ztamtąd z procesyą początkowo do domu swego a następnie do kaplicy, w tym celu wzniesionej. Obszerniejsze szczegóły o znalezieniu obrazu Bogarodzicy na gruszy a następnie o cudownem jego ocaleniu z pożaru i odnalezieniu na głazie znajdują się w pismach: „Historya P. Maryi Żyrowieckiej" przez Teodozego Borowika (Wilno, 1628 i później) oraz „Jaspis cudowny" (Supraśl, 1738 r.). Zaprowadzona pod koniec XVI w. unia religijna przerwała na pewien czas oddawanie czci cudownemu obrazowi, fundusze zaś kościelne dostały się w obce ręce. Dopiero Jan Mieleszko, kasztelan smoleński, spólnie z żoną swą Anną Fursówną, wprowadzając 29 października 1613 r. do Ż. zakon bazylianów, dla których zbudował klasztor, ożywił znowu to miejsce. Świetne uroczystości religijne ściągały tłumy pobożnych i wkrótce Ż. zasłynęły na całą Litwę łaskami Bogarodzicy. Pierwszym przełożonym był tu późniejszy arcybiskup połocki Józafat Kuncewicz, przeniesiony do Ż. z Bytenia. Żarliwością swą i nauką przyczynił się on do ściągnięcia tu wielkiego napływu pobożnych oraz licznych dobrodziejów do obdarzania monastéru ofiarami. Hojnością darów przewyższył wszystkich kanclerz w. ks. lit. Lew Sapieha, nadając bazylianom obszerne place, domy i kilka wsi, cerkiew zaś opatrzył bogatemi sprzętami, między innemi wielkim dzwonem. Zygmunt III dokumentem w d. 14 maja 1613 r. nadaje Ż. prawo miejskie i ustanawia jarmarki. Władysław IV wraz z żoną odwiedził Ż. w pierwszych dniach stycznia 1644 r., przepędził tu na nabożeństwie dwa dni i złożył bogate dary na ołtarzu N. M. P. Jan Kazimierz, wybierając się na wyprawę przeciwko Bohdanowi Chmielnickiemu, odbył pobożną pielgrzymkę do Ż. w styczniu 1651 r. Tenże król dokumentem, przechowanym dotychczas, wzbronił żydom nietylko przebywać stale ale nawet nocować w Ż., wrazie zaś przejazdu przez miasteczko, obowiązani byli iść pieszo, z odkrytą głową i boso. W 1655 r. mstko wraz z całą okolicą zostało zniszczone i spalone prawie do szczętu przez kozaków, którzy nieoszczędzili nawet kościoła. Z powodu tych klęsk sejm r. 1661 uwolnił msto od wszelkich postojów żołnierskich raz na zawsze a od podatków na lat cztery. Konstytucya 1667 r. nadała monasterowi wś Bułłę z przyległościami i uwolniła mieszkańców od podatków i ciężarów na dalsze cztery lata. Bazylianie po uspokojeniu kraju odbudowali i podnieśli monaster a wzrastająca sława cudownego wizerunku, oraz odbywane tu kongregacye, z których pierwsza (piąta od powstania unii) odbyła się pod przewodnictwem metropolity Jozafata Rutskiego, przy protoarchimandrycie Rafale Korsaku, coraz liczniejsze ściągały do Ż. tłumy pobożnych. Między innymi nawiedził Ż. d. 27 kwietnia 1688 r. Jan III wraz z synem swym Jakubem. Największą atoli uroczystością zajaśniały Ż. d. 19 września 1730 r., podczas uroczystości koronacyi cudownego obrazu, której dopełnił Atanazy Szeptycki, metropolita kijowski i halicki, w asystencyi Teofila Godebskiego, biskupa włodzimierskiego, i Jerzego Bułhaka, biskupa pińskiego.

Dwie korony, zrobione w Rzymie za staraniem ks. Benedykta Trulewicza, prokuratora zakonu, pobłogosławione przez Benedykta XIII, przywiózł Hieronim Radziwiłł, jako poseł stolicy apostolskiej do tego aktu, koszta zaś koronacyi po większej części poniosła matka jego Anna z Sanguszków, wdowa po Karolu Radziwille, kancl. w. lit., która korony drogocennemi kamieniami ozdobić kazała. Opis obchodu koronacyi, na który zebrało się około 38000 pobożnych, podał ks. Teofil Jętkiewicz, bazylianin, kaznodzieja żyrowiecki, w dziele „Aquila grandis magnarum alarum etc.“, 1730 r. Bazylianie utrzymywali w Ż. szkoły wyższe, niewiadomo kiedy założone, lecz istniejące już za Augusta III, oraz założyli podobno drukarnię. W XVIII w. nawiedził Ż. August II i w 1784 r. Stanisław Poniatowski. Komisya edukacyjna utrzymawszy szkoły żyrowickie bazylianów, zamieniła je na podwydziałowe niższe o trzech klasach, istniejące do 1828 r., w którym przekształcone zostały na seminaryum duchowne unickie. Rektorem tego seminaryum był Antoni Zubko, późniejszy arcybiskup, jeden z głównych działaczy zniesienia unii. W 1810 r. przeniesiono do Ż. zarząd biskupstwa unickiego brzeskiego. Po zniesieniu unii w 1839 r. skoncentrowano w Ż. zarząd prawosławnej eparchii litewskiej, główny kościół wyniesiono na godność katedralnego (sobornego), seminaryum zas urządzono jako zakład prawosławny. Protojerejem był tu Placyd Jankowski, znany w literaturze pod pseudonimem John of Dycalp. Wreszcie w 1845 r. katedrę, konsystorz i seminaryum przeniesiono do Wilna, w Ż. pozostał monaster prawosławny drugiej klasy i początkowa szkoła duchowna. Uposażenie monasteru w 1828 r. stanowiły 4 folwarki (Ż., Bułła, Boćkiewicze i jeszcze jeden), mające 197 dm. W 1842 r. dobra klasztorne przeszły na skarb (ministr. dóbr państwa), w zamian czego wydzielono monasterowi 364 dzies. (dzisiejsza Żyrowiecka ferma). Monaster tutejszy znajduje się na końcu miasteczka, pomiędzy wzgórzami, u stóp których rozciąga się błotnista łąka na przestrzeni 2 w. do rz. Szczary. Na zachód od monasteru znajduje się niewielki lasek, należący do zakonników, zwany Wiknia; z niego bierze początek ruczaj t. n., przepływający pod monasterem, formujący 3 stawy i uchodzący do Szczary. Monaster z muru jest zbudowany, na dwa piętra, w kształcie litery H, z wystającym pawilonem od części poprzecznej, otoczony ze wszech stron murowanym parkanem. Na przeciwległym brzegu rzki Wikni wznosi się budynek murowany jedno piętrowy, zwany starym monasterem. Znajdują się tu 4 cerkwie, istniejące już w drugiej połowie XVIII w. W głównej cerkwi sobornej, p. w. Uśpienia Bogarodzicy (Wniebowzięcia), w bocznym ołtarzu (po lewej stronie carskich wrót) mieści się cudowny obraz N. M. P. Jestto mały wizerunek owalny, na kamieniu, jak twierdzą jaśpisie rznięty, dwa cale wszerz a półtrzecia wzdłuż mający, i za szkłem w srebrną blachę oprawiony. Wizerunek obrazu Żyrowickiego Bogarodzicy podany został w dziele Batiuszkowa Białorussia i Litwa (str. 31). W ogrodzie monasterskim znajdują się dwie niewielkie cerkwie: Objawienia N. M. P. na kamieniu i Podwyższenia Krzyża św. Pierwsza z nich, murowana, pokrywa ów kamień, na który, podług podania, po zgorzeniu pierwszego kościoła miał sie przenieść obraz cudowny. Jest to granit pospolity, około 3 łokci długi, 2 wysoki a półtora szeroki, za wielkim ołtarzem umieszczony. Zowią go stopką N. Panny, bo na nim upatrują ślady ręki i siedzenia Bogarodzicy; okruchami jego dzielą się pielgrzymi, poczytując je za skuteczne lekarstwo w wielu chorobach; w samem zaś wydrążeniu utrzymuje się woda święcona. Wreszcie na cmentarzu grzebalnym znajduje się cerkiewka drewniana, p. w. św. Jerzego. Na przeciw cerkwi sobornej wznosi się murowana dzwonnica. Widok monasteru wraz z opisem podany jest u Batiuszkowa (Bieł. i Litwa) na str. 157 i 136 dodatków. Porów. też Litowsk. eparch. wiedom. (z 1880 r.). 2.) **Ż.** *Stare*, dobra, tamże, o 12 w. od Słonima, własność Mikulskich, z folw. Prusowszczyzna i Litwa, chutorem Andrzejów i pust. Mironim mają 4134 dzies. (480 łąk i pastw., 2300 lasu, 363 nieuż.). 3.) **Ż.**, osada nad stawem, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 2 w. od Wilna, 1 dm., 15 mk. (10 prawosł., 5 katol.), młyn wodny. *J. Krz.*

Żyrowicka, ferma, pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowice, 334 dzies. (84 łąk i pastw., 150 lasu); stanowi uposażenie monasteru żyrowickiego.

Żyrowicka Kamienica, wś, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 1 okr. pol., gm. Kamieniec Żyrowicki, o 13 w. od Brześcia, 302 dzies. ziemi włośc. i 58 dzies. ziemi kościelnej (18 łąk i pastw., 3 nieuż.). Nadto Kuczyńscy mają tu 15 dzies. (3 łąk i pastw.). Dobra *Ż. K.* al. *Krasnydwór*, własność Tokarskich, 1288 dzies. (210 łąk i pastw., 460 lasu, 50 nieuż.).

Żyrowicka Wólka 1.) wś włośc., pow. słonimski, w 2 okr. pol., gm. Żyrowice, 48½ dzies. ziemi włośc. 2.) **Ż.** *Wólka*, folw., pow. słonimski, w 5 okr. pol., gm. Szydłowicze, należy do dóbr Albertyn al. Aleksandrowo, Pusłowskich.

Żyrowiec al. *Żyrawiec*, zwana też *Kropiwna* al. *Krapiwna*, rzeczka, w pow. radomyskim, lewy dopływ Teterowa, płynie pod wsią Olita. Przybiera strumień Trudobyl. Porów. *Żerewiec.*

Żyrowiszcze, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Kiełbasicz, dziś wś Kołby, w gm. Lemieszewicze, wspomniane w dokum. XVI w. *A. Jel.*

Żyrówka, wś, pow. ihumeński, przy drodze

ze wsi Nowosiołek do wsi Laskowicz, w 3 okr. pol. i par. prawosł. Berezyna, gm. Pohost, o 52 w. od Ihumenia, ma 34 osad, cerkiewkę p. w. Narodzenia N. M. P.; miejscowość głucha, nizinna, grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Żyrowski Ostrów, uroczysko około Owrucza.

Żyrowszczyzna, osada, pow. słonimski, w 4 okr. pol., gm. Zdzięciół, o 32 w. od Słonima.

Żyrsko al. *Zersko, Zyrsk*, niem. *Sarin, Schern, Czern*, wieś na płd.-zach. Międzyrzecza a płn. Lubrzy, już w Brandenburgii. W r. 1250 występuje jako świadek Bogufał z Ż. Mapy XVIII w. oznaczają Ż. jeszcze w granicach wojew. poznańskiego.

Żyrwanki, ob. *Żauranki*,

Żyrwiny, wś i fol., pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Puńsk, odl. od Suwałk 21 w. Wś ma 14 dm., 133 mk., fol. 2 dm., 9 mk. W 1827 r. było 12 dm., 62 mk.

Żyrycze, wś, pow. kowelski, gm. Horniki, 103 dm., 810 mk., cerkiew, szkoła.

Żyrzmota, rzeczka, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Jury.

Żyrzyn, niekiedy *Żyżyn*, wś, folw. i dobra nad rz. Wieprzem, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Żyrzyn, odl. 12 w. od Puław, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, sąd gm. okr I i urząd gm., młyn wodny, cegielnią, dwa wiatraki, gospodarstwo rybne (łącznie z dobrami Kock, własność spółki rybackiej, mającej tu 1300 mr. stawów i sadzawek). W r. 1827 było 48 dm., 397 mk. Istniała tu dawniej stacya pocztowa na drodze bitej z Warszawy do Lublina. Dobra Ż. składały się w r. 1871 z fol.: Ż. Górny, Ż. Dolny, Wilczanka, Kotliny i Jaworów, nomenklatur: Skrudki, Zagrody, Koniecpol, Parafianka, Żerdź, Borysów, Pogonów, Pławaś, rozl. mr. 9443: gr. or. i ogr. mr. 2561, łąk mr. 492, pastw. mr. 374, lasu mr. 4961, zarośli 579, wody mr. 75, osady leśne mr. 15, nieuż. mr. 386; bud. mur. 18, drew. 112, lasy nieurządzone; gospodarstwo 3-pol. Była tu gorzelnia, browar piwny i dwie smolarnie. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś Ż. os. 39, mr. 706; wś Kotliny os. 24, mr. 405; wś Zagrody os. 23, mr. 482; wś Żerdź os. 43, mr. 774; wś Pogonów os. 41, mr. 660; wś Borysów os. 38, mr. 742; wś Wilczanka os. 22, mr. 458; wś Jaworów os. 15, mr. 362; wś Skrudki os. 24, mr. 243; wś Parafianka os. 21, mr. 393. Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531, wsi: Żyrzyn, Niebrzegów, Pogonów i Borzyszów, w paraf. Końskowola, płaciły razem od 20 łan. i 1 młyna. W r. 1676 wś Ż. należy do par. Gołąb. Część wsi, własność kolegium jezuitów, płaci pogłówne od 62 poddanych, w 3 częściach Żyrzyńscy płacą od 4 poddanych, 13 dworskich i 2 żyd., Truskowski od 5 poddanych i 8 we dworze (Pawiń., Małop., 359 i 20a). Kościół par. w Ż. erygował r. 1675 ks. Wojciech Rejmiński, proboszcz w Gołębiu, i Stan. Żyrzyński, dziedzic w Ż. W r. 1848 stanął nowy kościół murowany, kosztem parafian. Ż. par., dek. nowoaleksandryjski, około 2600 dusz. Ż. gmina należy do sądu gm. okr. I w miejscu, ma 13286 morg. obszaru i 5152 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 4 praw., 2 prot. i 33 żyd. W skład gm. wchodzą: Borysów, Jaworów, Kośmin, Kotliny, Osiny, Parafianka, Skrudki, Strzyżewice, Wola Osińska, Wilczanka, Zagrody, Żerdź, Żyrzyn. *Br. Ch.*

Żyszczyńce, wś, pow. proskurowski, na pograniczu pow. kamienieckiego, okr. pol. i gm. Jarmolińce (o 12 w.), par. kat. Gródek (o 6 w.), odl. o 40 w. od Proskurowa, ma 218 osad, 1686 mk. (23 jednodworców), 913 dzies. ziemi włośc., 63 cerkiewnej, dworska w dwóch częściach: Adama Świderskiego 563 dzies. i sukcesorów Michała Świderskiego 556 dzies. Cerkiew p. w. św. Jana, wzniesiona w 1836 r., z 844 parafianami. Jest tu cudowny obraz św. Mikołaja. Wś należała do klucza gródeckiego Mniszchów. W Ż. miał część ojciec gen. Zajączka, który tu się urodził. *Dr. M.*

Żytajcie, folw., pow. kowieński, w 2 okr. pol., o 90 w. od Kowna.

Żytanie, ob. *Żytany*.

Żytany al. *Żytanie*, w dokum. także *Życzniskie sioło*; wś nad Łuhem, pow. włodzimierski, na płd.-wsch. od Włodzimierza. Podług reg. pobor. pow. włodzimierskiego z 1577 r. sioło Życzniskie należy do Litowiża kn. Michajła Czartoryskiego, który płaci ztąd z 13 dym. na włókach i z 4 ogr. W 1583 r. własność kn. Michałowej Czartoryskiej, płacącej z Żytan z 9 łan., 2 ogr. (Jabłonowski, Wołyń, 67, 124).

Żytawa, miasto łużyckie, ob. *Zittau*.

Żytcze, ob. *Żydcze*.

Żytków, wś nad rzką Schą (Cchą), pow. borysowski, młyny.

Żytkowicze 1.) wś z zarządem gminnym nad bezim. dopł. Skrypicy, pow. mozyrski, w pobliżu st. dr. żel. poleskiej t. n., w 4 okr. pol. lenińskim, o 122 w. od Mozyrza. Wś, niegdyś własność Jeleńskich, ma 84 osad. Cerkiew paroch., p. wez. św. Trójcy, fundacyi Jeleńskich, uposażona $4^1/_2$ włókami gruntu, około 1000 parafian. Filia we wsi Kolno, p. w. św. Mikołaja, ma z dawnych zapisów 5 włók łąk i rybołówstwo wolne. Szkoła gminna. Gmina Ż. ma 6 okręgów (starostw) wiejskich, 631 osad, 1929 włościan pł. męz., uwłaszczonych na 10150 dzies. gruntów. W obrębie gminy jest 17 wsi, 6 zaścianków, 3 parochii, 7 dóbr obywatelskich, 3 folw., 4 chutory; grunta lekkie, łąk i pastwisk obfitość. St. dr. żel. poleskich Ż. al. Żydkowicze, pomiędzy st. Kopcewicze (o 30 w.) a Mikaszewicze (o 25 w.), odl. jest o 282 w. od Brześcia, 94 w. od Mozyrza a 474 w. od Briańska,

2.) **Ż.** al. *Żytnicze*, *Żytnowicze*, wś i dobra nad kotliną rz. Piny, pow. piński, na Zarzeczu, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. i par. prawosł. Chojno, par. katol. Pińsk (o 10 w.), komunikacya czółnem. Niegdyś własność kn. pińskich Jarosławowiczów, którzy legowali na Ż. sumy i poddanych monasterowi pińskiemu na przedmieściu Leszcz (Arch. Min., 136). Jest wzmianka pod r. 1495, iż kn. Wasil Jarosławowicz nadaje w Ż. dworzyszcze słudze swemu Siemkowi Hołowce, a inne dworzyszcze było wtedy w posiadaniu niejakiego Połozy (ob. Rewizya puszcz, str. 111). Opis tego sioła i granic znajduje się w inwentarzu Chwalczewskiego z r. 1554 (ob. Piscew. kn. pinsk. i kleck. kn., od stron. 241). W tym czasie były to już dobra królewskie i Zygmunt Stary nadał je żonie swej Bonie. Potem dostawały się Ż. różnym osobom, ostatecznie posiedli je Rydzewscy i dotychczas władają dobrami, mającemi 3898 dzies. Wieś ma 26 osad, 150 mk., kaplicę katol. par. Pińsk. Lud przeważnie flisaczy i rybaczy, rybołówstwo znaczne. Część Ż. była niegdyś własnością bazylianek pińskich. *A. Jel.*

Żytkowo, uroczysko pod mstkiem Kleckiem, pow. słuckim, wspomniane w dawnych dokum. (ob. Piscew. kn., 541). *A. Jel.*

Żytlin, wś, pow. słonimski, w 1 okr. pol., gm. Chyczyce, o 70 w. od Słonima, 446 dzies. ziemi włośc. i 36 cerkiewnej.

Żytna, dobra i wś, pow. rybnicki, par. kat. Pstrążna, ew. Rybno. W r. 1885 dobra miały 245 ha, 2 dm., 10 mk. kat. Wieś 266 ha, 52 dm., 304 mk. kat.

Żytna Góra, pow. kartuski, ob. *Sitna Góra.*

Żytne, wś nad rucz. Romny, pow. romeński gub. połtawskiej, gm. Romny, 157 dm., 815 mk., cerkiew, 9 wiatraków, 2 olejarnie.

Żytnia, wś przy zbiegu rzki Żytnie z Muchawką, w pobliżu ujścia odnogi Muchawki do Liwca, pow. siedlecki, gm. Niwiska, par. Sielce, ma 8 dm., 58 mk., 292 mr. W 1827 r. było 5 dm., 35 mk.

Żytnica, pow. tucholski, ob. *Rzytnica.*

Żytnicze, ob. *Żytkowicze.*

Żytnie Góry, urzęd. *Żytnihory*, wś nad ruczajem Rokitną, pow. wasylkowski, w 3 okr. pol., gm. Rokitne, odl. o 67 w. od Wasylkowa, ma 2264 mk. W 1790 r. było tu 70 dm. i wraz z Sawińcami 616 mk.; w 1863 r. (podług Pochilewicza) 1351 mk. Posiada cerkiew p. w. św. Józefa Oblubieńca z drzewa wzniesioną w 1766 r. a przebudowaną w 1854 r. i uposażoną 40 dzies. ziemi. Wś należy do Białocerkiewszczyzny hr. Branickich.

Żytniewie, wś, pow. nowoaleksandrowski, w 5 okr. pol., gm. Kwietki.

Żytniewo, dobra, pow. czerykowski, od 1874 r. własność Siemienowa, ma 1220 dzies. (300 roli, 20 łąk, 838 lasu); 2 młyny wodne i folusz dają 320 rs., karczma 400 rs.

Żytniki, dwór nad rz. Wielką, pow. siebieski, gm. Jezieryszcze, 1 dm., 8 mk., tartak, 2 młyny wodne.

Żytniki 1.) wś nad rzką Dożwą (Bachtynką), dopł. Żwanu (Wierzbowej), pow. uszycki, okr. pol. i par. kat. Wierzbowiec, gm. Kuryłowce Murowane (o 5 w.), par. praw. Petrymany, odl. o 21 w. od Uszycy, ma 125 osad, 673 mk., 614 dzies. ziemi włośc., 1451 dworskiej, cerkiew filialna, wzniesiona w 1886 r. Ziemia czarna, kamień wapienny, podobny do marmuru. Własność Sobańskich. Na gruntach wsi ferma, mająca 8 dm., 35 mk. 2.) **Ż.,** dawniej *Rososze*, wś u źródeł rzki Żytnicy (Olszanki), dopł. Tykicza Górnego, pow. taraszczański, w 2 okr. pol., gm. Buzówka, par. katol. Piatyhory, odl. o 53 w. od Taraszczy, ma 1556 mk. Podług Pochilewicza w 1863 r. było tu 979 mk. prawosł., 20 katol. i 15 żydów. Posiada cerkiew p. w. Arch. Michała, z drzewa wzniesioną w 1744 r. i uposażoną 35 dzies. ziemi. Wś wchodziła w skład Tetyjowszczyzny, pod koniec zeszłego wieku sprzedana przez Ludwikę Ledochowską Markowskiemu, od tego przeszła drogą spadku do Jakuba Jastrzębskiego, który połowę wsi sprzedał Hulanickim, drugą zaś dał za swą córką w posagu Kotowiczowi. Część Hulanickich uległa rozdrobnieniu, tak że przed uwłaszczeniem włościan było tu 6 właścicieli: Kotowicz (738 dzies. i 193 dusz rewiz.), Hulanicki (273 dzies. i 53 dusz), Wekker (440 dzies. i 52 dusz), Jurjewiczowa (573 dzies. i 46 dusz), Żerycho (229 dzies. i 39 dusz) i Gliński (22 dusz rewiz.). *Dr. M.—J. Krz.*

Żytniów, wś i dobra nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. Rudniki, par. Żytniów, odl. 31 w. od Wielunia, ma kościół par. murowany. Ż. Rządowy, wś, wraz z wsią Ż. Poduchowny, Chwiły Rządowe i Poduchowne, Jelonki, Ignachy i Pinki ma 68 dm., 718 mk. Ż. lit. C. i D., dwie wsi, mają 49 dm. i 292 mk. wraz z osadami: Stawki, Chwiły, Jelonki, Pinki, Wytoka i wsią Pomyków. Ż. lit. D., fol., ma 1 dm., 14 mk. Dwie osady Ż. i os. prob. mają 4 dm., 16 mk. W r. 1827 było 87 dm., 685 mk. Dobra Ż. lit. C. składały się w r. 1878 z fol. Ż., Ceglówka, os. młyn. Banasiówka, nomenklatur: Jelonki i Pieńki, rozl. mr. 825: fol. Ż. gr. or. i ogr. mr. 501, łąk mr. 56, past. mr. 6, lasu mr. 60, nieuż. mr. 23; bud. mur. 7, drew. 10; las urządzony; fol. Ceglówka gr. or. i ogr. mr. 96, łąk mr. 17, past. mr. 14, lasu mr. 48, nieuż. mr. 4; bud. drew. 5; las urządzony, pokłady torfu i rudy, młyn. Wś Ż. os. 48, mr. 573. Dobra Ż. lit. D. składały się w r. 1872 z fol. Ż. i Jelonki, os. młyn. Konieczczyzna, rozl. mr. 468: gr. or. i ogr. mr. 332, łąk mr. 60, past. mr. 52, os. młyn. mr. 20, nieuż. mr. 4; bud. drew. 10; po-

kłady torfu, młyn wodny. Wś Ż. os. 40, mr. 350. W r. 1552 we wsi Ż. płaci Feliks Kowalski od 5 os. (1553 r. 8 łan.), Jarosław Kowalski od 4 osad. Sołtystwo stało pustką. Dział Kowalskich z karczmą miał 9 os., dział klasztoru wieruszowskiego z karczmą 11 os., dział Anzelma Kowalskiego 6 osad. Młyn doroczny o 1 kole, klasztorny (Paw., Wielkop., II, 293). Na początku XVI w. istniał tu już kościół par. drewniany, p. w. św. Marcina, nieznanej erekcyi. Prawo patronatu mieli częściowi dziedzice wsi. Do par. należała wś Cieciołów. Pleban miał dwa łany roli i pobierał meszne z każdego łanu szlacheckiego po korcu owsa i korcu żyta; dziesięcina zaś szła na stół arcybiskupi. Zagrodnicy dawali po groszu mesznego. W r. 1714 Maciej Wierusz Kowalski, stolnik bracławski, dziedzic części Ż., wraz z plebanem Sętkowskim wznieśli nowy kościół drewniany, p. w. Nawiedzenia N. P. Maryi i św. Marcina, konsekrowany r. 1717 przez Wojciecha Bardzińskiego, sufragana kujawskiego. W r. 1803 pożar zniszczył kościół i plebanią. Gdy Aniela Trzcińska wzniosła we wsi Trzcinicy w r. 1807 nowy kościół murowany, podarowała dawniejszy drewniany dla Żytniowa. Jeden z parafian przywiózł ten rozebrany kościół i ustawił go a pleban ozdobił i wzniósł plebanią. W r. 1866 dziedzice Ż. Śmiechowscy wznieśli na cmentarzu kaplicę murowaną (Łaski, L. B., II, 122 i przypisy). Ż. par., dek. wieluński, około 3000 dusz. *Br. Ch.*

Żytno, wś i fol., pow. noworadomski, gm. i par. Żytno, odl. 21 w. od Radomska, przy trakcie do Maluszyna, posiada kościół par. murowany, urząd gm., gorzelnią, fabrykę serów, młyn, 81 dm., 904 mk. W r. 1827 było 75 dm., 437 mk. Dobra Ż. składały się w r. 1886 z fol. Z. i Pławidła, z attyn. Sabacizna i Stawki, rozl. mr. 3078: fol. Ż. gr. or. i ogr. mr. 388, łąk mr. 120, past. mr. 87, lasu mr. 1800, nieuż. mr. 119; bud. mur. 13, drew. 10; płodozm. 7 i 8-pol.; folw. Pławidła gr. or. i ogr. mr. 428, łąk mr. 83, pastw. mr. 30, nieuż. mr. 24; bud. mur. 2, drew. 9; płodozm. 7 i 13-pol., las nieurządzony. Wś Ż. os. 77, mr. 546; wś Maławieś os. 37, mr. 496; wś Rędziny os. 15, mr. 160; wś Ewin os. 10, mr. 118. W dok. z r. 1198 wymieniona jest wieś t. n. w liczbie posiadłości klasztoru miechowskiego, któremu ją darował „Christon frater Canimeri“ (Kod. Małop., II, 14, 17). Widocznie z powodu znacznego oddalenia niedługo zostawała wieś ta własnością klasztoru. Zapewne arcybiskupi gnieźnieńscy nadali dziesięcinę z Ż. na uposażenie kolegiacie założonej w Kurzelowie przy końcu XIV w. Kiedy Ż. otrzymało prawo miejskie i kiedy założono tu parafią, niewiadomo. Kościół istnieje już w r. 1445. Na początku XVI w. kościół, p. w. św. Wawrzyńca, zostaje pod patronatem dziedziców świeckich Ż., które jest miastem a przy nim wieś „Zythne Minor“. Pleban ma łan roli i liczne łąki, kawałki ról, sadzawki, pasiekę, karczmę i część boru należącą do wójtowstwa. Pobiera on dziesięcinę z łanów dworskich i karczem. Łany miejskie dają kolegiacie kurzelowskiej. Gdy starożytny kościołek drewniany podupadł, dziedziczka wsi Franciszka z Dembińskich Siemieńska zbudowała w ciągu lat 5, od r. 1860 począwszy, piękny kościół murowany, z dwoma wieżami, w stylu romańskim. Dziesięcina z łan. miejskich dawana kollegiacie kurzelowskiej wynosiła do 8 grzyw. a ze wsi Żytno z łan. kmiecych do 6 grzyw. (Łaski, L. B., I, 509, 511 i 552). W r. 1552 płaci tu Życieński od 20 osad. (1553 r. $8^1/_2$ łan.), jest młyn doroczny, 3 zagrod. i sołtystwo. Ze wsi „Zithno Minor“ płaci Życieński od 11 os. (5 łan.). W wykazie miast z tegoż roku nie podano Żytna, widocznie straciło już swe urządzenia miejskie a może ich nie miało nigdy (Paw., Wielkop., II, 277). Ż. par., dek. noworadomski, około 2600 dusz. Opis kościoła z ryciną podał Tyg. Illustr. z r. 1861 (t. III, str. 80). Ż. gmina należy do sądu gm. okr. V we wsi Gidle, ma obszaru 13936 mr. i 4281 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 379 ewang. i 121 żydów. *Br. Ch.*

Żytno, jezioro, pow. bobrujski, w gm. Bacewicze, długie na $1^1/_2$ w., szerokie na $^1/_5$ w., łączy się przez strugi z innemi jeziorami i rz. Berezyną; bardzo rybne. *A. Jel.*

Zytno 1.) uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, wspomniane pod r. 1555 w okolicy wsi Zadołże, dziś gm. Kuchecka Wola. 2.) **Ż.** al. *Żytny*, zaśc. nad bezim. dopł. Wołmy, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. kat. Kojdanów, gm. Rubieżewicze, o 45 w. od Mińska, ma 7 osad; grunta faliste. *A. Jel.*

Żytno, wś, pow. kartuski, ob. *Sitno* 3).

Żytnowicze, ob. *Żytkowicze.*

Żytnówka, uroczysko, pow. piński, na Zarzeczu, w okolicy wsi Domaszyc, obecnie w gm. Żabczyce, wspomniane w dokum. XVI w. (ob. Piscew. kn., str. 280). *A. Jel.*

Żytny, ob. *Żytno.*

Zytomierz, urzęd. *Żytomir*, mto naczelne gub. wołyńskiej, malowniczo rozrzucone nad rzką Kamionką, w pobliżu jej ujścia do Teterewu, pod 50° 15′ płn. szer. a 46° 20′ wsch. dług., odległe jest o 129 w. od Kijowa, 974 w. od Moskwy, 1231 od Petersburga, 651 od Wilna, 616 od Warszawy. Mto otoczone 19 przedmieściami (między innemi: Malowanka, Zakamionka, Pawlikówka i Podoł), zajmuje obecnie 4780 dzies. 897 saż. kw. W części środkowej wznosi się cerkiew soborna, od której rozchodzą się główne ulice miasta, jak: Berdyczowska, Kijowska, Soborna (katedralna), Cudnowska. Z innych ulic odznaczają się: Wilska, Moskiewska,

Petersburska, Michajłowska. Z miasta prowadzą drogi bite: na wschód do Kijowa, na płn.-zachód przez Nowogród Wołyński, Równe, Łuck, Kowel do Brześcia (obie te drogi stanowią dawną szosę brzesko-kijowską), na płn. przez Iskorość do Owrucza i dalej, na płd. do Berdyczowa i na płd.-zachód przez Cudnów, Starokonstantynów do Proskurowa i dalej. Nadto Ż. połączony został drogą żelazną wązkotorową z Berdyczowem, otwartą dla ruchu w grudniu 1895 r., długą 50 w. Podług danych z 1885 r. Ż. posiada 5207 budynków (1152 murowanych), w tem 4127 dm. mieszkalnych (660 murowanych), 12 cerkwi (2 drewniane), 5 kaplic prawosł. (1 murow.), 2 kościoły katol. (murow.), 1 kościół ewang. (murow.), 2 synagogi (murow.), 36 domów modlitwy żydow. (14 murow.), 54935 mk. (27567 męż., 27368 kob.), w tem podług stanów: 4245 szlachty dziedzicznej i osobistej, 62 stanu duchownego prawosł. (30 kob.), 17 katol., 5 ewang. (3 kob.), 5 żydow. (3 kob.), 46705 mieszczan, 815 włościan, 940 wojska regularnego, 2906 żołnierzy urlopowanych i dymisyonowanych i ich rodzin, 175 cudzoziemców, podług wyznań zaś 22265 prawosł., 1002 rozkolników, 9337 katol., 160 ewang., 33 husytów czeskich, 22111 żydów i 27 machomet. W t. r zawarto 395 małżeństw, urodziło się 1605 dzieci (115 nieprawych), zmarło 1416 osób, przyrost zatem ludności wynosił 189 dusz. Rzemiosłami zajmowało się 4277 osób (1383 majstrów, 1974 czeladników, 920 uczniów, w tem 1404 szewców i 672 krawców. Poprzednio Ż. słynął z wyrobu rękawiczek, które znajdowały zbyt w całej południowej Rossyi. Zakładów przemysłowych było 25 (1 mydlarnia, 1 fabryka świec, 4 fabryki tabaczne, 1 gorzelnia, 3 browary piwne, 1 smolarnia, 1 fabryka drożdży, 9 cegielni, 3 farbiarnie i 1 fabryka powozów), zatrudniających w ogóle 166 robotników i produkujących za 263506 rs. Oprócz fabryk tabacznych, produkujących za 140190 rs., gorzelni, z produkcyą 78398 rs. i browarów, wyrabiających za 32680 rs., reszta były to drobne zakłady, z produkcyą dochodzącą w niektórych z nich zaledwo do 2000 rs. Ludność Ż. szybko się podnosi, i tak w 1861 r. było 40564 mk., w 1881 r. 53849 a w 1888 r. wzrosła do 56782 mk. Dochody miejskie w 1862 r. wynosiły 40578 rs., podług późniejszych zaś danych 32386 rs., podatek z nieruchomości 16700 rs. W mieście, oprócz zwykłych władz, znajdowało się seminaryum duchowne prawosławne, seminaryum dyecezyalne katolickie, gimnazyum klasyczne męzkie, gimnazyum żeńskie, progimnazyum męzkie, szkoła dwuklasowa miejska, szkoła duchowna męzka, szkoła duchowna żeńska, szkoła felczerów, szkoła przy domu dla sierot, 8 księgarni, 5 drukarni, 3 fotografie, 3 lekarzy rządowych i 22 wolnopraktykujących, 2 weterynarzy rządowych i 1 wolnopraktykujący, 3 dentystów, 4 apteki, 3 szpitale (miejski, żydowski i wojskowy), przytułek dla położnic, dom sierot, st. poczt. i telegraficzna, teatr, straż ogniowa. Był w Ż. instytut pedagogiczny żydowski. W 1885 r. wydano w ogóle 4425 świadectw i biletów handlowych (7 dla kupców 1-wszej i 236 dla 2-giej gildyi). Targi odbywają się trzy razy tygodniowo, jarmarki zaś 8 lipca i 14 sierpnia. Herb miasta (zarazem i powiatu) przedstawia bramę murowaną, z trzema u szczytu basztami, z wrotami u dołu otwartemi, w polu błękitnem. Herb ten uzyskał potwierdzenie w 1796 r. W XVI w. herb mta Ż. był: brama o trzech wieżach i św. Stanisław wskrzeszający Piotrowina. Pod względem geognostycznym miejscowość, na której wznosi się Ż., należy w części zachodniej do formacyi osadowej, we wschodniej do krystalicznej. Gleba piaszczysto-gliniasta i moczarowata. Powiadają, że na posadzie dawnego Ż. jeszcze nie zbyt dawno stały błota i jeziorka, ale te z czasem poznikały. Na dzisiejszych ulicach Petersburskiej i Moskiewskiej były łąki. Puszcza, otaczające miasto, obfitowała w miody; płacono dań miodową. Od południa miejscowości dotykał kraj stepowy. Okolica posiada glebę żytnią. Nad Kamionką i Teterewem skały kamienne, piętrzące się w dziwne kształty. Jedna z nich przedstawia bardzo regularny profil, z dość uderzającem podobieństwem do rysów Tadeusza Czackiego.

Cerkwie: 1.) Pierwsze miejsce pomiędzy cerkwiami Ż. zajmuje Wołyński katedralny sobor, p. w. Przemienienia Pańskiego (Preobrażenia), na ulicy Wilskiej, z muru wzniesiony od 1867 do 1874 r., posiadający wewnątrz kolumny granitowe, obłożone płytami z labradoru. Budowa kosztowała 336845 rs. Podług podania na miejscu soboru istniał dawniej klasztor dominikanów, po upadku którego stanęła cerkiew, będąca do zniesienia unii we władaniu ks. bazyliańów. Około 1860 r. zaczęto wznosić na tej cerkwi wieżę, która czy to wskutek złych materyałów, czy też niesumiennej roboty lub wreszcie nieodpowiedniego ciężaru do dawnych fundamentów, runęła i rozbiła zupełnie dawną cerkiew. 2.) Cerkiew filialna p. w. św. Aleksandra Newskiego, z drzewa wzniesiona w 1858 r. na rogu ulicy Wilskiej i Ilarionowskiej. 3.) Cerkiew p. w. św. Archanioła Michała, z muru wzniesiona w 1856 r. na rogu ulicy Kijowskiej i Pilipońskiej. 4.) Cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. M. P. (Uśpienia), zwana Podolską, ponieważ znajduje się na „Podolu“, z muru wzniesiona w 1871 r. na miejsce dawniejszej, drewnianej, fundowanej w 1700 r., uposażona 21 dzies. ziemi z nadania ssty żytomierskiego Korczewskiego z 11 kwietnia 1725 r. 5.) Cerkiew p. w. Podwyższenie Krzyża św., w pobliżu placu wielkiego bazaru, drewniana, wzniesiona na początku

XVIII w., na miejscu dawnej Spasa. Przy niej cerkiew św. Mikołaja, ogrzewana (ciepła), urządzona w 1874 r. na dolnem piętrze dzwonnicy. 6.) Cmentarna p. w. św. apostoła Jakuba, na ulicy Wilskiej, z muru wzniesiona w 1837 r. kosztem ks. Olgi Potemkin. 7.) Cerkiew p. w. Bogarodzicy, przy szpitalu miejskim na ulicy Berdyczowskiej, wzniesiona w 1863 r. 8.) Cerkiew domowa p. w. św. Sergiusza Radomeckiego, założona przy gimnazyum klasycznem w 1867 r. 9.) Cerkiew p. w. Ofiarowania N. M. P. (Wwedeńska), przy eparchialnej szkole żeńskiej, wzniesiona w 1876 r. 10.) Cerkiew p. w. Zwiastowania N. M. P. (Błagowieszczeńska), przy ulicy Wilskiej, obok domu wikarego biskupa prawosławnego, murowana. 11.) Cerkiew domowa p. w. Zwiastowania N. M. P., urządzona w 1886 r. na dolnem piętrze domu biskupa prawosławnego, przy ulicy Berdyczowskiej. 12.) Cerkiew p. w. św. Cyryla i Metodego, przy szkole duchownej, przerobiona z dwu piętrowego domu murowanego przy ulicy Myłowskiej (Saratowskiej) w 1886 r. 13.) Cerkiew p. w. św. Piotra w okowach, przy więzieniu na ul. Cudnowskiej, niewiadomo kiedy wzniesiona, odnowiona po pożarze w 1873 r. 14.) Kaplica w szpitalu wojskowym, przerobiona z kaplicy sióstr miłosierdzia (szarytek) w 1865 r. 15.) Kaplica na cmentarzu szpitalnym na Smolonce.

Kościoły katolickie. Pierwszy kościół katolicki z klasztorem miał tu założyć około r. 1225 św. Jacek Odrowąż i osadzić przy nim dominikanów. Przywileje tego kościoła, nadane przez ks. ruskich, znajdowały się w Wilnie. Okolski powiada, że zburzony przez Tatarów pomiędzy r. 1648 — 1672, niebył na nowo odbudowany. Na placu dominikańskim stanęła cerkiew bazyliańska, po zniesieniu unii zamieniona na sobor Przemienienia Pańskiego. Później podług danych w aktach kapituły kijowskiej był zbudowany kościół N. M. P., prawdopodobnie gdzie dziś katedra, i drugi kościół, p. w. św. Mikołaja, na przedmieściu Kokrynie, gdzie też był odwieczny cmentarz. Fundamenta tego kościoła, niedawno odkryte, okazują, że był drewniany. Funduszem jego była wś Popowicze al. Popówka. Pod koniec XV w. obydwa te kościoły zostały zniszczone przez Tatarów. W najdawniejszej wizycie kościoła katedralnego w Żytomierzu czytamy: „In actis 1752 Metric. W. X. L. w Warszawie wyraża się, iż wś Iwanowicze była kościoła P. Maryi żytomierskiego funduszową, a gdy kościół ten pod ten czas od lat 80 spustoszał, król Aleksander oddał tę wieś p. Gniewoszowi Woronie. Także Popowicze al. Popówka była kościoła św. Mikołaja żytomierskiego, a gdy pod ten czas kościoła niestało, daninę miodową, którą niegdyś temu kościołowi i stróżę oddawano, zaczęto na zamek żytomierski odbierać i oddawać, jako też od zboża w miarze i wyszynku miodów grosz szedł na kościoły żytomierskie“. W drugiej połowie XVII w. Janusz Tyszkiewicz, wojewoda kijowski, założył w Ż. kościół i klasztor dla karmelitów bosych. Niewiadomo jednak czy oni tu osiedli, kościół jednak stał na miejscu niegdyś cerkwi Spasa obok zamku i był zburzony pod koniec wieku. Na początku XVIII w., po uspokojeniu kraju, Kazimierz Stecki h. Radwan, kasztelan kijowski, fundował w Ż. kościół i klasztor dla jezuitów. Kościół ten w 1773 r. zamknięty, klasztor obrócony na szkoły, później umieszczono tu jurysdykcye, w końcu przerobiono na więzienie, istniejące i obecnie. Kościół w 1841 r. rozebrano i z cegieł zbudowano kamienicę przy ul. Cudnowskiej. Obecnie istnieją w Ż. kościoły katolickie: katedralny św. Zofii i seminaryjski, po bernadyński, p. w. św. Jana z Dukli, oraz dwie kaplice cmentarne, p. w. św. Mikołaja i św. Stanisława. 1.) Kościół katedralny. Katedra katolicka od dawna była w Kijowie i na początku XVIII w. biskupi tytułowali się kijowskimi i czernihowskimi. Ostatni z nich Stanisław Zaręba Kalinowski z powodu powstania Chmielnickiego w 1648 r. musiał opuścić Kijów, przyczem katedra i domy biskupa i kanoników zostały zniszczone. Następni po Kalinowskim biskupi: Jan Leszczyński, Tomasz Ujejski, Stanisław Witwicki, Andrzej Chryzostom Załuski, Mikołaj Święcicki, Jan Gomoliński, Maciej Walenty Arcemberski i Jan Tarło przebywali po za granicą swej dyecezyi a rozproszona kapituła odbywała posiedzenia w Sokalu a najczęściej w Lublinie. Dopiero po 76 latach tułaczki dziewiąty biskup Samuel Jan Ożga przybył do zniszczonej dyecezyi i powziął zamiar zbudowania katedry, najpierw w Białej Cerkwi, na prośby jednak obywateli wwdztwa kijowskiego założył takową w Ż. w 1724 r., pierwotnie z drzewa, w miejscu gdzie stał niegdyś kościół P. Maryi, a w kilka lat, po rozebraniu drewnianego, wzniósł w 1737 r. z muru świątynię p. w. Wniebowzięcia N. M. P. Przy tym kościele osadził kapitułę i konsystorz. Podczas wojny w 1768 r., gdy miasto prawie całe zostało spalone, uległ zniszczeniu i kościół, który w krótce został nieco poprawiony a w 1801 r. całkiem przebudowany kosztem biskupa łucko-żytomierskiego Kacpra Cieciszowskiego i w 1805 r. konsekrowany p. t. św. Zofii. Parafia katol., dekanatu żytomierskiego, 10998 wiernych. Kaplice ma: dwie na cmentarzach w Ż., w Dziwoczkach, Szczeniowie i Zorkowie; miała filię w Wysokiem i jeszcze jedną kaplicę w Łowkowie. 2.) Kościół seminaryjny, p. w. św. Jana z Dukli, założony został przez bernardynów, na placu danym przez Augusta III. Klasztor był murowany, kościół zaś drewniany, po spaleniu którego nabożeństwo przez długi czas odprawiano w refektarzu klasztornym. Kościół z muru rozpoczęto budować w 1820 r.,

ukończono zaś i poświęcono w 1842 r. Niedługo jednak bernardyni cieszyli się tym kościołem, gdyż w 1844 r. do klasztoru przeniesiono seminaryum dyecezyalne, istniejące tu i obecnie, zakonników zaś rozesłano do innych klasztorów. 3.) Kaplica p. w. św. Mikołaja, z muru wzniesiona na przedmieściu niegdyś Kokryn zwanem, z rozporządzenia komisyi boni ordinis w 1788 r., na pamiątkę istniejącego tu niegdyś kościoła św. Mikołaja. Ciała zmarłych, pochowane w jej sklepie, przeniesiono w 1840 r. na nowy cmentarz, założony w 1800 r. 4.) Kaplica na nowym cmentarzu, p. w. św. Stanisława, z muru wzniesiona w 1840 r. ze składek. Nadto są w Ż. kaplice katol. domowe w domu biskupim i w seminaryum dyecezyalnem. Przed r. 1865 istniały także kaplice w szpitalu miejskim i przy więzieniu. Biskup kijowski i czernihowski Józef Andrzej Junosza Załuski sprowadził do Ż. w 1766 r. siostry miłosierdzia (szarytki) z Pułtuska. Zgromadzenie, hojnie uposażone przez założyciela i wiele innych osób oraz skarb, wzniosło na zakupionym placu, t. zw. Panieńskim, dawniej nazywającem się Popówką, nad Teterowem, w czasie od 1816 do 1840 r. gmach na pomieszczenie szpitala, domu sierot, kaplicy i mieszkania dla sióstr. W 1844 r. odebrano siostrom zarząd szpitala i domu sierot a w 1865 r. kazano się im wydalić. Gmach obrócono na szpital wojenny a kaplicę przerobiono na cerkiew.

Dzieje. Żytomierz początkiem swoim zdaje się sięgać bardzo odległych wieków i jakkolwiek kroniki ruskie milczą o nim, a więc zdawałoby się że za epoki Rusi kijowskiej wcale jeszcze nie istniał, setki jednak mogił, otaczających to miasto, mogą służyć za wskazówkę, że musiała się tu roić znaczna ludność, siedząca od przedhistorycznych czasów, jednem słowem należąca do epoki drewlańskiej. Że zaś i za Rusi kijowskiej osada tu musiała istnieć, dowodzi stała tradycya, że tu św. Jacek Odrowąż, przebywający w Kijowie jeszcze w 1240 r. podczas najazdu Mongołów na Kijów i Ruś południową, ufundował klasztor ks. dominikanów. Zatem zdaje się być rzeczą pewną, że Ż. był nietylko osadą drewlańską ale następnie także i ruską. Drewlanie było to plemię słowiańskie, z którem Ruś kijowska musiała długo walczyć, zanim siłą oręża zmusiła je do oddawania dani i podległości. Prowadzili oni życie leśne i obyczajów byli surowych i dzikich, nie do tego jednak stopnia jak opowiada Nestor, z rozkopanych bowiem świeżo mogił można się przekonać, że zostawali na stopniu pewnej kultury. Według kronikarzy ruskich główniejsze ich grody były: Korosten (Iskorość), Micko (Radomyśl), Wruczy (Owrucz) i prawdopodobnie wiele innych, zamilczanych przez latopisców. W rzędzie tych musiał się znajdować i Ż. jako osada umocniona, głuche bowiem zachowało się podanie, o którem nadmienia Kraszewski, że na t. zw. Zamkowej Górze znajdował się obronny okop (horodyszcze), na miejscu którego stanął zamek już za litewskich czasów. Do dziś w bliższej okolicy Ż. pełno jest podobnych horodyszcz. I tak jedno między Skomorochami i Kodnią, drugie koło Studzienicy, trzecie koło Iwankowa, t. zw. Niemczyn horodok, oraz horodyszcze zw. Sokołowa góra. Znaleziono tu kamienne toporki. W pobliżu starej drogi Cudnowskiej, w samem Ż., pomiędzy Teterowem a Kamionką rozciąga się cmentarzysko przedhistoryczne, złożone z mnóstwa kurhanów, które rozkopał i zbadał archeolog Hamczenko (Żytomirskij mogilnik, Żytomierz 1888). Znalazł on tu mnóstwo przedmiotów, jak paciorki bursztynowe i szklanne, bransolety bronzowe i srebrne z rozetkami, zausznice i kolce srebrne, pierścienie srebrne, gwoździe żelazne, takież krzesiwo, nożyk i młotek, sprzączki bronzowe, sprzączkę z kawałkiem wełnianej tkaniny i w. in. Prof. Włodz. Antonowicz rozkopał też w pobliżu Ż. 33 kurhanów z grupy złożonej z około 3000 mogił i zbadał je naukowo. Oprócz szkieletów znalazł w nich mnóstwo wyrobów ręki ludzkiej. Odnosi on je do drugiego peryodu epoki żelaznej (Kiewlanin, 1879, Nr 851).

Nazwę Ż. różnie wywodzą. Szafarzyk (Starożyt. słowiańskie, tłum. Bonkowskiego, t. II, str. 181) przypuszcza, że tu mogło mieć swoje siedziby plemię Żiticzów al. Żytyczów, których kraina była rozległa, z mnóstwem ludzi i z miastami nader warownemi. Stąd główne ich miasto nazywało się Żytomir (mir w języku słowiańskim żupa, okrąg, obwód, świat; porównaj Uszomir, Ługomir, Wilkomir). Inni znów wyprowadzają nazwę tego miasta od mierzenia żyta, od dawnych bowiem wieków atrybutem każdego miasta lub mieszczan była kłoda dębowa do mierzenia zboża ku wygodzie ludziom na targ przyjeżdżającym. Najprawdopodobniej nazwa ta pochodzi od imienia osobowego, jak Sandomierz, Spicymierz, Włodzimierz, Radom, Lubar, Radomyśl i in.

Jakkolwiek kroniki ruskie z okresu Rusi kijowskiej milczą o Ż., jak już wyżej wspomniano, musiał on już wtedy istnieć, bo tu, według ustalonego podania św. Jacek Odrowąż apostołował i założył jakoby klasztor dominikanów, który w raz z miastem uległ zniszczeniu podczas napadu Batego w 1240 r. na Kijów i Ruś kijowską, przyczem czterech zakonników poniosło śmierć męczeńską. Plano Carpini, poseł Inocentego IV do Batego, przedzierał się w 7 lat później z Wołynia do Kijowa krajem zupełnie pustym, lasami porosłym, bez miast i wiosek. Jednakże w krótce potem Ż. zaczął się prawdopodobnie dźwigać i zaludniać i już w XIV w. był tu zamek obronny, który miał jakoby zdobyć Giedymin w pochodzie swym na Kijów. Wypadkowi temu kroniki naznaczają różne daty. Leto-

piś Hustyńska kładzie go pod r. 1304—1305, kronika Bychowca zamilcza o dacie, Strykowski naznacza r. 1320, zaś rękopis Mężyhorski kładzie wypadek ten pod r. 1333. Kilku badaczy oceniało krytycznie fakt zajęcia Kijowa a tem samem i Ż. przez Giedymina. Już Karamzin dostrzegłszy w relacyi kronikarzy wiele anachronizmów i sprzeczności, podał datę w wątpliwość. K. Stadnicki, nie odrzucając samego faktu, datę tylko Strykowskiego przenosi pod r. 1333, idąc w tem za rękopisem mężyhorskim. Prof. Antonowicz nie tylko odrzuca datę podane przez latopiś Hustyńską i Strykowskiego ale nawet obala sam fakt zajęcia Kijowa w tej epoce, i odnosi go do czasu daleko późniejszego, t. j. do zajęcia Kijowa przez Olgierda w 1362 r. Co się zaś tyczy zdobycia Ż. to relacyą kronikarską jeszcze dalej odsuwa, t. j. do czasu zdobycia Owrucza i Ż. przez Witolda. N. Daszkiewicz faktu niezaprzecza ale tylko, idąc za Stadnickim, odsuwa go do r. 1333. Bądź co bądź zajęcie to Kijowa przez Giedymina musiało trwać bardzo krótko, gdyż w rozporządzeniu tego księcia niespotykamy Kijowa pomiędzy grodami, które posiadał. Być może, że Tatarzy, dość jeszcze silni wtedy, w krótce odzyskali Kijów i panowali tu aż do czasu, kiedy Olgierd ostatecznie pokonał ich nad Sinemi wodami i cały kraj kijowski przyłączył do Litwy. Za rządów w Kijowie Włodzimierza Olgierdowicza już był w Ż. zamek obronny, kiedy go w 1394 r. Witold musiał zdobywać, poczem oddał go bratu stryjecznemu Swidrygajle a Włodzimierzowi dał w zamian Kopyl. Notata dochowana w tajnem archiwum królewieckiem o zamkach i ziemiach należących do Swidrygajły, w. ks. Litwy i Rusi (1402 r.), między innemi zalicza i Ż. (Daniłowicz, Skarbiec, I, 331). W 1399 r. han tatarski Kutłuk, rozbiwszy Witolda nad Worskłą, obległ Kijów i zniszczył cały kraj naddnieprski. Prawdopodobnie i Ż. ucierpiał od tego najazdu. W r. 1429 Władysław Jagiełło przyjechał do Łucka na zjazd monarchów, a że Zygmunt opóźnił się z przybyciem, Jagiełło z Łucka na łowy ku Ż. wybiegł, zawiadomiony jednak o jego zbliżeniu się, rychło powrócił (Gołębiowski, Dzieje, I, 335). W tym czasie miasto zaczęło się podnosić, tak że Kazimierz Jagielończyk w przywileju z 1444 r. pomieścił Ż. w liczbie 15 celniejszych miast w. ks. litewskiego, nadał mu przywilej wolnego handlu i różne swobody. Wnosić przeto można, że już poprzednio miasto musiało posiadać prawo magdeburskie. Około też tego czasu Ż. prowadził handel z Gdańskiem (Danzigs Handel und Gewerbegeschichte, Lipsk, 1858, str. 175). W 1467 r. Tatarzy zawołscy, przeprawiwszy się przez Dniepr, kraj koło Ż. i cały Wołyń spustoszyli i 10000 ludzi zapędzili w jasyr. Spustoszenie to musiało być niemałe, kiedy jeszcze w 1474 r., gdy Contarini, poseł wenecki do Persyi, przejeżdżał przez te kraje, zastał je pustemi, pełnemi lasów niebezpiecznych, rojących się od rozbójników a nigdzie mieszkania niezualazł. D. 25 kwietnia przybył do Ż. „miasta drewnianego" (Sienkiewicz, Skarbu.). Lustracya ziemi kijowskiej z tego czasu (r. około 1471) taki przedstawia stan Z.: „Zamek Ż., a na zamku cztery armaty wielkie a pięć taranów (taranic), a czeladzi: dwu parobków i dwie ich żony i troje dzieci małych; a wołów 15; gęsi i kury są; siewnej paszy dosyć, po jednym pługu i po jednej tłoce. W mieście 12 karczem, z nich idzie na rok po kopie groszy płaty, a myta do ośmiu kóp groszy przyjdzie skoro spokojnie, z czego połowa na cerkiew kapłanowi idzie. W Ż. sług piętnaście z hultajami, a dwóch ludzi ciągłych dają podymszczyznę. Do zamku należały sioła: Romerowo, Łowkowo, Krosznia, dwór z pasznią Korostyszewo, sioło Kotelnia, Bardwików, Rudniki, sieliszcze Żerdenów (dziś Chałaimgródek), sioło Iwankowo i Zwiniacze (Arch. J. Z. R., cz. VII, t. 2, 75). Ale w r. 1481 car krymski Mendligirej wtargnął w Kijowszczyznę, zdobył i spalił Kijów, przyczem i Ż. uległ spustoszeniu, jak to potwierdza rewizya zamku żytomierskiego z 1545 r. (Jabłonowski, Rewizye). Po tem opustoszeniu oswobodził król mieszczan żytomierskich od stacyi i podwód (Arch. J. Z. R., cz. VII, t. 1, str. 135). Miasto w krótkim czasie znacznie urosło, sądząc choćby z tego, że kiedy podczas lustracyi z 1475 r. było w niem 12 karczem, to lustracya z 1501 r. zaznacza ich dwadzieścia. Nadto znacznie przybyło wsi przysługujących do zamku (ibid., cz. VI, t. 1, str. 2—3). Pierwszym znanym namiestnikiem żytomierskim był Seńko Romanowicz w 1486 r. (Boniecki, Poczet rodów). Po nim nastąpił Dymitr Aleksandrowicz (Arch. J. Z. R., cz. VII, t. 2, str. 10). Król Aleksander upomina go w 1505 r., ażeby krzywd i ucisków mieszczanom niewyrządzał, zaleca oraz, aby utrzymywał ich przy własności gruntów i pasiek, które ziemianie odebrać usiłują. W 1507 r., podczas buntu Michała Hlińskiego, brat jego Bazyli bezskutecznie usiłował zdobyć Ż. W 1524 r., za dzierżenia Dymitra Kmity, zamek żytomierski „od przygody zgorzał„. Przywilej z 1540 r. uwalnia mieszczan od wszelkich myt, ceł i targowego. Z rewizyi dokonanej w 1545 r. przez Lwa Patrykiewicza Tyszkiewicza, wysłanego przez Zygmunta Augusta do oglądania zamków hospodarskich na Wołyniu i w Kijowszczyźnie, widzimy, że zamek został już odbudowany staraniem ssty Semena Babińskiego. Rewizor znalazł budowę dość dobrą, wszakże utrzymywaną niedbale a nawet niezupełnie wykończoną, Ziemianie z mieszczanami skarżyli się, że ssta, mając ze skarbu pieniądze na budowę, przymuszał ich do roboty

bezpłatnej. W nowo zbudowanym zamku było 45 horodni, 4 wieże i 2 baszty. Ale w czasie rewizyi niebyły jeszcze wszystkie rozebrane pomiędzy ziemian i mieszczan. Mieszczan było 49 dm., oraz 11 strzelców i sług zamkowych. Panów i ziemian, trzymających dobra ciążące do zamku, było 22; mieli oni 39 siół, z 104 poddanymi. Utrzymywanie mostu należało do mieszczan. Stałego zaopatrzenia w żywność zamek nie posiadał wcale. Zasób broni i amunicyi na zamku wcale był niedostateczny, zwłaszcza zaś zupełnie brakowało prochu rusznicznego. Puszkarz był tylko jeden. Do zamku należały dwa młyny i stawy. Mieszczanie żadnej opłaty na zamek niedawali, tylko obowiązani byli siano kosić jeden dzień do roku, tak że połowa ich kosiła, druga zaś zgrabiała. Nadto z kolędą i wielkanocnem do ssty chodzili, a gdyby karczmy w swych rękach mieli, winni byli dawać kapszczyznę. Sługi zamkowe (siedmiu) koniem tylko służyli, nic nie płacąc; trzymający zaś ziemie hospodarskie dawali daniny na monaster pieczerski w Kijowie, lub bojarom miejscowym (Jabłonowski, Rewizye). Podczas rewizyi z 1552 r., za dzierżenia Dymitra Sanguszkowicza, zamek stał nad rz. Kamionką. Była w niem cerkiew św. Spasa. Zamek potrzebował już naprawy. Wyłamywano się też i od stróży polnej, która bywała w 20 milach od zamku. Skarżyli się, że po pożarze zamku kn. Konstanty Ostrogski wziął śpiży zgorzałej, działowej i dzwonowej, 20 wozów i odwiózł ją do zamku swego w Połonnem. Po wcieleniu ziemi kijowskiej do Korony w 1569 r. Ż. stał się stolicą powiatu i sstwa grodowego oraz miejscem sejmików powiatowyeh. Konstytucyą sejmu koronnego lubelskiego w 1569 r. nakazano odbywać w Ż. wtóre roki ziemskie kijowskie, w poniedziałek po Nowym lecie; pierwsze roki odbywały się w Kijowie w poniedziałek po św. Jerzym, trzecie zaś w Owruczu w poniedziałek przed św. Bartłomiejem (Vol. leg., II, 159—160). W tym czasie podniosła się obronność zamku tutejszego, gdy bowiem w 1570 r. znajdujemy tu 4 baszty i 39 horodni, w 1572 r. jest już 5 baszt (jedna niedorobiona) i 68 horodni (Jabłonowski, Ukraina, I, 13, 33). Podług rewizyi wwdztwa kijowskiego z 1571 r. płacono z Ż z 56 dm. po 16 gr., z 14 dm. w zaułkach po 8 gr., z 14 chałup nędznych ubogich ludzi, za miastem mieszkających, po 4 gr., od 11 komorników po 6 gr., od 4 przekupniów po 12 gr., od 5 rzemieślników (3 szewców, 1 krawca, 1 kowala) po 8 gr., od dwu karczem i młynów, od 7 dm. bojarów putnych po 20 gr., od 6 ludzi ubogich po 2 gr. Summa poboru z miasta Żytomierskiego z 34 dm. po 19 gr., z 14 dm. po 8 gr. i z 14 dm. po 4 gr.; z 7 bojar putnych po 20 gr., z 11 komorników po 6 gr. a z 6 ubogich po 2 gr.; z 4 przekupniów po 12 gr., z 5 rzemieślników po 8 gr. (Jabłonowski, Ukraina, I, 25). Dnia 9 września 1576 r. odbył się w Ż. sejmik wwdztwa kijowskiego. Stefan Batory w Warszawie dnia 25 stycznia 1580 r. wydał list napominalny do ssty żytomierskiego kn. Michała Aleksandrowicza Czartoryskiego, z powodu, że rządca jego Wasyl Zahorowski, podarłszy przywilej Zygmunta Augusta, zmusza mieszkańców Ż. do robocizn i niesłusznych powinności, osobliwie do orania, żniwa, kośby i młócenia. Tenże król d. 20 listopada 1582 r. w Warszawie wydaje przywilej, którym aprobuje przywilej Zygmunta Augusta dany mieszczanom żytomierskim na wolność od wszelkiego myta, tak królewskiogo jak i szlacheckiego, aby im wolno było tak żywnością jako i innemi wszelkiemi towarami kupczyć i handlować, od których wszelakiego myta aby się nikt wyciągać nie ważył się zakazuje (Arch. J. Z. R., cz. VII, str. 335). W 1595 r., za władania sstwem żytomierskiem Semena Deniski (poległego w 1596 r. podczas szturmu do okopów kozackich nad rz. Sułą, w pobliżu Łubien), nastąpiło rozgraniczenie sstwa od Kroszni p. Woroniczów (Arch. J. Z R., cz. VII, t. 1, 41). Zygmunt III przywilejem wydanym w Warszawie d. 8 lipca 1596 r. nadaje mieszczanom Ż. wolność na dwa jarmarki do roku, które po dwie niedziele stać mają. Pierwszy na dzień nowego lata, t. j. 1 stycznia, drugi na dzień św. Prokopa 8 lipca, tamże zostawia im targi co niedziela. Od myt, ceł, podatków wszelakich wolnemi zostawując, szynki i handle pod ten jarmark bezpieczni będąc od wszelkich powinności, wolno będzie czynić (Lustracya z 1622 r.; Arch. J. Z. R., cz. VII, t. 1, 335). Ożywiło to handel, przyczyniając się do lepszego bytu mieszczan. Ale pomyślność ta krótko trwała, albowiem w 1606 r. Tatary wpadli do kraju i zniszczyli Ż., Kodnią, Słobodyszcze i Chwastów. W ślad za najazdem tatarskim zawitała morowa zaraza, która wielu wytępiła mieszkańców. Podług inwentarza sstwa żytomierskiego z 20 stycznia 1608 r. „mieszczanie od powinności nie byli wolni, kiedy czynsz i osypy dla ssty dawali, bojarowie i pod tę porę wolni byli, z mieszczan zaś żadnego, chyba za listem ks. JMci ssty żytomierskiego“ (ks. Aleksandra z Ostroga Zasławskiego). Podług lustracyi z 1615 r. mieszczanie robót żadnych nieodprawiali, prócz „tłuki przy strawie pańskiej, dzień jeden do roku siano kosić powinni, czynsz, osep, kolendę dają. Tamże bojarów jest 9, nic niedają prócz miodu, którego dostaje się wiader 20. A przytem posługę wszelaką zamkową odprawować powinni. Strzelców 8, którzy względem posługi nic niedają. Summa prowentu fl. 474 gr. 20. Wsi do sstwa tego należące: wś Hazińce, Baranówka, Piszczewo, Staniszówka. Młyny sstwa tego: pod zamkiem na rz. Kamionce, na rz. Teterewi, we wsi Staniszowce, w Hazińcach. Summa prowentu sstwa

1912 fl. 20 gr. A wytrąciwszy na urząd podstarościego, czeladź zamkową, więc na straż, prochy, strzelbę i na poprawę zamku i na kapłana do kościoła fl. 900, zostaje 1012 fl. 20 gr. Przychodzi kwarty z tego 202 fl. 16 gr.“ (Jabłonowski, Lustracye, 78—9). W 1617 r. swawolne tłumy, zaciągnięte na wojnę moskiewską, z roty ssty owruckiego Ruckiego, spaliły i złupiły miasto (Opiś akt., Nr 13, 58). W tym czasie szlachta kijowska śród pasma napadów tatarskich i zaczynającej się swawoli kozackiej niemałemu uległa zdziczeniu. Pomiędzy innymi zasłynęli bezprawiami i łupiestwami potomkowie jednego z poważniejszych rodów tutejszych bracia Niemiryczowie, którzy nietylko rabowali bezbronne wioski, ale nawet w 1618 r. ośmielili się napaść na sam gród żytomierski. Wówczas namiestnik kijowski, na zasadzie postanowienia sejmowego z 1621 r., powołał wszystkich obywateli województwa, ażeby się zjechali do Ż. dla zrobienia sądu nad Krzysztofem Niemiryczem, głównym sprawcą tych gwałtów i bezprawi. Krzysztof został skazany na gardło a bracia jego Iwan, Mikołaj, Aleksander i Samuel obwołani za banitów. Krzysztof ukrywał się jakiś czas na Polesiu, ale ujęty w końcu, został z rozkazu wwdy Zamoyskiego ścięty w ostatnich dniach października 1619 r. Konstytucya z 1620 r. naznaczyła na d. 14 września popis czyli okazowanie pospolitego ruszenia wwdztwa kijowskiego pod Ż. Podług lustracyi z 1622 r. miasto było porządnie zabudowane, zamek otoczony był z jednej strony wałem, z drugiej zaś wznosiła się góra prawie nieprzystępna, u stóp której płynie rz. Kamionka. Do zamku prowadziły trzy bramy a na węgłach wznosiło się 5 baszt. Zamek otaczał głęboki przekop, w środku zaś znajdował się obszerny dworzec i inne zabudowania. Dochód ze sstwa wynosił 2698 fl. 26 gr. $17^1/_2$ den., z czego przychodziło 539 fl. 23 gr. $7^1/_5$ den. kwarty (Jabłonowski, Lustracye, 118). W 1636 r. miejscowy ssta Janusz Tyszkiewicz, wwda kijowski, wraz z żoną swą Jadwigą z Buczacza Bełżecką, kasztelanką halicką, funduje klasztor dla karmelitów bosych. W 1639 r. zjechał do Ż. Fedor Jelec, chorąży kijowski, dla dopełnienia spisu pocztów zbrojnych, dostawionych przez ziemian kijowskich (Opiś akt., Nr 17, str. 22). Niemałego ruchu i gwaru dodawały miastu sejmiki, które się tu odbywały a które nierzadko bywały bardzo burzliwe. W 1640 Janusz Tyszkiewicz, wwda kijowski, uniwersałem swym powołał wszystką szlachtę wwdztwa, ażeby w oznaczony dzień zebrała się zbrojno pod Ż. przeciwko Samuelowi Łaszczowi, jako banicie i infamisowi, który, jak wiadomo, był klęską wwdztwa, zajeżdżał dobra szlachty i drwił sobie z wyroków trybunalskich. Zebrana szlachta, pod wodzą wwdy, wyruszyła do Makarowa, miejsca pobytu banity, niezastała go jednak w domu, gdyż przestrzeżony zawczasu, schował się. Podczas powstania w 1648 r., gdy Chmielnicki wraz z Tatarami zniósł hetmanów pod Korsuniem, Jeremi ks. Wiśniowiecki, wydostawszy się z Zadnieprza z garstką szlachty, w jego dobrach przebywającą, przeprawił się przez Dniepr do Brahina, zkąd przyciągnął do Ż., i tu powiększywszy swe siły szlachtą zebraną na sejmiku wojewódzkim po śmierci króla, pociągnął wraz z wwdą Januszem Tyszkiewiczem ku Machnówce przeciw Krzywonosowi. Ale tegoż jeszcze roku nawała kozacko-tatarska, rozlawszy się po całym kraju, dała się we znaki i Ż. Kozacy wraz z Tatarami podpalili miasto, wyrznąwszy mieszczan. W pożodze ogólnej spalone zostały wszystkie księgi grodzkie i ziemskie żytomierskie i owruckie, poczynając od r. 1582; kościół katolicki z gruntu był zniesiony a ludność rozproszyła się. Po wstąpieniu na tron Jana Kazimierza w 1649 r. Adam Kisiel, wwda kijowski, zwołał na 11 listopada szlachtę do Ż. na sejmik, ale wwda niedojechał tu dla buntów kozackich i odprawił ze szlachtą sejmik „sub dio“, jak pisał do kanclerza koronnego, o pół mili od Zwiahla, we wsi Żarkach, na granicy wwdztwa kijowskiego (Jerlicz, I, 110). Pokój t. zw. Zborowski, zawarty pomiędzy Janem Kazimierzem a Bohdanem Chmielnickim, jakkolwiek niekorzystny dla Rzpltej, przyniósł jednakże dla tych prowincyi jakby chwilowe uciszenie. Do Ż. zaczęła wracać rozproszona ludność, szlachta zaś zajmować w posiadanie opuszczone dobra. W 1650 r. zaczęły w Ż. funkcyonować sądy grodzkie, oraz odbyły się tu sejmiki tak wwdztwa kijowskiego jak i czernihowskiego. Znany jest uniwersał Bohdana Chmielnickiego, datowany z Jampola 28 sierpnia t. r., w którym rozkazuje pułkownikom, assaułom i sotnikom obraniać od buntujących się i łagodnie obchodzić się ze szlachtą wwdztwa kijowskiego i czernihowskiego oraz sstwa żytomierskiego, surowo karać buntujących się przeciwko szlachcie ruskiego i katolickiego wyznania i przywodzić poddanych szlacheckich do posłuszeństwa (Opiś akt., Nr 19, str. 36). Z drugiej strony wwda kijowski Adam Kisiel, donosząc d. 2 września t. r. królowi i panu krakowskiemu, że wojsko zaporozkie i ordy wszystkie obróciły się do Wołoch ku Raszkowu, aby tedy żadna okazya z wojsk królewskich niebyła dawana a Ichmoście (szlachta) wszyscy o tem wiedząc, domów swych nierzucali, poddanych łaskawie traktowali a w ostrożności należytej zostawali. Ale rozkazy te z obu stron były martwą literą, stosunki zobopólne widocznie coraz bardziej się jątrzyły i wszystko zmierzało do nowych buntów. Jakoż w przewidywaniu no-

wych wypadków już d. 12 września t. r. odbyły się w Ż. dwa sejmiki, jeden szlachty kijowskiej, drugi czernihowskiej. Kijowianie uchwalili, że na pierwszą rekwizycyą wwdy Kisiela mają się stawić na miejsce naznaczone przez wwdę uniwersałem, jednak nie dalej od granic wojska zaporoskiego naznaczonych, a ktoby na to miejsce wyznaczone przez wwdę stawić się nie raczył, tego każdy pro infami ma censere i majętność jego ma iść (Laudum sejmowe, w Pamiat. Kijow. kom., t. II, cz. 3, str. 43). Czernihowianie w swem laudum tak się wyrazili: „Polegając na traktacie pokojowym wróciliśmy po trzechletniem wygnaniu do dóbr swoich, ale znowu bunt, już krew przelewa. My tedy zgromadziwszy się w Ż., jako najbliższem wwdztwie na sejmiku deputackim pospołu z obywatelami wwdztwa kijowskiego, postanawiamy nieodbiegać ztąd ale z wwdztwem kijowskiem na usługę Rzpltej stawać, ktoby się uchylił to dobra jego na króla JMC iść mają“ (Pamiat. Wrem. Kom., t. II, cz. 3, str. 53). Przewidywanie nowych niepokojów było słuszne, bo niebawem Chmielnicki, potargawszy przymierze, stanął z kozactwem i niezliczonemi ordami pod Beresteczkiem (1651), gdzie jednak nieposzczęściło się jego orężowi, zbity bowiem na głowę, cofnął się w głąb Ukrainy i po opanowaniu Kijowa przez Janusza Radziwiłła, zmuszony był do zawarcia nowego pokoju, t. zw. ugody Białocerkiewskiej. Ta przerwa w wojnie wpłynęła na uspokojenie kraju. Jakoż d. 13 grudnia 1651 r. mógł się odbyć w Ż. sejmik wwdztwa czernihowskiego wspólnie z wwdztwem kijowskiem (Arch. J. Z. R., t. I, cz. 2, str. 426). Ale Ż. od początku wojen kozackich podupadł znacznie; licho zabudowany, bez wygód dla zjeżdżającej się na sejmiki szlachty. Jakoż szlachta sejmikowa skarżyła się wtedy, że wielkie incomodum ponosi w Ż., gdzie się zawzdy zjazdy publiczne odprawują, że swego wczasu mieć niemogą, a drugiemu pod niebem, na chłodzie, na pluskotach trafia się noclegować itd. (Arch. J. Z. R., t. I, cz. 2, str. 420). Ugoda białocerkiewska miała byt krótki a to jako niekorzystna dla Kozaków. Chmielnicki szukał tylko protekstu do jej zerwania, jakoż wkrótce pod pozorem, że hetman chciał mu zajść drogę, uderzył d. 1 czer. 1652 r.na wojsko polskie pod Batowem, zniósł je w dwudniowej walce i pomiędzy jeńcami straszną rzeź sprawił W tym też czasie był naznaczony termin sejmiku w Ż. na 11 czerwca. Zjechał tu wwda Kisiel, mając przy sobie nieco szlachty kijowskiej i czernihowskiej, ale dowiedziawszy się o rzezi batowskiej i nowym rozruchu, umknął pod Zwiahel i o ćwierć mili od tego miasta „w polu podle krynicy“ odbył się sejmik (Jerlicz, I, 141). Drugi sejmik tegoż roku odbył się także nie w Ż. ale w Zimnie pod Włodzimierzem, w miejscowym monasterze (ibid., 141). Chmielnicki, poddawszy się w 1654 r. Rossyi, wkrótce potem (1657 r.) umarł. Następca jego na hetmaństwie Jan Wyhowski przeszedł na stronę Rzpltej, rezultatem czego była t. zw. ugoda Hadziacka. Gdy na sejmie r. 1659 szło o potwierdzenie tych paktów, posłowie kozaccy, między innemi, żądali, aby obożnemu w. ks. ruskiego i wojska zaporoskiego (Jerzemu Niemiryczowi) kwarta sstwa żytomierskiego z hiberną miał należeć a post decessum moderni possessoris sstwo żytomierskie z administracyą salis (soli) po wszystkiej Ukrainie w dobrach Rzpltej należeć ma temuż do armaty wojskowej (Pamiat. wrem. kom., t. III, str. 224). Musiała wtedy istnieć sotnia kozacka żytomierska, której setnikiem był Kalina Sokołowski, bowiem Jurko Chmielnicki w r. 1661, po bitwie Cudnowskiej, poddawszy się Rzpltej, posłał tegoż setnika do króla z listem, że gotów iść za Dniepr przeciw nieprzyjacielowi i z prośbą, aby posłowie kozaccy, wysłani na sejm, z prędką z tamtąd powrócili odprawą szczęśliwie (Atheneum, t. III, str. 9). W 1665 r. ożywił się Ż. z powodu odbycia się tu sejmiku zwołanego przez wwdę kijowskiego Stefana Czarneckiego dla wyboru podsędka. Na większe ożywienie miasta wpłynęło przeniesienie tu w 1667 r, z Kijowa sądów ziemskich, grodzkich i assesorskich, po ustąpieniu Rossyi, na mocy traktatu Andruszowskiego, części wwdztwa kijowskiego z mtem Kijowem i okręgiem. Od traktatu Grzymułtowskiego z r. 1686 został Ż. stolicą uszczuplonego wwdztwa kijowskiego. Tu naprzemian z Owruczem odbywały się sejmiki wojewódzkie i popisy rycerstwa wojewódzkiego. Ale nastały czasy niespokojne, Doroszenko wichrzyć zaczął i sejmiki województwa niemogły się odbywać w Ż., jako znajdującym się w pobliżu buntów kozackich i dla bezpieczeństwa obrad zostały przeniesione czasowo do Włodzimierza Wołyńskiego, jak to miało już miejsce za wojen Chmielnickiego. Od tej chwili Ż. znów utracił rozbudzone życie i sejmiki długo niemogły się odbywać w stolicy województwa, bo chociaż ustały wichrzenia Doroszenki ale następnie bunty Paleja i rozlokowanie milicyi kozackiej na Polesiu kijowskiem, niedozwalały przenieść sejmików z Włodzimierza do Ż. i nawet szlachta wwdztwa w instrukcyi danej posłom na sejm 1695 r. zastrzegła sobie, że póki ewakuacya milicyi kozackiej z wwdztwa kijowskiego nienastąpi, dopóty sejmiki w Ż. nie mogą się odbywać. Milicya kozacka za Augusta II w 1699 r. została zwiniętą i już w 1700 r. ostatni sejmik kijowski odbył się w Włodzimierzu, bo w następnym 1701 r. na nowo pierwszy sejmik miał miejce w Ż. Raz tylko jeden w 1707 r. szlachta kijowska, podzieliwszy się na dwie partye, sejmikowała częścią w Włodzimierzu, częścią zaś w Żytomierzu. Obie strony zaniosły protesty. Na sejmiku w 1709 r. d. 10

sierpnia stanęła uchwała, o wysłaniu posłów do Piotra W., z powinszowaniem zwycięstwa pod Połtawą i z prośbą, aby powstrzymani byli od bezprawi i grabieży kozacy Palejowi w Białej Cerkwi i Chwastowie (Opiś akt., Nr 27, str. 7). Na następnym sejmiku z 1713 r. chorąży żytomierski Wentury Stanisław Chamski okazał zgromadzonej szlachcie chorągiew ptu żytomierskiego, którą umieszczono w kościele ks. jezuitów. W 1724 r. biskup kijowski i czernihowski Samuel Ożga przenosi do Ż. katedrę biskupią. W t. roku Kazimierz Stecki, kasztelan kijowski, ufundował tu misyą jezuicką, przy której istniały szkoły trzyklasowe. Biskup Andrzej Załuski założył przy tej szkole studya teologiczno-moralne (Łukaszewicz, Hist. szkół, t. IV, str. 195). Na sejmiku z 1729 r. szlachta postanowiła ażeby miejsce ściągnienia pospolitego ruszenia województwa kijowskiego oznaczono pomiędzy powiatem żytomierskim i owruckim, pod Iskorością. Po śmierci Augusta II odbył się w Ż. sejmik w 1733 r., na którym obrano sędziów kapturowych. Odprawiono tu egzekwie za duszę króla, na których wygłosił mowę ks. Ignacy Olszewski, kanonik kijowski. W 1737 r. było w mieście znaczne trzęsienie ziemi (Orłowski, Defensa). W 1745 r. biskup Ożga ufundował w Ż. katedrę, którą poświęcił jego koadyutor Kajetan Ignacy Sołtyk, biskup emauski, d. 7 lutego 1751 r. Na sejmiku boni ordinis 1750 r. postanowiono księgi grodzkie województwa przenieść z Ż., gdzie były lokowane w cerkwi drewnianej, do Owrucza i pomieścić je w skarbcu murowanym kolegium jezuitów. Równocześnie szlachta kijowska postanowiła utworzyć milicyą wojewódzką na obronę granic swoich od hajdamaków, zawsze je gwałcących. Komendę nad tą ustanowioną milicyą al. żołnierzem ziemiańskim, poruczono Czosnowskiemu, sśeie ułanowskiemu „jako mężowi biegłemu w sztuce rycerskiej“. Chorągwie tej milicyi były rozlokowane w Chwastowie, Radomyślu i Iwankowie. Część tej milicyi w 1754 r. została rozlokowana na konsystencyę zimowę w sstwie żytomierskiem, z wielką onego szkodą, przeto ssta wystąpił ze skargą do hetmana Branickiego, który polecił rotmistrzowi tejże milicyi, aby w przeciągu trzech dni wyruszył ze starostwa żytom. i przeniósł się na lokacyą, którą wwdztwo kijowskie przeznaczyło swojem laudum (Arch. J. Z. R., t. III, cz. 3, str. 879). W r. 1761 Jan Kajetan Iliński funduje w Ż. ks. bernardynów. Lustracya 1765 r. takie podaje szczegóły: „zamek na górze wysokiej, skalistej, nad Kamionką, palami przez większą połowę opalisadowany i wałem od miasta opasany; most przez fossę głęboką drewniany, w bramie kurdygarda, komórka dla inkarceratów i wieża in fundo głęboka; na bramie wieża górna z drzewa; wewnątrz zamku budynek duży. Miasto na górze nad Kamionką i niedaleko rz. Teterów zwanej, z jednej strony wał niewielki. Kościoły: katedra murowana, jezuitów murowany za pozwoleniem 1724 r., bernardynów drewniany nowej fundacyi na przedmieściu, za konsensem 1761 r. Garnizon przez J. W. Jana Kajetana Ilińskiego, sstę zrekrutowany, liczy osób z oficerami, gemejnami, doboszami i fajframi 39. Na ten garnizon expens zł. 21246 gr. 21. Dworków w mieście jest 24, chałup 120, od powinności wolnych 25, słobodzianów 6, żydów osiadłych 86. Rudni trzy, czwarta skasowana w Staniszówce; te rudnie niedługo już trwać mają, z przyczyny, że już rudy niestaje, z cudzych gruntów rudy na żelazo arendarze kupować muszą. Intrata sstwa zł. 28039 gr. 6, z tej detrunkuje się dla gubernatora, administratorów i leśniczych pensye roczne i ordynarye zł. 1826 gr. 3“. Około tego czasu (1766 r.) biskup Józef Andrzej Załuski ufundował i uposażył siostry miłosierdzia, a uchwała sejmu 1768 r. wyrzekła: „fundacyą W. Kazimierza Steckiego, kasztelana kijowskiego, w recessie sejmowym 1726 r. do aprobacyi pozostałą dla ks. jezuitów, jako nietylko co do misyi ale i co do szkół bardzo potrzebnych ad publicam utilitatem aprobujemy“. Zakład ten przetrwał aż do zniesienia zgromadzenia w 1773 r. W 1768 r. konfederaci barscy zajęli Ż. O tem zajęciu podaje ciekawe i jedyne szczegóły Serwacy Prus Socharzewskl w swojem „Echu odgłosem ukraińskich rzezi brzmiącem“. Najprzód palestra żytomierska przystąpiła do związku, do którego wciągnął ją Bohdanowicz, umyślnie w tym celu wysłany do Ż. przez generalicyą. Na wezwanie tejże generalicyi ściągnęły do Ż. i milicye nadworne ziemian, jako to Proskurów, Rościszewskich i in. Oboźny przyprowadził szlachtę i kozaków pańskich. Socharzewski, autor relacyi, daje się także namówić, wchodzi do związku i przysięga. Gdy milicya Proskurów zdążała z Kornina do Ż., spotkała w pobliżu Leszczyna podjazd dońców, wysłany do Ż. dla rozpędzenia sejmiku, zwołanego przez Pawszę i Burzyńskiego. Konfederaci wpadli w zasadzkę, dońcy przyparli ich do rudy. Zginął wtedy pułkownik Głowacki, dowódca milicyi Rościszewskich; poległ i Sokołowski. Pomimo to walka zawiązała się na nowo w Leszczynie, dano ognia z armat, dońcy pierzchnęli a gdy noc zapadła konfederaci wyruszyli do Ż. Tu zaczęto się na prędce fortyfikować, postawiono rogatki, puszkarza nie było, znalazł się Niemiec, który się podjął go zastąpić. Armata stanęła w zamku, druga u bernardynów, gdzie i wierni kozacy stanęli za palisadą, drudzy na wałach zamkowych. Dońcy otoczyli miasto, huzarzy wpadli od Staniszówki i uderzyli na klasztor bernardynów, lecz wierni kozacy ich odparli. Wtedy zapalili domy i przypuścili szturm do zamku. Puszkarz Niemiec razem dał ognia ze

wszystkiej armaty, poczem padł trupem. Serbowie biorą armaty i ruszają na miasto. Palą się domy kapitulne i biskupie, katedra, kościół jezuicki, kramy. W kościele jezuickim zgorzał ks. Zrubicki. Lud jednak zdołał się zatyłkami powykradać z miasta. Tymczasem ujrzano po za miastem nadciągający jakoby tłum ludzi, który dońce wzięli za wojsko polskie, opuścili stanowisko i uszli w lasy do Owrucza i Narodycz. Niebyło to jednak wojsko, tylko Burzyński z tłumem szlachty nadciągał na sejmik, ujrzawszy jednak zniszczenie miasta zawrócił do domu. Niedobitki związkowych udały się do Baru. Miasto zostało zupełnie spalone, tak że pozostały puste place. Po tem zniszczeniu lud rozbiegły zaczął wracać do swoich popielisk, ale zaledwo rozpoczął się krzątać około odbudowy swych domów, zaczął się szerzyć w tymże jeszcze roku głód. Bernardyni, których kościół niezgorzał, karmili głodnych. Na domiar nieszczęścia wybuchła jeszcze po całym kraju morowa zaraza, która zdziesiątkowała ludność. Potej zarazie Ż. przez lat kilkanaście dźwigał się z ruiny i odbudowywał. W r. 1772 odbyły się tu już sejmiki. Akta grodzkie kijowskie, znajdujące się w Ż. podczas pogorzeli miasta, ocalił Józef Polanowski, który je wyniósł z miasta i z niemi ukrywał się po lasach i odludnych miejscach. Zwrócone do Ż. około 1774 r., zostały złożone tymczasowo w domu jezuitów suprymowanych. Konstytucya sejmowa 1775 r. utworzyła dwie nowe kasztelanie: żytomierską i owrucką, naznaczając miejsce kasztel. żytomierskiemu po łukowskim, owruckiemu zaś po żytomierskim (Vol. leg., VIII, str. 112). Kasztelanem żytomierskim mianowany został Onufry Bierzyński, ssta szawelski. Po zniesieniu jezuitów Komisya edukacyjna ustanowiła w Ż. szkołę wydziałową, która w 1784 r. liczyła do 600 uczniów. W 1776 r. dozwolono zaprowadzić misyą ruską i seminaryum, w skutek czego założono fundamenty cerkwi. Zamiast uiszczania powinności, zobowiązali się mieszczanie w 1782 r. płacić ście rocznie 4072 zł. Stanisław August przywilejem z 1789 r. dozwolił na założew Z. apteki Janowi Danielowi Wadzlowi. Lustracyą z 1789 r. objęte są włości do sstwa należące: Staniszówka, Sielec al. Słoboda Zateterowska, Psyszcza, Albinówka, Pobitówka, Bohdanówka, Baraszówka, Sokołowa Góra, Ważków, Hazynka; dochód wynosi zł. 39351 gr. 20. „W gruncie sstwa ruda żelazna górna znajduje się w obfitości dostarczającej na rudnie i żelaza z niej miernej dobroci wychodzą. Pierwsza rudnia stara na Teterowie. Druga nad rzką Leśną przy Baraszówce. Trzecia nowa na Kamionce, powyżej przedmieścia“. Magistrat podał takowe zażalenia: „miasto mogłoby się znacznie dźwignąć i być pomocą Rzpltej, gdyby tylko Kom. skarbu koron. raczyła z dobrotliwej łaski swojej zapobiedz nieustającej krzywdy, dla czego coraz to bardziej do upadku nachyla się z przyczyn następujących: jurydyka pojezuicka jest na wielkiej przeszkodzie dla miasta, ponieważ za teraźniejszego dzierżawcy nietylko propinacya założona, ale wrzystkie rzemiosła i handel, t. j. rzeźnia, świece, chleb, dziegieć, smoły i inne rzeczy sprzedają, a żadnego podatku do miasta nie płacą. Niesie więc magistrat prośbę: aby ta jurydyka mogła być do miasta przywrócona, oświadcza oraz płacić procent. Żydzi żadnych praw do siedzenia w mieście nie mieli i nie mają, nawet żadna rewizya ani prywatne inwentarze biercze, bytności żydów nie opisują; znać dopiero na początku wieku teraźniejszego naród żydowski zaczął pod protekcyą starostów osiadać. Lustr. 1765 r. pierwszy raz żydów zastawszy, zł. 1000 posiedzielszczyzny czyli czynszu od nich przeznaczyła. Bóżnicę między katedrą i kościołem pojezuickim, przy samym rynku, murować zaczęli, gdzie domów kilka umieścić by się mogło, a na to mieszczanie z boleścią patrzyć muszą. Czynszu płacą tylko 1000 zł. za stokilkadziesiąt domów, to i po zł. 10 niewynosi, a mieszczanie po zł. 24 płacić muszą; cechy swoje ustanowili i t. d.“. Ż. w 1786 r. miał 2500 dym. (ob. Korzon, Dzieje wewnętrzne, I, 275). W 1792 r. odbywa się w Ż. ostatni sejmik. Na mocy 2-go rozbioru Rzpltej Ż. w 1793 r. przyłączony zostaje do Rossyi, początkowo jako mto powiatowe gub. izasławskiej (zasławskiej), która w 1795 r. rozpada się na dwa namiestnictwa: wołyńskie i podolskie. W skład namiestnictwa wołyńskiego weszło mto Zwiahel, przemianowane na Nowogród Wołyński, jako mto gubernialne, i mta powiatowe: Owrucz, Żytomierz, Radomyśl, Cudnów, Zasław, Łabuń (w którym przemieszkiwał i umarł namiestnik gen. Kreczetnikow), Ostróg, Równo, Łuck, Włodzimierz, Kowel i Dąbrowica. Cesarz Paweł I w 1796 r. przemianował namiestnictwa na gubernie. Z powodu braku odpowiedniego pomieszczenia w Zwiahlu zarząd gubernii skoncentrowano czasowo w Ż., gdzie pozostał nadal po ostatecznem ustanowieniu składu gub. wołyńskiej w 1804 r., przyczem Ż. przeznaczony został na mto gubernialne. Okoliczność ta, a następnie przeprowadzenie szosy brzesko-kijowskiej wpłynęły na rozwój miasta. W 1802 r. zgorzał zamek, rumowiska którego usunięto w czwartym dziesiątku b. w. przy urządzaniu ogrodu spacerowego na górze zamkowej, tak że dziś niepozostało żadnego śladu starego zamku żytomierskiego. W 1814 r. otwartą została w Ż. loża masońska. Gubernator cywilny wołyński i zarazem marszałek gubernialny Bartłomiej Gižycki († 1826 r.) przyczynił się wielce do rozwoju miasta. Z jego inicyatywy założono tu te-

atr. Przez dłuższy czas przemieszkiwał w Ż. J. Ign. Kraszewski, w domu własnym, przy ulicy Małej Berdyczowskiej i stąd przeniósł się na stały pobyt do Warszawy. Podczas przebywania w Ż. Kraszewski położył wielkie zasługi przez podniesienie gimnazyum miejscowego, na honorowego kuratora którego został jednomyślnie wybrany, oraz dzielnie się przyłożył do podniesienia sceny polskiej w pięknym teatrzyku, wymurowanym w 1855 r. W Ż. urodził się Hipolit Skimborowicz. Opisy miasta podali: Pierogowskij (w Wołyn. gub. wiedom., 1878 i 1880 r.); Rafalskij (w Wołyn. eparch. wied., 1887 r., Nr 1 i 2, niedokończony z powodu śmierci autora); Kłosy (Nr 988 z 1884 r.); Tygodnik Ilustrowany (1862 r., str. 72, 1863 r., str. 334 — 410, t. IX, str. 224, t. XI, str. 68, t. XIII, 148, 173, t. XVI, str. 54); Tygodnik powszechny (Nr 38 z 1883 r.).

Żytomierskie sstwo grodowe. Do wiadomości podanych przy opisie mta dodajemy, że w 1771 r. posiadał je Jan Iliński, opłacając kwarty 6358 złp. 8 gr. Stany na sejmie 1773-5 r. nadały sstwo w posiadanie emfiteutyczne Michałowi ks. Czetwertyńskiemu wraz z sstwem tuszyńskiem i wójtowstwami. Najdawniejszymi sstami żytomierskimi podług Bonieckiego (Poczet rodów, str. LXIII) byli: Seńko Romanowicz (1486 r.), Dymitry Aleksandrowicz (1501 r.), Jan z ks. litewskich, biskup wileński (od 18 września 1525 r.), kn. Semen Proński (1538), kn. Bohusz Korecki (1544—6), kn. Dymitry Fedorowicz Sanguszko (1550, † 1555), kn. Roman Fedorowicz Sanguszko (1557, † 1571), kn. Konstanty Wiśniowiecki (1583; podług innych źródeł sstą wtym czasie był Semen Denisko Matwiejewicz al. Matwiejowski, (zwany też pod r. 1596 Denisko Moniwid Mokosiej), ks. Janusz Zasławski (1604), ks. Aleksander z Ostroga Zasławski (1607 — 4 lipca 1626 r.).

Żytomierski powiat zajmuje płd.-zachodni zakątek gub. wołyńskiej i graniczy od płn. z pow. owruckim, od wschodu z pow. radomyskim i skwirskim gub. kijowskiej, od płd. z pow. berdyczowskim gub. kijowskiej, pow. winnickim i lityńskim gub. podolskiej, od zachodu z pow. nowogradwołyńskim (zwiahelskim). Powierzchnia powiatu podług wyliczenia pułk. Strjelbickiego wynosi 6732·1 w. kw., t. j. 701260·4 dzies., podług pomiarów wojenno-topograficznych 139 mil al. 6716 w. kw., podług zaś Schwejzera 136·9 mil al. 6624 w. kw. Rz. Teterew dzieli powiat na dwie części, mające różnorodny charakter. Część północna nosi charakter Polesia; jest niska, miejscami błotnista, obfituje w lasy. Glebę ma piaszczystą, w części gliniastą; spotykają się tu niewielkie jeziora. Natomiast część południowa, zwłaszcza na pograniczu z gub. podolską, ma charakter stepowy, jest równiną wyniosłą, mało leśną, z glebą nadzwyczaj urodzajną. Najwyższe punkta w tej części dochodzą: pod wsią Ożadówką do 910 st. npm., pod Szwejkówką do 882 st., pod mtem Kodnią do 809 st., pod Żytomierzem 738 st. Nad Teterewem i dopływem jego Kamionką zalegają formacye krystaliczne. Znajduje się tu mianowicie granit, różnobarwny piaskowiec i bazalt. W kamiennych łożyskach Teterewu i Kamionki znajdują i dziś jeszcze prześliczne okazy granatów. Pod Ż. w stronę Kijowa ciągną się bogate pokłady kaolinu (gliny fajansowej). Przy połączeniu się Teterewu z Kamionką znajdują pokłady feldszpatu w wybornym gatunku, kwarcu białego i czystego, oraz glejty, zdatnej na polewę. Nad brzegami Użu wydobywają labrador. Ruda żelazna znajduje się na wybrzeżach Teterewu i jego dopływów aż do ujścia Kamionki, dalej nad rz. Irszą i na brzegach górnego biegu Użu. Ruda ta występuje w postaci ochry i żeleźniaku burego i zalega niekiedy wielkie przestrzenie, np. pod wsią Denesze, w uroczyskach Stare i Nowe Doły, między rzkami Koszczą i Hłuboczkiem, a zwłaszcza pod wsią Buki, na lewym brzegu Teterewu, gdzie ma do 6 w. długości i $^1/_4$ w. szerokości. W innych miejscowościach tworzy gniazda. Wszystkie rzeki zraszające powiat należą do systematu rz. Teterewu, przecinającej powierzchnią powiatu na przestrzeni około 100 w. Wyjątek stanowi jedynie rz. Uż, uchodząca do Prypeci i należąca do powiatu tylko wierzchowiną. Do Teterewu uchodzą od prawego brzegu: Teterewka, Kruta, Hłuboczek, Hnyłopiat, Kodeńka i Hujwa, od lewego zaś: Berezówka, Kamionka i Sieńka. Irsza, również dopływ Teterewu, zrasza na niewielkiej przestrzeni płn.-wsch. część powiatu. Lasy zajmowały do 275600 dzies. (w tem w 1858 r. było 28984 dzies. lasów skarbowych), t. j. około 40% ogólnej przestrzeni powiatu. Pod lasem budulcowym, przeważnie w płn. części powiatu, było 165460 dzies. W drzewostanie przeważa sosna, dąb, brzoza, wierzba, wiąz i in. W 1885 r. było w powiecie (bez mta Ż.) 240169 mk., w tem podług stanów: 1771 szlachty dziedzicznej, 794 osobistej, 1291 stanu duchownego prawosł., 13 katol., 4 ew.-augsb., 22 baptyst., 9 żydowskiego, 48600 mieszczan (33 obywat. honorowych dziedzicznych i 34 osobistych), 155849 włościan, 5551 kolonistów, 900 Czechów, 281 wojska regularnego, 6277 żołnierzy urlopowych, 13919 żołnierzy dymisyonowanych i ich rodzin, 5150 cudzoziemców i 19 innych stanów. Podług wyznania w t. r. było: 157903 prawosł., 1689 rozkoln., 25003 katolików, 32122 luteranów, 900 husytów czeskich, 2536 baptystów, 20008 żydów, 8 machometanów. W t. r. zawarto w powiecie 2745 małżeństw, urodziło się 14164 dzieci (7389 chłopców, 6775 dziewcząt), w tem 311 nieprawych, zmarło 8190 osób (4222 mąż., 3968 kob.),

przyrost zatem ludności wynosił 5974 dusz. Podług danych z 1881 r. na 1 w. kw. przypadało 36 mk. (średnio w całej gubernii 36·4 mk. na 1 w. kw.). Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 5 okręgów policyjnych (stanów): Horoszki, Czerniachów, Cudnów, Januszpol i Kotelnia (dawniej Kodnia), obejmujących 20 gmin: Barasze, Fasowa, Horoszki i Uszomirz (do 1 okr. pol.), Beżewo, Czerniachów i Puliny (do 2 okr. pol.), Cudnów, Krasnosiołki, Piątka i Trojanów (do 3 okr. pol.), Januszpol, Krasnopol, Motowidłówka, Ożadówka (do 4 okr. pol.), Andruszówka, Kodnia, Kotelnia, Lewków i Sołotwin (do 5 okr. pol.). Gminy wchodzące w skład 1 i 2 okr. policyjnego należą do 1-go rewiru, należące zaś do pozostałych 3 okręgów do 2 rewiru sądu pokoju dla spraw włościańskich. Pod względem sądowym do żytomierskiego zjazdu sędziów pokoju należą: cztery sądy pokoju w Żytomierzu, dalej w Horoszkach, Cudnowie, Kotelni i Januszpolu. Okręgi inkwirentów sądowych (sędziów śledczych) znajdują się: 1 — 4 w Żytomierzu, 5 w Horoszkach, 6-ty w Cudnowie. Pod względem kościelnym powiat dzieli się na 5 okręgów (błagoczynia) cerkiewnych prawosławnych: miejski, obejmujący oprócz cerkwi w mieście, parochie: Baraszówka, Kalinówka (z filią Hazinka), Lewków, Piski (z filią Skomorochy), Prażewo, Synhury, Staniszówka, Szumsk i Weresy; okr. 1-wszy obejmuje parochie: Barasze, Bezów (z filiami Dziewoczki i Ślipczycze), Bondarówka, Buki, Biełka, Czerniachów, Dawidówka, Horoszki (z filią Horoszeczki), Hryżany, Iwanowicze, Krajewszczyzna, Kropiwna (z filią Lisowszczyzna), Nowopol, Puliny, Riasna, Sielec, Skołobów, Sławów, Strybież (z filią Protówka), Styrty, Studenica, Suszki, Toporyszcze (z filią Kamienny Bród), Turczynka, Trokowicze, Uszomirz, Wilsk (z filią Kołodziejówka), Zabrodzie i Zoroków (z filią Kamionka); do 2-go okręgu należą parochie: Andruszówka (z filią Hardyszówka), Arapówka (z filią Pawełki), Czerwonne, Halczyn Wielki, Halczyniec, Iwanków, Iwnica, Jankowce, Kodnia, Kotelnia (z filiami Antopol i Wołosowo), Kryłówka, Leszczyn, Łuka (z filią Młyniszcze), Lachowce, Mińkowce, Moszkowce Wielkie, Niechworoszcz, Nikonówka (z filią Kukolnia), Połowieck (z filią Żurbińce), Skakówka, Sołotwin, Starosiele (z filią w Kotelni), Tatarynówka Wielka, Tulin, Wysokie (z filią Ośniki); do 3-go okręgu należą parochie: Cudnów, Dzikowce, Hłuboczek, Jasnogród (z filią Monastyrek), Pilipy, Piątka, Raczki (z filią Pilipki), Serbinówka, Słobodyszcze, Stołpów, Sosnówka, Szwejkówka, Trojanów, Turczynówka (z filią Małe Korowińce), Tiutiunniki (z filią Horodyszcze); wreszcie 4-ty okrąg błagoczynny obejmuje parochie: Babuszki, Bratałów Wielki (z filią Wyszczykusy), Bratałów Mały, Buraki, Burkowce (z filią Motrunki), Chiżyńce, Halijówka, Hołodki (z filią Rajki), Hrynowce, Januszpol, Karpowce, Kirejówka (z filią Awratyn), Kołki, Korowińce Wielkie, Krasnopol, Krasnosiółka, Lemiesze (z filią Rajhorodka), Mołoczki, Motowidłówka (z filią Siemionówka), Nosówki, Ożadówka (z filią Harniszówka), Pedyńki, Stetkowce, Tatarynówka Mała, Troszcza, Wolica Wielka, Wołosówka (z filią Bejzymówka) i Żerebki. W ogóle w powiecie znajdowało się 164 cerkwi, mianowicie: 118 parochialnych, 31 filialnych, 1 ogrzewana, 8 cmentarnych i 6 domowych. Podług danych z 1885 r. było w powiecie (bez mta) 146 cerkwi prawosławnych (10 murowanych), 1 monaster murowany i 11 kaplic (1 murowana), oraz 5 domów modlitwy rozkolniczych (drewnianych). Kościoły wyznania katolickiego stanowią dekanat żytomierski, dyecezyi łucko-żytomierskiej, obejmujący 10 parafii: Żytomierz, Lubar, Puliny, Cudnów, Krasnopol, Kotelnia, Trojanów, Leszczyn, Kodnia i Iwnica, mający 40259 wiernych. Dane z 1885 r. podają w powiecie 12 kościołów katol. (5 drewnianych) i 16 kaplic (9 drewnianych), 5 kościołów ewang. (drewn.), 4 domy modlitwy baptystów (drewniane), 9 synagog żydowskich (6 drewnianych) i 31 domów modlitwy żydow. (17 drewn.). Ludność zamieszkuje 526 miejscowości (podług wydawnictwa Centr. stat. komitetu z 1890 r. 989 miejscowości), mających 21668 dm. włościańskich, obok 17869 należących do innych stanów. Włościanie uwłaszczeni zostali na 230073 dzies. ziemi. Oprócz Ż. w powiecie jest 17 miasteczek: Andruszówka, Cudnów, Czerniachów, Czerwonna, Horoszki, Iwnica, Januszpol, Kodnia, Kotelnia, Krasnopol, Lewków, Leszczyn, Piątka, Puliny, Rajhorodek, Trojanów, Uszomierz. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo, któremu w południowej części sprzyja bogactwo gleby. Sieją przeważnie: żyto, jęczmień, owies i pszenicę. Nadmiar zboża od potrzeb miejscowych znajduje zbyt w Zytomierzu oraz przerabiany bywa w gorzelniach. Kartofle sadzą w znacznej ilości. Podług danych z 1885 r. zasiano czetwierti: 18482 pszenicy ozimej, 242 jarej, 51325 żyta, 46564 owsa, 14669 jęczmienia, 14268 tatarki, 1987 prosa, zasadzono 55671 kartofli; zebrano: 110459 pszenicy ozimej, 1524 jarej, 273678 żyta, 192445 owsa, 41970 jęczmienia, 43368 tatarki, 23723 prosa, 248038 kartofli. W ogóle gospodarstwo polne niestanęło jeszcze na wysokim stopniu produkcyi, widać jednakże ogólne dążenie do poprawy długo zaniedbywanej gałęzi przemysłu narodowego. Do lepiej zagospodarowanych majątków zaliczyć można: Dziwoczki i Beżów, ze znaczną produkcyą zbóż ozimych, ogrodowizny i owoców; Łuka i Tulin — z przeważną produkcyą pszenicy jarej; Małoczki, Wołosówka i kilka innych. Ogrodnictwo rozwija się

głównie w południowej części powiatu; sadownictwo niestanowi dotychczas osobnej części przemysłu rolnego. Łąki i pastwiska znajdują się w dostatecznej ilości, zajmują one do 13% ogólnej przestrzeni. Zwłaszcza płn. część powiatu obfituje w łąki. Z tego powodu dosyć jest rozwinięta hodowla bydła. W 1885 r. było w powiecie: 58655 sztuk koni, 61193 bydła rogatego, 79563 owiec zwyczajnych, 1520 rasy poprawnej, 62965 trzody chlewnej, 1631 kóz i 30 osłów i mułów. Wzorowo prowadzone gospodarstwa mleczne znajdują się w: Kirejowie, Krasnopolu i Motowidłówce. Pszczelnictwo niewiele rozwinięte, jednak wzorowo urządzone pasieki znajdują się w Sołotwinie i Nikonowcach. W północnej części powiatu ważny środek zarobkowania dla mieszkańców przedstawia przemysł leśny, zwłaszcza wyrąbywanie drzewa i spław jego po rzekach, oraz wypalanie smoły i dziegciu. W 1885 r. było w powiecie 24 smolarni, zatrudniających 82 robotników i produkujących za 28644 rs. Przemysł rękodzielniczy zatrudniał w t. r. 4003 osób (2532 majstrów, 1047 czeladników i 424 uczniów). Z oddzielnych gałęzi najwięcej poświęcało się: szewctwu (842 osób), tkactwu (661), krawiectwu (609), kowalstwu (545), ciesielstwu (398), bednarstwu (119). Przemysł fabryczny reprezentowany był w 1885 r. przez 85 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 4381 robotników i produkujących za 4113533 rs. Ważniejsze: 4 cukrownie (3079 robotników i 2994118 rs. produkcyi), 11 gorzelni (130 robot. i 659678 rs.), 1 huta żelazna (120 robot., 180505 rs.), 3 odlewnie żelaza (480 robot., 124985 rs.), 11 hut szklanych (325 robotników i 60900 rs. produkcyi), 24 smolarnie, 1 fabryka wyrobów fajansowych w Baranach (43 robotników i 15010 prod.), 14 garbarni (53 robot., 21035 rs. prod.), 2 tartaki (24 ludzi, 10900 rs. prod.). Nadto w powiecie znajduje się znaczna liczba drobnych fryszerek, t. zw. w miejscowej gwarze łup, zwłaszcza zaś na wybrzeżach Irsny i Górnej Irszycy, w pobliżu granicy od gub. kijowskiej. Pod względem komunikacyjnym płd.-zach. część powiatu przecina linia dr. żel. kijowsko-brzeskiej, ze stacyami Rajki, Demczyn, Michalenki i Olszanka, oraz w 1895 r. otwarta dr. żel. wązkotorowa, łącząca Żytomierz z Berdyczowem. Nadto w Ż. przecinają się trakty bite: prowadzący z zachodu na wschód trakt kijowsko-brzeski, i z płd. ku płn. od Berdyczowa i dalej, do Owrucza i dalej. Oprócz tego z Ż. wychodzi na płd.-zach. droga bita do Kamieńca. St. poczt.: Czerniachów, Cudnów, Fasow, Kmitów, Rejska, Rajhorodek, Rudnia, Żytomierz; st. telegraficzne: Czerwonna, Olszanka, Żytomierz. Nadto w granicach powiatu było 22 stacyi poczt. ziemskich dla przewozu urzędników. Marszałkami szlachty pow. żytomierskiego byli (w porządku alfabetycznym): Bierzyński Józef h. Jastrzębiec (1797), Bukar Marcin (1801), Chojecki Hilary h. Korab, Czajkowski Krzysztof h. Dębno (1809), Giżycki Bartłomiej h. Gozdawa (1808), Gizycki Nepomucen, Głębocki h. Doliwa (1822), Grzybowski Alojzy h. Poraj (1816 — 22), Iliński hr. Józef August (1794 — 99), Iwanowski Dezydery h. Łodzia (1822 — 1825), Rzewuski hr. Henryk h. Krzywda, Zaleski Feliks h. Lubicz (1808), Zaleski Seweryn (1812 — 17), Zawisza Jan h. Łabędź (1821). Dzieje miasta Ż. skreślone zostały na podstawie cennych materyałów dostarczonych przez Edwarda Rulikowskiego. *J. Krz.*

Żytomont 1.) folw. nad potok. Jodoupis, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Daugieliszki, o 30 w. od Święcian, 1 dm., 12 mk. katol.; w 1865 r. własność Dawidsonów. 2.) **Ż.** al. *Czyrki*, dwór, tamże, 45 dzies., własność sukcesorów Kajetana Mięsojeda. 3.) **Ż.** al. *Zacisze*, dwór, tamże, 41 dzies.

Żytonież, wś, pow. rohaczewski, gm. Niedojka (o 4 w.), ma 28 dm., 202 mk., z których 15 zajmują się wyrobem wozów, sań itp.; zapasowy śpichlerz gminny.

Żytopole, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 70 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk. starowierców.

Żytorodż, dobra, pow. grodzieński, w 2 okr. pol., gm. Indura, o 27 w. od Grodna, własność Kozłowskich, mają wraz z Indurą 1000 dzies. (27 łąk i pastw., 45 lasu, 18 nieuż.).

Żytowice, dwie kol. i fol., pow. łaski, gm. Wymysłów, par. Mikołajewice; 1-a kol. ma 32 dm., 240 mk., 744 mr.; 2-a kol. ma 12 dm., 74 mk., 82 mr.; fol. ma 4 dm., 66 mk., 332 mr.; os. karcz. 1 dm., 3 mk., 2 mr. W 1827 r. było 23 dm., 205 mk. Jest to dawna posiadłość kapituły krakowskiej, w kluczu pabianickim położona. W połowie XV w. jest 17 łan. km., z których każdy daje kapitule po pół kopy groszy czynszu i $^1/_2$ grosza pisarzowi za kwit, przytem po 4 kor. jęczmienia i 4 kor. owsa miary szadkowskiej równej, 2 kapłony i 30 jaj, przytem 2 gr. za „sienne“. Każdy ma zwieźć 12 wozów drzewa do dworu w Pabianicach. Folwark kapitulny miał 4 łany, które kmiecie uprawiali i sprzątali, również i łąki. Karczma dawała 20 gr. czynszu i 4 zagrod. dających po fertonie. Wieś była na prawie polskiem. Mieszkańcy obowiązani byli mleć w młynie kapitulnym, sieci na łowach ciągnąć, dawać podwody do Piotrkowa i na targi, dwór i ogrody grodzić, stajnie kryć,

wały reperować. Dziesięcinę, wartości od 10 do 16 grzyw., bierze prepozytura łęczycka od kmieci. Łany dworskie dwa dawne dają plebanowi w Dalikowie, dwa nowe, odjęte kmieciom, dają do Łęczycy (Długosz, L. B., I, 280). Na początku XVI w. wś ta, dzierżawa kapituły krakowskiej, daje dziesięcinę z łan. km. prepozyturze łęczyckiej a z dworskich pleb. w Dalikowie, zaś swemu plebanowi tylko kolędę, po 1 gr. z łanu (Łaski, L. B., I, 382). W r. 1552 płacą tu od 17 osad. (1553 r. 12 łan.). Siedzi tu trzech karczmarzy, którzy nie warzą piwa ani nie sprzedają (Paw., Wielkop., II, 237). *Br. Ch.*

Żytowiecko, niem. *Seide*, wś, pow. gostyński (krobski), ma urz. okr. w Poniecu, urz. st. cyw. w Krobi, tamże stacyą kolei żel. na linii Leszno-Krotoszyn, pocztę w W. Łęce, szkoły i par. katol. w miejscu, sąd w Gostyniu. Obszaru 685 ha, 15 dym., 272 dusz (9 ew.). Do podatku grunt. oszacowano czysty dochód na 9423 mrk. Wś istniała już 1310 r. w dawnym pow. ponieckim (ob. t. VIII, 768). R. 1564 płacą bisk. pozn. za dziesięcinę z 8 łan. p. Szubska 12 gr., z działu Drzewieckiego $5^1/_2$ łanów, gr. 12. Z Wielkiej Łąki obszaru $15^1/_2$ łan. po 12 gr., z Małej Łąki z 3 łan. po 12 gr. W r. 1580 ma tu Jakub Żytowiecki 5 łan. os., 1 zagr., 5 komorn., 1 osadnika, 1 rzemieśl.; Barbara Żytowiecka 3 łan. os., 3 zagr., 1 komorn., 1 wiatrak; Jakub Rakoszewski, skarbnik kor., 4 łan. os., 3 zagr., 1 osadn., 30 owiec. Kościół paraf., p. w. św. Stanisława, istniał już przed r. 1446. W połowie XVII w. stary drewniany odnowił Mikołaj Mycielski, a w r. 1777 Maks. Mielżyński, dziedzic, zbudował nowy z cegły, z wieżą, miedzią krytą. Poświęcał go Piotr Gubański, dziekan i prob. krobski. Ż. par. w dek. krobskim, miała w 1873 r. 1921 dusz. 2.) **Ż.** *Aleksandrowo*, fol. do Grodziska, w pow. gostyńskim, ma urz. okr. w Poniecu, urz. st. cyw. w Krobi, pocztę w W. Łęce, par. katol. w Żytowiecku; 1 dm., 42 mk. *W. Ł.*

Żytowiszki *Nowe*, wś i fol., pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Preny, odl. od Maryampola 41 w. Wś ma 4 dm., 40 mk.; folw. 5 dm., 55 mk. W 1827 r. 3 dm., 14 mk. Wchodziły w skład dóbr rząd. Preny.

Żytowo, fol. i wś nad rz. Sierpienicą, pow. sierpecki, gm. Kossemin, par. Jeżewo, odl. 9 w. od Sierpca, ma 15 dm., 99 mk. W r. 1884 fol. Ż. Nadratowo rozl. mr. 331: gr. or. i ogr. mr. 282, łąk mr. 27, past. mr. 4, lasu mr. 5, nieuż. mr. 13; bud. mur. 4, drew. 6, pokłady torfu. Wś Ż. os. 12, mr. 14. W r. 1827 było 13 dm., 82 mk. R. 1578 we wsi Rzitowo płacą Jeżewscy od 1 łanu i Wojciech od $^1/_2$ łanu, 4 zagr. bez roli, 1 kom., 1 rzem. (Paw., Maz., 42). Na początku XIX w. należy do Balińskiego, pułkownika, który towarzyszył Napoleonowi na wyspie Elbie.

Żytowska Wola, ob. *Wola Żytowska.*

Żytowszczyzna, uroczysko pod Pińskiem, które w w. XVI posiadał protopop cerkwi zamkowej św. Dymitra w Pińsku Jarmoła Olizarowicz (ob. Piscew. kn., 361). *A. Jel.*

Żytowty, wś, pow. telszewski, w 3 okr. pol., o 65 w. od Telsz.

Żytyń 1.) dobra, pow. brzeski gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Żytyń, o 33 w. od Brześcia, własność Telatyckich, mają z folw. Grabowce i uroczyskiem Skinderówka 664 dzies. (193 łąk i pastw., 70 lasu, 56 nieuż.). Gmiua Żytyń, położona we wschodniej części powiatu. graniczy od płd. z gm. Siechnowicze (pow. kobryńskiego), od płd.-wschodu z gm. murawiewską (pow. prużańskiego), od płn. z gm. Horodeczna (tego pow.) i gm. Kamieniec Litewski, od zachodu z gm. Turna, obejmuje 18 miejscowości, mających 240 dm. włośc. (obok 10 należących do innych stanów), 3171 mk. włościan, uwłaszczonych na 4034 dzies. Nadto w obrębie gminy znajduje się 3821 dzies. większej posiadłości i $98^1/_2$ dzies. ziemi cerkiewnej. Zarząd gminy we wsi Indycze. 2.) **Ż.,** wś, pow. kobryński, w 1 okr. pol., gm. Siechnowicze, o 25 w. od Kobrynia, 300 dzies. ziemi włośc. 3.) **Ż.,** dobra, tamże, o 28 w. od Kobrynia, $499^1/_2$ dzies.; należą do kilku właścicieli.

Żytyń 1.) *Wielki*, wś nad dopł. rz. Stubły, pow. rówieński, gm. Kustyń, odl. o 8 w. na płn.-wschd od Równego (st. poczt. i dr. żel.), ma 69 dm., 447 mk., cerkiew paraf. p. w. św. Arch. Michała, wzniesioną w 1767 r. kosztem parafian a w 1863 r. odrestaurowaną, uposażoną 39 dzies. ziemi, szkołę cerkiewną (od 1853 r.), gorzelnią. Do par. należy wś Władysławka (odl. o 2 w.). W całej parafii 88 dm., 706 mk. prawosł., 40 katol., 8 żydów. Cerkiew filialna p. w. św. Dymitra (wzniesiona w 1757 r,) we wsi Horodyszcze (o 2 w.). We wsi tej znajduje się rafinerya cukru, własność Rau'a. Wymienione w akcie z 4 maja 1518 r., którym Zygmunt I potwierdza ks. Konstantemu Ostrogskiemu prawo na władanie dobrami, otrzymanemi w spadku po babce jego żony ks. Maryi Siemionównie Rówieńskiej i jej mężu Siemionie Nieświskim. W 1596 r. Żytyń Wielki należał do Przyłuckiego. 2.) **Ż.** *Mały*, wś. tamże, gm. Równo (o 8 w.), odl. o 2 w. od Żytynia Wielkiego, ma 49 dm., 373 mk. prawosł., 8 katol., 5 żydów, cerkiew paraf., młyn wodny. Cerkiew paraf., p. w. św. Paraskiewii, z drzewa wzniesiona w 1783 r. kosztem właścicielki wsi Ratomskiej, odnowiona w 1852 r., uposażoną jest $22^1/_2$ dzies. ziemi. Cerkiew filialna, p. w. św. Jana Bogosłowa

(wzniesiona w 1773 r.) we wsi Barmaki (o 5 w.). *J. Krz.*

Żytyńce 1.) wś nad rzką Kliteńką, dopł. Hnyłopiatu, pow. berdyczowski, w 1 okr. pol., gm. Bystrzyk, par. praw. Markusze (o 2 w.), katol. Berdyczów (o 5 w.), ma 297 mk. W 1863 r. było tu 175 mk. prawosł., 20 katol.; 482 dzies. ziemi. Posiada cerkiew filialną p. w. św. Anny, wzniesioną w końcu zeszłego wieku przez dziedzica wsi Chojeckiego. W XVII w. własność Tyszkiewiczów. W epoce uwłaszczenia włościan wś należała do Bazylego Djatełowicza. 2.) **Ż.** al. *Żytyniec*, wś nad rzką Osirą, dopł. Słuczy, pow. nowogradwołyński, gm. Derewicze, paraf. praw. Gizowszczyzna, katol. Ostropol, ma 155 dusz męz. włośc., 343 dzies. ziemi włośc., 536 dworskiej, kaplicę katol. dekanatu zasławskiego, szkołę ludową od 1875 r. Własność dawniej Polanowskich, obecnie Trzemeskich. *J. Krz.*

Żytyszki, dobra, pow. szawelski, w 4 okr. pol., gm. Kirjanowo, o 49 w. od Szawel, własność Gasztowtów, 160 dzies. (5 lasu, 20 nieuż.).

Żywa, rzeczka, w pow. lipowieckim, prawy dopływ Roski Gniłej, bierze początek powyżej wsi Zarudzia, przepływa pod mstkiem Oratowem, wsią Żywotówką, pod którą rozlewa się w stawy i pod mstkiem Żywotowem, w pow. taraszczańskim, ma ujście. Przybiera od pr. brz. strumień płynący pod Honoratką.

Zywa Woda 1.) wś nad rz. Hańczą, pow. suwalski, gm. Jeleniewo, par. Suwałki (odl. 9 w.). Leży na płn. od Suwałk. Jestto jeden z najwyższych punktów wyżyny pojezierza, na której mieści się pow. suwalski. Podczas gdy Suwałki wznoszą się na 830 stóp nad poziom morza, tu wzniesienie sięga 954 stóp, w górze zaś Krzemieniucha do 1000 st. i utrzymuje się w tej mierze na całym pasie ku Przerośli i Wiżajnom, obniżając się w kierunku płn.-wschodnim i płd.-zachodnim. Wś ma 43 dm., 330 mk., 1235 mr. obszaru. Gleba kamienista. Brak wody i łąk. W r. 1827 było 33 dm., 195 mk. 2.) **Ż.,** wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Płutyszki, odl. od Maryampola 22 w., ma 40 dm., 251 mk. W 1827 r. było 9 dm., 120 mk., par. Preny. *Br. Ch.*

Żywaczów, wś, pow. horodeński, 30 klm na płn.-zach. od Horodenki, 13 klm. na płn. od sądu pow. w Obertynie, 8 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Nieźwiskach. Na płn.-wschód leży Issaków, na wschód Podwerbce, na płd.-wsch. Harasymów, na płd. Żabokruki, na zach. Jezierzany i Olesza, na płn.-zach. Olesza (dwie ostatnie w pow. tłumackim). Środkiem obszaru płynie pot. Suchodół, dopł. Dniestru. W jego dolinie leżą zabudowania wsi. Własn. więk. ma roli or. 1172, łąk i ogr. 69, past. 9, lasu mr. 9; wł. mn. roli or. 1774, łąk i ogr. 166, past. 38 mr. W r. 1890 było 323 dm., 1711 mk. w gm., 12 dm., 74 mk. na obsz. dwor. (1224 gr.-kat., 79 rz.-kat., 82 izr.; 1553 Rus., 232 Pol.). Par. rz.-kat. w Chocimierzu, gr.-kat. w miejscu, dek. żukowski. We wsi jest cerkiew p. w. św. Trójcy, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 3135 złr. *Lu. Dz.*

Żywałoka, ob. *Zawłoka.*

Żywań, wś, pow. czauski, gm. Czerniawka, ma 32 dm., 213 mk.

Żywek al. *Żywki*, niem. *Siewken*, posiadłość, pow. węgoborski, st. poczt. Kruglanken, ob. *Żywy.*

Żywicy, wś i zaśc. poradziwiłłowskie nad rzką Wołką, lew. dopł. Suły, pow. miński, w 3 okr. pol. i par. katol. Kojdanów, gm. Rubieżewicze, o 55 w. od Mińska, ma 8 osad; miejscowość falista, grunta szczerkowe. Pierwotnie była to osada szlachty Żywiców. *A. Jel.*

Żywiec, niem. *Saybusch*, *Saubusch*, miasto powiatowe w Galicyi zachodniej, śród Beskidu Babiogórskiego, przy ujściu Koszarawy do Soły, w dolinie rozbiegającej się czterema ramionami, utworzonymi przez Sołę i jej dopływy. Ujście Koszarawy do Soły na granicy Sporysza z obszarem miejskim Ż., wzn. 346 mt. npm. Posiada Ż. kościół par. murow., sąd, szkoły, urząd powiat., st. kol. państwowej, na przestrzeni Biała-Sucha, urząd poczt. i tel., zarząd dóbr arcyks. Albrechta, browar i różne zakłady tkackie i sukiennicze, około 5000 mk. W r. 1880 miasto Ż. miało 4002 mk , os. Koliby 294 mk. a wś Ż. Stary 275 mk. Wedle tradycyi istniała tu pierwotnie osada pasterska (ztąd nazwa Żywiec, miejsce wypasu trzody), w pobliżu jej, jako na trakcie handlowym z Krakowa do Węgier, istniał zdawna gródek, zwany: Grójec, w r. 1477 zburzony jako siedlisko bandy rozbójniczej. Gród ten stał na górze, odległej o pół mili od miasta, nieprzystępnej, wznies. około 600 mt. npm., między Sołą a Koszarawą. Stanowiąc część księstwa oświecimskiego przeszła Żywieczczyzna wraz z Żywcem r. 1327 pod zwierzchnictwo Czech, którym ją poddał Jan, ks. oświecimski, scholastyk krakowski. To ułatwiło rozszerzenie się husytyzmu na tym obszarze. W r. 1432 Kazimierz, ks. oświecimski, zabezpiecza na dochodach z Ż. 5 grzyw. rocznie dla ołtarza Wniebowzięcia N. P. Maryi w Zatorze. Po śmierci tego Kazimierza, przy działach, jeden z synów, Przemysław, otrzymał r. 1433 Żywiec wraz z Toszkiem. On to r. 1448 odnowił i potwierdził dla Ż. przywileje zabrane przy rabunku osady przez bandę zbójecką z Lednicy (na granicy Węgier i Moraw). Przywilej Prze-

mysława nadaje Ż. te same prawa, jakie miał Oświecim, potwierdza posiadanie lasu i osady zw. Kabat, między pot. Siennym a Kimlichowickim, nadaje prawo połowu ryb w rybnikach książęcych w każdą środę i piątek, pozwala urządzić wygon dla bydła, zabrania wykonywać rzemiosł wszelkich i targów w obrębie milowym od miasta, kary sądowe na rzecz miasta przeznacza, pozwala mieszczanom zakładać rybniki, uwalnia od opłat za wprowadzanie czy wywożenie przedmiotów stanowiących własność mieszczan, nadaje 3 szelągi opłaty ławowego od kopaczy soli na utrzymanie dróg, ław i mostów. Zdaje się, że w tym czasie Ż. przeszedł w posiadanie Włodka ze Skrzynna h. Łabędź, uczestnika łupieżczych wypraw ks. Przemysława, które spowodowały zajęcie niektórych grodów przez wojska polskie a następnie zupełne odstąpienie ks. oświecimskiego Kazimierzowi Jagiellończykowi w r. 1457. Napady rozbójnicze Borzywoja Skrzyńskiego, który ze swych zameczków w Żywcu i Turzej Górze pod Dobczycami łupił obszary przyległe, skłoniły króla Kazimierza do zajęcia obu zamków, czego dokonali wysłani z wojskiem: Mikołaj Pieniążek z Witowa, starosta krakowski, i Piotr Komorowski. Po miesięcznem oblężeniu grodzisko żywieckie zostało zdobyte dnia 3 maja 1460 r. W r. 1474 Ż. z całym okręgiem przechodzi w posiadanie Piotra Komorowskiego h. Korczak. Z dokumentów owczesnych i Długosza widzimy, iż istnieje wtedy Żywiec Stary z kaplicą, przy której scholastyk krakowski, pobierający od osady 14 gr. rocznie, utrzymywał komendarza, i Ż. miasto, nie mające jeszcze kościoła, płacące wraz ze Sporyszem 9 gr. scholastykowi. Po Piotrze Komorowskim, który wraz z dwoma synami zmarł, objął Ż. Mikołaj Komorowski w r. 1476. Utrzymuje on związki z Maciejem, królem węgierskim, i Krzyżakami, służąc jako narzędzie wichrzeń przeciw Polsce. Król, uprzedzając zamiar Komorowskiego poddania Ż. i innych zamków karpackich Węgrom, wyprawił wojsko pod wodzą Jakuba Dębińskiego, wojew. sandom. i ststy krakow., który zdobył Berwałd i spalił Żywiec. Komorowski udał się do Krakowa i uzyskał u króla zwrot Ż. w r. 1477. Powróciwszy wystawił tu sobie siedzibę przy ujściu Koszarawy do Soły, pod górą a na gruntach dworskich założył nowe miasto osadziwszy 240 placów. Na każdy dom wyznaczył po dwa kawałki pola (niwki), zaś dawniejsze pola miejskie zajął dla siebie i osadził na nich wsi: Zadziele, Zarzecze i przysiołek Starożywiecki. On też utworzył cechy rzemieślnicze. Miasto miało 7 szewców, 5 kowali, 3 piekarzy, 3 sukienników, 2 rzeźników, 2 garncarzy, 2 tkaczów, 1 ślusarza. Pola miejskie obejmowały 4 łany. Płacono z łanu po 12 zł., z cechu po 15 zł. Data śmierci Komorowskiego nie znana. Dziedziczyli po nim synowie: Jan († 1566) i Wawrzyniec († 1550). W r. 1515 rozpoczęto a 1542 ukończono budowę kościoła parafialnego. Marcin Halama, mieszczanin, darował dom na szpital. Dziedzice zobowiązali się dawać szpitalowi po 5 zł. rocznie, 3 bochenki chleba co piątek i z każdego waru beczkę piwa pośledniejszego. W r. 1558 wystawiono szkołę. Istniała też łaźnia miejska. Zygmunt I uwolnił miasto r. 1512 od czopowego, opłacanego do wójtowstwa krakowskiego, w zamian czego miało miasto co rok porznąć 4 lipy na deski i dostawić je do Zakliczyna. R. 1518 nadał król dwa jarmarki: na Trzech Króli i św. Wawrzyniec. W r. 1537 nadają Komorowscy prawo wyrobu słodu na piwo i wyszynku trunków, przyczem darowali miastu browar i pozwolili pasać wieprze w swych lasach. Jan Komorowski pozwala miastu wycinać w lasach dworskich pięć tratew drzewa i spławiać na sprzedaż, ustanawia przytem skład soli idącej do Węgier, z opłatą 3 zł. od cetnara na rzecz miasta. Jan Komorowski zmarł r. 1566 zostawiając synów: Jana Spytka, podczaszego kor., i Krzysztofa, kasztelana oświecimskiego i sandeckiego. Ten ostatni r. 1569 powiększył zamek żywiecki, uzyskał r. 1579 u Stefana Batorego trzy nowe jarmarki i skład towarów z Węgier do Szląska idących, tudzież ołowiu, miedzi i soli z żup krakowskich. Kościołowi św. Marka, wystawionemu r. 1607, nadał młyn dworski. W r. 1591 panowała w Ż. zaraza przyniesiona z Krakowa, zabrała 500 ofiar. Umierając 6 lipca 1608 r. zapisał Krysztof 10000 zł. na 4 mansyonarzy przy kościele paraf. i 4000 zł. na szpital, w zamian za zabrane mu role. Zamiast procentu szpital miał dostawać w naturze żywność (24 korce żyta, 4 kor. grochu, 12 fasek masła, 15 kóp sera, 12 antałków piwa, 12 połci słoniny i 48 zł. na sól). Każdy mansyonarz miał pobierać 100 zł. a 300 zł. miało pokrywać koszt wspólnego stołu i obsługi. Przy podziale dóbr między synów Ż. dostał się Mikołajowi, który odziedziczył awanturnicze skłonności swych pradziadów. Zasłynął on z rozpusty, marnotrawstwa i gwałtownych czynów. Urządzał zbrojne wyprawy na tych, którzy niechcieli mu ulegać. Między innemi zamierzał napaść i zburzyć Kalwaryą Zebrzydowską, świeżo wtedy założoną. Posługuje się w swych wyprawach bandami z górali złożonemi. Narobiwszy do 600000 zł. długów, sprowadza do swego zamku dwu Włochów dla wyrabiania fałszywych pieniędzy, ktorymi spłaca procenta. Przyciśnięty wreszcie przez wierzycieli ustępuje 1627 r. Żywieczyznę królowej Konstancyi (żonie Zygmunta III), z warunkiem iż spłaci za niego długi a jemu da jaki urząd. Otrzymał wtedy starostwo nowotarskie ale niedługo umiera (1633 r.). Ob-

szar sprzedanego królowej hrabstwa żywieckiego przedstawiał około 10 mil niem. długości a 6 szerokości. Ponieważ prawa wzbraniały królom zakupywać dobra nieruchome w kraju, przeto na sejmie r. 1631 zapadła uchwała, iż „królowa spokojnie tych dóbr używać dotąd będzie, póki suma 600000 złp. do rąk królowej albo po zejściu JKM. potomstwu Jej oddaną i odliczoną nie będzie“. Objąwszy dobra królowa oddała ich zarząd Krzysztofowi Czarneckiemu, probostwo zaś w Ż. kś. Stanisławowi Blochowi z Wielkopolski, dziekanowi pszczyńskiemu i oświecimskiemu. Ponieważ zesłana przez królowę r. 1627 komisya do zbadania stanu dóbr przekonała się, iż ludność góralska dalej od kościoła mieszkająca nie spełnia obowiązków religijnych, tak iż wielu górali chrztu nie otrzymało, przeto w r. 1628 założyła i uposażyła królowa kościoły paraf. w Jelesiu i Milówce, przyczem kościół w Z. za umniejszenie dochodów wynagrodzono innemi nadaniami a przy kościele w Starym Żywcu ustanowiono oddzielnego księdza. Po śmierci królowy (1631 r.) otrzymał dobra jej syn Ferdynand Karol, biskup płocki i wrocławski, opat tyniecki. Zmarł on r. 1655. W r. 1639 osiadło w Z. kilku sukienników, protestantów, zbiegłych ze Szląska. Ferdynand Karol przyjął ich i nadał 15 lat wolności, lecz po r. 1648 wrócili znowu w swe rodzinne strony. Król Jan Kazimierz, objąwszy po śmierci brata dobra, zajmował się troskliwie kościołami. W r. 1656 Ż. z rozkazu Pawła Wirtza, komendanta załogi szwedzkiej w Krakowie stojącej, został złupiony i spalony. W r. 1662 konfederacya wojskowa nałożyła 12000 zł. opłaty na państwo żywieckie. Wyjeżdżając do Francyi Jan Kazimierz przybył do Ż., podarował kościołowi piękne kobierce, które przerobiono na ornaty i kapy a przywilejem wydanym w Ż. 4 czer. 1669 r. pozwolił wznieść kościół w Rajczy. W r. 1665 Jan hr. Wielopolski, kanclerz kor., generał i ststa krakowski (syn Jana, wojewody i ststy krakow., który r. 1656 jako poseł od Jana Kazimierza otrzymał tytuł hrabiego od cesarza Ferdynanda III), poślubił Konstancyą Krystynę Komorowską, kasztelankę oświecimską. Po śmierci Jana Kazimierza (r. 1672) oświadczył na sejmie r. 1676 zamiar wykupienia dóbr żywieckich. Komisya, wyznaczona do wykupna dóbr Ż. na sejmie koronacyjnym r. 1676, złożona z Andrz. Trzebickiego, bisk. krakow., Bonaw. Madalińskiego, bisk. płockiego, Jana Andrz. Morsztyna, podskarb. kor., Kazim. Waxmana, kan. krak. i archidyak. zawich., sekr. król., Wład. Morsztyna, star. kowalskiego, Stan. Zaręby, sęd. ziem. sandom., Jana Czarneckiego, miecz. krak., i Stan. Rożanki, notar. grodz. krakow., orzekła: „Stosując się do konstytucyi r. 1631 o odkupieniu dóbr Ż., które urodz. Jan z Pieskowej Skały Wielopolski, stolnik kor., generał małopolski, krak., nowotarski i bocheński star., imieniem potomstwa swego, jako dóbr tych po rodzicielce swej, ur. Krystynie z Komorowskiej, najbliższych dziedziców, odkupić je na sejmie teraźniejszym deklarował i przez posły ziemskie według konstytucyi to odkupienie egzekutorom testamentu ś. p. Najj. Kazimierza, antecessora, jako ostatniego summy 600000 na dobrach Ż., per legem publicam assekurowanej, dziedzica, opowiedział“; przeto więc komisya zezwala na to wykupno. Na dobrach tych prócz pierwotnego długu (600,000 zł.) ciążyły różne zapisy i długi zaciągnięte przez Ferdynanda Karola i Jana Kazimierza. Długi te i ciężary miał spłacić Wielopolski z sumy 600000. Po śmierci Jana Wielopolskiego, przy dziale majątku, Ż. przypadł na syna Franciszka a po nim na jego syna Karola, ktory umierając r. 1772 zostawił trzech synów, lecz ci nie mogli się utrzymać przy dobrach żywieckich z powodu ciążących na nich długów. Nastąpiła częściowa wyprzedaż, przyczem większa część obszaru przeszła w posiadanie ks. Albrechta saskiego syna Fryderyka Augusta, elektora saskiego i króla polskiego, i arcyksięcia Karola, syna Albrechta (1838 r.). W r. 1711 pożar od piorunu zniszczył w Ż. kościół i szkołę. Odbudowano kościół w r. 1713, nową wieżę murowaną wystawiono r. 1723. Pożar r. 1721 zniszczył 52 domy w rynku i trzech ulicach. Od r. 1731 do 1773 istnieje w Ż. misya jezuicka, mimo oporu proboszcza. Franc. Wielopolski zapisuje im 20000 zł. a Karol Wielopolski stawia dom murowany, w którym urządzili kaplicę. W r. 1841 urządzono tu szkołę. W r. 1795 miasto uwolnione zostało od juryzdykcyi dziedziców. Prócz kościoła paraf. istnieje jeszcze kościołek p. w. Przemienienia Pańskiego, wzniesiony r. 1702 przez Andrzeja Komonieckiego, wójta żywieckiego. Przy kościele tym założono r. 1831 nowy cmentarz. Drugi kościołek św. Krzyża ma staroniemiecki obraz z XVI w. Za miastem stoją kapliczki św. Marka i św. Wita. Herb Ż. przedstawia orła białego w polu niebieskim, trzymającego nogami za rogi głowę wołową, z pierścieniem w pysku. Kronikę Ż. spisał w XVII kś. Jędrzej Kozak, mansyonarz przy kościele żywieckim, od r. 1626 penitencyarz przy kościele katedralnym w Krakowie. Doprowadził ją do r. 1574. Kronikę tę zużytkował Andrzej Komoniecki, wójt żywiecki, i włączył ją do swej pracy, której tytuł brzmi: „Chronographia albo Dziejopis żywiecki, w którym roczne dzieje spraw przeszłych starodawnych miasta Żywca i poblizkich jego miejsc znajdują się. A ten jest z różnych autorów, pism, wiadomości zebrany i wypisany, a w żywą i trwałą pamięć miastu żywieckiemu, jako ojczyźnie swo-

jej miłej ofiarowany, roku Pańskiego 1704 przez Andrzeja Komonieckiego, wójta żywieckiego". Praca ta dostawszy się do Krakowa zaginęła równie jak i odpis z niej zrobiony. Znał ją Michał Wiszniewski. Ambroży Grabowski, L. Zejszner i Żegota Pauli korzystali z niej. Przechował się tylko nieskończony wyciąg z tej kroniki, zrobiony w 1817 r. przez ks. Niemczyka, plebana w Jeleśni, i tamże zachowany i drugi wyciąg w języku niemieckim, niedokładnie dokonany r. 1843 przez ks. Augustina, proboszcza żywieckiego i w aktach parafialnych przechowany. Stanisław Krauss opierając się na tym wyciągu niemieckim napisał niekrytyczną rozprawę: „Latopis miasta Żywca" (Biblioteka Warsz. z r. 1852, t. III). Najważniejszą jest praca ks. Eugeniusza Janoty: „Wiadomość historyczna i geograficzna o Żywiecczyźnie", Cieszyn, 1859. Pomiary wzniesień w okolicy Ż. wykonał K. Kolbenhayer i pomieścił w Sprawozdaniach komisyi fizyograficznej (t. III).

Żywiecki powiat w Galicyi zachodniej zajmuje obszar klinu wciskającego się od południa w granice Węgier. Od płn.-zach. graniczy z pow. bialskim, od północy z wadowickim a częścią wschod. dotyka granicy pow. myślenickiego. Obszaru ma 19·96 mil kwadr, i 90450 mk. (1880 r.). Dzieli się na trzy okręgi sądowe: Milówka (25904 mk.), Slemień (26034 mk.) i Żywiec (38512 mk.). W skład powiatu wchodzą: 1 miasto, 2 miasteczka, 66 gmin wiejskich, 8 zarządów obszarów dworskich. Przez obszar powiatu przechodzi linia kolei państwowej, łącząca Żywiec z Białą i Dziedzicami (st. dr. żelaznej północnej), Czaczą na Węgrzech i Suchą. *Br. Ch.*

Żywinty, pow. wileński, ob. *Żuwinty*.

Żywkowo, wś, dobra i uroczysko, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w 2 okr. pol., gm Pawły, o 24 w. od Bielska, 93 dzies. ziemi włośc. (22 łąk i pastw., 4 nieuż.). Posiadłość większa ma w części Szaniawskich (123 dzies. 110 łąk i pastw., 46 lasu, 30 nieuż.), w części zaś należącej do Kamili Górskiej i Józefy Żochowskiej 128 dzies. (38 łąk i pastw., 19 lasu, 13 nieuż.). Uroczysko należy do Linców i ma 48 dzies.

Żywniany, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty (o 12 w.), okr. wiejski Szylniki, 60 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Białodwór.

Żywocice 1.) niem. *Ziwotitz*, wś, pow. cieszyński, na Szląsku austr., par. ew. Błędowice Dolne, ma 504 mr., 411 mk. 2.) **Ż.** *Dolne*, czeskie *Životice Dolní*, niem. *Schoenstein*, i *Ż. Górne*, czes. *Hory*, niem. *Berghof*, wś i dobra, pow. i okrąg sąd. opawski. We wsi szkoła ludowa i zarząd dóbr i lasów hr. Larisch. W skład gminy wchodzą: Schoenstein (826 mk.), Berghof (137 mk.) i Hertitz (111 mk.), ogółem 1074 mk. Od wschodu graniczy ze Sławkowem. 3.) **Ż.,** czes. *Životice*, niem. *Seitendorf*, wś, pow. karniowski, okr. sąd. Osoblaha, ma 228 mk. 4.) **Ż.** *Dolne*, niem. *Seitendorf*, wś, pow. bruntalski, okr. sąd, beneszowski, 807 mk.

Żywocice, niem. *Zywodczuetz*, 1453 *Zywotitz*, 1534 *Zibetitz*, dobra i wś, pow. opolski, par. kat. i ew. Krappitz. W r. 1885 dobra miały 586 ha, 14 dm., 248 mk. (20 ew.); wś 321 ha, 87 dm., 493 mk. (6 ew.).

Żywocin, kol. i fol., pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, par. Wolbórz. Kol. ma 57 dm., 368 mk., 736 mr.; fol. 3 dm., 34 mk., 350 mr. dwor.; os. karcz. 1 dm., 3 mk., 2 mr. W 1827 r. było 30 dm., 251 mk. W r. 1389 Zbilut, biskup włocławski, nadaje Bogumiłowi, sołtysowi wsi biskupiej Ż., w okręgu wolborskim leżącej, wieś tę dla osadzenia na prawie średzkim. Sołtys otrzyma 3 łany wolne, kawał lasu, łąki, sadzawkę, trzeci denar z kar sądowych. Osadnicy przez lat sześć będą wolni od połowy czynszu a następnie płacić mają po fertonie groszy, pół kopy jaj i 2 kury. Przy tem jeden dzień mają orać i siać pod oziminę i jeden pod jarzynę na roli biskupiej (Ulanow., Dokum., 264, Nr 87). W r. 1445 czterej sołtysi tej wsi sprzedają w Wolborzu piątemu sołtysowi Albertowi dwa łany dziedziczne za 16 grzyw., licząc po 48 groszy w grzywnie (Kod. dypl. pol., II, 497). Na początku XVI w. wszystkie role dają dziesięcinę scholastykowi łęczyckiemu, tylko pola od strony Komornik płacą do Wolborza. Pleban pobiera od kmieci tylko kolędę, po 1 gr. z łanu (Łaski, L. B., II, 175). Według reg. pob. pow. brzezińskiego z r. 1557 wś Ż., w par. Chorzęcin, własność bisk. kujawskiego, miała 12 łan., 2 karczm., $1^1/_2$ sołtys. łan., 20 osad., 3 wojt. (Pawiń., Wielkop., II, 95). *Br. Ch.*

Żywodery 1.) dobra, pow. horecki, własność Adamowiczów (od 1852 r.), mają 297 dzies. (54 roli, 23 łąk, 213 lasu). 2.) **Ż.,** wś, pow. orszański, gm. Mikulino, ma 6 dm., 50 mk.

Żywogłodowicze al. *Żywosadowicze*, wś poradziwiłłowska, pow. słucki, w 1 okr. pol. stanowiskim, gm. i par. prawosł. Wyzna, odl. o 23 w. od Słucka, ma 67 osad; miejscowość równa, grunta lekkie. *A. Jel.*

Żywołoki, wś, pow. lepelski, gm. Mosarz, 300 dusz, należy do dóbr Białego, Zabiełłów.

Żyworiezka, rzeczka, w gub. mohylewskiej, prawy dopływ Łochwy (pr. dopł. Dniepru).

Żywotów, las, w pow. uszyckim, należy do wsi Czabanówki, Karaszewiczów.

Żywotów *Stary* i *Nowy*, mstko po obu brzegach rz. Rośki, pow. taraszczański, w 3 okr. pol., gm. Żywotów, par. katol. Oratów, odl. o 84 w. na płd.-zach. od Taraszczy a 168 w. od Kijowa, ma w ogóle 1821 mk. (1233 w Ż. Starym i 588 w Nowym). Podług Pochilewicza było tu w 1863 r. 1870 mk. prawosł., 43 katol., 1052 żydów i 4619 dzies. ziemi. W Ż. Starym znajduje się cerkiew p. w. św. Mikołaja, z drzewa wzniesiona w 1737 r. przebudowana i rozszerzona w 1848 r., uposażona 87 dzies. Do par. praw. należy wś Popówka (o 4 w.). W Ż. Nowym jest cerkiew Pokrowska, pochodząca z pierwszej połowy zeszłego wieku, uposażona 62 dzies. Obie te cerkwie uposażone zostały w 1742 r. przez Barbarę Wyżycką. Do parafii należy wś Kalinówka (o 10 w.). Jest tu dalej kaplica katol. par. Oratów, synagoga i dom modlitwy żydowski, fabryka świec. Targi odbywają się co drugą niedzielę. Mstko od północnej i wschodniej strony opasują wzgórza. Obszar zajmowany przez Ż. Stary przedstawia półwysep, oblany z trzech stron rz. Rośką, w duży staw zebraną; z resztą osady wązki przesmyk go łączy. Na półwyspie są ślady zamczyska w wałach, prawie zupełnie zgładzonych. W wałach, przy kopaniu natrafiano na szkielety ludzkie, na gruz potłuczony i na szczątki piwnic głębokich. Do mczka przylegają trzy przedmieścia: Kijowskie czyli Jakimówka, Krasiłówka i Przywiliwka. Podług miejscowego podania w odległej przeszłości, gdy razu jednego zapędził się pod Ż. zagon tatarski, pewna, rycerskiego animuszu niewiasta, związawszy się przysięgą bronienia grodu swego do upadłego, w męzką przyodziana odzież, walczyła na koniu, z orężem w ręku, aż w końcu padła w boju, tatarską strzałą przeszyta. Na miejscu, gdzie poległa (dziś przedm. Przywiliwka) i gdzie jej zwłoki złożono, wzniesiono krzyż kamienny, z napisem po rusku: „1443, m. czerwca 31 pogrzebiona tu służebnica Boża Dominikia“. Na zamczysku miała być przed laty odkryta marmurowa płyta z napisem, że w tem miejscu spoczęła kn. Irena Czetwertyńska. Trzy kopce sypane, przy wjeździe do mczka, w pewnych od siebie rozmieszczone odstępach, są to są to t. zw. kurhany sygnałowe, na których straż czuwająca ostrzegała mieszkańców o zbliżaniu się ordyńców. Dokoła Ż. zalegają niezmierzone przestrzenie tłustego, z gliną pomieszanego czarnoziemu. Kopią tu wyborną glinę garncarską oraz glinę kredową, służącą do wyrobu fajek. Początek osady tej podanie odnosi do panowania Tatarów (Mongołów); miała ona należeć do dóbr stołowych chana i stąd wywodzi swą nazwę od ruskiego wyrazu „żywot“ (życie, żołądek). Prawdopodobniej jednak nazwa Ż. ma związek z wyrazem „żywotyny“, który w dawnym języku ruskim oznaczał: „bydło, zboże, siano, pszczoły“. Przypuszczać bowiem należy, że w owych dawnych czasach pełno tu być musiało łąk, obfitujących w trawę i roślinność, na których roić się mogło dosłownie od „żywotyny“, od pasiek i wszelkiego rodzaju bydła. Pierwszymi znanymi dziedzicami Ż. byli kn. Czetwertyńscy. W jednym dawnym zapisku sądowym znajduje się wzmianka nawiasowa, że jeden z przodków Czetwertyńskich za zasługi wziął te dobra od „Hospodara“; owym obdarzonym mógł być chyba albo Aleksander, książe twerski († 1444 r.), albo syn jego ks. Wasyl; owym zaś „hospodarem“, który Czetwertyńskiego dobrami obdarzył mógł być w takim razie Kazimierz Jagiellończyk. Podczas najścia Mendligireja w 1482 r. Ż., podobnie jak i cała tutejsza okolica, mógł uledz zniszczeniu. Jakoż Ż. przez długie lata stał pustką i począł w aktach występować jako „sieliszcze“. Ks. Czetwertyńscy byli potomstwem Ruryka, pochodzili z kn. twerskich i przeniosłszy się na stary Wołyń, uwili sobie nowe gniazdo na „wysłużonych“ od w. ks. lit. dobrach i od Czetwertni przybrali nazwisko Czetwertyńskich. W pierwszej połowie XVI w. oprócz dóbr „wysłużonych“ przez ojca swego kn. Wasila na Wołyniu, koło Krzemieńca (Ontonów, Stożek, Zalesce, Uhorsk i in., ob. Pamiat. Kijow., t. IV, oddz. 2, str. 205), kn. Matwij Czetwertyński posiadał i Ż.; ożeniony był z Eudotją Wachanowską, córką Teodora. Zostawił jedyną córkę Annę, która wyszła za kn. Janusza Zbaraskiego, wwdę bracławskiego, i wniosła mu w posagu znaczne dobra, po ojcu oddziedziczone, a mianowicie w wwdztwie bracławskiem: połowę Niemirowa, połowę Chwastowiec, połowę Bundurowców, połowę sieliszcza Medweży, sieliszcze Tołoszkowce, sioło Sokula, sieliszcze Stawy, sieliszcze Napadów, sieliszcze Sitkowce ze Skomoroszkami, sieliszcze Obuchowę i sieliszcze Ż. Gdy w 1574 r. zapisała te wszystkie dobra mężowi swemu ks. Zbaraskiemu, wszyscy stryjeczni jej bracia wystąpili z procesem, powołując się na dawne przodków swych dyspozycye, i na statut lit., który potomkom po kądzieli nieprzyznawał prawa uczestnictwa w spadkach dóbr ojczystych (ob. Statut lit., rozdz. 5, artykuł 14, par. 2). Tymczasem tenże statut w innem miejscu (w prawdzie dość ciemny) uwolnił był siostry, niemające braci, od natrętności braci stryjecznych w wykupywaniu dóbr (Czacki, O lit. i polskich prawach, t. I, str. 261). A że Anna z Czetwertyńskich Zbaraska w tym ostatnim znajdowała się wypadku, sejm przeto przyznał sieliszcze Ż. i inne ks. Januszowi Zbaraskiemu i jego małżonce, jako po przodkach z dawna należące, pomimo że listy i przywileje na sieliszcze Ż. pogorzały podczas najazdu tatarskiego. Cała ta jednak fortuna, nie wyłączając i Ż., była

absolutnie pusta i z powodu niezasiedlenia nieprzynosiła żadnej korzyści. Położenie sieliszcza Ż. większe niż gdzie indziej ukazywało dla mieszkańców bezpieczeństwo od niespodziewanych napaści, ile że rz. Rośka z trzech stron czyniła do niego przystęp trudny, a więc i ludność, choć z razu szczupła bardzo, zaczęła się osiedlać w tem miejscu. Gdy ks. Zbaraski dźwignął tu jeszcze zamek obronny i od czwartej dostępnej strony zamknął go sztucznie nawodnioną fosą, Ż. (było to około 1599 r.) wyrósł na sporą i pokaźną osadę. Również czynnie zajął się ks. Zbaraski zasiedleniem reszty tegoż dominium, szeroko rozrzuconego. Z kwitu poborowego z 1602 r. dowiadujemy się, że w Niemirowszczyznie było w tedy już 31 wiosek, a na obszarach Ż. wyrosło 11 osad. Już w 1600 osiedloną była Kniaża Krynica, ale Sieniawski, który nabył od Juszyńskich i Oblińskich Koszyłowo i Oleszowę, graniczące z Ż., dowodził sądownie, że Zbaraski osadę tę i drugą Deszcznę na obszarze dóbr koszyłowskich osiedlił. Zresztą Kniaża Krynica musiała być dawniejszego owiele założenia i tylko po zniszczeniu tatarskiem, zostając jako puste uroczysko, była przez Zbaraskiego na nowo zasiedlona. Nie możemy pominąć ludowej legendy, wywodzącej nazwę wsi od tego, że jakaś księżna dosiadła rumaka, który uderzył kopytem o twardą skałę, w skutek czego wytrysła krynica. Woda z tego źródła miała posiadać własność leczniczą. Hołotki, wieś należąca do Ż., osadzona była również temi czasy, chociaż wkrótce potem znowu spustoszona przez Tatarów. Obrona tego kraju od ustawicznych napadów tatarskich domagała się utrzymywania stałej siły zbrojnej, a więc kniaziowie z Wołynia, którzy ponabywali świeżo dobra od dawniejszych ziemian bracławskich, namnożyli u siebie kozaków, którzy, z czasem urosłszy w liczbę i siły, już nietylko dawali odpór napadom niewiernych, ale często dopuszczali się wycieczek w kraje tureckie, wielkie tam szkody czyniąc, co znowu narażało Rzplitę na ciągłe odwety, tak ze strony Tatarów jak i Porty Ottomańskiej, z którą z tej racyi, pomimo zawieranych układów, wciąż zajątrzały się stosunki. Ze strony kozaków była to wprost swawola, na którą kniaziowie pobłaźliwie patrzyli, a byli nawet tacy pomiędzy nimi, którzy sami „kozakowali“, jak ów np. „kozak miły“ kn. Dymitr Wiszniowiecki, i tylu innych. Tak samo i kn. Janusz Zbaraski trzymając sporo kozaków w swoich dobrach, poniekąd tolerował ich swawolę. Ale Stefan Batory, zawarłszy przymierze z Turkami, tego ścierpieć niemógł. Jakoż upomniał wwdę, a szlachcie owo łotrowstwo, które ks. Zbaraski „u Niemirowa przechowywa“, rozgromić kazał. Ks. Janusz Zbaraski jeszcze za życia swego oddał rządy majątków dwom synom, Jerzemu i Krzysztofowi. Ci, po śmierci ojca zrobili pomiędzy sobą dział dóbr, z którego widzimy, że do Zbaraskich należały wówczas: miasto i zamek Zbaraż, Bazar, Ożochowce, Janpol z harmatami, Pohrebyszcze, Borszczajówka, Żubrycha, Wachnowa Grobla, Szyrmińce, Torczyca, Dziunków, Spiczyńce, Koneła, Bosówka, Monastyrzyszcze, Niemirów, Pieczara, Daszów, Samhorodek, Żydaczyn, Skudówka, Kutanówka, Biłanówka, Kordiukówka, Huszec, Berszady, Sobonówka, Sonka, Torki, Kniaża Krynica, Białosonówka, część w Michałówce, Wasylkowce, Krasna, Skała, Kałuczyn, Sokolec, Olszanica, Umysłowce, Krywynianka, Mańkowce, Poborczyńce, Czetwertynówka, zamek i mto Ż.; w Kijowskiem zamek i mto Irhaczów, Berezna, Antonowo, Rozwołoż (Wołodarka) z armatą w tych zamkach; w wwdztwie sandomierskiem: Czepielowice, kamienica w mieście Krakowie w rynku na rogu ks. franciszkanów; w wdztwie mazowieckiem: Pilica, Rykaczewicze, Runowicze; w pow. krzemienieckim: Nowy Zbaraż, Przyłuka zamek, Turbow, Łosówka, Szczurówka, Nowagrobla, Worobijówka, Kurawa, Wachna, Bałanówka, Skibińce, Kałuszówka, Jarmuszówka, Pisarówka. Tymczasem ks. Janusz z Ostroga Zasławski zakwestyonował braciom Zbaraskim posiadanie Ż., dowodząc że był założony na obszarach należącego do niego, przyległego Tetijowa, a to wtedy jeszcze, gdy ten kraj leżał cały w opustoszeniu od Tatarów. Dalszych kolei tej sprawy nieznamy, ale musiała ona upaść, jako oparta na uroszczeniu, bez żadnego faktycznego dowodu. Jeszcze r. 1609 bracia Zbarascy, Jerzy i Krzysztof, pożyczywszy 20000 zł. u Iwana Mikulińskiego, oddali miasto Ż. (Stare i Nowe) z przysiołkami w zastaw. W 1618 już władał Ż. Włodzimierz Mikuliński, syn Iwana; siostrę miał Annę, 1-mo voto Jarmolińską, 2-do voto za ks. Stefanem Czetwertyńskim, której na części swej w Z. zrobił zapis wlewkowy w sumie 3333 zł. i gr. 10. Anna ks. Czetwertyńska zapisała następnie synowi swemu z Jarmolińskim spłodzonemu 4000 zł., oparłszy je na Ż., oraz zrobiła mężowi swemu ks. Stef. Czetwertyńskiemu, lub potomkowi którego porodzić miała, darowiznę z 10000 zł. ulokowanych na tychże dobrach. Tymczasem umarła bezdzietnie i ks. Stefan Czetwertyński stał się jedynym właścicielem sumy przez nią zapisanej. W r. 1627 umarł ks. Krzysztof Zbaraski, koniuszy w. kor., po którym w spadku wziął wszystkie jego dobra brat ks. Jerzy. Mikulińscy zwabiając cudzych poddanych osiedlili Żywotowszczyznę. Taryfa podymnego wwdztwa bracławskiego wykazuje, że w Ż. r. 1629 było 1686 dymów. W tymże roku Kniaża Krynica liczyła już 248 dym. Po śmierci żony swej Anny z Mikulińskich ks. Stefan Czetwertyński, podkomorzy bracł., ożenił się

po raz drugi z Anną z Pieczychwost Bokijówną. Jako gorliwy wyznawca obrządku wschodniego w r. 1620 pospieszył z dóbr swoich wołyńskich do Ż., aby przyjąć Teofana, patryarchę jerozolimskiego, który miał tu zjechać na kilkodniową gościnę, w drodze powrotnej z Kijowa do Turcyi. Patryarcha w Ż. poświęcił na biskupa obrządku wschodniego Mielickiego Ipolitowicza. Z rozkazu króla przydano patryarsze straż honorową, składającą się z komornika królewskiego Pacanowskiego i z sahajdacznego Piotra Konaszewicza z pocztem zbrojnych. Teofan miał z Ż. zalecić Kozakom listownie, a żeby się stawili na potrzebę Rzplitej przeciwko Turkom (ob. Gołubiew: Piotr Mohiła, str. 320 i Verificatia niewinności etc.). Piotr Konaszewicz był to szlachcic z Sambora, rycerz doświadczonej odwagi, który w krótce potem w bitwie pod Chocimem złożył dowody waleczności. Z odniesionych ran w tym boju umarł niedługo w Kijowie. Z ręki Mikulińskich r. 1622 na obszarach Ż. niejaki Sabarowski założył wś Sabarówkę, a Filon Bułujowski wś Bułajówkę. Ks. Stefan Czetwertyński oprócz sum zapisanych mu na Ż. i części zastawnych na tychże dobrach i na Daszówce, nabył od Szklińskiego na Polesiu wołyńskiem dobra Włodzimierzec z przyległościami, a w wwdztwie bracławskiem od Kiliana Swirskiego zakupił Rachny, Huńczą, Chrystynówkę, dobra koszyłowskie i oleszkowskie. W r. 1626, gdy Tatarzy grasowali na Rusi czerwonej, ks. Stefan, oddawszy się pod rozkazy hetmana, powiększył szeregi ściągające się na wyprawę pocztami zbrojnymi ks. Jerzego Zbaraskiego, kaszt. krak., z Przyłuki, a także i swoją drużyną. Pod Haliczem d. 20 lutego dopędził Tatarów i pospołu z hetmanem stoczył walkę z hanem, który placu niedotrzymawszy, uciekł do Kuczmania, ścigany aż do Dniestru. Syn ks. Stefana, Mikołaj w raz z Michałem Bosym przywiedli niewolników (Ojcz. spom., I, str. 61 — 2). Po śmierci drugiej żony Anny Bokijównej, ks. Stefan po raz trzeci się ożenił z wdową po Hieronimie Charłęskim, ście kaniowskim, Katarzyną z Leśniowskich. Z Bokijównej miał syna Aleksandra, z Charłęskiej synów: Eliasza, Janusza, Stefana i Mikołaja. W r. 1629 tenże ks. Stef. Czetwertyński płacił z miasta Ż. z 1689 dymów zł. 844 gr. 15 podymnego (Arch. J. Z. R., część VII, t. 3, str. 405). W r. 1630 przemieszkiwali już żydzi w Ż. (Opiś akt. kiew. centr. arch., Nr 14, str. 44). W r. 1637 tenże ks. Stefan Czetwertyński dał prawo niejakiemu Grzegorzowi Roszkowskiemu wolnego osadzania w Żywotowszczyźnie miasteczek, wsi i dzwigania zameczków. Jakoż Roszkowski znacznie pomnożył liczbę włości; wezwał osadników, rozdał puste pola, ofiarowując im długoletnie „słobody“. Osadnicza czynność Roszkowskiego przechowała się w nazwie wsi: Roszki. Po śmierci bezpotomnej w 1631 r. Jerzego ks. Zbaraskiego, kaszt. krak., wszystkie dziedziczne dobra zgasłego w jego osobie domu ks. Zbaraskich przeszły po kądzieli do ks. Wiszniowieckich. Dzidzicem ich stał się ks. Janusz Wiszniowiecki po ojcu swym. Wówczas ks. Czetwertyńscy znów wznowili dawny proces o Ż. i inne dobra wyszłe z ich domu po kądzieli ale i tym razem przegrali sprawę. Atoli po wygraniu sprawy ks. Janusz Wiszniowiecki ks. Stefana Czetwertyńskiego kontentował i szczodrobliwie nagrodził, bo nie tylko uczynił na rzecz jego reces od Ż. i Niemirowa ale od innych dóbr na Wołyniu, t. j.: Antonowiec, Tylawki, Stożka Uhorskiego, Zalisia, Korchowy i Jałowicy. Odtąd więc ks. Stef. Czetwertyńskiego w Ż. już nie jako zastawnika ale jako dziedzica ustaliła się siedziba. Jednem z głównych dla niego zadań było „rekuperowanie awulsów“ Zywotowskich, które, w braku ściśle oznaczonych granic, sąsiedzi poodrywali i do swoich powcielali obszarów. Na zamku Żywotowskim ks. Stefan utrzymywał lud orężny, złożony z „Wołochów, Tatarów a nawet cyganów, którzy dóbr księcia od impedymentów sąsiedzkich zasłaniali i bronili“. Szczególnie granice od Tetyjowszczyzny były nieraz krwią zbroczone. Przedmiotem tego sąsiedzkiego zatargu była wś Wójtowa, którą osadził był w 1641 r. Borowicki, zawiadowca Tetijowa na gruntach Żywotowskich. Współczesny kronikarz małoruski zaznacza, że mieszkańcy Ukrainy przed wojną Chmielnickiego hojnym cieszyli się bytem; wszelki u nich zakwitał dobytek (Latopis Samowidca). W starych dokumentach z tego czasu pozostał też ślad, że wtedy z dóbr królewskich i prywatnych znaczne partye zboża odstawiano do Dniepru na bajdaki. Niemniejszy też dochód ciągniono z bydła, które się wypasało na tutejszych stepach. Podług spółczesnego dokumentu przez Ż. w r. 1644 niejaki Pekulicki pędził 3000 wołów, z których na rzecz dziedzica ks. Stef. Czetwertyńskiego i jego syna Mikołaja wzięto po 6 gr. z wołu. Stepy tutejsze nadawały się do zakładania pasiek. Mieszczanie żywotowscy mieli swoje „futory, iście mlekiem i miodem płynące“. Ale dobrobyt ten wpłynął, że stali się wynioślі, hardzi, rozbrykani i dopuszczali się różnych nadużyć. Borowickiego, zawiadowcę Tetijowszczyzny, poturbowawszy srodze, uwięzili. Było to już w przeddzień powstania Chmielnickiego. W 1648 r. pochód kozaków skierował się na Ż. Rozłożyli się tu oni, jako w punkcie zbornym, oczekując na połączenie z hanem krymskim. Jakoż Tatarzy nadciągneli pod Ż. d. 9 czerwca. Przez dni cztery stojąc, „psuli, palili“ tak w m. Ż., jak w Skale, Rachnach, Uńczy. Wpadłszy do

zamku Czetwertyńskiego, wszelkie „precioza„ zabrali, „summy gotowe, szaty, rynsztunki, stada bydła rozdrapali“. Żydów w pień wycieli, nieprzebaczając płci, ani wiekowi; ci tylko z żydów ocaleli, którzy się poddali Tatarom (ob. Schusberg: Brama pokuty). Rigelman powiada, że Bohd. Chmielnicki uformował tu osobny pułk żywotowski, ale błędnie, bo w 1649 r. stała tu tylko sotnia kozacka, należąca do pułku kalnickiego. Sotnikiem jej był wtedy Legwin (Rejestra etc., str. 182). W r. 1649 znowu na „Czarnym szlaku“ pod Ż., jako na zwykłym zbornym punkcie, zatrzymały się tłumy kozackie dla połączenia z Tatarami. Pierwsi byli pod przewodem Bohd. Chmielnickiego, drugich wiódł han krymski. Złączone zastępy pociągnęły stąd na Zbaraż (Rigelman, cz. I, str. 128). Aż nareszcie w r. 1651 po raz trzeci Chmielnicki pod Ż. przyciągnął i obóz zatoczył. Zatrzymał się tu na czas jakiś. Tu do niego przybyło dwóch czauszów od sułtana tureckiego, z hramotą i z dwoma w podarku dla niego „argamakami“ (końmi). Chmielnicki wdzięcznie to przyjąwszy, wysłał od siebie w zamian do sułtana posła swego Pawła Kłodnickiego i Iwana Petrowa (Akty J. Z. R., t. III, str. 450 — 1). Ale wyprawa, na którą Bohdan się ztąd udał, skończyła się zgubną dla niego klęską Berestecką. Cofnął się tedy z niedobitkami na Ukrainę a w ślad za tem nastąpiła t. zw. ugoda białocerkiewska, w skutek której wojska kor. pod wodzą hetm. w. kor. Mikołaja Potockiego zajęły kraj, rozłożyły się w pewnych naznaczonych punktach, gdzie stać powinny aż do ułożenia „regestru“. Część tego wojska ulokowaną została w Ż., jako ważnem wojennem stanowisku, gdzie też niebawem ogólny przegląd wojsk koronnych miał miejsce (Dyaryusz Oświecima). Pokój atoli z Kozakami zawarty był niepewny. Chmielnicki czekał tylko sposobności do zerwania ugody. Gdy więc Marcin Kalinowski, hetman polny, z Ż. wyruszył pod Ładyżyn i spotkał tam Tymoteusza Chmielnickiego, śpieszącego na swe wesele z hospodarówną do Jass, Bohdan chwycił się nikłego pretekstu, że jakoby Kalinowski chciał na syna jego uczynić zasadzkę i połączywszy się z Tatarami uderzył na hetmana, obozującego pod Batowem i krwawą mu zadał klęskę. Niewolnicy, w których liczbie i sam Kalinowski się znajdował, przez Kozaków zostali w pień wycięci. Podczas zaburzeń tych, ks. Stefan Czetwertyński wyniósł się na stałą rezydencyą na Polesie i osiadł we Włodzimiercu. Ale wojna ta, podobnie jak szlachtę, porozganiała i lud miejscowy. Jednakże, gdy cokolwiek ucichał szczęk oręża, to widocznie powracał on do swoich siedlisk dawnych, jak o tem dowiadujemy się dokumentu, który zaznacza, że w 1653 r. 402 poddanych wróciło do Ż. (Arch.: Czetwertyńskich i Krasickich). W okresie późniejszym ludność, która tu wichrzyła z Chmielnickim, całkiem za Dniepr z Ukrainy zachodniej się przeniosła. Za tem kraj opustoszał. Ż. w raz z okolicą rażąco się wyludnił, tak że taryfa podymnego z 1664 r. wyraża: „w Ż. 43 dymów (dawniej było tu 1689 dym.); młyn na potężnej wodzie, kamieni 6, po zł. 3 gr. 18; młyn wieśniak gr. 15; stępy jedne zł. 1; ze wsi Skały, w której dymów innych niemasz, tylko młynek wieśniak, gr. 15; z Teleżyniec z 3 dym. zł. 4 gr. 15, salva revisione suma zł. 89“ (Arch. J. Z. R., cz. VII, t. 3, str. 544 — 545). Ks. Stefan Czetwertyński w r. 1665 synowi swemu Stefanowi, chorążemu wołyń., oprócz dóbr poleskich, oddał i Ż. Ale i ten stale przebywał na Polesiu, we wsi Jeziorach, gdzie miał zamek a dóbr żywotowskich był chyba tylko nominalnym dziedzicem. Żoną jego była Regina z Kaszowskich, z którą miał syna Włodzimierza, sstę siewierskiego, i dwie córki: Konstancyą za Janem Stanisławem Gerald Wyżyckim, sstą tymbarskim, i Katarzynę za Karolem hr. Krasickim, kasztelanem chełmskim. Ks. Stefan Czetwertyński dotkliwej doświadczył przygody. Brat jego Aleksander, z Bokijownej zrodzony, poległ w Prusiech na wojnie z Gustawem Karolem Szwedzkim. Tymczasem niejaki Kałusowski, żołnierz, wyszedłszy z niewoli u Ordy, zaczął przedstawiać się za zabitego Aleks. Czetwertyńskiego i z tego tytułu w dobrach żywotowskich, podtenczas opuszczonych, jako we własnych rozporządzać. Ks. Stefan (jeszcze to było za życia jego ojca) przybywszy w Bracławskie i przekonawszy się, że ów Kałusowski był samozwańcem, wypędził go, a potem o przybranie cudzego nazwiska pozwał do trybunału, który go uznał za samozwańca. Kałusowski znikł bez wieści, a następnie po leciech kilku wypłynął aż na Polesiu, u Filipa Bokija, zdecydowanego nieprzyjaciela ks. Stefana, i przez zemstę namówił go, aby księcia pozwał o tyrańskie jakoby zamordowanie brata własnego ks. Aleksandra, a Filipa Bokija rodzonego siostrzeńca. Sprawa wytoczyła się do trybunału; ks. Stefan cierpiąc mocno, z powodu tego zarzutu, w kościele Matki Boskiej u dominikanów w Łucku ślubował, że jeżeli będzie oczyszczony z zarzutów, to wstąpi do zakonu dominikanów. Jakoż na uniewinnienie swoje zgromadził dowody faktyczne, że brat jego Aleksander podczas wyprawy pruskiej istotnie poległ w boju, a więc sądownie od rzuconej na siebie potwarzy zupełnie został uniewinniony, a Bokij skazany na wieżę. Dopełniając ślubu swego ks. Stefan wstąpił do klasztoru dominikanów łuckich, przyjąwszy w zakonie imię Jacka. Był to pierwszy katolik w tym do-

mu (Kownacki: Sparta Polska etc.). Ks. Stefan (a teraz już Jacek w zakonie) utraciwszy jedynego syna ks. Włodzimierza, całą swą fortunę przekazał dwom córkom: Katarzynie Krasickiej dał 80000 zł. i dobra na Polesiu: Włodzimierzec, Andruchę, Kobylową Hutę, Hliniszcze, Lipnę, Waranki, Łukę, Kanoniczę i Chynoczę; Konstancyi Wyżyckiej również 80000 zł. i Jeziora (gdzie był zamek z armatą), Hranie, Tryputnie, Rybczyn, Stepanhorod, Duboje, Pieczonki; co się tyczy dóbr żywotowskich, to żadnego nie zrobił rozporządzenia, jako w czasach „ruiny“ pustych i odbieżanych. Umarł 1684 r. Pomiędzy Krasickiemi i Wyżyckiemi z powodu niepewnych granic pomiędzy ich działami przyszło niedługo do niechęci i zajść gorszących. Granice zwłaszcza od Chynoczy Krasickich były między nimi jakby kością niezgody. Każdy z nich podnosił pretensye do pewnych obszarów, stanowiących przedmiot sporu. Wyżycki z przemożnym zastępem wtargnął na grunta chynockie, o czem wnet dowiedziano się w Chynoczy i z orężem w ręku pośpieszono zajazd odeprzeć. Bój się tedy pomiędzy dwoma stronami rozpoczął, ale w pośród zgiełku i zamieszania walki „roboczy“ Dmytro Szczerba, strzelec Krasickiego, nacierającemu zapalczywie Wyżyckiemu zadał raz śmiertelny. Po zgonie Wyżyckiego wdowa jego i syn Jerzy Karol wytoczyli proces Krasickim o zabójstwo; sprawa z Łucka przeniosła się do trybunału lubelskiego, który w 1683 r. Krasickiego, kasztelana chełmskiego, skazał na wieżę na rok cały i zapłacenie Wyżyckim pro praetio sanguinis 32000 zł., a zabójcę Dmytra Szczerbę na ścięcie głowy. Tymczasem Dmytro Szczerba, sprawca zbrodni, zemknął, a Krasicki wieży nie wysiedział, tylko 32000 zł. zapłacił. Wdowa zaś po Wyżyckim niedługo potem wyszła po raz drugi za Jana Kaszowskiego. Gdy około 1711 r. na Ukrainie prawny porządek powracał, a lud rozpędzony, zaczął osiadać w wioskach opustoszonych i do Żywotowszczyzny, przez wojny zniszczonej, powrócili się jej dawni dziedzice. Dobra rozerwały się na dwie części; jedna należeć zaczęła do Krasickich, druga do Wyżyckich. Pierwszą z nich posiadał Józef Aleks. hr. Krasicki ożeniony z ks. Justyną Sapieżanką i syn Karola i Katarzyny z Czetwertyńskich Krasickich; drugiej dziedzicem został Karol Jerzy Wyżycki, wprzód podkomorzy w. ks. lit., potem kasztelan wołyński, ożeniony z Barbarą Węgorzecką. Za tych dopiero dziedziców rozpoczęło się pierwsze zagospodarowanie na nowo obszarów żywotowskich. Ludności zrazu nie było tu wiele, lecz z postępem czasu zaczęły się osiedlać wioski: Rużyczna, Rastówka Wielka, Rastoweczka, Kitajhorod, Sołobowa Popowka nad rz. Rośką, Buhajowka, Czołnowica, Sitkowce, Hołotki, Telczyńce, Michałówka, Osiczna Żywotowska i Kniaża Krynica. Do Wyżyckiego z podziału należały: Stary i Nowy Ż., Bułhajówka, Popówka, Sołohobówka, Rużyczna i Żywotówka. Karol Jerzy Wyżycki gorliwie się zajął podniesieniem pustych dotąd, bez pożytku majątków. W samym Ż. zbudował na nowo zameczek. Stanął on na miejscu dawnego, na półwyspie, otoczony pospołu z mczkiem dębowym ostrokołem. Od strony północnej i południowej wisiały na łańcuchach zwodzone mosty, podnoszone za nastąpieniem nocy. Przy mostach stały baszty, zaopatrzone w tak zwane „bojnice“, z których w razie napadu strzelano z dział. Zameczek był w ciągłem pogotowiu wojennem, a na wieży strażniczej czuwali kozacy. Jeszcze dziś na brzegach rz. Rośki odkopują ułomki oręży, dzid i kule żelazne. Już wtedy obawy od Tatarów nie było, ale pełno było chciwego obłowu hultajstwa, które łącząc się w drobne watachy, napadało na dwory i na zameczki nawet. Mieli oni w Żywotowszczyźnie swoje przytuliska i szlaki. Szkodnicy ci, zaczajeni po drogach, zwykle na jadących na jarmark do Ż. napadali i zaciągnąwszy do jarów, obdzierali do nitki. Rabusiom warowność zamku żywotowskiego imponowała i niepokuszali się oń wcale, ale za to całą bliższą jego napastowali okolicę. W r. 1748 nadworni kozacy żywotowscy w pierwszem z nimi starciu rozgromili ich, watażkę zabili i łupy odbili (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3, str. 393). Karol Jerzy Wyżycki, kasztelan wołyński, umarł w 1737 r. Został dziedzicem Ż. syn jego Antoni Karol, stolnik piński, ożeniony z Ewą Pepłowską. Po śmierci Antoniego Karola Wyżyckiego, a następnie bezpotomnym zgonie syna jego Karola, ssty łoknickiego, majętność żywotowska rozerwaną została pomiędzy różne domy, pokrewne Wyżyckim, jako to: Kunickich, Kaszowskich, Cieszkowskich, Bekierskich i Wielhorskich. Ale i ks. Czetwertyńscy wywlekli dawne pretensye swoje, z racyi podziału spadkowego tegoż dominium pomiędzy ks. Stefanem Czetwertyńskim a braćmi jego Eliaszem i Januszem, którzy zmarli bezpotomnie i po których oni współrzędnie z Krasickimi stali się naturalnymi tychże książąt sukcesorami. Jakoż ks. Mikołaj Czetwertyński, jako pretendent do pewnej części dóbr żywotowskich, rozpoczął proces z sukcesorami po Wyżyckim i Krasickimi. Nie doczekawszy się jednak końca sprawy, z pomocą zbrojną, jakiej mu udzielił słynny organizator najazdów Józef Czosnowski, ssta ułanowski, r. 1754 zdobył zameczek żywotowski. Wówczas Cieszkowscy i inni uczestnicy i współdzierżyciele Ż., z pomocą kozaków sstwa winnickiego r. 1763 napowrót zameczek zajęli. Odtąd na okruchach szeroko rozrzuconej Żywotowszczyzny, w skutek działów kilka rodów się rozsiadło i tak hr. Krasiccy posiedli Kniażą Krynicę, Czołnowi-

cę, Sitkowce, Teleżyńce, Skałę, Szabastówkę i inne; Mierzwińscy Mierzwin, który sami założyli; Kaszowscy Rastowiec, Rastówkę, Rastowieczkę i Rużyczną; Bekierscy Osiczną, a ks. Czetwertyńscy Kitajhorod i inne; Ż. zaś z wioskami został przy Cieszkowskich. Zaludnienie szybkie czyniło zastępy, w Ż. osobną część ludności stanowili żydzi. W 1768 r. miasto to stało się widownią okropnych czynów wyuzdanej swawoli. Rospasany tłum hajdamaków, pod wodzą Serodynenka, wpadłszy do Ż., dopuścił się na bezbronnych mieszkańcach dzikiego okrucieństwa i rzezi. Ks. Sabba Bożkiewicz, paroch uniacki hołotkowski, pierwej strzelany, potem spisami skłóty został. Ks. Korneli Szpanowski, dziekan kalnicki, od rozjuszonego hajdamactwa pochwycony, bity był i okrutnie katowany i gdy był miany za nieżywego, od jednego parochianina litościwego, kryjomo za miasto wywieziony, ocalał (Akta lwowskie, t. I, str. 172). Tegoż roku han Kierym Girej, który konfederatom barskim obiecał pomoc, wtargnąwszy do Nowej Serbii, ze szczętem ją zburzył, w drodze powrotnej zaczepił i o Ż., ale tu wziął łatwą odprawę, z powodu braku armat (Szczęs. Morawski, str. 100). Z domu Cieszkowskich ostatnim dziedzicem Ż. był Ignacy Cieszkowski, podczaszy czernihowski, po którego bezpotomnej śmierci posiadł te dobra Seweryn Wisłocki, sstа kopajgrodzki, dziedzic Wołodarki i innych dóbr. Tego zawiedzione spekulacye przyprowadziły do ruiny, tak że syn jego Teodor, nadszarpane już bardzo dziedzictwo, sprzedał Walentemu Jakubowskiemu, który chociaż dwóch synów, Karola i Feliksa, zostawił, ale gdy ci bezpotomnie poumierali, Ż. spadł na ich siostrę Maryannę za Piusem Krassowskim, który miał synów Witalisa i Klemensa. Witalis Krassowski sprzedał Stary Ż. baronowi Chaudoir, a Nowy pozostał w posiadaniu jego brata Klemensa. Gmina obejmuje 19 miejscowości (mstko Ż., 2 cukrownie, 1 fermę, 1 chutor i 1 karczmę), 2314 dm., 15740 mk., 25241 dzies. ziemi (12271 włościańskiej, 12412 dworskiej, 550 cerkiewnej).

Edward Rulikowski.

Żywotówka, wś nad rzką Żywą, pow. lipowiecki, w 1 okr. pol., gm. Oratów, o 34 w. od Lipowca a 3 w. od mstka Żywotowa, ma 1395 mk. Posiada cerkiew Pokrowską, z drzewa wzniesioną w 1757 r. przez dziedziczkę Kunicką, odnowioną w 1854 r. i uposażoną 38 dzies. ziemi. W połowie zeszłego wieku Ż. należała do Wyżyckich, pod koniec wieku przeszła na własność Floryana Bratkowskiego, który podzielił majątek na kilka części, z tych jedną kupił Zagórski, drugą Wielhorski. W 1824 r. Wielhorski sprzedał swoją część Gruszczyńskiemu a Zagórski w 1840 r. Gumowskiemu. Przed uwłaszczeniem włościan mieli w Ż. części: Gruszczyński (851 dzies. i 170 dusz rewiz.), Gumowski (729 dzies. i 127 dusz) i bracia Józef i Antoni Bratkowscy (1008 dzies. i 66 dusz rewiz.).

Żywulciszki al. *Żywulczyszki*, fol. nad rz. Niemnem, pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Lejpuny, odl. od Sejn 46 w., ma 2 dm., 35 mk. W r. 1827 było 3 dm., 33 mk., par. Serejo. W r. 1896 fol. Ż. rozl. mr. 792: gr. or. i ogr. mr. 455, łąk mr. 23, past. mr. 10, lasu mr. 178, w odpadkach mr. 90, nieuż. mr. 37; bud. drew. 8, las nieurządzony, młyn wodny. Do fol. przedtem należały: wś Karkliny os. 3, mr. 61; wś Szlapiki os. 4, mr. 140; wś Małgorzaty os. 6, mr. 331; wś Makaryszki os. 4, mr. 118.

Żywulciszki, jezioro, w pow. trockim.

Żywulciszki, fol. nad Niemnem, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Merecz, o 77 w. od Trok, 1 dm., 15 mk. katol., 107 dzies.; własność Rydzewskich.

Żywulino, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce, o 75 w. od Wilejki, 1 dm., 3 mk. prawosł.

Żywuń, wś i fol., pow. bobrujskl, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Laskowicze, o 88 w. od Bobrujska. Wieś ma 9 osad; fol., od r. 1869 własność Sołtanów, 350 dzies.. Miejscowość małoludna, nizinna, grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Żywy, niem. *Siewen*, wś, pow. węgoborski, st. p. Kruglauken. Wymieniona w dok. z r. 1554. Por. *Neu-Freudenthal*,

Żyzdie, strumień, w gub. kowieńskiej, lewy dopływ Raszkiety (lew. dopł. Wyrwity).

Żyzdra, mto powiat. gub. kałuskiej, nad rz. Żyzdrą (lewym dopł. Oki), pod 53° 45′ płn. szer. a 52° 24′ wsch. dług., odl. o 158 w. na płd.-zach. od Kaługi, ma 11892 mk. (w 1888 r.). W 1860 r. były tu 3 cerkwie (1 drewn.), z których soborna, p. w. św. Aleksandra Newskiego, wzniesioną została za panowania Katarzyny II, 1212 dm. (25 murow.), 9956 mk., 39 sklepów, szkoła powiat. i miejska, st. poczt., bank miejski, 296 rzemieślników (126 majstrów), 15 zakładów przemysłowych (2 garbarnie, 2 warzelnie łoju, 8 olejarni, 3 cegielnie), produkujących za 41310 rs. rocznie. Do miasta należy 2419 dzies. Dochód miejski w 1862 r. wynosił 5555 rs. Znaczny handel, zwłaszcza lnem, siemieniem lnianem, zbożem i drzewem. Targi odbywają się co tydzień oraz 2 jarmarki do roku (25 września i na św. Trójcę). Ż. do 1777 r. była siołem ekonomicznem, poczem w t. r. przeznaczona na mto powiat. namiestnictwa kałuskiego.

Żyzdrański powiat, położony w płd.-zach. części gub. kałuskiej, podług pomiarów wojenno-topograficznych obejmuje 131·9 mil al 5998 w.

kw. (podług Schweitzera 123·9 mil al. 5998 w. kw.). Powierzchnia równa, zwłaszcza w części płn. i płn.-wsch. Prawie środkiem powiatu przechodzi z płn. ku płd. dział wodny, ze wschodnich stoków którego wypływa rz. Żyzdra, z zachodnich zaś dopływy Bołwy. Najwyższe wzniesienia w powiecie dochodzą: 830 st. npm. (pod wsią Łosinna), 802 (pod Łowacią), 801 (pod Stokowką), 795 (Doliną) i 785 st. (pod wsią Dymna). Gleba wschodniej części powiatu jest piaszczystą i w części gliniastą, na podłożu gliniasto-żelazistem; część płn. i płn.-wsch. zalega glina, część zachodnia jest piaszczystą. Najurodzajniejszą jest płd. część powiatu. Pod względem geognostycznym przeważają w powiecie górne wapienie formacyi dewońskiej. W płn. i płn.-wsch. częściach powiatu znajdują się pokłady rudy żelaznej, na wybrzeżach zaś rz. Żyzdry, na płn.-wsch. od mta powiat., dobywają węgiel kamienny. Powiat obfituje w lasy, które zajmowały w 1868 r. do 300000 dzies. (w tem 54507 dzies. skarbowych), t. j. przeszło 45% ogólnej przestrzeni. W drzewostanie przeważa jodła w części płd. i płd.-wsch., jodła i sosna w części zachodniej a brzoza i sosna w części północnej. Z rzek zraszających powierzchnią powiatu najważniejsze: Żyzdra (lew. dopł. Oki), spławna na wiosnę i przybierająca Resetę, Brynkę i in. oraz Bołwa (dopływ Desny Dnieprowej), do której uchodzą: Łampad i Nerucz. Jeziora nieznaczne; błota zalegają doliny Żyzdry, Bołwy i Resety. Najważniejsze z nich Kniaży Moch, w części płd.-zach., w pobliżu wsi Żełtouchy. W 1860 r. było w powiecie (bez miasta) 152803 mk., zamieszkujących 384 osad (51 siół, 2 słobody, 311 wsi i folw., 2 osaady przemysłowe i 18 drobnych osad). W powiecie znajdowało się 52 cerkwie. Z powodu dość ubogiej gleby rolnictwo nie stanowi głównego zajęcia mieszkańców. Pod rolą znajduje się zaledwo 35% ogólnej przestrzeni powiatu. Zbiory niewystarczają na miejscową potrzebę. Ważniejszą gałęź gospodarstwa rolnego stanowi uprawa konopi. Łąki, nieodznaczające się do brocią, zajmują do 75000 dzies., dlatego też i hodowla bydła niezbyt jest rozwiniętą. Przeważna większość mieszkańców powiatu zajmuje się różnemi przemysłami (głównie dobywaniem rudy żelaznej, przemysłem leśnym i wyrobem naczyń drewnianych, oraz pracą w zakładach fabrycznych. W 1860 r. było w powiecie (oprócz 17 cegielni) 30 zakładów przemysłowych (ważniejsze: 6 hut żelaznych, 1 fabryka sukna, 2 papiernie, 2 huty szklane, 6 cukrowni, 4 syrownie, 7 gorzelni), zatrudniających w ogóle 6000 robotn. i produkujących za 2364238 rs. rocznie. Oprócz tego liczni mieszkańcy powiatu wychodzą na zarobek do sąsiednich powiatów oraz zajmują się furmaństwem.

Żyzie, wś włośc. nad strum. Pobrojć, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 40 w. od Lidy a 20 w. od Ejszyszek, 5 dm., 45 mk. katol.

Żyzna Wola al. *Żyznowa Wola*, wś, pow. stopnicki, ob. *Wola Żyzna*.

Żyznaki, wś, pow. drysieński, par. Rosica.

Żyzne, jezioro, w pow. homelskim; rocznie poławia się do 300 pudów ryb.

Żyźnieńska Buda, wś, pow. homelski, gm. Nosowicze, ma 260 dm., 1248 mk.

Żyznikowce, wś na praw. brz. Horynia, pow. ostrogski, gm. Lachowce, par. praw. Hulowce (o 1 w.), o 40 w. na płd. od Ostroga, ma 48 dm., 428 mk., cerkiew filialną p. w. Pokrowy N. M. P., z drzewa wzniesioną w 1766 r. i uposażoną 40 dzies. ziemi. Gleba czarnoziemna. Włościanie trudnią się rolnictwem, sadownictwem, pszczelnictwem i rybołówstwem i są w ogóle zamożni. Wś należała pierwotnie do Sieniutów-Lachowieckich, potem do ks. Jabłonowskich, od tych przeszła do ks. Sapiehów a w r. 1826 sprzedana gen. Borysowowi, dziś własność jego syna.

Żyznomierz, wś, pow. buczacki, 5 klm. na płd. od sądu pow. i urz. poczt. w Buczaczu. Na płn.-wschód leży Buczacz, na wschód Trybuchowce, na płd. Soroki, na płd.-zach. Zubrzec, na zach. Barysz. Wody płyną na wschód do Strypy. Własn. więk. ma roli or. 691, łąk i ogr. 60, past. 62, lasu 858 mr.; wł. mn. roli or. 905, łąk i ogr. 269, past. 17, lasu 13 mr. W r. 1890 było 188 dm., 1107 mk. w gm., 13 dm., 82 mk. na obsz. dwor. (2009 gr.-kat., 58 rz.-kat., 22 izr.; 2012 Rus., 77 Pol.). Par. rz.-kat. w Buczaczu, gr.-kat. w miejscu, dek. buczacki. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 2536 złr. Niegdyś istniał w Ż. klasztor bazylianów, w lesie, śród skał nad Strypą, między Ż. a Buczaczem, założony w połowie XVI w., może i wcześniej. Między r. 1606 a 1607 wyposażyli klasztor żyznomierski Stefan Potocki i żona jego Mogilanka. W r. 1724 przyłączono go do klasztoru buczackiego. Odtąd począł upadać, z budowy tej pozostały zaledwie ślady (Słowo, Lwów, 1865, Nr. 71).

Żyznów 1.) fol., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. od Sandomierza 22 w., ma 1 dm., 33 mk., 320 mr. W 1827 r. 1 dm., 4 mk. 2.) **Ż.**, pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnybród.

Żyznów z *Podlesiem* i *Zagórzem*, wś, w pow. rzeszowskim, nad Stobnicą, dopł. Wisłoka z pr. brzegu, ma położenie górskie i lesiste. Przez obszar wsi, po prawym brzegu rzeki idzie gościniec ze Strzyżowa, 8 klm. na płd.-wsch. do Domaradza. Tutaj uchodzi do Stobnicy z praw.

brzegu pot. Bonarówka. Obie wólki leżą w stronie północnej. Par. rz.-kat. w Lutczy. Wieś wraz z obszarem tabularnym (Straszewskich) ma 172 dm. i 1071 mk. (506 męż., 565 kob.) 1041 rz.-kat. i 30 izr. Obszar tabularny ma 369 mr. roli, 30 mr. łąk, 8 mr. ogr., 29 mr. past., 461 mr. lasu i 2 mr. 128 sąż. kw. parcel budowlanych, ogółem 903 mr.; pos. mn. 882 mr. roli, 129 mr. łąk i ogr., 151 mr. past. i 158 mr. lasu. W r. 1536 (Paw., Małop., 515) dzielono wś tę na Ż. Wyższy (superior) i Ż. Niższy (inferior). Lustratorowie tak opisują: Ż. Wyższy, wś tenuty urodzonej Fidelisy Schoffnarowskiej, ma 24 kmieci płacących czynszu 13 grzyw. 12 gr., karczmę płacącą 3 grzyw. i dającą pół kamienia łoju i od wszystkich 29 korcy owsa, kury, jaja itd., 2 zagrody, młyn niewiele przynoszący, 14 pustych ról. Dwór, folwark, łąki i lasy dostateczne. Oceniono wieś na 500 grzyw. Ż. Niższy, wieś dziedziczna urodz. Strzeżowskich, tenuty Stan. Damaraczskiego. Ma 41 kmieci płacących czynszu ze swych ról 14 grzyw. 20 gr., 54 kor. owsa, kury, jaja itd. Ciż kmiecie płacą zamiast pańszczyzny, kur i jaj po 20 groszy. Są prócz tego puste role. Sołtys ma folwark o dwóch łanach, karczmę płacącą 2 grzyw., młyn, sadzawkę itd. Wieś oszacowana na 800 grzyw. Obie wsi należały do parafii w Lutczy. W 1581 r. (ibid., 256) zaliczono Ż. Dolny (Bączalskich) do par. w Kołaczycach; miał 24 kmieci, 12 łanów, 3 zagr., 8 kom. z bydłem, 3 kom. bez bydła, 2 rzem. i łan sołtysi. Ż. Górny (par. w Lutczy) należał do Seweryna Bonara i miał 18 kmieci, 6 łan., 6 zagr., 7 kom. z bydłem, 1 rzem. Na obszarze tabularnym znajdują się 4 karczmy, młyn, tartak, cegielnia i dwa folwarki. Ż. graniczy na wsch. z Lutczą, na płd. z Bonarówką, na płn. z Godową. Na zach. ma las godowski z górą Godowską (485 mt.). *Mac.*

Żyznówka, wólka i fol. do Trzciany, w pow. bocheńskim, leży na lewym brzegu Stradomki, na zach. od Trzciany a na płd. od Libichowy; graniczy na płd. ze Zbydniowem a na zach. z Ubrzeżem, Boczowem i fol. Podjasieniem. Za Długosza (L. B., I, 126) była Ż. własnością prepozytury w Trzcianie i miała 5 łan. km. i zagrodę. Obszaru dworskiego nie było. W r. 1490 (Paw., Małop., 449) nie wymieniono tej osady w spisie poradlnego, natomiast w r. 1581 (ibid., 54) Ż. jest zapisana, jako mająca 3 łany km.

Żyznowo, wś, pow. ostrołęcki, gm. Troszyn, par. Kleczkowo, mieszka tu drobna szlachta. W r. 1827 było 10 dm., 58 mk. W r. 1578 jest 7 łan. szlach. w jednej własności (Paw., Maz., 370).

Żyżała, rzka, w gub. smoleńskiej, lewy dopływ rz. Ugry.

Żyżany, wś nad potok. Dums, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 55 w. od Trok, 20 dm., 241 mk. katol.

Żyżawa, grzbiet lesisty, odnoga grzbietu zw. Popcowe, w pow. doliniańskim, na granicy płd.-zach. Taniawy. Z pod grzbietu wypływa pot. Żyżawa, płynący ku północy.

Żyżawa, potok, wypływa z grzbietu t. n., z pod góry Popcowe (746 mt.) z lesistych obszarów. Zrazu płynie ciasną doliną, ubiegłszy $2^1/_2$ klm. dostaje się w obszerniejszą dolinę, płynie pomiędzy grzbietami Roztoczki a Seredny, przez Cisów, Taniawę, las Żyżawę, w Niniowie Górnym rozdziela się na dwa ramiona. Ramię wschodnie płynie na Niniów Dolny, zachodnie na Łukawicę Wyżną. W Łukawicy Niżniej zlewają się w jedno koryto i płyną po równinie podmokłej, łąkowej, na Stanków i Bratkowce, gdzie do Stryja uchodzą. Dno doliny u stóp grzbietu Żyżawy wznies. do 417 mt., w Taniawie 367 mt., Łukawicy Wyżniej pod kościołem 342 mt., w Łukawicy Niżniej pod kościołem 331 mt., w Stankowie 315 mt., w Bratkowcach 309 mt., przy ujściu 304 mt. Z praw. brzegu płynie do Ż. Żyżawka, długa do $4^1/_2$ klm. Długość Żyżawy dochodzi 23 klm. (Karta wojs., 9, XXIX, 9, XXX. *St. M.*

Żyżawka, ob. *Żyżawa.*

Żyżca al. *Żyżma,* w Hydrografii W. Pola mylnie *Zizda,* rzka, w pow. toropeckim gub. pskowskiej, prawy dopływ Dźwiny. Wypływa z jez. Żekto, oddzielonego wązkim (niecała 1 w.) przesmykiem od wielkiego jez. Żyżec, płynie w kierunku płd.-wsch. śród błot i łąk, na przestrzeni około 20 w., i ma ujście pod wsią Uście (Ustje), w pobliżu ujścia rz. Toropy. Od lew. brzegu przybiera Luticę, Leszugę i Horstowkę.

Żyżec al. *Żesco, Zyżma,* w Hydrografii W. Pola mylnie *Zizda,* jezioro, w pow. toropieckim gub. pskowskiej, na płd.-zach. od Toropca i na płn.-zach. od jez. Dwinie (Dźwinie), zajmuje 1·24 mil al. 60 w. kw. Długie i szerokie do 11 w. Za pośrednictwem rz. t. n. spływa do Dźwiny. Obfituje w ryby. Brzegi ma błotniste.

Żyżemki, dwór, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Pogiry, o 34 w. od Wiłkomierza, własność Żabów, 60 dzies. (24 lasu, 1 nieuż.).

Żyżemy, ob. *Żyżmy.*

Żyżgulanka, rzeczka, w pow. słonimskim, w parafii Kossów, dopływ Busiaczki (? czy Hrywdy).

Żyżlanka, ob. *Żeżlanka.*

Żyżma 1.) jezioro, w pow. trockim. 2.) **Ż.,** rzeczka, w pow. szawelskim, lewy dopływ

Wenty. Przybiera od pr. brzegu Raudę i Okmianę, od lewego zaś Szwendrę. 3.) **Ż.**, rzka, w gub. wileńskiej, prawy dopływ Gawii. Bierze początek w pow. wileńskim w pobliżu mstka Soleczniki, następnie, płynąc w kierunku płd.-wsch., stanowi granicę pow. oszmiańskiego z pow. wileńskim i lidzkim. Długa do 60 w., szeroka około 5 saż., głęboka do 1 saż.; dno ma piaszczyste, brzegi płaskie, miejscami błotniste. Na wiosnę od mstka Woronowa i wsi Hermaniszki odbywa się na Ż. spław drzewa, zbijanego w niewielkie tratwy. Przybiera strugę Jakuńkę.

Żyżma 1) wś włośc. nad rz. t. n., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Lida, okr. wiejski Kniażykowce, 6 dusz rewiz. Dawniej własność Paców. 2.) **Ż.**, wś włośc. nad rz. t. n., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmuny, okr. wiejski Apolin, o 21 w. od Lidy ku Lipniszkom, 8 dm. (w 1865 r. 1 dusz rewiz.), cerkiew prawosł., karczma. Par. prawosł., dekanatu (błagoczynia) lidzkiego, 1477 wiernych. 3.) **Ż.**, dwie wsi i dwa fol. nad rz. t. n., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmuny (o 12 i 15 w.), okr. wiejski Horodenka. Wsi miały 4 i 2 dusze rewiz.; folw. należały do Kandybów i Sulikowskich. 4.) **Ż.**, cztery folw. nad rz. Żyżmą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedliszcze, o 63, 64 i 66 w. od Oszmiany, mają 32 mk. katol.; należały do Tukałłów, Mickiewiczów, Hryniewiczów i Sulikowskich. 5.) **Ż.**, wś włośc. nad bezim. strugą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Dziewieniszki (o $1^1/_2$ w.), o 37 w. od Oszmiany, 15 dm., 180 mk. katol. (w 1865 r. 81 dusz rewiz.).

Żyżma, ob. *Żyżca* i *Żyżec*.

Żyżmora al. *Żyżmorka*, rzeczka, w pow. trockim, lewy dopływ Wilii, uchodzi między Sukrą a Gamondą. O 4 w. od ujścia leży mstko Poporcie.

Żyżmorka, rzeczka, ob. *Żyżmora*.

Żyżmorka, osada, pow. trocki, w 2okr. pol., o 55 w. od Trok, 1 dm., 3 mk. katol.

Żyżmory, mstko i dobra nad rz. Strawą i przy dawnym trakcie wileńsko-kowieńskim, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Żyżmory, leży pod 54° 48′ płn. szer. a 42° 6′ wschod. dług., odl. o 14 w. od Niemna (w Rumszyszkach), 42 w. na płn.-zach. od Trok, 70 w. od Wilna, 35 w. od Kowna i 7 w. od st. dr. żel. Koszedary. Obecnie mstko, nawiedzone w ostatnich czasach dwoma pożarami, zaczyna się podnosić. Posiada pod placami miejskiemi około 100 dzies., do włościan miasteczkowych należy 420 dzies. i 507 sążni, z tego trzecia część pod łąkami, 14 dzies. pastwisk oraz 60 serwitutowych, 24 dzies. i 1300 sąż. nieużytków; lasu nie ma. Jest tu 8 dm. murow., z tych dwa piętrowe i kryte blachą, 271 drewnianych, przeważnie pod słomą lub gątem, które formują rynek oraz ulice: Kowieńską, Wileńską, Dworną, Żosielską, wszystkie brukowane, pozostałe uliczki stanowią zaułki bez bruku i nazwy. Najokazalszym gmachem w mstku był dawniej pałac z kaplicą, zbudowany przez sstę Pocieja, zburzony około r. 1841 z powodu jakoby słabych fundamentów. Okazały się one jednak tak mocne, że na nich wystawiono dwór murowany, z gruzów zaś wzniesiono gorzelnię i karczmę; tę ostatnią po ogromnym pożarze, który zniszczył osadę w d. 9 września 1895 r., przerobiono na dom mieszkalny, w którym obecnie mieści się apteka. Według wykazów z r. 1880 było w Ż. 3500 mk., obecnie liczba ta zmiejszyła się znacznie w skutek emigracyi włościan i żydów do Ameryki. Według wyznania jest tu: 23 prawosł., 849 katol., 22 starow., 1310 żydów. W mstku znajduje się kościół paraf. katol., dwie synagogi, szkółka elementarna o jednym nauczycielu (do 50 chłopców i 6 do 8 dziewcząt), lekarz wolnopraktykujący, apteka, sędzia pokoju i sędzia śledczy, zarząd włościański i mieszczański (członkami tego ostatniego są przeważnie żydzi), st. pocztowa z kasą oszczędności. Przemysł i handel słabo rozwinięte, znajdują się przeważnie w ręku żydów. Duży młyn walcowy na Strawie (hr. Tyszkiewicza), młynek gospodarski nad strum. Gulszy, 4 garbarnie żydowskie, 6 karczem, 2 sklepy chrześcijańskie spożywcze i 30 żydowskich. Targi we czwartki. Łaźnia z dobrą wodą. Rzemiosła licho reprezentują: 3 stolarzy (chrześcian) i po paru murarzy, cieśli, rymarzy etc. Ze stowarzyszeń istnieje straż ogniowa. Kościół paraf., według aktów miejscowych, fundował w r. 1512 Zygmunt Stary; z rozkazu tego monarchy wzniósł drewnianą świątynię, p. w. św. Jakuba i Zygmunta, ssta miejscowy Bohusz Bohowitynowicz, marszałek i sekretarz królewski. Tegoż roku, przywilejem datowanym w Brześciu d. 3 sierpnia, fundusze na utrzymanie księdza umiejącego po litewsku oraz na bakałarza przeznaczył. W r. 1530 Mikołaj Iwaszkowicz z żoną swą Anną zbudował w tym kościele nowy ołtarz i altaryą nadaniem z d. 29 stycznia 1531 r. uposażył. Gdy w r. 1620 świątynia zgorzała, dobra nadane przez fundatora ówczesny ssta żyżmorski Krzysztof ks. Radziwiłł, hetman w. ks. litew., do dworu przyłączył. Wynikła z tego sprawa, którą dopiero komisya zesłana na grunt, pod przewodnictwem bisk. Abrachama Wojny, ostatecznie na korzyść kościoła rozstrzygła, a Zygmunt III w r. 1625 zatwierdził. Odzyskawszy uposażenie, pleban miejscowy ks. Marek Intok własnem staraniem wybudował nową świątynię której fundusze Jan ks. Drucki i Sokoliński

z żoną pomnożył 1651 r. Wkrótce potem podczas wojny z carem Aleksym uległa zniszczeniu nowa świątynia. Odbudowana po raz trzeci w 1672 r. i następnych, staraniem Jana Piasockiego h. Dołęga, sędziego trockiego, sekretarza J. K. Mści i ssty żyżmorskiego (Żychliński, Zł. ks., I, 128). R. 1719 Kazimierz Pociej, wojewoda witebski, fundował drugą altaryę. Nareszcie tę upadającą świątynię z gruntu odbudował z drzewa ówczesny ssta żyżmorski Michał Pociej w r. 1744 (z Aktów dyec. wileń.). Wzniesiona w kształcie krzyża łacińskiego, z kopułą i dwiema wieżami, dotrwała do obecnych czasów lecz w znacznie zmienionej postaci. Kopułę i wieże zniesiono przed pół wiekiem, forma zaś krzyża zatraconą została przy gruntownej odnowie świątyni w r. 1896. Gdy bowiem po włączeniu sąsiedniej parafii Strawienniki, kościół okazał się za szczupły dla 11000 ludności, staraniem miejscowego proboszcza ks. kanonika Eustachego Jeleniewskiego i jego prawie kosztem rozszerzony i podłużony został. Przybyły wtedy dwa ołtarze, przeniesione ze zniesionego kościoła w Strawiennikach. W dzwonnicy, osobno stojącej, są trzy dzwony, z których najmniejszy nosi r. 1680, największy z r. 1737, a średni bez daty. Metryki sięgają 5 czerwca 1665 r., proboszczem ówczesnym był ks. Markiewicz. Parafia katol., dekanatu trockiego, 11000 wiernych. Miała kaplicę w Strawiennikach, fundacyi ks. Ogińskich i Władykiszkach, fundacyi Roemerów. W skład okręgu wiejskiego wchodzi mstko Ż., wsi: Antokolce, Juchniany, Kiertowniki, Rzeczany (Reczany), Strawienniki i Szyłany, w ogóle w 1865 r. 608 dusz rewiz. Gmina obejmuje 12 okręgów (starostw) wiejskich (Żyżmory, Władykiszki, Miżany, Pokirty, Kasperzyszki, Żuchorany, Milejgany, Bejsztroki, Jodkany, Dajnówka, Straszuny i Turłowiszki), 65 miejscowości, mających 647 dm., 5715 mk. włośc. (w 1865 r. 1639 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych i 921 b. włośc. skarbowych). Włościanie, w liczbie 2257 dusz rewiz., uwłaszczonych na 9949 dzies. (5989 roli). Nadto w obrębie gminy znajduje się 10510 dzies. większej posiadłości (4137 roli). O $^1/_4$ w. od mstka znajduje się folw. t. n., mający 19 dm., 138 mk. (9 prawosł., 127 katol., 2 ewang.), gorzelnią i browar piwny. Dobra Ż., własność hr. Tyszkiewicza, w 1850 r. należały do gminy Kronie, obejmowały mstko, 5 folw., 9 wsi, 3 zaśc. i miały 8222 dzies. Nadto w t. r. w gm. Kronie istniały także dobra skarbowe Ż., składające się z 2 wsi i 1 zaśc. i obejmujące 682 dzies. Obecnie do dóbr Ż. hr. Tyszkiewicza należą folw.: Wandopol, Podumie, Budziszki, Gorkle, Rusany, Jodziszki, Edwardowo, Opuszata, Szukiszki i Kruszany, należały zaś dawniej: Juchmany, Strawienniki, Kiertumniszki, Szyłany, Antokolce, Reczany, Miżany i Etkany. W okolicach Ż. znajdują się miejscowości ciekawe pod względem historycznym i archeologicznym. O 5 w. mstko Strawienniki, niegdyś ks. Ogińskiego, obecnie skarbowe. Ogromny pałac przekształcono na koszary, kościół rozebrano, fabrykę jedwabiu zniszczono, murowane budowle blechu i gorzelni oraz gospodarskie zabudowania i grunta dworskie dostały się starowierom (por. t. XI, 395). Na południe, o milę od Ż., w Bujwidańcach sypany kopiec, również jak o milę we wsiach Rakiszki i Wilkieniki (ob. t. XIII, 475) wysokie górki stożkowe, służyły za strażnice pogańskiej Litwie. O 18 w. w majątku Teodorowie (ob. t. XII, 295) o górze wyniosłej istnieje podanie, iż ją usypali Litwini znosząc ziemię czapkami na grobie swojego wodza; odległa o 12 w. wś Purany posiada wielką liczbę kurhanów, jak wieść niesie z czasów wojny szwedzkiej; w majątku nakoniec Pietryszki, odległem od Ż. o w. 10, znajdują często szable, dzidy, kule i t. p. Pod względem geognostycznym okolice Ż. obfitują w tuf wapienny. Zdaniem niektórych d. 2 lutego 1347 r., nad rz. Strebe wedle pruskich źródeł, a Sterawą al. Sternawą u latopisców ruskich, zaszła pamiętna bitwa, pomiędzy wojskami litewskiemi, posiłkowanemi przez zastępy ruskie, prowadzonemi przez Olgierda, Kiejstuta i Narymunta, a krzyżakami, pod wodzą marszałka zakonu Zygfryda Dahenfelda, w. komandora Henryka Kniprode, szatnego zakonu Ludwika Wolkenberga i w. in. dygnitarzy. W bitwie tej po morderczych zapasach zwycięstwo dostało się krzyżakom, z których strony poległo z górą 4000 szeregowych i 50 rycerzy, w obronie wielkiej chorągwi zakonu, w ich liczbie komtur gdański Gerhard von Stregen i wójt biskupa samladzkiego Jan Lonstein Straty Litwinów i Rusinów w poległych i potopionych w skutek załamania się lodów na Strawie podają od 14 do 18 tysięcy. Niektórzy nawet, jak Karamzin (t. IV, str. 211, nota 340) stratę podnoszą do 40000. Z wielu niejasnych napomknień w kronikach pruskich można wnosić, że tu poległ ks. Narymunt. Było to najświetniejsze zwycięstwo, jakie zakon kiedykolwiek nad Litwą otrzymał. Obszerny lecz zbyt ubarwiony nieopartemi na źródłach szczegółami opis tej bitwy podał Narbut (Dzieje Litwy, t. V, 40 — 44). Pamiątką tego pogromu pozostały liczne mogiły na około Ż., jak np. na gruntach wsi Terliszki, sąsiadującej prawie z mkiem, i o 4 w. od niego odległych Balcerzyszkach, po lewym brzegu rz. Strawy. Pierwszą atoli pewną wzmiankę o Ż., jako własności królewskiej, spotykamy pod koniec XV w., gdy Aleksander Jagiellończyk zabezpieczył na nich posag małżonki swej Heleny, poślubionej w 1495 r. Do końca jej życia († w Wilnie 1513 r.) za-

rządzał Ż. najprzód Fedko Januszkiewicz (1495 — 1499) a potem Iwan Sapieha (1500 —1507). Około tego czasu powróciły znów do rozporządzenia królewskiego, skoro starosta żyżmorski Bohusz Bohowitynowicz z rozkazu Zygmunta I buduje tu kościół. Gdy w r. 1534 bojar kn. Semen Fedorowicz Bielski, w obawie przed Telepniewem, umknął do Litwy, tam w sierpniu przysiągł królowi na poddaństwo i otrzymał na uposażenie: Ż., Stokliszki i Kormiałów. Nie długo jednak bawił na Litwie, pod pozorem bowiem pielgrzymki do ziemi św. wyjechał do hana krymskiego, a dobra jego powróciły do skarbu. Miasto, będące naówczas główną osadą starostwa, obdarzone podobno za wpływem Heleny Iwanówny, jeszcze w r. 1501, prawem magdebur., leżąc przy ożywionym trakcie handlowym między Wilnem a Kownem, musiało wkrótce znacznie się zaludnić. Na bogatem starostwie żyżmorskiem oraz Kownie i wielu innych poblizkich osadach zabezpieczył Zygmunt August w r. 1549 oprawę królowej Barbary (Baliński, Pisma, 315). Najście wojsk cara Aleksego Michajłowicza (1654 r.) na Litwę zniszczyło mstko, przy czem spłonął kościół parafialny. Według inwentarza z r. 1780 miasto posiadało około 100 włók ziemi z lasami, łąkami i pastwiskami, oraz odległy o 3 w. młyn na strumieniu Garkle, do Strawy wpadającym. Powinności mieszkańców stanowiły następujące czynsze: po 5 złp. i 10 gr. z placu rynkowego i po 2 złp. i 20 gr. z placu ulicznego od żydów, po 16 gr. z placu od chrześcian, po 15 gr. z placu pustego i morga łąki i po 10 złp. z włóki ziemi ornej. Opłaty te wnoszone pierwotnie do skarbu starosty, gdy starostwo żyżmorskie na mocy konstytucyi sejmowej z r. 1768 przeszło na własność Pociejów, wpływały do ich prywatnej szkatuły. Dopiero ustawodawstwo sejmu wielkiego (1788 — 92) zniosło ostatecznie te ciężary, ogłaszając Ż. miastem wolnem J. K. Mści. Wsi wchodzące niegdyś w skład starostwa, od Pociejów, przeszły do ks. Józefa Poniatowskiego, w r. zaś 1791 wydzierżawione Wawrzeckiemu, a w r. 1801 sprzedane Wojciechowi Pusłowskiemu. Stanisław August aktem z d. 14 lutego 1792 r. potwierdził wszystkie przywileje poprzedników swoich, nadał miastu herb z wizerunkiem św. Stanisława biskupa, z napisem w otoku: „Wolne miasto J. K. Mści i Rzeczypospolitej Żyżmory“ (rysunek współczesnej pieczęci miejskiej podał Baliński w Staroż. Polsce, t. III, str. 349). Z istniejącego naówczas ratusza dziś śladów nie pozostało. Tutaj odbywały się sejmiki powiatu starodubskiego i sądy ziemskie, które jeszcze w r. 1795 aktykowały dokumenta, czego ślad dochował się dotąd w akcie wydanym przez sstę rohaczewskiego i żyżmorskiego Michała Pocieja Johannowi Litke z d. 27 czerwca 1786 r. na plac przy zbiegu ulic Dwornej i Kamieńskiej posiadany. Ukaz z r. 1795 o pierwszym popisie ludności ścieśnił swobodę mieszczan; monopol wódczany, oddany w ręce żydów, również przyczynił się do zubożenia mka. W r. 1806 Pusłowski nabył w mieście plac pod nazwą Kiełczewszczyzna i 3 włóki ziemi miejskiej od Aleksandra Pocieja, obożnego, od tego zaś w r. 1841 Benedykt hr. Tyszkiewicz, w którego posiadaniu dotąd zostaje. W r. 1812 Napoleon dążąc na wielką wyprawę pod Moskwę odpoczywał na cmentarzu przykościelnym. W miesiącu listopadzie t. r., podczas odwrotu armii francuskiej, stoczoną była bitwa pod Ż. nad Strawą. Płatow, okrążywszy Wilno od strony rz. Mereczanki, miał zamiar przeciąć drogę ustępującej w nieładzie wielkiej armii z Wilna do Kowna, tymczasem za lewym brzegem Strawy zebrana była piechota, po większej części wojsk niemieckich, która w dniu drugim po wyjściu Francuzów z Wilna, wstrzymała Płatowa, do czasu aż armia przeprawiła się przez Strawę. Bitwa była przeciągłą, bez wielkiej jednak straty z obu stron. Dotąd wśród mieszkańców przechowuje się podanie, iż uciekający Francuzi rozsypywali po rynku złoto, aby nie dostało się w ręce nieprzyjaciół.

Żyżmorskie starostwo niegrodowe, położone w wdztwie i powiecie trockim, według aktów podskarbińskich z r. 1569 stanowiło uposażenie stołu królewskiego, pierwotnie zarządzane, wreszcie oddane w zupełne posiadanie starostów. Lustracya z r. 1766 prócz mka Ż. podaje jako należące do starostwa wsi: Ejtykany i Rejzany. Posiadał je Leonard Pociej, obożny w. ks. lit., opłacając zeń kwarty złp. 1436 gr. 8, a hyberny złp. 966. Na prośbę tegoż starosty stany Rplitej na sejmie z r. 1768 pozwoliły mu zamienić dobra jego dziedziczne w wdztwie połockiem, zw. Porzecze, na to starostwo, i komisyę z 8 urzędników do tej zamiany sejm wyznaczył (Vol. leg., VII, § 859). Odtąd starostwo żyżmorskie stało się własnością prywatną Pociejów. Jako najdawniejszych sstów żyżmorskich podają metryki litewskie (oprócz wymienionych powyżej Fedka Januszkiewicza i Iwana Sapiehy): Bohusza Bohowitynowicza (1508 — 1509), Kopota Wasilewicza (1510 — 1512), Jana Hlebowicza (ustąpił 1519), Jana Zawiszyca (1519 — 1524), Pawła Naruszewicza (od 1524), kn. Semena Bielskiego (1534 — 8), Augustyna Fursowicza (1546 — 1550), Stanisława Komorowskiego (1550 — 3) i ks. Krzysztofa Radziwiłła (1576 — 9). *M. R. Witan.*

Żyżmoryszki, zasc., pow. poniewieski, w 4 okr. pol., o 32 w. od Poniewieża.

Żyżmy 1.) wś i folw., pow. poniewieski, w 3 okr. pol., o 54 i 55 w. od Poniewieża. 2.) **Ż.,**

okolica, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. i par. Pogiry, o 36 w. od Wiłkomierza. Baniewiczowie mają w 3 częściach 218 dzies. (94 lasu, 28 nieuż.), Iłgowscy 32 dzies. ($7^1/_2$ nieuż.), Rajuńcowie 14 dzies. (1 lasu), Chochłowscy 38 dzies. (12 lasu, $11^1/_2$ nieuż.), Szylingowie w Ż., Powilańcach i Zapranach 561 dzies. (159 lasu, 57 nieuż.). Około 1788 r. mieli tu części: Antoni Sawicki, Karol Jodkowski, Hoppen, horod. upicki, Piotr Waszkiewicz, Józef Klimontowicz, Michał Rodziewicz, Józef Chochłowski, Franciszek Żongołowicz, Paweł Pietkiewicz, Marcin Ordyniec, rotm. wiłkom. W XVII w. Ż. należały do Białłozorów. 3.) **Ż.** al. *Żyżemy*, folw., pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. i par. Pogiry, własność Gorczakowych, 160 dzies. (27 lasu, $41^1/_2$ nieuż.).

Żyżniewo 1.) wś nad rzką Siernistą, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Dołhinów (o 3 w.), okr. wiejski i dobra, Kamieńskich, Karolin, o 53 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. borysowskiej, 9 dm., 102 mk. (w 1865 r. 51 dusz rewiz.); kaplica prawosł. drewniana, młyn wodny. 2.) **Ż.**, wś włośc., tamże, okr. wiejski i dobra skarbowe Żyżniewo, 22 dusz rewiz. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsi Ż. i Plebańce i Juryzdyka Dołhinowska, w ogóle w 1865 r. 48 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych. *J. Krz.*

Żyżniewszczyzna, pow. miński, ob. *Zalewszczyzna.*

Żyżnówka, fol. szl. nad jez. Bliżunie, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 66 w. od Wilna, 2 dm., 16 mk. katol.

Żyżoga, potok, ob. *Zyzoga.*

Żyżyn, ob. *Żyrzyn.*

ЦЕНТРАЛЬНА ПОЛЬСЬКА Державна Бібліотека у м. Київі

Od Redakcyi.

Pierwszą myśl wydania ukończonego obecnie dzieła, powziął wychowaniec b. Szkoły Głównej Filip Sulimierski, który nabywszy „Wędrowca“, tygodnik poświęcony podróżom i geografii, ogłosił w nim na początku r. 1878 o zamiarze opracowania treściwego „Słownika geograficzno-statystycznego“.

Otrzymując z różnych stron kraju wyrazy uznania i zachęty, skłonił się do rozszerzenia ram pierwotnego planu, i wydania w formie słownikowej o ile można wyczerpującego opisu geograficzno statystycznego, z dołączeniem historyi każdej miejscowości. Zamiast zamierzonych dwu tomów, projektował wydanie pięciotomowego dzieła, lecz nie mając ani potrzebnych na to funduszów ani też odpowiednich materyałów, ogłosił odezwę, wzywającą ludzi dobrej woli do pospieszenia z pomocą materyalną i współudziałem w pracy. Odezwa odniosła skutek. Zamożny ziemianin Władysław Walewski, właściciel dóbr Miłonice w Kutnowskiem, oświadczył gotowość dostarczenia materyalnej pomocy wydawnictwu, a setki listów z różnych stron obiecywały współpracownictwo, przez dostarczanie bądź opisów, bądź surowych materyałów, które wkrótce zaczęto nadsyłać redakcyi „Wędrowca“. Lista takich bezinteresownych współpracowników, ogłoszona przy „Odezwie“ redakcyi „Słownika“ z dnia 1 marca 1879 r., obejmuje około 130 nazwisk. Na odezwie tej podpisali się jako współredaktorzy obok Filipa Sulimierskiego, głównego kierownika, Władysław Walewski i Bronisław Chlebowski, któ-

ry pośredniczący w zawiązaniu stosunku między Sulimierskim a Walewskim, pozostał następnie w charakterze współredaktora, zajmującego się głównie obszarem Królestwa polskiego, podczas gdy inne części i kierownictwo całości objął Filip Sulimierski.

Wspomniana odezwa ustaliła wreszcie zmieniany nieraz tytuł, pod jakim wydawnictwo to będzie się ukazywać w zeszytach miesięcznych od 1 stycznia r. 1880.

Krępującym a trudnym do uniknięcia warunkiem było zobowiązanie się do wydawania w miesięcznych terminach zeszytów „Słownika", przez co prenumeratorzy zyskiwali gwarancyą otrzymania w określonym czasie całości dzieła. Peryodyczność taka, przy alfabetycznym porządku, nie szkodziłaby wartości i dokładności dzieła, gdyby w chwili rozpoczęcia wydawnictwa istniał już rękopis ukończony przynajmniej dla kilku liter początkowych. Tymczasem praca przygotowawcza zaczęła się zaledwie na rok przed ogłoszeniem pierwszego zeszytu. Mimo całej energii i zabiegliwości głównego redaktora, mimo życzliwego poparcia jego pracy przez publiczność nadsyłającą książki, mapy, notatki, opisy itp., pokazał się w ostatniej chwili brak danych, nazwisk miejscowości nawet, dla wielu części objętego obszaru, a przytem brak współpracowników uzdolnionych do umiejętnego wyzyskania i opracowania zgromadzonego materyału.

Sam zresztą materyał dotąd nagromadzony przedstawiał się bardzo ubogo. Badanie kraju pod względem fizycznem zaledwie się zaczynało i to na małych tylko cząstkach całego obszaru, pod pewnym, specyalnym bardzo względem: rozmieszczenie pewnych grup roślinnych, zwierzęcych, występowanie pewnych warstw w budowie powierzchni, poszukiwania paleontologiczne, archeologiczne, antropologiczne.

Poszukiwania te, których rezultaty pomieszczają zbiorowe wydawnictwa, jak: „Roczniki komisyi fizyograficznej", „Zbiór wiadomości do Antropologii krajowej", „Pamiętnik fizyograficzny", „Wisła", dostarczają przeważnie surowego materyału, oczekującego na obrobienie i zużytkowanie dla celów krajoznawczych. Zarówno geologia jak hydrografia, klimatologia, etnografia i archeologia, wreszcie statystyka polska, przedstawiają w stosunku do całości zadania tylko cząstkowe, różnej wartości opracowania. Brak środków materyalnych, instytucyi mogących pokierować takiemi pracami, utrudnia, lub u-

niemożliwia często, usiłowania nielicznych jednostek pragnących oddać się studyom na tem polu.

Najłatwiejsze stosunkowo z zadań krajoznawczych, opisy statystyczno-historyczne miejscowości ważniejszych, czy pewnych jednostek administracyjnych (gmin, powiatów), rzadko bywają podejmowane, z powodu słabości życia umysłowego na prowincyi i trudności jakie spotyka się przy zbieraniu danych ze strony osób czy instytucyi, niechętnych takim zabiegom lub obojętnych. W ostatnich czasach dopiero obudził się żywszy ruch w tem kierunku na obszarze Galicyi wschodniej. Przeważna część prac dokonanych u nas na polu krajoznawstwa przypada na ostatnie dwudziestolecie.

Wydawnictwa Akademii umiejętności zaczęły się ukazywać nieco wcześniej, ale „Pamiętnik fizyograficzny“ i „Wisła“, tudzież tak cenne dla geografii historycznej dzieło „Polska XVII w.“, wchodzące w skład „Źródeł dziejowych“, i dotąd niestety nieukończone, ukazywały się w ciągu wydawania „Słownika geograficznego“, ztąd tylko częściowo mogły być zużytkowane.

Obok braku specyalnych monografii, na których by się mogło oprzeć wydawnictwo mające stanowić rodzaj encyklopedyi krajoznawczej, trzeba było walczyć ciągle z brakiem uzdolnionych do takiego zadania pracowników. Redaktor „Słownika“ Sulimierski kończył wydział fizyczno-matematyczny Szkoły Głównej, która nie posiadała katedry geografii. Wprawdzie wydawał on i redagował „Wędrowca“, lecz specyalnym studyom geograficznym nigdy się nie oddawał. Był to przedewszystkiem inicyator, pełen zapału dla działalności społecznej, zdolny publicysta, który chcąc obudzić w społeczeństwie zainteresowanie się własnym krajem, powziął śmiałą myśl powołania do pracy na polu krajoznawczem, obok specyalistów, tych było wtedy tak mało, legion ochotników, mających zapałem dla sprawy i miłością dla najbliższych im miejsc i zabytków zastąpić brak naukowego przygotowania. Zamiar ten chwilowo uwieńczony został świetnem powodzeniem. W odpowiedzi na swą odezwę otrzymał Sulimierski mnóstwo listów obiecujących współudział w pracy. Chcąc spiesznem wypuszczeniem w świat początkowych zeszytów podtrzymać to zainteresowanie się i w nim znaleść podporę dla wydawnictwa, śmiały redaktor Wędrowca, nie czekając na skompletowanie kadrów swego ochotniczego hufca, ni też na zebranie pełniejszego zasobu materyałów pomocniczych, rozpoczął z początkiem r. 1880 wydawać „Słownik“, ogłaszając co miesiąc, z przykładną punktualnością, zeszyt pięcio-arkuszowy. Przeszło 2000 prenumeratorów po-

parło śmiałą inicyatywę. Nadzieja jednak na współudział licznych pracowników zawiodła. Znaczna część obiecujących swą pomoc poprzestała na przesłaniu drobnych notatek tyczących się jednej jakiej, często małoznaczącej miejscowości. Znalezienie współpracowników, którzyby podjęli się stałego dostarczania opisów miejscowości z pewnego obszaru, przedstawiało wielkie trudności. Skutkiem tego tak rozległe terytorya, jak obecne gubernie: grodzieńska, kowieńska, wołyńska, witebska, mohylewska, nie mogły być, do połowy niemal „Słownika“, traktowane z równą dokładnością i zupełnością co inne części. Szląsk i Prusy wschodnie nie znalazły także stałych przedstawicieli w gronie współpracowników. Brak, nietylko opisów i danych, ale spisów wsi i osad, z wymienionych wyżej obszarów zmuszał do ograniczenia się na samych miastach i wsiach kościelnych. Przytem pierwotny plan zamknięcia całości dzieła w 5 tomach zniewalał redakcyę do opuszczania wielu drobniejszych osad i zamykania historyi miast w szczupłych ramach (1). Tymczasem doświadczenie przekonało, że po większej części współpracownicy mogli jedynie, prócz nie zawsze pewnych danych statystycznych i skąpych szczegółów topograficznych, dostarczać wyłącznie faktów tyczących się historyi danej miejscowości. Niektórzy, jak Edward Rulikowski, kś. Fankidejski, przesyłali obszerne bardzo, źródłowe opracowania, dla których trzeba było poświęcić zasadę równomierności, pożądanej w takich jak „Słownik“ wydawnictwach. Rozmaitość podziałów administracyjnych, różnice w stopniu kultury i metodach statystyki urzędowej, spotykane na obszarze objętym w „Słowniku“, uniemożliwiały też jednostajność w układzie opisów i korzystanie z danych napotykanych na mapach i w wydawnictwach urzędowych. Różnice również w uzdolnieniu, przygotowaniu i warunkach pracy u licznego grona ochotników, którzy pospieszyli ze współudziałem, nie pozwalały stawiać jednakowych wymagań dla wszystkich. Konieczność terminowego dostarczania prac utrudniała gruntowne przygotowawcze poszukiwania a z drugiej strony konieczność regularnego wydawania zeszytów nie pozwalała redakcyi czekać na spóźnione opracowania i zniewalała do zastępowania brakujących krótszemi, mniej dokładnemi. Rosnące mimo to rozmiary dzieła oddalały coraz więcej termin ukończenia, budząc w prenumera-

---

(1) Tom I i II mieszczą w sobie siedm liter alfabetu (do H), podczas gdy w następnych niekiedy jedna litera (jak np. K, P, S, W) zajmuje od jednego do dwu tomów.

torach zniecierpliwienie i zniechęcenie, wyrażające się w stopniowem zmiejszaniu się ich cyfry, z 2000 przy tomie I, do 500 przy ostatnim. W chwili rozpoczęcia druku tomu VI „Słownika“ (litera M), na początku r. 1885 umiera inicyator i kierownik wydawnictwa Filip Sulimierski. Nadmiar prac i obowiązków, jakie z nieoględnym zapałem wziął na swe barki, wyczerpał zasób sił młodego organizmu i sprowadził nagły, przedwczesny zgon. Obowiązki redaktorskie objął wtedy Bronisław Chlebowski, zaprosiwszy do współudziału Józefa Krzywickiego, wychowańca b. Szkoły Głównej. Nowa redakcya starała się, przy zachowaniu rozszerzonej już od tomu III skali opracowań, dążyć do stopniowego uzupełniania dotychczasowych luk, tak pod względem współmierności w traktowaniu różnych części obszaru jak i możliwej jedności w sposobie opracowywania i korzystania ze źródeł.

Zachowując w dalszym ciągu zasadę regularnego wydawania zeszytów, w odstępach miesięcznych, musiała redakcya niekiedy poświęcać, w większych opracowaniach zwłaszcza, wymagania ścisłości i zupełności, do których dla braku czasu nie zawsze mogli się stosować zarówno stali współpracownicy jak i zapraszani dla ważniejszych artykułów, specyaliści w danym zakresie. Wobec nielicznego grona ludzi poświęcających się geografii fizycznej czy historycznej, niezmiernie trudno było wynaleźć pracowników mogących i chcących podjąć się trudniejszych zadań z zakresu krajoznawstwa, ztąd też pochodzi tak nierówna wartość naukowa i różnorodność układu i metody w opracowaniach obejmujących większe obszary historyczne czy administracyjne, w historyach większych miast, opisach znaczniejszych rzek, grup górskich.

W kwietniu r. 1890 umiera zacny wydawca „Słownika“ Władysław Walewski, nie doczekawszy się końca dzieła, którego nakład przekazał testamentem na własność „Kasie pomocy naukowej imienia Mianowskiego“. Choć instytucya ta, z powodu procesu między sukcesorami Walewskiego, dotąd nie mogła objąć w posiadanie „Słownika“, wspierała jednak, od tomu XI, to wydawnictwo stałym znacznym zasiłkiem, który umożliwił ukończenie dzieła.

Z licznego grona pracowników, którzy bądź sami pośpieszyli ofiarować swą pomoc „Słownikowi“ bądź też zaproszeni zostali przez redakcyą,

tylko siedmiu wytrwało aż do końca dzieła: *Dziedzicki Ludwik, Jelski Aleksander, Maciszewski M., Maryański E., kś. Ostaszewski, Palmirski Al. i Rulikowski Edward.*

Przez dłuższy czas stale pracowali dla „Słownika“:

Bliziński Józef
Callier Edmund
Chorąży Jan
kś. Fankidejski
kś. Frydrychowicz
Gustawicz Bronisław
Heck Waleryan
Łebiński Władysław
Łopaciński Adam
Majerski Stanisław
Manteuffel Gustaw
Napieralski Adam
Oczykowski R.
Przegaliński Robert
Sembrzycki Jan
Studniarski Maks.
Witanowski Michał
Żukowski Tytus.

Zmarli w ciągu wydawnictwa współpracownicy:

Banzemer Jan
Bliziński Józef
Callier Edmund
Chorąży Jan
Fankidejski kś. z Pelplina
Gapiński kś. z Nawry
Kosmowski Adam z Wilna
Kraszewski Kajetan
Kurtzman z pod Rawicza
Łopaciński Adam
Rzążewski Adam
Sopoćko Tytus
Studniarski Maksymilian
Tyszyński Aleksander.

W uzupełnieniu powyższych spisów tudzież pomieszczonej przy końcu tomu II listy współpracowników i osób, które przyobiecały swój współudział lub dopomagały przez nadesłanie materyałów, podajemy tu nazwiska współpracowników, którzy użyczali swej pomocy przy wydaniu następnych tomów lub zostali pominięci w pierwszym spisie:

Bryndza Ludwik z Woroblina
Chmara Adam z gub. mińskiej
Chmurzyński z Radomska
Czołowski Aleksander ze Lwowa

Dobrzańska Emilia z Piotrkowa
Eliasz-Radzikowski Stanisław
Federowicz Władysław z Okna
Gerlach Karol
Gerson Wojciech
Haller C.
Hofman Karol z Suwałk
Kamiński Bolesław z Wołynia
Korotyński Władysław
Król Kazimierz
Kuczyński Józef
Kurtzman z pod Rawicza
Kuściński Michał z gub. witeb.
Leppert Wojciech
Łabuński Józef
Łazowski Józef z Sawina
Maliszewski Edward
Marassé M. z Krosna
Miączyński Tadeusz z Wielgiego
Mroczkowski Ildefons z Wyszek
Nałkowska Anna
Ostrołęcki z Lubartowa
Ostrowski Juliusz
Plebański Kazimierz z Izdebna
Przedrzymirski Klemens z Wołynia
Rehman Antoni ze Lwowa
Romer Eugeniusz ze Lwowa
Rychlik Ignacy z Jarosławia
Skrzyński Stanisław
Slaski Edward z Janowa lubel.
Sylwestrowicz Dowojna z Łapkaś
Szpilewski Gustaw z Białegostoku
Uściński E. z Maryampola
Wiśniewski Władysław z Krakowa
Wejssenhof Józef
Wojciechowski Konstanty.

Ogółem w pracy nad Słownikiem brało udział przeszło 150 osób.

Nadmienić tu należy, że śród stałych współpracowników kilku udzielało swej pomocy bezinteresownie, za co im się należy gorąca podzięka. Inni poprzestawali na skromnem bardzo wynagrodzeniu. Z pomiędzy przygodnych pracowników większość również nie żądała za swą pomoc honoraryów. Tym sposobem w ogólnej sumie kosztów wydawnictwa, wynoszącej do 110000 rubli, wydatki redakcyjne stanowią około 30% zaledwie. Objętością swą czternaście tomów „Słownika“ dorównywają, bez mała, dwudziestu ośmiu tomom wielkiej Encyklopedyi Orgelbranda, stanowiącej dotąd największe rozmiarami wydawnictwo polskie.

Dzięki życzliwemu poparciu przez prasę „Słownik“, mimo rozmiarów swych i połączonych z niemi kosztów nabycia, rozchodził się dość pomyślnie, tak że niedobór wydawnictwa uzupełniony przez ś. p. Walewskiego (w dwóch trzecich) i kasę Mianowskiego (w jednej trzeciej) wyniósł tylko 21000 rubli, które rozprzedaż kompletów dzieła pokryje zapewne.

Ażeby uzupełnić braki i sprostować błędy nieuchronne w dziele takich rozmiarów i wydawanem w tak trudnych warunkach, redakcya zamierza przygotować suplement, do którego posiada już pewną część materyału i opracowań. Mamy nadzieję, iż zarówno stali dotychczasowi współpracownicy jak koła ludzi interesujących się naszem wydawnictwem udzielą nam swej pomocy, bądź przez wskazywanie braków i błędów wymagających sprostowania, bądź przez nadsyłanie opracowań uzupełniających opuszczenia, dość liczne w początkowych tomach „Słownika“. Druk suplementu pragnęlibyśmy rozpocząć w ciągu roku przyszłego.

Warszawa, w czerwcu r. 1897.

Biblioteka Wojsk. Akad. Polit. im. F. Dzierżyńskiej

Biblioteka Główna
Akademii Sztuki Wojennej
19/3 t. 14
13-000019-014-0